OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti'nin hayat çizgisi 600 yıllık bir süreyi içine almaktadır. Öyle ki, cihan devleti unvanını alan bu devlet, en geniş sınırlarını 400 yıl elinde tuttuğu bilinmektedir. Gerileme dönemi dediğimiz son 200 yıl içinde bile fazla toprak kaybetmemiş, topraklarının büyük bölümünü, yıkılış dönemlerini oluşturan 20. yüzyılın başlarına kadar koruyabilmiştir. Bu özellikleri ile Osmanlı, dünya medeniyetleri arasında ilk sıralarda yerini almaktadır.

21. yüzyıla adım adım ilerlerken, Balkanlar'da, Kuzey Afrika'da, Ortadoğu'da, Kafkasya'da ve tüm İslam Dünyası'nda, kıpırdanmalar görülüyor. Kıpırdanmaların kökeninde, hep Osmanlı ruhu yatıyor. Düşman, hep Osmanlı torunu diye saldırıyor. Osmanlı coğrafyası 21. yüzyıla çok şeylere gebe olduğunu gösteriyor. Bu yüzden Osmanlı coğrafyasını iyi tahlil etmek gerekiyor.

Söz konusu bu koca devletin, yüzölçümünü, doğal şartlarını ve bu doğal şartlar üzerinde oynadığı rolü, insanlarını ve oldukça farklı insanların bir arada uzun yıllar birlik içinde yaşamalarının sırrını, yönetim şeklini, tarımını, sanayiini ve dünya ticaretindeki yerini, iyi bir şekilde araştırmak ve araştırmalardan gelecek için bazı sonuçlar çıkarmak lüzumu vardır. Bunun için de, tarih-coğrafya-gelecek üçlüsünü kaynaştırmak gerekmektedir.

KURULUS DÖNEMI

Osmanli Beyliginin Kurulusu; Osman Bey, Oguz asiretlerinin ittifakiyla basa geçtikten sonra, siyasî ve dinî bakimdan Anadolu'nun en itibarli ve nüfuzlu tarikatlerinden Ahilerin mühim bir sahsiyeti olan Seyh Edebali'nin kizi ile evlenerek, gücünü artirmis idi. Bundan sonra Osman Gazi, Bizans'a karsi genisleme politikasini uygulayarak, Inegöl, Karacahisar ve Yarhisar'i ele geçirdi ve bölgenin mühim merkezlerinden olan Bilecik'i alarak, burayi beyligin merkezi yapti (1299). Bu tarih devletin kurulus tarihi olarak kabul edilir. Selçuklu Sultani III. Alaaddin Keykubad'in Ilhanli Hükümdari Gazan Han'in kuvvetleri tarafindan tutulup, Iran'a götürülmesi üzerine Selçuklu ümerasindan bazilari ve bölgedeki Türkmen beyleri Osman Bey'e teveccüh göstermis; Oguz an'anesine göre onun hâkimiyetini tanimayi kabul etmislerdir. Nitekim Oguz beyleri Oguz Han töresine göre tertip edilen bir törende Osman Bey'in önünde diz çökerek, onun verdigi kimizi içmek suretiyle tâbiyetlerini sunmuslardir. Ancak henüz küçük bir beylik durumundaki Osmanogullarinin, seklen de olsa bu dönemde, Ilhanli hâkimiyetini tanidiklari bilinmektedir. Osman Gazi, beyligini ilân ettikten sonra idaresi altindaki bölgeleri bes kisma ayirarak buralari güvendigi ve savaslarda yararlik gösteren kimselere tevcih etti. Oglu Orhan'a Sultanönü, büyük kardesi Gündüz Bey'e Eskisehir'i, Aykut Alp'e In-önü'yü, Hasan Alp'e Yarhisar'i ve Turgut Alp'e de Inegöl'ü verdi. Diger oglu Alaaddin'e ise seyh Edebali'nin emin ve nazirliginda, ailenin geçimi için, Bilecik ve havalisinin gelirleri tahsis edildi.1302'de Bursa tekfurunun liderliginde birlesen Rum tekfurlarinin Koyunhisar (Bafeon) savasinda agir bir maglûbiyet tatmalari, Osman Bey'in Bursa ve Kocaeli taraflarina akinlar yapmasini oldukça kolaylastirmisti. Bir taraftan Bursa öte taraftan Iznik Türk kusatmasi altinda tutuluyordu. Ancak yaslilik sebebiyle Osman Bey, fetihler için oglu Orhan'i görevlendirmisti. Nitekim 1324 yilinda Osman Bey vefat etti ve oglu Orhan Bey Osmanli tahtina çikti.

Orhan Bey, 1326 yilinda Bursa'yi, uzun süren kusatmanin ardindan, ele geçirince babasinin vasiyetini yerine getirerek, Osman Gazi'nin naasini Bursa'ya nakletti ve burayi devletin yeni merkezi yapti. Orhan Bey'in komutanlarindan Akçakoca ve Karamürsel ise Istanbul kiyilarina kadar akinlarda bulunuyorlardi. Bu fetih ve akinlardan telâslanan Bizans Imparatoru Andranikos büyük bir ordunun basinda Osmanlilara karsi harekete geçtiyse de Maltepe (Palekanon) Savasi'nda agir bir yenilgi aldi (1329). Bu zafer, Iznik ve Izmit'in ele geçirilmesini kolaylastirmistir. Rumeliye Geçis; Karasi Beyliginde baslayan taht mücadelelerinden istifade eden Orhan Bey, Balikesir ve civarini topraklarina katarak, ileride gerçeklesecek olan Rumeli fetihleri için mühim bir mevkiye sahip olmustur. Nitekim Karasi Beyliginin deniz gücü ve Haci Il Bey, Evrenos Bey gibi degerli komutanlar artik Osmanlilarin emrine girmislerdir. Bizans içindeki taht kavgalari ve Bulgar-Sirp saldirilari karsisinda, gittikçe güçlenen Osmaogullarindan yardim isteyen Kantakuzen'in talebi üzerine Orhan Bey'in oglu Süleyman, bir orduyla Rumeli'ye geçti (1345). Edirne'yi kusatan Bulgar-Sirp kuvvetlerini bozan Süleyman Pasa bu zaferin karsiliginda Gelibolu'daki Çimpe Kalesi'ni Bizans'tan aldi. Böylece Osmanlilar ilk kez Rumeli yakasinda bir üs elde etmis oluyordu (1356). Süleyman pasa Gelibolu'nun ardindan Tekirdag'a kadar olan bölgeleri de ele geçirerek buralara Anadolu'dan getirilen Türkmenleri yerlestirdi. Böylece Rumeli'de de Türklesme hareketi baslamistir. Süleyman Pasa'nin ölümünden sonra Rumeli'deki fetihler için kardesi Murat Bey görevlendirildi (1359). Ancak 1362'de babasi Orhan Bey'in de ölümü üzerine Murat Bey, Bursa'ya döndü ve Osmanlilarin 3. hükümdari olarak tahta çikti (1362).Rumeli ve Balkanlarda Fetihler; I.Murat (Hüdavendigar) önce tahtta hak iddia eden kardeslerini bertaraf etmekle ise basladi ve bu arada elden çikan Ankara'yi yeniden aldi. Anadolu'da birligin saglanmasinin ardindan Murat Hüdavendigar, inkitaya ugrayan Rumeli ve Balkanlarin fethine yöneldi. Bu sirada Balkanlar karsiklik içindeydi. Bir taraftan Sirp Hükümdari Düsan'in ölümü ile Sirplar

arasinda iç mücadeleler siddetlenmis, öte yandan Macar Krali Layos, Balkanlarda Ortadokslara olan baskilari artirmisti. Evrenos ve Haci Il Bey komutasindaki kuvvetler bu durumdan da yararlanarak Kesan'dan Dimetoka'ya kadar olan yerleri fazla bir mukavemet görmeden ele geçirmislerdi. Sazlidere Zaferi ile Edirne ve Filibe, Lala Sahin Pasa tarafindan fethedildi (1363/4). Bu savaslarda Bulgarlarin yaninda yer alan Bizans baris yapmak zorunda kaldi. Türk ilerleyisini durdurmak isteyen Macar, Bulgar,Sirp ve Ulahlardan mütesekkil bir Haçli ordusu Macar Krali Layos'un liderliginde Edirne üzerine yürüdü. Ancak Meriç sahilindeki Sirp Sindigi denilen mevkiide, kalabalik Haçli ordusunu hazirliksiz yakalayan 10 bin kisilik kuvvetiyle Haci Il Bey, büyük bir bozguna ugratti (1364). Sirp Sindigi zaferiyle Osmanlilar, Balkanlardaki fetihlerine hiz verdiler ve bunu kolaylastiracagi için Osmanli baskenti Bursa'dan Edirne'ye nakledildi. Fetihler karsisinda çaresiz kalan Bulgarlar Türk himayesini kabul etmek zorunda kaldilar (1369). Çirmen Zaferi ile (1372) Bati Trakya ve Makedonya'nin bir kismi Osmanli hâkimiyetine girdi ve Selanik ile Köstendil'in de ele geçirilmesinin ardindan Sirp Krali Lazar, vergi verip, gerektiginde asker göndermek sartiyla Osmanlilarla baris anlasmasi imzaladi(1374). Yaklasik on yil süren mücadelede, Rumeli ve Balkanlarda fethedilen bölgelere Anadolu'dan mütemadiyen Türk nüfus kaydirilarak bölgede demografik dengeler Osmanlilar lehine degistirilmeye baslanmisti. Bu tarihten sonra bir müddet Balkanlardaki fetihlere ara verilmis ve Anadolu'da Türk birligini saglamlastirmaya yönelik düzenlemelere geçilmistir. Bu maksatla I. Murat, oglu Bâyezid'i Germiyan beyinin kizi ile evlendirmis; Tavsanli, Emet ve Simav gelinin çeyizi olarak Osmanlilara verilmistir. Ayni sekilde Aksehir, Yalvaç, Beysehri gibi bazi sehir ve kasabalar Hamidogullari'ndan para karsiligi satin alinmis, Candarogullar da Osmanli hâkimiyetine girmisti. Artik Osmanlilarin karsisinda tek bir güç kalmisti; Karamanogullari.

Alaaddin Ali Bey, Osmanlilarin yeniden Balkanlara yönelmesini de firsat bilerek, harekete geçmis ancak I. Murat Konya önlerinde Karamanogullarini yendiginde Karaman beyi af dilemek zorunda kalmistir(1387)

Murat Hüdavendigar'in yeniden Rumeli'ye yönelmesiyle birlikte Nis ve Sofya da dahil olmak üzere bütün Bulgaristan fethedildi.(1385/88). Timurtas Pasa'nin Sirp kuvvetleri tarafindan baskina ugratilip, yenilmesi üzerine cesaretlenen Bulgar, Leh, Çek ve Macar krallari da Sirplarin yaninda yer aldilar. Fakat Çandarli Ali Pasa, Bulgar Krali Sisman'i esir alarak Bulgarlari bu ittifakin disina atti. Buna ragmen Haçli ordusu ilerleyisini sürdürünce, I. Murat ordusunun basina geçerek düsmani Kosova'da karsiladi. I.Murat'in ogullari Bâyezid ve Yakup'un da yer aldigi Osmanli birlikleri büyük bir zafer kazandi. Sirp Krali Lazar ve oglu esir edilmis, düsman kuvvetlerinin büyük bir kismi imha olmustu. (20 haziran 1389). Fakat I.Murat savas meydanini gezerken bir Sirp tarafindan hançerlenerek sehit düstü. Bunun üzerine Sirp krali da Osmanli askerleri tarafindan öldürüldü. Osmanlilar için Balkanlarda tutunabilmek yolunda ölüm kalim savasi olarak görülen I.Kosova Zaferi Sirplar tarafindan asla unutulmamistir. Günümüzde dahi masum Müslüman halka yönelik vahsetin arkasinda bu maglûbiyetin ezikligi ve intikam hissi yatmaktadir.

Anadolu'da Türk Birligi'nin Saglanmasi; I. Murat'in sehit edilmesinin ardindan oglu Bâyezid, devlet adamlarinin ittifakiyla hükümdar ilân edildi. Babasinin ölümünü firsat bilen Anadolu'daki beyliklerin Osmanlilar'a biraktigi topraklari yeniden ele geçirmek maksadiyla harekete geçtiklerini haber alan Bâyezid, süratle Anadolu'ya döndü. 1390 yilinda Germiyan, Aydin, Mentese ve Saruhan beylikleri ortadan kaldirildi. Ertesi yil Hamidogullari Beyligi topraklari ele geçirildi ve bu beyliklerin yer aldigi topraklarda Anadolu beylerbeyligi adiyla idarî bir ünite olusturuldu. Ardindan Osmanlilarin en önemli rakip olarak gördügü Karaman Beyligine yönelen Yildirim Bâyezid, Konya'yi kusatti. Alaaddin Ali Bey'in baris talebi, Beysehir ve çevresinin Osmanlilara birakilmasiyla kabul edildi.(1391). Fakat Yildirim Bâyezid'in Mora ile ilgilenmesini firsat bilerek Ankara Sancak Beyi Sari Timurtas Pasa'yi esir almasi üzerine, Yildirim Bâyezid, Alaaddin Bey'e kesin bir darbe vurmaya karar verdi. Anadolu'ya geçen Yildirim, üç gün süren savasin ardindan ele geçirilen Alaaddin Bey'i ortadan kaldirdi ve topraklari Osmanlilara ülkesine dahil

edildi(1397). Karamanoglu tehlikesinin bertaraf edilmesiyle, Anadolu'da Osmanlilara direnebilecek en güçlü devlet olarak Kadi Burhaneddin devleti kalmis idi. Daha 1392 yilinda, Kadi Burhaneddin'in müttefiki durumundaki Candaroglu Süleyman anî bir baskinla öldürülüp beyligin Kastamonu subesi ortadan kaldirilmisti (1392). Ardindan, ertesi yil Amasya ve Merzifon civari Osmanli hâkimiyetine alinmisti. Kadi Burhaneddin'in 1398'de Kara Yülük tarafindan öldürülmesi üzerine, ona bagli Sivas, Tokat, Kayseri, Malatya gibi sehirler birer birer ele geçirildi. Böylece Firat'in batisinda kalan Anadolu topraklari Osmanli sancagi altinda birlestirilmis oluyordu.

Yildirim Bâyezid'in Istanbul Kusatmasi ve Balkanlardaki Fetihleri. Yildirim Bâyezid'in Karaman seferine anlasma geregi katilan Bizans Imparatoru V.Yuannis'in oglu Manuel'in, babasinin ölümü üzerine anlasmayi çigneyerek Istanbul'a kaçmasi sebebiyle Yildirim, Istanbul'u kusatmaya karar verdi. 1391'de baslayan ilk muhasara 1396 yilina kadar sürdürüldü. Bu maksatla Istanbul Bogazi'nda Anadolu Hisari insa edildi. Sehre dis yardimlarin gelmesini önlemeyi ve iase zorlugu altinda savunmayi kirmayi hedefleyen bu muhasara Timur'un Anadolu'ya ulasmasina kadar fasilalarla devam ettirilmistir. Bu kusatma sürerken bir yandan da Yildirim, Bulgaristan, Arnavutluk ve Bosna taraflarinda fetih hareketlerine devam etmekteydi. Kusatma altindaki Bizans'in da talebi ile Türklere karsi yeni bir Haçli ittifaki olusturan Macar Krali Sigismund, Ingiltere dahil bütün Avrupa devletlerinden topladigi 120 bin kisilik bir orduyla harekete geçti. Yildirim Bâyezid düsmani sasirtan bir hizla Nigbolu Ovasi'nda düsmani karsiladi. 50-60 bin kisilik Osmanli ordusu, sayica çok üstün olan Haçli ordusunu büyük bir bozguna ugratti. Savas meydanindan kurtulabilenler, kaçarken Tuna'da boguldular.(1396) Haçlilardan geriye sadece muazzam bir ganimet kalmisti. Bu ganimetle, Edirne ve Bursa'da pek çok cami, medrese ve imaret insa edilmistir. Zaferin ardindan, Eflâk, Bosna, Macaristan ve Mora üzerine seferler düzenlendi. Itibari bu zaferle bir kat daha artan Yildirim, Nigbolu dönüsünde Anadolu birligini kurmaya yönelik nihaî adimlari atmaya baslayacaktir.

Ankara Savasi ve Fetret Devri: Yildirim Bâyezid, Firat boylarina kadar topraklarini genislettigi sirada, Timur da Iran, Azerbaycan ve Irak'i ele geçirmisti. Bazi Anadolu beyleri Timur'a siginirken, ülkeleri istilâ edilen Celayirli Ahmet ve Karakoyunlu Kara Yusuf da Yildirim Bâyezid'in yanina kaçmisti. Böylece her iki devlet biribirine sinir komsusu olmus, ancak bu durum iki hükümdarin da Türk dünyasinin liderligine oynamalari sebebiyle olumsuz neticeler dogurmustur. Timur, Osmanlilara siginan Celayirli Ahmet ve Kara Yusuf'un iade edilmemesini bahane edip Sivas'i kusatmis ve kendisine teslim edilmesine ragmen sehiri tahrip etmisti(1400). Bu olaydan sonra da her iki hükümdar arasinda mektuplasmalar devam etti. Fakat Timur'un, Anadolu beyliklerine topraklarinin geri verilmesi ve bazi sehirlerin kendine birakilmasi gibi talepleri Yildirim tarafindan reddedildi. Dolayisiyla iki fatih için savas artik kaçinilmaz hâle gelmisti. 160 binlik Timur'un ordusunu, 70 bin kisiyle Çubuk Ovasi'nda karsilayan Yildirim Bâyezid, savasin baslarinda üstünlügü ele geçirdi. Ancak Timur'un safinda eski beylerini gören bazi askerlerin saf degistirmesi ve Kara Tatarlarin Osmanli ordusunun arkasini çevirmesi savasin talihini degistirdi. Bir avuç askerle direnmeye çalisan Yildirim Bâyezid sonunda esir edildi (26 Temmuz 1402). Ankara Savasi'ni kazanan Timur, Anadolu beyliklerini tekrar ihya etti ve böylece Anadolu Türk birligi parçalandi. Balkanlardaki Türk ilerleyisi durdugu gibi bir kisim topraklar da elden çikti. Yildirim'in ogullari arasindaki taht mücadeleleri Osmanli devletinin "Fetret Devri" boyunca 12 yil müddetle devam etti. Sayet bu savas gerçeklesmemis olsaydi, hiçbir direnme gücü kalmayan Istanbul büyük bir ihtimalle Yildirim Bâyezid zamaninda Türklerin eline geçecekti. Dolayisiyla Ankara Savasi Osmanlilari en az 50 yil geriye götürmüstür.Esir düsen Yildirim Bâyezid, yedi ay boyunca Timur'un yaninda sehir sehir dolastirildiktan sonra üzüntüsünden ecele yenik düstü. Osmanli sehzadeleri tahtin sahibi olabilmek için kiyasiya birbirleriyle mücadele etmeye basladilar. Bu mücadele Çelebi Mehmet'in tek basina devlet idaresine hâkim olusuna kadar devam etti (1413). Çelebi Mehmet kardesleri Süleyman, Isa ve Musa Çelebi'yi bertaraf ettikten sonra Anadolu Türk birligini yeniden tesis etmek için çaba sarf etti. Güçlenen Karamaogullarinin nüfuzunu kirdi, Karamanoglu Mehmet Bey'in eline geçen Osmanli topraklarini geri aldi. Candarogullari beyliginden Çankiri'yi ve ardindan Canik

(Samsun) bölgesini yeniden Osmanli ülkesine katti. Fakat Sehzade Mustafa ve Simavna Kadisi oglu Seyh Bedreddin'in isyanlari ülkeyi karistirmaktaydi.(1419) Sehzade Murat Rumeli ve Manisa'da ortaya çikan bu isyani bastirdi, Seyh Bedreddin ve adamlari yakalanarak idam edildi. Timur'un beraberinde götürdügü Mustafa Çelebi de Anadolu'ya döndügünde tahtta hak iddia etmisti. Sehzade Mustafa'nin Selânik'te baslattigi isyan bastirildi. Asi sehzade Bizans'a siginmak zorunda kaldi. Çelebi Mehmet öldügü zaman Osmanli ülkesinde sükûnet büyük oranda tesis edilmeye baslanmisti (1421).

Babasinin en büyük yardimcisi olan sehzade Murat tahta çiktigi zaman Bizans tarafindan karsisina çikarilan amcasi Mustafa Çelebi'nin isyanini bir kez daha bastirdi ve Bizans'i cezalandirmak için Istanbul'u kusatti(1422). Bu defa küçük kardesi Sehzade Mustafa'nin isyan haberini alan II.Murat, kusatmayi kaldirarak kardesini cezalandirmak zorunda kaldi. Isyancilarin yaninda yer alan Anadolu beyliklerine karsi harekete geçen II.Murat, Candaroglu Isfendiyar Bey'i itaat altina aldi. Izmir Beyi Cüneyd'i ortadan kaldirip, Izmir, Aydin ve Mentese civarini ele geçirdi. Germiyanoglu Yakub Bey'in çocugu olmadigindan, topraklarini Osmanlilara birakmayi vasiyet etmisti. Onun ölümüyle Germiyan ili de Osmanlilara katilmis oldu(1428). Balkanlarda da durum Osmanlilar lehine düzelmeye basladi. Nitekim Fetret devri sirasinda elden çikan topraklar geri alindigi gibi, 1440'a kadar Belgrat hariç bütün Sirp topraklari Osmanli hâkimiyetine girmisti. Fakat Erdel ve Eflâk'ta üst üste gelen bazi küçük bozgunlar Avrupa'da büyük bir sevinçle karsilanarak, Osmanlilara karsi yeni bir Haçli seferinin tertip edilmesine cesaret vermisti. II. Murat, Balkanlardaki Osmanli varligini tehlikeye atmamak için Macarlarla Segedin Antlasmasini imzaladi (1444) ve bu anlasmadan sonra tahttan feragat etti. Küçük yastaki oglu II. Mehmet'in hükümdar olmasini firsat bilen Macarlar anlasmayi bozdu ve yeni bir Haçli ittifaki olusturuldu. II. Murat yeniden ordunun basina geçerek düsmani Varna Savasi'nda karsiladi. Macar krali öldürüldü. Haçlilarin lideri durumundaki Jan Hünyad güçlükle kaçabildi(1444). Çandarli Halil Pasa'nin israriyla ikinci kez tahta çikan II. Murat, Mora ve Arnavutluk'a sefer düzenledi. Varna'nin intikamini almak isteyen Jan Hünyad yeniden harekete geçti. Fakat II. Kosova Muharebesi'nde bir kez daha Sirplar büyük bir yenilgiye ugratildi (1448). Varna ve Kosova savaslariyla Osmanlilar Balkanlardaki durumunu iyice güçlendirmis, Bizans'in batidan yardim alma umutlari ise tamamen ortadan kaldirilmistir. II. Murat 48 yasinda ölünce II. Mehmet yeniden Osmanli tahtinin sahibi olmus (1451) ve Osmanli Devleti artik bu dönemde tam bir cihan devleti hâline gelmistir.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nin kurucusu sayılan Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Gazi, onun babası Gündüz Alp'tir. Gündüz Alp'in babasının Kaya Alp, onun babasının Gök Alp, onun babasının Sarkuk Alp, onun babasının Kayık Alp olması ihtimali vardır. Yurt tutmak için Orta-Asya'dan, Türkistan'dan Doğu Anadolu'ya gelen bir Kayı aşiretinin başında bu Sarkuk Alp'in bulunması muhtemeldir. Yurt tutulan bölge, Van Gölü'nun kuzey-doğusunda Ahlat civarıdır.

Osman Gazi'nin büyükbabası Gündüz Alp'in, kendisi gibi Kayılardan olan Mardin Artuklularının hizmetinde bir bey iken Caber'de Fırat'ı geçerken boğulup Türk mezarına gömülmüş olması ihtimali düşünülebilir. Osmanlı Devleti'ni kuracak aileyi bir buçuk asır sonra Ahlat'tan oynatan sebep yaklaşan Cengiz Han'ın Moğolları olabilir.

Ahlat-Mardin yolu, güney-batıya doğru kuşuçuşu 200 km'dir. Gündüz Alp, Artuk Arslan'ın (1201-1239) emrettiği bir misyon için 250 km daha güney-batıya inip Caber'e gelmiş olabilir. Bu misyonda başarılı olmayan Kayı Aşireti reisi Gündüz Alp'ı kaybedip onun oğlu Ertuğrul Gazi'nin başkanlığında 1230 yazında Yassıçemen meydan muharebesinde 39 yaşlarındaki Ertuğrul Bey, Türkiye sultanı Alâeddin Keykubad'a küçük fakat yiğitçe bir hizmette bulunmuş olmalıdır.

Bunun üzerine Alâeddin, Ertuğrul Bey'e Bizans sınırında dirlik vermiştir. Ertuğrul, Erzincan'dan kuş uçuşu 900 km yol alarak batıdaki dirliğine erişmiştir. Muhtemelen tarih 1231 yılıdır ve Osmanlı Devleti'nin nüvesi kurulmuştur. Ertuğrul Bey, Türkiye İmparatorluğu'nun bir uc beyi durumundadır.

Selçuklu Türkiye'sinin Bizans'a karşı olan batı sınırları, iki büyük uc beyi tarafından korunmaktadır, kuzey'de Kastamonu'da oturan Çobanoğulları ve güneyde Germiyanoğulları. Ertuğrul Bey 1281'de ölünceye kadar 50 yıl bu Çobanoğullarına tabidir. Doğrudan doğruya Konya'daki Selçuklu İmparatoru'na bağlı büyük uc beylerinden değildir.

Ertuğrul Gazi'ye verilen yurd Bursa-Bilecik illerinin sınırlarının birleştiği yöredir ve 1.000 km2 kadar bir toprak parçasından ibarettir. Söğüt, sonradan Bizans'tan fethedilerek başkent yapılmıştır.

Ertuğrul Gazi'nin yerine oğlu Osman Gazi geçmiş ve 1324'e kadar 43 yıl saltanat sürmüştür. 1300 yılına kadar babası gibi Çobanoğullarına tabi küçük bir uç beyi olan Osman Gazi, bu tarihte doğrudan doğruya Konya Selçuklularına bağlı büyük bir uc beyi mevkiine yükselmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu

Bu suretle Osmanlı devletçiliği 69 yıl Çobanoğullarına, Kastamonu'ya tabi yaşamıştır. 1308'de Selçukoğulları düşünce Osman Bey, doğrudan doğruya Tebriz'de oturan İlhan'ın büyük uc beylerinden biri haline gelmiş ve İlhan'ın Anadolu umumî valileri tarafından kontrol edilmiştir. İlhanlılara tabiiyet, 1335'e kadar devam eder.

Osman Gazi 1281'de babasından 4.800 km2 kadar aldığı toprak mirasını 16.000 km2'ye çıkartarak 1324'te oğlu Orhan Gazi'ye devretmiştir.Bu toprakları Bizans'tan fethetmiştir. Osman Gazi'nin bıraktığı miras bugünkü Bilecik ili, Eskişehir merkez ilçesi, Sakarya'nın Gevye, Akyazı, Hendek, Kütahya'nın Domaniç, Bursa'nın Mudanya, Yenişehir ve İnegöl ilçelerinden ibarettir.

Orhan Gazi, babasının yıllardan beri kuşattığı Bursa'yı alarak (6 Nisan 1326) başkent yaptı. Bu suretle 1321'de Marmara'ya erişen ve denize çıkan Osmanlılar bir Bizans şehri daha aldılar ve az sonra Karadeniz'e de çıktılar. 1231'den 1326'ya kadar 65 yıl üç Osmanoğlu birer prenstir. Sadece 1300'de Selçuklu sultanından tablü'l-alem alarak büyük uç beyi olmuşlardır. 1326'dan itibaren Orhan Gazi artık gerçek bir kraldır ve Anadolu Türkmen beyleri içinde yalnız Karamanoğlu aynı seviyededir.

1335'te Sultan Orhan artık İlhanlılara bağlılıktan kurtulur ve tamamen müstakil, askerî bakımdan çok güçlü, fevkalâde dinamik bir devletin başı olur. 1324 Şubatı'ndan 1362 Mart'ına kadar 38 yıl süren saltanatı fetihlerle geçer. Babasının dehasını, belki daha büyük çapta tevarüs etmiştir. Son derece mahir bir diplomasi ile hem Anadolu Türkmen Beylikleri, hem Balkan devletleri, hem de Bizans ile münasebetlerini devam ettirir ve daima Osmanlı Devleti'nin lehine durumlar meydana getirir.

1329 Mayısında, o sırada çok mühim bir şehir sayılan İznik'i fetheder. Şehri geri almak isteyen Bizans imparatoru III. Andronikos Paleologos'u Türk topraklarına sokmadan Boğaziçi'ne 40 km mesafede, Gebze civarında yakalar. Yapılan savaşta imparator yaralanıp kaçar ve iki imparatorluk prensi muharebe meydanında kalır. Bu Pelekanon meydan muharebesi (2 Mart 1313) Osmanlı hükümdarının şöhretini bütün cihana yayar. Zira Avrupa'nın unvan ve protokol bakımından birinci hükümdarı sayılan Bizans İmparatorunu açık sahra muharebesinde yenmiştir.

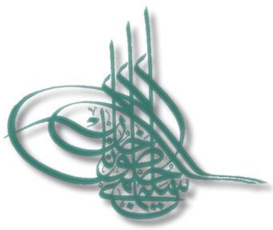
Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu

1345'te ilk Türkmen beyliği olarak Balıkesir-Çanakkale çevresinde saltanat süren Karesi beyliğinin topraklarını Osmanlı Devleti'ne katar ve Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasını tutar. 1354'te Orhan Gazi'nin büyük oğlu Veliahd Gazi Süleyman Paşa Gelibolu yarımadasına, Rumeli'ye, Balkanlara, Avrupa'ya ayak basar. Türk tarihinin dönüm noktalarından biridir. "Rumeli Fâtihi" şanını kazanır. Gelibolu yarımadasını fetheder. 1354'te Ankara'yı da alır. 1359'da attan düşerek ölür ve Bolayır'daki büyük millî ziyaret yerlerinden olan türbesine gömülür. Yerini kardeşi Gazi Murad Bey (I. Murad) alır. Murad Bey daha 1359'da Meriç'i aşarak Dimetoka'yı alır ve İstanbul surlarına kadar akınlar yapar. 1362'de babası Orhan Gazi'nin yerine geçer. 4 ay sonra 1362 Temmuzunda da Edirne'yi fetheder. Artık Osmanlı Devleti bir imparatorluktur. Dünyanın güçlü devletlerinden biridir ve çekinilecek bir askerî güçtür.

Sultan Orhan'ın oğluna bıraktığı servet 95.000 km2 dir. Bugünkü Bilecik, Bursa, Balıkesir, Sakarya, Kocaeli, Bolu illerinin tamamını, Çanakkale ve Eskişehir illerinin en büyük kısmını, İstanbul ilinin Asya topraklarının büyük kısmını, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Ankara, Manisa, Kütahya, İzmir illerinden de bazı parçaları içine alır. Bu topraklar üzerinde Orhan Gazi'nin devletinin nüfusu, o zamanki İngiltere krallığının nüfusundan çok fazladır. Ve bu topraklar o çağda dünyanın en zengin ülkeleri arasındadır. Boğazlar, Marmara, Ege, Karadeniz arasında iki kıtaya yayılmıştır. Dehşetli bir jeopolitik ehemmiyet arz etmektedir.

I. Sultan Murad, 1362'de babasının yerine geçtikten bir kaç ay sonra Edirne'yi aldığı zaman, büyükbabasının babası Ertuğrul Gazi'nin Sakarya çevresinde yurt tutması üzerinden 131 yıl geçmiştir. 131 yılda Sakarya'dan Meriç'e varılmıştır. Bu toprakların mühim kısmı gaza ve cihad yoluyla Hristiyanlardan fethedilmiş ve Türkleştirilmiştir. 1335'ten itibaren Türkiye'nin en güçlü hükümdarı ve lideri olan Sultan Orhan'dan sonra 1362'de Sultan Murad artık hiç bir Anadolu Türkmen beyliğince münakaşa edilemeyecek bir dereceye erişerek saltanatına başlamıştır.

OSMAN GAZI VE BEYLIK

Kaynaklarin, sâlih, dindar, kahraman, cesur ve merhametli bir kimse olarak tanittigi Osman Gazi, üç günde bir yemek pisirtip fakirleri doyurmak, çiplaklari giydirip donatmak, dul ve yetimleri gözetip korumak gibi iyi hasletlere sahip bir kimse idi. Hak ve adalete saygili, üstün yeteneklere sahip bir hükümdar olan Osman Gazi, ününü kilicindan ziyade adalet severligi ile saglamisti. Feth ettigi yerlerde ser'î hükümlere göre hareket eder, tebeasi arasinda irk, din ve milliyet farki gözetmezdi. Güçlü bir komutan oldugu kadar sabirli ve olgun bir idareci idi. Yaninda çalisanlar,

kendisine karsi büyük saygi gösterirlerdi. En zorba kimseler bile onun huzurunda saygi ile hareket ederlerdi. O, kuvvet ve zenginlikten ziyade adalete daha çok önem veren, güçlü bir irade ve hosgörüye sahip bir hükümdardi.

Osman, Ertugrul Bey'in, Gündüz Alp ve San Yatu (Savci Bey)'den sonra Sögüt'te dünyaya gelen küçük ogludur. Ibn Kemâl, onun dogum tarihini Hicrî 652 (M. 1254) senesi olarak göstermekte ise de genellikle onun 656 (1258) senesinde dogdugu belirtilir. Bununla beraber bu tarihin 650 (1252) veya 657 (1259) oldugunu söyleyenler de bulunmaktadir. Sögüt'te dünyaya gelen Osman, Ertugrul Bey'in küçük oglu idi. Ertugrul Bey, 93 yasinda vefat edince, onun idaresi altinda bulunan asiretler, gerek kabiliyet, gerekse hareketliligi sebebiyle Osman'in, babasinin yerine basa geçmesini istiyorlardi. Gerçi Osman, babasinin son dönemlerinde ona vekâlet etmek suretiyle yönetimle ilgili konularda kardeslerinden farkli bir hüviyete sahip oldugunu ortaya koymustu. Kardesleri bakimindan pek büyük bir sikintisi olmayan Osman, amcasi Dündar Bey'le ugrasacaga benziyordu. Zira Ertugrul Bey'in kardesi Dündar Bey de birlige reis olmak istiyordu. Bu yüzden Osman'la amcasi arasinda ihtilaf (anlasmazlik) meydana geldi. Zira, Kayi asiretinden baska bazi asiretler de Dündar Bey'in basa geçmesini istiyorlardi. Bununla beraber Osman'in reisligini isteyen taraf daha etkili görünüyordu. Bunun için Dündar Bey, reislik arzusundan vazgeçerek Osman'in asiret reisi olmasini kabul etmek zorunda kaldi.

Gerçekten, Osman Bey, Ertugrul Gazi'nin vefatindan sonra cesaret, mertlik ve ahlâkî meziyetleri sebebiyle asiret, kavim ve kabileye bas olacak bir vasifta görülmüstü. Amcasi Dündar Bey de dahil oldugu halde herkes ona itaat ve bagliligini bildirdi. Baslangiçta o, babasinin komsu Rum tekfurlari ile iyi geçinme siyasetine devam etti. Asiretin basina geçtigi zaman yirmi üç yasinda bir genç olmasina ragmen, siyaseti iyi bilen, halim selim bir kimse olmakla birlikte, gerçekleri savunma konusunda korkusuz ve cesurdu. O, tam bir cihad eri idi. Bu sebeple Osman Bey, kisa zamanda etrafinin yigitlerden meydana gelen bir hâle ile çevrelendigini gördü. Bu hâlenin içinde Konur Alp, Turgut Alp, Abdurrahman Gazi, Akça Koca, Gündüz Alp, Karamürsel, Saltuk Alp, Samsa Çavus gibi isimler vardi. Büyük bir kismi garip ve vatanlarim birakip gelmis olan bu insanlarin, Osman Bey etrafinda toplanmalari, devletin güçlenmesine sebep olmustu. Osman Bey, bunlarin tabiî bir lideri durumuna geldi. Bundan baska, Osman Bey'in, Uc'lardaki Türkmenler arasinda büyük bir nüfuza sahip olan Seyh Edebali ile yakinlik ve akrabalik tesis etmesi, basta ahiler arasinda olmak üzere Uc'lardaki diger topluluklarin kendisine baglanmasina sebep oldu. Böylece Osman Gazi, kendisini hem etrafindaki asiret reislerine sevdirmis, hem de

onlarin kendisine bagladigi umutlari bosa çikarmamisti. Gerçekten de o, çevresindeki Türkmen komsulari ile mümkün mertebe çatismaya girmemek için gayret sarf ediyordu.

Ertugrul Bey'in üç oglu arasinda Osman Bey'e düsen taht, kardeslerini birer saltanat rakibi olarak degil, yeni devletin kurulup gelismesinde müsterek bir gayretle el ele verdiren ve saltanat ihtirasi yerine, feragat, fedakârlik ve basirete götüren bir metod takip etmelerinin sebebi nedir? Ileride tafsilatli bir sekilde anlatilinca görülecegi gibi, Osman Gazi de kendisine yurt ve istiklâl veren Selçuklu sultanina karsi ayni hassasiyeti göstermis, o, hayatta bulundugu müddetçe istiklâlini ilân etmemisti. Böylece o, edep ve irfani, sahsî ve nazarî kaliplar halinde birakmayip devlet bünyesinde de ifadesini bulan bir anlayis olarak cemiyete mal olmustu.

OSMAN BEY VE AHILIK

Abbasî halifesi en-Nâsir li-Dinillah (575-622/1180-1225) rehberliginde kuruldugu kabul edilen ahilik, kisa zamanda Islâm ülkelerinde tesirini göstermeye basladi. Son derece düzenli ve disiplinli olarak çalisan bu teskilât, miladî X. asirda genellikle ilk Müslüman Türk devleti kabul edilen Karahanlilar vasitasiyla Türk dünyasinda da boy göstermeye basladi. XI. asrin ikinci yansindan (1071Malazgirt) sonra, kapilarini Müslüman Türklere açmis bulunan Anadolu'ya, dogudan birçok göçler olmustu. Daha önce de Anadolu'nun Urfa'dan (Sanliurfa) baslayarak Adana'ya kadar giden sinirlarindan, zaman zaman giren Abbasî ordulari, Nigde, Nevsehir, Kirsehir, Kayseri, Yozgat ve Ankara bölgelerine akinlar yapmislardi. Ordu mensuplarindan bir kismi akinlar sonunda ele geçirilen bu yerlerde bazan da yerlesip kaliyorlardi. Özellikle VIII. yüzyilin ikinci yansindan itibaren Abbasî ordusunun ayrilmaz bir parçasi durumunda olan Türkler de, bu ordu ile Anadolu'nun içlerine kadar gelmislerdi. Türkler, iklim ve jeolojik yapi bakimindan Orta Asya'ya benzeyen Kirsehir yöresini begenerek burayi yerlesim bölgesi olarak seçmislerdi. Bundan sonra normal ve isteyerek devam eden göçleri, XIII. asirdaki Mogol istilasindan kaçma takib etti. Bu istiladan önceki göçlerde daha iyi bir iklime gelme, hayvanlar için daha iyi bir kislak ve yaylak bulma düsüncesi hakimdi. Bu sebepledir ki, Mogol baskinindan önce gelenler, daha ziyade göçebe, asker ve hayvan yetistiricisi idi. 1225 tarihinden sonra gelenlerin ekonomik ve sosyal durumlari, bu ilk gelenlerden daha farkli idi. Zira, korkunç bir katliamdan kurtulmak için gelen bu sonuncular çogunlukla, esnaf, tüccar, zengin ve sanatkârdi. Bu yeni göçmenler, geçimlerini saglayabilmek için, yerli ve müslüman olmayan esnafla rekabete girmek zorunda idiler. Bu rekabetin

kuvvetli, tesirli ve kisa zamanda meyvesini verebilmesi için bunlarin birlesip bir teskilât içinde hareket etmeleri gerekiyordu. Bu teskilât, özellikle hayvancilikla ugrasan, baska bir ifade ile atli göçebelerin ihtiyaç duyduklari bir sahaya cevap vermeliydi.

BU DIPNOTUN YERI NERESI

Böyle bir çalisma faaliyetinin içinde bulunuldugu sirada yeni bir Mogol tehlikesi bas gösterdi. Bu tehlikenin merkez üssü Anadolu idi. Daha önce gelip buraya yerlesmis bulunan Müslüman Türkler için büyük bir tehlike olan Mogollara karsi bazi kimselerin farkli sahalarda faaliyette bulundugu görülür. Bunlar: Ahi Evran ismiyle bilinen Seyh Nasirüddin Mahmud (ö. 1262), Baba Ilyas, Haci Bektas ve Mevlânâ Celâleddin Rumî gibi önemli sahsiyetlerdi. Bas gösteren Mogol tehlikesine karsi farkli alanlarda halki irsad etmeye yönelik çalismalardan birisi de esnaf ve sanatkâri bir birlik altinda toplamaya muvaffak olan Ahi Evran tarafindan yapiliyordu. Böylece o, sanat ve ticaret ahlâkini, üretici ve tüketici menfaatlerini güven altina almayi, bu vesile ile kötü politik ve ekonomik atmosfer içinde, onlara yasama ve direnme gücü vermeye çalisiyordu. Bu yüzden ilk defa Kirsehir'de XIII. yüzyilda kurulan ahilik, kisa bir zaman içinde Anadolu'nun hemen her tarafina yayilmis oldu. XIV. asir Islâm dünyasi ile birlikte Türklük âlemini canli levhalar halinde gözlerimizin önüne seren Ibn Batûta (1304-1369), Anadoludaki seyahatlerinde, kaldigi birçok ahi zaviye ve tekkesinden bahsetmekle kalmaz, onlar hakkinda genis ve doyurucu bilgiler de verir.

Anadolu'daki ekonomik ve sosyal hayatin düzenlenmesinde XIII. yüzyildan itibaren büyük bir rol oynadigini gördügümüz Ahilik, sanatkâr ve esnaf zümreleri arasinda yayilmis, sosyoekonomik özelligi agir basan bir teskilat olarak görünmektedir. Anadolu'nun sosyal ve ekonomik yapisina Müslüman Türk sanatkâr ve esnafinin is ahlâki, insan terbiye ve egitimi, fazilet sahibi olma, sosyal yardimlasma ve dayanismada örnek olma gibi hususlarda etkili olan bu teskilat hakkinda bir hayli bilgiye sahip bulunuyoruz.

Osmanli Devleti'nin kurulus hamurunda mayasi bulunan ahiligin oynadigi rol, küçümsenemeyecek kadar büyüktür. Gerçekten de Osman Bey'in faaliyetleri esnasinda Anadolu'da ahilik, büyük bir güç olarak faaliyetlerine devam ediyordu. Osman Bey, ahi reislerinden olan ve Eskisehir civarinda Itburnu denilen mevkide tekkesi bulunan Seyh Edebali'nin kizi ile evlenmekle ahilerin nüfuzundan yararlanabilmistir. Seyh Edebali, o havalinin en itibarli ve sözü dinlenen, kendisine hürmet edilen bir sahsiyeti

idi. Sam taraflarinda tahsilini ikmal etmis, zengin, tekke ve zaviye sahibi bir kimse idi. Herkese yardim eden bir kimse olmakla birlikte fakir ve dervis görünümlü olmayi tercih eden bu zatin damadi olmakla Osman Bey, ahilerin gücünden istifade etmisti. Nitekim Seyh Mahmud Gazi, Ahi Semseddin ve oglu Ahi Hasan ile sonradan Osmanlilarda kadi, kadiasker ve vezir olan çandarli (Cendereli) Kara Halil de ahilerden olup bunlarin tamami Osmanli Beyliginin kurulmasinda ve büyümesinde hizmet etmislerdi.

Gerçekten, bu dönemde Anadolu'nun sosyal bünyesine hakim olan ulema, dervis, sanatkâr ve kahramanlar kadrosunu bir arada düsünmemiz gerekir. Mücahede sevkini ve Islâm birligi susuzlugunu en ileri ve yüksek voltaja ayarlamasini bilen bu iman adamlarinin, Selçuklulara müvazi bir mukadderat çizgisi üstünde yürüyecek olan Osmanli Beyligi'nin kurulusu hadisesine fiilen katilmis olmalari, devletin ve Islâm ümmetinin bir talihi olmustur. Öyle ki bir tarafta olgun, sözü dinlenir ve seviyeli bir seriat ulemasi ile beraber yürüyen, Sünnî ve muhtesem bir tasavvuf anlayisinin dogurdugu teskilât; öbür tarafta Âsik Pasazâde'nin, Gaziyan-i Rûm, Abdalan-i Rûm, Ahiyan-i Rûm, Bâciyan-i Rûm dedigi organize ve hamasîdinî teskilât. Biraz önce de belirtildigi gibi gerek Osman Bey, gerekse onu takib eden ilk hükümdar ve sehzâdeler ile idare ve devlet adamlari, tasavvuf müessesesinin veya yine bu teskilatin müsterek esaslarina sahip ahiligin gaye, terbiye ve disiplinine göre yetismis, cesur, dinamik, mert ve iç âlemleri kontrollü kimselerdi. Bu sebeple yeni devlet, muhtesem oldugu kadar âdil ve müsavatçi bir idare tezgahina, renk, sekil ve ahenk yetistiren bir iç ve dis kuvvetler dengesini dünyaya hediye etmeye hazirlaniyordu.

Hem akil hem de imanla desteklenen yeni devlet, adeta tabiatin himayesine kabul edilerek daha ilk yillarda mücahid ve yekpare çehresini kazanmisti. Su da var ki, Osman Bey'in etrafini çevreleyen ilim ve hikmet kadrosu, yalniz yasadiklari devrin irfan, iman, ahlâk, idare ve hukuk haritasini çizmiyorlardi. Onlarin hizmet ve hedefleri, bir hanedan veya bir zümre ile belirli bir zamana has degildi. Bir medeniyet ve ideolojiyi devirler ölçüsünde gerçeklestirmek için genç padisahin sahsinda gelecek han, hakan ve kütlelere yol açip öncülük ediyorlardi.

Böylece yeni devlet, tam bir ahenk ve üslup ile ise baslamis, müsterek bir tezgahin basinda, istikbalin dokusunu örmeye ve gelecek zamanlara miras birakmaya hazirlaniyordu.

Görüldügü gibi, devleti, bir yandan mantikî, bir yandan da manevî temellere oturtan Osmanlilar, merkezî ve idarî otoritenin, politika ahlâkini

kontrol eden bir yardimci kuvvetler halkasi tesis etmekle de icra ve tesriî organlarini hak ve adalet unsurlarinin murakabesine vermis oldular.

Gerçekten, Avrupa'nin kuvvetten baska bir güç ve otorite tanimadigi bir dönemde, yeni yeni filizlenip gelisen Osmanli Devleti'nde adalet, hak ve hukuk prensiplerine göre davranip hareket etmek babadan ogula nesilden nesle (neslen ba'de neslin) vasiyet ediliyordu. Hoca Saadeddin Efendi (tarihçi, Seyhülislâm), Osman Gazi'nin, oglu Orhan'a olan vasiyetini su ifadelerle nakleder:

"Dilerim ey sahib-i ikbâl u câh

Etme sen cânib-i zulme nigâh

Adl ile bu âlemi âbad kil

Resm-i cihâd ile beni sâd kil

Râh-i cihâd içre edüp ictihâd

Memleket-i Rum'da kil adl u dâd..."

Görüldügü gibi Osman Gazi, devlet iç teskilâtinda sakat ve zayif bir taraf birakmamak, bir çatlak ve gedige meydan vermemek için basta devlet adamlari olmak üzere her ferdin kendi durumuna göre Islâm'in arzuladigi adalet anlayisi çerçevesinde hareket etmesini istemektedir. Osmanlilarda, nesilden nesile vasiyet edilerek devam eden bu anlayisin sonucu olarak ortaya çikan uygulamaya bakan Gibbons, Osmanlilari sevmemekle birlikte su sözleri söylemekten kendini alamaz:

"Yahudilerin toptan öldürüldügü ve engizisyon mahkemelerinin ölüm saçtigi bir devirde Osmanlilar, idaresi altinda bulunan çesitli dinlere bagli kimseleri baris ve ahenk içerisinde yasatiyorlardi. Onlarin müsamahakârligi, ister siyaset, ister halis insaniyet duygusu, isterse lakaydî neticesi meydana gelmis olsun, su vak'aya itiraz edilemez ki, Osmanlilar, yeni zaman tarihinde milliyetlerini tesis ederken dinî hürriyet umdesini (prensibini) temel tasi olmak üzere vaz' etmis ilk millettir. Ardi arkasi kesilmeyen Yahudi ta'zibati (iskence) ve engizisyona resmen yardim mesuliyeti lekesini tasiyan asirlar esnasinda, Hiristiyan ve Müslümanlar, Osmanlilarin idaresi altinda ahenk ve baris içinde yasiyorlardi."

OSMAN GAZI'NIN RÜYASI

Osmanli kaynaklan, tamamen ilahî takdirin bir tecellisi sonucunda, Osman Gazi'nin gördügü bir rüya ve buna bagli olarak evliliginden bahsederler. Osmanli kaynaklarinda birbirine yakin ifadelerle anlatilan bu rüya, Hammer gibi Bati'li yazarlar tarafindan biraz da hayâl gücü ile süslenerek bir sahne oyunu gibi dramatize edilir.

Devrin, egitim, din, kültür, sosyal, ekonomik ve hatta folklorik anlayisi hakkinda fikir vermesi bakimindan bu rüyayi degisik kaynaklardaki anlatilislarini günümüz Türkçesine yakin bir ifade ile buraya almakla dönemin anlayis ve fikrî seviyesi bakimindan bir degerlendirme yapmaya imkan vermis olacagiz.

"Osman Gazi biraz aglayip dua ve niyaz eder. Derken uykusu gelip uyur. Rüyasinda kerameti açik ve belli olan bir seyhin kendi halki arasinda bulundugunu görür. Herkes bu seyhe güvenirdi. Aslinda onun dervisligi gizli idi. Öyle görünürdü. Dünyaligi, mali, mülkü ve koyunlari çoktu. ilim sahibi bir kimse idi. Misafirhanesi devamli herkese açikti. Osman Gazi, bu dervise konuk olurdu. Osman Gazi rüyasinda bu azizin kusagindan bir ayin dogdugunu ve gelip kendi koynuna girdigini görür. Bu ay, Osman Gazi'nin koynuna girince hemen onun göbeginden bir agaç biter ki gölgesi dünyayi tutar. Gölgesinin altinda daglar var, her dagin dibinden sular çikar, o sulardan da kimileri içer, kimileri bahçe sular kimileri de çesmeler yaptirir. Osman Gazi gelip bunu seyhe haber verir. Bunun üzerine seyh Osman'a "Ogul Osman, padisahlik sana ve senin nesline mübarek olsun ve benim kizim Malhun Hatun senin helalin oldu." deyip hemen nikahini kiydi.

Âsikpasazâde, Osman Gazi'nin rüyasini yukaridaki ifadelerie anlatirken Nesrî su ifadelerle olayi nakl eder:

"Meger Osman'in halki arasinda aziz bir seyh vardi. (Ona) Edebali derlerdi, gayet kemal sahiplerindendi. Veliligi, kerameti belli olmustu. Halkin itikad ettigi kimse idi. Bütün illerde meshur olmustu. Rüya ilmini iyi bilirdi. Dünyaligi sonsuzdu. Fakat fakirmis gibi görünürdü. Hatta (kendisine) dervis (fakir) lakabi ile hitab ederlerdi. O, bir zâviye yapip gelene ve gidene hizmet ederdi. Zaman zaman Osman da onun zâviyesinde misafir olurdu. Bir gece Osman Gazi, rüyasinda bu seyhin koynundan bir ay çikarak, gelip kendisinin koynuna girdigini, hemen göbeginden bir agaç bittigini, âlemi tuttugunu, gölgesinde daglarin bulundugunu, bu daglarin dibinden pinarlarin çikip aktigini, kiminin bahçesini suladigini, kiminin çesmeler akittigini görür. Osman Gazi, ertesi gün gelip bu düsünü o azize anlatti.

Seyh ona "Ya Osman, müjdeler olsun. Hak Teâlâ sana ve senin evladina saltanat verdi. Bütün dünya evladinin himayesi altinda olacak, hem de kizim Mal Hatun sana helâl (es) oldu" diyerek, hemen kizini Osman Gazi ile evlendirdi. Osman Gazi'nin düsünü yordugu sirada, Seyh'in Turgut adli bir müridi de orada bulunuyordu. "Ya Osman, sana padisahlik verildi, sükrâne (olarak) bize ne verirsin?" dedi.

(Osman) "Sana bir sehir vereyim" dedi.

Dervis "Su köycegize de raziyim, bana bir nâme (yazili kâgit, mektup, belge) ver" dedi.

Osman Gazi "Ben yazi yazmasini bilmem. Bir su kabi ile bir kilicim var. (Onlari) nisan olsun diye sana vereyim. Benim evladim anlari senin elinde görüp ibka etsinler" dedi.

O su kabi ile kiliç onlarin elinde kaldi. Simdi dahi padisah olanlar, onu (o köyü) görüp ziyaret ederler, o dervisin evladina nimetler (verirler) ve ihsanlar ederler.

Bu Edebali dedigimiz seyh, yüz yirmi yasinda öldü. Ömründe, birini gençliginde, digerini de yasliliginda (olmak üzere) sadece iki hatun aldi, ilk hatununun kizini Osman Gazi'ye verdi, sonraki hatunu Taceddin Kürd'ün kizi idi. Hayreddin Pasa ile bacanak oldular.

Bu menakib, Edabali oglu Mehmed Pasa'dan nakledildi. Ayni rüya, Solakzâde tarafindan da su sekilde verilmektedir:

"Osman Han, merhum babasinin yoluna devam ederek, Anadolu'daki kumandanlar arasinda ve gaza meydaninda kendini gösterdi. Âlimlere ve seyhlere çok fazla itikadi vardi. O zamanin yüce makam sahibi, hal bilen seyhi, Seyh Edebali hizmetine devam ederek onun dua ve hürmetini rica ve istid'a ederdi. Bir gece âdeti oldugu üzre, Cenâb-i Allah'a münacatta bulunup hâcet dilerken, kendileri uykuya daldilar. Rüya âleminde, Seyh Edebali'nin koynundan bir ayin dogup gelerek kendi koynuna girdigini gördüler. Bu ay kendisinin göbeginden nihayeti olmayan bir agaç seklinde biterek dali ve budagi ile bütün dünyayi kusatir. Cihan halkinin bir kismi bostan sular, bir kismi ziraat yapar, bir kismi seyran eder, bir kismi da dolasir.

Osman Gazi bu güzel yerden uzak kalinca sabah namazini eda edip seyh hazretlerinin huzuruna varir. Gördügü rüyayi bir bir anlatir. Seyhin bu

rüyayi tabir etmesini diler. Seyh Edebali biraz kendi iç âlemine baktiktan sonra basini kaldirip Osman Gazi'ye;

"Ey yigit müjdeler olsun! Sana ve senin nesline padisahlik verildi. Rüyanda gördügün o ay, koynumdan çikip senin koynuna girdi. Sen benim kizimi alip bana damad olacaksin. Bundan çocuklarin ve soyun olacak. Kiyamete kadar yedi iklimde hüküm süreceklerdir" dedi.

Seyh Edebali hemen orada bulunan Müslümanlarin huzurunda kizi Rabia'yi Osman Gazi'ye nikahladi. Orhan Gazi bundan dünyaya gelmistir.

Daha önce de temas edildigi gibi Osmanli kaynaklari tarafindan tamamen ilahî bir takdirin tecellisi gibi nakl edilen bu rüya, Hammer gibi Batili yazarlarca degisik sekillerde verilir. Hammer, benzer rüyalarin görüldügüne dair haberlerin çok eskilere dayandigini ve hemen hemen birçok padisah, hükümdar ve hanedan için böyle rüyalarin görüldügüne dair nakillerin bulundugunu ifade ile söyle der:

"Büyük padisahlarin dogumundan önce gelecekte nail olacaklari (ulasacaklari) güç, kudret ve kuvveti göstermek üzere bu neviden rüyalarin nakli Sark (Dogu) tarihçilerinde zaman zaman görülen bir istir. Bununla beraber bu âdet, sadece onlara has bir is degildir. Benzer haberler, gerek çagdas, gerekse eski Bati tarihçilerinde de görülür."

Osman Gazi ile ilgili rüya hakkinda böyle diyen Hammer, kendisi de ayni rüyayi degisik ifadelerle anlatmaktan geri kalmaz. Bu sebeple biz de Osmanli kaynaklari ile Hammer'in ifadesini karsilastirmak isteyenlere bir kolaylik olsun diye onun verdigi bilgiyi de temel hususiyetlerini bozmadan özet halinde vermek istiyoruz:

Karamanin Adana sehrinde dogmus olan Seyh Edebali, Suriye'de (Sam'da) Fikih (îslâm Hukuku) tahsil ettikten sonra Eskisehir'e yakin Itburnu köyüne gelip yerlesmisti. Osman, zaman zaman oraya gelip seyhle görüsürdü. Osman bir gece Edebali'nin kizi Malhatun'u görüp âsik oldu. Fakat seyh, Osman'in iyi niyetine tam olarak güvenemedigi ve bu genç ile kizi arasinda mevcud olan esitsizligi göz önünde bulundurarak evlenmelerini uygun görmedi. Osman, derdini silah arkadaslarina ve komsularina açar. Bunlardan biri olan Eskisehir beyi, Osman'in anlatmasi üzerine Malhatuna gönül verir. Kizi kendisi için istedi. Fakat o da geri çevrildi. Edebali, Osman'dan çok Eskisehir Beyi'nin öc almasindan korktugu için, o beyin topraklarini terk ederek gelip Ertugrul bölgesine yerlesti. Bu yer degisimi, iki bey arasinda büyük bir düsmanliga yol açti.

Bir gün Osman, kardesi Gündüzalp ile birlikte komsusu ve dostu olan Inönü beyinin evinde iken, Eskisehir beyinin müttefiki ve Harman Kaya hakimi olan Köse Mihal ile birdenbire çikageldigi görülür. Bunlar, ellerinde silahla Osman'in kendilerine teslim edilmesini istiyorlardi. Inönü beyi, gerçek misafirperverligin bu sekilde bozulmasini kabul etmeyerek onlari vermeyecegini söyledi. Bu esnada Osman ile Gündüzalp ileri atilip mücadeleye basladilar. Eskisehir beyi korkup kaçarken Köse Mihal esir alindi. Bunun üzerine Köse Mihal kendisini esir alan bu güçlü insana karsi bir sevgi duydu ve ona tabi oldu. Daha sonra Osman, babasinin yerine geçince, Köse Mihal atalarinin dinini birakarak Müslüman oldu. O andan itibaren de Osman'in yükselmekte olan gücünün saglam dayanaklarindan biri oldu.

Böylece Osman, Rumlar arasinda bir dost kazanmis, ama henüz sevdigi insana kavusamamisti. Aradan iki yil geçti. Bu iki sene zarfinda kuskular ve süpheler onun yakasini birakmiyordu. Ondan sonra Mal Hatun'un babasi, Osman'in sebatkârligindan duygulanarak ilahî bir isaret olarak gördügü rüyayi onun lehinde yorar. Buna göre: Osman Gazi, Seyh Edebali'ya misafir olarak gelir. Sabirla yatagina girip yatar. Uyuyunca su rüyayi görür:

Ev sahibi yaninda yatiyordu. Birdenbire ev sahibi Edebali'nin gögsünden bir hilâl çikti. Gittikçe büyüyen hilâl tam bir dolunay seklini alinca gelip kendi koynuna girer. Ondan sonra yanlarindan bir agaç belirir. Bu agaç dallanip budaklaniyor, gittikçe güzellik ve yesilligi artiyordu. Dallarin gölgesi, üç kita ufuklarinin nihayetlerine kadar karalari ve denizleri kaplayiverdi. Kafkas, Atlas, Toros ve Balkanlar gibi dört büyük siradag silsilesi, bu yapraklar çadirinin dört destegi gibi görünüyordu. Agacin kökünden deniz gibi gemilerle örtülmüs olarak Dicle, Firat, Nil ve Tuna fiskiriyordu. Kirlar, ekinlerle çevrilmisti. Daglar ise sik ormanlarla taçlanmis bulunuyordu. Bu daglardan çikan bereketli sular, gül bahçeleri ve servilikler arasinda dolasa dolasa akiyordu. Uzaktan kubbeler, ehramlar, dikili taslar, sütunlar, hasmetli kulelerle süslü sehirler görünüyordu. Bütün bunlarin zirvelerinde birer hilâl parildiyordu. Minarelerin serefelerinden ezanlar, mü'minleri namaza çagiriyordu. Tam bu sirada hizla esen bir rüzgâr çikmisti. Agacin yapraklarini dünyanin bütün sehirleri üzerine, özellikle iki denizin birlestigi, iki karanin kucak açtigi iki dünyayi çeviren bir halkanin en degerli tasi niteliginde olan Istanbul'a dogru savuruyordu. Osman, halkayi (yüzügü) parmagina geçirmek üzere iken uyandi.

Böylece, Osman ile Mal Hatun'un birlesmesinden dogacak olan soyun kuvvet ve kudretini tahmin ettirmekte olan bu rüyanin tabiri, genç

savasçinin Edebali'nin kizi ile evlenmesinde araya giren engelleri bertaraf ediverdi. Dügün söleni, hükümdarlarin dügünü gibi degil, Peygamberin seriatina ve gösterdigi örnege uygun olarak yapildi. Iki sevgilinin nikâhini, Edebali'nin müridlerinden müttaki bir zat olan Turud (baska kaynaklarda Turgud) adindaki dervis kiydi.

Bu evlilik münasebetiyle olsa gerek ki, Osman Bey, zevcesine (esi) Bilecige bagli Kozagaç adindaki köyün gelirlerini pasmaklik olarak tahsis etmistir. Bilahare o da bu hasilati, tekkeye vakf etmistir. Bu konuda 985 (1577) senesi tarihini tasiyan ve Bilecik kadisina gönderilen bir hükümde söyle denilmektedir:

"Bilecik kadisina hüküm ki, ecdad-i izamimdan merhum Sultan Osman Han elayhi'rrahme ve'l-gufran, mesayih-i izâmdan Edebâli merhum'un kerimesin tezevvüc eylediklerinde kaza-i mezbûre tabi" Kozagaç nâm karyeyi pasmaklik ihsan etmegin müsârun ileyha dahi karye-i mezbûrenin mahsûlun zâviyesine vakf edüp âyende ve revendeye sarf olunurken hâla karye-i mezkûrede sâkin olan...

Tarihlerde, Osman Bey'in zevcesi olarak gösterilen Mal Hatun veya Rabia Hatun, Seyh Edebali'nin Osman'la evlendirdigi, Orhan ve Alaeddin'in annesi olarak belirtilmektedir. Halbuki Gazi Orhan Bey'in 724 (1324) tarihli vakfiyesinde "Mal Hatun bint Ömer" kaydinin olmasi bu kadinin Seyh Edebali'nin degil, Ömer Bey'in kizi oldugunu göstermektedir. Ayni sekilde birçok tarihteki rivayetlere göre Mal Hatun ve babasi Seyh Edebali, Osman'in vefatindan üç ay önce Bilecik'te vefat etmislerdir. Halbuki vakfiyede ismi geçen Mal Hatun, Osman Bey'in vefatindan sonra hâla hayattadir.

Mal Hatun, herhalde Osman Bey'in oglu Orhan'in annesi idi. Osman Bey'in öbür zevcesi (esi) ve Seyh Edebah'nin kizi olan Bâlâ Hun (Bala Hatun) ise muhtemelen Osman Bey'in oglu Alâeddin'in annesi idi.

OSMAN GAZI'NIN SAHSIYETI

Osmanli tarihinin en dikkate layik sahsiyetlerinden biri olan Osman Bey, bir devlet kurucusu olarak tarih sahnesinin önemli kisilerinden biridir. Gerçekten de Selçuklu Bizans hududlarinda tesekkül eden bir uc beyliginin kisa bir müddet içinde büyüyerek tarihin akisini degistirecek bir güç ve kuvvete erismesi, yeni bir din ve kültürün tasiyicisi olarak eski Bizans Imparatorlugunun enkazi üzerinde kurulan yeni devlete Müslüman Türk

damgasini vurabilmesi hadisesi, tarihçiler arasinda henüz tam anlamiyla izah edilememis bir mesele halinde münakasa edilmektedir. Tarihte benzerine ender rastlanilan bir devletin kurucusu olarak Osman Bey ve ondan sonra gelen haleflerinin sahsî meziyetleri bu gelismede büyük ölçüde rol oynamis görünmektedir. nitekim bu konuya dikkat çeken yabanci bir arastirici, Osmanli Devleti'nin kudret kaynagi olarak gördügü üç ana unsurdan birinin hükümdarlarinin sahsiyetleri oldugunu belirtir.

Bir devletin gelisip büyümesinde hükümdarlarin kabiliyet, ileriyi görüs, anlayis ve hareketlerinin önemli derecede rol oynadigi bilinmektedir. Bu durum, günümüzden önceki asirlarda daha büyük bir ehemmiyet arz ediyordu. Bu anlayistan hareketle Osman Gazi'ye baktigimiz zaman, onun gerek siyaset, gerek adalet ve gerekse halkina karsi olan sevgi ve merhamet bakimindan devrine göre özel bir yeri oldugu görülür. Bu sebepledir ki tarihler, onun, babasinin yerine geçtikten sonra Karacahisar'daki faaliyetlerinden bahs ederlerken söyle derler:

"Osman, bey ünvanini alip beyligin basina geçtikten sonra ikametgâhi olan Karacahisar'daki kiliseyi camiye çevirdi. Bir imam ve hatip tayin etti. Bir de her türlü islere bakmak ve halk arasinda meydana gelen davalari hafta sonu olan Cuma günlerinde karara baglamak için bir Molla (Kadi) seçti. Kayinbabasi Edebali ve dört silah arkadasi (kardesi Gündüzalp, Turgutalp, Hasanalp ve Aykutalp) ile istisare ettikten sonra, Seyh Edebali'nin talebesi olan Karamanli Dursun Fakih'i imam olarak tayin etti. Pazarlarda din ve milliyet farki gözetmeksizin düzeni koruma görevini de ona verdi. Bir Cuma günü Germiyan Türk Beyi Alisir'in tebeasindan bir Müslüman ile Bilecik Rum liderine bagli bir Hiristiyan arasinda çikan kavgada Osman, Hiristiyanin lehine hüküm verdi. Bunun üzerine bütün ülkede Ertugrul'un oglu Osman'in hak ve adalet severüginden söz edilmeye baslandi. Bunun sonucunda da halk Karacahisar pazarina daha çok gelmeye basladi.

Sâmiha Ayverdi'nin ifadesi ile "Müslüman Türkler aleyhine hakikatleri degistirmeyi muamele ve âdetleri haline getirmis olan Garpli tarihçiler arasinda bulunan Gibbons, zaman zaman gerçekleri teslimden de geri kalmayarak yakistirmaciliktan vaz geçer. Osmanli Imparatorlugu'nun Kurulusu adli eserinde Osmanlilar aleyhinde iftira derecesine varacak sekilde ifadeler kullanan Gibbons, Osman Bey'den bahs ederken su sözleri söylemekten de kendini alamaz: "Osman, etrafini teshir eden icazkâr bir sahsiyetti. Öyle bir sahsiyet ki, kabiliyetleri itibariyle kendisi ile rekabet edecek olanlar veya kendisinden üstün olanlar bile maiyetinde seve seve hizmet ederlerdi. Osman, isinin erbabi adamlari kullanacak kadar büyük bir adamdi. Orta kirattaki bir çok kimsenin yaptigi gibi, rakiplerini aradan

çikarmak ve etrafina yalniz kendisinden asagi simalari toplamak suretiyle üstünlügünü meydana koymak ihtiyacini duymazdi. Gerek kendini, gerekse baskalarini inzibat altinda tutmayi bilirdi. Bir bina kurucu, binasindan belli olur."

Gerçekten, Osman Gazi'nin gerek hak ve hukuk anlayisi, gerekse insanlari belli bir düzen içinde disiplinli bir sekilde çalistirmasini bilmesi, onu zamanindaki birçok idareciden daha üstün bir sahsiyet haline getirmisti. Zira bina kurucu binasindan belli oluyordu. Bu sebeple olsa gerek ki halk, onun idaresindeki sehirlerin pazarlarinda haksizliga ugrama korkusu olmadan alis verisini yapiyordu. Bu da ekonomik bakimdan oldugu kadar sosyal ve idarî bakimdan da komsu ve çevre hükümdarlarin tebeasi bulunanlarin (uyrugunda olanlarin) psikolojik olarak Osman Gazi ile beyligine sempati ve hatta gipta ile bakmasina sebep oluyordu. Osman Gazi'nin, çevresindeki bir çok pürüzü ortadan kaldirip hakimiyetini tesis etmesi de bu anlayisla mümkün olmustur. Nitekim, Osmanlilar hakkindaki ilk Türkçe kaynak olarak kabul edilen Ahmedî'nin manzum eserinde:

"Oldi Osman bir ulu gâzi kim ol,

Nereye kim vardiysa buldi yol"

seklindeki ifadesinden de anlasildigi gibi Osman Gazi, sahsiyeti, anlayisi, hal ve hareketleriyle bütün islerin üstesinden gelmeyi becerebilen nadir sahsiyetlerdendir. Bunun içindir ki vefat edip idareyi oglu Orhan'a biraktigi zaman, babasinin kendisine biraktigi topragin dört mislini ogluna birakmistir. 1281'de Ertugrul Gazi'nin ogluna biraktigi miras 4800 km2'den fazla degildi. Insan, XVI. asirdaki Osmanli Devleti'ni düsündügü zaman bu rakamin üzerinde heyecanla titremekten kendini alamaz. Zira bu toprak parçasi, o muazzam devlet için çok basit ve küçük bir parçadan öteye bir mana tasimaz. Bu topraklar, Bilecik'in Sögüt ve Bozöyük kazalarini, Kütahya'nin Domaniç kazasini, yani en kuzeyindeki çikintiyi, Eskisehir'den Yarimca nahiyesini, yani Porsuk ile Sakarya arasindaki kismi, Eskisehir sehrini disarida birakip sehrin varoslarini yalayacak sekilde ihtiva ediyordu.

Osman Bey'in 1324'te biraktigi miras 16000 km2 olmustur. Stratejik fetihlerin hayatî ehemmiyeti bir yana, bu rakamdaki dikkate deger nokta, baba mirasinin 43 yil ugrasilarak üç veya üç buçuk misline çikarilmis olmasidir.

Osman Bey 1291'de Karacahisar'i alip Porsuk'a iyice güney sirtini dayamis, 1299'da Bilecik, Yarhisar ve Inegöl fethedilmis, 1302'de Koyunhisar ve 1301'de Yenisehir alinarak Marmara'ya 15, Iznik Gölü'ne 10 km. yaklasilmistir. 1308'de Lefke (Osmaneli), Gölpazari, Yenipazar, Geyve, Tarakli, Akyazi, bir müddet sonra da Hendek alinmis, Sakarya'nin bütün dogu kiyilari ele geçirilmistir. 1313'te Inegöl'ün kuzeybatisindaki Akhisar alinarak Inegöl-Yenisehir feth edilerek Gemlik Körfezi güney kiyilari, Kestel dahil Bursa'nin bütün varoslari Türklere geçmistir.

Onun siyasî dehasina isaret eden Hammer, isim benzerliginden yola çikarak Osman Gazi'yi, Allah elçisi Hz. Muhammed'in üçüncü halifesi Hz. Osman (24-35/644-656)'a benzeterek söyle der:

"Peygamberin üçüncü halifesi olan Osman'dan beri, Islâm kanunlarina bagli bulunan ülkelerin tahtlari üstünde bu isimle hiç bir hükümdar söhret kazanmamistir. Bu halifenin, fatih ve kanun koyucu sifaati ile kazandigi nurlu san ve söhret, yediyüz yil sonra, Osman adinin hatirlattigi gibi Ertugrul'un oglunda ve onun daha sonraki kusaklarinda yine parlak bir sekilde gözükecekti."

îleride daha genis bir sekilde temas edilecegi gibi o, devlet olmanin geregi olan kanunlarin yürürlüge konup uygulanmasinda, o dönem için devlet erkâni diyebilecegimiz arkadaçlan ile istisare ettikten sonra karara vanyordu. Nitekim Âsikpasazâde'nin ifadesine göre "Bâc-i bazar" denilen pazar vergisinin tarhi böyle bir istisareden sonra olmustur. Keza, o dönem ve daha sonraki asirlarda devrine göre fevkalade ileri bir düsüncenin mahsûlü olan "Dirlik" sistemi de yine onun tarafindan uygulanmaya konmustu. Toprak sisteminin önemli bir bölümünü meydana getiren timar, Osmanli toprak rejiminin temelini teskil eder. Zira bu cemiyette, iktisadî, ictimaî, askerî ve idarî teskilâtlarin tamami büyük ölçüde toprak ekonomisine dayanmaktadir. Toplum hayatinda en küçük vazife sahibinden, devletin basinda bulunan hükümdara varincaya kadar hemen hemen bütün sosyal gruplar geçimini toprak gelirleri ile temin etmekteydiler. Bunun içindir ki Osman Gazi, feth ettigi yerleri silah arkadaslarina dirlik olarak verirken bununla ilgili bazi kanunlar da koyar. Nitekim bu konuda Âsikpasazâde'nin ifadesi ile o söyle der:

"Her kime kim bir timar virem âni sebebsiz elinden almayalar. Ve hem ol öldügü vakitte ogluna ve eger küçücük dahi olsa vireler. Hizmetkârlari sefer vakti olicak sefere varalar tâ ol sefere yarayincaya. Ve her kim kanun düzse Allah ondan razi olsun. Ve eger neslimden bir kisi bu kanundan gayri bir kanun koyacak olursa edenden ve ettirilenlerden Allah Teâlâ razi

olmasin". Bu ifadelerden maddeler halinde su sonuçlari çikarmak mümkündür:

1- Hiç kimsenin timari sebepsiz olarak elinden alinamaz.

2- Timar sahibinin ölümü halinde timari ogluna intikal eder.

3- Sayet ogul küçükse, sefere gidecek yasa gelinceye kadar onun yerine hizmetkârlarinin sefere gitmesi gerekmektedir.

OSMAN BEY'IN SIYASI FAALIYETLERI

Daha önce de temas edildigi gibi, Ertugrul Bey'in vefatindan sonra, Kayi boyunun idaresini üstlenebilecek kudret ve vasifta görülen Osman Bey, 23 yaslarinda iken beyligin basina getirilir. Filhakika Osman Bey, babasinin son günlerinde de beylige vekâlet etmekte idi. Onun, beyligin basina getirilmesi, alti asirdan daha uzun bir süre yasayacak olan devlete "Osmanli" adinin verilmesine sebep oldu. Böylece Hammer'in de isaret ettigi gibi Islâm dünyasinda, UI. Halife olan Hz. Osman'dan sonra bir Osman daha tarih sahnesine çikiyordu.

Beyliginin ilk dönemlerinde Kastamonu Uc beylerinden Çobanogullari ile irtibati olan ve hatta bir bakima onlara bagli oldugu söylenen Osman Bey'in, Çobanogullarinin gazâ faaliyetlerini durdurmalari üzerine harekete geçip gazaya devam ettigi belirtilmektedir.

Osman Bey'in, Uc'larda gazâ faaliyetlerine baslayip liderligi eline geçirmesi, kudret ve nüfuzunun günden güne artmasina sebep oldu. Bununla beraber o, babasi Ertugrul Bey'in Rum tekfurlari ile iyi geçinme siyasetine itina gösteriyor, onlarla dostane münasebetleri devam ettirmek için azamî derecede gayret sarf ediyordu. Fakat bazi Rum tekfurlari onun güçlenmesinden kusku duyup rahatsiz olmaktaydi. Bu sebeple "Imdi bunlari bu vilayetten çikarmazsaniz veya kovmazsaniz ahir (son) pismanlik fayda vermez" gibi sözler söylüyorlardi. Bu tekfurlar içinde özellikle Inegöl tekfuru, komsu tekfurlara Osman Bey'in ileride kendileri için büyük bir tehlike olacagini bildiriyor ve Osman Bey'e bagli Türk kabilelerine bir takim zararlar vermekten geri kalmiyordu. Bunun üzerine Inegöl'ün zaptina karar veren Osman Bey, bir miktar kuvvet ile kaleyi almak için yola çikar. Inegöl tekfurunun Ermenibeli'nde pusu kurdugu ögrenilmesine ragmen Osman Bey, pusu kurmus ve gücü bilinen bu kuvvetli düsman ile

çarpismaktan çekinmez. Bu çarpismada Osman Bey'in yegeni ve kardesi Saru Yatu'nun oglu Bay Koca sehid düser. Bu sehid, muharebe sahasina yakin olan ve adi geçen yerin alt taraflarinda Hamza Bey köyü arazisinde harap bir kervansaray yaninda defn edilir. Bu savastan birkaç gün sonra Inegöl'e yakin bir mesafedeki Kolaca kalesi basildi, ahalisi teslim oldu ve kale zapt edildi. Asikpasazâde'nin ifadesine göre hicretin 684. (1284) yilinda meydana gelen bu hadise, Osman Gazi'nin ilk fethidir. Bu olay, Inegöl tekfurunun Karacahisar tekfuru ile ittifakina sebep oldu. Bir müddet sonra Osman Bey, Domaniç civarinda Inegöl tekfuru ile yeniden karsilasir. Karacahisar tekfurunu da yanina alan Inegöl tekfuru bu sefer yenilmekten kurtulamadi. Osman Bey, bu muvaffakiyetten sonra Karacahisar'i feth etti. Bununla beraber Osman Bey'in kardesi San Yatu da bu savasta sehid düstü(1288). Saru Yatu'nun naasi, Sögüt'e getirilerek orada babasi Ertugrul'un türbesine defn edildi. Bu muharebe esnasinda Karacahisar beyinin en genç kardesi Latos (veya Kalanos) da öldürüldü.

Osman Bey, özellikle Karacahisar'in fethinden sonra siyasî bir sahsiyet kazanmis görünmektedir. Nitekim o, bu basarisindan dolayi Anadolu Selçuklu Sultani'nin kendisine gönderdigi hâkimiyet (beylik) sembollerini (alamet) alarak bir sancak beyi durumuna geldi.

Gerçekten, Selçuk hükümdari Giyasu'd-Din Mes'ud, umumî siyaseti cümlesinden olarak uc beylerini taltif ettigi sirada Osman Bey'e de bir ferman göndererek ona Sögüd'ü temlik etmis idi. Feridun Bey Münseati'nda belirtildigine göre Sögüd'ün temlik ve iktasini gösteren ferman 683 (1284) tarihini tasimaktadir. Keza 688 (1289) tarihini tasiyan ve Kara Balaban Çavus ile gönderilen ikinci ve daha kapsamli fermana göre artik o, Uc Beyi olmustur. Fermanla birlikte kendisine tug, alem, kiliç ve gümüs takimli at gibi hediyeler de gönderilmisti. Bu fermanda Sögüt ve Eskisehir'in ilhaki ile teskil olunan sancaga Osman Sah Bey'in tayin edildigi ve o siralarda Selçuklu hükümetince alinan mirî vergilerin tamamindan muaf oldugu bildirilerek söyle deniyordu:

"... Bir sancaklik yer itibariyle saadetimden müsarünileyhe taklid edüp verdim ve buyurdum ki, sol ki mukteday-i zat-i adalet simattir mesned-i emânet ve eyalette kemâl-i vekar ve sekine birle temekkün ve karar eyleyüp... mefhumun siâr ve disar edünüp serr-i zâlimi, mazlumdan def ve ates-i mezâlimi ruy-i zeminden ref etmesine cidd ve cühd gösterüp... fevaidinden behremend olmaga çalisip zaman-i hükümette vadi' (alçak) ve serifgani (zengin) ve fakir, alim ve cahil, karib ve baid (yakin ve uzak) müsafir ve mücavire cümleten yeksan bakup..."

Osman Bey, 691 (1291)'de Eskisehir civarinda bulunan Karacahisar'i aldiktan sonra Mudurnu taraflarinda bulunan Samsa Çavus ve kardesi Sulamis ile de görüserek bir plân hazirlar. Buna göre kendisi ile tesrik-i mesai etmis olan Harmankaya Rum Beyi Köse Mihal da olmak üzere Sakarya vadisindeki Sorkun (veya Sorgun köyü), Tarakli Yenicesi, Mudurnu ve Göynük taraflarina akinlar yaparlar.

Osman Bey'in, günden güne yeni topraklar elde edip basari kazanmasi, çevredeki Rum tekfurlarini oldukça tedirgin etmeye baslar. Bu sebeple bunlar, Osman Bey'i ortadan kaldirma çarelerini aramaya basladilar. Bununla beraber savas ve çatisma olmaksizin Mudurnu ve Göynük taraflarina yapilan akinlar üzerinden tam yedi sene geçti. Bu müddet esnasinda Osman Bey, kuvvetlerini iyi bir disiplinle yetistirmekten geri kalmiyordu. Böylece gün geçtikçe durumunu kuvvetlendiriyordu. Fakat civarda bulunan Bizans tekfurlarinin da ona karsi olan düsmanliklari artiyordu. O zamana kadar her sene asiretin kiymetli esyasini kendi kalesinde muhafaza etmekte olan Bilecik tekfuru bile Osman Bey'in düsmanlari arasina girip onlarin saflari arasinda yer almisti. Köse Mihal, kizinin dügünü esnasinda bu dügüne davet edilen Rum beylerini Osman Gazi ile baristirmak istedi ise de bunda muvaffak olamadi. Aksine onlar, Osman Bey'in dostu olan Köse Mihal'i de kendi taraflarina çekmek istediler. Bu arada da Osman Bey'e karsi bir suikast plani hazirladilar. Bu suikastin uygulanmasi için Yarhisar (Yenisehir ile Lefke yani Osmaneli arasinda) tekfurunun kizinin dügünü uygun bir firsatti.

Bilecik'in, Osman Gazi tarafindan fethi ile sonuçlanacak olan bu dügünde, zaman, mekan ve uygulama için uygun sartlarin bir araya gelmesi neticesinde bir suikast plâni hazirlandi. Buna göre Yarhisar tekfurunun kizi ile evlenecek olan Bilecik tekfuru dügününe Osman Beyi de davet eder. Suikast plâni da bu esnada gerçeklestirilecektir. Fakat Osman Bey'i dügüne dâvete gelmis olan Harmankaya Rum Bey'i Mihal, Osman Bey'i durumdan haberdar etmis ve kendisi için hazirlanan suikasti bütün teferruatiyla ona anlatmisti. Bunun üzerine dâveti kabul eden Osman Bey, karsi tedbir aldi. Bu gaye ile Osman Bey, dügün hediyesi olarak bir sürü kuzu gönderiyor, dügünü müteakib bütün kabilenin yaylaya çikmak zorunda bulundugunu ve eskiden beri oldugu gibi kabilenin bütün kiymetli esyasinin yasli kadinlar vâsitasi ile kaleye gönderilmesine müsaade edilmesini taleb ediyordu.* Bilecik tekfuru, güzel bir firsat yakaladigini hesaplayarak buna memnun olmus ve dügün yeri olarak kararlastirilan Bilecik'e birkaç saat mesafedeki Çakir Pinari denilen yere gitmisti. Osman Bey ise asiretin agir ve kiymetli esyasi yerine atlara silah yükleyip 40 kadar yigit ve seçkin gaziyi de kadin kiyafetine sokarak Bilecik'e gönderdi. Bu gaziler, dügün

münasebetiyle bos kalip ihmal edilecek olan kaleyi zapt edeceklerdi. Gerçekten de bu karsi plana göre tam zamaninda hareket edip Bilecik kalesini kolaylikla ele geçirdiler. Gazilerinin basarisindan haberdar olan Osman Bey de yanindaki diger gazilerle birlikte Kaldirik (Âsikpasazâde'ye göre "Kildirik" s. 16) Derbendi denilen yerde dügünden dönen Bilecik tekfuruna pusu kurdu ve onu hezimete ugratti. Bu esnada tekfur ve maiyeti de dahil olmak üzere dügün halkinin çogu öldürüldü. Osman Bey, sabaha karsi Yarhisar üzerine yürüdü. Yapilan ani bir baskinla kale kusatilip feth olundu. Halkin büyük bir kismi da esir alindi. Geline ait esya ganimet olarak alindi. Daha sonra Bilecik'e dönüldü. Osman Bey, Bilecik ve Yarhisar'in fethinin dogurdugu saskinlik ve düsmanin psikolojik durumunun bozulmasindan istifade için derhal Turgut Alp'i bir miktar süvari kuvveti ile Inegöl üzerine gönderdi. Kaleyi kusatma altina alan Turgut Alp, harp yapmak suretiyle burayi ele geçirmeye muvaffak oldu. Kalenin tekfuru ile ganimetleri Osman Gazi'ye getirdi. Osman Bey, bu vak'alarda elde edilen ganimet ile esirlerden, gelin ve ona ait esyanin disinda kalani tamamiyle gazilere dagitti. Nilüfer adindaki gelini de bu hadiselerde pek çok yararligi görülen oglu Orhan'la evlenirdi. Bilahere bundan Murad Han Gazi ile Süleyman Pasa dünyaya geleceklerdir.

Asikpasazâde, Osman Gazi'nin, oglu Orhan'la evlendirdigi Nilüfer ve dügün hakkinda su bilgileri verir:

"Osman Gazi, onu oglu Orhan Gazi'ye verdi kim Ülüfer Hatun'dur. (Lolofira, Lülüfer=Nilüfer) Orhan Gazi ol demde yigit olmustu. Ve bir oglu dahi vardi kim onu göç üzerinde koyup dururdu. Bu dört pare hisarlari yerine mukarrer ettiler. Elhasil Osman Gazi dügün eyleyip Nilüfer Hatun'u oglu Orhan Gazi'ye vermek ister. Ve hem öyle etti. Ülüfer (=Nilüfer) Hatun oldur ki, Kaplica kapisina yakin yerde Bursa hisari dibinde tekyesi var. Nilüfer suyu köprüsünü ol hatun yapti. Ve o suya Nilüfer deyü ad verdiler. Ve hem Murad Han Gazi ve Süleyman Pasa dahi onun ogludur. Ikisinin dahi atasi Orhan Gazi'dir. Ol hatun vefat edince Orhan Gazi ile defn ettiler."

Miladî 1299 senesinde meydana gelen bu üç fetihten itibaren Osman Bey'in gücü daha ziyade artmisti. O, yeni fetih haberlerini bildirmek ve alinan ganimetten takdim etmek üzere Anadolu Selçuklu Sultani'na bir adam göndermek üzereyken, Sultan UI. Alaeddin Keykûbad'in, Ilhanli hükümdari Gazan Han kuvvetleri tarafindan esir alinip Iran'a götürüldügünü ögrenir. Bu durumda ona hediye takdimine gerek kalmamis oluyordu. Bununla beraber, müstevli Ilhanli kuvvetlerinin Osman Bey'in Uc Beyligi'ne zarar verme ihtimaline karsi asiret ve oymagin

savunma isine önem verdi. Bunun için tedbirler aldi. Su kadar var ki, Osman Bey, Selçuklu Sultani UI. Alaeddin Keykûbad'in yoklugunun meydana getirdigi bassizlik ve serbestlik üzerine, daha rahat hareket etme imkânini da buldu. Bu sebeple, ipekçilik, dokuma ve demir madenleri ile meshur olan Bilecik'in merkez olmasi düsünülmeye baslandi. Gerçekten buranin alinmasi büyük bir basari oldugundan Osman Bey, fetih faaliyetlerine devam etmek üzere Uc Beyligi merkezini buraya nakl eder. Osman Bey, merkezini buraya nakl etmekle birlikte Selçuklulara olan bagliligini da devam ettiriyordu. Hoca Saadeddin Efendi, Osman Gazi'nin, Selçuklulara olan bagliligindan bahs ederken, Selçuklularin, Mogollar karsisindaki zaafini firsat bilen çevredeki diger bazi beylerin nasil bagimsizlik sevdalarina düstüklerini anlatarak söyle der: "Selçuklu Devleti, Mogollara yenilince Selçuklularin parlakligi gitmis (yildizi sönmüs), ülke Mogollarin eline geçmisti. Selçuk hanedaninin elinde çok az yetki kalmisti. Bu hanedanin, nimetlerle besledikleri çevredeki beyler, artik onlara boyun egmez hale geldiler. Bunlardan her biri bagimsizlik sevdasma düserek güçleri yettigince ülkelere sahip olmaya basladilar. Ama Osman Gazi'nin dostlugu geçici olmayip, bu hakikatsizlerin tuttuklari yola gitmekten kaçinmis, geçmis hukuku saymis, gücü ve kudreti ölçüsünde Selçuklu topraklarini korumus, cihad sancagini dikip ülkeler feth etmekle düsman gözünde ürkülecek, savas meydanlarinda korkulacak bir kisi olmustu."

Firhakika gerek Osman, gerekse ondan sonra gelen halefleri, öyle manevî bir disipline bagli idiler ki, Selçuklu hatirasini onlarin bütün hareketlerinde görmek mümkündü. Bu sebeple Selçuklularin tabiî varisi olan Osmanli Beyligi, çikis ve yükselis devirlerinin dinamizmi içinde yer alan bu terbiye ve anlayisa aktif bir örnek teskil etmistir. Nitekim Osman Bey, kendisine yurt ve istiklâl tanimak zorunda bulunan Sultan'a karsi, o, saltanat ve hayattan çekilinceye kadar siyasî istiklâlini ilân etmemekle, edep ve irfani, sahsî ve nazarî kaliplar halinde birakmayip devlet bünyesinde de ifade bulan bir anlayis olarak cemiyete mal etmistir.

Gerçekten de Selçuklu Sultani Alaeddin Keykûbad tarafindan bagimsizlik nisanesi olarak davul, sancak vs. gönderildigi zaman, Osman Bey'in, çalinan nevbeti ayakta dinlemis olmasi, Osmanlilarda önemli bir gelenek (an'ane) haline gelerek ikiyüz sene muhafaza edilmistir. Binaenaleyh Osmanli Padisahlari, bes vakit namaz esnasinda mehterhane çalindigi zaman onu ayakta dinlemislerdir. Bu gelenek 210 sene devam ettikten sonra Fâtih Sultan Mehmed tarafindan kaldirildi.

OSMAN GAZI'NIN BAGIMSIZLIK KAZANMASI

699 (1299) yili gerek Osman Gazi, gerekse genç ve yeni devlet için birçok bakimdan önemli bir yil olmustu. Fetihler ve meydana gelen bazi olaylar, Osman Bey'in önemli kararlar almasini gerektiriyordu. Bu bakimdan tarihler onun bu yilda bagimsizligini ilân ettigini ve artik "Han" olarak halki etrafina toplayip devlet müesseselerini islettigini anlatirlar.

Osman Bey'in, yürüttügü gaza hareketlerinde büyük basarilar elde etmesi, Anadolu'nun diger bölgelerindeki gazilerin de gelip etrafinda toplanmalarina sebep olmustu. Selçuklu Sultani'nin ugradigi agir muamele karsisinda Selçuklu emir ve askerleri dagilip baska yerlere gitmek zorunda kalmislardi. Bunlardan büyük bir kismi ve bilhassa kiliç erleri, Bizans'a karsi cihad ve gaza isi ile mesgul olup onlara galebe çalan Osman Bey'in bulundugu yere yönelerek onun yanina geldiler. Ayrica Selçuklu ve Beyliklerin topraklarinda göçebe bir hayat yasayip Mogollara tabi olmak istemeyen Türkmen asiretleri de beyleri ile birlikte Osman Bey'in ülkesinde yasamaya ragbet ediyorlardi. Beri taraftan Selçuklu devletinin ugradigi zaaftan dolayi bulunduklari yeri ve hizmetleri terk ederek bassiz kalan bir kisim Selçuklu ümerasi da kendilerine bir bas ve siginilacak bir yer ariyorlardi. Bunun için de en müsait yer, Osman Bey'in topraklan idi. Böylece buralarda hizmet ve is imkâni da bulacaklardi. Bu sebeple onlar da Osman Bey'in çevresinde yavas yavas toplanmaya basladilar. Böylece hududlardaki Türkmenler ile Mogollardan kaçip Uc'a gelen Türkler, Osman Bey'in mintikasina gelerek onun daha da kuvvetlenmesine yardimci olmuslardi.

Selçuklu Devleti'nin hududlarinda ortaya çikan Uc beylikleri ve bilhassa garptakiler, Mogol (Ilhanli) Devleti'nin istilasina maruz kalmaktan endise ediyor ve Sultan'in esir olarak Iran'a götürülmesinden sonra Selçuklu Devleti'nin artik sona erdigine kani bulunuyorlardi. Osman Bey'in reislik yaptigi asiret ve oymaklar, bu durum karsisinda hükümdarligin mesru olarak Kayi Han evladina düsecegini, bu sebeple Osman Gazi'nin emâret ve riyasete (emirlik ve reislik) getirilmeye hak kazandigini söylüyorlardi. Nihayet oymak beyleri, Türkmen kabilelerinin reisleri ve Selçuklu Devleti bölgesinden gelen muhacirler (göçmen) toplanip:

"Mogol istilasi Selçuklu memleketlerinde karar kilmis ve devam etmektedir. Artik Selçuklu devleti münkarizdir. Düsmanlari kuvvetlidir.

Hâlen Selçuklu Sultanlarindan hiç birisi Ilhanli Devleti'nin elinden mülkü geri almaga gelmedi. Buna muktedir degillerdir. Bu uc memleketlerin korunmasi ve himayesi ise kuvvet, kudret, iktidar ve liyakat sahibi bir sultanin istiklâl ile hareket etmesini zaruri kiliyor, böylece düsmanlarin ve zalimlerin bu taraflara müdahalesi önlenebilir. Türkmen boy ve kavimleri arasinda haseb ve neseb, iyi ahlâk, secaat ve semahat ile buna layik olan Osman Bey'dir. O, hem Kayilardan semahat ile buna layik olan Osman Bey'dir. O, hem Kayilardandir, hem de dindar ve müslümandir" deyip onu basa geçirdiler. Osman Bey de bu umumi arzuya uydu ve karari kabul etti. Ona baglilik merasimi Oguz han töresine göre yapildi. Herkes Osman Bey'in önünde diz çöktü. Bu ona itaatin bir delili idi. Iste Osmanli Devleti'nin istiklâli bu hadise ile (1299) basladi. Bu merasim ile Osman Bey, fiilen ve hukuken devlet reisi olarak padisah olmustu. Bu durum her tarafa da böylece bildirilmisti.

Osman Bey, istiklâlini ilandan sonra büyük bir dikkatle Mogollarin hareketlerini gözetlemeye basladi. Kendisi de dahil olmak üzere müstakil veya yari müstakil uc beyleri, bagli bulunduklari Selçuklu Sultanligi'nin hayatina son veren Ilhanli Devleti tarafindan kendileri hakkinda nasil bir hareket takib edilecegini beklemeye basladilar. Bununla beraber bu zaman zarfinda Osman Gazi'nin, bu yeni devletinin dinî, hukukî, sosyal ekonomik vs. gibi müesseselerini tanzim etmesi ve bunun için gerekli tedbirleri almasi tabiî idi. Âsikpasazâde bu konuda söyle der:

"Karacahisar'i alinca sehrin evleri bos kaldi. Germiyan vilayetinden ve baska yerlerden bir hayli adamlar geldi. Osman Gazi'den evler istediler. Osman Gazi de verdi. Kisa bir zaman içinde mamur oldu. Birçok kiliseyi de mescid yaptilar. Pazar da kurdular. Halk toplanip "Cuma namazi kilalim ve bir kadi isteyelim" dedi. Dursun Fakih denilen aziz bir kisi vardi. O, halka imamlik ederdi. Durumlarini ona söylediler. O da gelip Osman Gazi'nin kayinatasi Edebali'ya söyledi. Daha söz bitmeden Osman Gazi geldi. Sorup muradlarini ögrendi. "Size ne lazimsa onu yapin" dedi. Dursun Fakih "Hanim! Sultan'dan izin gerektir" der. Osman Gazi: "Bu sehri kendi kilicimla aldim. Bunda Sultan'in ne dahli var ki ondan izin alayim? Ona sultanlik veren Allah, bana da hanlik verdi. Eger minneti su sancak ise ben kendim dahi sancak kaldirip kâfirlerle ugrastim. Eger o, ben Selçuk hanedanindanim derse ben de Gök Alp neslindenim. Eger bu vilayete (ülkeye) ben onlardan önce geldim derse, Süleymansah dedem de ondan evvel geldi."

Halk razi oldu kadiligi ve hatipligi Dursun Fakih'e verdi. Cuma hutbesi ilk önce Karacahisar'da okundu. Bunun tarihi hicretin 699 (1300)'unda vaki oldu.

Nesrî, Osman Gazi'nin istiklâli ve Selçuklu Sultani Alaeddin'den kendisine gönderilen hükümranlik nisaneleri hakkinda söyle der:

"Hülasa Osman'a davul ve bayrak gelince, o da ganimet malindan 1/5 (beste bir)'ini ayirarak hadsiz (hesapsiz) hediyeler ve nihayetsiz armaganlarla (birlikte) Konya'ya giderek, bu sultan U. Alaeddin'le bulusmak, rizasini alarak veliahdi olmak amacini güttü. Zira, bu Feramürz oglu Alaeddin Keykûbad'in oglu yoktu. O, Osman'i hemen (hemen) oglu yerinde görerek (ona) davul, bayrak (alem) ve kiliç göndermisti.

Osman Gazi de Sultan Alaeddin zamaninda her ne kadar bir nevi istiklâl bulmussa da lakin edebe riayet ederek, hutbeyi ve sikkeyi yine sultan adina kilmisti.

Sultan Osman, nezdine gitmek hazirliklarini yaptigi sirada, Sultan Alaeddin'in öteki dünyaya intikal ettigi (öldügü), oglu kalmadigi için yerine veziri Sâhib'in geçtigi haberi geldi. Osman bunu isitince "hüküm yüce ve ulu Allah'indir" diyerek derhal buyurdu: Dursun Fakih'i Karacahisar'a hem kadi hem de hatip yaptilar. Zira bu Dursun Fakih bir aziz kisi idi. Halka imamlik ederdi. Edebali ile de tanisikligi vardi.

Karacahisar'a da Germiyan'dan ve baska yerlerden hayli Müslümanlar gelmis, senlenmisti. Osman Gazi adina okunan ilk hutbe, Karacahisar'da okundu. Bazilari, "Sultan Alaeddin"den davul ve bayrak gelmesi, Bilecik'in feth edilmesinden nice yillar öncedir. Karacahisar alindigi vakit, Akdemirle gönderdi" dediler.

Daha önce de temas edildigi gibi Osman Gazi, Selçuklu sultanina bagli kalmis, onun gönderdigi hükümranlik nisânelerini almakla birlikte ona karsi saygisizlik mânâsina gelebilecek bir harekete tevessül etmekten kaçinmisti. Hatta, elde ettigi ganimetlerin beste birini ona göndermekle, onu devletin yegane reisi olarak tanidigini ve Islâm hukuk anlayisina göre "Beytü'l-mal" hakki olan bu miktarin, yerine sarf edilmek üzere onun hazinesine göndermisti. Gerçekten, Feridun Bey'in Münseâtinda da belirtildigi gibi Selçuklu Sultani Alaeddin b. Feramürz'dan mensurla birlikte kendisine gönderilen davul, sancak, kiliç gibi hükümranlik alhameti olarak kabul edilen bu esyanin gönderilme tarihi hicretin 688. (M. 1289) senesidir.

Osman Gazi, bagimsizligini (istiklalini) ilân edip kendisi adina hüküm verecek olan kadi ve yine kendi adina hutbe okuyacak hatib tayin ettikten sonra, devlet olmanin gerektirecegi yeni kanun, nizam ve sistemleri yürürlüge koyup yerlestirmek zorunda idi. Bütün bunlarin yapilmasinda çevresindeki arkadaslarinin görüslerinden de istifade ediyordu. Nitekim Osmanli döneminin ilk vergisi diye kabul edebilecegimiz bâc ile ilgili kanunu yürürlüge koyarken sadece kendi çevresinin degil, baska beyliklerin vatandaslarindan olan insanlarin fikir ve uygulamasini da dikkate almisti. Keza onun hükümranliginin taninmasi da bu sekilde olmustu. Bu konuda en eski kaynaklardan biri olan Âsikpasazâde söyle der:

"Kadi ve Sübasi konuldu. Halk kanun ister oldu. Germiyan'dan birisi geldi. "Bu pazarin bâcini (vergisini) bana satin" dedi. Halk, "Han'a git" diye cevap verdi. O kisi hana varip sözünü söyledi. Osman Gazi sordu: "Bâc nedir?" Adam dedi ki: "Pazara ne gelse ben ondan para alirim." Osman Gazi: "Senin bu pazara gelenlerde alacagin mi var ki akça istersin?" dedi. O adam: "Hânim! Bu töredir. Bütün vilayetlerde vardir ki padisah olanlar alir" dedi. Osman Gazi: "Tanri mi buyurdu yoksa beyler kendileri mi yapti?" diye sordu. O adam: "Töredir hânim, ezelden kalmistir." dedi. Osman gazi çok kizdi: "Bir kisinin kazandigi, baskasinin olur mu? Onun mülkünde (malinda) benim ne dahlim var ki ondan akça alayim. Bre kisi, var git artik bana bu sözü söyleme. Sana ziyanim dokunur." dedi.

Bunun üzerine halk dedi ki: "Hânim! Bu, pazar beylerine âdettir ki, bir nesnecik vereler." Osman Gazi: "Mâdem ki siz öyle diyorsunuz öyleyse pazara bir yük getirip satan herkes iki akça versin. Satamayan ise bir sey vermesin. Kim bu kanunu bozarsa Allah onun dinini de dünyasini da bozsun" dedi.

Görüldügü gibi dönemin ekonomik ve sosyal sartlarina göre devlet ile idare için önemli bir gelir kaynagi olan ve "Bâc-i bazar" denilen vergi, bir Germiyanli'nin teklifi üzerine kabul edilmistir. Bu teklifin kabulünde Osman Gazi'nin yakin arkadaslari da tesirli olmus görünmektedirler. Osman Gazi'nin uygulamaya koydugu kanunlardan biri de daha önce temas edildigi gibi timarla ilgilidir. Savasa istirak karsiligi (daha sonra genellikle eskinci timari) olarak verilen timarlarin sahipleri sefer aninda harbe gitmek zorunda idiler.

Osman Gazi, biraz önce belirtilen kanunlari uygulamaya koyduktan sonra eskiden beri Oguzlarin âdeti üzere elde edilmis olan yerleri kardes, ogul ve silah arkadaslarina dirlik olarak verdi. Bu cümleden olarak Karacahisar

sancagi ki ona Inönü derler oglu Orhan Bey'e verdi. Sübasiligini kardesi Gündüz'e verdi. Yarhisar'i Hasan Alp'a verdi ki bu da yarar bir yoldasti ve kendileri ile birlikte gelmisti. Inegöl mintikasini Turgut Alp'a verdi. Simdi dahi o azizin adi anilir. Inegöl yöresinde köyleri var ki ona "Turguteli" derler. Kayin atasi Seyh Edebali'ya Bilecik ösür ve resimlerini (vergi) verdi. Hanimini Bilecikte babasi ile birlikte birakti. Kendisi Yenisehir'e giderek gazilere ev yapiverdi.

Bu uygulama ile Seyh Edebali, hem beylik ailesine nezaret ediyor, hem de Bilecik kalesine hakim oluyordu.

Hoca Saadeddin Efendi, Osman Gazi'nin dirlik olarak verdigi yerler hakkinda su bilgileri verir:

"Osman Gazi 701 (1301-1302) tarihinde hükmü altinda bulunan bel-delere keremli çocuklarini ve güzel yaradilisli beylerini tayin etti. Sultanönü demekle meshur olan Karacahisar sancagini Orhan Gazi'ye verdi. Eskisehir'i Gündüz Alp'a, Inönü kalesini Aygud Alp'a, Yarhisar'i Hasan Alp'a ve Inegöl'ü Turgud Alp'a verdi. Ogullarindan yigit Alaeddin Pasa'yi keremli ve faziletli annesi ile birlikte Bilecik'te Seyh Edebali'nin yaninda biraktigi gibi, bu sehrin gelirini de seyhin harcamalarina ve çevresindeki fakirlerin ihtiyaçlarina sarf edilmek üzere ayirdi. Devleti için Yenisehir'i merkez ve adaletin duragi edinerek askerlere konaklar yaptirip mescid ve hamamlar insa ettirmeye yöneldi."

Görüldügü gibi, Bilecik kalesini ailesinin ikamet mahalli olarak seçen Osman Gazi, Beyligini bes idare bölgesine ayirdi. Bunlari, savaslarda yararlilikları görülenler ile güvendigi kimselere tevcih etti. Bu arada Iznik üzerine yapilabilecek bir harekatin tertip ve tanziminde elverisli bir konumda bulunan Yenisehir'i de hükümet merkezi olarak seçti.

Gaza faaliyetlerine devam edip ülkesini genisletmek isteyen Osman Gazi'nin akinlari, bir müddet sonra Köprühisar'a yöneltildi. Köprühisar'in çevresi yagmalanmakla birlikte kale zapt edilemedi. Içerdekiler mahsur kaldi. Bu esnada (1302) söyle bir hadiseden bahsedilir: Osman Gazi, fethini lüzumlu gördügü Köprühisar üzerine hareket etme tesebbüsüne geçecegi ve bu hususta gaziler ile beylerin de ayni fikirde olmalarina ragmen amcasi Dündar Bey'in, seferin aleyhinde bulundugu görülür. Dündar Bey, Köprühisar'inin alinmasi bir taraftan Germiyanogullarinin, öbür taraftan da Rum tekfurlarinin düsmanligini celb edecegini söyler. Bu görüsünde de israr edip harbe mani olmak ister. Osman Bey, kuvvetleri arasinda bozgunluk ve tefrika çikarmaya sebep olacak bu hareket karsisinda,

rivayete göre aniden sinirlenerek amcasini okla öldürür. Nesri'nin bu kaydini mubalagali ve hatali bulanlar, Osman Gazi'nin ihtiyar amcasina karsi böyle bir hareketine mani bulunamayacagini ileri sürenler de vardir. Nihayet Osman Bey, Yenisehir ovasinda topladigi kuvvetlerini alarak Köprühisar'a gelir. Halka sulh (harb etmeksizin, baris) yolu ile teslim olmasini teklif eder. Bu teklifin kabul edilmemesi üzerine muhasara ve cenk baslar. Osman Bey, fethi çabuklastirmak için askerlerine yagmaya müsaade ettigini bildirir. Bunun üzerine yapilan kuvvetli bir hücumla kale feth olunur. Çok siddetli bir çarpisma olmasina ragmen halkin hayatina dokunulmaz.

Daha önce de Osman Bey'in bagimsizlik hareketinden bahs edilirken temas edildigi gibi bu esnada Ilhanli hükümdari Gazan Mahmud Han, Misir'daki Memlûk Devleti'ne karsi hareket ile Haleb'e gelmis, bilahare seferin ikmalini emîrlerinden Çoban Bey'e havale edip Tebriz'e dönmüstü. Fakat Anadolu beylerini de onun maiyetinde bulunmaya memur etmisti. Ilhanli hükümdarindan gelen bu neviden emirlere itaat, kendi ülkelerinde yari müstakil ve civardaki Bizanslilar ile harp ve sulh etmek haklarina sahip Anadolu beyleri için bir vecibe kabul ediliyordu. Osman Bey de Köprühisar fethinden döndügü zaman bu emri almisti. Bunun üzerine oglu Savci Bey'i bir miktar askerle gönderdi ise de kisin siddetli ve yollarin kapali olmasindan dolayi bu askerî birlik geri döndü. Böylece Ilhanli hükümdarinin emri de yerine getirilmis oldu.

Osman Bey'in, Rum tekfurlarina karsi basari ile yürüttügü gaza harekati, Anadolu'daki diger gazilerin gelip etrafinda toplanmalarina sebep oldu. Osman Gazi, 1303 senesinde Yenisehir'den Iznik üzerine hareket etti. Yolu üzerindeki Marmara'ya gelince buranin tekfuru itaat edip el öptü. Bunun üzerine Osman Gazi de kendisini yerinde birakti. Halkin evlerine ve mallarina dokunulmadi. Bu savaslarin sonunda yurduna dönen Osman Gazi, dinlenmek üzere bir müddet bekledikten sonra Iznik üzerine yürümüstü. Harekattan haberdar olan bazi köylerin halki, Iznik kalesine siginmisti. Bir taraftan Iznik muhasara edilirken, diger taraftan da akincilar çevre köylere akinlarda bulunuyordu. Böylece gerek Iznik, gerekse çevresi sikistirilmis oluyordu. Bununla beraber çok müstahkem ve muhafizlari da kalabalik olan bu mühim kalenin zapti pek kolay görünmüyordu. Bunun için uzun bir müddet ugrasmak gerekiyordu. Muhasaranin kaldirilmasina karar verilmekle beraber, Iznik'in devamli sekilde tazyik ve baski altinda tutulmasini temin maksadiyla güneyindeki dagin etegine bir kale insa olundu. Içine levazim ve mühimmat konulan bu kalenin dizdarligi Taz Ali adinda gazi bir yigide havale edildi. Burasi Iznik'in fethinden sonra yikilmis fakat harabesi XVI. asra kadar ayakta kalmistir.

Osman Bey, Iznik kusatmasindan döndükten sonra bir müddet hareketsiz kalir. Bunun sebebini Gazan Mahmud Han'in yerine Ilhanli hükümdarligina geçen Olcaytu Muhammed Hudabende Han'in, Anadolu beylikleri hakkinda takib edecegi siyasetin gelismesinde aramak lazimdir. Zira o dönemde, Karamanogullari beyligi Ilhanlilar tarafindan siddetle cezalandirilmisti. Mamafih bu sükûnet hali, Bursa tekfurunun reisligi altinda bir ittifakin kuruldugunun duyulmasindan sonra bozulacakti.

KOYUNHISARI MUHAREBESI ve SONRASI

Osman Gazi ve beyligi için büyük bir ehemmiyeti haiz olan Koyunhisari muharebesi, döneminin strateji bakimindan en önemli muharebelerinden biridir. Bu muharebe, Osman Bey'in Iznik sehrini baski altinda tutmasi üzerine ilk defa Bizanslilarla karsi karsiya gelmesine de sebep olmustu. Osman Bey ve arkadaslarinin basarilan, Bizans Imparatoru ile komsu Rum beylerini harekete geçirdi. Bu sebeple 1306 senesinde kendi aralarinda bir toplanti yaptilar. Bu toplantida basta Bursa Rum valisi olarak Atranos (bugünkü Orhaneli kazasinin merkezi olan Adrianos kasabasi), Kete (Kite, halen Bursa'da bir köy) Bednos (Mednos, Madenos, Bursa'nin kuzey batisinda bugünkü Balat köyü) ve Kestel tekfurlan bu toplantida hazir bulunmuslardi. Bursa tekfuru, onlara uzun bir hitabede bulunarak Osman Gazi ve devletinin kendileri için nasil büyük bir tehlike oldugunu anlatmakla kalmamis ayni zamanda birbirleri ile nasil yardimlasacaklarini ve günden güne büyüyen bu tehlikeyi nasil bertaraf edeceklerini de bildirmisti. Buna göre tekfurlar büyük kuvvetler toplayarak ani bir baskinla bu tehlikeyi ortadan kaldirmaya karar verdiler. Bu arada Bizans'tan da Muzalon komutasinda iki bin kadar yardimci bir kuvvet geldi. Osman Gazi, casuslari vasitasiyla beyligi aleyhine düsünülen bu baskindan zamaninda haberdar oldu. Bu yüzden kuvveti sayica çok az olmasina (bes bin civari) ragmen bu müttefik orduyu Koyunhisari (Izmit'in Kuzey Dogusunda eski bir kale Baphaeon) mevkiinde karsilamaya karar verdi. Az ve fakat çevik bir kuvvetle hazir bekleyen Osman Bey, muharebeye girmekten çekinmedi. Bu muharebede iki taraf ta çok zayiat verdi.

Tarihçi Hoca Saadeddin Efendi bu siddetli çarpismayi söyle tasvir eder:

"Kirilasica düsman edince cûs u hurûs Saflar kaynayip deniz misali eyledi cûs"

"Yigitlerin oklari, güzellerin gözleri gibi fitneler saçmaya, Osmanlinin keskin kilici asiklarin kirpikleri gibi kanlar dökmele, ugursuz düsmanin kelleleri boru ve davul nagmeleri ile oynamaya baslayinca, kan deryasina gömülen kara kafalarinda yuva kuran fesad tohumlari, bozdoganlarin vuruslari altinda kirilmis, Islâm ordusu yeni bir basari ve zafer kazanmisti." Gerçekten çok çetin geçen bu savasta, Osman Gazi'nin yegeni ve Gündüz Bey'in oglu Aydogdu sehid oldu. Gerek bu vak'a gerekse Osman Bey'in kuvvetlerinin azligi, Osmanli kuvvetlerinin duraklamasina sebep olduysa da bizzat Osman Bey'in ileri atilip orduyu tesyi etmesi sonucunda düsman geri çekilme zorunda kaldi. Maglubiyeti kabul edip çekilen düsman ordusu, takib edildi. Bu takib, Dinboz (Sogukpinar Nahiyesine bagli bir köy)'a kadar sürdü. Burada yeniden siddetli bir çarpisma meydana geldi. Kestel ve Bednos tekfurlari burada maktul düstüler. Böylece Bizans tarafindan da desteklenen birlesik ordu maglub oldu. Bursa ve Adrenos tekfurlari kendi kalelerine çekildiler. Kite tekfuru ise Ulubat tekfuruna sigindi. Osman Bey kuvvetlerinin, bu tekfura karsi büyük bir kin ve hinçlari vardi. Bu sebeple onu takib ederek Ulubat tekfurundan teslimini istediler. Tekfur, kale halkinin istek ve israrlarina dayanamayarak bir sartla onu teslim edebilecegini söyler. Buna göre Osmanli kuvvetleri Ulubat nehri köprüsünden geçmeyeceklerdi. Gerçekten de gerek Osman Bey'in hayatinda, gerekse onun halefleri zamaninda bu söz tutularak adi geçen köprüden geçilmedi. Ancak gerektigi zaman nehrin denize döküldügü yerden kayiklar ile karsi tarafa geçerlerdi. Böylece Kite beyinin öldürülmesi ile bura ve Kestel de Osman Bey'in beyligine katilmis oldu. Bu muvaffakiyet, Osman Bey'in çevresinde hatiri sayilir bir Bey haline gelmesine sebep oldugu gibi düsmanlarinin da kendisinden çekinmesine sebep olmustu. Bu esnada Ulubat Gölü'ndeki Alyos Adasi Aygut Alp oglu Kara Ali Bey tarafindan sulh yolu ile feth olunmustu. Adanin içinde büyük bir kilise bulunuyordu. Bu kilisenin rahibi, halk arasinda çok söhretli bir kimse kabul edildiginden evi kutsal bir mekân olarak ziyaret ediliyordu. Kara Ali, bu rahibi ailesi ile birlikte Osman Gazi'nin huzuruna getirdi. Osman Gazi, rahibin güzel kizini Kara Ali ile evlendirdi.

Koyunhisari muharebesi sonucunda, Bursa'nin kuzey tarafi hariç olmak üzere üç taraftan yolu kesilip tek basina ve yalniz birakildi. Bununla beraber, kuvvetli bir savunmaya sahip olan Bursa'ya deniz yolu ile Bizans'tan yardim malzemesi gelmeye devam ediyordu. Osman Bey kuvvetleri, Bursa önüne kadar akin yapiyorlarsa da uzun müddet devam edecek bir muhasarada bulunamiyorlardi. Bununla beraber artik Izmit yolu da Osmanlilara açilmis bulunuyordu.

Bir taraftan Osman Bey'e bagli kuvvetlerin faaliyetleri, diger taraftan öteki uclardaki Türk beylerinin Bizans kale ve topraklarina olan hücumlari sonucunda kazandiklari basarilarindan telasa düsen Bizans Imparatoru Ikinci Andronikos, kizkardesi prenses Maria'yi Ilhanli hükümdarina vererek Mogollarin yardimlarini kazanmak istiyordu. Bu sayede Osmanli tehlikesinden kurtulmus olacakti. Her ne kadar Ilhanli hükümdari, Türkleri tehdide tesebbüs etmis ise de bunun pek fazla müsbet bir neticesi görülmedi. Zira Ilhanlilar bu sirada hem içerde mesgul hem de hariçte Memlûk sultani ile mücadele halinde bulunduklarindan uclardaki harekâta bakacak durumda degillerdi. Bunun için Osman Bey, faaliyetlerine devam ederek Iznik ile Izmit yolu üzerinde olup Iznik'in en mühim karakolunu teskil eden ve Türkler tarafindan Karahisar denilen Trikokiya (Karahisar)'yi aldi. Temmuz 1308'de gerçeklesen bu fetih sayesinde Osman Bey, Iznik'i sikistirmaya basladi.

Bizans Imparatorunun, güçlü bir sekilde ortaya çikan bu yeni hareket karsisindaki tavri ile ilgili olarak Gökbilgin de söyle demektedir: "Bizans Imparatoru, Türk fütûhatindan kurtarilmasi için daha önce Mahmud Gazan Han'a nisanladigi hemsiresi (kizkardesi) Maria (Meryem)'yi, bu defa da Ocaytu Muhammed Hudabende Han'a nisanlamis idi. Bu sihriyetten (akrabalik) memnun olan Ilhanli hükümdari, büyükçe bir orduyu (Uzunçarsili, Le Beau, XXIII. 105. fasil 53'ten naklen bu ordunun otuz bin kisilik bir kuvvet oldugunu belirtir.) seferber ederek, Bizans'a yardima gönderecek oldu. Bu ordu, tasavvura göre hem Osman Gazi'ye karsi, hem de Bati Anadolu'daki Türk beyleri tarafindan sikistirilip muhasara altina alinan Efes, Tire ve Salihli gibi Bizans sehir ve kalelerini kurtarmak vazifesi ile görevlendirilmisti. Fakat daha önce bu konuda uc beylerine yapilan ikaz ve ihtarlar herhangi bir fayda saglamadigi gibi, bu defa da prenses Maria'nin, Mogol yardiminin bir an önce gelmesi için Iznik'e gelerek, Osman Bey'e müstakbel esi Ilhanli hükümdarinin kirk bin kisi ile hududa dogru ilerledigi seklinde haber göndermesi de bir sonuç vermedi. Bati Anadolu'daki sehir ve kaleler, birer birer Türklerin eline geçiyordu. Maria'nin, tehdidini bilhassa Osman Gazi'ye tevcih etmesi, bu taraftaki akinlarin siddetinden ve bu yerlerin de imparatorluk merkezine çok yakin olmasindan ileri geliyordu. Osman Bey ise bu kadinin kullandigi magrurane tavir ve lisandan hiç ürkmüyor, bilakis daha cür'etli hareket etmeye basliyordu. Bu sebeple Bizans topraklarina akinlar siklastirildi. Köyler yagmalanip birçok esir alindi."

Osman Gazi, bütün bu basarilarindan sonra biraz dinlenmeye ve halkinin idaresi ile daha iyi mesgul olmaya baslamak için Yenisehir'e dönmüstü (1310). Aradan bir iki sene geçti. Bu zaman zarfinda bir devlete yarasir

sekilde düzen kurulup egemenlik saglamlastiriliyordu. Bundan sonra zafer kazanmaya ve galip gelmeye alisik olan gaziler 713 (1313) senesinde bir araya toplanip Osman Bey'e hitaben: "Ey Gazi Han, Allah'a hamd ve minnet olsun, kâfir maglub oldu. Simdiden sonra, vakit kaybederek bos oturmak size reva degildir. Gaza ile mesgul olmak gerek" dediler. Bu tesvik üzerine Osman Bey: "Evvela Köse Mihal'i davet edelim, Islâm'i kabul etsin, eger müslüman olursa ne alâ, her nereye derseniz gidelim, eger o Müslüman olmazsa evvela onun memleketi Harmankaya'yi çevresi ile birlikte talan edelim" dedi. Bu karardan sonra hemen Köse Mihal'e haber göndererek "Hemen gelesin, büyük seferimiz vardir, bütün gaziler hazirdir, seni bekliyoruz" dedi.

Köse Mihal, bu haberi alir almaz hazirliklarini tamamlayip süratle geldi. Osman Gazi huzurunda hazir oldu. El öptükten sonra Osman Gazi'ye kalbinin bütün samimiligi ile: "Bana iman arzet, Müslüman olayim" dedi. Böylece Köse Mihal, Osman Gazi'nin önünde Müslüman oldu. Bütün beyler ve pasalar bu ihtidaya sevindiler.

O zamana kadar Osman Bey'le yaptigi ittifaktan ayrilmayan, gerektigi sekilde sadakat ve feragat gösteren Köse Mihal, artik Abdullah Mihal olmustu. Osman Bey, ona agir (kiymetli ve pahali) bir hil'at verdi. Ona karsi olan sevgi ve muhabbeti bir kat daha artti. Oglunu da hizmetine aldi. Daha önce idare ettigi yerleri tekrar ona birakarak kendisine bir sancak verdi. Köse Mihal'e sancak verilmesi, vaktiyle Selçuklu sultaninin Osman Gazi'ye göndermis oldugu sancaga bir nazire gibi idi. Böylece kendisi hükümdar, Köse Mihal de maiyyeti beylerinden biri telakki edebilecek bir muameleye tabi tutuluyordu. Böyle bir hareket, Osman Bey tarafindan ilk defa yapiliyordu.

Osman Bey, bundan sonra Germiyanogluna karsi müdafaa ve muhafaza etmek üzere, oglu Orhan Bey'i Saltuk Alp ile birlikte Karacahisar'a gönderdi. Öbür oglu ise daha önce belirtildigi gibi anasi ile birlikte Bilecik'te idi.

Osman Bey, Germiyan'dan gelebilecek tehlikeye karsi tedbir aldiktan sonra kilavuzlukta kullandigi Köse Mihal'in delâleti ile Hakk'a (Allah'a) siginarak Leblebici Hisari (Lubluce) denilen ve Ulu Dag'in eteginde bulunan Cubuclea kalesi tarafina akina basladi. Buradaki tekfur, Osman Bey'i karsilamaya çikarak itaat ettigini bildirdi. Bunun üzerine Osman Bey, onu yerinde birakti. Ayrica tekfurun ricasi üzerine ogullarinda birini yanina aldi. Bundan sonra harekât, Lefke (Osmaneli) irmagi vadisine intikal ettirildi. Bu harekatin sonunda Lefke ve Mekece hisarlarinin tekfurlari da

itaat arz ettiler. Böylece onlar da daha önceki imtiyaza sahib oldular. Yerlerinde birakildiklari gibi mülk ve arazileri de hasardan korunmus oldu. Yeni feth edilen bu yerler hakkinda bilgisi olan Samsa Çavus, bu tekfurlarin itaatlerinin kerhen (zorla) oldugunu, firsat bulduklarinda bunlarin tekrar Bizans hakimiyetini kabul edebileceklerinin uzak bir ihtimal olmadigini belirterek:

"Olamaya ki, cemaat kendi milletlerine rücu' göstereler" diye düsüncesini açiklayarak buralarin kendisine verilmesini istemis ise de Osman Bey, bu adamlarin mülk ve memleketlerinden tamamen mahrum edilemeyecegini, bu yüzden yerlerinde birakilmalari gerektigini ifade ile Samsa Çavus'a vermemistir. Bununla beraber Samsa Çavus'un sözünü de pek yabana atmayarak ona da Yenisehir suyunun Sakarya nehrine döküldügü yerde ve bu irmak kenarindaki küçük bir hisari (Hisarcik) temlik etti. Böylece Samsa Çavus, tekfurlarin harekatini gözetlemeye memur edildi. Bu köy, halen Osmaneli köylerinden biri olarak bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde Osmanli Devleti teskilatinda ve bilhassa saray vazifelileri arasinda rol oynayan "çavus" tabiri ve rütbesi ilk defa bu gazi tarafindan tasinmistir. Osman Bey'in gazileri bundan sonra Geyve Akhisari tarafina hareket ettiler. Bu kalenin tekfuru, birkaç bin süvari ile karsilik verdiginden siddetli bir harp oldu. Maglup olan tekfur önce kaleye çekildi, fakat kalenin sikistirilmasi üzerine müdafaa edemeyecegini anlayinca sarp bir kaya üzerinde bulunan Karacebesi hisarina kaçti. Akhisar ise gazilerin eline geçti. Daha sonra da Geyve üzerine varildi. Gazilerin hareketini haber alan tekfur, kaleyi bosaltarak halkini da yanina almis olarak Kuru Dere denilen müstahkem bir vadiye gitmisti. Burasi sarp ve geçilmesi zor bir derbende sahipti. Gaziler, kisa bir zamanda burayi da feth ettiler. Tekfurunu yakaladilar. Bol ganimet elde ettiler. Osman Bey, burada bir aydan daha fazla bir müddet kalarak o memlekete eman ve emniyet gösterdi. Köylerini de gazilere timar olarak verdi. Bu arada Geyve'ye bagli bulunan Tekür pinari denilen çetin ve metin kalenin de zapti gerekiyordu. Fakat bir aydan daha uzun bir süre seferde bulunan Osman Bey'in, hükümet merkezine dönmesini gerektiren acil ve önemli bir hadise zuhur etti. Bu yüzden Tekür pinarinin alinmasi Aykut Alp'in oglu Kara Ali'ye birakildi. Osman Bey ise Yenisehir'e döndü. Osman Bey'in, Yenisehir'e dönmesini gerektiren olay, Ilhanli hükümdari Olcaytu Muhammed Hudabende tarafindan, Çoban Bey idaresinde büyük bir ordunun Anadolu'ya sevkedildigi hakkinda alinan haberdi. Bu ordunun kime ne zaman taarruz edecegi bilinmediginden zamaninda tedbir almak gerekiyordu. Bu arada Kara Ali çok kisa bir zamanda Tekür pinanni aldi. Bu kale ve civarindan birçok ganimetler elde

ederek Osman Gazi'ye gönderdi. Bu hizmetine mükafat olarak da Kara Ali'ye Tekür pinari ve çevresi timar olarak verildi.

Osman Bey, Sakarya vadisinde ve Marmara havzasinda bazi mevkileri ele geçirirken, basta Bursa olmak üzere Iznik ve Izmit'in zaptini da hedefleri arasinda sayiyordu. On seneden fazla sürecek olan Bursa kusatmasinin baslangicinin 1314 yili oldugu anlasilmaktadir.

Osman Bey, 1314 yilinda gaziler ile Bursa üzerine yürür. Kalenin kapilarindan birini kendine karargah olarak seçer. Bu Bizans kalesinin metinligi, sarpligi ve nüfusu ile muhafizlarinin çoklugu eskiden beri biliniyordu. Kale tekfuru, Osman Bey ile yaptigi meydan savaslarinda maglub oldugu için kaleye çekilmisti. Osman Gazi tarafindan yapilan askerî ve istisarî bir toplantida Bursa kalesinin hücum ile zaptedilemeyecegi kanaatine varildi. Osman Gazi "Buna sabir gerektir" diyerek kale üzerine havale (kontrol altinda bulundurmak için) yapilmasini emr eder. Bunun için iki hisar yapildi. Bunlardan biri kaplicalar tarafinda, digeri de yukari dag tarafina bakiyordu. Birincisi Osman Bey'in yegeni Ak Timur'un, ikincisi de Balabancik adindaki kölesinin dizdarligi altinda idi. Osman Bey, insaatlarini bir yilda bitirdigi bu hisarlarin yapilmasi esnasinda etrafa akinlar tertib ettirdi. Her tarafi vurdurdu. Bu esnada düsman kaleden çikamiyordu. Hatta Asikpasazâde'nin ifadesine göre "kâfir, hisardan tasra parmagin çikaramazdi."

Bu hisarlarin insa edilmesinden sonra Yenisehir'e dönen Osman Gazi'nin bu yigit komutanlari, Bursa'nin fethine kadar on seneden fazla bir müddet burada kaldilar. Komutalari altindaki elliser cengaverle sehre disardan yardim ve erzak sokmamak, içeriden çikacaklara mani olmak ve böylece Bursa'yi devamli bir sekilde baski altinda bulundurmak vazifesi ile mevkilerinde sebat ettiler. Bu esnada birçok köylü, Bursa'ya siginmaktansa Osman Bey'e tabi olmayi tercih ediyor ve onlarin himayesinden faydalaniyordu. Osman Bey, aldigi yerlerin mahsul ve gelirlerini beylik için (beytu'l-mal, hazine) zapt ediyor, köy ve nahiyeleri de timar olarak gazilere dagitiyordu.

îlhanli Devleti, Anadolu Selçuklu ülkesine hakim oldugu zaman, Anadolu'ya birçok asiret gelmisti. Bunlardan bir kismi da Germiyanlilarin hakim bulundugu Germiyan ili mintikasina yerlesmisti. Bunlardan biri de Osmanli kaynaklarinda "Çavdarlu, Çavdaroglu", Bizans kaynaklarinda ise "Tohar" seklinde geçen Çavdar asireti idi. Bu asiret, Çavdaroglu diye bilinen bir reisin idaresinde idi. Asiret, Osman Bey'in ülkesinin hududunda konar göçer bir halde yasiyordu. Bunlar, diger bazi göçer asiretler gibi firsat

buldukça "yel gibi eser, sel gibi yol keser" ve ansizin köy basarlardi. Germiyanogullari ile Osman Bey'in gazileri ve halki arasinda bu siralarda mevcud olan sogukluk ve geçimsizligin baslica sebebi de bu idi.

Kaynaklar, Osmanlilar ile Çavdarli asireti arasinda meydana gelen bir hadiseyi söyle nakl ederler:

"Osman Gazi, Lefke kazasina gittiginde, Germiyan'dan Çavdar Tatari, Karacahisar pazarina hücum edip basmisti. Bunlar, bununla da kalmayarak pazari da yagmalamisti. Bu esnada Eskisehir'de at nallatmakta olan Orhan Gazi'ye haber gönderilmis. Bu haberi alan Osmanli yigitleri, derhal Orhan'in yanina gelip toplanirlar. Orhan, süratle yola koyulup Çavdar Tatarina yetismek ister. Daglar arasinda, Oynashisari denilen harabe bir hisarin yaninda onlara yetisir. Onlara göz açtirmayan Orhan, aldiklarini tamamiyle biraktirdigi gibi onlardan bir kismini da yakalatip Karacahisar'a getirdi. Yakalananlar arasinda Çavdar Tatari'nin oglu da vardi. Orhan, babasi gelinceye kadar bunlari sakladi. Osman Gazi gelince Çavdar oglunu getirdiler. Osman Gazi "Ogul, bu zâlim, komsudur. Hem de Müslümandir, öldürmek olmaz. Beyleriyle birlikte bunlara da and verelim ve onlari serbest birakalim, varsin memleketlerine dönsünler" dedi. Öyle de yaptilar. o zamandan tâ Yildirim zamanina kadar düsmanlik olmadi. Simdi dahi onlardan kalanlara Çavdarli denmektedir.

Görüldügü gibi Germiyan taraflarindan gelip kendisini rahatsiz eden, pazarini basan ve oradaki mallara el koyan Çavdar Tatari'na karsi Osman Gazi, gayet yumusak davranmistir. Gerek komsuluk hakki, gerekse müslüman olmasindan dolayi onu öldürmemis, sadece bir daha böyle bir harekete girismeyecegine dair kendisinden söz almakla yetinmisti. Bununla beraber tedbiri de elden birakmamaktaydi. Caydirici olmasi bakimindan kendisi orada bulunacak, gazaya, oglu Orhan'i gönderecektir. Gönderirken de Çavdarli Tatari hakkinda söyle diyecektir: "Ogul Orhan, her ne kadar bu Tatarla ahd edip, and vererek gönderdik ise de, bu Tatar and tutar taife olmaz. Ben burada oturayim. Bu defa var sen gaza et. Hak Teâlâ'nin sana zafer vermesi ümid olunur."

Babasinin, Orhan'i kendi basina sefere göndermesi, ona olan güveninin bir ifadesi idi. Bundan böyle Bizans'a karsi olan fütuhatlarda o, komutan olarak tayin ediliyor, maiyetine de Akçakoca, Gazi Abdurrahman, Konur Alp ve Köse Mihal gibi ünlü gaziler veriliyordu.

ORHAN GAZI'NIN KOMUTANLIGI

Biraz önce temas edildigi gibi, Orhan Gazi, Germiyan'dan gelip Karacahisar pazarini yagmalayan Çavdaroglu'nun pesine düsmüs, Oynashisari denilen yerde onu maglup ederek perisan etmisti. Hatta onu esir alarak babasina götürmüstü. Bu muvaffakiyet, Osman Gazi'nin itimad edip güvendigi genç oglu Orhan için idarecilik ve komutanlik kapisinin aralanmasina sebep olmustu. Bu yüzden, Osman Gazi tarafindan harp idare ve sevkini ögrenmek böylece tecrübe kazanmak üzere Sakarya nehri ile Karadeniz arasindaki yerlerin feth edilmesi görevi ona verildi. Bununla beraber, Osman Gazi, henüz toy bir delikanli denebilecek oglunun yanina yirmi senelik bir sadakat ve baglilik ile güvenilirlikleri isbatlanmis olmakla bitmeyen ayrica harb ile tecrübe edilmis en cesaretli silah arkadaslarindan dördünü de onun komutasinda gönderdi. Bunlar: Akça Koca, Konur Alp, Gazi Abdurrahman ile daha önce Müslüman olmus olan Köse Mihal idi.

Kaynaklarimiz bu konuda su bilgileri vermektedirler:

"Bir gün Osman Gazi dedi ki: "Ogul Orhan, bu Tatara gerçi and verdik. Ancak bunlarin Tatarligi gitmez. Gel, sen bu gazilerle Kara Çebis ve Kara Tekin'e var. Allah, sana basari verir diye umarim."

Orhan Gazi: "Hanim! Her ne buyurursan kabul ederim." dedi. Akça Koca, Konur Alp, Gazi Abdurrahman ve Köse Mihal'i yarar yoldastir diye Orhan Gazi'nin yanina verdi. "Gaziler! Ha göreyim sizi ki din yolunda nasil davranirsiniz" dedi. Orhan Gazi'nin yalniz basina gittigi ilk gazasi budur.

Orhan, babasinin duasini aldi. Himmet kilicini kusandi. Gaza niyeti ile sefere çikti. Dogruca Kara Çebis'e yürüdü ki, Osman Gazi dahi oraya (önceden) gitmisti. Hisara varmaya bir konaklik mesafe kalmisti. Orada gazileri üç bölük (kisim) ettiler. Bir bölügü vardi hisarin üstüne yürüdü ki, Orhan onlarla beraberdi. Bir bölügü geceleyin hisarin ötesine geçti. Bir bölügü de hisarin yaninda bir dereye girdi.

Orhan Gazi, bir kaç gün hisar önünde savasti. Savas ederken kendilerini sarsilmis gibi gösterip kaçtilar. Bunun üzerine kâfirler Türkler kaçti deyip hisar önüne çiktilar. Bir Türk buldular. Tutup tekfura götürdüler. Tekfur "daha baska Türk var mi" diye sordu. O da "yoktur hepsi bu kaçanlardir" diye cevap verdi. Tekfur bu sözü isitince çok sevindi. Gözcüler gönderdi. Hiç Türk görmediler. Hisar kapisini açti. "Varalim, Türklerin ardini basalim" dedi. "Türkleri dereden çikartmayalim" dedi. Hemen atina binip sürdü.

O esnada yan tarafta gizlenmis olan Türkler, hisar kapisini tuttular. Yukaridaki Türkler de gözüktü. Bunu gören tekfur "Hey daha Türk varmis" deyip döndü. Fakat hisar önünde duran Türkler ile karsilasti. Gaziler onu yakalayip hisari feth ettiler. Malini da gazilere bölüstürdüler. Sipahisini çikarip hisari saglamlastirdilar.

Bu hisarin asagi tarafinda Ap Suyu (Ebe Suyu) denen bir hisar daha vardi. Tekfuru alip oraya getirdiler. Onu da ahd ile aldilar. Bu iki hisara el koydular. Konur Alp'a Kara Çebisi, Akça Koca'ya da Ap Suyu'nu verdiler.

Orhan Gazi, bu tekfuru ordusu ile birlikte Akhisar'a getirdi. Halka emniyet ve eman verdi, kâfileri yerli yerinde birakti. Ama Konur Alp, zaman zaman çikip Akyazi'ya hücum ederdi. Akça Koca da Ayan Gölü (Sapanca Gölü)'nun suyunun aktigi yerde Bes Köprü'de bir bogazcik vardi orayi durak edindi (üs olarak kullandi). Oradan orman arasinda olan yere hücum ederdi. Elhasil Orhan Gazi bu ucu saglamlastirdi. Kâfirleri de babasi Osman'a gönderdi. Kendisi Kara Tekin üzerine yürüdü. Hisarin beyine haber gönderdi ki: "Bu hisari bana ver, seni yine hisarda birakayim. Ad benim olsun. Benim istek ve hedefim Iznik'tir" dedi. Kâfir bu sözü isitince hayli gücüne gitti, kaleyi vermedi. Bunun üzerine Orhan Gazi: "Gaziler! Islâm gayretidir. Yürümek gerek ki, bu hisari yagma edelim" diyerek kalenin yagma edilmesini emr etti.

Gaziler, derhal kalenin kapisini kirarak yagmaladilar, tekfuru yakalayip öldürdüler. Orhan Gazi, tekfurun kizini büyük bir ganimetle birlikte babasina gönderdi. Orhan, alinan esirleri, gazilerden tekrar satin aldi. Onlari ahd ve emânla hisara yerlestirdi. Samsa Çavus'u da hisara birakarak Yenisehir'de bulunan babasi Osman'in yanina döndü.

Bundan sonra Kara Çebis'teki Konur Alp'a ve Kara Tekin'deki Samsa Çavus'a Iznik'e havale gibi olsunlar (kontrol altinda tutsunlar) diye adam gönderdiler. (Onlar) zaman zaman gidip Iznik'in bahçelerini harab ederlerdi. Böylece Iznik'e rahatlik vermezlerdi. Bir taraftan Konur Alp Akyazi ile, diger taraftan da Akça Koca Izmit ile mesgul oldular. Bu uclar son derece isler oldu. Söyle ki, gaziler gece ve gündüz at sirtindan inmeyerek fetihlerden fetihlere kostular. Konur Alp, Akyazi'da Tuz Pazarini aldi. Uzuncabel'de bulusarak iki gün iki gece kaldi. Kâfiri döndürerek yine Tuz Pazarina geldi. Akça Koca da Akdemir'le birlikte Akova'ya hücum etti. Gazi Abdurrahman da Istanbul tarafindaki il'e hücum ederdi. Bunun üzerine Istanbul'dan kâfir seçerek, gazilere karsi gönderirlerdi. Gazi Abdurrahman da Istanbul'dan gelen kâfirleri kirardi. Her vakit bu hâl ile durusurlardi, vurusurlardi. Islâmiyet için can ve bas

(ile) oynarlardi. Böylece Sakarya ile Karadeniz ve Sapanca Gölü sahasindaki bazi kalelerin zapti basarilmis oldu. Miladî takvimlerin 1318 senesini gösterdigi bu zaman diliminde Akça Koca, bilahare kendi adi (Koca Ili, Kocaeli) ile anilacak olan Sakarya Nehri'nin batisindan Izmit kalesine kadar olan yerleri feth etti. Bu yüzden, hakli olarak bu bölge onun adi ile adlandirilmistir.

Bütün bu olaylardan sonra Bizans Imparatorlugu, hududlarinin en önemli noktasi olan Iznik'in yavas yavas ve adim adim, hasimlari olan Osmanlilar tarafindan muhasara altina alindigini görmüs oluyordu.

Gibbons'un: "Osman, cihanin bildigi en büyük imparatorluklardan birinin, vahsi Asya kani ile en eski ve en yeni Avrupa unsurunu kaynastirmis olan tarihteki yegane milletin ve alti asir inkitaa ugramaksizin (kesilmeksizin) erkekler vasitasiyle devam etmekle temayüz eden bir hanedanin müessisidir" dedigi Osman Gazi, artik ihtiyarlayip yorulmustu. Bu arada Romatizmadan da muzdaripti. Bu sebeple 1320 tarihinden itibaren oglu Orhan Bey'i kendisine vekil tayin etmis oldugu söylenebilir. Bununla beraber, islerin daha iyi idare edilebilmesi için kanun, nizam ve töreler vaz' edilmesi ile mesgul oldugu, basit bir sekilde de olsa divan toplayarak istisarelerde bulundugu muhakkaktir. Bir yandan, uc beyliginden müstakil bir devlet haline geçiste ortaya çikan islerin görülmesi ve memleketin mütemadiyen genislemesi için gereken tedbirler alinirken, diger taraftan da müslüman ve hiristiyan tebeanin asayis ve huzurunun bir kat daha artmasina dikkat gösterilmekte idi.

Bilindigi gibi Osman Gazi, teskilât ve müesseseler mevzuunda Selçuklulari kendine örnek almisti. Bu sebepledir ki, daha önce de belirtildigi gibi Bizans hududunda üç aded uc bölge ihdas etmisti. Bunlarin basina da ümerâdan ve gazilerden Konur Alp, Akça Koca ve Samsa Çavus'u tayin etmisti. Bunlardan ilki yani Konur Alp, memleketin en kuzeyinden Karadeniz'e kadar olan yerlere, ikincisi yani Akça Koca, Izmit, (Nikomedia), üçüncüsü olan Samsa Çavus ise Iznik (Nicea)'e müteveccih idi.

OSMAN BEY'IN ÖLÜMÜ

Tarihî kaynaklar, Osman Gazi'nin 1320 tarihinden itibaren faal hayattan çekildigini ve idareyi oglu Orhan'a biraktigini kayd ederler. Yakalandigi Nikris hastaligi yüzünden fiilen harblere istirak edemeyen Osman Bey, asker gazileri ve ümerayi Yenisehir ovasinda toplayarak herkesin

huzurunda Bursa'nin fethi isi ile Orhan Bey'i görevlendirdi. Onun maiyetine de Köse Mihal, Turgud Alp, Seyh Mahmud Gazi, Seyh Edebali ve kardesi Ahi Semseddin'in oglu Ahi Hasan'i tayin etti. Fakat daha önce, vaktiyle kardesinin oglu Aydogdu'yu sehid eden Etranos (Orhaneli) tekfurunun cezalandirilarak kalesinin alinmasini, bundan sonra Bursa'nin fethine tesebbüs edilmesini emretti. Osman Bey'in, idareyi ogluna biraktiktan sonra ne kadar daha yasadigi kesin olarak belli degildir. Hatta, Osman Bey'in ölümünden sonra mi Orhan'in hükümdar oldugu, yoksa henüz o hayatta iken mi hükümdar kabul edildigi meselesi henüz kesinlik kazanmis degildir. Bununla birlikte onun vefatinin 724 (1324) yilinda oldugu kabul edilmektedir. Zira 1324 tarihli bir vesika ile Orhan'in bu tarihte hükümdar bulundugu ve ilk akçasinin tedkikinden de ayni senenin üçüncü ayinda (724) Rebiülevvel = 1324 Subat) Osmanli Beyi oldugu anlasiliyor. Uzunçarsili, Belleten'deki makalesinde bu konuda farkli görüsleri de vererek söyle der:

"Osman Bey'in vefati senesi tarihimizde birbirine uymamaktadir. Halil-i Konevî ile Sükrullah'da, Osman Gazi'nin vefati 710 (1310) senesinde, Idris-i Bitlisî'de 721 (1321), Lütfi Pasa'da 718 (1318), Gibbons'un (Osmanli Imparatorlugu'nun Kurulusu, s. 33) adli eserinde 726 (1326) tarihinde gösterilmis olup, Asikpasazâde, Tâcu't-Tevârih, Hammer, Ali ve Meskûkât kataloglari hep bu sonuncu tarihi kabul ederler. Halbuki elimizdeki 724 (1324) tarihli vakifnâme, Orhan'in bu tarihte hükümdar oldugunu göstermektedir. Su halde Osman Bey'in vefat tarihini 1324'ten evvel veya o tarih baslarinda kabul etmek lazimdir. 723 Ramazan (1323 Eylül) tarihli Asporçe Hatun vakfiyesindeki kayda göre Osman Gazi'nin bu tarihte hayatta oldugu anlasildigindan vefati 1323 Eylül ile 1324 senesi Mart'i arasinda olmalidir."

Gerek bu görüsler, gerekse Bursa'nin fethi ve Osman Gazi'nin cenazesinin oraya nakli meselesi gözönüne alindigi zaman, vefat tarihinin 1326 yili olmasi icab eder. Bununla beraber Orhan Gazi'nin hükümdarliginin da 1324 yilinda oldugu kabul edilebilir.

Solakzâde'nin, bize karayagiz, yassi burunlu, orta boylu, degirmi çehreli, ela gözlü, seyrek sakalli ayakta durdugu zaman kollarinin dizine kadar uzandigi, tatli sözlü ve heybetli biri olarak tasvir ettigi Osman Gazi, iyi bir idare, keskin ve saglam bir görüs, itidalli, yüksek kabiliyeti, rakiplerine kendisini sevdirmesi ve mücadelesinde planli hareketi, sabirli ve müsamahali olmasi ile etrafindaki asiretleri de nüfuzu altina almayi basaran bir kimsedir. "Fahrüddin" lakabini tasiyan Osman Bey, Bursa'nin fethi haberini ölüm döseginde almisti. Orhan Bey gibi degerli ve hayirli bir

halef biraktigi için gözü açik gitmeyecekti. Osman Bey, ölüm döseginde iken etrafina oglu Orhan ile hükümetin büyükleri olarak kabul edilen gazilerden Turgut Alp, Seyh Ahi Semseddin, Ahi Hasan, Çandarli Kara Halil ve Kara oglan gibi devlet ricalini topladi. Onlara ve özellikle Orhan'a nasihatlarda bulunarak söyle dedi: "Ben ölüyorum, ama esef edip üzülmüyorum. Çünkü senin gibi bir halef birakiyorum. Adaletli ol, merhametli ol, iyi adam ol. Idare ettigin halka karsi esit muamele et, herkese karsi musavatli olup onlari himaye et. Islâm dininin nesrine çalis. Çünkü yeryüzündeki padisahlarin vazifesi budur. Ancak bu suretle Allah'in lütfuna nail olursun. Bilmedigin seyleri ulemaya danis. Bir seyi iyice bilmeden harekete baslama. Sana muti (itaat edenleri) olanlan hos tut. Beni Bursa'da Gümüslü kubbeye (Gümüslü Künbet) defn et." Buna göre Osman, oglu Orhan'a Bursa'yi baskent yapma vasiyetinde de bulunmus oluyordu. Üç ay kadar önce kayinbabasi Seyh Edebali'yi, ondan hemen sonra da hanimi ve Edebali'nin kizi olan Mal Hatun (Malhun Hatun)u kayb eden Osman Bey, bizzat kendi eli ile anlari Bilecik'te defn etmisti. Osman Gazi öldügü zaman (dogum tarihinin farkh kabul edilmesine bagli olarak) 66 veya 69 yasinda idi. Techiz ve tekfini ile Çandarli Kara Halil ile imami Yahsi Fakih mesgul olmuslardi. Önce Sögüt'te muvakkaten defn edilen Osman Bey'in nasi, daha sonra vasiyeti geregi Bursa'da Gümüslü Künbed'deki türbesine nakl edildi. Bu türbede, XVUI. asir baslarina kadar Osman Gaziye ait olan ve ziyaretçilere gösterilen iri taneli bir tesbih ile büyük bir davulun kasnagi vardi. Rivayete göre bunlar, Sultan Alaeddin'in hediyeleri idi. Fakat ne yazik ki bu iki tarihî hediye XIX. asrin ortalarinda Bursa'da çikan bir yanginda yok olmuslardi.

Kaynaklarin verdigi bilgiye göre Osman Gazi, çok sade bir hayat yasadi. Elbisesi, Islâm'in ilk muhariplerininki gibi sade idi. O, ne altin ne de gümüs birakti. Terekesi içinde fazla kiymetli bir sey yoktu. Kalan esya Denizli bezinden yapilmis sariklik bez, at için zirh takimi (yançuk), bir tuzluk, bir kasiklik, bir çift çizme, Alasehir dokumasindan kirmizi renkli sancaklar, sade bir kiliç (Ruhî ve Hammer'e göre iki uclu), bir tirkes, bir mizrak, bir kaç at, misafirlerine ikram için besledigi üç sürü koyun idi. Bunlardan baska iri taneli bir tesbih ile Selçuklu sultani tarafindan Karacahisar'in fethinden sonra kendisine hediye edilen davulun kasnagi da zikr edilir.

Kendi döneminde kara lakabi ile anilan Osman Gazi'ni saç, sakal ve biyiklari da kara idi. Türkmenler arasinda cesur kimseler için kullanilan bu lakab, ondan baska insanlar için de kullanilmistir. Nitekim Karasi Bey, Kara Iskender, Kara Yülük, Kara Yusuf ve Karakoyunlu gibi isimlerle zikr edilen bu neviden lakablara tesadüf etmek mümkündür.

Daha önce de kisaca temas edildigi gibi Osman Bey, bir yöneticide bulunmasi gereken bütün vasiflan kendi sahsinda toplamisti. O, adaletle hareket etme ve halka karsi cömertçe davranma gibi özelliklere de sahipti. Akinlarindan bizar duruma düsen Rum ahalî, onun himayesi altina girince her türlü taarruzdan masun ve mahfuz bulunuyordu. Bundan baska bütün haklari da teminat altina aliniyordu. Kendi tekfurlarindan görmedikleri âdilâne muameleyi, Osman Gazi'ye tabi olunca hemen elde ediyorlardi. Bu hal, devletin ilk kurulus yillarinda onun etrafinda toplanan cemiyeti kalabaliklastiran ve senlendiren sebepler arasinda sayilmaktadir. Beytülmalden hiç bir sey almadigi, kendi toprak ve sürülerinden elde edilen gelir ile geçindigi, tarihçilerin ittifakla söyledikleri gerçeklerdendir. Bu arada ganimetlerden kendi hissesine düsen miktar da onun varidatinin (gelirlerinin) bir kismini teskil ediyordu. Bir Germiyan'linin istegi üzerine halka tarh ettigi "Bac-i bazar" vergisi, reâyanin gönül hoslugu ile ödedigi ve Bizans vergileri ile mukayese edilemeyecek kadar az ve adaletli bir vergi idi.

Osman Gazi'ye, kendi döneminde daha sonraki Osmanli hükümdarlari için kullanilan sah, padisah ve sultan gibi ünvanlar verilmemisti. Diger bütün Türkmen beyleri gibi, baslangiçta sadece Osman Bey denildigi, istiklâlinden sonra da bazan "han" denildigi kabul edilmektedir.

OSMAN BEY'IN ÇOCUKLARI

Osmanli tarihleri, Osman Gazi'nin vefati esnasinda gerek miras taksimi, gerekse idareyi ele alma bakimindan Orhan ve Alaeddin adinda iki oglundan bahs ederier. Buna karsilik Halkondil, Osman'in üç ogul biraktigini söyler. Halbuki vakfiye bize Osman Bey'in müteaddid ogullarini ve bir kizinin mevcudiyetini haber vermektedir. Buna göre Osman Bey'in Orhan'dan baska Alaeddin Ali, Pazarlu, Melik, Çoban, Hamid adinda ogullari ile Fatma adinda bir kizi bulunmaktadir. Bununla beraber bu çocuklarin hangi veya kaç hanimdan olduklarini belirtmemektedir. Bu sebeple Osman Gazi'nin gerçekte kaç hanimla evlendigi ve çocuklarinin hangi hanimlardan olduguna dair henüz tam bir bilgiye sahip degiliz. Su kadar var ki, Alaeddin Ali Bey'in, Seyh Edebali'nin kizi Bala Hatun'dan, Orhan'in da Ösman Bey'in ilk zevcesi ve Ömer Bey'in kizi Mal Hatun'dan dogduklari bilinmektedir. Bununla beraber digerlerinin bu kadinlardan mi yoksa baska kadinlardan mi oldugu henüz kesin olarak tesbit edilebilmis degildir.

Alaeddin Ali Bey, Orhan'dan küçüktü. Osman Bey'in sagliginda dedesi Edebali'nin yaninda Bilecik'te, daha sonra da babasinin yaninda Yenisehir'de bulunmustur. Alaeddin Ali Bey, babasinin ölümünden sonra kardesi Orhan Bey'e beylerbeyi olmus sonra kendisine temlik edilen Kite ovasindaki Futra veya Fodra (Âsikpasazâde, s. 37'de Kurada) çiftliginin hâsilati ile geçinmistir. Âsikpasazade'nin ifadesi ile bu köyü bizzat Alaeddin Bey istemistir. Orhan da o köyü kendisine vermisti. Alaeddin Bey, Kükürtlü'de bir tekke yapti. Bursa'da Kaplica kapisina girilecek yerde kale içinde bir mescid, kapidan yukariya dogru ikinci bir mescid ve yaninda evler yaptirdi. Kendisi de orada sakin oldu. Alaeddin Bey, Orhan döneminde vefat ederek Bursa'da babasi Osman Bey'in türbesine defn edilmistir. Görüldügü gibi Alaeddin Ali Bey, Bursa ve çevresinde vakiflar tesis etmek suretiyle birçok hayir islerinde de bulunmustur. Alaeddin Bey'in ogullari daha sonralari ellerindeki yerler ve babalarinin vakiflarini idare ederek hayatlarini sürdürmüslerdir.

Osman Gazi'nin diger ogullarindan yalniz Pazarlu Bey'in Iznik muhasarasi ve Pelakanon (Darica civan) muharebesinde bulundugu kayd edilmektedir.

Osman Bey'in Çocuklari

- Melik Bey

- Fatma

- Hamid Bey

- Orhan Bey

- Alaeddin Bey

- Çoban Bey

- Pazarlu Bey

بسم الله الرحمن الرحيم

ORHAN GAZI DÖNEMI

Osman Bey'in, yigit ve bahadir oglu Orhan Gazi, Osmanli tahtina geçip oturdugu zaman, ne yaptigini ve ne yapmasi gerektigini iyi bilen bir kimse idi. Gazi, Sucau'd-dünya ve'd-din, Ihtiyaru'd-din ve Seyfu'd-din gibi ünvanlara sahip olan Orhan, babasinin suurlu politikasini devrine ve yerine göre hem kiliç, hem de ideoloji sahasinda devam ettirmek kararinda idi.

Dedesi Ertugrul Gazi'nin vefat ettigi 680 (1281-1282) senesinde dünyaya gelen Orhan Bey'i, 1324 yilindan itibaren hükümdar kabul etmek mümkündür. Tahta cülûsu esnasinda bir sehzadesi dünyaya gelen Orhan Bey'in bu ogluna, kutlu ve mübarek olmasi için "Murad" adi verilir.

Tahti, kardesine teklif edip ondan feragat edebilecegini söyleyecek kadar özverili bir kimse olan Orhan'in bu teklifi, Alaeddin Ali tarafindan geri çevrilir. Zira Alaeddin Ali, tahtin kendisine daha layik oldugunu, bu sebeple onun bey, kendisinin de ona yardimci olarak kalmasini istemisti.

Çevresindeki ulema, gazi ve silah arkadaslari tarafindan oy birligi ile reislige getirilen Orhan, Sükrullah'in ifadesine göre güzel yüzlü, begenilir özlü ve herkese karsi eli açik cömert birisi idi. "Savas gününde de sanki Sâm veya Nerimandi. Okundan kaza, kilicindan ölüm ders alirdi. Mü'mine rahmet, kâfire zahmetti." Gerek siyaset, gerekse savasta tükenmeyen bir enerji ve ustaliga sahip bir hükümdardi. Gerçekten, babasi gibi güçlü ve büyük bir hükümdar oldugunu isbatlayan Orhan, tahta çikar çikmaz topraklarini genisletmek ve tebeasinin varligini çogaltmak için fetihlere basladi. Aslinda, onun askerî yeteneklerinin üstünlügünü gören babasi, daha ölümünden önce onun kendi yerine geçmesini istemisti. Bununla beraber o, yine de tahti kardesine teklif etmekten çekinmemisti.

Osmanli Devleti'nin kurulus yillarinda zeka, cesaret, güvenirlilik ve taktikleri uygulama bakimindan fevkalade bir sahsiyet olan Orhan Bey'in özellikleri (hilye, fizikî yapi) hakkinda su bilgiler verilmektedir: Bursa kalesinin fatihi Ebu'l-guzat Sultan Orhan, uzunboylu, ak benizli, ela gözlü, koç burunlu, genis gögüslü, iri yapili, heybetli ve vakur bir padisah idi. Ancak yumusak huylu olup kimseyi incitmez, kimsenin hatirini kirmazdi. Güler yüzlü, tatli sözlü idi. Bünyesi kuvvetli, sakal ve biyigi sik olup parlakti. Sag kulaginin altinda bir ben vardi ki, bu bir güzellik alâmeti olarak kabul ediliyordu.

Babasinin kendisine 16.000 km2 olarak biraktigi yeni beyligin basina geçtigi zaman, beyliginin yayilip gelisecegi çevrede irili ufakli bir çok devlet vardi. Gerçekten bu dönemde Anadolu'da Karaman, Germiyan, Saruhan, Aydin, Karasi, Mentese, Çandarogullari gibi Türk beyliklerinden baska Amasra'da Cenevizliler, Trabzon'da Komnenoslar, Marmara ve Ege'de Bizanslilar, Ak Deniz adalarinda Cenevizliler ile Venedikliler bulunuyordu.

Tarihî olay ve bunlardan bahs eden kaynaklarin belirttigine göre bu yeni devletin siyasî anlayis ve hareketinde, Müslüman Türk beyliklerinden önce, Türk ve Müslüman olmayan unsurlarin tasfiye edilme isteginin agirlik kazandigi anlasilmaktadir.

1324 Subat'indan baslayip 1362 Mart'ina kadar devam eden Orhan Bey'in idaresi, 38 yil sürmüstür. Tarihin bu zaman dilimi, fetih ve idarî müesseselerin kurulup yerlestirilmesi ile geçer. Devletin, Ilhanlilarin etkisinden çikarak tamamen bagimsiz hale gelmesi de yine bu hükümdar döneminde olmustur. dinamik, faal ve cesur bir kuvvetin basinda, mahirâne bir strateji takib ederek çevresindekilerle münasebetlerini devam ettirip gelistiren Orhan Gazi, ileride de görülecegi gibi bu iliskilerinde hasimlarina karsi bile âdil davranan, onlarin kisiliklerini rencide etmeyen ve kisilik haklarina riayet eden bir davranis içinde olmustur.

ORHAN GAZI DONEMI FETIHLERI

Babasinin, kendisine biraktigi vatan topragini dinamik ve faal kadrosu ile kisa zamanda birkaç katina çikaran Orhan Bey, fetih hareketlerine daha babasi hayatta iken baslamisti. 1320 yilindan itibaren faal siyasî hayattan çekildigi anlasilan Osman Bey'in yerini, oglu Orhan'in aldigi görülmektedir.

BURSA'NIN FETHI

Osmanli Devleti'nin ilk baskentlerinden biri olmasi hasebiyle Bursa, devletin, idarî, siyasî, dinî, ilmî, kültürel, sosyal ve ekonomik hayatinda önemli derecede rol oynayan bir merkezdi. Çok daha sonralari gelecek olan Keçecizâde Fuad Pasa'nin "Bursa Osmanlinin dibacesidir" sözü, Bursa'nin Osmanli tarihinde oynadigi role isaret etmektedir.

Kurulusu, milattan önceki yillara dayanan Bursa, daha sonra Romalilarin eline geçer. Roma'nin Dogu ve Bati olmak üzere ikiye

bölünmesinden sonra çevresi ile birlikte Dogu Roma Imparatorlugunun (Bizansin) idaresinde kalmistir.

Osmanli Devleti'nin kurucusu olan Osman Bey'in siyasi faaliyetlerinden bahsedilirken isaret edildigi gibi Osman Bey, Bursa'yi kusatma altina almis fakat fethine muvaffak olamamisti. Bununla beraber Bursa'ya Bizans'tan gelecek yardima mani olmak için, sehrin yakinlarina iki kale yaptirmis, bunlardan birine Ak Timur'u, digerine de Balabancik'i muhafiz olarak tayin etmisti. Böylece Osman Bey, Bursa'ya disardan gelebilecek yardim yollarini denetim altina almis oluyordu. Bu sebeple 1315 yilindan iti. baren Bursa, Osmanlilar tarafindan çevresinde insa edilen kaleler vasitasiyle bir mânâda muhasara altina alinmis oluyordu.

Orhan Bey, 1326 yilinda büyük bir kuvvetle Bursa üzerine yürür.

Âsikpasazâde ve Nesrî gibi kaynaklar, Osman Gazi'nin, Bursa'nin fethinden önce oglu Orhan'a:

"Ogul, sen önce Adranps (Orhaneli)'a git ki, o kâfirin babasi Dinboz gazasinda benim Bay Koca'min düsmesine sebep oldu." diyerek onu Gazi Mihal (Köse Mihal), Turgut Alp, Seyh Mahmud ve Edebali'nin kardesi oglu Ahi Hasan'la gönderdi. Orhan Bey, bu tecrübeli komutanlarla görüserek Bursa'nin güneyinde ve bir bakima Bursa'nin anahtari durumunda olan Adranos kalesini alip yiktirir. Orhan Bey'in gelisinden önce kaleyi bosaltip Elete dagina çikmis olan halk ve kale beyi, Orhan'a itaatini bildirirler. Bunun üzerine tekrar yerlerine iade edilen halka karsi Orhan Bey, insaf ölçülerini asmayacak derecede merhamet ve hosgörülü bir sekilde davranir.

Bundan sonra Bursa önlerine gelen Orhan Gazi, Pinarbasi mevkiinde karargahini kurup kaleyi kusatir. Bizans'tan beklenen yardimin gelmeyecegini anlayan ve kaleyi kurtarmaktan da ümidini kesen kale beyi, Gazi Mihal Bey vasitasiyle ve bazi sartlarla Bursa'yi teslim edecegini bildirdiginden 2 Cemayizelevvel 727 (6 nisan 1326) tarihinde Bursa Osmanlilara teslim edilir. Kale muhafizi olan Evrenos da Müslüman olarak Osmanlilarin hizmetine girer. Orhan Bey, burayi aldiktan sonra babasinin na'sini buraya getirterek sonradan Gümüslü Künbed diye meshur olan yere defn ettirir.

Gerek strateji, gerekse psikolojik bakimdan Osmanlilar için büyük bir mânâ ve ehemmiyet ifade eden Bursa'nin fethini küçük bir hadise olarak göstermeye çalisan Gibbons, bunu özellikle Istanbul'daki iç çekismelere ve halkin maddî sikinti içinde

bulunmasina baglar. Bu arada Bursa'nin fethinden sonra Evrenos Bey'in müslüman oldugunu, birçok kimsenin de ona uyarak yeni fatihlerin (Osmanlilarin) dinini kabul ettigini de belirtir. Böylece kurulus dönemindeki Osmanli Beyligi'nin gücünü ve çevrelerindeki insanlar üzerinde meydana getirdikleri olumlu havaya da isaret eder.

Bursa'nin fethinden sonra, Orhan Gazi için ele geçirilmesi gereken hedef artik Iznik olmustur. Marmara havzasinda bir sanayi sehri olan Iznik, o dönemlerde Bursa'dan daha mühim bir sehir olma özelligine sahipti. Burasi Bizans'in, Anadolu'daki en büyük sehirlerinden biri olmakla kalmiyor, ayni zamanda hiristiyanlik için dinî bir merkez olma hüviyetini de tasiyordu. Nitekim miladî takvimin 325. senesinde Büyük Kostantin tarafindan günümüz hiristiyanliginin akidelerinin tesbitinde rol oynayan en mühim konsil burada toplanmisti. 1074 yilindan Birinci Haçli Seferi (1097) ne kadar Anadolu Selçuklu Devleti'ne baskentlik eden Iznik, belirtilen tarihten itibaren Bizanslilarin elinde idi. Hatta 1204 yilindan 1261 yilina kadar da Bizans Imparatorlugu'nun merkezi olmustu. Bundan baska Iznik, Kocaeli yarimadasi bakimindan stratejik önemi haiz olan önemli bir sehirdir.

Bursa'nin zaptindan sonra Osmanli Beyligi'nin merkezi buraya nakl edilmistir. Yeni hükümdar burayi yeni binalarla süslemisti. Insa edilen dinî ve sosyal eserlerle sehir, Müslüman Türk sehri olma hüviyetini kazanip yeni bir çehreye büründü. Orhan Bey, daha isin basinda eski kiliseleri mescid ve medreselere çevirdi. Bursa'da fakir ve yoksullari doyurmak için imâret yaptirip onlara vakiflar tahsis eyledi. Buradaki bilgin ve hafizlara da maas bagladi.

PELEKANON MUHAREBESI VE IZNIK'IN FETHI

Gerek Osmanli, gerekse Yakin Sark tarihi bakimindan mühim bir hadise olan Pelekanon muharebesi, VI. Mirmiroglu'nun isaret ettigi gibi Osmanli tarihçileri tarafindan üzerinde fazla durulmayan veya kendisinden yeterince bahsedilmeyen bir muharebedir. O, bu konuda söyle demektedir:

"Osman Bey, Vatheos (Koyun Hisari) civarinda 27 Temmuz 1302 tarihinde Bizans askerlerini maglub ederek emâretini (beyligini) etrafa tanitmis oldugu gibi, oglu Orhan Bey dahi Bizans askerlerini maglub ederek Pelekanon muharebesini kazanmis ve bu sayede

Britinya'nin en güzel yerlerini ve en büyük sehirlerini zapta muvaffak olmustur. Bu sebepten nasi Pelekanon muharebesi Yakin Sark (Yakin Dogu) tarihi için mühim bir merhale teskil etmektedir.

"Istanbul'un fethinden 124 yil evvel vaki olan bu muharebede Osmanli askerleri, Bizans askerlerini payitahtlarinin yakinlarinda* maglub ve perisan, imparatorlarini yaralayip kaçmaya mecbur ettiklerinden dolayi, Osmanlilar Anadolu'daki Türkmen beylikleri arasinda mümtaz bir mevki almis olduklari halde maalesef Osmanli tarihçileri bu muharebe için ya bir sey yazmiyorlar veya pek az malumat veriyorlar."

Daha önce de temas edildigi gibi Orhan Bey, Bursa'nin fethinden sonra bütün dikkatlerini Iznik üzerinde toplamisti. Iznik'in Osmanlilar tarafindan ele geçmesi, Bizans'in Marmara havzasindaki en kuvvetli dayanaklarindan birisini kayb etmesi demekti. Gerçekten de Türklerin, Kocaeli yarimadasindaki kaleleri alarak yavas yavas Bogaza dogru ilerlemeleri, Bizans Imparatorlugunu telasa düsürüyordu. Hem zapt edilen kaleleri geri almak, hem de uzun zamandan beri muhasara altinda bulunan Iznik'i kurtarmak için bizans Imparatoru III. Andronikos (1328-1341) gizlice hazirliklara baslar.

Andronikos, planini uygulamaya, Karasi emiri ve Bulgarlarla bir baris antlasmasi yaparak baslar. Ayni maksatla Kizikos (Kapidagi Yarimadasi)'a geçer. Süphe uyandirmamak için de Artaki (Erdek)'te bulunan Hz. Meryem'in mukaddes Ikonunu (tasvirini) ziyareti bir vesile olarak gösteriyordu. Bütün bunlar, Orhan Bey'i hazirliksiz olarak yakalamak içindi. Erdek'ten Biga'ya gelen Imparator, burada Karasi Beyi Demir Han ile bir saldirmazlik antlasmasi imzalar. Daha önce de benzer bir muahedeyi Bulgar krali III. Mihal ile yapmisti. Bu sekilde siyasî bir basari kazanmis görünen Imparator, Osmanlilara karsi sefere hazirlandi. Bu sebeple 1329 senesinin Mayis ayinda mümkün oldugu kadar sür'atle Trakya'dan iki bin civarinda asker getirtip Istanbul ve çevresinde bulunan mevcut askerlere katar. Bu askerlerle Anadolu yakasinda bulunan Üsküdar'a geçer. Bunu haber alan Orhan Bey, Iznik muhasarasinda bir miktar asker birakarak sekiz bin kisilik ordusunun basinda Pelekanon** denen mevkide Imparatorun komutasindaki Bizans ordusu ile meydan muharebesine girisir. Böylece, Osmanli tarihinin ilk mühim meydan savasi baslamis oldu. Gün boyu deva eden muharebe, aksama kadar sürmüstü. Gece muharebeye devamin tehlikeli oldugunu gören Imparator, ordugahina döner. Bu sirada vaziyeti fark eden Orhan Bey, firsati kaçirmayarak siddetli bir taarruza geçer. Bu ani

taarruz, Bizans ordusunda büyük bir panik havasinin yasanmasina sebep olur. Yaralanan Imparator, deniz yolu ile zorlukla Istanbul'a ulasir. Bu muharebede Orhan'in kardesi Pazarlu Bey de komutan olarak bulunmustu.

Orhan Bey, Pelekanon zaferinden sonra tekrar Iznik üzerine döner. Artik Bizans'tan herhangi bir yardim imkâninin olamayacagini anlayan Iznik Rum Beyi, bazi sartlarla teslim olur. Bursa'nin zaptindan sonra halka gösterilen yumusaklik ve müsamaha ile teslim sartlarina riayet edilmis olmasi, Iznik'in tesliminde de gösterildi. Sehir ve kaleyi teslim alan Orhan Bey, halktan, isteyenlerin esyasi ile birlikte gitmesine müsaade etti. Hatta bu müsamahakârlik ve müsamahada o kadar ileri gitti ki, Iznik halkindan isteyenlerin kendi tebeasi olma ve sadece cizye vermek sartiyle kendi örf, âdet ve geleneklerini muhafaza edebileceklerini ilân etti. Bunun üzerine halkin büyük bir kismi Iznik'te kalmaya karar verdi. Fakat Rum Beyi, deniz yolu ile Istanbul'a gitti. Iznik, Orhan Bey'e kapilarini açtiktan sonra çevresindeki bazi yerler de alinmisi. Iznik, bölge itibariyle harb sahasina yakin olmasindan dolayi geçici bir müddet için beylik merkezi haline getirildi.

Iznik kusatmasi esnasinda kalede bulunan Rum muhafizlari ile halktan gerek muharebede, gerekse açlik, hastalik, vs. gibi sebepler yüzünden ölen erkeklerin dul kalmis olan kadinlari, Iznik'te bulunan Orhan Bey'e basvurarak kendilerine bakacak kimselerinin bulunmadigini söylemislerdi. Bunun üzerine Orhan Bey, askerlerden arzu edenlerin bu kadinlari nikahla alabileceklerini ve bunlarla evlenenlerin Iznik muhafazasinda birakilacaklarini açikladi. Böylece, kimsesiz kalan kadinlarin evlenmesini saglayarak bu sosyal problemi de ortadan kaldirmisti.

Iznik'in 1330 yilinda feth edilmesi, Avrupa'da büyük bir hadise olarak yankilandi. Bu fetih, Bizans için de büyük bir ümitsizlik sebebi oldu. Hele buradaki Ayasofya Kilisesinin camie çevrildigi haberi, büsbütün bir teessüre sebep olmustu.

Biraz sonra temas edilecegi gibi Orhan Gazi, Iznik'i feth ettikten sonra orada pek çok eser meydana getirdi. Halka karsi büyük bir sefkat ve merhamet örnegi gösteren Orhan Bey, halktan isteyenlerin bütün esyasi ile birlikte sehri terk edebilecegini söylemisti. Fakat halk, Orhan Gazi'nin idare ve adaletine meftun olmustu. Bu yüzden çok az kimse sehri terk etti. Hammer bu olayi su ifadelerle nakl eder:

"Iznik muhafizlarinin pek azi bu serbestiden istifade ederek tekfurla birlikte gittiler. Idarecilerin haksizligindan dolayi me'yus olmus ve Hiristiyan imparatordan ziyade Orhan'in müsamahasindan ümitvar olmus olan digerleri, sehir halki ile birlikte galibi (Orhan Gazi'yi) karsilamaya çiktilar. Padisah, Yenisehir kapisindan sehrin güneyine girdi. Orhan'in buradaki davranisi, yüce gönüllü ve zafer haklarini akilli bir siyaset ugruna gözden çikarmasini bilen bir hükümdarin hareketi oldu. Böylece hesaplari da bekledigi sonucu verdi".

Göründügü kadari ile Orhan Bey'in hareket ve bu harekete yön veren anlayisi, onun böyle bir siyaset uygulamasina sebep olmustu. Nitekim, Orhan Gazi'nin, kocalari ölen veya kimsesiz kalan dul kadinlari gazilerle ser'î nikah üzere evlendirmesi bu anlayisin bir sonucudur. Osmanli tarihleri de devrin anlayis ve dili ile bu hadiseyi asagidaki ifadelerle nakl ederler:

"Sonra güzel yüzlü kadinlar geldiler. Orhan: "Bu kadinlar nedir?" diye sorunca kendisine:

"Sultanim, bunlarin erlerinin kimisi açliktan, kimisi de savasta kirilmistir. Yüksek evlerde de bos kalmislardir." dediler. Bunun üzerine Orhan, gazilere bunlari ser'î nikahla almalarini buyurdu. Gaziler, bunun üzerine bu kadinlarla evlendiler. Hazir ev, hazir avrat buldular, geçip saray gibi evlerde oturuverdiler.

Görüldügü gibi kadinlarin ser'î nikahla alinmasi, onlara normal bir vatandas muamelesinin yapilmasi demekti. Böylece Orhan, onlari esir veya cariye durumuna düsürmekten kurtarmis oluyordu. Halbuki galib olan Orhan ve Osmanli idaresi, onlara karsi istedigi sekilde muamele yapmakta serbest idi. Bu sekildeki bir hareketine de mani olabilecek bir güç mevcut degildi. Hammer ise Orhan Gazi'nin tamamen insanî olan ve hatta yirmi birinci asra girmek üzere oldugumuz su günümüzde bile uygulanamayan bu insanî muameleye kendi açisindan farkli bir sekilde bakmaktadir. Ona göre Orhan, Iznik'in kendiliginden teslim olmasindan dolayi bol ganimetlerden yoksun kalan silah arkadaslarina mükâfati unutmamistir. Söz gelimi, uzun bir kusatmanin, alisilmis sayilabilecek veba ve kitligin tesiri ile baba ve anneden, kocalarindan yoksun kalan ve yari yikik saraylarinda oturan Rum kadin ve kizlarini onlara bölüstürdü. Böylece, ordusunun subaylarina bu yapilarin mirasçilari ile evlenmelerine izin vermekle bu ihtisamli konutlarin yeniden senlenmelerine yol açilmis oldu.

Kaynaklarin verdigi bilgilerden anlasildigi kadari ile Orhan Gazi, Iznik'i feth ettikten sonra derhal sehre bir Müslüman Türk hüviyeti kazandirmak için faaliyetlere girisir. Bu sebeple büyük bir kiliseyi Cuma mescidi haline getirir. Orhan, umuma ait binalari kitâbe ve güzel sözlerle bezeyip süsleyen, böylece Dogu'nun eski bir gelenegine uyan ilk Osmanli padisahidir. Onun, sultanlik günlerinden baslayarak bütün camiler, medreseler, hastahaneler, çesmeler, mezarlar ve köprüler Osmanli ülkesinin hemen her târafinda yaptiranlarin (bânilerinin) adlarini ve yapilis tarihlerini seyyahlara göstermektedirler. Bu âbide (anit)ler üzerinde çogu zaman Kur'an'dan alinmis tasvir, tesbih ve benzetme bulunan âyetler okunur. Orhan Gazi, Iznik'te bir manastiri da medreseye (yüksek okul = fakülte) çevirdi. Medresenin müderrisligini (profesör) Davud Kayserî denilen birine verdi. Konya'da Mevlânâ Siraceddin Konevî'nin ögrencisi olan Taceddin el-Kürdî, bu medresede, Davud Kayserî'ye halef olmustu. Taceddin'in ölümünden sonra da Alaeddin Esved, daha çok yaygin olan adi ile Kara Hoca o göreve atanmistir.

Orhan Gazi'nin Iznik'te bulunan ve bazi kaynaklarda bir manastirdan çevrilmis oldugu belirtilen medresesinin, kilise veya manastirdan degil, bizzat kendisi tarafindan insa ettirildigi Mecdî gibi bazi kaynaklarda belirtilmektedir. Mecdî, Seyh Davud Kayserî'nin biyografisinden bahs ederken "Orhan Han Gazi Hazretleri, Iznik nâm kasabada bir medrese-i ulya peyda edüp seyh hazretlerine tayin eyledi" diyerek Osmanli Devleti'nin bu ilk medresesinin bizzat Orhan Gazi tarafindan yaptirildigini anlatir. Ayrica Osmanli dönemi ilk medreseleri üzerinde arastirma yapan Mustafa Bilge de Orhan Gazi vakfiyesinden yola çikarak ayni kanaatte oldugunu söyle ifade eder:

"Bu medresenin, Nesrî ve diger bazi kaynaklarda belirtildigi sekilde Iznik'te bulunan manastir veya kiliselerden çevrilmis olmayip insa edilmis oldugunu belirten en kuvvetli delil, elimizde bulunan vakfiyedir. Orhan Gazi, Iznik'teki medresesini yaptiktan sonra tanzim ettigi ve Molla Hüsrev tarafindan 841 H./1437 M. 'de tescil edilen vakfiye suretinde, medresenin bina edildigi ve Hayreddin Pasa Camii'nin yaninda oldugu açikça belirtilmektedir." Sultan Orhan, bu medreseye sahibi bulundugu Kozluca köyünün gelirlerini sahih ve seriata uygun bir sekilde vakf etmistir. Gerçekten çok daha sonraki tarihlere (1136=1724) ait bir arz belgesi, Iznik'e bagli Kozluca köyünün Orhan Gazi medresesine vakf edildigini göstermektedir.

Iznik, Türklerin eline geçtikten sonra, Orhan Bey buradaki yerli halktan isteyenlerin mallari ile birlikte sehri terk etmelerine müsaade etti. Gitmeyenlerin ise Osmanli tebeasindan olmak ve sadece vergi (cizye) vermek sartiyle din, gelenek ve göreneklerini muhafaza edebileceklerini bildirdi. Burayi bir müddet kendisine merkez yaparak Iznik'in bir Müslüman Türk sehri olmasina gayret etti. Bunun için orada cami, imâret ve medrese gibi dinî, sosyal ve kültürel müesseselerin temelini atti. Ayrica zevcesi Nilüfer Hatun tarafindan bir imâret, oglu Süleyman Pasa tarafindan da bir medrese insa edildi. Bundan baska diger hayir sahiplerinin yaptirdiklari tesislerle kisa bir müddet sonra Iznik, istenilen Müslüman-Türk sehri hüviyetini kazandi.

Kaynaklar, Orhan Gazi'nin buradaki faaliyetlerinden bahs ederken onun bir hükümdar gibi degil, herhangi bir vatandas gibi davrandigini belirtirler. Nitekim onun yaptigi imârette pisirilen yemekleri bizzat kendisinin dagitmis olmasi, aksam olunca kandillerini bizzat kendi eli ile yakmis olmasi bunu göstermektedir.

Orhan Gazi, Iznik ve bilahere Izmit'in fethinden sonra idarî bir sistem kurarak memleketi buna göre idarî bölgelere ayirdi. Buna göre Izmit, oglu Süleyman Pasa'ya verilmis, onu Yenice, Göynük ve Mudurnu'ya havale etmisti. Bursa'yi da oglu Murad Han Gazi'ye vererek adini "Bey Sancagi" koymustu. Karacahisari amcasinin oglu Gündüz'e verdi. Kendisi de bütün bunlarin üstünde memleketi idare ediyordu.

IZMIT'IN FETHI

Bir ticaret merkezi durumunda bulunan Izmit, Iznik'in fethinden hemen sonra Osmanlilar tarafindan alinmak istenmis ve hatta bir ara elde edilmis ise de sonradan yine Rumlara verilmisti. Osmanli kuvvetleri Iznik'in fethinden bir sene yani 1331 Haziran'indan sonra sehri kusatmislarsa da Bizans Imparatoru UI. Andronikos'un yardima gelmesi üzerine Orhan Bey, Imparatoria anlasarak kusatmayi kaldirmisti. Orhan Bey, bu kusatmadan alti sene sonra (1337) sehri siddetli bir sekilde tekrar kusatti. Bu kusatma üzerine disardan yardim alamayan sehir, teslim olmak zorunda kaldi. Kale muhafazasinda bulunan Paleologos hanedanina mensup Marika, mallarini alarak bir gemi ile Istanbul'a gitti. Izmit'in fethi ile Kocaeli Yarimadasinin tamami Osmanlilarin eline geçmis oluyordu. Orhan Gazi, Izmit ve havalisinin idaresini oglu Süleyman Pasa'ya verdi. Süleyman Pasa'nin halka karsi din ve milliyet farki gözetmeden âdil

bir sekilde davranmasi, ve çevrelerinin tamamen Osmanlilar ile kusatilmis olmasindan dolayi civarda bulunan bir çok kale (Tarakli Yenicesi, Göynük, Mudurnu) de birer teslim oldular. Ayni sekilde Izmit Körfezindeki Gemlik, Armutlu gibi mevkiler de Kara Timurtas Bey vâsitasiyle Orhan Bey kuvvetlerinin eline geçmisti.

KARESI BEYLIGI'NIN ILHAKI

1340 yilina kadar Bizans topraklarinda fetih hareketlerine girisip sinirlarini genisleten Osmanli Devleti, fethedilen yerlere dogudan gelen Türkleri yerlestiriyordu. Bununla beraber Bizans topraklarinda genislemekte olan bir Türk devleti için bu kafi degildi. Çünkü Anadolu'da bulunan diger beyliklerin sinirlari, Osmanlilarin dogrudan dogruya bütün Bizansi çevirmesine imkân vermiyordu. Bu sebeple Karesi Beyligi topraklarinin alinmasi gerekiyordu. Bu, Bizanslilara karsi kazanilan zaferlerden daha önemliydi. Zira bu sayede Osmanlilar, Çanakkale'ye kadar gelerek, bogazin güney kiyilarini ellerinde bulunduracaklardi. Bu da ilk firsatta Avrupa'ya geçme imkânini saglayacakti. Böylece Orhan Gazi, Bizans'in taht kavgalarindan istifade edecek ve hatta topraklarina akinlar düzenleyip isgal edebilecekti. Gerçekten de batiya dogru açilip genisleyebilmek için sadece Istanbul Bogazina yaklasmak kâfi degildi. Ayni sekilde Çanakkale Bogazi'na da yaklasmak gerekiyordu. Zira sadece bir taraftan tutulan Marmara ile stratejik güç haline gelmek imkansizdi. Bu küçük iç deniz (Marmara) iki taraftan kiskaç içine alinmaliydi. Ancak bu sayede batiya geçilebilirdi. O dönemde batida Karesi ogullan vardi. Fakat bunlar, Çanakkale Bogazi'nin Asya yakasini elinde bulundurmanin stratejik nimetini takdir edebilecek deha ve imkâna sahip degillerdi. Bu arada Bizans da bütünüyle Güney Marmara'dan çekilmis degildi. Osmanlilar ile Karesiler arasinda Bizans'a ait bazi topraklar vardi. Osmanlilar, 741 (1342) tarihinde Ulubat, Mihaliç ve Kirmasti gibi yerleri Bizans'tan alip feth etmek suretiyle, merkezi Balikesir'de bulunan Karesiogullari Beyligi ile ayni hududlari paylasir oldular.

Bu siralarda Karesi Beyligi'nde çikan bir hadise, Orhan Bey'e Türklerle meskûn bulunan bu topraklarin zaptinda ilk firsati verdi. O zamana kadar Osmanlilar, sadece Bizans'la muharebe etmis ve ülkelerini özellikle Bizans Imparatorlarindan aldiklari yerlerle genisletmislerdi. Ne Osman ne de oglu Orhan, Küçük Asya'da bulunan diger beylere karsi hasmane bir tesebbüste bulunmamislardi.

Osmanli kaynaklarina göre Karesi Beyi'nin ölümünden sonra yerine oglu Demirhan geçmisti. Fakat kardesi Dursun Bey, buna muhalefet ederek veya biraderi tarafindan öldürülmekten korkarak Osmanlilara iltica etmisti. Beyligin basina geçen Demirhan'in fena ve kötü hareketlerinden dolayi Karesi ileri gelenleri (ümera), Haci Ilbeyi vasitasiyle Orhan Bey'in sarayinda bulunan Dursun Bey'i hükümdar olmak için tesvik ederler. O da Osmanli hükümdari Orhan Gazi'ye Balikesir, Aydincik ve Bergama'yi verme teklifinde bulunur. Kendisi de Truva mintikasindaki Kizilca Tuzla ile Bayramiç gibi yerlerde hükümdarligini sürdürecekti. Bu teklif ile Orhan Bey'i tahrik ve tesvik eden Dursun Bey, büyük bir ihtimalle 1345 yilinda meydana gelen Karesi seferine Orhan Bey'le birlikte istirak eder. Balikesir üzerine yürüyen Orhan'in gelisini haber alan Demirhan, Bergama kalesine siginir. Bu arada Balikesir ümerasi basta Haci Ilbeyi oldugu halde Evrenos, Ece Halil ve Gazi Fazil Bey'ler, Orhan Bey'i karsilarlar. Orhan Gazi, iki kardesi baristirmak için Dursun Bey'i Haci Ilbeyi ile beraber Bergama kalesine gönderir. Bunlar kale önüne gelip görüsmek isterler. Fakat kaleden atilan bir okla Dursun Bey maktul düser. Bundan çok müteessir olan Orhan Gazi, Bergama'ya gelip kaleyi muhasara eder. Halkin israrina dayanamayan Karesi Bey'i kaleden çikip Orhan Gazi'ye teslim olmak zorunda kalir. Bundan sonra Bursa'ya getirilen Demirhan gelisinden iki sene sonra Yumrucak (taun, veba) hastaligindan vefat eder.

Böylece Karesi Beyligi'ne ait olan Balikesir, Manyas, Kapidagi ve Edincik gibi sehirler Osmanli topragina ilhak olunur. Karesi Beyligi'nden birçok sahil bölgesinin Osmanlilara geçmesi ile Rumeli'ye geçis kolaylasir. Bu ilhakin Orhan Bey bakimindan önemli bir yönü de bu beylige tabi degerli komutan ve emirlerin Osmanli hizmetine girmis olmalaridir. Biraz önce isimlerinden bahs edilen ve Çanakkale bogazi ile çevresini çok iyi taniyan bu degerli komutanlar sayesinde Rumeli fetihleri kolaylasmisti. Zira bunlar denizciligi de iyi biliyorlardi. Osmanlilar, Haci Ilbeyi, Ece Halil, Gazi Fazil Bey ve Evrenos Bey gibi askerî ve idarî bakimindan yönetici olacak durumdaki bu insanlardan istifade edip bilgilerinden yararlanmislardir.

Karesi Beyligi'nin ilhakindan sonra uzun bir müddet önemli sayilabilecek bir fetih hareketine girisilmedigi anlasilmaktadir. Hammer bu sessizligin sebebi ve bu konudaki yanlis degerlendirmeler hakkinda asagidaki ifadelerle bir gerçege parmak basarak söyle der:

"Karesi'nin fethinden sonra yirmi sene zarfinda Osmanli ülkesi yeni ve önemli bir fetih ile genislemedi. Bununla beraber tarihçilerin buradaki derin sessizlikleri, Bizanslilarin zannettigi gibi devamli kayiplarin ve bozgunluklarin bir soncu degildir. Aksine, bu dinlenme çaginda, Alaeddin (ulemadan)'in akillica görüsleri ile kurulan yeni ordunun tam ve disiplinli bir düzene sokulmasi, içerde güvenlik durumunun sarsilmaz sekilde saglanmasi gibi isleri gelistirdi. Bu ifadelerin gerçek sahidi ise Karesi bölgesinin fethinden sonra insasina baslanan câmi, medrese, imâret ve kervansaray gibi büyük binalardir. Nitekim, Orhan'in dindarligi sebebiyle meydana gelen bu müesseseler, (bes sene önce ilk medrese ve imâretin tesis olundugu) Iznik'teki müesseselerle kisa zamanda rekabet edip boy ölçüsebilecek duruma geldiler."

îleride daha genis bir sekilde ele alinacagi gibi Osmanli Devleti'nin ilk teskilâti, Orhan Gazi zamaninda kurulmustu. Bursa ve Iznik'in zapt edilmesi, Osmanli Beyligi'nin ilk devir tarihinde önemli hâdiseler olarak mütalaa edilebilir. Orhan Gazi Beyligi'nin hududlari, artik devamli olarak genisliyordu. Yeni müesseseler ile saglam temellerin atilmasi bu siyasî varliga ve birlige bir hayatiyet saglayacakti. Zira bu beylik, yavas yavas eski asiret usûl ve kaidelerinden ayrilmak zorunda idi. Ancak bu sayede modern bir devlet olma özelligini kazanabilirdi. Bu sebeple devlet, idarî sahada adalet, askerî sahada da yeni bir sistem ve teskilât meydana getirmek ihtiyacini hissetmeye basladi. Bu konularda ulema sinifindan gelmis olan vezir Alaeddin Pasa ile Bursa kadisi Cendereli (Çandarli) Kara Halil faaliyetlerde bulundular.

Osmanli Devleti'nin mucizeli bir sür'atle yükselis ve inkisafini bir yandan tarihî halet ve gerçeklerde, bir yandan da Islâmî prensiplerin adalet, insaf ve dinamizmine gösterilen sadakat ve saygida aramak icab eder.

Onun için de, devletin kurulus ve yükselis hadisesini fikirden aksiyona çeviren ve kuvvetler birligini vücuda getiren faaliyetin sirrini, bu faaliyete istirak eden din, ilim, hukuk ve idare otoritelerinin kollektif idealizmi ile izah, isabetli bir inanis olsa gerekir.

Orhan Gazi, Mevlânâ Sinan, Dursun Fakih, Davud Kayserî ve Taceddin Kürdî gibi büyük âlimler; Akça Koca, Konur Alp, Abdurrahman Gazi gibi seçme yigitler; Taptuk Emre, Gülsehrî gibi mutasavvif sairler; Abdal Musa, Abdal Murad, Doglu Baba, Geyikli Baba, Ahi Evren, Ahi Semseddin gibi ululara, çevresinde yer

vermekle gerek devleti, gerek hükümdarlik makamini bir idealist üreticiler zümresine dayamis oluyordu.

Gerçekten, seneler süren ve Osmanlilari bir hayli yoran cenklerden sonra orduyu, idareyi ve cemiyeti mayalayip yoguran manevî temsilcilerin fetih tarihindeki hikâyeleri, Asikpasazâde, Nesrî ve Ibn Kemâl gibi kaynaklarda anlatilir. Biz bu ulularin hizmet ve hikâyelerine örnek olmasi bakimindan Asikpasazâde tarihindeki bir rivayeti nakl etmekle yetinmek istiyoruz. Olay, Âsikpasazâde'nin dilinden söyle ifade edilir:

"Hele simdi görelim Orhan Gazi Bursa'da neyler: Devletle geldi imâret yapti. Vilâyetin dervislerini teftis eylemeye basladi. Inegöl yöresinde Kesis Dagi (Uludag)'nin arasinda bir nice dervis gelmisti. Anda makam tutmuslardi. Bu dervislerden biri ayrilir varir dagda geyiciklerle yürür ve ol Turgud Alp âni sever. Orhan Gazi'ye adam gönderdi kim benim köylerim yaninda bir dervis daim ânin yanina gelir. Âninla musahabet eder. Turgut Alp pir olmustu (yaslanmisti). Geldi mukim oldu. Hayli mübarek dervistir dedi. Orhan Gazi eydür: Aceb kimin mürididir? Eydür: Sorun kendinden der. Geldiler sordular. Eydür: "Baba Ilyas müridiyim" der. "Seyyid Ebu'l-Vefa tarikatindanim" dedi. Emr etti kim getirin dedi. Geldiler davet ettiler, gelmedi. Dervis dahi haber gönderdi kim sakin gelmesin. Orhan Gazi'ye haber verdiler. Orhan Gazi yine haber gönderdi kim niçin gelmez. Veya beni niçin komaz anda varmaya. Cevab verdi kim dervisler göz ehli olur. Gözetirler dahi vaktinde varirlar kim dualari makbul olur.

Bir nice günden sonra bir kavak agacini omuzuna kodu. Dogru Bursa'nin hisarina geldi, padisahin hisarina (sarayina) girdi. Gördüler, Han'a haber verdiler. Ol dervis geldi bir agaç dahi getirdi, kapida dikiyor. Orhan Gazi çikti gördü tamam dikmis. Dahi sormadin, Han'a eydür teberrükümüz oldukça dervislerin duasi makbuldur dedi. Hemandem dua etti, durmadi geri mekânina vardi.

Kavak agaci simdi dahi vardir (Asikpasazâde zamani). Orhan Gazi dahi dervisin mekanina vardi. (Ey) Dervis bu Inegöl nevahisi senin olsun dedi. Dervis eydür: Mülk ve mal Hakk (Allah)'indir, ehline verir biz ânin ehli degiliz, der. Sordular: Ehli kimdir? Ayudtu: Hak Teâlâ dünya mülkünü sizin gibi Hanlara ismarladi. Kullari birbirleri ile mesalihin görsün deyü. Orhan Gazi eydür: Dervis! Nola benden su sözü kabul etsen. Dervis eydür:

Sol karsiki tepecikten bericigi dervislerin havlicigi olsun dedi. Orhan Gazi dahi bu sözü dua aldi yine mekânina gitti."

Kendisiyle görüsmek isteyen hükümdardan köse bucak kaçan, ne onun yanina varmaya yanasan, ne de onu kendi mekânina isteyen büyük istigna, iç zenginligi, ezeli tokluk ve gönül saltanati. Ne malda gözü var, ne mülke tamah düsürmüs. Gazi Hünkâr: "Sol Inegöl nevahisini al senin olsun" deyince "biz onun ehli degiliz" diyor. Beyin israrlari karsisinda ufku göstererek "Su tepecikten bericigi dervislerin avlucugu olsun" diyor. Sirtladigi fidani hünkarin bahçesine dikmekle de, Allah'in, mülk ve mali kendilerine ismarladigi han ve hükümdarlara yardimci ve destek oldugunu açiklamak istiyor.

Âsikpasazâde sözlerine devamla söyle der: "Orhan Gazi o dervisin üzerine kubbe yapti. Yaninda tekye yapti. Bir de Cuma mescidi yapti. Simdiki vakitte onarilip bes vakitte padisahin ruhuna dua ederler. O zâviyeye "Geyikli Baba Tekkesi" derler."

Devletin kurulus hamurunda mayasi bulunan tasavvuf erbabi ile Orhan Gazi'nin ilgi ve münasebetlerini anlatan Hammer, Orhan'in bu konuda babasini örnek aldigini söyleyerek su sekilde fikrini beyan eder:

Orhan, Dervis Turud ile Kumral Abdal için tekke insa eden babasina uyarak Geyikli Baba'ya uygun bir zâviye bina ettirdi. Pek çok ziyaretçisi bulunan bu zâviye, Uludag'in eteginde ve sehrin dogu taraflarinda idi. Adi geçen dagin yüksek bir yerinde ve Gökpinari denilen yerde Doglu Baba'nin türbesi bulunur. Sehrin kapilarinda ve Uludag'in zirvesinden dogan Alisir Irmagi kenarinda Horasan'da dogmus olan Dervis Abdal Murad'in tekkesi, batida ve Kaplica yakininda Abdal Musa'nin tekke ve mezari bulunmaktadir. Bu iki baba, Bursa muharebesinde iki Abdal veya iki aziz kisi ile Sultan Orhan'a refakat ederek, gerek dualari gerekse kerametleri ile neticenin kisa zamanda alinmasina vesile olmuslardir. Bursa fatihi (Orhan Gazi), bu insanlarin civarlarinda medfun bulunduklari birçok zâviyenin insasiyle onlara karsi minnettarligini ebedîlestirmistir.

Bu iki muttaki zatin (Geyikli ve Doglu Baba) isimleri, onlarin tabiat ve ahlâklarini çok güzel izah etmektedir. Bunlardan ilki geyiklerle birlikte yasadigi, digerinin de sadece yogurt yiyerek hayatini sürdürdügünü göstermektedir.

Rivayete göre Geyikli Baba muhasara ordusunun önünde elinde altmis okkalik bir kiliçla bir ceylana binmis olarak harb etmistir. Abdal Murad'in, dört arsin uzunlugundaki agaç kilicindan baska bir silahi olmadigi halde hayrete deger yigitlikler gösterdigi de söylenir. Abdal Musa da pamuk ile ates toplamistir.

Geyikli Baba Hoy'da dogmus, Osman zamaninda kerameti ile söhret bulmustu. Bu zat, daima tasavvufu vecd içinde yasar ve Uludag'da ormanlar arasinda geyiklerle birlikte günlerini geçirirmis. Orhan çagirmadikça oradan inmezmis.

Rivayete göre yine bir gün geyige binmis ve omuzunda bir çinar dali bulundugu halde sultanin sarayina gelir. Devletin bahtliligina bir isaret ve belirti olmak üzere fidani bahçeye diker. Osmanli Devleti'nin, bu agaç gibi kök salarak dallarini uzaklara ulastiracagini ve göklere kadar yükselecegini söyler. Bu ve benzeri rivayetler, toplumun maserî vicdaninda bir karsilik (makes)bulmus olacak ki, sosyal bir vak'a olarak günümüze kadar uzantisi devam etmektedir.

ANKARA'NIN ZAPTI

Osmanlilar, Anadolu'da bulunan devlet ve beyliklerin topraklarini zapt edip anlari hakimiyetleri altina almak yerine bati ve hatta Trakya'da bulunan bölgeleri feth etmeyi yegliyorlardi. Çünkü Anadolu'daki beylikler de kendileri gibi Müsluman ve Türk unsurlardan meydana geliyordu. Bu bakimdan kendileri ile hasmane hareketlerde bulunmayan bu beyliklerin topraklarina karsi tamahkârlikta bulunup hiç bir sebep yokken onlari ele geçirdikleri söylenemez.

Kurulus dönemindeki mütevazi imkânlarina ragmen, Islâm'i Anadolu'nun batisindaki topraklara tasimayi hedefleyen Osmanlilar, bu gayelerini gerçeklestirmek ve daha fazla müslüman nüfustan istifade için zaman zaman komsu Müslüman beyliklere de müdahalede bulunmuslardi. Bu sayede Istanbul ve Çanakkale bogazlarinin batisinda bulunan bölgelere de Islâm'in sesini ulastirabileceklerdi. Bunun için de Rumeli'nin fethedilmesi ve Müslümanlarin eline geçmesi gerekiyordu. Fakat bu da büyük bir nüfus ve insan gücüne sahip olmaya bagliydi. Bu sebeple Müslüman Türk nüfusu çogaltmak gerekiyordu. Bu düsüncede bulunan devlet ve idare adamlari, Bolu taraflarindan baska Ankara cihetine dogru da genislemek ve buradaki Türk nüfusundan istifade

etmek gerektigine kanaat getirdiler. Öyle anlasiliyor ki Orhan Bey, Germiyan ve Karamanlilar'dan toprak kazanmayi düsünmüyordu. Zira güçlü ve kuvvetli olan bu iki Müslüman Türk Beyligi ile, ne kadar sürecegi süpheli olan bir maceraya girismek, Osman Gazi ile oglu Orhan'in takip ettikleri politikaya tamamen aykiri idi. Halbuki Bizans ve Müslüman olmayan diger devletlere karsi elde edilecek muvaffakiyetlerin verecegi san ve seref Osmanlilari o kadar yükseltecekti ki, zaman içinde Germiyan, Karaman ve diger beylikler herhangi bir çatismaya mahal kalmadan Osmanlilarin idaresini kabul edebilecek hale geleceklerdi. Osman Bey, oglu ve torununun bu politikasi ile dinî ve siyasî anlayisi, onlarin bütün davranislarinda kendini açik bir sekilde ortaya koymaktadir. Bu sebeple, Türk devletleri ile harbe girisip kuvvetlerini yipratmak Osmanlilarin aklindan bile geçmiyordu. Zira bu yol, onlari ileriye degil, geriye sürüklerdi. Öztuna'nin dedigi gibi "Rumeli maddî, fakat Anadolu mânevî güçle feth olunacakti."

Osmanlilarin, komsu ve kardes beyliklerle herhangi bir çatismaya girismeksizin ihtiyaç duyduklari Türk nüfusunu çogaltmak, bir bakima Aricara'nin ele geçirilmesi ile mümkündü. O dönemde Ankara Ahi'lerce idare edilen müstakil bir sehir devleti idi. Karamanogullari'nin Ankara üzerinde birtakim emelleri varsa da fiilen onlarin topragi ve sinirlari içinde bulunmadigi için bu yüzden Osmanlilarla harb etmeyi göze alamazlardi.

Anadolu'nun mühim merkezlerinden birisi olan Ankara, merkezi Sivas olmak üzere kurulmus bulunan Eretna Beyligi (1335-1381)'nin idaresi altinda bulunmakta ve bu beyligin en bati ucunda yer almakta idi. Eretna Beyi Alaeddin'in vefati üzerine yerine geçen ogullari zamanindaki karisiklik, Ankara'yi bir müddet Karamanogullari'na daha sonra da müstakil bir idarenin, Ahilerin eline geçmesine sebep oldu. Bu karisikliklardan istifadeyi düsünen Orhan Bey, oglu Süleyman Pasa komutasinda gönderdigi bir ordu ile Ankara'yi zapt ederek (1354) Osmanli ülkesine katar. Böylece Osmanlilarin dogu hududunda bulunan kuvvetli bir nokta elde edilmis oldu. Ankara'nin Osmanlilar'a ilhaki mühim bir hadisedir. Bu hadise (Ankara'nin ilhaki), Osmanlilari Sakarya ile Kizilirmak arasindaki topraklara hakim kilmistir. Kizilirmak çevresinin bütünüyle fethi de bir mânâda Anadolu hâkimiyeti demekti. Ankara 1361-1362 arasinda 1 yil kadar Osmanlilarin elinden çikmissa da, 1362'de Sultan Murad tarafindan çevresi ile birlikte tekrar Osmanlilara kazandirilmisti.

RUMELIYE GEÇIS

Bilindigi gibi Asya, eskiden beri bilinen ve insanlik tarihinin besigi olarak kabul edilen bir kitadir. Bu bakimdan gerek Türk, gerek Avrupali ve gerekse diger bir çok milletin ilk yurdudur.

Kavimler göçü sonunda insanlar, farkli bölgelere dagilarak hayatlarini sürdürdüler. Bu siralarda bazi Türk kabileleri de Asya'dan Avrupa'ya geçerek göçmen milletler arasindaki yerlerini aldilar. Buna göre Avrupa ve özellikle Balkan Yarimadasi daha o zamandan beri Türklere yabanci olmayan ve onlar tarafindan taninan bir yerdi.

Avrupa'ya geçmis bulunan Türk kavim ve kabileleri, asirlari içine alan uzun bir zaman zarfinda surada burada vakit geçirmis olduklarindan tarih sahnesinde pek gözükmeye imkân bulamamislardi. Bunlar, ancak Bulgar, Macar, Sirp, Ulah ve diger kavimlerin, Bizans Imparatorlugu ile yapilan mücadelelerinden sonra meydana çikmislardi. Osmanlilardan önce Avrupa'ya geçmis bulunan bu insanlar, Türk, Peçenek, Kuman, Alan, Yürük, Türkmen ve Tatar gibi isimlerle ortaya çikmislardi. Bunlar, bazan Bulgar, bazan Macar, bazan da Ulah gibi kavimlerle birleserek Bizans'a karsi mücadeleye giristikleri gibi bazan da kendi baslarina ve yalniz olarak mücadele etmislerdir. Bu Türkler, kendileri ile tesrik-i mesaide bulunduklari milletlerle zaman içinde kaynasmis, onlarin kültür degerlerine katkida bulunmus, meydana gelen harplerde büyük kahramanliklar göstermislerdir. Bununla beraber zaman zaman da savaslarda maglub olan bu Türklerden bir kismi yine kendi öz yurtlari olan Asya'ya dönmüs, bir kismi da galip gelen devletlerin içinde ve onlarin dinleri olan Hiristiyanligi kabul ederek hayatlarini devam ettirmislerdir. Bu sebepledir ki, Türkler Rumeli'ye ayak bastiklari zaman yer yer Ortaasya göçlerinden artakalmis ve zamanla Ortodoks kilisesine baglanmis topluluklarla karsilasmislar. Zira, bilhassa 5. asirdan beri Ortaasyadan bosalircasina akan Türk kavimleri bugünkü Rusya'yi asip Dogu Avrupa'ya, Mora'ya, Adriatik kiyilarina ve Avrupa'nin kuzey sahillerine kadar uzanarak zaman zaman hakimiyetler kurmus, kismen Cermenler, daha genis ölçüde de Slavlar ile karsilasarak dil ve din degistirmislerdir. Bilhassa Bizans Imparatorlugunun siyasî hududlari içine yerlesen kavimler, Ortodoks birligine girmis olmakla beraber, bu topluluklardan dillerini, millî ve kavmî özelliklerini muhafaza edenler de oldukça mühim bir yekûn teskil ediyorlardi. Hatta X. asir Bizans ordulari içinde Slavlar, Iskandinavyalilar, Ruslar, Iberler, Kafkasyalilar,

Araplar, Sicilya Normanlari oldugu gibi, Hazarlar, Peçenekler ve Fergana Türkleri gibi Türk kavimleri de mühim bir yekûn tutuyorlardi.

Malazgirt zaferi ile Müslüman Türkler lehine neticelenen Selçuklu-Bizans karsilasmasinda, bir ifadeye göre Bizans ordusunda bulunan Uz veya Peçenekler kendi dillerini konusan, kendi kanlarini tasiyan irkdaslarina karsi cenk etmeyi kabul etmeyerek atlari ve silahlari ile beraber Selçuklu ordusuna katilmislardi.

Daha önce de kismen temas edildigi gibi asirlar boyu dalgalana dalgalana kabarip tasan Türk seli, ayak bastigi ülkelerin siyasî, ictimaî ve etnik bünyesinde derin iz ve eserler birakmis olmakla beraber, bazan da kendileri bu tesirlerin altinda kalmislardi. Nitekim, Bizans'in dinî temellere dayali olarak kolonize ettigi diger kavimlerle birlikte Türkleri de Ortodoks birligine çektigi anlasilmaktadir. Bu yüzden Bizanslilar, Türkleri de bu kültür ve din kaynasmasiyla kendi millî hüviyetlerinden soyma politikasi güdüyorlardi. Öyle ki bazan harp esiri olan Türk hükümdarlari, ordulariyla birlikte hiristiyanligi kabul ediyor, bazi kabileler de reisleriyle beraber din degistiriyorlardi. Bizans devlet politikasinin, asilzâdelik ünvanini vermek ve toprak bagislamak gibi tavizleri, yine Ortodoks cemaatine yeni dindaslar kazandiriyordu. Bazan da mecburî göçler yaptirilmak suretiyle Türk kavimleri, Helen harsinin (kültür) kesif oldugu bölgelere sürülüyordu. Böylece onlari kendi kültürleri içinde eritip yok etme politikasini güdüyorlardi.

Esasen, asirlardir binlerce kilometreyi asarak Ortaasya'dan gelen çesitli Türk kabileleri, bir yandan Cermen, bir yandan Slav tesiri altinda yerli halkin dillerini, dinlerini, toplum ve site hayatlarini benimseyerek onlarin içinde erimis bulunuyorlardi. Buna paralel olarak Bizans da hududlari içinde iskân edilen veya vazife alan yahut da esir edilen zümreleri, Ortodoks birligi ve Helen kültürünün baskisi altinda kavmî ve millî hüviyetlerinden çikarmis bulunuyordu.

Kilise ve misyon teskilâti, Türk kabilelerinin alnindaki tarihî kaseyi örtmek için Bizans'a bir hayli yardimci olmustur. Bizans'in bu neviden faaliyetleri her zaman asiri olagelmistir. O kadar ki, Yukari Tuna Steplerinden Kafkaslara ve Habesistan'a kadar bütün güney ülkeleri halkini, Incil'e baglamak yolunda muazzam bir teskilât hüküm sürmüstü.

Görüldügü gibi bir koldan Stepler memleketine, Dogu Avrupa'ya Bizans ve Mora'ya; bir koldan da Iran, Mezopotamya, Suriye ve Arap ülkelerine yayilan Türk kabileleri farkli baskilar altinda eriyip yok olmus bulunuyorlardi. Iste Çin, iste Hind, iste Iran, asirlarca topraklarina yürüyen bu dalgalari kendinden seçilmez hâle getirmis, hatta defalarca kurduklari siyasî hâkimiyete ragmen adlari ve sanlari bile silinip gitmistir.

Surasi üzerinde dikkatle durulmasi gereken bir husustur ki, eger arkadan Osmanlilar yetismeselerdi Küçükasya Türklügü de ayni akibete ugrayacakti.

Tarihin, gerçekleri konusan dudagi sahittir ki, zaman sisleri arasinda kaybolagelen mazi miraslarini geri alip dört basi mamur bir Türk devleti kurmak ve onu tarihî hassalari ile yasatmak kudretini yalniz Osmanlilar gösterebilmistir.

Iste yine bu Müslüman Osmanli Türklügüdür ki, Rumeliye adim atar atmaz çesitli devletlerin kültür ve diplomasisi tarafindan temsil edilmis bir Ortaasya bakiyesi ile karsi karsiya geldi. Bu topraklarda yerlesmis fakat kültür ve kavmî itiyadlarini kiskanç bir muhafazakârlikla saklamis olan bu Türk topluluklari da hakim millet olarak karsilarina çikan irkdaslarina derhal sarildilar ve onlarin idarelerine girmekte tereddüd etmedikten baska, fütuhat ve yerlesme davalarinda soydaslarina yardimci oldular.

Böylece idarî, askerî, sosyal, dinî ve tekmil bütün müesseseleri ile Rumeli'ye akmaya baslayan Osmanlilar, yalniz kendi irk ve medeniyetleri için yeni bir ülkeye sahip olmakla kalmayacaklardir. Zira asirlardir çesitli kavimlerin bir cenk ve mücadele sahnesi olmus bulunan Balkanlar'da baris ve huzuru iade ederek tarihe karsi serefli bir borcu yerine getirmeye hazirlaniyorlardi.

Gerçekten de Hammer'in tesbitlerine göre Süleyman Pasa'nin Rumeli'ye geçisi, Türkler tarafindan gerçeklestirilen 18. geçis olmaktadir. Bundan önce Türkler su veya bu sekilde Rumeli'ye ayak basmis ve bölgede çesitli faaliyetlerde bulunmuslardi. Fakat bunlar genellikle geçici bir süre için oldugundan bilhassa Osmanli tarihçileri tarafindan üzerinde fazla durulmamistir. Ama Orhan Gazi'nin oglu Süleyman Pasa'nin geçisi, artik Müslüman Türklerin orayi vatan edinmelerine zemin hazirlamisti. Osmanli tarihçileri, daha önceki geçisler üzerinde fazla durmazlar. Zira onlara göre önceki geçisler, devamli bir fetih ve yerlesmeye yetecek kadar bir sebep teskil etmezler. Bu bakimdan bu geçisler, üzerinde fazla

durmaya degmez görünmüstür. Bizans tarihçilerinden de sadece Kantakuzen, Süleyman Pasa'nin geçisinden fazla teferruata girmeden ve geçisin detaylarina inmeden ana hatlari ile söz eder. Buna karsilik Türk tarihçileri bu geçisi tafsilatli bir sekilde anlatirlar. Böylece, halk arasinda Osman Gazi'nin rüyasinin yavas yavas gerçeklesmek üzere oldugu kanaati da yayginlasmaya baslar.

Bilindigi gibi XIV. asrin baslarindan itibaren içten içe çökmeye yüz tutan Bizans Imparatorlugu'nun topraklarinda, Sirbistan ile Bulgaristan devletlerinin gözü vardi. Bu devletler, imparatorlugun varisleri olmak için bazi faaliyet ve çalismalarda bulunuyorlardi. Bu dönemde, siyasî, ekonomik, sosyal ve hatta dinî buhranlar içinde bulunan Bizans'in fazla uzun ömürlü olamayacagi biliniyordu. Bu bakimdan, adi geçen devletin mirasindan Osmanlilar da istifade etmeyi düsünmek zorunda kaldilar.

Bu üç devlet, gayelerini gerçeklestirmek ve en büyük hisseyi elde etmek için büyük gayretler sarf ediyorlardi. Bu bakimdan Osmanli Beyligi'nin ilk müessisi Osman Bey ve özellikle oglu Orhan, Bizans'in gerek iç, gerekse dis durumunu yakindan takip ediyorlardi. Hatta bu yüzden olsa gerek ki, ya basta bulunan idarecilere (hükümete) yardim etmek veya partilerden birini rakiplerine karsi daha faal bir rol oynamak için desteklemeye çalisiyorlardi. "Osmanlilarin, Bizans Devleti'ni sadece Avrupa kitasina sürmüs olmakla iktifa etmeyerek, orada da Osmanli Beyligi'nin menfaatlerini temine ugrasmalari bunun içindir. Lakin bu ilk faaliyetlerden her zaman kat'i ve fiili neticeler beklenmeyecegi de muhakkakti. Yani Osmanlilarin baskin yaptiklari veyahut yardim maksadiyla girdikleri yerleri istilaya kalkismayarak evvela kendilerine zemin hazirlayacaklari gayet tabii idi. Orhan Bey,henüz babasi Osman Bey'e vekâlet ettigi tarihlerden itibaren, Trakya sahillerine birçok çikartmalar yaptirarak bu havalinin vaziyetini iyi bir surette ögrenmisti."

Gerek Katalanlar, gerekse Latinlerle iyi iliskileri olmayan ve Latinlerin Istanbul'u alip Bizans Imparatorunu Anadolu'ya atmak için gösterdikleri çabalar yüzünden Bizans Imparatoru, Osmanlilara karsi zaman zaman yumusak bir siyaset takib etme ihtiyacini duymustu. Hatta bu ihtiyaç, onun Osmanlilar'dan yardim istemesine kadar variyordu. Bizans Imparatoru Kantakuzenos'un sik sik Osmanlilarin yardimina ihtiyaç duymasi, gelecekteki bu tür seferler için Bolayir yakinindaki Çimbi (Çimpe)'yi askerî bir üs olarak Osmanlilara vermesine sebep oldu. Bu konu ile ilgili kaynaklar su bilgileri vermektedir:

Damadi Orhan Bey'in verdigi kuvvetler ile, sikisik bir durumdan kurtulmaya muvaffak olan Kantakuzenos, zaman zaman da Papaya müracaat edip Haçli seferlerinin tertip edilmesini isterken, basi sikistikça da Orhan Bey'e bas vurmaktan geri kalmiyordu. Nitekim 1349'da Sirbistan krali Stefan Dusan, Selanik sehrini zapt etmek üzere iken Kantakuzenos'un Orhan Bey'e müracaat ile temin ettigi ve Orhan Bey'in oglu Süleyman Pasa idare ve komutasinda bulunan 20.000 kisilik Osmanli kuvveti, onun lehine olmak üzere vaziyeti kurtarmisti. Bu sirada Bizans donanmasi ile birlikte bir miktar Osmanli deniz kuvvetlerinin de harekata istirak ettigi görülür. Bu hadiseden kisa bir müddet sonra Kantakuzenos ile imparatorluk ortagi olan V. Ioannes arasinda mücadele alevlendigi zaman Orhan Bey, Cenevizliler ile birlikte yine Kantakuzenos tarafini tutmus ve yardimci kuvvetlerini göndererek bir taraftan Edirne'de kusatma altinda bulunan Kantakuzenos'un oglu Mateos'u kurtarmis, öbür taraftan da 10.000 kisilik bir kuvvetle Dimetoka'da Sirp ve Bulgarlara karsi mühim bir galibiyet elde etmisti. 1352 yilinda meydana gelen bu hadisede Osmanli kuvvetlerine Süleyman Pasa komuta ediyordu. Süleyman Pasa, bu vazifesini basari ile yapip Anadolu'ya dönerken, bir miktar askerini de Kantakuzenos'un bu yardima karsilik olarak Gelibolu yarimadasinda vermis oldugu Çimbi kalesinde birakmisti.

Böylece Osmanlilar, Bizans'taki taht ve saltanat mücadelesine 1345'ten itibaren karismis, fakat buna karsilik hem ileride kendi hesaplarina yapacaklari Rumeli fütuhati için tecrübe kazanmis, hem de Rumeli yakasinda yerleserek bir hareket üssüne sahip olmus bulunuyorlardi.

Gerçekten, Orhan Bey saltanatinin üçüncü ve son devresi, 1353'ten itibaren Rumeli'ye yerlesmek seklinde basladi. Bu yerlesme ve fütuhat, Kantakuzenos ile de ciddi anlasmazliklarin meydana gelmesine yol açti. Zira Kantakuzenos, Osmanlilarin Avrupa mintikasina yerlesmelerinin kendileri için ne kadar tehlikeli oldugunu anlamisti. 1354'te Orhan Bey kuvvetlerinin Bolayir ve Tekirdagi'na kadar bütün Marmara kiyilarina sahip olduklarini gördükten sonra buna mani olmayi düsünmüstü. Bu sebeple Orhan Gazi'ye haber gönderip 10.000 altin karsiliginda Çimbi'yi satin almak istedigini bu arada Türk kuvvetlerinin Gelibolu'yu terk ve tahliye etmelerini, Izmit'te kendisi ile görüsmek arzu ettigini bildirdi. Buna karsilik Orhan Gazi, imparatorun kendisine yardim karsiligi verdigi Çimbi'yi teklif geregince terk edebilecegini, fakat Gelibolu'yu bizzat kendi kuvvetlerinin zapt etmis olmasindan dolayi iade edemiyecegini ve hastaligi sebebiyle de kendisi ile görüsemeyecegini

bildirdi. Gerçekten Kantakuzenos Izmit'e kadar gelmis olmasina ragmen Orhan Bey ile görüsemeden Istanbul'a döndü. Kantakuzenos bu durumda Sirp ve Bulgarlarla birlikte olup Balkanlarin Osmanlilara karsi muhafaza ve müdafaa edilmesi hususunda basarisiz bir tesebbüste bulundu. Kantakuzenos, bundan kisa bir müddet sonra Bozcaada'daki hapishaneden, Venediklilerin yardimi ile kurtulup gelen rakibi Ioannes'e saltanati birakmak zorunda kaldi. Bundan sonra bir manastira çekilen Kontakuzenos damadi Orhan Bey ile olan bütün münasebetlerini kesti.

Gelibolu yarimadasinin Osmanlilar tarafindan feth edilmesi, Bizans'i alt üst etmisti. Kantakuzenos buna sebebiyet vermekle itham edilmis, bu yüzden imparatorluk tahtindan da feragat edip bir manastira çekilmek zorunda kalmisti.

Böylece, Osman Gazi'nin, oglu Orhan tarafindan titizlikle takip edilen dahiyane projesi, gerçeklesmis oluyordu. Artik, Ege ile Karadeniz'e hakim olan Marmara'nin bir iç deniz haline getirilmesi an meselesiydi.

Süleyman Pasa, 1354'ten itibaren Rumeli'de (Gelibolu) kendisi için yaptirdigi sarayda oturmaya basladi. Orhan Bey, ogluna büyük bir selahiyet ve yetki vermisti. Bu arada Orhan Bey'in ikinci oglu ve Süleyman Pasa'niri ana baba bir kardesi Murad Bey, Haci Ilbeyi, Lala Sahin pasa, Evrenos Gazi, Gazi Fazil ve Ece Yakub Bey gibi degerli komutanlar, Süleyman Pasa'nin kurmay heyetini teskil ediyorlardi.

1358 veya 1359 yilinda bir avi takib ederken atindan düsüp kaza neticesi vefat eden Süleyman Pasa, o siralarda 43 yaslarinda bulunuyordu. Süleyman Pasa'nin vefati üzerine o siralarda 33 yasinda bulunan kardesi Murad Bey, onun yerine tayin edildi. Böylece Murat Bey veliahd da olmus oluyordu.

Gazi Siileyman Pasa'nin vefati üzerine Rumeli'deki fütuhat harekatinda bir duraklama görüldüyse de bu durum Lala Sahin Pasa, Haci Ilbeyi ve Evrenos Bey gibi dirayetli emirler tarafindan büyük bir çözülmeye sebep olmadan ber taraf edildi.

Süleyman Pasa, feth ettigi yerlerde yerli halka çok iyi davraniyordu. Onlara, Bizans idaresinden çok daha iyi imkânlar hazirliyordu. Böylece halefi olan ve daha sonra Sultan I. Murad adini alacak o büyük hükümdara fütuhatinin yollarini çizmis oluyordu. Süleyman

Pasa, feth ettigi Bolayir'daki türbesine defn edildi. Kendisinden asirlarca sonra gelecek ve gerçekten büyük bir hükümdar olan Sultan II. Abdülhamid, bu mezari yeniden yaptirmistir.

Süleyman Pasa'nin, Melik Nasir, Ismail ve Ishak adinda üç oglu ile iki kizinin bulundugu belirtilmektedir. Ogullarindan Melik Nasir denizde bogulmustur ki bu hadise Süleyman Pasa'nin sagliginda olmalidir.

Büyük oglunun ölümü haberiyle son derece sarsilan Orhan Bey, Bolayir'a gelip oglunun kabrini ziyaret eder. Fütuhati, veliaht olan oglu Murad Bey'e emanet ettikten sonra Bursa'ya döner.

Babasindan devr aldigi küçük beyligi iki misli büyüterek, teskilatli bir devlet haline getiren Orhan Gazi, Mart 1362'de vefat etti. Onun vefati esnasinda oglu Murad, Rumeli'de devletin esas kuvvetlerinin basinda bulunuyordu. Trakya fetihleri ile büyük ve hakli bir ün kazandigindan baska, Bizans'a karsi yapilan savas ve fütuhat politikasini temsil ettiginden, o dönem devlet islerinde büyük bir nüfuzu bulunan ahiler ile gazilerin destegini alarak babasinin yerine tahta geçti.

Osmanlilarin, Gelibolu'ya yerlesmeleri, Avrupa'nin dikkatini çekmisti. Bu hareket, Müslüman bir toplumun kendi kitalarinda yerlesmesi tehlikesini gündeme getirmisse de Balkan devletlerinin birbirleri ile ugrasmalari yüzünden o taraflarda bulunan Türkler için bir tehlike arz etmiyordu. Bu bakimdan Osmanlilarin Balkan yarim adasina yayilma düsüncesi, esas politikayi teskil ediyordu. Bununla beraber Sirp, Bulgar, Macar, Bizans ve Venediklilerin birlikte müdahale etmeleri ihtimali göz önünde bulundurularak derhal köklü bir yerlesme siyasetinin tatbikine baslandi. Bu gayenin gerçeklesmesi için Anadolu'daki Osmanli arazisinden (Yani Karesi taraflarindan) bir kisim yörükleri nakl edip yerlestirdiler. Bu konuda Asikpasazâde, Süleyman Pasa'nin, babasi Orhan'dan oraya yerlestirilmek üzere nüfus nakline dair olan arzusu hakkinda su bilgileri verir.

"Atasi Orhan Gazi'ye haber gönderdi kim devletlu himmetinle Rum eli feth olunmaga sebep olundu. Kâfirler gayet zebundur. Imdi söyle malum ola kim bu taraftan feth olan hisarlara ve vilayetlere ehl-i Islâm'dan çok âdem gerektir. Bu feth olunan hisarlar içine koymaya ve hem yarar gaziler gönderin. Orhan Gazi dahi kabul etti. Vilayetine göçer Kara Arap evleri gelmisti. Onlari Rum eline geçirdi. Bir nice zaman Gelibolu nevahisinde sakin oldular." Orhan Gazi

bununla da yetinmeyerek, feth edilen bu yerlerdeki insanlardan askerî sinifa mensub olanlari da Anadolu'ya naklettirmisti. Nitekim kaynagimiz bu konuya temasla söyle der:

Rumeli'ye yerlestirilen bu yörüklere karsilik elde edilen yerlerin askerî sinifina mensub Rumlarini da ileride isyan çikarabilir endisesiyle Balikesir ve havalisine nakl ettiler.

Anlasilan o ki Osmanlilar, Rumeli'ye geçtikten sonra sadece askerî tedbirlerle buralarda kalamayacaklarini biliyorlardi. Bunun için köklü bazi tedbirlere bas vurmak gerekiyordu. Bu tedbirlerin basinda, yabanci unsurlarin bulundugu yerlerde o bölgenin siyasî ve askerî emniyetini saglamak ve bos bulunan sahalari iskâna açmak için Anadolu'dan Rumeli'ye Müslüman Türk unsurunun geçirilmesi geliyordu.

Biraz önce de temas edildigi gibi bu sebeple Balikesir bölgesinde yasayan Türk asiretlerinden bir grup 1357 tarihinde Rumeli'ye geçirildi. Bu grup önce Gelibolu bölgesine, sonra da Hayrabolu'ya yerlestirildi. Ilk grubun geçmesinden sonra akillica yapilan propagandalar, Anadolu'dan pe çok ailenin Rumeli'ye geçmesini sagladi. Bunlarin büyük bir kismi, verimli topraklara yerlesip ziraatla mesgul olmaya basladi. Bir kismi ise Gelibolu'nun kuzey bati taraflarina giderek begendikleri yerlere yerlestiler. Bunlar, gerektigi zaman toplu olarak akinlara bile katildilar.

Osmanli kaynaklan, büyük ölçüde birbirlerinden nakiller yapmak suretiyle Süleyman Pasa'nin, Çimbi kalesinin karsisinda ve Anadolu sahillerinde bulunan Viranca Hisar'dan Rumeli sahiline nasil adam geçirdiklerini ve o sahillerde nasil faaliyetlerde bulunduklarini detayli bir sekilde anlatirlar. Asikpasazâde'nin verdigi bilgi, tarihî bir malumat olarak bu konuda su ifadelere yer vermektedir:

"Bir gün memleketi gezerken Aydincik'a geldi. Temasa etmeye basladi. Bir garip binalar gördü. Biraz durdu. Hiç kimseye söylemedi. Ece Beg derler bir aziz er vardi. Hayli bahadir olarak anilirdi. Süleyman Pasa'ya:

"Han'im düsünceye daldin" dedi. Süleyman Pasa: "Bu denizi geçmeyi düsünüyorum, öyle geçsem ki kâfirin haberi olmaya" dedi. Ece Beg ve Gazi Fazil: "Biz ikimiz geçelim, Han'im görsün" dediler. Süleyman Pasa: "Nereden geçersiniz" dedi. Dedtier ki "Han'im! Burada bir yer var ki yakindir. Geçecek yerlerdir." Gittiler. O yere vardilar ki orasi Görece'den asagi deniz kenarinda Viranca Hisar'dir.

Çimbi'nin karsisinda Ece Beg ile Gazi Fazil çabucak bir sal yaptilar. Bindiler, Çimbi Hisari'nin civarina çiktilar. Baglarinin arasinda bir kâfir ele girdi. Getirdiler, sala koydular. Hemen Süleyman Pasa'ya getirdiler.

Süleyman Pasa bu kâfire bir kaftan giydirdi. Basina bir sapka verdi. Beline bir kusak ayagina da ayakkabi verdi. Kâfiri donatti. Kâfire dedi ki:

"Sizin hisarinizda yer var midir ki, kâfirler duymadan içeri girelim. Kimse bizi görmesin?" Kâfir "Ben sizi söyle ileteyim ki kimse görmeden sizi hisara koyayim" dedi. Çabuk birkaç sal daha yaptilar. Süleyman Paça yetmis-seksen yarar er aldi. Geceleyin geçtiler. Bu kâfir, dogru Çimbi Hisari'nin bir ters dökecek yeri vardi. Bu müslümanlari oraya götürdü. Hemen oradan hisara girdiler. Kâfirlerin de çogu disarda baglarinda ve harmanlarindaydi. Zira o vakit, harman vakti idi. Elhasil hisari aldilar. Kâfirlerini incitmediler. Belki kâfirlere dahi ihsanlar ettiler. Içinden bir kaç taninmis kâfiri tuttular. Bu hisarin limaninda gemiler vardi. O gemilere koydular. Karsida oturan askere gönderdiler. Velhasil o gün ikiyüz adam geçirdiler.

Ece Beg, hisarin atlarina bindi. Bolayir yaninda Akça Liman derler bir liman vardi, oradaki gemileri yakti. Oradan sürdü yine hisarina geldi. Bu hisarin (Çimbi) limaninda olan gemileri sakladilar. Durmadilar, adam geçirdiler. Elhasili askerlerin çogunu yanlarina getirdiler. Bu kâfirlerden hiç kimseyi incitmediler, gönüllerini aldilar. Onlar da kendilerini güvenlik içinde buldular. Kadinlarini da kendilerini de hos tuttular. Kâfirlerin gemicilerini gemilere koydular. Kendileri baslarinda durdular. Daha hayli adam geçirdiler. Bir iki gün içinde iki bin er geçirdiler. Bu kâfirler (Çimbi kâfirleri) gaziler ile ittifak ettiler.

Yürüdüler. Bir gece Ayaslonca (Ayasilonya) derler bir hisar vardi, onu dahi aldilar. Ehl-i Islâm elinde hisar iki oldu. Bunun halkinin dahi gönlünü hos tuttular. Bu iki hisari saglamlastirdilar. Hayli adamlar da Aydincik'tan gemi ile geldiler. Süleyman Pasa "Bu hisarlardan sipahi olan kâfirleri çikarin. Evleri ile Karesi iline iletin ki, bunlardan sonunda bize bir kötülük gelmeye" dedi. Öyle yaptilar.

Bir iki ay bu hisarlari iyice saglamlastirdalar. Durmadilar. Her yerden istegi olani getirdiler.

Birgün, Gelibolu'nun kâfirleri bunlarin üzerine gelmek için toplandi. Bunlar da hemen karsiladilar. Savas oldu, kâfirleri kirdilar. Hisarin kapisini yaptirdilar. Yakub Ece'ye ve Gazi Fazil'a yoldaslar verdiler. Bunlari Gelibolu'ya havale ettiler. Gece, gündüz bunlar Gelibolu kâfirlerine huzur vermez oldular. Iskelesine dahi gemi birakmaz oldular ki çika. Bu iki gaziye hayli yarar gaziler verdiler. Onlari Gelibolu ucuna koydular. Bolayir'da oturdular."

Bu tarihî metinden anlasildigina göre Osmanli, daha o dönemlerde bile müslüman olmayan ve hatta kendileri ile mücadele eden bu insanlara karsi gerçek bir hosgörü ile muamele etmisti. Osmanlilarin, hareket ve davranislarindaki basarinin sirrini bu anlayista aramak gerekir.

EDIRNE'NIN FETHI

Osmanli fethinden önce küçük bir sehir olan ve günümüzde "Kaleiçi" denilen sinirla çevrili bölgeden ibaret olan Edirne, Balkanlara geçip orada tutunmak ve hakimiyet kurmak için stratejik önemi haiz olan bir sehirdi. Bizans Imparatorlugu'na bagli idi.

Süleyman Pasa'dan sonra Rumeli'nin ikinci fatihi diyebilecegimiz Sultan I. Murad, bu sehrin askerî önemini anlamisti. Bunun için de Edirne'yi feth etmeyi kendisine hedef olarak seçmisti. Ankara'nin yeniden alinmasindan sonra artik sira Edirne'ye geliyordu.

Kaynaklardan büyük bir kisminin, Sultan Murad'in, babasini müteakip Osmanli tahtina geçmesinden sonra feth edildigini bildirdigi Edirne'nin zapti, Osmanlilarin Avrupa'ya kesin bir sekilde yerlesmeye çalistiklarinin isareti idi.

Sultan Murad, Ankara'dan döndükten sonra Trakya'ya geçip faaliyetlere baslar. Gerçi Osmanlilar, Imparator Kantakuzenos'a defalarca yardima geldikleri zaman, gerek Edirne'nin, gerekse bütün bir bölgenin ehemmiyetini anladiklari gibi ulasim ve stratejisini de anlamislardi. Bundan dolayi Edirne'nin gerisini emniyet altinda bulundurmak ve Istanbul tarafindan gelebilecek bir Bizans taarruzuna mani olmak için Tzurulon denilen ve daha önce alinip sonradan elden çikmis bulunan Çorlu'nun alinmasi gerekiyordu. Buraya hücum eden Osmanli birlikleri, kisa zamanda burayi tekrar alip surlarini yiktilar. Buradan piskoposluk merkezi olan ve Arkadiopolis denilen Lüleburgaz'a geçtiler. Burayi da kisa bir zamanda ele geçiren Osmanlilar, buranin surlarini da yiktilar.

Lüleburgaz'in zaptindan hemen sonra Anadolu'dan göçmenler nakl edilerek buraya yerlestirildi. Bu, Büyük Selçuklularin Anadolu'daki yerlesme siyasetlerinin bir benzeri idi. Böylece Osmanlilar'in Trakya'yi da Islâmlastirmaya yönelik gerçek maksatlari ortaya çikmis oluyordu.

Bizans tarihinden bahs eden Dukas, Sultan Murad'in Trakya'daki faaliyetlerinden bahs ederken söyle der:

"Ayni sene zarfinda, Türk basbugu Orhan dahi vefat ederek, beyligini oglu Murad'a terk eyledi. Murad Bey, Trakya sehirlerinden birçoklarini hükmü altina aldiktan sonra, Edirne'yi muhasara etti. Selanik'ten baska bütün Tesalya kitasini zapt etti. Bu suretle Murad, Bizanslilara ait tekmil yerleri ele geçirdikten sonra Trivalya (Tuna nehri ile Bati Trakya arasinda kalan bölge)'ya geldi.

Görüldügü gibi Sultan Murad, Edirne yolu üzerinde bulunan ve daha önce düsman eline geçmis olan Çorlu ile Lüleburgazi aldiktan sonra Edirne üzerine yürüyüp orayi feth etti. Bu arada Bizans'in daha önce geri almis oldugu Malkara, Kesan ve Ipsala, Gazi Evrenos Bey tarafindan tekrar zapt edilip Osmanli idaresine katildi. Haci Ilbeyi ise Enez Körfezi üzerinde ve Meriç'in batisinda bulunan Dedeagaci (Megri-Makri) kasaba ve limanini aldi. Buradan da Kuzeye dogru Meriç'i takib etmek suretiyle Didimatihon denilen Dimetoka'yi zapt etmisti.

Evrenos ve Haci Ilbeyi, yukarida belirtilen yerleri elde ettikleri sirada bütün komutanlarin davetiyle Lüleburgaz mevkiinde toplanan bir harp meclisinde, verilen karar üzerine beylerbeyi Lala Sahin Pasa büyük bir kuvvetle Edirne üzerine sevk edildi. Bulgarlarin, Rumlara yardim etmeleri ihtimaline karsi sag koldan Karadeniz sahiline dogru ilerleyen bir kisim kuvvetler, Kirklareli'ni isgal; Serez ve Drama taraflarinda bulunan Sirplarin da müdahale edebilecekleri düsünülerek sol kola memur edilmis olan Evrenos kuvvetleri de Dimetoka'nin batisina dogru sevkedilerek savunma tertibati alindi. Nihayet Babaeski ile Pinarhisar arasinda Sazlidere mevkiine kadar gelmis olan Rum ve Bulgar kuvvetleri ile yapilan kesin bir meydan muharebesi sonunda düsman bozuldu. Bunun sonucunda da Edirne zapt edildi (764 H. / 1363 M.). Edirne'de bulunan Rum komutan ise Meriç nehrinin kabarmasindan istifade ile bir gece, maiyetinin bir kismi ile bir kayiga atlayip Enez'e kadar inerek oradan da Sirp ülkesine kaçmaya muvaffak oldu.

Sultan Murad, Edirne vaziyetini yoluna koyduktan sonra Beylerbeyi Lala Sahin Paça'yi burada birakarak kendisi Dimetoka'ya gitti. Bir müddet için orasini kendisine karargah yapti. Orada bir cami ile kendisine bir saray yaptirdi.

Sultan Murad, bununla yetinmeyerek faaliyetlerine devam etti. O, Lala Sahin'i kuzeyde Filibe ve Zagra taraflarina sevk ettigi gibi Evrenos Beyi de Bati Trakya'nin fethine (Gümülcine) memur etti. Lala Sahin Pasa pirinç ziraatiyle meshur olan Filibe (Plovdiv)'i muhasara etti. Bu kusatmaya dayanamayacagini anlayan kale muhafizi teslim olarak ailesiyle birlikte Sirbistan'a gitti. Evrenos Bey de Gümülcine ile o havalide bazi yerleri aldi. Edirne'den sonra Filibe'nin de alinmasiyla Bizans, Bulgar ve Makedonya'daki Sirplarin birbirleri ile olan irtibatlari kesilmis oluyordu. Böylece Bizans, tamamiyla Osmanlilarca çevrilmis bulunuyordu.

Dogu Trakya'da yayilmakta olan Müslüman Türklerin bu yayilmasini önlemek için 1361 Temmuzunda Imparator Besinci Ioannis ile Venedikliler arasinda bir antlasma yapilmissa da bir fayda temin edilemedi. Çünkü Osmanlilar, mütemadiyen Anadolu'dan göçmen naklederek sahilleri de siki sikiya ellerinde tuttuklarindan ayrica yerli halka karsi çok merhametli ve âdilane bir idare tarzi uyguladiklarindan içerde de herhangi bir isyan hareketine rastlanmiyordu. Bundan dolayi Bizans ile Venedikliler arasindaki ittifaktan bir netice elde edilemedi. Bunun üzerine imparator 1364'te Osmanli Devleti ile anlasarak mevcud vaziyeti kabule mecbur olmustu. Böylece Bizanslilar açisindan Osmanlilarin eline geçmis bulunan yerlerin tekrar alinmasi ümidi de ortadan kalkmisti. Çünkü Imparator, Osmanlilarin aldiklari yerleri ne kendisinin ne de Sirplarin geri almak için bir tesebbüste bulunmayacaklarini garanti ediyordu.

Edirne ve Dogu Trakya'nin fethi, Osmanlilarin Avrupa'da kesin olarak yerlestiklerini gösteren bir hadisedir. Bu, Anadolu Müslüman Türk tarihi için oldugu kadar Balkanlar ve buna bagli olarak Avrupa için de bir dönüm noktasi olmustur. Zira Osmanlilar sayesinde Avrupa, dinî müsamaha, insana saygi ve hukuka riayet gibi kavramlarla karsilasti ki, bunlari daha önce pek bildigi ve uyguladigi söylenemez. Osmanli fütuhatinin manevî sebep ve faktörlerinden bahsedilirken bu konuya daha detayli bir sekilde temas edilecegini belirtmek gerekir.

Babasindan devr aldigi küçük beyligi iki misli büyüterek teskilatli bir devlet haline getiren Orhan Bey, 1362 yilinda vefat etti. Onun vefati esnasinda devletin sinirlari 95.000 km^2'ye çikmisti.

ORHAN BEY ve DEVLET TESKILÂTI

Osmanli Devleti'nin ilk teskilâti Orhan gazi zamaninda kuruldu. Daha önce küçük bir beylik olan devlet, onun zamanindaki fetihlerle gittikçe genisleyip büyümeye basladi. Bu genisleme duraksamadan devam ettigi için yeni müesseseler ile desteklenmesi ve saglam temellere oturtulmasi gerekiyordu. Bu bakimdan bu siyasî varlik ve birlige bir hayatiyet ve devamlilik kazandirmak gerekiyordu ki bu da saglam ve temelli müesseselerin kurulmasi ile mümkündü. Beylik, yavas yavas asiret usûl ve kaidelerinden az da olsa ayrilmak ihtiyacini hissediyordu. Çünkü o ana kadar, daha önce karsilasmadigi farkli din, kültür, irk ve medeniyetlere sahip insanlari sinirlari içinde barindirmaya baslamisti. Bu da ortaya çikan yeni problemlere karsi zamanin ve sartlarin gerektirdigi çözümleri bulmakla mümkündü. Bu hareket tarzi ,ona modern bir devlet olma anlayisini saglamisti. Idare sahasinda, adalet, askerlik, vergi gibi konularda yeni teskilâtlarin kurulmasi icapediyordu. Bu konularda ulema sinifindan gelmis olan vezir Alaeddin Pasa ile Bursa Kadisi Cendereli Kara Halil Efendi büyük bir gayret ve faaliyet içinde idiler. Bu maksatla Orhan Bey'in tahta geçisinin (cülûs) üçüncü yilinda bir gümüs sikke basildi. Bu parada Osmanlilarin mensub olduklari Kayi boyu damgasi da bulunuyordu.

Bilindigi gibi para, ekonomik ve sosyal hayatta önemli bir rol oynamaktadir. Keza o, bir devletin istiklâl (bagimsizlik) alâmetlerindendir. Osmanlilarin ilk defa kullandigi para birimi akça idi. Burada üzerinde durmamiz ve belirtmemiz gereken bir nokta da simdiye kadar ilk Osmanli akçasinin Orhan Bey zamaninda basilmis olmasi meselesidir. Halbuki yeni arastirmalar ilk Osmanli parasinin Osman Gazi döneminde basilmis oldugunu göstermektedir. Bununla beraber bu paranin nerede ve hangi tarihlerde basildigi belli degildir.

Orhan Bey, idareciligi bakimindan tam bir devlet kurucusu idi. Bütün tarih ve kaynaklar, onun Osmanli Beyligi'ni hakiki bir devlet haline getirdiginde müttefiktirler. Orhan Bey, ilk devlet teskilâtinda Anadolu Selçuklulari ile Ilhanlilari örnek almis ve buna göre bir hükümet teskilati vücuda getirmisti. Bunun esas temeli ise merkezdeki "Divân" idi. Henüz bey ünvanini tasiyan hükümdar bu

divana baskanlik yapmaktaydi. Divâna, hükümet reisi durumunda bulunan ve ilk dönemlerde ilmiye sinifindan gelmesi mutad olan vezirin de icabinda baskanlik ettigi olurdu. Orhan Bey devri ilk vezirinin Ramazan 723 (Eylül 1323) tarihli ve Orhan Bey zevcelerinden Asporça Hatun vakfiyesinden anlasildigina göre Haci Kemaleddin oglu Alaeddin Pasa (öl. 1340) adinda ilmiye sinifindan belki "ahi" ricalinden bir zat oldugu ve bunun isim benzerligi yüzünden Orhan Bey'in küçük kardesi Alaeddin Bey ile karistirildigi görülmektedir. Ikinci veziri Ahi Mahmud oglu Nizameddin Ahmed Pasa idi.

Sehir, kasaba ve kazalarin idaresinde ise, Osman Bey zamanindan itibaren elde edilen yerler, buralari feth eden beylere verilmek suretiyle dogrudan dogruya asiretin ileri gelen ve birer askerî komutani durumunda bulunan kimselerce kullaniliyordu. Baska bir ifade ile Orhan Bey'in kurdugu bu sistem, Selçuklu divân dairesi ile çevrelerindekinin aynisi idi. Mesela Eskisehir, Bilecik, Iznik, Karacahisar, Inönü, Izmit, Yenisehir, Bursa gibi sehirler, hep birer kaza teskil ediyorlardi. Bu sebepten oralarda bir kadi ve subasi bulunuyordu.

Orhan Bey, Osmanli Beyligi'nde muntazam bir devlet teskilati meydana getirdigi sirada bütün timarlilari belli birlikler halinde bazi kumanda kademelerine bagladi. O dönem Osmanli ordusunun en mühim unsurunu teskil eden bu birlikler, bilhassa asiretlerden, hizmetleri karsiliginda kendilerine timarlar verilmek üzere genellikle toplu bir halde vazifeye alinan sipahilerdi. Bunlarin ileri gelenleri, kendi boy ve oymaklarindan topladiklari adamlari ile beraber, seferde vazife aliyorlardi. Gaza ve fetihten sonra bu gazilere baslangiçta timar (dirlik) verildigi gibi onlari idare edenlere de daha yüksek bir timar tahsis ediliyordu. Tamami atli olan bu timarlar, bir alay haline konularak baslarina en büyük timar sahibi olan kimse alay beyi tayin ediliyordu. Her kazanin timarlilari birer çeribasi idaresinde idiler. Orhan Bey devletinin dayandigi ikinci sinif askerî kuvvet yaya ve müsellem teskilâti idi. Bu askerî teskilâtin ortaya çikmasi zaruret halini almisti. Çünkü her zaman, vaktinde sefere gelemeyen veya uzun süre devam eden kusatma hizmetlerinde kalamadiklarindan dolayi basarilari mahdud olan asiret sipahilerinin yerine, devamli bir askerî birligin kurulmasi gerekiyordu. Ancak bu sayede, Orhan Bey zamaninda, sinirlari bir hayli genisleyen beyligin her tarafina zamaninda ulasilabilecekti.

Osmanli Beyligi'nin ilk mühim fethi olan ve hem yeni hem de kuvvetli bir siyasî varligi ortaya koyma yolunda belki en önemli

adim, Orhan Bey'in Bursa'yi aldiktan sonra burada kurdugu ve kendisinden sonra gelen haleflerinin de izinde yürüyerek devam ettirdikleri tesislerin, bu sehirde büyük bir Müslüman Türk nüfusunun toplanmasina sebep olmasi gerçegi idi. O, isin hemen basinda kilise ve manastirlari cami ve medreseye çevirmek suretiyle ilk ihtiyaçlari karsilamis oluyordu. Burada birçok da vakif tesis etti.

Orhan Gazi, feth ettigi ülkelerde tebeasina karsi adaletle uyguladigi siyasete çok dikkat ediyordu. O, devletin temellerini babasindan tevarüs ettigi adalet anlayisi üzerine kurmustu. Bu sebepledir ki tebeasi arasinda herhangi bir ayirim yapmadan herkese gerektigi sekilde muamelede bulunuyordu. Bununla beraber o, kendi toplumunun faydasina olan her konuda öncülük ediyordu. Bu bakimdan zapt ettigi yerlerdeki kiliseleri mescid ve medreselere çevirmekle yetinmemisti. Vakiflar kurmak suretiyle bu öncülügünü sosyal alanda da göstermisti. Nitekim Bursa'da yoksullar evi yaptirip fakirleri doyurmak için mallar vakfeder. Yoksullar evinde bilgin ve hafizlara da maas baglar. Daha önceki Müslüman devletlerde de varligina sahid oldugumuz imâret müessesesinin Osmanlilar'daki ilk müessesi Orhan Bey'dir. O, Iznik'in Yenisehir kapisinda bir imâret kurar. Bu imâretin seyhligini, dedesi Edebali'nin müridi olan Haci Hasan'a verir. Orhan Gazi bu ilk imâretin açilis merasiminde bizzat kendisi hizmet eder. Fakirlere çorba dagitir, aksam olunca da imâretin kandillerini, yine bizzat kendisi yakar.

Bilindigi gibi toplumun egitim ve kültür hayatinin gelismesinde önemli derecede rolü bulunan müesseselerden biri de medreselerdir. Iste burada da ilk defa Orhan Gazi'nin faaliyete geçtigini ve ilk Osmanli medresesini 731 (M. 1330) yilinda Iznik'te kurdugunu görüyoruz. Yine onun 1335 yilinda Bursa'da kurmus oldugu medrese zamanla Iznik medresesini gölgede birakmis ve devrin yüksek tahsil müessesesi haline gelmistir. O, ilim ve ilim adamlarina saygida kusur etmezdi. Onlari takdir etmekte mahirdi. Ilk zamanlarinda kendisini Iznik'te ziyaret etmis olan Magribli (Fas) seyyah Ibn Batûta, Orhan Gazi'den sitayiskâr bir sekilde bahs eder. Onun, Türkmen meliklerinin büyügü oldugunu söylemekle kalmaz, onun yaninda gördügü ikramlari ve onun ülkesini nasil dolastigini açik bir sekilde anlatir.

Orhan Bey'in, Süleyman Pasa, Sultan Murad, Ibrahim, Halil ve Kasim adlarinda ogullari olmustu. 1362'de vefat ettigi zaman Murad, Ibrahim ve Halil hayatta idiler. Orhan Bey, Kantakuzenos'un kizi olan esi Theodora'dan dogan oglu Halil'i çok

seviyordu. Ibrahim'in annesinin ise imparator III. Andronikos'un kizi Asporça Hatun oldugu ve Orhan Bey'in bu zevcesinden Fatma adinda bir kizinin da bulundugu sanilmaktadir. Bu sekilde Orhan Bey, hem Kantakuzenos'un kizini almis, hem de Paleolog hanedanina damat olmus demekti. Süleyman Pasa ile Murad Bey ise Yarhisar tekfurunun kizi olan Nilüfer Hatun adindaki ilk zevcesinden idi.

I. MURAD (DÖNEMI)

Osmanli Devleti'nin üç büyük kurucusundan biri olan I. Murad, kanun ve nizamlara saygili, teskilatçi ve komutanlik özelliklerini tasiyan bir hükümdardi. Az ve öz konusan padisahin, iyiliksever ve merhametli bir kisiligi oldugu için kendisine "Hüdâvendigâr" lakabi verilmisti.

Osmanli tarihinde Murad Hüdâvendigâr ve Gâzi Hünkâr adlari ile anilip söhret kazanan bu hükümdar, Orhan Gazi'nin 6 oglundan yas itibari ile dördüncüsüdür. Latin kaynaklarinda Amurad adi ile anilir.

Annesi, Yarhisar tekfurunun kizi Nilüfer Hatun'dur. Daha önce de belirtildigine göre dogumu 1326 senesidir. Ana bir kardesi olan Süleyman Pasa'nin ölümü üzerine o tarihlerde 36 veya 37 yaslarinda bulunan Murad, ahiler ve komutanlarin karari ile Bursa'ya davet edilerek hükümdar ilan edilmistir. Bazi kitâbe ve eserlerde "Meliku'l-Âdil el-Gâzi es-Sultan Giyasu'd-Dünya ve'd-Din Ebu'l-Feth, Sihabu'd-Din" gibi ünvanlari tasidigi da görülmektedir.

Ordu ile milletin göz bebegi durumunda bulunan ve çok sevilen Sehzade Süleyman'in ölümü üzerine, veliahd olup babasinin tahtina geçen Murad, veliahd olarak yetistirilmemis olmasina ragmen hükümdarlik sorumluluklarini devr alirken tereddüt ve saskinliga düsmeden yerine siki basip oturmustu. Çünkü o, babasinin vefatindan önce Rumeli'de esas kuvvetlerinin basinda bulunuyordu. Trakya'da gerçeklestirdigi fetihlerle ün kazandigi gibi idare ve yönetim isinde de pismisti. O, Bizans'a karsi yapilan fütuhat ve kazanilan zaferlerin temsilcisi durumunda idi. Bu sebeple de devlet islerinde büyük bir nüfuza sahip olan ahi ve gazilerin destegini alarak tahta geçti. Tahta geçince, babasinin Trakya'da izlemekte oldugu fetih siyasetini devam ettirmek istiyordu. onun, Rumeli'deki harp sahasindan ayrilip

Bursa'ya gelmesi üzerine Bizans kuvvetleri taarruza geçerek Türklerin elinde bulunan Burgaz, Çorlu ve Malkara'yi geri alip, Türk kuvvetlerini sahile dogru çekilmeye mecbur ettiler. Bunun üzerine Sultan Murad, Rumeli'ye dönmek isterken Asya'da meydana gelen olaylar yüzünden Avrupa'daki tasavvurlarini geciktirmek zorunda kaldi.

ANKARA'NIN YENIDEN ZAPTI

Anadolu Selçuklu Devleti'nin ortadan kalkmasindan sonra bu devletin mirasçilari durumunda bulunan on bey arasinda kendisini en kuvvetli hisseden Karaman Beyi olmustu. Bu bey, Osmanlilarin her an artmakta olan güçlerinin kendisi için tehlike meydana getirdigini sezip Osmanlilarin son tesebbüslerinden de endiselenince onlara karsi ahiler ile Eretna Beyi'ni kiskirtmaya basladi.

Ankara, daha önce Sivas ve Kayseri bölgesinin hükümdari olan Alaeddin Eretna'ya ait iken, onun ölümünden sonra 1354 yilinda Orhan Gazi'nin oglu Süleyman Pasa tarafindan zapt edilerek Osmanli topraklarina katilmisti. Orhan Gazi'nin vefati üzerine Karamanoglu ile Sivas hükümdari Giyaseddin Mehmed'in tesvikleri ile Ankara ahileri, sehirdeki Osmanli muhafizlarini kovarak daha önceki beylerinin idare ve yönetimine döndüler. Devamli olarak Ankara'yi kendi beyliginin hakimiyeti altinda kabul eden Eretna Beyi, Karamanogullarinin tesvikiyle tekrar Ankara'ya hakim duruma gelmisti.

Sultan Murad, hem Rumeli hem de Anadolu'da meydana gelen bu tehlikeli durumda ne yapilmasi gerektigi hususunda ulema ve devlet erkâni ile istisarede bulundu. Tehlikeli bir durum arzeden kardesler ve Ankara probleminin çözümü için karar ve fetva aldi. Bunun üzerine Sultan I. Murad Lala Sahin Pasa'yi Rumeli'de kaymakam birakip 25 bin askerle Ankara üzerine yürüdü. Bu esnada Eretna Beyligi'nin idaresinden memnun olmayan sehir halki ve ahiler, mukavemet etmeden sultani törenle karsilayarak ona hediyeler takdim ettiler. Böylece sehir yeniden Osmanli hakimiyetine geçmis oldu.

Hoca Saadeddin Efendi, Ankara'nin yeniden zaptini anlatirken enteresan bazi noktalara da temas eder. Karamanlilarin ortaligi karistirmak için Ermenilerle de is birligi yaptigini ve Müslüman halka zulmetmek üzere anlastiklarini anlatarak söyle der:

"Sultan Murad, Allah'in yardim ve keremi eseri olarak sahlik tahtina oturunca ilk isi halkin ve askerlerin ihtiyaçlarini görmek ve Hz. Peygamber'in seriatini yerine getirmek olmustur. Böylece halkin dileklerini yoluna koyduktan sonra Rumeli yakasinda olan askerlerin, baslarinda bir komutan ve serdarin bulunmamasi yüzünden sikinti içinde olduklarini ve keremli padisahlarinin yolunu gözlediklerini bildiginden, cihad niyetiyle ülkeler feth etmek üzere o tarafa yönelmisti. Anadolu'da ise "bazi hukkam ve mulûk, sikak ve nifak üzre ittifak meslegine sülûk edüp hususa valiyan-i Karaman ve Ermeniye-i sugra (Karaman idarecileri ve Küçük Ermenistan) ve civarlarinda olan bazi kötü niyetli beylerin baslica emelleri Osmanli topragini

yagmalamak oldugundan hünkârin Gelibolu'ya yöneldigini ögrenince bir araya gelip bazi kararlar ve gizli tedbirler almakta kusur etmemislerdi. Sonu ayrilik ve fesad olacak bu düsünce ile and içip el baglamislar. Ayrica çevredeki kâfir hükümdarlara da kararlarini duyurmuslardi. Böylece Islâm ülkelerini yagmalamak, Müslümanlara zarar ve ziyanda bulunmak için, Seytan'in bu takimi ile gönül ve dil birligi etmislerdi. Böylece Islâm'in geregini bir kenara birakip müsrik ve kin ehli ile is birligi edip bütün Osmanli ülkesini çarpip yakmak konusunda anlasmislardi. Bunun için de bazi bölgelere (hudud boylari) saldirarak Bursa ve Iznik üzerine yürümeye kalkismislardi. Durum, melekler ordusunun sahi olan sultanin esigine iletilince din bilginlerini ve isleri yöneten fukahayi toplamis, onlara amacimiz ve emelimiz dinimize destek olmak "kâfirler ve münafiklarla cihad et" (Kur'an, et-Tevbe 73) emrine uymaktir. Bu emirdeki siraya uyarak önce kâfirlerin fitnesini def etmek, yaramazlarin zararina son vermek için bu diyara gelmistik. Fakat simdi kulagimiza Karaman beylerinin çevrelerindeki azgin topluluklarla birlikte Islâm ülkelerini yagmalamak konusunda is birligi ettikleri, bazi bölgeleri yakip yiktiktan sonra Iznik ve Bursa üstüne düstükleri haberi geldi. Bu nifak takiminin büyük ülkeme yaklasmis olduklari su sirada zararlarini ortadan kaldirmaya, saçtiklari fitne atesini söndürmeye çalismazsak, Islâm ülkeleri harap, halk ve köylüler de berbat olurlar. Hal böyle olunca ulemanin fetvasi ve akil sahibi kisilerin görüsleri nedir diye sormustu. Faziletli kisiler topluca, tehlikenin def edilmesi isinin öne alinmasindan yana görüs bildirdiler. Münafiklarin ortaya çikardiklari karisikligin aradan giderilmesinin önemini belirttiler. Bunun üzerine Gâzi Hüdâvendigâr da ulemanin fetvasini bayrak ve rehber edinerek Anadolu yakasina geçti. Zaferleri tasiyan askerleri ile Karaman beylerini ülkesinden çikarip sinir boyunu tutmak için Ankara kalesini kusatti. Bu arada ol nifak ehli ile is birligi eden bazi yaramazlari ve kötü yolun yolcularini yakalayip, bunlara katilanlar veya onlardan umut bekleyenler kirilip dökülünceye kadar kovaladi. Ankara'ya sahib olan istiklâl davasina düserek bu kaleyi ve çevresini ele geçiren Ahi adini tasiyan cemaat, adalet issi Sultan Murad Han Gazi'nin yüce kuvvetini ve erisilmez gücünü görünce direnmeye imkân olmadigini anlamislar, hediye ve armaganlar derleyip padisahlara has peskeslerle sultanin otagina gelmisler, boyun egdiklerini bildirip kalenin anahtarlarini teslim etmislerdi. Onlarin bu tutumu padisahlik merhametine, sahlik yüceligine uygun düstügünden tamami devlet hizmetine alindilar. Kale ile hisarin korunmasi için asker ve dizdar birakildiktan sonra yakin çevrede bulunan bazi kaleler de yöneticilerinin elinden alinarak Osmanli ülkesine katildi. Bu güzel sehir, yani Ankara pek çok geliri olan bir beldedir. Tarim ürünleri yaninda zirh yapimiyla da taninmistir. Ayrica yün, moher ve daha baska nefis kumaslar burada dokunurdu. Bunlar, Iran, Arabistan, Bizans ve Prenk diyarina yollanirdi.

O dönemlerin, büyük ölçüde tarim ve hayvanciliga dayali gelismis ekonomisi ile temayüz eden Ankara, birçok devlet ve beyligin dikkatlerini üzerinde topluyordu. Bunun içindir ki Ankara'dan bahsederken Hammer de söyle söyleyecektir:

"Iskender'in, Küçük Asya'daki fetihlerinin kuzey noktasi olan bu sehir, Hilafetin ve Bizans Imparatorlugu'nun yükselis çaglarinda Amuryum (Anamur) gibi, Kostantiniyye (Istanbul) ve Islâm hükümdarlari arasinda sürekli bir çekisme konusu idi. Harun Resid ile Me'mun Ankara'yi feth ettiler.

Harun Resid, Dogu Roma Imparatorlugu arazisi üzerindeki zaferinin hatirasini ebedilestirmek için Ankara'nin muhtesem iki kapi kanadini Bagdad'a nakl ettirdi. Ankara'nin elde bulunmasi, Murad için önemli idi. Zira Orta Asya ticaretinin merkezi, Suriye ve Ermenistan'dan Türkiye ve Kilikya sahillerine giden yollarin merkez noktasi idi. Küçük Asya'nin en zengin vilayetlerinden biri olan Ankara, eski çaglarda yagli kuyruklu koyun sürüleri, uzun ve yumusak tüylü keçileri ile meshur oldugu gibi zamanimizda dahi örtüleri, yünleri, bina harçlarinin saglamligi, otuz alti çesidi sayilan armutlarinin lezzeti, elmalari, üzümleri gibi meyveleri de az söhretli degildir. Ayas sulari da kaplica olmak ve içilmek için en sifali sulardir. Keza Ankara, pehlivan yetistirmek ve ibadethaneleri ile de söhret kazanmistir.

SULTAN MURAD'IN TESKILATÇILIGI

Murad Hüdavendigâr, Ankara'yi alip Karaman beyi tarafindan yapilan kiskirtmalarin sebep oldugu karisikliklari da bastirdiktan sonra gözlerini Avrupa'ya çevirdi. Bu arada Sultan Murad, zamanin gerektirdigi bazi yeni kanun ve tesislere de bas vurmaktan geri kalmiyordu. Nitekim kendisinden önce bir sefere baslamadan evvel o çagda en büyük ve mertebe bakimindan en yüksek sayilan taht merkezi olan Bursa kadiliginin, ordu kadiligi ile birlestirilmesini emr eder. Böylece ilk defa "kadiaskerlik müessesesi" dogmus oldu. Böyle bir müessesenin teskiline de ihtiyaç vardi. Çünkü daha önce her sefere çikista rütbesi en yüksek olan taht kenti kadisi, seferlerde anlasmazliklari çözer, askerlerin törelere göre nizam içinde hareket etmelerine bakardi. Murad zamaninda asker sayisinda meydana gelen büyük artis, böyle bir makamin ihdasina ihtiyaç gösterdi. Savasta ve barista islerin yürütülmesi, anlasmazliklarin giderilmesi, her türlü özel durumlarin incelenmesi ve terekenin hesaplanmasi görevlerinin kadiaskerlere birakilmasi uygun görüldü. Böylece bu göreve getirilen kimse, asker olan ve olmayan idareciler üzerinde üstün bir kontrol hakkina sahip bulunacaktir. O siralarda Bursa Kadisi olan Çandarli (Cendereli) Kara Halil Hayreddin Pasa en selahiyetli kisilerden ve kadilarin en ulularindan oldugu için bu göreve getirilmis oldu.

Sultan Murad, zaman ve sartlarin gerektirdigi yenilikleri yapma ve tedbirlere bas vurmaktan çekinmiyordu. Gerçekten, atalari en büyük çocuklarini ordulara komutan tayin ederek onlari beylerbeyi sifati ile ülkeler zapt etmeye gönderiyorlardi. Sultan Murad'in, delikanlilik çagina gelmis oglunun bulunmamasindan dolayi en kidemli beylerden ve saltanatin temel direklerinden olan Lala Sahin Bey'in, asker ve ordunun tertibi, savas araçlarinin saglanmasi için "beylerbeyilik" görevi ile basa geçirilmesi uygun görülmüstü. Bundan sonra o, deniz kenarinda, sayisiz askerin karsi tarafa geçisini saglayacak gemiler yaptirmakla da görevlendirildi.

Hammer, Beylerbeyligin, hanedanin disindan birine verilmesini daha degisik bir açidan degerlendirerek söyle der:

"Lala Sahin, beylerbeyi ünvaniyla Osmanli ordularina bas komutan oldu. Beylerbeyi me'muriyeti Ayni zamanda vezirlik görevini de içine almaktadir önceki padisahlar zamaninda onlarin en yakin akrabasina veya büyük ogullarina verilirdi. Nasil ki

Orhan'in biraderi Alaeddin ve ondan sonra oglu Süleyman'in bu iki hizmeti idare ettiklerini görmüstük. Murad, bu sistemde bir karisiklik ve saltanat için bir tehlike sezerek bundan sonra ogullarini müsavere meclisine kabul etmemek ve asker bas komutanligini yabancilara tevdi' etmek suretiyle eski usûlü bozdu. Hükümete yeni bir güven veren bu sistem, Birinci Murad'dan sonra gelenler tarafindan da degistirilmemis ve ona uyulmustur.

SULTAN MURAD'IN RUMELI SIYASETI

Lala Sahin Pasa'nin orduyu toplamasi ve askerî hazirliklarin yapilmasindan sonra Rummeli yakasina geçildi. Padisah ilk önce kardesi Süleyman Pasa'nin mezarini ziyaret edip onun adina ve sevabi ona ait olmak üzere sadaka dagitmisti. Sultan Murad bununla da yetinmeyerek onun adina vakiflar tesis etmisti. Bundan sonra hükümdar cihad için yoluna devam etmisti. Ilk önce Gelibolu'dan fazla uzakta bulunmayan ve Elespon üzerinde kurulmus olan Bontos kalesi kusatildi. Kale tekfuru böyle sayisiz ve heybetli bir ordunun karsisinda tutunamayacagini anlayip kaleyi teslim eyledi. Bundan sonra da Çorlu üzerine yürüyen Sultan Murad, orayi da fethederek yeniden ele geçirdi. Daha önce belirtildigi gibi Edirne'ye varip orayi da fetheden Murad Hüdavendigâr, artik Balkanlar'da yerlesmek, mekan tutmak ve orayi yurt edinmek üzere buraya yerlesir.

Bilindigi gibi Edirne, Meriç, Tunca ve Arda nehirlerinin kavsak noktasinda bulunmaktadir. Bu bakimdan buranin gülsuyu ve gülyagi Misir ve Iran'dakilerle boy ölçüsecek bir durumdaydi. Sabunu, Suriye sabunlarini, sekerlemeleri Konya'ninkileri aratmazdi. Yerinin ve halkinin güzelligi dillere destandi. Osmanlilar, burayi Cenab-i Hak tarafindan özellikle korunan ve medeniyetçe pek ileri bir sehir saymislardir. Burasi sehri süsleyen yapilar, saraylar, çarsilar, camiler, okullar ve köprüler bakimindan pek çok seyyahin dikkatini çekmekteydi.

Gerçekten de Edirne, askerlik, siyaset ve ticaret münasebetleri bakimindan sahip oldugu stratejik mevkii dolayisiyla Osmanli padisahlarinin taht merkezi olmaya degerdi. Bununla beraber Sultan Murad, ikametgah olarak Dimetoka'yi seçmis ve orada bir saray yaptirmisti. Sultan Murad'in, Edirne yerine Dimetoka'yi seçmesinin sebebi, o dönemde Dimetoka'nin daha bayindir ve mamur olmasi ile sarayinin Edirne'dekine göre daha iyi olmasi olarak gösterilmektedir. Padisah, Beylerbeyi Lala Sahin Pasa'nin Edirne'de oturmasini ve Kuzey Trakya'da fetihlere devam etmesini istemisti. Bu arada Evrenos da bu bölgenin güneyinde Gümülcine ve Vardar gibi yerleri aldi. Bu iki sehirde Evrenos'un hatirasi, sadece bunlari feth etmis oldugu için degil, fakat birçok cami ile kervansaray yaptirdigi ve onlar için yeteri kadar tahsisat bagladigi için de sakli kalmistir. Lala Sahin'e gelince o, zafer sancaklarini Balkan eteklerine kadar ulastirmis ve en önemli yerlerden olup Belgrad'a kadar bütün memlekete pirinç vermekte olan iki Zagra (Eski ve Yeni) ile Filibe'yi almistir. Lala Sahin de Evrenos gibi Osmanli ülkesine kattigi sehirlere ziynet veren ihtisamli yapilarla adini yasatmistir. Bunlar arasinda Filibe'de iki ok atimi uzunlugunda ve iki arabanin yanyana geçebilecegi bir tas köprü anilabilir.

Lala Sahin Pasa'nin, Zagra'yi feth etmesinden sonra Osmanlilarin eline pek çok esir düsmüstü. Esir sayisi o kadar artmisti ki, bir adamin degeri yüz yirmi bes akça gibi çok az sayilabilecek bir meblaga düsürmüstü. Hoca Saadeddin Efendi, gerek bu dönem ve gerekse önceki dönemde ortaya çikan "Pencik vergisi" hakkinda bilgiler verir. Buna göre Karaman'da dogan fakih Kara Rüstem, Karaman'dan Sultan Birinci Murad'in yanina gelir. Elde edilen diger ganimetlerin taksiminde olan uygulamanin esirler konusunda uygulanmadigini ve seriatin emr ettigi beste bir vergi ödemenin yapilmadigini görür. Bunun üzerine hemen devrin kadiaskeri olan Çandarli Kara Halil'in huzuruna çikip diger ganimetlerden alindigi gibi esirlerden de beste bir hissenin devlet için alinmasi gerektigini söyler. Çandarli Halil'in, durumu Sultan'a arz etmesi üzerine o da Kur'an ve Sünnetin gereginin yerine getirilmesini ister. Durumun takdiri için toplanan bir hey'et, her esir için 125 akça fiyat takdir eder. Bu fiyatin beste biri olan 25 akçanin pencik (humus) vergisi olarak devlet adina alinmasina, bu isin tedviri için de Kara Rüstem'in memur edilmesine karar verir.

Sultan Murad, Edirne'den Bursa'ya dönünce komsu hükümdarlara Edirne'nin feth edildigine dair fetihnameler gönderdi. Bunlardan birinin örnegi Feridun Bey Münseati (I, 93)'te verilmektedir.

BALKANLAR'DA OSMANLILAR'A KARSI KURULAN ILK ITTIFAK VE SIRP SINDIGI SAVASI

Osmanlilar, ele geçirdikleri yerlerde teskilât kurup arazi islerini tanzim etmeye çalisirlarken, Sirp ve Bulgarlar da Edirne ile Filibe'nin geri alinmasi için faaliyetlerde bulunup papa vasitasiyle Avrupa'yi harekete geçirmek istiyorlardi. 1364 yilinda Filibe'yi Osmanlilara teslim ederek ailesi ile birlikte Sirbistan'a gitmis olan Rum kale komutani, Sirbistan krali besinci Uros'a bas vurarak Türk kuvvetlerinin azligindan bahis ile onu Osmanlilar aleyhine kiskirtir. Sayet simdi bu isin üzerine ciddiyetle varilmaz ve göz yumulacak olursa vaziyetin ileride çok daha vahim olacagini bildirir. Bundan baska Papa V. Urban'in tesviki ile Macar Krali Layos basta olmak üzere Bulgar, Sirp, Eflak ve Bizanslilar arasinda bir ittifak saglanir. Balkanlar üzerinde bir nüfuz kurmak isteyen Macar Krali, bu ittifak neticesinde Osmanlilara karsi yapilan sefere bizzat istirak eder. Müttefik kuvvetlerin, Türkleri Balkanlardan atmak için Meriç vadisi boyunca Edirne'ye dogru yürümesi üzerine Edirne'de bulunan Lala Sahin Pasa, bu tehlikeli durum karsisinda derhal Bursa'da bulunan Sultan I. Murad'a haber göndererek yardim ister. O, bununla da kalmayarak, maiyyetindeki komutanlardan Haci Ilbeyi'ni de 10.000 kisilik bir kuvvetle ileri gönderir. Haci Ilbeyi, müttefikler Meriç nehrini geçtikten sonra onlara yetisebilmisti.

Haci Ilbeyi, Meriç nehrini geçen ve kendilerine mukabele edilmedigi için pervasizca hareket eden düsmanin gaflet ve sarhoslugundan istifade edip cesurane bir karar verir. Haci Ilbeyi 10.000 kisilik akinci kûvveti ile gece yarisi düsman ordugâhina üç koldan baskin yapar. Asil büyük Türk ordusunun kendilerini bastigini zanneden Haçlilar, büyük bir bozguna ugradilar. Bir kismi kirildi, bir kismi da Meriç'te boguldu. Gün dogarken kalabalik düsman ordusunun imha edilmeyen döküntüleri kendilerini Meriç nehrine zor attilar. Bunlardan büyük bir kismi da nehirde boguldu. Macar krali Layos ise canini zor kurtardi. Rivayete göre bu kurtulusunu devamli

olarak boynuna asili vaziyette üzerinde tasidigi Meryem'in tasvirine haml ettigi için memleketine döndügünde bir sükrane isareti olarak onun adina bir kilise yaptirmisti.

Osmanli tarihlerinde Sirp Sindigi, yabanci tarihlerinde ise Meriç veya Çirmen muharebesi diye bildirilen bu zafer ile Edirne ve Bati Trakya daha da emniyet altina alindi. Meriç nehri ise tamamen Osmanli kontrolüne girdi. Bu savasla Avrupa'da Osmanlilara karsi yapilan müsterek bir mukavemete büyük bir darbe indirildi. Sirp Sindigi savasi ile Türklerin Rumelide sür'atle ilerlemeleri saglandi. Bu sayede, Bosna'da oldugu gibi Balkan devletleri üzerinde de hakimiyet tesis etmek isteyen Macarlarin nüfuzu kirilmis oldu.

Macarlarla Türkleri ilk defa karsi karsiya getiren bu savas, düsmanda öyle bir korku izi birakmistir ki, Hammer'in ifadesiyle bu korkuyu ancak Hunyad (Kazikli Voyvoda) gibi birisi onu izale edebilmistir.

Osmanlilarin, Balkanlardaki basarisi, Papa'yi yeni bir ittifak kurulmasi arayis ve tesebbüsüne sevk etti. Bizans Imparatoru, Macar Krali ve Italya'daki prenslerle is birligi yapmaya çalisan Papa, Türklere karsi Haçli seferi açildigini bildiren bir bildiri yayinladi. Ancak buna tek ciddi cevap, Savoy Dükü U. Amadeo'dan geldi. Amadeo'ya bagli bir filo, 1366 yilinda

Gelibolu'yu ele geçirip tekrar Bizanslilara verdi. Fakat bu sirada Türkler, Trakya bölgesine, durumun kendilerini pek etkilemeyecegi kadar yerlesmislerdi. Zaten kisa bir süre sonra Gelibolu tekrar alinacakti.

Sultan Murad, müttefik düsman kuvvetlerinin Edirne üzerine geldikleri haberini alinca derhal kuvvetlerini toplayip yola koyuldu. Fakat daha önce yol üzerinde bulunan ve icabinda Rumeli'den dönerken korsan gemileri ile kendilerini tehdid edecek olan ve Katalan'larin elinde bulunan Biga'yi bizzat kendisi karadan, Edincik ve Gelibolu'dan getirttigi donanma da denizden muhasara etmisti. Böylece hem denizden hem de karadan kusatma altina alinan Biga zapt edilmisti. Biga'nin fethi esnasinda Sirp Sindigi zaferinin haberi gelmisti. Sultan buna çok sevinmis ve Allah'a hamd etmisti. Sultan Murad, Biga'daki evlerin gazilere taksim edilmesi ve kiliselerin cami haline getirilmesini de emr etmisti. Biga'nin fethinden sonra Bursa'ya dönen Sultan Murad, Sirp Sindigi muzafferiyetinin sükranesi olarak Bilecik'te bir cami. Yenisehir'de bir imâret ve Gazi Erenlerden Postin pus Baba'ya bir tekke; Bursa hisarinda bir cami ile Çekirge'de bir imâret, medrese, kaplica ve han yaptirmisti. Sultan Murad'in yaptirdigi bu hayir isleri ile ilgili olarak vakfiyesinden ögrendigimize göre o, bütün bunlari ahiret azigi olarak insa ettirmis ve bunlara vakiflar tahsis etmistir.

Anlasildigi kadari ile Osmanlilar, Trakya'da kazandiklari bu Sirp Sindigi zaferi ile gururlanip gevsemediler. Gerçek gayeleri, Balkanlar'da yerlesip yurt tutmak oldugundan bu Haçli seferi kendilerini ikaz ettigi için arkadan gelecek olan tehlikelere karsi daha çok hazirlikli bulunmayi gerektiren tedbirleri almaktan geri kalmadilar. Muharebe ve dönemin siyasî olaylari icabi 1365 yilinda devlet merkezini Bursa'dan Edirne'ye nakl ettiren Sultan Murad, kilicini yeniden kinindan çikarmak

lazim geldigini anlamisti. Zira barut kokusunu yakindan almaya baslayan Hiristiyanlik âlemi, artik kendileri için ortaya çikan bu tehlikenin farkina varmis bulunuyordu. Bu sebeple Haçli seferlerini bir daha denemek isteyeceklerdi. Merkezin, Edirne'ye nakl edilmesinden sonra bu yeni taht sehri, saray, cami, medrese, imâret gibi hayir eserleri ile dolduruldu.

SÜNNET DÜGÜNÜ ve BURSA'DAKI HAYIR ESERLERI

Sultan Murad, Avrupa'da fetihlere devam etmek üzere Bursa'dan hareket etmeden önce üç sehzadesi Bâyezid, Yakub ve Savci'nin sünnet dügünlerini yapti. Gerek bu dügün gerekse Bursa'da yapilan eserler hakkinda Hoca Saadeddin, su bilgileri vermektedir:

"îhsan ve lütfu bol olan padisah, sapiklik yapilarini tek tek yikarak ülkeler feth ederken bütün puthaneleri viran eylemisti. Ama bundan sonra hayir yapilarini onarmak ve faydali binalari arttirmak gayesiyle bütün gayretlerini sarf etmisti. Iyilik yapmak, adaletle hüküm sürmek, halki koruyacak tedbirleri almaya devam etmek ve Hz. Peygamberin sünnetini yüceltmek için elinden geleni yapiyordu.

Tahtkent Bursa'da nüfus o kadar çogalmisti ki, cami ve mescidleri artirmak, imâret ve ibadethaneleri yeniden ele almak gerekiyordu. Çevre ülkelerde, güzel yaradilisli padisahin adaleti, ihsani ve basarili olanlari yükselttigi duyulmus oldugundan faziletli insanlar padisahin, otagini ziyarete heveslenmislerdi. Taninmis bilginlerin artisi ve kerem sahibi kisilerin çogalmasi her gün biraz daha kendini hissettirdiginden, gelip gidenleri agirlamak bu makamin sahibine aid olmakla ve geçmis hükümdarlarin tutumlari da dikkate alinarak âlimler ve fazilet sahibi kimseler için konaklayacaklari binalari yaptirmak da ona düsmüstü. Ilmin yayilmasi yolunda medrese ve egitim müesseseleri insa ettirilmesini öngördükleri kadar, temiz inançlari ve saf duygulan ile her zaman âbid, zâhid ve sâlih kisilerden, mesayih ve irsad sahiplerinden (mürsid) dilekleri oldugundan bu gibilere, yurtlarindan ayri düsenlere (garib), fakir ve zavallilara oturacaklari yerlerin yapilmasini da buyurmustu.

Anlatildigina göre bu mutlu günlerde Istanbul tekfuru, Yalova sahillerini yagmalamak ve Islâm topraklarina zarar vermek için bir kaç gemi ile asker göndermeye cesaret etmisti. Ama Allah'in yardimi, Islâm askerlerine siper olmus, böylece bu saskin gürûh (kalabalik) çevrilip yok edilmisti. Bu savasta ele geçirilenler arasinda bazi sanatkârlar da bulunuyordu. Öbür ganimetlerle birlikte bunlar da baglanarak padisahin otagina gönderilmislerdi. Bunlar içinde bir de becerikli ve hüner sahibi bir mimarin bulundugu anlasilinca hükümdar onu azad ederek yaptirilan hayir binalarina mimar ve usta basi tayin etmisti. Hükümdar, sarayin karsisina derhal bir cami yapilmasini emr etti. 767 (M. 1365) yilinda bu hayirli ise baslandi. Sehrin arka yakasinda hâlâ Kaplica adi ile bilinen temizlik ve güzelligi ile övülen bir hamam yaptirdi. Bunun yani basinda da bir imâret ve misafirhane ile mescid, mescidin üst katinda medrese ve ögrenci hücreleri insa ettirdi. Gerçekte bu

iki cami de deger ve yapi bakimindan yerlerini bulmuslardir. Sofa ve eyvanlarinin genisligi, sütun ve kemerlerinin yapisi, iman ve inanan açik belgeleri olarak gözükür. Tamamlandiklari günden zamanimiza kadar sabahin ilk isiklarinin dogusundan uykuya çekilen ana kadar genis alanlarinda farz ve nafile namazlar eda olunur. Zikir ve tesbihler edilir. Yine Bursa'da, Gökdere'nin su taksim yerinde bulunan mescid de bu Gazi Hünkâr'in hayir eseridir. Ayrica Bilecik'te bir mescid, Yeni sehirde ise Postin pus demekle söhret bulmus olan dervis için de bir hankah yaptirmistir. Bunlara benzer daha nice yapilari vardir.

Padisahlik burcunun yildizlan, devlet gögünün pariltilari olan sehzadeleri ki her biri birer çinar gibiydiler. Yani bunlarin Bayezid Han, Yakub çelebi ve Savci Bey'in Hz. Peygamber'in sünneti geregince sünnet edilmeleri, ülkeler sahibi sultanin arzusu olmakla saltanat otaginda el baglamis kisiler, dügün hazirliklarini yapmak ve gereken tertibati almakla görevlendirildi.

Sözü edilen yilin ilk baharinda, çiçeklerin açtigi demde sevinç ve nes'e içinde öyle güzel dügün ve dernek edildi ki, bu gök kubbe, altin bir sahan gibi parlayan günes ve gümüs tabagi andiran ay'la donatildigindan beri, mislini görmemis. Isabetli tedbirler alan kisiler de benzerine rastlamamisti. Dernek kurulup davet edilenler yerlerini alinca sehzadelerin sünnet edilmeleri buyrulmustu. Ondan sonra seyhlere, bilginlere kiymetli hil'atler ve hediyeler verildi. Fakir ve fukara da kurulan sofralarda doyuruldu. En sonunda davetliler, kiymetli armaganlarini, sayisiz hediyelerini kerem sahibi sahin otagina sundular."

BALKANLAR'DA YENI FETIHLER

Sultan Murad, Bursa'dan Rumeli'ye geçip Bolonya zaferini kazandiktan sonra Edirne'ye dönmüs ve kisi orada geçirmisti. Bu esnada Vezir-i azam Çandarli Hayreddin Pasa'yi, Rumeli'nin bati yakasinda bulunan Borlu, Iskete (Iskeçe) ve Marolya kalelerini almak üzere buralara göndermisti. Evrenos Bey de Çandarli'nin idaresine verilmisti. Çünkü Evrenos Bey bu bölgeyi iyi taniyan bir kimse idi. Gümülcine'ye geldikleri zaman Hayreddin Pasa'nin bu sehirde kalmasi uygun görülerek Evrenos Bey, öbür beylerle birlikte Borlu ve Iskeçe üzerine yürüdü. Aldigi güzel tedbirlerle bu ülkeyi ele geçirip, halkini da yurtlarinda birakti. Kalelere de isi bilen ve durumu kavrayacak olan erleri yerlestirdikten sonra Marolya kalesine geldi. Marolya aslinda bir kadin olup adi geçen kalenin sahibi idi. Bu kadin, Serez hakiminin de akrabasi idi. Marolya, Serez'den yardim taleb etti. Oradan gelecek yardima güvendigi için baslangiçta direndi. Yigitçe savasti. Bu yüzden savas uzadi. Sonra Serez'den yardim gelmeyecegini anlayinca baris istemek zorunda kalip, kaleyi teslim etti. Sahibinin bir kadin olmasindan dolayi, daha sonra buraya "Avrathisari" dendi.

Marolya kusatmasi devam ederken Sultan Murad, Serez üzerine de Deli Balaban adinda gözü pek bir yigidi göndermisti. Deli Balaban, Serez'i kusatma altina aldigi için Marolya'ya yardim gelmemisti. Sultan Murad, Balaban'a yardim etmek üzere Lala Sahin komutasinda kalabalik bir birlik gönderdi. Lala Sahin önce Kavala

kalesine yüklenmis burayi bir hamlede zapt ederek gümüs madenlerini ele geçirmisti. Oradan da Drama kalesine yönelmis ve kaleyi kisa bir zaman içinde feth etmisti. Oradan da Zihne'yi ele geçirmisti. Halka karsi yumusak davranmis, herkesi kendi topraginda birakarak onlarin, sultanin adaletinden hosnud olmalarini saglamaya çalismisti. Bu sekildeki tutum ve davranisin bir sonucu olarak Serez kalesine de baris yolu ile girilmisti. Ondan sonra da Karaferye kalesinin halkini zimmîlik hukukuna tabi kilacagina inandirip söz verdikten sonra almisti. Feth edilen kalelerin bakim, onarim ve korunmasi islerini tamamladiktan sonra 776 (1374/1375) tarihinde toplanan ganimetlerle birlikte Sultan Murad'in yanina döndü. Sultan, bu kadar ganimeti ve ülkeleri kendisine baris eden Allah'a hamd ettikten sonra Bursa'ya dogru harekete geçmek istiyordu. Tam bu sirada Sirplarin kendi topraklarina hücum etmek gayesiyle büyük bir ordu ile harekete geçmek üzere olduklari haberini aldi. Bunun üzerine Sultan Murad, kalabalik bir ordu hazirlayarak büyük oglu Yildirim Bayezid'i otaginda birakarak Gelibolu'ya gitti. Oradan da hiç vakit kayb etmeden Sirp diyarina yöneldi. Sirbistan hükümdari, Islâm askerinin kalabalik oldugunu görünce, dizginlerini kaçis yönüne çevirerek hazine ve kiymetli esyalarini kalelere koyup, ekili araziyi yaktirip zahireyi yok ettikten sonra kaçip gitmisti. Ülkenin halki da daglara çekilerek memleketi hos birakmisti. Ülkenin bos ve ekinlerin yakilmis olmasindan dolayi askerler bir kitlikla karsi karsiya kaldilar. Dört ay kadar süren bu hareketin sonunda Semendire yakininda bulunan Nis kalesinin feth edilmesine karar verilir. Bizans'in en müstahkem dört mevkiinden biri ve Trakya, Sirp ve Panuni arasindaki ulasim noktalarinin merkezi olan Nis üzerine yürüyen Sultan Murad, zorlu ve kanli bir mücadele ile burayi ancak 25 gün sonra feth edebildi. Hoca Saadeddin'in ifadesine göre "kalenin saglamligina güvenen kâfir, O yörenin bütün malini bu kalede saklamisti." Buradan bir çok mal ve esir ganimet olarak alindi. Böylece ordudaki kitlik da giderilmis oldu. Büyük Konstantin'in dogum yeri olan Nis'in Osmanlilarin eline geçtiginin duyulmasi üzerine Lazar baris istemek zorunda kaldi. Hammer'in ifadesine göre her sene Padisaha bin libre gümüs göndermek istegi yerine getirildi. Hoca Saadeddin ise bu konuda söyle der: "Padisah'a layik hediyeler ve armaganlarla elçi gönderip, kulluklarini bildirip kapiya kabul edilmelerini diledi. Üç yillik harac çikartip cihan hakiminin otagina sundu. Ayrica her yil elli okka gümüs göndermeyi de kabul etti." Bundan sonra Nis kalesi ile çevresinin korunmasi için tedbirler alindi. Bu arada harp ve sefer yorgunlugundan gücünü yitirmis olan gazilere yurtlarina dönme izni verildi.

Sultan Murad, ayni yil Sisman ile de baris yapti. Çünkü Sisman, Sultan Murad'a birçok hediye takdim etmis, bunun karsiliginda da sultan onu diger hükümdarlardan daha üstün tutmus, onu tekrar ülkesinin hakimi olarak yerinde birakmisti. Sadece her seferde padisahtan gelecek emre göre hazir olmasi gerektigi yolunda kendisine bir ferman verilmisti. Hammer, Sisman (Sosmanos)'in, vergi vermekten kurtulmak için kizini Sultan Murad'a verdigini belirtir.

Sonunda Avrupa'da baris kurulmustu. Orhan'in oglu (Sultan Murad), bütün yorgunluklarini bir kenara atip artik dinlenebilirdi. Kisi, yeni devlet merkezi olan Edirne'de geçirdi. Murad, üzüntüsüz, kedersiz ve savassiz alti yil içinde devletin iç isleri ile ugrasti. Ordu teskilâti düzeltildi. Sipahilerin timar usûlü ve bir nevi ulastirma askeri olan "Voynuk"larin kurulusu, mükemmel ve olgun duruma getirildi.

Askerî malikâneler (yurtluk)in timar ve zeâmete bölünmesi, bazi kurallara baglandi. Islâm'in diger sancaklarindan ayird edilmek üzere sipahi sancaklari için kirmizi renk seçildi. Hz. Peygamber, alemi (sancak) için günes rengini (sanyi) begenmisti. Fâtimîler zemin (yesil), Emevîler gündüz (beyaz), Abbasîler gece (siyah) renkleri almislardi. Osmanlilar da kan rengini kabul ettiler, Iran'da sofiler tarafindan o kadar saygi görmüs olan gök mavisi, birçok asirdan beri Bizans sarayinin ve devletin seçkin memurlarinin begendikleri renkti. Osmanlilar zamaninda bu renge hiç ragbet gösterilmedigi gibi mavi, Mûsevîlerin pabuç ve serpuslarina tahsis edilmistir. Voynuk teskilati, padisahin tebeasindan olan hiristiyanlardan meydana gelmis bir asker grubu idi ki, seferlerde bayagi hizmetlerde kullaniliyorlardi. Ahirlari temizlemek, atlarin bakimi ve arabalari sürmek bunlarin isi idi. Bu hizmetlerinden dolayi bunlar her türlü vergiden muaf idiler. Osmanli sancaklarinin renginin tanzimi, askerî malikânelerin islahi, voynuklarin tesisi gibi önemli kuruluslar, savasin sonuna dogru vefat eden Lala Sahin'in ölümü üzerine beylerbeyi seçilen Timurtas'in himmeti ile olmustu.

ÇIRMEN ZAFERI

Osmanlilarin Balkanlardaki fetihleri, kisa bir zaman diliminde gerçeklesmisti. Bir bakima 10 yil içinde Gelibolu'dan Sirbisbtan'a kadar gelinmis, Adriyatik Denizi'ne kadar nüfuz ve tesir sahasi kurulmustu. Avrupa, Osmanlilara karsi U. Haçli seferini tertipleyerek Sirp Sindigindan 7 yil sonra tekrar talihini denemek istedi. Bununla beraber bu defa ki kuvvetlerinin eskiye göre biraz daha az oldugu, esas ve temel kuvvetlerin Sirplar tarafindan teskil edildigi anlasilmaktadir. Tarihte Ikinci Meriç veya Çirmen savasi diye anilan bu muharebede Sirp Krali Vukasin ile kardesi veliahd prens Uglesa maktul düsmüslerdi. Eflak (Romanya) prensi ise kaçmisti. Savasin bu sekilde sonuçlanmasi üzerine Sirbistan'da hanedan ve iktidar degismisti. 26 Eylül 1371'de kazanilan bu zaferle, Osmanlilar için Makedonya'nin kapilari açilmisti. Eski idarecilerinin tahakkümünden bikan halk, buralarda yeni bir sistem ve adalet anlayisi getiren Osmanlilari bekliyordu. Zira Sirp ve Bulgarlarin idaresi Bizans'inkinden de kötü idi.

Bu muharebe neticesinde Gazi Evrenos kuvvetleri tarafindan ikinci defa elde edilen Gümülcine'den baska Borla, Iskeçe ve Marolye; Kadiaskerlikten vezirlige yükseltilmis bulunan Kara Halil Hayreddin Pasa tarafindan da Kavala, Drama, Zihne ile Makedonya, Sirp kralliginin mühim sehirlerinden olan Serez ve daha sonra Karaferye zapt edildi.

Sultan I. Murad, Serez ve havalisine Anadolu'dan asiretleri getirip yerlestirmisti. Osmanli Devleti'nin bu iskân politikasi, kurulustan itibaren devam etmekteydi. "Osmanli Devleti, kurulus devrinde konar-göçer Türk asiretlerini yeni alinan bölgelerin Türlestirilmesinde kullandigi gibi, yerlesik ahaliye nazaran savasçi vasiflari, bir disiplin ve teskilât içinde olmalari sebebiyle de anlari fethedilen bu bölgelere nakl etmistir. Nitekim Rumeli fatihi Süleyman Pasa zamaninda asiretlerin Rumeli'ye geçirilip iskân edilmelerinde, feth edilen topraklardan kaçan halkin yerini doldurmak gayesi de kismen rol oynamistir. Bu kabil iskan hareketleri, kurulus

devrinde devletin sik sik müracaat ettigi sürgün usulü ile yapilmakta idi. Bunlarin yanisira sonradan Rumeli'den de Anadolu'ya insan topluluklari nakledilmistir. Osmanlilar'in daha Rumeli'ye geçtikleri andan itibaren Türk topluluklarinin buraya nakledildikleri bilinmektedir. Türk topluluklarinin Rumeli'ye nakledilmeleri sirasinda, devlet tarafindan kendilerine zengin topraklar vermek, bütün akrabalari ile geçecek olanlara ise yurtluk, toprak ve timar gibi imtiyazlar tanimak suretiyle mühaceret tesvik edilmistir. Bu durum, fütuhati tesvik amaci tasidigi kadar, memleketin senlendirilmesi ve iskani gayesini de tasimaktaydi."

Çirmen zaferinden faydalanan Türk akincilari, bir taraftan Adriyatik sahillerini, diger taraftan Yunanistan'a inerek Attika yarimadasini taradilar. Bu sekilde Osmanli Devleti'nin tesir sahasi, hemen hemen bütün Balkanlari içine alan bir genislige ulasti.

Çirmen zaferinin meyveleri derhal toplanmaya baslandi. Bunun için

Sultan Murad, Rumeli fütûhati plânini emin, metin ve seri adimlarla gerçeklestirmeye çalisiyordu. Bu plânin iyi bir sekilde uygulanabilmesi için de gerekli tesebbüslerde bulunuluyordu. Nitekim bu maksatla Evrenos Bey, uc olarak kabul edilen Serez'i kendisine merkez yapti. Fakat daha sonra Bizans Imparâtorunun oglu olan Selanik valisi Manuel, Serez'i ele geçirmek için bir ayaklanma tertipledi ise de bu ayaklanma vezir Halil Hayreddin Pasa tarafindan bastirilmisti.

Bütün bu muvaffakiyetlerden sonra Osmanli kuvvetleri, Vardar nehri vadilerine girerken karsilarinda durabilecek bir kuvvet kalmamisti. Böylece bir buçuk veya iki sene gibi, harp ve devletler tarihi için çok az denebilecek bir sürede Vardar'in dogusundaki yerler Osmanli hakimiyeti altina girmisti. Bu esnada akinci kuvvetleri de Balkan yarimadasinin batisina dogru akinlarina baslamislardi.

Bulgar Krali Sisman ile Makedonya Sirp Krali'nin Samakov'da birlikte maglup olduktan sonra Köstendil'in elden çikmasi beklenen bir hadise idi. Hammer'in ifadesine göre, birçok kaplicasi, hasmetli kubbelerle örtülü on iki kükürtlü suyu, sehrin her tarafina içilecek su dagitan kanallari ve dagdan inen irmaklarla sulanan bahçeleri ile taninan Köstendil, ayni zamanda yakinlarinda altin ve gümüsten para basilan bir yer olmasi bakimindan da dikkat çekerdi. 1372 yilinda Köstendil ile çevresi feth edilerek burada bulunan Bulgar Prensi Çariçe Evdokia'nin oglu Kostantin, her türlü vergiden muaf olma karsiliginda sehrin (Köstendil) anahtarini Sultan Murad'a teslim etti. Böylece Kostantin, Osmanli hakimiyetini kabul ile vergi ve gerektiginde asker vermeyi taahhud etti. Hoca Saadeddin, Köstendil'in fethi ile ilgili olarak sunlari söyler:

"Adaleti ile ülkeleri tutan padisah, Allah'in verdigi destek ile açilan bahtini degerlendirerek cihad töresini sürdürmek ve yeni ülkeler zapt eylemek için bütün tedbirlerini almis bulunuyordu. Devletin gelismesi ile kendi öz benliginde yeni fetihlerin ve özlenen basarilarin belirmis olmasi, onu cihad sancaklarini açma yolunda bütün gayret ve himmetiyle çalismaya yöneltmisti. Rumeli uclarinda cihad yolunda ugrasan iyi niyetli beylerin, ülkeler feth eden padisahi çagirmalari üzerine 773 (M. 1372) yilinin baharinda büyük bir ordu ile tekrar Rumeli yakasina geçti. Ilk is

olarak Lala Sahin'in Köstendil bölgesinde almis oldugu yerleri korumak ve geride kalan topraklar üzerinde kendi bayraklarini açmak için bu bölgeye hareket etti.

Köstendil tekfuru olan Konstantin, ülkesinin genisligi ve ordusunun kalabalikligi ile çevrede taninmis, Bulgar diyarinin hükümdari, altin ve gümüs madenlerinin bulundugu bölgelerin de hâkimi olmakla söhret yapmisti. Gücünün üstünlügüne gururlanarak çevresindeki "mulûke itaat etmez" bagimsizlik arzusu kara kafasindan çikmazdi. Ama ülkeler açan padisahin heybeti yüregine tesir etmekle onun üstün gücü ve kudreti ile kendi ülkesine dogru gelisi, devlet ve ikbal ile üzerine yürüyüse geçtigi haberi kulagina ulasinca, yenilecegini anlamis ye boyun egme yolunu tutmasi gerektigini kavramisti. Bunun için Kostantin, padisahi kendisine layik hediyeler ve degerli armaganlarla karsiladi. Sahip oldugu kalelerin anahtarlarini teslim ederek kulluk yolunda gerekenleri yerine getirdi. Böylece padisahin iltifatini kazanmakla sevindi. Ödeyecegi cizye ve harac ta tesbit edildikten sonra memleketini yönetme görevinin kendisine verildigini bildiren fermani aldi. Zamanin hükümdari da bu basaridan sonra tekrar Bursa'ya döndü."

Osmanlilarin, Makedonya'yi feth ederek Köstendil'e gelmeleri Yukari Sirbistan despotu Lazar Grebliyanoviç'i, Sultan Murad'la anlasmaya zorladi. Lazar, Osmanlilara vergi ile birlikte asker vermeyi de kabul ediyordu. Bu sekilde kral, prens ve despotlarin hakimiyetini taniyarak vergi ve gerektigi zaman muharebelerde yardimci kuvvet vermeleri genis ölçüde fetihlerde bulunan Türk devleti için büyük faydalar ve basarilar temin etti.

PADISAHIN RUMELIYE TEKRAR DÖNÜSÜ

Sultan Murad, Bursa'da bulundugu sirada 774 (1373) yilinda Vize sancak beyi Sirmerd Bey'den bir haber almisti. Bu haberde, Bizans Imparatoru'nun asker göndererek Vize çevresini yagmalamaya ve halka zarar vermeye kalkistigi, ayrica kaleyi almaya yeltendigi bildiriliyordu. Bu istihbarat üzerine hükümdar, derhal ordunun toplanmasini emr ederek sür'atle Gelibolu'dan karsi tarafa geçti. Kuvvetlerini Malkara'da topladi. Lala Sahin, Evrenos Bey ve diger beyler, Malkara'da padisaha iltihak ettiler. Askerin bir kismini Ipsala civarindaki Ferecik kalesinin zaptina gönderip kendisi de Çatalca taraflarina yürüyerek Incegiz ve Çatalburgaz kalelerini aldi. Çatalburgaz hakimi, Incegiz hâkiminin akibetini ögrenmis bulundugundan hisari Sultan Murad'a teslim etti. Bu sebeple de hükümdarin ihsanlarina mazhar oldu.

Tam bu esnada Lala Sahin Pasa'nin da Ferecik kalesini aldigi haberi geldi. Bu haberden kisa bir müddet sonra bizzat Lala Sahin Pasa bir çok mal ve ganimetle padisahin otagina geldi. Sultan, buradan Incegiz yöresinde bulunan Bolonya (Apolonya) kalesini almak üzere hareket etti. Burada on bes gün kadar bir savas oldu. Buna ragmen kale bir türlü düsmüyordu. Sultan, bu kadar önemsiz bir kale ile vakit kayb etmeye degmeyecegini düsünmüs olmali ki, kusatmayi devam ettirmek için orada küçük bir kuvvet birakip oradan ayrilmaya karar vermek üzere iken kale duvarlarindan birinin yikilmak üzere oldugunu ögrenir. Bunun üzerine Padisah,

Lala Sahin Pasa'yi hemen kale üzerine gönderir o da orayi feth eder. Zengin ganimetlerle hükümdarin otagina dönen Pasa, kale halkini yer ve yurtlarinda birakmisti.

Sultan Murad, Bolonya kalesinin duvarlarinin yikilmak üzere oldugu haberini aldigi zaman bir çinar agacina dayanmakta idi. Bu agaç, o zamandan beri "ugurlu Çinar" diye anilir oldu. Fakat Hoca Saadeddin bunun çinar degil kavak oldugunu ve kendisine "Devletlû Kavak" dendigini belirtir ki, "hükümdarin dolastigi yesil çayirlik" ifadesi de bunun kavak olacagini göstermektedir.

Osmanli Tarihi, "Üsküf adi verilen islemeli külahlarin ilk defa kullanilmasini bu muharebe sonunda ulasilan zafer ve Bolonya'nin fethine baglar. Altin tellerle islenen bu külahlar Kapi kullarina tahsis edilmistir. Rivayetler bu olayin söyle gerçeklestigini belirtirler: Kaleyi kusatanlar, pekçok altin ve gümüs ganimetlerle Bolonya'dan çekildikleri sirada hükümdar, askerlerinden birinin basina ve külahinin altina bir tas koymus oldugunu fakat bunu tamamiyla gizleyemedigini görmüs. Bunun üzerine o askeri huzuruna çagirarak beste biri hazineye ait olan degerli bir seyi gizlemeye çalismasini ayiplar. Hoca Saadeddin Efendi bu hadiseyi anlatirken söyle der: "Sipahi, padisahin keremine ve ulu tutumuna güvendiginden lütuf ve ihsaninin genisligine, himmetinin bolluguna inandigindan gizledigi sirri açikladi ve kaptirmak korkusuyla sakladigi tasi meydana çikardi. Sonra söyle dedi:

"Sahimin devleti, ben, yoluna toprak olana bu sevinç külahini giydirmekle mutlu kilmistir. Onu baskasinin elinden kurtarmak için böyle yaptim" demisti. Bu açik sözler, bas taci edilecek bu dogruluk, o kiymetli tac kadar degerli davranis, keremli olmayi seven sah, yüceler yücesi padisah katinda deger bulmus, kerem dolu yeller lütûf denizlerini dalgalandirmis ve o altin taci (tas) anilan gaziye armagan etmesine sebep olmustu." Padisah, tasi askere biraktiktan sonra bunun bir hatirasi olmak üzere de muhafizlari ile subaylarinin bundan böyle sirma islemeli külah giymelerini emretti. Sultan Murad'in elbisesi satafatli degildi. O zamana kadar Germiyan fabrikalarinda yapilmis kumaslardan kirmizi renkli kaftan ve cübbe giyerdi. Basina da yine ayni bölgede islenmis beyaz renkte ince bir bez sarardi. Fakat sonradan bu basligini degistirmisti.

Tarihlerde verilen bu bilgilerin dogrulugunu tesbit, biraz zor görünmektedir. Hoca Saadeddin'in ifadesine göre muhtemelen o kilik kiyafet o günlerde yayilmis olabilir. Üsküfün, Gazi Süleyman Pasa'nin bir bulusu oldugu kesindir.

Osmanli akinlari Rumeli'de devam ederken padisah, devletin iç ve dis siyasetini belli bir ölçü dahilinde tarassut ediyordu. Padisahin uyanik ve keskin bakisi, gerek Anadolu, gerek Bizans ve Balkanlarin siyasî ve ictimaî düzensizligini, avucunun içi kadar açik görüyor, onun için de çapraz menfaatlerin ugras meydani olan Rumeli cografyasini tepeden inme bir müdahale ile önce siyasî ve askerî mânâda ele geçirmek sonra da ictimaî ve medenî alanda yeni bir nizama tabi tutmak zaruretini hissediyordu.

Bu dönemde Orta Avrupa olsun, Balkanlar olsun, birbirlerini disleyen, kemirip kanini içen düsman unsurlarin kaynasip çarpistigi bir sel yatagi haline gelmisti. Hele gittikçe kabugunun içine büzülen Bizans Imparatorlugunda, debdebe ve tesrifattan ibaret kalmis ülkesiz bir imparator vardi ki, bir yandan Osmanlilara boyun egerken, bir yandan da o bitip tükenmez iç kavgalari, kanli didismeleri vahset ve zulüm aliskanligi tarihî ve an'anevî dekoru içinde bütün dehsetiyle devam etmekte bulunuyordu. Baska bir ifade ile Bizans kötü idare ediliyordu. Nitekim tarihçi Dukas, Imparator Ioannis Paleologos'u su cümlelerle tavsif ederken bir hakikata parmak basmis oluyordu.

"Imparator Ioannis, budala idi. Yalniz kadinlarin güzel veya çirkin olup olmadiklarini ve kimin karisi bulundugunu ve nasil ele geçirecegini bilirdi. Diger hususat için memleketi gelisi güzel idare ederdi."

BALKANLAR'DAKI FETIHLER

Sirp Sindigi zaferinden sonra Balkanlar'daki uc bölgelerini sag, orta ve sol kanatlara bölen Sultan Murad, üç koldan fetih hareketlerini baslatti.

Sag kanat yani dogu sinir bölgesi dogrudan dogruya Sultan Murad'in kendi komutasi altinda idi. Sol kanat yani bati bölgesi komutani Evrenos Bey, orta kol komutani ise Kara Timurtas Pasa idi.

1365 yilinda Dalmaçya kiyilarinin güneyindeki Dubrovnik (Raguza) Cumhuriyeti, Osmanli himayesini kabul eden bir muahede imzaladi. Ticaretle ugrasan bu küçük Slav cumhuriyetinin ileriyi görebilmesi, onun asirlarca devam edecek olan hayatini garanti altina almasina sebep olmustu. Osmanlilar, yillik vergi karsiliginda bu devletçigin iç islerine karismadiklari gibi onu ortadan kaldirip ilga da etmediler. Dubrovnik'in himaye altina alinmasi ile Türkler, Adriyatik denizine dayanmis oluyorlardi. Halbuki bu esnada daha Akdeniz'e çikmamislardi.

Gümülcine'yi ikamet merkezi olarak seçen Gazi Evrenos Bey, Sirp Sindigi'dan kisa bir müddet sonra Serez'i zapt etmisti. Fakat henüz Drama ile Kavala, Bizans'in idaresinde idi.

Sultan Murad, Sirp Krali Stefan Dusan'in ölümünden sonra Bulgar Prensi Ivan Aleksandr tarafindan alinan Trakya'nin Karadeniz kiyilarini denetimi altina aldi. Böylece Bizans'in Avrupa ile olan son karayolu bagi da kesildi. Bizans Imparatoru bu duruma bir çare bulabilmek için Roma'ya gitti. Dört kardinal huzurunda ve Saint Plerre Kilisesi'nde Ortodoks mezhebinin sapikliklarindan tevbe ve istigfar edip Latin Kilisesi'nin (Katolik) evladi oldu. Buna karsilik olarak da Papa, Bati dünyasindan kendisi için büyük ölçüde yardim temin edecegi vaadinde bulundu.

Fakat bu merasim, sahsî menfaatlerin disinda samimi bir alis veris degildi. Bunun en belirgin delili ise Imparator'un Bizans'a döndügü zaman, gittiginden daha da eli bos kalmasi ve ümid ettigi yardimdan bir zerre dahi bulamamasi idi. 1369'da Roma'da resmen Katolik olan Imparator, Istanbul'a döner dönmez tekrar Ortodoks mezhebine

döndü. Böyle siyasî manevralar ile padisahin itimadini da büsbütün kayb eden Bizans Imparatoru, daha da zebun ve çaresiz kalmis bulunuyordu.

Bu asirlarda Ortodoks ve Katolik mezhepleri arasinda münaferet ve çekisme o dereceye varmisti ki, bir Ortodoks, Türk idaresini Katolik idareye tercih ediyordu. Katolikler için de durum bundan pek farkli degildi.

1367'de Kara Ali Bey oglu Timurtas Pasa, Tunca üzerindeki Yanbolu'yu, Lala Sahin Pasa ise Samakov'u aldi. Samakov, Sofya'nin 50 km. kadar güneydogusunda idi. Sultan Murad da 1368'de Hayrabolu'yu, 1369 yilinda Kirkkilise (Kirklareli), Pinarhisar ve Vize'yi Bizanslilardan geri aldi. Buralar daha önce feth edilmis olmalarina ragmen bir ara Bizans tarafindan tekrar isgal edilmislerdi. Bölgenin bu önemli sehirlerinin yeniden Osmanlilarin idaresine geçmesi üzerine, Bizans'in elinde Trakya'da fazla bir sey kalmadi.

Tuna nehrinden Rodop Balkanlarina kadar orta ve güney Bulgaristan ile Osmanli fetihlerinden önce de kismen Trakya'ya sahip olan Bulgar Krali Yuvan Sisman, Osmanlilarla basa çikamayacagini anlayinca onlarla baris antlasmasi yapti. Böylece Osmanli himayesini benimsedigi gibi vergi vermeyi de kabul etmek zorunda kaldi. Bu arada Kral Sisman, kizkardesi prenses Marya'yi da Sultan Murad'la evlendirmek suretiyle akrabalik tesis etmek ve bu sayede Osmanlilarin gücünden de istifade etmek istiyordu. Gerçekten de Sisman, kendisine muhalefet edip Macarlari Vidin'e sokmus olan kardesi Stratisimir'e karsi Murad'la Ulahlardan yardim alarak Vidin üzerine gitmisse de muvaffak olamadi. Bu siralarda Türklerin, Bulgaristan fütuhati devam etmeye kararli görünüyordu. Bu durumu gören ve daha önce devlet merkezi olan Tirnova'ya gelmis olan Bulgar Krali Sisman, Sirbistan Krali ile anlasarak birlikte Osmanlilar üzerine hücum etmeyi kararlastirdilar. Lala Sahin Pasa, bu orduyu perisan etti. Bu Çamurlu meydan muharebesi ile Kuzey Bulgaristan kapilari da Türkler'e açilmis oldu.

SULTAN MURAD'IN ANADOLU SIYASETI ve YILDIRIM BÂYEZID'IN EVLENMESI

Birinci Murad'in, savas günlerinde oldugu gibi baris zamanlarinda da yegâne emeli, Avrupa ve Asya'da fetihleri devam edip sinirlarini genisletmekti. Bu sebeple o, Rumeli'deki hâkimiyetini saglamlastirirken, Anadolu birligini saglamak gayesiyle de buradaki beylikleri de topraklarina katma siyaseti güdüyordu. Fakat bunu gerçeklestirmek için Anadolu'daki beyliklerle çatismaya girmemeye ve barisçi bir siyaset takip etmeye azamî dikkati gösteriyordu: Bu siyaseti büyük bir maharetle uygulayan Sultan Murad, Karaman ogullarinin tehdid ve tazyiki karsisinda Osmanlilara dayanmak ihtiyacini duyan Germiyan oglu Süleyman Sah (1361-1387)'in arzusu üzerine oglu Bayezid'i, Süleyman Sah'in kizi Devlet Hatun ile evlendirdi. Tarihî kaynaklarimizda uzun uzadiya anlatilan ve hakkinda teferruatli bilgi verilen bu evlilik, Süleyman Sah'in arzusu üzerine olmustu. Buna göre Süleyman Sah, oglu II. Yakub Bey'i yanina çagirip kendilerinin ve memleketlerinin Karamanlilardan korunmasinin güç oldugunu, bu yüzden Osmanlilar ile yakinlik kurmayi düsündügünü, bunun için de kizi Devlet Hatun'u Murad'in oglu Bâyezid'e vermeyi

düsündügünü söylemisti. Yakub Bey, yasli babasinin bu teklif ve arzusunu kabul etmis olmali ki, Sultan Murad'a, Ishak Fakih adinda saygi deger bir kisi ile Germiyan ülkesinin bazi ileri gelenlerini elçilikle görevlendirip gönderirler.

Her ne kadar Hammer, "Bu sebeple büyük oglu Yildirim Bâyezid'e komsusu Germiyan hâkiminin kizini almak istedi. Bu evlilik, padisahin arzularina pek uygun düsüyordu. Çünkü genç prenses çeyiz olarak kocasina babasinin en güzel yerlerini getiriyordu" diyorsa da o günün sartlari ve gittikçe yildizi parlayan Osmanlilarin durumu düsünülünce bu teklifin bizzat Germiyan Beyi Süleyman Sah'tan gelmis olmasi yadirganmamalidir. Bununla beraber bu meselenin daha önce gayri resmî olarak görüsülüp konusuldugu, ancak her iki tarafin arzusunun açikça ortaya konmasi üzerine erkek tarafi olarak ilk resmî tesebbüsün Sultan Murad'dan geldigini düsünebiliriz.

Germiyan Beyi Süleyman Sah'in elçisini, Edirne'de kabul eden Sultan Murad, onun getirdigi kiymetli hediyeleri kabul ettikten ve onu ülkesine gönderdikten sonra dügün hazirliklarina baslamak üzere kendisi de Bursa'ya gelir. Ilk is olarak bu mutlu ve neseli dügüne katilmak için Müslüman hükamdar ve beylere davetiyeler götürmek üzere elçiler gönderir.

Hicrî 783 (1381) yilinda gerçeklesen bu dügünle ilgili olarak kaynaklar, su ortak bilgileri vermektedirler: Murad , kizi istemek üzere Kütahya'ya Bursa kadisi Hoca Mahmud Efendi, Kapi kullarindan Emir-i âlem Aksungur Aga, Samsa Çavus'un oglu Çavusbasi Demirhan, Yildirim Bâyezid'in dadisi ile Kadi Mahmud Efendi'nin ve Aksungur'un eslerini (zevcelerini) gönderdi. Süleyman Sah da Cemaleddin Ishak Fakih'i bir heyetle I. Murad'a gönderdi. Ishak Fakih bu heyetle giderken yaninda pek çok hediyeler de götürmüstü. Bu hediyelerin içinde meshur Germiyan atlari, Denizli bezleri, altin ve gümüs gibi gayet kiymetli esya bulunuyordu. Her iki taraf da kendi memleketlerinde tantanali bir sekilde dügün yapmislardi. Murad'in Bursa'da yaptigi dügün hakkinda kaynaklarda bir hayli bilgi bulunmaktadir. Bu bilgi sayesinde o günün örf, adet, kültür ve folkloru hakkinda önemli sayilacak malumata sahip oluyoruz. Bu da bize dönemin ekonomik, sosyal ve siyasî vaziyetini gösterme bakimindan önem tasimaktadir. Buna göre dügün söyle olmustur:

"Hazirliklar tamamlandi. Etrafin beylerine davetçiler gönderdiler. Karamanoglu, Hamidoglu, Menteseoglu, Saruhanoglu, Kastamonu'da Isfendiyar ve Misir Sultanini davet ettiler. Kendi ülkesindeki sancak beylerini de çagirdilar. Evrenos Gazi'yi de davet ettiler. Ondan sonra dügüne basladilar. Etrafin elçileri geldiler. Beylerden hediyeler getirdiler. Iyi atlar, katarla develer ve fevkalade seyler getirdiler. Herkes âdet üzre hediyesini verdi. Herkes mertebesine göre yerli yerinde oturdu. Misir Sultani'nin elçisi dahi gel-di. O da hediyesini (saçu) takdim etti. Ona bütün elçilerin üstünde yer gösterdiler, oturdu. Bunlar, tamam olup oturduktan sonra izin verildi. Kendi sancak beyleri geldi. Hepsi mertebesine göre hediyelerini arz ettiler. Evrenos Gazi'nin hediyeleri ileri geldi. Yüz kul ve yüz kizoglan cariye. On oglanin elinde içi flori dolu on gümüs tepsi. Ve on oglanin elinde dahi on altin tepsi ve seksenin elinde gümüs ibrik ve gümüs masrapa. Elhasil bunlarin her birinin eli bos degildi. Bütün etraftan gelen elçiler hayrette kaldilar ki, bu hanin bir kulu böyle büyük hediyelerle

geldi. Murad Han Gazi gör ki neylese gerektir? Evrenos Beyin getirdigi kullan, karavaslari (câriye) etraftan gelen bu elçilere taksim etti. Etrafin elçilerinin getirdigi atlari da Evrenos'a verdi. Gelen paradan bir kismini da Evrenos'a verdi. Kalanini bilgin ve yoksullara dagitti. Kendisine bir sey birakmadi.

Bu dügün kim Murad Han etti kardas

Yayildi sofralar döküldü çok as

Bir ay tamam yenildi nimetler

Fakir ü gani vü hem yedi evbas."

Sultan Murad, gelini almak üzere Bursa kadisi Hoca Efendi'yi, Sancaktari Aksungur'u, Samsa Çavus'un oglu Çavusbasi Demirhan'i, kadi efendi ile sancaktarin eslerini ve Yildirim'in dadisini bin kisiden fazla bir birlikle Kütahya'ya gönderdi. Sultanin temsilcileri Kütahya'ya yaklasinca Germiyanoglu Süleyman Sah, ülkesinin ileri gelenlerini karsilayici olarak göndererek agirlamada, ikram ve iltifatta bulunmus, gereken saygiyi eksiksiz yerine getirmisti. Misafirlerin her birini durumlarina göre bir konaga indirmis ve herkesin degerine göre uygun yerler göstermisti. Bu suretle ziyafetler çekilmis, ev sahipliginin gerektirdigi bütün görevler hakkiyla yerine getirilmisti. Bundan sonra da dügün ve nikah törenlerine baslandi. Nikah, ser'-i serif üzere kiyildi. Nikahtan sonra kizini gelin olarak veren Süleyman Sah, çeyiz olarak sunulan Kütahya, Simav, Egrigöz (Emet) ve Tavsanli'nin devir tarihini de belirterek Çasnigirbasi Pasacik Aga'yi da yanlarina vererek gönderdi. Aksungur Aga, teslim alinacak kalelerin muhafaza tedbirlerini aldiktan sonra hep birlikte padisahin otagina (Bursa) dogru yola koyuldular. Bursa'ya yaklastiklari zaman devletin ileri gelenleri, padisahin yakinlari ve davetliler, sevinç içinde onlari karsilayip sultanin sarayinda harem dairesine indirdiler.

Gerçek gayesi, Rumeli fütuhatini daha batilara götürmek olan Sultan Murad, bir taraftan bu plânini uygularken bir taraftan da Anadolu'da birligi kurmaya gayret ediyordu. Bununla beraber mümkün mertebe Anadolu'da savas yapmadan bunu gerçeklestirmek istiyordu. Zira Anadolu'daki beyliklerin sakinleri de müslümandi. Bunun için de bazi tedbirlere basvuruyor ve çareler düsünüyordu. Bu gayesinin gerçeklesmesi için akrabalik tesisine gayret ediyordu. Nitekim Kütahya, Simav, Egrigöz (Emet) Ve Tavsanli'nin Osmanli idaresine geçmesi bu akrabaliklardan biri vasitasi ile gerçeklesmistir ki bu da, bir zamanlar babasi Orhan Gazi'ye kafa tutmus olan Germiyanoglu'nun, daha önce pençelestigi adamin oglu ile hos geçinmekten baska çaresinin olmadigini anlamasi ile mümkün olmustur. Germiyanoglu, er geç Osmanli hududlari içine girmesi mukadder olan topraklarini pâdisaha, kizini da sehzâdesi Bâyezid'e vermek suretiyle siyaset sahnesinden sessizce uzaklasmaya ve sakin bir hayat yasamaya baslamisti.

Mükrimin Halil Bey, Osmanlilara verilen yerler arasinda zikredilen Kütahya'nin, beyligin merkezi olmasi hasebiyle verilemeyecegini ileri sürmekte ise de arsiv belgeleri, Kütahya'nin da verildigini göstermektedir. Nitekim Süleyman Sah da

buranin verilmesi üzerine Kula'ya çekilmistir. Süleyman Sah, Karaman ogullarindan korunmak için beyligin devaminin bu yolda mümkün olacagini görmüstür. 1381 yilinda yapilan dügün dolayisiyla çeyiz olarak verilen bir kisim Germiyan topraginin tesbiti "Tapu Tahrir Defterleri"nden de mümkün olmaktadir.

BAZI SEHIRLERIN HAMID OGULLARI'NDAN SATIN ALINMASI

Anadolu Beylikleri arasinda padisahin tasavvurlarini sezerek Germiyanoglunu takib eden Hamideli Emiri de Germiyan'la Karaman arasindaki topraklarini satmak suretiyle hem izzet-i nefsini kurtarmis, hem de boy ölçüsemeyecegi bir rakibin karsisinda haddini bilerek zararli çikmamistir. Yildirim Bâyezid'in dügününün sonunda misafirlerin dagilmasi esnasinda Murad Hüdavendigâr, Hamideli Beyi olan Hüseyn'in elçisine Hoca Saadeddin'in dili ile "Biraderim Hüseyin Bey'e bizden selam edüp diyesin ki aramizda olan sevgi ve dostluk ve birlik geregi bir iltimasimiz (istegimiz) vardir. Kabul ettigini bildiren cevabini ve bununla ilgili haberi bekledigimizi bileler." Bundan sonra Karaman beylerinin kendi ülkesine karsi iyi niyet ve dostluk beslemedigini, Karaman tarafinda, Hamideli'ne bagli birçok kale, sinirlarimizin korunmasi bakimindan bize gerekmektedir dedikten sonra o kalelerin usulünce satilip kendi mülkleri haline getirilmesini ister. Bu sayede de ikisi arasinda (Osmanli-Hamideli) yeniden kuvvetli dostluk baglan kurulmus olsun. Bu dönemde Hüseyin Bey de zaman zaman Karamanlilarin saldirilarina ugramakta ve onlardan zarar görmekte idi. Simdi Sultan Murad'in ne demek istedigini anlamis ve onun komsusu olmayi ister olmustu. Fakat, kararlastirilmamis olan satis meselesi öylece duruyordu. Bu esnada Sultan Murad, Kütahya'yi ziyaret etmek üzere yola çikmisti ki, Hamid eli hakimi Hüseyin Bey, padisahin bu geziyi kendi ülkesini ele geçirmek için tertipledigini sanarak biraz önce sözü edilen konuyu tekrar ele alarak padisaha satma isine razi olduguna dair haber gönderdi. Bu haber padisaha ulasinca, Beysehir, Seydisehir, Yalvaç, Karaagaç ve Isparta kalelerini satin almak üzere temsilcisini göndererek bu kaleler için epeyce bir para (80000 altin) öder. Hüseyin Bey, sözünden dönmeyerek anilan para karsiliginda isimleri zikr edilen kaleleri satmaya karar verir. Sultanin temsilcisi ile kanunlara uygun olarak Müslüman kadilarin imzalari ile satis akdi gerçeklesmis olur. Böylece bu sehirler de Osmanli Devleti'nin idaresine girmis oldu. Bu sehirlerin Osmanli idaresine girmesi ile Osmanlilarin Anadolu'daki varliklari daha iyi bir sekilde hissedilmeye baslandi. 783 (M. 1381) tarihinde gerçeklesen bu satis muamelesinden sonra Sultan Murad, adi geçen kalelere, kendi adamlarim yerlestirerek oralari timar haline getirdikten sonra Bursa'ya tekrar döner.

Görüldügü gibi Bâyezid'in evlenmesi, Osmanli Devleti'ne genis ve zengin bazi topraklari baglamisti. Yine bu evlilik törenleri esnasinda Hamideli hakimi Hüseyin Bey'den Karaman'a komsu olan alti sehir alinmisti. Öyle anlasiliyor ki, Hüseyin Bey, baslangiçta buralari vermek istememekteydi. Fakat padisahin gücü karsisinda duramayacagini anlayinca bu sehirleri satmak zorunda kalmisti. Bu satis isinden sonra Anadolu'da Selçuklu topraklarini bölüsen beyliklerden üçü, beyliklerinin Osmanli Devleti idaresine girdigini görmüs oluyorlardi. Bunlar, Karesi, Germiyan ve

Hamideli beylikleri idi. Bunlardan ilki Orhan Gazi'nin fetihleri ile, ikincisi kizinin Bâyezid ile evlenmesi ile, üçüncüsü de satisla olmustu.

OSMANLI-CANDAROGULLARI MÜNASEBETLERI

Candarogullari'nin, Osmanli hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmasi, Anadolu birliginin kurulmasi bakimindan atilmis önemli bir adimdir. Kastamonu, Sinop ve çevrelerinde bir beylik kurmus olan Candarogullari, aslen Türkmen bir ailedendir. Beyligin kurucusu Semseddin Yaman Candar'dir.

Osmanli Devleti'nin, Balkanlar'da giristigi sistemli ve planli fetihlerden sonra Anadolu'da Germiyanogullari ile Hamidogullari'na ait bazi yerlere sahip olmasi, Candarogullari tarafindan endise ile karsilaniyordu. Candaroglu Beyi Kötürüm Bâyezid (Celaleddin Bâyezid Bey), babasi Adil Bey'in vefati üzerine hükümdar olmustu. Çok sert ve hasin bir kimse oldugu anlasilan Celaleddin Bey zamani, iç ve dis gaileler sebebiyle huzursuzluk ve mücadeleler içinde geçmisti. Celaleddin Bey, memleketinin idaresini en çok sevdigi oglu Iskender Bey'e vermeye mütemayildi. Bu durumu fark eden büyük oglu Süleyman Sah, babasinin bu arzusuna içerleyerek kardesini öldürüp ortadan kaldirmak için firsat kollamaya basladi. Bu firsati yakaladigi anda da kardesi Iskender'i Öldürmüstü. Osmanli tarihlerinde Kötürüm Bâyezid diye anilan Celaleddin Bâyezid'in sert ve hasin tavrini ortaya koymasi bakimindan, ehemmiyet arz eden bir hadiseyi burada zikr etmek gerekir. O, oglu Iskender'i öldüren büyük oglu Süleyman'in, biri kiz digeri erkek iki çocugunu, yani kendi torunlarini öldürmekten çekinmemistir.

Gerçi Kötürüm Bâyezid, baslangiçta Sultan I. Murad'a itaatini arz etmekle beraber, gittikçe büyüyen Osmanli tehlikesi karsisinda yakin komsulari ile de iyi münasebetler kurmaya çalismakta idi. Daha önce de temas edildigi gibi Kötürüm Bâyezid, tahtini küçük oglu Iskender'e birakmak niyetinde idi. Fakat büyük oglu Süleyman, kardesi Iskender'i öldürerek babasina isyan etmisti. Bu isyan esnasinda Süleyman, Osmanlilara siginip onlardan yardim istemisti. Sultan I. Murad tarafindan bu yardim istegi kabul edilmis olacak ki, Osmanli kuvvetleri Kötürüm Bâyezid üzerine harekete geçmisti. Süleyman, Osmanli kuvvetleri ile Kastamonu'ya gelmis babasiyla harb ederek onu Sinop'a siginmak zorunda birakmisti. Hicrî 785 (M. 1383) yilinda cereyan eden bu hadise üzerine Candarogullari Beyligi, merkezleri Sinop ve Kastamonu olmak üzere ikiye ayrilmisti. Bununla beraber Süleyman'in hükümdarligi uzun sürmemisti. Durumu, Anadolu birligini saglamak bakimindan kendi hesabina uygun gören Sultan Murad, Süleyman Pasa'yi tevkif ederek Candar Beyli'ginin Kastamonu subesini ülkesine ilhak eder. Fakat Sultan Murad'in bu hareketi, Süleyman Bey'e bagli olan Kastamonu halki tarafindan iyi karsilanmamistir. Bir firsatini bulup Osmanlilarin hapsinden kaçan Süleyman Pasa, kendine bagli taraftarlarini topladiginda Osmanli kuvvetleri Kastamonu'dan ayrilmaya mecbur olmuslardi. Böylece Süleyman Pasa tekrar hükümdarligina kavusmus oldu. Fakat durumu dikkatle izleyen Süleyman Pasa'nin babasi Kötürüm Bâyezid, Sinop'tan gelerek Süleyman Pasa'yi firara mecbur etmisti. Süleyman Pasa, Sultan Murad'dan tekrar yardim istedi. Sultan Murad, onu tekrar himayesi altina aldi. Sultan Murad,

bununla da yetinmeyerek onu Osmanli hanedanina damat yapti. Süleyman, bu akrabalik ve himaye sayesinde Kastamonu'yu tekrar ele geçirdi. Bundan sonra Osmanlilarla dost geçinen Süleyman, Osmanlilarin gerek Balkanlar'da gerekse Beylikler üzerine yaptiklari seferlerde yardimci kuvvet göndermekten geri kalmadi.

Görüldügü gibi, Osmanli hükümdari I. Murad'in yardimiyla beyligini sürdüren Süleyman Pasa, Osmanlilarla dost geçindi. Bu sebeple Birinci Kosova muharebesinde ve onu takiben Yildirim Bayezid'in hükümdarliginin ilk senelerinde Anadolu beylerinin Osmanlilar aleyhine olan hareketlerinde o, Bâyezid'e yardimda bulundu.

SEHZÂDE SAVCI ISYANI

Osmanli tarihinde, ilk ciddi taht kavgasi olarak gösterilen bu isyan hakkinda Osmanli ve Bizans tarihleri arasinda farkli görüsler bulunmaktadir. Yeri, zamani ve hatta Savci Bey'in o zamanki yasi hakkinda degisik görüsler bulunmasina ragmen bu olay, ileride meydana gelecek olan ve "kardes katli"ne sebep olacak olaylara öncülük etmesi bakimindan önemli bir olay olarak kabul edilmesi gerekir. Sultan Murad'in üç oglundan biri olan Savci Bey'in, babasina karsi ayaklanmasi, Osmanlilari oldugu kadar Bizansi da ilgilendiriyordu. Çünkü bu isyanda Bizans Imparatoru Ioannes'in büyük oglu Andronikos da bulunmaktaydi. Zira imparator, Selanik valiliginde bulunan ikinci oglu Manuel'i, saltanat ortagi yapmayi düsünmüstü. Böylece büyük oglu Andronikos'un hakkini ondan daha küçük olan kardesine verecekti. Bu, Andronikos'un kizmasina ve ondan intikam almasina sebep olmustu. Bu sebeple her ne pahasina olursa olsun imparatorlugu ele geçirmeyi düsünüp firsat kolluyordu. Bu firsat, babasinin kendisini vekil birakarak Sultan Murad ile birlikte bazi âsi beyleri cezalandirmak üzere Anadolu'da bulundugu bir sirada ele geçmisti. Tam bu esnada Sultan Murad'in, Edirne'de yerine vekil biraktigi Sehzâde Savci ile birleserek babalarinin aleyhine bas kaldirdilar. Bu hadiseden haberdar olan Sultan Murad, derhal Rumeli'ne geçerek Istanbul yakininda asi kuvvetleri bozguna ugratir. Dimetoka'ya kaçan Savci'yi da yakalatarak gözlerine mil çektirir. Buna karsilik Imparator Ioannes, istemeyerek de olsa oglunun gözlerini tamamen kör olmayacak sekilde kaynar sirke ile yaktinr. Hammer'in ifadesine göre Ionnes bunu Sultan Murad'in baskisi üzerine yapmak zorunda kalmistir.

Osmanli tarihlerinde bu olay daha farkli bir sekilde verilmektedir. Buna göre yeni ülkeler feth etmek üzere Rumeli'ye geçen Sultan Murad, büyük oglu Bayezid (Yildirim)'i, güvenlik ve huzur kaynagi olmak, bakimli ülkeleri korumak göreviyle Anadolu hududunda, Germiyan vilayetinde birakip Kütahya'da oturmasini uygun görmüstü. Ortanca oglu Yakub Çelebi'yi Karesi vilayetinde, küçük oglu Savci Beyi de Bursa muhafizliginda birakmisti. Savci Bey, gençlik heyecani ve atilganligi ile basina buyruk olmak, diledigini yapmak hevesine kapilmisti. Onun bu toylugunu, bazi kötü arkadaslari da desteklemislerdi. O da bu düsüncelere kanarak babasina karsi bas kaldirmisti. Böylece padisahlik sevdasina düsmüstü. Tahta oturdugunu ilan ederek kendisine bagli olanlara hazineyi dagitti. Bu tutumuyla bazi eskiyayi yanina çekmis ve ülkeyi istedigi sekilde idare etmeye baslamisti. Hatta adina hutbe okutarak çevresine karsi saldirilara baslamisti. Bütün bunlar, padisahin kulagina ulasinca o da

Edirne'den hareketle bu büyük fitneyi bastirmak ve bu fesad atesini söndürmek üzere Bursa'ya dogru yürüdü. Olayin kansiz bir sekilde ortadan kaldirilmasi için de söyle bir plan tasarlanmisti. Savci Bey'in hareket ve tutumundan habersizmis gibi davranilacak, Biga çevresinde büyük bir sürek avi tertiplenecek. Savci Bey de Bursa'dan çikip padisahi ve ordusunu burada karsilayacakti. Böylece baba, bu yigit oglu ile Biga'da at kosturacak ve avlanacakti. Çikartilan bu ferman sehzadeye ulasinca o, verilen emre itaat etmemis, çevresinde ordu toplayip savas hazirliklarina baslamisti. Onun bu tutumu padisaha bildirilince hükümdar derhal Bursa üzerine yürümeye karar verdi. Savci Bey ise yandaslari ile birlikte padisahla savasmak üzere Bursa'dan çikip Kite ovasinda babasini karsilar. Sonuçta hükümdara bagli olan askerlerin gayreti ile sehzâdeye bagli olan eskiya grubu hezimete ugrayip dagilip kaçar. Sehzâde de yakalanip padisahin huzuruna getirilir. Suçunu kabul edip özür dilemesi gerektigi ve bu sayede babasinin kendisini af edecegi bildirildigi halde o böyle bir yola girmemis, aksine sert ve gerçek disi sözlerle babasina karsi gelmeyi sürdürmüstü. Bunun üzerine gözlerine mil çekilerek kör edilmisti.

Böylece Andronikos ve sehzade Savci Bey gailesini ortadan kaldiran Sultan Murad, bu sefer baska bir olayla mesgul olma zorunda kaldi. Bu da dogrudan dogruya Bizans ile ilgili bir hadise idi Bu olay, o dönemlerde Bizans'in, Osmanlilar karsisindaki durumunu ortaya koymasi bakimindan da dikkat çekmektedir. Hammer bu olayi bize su ifadelerle nakl etmektedir: Imparatorun oglu Manuel, vali bulundugu Selanik'e yakin olan Serez'i Osmanlilarin elinden alma tasavvurunda bulununca padisah, onun bu hainligini, veziri Hayreddin Pasa'yi Selanik'i almakla görevlendirmek suretiyle karsilamistir. Manuel de ölü veya diri ek geçirilecekti. Manuel, kendi kuvvetinin üç misli olan bu askere karsi koyamayacagini anlayinca sehri yüz üstü birakip deniz yolu ile Bizans'a dönmüstü. Fakat imparator, yeniden Murad'in süphesini çekmek ve hiddetine ugramak korkusuyla firari ogluna siginma hakki tanima cesaretini gösteremedi. Bunun üzerine Manuel Midilli'ye siginmak istediyse de, adanin Ceneviz valisi de onu kabule cesaret edemedi. Sonunda Manuel, her seyi göze alarak padisahin affina ve büyüklügüne bas vurdu. Ümidi de bosa çikmadi. Sultan Murad, düsmaninin kendisine güvenmesinden haz duyacak kadar yüksek bir ahlakî fazilete sahipti. Manuel'i karsiladi. Hareketinden dolayi yumusak sözlerle onu ayiplamakla yetindi. Manuel de hatasini kabul ederek suçunun bagislanmasini istedi. Padisah da onu bagisladi. Hatta daha da ileri giderek daha önce kendisini kabul etmeyen babasinin yanina yolladi ve onu iyi karsilamasini istedi.

Iste bu zamanlarda Osmanlilarin güç ve kuvvetleri o derece yüksek ve Bizans'in kuvveti o kadar gevsek idi ki; Imparator, kendi ogluna bile devlet merkezinin kapilarini müttefikinin izni olmadikça açamiyordu.

Sultan Murad'in en degerli ve teskilatçi komutanlarindan biri olan ve son zaferi olmak üzere Selânik'i Osmanli ülkesine katmis bulunan Hayreddin Pasa'nin ölümü, bu siradadir. Hayreddin Pasa, vefati tarihi olan 10 Zilhicce 789 (22 Aralik 1387) da padisahin yaninda olmayip Rumeli'deki ordunun basinda idi.

Çandarli Halil Hayreddin Pasa, ordusu ile Yenice-i Vardar'da bulunurken hastalandigi için Serez'e nakl edilmis ve orada vefat etmis ise de cesedi Iznik'te defn edilmistir. Türbesi Iznik surlarinin disinda Lefke kapisina yakin bir mezarligin ortasindadir. Halil Hayreddin Pasa vefat edince geride Ali, Ilyas ve Ibrahim isimlerinde üç erkek evlat birakmisti. Müstakimzâde, Osmanlilarin üçüncü veziri olarak gösterdigi Halil Hayreddin Pasa'nin ilim ve fazlindan bahseder. Onun, Celaleddin Kazvinî'nin belagat ilminden Telhisu'l-Miftah adli eserini serh eyledi yazar. Gerek Osmanli, gerek yabanci tarihlerdeki kayitlardan Hayreddin Pasa'nin çok degerli ve teskilatçi bir devlet adami ve muktedir bir komutan oldugu anlasiliyor. Filhakika bu zat, idarî, askerî, malî ve siyasî sahalarda ve Osmanli Devleti'nin kurulmasinda birinci derecede rol oynamistir. Iznik'te Yesil Cami adindaki camisi ve yine orada eski ve yeni imâret denilen iki imâreti, Gelibolu ve Serez'de de camileri vardir. Halil Hayreddin Pasa'nin vefati üzerine padisahin yaninda bulunan büyük oglu Ali Pasa vezir olur.

Devletin, dirayetli ve maharetli bir generali; akilli, zeki ve tedbirli bir veziri olan Hayreddin Pasa, kendisinden daha asagi bir derecede bulunmayan ve hatta bazi yönleri ile kendisinden çok daha üstün olan bir padisahin veziri idi. Fetihlerin gerçeklesmesi ve devletin gelismesinde el ele veren bu iki kisi, basarili bir grafik sergilemislerdir.

Gerek Rum, gerekse Osmanli tarihçileri arasinda Hayreddin Pasa ile ilgili en fazla belge birakanin, Halkondil oldugu söylenir. Bu tarihçi, bu söhretli zatla ilgili vesikalar arasinda, Sultan Murad ile Hayreddin Pasa arasinda geçen su konusmayi nakl eder:

Hayreddin Pasa bir gün Sultan Murad'a der ki:

— Efendimiz, ordularinla arzu edilen bir amaca erisebilmek için harp islerini nasil idare etmek gerekir?

Padisah bu soruya söyle cevap verir:

— Elverisli firsatlardan faydalanmak, ihsan ve merhametle askerin sevgisini kazanmak suretiyle.

— Ama firsatlardan faydalanmak demekle neyi kast ediyorsunuz?

— Gayeye ulasmak için her vasitayi, degisik ihtimallere göre hesaplamak, ona göre ölçmek ve karsilastirmak gerektigini söylemek istiyorum.

Bunun üzerine Hayreddin gülmeye baslayarak söyle der:

— Büyük bir akillilik ile yaratilmissin. Bunu görüyorum. Ancak yapilmasi veya yapilmamasi gereken seyleri önceden bilmedigin ve kendi kendine danisarak bir ciheti red ve digerini kabul etmeye gücün yetmedigi durumlarda, bu vasitalari nasil hesaplayip ölçeceksin?

— Bir seye karar verildigi zaman onu hemen yerine getirmek gerekir. Maharetli bir komutan, danismalarinda gayet ihtiyatli davranmali; ama icrada yildirim gibi sür'at göstermeli, ordusunun basinda da örnek olacak derecede yigitlik sahibi oldugunu isbat etmelidir.

Iste vezir ile Sultan Murad arasinda, bu konusmalarin çerçevesine uygun sekilde Bizans Imparatorlugu'nun fethine hazirlanma basladi.

Sultan Murad'in, gerek siyasî, gerek idarî, gerekse medenî sahalardaki basarisinin sirrini onun yaratilis, karakter ve anlayisina baglayan bu ifadelere göre o, olaylar karsisinda cesurane kararlar veren bir kimsedir. Hiç bir zaman acz belirtisi gösterip kararsizlik sergilemeyen, aksine bütün ihtimalleri degerlendirip ona göre çareler düsünen bir kimsedir. Olaylari degerlendirirken çok ihtiyatli, karar verildigi andan itibaren yildirim sür'atiyle onu uygulayan bir kimsedir. Bu yönü ile o, "XVI. ve XVII. Asirlarda Osmanlilar ve Ispanya" adli eserin müellifi olan Leopold Won Ranke'nin, Osmanli Devleti'nin kudretini teskil eden üç unsurdan biri olarak kabul ettigi "hükümdar sahsiyetleri" ifadesine hak kazanmis görünmektedir.

OSMANLILARIN BALKANLAR'DAKI MUVAFFAKIYETLERININ MANEVÎ SEBEPLERI

Kurulusundan itibaren Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile ser'î hukuku hem amelî, hem de nazarî bir sekilde uygulayan Osmanli Devleti, bu anlayisim devletin bütün sistem ve organlarinda devam ettiriyordu. Çünkü "bu devlette din asil, devlet ise onun bir fer'i olarak görülmüstür". Bu bakimdan Osmanli Devleti'nin bütün müesseselerinde bu anlayisin hakim olmasi ve sosyal bünyenin buna göre organize olmasi normal karsilanmalidir. Bu anlayis sebebiyledir ki, Osmanlilar, Balkanlarda idarelerine aldiklari yerli unsurlarin din ve vicdan hürriyetlerine müdahale etmedikleri gibi onlari diger milletlerin her türlü baskisindan da kurtarmislardi.

Her ne kadar Osmanlilar, kurulus yillarinda askerî islere fazla ehemmiyet veriyor ve askerî basarilarini bu sayede hazirliyorlarsa da, onlarin bu muvaffakiyetlerinin sebebini sadece askerî saha ile sinirlandirmak mümkün degildir.

Bilindigi gibi, tarihî bir yerlesim bölgesi olarak Balkan Yarimadasi'nin güneyinde Akdeniz bulunmaktadir. Burada yüzlerce adasiyla Ege, adeta Balkanlar içindedir. Batida Adriyatik Denizi, kuzeyde ise Tuna irmagi bulunmaktadir. Farkli kültürlere sahip insanlarin yasadigi bu bölge, jeopolitik yönü ile önemli idi. Balkan yarimadasi içinde stratejik massif daglik bölgeler, bogaz ve geçitler, devletin kurulus asamalarini belirlemistir denebilir. Bu jeopolitik faktör, Balkanlarda Osmanlilarin yayilis ve fetih dönemlerini anlamak için büyük bir önemi haizdir.

Öyle anlasiliyor ki bazi kimseler, Osmanlilarin Balkanlardaki ilerleyisini ve oradaki hakimiyetini sadece Osmanli askerî gücü ve karsi tarafin daginik olmasina baglamak istiyorlar. Böylece bir bakima Osmanlilarin fazla bir sey yapmadiklarini anlatmaya çalisiyorlar. Nitekim bu konuda:

"Osmanlilarin Balkanlardaki genislemesi, hem iç islerini halletmis olmalari, hem de fetih yöntemleri yüzünden kolaylasiyordu. Balkanlarda cografya ve siyaset, siki bir sekilde birbirine baglidir. Daglar, ordularin geçisine hesaba katilir bir engel olusturmazlar. Bir kaç su yolunun denetim altina alinmasiyla Tuna vadisine geçit bulunur. Eger Tuna'ya Demir-Kapi'nin ilerisinde bir noktadan erisilirse Macaristan ve Orta Avrupa akinlara müsaittir. Bölgeyi isgal etmek isteyenler, Eflak ve Bogdan yönünde hareket edebilir, daha sonra da Karadeniz kiyisi boyunca ilerleyebilirler. Böylesi genis bir arazinin savunulmasi siyasî birlik ve bunun olmayisi halinde de isbirligi ve es güdüm ister. Ondördüncü yüzyilin son çeyreginde Balkanlar, siyasî bakimdan birlesik degildi. Burada oturanlar, kendi aralarindaki rekabet ve karsilikli kiskançliklarla hirpalanmis bulunduklarindan Osmanlilara karsi birlikte direnis gösterecek takatten mahrumdular." denilip fikirler ileri sürülmektedir.

Osmanli fetihlerini ve bu fetihlerdeki basariyi, bölge halklari arasindaki çekisme ve cografî sebeplere baglayacak kadar basite indirgemek, her halde dogru olmasa gerekir. Zira Osmanlilardan önce de bölge, defalarca istilaya ugramisti. Fakat bunlarin hiç birinde Osmanli Türkü'nün gösterdigi basariya denk bir muvaffakiyete tesadüf edilmemistir. Aksine Balkan ülkeleri, zaman zaman gelen bu kavimleri kendi bünyelerinde eritmesini bilmislerdir. Bu bakimdan Osmanlilarin basarili olmasinda ve hatta herhangi bir zorlama olmadan bölge halklarini kendi dinlerine sokmalarinda baska sebepler aramak lazim gelecektir.

Gerçekten Osmanlilar, vicdan hürriyetini temel tasi kabul eden, ekonomik ve sosyal haklara saygi gösteren bir anlayisla, idareleri altina giren kavimleri yumusak ve müsavatçi prensipler ile idare ediyorlardi. Onlar, bundan baska türlü davranamazlardi. Çünkü mensubu bulunduklari Islâm, onlarin baska türlü davranmalarina ve idarelerindeki insanlara karsi baska türlü muamelede bulunmalarina izin vermiyordu. Islâm, Müslümanlarin feth ettigi topraklarda yasayan hiç bir kimsenin zorla dine girmesine müsaade etmez. O, herkesi inanç ve fikrinde serbest birakir. Hak ile bâtilin neler oldugunu, inançlar arasindaki orta ve dogru yolun hangisi oldugunu bildirmekle yetinir. Zorlama sonunda müslüman olma keyfiyetinin Islâmi bir hareket olmadigini beyan etmekten çekinmez. Bu sebepledir ki Müslüman Türklerle Hiristiyan Balkanlilar arasinda çok iyi bir ahenk tesis edilmis, aralarinda din ayriligindan baska bir sey kalmamisti. Islâm'i kabul etmeyenler bile Osmanli idaresinden o kadar memnundular ki, sözde kendilerini kurtarmaya gelen Haçlilara hiç iltifat etmediler. N. Jorga (Geschichte des Osmanischen Reiches, I, 456) bu mevzuda sunlari söyler: "Ne kadar tedkik edersek edelim, Osmanli Imparatorlugu'nun idaresine giren bir sehir veya bir millet içinde, Osmanli idaresine karsi en ufak bir memnuniyetsizlige bile rastlamiyoruz. Balkanlari kurtarmaya gelen ve ekseriya bütün Hiristiyan âleminin vicdanlarina hitab edebilecek bir surette Haçli seferleri karakteri tasiyan bütün Avrupa milletlerinin istirak ettikleri o büyük seferlerde bile Osmanli idaresinde bulunan yerli Hiristiyan halkin bunlara katilmak arzusunu göstermediklerini katiyyetle görüyoruz."

Osmanlilar, sadece idareleri altinda yasayan milletlerin, dinî hürriyet ve serbestisini saglamakla kalmamis, ayni zamanda Balkanlar'daki milletlerin de bunu kazanmalarina yardim etmislerdi. Sayet Türkler, Rumeli'ye ayak basip Balkan

Türklügü'nü kurmamis ve farkli kavimlere vatan olmus Balkan cografyasi üstünde hâkim ve efendi millet olarak teskilat ve idaresini tesis etmemis bulunsalardi, bugün ne Sirp, ne Sloven, ne Bulgar, ne Romen ne de bir Yunan milleti kalmis olurdu. Zira Ortodoks Balkan Hiristiyanligi ne çekmisse dindaslari olan Katolik Latinlerden çekmistir. Öyle ki bu zulüm ve ceberut, Ortodoks mezhebindeki Balkan topluluklarim eritip ortadan kaldirmak yoluna giderken, ancak Türklerin Rumeli'ye adim atmalari ile Katoliklerin bu imha ve kolonizasyon politikasina son vermistir. Büyük Lui (Ludwig I, 1342-1382) devrinde Avrupa'nin en büyük devletlerinden biri haline gelen Macaristan, Balkanlara göz dikmis ve Vidin Prensligini zapt ederek, Katolikligi büyük bir enerji ve tazyikle Balkanlara yaymaya baslamisti. Bu tazyik sonucu olarak Balkanlar, Katolik mezhebine girmeye mahkum olmustu. Fakat Osmanlilarin, Macarlari önlemek üzere derhal kuzeye atilmalari bu tehlikeye bir set çekmis ve Balkanlarda Ortodoks mezhebinin serbestçe yasamasini mümkün kilmisti.

Uzunçarsili da bu dönemden bahsederken: "Görülüyor ki, yeni dogan Osmanli devletinin sür'atle genislemesinde, denizi asarak Balkanlari isgalinde yalniz fütûhatin ve devletler arasindaki ihtilaflardan istifadenin ve siyasetteki maharetin degil, ayni zamanda mânevî sebeplerin de tesiri vardir. Ancak bu sayededir ki Türkler, Rumeli'de isgal ettikleri (feth ettikleri) genis ülkeleri bir avuç kuvvetle elde tutmuslardir. Ve yine bu sayede Timur'un sadmesiyle Osmanli Devleti, Anadolu'da parçalandigi halde Rumeli'de dimdik durmustur" demektedir. Tarihî olaylara bakildigi zaman bu ifadelerin ne kadar gerçek olduklari görülür.

Gerçi Osmanli Beyligi, daha kurulus safhasinda iken askerî ve adlî teskilatla ise baslamisti. Bu esnada özellikle askerî islere fazla agirlik verilerek muvaffakiyetin sebepleri hazirlanmisti. Bununla beraber bu zahirî (görünür) kudret, halki tamamen ayri dinde olan yabanci bir bölgede, yani Balkanlar'da göz kamastiran hizli ve suurlu bir yayilma ve yerlesme için kâfi degildi. Bunun birtakim manevî ve ruhî sebepleri de vardi.

Osmanli Beyligi, Anadolu'daki fetihleri esnasinda hiç bir siyasî firsati kaçirmamaya gayret ediyordu. Onlar, feth ettikleri yerlerdeki halkla kaynasarak onlarin dinî, örfî ve sosyal islerine karismiyorlardi. Onlarin, vicdan hürriyetlerine hürmet etmis ve agir vergiler altinda ezilmis olan yeni tebeasindan belli bir vergi (cizye) almakla Yetiniyorlardi. Kanunlara aykiri olarak keyfî hiçbir muameleye müsaade etmediler. Bundan dolayi Osmanli Türklerinin sür'atle ilerlemeleri ve feth edilen bölge halkinin Türk idaresini kendi idarelerine tercih etmelerinin sebebini anlamak kolaydir. Bu konuda ilk Osmanli eserlerinde (Asikpasazâde, Nesrî) epey bilgi vardir. Nitekim 1355 yilinda Osmanlilara esir düsmüs olan Selanik bas piskopos'i Gregory Palamas'in mektubu da bu durumu açik bir sekilde ortaya koymaktadir. O, Hiristiyanlari tam bir serbesti içinde görmüstü. Orhan'in oglu Süleyman Pasa, ona hiristiyanlik hakkinda serbestçe bazi sorular sormustu. Isin daha enteresan tarafi, bizzat sultan Orhan, Palamas ile görüsür ve ulema ile onun arasinda bir münazaranin yapilmasini emreder.

Osmanlilar, Anadolu'da nasil Hiristiyan varliklarini ve idare tarzlarini bozmayarak onlari kendi nüfuzlari altina aldilarsa bu müsaadeyi Rumeli'de daha genis bir sekilde

ve onlarin eski varliklarini muhafaza etmek üzere tatbik etmislerdir ki, bunu Osmanli tahrir defterlerinde birçok örnekleri ile görmekteyiz. Gerçekten, dogrudan dogruya Osmanli yönetimi altina alinan topraklarda Osmanlilar, yerli senyör ailelerinin çogunu eski feodal topraklarinda timar sahibi olarak birakiyordu. Böyle bir mazhariyete nail olabilmek için bunlarin eski dinlerini birakmalari sarti aranmiyordu. 1500 tarihine kadar Rumeli'de pek çok Hiristiyan timar sahibi bulunuyordu. Yani halk gibi yerli aristokrasi de sadece yeni bir hanedani Osmanli hanedanini tanimaktan ve onun hizmetine girmekten baska bir sey yapmiyordu. Henüz ilhak olunmayan bölgelerde, tâbi despotluk veya senyörlükler, kendi aralarindaki anlasmazliklar için metbulari olan sultana bas vuruyorlardi.

Zaten, bastan basa hiristiyanlarla meskûn olan Balkan Yarimadasinda bu tarzdaki hareket ve davranisin Osmanli fetihlerini kolaylastirdigi bir gerçektir. Kisa zamanda bölgeyi bir Osmanli topragi haline getiren âmil, bu âdilâne hareket ve idarî siyasetteki inceliktir. Bir taraftan Bizans Imparatorlugunun bozulmus olan idare tarzi, vergilerin keyfi olmasi, Rum bey ve hatta imparatorlarinin kendi küplerini doldurmak isteyerek halki soymalari, asayissizlik ve ekonomik buhran gibi âmiller, halkin Osmanli idaresini memnuniyetle karsilamasina sebep olmustu. Bizans ve diger derebeylerin idare tarzina karsilik Osmanlilarin disiplinli hareketleri ve feth edilen yerlerin halkina karsi adaletli, sefkatli ve taassuptan tamamen uzak bir siyaset takip etmeleri, vergilerin tebeanin ödeme imkânlarina göre tertip edilmis olmasi ve bilhassa Ortodoks olan Balkan halkini Katolik mezhebine girmek için ölümle tehdid edenlere karsi Türklerin buralardaki unsurlarin dinî ve vicdanî hislerine hürmet göstererek bu ince ve hassas noktayi prensip olarak kullanmalari, Balkanlilarin Katolik tazyikine karsi Osmanli idaresini bir kurtarici olarak karsilamalarina sebep olmustur. Balkan milletleri bunu yapmakla, Osmanlilara karsi böyle bir tavir sergilemekle yerinde bir karar vermislerdi. Çünkü Osmanli rejimi, din ve irk ayirimi gözetmeyen, bütün tebeayi Osmanli Devleti semsiyesi altinda birlestiren siyasî bir idare idi. Osmanlilar, devletlerini kurarken kitleleri çeken bu uzlasici, koruyucu ve hos görülü siyaseti suurlu bir sekilde takib ediyorlardi. Onlarin idare sistemi, tamamen insanî idi. Hiç kimse dininden veya irkindan dolayi küçük görülmemis, zorlanmamis ve sadece bu sebepten dolayi öldürülmemistir. Bir Batili yazarin bu konudaki görüsleri, Osmanlilarin gayr-i müslimlere karsi takindiklari tavirin nasil oldugunu açik bir sekilde ortaya koymaktadir. Ona göre Osmanli idaresinin insanî yönünü ortaya koyan faktörlerden biri de sudur:

"Kendi idaresi altinda yasayan Hiristiyan ve Mûsevîler, vergilerini zamaninda verdikçe ve Müslümanlari kizdiracak kiskirtici bir harekette bulunmadikça onlara en güzel bir sekilde muamele etmek."

Osmanli fetihlerinin en açik ve bariz özelliklerinden biri de, onlarin bu hareketlerinin gelisigüzel bir macera veya rastgele bir yerlesme ugruna olmamis olmasiydi. Onlarin her hareketi, bilinçli bir yerlesmeye yönelik olarak yapilmistir. Bu da feth edilen yerlerdeki halkin hosnutluguna ve yeni idareden memnun olmalarina istinad ettirilmistir. Fetih prensiplerinden biri de yeni elde edilen stratejik yerlere, büyük ve önemli sehir ile kasabalara Anadolu'dan göçmenler getirtilerek yerlestirmek (iskân) olmustur. Elde edilen topraklar da mirî, mülk ve vakif suretiyle muhtelif kisimlara

ayrilip sehir ve kasabalarda derhal ilmî ve sosyal müesseseler vücuda getirilmistir. Bu isabetli siyaset, gerek Anadolu, gerek Rumeli'nin fethinde o kadar maharetle tatbik edilmistir ki, halk bu yeni idareyi yadirgamadiktan baska gösterilen muamele ve müsamahadan memnun kalmistir.

Osmanlilarin hosgörüsünden bahseden birçok yabanci yazar, sadece Balkanlari degil, daha sonraki dönemleri hatta Istanbul'un fethinde gösterilen müsamahadan söz ederek Osmanlilarin ne kadar hos görülü olduklarini anlatirlar. Örnek olmasi bakimindan Brockelmann'in bir ifadesini buraya aliyoruz:

"Müslüman Türkler, fetihleri esnasinda isteselerdi hiristiyanligi tamamen yok edebilirlerdi. Fakat mensubu bulunduklari din, buna müsaade etmez. Bu yüzden Fâtih Sultan Mehmed, nasil ki daha önce dedeleri, kendi kilise teskilatinda serbest birakmak suretiyle Bulgarlari rahatsiz etmedilerse o da eski dinî gelenekle taninmis Islâmî devlet görüsüne de tamamiyle uygun olarak Ortodoks Rum ruhanî sinifinin silsile-i meratibini bütün selahiyetleri ile tanidi. Hatta o, hiristiyanlar üzerindeki medenî hukuk alaninda kaza hakkini tanimak suretiyle kilisenin nüfuzunu artirdi bile." der.

XV. yüzyilin ilk yarisi içinde (II. Murad zamani) Rumeli'yi gezerek Türklerle diger Balkan hiristiyanlarinin sosyal durumlari hakkinda bir mukayese yapmis olan ve Türklerin her konuda Balkanlilardan üstün olduklarini gösteren Bertrandon de la Broqulere ise sunlari söylemektedir:

"Büyük bir refah içinde bulunan Türk köylüleri, Hiristiyan köylülerin çogunun aksine olarak hiç bir zaman yalin ayak gezmezler, dizlerine kadar çikan sari çizme giyerler; Türkler, erken kalkar ve islerine erken giderler. Sükûnet ve büyük bir gayretle is görürler. Rumlar, Sirplar ve Bulgarlarin aksine olarak Türkler, evlerinin kendilerine mahsus olan kisminda ehlî hayvan bulundurmazlar. Hiç bir Türk, temizce yikanmadan evinden çikmaz. Bir hayvanin yedigi yemegi bir Türk yemez. Bir tavuk kesmek istedigi takdirde bile onu bir müddet temiz yiyecekle besler. Merhamet sahibi olan Türk, harpte mecburiyet altinda insan öldürür. Tabiaten sukûtî olmasina ve çalismakla sertlesmis bulunmasina ragmen siir kabiliyeti yüksek, ilme meyil ve istidadi çoktur..."

Bunlari söyleyen seyyah, ahlâk bakimindan da Türklerin Balkanlilardan üstün olduklarini söyle anlatiyor:

"Türkiye'de giristigim her is ve bulundugum her münasebette Türkler'de Rumlara nazaran çok daha fazla arkadaslik duygusunun mevcud oldugunu gördüm. Ve Türklere Rumlardan ziyade itimad ettim." dedikten sonra:

"Gerek sehirde, gerek köyde Türkler kuvvetli, cengaver, kanaatkâr isçi, namuslu tüccar, sadik arkadas ve himaye edici efendilerdir. Kisaca, dogru ve samimi kimselerdir."

Iste Balkanlari fethe baslayan küçük Osmanli Beyligi'nin manevî ve sosyal cephesi de böyleydi. Bu karakter ve manevî cephe, devletin suurlu siyaseti, azim ve irade kudreti ile bir ahenk teskil edince bunun neticesinin ne olabilecegini yine Osmanli tarihi gösteriyor.

OSMANLI KARAMANLI MÜNASEBETLERI

Daha önce, Anadolu Selçuklu Devleti'ne merkezlik (payitaht) yapmis bulunan Konya'nin yeni sahipleri olan Karamanogullari, bir bakima kendilerini Selçuklularin vârisi gördüklerinden, Anadolu'da üstünlük iddiasinda bulunuyorlardi. Bu sebeple de Osmanlilarin, Anadolu'daki gelisme ve genisleme hareketlerine karsi koymaya çalisiyorlardi. Gerçi Osmanli-Karamanli rekabeti, Osmanlilarin Eretna Beyligi'nden Ankara'yi aldiklari zamanda baslamisti. Fakat Sultan Birinci Murad, bir çatismaya girmemek ve Müslüman kani dökmemek için büyük bir gayret sarf ediyordu. Ancak Osmanlilarin, Germiyan ve Hamid ogullan arazisinden bir kismini evlenme, bir kismini da para ile satin alip Karamanogullan'nin kalbi durumunda olan Konya'ya dogru büyük bir ilerleme kayd etmeleri, iki tarafi ayni sinirlan paylasan komsu iki devlet haline getirmisti. Böyle olmakla beraber kizi Nefise Sultan'i Karamanoglu Beyi Alaeddin Ali Bey ile evlendiren Sultan Murad, Karamanlilar'la akrabalik kurmak suretiyle Anadolu'dan emin vaziyette Rumeli harekâtina devam edecegini ümit ediyordu. Gerçekten de Sultan Murad'in gayesi, Anadolu'daki Müslümanlarla degil, Bati'daki Hiristiyan devletlerle mücadele etmek, oralarda fetihlerde bulunmakti. Nitekim Karamanoglu'nun isyanini ve kendi topraklarina saldirisini duyunca söyle demekten kendini alamamisti:

"Su ahmak zalimin yaptigi isleri görün. Ben, Allah Teâlâ yolunda din gayretiyle çalisarak ülkemi birakip, bir aylik yol kâfir içine gireyim. Gece ve gündüz ömrümü gazaya sarf etmek için niyet edeyim, yeyip içmeyi terk edeyim, bela ve mihneti seçeyim, o gelip bir bölük mazlum Müslümanlarin üzerine düssün. Yagma edip anlari incitsin. Ey gaziler, bu zalimleri nasil edeyim? Beni gazadan men ederek, bana, Müslümanlar üzerine kiliç sallamak kötü isini isletir. Eger vaz geçip cihad ve gaza ile mesgul olursam, Müslümanlar zâlim eline düser. Eger üzerine varirsam gaza kilan gazilerin kiliçlarini mü'minlerin üzerine döndürmek lâzim gelir" diyerek bir hayli tereddüd geçirmisti. Nihayet, Karamanli'nin bu zulmü karsisinda çaresiz kalinca, tekrar Anadolu'ya geçerek Bursa'ya gelir. Hayreddin Pasa'yi da Rumeli'nde birakir. Sultan Murad, daha sonra bizzat Karamanoglu'na da söyle diyecektir:

"Hey bedbaht, müfsid, zâlim, benim kastim ve isim gece gündüz gazaya adanmaktir. Benim gazama mani olur. Ben gazada iken Müslümanlari incitirsin. Ahd ü emân bilir adam degilsin. Senin kökünü kazimayinca huzur ile gaza edemem. Nasil barismak, zira gazaya mani olan ile gaza, en büyük gazadir" diyecektir. Hemen hemen bütün Osmanli tarihlerinde buna benzer ifadelerin bulundugunu söylemek mümkündür. Bütün bunlardan, Sultan Murad'in, Karamanli ile bir savasa girmek istemedigini, zira Müslüman kaninin akitilmasina gönlünün razi olmadigini çikarmak mümkündür. Kendi öz kizini Karaman Beyine nikahlayip onunla akrabalik bagi kurmasi da bunun açik delilidir. Fakat Venedik, Sirbistan ve Papalik gibi Hiristiyan devletler,

Osmanlilarin Balkan fetihlerini basarisizliga ugratmak için Karamanogullari'ni Osmanlilara karsi tahrik edip kullanmakta idiler. Bu tahriklere kapilan Alaeddin Ali Bey, 1386 yilinda Osmanlilarin elindeki Hamid Ogullari topraklarina saldirir. Karamanlilar, Osmanlilarin; Hamid Ogullarindan satin aldiklari Beysehri'ni isgal etmekle harbi baslatirlar. Halbuki Osmanli Devleti'nin bir köyüne taarruz etmek, büyük imparatorluklarin dahi cesaret edemedigi bir hareket iken, kiskirtmalar sonucunda Karamanoglu bu cesareti göstermisti. Bu da onun ne kadar dar görüslü, ileriyi görmeyen bir kimse oldugunu göstermektedir. Esasen diger Anadolu beyliklerinin Osman ogullari gibi dahi yetistirememesi, onlari sonunda Osmanlilara katilma mecburiyetinde birakan mühim sebeplerden biri olmustu.

Osmanlilar açisindan bu tecavüze baktigimiz zaman, olaylarin baska bir boyut kazandigini görürüz. Zira bu tecavüz kalmadigi takdirde Karamanlilarin ve ondan cesaret alacak olan diger beyliklerin, Balkan fütuhatinin en kritik anlarinda Osmanlilar'i Anadolu'da rahatsiz edeceklerini çok iyi takdir eden Sultan Murad, derhal Anadolu'ya geçip Bursa'ya gelir. Sultan Murad, Anadolu'daki beylikler üzerindeki nüfuzunu göstermek için Candarogullari'ndan yardimci birlik ister. Bu birlik gelince Ali Pasa ve oglu Sehzade Bâyezid Bey'le birlikte Karaman seferine hazirlanir. Osmanli ordusunun içinde, antlasma geregi iki bin kadar da Sirpli asker bulunuyordu. Bunlar, yardimci kuvvet niteliginde idiler. Böylece Sultan Murad, Anadolu beylerine kudretinin derecesini göstermek istiyordu. Onlar, Osmanlilarin bu gücünden ne kadar çekinirlerse, Anadolu'da o kadar az Müslüman Türk kani akacakti.

1386 Kasim'inda Konya yakinlarinda cereyan eden meydan muharebesinde Osmanli ordusu, Karamanlilari kolayca yenilgiye ugratti. Muharebede Bâyezid büyük bir kabiliyet göstererek zaferin kisa zamanda kazanilmasini sagladi. Bu muharebedeki muvaffakiyetinden dolayi kendisine "Yildirim" lakabi verildi.

Büyük bir yenilgiye ugrayan Alaeddin Ali Bey, Konya kalesine siginmak zorunda kaldi. Padisah, bu zaferden sonra Konya'yi kusatma altina aldi. Ordu mensuplarinin, kusatilan halktan herhangi bir sey almalari yasaklandi. Yasaklara uymayanlar için çok agir cezalar kondu. Birkaç Sirpli, emir disi hareket ettiklerinden, idam cezasina çarptirildilar. Sultan Murad, sehri on iki günden beri kusatma altinda bulunduruyordu. Fakat henüz hücuma geçilmemisti. Karaman Beyi, mevkiinin tehlikeli durumunu idrak etmeye baslayinca esi ve Sultan Murad'in kizi Nefise Hanim'i, Konya'nin ileri gelenleri ile birlikte ricada bulunmak ve kendisini af etmek için padisaha gönderdi. Kizinin ricasi üzerine Karamanoglunu af eden Sultan Murad, bizzat gelip af dilemek ve elini öpmek sartiyle onu af edecegini bildirdi. Bunun üzerine Karamanoglu, Osmanli ordugâhina gelip kayinbabasinin elini öptü ve ondan af istirhaminda bulundu. Sultan Murad, Karaman ülkesini yine kendisine vererek isyan eden Beysehri üzerine yürüdü. Birkaç gün içinde orayi tekrar kendine bagladi. Burada bulunuldugu bir sirada Tekke Beyi'nin isyan ettigi haberi ve bu habere dayanarak Tekke üzerine yürümesi hususunda Sultan Murad'a tekliflerde bulunuldu. Fakat Sultan Murad, bu teklifleri reddederek:

"Tekke Beyi fakirdir. Hükümeti Istenos ve Antalya sehirlerine inhisar etmistir. Bana isyan edecek ne gücü var, simdi onun üzerine varmak bizim için ardir. Sivrisinek kovalamak sahine (veya arslan) yakismaz" diyerek tekrar Bursa yolunu tutar.

Konya önündeki maglubiyeti üzerine Karamanlilarin Anadolu'daki nüfuzlari kirilmis, Sultan Murad'in seferde gösterdigi basarili taktik sayesinde bütün Anadolu'da yildizi parlamisti. Böylece, Osmanlilarin Anadolu birligini gerçeklestirecegi kesin bir sekilde anlasilmis oluyordu. Gerçekten bes yil sonra Yildirim Bâyezid'in Anadolu'yu zapt edebilmesinde Sultan Murad'in bu seferde takib ettigi siyasetin birinci derecede tesiri olmustur. Takriben bir buçuk asir devam edecek olan Osmanli-Karamanli harplerinin ilki olan bu savasta yenilmesine ragmen Karamanoglu, Osmanli hâkimiyetini hiç bir zaman kabule yanasmamistir. Bunun içindir ki Sultan Murad uzaklasir uzaklasmaz, Kosova'yi hazirlamakla mesgul olan Haçlilarla müzakerelere girismis, fakat korkusundan Kosova muharebesinde Osmanli ordusuna katilmak üzere bir birlik göndermekten de geri kalmamistir. Böylece iki yüzlü bir siyaset takip etmistir.

BALKAN ITTIFAKI VE KOSOVA SAVASI

Siyasî ve askerî sahada Avrupa'yi titreten Sultan Murad, gerektiginde Anadolu'ya atlayip Karamanoglu ile ellesiyor ve bu namli Türk beyini sindirip tekrar Rumeli'ye geçiyordu. Fakat onu burada da bekleyen düsmanlari eksik degildi. Garp dünyasini titreten bu basiretli ve hakim adam, arkadan kendisine karsi birlesen kuvvetleri Kosova Meydan Muharebesinde ezecekti. Sonra da magluba kin ve intikam gösterecegi yerde, bir ruh ve mânâ medeniyeti kurmus olan devletinin o muhtesem insanlik anlayisi ile dünkü düsmanlarina kollarini açacak ve anlari, dindaslarindan görmedikleri bir müsamaha, rifk ve yumusaklikla bayraginin gölgesinde toplayacakti.

Sultan Murad, Karamanoglunu dize getirdikten ve kendisinden söz aldiktan sonra tekrar Bursa'ya döndü. Çünkü devletinin içinde bulundugu siyasi durum ve düsmanlarinin devleti için meydana getirdigi ittifak, onun uzun müddet baris içinde yasamasina ve sürekli asayisten faydalanmasina elverisli degildi. Sirbistan taraflarinda yeni bir firtina bas gösterdiginden, Sultan Murad gerekli tedbirleri almak için dinlenmeyi birakmak zorunda kaldi.

Osmanli saflarinda Karaman Beyi ile savasan Sirplar, memleketlerine döndükleri zaman kendilerine istedikleri gibi riayet edilip saygi gösterilmedigi ve Konya önünde bazi kardeslerinin öldürüldügünü söyleyerek halkin Osmanlilara karsi harekete geçmesine sebep oldular. Sirp kralina mübalagali bir sekilde anlatilan haksizlik ve öldürme hadisesi, aslinda basit bir olaydi. Çünkü Konya'nin muhasarasi esnasinda sehrin yagma edilmemesi, bizzat Sultan Murad tarafindan istenmis, aksine davrananlarin öldürülerek cezalandirilacaklari söylenmisti. Buna ragmen bazi Sirplarin emre muhalefet etmesi, böyle bir olayin meydana gelmesine sebep olmustu. Sikâyetler üzerine Sirplar, isyana baslamislar ve Osmanlilara ait olan bazi yerleri isgal etmislerdi. Bütün bir Sirp halki, bölge halklari ve hatta Bulgarlarin kendilerine

yardim edeceklerine güvenerek ayaga kalktilar. Bulgar Krali Sisman, Sultan Murad'in dostu ve kayinbabasi olmakla beraber gizlice Sirp Krali Lazar ile ittifak etti.

Bu arada Karamanoglu ile daha önce muharebe edip anlasan Bosna kralligini da cezalandirmak gerekiyordu. Balkanlari siyasî nüfuz altinda bulundurmak ve bölge halklarinin Osmanliya karsi olabilecek ittifakina mani olmak için daha önce buralarda (Bosna) bulunan Kula Sahin Pasa komutasindaki 20.000 kisilik bir Osmanli ordusunun hareketini gözleyen ve onlarin maksadini anlayan düsman, Nis yakinlarinda Ploçnik denen yerde 30.000 kisi ile Osmanli ordusunu büyük bir bozguna ugratti. Osmanli ordusu üzerine saldiran bu müttefik ordu, öyle hareket etti ki Osmanli askerinden ancak bes bini, bu kana susamislarin "genel katliamindan kurtulabildi." 1388'de meydana gelen bu muharebede Hammer'in dedigi gibi ancak bes bin Osmanli askeri kurtulup geri dönebilmisti.

Osmanli kuvvetlerinin Ploçnik'te bozguna ugramasindan büyük bir cesaret alan ve Sultan Murad'in da Anadolu'da bulunmasini firsat bilen Bosna, Sirp ve Bulgar krallari, Osmanlilari Balkanlardan sürüp atmak için ikinci bir ittifak kurdular. Bu ittifak, sonucu I. Kosova meydan muharebesinde belli olacak Osmanli Türklerine karsi UI. Haçli Seferi'ni hazirlamaya sevk etmistir. Düsmanin faaliyet derecesini ve ittifakin önemini kavrayan Sultan Murad, bu ittifakin saglayacagi gücü, askerî ve siyasî yollardan küçültmeye gayret etti. Bunun için sür'atli bir sekilde tedbirler almaya basladi. O zaman Teke, Aydin, Mentese, Saruhan ve Karaman beylerinin askerleri de Sultan Murad'in emrine girdiler. Sultan Murad, hemen savas hazirliklarina giristi. Yoklugunda Anadolu'nun âsâyisini korumak için, ülkesini bes sancaga böldü. O zamana kadar Bâyezid'in idare ettigi Germiyan'i, sehzadenin kardesi Yakub ile birlikte o da Avrupa'ya geçtiginden dolayi vezir Timurtas'a havale etti. Baska bir Timurtas (Subasi), Sivrihisar ile Sakarya'nin suladigi bölgeye tayin edildi. Yine Subasilardan Kutlu Bey, Hamid bölgesinde Egridir'e tayin edildi. Sultan Murad, Asya topraginda kalacaklarla Avrupa'ya gidecek askerin komutanlarini da önceden tayin etti.

Bütün savas hazirliklari tamamlanmisti. Bununla beraber Sultan Murad, seferden önce Sehzâde Bâyezid'in üç oglunun sünnet dügünü ve kendisi ile iki oglunun üç Bizans Prensesi ile evlenmelerini kutlamak için Yenisehir'e gitti. Padisah, Yenisehir'de yapilan bu dügünler sirasinda hediyeler göndermek ve Karamanoglu'na karsi yapilan savastan önce gösterdigi dostluga karsilik vermek için, Yazicioglu'nu elçilikle Misir'a gönderdi.

Dügün henüz bitmisti ki, Ali Pasa, hükümdarin emri ile hainliginden dolayi Sisman'i yola getirmek ve Bulgaristan'da Türklerin elinde bulunmayan son yerlerin fethini ve müttefiklerle birlesmeye mahal birakmadan Bulgar kuvvetlerini ortadan kaldirmak için 30.000 kisilik bir ordu ile yola çikti. Pravadi'ye karsi Beylerbeyi Timurtas Pasa'nin oglu Yahsi Bey komutasinda bes bin kisi ayirdiktan sonra, NadirDerbent bogazindan Sumnu üzerine yürüdü. Balkan'in en dogu bogazinda bir tepenin ortasinda bulunan Pravadi, hücumla alindi. Osmanli Devleti'nin daha sonralari Rusya ile meydana gelen harplerinde ordunun merkezi olacak olan Sumnu, Sisman'in eski kalesi olan Tirnova'nin düstügünü duyunca teslim oldu. Sisman ise

Nigbolu'ya kapanmisti. Gücünün, karsi gelmeye yetmeyecegini anlayinca Ali Pasa'dan kendisi ile Padisah arasinda araci olmasini istemisti. Sultan Murad, Silistre'yi kendisine birakmak ve zamani gelen vergi taksidini ödemek sartiyla barisa razi oldu. Bundan sonra Ali Pasa, Kosova'ya dogru bir birlik gönderdi. Bu akinci firkasi birçok esir ile döndü. Ali Pasa, Çetehezar (Hezargrad) kalesinin teslimi sarti ile esirleri Sisman'a geri vermeye niyetlendi ise de gerek Sisman'in Söz verdigi halde Nigbolu'yu birakmaktan vazgeçmeyerek onu yeni istihkâmlarla kuvvetlendirmesi, gerekse kendisinin de Hezargrad'i elde etmesi dolayisiyla is sonuçsuz kaldi. Bunun üzerine savas daha hizla yeniden basladi. Ali Pasa bir hisar ve bir sehri aldiktan sonra bütün kuvveti ile Nigbolu önlerine vardi. Orayi kusatti. Bulgar Krali her taraftan sikistigini ve artik karsi koymanin faydasiz oldugunu anlayinca bütün aile halki ile birlikte sartsiz teslim oldu. Osmanli, Pasasi, krali, çocuklarini ve hazinelerini Sultan Murad'in ordugâh olarak seçtigi TaYHshi'ya gönderdi. Padisah, Sisman hakkinda âlicenab ve civanmerdâne bir davranisgosrerdLOnun hayatina ilismedigi gibi kendisine durumuna lâyik tahsisat ta bagladi. Ancak onun Bulgaristan'daki topraklarini elinden aldi.

Sirp Krali Lazar, müttefikinin maglub olup düstügünü ögrenince, mevkiinin tehlikeli durumunu anlamakta gecikmedi. Firtinanin sinirlarina dogru yavas yavas yaklastigini görünce zorlu bir karsi koymaya hazirdandi. O, sadece bununla da yetinmedi. Bu firtinaya karsi koymak için taarruza karar verdi. Lazar, generali Dimitriyus'a, Bulgar sinirinda dik bir dagin tepesinde bulunan Sehirköyü almasini emretti. Sehirköy'ün çevresinde bulunan askerler, o zaman Osmanli ordusunda bulunduklarindan sehir, Sirplilarin eline geçti. Ancak Ali Pasa'mn gönderdigi on bin civarindaki asker sehri geri aldi. Sirp muhafizlarini da esir alip istihkamlarini da yiktilar.

Lazar bu yenilgiye kizdiysa da cesaretini kaybetmedi. Sadece bir mevkiin kaybedilmesinden dolayi kendisini maglub saymayarak bir kat daha cesaretlendi. Bosna ve Arnavutluk hükümdarlarini kendisine baglamakta olan eski antlasmayi yenilemek için bir tesebbüste bulundu. Onlarin yardimindan emin olarak padisahi kesin bir savasa çagirmakta tereddüd göstermedi. Kralin komsulari ile haberlesmesi sirasinda Sultan Murad da ogullari Bâyezid ve Yakub'u yanina getirdi. Bunlar, yanlarina almis bulunduklari Kütahya ve Karesi sancaklari askerlerinden baska Saruhan, Mentese, Aydin ve Hamid illerinin paylarina düsen yardimci kuvvetlerini de almislardi. Bunlara Dobruca Tatarlan komutani Sarac ile Köstendil Prensi Konstantin'in yardimlarina ilaveten o sirada Hac'dan dönen Evrenos Bey de katildi. Bulgaristan isini halletmis olan Çandarli Ali Pasa, Yanbolu'da padisah ile bulusarak orduya katildi.

Osmanli ordusu, Yanbolu'da Tatarpazarcigi yolu ile Sofya'ya geldi. Oradan güneybatiya sapilarak Köstendil'e varildi. Bu istikamette oldugu haber alinan Haçli ordusuna dogru gidildi. Ordunun öncü kuvvetleri Hicaz'dan dönmüs olan Evrenos Bey ile Pasa Yigit komutasinda idiler. Sirp despotunun merkezi olan Piristine'nin güneybatisindaki Kosova (Kara Tavuk ovasi) düzlügünde müttefik ordusu ile Osmanli ordusu karsi karsiya geldi. Sirp kaynaklarina göre Osmanli ordusu geçtigi

hiç bir yerde zulüm ve tahribat yapmamisti. Ordunun Kosova'ya varisinin ertesi gününde harbe karar verilecekti.

Osmanlilarin, Balkanlardaki durumunu tayin edecek olan bu muharebenin tarihi, kaynaklarda farkli olarak verilmektedir.

Sirp, Bosna, Macar, Arnavut, Eflak (Romanya), Bogdan (Moldovya), Hirvat, Bohemya ve bir kisim Bulgarlardan meydana gelen bu muazzam Haçli ordusundaki asker mevcudunun, Osmanli kuvvetlerinin bes kati oldugu belirtilmektedir. Bununla birlikte bu ordunun 100.000 civarinda, Osmanlilar'in da 60.000 kadar askerden meydana gelen askerî bir birlige sahip oldugu kabul edilmektedir. Aradaki büyük sayi farkina ragmen Sultan Murad, komutanlari ile müzakerede bulunur. Onlarin, nasil bir çare ve tedbir almak gerektigini düsünmelerini ve düsündüklerini de hiç çekinmeden açik bir sekilde ortaya koymalarini söyler. Bazi komutanlar, Macar atlarinin henüz deveye alisik olmadiklarini söyleyerek anlari atlara karsi canli bir engel gibi kullanmanin mümkün olabilecegini ifade ile bu develerin düsman atlarina dehset ve düzensizlik vermeleri için ordunun ön cephesine konulmasi teklifinde bulunurlar. Fakat Sadrazam, Gazi Evrenos Bey, Timurtas Pasa ve Sehzade Bâyezid bu teklife karsi çikip söyle dediler:

"Develer, süvarilerin atlarina dehset vermek söyle dursun, agir silahli süvariyi görünce kendileri ürkeceklerdir. Bu durumda bizim saflarimizin üstüne atilip kargasalik ve karisiklik dogmasina yol açabilirler." Ayrica, Osmanli askeri gibi din ve devleti ugrunda "feday-i cani, cana minnet bilen" saf ve güvenilir bk askerin itikad zaafina da sebep olabilecegini söylediler. Bu bakimdan hiç bir seyden korkmadan ve sadece Allah'a güvenerek meydan muharebesi yapip düsmana saldirmayi teklif ettiler. Bu görüs, bütün askerî erkân tarafindan kabul edildi. Bundan sonra herkes gayet mesrur bir sekilde ve kararli olarak, sabahla birlikte baslayacak olan savasa hazirlanmak üzere birliklerinin basina gitti.

Bu arada bir sey padisahin dikkatini çekmisti. Düsman tarafindan esmekte olan rüzgâr, Osmanli askerinin gözüne toz toprak savuruyordu. Padisah, böyle bir durumun savasta sebep olabilecegi felaketi düsünüp üzüldü. Bütün gece Allah'a yalvarip O'ndan yardim diledi. Zafer karsiliginda kendisinin din yolunda sehid olmasi için dua etti. Osmanli tarihleri Sultan Murad'in o geceki münacat ve yakarisini su sekilde ifade ederler:

"Ab-i rûy-i Habib-i Ekrem için

Kerbelâda revan olan dem (kan) için

Veda gecesi aglayan göz için

Askin ugruna sürünen yüz için

Ehl-i derdin dil hazini için

Cana tesir eden enini için

Eyle ya Rab, lütfunu hem râh

Hifzini eyle bize püst u penah

Ehl-i Islâma ol muin u nasir

Dest-i a'dayi bizden eyle kasir

Ya Rab, mücahidini etme telef

Tir-i a'daya (düsman okuna) bizi kilma hedef.

Bakma ya Rab bizim günahimiza

Bak sen can ve gönülden ahimiza

Sakla gözümüzü cengin tozundan

Islâm erini koru saldiridan

Bunca yil süren gayretlerimizi

Gazalarda sanli kil ismimizi

Etme ya Rab kahrinla beni fena

Yüzümü halk içinde etme kara

Dinin ugruna ben feda olayim

Askerim önünde ben heba olayim.

Din yolunda beni sehid eyle

Ahirette beni said eyle

Mülk-i Islâmi paymal etme

Menzil-i firka-i dalal etme

Keremin çoktur ehl-i Islâma

Dilerim kim erise itmama."

Gerçekten, ertesi sabah safakla birlikte yagan yagmur, tozlan bastirdigi gibi agir silahli olan düsman süvarisinin atlarinin, seri bir sekilde hareket etmelerine de mani olmustu.

O gece, birlesik Haçli ordusu da Osmanlilara karsi nasil bir hareket içinde bulunmasi gerektigini, toplamis oldugu harp meclisinde görüsmeye baslamisti. Generallerden bir kismi, gece ansizin Türklerin üzerine hücum edilmesini teklif etmisti. Fakat kendinden çok emin bulunan ve mutlaka galip geleceklerine inanan Yorgi Kastriyota, gece karanliginin düsmanin firarini kolaylastiracagini, böylece Osmanlilarin büsbütün yok olmaktan kolayca kurtulmus bulunacaklarini ifade ederek bu teklifi reddetti.

Osmanli ordusunun aldigi savas düzenine göre Sultan Murad, ordunun merkezinde bulunuyordu. Ordunun sag kolunda veliahd sehzade Bâyezid, sol kolunda da sehzade Yakub bulunuyorlardi. Evrenos Beyin tavsiyesi üzerine ordunun her iki cenahina ihtiyat olmak üzere 1000'er kisilik okçu birlikleri yerlestirilmisti. Bunlar, muharebenin en kizgin devresine kadar müdahalede bulunmayacaklar, savasin tam kizgin devresinde düsmani oklamaya baslayacaklardi. Rumeli Beylerbeyi Kara Timurtas Pasa Bâyezid'in, Anadolu Beylerbeyi Sanca Pasa da Sehzade Yakub'un maiyetinde idiler. Evrenos Bey'in birlikleri sag cenahta, Anadolu beyliklerinin birlikleri ise sol cenahta yer almisti.

Balkan ve Orta Avrupa milletlerinden çogunun bulundugu birlesik Haçli ordusunun merkezinde Sirp krali Lazar, sag kolunda yegeni ve damadi prens Brankoviç, sol kolda da Bosna krali Tvartko bulunuyorlardi.

Sirplarin top atisiyla baslayan büyük meydan muharebesi, sekiz saat içinde kesin bir sekilde neticelendi. Kendilerinden sayi, techizat ve araziyi tanima bakimindan kat kat üstün olan müttefik Haçli ordusu karsisinda Osmanlilar, büyük bir basari elde ettiler. Bu basarida Bâyezid (Yildirim)'in büyük bir payi bulunuyordu. Baslangiçta bozulmak üzere olan Osmanli'nin sol cenahina kendine has pek hizli bir manevra ile yetisip düsmani çeviren veliahd sehzade, müttefiklerin korkunç yarma hareketlerine ragmen kiskacini açmadi ve bu kiskaçta perisan olan düsmani yok etmeyi basardi. Bas komutan Lazar da dahil olmak üzere düsman ordusu Kosova sahrasinda kaldi. Kaçmak isteyen küçük ve daginik düsman birlikleri de arkalarindan yetisen Sehzade Yakub tarafindan imha ediliyorlardi.

Böylece Allah, Sultan Murad'in yüzünü kara çikarmamis, onun geceki dua ve niyazlarina icabet ederek onu muzaffer kilmisti. Fakat bu muzafferiyetin bir bedeli daha olacakti. Çünkü Sultan Murad, duasinda sehadeti de istemisti. Hükümdar, harpten sonra harbin yapildigi sahrayi dolastigi sirada ölüler arasinda yarali olarak bulunan Lazar'in damadi Milos Obiliç, müslüman olacagini ve padisaha gizli bir sözü bulundugunu söylemek istedigini bildirince Sultan Murad'in müsaade etmesi üzerine yanma yaklasarak yeninde saklamis oldugu hançer ile onu kalbinden yaralayarak attan düsürmüstü. Bu suikast üzerine katil, Sultan Murad'in maiyyetinde bulunanlar tarafindan yakalanip öldürülmüstü. Bu olay, tarihlerde farkli sekillerde anlatilmakta ise de neticesi hep ayni oldugundan fazla teferruata

girmek istemedik. Sultan Murad yaralandiktan sonra bir müddet yasamis, yakinlarinin üzüntü ve kederlerini su sözlerle hafifletip onlara vasiyette bulunmustu:

"Islâm'in zaferi için kendimin sehid olmasini Allah'tan ben istedim. Dualarim Allah tarafindan kabul oldu. Binlerce hamd ve sena olsun ki, Islâm askerini muzaffer görerek hayata veda ediyorum. Oglum Sultan Bayezid'e uyunuz ki o sizi ogullari gibi görsün. Milos'un beni yaralamasina üzülmeyin. Sakin reâyayi incitmeyin. Mal ve irzlarina tecavüz ettirmeyin. Eger reâyanin mesru haklarini muhafaza ederseniz Cenab-i Hak da sizi ve devletinizi muhafaza ve payidar eyler, çünkü rizasi ondadir."

Sultan Murad'in yarali olarak düstügü yere hemen bir çadir kurulup muhafaza altina alinir. Hükümdarin yarasi agirdi. Hayatindan ümid kesilince derhal Veliahd Bâyezid'e haber verilerek oraya çagrilir. Düsman takibinde bulunan Bâyezid, bu kötü ve feci haberi alir almaz derhal oraya gelir. Babasini kanlar içinde görünce kendine hâkim olamaz. Fakat Murad Hüdavendigâr, bu an, aglanip feryad edilecek bir an degildir. Ölüm denilen sey herkesin basina gelecektir. Fakat baskalari ile mukayese edildigi zaman sehidligin cana minnet bir nimet oldugunu söyleyerek oglunun üzüntüsünü hafifletmeye çalisir. Ogluna askerî ve siyasî bazi tavsiyelerde bulunduktan sonra bu fani hayata gözlerini kapar.

Ordu merkezinde cereyan eden bu hadiseden kollardaki sehzadeler ile diger komutanlarin haberleri olmamisti. Yine bu sirada Osmanli kuvvetleri tarafindan sarilmis bulunan Lazar, maiyeti ile beraber yakalanarak o esnada ölmek üzere olan Sultan Murad'a karsilik öldürülmüslerdi. Kosova muharebesi, Osmanlilarin Rumeli'de kalmak için Sirp Sindigi savasindan sonra kazandiklari ikinci büyük muharebedir.

Biraz önce belirtildigi üzere Sultan Murad'in ölümünü müteakib, devlet adamlarinin da karari üzerine zaten o maksatla babasinin yanina çagrilmis bulunan Sehzade Bâyezid (Yildirim Bâyezid) hükümdar ilân edilmisti. Durumdan haberi olmayan ve düsmani kovalamakta olan Sehzade Yakub Çelebi de "fitne katldan daha siddetlidir" hükmüne göre "Baban seni istiyor" denilerek ordu merkezine davet edilmisti. Gelip otagdan içeri girince hemen öldürülmüstü. Çünkü daha önce, Savci Bey olayi meydana gelmis ve devlet büyük bir siyasî çalkanti içinde kalmisti. Bir daha böyle bir olayin meydana gelmemesi için Sehzade Yakub Osmanli tarihçilerinin ifadesi ile sehid edilmistir. Büyük bir askerî birlige komuta eden Yakub Çelebi'nin saltanat davasina kalkisacagi göz önünde bulundurularak böyle bir çareye bas vurulmustur ki bu, bütün devlet erkaninin teklifi ve yeni hükümdar olan Yildirim Bayezid'in tasvibi üzerine olmustu.

Sultan Murad ölünce, çikarilan iç organlari, sehid düstügü yere gömüldü. Daha sonra cenazesi, oglu Yakub Bey'in cenazesi ile birlikte Bursa'ya gönderilerek Çekirge'deki türbeye defn edildi. Sultan Murad'in yaralanip öldügü (sehid edildigi) ve iç organlarinin defnedildigi yere "Meshed-i Hüdavendigâr" adi verilen bir türbe yapilmis, daha sonra da buna bir cami ilave edilmistir. Bu türbe zamanimiza kadar Balkan Müslümanlarinin ziyaret ettikleri bir ziyaretgâh olmustur.

Sultan Murad'in sehadeti, bütün Islâm âlemini teessür içinde birakmisti. Bunun bir belirtisi olmak üzere Memlûk Sultani Meliku'z-Zahir Ebû Said Berkuk, onun Bursa'daki türbesine konmak üzere Kur'an-i Kerim cüzleri gönderip vakf etmistir.

Gazi Hünkâr ve Murad Hüdavendigâr diye meshur olan Sultan I. Murad'in hükümdarligi 27 veya 28 sene devam etmis olup hicrî 791 (M. 1389) yilinda vefat ettigi zaman genel olarak kabul edilen görüse göre 63 veya 64 yaslarinda bulunuyordu. Bu arada onun vefati esnasinda yasinin 66 oldugunu söyleyen tarihçilerin bulundugunu da belirtmek gerekir.

Muhtelif rivayetlerden anlasildigina göre Murad Hüdavendigâr'in, Bâyezid (dogm. 761=1360), Yakub (dogm. 769=1367), Savci (dogm. 773=1371) adinda üç oglu olmustu. Bazi kaynaklara göre Savci'nin en büyük ogul oldugu kayd edilmekte ise de bu, gerçege pek uygun degildir. Bundan baska Ibrahim adinda baska bir oglundan bahs edilmekte ise de kaynaklarda bununla ilgili bir bilgi bulunmadigindan bunun küçük yasta vefat etmis oldugu düsünülebilir.

Otuz yila yakin (27 yil 3 ay) bir zaman, dünya sahnesinin ender rastladigi bir ustalik ve maharetle devletinin mukadderatini sevk ve idare eden Murad Hüdavendigâr, pek çok hayir yeri meydana getirmekle de söhret bulmus bir kimsedir. Günümüze kadar gelen vakfiyesi, onun neler yaptigini, hayrat hakkinda neler düsündügünü göstermektedir. Onun su tesisleri bu konuda bize bir fikir vermektedir: Bursa'da Çekirge'deki cami, medrese, imâret, misafirhane. Bursa hisarinda sarayinin yaninda Hisar Camii, Bilecik ve Yenisehir'de birer cami, yine Yenisehir'de gazi erenlerden Postin pûs Baba için yaptirdigi zâviye. Çekirge'de bulunan vakfa, vezir Hayreddin Pasa'yi hem mütevelli hem de nâzir olarak tayin etmistir. Keza o, annesi adina Iznik'te de 790 Cemayizelevvel ayi baslari (Mayis 1388) tarihli bir imâret yaptirmistir. O, ahiret azigi olarak insa ettigi imâret ve diger tesislerine pek çok arazi vakf etmistir. Islâmî gelenege göre tesis edilen vakfiye bize vakiflarinin idaresi hakkinda, kimlerin bu vakiflardan nasil ve ne sekilde istifade edecegini, vakfi bozmaya, haksiz sekilde ondan yararlanmaya kalkanlara nasil muamele edilecegini de açiklamis bulunmaktadir. Bilgi edinilmesi bakimindan onun 787 Cemaziyelahir ortalan (Temmuz 1385) tarihini tasiyan vakfiyesinden bazi pasajlari buraya almayi faydali buluyoruz.

"Vakf, hibe ve rehin olunmaz, kimse mâlik olamaz. Telef ve helâk olmaz. Kimse halef olup vâris olamaz. Kiyamete kadar devam eder. Sebeplerden bir sebeple kimse elini uzatamaz, asli üzere kalir. Sartlari üzere devam eder. Günlerin geçmesiyle vakif ve vakfiye bozulmaz. Allah ve Resûlüne ve ahiret gününe iman edenlerden, Allah'in ve yarattiklarindan melik, kadi, vezir, muhtesibden ve insanlarin tamamindan hiç bir kimse bu vakfi bozamaz. Bir kimse onu tahvil ve tebdil ederse günah irtikhab etmis olur. Allah'in kitabina ve Resûlünün sünnetine muhalefet eden ve din kardesinin vakfinin fesadina sa'y eden (çalisan) Allah'in gazabina ugrar. Onlarin üzerine Allah'in, meleklerin ve bütün insanlarin laneti olsun." Görüldügü gibi bu ifadeler vakfin muhafazasi gayesine yönelik bulunmaktadirlar. Bundan baska bir de vakiftaki hizmet ve onlardan yararlanma ile ilgili bilgiler bulunmaktadir ki buna göre hiç kimse imârete inmekten men olunamaz. Hizmetçiler, gelenlere güzel bir sekilde

hizmet etmek zorundadirlar. Hele fakirlere bu hizmeti çok daha iyi yapmalilar. Çünkü onlar, kalbi kirik kimselerdir. Bu konuda da vakfiyenin kendi ifadesi ile söyle demektedir:

"Imârete, büyüklerden, âlimlerden, seyh ve sâdattan birisi inerse hizmetçi bunlara hizmet eder. Bunlarin sanina göre onlara hizmet eder. Hayvanlarina da hizmet eder. Bu hizmet sadece büyüklere mahsus olmaz. Imârete inenlerin tamamina böyle muamele yapilir. Hatta fakir ve miskinlere bu yolda hizmet daha evladir. Çünkü onlar, kalbi kirik olanlardandir. Imâretteki kalislar 3 günü geçerse bu, mütevellinin reyine baglidir."

Sükrullah, gazi ve sehid sultanin yaptirdigi hayirlardan bahs ederken sunlari söyler:

"Bursa'da ahiret için bir yapi yaptilar. Hem konuk evi, hem cami, hem medresedir. Kimsesizler, yoksullar için paçalardan, tatlilardan, eksilerden daha güzeli olmayan yemeklerin hepsinden verilmesini, konuklarin hayvanlarinin da yemlendirilmesini buyurdu. Hatiplere, hafizlara, müderrislere muridlere ve ögrencilere vazife karsiligi akça bagladi. O evin karsisinda bir kubbe yapilmasini buyurdu. Her gün ayrica otuz hafiz o kubbede güzel sesle Kur'an okuyup hatm etmektedirler. Mübarek vücudu o kubbede dinlenmektedir." Gerek bu, gerekse daha önce verilen bilgiler, Sultan Murad'in nasil hayir yaptigini, kurdugu vakiflar vasitasiyla onlarin devamini sagladigi ve insanlara hizmeti bir ahiret azigi olarak kabul ettigini göstermektedir.

Sultan Murad, tahta çikinca babasinin sikkelerinde oldugu gibi Selçuk paralarini taklid etmek suretiyle sikke kestirmistir. Baslangiçta "kûfi"ye yakin, daha sonra da "nesih" yazisi ile kestirdigi sikkeleri görülür. Kûfi hatli olan sikkelerinin bir tarafinda kelime-i sehâdet, etrafinda ilk dört halifenin isimleri ve diger yüzünde de "Murad b. Orhan halladallahu mülkehû" ibareleri bulunmaktadir. Sonradan kesilen akçalarin bazilarinda kelime-i sehadet ile kendisinin ve babasinin isimleri, bazilarinda da akçanin her iki tarafinda Murad b. Orhan yazisi görülmektedir. Sultan Murad'in 790 (1388) tarihli bakir sikkesinde kesildigi tarih ve ay bulunmaktadir.

Daha önce de kisaca temas edildigi gibi Osmanli Devleti'nin kurulus hamurunda mayasi bulunan teskilâtlardan biri de "ahilik"ti. Bu bakimdan ilk Osmanli padisahlari, bu teskilâtin birer mensubu ve hatta reisleri durumunda idiler. Bazi vesikalar, Murad Hüdavendigâr'in bu teskilatin reislerinden biri oldugunu göstermektedir. Nitekim bu hususta onun Receb 767 (Mart 1366) tarihli olarak Malkara'da Ahi Musa için yaptirmis oldugu zaviye vakfiyesindeki "ahilerden kusandigim kusagi Ahi Musa'ya kendi elimle kusadup Malkara'ya ahi diktim" ifadesi, onun ahi reislerinden biri oldugunu göstermektedir.

Vakfiyesinde de görüldügü gibi Sultan Murad, bilgin, talebe, garip ve fakir olan kimselere karsi son derece sefkatle muamele eden bir hükümdardir. Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyid ve seriflere karsi ise özel bir ilgisi bulunmakta, onlara saygiyi Hz. Peygamber'e yapilmis saygi olarak kabul etmektedir. Bu sebepledir ki o, ülkesinde bulunan seyyid ve serifleri her türiü vergiden muaf sayan

fermanlar isdar etmistir. Nitekim, 787 (1385) tarihli bir ferman, onun Seyyid Büzürg Ali'nin evladlarini vergiden muaf saydigini su ifadelerle ortaya koymaktadir:

"... Seyyid Büzürg Ali'nin ogullan yaslan ile kapima gelip ettiler. Bizim atamiz sizin duaciniz idi. Biz fakir kullariniz dahi size duacilariz. Biz kullarina bir hüküm sadaka eyle ki sizden sonra gelen bizi ve evladimizi ve kullarinizi ve karaveslerimizi (câriye) incitmeyeler. Hem simdiye degin atamiz bir dâne ösür vermedi. Ve koyun hakkin vermedi. Biz kullarina bir ihsan eyle bizden ve evladimizdan ösürlerin ve koyunlari haklarin kimesne taleb etmeyeler deyicek emr olundu ki, bu sâdâtlarin evladlari, kullari ve karavesleri ve bir damla kanlan deme can ola. Onlar, benim her defterimden ihrac olalar. Her kim bu hükmü görüp Seyyid Büzürg adini yazanlara teaddi ederse lânet ba'lânet ola. Rumeli kadilari ve sancak beyleri ve subasilari ve sipahiler her kanginizin yerinde eker biçerse bir dâne ösürlerin almayasiniz. Ben bagisladim canim için olsun. Benim devletime duaya mesgul olalar. Her kande hatirlari dilerse yürüyeler..."

SULTAN MURAD'IN SAHSIYETI

Tarihler, Osmanli padisahlari içinde, Murad ismini tasiyanlarin ilki olan Sultan Murad'i, orta boylu, yuvarlak yüzlü, sahin bakisli, koç burunlu, seyrek disli, uzun boyunlu, iri parmakli, sen ve yakisikli bir padisah olarak tasvir ederler.

Dahi bir asker ve devlet adami olan Sultan Murad, bütün hareketlerinde belli bir plân çerçevesinde hareket etmis, son anina kadar kabiliyet ve dehasindan bir sey kayb etmemistir. Azim ve idare kudreti, iyilik severligi, tebeasina karsi merhametli olusu ve ordusunda inzibatli, verdigi emrin yapilmasini isteyen ve bunlari takib eden bir hükümdardi. Bütün tarihler onun bu özelliklerinde birlesirler. Nesrî bu konuda sunlari söyler:

"Bu Gazi Murad Han dahi, atasi gibi sahib-i hayr idi. Adil ve kâmil, din perver, adalet yayici, âli himmet, kesiru'l-menfaat (menfaat saglamasi çok), fakir dost, garip oksayici, düskünlere yardimci, rey ve tedbir sahibi, pehlivan, cesur ve yigit idi. Bütün ömrünü gazaya sarf etmistir. Bunun ettigi gazayi Osman'in neslinden hiç bir padisah etmedi. Himmet ve cömertlik sahibi idi ki kapisina gelen hiç kimse mahrum gitmezdi."

Sultan Murad'in sahsiyetinin azametinde ve Türk tarihi bakimindan oynadigi rolün ehemmiyetinde, Osmanli tarihçileri oldugu gibi yabanci tarihçiler de mütefiktirler. Nitekim, Osmanlilari sevmemekle birlikte Sultan Murad'in vasiflarini ortaya koymaktan da kendini alamayan Gibbons, onun hakkinda su degerlendirmeyi yapar:

"Otuz sene kadar bir müddet Murad, zamaninin hiç bir devlet adami tarafindan üstüne çikilamayan bir kiyâset ile Osmanlilarin mukadderatini sevk ve idare etmistir. Fâtih ve Kanunî hakkinda çok sey bildigimiz için Murad, Osmanli sultanlari içinde kendine layik olan yere geçememistir. Onun hayati esnasinda meydana gelen inkilablar, bütün tarihin en hayret veren olaylarindan biridir. Onun fetihleri

1878'deki Berlin antlasmasina kadar bes asir devam etmistir. Kendisinin harb hususundaki cevvaliyet ve gayreti, babasininki gibi idi. Fakat babasinin tahayyül ettiginden daha genis bir icraat sahasina yayilmis oldugu için daha müskül vaziyetlere maruz kaldigi halde gevsemedi. Emrindeki komutan-valilerin hiç birisi ile arasinda bir anlasmazlik olmadi. Rumlara karsi muamelesi, onlarin seciyesini tayinde mükemmel bir feraseti oldugunu gösteriyor. Bizans Kilisesi erbabi nazarinda, bir kâfir ve Isa'nin düsmani idiyse de, onlara Papalardan daha iyi muamele etmekle teveccüh ve muhabbetlerini kazanmistir. Hem irkî, hem de dinî mahiyette olan temsil mes'elesinde kazandigi tam muvaffakiyetin en parlak delilini görmek için Ortodoks Patriginin 1385'te Papa VI. Urben'e yazdigi mektuptan daha iyi bir vesika olamaz. Bunda Patrik, Sultan Murad'in kiliseye hareketlerinde tam bir serbestî verdigini söyler." dedikten sonra "Osman, etrafina bir irk toplamistir. Orhan bir devlet kurmustur. Imparatorlugu kuran ise Murad olmustur." der.

Bizansli tarihçi Chalcondyle ise onun hakkinda sunlari söyler:

"Murad, hayatinda pek çok tehlikeler atlatmis ve pek çok hayir isleri görmüstür. Rumeli ve Anadolu'da 37'den fazla büyük ve mesakkatli harbi idare ederek hepsinden galip ve muzaffer olarak ayrilmistir. Düsmana muharebe meydanini biraktigi ve arka çevirdigi asla görülmemistir. Isleri güzel bir sekilde tanzim ile, münasib vakti geldiginde menfaatlerini koruyup yerine getirmekte mahirdi. Muharebede çok cesurdu. Sasirip telas göstermezdi. Askerini istirahat ettirdigi zaman kendisi av ile vakit geçirir, dinlenmek nedir bilmezdi. Gençliginde oldugu gibi ihtiyarliginda da çaliskan, enerjik ve sertti. Her seyden önce iyice düsünür, maksat ve meramina ermek için hiç bir seyi ihmal etmez ve unutmazdi. Kendisine boyun egip itaat eden bütün milletlere ve sarayindaki efrada yumusaklikla muamele ederdi. Yeri geldigi ve gerektigi zaman mükâfatlandirmaktan geri kalmazdi. Herkesi adi ile çagirmak adeti idi. Harbe girilecegi zaman askerini münasib nutuklarla cesaretlendirir, yapilan en küçük hataya tekrar etmemesi için göz yummadan müsebbibini cezalandirirdi. Verdigi sözü tutan hükümdarlardandi. Aleyhinde dolaplar döndürmek isteyenler elinden kurtulamazlardi."

Hammer, Sultan Murad'in dahiyâne denilebilecek faaliyetlerini belirttikten sonra "adaleti ve gerektiginde siddeti cihetiyle halki, kendisini hem sever hem de korkardi. Ser'î kanunlari itina ile muhafaza eylediginden, kurmakta oldugu devlete, o kanunlari te'kid ve te'yid edecek gayretlerin hiç birinde kusur etmezdi." der.

بسم الله الرحمن الرحيم

YILDIRIM BAYEZID DÖNEMI

Babasi, Murad Hüdavendigâr'in tahta cülûs etikleri 761 (1360) yilinda dünyaya gelen Bâyezid, âdil, yigit, bilginlerle yoksullari seven, zenginlere sefkat, zahidlerle iyi insanlara saygi gösteren bir hükümdar idi. Ela gözlü,

arslan simali, kumral sakalli, görünüsü kirmiziya mail, ak, müdevver ve berrak idi. Heykel gibi saglam ve güçlü kuvvetli idi. Cenk ve savas günlerinde korkusuz bir padisah idi. Giydigi elbise genellikle Bursa kadifesindendi. Annesi Gülçiçek hatundu.

Osmanli pençesinin kavradigi Rumeli agacinda, harp sahasinda hükümdar ilân edilip babasinin tahtina oturan Yildirim'in bâzusu, daha nice meyvelerini Osmanlilarin etegine düsürmek üzere bekleyici idi. O, harp sahasinda hükümdar ilân edildiginden muharebeye devam etmekten geri durmadi. Ayrica komutanlardan Pasa Yigit'i Bosna, Firuz Bey'i de Vidin taraflarina akina gönderdigi gibi bizzat kendisi de Kratova gümüs madenlerini zapt ile Üsküp sehrine Türk göçmenlerini iskân ettirdi.

Avrupa'nin siyaset aktörleri, Yildirim ünvani ile anilan Bâyezid'in fikir ve düsüncelerini pek de bilmez sayilmazlardi. Babasinin biraktigi hududu, mucizeli ordusuyla gögüsleyip alabildigine açan, açarken de karsilastigi sayisiz müsküllere yutkunmadan katlanan, özellikle kilise için bir Isa düsmani sayildigi halde, feth ettigi Hiristiyan ülkelerinin halkina bu kilise mensuplarindan, hatta papalardan daha müsfik ve anlayisli davranan koca Hüdâvendigâr gibi, oglu da acaba ayni siyaset ve insanlik yolu üstünde mi yürüyecekti?

YAKUB ÇELEBI OLAYI

Sultan Murad'in, Kosova Savasi'nda sehid olmasindan sonra devlet adamlari ile askerî erkânin ittifaki üzerine yerine büyük oglu Bâyezid geçti. Askerî hareketlerdeki sür'ati yüzünden "Yildirim" ünvanini alan Bâyezid, Kosova savasinda Rumeli askeri ile sag cenaha kumanda etmisti. Savasin kazanilmasinda da büyük bir rol oynamisti. Bâyezid, henüz düsmani kovalamakla mesgul olan kardesi Yakub'u çagirtarak hükümdarliga ortak olur endisesiyle onu öldürtmüstü. Böylece yeni bir buhranin çikmasina da engel olmustu. Bu olay, bazi devlet adamlari ile askerler arasinda ve Osmanli sinirlari disinda kalan Anadolu Beylikleri arasinda Yildirim Bayezid'e karsi bir hosnutsuzlugun dogmasina sebep olur. Âsikpasazâde, bu olayla ilgili olarak "Ol gece askere izdirap düstü" diyerek, askerin bu hadiseden nasil müteessir oldugunu anlatmaya çalisir.

Gerçekten bazi yazarlar, Yildirim Bâyezid'in bu hareketini çok dramatik bir sekilde vermekte ve bunu, Yildirim'in Timur karsisindaki maglubiyetinin sebeplerinden biri olarak görmektedirler. Bu cümleden olarak Fatma Aliye sunlan söyler:

"Sehzadeler ve askerî komutanlar, hezimete ugrayanlan takib ediyorlardi. Yildmm Bâyezid'e haber verildi. Hemen gelip zât-i sâhâneye mahsus olan ak sancak altina oturdu. O ak sancak, Selçuklu Sultani'nin Osman Gazi'ye vermis oldugu sancakti ki o zaman o sancagin altina zat-i sâhâneden baskasi oturamazdi. Yildirim Bâyezid, o sancagin altina oturmakla ilan-i saltanat etmis oldu.

Zavalli Yakub Çelebi, hadiseden habersiz olarak ordugâha geldiginde yorgunlugunu geçirmeye ve rahat bir nefes almaya firsat bulamadan "pederin seni istiyor" diyerek Hüdâvendigâr'in mübarek cesedi üzerine kurulan çadira götürülüp orada bogduruldu. Bu vak'a, bütün tarih kitaplarinda mühim bir konunun açilmasina sebep olmustur. Bunu, Yildirim'in maglubiyet sebeplerinden biri ve belki birincisi olarak kayd edenler de olmustur. Savci Bey de buna bir örnek teskil etmiyor. Çünkü Savci Bey, isyan bayragini çekmisti. Andronikos ile birlikte bir eskiya grubunun basina geçmisti. Yakub Çelebi ise o zaman önemli bir vilayet olan Karesi'yi çok iyi idare etmis, harplerde zaferler kazanmis ve herkesi kendinden memnun etmisti."

Murad Hüdâvendigâr'in sehadeti üzerine meydana gelen saltanat degisikligi, Anadolu Beylerinin ve özellikle kendisini Selçuklularin mirasçisi sayan Karamanlilarin ortadan kalkmis gibi görünen düsmanligini tekrar ortaya çikardi. Sehzade Yakub'un öldürülmesini bahane ederek, güya onun intikamini almak üzere Bâyezid'e karsi harp açip her taraftan tecavüze kalktilar. Karamanaoglu Alaeddin Bey tarafindan kiskirtilan bu beylikler, Aydinli, Saruhanli, Germiyanli, Menteseli ve Hamideli beylikleri idi. Nitekim Germiyanogullari'ndan Sah Çelebi oglu Yakub Bey, daha önce Osmanlilar eline geçmis olan Germiyan kasaba ve bölgelerini geri aldigi gibi Karamanlilar da Beysehri'ni zapt ettiler. Anadolu'da Kara Tatar denilen Mogollarin reisi Mürüvvet Bey de Kirsehir'i zapt edip Sivas emiri Kadi Burhaneddin'e teslim etti. Diger beylerin her biri, bu karisikliktan istifade ederek bir takim yerlerin zaptina kalkistilar. Bu durum, Osmanli Devleti'ni çok zor durumlara sokmustu. Babasi tarafindan saglanmaya çalisilan Anadolu birligi yeniden tehlikeye girmisti. Sultan Yildirim Bayezid'in bunlara süratli bir sekilde çare bulmasi ve isleri düzeltmesi gerekiyordu. Bunun için Bâyezid, Anadolu'ya geçmeden önce Rumeli'deki durumu derhal düzeltmek gerektigini düsünerek kendisine muhalefette bulunan emir ve askerleri yeniden kendine bagladi. Sonra Sirp Krali Lazar'in henüz küçük yastaki oglu Istefan Lazaroviç'in vasisi olan annesiyle anlasti. Bu yeni Sirp despotu da vergi (harac) ve gerektiginde muharebelerde bütün askeri ile birlikte padisahin maiyetinde bulunmayi taahhut ettigi gibi her yil Osmanli padisahini ziyaret etmeyi de kabul ediyordu.

Kosova maglubiyetinden sonra gerek Istefan Lazaroviç, gerek Pristine hakimi Vuk Brankoviç yerlerinde kalabileceklerini hiç ümid etmiyorlardi. Onlar, Yildirim'la anlasmayi canlarina minnet bildiler. Bu antlasmayi kuvvetlendirmek için yeni Osmanli hükümdari, maktul Lazar'in kizi Marya Despina'yi nikahlamisti. Bayezid'in bu sekildeki genis müsamahasina Anadolu'daki vaziyetin kritik durumu sebep olmustu. Bu baris sayesinde Rumeli'de, disardan gelebilecek ve özellikle Macarlar tarafindan yapilacak tahrik ile meydana gelmesi muhtemel bir muhalefet önlenmis oluyordu. Böylece meydana gelen dostluk, samimi bir sekilde Bâyezid'in vefatina kadar devam edecekti. Sirplar, Kosova'da hâkimiyetlerine son veren darbeyi yemis olmalarina ragmen, dinî ve millî degerlerine karsi gördükleri genis müsamaha ve müsaade yüzünden fatihlerin (Osmanlilarin) idaresine

tereddüdsüz katildilar. Hele Arnavud, Macar ve Dalmaçyalilara karsi yapilan akinlarda ganimetlere istirak etmeleri, anlari yeni idareye çarçabuk isindirdi.

Yildirim Bayezid, Balkanlar'da kuvvetli kalabilmek için akinci teskilatini yeniden canlandirmak ihtiyacini hissederek Evrenos Bey, Pasa Yigit Bey ve Firuz Bey gibi komutanlarin, basta Bosna olmak üzere Eflak ve Tuna'nin kuzey taraflarina kadar akinlar düzenlemelerini emr etti. Daha önce de kisaca temas edildigi gibi bu akinlar esnasinda Üsküp alinarak sehre Türk ahali yerlestirilmisti. Bu sirada Edirne'ye dönen Bâyezid, Anadolu'ya hareket etmeden önce burada dinî ve sosyal müesseselerin kurulmasini emr etti. Böylece Edirne bir kültür merkezi haline gelmeye basladi. Gerçekten de hâlâ bu gün Yildirim adi ile anilan mahallede bir imâret ile kubbesi dört kemer üzerinde durmakta olan caminin temellerini atti. Bu arada kendisini tebrike gelen Venedik ve diger Italyan siteleri ile olan ticaret antlasmalarini yeniledi. Yeni hükümdar, Venedik ticaretini himaye etmeyi kabul ediyorsa da gelecek için fazla teminat vermiyordu. Bu antlasma, daha sonraki Anadolu seferi için büyük bir önem tasiyacakti. Zaten bu yüzden Bâyezid müsamahali davranmisti.

Bâyezid, Bursa'ya dönmeden önce hemen hemen bir sehir devleti haline gelmis olan Bizans gailesini de ber taraf etmek istiyordu. Bunu gerçeklestirebilmek için de Bizans'taki taht kavgalarindan istifade etmeyi düsünüyordu. Böylece Anadolu'da girisecegi faaliyet esnasinda Bizans tarafindan gelebilecek tehlikelerden emin olmak istiyordu.

Osmanli Sultani, vaktiyle Savci Bey ile müstereken isyan edip fesat çikarma suçundan dolayi hapse atilmis olan Imparator Ioannis'in oglu Andronikos ile onun oglu Ioannis'in müracaatlarini kabul ederek bir miktar askerle Edirne'den Istanbul'a yürür. Imparator Ioannis ile saltanat ortagi olan Manuel'i hal' ederek hapse attirir. Bu arada hapisteki prensleri de kurtarip hükümdar yapar ve bir vergi ile kendine baglar. Fakat kisa bir müddet sonra iki mahpus hapisten kurtularak sultana iltica ederler. Onlar, daha önceki vergiden baska belli bir miktarda asker vererek seferlere katilmayi da taahhüd ederler. Bunun üzerine Bâyezid, onlari tekrar hükümdarliga getirir. Bununla beraber Bâyezid, Andronikos ile oglunu hapse attirmayip kendilerine Bizans topraklarindaki Silivri, Eregli, Selanik vs. gibi yerlerin hâkimiyetini verir.

BATI ANADOLU'DA TÜRK BIRLIGININ KURULMASI

Osmanli tahtinda meydana gelen degisiklikten istifadeyi düsünen ve Yakub Çelebi'nin öldürülmesini bahane eden Karaman oglu Alaeddin Ali Bey, komsu beylikleri de Osmanlilar aleyhine kiskirtmaktan geri kalmiyordu. O, bununla da yetinmeyerek Osmanlilara ait bazi yerleri de isgal etmisti.

Bâyezid, Balkanlar'da gerekli tedbirleri aldiktan sonra Anadolu harekâtina baslamak üzere eski taht sehri olan Bursa'ya gelir. O, burada, Rumeli'de

bulunup devletin sinirlan üzerinde gerekli tedbirleri almakla mesgul olan komutanlarin islerini bitirip gelmelerine kadar bekledi. Bu esnada Bursa'da imar faaliyetlerine devam ederek sehirde cami, medrese, imâret, misafirhane, dâru's-sifa gibi hayir eserleri yaptirir. Ayrica Seyh Ebu Ishak dervisleri için de büyük bir zaviye insa ettirdi. Sükrullah, onun Bursa'da insa ettirdigi hayir müesseselerinden bahs ederken söyle der:

"Bursa'da bir Dâru'l-hayr, bir hastahâne, Ebu Ishakhâne, iki medrese, bir cami yaptilar. Onlarin evkafini tayin buyurdu. Daru'l-hayrin evkafindan olmak üzere as ve yemden baska her yil bilginlere ve yerli yabanci yoksullara 600 müd bugday verilmek, her gün konuga ve yerliye et ile birlikte 300 çanak as eristirilmek üzere vakiflarini tayin buyurdu. Hastahâne, Ebu Ishakhâne, medreseler ve caminin her biri için ayrica vakiflar tayin buyurdu. Görenek oldugu üzere bunlara seyh, tabib, imam, müezzin ve müderris dikip akçalarini tayin ettirdi. 30 hafiz, daru'l-hayra, 30 hafiz, camiye tayin buyurdu ki, her gün biri Tanri kelamindan bir cüz okuya." Keza o, kaynaklarin ifadesine göre üç degirmen çalistiracak kadar bol ve lezzetli içimi ile taninan Akçaglayan adindaki suyu kapali künklerle Uludag'dan sehre indirterek yaptirdigi imâret yaninda kemerler üzerinden geçirip cami, medrese ve hamama taksim etmisti. Artan suyu da mahallelere taksim edip çesmelerden akitmisti. Bütün hayir ve sosyal tesisler için de vakiflar tahsis etmisti.

Rumeli ve Bizans islerini yoluna koyan Bâyezid, Sirp kralini maiyeti ile birlikte ordusuna çagirip harekete geçmek istiyordu. Bizans Imparatorunun oglu Manuel de kuvvetleri ile birlikte Sultan'in ordusuna katilir. Padisah, bundan sonra Kastamonu emîri Candarogullari'ndan Kötürüm Bâyezid'in oglu Süleyman Pasa'yi da ittifaka çagirir. Bu arada Edirne'de muhafiz olarak kalan Beylerbeyi Kara Timurtas Pasa'yi da Rumeli kuvvetleri ile birlikte Anadolu'ya getirtir. Bu kadar büyük bir kuvvet toplamis olan Bâyezid, bir taraftan Bizans Prensi Manuel'i Rum kuvvetleri ile Alasehir üzerine göndererek Bizans Imparatorlugu'na tabi olan bu sehri zapt ettirir. Bütün Osmanli kaynaklan ve özellikle bu olayin meydana geldigi anda yasayan Ahmedî bu sehrin Bâyezid zamaninda feth edildigine isaretle:

"Ne Alasar kodi vü ne Saruhan Ne Aydin u ne Mentese ne Germiyan" der.

Öbür taraftan Saruhan üzerine yürüyen Sultan Bâyezid, burayi harpsiz denecek bir sekilde almis ve emir Hizir Sah ile kardesi Orhan'i Bursa'ya gönderip haps ettirmisti. Bundan sonra Aydin iline giren Bâyezid, Isa Bey'in fazl, kemal ve yasina hürmet ederek ona kendinin ve ecdadinin evkafina mutasarrif olmak üzere kayd-i hayat ile (ölünceye kadar) kendisine Tire'yi ikta olarak vermisti. Bu arada Yildirim, Isa Bey'in kizi Hafsa Hatun ile evlendi.

Sultan Bâyezid, daha sonra kayin biraderi olan Germiyan oglu Yakub Bey'in de üzerine yürüyerek basta Kütahya olmak üzere bütün ülkesini alir. Anadolu birligini kurma gayretinde olan Bâyezid, bütün islerini tamamlamadan bu hareketten vaz geçecege benzemiyordu. Onun için

Ahmed ve Mehmet Bey ismindeki iki kardesin idaresinde bulunan Mentese üzerine de yürüdü. Burayi da kendisine baglayan Sultan, aldigi bu yeni yerlerin her birine kendi ogullarini vali olarak tayin etti. Bu arada Kütahya merkez olmak üzere meydana getirdigi Anadolu beylerbeyligine Kara Timurtas'i getirmisti. Bundan sonra Hamidogullari beyligine ait yerlerin pek çogunu ele geçiren Bâyezid, bu arada beylige bagli olan Antalya'yi da Osmanlilara bagli bir sancak haline getirdi. Bütün bu hareketleri ile Yildirim Bayezid, Anadolu'yu bir Osmanli vilayeti haline getirerek merkeziyetçi bir devlet kurmak düsüncesinde oldugunu gösteriyordu.

OSMANLI DONANMASININ EGE VE AKDENIZDEKI FAALIYETLERI

1390 senesinin yumusak geçen sonbahar ve kis mevsimleri, Osmanlilarin faaliyetlerini daha rahat bir sekilde yapmalarina sebep olmustu. Bati Anadolu'daki beyliklerin Osmanli hâkimiyetine girmesi ile Osmanlilar, Ege ve Akdeniz kiyilarinda uzun sahillere sahip olmuslardi. Latinlerin idaresinde bulunan Izmir hariç olmak üzere bütün bir Ege sahilinin alinmasi ile özellikle Aydin ve Mentese Beyligine bagli bulunan deniz kuvvetleri de Osmanlilara geçmis oluyordu. Bu da Osmanli deniz gücünün gelismesine sebep oluyordu. Nitekim Osmanlilarin ilk mühim deniz faaliyeti bu zamanda yapilmis ve Sarica Pasa komutasindaki 60 parça gemiden mütesekkil bir Osmanli filosunun, Sakiz ve Egriboz adalari ile Yunanistan sahillerini vurmasi üzerine Venedikliler, adalardaki garnizonlan ve istihkamlari takviyeye baslamislardi. Sarica Pasa'nin faaliyetlerinden bahs ederken Hammer: "Bu siralarda Azepler komutani Sanca Pasa da Edirne'de baska bir cami yaptirmaya basladi. Bir kara kuvveti firkasinin (tümen) komutanligi ile Osmanli donanmasi komutanligini elinde toplamis olan bu vezir, Akdeniz Bogazi (Çanakkale) girisinde bir Frenk gemisini esir etmisti. Bu geminin içinde Imparator Manuel'le evlendirilecek olan bir prenses bulunuyordu. Sarica Pasa bu nisanli prensesi sultana takdim edince Bâyezid, onun güzelligine hayran olarak kendisiyle evlendi." diyorsa da gerçekte böyle bir olay cereyan etmemisti. Çünkü Yildirim Bâyezid, sadece üç hanimla evlenmistir ki bunlar da Germiyan oglu Süleyman Sah'in kizi ve Mevlânâ Celaleddin Rumî'nin torunu olan Devletsah Hatun, Sirp Krali Lazar'in kizi Maria Despina ve Aydinoglu Isa Bey'in kizi Hafsa Hatun'dur.

KARAMAN SEFERI

Sultan Bâyezid, Bati Anadolu'daki beylikleri ortadan kaldirip kendine bagladiktan sonra Karamanogullari üzerine yürür. Çünkü Karaman Beyi Alaeddin Ali Bey, Sultan Murad'in vefatini müteakip Hamideli taraflarindaki Osmanli topraklarindan bir kismi ile Beysehri'ni alarak o taraflari vurmustu. Sultan Bâyezid, önce Hamideli'ne geçti, oradan da Teke yani Antalya taraflarina indi. Antalya'yi alip Firuz Bey'e tevcih etti. 1391 senesinde meydana gelen bu hadiseler esnasinda daha önce Osmanli müttefiki olan Candaroglu II. Süleyman, Osmanli'yi kendisi için tehlike saymis olacak ki Osmanlilarla olan ittifakini bozup Sivas'ta hüküm süren Kadi Burhaneddin

ile görüsmelere baslamisti. Bâyezid, Karamanogullari topraklarina girince Karaman oglu Alaeddin Ali Bey, Osmanlilara karsi koyabilmek için Kadi Burhaneddin ile Candaroglu Süleyman'dan yardim istedi. Fakat Bâyezid, bu birlik ve yardimlarin birlesmesine firsat vermeden Karamanogullari'na ait bazi yerleri alip Konya'yi muhasara altina aldi. Bu arada Bâyezid ile basa çikamayacagini anlayan Karaman oglu Alaeddin Ali Bey, Taseline çekilmisti. Kusatma, hasad zamanina tesadüf etmisti. Yildirim Bayezid de babasinin yaptigi gibi halkin mahsulüne asla el dokundurulmamasini emr etti. Sehir halkindan, kale disinda mahsulü olanlara teminat verilerek onlarin rahatlikla disari çikabileceklerini söyledi. Bu teminat üzerine sehir halki kaleden disari çikabiliyor, hasad edebiliyor ve istedikleri bedel ile Osmanli ordusuna satis yapabiliyorlardi. Gerçekten Bayezid, babasi gibi bölge halkina çok iyi davranmis ve satis yapmak isteyen halkin herhangi bir korkuya kapilmadan zahiresini getirip satabilecegini bildirmisti. Halk sattigi esyanin karsiligini tamamen aldiktan sonra çavuslar refakatinda yerlerine gönderiliyordu. Hammer, Aksehir, Aksaray ve Nigde gibi sehirlerin sirf bu sekildeki bir muamele üzerine teslim olduklarini ve kapilarini tekrar Osmanlilara açtiklarini yazar.

Alaeddin Ali Bey, Kadi Burhaneddin ile Candaroglu Süleyman'dan yardim gelmedigini görünce, kayinbiraderi olan Yildirim Bayezid'den baris istemek zorunda kalir. Bunun üzerine Yildirim Bâyezid, barisi kabul ederek zaten Osmanlilara ait olan ve Karamanoglunun eline geçmis bulunan Beysehir, Aksehir ve diger bazi yerleri almak suretiyle antlasma yapar. Böylece iki devletin arasinda Konya Ovasi'ndaki Çarsamba Suyu sinir olarak kabul edilir. Yapilan antlasmadan sonra buralarin idaresi Sari Timurtas Pasa'ya birakildi. Böylece, daha sonra da devam edecek olan Karaman seferinin bu ikinci safhasi bitmis oldu. Bu seferde Bizans Imparatoru V. Ioannes'in oglu Manuel de Yildirim'in ordusunda bulunuyordu.

ISTANBUL'UN MUHASARASI VE SEHIRDE TÜRK MAHALLESININ KURULMASI

Yildirim Bâyezid, Anadolu'daki seferlerle mesgul oldugu sirada Bizanslilar, bu durumdan istifade ile bazi tedbirler almaya basladilar. Bu meyanda Bizans Imparatoru loannis, ayagindaki agrilara ve yatalak bir halde bulunmasina ragmen, Istanbul surlari ile kulelerinin bazi yerlerini tamir ettirmeye basladi. Bu durumdan haberdar olan Yildirim Bâyezid, bu harekete çok sert bir tepki göstererek tamir ettirilen yerlerin derhal yiktinlmasini ister. Imparator, Yildirim'in yaninda bulunan ve tahtin yegane varisi olan Manuel'i düsünerek tamir edip yaptirdigi yerleri tekrar yiktirir. Ancak Imparator, surlarin yiktirilmasindan kisa bir müddet sonra ölünce, Osmanlilarla birlikte Anadolu seferlerine istirak eden ve Bursa'da bulunan Manuel, bir yolunu bularak Bursa'dan kaçip Istanbul'a gelir ve babasinin yerine tahta oturur.

Âdet oldugu üzere, babasinin matem günlerini geçirdikten sonra Bâyezid'in kendisine ve sehre karsi takindigi tavri düsünmeye baslar. Bâyezid, yeni

imparatordan (II. Manuel) vergi artirimi, Istanbul'da bir Müslüman mahallesinin kurulmasi ve bir cami insasi ile bir kadi tayin etmesini ister. Bizans tarihçisi Dukas bu konuyu su ifadelerle dile getirir:

"Bâyezid, Imparator Manuel'e elçiler göndererek, Istanbul içerisinde Türklerin "kadi" tabir ettikleri bir hâkimin devamli olarak bulunmasini arzu ettigini bildirdi. Bu kadi, Istanbul'da ticaretle istigal eden veya o maksatla oraya gidecek olan Müslümanlar arasinda meydana çikacak olan muamelat ve ihtilaflari muhakeme ve hallu fasl edecekti. Bâyezid, Müslümanlarin gâvur mahkemesinde muhakeme olunmalarinin caiz olmadigini, müslümani, kendi hâkiminin muhakeme etmesi icab ettigini, iftiralar ve haksizliklari, daha bir çok seylerle beraber bildirmis, nihayet sunu da ilave etmisti: "Sana emr ettiklerimi yapmak ve taleplerimi yerine getirmek istemezsen, kapilari kapa ve sehrin içinde hükümdarligini yap. Hariçte bulunan her yer ve her sey kâmilen benim olacaktir." Yildirim'in bu talebi redd edilince, Istanbul'u teslim almak için uzaktan muhasaraya basladi. 1391 senesinde baslayan bu tazyik sonucunda Bâyezid, Istanbul surlarina kadar olan bütün Bizans köylerini muhasaraya basladi. Bu kusatma sonunda Manuel, Istanbul'da birkaç yüz ev ile cami ve mahkemesi olan bir Müslüman mahallesinin kurulmasini ve Haliç'in kuzey tarafinda bir Türk garnizonunun bulunmasini kabul etti. Ayrica her sene Osmanlilara vermekte oldugu vergiyi de artirdi.

YILDIRIM BAYEZID'İN ANADOLU SULTANI ÜNVANINI ALMASI ve diger OLAYLAR

Abbasî Halifeligi döneminde Islâm dünyasinda ortaya çikan yeni devletler, Memlûk hükümdarlarinin yaninda (Misir) bulunan ve fakat siyasî etkinligi fazla olmayan Abbasî halifelerinin kendi hükümdarliklarini tasdik etme arzusunu bir gelenek olarak devam ettiriyorlardi. Böylece devletlerinin taninmasi, mesrulugu ve siyasî nüfuzlarinin artacagina inaniyorlardi.

Filhakika, daha Murad Hüdavendigâr zamaninda baslayan Osmanli-Memlûk münasebetlerinin iyi bir sekilde devam ediyordu. Bu iyi münasebetler, Yildirim zamaninda da devam eder. Bu sebeple 794 senesi Rebiülahir (Subat 1392) ayinda, Rum ülkesinde (Anadolu) sultan olmak için halifeden "tesrif" isteyen Bâyezid'e, Karak Naibi Âmir Hüsameddin Hasan el-Kuckunî'yi birçok hediye ile gönderen Sultan Berkuk'un bu vesile ile dostluk hislerini izhar ettigi görülür.

Kendisine, halife tarafindan gönderilen tesrifi, Bursa'da giyen ve kiliç kusanan Bâyezid, bundan sonra Rum ülkesinin sultani ünvanini almis olur. Bu arada adi geçen elçinin ricasi üzerine Bâyezid, Karamanoglu gibi Kadi Burhaneddin Ahmed ile dostça geçinmeye razi olur. Bununla beraber Bâyezid ile Kadi Burhaneddin arasinda mücadele uzun süre devam edecektir.

Bâyezid'in, halifeden sultan ünvanini almasi, onun Anadolu'daki Türkmen beylikleri üzerine yapacagi seferleri bir mânâda mesrulastiriyordu. Bu, ayni zamanda Anadolu birliginin saglanmasi için de gerekli idi.

Bâyezid, gerek bu hadiseden önce, gerekse sonra Anadolu isleri ile mesgul olmaya baslar. Bu maksatla daha önce kendisine bagli olan, fakat sonradan Kadi Burhaneddin tarafina geçmis bulunan Kastamonu'daki Çandaroglu Süleyman Pasa'yi ortadan kaldirmak ister. Bir taraftan da Anadolu'da Kadi Burhaneddin'e düsman olan beyleri ve özellikle Amasya'da hüküm süren Haci Sadgeldioglu Emir Ahmed'i kendi tarafina çekmeye çalisir. 1391'de Kastamonu üzerine gerçeklestirilen bu harekette Bâyezid, Kadi Burhaneddin'in tarafsiz kalmasini ister. Fakat bu konuda ondan müsbet bir cevap alamaz.

Ancak tam bu sirada Bâyezid, Eflâk voyvodasi Mirçe'nin daha önce kendisine karsi yapilmis bir akinin intikamim almak üzere, Tuna'yi geçip 'Karin Ovasi (Karinâbâd)'ni yakip yiktigini ögrenince Kastamonu seferini birakarak Rumeli'ye geçer. Arkus Ovasinda yapilan siddetli bir muharebede voyvoda esir edilerek kendisinden agir bir fidye alinmis ve Osmanli tabiiyetini kabul ettikten sonra yine memleketine gönderilmisti. Ayni sene hudud beyleri de büyük akinlar yapmislardi. Bu akinlar sonucunda Bosna'ya girerek Naglazinze'ye kadar ilerlemislerdi.

Yukarida belirtilen hadiseden sonra tekrar Anadolu'ya dönen Bâyezid, Kadi Burhaneddin'in, Candaroglu ile birlesmesine meydan vermeden tekrar Kastamonu üzerine yürür. Fakat bu defa da mevsimin kis olmasindan dolayi geri çekilmek zorunda kalir. Zira böyle bir mevsimde hareket üssünden uzak bir mintikada, düsman ülkesinde kalmak dogru bir hareket olmazdi. Bu sebepten dolayi Bâyezid, tekrar Bursa'ya döner. Nihayet 794 (1392) ilkbaharinda Kastamonu bölgesine giren Bâyezid, Candaroglu Süleyman Pasa'nin ölümü ile sonuçlanan savasta, beyligin Kastamonu kolunu ortadan kaldirir. Bununla beraber Süleyman Pasa'nin kardesi olan ve Sinop'ta hüküm süren Isfendiyar Çelebi, Osmanlilarla dost geçindigi için kendisine dokunulmadigi gibi Sinop'ta ayni sekilde kalmasina müsaade edildi.

Bâyezid'in, Kastamonu'yu ilhak etmesi ve Osmancik'i kusatmasi üzerine bir kismi açiktan açiga, bir kismi da istemeyerek Kadi Burhaneddin'e bagli görünen Kelkit, Yesilirmak ve Canik bölgelerindeki beylerin, birer birer Osmanlilara iltihak ettikleri görülür. Bu vaziyet, Osmanlilar ile Kadi Burhaneddin Ahmed arasindaki münasebetleri oldukça gergin bir safhaya soktu. Iki tarafin öncü kuvvetleri arasinda Çorumlu sahrasinda meydana gelen savasta Osmanli askeri bozguna ugrayarak geri çekilmek zorunda kalir. Bu savasta, Bâyezid'in, Karesi ve Saruhan sancaklari valisi bulunan büyük oglu Ertugrul öldürülmüstü. Bu galibiyet, Anadolu'da Kadi Burhaneddin'in söhretini bir kat daha artirdi. Hatta Kadi Burhaneddin, psikolojik etkisinden istifade ile Bâyezid'in Rumeli isleri ile mesgul oldugu ani, firsat bilerek Amasya'yi kusatma altina alir. Fakat mevsimin kis olmasi ve muhtemel bir Osmanli taarruzundan çekindiginden Tokat'a döner. Bu arada Osmanli kuvvetlerinin büyük bir ordu ile Amasya üzerine dogru

geldikleri haberini alinca açik bir sahrada onlarla karsilasmamak için Sivas'a çekilir. Böylece Amasya Osmanli idaresine girer. Sancak beyligine de Bâyezid'in oglu Mehmed Çelebi tayin edilir(1393).

Bu hareket üzerine Taceddinogullari, Tasan oglu ve Bafra emiri, Sultan Bâyezid'e bagliliklarini bildirerek onun idaresine girdiklerini kabul ederler. Süleyman Pasa'nin, Bâyezid ile yapilan harpte öldürülmesinden sonra Kadi Burhaneddin'e iltica eden 500 kadar Kastamonu atlisi da Taceddinogullan ve dolayisiyla Osmanlilar tarafina geçmis oluyordu. Bu arada Karaman oglu Alaeddin Ali Bey, Kadi Burhaneddin'e elçi gönderip Amasya'nin Osmanlilarin eline geçmesinden dolayi taziyetlerini bildirmek ve müsterek düsmanlari olan Bâyezid'e karsi birlikte tedbir almak ve görüs ahs verisinde bulunmak üzere kendisini Nigde'ye davet etti. Alaeddin Ali Bey ile görüsüp birlesmek üzere Sivas'tan hareket eden Kadi Burhaneddin, Karaman oglu ile anlasmak söyle dursun, büsbütün bozusup harbe tutusurlar. Aralarindaki düsmanligin gittikçe büyümesi her ikisinin de zayiflamasina ve rakipleri olan Bâyezid'in daha fazla kuvvetlenip Anadolu'daki kuvvetini daha saglamlastirmasina sebep oldu. Rakiplerinin arasinda meydana gelen anlasmazligi gören Bâyezid, artik kendisinin Anadolu'da durmasina gerek kalmadigini anlayarak yeniden Rumeli'deki faaliyetlerine baslar.

Sultan Bâyezid'in bu dönemdeki faaliyetlerini inceleyen Mükrimin Halil Yinanç, kaynaklarin verdigi bilgilere dayanarak söyle der:

"1393 senesi Nisaninda Venedik Senatosu, Türklere karsi birlikte harp etmek üzere Macar Krali ile bir antlasma yapmaya karar vermis ve Macar Kralini harbe tesvik etmeye baslamisti. Diger taraftan uzun zamandan beri Istanbul'da kusatilmis olan Imparator Manuel, Hiristiyan devletlere müracaat ediyordu."

"Macar Kralinin, Tuna kenarina gelmis olmasi ve Bulgarlarin bunlarla birlesme ihtimali, Bâyezid'i endiselendirdiginden Bulgar kralliginin son kisminin da ortadan kaldirilmasina karar verir. Bunun için büyük oglu Süleyman komutasinda bir ordu gönderdi. Bu ordu, Bulgarlarin payitahti olan Tirnova'yi uzun ve siddetli bir muhasaradan sonra feth etti. Daha sonra Tuna sahilinde birer müstahkem mevki olan Silistre, Nigbolu ve Vidin zapt olundu. Nigbolu'ya kapanan Bulgar Krali Sisman, oglu Aleksandr ile birlikte esir edildi. Rivayete göre kral öldürülmüs, oglu da Müslüman olarak Bâyezid'in maiyetine girmistir. Macar Krali Sigismond, Bulgar ülkesinin Türkler tarafindan alinmasi üzerine Hiristiyan devletlere müracaat etmis ve Türklere karsi müsterek bir Haçli hareketi yapilmasi için papayi tesvik etmisti."

YENI BIR HAÇLI ITTIFAKI VE NIGBOLU SAVASI

Osmanli sinirlarinin Macaristan'a kadar dayanmasi, Macar Krali Sigismond'u korkutmaktaydi. Zira Sigismond, ufuktan azametle yuvarlanip gelmekte olan Osmanli dalgasinin, er geç kendi ülkesini de basacagini görmekteydi. Tek basina altindan kalkamayacagini bildigi bir tehlikeye karsi

gece rüyalarini, gündüz hülyalarini tutan ümid, her seye ragmen yine de bir Haçli ordusunun yardiminda görüyordu. Fakat imdadina çagirabilecegi devletlerden Venedik, bu Katolik dindasina müzaheret eder görünmekle beraber, Sigismond'un zaferinin Balkanlarda bir Macar hegemonyasina yol açacagindan da endiseleniyordu. Cenevizliler ise siyasî ve iktisadî hayatlarinin saglikli bir sekildeki devamini Osmanlilarin teveccühünü kazanmakta gördüklerini gizlemiyorlardi.

Sigismond, Osmanli tehlikesini bertaraf etmek ve hatta Kudüs'e kadar gidebilmek için Avrupa'nin muhtelif memleketlerine elçiler göndererek yeni bir Haçli ittifakinin kurulmasini istiyordu. Bu ittifakin kurulmasi için Papalik makami da, yogun bir faaliyete giriserek kiliselerde Müslüman Türkler aleyhinde vaazlar verdirmeye basladi. Bu tesebbüsler, hedef Türkler oldugu için kisa bir süre içinde olumlu bir sonuç verdi. Böylece Sigismond ile isbirligi yapan Avrupa, heyecan ve ümid içinde idi. Yalniz Fransizlar degil, Ingiltere, Iskoçya, Lehistan, Avusturya, Italya, Isviçre ve Güneydogu Avrupa ülkelerinden gelen kuvvetler, Bulgaristan'da Sigismond 'un komutasi altinda toplanmaya basladi. Avrupa'nin her kösesinden süzülüp gelen cengaver, cesur ve tecrübeli sövalyeler, Osmanli ordusunu aramaya basladi.

Birlesik Avrupa kuvvetlerinden meydana gelen bu birlikler, Sigismond'un kendilerine bildirdigi gibi, karsi tarafta bir tecavüz hareketi göremeyince, arastirmaya basladilar. Onlar, bu salib (haç) düsmanini bulup tepelemek istiyorlardi. Onlara göre bunu yapmak bir zaruret idi. Zira bu bir haç seferi idi. Ona tapmayani ezmek yolunda gecikmek olmazdi. Üstelik Eflak Voyvodasi Mirçe ile Bizans Imparatoru da Osmanlilar ile olan ittifaklarini bozmus, gizli gizli hazirliklarini tamamlamislardi.

Papanin destegi ile tertiplenen bu Haçli seferine batili bütün sövalye ve asilzâdelerin katildiklari görülmektedir. Osmanlilara karsi büyük bir kin ve nefret hissi ile dolu olan Haçlilar, Avrupa'yi bunlardan (Müslüman Osmanlilar'dan) temizlemek istiyorlardi. Bunun temini için de her sey yapilabilirdi. Büyük bir birligin toplanmasi gerekiyordu ki bu da gerçeklesmisti. Nitekim, maiyetinde 1000 Fransiz sövalyesi ile 7000 civarinda yardimci ve ücretli asker bulunan Burgonya dukasi Jean de Nevers basta olmak üzere birçok asilzâdenin maiyetindeki Alman, Ingiliz, Italyan, Ispanyol ve Polonyali sövalyeler oldugu gibi, 1394 seferinin intikamini almak isteyen Eflâk Voyvodasi Mirçe ve bir kisim Erdel kuvvetlerinin istiraki ile mevcudu 100.000'i (Sükrüllah, Behçetu't-Tevârih 130.000 kisi) bulan ve Türkleri Avrupa'dan sürmek gayesini güden bu Haçli ordusu, Tuna boyunca ilerleyerek Vidin ve Rahova'yi aldiktan sonra 12 Eylül 1396'da Nigbolu önüne gelmisti. Venedik ve Rodos gemilerinden mütesekkil bir donanmanin da yardimi ile kaleyi muhasaraya basladilar.

Osmanli tarihi bakimindan önemli olan bu zaferi, kaynaklarin müsterek dili ile kisa ve ana hatlari ile buraya almak istiyoruz. Nigbolu kalesini kusatma altina alan Haçli ordusuna karsi kale muhafizi Dogan Bey, siddetli bir müdafaada bulunur. 15 gün devam eden bu kusatma esnasinda Istanbul önlerinde bulunan Sultan Bâyezid, Haçlilarin hareketini duyar duymaz,

muhasara manciniklarini yakip, Sucaeddin Evrenos Bey'i ileri göndermisti. Kendisi de Islâm âlemine müracaat edip durumu bildirdikten sonra yaninda bulunan 10.000 askerle yola çikar. Anadolu ve Rumeli kuvvetlerinin Kara Timurtas ile sehzadelerin komutasinda sür'atle toplanip Edirne'de kendisine ulasmalari üzerine 60.000 kisiden meydana gelen Osmanli ordusunun basina geçen Sultan Bâyezid, sür'atle Sipka geçidini asmis ve Timova'da Stephan Lazaroviç ile birlestikten sonra Osma vadisinde Nigbolu ovasina hakim bir tepede ordugâhini kurar. Kaynaklarin verdigi bilgilere göre kalenin erzak ve mühimmat durumunu bizzat tesbit eden Bâyezid, 25 Eylül 1396 pazartesi günü (Osmanli kaynaklarinda Cuma) Nigbolu önünde meydana gelen savasta mahirâne bir manevra ile iki kisma ayirdigi ordusunun yaya askerini yani yeniçerileri merkeze koyup onlarin etrafinda kapikulu süvarilerini tesbit ile sag ve sol kollara timarli sipahileri koymustu. Arkada da ihtiyat kuvvetleri bulunuyordu. Osmanli ordusunun harb nizami hilâl veya agzi açik kerpeten seklinde idi.

Iki ordu, Nigbolu kalesi yakininda karsilastilar. Galibiyet serefini kazanmak isteyen Fransiz süvarileri, baslangiçta Bâyezid'in merkezde yeniçerilerin önündeki ilk kademede bulunan ve Azep denilen hafif yaya kuvvetleri üzerine yüklenip onlari maglub ve imhaya basladilar. Fransizlar, teslim olanlari bile öldürdüler. Bundan sonra da Azeplerin gerisindeki Yeniçeri kuvvetleri üzerine yüklendiler. Fakat Yeniçerilerin ok yagmuruna tutularak epey telefat verdiler. Ayni zamanda da sol kanatta Anadolu askerine komuta eden Sehzade Mustafa kuvvetlerinin yandan taarruzuna ugradilar. Fakat, bunlari da bertaraf ederek ilerlediler. Plân geregince Osmanli merkez kuvveti bir miktar geri alindi. Bu çekilmeden cesaret alan Fransizlar, daha da ileri giderek kiskacin içine girdiler. Onlar, Osmanli plânini bilen Sigismond tarafindan ileri gitmemeleri ve kiskacin içine girmeyip beklemeleri hakkinda verilen emri dinlemediler. Bu defa plân geregi Osmanlilarin üçüncü hatti da ikiye ayrildi. Böylece Fransizlar tepeyi isgal etmis ve muharebenin Türklerin maglubiyeti ile neticelendigini zannettikleri sirada bizzat pusudan çikan Bâyezid'in komutasindaki kuvvetlerle karsilasinca sasirdilar. Fakat fazla zayiat vermemek için daha önce atlardan inmis ve yaya olarak harb eden Fransizlar, geri dönüp atlarina binmek istedilerse de kaçacaklari kapinin kapanmis oldugunu görerek sasirdilar. Bunlari kurtarmak için Sigismond'un gönderdigi kuvvetler ilerleyemeyerek geri çekilmek zorunda kaldilar. Tuzaga düsmüs olan kuvvetler kismen imha ve kismen esir edildiler.

Osmanli ordusunun merkezine hücum eden Fransiz kuvvetleri ile olan muharebe, üç saat kadar sürmüstür. Eflâk Voyvodasi Mirçe, muharebenin gidis seklini görünce neticeyi kestirerek hemen memleketine dönmüstü. Muharebenin en tehlikeli olan ilk safhasi bittikten sonra Türk kuvvetleri, derhal ve siddetle Sigismond'un kuvvetlerine hücum etmislerdi. Ihtiyat kuvvetlerini bile muharebeye sokmus olan Macar Krali, hiçbir basari elde edemedi. Sonunda kesin sonucun alinma zamaninin geldigini gören Yildirim Bâyezid, kendi ihtiyat kuvvetlerini taarruza geçirmek suretiyle Haçlilari müthis bir panige ugratti. Sigismond, maiyetindeki bazi adamlarin yardimi ile Tuna nehrine gelip kendini bir balikçi kayigina zor atti. Nehirdeki Venedik amirali Mocenigo'nun kadirgalarindan birine yanasarak Karadeniz yolu ile

Istanbul'a gelebildi. Oradan da Marmara ve Çanakkale Bogazindan geçip Modon limanina ugradiktan sonra Dalmaçya'ya çikarak memleketine gidebildi.

Nigbolu muharebesinde Haçli ordusuyla gelen prens ve asilzâdelerden bir kismi öldürülmüs bir kismi da esir alinmisti. Muharebe sonunda savas meydanini gezen Yildirim Bâyezid, kendi hudud muhafizlarinin ve teslim olmalarina ragmen bir kisim esirlerin insafsizca öldürüldüklerini görünce fevkalâde müteessir olup gözlerinden yaslar akmisti. Kendi esirlerine yapilan bu muameleyi gören Bâyezid, buna karsilik olmak üzere düsmandan ele geçirilen esirlerin bir kismini öldürttü. Harbe istirak etmeden kaçmis olan Eflâk kuvvetleri ile Hirvat askerlerinden baska, diger bütün düsman kuvveti ya imha edilmis veya kaçarken nehirde bogulmustu.

Nigbolu'da esir düsenlerden bir kismi önce Edirne'ye oradan da Gelibolu'ya götürülüp Haçli donanmasi ile bogazdan geçmekte olan Sigismond ve maiyetindekilere teshir edildikten sonra Bursa ve Mihaliç'e nakledilmislerdi. Bunlardan bir kismi da Memlûk sultani el-Meliku'z-Zahir Ebu Said

Berkuk'a gönderilmisti. Nigbolu'da esir düsen asilzâdeler, sonradan Macaristan, Fransa ve Kibris krallarinin tesebbüsü ve Midilli prensinin kefaleti ile 200.000 altin florin fidye karsiligi serbest birakilmislardir.

Nigbolu'da elde edilen parlak zaferden sonra daha önce düsmanin eline geçmis olan kaleler geri alindigi gibi Osmanli himayesinde bulunan Vidin Bulgar kralligina da son verilmisti. Bundan sonra Macaristan'a büyük bir akin yapilarak külliyetli miktarda esir alinmisti. Bu savastan sonra Garp dünyasi bir anda en seçkin asilzâdelerini kayb etmis, süngüden kurtulan veya Tuna'da bogulmayan kiliç artiklari ise bassiz, idaresiz ve perisan kafileler halinde geldikleri yerlere dogru daglara düsmüslerdi.

Öte yandan Nigbolu muzafferiyetinden elde edilen ganimet ve fidyelerden alinan hisseler ile Anadolu ve Rumeli'de birçok hayrat yaptiran Bâyezid'in Nigbolu'da ismine izafe edilen camii de bu sirada yaptirmis olmasi muhtemeldir.

Savasi müteakip, akinci ve sekbanlar yerlestirilmek suretiyle uç beylerinin faaliyet merkezi haline getirilen Nigbolu, serhad livasi olarak Osmanli idaresinde mühim bir rol oynamistir. Genellikle Tuna geçitlerine hakim bir noktada, Eflâk'i tehdid eden bir üs özelligini tasiyan Nigbolu, Osmanli hükümdarlarinin zaman zaman Eflâk ve Macaristan seferlerine çiktiklari bir yer olarak Eflâk ve Macar krallarinin taarruzlarina hedef olmustu.

ISTANBUL KUSATMASI

Nigbolu zaferinden önce Istanbul'un Yildirim tarafindan kusatma altina alindigini, fakat zaferle sonuçlanacak olan Nigbolu hadisesi sebebiyle muhasaranin kaldirildigina daha önce temas edilmisti.

Yildirim Bâyezid, Haçli ittifakinin tesvikçisi durumundaki Imparator Manuel'e elçi göndererek Istanbul'un teslimini istemisti. Manuel bu istege cevap bile vermedi. Bunun üzerine sehrin dis dünya ile irtibati kesilerek kusatma daraltildi. O dönemlerde kale surlarini yikacak büyüklükte toplar bulunmadigindan sehir halkinin açlik sikintisi ile teslim olacagi düsünülüyordu. Gerçekten de halk, bu yüzden sehri teslim etmeye meyilli idi. Zira Istanbul halki, Manuel ve Silivri Beyi Ioannis taraftan olmak üzere ikiye bölünmüstü. Henüz deniz kuvvetleri fazla güçlü olmayan Osmanlilar, denizden bir sey yapamadiklari gibi, gelecek olan yardima da mani olamayacaklardi. Bununla beraber, Bizans'in Karadeniz ile olan baglantisini kesmek için Bogaziçi'nde müstahkem bir kale, yani Anadolu Hisan (Güzelce Hisar) insa ettirilip Istanbul'un muhasarasi siddetlendirildi. Tam bu esnada bas gösteren Timur tehlikesi üzerine Yildirim Bâyezid, muhasarayi kaldirmak zorunda kaldi. Bu arada Bizans, Yildirim'in sartlarim da kabul ediyordu. Buna göre:

1- Her sene Osmanli hazinesine verilmekte olan haracin arttirilmasi.

2- Istanbul'da bir Türk mahallesi kurularak bir cami yapilmasi.

3- Istanbul'daki Müslümanlarla Rumlar arasindaki anlasmazliklari Islâm hukuku çerçevesinde karara baglamak üzere bir kadi tayin edilmesi.

4- Silivri de dahil olmak üzere Silivri'ye kadar olan yerlerin Osmanlilara terki.

Bizans Imparatoru, bu antlasmaya riayet ederek Istanbul'da Sirkeci'de Türkler için yedi yüz hâne ile bir mescid tedarik etmisti. Padisah da Istanbul'da ikamet etmek üzere Tarakli Yenicesi ile Göynük ve Karadeniz sahili taraflarindan buraya göçmen nakl ettirerek iskan etmisti. Ayrica kadi (hakim, yargiç) ve imam da tayin etmisti.

3- KARAMANOGULLARI'NIN OSMANLILARA BAGLANMASI

Osmanlilarin, Rumeli'de yeni sefer ve fetihlerle ugrasmasini firsat bilen ve Osmanogullari'nin bütün bir Avrupa'ya karsi gelemeyecegini düsünen Karamanoglu Alaeddin Ali Bey, bu sirada Osmanlilara ait olan Ankara'ya yürüyerek orayi ele geçirdi. Burada bulunan Anadolu Beylerbeyi Sari Timurtas Pasa'yi esir aldigi gibi maiyetinden bir çok kimseyi de öldürdü. 1395 ve 1396 yillarinda Kadi Burhaneddin ile yaptigi muharebelerde yenilen ve Aksaray sehrini kayb eden Alaeddin Ali Bey'in Ankara'yi ele geçirmesi, büyük bir hata idi. Çünkü Nigbolu savasindan sonra kendisini çok daha kuvvetli gören ve Avrupa'dan hiç bir tehlike beklemeyen Yildirim Bâyezid'le tek basina karsi karsiya kalmisti. Bu hareketi ile o, Karamanlilari, Anadolu Selçuklulari'nin mirasindan da mahrum etmis oluyordu. Bununla beraber Alaeddin Ali Bey, vaziyetin kendisi için kötü olacagini anlamakta gecikmedi. Bunun üzerine derhal Sari Timurtas Pasa'yi serbest biraktigi gibi yanina bir elçi katarak af dilemek ve yeni bir antlasma yapmak üzere Yildirim'a gönderir. Baris teklifini red eden Bâyezid, Anadolu ve Rumeli'deki bütün

kuvvetlerini toplayip Karamanoglu üzerine yürür. bu durum karsisinda Alaeddin Bey, bütün gücü ile Bâyezid'e mukabele edebilmek için harekete geçer. Basta Varsak, Turgutlu ve Bayburtlu asiretleri olmak üzere birçok Türkmen boyundan ve bu arada hizmetinde bulunan Kara Tatarlardan kuvvetli bir ordu meydana getirir.

Iki ordu Konya ovasinda karsi karsiya gelir. Iki günlük bir muharebeden sonra sonucu belli edecek bir netice alinmayinca ikinci günün aksami gece yarisindan sonra otuz bin kadar Osmanli askeri, Karamanoglu kuvvetlerinin gerisini çevirir. Iki ates arasinda kalan Karamanoglu, Konya kalesine kaçmak suretiyle kendini zor kurtarir. Konya, on bir gün kadar muhasara edildi. Konya halki, mal ve canlarina dokunulmamak sartiyla sehri teslim edebileceklerini gizlice Bâyezid'e bildirirler. Alinan tertibat üzerine sehir teslim oldu. Kaleden çikan Alaeddin Ali Bey, Osmanli askerleri ile çarpisti ise de muvaffak olamayacagini anlayinca kaçmaya baslar. Fakat bu esnada attan düserek yakalanir. Yakalanir yakalanmaz derhal Yildirim Bâyezid'in huzuruna getirilir. Padisah, enistesi olan Alaeddin Bey'e niçin böyle yaptigini ve kendisine niçin itaat etmedigini sorar. O da: "Niçin sana itaat edeyim, ben de senin gibi bir hükümdarim" cevabini verir. Bu söze cani sikilan Bâyezid, onu, Ankara'da basip esir aldigi San Timurtas Pasa'ya teslim eder. Timurtas Pasa da derhal onu katl eder. Alaeddin Bey'in acele katlinden müteessir olan Yildirim Bâyezid, Pasa'yi tekdir etmis, fakat onun ikna edici konusmasi ve ileri sürdügü delililer üzerine sükûnet bulmustur. Bâyezid, bundan sonra Konya'ya bir vali tayin ederek Larende (Karaman) üzerine yürüdü. Burada Yildirim Bâyezid'in kizkardesi ve Alaeddin Ali Bey'in hanimi, iki oglu ile birlikte kardesinin karargâhina gelir. Padisah, çadirindan çikarak kiz kardesini disarida karsilar. Böylece Larende 1397 yilinda Osmanlilarin idaresine girer. Padisah, kiz kardesi ve çocuklarini Bursa'ya gönderir.

Alaeddin Ali Bey'in katli üzerine Karamanlilar'a ait sehirlerin Toroslarin kuzeyindeki sehirler (Konya, Larende, Nigde, Develi, Karahisar) Osmanlilara geçmisti. Sadece Toros daglarinin güneyinde kalan Mut, Ermenek, Taseli ve Içel, Karamanoglu ailesinin diger kolundan gelen beyler elinde kalmisti.

Karaman Beyligi'nin ortadan kaldirilmasi, Anadolu tarihi bakimindan mühim bir hadise idi. Zira bu hadiseden sonra Sivas'ta bulunan Kadi Burhaneddin Ahmed, Osmanlilarla ayni siniri paylasir olmustu. Bu da onun Osmanlilardan çekinmesine sebep olmustu. Zira daha önceki bazi faaliyetleri, onu Osmanlilarla hasim hale getirmisti. Osmanlilara karsi mukavemet etmesi mümkün olmadigindan bütün gururuna ve Memlûk Devleti ile olan geçmisine ragmen bu devlete tabi olmak zorunda kaldi.

KADI BURHANEDDIN DEVLETI'NIN OSMANLI HÂKIMIYETINE GIRMESI

Karamanogullari'nin, Osmanlilar'a baglanmasindan sonra Anadolu'da merkeziyetçi bir idare kurmak ve Anadolu birligini saglamak düsüncesinde olan Bâyezid, Canik bölgesindeki bazi Türk beylerini idaresi altina almak

için harekete geçer. Bu gayenin gerçeklesmesi için 1398 ilkbaharinda o taraflara dogru bir sefere çikarak Canik Beyi Kubadoglu Cüneyd'in üzerine varir. Sonunda bunun merkezi olan Müslüman Samsun'u zapt eder. Osmanli hâkimiyeti altinda bulunmak sartiyla Cüneyd Bey'e Ladik ve diger bazi kaleler birakilir. Samsun ve havalisi bir sancak itibar edilerek, Bulgar Krali Sisman'in, Müslüman olan oglu Aleksandr'a verilir.

Yildirim Bâyezid, daha sonra Bafra ve Giresun bölgesindeki beyler ile Çarsamba ve Terme havalisine hâkim olan Taceddinogullari'ni, sonra da Havza ile Merzifon'a hâkim olan Tasanogullari'ni Osmanlilara baglar. Bu bölgelerin zapti ile Karadeniz bölgesindeki Osmanli sinin, Trabzon Rum Imparatorlugu sinirina kadar dayanmis oluyordu.

Anadolu'daki bu basarilar sonucunda Yildirim Bâyezid, Kadi Burhaneddin Devleti'nin kuzey, bati ve güneybati taraflarini ele geçirmisti. Fakat Sivas merkez olmak üzere Anadolu'nun büyük bir kismi hâlâ Kadi Burhaneddin'in idaresinde idi. Yildirim Bayezid ile Kadi Burhaneddin birbirlerine bu kadar yaklasmis olmalarina ragmen müsterek bir düsmana karsi koymak için isbirligi yapmaktan çekinmediler. Bu tehlike, dogudan gelen ve daha sonra Anadolu'yu kasip kavuracak olan Timur tehlikesiydi.

Anadolu'ya gelecegi haberi alinan Timur'un, Kadi Burhaneddin'e elçi gönderdigi ve kendisine tabi olmasini istedigi anlasilmaktadir. Bunun üzerine Kadi Burhaneddin, Osmanli hükümdari ile Misir Sultani (Memlûk)na mektuplar göndererek tehlikeyi haber vermis ve "bilesiniz ki ben her ikinizin de komsusuyum ve benim memleketim sizin memleketiniz demektir. Ben, sizin hududlarinizin siperiyim ve askerlerinizin öncüsüyüm. Yoksa ben ona nasil mukavemet edip ve nasil müsademe edebilirim. Halbuki onun ahvalini isitmissinizdir. Nice ordular bozmustur. Eger siz bana imdad ederseniz ben ona karsi dururum, beni yalniz birakirsaniz beni ona karsi harcamis olursunuz. Sizin önünüzde bulunan ben, size gelecek belalara kâfiyimdir. Maazallah eger ondan bana bir zarar gelirse pek me'muldur ki size de sirayet edecektir. Benim, Timur'un mektubuna cevap vermemekligini sizden alacagim cevaba göre bir cevap olacaktir."

Yildirim Bâyezid, Kadi Burhaneddin'in mektubundan son derece memnun olup mütalaasini begenmis ve kendisine su cevabi göndermisti:

"Eger Timur seni birakip giderse ne âla. Sayet vaz geçmezse karsi koyacak bir orduyu ona karsi sevkederiz ve onun için istedigin kadar ona mukavemet et. Basiret ve hüsnü niyet üzere olup onun askerinin çoklugundan korkma. Zira nice az cemaat (topluluk) çok cemaata galebe etmistir. Eger sizce lüzum görürseniz bizzat kendim geleyim ve askerimle oraya ineyim. Sizin bayraklariniz daima basta ve ayakta olsun. Ben, senin kilicina kol ve sana bazu olayim." Fakat bu muhabere devam ederken, kaderin bir cilvesi olacak ki, Timur daha Anadolu'ya gelmeden Kadi Burhaneddin vefat eder.

1398 yilinda Kadi Burhaneddin'in, Akkoyunlu hükümdari Karayülük Osman Bey ile yaptigi savasta ölmesi, Osmanlilarin onun ülkesine sahip olmalarina sebep oldu.

Sivas, Kayseri ve çevresi hükümdari Kadi Burhaneddin, bir zaman kendisine tabi olan ve daha sonra muhalefete kalkismis bulunan Akkoyunlu asiretinin reisi Karayülük Osman Bey'i takib ederek onunla meydana gelen muharebede yakalanip katledilmisti. Sivas halkinin karan ile oglu Alaeddin Ali Bey (Zeynelâbidin) babasinin yerine hükümdar olmustu. Fakat Karayülük diye söhret bulan Osman Bey, Sivas'i muhasara edip almak istediginden Sivas'in ileri gelenleri Osmanli hükümdarini yardima çagirmislardi. Yildirim Bâyezid bu daveti kabul ederek oglu Süleyman Çelebi vasitasiyle Sivas üzerine yirmi bin atli ve dört bin yaya göndermisti. Bu birlik, Karayülügü maglub ederek Sivas'i kurtarmisti.

Süleyman Çelebi, Sivas'i kendisi zapt etmeyip babasini davet ettiginden büyük bir kuvvetle gelen yildirim Bâyezid, sehre girmisti. Bâyezid, Kadi Burhaneddin'in oglu Zeynelâbidin'i, enistesi olan Dulkadiroglu Nasiruddin Bey'in yanina gönderdi. Böylece Kadi Burhaneddin'in ülkesi (Sivas, Tokat, Niksar, Sarkî Karahisar, Kayseri, Kirsehir ve Aksaray), yani Orta Anadolu'nun dogu kismi da Osmanli Anadolu birligine katilmis oldu. Bâyezid, oglu Süleyman Çelebi veya Mehmed Çelebi'den birini buraya vali tayin eder. Kadi Burhaneddin'in devlet erkanini ve bütün askerlerini maiyetine alir. Böylece, Kara Tatarlar da Osmanli Devleti'nin hizmetine girerler.

Kadi Burhaneddin Ahmed'in ülkesinin alinmasindan sonra Osmanli Devleti, Anadolu'nun yarisindan fazlasina hâkim oluyor, kuvvet ve kudretçe Misir Memlûk hükümdarligina rakib olacak bir hale geliyordu. Ayni zamanda Misir Devleti'nin hâkimiyeti altinda bulunan Malatya ve çevresi ile Divrigi ve civarini da tehlikeye sokmus oluyordu. Is bu kadarla da kalmiyordu. Zira Memlûk hâkimiyetini tanimis olan Dulkadirogullari Beyligi de tehlikeye giriyordu. Bu durumdan endiselenen Memlûk hükümdari Berkuk, Bâyezid'in çok kisa zamanda kazandigi bu parlak zaferlerden ürkmeye baslamis ve bilhassa onun Hiristiyan dünyasinda elde ettigi zafer ve fetihler dolayisiyla, kendi Müslüman tebeasinin ona karsi dogacak sevgi ve hissiyatini da düsünerek, o dönemde Misir'da Malikî Mezhebi'nin bas kadisi olan meshur Ibn Haldun'a kendisinin Timur'dan çekinmedigini, asil Bâyezid'den korkmakta oldugunu söylemisti.

Yildirim Bâyezid'in Bati ve Iç Anadolu'nun tamamini idaresi altina alarak doguya dogru bir genisleme siyaseti gütmesi, Osmanli Devleti ile Timur'un Imparatorlugunu da karsi karsiya getirdi. Bu arada Osmanli Devleti tarafindan bagimsizliklarina son verilen Anadolu beyleri, bu iki Müslüman devleti karsi karsiya getirmek için gayret sarf ediyorlardi. Bunlar, savas atesini alevlendirmek için olaylarin üzerine körükle varmaya basladilar.

MALATYA'NIN ZAPTI

Sultan Bâyezid, Kadi Burhaneddin'in ülkesini kendi ülkesine ilhak ettikten sonra Bursa'ya dönmüstü. Bundan kisa bir müddet sonra 15 Sevval 801 (20 Haziran 1399) günü vefat eden Memlûk Sultani Berkuk'un bu ani vefati, gerek ülkesinde gerekse disarda bazi tesirlerin meydana gelmesine sebep olmustu. Timur'un, kendisinden çekindigi Berkuk'un ölümüne sevindigi anlasilmaktadir. Nitekim Ibn Hatib en-Nâsiriya'nin bildirdigine göre Berkuk'un ölümünden büyük bir ferah ve sevinç duyan Timur, ölüm haberini getirene 15.000 dinar vermisti. Ibn Arabsah ise, Hind seferinde iken bu haberi alan Timur'un sevinçten adeta uçtugunu tasvir eder.

Memlûk Sultani Berkuk'un ölümü üzerine yerine geçen oglu Ferec'in küçük ve tecrübesiz olmasi yaninda emirler arasinda meydana gelen ihtilaflar ayni zamanda Yildirim Bâyezid'i de memnun etmis görünmektedir. Sayet Ahmedî'nin verdigi bilgileri dogru kabul edersek Yildirim'in da buna sevindigini söyleyebiliriz. Fakat bu sevincin dogrudan dogruya ve sadece ölüm sebebiyle mi yoksa baska bir maksattan mi kaynaklandigi belirtilmemektedir. Ahmedî bu konuya bir açiklik getirmeden söyle der:

"Buni isidüb Sam'a ol kasd eyledi

Misir benüm oldi deyü söyledi.

Demedi ol öldi ben dahi ölürem.

Söyle kim ol oldi ben dahi oluram."

Gerçekten, Ferec'in küçük ve tecrübesiz olmasi, o esnada Timur'un da Hindistan'da büyük bir istila ile mesgul olmasini firsat bilen Bâyezid, daha önce Anadolu Selçuklulari ülkesinde iken bilahare Misirlilar eline geçmis olan bölgelerin zaptina karar verir. Bunun için daha önce Kadi Burhaneddin'e ait oldugunu belirttigi Malatya'nin kendisine verilmesi için Nasirüddin Ferec'e bir elçi gönderir. Red cevabi almasi üzerine Sivas'tan Malatya'ya gider. Sehrin müdafaa edildigini görünce sehri kusatir. Bu kusatmanin devam etmesinin aleyhlerine olacagini anlayan Malatyalilar teslim olur. Yildirim, oraya bir miktar asker koyarak geri döner. Bu arada Memlûklara ait Kâhta, Besni, Divrigi ve Darende kaleleri de Osmanlilara geçmis olur. Böylece Elbistan da, Orta Firat havzasina kadar uzanan Osmanli hududu içine girmis olur.

Misir'da meydana gelen saltanat degisikliginden istifade ile Malatya ve çevresini alan Yildirim Bâyezid'e karsi kader, baska bir sekilde tecelli edecekti. Bu tecelli de Ahmedî'nin dedigi sekilde olacakti.

Misir'da meydana gelen sarsintiyi dikkatle takip edenlerden biri de süphesiz ki Timur'du. O, Osmanlilar ile Memlûklular arasindaki çatismayi çok iyi degerlendirip her iki düsmanini ortadan kaldirmak için zamanin geldigine karar verir. Timur, 1400 yilinda Azerbaycan ve Dogu Irak'ta hâkimiyetini yeniden kurduktan ve Gürcistan'i zapt ettikten sonra Pasinler'e dogru yol almaya baslar. Bu sirada Bâyezid'e itaati kabul etmeyen Erzincan Emiri

Mutahharten Bey ile Bâyezid tarafindan beyliklerine son verilen Mentesoglu, Saruhanoglu Hizir Sah, Germiyanoglu Yakub Bey, Aydinoglu Isa Bey'in oglu Musa Bey, Timur'a bas vurarak kendisine olan bagliliklarini bildirip topraklarini geri almak için yardim isterler. Buna karsilik, Timur'un önünden kaçan ve Bagdad'da hüküm süren Celayirli Sultan Ahmed ile Karakoyunlu hükümdari Kara Yusuf, Sultan Bâyezid'e siginirlar. Bunlara büyük bir iltifat gösteren Bâyezid, Sultan Ahmed'e Kütahya sehrini, Kara Yusufa da Aksaray'i ikamet yeri olarak tahsis eder. Ayrica bu sehirlerin gelirlerini de onlara verir.

Bu iki düsmaninin, Bâyezid tarafindan kabul ve himaye edilmesi, zaten savasmak üzere Anadolu'ya gelmis olan Timur'a savas için bir firsat verir. Iki hükümdar arasinda teati edilen mektuplar müsbet bir netice vermez. Hatta Timur, Osmanli idaresindeki Sivas'a girerek (Agustos 1400), sehri savunan herkesi kiliçtan geçirtti. Timur, yalniz Sivas'i tahrib ile kalmamis, hatta kendisini mushaflar (Kur'an ve Kur'an sayfalan) ve tevhidler ile karsilamaya çikan çocuklari, ordusundaki atlarin ayaklari altinda çignetmistir. Âli'nin, Künhü'l-Ahbar (III, s. 96)'inda zikr edilen bu vak'a, Timur ile ayni zamanda yasamis olan Ermeni tarihçisi Thomas de Medzoph tarafindan da kayd edilmistir. Böyle bir katliamdan sonra Sivas adeta bir harabeye dönmüs oldu. Timur, daha sonra güney istikametinde hareket ederek Malatya ve Suriye'yi isgal eder. Gerek Haleb, gerekse Suriye'nin diger sehirlerinde büyük zulümler yapar. Sam'da (Dimask) büyük bir katliama girisen Timur, sonunda Yezid b. Muaviye'nin kabrini buldurarak açtirir. Kemiklerle birlikte kabri yaktirip içine pislik doldurur.

Timur'un güneye inmesinden istifade eden Bâyezid, Sivas ve Erzincan'i da alarak Timur'a karsi stratejik bir üstünlük saglamaya çalisti. Bir ayaginin sakat olmasindan dolayi Osmanli tarihlerinde "Timurlenk" veya "Aksak Timur" diye isimlendirilen Timur ile Bâyezid arasinda teati edilen mektup ve gönderilen hediyeler de bir fayda saglayamamisti. Zira, Timur'un teklifleri bir bakima Osmanli hükümdarinin diger beyler gibi tamamen kendisine tabi olmasini emr eden bir mahiyet tasiyordu. Nitekim o, Sultan Bâyezid'den su isteklerde bulunuyordu:

1- Kemah'in Mutahharten'e geri verilmesiyle ailesinin serbest birakilmasi.

2- Sehzadelerinden birinin kendi yanina gönderilmesi.

3- Metbuiyet alâmeti olarak kendisine gönderilecek olan külah ile kemerin kabul edilmesi.

4- Anadolu beylerinden alinan yerlerin yine eski sahiplerine iade edilmesi.

5- Kara Yusuf'un kendisine teslimi. Bu esnada Kara Yusuf, Osmanlilar'in yanindan ayrilmis oldugundan istenenin Kara Yusuf'un ailesi oldugu anlasilmaktadir. Yildirim Bâyezid gibi bir hükümdar için çok olmasina ragmen o, bu sartlan degerlendirmek için çevresiyle istisarede bulunur.

Bununla beraber, bütün bunlara karsi ihtiyatli hareket edilmesini tavsiye eden vezir-i azam Ali Pasa'ya Sultan Bâyezid söyle diyecektir:

"Serefimiz ve karsi koyacak kuvvetimiz vardir. Tâbi olamayiz ve istiklâlsiz yasayamayiz." Bu esnada o, Timur'la meydana gelebilecek bir savasi düsünerek Bizans Imparatoru ile anlasir ve Istanbul muhasarasini kaldirip oradaki askerini geri çeker.

ANKARA SAVASI

Bâyezid ve Timur arasinda teati edilen mektuplar, ortaligi yatistirmaya kifayet etmeyince muharebe kaçinilmaz bir hal almisti. Tarihlerde tafsilatli ve genis bir sekilde verilen Ankara Meydan Muharebesi'nin bütün detaylarina temas etmeyecegimize isaret etmek gerekiyor.

Büyük bir casusluk ve haber alma teskilatina sahib oldugu anlasilan Timur, elindeki kuvvetler ile Anadolu'da fazla bir is göremeyecegini anlayarak, Orta Asya'da bulunan en güzide kuvvetlerini getirmeye mecbur olmustu. Kisi, Karabag'da geçirdikten sonra Azerbaycan ve Gürcistan'da yeniden toplayip düzene soktugu ordusuyla Anadolu'ya yürümeye karar vermisti. Böylece Timur, bu yeni ordusuyla Erzurum ve Kemah yolunu takib ile Orta Anadolu'ya dogru yol almaya basladi. Osmanlilardan aldigi topraklan tekrar Türkmen beylerine vererek onlarin destegini sagladi. Böylece, Osmanlilarin, senelerce ugrasip sagladigi Anadolu birligini de bozmus oldu.

Kirsehir'e dogru yürümekte olan Timur, o sirada Osmanli kuvvetlerinin kendi üzerine dogru gelmekte oldugunu haber alinca, durumun kendisi için müsait olmadigini anlayip telasa kapilir. Ordusunun erkâni ile görüserek Osmanli ordusunu arkada birakmak üzere Ankara yolunu tutar.

Timur, Ankara önüne gelir gelmez Ankara kalesini kusatir. Kale muhafizi Yakub Bey, burayi bütün gücü ile müdafaa eder. Timur, Bâyezid'in kendisinin geldigi yoldan gelecegini tahmin ile o cepheyi iyice tahkim eder. Ankara kalesini de kuzey dogu yani iç kale tarafindan almak istiyordu. Bu maksatla kalenin suyunu keserek Osmanli kuvvetleri gelmeden önce burayi düsürmeye çalisiyordu.

Timur, Osmanli ordusunun daha geç gelecegini de tahmin etmisti.

Fakat o, bu tahmininde yanilmisti. Çünkü Bâyezid'in kuvvetleri seri bir yürüyüsle çok daha evvel ve hem de Timur'un hiç beklemedigi bir yoldan gelip ortaya çikmislardi. Halbuki Timur, Osmanli ordusunu güney dogudan gelecek diye beklerken Osmanlilar kuzey dogudan yani Kalecik, Rayli üzerinden gelerek Çubukova'da Meliksah köyüne inmislerdi. Buna göre Timur bir baskina ugramis demekti. Bu tehlikeli durum karsisinda buhranlar geçiren Timur, itidalini muhafaza ederek bütün gece çalisip cephesini degistirmis ve kale kenarindan da çekilmisti. Timur'u bu sekilde hazirliksiz yakalayan Bâyezid ise hayatina mal olacak bir hata isliyordu. O, Timur'un bu durumundan istifade etmek için, ogullari ile komutanlarinin

hemen taarruza geçilmesi hakkindaki israrlarini dinlemeyerek büyük bir firsati kaçirmis oldu. Bâyezid, mertçe bir muharebe olmasini istiyordu. Böyle bir anlayis ve bekleme, Timur'a vakit kazandirip onu düsmüs oldugu tehlikeli durumdan kurtarmisti.

Ankara Muharebesi diye meshur olan ve Anadolu'daki Osmanli hâkimiyeti ile Istanbul'un fethini yarim asir geciktiren bu savasin, gün olarak tarihi hakkinda farkli görüsler bulunmaktadir. Bununla beraber dogruya en yakin olan görüse göre 27 Zilhicce 804 (28 Temmuz 1402) tarihinde yapilmistir.

Her iki ordunun mevcudu hakkinda kaynaklar farkli bilgiler vermekte iseler de, Timur'un ordusunun daha kalabalik oldugunda (160 bin) birlesmektedirler. Bu büyük güce karsilik Osmanli ordusunun mevcudu ise yetmis bin civarinda idi. Ankara yakinindaki Çubuk Ovasi'nda yapilan savasin baslangicinda Osmanlilar üstün bir duruma gelmislerdi. Fakat Osmanli ordusundaki Kara Tatarlarin ihaneti ve Anadolu Beylerine bagli timarli sipahilerin Timur tarafina geçmeleri, harbin Osmanlilar tarafindan kayb edilmesine sebep oldu.

Bu tehlikeli hal üzerine Bayezid'e geri çekilmesi tavsiye edildiyse de o, bunu kabul etmedi. Harbin kayb edildigini gören Yildirim Bâyezid, Vezir-i Azam Ali Pasa ile Murad Pasa, Yeniçeri Agasi Hasan Aga ve Karesi subasisi Inebeye, büyük sehzade Süleyman Çelebi'yi alip kaçirmalarini emr eder. Böylece Yildirim'in basina bir sey gelse bile devleti yeniden kurmak ve toparlamak için bir sehzade kurtulmus olacakti. Bu esnada ihtiyat kuvvetlerinin basinda bulunan Çelebi Mehmed de maiyetinde bulunan bin kadar adam ile sancak merkezi olan Amasya'ya dogru gitmisti. Bundan baska Osmanli ordusunda bulunan Sirp despotu ile kardesinin komutasi altindaki kuvvetler de kaçmislardi. Bütün bunlara karsi Yildirim Bâyezid yerinde duruyor ve Minnet Bey'in kaçma teklifini red ederek serefle ölmeyi tercih ettigini söylüyordu. Fakat bulundugu yerde kalmasinin uygun olmadigini anlayarak daha gerideki Çataltepe'ye çekildi. Maiyetinde iki üç bin yaya ve atli kuvveti kalmisti. Bu kuvvetlere karsi yetmis bin kisilik Timur kuvvetleri merkezden hücum ediyordu. Çataltepe bir kaç kat Timur kuvvetleri ile sarilmisti. Bâyezid, elinde balta ile hücum edenleri orada hemen yere seriyordu. Bâyezid, bu durumdan kurtulabilmek ve Timur'un kat kat olan saflarini yarmak için ortaligin kararmasini bekliyordu. Bir ara az bir kuvvetle ilk muhasara hattini yarip firlamaga muvaffak oldu. Fakat sayisiz çenberle çevrilmis oldugundan her muhasara hattini zorlukla geçiyordu. Bâyezid'in kaçtigi haberi alininca takibi için büyük bir kuvvet gönderildi. Nihayet son müdafaa tepesinden üç saat ayrildiktan sonra ati yere yuvarlandi. Yeni bir ata binmesine meydan verilmeden yakalandi. Böylece Bâyezid, Timur'a esir düstü (28 Temmuz 1402). Böylece kaderin, savaslarda süratli hareket etmesinden dolayi, kendisine layik gördügü Yildirim ünvanina sahip olan bu mert ve cesur hükümdar, aleyhine örülen agin içine düserek esir alinmis oldu.

Mevlânâ Hatifî, Sehnâmesinde Yildirim Bâyezid'in hücumlarindan ve kahramanca çarpismasindan bahs ederken söyle der:

"Bâyezid Han, öyle bir siddetle hücum eylemis ki, önüne geleni yere düsürüp Timur'un önüne kadar varmis. Timur, kendi üzerine dogru yildirim gibi bir fedainin geldigini görünce ürkmüs ve fena halde korkmustu. O esnada Timur'un yaninda bulunan Germiyanoglu, kendisine "Han'im, gafil olma bu firsat bir daha ele geçmez. Bu fedai Yildirim Han'in kendisidir." deyince Timur hemen kemandazlarina "Sakin Yildirim'a bir zarar getirmeyiniz, sag olarak ele geçiriniz" diye emir vermisti. Dört bir taraftan kemendler atilarak Yildirim'i attan düsürdüler. Yaya kalinca etrafini sardilar. Yildirim Han hançerle bir çok kisiyi hâk-i helâke serdi (öldürdü). Nihayet birçok kisi etrafini sarip onu yakaladilar. Yildirim teslim olmadi, silahini da teslim etmedi. Bununla beraber onu kullanamayacak sekilde her taraftan tutmuslardi.

Ankara galibiyeti ile Anadolu'yu harabeye çevirecek olan Timur, bu galibiyetini Fransa krali VI. Sari ile Ingiltere krali IV. Henri'ye bildirmek üzere mektuplar yollamis ve kendilerinin Nigbolu Muharebesinde yenemedikleri Osmanli hükümdarini yenip esir aldigini bildirmistir. Farsça metni elimizde bulunan mektuba göre Timur, Fransa kralindan büyük bir övgü ile bahs etmekte ve müsterek düsman olarak kabul ettigi Osmanli Devletini perisan ettigini bildirmektedir. Isin önemli noktalarindan biri de Fransa kralinin mektubunu getiren F. Fransiskos adindaki papaza Timur'un çok iyi davranmis olmasidir. Fransa kralina devamli iyi dualarda bulundugunu ifade eden Timur, "bizim ve sizin düsmanlarimizi müzmahil eyledim" gibi bir ifade ile âdeta Osmanlilari ortadan kaldirmak için bati ile is birligi yapmis ve belki de onlarin tesviki ile Anadolu'ya gelmis görünmektedir. Nitekim sözü edilen mektupta Timur söyle demektedir:

"Bu muhibbinin, yüz bin selam ve hayirhahligini dünyalar kadar çok hulusunu Fransa krali kabul buyursun. Ed'iye (dualar) tebliginden sonra siz emir-i kebirin re'y-i âlilerine arz olunur ki, Ferrari Fransiskos adindaki vaiz rahib tarafimiza geldi. Ve mulûkî mektuplari getirdi. Ve siz emir-i kebirin iyi adini ve azamet-i sanini bize bildirdi. Çok mesrur olduk. Su dahi beyan olunur ki, leskerenbuh ile gidüp yaver-i bari-i Teala ile bizim ve sizin düsmanlarimizi müzmahil eyledim. Bundan sonra sultaniye sehrinin murahassasi F. Cevanî'yi huzurunuza gönderdim. Her ne ki vaki oldu ise arz ve takrir eder. Simdi siz emir-i kebirden rica ederim ki, daima nâme-i humayunlarinizin irsal kilinup bize haber-i selamet ve afiyetiniz ilâm oluna..."

Timur, muharebeden sonra Osmanli kuvvetlerini takib için asker sevk ettigi gibi Osmanli sehzadesi Süleyman Çelebi'yi yakalamak üzere de torunu Mehmed Mirza'yi otuz bin kisilik bir kuvvetle Bursa üzerine göndermisti.

Ankara önünde sekiz gün kalan Timur, oradan Kütahya'ya gelir. Burayi begendigi için bir ay kadar burada kalir. Bursa üzerine hareket eden Mehmed Mirza'nin maiyetinde amcasinin oglu Ebu Bekir Mirza, Emir Cihan Sah, Emir Seyh Nureddin ve Emir Süyüncük bulunuyordu. Bursa'ya kadar olan yerleri yagmalayan bu 30 bin kisilik birlik, henüz Bursa'ya ulasamadan Süleyman Çelebi kizkardesi Fatma ile küçük kardesi Kasim Çelebi'yi yanina

alarak kaçmaya muvaffak olmustu. Bursa halkinin bir kismi Uludag'a çekilmis, bir kismi da sahile dogru firara baslamisti. Kaçmaya çalisanlarin çogu esir edildi. Semseddin Cezerî, Seyyid Semseddin Muhammed Buharî ve Semseddin Muhammed Fenarî gibi Bursa'nin önemli sahsiyetleri de bu esirler arasinda bulunuyorlardi. Emir Seyh Nureddin, Bursa'yi elde edince yagmaya baslar ve mal için Bursa halkina her türlü zulüm ve iskenceyi reva görür. Bunlar, halka bir sey birakmayacak derecede onlari soyarlar. Bursa'nin çevresi de bu talihsizlikten nasibini alir. Bu soygun ve tahribattan sonra tamamen ahsab mimariye dayali olan Bursa atese verilir. Böylece Bursa tamamen yanar. Timur'un kuvvetleri, Süleyman Çelebi'nin kaçirmaya muvaffak olamadigi bütün Osmanli hazinesini ele geçirmisti. Bunca senelik seferlerin sonunda toplanan bu zengin hazine ile sarayin kiymetli esyasi Timur'un veziri Serafeddin Ali ile Müstevfî Seyfeddin Tunî tarafindan defter yapilip kayd edildi. Bu arada daha önce Sehzade Mustafa'ya nisanlanmis bulunan Ahmed Celayirî'nin kizi, Bursa'da esir alinanlar arasinda idi. Bâyezid'in zevcesi (Sirp kralinin kiz kardesi) ile iki kizi da galiplerin eline düstü. Bütün bunlar, Kütahya'da bulunan Timur'a götürülüp takdim edildi.

Timur, Kütahya'da bulundugu sirada etrafi vurdurup kendi emniyetini sagladiktan sonra Bâyezid'in, memleketlerini almis oldugu Karaman, Germiyan, Aydin, Saruhan, Mentese ve Hamid ogullari'nin beyliklerini tekrar kendilerine iade eder. Bunlar, Timur'un yüksek hâkimiyeti altinda dedelerinden kalan yerlere tekrar sahip olurlar. Timur, Bâyezid'in oglu Süleyman Çelebi'ye mektup yazarak kendisine tabi olmasini bildirmisti. Bunun üzerine o da Seyh Ramazan ismindeki elçisi vasitasiyle bu teklifi kabul ettigini bildirmisti. Buna karsilik Timur kendisine baglilik alâmeti olarak tac ve hil'at göndermisti. Böylece o, Süleyman Çelebi'ye Trakya'yi, Çelebi Mehmed'e Amasya ve çevresini, Isa Çelebi'ye de Bursa ve havalisini vererek yüksek hâkimiyeti altinda Osmanli Devleti'ni üç parçaya böldü. Bu vesile ile ileride meydana gelecek olan ve Osmanli tarihinde "Fetret devri" diye anilacak kardesler arasindaki taht mücadelelerine zemin hazirlamis oldu.

Anadolu'da sekiz ay kadar kalan Timur, birçok sehri yakip yagmalattirdiktan sonra Rumeli, adalar, Bizans imparatoru ve Memlûk sultanini nüfuzu altina aldi. Anadolu'da eski beylikleri ihya edip kurduktan ve Osmanli Devleti'ni dagittiktan sonra memleketine döndü. Giderken, Selçuklular zamaninda Mogollar tarafindan Anadolu'ya getirilip yerlestirilen Kara Tatarlari da yaninda götürmüstü.

YILDIRIM BÂYEZID'IN ÖLÜMÜ

Bazan Anadolu'da, bazan da Rumeli'de ismine yarasir bir sekilde firtina gibi esip simsek gibi çakarak Osmanli Devleti'nin lehinde olacak sekilde bütün Türk beyliklerini tasfiye eden, Bizans'i muhasara ve tehdid eyleyen, Dogu Roma tahtinin mukadderatini Müslüman Türk menfaatleri adina istedigi gibi tasarruf eden, Nigbolu'da Haçli ordularina kesin cevabi veren, bu sürekli zaferlerinden dolayi Abbasî halifesi tarafindan "Sultan-i Iklim-i Rûm" ünvani tevcih edilen Yildirim Bâyezid, Timur'un eline düstükten sonra onunla

birlikte Bati Anadolu seferlerinde hazir bulunuyordu. Timur, cengaver ve bir zamanlar firtina gibi esmis olan bu esirini gittigi her yere kendisiyle birlikte götürüyordu. Onbes gün gibi kisa bir zamanda Izmir'i zapt eden Timur, dönüsünde henüz Osmanlilara bagli bulunan Uluborlu ve Egridir kalelerini zapt ettirdi. Bâyezid, Egridir'in zapti esnasinda hastalanmisti. Bunun üzerine Timur, onu Aksehir'e göndermisti. Tedavisi için de meshur tabiplerinden Izzeddin Mesud Sirazî ile Celaleddin Arabî'yi göndermisti.

Yildirim Han'in tedavisine memur edilen doktorlarin bütün çabalarina ragmen, cevval, izzet-i nefis sahibi, magrur ve zaferden zafere kosmaya alismis bir hükümdar olan Yildirim, maglubiyet ve esarete tahammül edemedi.

Zaman zaman Timur'la yapilan sohbetlerde Timur'un kendisini serbest birakacagina ve tekrar Osmanli Devleti'nin basina geçecegine dair söyledigi sözlere de inanmayan Yildirim Bâyezid'in, keder ve üzüntüden gelen bu hastaligina çare bulunamadi. Bunun için 14 Saban 805 (9 Mart 14.03) Persembe günü ruhunu teslim edip intikal-i dâr-i beka eyledi. Öldügü zaman kirk iki yaslarinda oldugu bildirilen Yildirim'in zehir kullanmak suretiyle intihar ettigine dair bilgiler varsa da bunlar gerçegi yansitmamaktadirlar. Zira çagdasi ve Yildirim'i yakindan taniyan tarihçi Ibn Arabsah ile Osmanli tarihçilerinden Enverî, Sükrüllah, Karamanî Mehmed Pasa, Hoca Saadeddin ve Solakzâde gibi kaynaklar ile Timur'un tarihçisi Serafeddin Ali Yezdî ve Nizameddin Samî kesin olarak intihardan bahs etmezler. Bunlara göre o, nefes darligi ve hunnaktan ölmüstür. Solakzâde (Tarih, I, 122) gerçekleri bilmeyen bazi kimselerin tarih yazmaya basladiklarini, cahil olduklari için hakiki sebepleri bilmediklerini söyleyerek bu zehir meselesine söyle temas eder: "Buldugunu yazan ve tarihi zapt etme yolundan azan bazi ozanlar, tarih yazmaya ölçümlenip pek çok farkli kaviller irad etmislerdir. Bunlar ne saltanatin sanina layik gönüller begenen tabirleri bilirler, ne de cülûs tarihleri ve halifelik müddetlerine vâkiftirlar. Padisahlarin ölümlerinin sebepleri beyaninda da nice lâyik olmayan sözler yazip ser'ce cevaz verilmeyen meseleleri o yüce padisahlara isnad edip zehir içti veyahut Timur'un hekimleri zehirlediler diye buhtan ve iftira etmislerdir" der. Gerçekten onun hastaliklarina esaret zilleti ve keder de eklenince kisa bir süre içinde vefat etmistir. Hükümdarligi 14 sene kadar devam etmistir. Ölümü müteakip cesedi tahnit edilerek Aksehir'de Mahmud Hayranî türbesine konulmustur. Timur, onun vefati üzerine yaninda bulunan ailesine taziyetlerini bildirerek ihsanlarda bulunmustu. Semerkand'a dönerken cesedi oglu Musa Çelebi'ye teslim ederek hükümdarlara yarasir bir merasimle defn edilmesini istemis, Musa Çelebi'ye de babasinin mülkünde hükümdarlik için kemer, murassa kiliç ve yüz at vermistir. Yildirim Bâyezid'in na'sinin Bursa'da kendisinin insa ettirdigi Cami yanina defnini vasiyet ettigini söylemeleri üzerine Timur, Yildirim'in tabutunu ve Musa Çelebi'yi Germiyanoglu Yakub Bey'e teslim ederek Bursa'ya gönderdi.

Tarihlerde, azim ve irade sahibi, cesur, cevval, mert, dobra dobra konusan bir kimse olarak zikr edilen Yildirim Bâyezid, ayni zamanda dindar bir kimseydi. Mizac itibariyle sert, hirçin ve inatçi olan Yildirim Bâyezid, Sirp

prensesi ile evlendikten sonra, Vezir-i Azam Ali Pasa'nin da tesvikiyle içkiye baslar. Bu sefahat ve isret hayati zamanla saray muhitinden disari tasarak kütleye de sirayet etmekte gecikmez. Özellikle ikbal ve mevki hirsi iliklerine kadar islemis olan Vezir-i Azam Ali Pasa, kendine uydurdugu arkadaslari ile gerek devletin adalet ve insaf töresine, gerek politika ve cemiyet gidisatinda hayli gedikler açti. Bu sebepledir ki, memlekette meydana gelen ahlâkî çöküntü, zamanla kadilarin bile rüsvetle is görmesine sebep olmustu. Nitekim Hoca Saadeddin Efendi'nin ifadesine göre (Tâcu't-Tevârih, I, 139-140) Osmanli tarihinde "kadiyân-i fi'n-nâr" diye tarihlere geçen hadise, insanlarin can ve mali üzerinde genis bir tasarruf yetkisine sahip olan ve günümüz ifadesiyle yargiç denen kadilarin, adalete göre hükm etmemeleri yüzünden Sultan Bâyezid tarafindan yakilmak suretiyle cezalandirilmalarinin istenmesi hadisesidir. Gerçeklesmeyen ama düsünülen bu hadise bize, Bâyezid'in adalet anlayisina ne kadar önem verdigini gösterdigi gibi, onun ne kadar dindar bir kimse oldugunu da göstermektedir. Gerçekten onun, Ali Pasa'nin igva ve tesiri ile sadece kendi sahsi ile ilgili yaptigi bazi islerden ve içkiden tamamen tevbe ettigi, bir daha içki âlemlerine katilmayacagini belirterek söz verdigi, tarihî kaynaklardan anlasilmaktadir. Nitekim Sükrüllah (Behcetu't-Tevârih, 57) gerek adalet anlayisi, gerekse bu içki meselesine temasla söyle der:

"Yeniden adalet gösterdi. Kadilari topladi. Onlarin kiyiciliklarindan sorusturdu. Taaddiden, seriata aykiriliktan, rüsvetten özge nesne bulmadi. Kimden, seriata aykiri nesne almislarsa ödenmesini buyurdu. Onlarin terbiyesini verdi. Azli gerekeni azl etti. Halk, ülkeler alanin yüksek adalet ve sefkatini isitince ekim biçimleri, is güçleri ile, yurtlarini senlendirmekle ugrasir oldular. Osmaneli her ne kadar senlik idiyse de on kat daha senlendi. Gazi sultan, kötü ve süpheli islerden çekinmeyi ve Tanri'dan korkmayi kamudan ileri tuttu. Beglerle sultanlarin görenegi olan seriata aykiri eglence, çalgi ve bunun gibi aldatici Albizin (seytan) kuruntusundan gelen ne ki varsa hepsini birakti. O zamanin bilginleri ve seyhleri onun arkadasligi ile yücelirlerdi."

Kaynaklar, onun Bursa Ulu Camii'nin insasi esnasinda bir hatirasini bize nakl ederler. Buna göre Bursa'daki Ulu Cami insa edildigi zaman Bâyezid, Emir Sultan diye söhret bulan Semseddin Muhammed Buharî ile birlikte caminin binasini kontrol etmeye gelir. Konusma esnasinda padisah, bu güzel binanin Hz. Emir'in hosuna gidip gitmedigini sorar. Emir Hazretleri de yapinin saglamligi, güzelligi, alaninin genisligi ve çatisinin yüksekliginin tam bir ölçü ve olgunlukta oldugunu söyledikten sonra söyle der:

"Pek güzel olmus, lakin civarinda dört köseye de birer meyhane yapilsaydi" deyince Sultan Bâyezid: "Cami-i Serif, Allah'in evidir. Civarinda meyhanenin ne isi var?" der. Bunun üzerine Emir Sultan: "Padisahim, gerçekte Allah'in evi mü'minin kalbidir. Niçin kalbinizi içki ve münkeratla dolduruyorsunuz?" diyerek tarihî bir nasihatta bulunmus olur. Emir Sultan'in bu nasihati derhal tesirini gösterecek ve sultan bundan böyle içki içmeyecegine söz vererek eski hatalari için de tevbe eder. Biraz önce de temas edildigi gibi o, sadece içkiyi terk etmekle kalmaz, ayni zamanda bütün islerin, Allah'in

rizasina uygun bir sekilde görülmesini, dogruluk ve adaletten sapilmamasini, memleketin imar edilmesini, hayir tesislerinin insa edilip halka hizmetin saglanmasini ister. Bizzat kendisi bu neviden faaliyetlere ön ayak olarak her sahada halkina örnek olur. Zaten hareket ve davranislari da bunu ortaya koyar. Nitekim Bursa kadisi olan Semseddin Muhammed Fenarî'nin mahkemede sahidlik yapmak üzere gelen padisahin, cemaatla namaz kilmayi terk ettigi için sehadetini sahih saymayarak kabul etmemesi, bunu göstermektedir. Bizans tarihçileri, padisahin özellikle Nigbolu zaferinden sonra kendisini zevk ve eglenceye kaptirdigini zikr ederler. Bu sebepledir ki son asir Avrupa müellifleri, zamanindaki hükümdarlarin çogundan daha üstün olan Bâyezid'in isret ve sefahat yüzünden fikrî ve bedenî kabiliyetlerini kayb ederek inhitata ugradigini ve bu sebeple tac ve tahtini kayb ettigini yazarlar. Bu ifadelerde büyük bir mübalaga oldugu anlasilmaktadir. Zira her sene Anadolu'nun bir ucundan Rumeli'nin öteki ucuna kadar, bazan bir kaç defa at kosturan, mütemadiyen harp ve devlet islerini tedvir ile mesgul olan hükümdarin isret ve sefahata ne kadar zaman ayirabilecegini düsünecek olursak mesele daha bir kolaylikla anlasilmis olur.

Bâyezid'in ne kadar âdil, hak perest ve tebeasini seven bir hükümdar oldugu hakkinda tabip Ibnu's-Sagir'den naklen Misir tarihçilerine geçen malumat dikkat çekicidir. Buna göre o, her gün herkesin belli zamanda kendisini uzaktan bile görebilecegi genis bir yere gelir ve her taraftan gelen tebeasinin sikâyet ve arzularini birer birer dinler. Tebeasinin maruz kaldiklari zulümleri derhal izale ederdi. O, idaresinde bulunan memleketlerde adalet ve asayis tesis etmisti.

Bâyezid, azim ve irade sahibi, mütehevvir, aceleci ve her seyden nem kapan bir hükümdardi. Bununla beraber âlim ve seyhlere karsi mütevazi ve hürmetkârdi. Muasiri olan hükümdarlara karsi ise magrur oldugu gibi, sahsen pek cesur oldugundan en büyük tehlikelere atilmaktan çekinmezdi. Zamaninda yasamis olan Misir ve Suriye tarihçileri, Bâyezid'in Islâm hükümdarlarinin en hayirlisi ve en büyügü oldugunu zikr ederler. Bundan baska onun, çagdasi olan diger Islâm hükümdarlarinin cihad ve gazayi birakmalarindan dolayi onlara kizdigini da yazarlar. Keza bunlar, Yildirim Bâyezid'in Müslüman hükümdarlarin kendi tebealarindan kanunsuz vergi almalarina tahammül edemedigini ve bu yüzden onlara kizdigini da açikça belirtirler.

Bu hükümdar, bir asirdan beri anarsi ve mücadelelerle çalkalanan Anadolu'ya bir vahdet getirerek buradaki insanlara siyasî bir birlik kazandirmis ve onlari bir bayrak altinda toplamaya muvaffak olmustu. Böylece Bâyezid, Anadolu Selçuklu sultanlarinin gerçek halefi oldugunu isbatlamisti. Ancak Ankara maglubiyeti ile Anadolu'daki birlik bozularak bölge tekrar tefrika içine sokulmustu.

ANKARA SAVASI'NIN SONUÇLARI

Ankara Muharebesi'ndeki maglubiyet, Osmanli tarihi için oldugu kadar Anadolu'daki Türk tarihi için de büyük bir felaket oldu. Zira bu savasin

verdigi zafer sarhoslugu ile Timur, bir kasirga gibi eserek bütün bir Anadolu'yu yakip yikmisti. Bu arada çocuklar dahil olmak üzere binlerce kisiyi esir alip hunharca katl etmekten de çekinmemisti. Onun bu zulümleri, Anadolu insaninin hafizasinda silinmeyerek hâlâ canliligini muhafaza etmektedir.

Timur, Anadolu beyliklerini yeniden canlandirarak Osmanlilar da dahil olmak üzere hepsini kendine bagladi. Böylece Anadolu birligini de parçalayarak Osmanli Devleti'nin büyük mücadeleler sonucunda kurmaya muvaffak oldugu bu birligi ortadan kaldirarak, bölgedeki Islâmî hareketin zayiflamasina sebep oldu. Böylece Islâm topraklarinin ortasinda bir ada gibi duran Hiristiyan Istanbul'un fethi ve Anadolu birliginin yeniden kurulmasi yarim asir gecikmis oldu.

Osmanli Devleti'ni üçe bölen Timur, bu hareketi ile Yildirim Bâyezid'in çocuklari arasinda taht kavgalarinin baslamasina sebep olmustu. Osmanli Devleti'nin Anadolu'daki sinirlan ise hemen hemen Sultan I. Murad'in devri baslarindaki sinirlarina çekilmisti. Buna karsilik Timur'un tesir sahasindan uzakta kalan Rumeli, bütünlügünü koruyarak Osmanli Devleti'nin agirlik merkezi durumuna yükseldi.

Gerçekten Ankara'da ugranilan hezimet, Balkanlar'daki Hiristiyan tebea üzerinde kötü denebilecek hiç bir tesir yapmamisti. Hiristiyan Balkan halklari, Osmanli idaresine bagli kalmislardi. Bu durum, Rumeli'deki Osmanli idaresinin komsu Hiristiyan devletlerden daha âdil oldugunu gösteren en açik delillerden biridir. Osmanli Devleti, bagli bulundugu dinin geregi olarak gayr-i müslim tebeasina karsi âdilâne bir idare ve siyaset takip ediyordu ki, bu da, o firtinali ve tehlikeli havada Rumeli'nin hadisesiz olarak elinde kalmasina sebep olmustu. Bazi yabanci kaynaklar, Osmanli Devleti'nin, Timur'un darbesini yeyip parçalandigi ve sehzadeler arasinda taht kavgalari basladigi halde Balkan devletlerinin Osmanlilar'a karsi birlesememelerini, kiliselerinin birlesmemesine baglamislardir. Halbuki Osmanli idaresi, tebeasi arasinda adalet ve âhengi temin etmek ve onlarin dinî islerine karismamak suretiyle bu güveni saglamis oldu. Bundan baska Osmanlilar, Balkanlardaki Hiristiyan Ortodoks mezhebine mensub mutaassib halkin Katoliklere karsi âdeta müdafaasini üstlenmislerdi. Bu anlayisla, onlarin dinî ve vicdanî akidelerine karsi saygi gösteriyorlardi. Bu sebeple onlarin bu akidelerine kimsenin müdahale etmesine de izin vermiyorlardi. Bunun içindir ki Rumeli'deki Ortodoks tebea huzur içinde yasiyordu.

بسم الله الرحمن الرحيم

FETRET DEVRI

Osmanli tarihinde, kardeslerin saltanat mücadelisi verdikleri ve 1413 yilina kadar devam eden karisikliklar dönemi diyebilecegimiz "Fetret Devri", Timur'un uyguladigi bir siyasetin sonucu olarak ortaya çikmistir.

Yildirim Bâyezid, Ankara Savasi'nda Timur'a esir düstügü zaman en büyükleri Süleyman olmak üzere Isa, Mehmed, Musa, Mustafa ve Kasim adlarinda alti erkek çocuga sahipti. Bunlardan besi babalari ile birlikte Ankara Savasi'na katilmislardi. Kasim ise çok küçük oldugundan Bursa'da kalmisti.

Süleyman Çelebi, muharebenin kayb edildigini görünce babasinin emri üzerine Vezir-i Azam Çandarlizâde Ali Pasa, Murad Pasa, Yeniçeri agasi Hasan Aga ve Subasi Eyne Bey ile birlikte yanindaki kuvvetlerle Bursa'ya gelmis, buradan da küçük sehzade Kasim'i alarak büyük zorluklarla Rumeli'ye geçebilmisti. Isa Çelebi, muharebe meydanini terk ettikten sonra Balikesir taraflarinda saklanmis, Mehmet Çelebi Amasya'ya çekilmis, Musa ve Mustafa ise babalari ile birlikte esir düsmüslerdi.

Asil gayesi, güçlü bir Osmanli Devleti yerine, kendisine bagli ve onun yüksek hâkimiyetini taniyan parçalanmis birkaç Osmanli Beyligi meydana getirmek olan Timur, baslangiçta bu gayesine ulasmis görünmekteydi. Ayrica o, Yildirim Bâyezid tarafindan kurulmaya çalisilan Anadolu birligini de parçalamak istiyordu. Bu sebeple Anadolu beylerine ait yerleri Osmanlilardan atip tekrar eski sahiplerine verdi. Geriye kalan Osmanli ülkesini de Bâyezid'in dört oglu arasinda paylastirmisti Edirne'de bulunan Emir Süleyman'a Rumeli'deki yerleri verip kendisine tabi oldugunu ifade eden hükümdarlik alâmeti olarak kemer, külah ve hil'at göndermistir. Diger sehzadelerden Isa Çelebi Balikesir ve Bursa'da, Mehmed Çelebi Amasya'da, Musa Çelebi ise Isa'yi Bursa'dan çekilmeye mecbur ederek Bursa'da Timur'un al damgasiyla hükümdar olmuslardi.

Ankara Savasi'ndan sonra Anadolu'da sekiz ay kadar kalan Timur, uyguladigi siyasetin meyvelerini verdigini gördükten sonra Doguya dönüp Çin seferine çikarken arkasinda biraktigi Anadolu'nun politik yapisi Sultan I. Murad'in hükümdarligi sonundaki durumu andiriyordu. Timur, Bâyezid'in ele geçirdigi topraklari geri almisti. Böylece Sultan Murad'in Ankara'dan Akdeniz'e açtigi Osmanli koridoru kapanmis oluyordu.

Karamanoglu Mehmed Bey, Anadolu'nun üçte birini kaplayan ve içlerinde Hamidogullari ve Germiyanogullari'nin topraklarinin dogu bölgeleri ile Kayseri, Isparta, Antalya ve Alaiyye gibi kentler bulunan büyük bir devletin basina getirilmisti. Timur, Anadolu'da Osmanlilara karsi koyabilecek bir güç meydana getirmek için böyle yapmisti. Mehmet Bey, Osmanlilar da dahil olmak üzere bütün beyliklerin emiri olarak ilân edilmisti.

Timur'un, Anadolu'da uyguladigi bu parçalama politikasi sonucunda Osmanli ülkesi sehzadeler arasinda taksim edilmis, on bir sene süren ve tarihlerde Osmanli Devleti'nin parçalanmasindan dolayi "Saltanatta Ara" denilen ve kanli hadiselerle dolu bir devrin açilmasina, fetihlerin durmasina, Istanbul Imparatoru'nun türlü entrikalarla bu durumu körüklemesine sebep olmustu. Hatta bazi Avrupalilar, yeni bir Haçli Seferi düzenledikleri takdirde Osmanlilar'i Avrupa'dan atabileceklerini düsünür olmuslardi.

Ankara Savasi ve bunun sonucunda bir daha kalkinamamasi plâni ile Osmanli Devleti'nin parçalanmasi bu devlet için mühim ve büyük bir darbe olmakla birlikte çeyrek asirda kendisini sür'atle toplamaya muvaffak olmasi bu devletin teskilât ve müesseselerinin saglamligini göstermektedir. Buna karsilik Hindistan, Iran, Azerbaycan, Irak, Suriye ve Ege Denizine kadar genis topraklar üzerinde fetihlerde bulunmus olan Timur'un, ölümünden kisa bir müddet sonra devletinin ortadan kalkmasi, onun sadece tedhise dayali bir devlet kurdugunu göstermektedir.

SEHZADELERIN HAKIMIYET MÜCADELESI

Ankara bozgunu, yüz sene zarfinda Anadolu'nun hemen hemen tamamina yakin bir kismi ile Rumeli'nin Tuna boylarina kadar en mühim yerlerini zapt eden Osmanli Devleti için büyük bir felaket olmustu. Ankara hezimeti ile bassiz duruma düsen Osmanli Devleti'nin Rumeli'deki topraklari Hiristiyan devletlerle çevrili olmasina ragmen bu devletin yikilip ortadan kalkmayisi, onun ne kadar saglam temeller ve müesseseler üzerine kuruldugunu göstermektedir. Böyle tehlikeli bir dönemde Balkanlar'da, Osmanli Devleti'ne karsi ayrilma veya isyan etme seklinde bir hareketin görülmemesi, Osmanlilarin, buralarda yasayan Hiristiyan halka gösterdikleri âdilâne muameleden kaynaklanmaktadir. Müslüman Türkler, Balkanlar'daki Ortodoks halki, Katoliklerin baskisindan kurtarmak, onlarin dinî inançlarina kimseyi karistirmamakla din ve vicdan hürriyetine sayginin en güzel örneklerini vermislerdi. Gerçekten de hiç bir devletin idare tarzi, Osmanlilarin idaresi kadar iyi olamazdi. Balkan halklari bu gerçegi çok aci tecrübeler sonunda anlamislardi.

Öyle anlasiliyor ki, Osmanli sehzadeleri arasindaki çekisme, Timur henüz sahnede iken ortaya çikmisti. Bu da Bursa'yi elde etme yüzünden olmustu. Nitekim Mehmet Çelebi, ailesinin Bursa'daki topraklarini istemeye kalkismis, fakat Timur'un Musa Çelebi'yi tutmasi yüzünden bundan vaz geçmisti. Babasi Yildirim Bâyezid ile birlikte

Timur'a esir düsen ve onun yaninda bulunan Musa Çelebi, Timur'un destek ve yakinligini kazanarak, Bursa ve Karesi bölgesine hâkim olan kardesi Isa Çelebi ile çatismaya girer. Bu mücadeleden basarili çikan Musa Çelebi, Bursa'ya hâkim olur. Fakat, Timur'un Anadolu'yu terk etmesinden sonra kuvvetlenen Isa Çelebi, eski payitaht olan Bursa'yi tekrar ele geçirir. Maglup olan Musa Çelebi ise Kütahya'daki dayisi Germiyanoglu'nun yaninda kalmaya mecbur olur. Muhtemelen oradan da Karamanoglu'nun yanina gitmisti.

Amasya'da bulunan sehzade Mehmed, Amasya, Canik, Tokat, Niksar ve Sivas taraflarinda bulunan yerli beylerden Kara Devletsah Kubadoglu, Gözleroglu, Köpekoglu, Kadi Burhaneddin Ahmed'in damadi Mezid Bey'le miicadele edip o havaliyi tamamen kendi nüfuz ve hükmü altina almisti. Subasi Eyne Bey'in tavsiyesi ile Bursa taraflarinda bulunan biraderi Isa Çelebi'ye müracaatla Anadolu'yu aralarinda taksim etme teklifinde bulundu ise de Isa Çelebi'nin kendisinin büyük kardes oldugunu söyleyip teklifi red etmesi üzerine Ulubat'ta baslayan muharebede (1404) Isa Çelebi, maglub olarak önce Yalova'ya, oradan da Istanbul'a gitti. Edirne'de bulunan Emir Süleyman'in, Imparator'dan Isa'yi istemesi üzerine, antlasma geregi olarak Isa Edirne'ye gönderildi.

Ulubat savasinda, Yildirim Bâyezid'in meshur komutanlarindan olup Mehmed Çelebi'nin maiyetine giren Subasi Eyne Bey ile Isa Çelebi'nin yaninda yer alan Sari Timurtas Pasa maktul düsmüslerdi. Savasi müteakip Bursa'ya giren Mehmed Çelebi, hükümdarligim ilân etmesine ragmen, bir ihtiyat tedbiri olarak Timur'un adinin da bulundugu para bastirarak zekice bir siyaset takip etmistir. "Sikke-i müstereke" adi ile anilan bu paranin Bursa'da hicrî 806 tarihinde basildigi anlasilmaktadir. Mehmet Çelebi, daha sonra Germiyanoglu Yakub Bey'in yaninda bulunan babasinin cesedini getirterek camiinin yanina gömdürmüstür.

Anadolu'daki bu mücadeleler devam ederken, en büyük sehzade olan Süleyman Çelebi (Emir Süleyman), Edirne'de Hiristiyan unsurlarin destegiyle güvenlik içindeydi. Bu esnada Sirbistan'da Lazar'in yerine geçen oglu Stefan (Istefan) hüküm sürüyordu. Georg Brankoviç de güney Sirbistan'da gücünü yaymaya çalisiyordu. Emir Süleyman, bu iki Sirp prensin çatismalarindan istifade etmeyi basardi. O, babasinin Anadolu topraklarini ele geçirmek ve kardeslerini ortadan kaldirarak Osmanli Devleti'ni yeniden eski durumuna getirmek istiyordu. Bu gayesini gerçeklestirebilmek için Selanik, Makedonya'nin bir bölümü, Mora, Trakya kiyilari, Marmara ve Karadeniz'de Istanbul'a en yakin kiyi kasabalari verilmek suretiyle Bizans'tan para ve askerî yardim saglandi. Bizans'in daha önce Osmanlilara ödemek zorunda oldugu vergi de kaldirildi. Böylece Emir Süleyman, kendi kardeslerine karsi yardim saglamak için agir bir bedel ödemis oluyordu. Kendisine en büyük rakip olarak Mehmed Çelebi'yi gören Emir Süleyman, kuvvetli bir ordunun basinda Isa Çelebi'yi Bursa üzerine gönderir. Mehmed Çelebi'ye bagli kalan Bursa'lilarin mukavemeti üzerine muvaffak olamayan Isa Çelebi, Bursa'yi atese verip yaktiktan sonra, Kastamonu'da bulunan Isfendiyar Bey'in yanina çekilir. Onunla ittifak halinde bulunan Aydinoglu Cüneyd, Saruhanoglu Hizirsah Bey ve Menteseoglu Ilyas Beylerle Mehmed Çelebi üzerine varip onunla savasmak istemisti. Fakat bu son tesebbüsünde de muvaffak olamayinca Karaman iline siginmak ister. Fakat bu

arzusunu gerçeklestiremeden Eskisehir yakinlarinda yakalanarak öldürülür. Cesedi, Bursa'da Murad Hüdavendigâr türbesi yanina gömülür. Isa Çelebi'nin öldürülmesi üzerine onunla ittifak halinde bulunan ve yukarida adi geçen Ege beylikleri, Mehmed Çelebi'nin hükümdarligini tanimak zorunda kalirlar. Böylece Mehmed ve Süleyman Çelebiler, devletin Anadolu ve Avrupa bölümlerinin hükümdarlari oldular.

Bununla beraber Emir Süleyman, devletin tamamini istiyordu. Bu yüzden ordusu ile kardesinin üzerine varip önce Bursa, sonra da Ankara'yi zapt etmisti. Bu kayiplardan sonra Amasya'ya çekilmek zorunda kalan Mehmed Çelebi, mücadeleden vaz geçme niyetinde degildi. Nitekim 1406 yilinda Yenisehir ovasinda kardesi Emir Süleyman ile savasmis, fakat maglub olarak tekrar Amasya'ya çekilmis ise de onu Rumeli'ye dönmek zorunda birakmak için çareler aramaya baslamisti. Anadolu'da dört yil kadar kalan Emir Süleyman'in, Sivrihisar yüzünden Karamanlilar'la arasinin açilmasini firsat bilen Mehmed Çelebi, yeni bir taktik deneyerek Karaman'da bulunan kardesi Musa Çelebi'yi kendisine bagli kalmak sartiyla Rumeli'ne göndermeye karar verir. Bu maksatla Karamanlilar'la Kirsehir'in Malya ovasinda bulunan Cemale kalesinde bulusan Mehmed Çelebi, Candaroglu Isfendiyar Bey ve Eflak voyvodasi Mirçe ile de müzakerelerde bulunmustu. Onlarin da muvafakati üzerine Candar iline gelen Musa Çelebi, Temmuz 1409'da Sinop'tan gemilerle Eflâk'a geçer. Gerçi Emir Süleyman'in giiçlenip kendi bagimsizligini tehdid etmesinden korkan Eflâk'in ve Sirp krali Stefan'in da destekleri saglanmisti. Musa Çelebi, Eflâk'ta prensin kizi ile evlendi. Böylece Türkler, Ulahlar, Sirplar ve Bulgarlar'dan olusan bir ordu toplamayi basaran Musa Çelebi, Edirne üzerine yürür.

Musa Çelebi, Istanbul'a kaçmak üzere yola çikan Emir Süleyman'in yakalanip öldürülmesi ve bütün timarli sipahiler gibi sancak beylerinin de kendisine bagliliklarini bildirmeleri üzerine Rumeli'deki Osmanli eyaletlerinin yegane hâkimi olarak Edirne'de tahta geçer. Böylece Emir Süleyman'in devleti, daha yetenekli ve enerjik Musa Çelebi'ye kalmisti. Gerçekten, cesur, gözü pek, faal bir kimse olan Musa Çelebi, Çelebi Mehmed'e olan bagliligini red ve inkâr ederek hükümranligini ilân eder. Subat 1411 yilinda gerçeklesen hükümdarlik ilânindan sonra adina para bastiran Musa Çelebi, gerçek bir hükümdar gibi davranmaya baslar. Saray protokol ve merasimlerinde eski Osmanli saray geleneklerini kurmaya yeniden tesis etmeye çalisir.

Musa Çelebi, Emir Süleyman'a yardim eden Sirp despotu Stephan Lazaroviç üzerine yürüyerek önemli bir maden sehri olan Novo Brodo'yu zapt eder. Pravati ve köprü kalelerini de ele geçirmek suretiyle, karisiklik döneminde Osmanlilar'in Balkanlar'da kayb ettikleri topraklan geri alir. Bu esnada Emir Süleyman'in Rumeli'ye geçisi esnasinda Bizans'a biraktigi yerlerin çogunu geri alan Musa Çelebi, böylece Bizans'i da cezalandirmaya çalisiyordu. Istanbul'u karadan ve denizden kusatma altina alan Musa Çelebi, 1411 yilinda Silivri'ye gelmis ve Istanbul'u açlikla teslime zorlamak istemisti. Çagdas kaynaklarin ifadesine göre Musa Çelebi'nin tutumundan çekinen Manuel, Venedikliler'in de yardim etmemeleri üzerine sehri teslim etmeye karar verir. Ancak daha önce Musa Çelebi tarafindan Bizans'a gönderilen ve bilahare Manuel ile is birligi yapan Candaroglu Ibrahim Pasa'nin tavsiyesi ile hareket eden

Manuel, Çelebi Mehmed'i Rumeli'ye geçirmek suretiyle Istanbul kusatmasini kaldirmak tesebbüsünde bulunur. Nitekim, Gebze kadisi Fazlullah'i Manuel'e göndererek onunla anlasan Çelebi Mehmed, önce Istanbul'a gelmis, 1412 senesinin Ekim ayinda da Çatalca yakininda bulunan Incegiz'de Musa Çelebi ile savasa girmistir.

Kardesler arasindaki mücadele esnasinda sik sik taraf degistirmekle dikkat çeken bir sahsiyet vardir. Aydinoglu Cüneyd Bey adini tasiyan bu zat, Aydin ilindeki mevkiini saglamlastirmak için bir dizi faaliyetlerde bulunmustu. Fakat sonunda Çelebi Mehmet duruma hâkim olup eski birligi saglayinca onu Nigbolu muhafizligina getirmek zorunda kalmistir. Bununla beraber ona güvenemeyen Çeîebi Mehmet, onu bölgesinden alip uzaklastirmak ihtiyacini duymustu.

Baslangiçta gayet halim selim görünen Musa Çelebi'nin, sonralari sert bir tavir takinarak gerek beylerinin gerekse askerlerinin kendisine olan bagliligini kayb etmesi, yenilmesinde büyük bir rol oynamistir. O, Sofya'nin güneyinde bulunan Samakov kasabasi civarindaki Çamurlu sahrasindaki savasta ordusunun maglub olmasi üzerine yarali olarak Eflâk'a dogru kaçmak isterken yakalanip 10 Temmuz 1413'te öldürülür. Musa Çelebi'nin ölüm haberi, büyük bir üzüntüye sebep olmustu. Nasinin Bursa'ya gelmesi üzerine sehri muhasara eden Karamanoglu Mehmed Bey, sür'atle geri çekilmek zorunda kaldi.

Musa Çelebi'nin vefati üzerine Osmanli hanedaninin bölünmesi sona ermis oluyordu. Çelebi Sultan Mehmed, babasinin topraklarini yeniden toparlamaya gayret ediyordu. Onbir yil süren bu karisiklik döneminden sonra Osmanli Devleti, Güneydogu Avrupa'daki bütün stratejik noktalari, Edirne, Sofya ve Üsküp'ü; Dogu Balkanlar'da da eski sehir ve yerlesim bölgelerini tekrar elde etmis oldu. Bunun sadece bir istisnasi vardi o da Çelebi Sultan Mehmed'e yardim karsiliginda Sirbistan'a birakilmis olan Nis'ti.

Süleyman Çelebi dönemi ve sehzadeler

I. MEHMED

Osmanli sultanlari içinde "Mehmed" adini tasiyan ilk hükümdar olan Çelebi Sultan Mehmed'in gerek dogumu, gerekse Yildirim Bâyezid'in kaçinci oglu oldugu hakkinda farkli görüsler bulunmaktadir.

"Nizâm-i âlem" için, kardesi Musa Çelebi'yi de bertarafedip 1413 yilinda Edirne'de tek basina tahta geçip idareyi ele aldigi zaman Osmanli ülkesinde genel bir sevinç ve

memnuniyet havasi esmeye basladi. Özellikle ordu, büyük bir cosku ile onu alkislamaktan geri kalmadi. Çünkü o, kardesleri arasinda moral ve fizikî nitelikleri bakimindan en çok dikkat çekeni idi. Hemen hemen bütün beden eksersizlerinde maharetli olusu, güzelligi, gönül yüceligi, düsünce çekiciligi ile hem beden gücü hem de huy güzelligini belirten Güresçi Çelebi ünvanini almisti. Organlari birbirine mütenasib olarak uygundu. Halk tarafindan kendisine pehlivan lakabi takilmisti. Teni pembeye yakin beyazlikta idi. Gözleri ve kaslari kara idi. Uzun boylu, gür sakalli ve sik biyikli olmakla birlikte seklen zarifti. Alni açik, çenesi yuvarlak, gögsü genis, kollan uzundu. Kartal bakisli, arslan güçlü idi. Atalarindan farkli bir sekilde basina tülbent sarardi. Basinin etrafina kat kat sarilan bez, birçok çikintilar teskil ederek sirmali külahinin ucundan baska yerini göstermezdi. Kendisinden önceki hükümdarlarin kaftanlarina uygun bir sekilde biçilmis olan kaftanina, astar yerine baska bir renkle samur kaplanmis ve etrafina kürk dürülmüstü.

Sultan Mehmed'i davranislarina, hareketlerinin çabukluguna ve vekarina ait bütün övgülerin üstüne çikaran sey, Osmanli tarihçileri gibi, Bizans tarihçileri tarafindan da adaleti, sefkati, gönül yüceligi, dostlugunda sebati, hem Türkler hem de Rumlar için iyilik severligi hakkinda belirtilen ortak sehadettir. O, hiristiyanlara düsmanlik göstermemekle kalmamis, ayni zamanda onlara karsi dostça davranmistir. Çok iyi yetismis, mümtaz bir egitim görmenin bütün sonuçlarini ve ince düsünürlügün örneklerini göstermistir. Osmanli tarihçilerinin deyimi ile o, Tatar Tufani'nin tehlikeye düsürdügü devlet gemisini kurtaran Nuh gibidir.

împarator Manuel, müttefiki olan Mehmed'in son ve korkunç rakibini yendigine dair aldigi haber üzerine basarilarini tebrik edip kutlamak ve antlasma sartlari ile kendisinin yapmis oldugu hizmetleri hatirlatmak üzere 816 (1413)'da elçiler gönderir. Politikadan çok iyi anlayan Mehmed, taahhüdlerine bagli kalarak Karadeniz ve Marmara Denizi'nde elinde bulunan kuleler ile Teselya kalelerinin imparatora verilmesini çabuklastirir. Manuel'in elçilerini, hediyelerle sevindirip geri dönmelerine izin verdigi zaman onlara su sözleri söyledi:

"Imparatora söyleyiniz ki, yardimi sayesinde atalarimin ülkesini elde ettim. Bu hizmetinin hatirasi gönlümde daima sakli kalacaktir. Onun hosuna gitmek için bütün firsatlari arayacagim."

Çelebi Sultan Mehmed, ayni sekilde Sirp, Ulah ve Bulgar hükümdarlarinin, Yanya dukasinin, Makedonya despotunun, Ahaiya prensinin elçileri ile diger zevati kabul etti. Bunlarla birlikte bir sofrada yemek yiyerek hepsinin san ve söhretini oksayici sözler söyledi. Hepsini sulh ve selametle geri gönderdi. Bunlara dedi ki:

"Hükümdarlariniza deyin ki, ben, herkes ile baris ve sulh içinde kalmak istiyorum. Barisi hile ile bozmak isteyen kimse, sulhün hamisi olan Allah'a karsi hareket etmis bulunacaktir."

Gerçekten de Çelebi Sultan Mehmed, her seyden önce Timur'un istila ve yagmasiyla parçalanan, sonra saltanat kavgalari ile kani çekilen memleketi, tedbirli, basiretli ve uyanik bir idareci dehasiyla avucunun içine alir almaz, babasinin ve kardeslerinin

Bizans'a karsi kullandiklari politikaya derhal son vererek memleketi o yönden gelecek olan tehlikelere karsi emniyete almis oldu. O, böyle davranmak zorunda idi. Zira idare ve iradesinin gücünü bekleyen, daha nice tehlikeler ve gaileler boy boy himmet ve gayret istiyordu.

Bir kere kardeslerini yenip tek basina idareyi ele aldigi zaman, devlet bünyesinde hâsil olmus çatlak ve çöküntülerden nice yabanci ve zararli unsur içeri sizmis bulunuyordu. Bir yandan bunlari temizlerken, bir yandan da kayb olan topraklan yeniden Osmanli hududlari içine kazanmakla, memleketin sarsilmis olan itibarini iade ile ise basladi.

Çelebi Sultan Mehmed, Edirne'de, bütün bir Osmanli ülkesinin hükümdari oldugunu ilân etti. Bundan sonra da bazi faaliyetlerde bulunarak memleketin bozulmus bulunan idaresini yeniden düzenlemeye çalisti. Bu cümleden olarak, kardesi Musa Çelebi'nin beylerbeyi yaptigi Mihaloglu Mehmed Bey'i tevkif ettirerek Tokat kalesine gönderdi. Öbür taraftan, ileride devletin basina büyük gaileler açacak olan Simavna kadisi oglu Bedreddin Mahmud'u fazl ve keremine hürmeten 1000 (bin) akça maas ile Iznik'te oturmaya memur eyledi.

Daha önce de belirtildigi gibi, cülûsunu tebrik için gelen çevre imparator ve hükümdarlarin elçilerini kabul ederek onlarla sulh içinde yasama teminati verdikten sonra Anadolu'ya geçer. Otuzbir veya otuziki günden beri muhasara ettigi Bursa'yi yakip yikan Karamanoglu'nu te'dib etmeden önce Ohri'den kaçip Izmir'e gelen ve Musa Çelebi'nin taraftari olan Aydinoglu Cüneyd Bey üzerine yürür. Bu arada Ayaslug (Selçuk)u zapt eden Cüneyd, Mehmed Çelebi'nin üzerine gelmekte oldugu haberini alir almaz kurtulusu kaçmakta bulur. Bunun üzerine Çelebi Mehmed, Menemen, Kayacik ve Nif (Kemalpasa) kalelerini alarak Cüneyd'in ailesinin içinde bulundugu Izmir kalesini kusatmaya baslar. Cüneyd'in tesebbüslerinden endiselenen civarin Türk ve hiristiyan beylikleri, donanmalarini göndermek suretiyle Mehmed Çelebi'nin yaninda Izmir muhasarasina katilip ona yardimci olmuslardi. Nitekim Izmir kalesi önüne gelen Rodos, Midilli ve Sakiz Hiristiyan donanmalari gibi, Mentese donanmasi da Mehmed Çelebi ile isbirligi yaparak Izmir'in zaptinda rol oynamislardi.

Bununla beraber ihtiyatî bir tedbir olmak üzere Izmir kalesinin surlarini yiktiran Çelebi Mehmed, ayni körfezde, sövalyeler tarafindan eski Izmir (Gavur Izmir) kalesinin yerinde yaptirilmakta olan kaleyi de bütün tehdid ve karsi koymalara ragmen yiktirmaktan çekinmemistir. Bununla beraber aradaki dostlugu büsbütün bozmak istemeyen Çelebi Sultan Mehmed, Rodos sövalyelerinin, Osmanli hakimiyeti altinda bulunan Mentese ilindeki

Halikarnas (Bodrum)'da Petronion kalesini yapmalarina müsaade etmisti.

Öte yandan Çelebi Sultan Mehmed, Cüneyd Bey'in annesinin ricasi üzerine onu affetmis ise de kendisine Anadolu'da degil, Rumeli'de Nigbolu sancak beyligini vermis, onun yerine de Aydin sancak beyi olarak Bulgar krali Sosmanos (Sisman)'un müslüman olan oglu Süleyman (eski adi: Alexandr)'i getirmistir. 816 (M. 1413)

yilinda gerçeklesen bu hareket sonucunda, Cenevizlilerin Ege sahillerinde bulunan kolonilerinden Foça, Midilli ve Sakiz adalari, ekonomik bakimdan da Osmanlilar'la daha siki münasebetlerde bulunmus ve onlarin nüfuzu altina girmis oluyorlardi.

BURSA KUSATMASI VE ÇELEBI MEHMED'IN KARAMAN SEFERI

Karamanoglu Mehmed Bey, Osmanlilar'in fetret dönemi içinde bulunduklari ve Çelebi Mehmed ile Musa Çelebi'nin Rumeli'nde savastiklari bir sirada Bursa üzerine yürümeye karar vermisti. 1413 yilinda yaninda Türkmen boylari oldugu halde önce Sivrihisar üzerine yürüyüp burayi zapt eden Mehmed Bey, daha sonra Bursa önüne gelip Bursa hisarini kusatma altina alir. Otuz iki gün devam eden bu kusatma sirasinda hisarin subasisi bulunan Haci Ivaz Pasa, Bursa halkinin yardimi ile siddetle mukavemet etmisti. Bu arada burçlara yapilan hücumlari da bertaraf etmisti. Özellikle Karamanoglu'nun Bursa hisarina giren pinar suyunu kesmek suretiyle halkini teslime zorlama tesebbüsünü, zaman zaman yaptigi huruç hareketleri ile bertaraf eden Haci Ivaz Pasa, esir aldigi Karaman askerlerini surlar üzerinde Karamanoglu'nun gözleri önünde astiriyordu. Böylece onun maneviyatini bozmaya gayret ediyordu. Haci Ivaz Pasa, Karamanlilar tarafindan bir gece mesalelerle girisilmek istenen hücumu da tesirsiz hale getirip önledikten sonra hisarin Kaplica kapisini açtirarak karsi hücuma geçmis ve Karaman ordusunu perisan etmisti. Ivaz Pasa'nin yigitleri, büyük ganimetlerle salimen geri dönüp elde ettikleri ganimetleri ona arz ettiler. O da bütün ganimetleri askerlere taksim ederek daha nice vaadlerde bulundu.

Gerçi muhasaranin uzamasi, Bursa hisarinda bulunanlari bir hayli sikintiya sokmustu. Hatta Haci Ivaz Pasa bile birkaç yerinden ok yarasi almis olmasina ragmen anlari gizleyip kale muhafizlarina yardimda bulunuyor ve anlari teselli ediyordu. Bununla beraber kaledekilerin durumu gün geçtikçe zorlasiyordu. Fakat Karamanoglu da artik bir sey yapamayacagini anlamisti. Hele son hareket, onun maneviyatini büsbütün bozmustu. Böyle psikolojik bir çöküntü içinde bulunuldugu bir sirada Musa Çelebi'nin tabutu, dedesi Murad Hüdavendigâr'in kabri yanina defn edilmek üzere Bursa'ya getirilir. Karamanoglu, bundan haberdar olunca cenazenin düzme olma ihtimalini düsünerek bizzat kendisi kontrol etmek ister. Bu maksatla varip kefeni açar ye cenazenin yüzüne bakar. Cenazenin gerçekten Musa Çelebi'ye ait oldugunu görünce maneviyati daha fazla bozulur. Bunun üzerine sehri atese verir. O, bununla da yetinmeyerek dayisi Yildirim Bâyezid'in kabrine hakaret ederek ülkesine geri döner. Fakat gelirken takib ettigi güzergâh tutuldugundan oradan dönmeye cesaret edemediginden Kirmasti (Mustafa Kemal Pasa) ve Isparta üzerinden Karaman iline gider.

Osmanli kaynaklan, bu dönüs esnasinda cereyan eden bir konusma daha dogrusu bir hadiseden bahs ederler ki, Karamanoglu'nun durumunu ortaya koymasi bakimindan dikkat çekici bir hadisedir. Buna göre Musa Çelebi'nin cenazesini görüp teshis ettikten sonra devlet idaresinde tek basina kalan Çelebi Sultan Mehmed ile basa çikamayacagini anlayinca, Bursa kusatmasini kaldirip sür'atle ülkesine dönerken

Harman Danasi denilen ve sisman olan nedimi, kaçmaktan yorulunca Karamanoglu Mehmed Bey'e:

"Hanim, Osmanoglu'nun ölüsünden böyle kaçarsin, ya dirisi gelmis olsaydi ne çare ederdin?" deyince bu söze gücenen Karamanoglu, onu bulundugu yerde bir agaca astirarak cezalandirmistir.

Osmanli, Memlûklu ve Bizans kaynaklarinin bildirdiklerine göre Karamanoglu, Bursa'yi atese verdigi zaman Orhan Gazi Camiini de yaktirmistir. Keza o, dayisi Bâyezid'in kabrini açtirarak kemiklerini yaktirmisti. Nitekim bugün Bursa Orhan Camii kapisi üstünde bulunan bes satirlik bir kitabe, bu yangini açik bir sekilde ortaya koyup o günü hâlâ hatirlatmaktadir.

Daha önce de belirtildigi gibi Izmir ve çevresini zapt edip Cüneyd'i bertaraf eden Çelebi Sultan Mehmed, yukarida belirtilen hareketlerinden dolayi Karamanoglu üzerine yürümeye karar vererek süratle Inegöl'e gelir. Buranin kadisi Mevlânâ Kivamuddin'i bir elçilik heyeti ile Memlûk sultanina gönderir. Bundan sonra Kastamanu hakimi Candaroglu Kasim ve Germiyanoglu Yakub Bey'le birlestikten sonra Aksehir, Beysehir, Seydisehir ve Konya üzerine yürümüstü. 1414 yilinda cereyan eden bu hadisede Karamanoglu, Konya önünde Ortakuyu mevkiinde Osmanli ordusuna mukavemet etmek istediyse de maglub olarak kaçmak zorunda kalir. Oglu Mustafa ise Konya kalesine siginir. Bu maglubiyete ragmen Karamürsel'i elçilikle Çelebi Mehmed'e gönderen Karamanoglu, siddetli yagmurlardan dolayi zor durumda bulunan Osmanlilar'la barismistir. Bu baristan sonra Canik üzerine gitmek zorunda kalan Çelebi Sultan Mehmed, çok geçmeden Karamanlilar'in tekrar sözlerini bozduklarini ve anlasarak Osmanlilar'a biraktiklari yerleri geri alma tesebbüsünde bulunduklarini ögrenir. Bunun üzerine tekrar o tarafa döner. Fakat Karamanoglu'nun yaptigi bu hareketten dolayi üzülür ve üzüntüsünden hastalanir. Bu sirada Bâyezid Pasa, ani bir baskinla Konya önünde bulunan Karamanoglu'nu yakalayip Mehmed Çelebi'nin yanina getirir. Çelebi Sultan Mehmed, Karamanoglu'nu, Karaman askeri ile Konya kalesine siginan oglu Mustafa'yi yanina getirmesi sartiyla affeder. Bunun üzerine yaninda Osmanli kuvvetleri oldugu halde Konya surlari önüne gelen Karamanoglu, hisar üstünde kendisiyle konusan oglunu ikna ederek birlikte Osmanli sultaninin yanina gelirler. Bu defa basini kurtarmak için öncekinden daha agir olan bir muahede imzalamak zorunda kalan Karamanoglu, Beypazari, Sivrihisar, Aksehir, Yalvaç, Beysehri, Seydisehri ve Nigde'yi Osmanlilar'a terk etmek zorunda kaldi. Hicrî 818 (M. 1415) yilinda gerçeklesen bu antlasmaya göre Karamanoglu, gerektigi zaman Osmanlilar'a askerle yardimda da bulunacakti. Bu sartlarla Karamanoglu Mehmed Bey'i affeden Çelebi Mehmed'e karsi Karamanoglu söyle demistir:

"Madem ki bu can bu tendedir, memleket-i Osman'a kat'a yaramaz nazarla bakmayayim. Eger bakacak olursam Kelâm-i Kadîm (Kur'an) benden davaci olsun." seklinde yemin etmis, yeminden sonra da kendisine hil'at giydirilip at, deve, tabl (davul) ve âlem verilmistir. Ancak koyu bir Osmanli düsmani olan Karamanoglu, daha ordugâhtan çikar çikmaz yeminini bozmus ve ovalara yayilmis bulunan Osmanli atlarini, maiyetindeki askerlerine yagmalattirmistir. Kendisine Kur'an-i

Kerim üzerine ettigi yemin hatirlatilinca: "Bu can su tende durdukça" sözü ile kendi canini degil, koynunda saklamis oldugu güvercini kast etmis oldugunu söylemistir. Nitekim bu maksatla koynunda sakli bulunan güvercini saliveren Karamanoglu, süratle Konya'ya çekilirken söyle diyordu:

"Bizim, Osmanoglu ile adavetimiz (düsmanligimiz) besikten mezara kadardir, isimizin geregi de ahdi bozmaktir."

Karamanoglu'nun bu hilesi, dönemin efkâr-i umumiyesinde Karamanlilar hakkinda bazi fikir ve görüslerin ortaya çikmasina sebep olmustur. Nitekim Asikpasazâde tarihinde söyle denilmektedir:

"Karaman'da bulunmaz dogru bir yar

Veliler çok bile kulmas ve ayyar

Eder kavl ü karar ahd u peyman

Içer andlar, yalan çok, eyler inkar

Beyi ve kadisi hem çeyhi müderris

Hiledir isleri hem hâr u mekkâr

Tekebbür, kel ve foduldur

Karaman Aninçün kahr eder ani Kahhar"

Yine bu cümleden olarak "Karaman'in koyunu, sonra çikar oyunu" darbimeseli, bazi degisikliklerle günümüze kadar gelmistir.

Karamanoglu'nun bu hilesinden sonra Çelebi Sultan Mehmed tekrar ve süratle Konya üzerine yürümüs ve kisa bir çarpismayi müteakip müstahkem hisarini zapt etmisti. Osmanli saldirisina karsi koyamayan Mehmed Bey, Silifke'nin kuzeyinde bulunan Varsaklar arasina kaçip kurtulmustu. Bununla beraber Çelebi Sultan Mehmed, Memlûklular'in himayesinde bulunan Karamanlilar'i fazla tazyik etmekten de uzak durmaya çalisiyordu. Bu sebeple, Memlûklular'la arasinin açilmasini istemeyen Çelebi Sultan Mehmed, Konya'yi Osmanli ülkesine katmaktan vaz geçer.

VENEDIKLILER'LE YAPILAN ILK DENIZ SAVASI

Bir kara devleti olarak kurulan Osmanli Devleti, daha Orhan Gazi zamanindan itibaren denizciligin önemini kavramis ve gelismesinin denizcilik sayesinde daha kolay olacagini anlamisti. Bu sebeple olacak ki 1321'lerden itibaren üç yönde denizlere çikma hareketine basladi. Yildirim Bâyezid zamaninda Gelibolu tersanesinin yapilmasi ile gelismeye baslayan Osmanli denizciligi, henüz Venedikliler'le boy ölçüsebilecek bir güce sahip degildi.

Ege Denizi'nde Venedikliler'e bagli Andros adasi beyi olan Pietro Zeno, Osmanli ticaret gemilerine karsi düsmanca bir muamele içinde bulundugu için hicrî 818 (M. 1415) yilinda Gelibolu tersanesinde hazirlanan 30 kadirga, Çali Bey komutasinda Akdeniz'e çikar. Otuz gemiden meydana gelen bu Osmanli donanmasi, Venedikliler tarafindan Türk ticaret gemilerine karsi girisilen hareketlere mukabele etmek üzere Andros, Paros ve Milos adalarina hücum etmis, bir hayli de esir alip dönmekte iken Egriboz adasi sahilinde rastladigi birkaç Venedik ticaret gemisini de zapt ederek geriye dönmüstü. Bu hadiseden bir sene sonra, Venedikliler'in Pietro Loredano komutasinda sevk ettikleri donanma, Lapseki önlerine gelir. Venedik amirali, Türkler tarafindan kendisine bir taarruz olmadikça, kendisinin taarruz etmemesi hakkinda senatodan kesin talimat almisti. Bu talimat geregi o, Türklerden zapt ettikleri gemileri geri isteyecekti. Bununla beraber her iki donanma da harp tertibati almisti. Tam bu sirada Istanbul taraflarindan gelmekte olan bir Middili gemisini, Türklere ait oldugunu zannederek yakalamak isteyen Venedik amirali, geminin Osmanli donanmasina dogru kaçip onlara siginmasi üzerine geminin kendisine verilmesini ister. Bu istegi red eden Osmanli amirali, olaya müdahale ettiginden Marmara adasi ile Gelibolu arasinda siddetli bir muharebe meydana gelir. Henüz yeni gelismekte olan Osmanli donanmasi, bu ilk ciddi deniz muharebesinde maglub olurken komutani (amiral) olan Çali Bey de sehid olur (1 Rebiülâhir 819/29 Mayis 1416). Yaralanmis olan Venedik amirali ise Bozcaada'ya çekilir. 1417 yilinda Pietro Loredano tekrar gelerek Lapseki'yi almak istediyse de muvaffak olamaz. Sonunda Imparator Manuel'in araya girmesi ile iki taraf arasinda baris saglanmis ve esirler iade edilmisti.

Öyle anlasiliyor ki Osmanlilar, yeni yeni ögrenmeye basladiklari bu denizcilik mesleginde henüz tam bir olgunluga erismis degillerdi. Bu sebeple, kahramanca savasmis olmalarina ragmen Venedikliler'le basa çikamamislardi. Zaten Venedikliler de kendileri ile denizde rekabet edebilecek bir gücü istemiyorlardi. Bunun için Osmanli denizciligini baltalamaya yönelik her çareye basvuruyorlardi. Nitekim bu ilk savasta maglub olan Osmanli donanmasi ve askerine karsi giristikleri katliam bunun açik bir delili olarak tarih sayfalarinda yer almaktadir. Gerek çagdas tarihçi Dukas, gerekse daha sonraki tarihçiler bu katliami tafsilatli bir sekilde anlatirlar. Bunlarin verdigi bilgiye göre Gelibolu sahilinde cereyan eden muharebeyi seyr eden çocuk ve kadinlarin gözleri önünde o anda ele geçirilen Osmanli amiral gemisi ile alti kadirga ve alti çektirmede ele geçirilen bütün esirler, topluca öldürülerek büyük bir katliama tabi tutuldular. Bu arada bütün savas boyunca yirmi yedi gemi, Venedikliler'in eline düstü. Ertesi gün, ölümden kurtulmus bulunan esirler, tekrar gözden geçirildi. Bunlar içinde kendi istekleri ile Osmanli gemilerinde bulunan Ceneviz, Katalan, Sicilyali, Fransiz ve Giridli gibi Hiristiyan gemiciler de, gemilerin seren direklerine asilmak suretiyle öldürüldüler. Bu arada Osmanli amirali ile isbirligi yaptiklarini sandiklari vatandaslarini da amiral gemisinde iskence ile öldürdüler. Katliamdan kurtulan Müslüman gemici ve askerlerin bir kismi da idareleri altinda bulunan Ege adalarina çalistirilmak üzere götürnldüler.

Dukas, bu muharebedeki katliami su ifadelerle nakl eder: "Evvela amiral Çali Bey'in kadirgasina taarruz ederek, gemide mevcud bütün erleri kiliçtan geçirdiler. Hatta Çali Bey'i de yakalayarak vücudunu parça parça ettiler. Sonra baska kadirgalara da

taarruz ederek bütün Türk kadirgalarini zapt ettiler. Türkleri, kanlarinin ve çocuklarinin gözleri önünde merhametsizce parçaladilar. Bu muharebe, Gelibolu'dan bir mil kadar uzakta cereyan etmisti.

Venedikliler, aksama dogru muharebeye son verdiler. 27 adet Türk gemisini alarak Bozcaada limanina girdiler. Burada tahkikat yaparak erler arasinda Türk aslindan olanlari kâmilen bogazladilar. Hiristiyan erler hakkinda da arastirma yaparak Türk donanmasina angarya olarak cebren (zorla) alinmis olanlarin hayatlarini bagisladilar. Ücret ve diger menfaat temini maksadiyla Türklerin hizmetine girmis olanlarini Bozcaada'da kazikladilar. Bütün adada çepeçevre bag kütükleri ve bu kütüklerden sarkmis üzüm salkimlari gibi asilmis erler görünüyordu."

Istanbul'un fethinden tam otuz yedi sene önce cereyan eden bu hadise, Venedikliler'in vahsetini ortaya koymaktadir. Osmanlilar'in, simdiye kadar tanimadiklari ve sahidi olmadiklari böyle bir olay, onlarin daha sonra denizcilikte de maharet kesb etmek için çok daha ciddi çalismalarina sebep olmustu.

ANADOLU HAREKÂTI

Çelebi Sultan Mehmed, Eflâk harekâtindan sonra askerî harekâtini bir müddet için Anadolu'ya çevirmek zorunda kaldi. Bu harekât, plânli bir harekattan ziyade bölgede Osmanli hâkimiyetine karsi ortaya çikip yükselen tehdidlerin sonucu olmustu. Nitekim Candar beyleri ile olan münasebet de böyle bir endisenin sonucunda baslamisti.

Candaroglu Isfendiyar Bey, Ankara muharebesinden sonra Timur'un yardimi ile, daha önce Osmanlilar'in eline geçmis olan yerlerini geri almisti. Kardesler arasinda meydana gelen mücadelede, Isfendiyar Bey'in, Mehmed Çelebi'nin rakiplerini desteklemesi, aradaki dostane münasebetleri bozmus ise de sonradan anlasarak pek çok olayda birlikte hareket etmeye basladilar. Nitekim Isfendiyar Bey, Karaman ve Eflâk seferlerinde oglu Kasim Bey komutasinda birlikler göndererek Çelebi Sultan Mehmed'i desteklemisti.

Osmanli tarihçilerinin bildirdigine göre Osmanlilar'la birlikte hareket eden Kasim Bey, Eflâk seferinden dönüste babasi Isfendiyar Bey'in, ülkesinin en verimli yerlerini, sevdigi oglu Hizir Bey'e verecegini duyarak Mehmed Çelebi'ye bas vurmus ve onun araciligi ile bazi yerlerin kendisine verilmesini istemistir. Bunun üzerine Mehmed Çelebi, Isfendiyar Bey'e bir mektup yazarak Kastamonu, Tosya, Çankiri, Küre ve Kalecik'in Kasim Bey'e verilmesini istemisti. Bu isteginin reddi üzerine harekete geçen Osmanli ordusu, Isfendiyar Bey'i Sinop'ta muhasara altina almisti. Osmanli hükümdari ile basa çikamayacagim anlayan Isfendiyar Bey, Çelebi Mehmed namina hutbe okutup para bastirmak suretiyle onun hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmisti. Ancak, Kastamonu ile Küre hariç olmak üzere adi geçen yerleri oglu Kasim Bey'e degil, Çelebi Sultan Mehmed'e birakan Isfendiyar Bey, Kastamonu'ya dönmüs ve bütün camilerde Mehmed Çelebi adina hutbe okutmustur(1416).

CANIK BÖLGESININ ZAPTI

Osmanlilar'in, Canik bölgesini ilhak etmek üzere ugrastiklari dönemde dogu sinirlarinda Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen devletleri vardi. Bu iki devlet, devamli olarak birbirleri ile mücadele edip bölge halkina zarar vermekte idiler. Hayati boyunca Timur'a düsman olmus ve onunla mücadele etmis olan Karakoyunlu Devleti'nin beyi Kara Yusuf, Osmanlilar'in dostu idi. Kara Yusuf, Erzincan'i Akkoyunlular'dan alarak kendi adamlarindan olan Pir Ömer Bey'e vermisti. Pir Ömer Bey, kendi sahasini genisletmek için Sarkî Karahisar Bey'i Melek Ahmed Bey'in oglu Hasan Bey'i tehdid ederek burayi alip kendi bölgesine katmak istiyordu. Bu tehdid üzerine Hasan Bey, yardim istemek üzere o dönemde Amasya valisi bulunan Sehzade Murad'a bir heyet göndermisti. Fakat henüz yardim gelmeden harekete geçen Pir Ömer bu beyi yakalayarak Sarkî Karahisar'i da zapt etmisti. Bundan sonra biri Sivas, digeri de Karahisar'a tabi iki Canik (bunlardan Samsun ve Çarsamba taraflari Sivas Canik'ine, Ordu taraflari da Karahisar Canik'ine aittir) bölgesinde de faaliyette bulunan Pir Ömer'in bu hareketi, Osmanli Devleti'ni endiseye sevk etmisti. Nitekim, 1418 yilinda Pir Ömer'in Karahisar Canik'ini, mahallî beylerden Alparslan oglu Hasan'in da Çarsamba taraflarim almasi, nihayet Candaroglu Isfendiyar Bey'in de Müslüman Samsun'u alarak Bafra Bey'i olan oglu Hizir Bey'e vermesi, Çelebi Sultan Mehmed'in harekete geçmesine sebep olmustur.

Daha önce de belirtildigi gibi Sivas Canik'i mintikasinda biri müslüman digeri Cenevizliler'e bagli olan ve kâfir (Gavur) Samsun denen, birbirine yakin iki Samsun vardi. Yukarida belirtilen hadiseler cereyan ederken her iki Samsun'un alinmasina karar verilerek Amasya valisi Sehzade Murad'in lalasi Biçeroglu Hamza Bey, Cenevizliler'in elindeki Samsun'a almaya memur edildi. Bu haberi duyan Ceneviz Samsun'u halki, sehri atese verdikten sonra gemilere binip buradan ayrilir. Böylece bu Samsun, savas olmadan ele geçmis oldu. Bundan sonra da Müslüman Samsun kusatma altina alinmisti. Sehrin muhafizi Isfendiyar oglu Hizir Bey, mukavemet edemeyecegini anlayarak sehri bizzat sefere katilmis olan Çelebi Sultan Mehmed'e teslim eder. Çelebi Sultan Mehmed, Hizir Bey'e kardesi Kasim Bey gibi kendisinin de Osmanli Devleti'nin hizmetine girmesini teklif etmis ise de Hizir Bey, aralarindaki düsmanliktan dolayi kardesi ile bir arada bulunamayacagini belirterek özür dilemis ve babasinin yanina dönmüstür(1419).

Çelebi Sultan Mehmed, Canik seferinden sonra Bursa'ya dönerken Iskilip taraflarinda bir Tatar cemaatine rastlar. Bunlar, Mogol istilasi zamaninda buralara getirilip yerlestirilmislerdi. Padisah, bunlarin kim olduklarini ve reislerinin nerede bulundugunu sorunca, kendilerinin Samagar Tatarlarindan olduklarini, reislerinin de Minnet Bey adinda biri oldugunu ve su anda bir dügünde bulundugunu söylerler. Bunun üzerine Çelebi Sultan Mehmed, "bakiniz, ben harb ederken bu Tatar beyleri dügün pesinde kosuyorlar ve bab-i hümayunumda görünmüyorlar" diyerek, ileride onlardan gelebilecek bir tehlikeye simdiden mani olmak maksadiyla onlarin Rumeli'ye göç ettirilmelerini emr eder. Bu emir üzerine yol hazirliklarina baslayan Minnet Bey, yanindaki bütün Tatarlarla birlikte Rumeli'ye geçer. Verilen emre göre bunlarin bir kismi Filibe taraflarina, diger bir kismi da Arnavutluk havalisine iskân

edileceklerdi. Emre uyularak, bunlardan bir kismi Filibe civarindaki Konushisar mevkiine, bir kismi da Arnavutluk tarafina yerlestirilmislerdi. Filibe-Istanbul yolu üzerinde ve Filibe'ye yakin bir mesafede bulunan yere yerlestirilen ve sonradan Tatarpazari adini alan bu yer, adi geçen Tatarlar tarafindan kurulmustur. Minnet Bey'in oglu Mehmed Bey, sonradan burada cami, imâret ve kervansaray yaptirmistir.

IÇ ISYANLAR ve SIMAVNA KADISI OGLU SEYH BEDREDDIN MAHMUD'UN ISYANI

Çelebi Sultan Mehmed devrinin en önemli hâdiselerinden birisi, Seyh Bedreddin Mahmud ve taraftarlarinin çikardiklari isyandir. Seyh Bedreddin, gerek memleket içinde, gerekse Kahire, Sam, Haleb gibi Islâm âleminin en namli kültür merkezlerinde uzun zaman dolasip; ciddi ve parlak bir tahsilden sonra Hüseyin b. Ahlatî isminde bir zata intisâb ederek seyhlik sifati almis olmasina ragmen, memleketin siyasî ve sosyal bünyesine vurmayi tasarladigi darbeyi vurabilecek yikici bir zekaya sahipti. O, ilim ve irfan üstadlarinin egitim ve terbiye nimazlarini kirarak, yerlesmis ve saglam sistemleri ezip geçecek kadar sakat bir yol seçmisti. Bilgi bakimindan zamaninin ileri gelenlerindendi. Onun bu özelligi daha önce temas edildigi gibi hayatini kurtarmis ve kendisine sürgün yerinde bile maas baglanmasina sebep olmustu. Gerçekten Seyh Bedreddin Mahmud, hem zahirî, hem de batinî ilimlerdeki vukuf ve ihatasiyla mümtaz ve müstesna bir mevki isgal etmisti. Islâm hukukunda zamaninin imami durumunda idi. Bu hususta "Câmiu'l-Fusûleyn" adli eseri, onun degerini ortaya koyma bakimindan yeterlidir. Bu eserinden önce fikha dair "Letâifu'l-îsârât" isimli eserini yazmisti. Seyh Bedreddin'in, "Kitâbu't-Teshil" adi ile kaleme aldigi eseri, "Letâifu'l-îsârât"in serhidir. Seyh Bedreddin bu eserini Edirne'de kadiasker iken yazmaya baslamis, 818 Cemaziyelâhir'in yirmi yedinci sali günü (3 Eylül 1415) Iznik'te ikamet ederken bitirmisti. Bedreddin'in bu eserleri ulemaca muteber kabul edilmislerdir. Seyh Bedreddin'in tasavvuf sahasindaki görüslerini ortaya koyan eseri, Vâridat adini tasimaktadir. Seyh Bedreddin'in bunlardan baska eserleri de vardir.

Ülkeye tek basina hâkim oldugu günden beri Seyh Bedreddin'in hareketlerini dikkatle takib eden Çelebi Sultan Mehmed, seyhin baslattigi dinî, siyasî ve ictimaî mahiyetteki ayaklanmayi bastirmaya muvaffak oldu.

Seyh Bedreddin, Misir dönüsü Haleb, Konya ve Tire'de dolasmaya basladi. Daha sonra Edirne'ye gidip ana ve babasina kavustu. Burada, iki seneden daha fazla bir süre, Osmanli tahtini kardesleri ile paylasarak saltanat sürmekte olan Musa Çelebi'nin takdirlerini kazanarak kadiaskerlige tayin edildi. Fakat Çelebi Sultan Mehmed'in kardeslerine galip gelmesi üzerine mevkiini kayb ederek Iznik'e gönderildi. Göz hapsinde bulunmasina ragmen Seyh Bedreddin burada rahat durmuyor, gizlice adamlarini yetistiriyordu. Bu dönemde Bedreddin'e, hareketlerinin sorumlulugunu yüklenecek ve kendisine yol açacak bir âlet lazimdi. Bu gaye ile Bedreddin, Izmir körfezinin güney ucunda ve Sakiz adasinin karsisinda Karaburun'da (Çesme) (o zamanki adi ile Stylaryus dagi) üzerinde dogmus, asagi tabakadan birini seçti. Bedreddin bu adamda, kendi görüslerini açiklayabilecek enerji

ve heyecani buldugundan onu kendine kethuda, vekil ve dinî temsilci olarak seçti. Börklüce Mustafa denilen bu hizli fanatik, derhal kendini baba ve ruhanî reis ilân etti. Bundan dolayi da taraftarlari ona Dede Sultan adini verdiler. Bedreddin'e Torlak Kemal denilen bir yahudi de yardim etti. Bu yahudi, o zamanlarda Bedreddin'in görüslerini yaymaya çalisan dervislerin basina geçti. Onun görüslerinin temeli, esitlik ve fakr gibi insana cazip gelen sloganlara dayaniyordu. Buna göre kadinlar hariç olmak üzere her seyde ortaklik vardi. Bu meczuplar söyle diyorlardi:

"Ben, senin evinde kendi evim gibi otururum. Sen de benim elbiselerimi giyer, silahlarimi, arabalarini kullanirsin. Sadece kadinlar müstesnadir."

Bu safhada Börklüce Mustafa, Aydin, Yahudi Torlak Kemal de Manisa taraflarinda Rafizî Bâtinî bir Sia'nin tehlikeli hüriyeti ile faaliyetlerine basladilar. Bunlar, Seriat çerçevesi içine alinmis ahlâk degerlerini hiçe sayarak beser zaaflarina genis müsaadeler tanimak, bir taraftan da ferdî mülkiyeti, din farkini ve evlilik müessesesi gibi kanunun teminati altina alinmis sosyal barajlari da asip cemiyete yeni bir nizam tanimak yoluna koyuldular.

Aydin ve Karaburun'da etrafina binlerce insan toplayan Börklüce Mustafa'nin muvaffakiyetleri, seyhin Iznik'te kalmasini tehlikeli bir duruma sokmustu. Bunun için ailesini Iznik'te birakarak Sinop'taki Isfendiyar Beyi'nin yanina kaçti. Gayesi, oradan Tatar iline geçmekti. Isfendiyar Bey, Çelebi Mehmed'den çekindigi için seyhe müsaade etmedi. Bunun üzerine Seyh Bedreddin, gizlice bir gemiye binerek Rumeli yakasina geçip Zagra'ya gider. Seyhin, nüfuz dairesi burada gittikçe genislemeye baslar. Seyh, bir müddet sonra Zagra'dan Silistre'ye, oradan da Dobruca'ya geçer. Sonra da halkinin çogunlugu Siî olan Deliorman'a yerlesir. Deliorman'dan her tarafa mektup ve adamlar göndererek büyük bir propaganda faaliyetine girisir. Asikpasazâde'nin ifadesine göre o söyle diyordu: "Bundan sonra padisahlik benimdir. Sancak isteyen gelsin, subasilik isteyen gelsin velhasil her arzusu olan gelsin. Ben, halifeyim Mustafa (Börklüce) da benim hizmetkârimdir."

Bedreddin ile sirdaslarinin gizli amaçlari, Avrupa ve Asya'da bir hükümet kurmak oldugundan Hiristiyanlari ve özellikle Rumlari elde etmek istiyorlardi. Bu gayelerine erismek için de dervislerin görüsüne göre Hiristiyanlarin, Allah'a ibadet ettiklerini inkâr edenlerin kâfir olduklarini ilân ve kendilerine katilmak için gelen Hiristiyanlari gökten inen melekler gibi bereketli kabul ediyorlardi. Gerçekten de Börklüce, Dukas'in da dedigi gibi gayr-i müslimi bol olan Karaburun (Çesme) havalisinde Türklerden ziyade Hiristiyan ve Yahudilere taviz vererek o suretle bu cemaatleri basina toplayabilmisti.

Islâm tarihindeki, Batinî Hasan Sabbah hareketinin bir benzeri olarak karsimiza çikan bu hadise, devletin temelini kökten sarsmaya yönelik bir hadise idi. Karaburun, Aydin ve Manisa çevresinde baslayan bu fesad hareketinden haberdar olan Çelebi Sultan Mehmed, gerekli tedbirleri almakta gecikmedi. Fakat, baslangiçta bütün boyutlari ile büyüklügünün farkina varilamayan bu olay, Müslüman Türk kanina hayli pahaliya mal oldu.

Siî karekterli olan bu isyani bastirmak üzere harekete geçen Osmanli hükümdari, önce bölge beylerini bunlarin üzerine gönderecektir. Fakat bunlarin fazla bir varlik gösterememesi ve hatta maktul düsmeleri üzerine daha ciddi tedbirlerin alinmasi gerektigine kanaat getirip Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal ile târaftarlarini ortadan kaldiracaktir.

Anadolu'nun bu bölgesinde büyük bir tehlike olarak ortaya çikan bu isyani bastirmak üzere harekete geçen yeni Aydin Beyi Süleyman (Aleksandr) Bey'in maglub ve maktul düsmesi üzerine, Manisa Sancak Beyi Kara Timurtas Ali Bey, asilerin üzerine yürümüs ise de muvaffak olamamisti. Bunun üzerine Amasya sancak beyi ve henüz on iki yasinda bulunan Sehzade Murad ile lalasi Bâyezid Pasa, âsileri büyük bir bozguna ugratip Yahudi Torlak Kemal ile Börklüce Mustafa'yi öldürmüslerdi. Öbür taraftan etrafina pek çok Hiristiyan ve Yahudiyi toplayan Seyh Bedreddin, üzerine gönderilen kuvvetlere mukavemet edemeyerek teslim olmus ve Serez'de bulunan Çelebi Sultan Mehmed'in yanina götürülmüstü. Mehmed Çelebi'nin emri ile kurulan bir ulema divaninda durumu tesbit edilip toplum nizamini bozmakla suçlanan Seyh Bedreddin Mahmud, gayet âdilane cereyan eden bu muhakemede, Türk Islâm birligine karsi giristigi bozguncu hareketin zararini kabul etti. Devrin en seçkin âlimlerinden mütesekkil bir mahkemenin karsisinda suçunu kabul eden Seyh Bedreddin için, Saadeddin Teftazanî'nin talebelerinden olan Heratli Mevlânâ Haydar Acemî'nin verdigi "Mali haram, kani helâl" fetvasi üzerine 1420 yilinda Serez pazarinda idam edilmisti.

Dinî vecibelerin kalkmasi, kanunlarin bozulmasi, haramlarin helal kilinmasi, bazi kimseler için göz boyayan hos müsaadelerdi. Fakat bunlarin hepsinden cazip olani süphesiz ki memleketin muayyen bir zümre arasinda taksim edildi.

Gerçekten, sayilari binleri bulan, mürid ve dervisler üzerinde seyhin nüfuzu o derece kuvvetli idi ki, bu adamlar, Allah birdir dedikten sonra peygamberligi sadece seyhlerine lâyik görüyorlardi. Seyhe ve halifelerine uyanlar arasinda Türklerden çok Yahudi ve Hiristiyanlar görülüyordu ki, bu da onlarin bol huzur ve kolayca servet temini gibi vaadleri çok cazib bulmalarindan ileri geliyordu. Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal gibi propagandacilar, seyhten aldiklari ilham ve hizla, kisa bir zamanda binlerce kisiyi ayaklandirmaya muvaffak olmuslardi. Tarihî seyri ve neticesi ne olursa olsun, her kaynasma ve ayaklanmada mühim olan birer figüran rolündeki yiginlarin çikardigi gürültü degil, bu yiginlarin gizli veya asikâr istek, izdirap ve zaaflarini sezip bunlari sahis ve zümre menfaatleri adina kullanmasini bilen anarsi merkezlerinin gayesidir. Bu belirli ihtiraslar etrafinda merkezlesen gayeler ise, sosyal sartlarin ve siyasî buhranlarin halk için sikintilar ortaya çikardigi devirlerde meydana gelen hosnudsuz ruh haletinden faydalanirlar. Nasil ki, Babaî isyanlari Selçuklu inkirazinin ortaya çikardigi sosyal bir çalkantinin sonucu ise, Bedreddin Mahmud da sahne olarak ayni cografya parçasini seçip on yildan fazla süren sehzadeler mücadelesinin dogurdugu siyasî ve ictimaî huzursuzluktan faydalanmasini bilmistir.

Büyük bir mücadele ve gayret sonucu, iç yaralari sarip memleket bünyesinin sagligini iade eden Çelebi Sultan Mehmed'in bu vatana en büyük hediyesi, Ikinci Sultan Murad gibi hükümdar namzedi bir sehzade yetistirip birakmasidir.

MUSTAFA ÇELEBI'NIN ISYANI

Yildirim Bâyezid'in ogullarindan biri olan ve saltanat iddiasinda bulundugu için tarihlerde Düzme Mustafa denilen Mustafa Çelebi, Seyh Bedreddin'den sonra devletin ikinci kez sarsilmasina sebep olmustu. Onun, bu sarsintida oynadigi rol, Çelebi Sultan Mehmed'in vefatindan sonra oglu II. Murad'i da mesgul edecektir.

Babasi ile birlikte Ankara savasina katilan Mustafa Çelebi (öl. 1422), Hamideli ve Teke sancagi askerlerinin basinda bulunuyordu. Ankara savasindan sonra Musa Çelebi ile birlikte kayb oldugu söylenmis, Yildirim Bayezid'in ricasi üzerine arattirilarak bulunmustu. Kaynaklarin verdigi bilgiye göre Timur onu Semerkand'a götürmüstü. Timur'un ölümü üzerine sehzade Mustafa da diger hükümdarlarin ogullari gibi serbest birakilmisti. Yorucu ve zahmetli bir yolculuktan sonra Anadolu'ya gelebilen Sehzade Mustafa, Karamanoglu Ali Bey'e ait Nigde'de bir müddet kaldiktan sonra kardesi Musa Çelebi gibi Isfendiyar Bey'in yanina gider. Onun tesviki üzerine Eflâk Bey'i Mirçe ile baglanti kurup o tarafa geçer. Fakat, küçük yasta vefat ettigine dair çikarilan sayia ve Çelebi Sultan Mehmed'in siyasî tesebbüsü üzerine orada barinamayarak Bizans Imparatoru Manuel'e iltica edip ve ondan yardim ister. Kendi menfaatini gözönünde bulunduran Imparator, görünüste Çelebi Mehmed'in dostu idi. Hatta ona bir evlad gözü ile baktigini bile söyleyerek ona bu yönde teminat vermisti. Fakat bütün bunlar, menfaat karsiligi idi. Gerçekten Manuel, Musa Çelebi'ye karsi, Çelebi Sultan Mehmed'e yardim etmisti. Çünkü o siralarda Musa Çelebi Istanbul'u kusatma altina almisti.

Bu defa onun karsisina Yildirim Bâyezid'in yasça kendisinden daha büyük olan (bazi kaynaklarda küçük) ve saltanat iddiasinda bulunan Mustafa Çelebi'yi çikarmisti. Mustafa, Manuel'e Osmanli ülkesinden daha çok menfaat temin edecegi garantisini veriyordu. Bu sebeple Imparator Manuel bu defa Mustafa'mn tarafini tutmaya baslamisti. Ulahlar'dan ve iki defa isyan edip iki defa da af edilen Nigbolu Sancak beyi Izmiroglu Cüneyd Bey'den yardim gören Mustafa Çelebi, Teselya ve Selanik taraflarinda faaliyete geçer. Burada faaliyette bulunmalarinin sebebi de herhangi bir muvaffakiyetsizlik halinde derhal Selanik kalesine siginabilmeleri içindi.

Çelebi Sultan Mehmed, Mustafa ve Cüneyd Bey'in giristikleri hareketleri haber alir almaz derhal harekete geçer. Selanik mintikasinda iki ordu karsi karsiya gelir. Yapilan muharebede Çelebi Sultan Mehmed galip geldiyse de Mustafa ve Cüneyd'i yakalayip ortadan kaldiramaz. Çünkü magluplar Selanik kalesine siginmislardi. Selanik valisi Dimitrios Laskaris Leondarios, bunlara izaz ve ikramlarda bulunarak onlari teselli eder. Talihlerinin degismis olmalarindan müteessir olmamalarini, cesaretlerini kayb etmemelerini ve Selanik'in Türklere teslimi tehlikesi olsa bile, kendilerini Mehmed'e teslim etmeyecegini bu bakimdan müsterih olmalari

gerektigini söyler. Onlar da Dimitrios'un teselli veren bu sözlerinden cesaret alarak rahat bir nefes aldilar.

Selanik valisi Dimitrios'un, kaçaklari, korumasi altina almasi üzerine Çelebi Sultan Mehmed, maiyeti erkanindan birisini Selanik valisi Dimitrios Laskaris'e göndererek:

"Bizans imparatoru ile aramizda mevcut olan bozulmaz dostluk ve sevgiyi pek iyi bilirsin. Bu dostlugu bozmaya ve Bizanslilara büyük zararlar yapilmasina sebep olma. Bizimle Bizanslilar arasinda nifak ve düsmanlik sokmaya çalisma. Bunun için avlamakta oldugum avi bana teslim et. Bunu yapmayacak olursan, dostlugu birakarak düsmanligi ele alacagim. Kisa bir zaman içinde sehri zapt edip halkini esir edecegim, senin hayatina da son verip düsmanlarimi avucumun içine alacagim." dedi. Bu açik tehdide karsilik Selanik valisi Dimitnos Leondarios su yumusak cevabi verir:

"Ey padisah, pekâla bilirsin ki, ben despot degil bir kulum. Yalniz Bizans Imparatorunun kulu degil, ayni zamanda senin de kulunum. Zira sen, onun evladi makamindasin. Tarafinizdan sadir olan bu emrin icrasi ve neticeye erdirilmesi size ait bir keyfiyettir. Halbuki benim de vazifem cereyan eden hali imparatoruma haber vermektir. Sunu da biliniz ki, imparatorun himayesine siginan ve bir atmacanin takip ettigi keklik gibi, hayatini kurtarmak isteyen zât, alelâde Türklerden biri degildir. Haber aldigima göre o senin kardesindir. Zaten alelâde biri olsa dahi yine imparatorun izni olmadikça onu size veremezdim. Bu sebeplerden dolayi âbidane istirham ediyorum, biraz sabr ediniz. Ben, su dakikada cereyan eden vak'alari imparatora yaziyorum. Bu hususta emir vermek ona aittir. Ben ise verilecek emri ifa edecegim." diyerek padisahtan özür diler.

Validen bu sekilde bir cevap alan Çelebi Sultan Mehmed, imparatora müracaat ile Mustafa Çelebi'nin kendisine teslim edilmesini ister. Bu istek karsisinda Bizans Imparatoru Manuel, Çelebi Mehmed'e gönderdigi mektubunda:

"Sen benim evladim, ben de baban makaminda olmayi kabul ederek ahd ettik. Eger ettigin yemini tutmak istemiyorsan haksiz olani Allah'in adaleti cezalandirir. Bana iltica edenleri teslim hakkindaki teklifini yapmak degil, dinlemek bile istemem. Bununla beraber, biz Hiristiyanlarin itikad ettigimiz ekanim-i selâse (Hiristiyanlik'taki üçlü ilâh sistemi)'ye yemin ederim ki, hükümdarligin devam ettikçe ve sen hayatta bulundukça mülteci Mustafa ile arkadasi Cüneyd hapishaneden çikmayacaklardir. Sen bu dünyadan göç ettikten sonra talihleri ne ise o olsun. Eger isin böylece halline razi degilsen istedigin gibi hareket et." sözleri ile Mustafa ve Cüneyd'in teslim edilmesi teklifini red eder. Bu arada, Selanik valisinden de Mustafa ile Cüneyd'in kendisine gönderilmesini ister.

Mektuptaki ifadelerden anlasildigina göre Imparator, gerek Sultan Mehmed, gerekse ondan sonra gelecek olan Osmanli hükümdarlarina karsi bunlari, hem bir koz, hem de bir emniyet subabi olarak kullanmak arzusunu tasimaktadir. O, bu arzusunu açikça dile getirmese bile "hükümdarligin devam ettikçe..." demek suretiyle zimnen buna isaret etmektedir.

Sultan Mehmed, daha ileri gitmeyerek imparatorun teklifini kabul eder görünür. Selanik kusatmasini da kaldirarak Edirne'ye döner. Imparator, Istanbul'a getirilen Mustafa ile Cüneyd'i ve maiyetlerindeki otuz üç kisiyi Limni adasina gönderir.

Bu mültecilerin masraflari için Osmanli Devleti, her sene üç yüz bin akça vermeyi, buna karsilik imparator da Çelebi Mehmed hayatta kaldigi müddetçe Mustafa'yi serbest birakmamayi ve Mehmed'in haleflerinin Bizans'a karsi takinacaklari tavra göre hareket etmeyi taahhüd ediyorlardi.

Bu hadiselerden sonra Çelebi Mehmed, Mustafa Çelebi'ye yardim edip asker veren Eflâk topraklarina akinlar yaptirmak suretiyle intikamini almis oluyordu.

Çelebi Sultan Mehmed, 1420 yilinda Istanbul yolu ile Anadolu'ya geçmek üzere gelir. Bu arada Bizans casuslari, padisahin Anadolu'daki islerini bitirdikten sonra Istanbul'u almak üzere kusatacagi haberini getirmislerdi. Bu haber üzerine Bizans'in bazi ileri gelenleri, padisah Istanbul yolu ile Anadolu'ya geçerken yolda yakalanip tevkif edilmesini imparatora teklif ettiler. Fakat Imparator Manuel, bu teklifi kabul etmez. Bununla beraber bu haber yüzünden ihtiyatî bir tedbir olmak üzere Çelebi Sultan Mehmed'i karsilamak için çocuklarini da göndermez. Ama Bizans ileri gelenlerinden birçogunu padisahi karsilamak ve hediyeler takdim etmek üzere gönderir. Elçiler, Çelebi Mehmed'i sehir disinda karsilayarak Bogaz kenarinda Çifte sutun (Besiktas) denilen yere kadar kendisine refakat ederler. Dolmabahçe ve Tophane sahillerine gelen padisahi, burada üç sira kürekli kadirgada bulunan imparator bizzat kendisi karsiladi. Padisaha tahsis edilen gemi ile imparatorun gemisi yanyana olmak üzere Üsküdar'a geçtiler. Çelebi Sultan Mehmed, burada karaya çikarak çadira iner. Aksam olunca maiyyeti ile birlikte Izmit tarafina hareket ederek Bursa'ya gelir.

MEHMED ÇELEBI'NIN VEFATI

Mehmed Çelebi, kisi Bursa'da geçirdikten sonra 1421 yili ilkbaharinda Gelibolu yolu ile Edirne'ye döner. Bir ara Edirne civarinda tertipledigi bir av sonunda ormandan çikan bir domuzu takip ederken ani bir felç geçirerek baygin bir sekilde attan düser. Derhal Edirne sarayina tasinan Mehmed Çelebi'nin durumundan süphelenen asker, büyük bir heyecana kapilmis ise de bu heyecani yatistirmaya muvaffak olan devletin ileri gelenleri onu hayatta ve saglikli imis gibi gösterebilmislerdi. Hükümdarlarinin hayatta ve saglikli oldugunu gören asker ise sevinmisti.

Padisahin hastalandigi Bizans Imparatoru Manuel tarafindan haber alininca, güya hatir sormak için bir elçi göndermisti. Çelebi Sultan Mehmed, gelen Bizans elçisini kabul etmemis ve birkaç günden beri hasta oldugunu, bu bakimdan iyilestikten sonra görüsebileceklerini söylemisti. Fakat bu hastalikta" kurtulamayacagini anlayinca vezirleri olan Bayezid, Ibrahim ve Haci Ivaz Pasalari davet ederek kendileri ile gizlice görüsmüstü. Bu görüsmede, Amasya valisi olan büyük oglu Murad'in hemen davet edilip hükümdar ilan edilmesini vasiyet etmisti. Bu vasiyetinde ayrica, hükümdar olacak olan oglu Murad'in, küçük kardeslerini

öldürmemesi için de bunlarin imparatorun yanina gönderilmesini bildirmisti. Bu görüsmeden sonra Murad'a haber verip onu davet etmek üzere Elvan Bey süratle yola çikarilmisti. Kararin ertesi günü hastaligi son haddine vararak aksam üzeri vefat etti. Cemaziyelevvel 824 (Haziran 1421) tarihinde meydana gelen vefatin günü hakkinda farkli görüsler bulunmaktadir. Behcetu't-Tevârih'te bu tarih 23 Cemaziyelevvel 824 (26 Mayis 1421) olarak gösterilmektedir.

Çelebi Mehmed'in, Murad'in derhal getirilmesini istemesi, ölümü halinde kardesi Mustafa Çelebi'nin imparator tarafindan saliverilmesi endisesi idi. Çünkü imparator ile yapilan antlasmada kendisi hayatta bulundugu sürece kardesinin saliverilmemesi seklinde idi. Halbuki kendisinin ölümü ile bu sart ortadan kalkmis oluyordu. Bu yüzden de onun ölümü gizli tutulmustu. Âsikpasazâde'nin ifadesine göre asker padisahi görmek istemis, devlet erkani ise bir hekimin tedbiri sayesinde onu sagmis gibi askere göstermeye muvaffak olmustu. Bu arada imparator tarafindan padisaha gönderilen Leondari Dimitrios, aradan uzun bir süre geçtigi halde huzura kabul edilmedigi için süphelenmis ve sonunda bir vasita ile padisahin öldügünü ögrenmis. Bu haberi derhal Istanbul'a bildirmek için yola çikardigi birkaç ulak, yollarin tamamen tutulmus olmasindan dolayi gidememislerdi. Fakat Leondari, deniz yolu ile padisahin ölüm haberini imparatora iletmeye muvaffak olmustu.

Çelebi Sultan Mehmed'in cesedi tahnit edilerek sarayda muhafaza edildi. Böylece hem asker hem de halk kendisini hayatta biliyordu. Bu arada Murad'in Bursa'ya dogru yola çikmasi bekleniyordu. Murad'in Bursa'ya geldigi haberi üzerine padisahin Anadolu'ya bir seferinin olacagi, fakat rahatsiz bulundugu için yalniz basina gidecegi söylenerek cenaze Anadolu sahiline geçirildi. Onun ölümünü bildirmemek için pek çok tedbir alindi. Böylece vefati yaklasik 40 gün kadar saklanabildi. Padisahin cesedi, Bursa'da daha önce insa ettirdigi Yesil Türbe'ye defn edildi. Çelebi Sultan Mehmed'in bu tarihte 43 veya 47 yaslarinda bulundugu kabul edilmektedir.

Kaynaklarin verdigi bilgiye göre Çelebi Sultan Mehmed, beyaz yüzlü, kara gözlü, kara ve çatik kasli, sik sakalli, açik alinli, genis omuzlu, orta boylu, uzun kollu ve güler yüzlü bir hükümdardi. Osmanli Devleti'ni tek bir idare altinda topladiktan sonraki hükümdarligi hicrî tarihle 7 sene 11 ay ve birkaç gün, miladî takvim ile de 7 sene 8 ay ve birkaç gün olmaktadir.

Çelebi Mehmed'in özelliklerini kaynak eserlere istinaden veren Uzunçarsili, onun hakkindaki kanaatlerini su ifadelerle aktarmaktadir:

"Çelebi Mehmed, ne babasi Bâyezid ve kardesi Musa Çelebi gibi sert, ne de diger kardesi Süleyman Çelebi gibi yumusak ve kayitsiz idi. O, makul hareket eden, sabirli, azim ve irade sahibi, sözüne ve vaadine sadik, nazik, vakur ve ciddi bir hükümdardi. Yalniz dostuna degil, düsmanlarina da kendisini sevdirerek itimat telkin etmis ve kendisini saydirmistir. Çelebi Mehmed hakkinda Osmanli tarihlerinden baska yabanci kaynaklar da iyi sehadette bulunmaktadir. Zamaninin olaylari gözden geçirilince bu kanaatte isabet oldugu anlasilir. Iyi görüsü, vaziyeti kavrayarak istedigini ve vaziyeti ona göre ayarlamasi, duruma göre uysal

davranarak ileri gitmeyisi, seri hareket etmesi de kendisini en tehlikeli gailelerden basari ile çikarmistir. Küçük-büyük 24 muharebede bulunarak kirka yakin yara aldigi rivayet edilmektedir. (Netâyicu'l-Vukuat, I, 36)."

Annesi, Germiyanoglu Süleyman Sah'in kizi Devlet Hatun olan Mehmed Çelebi, Osmanli Devleti'ni, karsilastigi büyük bunalimlardan basari ile kurtaran bir sahsiyettir. O, sehzadeler mücadelesinden galip çikarak devletin birligini saglamisti. Onun en büyük emeli, babasi zamanindaki topraklari tekrar ele geçirmekti. Bu gaye için çaba sarf etmis ve büyük ölçüde de muvaffak olmustu. Daha önce sözü edilen Venediklilerle yapilan deniz muharebesi bir tarafa birakilacak olursa Bizans ve diger devletlerle dostane faaliyetlerde bulunmustur. O, Memlûklular ile de dostça geçinmisti. Karamanoglu Mehmed Bey'in 822 (1419) yilinda Memlûk ordusu tarafindan esir edilerek Kahire'ye götürülmesi üzerine, Karamanlilar'in, Kayseri'nin zapti konusundaki tesviklerine aldirmayan Mehmed Çelebi, dostlugu bozmamis ve sonucu belli olmayan bir maceraya atilmamistir. Yerli ve yabanci hemen bütün kaynaklar, Çelebi Mehmed'in dirayetinden, sebatkârligindan ve iyi ahlâkindan bahs ederler. Hammer, onun hakkinda sunlari yazar:

"Hayir ve din isleri ile ilgili müesseseler meydana getirmekte söhretli Selçuk sultani Birinci Alaeddin ile boy ölçüsebilecek olan Birinci Mehmed; din âlimleri ve genellikle Kur'ân'a gönül vermis olanlar hakkindaki cömertligi bakimindan da Misir sultanlari ile rekabet edebilir. Osmanli hükümdarlari arasinda ilk defa olmak üzere Anadolu ve Suriye yolu ile Mekke ve Medine'ye giden hacilar kervani ile bu iki kutsal sehrin fakirlerine dagitilmak üzere "Sürre" adi ile altin olarak bir miktar akça gönderen odur."

Günümüz yabanci tarihçilerinden biri olan Norman Itzkowitz, Çelebi Sultan Mehmed'den bahs ederken sunlari söylemekten kendini alamaz:

"Tek yönetici oldugu zaman I. Mehmed'in (1413-1421) hükümranliginin basarisini belirgin kilan ihtiyatlikti. Timur'un oglu Sahruh'un gücü geri plânda agirligim hissettirdigi sürece Mehmed, topraklarini geri almis bulunan Anadolu beylerine karsi askerî harekata girisemezdi. Osmanli tahtinda gözü olanlarin, Bizans destegine tabi olmalari sebebiyle de Kostantiniye ile iliskilerini yumusak tuttu. Iç isyanlar, taht kavgalari ve idarî meselelerle sürekli taciz edilen Mehmed, basariya götürmeyi düsündügü yeniden yapilanma tesebbüslerini engelleyecek herhangi bir genel Avrupa tepkisini canlandirmama dikkatini gösterdi. Böylelikle onun kisa, ama hayatî önemdeki hükümdarligi, Osmanli topraklarinin tamamen çözülmesini önleyen bir koruyuculuk faaliyeti olma basarisina erdi."

Bazi tarihçiler tarafindan devletin ikinci kurucusu olarak kabul edilen Çelebi Sultan Mehmed, çocuk denecek yastan beri üzerine almak zorunda kaldigi büyük mesuliyetlerden dolayi son derece yipranmisti. Vücudunda kirk kadar muharebe yarasi tasiyordu. Bitmek tükenmek bilmeyen gailelerle karsilasmis ama bütün bu gailelerin hakkindan gelmesini bilmistir. Bununla beraber babasi Yildirim Bâyezid'in son yillarda eristigi güce erememisti.

Çelebi Sultan Mehmed'in en büyügü Murad olmak üzere Mustafa, Kasim, Ahmed, Yusuf ve Mahmud adlarinda alti oglu ile yedi kizi olmustur. Ogullarindan Kasim ve Ahmed, hükümdarin kendisi hayatta iken vefat etmislerdi. Çelebi Sultan Mehmed vefat ettigi zaman Murad Amasya'da, Mustafa da Hamideli (Isparta)'nde sancak beyi olarak bulunuyorlardi. Yusuf ile Mahmud ise henüz küçük yaslarda idiler. Isparta sancak beyi Mustafa, Ikinci Murad'in hükümdarligi zamaninda saltanat iddiasina kalktigi için Iznik'te yakalanarak bogdurulmustu. Yusuf ile Mahmud ise ileride taht kavgalarina sebebiyet vermemeleri için gözlerine mil çekilerek kör edilmislerdi. Fakat daha sonralari Bursa'da çikan bir veba hastaliginda ikisi de vefat etmislerdi.

Çelebi Mehmed'in yedi kizindan Selçuk, Hafsa, Sultan, Ayse ve Hatice hatunlarin ad ve durumlari bilinmekte ise de diger iki kizinin adi henüz bilinememektedir. Bunlardan Selçuk Hatun, Candarogullari'ndan Isfendiyar Bey'in oglu Ibrahim Bey ile evlenmisti. Ibrahim Bey'den çocuklari olan Selçuk Hatun, kocasinin ölümü üzerine Bursa'ya dönmüstü. 890 (1485) yilinda epey yaslanmis olarak vefat etmistir. Hafsa Hatun, Çandarzâde veziriâzam Ibrahim Pasa'nin oglu Mahmud ile evlenmis ve 847 (1443)'ten sonra Hacca giderek Mekke'de vefat etmistir. Sultan Hatun, Isfendiyar Bey'in diger oglu Kasim Bey ile evlenmistir. 848 (1444) de vefat etmistir. Çelebi Mehmed'in diger kizlarina gelince bunlar, Ikinci Murad'in hükümdarligi zamaninda Karamanogullari'ndan Ibrahim, Isa ve Ali Beyler ile evlenmislerdi. Kizlardan biri de Varna muharebesinde sehid olan Karaca Bey ile evlenmistir.

SULTAN MEHMED'IN HAYRATI

Çelebi Sultan Mehmed, kendisinden önceki Osmanli hükümdarlari gibi vatandaslarini (tebeasini) gözeten, onlar için imkânlar hazirlamaya çalisan bir hükümdardi. Bu bakimdan günün ekonomik, sosyal ve dinî sartlarinin gerektirdigi ihtiyaçlari karsilamak için gayret sarf ediyordu. Bunun içindir ki o, fakir, kimsesiz ve hatta yolculari doyurmak için imâretler insa ediyordu. O, sadece bununla da iktifa etmiyor, ayni zamanda ve özellikle cuma günleri fakirlere ve yoksullara yemek yediriyordu. Nitekim Hoca Saadeddin Efendi'nin "her cuma günü fukarayi it'am ve ehl-i ihtiyaca in'am-i amm edüb" dedigi Çelebi Sultan Mehmed, cami, medrese ve çarsilar insa edip onlara vakiflar tahsis ediyordu. O, babasi Bâyezid ve dedesi Murad gibi kendisinden önce geçen hükümdarlar gibi devletin iki baskenti olan Bursa ve Edirne'yi camilerle süslemisti. Cülusundan kisa bir müddet sonra, Edirne'de Emir Süleyman'in temelini attigi, Musa Çelebi'nin ancak pencerelere kadar insa ettirebildigi camiyi (Eski Cami) tamamlamisti. Filibe yolu üzerinde ve Meriç sahiline yakin bir yerde insa edilen bu camiye vakf olmak üzere de Edirne'deki Bedesten insa ettirilmisti. Evliya Çelebi, gerek Ulu Cami diye isimlendirdigi bu cami (Eski Cami), gerekse bundan önceki cami hakkinda söyle demektedir: "Edirne'de bundan ulu ve ruhaniyetli cami yoktur. Gerçi bundan kadim Mihal köprüsü dibinde Yildirim Han Camii vardir. Fakat Timur-i bî nûr (Nursuz Timur) hadisesinde bu cami na tamam kalmagla onu da Çelebi Sultan Mehmed itmam edüb sevabini babasi Yildirim Han ruhuna hibe etmisti."

Sultan Mehmed, dedesi Murad Hüdavendigâr'in Bursa'da baslatip Yildirim Bâyezid'in yarim biraktigi büyük ve hasmetli camii de tamamlatmistir. Büyük harcamalarla ortaya çikan bu cami, yirmi bes bölmeye ayrilmis olup bunlardan yirmi dördü birer kubbe ile örtülmüstür. Yirmi besincinin ortasinda yüksek ve çevresi yirmi ayak tutan yuvarlak bir pencere vardir. Pencerenin altina cami içinde genis ve kare seklinde bir havuz tesadüf eder. Bursa Camii, Istanbul ve Edirne camilerinden bu havuzla ayird edilir. Istanbul ve Edirne'deki camilerden hiç birinin yukaridan penceresi olmadigi gibi berrak ve devamli akan bir suyun verdigi serinlik te yoktur. Eskiden, kuslarin cami içine girip yuva yapmalarina engel olmak üzere açik olan yerlere bakir tellerden bir kafes yapilmisti. Havuzda da dülger baliklari yüzermis. Minberin oymalari çiçek, meyve, yaprak ve hatta ince islenmis elbise yakalari seklinde idi. Osmanli ülkesinin mukaddes mabedleri arasinda sadece Sinop Camii'nde buna benzer bir minber vardi. Temeller, dibinden bir insan boyu kadar yaldizlanmisti. Duvarlara da "el-Esmau'l-Hüsna" naks edilmisti. Binanin iki ucunda iki minare yükselir.

Sultan Mehmed, Bursa ve Edirne'de iki büyük camii tamamlatinca, Asya'daki merkezinde yeni bir cami yaptirmaya basladi. Yesil-îmâret Camii adi ile söhret bulan bu mabed, gerek yapilisinda kullanilan mermerlerin az bulunusu, gerek onu süsleyen oymalarin inceligi bakimindan, Bursa sehrinin baslica güzelliklerinden biridir. Bu camiin duvarlarinin bütün cephelerindeki renkli mermerler, kapi ve pencerelerin içine takildigi kirmizi mermerler üzerine islenmis yazilar, kapi süsleri göz alicidir. Camiin içini bezeyen çiniler de pek nefistir. Bunlarin üzerine yazilmis Kur'an âyetleri fevkalâde güzeldir. Kirmizi mermerden oyulmus mihrabin zerafeti, karsisindaki kapinin güzelligi ile boy ölçüsebilir. Zamaninda kubbeler ile minareler yesil çini ile kaplanmis olduklarindan, bu çiniler güneste zümrüt gibi parlar ve yapiya periler sarayi görünümünü verirmis. Bundan dolayi bu cami Yesil imâret adini almistir.

Caminin yaninda Çelebi Sultan Mehmed'in türbesi bulunur. Sekiz köseli bir sekilde olan bu türbe, çok güzel bir bahçenin ortasindadir. Yapinin duvarlari, distan ve içten yesil çini ile kaplanmistir. Bunun sekiz yönünde, gök renginde bir zemin üzerine gümüs harflerle yazilmis Kur'an âyetleri bulunmaktadir. Bu iki yapinin yakininda Birinci Mehmed, bir medrese ile yoksullar için bir imâret tesis ve her ikisine de padisahlara layik bir cömertlikle gelir (vakif) tayin etmistir.

Çelebi Sultan Mehmed'in Yesil Camii, bu padisahin sultanlik çaginin bir belirtisi olarak günahtan sakinma ve sanat sevgisinin maddi ve devamli bir delilidir. Sultan Mehmed'e "Çelebi" ünvaninin verilmesi onun buyrugu ile yapilan anitlardaki sanat sevgisinden ve ince zevkten dolayidir. Bu mânâda kendisine "Çelebi hükümdar" denmistir.

FETRET DEVRI

Fasila-i Saltanat olarak da bilinir. Yildirim Bayezid'in Ankara Savasi'nda (28 Temmuz 1402) yenilmesiyle baslayan bu döneme, kardesleriyle girdigi mücadelede basarili olarak yönetimi yeniden ele geçiren Mehmed Çelebi son vermistir.

Ankara Ovasi'nda yapilan savasin kötüye gittigini gören Yildirim bayezid'in ogullarindan Süleyman Çelebi, yanina Sadrazam Çandarli Ali Pasa, Murad Pasa ve yeniçeri agasi Hasan Aga ile birlikte kendine bagli olan birlikleri de yanina alarak Edirne'de saltanatini ilan etti.

Savasa katilan diger sehzadelerden Isa Çelebi Balikesir'de, Çelebi Mehmed ise Amasya'da kendi hükümdarliklarini ilan ettiler. Yildirim Bayezid ile birlikte Musa çelebi ve Mustafa Çelebi (Düzmece Mustafa) Timur'a tutsak düstüler.

Timur, zaferden sonra sekiz ay kadar Anadolu'da kalarak Osmanli topraklarini yagmaladi. Anadolu'da daha önceden bulunan ancak Osmanli topraklarina katilan eski Anadolu Beyliklerini yeniden canlandirdi. Osmanli topraklarini ise 4 sehzade arasinda paylastirarak Anadolu'dan çekildi. Böylece Osmanli Topraklari bölünmüs oldu.

Sehzadelerden ilk olarak Mehmed Çelebi harekete geçti. Orta Anadolu'daki Türkmen beylerini safdisi birakarak güçlü bir Türkmen ordusu kurdu. Ilk çarpisma ise Musa Çelebi ile Isa Çelebi arasinda Bursa'da meydan geldi. Musa Çelebi Bursa'yi alarak hükümdarligini ilan ettiyse de kisa bir süre sonra Isa Çelebi Bursa'yi yeniden ele geçirdi. Bu olay sehzadeler arasindaki mücadelenin kizismasina yol açti. Çelebi Mehmed, diger kardeslerini safdisi birakarak Osmanli Imparatorlugunu yeniden bir birlik altinda toplamistir.

بسم الله الرحمن الرحيم

SULTAN IKINCI MURAD DÖNEMI

1404 Haziran'inda Amasya'da dünyaya gelen Murad, babasi Çelebi Sultan Mehmed (Birinci Mehmed)'in vefati üzerine daha 17 veya 18 yasinda bir delikanli iken Osmanli tahtina geçip idareyi eline almak zorunda kaldi. Ileride de temas edilip görülecegi gibi onun yönetimde bulundugu dönem, idarî, mülkî ve hukukî mekanizmanin istikrarli bir sekilde intizam ve ahenkle yürüyen bir devir olmustu. Bununla beraber hâlâ Timur âfetinden kalma ve islemekte bulunan bazi yaralarin bulunduguna isaret etmek gerekir.

Yas bakimindan çocukluktan henüz çikmis olan Ikinci Murad, hem savas sanatinda hem de siyasî deha ve anlayista çocukluktan çok uzakti. Gerçekten henüz on iki yaslarinda iken Seyh Bedreddin Mahmud isyaninin bastirilmasinda oynadigi önemli rol, babasi Çelebi Mehmed'in, oglunun yasina göre vaktinden önce tahta çikabilecegini ve buna lâyik olabilecegini sezdigi belirtilmektedir. Bunun için de hükümdar, oglunun, hükümdarlarin görmesi gereken egitimden geçirilmesini istemis, veliahdin savaslar ve iktidarin zorluklari ile karsilasmasini arzulamistir. Oglunun erken yaslarda tahta geçmesi, babasinin tasarilarina da uygun düsüyordu. Genç yasi, yakisikliligi, iliskilerindeki zerafet ve nezaket, gögüs gögüse olan savaslardaki mahareti, kendisinden daha yasli ve tecrübeli savasçilar ile bilhassa vasisi durumundaki Bâyezid Pasa ile yaptigi tartismalarda son derece yumusak basli davranmasi ve çocuksu görünüsüyle askerlerinin onu hem kalpten sevmeleri, hem de kudretine saygi göstermeleri, Ikinci Murad'i ordunun yegane hâkimi durumuna getirmisti. Babasinda görülen muntazam yüz hatlari, oldugu gibi ogluna da geçmisti. Onun manevî etkisine yakisikliligindan

ileri gelmis bir tesir de eklenmisti. Velhasil, bir milletin, kendi basinda bulunan hükümdarda görmek istedigi, tabiatin taci olan yakisiklilik, bütünüyle Ikinci Murad'da toplanmisti.

Sehzade Murad, 1410 yilina kadar Amasya sarayinda kaldi. Sonra babasi Çelebi Mehmed ile Bursa'ya, 1413'te de Edirne'ye gitti. 12 yasina girince Rum vilayeti beyligi ile Amasya'ya geldi. Amasya, Tokat, Sivas, Çorum ve Osmancik bölgelerini içine alan Rum veya Danismendiye vilayeti, Osmanlilar'in dogu sinir vilayeti olup o dönemlerde fevkalâde bir önemi haiz idi. Bu yüzden Osmanli sultani, sarktaki gelismeleri çok dikkatle takip etmek zorunda idi. Çünkü burada, küçümsenmeyecek miktarda Türkmen ve Mogol göçebeleri vardi. Bunlari, merkezin kontrolü altinda tutabilmek pek kolay bir is degildi. Iste Çelebi Sultan Mehmed, büyük oglu Murad'i lalasi Yörgüç Bey ile bu mühim vilayetin basina gönderiyordu. Tayininden bir yil sonra Murad, idaresinde bulunan Amasya kuvvetleri ile Börklüce Mustafa isyanini bastirmak üzere Saruhan ve Izmir taraflarina hareket emrini almisti.

Babasi tarafindan, ileride hükümdar olabilecek sekilde yetistirilen Murad, babasinin ölüm haberini alinca Amasya ile Bursa'yi birbirine baglayan uzun yolu süratle asip Bursa'ya yetisir. Çelebi Sultan Mehmed'in ölümünden ancak o zaman haberdar olan Yeniçeriler, yeni sultani karsilamak üzere sehrin disina çikarlar. Yeniçeriler, onunla birlikte saraya kadar gelip huzurunda geçit resmini tamamladiktan sonra bagliliklarini bildirirler. Bursa'da, devlet ileri gelenleri ile yeniçeriler tarafindan kendisine bey'at edilen Murad Bey, babasinin cenazesini muhtesem bir törenle Yesil Cami yanindaki türbesine defn ettirip bir hafta yas tutulmasini emr eder. 25 Haziran 1421'de, babasinin ölümünden kirk gün sonra Osmanli tahtina geçip hükümdar olan Murad'a, Yildirim Bâyezid'in damadi Seyh Emir Buharî hazretleri kendi eliyle kiliç kusatip hükümdarligini ilan eder. Hükümdar olduktan sonra çevresinde bulunan beylikler ile politik bakimdan önemli olan Karaman, Germiyan, Mentese, Dulkadir, Isfendiyar beyleri ile Misir Sultani, Akkoyunlu ve Karakoyunlu emirleri, Hindistan hükümdari, Alman Imparatoru, Macar Krali Sigismond, Bizans Imparatoru ile Eflâk ve Bogdan Voyvodalari, Sirp ve Bosna Krallari, Mora Despotu ve Venedik Cumhuriyeti gibi devletlerin tamamina özel elçiler ile mektuplar gönderip kendisinin Osmanli tahtina geçip hükümdar oldugunu bildirir.

Tahta geçtigi sirada babasi gibi baris temayülünde oldugu anlasilan Sultan Ikinci Murad'in bu barisçi arzusu, özellikle Bizans tarafindan farkli bir anlayisla yorumlanacaktir. Bu sebeple Bizans, hemen hemen her zaman oldugu gibi, bu sefer de, saltanat degisikliginin meydana getirecegi nazik durumdan yararlanmaya yeltendi.

Sultan Murad'in, Osmanli toplumunu taht hakkinda tereddüde düsürecek yasta baska erkek kardesi yoktu. Onun, iki kardesi, daha babalarinin sagliginda ölmüslerdi. Sadece çocuk denebilecek yasta iki küçük kardesi kalmisti. Bunlar da daha sonra vebadan öleceklerdi.

Daha önce de temas edildigi gibi, Müslüman ve Hiristiyan devletlere elçiler gönderen Sultan II. Murad, Karaman Beyi ve Macarlarla birer baris antlasmasi yapar. Barisi seven bir kimse olarak Sultan Murad, bu duygusunu her zaman açiga vuruyordu. Fakat Bizans devlet adamlarinin Osmanlilar'daki saltanat degisikliginin meydana getirebilecegi ilk günlerdeki saskinlik havasindan faydalanmak istemeleri, Sultan Murad'i mücadeleye hazirlanma mecburiyetinde birakti. Bizans'tan, Sultan Murad'i tebrik için gönderilen elçiye verilen gerçek talimat, Mustafa Çelebi (Düzme Mustafa)'nin elde bulunusundan istifadeyi temindi. Imparator Manuel, bir koz olarak elinde tuttugu Mustafa Çelebi vasitasiyle Murad'dan bazi menfaatler temin etmek istiyordu. Buna göre, imparatorun elçisi Çelebi Sultan Mehmed'in vasiyetine istinaden Murad'in, küçük kardeslerinin kendisine teslim edilmesini ister. Çelebi Sultan Mehmed'in iki küçük oglunun (Yusuf ve Mahmud) Bizans'a gönderilme isi, sadece bir vasiyet

olduguna göre iki devlet arasinda taahhüde bagli olmayan bir mesele idi. Bunu bir hak isteme seklinde ileri sürmek, Bizans kurnazligindan baska bir sey degildi. Nitekim elçinin sehzadelerle ilgili talebine veziri azam ve Rumeli beylerbeyi olarak islerin idaresini elinde bulunduran Bâyezid Pasa, padisah adina "Müslüman evladinin, müslüman olmayanlar yaninda terbiye ve egitim görmesinin Seriat-i Muhammediye'ye aykiri oldugu, bu bakimdan efendisi imparatora bu vâsilikten vaz geçerek kendisi ile iyi iliskilerini devam ettirmesini rica eyledigini" söyler. Böylece, daha önce alinan vâsilik kararina uyulmayarak sehzadeler Tokat'a gönderilir.

Manuel, elçilerine verilen bu cevabi ögrenince, memleketinin içinde bulundugu acikli durumu ve güçlü bir düsmanin öfkesini üstüne çekmekle kendisini tehlikelere atmis olacagini hesap etmeksizin Dimitrius Laskaris Leontarius'u iyice silahlanmis on kadirga ile Limni adasina gönderir. Leontarius, imparator adina burada adeta bir sürgün hayati yasayan Mustafa Çelebi ile pazarliga girisir. Yapilan bu pazarliga göre Mustafa ve onun kader arkadasi olan Izmiroglu Cüneyd serbest birakilacaklardi. Mustafa, tahtin mesru vârisi olarak kabul edilecekti. Limni adasindaki sürgün hayatindan sonra böyle bir devlet kusunun basina konmasina sevinen Mustafa Çelebi, saltanati ugruna bol bol vaadlerde bulunur. Imparator, entrikali siyasetinin Müslüman Türkler arasinda çikaracagi nifaktan büyük faydalar umarak Mustafa'ya bazi sartlar teklif edince bunlar büyük bir istiyakla kabul edilir. Buna göre sayet Mustafa basarili olursa Gelibolu ile Istanbul'un kuzeyinde Bogdan sinirina kadar Karadeniz kiyisindaki bütün sehirler ile güneyde Erysus ve Aynaroz'a kadar olan yerlerin tamamini Imparatora geri vermeyi taahhüd etti. Böylece Mustafa, büyük emeklerle elde edilmis bulunan topraklan, tekrar Bizans'a vermeyi kabul ediyordu. Mustafa, kendisi için utanç verici olan bu antlasmayi imzaladiktan ve yemin ile de onu teyid edip saglamlastirdiktan sonra Leontarius, 15 gemiden mütesekkil bir filo ile onu ve yandaslarini Gelibolu önlerine çikarir (Eylül 1421). Bu hareketi ile Sultan Ikinci Murad'a karsi cephe alan Bizans'la birlikte Anadolu beylikleri de yeni hükümdarin babasi olan Mehmed Çelebi'nin yaptigi ilhaklari geri almak ve Osmanli tabiiyetini tanimamak suretiyle ayaklanip Anadolu birliginin bozulmasina sebep oldular. Nitekim Germiyanoglu II. Yakub Bey, Sultan Murad'i tanimayarak Mustafa Çelebi'nin tarafini tuttugu gibi, Hamideli de Karamanoglu tarafindan isgal edildi. Öte yandan babalan Ilyas Bey tarafindan Osmanli sarayina gönderilmis bulunan Menteseogullari'ndan Ahmed ve Leys de bu karisikliklardan istifade ile kendi memleketlerine dönmüs ve bagimsizliklarini ilan edip kendi adlarina bastirdiklari paralara Osmanli hükümdarinin adini koymamak suretiyle onu tanimadiklarini gösterdiler. Anadolu birligine vurulan darbe bu kadarla da bitmiyordu. Aydinoglu ile Saruhanoglu eski topraklarindan bir kismini ellerine geçirmislerdi. Keza taarruza geçen Isfendiyar Bey de Osmanlilar'in himayesi altinda Çankiri, Kalecik ve Tosya'da hüküm süren oglu Kasim'i buralardan kovmustu. Sultan Murad, Bizans tarafindan tertiplenen ve Osmanli ülkesini bölmeye yönelik olan Sehzade Mustafa isyani ile ugrasirken bu oldu-bittilere karsi sessiz kalmak ihtiyacini hissetmisti. Zira günün siyasî sartlari bir müddet için onu böyle davranmak zorunda birakmisti.

MUSTAFA ÇELEBI'NIN ISYANI ve ÖLDÜRÜLMESI

Sultan Ikinci Murad, hükümdarliginin ilk iki yilini iç isyanlari bastirmak ve ülke birligini yeniden tesis etmekle geçirdi. Gerek kendisi gerekse devleti için en büyük tehlike Mustafa Çelebi'nin isyani idi, Daha önce de temas edildigi gibi Mustafa Çelebi, Bizans Imparatoru'nun sözünden çikmamak, oglunu rehine olarak onun yarlina vermek ve Osmanlilar'a ait bazi yerleri Bizans'a terk etme karsiliginda Imparatorun adami ile bir antlasma yapmisti. Buna karsilik Imparator da Ikinci Murad'i degil, onu hükümdar olarak taniyacakti. Bu hareketin gerçeklesmesi için de Imparator ona yardim edecekti. Iki taraf arasinda gerçeklestirilen bu

antlasma geregince Imparator, Limni adasinda sürgün hayati yasayan Mustafa Çelebi'yi Gelibolu önlerine çikarip ona yardim edecekti. Onu, 15 gemiden mütesekkil bir filo ile Gelibolu önlerine çikaran Leontarius, bu hareketi ile Bizans adina büyük bir basari saglamis oluyordu. Mustafa Çelebi, yaninda Izmiroglu Cüneyd Bey ve maiyetine ilaveten bir kisim Rum kuvvetleri de oldugu halde Gelibolu'ya gelir.

Mustafa Çelebi'nin kuvvetleri Gelibolu'ya çiktiklari zaman karsilarinda Sultan Murad'in kuvvetlerini buldular. Iki taraf arasinda siddetli muharebeler oldu. Mustafa'nin kuvvetlerine kumanda eden Cüneyd Bey, galib gelince Mustafa kadirgadan inip karaya çikar. Ama muharebe yeniden devam edip siddetlenir. Geceyi kadirgada geçiren Mustafa Çelebi, Gelibolu halkinin ileri gelenlerini davet ederek kendisinin Yildirim Bayezid'in oglu oldugunu, Edirne'ye gitmesi için kendisine yol verilmesini ve hükümdar olarak taninmasini ister, Gelibolu halki ve civardakiler, Mustafa Çelebi'ye bey'at ettilerse de Sahmelek komutasindaki kale muhafizlari kaleyi teslim etmediklerinden Mustafa Çelebi, Izmiroglu Cüneyd Bey ile Leontarius'u kale önünde birakarak Aynaroz taraflarina dogru yürüyüp bazi yerleri ele geçirmisti. Halk, geçtigi yerlerde Mustafa Çelebi'ye iltihak ediyordu. Böylece, gün geçtikçe kuvvetleri de çogalip büyüyordu. Bu arada önemli olan mesele Rumeli'de sadece halk tabakasinin degil, askerin, komutanlarin ve Rumeli Beylerbeyi'nin Mustafa Çelebi'ye iltihak ederek onu hükümdar olarak kabul etmeleri geliyordu. Zaten onun kisa zamanda muvaffak olmasinin ve kuvvetlerinin çogalmasinin en önemli âmili Rumeli bey ve komutanlarinin kendisine katilmalari idi.

Mustafa Çelebi'nin, Müslüman kani akitilarak zapt edilmis olan topraklari Bizans'a terk etmeyi kabul eden bir antlasma imzaladigi ve devletin birligini bozacak iddialarla ortaya çiktigi halde Rumeli beylerinin ona iltihak etmesi dikkati çekecek bir noktadir. Bazi tarihçilere göre bunun sebebini henüz on sekiz yasinda bulunan bir delikanlinin yerine, yetiskin bir kimsenin tahta geçmesi arzusu bulunmaktadir. Bununla beraber bu meseleye sadece yasça küçük veya büyük olma açisindan bakmamak gerekir. Bölge halkini etrafina toplamayi basaran Mustafa Çelebi, Vardar Yenicesinden sonra Edirne'yi de ele geçirmek suretiyle Rumeli'ne hakim olacakti.

Cüneyd Bey'in fikir ve yardimi ile Rumeli'nin "Yayasini" "Müsellem" hale getiren Mustafa Çelebi, her birine elliser akça harçlik tayin ederek yeni bir teskilat kurmaya muvaffak olur. Bu uygulama, askerin hosuna gider. Mustafa Çelebi'nin yaptigi tahribat ve kazandigi basari haberleri Bursa'ya ulasinca Sultan Murad'in huzuru ile Vezir-i Azam ve Beylerbeyi Bâyezid, ikinci vezir Çandarlizâde Ibrahim, üçüncü vezir Haci Ivaz Pasa'larla Timurtas Pasa'nin Umur, Ali ve Oruç Beyler adindaki üç oglu bir görüsme yaparlar. Bu görüsmede Ibrahim Pasa ile Haci Ivaz Pasa, hem beylerbeyi olmasi hem de Rumeli beylerini yakindan tanimasi sebebiyle Bayezid Pasa'nin Mustafa Çelebi üzerine gönderilmesini teklif ederler. Timurtas Pasa'nin ogullari ise bizzat padisahin gitmesini söylerler. Sultan Murad, ilk iki vezirin teklifi üzere babasinin en güçlü vezirlerinden olan Bâyezid Pasa'nin gitmesini uygun görür.

Gelibolu yolu kapali oldugundan Bâyezid Pasa kis mevsiminde Istanbul Bogazi'ndaki Güzelcehisar (Anadoluhisari)'dan Rumeli yakasina geçer. Yaninda büyük bir kuvvet yoktu. Edirne tarafina gidip orada da kuvvet topladi. Mustafa Çelebi'nin Gelibolu'dan çikip geldigini duyunca onu Sazlidere mevkiinde karsilar. Askeri, Mustafa Çelebi tarafina geçen bu Pasa da sehzadeye iltihaka mecbur olur. Mustafa Çelebi, Timur ile yapilan savasta aldigi yaralari göstererek Bâyezid Pasa'yi kendine baglayip vezir tayin etmek istediyse de çok geçmeden Evrenos ogullari ve Cüneyd Bey'in de tesviki ile onu Sazlidere'de öldürtür. Bâyezid Pasa'nin öldürülmesinden sonra bütün askerleri, Mustafa'nin tarafina geçerler. Bundan sonra parlak bir

tören ve muzaffer bir eda ile Edirne'ye giren Mustafa Çelebi, burada hükümdarligini ilân eder. Rumeli'deki bütün sehir ve merkezler, onun hükümranligini tanidilar.

Mustafa Çelebi, bundan sonra Anadolu'ya geçmek üzere Gelibolu'ya tekrar hareket eder. Artik Rumeli'nin bütün beyleri ve kuvvetleri onunla beraberdirler. Mustafa Çelebi'nin Sazlidere basansini haber alan Gelibolu muhafizi, kaleyi Dimitrius Leontarius'a teslim etmek zorunda kalir. Dimitrius, buraya asker ve mühimmat koymaya hazirlanirken, Izmiroglu Cüneyd Bey yetiserek buna mani olur. Bunun üzerine Mustafa Çelebi'ye bas vuran Dimitrius'a, Mustafa Çelebi, Gelibolu'yu Imparatora teslim edecegine dair verdigi sözü unutmadigini, ancak böyle bir harekette bulunmasinin Müslüman halk arasinda büyük bir infiale sebep olacagini bu yüzden halkin kendi padisahligini tanimayacagini söyler. Bunun üzerine Istanbul'a dönen Dimitrius Leontarius, durumu Imparatora anlatir.

Mustafa Çelebi, Gelibolu kalesini tahkim ederek donanmaya komutanlar tayin eder. Buradaki isleri yoluna koyduktan sonra Edirne'ye dönerek, daha önce kardesi Çelebi Sultan Mehmed tarafindan devlet hazinesine konmus bulunan servete el koyarak sefahata baslar.

împarator, Mustafa Çelebi'nin kendisini atlatarak Gelibolu'yu vermemesi üzerine onu terk edip Sultan Murad'la anlasmak ister. Bu siralarda Bursa'da bulunan Sultan Ikinci Murad, Gelibolu'nun Imparatora teslim edilmedigi haberini alinca o da bu firsattan istifade etmek ister. Bunun için, Bâyezid Pasa'nin ölümünden sonra Vezir-i Azam olan Çandarlizâde Ibrahim Pasa'yi elçi olarak Istanbul'a gönderir. Fakat Imparator, Gelibolu ile iki sehzadenin kendisine teslim edilmesinde israr ettigi için bir anlasmaya varilamaz. Bu durum, Sultan Murad'in, Mustafa Çelebi tarafindan kazanilan basarilardan bir hayli telasa düstügünü göstermektedir. Gerçekten de Sultan Murad, Yildirim Bâyezid zamaninda Bursa'ya gelen ve kaynaklarin ifadesine göre bütün Osmanli padisahlarinin kendisine hürmet ettigi, kendisinden daima hayir dua bekledikleri ve kendilerine kiliç kusatan Emir Sultan'dan manevî yardim talebinde bulunur. Verilen bilgiye göre Emir Sultan, Murad ile amcasi Mustafa Çelebi (Düzmece Mustafa) arasindaki mücadelede, Sultan Murad tarafini tutup onu tesci' etmis, ayni hükümdarin 1422 Istanbul muhasarasina beraberinde yüzlerce dervis ile bizzat istirak etmistir.

Cenevizliler, Osmanlilar'dan önce Foça'daki sap madenlerini isletiyor ve Saruhanogullari'na her sene bir miktar para vererek buradaki kalede ikamet ediyorlardi. Buradan elde edilen saplari da Avrupa piyasalarina ihraç ediyorlardi. Bölge, Osmanlilar'a geçtigi zaman bu vergiyi Osmanlilar almaya basladilar. Bu Ceneviz kolonisi, dogudaki diger Ceneviz kolonileri gibi belli bir süre tayin edilen podesta (vali, komiser) veya konsoloslar vasitasiyle idare ediliyorlardi. Çelebi Sultan Mehmed'in sagliginda Foça'da Jan Adorno adinda bir podesta bulunuyordu. Burasi on sene müddetle kendisine verilmisti. Adorno, Foça madenlerini islemek karsiliginda senede yirmi bin altin üzerine Çelebi Sultan Mehmed'le anlasmisti. Çelebi Mehmed'in vefatindan sonra ortaya çikan Mustafa Çelebi hadisesi esnasinda, maden isi aksamis ve Jan Adorno yillik imtiyaz bedelini ödeyememisti.

Adorno, Çelebi Sultan Mehmed'in ölüm haberini alinca bu firsattan istifade ile borcundan kurtulmak isteyerek Sultan Murad'a mektuplar yazar. Bu mektuplarda o, kendisini kadirgalarla Anadolu'dan Rumeli'ye geçirebilecegini ve kendisine hiç kimsenin yapamadigi hizmeti yapacagini söylemisti. Murad tarafindan memnuniyetle karsilanan bu teklif, zamani gelince iyi bir sekilde degerlendirilecektir.

Böylece, Foça'lilarla da anlasan Sultan Murad'a karsilik Mustafa Çelebi, kazandigi zaferin sarhoslugu içinde kendini zevk ve eglenceye kaptirmisti. Askerinin hizmetlerine karsilik,

onlari mükâfatlandirmayi aklina bile getirmiyordu. Hatta öylesine ki sayet Cüneyd, Sultan Murad'in hazirliklarini bildirerek kendisini tembelliginden uyandirmamis olsaydi, aleyhinde silahlandigi genç padisahi da unutacak ve Edirne'de hareketsiz oturup duracakti. Cüneyd, Mustafa'ya: "Murad, Imparatorla pazarlik halinde bulunuyor, üstelik Frenklerle de anlasiyor. Biz de Edirne'de hiç bir hazirlikta bulunmadan oturuyoruz. Onlar bu tarafa gelmeden önce biz karsi tarafa geçelim. Her bakimdan düsmanlarimizdan üstünüz. Onlar bu tarafa geçerlerse, bizim için felaket olur." diyerek onu ikaz ediyordu. Cüneyd, bu sözleri ile düsmanlari olan Sultan Murad'in Cenevizlilerle birlikte Avrupa'ya gelmeden önce kendilerinin Asya'ya geçmesini ögütlüyordu. Gerçi O, bu düsünce ve bunun mahsûlü olan hareketleri ile daha çok kendi menfaatlerine hizmet ediyordu. Çünkü sonucundan ümidini kestigi bir tesebbüsün sonlarindan, yeni bir hainlikle kurtulmak niyetinde idi.

Mustafa Çelebi, derhal kuvvetlerini toplayarak 20 Ocak 1422'de Gelibolu'ya gelip Lapseki'ye geçer. Sultan Murad'in müttefiki olan Cenevizlilerin donanmasi, Mustafa Çelebi'nin geçmesine mani olmak istediyse de bunda muvaffak olamaz. Mustafa Çelebi'nin yaninda on iki bin atli ve bes bin yaya vardi. Mustafa Çelebi, burada üç gün kaldiktan sonra Bursa'ya dogru harekete geçer. Bunu haber alan Sultan Murad, Bursa'dan çikarak Ulubad'a gelir. Ulubat deresi üzerindeki köprüyü keser. Böylece Mustafa'nin ordusunun sol kanadi denize dayanmis, sag kanadi da Ulubat gölü ve batakliklari ile kapanmis bulunuyordu.

Sultan Murad'in maiyetinde Haci Ivaz Pasa ile Timurtas'in üç oglu Umur, Ali ve Oruç Beylerle, Cüneyd'in kardesi oldugu söylenen Hamza Bey de vardi. Iki taraf, Ulubat suyu önünde ve suyun iki kiyisinda karsilasirlar. Bu karsilasmada hiçbir taraf üstünlük saglayamaz. Sultan Murad'in ordusunda Mihaloglu Mehmed Bey de vardi. Bu zat, Musa Çelebi'nin Rumeli'deki saltanati zamaninda onun beylerbeyi yani ordu komutani idi. Bununla beraber el altindan Çelebi Mehmed'e taraftar idi. Çelebi Mehmed zamaninda akinci beyliginde ve divanda bulunmustu. Seyh Bedreddin Mahittud olayinda Tokat kalesinde hapsedilmisti. Murad hükümdar olup, Mustafa Çelebi hadisesi ortaya çikinca Murad'in devlet adamlari, eski söhretli Rumeli beylerinden olan Mihaloglu'nun serbest birakilarak gönlünün alinmasini ve bunun Rumeli akinci beyleri üzerindeki nüfuzunun büyüklügünden söz ettiler. Bunun üzerine Mihaloglu Mehmed Bey derhal Tokat'tan alinarak Bursa'ya getirilmis, oradan da ordu ile Ulubat önüne gelmisti.

Mihaloglu Mehmed Bey, bir gece Ulubat çayinin kenarina gelerek Rumeli akinci beylerini isimleri ile çagirmaya baslar. Bunlar, çay kenarina gelerek ölmüs oldugunu sandiklan Mihaloglu'nun sag oldugunu anladilar. O, akinci beylerine padisahlarinin oglunu terk ederek bir düzme hükümdara tabi olduklarindan dolayi sitemde bulunur. Bu sitem karsisinda onlar, Mihaloglu'nun istegi dogrultusunda hareket edeceklerine söz verirler. Böylece Mihaloglu, Rumeli beylerinden, Murad'in tarafina geçeceklerine dair söz almis oldu. Bu görüsmeden haberdar olan Mustafa Çelebi, korkmaya baslar.

Bu korku, kalbinde büyük süphelerin meydana gelmesine sebep olur.

Bu sirada Mustafa, Ulubat çayinin kiyilarina yaklasir. Murad, savasa hazirlanmakla beraber, tahta çikisinda kendisine kiliç kusatan Emir Sultan'in kendisi için dua etmesini ister. Emir Sultan da üç gün üst üste dua edip zaferin Murad'a ait olmasi niyazinda bulunur. Bu üç gün içinde Mustafa, sinirlerinin fazlasiyla gerilmesinden dolayi bir burun kanamasina tutulur. Mustafa'nin taraftarlari bunu, onun yenilecegine bir isaret sayarlar.

Tam bu esnada Vezir Haci Ivaz Pasa'dan, Mustafa Çelebi'ye gizli bir mektup gelir. Haci Ivaz, mektupta kendi sadakatinden bahs ettikten sonra Rumeli beylerinin Murad'la ittifakindan ve gününü tayin ettikleri bir baskinla ansizin kendisini yakalayacaklarindan inandirici bir sekilde söz eder. Bundan baska Timurtas Pasa ogullarindan da Cüneyd Bey'e bir mektup gelmisti. Onlarin bu mektubunda da dostluklar hatirlatiliyor ve Rumeli beylerinin Mustafa Çelebi'yi yakalayarak Sultan Murad'a teslim edeceklerine temas ediliyordu. Sayet kendisi Osmanlilarin hâkimiyetini taniyacak olursa, Aydin ve havalisinin kendisine verileceginden bahs ediliyordu.

Mustafa Çelebi, Rumeli beylerinin Mihaloglu Mehmed Bey ile görüsmelerinden süpheye düsmüstü. Haci Ivaz Pasa'dan gelen mektup ise onun bu süphelerini büsbütün artirmisti. Bunun üzerine durumu Cüneyd Bey'e açar. Cüneyd Bey, kendisine gelen mektuplari da ona gösterir.

"Harp hiledir" kaidesince uygulanan bu plân, kisa zamanda tesirini göstermis ve Mustafa Çelebi'nin, Cüneyd'den süphelenerek ona karsi güvensizlik duymasina sebep olmustu. Cüneyd ise bu isin sonunu iyi görmediginden, bir gece Mustafa'nin ordusundaki herkes uyurken, gümüs ve altindan en degerli esyasini alarak, silah arkadaslarindan kendisine en çok bagli olan yetmis kisi ile oradan çikip Aydin yolunu tutar. Kaçaklar, çadirlarinda isiklan yanar durumda biraktiklarindan, gidisleri ancak safak vakti anlasilabildi. Bu haber orduda hemen yayildi. Mustafa'nin askerlerini dehsetli bir korku sardi. Bu korku sadece orduda degil, bizzat Mustafa'nin kendisinde de vardi. O, Cüneyd'in Murad tarafina geçtigini zannetmisti. Bu esnada Sultan Murad'in ordusunda borazan ve davullarin çalmasi da ondaki bu düsünceyi kuvvetlendiriyordu.

Aldatilmak suretiyle hiç kimseye güveni kalmayan Mustafa Çelebi, bir an evvel Rumeli tarafina kaçip kurtulmak istiyordu. Çok az maiyeti ile Lapseki'ye dogru yola koyuldu. Bunun kaçmasindan sonra Ulubat nehri üzerine kurulan köprüden karsiya geçen Rumeli beyleri ve akinci tavcilari (timarli akincilar) gelip Sultan Murad'a bas egdiler.

Mustafa Çelebi kaçarken Biga çayi önüne gelerek mevsim sartlan geregi nehrin taskin olmasindan dolayi Biga kadisinin yardimiyla ve bir hayli altin karsiliginda geçidi bulup karsi tarafa geçmeye muvaffak olur. Sahile inen Mustafa Çelebi, orada bulunan gemilere binerek Gelibolu tarafina hareket eder. Giderken takip edilmemesi için Anadolu sahilinde ne kadar nakil vasitasi varsa hepsine el koyar. Gelibolu limanim da tahkim eden Mustafa Çelebi, Gelibolu'daki vasitalarin Anadolu sahiline geçmemeleri için onlari da karaya çektirmek suretiyle kendi konumunu emniyet altina alip sahillere muhafizlar tayin eder.

Böylece, harp etmeksizin savas alanina muzafferâne bir sekilde sahip olan Sultan Murad'in adamlari, kendisine hiç tereddüd göstermeden ve sicagi sicagina Mustafa Çelebi'nin takib edilip bu isin bitirilmesini teklif ederler. Ama Anadolu sahilinden, karsi sahile geçmek üzere onlara yardimci olacak bir vâsita da yoktu. Fakat Sultan Murad, daha önce anlastigi Foça Ceneviz Beyi Adorno'ya vaziyeti bildirerek derhal harp gemilerini göndermesini ister. Adorno, hazir durumda beklemekte olan yedi kadirga ile bogazi geçip Lapseki'ye gelir. Sultan Murad, bes yüz kadar maiyeti ile kadirgalarin en büyügüne biner. Diger kadirgalarda da Türk ve Frenk askerleri bulunuyordu. Gemilerle denizin ortasina gelindiginde Adorno, Sultan Murad'in önünde diz çökerek, sap madenleri sebebiyle Osmanli hazinesine olan borcunun bagislanmasini rica eder. Yirmi yedi bin Bizans altini tutan bu borç, Sultan Murad tarafindan aff edilerek Adorno'nun eline bir belge verilir. Gelibolu sahilinde bulunan Mustafa Çelebi, Ceneviz gemilerinin yaklastigini görünce Adorno'ya bir adam göndererek Murad'i karaya

çikarmamasini, buna karsilik kendisine elli bin altin vermeyi teklif ettiyse de bu teklif red olunur.

Karaya çikmaya muvaffak olan Sultan Murad'in ordusu ile Mustafa Çelebi'nin ordusu arasinda meydana gelen muharebede Mustafa'nin kuvvetleri maglup olarak kaçarlar. Gelibolu kalesi, Sultan Murad'a teslim olur. Harp meydanindan sür'atle kaçan Mustafa Çelebi, nihayet Edirne'ye ulasir. Sarayda bulunan hazineyi alarak Eflâk tarafina dogru kaçmaya baslar. Üç gün kadar Gelibolu'da kalan Murad, kaleyi teslim aldiktan sonra süratle ve büyük bir ordu ile yoluna devam edip Edirne'ye girer.

Murad, Mustafa'yi takip etmek üzere seçme kuvvetler gönderir. Mustafa Çelebi, Sultan Murad kuvvetleri tarafindan süratle takip edilir. Bu kuvvetler, kendisini Edirne'nin kuzeyinde ve Tunca nehrinin kenarindaki Kizilagaç Yenicesi'nde yakalayarak Edirne'ye getirirler. Sultan Murad, Mustafa'nin herhangi bir sahis gibi umumi meydanda asilmasini emreder. Onun, bu sekilde meydanda asilmasi, kendisinin Osmanli sülalesinden olmadiginin belirtilmesi içindi. 825 (1422) yilinda Edirne'de asilarak öldürülen Mustafa Çelebi'nin Rumeli'deki hükümdarligi, takriben bir buçuk yil kadardir.

ISTANBUL KUSATMASI

Bizans Imparatoru Ikinci Manuel'in, Çelebi Sultan Mehmed'in vefatindan sonra Mustafa Çelebi'yi salivermesi ve onunla anlasarak Osmanli Devleti'nin basina büyük bir gaile açmasi, Sultan Murad'in kendisinden önce bes defa kusatilmis bulunan ve hiç birinde de alinamayan Istanbul, dolayisiyle Bizans problemine bir çare düsünmesine sebep olmustu. Mustafa Çelebi isyanini, fazla kardes kani dökülmeden basarili bir sekilde atlatan Murad, Bizans'in devamli surette oynadigi iki yüzlü rolüne son vermek istiyordu.

Sultan Murad'in, amcasina karsi olan galibiyeti, Bizans Imparatoru'nu korkutmustu. Mustafa Çelebi'yi serbest birakip onu Murad'la mücadeleye tahrik ederken, Osmanlilar'in senelerce kardes kavgalari ile kanlarini akitip zayiflayacaklarini düsünen imparatorun hesaplan tam anlamiyla gerçeklesmemisti. Halbuki bütün ricalara ve kendisine saglanmaya çalisilan menfaatlere ragmen Bizans Imparatoru Manuel, Mustafa Çelebi'ye yardimi daha kârli bulmus olacak ki, Ikinci Sultan Murad'in bütün tekliflerini red edecek ve hatta Sultan Murad'in elçisi olan Çandarlizâde Ibrahim Pasa'yi dinleme nezâketinde bile bulunmayacakti.

Gerçi Osmanlilar, baslangiçta imparatorun düsündügü sekilde ikiye ayrilmakla beraber, bu ikilik davasi, kisa sürmüs ve hemen hemen kansiz denecek sekilde sona ermisti. Hatta fazla zayiat verilmeden halledildiginden kuvvet kaybina da ugranilmamisti.

Mustafa Çelebi hadisesinin bastirildigi ve sehzadenin bertaraf edildigi haberini alan ihtiyar Manuel ile saltanat ortagi olan oglu VIII. Ioannis'i bir telas alir. Bu sebeple görünüste Murad'i tebrik etmek, fakat gerçekte durumu ögrenmek ve aradaki soguklugu giderip dostluga çevirmek için Bizans asilzâdelerinden Lakanas ve Marko Ganis adlarinda iki elçi gönderirler. Bu elçiler, bütün kabahati Bâyezid Pasa'ya yüklerler. Onlara göre Sultan Mehmed (Çelebi Mehmed)'in vasiyetine ragmen, Bâyezid, bu çocuklari vermedigi gibi elçileri de kovmustu. Sultan Murad, bu iddiada bulunan elçileri huzuruna kabul etmedigi gibi hediyelerini de red eder. Öyle anlasiliyor ki Sultan Murad ise Bizans'in bu iki yüzlülügüne kanmamis, baska devletlerden tebrik için gelen heyetleri kabul ettigi halde Istanbul ile ilgili hazirliklarini tamamlayincaya kadar Bizans elçilerini kabul etmemisti. Fakat bütün hazirliklarini

tamamlayinca elçileri huzuruna çagirarak Imparatorlarinin yanina dönmelerini ve yirmi bin askerin basinda olarak cevabini bizzat kendisinin getirecegini söylemelerini emr etmisti.

Bu hareketle Sultan Murad, artik imparatora hesap sorma zamaninin geldigini kendisine bildirmis oluyordu. Gerçekten de hazirliklar tamamlandiktan sonra Sultan Murad 1422 senesi Haziran ayinda önce on bin kisilik bir kuvvet ile Mihaloglu Mehmed Bey'i Istanbul çevresini vurmak üzere göndermisti. Bunun arkasindan da bizzat kendisi yirmi bin kisilik bir ordu ile hareket eder. 20 Haziran'da Istanbul önüne gelen ordu, Yildizlikapi'dan Haliç'e kadar sehri karadan kusatir. Osmanli donanmasi da bu kusatmada hazir bulunur. Osmanli ordusunda top ta vardi. Surlara hücum etmek ve onlari asmak için sur yüksekliginde ve hatta bazan ondan daha yüksek tekerlekli kuleler yapilmisti. Bu kusatma daha öncekilere göre çok daha çetin, zorlu ve sistemli olmustu.

Bu kusatma ile Istanbul altinci defadir Müslüman Türkler tarafindan kusatiliyordu. Kusatmalarin ilk dördü Yildirim Bâyezid, besincisi Musa Çelebi tarafindan yapilmisti. Bizanslilar, her kusatilmada, Türklerin basina yeni yeni gaileler çikarip kurtuluslarini sagliyorlardi. Bundan önceki kusatmalarin en siddetlisi, Yildirim Bâyezid'in son kusatmasi idi. Fakat Timur belasi, Türkleri büyük bir felakete ugratirken, Bizansi da dördüncü muhasaradan kurtarmisti. Böylece Timur, Bizans'in ömrünü yarim asir kadar uzatmis oluyordu.

Osmanlilarin muhasarasindan, Imparator kadar Bizans halki da korkuya düstügünden Istanbul'da halk arasinda bazi dedikodular yayilmaya basladi. Bunlarin basinda, Çelebi Sultan Mehmed zamaninda, Osmanlilara elçilik vazifesi ile gönderilen Bizans'in taninmis sahsiyetlerinden ve ayni zamanda saray tercümani olan Teologos Koraks'in bu sefer ayni vazife ile Murad'a gönderilmemis olmasi, saray nazirinin hilesine baglaniyordu. Bu sebeple Imparator Manuel, halkin süphesini ortadan kaldirmak gayesiyle Teologos Koraks'i Istanbul önlerinde çadirlarini kurdurmus bulunan Sultan Murad'a gönderdi ise de Koraks bir sey elde edemeyerek gerisin geriye dönmüstü.

Bizans halkinin çektigi korku ve içinde bulundugu endisenin derecesi, ortalikta dolasan dedikodu ve rivayetlerden de belli oluyordu. Önemli sahsiyetlere karsi itimatsizligin bir ifadesi olan bu rivayetler, bazi kimselerin iskence ile öldürülmesine sebep oluyordu. Nitekim Sultan Murad'a elçi olarak gönderilen Teologos Koraks'in öldürülmesi, böyle bir rivayetin sonucunda gerçeklesmisti. Buna göre Koraks, idareciligini kendisine vermek sarti ile Murad'a sehri teslim etme sözü vermisti. O, Piyi (Silivri) kapisini açmak suretiyle Murad'in sehre girmesini saglayacakti. Bu dedikodu, Teologos Koraks'in, Murad'in yanindan dönüsünde tahkir edilmesine sebep oldu. Saray tercümani olan Koraks, Imparatorun huzurundan çikarken muhafiz askerler bagirip çagirarak Koraks'in idamini isterler. El ve ayaklari baglanan Koraks, askerlere teslim edilir. Askerler, Koraks'in üzerine çullanip onun gözlerini oyup vücudunu birçok yerinden yaralarlar. Bundan sonra bir zindana atilan Koraks, üç gün sonra oldugu yerde ölür. Evi de yagma edilip atese verilir.

Bizans içerisinde böyle hadiseler cereyan ederken, Sultan Murad da sehri almak için esasli tedbirler aliyordu. Ordunun muhasarasi baslamadan önce Mihaloglu Mehmed Bey'in emrindeki askerler Istanbul çevresini vurmuslardi. Sonra bizzat padisah, ordunun basina geçerek kusatmaya basladi. Istanbul kara tarafindan tamamen sarilmisti. Sehrin surlarinin çikis kapilarinin karsilarina siperler kazdirildi. Bu siperler, gayet kalin, sert ve saglam kiris ile kalaslardan insa edilmis olup surlara dönük cephelerine ok, mizrak ve tas gülleye karsi agaç dallarindan sira halinde koruyucu mahiyette bir takim sedler ilave edilmisti. Öyle ki Türk

ordusu, bu kuvvetli siperler sayesinde Bizans surlarini delip tahrip edecegine inaniyordu. Murad'in yaptigi bu muhasara, o ana kadar Osmanlilar'in yapmis oldugu en büyük ve en siddetlilerindendi.

Sultan Murad, askerlerini gayretlendirmek ve onlarin sayilarini artirmak için Istanbul ve hazinelerinin askerlere birakilacagini ilan ettirdi. Bu haber üzerine orduya pek çok yerden katilmalar oldu.

Kusatmaya, Yildirim Bâyezid'in damadi Emir Sultan adi ile bilinen Seyh Semseddin Buharî de bes yüz dervis ve muhibbani ile katilmisti. O, askerlerin arasinda dolasarak manevî nüfuzu ile onlari cesaretlendiriyordu. Bu arada iç murakebeye dalarak ve dua ederek Istanbul surlarinin Murad'in önünde açilacagi zamani bekliyordu.

Emir Sultan, sonunda çadirindan çikarak 1422 Agustos'unun 24 Pazartesi günü Kostantiniyye'nin düsecegini söyledi. Bazi kaynaklarin ifadesine göre Emir Sultan, dedigi gün ve zamanda bir savas atina binmis oldugu halde sehre dogru ilerler. Seyh kilicini kinindan çekip "Allah, Muhammed" diye haykirarak atini sürer. O, askerin basinda idi. Arkasindan Altinkapi ile Odunkapisi arasinda yani sehrin kara tarafindan surunu çevreleyen büyük hat üzerinde savas basladi. Bu hücum esnasinda Imparator Manuel ölüm döseginde idi. Oglu Ioannis, Sen Roman kapisini savunan askerin basinda idi. Kostantiniyye'nin bütün halki bu tehlikeli günde silah altinda idi. Kadinlar ve çocuklar kiliç yerine tirpan kullaniyor, fiçilarin altlarindan kendilerine kalkan yapiyorlardi. Savasin en kizgin zamanlarinda bir taraftan kopan "Allah" ve "Muhammed" nadalarina karsi, Bizanslilarin söyledikleri "Hiristos" ve "Panaiya" kelimeleri isitiliyordu. Günes batarken savas hâlâ sürüp gidiyordu. Sonunda Osmanlilar, ordugâhlarina döndüler. Bizanslilar, Müslümanlarin çekilmelerini gökten inen "Panaiya"nm (Hz. Meryem) görünüsüne baglamislardi. Öylesine ki o devir müverrihlerinden Kanano'ya göre bunu bizzat Emir Sultan da görmüstü.

Istanbul, bu kusatmada da feth edilemedi. Sultan Murad, ordusunu Istanbul surlari önünden çekip kusatmayi kaldirdi. Böylece Istanbul, Imparatorun entrikalari sayesinde bir defa daha Osmanlilarin elinden kurtulmustu. Imparator Manuel, Bizans'in bundan önceki muhasaralarinda oldugu gibi, padisahin basina yeni gaileler açarak hükümdarin dikkatlerini baska bir yöne çekmeye çalismis ve bunda muvaffak da olmustu. O, Sultan Murad'in küçük kardesi ve Hamideli (Isparta) Sancak beyi Mustafa Çelebi'yi tesvik ederek sehzadenin saltanat davasina kalkmasina sebep olmustu. Iste bu yüzden Sultan Murad, Istanbul muhasarasini kaldirmak zorunda kalmisti.

Takriben iki ay kadar süren bu muhasaranin kaldirilmasi için, hücum günü olan 24 Agustos 1422'de, burçlar üzerinde görüldügü ve Osmanlilar'in bundan dolayi kusatmayi biraktiklari iddia edilen kadin hayaleti, bir hikâyeden ileri gidemez. Hükümdari, muhasaradan vaz geçiren sebep ne Bizans'i kurtarmaya gelen Hz. Meryem, ne de Bizans'in güçlü bir sekilde karsi koymasidir. Kusatmanin kaldirilmasinin gerçek sebebi, hükümdarin küçük kardesi Mustafa'nin, saltanat dâvasina kalkisip Iznik'e kadar gelmis olmasidir.

KÜÇÜK MUSTAFA ÇELEBI'NIN ISYANI

Küçük Mustafa, Çelebi Sultan Mehmed'in oglu olup babasinin sagliginda henüz on üç yasinda iken Hamideli sancak beyligine tayin edilmisti. Küçük Mustafa, babasinin ölümünü müteakip, Murad'in Osmanli tahtina geçmesi üzerine, öldürülmek korkusu yüzünden Karamanoglu'nun yanina kaçmisti. Sultan Murad, Istanbul muhasarasi ile mesgulken Bizans Imparatoru'nun el

altindan tesvik ve ugrasilan sonucunda Anadolu'da saltanat iddiasina kalkismisti. Imparator, kusatmadan kurtulmak için sehzadenin lalasi Sarabdar Ilyas'a mektuplar yazarak külliyetli miktarda altin göndermisti ki, bunlarla asker toplayabilsin. Is bu kadarla da bitmeyecek ve Imparator, Küçük Mustafa'yi Istanbul'a getirtecekti. Istanbul'a gelen Küçük Mustafa, Manuel ve onun çocuklari ile görüsür. bu görüsmede, muvaffak oldugu takdirde imparatora karsi yapacagi fedakârlik hakkinda teminat verdikten sonra Rumlarin verdikleri kuvvetlerle Anadolu tarafina geçerek faaliyetlere baslar. Bu faaliyetleri esnasinda, daha basindan beri Osmanlilar'la çekisen Karamanoglu'nun Turgutlu Türkmenleri ile Germiyanoglu'nun kuvvetleri de kendisine iltihak eder. Sehzade Mustafa bu sekildeki bir iddia ile ortaya çikmakla, babasinin vasiyeti hilafina hareket etmis oluyordu.

Mustafa, topladigi kuvvetlerle Bursa üzerine yürür. Fakat Bursa halki, sehri ve kaleyi Mustafa'ya teslim etmek istemez. Bu sebeple kendisine, memleketin ileri gelenlerinden Ahi Yakub ile Ahi Hoskadem'i elçi olarak gönderir. Bunlar, Mustafa'ya para ve hediyeler takdim etmek suretiyle onu

Bursa'yi almaktan vaz geçirmeye çalisirlar. Elçiler, Sehzade Mustafa'nin kendisine vezir yaptigi ve bütün bu olaylara sebep olan Sarabdar Ilyas ile de görüsürler. Heyet, Bursalilarin Sultan Murad'a bey'at ettikleri için ona sadakatla bagli kalacaklarini ve gerekirse sehri müdafaa edeceklerini söyler. Ayrica, bir Osmanli sehrinin Karamanoglu'nun kuvvetleri ile vurulmasinin da dogru olmayacagini anlatir. Sarabdar Ilyas, heyetin bu teklifini kabul edince, Mustafa'nin ordusu oradan ayrilip Iznik tarafina dogru harekete geçer.

Sehzade Mustafa, Iznik kalesini kirk gün kadar kusatma altinda tutar. Firuz Bey'in oglu olan kale muhafizi Ali Bey, gelismelerden Sultan Murad'i haberdar eder. Pâdisah, kaleyi sulh yolu ile teslim etmesini bildirerek Mustafa orada mesgulken kendisinin yetisecegini yazar. Ayrica, küçük sehzadeyi alet edip kullanan Sarabdar Ilyas'i da ondan ayirmaya çalisir. Bunun gerçeklesmesi için Sarabdar Ilyas'a adamlar göndererek kendisini Anadolu beylerbeyligine tayin edecegini bildirir. Sarabdar'a gelen adam, beylerbeyilik beratini da yaninda getirmisti. Bu makama karsilik Sultan Murad, Sarabdar Ilyas'tan çok önemli bir hizmet bekliyordu. O da kendisi gelinceye kadar Sehzade Mustafa'nin kaçmasina engel olup onu oyalamasi idi.

Sarabdar Ilyas, tiynetini bir defa daha ortaya koymustu. Vaktiyle Çelebi Mehmed'in taraftari iken Süleyman'in vaad ettigi menfaat karsiliginda derhal Çelebi Mehmed'i birakarak karsi tarafa geçmisti. Bu defa da saf degistirmekte bir sakinca görmemisti. Anadolu beylerbeyligine kondugunu ögrenince kendisinden istenen seyleri büyük bir ustalikla basardi.

Ali Bey, Sultan Murad'dan aldigi talimat üzerine muhasaranin kirk gün uzamasindan dolayi halka ve sehre hiç bir zarar gelmeyecegine dair yeminli söz aldiktan sonra teslim olur. Sarabdar Ilyas da aldigi beylerbeyilik müjdesi üzerine sehirden ayrilmaz. Çandarlizâde Ibrahim Pasa'nin sarayina yerlesen Küçük Mustafa, timar ve memuriyetler vermek suretiyle hükümdarligini ilan etmis oluyordu. Böylece Osmanli mülkünde, yeniden ikinci bir hükümdar tehlikesi belirmisti. Âsikpasazâde bu hükümdarligi su ifadelerle nakleder:

"Iznik'te, Ibrahim Pasa'nin sarayina kondular. Etraftan gelip timar isteyene timar dahi verdiler. Hüküm ve hükümet ettiler."

Sultan Murad, bütün gücü ile Istanbul'u kusatip feth etmek üzere iken, kardesi Küçük Mustafa'nin faaliyetleri üzerine, bazi tedbirler alarak kusatmayi kaldirmak zorunda kalir. Çünkü kardesinin hareketleri, memleketi ikiye bölmeye yönelikti. Bu ise daha tehlikeli bir

durum arz ediyordu. Onun için derhal Gelibolu yolu ile Anadolu'ya geçip Iznik üzerine yürür. Sultan Murad'in bu yolculugu devam ederken Sehzade Mustafa'nin, Iznik'te kalmasini tehlikeli bulan Germiyan ve Turgutlu kuvvetlerinin komutanlari, onu buradan uzaklastirmaya çalisirlar. Onu tehlikeden korumak için Karaman, Germiyan veya Istanbul'a götürmek istedilerse de daha önce Sultan Murad'dan beylerbeyilik beratini almis olan Sarabdar Ilyas, çesitli bahaneler ileri sürerek buna mani olur.

Sultan Murad'in ordusu, yola çikisinin dokuzuncu günü gece geç saatlerde Iznik'e gelir. Henüz uyku mahmurlugunu atamamis ve Mustafa'ya bagli olan askerlerin saskin bakislari arasinda, sabahin erken saatlerinde açilan kapilardan Iznik'e girilir. O anda hamamda bulunan Küçük Mustafa, Mihaloglu tarafindan yakalanmak üzere iken Mustafa'nin beylerbeyi olan Taceddinoglu Mahmud Bey, efendisine bir at bulup onu kaçirmak ister. Fakat bunda muvaffak olamaz. Ama Mihaloglu'nu durdurup onunla vurusmaya baslar. Taceddinoglu ile Mihaloglu arasinda baslayan bu vurusma sonunda, her seyi idaresi altinda bulunduran ulu hakimin (Allah) ecel hükmü, Mihaloglu'nun sehadet beratini kanla yazip hakkini teslim eyleyecektir. Nitekim, attan düsürülen Mihaloglu ölümcül bir yara alir. Bundan bir kaç gün sonra da vefat eder. Mihaloglu'nu atindan düsürüp ölümüne sebep olan Taceddinoglu Mahmud Bey, daha sonra saklandigi yerde yakalanip Mihaloglu'nun adamlarina teslim edilecek ve onlar tarafindan öldürülecektir.

Sultan Murad'in, Iznik'i kusattigi ve Taceddinoglu ile Mihaloglu'nun vurustugu sirada firsat kollayan Sarabdar Ilyas, Mustafa Çelebi'yi yakalayip Murad'in, sehrin önünde bulunan Mirahor basisina teslim eder. Âsikpasazâde bu olayi da söyle verir:

"Bunlar bunda cenkte iken Sarabdar Ilyas, Mustafa'yi tuttu kucagina aldi. At üzerinde Mustafa "Hey lala, beni niçin tutarsin?" Hain Ilyas "Kardesine ileteyin" der. Mustafa "Beni kardesime iletme kim kardesim bana kiyar." der. Sarabdar Ilyas sakin oldu. Aldi gitti Hüdavendigar'a karsi iletti." Mustafa, padisahin emri ile Iznik disinda bir incir agacinin dibinde bogdurularak cesedi Bursa'ya gönderildi. Sehzade Mustafa, Bursa'da babasinin türbesine defn edildi.

Görüldügü gibi Küçük Sehzade Mustafa Çelebi hadisesi, amcasininkinden daha kisa ve daha kolay bir sekilde halledilmis oldu. Ikinci Murad, Istanbul muhasarasini kaldirmakla, kardesinin fazla taraftar toplamadan hakkindan gelip kendisine birakilmis olan Osmanli tahtini emniyete almak istiyordu. Onun, vakit kayb etmeden isyani ortadan kaldirmaya tesebbüs etmesi, memleketin ikiye bölünmesini ve beyhude yere kardes kaninin akitilmasini önlemis oldu. Böylece, Bizans'in bu son oyunu da basarisizlikla son bulmus, ama olan aldatilmis bulunan zavalli Küçük Sehzade Mustafa'ya olmustu. Bizans'tan menfaat temin eden ve küçük sehzadenin öldürülmesine sebep olan Sarabdar Ilyas ise yaptiklari için:

"Suretâ ben günahkâr oldum. Illa bu ikisi vilayette olsa zarar-i âmmdir. Ve biri dahi bu kim, ben efendim ogluna yaramaz is etmedim. Bu dünyanin murdarina bulasmadan sehid ettirdim. Ve hem cemi-i âlem rahat oldu. Ve hem bizden önden gelenler bu kanunu koymuslar" diyerek yaptigi fenaligi tevile çalismistir.

Sultan Murad, Sehzade Küçük Mustafa'nin gailesini bertaraf etmekle birükte benzer bir tehlikenin daha mevcud oldugunun farkinda idi. Bir daha kardes kaninin akitilmamasi ve ülkenin, Bizans gibi entrikaci bir devlet ile, varligini Osmanlilar'in zayiflamasina baglayan Karaman gibi bir beyligin oyuncagi haline gelmemesi için henüz ortaya çikmadan bu tehlike ve fitnenin ortadan kaldirilmasi gerekiyordu. Bunun için Sultan Murad, tarihi henüz kesin

olmayan bir zamanda, Tokat kalesinde tuttugu Mahmud ve Yusuf adlarindaki iki kardesinin gözlerine mil çektirip onlari kör ettikten sonra anneleriyle birlikte Bursa'ya getirir. Idareleri için de kendilerine yüksek seviyeden maas baglatir.

CANDAROGLU ISFENDIYAR BEY ILE OLAN MÜCADELE ve IDARÎ DÜZENLEME

Karamanogullari'ndan sonra Anadolu Beylikleri'nin en kuvvetlilerinden plan Candarogullari, Karamanlilar gibi Osmanlilar'in en zor ve sikintili anlarindan faydalanmaya çalisan beyliklerden biri idi. Nitekim Candaroglu Isfendiyar Bey, Sultan Ikinci Murad'in amcasi Mustafa ve küçük kardesi Mustafa Çelebi'lerie mesgul oldugu ani firsat bilerek ondan yararlanmaya çalisarak Tosya, Çankiri ve Kalecik'i geri almisti. Halbuki buralar, daha önce Çelebi Sultan Mehmed zamanindaki gayretler sonucunda elde edilmis olup Osmanli himayesinde kalmak sartiyle Isfendiyar'in oglu Kasim Bey'e verilmisti. Isfendiyar Bey'in geri aldigi bu yerler, Osmanlilarin taraftan olan oglu Kasim'a ait yerlerdi. Isfendiyar Bey, bu topraklan almakla da yetinmeyip Tarakli Borlu denilen Safranbolu'yu alip Bolu'ya dogru uzanmisti. Bu arada Kasim Bey de Iznik hareketi esnasinda kaçip Sultan Murad'in yanina gelmisti. Sultan Murad, Küçük Sehzade Mustafa Çelebi olayini halledince Isfendiyar'a karsi kuvvet gönderdi. Kasim Bey de Osmanli kuvvetleri ile birlikte bulunuyordu. Osmanli ordusu Bolu'ya geldigi zaman Isfendiyar Bey'in ordusundaki Kasim Bey taraftarlari, efendilerinin bulundugu Osmanli ordusunun saflarina katilirlar. Böylece Isfendiyar Bey, büsbütün sarsilir. Bununla beraber savasi kabul etmekten baska çaresi de kalmamisti. Bu sebeple Bolu ile Gerede arasinda yapilan savasta maglub olup bozguna ugrar. Muharebenin karisikligi arasinda kendi Kapicibasisi Yahsi Bey tarafindan basina vurulan bir "bozdogan"la kulagi sagir olur. Zorlukla Sinop kalesine siginan Isfendiyar Bey artik sagirdi.

Candaroglu'nu takib eden Osmanli kuvvetleri, Kastamonu ile Bakir Küresini zapt ederler. Isfendiyar Bey, küçük oglu Murad Bey baskanliginda bir heyet vasitasiyle baris istemek zorunda kalir. O, bu barisi saglamak üzere Osmanli devlet adamlarina da ayri ayri mektuplar yazarak tavassutlarini ister. Bu arada torununun (Ibrahim Bey'in kizi) padisah tarafindan nikahlanmasini da teklif eder. Sultan Murad'in adamlari, barisilmasi için hükümdarlarina ricada bulunurlar. Bunun üzerine Sultan Murad, sulh yapmayi kabul etti.

Bu antlasma geregince Kasim Bey'e yerleri tekrar geri verilecek, Osmanlilarin aldiklari Kastamonu ile Bakir Küresi Isfendiyar Bey'e iade edilecekti. Fakat Isfendiyar Bey, Bakir Küresi hâsilatindan büyük bir kismini

Osmanli Devleti'ne verecek ve gerektigi zaman da Osmanli ordusuna asker gönderecekti (827 H./1423 M.).

Sultan Murad, bundan sonra bazi idarî tasarruflarda bulunup ondan sonra Edirne'ye dönmeye karar vermisti. Hükümdar ilân edildigi zaman henüz on sekiz yaslarinda bulunuyordu. Karsisinda da tehlikeli ve kuvvetli bir rakip olarak amcasi Mustafa vardi. Hükümdarliginin ilk senesi ümidsiz denecek kadar korkunçtu. Bununla beraber etrafinda ve kendisine sâdikane bir sekilde bagli olan Bâyezid, Ibrahim, Haci Ivaz Pasalarla Mihaloglu Mehmed Bey ve Kara Timurtas Pasa'nin vezirlik rütbesine kadar çikartilmis olan ogullan Ali, Umur ve Oruç Bey'ler bulunuyordu.

Daha önce de görüldügü gibi Bâyezid Pasa, Mustafa Çelebi hadisesinde Rumeli Beylerbeyi oldugu için onun üzerine gönderilmis, sonunda Düzme Mustafa tarafindan katl edilmisti.

Sultan Murad, küçük sehzade Mustafa Çelebi olayini halledince vezirleri ile maiyetindeki bazi mühim sahsiyetler arasinda mevcut rekabet ve geçimsizliklerin farkina varir. Devlet merkezinde fazla nüfuz sahibi kimselerin varligini kendi kudret ve hâkimiyeti için bir engel telakki etmis olmali ki, bunlarin bir kismini yeni vazifelerle merkezden uzaklastirma ihtiyacini duyar. Sultan Murad, Rumeli'ye dönmeden önce bu isi halletmeliydi. Bunun için Kara Timurtas Pasa'nin ogullarindan Umur Bey'i Kütahya'ya, Ali Bey'i Saruhan (Manisa) sancak beyligine gönderir. Oruç Bey'i de Anadolu Beylerbeyi yapar. Padisah, kendi lalasi olan Yörgüç Pasa'yi da Rumiye-i sugra valisi olarak Amasya'ya gönderir. Evrenoszâdeler ile Pasa Yigit oglu Turahan Bey ve Gümlü oglu gibi Rumeli beylerinin harp zamaninda padisahin maiyetinde birlesmeleri hariç baska zamanlarda Rumelideki vazife yerlerinde bulunuyorlardi. Onun için Rumeli beylerini ilgilendiren bir tedbire lüzum yoktu. Böylece divanda sadece Ibrahim Pasa ile Haci Ivaz Pasa kalmislardi.

Bu defa da iki vezir arasinda nüfuz rekabeti bas göstermisti. Vezir-i A'zam Ibrahim Pasa, devletin kurulusu ile birlikte hizmete giren Çandarli hanedanindan olup babasi Hayreddin ve biraderi Ali Pasa'lar da bu vazifede bulunmuslardi. Ibrahim Pasa, Çelebi Sultan Mehmed'e olan sadakati ve tehlikeli zamanlardaki hizmeti ile taninmis olup Çelebi Mehmed zamaninda kadiaskerlik ve ikinci vezirlikte bulunmustu. Bâyezid Pasa'dan sonra birinci vezir olmustu.

Haci Ivaz Pasa da Çelebi Mehmed'in bütün savaslarina istirak etmis, Karamanog'lu'nun Bursa'yi muhasarasi sirasinda burayi müdafaa ve muhafazada sebat göstermisti. Mustafa Çelebi hadisesinde aldigi tedbirler ve yazdigi mektuplarla Mustafa Çelebi kuvvetlerinin dagilmasina sebep olmustu. Bu bakimdan büyük hizmetleri olan degerli bir sahsiyetti. Çelebi Mehmed zamaninda hürmet görmüs, Yesil Camiin plânlarini tertip ederek disardan memlekete sanatkârlar getirtmisti.

îste bu iki degerli vezir arasindaki rekabet, Haci Ivaz Pasa'nin sahneden çekilmesine sebep olmustu. Haci Ivaz Pasa'nin kul (yeniçeri) ile gizli münasebetlerde bulundugu, padisaha suikast yapacagi ve divana silahla geldigi Sultan Murad'a haber verilir. Bir gün divanda Padisah, Haci Ivaz Pasa'nin gögsüne eliyle dokunarak içinde zirh bulundugunu anlayip sebebini sorunca Haci Ivaz Pasa buna cevap veremez. Bu durum, söylenenlerin dogru olabilecegini hatirlattigi için gözlerine mil çekilmek suretiyle Bursa'da ikamete mecbur edilir. Bu olayin hangi tarihte oldugu kesin olmadigi gibi, hadisenin bir at gezintisi sirasinda cereyan ettigine dair rivayetler de bulunmaktadir. Bu hadiseden sonra Ibrahim Pasa rakipsiz kalmis ve padisahin kendisine tam anlamiyla güvenmesinden dolayi tamamen müstakil imis gibi is görmüstür. Haci Ivaz Pasa ise hicretin 831 (1428) yilinda Bursa'da vefat etmistir. Cenazesi Pinarbasi'nda Kuzgunluk mevkiine defn edilmistir.

Bu idarî düzenlemeden sonra padisah, Gelibolu üzerinden yeniden Rumeli'ye geçip Edirne'ye gelir. Sultan Murad, saltanatinin buhranli geçen ilk yillarini geride birakip devlet islerini idarî ve siyasî bir düzene kavusturduktan, ülke ve halkin problemlerine çözüm yollari bulduktan sonra biraz rahat bir nefes almaya baslar. Çünkü artik içerde taht kavgasina yeltenip ülkeyi bölünme noktasina getirecek kimse kalmamisti. Disariya göre ise Sultan Murad'in gücü, kendisinden çekinilir bir kuvvete ulasmisti. Bu bakimdan artik evlenip rahat bir nefes alabilirdi. Zira Isfendiyar Bey'in, bizzat padisaha vermeyi teklif ettigi torunu Hatice Alime Hanim'la evlenme zamani gelmisti. Bu sebeple padisah, gelini almak üzere Isfendiyar Bey'in sarayina Çasnigirbasi Elvan Bey, Tavasi Serafeddin Pasa ile Reyhan Pasa; kadinlardan Halil Pasa'nin dul esi ve padisahin Sah Ana diye hitab ettigi Germiyanoglu Yakub Bey'in hanimi ile daha birçok erkek ve kadini külliyetli miktarda mal ve esya ile gönderir. Bunlar "mihr-i muaccel"i takdim edip gelini getireceklerdi. Kastamonu'da sölenler tertipleyen Isfendiyar Bey

de gelenleri rütbelerine göre agirlayip bir nice ikramda bulunur. Orada akd edilen dügün merasiminden sonra Isfendiyar Bey, torununu Halil Pasa ile Germiyanoglu Yakub Bey'in hanimlarina teslim ederek büyük bir merasimle ugurlar. Hicretin 828 (1424) yilinda gerçeklesen bu dügünün, Sultan Murad bakimindan Edirne'de mi yoksa Bursa'da mi yapildigi kesin olarak tesbit edilebilmis degildir. Zira kaynaklardan bir kismi bunun Edirne'de, bir kismi da Bursa'da olduguna dair bilgi vermektedir. Bazi kaynaklar ise Sultan Murad'in bulundugu yeri zikr etmezler. Uzunçarsili, Sultan Murad'in nikahladigi kizin adinin Hatice Sultan oldugunu hicrî, 906 (M. 1500) tarihli bir vakfiyesi bulundugundan, kabrinin Bursa'da Kükürtlü Kaplicasi'nin yakinindaki Hatice Sultan Türbesi denilen büyük bir türbede oldugunu, orada daha baska kabirlerin de bulundugunu, ne türbe kapisinda ne de diger kabirlerde bir kitabenin bulundugunu nakleder.

Sultan Murad, evlendigi yil içinde kiz kardeslerinden üçünün de dügünlerini yaptirir. Hemsirelerinden Sultan Hatun'u Isfendiyar Bey'in oglu Kasim Bey'e, Ayse Hatun'u bilahare Varna muharebesinde sehid düsecek olan Karaca Bey'e, Ayse Hatun'u da Çandarlizâde Ibrahim Pasa'nin oglu Mahmud Bey'e nikahlamisti. Bu dügünler vesilesiyle büyük ziyafetler veriliyor, fakir ve yoksullar doyuruluyor, dügüne istirak eden herkese ihsanlarda bulunuluyordu.

RUMELI'DE ISTIKRARIN saglanmasi

Candaroglu Isfendiyar Bey üzerine yapilan harekâti firsat bilen Eflâk voyvodasi Drakul, Silistre'yi geçip Osmanli topraklarina taarruz etmisti. Sultan Murad'in emri ile bu taarruza karsilik olmak üzere Firuz Bey de Eflâk'a siddetli bir akin yapmisti. Bu akinda Firuz Bey, Drakul'u maglub etti. Maglub olan Drakul iki senelik haraca karsilik bir miktar para ve bazi hediyeler verecegini taahhüd etti. Bu maglubiyetle Drakul, barisa zorlanmisti. Sultan Murad'in Anadolu'dan Edirne'ye gelmesi üzerine Drakul iki oglu ile birlikte bizzat Edirne'ye gelmis ve bagliligini arz edip iki yillik vergisini de takdim etmisti. Bunun üzerine yaptiklarina göz yumulan Drakul, yerinde kalmak üzere ülkesine gönderildi. Ama iki oglundan biri (veya ikisi) de rehin olarak Osmanli sarayinda alikonmustu. 1424 yilinda gerçeklesen bu barisla bölge nisbeten rahat ve huzura kavusmus oluyordu.

Bölgede istikrarin saglanmasina tesir eden âmillerden biri de süphesiz ki Bizans'la varilan antlasmadir. Gerek Düzme Mustafa, gerekse Küçük Mustafa olaylarini çikarip Sultan Murad'i ve ülkesini bir hayli yoran, kardes kaninin akitilmasina sebep olan Bizans, artik yapacak bir sey bulamadigi için Osmanlilar'la iyi geçinmek ihtiyacini hissetmisti. Zira aksi takdirde kendi ülkesi ve imparatorluklari tamamen elden gidebilirdi.

Bu dönemde, Bizans Imparatoru Manuel, henüz hayatta ise de çok yasli oldugundan sekiz dokuz seneden beri bütün isleri saltanat ortagi olan oglu VIII. Ioannis görüyordu. Ioannis, daha kötü bir duruma düsmemek için Sultan Murad'a müracaatla baris yapmak istedigini bildirir. Bunun için elçi olarak Lukas Notaras, Melahrinos ve Bizans tarihçisi Françes'i Sultan Murad'a gönderir. Yapilan anlasma geregince Bizans, her sene Osmanli hazinesine üçyüz bin akça veya otuz bin duka altini vermeyi kabul ettigi gibi, Misivri ve Terkos mintikalari hariç olmak üzere, daha önce Bizanslilara geçmis olan Karadeniz sahilindeki bütün yerler ile Selanik havalisinde bulunan Situnion ve Ustruma (Karasu) taraflarina ilaveten, Osmanlilar'in Zeytin dedikleri Izdin'i de terk ediyordu (28 Subat 1424).

Yine 1424 senesinde Sirp despotu Istefan (Etyen) Lazareviç, Edirne'ye gelip eski dostluk antlasmasini yeniledi. Onunla birlikte bir Türk heyeti Alman Imparatorlugu'na seçilmis olan

Macar Krali Sigismond'u tebrike ve iki yillik bir mütareke müzakeresinde bulunmak için gönderildi. Buna göre Osmanli heyeti, hem Sigismond'un imparatorlugunu tebrik edecek, hem de iki yillik bir mütareke imzalayacakti. Osmanli hükümdari bu heyetle birlikte kiymetli hediyeler de göndermisti. Sigismond tarafindan kabul edilen Osmanli heyeti ile iki yillik bir baris antlasmasi imzalanir. Bu akitten sonra Sigismond, Osmanli padisahina ayni sekilde hediyeler gönderir.

Rumeli'de istikrarin saglanmasina sebep olan anlasmalar yapildiktan ve bölge harpsiz bir döneme girdikten sonra artik Anadolu'daki pürüzlerin ortadan kaldirilmasina sira geliyordu.

Çelebi Sultan Mehmed'in vefati ve iki Mustafa Çelebi'nin isyanlari zamaninda, daha önce Osmanli sarayinda rehin bulunan Mentese Beyi Ilyas Bey'in iki oglu Leys ile Ahmed kaçarak memleketlerine gelmis ve hükümdarlik yapmaya baslamislardi. Rumeli'deki durumu düzene sokan Sultan Murad, Mentese tarafina gelerek bu iki kardesi elde edip Tokat kalesine gönderdikten sonra beyligi tamamen ilhak etmisti. Hicrî 829 (M. 1425) tarihinden itibaren bu beylik artik tarihe karismisti.

IZMIROGLU CÜNEYD BEY'IN AKIBETI

Kaynaklarda Izmiroglu, Aydinoglu, bazan da Kara Cüneyd diye adlandirilan bu beyin babasi olan Ibrahim, Yildirim Bâyezid tarafindan Izmir'e subasi olarak tayin edilmisti. Ankara savasi sonrasinda çikan kardes kavgalari esnasinda Cüneyd Bey, önce Isa Çelebi'ye yardim etmis, arkasindan da Süleyman Çelebi ile birleserek onun tarafindan Ohri sancak beyligine getirilmisti. Kardesler arasindaki mücadeleden istifadeyi düsünen Cüneyd Bey'in bu dönemdeki faaliyetlerinden ilgili bölümlerde bahsedilmis ve hakkinda bilgi verilmisti.

Daha önce de temas edildigi gibi Cüneyd, Mustafa Çelebi (Düzme Mustafa) kuvvetleri ile Ulubat suyu kenarina kadar gelmisti. Burada, Sultan Murad tarafindan tatmin edilip Aydin beyligine döner. Bundan sonra bütün gayretiyle eski Aydinogullan topraklarini tamamen elde etmeye çalisir. Böylece Anadolu birligini yeniden bozma faaliyetlerine ön ayak olur. Osmanlilara olan bagliligi red edip Osmanli idarecileri ile ugrasmaya baslar. Bunun üzerine Sultan Murad, onu yola getirmek maksadiyla yeni Aydin ili beyi Yahsi Bey ile Anadolu Beylerbeyi Oruç Bey'i vazifelendirir. Ancak bu beyler Cüneyd'e karsi bir basari elde edemezler. Bu son muvaffakiyet üzerine Aydin Bey'i olarak harekete geçen Cüneyd, Anadolu beylerini ve Bizans'i Osmanlilar'in aleyhine tahrike baslar. O, bununla da yetinmeyerek Venedik ile de ticarî ve siyasî münasebetlere girisir. Bununla beraber Sultan Murad'in Anadolu Beylerbeyligine tayin ettigi Hamza Bey, bu meseleyi ciddi bir sekilde ele alarak Halil idaresinde gönderdigi kuvvetler, Cüneyd'i Akhisar civarinda maglub edip onu sigindigi Ipsili kalesinde kusatirlar. Cüneyd, Karamanoglu Ibrahim Bey'in yardimlarini saglamak maksadiyla gizlice onun yanina gidip bir miktar Karaman askeri ile döndüyse de, bilahare bu yardimci kuvvetlerin kaçmasi sonunda Sisam adasinin karsisinda bulunan Ipsili kalesinde oglu Bâyezid ile birlikte tutunmaya çalisir. Bu arada Bizans Imparatoru VIII. Ioannis ve Venedik ile temasa geçerek yeni bir saltanat müddeisini Selanik'e geçirip Rumeli'nde isyan çikarmayi tasarlar. Fakat Murad Bey, Cenevizliler'den kiralanan gemiler ile onu deniz tarafindan da sIkIstirdigmdan vaziyeti gittikçe kötülesmeye ve artik müdafaada bulunamayacak bir duruma gelir. Bunun üzerine Hamza Bey'e teslim olmak zorunda kalan Cüneyd, kanina girdigi insanlara karsilik 1425 yilinda öldürülür. Çanakkale hapishanesinde bulunan oglu Kurt Hasan ile kardesi Hamza Bey de ortadan kaldirilarak soyuna son verilir.

KARAMANOGLU MEHMED BEY'IN ANTALYA'YI KUSATMASI VE OGLU IBRAHIM BEY'IN OSMANLI HIMAYESINE GIRMESI

Ankara Muharebesi'nden sonra Timur tarafindan yeniden kurulan Karaman Beyligi'nin basina Alaeddin Ali Bey'in oglu Mehmed Bey tayin edilmis, kardesi Bengi Ali Bey de Mehmed Bey'in hâkimiyeti altinda olmak sartiyla Nigde ve havalisine getirilmisti. Mehmed Bey, Osmanlilar'dan çekindigi için bir ara Memlûk sultaninin himayesini kabul etmisti. Fakat Memlûk Devleti'ne ait bazi yerlere el uzattigi için o devletle de arasi açilmisti. Gerçekten de Tarsus kusatmasi yüzünden Memlûklularla arasi açilan Karamanoglu Mehmed Bey, önce Nigde'ye hâkim bulunan kardesi Bengi Ali Bey, sonra da Dulkadiroglu Nasirüddin Mehmed Bey'le giristigi mücadeleyi kayb etmis ve Dulkadirliler tarafindan esir alinarak Kahire'ye gönderilmisti. Memlûk Sultani Melik Müeyyed Seyh, gerek Bursa'da, gerekse Tarsus ve Kayseri'de giristigi taskin hareketlerinden dolayi Karamanoglu Mehmed Bey'i azarlayip hapse attirmisti. Onun yerine de Karaman hükümdari olmak isteyen Nigde hâkimi Bengi Ali Bey'i destekleyerek onun hükümranligini tanimisti. Böylece Bengi Ali Bey, Karaman hükümdari olmustu. Fakat Memlûk sultani Melik Müeyyed'in ölümünden biraz sonra hükümdarligi elde eden Seyfeddin Tatar, Mehmed Bey'i serbest birakarak memleketine gönderir. Bengi Ali Bey, Mehmed Bey'in idareyi tekrar ele geçirmesi üzerine yeniden Nigde'ye çekilir.

Bilindigi gibi Ankara Muharebesi'nden sonra Antalya ve Korkuteli ile civari, Timur tarafindan Hamidoglu Osman Bey'e verilmisti. Osman Bey, Antalya'yi Osmanlilar'dan alamamis ise de Korkuteli taraflarinda hüküm sürüyor ve Antalya'yi da elde etmek için çare ariyordu.

Gerek Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü, gerekse Mustafa Çelebiler isyanin, meydana getirdigi karisikliklardan istifade etmek isteyen Hamidoglu Osman Bey, Antalya'yi zapt etmek istemis, fakat bu ise tek basina gücünün yetmeyecegini anlayinca Karamanoglu ile birlikte hareket etmeye karar vermisti.

O dönemde, Osmanlilarin Antalya Sancak beyi olan Firuz Bey oglu Hamza Bey, bu birlesmeye mani olmak ve dolayisiyla sancagini kurtarmak için henüz iki kuvvet birlesmeden önce Korkuteli'nde bulunan Osman Bey'in kuvvetlerine baskin yapmis, Hamidoglu da bu müsademe esnasinda öldürülmüstü. Bu olaydan sonra Karamanoglu Mehmed Bey, Antalya önüne gelip kaleyi karadan kusatmisti. Bu sirada kaleden atilan bir gülle, Karamanoglu'na isabet ederek ölümüne sebep olmustu. Böylece Antalya, hem muhasara hem de isgalden kurtulmustu. Karaman ordusunda bulunan Mehmed Bey'in büyük oglu Ibrahim Bey, babasinin cenazesini alarak Karaman ordusuyla birlikte dönmüs ve Mehmed Bey'in cenazesini Larende'ye (Karaman) defn etmisti (27 Safer 826/9 Subat 1423).

Mehmed Bey'in ölümü üzerine yaninda bulunan ogullarindan Ali Bey, aralarindaki saltanat rekabeti yüzünden askerin Ibrahim Bey'i istedigini görünce kaçip Antalya kalesine siginir. Ibrahim Bey ve diger kardesi Isa Bey ise babalarinin cenazesini alip memleketlerine dönerler. Fakat Mehmed Bey'in kardesi Bengi Ali Bey, kardesinin öldügünü ögrenince Konya'ya gelip hükümdarligini ilân etmisti. Bunun üzerine Ibrahim ve Isa Beyler, babalarinin cenazesini defn ettikten sonra Osmanlilar'a siginmak zorunda kalmislardi.

Bu arada Antalya sancak beyi olan Hamza Bey de Karamanoglu Mehmed'in ölümünü ve Antalya'nin kurtuldugunu, kendisine iltica etmis olan Mehmed Bey'in oglu Ali Bey'le Sultan Murad'a arz etmisti.

Ibrahim Bey, amcasi Bengi Ali Bey'in yerine hükümdar olmak üzere Sultan Murad'in yardimini istemisti. Sultan Murad, eskiden beri aralarinda bulunan akrabaligi kuvvetlendirmek için Ibrahim Bey'le kardesleri Ali ve Isa'ya birer kiz kardeslerini vererek onlari kendine baglamaya çalisir. Osmanli siyasetine uygun düsen bu davranisla Sultan Murad, aradaki eski düsmanliklari ortadan kaldirmayi hedefliyordu. Bu düsmanligi tamamen yok etmek için onlarin her birine Rumeli'nde birer sancak da vermisti. Bu arada Ibrahim Bey'e kuvvet verip onun Konya ve Larende üzerine yürümesini saglayan Sultan Murad'in bu kuvveti sayesinde Ibrahim Bey, amcasini kaçirip Konya'da Karaman Beyligi'ne hâkim oldu. Fakat bunun karsiliginda da daha önce Osmanlilara ait olup Timur tarafindan Karamanogullari'na verilmis olan bazi yerleri (Hamideli Beysehir) eski sahiplerine yani Osmanlilar'a terk etmeye razi oldu (1424).

Sultan Ikinci Murad, gerek Rumeli, gerekse Anadolu'da kismen baris, kismen de mücadelelerle sagladigi sükûnetin devam etmesi için daha bazi islerin yapilmasi gerektigine inaniyordu. Nitekim Amasya, Tokat ve Canik havalisindeki yerlerde bir takim küçük Türkmen aile ve asiretleri vardi. Bunlar, gerek bulunduklari kalelerinin sarp olusu, gerekse devletin baska bölgelerde mesgul olmasindan istifade ile zaman zaman çevrelerini vurup eskiyalik ediyorlardi. Halk, bu yüzden bir hayli sIkInti çekiyordu. Hatta Solakzâde'nin ifadesine göre, insanlar bunlarin yüzünden evlerinden çikamaz hâle gelmislerdi. Bunlarin normal bir hale gelmesi ve geregi gibi idareleri devleti bir hayli mesgul ediyordu. Bu yerli Türkmen ailelerinden bir kismi, Ankara muharebesinden sonra Çelebi Sultan Mehmed tarafindan ortadan kaldirilmis ise de büyük bir grubu faaliyetlerine devam ediyordu. Sultan ikinci Murad, lalasi Yörgüç Pasa'nin faaliyetleri sonucunda bunlarin büyük bir kismini ortadan kaldirmaya muvaffak olmustur.

GERMIYANLI MÜLKÜNÜN OSMANLI'YA VASIYETI

Daha önce, Yildirim Bâyezid tarafindan zapt edilmis bulunan Germiyan Beyligi, Ankara Muharebesi'nden sonra yeniden dirilttirilen diger Anadolu beylikleri gibi o da tekrar bagimsizligina kavusmustu. Germiyanoglu Ikinci Yakub Bey de ülkesine yeniden sahip olmustu. Yakub Bey, "Fetret Dönemi" diye bilinen sehzadelerin mücadeleleri esnasinda Çelebi Sultan Mehmed tarafini tutmustu. Bir ara Karamanoglu'nun tecavüzüne maruz kaldiysa da Çelebi Sultan Mehmed'in, Karamanoglu'nu yenmesi üzerine Yakub Bey, Osmanlilar'in himayesinde devletini idare etmisti.

Kiz kardesinin oglu olan Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü üzerine Yakub Bey, Osmanlilar'daki saltanat degisikliginden istifadeye yeltendi. Bu yüzden Sultan Ikinci Murad'in kardesi ve Hamideli Sancakbeyi Mustafa Çelebi'ye meyl ederek Karamanoglu ile birlikte Mustafa'ya kuvvet verip yardim eder. Bununla beraber Sultan Murad, Yakub Bey aleyhinde hiç bir harekette bulunmuyordu. O da son anlarina kadar beyligini muhafaza etmisti. Hatta Osmanli hükümdari, "Sah Ana" diye hitab ettigi Yakub Bey'in esini, Candaroglu Isfendiyar Bey'in torununu alacagi zaman gelini getirmeye göndermisti.

Erkek evladi bulunmayan Yakub Bey, kiz kardesinin torunu olan Murad'i gün geçtikçe sevmeye baslar. Bu sevgi, erkek evladinin olmayisi ve Osmanlilar'in ileride büyük bir devlet haline gelecegini sezmesi üzerine onun, ülkesini Osmanlilar'a vasiyet etmesine sebep oldu.

Bu sebepledir ki, ilerlemis yasina ragmen Edirne'de bulunan padisahi ziyaret etmek ister. Bu gaye ile yola çikan Yakub Bey, Bursa'ya gelir. Oradan Çanakkale Bogazi'na kadar giderek Gelibolu'da Rumeli yakasina ayak basar. Ikinci Murad, Yakub Bey'i karsilamak için Meriç ve

Ergene üzerinde insa ettirmekte oldugu köprü sahasina kadar gelir. Bu vesile ile Sirbistan siniri valisi Ishak Bey'in idaresinde orada yaptirmakta oldugu köprünün insaat durumunu görme imkânini da elde eder. Yüz yetmis kemer üzerine kurulan ve hâlen Uzunköprü ilçesine adini vermis bulunan bu köprü, yapilis tarzindaki özellikten dolayi Ikinci Murad'in sultanlik çaginda kurulmus binalar arasinda ilk plânda yer alir.

Yakub Bey, geçtigi bütün yollarda oldugu gibi Edirne'de de hürmet ve itibar görür. Padisah, onu yasinin büyüklügüne ve mevkiine lâyik bir hürmetle karsilar. Yakub Bey, Edirne'de misafir bulundugu siralarda büyük senlikler yapilir. Devrin en büyük hekim ve sairlerinden olan Seyhî, mihmandar sifati ile onun maiyetine verilir. Seyhî, gezmelerinde ona refakat etmeye ve arzularinin en küçügüne kadar bütün isteklerinin yerine getirilmesine memur edilmisti.

Bu söhretli misafir, gördügü misafirperverlikten dolayi minnettar olarak ülkesine döner. Sultan Murad'in, emrine verdigi askere karsi o kadar cömertçe davranir ki, Gelibolu'ya ulastigi sirada parasi tükenir. O zaman padisaha bir mektup yazarak durum ve ihtiyacini bildirir. Sultan Murad, Germiyan Beyi'nin mektubunu okudugu zaman:

"Cenab-i Hak, Germiyan Beyi'ni bize öyle bir kardes olmak üzere göndermis ki, kendi gelirinden baska bizimkileri de yiyor." diyerek derhal onun sanina lâyik olacak sekilde bir miktar para gönderir.

Ikinci Murad'i ziyaret ettigi sirada seksenini bulmus olan Yakub Bey, ilk karsilasmada Sultan Murad'in elini öpmek istediyse de padisah elini vermez. Karsilikli öpüsüp musafaha ederler. Yakub Bey, ziyaretinin sebebini anlatarak içten gelen arzusunu sifahî (agizdan) arz ile ölümünden sonra memleketini padisaha vasiyet eyler. O, ülkesini kizkardeslerinin çocuklarina birakmak istemiyordu.

Edirne'de bir ay kadar kalan Yakub Bey, Kütahya'ya dönüsünden bir sene sonra 832 Rebiülahir (1429 Ocak)'ta vefat ederek Kütahya'da yaptirmis oldugu imâret mescidi mihrabinin arkasina defnedilir. Yaninda zevcesi Pasa Kerime Hanim da vardir. Yakub Bey, hastalandigi sirada yazdirip Ikinci Murad'a gönderdigi vasiyetnâmesinde ülkesini Osmanlilara vasiyet eyleyip terk ettigini tekrarlamisti. Böylece Yakub Bey'in vasiyeti üzerine beyligi, Osmanli idaresine girmisti. Buranin sancak beyligine de Kara Timurtas Pasa'nin torunu ve Umur Bey'in oglu Osman Bey tayin edilmistir.

Aradaki fasilalar hariç olmak üzere takriben otuz sene kadar Germiyan hükümdari olan Yakub Bey, çok cömert bir insandi. Bilginleri seven bir kimse olarak Yakub Bey, sarayinda pek çok sair, edip, bilgin ve tabibin bulunmasini saglamistir. Edirne'de kendisine mihmandar olarak tayin edilen Seyhu's-Suara Seyhî Sinan da bizzat kendi himayesinde yetisen ve sonradan Osmanlilar'in hizmetine giren bir kimse idi.

O, ilim ve fikir adamlarini himaye hususunda babasinin izini takib etmisti. Türkçe'nin gelismesine hizmet etmis, meshur ilk Türkçe imâret vakfiyesini güzel bir yazi ile hak ettirerek imâretin duvarina koydurmustu.

Çok cömert, eli açik, ihsani bol bir kimse olan Yakub Bey, Bursa'ya geldigi zaman Osman, Orhan, Yildirim Bâyezid ve Çelebi Sultan Mehmed'in türbelerini ziyaret eder. Bu esnada henüz hayatta bulunan Emir Sultan'i da ziyaret ederek elini öper.

SIRBISTAN VE GÜVERCINLIK KALESI MESELESI

Sirbistan, Birinci Kosova muharebesinden beri Osmanlilar'in nüfuzu altinda idi. Ankara muharebesinden sonra Sirbistan himayeden çikmamakla beraber kendi lehine bazi tavizler elde etmisti. Kosova muharebesinde öldürülen Lazar'in yerine Stefan Lazareviç (1389-1427) Sirp despotluguna getirildi. Stefan Lazareviç, Temmuz 1427 senesinde evlad birakmadan ölünce onun yerine kiz kardesinin oglu Jorj Brankoviç, Sirp despotu oldu. Osmanli tarihlerinde Vilk (babasinin adi Vulk) oglu diye bahs edilen Jorj Brankoviç'in Sirp despotu olur olmaz bazi kalelerini Macarlara terk etmesi, Osmanlilar ile Sirp ve Macarlar arasinda bazi çatismalarin çikmasina sebep oldu. Bu adam, selefi ve Osmanli dostu olan Lazareviç'in gütmekte oldugu siyaseti terk ederek gerektiginde Osmanlilar'a karsi kendini müdafaa etmek ve Türk taarruzlarini kuzeye yani Macaristan'a geçirmemek için hem Alman Imparatoru hem de Macaristan Krali olan Sigismond'a kendi topraklarindan bazi mühim yerleri vermisti. Bu yerlerden birisi de Sirplarin merkezi olan Semendire ile Orsova arasinda ve Tuna nehri kenarindaki Golumbaç (Kolombaç) idi. Osmanlilar buraya "Güvercinlik" diyorlardi. Halbuki eski despot Stefan Lazareviç, ölmeden önce burayi on iki bin duka altin borcuna karsilik "boyar" yani beylerinden birisine rehin olarak vermisti. Belgrad'i isgal eden Sigismond, parayi ödemeden Kolombaç'i da almak isteyince, boyar kaleyi Osmanlilar'a terk etti

Sigismond'un, Macaristan'a açilan yollar üzerinde önemli ve stratejik bir mevkide bulunan Güvercinligi zorla almak istemesi üzerine Sultan Murad, kalenin müdafaasina kosar. Macadar bir basari elde edemedikleri gibi Sigismond da ölüm tehlikesi geçirerek bir fedaisi sayesinde zor kurtulmustu. Sigismond, muvaffak olamayinca Osmanlilarla anlasmak zorunda kalir ve Güvercinlik'in Osmanlilar'a geçmesini kabul eder.

Belgrad'in Macarlara verilmesi üzerine hükümet merkezini daha önce Semendir'e nakl etmis olan Jorj Brankoviç, Sigismond'un basarisiz oldugunu görünce ondan ümidini keserek Osmanlilar'la anlasmaya çalisir. Varilan anlasmaya göre o, her sene Osmanli hazinesine elli bin duka altin vermeyi, Macarlarla münasebetlerini kesmeyi ve padisah istedigi zaman Osmanli ordusuna asker göndermeyi kabul eder.

Sultan Murad, Edirne'ye döndügü zaman hükümdarlara nâmeler göndererek yeni fetihlerini bildirir. Güvercinlik ve Krusevaç gibi kalelerin ele geçirilmesiyle Osmanli sinirlari, Sirbistan'in kuzeyinde yeni gelismeler kayd etmisti. Güvercinlik, Macaristan'a açilan yollar üzerinde oldugu gibi bilhassa Sirbistan'in müdafaa ve elde tutulmasina yarayacak bir mevki isgal ediyordu. Onun içindir ki, zaptindan on alti yil sonra Segedin muahedesi yapilirken Güvercinlik üzerinde bir hayli durulacaktir. Macaristan bakimindan çok önemli bir üs olarak kabul edildigi için burasi, her firsatta Macarlar tarafindan gözetlenecektir. Hatta Fatih Sultan Mehmed, 1473 senesinde Uzun Hasan'a karsi sefere giderken Macar elçisi Padisahin ve dolayisiyla Osmanlilarin bu müskül durumundan yararlanarak Güvercinlik'in terkini veya kalesinin yikilmasini isteyecektir.

SELÂNIK VE YANYA'NIN FETHI

Birinci Murad zamaninda kusatilip alinamayan, fakat hicrî 791 (M. 1394) yilinda Yildirim Bâyezid tarafindan zapt edilen Selânik, Ankara Muharebesi'nden sonra Bizans Imparatoru ile uyusmak isteyen Emir Süleyman tarafindan Bizanslilara terk edilmisti. Selânik sehrinin, Osmanlilar tarafindan ilk defa olarak fethi ve bilahare tekrar Rumlarin eline geçisine dair bilgiler, Yildirim Bâyezid dönemi hadiseleri arasinda zikr edilmisti.

Osmanlilar'in saltanat degisikligi ve buna bagli olarak çikan taht kavgalari fitnesi ortadan kalkip tehlikeli durumlarinin düzelmesinden sonra sira daha önce ellerine geçmis olan Selânik'in yeniden elde edilmesine gelmisti. Bunun için Sultan Murad, Evrenoszâdelerle Turahan Bey komutasindaki ordusuyla Selânik'i muhasara ettirmisti. Bu sirada Manuel'in oglu Andronikos, Selânik valiliginde bulunuyordu. Muhasara yüzünden sikintiya düsen halk, Andronikos'un muvafakati olsun olmasin, kendilerine yiyecek vermek ve sehri mamur hale getirmek sartiyla Venediklilere satmaya karar verir. Venedikliler, kendilerine sadik kalmak sartiyle Selânikliler'in tekliflerini kabul ile elli bin duka altin karsiliginda Selânik'i satin alirlar. Böylece Selânik halki, para karsiliginda kendilerini yabanci bir millete satarken, Venedikliler de kan yerine keselerinden para dökerek Ege kiyilarinin en mühim sehirlerinden birine sahip olurlar. Bu esnada zaten hasta olan Andronikos da Venedikliler'ce Mora'ya gönderir (H. 826 / M. 1423).

Sultan II. Murad, Selânik'in Venedikliler'in eline geçmesini istememisti. Fakat o sirada daha pürüzlü ve önemli isler oldugundan ses çikarmamis ve uygun bir zaman gözetlemeyi uygun görmüstü. Sultan Murad, 1426 yilinda Ayasolug'a giderek orada bulundugu sirada Midilli, Sakiz ve Rodos ile eski antlasmalari yeniledigi zaman Venediklilerin Selânik'i almalarindan dolayi bunlarla olan muahedeyi yenilemeyerek Venedik elçisini geri çevirmisti.

Padisah, buradaki islermi yoluna koyduktan sonra Edirne'ye döner. Venedikliler yeni bir heyet göndererek muahedeleri yenilemek istedilerse de padisah: "Selânik, babamdan kalma mülkümdür. Büyük babam Bâyezid bazusunun kuvvetiyle burasini Rumlardan aldi, eger oranin idaresi Rumlarin elinde bulunsaydi, bunlara haksizlik ettigimi belki iddia edebilirlerdi. Siz ise Italya'dan gelen Latinlersiniz. Buralara sokulmaniza sebep ne? Ya arzunuzla oradan .çekiliniz, ya da hemen gelirim" cevabini verir. Böylece elçiler bir is göremeden geriye dönerler. Osmanlilar'in bu sekildeki kesin tutumu üzerine Venedikliler, ilk günlerden itibaren isi diplomatik yollarla ve gürültüsüz atlatmaya çalisirlar. Sultan Murad'a defalarca elçi gönderirler ama bu çabalarin hiç birisi Sultan Murad'i bu oldu bitti karsisinda yumusatamaz. Bu arada Venedikliler, sehrin zapti kadar garip ve tuhaf olan bir muameleye bas vurarak bizzat Bizanslilarin tavassutunu temin ederler. Padisah, imparatorun bu tavassutunu çok garip bulmustu. Ioannis'in göndermis oldugu Nikola de Gona ve Frangopulos adlarindaki elçilerine, sayet Selânik imparatora ait olsaydi orayi hiç bir zaman zapt etmek istemeyecegini, fakat Venediklilerin, imparatorun arazisi ile kendi topraklan arasina yerlesmesine de müsaade edemeyecegini söyleyerek anlari da geri gönderir.

Bu müzakereler esnasinda sefer hazirliklarini da ihmal etmeyen Sultan Murad, 1430 senesi Subatinin ortalarinda Edirne'den Serez'e gelir. Burada Anadolu Beylerbeyi olan Hamza Bey komutasindaki Anadolu kuvvetleri ile Sinan Bey komutasindaki Rumeli kuvvetlerini bir araya getirir. Kendisi Serez'de kalarak Hamza Bey'i ileriye gönderir. Bütün kusatma hazirliklari yapildiktan sonra Venedik valisinden sehrin teslimini ister. Fakat Venedik valisi bunu red eder. Bunun üzerine Hamza Bey sehri topla dövmeye baslar. Selânikliler, Venedikliler'den donanma ve yardim istedilerse de bu yardim gerçeklesmedi. Muhasara karargahina gelen Sultan Murad, sehrin bir an önce düsmesini istiyordu. Venedikliler Rumlara itimad edemediklerinden kendi askerlerini Rumlarin arasina dagitmislardi. Bu sekilde sehir müdafaa edilirken Rumlarin gevsekligini ve icabinda karsi tarafla anlasmalarini önlemeyi düsünüyorlardi.

Umumi hücumla alindigi takdirde sehrin zarar ve tahribata ugrayacagini hesaplayan Hamza Bey, hem buna mani olmak, hem de fazla zahmet çekilmeden fethi mümkün kilmak için surlardan içeriye adamlar soktu. Sayet Venedikliler, Rumlardan gelebilecek bir hainligin

önünü almak üzere önceden gerekli tedbirleri almamis olsalardi belki de Hamza Bey'in adamlari gayelerine ulasacaklardi. Buna meydan vermemek düsüncesi ile Venedikliler, her Rum askerinin yanina degisik memleketlerden ücretle topladiklari adamlardan kurulu yagmaci (Butineur) denilen askerden birini koymuslardi. Ayrica Hamza'nin oklarinin ucuna mektuplar sararak Rumlari sehir kapilarini açmaya tesvik etmesi, buna karsilik kendilerine hürriyet ve himaye vaad etmesi de bir sonuç vermedi. Çünkü Venediklilerin çok siki tedbirler almalari üzerine sehre sokulan adamlarla içeriye firlatilan mektuplarin, Rumlar üzerindeki tesirleri önlenmisti.

26 Subat gecesi meydana gelen depremde halk büyük bir heyecan yasadi. Fakat Venediklilerin çabasi sonucunda bu korku ve heyecan giderilerek müdafaa daha bir güç kazandi. Rumlar, Venediklilere mecburen itaat ediyorlardi. Hamza Bey'in tekliflerini kabul etmeyen Venedikliler'e karsi padisah, hücuma karar verir. Bu, sehrin zapt edildigi zaman, âdet oldugu üzere yagmaya ugramasi demekti. Hükümdar böyle bir karar almak zorunda kalmisti. Çünkü daha önceki bütün baris ve teslim çagrilari cevapsiz kalmisti.

28 Subat'i 1 Mart'a baglayan gece, Selânik halki arasinda genel hücumun ertesi gün yapilacagi söylentileri dolasmaya baslar. Bunun üzerine halk, kalabalik topluluklar halinde kiliselerde toplanmaya basladi. En fazla kalabalik ise Aziz Dimitrios'un tabutu bulunan ve içinde devamli olarak "kutsal yag" akan kilisede toplanmisti. O gün aksama dogru, Osmanlilar'in, limandaki üç Venedik kadirgasini yakmasi, Venedikliler arasinda büyük bir korkunun meydana gelmesine sebep oldu. Bu yüzden bütün askerlerini kaleden çekip gemilere bindirdiler. Venediklilerin, sehrin savunmasindan ayrilmalari, Rumlari büsbütün perisan etmisti. Bu yüzden onlardan da bulunduklari mevzileri terk edenler oldu. Ertesi gün safakla baslayan genel hücum sonunda Osmanli askeri sehre girmeye basladi. Bu esnada Selânik halkindan bazilari, gruplar halinde Venedik kadirgalarina binmek istedilerse de bunlar, Venedikliler tarafindan gemilere alinmazlar. Selânik sehrini para karsiligi alan Venedikliler, sadece sehrin ticaretini düsünüyorlardi. Zira Selânik, Ege Denizi'nde ticarî mevkii parlak bir sehirdi. Fakat orada barinamayacaklarini anladiklari zaman dindaslari olan Rumlari, Müslüman olan Osmanlilar'a terk etmekten çekinmemislerdi.

Öyle anlasiliyor ki sehrin umumî bir hücumla alinacagi söylentileri bosu bosuna çikarilmis bir iddia degildi. Zira Mart ayinin ikinci günü sato tarafindan yapilan siddetli bir hücum ve merdivenlerle üzerlerine çikilan surlarin isgali sonunda, kale kapilarinin açilmasi ile sehir zapt edildi (27 Receb 833/2 Mart 1430). Selânik'in düsmesi, Avrupa ve bilhassa Venedik'te büyük üzüntülere sebep olmustu.

Selânik zapt edilince Sultan Murad, Vardar Yenicesi ile diger sehirlerden Türk aileler getirterek buraya iskân ettirir. Bu politikasi ile o, sehrin Müslüman Türk hüviyeti kazanmasina çalisiyordu. O, sadece iskân ile yetinmiyerek buraya yerlestirilenler için bazi imkânlar da sagliyordu. Bu sebeple Aya Dimitri (Sen Dimitrios) kilisesi hariç olmak üzere diger bütün kiliseleri camiye tahvil ettirir. Hammer'in ifadesine göre bazi kiliseleri de yiktirip onlarin malzemesinden sehrin ortasinda bir Türk hamami yaptirir.

Böylece Müslümanlarin rahat ibadet etmeleri ve diger sosyal tesislerden istifade etmelerini saglamisti.

Osmanli kaynaklan, Selânik'in kirk günlük bir kusatma sonunda zapt edildigini yazarlarsa da yabanci kaynaklarda buranin daha kisa bir sürede zaptedildigi bildirilmektedir. Subat

ortalarinda baslayan kusatma, 2 Mart'ta sona erdigine göre bu sürenin çok daha az oldugu anlasilmaktadir.

Selânik muhasarasi devam ederken, Amiral Andrea Moceniko komutasindaki Venedik donanmasi, Gelibolu'yu zapt etmek için ugrastiysa da bunda basarili olamadigi gibi gemi bakimindan da zayiata ugradi. Zira henüz emekleme durumunda bulunmasina ragmen Osmanli donanmasi, onlarin basarili olmasina ve Gelibolu'yu ele geçirmelerine engel olmustu.

Amiral Moceniko'nun yerine geçen Silvestr Morisini Selânik'in intikamini almak için 1431 yilinda Çanakkale bogazinin Anadolu yakasindaki istihkamlara ani bir baskinda bulunarak ele geçirdigi muhafizlari öldürmüs, surlarini da tahrib etmisti. Bundan sonra Sultan Murad ile Venedikliler arasinda Gelibolu'da bir muahede imzalanir. Bu muahede ile Selânik'in Osmanlilar'a terk edildigi belgelendirilip kabul ediliyordu. Dukas'in ifadesine göre Venedikliler, Egriboz adasinin Osmanlilar tarafindan zapt edilmesinden korktuklari için böyle bir baris teklifinde bulunmuslardi.

Selânik'in zaptindan takriben bir buçuk sene sonra 13 Safer 835 (9 Ekim 1431)'de Yanya Osmanli topraklarina katildi. Yildirim Bâyezid zamanindan beri Yunanistan'in Epir bölgesinde Latin kökenli despotlar vardi. Osmanlilarin yüksek hâkimiyeti altinda bulunan ve merkezi Yanya olan Epir despotu Karlotoçi (Carlo Tocco) ölünce ogullari arasinda hâkimiyet mücadelesi bas göstermisti. Bunlardan Memnon adindaki ogul, Osmanlilar'dan yardim ister. Bunun üzerine Sultan Murad, Karaca Pasa komutasinda gönderdigi kuvvetler ile Memnon'a yardim edip onu arzusuna kavusturur. Bununla beraber yerli Ruro halki, ogullar arasinda meydana gelen bu mücadele ile Latinlerden memnun degildir. Bu yüzden aradan fazla bir zaman geçmeden Yanya halkinin ileri gelenlerinin meydana getirdigi bir heyet, o siralarda Selânik civarinda bulunan Sultan Murad'i ziyaret eder. Heyet, halkin hürriyetine, örf, âdet ve ibadetlerine dokunmayacagina dair Sultan Murad'dan bir ferman aldiktan sonra sehrin anahtarlarini kendisine teslim eder. Sultan Murad, Yanya'yi teslim almak için Karaca Pasa'yi görevlendirir. Karaca Pasa'nin sehri teslim almasindan sonra buraya da Türkler iskân edilir.

Yanya'nin baris (sulh) yolu ile alinmasi ve özellikle halkin istegiyle Osmanli idaresinin kabul edilmesi, Osmanli idare ve adaletinin, Balkan halklari üzerinde nasil iyi bir tesir meydana getirdiginin göstergesidir. Kendi dindaslari olan Latinlerin zulüm ve çekismesinden bikan halk, adalet ve hak sinasliklarina güvendikleri Osmanliya baglanmayi tercih etmisti.

BALKANLAR'DAKI YENI OLAYLAR

Macarlar, eskiden beri Balkanlar'daki milletlerin Osmanlilar'a karsi tavir koymalarini istiyor ve kendilerini bölge halklarinin bir çesit hâmisi kabul ediyorlardi. Bu yüzden, Eflâk ve Sirbistan'in Osmanlilar'la olan baglantilarini kesmekte kakarli görünüyorlardi. Durumun nezaketini bilen Osmanli devlet adamlari da buna karsi tedbir almakta gecikmiyorlardi. Onun için de zaman zaman çatismalar meydana geliyordu. Bu çatisma ve anlasmazliklara ilaveten bölgede iç karisikliklarda sürüp gidiyordu. Devamli karisikliklara sebep olan bölgedeki olaylari Eflâk ve Sirbistan hadiseleri olmak üzere iki kisma ayirmak mümkündür.

EFLÂK HÂDISELERI

Eflâk'in söhretli voyvodasi Mirça'nin ölümünden sonra bölge, senelerce sürecek olan iç karisikliklara sahne olacaktir. Bu mücadeleler esnasinda voyvodalarin bazilari Macarlar, bazilari da Osmanlilar'dan yardim göreceklerdir. Eflâk'taki iç mücadele Mirça'nin kardesinin

çocuklari olan Dan'lilar ve Mirça'nin oglu Vlad Drakula'nin torunlari olan Drakul'lular arasinda cereyan ediyordu. Bu mücadeleler sebebiyle voyvodalar makamlarini yeterince saglama alamadiklari gibi bu dönem Eflâk kaynaklari da kifayetsiz olduklari için voyvodalarin saltanat tarihlerinde karisikliklar bulunmaktadir.

Mirça'nin ölümünden sonra kardesinin oglu Dan, Eflâk voyvodasi olmustu. Fakat bu voyvoda, Bogdan prensinin yardimini alan Vlad Drakul tarafindan öldürülür. Dan'in oglu Osmanlilar'dan yardim istedigi için kendisine yardim edildiyse de bunda iyi bir basari saglanamadi. Bu yüzden bu da babasi gibi Vlad tarafindan öldürülür(1431). Vlad, bu cesareti, Macarlarin ve bilhassa Sigismond'un kendisini himaye etmesinden aliyordu. Dukas ve Hammer'in ifadelerine göre Eflâk Beyi (voyvodasi) Vlad, ya insafsiz ve zâlimliginden veya Sigismond'un kendisine verdigi Dragon nisanindan dolayi Drakul (Eflâl dilinde hilekâr, Seytan) lakabi ile aniliyordu. Vlad, bütün bu himayelere ragmen Sigismond'un kendisini Türklerin elinden kurtaramayacagini düsünerek rakiplerine galip gelmekle birlikte Osmanlilar'a da sokularak görünüste onlara olan bagliligini göstermek istiyordu. Filhakika Vlad Drakul, Osmanli hükümdarinin, Karaman seferine hareket edecegi esnada bizzat Bursa'ya kadar gelerek bagliligini arz ve Sultan Murad'in Macaristan'a yapacagi seferlerde kendisine her türlü kolayligi gösterecegini vaad ettigi gibi böyle bir seferde Osmanli ordusuna klavuzluk edecegini de taahhud eder. Bu arz-i ubûdiyetten memnun olan Sultan Murad, onu tekrar ülkesine gönderir.

Büyük bir idarî ve diplomatik tecrübeye sahip olan Osmanli devlet erkâni, Vlad'in iki yüzlülügünü çok iyi biliyordu. Bu sebeple onun Macarlarla olan münasebetlerini bozmak için ayni sene (1432), yanina asker vererek onu Transilvanya'ya akin yapmaya memur eder. Bu sekilde, Vlad Drakul vasitasiyle Macarlara büyük bir darbe indiren Sultan Murad, bilahare Macarlarla dostlugu yenilemek ister. Zira Sultan Murad, Macaristan ile dostça münasebetlerin faydali olacagini düsünür. Bu sebeple Imparatorun bulundugu Bâl sehrine tantanali bir elçilik heyeti gönderir. Sigismond, heyeti Bas kilisede ve bütün hükümdarlik alametleri üzerinde bulundugu halde kabul eder. Bu elçilik erkânindan on iki kisi ilerleyerek Imparatora altin sikkelerle dolu on iki altin kupa, bir takimi sirma islemeli, bir takimi da kiymetli taslarla süslü ipekli elbiseler sunar. Böylece mütareke yenilendikten sonra Sigismond, Sultan Murad'in elçilerini gayet sahane bir surette taltifederek birçok hediyelerle Padisahlarina gönderir (Kasim 1433).

SIRBISTAN HÂDISELERI

Eflâk voyvodasi Vlad Drakul gibi Sirp despotu Jorj Brankoviç te Macarlara dayanip onlardan yararlanmak istiyordu. Zaten Macarlar da Sirp despotunu Osmanlilar aleyhine tesvikten geri kalmiyorlardi. Sirbistan'in iki önemli sehrinden Belgrad'in Macarlar, Güvercinlik'in de Osmanlilar elinde bulunmasindan dolayi her iki devletin Sirbistan üzerindeki dikkatleri daha fazla hassasiyet kazanmisti. Sirp despotunun Osmanli Devleti'ne sadik görünmesine ragmen el altindan da Osmanlilar'in aleyhindeki bazi hareketleri, Üsküp Sancak Beyi Ishak Bey tarafindan haber alinip merkeze bildirildiginden, onun komutasindaki bir ordu ile Sirbistan içlerine dogru bir akin yapilir. Bu akinla, Sirp despotunun Macarlarla olan alâkasini kesmek ve Osmanlilar'a olan bagliligini güçlendirme hedeflenmisti.

Ishak Bey komutasindaki Osmanli ordusunun Sirbistan ortalarina kadar bir akin yapmasi, Sirp despotu Brankoviç'i telaslandirir. Bu yüzden Macarlarla olan münasebetlerini kesmeyi ve kizi Marya (Mara)'yi Osmanli hükümdarina zevce olarak vermeyi kabul ederek barisi saglayabildi. Sarica Pasa, Osmanlilara olan baglilik yeminini ettirmek ve padisahin nisanlisini getirmek

üzere Jorj Brankoviç'in sarayina gider. Bununla beraber yine ayni sene (1433) içinde, Evrenoszâde Ali Bey'in Macaristan'a yaptigi bir akinda basarili olamamasi, Brankoviç'i yeniden Macarlarla münasebetlerini gelistirmeye yöneltir. Hatta kizini padisaha nisanlamis olmasina ragmen onun henüz küçük oldugunu ileri sürerek dügünün yapilmasini da tehir eder.

Iki yüzlü harekette Eflâk voyvodasindan da usta davranan Jorj Brankoviç, Macar Krali Sigismond ile birlikte Karamanoglu Ibrahim Bey'le gizlice anlasarak onu, Osmanlilar aleyhine kiskirtmaya ve bir takim faaliyetlerde bulunmaya sevkeder. Bundan cesaret alan Ibrahim Bey, Osmanli ülkesine saldiracak ve bazi yerleri ele geçirecektir. Fakat ileride de bahs edilecegi gibi Sultan Murad, Karamanoglu Ibrahim Bey'in hakkindan geldikten sonra tekrar Rumeliye dönecektir. Durumun kendi aleyhindeki vehametini görmekte gecikmeyen Brankoviç, padisahin hiddetini teskin ile dikkatini baska seyler üzerine çekebilmek için kizi Mara'yi aldirmasi istirhaminda bulunacaktir. Sultan Murad, pasalarini toplayip kendileri ile bu durumu görüsünce pasalar "almak gerek sultanim" demislerdi. Bunun üzerine sultan da "tedarik neyse edin" diyerek Kizlaragasi Reyhan Aga ve Oruç Bey ile Sirp sinirlari üzerinde toplanmis olan askerin komutani Ishak Bey'in esini gelini almak üzere bir heyetle Üsküp'e, oradan da Semendire'ye gönderir. Âsikpasazâde hadiseyi su ifadelerle nakl eder:

"Bir kaç günlük yol kalinca Vilk oglu, kâfir beylerinin hatunlarini karsi gönderdi. Acayip konukluklar eyledi. Gayet iyi tazimle Semendire'ye getirdiler. Onda dahi nihayetsiz konukluklar etti. Çeyizinin hesabini yazmislar. Defterini Özbek Aga'ya verdiler. Vilk oglu demis ki: "Ben çeyizi kizima vermedim, Hünkâra verdim, dilerse bu câriyesine versin, dilerse gayri câriyesine versin". Elhasil kizi Edirne'ye getirdiler. hünkâr kendine dügün etmedi. "Bir sipahi kâfirin kizina ne dügün gerek" dedi. Ve her ne kim Vilk oglu dedi, onu Hünkâr'a dediler. Hünkâr eder "Benim câriyelerime verecegim yok mudur ki onun kizinin çeyizini vereyin." dedi. Hiç nesne kabul etmedi. Geri çeyizini ol kiza verdi. Bir sehl zaman durdu, Bursa'ya gönderdi. Isfendiyar kizi dahi Bursa'da idi, onu Edirne'ye getirdi."

Jorj Brankoviç, mutad merasimle, kizini Osmanli sarayina götürmek üzere gelen heyete teslim eder. Edirne'ye gelen Mara oradan da Bursa'ya gönderilir.

Sultan Murad, kizi Mara'yi Edirne'ye göndermis olan Jorj Brankoviç'e pek güvenemiyordu. Bu sebeple Sirp despotu ile Eflâk voyvodasinin Macarlar'la arasini iyice açarak kendisine baglanmalarini saglamak için Macaristan harekâtina katilmalarini emr eder. Padisahin emri geregince Jorj Brankoviç ve Vlad Drakul 1438'deki Macaristan akinina katilirlar. Her iki hükümdarin Evrenoszâde Ali Bey komutasindaki akinci kuvvetlerine iltihaklarini müteakip Demirkapi üzerinden Tuna nehri âsilir. Birbuçuk ay kadar süren akinlar esnasinda, Transilvanya'da bazi sehirler zapt ve kaleler de tahrib edilir. Bu akinlar esnasinda birçok ganimet elde edilir.

Sultan Murad, 1438 kisinda Brankoviç'in kizi Mara ile evlendi. Bununla beraber Sirbistan hududundaki Türk kuvvetlerinin komutani olan Ishak Bey'den aldigi raporlar, kayinpederine itimad edilemeyecegini gösteren delillerle dolu idi. Sultan Murad, müstereken icra edilen Transilvanya akinina ragmen Macarlarla aralarinin açilmadigini görünce, Sirbistan problemine kesin bir çözüm getirme kararma varir. Buna göre Karamanoglu'nu tahrik edenlerden birisi daha bütünüyle ortadan kalkacakti.

Sultan Murad, Brankoviç'in, Semendire'nin anahtarlari ile birlikte Edirne'ye gelmesini emr eder. Brankoviç, itaat edecek yerde, büyük oglu Greguar'i Semendire'nin tahkim ve

müdafaasina memur eder. Kendisi de diger oglu Lazar'i yanina alarak Sigismond'a halef olan Albert'e siginir.

Sultan Murad, Brankoviç gibi Eflâk Voyvodasini da davet etmisti.

Voyvoda Drakul, Jorj Brankoviç'i taklid etmeyerek padisahin dâvetine icabet eder. Vlad Drakul, ordugâha gelince yakalanarak Edirne'ye gönderilir. Edirne'den de Gelibolu'ya yollanarak haps edildiyse de iki oglunu rehin olarak birakmayi kabul ettiginden hapiste uzun süre tutulmayarak serbest birakildi. Vlad Drakul ülkesine dönerek yine eski makamina geçer.

Sultan Murad, Sirbistan isini kesin bir sonuca baglamak için Semendire üzerine kuvvet sevk eder. Brankoviç'in oglu tarafindan müdafaa edilen Semendire, üç ay müddetle kusatilir. Bu esnada, Sirbistan islerini çok iyi bilen Ishak Bey, hacdan dönünce kusatmanin siddeti artirilir. Bu siddetli kusatmaya tahammül edemeyen Semendire, 1439 yilinda teslim olur. Asikpasazâde, sehrin fethinden hemen sonra onun Müslüman Türk sehri haline getirilmesi için kadi tayin edildigini, Cuma namazinin kilindigini ve hisarina asker kondugunu yazar. Sehri müdafaa edenlerle birlikte esir düsen Greguar, daha önce rehine olarak Edirne'ye gönderilmis bulunan kardesi Stefan ile birlikte Tokat'a yollanarak hapsedilir.

Semendire muhasarasi devam ederken bir Macar ordusu sehrin imdadina geldiyse de Ishak Bey ile Timurtas Pasaoglu Osman Çelebi tarafindan maglub edildikten baska Macaristan'a da akinlar düzenlendi. Osmanlilar bu sefer esnasinda pek çok esir ve ganimet aldilar. Seferde bizzat bulunmus olan tarihçi Âsikpasazâde, "esirlerin sayisinin çok fazla oldugunu, kendisinin bile bes esir satin aldigini, esirlerin fazlaligi sebebiyle fiyatlarinin düstügünü, hatta bir askerin, güzel bir cariyeyi bir çift çizme ile mübadele (degistirdigini) ettigini" yazar.

Sultan Murad, bu sefer esnasinda, eteklerinde kuruldugu dagin madenlerinin çoklugundan dolayi "Sehirler anasi" diye adlandirilan Novaberda'yi bizzat kendisi yeniden feth ederek ele geçirdi (1439). Böylece Sirbistan'in diger sehir ve yerleri de zapt edilmis oluyordu. Novaberda, daha önce zapt edilmis ise de fetret döneminde tekrar Sirplara iade edilmisti. Maden ocaklari ile meshur olan Novaberda, asirlarca Osmanli ordusunun mermi ihtiyacini kullanmada hizmet görmüstü.

Sirbistan'a karsi yapilan hareket, Bosna Krali Tvartko'yu korkuttugundan, Osmanli hazinesine daha önce vermekte oldugu yirmi bin duka altini yirmi bes bine çikarmisti.

BELGRAD'IN MUHASARASI

Tarihî kronoloji itibari ile Karaman seferinden sonra olmasina ragmen, olaylarin akisi içinde Sirbistan hadiseleri ile yakin ilgisinden dolayi bu muhasaradan bahs edildikten sonra, Karaman olaylarina temas edilecektir.

Sirbistan'in fethinden sonra Belgrad için de bir seyler yapmak gerekiyordu. Zira o siralarda Macar hâkimiyetinde olmakla beraber Belgrad, gerçekte bir Sirp sehri idi. Filhakika o tarihlerde Bohemya'da meydana gelen krallik mücadelesi ile Alman Imparatoru ve Macaristan Krali Albert'in ölümünden dolayi meydana gelen çekismeler, Sultan Murad'i düsüncesini gerçeklestirmeye yöneltmisti. O, bu sehrin stratejik durumunu çok iyi biliyordu. Bunun için de "Belgrad, Engürüs vilayetinin kapisidir" diyerek onun askerî önemini ortaya koyuyordu. Sultan Murad, Belgrad'i muhasara için önce Evrenosoglu Ali Bey komutasinda bir ordu gönderdi. Arkasindan bizzat kendisi de bu kusatmaya istirak etti. Kusatma hem karadan hem

de nehirden yapiliyordu. Osmanli toplari kaleyi dövmeye baslayinca ondan büyük bir parçayi yikip bir gedik açtilar. Osmanli birlikleri buradan içeri daldilarsa da siddetli bir mukavemetle karsilastilar. Sehri Zovan adinda Raguza'li bir rahip müdafaa ediyordu. Evrenosoglu kusatmayi kaldirmadi. Surun etrafindaki hendek kenarina kadar büyük bir siper kazdirdi. Bu arada kale burçlarindan, kendisini rahatsiz edenleri de kaçirdi. Polonya Krali iken ayni zamanda Macaristan kralligina da getirilmis olan Viladislas, Sultan Murad'dan kusatmayi kaldirmasini rica etmis ise de buna pek aldiris edilmedi. Bu siralarda Macaristan içlerine dogru da akinlar devam ediyordu. Fakat alti ay kadar devam eden Belgrad kusatmasi, zamanin uzamasindan dolayi kaldmldi.

KARAMAN SEFERI

Murad Bey'in destegi sayesinde idareyi elde edip is basina gelmis olmasina ragmen, Karamanlilar'in, Osmanlilar'a karsi takib ettikleri tarihî ve daimî düsmanlik siyasetine devam etmekte mahzur görmeyen Ibrahim Bey, mevkiini ve yerini kuvvetlendirdikten sonra Sirp despotu ve Macarlar'la ittifak ederek Osmanlilar'in aleyhindeki faaliyetlerine baslar. Osmanlilarin, Rumeli'deki sIkIsik durumlarindan devamli olarak istifade etmeyi adeta bir prensip haline getiren Karamanlilar, bu sefer de rollerini Ibrahim Bey vasitasiyle oynuyorlardi.

Evrenoszâde Ali Bey'in, Macaristan'a yaptigi bir akinda muvaffak olamamasi üzerine, Balkanlar'daki Hiristiyanlarla is birligine giren Ibrahim Bey, 1433 senesinde de Sirp ve Macarlar'la birleserek Osmanlilar'in aleyhinde bir ittifak kurmustu.

Karsilikli anlasmalar geregince Macarlar ile Sirp despotunun Tuna'yi geçip Güvercinlik (Kolambac) kalesine taarruzlari esnasinda Karamanoglu Ibrahim Bey de Beysehir'den sonra Hamideli'ni isgal etmeye baslayarak bu sancagin beyi olan Sarabdar Ilyas'i esir almisti. Rumeli islerinin kritik bir vaziyet arz etmesinden dolayi yerinden ayrilamayan Murad Bey, her iki tarafi da tarassut ediyordu. Bununla beraber Rumeli'ndeki isler yüzünden Edirne'yi birakip Karamanoglu'nun üzerine gidemiyordu. Karamanoglu da bunu bildigi için isgal sahasini gittikçe genisletmeye çalisiyordu.

Sultan Murad, Sinan Pasa komutasinda bir ordu sevk ederek Macarlari maglub eder. Maglub olan Macarlar'dan bir kismi Tuna nehrinde bogulurken krallari da zor kurtulmustu (1433).

Sultan Murad, Güvercinlik önünde kazanilan bu zaferden sonra Rumeli'ndeki vaziyetin düzeldigini görünce vezir Saruca Pasa'yi Edirne muhafazasinda birakarak Karamanoglu'nun üzerine yürür. Aksehir, Konya ve Beysehri'ni alan Sultan Murad, Bozkir'a kadar gidip Karamanoglu'nu takib eder. Yaninda bulunan Karamanoglu Isa Bey'i de Karaman hükümdari ilan edip, Ibrahim'i sonuna kadar takib edecegini açikça ortaya koyar. Buna karsilik Ibrahim Bey, âlimlerden Mevlânâ Hamza vâsitasiyle özür dileyerek barisa talib olur. Padisahi bu konuda ikna etmek için Mevlânâ Hamza, epey dil döker. Bunun üzerine Sultan Murad:

"Senin hatirin için günahindan vaz geçelim, fakat onun bu makama gelmesi bizim yardimimizla olmustur. Simdi onu azl ederek biraderi Isa Bey'i Karaman Bey'i yapmayi uygun gördüm" deyince Mevlânâ Hamza, Padisahin ayaklarina kapanarak onu düsüncesinden vaz geçirir. Sonunda is, Osmanlilar'dan aldigi yerleri iad etmekle tatliya baglanir. Sultan Murad, Sükrüllah'i (Behcetü't-Tevânh adli eserin müellifi) Karamanoglu'na elçi olarak gönderir.

Osmanlilar'a karsi giristigi tecavüzden dersini aldiktan kisa bir müddet sonra Dulkadirogullan'na ait Kayseri'yi zapt etmesi, Ibrahim üzerine yeniden kuvvet gönderilmesine sebep oldu.

Bu son gelismeler karsisinda Macarlar'la ayni zamanda hareket eden Sultan Murad, Macarlar'in maglubiyeti üzerine 1437 baharinda tabiî müttefiki Dulkadirlilarla beraber dogudan ve batidan Karaman ülkesine taarruz eder. Tokat'tan yola çikan kuvvetli bir Osmanli ordusu, Maras Bey'i Dulkadirli Süleyman Bey'le birlikte Kayseri'yi kusatirken, Murad Bey de Rumeli ve Anadolu kuvvetleri ile Aksehir'e girer. Böylece Karamanlilari, isgal ettikleri yerlerden çikarir. Ibrahim Bey, Ikinci Murad'in kiz kardesi olan haniminin ricalari üzerine bu sefer de af edilir.

Daha önce de belirtildigi gibi Sultan Murad, kizkardeslerinden birini de Karamanoglu Ibrahim Bey'in kardesi olan Isa Bey ile evlendirmisti. Isa Bey, Ikinci Murad tarafindan Hamideli sancakbeyligine getirilmisti. Karaman Devleti'nin yanibasindaki bir Osmanli sancaginin basina, Ibrahim Bey'in en büyük rakibinin getirilmis olmasi onu ürkütmüstü. Bu korku yüzünden olsa gerek ki, 1437 yili sonlarina dogru Ibrahim Bey, kardesi Isa Bey ile giristigi bir vurusmada onu öldürür.

Bu arada, Osmanlilar'in Dulkadirogullari'ni himaye etmesini bir türlü hazmedemeyen Memlûklular, Karamanoglu'nun Osmanlilar karsisinda ezilmesinden dolayi endiseye kapilirlar. Zira bu, Osmanlilarin tek baslarina Anadolu'nun hâkimi durumuna gelmeleri, ve Anadolu'da kendilerine ait olan topraklarin kaybi demekti. Osmanlilar ile Memlûklular arasinda Karaman ve Dulkadir gibi tampon devletlerin bulunmasi, Memlûk Devleti için bir garanti olarak görülüyordu. Bunlarin, Anadolu'da Osmanlilari ezip ortadan kaldirmalari imkânsizdi. Fakat fütuhatçi olan ve dünyanin en müsait jeopolitik mevkiinde yerlesmis bulunan Osmanlilarin Memlûklulari ezmesi imkân dahilinde idi. Bu durumu bilen Memlûk idarecileri, Osmanlilarla savasmak üzere bizzat sultanlarinin sefere çikmasini bile düsünmüslerdi. Fakat Sultan Murad'in Anadolu'da kalmayip Rumeli'ye geçmek üzere oldugu haberinin gelmesi üzerine sultan bu tasavvurundan vazgeçer. Bununla beraber Suriye valisine Anadolu islerine çok dikkat etmesi emrini verir.

SAHRUH'A KARSI TAKIP EDILEN OSMANLI SIYASETI

Sultan Murad, dedesi Yildirim Bâyezid zamaninda oldugu gibi bir anda kendisinin de yeni bir tehlike ile karsi karsiya geldigini görür. Bütün bati Hiristiyan dünyasini sevince bogan bu tehlike, dogudan geliyordu. Venedik gibi bazi Hiristiyan devletler ise bu tehlikeyi bir silah gibi kullanarak bazi Osmanli sehirlerini istila ümidine bile kapilmislardi.

Timur'un çok dindar oldugu söylenen oglu Sahruh (1404-1447), Anadolu ve Iran'da babasi tarafindan tesis edilen füli durumu yeniden iade etmek arzusunda oldugundan Anadolu'daki olaylari yakindan takib ediyor ve mektuplari ile bazi durumlari tasvib etmedigini bildiriyordu. Öbür taraftan, önce Timur'un sonra da Sahruh'un destegini saglayan Akkoyunlu Bey'i Karayülük Osman Bey, ona bir mektup göndermisti. Mektubunda Anadolu beylerinden Karamanoglu Mehmed Bey, Isfendiyar Bey, Hamidoglu Hüseyin, Cüneydoglu Hamza ve Dulkadir Bey Süleyman ile Birlikte Bizans ve Trabzon imparatorlari da dahil olmak üzere Gürcü meliklerinin de emrine girmek için kendisini beklediklerini yazmisti.

Timur'un yaptigi tahribati unutmayan Osmanlilar, içislerinin karisik olmasina ragmen, kudretini devam ettiren Sahruh'un ölümüne kadar (1447) ona açiktan açiga cephe almaktan

uzak durmuslardi. Sultan Ikinci Murad, Memlûk ve Karakoyunlular gibi Timurlulara kafa tutmayi düsünmüyordu. O, dedesi zamanindaki Timur hadisesinden iyi bir ders almisa benziyordu.

Sultan Murad, Memlûk Devleti ile de iyi geçinmeye dikkat ediyordu. Bu devletin, Anadolu siyasetine karsi kötü bir tavir takinmamaya itina ediyor, onlarin çogu zaman Osmanlilar'in tabii olan Karaman ve Dulkadirogullari'nin islerine müdahale etmelerine ses çikarmiyordu. Zira o, Balkanlar'in ve Anadolu'nun mutlak hâkimi olmadan, bu ülkelerdeki tabi devletleri ortadan kaldirmadan, Timurlular ve Memlûklular gibi kudretli Müslüman dogu devletleri ile, sonunun nereye varacagi ve nasil bitecegi belli olmayan bir mücadeleye girmenin hiç bir faydasi olmayacagini biliyordu.

Bütün Anadolu topraklari üzerinde metbûluk iddiasinda bulunan Sahruh, Memlûklularin, Anadolu siyasetine karsi açik bir sekilde cephe aliyordu. 1437 yilina kadar Memlûk yöneticilerinin Osmanlilarla hemen hemen hiçbir ihtilafi olmadi. Hatta Sahruh, Anadolu'ya girince bunlar, dört elle Osmanli dostluguna sarildilar. Karamanoglu Ibrahim Bey de bu yüzden onlara karsi cephe aldi. Zira bir Osmanli Memlûk ittifaki demek Karaman Beyligi'nin haritadan silinmesi demekti.

Sahruh'un, 17 Eylül 1429'da Selmas Meydan savasinda Karakoyunlularla müttefiklerini perisan etmesi ile Anadolu ve Suriye yollari bütün genislikleri ile onun önünde açilmis bulunuyorlardi. O zamana kadar Sahruh'un aleyhinde olabilecek herhangi bir faaliyette bulunmamakla beraber Sultan II. Murad, bu durumdan endise duyuyordu. Sultan Murad'in bu endisesinin farkina varan Venedik, bu tehdidi siyasî bir manevra ile kendi lehine çevirmeye yeltendi ise de Sultan Murad'dan istedigini elde edemedi. Sahruh'un, adi geçen savasi kazanmasi, Misir'da da büyük endiselere sebep olmustu. Buna karsilik Osmanli Memlûk yakinlasmasi daha bir perçinlenmis görünüyordu. Sahruh'un Herat'a dönmesi ile bu iki büyük devlet rahat nefes aldilar.

Sahruh'un üçüncü Azerbaycan seferine çikmasi (1435), Osmanlilarca yeni bir tehlikenin isareti olarak görüldü. Buna karsilik Avrupa'da ise büyük ümit ve hayaller uyandi. Zira Yildirim Bâyezid döneminde oldugu gibi, II. Murad'in da basina bir felâketin gelmesi artik an meselesiydi. Bu da onlar için Osmanlilar'in ortadan kalkmasi ve Avrupa'nin, Müslümanlardan temizlenmesi demekti.

Karakoyunlu hükümdari Iskender Bey, Sahruh'un oglu Muhammed Cuki Mirza'nin önünden kaçarak Tokat'a gelip siyasî mülteci olarak Osmanlilar'a siginir. Ibn Hacer'in ifadesine göre Iskender Bey, ulak gönderip kisi Tokat'ta geçirmek üzere II. Murad'dan müsaade ister. Bunun üzerine Sultan Murad, Amasya valisi olan Yörgüç Pasa'ya Iskender'in lâyik oldugu sekilde agirlanmasini emr eder. O, bununla da yetinmeyerek Karakoyunlu beyine on bin altin ile sirmali elbiseler, islemeli silahlar, altin egerli atlar, köle ve câriyeler göndermisti. Yine padisahin buyrugu üzerine Yörgüç Pasa da Iskender'in askerleri için lazim olan bin kepenek, iki bin çul ve torba ile davar vesair hayvan tedarik etmisti.

Bu esnada Sahruh, kalabalik ve muazzam ordusu ile Azerbaycan'da bulunuyordu. Bu ordunun tehdid sahalarinin nerelere kadar uzanacagi pek kestirilemiyordu. Iskender Bey'in Osmanlilar'a siginmasi, babasi Kara Yusuf Bey'in Yildirim Bâyezid'e ilticasina benziyordu. II. Murad, Iskender

Bey'i reddetmeyi hükümdarlik serefi ile mütenasib görmemekle beraber, Timurlulara bagli olan ve ikide bir ayaklanan bu Karakoyunlu hükümdarlarindan da kurtulmak istiyordu. Zira o dönemin en güçlü ordusuna sahip olan bu Türk Hakanligi ile sonu nereye varacagi belli olmayan bir savasa girmek istemiyordu.

Baharin gelmesi, Sultan II. Murad'a bu beyi topraklarindan uzaklastirma firsatini vermisti. Çünkü Iskender Bey'in askerleri, baharla birlikte yöredeki halka saldirmaya, onlarin çoluk çocuklarini esir etmeye ve mallarini ellerinden almaya baslamislardi. Bunlara engel olamayan Yörgüç Pasa, durumu Sultan Murad'a bildirir. Böyle bir karsiliga cani sikilan Osmanli Padisahi, Anadolu Beylerbeyi olan Timurtas Pasa oglu Umur Bey'i, Iskender'in üzerine gönderir. Ona, ilk önce Iskender'e memleketi güzellikle terk etmesinin bildirilmesini, bundan bir netice alinmadigi takdirde üzerine varilarak zorla hudud disi edilmesini emr eder. Umur Bey, aldigi emir üzerine Iskender Bey'e bir mektup yazarak memleketi terk etmesini ister. Bu mektup üzerine Iskender, askerlerini alip Osmanli ülkesini terk eder. Zira artik Osmanli ülkesinde kalmak tehlikeli bir hal almistir. Buna, 1436 baharinda Sahruh'un bütün Anadolu devletlerine onu kabul etmemeleri gerektigine dair gönderdigi mektup da ilave edilirse artik Iskender Bey için yapilabilecek bir seyin kalmadigi anlasilir. O da Tebriz'e gidip Sahruh'a boyun egmeyi uygun görecektir. Sahruh da isi daha fazla ileri götürmek istemez. Irkdas ve dindas devletlerle mecbur kalmadikça harbe girmenin bir mânâsi yoktu. O da Herat'a döner.

OSMANLI ARNAVUTLUK MÜNASEBETLERI

Osmanlilar, Çelebi Sultan Mehmed döneminde 1415 yilinda Arnavutluk'taki Kruya (Akçahisar)'i yeniden ellerine geçirmislerdi. Bir yil sonra da Venedikliler'le çikan anlasmazlik yüzünden Yuvan Kastriota'ya hücum etmislerdi. 1417'de Avlonya'yi da zapt eden Osmanlilar, ilk defa Akdeniz sahillerine çikiyorlardi. Osmanlilar'in, Arnavutluk faaliyetleri daha sonra da devam etmisti. Bu seferler sonunda Gergi Araniti ile Yuvan Kastriota, Osmanli tabiiyetini kabule mecbur olmuslardi. Bunlardan Yuvan Kastriota, aralarinda en küçügü Gergi Kastriota olan dört oglunu rehine olarak Sultan Murad'in yanina göndermek zorunda kalmisti. Gergi, bir iç oglani olarak padisahin hizmetinde Osmanli terbiyesi görerek büyümüs ve Iskender adini almisti.

Arnavutlugun, genellikle güney ve merkez kisimlarinda yeni bir teskilat kuran Osmanlilar, kuzeyde özellikle daglik bölgelerdeki kabilelere dayanan Arnavut beylerini kendilerine tabi birer senyör olarak yerlerinde birakmislardi. Bu Arnavut beyleri içinde en kuvvetli olani Ergiri sancaginin kuzeyindeki bölgeye hâkim olan Yuvan Kastriota idi. O da diger Arnavut beyleri gibi muayyen yillik tahsisat sözünü alinca Venedik tarafina dönmekten ve onlara hizmet etmekten çekinmeyerek 1428'de Venedik himayesine girer. Zaman zaman Venediklilere müracaatla oglu Iskender Bey'in bir Osmanli Beyi sifati ile Venedik arazisine saldirilan olursa kendisini bundan sorumlu tutmamalarini da rica ediyordu. Fakat Selânik'ten sonra Yuvan Ili'ne gelen Osmanli kuvvetleri, ona tekrar boyun egdirdiler. Bu arada Arnavutluk'ta köylerin timar olarak taksimi esnasinda mukavemetler görüldü. Özellikle Ergiri bölgesinde, buranin eski Arnavut senyörleri olan Thopia Zenebissi ile Gergi Araniti tatmin olunmadiklarindan siddetli bir isyan ve ayaklanmaya bas vurdular. Asilere karsi hareket eden Evrenos oglu Ali Bey, bir bogazda pusuya düsürülerek agir kayiplara ugratildi. Osmanlilar, Venedikliler'in bu isyani tahrik ettiklerini düsünüyorlardi. Onun için bu konuda Venedikliler'e ihtarda bulundular. Durumun nezaket kazanmasi üzerine bizzat sefere çikan Sultan Murad, Serez'e giderek harekât sahasina yakin bulunmak istedi. Buradan da Manastir'a gelerek Rumeli Beylerbeyi Sinan Pasa ile Uc Beyleri Turhan ve Ishak Beyleri, yanlarina yeniçeri bölükleri de katarak harekât sahasina gönderdi. Isyan bastirilarak buradaki mahsur Türkler,

muhakkak bir katliamdan kurtuldular. Venedik senatosu Osmanlilar'in ihtari üzerine asilere yardim edilmemesi için Arnavutluk'taki makamlara emirler göndermisti. O zaman daglara siginan asi Arnavut senyörleri, Macar Krali ile iliski kurdular. Kral, Balkanlar'da Osmanlilara karsi yeni bir müttefik bulduguna inanarak anlari tesvik etti. Böylece Osmanlilar'i uzun süre mesgul edecek olan Arnavutluk gailesi ortaya çikti. Gerçekten de uzun bir süre geçmeden Izladi savasi sirasinda (Kasim 1443) Osmanli ordusundan kaçacak olan Iskender Bey, Arnavut beylerinin basina geçmek suretiyle mukavemet hareketini organize edip; Kuzey Arnavutluga giden Anayol üzerindeki Kocacik kalesini zapt ederek babasinin topraklarini elde etmeye yönelik faaliyetlere giristi.

IKINCI MURAD VE HAÇLI ITTIFAKI

Belgrad kusatmasinin basarisiz bir sekilde sonuçlanmasi üzerine baslayan ve maglubiyetlerle geçen buhranli bir kaç yilin verdigi cesaretle Hiristiyanlar, Osmanlilar'i Avrupa'dan atacaklarina iyice kanaat getirmislerdi. Gerçi Osmanlilar, düsmanin gücünden dolayi Belgrad muhasarasini kaldirmis degillerdi. Bunun sebebi, kalenin çok müstahkem olmasi, uzun süren muhasaranin sebep oldugu salgin hastaliklarin verdigi zayiatti.

Hiristiyan dünyasindaki bu anlayis ve sebep oldugu birlesme, Osmanlilar tarafindan ögrenilmisti. Gerçekten 1439 yilinda Floransa konsilinde Bizans Imparatoru VIII. Ioannis Paleologos'un istirakiyle Sark ve Garp kiliseleri arasinda "Union"un imzalanmasi, Osmanli Devleti'nde büyük bir kaygi ile karsilanmisti. Osmanlilar'daki bu kaygiyi ögrenen Ioannis, Sultan Murad'dan çekindigi için ona elçiler gönderip bu konsilin sadece dinî bir sebebe dayandigini, siyasî bir gayesinin bulunmadigini bildirecektir. Bizans tarihçisi Dukas bu olayi söyle nakl eder:

"Imparator, seyahatten avdeti münasebetiyle Murad'a elçiler gönderdi. Padisaha karsi minnettarligi ile hilesiz dostlugunu arzetti. Zira bazi kimseler, Murad'i imparator aleyhine harekete sevk etmek istemisler ve padisaha "imparator, Frengistan'a gittigi vakit Frenklerle ittifak edip Frenk oldu. Bunlar, denizden ve karadan padisah aleyhine yürüyecekler ve Türkleri Garp vilayetlerinden çikaracaklar" demislerdi. Elçiler ise bu hususta Murad'a izahat vererek imparatorun Italya'ya seyahatinin kendisine arz edildigi gibi olmadigini, kendi dinlerinin akidelerinde (inançlarinda) meydana gelen ihtilaflarin halli için gittigini söylediler. Böylece Padisah'in fikrini tashih ettiler." Bununla beraber daha o zaman Floransa'da Osmanlilar aleyhine denizden ve karadan bir Haçli seferi plâni kararlastirilmisti. Imparatorun mabeyincisi J. Torzello, o zaman söyle yazmakta idi: "Rumeli'nin bahis mevzuu durumu göz önüne alinir ve söyledigim gibi haçli askeri gelirse, Allah'in inayetiyle bir ay içinde her sey halledilmis olacaktir. Rumeli zapt olunduktan sonra bir ay içinde de Arz-i Mukaddes ele geçirilecektir." Gerçekten muasir Türk kaynaklari, Gazavat ve Misir sultanina gönderilen Varna fetihnâmesi, Floransa toplantisini buhranin baslangici olarak kabul ederler.

Bilindigi gibi Sultan Ikinci Murad zamani, Osmanli Macar mücadelesinin baslama dönemidir. Gerçi Sirbistan, Osmanlilar tarafindan feth edilinceye kadar Macarlarla bazi çatismalar olmustu. Fakat genelde Macarlar, Osmanli hareketinin kendi hududlarinin çok uzaginda bulunmasindan dolayi bunu pek önemsemiyorlardi. Fakat Sirbistan'in Osmanlilar'a ilhaki ile Osmanlilar ile Macarlar komsu iki devlet haline gelmislerdi. Bu ana kadar Macar hâkimiyetinde bulunan Erdel (Transilvanya) topraklarina yapilan akinlar hariç tutulacak olursa, buraya girilmemisti. Akin hareketlerinde birçok çarpisma olmussa da bunlar, tam anlamiyla bir fetih ve ilhak degil, fethe zemin hazirlayan harplerdi. Halbuki Belgrad zaptina tesebbüs edilmekle Osmanlilar, artik Macar topraklan için de tehlike olmaya baslamislardi.

Bu sebeple iki millet arasinda bir mücadele kaçinilmaz oluyordu. Çünkü Osmanlilar "îlay-i kelimetullah" gayesi ile giristikleri hareketlerini daha ileriye götürmek, Macarlar da buna mani olmak gayesini güdüyorlardi.

Macarlar karsisinda, kayda deger ve maglubiyetle biten çarpismalarin ilki, Mezid Bey komutasinda Transilvanya'ya yapilan akin hareketidir.

30 Zilkade 845 (18 Mart 1442)'de Mezid Bey komutasindaki bir akinci kuvveti, Transilvanya'ya girmisti. Bu birlik, mutad akinlarda bulundugu gibi Sent Imre mevkiinde de büyük bir basari elde ederek Hermanstad kalesini kusatma altina almisti. Bu siralarda tarihlerimizde Yanko denilen Jan Hunyad (Hunyadi Yanos), Macarlarin Osmanlilara karsi olan savaslarinda ilk defa ortaya çikar. Jan Hunyad, Simon de Kemeny ile birlikte muhasara altinda bulunan kalenin imdadina yetisir.

Mezid Bey'in, yersiz gururu yüzünden kaybedildigi anlasilan bu savas hakkinda Hammer su ifadeleri kullanmaktadir: "Mezid Bey, daha önceleri kazandigi basari ile gururlandigindan, anlari karsilamaya yürüdü. Mezid Bey, yigitlikleri ile taninmis seçkin sipahilerine Hunyad'in ati ile tasidigi silahlari tarif ederek onlar hakkinda bilgi vermisti. Sipahiler de Hunyad'i ölü veya diri yakalayip getireceklerine söz vermisti. Casuslari vasitasiyle bunu ögrenmis bulunan Hunyad, atini ve silahlarim Simon de Kemeny ile degistirmisti. Simon, degistirilmis bulunan bu kiyafete aldanmis olan Türklerin hücumuna ugradi. Bu karisiklikta Simon de Kemeny en iyi askerlerinden üç bin kisi ile birlikte yok oldu. Fakat Hunyad'in gücü ve Hermanstad muhafizlarinin bir çikisi, savasin öteki tarafça (Macarlar) kazanilmasina sebep oldu."

Gerçekten, kaynaklarin verdigi bilgiye göre muhasarayi kaldiran Mezid Bey, Hunyad'i karsilar. Siddetli çarpismada Hunyad'in arkadasi Simon üç bin kisi ile maktul düser. Böylece Mezid Bey, galip gelmek üzere iken Hermanstad'daki kusatilmis kuvvetin bir çikis yapip harbe istirak etmesiyle iki ates arasinda kalan akincilar, yanlarinda bulunan esirleri birakmak zorunda kaldiklari gibi yirmi bin sehid vererek maglub olurlar. Bu arada Mezid Bey ile oglu da sehid olur. Elde edilen Türk esirleri vahsiyâne bir iskenceye tabi tutularak Öldürülürler. Hiristiyan dünyasinin kendi dininden olmayanlara karsi sergiledikleri bu vahsiyane hareket, kendi eserlerinde söyle nakl edilir:

"Önden ve arkadan hücuma ugrayan Türkler, arkalarinda tasidiklari esirleri düsmana terk ve yirmi bin ölüyü birakarak kaçmaya basladilar. Mezid Bey ile oglu öldüler. Hunyad, düsmanini takipten dönünce, galipler tarafindan getirilmekte olan esirleri kendisi sofrada bulundugu halde vahsiyâne bir eglence olmak üzere gözleri önünde öldürttü. Macarlarin kayiplari sadece üç bin kadardi. Hunyad, daglar üzerinde Türk baslarindan tepeler yaptirarak Kizil kule geçidinden Alpleri geçip Eflâk'a girdi. Tuna'nin iki yakasindaki memleketleri bütünüyle yakip yikti. Dönüsünde, hemsehrileri kendisini vatan kurtarici olarak karsiladilar. Hunyad, askerleri gibi kendisi de kan içici oldugundan Sirp despotu ve Macaristan'in müttefiki Jorj Brankoviç'e ganimet mallari ile savasta almis oldugu silahlar ve baska seylerle dolu bir araba gönderdi ki, bu araba on atla çekilmekte idi. Mezid Bey ile oglunun baslari da, arabanin tepesinde görülmekte idi. Bu dehset verici ganimetlerin ortasina oturtulmus yasli bir Türk, bunlari Brankoviç'e bizzat sunmak zorunda birakilmisti."

Jan Hunyad'in bu galibiyeti, Avrupa'da büyük bir söhret kazanmasina sebep oldu. Bu maglubiyetin acisini çikarmak ve öcünü almak üzere Osmanli Devleti, ayni senenin Eylül ayinda ikinci bir kuvvet sevkine karar verir. Rumeli Beylerbeyi Hadim Sehabeddin Pasa (Kula Sahin) Anadolu ve Rumeli askerleri ile yeniçerilerin de katildigi bir kuvvetle Silistre

üzerinden Eflâk'a girer. Kuvvetine magrur olarak ihtiyatsiz hareket eden Pasa, tecrübeli akinci beylerinin tavsiyelerine kulak asmadigindan, Vlad Drakul ile birlikte hareket eden Jan Hunyad tarafindan Vazag mevkiinde büyük bir bozguna ugrar. Kendi hayatini güçlükle kurtarabilen Kula Sahin Pasa, kaçarak Tuna'yi geçer. Ancak onun bu korkakligi kendisinin derhal beylerbeylikten alinmasina ve yerine Kasim Pasa'nin Rumeli beylerbeyi olmasina sebep olur.

Hiristiyan âlemde, büyük bir sevince vesile olan bu iki galibiyet, Türkler aleyhinde bir Haçli ittifakinin meydana gelmesine sebep olmustu. Papa IV. Eugenius tesviki ile Türkler aleyhinde derhal bir ittifak meydana getirilmisti. Bu ittifaka Macarlar'dan baska Leh, Ulah (Eflâk) ve Sirplarla Alman Imparatorlugu dahilindeki milletler, Fransa ve Belçika gönüllüleri yaninda, Anadolu'da Karamanoglu Ibrahim Bey, dahil olmustu. 22 Temmuz 1443'de Macaristan'in merkezi olan Offen (Budin)'den hareketle Semendire yakininda Tuna'yi geçip Sirbistan'a gelen bu orduya bazi Bulgarlar, Bosnalilar ve Arnavudlar da katiliyorlardi. Sultan Murad'a dost görünmesine ragmen Imparator Ioannis de hem Papa'ya hem de Macar kralina elçiler göndermek suretiyle onlari Türkler aleyhine kiskirtiyordu.

Müttefiklerin basinda Polonya ve Macaristan krali Ladislas ile Jan Hunyad bulunuyorlardi. Macarlara iltica etmis olan Sirp despotu Jorj Brankoviç ile Eflâk Beyi Drakul ve Papa'nin vekili Kardinal Jülyen Cezzarini de bu müttefik Haçli ordusunda yer aliyorlardi. Bu ordu, Sirbistan'i istila ile Krusevac (Alacahisar), Sehirköy ve Nis'i tahrib edip atese verir. 1443 Ekim ayinda Osmanli topraklarina giren Haçlilarla ilk muharebe 3 Kasim 1443'te Morava nehri kenarinda ve Nis civarinda olur. Üç kol halinde muharebeye istirak eden Osmanli ordusu, maglub olarak dört bin esir ve iki bin sehid birakir. Bu harpten önce Haçlilarla is birligi yapip onlarin müttefiki durumuna gelen Karamanoglu Ibrahim Bey, Haçlilarla ayni zamanda harekete geçince Sultan Murad Anadolu'ya geçerek Konya taraflarina gitmis, maglub olan Karamanoglu ile bir anlasma yaptiktan sonra derhal Edirne'ye, oradan da Sofya'ya hareket etmisti. Fakat bu sirada Morava savasi haçlilarca kazanildigi için Sultan Murad, Balkanlarin güneyine çekilmek zorunda kalir. Bulgaristan'a giren Haçlilar, Sofya'yi alirlar. Haçlilarla birlikte hareket eden Bulgarlar, onlara hem süvari kuvveti hem de yiyecek tedariki için yardimda bulunurlar. Osmanli tebeasi olan Bulgar halkinin, Haçlilara bu sekilde yardimlari onlarin daha da güçlenmesine sebep olur. Böylece onlar, Meriç vadisine yol veren Balkan geçitlerine dayanirlar. Karaman seferinden yeni dönmüs olan Sultan Murad, bu istilayi Izladi derbendinde güçlükle durdurabildi. Haçlilarin bu cür'etli yürüyüsü, Osmanli Devleti'ni o kadar agir bir buhran içine sürükledi ki, Türklerin pek yakinda Balkanlar'dan tamamiyla atilacagi her tarafta konusulan genel bir kanaat haline gelmisti. Yanko'nun basarilari, Papa IV. Eugènius tarafindan merasimle kutlaniyordu. Gerçekten de Eylül 1444 yilinda Haçli ordusunun bir kere daha Tuna'yi astigi zaman adi geçen Papa, Türklerin artik tamamen Avrupa'dan atilacagindan süphesinin kalmadigini, durumun böyle bir hal almasindan dolayi sevincini belirtecek kelime bulamadigini yazmakta idi. Çagdas Yunan tarihçisi Chalkokondyles de, simdi Balkanlar'da yerlerinden atilmis birçok yerli senyörün atalarinin topraklarini yeniden elde etmek için acele harekete geçtiklerini görüyor ve hatta "müttefiklerden her biri, Rumeli'nin isgalinden sonra ganimetin hangi parçasini alacagini tasarlamakla mesguldu" der.

Biraz önce de görüldügü gibi Haçlilarla Morava, Izladi ve Yalvaç muharebeleri yapilmis olup Osmanli ordusu zor durumda kalmisti. Tam bu siralarda Haçlilarin müttefiki olan Karamanoglu Ibrahim Bey, uygun zamanin geldigini düsünerek ve firsat bu firsattir diyerek Osmanlilar'la yaptigi antlasmayi bozarak 1444 Ilkbaharinda tekrar Osmanli hududunu geçerek

büyük ölçüde istila ve tahriplere baslamisti. Böylece Osmanlilar, Rumeli ve Anadolu'da iki ates arasinda kalmislardi.

Sultan Murad, gerek devam eden maglubiyetler, gerek bir önceki Karaman seferine katilan ve harbin kazanilmasinda faal bir rol oynayan Amasya Sancak Beyi büyük oglu Sehzade Alaeddin'in Amasya'ya döndükten kisa bir müddet sonra vefati, gerekse bu yeni Karaman taarruzu yüzünden bir hayli sikintili anlar yasadi. Iste bu yüzden Sultan Murad, baris yapmayi uygun görmüstü.

Bu karari veren Sultan Murad, Jorj Brankoviç vasitasiyle Macaristan kralina müracaat edip baris teklifinde bulunur. Vladislas bu müracaati kabul ederek Edirne'ye bir heyet gönderir. Burada "Edirne-Segedin" diyebilecegimiz bir baris antlasmasi yapilir. 12 Haziran 1444 (25 Safer 848) tarihinde Edirne'de imzalanan bu antlasmaya göre Sirplardan alinan yerler (Semendire, Kolombaç, Krusevaç, Topliçe taraflan, Leskofça ve Zelenigrad) yine Jorj Brankoviç'e birakilacak, Sirbistan'in tekrar kurulmasi ve despotun Osmanlilar'in yaninda bulunan iki oglunun iadeleri kabul ediliyordu. Buna karsilik Sirp despotu da Osmanlilar'a vergi vermeyi kabul ediyordu. Bundan baska Eflâk, Osmanlilar'a vergi vermekle beraber Macarlarin nüfuzu altinda birakilmakta idi. Sultan Murad, muahedeye sadik kalacagina dair Macar elçileri önünde yemin eder. Bu antlasmanin Macar krali Vladislas tarafindan da tasdiki için Macar elçilik heyeti ile birlikte bir Osmanli heyeti de Macaristan'a gidecekti. Muahede geregince despotun Osmanlilar yaninda bulunan iki oglu da serbest birakilacak ve Izladi muharebesinde esir düsen padisahin enistesi Çandarlizâde Mahmud Çelebi de yetmis bin duka altin kurtulus akçesi (fidye-i necat) karsiliginda serbest birakilacakti. Bundan sonra Türkler ve Macarlar birbirlerinin topraklarina tecavüz etmeyip dostça yasayacaklardi.

BU DIPNOT NEREDE

Edirne'ye gelen Macar heyeti ile birlikte padisahin tasdik ettigi muahedeyi Vladislas'a vermek ve onun tasdik edecegi muahedeyi de alip getirmek üzere Kapicibasi Baltaoglu Süleyman Bey baskanliginda bir Osmanli heyeti Macaristan'a gönderildi. Osmanli mürahhas heyeti önce Jan Hunyad'a müracaat ettiyse de o, bu yanlisligi düzelterek, heyeti Segedin'de bulunan milli meclise gönderdi. Yüz atli maiyetiyle hareket eden heyet, Segedin'e varir. Segedin'deki havaya göre antlasmanin imzalanip imzalanmamasi hususunda iki farkli görüs bulunuyordu. Papa ile Bizans Imparatoru muahedenin imzalanmamasi taraftari idiler. Buna karsilik Edirne muahedesiyle memleketini kurtarmis olan Sirp despotu, muharebenin devaminda bir fayda görmeyecegini ve belki de zarar görecegini düsünerek sulhun akdini istedigi gibi Jan Hunyad da muahedenin muvakkat bir zaman için kabul edilmesinde israr ediyordu. Nihayet kral, bunlarin görüsünü kabul ederek 12 Temmuz 1444'de Segedin'de muahedeyi imzalayarak Türk heyetine verir. Kral, barisi bozmayacagina dair kutsal kitaplarina el basarak Osmanli heyeti önünde yemin eder. On yili kapsayan muahede iki dilde yazilip teati edildi.

KARAMAN SEFERI

Haçlilarin, Balkanlari astigi ve Osmanlilar'in Rumeli'ni kayb etme tehlikesi ile karsi karsiya kaldigi bir dönemde, Karamanoglu Ibrahim Bey, daha önce imzaladigi muahedeyi bozarak 1444 Ilkbaharinda Osmanli hududunu geçerek daha genis ölçüde istila ve tâhriplerde bulunmustu. Bu yüzden Anadolu ve Rumeli'nde Osmanlilar iki ates arasinda kalmislardi.

Karamanoglu'nun, Haçlilarla birlesip Osmanli'yi arkadan vurmasi, Islâm dünyasinda büyük bir tepkiye sebep oldu. Devrin din bilginleri onu müskil durumda birakan vaazlara basladilar.

Karamanoglu'nun aleyhinde baslayan bu cereyan üzerine Sultan Murad, Amasya'nin Hanefî ulemasindan Abdurrahman el-Muslihî tarafindan yazdmis bir mektupla, Islâm dünyasinin ulemasina müracaat ederek, bir din düsmaninin taarruzunu def etmek için ugrasan bir Islâm hükümdarinin mülküne, baska bir Islâm hükümdarinin taarruzuyla tahribat ve katl yapmasinin müslümanlikla ne derece telif edilecegi hakkinda dört mezheb ulemasindan fetva istemisti. Böylece Sultan Murad'in kendisi, Haçlilarla ugrasirken, Karamanoglu'nun, kendi ülkesini tahrib edip Haçlilara yardim etmesine karsilik onun üzerine yürümek için dinî bir destek aradigi anlasilmaktadir. Murad Bey'in bu hakli müracaati üzerine, devrin âlimlerinden Safiî Kadi'l-Kudat'i Seyhülislâm Sihabu'd-Din Ahmed Ibn Hacer el-Askalanî (öl. 1449), Hanefî Kadi'l-Kudat'i Seyhülislâm Saadeddin Deyrî (öl. 1462) ile Abdusselam el-Bagdadî, Malikî âlimlerinden Kadi'l-Kudat Seyhülislâm Bedreddin et-Tenesî (öl. 1449), ve Hanbelî âlimlerinden Seyhülislâm Bedreddin el-Bagdadî (öl. 1453), Karamanoglu üzerine yapilacak bir seferin mesru olacagina dair fetva verdiler. Hatta Ibn Hacer el-Askalanî, verdigi fetvada, Karamanoglu'na karsi mukateleye gücü yetenlerin onunla savasmalarinin vâcib oldugunu belirterek kaninin helâl oldugunu beyan ediyordu. Saadeddin Deyrî ise kaleme aldigi fetvasinda Karamanoglu'nun yapmis oldugu fenaliklardan dolayi tevbe edip Hakk'a rücu' etmesini, bunun gerçeklesmesi için de Frenklerle savasan Osmanoglu'na askerleri ile yardim etmesini tavsiye ediyor, aksi takdirde dünyada ve ahirette rezil olup hüsran içinde kalacagini belirtiyordu. Keza Bedreddin el-Bagdadî el-Hanbelî ve Bedreddin et-Tenesî de Ibrahim Bey'in katlinin lâzim geldigine fetva vermislerdi. Amasya kadisi Abdurrahman el-Muslihî de bu fetvalara yaptigi bir serhle fetva sahiplerinin görüsüne istirak ediyordu.

Ibrahim Bey'in, Frenklerle birlikte hareket etmesini Müslümanlikla bagdastiramayan Sultan Murad, Islâm dünyasinin taninmis âlimlerinden alinan bu fetvalar üzerine harekete geçer. Sultan Murad, oglu ve Manisa sancakbeyi Mehmed'i yerine vekil birakarak Edirne'den ayrilir. Henüz tam anlamiyla istikrara kavusmamis Rumeli'nin tehlikeli durumunu da göz önünde bulundurarak yaninda bes alti bini açmayan Kapikulu askeri oldugu halde 12 Temmuz'da Çanakkale Bogazi'ni geçip Anadolu askeri ile birlestikten sonra Karamanlilar'a karsi büyük ve müthis bir intikam seferine girisir.

Osmanlilarin giristikleri bu intikam seferi karsisinda panik içinde Taseli'ne kaçabilen Ibrahim Bey, esi olan padisahin kiz kardesi ile veziri Server (Sürur) Aga'yi Yenisehir'de bulunan Murad Bey'e gönderip pek çok taviz karsiligi barisa razi olacagini bildirir. Elçiler, padisaha çok yalvarirlar. Bunlar, Ibrahim Bey'in ilk tecavüzünde herhangi bir müdahalesinin bulunmadigini, son defaki tecavüzü de Turgutogullari'nin tahriki ile oldugunu beyan ederek ycniden barisin saglanmasina muvaffak olurlar. Murad Bey, kizkardesinin ve bütün suçu Turgutogullari'na yükleyen Server Aga'nin israrlari üzerine ileri sürecegi sartlari yerine getirmesi sartiyle Karamanoglu ile anlasmayi kabul eder. Çok zor durumda kalan Ibrahim Bey, Murad Bey'le yeminle teyid ettigi bir "sevgendnâme" (yeminlesme) akdederek ileri sürülen agir sartlari kabul etmek zorunda kalir. Türkçe olarak kaleme alinan bu sevgendnâmeye göre Ibrahim Bey, Osmanlilar'a karsi düsmanca hareketlerde bulunmayacagini Kur'an-i Kerim üzerine yemin etmek suretiyle belirtiyor, Murad Bey ile oglu Mehmed Çelebi'nin düsmanlarina düsman, dostlarina da dost olmayi kabul ederek savas sirasinda da oglu emrinde yardimci kuvvetler göndermeyi taahhud ediyordu.

Bu anlasmadan anlasilacagi üzere, Islâm dünyasinin efkâr-i umumiyesi karsisinda suçlu duruma düsen ve bundan endise duyan Ibrahim Bey, Osmanlilar'in Rumeli'deki mukadderatini tayin edecek olan Varna savasi sirasinda Osinanlilar'a zorluk çikarmadigi gibi Ikinci Kosova savasina da oglunun komutasinda yardimci kuvvetler göndermek suretiyle Osmanlilar'in, dolayisiyle Islâm âleminin dikkatlerini üzerine çekti. Buna paralel olarak

Hiristiyanlar üzerine yapacagi bir seferin daha önceki fena intibai silecegini hesaplayarak henüz Kibrislilar elinde olup büyük babasi Alaeddin Ali Bey'in 1367 yilinda fethine tesebbüs ettigi Gorigos kalesini (Kiz kalesi) zapt eder.

Daha önce de görüldügü gibi II. Murad, Karamanoglu üzerine gitmeden önce oglu Manisa sancakbeyi Mehmed'i Edirne'ye getirtmis ve Karaman seferi esnasinda da onu yerine vekil olarak birakmisti. Sultan Murad, Karamanoglu ile yaptigi anlasmadan sonra Agustos baçlarinda Yeniçehir'den Mihaliç ovasina gelmiçti. Buradan kapikulu askerleri ve beyleri önünde henüz 12 yasinda genç bir sehzade olan oglu Mehmed lehine tahttan feragat eder. Böylece kendisi Bursa'da rahat ve huzurlu bir sekilde ahiret içleri ile mesgul olup ibadet edebilecekti. Sultan Murad'in tahtini bir çocuga terk edis hadisesini mücerred ve sahsî bir heves veya hevessizlik olarak degil, hükümdarin böyle bir karara gidecek kadar asil ve feragatli bir ruh haletine sahip oldugunu görmck lazimdir. Bu tahttan uzaklasma keyfiyeti belki de Sultan II. Murad'in, devrine kazandirmis oldugu muvaffakiyetlerin anahtaridir. Zira tahti, sahsî bir ikbal ve devlet ihtirasi adina degil, kütle menfaati namina üstüne almis olmanin en kesin ve açik delilidir.

Solakzâde, Sultan Murad'in çok çalismak suretiyle Osmanli memleketinde güven ve emniyet temin ettigini, içleri yoluna koydugunu belirttikten sonra söyle der: "Saltanat içlerinden feragat buyurup, bundan sonra halvette ve uzlette oturmayi arzu eyledi. Saltanat tantanasini, miskinlik sermayesine tebdil etmekle sonsuz ugurlar bulmayi ummakta idiler.” Sultan Murad, bu karekter ve yaratilista olan bir kimse idi. Fakat ne yazik ki bu arzusu, gerçeklesmeyecekti. Çünkü henüz 12 yasinda olan bir çocugun baçinda bulundugu devlet, kolay yutulabilir bir lokma idi. Bu sebeple Hiristiyanlar, on yillik bir muahede yapmis olmalarina ragmen bu antlasma on gün bile sürmeyecektir.

VARNA SAVASI

Kutsal kitaplari olan Incil üzerine yemin etseler bile kendilerine göre "dinsiz olan Müslümanlar" söz konusu olunca bu yeminin geçerli sayilmayacagi anlayisini gelenek haline getiren Hiristiyanlar, Varna Savasi ile bu geleneklerini devam ettirmis görünmektedirler. Zira Osmanlilar ile Hiristiyan müttefikler arasinda imzalanan baris antlasmasi, daha mürekkebi kurumadan bu müttefikler tarafindan bozulmustu.

Sultan Ikinci Murad ile Macaristan ve Lehistan Krali Vladislas arasinda 10 yil için yapilan mütareke, alti hafta geçmeden bozuldu. Incil üzerine yapilan yeminden henüz 10 gün geçmemisti ki, Papa'nin vekili Kardinal Julien Sezarini, kral ile krallik meclisi üyelerine, Osmanlilarla imzalanmis olan antlasmanin bozulmasi ve Eylül'ün ilk günü Orsova'nin kusatilmasi için ekanim-i selâse (Teslis, üçlü ilâh sistemi) ve Hz. Meryem ile azizlerden Etyen ve Ladislas üzerine yemin ettirir.

Hiristiyan dünyasini böyle bir antlasmayi bozmaya yönelten firsat, Sultan Murad gibi tecrübeli bir hükümdarin hükümdarliktan çekilerek, devletin basina çocuk yasta bir kimsenin getirilmesi idi. Bu saltanat degisikligi, Türklerin, Balkanlar'dan atilmasi için uygun ve kaçirilmaz bir firsatti. Bu firsatin degerlendirilmesi gerekiyordu. Bunun için de, yapilan yeminin hiç bir mânâ ifade etmeyecegi, bizzat din adamlari tarafindan belirtilmeliydi. Nitekim bu da yapildi. Bu arada Karamanoglu Ibrahim Bey fiilen bir sey yapamiyorsa da vaziyetin müsaid oldugunu müttefiklere bildirmesi, Bizans Imparatorunun Papa'yi tesvik etmesi ve sarayinda bulunan Osmanli hanedanina mensup sehzade Orhan'i (Çelebi Sultan Mehmed'in oglu) Çatalca taraflarina saliverek saltanat iddiasiyla onu ortaya çikarmasi, durumu nazik

bir safhaya sokmustu. Çünkü Osmanli yönetimi böyle bir sey beklemiyordu. Zira yapilan antlasma, bagli kalinmasi gereken bir yemindi. Kime karsi ve hangi sartlarla olursa olsun bozulmamasi gerekirdi. Fakat Haçli ordusu yeminine bagli kalmadigi için böyle bir savas vuku bulmustu. Dukas'in ifadesine göre antlasmanin bozulmasini anlamakta güçlük çeken Sultan Murad, Hammer'in de belirttigi gibi, savas esnasinda "düsmanlarin hainliklerini kendi askerlerine göstermek istiyormus ve yemininden dönenleri cezalandiran Cenâb-i Hakk'in, himayesini bekliyormus gibi, Hiristiyanlarin bozmus olduklari antlasmayi, hendegin kenarina dikilen bir mizragin ucuna astirmisti."

Türkleri bütünüyle Balkanlar'dan uzaklastirmak için gereken tedbirlere bas vuran Papa, Anadolu'daki Türklerin Rumeli'ye geçmelerini önlemek için Çanakkale Bogazini kapatmak üzere Kardinal Françesco Gondolmieri komutasindaki donanmadan da uygun mektuplar aliyordu. Bu da savasin yeniden baslamasi için bir firsatti.

Papanin, donanma komutani olan Kardinal Françesco Gondolmieri, Anadolu'dan Rumeli'ye kuvvet geçirilmeyecegini temin ediyordu. Bu vaziyet karsisinda artik Türklerin isi bitiriliyor ve Balkanlardan çikarilacaklarina kesin gözle bakiliyordu. Haçlilarin, basarili komutani Jan Hunyad'm, Türklerden alinacak Bulgaristan'a kral olacagi da vaad ediliyordu. Böylece, baslangiçta antlasmayi bozmanin ve yeniden Osmanlilarla bir harbe girmenin taraftan olmayan Jan Hunyad, fikrinden caydirilmis oluyordu.

Edime-Segedin muahedesinin bozulmasi üzerine, Macar, Bohemya, Eflâk, Hirvat, Polonya ve Alman milletleri ile Papa taraftarlari da dahil olmak üzere büyük bir ittifak kurulmustu. Gizlice donanma vermek suretiyle Venedikliler de bu ittifaka dahil olmuslardi. Osmanlilar'in üst üste maglubiyetleri, Venedikliler'i parsayi toplamak ümidine kaptirmisti. Sayet Osmanlilar maglub olurlarsa ki buna kesin gözü ile bakiliyordu Gelibolu, Selânik ve Karadeniz sahilindeki bazi yerler, bunlara verilecekti. Bununla beraber Venedikliler, Papa'ya verdikleri gemilerine kendi bayraklarini degil, Papalik ve Burgondiya bayraklarini çekmislerdi. Böylece güya Osmanlilar'a karsi tarafsiz kaldiklarini göstereceklerdi. Osmanlilar'a vergi veren Raguza (Dubrovnik) Cumhuriyeti de Macarlarla birlikte hareket ederek harbin sonundaki taksimde Avlonya ile Kanina'yi almak istiyordu. Bizans Imparatoru, müttefiklerin galibiyetinden istifade edecegini ümid etmekle beraber, Osmanlilar'dan çekindigi için sureta pek istekli görünmüyordu. Bununla beraber Imparator VIII. Ioannis, Macar Krali ve diger hiristiyanlara bas vurup Karamanoglu'nun isyanindan dolayi müttefiklerin acele sefere çikmalarini istemisti. Bu siralarda akd edilen Edirne muahedesi üzerine, 30 Temmuz 1444 tarihli ikinci bir mektupla Türklerin çok zor durumda olduklarini bildirerek bir an önce harbe baslanmasini israrla tavsiye ediyordu. Bu hareketi ile harbe girmeden ve burnu kanamadan bir hisse almak istiyordu.

Muahedenin bozulmasindan sonra derhal taarruza geçilmedi. Böylece bir açikgözlük veya hile daha yapiliyordu. Zira, muahedenin bozulmus oldugundan haberi olmayan Osmanlilar'in, antlasma geregince Sirplara terk edecekleri yerlerin verilmesi bekleniyordu. Gerçekten de muahedeye bagli olan Osmanlilar, antlasma geregi Sirplardan aldiklari yerleri geri verdiler. Ancak bundan sonra Eylül ayinda Birlesik Haçli ordusunun taarruzu baslayacakti. Müttefikler, baslarinda Kral Vladislas oldugu halde harbe girmeyen Sirp despotunun (muahededeki yeminini bozmayacagini söyleyen Sirp despotu, Osmanli Devleti'ni de durumdan haberdar etmisti) topraklarina girmeyerek Orsova'dan Tuna nehrine geçip Vidin'e gelirler. Burayi yaktiktan sonra Nigbolu'da Eflâk voyvodasi Vlad Drakul'un kuvvetleri ile birleserek Tuna boyunca yürüyüp Sumnu'ya ulasirlar. Geçtikleri yerlerde müdafaasiz köyleri ve hatta kiliseleri yagmalayarak Sumnu'yu aldiktan sonra Pravadi yolu ile Vama önünde

belirdiler. Osmanlilarin, Tuna nehrinde isletilmek üzere Kamçik nehri agzinda yaptiklari yirmi sekiz nehir gemisi de, bu kuvvetler tarafindan yakilir.

18-22 Eylül'de Tuna'yi asip Varna yakinlarina gelen bu güçlü ordunun meydana geçirecegi tehlikeden endiseye düsen Osmanli devlet ricali, durumun vahemetini kavradiklarindan basta vezir-i a'zam Çandarli Halil Pasa olmak üzere diger devlet adamlarinin telkini ile II. Mehmed, babasini baskomutan olmak üzere Edirne'ye davet eder. Cebe Ali (Veya Kassaboglu Mahmud Bey), tehlikenin büyüklügünü anlatmak üzere Sultan Murad'a gönderilir. Cebe Ali'nin tesirli konusmasi üzerine Murad Bey, yaninda kirk bin Anadolu askeri ile Edirne'ye dogru yola çikar. Bu esnada Çanakkale Bogazi Haçli donanmasi tarafindan tutuldugu için oradan Rumeli'ye geçme imkâni bulamaz. Sultan Murad, düsmani sasirtmak için küçük bir kuvvet gönderip kendisi sür'atle Istanbul Bogazina gelip Güzelcehisar (Anadolu Hisari)'dan Rumeli'ye geçer. Koordineli bir sekilde hareket eden Osmanli birliklerinden biri bogazin Anadolu tarafina geldigi zaman Veziri A'zam Halil Pasa komutasindaki bir diger birlik, toplarla Anadolu Hisari'nin karsisina gelip geçis için gerekli emniyet tedbirleri almisti. Her bir nefer için bir duka altin verilmek suretiyle Ceneviz gemileri ile karsi sahile geçen Osmanli ordusunun geçis haberi, düsman birlikleri arasinda telasa sebep olur. Sultan Murad'in, bogaz geçisini engellemek isteyen iki Bizans gemisinden biri, topla batirilirken digeri yarali olarak kaçip kurtulur.

Sür'atle Edirne'ye gelen Murad, oglu Mehmed ve vezir-i a'zami orada birakarak ordu komutani sifatiyla Varna önlerine gelmis olan Haçlilar üzerine gider.

Murad Bey, Varna önlerine geldigi sirada düsmanin ileri hareketini yakindan takib eden Rumeli Beylerbeyi Sehabeddin Pasa, esas orduya katilir. Harp düzenine göre Osmanli ordusunun sag kolunda Anadolu Beylerbeyi Karaca, sol kolunda da Rumeli Beylerbeyi Hadim Sehabeddin Pasalar (bazi kayitlarda sol kolunda Turahan Bey bulunmustur) bulunuyorlardi. Merkezde de bas komutan olarak II. Murad vardi. Daha önce de temas edildigi gibi merkez cephesinin önüne bir mizrak ucuna takilmis olarak Segedin muahedenhamesi dikilmisti. Ordunun gerisi tahkim edilmediginden sarilma tehlikesi vardi. Merkezde yeniçerilerin önünde kaziklarla korunmus bir hendek bulunuyordu.

Müttefiklerin, Ulahlar ve bes bölük Macar'dan meydana gelen sol kanadi, Varna batakliklari ile muhafaza altina alinmisti. Sag kol ise açik ovaya ve sehre dogru düsmüstü. Burasi açik ve tehdide mamz oldugundan Macar kuvvetleri tamamen burada toplanmislardi. Siyah bayraklari altinda Kardinal Jülyen Sezarini komutasindaki kuvvetler bu kolda idiler. Kral Vladislas, merkezde Sen Jorj sancagi altinda bulunup elli süvari ile koruma altina alinmisti. Baskomutan Hunyad ise hemen hemen her tarafta görülüyordu.

Her iki tarafin sahip oldugu insan gücü, kesin olarak belli degilse de düsman kuvvetlerinin Türk kuvvetlerinden daha fazla oldugu bir gerçektir. 28 Receb 848 (10 Kasim 1444) Sen Marten yortusuna tesadüf eden Sali günü baslayan Varna Savasi, Haçlilarca ugurlu sayilan bir günde oldugu için sevince sebep olmustu. Bununla beraber, Hiristiyanlari büyük bir korkuya sevk eden bir hadisenin de cereyan ettigini belirtmek gerekir. O anda patlak veren siddetli bir kasirga, kralinki hariç olmak üzere Haçli ordusundaki bütün bayraklari savurup atmisti.

Muharebe baslar baslamaz Jan Hunyad, Osmanli ordusunun Karacabey komutasindaki sag koluna hücum ederek püskürtür. Sol kola yüklenen Eflâk kuvvetleri ise bu kolu bozguna ugratirlar. Hatta yandan padisahin bulundugu ordu merkezine dogru yürüdülerse de sonradan püskürtülürler. Ordunun gensinin iyice tahkim edilmemesinden dolayi (burada agirliklar ve

develer bulunuyordu) bu kisim da tehdid altinda idi. Sag ve sol kollar dagilmis olduklarindan ordu merkezinde yalniz hükümdar, maiyeti ve kapikulu askerleri kalmisti. Fakat Sultan Murad telas göstermeyerek yerinde duruyor ve komutayi birakmiyordu.

Osmanli ordusunun sag ve sol kanatlarinin bozuldugunu gören Macaristan krali Ladislas, kendini tutamayarak heyecana kapilir ve Polonya kuvvetleri ile birlikte Osmanli ordusu merkezine ve padisahin üzerine hücum ederek sancaklarin bulundugu yere kadar gelir. Hükümdarlarinin büyük bir tehlikeye maruz kalacagini gören yeniçeriler, büyük bir gayretle savasip merkezden içeriye giren düsman kuvvetlerini çevirirler. Tam bu esnada Timurtas adli bir yeniçeri, kralin atinin ayagina bir balta vurarak onu ati ile birlikte yere düsürür. Kralin düstügünü gören Koca Hizir adinda bir yayabasi (Yeniçeri bölük komutani), hemen kosup kralin basini keser. Kesilen basi bir mizragin ucuna takip yüksek sesle baginp kralin öldügünü söyleyince Polonya kuvvetleri dagilip kaçmaya baglarlar. Büyük bir kismi da kaçamayarak öldürülür. Bu sirada Osmanlilar'in sol kolunu çevirmekte olan Jan Hunyad, sür'atle yetiserek vaziyeti düzeltmeye çalisip, "biz, kral için degil, dinimiz için vurusmaya geldik" dediyse de basarili olamaz. Kralin öldügünü duyan Osmanli birliklerinin daha bir azimle geri döndüklerini görünce toplayabildigi kadar askeri ile kaçmaya baçlar.

Varna muharebesinde Anadolu Beylerbeyi Karaca Pasa ile Kara Timurtas Pasa'nin torunu Umur Bey'in oglu Osman Bey sehid olmuslardi. Düsman ordusunda ise Kral Ladislas ve muahedenin bozulmasinda birinci derecede rol oynayan Kardinal Julyen Sezarini ölmüslerdi. Bazi kaynaklarda (Sahavî, et-Tibru'l-Mesbûk fî Zeyli's-Süluk, Ayasafya Ktb., nr. 3113, s. 191) Osmanlilarin bu savasta on bin kadar sehid verdikleri belirtilmektedir. Düsmanin telefati ise bundan daha fazla idi.

Sultan Murad, kazandigi bu önemli zaferden sonra, güvendigi adamlarindan biri olan Azeb Bey'le savas alanini gezip düsman ölülerini görünce:

— Sasilacak sey degil mi? Bütün bu delikanlilar arasinda bir tane ihtiyar yok, der. Bu söz üzerine Azeb Bey ona su cevabi verir:

— Eger aralarinda yaslica bir kimse olsaydi, böyle delice bir harekette bulunmazlardi."

Osmanlilar, bu savaçta külliyetli miktarda savas ganimeti elde ettiler. Degerli esya ile dolu ikiyüz elli araba, galip gelen Osmanlilar'in eline geçmisti. Bu da gerçekten büyük bir ganimet idi.

Müslümanlarin, Avrupa'daki varliklarinin devam edip etmemesi bakimindan bir dönüm noktasi olan Varna savasindan sonra, zaferi müjdelemek üzere belli basli sehirlerin kadilarina ve Islâm hükümdarlarina fetihnâmeler gönderildi. Sultan Murad, bu savasta esir alinan düsman askerlerinden bir kismini ve nasil demirden adamlari yendigini daha iyi anlatabilmek için Macar asilzâdelerinin giydigi zirhlarla donatilmis yirmi bes esiri, Misir Sultani Melik Zahir Çakmak'a gönderdi.

II. Murad, bozulmasin diye bal içinde muhafaza edilen kralin basini zaferinin bir nisanesi olarak Bursa valisi Cebe Ali'ye göndermisti. Bursa halki, kalabalik bir topluluk halinde bu zafer nisanesini karsilamaya çikar. Nilüfer suyunda yikanan bu bas, bir mizrak ucunda sokaklarda dolastirildi. Böylece, daha önceki savaslarda meydana gelen maglubiyetler yüzünden moralleri bozulmus olan halka moral verilmeye çalisilir.

Murad Bey, savasi müteakip Edirne'ye dönünce vezirlerinin de istegi üzerine bir müddet daha orada kalir. Zira tehlike henüz tam anlamiyla ortadan kalkmis degildi. Bir müddet sonra tehlikenin tamamen kalktigini gören Murad Bey, oglunun mevkiini sarsmamak için, yaninda Sarabdar Hamza Bey ile Iskender Pasa oldugu halde Manisa'ya çekilir. Manisa'daki ikameti müddetince kendisine Saruhan, Aydin ve Mentese sancaklarinin geliri tahsis olunur. Âdeta, tahttan ikinci bir feragat anlamina gelebilecek bu fedakârliga ragmen Murad Bey'in, Varna galibi olarak büyük bir söhret kazandigi anlasilmaktadir.

II. MURAD'IN TEKRAR TAHTA GEÇISI

Murad Bey'in, Manisa'ya çekilmesinden sonra, devamli surette onu padisah olarak kabul edip buna göre muamele eden Çandarli Halil Pasa ile, genç padisahin etrafinda toplanan rakipleri ikinci vezir ve Rumeli Beylerbeyi Hadim Sehabeddin, genç padisahin lalasi Zaganos ve vezir Saruca Pasa'lar arasinda bir iktidar mücadelesi baslar. Bu arada, genç padisahi yeni fetihler için tesvik eden Sehabedin ve Zaganos Pasa'lar, onu devletin siyasetine hakim tek hükümdar olarak görmek istiyorlardi. Bu durumdan haberdar olan ve kendilerini tehlikede gören Karamanoglu ile Kastamonu hâkimi, Murad Bey'e bas vurarak vaziyeti anlatmak zorunda kalmislardi. Sonradan bunlara Bizans Imparatoru ve Despot da katilacaklardir, Murad Bey, bu bas vurular üzerine küçük sultan ile, onu bu siyasete iten vezirleri siddetle ikaz etmis olmasina ragmen, oglunun gerçek bir padisah gibi hareket etmesinden dolayi da içten içe sevinmisti. Bundan sonra Çandarli Halil Pasa'nin hazirlayacagi uygun vasati beklemeye baslar. Nitekim çok geçmeden yeniçeriler 1446'da Sehabeddin Pasa'nin aleyhine olmak üzere isyan ederler. Halkin da destegi ile güçlükle bastinlari bu isyan üzerine, devletin iç ve dis emniyeti için Murad Bey'in tekrar Edirne'ye gelip is basina geçmesi gerekiyordu. Halil Pasa'nin gizli daveti ile Murad Bey, 5 Mayis 1446'da Rumeli'ye gitmek üzere 4000 kisilik bir kuvvetle Manisa'dan yola çikar. Fakat sonradan fikrini degistirerek Bursa'ya gider. Ama Mora'da despot Konstantin'in tasarrufunun devam ettigi bir sirada Halil Pasa, Ishak Bey ve Anadolu Beylerbeyi Özgüroglu Isa Bey, onu tekrar Edirne'ye davet ederler. Bunun üzerine Murad Bey, Agustos sonlarinda, oglunun haberi olmadan Edirne'ye gelir. Ertesi gün Halil Pasa, Ishak Bey, Isa Bey ve diger beyler aralarinda anlasip genç padisaha nezaketen tahtini babasi lehine terk etmesini, fakat onun bunu kabul etmeyecegini söyleyerek bir emrivaki yaparlar. Murad Bey, yapilan teklifi kabul ederek tahta geçer. Tursun Bey, Sultan Mehmed'in babasina olan saygisindan dolayi tahtini gönül rizasi ile teslim ettigini söyleyerek söyle der: "Amma çün atasina nisbet-i kemâl-i inkiyadi var idi, hüsn-i riza ile atasin getürdi, saltanatin teslim etti." O anda da orada hazir bulunan herkes kendisine bey'at etti. Mehmed, veliahd olarak Zaganos ve Nisanci Ibrahim Bey'le birlikte Manisa'ya gönderildi.

BALKANLAR'DA HAKIMIYET VE MORA SEFERI

Yildirim Bâyezid zamaninda Osmanli nüfuzu altina girmis olan Mora, Ankara Muharebesi'nden sonra baglantidan kurtulmustu. Mora'nin büyük bir kismi Bizans'a aitti. Eskiden beri imparatorun oglu veya kardesleri bu yarimadada "Despot" adi ile müstakil birer hükümdar gibi hüküm sürerlerdi. Mora Despotu olan Konstantin (1448'den itibaren Bizans Imparatoru), Segedin muahedesini kabul etmek zorunda kalan Sultan Murad'in, hükümdarliktan çekilmesi üzerine durumu kendi lehine müsait görerek Teb, Beotya ve Pindos taraflarini ele geçirerek Mora'nin müdafaasi için faaliyetlere girismisti. O, bununla da yetinmeyerek Osmanli taraftan olan Atina prensi II. Nerio Acciajoli'yi de kendisiyle birlesmeye zorlamisti. Kuzeyden gelebilecek bir Osmanli hücumuna karsi, Gördes ile Korent denilen ve karadan Mora'nin kapisi durumunda bulunan dar geçidi (berzah) saglamlastirmisti. Böylece Mora, Osmanlilara karsi yeniden tahkim edilmis oluyordu. Mora seferinin sebebi de

Padisahin bu tahkimattan süphelenmesi idi. Osmanlilarin, nüfuzlari altindaki Mora'dan vaz geçmeleri mümkün degildi. Çünkü Yunanistan fütuhatinin tamamlanmasi, Mora'ya hâkim olmakla mümkündü. Öyle anlasiliyor ki Osmanlilar'in güttükleri siyasî hedef, Tuna'nin güneyinde, kendi yönetimlerinde olmayan bir toprak parçasi birakmamakti.

Daha önce de temas edildigi gibi Varna savasindan önce Papa donanmasinin Çanakkale Bogazini kapatmasi ve Macaristan Krali'nin Varna'ya kadar gelmesi, bütün Hiristiyan dünyasina oldugu gibi Kostantin'e de cesaret vermisti. O da digerleri gibi Osmanlilar'in Varna'da tamamen perisan olacaklarini ve artik Balkanlari tamamiyle terk edeceklerine inaniyordu. Bu yüzden de Osmanlilar'a ait bazi yerleri almisti. Sultan Murad, Varna zaferini kazandiktan sonra, Kostantin'in isgal ettigi yerleri geri vermesini istemis ise de uygun bir cevap alamamisti. Bu yüzden Mora'nin tekrar nüfuz altina alinmasi gerekiyordu.

Sultan Murad, Mora seferinden önce bölgeyi ve insanlarini taniyan akinci komutanlarindan Pasa Yigitoglu Gazi Turahan Bey'den buranin askerî, siyasî ve etnografik durumu hakkinda tafsilatli bilgi alir. Sultan Murad, gereken bilgiyi aldiktan sonra Turahan Bey'in akinci kuvvetlerini Mora'nin fethi ile görevlendirir. Korent kalelerini elde edebilmek için çok miktarda top mermisine (gülle) ihtiyaç vardi. Bes kaleyi birden vurabilmek için develerle buraya bakir nakl edilerek toplar dökülür. Serez'de toplanan Osmanli kuvvetleri, süratli bir yürüyüsle 8 Ramazan 850 (27 Kasim 1446)'da Korent (Korintos) berzahini kapayan Hexamilion (Kesmehisar) surlari önüne gelirler. Top atesiyle baslayan savasa bizzat Sultan Murad da katilir. Onun basinda bulundugu asil ordunun gayreti ile kale Aralik ayinin onunda zapt edilir. Osmanlilar'daki topçulugun ilerlemesi sayesinde on üç günde surlar delinmis ve Osmanli ordusu bu deliklerden içeri girip kaleyi zapt etmisti. Korent'in düsmesi ile Mora'nin kapilari yeniden Türklere açilmis oldu. Osmanlilar'ca Balyabadra adi verilen Mora'nin merkezi ve en büyük sehri Petras, tekrar feth edildi. Mora'nin kapisi olan bu yerler alininca bir koldan Padisah, diger koldan da Turahan harekete geçerler. Bunun üzerine Despot Konstantin, tarihçi Halkondilas'i elçi olarak Sultan Murad'a gönderir. Elçi, haber iletmesin diye baslangiçta tevkif edildiyse de sonunda serbest birakilir. Konstantin de senede belli bir miktar vergi vermeyi kabul eder. Ayrica Korent berzahi (geçit) kendisine yiktirilir. Sonuç olarak Osmanlilar'a karsi tecavüzlerde bulunan Despot Konstantin ile kardesi Thomas, tekrar Osmanli tabiiyetini tanimak zorunda kalirlar. Bu basaridan sonra Edirne'ye dönen Sultan Murad, buradan getirdigi esirleri Anadolu'ya nakl ettirip, oradan da bu bölgeye Müslüman Türkleri getirtmek suretiyle nüfus mübadelesi yapmisti.

Eflâk Voyvodasi Vlad Drakul, Sultan Murad'in Mora isini basarili bir sekilde sonuca baglayip Edirne'ye döndügünü görünce, onunla anlasmak ister. Fakat Yanko tarafindan öldürülür. Öte yandan daha önce Osmanli ordusundan kaçtigini belirttigimiz Arnavut Iskender Bey, Papa ve Macar Krali ile temaslarda bulunup Arnavutluk yolu üzerindeki Kocacik hisarini ele geçirmisti. Morava savasi sirasinda ordudan kaçip bozgunluga baslamasi, Kroya sancagina tayin edildigine dair sahte bir ferman uydurup Kroya (Akçahisar)'ya girip hisardaki Osmanli askerinin tamamini uykuda iken kiliçtan geçirmesi, tekrar Hiristiyanliga dönmesi ve Papadan yardim görmesi gibi hareketleri yüzünden ortadan kaldirilmasi gerekiyordu. Iskender Bey, aldigi yardimlar sonucunda kazandigi bazi basarilarina güvenerek Venedikliler'le de bozusur. Osmanlilar bunu iyi degerlendirerek 1448 yazinda bir taarruza karar verirler. Gerçekten de Sultan Murad, belirtilen yilda yaninda Sehzade Mehmed de olmak üzere büyük bir ordu ile Arnavutluga girerek Kocacik hisarini zapt eder. Fakat kisa bir müddet sonra Sirp Despotu Jorj Brankoviç'ten, Jan Hunyad'in Macar, Eflâk, Bohemya ve Almanya'dan topladigi 90.000 kisilik bir ordu ile Tuna'yi geçip Sirp topraklarina girmek üzere oldugu haberini alinca,

Sofya'ya çekilerek ordusunu yeniden düzene sokar. Buradan güney yolu ile Kosova ovasina gelerek düsmanini savasa mecbur eder.

IKINCI KOSOVA MUHAREBESI

Osmanlilar'a karsi tertiplenen bu yeni Haçli seferi, Varna zaferinden dört yil sonra 17-19 Ekim 1448 tarihlerinde olmustur. Takdirin bir tecellisi olacak ki bu ikinci seferde bulunan Osmanli hükümdarinin adi da Murad'dir. Birinci Kosova'da Murad Hüdavendigâr (Birinci Murad), Ikinci Kosova zaferinde de Ikinci Murad bulunmuslardi.

Osmanli Devleti, Iskender Bey'in ayaklandirdigi Arnavutlar'i yola getirmek için ugrasiyordu. Sultan Murad, Iskender'in merkezi olan Kroya (Akçahisar)'yi kusatma altina aldigi zaman Jan Hunyad'in hududu geçmek üzere oldugunu Sirp Despotu ile Vidin sancak beyinden ögrenmisti. Bu haberin alinmasi üzerine Sultan Murad kusatmayi kaldirip Sofya'ya dönmüstü. Bu arada Jan Hunyad, Albert'in küçük ogluna naib olarak Macaristan'in bütün dizginlerini ele geçirmisti. Varna muharebesinin kahramanligina sürdügü lekeyi silmek için var gücü ile çalisip kuvvet topluyordu. Bunda muvaffak da oluyordu. Çünkü kisa zamanda etrafinda, Macarlar'dan baska Eflâk, Polonya, Erdel ve Almanya gibi devletlerden de kuvvetler toplanmisti. Böylece Jan Hunyad, doksan bin kisilik bir kuvvetin basina geçip Sirbistan'i isgal ile yoluna devam eder.

Sultan Murad, Hunyad'in Tuna'yi geçmek üzere oldugunu ögrenince derhal Arnavutluktan çikarak Sofya'ya gelir. Burada orduyu terhis etmeyerek timarli sipahilere memleketlerinden harçlik getirmek üzere "harçlikçi"lar tayin edip Sofya'da beklemeye karar verir. Jan Hunyad ise yoluna devamla 1448 senesinin Ekim ayi ortalarinda Kosova'ya gelir. Osmanli hükümdari da 80-100 bin kisilik bir kuvvetle ayni yere gelir.

Sultan Ikinci Murad, muharebeden önce baris teklifinde bulunmak üzere düsmana elçiler gönderdiyse de bunlar, Jan Hunyad tarafindan gerisin geriye gönderilmislerdi. Iki ordu harb etmeksizin karsilikli olarak bir gün beklediler.

Muharebe 1448 Ekim ayinin 17, 18 ve 19. günü olmak üzere üç gün sürdü. Savas, Jan Hunyad'in hücumu ile basladi. Osmanli ordusu klasik bir düzenle sag, sol ve merkez olmak üzere bölümlere ayrilmisti. Düsmanin sag kolunda Macarlar ile Sicilyalilar, sol kolunda da Alman, Bohemya, Transilvanya ve Eflâk (Ulah) kuvvetleri bulunuyordu.

Hunyad, Varna'daki hatalan tekrarlamayacagini düsündügünden savasi kazanacagindan emin görünüyordu. Haçli ordusunda, I. Murad'in oglu olan Savci'nin öldürülmesinden sonra kaçmayi basaran oglu Davud da vardi. Muharebenin ilk günü, hafif silahlarla baslayan savas, esit sartlar altinda devam ediyordu. Hunyad, Osmanli ordusunun ikinci gün çekileceginden emin görünüyordu. Bu sebeple asil hücum ikinci günü ögleden sonra baslayip aksama kadar devam etti. Savci Bey'in oglu Davud'un tavsiyesi ile gece

yarisi Osmanli ordusuna yapilan baskin da bir ise yaramaz. Muharebe üçüncü gün günesin dogmasiyla tekrar baslar. Taktik geregi Osmanli ordusunun sag ve sol kanatlan mukavemet edemiyorlarmis gibi yavas yavas geri çekilirler. Böylece merkez, düsmana karsi açik ve korumasiz kaliyordu. Durumu fark eden düsman, bütün gücü ile merkeze yüklenir. Yeniçeriler bütün güçleri ile karsi koyarlarsa da onlar da yine plân geregi geri çekiliyormus havasini verirler. Tam bu sirada Osmanli ordusunun sag ve sol kanatlari, merkeze girmis olan düsman kuvvetlerini yandan ve arkadan çevirmeye baslarlar. Bu sirada Turahan Bey'in

bulundugu sol kol, Osmanli karsi taarruzunun merkezini teskil ediyordu. Çünkü Osmanlilar'in sol kolu ile harb etmekte olan Jan Hunyad'in sag cenahini, Turahan Bey kuvvetleri çevirmekte idi. Çevrildigini anlayan düsman, ümitsizce savasmaya devam ediyordu. Tam bu esnada Vezir-i A'zam Çandarlizâde Halil Pasa'nin delâleti ve bazi vaadlerle Eflâk prensini harpten çekilmeye ikna etmesi üzerine düsman tam bir ümitsizlige kapilir. Önden ve arkadan hücuma maruz kalan düsman, perisan olmustu. Bununla beraber askerler, geri çekilerek siperlerine ulasabildiler. Hunyad, komutanlari ile görüsüp durum degerlendirmesi yapar. Ama gece yansi yanina aldigi bazi seçkin süvarileri ile harp meydanini terk edip kaçar. Onun kaçtigini bilmeyen ordusu, sabahleyin Türklerin hücumuna dayanmaya çalisirsa da komutanlarinin kaçtigini ögrenince tamamen dagilir. Bu ordudan pek azi kurtulur. Düsmanin zayiati on yedi bin kadardi. Halkondil'e göre Osmanlilar'in zayiati ise dört bin civarindadir. Böylece Kosova ovasinda Müslüman Türkler ikinci defa parlak bir zafer kazanmis oluyorlardi. Ikinci Kosova, Avrupa'nin, Türkleri Balkanlar'dan sürmek için yaptigi sonuncu tesebbüstür. Bundan sonra Avrupa tamamen savunma durumuna geçecek, elindeki toprak ve menfaatleri kaptirmamak için mücadele edecektir.

Sultan Murad, 1450 yazinda oglu Mehmed'i de yanina alarak ikinci defa Amavutluk seferine çikar. Osmanli kuvvetleri Akçahisar'i kusatip toplarla dövmeye basladilarsa da hisarin savunmasini Vrana'ya birakip disarda ani baskinlarda bulunduktan sonra sarp daglara siginan Iskender'in bu neviden baskinlari yüzünden alinamaz. Tam bu esnada Jan Hunyad'in yeni bir hücuma kalkisacagi sayiasi yayilir. Ekim soguklarinin da baslamasi üzerine Sultan Murad, kusatmayi kaldirip Edirne'ye döner. Sultan Murad'in kaleyi feth etmeden Edirne'ye dönmesi, Hiristiyan âleminde büyük bir sevinçle karsilanir. Bu hâdiseden sonra Iskender Bey'in söhreti birdenbire artar.

SEHZÂDE MEHMED'IN DÜGÜNÜ

Akçahisar kusatmasinin kaldirilmasi, Hiristiyan dünyasinda büyük bir sevince sebep olmustu. Bununla beraber Osmanlilar üzerinde fazla bir etkisinin, olmadigi anlasilmaktadir. Zira bu hadiseden hemen sonra Sultan Murad, sehzadesi Mehmed için Edirne'de muhtesem bir dügün tertiplemisti.

Sultan Murad, daha önce bir sefer evlenmis bulunan oglu Sehzâde Mehmed'e Dulkadiroglu'nun kizini almak istedigini, Vezir-i A'zam Halil Pasa'ya sorup fikrini almak ister. O da bu görüsün yerinde oldugunu söyler. Bu sirada Dulkadir Beyligi'nde Nâsirüddin Mehmed Bey'in oglu Süleyman Bey bulunuyordu. Bundan çok seneler önce, Çelebi Sultan Mehmed Bey de Nâsirüddin Bey'in kizini almis oldugu için arada bir akrabalik da vardi. Bunun için derhal Amasya sancakbeyi Hizir Bey'in hanimi, görücü olarak Elbistan'a gönderilir. Süleyman Bey'in bes kizindan en küçügü olan Sitti Hanim'in nikahi kiyildiktan sonra gelin olarak Edirne'ye getirilir. 1450 senesi kisinda (H. 854, Sevval-Zilhicce) genç sehzade Mehmed'in evlenmesi münasebetiyle dogu ve batidaki dost hükümdarlar ile tâbi beyler, Edirne'ye davet edilerek muhtesem bir dügün yapilir. Bu is ve davetlerin organizasyonu için Saruca Pasa görevlendirilmisti. Dügünden sonra Sehzade Mehmed genç karisiyla birlikte Manisa'ya gider.

SULTAN II. MURAD'IN VEFATI VE SAHSIYETI

Sultan II. Murad, genç evlileri Manisa'ya ugurladiktan kisa bir müddet sonra 1 Muharrem 855 (3 Subat 1451) günü kusluk vakti vefat etti. Kaynaklarin çogu, Sultan Murad'in Ölümünü nüzûl (felç) isabetine, bazilari da soguk alginligindan ileri gelen kisa bir hastaliga baglarlar.

Dukas ve Hammer gibi bazi tarihçiler de asiri yorgunlugun ölümüne sebep oldugunu bildirliler. Öldügü zaman henüz kirk sekiz yaslarinda idi. Ölüm hadisesinden hemen sonra cesedi tahnit edilir. Vefat haberi Manisa'daki Sehzade Mehmed'e bildirilerek derhal gelmesi istenir. Halil Pasa tarafindan gönderilen bu haber üzerine "Beni seven arkamdan gelsin" diyen Sehzade Mehmed, sür'atli bir sekilde Edirne'ye gelip babasinin ölümünden 16 gün sonra Osmanli tahtina geçer. Ileride "Fatih" ünvanini alacak olan genç padisah, babasinin vasiyeti geregi cesedini Bursa'ya göndererek onu bugün hâlâ "Muradiye" diye bilinen semtteki türbesine defn ettirir.

Murad Bey, veya halkin dili ile Koca Murad 1446 Agustos'unda tanzim edip Eylül sonlarinda Halil Pasa, Saruca Pasa, Ishak Pasa ve kadiasker Mehmed b. Feramürz tarafindan tescil olunan vasiyetnâmesinde nereye ve ne sekilde gömülecegini, üstüne yapilacak türbenin ne sekilde olacagini ve nihayet vakfinin sartlarini bildirir. O, asli Arapça olan ve oglu tarafindan uyulan vasiyetnâmesinde söyle diyordu:

"... Öldügüm zaman beni Bursa'ya, caminin yakinindaki oglum Alaeddin'in 3-4 arsin yanina gömün. Mezarimin üstüne büyük hükümdarlar için yapilan muhtesem türbelerden yapmayiniz. Cesedimi lahde degil, sünnet-i seniyye üzre topraga koyun. Etrafi duvar fakat üstü açik bir türbe yapiniz. Hafizlarin Kur'an okuyacaklari yerin üzeri kapali, kabrimin üstüne yagmur yagmasi için oraya tesadüf eden kismin üstü açik olsun. Azad edilmemis olan kölelerimin tamami ölümümden kirk gün önce azad edilmistir. Etrafima evlad ve akrabalarimdan kimseyi gömmeyin. Eger Bursa'dan baska bir yerde ölürsem nâsimi oraya nakl ediniz. Bu nakil, bir persembe günü olsun ki, defin cuma günü gerçeklessin..."

II. Murad hakkinda gerek Osmanli, gerekse diger milletlere mensub tarihçilerin ittifaka yakin bir sekilde beyan ettiklerine göre o, ince ruhlu, hassas, çok âdil, merhametli, sözüne ve vaadlerine sâdik, cesur, azim ve tedbir sahibi, güler yüzlü, ahdine riayet edenler hakkinda dost, ahdini bozanlar hakkinda da sedid idi. Hammer'in de ifadesine göre memleketini seref ve hakkaniyetle idare ederek milletinin hatirasinda mütedeyyin (dindar) lütufkâr, âdil ve metin bir hükümdar adi birakti. Savasta oldugu gibi barista da sözünün eri idi. Ancak sözünden dönenlerin korkunç öc alicisi idi.

Sultan II. Murad, ince ruhlu ve hassas bir kimse idi. Ilmî müsahabeleri sever, ulemayi himaye eder ve onlara tahsisatlar ayirirdi. Musikî, siir ve edebiyata düskündü. Denebilir ki siir, onunla Osmanli sarayina girmisti. Suara tezkireleri, onun sairliginden bahs ederlerken onun ilim ve sanata olan sevgisinden de uzun uzadiya söz ederler. Güldeste-i Riyaz-i Irfan'a göre bizzat kendi latif tab'i (yaratilisi) siire meyyâl ve nükte söyleyicilerin dildâdesi olup haftada iki gün âlim ve sairleri divaninda toplayip ilmî mübâheseler ederek ve sairlerin münazara ve münakasalarini dinleyerek "Ehl-i kemâlin cevheri, ancak itibar ile parlayip açilir" derdi. Çagdas tarihçi Ibn Tagriberdî, onun sahsiyeti hakkindaki su ifadeleri ile gerçegi yansitmaya çalisir: "Hükümdarligi uzun sürmüs, yükselmis, hasmet kazanmis, saadete ermis ve Rûm (Anadolu) hükümdarlarinin en büyügü olmustur. Cihaddan hiç bir vakit geri kalmamakla beraber eglence ve zevke düskündü. Allah yolunda tehlikelere bizzat atilir ve bu ugurda yorulmak bilmez, varini yogunu harcardi. Bütün hayati böyle geçmis denebilir. Bununla beraber halka karsi âdil olup isleri ile yakindan ilgilenirdi. Ayni zamanda cömert ve iyi huylu idi. Yalniz su kadar var ki keyfine düskündü. Musikî ehlini severdi. Fakat bir cihad haberi gelince derhal kalkar her seyi birakirdi."

Ülkesinde kültür ve ilim hayatini yükseltmek için her fedakârligi göze alabilen Sultan Murad, ilim adami ve bilginlere karsi son derece cömert davranirdi. Bu sebeple Arabistan, Türkistan

ve Kirim gibi yerlerden pek çok degerli âlim, onun ülkesine gelmisti. Bu da memlekette kültürün gelismesine ve ilmî ilerlemenin sür'atli bir sekilde olmasina sebep olmustu. Gerçekten de onun döneminde Arapça ve Farsça'dan bir çok eserin Türkçe'ye tercüme edildigini, bunun da kültürel gelismeye tesir ettigini biliyoruz. Hatta onun adina birçok eser telif ve tercüme edilmisti.

Sultan Murad, Edirne, Bursa, Selânik, Ipsala ve Ergene gibi önemli yerlesim merkezlerinde yaptirdigi hayir ve sosyal tesisler ile de dikkat çeker. Yaptirdigi muazzam eserler sebebiyle kendisine "Ebu'l-hayrât" ünvani verilmisti. Onun bu neviden faaliyetlerini gören devrinin devlet erkâni ile zenginleri de benzer tesisleri kurmakta gecikmediler. Bursa'da Muradiye Camii, imâret, medrese ve müstemilâti Sultan II. Murad tarafindan yaptirilmistir. Fakat bu hakan asil dev eserlerini Edirne'de insa ettirmisti. Bunlarin en mühimleri, Muradiye (1435), Dâru'l-hadis (1435), Yeni Cami (Bugünkü adi ile Üç Serefeli, 1447) gibi eserlerdir. "Üç Serefeli" denen minare, Türk minarelerinin en güzellerinden biridir. 1413'te Çelebi Sultan Mehmed'in, Mimar Konyali Haci Alaeddin'e tamamlattigi Eski Cami'de oldugu gibi Üç Serefeli'de de kisin abdest musluklarindan sicak su akardi. Sultan Murad, Edirne'yi ihya edercesine kalkindirmis ve Balkanlarin en büyük sehri haline getirmisti. O, Ergene köprüsünü yaptirmak suretiyle bölgeyi de yerlesime açmisti. Dogu ile bati arasinda önemli bir geçit vazifesi gören Ergene köprüsünün yeri, orman ve bataklikti. Bu yüzden burasi, eskiya, kanun kaçaklari ve hirsizlar için mükemmel bir barinak vazifesi görüyordu. Sultan Murad, böyle bir yerde köprü yaptirmak suretiyle hem kötülüklerin barinagini kurutmus oluyor, hem ulasimin kolaylasmasini sagliyor, hem de bölgenin mamur hale gelmesine yardim ediyordu. Köprünün insasindan sonra burada cami, hamam, imâret ve pazar gibi halkin ihtiyaçlarina cevap verebilecek sosyal tesisleri kurduktan sonra halki oraya yerlestirir. O, bununla da kalmaz, gelip oraya yerlesen halki birçok vergiden de muaf tutar. Âsikpasazâde köprü insaatinin durumunu verdikten sonra söyle der: "Köprünün iki basini mamur sehir edüp imâret ve Cuma mescidi etti. Hamam ve pazarlar yapti. Ve ol vakit kim imâretin kapusu açildi. Sultan Murad ulemayi ve fukarayi kendisi aldi ol imârete vardi. Bir nice gün atâlar etti. Akçalar ve floriler ülestirdi. Ol taam pistigi vakit kendi mübarek eli ile fukaraya ülestirdi. Ve çiragin kendi uyardi. Yapan mimarlara hil'atlar giydirdi. Ol sehrin halkini cemi-i avarizdan muaf ve müsellem etti."

YÜKSELIS DÖNEMI

Istanbul'un Fethi: II. Mehmet, babasinin ölümü üzerine ikinci kez Osmanli tahtina oturdugunda, devletin ortasinda bir ser adacigi hâlinde kalmis köhne Bizans'i ortadan kaldirmayi öncelikle hedef olarak belirlemisti. Böylelikle Osmanli devleti tam bir cihan devleti haline gelebilecekti. Hedefini gerçeklestirmek için ilkin Sirbistan ve Eflâk ile anlasma imzalayan Fatih, Karamanoglu tehlikesini de geçici de olsa bertaraf etti. Bizans'a ulasabilecek muhtemel yardimi önlemek için Bogaz'in Avrupa yakasina Rumeli Hisar'ini yaptirarak kusatma hazirliklarini tamamladi. Nihayet kusatilan Istanbul'a karsi 6 Nisan 1453'te kara ve denizden saldiri baslatildi. II. Mehmet, Edirne'de döktürdügü çaginin en güçlü toplariyla Istanbul surlarini karadan sarsarken 18 Nisan'da donanma bütün Istanbul adalarini ele geçiriyordu. Fakat, Haliç'in zincirle kapatilmasi sebebiyle kara ve deniz birlikleri müsterek bir harekâta geçemiyor ve bu durum da kusatmanin basarisina gölge düsürüyordu. Nihayet 22 Nisan'da Osmanli donanmasinin karadan Haliç'e indirilmesi gibi müthis bir plânin gerçeklestirilmesi, kusatmanin seyrini degistirmeye baslamisti. Seksen parçalik donanmayi bir anda karsilarinda gören Bizans'in direnme gücü artik kirilmisti. 29 Mayis 1453'teki nihaî harekâtla Istanbul fethedildiginde, II. Mehmet, Peygamberimizin müjdesine mazhar oluyor ve "feth-i mübin" ile "Fatih"lik serefini elde ediyordu.Bizans'in

ortadan kaldirilmasi hem Türk tarihi hem de dünya tarihi açisindan büyük bir öneme sahiptir. Bu fetihle Osmanli Devleti, artik tam bir cihan devleti hâline gelmis, Islâm dünyasi ve Avrupa içinde büyük bir prestij ve güç kazanmistir. Avrupa için bu fetih çag açip, çag kapayan bir fetihtir. Katolik Avrupa'nin, Ortadoks dünyasiyla bütünlesme çabalari, Istanbul'un fethiyle önlenmis, aksine Balkanlari da tamamen ele geçirmek suretiyle Fatih, kisa zamanda Ortadokslari himayesi altina almistir. Nitekim Papa V.Nikola'nin Türklere karsi harekete geçilmesi fikri pek taraftar bulamamis, aksine, Ege adalarindaki halk, Balkanlardaki bazi despotluklar ve prensler Fatih'i Istanbul'un fethinden dolayi kutlayan mektuplar yazmislardir. Papa'nin istegine sadece Almanya, Napoli ve Venedik olumlu cevap vermis fakat onlar da kendilerinden ziyade Sirp, Macar ve Arnavutlari kiskirtarak sonuç almaya çalismislardir.

Fatih'in Bati Politikalar: Sirbistan Seferleri; Istanbul'un fethinden sonra Osmanlilara bagliligini bildiren ve ele geçirdigi bazi kaleleri geri veren Sirplar Macarlar ile is birligi yaparak yeniden düsmanliklarini göstermeye baslamislardi. Bunun üzerine 1454-1457 arasinda üç kez pespese Sirbistan'a sefer düzenlendi. Belgrat disindaki bütün Sirp topraklari ele geçirildi. Sirp Krali Bronkoviç'in ölümüyle baslayan taht mücadelelerinden faydalanan Osmanlilar, Sirplari vergiye bagladilar. Taht kavgalarinin yeniden alevlenmesi üzerine, Mora seferinde bulunan Fatih, Sirp meselesine son verilmesini emretti. Mahmut Pasa, 1459'da baskentleri Semendire'yi ele geçirilerek Semendire Sancakbeyligini olusturdu. Böylece Sirbistan'da 350 yil sürecek Osmanli hâkimiyeti baslamis oluyordu.

Arnavutluk Seferleri; Papalik ve Napoli kralliginin destegi ve kiskirtmasiyla harekete geçen Arnavutluk hâkimi Iskender Bey, vurkaç taktigi ile Osmanli kuvvetlerine baskinlar düzenlemekteydi. Bunun üzerine Fatih, bizzat sefere çikmaya karar verdi. 1465 yilinda gerçeklesen I.seferde, Ilbasan Kalesi'ni yaptirip, içine asker yerlestiren Fatih, Balaban Pasa'yi bölge için görevlendirerek, geri döndü. Ancak, Papa ve diger devletlerden aldigi kuvvetlerle Türklere saldiran Iskender Bey, Balaban Pasa'yi sehit etti ve Ilbasan kalesi'ni kusatti. Bunun üzerine Fatih II. Arnavutluk Seferi'ne çikti (1467). Ele geçirilen topraklarda yeni garnizonlar olusturuldu. Bu sirada Iskender Bey ölmüs ve yerine oglu Jean geçmisti. Arnavutlukta baslayan kargasa sebebiyle Fatih 3. kez Arnavutluk seferini baslatti. Arnavutlarin elinde kalmis olan Kroya ve Iskodra kusatildi. Nihayet 1479'da Arnavutluk da bir Osmanli vilayeti haline gelmis oluyordu.

Mora Seferleri; Istanbul'un fethinden sonra Bizans Imparatoru XII. Konstantin'in ogullari, rakipleri Kantakuzen ailesine karsi Mora'da, Osmanlilarin yardimini istemislerdi. Turahanoglu Ömer Bey, akincilari ile duruma müdahale etti ve muhalifler bertaraf edildi. Fakat bu sefer iki kardes arasinda mücadele baslamisti. Bölge ülkelerinin Mora'yi istilâ niyetlerini bilen Fatih 1458'de harekete geçti. Korent'i ele geçiren Fatih, Mora'nin bir kismini merkeze baglayarak, burada bir sancak olusturdu. Atina ve diger bölgeler ise Osmanli yönetimini kabul etti. Kardesi Dimitrios'a karsi Arnavutlarin destegini alan Tomas'in Osmanlilarla yapilan anlasmayi bozmasi üzerine 2.kez Mora'ya sefer düzenlendi. Tomas, Papa'nin yanina kaçmak zorunda kaldi. Bölgeye çok sayida Türk yerlestirildi. Venedikliler bölge halkini Osmanlilara karsi ayaklandirmaya çalisiyorlardi. Ancak bunda basari kazanamayan Venedik, Osmanli kuvvetleri tarafindan bozguna ugratildi (1465).

Eflâk ve Bogdan Seferleri; Yildirim zamaninda vergiye baglanan Eflâk Prensligi'nin basina Fatih tarafindan Vlad (Kazikli Voyvoda) getirilmisti(1456). Osmanlilara bagli görünen Vlad aslinda gizliden gizliye düsmanlik ediyordu Vlad'in Fatih'in elçilerini kaziga oturtarak öldürmesi üzerine 1462 yilinda Fatih, Eflâk'a bir sefer düzenledi. Bogdan'dan da yardim alan Osmanli kuvvetleri voyvodayi uzun süre takip etti. Neticede, sigindigi Macarlarin, Osmanlilarla yaptigi anlasma üzerine Vlad'i esir etmeleri ile mesele çözüldü. Fatih voyvodaliga Radul'u getirdi ve Eflâk bir Osmanli eyaleti hâline geldi. 1455'ten itibaren Osmanli Hâkimiyetini taniyan Bogdan Prensligi'nin Kefe'nin fethinden sonra izledigi düsmanca siyaset üzerine Osmanli kuvvetleri 1476'da Bogdan'a girdi. Fatih'in bizzat basinda oldugu Osmanli kuvvetleri Bogdan ordusunu büyük bir bozguna ugratti. Böylece Bogdan da yeniden Osmanli hâkimiyetini tanimis oluyordu.

Bosna-Hersek Seferleri; Osmanlilara vergi yoluyla bagli olan Bosna Kralinin, anlasmalara riayet etmemesi üzerine Üsküp'ten harekete geçen Fatih, Sadrazam Mahmut Pasa ve Turahanoglu Ömer Bey'e Bosna'nin tamamen fethedilmesi emrini vermisti. 1463 yilindaki seferle Bosna Krali Osmanli hâkimiyetini yeniden tanidi. Ancak seyhülislamin da fetvasiyla sonra öldürüldü ve bu topraklarda Bosna Sancakbeyligi olusturuldu. Fakat ordunun Istanbul'a dönmesi üzerine ayni yil, Macar krali Bosna'ya girdi. Ikinci kez düzenlenen seferle Osmanlilar, Yayçe disindaki bütün kale ve sehirleri yeniden ele geçirdiler. Bosna seferleri esnasinda Hersek Krali Stefan da ülkesinin bir kisim topraginin Osmanlilara dogrudan baglanmasi sartiyla tahtinda birakilmisti. Ancak 1483 yilinda Hersek tamamen Osmanli topragi hâline gelecektir.Fatih, Bosna'yi Osmanli topraklarina kattigi zaman "Bogomil" mezhebindeki Bosnalilara çok iyi davranmisti. Hem Katolik hem de Ortadokslarin kendi kiliselerine almak için baski yaptiklari Bogomiller bu sebeple Osmanli yönetimine sicak bakmislar ve kendilerine saglanan din ve vicdan hürriyetinden etkilenerek zamanla Müslüman olmuslardi. Iste bu Müslüman Bosnalilara "Bosnak" denilmektedir.

Fatih devrinde Osmanlilarin karada en güçlü komsusu ve rakibi Macarlar, denizde ise Venedik idi. Macarlar bu dönemde tek baslarina Osmanlilarla bas edemeyeceklerini bildiginden, dogrudan bir savasi göze alamamis, Fatih de tabiî sinir olan Tuna'yi geçmeyi düsünmemistir. Ancak akincilar vasitasiyla, Macaristan'a güvenligin saglanmasina yönelik yüzlerce basarili akin düzenlenmistir. Keza Venedik Cumhuriyeti de Osmanlilarla dogrudan karsilasmaktansa Balkanlardaki diger devletleri kiskirtmayi yeg tutmustur. Güçlü donmasiyla Mora ve Ege'deki adalara sahip olmak isteyen Venedik, Osmanlilar karsisinda istedigi sonucu alamamis, aksine pek çok ada ve kiyi kaleleri Osmanlilarin eline geçmistir.

Ege Adalarinin Fethi; Istanbul'u ele geçiren Fatih, Bizans'a ait bütün topraklari hâkimiyeti altinda birlestirmek istiyordu. Böylece Bizans'in yeniden dirilmesini önleyecegi gibi, iktisadî ve siyasî açidan da nüfuz alanini genisletebilecekti. Öncelikle Anadolu kiyisina yakin adalari hedef alan Fatih, Bizans, Venedik ve Cenevizlilerin elindeki bu adalardan Anadolu'ya yapilan korsan akinlarinin önünü kesmis olacakti. Ikinci olarak Orta ve Dogu Akdenizdeki adalar hedef alinmisti ki, bu adalar Fatih'in Italya'ya yani eski Roma'ya geçisini kolaylastiracakti.(Nitekim Gedik Ahmet Pasa komutasindaki bir Osmanli donanmasi Napoli Kralliginin elindeki Otranto'yu fethetmis ve buradan Güney Italya'ya akinlar düzenlenmistir.(1480) Fakat Fatih'in ölümünden sonra basa geçen II. Bâyezid, Gedik Ahmet Pasa'yi geri çagirinca, sehir savunmasiz kalmis ve Italyanlar kaleyi tekrar ele geçirmislerdir).1456 yilinda öncelikle Çanakkale Bogazi'na hâkim olan adalardan Gökçeada (Imroz), Tasoz Enez ve Semendirek adalari ele geçirildi. Ayni tarihlerde Limni ve Midilli halki Türk yönetimine girmek için Osmanlilara basvurmustu. Önce Limni, ardindan, uzun süren kusatmayi müteakip Midilli (1467) ele geçirildi. Venedikliler 264 yildir ellerinde tuttuklari Agriboz Adasi'ndan Mora ve Ege adalarindaki Türk birliklerine karsi saldirilarini yogunlastirmaktaydilar. Bunu önlemek maksadiyla Agriboz'un fethine karar veren Osmanlilar neticede 17 gün süren kusatmadan sonra amaçlarina ulastilar. Epir despotunun elindeki Zanta, Kefalonya ve Ayamavra gibi adalar da Fatih'in saltanatinin son zamanlarinda Osmanli topraklarina dahil edilmistir. Ancak St. Jean sovalyelerinin elindeki Rodos'a karsi girisilen birkaç muhasara neticesiz kalmistir.

Fatih'in Dogu Politikasi: Karadeniz Politikasi; Osmanlilar, Anadolu'nun büyük bir kismini hâkimiyetleri altina almalarina ragmen kuzeyde, Karadeniz kiyisindaki bazi yerler Trabzon Rumlari, Cenevizliler ve Candarogullarinin elinde bulunuyordu. Anadolu Türk birliginin saglanmasi ve ticaret güvenligi açisindan bu bölgelerin ele geçirilmesi sartti. Iste bu sebeplerle, Fatih karadan ve denizden kuvvetlerini harekete geçirdi. 1461 yilinda Cenevizlilerin elindeki önemli bir üs olan Amasra teslim olmak zorunda kaldi. Seferin kendisine karsi yapildigini sanan Candaroglu Ismail Bey, Kastamonu'yu terk ederek Sinop'a çekildi. Bursa'ya dönerek birliklerini takviye eden Fatih, Trabzon seferine çikarken, Sinop da dahil Candarogullarinin topraklarini savasmaksizin ele geçirdi. Fatih'in asil amaci 1204 yilinda Lâtinlerin Istanbul'u isgal etmesi üzerine Bizans hanedanina

mensup Komnenlerin ayri bir devlet olusturduklari Trabzon idi. Osmanlilara vergi vermeyi kabul eden Trabzon Rumlari bir taraftan Fatih'in rakibi olan Uzun Hasan ile ittifak içine girmisti. Nihayet Fatih, karadan birliklerini Trabzon'a gönderirken, bir donanma da Sinop'tan kalkarak bölgeye yöneldi. Bu sirada Uzun Hasan'in Osmanli ordusunu arkadan çevirebilecegi ihtimaline karsi Fatih, ordusunu Sivas'in güneyinden Yassiçemen'e çevirdi. Uzun Hasan'in annesi Sara Hatun'un ricasi üzerine Akkoyunlularla bir anlasma yapildi. Anlasmaya göre Akkoyunlular, Trabzon Rumlarina yardim etmemeyi vaat etmislerdir. Anlasmanin akabinde kara ve denizden Trabzon yeniden kusatildi. Çaresiz kalan Trabzon Hâkimi David Komnen sehri teslim etmeyi kabul etti (26 Ekim 1461). Böylece 258 yil devam eden Trabzon Rum Imparatorlugu da tarihe karismis oldu.

Karadeniz'in Anadolu kiyilarini tamamen hâkimiyetine alan Fatih'in bundan sonraki hedefi, önemli ticaret limanlari olan Ceneviz kolonilerini ortadan kaldirarak, Karadeniz'i tam bir Türk gölü yapmak idi.

Gedik Ahmet Pasa komutasindaki donanma 1475 yilinda Kefe, Azak ve Menkup iskele ve kalelerini ele geçirdi. Böylece Osmanlilar, Altinorda Hanligi'nin zayiflamasiyla ortaya çikan Kirim Hanligi ile komsu oldu. Azak Kalesi'nin düsürülmesi sonucunda bazi Cenevizliler ile birlikte Kirim hanlarindan Mengli Giray Han da esir edilmisti. Mengli Giray Han'in Istanbul'a getirilmesiyle Kirim Hanligi Osmanli hâkimiyetine girmis oldu. (1478). Kirim hanlari 350 yil boyunca Osmanlilarin batiya karsi en güçlü müttefikleri olarak hizmet vermislerdir.Anadolu'da Türk Birliginin Gerçeklesmesi; Osmanlilarin kurulus devrinden beri en ciddî rakipleri durumundaki Karamanogullari, Fatih'in politikalarina karsi, Akkoyunlu ve Memlûklu devletlerinin destegini sagladigi gibi, Venediklilerle de bir ittifak kurmakta sakinca görmemislerdi. Bu düsmanca tavir üzerine Fatih 1466 yilinda Karamanogullari üzerine yürümeye karar verdi. Beylik topraklarinin büyük kismi Osmanlilarin eline geçmesine ragmen Fatih, Larende ve Silifke yörelerine çekilen Karamanogullarina karsi mücadeleyi, Otlukbeli Savasi'nin sonrasinda da sürdürmüstür. Fakat Karaman Beyi Kasim'in ölümünden sonra (1483) beylik tamamen oradan kalkmis olacaktir. Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan, 1467 yilinda Karakoyunlu topraklarina sahip olunca Osmanlilar aleyhine hâkimiyetini genisletmeye baslamisti. Anadolu birligi yönündeki bu tehlike üzerine Fatih, 1473'te harekete geçti. Otlukbeli mevkiinde yapilan savasta Osmanlilar büyük bir zafer kazandilar. Artik Akkoyunlular Osmanlilar için bir tehlike olmaktan çikmisti.

Fatih bundan sonra Hicaz su yolllarinin onarimi hususunu bahane ederek Memlûklar'a karsi harekete geçti. Fakat bu dönemde Memlûklarla büyük bir savasa girilmemistir. Fatih'in 1481'de hazirlik yaptigi ve ölümüyle yarim kalan seferin ya Rodos'a ya da Misir'a yönelik oldugu söylenir.

Fatih'in ölümü üzerine Osmanli tahtina büyük oglu Bâyezid geçmisti. Ancak diger oglu sehzade Cem, Rodos sovalyelerinin eline düsmesiyle sonuçlanan,taht mücadelesine girmisti. Bâyezid'in mütereddit ve ihtiyatli politikalari sebebiyle, Akkoyunlularin yerini alan Safaviler güçlenerek Anadolu'da Sahkulu Isyani gibi ayaklanmalari kiskirtmis, Memlûklara karsi basarisiz seferler düzenlenmistir. Buna ragmen Bâyezid döneminde Kili ve Akkerman ele geçirilerek Bogdan tamamiyla Osmanli hâkimiyetine girmis(1484), Venedik ve Haçlilara karsi denizlerde üstünlük kurulmus, Modon, Koron, Inebahti ve Navarin gibi Mora kiyilarindaki kale ve limanlar zapt edilmistir(1502).

Barbaros kardeslerin denizlerdeki zaferlerine ragmen özellikle dogudaki olumsuz gelismeler ve Sahkulu Isyani(1511), devlet islerinden elini çeken Bâyezid'in sagliginda sehzadeler arasindaki taht mücadelesinin kizismasina vesile olmustur. Nitekim Sehzade Selim'in mücadeleyi kazanmasi üzerine 1512 yilinda II. Bâyezid tahttan feragat etmistir.

Yavuz Sultan Selim Devri; Henüz Trabzon'da vali iken Dogu'da Safavilerin nasil güçlendigini gören ve onlarla basarili bir mücadeleye giren Selim, tahta çiktiktan sonra,

Anadolu'daki mezhep mücadelesine bir son vermek için Safavilerle dogrudan savasa girmeyi kaçinilmaz görmekteydi. Nihayet ordusunun basinda Dogu seferine çikan Yavuz Selim, Çaldiran Ovasi'nda Sah Ismail'in ordusuyla büyük bir meydan muharebesi yapti. Iki Türk hükümdarinin mücadelesinden Selim üstün çikti (23 Agustos 1514). Dogu Anadolu topraklari Osmanlilarin eline geçti. Yavuz, Tebriz'e kadar Sah Ismail'i takip etti. Dulkadirogullari beyligi Osmanli yönetimine alindi ve sonra ilhak edildi (1515)Babasi döneminde Memlûklara karsi yapilan seferlerin çogu kez basarisizlikla neticelenmesi, Osmanlilarin dogu'da ve Islâm dünyasinda üstünlük kurmalari önündeki en büyük engel idi. Bu sebeple, Safavi tehlikesini bertaraf ettikten sonra Yavuz, Memlûklara karsi büyük bir ordu hazirladi. Misir Memlûk Sultani Kansu Gavri, Osmanli ordusunu Halep'in kuzeyinde karsiladi. Ancak Mercidabik Savasi Osmanlilarin zaferiyle son buldu (24 Agustos 1516). Kansu Gavri savas sirasinda öldü. Malatya'dan Sina yarimadasina kadar olan topraklar Osmanlilarin eline geçti. Kisi Sam'da geçiren Yavuz, tekrar Misir'a yöneldi. Yeni Memlûk Sultani Tomanbay ile Kahire'nin kuzeyindeki Ridaniye mevkiinde yapilan savasi da Osmanlilar kazandi. (22 Ocak 1517). Bu savas Memlûk Devleti'nin sonu oldu. Suriye, Filistin, Misir ve Hicaz Osmanli hâkimiyetine girdi. Hülagû'nun Bagdat'i isgal etmesiyle Memlûk himayesine giren halifelik müessesesi de böylece Osmanlilara geçmis oluyordu. Nitekim Mekke serifi sehrin anahtarini Yavuz Sultan Selim'e sunarak itaatini bildirmisti. Yavuz dönemi Osmanlilarin dogu'da ve Islâm dünyasi'nda en büyük güç haline geldigi bir dönemdir.

Yavuz Sultan Selim'in sekiz yil süren hâkimiyet devrinden sonra Osmanli tahtina oglu I.Süleyman geçti (1520). I.Süleyman'in 46 yillik saltanatinda Osmanli Devleti siyasî, askerî ve iktisadî açilardan zirveye ulasmistir. Bu sebeple dost düsman ona Kanuni, Muhtesem, Büyük Türk gibi lâkaplarla hitap etmis ve tarihe de böyle geçmistir.

Avrupa'daki Gelismeler; Kanuni döneminde özellikle Avrupa'da önemli dinî ve siyasî degisiklikler söz konusudur. Güçlü Macar kralliginin Osmanli hâkimiyetine girmesinden sonra, Kutsal Roma-Cermen Imparatoru Sarlken en ciddî rakip hâline gelmis, onun olusturdugu imparatorlugun uzantisi durumundaki Avusturya Arsidükaligi Osmanlilara sinirdas olmustur. Bu devlet ile Avrupa'nin en güçlü hanedani olacak olan Habsburglar Avrupa'yi âdeta parselleyeceklerdir. Bu dönemde güçlenmeye baslayan Protestanlik, Avrupa'da mezhep çatismalarinin siddetlenmesine sebep olmustu. Dogu Avrupa'da da Lehistan ve Ortadoks Rusya güçlenmeye baslamisti. Kanuni, Avrupa'daki siyasî ve dinî çekismelerden faydalanarak, onlarin birlesmemesine özen göstermis ve bunu bir devlet politikasi hâline getirmistir. Yine bu dönemde Akdeniz'de ve Okyanuslarda güçlü bir ticarî ve iktisadî filo olusturan Ispanyol ve Portekiz donanmalari Venedik'in yerini almis görünüyordu.

Belgrat'in Fethi ve Macaristan Seferi; Fatih'in Sirbistan seferinde ele geçirilemeyen Belgrat, Avrupa içlerine yapilacak akinlar için bir siçrama noktasi idi. Bu sebeple Kanuni, Macaristan seferine çiktiginda ilkin Belgrat'i kusatti ve ele geçirdi(1521). Burayi bir üs olarak kullanan Osmanlilar artik rahatlikla Avrupa içlerine sefer yapabilecekti. Nitekim Sarlken'e tutsak olan Fransa Krali Fransuva'yi, kendisinden yardim talep etmesi üzerine, kurtarmayi amaçlayan Kanuni, 1526 yilinda karsisindaki ittifaki parçalamak amaciyla yeniden Macaristan üzerine bir sefer düzenledi. 29 Agustos 1526'da Mohaç Meydan Muharebesi ile Macar ordularini imha eden Kanuni, Budin'i (Budapeste) ele geçirdi. Macaristan'in bir bölümü ilhak edildi ve kalan kismi Erdel Kralligi olusturularak Osmanli hâkimiyetine alindi.

Avusturya Seferleri; Macaristan'in ele geçirilmesi üzerine, ölen Macar krali ile akrabaligini öne süren Avusturya Arsidükü Ferdinand, Macar topraklarinda hak iddia etmis ve Budin'i isgal etmisti. Bunun üzerine Kanuni, yeniden Macaristan'a sefer düzenledi. Budin kurtarildi. Ancak Kanuni'nin asil maksadi Viyana idi. Osmanli ordusu sehri kusatti ise de ele geçirmeye muvaffak olamadi(1529). I.Viyana Kusatmasi'nin sonuçsuz kalmasindan cesaretlenen Ferdinand, Budin'i tekrar isgal etti. Kanuni ünlü "Alman Seferi" ile mukabele ederek isgal edilen yerleri geri aldi. Ferdinand ile Istanbul'da bir anlasma yapildi. Bu

anlasmaya göre Ferdinand, Macaristan üzerinde hak talep etmeyecek ve Osmanli hâkimiyetini taniyacak ve elinde bulundurdugu Macaristan'a ait topraklar için de Osmanlilara vergi verecekti.(1533).

Ferdinand'in Macar kralinin ölümünü firsat bilerek anlasmayi bozmasi üzerine Kanuni yeniden sefere çikti. 1562'deki bu sefer sonucunda Macaristan'da Erdel Beylerbeyligi olusturuldu. Avusturyalilar firsat buldukça Macar topraklarina tecavüz etmisler ve her seferinde de Osmanlilardan gerekli cevabi almislardir. Nitekim Kanuni'nin son seferi de Avusturya'ya karsi olmus ve Zigetvar Kalesi kusatilmistir (1566)

Fransa ile Münasebetler ve Ilk Kapitülâsyon; Avrupa birligini saglamak isteyen Roma-Cermen Imparatoru Sarlken, bu maksatla Fransiz Krali Fransuva'yi esir etmisti. Kendisinden yardim isteyen kral ile iyi iliskiler kuran Kanuni böylece Sarlken'e karsi bir müttefik kazanmis oluyordu. 1535 yilinda iki ülke arasinda ticaret ve dostluk anlasmasi imzalandi. Anlasma ile her iki ülke serbest ticaret hakki elde edecek ve bu haklar iki hükümdarin yasadigi sürece geçerli olacakti. Lâkin kapitülasyon adiyla tarihe geçecek olan bu ticarî imtiyazlar sürekli hâle getirilmis, sonraki devlet adamlarinin basiretsizligi sebebiyle tek tarafli islemeye baslamis ve baska devletlere de imtiyazlarin taninmasiyla Osmanli ekonomisi giderek disa bagimli hâle gelmistir.

Iranla Münasebetler; Sah Ismail'in yerine geçen oglu I.Sah Tahmasp, babasi gibi, Osmanlilarin düsmani olan Venedik ve Avusturya ile ittifak kurmakta bir beis görmüyordu.

Osmanli ordusu, Avrupa'ya sefere çiktiginda Safaviler, Dogu Anadolu topraklarina karsi saldiriya geçiyordu. Bu sebeple, Kanuni, Irakeyn (iki Irak; Irak-i Acem ve Irak-i Arap) seferi diye bilinen bir sefere çikti (1534-35). Tebriz ve Bagdat Osmanli topraklarina katildi. Osmanlinin Avrupa ile ilgilenmesinden yararlanan Safaviler firsat buldukça yeniden harekete geçtiklerinde, bölgeye 1555 yilina kadar Nahcivan ve Tebriz üzerine birkaç kez sefer düzenlenmistir. Osmanlilar karsisinda fazla bir varlik gösteremeyen Sah Tahmasp nihayet baris anlasmasi imzalamayi kabul etmek zorunda kalmis ve Amasya Antlasmasi (1555) ile Osmanli üstünlügünü kabul ederek Bagdat, Tebriz ve Dogu Anadolu'nun Osmanli hâkimiyetinde oldugunu tasdik etmistir.

Deniz Seferleri ve Fetihler; Kanuni devri karada oldugu gibi denizlerde de büyük bir üstünlügün saglandigi bir devirdir. Fatih'in alamadigi, St.Jean sövalyelerinin elindeki Rodos ve çevresindeki adaciklar, basarili bir kusatma sonunda ele geçirilmis(1522), II. Bâyezid zamanindan beri Akdeniz'de serbestçe faaliyet gösteren Barbaros kardeslerin devlet hizmetine alinmasiyla deniz ve kiyilarda pek çok yer Osmanli hâkimiyetine dahil olmustur. Cezayir'i ellerinde bulunduran ve Osmanlilar adina, 1492 yilinda Ispanya'da soy kirima ugrayan Musevîleri Istanbul'a gemilerle nakleden Barbaros kardesler hakli bir üne sahip olmuslardi. 1533 yilinda Cezayir'i Osmanlilara birakarak kaptan-i deryalik görevini kabul eden Barbaros Hayrettin Pasa (Hizir Reis), 1538 yilinda Andrea Doria komutasindaki Haçli donanmasini Preveze'de büyük bir bozguna ugratarak, Osmanlilardin Akdeniz'in tek hâkimi oldugunu bütün dünyaya kabul ettirdi.

Barbaros'un ölümünden sonra yerine geçen Turgut Reis de fetihlere devam etti.Nitekim St. Jean sövalyelerinin elinde bulunan Trablusgarp onun tarafindan fethedilmis (1551), Preveze'den sonraki en büyük deniz zaferi sayilan Cerbe Savasi sonunda Haçli donanmasi bir kez daha hezimeti tatmistir. Sadece Akdeniz'de degil Kizil Deniz ve Hint Okyanusunda da Osmanli donanmasi faaliyette bulunmustur. Uzak denizlerde istenilen sonuçlar elde edilememisse de bu dönemde Yemen ve Arabistan'in güney kiyilari ile Habesistan ele geçirilmistir.

Kanuni'nin Ölümü ve Sonrasi; Zigetvar Muhasarasi esnasinda hastalanan Kanuni kalenin fethini göremeden 66 yasinda öldü (1566). Siyasî, askerî ve iktisadî bakimlardan

Osmanliyi zirveye çikaran bu büyük hükümdarin yerine geçen ne II. Selim (1566-1574) ne de III. Murat (1574-1595) ayni evsafta kisiler degillerdi. Ancak Kanuni devrinde baslayan fetih rüzgârlari o derece siddetliydi ki, bu hükümdarlar devrinde de hizini devam ettirebildi. Süphesiz bu basarilarda sadrazam Sokullu Mehmet Pasa'nin dirayetli siyasetinin de rolü büyüktür. Anadolu'nun Akdeniz'e bakan kiyilarinda bir çiban basi gibi duran Venedik'in elindeki Kibris bu fetih rüzgâriyla kusatildi. Lala Mustafa Pasa komutasindaki Osmanli donanmasi adayi ele geçirir geçirmez (1571), buraya Anadolu'nun çesitli sancaklarindan Türkler yerlestirildi. Artik Kibris da Türk olmustu. Bu durumu hazmedemeyen Venedik, Ispanyol, Malta donanmalari papa ve diger bazi Avrupa devletlerinin de destegi ile harekete geçerek büyük bir savas filosu olusturdular. Korent Körfezi yakinlarinda, Inebahti önlerinde yapilan deniz savasini Osmanlilar kaybetti (1571).

Ancak kendileri de oldukça fazla zaiyat verdiginden, Haçli donanmasi Osmanli kadirgalarini takip edecek durumda degildi. Sokullu kisa zamanda donanmayi yenileyerek yeniden Akdeniz'e indirdi. Venedik bu durum karsisinda yeni bir savasi göze alamadi ve Osmanlilara vergi vermeyi kabul etti. Kiliç Ali Pasa komutasindaki donanma Tunus'u yeniden Osmanli topraklarina katti (1574). Bu esnada II.Selim ölmüs ve yerine III. Murat geçmisti. Bu padisah devrinde, Sah Tahmasp'in ölümüyle çalkanan Iran'a savas açildi (1576) Gürcistan ve Azerbaycan'in büyük bir kisminin ele geçirilmesiyle neticelenen ilk seferden sonra savas 15 yil sürdü. Bu uzun savas ile daha fazla yipranmak istemeyen Osmanli Devleti ile Iran arasinda 1590'da bir baris anlasmasi yapildi. Yine bu dönemde baslayan Türk-Macar Savasi I.Ahmet devrine kadar devam etti. Don ve Volga nehirlerini birlestirmeyi amaçlayan kanal projesi ile Süveys kanali tesebbüsünün mimari olan Sokullu'nun 1579'daki ölümü ile Osmanli Devleti büyük bir yara almistir. Özellikle III.Murat'in oglu III.Mehmet'in (1595-1604), hükümet islerini annesine birakip, bir köseye çekilmesi Osmanli'yi XVII. yüzyilda daha kötü yillarin bekleyeceginin âdeta habercisi idi.

İmparatorluğun Temelleri Atılıyor

Doğu Roma Fatihi olarak Edirne'ye dönen II. Mehmed, Karaman ve Bizans'tan sonra üçüncü seferde Cenevizlilerden Enez'i aldı (1453 sonu) ve Kırım'a bir donanma gönderdi (1454 Temmuz'u). 1454'te ilk Sırbistan seferine çıktı. Kuzey Ege adalarını donanma göndererek ele geçirdi ve ilk Rodos seferini yaptırdı, fakat bu adayı alamadı. İkinci Sırbistan onun altıncı seferidir (1455, 1456). Bu ikincisinde babasından sonra tekrar Belgrad'ı muhasara etti. Kaleyi savunan Hünyadi Yanoş öldü. Fatih yaralandı, fakat Belgrad düşmedi. 1455'te Boğdan Prensliği de Osmanlı metbûluğunu kabul etti.

1458'deki yedinci sefer Fatih'in ilk Mora seferidir. 1459'daki sekizinci sefer ise dördüncü Sırbistan seferidir ki, Semendire'nin fethi ve Sırbistan devletinin sonu olmakla neticelenmiştir. 1460 yazında dokuzuncu seferine çıktı. İkinci Mora seferidir ve Mora prensliklerinin ilgası ve Türkiye'ye katılması, Paleologosların sonu ve Bizans kalıntılarının silinmesi ile sonuçlanır.

Sonra Güney Karedeniz meselelerini ele aldı. 1461'de onuncu sefer ile Ceneviz'den Amasra'yı aldı. Baharda on birinci sefer ile Sinop'a geldi. Himayesinde bulunan Candar (İsfendiyar) beyliğine dostça son verdi. Yazın Trabzon'a yürüdü. Denizden donanma kuşatılan Trabzon İmparatorluğu teslim oldu. Komnenos imparatorluk hanedanına son verdi. Bu suretle Batum ve Gürcistan kıyılarına kadar bütün Güney Karadeniz kıyıları Osmanlı devletine katıldığı gibi, Trabzon ve Rize gibi Anadolu'nun henüz Türkleşmemiş olan parçaları da Hristiyanlardan alınmış oldu.

On ikinci Trabzon seferinden döner dönmez on üçüncü sefer ile Eflak üzerine yürüdü ve ayaklanan Kazıklı Voyvoda'nın işini bitirdi.Fatih, ondördüncü seferini 1462'de yaptı. Yayçe'nin fethi ile neticelenen ilk Bosna seferidir. Onbeşinci seferi aynı yılın Eylülündedir ve Midilli adasının fethidir. On altıncı sefer 1463'te yapılan ikinci Bosna seferidir. Ertesi yıl üçüncü Bosna seferi ve on yedinci seferi yapılmıştır. 1466'daki onsekizinci sefer Karaman üzerinedir. 1466'daki on dokuzuncu sefer, Fatih'in ilk Arnavutluk seferidir. 1466-167'de de Arnavutluk üzerine ikinci seferini yapmıştır ki yirminci seferi teşkil eder.

Bu ardı kesilmeyen seferlerde padişahın başlıca hedefleri şöyle idi: Tuna'nın güneyinde ve Fırat-Toroslar sınırının batısında Osmanlı devletine katılmayan hiç bir yer bırakmamak, Karadeniz'i ve Ege denizini Türk iç denizleri haline getirnek, Venedik donanmasını geçerek deniz kuvvetlerini de kara ordusu gibi dünyanın birinci silahlı gücü haline getirmek. Bu işleri tamamen gerçekleştirdikten sonra İtalya'yı fethetmek. Bu plan artık bütün dünyada biliniyordu. Fatih'in kafasındaki bir sır olmaktan çıkmıştı. Bu projeye karşı yalnız bütün Avrupa değil, Türkiye'nin doğusundaki Müslüman ve Türk komşuları da ayaklandılar. Bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'na karşı dehşetli bir koalisyon meydana getirildi ve çok uzun sürecek savaş başladı.

İmparatorluğun Temelleri Atılıyor

16 yıl süren Büyük Savaş'ta Türkiye'nin karşısında yeralan büyük devtetler İran, (Akkoyunlu Türk İmparatorluğu), Venedik, Macaristan, Almanya, Polonya, Kastilya, Aragon, Napoli idi. Orta ve küçük devletlerin sayıları 20 küsürdür. Türkiye müttefiksiz, tek başına idi. Fatih, Türk tarihinde belli başka örneği gösterilemeyecek bir politika dehası ile bu koalisyona karşı on altı yıl dayandı ve düşmanlarını teker teker, ikişer üçer, beşer onar yenerek büyük savaştan mutlak bir galip olarak çıktı. Türk cihan imparatorluğunun gerçek temeli atılmış oldu. Cihanın Osmanlı devleti karşısında aciz kaldığı ortaya çıktı. Venedik'in deniz üstünlüğü bir daha geri gelmemek üzere maziye karıştı.

Büyük savaş, 3 Nisan 1463'te Fatih tarafından başlatıldı. 28 Temmuzda Venedik Cumhuriyeti, Türkiye'ye harp ilan etti. 30 Eylülde Macaristan, Venedik'in yanında Türkiye'ye karşı savaşa girdi. Bir kaç ay sonra Türkiye'ye harp açan devletlerin sayısı, açmayanlardan çok fazla idi. Her cephede düşmanı yıpratan, diplomatik manevralarla bezdiren Fatih, 1470 yazında ordu ve donanması ile Eğriboz adasına yürüdü. Venedik'in Batı Ege'deki bu alınmaz üssünü fethetti. Avrupa devletlerine "Rumeli sizin, Anadolu benim" diye elçi göndererek Osmanlı'yı haritadan bile silmek isteyen Akkoyunlu Türk imparatoru Uzun Hasan Bey, Avrupalıların Osmanlı ile başa çıkamayaklarını anlayıp Tokat'a bir süpriz taarruzu ile harbin doğu cephesini açtı.

18 Ağustos 1470'de Şehzade Mustafa, Kıreli Meydan Muharebesi'nde Akkoyunlu ordusunu ezerek işgal altındaki Osmanlı topraklarını kurtardı. Uzun Hasan için kötü işaretti. Korkunç bir atlı Türkmen ordusu ile Osmanlı'nun üzerine yürüyüp işini bitirmek istedi. Fatih, 11 Nisan 1473'te Üsküdar'dan hareket etti. 190.000 kişilik dünyanın en çetin harp makinesi sayılan ordusu Ağustosta Erzincan yakınlarında en büyük rakibi ile karşılaştı. Otlukbeli'nde Akkoyunlu Türkmen ordusu mahvoldu. Fatih o zamana kadar yalnız kuşatmalarda kullanılan, sesinden atları ürkütmek için sahraya getirilen top silahını, tarihte ilk defa olarak taktik silah olarak kullanmıştı.

Fatih'in akıncıları Venedik varoşlarına ve Almanya içlerine kadar her yıl Avrupa'yı alt üst ettiler. Venedik, Almanya ve Macaristan pes etti. Yirmi üçüncü sefer Boğdan, yirmidördüncüsü Macaristan üzerine açıldı. 1478'de padişah, üçüncü Arnavutluk seferine çıktı. Kırım'a donanma gönderdi. 1475'te Kırım Hanlığı Osmanlı birliğine girdi. 1480'de üçüncü Rodos kuşatması netice vermedi. İyonya adalarını aldıktan sonra, donanmayı İtalya'ya gönderdi ve 28 Temmuz 1480'de İtalya fütühatının başlangıcı olmak üzere

Otranto'yu işgal ettirdi. İtalyan devletcikleri, Fatih Sultan Mehmed'i Batı Roma imparatoru olarak selamlamak üzere hazırlıklara başladılar. Fakat padişah 3 Mayıs 1481'de Maltepe ile Gebze arasındaki ordugâhında, ordusu arasında zehirlenerek öldü. 49 yaşında idi.

İmparatorluğun Temelleri Atılıyor

İki defaki çocukluk saltanatı sayılmazsa, sonuncu saltanatı 30 yıldan 2.5 ay fazladır. Bıraktığı imparatorluk 2.214.000 km2 'yi buluyordu. Ancak 511.0000 km2'' si Anadolu'da, gerisi Avrupa'da idi. Kuzeyde Türk sınırı, Moskova'nın güneyinden başlıyordu. Karadeniz'i kapalı Türk denizi haline getirmiş, Ege'de bunu başarmasına ramak kalmış, Yunan (İyonya) denizine hakim olmuştu. Türk donanmasını cihan kudreti haline getirmiş, iki Venedik donanmasının gücünün üzerine bir kudrete eriştirmişti. Bu donanma ile İtalya'yı fethederek, Katolikliği de hakimiyeti altına alacaktı.

Tahta geçtiği zaman devletin 30 harp gemisi vardı. 1474'te 23 yıl çalışarak donanmayı 108 harp ve 400 kadar nakliye gemisine çıkardı. Ölümüne kadar geçen son yedi yılda ise donanmayı 250 harp ve 500 nakliye gemisine ulaştırdı. İstanbul Üniversitesi'nin de kurucusudur. Batı ve Doğu dillerini çok iyi biliyordu. Edebî ve matematik ilimlerde bilgindi. Osmanlı hükümdarları içinde yetişen en büyük asker, en iyi diplomat ve devlet adamı olduğu gibi Osmanoğullarının en bilginidir. Bazı tarihçilere göre, Türk milletinin 2.500 yıl içinde yetiştirdiği en büyük şahsiyettir. Büyük bir sanat bilim koruyucusu idi. Bu emsalsiz savaş adamı, imparatorluğunu imar etmeyi de ihmal etmedi, her tarafta Türk bayındırlık eserleri yükseltti. 2 imparatorluk, 4 krallık, 11 prensliği fethetmiştir. 3 oğlu ve bir kızı olmuştur. Ölümünde yalnız iki oğlu hayatta idi.

Yerine büyük oğlu II. Bayezid geçti. Fakat kardeşi Sultan Cem bunu kabul etmedi. 1495'e kadar Cem gailesi devam etti. Daha 10 Eylül 1481'de İtalya fütühatı terkedildi. İtalya'nın fethinden vazgeçildi. II. Bayezid bu arada 1483'te Macaristan üzerine Morova seferine, 1484'te Boğdan seferine çıktı. 1485'te 6 yıl sürecek olan ilk Memlûk savaşı patladı. Mısır-Suriye Türk memlûk imparatorluğu ile hiç bir kazanç sağlamayan bu savaştan hemen sonra II. Bayezid, 1492'de üçüncü sefere çıktı. Bu Macaristan ve Arnavutluk seferidir. Belgrad'ın gene netice vermeyen üçüncü kuşatması bu sırada yapılmıştır. 1493'te Yakup Paşa'nın Adbina zaferi, Macaristan'ı sulha zorladı.

Türkiye, Akdeniz'deki üstünlüğünü bu devirde de muhafaza etti. 187'de Kemal Reis, ilk İspanya seferini yaptı. Fakat İspanya'da son Müslüman devletinin, Gırnata'nın düşmesine (2 Ocak 1492) engel olunamadı. Kemal Reis'in ikinci İspanya seferi (1510), İspanya tebeası haline gelen İspanya Müslümanlarına yardım içindir. Ertesi yıl Kemal Reis (1511), Gelibolu açıklarında gemisi fırtınadan batarak boğulmuştur. Osmanlıların yetiştirdiği ilk büyük denizci ve Osmanlı deniz ekolünün gerçek kurucusudur.

25 Şubat 1495'te Sultan Cem'in Napoli'de zehirlenerek 35 yaşında ölmesi, ağabeyi II. Bayezid'e geniş nefes aldırsa da saltanatın ikinci devresinde de babası ve oğlununkilere benzer büyük hareketlere girişemedi. Bununla beraber İtalya'da nüfuzu büyüktü. 1498'de Balı Bey'in ikinci Polonya seferi, Türkiye lehine neticelendirdi. Balıbey, ikinci seferinde Varşova'ya girdi.

İmparatorluğun Temelleri Atılıyor

Venedikle çıkan savaş, daha büyük çapta oldu. Padişah dördüncü ve beşinci seferini (1499. 1500) Venedik'in güney Mora'daki üslerini temizlemek gayesiyle yaptı. Bu arada Sapienza açık deniz muharebesinde Kemal ve Burak (Barak) reisler, Türklerin tarihteki ilk büyük deniz muharebesini kazandılar (28 Temmuz 1499). Bu büyük deniz vuruşmasında 400 harp gemisi ve on binlerce denizci karşı karşıya geldi. Venedik donanması, ağır hezimete uğradı.

1502'de Venedik'le sulh yapıldı. Fakat aynı yıl İran İmparatorluğunda Akkoyunlu Türk hanedanı düştü ve yerine gene bir Türk hanedanından olan Şah İsmail Safevî geçti. İran'dan başka, Irak, Doğu Anadolu, Güney Kafkasya gibi ülkelere de hakim olan ve Türkiye'den sonra en güçlü devlet bulunan Safevî İmparatorluğu, Akkayonlular ve Osmanlılar gibi Sünnî değil, Şiî idi. Şah İsmail, kan, ateş ve hileyle mezhebini yaymaya çalışıyor ve Anadolu'yu tehdit ediyordu. Anadolu'da yer yer ayaklanmalar çıkardı. Bu durum II. Bayezid'in son yıllarını huzursuz kıldı. Sonunda sekiz oğlundan hayatta kalan üçünü küçüğü olan Yavuz Sultan Selim namına tahttan feragat etti ve az sonra öldü.

Babası Fatih'tan sonra Osmanoğullarının en bilginidir. Değerli bestekârdı. Babası, dedeleri ve oğlu gibi büyük harp adamı değilse de orduya ve donanmaya çok dikkat etmiş, Türkiye'nin kudretini, titizlikle korumuş, yalnız son yıllarında Safevî baskısı altında bunalmıştır.

Yavuz Sultan Selim, 42 yaşında tahta çıktı. Çok uzun müddet Trabzon sancak beyi olarak bir çok seferde bulunup tecrübe kazanmıştı. Türkiye'yi Safevî baskı ve hatta tehdidinden kurtarmak için ordu tarafından tahta çıkarılmış gibiydi. Bu misyonla, bir takım iç meseleleri hallettikten sonra derhal İran meselesini ele aldı.

23 Nisan 1514'te Üsküdar'dan hareket etti. 2 Temmuz'da Sivas'a geldi ve ordusundan 40.000 kişiyi burada bıraktı. 100.000 kişi ile yoluna devam etti. 23 Ağustos'ta güney Azerbaycan'da Çaldıran sahrasında Şah İsmail'in 100.000 muharipten müteşekkil ordusunu yok etti. Şah, tesadüfen canını kurtardı. Yavuz, 16 Eylül'de İran Safevî Türk İmparatorluğunun taht şehrine girdi. Bu suretle dünyanın ikinci devletini bir müddet için olsun Türkiye'yi tehdit edemez hale getirdi.Şah İsmail, daha 10 yıl yaşadığı halde Çaldıran'ın öcünü almaya asla girişmedi. Gene bu zafer neticesinde Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Irak, İran'dan Türkiye'ye geçti.

Bu suretle Osmanlılar, Anadolu'da Türk birliğini gerçekleştirmiş oluyorlardı. İran'ın elinde Doğu Anadolu'da ancak küçük parçalar kalıyordu.O zamana kadar Dulkadir Türkmen beyliği (Maraş) Osmanlı'ya tabi idi. Yavuz, beyliği doğrudan doğruya ilhak edip ortadan kaldırmak isteyince Yavuz'un annesi Ayşe Hatun'un babası, yani padişahın ana tarafından dedesi olan Dulkadiroğlu Alâüddevle Bozkurt Bey direndi, 12 Haziran 1515'te Turna dağı muharebesi ile bu direniş ortadan kaldırılıp beylik Osmanlı topraklarına katıldı. Şiddetli Safevî savunması kırılarak 19 Eylül 1515'te de o zaman Amid denilen Diyarbakır alındı,
Diyar-ı Acem'den sonra sıra Diyar-ı Arab'a gelmişti

İmparatorluğun Temelleri Atılıyor

Burası da bir Türk devletinin elinde idi. Mısır, Suriye ve çevre ülkeleri ellerinde tutan Memlükler, Türkiye ve İran Türk imparatorluklarından sonra dünyanın en güçlü devletleri idiler. İslam halifesi de Memlûk sultanlarının himâyesinde Kahire'de yaşadığı, Kutsal Şehirler (Mekke, Medine, Kudüs) ellerinde olduğu için Memlûk imparatorluğunun manevî gücü de büyüktü.

Yavuz Sultan Selim Han, 5 Haziran 1516'da ikinci sonuncu sefer-i hümayununa çıkmak üzere Topkapı sarayından Üsküdar ordugâhındaki otağ-ı hümayununa geçti. Çukurova'ya geldiği zaman merkezi Adana olan ve Memlüklere tabi bulunan Ramazanoğulları Türkmen beyliği, kendiliğinden Osmanlı devletine katıldı. Yavuz'u, Halep yakınlarında Mercıdabık'ta Memlük Sultanı Kansu bekliyordu. 24 Ağustos 1516'da, Çaldıran'dan günü gününe 2 yıl sonra burada gene çok büyük bir meydan muharebesi geçti. Memlük ordusu yok edildi. Sultan Kansu öldü ve Abbasî Halifesi esir düştü. Memlûkler, Mısır'da iktidara geldikleri ve Eyyûbîlerin yerini aldıkları 1250 tarihinden beri

asla bu derecede büyük bir darbe yememişler ve sultanlarını muharebe meydanlarında bırakmamışlardı.

Yavuz, Haleb'e girdi (28 Ağustos). Ertesi gün Haleb Ulu Camii'nde kendisini İslam halifesi ilan ettiren Cuma hutbesini okuttu. Bu suretle Hazret-i Peygamber'in vefat ettiği 632'den beri Araplara ve 750 yılından beri Abbasî hanedanına ait olan hilafet Türklere geçmiş oldu.

Suriye, Lübnan ve Filistin'i yıldırım harekâtıyla feth eden ve Kudüs'ü de aldıktan sonra Şam'a gelen Yavuz, burada Mısır fethinin son hazırlıklarını tamamladı. Türk öncü ordusu Filistinle Sina arasında Han-Yunus'ta bir Memlûk ordusunu dağıttıktan sonra (25 Aralık 1516), Yavuz 9-22 Ocak 1517'de İlkçağ'dan beri hiç bir cihangirin cebren geçemediği Sina çölünü 13 günde geçti. Kahire yakınlarında 22 Occakta Ridaniye Meydan Muharebesi'nde Memlûk Ordusu'nu dağıttı.

24 Ocak'ta Kahire'ye girdi. 13 Nisan'da son Memlük Sultanı II. Tumanbay idam edildi. 19 Mayıs'ta Donanma İskenderiye'ye gelip demirledi. Yavuz, donanmayı teftiş etmek için İskenderiye'ye gelip Kahire'ye döndü. 6 Temmuzda Hicaz, Türkiye'ye katıldı. Mekke ve Medine, Türk toprakları oldu. Emânât-ı Mukaddese Mekke, Medine ve Kahire'den İstanbul'a gönderildi. 8 aya yakın Kahire'de kalan Yavuz, 10 Eylülde hareket etti ve 25 Temmuz 1518'de İstanbul'a döndü.

İmparatorluğun Temelleri Atılıyor

Yavuz'un bu Mısır sefer-i hümayunu 2 yıl 2 ay sürmek bakımından Osmanlı tarihinin en uzun seferidir. Dünyanın üçüncü devleti olan Memlük imparatorluğunun tamamının Türkiyeye katılmasıyla neticelenmiş ve Yavuz'u, tarihin kaydettiği en büyük cihangirlerden biri yapmıştır. O tarihte Memlûk imparatorluğu topraklarında 19 milyon nüfus yaşadığı hesaplanmaktadır (aynı XVI. yüzyıl başlarında İngiltere nüfusu 4.5, Fransa 12, İspanya 6 milyon idi).

8 yıl içinde baş döndürücü işler yapan Yavuz, 50 yaşında Edirne yakınlarında ordugâhında, otağ-ı hümayûnda, yeni bir seferin hazırlıkları içinde iken öldü (22 Eylül 1520). Osmanoğulları içinde dedesi Fatih'ten sonra en büyük kumandan, Fatih ve oğlu Kanunî'den sonra en büyük devlet ve siyaset adamıdır. Dedesi ve babasından sonra Osmanoğullarının en bilginidir. Osmanlı cihan devletinin temellerini Fatih atmış, Hint okyanusu ile Moskova güneyi, Batı Akdeniz ile Kafkasya arasında Yavuz gerçekleştirmiştir. 1512'de 2.373.000 km2 olarak teslim aldığı devleti 6.557.000 km2'ye çıkarmıştır (Avrupa'da 1.702.000 km2 , Asya'da 1.905.000 km2 , Afrika 2.950.000 km2).

Yavuz devrinde Cezayir de İspanyol tasallutundan kurtularak Türkiye'ye bağlanmıştır. Bu, Barbaros Kardeşlerin, Oruç Reisle Hızır Reis'in (Barbaros Hayreddin Paşa) şahsî teşebbüsleriyle gerçekleşmiş, fakat Yavuz tarafından desteklenmiş bir teşebbüstür.
Oruç Reis'le kardeşleri Yavuz'un ağabeyi Sultan Korkut'un adamları oldukları için Yavuz tahta çıkınca başlarına bir bela gelmesin diye Türkiye'yi bırakıp 1513 yazında Kuzey Afrika'ya ayak basmışlardır. Cezayir ve Tunus'ta bir takım üsler elde ettikten sonra amirallerinden Karamanlı Pîrî Reis'i (ki meşhur Kemal Reis'in yeğeni ve büyük coğrafya ve kartoğrafya bilginidir) 1516 Mayısında İstanbul'da Yavuz'a göndermişlerdir. Yavuz bu teşebbüsü desteklemiş ve Cezayir'i fethetmeleri için Oruç Reisle kardeşlerine her türlü yardımı yapmıştır. Barbaros kardeşlerin mücadele ettikleri, savaştıkları devlet İspanya

olduğu için, misyonları çok çetindi. Zira İspanya bütün XVI. asır boyunca Avrupa'nın en güçlü, zengin ve büyük Hristiyan devletidir ve bu yıllarda Almanya imparatorluğu ile birleşecek, İspanya kralı aynı zamanda Almanya imparatoru, bütün Amerika sömürgelerinin sahibi olacaktır.

1517 başlarında Oruç Reis, Cezayir şehrini fethederek ciddi şekilde bir devlete sahip olmuş, bu yılın 1 Eylülünde de İspanya ile savaşa başlamıştır. 1 Ekim 1518'de Fas sınırında Tlemsen kalesinde İspanyol ordusu tarafından kuşatılıp şehit edilmiş, fakat Kuzey Afrika'da Türk hakimiyetini gerçekleştirmiştir. Yerine kardeşi Hızır Reis "Barbaros Hayreddin Paşa" ve Osmanlı devletinin Cezayir beylerbeyisi olarak geçmiş, eserine devam etmiştir (15 Mayıs 1519).

İstanbul'un fethi 29 Mayıs
29 Mayıs Gregorian Takvimine göre yılın 149. günüdür. Sonraki sene için 216 (Artık yıllarda 217) gün var
... Detaylı bilgi için linke tıklayınız.
1453,

... Detaylı bilgi için linke tıklayınız.
Salı günü geçekleşmiştir.

Ünlü İtalyan ressam Zanaro'nun Fatih'in İstanbul'a girişini temsil eden bir tablosu.

Salı, Pazartesi ile Çarşamba arasında haftanın ikinci ya da üçüncü günüdür.
... Detaylı bilgi için linke tıklayınız.
Fatih Sultan Mehmed padişah, olduktan sonra ilk iş olarak, devamlı ayaklanma çıkaran
Fatih Sultan Mehmed (1432 - 1481) 29 Mart 1432'de Edirne'de doğdu. Babası Sultan İkinci Murad, annesi Huma Hatun'dur. Fatih Sultan Mehmed, uzun boylu, dolgun yanaklı, kıvrık burunlu, adaleli ve kuvvetli bir padişahtı.

... Detaylı bilgi için linke tıklayınız.

Karamanoğlu Beyliğine karşı sefere çıktı.
Karamanoğlu Beyliği 13. yüzyılda, Konya ve civarında hakim olup, 1487 senesine kadar devam eden büyük Türk beyliğine verilen isim. Karaman aşireti, Oğuzlar'ın Avşar boyuna mensuptur.

Türkiye Selçuklu sultanı Birinci Alaeddin Keykubad (1219-1237), Türkmen aşiretlerini Bizans ve Kilikya hudutlarına yerleştirmişti. Bu sırada, 1228 senesinde Kilikya, Ermenilerden alınınca, Ermenek taraflarına da Karaman aşireti yerleştirildi.
... Detaylı bilgi için linke tıklayınız.
Karamanoğlu İbrahim Bey af diledi. Fatih İstanbul'un fethini düşündüğü için onu bağışladı. Fatih Sultan Mehmed, büyük gayesini gerçekleştirmek için,
Karamanoğlu İbrahim Bey, Karamanoğulları Beyliği hükümdarı. Dedesi Alaeddin Bey, babası Mehmed Bey'dir. Babasına karşı gelerek onun zamanında hükümdarlığa geçtiyse de, kısa süre sonra babası idareyi tekrar ele aldı. Mehmed Bey'in ölümünden sonra Karaman Beyi oldu.
... Detaylı bilgi için linke tıklayınız.
Macarlara, Sırplara ve
Balkan kavimlerinden. Bir Slav boyu olan Sırplar, Slav dillerinin güney grubuna giren Sırp-Hırvat dili konuşurlar. Sırpçaya mahsus sesleri belirtmek için kabartılmış Kiril alfabesi kullanılır. Hıristiyan olup, Ortodoks mezhebine mensupturlar.
... Detaylı bilgi için linke tıklayınız.
Bizanslılara karşı yumuşak davranıyordu. Amacı
Bizans İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu’nun İS 395’te Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasıyla ortaya çıktı. Başkenti Roma olan Batı Roma İmparatorluğu 5. yüzyılda Germen kabilelerince yıkıldı. Merkezi Konstantinopolis (bugün İstanbul) olan ve Doğu Roma İmparatorluğu da denen Bizans İmparatorluğu ise, bin yılı aşkın bir süre varlığını sürdürdü. Bizans’ın ortaya çıkışı, Roma İmparatoru Constantinus’un başkenti Roma’dan bugünkü İstanbul’a taşımasıyla da yakından ilişkilidir.
... Detaylı bilgi için linke tıklayınız.
Haçlıların birleşmesini önlemek, onları tahrik etmemek ve zaman kazanmaktı. Bin yıllık tarihinin sonuna gelmiş olan
Haçlı Seferleri, 1094-1270 arasında, Avrupalı Katolik Hristiyanların, Papanın da etkisini kullanarak, Müslümanların elindeki Ortadoğu toprakları (Kutsal Topraklar) üzerinde askeri ve siyasi kontrol kurmak için düzenledikleri askeri akınlardır.
... Detaylı bilgi için linke tıklayınız.
Bizans küçüle küçüle sadece İstanbul şehrinin sınırları içinde hüküm süren bir devlet durumuna düşmüştü. Ancak buna rağmen Bizans'ın varlığı, Balkanlardaki Türk hakimiyeti açısından tehlikeli oluyordu. Bizans İmparatorları, Anadolu'daki çeşitli siyasi güçleri de Osmanlı aleyhine kışkırtmaktan geri kalmıyorlardı. Hatta zaman zaman Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht kavgalarına karışıp devletin iç düzenini bozuyorlardı. İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında girmesi, ticari ve kültürel yönden önemli bir avantajın daha ele geçirilmesi demekti. Boğazlar tam anlamıyla kontrol altına alınacak ve bu sayede, Karadeniz ticaret yolları ele geçirilmiş olacaktı.

Karamanoğulları meselesini çözen Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethi için gerekli hazırlıklara başladı. Devrin mühendislerinden Musluhiddin, Saruca Sekban ile Osmanlılara sığınan Macar Urban Edirne'de top dökümü işiyle görevlendirildi. "Şahi" adı verilen bu topların yanında, tekerlekli kuleler ve aşırtma güllelerin üretilmesi (havan topu) yapılan hazırlıklar arasındaydı. Yaptırılan bu büyük toplar İstanbul'un fethedilmesinde önemli rol oynadı. Yıldırım Bayezid'in İstanbul kuşatması sırasında yaptırdığı Anadolu Hisarının

karşısına, Rumeli Hisarı (Boğazkesen) inşa edildi. Bu sayede Boğazlar'ın kontrolü sağlanacak, deniz yoluyla gelebilecek yardımlara karşı tedbir alınmış olacaktı. 400 parçadan oluşan bir donanma inşa edildi. Turhan Bey komutasındaki bir Osmanlı donanması Mora'ya gönderildi ve İstanbul'a yardım gelmesi engellendi. Eflak ve Sırbistan ile var olan barış antlaşmaları yenilendi. Macarlarla da üç yıllık bir antlaşma yapıldı. Osmanlıların bu hazırlıkları karşısında, Bizanslılar da boş durmuyordu. Surlar sağlamlaştırılıyor ve şehre yiyecek depolanıyordu.

Ayrıca Bizans İmparatoru Konstantin, Haliç'e bir zincir gerdirerek, buradan gelecek tehlikeyi önlemeye çalıştı. Aynı zamanda Haçlı dünyasından yardım isteniyor, Papa ise yapacağı yardım karşısında Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleştirilmesini istiyordu. Ancak Katoliklerden nefret eden Ortodoks Rumlar, Roma kilisesine bağlanmak istemiyor, **"İstanbul'da Kardinal Külahı görmektense, Türk sarığı görmeye razıyız"** diyorlardı. Fatih Sultan Mehmed, hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Bizans İmparatoru Konstantin'e bir elçi göndererek, kan dökülmeden şehrin teslim edilmesini istedi. Fakat İmparatordan gelen savaşa hazırız mesajı üzerine, İstanbul'un kara surları önüne gelen Osmanlı ordusu, 6 Nisan 1453'de kuşatmayı başlattı. Osmanlı donanması ise Haliç'in girişinde ve Sarayburnu önünde demirlemişti. Ordu; merkez, sağ ve sol olarak üç kısma ayrıldı. 19 Nisan'da yapılan ilk saldırıda, tekerlekli kuleler kullanıldı ve bu saldırı ile Topkapı surlarından burçlara kadar yanaşıldı. Osmanlı Ordusundaki er sayısı 150.000 ile 200.000 arasındaydı. Bu kuvvetlere Rumeli ve Anadolu beylerine bağlı çeşitli kuvvetler de katılmıştı. Çok şiddetli çarpışmalar oluyor, Bizanslılar şehri koruyan surların zarar gören bölümlerini hemen tamir ediyorlardı. Venedik ve Cenevizliler de donanmalarıyla Bizans'a yardım ediyorlardı.

Fatih Sultan Mehmed Osmanlı donanmasının kuşatma sırasında yeterince kullanılamadığını ve bu yüzden kuşatmanın uzadığını düşünüyordu. İstanbul'un Haliç tarafındaki surlarının zayıf olduğu biliniyordu. Bizans bu bölgeye zinciri bu nedenle germişti. Yüksekten atılan taş gülleler Bizans donanmasından bazı gemileri batırmıştı fakat bir kısım donanmanın Haliç'e indirilmesi kesin olarak gerekliydi. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethedilmesini kolaylaştıracak önemli kararını verdi. Osmanlı donanmasına ait bazı gemiler karadan çekilerek Haliç'e indirilecekti. Tophane önündeki kıyıdan başlayıp Kasımpaşa'ya kadar ulaşan bir güzergah üzerine kızaklar yerleştirildi. Gemilerin, kızakların üzerinden kaydırılabilmesi için, Galata Cenevizlilerinden zeytinyağı, sade yağ ve domuz yağı alınarak kızaklar yağlandı. 21-22 Nisan gecesi 67(yada 72) parça gemi düzeltilmiş yoldan Haliç'e indirildi. Haliç'teki Türk donanmasına ait toplar, surları dövmeye başladı. Ciddi çarpışmalar cereyan etti.

Bundan sonraki günlerde top savaşı, ok, tüfek atışları, lağım kazmalar, büyük ve hareketli savaş kulelerinin surlara saldırıları devam etti. Kuşatmanın uzun sürmesi ve kesin başarıya ulaşılamaması askerler arasında endişe yarattı. Ancak, İstanbul'u her ne şartta olursa olsun almaya kararlı olan Fatih Sultan Mehmed kumandanların ve alimlerin de bulunduğu bir toplantı düzenledi. Cesaretlendirici bir konuşma yaptıktan sonra, 29 Mayıs'ta genel saldırının yapılacağına dair kararını açıkladı. Çarpışmalar sırasında Bizans'ı koruyan surlar üzerinde kapatılması mümkün olmayan gedikler açılmaya başlamıştı. Surlar içerisine küçük sızmalar oluyor, ancak geri püskürtülüyordu. İlk defa Ulubatlı Hasan ve arkadaşlarının şehit olmak pahasına tutunmayı başardıkları İstanbul surları, artık direnemiyordu. 53 gün süren ve 19 Nisan, 6 Mayıs, 12 Mayıs ve 29 Mayıs'ta yapılan dört büyük saldırıdan sonra Doğu Roma İmparatorluğu'nun 1125 yıllık başkenti olan İstanbul, 29 Mayıs 1453 salı günü fethedildi. İstanbul'un fethi, çok önemli sonuçları da beraberinde getirdi.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra batıdaki hakimiyeti pekiştirmek, sınırları

genişletmek, İslam'ı en uzak yerlere kadar yaymak ve Hıristiyan birliğini bozmak amacıyla Avrupa üzerine bir çok seferler düzenledi. Sırbistan (1454,1459), Mora (1460), Eflak (1462), Boğdan (1476), Bosna-Hersek, Arnavutluk, Venedik (1463- 1479), İtalya (1480) ve Macaristan seferleriyle Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki hakimiyetini pekiştirdi. Sırbistan Krallığı tamamen ortadan kaldırılıp Osmanlı sancağı haline getirildi, Mora tamamen fethedildi, Eflak Osmanlı eyaleti yapıldı, Bosna tekrar Osmanlı hakimiyetine alındı, Arnavutluk ele geçirildi. 16 yıl süren Osmanlı-Venedik Deniz Savaşları sonunda Venedik barış imzalamayı kabul etti. İtalya'ya yapılan sefer sırasında Roma'nın fethi açısından çok önemli bir merkez olan Otranto, fethedildi ancak Fatih Sultan Mehmed'in ölümü üzerine geri kaybedildi.

İstanbul Surları

İstanbul'un o döneme kadar fethedilemeyen efsanevi bir şehir olmasının en büyük sebebi çevresini kuşatan surlardı. O dönemde başka hiçbir yerde bu kadar sağlam savunma sistemi bulunmamaktaydı. Uzunluk bakımından erişilmez olmasına rağmen Çin Seddi bile savunma açısından İstanbul surlarının yanına yaklaşamıyordu. Karada 6.492 m., Marmara ve Haliç kıyılarında 820 m. uzunluğundaki surlar birkaç kademeden oluşurdu. En önde Bizans'ın mobil kuvvetleri savunur, arkasında 7 m. genişlik ve derinliğindeki su ile dolu hendekler bulunurdu. Bunların arkasında mızraklı askerlerin beklediği savunma mazgalları vardı. Savunma mazgalları geçildiği takdirde 5-7 m. yüksekliğindeki orta surlara gelinirdi. Osmanlı ordusu orta surlar önünde çok sayıda şehit vermişti. En arkada ise 12-13 m. yükseklikte asıl surlar bulunurdu. Asıl surların üzerinde bekleyen askerler hiçbir canlının sur dibine yaklaşmasına izin vermezdi.

İstanbul'un Fethi'nin Nedenleri

1. Bizans'ın, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki ilerlemesine ve büyümesine engel olması
2. Bizans'ın Anadolu beyliklerini Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtarak Anadolu'daki Türk birliğini bozmaya çalışması
3. Bizans'ın Osmanlı şehzadelerini kışkırtarak Osmanlı Devleti'nde taht kavgalarına neden olması
4. Bizans'ın, Avrupa-Hristiyan dünyasını kışkırtıp Haçlı Seferleri'ne zemin hazırlaması
5. Anadolu ve Rumeli toprakları arasındaki bağlantının sağlanabilmesi için İstanbul'un alınmasının gerekmesi
6. İpek Yolu'nun Avrupa'ya açılan koluna hakim olmak
7. Kara ve deniz ticareti bakımından İstanbul'un önemli bir konuma sahip olması
8. Boğazlar yolu ile ekonomik canlılığın mevcudiyeti
9. Anadolu ve Rumeli arasındaki askeri geçişin kolaylaştırılmak istenmesi
10. II. Mehmed'in, Hz. Muhammed'in; ""İstanbul elbet fetholunacaktır. Ne güzel kumandandır o kumandan ve ne güzeldir o askerler"" hadisine layık olabilme düşüncesi

İstanbul'un Fethi İçin Osmanlı Devleti'nin Yaptığı Hazırlıklar

1. II. Mehmet, önce Macarlar ve Venedikliler ile bir barış antlaşması yaparak Balkanlar'da güven ve istikrarı sağladı.
2. Karamanoğulları ile anlaşarak Anadolu'daki güvenliği sağladı.
3. Bizans'a Karadeniz'den gelecek yardımları engelleyebilmek için, Anadolu Hisarı(Güzelce Hisar)'nın karşısına Rumeli Hisarı(Boğazkesen Hisarı)'nı yaptırdı.
4. İstanbul'un güçlü surlarında gedikler açabilmek için, Bizans'ın hapisanesinden Macar Usta

Urban kaçırıldı ve Edirne'de ona, o zamana kadar görülmemiş büyüklükte toplar döktürtüldü.
5. İstanbul surlarına rahat asker çıkarabilmek için tekerlekli kuleler yapıldı.
6. Kuşatmaya yardım için bir donanma hazırlandı.

İstanbul'un Fethi İçin Bizans'ın Yaptığı Hazırlıklar

1. Kale surlarını güçlendirdiler.
2. Osmanlı Donanması'nın Haliç'e girmesine engel olmak için, Haliç'in ağzını zincirle kapattılar.
3. Bizanslılar, suda yanabilen barut, neft yağı ve kükürt ile yapılan Rum Ateşi (Gregois) adlı silahı yaptılar.
4. Osmanlı Devleti'nin kuşatmaya hazırlandıklarını anlayınca depolarını yiyecek, silah, mühimmat vb. şeylerle doldurdu.

Büyük Kuşatma

23 Mart 1453'te Edirne'den hareket etti ve 6 Nisan 1453'te İstanbul'u kuşattı. Kuşatma, aralıklı çatışmalarla 53 gün sürdü. II. Mehmet, Çandarlı Halil Paşa'nın İstanbul'un fethine karşı bir tutum sergilemesi üzerine, son saldırı hazırlıklarını yapması için Zağanos Paşa'yı görevlendirdi. Bizans'a yardımın gelmesini önlemek için de Marmara Denizi ile Çanakkale Boğazı'nı ablukaya aldı. Hiçbir yerden destek alamayan Bizans'ın başkenti 29 Mayıs 1453 günü düştü. Bin yıllık Bizans İmparatorluğu'na son veren II. Mehmet, bu olaydan sonra "Fatih" (ülke açan, ülke alan) ünvanını aldı.

Fatih, bir tören alayının başında şehre girdi. İlk iş olarak Ayasofya'ya giderek burayı camiye dönüştürdü. İstanbul'u Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti yaptı. Kentin ticaret merkezi olan Galata'dan kaçmış olan Rumların ve Cenevizlilerin dönmesini sağladı. Rum Patrikliği'nin yeniden açılmasına izin verdi; ayrıca bir Yahudi hahambaşlığı ile bir Ermeni patrikhanesi kurdurdu. II. Mehmet İstanbul'u, farklı dinlerden insanların bir arada yaşadığı, ticaret ve kültür merkezi olan bir başkent yapmayı amaçladı.

İstanbul'un Fethi'nin Türk Tarihi Açısından Sonuçları

1. Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi bitti, Yükseliş Dönemi başladı.
2. İstanbul'un Fethi ile Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli toprakları arasındaki Bizans'ın yarattığı tehlike ortadan kalktı.
3. İstanbul'un Fethi ile Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan ticaret yolları ele geçirildi.
4. İpek Yolu'nun Avrupa'ya giden kolu ele geçirildi.
5. İstanbul, Osmanlı Devleti'nin başkenti yapıldı ve II. Mehmed ülke alan, ülke açan anlamına gelen 'Fatih' ünvanını aldı.
6. Osmanlı Devleti'nin İslâm Dünyası'ndaki saygınlığı arttı.
7. Fener Rum Patrikhanesi Osmanlı himayesine girdi.

İstanbul'un Fethi'nin Dünya Tarihi Açısından Sonuçları

1. İstanbul'un Fethi ile Orta Çağ kapanıp, Yeni Çağ açıldı.
2. İstanbul'un Fethi sırasında kullanılan büyük topların, en güçlü surları bile yıkabileceği görüldü. Bu denli güçlü topların yapılması, Avrupa'daki ' derebeylik'lerin yıkılmasına ve merkeziyetçi krallıkların güçlenmesine neden oldu.
3. İstanbul'un Fethi ile İpek Yolu'nun Orta Asya'dan Avrupa'ya giden kolunun Osmanlı

Devleti'nin eline geçmesi, Avrupalılar'ı yeni ticaret yolları arayışına yöneltti. Bu olay ' Coğrafi Keşifler'in nedenlerinden birini oluşturdu.
4. İstanbul'un Fethinden sonra İtalya'ya giden bilim adamları, orada eski Yunan ve Roma eserlerini inceleyerek, ' Rönesans'ın başlamasına katkıda bulundular.

FÂTIH SULTAN MEHMED DEVRI

(II. MEHEMMED)

Kaynaklarin, âdil, akil, heybetli, cesaretli, idrak sahibi, iyi giyimli, kadirsinas, âlimlerin dostu, sairlerin hâmisi, hakka kail ve maarif erbabina meyilli bir pâdisah olarak tavsif ettigi Fâtih Sultan Mehemmed Han, tarihin kayd ettigi büyük sahsiyetlerin basinda gelir. Bu bakimdan onun, sahsiyet ve karekterini oldugu gibi bütünüyle ortaya koymak çok zordur. Çünkü o, beser kudretinin ulasabilecegi en yüksek noktalara çikmis ve kendinden önce veya sonra gelmis olanlarla mukayese edilemeyecek derecede büyük bir hüviyet kazanmisti. Onun, Manisa'da geçirdigi ikinci sehzadelik devresi, gerek sahsi, gerek Osmanli Devleti için çok verimli ve faydali olmustu. Zira, 5 yil süren bu dönemde o, sahsiyetini olgunlastiran ciddi bir çalisma ve fikrî faaliyet içinde bulunmustu.

FATİH SULTAN MEHMED H. 855-886 M. 1451-1481
55x65 Tuval / Yağlı Boya

Bu bes senelik müddet zarfinda o, bir yandan akademik bir faaliyet devresine girerek liyakatli hocalarin refakatinda malumatini genisletmis, felsefe ve riyaziye (matematik) okumustu. Döneminin önemli iki dili olan Arapça ve Farsça'yi ana dili gibi ögrenmisti. Bu meyanda o, Latince, Yunanca ve Sirpça ögrenme imkânlarini da bulmustu. Tarih, cografya ve askerlik bilgisine de iyice vâkifti. Bir yandan da dünya cihangirlerinin biyografilerini dikkatle tedkik ederek her birinin dogru ve yanlis taraflarina parmak koymustu. Böylece, yasanmis tarih maceralarinin muhasebe ve yekûnu, onu, plan ve sistem fikrinin lüzumuna esasli bir sekilde inandirmisti.

Devletin, gelecekteki ihtiyaçlarini karsilamak yolunda kendini geregi gibi hazirlamak için gece uyumamis, gündüz dinlenmemis, hayatinin bir solugunu dahi bos geçirmemis olan genç sehzâde, hesapli ve sistemli gelecegin genç fâtihi, saltanatinin devaminca, daima baslanacak bir isin plani ve bitecek bir isin endisesi ile yorulacakti.

Babasi, II. Murad'in vefati üzerine 16 Muharrem 855 (18 Subat 1451) Persembe günü Edirne'de Osmanli tahtina geçen II. Mehmed'in dogum tarihi 27 Receb 835 (30 Mart 1432) olarak kabul edilmekle birlikte, buna yakin farkli tarihler de verilmektedir. Dogum tarihi hakkinda farkli görüslerin bulunduguna temas edilen Fâtih Sultan Mehmed'in annesinin kimligi hakkinda da degisik görüsler bulunmaktadir. Bu farkli görüsler, Batili yazarlarca öne sürülmüslerdir ki, kaynaklarimiz bu görüslerin tamamini reddedecek sekilde açik ve net bilgiler vermektedirler. Zira kaynaklarimiz, konuyu, II. Murad'in evliliginden itibaren takib ederler. Nitekim kaynaklarimiz, Fâtih Sultan Mehmed'in annesinin Müslüman Türk oldugu ve Isfendiyar Beyi'nin kizi veya torunu oldugu, isminin de Hüma Hatun oldugunu belirtirler. Ayni sekilde Ismail Hami Danismend de Bursa mahkeme (ser'iyye) sicillerine dayanarak konuyu tafsilatli bir sekilde ele alarak söyle der:

"Fâtih'in annesi olarak gösterilen Türk prensesi, Kastamonu ve Sinop'ta hüküm süren Candarogullari hanedanindan Isfendiyar Bey'in kizi veya torunu Halime, veyahut Hatice Hatun'dur. Ikinci Murad'in bu kizla izdivaci hicretin 827 (m. 1424) yilindadir." Müellif, arastirmasinda bu ihtilaflarin sebeplerini de açiklar. Ama konuyu fazla dagitmamak için biz bunun üzerinde fazla durmayacagiz. Bununla beraber yeni arastirmalarin ortaya çikardigi gerçek isim ve hüviyeti ile ilgili bilgiyi aynen nakletmeden geçemiyecegiz. "Daha sonralari Bursa mahkeme sicillerinde yapilan tedkiklere göre Fâtih'in muhterem annesi, Hüma Hatun'dur. Bu bahtiyar kadinin türbesi Bursa'da Muradiye Câmii'nin sark tarafinda müze idaresince istimlak edilen bir bahçe içindedir. Câmiden çarsiya dogru gidilirken bu zarif âbide, câmiden yüz metre kadar ilerdedir. Memduh Turgud Koyunluoglu'nun Bursa Halkevi nesriyati içinde çikan "Iznik ve Bursa Tarihi"nin 152-153. sayfalarinda "Hâtuniye Künbedi" ismiyle bahsedilen bu türbeyi Fâtih, babasi Sultan Ikinci Murad daha hayatta iken ölen annesi için hicrî (m. 1449) tarihinde, yani Istanbul'un fethinden dört sene evvel yaptirmistir. Kitabesi Arapça'dir.

Bu kitâbenin en büyük kiymeti, Fâtih'in annesinin yabanci rivayetlerde iddia edildigi gibi Istanbul'da medfun olmayip türbesinin Bursa'da bulundugunu ve yine ayni yabanci masallarinda iddia edildigi gibi Hiristiyan olarak öldügü için türbesi kapali olmayip, Müslüman oldugunun kitâbe ile sabit oldugunu artik hiç bir tereddüde imkân birakmayacak bir kesinlikle ortaya koymasidir. Yalniz kitâbede bu Hatun'un ismi yoktur, ancak bu da Bursa mahkeme sicillerinin 31,201 ve 370 sayili defterlerinin 35, 64 ve 40. sayfalarinda bulunmustur. Fâtih'in annesinin ismi Hümâ Hâtun'dur.

FÂTIH'IN CÜLÛSU VE KARAMAN SEFERI

Fâtih diye tarihe geçen ve Türklerin yetistirdigi en büyük sahsiyetlerin basinda gelen Sultan II. Mehmed, Manisa'da sancak beyi bulundugu sirada, babasi, Edirne'de vefat etmisti. Vezir-i azam Çandarlizâde Halil Pasa, bu ölümü gizli tutarak durumu Manisa'da bulunan genç sehzâdeye bir ulakla bildirir. Edirne'den yola çikan ulak, üç gün sonra ölüm haberini Manisa'ya getirir. Bizans tarihçisi Dukas, bu haberlesmeyi su ifadelerle dile getirerek o dönemde bile Osmanli Devleti'nde posta vazifesi gören ulak (tatar)larin nasil sür'atli yol aldiklarini ve gizlilige nasil riayet ettiklerini anlatir:

"Subatin besinci günü bir ulak, kuvvetli kanatli kartal kusu gibi Manisa'ya geldi ve Mehmed'e iyice mühürlenmis bir mektup verdi. Mehmed, mektubu açip okuyunca, babasinin vefat ettigini gördü. Mektup, Halil ve diger vezirler tarafindan imza olunmus bulunuyordu. Mektupta babasinin vefatini

yazdiklari gibi, vakit kaybetmeksizin ve mümkün ise Pigasos (mitolojide kanatli atlara verilen bir isim) cinsinden uçar bir ata binip, pâdisahin vefati, civar milletlerce duyulmadan evvel, Trakya'ya gelmesini yaziyorlardi. Mehmed, mektupta yazilanlara uygun olarak hemen çok (sür'atli) kosan Arap atlarindan birine atladi ve sarayi erkânina: "Beni seven armamdan gelsin" dedi. Önünde sarayindaki kullarindan okçular ve çabuk yürüyenler, iki yanlarinda kahraman dilâverler yaya olarak ve kiliç takinanlar ile mizrakli süvariler arkadan geliyorlardi. Bu suretle tertip olunan alay, iki günde Manisa'dan Bogaz'a vararak, Gelibolu Bogazi'ni geçtiler. Mehmed, maiyetinden geride kalanlarin gelebilmeleri için Gelibolu'da iki gün daha bekledi. Bu arada Edirne'ye bir ulak göndererek, Gelibolu Bogazini geçtigini bildirdi. Halkin bas kaldirip karisikliklarda bulunmamasi için, yeni pâdisahin Gelibolu'da bulundugu her tarafa yayildi." Gelibolu'dan hareket eden genç pâdisah, Edirne'ye ulasmakta pek acele etmedi. Sehrin disinda vezirler, beylerbeyiler, sancakbeyleri, ulema ve ordu tarafindan karsilandi. Lehinde büyük tezahüratlar yapildi.

Fâtih Sultan Mehmed'in, babasinin ölüm haberini almasi ve Manisa'dan hareket etmesi yeni arastirmalarda su sekilde verilmektedir:

"Vezir-i a'zâm, kimseye duyurmadan acele Manisa'ya ölüm haberini eristirdi. Yedi gün sonra haberi alan Sultan Mehmed, yaninda atabegi Sehabeddin Pasa oldugu halde, sür'atli bir sekilde hareket ederek iki günde Çanakkale Bogazi'na geldi. Bizans'in bogazlari kesmeleri ve Orhan'i 1444 yilinda oldugu gibi Rumeli'de serbest birakmalari uzak bir ihtimal degildi. Genç Sultan, Gelibolu'ya geçmeye muvaffak oldu. Bundan sonra onun, o derecede telas ve endise etmedigini görüyoruz. Gelibolu'da babasinin ölümü ve yeni pâdisahin geldigi haberi yayildi. Chalkondyles'in sözünü ettigi Edirne'deki yeniçeri ayaklanmasi, yeni Sultan'in, Gelibolu'ya varmasindan sonra olmalidir. Buna göre Yeniçeriler, sur haricinde toplanip sehri yagmaya hazirlanmislardi. Ancak Çandarli Halil'in büyük otoritesi ve enerjisi sayesinde büyük bir kargasanin önü alindi. Halil, kalan kapikulu askerleri ile alelacele topladigi kuvvetleri, bunlarin üzerine sevk ederek, silahlarini birakmazlarsa kiliçtan geçirileceklerini, yeni sultani beklemelerini ve o geldikten sonra kendilerine ihsanda bulunacagini söyledi. Asker "Çandarli'ya olan hürmetleri dolayisiyla" isyandan vazgeçti. Bunun akabinde Sultan Mehmed, pâyitahta girerek tahta oturdu ve yeniçerilerden sadakat yemini aldi.

Bu rivayetteki unsurlar, olaylarin gelismesi ile tam bir uygunluk halindedir. Halil Pasa'nin, yençeriler üzerindeki nüfuzu, Sultan Mehmed'in ancak onun müdahalesinden sonra tahta gelip yerlesebilmesi, bilhassa kayda deger. Yeni Sultan adina vaad edilen bahsis ise, yeniçeriler tarafindan, Karaman seferinde adeta tehdidle alinacaktir.

Babasinin ölümünden onbes gün sonra Sultan II. Mehmed, Osmanli ülkesinin pâdisahi sifatiyla Edirne'de ikinci defa tahta çikti (16 Muharrem 855/18 Subat 1451).

Sultan Murad'in zamansiz ölümü ve oglu Mehmed'in tahta geçmesi sonucunda devletin iç ve dis siyasetinde bir degisikligin olmasi bekleniyordu. Sultan Ikinci Murad'in ölümünden sonra hükümdar olarak Edirne'de gördügümüz müstakbel Istanbul Fâtihi, inzibatli ve sistemli bir hazirlik ile manevî bir olus devresinin suurunu tasiyarak artik is basinda bulunuyordu.

Osmanli devlet teskilâtinda da, büyük ve köklü degisiklikleri yapacak olan genç hükümdarin büyük talihi, devlet otoritesinin politika ahlâkini kuran ve kontrolü altinda tutan âlimlerden mürekkep müsavir kuvvetlerle kendi kendini çevrelemis olmasi idi. Zira bu zümre, bagli bulunduklari prensiplerin müdafaasini, imanlarinin geregi bildiklerinden, pâdisahlik makamina karsi serdengeçti bir pervasizlikla daima medenî cesaret gösterirlerdi. Iste hükümdarin karar ve hareketlerinin tosladigi duvar, bu salâbet ve müeyyideler sistemi idi.

Dünyanin hiç bir devrinde, hiç bir idarenin bas çeviremeyecegi bu mücahidler sinifi, kendi prensiplerinin sasmaz ölçüleriyle, hükümdarlik makamina karsi bir tasfiye cihazi vazifesini görmüslerdir. Devrandan nimet beklemedikleri ve dünyanin varligindan sâd, yoklugundan ise nâsâd olmadiklari için, kimseden çekinmemis, kendilerini kimseye borçlu ve zebûn hissetmemekle de hürriyetlerini kimseye bagislamamislardir.

Iste genç hükümdar, çocuk yasindan itibaren böyle bir muhit ve bu anlayista bir hoca ve müsahib kadrosu tarafindan çevrelenmistir. Bunlardan Molla Hüsrev, Molla Güranî, Hocazâde, Hizir Bey Çelebi, Ali Tusî, Molla Zirek, Sinan Pasa, Molla Lütfi, Fahreddin-i Acemî, Hoca Hayreddin gibi ilim, irfan ve san'at erbabi, feyzine feyz katarak fikrî ve edebî istiklâlini hazirlamis, bir yandan da baraj vazifesiyle coskun ve taskin kararlarinin demlenip durulmasina hizmet etmislerdir.

Su kadar var ki, bu halkanin tam merkez yerinde, hepsinden imtiyazli ve hepsinden cesaretli bir hocasi daha vardi ki, tek basina gözünü hükümdara dikmis olan bu meydan erinin adi Ak Semseddin idi.

Sultan Mehmed, tahta oturur oturmaz durumun nezaketini kavramis ve bu sebeple babasinin vezirlerini yerinde birakmisti. Inalcik, Mehmed'in cülûsu ile Vezir-i a'zam Halil Pasa'nin rakiplerinin, iktidara geldiklerini söylemektedir. Bu konuda Bizans tarihçisi Dukas asagidaki ifadeleri kullanarak mevzuya bir açiklik getirir: "Mehmed, tahtina oturdugu sirada

bütün valiler ve babasinin vezirleri, Halil Pasa ile Ishak Pasa, karsi tarafta uzakta duruyorlardi. Kendi vezirleri ise Hadim Sahin (Sehabeddin) ve Ibrahim, âdet vechiyle pâdisahin yaninda yer almislardi. O zaman Sultan Mehmed, kendi veziri Sahin'e sordu: "Babamin vezirleri neden uzakta duruyorlar? Bunlari çagir ve Halil'e eski yerini almasini söyle. Ishak da Anadolu ordulari komutanlari ve esrafi ile beraber, babamin cesedini Bursa'ya gömsünler. Sark vilayetlerinin (Anadolu Beylerbeyi) de idaresine nezâret etsin" dedi. Vezirler, pâdisahin bu sözünü duyunca hemen kosarak usûlleri vechiyle pâdisahin elini öptüler. Bu suretle Halil basvezir oldu. Ishak da Murad'in cenazesini alarak birçok esraf ve âyâniyle beraber ve büyük bir intizam içinde Bursa'ya gitti. Cenazeyi orada kendisinin hazirlatmis oldugu türbeye defnetti. Bu cenaze alayinda fukaraya pek çok paralar verildi."

Genç pâdisah, tahta çikar çikmaz devletin hududlarinda tehlikeler bas göstermeye basladi. Ilk defa, henüz bir çocuk olarak tahta çiktigi zamanki buhranli durumlar tekrarlanmak üzereydi. Enverî (Düstûrnâme, s. 94) bu durum için "Fitne ve âsûb doldu her diyar" diyerek durumun vehametini ortaya koyar. Gerçekten de Anadolu ayaklanmisti. Karamanoglu Ibrahim Bey harekete geçerek, Fâtih'in babasi Murad tarafindan ele geçirilmis bulunan yerleri zaptetmis ve Alaiye üzerine yürümüstü. Ibrahim Bey, Bati Anadolu'da, Sultan Ikinci Murad'in son defa ortadan kaldirdigi beylikler için, Karaman'dan gönderdigi saltanat davasi güden iddiacilar, Aydin, Mentese ve Germiyan'da faaliyete geçmislerdi. Bu konularda fazla tafsilata sahip olmamakla beraber, Anadolu Beylerbeyi'nin bunlarla ugrasmak zorunda kaldigina bakilirsa bu hareketler ilk etapta basarili olmuslardi denebilir. Öyle anlasiliyor ki, Anadolu'da durum endise verecek bir boyuta ulasmisti.

Genç hükümdar, bu müskül ve sikintili durumda, ister istemez babasinin baris politikasini sürdürmek zorunda kalacagini anlamisti. Bu bakimdan. Anadolu'yu kurtarmak için, batida birçok fedakârliklarda bulunmak zorunda kaldi. Böylece, o tarafi (bati sinirlarini) emniyete alarak barisi saglamaya çalisti. Gelen Sirp elçisinin istekleri kabul edildi. Despot'un, Sultan Murad'la yaptigi "Yeminle musaddak" muahede ve ittifaklari yenilemeye razi oldu. II. Murad'in resmî müsaadesiyle 1449 yilinda Bizans tahtina geçmis olan eski Mora Despotu Konstantin de, yeni pâdisahin durumundan azamî sekilde istifadeye çalisti. Fâtih, tahta geçince, Konstantin hem tebrikte bulunmak, hem de eski andlasmalari tastik ettirmek için bir Bizans elçisi gönderdi. Yeni Sultan, barisi teyid ve eski ahidleri tastik ettigi gibi, ayrica, yaninda bulunan Osmanli saltanatinin müddeisi, Orhan'in masraflarina karsilik, Bati Trakya'da Karasu irmagi üzerindeki yerlerin hasilatindan yilda, 300 bin akça isteyen imparatorun bu dilegini de kabul etti.

Gelecegin Istanbul Fâtihi'nin bu sekildeki hareket ve davranislari, onun iyi bir diplomat oldugunu göstermektedir. Bu bakimdan, Edirne'deki cülûsu esnasinda, Bizanslilara karsi mültefit davranmasinin elbette bir sebebi ve mânâsi vardi. Onun, o zamandaki düsüncelerine yaklasmak ve onlari kesfetmek pek güç bir is olmakla beraber, muhtemelen Fâtih, henüz hazirlikli bulunmadigi su siralarda, Bizans'in tesviki ile Hiristiyan milletlerin kendisine bazi engelleri çikarabileceklerini hesaba katarak Bizans'la dost kalmayi uygun görmüstür. Ilk defa hükümdar oldugu zaman, çocuklugundan faydalanmak üzere Hiristiyan milletlerin nasil harekete geçmis olduklarini hiç süphesiz unutmamis olan genç pâdisah, herhalde yine böyle bir durumla karsilasabilir endisesiyle olacak ki, simdilik bu sekilde davranmayi uygun görmüstü. Öyle anlasiliyor ki Fâtih, Bizans hakkinda baska türlü düsünüyordu. Ancak henüz tahta çikmis olan bu gencin, etrafini ürkütmemesi gerekiyordu. Böyle bir davranis tabii bir hareketti. O da öyle yapti. Onun için Karaman seferi esnasinda kendisine yapilmis bulunan teklifleri sukûnetle dinlemis ve onlari kabul eder bir tavir takinmisti. Fakat Karamanoglu Ibrahim Bey itaat altina alinir alinmaz is degismis ve bu seferin dönüsünde pâdisah, Rumeli Hisari'nin yapilmasini emredecektir. Bu hisarin yapilisi, Bizans'a yersiz isteklerinin güzel bir cevabi idi. Böylece Bizans, yakin gelecekte ne gibi bir tehlike ile karsilastigini ancak o zaman idrak etmis ve hemen agiz degistirerek kuvvetli hasimlari karsisinda her zaman yaptigi gibi, bu sefer de yalvarmak, bunu yapamayinca da igfal etmekle durumunu kurtarmaya çalismistir. Bu bakimdan, hisarin yapilmak istendigi yerin, Galatalilara ait oldugunu ileri sürerek meseleyi diplomatça halletmeye çalismis ise de, Fâtih'in verdigi cevap, hem susturucu hem de oksayici olmustur. Anlasma geregince genç pâdisah, Istanbul kusatmasi müddetince Galata Cenevizlileri ile dost kaldi. Hatta Galatalilarin, gizliden gizliye Bizanslilara yardim ettiklerini bildigi halde bunu, açiga vurmayi menfaatlerine uygun bulmadi. Istanbul alinincaya kadar onlarin bu sekildeki düsmanca hareketlerine göz yumarak onlari görmezlikten geldi. Halbuki Istanbul'un fethini müteakip günlerde, Galatalilar için, kendi bahs ettiklerinden baska hiç bir hukuk tanimayarak, orayi da dogrudan dogruya Türk topraklarina bagladi.

Ülkesinin, içinde bulundugu nazik durum sebebiyle, düsmanlari ile olan eski antlasmalari yenilemeyi uygun gören genç hükümdarin bu davranisi, Avrupa tarafindan yanlis bir sekilde degerlendirilmisti. Bunun için de Avrupa, onun hakkinda yanlis fikirler beslemekteydi. Onun, devletlerle olan muahedeleri yenilemesi ve onlara karsi yumusak davranmasi böyle bir fikrin ortaya çikmasina sebep olmustu. Zira onlara göre, birkaç defa tahtindan mahrum edilerek Manisa'ya gönderilen Sultan Murad'in bu genç sehzâdesi hakkinda Bizans'ta ve bütün Avrupa'da acele hükümler verilmis ve o, kabiliyetsiz bir delikanli olarak taninmisti. Bundan dolayi Sultan Murad'in ölümü ve Fâtih'in

tahta çikisi her tarafta büyük bir memnuniyet uyandirmisti. Çünkü bu delikanlinin beceriksizligi yüzünden, Osmanli Devleti'nin kendiliginden sona erecegi hülyasi, Avrupa'da tekrar kök salmaya baslamis ve Hiristiyanlik âleminin kuvvetlerini, birlikte ve sür'atle hareket etmeleri lazimgelen bu devrede, tamamiyle felce ugratmisti. Aslinda yeni ve genç hükümdar da Avrupa'da böyle bir fikrin yayilmasini istiyordu. Onun yumusak tavri, onlarda böyle bir düsüncenin meydana gelmesini saglamisti. Bu yüzden hiç kimse, Osmanlilara karsi harekete geçmeyi düsünmüyordu. Yalniz Franciccus Phlelphus bu düsünce ve fikirde degildi. O, Sultan Murad'in ölümünü takib eden günlerde, Osmanlilar ve onlarin devleti hakkinda fikirlerini kaleme aldigi bir mektupla Fransa krali VII. Charles'a bildirmisti. Avrupadaki mevcud fikirleri, pesin hükümleri ve yanlis düsünceleri aksettiren bu mektubunda Phlelphus, Fransa kralina öbür Hiristiyan devletlerin basina geçmesini ve Osmanlilara karsi yürümesini istiyordu. Çünkü ona göre Osmanlilarin kudreti çoktan kirilmisti. Harbe sokabilecekleri kuvvet olsa olsa 60 bin kisi olabilirdi. Baslarinda da harp görmemis, tecrübesiz, sefih, kadinlara düskün ve budala bir delikanli vardi. Phlelphus, bu kadarla da yetinmiyor, Fransa kralinin takib edecegi yolu bile gösteriyordu. Ona göre uygun bir rüzgârla Hiristiyan ordusunun bir günde Tarent'den Peleponez'e geçecegini, Mora despotlarinin, bütün kuvvetleriyle bu orduya katilacagini, Arnavutlarla Italyanlarin bu orduyu destekleyecegini ileri sürüyordu. Böylece, çok kisa bir zamanda Türklerin Avrupa'dan kovulacagini, hatta Asya'da Müslüman hakimiyetinin kirilacagini iddia ediyordu.

KARAMAN SEFERI

Her firsatta, Osmanlilara karsi hasmâne (düsmanca) bir tavir içine giren Karaman Beyligi, yasadigi müddetçe, Osmanli Devleti'ne karsi mümkün olabilen bütün fenaliklari yapmis, "Hiristiyanligi takviye ederek Müslümanligi zaafa götürmeye" çalismisti. Yildirim Bâyezid'in müthis pençesi altinda bir an ezilmeye mahkum olan bu beylik, Yildirim ile Timur (Timur-i bî-nûr) arasindaki mücadele ve Yildirim'in maglubiyeti ile sonuçlanan Ankara Savasi'ndan sonra tekrar meydana çikarak, gerek Çelebi Sultan Mehmed zamaninda, gerekse Ikinci Murad dönemlerinde durmadan Osmanlilar aleyhinde faaliyette bulunmustu. Fâtih'in, küçük yasta tahta çikmasini firsat bilen bu beylik, Orta Anadolu'da yine bir gaile meydana getirmeye çalismis ise de, genç hükümdarin çok sür'atli hareket edisi, buna imkân birakmamisti. Ancak, Fâtih biliyordu ki, Karamanlilar, bir firsat vukuunda tekrar ortaya çikacaklardi.

Gerçekten, genç hükümdarin ilk gailesi, yine Karamanoglu'nun, Anadolu'daki diger beyliklerle elele vererek bir talih denemesine daha kalkismasi olmustu. karamanoglu Ibrahim Bey, bu defa da saltanat degisikliginden istifade etmek istedi. Bu yoldaki gâye ve düsüncesini gerçeklestirebilmek için de Venedik Cumhuriyeti ile bir anlasma yapti. Alaiye'ye giderek Venediklilerle irtibat kurmak istedigi gibi, Anadolu beylerinin ogullarindan bazilarina da kuvvet vererek onlari, Osmanli hududlari içine gönderdi. Bunlar, Germiyan, Aydin ve Mentese beylikleri idi.

Kaynaklarimiz bu konuda su bilgiyi verirler: Karamanoglu, birkaç haramzâde tutup, her birini bir taifeye serdar edüp, biri Germiyanogludur diye Kütahya üzerine, biri Menteseogludur diye Mentese yöresine, biri de Aydinogludur diye Aydin vilayetine göndermisti. Bunlar, o vilayetleri talan edüp halka karsi olmadik iskenceler yapip, salginlar saldilar. Kendisi de edepsizlik ve sirrette yardimcilari olan adamlari ile Alaiye üzerine yürümüstü. O günlerde Özgüroglu Isa Bey, Anadolu Beylerbeyi idi. Karamanoglu'nun uygunsuz davranislarini ve cezalandirilmasi gereken islerini tahta (Pâdisah) arzetmis, Karaman'la savasmak için izin istemisti. Genç hükümdar, Isa Bey'in böyle zor bir hizmeti basaramayacagini düsünerek onu görevinden alir. Bosalan bu göreve Vezir Ishak Pasa'yi tayin eder. Anadolu Beylerbeyi olan Ishak Pasa, bas kaldiran bu kalabaligi dagitmak üzere öncü olarak gönderilir. Pâdisahin kendisi de devlet ve ikballe Gelibolu Bogazi'ndan geçip Bursa'ya gelir.

Genç hükümdar, Karamanoglu Ibrahim Bey'in, bu faaliyetleri ile kendisine bagli olan Aksehir, Beysehir ve Seydisehir gibi yerleri isgal etmesi üzerine, ilk seferini Karamanoglu üzerine yapmak zorunda kaldi. Bu arada bir taarruza maruz kalmamak için Rumeli Beylerbeyi olan Dayi Karaca Pasa'yi, Rumeli askeri ile Sofya'da birakti. Sultan Mehmed, Ishak Pasa'yi Karaman'a dogru gönderirken, kendisi de onu takip etmeye basladi. Bursa yolu ile Karaman topraklari üzerine hareket ettigi zaman, veraset iddia ederek ayaklanmis olanlarin tamaminin Karaman'a iltica ettiklerini isitmisti. Yasli Ibrahim Bey ise artik her seyden ümidini kesmisti. Isyan için kiskirttigi bütün elemanlar, hareketten kalmis, Fâtih'in geldigi yerlerde de halkin ona tabi oldugunu görmüstü. Bu durum karsisinda Taseli daglarina çekilmek zorunda kalan Ibrahim Bey, oradan, suçunun bagislanmasini istemek ve barisi saglamak üzere bir mektupla Molla Veli'yi pâdisaha gönderir. Ayrica, sulhun yapilabilmesine tavassutta bulunmalari için pâdisahin vezirlerine çok miktarda hediyeler yollamisti. Filhakika vezirlerin "ve ulema ve eimme ve mesayih"in sefaatiyle pâdisah sulha razi oldu. Yapilan anlasmaya göre Aksehir, Beysehir ve Seydisehir tekrar Osmanlilara birakiliyor, seferlerde de bir miktar Karaman askeri bulundurulacagi taahhüd ediliyordu. Yine bu anlasmaya göre Ibrahim Bey, kizini da pâdisaha verecekti. Fakat Fâtih'in

böyle bir evliliginin olduguna dair kaynaklarimizda bir bilgiye tesadüf edilememektedir.

Öyle anlasiliyor ki, ta Edirne'den kalkarak Anadolu ortalarina kadar gelen pâdisahin, Karamanoglu isine bir son vermeden barisa riza göstermesi, vezirlerin sefaatinin bir sonucu olmasa gerekir. Ç ünkü her firsatta, Osmanliya karsi olan düsmanligini açiga çikaran ve düsmanca hareketlerde bulunan Karamanoglu için Fâtih, hiç te iyi düsünmüyordu. Onun, Karamanoglu hakkinda:

"Bizümle saltanat lafin idermis ol Karamanî

Huda fursat verirse ger kara yire karam âni"

demesi, onun Karamanoglu hakkinda nasil düsündügünü göstermektedir. Zaten o, Karaman Beyligi'ni ortadan kaldirmak emeli ile sefere çikmisti. Bu durumda, ele geçen bu firsat aninda onu ortadan kaldirmasi gerekirken, birdenbire barisçi bir sekilde hareket etmesinin elbette bir sebebi olmalidir. Gerçekten de hadiseler, Karaman seferinde zaman kayb etmesine müsait görünmüyordu. Çünkü en küçük firsatlardan bile faydalanmayi ihmal etmeyen Bizans, yine kipirdanmaya baslamisti. Zira, daha önceki anlasmaya göre, kendilerine Çorlu'dan berisi birakilmis ise de Bizanslilar, bu sefer esnasinda Fâtih'i rahat birakmamislar ve ortada bir sebep yokken onu tehdid etmek istemislerdi. Bunu da Osmanli ordusunun Frikya'da bulundugu bir sirada, elçilerin ordugaha gelmesi ile açikça ortaya koymuslardi. Bu sartlar altinda genç hükümdar, Karamanoglu'nun tekliflerini yeterli bulmak zorunda kaldigi için barisa riza göstermisti. Çünkü o, hem Bizans'in uygunsuz bir zamanda harekete geçip taht ve saltanat müddeisi olan Orhan'i serbest birakmasindan, hem de Hiristiyan dünyayi onun aleyhinde harekete geçirmesinden endise ediyordu. Ayrica o, Istanbul'un fethi hakkindaki ulvî tasavvurlarini endisesiz bir sekilde tatbikten baska bir sey düsünmüyordu. Bunun için de karada ve denizde bütün komsulari ile baris durumunda bulunmak, Sultan Mehmed için önemli ve gerekli idi.

Karaman seferinden dönüp Bursa'ya yaklastigi sirada yeniçeriler hünkari karsilayip ilk seferi oldugu için töre geregi sefer bahsisi istediler. Pâdisah, Sehabeddin Pasa ve Turahan Bey'in tavsiyesiyle on kese akça verilmesini emrettiyse de onlarin bu sekildeki hareket ve cür'etleri, canini sikmisti. Bu yüzden birkaç gün sonra Yeniçeri Agasi Dogan Bey'i azletti. Yayabasilarini da asker arasinda disiplini saglayamadiklarindan dolayi dövdürterek Yeniçeri Agaligi'na Mustafa Bey'i tayin etti.

Genç hükümdar, Karaman seferi dönüsünde Bursa'ya geldikten sonra Anadolu Beylerbeyi olarak tayin ettigi ishak Pasa'yi, Mentese Beyligi'ne göndermisti. Ishak Pasa, Menteseogullarindan Ahmed Bey'in oglu Ilyas Bey üzerine gitmis, onun agir isiten kulagina hiç olmazsa görmek suretiyle, onun anlayacagi sekilde sözleri okuyup, dilâverliginin geregi olarak kendisini, adi geçen ülkeden atmaya niyetlenmisti. Ishak Pasa'ya karsi tutunamayacagini anlayan Ilyas Bey, Rodos'a kaçmisti. O ana kadar Ankara'da oturmakta olan Anadolu Beylerbeyileri bundan böyle Kütahya'yi merkez edindiler. Solakzâde, gerek Bursa'daki olay, gerekse Mentese konusunda su bilgileri vermektedir:

"Sulhtan (baris) sonra azimetlerini Bursa yönüne çevirdiler. Sehre yakin geldiklerinde, Yeniçeri alay baglayip, saadetli pâdisahtan bahsis ricasinda bulundular. Sehabeddin Pasa ile Turahan Bey, yeniçerinin durmalarinin sebebini beyan eyleyince, ihsan için on kese akça ferman buyurdular. Lakin bu uygunsuz hareket, pâdisahin hatirinda kirginliga yol açti. Birkaç gün geçtikten sonra, agalari mesabesinde olan Sekbanbasi Kazanci Dogan Bey, iyi bir sekilde dövüldükten sonra azl olundu. Agaliga, Mustafa Bey adinda akilli ve yigit birisi getirildi. Bütün yayabasilar ve dabcilar dayaktan geçti. Bursa'ya dahil olduklari gün, Anadolu Beylerbeyisi Ishak Pasa'yi Mentese iline gönderdi. Böylece Mentese oglu Ilyas Bey, bu vilayetten çikarildi. Rodos adasina kaçti. Tasarrufu altinda olan memleketlerini ele geçirme yoluna gittiler. O zamana kadar Anadolu Beylerbeyileri, Ankara'da oturmakta idiler. Ishak Pasa'dan sonra bugün de oldugu gibi Kütahya'da sakin olmalari kanun haline geldi.

ISTANBUL'UN FETHINE DOGRU

Istanbul, Schlumberger'in ifadesine göre, babasi Sultan Murad'in vasiyetiyle kendisine tavsiye edilmis ve ecdadi olan bütün sultanlarin zihinlerini isgal etmis oldugu bu muazzam tesebbüsü gerçeklestirmek isteyen Sultan Mehmed, devamli olarak bu fethi nasil basarabilecegini düsünüyordu. Zira bu sehrin fethi, Osmanli Türklerine sadece yeni bir baskent kazandirmayacak, ayni zamanda kurduklari devletin, Avrupa kitasindaki topraklarinin garantisi olacakti. Egemenlikleri altindaki ülkelerin merkezinde ve Avrupa-Asya geçidi üzerinde bulunan bu yeni baskent ellerinde olmadan Türklerin kendilerini güvenlik içinde hissetmeleri imkansizdi. Kendilerini tedirgin eden Rumlar degil, Hiristiyanlarin birleserek Constantinopolis gibi bir üsten harekete geçmeleri ihtimaliydi.

Sultan Mehmed, Konstantiniye'yi ele geçirmek suretiyle "müjdeli emîr" olmak ve Osmanli Asya'si ile Avrupa'sini birbirine baglayip devletin tabiî

sinirlarini, cografî ve siyasî birligini saglamak istiyordu. Hammer, hükümdara bu düsünceyi gerçeklestirme imkanini veren olaylari su ifadelerle dile getirir:

"Bizans Imparatoru Kostantin, mevsimsiz olarak ve maharetsizce bir hareketle, pâdisahin fetih arzusunu hemen uygulamasini tacil (sür'atlendirecek) edecek davranislarda bulundu. Sultan Ikinci Mehmed, Anadolu'da, Ibrahim Bey tarafindan saçilmis olan nifak tohumlarini gidermeye çalistigi sirada, Bizans elçileri ordugaha gelerek Orhan'a tahsis edilmis olan akçanin hemen ödenmesini istemisler ve belirtilen paranin iki misli olarak verilmeyecek olmasi halinde, sehzâdenin serbest birakilacagini tehdid edici bir dille beyan etmislerdi." Bu neviden bir hareket, bir bakima Fâtih'i tehdid ediyordu. Öyle anlasiliyor ki, bu tehdidin sonu da gelmeyecekti. Zira isi santaja kadar götürmek demek olan bu istek, Osmanlilari devamli surette rahatsiz edecekti. Gerçekten, Karaman seferi esnasinda Imparator Konstantin ve senato, bu seferi firsat bilerek gönderdigi elçilerle Sehzâde Orhan'a verilen tahsisatin arttirilmasini ve sayet bu yapilmazsa sehzâdeyi Rumeli'ye saliverecegini de tehdid olarak bildirmekte idi. Gelen elçilerin önce vezir-i azami görerek arzularini bildirmeleri, protokol geregi oldugundan elçiler, imparatorun tekliflerini Halil Pasa'ya bildirdiler.

Bu tekliflere göre imparator, Istanbul'da bulunan Sehzâde Orhan'in her sene verilmekte olan tahsisatinin, masraflarini karsilayamamasindan dolayi artirilmasini istemekte, sayet bu teklifi kabul edilmeyecek olursa adi geçen sehzadeyi Rumeli'ye saliverecegini tehdidkarâne bir sekilde bildirmekte idi. Bunu ögrenen Halil Pasa, henüz imzasi kurumayan ahde muhalif hareketlerinden dolayi agir sözler söyleyerek elçileri tehdid ettikten sonra:

"Simdi Anadolu'ya sefer ettigimizi ve Frikya'da bulundugumuzu gördügünüzden istifade ederek, âdetiniz oldugu üzre uydurdugunuz sözlerle bizi korkutmak istiyorsunuz. biz çocuk degiliz, elinizden ne gelirse yapiniz. Orhan'i Trakya'ya pâdisah yapmak istiyorsaniz hiç durmayin. Macarlari da getirmek istiyorsaniz dâvet ediniz. Yalniz sunu biliniz ki hiç bir seye muvaffak olamayacaksiniz. Aksine ellerinizdekini de kayb edeceksiniz. Mamafih söylediklerinizi pâdisahima arzedecegim. O, ne der ve nasil arzu ederse o olacaktir". diyerek durumu Sultan Mehmed'e bildirir. Hükümdar, imparator ve senatonun bu istekleri karsisinda hiddetlenecektir. Fakat uygun zamani bekledigi için elçileri güler yüzle karsilar. Onlara, yakin zamanda Edirne'ye dönecegini ve orada görüserek arzularini yerine getirecegini söyledikten sonra onlari tatli dil ve ümitli bir sekilde geri gönderdi.

Imparatorun, Sultan Mehmed'i tahrik eden bu istekleri ve elçilerin söyledikleri, Bizans tarihçisi Dukas tarafindan tafsilatli bir sekilde su ifadelerle nakledilir:

"Budala Bizanslilar, iyi düsünmeden, bos bir fikir ortaya atarak Mehmed'e elçiler gönderdiler. Âdet oldugu üzre elçiler, söyleyeceklerini önce vezire söylerlerdi. Bu elçiler vezire dediler ki: "Imparator Konstantinos her sene kendisine verilmekte olan 300 bin akçayi almaya razi olmuyor. Sizin pâdisahiniz gibi, Osmanogullarindan olan Sehzâde Orhan, kemal çagina ermis bir gençtir. Her gün birçok kimse kendisine gelerek, ona "emîr" diye hitab ediyor ve kendisini pâdisah ilan etmek istiyorlar. Orhan ise bunlara ihsanlarda bulunmak ve kendilerine hediyeler vermek istiyor ise de, parasi olmadigindan ve para istemek için müracaat edecek baska bir yeri bulunmadigindan imparatora basvuruyor. Ya tahsisati iki misline iblag ediniz veya Orhan'i serbest birakacagiz. Osmanogullarini beslemeye mecbur degiliz. Bunlarin, beytülmaldan infak olunmalari gerekir. Orhan'in, tarafimizdan vaki olan tevkifi ve sehirden disari çikmamasi için aldigimiz tedbirler yeterlidir."

Halil Pasa, bunlari ve daha baska sözleri dinledikten ve Pâdisah Mehmed'e söylemek üzere imparator ve senatonun bu tekliflerini duyduktan sonra, elçilere sunlari söyledi: Ey akilsiz ve saskin Bizanslilar! Tasavvurlarinizdaki seytanliklari çoktan bilirdim. Bu bildiklerinizi unutun... Daha dün denecek derecede yakin bir zamanda sizinle yeminle teyid olunmus ahitnâmeyi yaptik ve diyebiliriz ki, mürekkebi henüz kurumamistir. Simdi ise Anadolu'ya sefer yaptigimizi ve Frikya'da bulundugumuzu gördügünüzden faydalanarak, âdetiniz oldugu üzre uydurdugunuz korkuluklari bize göstermek suretiyle bizi ürkütmek istiyorsunuz. Biz, fikir ve kudretten mahrum çocuk degiliz. Elinizden ne gelirse yapiniz. Orhan'i Trakya pâdisahi yapmak isterseniz hiç durmayin. Macarlari Tuna'dan bu tarafa geçirtmeyi düsünüyorsaniz onlar da gelsinler. Siz de daha önce kayb ettiginiz yerleri geri almak için taarruza geçmek isterseniz bunu da yapiniz. Yalniz sunu biliniz ki, bunlardan hiç birine muvaffak olamayacaksiniz. Aksine ellerinizde bulunani da kayb edersiniz. Mamafih, söylediklerinizi pâdisahima arzedecegim, o ne arzu ederse o olacak."

Mehmed, basvezir ile elçiler arasinda konusulan yukaridaki hususlari duyunca çok hiddetlendi. Ancak bunu belli etmedi. Bizans elçilerini kabul ederek, bunlara dedi ki: "Az zamanda Edirne'ye dönmek niyetindeyim. Oraya geliniz, imparatoru ve sehre ait bütün hususlari orada bana söyleyiniz. Istenilen her seyi vermeye hazirim." Mehmed bu sözleri ve daha buna benzer tatli sözler söyleyerek bunlara yol verdi. Birkaç gün sonra Bogazi geçip Edirne'ye gelen Mehmed, Karasu civarinda bulunan köylere,

sâdik kölelerinden birini göndererek imparator için tahsis olunan iradin (gelirin) verilmesini yasakladi. Bu gelirin tahsiline memur olanlari ve buna nezaret edenleri oradan kovdu. Bu suretle sadece bir sene bu gelir alinmis oldu."

BOGAZKESEN (RUMELI) HISARI'NIN YAPILMASI

Ikinci Mehmed, gerkek dedelerinin ve gerekse babasinin girismis olduklari büyük ve cür'etli tesebbüsü gerçeklestirmek istiyordu. Tabiat ve cografya, Istanbul'u, dogu ve batidaki Osmanli ülkelerine merkez yapmisti. Kostantiniyye, baska bir devletin elinde kaldikça Osmanli ülkesi, Hiristiyan istilasina açik bulunacagi gibi, Avrupa ile Asya arasindaki bag ve alaka da emniyete alinamazdi. Böylece devlet, tam ve saglam bir vücud olacak yerde, gövdesi ortasindan ikiye bölünmüs olarak parçalanmak tehlikesine maruz kalirdi.

Gerçekten su ana kadar, Osmanlilar tarafindan Istanbul'un fethi için yapilan tesebbüslerin her birinde bir engel çikarak veya çikarilarak muvafakiyet önlenmisti. Fakat burasi, imparatorun elinde bulundukça Osmanlilarin Rumeli'ye tamamen hakim olmalari mümkün degildi. Nitekim, Varna muharebesine gidilirken, Çanakkale'nin ve hatta Sarayburnu ile Bogaza dogru olan yerlerin düsman tarafindan tutulmus olmasi, bu arada Istanbul'un da, düsmani tesvik eden imparatorun elinde bulunmasi yüzünden büyük tehlikeler altinda Ceneviz gemilerine 40 bin duka altin verilerek Rumeli sahiline geçilebilmisti. Su halde, iki kitadaki Osmanli hakimiyetinin, devamli olarak sinsi bir siyasetle, Osmanlilar aleyhinde çalisan Bizanslilar yüzünden, ne kadar korkunç tehlikeler arzettigini hadiseler göstermektedir.

Ikinci Mehmed, Karaman seferinden dönerken Çanakkale Bogazi'nin Frenk gemilerince tutuldugu haberini alinca, Istanbul Bogazi'na gelip babasinin geçtigi yerden Rumeli sahiline geçer. Bu geçis esnasinda, Anadolu Hisari'nin karsisina bir kale yapilmasini emreder. Istanbul'un fethinden baska bir sey düsünmeyen Sultan Mehmed, bütün planlarini onun üzerine koruyordu. Bunun için atilan ilk adim, Bogazkesen Hisari'nin insasi oldu. Askerî ehemmiyeti kadar âbidevî degeri de yüksek olan bu muazzam kalenin insasi, Türk tarihinin varmis oldugu seviyeyi göstermesi bakimindan önemlidir. Dört buçuk ay gibi akil almaz derecede kisa bir zamana sigdirilan bu insaat, gerek tuttugunu koparan bir tesebbüs, teskilât, idâre ve ikmal dehasi olarak hükümdarin; gerek yardimci ve tatbikatçi olarak fikri, madde

planinda gerçeklestiren kütlenin yüksek bir teknik seviyesine sehâdet etmektedir.

Osmanlilarin, iki kita arasindaki gidip gelmeleri esnasinda, tehlikelerle karsi karsiya gelmelerinin kazandigi tecrübeleri, henüz kuvvetli bir donanmaya sahip olamayan bu devlet için, Istanbul'a sahip olmaktan baska çare olmadigini ortaya koymustu. Zira tehlikeli durumlar, ancak bu sayede atlatilabilirdi. Böylece, pâdisahin emri üzerine, Karadeniz'den gelecek her türlü yardima mani olmak ve iki sahil arasinda karsidan karsiya geçmeyi saglayabilmek için, Bogazkesen Hisari denilen Rumeli Hisari'nin yapilmasiyla ise baslandi. Sultan Mehmed, Karaman seferinden Edirne'ye döner dönmez, Anadolu ve Rumeli'ye fermanlar göndererek bin kisilik bir insaat ustasi kadrosu ile o miktarda amele ve kireçci istedigi gibi insaata ait malzemenin ilk bahara kadar hazirlanmasini emir ile bogazda bir hisar yaptirilacagini bildirir. Bizans tarihçisi Dukas, bu haber üzerine gerek Istanbul, gerekse diger yerlerdeki Hiristiyanlarin nasil büyük bir telasa kapildiklarini su cümlelerle belirtir:

"Istanbul'da, bütün Asya ve Trakya ile adalarda bulunan Hiristiyanlar, bu haberi duyunca çok üzüldüler. Aralarindaki konusmalarda bundan baska bir seyden bahsetmiyorlardi. Ancak "artik Istanbul'un son günü geldi, milletimizin yok olma çanlari çalmaya basladi. Deccal'in günleri geldi, ne olacagiz? Veya, ne yapalim? Ey Allah'imiz! Canimizi al ki, bu kullarin, sehrin yok olusunu kendi gözleri ile görmesinler. Senin düsmanlarin, bu sehri muhafaza eden azizler nerededirler demesinler." Bu münacati yalniz Istanbul halki degil, Anadolu'da daginik surette ikamet eden, adalarda ve garp vilayetlerinde bulunan Hiristiyanlar aglayarak bagiriyorlardi."

"Kulle-i cedide" diye de isimlendirilen günümüzdeki Rumeli Hisari'nda, Fâtih'in vakfiyesinden anlasildigina göre bir de cami vardi. Bu camide vazife gören imam (hitabet vazifesi dahil), bu hizmete karsilik her gün 6 akça, müezzin (temizlik isleri dahil) 4 akça ücret aliyordu. Adi geçen hisarin yeri tesbite çalisilirken bogazin en dar yerindeki (660 m.) bu noktanin seçimi, askerî sevk ve idare bakimindan önemli idi. Bu yeni hisarin, karsisindaki hisar ile birlikte bogaz geçisini kapatabilmesi tasarlanmisti. Geçisi, makaslama ates ile önlemek ve akintilar yüzünden gemilerin burada, yani hisarin bulundugu kiyiya yaklasmak zorunda kalacaklarindan istifade ediliyordu. Hisar, yaklasan hedefleri toplarinin en uzak mesafesinden karsilayarak, güneyde en uzun mesafeye kadar takip edebiliyordu.

Sultan Mehmed'in kale yaptirmak istedigi mevki, Bizanslilarin Hermaneum Promontarium dedikleri, bogazin en dar yeri olup, milattan bes asir önce Iran Sahi Dârâ, muazzam ordusu ile buradan Avrupa kitasina geçmisti.

Hisarin yapilmasi ile ilgili hazirliklar üzerine telasa düsen imparator, Edirne'ye elçiler gönderdi. Bunlar, aldiklari talimat geregi, Sehzade Orhan'in tahsisatindan bahsetmeyeceklerdi. Pâdisahla anlasabilmek için her fedakârliga katlanacaklardi. Imparator, elçiler vâsitasiyle I. Murad'dan itibaren gelip geçmis bütün pâdisahlarin, Istanbul'un hariminde bir kale yapmak ve hatta bir kulübe bile yapmak istemediklerini, Yildirim Bâyezid'in, Manuel'in muvafakati üzere Türklerle meskun olan Anadolu sahilindeki kaleyi (Anadolu Hisari) yaptirdigini bildirdikten sonra, kale yaptirmak suretiyle Frenklerin gidip gelmelerine mani olmak ve gümrük resimlerini (vergi) hiçe indirip Istanbul'u aç birakmak istedigini beyanla bunu yapmamasi için ne istiyorsa onu vereceklerini bildirmisti.

Sultan Mehmed, imparatorun gönderdigi elçiler vâsitasiyle söylenilen seyleri dinledikten sonra:

"Ben, sehirden bir sey almiyorum. Imparator, sehrin hendeginden disari hiç bir seye malik degildir. Sayet Mukaddes Agiz'da (Bogaz'da) bir kale insa etmek istersem, beni men etmeye hakkiniz yoktur. Her yer benim mülküm altinda bulunuyor. Anadolu yakasinda bulunan kaleler benimdir ve bunlarin içinde oturanlar da Türktürler. Garpta meskûn olmayan yerler de benimdir. Bizans'in orada oturmaya haklari yoktur. Macar Krali üzerimize yürüdügü zaman o karadan gelirken, Frenklerin kadirgalari Ege Denizi Bogazina gelerek Gelibolu Bogazini kapatarak, babamin Trakya'ya geçmesine mani oldular. O zaman babam, Mukaddes Agiz'in yukarisina çikarak babasinin* insa eyledigi kaleye yakin bir yerden Allah'in inayeti sayesinde kayiklar ile bogazi geçti. Binaenaleyh, babamin bogazi geçmek için ne zorluklara katlandigini ve ne sikintilara girdigini pekala bilirsiniz. Babamin, Istanbul Bogazi'ni geçmemesi için imparatorun kadirgalari kesiflerde bulunuyorlardi. Ben, daha çocuktum. Edirne'de oturuyor, Macarlarin gelmelerini bekliyordum. Macarlar, Varna civarindaki yerleri yagma ediyorlardi. Bunlari gören imparatorunuz seviniyordu. Müslümanlar ise izdirap çekiyorlardi. Kâfirler de sevinç ve meserret içinde idiler. Çok büyük tehlikeler ile bogazi geçen babam, karsi tarafa geçer geçmez, Anadolu kiyisinda bulunan kalenin karsisina, garp tarafinda diger bir kale yaptiracagina yemin etti. O, bu yemini yerine getirmeye muvaffak olamadi. Allah'in inayeti ile bunu ben yapmak istiyorum. Neden buna mani olmak istiyosunuz? Memleketimde istedigimi yapmaya gücüm yetmiyecek mi? Gidiniz ve imparatora deyiniz ki, simdiki pâdisah eski pâdisahlara benzemiyor. Onlarin yapamadiklari seyleri bu kolayca yapabilecektir. Onlarin istemedikleri seyleri, bu isteyecek ve yapacaktir. Simdiden sonra bu husus için gelenlerin derisi yüzülecektir."

Dukas'in, bu ifadelerinden anlasildigina göre Sultan Mehmed, Rumeli Hisari'nin insasina mani olmak isteyen Bizans Imparatoru'na, tarihî

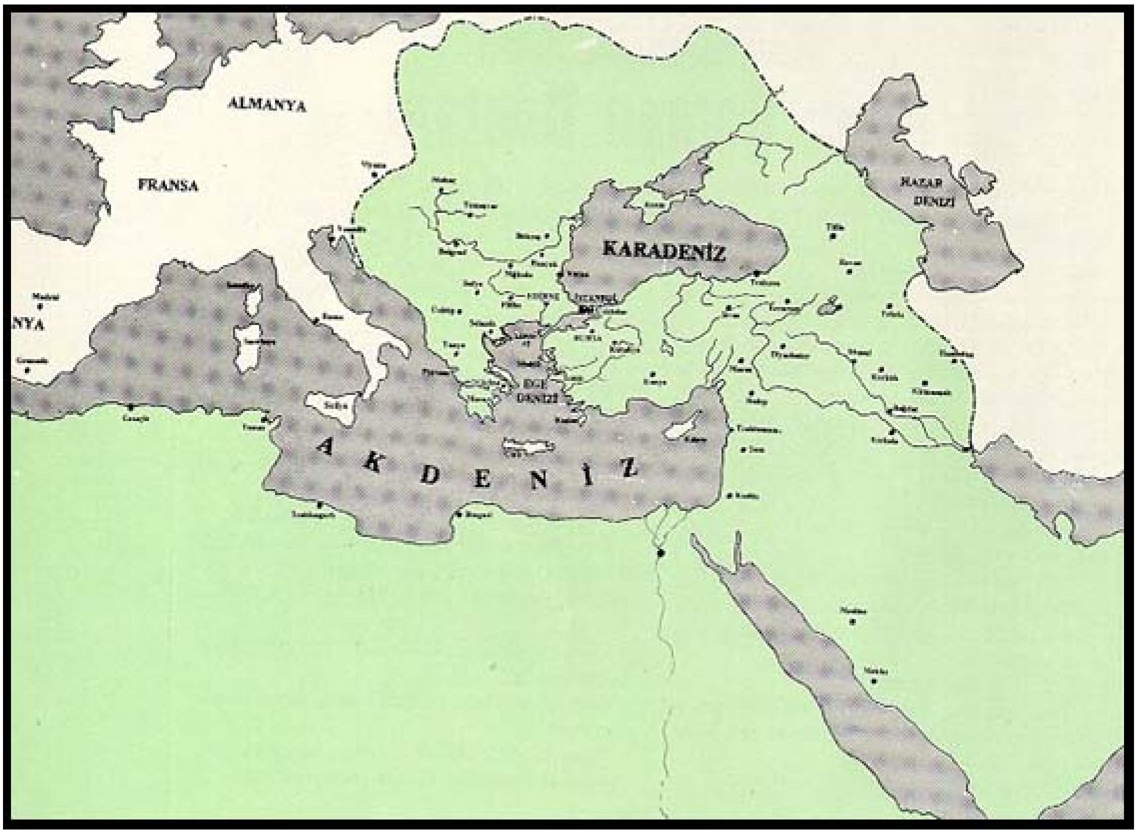
hadiseleri hatirlatmak suretiyle bu tesebbüsündeki hakliligini isbat etmeye çalisir. Onun için bu isten vaz geçmesinin mümkün olamayacagini tehdid yollu bir tarzda ona bildirir.

Rumeli Hisari'nin yapilmasi hazirliklarina 1451-52 kisinda baslanmistir. Ilkbaharin baslangicinda Mart ayinin sonlarina dogru, Rumeli tarafina Anadolu Hisari'nin karsisina bol miktarda insaat malzemesi, usta, amele ve kireççi gelmisti. Kereste Izmit ile Karadeniz Ereglisi'nden, taslar ise Anadolu tarafindan getirilmisti. Çalismak üzere külliyetli miktarda insan gelmisti. Sultan Mehmed, bu sirada kara yolu ile bogaza gelerek bilirkisilerle (teknik eleman, mühendis) o havaliyi gezdi. Denizin akintisi hakkinda malumat aldi. Iki sahil arasindaki mesafeyi ölçtürdü. Kalenin yapilacagi sahayi kendisi tayin ile hududunu tesbit ettirdi. Bundan sonra bir rivayete öre önce kiyida, hisarin güney-dogu kösesindeki kule insa edilerek malzeme ve çalismalarin selameti emniyete alinmistir.

Fâtih Sultan Mehmed, hisarin duvarlarinin Arapça "Muhammed" kelimesi seklinde olmasini istediginden planini da ona göre tasarlamisti. Buna göre her "Mim" (M) harfinin yerinde bir kule bulunmasini arzuluyordu. Kulelerden ikisi, birbirinin yaninda ve burunun eteginde idi. Üçüncüsü denize daha yakindi. "H" ve "D" harflerinin bulunduklari yerlerde istihkamlar yapildi. Pâdisah, bunlarin yapilmasina özen gösteriyor ve bizzat nezâret ediyordu. Gerçekten üç köseli olarak düsünülen hisarin projesi, bizzat Sultan Mehmed tarafindan tasarlanmisti. Eski an'aneye uyularak, hisarin yapilmasinda devletin ileri gelenlerinden de faydalanildigi ve bunlarin, masraflara katildiklari görülür. Bu insanlarin, kule ve surlarin bir kisminin yapilmasina nezâret ettikleri anlasilmaktadir. Nitekim hükümdar, kale insasini üç vezir arasinda taksim eder. Üç kösenin doguda, yani deniz sahilinde olan bir kösesine akropol olarak gayet metin bir burç yaptirma vazifesini Halil Pasa'ya verdi. Yamaçta, yani güneyde bulunan diger köseye büyük bir burç yapilmasini Zaganos Pasa'ya, ve üçüncü köseye, yani kuzeye düsen tarafa yapilacak burcu da Saruca Pasa'ya verdi. Vezir Sehabeddin Pasa da bütün insaata nezâret etti.

Kaynaklar, Rumeli Hisari'nin, bizzat Sultan Mehmed'in idaresinde 1000 kadar usta ve onun iki misli isçi çalistirilarak dört ay gibi çok kisa bir zamanda (Hammer'e göre üç aydan daha az) tamamlandigini belirtmektedirler. Bununla birlikte insaatin bütün mekan ve safhalarinda çalisanlarin sayisinin, yukarida verilenden daha fazla olduguna isaret edilmektedir. Zira Dukas, "insaati arsin üzerine ustalara taksim etti. Ustalar bin kisi kadardi. Her ustanin yanina iki yardimci koydu. Kale duvarinin iç ve dis taraflarinda da miktari kâfi ustalar ve yardimci ustalar çalistirdi." demektedir. Buna göre 21 Mart 1452'de insaatina baslanan Bogazkesen

(Rumeli) Hisari, bes-alti bin kisinin çalismasi sonucunda Temmuz ayinin sonlarinda tamamlandi.

Fatih zamaninda Osmanli

Rumeli Hisari'nin askerî önemi üzerinde duran ve bu konuda epey bilgi veren Hüseyin Dagtekin, adi geçen hisarin, insa edildigi yerin aslinda insaata müsait olmadigini, buna ragmen Osmanli hükümdarinin, günümüz askerî tekniklerine uygun bir sekilde onu nasil mükemmel bir sekilde insa ettirdigini söyle anlatir:

"Gerçekten, Rumeli Hisari tahkimatinin, en gayr-i müsait arazi sartlarina ragmen, kiymetinden hiç bir sey kaybetmeden, bir benzerine güç tesadüf eildebilecek kadar büyük bir maharet gösterilerek, insa edildigi yere ve çevreye intibak ettirilmek suretiyle vücuda getirilmis tipik bir tahkimat örnegi teskil ettigi görülür. Bundan baska, yeni hisarin en mühim bahsi olan bu konuyu islerken kalenin, görülen arazi üzerine yerlestirilmesinde hakim olan askerî görüsün, günümüzün tabiye esaslari hakkindaki görüsleri kadar ileri oldugunu müsahede ettigimizden, besyüz yil önce insa edilmis oldugu halde, modern bilgilerin verdigi görüslerle tedkik etmekte herhangi bir tehlike olmadigini sözlerimize ilave edebiliriz."

Ilk dönem, Osmanli askerî mimarisinin güzel bir örnegi olan bu hisara yerlestirilen silah ve diger mühimmattan bahsetmeden, sadece bu dönemdeki askerî mimarînin ne denli saglam olduguna bir iki örnekle isaret etmek isteriz. Bilindigi gibi, Istanbul'un fethinden önce Yildirim Bâyezid tarafindan, Bogaziçi'nde yaptirilan Anadolu Hisari ile Fâtih Sultan Mehmed tarafindan yaptirilan Rumeli Hisari surlari ve Istanbul'un alinmasindan sonra Theodosius surlarinin stratejik bir noktasinda yapilan Yedikule, Osmanlilarin ilk müstahkem mevkileri hakkinda bize bir fikir vermektedir.

Hisarin insaati esnasinda, deniz tarafindan gelebilecek bir saldiriya ugramamak için, Gelibolu tersanesindeki donanmadan otuz kadar harp ve bir hayli nakliye gemisi bogaza getirilmisti. Bu yeni kaleye top ve topçular kondu. Böylece karsi karsiya bulunan iki hisar sayesinde, bogaz geçisleri kontrol altina alinmis oldu. Hisarin komutanligina Firuz Aga'yi tayin eden hükümdar, onun maiyetine dört yüz yeniçeri askeri ile silah ve cephane verdi. Bundan sonra, Edirne'ye gitmek üzere olan hükümdar, iki gün Istanbul surlarini ve hendeklerini tedkik ettikten sonra buradan ayrilip, Eylül ayinin ilk günü Edirne'ye döner.

ISTANBUL FETHININ HAZIRLIKLARI

Fâtih Sultan Mehmed, Rumeli Hisari (Bogazkesen)'nin tamamlanmasindan sonra ordusu ile birlikte Istanbul surlarina iyice yaklasarak sehri yakindan görebilmisti. O, hem arazi hem de surlarla ilgili tedkikler yaptiktan sonra 1 Eylül günü Edirne'ye dönmüstü. Onun buradaki en önemli düsüncesiIstanbul'u almakti. Nitekim Dukas, genç hükümdarin Istanbul'u almak için ne denli kararli oldugunu verdigi su bilgi ile ortaya koymaktadir:

"Harman vakti geçti, sonbahar baslamak üzere idi. Sultan Mehmed, Edirne'deki sarayinda vakit geçiriyor, fakat gözüne uyku girmiyordu. Gece gündüz Istanbul'u nasil alabilecegini ve nasil bu sehrin sahibi olabilecegini düsünüyordu."

Iç dünyasinda, Kostantiniyye'nin fethi mevzuunda kendisini, uzun asirlarin gönlünden ve dilinden yuvarlanagelen bir manevî müjdenin son ve gerçek temsilcisi olarak gören hükümdar, zihnî ve ruhî imkanlarini bütün hizi ve bereketiyle hep bu nokta üzerinde toplamisti. Bununla beraber çevresini teskil eden devlet adamlarinin mühim bir kismi, hakli veya haksiz endiselerle onu böyle bir maceraya atilmakta desteklemiyorlardi. Hatta daha da ileri giderek, tecrübelerinden, bilgilerinden, hamiyetlerinden ve korkularindan söz açarak önüne yiginlarca engeller çikariyorlardi. Böylece, onun kararini tasvib etmediklerini ortaya koyuyorlardi. O devri yasamis bir tarihçi olarak

Tursun Bey, bu mücadeleleri özetle söyle anlatir: "Her çend erkân-i devlet ve mülâziman-i hazret, tasrih ü kinaye birle, ânun metânet ü menâatini, ve mülûk-i mâzinin fethü kasdinda hazayn (hazineler) harc idüp, cem'-i asakir eyleyüb çare bulmadiklarin sem'-i serifine ilka ederler idi. Ve âna taarruzdan ziyade fitneye sebep olmak tevehhümatin ve ihtimalatin söylerler idi." Fakat pâdisah bunlara asla iltifat etmezdi." Öyle anlasiliyor ki Pâdisah, zaman zaman, Vezir-i a'zam Halil Pasa'nin, Rumlari himaye etmekte oldugunu duyuyordu. Buna inanmasa bile pasanin bazi süpheli hareketlerini kendisi de görmüstü. Bu sebeple, devlet erkâni ile ulema ve komutanlarin fikirlerini ögrenmek üzere onlari bir toplantiya çagirdi. Herhalde bu toplantinin mahiyetini kimse bilmiyordu. Zira toplantiya gelenler agirlanmis, yedirilip içirildikten sonra dualar edilmis ve bundan sonra da vezirler tarafindan devlet isleri ile ilgili olarak hükümdara bilgi verilmisti. Iste bundan sonradir ki Fâtih Sultan Mehmed, meclistekilere "müddet-i medid ve ahd-i baiddir ki, âyine-i zamir-i münirimde bir suret mürtesem olmustur. Âni sizinle müsavere muraddir" diyerek söze baslar. "Insanlar, fikir, anlayis ve zeka bakimindan ne kadar ileride olurlarsa olsunlar, bu meziyetler, kendilerini baskalari ile müsavere etmekten alikoymamali." düsüncesine sahip olan hükümdar, Hz. Peygamberin dahi bundan müstagni kalmadigini ve böyle yapilmasini tavsiye ettigini*, bu tavsiyesinde de onun, Kur'an-i Kerim'in âyetini** gözönünde bulundurdugunu söyleyerek, ortaya atacagi konu üzerinde herkesin fikrini açikça belirtmesini istemisti. Meclistekiler, pâdisahin düsüncesi yaninda kendilerininkinin bir sey ifade etmeyecegini, fakat pâdisahin emirlerini yerine getirmis olmak için düsünebildiklerini arzedeceklerini söyleyince pâdisah tekrar söze baslayarak: "... Dünya devleti müebbed olmaz ve cihan-i fânide kimesne baki ve muhalled kalmaz" der. Bundan sonra yaratilistaki gayenin, Allah Teâlâ'yi bilip onun birligini kabul etmek ve yasandigi müddetçe onun "dergâhina takarrub" etmeye gayret etmek oldugunu, bu vesile ile en iyi ve faziletli insanin, küfür ve dalalet içinde bulunanlara karsi cani ve mali ile cihad eden insan oldugunu hadislerle belirtir. Bundan sonra Sultan Mehmed, "Belde-i tayyibe-i Kostantiniyye ki bag-i irem andan bir kûse ve süreyya nâk bostanindan bir kemterin kûse, ismi ve resmi ile illerde meshur ve dillerde mezkûr ve kütüb-i tevârihte mesturdur. Ne vechi vardir ki, ânun gibi menzil-i serif ve makam-i latif benim vast-i memleketimde ve arsa-i vilayetimde olup dahi eyyam-i devletimde küfr ocagi ve bagiler yatagi ve tagiler duragi ola. Elhasil niyetim ve himmetim ânun üzerine mukarrer ve musammam olmustur." der. Günümüzün Türkçesiyle söylemek gerekirse o söyle diyordu: Irem baginin kendinden bir köse oldugu Kostantiniyye, adi ve sani ile dillerde söylenmis, illerde ünü taninmis ve tarih kitaplarinda yazilmistir. Niçin böyle güzel ve degerli bir yer ülkemin ortasinda ve idarem arasinda olup ta saltanatim günlerinde küfür ocagi, taskinlar yatagi ve âsiler duragi olsun. Kisacasi

Bizans'in üzerine gitmeye niyetliyim. Umarim ki, tedbirimiz Allah'in takdirine uygun düser. Bu arada devletin kurulusundan, Rumeliye geçisten, Istanbul'un, ülkesinin ortasinda bir küfür beldesi olarak kalisindan, Bizans'in tezvirat ve çevirdigi entrikalardan bahseden pâdisah, sözlerine söyle devam eder: "Kendimizi ecdadimiza layik olmayan halefler olarak göstermeyelim, aksine, onlarin en has nesli oldugumuzu, onlarin kahramanlik ve meziyetlerinin benzerini gösterebilecegimizi ortaya koyalim. Zira onlar, nice tehlike ve sikintilarla kisa bir zaman içinde Asya ve Avrupa'daki bütün bu yerleri ele geçirip oralarin hakimi oldular. Nice büyük sehir ve kaleleri fethe kadir oldular. dedikten sonra Bizans isini halletmeden hiç bir mühim tesebbüse girismeyecegini, bundan dolayi devlet erkâninin bu husustaki fikirlerini ögrenmek istedigini belirtir. Bunun üzerine meclis, isi müzakereye baslar. Bir kisim devlet erkâni, pâdisahin fikrine uyar, bir kismi da muhalif kalir. Muhaliflere göre Istanbul, alinmasi güç bir sehirdi. Çünkü içinde bol nüfusu ve etrafinda çok kuvvetli bir suru vardi. Sehrin, siddetle müdafaa edilecegine göre, alinamama ihtimali de vardi. Böyle bir durumda, devletin prestiji azalacakti. Onun için böyle bir tesebbüse girismemek icab ederdi. Gerçi hükümdar, Bizans'in bol malzemeye ve külliyetli miktarda silaha sahip oldugunu biliyordu. Fakat meseleyi isten anlayan kimselerle müsavere etmis ve buranin "akl ü tedbir"le alinabilecegi sonucuna varmisti. Nisanci Mehmed Pasa, gerek sehrin zaptinin zorlugu, gerekse Fâtih'in kararligi hakkinda su bilgiyi verir: "Bu sehri, Rum, Sam ve Trabzon denizlerinin kucakladigi iki kita sarmisti. Kâfirlerden büyük bir kalabalik bu sehri gece, gündüz koruyordu. Dogru ve saglam düsünce sahibi olanlar, buranin fethine imkân bulunmadigina, kâfirlerin elinden alinmasinin muhal (imkânsiz) olduguna, buraya mâlik olmaya çalismanin soguk demiri dövmeye, burayi elde etmek istemenin seytandan hayir ummaya benzedigine hükmediyorlardi. Lakin yüce hazrete yüksek himmet, kutlu kuvvet, saglam ve kötülüklerden arinmis nefs verildigi için, unsurlar kendisine pek açik surette boyun egiyordu. Bu sehrin, savasçi kâfirlerin eli altinda kalmasini iyi görmüyordu.*

Tacizâde Cafer Çelebi de (s. 8) Meclisteki bu farkli iki görüsü söyle nakleder: "Vezirlerden degisik görüsler geldi. Isabetli görüsleri olan zeki, akilli, cesur ve celâdet sahibi olanlar, pâdisahin bu düsüncesini yerinde bulup gerekenin yapilmasi için hazirliklara baslanmasini istiyorlardi. Bir kismi ise surlarin saglamligi, giris ve çikis noktalarinin zorlugunu ileri sürerek Istanbul fethini, Anka kusunu avlamaya benzettiler. Keza onlar, buranin zaptini, gök kubbenin fethine denk sayilacagindan, bundan vazgeçilmesinin daha uygun olacagini söylediler. Bu fikirler karsisinda genç sultan:

"Allah'in takdiri olunca, alisilagelmis nice imkânsizliklar, kolaylasir. Bütün kâinat onun aksine çalissa da fayda vermez. Bunun aksine basit ve elde edilmesi kolay bir isi de, sayet Allah dilemez ise, cümle âlem onu yapmaya

yönelse, yine de basaramaz. Bu konudaki ümidim ne mal ve mülk bolluguna, ne ordu ve kahramanlarin çokluguna, ne de savas âlet ve vasitalarinin fazlaliginadir. Aksine, sadece Hakk'in lütuf ve yardiminadir. Esas gayem de, Islâm'in yüce prensiplerini ortaya koymaktir. Eger o kalenin benim tarafimdan fethi takdir buyurulmus ise, kale burçlari tas ve topraktan degil, saf demirden de olsa öfke ve kahr atesi ile onu eritip mum gibi yumusatirim" der.

Muhalif grup, Çandarli Halil Pasa etrafinda toplaniyordu. Pâdisahin, bu muhalefetten fena halde cani sikilmis olmalidir ki "eger o kal'anin benim elimde feth olmasi mukadder olmus ola, burç ve barulari tas ve topraktan degil de demirden olmus olsa ates-i hism ve kahrla mum gibi eritip yumusak eylerim." diyecektir. Hükümdarin yakinlarindan bir zümre ise, bu fikrinde kendisini destekliyor, hamleci kararlarina, emekleri, hevesleri ve heyecanlari ile yardim ediyorlardi. Meclis disinda, bu ikinci grubun fikrine katilanlarin basinda Aksemseddin geliyordu. O, bir taraftan genç hükümdarin ruh yapisinda bir cihad açarak onu kendi kendisinin emîri kilip kütle emrine kostuktan sonra, bu orta malini "fi-sebilillah" cihada tesvik etmesi pek tabii idi.

Meclisten, Istanbul'un feth edilmesine dair karar çiktiktan sonra, beylerbeyilerine, sancakbeyleri ile subasilarina ve askerlikle ilgili olanlarin tamamina "ahkâm-i serife" yazilarak bahara kadar hazirlanmalari ve savasa katilmak üzere toplanmalari emrolundu. Bu sebeple, Rumeli ile Anadolu'daki Osmanli sehir ve kasabalarinda geceli gündüzlü çalismalara baslandi. Fakat Gelibolu ile Edirne'deki faaliyet hepsinden daha fazla idi. Gelibolu'da tezgahlara yeni yeni gemiler konuyordu. Bu arada bakir kapli (zirhli) gemilerin de yapilmasina itina gösteriliyordu. Kritovulos, genç hükümdarin bu neviden faaliyetlerinden bahsederken sunlari söylüyor: "Bir taraftan yeni gemilerin insasi, öbür taraftan da, zaman asimi yüzünden tamire muhtaç olanlari da tamir ettiriyordu. Bu gemilerin bir kismi zirhli olarak yapilmisti. Otuz ve elli çift kürekle sür'atli bir sekilde hareket eden hafif gemiler de yaptirdi. O, gerek yeni gemi insaati, gerekse tamir konusunda hiç bir masraftan kaçinmamisti. Bundan baska o, ülkesinin kiyilarinda bulunan gemileri toplayip onlara komutan, dümenci ve diger görevlileri yerlestirdi. Gerek savas, gerekse kusatma için kara ordusundan çok, deniz kuvvetlerine önem verdiginden bu ordunun daha iyi ve itinali seçilmesine gayret etti. Komutasi Gelibolu valisi olan Baltaoglu Süleyman Bey'e verilmis olan bu donanma, 1453 baharinda Gelibolu'dan Istanbul'a dogru hareket etti."

Donanmadaki bu gemilerin sayisinda farkli rakamlar verilmekle birlikte genellikle su rakamlar üzerinde durulmaktadir: Donanma, Gelibolu'dan hareket ettigi aman 147 harp gemisinden mürekkepti. Bunlarin 12'si

çektirme, 80 tanesi çifte güverteli kürekli, 55 tanesi de küçük çaptaki gemilerdi. Bu gemilerin içinde kürekçilerden baska yirmi bin kadar azeb askeri bulunuyordu.

Edirne'ye gelince: Buradaki hazirliklarla bizzat padisahin kendisi mesgul oluyor, geceli gündüzlü durmadan çalisiyordu. Uyku zamanlarinda bile fethi düsünen padisah, çok defa yataginin içinde rahatsiz bir gece geçiriyordu. Dukas, onun bu andaki halet-i ruhiyesini su sözlerle bize nakleder:

"Mehmed, gece gündüz, gerek yatarken, gerek uyanik bulundugu zamanlarda, ister sarayinda bulunsun, ister sarayin haricinde olsun, ne sekilde harb ederse ve ne gibi vasitalari kullanirsa Istanbul'u zapta muvaffak olacagini düsünüp zihnini yoruyordu. Çok defalar aksam olunca, ata binerek yalniz basina, bazan yanina iki kisi alarak,bazan yaya yürüyerek, asker kiyafetinde bütün Edirne'yi dolasiyor ve hakkinda söylenen sözleri bizzat dinliyordu."

Iste yine böyle uykusuz geçirdigi gecelerin birinde Çandarli'yi huzuruna getirterek, altin ve gümüse aldanmamasini kendisine ihtar ettikten sonra, muharebenin yakinda baslayacagini, Allah'in inayeti ve Peygamberin imdadi ile Istanbul'u alacagini, bu iste kendisine yardim etmesini söyledi.

Bu gece sohbeti ve olaylari ile ilgili olarak Bizansli tarihçi Dukas, çok mühim bilgiler vermektedir. Ona göre:

"Bir aksam, gece yarisindan sonra, saray bekçilerinden birkaç tanesini göndererek Halil Pasa (Çandarli)'yi saraya getirtti. Bu bekçiler, pasanin konagina giderek, pâdisahin iradesini, pasanin harem agalarina bildirdiler. Bunlar da pasanin yatak odasina giderek, pâdisahin kendisini davet ettigini söylediler. Halil Pasa bayilacak derecede korktu. Karisi ile çocuklarini öptükten sonra çikti. Beraberinde altinlar ile dolu bir de altin tepsi aldi. Daha önce de belirttigimiz gibi pasanin kalbinde bir korkusu vardi. Halil Pasa, pâdisahin yatak odasina girdigi vakit, pâdisahi oturmus ve elbisesini giyinmis bir vaziyette gördü. Hemen etek öperek altin tepsiyi önüne koydu. Pâdisah altinlari görünce, "Lala, bunlar nedir?" diye sordu. O da cevaben dedik ki, "Sevketmeâb! Devletin büyüklerini, pâdisah fevkalade bir saatte huzuruna davet ettigi vakit, elleri bos girmek âdet degildir. Ben ise, huzurunuza çikmak için getirdigim bu altinlar benim degildir. Sana ait olan altinlari sana takdim ediyorum". Pâdisah da cevap olarak dedi ki, "Senin altinlarina ihtiyacim yoktur. Hatta sana bunlardan fazla altin ihsan edecegim. Senden yalniz bir sey istiyorum. Bana Istanbul'u ver." Halil Pasa, pâdisahin bu son sözü ve talebi üzerine titredi. Zira öteden beri Bizanslilarin hukukunu müdafaa ediyordu. Onlarin sag eli mesabesinde idi. Bizanslilar da,

pasanin bu sag elini hediyelerle doldururlardi. Türkler pasaya "kâfir ortagi" adini taktilar ve herkes ona "dinsizlerin ortagi ve yardimcisi" diyordu.

Halil, pâdisahin son talebine karsi dedi ki: "Sevketmeâb! Bizans Imparatorlugu'nun büyük bir kismina seni sahip etmis olan Cenab-i Hak, Istanbul'u da sana ihsan edecektir. Ben eminim ki, senin elinden kurtulmayacaktir. Allah'in inayeti ile ben ve bütün kullarin, büyük iste muvaffak olmak ugrunda birbirimiz ile yarisarak mallarimizi, canlarimizi feda edecegiz ve kanlarimizi dökecegiz. Binaenaleyh bu hususta müsterih ol." Halil Pasa'nin bu sözleri, bu korkunç ejderi biraz teskin etmisti. Halil'e dedi ki: "Yatagimin bu bas yastigini görüyor musun? Bu yastagi bütün gece yatagimin bir ucundan öbür ucuna ve diger uctan öteki uca nakletmekle mesgul oldum. Yataga yatiyor ve kalkiyordum, gözüme uyku girmiyordu. Altin veya gümüs paralar seni aldatarak, intac etmek istedigim büyük isi geri birakmaya sevk etmesin! Bizanslilarla yakinda ciddi bir sekilde harp yapacagiz, Allah'in yardimi ve Peygamberin imdadi ile Istanbul'u alacagiz". Mehmed, bunlari ve buna benzer baska oksayici sözleri söyledi. Halbuki pâdisahin bu oksayici sözleri arasinda kalbi burkan, kani kurutan ve isiran ihtarlar da vardi. Bu ihtarlardan sonra pâdisah, Halil Pasa'ya ruhsat verdi ve "sulh ve müsâlemetle" git dedi.

Mehmed o gecelerde, sabahlara kadar Istanbul'un fethi isi ile mesgul oluyordu. Eline sehrin haritasi ile mürekkep alarak ve sehrin etrafindaki mevkilerin seklini resm ederek, harp fennine asina olanlara toplarin ve muhasara aletlerinin nerelere konmasi lazim geldigini tesbit ettigi gibi, lagim açilacak yerleri de resim (plan) üzerinde isaret ediyor, hendeklerin baslarini ve merdivenlerin surun hangi tarafina konmasi lazim geldigini gösteriyordu. Velhasil bütün gece bu hazirliklarla mesgul oluyor, sabahlari, gece verilen kararlarin akillica ve düsmana karsi hilekârane tatbik ve icrasini emrediyordu."

Edirne'de bulunan Fâtih Sultan Mehmed'in, yakindan ilgilendigi baska bir konu daha vardi. Bu da ordusunu toplarla techiz etme isi idi. Tarihte bir topçu parkina sahib olan ilk hükümdarin Fâtih oldugu belirtilmektedir. Surasi bir gerçektir ki, Istanbul'un fethinde en önemli rolü oynayan vâsitalardan biri toptur. Gerçi topun bir harp silahi olarak kullanilmasi Istanbul'un kusatilmasi ile birlikte baslamis degildir. Fakat o tarihe kadar toplar, çaplari ve sayilari itibariyle fazla bir sey ifade etmiyorlardi. Fâtih Sultan Mehmed, bu silahin tahrib gücünün büyüklügüne inandigi içindir ki, o tarihe kadar görülmeyen sayi ve çapta top yapilmasina önem verdi. Büyük çapta toplarin yapilma isini Orban (Urban) adindaki Macarla Türk mimarlarindan Müslihiddin ve mühendis Sarica üzerlerine aldilar. Saruca büyük bir top dökmeye muvaffak oldu. Orban da çok büyük çapta bir top yapabilecegini,

fakat gülle yapmasini bilmedigi için bu ise karismayacagini söyledi. Bunun üzerine pâdisah, mermi isini bizzat üzerine aldi. Kaynaklar, genç hükümdar ile Orban arasinda geçen muhavereyi su sekilde verirler: Orban: "Büyük toplarinizi dökebilirim, ama mermi ve ince hesaplardan anlamam" deyince hükümdar "Benim senden istedigim sadece topu iyi dökmenden ibarettir. Kalani ben düsünürüm" demisti.

Ikinci Mehmed, Istanbul muhasarasinda çok büyük rol oynayacak olan bu essiz toplarin en ince teferruatina kadar bütün hesap ve planlarini kendisi yaptigi gibi, resimlerini de bizzat çizmisti. Kendi nezâreti altinda döktürmüs oldugu toplardan biri çok büyüktü. Büyük emek ve masraflarla yapilan bu toplara "sahî" denmisti. Bu toplarla atilan gülleler, Kara Deniz sahillerinden getirilen kara bir tastan veyahut yuvarlak hale getirilen mermerlerden yapiliyordu. Dukas, büyük topun Edirne'deki ilk deneme atisindan, uzun uzadiya bahseder. Bu topun, Edirne'den Istanbul'a kadar getirilebilmesi için iki ay kadar bir zamana ihtiyaç hasil olmustu. Top, otuz araba ve altmis manda ile çekiliyordu. Onun her iki tarafinda, ikiser yüz adam bulundugundan yolda kaymamasi saglaniyordu. Yollarin kötü yerlerine tahta dösemek ve köprü yapmak üzere ayrica elli usta ile ikiyüz amele önden gidiyordu. Istanbul'u kusatmak üzere hareket eden Türk ordusunda üç büyük top ile ondört batarya top vardi. Subat baslarinda Edirne'de baslayan sevkiyat, Mart sonlarina dogru, Istanbul'dan bes mil kadar uzakta bulunan bir yere gelmis oldu.

Anadolu ve Rumeli'de beylerbeyiler ile sancakbeyleri gerekli miktarda askeri topluyor, techiz ediyor ve belirlenen zamanlarda yerlerinde bulunmalarini saglamak için çalisiyorlardi. Anadolu askerleri, Bogazin dogu sahilindeki Beykoz kasabasinin üstündeki ormanliklarda toplandilar. Fâtih, bunlari karsiya geçirmek üzere Beykoz, Kilyos ve Fenerbahçe'de dalyanlari bulunan Rallis Petropulos adindaki Rum'a emir verdi. Petropulos bu emri, iki gemisiyle askerleri ve mühimmati karsiya geçirmek suretiyle yerine getirdi.

Genç hükümdar, kusatma boyunca Istanbul'a yapilabilecek bütün yardimlara mani olmak için her çareyi düsünüyor ve her tedbire basvuruyordu. Bu maksatla o, Turhan Bey ile ogullari Ahmed ve Ömer Beyleri Mora topraklarina akina memur etti. Çünkü Mora'da, Bizans Imparatoru'nun kardesleri Dimitrios ile Thomas hüküm sürmekte idiler. Fâtih, Imparator Constantinos'un, bunlardan yardim istedigini ögrenmisti. Bu sebeple, Turhan Bey, 1 Ekim'de sefere çikmisti. Osmanli hücumlari, Despotlarin kuvvetlerini yok ederek onlara göz açtirmadigi gibi Bizans tarafindan beklenen yardimin gelmesine de engel olmuslardi. Bu arada Subat 1453'te hükümdarin emri ile Dayi Karaca Bey, Istanbul civarindaki Rum kasabalarini teker teker ele geçirdi. Bu kasabalar, Karadeniz sahilindeki

Misivri, Ahyolu, Vize ile Ayios Stefanos idi. Bigados da kendiliginden teslim oldu.

Hükümdar, savasla ilgili bütün tedbirleri aldiktan ve bütün hazirliklarini tamamladiktan sonra 23 Mart 1453 (12 Rebiulevvel 857) günü Edirne'den hareket eder. Kesan mevkiinde mola veren hükümdar, Çanakkale Bogazi'ndan geçecek olan Anadolu kuvvetlerinin gelmesini bekler. Kesan'da kendisine iltihak eden bu orduyu alan pâdisah, yoluna devam ederek 1453 Nisan'inin besinde Istanbul surlari önüne gelir. Ertesi gün, yani 6 Nisan (26 Rebiülevvel) Cuma günü de sehri kusatma altina alir. Bizans tarihçisi Dukas ve ondan naklen Hammer, Fatih'in gelisini ve otagini kurusunu söyle anlatirlar: "Paskalyayi takib eden Cuma günü (6 Nisan) Mehmed, sehir önünde görünerek (Egrikapi) karsisina gelen tepenin arkasinda çadirini kurdu. Ordusunun meydana getirdigi çizgi, sarayin Tahta kapisindan Yaldizli kapiya kadar uzaniyordu. Yine Tahtakapidan Kosmidi (Eyüb civari)'ye kadar cenup tarafta bulunan baglara ve ovalara yaymis idi. Bu yerler, esasen daha evvel Karacia (Karaca Bey) tarafindan tahrib olunmuslardi. Nisanin 6. Cuma günü, sehir muhasara edildi. Büyük top, imparatorun yeniden tahkim ettirmis oldugu Egrikapi (Kaligarya) önüne konmustu. Pâdisah, bu kapinin tahrib edilemeyecegini anlayinca topu Sen-Romen kapisi önüne tasitti. Bundan dolayi bu kapi "Topkapi" adini almistir."

Takriben iki ay sonra "Fâtih" diye anilacak olan Mehmed'in ordulari, Istanbul surlari önünde göründükleri zaman, Katolik Hiristiyan dünyasi, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birlesmesi gerektigini, bu birlesme için, bundan daha iyi bir zamanin olamayacagini düsünüyor ve ancak bu sayede Bizans'a yardim yapilabilecegine inaniyordu. Bu yardimla o, Ortodoks Kilesisi'ni asimile edip tamamen ortadan kaldirmayi hedefliyordu. Dönemin Hiristiyan âlemindeki bu çekisme ile, Islâm'dan alinan ilhamla, Osmanlinin sahip oldugu dinî müsamahasi (hosgörü)ni karsilastirma bakimindan bu mevzuda kisaca ve özet olarak bilgi vermek istiyoruz. Böylece, Ortodoks Mezhebi'ndeki Rumlarin, içinde bulunduklari psikolojik durumu anlama imkânini da bulmus olacagiz. Bu karsilastirmayi da bizzat kendi kaynaklarindan yapmakla meseleye daha rahat bir açiklama getirmis olacagiz.

"Mehmed'in askerleri tahribat için Istanbul kapilarina dayanirken, sehir halki Rum ve Latin kiliselerinin birlesmelerini saglamak veya engellemek için birbirleri ile budalaca çekisiyorlardi. o tarihten bir önceki yilin 12 Araliginda, Ayasofya'da iki firka (mezheb) arasinda seklî bir uzlasma saglanmistir. Fakat bu uzlasma, Avrupa'nin büyük devletlerini, kendi sonuçlari ile ilgilendirip bu yoldan biraz yardim saglamak ümidi ile yapilmisti. Sizmatizm atesi henüz sönmemis oldugundan, her gün bir takim çirkin çekismeler görülüyordu.

Muhaliflerin düsmanligi son dereceyi bulmustu. Bir grup papaz ve ileri gelenler, imparator ile birlikte Katolik âyininde hazir bulunurlar iken, baska kesisler ile halkin bir kismi manastirlardan çikmiyorlardi." Hammer, bu konuda daha fazla tafsilat vererek iki kilisenin nasil birbirleri ile çatistiklarini anlatir. Fakat biz, dönemin Bizans tarihçisi olan Dukas'in verdigi bilgiyi de vermek suretiyle Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birbirlerine karsi olan bu hasmâne tavirlarini ortaya koymaya çalisacagiz.

"Gennadios, her gün birlesme taraftarlari aleyhine va'z etmekten ve yazilar yazmaktan geri kalmiyordu. Saint Thomas Akinu'nun sahsi ve eserleri aleyhine yeni mütalaalar ve itirazlar tertip ediyordu. Bir de Dimitri Kidoni aleyhinde bulunuyor ve bunlarin rafizî olduklarini isbat ediyordu. Senatodan bas amiral büyük duka (Lukas Notaras), Genadios ile ayni fikri paylasiyor ve onunla is birligi yapiyordu. Istanbul aleyhine toplanmis olan sayisiz Türk askerlerini gören halka hitaben bu büyük duka, Latinler aleyhine sunlari söylemeye cesaret etti: "Istanbul'un içinde, Türk sarigini görmek, Latin serpusunu görmekten daha iyidir."

Görüldügü gibi Imparator, Avrupadan yardim alabilmek için Papa tarafindan sart kosulan Katolik kilisesi ile birlesmeyi kabul etmis, onun gönderdigi Kardinal Izidor vasitasiyle Ayasofya'da âyin yapilmisti. Bu hareket, Hiristiyanligin, Ortodoks Mezhebi'ne bagli olan halkta, büyük bir nefret uyandirmisti. Latinlere karsi olan bu nefretin kökleri çok eskilere dayaniyordu. Zira 1204'teki Latin istilasinin aci hatiralari, halkin hafizasindan daha silinmemisti. Sehirde yaptiklari yagma ve Rumlara yapilan iskenceler ile onlari her türlü haktan mahrum edisleri, henüz unutulmamisti. Bu istila esnasinda Istanbul'daki âbidelerin çogu tahrib edilmis, mezarlar soyulmus, birçok eser mahvolmus ve Türk fethine kadar bu facianin izi silinememisti. Türkler, Istanbul'a girdiklerinde bir kismi çok harab 50'ye yakin kilise, bazi resmî binalar, yikilmis müesseseler, bozuk yollar ve terk edilmis saraylar bulmuslardi. Bu sekildeki tahribata karsilik, Müslüman Türk'ün müsamahasi biliniyor, Osmanli hükümdarlarinin vicdan hürriyetine, din ve mezheb serbestisine verdikleri mukaddes mânâ farkediliyordu. Rumlar, her mezhepteki hiristiyanlarin, mal, can ve din hürriyetine sahip olarak Osmanli ülkesindeki rahat hayatlarini gipta ile karisik bir hayranlikla müsahede ediyorlardi. Bu, Müslüman ve büyük devletin, gayr-i müslim tebeasina (vatandasina) verdigi büyük rahatlik ve kazanç imkanlari da bunlara ilave edilince, bazi Bizanslilarca Osmanli idaresi bir nimet ve kurtulus olarak görülüyordu. Bu anlayisin bir sonucu olarak, imparatordan sonra, en yüksek dereceli devlet adami olan Grandük Notaras: "Konstantinipolis'te kardinal sapkasi görmektense Türk sarigini görmeyi tercih ederim" diyordu. Makamindan uzaklastirilan eski patrik Gennadios (fetihten sonra Fâtih tarafindan Rum Patrikligi'ne getirilen kimse) da Ortodoksluk için en iyi

tercihin bu olduguna inaniyordu. Zira Türk sarigi, düsmanlari olan milletler tarafindan dahi hakkin, dogrulugun, adaletin, din ve vicdan serbestisinin isareti olarak görülüyordu. Tazim ve tekrim ediliyor, onun hakim oldugu idare araniyordu. Hatta bir rahibe bütün hiristiyanlarin saskin bakislari önünde mezheb degistirmeyi red ederek tamamen Islâmî olan kiyafeti kabul edip, Hz. Peygamberin nübüvvetini tasdik ettigini haykirmisti. Çünkü, Sultan Mehmed'in temsil ettigi idare, insan tabiat ve yaratilisina son derece uygun idi. Devrinde hayal edilen ve arzu edilen esaslara dayanmis bulunuyordu. Bu, onun Islâm mümessilligini ne kadar azametle temsil ettigini gösterir.

KUSATMA VE ISTANBULUN FETHI

Bilindigi bi Cuma, içinde Cuma Namazi bulundugundan Müslümanlarcaek olarak kabul edilmektedir. Iste böyle bir günde Edirne'den baslayan hareket, 6 Nisan (26 Rebiülevvel) gününe tesadüf eden baska bir Cuma günü, genç hükümdarin, ordusu ile birlikte edâ ettigi (kildigi) Cuma Namazi'ni müteakip baslayan kusatma ile ilgili yerli ve yabanci bir çok kaynakta bilgi bulunmaktadir. Birbirlerini tamamlar mahiyette olan bu bilgileri kisaca ve ana hatlari ile vermek gerekiyor. Zira tafsilatina girdigimiz zaman sadece bu kusatmanin, hacimli bir eseri dolduracak kadar genis olacagi görülecektir. Bu sebeple biz, konunun detaylarina girmeden vermek ve kaynaklarina dipnotta isaret etmekle yetinmek istiyoruz.

Cuma namazindan sonra muhasara hareketine baslanilmasini emreden genç hükümdar, maddî kuvvet kadar mânevî kuvvetin de tesirine inaniyordu. Bu sebeple sultanin etrafinda, ulema, mesayih ve bunlarin talebelerinden meydana gelen bir halka bulunuyordu. Bunlar, asker arasinda gazâ ve cihadin faziletinden bahsederek onlari "Feth-i Mübin"e tesvik ediyorlardi. Onlar, bununla da yetinmeyerek "Feth-i Mübin"in muhakkak oldugunu, Kostantiniyye fethinin Sultan Mehmed tarafindan gerçeklestirilecegini askere telkin ediyorlardi. Âlimler, seyhler ve seyyidlerden meydana gelen halkadan bahseden Hoca Sa'duddin Efendi bu konuda su bilgileri vermektedir:

"Ulema, mesayih ve seyyidler, eski âdetleri üzre ol gazi hükümdarin katinda bulunmak, gaza sevabini elde etmekle yüceldiler. Onun otagi yaninda yürüyüp dua etmekten bir an dahi geri kalmadilar. Sultan-i âlisan (sani yüce sultan)la at basi giderek onun * âyet-i kerimesinde belirtildigi gibi "onun verdigi nimetlere sükr ederler" derecelerine dogru yöneldiler. Her an, fetih ve zaferin nasib olmasi duasina, emel ve dileklerinin gerçeklesmesi için yakarista bulundular. Gerçekten de rehberi zafer olan bu seferde, temiz ruhlar birlikte, gayb ordulari ise askerin öncüsü olarak ilerlemekte idi. Ama o tarihlerde hayatta olan ve gizli sirlari bilenlerden ve kerametleri zahir olan

Aksemseddin Hazretleri ile Akbiyik Dede, Islâm askerlerine yüz akligi olmak için duaya devam ediyor ve hükümdarin emri geregince otag yaninda yürüyorlardi. Böylece onlar da, dilekleri gerçeklestiren Allah'in yardimlarini taleb için ayni yola düstüler."

Bizans surlari önünde saf tutan Osmanli ordusunda, piyadeler sagli sollu ayrilmis, arka ve yanlara süvariler konmustu. Üç adet büyük hücum firkasi teskil edilmis ve 14 bataryalik bir topçu parki kurulmustu. Kisa bir zaman içinde muhasara için mevki alan ordu, hazirliklarini yürütürken Sultan, Bizans Imparatoru'na, Mehmed Pasa'yi, baska bir rivayette de Isfendiyar oglu Ismail Bey'i elçi olarak gönderip, sayet teslim olurlarsa, halkin mal ve canlarinin güvenlikte bulunacagini, isteyenlerin bütün esyasiyla birlikte arzuladiklari yere gidebilmekte serbest olacaklarini, aksi takdirde harp hukukunun gerektirdigi seylerin yapilacagini bildirdi. Bu teklifin reddedilmesi üzerine, kusatma hareketine hiz verildi. Sahî denilen büyük top, günümüzde Topkapi denilen yerde mevzilendirildi. 12 Nisan'da safakla birlikte topçu bataryalari atese baslayarak, surlar bombardimana tutuldu. Bu bombardimanlarin çok ustalikli yapildigi, nokta atislari ile surlardaki muhayyel bir üçgen dövülerek, zedelenen kenarlarin üzerine, ortasina yapilan top darbeleriyle büyük gedikler açildigi rivayet edilir. Bu sekildeki bir bombardiman, Türk topçusunun harp teknigindeki maharetlerini göstermektedir. Schlumberger, bu konuda asagidaki ifadeleri kullanarak Osmanli topçusunun, bu fetihteki rolüne isaret eder:

"Yine Nisan'in on ikinci günü büyük bombardimanin basladigi gündü. Bu elem verici tarihten itibaren muhasaranin son buldugu 29 Mayis tarihine kadar yedi hafta boyunca o korkunç toplar, günün her saatinde sasmaz bir intizam dahilinde dehset saçan bir gürültü ile agir mermer güllelerini Bizans surlarina firlatmaktan bir an dahi geri kalmadilar. Simdiye kadar hiç kimsenin asla isitmemis oldugu bu harikulade top patlamalarini isiten hurafe perest (hurafelere inanan) halkin, duçar oldugu canhiras feryad ve dehset, tasavvur edilsin. Tesirin tahribkarligi derhal görüldü. Asirlar oyunca nice güçlü milletlerin hücumlarina dayanmis olan bu asirlik duvarlarda, derhal gedikler açilmaya baslandi. Bu gülleler, kesif bir toz ve duman bulutu içinde müthis bir gürültü ile geliyor, surlara çarpip tahribatini yaptiktan sonra bin parça oluyorlardi. Kusatilmis olanlar, çok kisa bir mesafeden yapilan bu ilk top atesini müteakip, bin seneden beri bu sevgili beldenin maglup edilemez bir tanriçasi makaminda tuttuklari ve varligiyla magrur olduklari bu köhne surun kendilerini korumaya yetmeyecegini anladiklari zaman, tarifi imkansiz bir ye's ve kedere kapildilar."

Mutlak surette galip gelmek azmiyle bütün hazirliklarini tamamlayan Sultan Mehmed, ortaçagin en büyük kalesini yikmak için yaptirdigi müthis toplari

ile Istanbul surlari önüne gelip muhasaraya baslar. 6 Nisan - 29 Mayis arasinda 54 gün süren kusatmanin tafsilatina girmek istemiyoruz. Ancak, Fâtih ünvanini alacak olan Sultan Mehmed, Istanbul surlari önünde, kendisini bütün mukadderatla karsi karsiya getiren iki çetin imtihan daha geçirmisti. Durumun nazikligini ortaya koymasi bakimindan kisaca bunlardan söz etmek gerekiyor.

20 Nisan'da bugday yüklü bir Bizans gemisiyle dört Ceneviz gemisi, Baltaoglu Süleyman Pasa'nin bütün gayretlerine ragmen, Lodos rüzgari ve Bogaz'daki akinti sebebiyle Halic'e girmeyi basardilar. Bu basari, Bizans'ta büyük bir ümit ve sevinç uyandirdi. Bu gemilerin, batililar tarafindan gönderilen donanmanin öncüleri oldugu sayiasi yayildi. Tursun Bey'in ifadesiyle bu hadise, "ehl-i Islâm arasina fütur ve perisanî saldi. Amma ma'nide âyet-i kerimesinin isaretine uygun olarak bu hadise, alinan tedbirlerle Müslümanlarin lehine tecelli edecektir. Gerçekten, muhasarayi basarisizliga ugratacak büyük bir tehlike belirmisti. Ümitsizlik, bozgun dogurabilirdi. O zaman, Aksemseddin tarafindan Pâdisaha sunulmus olan bir mektup, bu muvaffakiyetsizligin, umumî bir hayal kirikligi dogurdugunu ve zaferi süpheye düsürdügünü isbat etmektedir. Mektup, alinmasi gereken tedbirleri de tavsiye etmektedir.

Düsman gemilerinin Halic'e girmesi üzerine, hisimla atini denize dogru süren ve kaftani islanincaya kadar denize girmis olan genç hükümdar, bu durumu hazmedemeyerek Baltaoglu'nu komutanliktan azlip, onun yerine Hamza Bey'i tayin eder.

Sultan, bütün vezir ve komutanlarin katildigi bir Divan toplar. Orada, Çandarli ile ona tabi olanlar, ortaya çikan durumdan istifade ile Imparator'la müzakerelere girisilmesi ve muhasaranin kaldirilmasi fikrini tekrar ortaya atarlar. Genç hükümdar için durumun ne kadar nazik bir hale geldigini tasavvur etmek mümkündür. Vaziyeti, Çandarli Halil Pasa'nin eski rakibi ve fetih fikrinin kuvvetli müdafii Zaganos Pasa kurtarir. Sehabeddin Pasa ve Koca Turahan Bey'le Aksemseddin'in ve Sultanin hocasi Ahmed Güranî (Molla Güranî)'nin yardimlari ile bu bedbin görünüsü yenmeye ve savasa devam azmini yenilemeye muvaffak olurlar. Bunlar, tesci' edici sözleriyle askerin cesaretini yükselttiler. Hoca Sa'duddin bu konuda sunlari söyler: "Ulemanin ileri gelenlerinden Seyh Ahmed Güranî, büyük seyhlerden Aksemseddin ve makami yüce vezirlerden Zaganos Pasa, ülkeler hakimi sultan ile ayni görüs ve fikirde olup, baris ve anlasma yolunu benimsememislerdi. Fetih alâmetleri belirdigi sirada isten el çekmek vazife anlayisina sigmaz diyerek zaferleri gölge edinen askerlere nasihatlarda bulundular ve tatli bir dille "sonra Rum ülkesi size açilacaktir" hükmünde belirtilen gerçek vaadi hatirlatarak "büyük savas, Kostantiniyyenin fethidir"

gerçeginden hareketle ortaya konan gayret ve ihtimami bir bir gazilere anlattilar."

Bizans'in, Haliç tarafindan da tazyiki için limana girise mani olan zincirin kirilmasi denenmisse de basari saglanamamisti. Bunun üzerine ince donanmanin Halic'e karadan geçirilmesi genç hükümdar tarafindan düsünülmüstü. Bizans Rumlari arasinda da "Gemilerin karadan yüzdürüldügü görülünceye kadar Istanbul'un zaptinin kimseye müyesser olmayacagi" hususunda bir inanç ve anlayis bulundugundan, kusatilanlarin bütün ümitlerini kirmak için bu ise tesebbüs edilmistir. O sirada, Galata, Cenevizlilerin elinde bulunup ayri bir kalesi vardi. Bura sakinleri, Türklerle dost olmakla beraber geceleri de Bizanslilara yardim etmekteydiler. Halic'e denizden girmenin imkansizligi yüzünden 50-70 kadem uzunlugundaki 15-22 sira kürekli 70 kadar gemi, 22 Nisan gecesi sabaha kadar Halic'e geçirildi. Solakzâde bunu "Himmet-i merdân ile Besiktas dedikleri yerden Kasim Pasa deresine dogru, dag parçasi gibi gemilerin altina rugan (yag) ile terbiye olunmus kütükler döseyip, bir rivayette yelkenler açarak yürüttüler ve gemileri birbirine baglayarak üzerine metrisler koydular" cümleleri ile anlatir. Bu sevkiyat yapilirken Beyoglu tepelerine yerlestirilen bataryalarla Haliç'teki Bizans donanmasi taciz edilip hareketsiz birakildigi gibi surlarin etrafinda da bombardimana devam edilip, esas faaliyet, iyi bir sekilde gizlenmisti. Sabahleyin 70 parça kadar geminin, Haliç'te yelken açtigini gören Bizanslilar, hayret ve dehsetle bu manzarayi seyre baslamislardi. Bu sekilde, karadan gemi yürüterek denize indirme teknigi büyük bir basari idi.

Fâtih, bununla da kalmadi, ihtiyaç karsisinda büyük dehâsinin yeni bir kesfini de ortaya koydu. Havan toplari döktürdü. Onlarin, balistik hesaplarini bizzat yaparak tecrübelerinde bulundu. Beyoglu sirtlarindan ve Galata surlarindan asirma atislarla Haliç'teki düsman gemilerini batirmaya basladi. Böylece yeni bir cephe açilmasi ve Bizans'in her taraftan sikistirilmasi, Imparator'u, en agir sartlari kabul ederek baris teklifinde bulunmaya zorladi. Fakat Fâtih, Imparator'un gönderdigi elçilere: "Ya ben Bizans'i alirim, ya Bizans beni" diyecek kadar, fetih isinde azimli oldugunu ve teslimden baska bir teklifi kabul etmeyecegini bildirmisti.

Gemilerin Halic'e indirilmesinden sonra Defterdar ile Kumbarahane Iskelesi arasinda bin kadar duba üzerine, bes askerin yan yana yürümesine imkân verecek ve top geçirilebilecek sekilde muntazam, saglam dösemeli bir köprü kurdurdu. O dönem tekniginin bir harikasi kabul edilen bu köprü, Rumlarin mâneviyatlarini yeniden ve esasli bir sekilde sarsti.

Fâtih Sultan Mehmed'in karsilastigi ve âdeta imtihan edildigi buhranli ikinci hadiseye geçmeden önce, onun düsmani olan ve Fâtih'i sahsen taniyan

Bizans imparatorluk prensi meshur tarihçi Dukas'in karadan yürütülen gemiler ile pâdisahin bu husustaki faaliyetleri hakkindaki düsüncelerini buraya almayi faydali buldugumuzu belirtmek isteriz. O, söyle diyor:

"Pâdisah, cesurâne ve cür'etkârane bir planin tatbik ve icrasini düsündü. Galata'nin sark tarafinda ve Çifte sutun altindaki cihette olan yer ile, Galata'nin diger cihetinde ve Kosmidion denilen yerin karsisindaki Haliç sahili arasinda bulunan ve Galata'nin arkasinda olan ormanlik dag yolunun düzeltilmesini emr etti. Bu yolu, mümkün oldugu kadar düzelttiler ve makaralar ile gemileri denizden karaya çikardilar. Bu gemilerin, geçidin (Bogaz) mukaddes agzindan çekerek, kara yolu ile,Halic'e nakl olunmalarini emr etti. Bu suretle emir icra olundu. Gemiler çekiliyordu. Her birinin bas tarafinda bir kaptan ve arka tarafinda bir dümenci oturuyordu. Bir digeri de elinde küregi tutarak, yelkeni harekete geçiriyordu; biri de davul, baska birisi de borazan çaliyor ve denizcilere ait sarkilar okuyordu. Muvafik rüzgarin esmekte oldugu sirada, ormanlari ve dereleri asarak, denize varincaya kadar karadan geçiyorlardi. Bu gemilerin sayisi seksen idi. Bunlar arasinda iki sira kürekli kadirgalar da vardi. Geri kalan gemileri orada biraktilar. Böyle bir harikayi kim gördü ve kim isitti? Keyahsar (Keyhüsrev) denizde köprü insa ederek, karada yürür gibi bu köprü üstünden karsiya asker geçirdi. Bu yeni Makedonyali ve bana kalirsa neslinin en son pâdisahi olan Mehmed, karayi denize tahvil etti (çevirdi). Ve gemileri dalgalar yerine, daglarin tepelerinden geçirdi. Binaenaleyh bu, Keyahsar'i da geçti. Zira Keyahsar, Elispondos (Çanakkale Bogazi)'u geçti ve Atinalilara maglub olarak muhakkar (hakarete ugramis) bir halde geri döndü. Mehmed ise, karayi denizde oldugu gibi geçti ve Bizanslilari mahv etti. Ve hakiki altin gibi parlayan Atina'yi (burada kastedilen Istanbul'dur) yani dünyayi tezyin eden (süsleyen) sehirlerin kraliçesini feth etti."

Istanbul'un, kusatma altina girdigi günden, düsecegi gününe kadar Haliç'te büyük bir Venedik gemisinde bulunarak, olup bitenleri yakindan takib etmis olan vak'anüvis Nicolas Barbaro, efsanevî mes'ale isigi altinda gemilerin, dag ve tepelerden geçisinin dehset saçici cereyanini, taifelerin sevk ve setaretini, tekbir seslerini, sevinç nârâlarini ve davul âvâzelerini uzun uzun anlattiktan sonra "Bu gemilerin, sanki denizde imis gibi karada hareketleri hadisesini gözleriyle takib etmemis bir kimse için bunun, inanilmayacak kadar garip bir manzara oldugunu tekrar ederim. Ben bunu, Keyhüsrev'in Athos dagini yarmasinda gösterdigi cearet ve fedakârligin kat kat üstünde bulurum. Bunlari bizzat gözlerimle gördüm. Eger bu harikulade olayin meydana gelmesinde hazir bulunmamis olsaydim, buna inanilmaz ve garip masallar gibi görünmüs olacak olan diger rivayetlere de artik inanirim" der.

Fâtih Sultan Mehmed'in, muhasara esnasinda karsilastigi ve âdeta imtihan edildigi ikinci önemli hadise, Mayis sonlarina dogru kendisini göstermisti. Hemen hemen bütün kaynaklarin belirttigine göre o günlerde Osmanli ordugâhinda, Bati hükümdarlarinin birlestikleri, Hunyad'in sehri kurtarmak üzere kuvvetli bir ordu ile yolda oldugu ve büyük bir Haçli donanmasinin Agriboz'a veya Sakiz Adasi'na ulastigi sayialari yayilip büyük bir endiseye sebep oldu. Tekrar mirildanmalar basladi. Basindan beri kusatmaya karsi gibi görünen Çandarli, hakli çikacak gibiydi. Gerçekten, Venedik, 7 Mayis'ta hazirladigi bir donanmayi G. Loredano komutasinda Ege sularina göndermisti. Papa da kendi hesabina bes kadirga techiz ettirip yola çikarmisti. Öbür tarafta Karamanoglu, Venediklilere verdigi söz üzerine Istanbul surlari önünde herhangi bir gevseme halinde harekete geçmeye hazir bulunuyordu. Kuvvetli bir casus sebekesine sahip olan Osmanli hükümdarinin, bu faaliyet ve hazirliklardan habersiz kalmasina imkan yoktu. Bir gecikme, sonucu çok tehlikeli ve mes'um neticeler dogurabilirdi. Tâcîzâde'nin ifadesiyle: "Te'hir olicak mebada derya yüzünden dahi küffardan muavin gelip halka zaaf-i kalb târi olmaga sebep ola". Gerçekten de Istanbul muhasarasinin sonlarina dogru (25, 26 Mayis) bir Macar heyeti, Osmanli karargâhina gelir. Bu heyet vâsitasiyle, Jan Hunyad'in, naiplikten çekildigi ve Ladislas'in kral oldugu ögreniliyordu. Bu yüzden Jan Hunyad, Sultan Mehmed'le üç seneyi kapsayacak sekilde yapmis oldugu mütarekenin, ahidnâmesini geri istiyordu. Zira idareyi genç krala devr etmekle imzalamis oldugu ahidnâmenin geçersiz oldugunu ve bu yüzden onu geri isteyerek ve Osmanli hükümdarinin ahidnâmesini de iade ediyordu. Macar heyeti, vezir-i azam ve onun yaninda bulunan iki vezirle görüsür. Sefir, efendisinden aldigi talimat üzerine, pâdisahtan Istanbul kusatmasinin kaldirilmasini ister. Aksi takdirde Macarlarin, Bizans'in lehinde hareket edip onlarin yaninda yer alacaklarini bildirir. Macar elçilik heyeti, Bati devletlerine ait bir filonun da Bizans'a yardima gelmekte oldugunu bildirir.

Macar elçisiyle olan görüsme, genç hükümdara bildirilir. Macarlarin Rumlara yardim edeceklerine dair olan tehdidi ve bir Bati filosunun yardima gelecegi sözleri, Sultan Mehmed'i düsündürür. Bunun üzerine, 27 Mayis aksami bir meclis toplayarak vaziyeti görüsür. Vezir-i a'zam Halil Pasa, daha önce görmüs oldugu üç Haçli seferinin tehlikelerini yakindan bildigi ve Bati Hiristiyanlarinin yeni bir Haçli seferi düzenlemelerinden korktugu için, imparatorun agir bir vergiye baglanarak muhasaranin kaldirilmasini teklif eder. Özellikle Hiristiyan Bati'nin birleserek Müslüman Türkleri Balkanlardan atmak üzere harekete geçebileceklerini, bunun da daha büyük bir felakete sebep olacagini söyler. Zira o, Yildirim Bâyezid'in akibetini, Izladi, Varna ve Ikinci Kosova muharebelerini hatirliyordu. Buna karsilik Zaganos Pasa, Istanbul'a yardim yapilamayacagini, Bati devletleri arasindaki rekabetin bu yardima engel olacagini, yardim yapilsa bile önemli olamayacagini söyler.

Onun bu görüsüne bazi ümera ile ulema ve Aksemseddin istirak ediyorlardi. Benimsenen bu görüs üzerine, genel bir hücuma karar verilir.

Gerçi, Venedik veya Papa'nin donanmasinin Sakiz'a geldigi haberi alinmisti. Son olarak yapilacak hücumun neticesine kadar Macar elçisi iade edilmeyerek alikonuldu. Bu arada muhasaranin uzamasi, bazi dedikodulara sebep olmustu. Pâdisah da endiseli ve sikintili idi. Ancak Aksemseddin'in sebat ve hücum edilmesi ile ilgili mektubu ve manevî tebsirati havi yazisi, herhalde Sultan Mehmed üzerinde tesirli olmustur.

Fetih esnasinda, Sultan Mehmed ile Aksemseddin arasindaki ilgi, tesvik ve sabri tavsiye hususu, su ifadelerde açiklik kazanir. "Bâhusus, fetih tarihinin iç yüzünü idare eden Aksemseddin, cepheden cepheye at oynatan, kafasi ve bedeniyle de en agir ve zorlu yükü tasiyan pâdisahin bir dinamo gibi zaman zaman bosalir olan mâneviyatini besliyor ve takviye ediyordu.

Genç hükümdar, sihirbaz kudretiyle kal'alar kurdurmus, toplar döktürmüs, donanmasina bir gecede daglari asirtmis, genç, dinç, nizamli ve talimli ordusuyla karalari denizlere çevirtmis, denizleri tutusturtmustu. Ama yine de Bizans surlarina çarpip püsküren ve uzadikça uzayan muhasaradan da zaman zaman ümitsizlige düser gibi oluyordu. Ne ki genç hükümdarin kulagina durmaksizin "Korkma, sehri alacaksin" diyen ses, ona her zaman deste ve yar olmakta bulunuyordu.

Ama bir türlü neticelenmeyen kusatma ve Ortodoks kiliseninin son ve tek ümid olarak Katolik kilisesine boyun egmesine karsilik, Papa'nin da Avrupa'li kuvvetleri, sehre yardimci olmak üzere gönderme ihtimallerinin kizistigi bir gerçekti. Iste biçagin kemige dayandigi bu çok nazik demde, pâdisahin, Veliyüddinoglu Ahmed Pasa'yi, Ak Seyh'in çadirina niyaz ve sual babinda göndererek seyhinden fethin gününü, hatta saatini ve sehre girilecek noktayi ögrenmis görüyoruz.

Fakat, Seyh'in ogullarindan biri, babasinin mustuladigi an gelip çattigi halde, fetih haberinin gelmemesi üzerine, pâdisahin gazabindan korkarak, merakla babasinin çadirina geldigi vakit, kapida bulunan nöbetçi: "Içeri kimseyi komayasuz diye siparis olundu" diyerek delikanliyi Ak Seyh'in yanina almaz. Bu esnada çadirin bir yanindan etegini kaldirip içeri bakan genç adam, babasinin basi secdede, göz yaslari ve enin ile aglayip yalvarmakta oldugunu görür. Bu uzun niyaz ve yanik münacattan sonra, Seyh'in basi secdeden kalkar. Bu esnada da ordu, yatagini asmis sel gibi, tasa köpüre sehre girmekte, Ak Seyh de kendi kendine "Elhamdülillah, Elhamdülillah" diye Cenabu Hakk'a sükr etmeye, tekbir getirmeye baslamis bulunmakta idi."

Aksemseddin ile Fâtih arasindaki münasebetlere temas etmis olmakla birlikte, daha önce toplanmis bulunan harp meclisinden kisaca söz etmemiz gerekiyor. Zira bütün teklif ve çabalara ragmen Bizans teslime yanasmadigi gibi, Fâtih'i zor durumda birakacak bazi tesebbüslerde de bulunuyordu. Bunun için 27 Mayis'ta, Fâtih'in baskanliginda toplanan bir harp surasinda uzun münakasalar yapilmisti. Vezir-i a'zam Halil Pasa'nin muhasarayi kaldirma taraftari oldugunu bu surada açikça söyledigine daha önce isaret edilmisti. Buna karsilik Zaganos Pasa ile hem tib hem de manevî ilimlerde derin malumata sahip bulunan Aksemseddin, fethin, Müslümanlarin 850 senelik en büyük idealleri bulundugunu, Bizans'in mânen tefessüh ettigini, maddeten de hiç bir gücünün kalmadigini, Rum halkin büyük bir kismi ile bazi ileri gelenlerin Osmanli idaresini bir kurtarici olarak kabul ettiklerini, Istanbul'a hakim olan devletin hem Islâm, hem de Hiristiyan dünyasinda büyük bir manevî nüfuza sahip olacagini, bu sebeple kat'i neticenin alinmasina kadar muhasaraya devam edilmesini istediklerine temas edilmisti. Hz. Peygamberin ashabindan ve hicret esnasinda kendisini Medine'de evinde misafir etme serefine nail olan Ebu Eyyub el-Ensarî'nin kabrini kesf ettigi gibi, Kur'an'da Istanbul'a isaret ettigi kabul edilen * "beldetün tayyibetün" lafzinin "ebced hesabi" ile içinde bulunduklari 857 hicrî senesini isaret ettigini söyleyen Aksemseddin, bu sebeple "feth-i mübin"in muhakkak bulundugunu, derin bir vecd ile dile getirir. Bütün bu görüsmelerden sonra meclis muhasaraya devama karar vererek dagilir.

Sultan Mehmed, harp hazirliklarini tamamladiktan sonra sehre bir elçi göndererek Imparator'a "sehri menkul serveti ve yakinlari ile terk edebilecegini" bildiren bir mesaj gönderdi. Imparator bu talebi reddedince Fâtih, bütün orduya tellallar çikararak genel hücumun yapilacagi günü tesbit etti. O, yemin ederek askerlere söyle dedi: "Bu muharebede kazanç olarak yalniz sehrin binalarini ve surlarini istiyorum. Sehrin diger bütün menkul servetini ve mahsurlarini ganimet olarak size birakiyorum."

Bundan sonra, bütün ulema, mesâyih ve gazi dervisler, asker içinde zaten coskun bulunan hücum ve kazanma halet-i ruhiyesini, mânevî tebsirlerle bir kat daha artirdilar. Bu esnada genç hükümdar da münadiler vâsitasiyle orduya tebligatta bulunarak "ilk defa sura çikacak olan askerlerin rütbelerinin artirilacagini, eline hükm-i serif sadaka olunarak (verilerek) tâ nesli munkariz oluncaya degin evladinin, kiyamete kadar baki olacak bulunan Devlet-i Âl-i Osmanî'de, her zaman muhterem sayilacagini" bildirdi.

Bu esnada Osmanli toplari surlari dövmeye devam ediyor, Bizansli muharipler, devamli mesgul edilerek yorgun birakiliyorlardi. Fetih sabahinin gecesi, Türk ordusunda "Mum donanmasi" denilen ates ve isik senliginin icrasi ile geçti. Istanbul'u tamamen kusatan Türk deniz ve kara ordusunda

kandiller, fenerler, mes'aleler ve atesler yakilarak Kostantiniyye (Istanbul) bir isik çenberi içine alindi. Askerin hep bir agizdan getirdigi tekbir ve tehlil sedâlari, ortaligi inletiyordu. Gecenin karanligini yirtan bu isik çenberi ile tekbir sesleri, tatli bir ahenk meydana getiriyordu. Isik ve seslerden meydana gelen bu ugultuyu gören Bizans, önce Osmanli ordusunda yangin çiktigini zannederek sevinecek, fakat kisa bir müddet sonra, bunun bir donanma oldugunu anlayinca derin bir ye's ve ümitsizlige düsecektir. Bu esnada Bizans, Ayasofya'da Imparatorun da hazir bulundugu son bir âyine katiliyordu. Bu âyin, Bizanslilarin Ayasofya'da icra ettikleri son âyindi.

20 Cemaziyelevvel (29 Mayis) Sali sabahi ezan ve namazdan sonra, Türk ordusunun büyük ve tarihî hareketi basladi. Ordu, hem kara, hem de denizden bütün cephelerden harekete geçti. Toplar, hep birden sehir üzerine çevrilerek ateslendi, etrafi kesif bir duman ve barut kokusu kapladi. Ilk hamlede iki bin merdivenle 50 bin yigit ileri atilmis, harbin en siddetli aninda, Aksemseddin ile Molla Güranî ates hattina girerek, gazâ yolunda sehidlik mertebesine ulasmayi taleb ile askere önderlik edip örnek olmuslardi. Bizzat genç hükümdar dahi, askeri tehyic edici sözlerle, elinde kiliç ile Topkapi gedigine saldirmisti. Bu sirada Ulubatli Hasan adindaki muazzez nefer, tekbirlerle Topkapi suruna sancak dikti. Böylece Islâm dilâverlerinin ve Oguz kavminin, asirlardan beri hayal ettigi mukaddes bir rüya gerçeklesiyordu. Ulubatli, Hz. Peygamberin müjdesine mazhar olarak 30 kadar arkadasiyla sehâdet mertebesine ulasti.*

Bu sirada Osmanli sancaginin surlarda dalgalandigini gören ve daha önce yaralanmis bulunan Latin komutani General Giustiniani, gemisine çekilmek ister. Kalmasi hususunda israr eden Imparator'a "Allah'in, Türklere açmis oldugu yolu takip edecegim" cevabini verdi. Bu, artik Osmanli'ya mukavemet edilemeyeceginin bir ifadesi idi.

Bizans'in, surlardaki bayraginin indirilip yerine Osmanli bayraginin dikilmesinden sonra, ezanlar okunmaya baslandi. Sultan Mehmed Han, surlardaki bu manzarayi görünce, atindan inerek, Hz. Peygamber'in medih ve senâsina nail olmanin verdigi bir sevinç, ayrica devletini, Islâm'in mukaddes serefine mazhar kilan medhiye-i Resulullah'a** kavusmanin verdigi heyecanla sükür secdesine kaparak Cenab-i Hakk'a hamd eder. Sonra otag-i hümâyununa çekilerek devlet erkâninin tebriklerini kabul eder.

Bu sirada, sehri koruyan gruplarla birlikte Bizans Imparatoru da öldürülmüstü. O, ayakkabisindan taninmisti. Fâtih, vatanini müdafaa için ölen bu serefli askerin cenazesine saygi göstererek onu merasimle defn ettirdi.

Istanbul'un fethi, genç sultan için ayni zamanda saltanatinin da fethi olmustu. Fâtih, sehrin zaptini müteakip Sehzâde Orhan'i aratti. Ölü veya diri getirene büyük mükâfatlar vaadetmisti. Bizanslilarin yaninda kendisine karsi surlar üzerinde savasmis olan bu Osmanli sehzâdesinin ölümü ile Yildirim Bâyezid'in ogullari arasindaki taht kavgasi kesin olarak sona ermisti. Gerçekten de sehrin düstügünü gören Sehzâde Orhan, surlardan atlayarak vefat etmisti.

Feth-i mübinin gerçeklestigi 29 Mayis 1453 Sali sabahini anlatan bir yazar, o günü su ifadelerle tasvir eder: "O gün, her zamankinden daha parlak dogan günes, göz kamastirici altin sarisi isinlari ile âdeta Islâm'in zaferini kutluyor, cihanin incisi Kostantiniyye'ye sel gibi akan sanli Türk ordusunu sicak bir içtenlikle kucaklayip üzerine mukaddes nurlar saçiyordu. 29 Mayis 1453 sali sabahi, muhakkak ki bir baska sabahti. Bu parlak ve essiz ilkbahar sabahinin cihan tarihindeki yeri ise, apayri bir özellik tasiyordu. Zira o mukaddes Sali sabahi ile bir çag kapaniyor, yeni bir çag açiliyordu. Bu yeni çaga, essiz dehasi, rakipsiz kuvvetiyle, Avrupa barbarlari dahil, bütün cihana saskinliktan küçük dilini yutturup, henüz 21 yaslarinda çok genç bir pâdisah olarak, Fâtih ünvanina hak kazanan büyük türk, Fâtih Sultan Mehmed Han damgasini basmisti. Iste o mukaddes Sali sabahi, böyle essiz bir sabahti."*

Osmanli ordusunun sehre girip hakim olmasi üzerine bileginin gücü ile Fâtih ünvanini almaya hak kazanmis olan genç serdarin da sehre girdigi görülür. Yaninda, emîr, vezir, solak, sipah ve yayalardan baska, devlet ricali, âlimler, hocalari, seyhler, dervisler, kalenderîler ve erler bulunuyordu. Bütün bunlarin yaninda özellikle saginda ve solunda Aksemseddin ile Akbiyik sultanin bulunmasi dikkat çekiyordu.

Fâtihâne bir ihtisam ve büyük tezahüratlarla sehre girmis olan pâdisah, Hammer'in (II, 302) dedigi gibi, Hiristiyanligin sarktaki merkezini teslim almak üzere, Ayasofya'nin önünde atindan inmis ve mâbedin esiginde sükür secdesine kapanmisti. Tursun Bey'in ifadesiyle haraba yüz tutmus olan Ayasofya, fetih hakki olarak câmiye çevrilecekti. Rivayete göre Fâtih Sultan Mehmed, Ayasofya'da iki rekaat sükür namazi ile ikindi namazini kildiktan sonra mâbedin üç gün içinde bu mâbedin Cuma namazi için hazirlanmasini emreder. Cuma günü, Aksemseddin Hazretleri, Sultan Fâtih'in koluna girip minbere çikartarak hutbe okumasini istemis. Fâtih de Hak Teâlâ Hazretlerine hamd ve senâdan sonra hutbeyi okur. Aksemseddin de Cuma namazi kildirmisti.**

Fâtih Sultan Mehmed, fetihten sonra Bizans ahalisi hakkinda Hiristiyan dünyasinda esine rastlanmayan bir müsamaha hareket etmisti. O, askerlerine, mukavemet edenlerden baskasinin öldürülmemesini,

emrederek, sadece esir edilmelerini istemisti. Daha önce de temas edildigi gibi o, Imparator'un cesedini buldurmus, onu Rumlara teslim ederek inançlarina göre defn etmelerini saglamisti. Rumlardan, sehir disina kaçanlarin tekrar evlerine dönebileceklerine de müsaade etmisti.

Fethi takib eden ilk Cuma namazindan sonra meydana gelen ikinci önemli hadise, Ok Meydani'nda yapilan fetih ve zafer alayidir ki, üç gün üç gece süren senlik, ziyafet, oyun ve eglencelerden sonra, basardigi büyük iste, çevresinin yardimlarini unutmayan pâdisah, "Sühedaya rahmet-i Rahman, gazilere seref ü san, tebeama fahr ü sükran" dedikten sonra asker ve sivil yüzbinlerce kisiye zafer hediyesi olarak mal, mülk ve arazi dagitmistir.

Fakat bu noktada da mühim olan yine Aksemseddin'in, orada hazir bulunan gazilere sesini yükseltip "Ey gaziler, bilin ki, cümleniz hakkinda ahir zaman peygamberi " Ne güzel askerdir onlar" diye buyurmustur. Insallah cümleniz magfursunuz. Ama gazâ malini israf etmeyip hayir ve hasenatta sarf edin. Pâdisahiniza da itaat ve muhabbet eyleyin, diyerek gâzilerin tamamini sehrin imarina ve amme müesseseleri kurmaya tesvik etmis olmasidir.

Istanbul, Osmanlilarin eline geçtigi zaman perisan ve harab bir vaziyette idi. Fakat bu tahribat ve yoksulluga sebep olan Müslüman Türkler degil, Hiristiyan Avrupa idi. Zira Comnene'ler devrinde, taht çekismelerinden ve iç idaresizliklerinden faydalanarak sehri basan Haçli ordulari, bu zengin ve mamur beldeyi sefil ve yoksul bir harabeye çevirmislerdi. Böylece sehir, bir daha belini dogrultamayacak bir hale gelmisti. Bundan sonra ne yikilan saraylar bir daha yapilmis, ne yagmalanan kiliseler bir daha doldurulabilmis, ne kaçirilan sanat eserleri, ne tahrib edilen âbideler bir daha yerlerine getirilebilmisti. Yarim asirdan fazla süren kan kokusu içinde, vahset ve zulüm ile ezilen bu sehir, bir yazarin ifadesi ile yeni sahipleri olan Müslüman Türkler sâyesinde "ba'sü ba'de'l-mevt"e, bir yeni dogusa ugramak talihine ermis bulunuyordu.

Öyle anlasiliyor ki sehir ve mabedlerin yagmalanmasi bir bakima Imparatorun eliyle de oluyordu. Nitekim Istanbul fethine tanik olan Bizansli Yeorgios'un verdigi bilgilere göre, devletin, askerlerin maasini verecek parasi olmadigi için kral, Allah'a adanmis kutsal esyalarin kiliselerden alinip paraya çevrilmesini emretmisti. Böylece gerek Ayasofya, gerekse sehirdeki diger kiliselerde bulunan esya fetihten önce alinip paraya tahvil edilmisti.

Fâtih, fetihten sonra Galata'daki Ceneviz kolonisini de teslim alarak, onlara hukukî beratlar verdi. Bu arada Sultan Fâtih, Latin Kilisesi ile birlesme taraftari olmayan ve bu birlesmeye muhalefet ettigini daha önce gördügümüz Gennadius'u Patriklik makamina getirmek suretiyle

Ortodokslari himayesi altina almis oluyordu. Böylece Hiristiyan dünyasindaki iki kilise ayirimini desteklemis oldu. Merasimle bu yeni Patrige mürassa bir asâ ve at hediye edip iltifatlarda bulundu. Böylece Fâtih, Roma'ya hakim oluyordu. Bu sebeple kendisine "Roma Cihan Imparatoru" denebilirdi. Bu anlayistan hareketledir ki, Roma'yi elinde bulunduran ister Müslüman, ister Hiristiyan olsun; ister kavuklu, ister sapkali bulunsun, Roma âleminin hükümdari idi. Bu âlem, hukuken onun ülkesi sayilirdi. Böylece, Yildirim'dan beri kullanilan "Sultan-i iklim-i Rûm" tabiri, Istanbul'un fethi ile Ortodoks dünyasi tarafindan da kabul edilip tasdik edilmis oluyordu. Bu tasdikin, Avrupa fetihlerinde büyük faydasi görüldügü gibi, kuvvetli oldugumuz devirlerde de Patriklik makaminin bizde bulunusu, yararimiza olmustur. Fâtih, bu hareketiyle Dogu Hiristiyanligini Katolik Roma'dan tamamen ayiriyordu. Buna kendi gücünü de katarak asirlardan beri dogu dünyasinin Roma'liya karsi gösterdigi reaksiyonu âdeta yeni bir senteze kavusturuyordu. Gerçekten de Istanbul'u fetheden Türkler, Sark, yani Ortodoks kilisesinin, Bizans Imparatorlugu zamanindaki bütün haklarini tanimak suretiyle Rumlari memnun etmis ve onlari müteaddid müzakerelere ragmen bir türlü yanasmak istemedikleri Garp (Katolik) Kilisesi'nin nüfuz ve hakimiyeti altina düsmekten kurtararak eskisi gibi kiliselerinin istiklâlini emniyet altina almislardi. Nitekim, Osmanli hükümdari, Istanbul fethinden sonra ilim ve faziletle taninmis olan Gennadius'u Rumlara Patrik olarak tayin etmis ve Patrikhâne'ye Bizans imparatorlari zamanindakine benzer selâhiyetler vermisti.

Osmanli Devleti'nin bu ince hesapli siyaseti, bir buçuk asirdan beri zaman zaman kileselerin birlesmesi için Papa'ya yapilan müracaat kapisini tamamen kapatmisti. Is bu kadarla da bitmemis, devlet, Galata'daki Cenevizlilerle Galata halkina da bir fermanla teminat vermisti. Bu hareketiyle Osmanli Devleti, gerek Balkanlar'da kendi idaresi altindaki ve gerek Mora, Sirbistan, Eflâk ve Güney Arnavutluk'taki Ortodokslari samimi olarak kendi idaresine baglamisti.

Istanbul'un, 29 Mayis 1453 (20 Cemaziyelevvel 857)'de Osmanli Türkleri tarafindan feth edilmesi, Avrupa'yi ve özellikle Papa ile Napoli Kralligini, ayrica Güney Avrupa memleketlerini hayret ve dehsete düsürmüstü. Bununla beraber, gerek Osmanlilarin büyük bir cihad ruhu ile askerî güce sahip olmalarinin etrafa verdigi korku, gerekse artik Hiristiyanlik taassubunun yerini, tedricen de olsa aklî muhakemenin almis olmasi yüzünden birçok devlet, sesini çikaramaz hâle gelmisti. Bu sebepledir ki, Papa V. Nikola'nin, yapmak istedigi ve yeni bir Haçli Seferi için saga sola bas vurmasi sonuçsuz kalmisti. Nitekim, Papa'nin bütün Hiristiyanlari silaha sarilmaya davet eden 30 Eylül 1453 tarihli beyannâmesi, fazla bir alaka uyandirmadigi gibi, Papa'nin, Osmanlilar aleyhine harekete getirmek istedigi

Adalar halki ile Balkan yarimadasi'ndaki despotluklar ve bu meyanda Sirp, Eflâk, Bosna, Mora, bazi Arnavut kral devlet ve senyörleri, Osmanlilarin Enez zaferinden sonra 1454 senesi ilkbaharinda göndermis olduklari elçileri vâsitasiyla Istanbul fethinden dolayi Osmanli hükümdarini tebrik ediyorlardi.

Hiristiyan Bati dünyasinda beklenmedik bir felâket olarak kabul edilen Istanbul fethi, zafernâmelerle Islâm dünyasina bildirilmisti.Resûlullah (s.a.v.)'in hadiseleri ile ta'ziz edilmis olan Fâtih Sultan Mehmed ve ordusu, büyük bir tebcile layik görülmüslerdi. Misir, Sam, Bagdad ve diger Müslüman sehirler ile ülkelerde merasimler tertiplenip kutlama törenleri yapilmisti. Kahire'de bulunan Abbasî halifesinin emriyle camilerde Müslüman Türk sehidlerine dua edilmis ve Fâtih'in ismi hutbelerde zikredilmisti. Bu andan itibaren bütün Islâm dünyasi, Peygamberlerinin müjdesine (tebsirât) mazhar olan Osmanli Devleti'ni, Islâmiyetin büyük bir temsilcisi olarak kabul etmeye baslamisti. Haçli sürülerine karsi Islâm'i, Selçuklu ve Osmanli devirlerinde serefle müdafaa etmis olan Türk milleti, bu fetihle, bütün Müslüman dünyasinin sönmez ve eksilmez muhabbetini kazanmisti. Bu sebeple Memlûk Sultani, Fâtih'e elçi göndererek kendisini tebrik etmisti. Keza, Güney Hindistan (Behmenî) Sultani Alaeddin II. Ahmed Behmen Sah (1435-1457) da elçiler gönderip Fâtih'i tebrik edenler arasindaki yerini almisti.

Islâm dünyasinin, Istanbul'un fethinden dolayi bu kadar sevinmesinin sebeplerini, çok derinlerde aramak gerekir. Zira bu sehrin fethi, Müslümanlar için önemli bir hedef haline gelmisti. Bu hedefe ulasmak gerekiyordu. Çünkü bu, peygamberlerinin, asirlarca önce haber verdigi bir olayin gerçeklesmesi demekti. Ayrica, bu olayda basari saglayan, onun müjdesine nail olacakti. Bunun içindir ki, Hz. Peygamberin vefatindan kisa bir müddet sonra, önce Emevîler, daha sonra da Abbasîler tarafindan defalarca muhasara edilmesine ragmen ele geçirilemeyen Istanbul, Fâtih'ten önceki Osmanli hükümdarlarinca da kusatma altina alinmisti. Bununla beraber fetih basarisi, henüz 21 yaslarinda bulunan genç Osmanli hükümdarina nasib olmustu. Hz. Peygamber, Istanbul Fâtihi'ni ve fethi basaracak olan orduyu, tebsir etmisti. Kur'an-i Kerim'deki "beldetün tayyibetün" âyeti, "Ebced Hesabi" ile "Feth-i Mübin"in hicrî tarihini gösteriyordu.

Istanbul'un fethi, bir bakima genç Sultan için saltanatin da fethi olmustu. Bu sirada Fâtih, çesitli sebeplerden dolayi kendisine kizdigi Çandarli Halil Pasa'yi vezir-i azamliktan azl eder. Zira onun hakkinda ortada çesitli söylentiler dolasiyordu. Hatta Bizansla isbirligi ettigine dair rivayetler de vardi. Nitekim Bizans Tarihi adli eserinde Dukas, fetihten sonra Fâtih ile Duka arasindaki konusmayi verirken sunlari söyler: "Büyük Duka gelip etek

öptükten sonra Pâdisah ona dedi ki: "Sehri teslim etmemekle iyi bir is yapmadiniz. Bak ne kadar zararlar, ne kadar hasarlar yapildi, ne kadar kimse esir oldu". Duka buna cevap olarak "Efendim, sana sehri verecek kadar selâhiyetimiz yoktu, hatta imparatorun bile böyle bir selâhiyeti yoktu. Bundan baska, senin adamlarindan bazilari da sözle ve mektuplarla imparatora haberler göndererek, "korkma, pâdisah size tahakküm edemiyecektir" diyorlardi. Pâdisah, söylenen bu sözleri Halil Pasa'ya atfetti." Bu yüzden azledilen Çandarli Halil Pasa, kisa bir müddet sonra idam edilecektir. Pasa, vasiyetnâmesinde bütün mal varliginin pâdisaha ait oldugunu bildirmekle birlikte, mallari mirasçilarina birakilmis, sadece nakit paralari hazine adina alikonmustu.

Fâtih, fetihten sonra Gennadius gibi âlim ve münevver bir Ortodoksu patrik tayin etmekle, feth ettigi ülke halkinin geleneksel imanini kurtarmis oldu. Sayet bu makama katoliklige meyyal bir baska ruhanîyi getirmis olsaydi, Ortodoksluk yavas yavas sönüp ortadan kalkacakti. Patrik, gelenege uygun bir merasimle pâdisahin huzuruna kabul edilerek kendisine murassa bir asâ ve at verilmisti. Bu meyanda eski Bizans halkinin evlenme, bosanma, ölüm ve dinî ayin gibi sahsî meselelerinin de kendi cemaatlerince tedvir edilmesine müsaade edildi.

Fâtih Sultan Mehmed, patrik tayini ve Istanbul'un ticarî, iktisadî, ictimaî, adlî ve diger hizmetleri görmek için görevliler tayin ettikten ve 18 Haziran'a kadar Istanbul'da kaldiktan sonra Edirne'ye döner. O, büyük bir zafer alayi ile, aylar önce ayrildigi sehre tekrar giriyordu.

Genç hükümdar, Istanbul'u bir Müslüman Türk sehri haline getirmek için, Anadolu'dan getirttigi Türk ailelerini vergilerden muaf tutmak suretiyle iskân edip sehrin yeniden senlenmesini sagladi. Âsik Pasazâde'nin bu konuda verdigi bilgiyi, dönemin dil özelliklerine de dokunmadan buraya almak istiyoruz. Böylece o dönemde nasil sade bir Türkçe'nin kullanilmis oldugunu da görmüs olacagiz.

"Pâdisah, Istanbul'u feth etti, subasiligini kulu Süleyman Bey'e verdi. Ve cemii vilayetine kullar gönderdi. "Hatiri olanlar gelsin evler, baglar, bahçeler, mülkler verelim" dediler. Ve her kim geldiyse verdiler. Bu sehri mamur ettiler. Pâdisah yine emr etti kim, ganiden ve fakirden evler sürdüler. Ve her vilayetin subasilarina ve kadilarina adamlar gönderdiler. Bu gelen halka da evler verdiler. Sehir mamur oldu. Bu verdikleri evleri mukataaya verdiler. Öyle olunca bu halka güç geldi. Dediler ki "Bizi memleketimizden sürdünüz getirdiniz bu kâfir evlerine geri vermek için mi getirdiniz?" Bazilari avradini ve oglanini (ailesini) koyup kaçti. "Kula Sahin" derlerdi atasindan kalmis bir vezir-i akil (akilli bir vezir) vardi. Pâdisaha der

ki: "Hey devletlu sultanim, atan, deden nice memleketler feth ettiler, hiç birine mukataa koymadi. Sultanima da layik olan budur ki bunu yapmaya" dedi. Pâdisah da onun sözünü kabul etti. Yine hükm etti: "Her ev ki verirsiniz mülklüge verin (verdiginiz her evi mülk olarak verin)" dedi. Ondan sonra mektuplar (yazili belge, tapu) verdiler ki mülkleri ola. Sehir yine mamur olmaya yüz tuttu. Mescidler yapmaya basladilar."

Görüldügü gibi, Istanbul'un Müslüman Türk sehri haline getirilebilmesi için her imkâni degerlendiren Fâtih, bu yeni gelenlere çesitli kolayliklar saglamaya basladi. O, Istanbul'un iskâni için Anadolu'nun muhtelif yerlerinden sanat sahipleri ile muhtelif siniflara mensub Türk nüfusunu buraya celb edip iskân ettiriyordu. Ilk önce 5000 aile getirildi. Daha sonra degisik tarihlerde Karadeniz sahilleri ile Karaman, Aksaray, Egirdir, Bursa, Manisa, Tire, Çarsamba, Kastamonu, Samsun, Sivas ve Izmir gibi yerlerden gelen Türk aileleri ile Istanbul kisa bir zamanda hüviyet degistirerek bir Müslüman Türk sehri haline geldi. Bu hüviyet degisikligi, sadece nüfusla degil, semt isimleri ile de olmustu. Çünkü gelenlerin yerlestikleri bu yerlere onlarin geldigi yerlerin ismi verilmisti. Nitekim, günümüzde bile Aksaray, Karaman, Çarsamba gibi semt isimleri, hâlâ o günün hatiralarini tasimaktadirlar. Her ne kadar Balkanlar'dan da nüfus nakli olmussa da bu, pek fazla bir sey ifade etmiyordu. Çünkü bunlarin sayilari çok azdi. Anadolu'dan getirilen Türklere ev, bag, bahçe verilip vergiden muaf tutulmalari, onlarin sehrin iktisadî hayatini ellerine geçirip bu sahada söz sahibi olmalari içindi.

Harap bir sehri devralan Fâtih'in, Istanbul'u imar ve iskân etmek gibi büyük bir problemle karsi karsiya kaldigi anlasilmaktadir. Bu problemi çözmek ve sehre yeni bir çehre vermek için Osmanlilarin eskiden beri uyguladiklari bir yöntemle meseleye yaklastigi görülmektedir. Bu da biraz önce temas edilen göç uygulamasidir. Baska bir ifade ile Istanbul, fetihten sonraki büyüme ve gelismesini buraya yapilan hâne nakline borçlu görünmektedir. Âsik Pasazâde, Nesrî, Tursun Bey, Dukas, Kritovulos gibi çagdas kaynaklarin verdigi bilgiler ve günümüzde yapilan arastirmalar, Fâtih'in daha ilk günlerden baslayarak Istanbul'u canlandirmak ve senlendirmek için gösterdigi çabayi ortaya koymaktadirlar. Istanbul'un eski olan ve günümüzde bile varligini koruyan mahalle adlari, bize bu yerlesmenin sehir içindeki dagilimi konusunda önemli ip uçlari vermektedir. Çünkü (daha önce de belirtildigi gibi) bu yeni gelenler, yerlestikleri yerlere, geldikleri sehir ya da kasabanin adini vermislerdir. Evliya Çelebi, Seyahatnâmesinde bu yeni gelenlerin kurduklari mahallelerin isimlerini vermektedir.

Fâtih, bir yandan bu sürgünlerle Istanbul'un nüfusunu artirirken, bir yandan da fetihten hemen sonra sehirde genis bir insa faaliyetine girer. O, fetih

esnasinda harap olan surlarin onarilmasi ve sehrin yeniden düzenlenmesi isiyle, Istanbul Subasiligina getirdigi Karistiran Süleyman Bey'i görevlendirmisti. Bu arada müsellem ve yaya sancakbeylerine, hendeklerin temizlenmesi emredilmisti. Böylece 13 km. karelik bir alani çevreleyen surlar onarildi. 1457'den sonra daha genis bir imar faaliyetine girisecek olan Fâtih, bir taraftan da esirlerin yevmiye (günlük) 6 veya daha fazla akça karsiliginda çalismalarini emretti. Böylece Rum esirlerinin refah düzeyi yüksek bir duruma gelmeleri saglandi. Bu sayede esirler para biriktirip kendileri için takdir edilen kurtulus akçesini ödeyip hürriyetlerine kavusabileceklerdi. Gerçekten Fâtih, bütün tebeasina (vatandaslarina) özellikle de esirlere karsi çok merhametli idi. O, herkesi ayni standartlara sahip olan esit duruma getirmek istiyordu.

FÂTIH'IN SIYASETI

Istanbul'u feth etmek suretiyle ülkesinin ortasinda bulunan ve bir ada durumuna gelmis bulunan engeli ortadan kaldiran Fâtih Sultan Mehmed, artik Balkanlara dogru yönünü çevirebilirdi. Bu sirada Istanbul gibi Türk topraklari arasinda sikismis bulunan ve Ceneviz'e bagli Enez kalesi ile buna tabi olan Imroz, Limni ve Tasoz adalari da itaat altina alindi.

Ikinci Kosova zaferinden sonra Osmanlilarin Bati'da büyük bir fetih dönemine girmemeleri ve dirayetli bir hükümdar is basina geçtigi takdirde Orta Avrupa'ya dogru Türk hakimiyetinin genislememesi için bir sebep yoktu. Fetihlerinde bir sira ve irtibat görülen Fâtih Sultan Mehmed, Istanbul'u aldigi zaman Balkanlarda karisik bir ortam bulunmaktaydi.

FÂTIH'IN BATI SIYASETI

Fâtih'in, gerek Bati, gerek Dogu, gerekse Kuzey siyasetleri geregi, yaptigi mücadelelerinden (Sefer-i Hümayûn) kisaca ve ana hatlari ile bahs etmek istiyoruz. Zira bütün tarih kaynaklarimiz ve yeni arastirmalarda bu konuda genis ve tafsilatli bilgiler bulunmaktadir. Bu sebeple biz, konuyu bütün teferruatiyla anlatip daha fazla uzatmak istemiyoruz.

SIRBISTAN SEFERLERI

Fâtih'in, Istanbul'u fethinden sonra Balkanlar'da büyük karisikliklarin meydana geldigi bilinmektedir. Ilk bakista bu karisikliklarin Osmanli'ya pek zarari dokunmayacak gibi görünüyor olmalari, Osmanlilarin o havaliye bigane kalmalari için bir sebep degildi. Bunun için Osmanlilar, Orta Avrupa

ve Kuzeyden gelebilecek bir tecavüze karsi ülkelerini kolayca müdafaa edebilmek için tedbirler almak zorunda idiler.

Kaynaklarin verdigi bilgiye göre, fethi müteakip her taraftan tebrik için gelen elçi heyetleri arasinda Sirp Kirali Georges Brankovitch'in gönderdigi heyet de vardi. Tarihlerimizde, Vilkoglu diye tanitilan Sirp Kirali Brankovitch, iki yüzlü bir siyaset takip ediyordu. Bir taraftan tebrik için gönderdigi elçi heyeti ile, vaktiyle Osmanlilardan aldigi kalelerden bir kisminin anahtarlarini geri verirken, öte taraftan da Ulah ve Macarlar'la münasebetlere girisiyordu. Vergisini de zamaninda vermiyordu. Kritovulos, Sirp Krali Brankovitch'in bu iki yüzlülügünü su ifadelerle nakl etmektedir:

"O, saltanatinin neye bagli oldugunu iyice anladigindan pâdisahin babasina (Sultan Ikinci Murad) ve Fâtih Sultan Mehmed'e daima itaat edip vergisini de zamaninda öderdi. Fakat bir müddet sonra gizli bazi fikirler besledigi, durumundan anlasilmisti. Zira vergisini zamaninda vermedigi gibi, pâdisahla yaptigi anlasmaya riayet etmeyip Macar ve Ulah'larla Osmanlilar aleyhine olacak sekilde münasebetlerde bulunmaya basladi." Casuslari vâsitasiyle bu durumdan haberdar olan Fâtih, tebrik için gelen Sirp elçilerine iltifat etmemis ve teslim etmek istedikleri kalelerin kafi olmadigini, vaktiyle Osmanlilardan alinan kalelerin tamaminin iade edilmesi gerektigini söylemisti. Buna razi olmayan Sirp Kirali, Osmanli topraklarina tecavüze baslamis, hatta bu yüzden Üsküp yolu kapanarak gidis ve gelisler durmustu. Hoca Sa'duddin, bütün bu bilgileri verdikten sonra "hatta Üsküp yolu mesdud olup âyende ve revende (gelip gidenler, yolcu, ibn sebil) meci' ve zehabtan munkati' oldu" diyerek Sirp Kirali'nin sebep oldugu olaylari anlatir. Bu arada Türk sehir ve kasabalarindan bazilarinin Sirplar tarafindan yagma edildigini, Pristine kadisinin arzindan ögrenen Pâdisah, bir taraftan akincilari Sirbistan üzerine gönderirken, öte taraftan da Sirp Kirali'na haber yollayarak Sirp topraklarinin Lazar'in oglu Stephan'a ve dolayisiyla kendisine ait oldugunu söyleyerek, Sirbistan'i terk etmesini istemisti. Bununla beraber Sofya sehrini kendisine ihsan edebilecegini söyleyen Pâdisah, bu sekil kabul edilmedigi takdirde, Sirbistan aleyhine harekete geçebilecegini bildirmisti. Haberi götüren elçi, yirmibes günde geri dönmek için emir almisti. Geç kaldigi takdirde öldürülecekti. Halbuki Sirp Kirali bu tarihlerde Tuna'nin öbür tarafinda bulunuyordu. Bu halden faydalanan Sirp ileri gelenleri, Fâtih'in elçisini oyalamaya çalisiyorlardi. Böylece zaman kazanarak savas için hazirliklarini tamamlamak istiyorlardi. Elçi bunu hissettiginden, zamaninda Pâdisahi durumdan haberdar etti. Bunun üzerine Fâtih Sultan Mehmed, ordusunun toplanmasini bile beklemeden yirmi bin kisilik bir kuvvetle Sirbistan üzerine hareket etti. Böylece Sirbistan'a ilk sefer baslamis oldu. Ordunun büyük kismi Sivricehisar (Ostrowtz)'da Pâdisaha ulasti. Yapilan kusatmalarda bir çok kale zapt edilemesine ragmen bazilari da alinamamisti.

Bununla beraber Türk ordusu, büyük basarilar saglamis sayilirdi. Bu basarilarina yenileri eklenebilirdi. Fakat Pâdisah, birdenbire sefere nihayet vererek Edirne'ye döner. Kaynaklarimizin tamami bu dönüsten bahs etmekle birlikte sebebinin ne oldugunu zikretmezler. Bu arada, Sirp ve Macar birlesik ordusu, Sirbistan'da birakilmis bulunan Firuz Bey oglunu maglub edip bir kisim Osmanli topraklarini elde ederler. Buradaki savas, Macarlarin lehine sonuçlanmakla birlikte Jan Hunyad, yalniz kendi ordusu ile Fâtih Sultan Mehmed'e karsi savasamayacagini idrak ederek 1454 yilinin sonuna dogru Imparator Friedrich'e bir mektup yazarak Sirbistan hadiselerini anlatmis ve Hiristiyanligin kurtulmasinin bir Haçli ordusu ile mümkün olacagini bildirmisti. Bunun üzerine mesele Frankfurt'ta ve Wienerisch-neustad't'de toplanan meclislerde müzakere edilmis ve Hunyad'a yardimci bir kuvvetin verilmesi kabul olunmustu.

1454-1455 kisini Edirne'de geçirmekte olan Fâtih'in, harp hazirliklarina basladigi görülmekte, fakat bu hazirliklarin neresi için oldugu bilinemememekteydi. Bu siralarda hudud komutanlarindan Evrenoszâde Ishak oglu Isa Bey, Sirplarin, Osmanlilara karsi bir savasa hazirlandiklarini, fakat iç durumu iyi olmayan Sirbistan'in kolayca zapt edilebilecegini bildiriyordu. Bir fesat kaynagi olan Sirbistan'in zapt edilmesi, Pâdisahin, Bati'daki gayelerinin tahakkuku için gerekiyordu. Ayrica bu devletin bulundugu cografî ortam da, bunu gerekli kiliyordu. Bu yüzden hükümdar, 1455 baharinda Edirne'den hareket ederek Sirbistan üzerine yürüdü. Burada basta madenleri ile meshur olan Novaberda sehrinin alinmasina karar verilir. Gerçi bu sehir, Sultan Ikinci Murad zamaninda Osmanlilarin eline geçmisti. Fakat Segedin antlasmasi ile yine Sirplara terk olunmustu. Bu sehir, Osmanlilarin eline geçtikten ve birkaç kale daha feth olduktan sonra Fâtih Sultan Mehmed, Karaca Pasa'yi Sirbistan'i yagmaya memur ederek kendisi ceddi (dedesi) Sultan Birinci Murad'in sehid edildigi Kosova'ya gelir. Bu müddet zarfinda isini bitiren Karaca Pasa, burada orduya katilmisti. Buradan da hep birlikte önce Edirne, arkasindan da Istanbul'a dönülmüstü.

BELGRAD KUSATMASI

Fâtih Sultan Mehmed, 1456 yilinda Macarlarin elinde bulunan Belgrad'i almak için harekete geçer. Zira daha önce bazi bölgeleri Osmanlilarin idaresine geçmis bulunan Sirbistan'i elde tutabilmek ve kuzeyden gelecek istilalari durdurabilmek, ayni zamanda Macaristan'da basarili bir harekâta girisebilmek için Tuna kiyilarinin ve bilhassa Belgrad müstahkem kalesinin elde bulunmasi gerekiyordu. Sehrin bu konudaki degerini daha önce anlamis olan Osmanlilar, Sultan Ikinci Murad devrinde burayi almaya tesebbüs etmislerse de Jan Hunyad'in, Osmanli hududlarina tecavüz etmesi, kusatmanin kaldirilmasina sebep olmustu. Sava ve Tuna nehirlerinin birlestigi noktada kurulmus olan Belgrad'in zapti çok zordu. Çünkü sehir, su yollari vasitasiyle birçok yerden yardim alabildigi gibi müstahkem bir kaleye de sahipti. Etrafinda su ile dolu genis bir hendek vardi. Firsat buldukça civarindaki Müslüman Türk topraklarina saldirmaktan da çekinmeyen, böylece Osmanli güvenligini tehdid etmekte olan bu sehir ve sakinlerinin, kesin olarak Osmanli hakimiyetine girmesi gerekiyordu. Kendi topraklari üzerinde emniyeti saglamayi birinci derecede önemi haiz bir is telakki eden Fâtih Sultan Mehmed, 1456 baharinda Belgrad'i almaya karar verir. Ancak bu sehrin degeri, Sirplar ve Macarlar tarafindan da bilindiginden, her iki devletin burayi kaptirmamak için bütün gayretlerini harcayacaklari tabii idi. Bu sebeple Fâtih Sultan Mehmed, esasli bir sekilde hazirlanma ihtiyaci duydu. Bunun için Morava kenarinda kurdurdugu dökümhânede çalistirilan binlerce isçi tarafindan toplar döküldü. Bunlar arasinda boylari 27 kadem olan 22 büyük top vardi. Ayrica o zamana kadar görülmemis büyüklükte tas gülleler atabilen yedi tane havan topu da yapilmisti. Bunlardan baska, daha küçük muhasara toplari arasinda muhtelif çapta üçyüz kadar top vardi. Bütün kisi hazirliklarla geçirmis olan Pâdisah, baharda büyük bir ordunun basinda Sofya üzerinden Belgrad'a yürüdü. Tuna yolu ile hareket etmis olan ve ikiyüz parçadan ibaret bulunan donanma, Dayi Karaca Bey'in komutasinda idi. Ayrica büyük toplar da Dayi Karaca Bey'in nezâretinde ayni yoldan sevkedilmislerdi. Böylece Belgrad, hem karadan hem de nehir tarafindan kusatilmak isteniyordu.

Yapilan muhasara ve bes yüz kadar askerin kaleye girmeyi basarmis olmalarina ragmen, savas kazanilamadigi gibi Dayi Karaca Bey de, bulundugu metrise bir top güllesinin isabetiyle sehid olmustu. Jan Hunyad, büyük bir kuvvetle yardima geldigi Belgrad'i, simdilik Osmanli'nin eline geçmekten kurtarmisti. Hükümdar, "tedbirlerinin takdire muvafik gelmedigini görünce, geregi gibi sihhat ve selâmetle Dâru's-saltana'ya avdet buyurdular." Öyle anlasiliyor ki, bu muhasara esnasinda, Fâtih'in karargâhina kadar gelmis bulunan düsmandan birkaç kisiyi, genç hükümdar

bizzat kendisi kiliçla öldürmüstü. Bu davranis, bozulmaya yüz tutmus olan Osmanli askerine kuvvet ve cesaret asilamis olmalidir ki, yeniden düsmana saldirmislardi. Bununla beraber Sava nehri yolu ile gelen yardima mani olunamadigi için muhasara kaldirilmisti. Uzunçarsili, Fâtih'in bu savastaki durumunu su ifadelerle vererek onun nasil bir bozgunu önledigini anlatir: "Fâtih Sultan Mehmed'in, karargâha hücum eden düsmana karsi gösterdigi sebat ve mukavemet, korkunç bir bozgunu önlemis ve sonu belki de büyük bir Haçli Seferi vücuda getirebilecek olan tehlikeyi bertaraf etmistir. Bu mücadelede düsman da fazlaca yipranmis oldugundan çekilmis, Osmanli kuvvetleri de bu seferden basarisiz dönmüslerdir." Bu savasta yaralanmis olan Jan Hunyad da 20 gün sonra 11 Agustos 1456'da ölmüstü.

SEHZÂDELERIN SÜNNET DÜGÜNÜ

Belgrad seferinden dönen Fâtih Sultan Mehmed, Edirne'deki ikameti esnasinda biri (Bâyezid) Amasya'da, digeri (Mustafa) Manisa'da sancakbeyi olan iki sehzâdesinin sünnet edilmelerine karar verir. Bunun üzerine her iki sehzâde de merkeze çagrilir. Bu dügün için Fâtih, çevre hükümdarlara dâvetiyeler göndererek, onlarin da bu mutlu günlerinde yanlarinda bulunmalarini arzu eder. Fâtih'in, ilim adamlari ile halka karsi nasil davrandigini, nasil bir protokol uyguladigini göstermesi bakimindan önemli olan bu dügünden, bütün Osmanli kaynaklari bahsederler. Bununla beraber biz, bu dügünde hazir bulundugunu söyleyen Âsik Pasazâde'nin müsahedelerine dayanarak verdigi malumati özetleyerek buraya almak istiyoruz:

O vakit, Sultan Bâyezid Amasya'da idi. Onu getirtti. Mustafa Çelebi dahi o vakit Manisa'da idi. Onu dahi getirtti. Bunlar hep Edirne'ye geldiler. Dügüne basladilar, Etrafa agirlikla davetçiler gönderdiler. Bütün sancak beyleri ve her sehrin ululari geldiler. Nice günlük yollar dügüncülerle dolmustu. Edirne'nin çevresine konup doldular. Pâdisahin otag ve çadirlarini Ada'ya kurdular. Pâdisah dahi devletle Ada'ya geçip oturdu. Her tarafin halki, tayfa tayfa geldi. Önce ulemâ davet olundu. Pâdisah dahi gelip tahta oturdu. Sag tarafina fâzil kimselerden olan "Mevlânâ Fahreddin" oturdu. Solunda ise "Mevlâna Tosyavî" oturdu. Pâdisahin karsisinda ise "Mevlâna Sükrullah" oturdu. Onun yanina Hizir Bey Çelebi oturdu.

Emr olundu: Hafizlar, Kelâm-i Kadim-i Rabbanî (Kur'an-i Kerim) okudular. Ulemâ, okunan bu âyetlerin tefsirini yaptilar. Ilmî sohbetler olundu. Ondan sonra izin verildi: Edipler, güzel medihler ve gazeller okudular. Pâdisaha layik sohbetler yapildi. Ondan sonra izin oldu: Sofralar kuruldu, nimetler yenildi. Yemekten sonra yine edebiyatçilar okudular. Ondan sonra tekrar

Kur'an okundu. Ondan sonra sekerli seyler getirdiler. Her ilim ehlinin önüne sini koydular. Bu ulemânin hizmetkârlari futalar doldurdular. Fakir (ben) dahi bir futa doldurdum, hizmetkârima verdim. Ondan sonra pâdisah, gelen bu hürmete lâyik kisilere ihsanlarda bulundu. Niceleri fakir geldi, zengin gitti.

Ikinci gün fukara tayfasi davet olundu. Onlara da geregi gibi hürmet olundu. Pâdisahin ihsanlari bunlara da yetisti. Bunlar da "Fukarâ Kanunu" geregince saygilarini gösterdiler.

Üçüncü günü begler (emîr) davet olundu. Bunlara dahi Pâdisah kanunu nasilsa öylece yapildi. Bu dügünün tarihi hicretin 861'inde vaki oldu.

d- SIRBISTAN'IN ILHAKI: Osmanli kuvvetlerinin Belgrad'dan çekilmelerinden sonra sira tekrar Sirbistan'a gelmisti. Georges Brankovitch ile, Jan Hunyad'in kayinbiraderi olan Belgrad valisi Mihail arasinda eskiden beri bir sogukluk bulundugundan Mihail, bir ara Brankovitch'i yakalayip haps etmisti. Brankvitch 30 bin altin ödedikten sonra serbest birakilmisti. Ihtiyar Brakovitch, 1457 senesinde ölmüs, Greguvar, Etyen (Istefan) ve Lazar adinda üç erkek ile Sultan II. Murad'dan dul kalmis olan Mara (Meryem Sultan) adinda bir kiz evladi birakmisti.

Brankovitch'in ölümü üzerine, Sirbistan'in idaresini ele geçiren en küçük kardes Lazar, öldürme tehdidi ile diger kardeslerini ülkesinden kaçirmisti. Brankovitch'in kizi Mara da Osmanlilara siginmisti. Fâtih Sultan Mehmed, onun taht üzerindeki hakkini koruyacagini bildirerek kendisine Serez taraflarinda mülk verdi. Böylece Mara, refah içinde bir hayat geçirdi.

Yeni Sirp despotu Lazar, bir sene sonra 1458'de öldü. Ülkesi, esi Elen ile küçük yastaki kizina kaldi. Elen, Sirbistan'in elinden alinma ihtimalini düsünerek burayi malikâne olarak Papa'ya peskes çektigi gibi kizini da Bosna kralinin ogluna nikahladi.

Elen'in, oynamak istedigi oyundan haberdar olan Osmanli Devleti, Sirbistan isini kesin olarak çözüp bir sonuca baglanmaya karar verir. Bu sebeple Pâdisah, hicrî 862 (1458)'de Mora seferine giderken Mahmud Pasa'nin maiyyetine bin kadar yeniçeri vererek onu Sirbistan üzerine gönderir.

Mahmud Pasa, Sirplarin baskenti olan Semendire etrafindaki bazi kaleleri aldiktan sonra Semendire'yi kusatir. Pasa, sehrin dis istihkamlarini aldiysa da sehri zapt edemeyerek muhasarayi kaldirir. Bu arada Ostroviç (Sivricehisar), Rodnik ve Sabaç (Bögürdelen) gibi yerleri alir. Bögürdelen'in alinmasindan sonra Macaristan'a akinlarda bulunur.

Bu esnada Mora seferinden dönmüs olan Fâtih Sultan Mehmed, Mahmud Pasa ile bulusur. Sirbistan isinin tamamen bitmesi için Mahmud Pasa'yi Semendire üzerine tekrar gönderir. Daha önce, çevresindeki kaleler Osmanlilarin eline geçtikleri için Semendire bir bakima yalniz ve yardimsiz kalmisti. Bu durum karsisinda, direnmenin fayda vermeyecegini anlayan Elen, hazineleri ile birlikte gidebilme sarti ile teslim olur. 8 Kasim 1459'dan itibaren Osmanli idaresine giren Sirbistan, bu devletin, bir sancagi olarak "Semendire Sancakbeyligi" adi ile bir akinci komutana verilir. Burasi, Belgrad'in zaptina kadar Macaristan'a yapilacak akinlar için ve kuzeyden gelecek tehlikelere karsi iyi bir üs oldu.

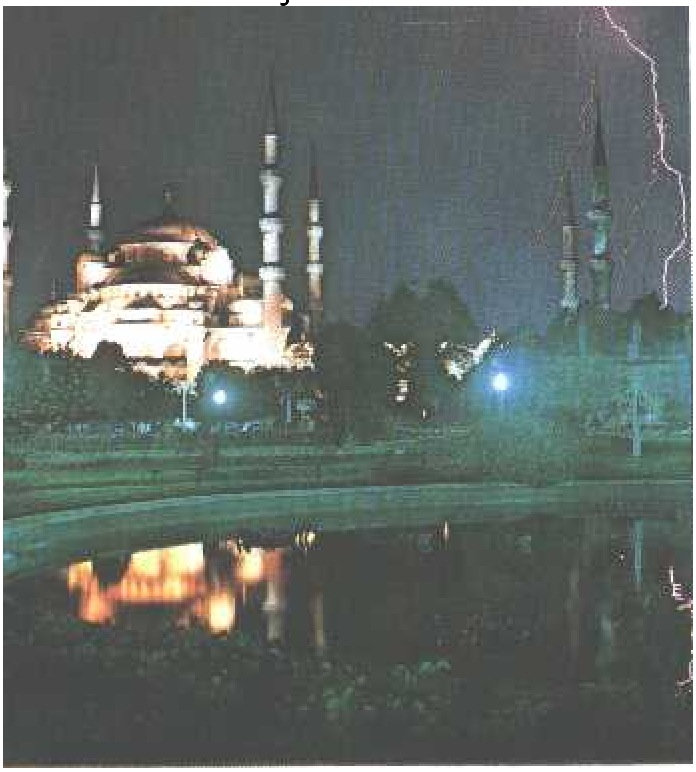
MORA SEFERLERI

Istanbul'un fethi sirasinda Mora, son Bizans Imparatoru Konstantin'in kardesleri Dimitrios ile Thomas tarafindan idare ediliyordu. Bizans Imparatorlugu'nun en yakin vârisleri olan bu iki sahsin, imparatorluga hak iddia edebilecek durumda olmalari, bir mana ifade etmemekle birlikte, ilerisi için bir tehlike arzediyordu. Bu mirasçilar ortada bulundukça Bizans meselesi, tedavisi mümkün olmayan bir çiban gibi sürüp gidebilirdi. Nitekim Imparator Konstantin'in ölümü üzerine Mora Rumlari, imparatorun kardesi Dimitrios'u imparator yapmak istemisler, fakat kardesi Thomas razi olmadigi için bunu yapamamislardi. Sonunda Mora, bu iki kardes arasinda taksim olunarak iki Rum devleti ortaya çikmisti. Dimitrios'un devlet merkezi Mistra (Hammer, III, 40, Isparta), Thomas'inki de Patras idi. Her iki kardes, mücadelelerinde, Mora Arnavutlarindan yardim alarak birbirleri ile ugrasiyorlardi. Bu esnada Osmanlilar, bunlara müdahelede bulunmayarak seyirci kalmislardi.

Iki kardes arasindaki mücadelede, Dimitrios'a ait bazi yerlerin Thomas'in eline geçmesi üzerine Dimitrios'un Osmanli Pâdisahina elçi göndererek yardima istemesi, Thomas'in anlasmalara aykiri hareket ederek vergisini göndermemesi ve Latinlerle ittifak kurmasi gözönünde bulundurularak, Mora'ya sefer yapilmasina karar verildi. Fâtih, bütün gizlilik kaidelerine riayet ederek yapacagi seferin nereye olacagini açiklamadan, bir ihtiyat tedbiri olarak Mahmud Pasa'yi Sirbistan taraflarina yollar. Bu esnada kendisi de Mora üzerine hareket eder. 1458 Mayis'inda, ordunun toplanti yeri olan Serez'de bütün askerî tedbir ve tertibatini aldiktan sonra Mora'ya hareket eder.

Osmanli kaynaklari (Âsik Pasazâde, s. 149; Hoca Sa'duddin, I, 463), Mora seferi ile ilgili olarak baska bir sebep daha göstermektedirler. Buna göre, Serez'den bir genç, düstügü bir ask sevdasi yüzünden Mora'daki Ballabadra

sehrine gittigi zaman, orada Müslüman kadinlarin çok kötü ve berbat bir hayat sürdüklerini, kâfirlerin en bayagi ve agir islerini yapmak zorunda kaldiklarini görür. Tamami gözü yasli olan bu kadinlarin, kocalarinin da hapse atilmis olduklarini, bu yüzden herkesin canindan bezmis oldugunu ögrenir. Genç, gizlice bu kadinlarla konusup durumlari hakkinda onlardan bilgi alir. Insani üzüntü ve kedere gark bu vaziyeti ögrenen genç adam, derhal pâdisahin katina gelerek yüce divanda üzüntülerini açiklayarak Müslüman kadinlarin, din düsmanlarinin elinden çektikleri eziyet ve gördükleri iskenceleri bizzat gördügünü bir bir açiklar. Pâdisah, din düsmanlarinin, Müslümanlara yaptiklari iskence ve çetkirdikleri eziyetleri ögrendigi zaman, problemin, kökünden halli için, bu ülkenin de idaresi altina girmesinden baska çikar yol olmadigi kanaatine varir. Bu olay, daha kis aylarinin bitmedigi bir zamanda olmustu.

Mora'nin elde edilmesi, Osmanlilar bakimindan büyük bir önem tasiyordu. Osmanlilar, burayi Italya'ya yapacaklari seferler için bir üs olarak kullanacaklardi. Zira, Balkanlari nüfuzu altina alarak bir Akdeniz Imparatorlugu kurmak isteyen Napoli ve Aragon Krali V. Alfons, Arnavutluk Prensi Iskender Bey'i, Osmanlilara karsi destekleyip ona yardim ediyordu. Adi geçen kral, daha önce de Mora despotu Dimitrios ile Mora'yi nüfuzu altinda bulunduracak sekilde bir anlasma yaparak onu himayesine almisti. Bütün bunlar, Osmanlilara karsi onun düsünce ve tavrini ortaya koyuyordu. Böylece V. Alfons, Osmanlilarla mücadele etmek üzere Arnavutluk ile Mora'yi üs olarak kullanmak istiyordu. Fakat Osmanlilar, daha atik davranarak onlara karsi olan planlarini uyguladilar.

Teselya'ya giren Osmanli ordulari, Korent berzahina dogru yürüyerek yollari üzerindeki Filke kalesini aldilar. Sarp bir mevkide bulunan ve üç kat sur ile çevrili olan bu müstahkem kalenin zapti kolay degildi. Bununla beraber sehir ve kalesi, Anadolu kuvvetleri tarafindan muhasara edildi. Genç Fâtih, buranin düsmesini beklemeden Mora'ya girer. Burada birçok sehir ve kaleyi

feth eden pâdisah, dört ay sonra Korent'e döndügü zaman burasi henüz fethedilememisti.

Osmanli hükümdari, Mora'nin anahtari durumunda bulunan Korent'in zaptinin, Mora'nin kolayca ele geçirilmesini saglayacagini bildiginden burayi almak istiyordu. Mücadeleler sonunda, Fâtih'e karsi koyamayacagini anlayan sehir halki, baris yapmak suretiyle teslim olmaya karar verdigini hükümdara bildirir. Bunun üzerine Mora despotlari ile Osmanlilar arasinda asagida belirtilen sartlara göre bu anlasma yapilir:

1. Muahede geregince Korentliler, mallarini muhafaza edebileceklerdir.

2. Osmanlilarin, Mora'da zapt ettikleri sehir ve kaleler, yani Mora'nin üçte biri dogrudan dogruya Osmanli Devleti idaresinde kalacaktir.

3. Mora'nin diger sehir ve kaleleri, Dimitrios ile Thomas'in idaresinde bulunacak ve bunlar her sene üçer bin altin vergi vereceklerdir.

4. Hariçten bunlara bir taarruz vuku buldugu zaman Osmanli hükümdari despotlari müdafaa etmeyi üzerine alir.

Bu anlasma ile, Mora'nin, Venediklilere ait kisimlari hariç olmak üzere bir kismi dogrudan, bir kismi da vergi vermek suretiyle Osmanlilara baglanmis oldu. Fâtih, Kuzey Mora sancakbeyligine akinci komutanlarindan Turahan Bey oglu Ömer Bey'i tayin eder (Temmuz 1458). Mora seferi esnasinda Atina da Türk idaresi altina alinir.

Thomas, yeminle saglamlastirilan anlasmayi ve üzerinde ittifak saglanan sartlari üç ay sonra bozar. Çünkü o, Mora'daki Arnavutlara güveniyordu. Bu sebeple hem kardesi Dimitrios, hem de Osmanlilara karsi yeniden mücadeleye baslar. Daha sonra iki kardes, aralarindaki çarpismadan ne kadar zarar gördüklerini anladiklari için barisirlar. Aralarinda bir ittifak kurarak Osmanlilara karsi vaziyet alirlar. Bu durumu ögrenen Fâtih Sultan Mehmed, Zaganos Pasa'yi Mora'ya gönderir. Osmanlilara karsi bir sey yapamayacagini anlayan Thomas, baris talebinde bulunur. Doguda bas gösteren Akkoyunlu hükümdari Uzun Hasan gailesi yüzünden, fazla agir olmayan sartlarla yeniden bir anlasma yapilir. Bununla beraber Thomas, bu sartlari da yerine getirmeyince, Uzun Hasan'in bütün tahriklerine ragmen o tarafa hareket edilmeyerek Mora isini temelden bir sonuca baglamak için, Fâtih-'in idaresindeki Osmanli ordusu, Mora'ya hareket eder. Korent'e gelen hükümdar, Thomas'in üzerine gitmeden önce birdenbire yön degistirerek Isparta üzerine yürür. Dimitrios teslim olur. Fâtih'e karsi koymak üzere sahildeki Matina kalesine çekilen Thomas ise, bütün sehirlerini kaybettikten

sonra Kalamata'ya gider. Orada da tutunamayacagini anlayinca Roma'ya Papa II. Pi'nin yanina siginir. Böylece Mora yeniden ve tamamina yakini Osmanlilarin eline geçer. Fâtih, Mora halkindan bir kismini Istanbul'a naklettirip onlarin yerine Türk göçmenleri yerlestirir (hicrî 856/m. 1460).

Teslim olup Pâdisahin yanina gelen Despot Dimitrios'a, Enez sehri ikametgâh olarak gösterilerek oradaki tuz madenlerinden senelik altmis bin akça varidat (gelir) tahsis edilir.

EFLÂK'IN HAKIMIYET ALTINA ALINMASI:

Tuna nehrini, devleti için tabii bir sinir kabul ettigini tahmin ettigimiz Fatih Sultan Mehmed ve hatta daha önceki Osmanli hükümdarlari, bu nehrin kuzeyinde bulunan ve bugünkü Romanya'yi teskil eden Eflâk ile Bogdan prensliklerini himayeleri altinda bulundurmayi kafi görüyorlardi. Bununla beraber, bunlarin kendilerini mesgul edecek kadar kuvvetli olmalarini veya büsbütün zayif düsmelerini de istemiyorlardi. Muhtemelen Osmanlilar, tabii sinirlarinin disinda mütalaa ettikleri bu prensliklerin, daha uzakta bulunan Lehistan ve Macarlarla kendi aralarinda tampon bir devlet olarak kalmalarina taraftardilar. Osmanli sinirlarina yakin bulunmasindan dolayi Eflâk'ta Osmanli nüfuzu gün geçtikçe artmaya basladi. Bu sebeple Eflâk daha Yildirim Bâyezid zamaninda senelik bir vergi vermeyi kabul etti.

1456 yilinda Fâtih, Wlad'i Eflâk prensligine tayin etmisti. Wlad, kardesi Radul ile birlikte Osmanli sarayinda rehine olarak bulunmustu. Hüküm sürdügü memlekete Fâtih'in yardimi ile sahip olmasina ve Pâdisaha karsi dost kalacagina dair yemin etmis bulunmasina ragmen Wlad, sözünde durmayarak Osmanlilar aleyhine Macarlarla anlasma yapacaktir.

Fâtih'in, Karadeniz ve Trabzon'da bulundugu siralarda, Eflâk'ta bazi hadiseler olmaktaydi. Burada Türklerin "Kazikli Voyvoda", Macarlarin "Drakul" (Seytan), Ulahlarin "Çepelpuç" (Cellad) dedikleri Wlad adinda zulüm delisi bir adam, halka idarenin en korkuncunu tattirmaktadir. Tarihçi Tursun Bey tarafindan "Keferenin Haccac'i" diye vasiflandirilan bu adam, vahsi ve insanlik disi birtakim zevklere sahipti. Hammer, onun yukaridaki sifatlarini verdikten sonra, bunun yaptigi barbarliklara da örnekler verir. Bu sahsin daha iyi taninmasi ve farkli milletler tarafindan aldigi bu lakaplarda ne kadar hakli (!) oldugunu ortaya koymasi bakimindan bir kaç örnek vermek yerinde olacaktir. O, kaziklara vurulmus ve iskence içinde can vermekte olan Türklerin meydana getirdigi büyük halkanin ortasinda, saray halki ile birlikte yemek yemekten zevk alirdi. Eline Türk esirleri geçince

ayaklarindaki derinin yüzülmesini ve meydana çikan kirmizi etlere tuz ekilmesini, sonra da bunlari keçilere yalatmasini emrederdi. Böylece, diri diri ayaklarinin derisi yüzülen esirlerin iskencesi, daha büyük olurdu. O, kendisine gönderilen Osmanli elçilerinin sariklarini baslarina çiviletmistir.

Wlad'in yaptigi hareketlerden bazilarini görmezlikten gelen Fâtih Sultan Mehmed, onu Istanbul'a davet eder. Ancak Wlad, düsmanlarinin çoklugundan ve memlekette bulunmadigi bir sirada tac ve tahtinin Macarlara verileceginden korktugundan, Eflâk'i düsmanlarina karsi muhafaza edecek bir kuvvetin gönderilmesini rica eder. Bunun üzerine Pâdisah, Silistre Beyi Yunus Bey ile Çakircibasi Hamza Bey'i Eflâk'i beklemek üzere görevlendirir.

Yunus Bey ile Çakircibasi Hamza Bey, Tuna kenarina geldikleri vakit, nehrin donmus oldugunu görürler. Bununla beraber Tuna'yi geçmek hazirliklari yaptiklari ve dostluktan baska bir sey ümid etmedikleri, hatta itibar göreceklerini sandiklari bir sirada Wlad'in büyük bir saldirisina ugrarlar. Bu baskinda Yunus Bey sehid, Hamza Bey de esir edilmisti. Wlad, daha sonra Hamza Bey'i öldürerek basini Macar kralina gönderir. Kan dökücü Wlad, aldigi esirlerin tamamini kaziga vurduktan sonra, Osmanlilara ait bazi sehir ve kasabalari tahrip etmekten de çekinmez.

Bütün bu olanlari haber alan Fâtih Sultan Mehmed, hiddetinden ve üzüntüsünden yerinde duramayarak 150 bin kisilik bir ordu ve 25 büyük, 150 küçük parça deniz kuvveti (nehir donanmasi) hazirlayarak, Allah'in kullarina zulm eden bu zâlimi ortadan kaldirmak için Eflâk seferine çikar (H. 866/1462 M.) Fâtih, Eflâk ortalarina kadar gittigi halde, Wlad'in kuvvetleri ortalarda görünmüyorlardi. Wlad, Fâtih'in, casuslari vasitasiyle önceden haber aldigi bir gece baskini düzenleyerek Pâdisahi öldürmek ister. Fakat bunda muvaffak olamadigi gibi, perisan bir halde canini zor kurtarip kaçabilir. Osmanli akincilari onu bulmak için bütün bir Eflâki tararlar. Pâdisah da ordusuyla prensligin baskentine yürür. Sehrin yakininda kaziklanmis 15 bin adamdan kurulu korkunç bir orman görünce nefretle "Devlet kuvvetini böyle kullanmis, tebeasina ve Allah'a karsi bu denlü cinayetler islemis bir adam, asla itibara layik degildir" der.

Yarali olarak kaçip Macarlara siginan Wlad, onlardan yardim ister. Fakat Macar Krali, hiç yoktan Osmanlilarla bir anlasmazliga düsmek istemediginden bu yardimi yapmamis, hatta Wlad'i yakalayarak haps etmisti. Öte taraftan Osmanlilar, Wlad'in kardesi Radul'u oniki bin duka yillik vergiye baglayarak Eflâk prensliginin basina getirdiler. Böylece Eflâk, mümtaz bir eyâlet haline getirilerek, Osmanlilara sikica baglanmis oldu.

Wlad, Radul'un ölümü üzerine zindandan kaçip tekrar idareyi ele almak istediyse de öldürülerek kesik basi memleket memleket dolastirilir.

BOSNA-HERSEK'IN ALINMASI

Balkanlari ve hatta Tuna'nin güneyinde kalan bütün Avrupa topraklarini kendi devletinin sinirlari içinde görebilecek duruma gelmis olan Fâtih Sultan Mehmed için Bosna, özel öneme sahip bir yerdi. Fâtih, Papalik ve Venedik'in, diger Avrupa devletleri ile birleserek kendisine doguda sinir komsusu bulunan Türk ve Müslüman devletleri de kendisinin aleyhine tahrik ederek, Osmanli Devleti'ni iki taraftan nasil sikistirmak istediklerini, kuvvetli istihbarat teskilâti vasitasiyle iyi biliyordu. O, Istanbul'un fethinden sonra, Avrupa'da meydana gelen reaksiyonu da iyi takip ediyordu.

Istanbul'un fethi ile ticarî menfaatleri sarsilmis olan Venedik Hükümeti, Mora'nin Türklerin eline geçmesinden büsbütün müteessir oldu. Ege denizindeki Osmanli faaliyetlerini de yakindan takip eden Venedik, Osmanlilarin aleyhinde olacak sekilde, onlarin etrafinda bir ittifak çenberi meydana getirmeye çalisiyordu. Bunu bilen Fâtih, büyük bir deniz kuvvetine sahip olan Venedik'e yardimda bulunabilecek olan Macaristan'la, ikisinin arasina girmenin askerî bakimdan gerekli olduguna inaniyordu. Bu sebeple, zaten Katoliklerden nefret eden Bosna Kralligi'ni feth etmeye karar verir. Böylece aleyhindeki ittifak çenberini kirip ortadan kaldiracakti.

Bosnalilar, Katolik baski ve tazyiklerinden biktiklari, Türklerin izse din ve mezheb serbestisine büyük bir saygi gösterdiklerini bildiklerinden, Osmanlilara karsi koymaya pek taraftar degillerdi. Bu sebeple Kral mukavemet edemedi. Bu arada orduyu hümayun üç koldan Bosna'ya girmis ve bütün bir Bosna topragini feth etmisti. Halki, kendine yakin gören Fâtih, burayi Minnet Bey idaresinde bir sancak beyligi haline getirerek Osmanli topraklarina ilhak eder.

Halkin, Osmanlilara karsi olan sevgisinden dolayi eli silah tutanlarin tamamina yakini orduya alinir. 30 bin Bosnali ise yeniçeri gibi hizmet etmek üzere Pâdisahin sancaklari altinda yemin eder. Bosnalilar, bir müddet sonra da Islâmiyeti kabul ederek "din-i mübin-i Islâm" ile sereflenirler. Bu olaylar, hicrî 867 (m. 1463) yilinda olmustu.

Bu sefer esnasinda, Hersek Dukasi Stefan Kosariç de küçük oglunu rehine vererek bagliligini arzetmis bulundugundan, yerinde birakilir. Bu çocuk ihtidâ edip (Islhamiyeti kabul edip) "Ahmed" ismini aldi ki, daha sonra "Hersekzâde Ahmed Pasa" adi ile anilarak damad ve sadrazam olur. Hersek, Duka'nin ölümünden bir süre sonra, Osmanli topraklarina katilir.

OSMANLI - VENEDIK MÜNASEBETLERI

Baslangiçta, Osmanlilarla dostça geçinmeyi iyi bir tedbir olarak kabul eden ve ekonomileri açsindan bunu lüzumlu gören Venedikliler, daha sonra bu fikirlerini degistireceklerdir. Zira, Türklerin Mora ve Sirbistan'a sahip olmalari, Arnavutluk'ta faaliyet göstermeleri ve Ege denizini ele geçirmek istemeleri, Venedik devlet adamlarini Osmanlilara karsi farkli bir sekilde düsünmeye sevk etmistir. Bu yüzden onlar, Türkleri bu faaliyetlerinden vazgeçirmek ve hatta bunlari durdurmak için sür'atle bazi tedbirlerin alinmasi gerektigine karar verirler. Onlar, ya harb edecekler veya Yunanistan ile Balkanlar'daki bütün mevzilerinden geri çekileceklerdi. Bu durum karsisinda Venedikliler, Fransa, Burgonya, Milano, Papa, Macaristan, Uzun Hasan ve müttefikleri olan Karamanlilara bas vururlar. Böylece Osmanlilari iki cepheli bir savasla tehdid etmek istiyorlardi. Onlar, 1463'te, Arnavutluk Prensi Iskender ile Osmanlilarin aleyhine bir ittifak kurdular. Bu arada Macarlarla da ayri bir ittifaka girerler. Bununla beraber, takriben 16 sene devam edecek savaslar sonucunda Venedik hükümeti, en agir sartlar karsiliginda bile olsa, Osmanlilarla baris yapmayi daha kârli görecektir. Bu sebeple Venedik Senatosu'nun 25 Nisan 1479'da tasdik ettigi Osmanli-Venedik barisi, 25 Ocak 1479'da imzalanmis olur. 14 maddeden meydana gelen bu baris anlasmasi, Osmanlilarin lehine ve Venediklilerin aleyhine olmustu. Denebilir ki, bu kadar yil devam etmis olan muharebeler, Venedik ve müttefiklerine maglubiyet, Osmanlilara ise dünyanin en büyük devleti olma gibi bir gâlibiyet temin etmistir.

BOGDAN MESELESI:

1455'te Osmanli hakimiyetini tanimak ve yilda 12.000 altin vermeyi kabul etmek zorunda kalan Bogdan, Osmanlilarin, karada ve denizde birçok devletle ugrasmak zorunda kaldiklarini görünce bu hakimiyetten kurtulmak isteyecektir. Daha sonra temas edilecegi gibi Osmanlilar, 1473 yilinda Uzun Hasan üzerine yürümek zorunda kalmislardi. Sayet bu savasta maglub olsalardi, Bogdanlilar Macarlarla birleserek Osmanlilar aleyhine müstereken harekete geçeceklerdi. Ancak Osmanlilarin büyük bir galibiyet elde ettiklerini görünce bu düsüncelerinden vaz geçerler. Bununla beraber, daha sonra Osmanlilar ile Bogdanlilar arasinda savaslar olacak ve Fâtih, bizzat Bogdan'a girecek, Bogdan Voyvodasi ise kaçacaktir. Bununla beraber bir müddet sonra Bogdan Voyvodasi, Pâdisaha müracaat ederek, simdiye kadar vermekte oldugu "üçbin sikke-i efrencî" yerine alti bin flori verecegini,

Osmanlilarin dostuna dost, düsmanina düsman olacagini bildirir. Pâdisah bunu kabul etmis ve Bogdan'i bu sartlarla affetmisti.

FÂTIH'IN EGE DENIZI SIYASETI

Istanbul'u feth eden Osmanli Pâdisahi, Çanakkale Bogazi'na ve Türk sahillerine yakin olanlardan baslamak üzere, Ege'deki adalara nüfuz etmeye çalisir. Böylece, yabancilara siginacak bir yer birakmamaya, ve kendi sahillerine yapilabilecek korsanlik hareketlerini önlemeye çalisiyordu. Gerçekte, Anadolu topraklarinin bir devami telakki edilen bu adalarin bir kismi Bizans'a, bir kismi da Venedik ve Cenevizlilere ait bulunuyordu. Yalniz Rodos Adasi bunlarin disinda idi. Istanbul'u fethetmeye muvaffak olan Fâtih, Bizans'a ait olan bütün topraklarin kendi idaresi altinda tekrar birlesmesini istiyor gibidir. O, kendi topraklarina yakin yerlerde bir yabancinin ticaret yapmasina degil, dolasmasina bile tahammül edemiyordu. Zira böyle bir durum, zamanla kendi ülkesini tehlikeye sokabilirdi. Korsanlik hareketleri ile kendisine ait sahil kentleri vurulabilirdi. Bu sebeple o, Ege Denizi'nde Bizanslilar ile baska milletlere ait olan adalari almak üzere harekete geçer. Çanakkale Bogazi'na yakin adalardan baslayarak yavas yavas Ege Denizi içlerine dogru ilerleyen Fâtih, bu deniz üzerinde iki istikamet (yön) takib eder. Bunlardan birincisi onu Italya'ya götürecektir. Gerçekten, bu yolun üzerindeki adalari teker teker aldiktan sonra Italya topraklarina asker çikarir. Ikinci yol ise Anadolu sahillerinin yakinindan geçmekte idi. O, bu yol üstündeki adalarin (Midilli, Sakiz, vs.) bir kismini haraca baglayarak bir kismini da ilhak ederek Rodos'a kadar gider.

Surasi unutulmamalidir ki Ege adalarinin ilhaki, pek kolay olmamistir. Zira Osmanlilarin bu tesebbüslerine karsi gerek Papalik, gerekse Venedikliler ile Napoli Kiralligi, donanmalariyla buna mani olmak istemislerdi. Hatta zapt edilen bazi adalari tekrar geri almislardi. Osmanlilar, buralari yeniden almak için yeni donanma sevk etmek zorunda kalmislardi. Böylece elden ele geçen adalar, nihayet kesin olarak Osmanli idaresinde kalmistir.

ENEZ, IMROZ, SEMADIREK VE TASOZ'UN ALINMALARI:

Sirbistan seferinden sonra Enez, Imroz ve Semadirek Beyi olan Dorya ile hükümet idaresinde ortagi olan yengesi arasinda çikan ihtilaf üzerine kadin, yüksek hakimiyetini tanidigi Osmanlilara müracaat ile sikâyette bulunmustu. Gerek kadinin müracaati, gerekse Enez Beyi'nin devletle yapmis oldugu anlasmayi bozmasi, keza Enez halkinin Ipsala ve Ferecik taraflarindaki

Müslüman Türklere ait köle ve cariyeleri kaçirarak satmalari üzerine Enez'in alinmasi kararlastirildi. Bundan sonra Enez, karadan bizzat pâdisah ve denizden donanmanin tazyiki ile kisa bir sürede alindi.* Bundan sonra diger adalar da alindi. Bu adalarin Osmanli idaresine girmesi 1456 yilinda olmustu.

LIMNI ADASININ ZAPTI

Enez, Imroz ve Tasoz'un alinmasindan sonra yine 1456 senesinde Limni halki ile Midilli Prensi Nikola Gateluziyo'nun kardesi olan Limni Prensi arasinda anlasmazlik çikar. Ada halki, prensi istemeyerek onun yerine bir Türk beyinin gönderilmesini istediginden Osmanlilar da himayelerinde bulunan Limni adasina Gelibolu'nun eski Sancakbeyi ve kaptani olan Hamza Bey'i gönderirler.

MIDILLI ADASININ ZAPTI

Osmanli sahillerinin yakininda bulunup korsan yatagi olan ve Aragon korsanlarinin Türk sahillerini vurup getirdikleri mallardan hisse alan, baska bir ifade ile korsanlarla birlikte hareket eden Midilli Prensi'nin hakkindan gelinmesi kararlastirildi. Bu siralarda Fâtih Sultan Mehmed, Edirne'de bulunuyordu. Edirne'ye davet ettigi deniz komutanlari ile görüstükten sonra büyük bir donanmanin hazirlanmasini emr etti.

Bütün hazirliklar tamamlandiktan sonra 1462 senesinde Mahmut Pasa komutasindaki donanma irili ufakli ikiyüz parça gemi ile denizden ada üzerine yürüdü. Mahmut Pasa, adanin merkezi olan Midilli önlerine asker çikararak sehri kusatir. Bursa yolu ile hareket eden hükümdar, adanin karsisindaki Edremit körfezine inmis ve oradan da Ayvalik'in güneyindeki Ayazmend (Altinova)'e gelmisti. Sultan Mehmed, muhasaranin iyice sikistigi bir zamanda bir harp gemisiyle adaya geçer. Oradaki durumu inceledikten sonra tekrar Ayazmend'e döner.

Midilli halki, daha fazla dayanamayacagini anlayinca teslim olur. Mahmud Pasa, ada idaresinin tanzimi ile görevlendirilmisti. Üç kisma ayrilan ada halkinin bir kismi yerlestirilmek üzere Istanbul'a gönderilir.

EGRIBOZ ADASININ FETHI

Venedikliler, Ege Denizinde Osmanlilara ait bazi adalar ile Foça'yi vurmuslardi. Fâtih bu harekete karsi, Venedik'in Ege'deki en büyük

müstemlekesi olan Egriboz adasini ele geçirmeye karar verir. Böylece bu devlete en büyük darbeyi vurmus olacakti.

Bu sebeple Mahmud Pasa'yi Derya Kaptanligi'na tayin ederek üçyüz parça gemi ile denizden göndermis, kendisi de 70 bin kisilik bir ordu ile karadan hareket etmistir. Evripos kanalinin en dar yeri olan Kulkis'ten gemilerden bir köprü yaptirarak ordusunu derhal adaya geçirip birkaç hücumdan sonra kaleyi feth etmisti. (1470)

Egriboz Adasi'nin, Osmanlilar tarafindan zapti, Avrupa'da büyük bir hayret ve teessür meydana getirmisti. Bu hal, özellikle Venedik ve Italya'nin diger devletleri arasinda derin bir endiseye sebep olmustu. Zira Dogu Roma (Bizans, Istanbul) gibi Bati Roma'nin da elden gidecegi telasina kapilan Papalik, her taraftan yardim taleb etmisti.

FÂTIH'IN KARADENIZ SIYASETI

Bilindigi gibi Osmanlilar, eskiden beri Anadolu birligini kurmak ve burada güçlü bir Müslüman Türk Devleti meydana getirmek için ugrasiyorlardi. Bu gayelerine ulasmak için gösterdileri gayretlerinin bir sonucu olarak onlar, Anadolu'nun büyük bir kismini hakimiyetleri altina almaya muvaffak oldular. Bununla beraber, kuzeyde Karadeniz'e kiyisi bulunan kisimlar (Samsun hariç), baskalarinin elinde bulunuyorlardi. Bunlar, Trabzon Rum Imparatorlugu, Isfendiyarogullari Beyligi ve Amasra (Amasteri) Cenevizlilerin idaresinde idi. Karadeniz'in bu sahil bölgesinde büyük ve önemli birçok sehir bulunuyordu. Istanbul'u feth etmis bulunan Osmanlilarin, gerek ekonomik, gerek siyasî gerekse dinî bakimdan buralara da hakim olmasi icab ediyordu. Osmanlilarin bu niyetini fark eden Venedik ve Ceneviz gibi deniz ticareti ile geçinen devletler, Istanbul'un fethi üzerine büyük bir telasa kapilmislardi. Dogrusunu söylemek gerekirse bu durum sadece onlari degil, Avrupa'yi da ciddi endiselere sevk etmisti. Dogudaki bazi küçük beylik veya emîrlikler ise, siranin yavas yavas kendilerine gelecegini düsünüyorlardi. Bu sebeple, Osmanlilara karsi bir dogu ve bati ittifaki tehlikesi ufukta görünüyordu. Bir taraftan, Bati'nin böyle bir hareket için Anadolu emîrliklerini tahrik etmesini önlemek, diger taraftan da Anadolu birligine vücud vermek ve devlet merkezinin hem jeopolitik, hem de askerî emniyetini temin için, Karadeniz sahillerini elde bulundurmak gerekiyordu. Bu sebeple Fâtih Sultan Mehmed, buralari elde edebilmek için bir plan hazirlar. O, hazirladigi planinin geregi olarak ayni mevsimde arka arkaya üç sefer tertiplemek zorunda kalir.

Fâtih, düsünce ve hareketlerini gizli tutmakla meshurdur. Seferin nereye yapilacagini kendisinden baskasi bilmezdi. Karadeniz seferinde de bu gizlilige riayet edilmisti. O, donanmayi, Vezir-i a'zam Mahmud Pasa komutasinda sevk ederken, kendisi de karadan hareket etmisti. Hedefin neresi oldugunu bir münasebetle soran kadiaskere "Hocam, eger sakalimin tellerinden biri, zihnimden ne geçtigini bilecek olursa onu bile hemen koparir yakarim" diyerek, askerî harekât esasinin gizlilik oldugunu göstermis olur.

Fâtih Sultan Mehmed bakimindan Karadeniz sahillerinin fethi büyük bir önem tasiyordu. Hatta o, simdiye kadar dedeleri tarafindan buralarin (Amasra gibi) fethedilmemis olmasini hayretle karsiliyordu. Gerçekten o, Amasya için Mahmud Pasa'ya: "Mahmud! Ol hisar ne yerdir kim âni benim atam dedem almadi?" diyerek, atalarinin simdiye kadar burayi almamalarini adeta tenkid konusu yapar. Zeki sadrazam, Fâtih'in bu sorusunu: "Sultanim bunun alinmadigina sebep ol kim Hak Teâlâ'nin takdirinde bu, feth olunmak sultanim elinden ola" diyerek, bu fethin, Allah tarafindan kendisine nasib olacagini söyleyerek cevaplamisti. Bu cevabiyle o, bu ise hemen baslanabilecegini de ima etmis oluyordu.

Amasra, Cenevizlilerin önemli bir ticaret merkezi idi. Istanbul'un fethinden sonra müskül bir duruma düsmüs olmasina ragmen eskiden oldugu gibi hareketlerine devam etti. Gerçi buradakiler, bir miktar vergi veriyorlardi. Fakat bunu bazan zamaninda bazan da geç veriyorlardi. Bununla beraber etraflarini vurmaktan ve bilhassa denizde soygunculuk yapmaktan da vazgeçmiyorlardi. Böylece, bir yilda verdikleri vergiyi adeta bir günde geri aliyorlardi. Bundan baska bu sehir, Anadolu'dan kaçan esirlerin sigindigi bir yerdi. "Memâlik-i müslimine hayli zarar edüp nice kimseleri girift edüp diyar-i efrence gönderip bey'eden" ve Karadenizde sefer yapan Müslüman gemilerine bilhassa musallat olan Amasralilar, bu taarruzlarinin sebebi soruldugu vakit inkâr ediyor, bunu yapanlarin "levent gemileri" oldugunu ve bunlarin kendilerini de dinlemediklerini söylüyorlardi. Aradaki anlasmalari birkaç defa bozan Amasralilarin, Istanbul'un zaptindan ve Osmanlilarla

Cenevizlilerin arasinin açilmasindan sonra, etraftaki tecavüzleri daha çok artmisti. Amasralilarin yaptiklarina son vermek ve problemi temelinden halletmek üzere kendisi karadan, Mahmud Pasa da denizden Amasra'ya gidip sehri kusatma altina alirlar. Bu kadar muazzam bir ordu ile basa çikamayacagini anlayan Amasra idarecileri, Mahmud Pasa'nin ikna edici konusmasi karsisinda teslim olmuslardi. Onlar, pâdisaha sehrin anahtarini teslim etmekle hayatlarini kurtardilar. Böyle bir hareketten dolayi pâdisah onlari esir muamelesine tabi tutmamisti. Fâtih, basta tekfur olmak üzere Amasralilarin ileri gelenlerini Istanbul'a gönderdi.

Silah kullanmadan Amasra'yi ele geçiren Fâtih Sultan Mehmed, Bursa'ya dönmüsken tekrar Karadeniz'e yönelir. Burada müstahkem bir kale olan Sinop'ta Isfendiyaroglu Ismail Bey hüküm sürüyordu. Mahmud Pasa'nin teklifi ve idareci özelligi ile olsa gerek ki Mahmud Bey ile Isfendiyaroglu arasindaki konusmalardan sonra Ismail Bey, Fâtih Sultan Mehmed'e bey'at edecektir. Halbuki o sirada, Ismail Bey'in idaresinde Sinop'ta 400 top, 2000 topçu, limanda demirli birçok gemi ve onbin muharip asker vardi. Buna ragmen böyle bir kalenin, silah atilmadan teslim olmasini, Ismail Bey'in ne derece büyük bir iman sahibi oldugunu ve Anadolu birliginin kurulmasina taraftar bulundugunu, bunun da ancak Istanbul'un Fâtihi vasitasiyla mümkün olacagina olan inanci ile izah etmek mümkündür. Ismail Bey, Fâtih'e bey'ata karar verirken kendisinin sahib bulundugu yüksek dinî suur ve fazileti ile birlikte, Sultan'in Istanbul'u fethetmek suretiyle Islâm âleminde kazanmis oldugu prestijin de etkisinin bulundugu söylenebilir. Ismail Bey, vezir-i âzamin delâletiyle ordugahta Osmanli ricali tarafindan büyük bir merasimle karsilanmisti. Hatta Fâtih bile çadirinda ayaga kalkip birkaç adim yürümek suretiyle onu karsilamisti. Nitekim Dursun Bey "Erkân-i devlet, Ismail Beg'i izzet ü ikram ile pâye-i serir-i saltanata yitistürdiler. Pâdisah dahi visaktan tasra bir kaç kadem istikbal edüp musafaha ma'nasi oldi." diyerek bütün bir devlet erkâni ile birlikte pâdisahin da onu karsiladigini anlatir. Iskenderoglu'nun, Fâtih'in elini öpmeye kalkismasi üzerine hükümdar: "Ismail Bey, sen benim ulu kardasimsin, reva midir kim elim öpesin" diyerek bu hükümdari tahtinda kendi yanina oturtmustu. Dirlik olarak Ismail Bey'e istedigi Yenisehir, Inegöl ve Yarhisar kazalari verilmistir.

Pâdisahin, Koyulhisar seferine çikisini firsat bilen Karamanoglu Ibrahim Bey, Ismail Bey'e haber göndererek, isyan etmek için zamanin müsait oldugunu bildirir Karamanoglu'nun birlikte hareket edebilecekleri teklifine karsilik Ismail Bey, böyle bir seye riza gösteremeyecegini söylemisti. Bu durumun Osmanlilarca duyulmasi üzerine bir ihtiyat tedbiri olarak, Ismail Bey'e dirlik olarak Filibe verilerek kendisi oraya gönderilmisti.

Bizans Imparatorlugu'nu ortadan kaldiran ve Mora'daki Rum varligina son veren Fâtih Sultan Mehmed, Latinleri kendi aleyhine tahrik etmek isteyen Trabzon Rum Imparatorlugu'nu da ortadan kaldirmaya karar vermisti.

Tek bir nefes sehid vermeden ve bir ok dahi atma ihtiyaci hasil olmadan Amasra, Kastamonu ve Sinop'u alan Osmanli hükümdari, birbirine bagli üç kisimdan meydana gelmis olan Trabzon kalesini hem denizden hem de karadan kusatir. Bu durum, Imparator David Komnen'i ümitsizlige düsürür. Hamisi olan Uzun Hasan'dan da yardim alamayacagini anlayan imparator, Mahmud Pasa'nin akrabasindan olan bas mabeyincisi Yorgi Amiruki vâsitasiyle Mahmud Pasa ile anlasarak sehir ve kaleyi teslime karar verir. Imparator, Pâdisah adina Mahmud Pasa tarafindan yapilan teklifi kabul eder. Böylece, 258 sene devam eden Trabzon Imparatorlugu 26 Ekim 1461 (21 Muharrem 866) günü tarihe karisir.

Karadan Trabzon üzerine varmakta olan Fâtih Sultan Mehmed'e elçilik heyeti ile birlikte Uzun Hasan'in annesi Sâre Hatun da gelmisti. Fâtih, Akkoyunlu hükümdari Uzun Hasan'in annesine büyük bir saygi göstererek ona "ana" diye hitab etmisti. Ordusuyla Trabzon'u çeviren sarp daglari asarken zaman zaman yaya yürümek zorunda kalan pâdisaha Sâre Hatun: "Hey ogul! Bu Trabzon'a bunca zahmet nedendir?" diye sorunca, Fâtih su manidar cevabi vermisti: "Hey ana, bu zahmet din yolundadir. Zira bizim elimizde Islâm'in kilici vardir. Eger bu zahmeti çekmezsek bize gâzi demek yalan olur. Bugün yahud yarin huzur-i Ilâhîye çikinca mahcub olurum" diyerek gazilik ünvani ile cihâd ve bu ugurdaki çalismaya nasil ehemmiyet verdigini anlatmak ister.

Kurtulus ümidi görmedigi için teslim teklifini kabul eden imparator, sekiz oglu ile birlikte Edirne'ye göndermisti. David'in en küçük oglu hak dini kabul ederek Islâm'la müserref olmustu. Böylece Bizans'in son Anadolu bakiyyesi de Osmanli ülkesine katilmis oldu.

FÂTIH'IN IÇ VE DOGU ANADOLU SIYASETI

Toros daglari ile Anadolu'nun kuzey daglari arasinda uzanip giden ve Uzunyayla'ya kadar devam eden Orta Anadolu ile, bunun ötesinde baslayan Anadolu'nun dogu kismi üzerinde, bilhassa Firat'a kadar kadar olan sahada, Fâtih Sultan Mehmed, Osmanli Devleti'nin bir bütün teskil ettigine inanmis gibi idi. Halbuki Orta Anadolu'nun büyük bir kismi ile Dogu yaylalarinin bütünü devletin sinirlari disinda kalmisti. Her iki bölgede hüküm sürmekte olan beylikler, Osmanlilari her bakimdan tehdid eden bir mevkide

bulunmakta idiler. Konya, Karaman, Larende ve civarina, hatta Toroslarin güneyinde denize kadar olan sahalara sahip olan Karaman Beyligi, yasadigi müddetçe, Osmanli Devleti'ne karsi mümkün olabilen bütün fenaliklari yapmis, "Hiristiyanligi takviye ederek Müslümanligi zaafa götürmeye" çalismisti. Yildirim Bâyezid'in müthis pençesi altinda bir an ezilmeye mahkum olan bu devlet, Yildirim-Timur karsilasmasindan sonra tekrar meydana çikarak, Çelebi Sultan Mehmed zamaninda ve II. Murad devrinde durmadan Osmanlilar aleyhine faaliyette bulunmustu. Fâtih'in, küçük yasta tahta çikmasini da firsat sayan bu devlet, Orta Anadolu'da yeni bir gaile meydana getirmeye çalismis ise de, genç hükümdarin çok sür'atle hareket edisi buna imkan birakmamisti. Ancak Fâtih biliyordu ki, Karamanlilar bir firsat vukuunda tekrar ortaya çikacaklardi. Anadolu'nun öteki kisimlarinin güvenligi ve nihayet Türk birligi bakimindan buralarinin da Osmanli topraklari içerisinde bulunmasini zaruri sayan Fâtih Sultan Mehmed, bu beylige hiç bir hak tanimamak suretiyle ortadan kaldirmayi belki daha önceki tarihlerde tasarlamis, fakat hadiselerin seyri, onun gözlerini baska taraflara çevirmesine sebep olmustu.

Yakin, uzak Osmanlilarin aleyhindeki her tesekküle el uzatan Karaman Beyligi'nin, Ibrahim Bey'in ölmesinden biraz sonra, durumu büsbütün naziklesti. Osmanli topraklarinin dogusunda bulunan ve gittikçe kuvvet kazanan Akkoyunlu Devleti'ne gelince o, Osmanlilar için gün geçtikçe daha ciddi bir tehlike konusu olmaya basladi. Nitekim Karadeniz sahillerine göz dikmis olan bu devletin yönecitileri, Trabzon Rum Imparatorlari ile akrabalik tesis etmis, bu yüzden Fâtih'in Trabzon'u almak isteyisine mani bile olmaya çalismislardi. Bu mani olmak isteyiste, Trabzon Imparatorlugu'nu müdafaa etmekten ziyade bu topraklarin, Fâtih'in eline geçmesini önlemek gayesi vardir denebilir. Bundan baska Isfendiyar topraklari üzerinde hak iddia edebilecek bir mevkide olan Kizil Ahmed Bey'i kabul edip himaye eden ve onu Osmanlilara karsi elinde bir silah gibi tutan Uzun Hasan, Osmanli-Akkoyunlu sinirlari üzerinde hadiseler çikarmaktan da çekinmiyordu. Ayrica Osmanlilarla Karaman Beyligi arasinda çikan anlasmazligi da firsat bilen Uzun Hasan, Karamanogullarina sadece siyasi yardimda bulunmakla degil, ayni zamanda fiilen asker göndermek suretiyle de yardim ediyordu. Iste bütün bu hareketler, Fâtih'i ister istemez dogudaki bu tehlike ile mesgul olmaya sevk etti.

KARAMAN MESELESI

Osmanlilarin en büyük hasmi olup Çelebi Sultan Mehmed'in damadi olan Karamanoglu Ibrahim Bey, otuz dokuz sene hükümdarlikta bulunduktan sonra hicrî 868 (m. 1463)'de vefat etmisti. Ibrahim Bey, yedi oglundan en

büyügü olan Ishak Bey'i, Osmanlilarla kan bagi olmadigi için çok seviyordu. Annesi bir cariye olan Ishak Bey'i veliaht yapmis ve merkezi Silifke olmak üzere Içel valiligine tayin etmisti. Daha sonra da bütün devlet islerini ona birakinca öteki kardesler buna itiraz etmislerdi. Bu hareketin basinda bulunan Pir Ahmet Bey, Konya'nin ileri gelenleri ile anlasarak hükümdarligini ilan etmisti. Böylece Karaman mirasi meselesi ortaya çikti. Uzun Hasan, devam eden bu miras isine karisma sevdasina düstü. Anadolu'daki Müslüman Türk beyliklerine karsi insafli bir sekilde muamele eden Osmanli hükümdari, sonunda Konya'ya girerek, Taseli taraflari hariç olmak üzere bütün bir Karaman ülkesini topraklarina katar. Fâtih Sultan Mehmed, Konya'da adina sikke kestirdigi gibi, sehzâdesi Mustafa'yi da buraya vali olarak tayin eder. Vezir-i a'zam Mahmud Pasa'yi Toroslara kadar göndererek ülkenin ilhakini tamamlar.

Mahmud Pasa, Konya'ya dönünce buradaki is ve sanat erbabinin Istanbul'a yollanmasi isi ile görevlendirilir. Pasa'nin bu icrasinda bazi sikâyetler meydana gelir. Öyle anlasiliyor ki Pasa da yaptigi bu isten pek memnun degildir. Hatta bunlara karsi "ihtiyar benim elimde degil, mazuruz" dedigi rivayet edilmektedir. Rum Mehmed Pasa, Mahmud Pasa'nin haksizlik yaptigini, sadece fakirleri hicret ettirdigini söyleyerek sikâyetlerde bulunur. Bu arada onun, Mevlana'nin torunlarindan birini de bunlarla birlikte yolladigi, fakat Fâtih Sultan Mehmed'in bunu ögrenmesi üzerine o zati hediyelerle tekrar geri gönderdigi rivayet edilir. Osmanli idaresine yeni alistirilmakta ve hatta isindirilmakta olan bir memleketin halki hakkinda icra edilen bu neviden muameleler yüzünden artan sikâyetler üzerine Mahmud Pasa, vazifeden alinarak yerine Rum Mehmed Pasa tayin edilir.

Karaman probleminin tamamen ortadan kalkmasi için çaba sarfeden Osmanlilara karsi Akkoyunlu Devleti de bütün gücü ile Karamanlilari destekliyordu. Hatta bu maksatla Uzun Hasan, 50 bin kisilik bir kuvveti yardima göndermisti. Yapilan savaslarda galip gelen Osmanlilar, Karamanlilarin elinde kalan son kaleleri de almaya muvaffak olmuslardi. Son olarak Kayseri ile Nigde arasinda bulunan Develihisar, Karamanogullari adina müdafaa edilmekte idi. Kale komutani Atmaca Bey, kaleyi Sehzâde Mustafa'ya teslim edecegini bildirince, sehzâde kaleyi teslim alarak Karaman gailesinin son kalintisini da ortadan kaldirir. Bu arada hastalanan sehzâde, kaleyi teslim alip dönerken 19 Agustos 1474'te Bor'da vefat eder. Sehzâde Mustafa'nin ölümünden sonra Karaman Valiligi'ne Cem Sultan getirilmisti. Cem Sultan'in iyi meziyetleri, Karaman halkinin Osmanlilara tabi olmasinin önemli sebeplerinden biri olarak kabul edilmektedir.

OSMANLI-AKKOYUNLU REKABETI VE OTLUKBELI ZAFERI

Uzun Hasan, hükümdarlik tahtina oturuncaya kadar Akkoyunlular pek fazla önem tasimiyorlardi. Fakat onun is basina gelmesi ile birlikte durum degisti. Çünkü o, Karakoyunhükümdari Cihansah ile Mâveraünnehr hükümdari Ebu Said Miransah'i öldürmeye ve topraklarini da kendi ülkesine katmaya muvaffak olmustu. Daha sonra Horasan hükümdari Hüseyin Baykara'yi yenerek topraklarindan bir kismini almis olan Uzun Hasan, bu suretle Firat havalisinden Maveraünnehr'e kadar uzanan büyük ve kuvvetli bir devlet kurmus oldu. Topraklarinin genislemesi nisbetinde, gururunun da arttigini gördügümüz Akkoyunlu hükümdarinin ayrica bir "Cihangir" olmak sevdasi da vardi. Iste bu düsüncesi ve kendisini çok üstün görüsü, onu Osmanli topraklarini alma sevdasina düsürdü. O, Fâtih Sultan Mehmed'i de yenebilecegini tahmin ediyordu. Hatta rivayet edildigine göre o, Ebu Said'i maglub ettigi gün, atini meydana sürmüs ve "Bu diyarin serdarlari, secaatin âsârini gördüler, firsat el verirse bu nöbet isterim ki, cür'et ve celâdetim Hüdâvendigâr'a (Osmanli hükümdari) gösterem," demisti.

Galibiyetleri ile magrur olan Uzun Hasan, Osmanlilara üstün gelecek durumda oldugunu tahmin ediyordu. Bundan dolayi Osmanlilardan kaçan Karaman ve Candarogullarini bir büyüklük eseri olarak ayni zamanda kabul etti. Bunlar, devamli olarak Hasan Pâdisah'i Osmanlilar aleyhine tahrik ediyorlardi. Nihayet bu emellerinde muvaffak oldular. Bu muvaffakiyet de 1472 yilinda Osmanlilara ait olan Tokat sehrinin Uzun Hasan kuvvetleri tarafindan yakilip yikilmasi ile kendisini belli etmisti.

Uzun Hasan, Osmanlilarla harp halinde bulunan Venedik Cumhuriyetinin, Osmanlilar aleyhinde kendisine ittifak teklifi üzerine daha 1463'te bunlarla anlasmisti. Bundan baska yine Osmanli-Venedik muharebesi esnasinda Hasan Bey, Venediklilerle ittifak etmis olan Haçlilarla birlikte hareket için bunlarla görüsmek üzere Rodos'a elçiler göndermisti. O, bu elçilik heyeti vasitasiyle Osmanlilara ait Tokat sehri ile daha baska bazi mühim sehirleri isgal ettigini de Haçlilara bildirmisti. Uzun Hasan, 1472 yilinda Venediklilere yeni ittifak teklifinde bulunmus, bu teklif, Venedik elçisi Katerino Zeno vâsitasiyle derhal senatoya bildirilerek Akkoyunlu ordusu için top ve topçu ustasi istenmisti.

Bütün bu hareketlerin ötesinde Akkoyunlu hükümdari Uzun Hasan'a bagli kuvvetlerin, Osmanli hududlarini geçerek taarruz etmesi, Osmanlilari bu meydan okumaya karsilik vermeye zorladi.

Fâtih Sultan Mehmed, Uzun Hasan üzerine hareket etmeden önce kis mevsiminde ondan gelen mektuba agir bir cevapla mukabelede bulunmustu.

Bu mektupta Fâtih Sultan Mehmed, Uzun Hasan'in yaptiklarindan, ehl-i Islâm üzerine gidip onlara zulümde bulunmasinin dogru olmadigi, eger yapabiliyorsa din düsmanlari ile savasmasi gerektiginden bahs ederek, yapilan haksizligi ortadan kaldirmak için bizzat kendisinin gelecegini bildirir.

Gerçekten de Frenklerle ittifak yapmis olan uzun Hasan, Osmanlilarla yapacagi muharebeyi makul gösterebilmek için onlardan Kapadokya ile Trabzon Imparatoru'nun kizinin kocasi olmasi hasebiyle Trabzon'u istemekte idi. Iste Fâtih Sultan Mehmed bu istekler karsisinda agir bircevap yazar. Bu cevabinda o, bundan böyle elçisinin ok, sözünün de kiliç oldugunu söyleyerek Akkoyunlu hükümdarini, kozlarini paylasmak ilkbaharda üzere harbe davet eder.

Osmanli ordusu, 13 Zilkade 877 (11 Nisan 1473) Pazar günü, Fâtih'in komutasinda Üsküdar'dan hareket eder. Iznik yolu ile Yenisehir'e gelini. Beypazari'nda Karaman valisi Sehzâde Mustafa, Kazabat'ta da Amasya Valisi Sehzâde Beyâzit, emirlerindeki kuvvetlerle orduya katilirlar. Farkli rivayetler bulunmasina ragmen bu katilimlarla ordunun yekunu takriben seksen bes bin kisiye ulasir.

Tarihte "Otlukbeli Zaferi" diye söhret bulan bu savasta, Osmanli ordusu büyük bir zafer kazanarak dogudaki bu tehlikeyi bertaraf eder. Bütün kaynak eserlerde tafsilatli bir sekilde kendisinden bahsedilen bu zaferden uzun uzadiya bahs etmek istemedik.

Fâtih, galip gelmisken kendisi gibi Türk ve Müslüman olan, ayni zamanda Oguzlarin Bayindir koluna mensub bulunan Akkoyunlu kuvvetlerini takip ettirmedigi gibi Türk ve Müslüman olan ülkesine de dokunmadi.

Kemal Pasazâde, bu takip etmeyis hadisesini Sehzâde Bayezid'in hizmetinde bulunan Halil Pasa'nin oglu Ibrahim Pasa'nin agzindan nakl etmekte ve onun, bunun sebebini Fâtih'e sordugunu, ondan "gâyenin saltanat yikmak degil, Uzun Hasan'a ders vermek oldugu, Islâm memleketlerini tahrib ile Islâm hükümeti yikmanin dogru bulunmadigini, öte taraftaki gaza harplerini birakip, burada Müslümanlarla ugrasmanin iyi bir sey teskil etmedigi" cevabini aldigini nakl eder. Bu cevap, hükümdarin, ne denli yüksek bir telakki ile hareket ettigini açik bir sekilde ortaya koymaktadir. Nitekim Âsik Pasazâde de Fâtih'in bu hareketini "Mürüvvetle vilayetin yikmadi, yine kendi vilayetine teveccüh etti" diye takdir etmekte ve Osmanli hanedaninin adalet,

insaf ve fazilet ile muttasif bulundugunu açiklar. Osmanli Devleti'nin, Timur'dan beri karsilastigi bu en büyük tehlikenin atlatilmasinda ve zaferin kazanilmasinda rol oynayan baslica âmil, Osmanli askerî kudret ve teskilâtçiligi ile atesli silahlardaki kiyas kabul etmez üstünlügüdür. Otlukbeli zaferi, Osmanlilara karsi yapilmis olan sark ve garb ittifakinin bir cephesini tamamen tesirsiz hale getirmisti. Fâtih, bundan son derece memnunluk duydugundan ve kendisine bu imkani hazirladigi için Allah'a sükran hislerini ifade etmek üzere, ordusunun almis oldugu bütün esirlerin âzâd edilip serbest birakilmasini emreder. Böylece, Osmanli adalet ve müsamahasinin en güzel örneklerinden birini daha vermis olur. Bu suretle de o, halka karsi âdil olan idaresinin nümûnelerini göstermis oluyordu. O, Oguz boylari arasindaki çekismenin bütün yan tesirlerini izale ederek ihtilaf sebeplerini silmek istiyordu. Bu da Islâm dünyasinda, kendisi ve devleti için büyük bir sempatinin dogmasina vesile oluyordu.

Sonuç olarak sunu söyleyebiliriz ki, Fâtih Sultan Mehmed, çok kisa bir zamanda büyüyüp gelismis ve Omanlilar için korkunç bir tehlike haline gelmis olan Akkoyunlu Devleti'ni, Otlukbeli zaferi ile tehlikesiz bir hale getirmisti. 1473'te kazanilan bu zafer, Uzun Hasan Devleti'nin sür'atle çökmesine ve nihayet ortadan kalkmasina âmil olan sebeplerin basinda gelmektedir. Bu zaferden sonra, Osmanlilar aleyhine harekete geçmis olan Haçlilarin ümitleri de kirilmis oluyordu.

FÂTIH'IN GÜNEY SIYASETI

Cihan tarihinin gördügü en büyük hükümdarlardan biri olan Fâtih Sultan Mehmed'in, Anadolu birligini saglamak ve hatta bir bakima Islâm birligini temin için büyük bir gayret içinde oldugu kabul edilmelidir. Onun, Osmanli devlet sinirlarini Tuna ve Italya'ya dayamak istedigi kesinlik kazanmis görünmektedir. Karadeniz'in bütün sahillerini almak ise, onun düsüncelerinin basinda gelmekte idi. Bununla beraber, kendi ülkesinin güneyinde uzanan topraklar üzerinde, verilmis bir kararinin olup olmadigini söylemek pek mümkün degildir. Zira hâdiseler, Fâtih Sultan Mehmed'in bu bölgelerle ilgilenmesine imkân vermemisti. Serbest kalip buralarla mesgul olmaya basladigi siralarda, bu sefer de ölüm, ona bu yolda yürümeye izin vermemisti.

Fâtih'in, Hicaz su yollari ile ilgilenmesi, basit bir hadise olmadigi gibi yadirganacak bir hadise de degildir. Zira bu suretle o, bütün Müslümanlara ait olabilcek bir ise parmagini koymus oluyordu. Bu hadise su idi: Hicaz'a giden bir Osmanli hacisi, yollardaki su kuyularinin (birke) harab oldugunu ve hacilarin bu yüzden sikintiya düstüklerini görmüstü. Hac farizasini eda edip

döndükten sonra, durumu hükümdara bildirmisti. Bunun üzerine pâdisah, bu kuyulari tamir etmek için bazi adamlari görevlendirmisti. Misir hakim ve nâiblerine de bu adamlara yardim etmeleri için mektuplar göndermisti. Âsik Pasazâde'nin ifadesine göre Karamanoglu da Misir Sultani'na bir elçi göndererek, Fâtih'in su yollari bahanesi ile Mekke Sultanina yüklerle flori gönderdigini ve onu Misir'a karsi isyana tesvik ettigini yazmisti. Karamanoglu'nun bu yalan haberine inanan Misirlilar, "biz âcizmiyiz kim birkemizi ol meremmet ide" diyerek Osmanlilari geri çevirmislerdi. Meseleyi kendi iç isleri olarak kabul eden Memlûklerin, Karamanoglu'nun verdigi bu haber üzerine Osmanli ustalarini hakaretle geri göndermeleri, iki devletin arasinda serin bir havanin esmesine sebep oldu. Halbuki Pâdisahin onlarin iç islerine karismak gibi bir niyeti yoktu. Zira Âsik Pasazâde bize bu konuda çok net bilgiler vermektedir. ona göre Fâtih, bu kuyular için vakiflar düzenleyecek ve bu vakiflarin geliri sayesinde bölgedeki Araplar, bu kuyulari koruyacaklardir. Böylece vakiflarin geliri ile tamir edilecek olan bu kuyulardan, özellikle kuzeyden Hacca gidecek olanlar istifade edeceklerdi.

Isin iç yüzüne bakildigi zaman, Memlûklularin, Osmanlilari çok yakindan takip ettikleri anlasilacaktir. Onlar, Anadolu'da Türk birligini kurmaya çalisan ve bu konuda kendilerine engel olan kuvvetleri teker teker ortadan kaldiran Osmanogullarinin, Toros'larin güneyine inmelerine pek taraftar degillerdi. Bu yüzden Karamanogullarina yardim ediyorlardi. Sonuç olarak Misir'dan, Dulkadir topraklarina kadar uzanan zengin Misir Memlûkleri Devleti, gelecekte kendisi için büyük bir tehlike olacagi anlasilan Osmanli Devleti'ni, sinirlarina yaklastirmamak ve onunla kendi arasinda zayif ta olsa tampon bazi tesekküller bulundurmak arzusunda idi. Iste bu sekildeki hareket tarzi, Fâtih'i, güneye giden yol üstünde bulunan Dulkadir isleri ile ilgilenmeye sevketti.

Memlûk sultanlari ile Osmanlilarin arasinin açilmasina sebep olan daha baska olaylar da vardi. Nitekim Fâtih, Trabzon seferinden zaferle döndügü vakit, zaferi tebrik için her taraftan elçiler geldigi halde, Misirlilar buna lüzum görmemislerdi. Bu durum, aradaki dostluk hislerinin sarsilmasina sebep oldu. Bu yüzden, "Hoskadem" Misir sultani oldugu zaman, Fatih de onu tebrik etmemisti. Âsik Pasazâde bu konuyu su ifadelerle dile getirir: "Her tarafin pâdisahlarindan elçi geldi, Han'a vilayet (Trabzon) mübarek olsun diye, Ancak Misir sultanindan elçi gelmedi. Âdet-i muhabbet terk olundu. Adavete (düsmanliga) bir bahane bu oldu... Pâdisah dahi buna bir pare (parça) melûl oldu. Sonra mezkur (adi geçen) Hoskadem dahi Misir'a sultan oldu. Pâdisah dahi taht mübarek olsun diye elçi göndermedi. Âdet bu idi ki gönderileydi. Iki taraftan âdet terk olundu. Ve muhabbet kesilmeye basladi." Dulkadirogullari münasebetiyle bozulan iliskilere ragmen Sultan Kayitbay zamaninda Fâtih, Âsik Pasazâde'nin ifadesiyle "Taht mübarek olsun

diye elçi gönderdi. Iyi hediyelerle Çavusbasini elçi gönderdi. Elçi kim Misir'a vardi yine kanun üzre hürmet etmediler, elçi müsteki geldi pâdisahina haber verdi. Rum Pâdisahi (Anadolu'ya baslangiçta Rumeli dendigi için Pâdisahina da Rum pâdisahi, yani Rum ülkesinin pâdisahi dendi) buna dahi melûl oldu. Âhir, Misir sultani dahi bu elçinin ardinca bir elçi gönderdi. Misir'in muhtesibini* gönderdi. Bu muhtesibin gelmesi pâdisaha hos gelmedi." Gerçekten, Fâtih Sultan Mehmed, Misir muhtesibinin elçi olarak gönderilmesine kizmistir. Zira böyle bir elçi, devletler arasindaki protokolün çignenmesi demekti. Çünkü "o, çarsi ehlinin büyügüdür, pâdisahlara elçi olarak gönderilmez, bu bir hafifliktir." sözleri ile ifade edilen anlayis, bunu açikça ortaya koymaktadir.

FÂTIH'IN SAHSIYETI VE ÖLÜMÜ

1451 yilinda 21 yasinda iken yeniden Osmanli tahtina geçen Fâtih Sultan Mehmed, Istanbul'u fethedip bin yüz yillik Dogu Roma (Bizans) Imparatorlugu'nu ortadan kaldirarak tam anlamiyla "Fâtih" ünvanini aldigi gibi, yüksek kabiliyet ve dehasiyle herkese gücünü kabul ettirmis olan büyük bir devlet adami idi.

Fâtih, yaptigini bilen ve ne yapmasi gerektigini hesaplayip düsünen adamdi. Onu, kütle mukadderatini elinde tutan sayili dâhiler ve cihangirlerden ayiran üstün vasif, icraat ve basarilarinda, firsat ve tesedüflerden faydalanmis olmasi degil, yaptigi ve yapacagindan haberli bulunan bir sisteme sahip bulunmasi idi. Halbuki büyük söhretlerden pekçogu, sevki tabiilerini rehber tutan, gafil ve zamanin maglubu kimselerdir. Binaenaleyh Fâtih, ihraz ettigi san ve serefe, tesadüflerin yardimi ile degil, kendi istihkak ve kudretiyle ulasmistir. Derûnî metanet ve zihnî kemaline, hayat ve icraatinin her safhasinda sahid oldugumuz Sultan Ikinci Mehmed, beser olarak düsebilecegi hatalari asgariye indirmek yolunda, etrafina zengin ve kaliteli bir müsahipler ve müsavirler kalabaligi toplayan ve bunlardan her birinin karsisinda gerektiginde boyun egen bir adamdir. Bununla beraber o, devlet idaresinde sertti. Hissiyatini gizlemeyi bilir, yapacagi seferleri tatbik sahasina koyuncaya kadar gizli tutardi. Zamani gelince de birdenbire maksadini açiklardi. Bu yüzden düsmanlarini sasirtarak bir senede birkaç fütuhata birden nail olurdu. Harpte cesurdu, maglubiyeti önlemek için cesurane bir sekilde öne atilip askeri tesci ederdi. Her zaman sogukkanliligini muhafaza ederdi.

Adaletle hükmetmeyi siar edinen; cesaretli ve gayretli biri olan Fâtih Sultan Mehmed, atalarinin elbiselerini birakarak ulema elbisesi giymeye basladi. Âlimlerle sohbette bulunmayi âdeta bir vazife telakki ediyordu. Bu yüzden

Istanbul, âlim ve fazil insanlarin siginagi haline gelmisti. Gerçekten o, ulema, sair, tasavvuf erbabi ve sanatkârlari himaye etmisti. Onlara tahsisatlar vermis ve çalismalarini temin gayesiyle müesseseler kurmustu. Ayni zamanda kendisi de sair olan Fâtih, siirde "Avnî" mahlasini kullanirdi. Bostanzâde Yahya (Tarih-i Saf. I, 52) onun bu özelliklerini su ifadelerle nakleder: "Bâni-i mebani-i hayrat ve müessis-i esas-i hasenat olup ulema-i ser'-i metin ve fudala-i fedail âyin, devrinde revnak bulup cihet-i maaslari için Tetimme (medrese) ve imâret bina buyurup nice evkaf tayin buyurmuslardir. Kendiler dahi ulema zümresinden madud olup (sayilip) fadl-i bâhir ve marifet-i zâhir sahibi idiler. Ve siir-i bî-nazirleri (benzersiz, essiz) dahi vardir. Mahlas-i serifleri "Avnî"dir." Bildigimiz kadari ile Fâtih, Türk tarihinin en renkli ve en büyük sahsiyetlerinden biridir. Ana dilinden baska sark ve garp dillerini bildigi, genis bir kültür ve bilgi hamulesiyle yüklü bulundugu, riyaziye, topçuluk ve askerlikte kesif yapacak kadar kudret sahibi oldugu anlasilmaktadir. Serbest fikirli ve herhangi bir saplantisi olmayan hükümdarin, âlimleri davet ederek ilmî mübaheseler yaptirdigi da anlasilmaktadir. Farsça ve Rumca'dan Arapça'ya tercüme edilmis felsefî eserleri okur ve yanina celb ettigi âlimler ile müdavele-i efkâr ederdi. 1466 senesinde Batlamyus'un haritasini Ivrikios'a yeniden tercüme ettirip haritadaki isimleri Arap harfleri ile yazdirmistir. Kritovulos bu konuda sunlari yazar: "Pâdisah hazretleri, lisan-i Farisî ve Yunanî'den Arapçaya tercüme edilmis olan âsâr-i felsefiyeyi mutalaa ve nezd-i sâhânelerinde bulunan fudala ile bu babta müdavele-i efkâr eder ve bilhassa Aristo'nun mebahis-i felsefiye ile pek ziyade mesgul olurdu. Bir vakit cografiyundan meshur Batlamyus'un, meslek-i cografîye aid levayihine tesadüf edip mezkur layihalarda fennî bir surette izah ve tarsim edilen (çizilen) sekilleri, nazari dikkate almis ise de bu haritalar daginik olduklarindan, yeniden Filozof Ivrokios'a havale ederek Arapça yazdirir."

Tetkik edilip arastirildigi zaman görülecegi gibi hemen hemen bütün osmanli Pâdisahlarinda ve özellikle Fâtih Sultan Mehmed'de ilim ve ilim adamlarina karsi büyük bir saygi vardir. O da digerleri gibi daha sehzadeliginde "ulûm-i âliye ve 'aliye"yi tahsil etmisti. O, "Ilmi taleb ediniz hadisine uygun olarak tahsil ve müzakerelerden geri kalmazdi. Bu sebeple o, Molla Iyas, Molla Güranî, Hocazade Muslihiddin Mustafa, Hatipzâde Mehmed, Molla Siraceddin ve Abdülkadir gibi hocalardan ders almisti.

Fâtih, çok genç yasta tahta çikmis, daha çocuklugunda büyük sorumluluklar yüklenmis, otuz sene kadar kesintisiz sefer ve gazalarla mesgul olmustu. Bizzat yirmi bes seferde bulunan Fâtih, 17 devlet ile ikiyüz küsur sehir ve kale fethetmisti. O, bütün bu çalismalarinin sebebini ve dolayisiyle hedefini su misralarla dile getirir:

"Imtisâl-i "câhidû fi'llah"* oluptur niyetim,

Din-i Islâm'in mücerred gayretidir gayretim"

Bu ifadeler onu, sirf ihtiras için harb eden ve kiliç sallayan dünya cihangirlerinden ayirmaktadir. O, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, insanlik ugrunda katlandigi mesakkat ve müsküllere gögüs gerdigi gibi, ayni yolun yolcusu bir idealist olarak gögüs vermis bir serdar ve fikir adamidir. O, hedefledigi gayeye ulasmak için, bütün imkîAnlari degerlendiriyordu. Bu sebeple Istanbul'u aldiktan sonra, Ortodoks ve Ermeni patrikleri ile Yahudi bashahamini bu sehre yerlestirir. Çünkü o, Istanbul'u idealindeki cihan devletinin merkezi yapmak istiyordu. Hatta bir rivayete göre "Dünyada tek bir din, tek bir devlet, tek bir pâdisah ve Istanbul da cihanin payitahti olmalidir," seklindeki sözü ile bu düsüncesini dile getirir. Bu ifadelere bakilirsa, gayesinin bir cihan devleti de olmayip, Islâm dinini her tarafa yaymak oldugu anlasilir. Zira Fâtih, Islâm âleminin hâmisi sifatiyle kendisini i'lâ-yi kelimetullah'in en büyük temsilcisi olarak görmekte idi. Gerçekten, daha sehzâdeliginde cihangirlik emelinde oldugu belirtilen Fâtih için, Bosnali Hüseyin Efendi, bizzat pâdisahin agzindan "Bu hânedanin maksad-i a'lasi, i'lâ-yi kelimetullah'tir demektedir." Keza onun, nizam-i âlem için, Trabzon üzerine varirken, çektigi sikinti ve katlandigi eziyetleri gören uzun Hasan'in annesi Sâra Hatun'a "Valide" diye hitap edip söylediklerine, daha önceden biliyoruz.

Onun yaptigi fetihler, giristigi gazalar ve tebeasi için yaptiklarina bakilirsa, riza-yi ilâhî'yi kazanmaktan ve Resûlullah'in yolunda yürümekten baska bir sey düsünmedigi görülür. Vefati dahi yine "i'lâ-yi kelimetullah" için çiktigi bir sefer-i hümayun esnasinda vuku bulmustu. Bu seferin, nereye müteveccih oldugu kesin olarak bilinemememektedir. Hazirliklar, büyük bir sefer için yapilmisti. Ama nereye oldugunu kimse bilmiyordu. Tursun Bey "Ve cihet-i sefer Anadolu oldugu malum olundu, amma Arab mi, Acem mi malum olmadi" diyerek bu büyük seferin nereye olacaginin bilinemedigine isaret eder.

Fâtih Sultan Mehmed, 1481 yili Nisan ayinin 29. günü (27 Safer 886) 50 yasinin içinde iken, büyük bir ordunun basinda hasta olmasina ragmen Üsküdar'a geçmis ve bir at arabasina binerek, doguya dogru ilerlemeye baslamisti. Ancak, Gebze yakinindaki Hünkâr veya Tekfur Çayiri denen yere geldigi vakit, hastaligi büsbütün artar. Bu yüzden 3 Mayis 1481 Persembe günü (4 Rebiülevvel 886) ikindi vakti, 31 yillik hükümdarliktan sonra vefat eder.

Fâtih'in ölümü, gizli tutularak hamam yapmak üzere Istanbul'a geçtigi söylenip askerin yerinde kalip beklemesi emrolundu ise de birkaç gün sonra kayiklarla Istanbul tarafina geçen yeniçeriler, vefat hadisesini ögrenince, bazi edepsizliklere basladilar. Fâtih'in ölümü, onbir gün gizli tutulup saklanabilmisti.

Âsik Pasazâde, Fâtih'in vefatini ve sebebini su ifadelerle günümüze ulastirmaya çalisir: "Vefatina sebep, ayaginda zahmet vardi. Tabibler, ilacindan aciz oldular. Ahir, tabibler cem olup ittifak ettiler, ayagindan kan aldilar. Zahmet ziyade oldu. Sarab-i farig (ilaç) verdiler, Allah rahmetine vardi. Öyle anlasiliyor ki, Fâtih'in hastaligi, genellikle hânedanda rastlanan "Nikris illeti" idi. Tarihî rivayetler de bunu desteklemektedirler.

FÂTIH SULTAN MEHMED VE HOSGÖRÜ

Günümüzde, "hosgörü" diye ifade edilen prensip ve anlayisa eskiden "müsamaha" deniyordu. Sözlüklerde bu kelime, "görmezlige gelme, aldirmama, bir kabahatliya karsi siddet göstermeyip geçivermek" seklinde manalandirilmaktadir.

Bir beylik olarak ortaya çikisindan itibaren bünyesi ve sartlarin gerektirdigi degisiklikleri yapmaktan çekinmeyen Osmanli Devleti, saglam temeller üzerine bina edip gelistirdigi ve kemal mertebesine ulastirdigi müesseseleri vâsitasiyle uzunca bir hükümranlik dönemi geçirme imkanini buldu. Devletin, hayatiyet sirlarini teskil eden ve onu, Anadolu'nun diger beyliklerine göre daha uzun ömürlü yapan unsurlardan biri de süphesiz ki, hosgörü adini verdigimiz anlayisin, devlet nizam ve hakimiyet telakkisinde önemli bir rol oynamasidir.

Kurulusundan itibaren Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile, Ser'î hukuku hem nazarî, hem de amelî bir sekilde uygulayan Osmanli Devleti, bu anlayisini devletin bütün sistem ve organlarinda da devam ettiriyordu. Zira "bu devlette din asil, devlet ise onun bir fer'i olarak görülmüstür". Bu bakimdan, devletin sosyal bünyesindeki anlayisin buna göre organizesi normal karsilanmalidir. Bu anlayis sebebiyledir ki, Osmanlilar, Balkanlar'da idarelerine aldiklari yerli unsurlarin din ve vicdan hürriyetine müdahale etmedikleri gibi, onlari her türlü baskidan da kurtarmislardi.

Islâm'dan aldiklari ilhamla Osmanlilar, idareleri altinda bulunan gayr-i müslimlere karsi hosgörülü davranmayi, onlarin dinî hürriyet ve serbestilerine müdahale etmemeyi devletin temel prensiplerinden biri haline

getirmislerdir. Bu prensibi iyi kullanan ve ona son derece riayet edenlerden biri de süphesiz ki Istanbul'un fâtihi olan Sultan II. Mehmed'dir. Onun, Istanbul'un fethinden sonra Ortodoks Patrikligi'ne verdigi serbestiyet ile âyinlerini yapma konusundaki rahatligi bilindigi ve daha önce de kismen

"Bi avnillahi Taala Hz. Resûl-i Ekrem hürmetiyle makami Konstantiniyye feth oldukta etraf u eknafta olan sahlar ve krallar âsitâne-i saadetime elçiler gelüp feth-i fütûhu arz edüp bu def'a Kuds-i Serif'te olan Rumlarin Patrigi Atanasyos nâm rahib ruhbanlari ile gelüp âsitane-i saadetime yüz sürüp Hz. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) hazretlerinin mübarek eliyle ve pençesiyle imzali olan hatt-i hümayunlari ve Hz. Ömer b. Hattab (r.a.) (tarafindan) verilen hatt-i kûfî ile ve selâtin-i maziyeden hatt-i hümayunlari ibraz edip reca eyledi. Kuds-i Serif içre ve tasrasinda namazlari ve ziyaretgâhlari ke'l-evvel... mucibince zapt ve tasarruf eyleyeler. Ahardan kimesne rencide eylemeye. Eger bundan sonra gelen halifeler, vezirler, ulema, ehl-i örften vesair ümmet-i Muhammed'den akça içün veya hatir içün feshine murad ederlerse Allah'in ve Hz. Resûlun hismina ugrasin. Sene 862 (1457). BOA. Ali Emirî, Fâtih, nr. 22.

SULTAN II. BÂYEZID

(BÂYEZID-I VELÎ)

Modon fetihnâmesinde, "Emiru'l-Mü'minîn Sultanu'l-Guzat ve'l-Mücahidîn Nâsiru's-Seriat ve'l-Milleti ve'd-Din Giyâsu'l-Islâm ve Muinu'l-Müslimîn Sultan Bâyezid diye anilan Sultan II. Bâyezid, 85l (l447) yilinda Dimetoka'da dogdu. II. Bâyezid, Fâtih Sultan Mehmed'in, Gülbahar Hatun'dan dogan büyük ogludur. Yedi yasinda iken Amasya sancakbeyligine gönderildi. Sultan II. Bâyezid'in zamani, gerek Osmanli cografyasi, gerekse ekonomik hayati bakimindan istikrarli ve emniyetli bir devir idi. Gerek bu gerekse ve daha önceki dönemlerde yenilmeye degil, genellikle yenmeye alismis bir kütle psikolojisi için, hududlardan sadece zafer sesleri degil, refah ve bolluk da beraber girmekte bulunuyordu.

Osmanli medeniyetinin ahengini meydana getiren muhtelif unsurlarin her biri, hem federal ve müstakil hüviyetleri içinde kendi merkezlerine bagli, hem de müsterek ana merkezin mali ve mensubu olarak, hatta XVII. ve

XVIII. asirlarda bile hâla, semâvî bir nükte gibi, latif, ince ve kemalli çehresiyle dünyaya yüz göstermekte devam etmekte idi.

Fâtih Sultan Mehmed vefat ettigi zaman, büyügü Bâyezid, küçügü de Cem olmak üzere iki oglu kalmisti. Bâyezid, o dönemde merkezi Amasya olan Rum Eyâleti, Cem de merkezi Konya olan Karaman Eyâleti'nin valisi idiler. Daha önce de belirtildigi gibi Fâtih'in, Mustafa adinda bir oglu daha vardi. Fakat bu sehzâde babasinin sagliginda vefat ettiginden, o sirada Kastamonu Sancakbeyi bulunan Sehzâde Cem, ölen kardesinin yerine Karaman valiligine tayin edilmisti.

Kaynaklarin, uzun boylu, beyaz tenli, melek huylu, genis ve açik yüzlü, elâ gözlü, siyah çatik kasli, mutedil sakalli, yüzünde ben bulunan, genis omuzlu ve yüksek gösterisli olarak belirttikleri Bâyezid-i Veli, 85l (m. l447) yilinda iki bayram (Ramazan - Kurban) arasinda dogmustu. 886 Rebiülevvel'inin 13. (12 Mayis 1481) günü 35 aslarinda iken, babasinin yerine tahta geçer. Her ne kadar onun dogum tarihi ile ligili farkli yillar veriliyorsa da genellikle yukarida belirtilen tarih kabul edilmektedir.

Fâtih Sultan Mehmed'in ani ölümü, tabiî bir hâdise gibi karsilanmadi. Ülkede büyük bir siyasî buhranin çikmasina sebep oldu. Fâtih vefat eder etmez, Vezir-i Azam ve Mevlânâ'nin soyundan gelmis olan Karamanî Mehmed Pasa, bir taraftan Keklik Mustafa adinda bir çavusu, büyük sehzâde Bâyezid'i davet için Amasya'ya gönderirken, öbür taraftan da kendi adamlarindan birini Cem Sultan'a gönderip yolu uzak bulunan Bâyezid gelmeden önce onu Istanbul'a davet ile bir emr-i vaki yapmak istemisti. Fakat Cem'e bu mektubu götüren sahsi, Anadolu Beylerbeyi ve Bâyezid'in damadi olan Sinan Pasa yakalayarak öldürür. Vezir-i Azam'in, Konya'da bulunan Sehzâde Cem'e gönderdigi mektup ve bu vesile ile Fâti'in ölümünden haberdar olan yeniçeriler, ayaklanarak Pendik önlerine demir atmis bulunan birkaç gemiyi zapt ederek Üsküdar'a gelirler. Oradan da Istanbul'a geçerek Yahudiler ile zengin halkin evlerini yagmalarlar. Yeniçeriler, Fatih'in, bulunmayacagi siralarda Istanbul'da hükümet islerine bakmak üzere Silifke'den çagirmis oldugu Ishak Pasa'nin kiskirtmasi ile Vezir-i Azam Karamanî Mehmed Pasa'yi da öldürürler. Bu feci hadiseden sonra iktidar, bütünüyle Ishak Pasa'nin eline geçmis demekti. Zira Divan, devletin islerini tedvir etmekle onu görevlendirdi. Ishak Pasa da kendisine verilen bu genis yetkiyi iyi kullanarak asayis ve güvenligi sagladi. Yeniçeriler, Sehzâde Bâyezid'in tarafini tuttuklari için, babasi gelinceye kadar, o siralarda Fâtih'in yaninda ve henüz 11 yaslarinda bulunan Bâyezid'in oglu Korkut'u, 5 Rebiülevvel 886 (4 Mayis l48l) de Saltanat Kaymakami ilan ederler.

Öte yandan devlet büyüklerinden acele davet mektuplari alan Bâyezid, maiyetinde 4.000 kisi oldugu halde Amasya'dan yola çikip Üsküdar'a gelir.

Ertesi gün, oglu Korkut'tan saltanati resmen devr alip I2 Mayis I48I de Osmanli tahtina çikar.

Yeni padisahi, büyük bir tezahüratla karsilayan vüzera ve asker, Ishak Pasa'nin vezir-i azam olmasini, onun rakibi olup, terakkilerinin artirilmasina muhalefet ettigi söylenen Hamzabeyoglu Kara Mustafa Pasa'nin, azil ve nefy edilmesini ister. Yeni padisah, ilk hamlede mesele çikarmamak için, bu istekleri kabul eder. O, basinda siyah bir kavuk ve ayni renkte bir elbise giymis oldugu halde Istanbul'a girmisti. Topkapi Sarayi'na girerken, kapi önünde saf tutup, kendisini merasimle karsilayan Yeniçeriler, subaylari vâsitasiyle bir arzuhal takdim ederek, Karamanî Mehmed Pasa'nin öldürülmesi sebebiyle vâki olan kusurlarinin affini ve cülûs bahsisi verilmesinin kabul edilmesini taleb ederler. Yeniçerilerin bu istekleri, yeni sultan tarafindan kabul edilir.Bu, Osmanli tarihinde Yeniçerilere verilen cülûs bahsisinin ikincisi olmustu.(Ilki Fâtih Sultan Mehmed tarafindan verilmisti.) Cülûs bahsisinin ikinci örnegi olan bu uygulamadan sonra, her tahta çikista, cülûs bahsisi tekrarlanmisti. Bu usûl, zamanla devlet maliyesi için âdeta bir yikim halini alaacaktir. Bu bahsisler, ancak üçyüz yil sonra Sultan Birinci Abdülhamid tarafindan Rusya ile yapilan savas sirasinda ve birdenbire kaldirilabildi.

Bâyezid'in, tahta geçisinin ertesi günü, Fâtih Sultan Mehmed'in cenaze merasimi icra edilmisti.Namazdan sonra Fâtih'in naasi, kendisi tarafindan yaptirilmis olan camiin arkasindaki türbeye defnedilmisti. Tabutun altina önce Sultan Bâyezid ve vezirler girmislerdi. Cenaze namazini Seyh Ebu'l-Vefa adiyla söhret bulmus olan büyük âlim Konyali Muslihiddin Mustafa kildirmisti. Günümüz Istanbul'undaki Vefa semti hâla bu zatin ismi ile anilmaktadir. Cenaze defn edildikten sonra bey'at merasimi yapilarak Sultan Bâyezid, resmen Osmanli tahtina oturmus olur. Bundan sonra Ishak Pasa'ya sadaret tevcih olunur. Bu arada yeniçerilerin bütün isteklerinin kabul edilmesi mahzurlu görülerek daha önce Mustafa Pasa hakkinda verilen karardan dönülür. Böylece henüz Üsküdar'da bulunan Mustafa Pasa getirtilerek ikinci vezir olarak ilan ve tayin edilir.

II. BÂYEZID DÖNEMININ BAZI IÇ OLAYLARI

II. Bâyezid, babasi Fâtih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra Osmanli tahtina oturur oturmaz içerde, bir kismi siyasî, bir kismi da dinî renge boyanmis gerçekte dis kaynakli olan siyasî bazi isyan hareketleri ile karsilasir. Bu olaylara temas etmeden ve onun sahsiyet ile karekterinin olusmasinda önemli rolü bulunan ve bir bakima onun bu özelliklerini canli birer levha gibi önümüze seren faaliyetleri görmeden disariya karsi olan

siyasetini anlayip takdir etmek mümkün olmazdi. Zira onun dis dünya ile olan münasebetlerinde, iç proplemlerin tesiri, sanildigindan daha büyük olmustur. Bu sebeple biz de önce iç olaylara temas etmeyi faydali bulduk.

IÇ KARISIKLIKLAR VE CEM OLAYI

Ikinci Bâyezid tahta çiktigi zaman, Konya'da vali olarak bulunan kardesi Giyaseddin Cem Çelebi'nin muhalefeti ile karsilasir. Zira Cem, "mülk-i mevrûs"da hakki bulundugunu iddia ediyordu. O, bu iddiasini da bazi delillerle isbat etmeye çalisiyordu. Gerçekten, Cem Sultan'in, saltanat makamini elde etmek için giristigi tesebbüs, tedkik edilmesi lazim gelen sebeplere dayaniyordu. Daha Fâtih'in sagliginda devlet erkani arasinda her iki sehzâdenin taraftarlari bulundugu ve basta Karamanî Mehmed Pasa oldugu halde, bunlardan bir kisminin, Bâyezid'den daha meziyetli, daha cesur ve faal bir zat olan Cem'i saltanata layik gördügü anlasilmaktadir. Karaman eyaletinde beraber bulunduklari zamandan beri, Cem'i takdir eden Gedik Ahmed Pasa'nin, hiç sevmedigi Bâyezid'i padisah olarak görmek istememesi gibi, sehzâde Mustafa'nin ölümünden sonra, Fâtih Sultan Mehmed'in de Cem'i Bâyezid'e tercih ettigini gösteren delillere tesadüf edilmektedir. Nitekim Kanunnâme-i Âl-i Osman (Istanbul I330, s. 32)'da sehzâdelere yazilacak hükümlerin elkabi bahsinde yalniz Cem isminin zikredilmesi ve yazilarda ona "...vâris-i mülk-i Süleymanî...oglum Cem edâmellahu bekahu" diye hitab edilerek örnek gösterilmis olmasi, herhalde bir tesadüf eseri olmasa gerekir.Gerçi buna dayanarak Fâtih tarafindan Cem'in veliahd ilan edildigini iddia etmek mümkün degilse de, ibâreyi büsbütün manasiz saymak da dogru degildir. Böyle bir ibârenin isaret olarak kabul edilmesi herhalde daha dogru bir kanaat olacaktir. Bütün bunlara ilaveten, Cem Sultan'in bizzat kendisi de babasinin erine geçme hakkina sahip olduguna kani idi. Zira kendisine göre o, babasinin padisahligi zamaninda dogmus ve bu yüzden Uzun Hasan seferi esnasinda babasina vekalet etmisti. Bu da tahtin asil vârisinin kendisi oldugunu gösteriyordu. Buna dayanarak o, kendisinin tahta geçmesi icab ettigini söylüyordu. Bu âmillerin tesirinde kalan Cem, maiyyetindeki müsavirlerin, özellikle Karamanoglu Kasim Bey'in telkinleri ile harekete geçmeye karar verir. Gedik Nasuh Bey'i, maiyetinde Karaman, Varsak ve Turgutlu boylarina mensub kuvvetler oldugu halde Inegöl üzerinden Bursa'ya gönderir. Gedik Nasuh Bey, 28 Mayis'ta, Ikinci Bâyezid tarafindan Ayaz Pasa komutasi altinda gönderilen iki bin yeniçeriyi maglub etmeye muvaffak olur. Bu basarida Bursa halkinin da büyük bir payi oldugu belirtilmektedir. Zira halk, yeniçerilerin daha önce yaptiklarini unutmamisti.

Kaplica savasindan üç gün sonra ordugâha gelip, Haziran'in basinda Bursa'ya giren Cem, saltanat alameti olarak nâmina hutbe okutmus ve ismine sikke bastirmistir. I8 gün kadar da hükümdarlik eden Cem, civardaki sehir ve kasabalara saltanatini kabul ettirip, etrafina kalabalik sayida insan

toplamak suretiyle kendisini Anadolu hakimi saymis ve bu son durumu agabeyine kabul ettirmek üzere ona halalari ve Çelebi Sultan Mehmed'in kizi Selçuk Hatun ile devrin ulemasindan Mevlânâ Ayas ve Sükrüllahoglu Ahmed Çelebi'den meydana gelen bir elçilik heyeti göndermisti. Ancak, Selçuk Hatun'un iki kardes arasinda kan dökülmesine mani olmak üzere giristigi tesebbüsler, basarisizlikla sonuçlanir. Zira kendisine Rumeli ile yetinip Anadolu'yu Cem'e birakmasi, böylece daha önceki hükümdarlarin birlestirmeye çalistiklari Osmanli Devleti'nin yeniden ikiye bölünmesi teklif edilen Bâyezid, bunu kabul etmez. Bu durum, Osmanlilardaki "Tek Ülke Tek Sultan" ilkesinin ne kadar köklestigini göstermektedir.

Bâyezid'in, teklifini redetmesi üzerine kuvvetlerini ikiye ayirip, Gedik Nasuh Bey emrindekileri Iznik'e gönderen Cem, kendisi de Bâyezid ile karsilasmak üzere Yenisehir'e hareket eder. Ancak, Anadolu Beylerbeyi Sinan Pasa'nin faaliyeti, Otranto seferinden dönen Gedik Ahmed Pasa'nin Bâyezid kuvvetlerine iltihaki, nihayet yakin dostu Afsinoglu Yakub Bey'in ihaneti sonucu Cem, Yenisehir'de yapilan savasta maglub olur. Sehzâde Cem'in maglubiyetini hazirlayan sebeplerin basinda, onun dostu ve lalasi bulunan Yakub Bey'in ihanetinin geldigi anlasilmaktadir. Gerçekten Bâyezid, Bursa üzerine yürürken Cem'in lalasi Yakub Bey'e bir mektup yazarak, sehzâdenin Karaman'a kaçmasini önlemesini, kendisine iltihak etmesini, bu takdirde Anadolu Beylerbeyligi'ni uhdesine tevcih edecegini ve bosuna Müslüman kaninin dökülmemesini bildirecektir.

Maglub olan sehzâde önce Eskisehir'e, sonra da Konya'ya çekilmek zorunda kalir. Kendisini burada da güvende hissetmeyen Cem, annesi Çiçek Hatun ile ailesini alip Tarsus'a gider. Onun, Konya'dan ayrilisi esnasinda halkin göz yaslari ile kendisini ugurlamasina bakilacak olursa, Konya'lilarin Cem Sultan'i çok sevdiklerini söyleyebiliriz. Öyle anlasiliyor ki, Cem, vali olarak bulundugu bu bölgede böyle bir sevgiye layik olacak isler yapmisti. Gerçekten o, Larende (Karaman)'de saray, bedesten ve çarsi yaptirmak suretiyle imar faaliyetlerinde bulunmus ve "zulmü ref' edip adalet" gösterdiginden halk da yurtlarina dönmüstü. Sehzâde Cem, daha sonra Memlûk Sultani Kayitbay'in müsaadesini alinca Antakya yolu ile I0 Temmuz'da Haleb'e, oradan da Sam (Dimask)'a gider. Merasimle karsilandigi bu sehirde yedi haftalik bir istirahati müteakip I5 Agustos'ta Gazze yolu ile Misir'a gidip hükümdarlara mahsus bir törenle Kahire'ye giren Cem, Kostantiniyye Fâtihi'nin oglu olarak halk tarafindan büyük bir tezahüratla karsilanir. Onu karsilamaya hazirlanan Kahire sokaklari, bastanbasa donanmisti. Memlûk Sultani Kayitbay dahi kendisini sarayinda karsilayip kucaklar ve "Sen oglumsun, kederlenme" diyerek onu teselli eder. Divitdâr Sarayi, Cem'in emir ve istirahatina verilir.

Bu istirahat günlerinden istifade eden Cem, Mekke'ye giderek hac farizasini ifa eder. Bilindigi kadari ile Osmanli hanedanindan fiilen hacca giden tek

sehzâdenin Cem Sultan oldugu rivayet edilir. Burada "fiilen" ifadesini kullandik, çünkü hanedanin ve sultanlarin büyük bir ekseriyeti "Hacc-i bedel" yolu ile haci ifa etmislerdir.

Bu sirada Cem'i elinden kaçiran Sultan Bâyezid, Konya'ya kadar gelip, oglu Abdullah'i Karaman valiligine tayin eder. Bu arada Italya'dan (Otranto) dönen ve Yenisehir Ovasi'nda kendisine iltihak eden Gedik Ahmet Pasa'yi takibe yollar. Kendisi de Bursa yolu ile Istanbul'a döner. Bursa'dan geçildigi esnada yeniçeriler, Cem'in tarafini tuttugu için bu sehri yagmalamak isterler. Ancak padisahin bunlara izin vermemesi üzerine sehir yagmalanmaktan kurtulmus olur.

Cem Sultan'in Kahire'de bulundugu siralarda, Karamanoglu Kasim Bey bos durmuyor, Ankara (Engürü) Beyi Trabzonlu Mehmed Bey ile birlikte sehzâdeyi Anadolu'da yeni bir maceraya sürüklemek üzere tesvik ediyorlardi. Hatta rivayete göre Karamanoglu, Larende (Karaman)'de bulunan Gedik Ahmed Pasa'nin agzindan mektup yazmak suretiyle Cem'i ikna etmeye çalisiyordu. Misir'da bos durmak (âtil) suretiyle yasamayi nefsine yediremeyen ve böyle bir hayata tahammül edemeyen Cem, Anadolu'daki taraftarlarinin yardimi ile saltanati ele geçirmeye muvaffak olacagi zannina kapilmisti. Bu sebeple vatanina dönmek için Sultan Kayitbay'dan müsaade istedigi zaman Misir hükümdari, devletin ileri gelenlerini toplayarak Cem'in de hazir bulundugu bir meclis akdeder. Uzun münakasalar esnasinda, sehzâdenin Anadolu'ya gönderilmesini dogru bulmayan Emîr Özbek ile Cem arasinda sert tartismalar olur. Meclis dagildiktan sonra Sultan Kayitbay, sehzâdeye vatanina dönme müsaadesi verir. Cem, ailesini Misir'da birakarak 27 Mart I482 Sali günü Kahire'den hareketle, 6 Mayis günü Haleb'e girer. Bu sehirde, yaninda züemadan ve subasilarindan meydana gelen bir topluluk ile Gedik Ahmed Pasa'dan kaçan Ankara Beyi, Trabzon'lu Mehmed Bey, sehzâdenin yanina gelir. Bunlar, Anadolu hakkinda Cem Sultan'a bilgi verirler. Cem Sultan, Adana'da Karamanoglu Kasim Bey ile bulusarak, ikisi arasinda muvafakat hasil olunca, Karaman ülkesinin Kasim Bey'e birakilacagi ve onun da ömrü oldukça Cem Sultan'a itaat üzre bulunacagi esasina göre bir anlasma yapilmisti.

Sultan Bâyezid, Cem'in Anadolu'ya geçmesini, ötedenberi süphelendigi Gedik Ahmed Pasa'ya atf ederek onu yanina çagirmis, kendisi de Bursa taraflarina geçerek hazirliklara baslamisti. Yapilan mücadeleler sonucunda birlikleri dagilmis olan Sultan Cem, daglara siginmak zorunda kalmisti. Bu arada Sultan Bâyezid ile Cem arasinda barisi saglamak ve Cem'i bu davadan vazgeçirmek için haberciler gönderilmisse de bir netice alinamamisti. Bâyezid, Cem'e ailesi ile birlikte Kudüs'te oturmasini ve senelik vâridatini (I milyon akça) almakta devam etmesini buna karsilik taht ve tacdan feragatini yeminle teyid ve ilan etmesini teklif etmisti. Feridun

Bey'in Münseâti'nda bu konuda söyle denilmektedir: " Sen ki, akrabalarin en yakinisin. Seni baska kapilara muhtaç edip onlardan yardim istemen padisahlik mürüvvetine yakismaz. Sayet huzur ve tahttan feragati seçersen, sana nakden I0 kerre yüzbin bin (I milyon) akça salyâne tayin ettim. Ber vech-i takaud mutasarrif olup iki nimetin sükrünü eda edesin". Bu teklife karsilik "Kadimî resmdir, sehzâdeler davay-i taht eyler"diyen Cem Sultan, Bâyezid'in bu arzusunu reddeder. Çünkü onlar için kader, ya saltanata geçmek veya ölmekti. Cem Sultan bu anlayisini agabeyine su siirle bildirmisti:

"Sen, bister-i gülde yatasun sevk ile handân

Ben, kül dösenem külhan-i mihnette sebep ne?" diyen Cem, "mülk-i mevrustan hisse talebinde musirr" olarak Anadolu'da kendisine istiklâl ve bagimsizlik üzere hakim olacagi bir yer ayrilmasini istemek suretiyle, eski iddialarina nazaran daha mütevazi bir saltanata riza gösteriyordu. Küçük te olsa bir saltanat hissesi koparamayan ve bütün muvaffakiyetsizliklerine ragmen, hala bir köseye çekilmeyi nefsine yediremeyen Cem, güneye çekilmek istediyse de Karamanoglu Kasim Bey, Yildirim Bâyezid'in oglunu örnek göstererek Rumeli'ye geçerse orada muvaffak olabilecegini söyler. Cem, Rodos sövalyelerinin kendisine yardim edebileceklerini düsünerek, önce reisleri Pierre d'Aubusson (Grand Maître)'a bir elçi gönderir. Bundan bir cevap alamayinca Frenk Süleyman ile Dogan'i gönderdikten sonra kendisi de Kasim Bey'in delâleti ile sahile Korycos (Kerküs) limanina iner. Bir müddet sonra Cem, 30 kadar adami ile Kerküs limanindan bir gemiye binerek (I5 Temmuz I482), Anamur'a gider. Bu sirada sövalyeler de, onun Rodos'a serbestçe girip çikmak üzere, istedigi ruhsatn‹meyi hazirlamis ve Don Alvaro de Zuniga komutasinda üç gemiden meydana gelen bir filoyu, Anadolu sahiline göndermislerdi. Cem, Süleyman Bey'in Rodos'a iltica etmemesi tavsiyesine karsilik, Frenklerin "ahidlerinde müstakim" (sözlerinde dogru, ahidlerine bagli) olduklarini söyleyerek I8 Temmuz'da bir Rodos gemisine biner. Fâtih'in oglunun Rodos'a gelisi esnasinda çok parlak bir tören yapilir. Geçecegi yollar çiçekler ve bayraklarla donatilir. Gemiden ati ile inmesi için tertibat alinir. O, sokaklara dökülen halkin arasindan, d'Aubusson ile yan yana at üzerinde geçerek satoya girer. Cem Sultan, gördügü bütün bu hürmet ve saygiya ragmen, artik St. Jean sövalyelerinin menfaatine alet olarak kullanilacak kiymetli bir esirdi. D'Aubusson, verdigi ruhsatnâmeye önem vermiyor ve Cem'i ele geçirdigini Papa Sixte IV ile Avrupa hükümdarlarina bildiriyordu. Papa, açiktan açiga memnuniyetini ilan ederken, Macar Krali Corvin Matyas, d'Aubbusson'a her türlü yardim vaadinde bulunarak bütün Hiristiyan devltelerinin Osmanlilar aleyhine bir sefer açmasini istiyordu. Zaten Sövalyelerin reisi de papaya yazdigi mektupta, Cem'den istifade edilerek Hiristiyan devletlerinin tamaninin birlikte Islâmiyet aleyhine harekete geçirilebilecegini ve Türklerin Avrupa'dan atilma zamaninin geldigini belirtiyordu. Cem Sultan, d'Aubusson

ile konusmasinda, Osmanli saltanatinin varisi sifati ile yardim istemis ve onlardan alinan adalar ile diger topraklari iade edecegi vâdinde bulunmustu.

Cem'in nerede ve hangi memlekette muhafaza edilecegi hususunda tereddüde düsen sövalyeler, kendi aralarinda uzun müzakerelerden sonra nihayet onu, Fransa'ya nakl etmeye karar verirler. Bu gelismeler karsisinda sehzâde, ugradigi felaketin vehametini anlamis bir kimse olarak, Bâyezid'e yazdigi mektupta kendisinin küffâr elinde esir oldugunu, bunun da ( ) diyen bir Müslüman için çok büyük bir haksizlik oldugunu, binaenaleyh kendisini "küffar elinde" birakmamasini rica etmisti.

Gerçi Cem, Fransa Krali XI. Louis ve kendisine taraftar oldugu bilinen Macar Krali Matyas Corvin'in yardimlarini temin etmek suretiyle Rumeli'ye geçecegini ümid ediyordu. Maiyetinde 50 kisi oldugu halde Fransa'ya dogru yola çikarilan Cem Sultan, önce Istanköy'e, oradan da Siracuza (Sicilya)'ya ve sonunda Mesina'ya ugrayarak yoluna devam eder. O, l6 Ekimde Fransa'nin güney sahilindeki Villefrache'a varir. Ancak bu sehirde veba hastaliginin bulunmasindan dolayi Savoie Dükaligina ait Nice'e götürülerek burada uzun müddet alikonur.

Bâyezid, Cem'in, Rodos'a gitmesinden son derece endiselendiginden, Gedik Ahmed Pasa'yi sövalyelerle anlasmak üzere oraya gönderir. Pierre d'Aubbusson, Gedik Ahmed Pasa'nin talebi ve Papa'nin müsaadesiyle Bâyezid'e iki elçi göndererek onunla bir anlasma yapmisti. Anlasma geregince Bâyezid, sövalyelere Cem'i muhafaza etmeleri sartiyla her sene Agustos basinda 45.000 düka vermeyi kabul ediyordu. Bununla beraber Bâyezid, Venedik'e de müracaat etmis, Cem sövalyelerden alinarak muhafaza edildigi takdirde onlara Mora'yi verecegini vaad etmisti. Fakat tecrübeli ve ihtiatkâr Venedik siyaseti, olaylarin gelismesini beklemeyi menfaatine daha uygun bulmustu.

Sultan Bâyezid, memleket dahilinde de Cem taraftarligini ortadan kaldirmaya azm etmisti. Kardesine olan sevgi ve bagliligini bildigi Gedik Ahmet Pasa'yi siyaset (öldürme) ettikten sonra, Iskender Pasa'ya gönderdigi mahrem emirde, Cem'in oglu olan Oguz Han'i öldürmesini emretmisti..

Osmanli Devleti'ne karsi bir tehdid vâsitasi olarak kullanilan Cem Sultan, hemen hemen bütün Avrupa devletlerinin ele geçirmek istedikleri bir rehine idi. Papa Innocent VIII, Napoli Krali Ferrand, Macar Krali Corvin Matyas onu d'Aubusson'dan isterlerken, sövalyelerin reisi Bâyezid'den aldigi paradan baska, Cem'in agzindan sahte mektuplar yazdirarak, annesinden de para çekmenin yolunu bulmus ve Rodos'un emniyeti bakimindan sehzâdeyi elde tutmayi faydali ve vazgeçilmez bir firsat olarak görmüstü. Sayet Bâyezid, Rodos'a karsi tesebbüse geçecek olursa, basta Papa olmak üzere diger

Hiristiyan devletlere müracaat edecek, Cem'i bahane ederek onlari, Osmanlilarin aleyhine tesvik edip hucum etmelerini teklif edecekti. Bu arada Bâyezid, Cem'in, Misir'daki annesi ve zevcesi ile mektuplasmasindan süphelenerek, Kayitbay'dan, Cem'in ailesini ister. Fakat red cevabini alir. Bunun üzerine, esasen çesitli sebeplerden dolayi ihtilaf halinde bulundugu Misir Devleti'ne savas açar.

Bu arada Venedik, bir taraftan Papa'ya Cem'i sövalyelerden almasini tavsiye ederken, bir taraftan da, Avrupa'da meydana gelen hadiseleri günü gününe Bâyezid'e bildiriyordu. Bir müddet sonra bizzat VIII. Charles de bu meseleye karistigindan, Paris büyük bir siyasî faaliyete sahne olur. Bu diplomatik pazarliklar esnasinda, Macar elçisinin Cem'i elde etmek üzere tesebbüse geçtigi bir sirada, Venedik elçisi bu tesebbüsü sonuçsuz birakmak maksadiyle Floransa'yi da ise karistirir. Cem'e gelince o, muhafizlarini aldatmak için her çareye bas vuruyordu. Nitekim, Sofu Hüseyin Bey'e Frenk kiyafeti giydirmek (kâfir kisvetine koyup) suretiyle onu Anne de Beaujeu'nun aleyhtari olmasindan dolayi satosu muhaliflerin toplanma yerine dönen Duc de Bourbon'un nezdine gönderdigi gibi, Bourg - Neuf satosunda kalan Celal Bey'in dönüsünde de onunla birlikte firar hazirligina baslar. Ancak sövalyeler bunu sezerek, Cem'i adi geçen satoda yeniden insa etmis olduklari Tour de Zizim (Cem Kulesi) denilen, yedi katli bir kuleye nakl ederler.Bu arada, bizzat Cem'in adamlarindan Ayas, Celal, Sinan ve Sofu Sadi Bey'lerin, sabah gezintisi esnasinda muhafizlarini öldürüp, onu kaçirmak tesebbüsleri de basarisizlikla sonuçlanir. Bunun üzerine Cem, siki bir sekilde göz hapsine alinir.

Bütün bu gelismelerden sonra Papa'nin, Cem'i Macarlara birakmasindan endise eden VIII. Charles, verilen talimat üzerine, Cem'in Italya'ya gitmesine razi olur. Sövalyeler de bunu kabul ettiklerinden bu hususta 5 Ekim l488'de bir anlasma yapilir. Bu anlasma geregince ll Ekim l488'de Bourg - Neuf'ten hareket edip Toulon'a varan Cem, Bâyezid'in, Fransa Krali nezdine gönderdigi elçinin vaadleri üzerine durdurulmak istenir. Zira tam selahiyetle Fransa'ya gelen Osmanli elçisi, Cem Fransa'da kaldigi takdirde, Kamame Kilisesinin Hiristiyanlara birakilacagini, ayrica mukaddes esyalarin krala gönderilecegini bildirmisti. Kralin durdurma emrine ragmen, acele ile Toulon'dan gemiye bindirilen Cem, adeta Fransa'dan kaçirilir. Bu suretle l3 Mart'ta sahili takib ederek önce Ostinya'ya, Tiber nehri yolu ile de Roma'ya ulasan Cem, Vatikan'da kendisine tahsis edilen yere gelir. l4 Mart'ta VIII. Innocent tarafindan resmen kabul edilir. Papa ile görüsmelerinde Avrupa'ya hangi maksatla geldigini anlatarak artik Misir'a gidip ailesine kavusmaktan baska bir düsünce ve arzusunun kalmadigini açiklar. Bu konuda onun yardim ve araciligini ister. Ancak, Cem'in teessürüne istirak edip onunla birlikte göz yasi döken Papa, gerçekte onu alet ederek, Osmanli üzerine bir Haçli seferi açmak emelinde oldugundan, kendisine Macaristan'a gitme tavsiyesinde bulunur. Onun bu teklifine karsi Cem, böyle bir hareketin bütün

Islâm âleminde büyük bir nefretle karsilasacagini belirterek cevap vermis olur.

Görüldügü gibi, sehzâdenin bir bakima esâret hayati diyebilecegimiz Bati'daki serüveni, gerçek bir felâketzedenin hayatidir. Vatandan uzak kalmis ve onun hasretiyle yanip tutusan Cem, çektigi elemleri siirlerinde dile getirir. Bulundugu çevrede, sahsiyeti ile ilgili olarak büyük menfaat temini ve siyasî spekülasyonlar icra ediliyordu. Böyle kiymetli bir esire sahip olmakla politik kozlar elde edilecegine inaniliyordu. Sehzâdeye sahip olmak için hükümdarlar birbirleri ile yarisiyor ve bunun için çesitli tesebbüslerde bulunuyorlardi. Bahtsiz sehzâde, Rodos Sövalyelerinin dolandiricilik aleti haline gelmis bulunuyordu. Nihayet, yedi sene kadar devam edecek bir esâret döneminden sonra Papalik makaminin sikistirmasi sonucunda, sövalyeler tarafindan Katolik dünyasinin reisine satilir. Daha önce de görüldügü gibi bu müddet zarfinda kuleden kuleye ve kaleden kaleye nakl edilerek, sehir sehir dolastirildi. Buralarda "devlet bana yar olmadi ah" misralari ile elem ve izdirabini dile getirdigi gibi, hac farizasini ifa edip dinî vecibelerini yerine getirdigi için de

"Olsan sehinsah-i Rum, olmazdi hac nasibin

Bin sükür oldu rûzi bu devlet-i muazzam"

misralariyla da kendini teselli ediyordu. Cenab u Allah'a ve Resûlüne olan iman ve muhabbeti o kadar büyük idi ki:

"Ka'betullah'a varup bir kez tavaf eyledigin

Bin Karaman,bin Acem, bin memleket-i Osman'dur"

misralari ile de bunu dile getiriyordu. Böylece o, Islâm'a olan bagliligi ile kendisini teselli ediyordu.

Islâm'a olan bagliligi ile taninan Sultan Cem, Papaya satilip Italya'ya getirildikten sonra Vatikan'a yerlestirilir. Tesrifat memurunun bütün israrlarina ragmen Papanin huzurunda diz çöküp ondan bagislama dilememisti. Hatta o: "Onlar, Papa'dan magfiret umarlarmis, ben magfireti Allah u Taâla'dan umarim. Bu hususta Papa'ya ihtiyacim yok. Ölümüme razi olurum, dinime zarar olacak is islemezem" diyerek basindaki Osmanli sarigini da çikarmadan Papa ile konusur. Içinde bulundugu durumu, vakarli bir sekilde Papa'ya anlatarak Misir'da bulunan ailesinin yanina gitmek istedigini ve bu konuda kendisine yardimci olmasini istemisti. Papa ise, tahti ele geçirebilmesi için, Rumeli sinirinda bulunmasi gerektigini, Macar Krali'nin kendisini orada bekledigini ve Hiristiyan fakirlere sadaka vermesinden dolayi da Hiristiyanliga olan sevgisini anladigini, sayet

Hiristiyan olursa, büyük bir Haçli ordusu toplayarak emrine verebilecegini söylemisti. Cem Sultan böyle bir teklif karsisinda hüngür hüngür aglayarak " öyle günlere kaldik ki bizi dine davet ediyorsunuz. Ben sizden Misir yolunu istedim, siz bana bâtil yol mu gösterirsiz. Itikadimca Muhammed dini hak iken siz hiç dininizden dönüp Muhammed dinine girebilirmisiz? Herkese kendi dininden baskasi bâtildidir." diye bu teklifi siddetle reddederek" Ben dinimi, kardinallik ve papalik degil, Osmanli Sultanligi degil, bütün bir dünya padisahligina degismem. Böyle sözler bize ezadir" cevabini vermisti. Bundan sonra o, sözlerine söyle devam eder: " Eger bu sû-i zan, bizim Nasara (Hiristiyan) fukarasina merhametimizden vaki olduysa, bizim dinimizde sadakat-i fukara vardir. Gerek Müslüman, gerek kâfir olsun" der. Bütün bu sözler, talihsiz Cem Sultan'in Islâm'a ne kadar bagli oldugunu göstermektedir.

Cem, üç sene kadar Papa'nin yaninda kaldi.Bu arada Fransa Krali VIII. Charles, I494 senesi Eylül ayinda büyük bir ordu ile Italya'ya yürüyüp Napoli Kralligi'ni elde etme ve yanina Cem Sultan'i aldiktan sonra Kudüs'e dogru bir Haçli seferi yapma arzusunda idi. Cem'in, kralin eline geçegini anlayan Papa, tesiri zamanla görülecek sekilde onu zehirledikten sonra Napoli'ye gönderir. Sehzâde, kendisinin bütün varligi ile inandigi Islâmiyet aleyhinde kullanildigi ihtimali ile titreyerek böyle bir durumda Islâm ve Müslümanlara zarar vermemek için Allah'in, onu "Dergah-i izzetine almasi için" dua ediyordu. Etrafindaki adamlarina da son vasiyetini yaparak "Benim mevtim haberini intisar ediniz (yayiniz) ki, kâfirlerin Müslümanlar üzerindeki oyunlari dursun. Bundan sonra karindasim Hüdâvendigâr Sultan Bâyezid Hazretlerine varasiz. Diyesiz ki beni reddetmesin. Ne vechle olursa olsun benim tabutumu kâfir memleketinde komasin. Islâm memleketine çikarsin ve cemi-i borçlarimi eda eylesin. Ve benim anami ve kizimi vesair taallukatimi ve üstümde hizmette sabikasi olan (bana hizmeti geçen) hüddamimi unutmayip hallü haline göre riayet eylesin" dedi. Nihayet I3 senelik aci ve elemlerle dolu bir esâret hayatindan sonra 36 yasinda iken 25 Subat I495 (25 Cemaziyelevvel 900) Çarsamba günü sabaha karsi vefat eder.

Sultan Bâyezid, Cem'in vefatini duyunca bütün memlekette üç gün yas ilan ettirdigi gibi onun irâdesiyle de bütün câmilerde giyabî cenaze namazi kildirilmisti. Cem Sultan'in cenazesi, daha sonra Sultan Bâyezid tarafindan memlekete getirtilerek, Bursa'da, Fâtih Sultan Mehmed'in oglu ve Cem'in agabeyi olan Sultan Mustafa'nin türbesine defnedilir. Sultan Bâyezid, kardesi için yüzbin akça sadaka dagitmis, onun anne ve kizlarina her türlü riayeti göstermisti. Bâyezid, onun hizmetinde bulunanlari da takdir ve iltifatlarla karsilayarak onlari çesitli memuriyetlere tayin eder. Böylece o, an'ane geregince hareket ediyor ve kardesi ile aralarindaki çekismenin, memleket adina siyasî sebeplerle oldugunu anlatmaya çalisiyordu.

Türkçe ve Farsça siirleri bulunan Sultan Cem, iyi yetismisti. Saltanat hirsi yüzünden hem kendisini felakete sürüklemis, hem de sövalyeler ile Papa'nin elinde Osmanli Devleti aleyhine bir alet olarak kullanilmisti. O, uzun süre, gerek devletine, gerekse hânedanina karsi, Hiristiyanlarin elinde bir alet oldugunun farkina varamamisti.

BÂYEZID DÖNEMININ BAZI ÖZELLIKLERI

Cem Sultan olayi ve bu olay yüzünden Avrupa'da Istanbul'u geri alma yolunda dogan umutlar, Bâyezid'i çok dikkatli ve barisçi bir siyaset takip etmeye zorladi. Her ne kadar bazi müelliflerce Bâyezid'in bu tutumu, Cem Sultan korkusuna haml edilirse de, gerçekte is sadece bir taht kavgasi degil, bir devlet meselesiydi. Nitekim, devletin durgun ve hareketsiz bir çagi olarak nitelendirilen Bâyezid devrinin siyasî ve askerî olaylarina baktigimiz zaman, (özelikle Cem Sultan'in vefatindan sonra) insani sasirtacak bir faaliyetin ortaya çiktigi görülür. Zira Bâyezid, gerektigi zaman faal bir rol alarak savastan da çekinmiyordu. Böylece Osmanli topraklarina yeni yerler katmak suretiyle fetihlerde bile bulunmustu.

Dönemin olaylarina baktigimiz zaman bu olaylarin sebep olduklari degisik karekterdeki çizgilerle karsilasiriz. Nitekim Batida Fransa Krali VIII. Charles'in, Cem Sultan'i bir koz gibi kullanarak Osmanli Devleti'ni parçalayip dagitmak, bu suretle de Bizans'i yeniden kurdurup ihya etme hülyasi ile Kudüs'ü Müslümanlarin elinden alma emeline dayanan gayreti; Doguda ise, Iran Sahi'nin Sîîligi bir ileri karakol olarak vazifelendirip Osmanli ülkesini istila tasavvuru; Güneyde Memlûk Devleti ile Dülkadirogullarinin Osmanlilar aleyhindeki müsterek faaliyetleri; Içte ise Sah -Kulu isyani gibi genis ölçüde yari siyasî, yari ictimaî hurûc olarak göze çarpar.

Bütün bu hareketlerin seyir ve neticesi üstünde duruldugu zaman, Bâyezid devrine menfi bir not verilemez. Zira bu dönemde Osmanli cografyasi Draç, Hersek, Karadag, Kili, Akkirman, Inebahti, Mora, Modon gibi sehir ve kaleleri kazanmis, Macarlara karsi Belgrad seferi açilmis, Osmanli Türk akincilari, Transilvanya, Karinyola, Karintiya ve Polonya'ya akinlarda bulunmuslardir. Bu arada Midilli'ye hücum eden kuvvetli bir Fransiz donanmasinin hücumu püskürtülerek, Venedik ve Fransiz sövalyeleri bozguna ugratilmislardir. Burak Reis'in sehâdetiyle sonuçlanan Osmanli Venedik deniz muharebesi, Endülüs'te son Müslüman Devleti olan Girnata Sultanligi'nin Bâyezid'e müracaati ve Kemal Reis'in komutasinda giden Osmanli donanmasinin Ispanya sahillerinden Müslümanlari alip Afrika kitasina geçirmesi de Türk denizcilik tarihinde parlak bir sayfa açmisti.

Kaynaklarin verdigi bilgiye göre, Osmanli Rus münasebetlerinin baslangiç tarihi de Ikinci Bâyezid dönemine rastlamaktadir. Devletin nüfuz ve itibari öyle bir mertebeye ulasmistir ki, Kirim Hani Mengli Giray'in tavassutu ile Moskova Prensligi'nin gönderdigi elçi, protokoldan anlmayan, yol yordam bilmez bir adam oldugu için geri gönderilmis, bir müddet sonra gelen ikinci elçi ise, Rus tacirlerine ticaret müsaadesi almisti. Hammer (IV, 34) 'de bu konuya temas edilir. Ona göre Kirim Hani Mengli Giray araciligi ile yapilan görüsmelerden sonra Çar III. Ivan, 3l Agustos l492'de Bâyezid'e bir mektup yazarak Azak ve Kefe pasalarinin, Rus tüccarlarina zorluk çikarmalarindan yakinmistir. Ticaret serbestilgi saglamak amaciyla l495'te bir Rus elçisi daha Istanbul'a gelmis, bunu da l499'da yeni bir elçilik heyeti takip etmisti.

SAH - KULU ISYANI

Sultan Ikinci Bâyezid döneminin önemli ve devleti sarsan olaylarindan biri de Teke Sancagi'nda patlak verip Kütahya'ya kadar yayilan Sah- Kulu vak'asidir. Bu olay, siyasî oldugu kadar, iç inzibat ve asayisi ilgilendiren tipik bir eskiyalik hareketidir. Sâmiha Ayverdi, bu ve benzer sakavet (eskiyalik) örneklerini degerlendirdigi ifadesinde güzel ve yerinde noktalara parmak basarak söyle der:

"Selçuklular devrinin Babaî isyani, Çelebi Mehmed devrinin Seyh Bedreddin isyani, nihayet Sah Kulu vak'asi, hatta daha ilerde patlayacak olan Celalî hareketleri, Sia menseli muayyen bir mikrobun, huruc için ictimaî aksakliklardan faydalanma zemini bulmasi kadar, diger bir yüzüyle de âdi sekavet hareketi olarak görülebilir.

Babaî isyanlari, Selçuklularin ictimaî buhran ve siyasî tazyikler ortasinda kalan halkin, bir ölüm kalim kaygisina düstügü devirlere rastlamis, Seyh Bedreddin'in hurucu da yine mes'um Timur macerasinin, devlet ve cemiyet mekanizmasini alt üst ettigi devrin mahsûlü olmustu.

Dikkat edilecek olursa, bu bas kaldirma vak'alari, Sünnîler arasinda degil, daima Siî - Bâtinî topluluklar içinde inkisaf zemini bulmustur. Bu Sia menseli ve görünüste bir mezhep ve akide mücadelesi damgasini tasiyan hurûclarin asil gayesi, komsu Iran'dan gelen siyasî tertiplerle, topluluklarin arasina ayirici ve yikici bozgunlar sokmakti. Dikkat edilecek olursa bir Mehdîlik motifi etrafinda hareketlenen bu isyanlar, derhal renk degistirerek, bir iktidar davasina çevrilmis, tenkil kuvvetlerine galebe çalan bu sakilerden bir kisminin, namlarina hutbe okuttuklari, dirlik ve mesned dagittiklari dahi görülmüstür."

Anadolu'da meydana gelen düzensizlik, Sah Ismail taraftarlarinin serbestçe teskilât kurmalarina ve propaganda yapmalarina imkân vermisti. Sah - Kulu

(Osmanli tabiri ile Seytan-Kulu), adi ile anilan Kizilbas Seyhi, Hasan Halife'nin ogludur. Babasi desturunu , Sah Ismail'in babasi Seyh Haydar'dan almisti. Uzun yillar hizmetinde bulunmus, daha sonra Antalya civarinda Yalinlu köy yakininda bir magaraya yerleserek gizli ve sirlarla dolu bir hayat yasamaya baslamisti.

"Hasan Halife ölünce, onun postuna oglu Sah - Kulu geçti. Toroslar bölgesi, öteden beri Iran ve Horasan'dan gelen göçmenlerin yasadigi belli basli yerlerdendi. Bu göçmenler, yasayislarina uygun tarikatlara mensubtular. Aralarinda Alevî, Tahtaci ve Kizilbaslar çoktu. Hasan Halife ve oglu Sah - Kulu, bunlari kisa zamanda saflari arasina aldilar. Hükümetten memnun olmayan köylüler, asiretler ve çiftlikleri ellerinden alinan timar erleri ile sipailer, Sah - Kulu ve babasindan destur alarak Kizilbas'ligin en sadik bendesi oldular. Bilhassa Sehzâde Korkud'un Misir'a gidisinden faydalanan Sah - Kulu, faaliyetlerini artirdi.

Taraftarlari, Sah - Kulu'nun, Allah, Peygamber ve Mehdi oldugunu iddia ediyorlar, memleketin, düstügü felaketten ancak onun sayesinde kurtulacagini ileri sürüyorlardi. Sah - Kulu, zaman zaman Kapulu Kaya'da Döseme Derbendi'nde toplanti ve âyinler yapiyor, Anadolu'yu Iran'la birlestirmek için bütün gayretini sarfediyordu. Garip hayati ve labirente benzeyen meskeni, onu, halk arasinda tanrilastirmis idi. Sah - Kulu isyani, sanildigi kadar basit ve gelisigüzel tertiplenmis bir hareket degildir. Sah - Kulu, isyanindan önce ve sonra, devlet dahilindeki bütün taraftarlarina mektuplar yazmis ve casuslar göndermisti. Bu mektuplarda, hazirlanmalarini emretmisti. Bu suretle Sah - Kulu hareketi planli tertiplenmis, Anadolu'yu Kizilbas yapmak için esasli surette hazirlanmistir.

Siî - Bâtinî karekterli bir hareket olan Sah Ismail'in faaliyetleri, Osmanli Devleti için büyük bir tehlikeye isaret ediyordu. Devletin varligina kast eden Sah Ismail'in faaliyetleri, daha önceki iki faaliyetle benzer özellikleri tasimasindan dolayi Uzunçarsili tarafindan su ifadelerle degerlendirilir: " Osmanli Devleti'nin Anadolu'da genislemesi, kendisini muhtelif tarihlerde üç büyük tehlike ile karsilastirmisti: I.Timur, 2. Uzun Hasan ve 3. Sah Ismail. Belli bir mezhebin inanç sistemi (akidesi) üzerine kurulan Safevî Devleti'nin kurucusu Sah Ismail tehlikesi, sinsi bir sekilde ülkeye sokularak gelmekte idi. Gerçekten Sah Ismail, Iran, Azerbaycan ve Irak'i aldiktan sonra bir hayli cüretlenmis görünmektedir. Bu dönemde Osmanli ülkesinde ona bagli epey taraftari vardi. Sah Ismail, meydana getirdigi askerlerine kirmizi çuhadan taclar giydirdiginden dolayi taraftarlarina "Surhser" yani "Kizilbas" denilmis ve bu isim genellik kazanmistir. Sah Ismail, Anadolu'daki Alevîleri iyiden iyiye kendine baglamak için buraya (Anadolu'ya) kendi adamlarini gönderip propaganda yaptiriyor ve el altindan Osmanlilar aleyhine genis bir isyan hazirliyordu. Bu gizli faaliyet, Anadolu'da Osmanli idaresindeki Kizilbaslari, alttan alta ayaklanmaya hazirliyordu. Bunun için Anadolu'ya, halife ismi

verilen bir takim alevîler gönderiliyordu. Bâyezid'in, Arnavutluk Seferi'nden dönüsü esnasinda Isik adinda bir Kizilbasin, kendisine suikast yapmak üzere iken öldürülmesi, Sah Ismail taraftarligi faaliyetinin ne kadar genisledigini gösterir. Bâyezid, bunlarin Anadolu'daki faaliyetlerine son vermek için, Iran'a gitmelerine müsaade etmedigi gibi yakaladiklarini da Rumeli'ye sürmüstü. Sah Ismail'in, ülkedeki tahriklerini ve takip ettigi siyaset ile maksadini iyi anlayan Trabzon Valisi Sehzâde Selim, ona ilk silleyi vurmustu. Anadolu'dan, kendisi ile görüsmek için gelen ziyaretçilerin men edilmesi, Sah Ismail'i hem taraftarlari ile görüsmekten, hem de "nezir" denilen önemli bir gelir kaynagindan mahrum etmisti. Sah Ismail, bu yasagin kaldirilmasi için Osmanli hükümdari nezdinde tesebbüste bulunduysa da bu arzusu kabul edilmedi.

Hem yerli hem de yabanci kaynaklara dayanarak Tekeogullari ve Sah-Kulu baba Tekeli Isyani haklarinda makaleler yazan Sehabeddin Tekindag, bu konuda daha detayli bilgi vermektedir. Onun, bu makalelerinde Osmanli Devleti'ne karsi olan isyani açiklayan ve ortaya koyan bölümlerini kisaca vermek istiyoruz. Böylece, Sultan Bâyezid döneminin, görünüste dinî karekterli olan bu isyani hakkinda bilgi saibi olmaya çalisacagiz.

"Sah Ismail'in, Akkoyunlulari bertaraf edip Safevî Devleti'nin temellerini atmasindan sonra, daha önce oldugu gibi bu sefer de On iki Imam'a mütemayil taraftarlar, kisim kisim Iran'a göç etmekle yeni kurulan Siî Devletin kudretini artirmaya baslamislardi. Bilhassa on iki dilimli kizil taç veya külah (= Tâc-i Hayderî) in kabulünden sonra Kirsehir, Tokat, Amasya, Yozgat ve Çorum çevresinde Safevî (Siî)lere taraftar olanlar, Hataî mahlasiyla siirler yazan Sah Ismail'e büyük bir baglilik göstererek onu bir kurtarici olarak kabul etmislerdir. Nitekim Egriboz'lu Yeminî gibi sairler, Safevîleri müdafaa ettikleri gibi, Sah Ismail, sonra da Sah Tahmasb ile siki münasebetleri bilinen Hoy'lu Pir Sultan Abdal, Osmanli Türklerine karsi mezhebinin zaferini ve sahinin galebesini temenni eden nefesler kaleme almistir. Bu nefeslerde Sünnîlere karsi büyük bir kin göze çarpmaktadir:

Lânet olsun sana Ey Yezid Pelid

Kizilbas mi dersin söyle bakalim

Biz ol asiklariz ezel gününden

Rafizî mi dersin söyle bakalim.

Ey Yezid, geçersen Sahin eline

Zülfikarin çalar senin beline

Edeple girdik biz kirklar yoluna

Kizilbas mi dersin söyle bakalim.

Yuf etti erenler e münkir size

Iftira ettiniz sizler de bize

Muhammed sizleri tas ile eze

Rafizî mi dersin söyle bakalim

Pir Sultan'im eder lânet Yezid'e

Müfteri yalanci Yezidler sizi

Iste Er meydani çik meydan yüze

Rafizî mi dersin söyle bakalim.

Sah Ismail'e gösterilen bu baglilik, Osmanli Devleti tarafindan daima dikkatle takip edilmis ve Iran'dan gelen Kizilbaslar ile onlara yardim eden Anadolu'daki taraftarlari cezalandirilmistir.

Bu arada Sah Ismail, bazi diplomatik tesebbüslerle taraftarlarinin takipten kurtulup rahatça Iran'a gelmelerini saglamak istemis ve bu maksatla II. Bâyezid'e müracaat etmisti. Iste bu Teke -eli (sonradan: Tekeli) sipahîleri, I500 de, Bâyezid II. devrinde Sah Ismail'in müridleri olarak Erdebil'i ziyarete gitmislerdir ki, bunlarin gidip dönmediklerini, bu yüzden sipahî sinifinin günden güne azalmakta oldugunu gören Bâyezid, bir tedbir olmak üzere Iran'a gideceklere geri dönmek sartiyle izin verilebilecegini açiklamis ve bundan sonra Sûfî (Sah Ismail) nâmina kimsenin hududdan geçirilmemesi için siddetli emirler vermistir.

Yine bu Tekeli sipahîleri, I5l0'da bazi fena niyetli kimseler yüzünden timarlarinin (dirlik) ellerinden alinip, layik olmayanlara devredilmesi sebebiyle eski imtiyazlarini kaybetmeleri yüzünden, devlete isyan ile Sah Ismail'e meyl etmislerdir. Bu yüzden, Sah Ismail'in halifesi Karabiyik oglu Sah -Kulu Baba Tekeli (Osmanli tarihlerinde Seytan-Kulu) ile birlesmisler ve çikan isyanin büyük bir sür'atle genisleyip bütün Anadolu'yu tehdid etmesinde de mühim bir rol oynamislardir. Sah - Kulu Baba Tekeli, II. Bâyezid'in yasliligi, yumusakligi ve sehzâdeler arasindaki anlasmazliklari firsat bilerek artik harekete geçme zamaninin geldigine karar verir. Bu sebeple o, devletin her tarafina dagalmis olan taraftarlarini çogaltmak için babasinin ölümünden sonra memleketin hâli (bos) olup firsatin kendisinde oldugunu ileri sürerek bilhassa maiyetindeki sipahilerden Çakir-oglanlari,

Kizil-oglu, Göle-oglu, Dede-Alisi ve Hizir, Kapulu-Kaya'daki Döseme Derbendi'nde devlet aleyhine gizli toplantilar tertip etmis ve müridlerinden Safer'i Siroz'a, Imam oglu'nu Selanik'e, Taceddin'i Zagra yenicesi'ne ve Pir Ahmed'i Filibe'ye göndermek suretiyle genis bir propaganda faaliyetine girisir. Bu arada, Sah-Kulu'nun Döseme Derbendi'nde yaptigi ayinleri ve giristigi propaganda faaliyetlerini dikkatle takip eden Antalya Kadisi, sehrin Subasisi'ni göndererek, bu toplantilari bastirdi ise de Sah Kulu kaçip kurtulmayi basarir. Onun bu kurtulusu, müridleri tarafindan baska bir propaganda vasitasi yapilarak bir mânada ilahlastirilmasina sebep olmustur. Nitekim, Antalya Kadisi'nin Sehzâde Korkut'a gönderdigi 9l6 Zilhicce (l5l0 Nisan) tarihli belgeden, müridlerinin onun hakkinda: "Allah budur, Peygamber budur, sûr-i hesab bunun önünde olsa gerektir, buna itaat etmeyen imansiz gider"dedikleri anlasilmaktadir. Anadolu'nun maruz kaldigi en büyük tehlike, sehzâdelerin birbirleri ile ugrasmaya basladiklari bir sirada, Antalya'dan Manisa'ya gitmekte olan Sehzâde Korkud Çelebi'nin adamlarina saldirip, Antalya'dan üzerine gönderilen kuvvetleri de maglub eden Sah - Kulu Baba Tekeli, Teke-eli'nin sehir,kasaba, karye (köy), dag, yayla ve obalarinda bulunan Siî ve Alevîlige mütemayil bütün Türkmenleri etrafina toplamis, timarlari ellerinden alinmis kizgin sipahîlerin de yardimlari ile Teke-eli'nin kendine tabi olmayan bütün köy ve kentlerini yagma edip halkini da öldürtmüstür. Kaynak ve vesikalardan anlasildigina göre, Istanoz (Korkuteli) kasabasini tahrib edip, Elmali'nin mescid ve zâviyelerini yikan Sah - Kulu Baba Tekeli, eline geçirdigi Kur'an'lari da atese atip mahvetmistir. Bundan sonra Gölhisar'i alarak her tarafi yakip yikmaga eline geçen canlilari ise insan ve hayvan ayirmaksizin, acimadan öldürtmeye baslamistir. Onun bu vahsice hareketleri, Sehzâde Osman'in Divân'a gönderdigi arîza (rapor)da oldugu gibi, Sehzâde Korkud Çelebi tarafindan daha sonra Istanbul'a sevk edilen Sûfî'nin ikrarlarindan da bütün çiplakligi ile ortaya çikmistir. (TSMA.Nr.5053). Bundan sonra Baba Ishak-i Horasanî gibi, kendisinin Mehdî oldugunu iddia edip Burdur'a kadar gelen Sah - Kulu Baba Tekeli'nin etrafina 20.000 kisi toplanmistir ki, bunlarin ekserisini, çoluk-çocuk, mal ve hayvanlari ile gelen Tekeli Türkmenleri teskil ediyordu. Yine vesikalardan anlasildigina göre, Teke - eli'nde Sah adina bir Türkmen devleti kurmak isteyen Sah - Kulu Baba Tekeli, bundan sonra Keçiborlu, Sandikli, Kiçisiçanlu, Ulusiçanlu'yu geçip Altuntas'i yaktiktan sonra "dagdan bosanmis hanazir-i tir horde gibi deprenüb" Kütahya önüne geldi.Tekeli sipahîlerin tesvikleri ile Kütahya kalesini muhasara ve zaptetmis, Anadolu Beylerbeyi olan Karagöz Pasa'yi kaziga vurdurmakla yetinmemis, demire sarilan etlerini de ocakta pisirmistir. Bundan sonra Kütahya Hisarini zapt eden Sah-Kulu'nun askerleri, sehri atese verirler. Adamlari ile müsavereden sonra Alasehir Ovasi'nda Sehzâde Korkud tarafindan üzerine gönderilen Hasan Aga ile maiyetini maglub eden Sah -Kulu'nun bu basarisi, bütün Anadolu'ya dehset saçmaya yetmisti. Onun, Bursa'ya dogru harekete geçmesi üzerine, Sadrazam Hadim Ali Pasa, Rumeli'den Anadolu'ya geçer. Bunun üzerine Sah - Kulu, Teke-eli'ni Karaman'a baglayan Kizilkaya

Bogazi'na çekilmek zorunda kalir. Bunun üzerine Sadrazam ile Amasya valisi Sehzâde Ahmed, Kizilkaya Bogazi'ni 38 gün muhasara ettilerse de Sah - Kulu Baba Tekeli, önce Incirli Derbendi'nden, sonra da Döseme Derbendi'nden kayalar arasindan kendine bir yol açarak Beysehir önlerine gelmeye muvaffak olur. Daha sonra Kayseri yolu üzerinden Sivas yakinindaki Gedik Hani mevkiine gelen Sah - Kulu Baba Tekeli üzerine az bir kuvvetle yürüyen Hadim Ali Pasa, Tekeli Türkmenlerinin siddetli mukavemeti ile karsilasmis, girisilen savas sonunda Sah - Kulu ve Hadim Ali Pasa okla vurulmuslardir. Bu savastan sonra sür'atle Iran'a dogru çekilen Tekeli sipahîleri ve Türkmenler, Erzincan'da hacca giden bir Iran kervanina saldirdiklari için Sah Ismail'in hakaretlerine maruz kalmislardir. Anadolu'da 50.000 kisinin ölümüne sebep olan bu isyan..." diye verdigi bilgi, bizim burada nakl ettigimizden daha uzun olmakla birlikte, bu kadari ile yetinmek istedik. Zira bu kadari bile o dönemde, ülkede estirilen Siîlik havasi ve propagandanin sebep oldugu olalar hakkinda bir fikir vermektedir.

Ikinci Bâyezid, hükümdar oluncaya kadar ömrünü, silahtan çok ilim ve ilmî eserleri mütalaa etmekle geçirmisti. Amasya valiligi esnasinda sükûnet içinde yasamisti. Karekter bakimindan yumusak ve rahata meyilli idi. Siirden hoslanir, dünya olaylarini hayret aynasindan temasayi severdi. O, mecbur kalmadikça savasmayi istemezdi.

Onun, Amasya valiligi dönemindeki hal ve hareketi ile hükümdarligi dönemindeki hal ve hareketi birbirinden çok farklidir. Vali olarak bulundugu Amasya, Selçuklular devrinden beri Anadolu'nun mamur bir sehri, yüksek âlim ve sairleri ile bir fikir merkezi oldugundan, Bâyezid burada hem ilim muhitinde, hem de eglence âlemleri içinde yasamisti. Bu bakimdan, babasi Fâtih Sultan Mehmed tarafindan azarlanmis, kendisini sefahata alistiran Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin öldürülmesi bile emrolunmustu. Fakat Bâyezid, daha önce bu emirden haberdar olunca yol harçligi vererek Abdurrahman Efendi'yi kaçirabilmisti. Bundan sonra babasina yazdigi arizada zayiflamak için aldigi bazi "müferrihat" tan vaz geçtigini bildirerek af edilip bagislanmasini dilemistir. Böylece o, sismanligini gidermek için böyle bir yola bas vurdugunu bildirerek aleyhindeki cereyani durdurmustur.

Bâyezid, Osmanli hükümdarlarinin âlim ve sairlerindendir. Siirde "Adlî" mahlasini kullanirdi. Yaratilis itibari ile huzur ve sükûneti severdi. Bu haslet, onun mücadeleden uzak durmasina sebep olmustu. Nitekim, o, kendisine karsi tahti ele geçirme davasi ile silaha sarilmis olan kardesi Cem Sultan'a galip gelince, o dönemde Memlûk Devleti'nin bir vilayeti olan Kudüs'te yasamasi sartiyla ona baris teklifinde bulunmus ve kendisine büyük rakamlarla ifade edilebilecek miktarda para yardiminda bulunacagini va'd etmisti. Fakat sonralari, yedi Hiristiyan devletin, Osmanlilar aleyhine bir araya gelip kendisine karsi yapacaklari bir savasta, onu bayrak yapmak istemeleri ve kendisinin basi üzerinde sürekli bir tehdid gibi tutmak amaci ile

hareket etmeleri üzerine Bâyezid, kardesinin uyusmaz bir düsmani olmustu. Zira o, (Cem Sultan) bahane edilerek Osmanli Devleti yok edilmek isteniyordu.

Sultan Bâyezid'in karekterini ortaya koyan belgelerden biri de l496 senesinde Osmanli ülkesine gelen Venedik elçisi Sagadino'nun senatoya verdigi rapordur. O, raporunda Bâyezid'in 56 yasinda, simasinin esmere yakin bir sarilikta oldugunu, uyku, sükût ve rahati seven. iyi yeyip içen, zevkine düskün ve harpten kaçinan bir hükümdar oldugunu belirtir. Keza l503 senesinde Andrea Gritti'nin tasviri daha da dikkat çekicidir. O, Bâyezid'i söyle tasvir eder: "Etli ve dolgun çehresinde hiç te zâlim ve korkunç bir insan belirtileri yoktur. Boyu, ortadan uzun, zihnen mesgul oldugunu belirten karayagiz çehreli ve fitratan magmum ve mahzundur. Az yemek yer, hiç sarap kullanmaz, O, makina san'atlarini çok sever, iyi kesilmis kirmizi akiklerden, islenmis gümüsten, güzel yapilmis esyadan çok hoslanir. Ata binmekten hoslanir, fakat buna simdi nikris hastaligi manidir. Kimse ondan daha iyi ok kuramaz. Daima ibadet ile mesgul olur, câmiye çok gider, sadaka dagitir, felsefede behre ve malumati olmakla ögünür ise de en çok vâkif oldugu ilim, ilahiyât ve hey'et (astroloji)dir."

Sonuç olarak Sultan Bâyezid hakkinda sunlari söylemek mümkündür: O, ortadan biraz uzunboylu, yagiz çehreli, ela gözlü, genis gögüslü bir kimsedir. Yumusak bir yaratilisa sahipti. Gençliginde serbest bir hayat sürdürdügü halde padisahliginda ibâdet ve hayir islerine yönelmisti. Bu sebeple de Bâyezid-i Velî diye anilir olmustu.Mecbur olmadikça savastan uzak kalmaya dikkat etmis, "nizâm-i memleket" için Istanbul'dan ayrilmamayi tercih etmisti.

BÂYEZID DÖNEMINDE ILIM, ULEMA VE IMAR FAALIYETLERI

Sultan Bâyezid, sehzâdeliginden beri etrafina ünlü bilginleri toplayip kendisini yetistirmeye gayret etmisti. Ayni zamanda sair olan ve siirlerinde Adlî mahlasini kullandigini daha önce gördügümüz Bâyezid'in bu siirlerinin büyük bir kismini (l25 kadar) gazellerin meydana getirdigi küçük hacimli divani Istanbul'da l308'de basilmistir. O, hat san'atinda da oldukça yetenekliydi. Uygur yazisini okumayi ögrendigi ve biraz da Italyanca bildigi belirtilir.

II. Bâyezid, babasi Fâtih Sultan Mehmed'den sonra bütün Osmanogullari'nin en bilgini olarak kabul edilmektedir. O, mükemmel bir tahsil görmüstü. Türkçe, Farsça ve Arapça'yi edebiyatlari ile ögrenmis, Islâmî ilimler, felsefe, matematik ve mûsiki tahsil etmisti. Türkçe'nin Çagatay

lehçesi ile Uygur alfabesini ögrenmisti. Bestekâr, hattat ve sairdi. Besteledigi eserlerden yalniz bazilarinin notasi zamanimiza kadar gelebilmistir.

Bilginler ve sanatkârlar için ayrilmis özel bir bütçesi vardi. Kendisine takdim edilen eserlerden degerli bulduklarini tesvik ederdi. Merhametli, vefakâr ve kadirsinasti. Bu meziyetlerinden dolayi ölümü, Islâm âleminde büyük bir teessürle karsilandi. Dünyanin en büyük devletinin faziletli hükümdari olarak, hayatinda büyük hürmet görmüstür. Ölüm haberi alindigi zaman Kahire'de basta Sultan Kansu Gavri oldugu halde bütün halk, onun giyabinda cenaze namazi kildi.

Dinî emirlere bagli bir hükümdardi. Bunun için o, ilim ve ilim adamlarini seviyor, ilmî gelismeye vesile olabilecek bütün çarelere basvuruyordu. Bu sebeple o, dinî ve ilmî kurumlarin meydana gelmesi için çalisiyordu. Onun bu sekildeki çalismasi, döneminin ileri gelen devlet adamlari ile zenginler için de itici bir güç oluyordu. Nitekim, padisahin bu uygulamasini örnek alan birçok vezir, imâret ve bunlara gerekli olan tahsisatlari temin ediyorlardi. Bu bakimdan Ali ve Mustafa Pasa'larin isimleri zikredilmeye deger. Daha önce de temas edildigi gibi ibâdetle çokça mesgul oldugundan olsa gerek ki bu sebepten kendisine "Sofu" deniyordu. Saltanati müddetince ilim adamlarini, sair ve sanatkârlari himaye etmisti. O, bu himayenin karsiligini da nâmina yazilan birçok eserle almisti. Kendisine takdim edilen eserleri okumak onun en büyük özelligi idi. Amasya'da maiyyetinde bulunan Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesi ile Ibn Kemal diye söhret bulan Ahmed Semseddin'e meshur tarihini yazdirmistir. Daha önce Akkoyunlularin hizmetinde bulunan ve Safevîlerin galebesi üzerine, Osmanliara iltica etmis olan Idris-i Bitlisî'yi de himaye ederek ona meshur "Hest Behist" isimli tarihini kaleme aldirmisti.

Saltanati müddetince ilim ve ilim adamlarini himaye eden II. Bâyezid'in hattatlikta da mahir oldugu bilinmektedir. Nitekim, Amasya'daki valiligi sirasinda, Seyh Hamdullah'tan hat dersleri almisti. Seyh Hamdullah ile aralarinda siki bir münasebet bulunan II. Bâyezid, Seyh'in mânevî dünyasinda kendini bulurken, ayni zamanda dizinin dibinde hokkasini tutarak yazi mesketmistir. Böylece Sultan II. Bâyezid'in tesvik ve himayesiyle Amasya'da Seyh'in etrafinda bir hat mektebi (ekol) dogmustu. Ikinci Bâyezid, saltanata geçince Seyh, Istanbul'a davet edilerek , saray-i hümayun'a hat hocasi olarak tayin edilir. Seyh Hamdullah hakkinda ciddi arastirmalarda bulunan ve onun eserlerini arastiran Muhittin Serin, Seyh Hamdullah ile II. Bâyezid arasindaki hocalik talebelik münasebetlerini su ifadelerle dile getirir: " II. Bâyezid, Seyh Hamdullah'i kendisine hat hocasi tâyin etmis, mesk almis ve mezun olmustur. Bir zaman sonra Osmanli tahtinin sahibi olacak Bâyezid-i Veli'nin, iç bünyesinin tesekkülü, zararli duygulardan arinarak sahsiyetini bulmasi, Seyh ile Sultan arasindaki bu

muhabbet ve teslimiyetin mahsûlüdür. Seyh'e ekseriya "Biraderim" diye hitab eden Bâyezid-i Veli, yazi yazarken hokkasini tutar, arkasini yastiklarla besleyip rahatini temin ederdi. Annesine dahi selam gönderip duasini ister, hürmet ve muhabbet gösterirdi. Hatta sik sik beraber sürek avina da çikarlardi. Bu suretle aralarinda bir manevî râbita ve dostluk meydana gelmisti. Bâyezid'in saltanat tahtina cülûsundan kisa bir müddet sonra Seyh Hamdullah davet edilmis, o da ailesi ve damadi ile birlikte Istanbul'a gelmisti. Seyh Hamdullah, saraya kâtip ve saray hüddamina muallim tayin edilir. Kendisine, günlük 30 akçaya ilaveten Üsküdar'da iki köyün bütün gelirleri arpalik olarak verilir. Ayrica, bir köyün gelirleri de mührezenlerine tahsis edilir.

Surasi bir gerçektir ki, onun döneminde ilim ve ilim adamlarina gösterilen himaye, ilmin ilerlemesinde etkili olmustur. Özellikle "Fikih" denilen Islâm Hukuk ilmi, sür'atle gelismis ve muhterem Islâm hukukçulari onun devrinde müstesna bir sekilde itibar görmüslerdir. Bunlardan Sari Gürz (öl. 929/I522), Bâyezid ile Selim arasinda bir anlasma zemini bulmakla görevlendirilmisti. Imam Ali (öl. 927/I520) elçilikle Misir Sultani Kayitbay katina, daha sonra da Sehzâde Korkut'a gönderilmistir. Niksarî ve Yusuf Cüneyd (Sadru's-Seria adli esere çesitli hasiyeler yazan Tokatli Ahi Yusuf b. Cüneyd), câmilerde tesis olunan kütüphanelerin idareleri (hâfiz-i kütüb) ile görevlendirilmislerdi. Fukahadan bir kismi, isgal ettikleri yüksek mevkilerde çok zengin olmuslardi. Bunlar da sahip bulunduklari bu servetleri ile özel kütüphaneler tesis etmislerdi.

II. Bâyezid dönemi alimlerinden bahseden Âsik Pasazâde, bize su isimleri vermektedir: "Hocazâde, Mevlana Alaeddin Arabi, Seyyidzâde Seyyid Hamiduddin, Mevlana Kestelli, Hatipzâde, Manisazâde. Bunlara benzer azizler dahi çok vaki oldu."

Siirleri ile söhret kazanmis olan Mihrî Hatun ile aralarinda temiz ask iliskileri bulunan Müeyyedü'd-Din, taninmis bilim adamlarindandir. Ölümünde biraktigi kütüphanede yedi bin cild kitap vardi. Bâyezid devrinde söhreti kadar, hayatinin felaketle sonuçlanmasi bakimindan Sinan Pasa'nin talebelerinden Molla Lütfi'yi de hatirlamak yerinde olacaktir.

Hammer'in ifadesiyle " Bâyezid asrina seref veren altmis fakih arasinda ikisi diger bir sube-i malumatta yüksek söhret kazanmislardir." Buna göre Ikinci Bâyezid çaginda tipta Hekimsah, ve matematikte Mirim Çelebi çok büyük söhret kazanmislardir.Yine bu zamanlarda, Taci Bey'in iki oglu Cafer ve Sa'di'nin eserleri ile Osmanli yazisma (diplomatik, insa, protokol) modelleri iki iyi örnek olarak taninmistir. Osmanli tarihçiligi bakimindan önemli bir dönem olan II. Bâyezid devrindeki Nesrî ile Idris-i Bitlisî'yi burada kayd etmek gerekir. Bunlar, hükümdarin buyrugu üzerine, kurulusundan kendi zamaninin sonlarina kadar devletin tarihini yazmislardi. Nesrî, eserini

Osmanlica ve sade bir uslupla yazdigi halde Bitlis'li Idris, Farsça'yi tercih ederek Arap tarihçisi Yemînî ile Iran tarihçisi Vassaf'in agdali ve tumturakli tarzini seçmistir.

Bâyezid'in, edebiyat sahasinda gösterdigi koruma ve himaye, yabanci ülkelere, hatta Horasan ile Iran'in diger vilayetlerine kadar genislemistir. O, büyük sair ve mutasavvif Abdurrahman Câmi ile büyük bilgin Fakih Devvanî'ye her yil para gönderiyordu ki bu, ilki için bin, ikincisi için de besyüz altin idi. Bu arada Iran Müftüsü Mevlânâ Seyfeddin Ahmed ile Hadis âlimi Cemaleddin Ataullah da Pâdisah'in ihsanlarindan pay alip faydalaniyorlardi. Bu dönemin en büyük seyhi Iskilip'li Yavusî'dir. Bâyezid, Amasya valisi iken, Hac'tan döndügü zaman, onun sultanlik tahtina kavusacagini kesfetmis ve bunu Sehzâdeye de açiklamisti. Yavusî'nin söhreti, kendisine "Seyhu's-Selâtin" ve "Sultanu'l-Mesayih" gibi ünvanlarin verilmesine sebep olmustu. Onun zâviyesi, devletin ileri gelen görevlileri ve taninmis bilginlerle dolup tasardi. Bâyezid, daha birçok seyh ve tasavvuf ileri gelenleri ile sohbetlerde bulunacaktir ki, bu da siirlerine mistik bir hava ve renk katmistir.

Sultan Bâyezid, ilme ve zamanindaki teknik gelismelere önem veren bir hükümdardi. Âlimler için özel bütçesi bulunan Bâyezid Han, onlari, eser vermeye tesvik ederdi. Okçuluga çok merakli idi. Hiç kimsenin, onun kadar güzel ok ve yay yapamadigi rivayet edilir. Bu sanat için kitap yazdirdigi gibi, kendi elinden çikmis bir yay da Topkapi Sarayi Müzesi'nde teshir edilmektedir. Bâyezid, ne ilk pâdisahlar gibi üsküf, ne de Ikinci Murad gibi ulema kisvesi giymistir. O, mahrutî ve etrafina tülbent sarili bir kavuk seçmistir ki, sonralari "Mücevveze" ismiyle tesrifat serpusu olarak kullanilmistir. Sicill-i Osmanî'de onun kiyafeti ile ilgili olarak su bilgi verilmektedir: " Tenhalarda salih insanlarin elbiselerini giyer, disarda da babasinin elbisesini giyerdi."

Bâyezid Han dönemi, iç ve dis gailelerin bulundugu bir dönem olmasina ragmen, yine de devlet gelirleri bir hayli artis kayd etmislerdi. Onun döneminde Anadolu'da 24, Rumeli'de 34 sancak vardi. Kendisi sulha meyyal olmakla birlikte gazâ ve cihad sevabini kaçirmak istemedigi için, bizzat seferlere çikardi.

O, denizcilige de ehemmiyet vermis, Fâtih devrinde olmayan ve "Güge" denilen, hem kürek, hem de yelkenle hareket eden ve manevra kabiliyeti yüksek olan gemiler yaptirdigi gibi kalyonlar da insa ettirmisti. Ayrica Venedik gemileri tarzinda kirk kadar top mavnasi da tezgahlatmistir. Onun devrinde donanmadaki degisiklikler sadece bunlardan ibaret degildir. Bilhassa muharebe gemilerini uzun menzilli toplarla techiz ettirip gelistirmistir. Bunda, Türk bahriyesinin en büyük üstadlarindan biri olan

Kemal Reis'in emegi büyüktür. O, kara ordusunu da yeni bir nizam ve disiplin altina almistir.

Sultan Bâyezid dönemi, imar faaliyetleri ile de dikkat çeken bir devirdir. O, Istanbul'un yedi tepesinin üçüncüsünde bugün kendi adi ile anilan bir cami, imâret, kervansaray, mektep ve medrese yaptirmistir. Medresenin müderrisligini, müftü, yani seyhülislâm olanlara sart kilmistir. Yaptirdigi bu eserlerle bir külliye (kampüs) meydana getirmistir. Câmi, 906 Zilhicce'sinin sonunda baslayip 9ll' (Miladi l50l - l505) de bittigine göre (Hadikatu'l-Cevami' ve mevcud kitâbesi), insaat bes sene sürmüstür. Bununla beraber bütün külliyeyi meydana getiren kompleks (kampüs), dokuz senede tamamlanmistir. Edirne'de Tunca Nehri kenarinda 889 - 893 (l484 - l488) yillari arasinda, Istanbul'dakine benzeyen bir câmi, medrese, imâret, hamam ve mükemmel bir hastahane (dârussifa) yaptirmistir ki bu külliye(II. Bâyezid Külliyesi) Osmanli külliyelerinin en büyük ve önemlilerinden biridir. Mimarinin kimligi tartismali olan bu yapi toplulugunun insa sebebi tarihî bir olaya baglanir. Buna göre II. Bâyezid, Tunca Nehri'nin kenarinda yer alan Kili ve Akkirman kalelerinin fethi için l484 yili baharinda Istanbul'dan hareket etmis, Ordunun, Rumeli'deki önemli durak ve ikmal merkezi olan Edirne'de bir süre konaklamisti. Bu sirada sehir halki Sultan'dan, yoklugundan dolayi büyük sikintisi çekilen bir Dârussifa (hastahane) yaptirmasini istemis, hayirseverligi ile taninan Pâdisah da, halkin bu istegini kirmayarak basta dârussifa olmak üzere, çesitli ihtiyaçlara cevap verecek yapilardan olusan külliyesine ilk harci bizzat kendisi koymustur. Böylece Tunca Irmagi'nin sag kenarinda Eski ve Orta Imâret adiyla taninan mevkiler ile Yeni Saray'in yer aldigi Sarayiçi semti arasinda, sehir merkezinden nisbeten uzakta ve daha önce iskân görmemis olan, önemli sayilabilecek bir bölgede câmi, tabhâne, medrese, dârussifa, mutfak, firin, depo, yemek salonu, ahir, köprü, çifte hamam, su degirmeni ve dolaplar, tuvaletler, dükkânlar ve meskenlerden olusan büyük bir külliyenin temeli atilmis olur. Külliyenin kurulusu ile birlikte, yogun iskân görmemis olan bölgenin etrafi hareketlenmisti. Böylece külliyenin kurulus amaçlarindan biri olan mahalle dokusu kendiliginden tesekkül etmis olur. Yeni kurulan bu mahalle de Yeni Imâret adiyla taninmaya baslamistir. Insaat için sarf edilen paranin miktari simdilik tam olarak bilinemezse de bunun kaynaginin fetihlerden (Basarabya) elde edilen ganimetlerden saglandigi bilinmektedir. O, buradaki hayir eserlerine vakiflar tahsis etmek suretiyle faaiyetlerinin devamini saglamistir. Yine onun emri ile Amasya'da bir câmi, bir tekke, bir mektep, bir imâret ve bir medrese yaptirilmak suretiyle sehir adeta süslenmistir. Bu medresenin idaresi ile görevlendirilen sahsa da günde (yevmiye) seksen akça tahsis etmistir. O, bütün bu hayir isleri için genis vakiflar kurmak suretiyle bu eserlerin kiyamete kadar devam etmesini saglamaya çalismistir. O, bütün bunlarin yaninda Mekke ve Medine fukarasina dagitilmak üzere külliyetli miktarda "Sürre" göndermisti. O, saraya alinacak iç oglanlarina mahrec olmak üzere Galatasarayi'ni bina ile orada ilk defa bir mektep açtirmistir. Sultan

Bâyezid'in, imar ve yapi isleri sadece bunlardan ibaret degildir. Babasinin, Seyh Ebu'l-Vefa için yaptirdigi gibi kendisi de Seyh Semseddin Buharî için bir tekke ve bir medrese insa ettirmistir. Keza o, Ergene Nehri üzerinde bir köprü yaptirmis olan büyükbabasina uyarak Osmancik'ta Kizil Irmak üzerinde dokuz, Sakarya üzerinde ondört,Gediz üzerinde de ondokuz kemerli birer köprü kurdurmak suretiyle ulasim ve yolculugun daha kolay ve rahat yapilmasini saglamaya çalismistir. Hicrî 9l5 (m. l509) senesinde Istanbul'da meydana gelen ve "Küçük Kiyamet" denilen zelzelede (deprem) Istanbul'un birçok evi, kale surlari, câmi, medrese vs. gibi binalari yikildigi için sehir harabe haline gelmisti.Sultan Bâyezid, hasarlarin tamamen izalesi için büyük gayretler sarfetmistir. Bu esnada padisah, bir müddet, tahtadan yapilmis bir evde oturmaya mecbur olmustu. Istanbul'da ahsab insaatin bu tarihten sonra yayildigi rivayet edilir. Bu büyük harabeyi yeniden sehir haline sokmak için o, 3000 bina ustasi ve dülgerden baska 77 bin isçi çalistirmak suretiyle kisa bir müddet içinde Istanbul'u âdeta yeniden insa etmistir. Onun, yapi isleri ile sadakalara verdigi ve kabarik bir yekun tutan paradan baska, (Hoca Saadeddin'in , II, 2l0) ifadesine göre 909 (m. l503) senesinde bu miktar 86.000 akçadir. Her yil, fakihlere, müftülere, müderrislere, kadiasker ve seyhlere külliyetli miktarda paraya balig olan hediyeler verdigi de bilinmektedir.

Bütün bunlar gösteriyor ki, II. Bâyezid dönemi, ilim, kültür ve hayir müesseselerinin insa edildigi, ilmî inkisâfin yüksek bir gelisme gösterdigi ve Islâm hukuku denilen fikhin bir bakima tedvin ve terakki ettigi bir devirdir. O dönem, askerî bakimdan deniz ve kara kuvvetlerinin emsalsiz bir kudrete ulastigi, insa ve imar islerinin büyük bir hiz kazandigi, güzel sanatlarda da büyük bir gelismenin kaydedildigi, bir toparlanma ve ilerleme devridir. Onun döneminde tipta bir Hekimsah, matematikte bir Mirim Çelebi, insa san'atinda (yazi, diplomatik ilmi, protokol) Tâci Beyzâde Cafer ve Sâdi Çelebiler, tarihçilikte bir Idris-i Bitlîsî ve Nesrî, hat san'atinda bir Seyh Hamdullah yetismistir. Bizzat kendisi, astronomi ve ser'î ilimlere merakli olup bu konularda genis bir bilgiye sahipti. Ilmî müesseseleri çogaltip ilim adamlarini etrafina toplamisti. Kendi döneminden itibaren Istanbul, Islâm âleminin ilim merkezi olmus ve bu serefi uzun müddet muhafaza etmistir. Onun, bazi tarihçiler tarafindan sönük kabul edilen devri, sadece parlak askerî zaferler isteyenlerce belki hakli görülebilir. Bununla beraber askerî basarilarin saglanmasi ve devaminin, ilmî, iktisadî ve idarî gelismelerin bir sonucu oldugu dikkate alinirsa, Bâyezid'in vücud verdigi tekâmülün, oglu ve torunu zamanindaki fetihlerin meydana gelmesinde önemli ve büyük bir rol oynadigi gözden kaçmayacaktir. Bu yüzden onun, Yavuz ve Kanunî dönemlerinin hazirlayicisi olarak düsünmek mümkündür.

FETIH HAREKETLERI

Fâtih'in, son senelerinde baslayan Italya Seferi, Bâyezid döneminde ayni enerji ve canlilikta devam ettirilemedi. Kardesi Cem Sultan'in Bati'ya ilticasi, II. Bâyezid'e babasinin arzusunu gerçeklestirme firsatini vermiyordu. Zira Bati, Cem Sultani Osmanlilarin aleyhine bir koz olarak kullanmaya devam ediyordu. Bu yüzden Italya ve daha baska yerlere seferler sonuçsuz kalmisti denebilir. Bu yüzden, Cem'in Bati'da bulundugu bir sirada yapilan askerî hareketler, Bogdan Seferi ile Memlûk savaslari istisna edilecek olursa, daha ziyade Osmanli akincilarinin Macaristan, Venedik ve Lehistan'a karsi giristikleri münferid tesebbüslerden ibaret kalmisti. Ancak Cem'in ölümünden sonra girisilen Mora Seferi, Bâyezid devrinin baslica olaylarini teskil eder.

BOGDAN SEFERI

Fâtih Sultan Mehmed, l476 yilinda Akdere (Valea Alba) denilen mevkide çok zorlu dögüsen Bogdanlilari maglub etmek suretiyle Stephan Cel Mare (l457-l504)'nin faaliyetlerini önlemekle kalmamis ayni zamanda Bogdan'in merkezi olan Suçeva'yi da yikmisti. Ancak, çekilirken her tarafi tahrip eden Bogdanlilarin bu hareketi üzerine kitlik basgöstermisti. Is bu kadarla yani sadece kitlikla da bitmiyordu. Zira orduda veba salgini bas göstermisti. Bunun üzerine Fâtih, tasavvurlarini gerçeklestiremeden geri dönmek zorunda kalmisti. Bununla beraber, Tuna sancakbeyleri ile Kirimlilarin, Bogdan'a akinlari devam etmis, fakat Bulgaristan'a yapilan tazyik kalkmamisti. Bulgaristan'in, Bogdan tazyikinden kurtulmasini saglamak maksadiyla, önce Polonyalilar, l483'te de Macarlarla bir anlasma imzalayan Bâyezid, Balkanlar'da durumu emniyet altina almak ister. Zira, Fâti'in vefatindan sonra II. Bâyezid'in Osmanli tahtinda henüz mevkiini saglam görmedigi ve kardesi Cem ile mücadelelerini diplomatik saada da olsa devam ettigi devirlerde, Bati devletlerine karsi yumusak bir siyaset takip ettigi bilinmektedir. Bu sebepledir ki, l483 (h. 888) de Morava bölgesindeki kaleleri tahkim etmek üzere Filibe'ye, oradan Samakov, Çamurlu ve Sofya'ya gittigi sirada Macar Krali Korvin Mathias ile mütareke akdetmek üzere müzakerelere girismis ve bu arzuya o sirada Bohemya'da harp ile mesgul olan Macar Krali'nca da uyularak bes senelik bir mütareke imzalanmisti. Bâyezid, böyle bir ortami meydana getirdikten sonra Stephan üzerine yürümeye karar verir. Bu maksatla I Mayis l484'te Edirne'ye gelen Bâyezid, muhasara toplari ile levazimati Karadeniz yolu ile Tuna üzerine gönderdigi gibi, Edirne'deki ikameti esnasinda, Allah'in rizasini kazanmak için Tunca kenarinda kendi adina izafe edilen câmiin temelini attirdi (23 Mayis l484). Bu arada Tunca üzerinde bir medrese, bir imâret ve dârüssifa ile müstemilatindan meydana gelen bir külliyenin insasina baslanmistir.

Karadeniz sahilinin dörtte üçüne sahip bulunan Osmanilarin, hem ticaret, hem de yapacaklari seferler için Polonya yolu üzerinde bulunan ve önemli

birer üs durumunda olan bazi sahil sehirlerini almalari gerekiyordu. Zira ancak bu sayede Kirim'la irtibat saglanabilirdi. Bu sebeple Bogdan (Moldavia)'in ticaret iskelelerinin alinmasi, ister istemez bu prensligi, Osmanli nüfuzu altina sokacakti.

Bâyezid, Edirne'deki imar faaliyetlerini müteakip, 27 Haziran'da Ishakli (Isakçi)'yi geçer. Bu esnada Eflak Voyvodasi Rahip Vlad Calugarul (l482-l495) komutasinda 20 bin kisilik kuvvetiyle orduya iltihak eder. Sultan Bâyezid, bu kuvvetlerle Kili (Chilia)'ye gelir.Osmanlilar, 6 Temmuz'da Bogdan'in kapisi sayilan Kili kalesini karadan ve denizden kusatmak suretiyle l5 Temmuz'da zaptederler. Hadidî, bu kusatmayi su misralarla nakl eder:

Seh emr itdi vü cem' oldi çeriler

Karadan gendideryâdan gemiler

Kesüp menzilseh irdi ol diyara

Çeriler yakin irisdi hisara

Erisüp seh Kili'ye bir seherden

Kusatdurdi hisari bahr ü berrden

Fethin ertesi günü kalenin büyük kilisesi câmie tahvil edilir. Sultan, burada Cuma namazini eda eder. Bâyezid, Kili'nin zaptindan sonra Karadeniz kenarinda bulunan Akkerman üzerine yürür.Burada iken Mengli Giray komutasindaki 50 bin kisilik Kirim kuvvetleri de Osmanli ordusuna katilir. Osmanli padisahlarinin maiyetinde harbe istirak eden ilk Kirim Hani'nin bu zat oldugu rivayet edilir.

Kirim ve Eflaklilar'in iltihaklari ile daha da kuvvetlenen Osmanli ordusu, l6 günlük bir muhasaradan sonra sulh yoluyla Akkerman'a girer. Burasi, Kili'ye göre daha müstahkem olup her seyi boldu. Kale, karadan genis ve derin bir hendekle çevrilmisti. Padisah, Kirim Hani'na sirmali bir kalpak ve degerli hediyeler vererek kendisini taltif eder. Bilindigi gibi Osmanlilar, alinan yeni yerlerin hemen tahririni yapmak suretiyle bölgenin ekonomik, sosyal ve dinî durumlarina uygun olarak hareket ederlerdi. Bu sebeple, Kili ile Akkerman kalelerinin civarindaki yerler, Bogdan Beyligi'nden ayrilarak Osmanli Türk hâkimiyeti altina girdikleri gibi Akkerman halki, istedigi yere gidebilme bakimindan serbest birakildi. Akkerman halkindan bir kismi da Marmara kiyisindaki Eski Biga'ya naklolundu. Bu arada halkin bir kisminin iskan edilmek üzere Istanbul'a gönderildigine dair rivayetler de bulunmaktadir.

Bu savaslarda, Osmanlilara yardimci olan Kirim Hani ile Eflak Voyvodasi, harp ganimetlerinden büyük paylar aldilar. Sultan Bâyezid, bu sefer esnasinda almis oldugu ganimet malini Edirne'de baslattirmis oldugu ilmî, dinî ve sosyal müesseselerin yapilip tamamlanmasina sarf etti.

Bu seferle, Karadeniz, tamamen bir Türk ve Müslüman gölü haline gelmis bulunuyordu. Bu denizin, Kafkas sahillerindeki çok küçük bir bölgesinden baska her yeri Osmanli hâkimiyetine girmisti.

Bu arada, Akkerman'i geri almak maksadiyla birkaç defa harekete geçen Stephan'in bütün gayretleri bosa gitti. l485'te Lehistan Krali Kazimierz'den yardim istemesi de ona bir fayda saglamadi. Zira onun hareketlerine mukabele etmek üzere Bogdan'a giren Rumeli Beylerbeyi Hadim Ali Pasa, pek çok tahribatta bulundugu gibi ertesi sene Silistre komutani Bali Bey de Trut'u geçerek birçok esir ve ganimetle dönmüstü. Bunun üzerine Osmanli kudretine boyun egmekten baska çare bulamayan Stephan, 4.000 altina çikarilan senelik vergiyi ödemeye razi oldu.

MORA SAVASLARI

Fâtih döneminin siyasî olaylarindan bahsederken temas edildigi gibi Mora'da, Osmanliarla Venedikliler arasinda uzun müddet çetin savaslar olmustu. Cem'in, Avrupa'daki ikameti sirasinda önemsiz hudud olaylari seklinde cereyan eden münasebetler, adi geçen sehzâdenin ölümü ile büyük bir gelisme göstermistir. Nitekim, Italya'daki muhalif devletlerin Venedik Cumhuriyeti ile mücadelelerinden istifade eden Sultan II. Bâyezid, bu devletlerin de tesvikleri üzerine Venedik ile olan anlasmayi bozmustu. Gerçekten, Venedik ile Fransa'nin ittifaklari sonucunda elinden Milan sehri alinmis olan Ludvik Sforça ile Floransa ve Napoli devletleri, Papa ve Alman Imparatoru'nun muvafkatalariyla Osmanlilari, Venedikliler aleyhine tahrik etmis ve bunda da muvaffak olmuslardi.Gerçi, Osmanlilarla büyük ticarî münasebetleri bulunan Italya'daki küçük devletlerin tesviklerinden baska Venedik'e karsi harbin açilmasinin baslica iki sebebi vardi. Bunlardan biri, Venediklilerin, Arnavutluk'ta bulunan Iskender'in oglu Jan Kastriyota'ya yardim etmeleri, digeri de Memlûklularla yapilan harpte, Hersekzâde komutasinda Iskenderun'a giderken firtinaya yakalanan ve Kibris'a siginmak isteyen Osmanli donanmasinin adaya kabul edilmemesi idi. Öyle anlasiliyor ki bu dönemde Italya'nin küçük devletleri, Osmanli dostlugunu kazanmak için büyük çaba gösteriyorlardi. Hammer'in ifadesiyle o dönemde Italya'nin alti devleti, Papa, Floransa, Piza, Milan, Napoli ve Venedik, Osmanli padisahinin dostlugunu kazanmak için birbirleri ile yarisa girmislerdi. Osmanli Divan'i, Venedik'e ilan-i harb etmeden önce Mora'daki Venedik müstemlekeleri üzerine yapacagi hareketi kolaylastirmak ve Venediklilerin buraya yardima gelememeleri için Bosna Beyligi'ne tayin edilen Iskender

Pasa vâsitasiyle, Kuzey Venedik arazisine siddetli bir akin yaptirtmisti. Sultan Bâyezid, Iskender Pasa'nin, Bosna Eyâleti'ne getirilmesinden sonra, Mora'nin, henüz fethedilmemis kisimlarini elde etmek gayesiyle 3l Mayis l499'da bizzat sefere çikar.

INEBAHTI (LEPANTO)'NIN FETHI

Mora Yarimadasi'nin büyük bir kismi daha önce Osmanlilarin idaresine geçmis olmakla birlikte Venedikliler, buranin güney kiyilarinda bulunan Navarin, Moton (Modon, Muton) ve Koron gibi limanlarinda hala yönetimi ellerinde bulundurup hüküm sürüyorlardi. Bu arada Kuzey Yunanistan'da bulunan Inebahti (Lepanto)'yi da tasarruflarinda bulunduruyorlardi.Osmanlilar, takip ettikleri siyasetleri geregi, stratejik önemleri de bulunan bu ticaret limanlarini elde etmek zorunda idiler. Sultan II. Bâyezid, buralarin zapti için donanma hazirlanmasini emreder. Bu gayenin tahakkuku için Osmanli tezgahlarinda (tersane) yeni ve büyük gemilerin yaptirilmasina baslandi. Bu durumu ögrenen Venedik, baris için elçi göndermis ise de donanma, Hammer'in ifadesiyle "yirmi büyük gemi ve altmis yedi kadirgayi havi ve cem'an yüz altmis yelkenden mürekkeb olan Osmanli donanmasi, Mora sahillerinden Moton ve Inebahti taraflarina 28 bin Rumeli ve l8 bin Anadolu askeriyle sekiz bin sipahi ve bir o kadar yeniçeriden müretteb 63 bin kisilik bir ordu götürmek üzere yelken açmisti.

II. Bâyezid, denizden donanmayi gönderdikten sonra kendisi de 20 Sevval 904 (Haziran l499)'da Istanbul'dan Edirne'ye, oradan da Mora'ya dogru hareket eder. Rumeli Beylerbeyi olan Koca Mustafa Pasa'yi kara tarafindan Inebahti'nin kusatilmasi ile görevlendirir. Ama Osmanli donanmasi, firtina yüzünden üç ay kadar denizde çalkalanip duracak ve bu yüzden önemli bir gelismesaglayamayacaktir.

Osmanli donanmasinin firtinaya tutulmasi, Venediklilerin isine yaradi. Çünkü bunlar, deniz tarafindan Inebahti'yi savunmak için Amiral Antoniyo Grimani komutasinda l50 veya l60 parça gemi ile Inebahti limanini kapattilar. Bu sirada Osmanli donanmasi, Navarin limani ile Brodano adasi arasindaki kanala girmis ve düsman tarafindan yolunun kesildigini görmüstü.

Kara ordusu, Inebahti civarina gelip karadan kaleyi kusattigi halde, donanmadan henüz bir haber çikmamisti. Sonunda donanma Moton önüne geldiyse de Venediklilerin kuvvetli müdafaalari yüzünden limana giremedi. Donanmadaki asker açlik ve susuzluktan dolayi büyük sikintilarla karsilasti. Nihayet donanma Hersekzâde Ahmed Pasa kuvvetleri ile takviye edildikten sonra Inebahti limanina dogru yol alabildiler.

Öbür taraftan, Lepanto kalesinin komutani olan Zuano Mori, Mustafa Pasa'nin teklifini reddetmisti. Hoca Saadeddin, onun teslimi kabul etmeyisini, Venedik hakiminin, donanmanin gelmedigini, kendilerinin ise dayanabileceklerini, bu yüzden de kaleyi teslim etmemesi gerektigine dair haber gönderdigine baglayarak söyle der: "Kale komutani olan kâfir haber gönderdi ki, padisahimiz olan Venedik hakimi böyle haber göndermistir ki, madem ki Müslüman gemileri gelmeye ve muhasara-i hisara yol bulmaya, hisari teslimden imtina edesin ki, donanmalarina yol vermemek için azim (büyük) tedarikler görüp felek peyker u guh lenger gemiler ihzar idüp rehgüzerlerine göndermisim. Derya tarafi mesdud (Deniz tarafi kapali) ve kale muhafizinin esbabi nâ madud iken hisari teslim edersen sonra özrün makbul degildir" Bu esnada Antonio Grimani komutasindaki Venedik donanmasi da Kemal ve Burak Reis komutasindaki Osmanli donanmasinin Korint körfezine dogru ilerleyisini önlemek üzere harekete geçmisti. Içinde Yenisehir hâkimi Kemal Bey'in kara askerinin bulundugu Burak Reis'in gemisi, Prodano adasi (Burak adasi) civarinda Venedik donanmasinin hücumuna ugradi. Burak Reis'in üzerine saldiran gemilerin sayisi yirmi civarinda idi. Her birinde biner kisi olan iki büyük karaka ile her birisinde beser yüz kisi bulunan diger iki karaka, Burak Reis'in gemisinin üzerine atilarak Osmanli gemisini ortaya adilar.Burak Reis'in gemisine iki taraftan kancalar atilarak rampa yapilmisti. Çok kalabalik olan düsmana her ne pahasina olursa olsun karsi koymak gerekiyordu. Kiyasiya cereyan eden muharebe devam ederken Burak Reis, Türk denizcileri arasinda asirlarca derin bir ihtiramla sânini yüceltecek kahramanca bir harekette bulunacaktir. O, kendi kuvvetlerinden çok daha kalabalik olan düsman kuvvetlerine karsi sayilarinin azaldigini görünce, kurtulus çaresinin kalmadigini anlar ve sogukkanli bir sekilde son çareye bas vurur. Burak Reis, birbirlerine siki sikiya çengellenmis olan gemileri neft ile tutusturur. Kisa sürede yayilan yangin üç gemiyi birden sararak batmalarina sebep olur. Bu son deniz savasinda basta Burak reis olmak üzere 500'e yakin Türk levendi (denizcisi) ile Kara Hasan Reis ve Yenisehir Sancakbeyi Kemal Bey sehâdet serbetini içmislerdi. Göz kamastiran bu kahramanlik örnegi, din ve devlet için isteyerek kendini feda edis, asirlardan asirlara, nesillerden nesillere nakledildi. Burak Reis, bu hareketiyle Türkleri, Akdeniz hakimiyetine eristiren bir "Burak" oldu. Bu savasta Venedik kaptanlarindan Loredano ile Armeniyo da ölmüslerdi.

Bes yüz mevcudlu Burak Reis'in gemisinden, sadece doksan kadar asker kurtulmustu. Türk gemicileri bu muharebenin cereyan ettigi Prodano adasina Burak Reis adasi ismini vererek bu büyük Türk denizcisinin adini unutmadilar.

Lepanto civarindaki Çatalca ovasinda bulunan II. Bâyezid, bu olayi ögrenir ögrenmez, 2000 yeniçeri ile takviye ettigi Anadolu sipahilerini, Hersekzâde Ahmed Pasa komutasinda Mora'ya gönderip siki tedbirler alma lüzumunu

duydu. Nitekim, Hersekzâde'nin, Hulumiç'te askerini bindirdigi Osmanli donanmasi, sür'atle ilerleyerek Lepanto Bogazi'na yaklasmisti. 22 gemiden meydana gelmis olan Fransiz donanmasinin yardimiyla bogazin girisini kapamak üzere giristigi tesebbüste muvaffak olamayan Grimani, rakibi olan Loredano'nun ölümünden memnun olmustu. Grimani, fazla bir sey yapamayacagini anlamis olacak ki, Inebahti yolunu Türk donanmasina açik birakarak Korfo'ya çekilir. Böylece, takviye birliklerle desteklenen Türk donanmasi, sahilden kuzeye dogru seyrederek Inebahti körfezine dogru ilerler.

Bu deniz savaslainda firtina yüzünden büyük hasara ugrayan, aylarca yiyecek ve içecek sikintisi çeken Türk donanmasinin, Venedik donanmasini yenebilecek dereceye gelmis olmasi, artik Osmanli denizcilerinin Akdeniz hâkimiyetini ele almaya namzed olduklarini göstermekteydi.

Kara ve deniz kuvvetlerinin ortaklasa hareketi üzerine sayisiz yarma (hurûc) tesebbüslerinde bulunmasina ragmen, her seferinde maglub olan kale komutani Zoano Mori, Venedik donanmasinin yardimlarindan da ümidini kesmis oldugundan, kalenin anahtarlarini Rumeli Beylerbeyi olan Mustafa Pasa'ya gönderir. Böylece Lepanto (Inebahti) Agustos (26 veya 28) l499'da Osmanlilarin eline geçmis olur.

MOTON (= MODON)'UN FETHI

Inebahti gibi önemli bir limanin elden çikmasi, Venediklileri, önce karsi koyma, sonra da karsilik verme hareketlerine sevketmis ise de kendi zaaflarini bildiklerinden ve çok büyük bir masrafa mal olacak uzun harplere tahammül edemeyiceklerini anladiklarindan Osmanlilarla iyi geçinmeyi siyasetleri bakimindan daha uygun görmüslerdi. Bu sebeple, Osmanlilarla baris yapmak üzere Lui Maventi adinda bir elçi vâsitasiyle Osmanlilara müracaat etmislerdi. Venedik elçisi, Venedik tüccarlarinin serbest birakilmasini ve Inebahti'nin iade edilmesini istemisti. Sayet Osmanlilar bu maddeleri kabul etmeyecek olurlarsa hiç olmazsa baris yenilenmeliydi. Elçinin bu teklifine karsilik Sultan Bâyezid:

"Eger benimle baris yapmak istiyorsaniz, Mora'da elinizde bulunan Mudon, Koron ve Napoli (Napoli di Malvazya) sehirlerini teslim ile senede belli miktarda bir vergi vermelisiniz" demisti. Böyle bir seyi beklemeyen elçi, böyle bir anlasma yapma yetkisinin bulunmadigini söyleyerek ayrilir. Padisah, kis ortasinda Yakup Pasa'nin donanma ile birlikte hareket ederek Modon'u muhasara etmesini emreder. Kendisi de ilkbaharda Ramazan 905 (7 Nisan l500) da Edirne'den hareket eder. Temmuz ayinin yedisinde donanmasinin Moton önüne geldigini haber alinca, dört günde Güney

Mora'ya iner. Aslinda burasi bir aydan beri Rumeli ve Anadolu kuvvetleri tarafindan sarilmisti.

Venedik amirali, Türklerin ilk önce Mora'nin güneyindeki Napoli'ye hücum edeceklerini zannederek buraya bir miktar donanma göndermisti. Gerçekten Türkler, Venediklileri sasirtmak için bir miktar kuvvetle karadan buraya taarruza geçmislerdi. Bu taarruz, sadece Venediklileri sasirtmak için yapilmisti. Venedik amiralinin buraya donanma göndermis olmasi, Osmanlilarin bu tesebbüslerinde basarili olduklarini göstermektedir.

Davut Pasa'nin komutasinda bulunup Inebahti limaninda yatan donanma, 27 Temmuz I500'de bu limandan çikip Navarin limani önünde Venedik donanmasi ile çarpisir. Davut Pasa kendi gemisiyle (Bastarda) düsman amiralinin bastardasina rampa ettiyse de baska bir düsman mavnasi da Davut Pasa gemisine rampa ettiginden Kaptan Pasa tehlikeli bir duruma düsmüstü. Tam bu esnada Pirî Reis kendi gemisiyle yetiserek Kaptan Pasa'yi kurtardigi gibi donanmanin bozulup bir felaketin meydana gelmesini de önlemisti.

Çok saglam ve müstahkem bir kale olan Modon'un halki, kalenin saglamligina ve kara yönünü çeviren üç kat derin hendegin yürüyüse engel olacagina güvenerek teslim olmak istemiyordu. Hatta halk, kendilerini kusatan ordunun kusatmayi kaldirip geri dönmek zorunda kalacagini gözlemekte idi. Bu yüzden de savunmayi sürdürüyordu. Topçulari ise sanatlarinda pek mahir olmuslardi. Nitekim, bir mil mesafede bulunan hedeflere tam isabet ettiriyorlardi. Bu yüzden kale bir türlü düsmüydrdu. Bu gayretlerinin bir sonucu olarak kale, üç hafta kadar muhasara altinda kaldi. Son günlerde Venedik Amirali Melchior Trevisano, donanma ile yardima geldiyse de fazla bir sey yapamadi. Trevisano, sehre yardim etmek için Türk donanmasini yararak ikindi namazi vaktinde dört kadirgayi limana sokmus ise de bunlar, daha önce limana gerilen zincir yüzünden pek ileriye gidemediler. Kale muhafizlarindan bir kismi, gemilerin zinciri geçmesi için istihkamlarini birakarak yardima geldikleri sirada Sultan Bâyezid, hücum emri verdiginden Anadolu Beylerbeyi Damad Sinan Pasa kuvvetleri, açtiklari gediklerden içeri girerek Modon'u aldiklari gibi limana girmis olan dört Venedik gemisini de yakmislardi. I3-I4 Muharrem 906 (9-I0 Agustos I500)'de gerçeklesen fetihten sonra sehre giren Sutan Bâyezid, Hoca Saadeddin (II,I02)'in ifadesine göre fethin besinci günü sehrin en büyük kilisesi olan Saint Jean'i câmie tahvil ederek maiyetiyle birlikte burada Cuma namazini kilmistir. Sultan Bâyezid, duvarlarin yüksekligini ve hendeklerin derinligini görünce "Beylerbeyim Sinan Pasa'nin ve yeniçerilerimin kahramanliklari sâyesinde bu kaleyi Tanri verdi" der. Hammer'in dedigi gibi bu yüksek duvarlardan ilk tirmanan yeniçeri, devletin en mamur sancaklarindan birine bey olmustu. Kalenin bütünüyle onarilmasi

ve yanan yapilarin yeniden yaptirilmasi, Anadolu Beylerbeyi olan Sinan Pasa'ya havale edildi.

Modon'un, Türkler tarafindan zaptedildigi haberi, Venedik'te büyük ve derin bir matemin meydana gelmesine sebep oldu. Içine düsülen ümidsizlik, Doge Augustinos Barbarigo'nun, 7 Eylül tarihi ile Papa ve diger Hiristiyan hükümdarlara gönderdigi yazidan anlasilmaktadir. Venedikliler, tek teselliyi Venedik donanmasinin Modon'u geri alacagi hususunda besledikleri temelsiz ümitte buluyorlardi. Venedik senatosu, Modon'dan kurtulan bir kisim halki Kefalonya adasina yerlestirmekle mesgul oluyordu. Bu arada Pâdisah, tahkimatina hayran kaldigi sehrin fethini Allah'in kendisine bir lütfu olarak telakki ediyordu. Bâyezid, Modon'a girdigi sirada sehrin bir kismi muhafizlar tarafindan yakilmisti.

KORON VE NAVARIN'IN FETIHLERI

Biraz önce görüldügü sekli ile Osmanlilarca Modon kalesinden sonra Koron ve Navarin de feth edilmislerdi. Sinan Pasa, Modon'un tamiri ile ugrasirken, Hadim Ali Pasa kara ordusu ile, Kaptan Davud Pasa da denizden gitmek suretiyle Koron kalesini almakla görevlendirildiler. Hadim Ali Pasa, Koron'a giderken önce Anavarin (Navarin) veya Zensiyo kalesini de aldi. Gerek Koron, gerekse Navarin halki, Modon'un durumunu ögrendikleri için harp yapmadan teslim oldu. Solakzâde, sehrin teslimi ile ilgili olarak sunlari söyler: " Modon kalesi, Osmanli ülkesine ilave edildi. Yakininda vaki olan Koron kal'asinin fethine Ali Pasa tayin olunmustu. Deniz tarafindan da Davud pasa'yi gönderdiler. Her iki taraftan üzerine varildiginda, Koron kalesi muhafizlari Modon halkinin ahvalinden ibret almakla ailelerini ve çocuklarini Frengistan'a nakil için izin, mal ve menallerinin korunmasi için de emân istediler. Böylece kaleyi kendi rizalariyla teslim eylediler. Pasa da istediklerine müsaade gösterdi. Osmanli müsamahasinin güzel bir örnegi olan bu anlayistan dolayi b uralarda bulunan Latinler sehri terk edip giderken, yerli halk yani Rumlar, "Cizye" denilen basvergisine baglandi. Sultan Bâyezid, 20 Agustos l500'de Koron'a girip büyük kiliseyi camie tahvil ederek orada namaz kildi. O, Modon'da oldugu gibi bin Azeb ve bin besyüz yeniçeriyi kale muhafazasinda birakarak 23 Agustos'ta sehri terk edip Istanbul'a dönerken bu iki sehrin gelirini Mekke ve Medine (Haremeyn)'e vakf eyledi.

Inebahti, Mudon (= Modon), Koron ve Navarin'in feth edilip Venedikliler'den alinmalari üzerine "Fetihnâme"ler yazilip etrafa gönderilmisti. Bu fetihnâmeler, beylerbeyiler, Müslüman ve Hiristiyan devletlere, bu meyanda Macaristan, Lehistan, Fransa ve Ispanya krallarina, Ceneviz Cumhuriyeti ile Rodos Sövalyelerine gönderilmislerdi.

DENIZLERDEKI HAÇLI SEFERI

Venedik, Inebahti, Modon, Koron ve Navarin gibi yerlerin ellerinden alinmasinin yaninda, iki sene üst üste inen Osmanli darbesine karsi koyamayacagini anlamisti. Bu sebeple Osmanlilara karsi Alman Impraratoru, Papa, Ingiltere, Fransa, Ispanya, Napoli, Lehistan ve Macaristan'dan yardim talebinde bulunur. Bu yardimla Osmanlilar aleyhine bir "Haçli Ittifaki" ortaya çikmis oluyordu. Baslangiçta, menfaatleri geregi Türkleri, Venedikliler aleyhine harekete geçiren Papa, bu sefer de çagrisi üzerine Osmanlilar aleyhine bir ittifak kurmaya çalisiyordu. Papa IV. Aleksandr, Venedik'e verdigi cevapta kendilerine yardim gönderecegine degindikten sonra, Türklerin yaptiklarini, kiliselerin ugradigi hakaretleri ve Hiristiyanligin içine düstügü tehlikeleri tasvir ederek Haçli Birligini saglayacagini açikliyordu. Hammer'in ifadesine göre Papa'nin bu sekildeki davranisi, kutsallik perdesine bürünmüs olan nefret, gönlünde Padisah II. Bâyezid'e karsi yakip yikmalardan gelen bir üzüntüden çok, Sehzâde Cem'in tahsisatini kaybindan dolayi öfkelenen Aleksandr Borciya'nin öfkesine benziyordu. Sonunda ortak menfaatler, Venedik, Papa ve Macaristan Krali'ni saldirma ve savunma konusunda bir anlasma ile birlesmeye götürdü.Bunun için Venedik, Papa ve Macaristan arasinda I500 yilinda bir muahede imzalanir. Bu anlasma, Roma'da I50I yilinda Papa Kilisesi'nde Pantekot Yortusu'nun Pazar gününde ilan olundu. Bu, Hiristiyan devletlerin, Türkiye aleyhindeki ikinci ittifaklaridir. Bu sekildeki taahhütler, Osmanlilara karsi "Haçli Savaslari"nin yerini almisti. Buna göre müttefik kuvvetler denizde Osmanlilari mesgul ederken, Macarlar da karadan taarruz edeceklerdi.

I500 senesi sonbaharinda Venedik Âmirali Pisaro, Osmanlilara ait Egine adasini isgal ederken, Ispanya ve Venedik donanmasi da Kefalonya adasini zaptetmislerdi. Bu arada Fransa Krali'nin yegenini komutan olarak tayin ettigi ve I5 bin kisilik askerî gücü bulunan Fransiz donanmasi da Zanta adasina gelip demirlemisti. Bundan baska, Aragon ve Sicilya Krali'nin donanmasi da Korfo adasina yanasmisti. Amiral Ravestayn komutasindaki donanma ile birlesen Venedik gemilerinin de dahil bulundugu donanmanin mevcudu 200 kadirgadan ibaretti. Iste "Haçli Ittifaki"nin meydana getirdigi bu muazzam donanma, Ege Denizi'ne açilarak Midilli adasini kusatma altina almisti.

Midilli'nin kusatilma haberi, Istanbul'a ulasir ulasmaz, bir anda büyük bir kargasanin yasanmasina sebep oldu. Çünkü buranin düsman eline geçmesi, diger adalar halkinin isyanina ve dolayisiyle onlarin da elden çikmasina sebep olabilirdi. Bunun için adaya büyük bir kuvvetin gönderilmesi gerekiyordu. Asker toplanmasi için memleket içine seksen "Ulak" gönderildigi gibi Pâdisah bizzat bu isle mesgul olarak, sehirliden ve

sanat erbabindan adam yazip Hersekzâde Ahmed Pasa komutasinda 300 parça gemi ile adaya gönderildi.

Bu esnada, müttefik donanmasinin bir kismi, Ege sahillerini tahrib ederken Rodos Sövalyelerinin reisi emri altindaki donanma da Akdeniz'deki Osmanli adalarini vuruyordu.

Gerçi Istanbul'dan önce, Midilli'nin Haçlilar tarafindan kusatilma haberi, buraya en yakin olarak Saruhan Sancakbeyi Sehzâde Korkut tarafindan duyulur duyulmaz o, Kethüdasi komutasinda 800 kisi ile Karesi Sancakbeyi maiyetindeki timarli sipahi kuvvetlerini derhal adanin yardimina gönderir. Ayazmend'e gelen Sehzâde'nin kuvvetleri karanlik bir gecede düsman saflarini yararak hisara girerler. Bununla beraber, askerlerden bir kismi, kaleye girmeye muvaffak olduysa da bir kismi giremedi. Bu esnada Sehzâde'nin Kethüdasi sehid olur.

Kaynaklarimiz, burada geçen olaylari tafsilatli bir sekilde verirler. Biz de onlarin dil özelliklerine fazla müdahele etmeden, onlarin ifade ettikleri sekilde olanlari nakl etmeye dikkat edecegiz. Ahmed Pasa, Cemaziyelevvel (Aralik I50l)'de Midilli yakinina geldigi zaman kâfirler, Midilli Kalesine dogru yürüyüse geçtiler. Fransa birliklerinin komutani ve Krali'nin yegeni, kaleye girmek için kosup öne çiktigi zaman, Islâm gâzilerinden bir yigit, bu gâvuru öldürüp kellesini kuleye dikti. Bunu gören Fransiz askerleri bozulmaya basladilar. Fransiz Amirali, kendisine yardima gelmekte olan Rodos Sövalyelerinin 29 parçadan mütesekkil donanmasini beklemeden demir alip kaçar. Yolda Cerigo adasi civarinda firtinaya tutulan Fransiz donanmasi, tamamen batar. Artik, Venedik askerlerinin yapabilecekleri bir sey kalmamisti. Müttefiklerinin kaçtiklarini görünce onlar da gemilerine binip memleketlerine dogru yol almaya basladilar. Bütün çabalarina ragmen, Midilli'yi ele geçiremeyen Birlesik Haçli ordusunun çekilmesi üzerine Midilli kalesi, yeniden tamir edilerek muhafaza için buraya asker konur.

Fransiz donanmasi Midilli'den kaçarken, Rodos ile Ispanya donanmalari Ege'ye girip Çanakkale Bogazi'na kadar sokulmuslardi. Amiral Gonzalvo de Cordova'nin komutasindaki Ispanyollar, Kemal Reis'in yaptiklarinin öcünü almak için çalisiyorlardi. Fakat Fransiz donanmasi ile birlesemedikleri ve tanimadiklari bu yabanci sulardan ürkmüslerdi. Bu yüzden de umduklarini bulamadan ve hiç bir sey yapamadan dönüp gitmislerdi.

Görüldügü gibi, Venedik, Ispanya, Macaristan, Lehistan, Fransa, Almanya, Rodos ve daha baska devletlerin, daha dogru bir ifadeyle bütün bir Avrupa'nin Osmanli'ya karsi güç birligi edip birlesmelerine ragmen, birlikte hareket etme imkânina kavusturulmadiklari için bu Haçli Seferi'ni kaybetmislerdi. Böyle büyük bir orduyu tam anlamiyla maglub etmek, II. Bâyezid döneminin mühim olaylarindan biridir.

Osmanli iktisat tarihiyle ilgili kaynak ve eserlerin belirttiklerine göre "Avâriz", "Kürekçi Bedeli" ve "Azeb" gibi "Örfî Vergi"lerin ilk defa tarh (konmasi) edilmesi, Midilli hadisesinden sonra olmustur. II. Bâyezid döneminin devam eden ve tehlikeli bir hal alan savaslari, külliyetli miktarda askerin beslenmesini ve donanmanin hazirlanmasini gerektiriyordu. Zira harpler, sikintili günler yasayan hazineyi, daha da zor durumda birakiyorlardi. Iste bu sebeple devlet, bu dönemde ilk olarak "Imdadiye-i Seferiye" adi verilen yukaridaki vergileri koymustu.

Venedikliler, bütün ittifak faaliyetlerine ragmen, Osmanlilarla basa çikamayacaklarini anlamis olmalilar ki, harpten çekilmek isterler. Bu konuda, arabuluculuk yapmalari için Fransa Krali XII. Lui veya Lehistan Krali'na vas vururlar. Venediklilerin bu istekleri, Osmanlilar tarafindan da müsbet karsilanir. Çünkü bu dönemde dogu hududunda Akkoyunlu Devleti'nin yerine Siî Safevî Devleti'ni kurmus olan Sah Ismail tehlikesi bas göstermisti.

Osmanli Devleti ile Venedikliler arasindaki müzekere esaslarini, harpten önce Istanbul'da Venedik elçisi olarak bulunan ve casuslugundan dolayi tevkif edilen Andre Gritti isminde biri idare ediyordu. Müzakereler sonunda l4 Aralik l502 (Receb 908)'ta Osmanlilarla Venedikliler arasinda 3l maddeden mütesekkil bir anlasma imzalanir. On gün içinde uygulamaya konacak olan bu muahedenin en önemli maddeleri sunlardi:

I. Venedik Cumhuriyeti, Inebahti, Modon ve Koron ile oralardaki diger küçük kaleleri Osmanlilara terk ettigi gibi Arnavutluk'ta elinden alinan Drac'in zaptini da taniyordu .

2. Venedikliler, Osmanlilardan zaptettikleri adalardan Kefalonya'yi kendilerine alikoyup Santamavra adasini iade ediyorlardi.

3. Osmanlilar tarafindan harp esnasinda müsadere edilen ve halka ait olan esya geri verilecekti. Venediklilerin her sene verecekleri on bin duka altinin ve Santamavra'nin zapti esnasinda Venedik Amirali Pesaro'nun eline geçmis olan yirmi dört bin dukanin Osmanlilara iadesi gerekiyordu.

20 Agustos l503 (Rebiülahir 909) senesinde Osmanlilarla Macarlar arasinda da bir anlasma imzalandi. Macarlar tarafindan gönderilen Barhabas Belabi adindaki elçi ile yapilan anlasma yedi yillik olacakti. Buna göre Osmanli Devleti, Macar Krali'ni, Isklovanya, Moravya, Silezya ve Lozasi hükümdari olarak da tanimaktaydi. Buna karsilik Macaristan Krali, Osmanli akincilarinin Kuzey Bosna'da son olarak aldiklari yerlerin Osmanlilarda kalmasini kabul ediyordu. Bu arada Bogdan, Eflak ve Raguza'lilar da anlasmadan istifade edeckelerdi. Buna karsilik bu üç devlet, hem Osmanlilara hem de Macarlara vergi vereceklerdi. Iki taraf ticaret

serbestisini ve bu münasebetle tüccarlarin birbirlerinin ülkelerine gidip gelmelerine müsaade edeceklerdi. Macar Krali dört Incil (Matta, Markos, Luka, Yuhanna) üzerine, Osmanli Vezir-i A'zami da Kur'an-i Kerim üzerine yemin ederek bu muahedenâmeyi tasdik etmislerdi. Gerek Venedik, gerekse Macarlarla yapilan anlasmalardan sonra devletin dis güvenligi emniyet altina alinmis oluyordu.

OSMANLI - MEMLÜKLÜ MÜNASEBETLERI

Osmanlilar ile Misir, Suriye, Güney Anadolu ve Hicaz'da hakimiyet süren Memlûk sultanlari arasindaki münasebet, ilk zamanlardan yani XIV. asrin ikinci yarisindan itibaren dostane bir sekilde baslamisti. O dönemlerde, küçük bir beylik olan Osmanlilarin Rumeli'deki muvafakiyetleri ve Islâm dünyasinin sinirlarini genisletmeleri, Memlûk Devleti tarafindan memnunlukla takip ediliyordu. Fakat daha sonra gerek Sultan II. Murad, gerekse onun oglu Fâtih Sultan Mehmed zamanindaki bazi olaylar, iki devletin arasinin açilmasina ve bir müddet sonra da birbirlerine karsi hasmâne (düsmanca) tavirlarin ortaya çikmasina sebep olmustur.

Sultan II. Bâyezid, kendisine muhalefet edip Osmanli tahtinda hak iddiasinda bulunan kardesi Cem'i, dostça karsilayip himaye eden ve ayni zamanda onu mücadeleye tesvik eden Memlûk Sultani Kayitbay'in, Çukurova bölgesindeki Üç-Oklar ile Maras ve Elbistan'a hakim olan Boz-Oklar'i devamli bir surette baski altinda tutmasi üzerine, Dulkadir'li Türkmen Bey'i Alâüddevle Bozkurd Bey'i himayeye karar verir. Sultan Kayitbay, Cem'in Anadolu'ya geçmesine müsaade etmesi onun, Osmanli Devleti'nin aleyhine çalistigini gösteriyordu.Bununla beraber ihtiyati da elden birakmiyordu. Nitekim Bâyezid'in culûsundan sonra Istanbul'a gelen Memlûk elçisi, hem Bâyezid'in saltanatini tebrik etmis hem de biraz sonra bahsedecegimiz ve gaspedilen esyayi getirip teslim ettikten sonra Sultan Kayitbay adina özür dilemisti. Bu hal, aradaki gerginligi bir derece hafifletmisti. Gerçekten, Sultan Kayitbay için baslica siyasî mesele Osmanlilar ile olan münasebet meselesi idi. Arsiv Begelerinden anlasildigina göre (Topkapi Sarayi Müzesi Arsivi, nr. 620l - 6385) Dulkadir Beyi, Sultan II. Bâyezid'i, Memlûk Devleti aleyhine tesvik ediyordu. Öbür taraftan, Hindistan'da Dekkan'da hüküm süren Behmenîler'den III. Muhammed Sah (l463-l482)'in , Vezir-i A'zam'i Hâce-i Cihan (Hoca Mahmud Gâvân) ile Osmanli hükümdarina göndermis oldugu hediyeler, Kayitbay tarafindan müsadere edilmisti. Bu yüzden, Memlûk Sultani'na karsi kirginligini izhar eden II. Bâyezid'in tutumundan endiselenen Memlûklular, bazi tedbirler almak zorunda kalmislardi.Nitekim Karaman Beylerbeyi Hadim Ali Pasa tarafindan "Kubbe Vezirleri"ne gönderilen 888 (l483) tarihli

arizadan anlasildigina göre Atabekü'l-Asakir Emir Özbek ez-Zahirî emrinde Halep'te toplanan Memlûk kuvvetleri, Ramazanoglu Eflatun Bey ile maiyetindeki boybeylerinin yardimlarini sagladiklari gibi, Turgutoglu Mahmud Bey'i Osmanlilara müskilat çikarmak maksadiyla Ermenek üzerine göndermislerdi. Turgutoglu'nun, Süleyman Bey'le savastigi bir sirada Alaüddevle harekete geçer.

Baslangiçta Osmanlilar'dan himaye gören Alaüddevle Bozkurd Bey, Nisan l484'te Memlûklular'in Haleb ve Safed naiblerini arka arkaya maglub ettikten sonra Kayseri Valisi Yakub Pasa kuvvetleri ile birleserek, Misirlilarin kurmus oldugu tuzaklardan kurtulmustu. O, Elbistan ovasinda, Osmanli askerinin gayret ve yardimi ile Haleb Naibi'ni öldürüp Kal'atu'r-Rum (Rum Kalesi), Bire (Birecik) ve Anteb Naibleri ile Haleb büyük hacibi basta olmak üzere birçok Çerkez beyini esir etmisti.

Bununla beraber Emir Özbek es-Seyfî, Emir Özdemir ve Emir Mogolbay gibi emirlerin yönettigi Memlûk ordusu, sür'atle Malatya'ya giderek burasini takviyeye muvaffak olur. Malatya kalesine karsi giristikleri tesebbüste muvaffak olamayan Osmanli - Dulkadirli kuvvetleri, Malatya derbendinde kurulan pusuya da düsmüslerdi. Böylece, Eylül l484 yilinda Kayseri Valisi Yakub Pasa'nin komutasindaki Osmanli kuvvetleri ile Dulkadiroglunun kuvvetleri maglub olmuslardi.

Yakub Pasa, zorlukla kaçabilmis, birdenbire Osmanlilarin aleyhine dönüp Yakub Pasa'nin odugâhini yagmalayan Alaüddevle ise Trablus-Sam ve Tarsus Naiblerini serbest birakmak suretiyle Memlûklulara basvurmustu.

Içinde bulundugu malî ve idarî sikintilar yüzünden Osmanlilarla karsilasmayi arzu etmeyen Memlûk Sultani, emirleriyle bir görüsme yapmisti. Bu görüsme esnasinda Atabey Özbek ile diger emirler, Osmanli hükümdarina elçi ve hediye gönderip aralarinin düzelmesini teklif etmislerdi. Bu teklif kabul edildiginden Emir Cani Bey Habib elçi olarak gönderilmisti. Memlûk Sultani Kayitbay, II. Bâyezid'e uygun tekliflerde bulunuyordu. Bu tekliflerden en mühimi de Osmanli Padisahi'nin, elindeki bütün yerlerde "Sultan" olarak kabul edilmesiydi. Memlûk Sultani'nin emriyle Kahire'deki Abbasî Halifesi I. Mütevekkil Alallah tarafindan, buna isaret olmak üzere, Bâyezid'e bir de "Sultanlik Mensûru" gönderilmisti. Sultanlik mensûrunu göndermekle yetinmeyen halife, iki Müslüman hükümdar arasindaki ihtilafin bertaraf edilmesini de tavsiye ediyordu.

Bütün bu tavsiyelere ragmen aradaki rekabet ve bazi kiskirtmalar sonucu iki taraf arasinda savas kaçinilmaz hale gelmisti. Bu yüzden Osmanlilarla memlûklular arasinda l485'de baslayan ve l490 (hicrî 890 - 895) senesine kadar bes sene devam eden ve alti seferde biten savaslar görülmektedir. Osmanlilarin, Karamanogullarini tamamen ortadan kaldirmalarindan sonra,

Ramazanogullari ile ayni hududu paylasir olmalari ve Osmanlilardan himaye gören Alaüddevle Bozkurd Bey'in, Memlûklular tarafindan sikistirilmasi da iki devleti karsi karsiya getirmistir.

Bu dönemde, Misir'la son veya altinci sefer diyebilecegimiz seferde, Dulkadiroglu Alaüddevle Bey'in, Osmanlilardan yüz çevirip Memlûk tarafina geçer. O, bununla da kalmayacak oglunu rehine (kulluk) olarak Misir'a gönderdigi gibi, kizini da Atabekü'l-Asâkir Emir Özbek'in ogluna verir. Öyle anlasiliyor ki bu durum, Osmanlilarin, Çukurova'da memlûklulara maglub olmalari üzerine olmustu. Alaüddevle Bey'in Misirlilarla anlasmasi üzerine Osmanlilar yeni tedbirler almak zorunda kalmislardi.

Iki Müslüman devletin birbirleri ile olan mücadeleleri, her ikisinin de yipranmasina sebep olmustu. Zamanla yön degistiren muvaffakiyetlere ragmen devam eden savaslar, özellikle Memlûk idaresini zor durumlarda birakiyordu. Bu yüzden devlet, yeni tedbirler alma mecburiyetini hissediyordu. Memlûk idaresi, iyi teskilâtlanmis bir vergi sistemine sahip degildi. Osmanlilarin, savasa devam edebileceklerinin anlasilmasi üzerine Kayitbay, halktan zorla yeni vergiler almaya karar verir. Dönemin müelliflerince siddetli bir tenkide maruz kalan Kayitbay, Osmanlilara karsi Napoli Krali ile anlasir. Müslüman Osmanli Devleti'ne karsi kurulan bu ittifak üzerine Kayitbay'a tehdid mektubu gönderen Sultan II. Bâyezid'in bizzat kendisi sefere çikma niyetindedir. Bunun için, padisahin otagi, Besiktas'a nakledilmis ve Üsküdar'a geçme hazirliklari baslamisti.

Kismî muharebeler tarzinda uzayan Osmanli - Memlûk çekismesi, Dulkadir Beyi Alaüddevle'nin, Memlûklularin geçici zaferlerine kapilip, onlarin tarafina geçmesi ile daha da gergin bir hal aldi. Bunun üzerine Sultan Bâyezid, kayinpederi Alaüddevle'yi beylikten azlederek, yerine onun kardesi olan ve Vize Sancakbeyi bulunan Sah Budak Bey'i tayin eder. Osmanli sultani, Sah Budak Bey'in yanina Mihaloglu Iskender Bey'in kuvvetlerini de vererek onu Alaüddevle üzerine gönderir. Fakat Memlûk kuvvetlerinden de yardim alan Alaüddevle, Sah Budak Bey'i Elbistan yakinlarinda yenip esir alir. Esir alinan Sah Budak, Kahire'ye gönderilerek orada idam edilir.

Bu basarilar üzerine daha çok cesaretlenen Memlûklular, Emîr Özbek komutasinda Misir ve Dulkadir kuvvetleriyle Kayseri'yi muhasara ile Nigde, Eregli ve Larende'ye kadar akinlarda bulunurlar. Üzerlerine gönderilen Hersekzâde Ahmed Pasa kuvvetlerini yenerek Ahmed Pasa'yi esir alirlar. Iste bu haberi alan II. Bâyezid, bizzat sefere katilmaya karar verecek ve otaginin Besiktas'a nakledilmesini isteyecektir.

Osmanli devlet ricali, Memlûklularla olan savaslarda ugranilan basarisizliklarin, gevseklikten ve isin siki tutulmamasindan meydana geldigini biliyor, ayrica sefer için acele edilmemesi gerektigini düsünüyordu.

Ancak bunu hükümdara nasil bildireceklerini bilemedikleri gibi buna cesaret te edemiyorlardi. Nihayet ulemadan Molla Arap demekle söhret bulmus olan Müftü Alaeddin Ali el-Arabî (öl. I496) bu hali, yani harb için acele etmenin muhatarali oldugunu arzederek isi önledi. O, daha önce Ebu Bekir adindaki kadisini Misir'a göndererek basta Atabekü'l-Asâkir Emîr Özbek oldugu halde Memlûk ümerasini barisa yanastirmis, savasin tehlikelerini arzederek dostluk kapisini açmisti. Hoca Saadeddin, Alaeddin Ali el - Arabî'nin mektubundan bahsederken, onun gönül alici sözler söyledigini, "Dinin Nasihat olduguna" temasla bunun geregi olarak barisin yapilmasi icab ettigini söyledigini, Misir Sultani'nin da bundan çok memnun oldugunu yazar. Esasen bu siralarda Istanbul'a kadirgalarla gelip bir nüsha Kur'an-i Kerim ve bazi Hadis-i Serif kitaplarindan ibaret hediyeleri Bâyezid'e takdim eden Tunus Emiri el-Mütevekkil Alallah Osman'in elçisi, bir sefaatnâme ile tavasutta bulunmus ve Tunus'un, Ispanyollar tarafindan hücuma ugradigi su sirada, iki Müslüman devlet arasinda sulh yapilmasi için Emir'in ricasini arzetmisti. Böylece barisa dogru bir adim atilmis oldu.

Nihayet, Cemaziyelahir 896 (Nisan I49l)'de daha önce elçilik vazifesi ile Osmanlilara gönderilmis olan Mamay Haseki serbest birakilir. Bundan sonra o, Osmanli Devleti'nin murahhaslari ile Kahire'ye döner. Osmanli elçisi Bursa Kadisi Seyh Ali Çelebi adinda bir kimse idi. Memlûk Sultani tarafindan huzura kabul edilen elçi, Adana ve Tarsus'un Mekke ile Medine evkafina ait yerler olmasindan dolayi, buralarla diger kalelerin anahtarlarini Memlûk hükümdarina iadeye memur edilmisti. Memlûk Sultani, elçiye büyük ikramlarda bulundu. Daha önce esir edilip hapsolunan Mihalzâde Iskender Bey'le diger esirleri serbest birakir. Bu arada Iskender Bey'i sadece serbest birakmakla kalmaz, ayni zamanda ona hil'at da giydirir. Sultan, Osmanli elçisine karsilik, Emîr Canbulat b. Yasbek'i elçilikle Osmanli padisahina gönderir. Nitekim Istanbul'a gelen müstakbel Memlûk Sultani Emîr Canbulat, birçok siyasî tesebbüslerde bulunmus, daha sonra, yaninda Seyh Bedreddin b. Cum'a oldugu halde tekrar Istanbul'a gelen Mamay el-Haseki, ayni siyaseti devam ettirmistir. Memlûk elçileri, Tunus elçisinin de yardimlariyla barisin yapilmasina muvaffak olmuslardi. Buna göre Gülek Hisari sinir kabul edilerek Çukurova eskiden oldugu gibi Sam'a ilhak edilmistir.

Cem'in sebep oldugu siyasî buhran yüzünden müskül durumda bulunan Osmanlilar, Halil Bey'in (öl. I5ll) Ramazanogullari'nin basina geçip, Memlûklularin rizasi ile Adana ve Tarsus'a hakim olmalarini kabul ettikleri gibi, anlasma geregince adlari geçen sehirlerin Haremeyn evkafi olan vâridatini (gelirini) da, kendi gemileri ile Iskenderiye'ye tasimislardir. Nitekim Âsik Pasazade ile Ibn Kemal'den anlasildigina göre meshur Türk denizcisi Kemal Reis, Mekke ve Medine vakif malini I498 (903)'de, Iskenderiye'ye gemilerle götürüp, buranin beyine teslim etmistir.

Anlasma ile iki taraf arasindaki baris iade edilmis ise de bu hal, Osmanlilari tatmin etmiyordu. Baris, zaman zaman çikan bazi engeller bertaraf edilmek suretiyle l5 sene kadar devam etmistir.

OSMANLI DEVLETI VE ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI

II. Bâyezid'in hükümdar olarak bulundugu dönemin önemli olaylarindan biri de süphesiz ki Islâm cografyasinin en bati ucunda, baska bir ifadeyle Endülüs'teki Müslümanlarin basina gelen felaket idi. Bu felaketin baslangici esnasinda Osmanli donanmasi, uzak denizlerde savasacak kadar güçlü degildi. Bölgenin Osmanlilara olan uzakligi ve o siralarda Cem Sultan'in, Avrupa'da siyasî bir alet olarak kullanilmasi bir anlamda Osmanlilarin elini ve kolunu bagliyordu. Bunlardan baska, Akdeniz'in öbür ucundaki bu bölgeye ulasmak için, Osmanli donanmasinin gerektiginde yardim alabilecegi bir liman veya sehir de mevcud degildi. Bütün bu olumsuz sartlar da nazari dikkate alindigi zaman Osmanlilarin bu konuda neden daha faal bir rol oynayamadiklari anlasilir.

Hicrî 92 (M. 7II) tarihinde Kuzey Afrika'yi bastan basa kat eden Müslüman mücahidler, Ispanya'ya girdikten sonra orayi terk edinceye kadar Iberik yarimadasini medenî eserlerle süslemis, çok sayida kültürel ve sosyal müesseseler meydana getirmislerdi.

Müsümanlar, Ispanya topraklarina ayak basar basmaz, irk, din, dil, mezheb ve soy farki gözetmediler. Got, Vandal, Romali, Hiristiyan ve Yahudi demeyip herkese Müslümanlar gibi haklar tanidilar. Endülüs (III. Abdurrahman, II. Hakem gibi) büyük hükümdarlar gördü. Parlak devirler yasadi.Orada (Kurtuba Camii gibi) âbideler, (Medinetü'z-zehra gibi) saraylar yapildi. Doguda Bagdad, batida Kurtuba, dünya yüzünde Islâm medeniyetinin gözler kamastiran merkezleri haline geldi. Kurtuba'da kadinlardan alimler, sairler ve muallimler yetisti.

Yedi asri askin bir süre bütün Ispanya, Portekiz ve hatta Güney Fransa'da hükümranligini kabul ettirmis olan Islâm hakimiyeti, bütünüyle yok edilmek isteniyordu. Halbuki bu medeniyet, bütün medenî sahalarda Avrupa'nin üstadi, hocasi ve mürebbisi olmustu. Bu hâkimiyet öyle bir medeniyet vücuda getirdi ki, cihanin en yüksek medenî seviyesine ulasti. Bu medeniyet, Insanligin yüz aklarindan olan ilim, fen, edebiyat ve felsefe dahileri yetistirmisti. Medreselerinde okuyan Hiristiyan ögrenciler, sonradan Avrupa'da kral ve Papa olmuslardi. Endülüs Müslümanlari, Avrupa'daki Hiristiyanlara sadece maddî degil, manevî hasletlerde de öncülük

yapmislardi. Insanlik, baskalarini da düsünme, müsamaha gibi konulari anlayip kavramada onlara hocalik yapmislardi.

Bilindigi gibi Endülüs (Vandelozya veya Andalousie), Ispanya'nin güney eyaletinin adi idi. Müslüman ordulari Iberik yarimadasini (günümüzde Ispanya ve Portekiz devetlerinin bulunduklari yarimada) feth etmeye basladiklari zaman bu topraklara "Endülüs" adini verdiler.

Istanbul'un l453 senesinde fethi, diger Islâm ülkelerinde oldugu gibi Beni Ahmer Devleti'nde de büyük bir sevinçle karsilanmisti. Zira, Istanbul'un fethi, Endülüs'teki bu son Islâm devleti açisindan, Hiristiyan dünyasinin tehdidlerine karsi yardim taleb edebilecekleri yeni ve büyük bir Müslüman gücünün dogusu anlamina gelmekteydi. Böylece Endülüs Müslümanlari ile Osmanlilar arasinda hissî bir alaka tesis edilmis oluyordu. Gerçi l477 senesinde Girnata halkinin, Hiristiyanlarin baskilari yüzünden içinde bulunduklari zor sartlardan haberdar etmek ve yardim istemek üzere, Fâtih Sultan Mehmed'e bir elçi gönderdikleri belirtilmektedir. Bununla beraber, Endülüslülerle Osmanllar arasindaki bilinen bu ilk dogrudan iliski ve haberlesme hakkinda daha fazla bir bilgiye sahip degiliz. Iç çekismelerden dolayi küçülüp Hiristiyanlara yem olmaktan kurtulamayan Endülüs'ün (Beni Ahmer Devleti), son sehri olan Girnata da Kral Ferdinand ile Kraliçe Izabella'nin eline düsmek üzereyken Girnata'nin son hükümdari Ebû Abdullah es-Sagir, Afrika hükümdarlarindan oldugu gibi Istanbul'dan da yardim ister. Fakat beklenen yardim saglanamaz. Ebû Abdullah es-Sagir, 89l (l486) yilinda Istanbul'a bir elçi göndererek Bâyezid'den yardim istiyordu. Elçinin elinde parlak bir de kaside vardi. Ebu'l-Beka Salih b. Serif er-Rundî'ye ait olan bu mersiye, Hiristiyanlar tarafindan Endülüs'teki Müslümanlara yapilan zulüm ve iskenceyi anlatiyor, onlarin çektikleri izdirabi dile getiriyordu. Manzum olarak Türkçe'ye de çevrilen bu mersiyenin bir kismi söyledir:

Hengam-i tamaminda gelir her seye noksan,

Ömründeki hosluklara aldanmasin insan,

Her sey mütehavvil, bu fena sence de meshûd,

Bir lahza meserret göreni, kahreder ezman

......

Siz, Endülüs'ün halini hiç duymadiniz mi?

Her kafile etmisken onu âleme destan,

Acizleri, sizden ne kadar istedi imdad,

Hep öldü, esir oldu, kimildanmadi insan.

......

Dün, her yere sultan iken onlar, bugün eyvah...

Küfr ellerinin hükmüne kulluk ile nalân,

Görseydin eger onlari bikes ve mütehayyir

Eylerdi sana zilletin envaini ilan

......

Görseydin o aglasmayi onlar satilirken,

Saskin hale getirirdi seni ahval ile ahzân

Ya Rabbi! Ayirdilar mâder u tifli (çocuk ile annesini)

Eylerse teferruk nasil ervah ile ebdân (ruhla bedenin ayrilmasi gibi).

Yardimin istendigi sirada II. Bâyezid, bir taraftan Çukurova'da Memlûklular'la, diger taraftan kendisine karsi taht mücadelesi veren kardesi Cem Sultan olayi ile mesgul idi. Nitekim, Endülüs Tarihi adli eserde, bu konuya temasla, elçilerin gönderildigine dair eski tarih kitaplarindaki bilginin dogru olmadigi anlatilarak söyle denir: Hakan-i müsarunileyh (II. Bâyezid) reis-i mezheb-i ruhanî olan Papa'ya iki elçi göndermekle, sayet kral Girnata muhasarasinda israr ve Müslümanlari zarara sokarsa, ülkesindeki Hiristiyanlar hakkinda da ayni muamelenin yapilacagini bildirerek krala vasiyette bulunmasini istemisti.Cem Sultan meselesi gözönüne alindigi zaman bu rivayetin (yani elçi göndermenin) dogru olmadigi anlasilir. Osmanlilar, bu dönemde, Memlûk gailesi ile mesgul olmalarina ragmen, Girnata heyetini ümitsiz ve üzüntülü bir sekilde göndermek istemiyorlardi. Bunun için bir donanma tertibi ile Akdenize açilmasini saglamis ve Cebel-i Tarik ile Sebte sahillerine taarruz etmek suretiyle Hiristiyanlarin, Müslümanlar üzerindeki agirligini hafifletmek istemislerdi. Bununla beraber o dönemde Portekiz deniz kuvvetlerinin diger devletlerle mukayese edilmeyecek kadar büyük olmasi ve o siralarda Osmanlilarin ne Misir, ne de Tunus gibi bir Kuzey Afrika devleti ile anlasmasinin bulunmamasi, donanmanin fazla bir sey yapamadan dönmesine sebep olmustur. Böylece bu müracaattan önemli bir sonuç alinamadi. Bununla beraber, Girnata'nin müracaatindan bir sene sonra Kemal Reis komutasinda, Ispanya sularina bir Türk donanmasi gönderildi. Ispanya kiyilarini vuran Kemal Reis, buralardaki bir kisim Müslüman ve Yahudiyi kurtararak Istanbul'a

getirmisti.Hammer ise, Sultan Bâyezid'in Endülüs Müslümanlari ile ilgili faaliyetleri hakkinda su bilgiyi verir:

"Davud Pasa, Karaman asi asiretlerini itaat altina aldigi sirada Sultan II. Bâyezid, Istanbul'da elçileri kabul ediyordu. Bunlar içinde gerek itimatnâmesinin sekli, gerek maiyetindeki sahislar bakimindan en çok dikkat çekeni, Ispanya'nin son Islâm hükümdarinin elçisi idi. Beni Ahmer'den Girnata hükümdari olan bu zat, Aragon ve Kastil Krali Ferdinand tarafindan agir bir baski altinda bulunuyordu. Müslüman olmayanlarin istilalari karsisinda "Sultanu'l-Berreyn ve Hakanu'l-Bahreyn'den yardim dilemekte idi. Elçinin itimadnâmesi, Elhamra padisahlarinin romantik ve sövalye ruhuna uygun yazilmisti. Bu, Müslümanlarin ugradiklari izdirabi belirten ve Islâm'in Ispanya'da içinde çirpindigi düsüsü dile getiren ve nihayet 700 yildir bu kitada hüküm sürdükten sonra yakinda buradan çikarilacaklarini ifade eden Arapça bir kaside idi. En etkili ve dokunakli tarzda Islâm milletlerinin ve hükümdarlarinin yardim ve merhametlerini diliyordu. Bâyezid, dindar ve ayni zamanda sair oldugu için, Ispanya sahillerini tahrib etmek üzere bir donanma göndermekle buna cevap vermis oldu. Donanma komutanligini Kemal Reis adi ile Hiristiyan donanmalarina korku salan amirale tevdi etti."

Beni Ahmer Devleti, Osmanlilara bas vurdugu gibi Memlûk Devleti'ne de müracaat etmisti. Fakat kuvvetli donanmalarinin bulunmamasi yüzünden onlar da yardim edemediler. Bununla beraber Memlûk hükümdari, Endülüs Müslümanlarina yapilan mezâlimi önlemek için Papa'yi ve Ferdinand'i tehdid ederek, sayet Ispanyollar Girnata Müslümanlarindan el çekmezlerse bütün Filistin Hiristiyanlarini Kamame (Kimame) Kilisesi'nde kestirecegini ve Hiristiyanlara Suriye ile Kudüs kapilarini kapatacagini söylemek üzere bir heyet göndermisti. Fakat bunun da bir tesiri olmadi.

Bütün bu olaylardan sonra Beni Ahmer Devleti, Ocak l492 (29 Safer 897)'de 55 maddeden mütesekkil bir muahede ile teslim oldu. Böylece hakimiyetleri sona erdi. Akd edilen muahede ve teslim sartlarina göre Müslümanlara hangi sekilde olursa olsun kötü muamelede bulunulmayacagi gibi onlarin cemaat haklari da taninacakti. Fakat bu ahde ancak üç hafta riayet edildi. Bundan sonra gün geçtikçe dozu artirilmak suretiyle orada kalmis olan Müslümanlara yapilmadik eza ve iskence kalmadi. Bu arada kurtulmak için oradan çikmak isteyenlere de müsaade edilmiyordu. Çünkü Müslümanlar, san'atkâr ve is sahibi idiler. Fen, ilim, san'at ve ziraat erbabinin çogu Müslümanlardandi. Bunlarin gitmesi halinde memleket bu islerden mahrum kalacakti. Bununla beraber firsat bulanlar kafileler halinde Afrika sahillerine can atiyorlardi. Bunlardan bir kismi da korsanlik yapmak suretiyle Ispanyollari tehdid ediyorlardi.

Öyle anlasiliyor ki Osmanli Devleti, muhtelif sefer ve gaileler sebebiyle Endülüs Müslümanlarina istenildigi sekilde yardimda bulunamamisti. Ancak

XVI. asrin ortalarindan itibaren bu isi Cezayir beylerine birakmisti. Bunun için, Kaptan-i Derya ve Cezayir Beylerbeyi olan Kiliç Ali Pasa'ya gönderilen Zilkade 977 (Nisan - Mayis l570) tarihli bir hükümle Ispanya'daki Müslümanlara yardim etmesi emredilmisti. Bunun sonucu olarak birçok Müslüman ve Yahudi Afrika sahillerine geçirilmisti. Bunlardan bir kismi da Adana, Uzeyr, Tarsus, Sis ve Trablussam sancaklarina yerlestirilmistir. Bu muhacirler, kendilerini toplayip üretici bir hale gelineye kadar bes sene müddetle bütün vergi ve resimlerden muaf sayilmislardir.

Müslümanlarin, Ispanya ve Portekiz'in bulundugu Iber yarimadasindaki hâkimiyetleri sekiz asra yakin sürmüstü. Bu hâkimiyet, 2 Ocak l492'de Girnata'nin Katolik hükümdarlara teslim olmasi ile son bulmustu. Böylece, tarihin bir devresi kapanmis oluyordu. Zira Ispanyollarin Girnata'yi isgalleri ve bu esnada isledikleri cinayetler, medeniyet tarihi bakimindan silinmez bir leke olarak kalacaktir. Onlar, yaptiklari ile tam bir barbarlik örnegi sergilemislerdir. Kendilerine medeniyet ögreten ve bu konuda üstadlari olan Müslümanlarin seviyesine ulasamadiklarini isbat etmislerdir. Katolik bir Kardinal'in emriyle Girnata sehrinin büyük meydaninda 500.000 küsur cild yazma kitap yakilmisti. Müslümanlar, bütün Avrupa kütüphanelerindeki kitaplarin yekûnundan fazla olan bu kitaplari, sekiz asirdan beri dünyanin her tarafindan toplamislardi. Insanlik âlemi, bu kitaplarin yakilmasindan dogan boslugu, bugüne kadar telafi edememistir. En degerli müelliflerin en degerli eserleri, atese atilmisti. Bu tarihlerde Avrupa'da l0.000 cild kitabi bir araya getiren hiç bir kütüphânenin bulunmadigini belirtmek gerekir.

Kral Ferdinand ile Kraliçe Izabella'nin, Müslümanlara verdikleri sözlerini tutmadiklarini, medeniyet ve kültür ürünü kitaplarin nasil yakildigini, Müslümanlarin nasil iskencelere tabi tutuldugunu Hiristiyan bir arastirmaci su sözlerle ifade eder:

" Katolik majesteleri Ferdinand ve Isabella, Müslümanlarin tabi tutulduklari teslim sartlarina bagli kalmada basari gösteremediler. Kraliçenin özel günah çikarma papazi Kardinal Ximenes de Cisneros'un komutasi altinda tertiplenen ve geride kalan Müslümanlarin kiliç ve zor kullanilmak suretiyle irtidad (Islâm'dan dönme) ettirilip Hiristiyan dinine sokulmalari maksadina matuf bir askerî harekat l499 yilinda baslatildi. Bu kardinalin ilk isi, Islâmî konularda kaleme alinmis el yazmasi kitaplari toplatip yaktirmak suretiyle piyasadaki dolasimini durdurmak olmustur. Simdi artik Girnata sehri, Arapça yazilmis bu kitaplarin yiginlar halinde yakilmasindan olusan "senlik atesleri"ne sahne oluyordu. Engizisyon adi verilen iskence ve zulüm hareketleri, müessesevî bir hale getirilmis ve yogun bir biçimde devamli isler halde tutuluyordu." Bu yazar, Müslümanlara karsi yapilan iskence ve yakilan binlerce cild kitabin maruz kaldigi insanlik disi davranisi ne kadar yumusatmaya çalissa da yine de dindaslarinin isledigi bu cânîyane hareketten bahs etmeden geçemiyor.

Girnata, Araplarin her türlü dinî hürriyetlerine, can ve mallarina dokunulmamak sartiyla teslim olmustu. Fakat Katolikler'e göre " Kâfir Müslümanlar"a verilmis sözün hiç bir ehemmiyeti olamazdi. Böylece, Yeniçagin esiginde beser tarihinin en büyük yüzkaralarindan biri irtikâb edildi. Insanligin müsterek mali olmasi icab eden medeniyetin, o çag için en zarif olan dallarindan biri sistematik bir sekilde imhaya baslandi. Hele cihanin en büyük kütüphânesinin merasimle yakilmasi, yakin zamanlarda bütün Ispanyollar tarafindan bile lanetlenmis bir hadisedir.

BÂYEZID'IN SON SENELERI

Gençliginde, eglenceli ve tatli bir hayat sürmüs denebilen II. Bâyezid, devletin basina geçtikten sonra tamamen farkli bir hayat sürmeye baslar. Saltanatinin sonlarina dogru, kendini tamamen ibâdete veren II. Bâyezid, yasinin ilerlemesi üzerine, devlet islerinin büyük bir kismini vezirlerine birakir. Onun saltanatinin son senelerinde önemli bazi hâdiseler meydana gelmisti. Bunlardan biri hemen hemen bütün bir Osmanli ülkesini ilgilendirecek olan ve "Küçük Kiyamet" denilen büyük depremdi. Ikincisi de sehzâdeler arasindaki rekabet ve tahti ele geçirmek için birbirlerine karsi giristikleri çekisme idi.

KÜÇÜK KIYAMET

Hicrî 9l5 senesinin Rebiülahir ayinin 25. Sali gecesi (l4 Agustos l509) Memaliki - Rûm denilen Amasya, Tokat, Sivas, Çorum ve havalisinde baslayip 45 gün siddetle devam eden depremde halk, iki ay kadar disarda çadir ve örtüler altinda kalip hayatini devam ettirmek zorunda kalmisti. Bu deprem, ayni siddette Istanbul ve Edirne'de de oldu. Gerçekten, l4 Eylül l509'da Istanbul, Osmanli tarihinin kayd ettigi en siddetli ve hizli depremine maruz kalmisti. Küçük kiyamet denilen bu depremde Istanbul'da yüz dokuz cami ve mescid ile bin yetmis ev harab olmustu. Halktan da bes bin kadar insan ölmüstü. Istanbul'un, Egrikapi'dan Yedikule'ye kadar olan üç kat suru yikildigi gibi, Yedikule'den de baslayip deniz kenarindaki Ishak Pasa Semti kapisina kadar harab oldu. Bunlardan baska Fâtih Camii'nin kubbesi ve direklerinin baslari çatladigi gibi imâret, hastahane ve Sahn Medreseleri'nden bazilari ile diger medrselerden bir kisminin kubbeleri yikildi. Fâtih civarindaki Karaman Mahallesi, bastan basa harab oldu. Sultan Bâyezid Camii'nin kubbesi dagildi. Hadim Ali Pasa Camii'nin (Divanyolundaki Atik Ali Pasa Camii) kubbesi düstügü gibi Atmeydani'ndaki sütunlardan alti tanesi devrildi. Yeni Saray (Topkapi Sarayi)'in deniz tarafi yer yer harab oldu. Bu büyük depremde binlerce insan yikintilar altinda gömülü kalmisti. Sadece Vezir Mustafa Pasa'nin konaginda atlari ile birlikte üçyüz süvari hayatlarini kayb etmisti. Köpürmüs ve azgin bir hal almis olan

deniz dalgalari, Istanbul ve Galata surlarini asarak sokaklarda tufan meydana getiriyordu. Bu arada eski su bentleri de yikilmisti. Sultan II. Bâyezid, sarayinin duvarlarina güvenemediginden bahçesinde gayet hafif ve tehlikesiz bir çadir kurdurarak orada on gün kadar ikamet eder.

Kirkbes gün kadar araliklarla devam eden bu deprem, Istanbul, Rumeli ve Anadolu eyaletlerinin sâkinlerini sürekli bir heyecan içinde yasatti. Çorum halkinin üçte ikisi, sehirlerindeki toprak kaymalari yüzünden yarilip açilan topraklar içinde yok oldular. Yine bu esnada Gelibolu istihkâmlari da yikildi. Sultan II. Bâyezid'in dogdugu sehir olan Dimetoka bir toprak yigini halini almisti.

Sultan Bâyezid, bu deprem (zelzele) münasebetiyle devletin ikinci payitahti olan Edirne'ye gittiyse de ayni sene Receb ayinin dokuzunda, yani Istanbul zelzelesinden I5 gün sonra Istanbul'dakinin benzeri olan ve ayni siddette bir deprem meydana geldi. Mimar Hayreddin, onbes gün içinde Pâdisah için Edirne'de ahsab bir ev yapti. Pâdisah, bu ahsab evde ikamete basladi. Ayni sene Saban'in üçünde Edirne'de yine benzer siddette bir deprem daha oldu. Tunca Nehri tasarak ve yatagini da asarak depremin yikintilarini kapladi. Üç gün geçit vermeyen Tunca'nin tasmasiyla da bir çok insan öldü.

Rivayete göre Sultan Bâyezid, bu siddetteki bir depremi, vezir ve komutanlarinin halka yaptigi zulmun bir sonucu olduguna inanarak onlari: "Zulüm ve fesadiniz cevr ve bid'atiniz elinden, mazlumlarin ahlarinin atesi, Allah'in gazabina sebep olmustur. Bu, sizin zulmünüzün semeresidir ki, iste ortaya çikti." diyerek ilgilileri azarlamis ve bundan sonraki hareketlerinde dikkatli olmalarini, halka zulüm etmemelerini, haksizlik yapmamalarini söylemistir. Bundan sonra Istanbul'un tamiri için neler yapilmasi gerektigi hususunda ilgililerle istisarede bulunur. Istisare sonunda Istanbul'da yikilan yerleri yeniden yapmak veya tamir etmek için yirmi evden bir kisi ve ev basina yirmi ikiser (yirmi beser oldugu görüsü de bulunmaktadir) akça takdiriyle "Cerahor", yani ücretli amele tedarik edildi. Bu sekilde Anadolu'dan 37 bin, Rumeli'den de 29 bin cerahor çikarilip üç bin kadar mimar ve marangoz getirildi. Bunlardan baska "Yaya"lardan sekiz bin, "Müsellem"lerden de üç bin kisi kireç yakmakla görevlendirildi. Böylece devlet ve millete ait olan yerlerin insaati, 9l5 senesinin I8 Zilhiccesi'nde (29 Mart I5I0) baslamis ve altmis bes günde sona ermisti. Bu insaat ve tamiratta, Istanbul surlarindan baska Galata'daki mahzenler, Galata kulesi, Kiz kulesi, Rumeli ve Anadolu hisarlari fenerlikleri, Çekmece köprüleri ile Silivri kalesi gibi önemli yerler de vardi. Sutan II. Bâyezid'in bu çabalari üzerine Istanbul kisa bir sürede adeta yeniden insa edilmis oldu. Bu insaat, bütünüyle Mimar Hayreddin'in nezâreti altinda yapilmisti. Insaatin tamamlanmasindan sonra hükümdarin emri üzerine üç gün ve gece, fakirlere yemek dagitildi.

SEHZÂDELER MESELESI

Sultan II. Bâyezid'in, Abdullah, Sehinsah, Alemsah, Mahmud, Mehmed, Ahmed, Korkud ve Selim isimlerinde sekiz oglu olmustu. Bunlardan Abdullah, Sehinsah, Alemsah, Mahmud ve Mehmed, babalarinin sagliginda ölmüslerdi. Geriye yas sirasina göre Ahmed, Korkud ve Selim kalmislardi. Sehzâde Korkud Saruhan (Manisa), Sehzâde Ahmed Amasya, Sehzâde Selim de Trabzon valiliklerinde bulunuyorlardi.

Pâdisahin yaslanmasiyle birlikte memleketteki düzensizlikler de artmaya basladi. Hayatta kalan sehzâdelerden her biri, iktidari ele geçirmek için gayret ediyordu. Bu gayrete sebep olan saltanat hirsi yaninda, Fâtih Sultan Mehmed Kanunnâmesi'ndeki "Nizam-i âlem için öldürülme" korkusu da vardi. Bu düsünceler, her üç sehzâdeyi de, hayatinin son günlerini yasayan babalarinin yerine geçmek için harekete getirdi.

Devlet adamlari, Ahmed'in yasça büyük, çocuklarinin çok ve babasi gibi uysal olmasi sebebiyle padisah olmasini istiyorlardi. Bütün bunlar, o dönem anlayisi bakimindan Ahmed için birer avantajdi. Ortanca ogul olan Korkud, sessiz, ilim ve musikî ile hayatini geçiren sair ruhlu bir sehzâde idi. Onun bu hali, birçoklari tarafindan sevilmesine sebep olmustu. O da içtenlikle tahta geçmeyi istiyordu. Fakat erkek çocuklarinin olmayisi onun padisah olmasini zorlastiriyordu. Sehzâdelerin en küçügü Yavuz Sultan Selim'di. Onun da Süleyman adinda bir oglu vardi. Sert olusundan ve devlet adamlarini, yaptiklari yanlislarindan dolayi acimasizca tenkid ettiginden, devlet ileri gelenleri tarafindan pek sevilmedigi gibi, padisah olmasi da istenmiyordu. Devlet adamlarinin bu sekildeki görüslerine karsilik ordu, Selim'i destekliyor ve onun, babasinin yerine geçmesini istiyordu. Böylece ülke, asker ve sivil güçler arasinda iki farkli ve birbirlerine tamamen zit olan iki anlayisla karsi karsiya kalmisti.

Sehzâde Korkud

Bâyezid'in, hayatta kalan üç sehzâdesinin ortancasi idi. 872 (M. l467)'de dogan Korkud, dedesi Fâtih'in yaninda yetistiginden, tahsiline itina edilmisti. Bu sebeple âlim, fâzil, sair ve musikisinas bir sahisti. Islâm hukukuna dair genis bilgisi olup Arapça'yi hem anlar hem de yazardi. Babasina gönderdigi bazi mektupari Arapça idi. "Harimî" mahlasiyle siirleri vardi. Dedesi Fâtih'in vefatinda, babasi yetisinceye kadar onun adina saltanata vekâlet etmisti. Babasi zamaninda 888 (l483 M.) senesinde önce Manisa Sancagi'na tayin edilmisken, bilahere agabeyi Ahmed'in tesiriyle Istanbul'a uzak olan Teke ili (Antalya) Sancagi'na naklolunmustu. Ilk sancaginin kendisine tekrar verilmesi hususunda babasina mektup yazip istekte bulunduysa da bu istek, sarayca reddedildi. Babasinin ,Ahmed'e olan meyli de onu kizdiriyordu.

Keza, Vezir-i A'zam Has'larindan olan ve kendisinde bulunan bir Has'sin, Hadim Ali Pasa'ya verilmesi kendisini çok üzmüstü. Bu sebepler ve memleketin fena idaresi onu kizdirir. Bu sebeple Hacca gitmek için hazirlik yapar. Böylece 8 gemi, 80 kadar asker ve 50 kadar maiyyeti ile l8 yük akça kadar para alir. Durumdan haberdar olan Sultan Bâyezid, Mevlâna Alaeddin (Imam Ali)'yi gönderip Izmir'in, sancagina ekledigini bildirir. Buna karsilik Korkud:

"Bana saltanat gerekmez. Ben, Hz. Peygamber'i rüyamda gördüm. Beni, Hacca davet etti" diyerek babasinin gitmeme teklifini reddeder. Elçi dönüp durumu babasina anlattiginda Bâyezid: "Kazaya, rizadan baska çare yoktur" diyerek adamlarinin yerinde kalmasini emreder. Misir Sultani, Korkud'u çok güzel bir merasimle karsilar. Ona hediyeler verip ikramlarda bulunur. Hatta ona günlük 3000 filorilik bir maas baglar. Memlûk Sultani ile ilk görüsmede Sultan, onu evladi yerinde saydigi için gözlerinden, o da Memlûk Sultani'ni baba makaminda gördügü için gerdanindan öper. Görüldügü gibi Misir'da çok iyi karsilanan Korkud, amcasi Cem Sultan gibi bir maceraya atilmak üzeredir.

Memlûk Sultani, onun tahta çikmak için kendisinden yardim istemeye veya babasi ile arasini bulmaya geldigini zannetmisti. Fakat onun gerçek niyeti, Kudüs ve Haremeyn gibi yerleri ziyaret edip hac etmekti. Ancak, Memlûk Sultani'nin, Osmanlilarla aralarinin açilmasina sebep olur endisesiyle onun hacca gitmesine izin vermedigi belirtilmektedir. Sehzâde Korkud'un, ülke ve memleket arzusu ile babasindan izinsiz gelmis olmasi, pisman olmasina sebep olmustu. Misir Sultani, 9l7 (l5ll M.) yilinda geri dönen Sehzâdeyi 20 parça gemi ile ugurlar. Sancagina dönen Korkud, babasina pekçok hediyeler göndererek yaptiklarindan dolayi özür diler. Bunun üzerine bazi ilavelerle Saruhan Sancagi kendisine verilir.

Sehzâde Ahmed

Bâyezid'in, hayatta kalan en büyük oglu olup 870 (M. l465) yilinda dogmustur. Babasi tarafindan çok sevildigi gibi Vezir-i A'zam Hadim Ali Pasa da onun tarafini tutuyordu. Bu bakimdan, her an hükümdar olabilirdi. Sehzâde Ahmed, mutedil ve her seyi düsünerek ona göre tedbir alan bir kimse oldugundan, bir kisim devlet erkâni da, onun, babasinin yerine geçmesine taraftardi. Hatta Sah - Kulu (Seytankulu)'yu ortadan kaldirmakla görevlendirilen Hadim Ali Pasa, Sehzâde Ahmed'le görüstügü zaman kendisinin hükümdar olduguna dair padisah nâmina sehzâdeye teminat vermisti. Bununla beraber bu isin, Sah -Kulu isyaninin bastirilmasindan sonra gerçeklesebilecegini söylüyordu. Bundan dolayi Sehzâde Ahmed, kendisini hükümdar bilerek askere ve komutanlara ihsanlarda bulunuyordu. Bununla berabr kendisine bey'at ettirmek istedigi yeniçerilerin "Padisahimiz hayatta oldukça kimseyi hükümdar tanimayiz" diye onun bu pesin kararina

karsi çikip red cevabi vermeleri, sehzâdeyi müteessir etmisti. Ahmed, en çok kardesi Korkud'un hükümdar olacagindan endise ediyordu. Sehzâde Ahmed'in en samimi taraftari olan Hadim Ali Pasa'nin, Sah - Kulu olayinda ölümü, bunun isini biraz bozmus ise de gerek babasi, gerekse diger devlet erkâni, bu arada Rumeli'de Mihalogullari ve diger beyler kendisini istiyorlardi. Hatta Rumeli akincilari " Biz, sana tabiyiz ne durursun" diye Ahmed'e haber göndermislerdi. Fakat Hadim Ali Pasa'nin ölümü üzerine onun Sah - Kulu asilerini takip etmeyip Amasya'a gidisi yeniçerilerin hosnutsuzluguna sebep olmustu.

Sehzâde Ahmed, en büyük taraftari olan Hadim Ali Pasa'yi kaybedince çok üzüldü. Anadolu ve Kapikulu halkina agir sözler söyledi. Ordu ile arasindaki sogukluk bir kat daha fazlalasti. Hele Yavuz Sultan Selime'e Avrupa'da bir sancagin verildigini isitince hiddeti bir kat daha artmisti. Bu yüzden, Sah - Kulu isini bir tarafa birakarak, Selim meselesini takib etmeye basladi. Anadolu'yu Kizilbas'tan temizlemeye ugrasacagina Afyon'da oturarak Anadolu'nun yakilip yikilmasina ve halkin soyulmasina, devlet kuvvetlerinin yenilmesine âdeta seyirci kaldi. Günlerini, padisahlik hayallerinin tahakkuku için Edirne'ye ulak ve mektuplar göndermekle geçirdi. Sehzâdenin bu hali, Anadolu halki ve askerlerinin gözünden kaçmadi. Böyle bir tutum ve davranis, onun, halk nazarindaki itibarinin düsmesine sebep oldu.

Sehzâde Selim ve Hükümdar Olusu

Sultan II. Bâyezid'in hayatta kalan üçüncü oglu idi. Annesi Dulkadiroglu Alâuddevle'nin kizi Ayse Hatun'du. Babasinin Sancakbeyi olarak bulundugu Amasya'da dünyaya gelmis olup dogum tarihi 875 (I470) olarak kabul edilmekle birlikte hicrî 87I veya 872 seneleri olabilecegi de belirtilmektedir. Selim de Sehzâde korkud gibi dedesi Fâtih'in yaninda büyüdü. Devrin hocalarindan ders aldi. Sehzâde Ahmed ve korkud'un yumusak huyluluguna karsilik Selim, sert, cevval ve hareketli idi. Sairlik yönü de bulunan Selim,Türkçe, Farsça ve Tatarca siirler söylerdi.

Sehzâde Selim, babasinin, uzun zamandan beri bozulmaya yüz tutan devlet islerinden müteessiren saltanati terk edecegini haber aldigi için, tertibat almayi uygun görmüs olmalidir. Bilindigi gibi bu dönemde, hanedan içinde henüz bir "Verâset-i Saltanat Kanunu" bulunmadigindan, Fâtih kanunnâmesi geregince hükümdar olan sehzâde, diger kardeslerini "Nizâm-i âlem" için öldürebilirdi. Bu sebeple Selim, kardesleri olan Ahmed ve Korkud'un durumlarini gözden irak bulundurmuyordu. Bununla beraber, Istanbul'a uzak olmasindan dolayi saglikli haberler de alamiyordu.

Sehzâde Ahmed, yumusakligi ve sakin hali ile bütün devlet erkâninin takdirini kazanmisti. Halbuki Selim, atakligi ve sertligi ile taniniyor, bu yüzden de kendisinden çekiniliyordu. Nitekim, bu siralarda Erzincan ve

çevresinde faaliyette bulunan Sah Ismail'i o mintikadan uzaklastirdigi gibi, Gürcüler üzerine de sefer yaparak o taraflarda da kendisini göstermis oldugundan onun bu hal ve tavirlari babasina karsi " serkesâne vaziyet aldi" seklinde gösterilmisti. Sehzâde Selim, saltanati elde etmek isteyen kardeslerine karsi hazirliklar yapmis, kendisine bagli olan kuvvetlerden baska, Kirim Hani kuvvetlerinden de istifade etmisti. Nitekim, Rumeli'ye geçtigi sirada Kirim Hani'nin küçük oglu komutasinda yaninda üçyüz elli kadar Tatar askeri vardi. O, taraftarlari vâsitasiyle Yeniçeri Ocagi'ni da elde etmisti.

Sehzâde Selim'in, Rumeli'ye geçtigi haberi Istanbul'a ulastigi zaman devlet erkâni, padisahi Edirne'ye götürmek üzere yola çikarmisti. Bu sayede Selim'in üzerine asker de sevk edilecekti. Bu durumu ögrenen Selim, " asi olmadigini ve babasina tazimlerini arz için geldigini " bildirmisti. Bu arada babasi tarafindan kendisine nasihatta bulunmak üzere gönderilen elçiye iltifatlarda bulunmustu.

Selim'i sevmeyip onun aleyhinde bulunan kimseler, bu durumu kabul etmeyerek Selim'in üzerine Rumeli beylerbeyi Hasan Pasa'yi göndermislerdi. Fakat Hasan Pasa, harb etmeden Edirne'ye dönmüstü. Bunun üzerine padisah bizzat kendisi Selim'e karsi harekete geçmisti.

Bâyezid, ihtiyar oldugundan araba ile hareket edip Çukurçayir'da Selim'in ordugahinin karsisina gelmisti. Selim, ordusuna, karsi taraftan bir taarruz vaki olmadikça harekete geçilmemesi emrini vermisti. Bu esnada, Sultan II. Bâyezid'e, binmis oldugu arabanin penceresinden, elini öpmek üzere gelen oglunun kuvvetleri gösterildigi zaman padisah, üzüntüsünden aglamisti. Sehzâde Selim'e taraftar olmalari ihtimal dahilinde buluan Rumeli akinci ve sancakbeylerinin istirham ve istekleri üzerine muharebeden vaz geçilerek iki taraf arasinda bir anlasma saglandi. Buna göre Selim'e bir heyet gönderilip simdilik babasi ile görüsmesine imkân bulunmadigi, bununla beraber Sehzâde Ahmed'in veliahd olarak tayin edilmeyecegi bildirilmisti. Ayrica, Rumeli'den istedigi Semendire sancaginini kendisine tevcih edildigi bildirildi.

Bâyezid, sehzâdelerinden hiç birini, digerlerine tercih etmeyecek ve onlardan birini veliahd yapmayacagina dair bir de ahidnâme yazdirarak bu olayin ilk safhasini kapatmis oluyordu. Böylece veliahd tayini isini önlmeyi basaran Selim, emri altindaki askerle Semendire'ye gitmeyip, Rumeli beylerinin karari ile Eski Zagra ve Filibe taraflarinda kalarak Semendire'ye bir vekil göndermist.

Vezir-i A'zam Hadim Ali Pasa'nin, Sah - Kulu olayinda sehid olmasi ve o siralarda, Karaman Valisi olan oglu Sehinsah'in vefat haberini almasi üzerine çok üzülen Sultan Bâyezid, Edirne'den Istanbul'a hareket edip saltanattan çekilmeyi düsünür. Böyle bir durumda kimin saltanata gelecegi

meselesi tekrar gündeme gelir. Devlet erkâni, Sehzâde Ahmed'in, babasinin yerine geçmesine taraftardir. Fakat Hadim Ali Pasa'nin yerine Vezir-i A'zamliga gelen Hersekzâde Ahmed Pasa, bu görüse katilmamaktadir. Bununla beraber yapabilecegi fazla bir sey de yoktur. Daha önce Selim'e hiç bir sehzâdenin veliahd olmayacagina dair söz verilmis olmasina ragmen Ahmed, tahta geçmek üzere Istanbul'a davet edilir. Filibe'de bulunan Sehzâde Selim, adamlari vâsitasiyle bütün bu görüsme ve gelismelerden haberdar olur.

Selim, alinan kararin, kendisine verilen ahidnâmeye aykiri oldugunu görünce 40 bin kisilik bir kuvvetle Çorlu'da babasinin kuvvetlerinin bulundugu Karisdiran Ovasi'na gelir. Sehzâde Ahmed taraftarlari, II. Bâyezid'i, Selim'in aleyhine tahrik için arabasinin örtüsünü kaldirarak "Elinizi öpmeye gelen oglunuzun kuvvetini görün, müretteb ve müsellah (silahli) askerlerle ogul babayi böyle mi ziyaret eder?" diyerek padisahi ogluyla savasa tahrik etmislerdi.

9l7 Cemaziyelevvel'inin sekizinci günü (Agustos I5lI)'de iki taraf arasinda meydana gelen muharebe, Selim'in aleyhine sonuçlanir. Bundan sonra, Sehzâde Ahmed'in hükümdarligi kesinlesmis gibi olur. Bu sebeple Ahmed Istanbul'a davet edilir. Bununla beraber Hersekzâde Ahmed Pasa, daha önce verilmis ahidnâmeye sadik kalinmasini isteyecek ve fakat sözünü dinletemeyecektir. Sehzâde Ahmed, aldigi emir üzerine sür'atle Istanbul'a dogru yola çikip Gebze'ye, oradan da Maltepe'ye gelir. Fakat yeniçerilerin kendisini istememeleri ve Istanbul'da bazi isyan hareketlerine girismeleri üzerine tekrar Anadolu'ya döner.

Selim'in aleyhtarlari, Ahmed'in muvaffak olamamasi üzerine bu defa da Sehzâde Korkud'u hükümdar yapmak üzere onu Istanbul'a davet ederler. Manisa'da bulunan bu sehzâde, sür'atle Mihalic'e, oradan da kayiklarla Davut Pasa iskelesine gelip karaya çikar. Önce yeniçeri ocagina gitmis sonra babasini görüp kardesi Ahmed'den kaçtigini söyler. Yeniçeriler, Korkud'a karsi saygida kusur etmezler, ancak Selim'den baskasini hükümdar olarak istemediklerini de münasib bir sekilde anlatirlar.

Bütün bu gelismeler karsisinda, idareyi Selim'e terk etmekten baska çare bulamayan II. Bâyezid, oglu Selim'i Istanbul'a davet eder. Sehzâde Selim, kara yolu ile Kefe'den Akkirman'a oradan da Rumeli'ye geçip Istanbul'a gelir.Devlet erkâni tarafindan karsilanip tebrik edilen Selim'in, Divân-i Hümayûn'a gelip babasinin elini öpmesi istenir. Fakat bir suikast olur endisesiyle Selim, ancak at üzerinde babasi ile görüsmeyi kabul eder. Ertesi gün Selim, bütün devlet ricalinin hazir bulundugu bir sirada babasi ile görüsür. Bâyezid, oglunun hükümdar olmak istedigini ve askerle bir kisim devlet adaminin da bunu destekledigini görünce, diger sehzâdelerden herhangi birinin kendisine muhalefet etmedikçe öldürülmemesi sözünü de

aldiktan sonra saltanati kendisine terk eder. Böyece 8 Safer 9l8 Cumartesi (25 Nisan l5l2) günü vezirler saraydan çikip Selim'in saltanata geçtigini ilan ederler. Yavuz Sultan Selim'in tahta geçis tarihi olarak 7 Safer gününü veren kaynaklar da (M. Süreyya, Sicill-i Osmanî, I, 38) bulunmaktadir. Bundan sonra Selim gelip babasinin elini öper ve onun hayir duasini alir. Bu esnada II, Bâyezid, ogluna su ögüdü verir:

Kâfirin katline eyle ihtimam

Kim anunla tutar din-ü mülk nizâm

Padisah oldunsa adli pise et (önde tut)

Zulm-ü bidad (adaletsizlik) eyleme endise et

Merhamet et âciz u bi-çareye (çaresize)

Sefkat eyle bi-kes (kimsesiz) u âvareye

Tangri içün it ehl-i ilme ihtiram

Derdmend (dertli)in hatirin hos gör müdam

Müfsidin neslini kes ger sah isen

Adle meyl et bende-i Allah (Allah'in kulu) isen.

Öyle anlasiliyor ki Yavuz Sultan Selim, babasina, kardesleri rahat durduklari müddetçe hayatlarina dokunmayacagina dair söz vermisti. Verdigi bu söz sebebiyle gelisi ve tahta çikisi esnasinda, Istanbul'da bulunan kardesi Korkud'a saygi gösterdi. Onu, Saruhan Sancakbeyligi'nde birakti. Kirim Hani'na bir mektup yazarak padisah oldugunu ve yaninda bulunan Sehzâde Süleyman'i göndermesini bildirdi. Yavuzun, padisah olusu, gerek Istanbul, gerekse bütün bir devlette büyük bir sevinç ve cosku ile karsilandi. Hakkinda medhiyeler yazildi. Fakat kardesi Sehzâde Ahmed ve ogullari bu haberi hiç begenmediler. Bu sebeple Murad (Ahmed'in oglu) Amasya'da, Ahmed ve Alâeddin Konya'da Selim'in hükümdarligini tanimadilar. Onlar da müstakil birer hükümdar gibi yasamaya basladilar.

Selim'in tahta geçisi, gerek Osmanli, gerekse Sünnî Islâm dünyasi için hayirli bir hareket olmustu. Zira, bir bakima Iran'in ileri karakolu olarak vazife gören Siîlik, II. Bâyezid döneminde Osmanli topraklarinda faaliyet gösterirken, Sünnî akide ve tarikatlar, bu istilaci hücuma ayni cins silahlarla mukabele edemiyorlardi. Daha önce de temas edildigi gibi bir "Mehdi" hikayesinin arkasina siginan bu sekavet ve saltanat ihtirasinin maskesini düsürmek gerekiyordu. Bu da ancak Selim gibi ileriyi gören, ufuktaki büyük

tehlikeyi sezen, sert, cevval ve dirayetli bir idareci ile mümkün olurdu. Ülkeye sizmaya çalisan bu Siîlik tehlikesi, onu, babasina karsi gelmeye kadar götürdü. Kendisinin ve memleketin halini " pederimle görüsüp ahval-i devleti sifahen arz etmek muktezay-i maslahattir" diye ayak diredigi halde, kendisini istemeyen devlet adamlari, onun bu talebini yerine getirmekten siddetle çekindiler. Onlar, sadece babasinin elini öpmeyi kast eden bir kimse, böyle bir ordu ile nasil gelir diyerek babasi ile görüsmesine bile müsaade etmediler. Onlara göre yasli hükümdar, tahtini ogullarindan birine terk edecekse, bu, herhalde ele avuca sigmaz Selim degil, babasi gibi yavas ve halim Sehzâde Ahmed olmaliydi.

Anlasildigi kadari ile Selim, her iki kardesini de Osmanli tahti için kifayetli görmüyor ve dedesi Fâtih Sultan Mehmed'den sonra devletin maruz kaldigi tehlikeleri ortadan kaldiracak ve bükülen belini, sadece kendi çabalarinin dogrultabilecegine inaniyordu.

II. BÂYEZID'IN SAHSIYETI VE VEFATI

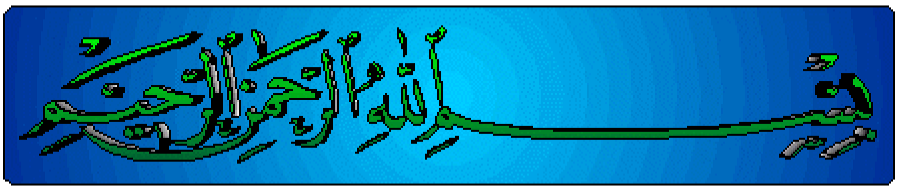
O, yaratilisi itibariyle, babasina pek benzemiyordu. Bu yüzden onun kadar hareketli, cevval ve atak degildi. Bu sebeple o, daha sakin ve daha rahat bir hayati seviyordu. Bu bakimdan, onun hayatini, iki devreye ayirmak mümkündür. Bunlardan biri, sehzâdelik hayati ile saltanatinin ortalarina kadar olan dönem, digeri de belirtilen dönemden itibaren, ölümüne kadar geçen devredir. Yerli ve yabanci kaynaklar onun yasantisi ve özellikleri hakkinda bize tafsilatli bilgiler vermektedirler. Nitekim, Venedik elçisi Andre Gritti, onu söyle tavsif eder:

"Bâyezid'in boyu ortadan yüksek olup rengi zeytunîye çalar. Çehresi, zihnen ciddi ve agir seylerle mesgul bulundugunu gösteriyor. Fitratan magmum ve mahzundur. En mes'ud hadiselerin zuhûrunda bile asla sevinip fazla gülmez. Hiç sarap kullanmaz, az yemek yer, ata binmekten pek zevk duyar, giriftar oldugu nikris illeti men etmezse en sevdigi sey av eglenceleri ve at talimleridir. Dinî merasimin hiç birini ihmal etmez, pek çok sadaka dagitir. Felsefede behre ve malumati olmakla övünür, kozmografa (astronomi) ile fazla mesgul olur."

Bâyezid, gerek faziletli bir hükümdar olusu, gerekse iyi ahlâkindan dolayi komsu hükümdarlar ve kendileri ile anlasma aptigi devlet reisleri üzerinde bir hürmet hissi uandirmisti. Kendileri ile birçok defa muharebe etmis olmasina ragmen Misir'da vefati duyulunca, gerek Memlûk hükümdari, gerekse Kahire halki tarafindan giyabî cenaze namazi kilinmisti.

II. Bâyezid, saltanati oglu Selim'e devr ettikten sonra, arzusu üzerine yirmi yük (2 milyon akça) yillik maas tayiniyle dogum yeri olan Dimetoka'ya

gitmek ister. Bâyezid Han, yasli ve rahatsiz olmasina ragmen bu yolculuga çikmak ister. Yavuz Sultan Selim, Edirnekapi'ya kadar yaya olarak babasina refakat edip onu tesyi eder. Bu arada baba, ogluna devlet idaresi hakkinda tecrübelerine dayanarak nasihatlarda bulundugu gibi, oglu da onun hayir duasini taleb ederek ellerini öper. Babasinin arzusu üzerine Edirnekapi'dan geri döner. Yavuz Sultan Selim, babasinin hizmetinde bulunmak üzere Rumeli beylerbeyi Hasan Pasa ile Defterdar Kasim Çelebi'yi ve Tabib Ahî Çelebi denilen Mehmed b. Kemal'i tayin edip gönderir. Bâyezid, daha Dimetoka'ya varamadan yolda vefat eder. Vefat yeri hakkinda farkli bilgiler bulunmaktadir. Buna göre onun vefat ettigi yer: Çekmece, Sazlidere, Çorlu'nun yakinlari, Edirne yakinindaki Sögütlüdere veya Hafsa kasabasinin Abalar köyünden biridir. l0 Rebiülevvel 9l8 (26 Mayis l5l2)'de Nikris illetinden vefat ettigi zaman 67 yasinda bulunuyordu. Babasinin ölüm haberini alan Yavuz Sultan Selim çok üzüldü. Korkud, Ahmed ve diger sehzâdeler de haberi duyunca üzüldüler. Halk da üzülmüs olacak ki, karalar giymeye basladi. Yavuz, Yunus Pasa'nin, na'si Istanbul'a getirmesini emretti. Yunus Pasa da na'si yikatip kefenleyerek Istanbul'a getirir. Basta Yavuz Sultan Selim olmak üzere ulema, devlet erkâni ve halk tabutu karsiladilar. Bundan sonra cenaze namazini kilip onu, yaptirdigi câmiin önündeki hazir olan kabrine defnettiler. Yavuz, babasinin kabri üzerine altigen bir türbe yaptirdi.Türbe için, türbedâr, hafiz ve bakicilar tayin etti. Bunlar, gece gündüz onun ruhu için hatimler indirip dualar ettiler.

YAVUZ SULTAN SELIM

Kaynaklarin, ortaboylu, toparlak ve kirmiziya çalan beyaz yüzlü, çatik kasli, beyaz disli, omuzlari ile gögüs arasi açik, sakalsiz, pala biyikli, sert bakisli, cesur, gayretli, çok mahir bir avci, harp sanatinda emsalsiz bir komutan olarak bildirdikleri Yavuz Sultan Selim, âlim ve edipleri seven, Sark dillerinden Arapça ve bilhassa Farsça'ya tam manasi ile vâkif bir hükümdar idi. Kendi el yazisi ile olan Farsça manzumeleri, Topkapi Sarayi Müzesi Arsivi'nde bulunmaktadirlar. Yavuz Sultan Selim, hem Farsça hem de Türkçe siir söyleyebiliyordu. Farsça olan Divân'i l306 yilinda Istanbul'da basilmis olup, l904 tarihinde de Alman Imparatoru Wilhelm II.'nin emri ile Paul Horn tarafindan Berlin'de yeniden nesredilmistir. Trabzon'daki valiliginden itibaren meclisinde sairleri bulundurmayi aliskanlik haline getirmisti. Câfer Çelebi, Ahi ve Revânî, onun meclisinin müdavimleri idiler.

Siyer ve Tarih ilminde epey mütalaasi oldugundan bu konuda mahir bir sahsiyet olarak kendisinden söz edilmektedir. Bos zamanlarini âlim ve ediplerin meclislerinde geçirmekten hoslanirdi. Ilmi sever ve ülemaya hürmet ederdi. Tarih, felsefe ve tasavvuf sahalarinda genis bir bilgisi vardi. Özellike edebî bir lisanla ve pek muglak olan "Tarih-i Vassaf"i çokça mütalaa ederdi ki bu, onun ilimdeki yüksek vukufunu göstermektedir. Hazarda olsun seferde olsun, vakit buldukça ilmî mütalaalar ile mesgul olurdu. Nitekim, Misir'dan Istanbul'a gelinceye kadar Ibn Tagriberdî'nin "en-Nücûmu'z-Zâhire" adli eserini Ibn Kemâl'e tercüme ettirerek menzillerde parça parça kendisine takdim edilen tercümeleri okurdu. Yine o, Misir'daki ikameti esnasinda, Hind ve Çin haritalarini yaptirmisti. O, sair, mutasavvif ve filozof bir hükümdardi.Uzunçarsili'nin degerlendirmesiyle o, Osmanli hükümdarlari arasinda ilim itibariyle en yüksegi idi. Sam'in Sâlihiyye semtinde câmi ve imâret insa ettiren Yavuz Sultan Selim, oradaki Muhyiddin Arabî'nin türbesini de bulup yaptirdi. Böylece o, ( ) Sam'daki bu tesisler ile Konya'da Mevlevî Tekkesi'ne getirdigi sudan baska bir hayir yapamamisti. Zira benzer hayir isleri için fazla zaman bulamamisti. Hatta Istanbul'daki kendi câmiinin bile temellerini attirmis fakat ikmâline imkân bulamamisti. Osmanli Devleti'nin 9. hükümdari olan Yavuz Sultan Selim, Müslüman - Türk âleminin ilk halifesi olarak dünyada ilk defa "Hâdimu'l-Haremeyn es-Serifeyn" ünvanini almisti. Babasi II. Bâyezid, annesi Dulkadiroglu Alaüddevle'nin kizi Ayse Hatun'dur. Babasinin sancak beyi olarak bulundugu Amasya'da dünyaya gelen sehzâdenin dogum tarihi hakkinda verilen kayitlar, hicrî 87l, 872 ve 875 (m. l466, l467 ve l470) yillari seklinde epey farkliliklar göstermektedir.

Kaynaklar, Ikinci Bâyezid'in, hayatta kalan ogullarinin en küçügü olan Yavuz Sultan Selim'in, sahsiyeti ve yönetimdeki enerjisi hakkinda yeterli bilgi verirler. Kendi ifadesine göre, Trabzon Sancak beyligine 887 (l482) veya 892 (1487) yilinda tayin edilmisti. Öyle anlasiiyor ki o, diger sehzâdelere göre daha cevval ve enerjikti. Ileri görüslü bir sehzâde olan Selim, sert bir yaratilisa sahipti. Yapacagi islerde karar vermeden önce çok düsünür, etrafindakilerle konusur ve bundan sonra kat'i bir karara varirdi. Istisare ve arastirmadan sonra varilan karardan dönmezdi. Bu konuda önüne çikacak bütün engelleri ortadan kaldirmak gayesiyle elinden geleni yapardi. Kararlarini uygulayabilmek için planli bir sekilde çalisirdi. Adam seçmesini iyi bilirdi. Bütün bunlar, onun, pâdisah olmasinda ve basarili isler yapmasinda birinci derecede rol oynadi. Babasinin yerine geçip Osmanli tahtina oturmayi kafasina koydugu zaman, en çok güvendigi adamlarini Istanbul veya sehzâdeler yanina gönderdi. Onlardan aldigi raporlar sayesinde gerekli tedbirleri alarak, varmak istegi hedefe emin adimlarla ulasmaya çalisti.Zira adamlari nasil hareket etmesi gerektigi hakkinda da kendisine yol gösteriyorlardi. Onun, tahta geçmeden önce kullandigi casuslar, Istanbul, Edirne ve Amasya'da esen havayi koklamakla kalmadilar, ayni zamanda Selim hakkinda genis propaganda yapma

imkânini da buldular. Istihbarati saglam olan bu adamlari sayesinde dünya siyasetine de vâkif bulunuyordu. Bundan dolayi cülûsundan önce taninmayacak bir sekilde Iran ve Arabistan'i gezdigine dair söylentiler çikmisti. Devlet hazinesini devamli surette dolu tutmak ister, debdebe ve ihtisamdan hoslanmazdi. Sadeligi severdi. Milletleri idare etme hususunda büyük bir kabiliyet göstermisti. Ülkesinin her tarafinda yalniz adaletin hakim olmasini isterdi.

Gerek Selimnâmelerde, gerekse diger kaynaklarda onun nasil bir hükümdar olduguna, tebeasi (halki) için nasil çalistigina, devletinin daha iyi bir sekilde idare edilip bütün Müslümanlari nasil bir birlik altinda toplayacagina ve bizzat kendi özelliklerine dair epey bilgi bulunmaktadir. Kesfî'nin Selimnâmesi'nde ifade edildigi üzere tahta geçtigi gün, babasi II. Bâyezid, kendisine bazi tavsiyelerde bulunarak söyle demisti:

"Ey nur-i didem (ey gözümün nuru) ve ey surûr-i sinem, bugün ki emr-i Rabbânî ve takdir-i Yezdânî birle mâlik-i mülk-i diyar ve serîr-i saltanata sehr yar oldin, gerekdir ki âd u sanimiz ve nâm u nisanimiz gözleyip ve âbâ-i kiramimiz ve ecdad-i izamimiz izini izleyüb sâhân-i kadim muktezasinca ve padisahân-i azim müddeasinca def'-i mezâlim-i esrâr (kötülerin zulmünü ortadan kaldirip yok etmek) ve ref'-i mekâdir-i ahyar kilub nâm-i nikle (iyi bir isimle) âleme tolasin..." Kesfî'nin, devam eden ifadesinde, Yauz Sultan Selim'in, babasinin bütün isteklerini yerine getirdigini, iyi ve bilgili insanlarla nasil istisarede bulundugunu, dogruluktan ve devlet ile halkin menfaatlerini kollamaktan ayrilmadigini ögreniyoruz. Hammer, Cenabî'nin, kismen sadelestirdigimiz asagidaki ifadeleri ile ondan su sekilde bahseder:

Selim, uzun boylu idi. Giyimine dikkat etmeyi severdi. Ince zevki ve zerafetiyle temayüz etmisti. Kaftani kiymetli islemelerle süslü idi. Kendisinden önceki hükümdarlar silindirik biçimde ve asagi kisminda tülbent sarili bir kavuk giymislerdi. Sultan Selim ise bunun yerine yuvarlak ve yukarisi tamamiyle sal ile örtülmüs bir kavuk kabul etti ki, buna "Selimî" denilmektedir. Kendisinden öncekiler sakal biraktiklari halde o, sakalini tiras ettirerek biyiklarini birakti. Yuvarlak yüzlü olan Yavuz Sultan Selim'in gözleri büyük ve parlak idi. Siyah ve sik kaslari ile büyük biyiklari da onun bütün güçlü ve heybetli niteliklerini belirten sahsiyetini karekterize ediyordu. Fikrinde cür'et ve ziyadesiyle selamet vardi. Siiri sever ve muvaffakiyetle söylerdi. Öfkeli, sert, baskiya egilimli olarak kendisini bütünü ile halkin islerine hasretmisti. Yeryüzünde düzeni koruma azminde idi. Bu yüzden savasi ihtirasli denecek sekilde severdi. Onun bu karekteri, yeniçerilerin kendisini sevmesine sebep olmustu. Benzeri görülmeyecek kadar olaganüstü bir dinamizme sahipti. Ne yeme - içmeye, ne de harem zevklerine düskündü. Günlerini avlanmak veya silah kullanmakla geçirmeyi arzu ederdi. Zamaninin çok azini uykuya ayirdigindan gecelerinin büyük bir kismini tarih veya Farsça siirler okumakla geçirirdi. Olaganüstü bir zekâya

sahip büyük bir padisahti. Çogu zaman halk arasinda gezer ve taninmamak için her defasinda elbisesini degistirirdi. Birçok mahremleri vardi ki, her tarafa girip çikar ve olup biten seylerden kendisine haber getirirlerdi. Selim, Iran, Türk ve Arap siirinde temayüz etmisti. Misir seferi esnasinda Ravza Adasi'nda bulundugu sirada, emri üzerine insa edilmis bir Arap köskünün duvarina kendisine ait olan iki beyit yazdirmistir." Hammer'in, Yavuz Selim'le ilgili olarak gerek Cenabî, gerek baska kaynaklardan yaptigi pek çok alinti bulunmaktadir. Bununla berber biz bunlarin üzerinde fazla durmaksizin, hemen hemen bütün kaynaklarin verdigi bilgilerle onu söyle tanitmak istiyoruz:

"O, Pâdisahlik hasletlerini tamamiyle sahsinda toplayan, sert ve sasmaz bir disipline, tuttugunu koparir bir azim ve iradeye, son derece cevval bir dinamizme sahip oldugu için Osmanlilarca "Yavuz" adi ile anilan bir sultandi. Babasinin feragati üzerine cihanin en büyük askerî ve siyasî kudretine sahip olan Osmanli hakanlik tahtina çikti.

Yavuz Sultan Selim de I5I0 senesinde Korkud gibi pâdisah olmayi kafasina koymustu. Bununla beraber belirtilen senede Sehzâde Ahmed'in padisah olacagi sayiasi yayilmisti. Bu durum karsisinda sehzâdeler sancak degistirmek ve Istanbul'a daha yakin olmak için babalarina basvuruyorlardi. Nitekim bu sebeple Yavuz da babasina bir mektup göndererek Trabzon'dan sikâyet ediyordu.O, mektubunda söyle diyordu:

" Bu vilayette galle cinsinden nesne bitmeyüb killeti ve zarureti aleddevam oldugu sebepten sancak beyi olanlar, acz ve furûmande kalurlar imis. Tereke tasradan gelür imis. Bende-i fakir geleliden beru hemçünan galle gemi ile ve bazi Türkman canibinden gelür. Bu yerin bid'ati ziyade olmagin evvelki zamandan simdi az gelür olmustur. Bizim hod bir gemi yapmaga takatimiz yoktur. Kendu maslahatimiza göre amma tereke bulundugu takdirde dahi bu miktar dirlikle ne verecek ve ne alacak bulunur. Elhasil bu mertebede zaruret çekilir ki, vasf olmak hadd-i imkândan hariçtir. Hâsâ, Hüdâvendigâr'in eyyam-i devletinde ki, bende-i hakir a'da agzinda bir vechle killet ve zaruret içinde kalub a'da halimize muttali ola. Iç illerde refahiyette olan sehzâde bendelerünüz bunca âli himmetle yaylaklarinda ve âb-i revanda ve mürg ü zarlu sahralarda her nev'iyle huzurda ve refahiyette iken mezid-i merhamet rica ederler. Ümmizdir, yevmen fe yevmen ziyade rif'atte ve refahiyette olalar. Halbuki bende-i zaif dokuz tümen Gürcistan agzinda ve Sark vilayetinin serhaddinde bir girdab içinde kalub sey'-i kalil dirlikle zindegâni oluna ki, dosta ve düsmana cevab verub, Hüdâvendigâr sag olsun. Eger bende-i fakirden kat'i nazar olunmadiysa sefkat-i sultanî ve inayet-i hakanî dirig olunmayub himmet oluna ki, bu yerde zindegâniye takat kalmadi..." Yavuz'un, bu ve benzeri mektuplarla babasina bildirdigi istekleri, Sehzâde Ahmed'in baskisi yüzünden yerine getirilemiyordu.

YAVUZ'UN SÖHRETININ ARTMASI

Daha önce de temas edildigi gibi, Sehzâde Ahmed, babasi II. Bâyezid'in yerine tahta aday gibi görünüyordu. Bununla beraber o, Amasya'da hükümdarlara yakismayacak bir takim eglencelere katilip eglenirken Yavuz Sultan Selim, Iran'in da etkisiyle gerek doguda gerekse Anadolu'nun baska bölgelerinde bir felâket halini almis olan Kizilbas tehlikesini önlemeye çalisiyordu. Yavuz, gittikçe artan Kizilbas propagandasinin korkunç ve tehlikeli bir hal aldigini gören ilk sehzâde oldu. Tehlikeli bu durumu defalarca babasi ile sadrazama yazdi. Bununla beraber onlardan ciddi ve sonuç verici bir tepkinin gelmedigini gördü. Bu sebeple doguda ortaya çikan ve devletin siyasî varligina kast eden bu yanginin söndürülmesi için, Anadolu'nun degisik bölgelerinden gelen yigitler ile Erzincan ve Iran üzerine akinlarda bulundu. Bu hareketiyle o, Siîlige karsi Sünnîligin tabiî lideri durumuna geldi. Onun bu seferlerini haber alan yigitler Trabzon'a kostular. Bunlar, içten gelen bir arzu ve sevk ile dögüsmeye basladilar. Zira bunlarin anlayisina göre bu bir cihâd idi. Bu akinlardan sonra memleketlerine dönüp vardiklarinda, etraflrinda toplananlara Yavuz'un kahramanlik ve yigitliklerini anlatmaya basladilar. Insanlarin toplu olarak bulunduklari yerlerde "ozanlar türkü çikarup " Yürü Sultan Selim devrân senindür" kelimatini zikreder oldular...

Sehzâde Korkud ile Ahmed, iç bölgelerde yasarken Yavuz sinirda çarpisiyor, ilerisi için lâzim olacak bilgi ve tecrübeleri elde etmeye çalisiyordu. Bu durum, hem halk hem de Kapikulu askerlerinde Yavuz'un, dedelerinin yolunda yüreyebilecek yegâne padisah namzedi oldugu kanaatini uyandirmisti.

Bilindigi gibi, Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile Osmanli Devleti, Islâm Hukukunu, devletin bütün organlarinda uygulamaya gayret ediyordu. Bu arada "ilây-i kelimetullah" anlayisinin bir sonucu olan "cihâd ve gazâ" fikri de devlet ile halk için yerine getirilip yapilmasi geren bir farz olarak telakki ediliyordu. Gerçekten devletin siyasî, idarî ve askerî organlari da buna göre düzenlendikleri gibi elemanlari da buna göre yetistirilmislerdi.

Muhtemelen, sartlarin zorlamasi sonucu olarak II. Bâyezid döneminin sonlarinda Kapikulu, Akinci ve Timarli askerler, bir nevi istirahata çekilmislerdi. Onlar, eski sefer ve zaferlerin hikâyelerini anlatmakla ömürlerini geçirir olmuslardi. Nigbolu'lar, Varna'lar ve Kosova'lar âdeta dillerde dolasan birer masal olmuslardi. Damarlarinin her atisinda kahramanlik ve yigitlik darbeleri bulunan er ve beyler, eski günlerin hasretini çekiyor, tarihe yeni destanlar yazdiracak büyük bir liderin gelmesini sabirsizlikla bekliyorlardi. Iste bu lider, Trabzon'dan seferleri ve

haykirislariyla zaferlere susamis olan bütün bir tebeaya nurlu ve parlak günlerin isaretini vermeye baslamisti.

24 veya 25 Nisan I5I2 (7 veya 8 Safer 9I8)'de padisah oldugu zaman 46 yasinda olan Yavuz Sultan Selim, devlete karsi zararli bir faaliyette bulunmadiklari takdirde kardeslerine dokunmayacagina dair babasina söz vermisti.

Padisahligi resmen devr aldiktan sonra, babasi ile ayni sehirde kalmalari mahzurlu görüldügü için II. Bâyezid, Dimetoka'ya gitmek üzere yola çikmisti. Yavuz da onu belli bir yere kadar ugurlayip dönerken, yeniçerilerin tüfek ve kiliçlarini çattiklarini, yeni padisahi da bunlarin altindan geçirmek istedikleri haberi verilir. Bu sekildeki bir hareketten yeniçeriler, padisahin kendilerine "râm" olacagini ve belki de bol bahsis verecegini umuyorlardi. Fakat umduklarini bulamadilar. Çünkü, onlarin kiliçlari altindan geçmeyi bir yenilgi alâmeti sayan Pâdisah, Yedikule'de babasina ait oldugunu söyledigi hazineleri almak bahanesiyle yol degistirdi. Böylece yeniçerilere görünmeden saraya geldi. Ancak onun bu sekilde hareket etmis olmasi, yeniçerilerin saraya gelerek "Caize" istemelerine engel olamadi. Bunun üzerine hükümdar, sayilari takriben 35.000 civarinda olan kapikullarinin mensuplarindan her birine ikiser bin akça cülûs bahsisi ve ayrica süvarilere 5'er, yayalara (piyade) da 3'er akça cihet-i aslîlerine (maaslarina) terakki vermek (zam yapmak) suretiyle ise baslamis oldu.

Yavuz Sultan Selim tahta çiktiktan sonra ilim adamlari, devlet erkâni ve memleketin ileri gelenleri, gelip kendisini tebrik ederek bey'at ederler. O da babasinin dönemindeki görevlileri yerinde birakarak gerekenleri yaptiktan sonra ellerini kaldirip söyle dua eder: " Ya Rabbi, senin kudretin, beni saltanata getirdi. Bana devlet ve saltanat islerini kolaylastir. Ona riayet etmeyi bana nasib eyle."

SEHZÂDELER MESELESI

Yavuz Sultan Selim, idareyi ele geçirdigi zaman, düsmanlari sindirilmis ve hududlari saglama baglanmis bir Rumeli'ye karsilik, devletin gelecegine göz dikmis Sark (Dogu) düsmanlariyla yüz yüze gelmisti. Fakat iç emniyet saglanmadan disari ile ugrasmak mümkün degildi. Her saltanat degisikliginde oldugu gibi, yine taht rakibi birkaç sehzâde çikabilirdi. Bunlar, tahti ele geçirmek için komsu bazi devletlerle anlasmalar da yapabilirlerdi. Böyle durumlarda üzerinde ittifak edilen konu, genellikle kendileri ile anlasilan devletlere bazi bölgelerin terk edilmesi seklinde oluyordu. Bu yüzden, bazi sehzâdelerin basinin gitmesi gerekiyordu. Ne çare ki, onlar gitmeyecek olsa, memleket gidecek veya memlekette kan gövdeyi götürecekti. Memleketi ve bütün bir tebeayi (vatandasi) böyle bir duruma

sokmamak için Osmanli hükümdarlari gözlerinden yaslar aka aka kardeslerini ortadan kaldirmayi adeta bir vazife biliyorlardi. Zira bu, memleketin selâmeti için gerekliydi. Bununla beraber, daha önce de belirtildigi gibi Yavuz Sultan Selim, zararli bir faaliyete girismedikleri takdirde kardeslerine bir fenalik yapmayacagina dair babasina söz vermisti. Bu söze ragmen o, agabeyleri olan Sehzâde Ahmed ile Sehzâde Korkut'un durumlari ile yakindan ilgileniyordu. Zira elde ettigi devlet idaresinin ve tahtinin temellerinin saglamlasmasi bir bakima bu ilgiye bagliydi. Aksi takdirde tahti ile birlikte devlet de elden çikabilirdi. Devletin elden gitmesi bir tarafa, zarar görmesi dahi bütün bir Müslüman toplumun yok olmasi veya baska din mensuplarinin idaresine girmesi demekti. Nitekim kisa bir süre içinde cereyan eden hadiseler, Yavuz Sultan Selim'in bu ilgi konusunda ne kadar hakli oldugunu ortaya koyacaktir.

Gerçekten, Sehzâde Ahmed, kardesi Selim'in, babasinin yerine tahta geçmesini bir türlü kabul edememisti. O, gerek babasinin, gerekse devlet adamlarinin vaadleriyle kendisini Osmanli tahtinin tek varisi olarak biliyordu. Tahti ele geçirmek için de her seyi yapmaya hazirdi. Onun, devletin yönetimini ele geçirme faaliyetleri yüzünden Sultan Selim, Ahmed gailesini bertaraf etmek üzere hazirlanmak zorunda kalir. Zira Ahmed, babasi II. Bâyezid'in sagliginda hükümdar olmak üzere harekete geçmis, Üsküdar'a kadar gelmis, fakat yeniçerilerin müdahelesi sonunda geri dönerek Konya'ya çekilmis ve orada hükümdarligini ilan ederek her tarafa hükümler göndermeye baslamisti. Ahmet. Konya'da padisahligini ilan etmekle kalmamis, ayni zamanda oglu Alaeddin'i göndererek I9 Haziran I5I2'de Bursa'yi da ele geçirmisti. Alaeddin, Bursa Subasisi'ni öldürterek Hutbe ve Sikkeyi babasi Sultan Ahmed adina çevirtmek ister. Fakat Bursa halki buna karsi direnerek Selim'e bagli olduklarini göstermeye ve ona itaat etmeye devam eder. Lütfi Pasa, Alaeddin'in Bursa'da yaptiklarini çok özet bir sekilde su ifadelerle nakleder: "Sultan Alaeddin, Bursa'ya gelüp ve Bursa'yi zapt edüb subasisini ve Sultan Selim'e tabi olanlarin ekserin (çogunu) kiliçtan geçürüp ve mîrîye müteallik emvâli (mallari) zapt edüp ve sehirlisinden dahi nice mal ve menal alub ve babasi Sultan Ahmed adina Hutbe okudub" Lütfi Pasa'nin verdigi bu bilgi, Sehzâde Alaeddin'in, Bursa'da yaptiklarini ortaya koyup sergiledigi gibi, babasinin, hükümdar olarak vazifeyi deruhte etmesi halinde yapabilecegi isler hakkinda da bir ip ucu vermektedir. Sehzâde Ahmed, böyle bir hareket karsisinda Selim'in sessiz kalmayacagini kestirmis olmali ki, yaninda bulunan ve kendisini destekleyen devlet adamlarinin tesviki ile yardim talebinde bulunmak üzere oglu Murad'i da Sah Ismail'e göndermisti. Sah Ismail'in izniyle etrafinda 20 bin civarinda asker toplanir. O da gelip Tokat taraflarinda halka eziyet etmeye baslar. Ordusunda bulunan Kara Iskender, onun hem komutani hem de akil hocasi idi. Öbür taraftan Sah Ismail'in adami Nur Ali de etrafi yakip yikiyor ve " Il ü gün Sah Ismail'indir" diye ilan ediyordu.

Sehzâde Ahmed ve ogullarinin hareketleri, halk üzerinde çok kötü tesirler meydana getirmeye baslar. Zira halk, daha önce alismis oldugu sukûnet, devlete güvenme ve haksiz bir sekilde vergi vermeme prensipleri artik ortadan kaldirilmis, idareyi ele geçirmek isteyen bu insanlarin keyfine göre vergi vermek ve onlara hizmet etmekle yükümlü tutulmustu.

Öbür taraftan Yavuz Sultan Selim, Kefe'de bulunan oglu Süleyman'i Istanbul'a çagirip onu, yerine Kaim-i makam (Kaymakam) biraktiktan sonra askerini toplayip durumun enine boyuna tartisilmasi için müzakere açar ve der ki: " Babama söz vermistim, kardeslerim rahat durduklari müddetçe onlara dokunmayacaktim. Fakat görüyorsunuz, memleket ne hale geldi? Benim arzum sonuna kadar bunlarla savasmak ve memleketi bunlardan kurtarmaktir." Bu arada kardesi Ahmed'e de bu durumdan vaz geçmesi için bir mektup yazip ileri gelen devlet adamlarindan biri ile gönderir. Fakat Ahmed, basina toplamis oldugu Turgutlu ve Varsak askeri ile Selim'in bu baris teklifini kabul etmeyip isyana devam eder. Bundan sonra, devlet erkâninin tamami, Selim'i destekler. Selim'in arzusu üzerine Istanbul'dan Anadolu'ya geçilir. I5 Cemaziyelevvel 9l8 (29 Temmuz I5I2)'de Bursa üzerine gidilir. Halk tarafindan sehri terk etmeye mecbur birakilan Alaeddin, çekilmek zorunda kalmisti. Bu esnada Ankara'da bulunan Ahmed, Amasya'ya geri dönmüs ise de Amasya Sancakbeyi Mustafa Pasa'nin, sehrin kapilarini açmamasi ve bu arada Ankara'ya kadar ilerleyen Yavuz Sultan Selim'in kuvvetleri tarafindan takip edildiginden doguya dogru kaçmaya devam eder. Darende ve Malatya'yi geçip oradan Misir Sultani veya Sah Ismail'e siginmak ister. Yavuz Selim'in, takibi için gönderdigi Malkoçoglu Tur Ali Bey, pesinden Darende ve Malatya'ya kadar gelir.Tur Ali Bey, buradan Yavuz Selim'e bir mektup yazarak Memlûk topraklarina girip girmeme hususunda fikrini sorar. Bunun üzerine Yavuz Selim, Memlûk topraklarina girmeden geri dönmesini ister. Tur Ali Bey, oradan Sivas'a gelir. Bursa'dan Ankara'ya gelmis olan Yavuz Selim de kisin yaklasmasi üzerine Bursa'ya döner. Ahmed, Darende'den Yavuz'a bir mektup gönderir. Mektubunda kendisinin yabanci bir devlete iltica etmesinin Osmanli Devleti için büyük bir utanç vesilesi olacagini bildirerek anlasma teklifinde bulunur. Bu mektuba karsilik veren Yavuz Sultan Selim, onun bu teklifini red ederek sadece Müslüman bir devlette kalabilecegini bildirerek bu sartla her türlü ihtiyacinin karsilanacagini söylemisti. Bu siralarda, Amasya'yi zapteden Ahmed'i ani bir baskin ile ele geçirme tesebbüsü de sonuçsuz kalmisti. Bununla beraber Yavuz Sultan Selim, Ahmed'e olan meyli yüzünden Vezir-i Azam Koca Mustafa Pasa'yi Ahmed'le haberlesiyor diye Bursa'da idam ettirerek onun yerine Hersekzâde Ahmed Pasa'yi dördüncü defa olarak sadarete getirir.

Yavuz Sultan Selim, devletin bekasi ve halkinin selâmeti için sehzâdeler gailesini bütünüyle bertaraf etmek zorunda idi. Tarihî bilgi ve tecrübeler, hayatta kalan sehzâdelerin devamli olarak devlet için bir proplem

olduklarini, dis güçlerin, bunlarin saltanat hirsindan devamli surette yararlandiklarini gösteriyordu. Bunun içindir ki, Yavuz Sultan Selim, Sehzâde Mahmud'un ogullari Kastamonu Beyi Musa ile Orhan ve Emirhan, Âlemsah'in oglu Çankiri Beyi Osman ve Sehinsah'in oglu Nigde Beyi Mehmed'i de ortadan kaldirdirmak zorunda kalir. Selim, ilmi, irfani ve cömertligi ile her sinif halkin, bu arada yeniçerilerin sevgisini kazanmis bulunan agabeyi Korkut'un saltanat hakkindaki görüslerini ögrenmek için, kendisine devlet ricali agzindan mektuplar yazdirir. Bu mektuplara kanan Korkud'un, hâla saltanata gelme arzusunda oldugunu "derûnunun saltanat havasi ile" gören Yavuz Sultan Selim, Bursa'dan hareketle Saruhan (Manisa) üzerine yürür. Maksadi onu kendi sarayinda ansizin bastirmakti. Bu haberi alan Korkut, yanina Pervâne (Piyale) adli lalasini alarak Rodos sövalyelerine veya Avrupa devletlerinden birine iltica etmek gayesiyle gizlice Antalya'ya dogru kaçmaya muvaffak olmustu. Bu kaçis esnasinda onun Teke ili'nde veya Hamid ili'nde bir magaraya gizlendigi bildirilmekle birlikte onun Bergama civarinda bulunan bir magaraya gizlendigi anlasilmaktadir.* Sultan Selim, gelip agabeyi Korkud'u bulamayinca, onun Frenk veya Misir'a gitme ihtimalini düsünerek denizler dahil olmak üzere her tarafi kontrol altina alir. Agabeyini yakalayamayan Yavuz Sultan Selim, geri dönerken Anadolu'dan kus uçurtmaz olur. Bu esnada Korkud Çelebi, yerini kesfeden Türkmenlerin ihbari üzerine Piyâle ile birlikte yakalanir. Bursa'ya getirildigi bir sirada Egrigöz'de 9 Mart l5l3'te Kapicibasi Sinan Aga tarafindan uykuda iken yay kirisi ile bogulmak suretiyle öldürülür. Daha önce Muhafizlar tarafindan Korkud'un yanindan uzaklastirilmis bulunan Piyâle, döndügünde efendisinin öldürülmüs oldugunu görerek büyük bir teessüre kapilir. Artik hiç birsey kendisini avutamaz. Onun tek tesellisi, ölünceye kadar, Bursa'da Sultan Orhan türbesine defn edilen Korkud'un türbedârligini yapmak olur. Gerçekten Sultan Selim, Sehzâde Korkud'un nedimi (lala) olan Piyale'yi efendisine sâdikane hizmet ettigi için takdir edip mükafatlandirir. Bol ve külliyetli miktardaki bir tahsisatla onu türbedarliga tayin eder. Korkud Çelebi'nin ölümü üzerine üç günlük genel bir matem ilan eden Yavuz Sultan Selim, biraderinin saklandigi yeri haber veren Türkmenlerden bazilarini öldürtür.

Korkud, Osmanogullari'nin kiymetli bir mensubu idi. Âlim, fâzil, sair ve musikisinasti. Bahriye (denizcilik) isleriyle ilgilenmekten büyük bir haz duydugu gibi denizcileri de himaye ederdi. Devletin, denizcilikle ilgili gelecekteki hedeflerini derin bir vukufla görüp takdir ettigi rivayet edilir. Keza Barbaros biraderlerin onun himayesini gören denizcilerimiz oldugu söylenir.

Yavuz'un hükümdar ilan edildigi sirada Istanbul'da bulunan Sehzâde Korkud, ona sadik kalacagina ve saltanat dâvasina kalkismayacagina dair söz vermisti. Selim de muhalefet edilmedigi müddetçe rahat ve müreffeh bir hayat geçirebilecegini kendisine vaad etmisti. Bununla beraber Korkud'un

büyük bir huzursuzluk ve sikinti içinde bulundugu anlasilmaktadir. Çünkü her seyden önce Yavuz'un verdigi söze sadik kalip kalamayacagi belli degildi. Ayrica onun sert ve hasin tabiatini da biliyordu. Belki de bunlari dikkate aldigi içindir ki, Istanbul'dan ayrilip sancagina hareket ettigi zaman Yavuz'dan Midilli Adasi'ni istemisti. Bu talebi yaparken elbette bir düsüncesi vardi. Bunu sadece gelir bakimindan mi istemisti, yoksa basina nasil olsa bir felaket gelecegini düsünerek, buradan Misir'a veya amcasi Cem gibi baska bir ülkeye kaçmayi mi düsünmüstü? Bunu simdilik kesin olarak söylemeye imkân yoktur. Ancak onun bu arzusu, ne padisahça ne de henüz o tarihlerde sag olan II. Bâyezid tarafindan olumlu karsilanmisti. Bununla beraber Yavuz Sultan Selim, istediklerinden daha çogunun verilebilecegini ancak biraz sabirli olmasi lazim gelecegini kendisine bildirir. Bu vaad samimi olmasa bile tam zamaninda yapilmasi bakimindan dikkate sayandi. Çünkü Sehzâde Ahmed isyaninin devam ettigi bu siralarda Korkud'un da ayaklanacagina dair söylentiler çogalmisti. Öyle bir an geldi ki bizzat Sehzâde Korkud bir mektupla Yavuz'a "taife-i ehl-i nifakin" bos durmadigini ve aleyhinde birçok seyler uydurdugunu, bunlara inanilmamasi gerektigini ve kendisinin tam bir sadakat içinde bulundugunu bildirmek zorunda kalir. Selim'in, bu mektuba verdigi cevapta kisaca "sen sözünde durdukça bu cânipten asla endise etmemelisin" denilmisti. Korkud'un süpheli bir hareketi de, Midilli'yi elde edemeyince Teke ve Alaiye taraflarinin kendisine verilmesini istemesi idi. Halbuki vaktiyle kendisine ait olan bu yerlerden o, sihhatine elverisli olmadigini söyleyerek ayrilmis bulunuyordu. Onun, yeniden bu topraklara sahip olmak istemesini, bir tehlike vukuunda, deniz yolu ile baska bir tarafa kolayca kaçma maksadina baglamak mümkün oldugu gibi idare ettigi topraklarin biraz daha genisletilmesi seklinde yorumlamak da mümkündür. Ancak, sehzâdenin bu gibi istekleri, Yavuz'un süphelerini artirmaktan baska bir ise yaramadi.

Yavuz Sultan Selim, Ahmed'e karsi kesin sonuç almak için harekete geçme zamaninin geldigine karar vererek, devlet ricali agzindan ona da mektuplar göndertmis, geldigi takdirde bu ricalin kendisine iltihak edecekleri bildirilmisti. Bu mektuplardan cesaret alan Ahmed, topladigi kuvvetler ile Bursa üzerine yürümüstü. Iki kardes Yenisehir Ovasi'nda karsilastiklari zaman Ahmed, kendisine gönderilen mektuplarin uydurma oldugunu anlamis ise de artik savasi kabul etmekten baska çare bulamamisti. Burada maglub olan Ahmed kaçarken atindan düserek yakalanir. Yakalandiktan sonra kardesi Selim'e adam gönderip özür diler ve kendisini affedip küçük bir yer vermesini ister. Fakat Selim, Sahkulu olayinda askerinin basinda olup onlarla savasmadigi ve birçok Müslümanin ölümüne sebep oldugu için kendisini bagislamaz. Bundan sonra Selim, fitnenin ortadan kalkmasi için, daha önce Korkud'u öldürdügünü gördügümüz Sinan Agayi gönderip 8 Safer 9l9 (5 Nisan l5l3)'te onu da bogdurur.Tahnid edilen cesedi, Bursa'da II. Murad türbesi dahilinde bulunan Sehinsâh'in türbesi yanina defn edilir. Bununla beraber Selim, bu olaydan dolayi çok üzülmüstü. Selim, bu

üzüntüsünün bir nisânesi olmak üzere Bursa'da bin koyun kestirecek ve fakirlere de 700.000 akça dagitacaktir.

Sehzâdelerin sebep oldugu iç karisikliklari sona erdiren Yavuz Sultan Selim, yukarida görüldügü gibi kardeslerini ortadan kaldirmaya muvaffak olur. O, kardesleri arasinda en çok Korkud'u severdi. Kaynaklar, Yavuz Selim'in, Korkud'un idami esnasinda adeta çocuklar gibi agladigini kaydederler. Onun, bu esnada "nesl-i Osman"in bu garip kaderine âh-u vah ettigi de nakledilir. Yavuz'un bu sekildeki davranislari, kardesleri ve yegenleri hakkindaki mülahazalari, onun iki yönünü açikça ortaya koymaktadir. Biraderlerinin ölümüne karsi derin ve insanî bir aci duymakta ve bunun için aglamakta, onlarin kadin, kiz, ana ve hizmetinde bulunanlara en büyük lütfu gösterip elinden gelen iyiligi yapmaktadir. Iste bu, onun kardeslik tarafidir. Bununla beraber, Osmanli mülkünün parçalanmamasi ve milletin rahat etmesi (nizâm-i âlem için) de kardeslerinin katlini emretmekteydi. Bu, onun devlet reisligi vazifesidir. Bu vazife kendisine, devletin selâmetinin, akrabalik, sahsî alaka ve muhabbetinden daha üstün oldugunu devamli olarak hatirlatip duruyordu. Bunun için, birbirine zit gibi görünen bu iki hareketi, gelecekteki nesillere ve tarihe, bu isleri isteyerek yapmadigini, kardeslerini isteyerek ortadan kaldirmadigini, bunu yaparken de büyük bir izdirap ve aci çektigini, buna ragmen devletin devam ve tekâmülü için buna mecbur oldugunu anlatan belig ifadelerle doludur. Nesl-i Osman'in müsterek izdirabi olan bu aciyi duyanlarin hareketlerini takdirle karsilamak gerekir.

Devletin selâmeti için kardeslerini ve onlarin çocuklarini ortadan kaldirmayi bir vazife bilen Sultan Selim, idam ettirdigi kardes ve yegenlerinin servetlerini hazineye mal etmeyerek tamamini ölenlerin zevcelerine, kizlarina, analarina, baska bir ifadeyle kanunî mirasçilarina vermisti. O, bu kadarla da kalmayarak bunlarin tamamina maas baglatmisti. Ayrica o, agabeyi Korkud'un iki kizi hakkinda pek lütufkâr davranmisti. Sultan Ahmed'in pek büyük olan mal ve servetini, son kurusuna kadar hayatta bulunan yasli anasi Bülbül Hatun'a vermis, oglunun sanina layik hayir eserleri yaptirmasini da tavsiye etmisti. Bu durum gözönüne alindigi zaman, daha önce sözü edilen idamlardan, Yavuz'un sorumlu tutulamayacagini, devletin birlik ve beraberligi ile yüksek menfaatlerinin bunu gerektirdigini söyleyebiliriz.

Babasinin son saltanat yillarini ve memleketin Sah Ismail'in propagandasi sonucunda düstügü durumu bir süre vali bulundugu Trabzon sehrinden endise ile takib eden Yavuz, sonunda babasini tahttan indirerek devletin islerini ele almisti. II. Bâyezid devri sona ererken, gevsemis olan idareden türlü sekillerde faydalanmak isteyenler, kendi emellerini, ideolojilerini ve çikarlarini gerçeklestirmek üzere harekete geçip halkin huzurunu bozmuslardi. Bu hâle sebep olanlar arasinda, vezirden devletin en küçük

görevlisine kadar olanlar vardi. Tansel, Topkapi Sarayi Müzesi Arsivi'nde 3l92 (II) numarada kayitli bulunan Ali b. Abdülkerim Halife'nin, Yavuz Sultan Selim'e sundugu rapora dayanarak hemen her zümrenin, memlekette bu neviden kanunsuz hareketlere giristigini açiklar. Gerçekten, âlim, cesur ve konulara vâkif bir kimse olan Ali b. Abdülkerim Halife, anabasliklar halinde raporunda su konulara temas etmektedir:

a. Rüsvet belasi kadilara kadar inmistir.

b.Yer yer lüzumsuzca konan vergiler, halki çok zor durumda birakmistir.

c. Ölen sahislarin miraslari evladina kalmayip Beylik araziye katilarak, yetimlerin aç kalmalari.

d. Ulaklarin zulmü ve yagmalari.

e. Toplumun, gayr-i mesru (içki, zina, riba, afyon vs. gibi) islere düskünlügü.

f. Kizilbas tehlikesi.

Bu bakimdan biz de, burada anahatlari ile bilgi vermek suretiyle bir hatirlatma yaparak konuyu islemeye çalisacagiz. Ali b. Abdülkerim, raporunda bu konuya genis bir yer ayirmaktadir. Gerçekten, birligini kurup Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldiran, Iran, Azerbaycan, Horasan ve Irak'i zapt eden Sah Ismail, bütün gücünü Osmanli topraklarina çevirmisti. Kendisi, Trabzon Rum Imparatorlugu'nun akrabasi sifatiyle Osmanli topraklarinda hak iddia ediyordu. Halbuki böyle kritik bir dönemde Osmanli topraklari, birbirinden çok farkli, hatta birbirlerine düsman zümre ve siniflarin toplandigi bir saha halinde idi. Asiri Rafizî, Babâî ve Bâtinî akidelerini benimseyenlerin yaninda Kalenderî, Haydarî, Abdal ve Seyyadlar vardi. Sah Ismail, bütün bunlari kendisine baglamisti. Bu gruplar, sadece onun propagandasini yapmakla kalmiyor, ayni zamanda "Nezir" adindaki vergiyi de muntazaman ona ödüyorlardi. Rumelideki Seyh Bedreddin taraftarlari da bunlarla birlikte hareket ediyorlardi. Bunlar, Sünnî Müslüman'i öldürmek kâfir öldürmek kadar gazâdir, sevabtir diyorlardi. Farkli dinî kimlik tasiyan bu gruplar, her an Sah Ismail'in gelmesini bekliyorlardi. Bunlar, "Sah Sah" diye Osmanli'yi yikmak isterlerdi.

g. O, Osmanli idaresinin, II Bâyezid döneminin sonlarinda nasil bozulup dejenere oldugunu da anlatir. Devlet adamlarinin vergi ve gelirden baska bir sey düsünmediklerini, "halkin bir kisminin yokluktan öldügünü" belirterek, halki idare edenlerin "azgun ve bozgun" oldugunu ifade eder.

YAVUZ SULTAN SELIM'IN DOGU SIYASETI

Trabzon'da vali bulundugu siralarda Sah Ismail'in faalietleri sonucu memlekette meydana gelen ve Siîlige dayanan iç isyanin tehlikeli boyutlarini gören Yavuz Sultan Selim, ancak babasinin yerine geçip iç güvenligi sagladiktan sonra yüzünü doguya çevirebilirdi. Bunun için o, önce agabeyleri ile olan taht kavgalarina son vermek üzere harekete geçer. Bundan sonra da içeride huzursuzluga sebep olan kaynagi kurutmayi düsünür. Bu sebeple o, düsüncesini gerçeklestirebilmek için derhal harekete geçer. Her ne kadar Stanford Shaw, onun hakkinda "II. Mehmed (Fâtih)'in enerjik fetih politikasini izlemek ve dünya imparatorlugu kurmak hedefini gerçeklestirmek arzusu ile çikmisti" diyorsa da gerçekte onun hedefi imkânlari ölçüsünde Islâm birligini kurmak ve Sünnî Islâm dünyasi için tehlike olmaya devam eden Siîlige bir set çekme idi. Bu sebeple biz, onun dogu siyasetini ilk olarak Sah Ismail, baska bir ifadeyle Safevîler'le olan münasebetleri bakimindan ele alacagiz.

OSMANLI - SAFEVî MÜNASEBETLERI

Erdebil Sufileri neslinden gelen Seyh Haydaroglu Sah Ismail'in, mense itibariyle Anadolu'lu Boy ve Uluslardan Ustaclu, Samlu, Rumlu(Anadolulu), Musullu, Tekelü, Bayburdlu, Çapanlu, Karamanlu, Dulkadirlu, Varsak, Afsar, Kaçar ve Karacadag Sufilerini etrafina toplamak suretiyle I500'de Azerbaycan, I507'de Diyarbekir, niayet I508'de de Bagdad'i alip Akkoynul Türkmen Devleti'ne son vermesi, Yakindoguda Anadolu'nun ve Osmanli Devleti'nin aleyhine tecelli etmesi mukadder yeni bir buhranin zuhuruna sebep olmustu.

Ehl-i Beyt sevgisi iddiasiyle Iran'da Siî bir devlet kuran Sah Ismail'in, dedesi Seyh Cüneyd ve babasi Seyh Haydar gibi, halifeler (daî = propagandaci) göndermek suretiyle Anadolu'nun, Bâtinî fikirlere sahip halki arasinda giristigi propaganda faalieyetleri gayesine ulasmis görünmektedir. Bu propagandanin sebep oldugu olaylardan, II. Bâyezid dönemi anlatilirken kismen bahsedilmis ise de Osmanli - Safevî münasebetlerini ve Yavuz'un Iran'a karsi girismek zorunda kaldigi savasin sebeblerini daha iyi anlayabilmek için az da olsa Anadolu'daki Siî faaliyetlerine deginmek gerekiyor.

Osmanli ülkesinde Siî faaliyet ve tesebbüslerin çogaldigi devir, sehzâdeler arasindaki rekabetin meydana çiktigi bir zamana tesadüf eder. Nitekim, bu karisiklik anlarinda timarlari ellerinden alinip baskalarina verilen bir kisim Tekeli sipahileri, propagandanin da tesiriyle Sah Ismail'in vaadlerine

aldanarak Iran'a göç etmislerdi. Bunlar, daha önce temas edilen Sah Kulu (veya Osmanli deyimi ile Seytan Kulu)'nun isyaninda önemli rol oynamislardi. Bâyezid'in aldigi tedbirler, Siî tehlikesini bertaraf edememisti. Bununla beraber II. Bâyezid, oglu Selim'e tahti teslim ederken "Kizilbastan ehl-i Islâmin intikamini aliviresin" demisti. Öyle anlasiliyor ki, ülke ve Sünnî Islâm dünyasi için Siî tehlikesini önleyebilecek sehzâdenin Selim oldugu hususunda herkes ittifak etmisti. Nitekim halkin fikrine tercüman olan Celalzâde, bütün meclislerde ozanlarin: "Yürü Sultan Selim devrân senündür" diye türkü çikardiklarini belirtir.

Filhakika Bâyezid'in son senelerinde sehzâdeler arasindaki vaziyetten istifade etmeyi düsünen Sah Ismail, faaliyetlerini artirmis ve daha sonra yanina kaçacak olan Sehzâde Ahmed'in, Kizilbasligi kabul eden oglu Murad'i da himayesine almisti.

Yavuz'un agabeyi olan Sehzâde Ahmed'in en büyügü Murad adini tasiyan dört oglu vardi. Murad, babasinin Amasya'dan ayrilmasindan sonra bura valiligini yapti. O, Amasya ve Çorum çevresinde bulunan Kizilbaslarin tesiriyle Siîligi sevmeye ve benimsemeye basladi. Bu yüzden Siîler tekrar harekete geçtiler. Sahkulu, Antalya'dan Iç Anadolu'ya dogru ilerlerken Amasya ve çevresinde bulunan Kizilbaslar, küme küme toplanip sehirleri yakip yiktilar. Sahkulu, Bati ve Güney Anadolu'daki faaliyetleri yürütürken, Orta Anadolu'dakini de Nur Ali Halife idare ediyordu. Rumiye'li olan Nur Ali Halife, Sah Ismail tarafindan Amasya ve çevresine gönderilmisti. Nur Ali Halife, devletin çok nazik bir zamaninda, Çorum, Amasya, Yozgat ve Tokat taraflarinda bulunan Yörük, Türkmen ve Kürd alevîlerini devletin aleyhine kiskirtmak üzere görevlendirilmisti. Hele 3000 Kizilbasla Faik Bey kuvvetlerini yenip Tokat'i zapt edip Sah Ismail adina hutbe okutmasi, daha sonra, Amasya Vaisi Sehzade Ahmed tarafindan üzerine gönderilen Yular - Kisdi Sinan Pasa'yi magub etmesi, yeni bir buhranin çikmasina sebep olmustu.

Nur Ali'nin tesvikiyle harekete geçen Kara Iskender ve Isa Halife, Çorum ile Amasya havalisinde bulunan Kizilbaslari ayaklandirdilar. Bunlardan, Sah adina asker toplayip, baslarina kirmizi tac giydirdiler. Ondan dolayi bunlara Kizilbas (Surhser) denildi. Bu iki halifenin telkinlerine kanan Sehzâde Ahmed'in oglu Murad, merasimle kirmizi taci giyerek Kizilbas olur. Murad, etrafinda bulunan halifeleri Geldigelen'de toplantiya çagirir. Gelmeyenleri öldürtüp mallarini yagma ettirir. Sehzâde Ahmed, oglunu yola getirmek için epey ugrastiysa da muvaffak olamadi. Bundan sonra Sehzade Murad, Nur Ali Halife ile birlestigi gibi Tokat'i atese verip yakacak, arkasindan da Nur Ali ile Sah Ismail'e siginacaktir.

Bütün bu olaylar, iki devletin arasinin gittikçe bozulmasina sebep olmustu. Babasini da dinlemeyen Murad'in, Iran'a siginip Sah'tan yardim görmesi,

durumu daha da vahim bir hâle getirmisti. Pâdisah, Kizilbasligi kabul eden Murad'i Sah Ismail'den istemisti. Sah Ismail ise bunun için gönderilmis olan Türk elçisini Iran sarayinda öldürtmüstü. Öbür yandan Sah Ismail, Sultan Ikinci Bâyezid devrinde baslamis oldugu yikici hareketlerini Anadolu'da devam ettiriyordu. Bu hususta onun, Karamanogullari ve onlarla akrabalik kurmus olan Turgutogullari ile gizli mektuplasmalari oluyordu. Nitekim 7 Rebiülevvel 9l8 (23 Mayis l5l2) de Musa Turgutoglu'na yazdigi mektup çok dikkate sayandi. Çünkü bu mektubunda o, degerli adamlarindan Ahmed Karamanlu'yu o tarafa gönderdigini, ona tabi olunmasini ve birlikte hareket edilmesini istiyordu. Yavuz'un tahta çikisindan bir ay kadar sonra yazilan bu mektup, Sah Ismail'in Osmanli Devleti'ni parçalamak yolundaki çabalarinda hâlâ israr ettigini gösteriyordu. Bundan baska Sah Ismail, Osmanli tahtina çikisindan dolayi Yavuz'u tebrik etme ihtiyacini bile duymuyordu. Çünkü Sah Ismail, Akkoyunlu ve Karakoyunlu ailelerini ortadan kaldirarak kuvvetlerini artirmis, Sirvan ile Mazenderân topraklarina hâkim olmus, Irak- Arab'a ve Horasan'a kadar uzanmis; stratejik mevkii büyük olan Diyarbekir'i ele geçirmis; Özbek Hani Seybek'i yenerek Ceyhun'un beri tarafindaki ülkeleri feth etmisti. Hammer'in de ifade ettigi gibi Sah Ismail, öldürülen Seybek'in kafatasini altinla kaplatarak kadeh olarak kullanmisti. O, bu basin derisini baharatla doldurarak zaferinin bir nisanesi olarak Yavuz Sultan Selim'e göndermisti. Böylece Sah Ismail, askerî kuvvet ve kabiliyetiyle, hatta bundan daha ziyade propaganda ve nifak ekibi tarzinda teskilâtlandirdigi tarikat ve mezheb organizasyonu ile Erzurum, Kars, Diyarbekir, Musul, Bagdad, Horasan, Semerkant ve Buhara'nin güneyini içine alan büyük bir devlete sahip olmustu. On dört senelik hükümdarliginda giristigi muharebelerin tamaminda gâlip gelmisti. On dört kadar hükümdar ve meliki yenmisti. Bu zaferleriyle hakli bir gurur duymakta, dünyanin büyük devletleri arasinda sayilan kudretine güvenmekte idi. l00 - l20 binlik bir süvari ordusuna sahip bulunmakta idi. Bütün bunlar gözönüne alindigi zaman Sultan Selim'e de gâlip gelecegini ümid ediyordu.

Sah Ismail, Iran'da kisa bir zaman içinde fevkalâde kuvvetlenen Safevî Devleti'ni kurdu. Burada, zaten yaygin bulunan Siî mezhebini, devletin resmî mezebi haline getirdi. Siyasî ve dinî basbuglugu kendi sahsinda topladi. Bu arada Siî telkinleri yaymak hususunda Anadolu'da çok müsait bir zemin buldu. Öyle ki, Safevî hânedaninin muvaffakiyetinde Anadolu Kizilbaslarinin da rolü oldu. Sahin daî ve halifeleri tarafindan halk arasina sokulan emirleri, büyük bir kudsiyeti haiz telakki ediliyordu. Bu yüzden, Osmanli hânedanina gâsip nazari ile bakan bir cereyan günden güne büyüyordu. Gerçekten kendisine bagli olanlar ile komutan ve askerleri âdeta kendisine perestis edercesine itaat etmekte idiler. Nitekim Âsik Pasazâde, halkin, askerlerin ve müridlerinin Sah Ismail'e olan bagliligini su ifadelerle dile getirir: " Müridleri ona tabi oldular. Öyleki memeketteki bütün müridleri birbirleri ile bulusunca "Selâmün aleyküm" diyecekleri yerde "Sah" diyorlardi. Hastalarini ziyarete gittikleri zaman dua yerine de "Sah"

diyorlardi. Anadolu'daki Ehl-i Sünnet'e mensûb Müslümanlar, onun buradaki müridleine "bunca zahmet çekip Erdebil'e varacaginiza Mekketu'l-Lah (Ka'be)'a gitseniz, Hz. Peygamber'i ziyaret etseniz daha iyi olmaz mi? dediklerinde onlar " Biz, diriye variriz, ölüye varmayiz" derlerdi.

Iran'da bu gelismeler olurken, Ehl-i Sünnet efkâr-i umumiyesinde büyük bir endise hüküm sürmekte, Kizilbas faaliet ve hareketleri derin bir izdirap ve aciyla izlenmekte idi. Gerek Misir'da, gerekse Osmanli diyarinda Islâm efkâr-i umumiyesi, bu proplemi çözecek bir el ariyordu. Misir'da, daha önceki Fâtimî tecrübesinin aci ve korkunç hatiralari henüz hâfizalarda tazeligini koruyor, Bagdad'daki Siî Büveyhîlerin (Büveyhogullari) zulümleri akillara geliyor; Bâtinî beliyyesinin kanli sahneleri tekerrür edecek saniliyordu. Bu üzden, Sah ve askerlerinin vahsiyâne zulümleri endise ile takib ediliordu.

Agabeyleri ile olan proplemleri halleden Sultan Selim, gerçek gayesini anladigi Sah Ismail'e büyük bir darbe vurmak için hazirlanmaya baslar. Bu maksatla, Anadolu'da devlet için tehlikeli gördügü Kizilbaslardan bir kismini ya haps etmis veya öldürtmek suretiyle içeride çikabilecek isyanlari önlemeye çalismisti.

Ibn Iyas (Bedayiu'z-Zuhur , IV, I9l)'in ifadesine bakilacak olursa Sah Ismail, Memlûk Devleti için de büyük bir tehlike idi. Zira o, Kahire'de bulunan Sünnî halifeye karsi Siî mezhebini destekleyip orayi da kendi mezhebine sokmak için çaba harciyordu. Bu gayenin tahakkuku için de her hareketi mübah görüyordu. Bu sebeple olacak ki, Frenkleri, Memlûkler aleyhine kiskirtip onlarin denizden, kendisinin de karadan Suriye üzerine yürümesini teklif etmisti.

IRAN SEFERI

Yavuz Sultan Selim, Sah Ismail'in, ülkesine karsi giristigi ve sebep oldugu tahriklere son vermek, bu arada Osmanli hududlarina olan tecavüzünü önlemek maksadiyle Iran üzerine yürümeye karar verir. Bu yüzden, daha babasinin sagliginda Siîlerle mücadeleyi bir görev sayan Selim, sipahilerden bir kisminin Iran'a gitmesini önlemisti. O, siklasan Kizilbas - Safevî münasebetlerini yok etmek ve Anadolu Kizibaslarina siddetli bir darbe indirmek niyetinde idi. Fakat daha önce, Antalya ve çevresinde meydana gelen isyan hareketi gibi bir kiyâm ile karsilasmamak ve ordunun arkadan vurulma ihtimalini önlemek için, son derece dürüst ve itimad edilen adamlari vâsitasiyle Sah Ismail taraftarlarini defter ettirir. 40 bin kisiyi buldugu söylenen bu Erdebil Tekkesi dâilerinin, en serir ve mutaassib olan iki bin kadarini ölüm, geri kalanlarini da sürgün cezasiyle cezalandirdigi rivayet edilir. Bununla beraber, Iran üzerine yürümenin gerekliligine sadece

kendisinin degil, devlet erkâni ile askerlerin de inanmasi gerekiyordu. Çünkü açilacak seferin birtakim hususiyetleri ve tehlikeleri vardi. Her seyden önce çok uzun sürecek yol ve yolculuk messakatine katlanmak gerekiyordu. Ayrica Sah Ismail'e karsi açilacak seferin mesrulugunun mutlaka ortaya konmasi ve bunun itirazsiz kabul edilmesi gerekiyordu. Gerçekten de bu mesele önem tasiyordu. Zira mezhebleri ayri da olsa Müslüman bir orduyu, baska bir Müslüman ordunun üzerine sevk etmek söz konusu idi. Keza, birbirleri ile harb edecek olanlarin büyük bir kismi, ayni irka mensub olan kimselerdi. Bunlar arasinda birbirleri ile akraba olanlar bile vardi. Bundan baska, Safevî halifeleri tarafindan kandirilmis olan Anadolu Kizilbaslarinin durumu kritik görünüyordu. Bir çarpisma vukuunda beklenmeyen bir durumun meydana gelmesi, yani Iran lehine bir hareketin dogmasi imkânsiz bir sey degildi. Ayrica Osmanli Devleti'nin istinad ettigi askerî kuvvetin basinda gelen Yeniçeriler de bir proplem çikarabilirlerdi. Zira Haci Bektas-i Veli'yi pir olarak kabul eden Yeniçerilerin, Hz. Ali'ye karsi duyduklari kayitsiz, sartsiz ve sonsuz baglilik, zayif bir ihtimal de olsa Iran'daki Kizilbaslara karsi harekete geçmelerini güçlestirebilirdi. Bütün bu güçlükleri bilen ve düsünen Padisah, sefere çikmadan önce önemli bazi kararlarin alinmasi gerektigine inaniyordu. Bunun için de Divân'in toplanmasini emreder. Yavuz Sultan Selim, Edirne'de toplanan ve devlet erkâni ile birlikte ulemanin da katildigi bu toplantida fikirlerini kisaca söyle açikladi:

"Tevfik-i Rabbanî, refik-i hânedân-i Osmanî olub ecdad-i cihad itiyadimiz ashab-i Salib ve Nakus'un perde-i namuslarin hark (yirtmak) ve Zünnarlarin hark(yakma) idüb dest-i iktidariyle çanlarina od tikup ... memâlik-i mahrûseye el kaldirmaga mecalleri ve mücahidîn ile mukabele ve mukatele edecek halleri kalmamistir." Bu ifadelerden anlasildigina göre Yavuz Sultan Selim, Divan'da, Hiristiyanlarin su anda bas kaldiracak durumda olmadiklarini açikladiktan sonra esas tehlikenin dogudan gelebilecegine isaret ederek, Sah Ismail'in, Iran'a hâkim olduktan sonra yaptiklarina dikkat çeker. Ayrica onun, Gence, Sirvan, Geylan, Mazenderan, Taberistan, Cürcan, Kürdistan ve Gürcistan'i ele geçirerek buralarda öndört nefer sehriyar-i öldürdügünü, bunlarin kuvvetlerini dagitip hazinelerini yagmaladigini ve Özbek Hani Seybek'i öldürünce onun, kesilmis bulunan kafatasini bir kupa haline getirerek onunla sarap içtigini belirttikten sonra, bu zatin cemaat ile namaz kilmayi men edip Ehl-i Sünnet'e mensub ulemayi öldürdügünü anlatir. Ayrica kendisine bagli olanlarin ona nasil itaat ettiklerine ve ugrunda her seyi yapabileceklerine dikkatleri çekerek bu tesekkülün Osmanli topraklari için büyük bir tehlike teskil ettigini, bu sebeple onlarla savasmanin "aklen ve ser'an" lazim oldugunu belirterek ulemâdan fetva ister. Öyle anlasiliyor ki ulemâ bu fetvayi vermistir. Nitekim, Sünnî ulemânin bu konuda kaleme aldiklari fetvâ ve risâlelerin çoklugu, meselenin önemi hakkinda bize bir fikir vermektedir. Müneccimbasi, Edirne'deki duruma temasla söyle der: " Edirne'de iken mulûk-i kefereden elçiler ve hedâya gelüp cümlesi tecdid-i sulh eylediler." Ondan sonra ulemadan fetva

alup Acem seferi kararlastirildi. Bu baglamda Kemal Pasazâde ile Sari Gürz'ün, Kizilbaslar hakkinda vermis olduklari fetvâ ve risâleler, Osmanlilarin fikir ve düsüncelerini aksettirmesi bakimindan önemlidir. Nitekim, Kemal Pasazade "...ulemay-i millet ve fudalay-i ümmet küfr u ilhad ve katl u ifnasina hükm idüb heme-i a'day-i din u devletten bunun itfa-i sirer-i serareti akdem idügüne bi-isrihim fetavay-i sahiha virdilerdi." demek suretiyle Ehl-i Sünnet'in, Sia'ya bakis açisini ortaya koymus olmaktadir.

Görüldügü gibi, özellikle Kemal Pasazâde'nin risâlesinde, Sah Ismail ile Ehl-i Sia hakkindaki Sünnî akideyi görmek mümkündür. Bu risâlede küfür ve irtidadina hükmedilen Sah Ismail ile askerlerine karsi açilacak savaslarin, diger din düsmanlari ile yapilacak savaslardan farkli olmadigi, bu sebeple de cihâd sayilacagi belirtilir. Iste bu fetvâ ve risâlelerin kaleme alinmalari üzerine, Iran'daki Safevî Devleti'nin Kizilbas idaresine karsi harekete baslama zamaninin geldigine kanaat getirilerek harekete geçilir. Bununla beraber Selim, Iran'a karsi harekete geçmeden, daha önce temas edildigi gibi memleket dahilindeki Siî ve Kizilbaslarin müfritlerinin tesbiti ile deftere kayd edilmesini emretmisti. Bazi rivayetlerde bu sekilde defter edilip öldürülen Siilerin sayisinin 40 bin civarinda oldugu söyleniyorsa da bunun mümkün olmadigi artik anlasilmis bulunmaktadir. Bunlardan sadece 2 bin kadarinin öldürüldügüne, digerlerinin de sürgün edildigine daha önce temas edilmisti. Hammer'in dikkat çektigi bir konuya burada temas etmek istiyoruz. Böylece dönemin gerek dahilî, gerekse haricî efkâr- i umumiyesinin bu hareketinden dolayi Yavuz'u "Âdil" sifati ile tavsif etmis olmasidir. O söyle diyor: "Râfizîlik mezhebini cesetler yigini altina defn etmek bu merhametsize nasib oldu. Osmanli tariçileri ona kirk bin kisiyi öldürtmüs oldugu için Âdil lakabini vermislerdir. Lakin, daha sayân-i hayret olan cihet surasidir ki, yanina gönderilmis olan Hiristiyan elçiler de kendi hükümdarlarina gönderdikleri raporlarin tamaminda onu, bu lakapla andiklari gibi, onun bu adaletini övmekten de çekinmemislerdir. Böylece Selim, kendi devleti dahilinde kilicini gezdirdikten ve topragi Rafizîlerden temizledikten sonra onu, harice (disariya, Iran'a) götürmeye hazirlandi. Kayb edilecek vakti yoktu. Çünkü Sah Ismail, Sehzâde Ahmed'in oglu ve Pâdisah'in yegeni olan Murad'i Osmanli tahtinin yegane vârisi olarak kabul ettigi gibi Kizilbaslarin intikamini da almak üzere büyük bir ordu ile ilerliyordu."

Osmanli diyarinda yukarida temas edilen gelismeler olurken, Murad Çelebi'yi, Osmanli tahtinin yegâne vârisi olarak ilan eden Sah Ismail, Osmanlilara karsi açacagi savasa istirak etmesi için Sünnî olan Memlûk Sultani'na hediyelerle birlikte bir sefaret heyeti gönderiyor, Anadolu'da Siîlere karsi girisilmis öldürme hareketleri üzerine birbirini müteakip Anadolu'ya sevk ettigi Halifeler ile de Bâtinî ve Siî halki, yeniden devletin aleyine isyana tesvik ediyordu.

Bu son hareket üzerine Edirne'de toplanmis bulunan olaganüstü Divân'da savas kararini açiklayan Selim, Yenisehir ovasini, askerin toplanma yeri olarak tayin eder. Padisah, savasla ilgili sözünü üç defa tekrarladigi halde - bakislari altinda titremekte olanlardan - hiç biri ona cevap vermiyordu. Bunun üzerine Abdullah adinda bir yeniçeri sessizligi bozarak hünkârin ayaklarina kapanir ve arkadaslarinin, padisahin emri altinda, Iran Sahi'na karsi yürüme kararindan duyduklari sevinci onlar adina arzeder. Yavuz Sultan Selim, vezirlerin tereddüdlerini gideren bu yigitçe davranisindan dolayi mükâfat olarak yeniçeriye Selanik Sancagi'ni tevcih eder. Sultan Selim, üç gün sonra 22 Muharrem 920 (I9 Mart I5I4) Sali günü Edirne'den hareket edip I0 günlük bir yürüyüsten sonra 2 Safer (29 Mart)'de Istanbul'a gelir. Burada eski bir an'aneye uyarak çadirini Eyüb'de Fil Çayiri'na kurdurur. Önce Hz. Peygamber'in mihmandari Ebû Eyyub el-Ensarî Hazretlerinin kabrini ziyâret ederek seferin basarili geçmesi için onun mânevî yardimini diler. Daha sonra Fâtih ve babasi Bâyezid'in kabirlerini de ziyâret eden Selim, kurbanlar kestirip fakirlere de pek çok sadaka dagitir. Sünnî ulemanin verdigi fetvâlar üzerine büsbütün heyecana kapilan halk, Kizilbaslara karsi sefere çikan Selim'i görmek üzere Eyyub'u doldurdugu gibi kayiklar da Halic'i istila etmislerdi.

Selim, sefer için yola çikmadan önce, kendisine vekâleten devlet islerini görmek ve Edirne muafazasinda bulunmak üzere oglu Süleyman'i Manisa'dan Edirne'ye getirtmisti. Bundan sonra askerini Üsküdar'a dogru hareket ettirdi. Bu siralarda Rumeli Beylerbeyi Hasan Pasa'nin komutasi altinda bulunan yeniçeriler, Gelibolu'dan gemilerle Anadolu yakasina geçip Bursa Yenisehir ovasinda toplandilar. Yavuz Sultan Selim, 24 Safer 920 (20 Nisan I5I4) Persembe günü yola çikip Maltepe'de ordusuna katilir. Burada, Bosna Valisi Hadim Sinan Pasa'yi Anadolu Beylerbeyligi'ne tayin eder. 23 Nisan'da Izmit'e geldigi sirada Siî halifelerinden olup, Iran adina casusluk yaparken yakalanip orduda esir olarak tutulmus bulunan Kiliç adinda birisi vâsitasiyle Sah Ismail'e hem tehdid, hem de nasihat dolu Farsça bir mektup (nâme) gönderir. Bu mektupla, üzerine yürüdügünü de kendisine bildirmisti. Yavuz Sultan Selim, bu mektupla da yetinmeyerek gönderilen o sahsa " var gördügün söyle ve malum olan muradi beyan eyle" diyerek gördüklerini söylemesini istemisti. 27 Safer 920 (23 Nisan I5I4) tarihini tasiyan Selim'in bu ilk bu nâmesi, Kadiasker ve Nisanci Tâcizâde Cafer Çelebi tarafindan yazilmisti. Gerek uslûbu, gerekse mahiyeti itibariyle o asrin ruh ve anlayisi ile Selim'in dehâsini temsil eden bu mektup dönemin bütün kaynaklarinda bulunmaktadir. Besmele ve âyetlerle baslayan mektupta Sah Ismail'e söyle deniyordu:

"Bilesin ve âgah olasin ki, ilahî hükümlerden yüz çevirenlerin, dini ve seriati yikmaya çalisanlarin bu hareketlerine, bütün Müslümanlarin ve bu arada adalet sever hükümdarlarin, kudretleri nisbetinde mani olmalari farzdir. Bunu söylemekten maksadimiz sudur: Tekke kösesinden hâkimiyete

yükselen sen, bu yolda yürüdün, Müslümanlarin memleketlerine saldirdin, sefkat ve utanmayi bir tarafa atarak zulüm kapilarini açtin, günahsiz Müslümanlari incittin, fitne ve fesadi kendin için temel prensip olarak kabul ettin, "umur-i padisahî ve ahkâm-i sehinsâhiyi muktezay-i heva-yi nefs ve ragbet-i tabiiyeye uydurup kuyud-i seriati hakk"ettin. Ibâhe-i muharreme ve irakat-i dima-i mükerreme, ve mescidleri yikma, türbe ve mezarlari yakma, ulemâ ile Peygamber neslinden gelmis olan seyyidlere ihânet "ve ilka-i mesâhif-i kerime der kazurat ve sebb-i Seyheyn-i Kerimeyn" gibi isler, senin kötü hallerinden bir kaçidir. Dillerde dolasmakta olan bunlar ve bunlara benzer hareketlerinden dolayi ulemâ kesin delillere dayanarak senin küfür ve irtidadina, senin ve sana tabi olanlarin öldürülmelerinin vâcib olduguna; mal ve riziklarinizin yagma, kadin ve çocuklarinizin esir edilmesinin mübah olduguna ittifakla karar vermislerdir. Bu durum karsisinda ben, Allah'in emirlerini yerine getirmek, zulüm görenlere yardim etmek ve "merasim-i nâmus-i pâdisâhî için " ipekli elbiselerimi çikardim, zirh giydim, kiliç kusandim, ata bindim ve Safer ayinin basinda Anadolu yakasina geçtim. Maksadim, Allah'in inayetiyle senin padisahligini yok etmek ve böylece âcizler üzerinden zulmünü ve fesâdini kaldirmaktir. Ancak, kiliçtan önce sana, Sünnet-i Seniyye icâbi Islâmiyeti teklif ederim. Eger yaptiklarina pisman olup can ve gönülden istigfar eder ve aldigin kaleleri geri verirsen, tarafimizdan dostluktan baska bir sey görmezsin. Fakat kötü hallerine devam ettigin takdirde "zulmet-i zulümden" simsiyah yaptigin yerleri nura kavusturmak ve senin elinden almak üzere insallah yakinda gelecegim. Takdir ne ise öyle olacaktir. Selâm, hidâyete tabi olanlaradir. (Safer 920)"

Osmanli insâ (mektup yazma) san'atina nümûne olabilecek bir mükemmeliyette kaleme alinmis olan bu nâme (mektup), dip notta da görülecegi gibi birçok müellif tarafindan asil metinle birlikte alinmis olup, önemi herkes tarafindan kabul edilmistir. Osmanlilarin, Sîî ve Kizilbaslar hakkindaki düsünceleri yaninda, niyet ve maksatlarini ortaya koyan bu mektupta, din ulemâsinin küfür ve irtidâdina hükmettikleri Sah Ismail'in, Hülefâ-i Râsidîn'e sebb etmesini kabul etmeyip tenkid eden Yavuz Sultan Selim, bu yüzden katline cevaz verildigini açikliyor, kendisinin de dinin takviyesi ile birlikte zulme ugramis ve kalbi kirilmis olanlarin yardimlarina kosacagini söyleyerek, padisahlarin bu konuda gerekenleri yapmak zorunda olduklarina isaret ettikten sonra, denizden geçip üzerine yürümek suretiyle zulmünü âciz ve zavallilarin üzerinden kaldiracagini açiklar. Bununla beraber savastan önce "Sünnet-i Seniyye"geregi kendisine Islâm'i teklif ile son pismanligin fayda vermeyecegini de açikliyordu.

Selim'in mektubunu Sah Ismail'e götüren Kiliç adindaki elçi, onu Hemedân'da bularak mektubu verir. Mektubu alan Sah Ismail, elçi Kilic'i öldürmekle birlikte kendisinin de muharebeye hazir oldugunu Selim'e bildirmisti. Bu haber, Osmanli ordusu Erzincan ovasinda bulundugu sirada gelmisti. Lütfi Pasa, Sah Ismail'in bu haberi aldigi zaman çok korktugunu,

fakat bu korkusunu açiga vurmayip gizledigini söyler. Ayrica asker ve ordusuna da su sekilde hitab ettigini açiklar: " Diyar-i Rûm'dan (Anadolu'dan) bir kârban (kervan) gelürmüs. Size firâvân genc (büyük bir hazine) ve mal getürür. Üsenmem, korkmam ki, anlari (onlari) imamlar bize verüptür ki simdi on iki imam leskeriyle (askerleriyle) gelüp bunda alem (bayrak, sancak) dikmistir, el -ân (simdi) bizimledirler.

Selim, ayni gün Akkoyunlu Hânedani hükümdarlarindan olan ve o esnada Sah Ismail'e karsi savasa girismis bulunan Ferruhsad Bey'e de bir mektup göndermek suretiyle onu da kendisiyle birlesmeye davet etmisti.

Osmanli ordusu Yenisehir'den Konya'ya müteveccihen hareket ederek Seyitgazi'ye gelir. Selim, burada Kapikulu askerlerinden her birine biner akça sefer bahsisi dagitir. 20 bin timarli sipahiden meydana gelen öncü ordusuna da komutan olarak Vezir Dukakinzâde Ahmed Pasa'yi tayin eder. Sinop Valisi Karaca Ahmed Pasa'yi 500 süvari ile Sah tarafindan esir almak ve kesiflerde bulunmak üzere akina gönderen Selim, bunlarin arkasindan Mihal oglu Mehmed Bey'i de akincilari ile akina memur eder. Osmanli ordusu bundan sonra, Konya'ya gelerek Filâbâd Çayiri'na yerlesir. Müelliferin ve özellikle sefere istirak edenlerin bildirdiklerine göre Konya'daki ikameti esnasinda, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin türbesini ziyâret etmis olan Yavuz Sultan Selim, fakirlere de yüz bin akça sadaka dagitmis idi. Ayni zamanda timarli sipahilere de l00'er akça terakki ihsan eden Yavuz Sultan Selim, Kayseri'ye geldigi sirada Dulkadir oglu Alaüddevle Bozkurt Bey'le müzakerelere giriserek yaninda yer almasini ister. Ancak, ihtiyarligindan bahisle sefere gelemeyecegini bildiren Dulkadir oglunun, hakikatte daha II. Bâyezid devrinde Osmanlilara iltica ile Selim'in yaninda savasa istirak ettigi bilinen ve Osmanli taraftari Sehsuvar oglu Ali Bey sebebiyle bu teklife pek sicak bakmadigi biliniyordu. O, Memlûklulara taraftar bir siyaset takib ederek Osmanlilara karsi cephe almis ve zahire yollarini da vurmak suretiyle orduda bas gösteren erzak buhraninin artmasina sebep olmustu.

Dulkadirlilarin, Osmanlilar aleyhinde çikaracaklari muhtemel zorluklari gözönünde tutan Selim, Alaüddevle ile ugrasmaktan simdilik vaz geçerek 26 Haziran'da Sivas'a gelir ve l40 bin asker, 5 bin zahireci 60 bin deveye yükselen ordusunu bir yoklama ve sayima tabi tutma geregini duyar. Yoklamadan sonra muhtemel bir Siî ayaklanmasini önlemek maksadiyle Kayseri ile Sivas arasinda, Iskender Pasa komutasinda 40 bin kisilik bir ihtiyat kuvveti birakilmistir. Büyük bir kisminin hasta ve yasli oldugu anlasilan bu ihtiyat kuvveti, ordunun ric'at hattini tutacak, ayni zamanda Sah Ismail'in Diyarbekir ve Bati siniri komutani Ustaclu oglu Mehmed Han'in yaptigi tahribat yüzünden ugranilan zahire ve saman buhranini da önleyecekti. Çesitli yollarla zahire buhranini önlemeye çalisan Selim, Erzincan'dan Sah Ismail'e üçüncü defa Türkçe bir mektup gönderir. Bu nâmede, daha önceki mektuplari hülasa eden Selim, yakinda Azerbaycan'a

ulasacagini da bildirip Sivas ile Kayseri arasinda bir ihtiyat kuvvetini biraktigini açiklamaktan çekinmez.

Osmanli ordusu, l8 Temmuz'da Erzincan'a bagli Yassi- Çemen'deki Hasan Bey çayirina geldigi sirada Sah Ismail'in elçisi Sah Kulu Akay Bevey Nuker ordugaha gelip Selim'e bir name ile içi afyon dolu altin bir kutu takdim eder. Sah Ismail, nâmesinde, Selim'i savasa zorlayan sebebi arastiriyor, Dulkadirlilarla düsmanlikta bulunmamis oldugundan bahsediyordu. Ayni zamanda Selim'in mektuplardaki ifadesini de bir padisaha yakistirmayan Sah Ismail, bunlarin, afyon ile sarhos olmus kâtiplerin kaleminden çikmis oldugunu iddia ettikten sonra mektubunu Isfahan'da bir av esnasinda yazdigini bildiriyordu. Osmanlilarla dostluktan bahsetmekten geri kalmayan Sah Ismail, Timur zamaninda oldugu gibi memlekete karisikligin âriz olmasini arzulamadigini bu sebeple savas istemedigini belirttikten sonra, aksi halde kendisinin de savasa hazir oldugunu beyan ediyordu.

Öte yandan, Sah Ismail'in, verdigi söze ragmen henüz ortalarda görünmemesi, çorak arazide büyük bir müzayakaya (sikinti) maruz kalan asker arasinda hosnutsuzluga sebep olmustu. Nitekim Firat Nehri (Karasu) kenarina gelindigi bir sirada isyan belirtileri görülür. Bununla beraber, sancak beyleri gibi vezirler de, baslangiçta ileri gitmenin aleyhinde olmalarina ragmen, bunu açiklamaktan çekinirler. Ancak askerin hareketini tanzim ile Erzincan'dan Azerbaycan'in merkezi olan Tebriz'e kadar katedilecek yolu 40 merhaleye taksim eden Selim'in, kararinda sebat etmesi üzerine, daha ileri gitmenin mahzurlarini arzetmek maksadiyle, Karaman Beylerbeyi Hemdem Pasa'yi, Selim'e gönderirler. Sehzâde Ahmed vak'asinda Selim'e hizmet etmek suretiyle onun, kardesine gâlip gelmesini saglamis bulunan ve çocuklugundan beri Selim ile birlikte Harem-i Humâyun'da büyümüs olan Hemdem Pasa, Padisahin, hakkindaki teveccühüne itimad ederek bu hususu arzeder. Isaret edilen tehlikeler ve ordunun içinde bulundugu sikintilar gözönüne alindigi zaman bu fikir makuldu. Fakat hiç bir engel tanimayan ve tereddüt göstermeyen Selim, bunun askere çok kötü bir örnek olacagini düsünerek, Hemdem Pasa'yi feda etmek zorunda kalir.

Zeynel Pasa'nin, Karaman Beylerbeyi olarak tayin edilmesi üzerine harekete geçen ordu, seri bir yürüyüsle Çermük'e gelir. Bu mevkide Selim, Bali Bey tarafindan esir edilen iki Kizilbasi, Türkçe olarak kaleme alinmis bir mektupla Sah Ismail'e gönderir. Osmanli Pâdisahi, bu dördüncü mektubunda da Sah Ismail'i tahrik ediyor, memleketinde günlerce yürüdügü halde kendisinden bir haber alinmadigini belirttikten sonra, onun korktuguna hükm ederek bir tabibe müracaat etmesini tavsiye ediyordu. Mektubunda, "Ey Ismail, ülkemin sinirinda görünmekle bana meydan okudun. Iste ben geldim, haftalarca yürüdügüm halde ne senden ne de askerinden bir eser görmedim. Ölümüsün yoksa sagmisin bilemiyorum, hile ve aldatmaktan

baska bir sey bilmez misin? Sayet korkuyorsan bir tabib getir ki seni tedavi etsin. Seni daha fazla korkutmamak için güzide askerlerimden kirk bin kisiyi Kayseri yakinlarinda biraktim. Düsman hakkinda ancak bu kadar lutuf gösterilebilir" dedikten sonra, Sah Ismail'in yönetimden vaz geçip inzivaya çekilmesini tavsiye eder. Müellifler, Yavuz'un, gizlenmekte devam edecegini tahmin ettigi Sah Ismail'e bir de kadin elbisesi gönderdigini kayd ederler. Buna ragmen kendisini gizlemeye devam ederse erkek sayilmayacagini bildiren Selim, Sünnî olan Özbek Hani Ubeyd gibi Memlûk Sultani Kansu GavriÔye de birer mektup yazip, düsman memleketinde bulundugunu bildirir. Çermük'ten yoluna devam eden Osmanli ordusu, Sökmen'e gelir. Daha Tercan'da iken sonradan vezir olan Yanya Beyi Mustafa Bey ile Trabzon Sancak Beyi Mehmed Beyi, Bayburt'un zaptina me'mur etmis olan Selim, Sökmen'de Gürcü Beyi Mirza Çabuk'un elçilerini kabul eder. Elçiler, yanlarinda iki bin bas koyun ve bir miktar da zahire getirmislerdi. Gürcü Beyi bu vesile ile dostlugunu göstermis oluyordu.

Bundan sonra Tebriz'e dogru yeniden hareket emri verilmisti. Bunun üzerine günümüzde Agri vilayetine bagli Elesgirt kazasi Sakalli Köyü (Konagi)'ne gelen ordunun, ümerâdan bazi kimselerin de tesviki ile " Düsman yok, harab memlekette nice seyahat ederiz?" diye mirildanip isyana basladigi görülür. Hatta bir rivayete göre bu ordu tarafindan, Selim'in çadirina içleri tehdid dolu mektuplar birakiliyordu. Bunun üzerine yigit padisah atina atlayip askerin içine dalmis, heybetle ve gayet vakurâne bir sekilde "Ehl ü iyal kaydinda olarlara destûrdur, gerü karilarinun yanina gitsünler, biz buraya gerü dönmek içün gelmedük! Rahat isteyen bu yola yarasmaz. Bizi isteyüp fi - sebilillah can ve bas feda edecek yigitler ölümden havf itmez (korkmaz). Ölümden korkanlar gerü dönsün! Düsmanla çarpisacak merdler benümle gelsün. Eger içünüzde er yogise ben yalinüz giderüm" diyerek askerin hamiyet duygularini tahrik etmisti. Asker, bu cesaret ve yigitlik âbidesinin bir at oynatisina, bu tarzdaki heybetli hitâbetine ve küçük bir kiliç kimildatisina dahi vurgun ve âsikti. Sevdikleri hükümdar komutana büyülenmis yekpâre bir kitle gibi baglandi. Bu sözlerinden sonra hareket emri veren Sultan'i, tek bir yeniçeri bile terk etmedi.

Esasen bu sirada öncü (pisdar) kuvvetlerin komutani Mihaloglu Memed Bey, Sah'in Diyarbekir emîri olan Ustacluoglu'nun Hoy'a geldigini, Sah Ismail'in de yaklasmakta bulundugu haberini vermesi, heyecanin yatismasina sebep olmustu. Bu arada Sah'tan gelen bir mektup ta bunu teyid etmisti. Pâdisah, Ismail'in isledigi bu hatadan istifade edip konak mesafelerini kisaltarak Sah'i karsilamak üzere harekete geçer. Iki gün sonra, gece Makû ile Hoy arasinda Tebriz'e 20 fersah mesafede bulunan Çaldiran tepelerine ulasir. Selim, bu mevkide yeni tertibatlar almis ve safakla birlikte savasa girismek veya askere 24 saat istiraat vermek cihetlerinden birini tercih etmek üzere Divân (Meclis)'in reyine müracaat eder. Genellikle, yol yorgunlugu münasebetiyle hemen savasa girisilmesini

tehlikeli bulan devlet büyükleri, askere 24 saat istirahat verilmesinin uygun olacagi teklifinde bulunurlar. Buna karsilik, askerin içinde Alevî ve Siîlerin bulunmasindan ve istirahat aninda bunlarin düsmanla anlasabileceklerini gözönünde bulunduran Rumeli Defterdari Pîrî Mehmed Çelebi, hemen savasa baslanilmasi gerektigini belirterek Yildirim Han devrindeki Çubuk ovasi (Timur'la yapilan Ankara Savasi) çözülmesinin bir benzerinin vuku' bulabilecegini, bu sebeple safakla beraber harbe mübaseret edilmesi (baslanilmasi) re'yinde oldugunu bildirir. Bu teklif, Yavuz Sultan Selim tarafindan kabul görür. Böylece devlet büyükleri, safakla birlikte savasa baslama görüsünü kabul etmek zorunda kalirlar. Onlar, Selim'in emri üzerine savas nizami alip tepelerden ovaya inen kuvveterinin basina geçerler.

ÇALDIRAN ZAFERI

Savasa, 23 Agustos I5I4 (2 Receb 920.) Çarsamba günü günes dogarken Iranlilarin taarruzu ile baslandi. Dogubâyezid'in 80 km. güney dogusuyla Van Gölü'nün kuzey dogusunda bulunan Çaldiran Ovasi'nda mevzilenen Osmanli ordusunun sag kolunu, Anadolu Beylerbeyi Sinan Pasa ile Zeynel Pasa'nin emrindeki Anadolu ve Karaman kuvvetleri, sol kolunu ise Rumeli Belerbeyi Hasan Pasa komutasindaki Rumeli askerleri teskil ediyordu. Selim ise, eskiden beri alisageldigi ve uygulandigi sekilde sipahi, silahdâr, ulûfeci ve gurebâ bölükleri ile çevrilmis olup, yaninda Hersekzâde Ahmed Pasa, Vezir Dukakinoglu, Vezir Mustafa Pasa ve Ferhad Pasa gibi devlet büyükleri, kadiasker vs. gibi din ve hukuk adamlari bulunuyordu. Bu arada, padisahin önünde yer alan tüfekçi ve yeniçeriler, araba ve develerden meydana gelen bir siper gerisinde bulunduklari gibi, sag ve sol cenahin nihâyetinde olup, biri I0.000, digeri 8.000 kisiden mürekkeb Anadolu ve Rumeli azepleri, birbirlerine zincirlerle baglanmis 500 topun önünde dizilmislerdi. Öte yandan, öncü kuvvetinin çogunlugunu teskil eden Dulkadirli Türkmenleri ile Sahsuvaroglu Ali Bey'in ardçi kuvvetleri de Sadi Pasa'nin emrinde idiler.

Osmanli ordusunun bu dizilisine karsilik, ekserisi Ustaçlu, Varsak, Rumlu, Samlu, Kaçar, Afsar ve Karamanlu Türkmenleri'nden ibâret olup muhtelif hanlarin emrinde bulunan 80.000 kisilik bir süvari kuvvetinin basindaki Sah Ismail, ordusunu ikiye ayirmak ve sol kanadin idaresini verdigi Ustaçluoglu ile birlikte girisecekleri bir çevirme hareketi sonunda azepleri yarmak ve onlarin saflarini geçmek suretile yeniçerileri arkadan vurmak niyetinde idi. Bu gayesini gerçeklestirmek için de sag cenahin komutasini üzerine almisti. Böylece, mükemmel bir sekilde techiz edilmis 40.000 seçkin süvarisi ile azeplerin ve özellikle Rumeli kuvvetlerinin üzerine hücum eden Sah Ismail, baslangiçta basarili olur. Böylece, basta Rumeli Beylerbeyi Hasan Pasa olmak üzere pek çok sancak beyini sehid edip, bu kismi dagitir. Ancak karsi

taraftan hareket eden Ustaçluoglu, Anadolu askerinin mukavemeti ve Sinan Pasa'nin aldigi tedbirler üzerine Sah Ismail ile birlesmek üzere giristigi tesebbüste muvaffak olamaz. Zira Sinan Pasa, askerlerin saflarini muhafaza ederek, intizamli bir sekilde sür'atle toplara dogru çekilmelerini temin etmis, Ustaçluoglu ile kardesi Kara Han'i, maiyyetlerindeki Türkmenlerle birlikte, Osmanli topçusu ile karsi karsiya getirmisti. Bu savasta Safevîler "Sah", Osmanlilar ise "Allah" nidâlari ve tekbir sadâlariyla muharebe ediyorlardi.

Bu arada sunu da belirtmek gerekir ki, Safevî ordusunda piyade ve atesli silahlar hemen hemen bilinmiyordu. Her ne kadar Iran'da top kullaniliyor idiyse de bu, kale müdafaalarina hasr ediliyor, meydan muharebelerinde kullanilmasina ehemmiyet verilmiyordu. Bununla beraber Sah Ismail, casuslari vâsitasiyle, Sultan Selim'in askerî tertibatina vâkif oldugu ve toplarin tanziminden haberdar bulundugu için askerini iki kola ayirmisti.

Sah Ismail'in süvarileri, sayi olarak Osmanli kuvvetleri ile hemen hemen denk idiler. Bundan baska Iran ordusu, savasi kendi topraklarinda kabul ettigi için yorgun degildi. Buna karsilik, Yaklasik 2500 kilometrelik uzun bir yoldan gelen I00.000 kisilik Osmanli askerleri ile atlari yorgundu. Ayni zamanda yiyecek sikintisi da vardi. Sayica en az Osmanli kuvvetleri kadar olan Sah'in ordusu ise dinçti. Zira bu ordu, Tebriz gibi çok kisa bir mesafeden gelmisti. Asker iyi beslenmis ve sahlari için her türlü fedakârliga hazir, ona taabbüd edercesine bagli idi. Topuz, yay ve mizraklarla donatilmis savasçilarin atlarina çelik eyerler vurulmustu. O zamana kadar, zaferden zafere kosmus bir hükümdara mâlik olduklarindan dolayi da mâneviyatlari bir hayli yüksekti.

Osmanli toplarinin ates açmalari üzerine Siî ordusu dagilir. Zira basta Ustaçluoglu olmak üzere pek çok komutan bu esnada öldürülmüstü. Bunun üzerine savas, Osmanlilarin lehine döndü. Öbür taraftan Yavuz Sultan Selim, Rumeli askerlerine yardim etmek üzere bir kisim yeniçerileri yardima göndermis, siperlerin arkasinda bulunan yeniçerilerin de tüfek ile ates etmelerini emr etmisti. Beklemedikleri böyle bir durumla karsilasan Siî ordusunda genel bir panik havasi esmeye baslar. Bu arada vaziyeti düzeltmek ve ordusunun moralini takviye etmek maksadiyle her tarafa kosan Sah Ismail, birkaç defa at degistirmis, bir aralik da atindan düsüp yere yuvarlanmisti. Bu hengamede, üzerine yürüyen bir Osmanli süvarisinin, Sah üzerine yürüyüp öldürmek üzere iken, tipki onun gibi giyinmis ve kendisine benzeyen en yakin adami Mirza Sultan Ali'nin esareti göze alarak öne geçmesi üzerine kurtulur. O, bu kurtulusunu sonradan at-çeken lakabini alacak olan Hizir ismindeki bir Türkmen korucunun, hayati pahasina ona atini vermesine borçludur. Böylece, esir olmaktan kurtulan Sah Ismail, aksama dogru artik hiç bir ümidin kalmadigini görünce, sür'atle Tebriz'e dogru kaçmis, ancak kendisini burada da emniyette görmedigi için

Sultaniye (veya Dergüzin)'ye çekilmek zorunda kalmisti. Onun kaçmasi üzerine bütün Siîler, karsi koymaktan vaz geçerler. Bu arada bir kismi esir, bir kismi da maktul düser. Lütfi Pasa, Siîlerin büyük hezimeti ile sonuçlanan Çaldiran Savasi'na " Sûfi-kiran " adini verir.

Sah'in, yaralanip kaçmasindan sonra Iran ordusu daha fazla direnemeyerek dagilmis ve safakla baslamis olan bu korkunç savas, o gün aksam üzeri, Osmanlilarin büyük bir galibiyetiyle sona ermisti. Bununla beraber Pâdisah, yatsi vaktine kadar atindan inmez. Tarihin en büük meydan savaslarindan biri olan Çaldiran Savasi'nin kazanilmasinda "tertip ve tahkim islerindeki" üstünlügün, atesli silahlara sahip olmanin, Osmanli askerinin essiz fedakârliginin ve son olarak Yavuz Sultan Selim'in askerî dehasinin büyük payi vardir.

Bu muzafferiyeti müteakip Siî ordugahi, bütün hazineleri, Sah'in ve ümerasinin zevceleri ile birlikte Osmanlilarin eline geçer. Çok çetin geçtigi anlasilan Çaldiran Savasi'nda, her iki taraftan da pek çok insan ölmüstü. Savasi müteakip Çaldiran sahrasinda iki gün divân kurduran Selim, Muhyî Çelebi'nin bildirdigine göre, sehid düsenlerin nâmina bir kabir yaptirip üstüne ölüm tarihlerini bildiren amûd (direk) diktirmistir.

Çaldiran Zaferi, Anadolu birliginin hâlâ devam eden en büyük istinadgâhi olmakla kalmamis, ayni zamanda Güney Anadolu ile Ortadogu'nun anahtarlarini da Yavuz'a takdim etmisti.

Çaldiran Zaferi'nden sonra Hoy Sahrasi'na gelerek Dukakinzâde ile Defterdâr Pirî Çelebi ve büyük bir Osmanli tarihi (Hest Behist) yazmis olan Idris-i Bitlisî'yi Tebrize gönderen Sultan Selim, bunlar vâsitasile sehirliye emân vermis ve uzun bir yürüyüsten sonra, yerlere serilmis kiymetli halilar üzerinden geçerek 5 Eylül I5l4'te sehre girmistir. Bir hafta kadar Tebriz'de kalan Sultan Selim, Sah'in hazinelerini ile bazi sanatkârlari Istanbul'a gönderir. Bu sirada Tebriz'de bulunan Timur'un torunu Hüseyin Baykara oglu Bediüzzaman ile kendisine biri Farsça, digeri Çagatayca olmak üzere kaleme alinmis iki kaside takdim eden Mehmed Hâfiz ve oglu Hasan Can (Hoca Sa'düddin Efendi'nin babasi) ile birlikte Sultan Selim'e siginmislardi. Özellikle, Sultan Selim'in büyük hürmet ve saygisina mazhar olmak suretiyle kendisine günde I.000 akça tayin edilen Bediüzzaman, Osmanli ordusu ile birlikte Istanbul'a gelecek ve bir müddet sonra Eyüb'de vebadan vefat edecektir.

Yavuz Sultan Selim'in, bir haftalik ikameti esnasinda Tebriz'deki faaliyetleri, bize onun hakkinda bilgi vermektedir. O, Tebriz'in Sâhib - Âbad mahallesinde bulunan ve mavi altin sarisi çinilerle süslü Sultan Hasan Câmii'nde, Hülefa-i Rasidîn ile Ashab-i Kirâm'in isimlerini hutbede okutmus, Sah Ismail tarafindan gerek Akkoyunlulardan, gerekse Seybek Han'dan

müsadere edilmek suretiyle alinmis bulunan hazinelere el konmustu. Bu arada bir kisim fillerle, Sah Ismail'in, Akkoyunlu Türkmen Ulusu Beyleri'nden Yakub ve Timur torunlarindan Ebû Said'den gasb etmis oldugu emanetleri Istanbul'a sevk eden Selim'in, Tebriz'in mahir usta ve sanatkârlarindan bir kismini Istanbul'a gönderdigine dair kaynaklarda bilgiler bulunmaktadir. Nitekim Muhyi Çelebi'nin Selimnâmesi'nde, kiliççilardan, cebecilerden, okçulardan ve yaycilardan I700 hânenin Istanbul'a gönderildigine dair verilen haberler, seferin rûznâmesini tutan Haydar Çelebi tarafindan da te'yid edilmektedir.

Sah taraftarlari (Kizilbas) ile meskûn bu mintikada daha fazla kalmayi tehlikeli bulan Sultan Selim, bir hafta sonra Tebriz'i terk edip Nahçivan yoluyla Karabag'a çekilmek zorunda kalmistir. Bununla beraber, onun, kisi bu eski Ilhanli merkezinde geçirmek tasavvurunu anlayan devlet büyüklerinin telasi, bazi karisikliklarin çikmasina sebep olmustur. Nitekim, ordu, Aras Nehri kiyilarina geldigi zaman, bunlarin tesvikiyle harekete geçen yeniçeriler, padisahin etrafini sararak, parça parça olmus elbiselerini mizraklari önünde göstererek dönmek istediklerini hatirlatmak isterler. Böyle bir hareketle karsilasan Selim, Kars ve Bayburt üzerinden Istanbul'a dogru hareket eder. Bu arada zaferi bildirmek için, komsu devletlere fetihnâmeler yazilip gönderilir.

Yavuz Selim, Amasya'da iken, Sah Ismail tarafindan gönderilen elçilik heyetini kabul etmez. Bu arada, Kemah kalesine siginmis olan ve kalelerinin metanetine (saglamligina) güvenen Kizilbaslar, kendilerine yakin olan Osmanli topraklarina durmadan tecavüz ettikleri için, kisi Amasya'da geçirmekte olan Yavuz Selim'e tecrübeli bazi kimseler: "Kemah kalesi Kizilbaslar elinde bulundukça, Bayburt ile Erzincan gibi kasaba ve sehirlerde bir güvenlik saglamanin mümkün olmayacagini" bildirirler. Bunun üzerine Dogu Anadolu'da esasen hakimiyet kurmayi gerekli gören Pâdisah, Yildirim Bâyezid zamaninda Osmanli topraklarina katilmis, fakat Timur istilasindan sonra kaybedilmis bulunan Kemah kalesinin kusatilmasini Biyikli Mehmed Pasa'ya emreder. I9 Mayis I5l5'te bizzat Pâdisah'in istirak ettigi hücumla alinan Kemah kalesinin muhafizligina Karaçin oglu Ahmed Bey tayin edilir. Bu arada Iran üzerine yapilan hareket esnasinda, Osmanli ordusunun yiyecek kollarini vuran Dulkadirogullari'nin ülkesi alinarak Maras ve Elbistan Osmanli topraklarina ilhak edilir. Daha sonra Istanbul'a hareket eden Sultan Selim, Il Temmuz'da sehre girer.

Çaldiran Zaferi'nden sonra, basta Diyarbekir olmak üzere, Dogu Anadolu'nun birçok sehri, Osmanlilarin eline geçer. Böylece, Selçuklulardan sonra bozulan Anadolu birligi tekrar ve kalici olarak saglanmis olur. Biyikli Mehmed Pasa, Diyarbekir Beylerbeyligi'ne getirilir. Tarihçi Idris-i Bitlisî de müsavir olarak onun yanina verilir. Idris-i Bitlisî'nin gayretleriyle Harput, Meyafarikin, Bitlis, Hisnikeyfa, Urfa, Mardin, Cezire ve Rakka'ya kadar

Güney Dogu Anadolu bölgesi ile Musul dolaylari Osmanli idaresine geçer. Bu sayede Tebriz - Haleb ve Tebriz - Bursa Ipek yolu Osmanlilarin kontroluna girmis olur. Ayrca, Siî akidesinin yayilmasi büyük ölçüde durdurularak propaganda malzemesi saglayacak imkânlara set çekilmis olur. Yine bu zaferle geçici de olsa Safevî tehlikesi ortadan kalkmis oluyordu.. Bu zaferden sonra Yavuz Sultan Selim "Sah" ünvanini kullanmaya baslamis, hatta bu ünvan "Sultan Selim Sah" diye sikkelere de islenmistir. Yavuz'dan sonra gelen padisahlar da ayni ünvani kullanip kendi dönemlerinde basilan paralara bu ünvani yazdirdilar. Bundan dolayi bu ünvanla basilan paralara "Sâhî" adi verilmektedir.

YAVUZ DÖNEMINDE CELÂLîLER

Yavuz Sultan Selim döneminde, sadece ülkenin sinirlari disinda bulunan Kizilbaslar degil, ayni zamanda sinir içinde bulunanlari da devleti ugrastiriyordu. Zira Osmanli sinirlari içinde uzun süreden beri, Safevîler adina yapilan propagandalar, kisa zamanda tesirini göstermisti. Bu yüzden, sayilari küçümsenmeyecek bir insan kütlesinin gönlü, Safevî Devleti'ne baglanmisti. Osmanlilar aleyhine çalisan bu insanlar, ayaklanmak için uygun bir zaman ve firsat kollamakta idiler. Nitekim bunlar, sehzâdeler arasindaki rekabet esnasinda Yavuz'un, babasina karsi olan isyanini, devletin en zayif ani olarak degerlendirip Sah - Kulu'nun idaresi altinda harekete geçerler. Böylece memleket adina büyük bir tehlikenin meydana gelmesine sebep olurlar. Birçok cana mal olan ve güçlükle bastirilan bu ayaklanmadan sonra sükûnet saglanamadi. Zira bu sefer de Nur Ali isyani bas göstermisti. Bu da Sah - Kulu isyanindan daha az korkunç degildi. Sayet Yavuz Sultan Selim'in aldigi tedbirler olmasaydi, belki de o tarihlerde bunlarin daha korkuncuna sahid olunacakti. Bunlara karsi onun, yerinde ve müsamaha göstermeden harekete geçmesi, bir an bu isyan alevinin etrafi sarmasina mani olmus, fakat atesin büsbütün söndürülmesine yetmemisti. Bu itibarla Siîlik, daha dogru bir ifadeyle Safevîlik adina, zaman zaman ortaya çikanlar oldu. Iste I5l9'da Celâl adindaki Kizilbasin çikardigi isyan da bunlardan biriydi. Bozok'lu ve Kizilbas ileri gelenlerinden biri olan Celâl, "kendüyi mecnûnluga urup ve abdal kisvetine girüp vatani ve eskiya encümeni olan Bozok'tan Tokat semtine firar" edip Turhal civarina gidip orada bir magaraya yerlesir. Burada, gizlice onu ziyarete baslayan Kizilbaslar, "MeczûbGi ilâhidir" diyerek adini etrafa duyurmaya ve söhretini artirmaya basladilar. O tarihlerde, bu bölge halkinin çogunun Kizilbas ve Kizilbasliga mütemayil oluslari, Celâl'in isine çok yaramisti. Öte taraftan o, derece derece kendisini halka kabul ettirmee çalismis ve etrafini aldatmakta büyük bir maharet göstermisti. Gerçekten önceleri o, "Mehdi bu gardan (magara) asikâr olsa gerektir, ve ben intizarla (beklemekle) me'murum" diye ise baslayarak birçok insani buna inandirdiktan ve bu böylece yeterince güçlendigini hissettikten sonra gerçek yüzü ile ortaya çikar. Bu esnada da

kilicin kendisini kesemeyecegini iddia ederek " Halife-i zaman ve Mehdi-i devrân benim" demeye baslamisti. O günkü toplum içinde böyle sözlere inananlar büyük bir yekun tuttuklari için kisa zamanda Celâl'in yaninda çok sayida Kizilbas toplandi. Bir müddet sonra da "âlemi men serbeser alsam gerek, cümle münkir gitse ben kalsam gerek" diye kendisine büyük bir pâye veren bu adamin etrafinda toplananlardan bir kisminin, onun politik bir gaye ugruna çalistigini bilmemeleri mümkündür.

Vezir-i A'zam Piri Pasa'nin, Firat kenarindan ayrilarak padisahin yanina gidisini firsat bilen Celâl, Sah - Veli ünvani altinda ve belki de Sah Ismail'den aldigi emir sonunda harekete geçer. Isyan, önce Bozok vilayetinde baslamisti."Ol etrafta bulunan kura (köy) ve kasabatin (kasabalar) sükkânina (sakinlerine) teaddi ve tecavüz" etmek suretiyle baslayan bu hareketin çok çabuk gelistigi anlasilmaktadir. Çünkü Bozok'ta, Sehsüvaroglu Ali Bey'in oglu Üveys'in evini bastigi zaman Celâl'in yaninda 4000 kisilik bir kuvvet vardi. Bu kuvvetin kisa bir süre içinde çogaldigi ve Rum Beylerbeyi olan Sâdi Pasa'nin kuvvetlerini yenecek duruma geldikleri görülmektedir. Gerçekten Sâdi Pasa, isyanin çiktigi ilk anlarda bu isyani bastirmak ve bununla çarpismak gayesiyle asker toplamak için Zile'ye gidip etrafa ulaklar gönderdigi bir sirada onlarin hücumuna ugramisti. Asker sayisi az olmakla birlikte isyancilarin önünden kaçmayi düsünmeyen Sâdi Pasa, onlarla savasa girer. Sabahtan aksama ve ertesi gün ögleye kadar devam eden savasta yaralanan Sâdi Pasa'nin yaninda bir çok askeri de sehid düsmüstü. Bununla beraber, yarali olarak Amasya'ya çekilen Sâdi Pasa, yeniden asker toplayip tekrar faaliyete geçer. Ancak Sah-Veli'nin kuvvetleri, "Keçeci ve çanagi diye bilinen melâhide (mülhid, dinsiz) taifesinden " ve Kizilbaslardan büyük yardimlar gördügü için günden güne sayilari artiyordu. Bu arada, Sâdi Pasa'ya karsi kazanmis oldugu zafer de Celâl'in söhretine söhret katiyordu. Hatta bu söhret, Sah Ismail'in adini bile unutturmustu.

Sâdi Pasa'nin mektubundan veya baska bir kaynaktan haber aldigi bu isyani çok önemli ve ciddi telakki eden Sultan Selim, Rumeli Beylerbeyi Ferhad Pasa'ya, vezirlik pâyesi vererek isyani bastirmaya me'mur eder. Ferhad Pasa, kapihalkindan ve yeniçeriden bir miktar askerle yola çikar. Bilahere o, Sehsüvaroglu Ali Bey, Karaman Beylerbeyi Hüsrev Pasa ve Sivas (Rum) Beylerbeyisi olan Sâdi Pasa ile birlikte, isyan eden Celâl ve askerleri üzerine yürürler. Bunun üzerine, burada tafsilatina girmeyi gerekli görmedigimiz büyük bir mücadele meydana gelir. Bu mücadelenin sonunda, Lütfi Pasa'nin ifadesiyle "nihayet ol bagilerin (eskiya) ekseri kirilüb ve baslari olan habisin basi kesilüb Sultan Selim'e gönderdiler" diye verdigi bilgi ile yetinmek istiyoruz.

Devletin en kudretli devrinde, büyük gayret ve zorluklar sonucunda bastirilan bu isyandan sonra, Anadolu'da her ne sebeple olursa olsun meydana gelen ayaklanmalara, bu Celâl'in adina izafeten Celâlî denecektir.

Celâlîler, özellikle Anadolu'da, zaman zaman harekete geçip yurdun tahribinde ve halkin soyulmasinda önemli rol oynayacaklardir. Celâlîlerle ilgili olarak Tosya kadisi ile vilayet halkindan ileri gelenlerin gönderdikleri mektup, bunlarin isledikleri cinayetler ve sebep olduklari kötülükler hakkinda bilgiler vermektedir. Bu mektuptan anlasildigina göre on yildan beri halkin rahatinin kalmadigi, evlerinin yakildigi, yiyeceklerinin ve hatta kadinlarinin zorla ellerinden alindigi, bu yüzden, köy halkindan da pek çok kimsenin kaçip yurdunu terk ettigi, geri kalanlarin ise gerek malî gerek siyasî hiç bir seye güçlerinin yetmedigi belirtilmektedir.

YAVUZ SULTAN SELIM'IN GÜNEY SIYASETI

Tuttugunu koparan bir padisah olarak bilinen Yavuz Sultan Selim, dönemindeki imkânlarla her bakimdan âdil ve mazbut dinî, idarî, ekonomik ve sosyal bir nizam kurarak Islâm âlemini tek elde toplamak gayesini güdüyordu. Bu yüzden olacak ki, kendisini bu hedefinden uzaklastirmak isteyen her seye karsi mücadele etme kararinda idi. Bu bakimdan, dur durak bilmeyen atesîn mizaci ile o, geçmisi unutmak istiyordu. Herhalde bunda haksiz da sayimazdi. Zira babasi II. Bâyezid'in zamani, bir bakima baba mirasi ile yetinen, nisbeten kisir ve durgun bir devir idi. Binaenaleyh, bu yeni çark, muhtesem mazi mirasina yeni bir seyler ilave etmeliydi. Gerçekten, tempoyu yükselten Yavuz Sultan Selim'in gayesi belli idi. O, bir Islâm birligi kurmak ve Osmanli Devleti'ni de bu birligin merkezi haline getirmek istiyordu.

Bütün dostane çabalarina ragmen, savas olmadan kurulmasini istedigi bu birlik, bir türlü saglanamiyordu. Bunun içindir ki, birlik davasinin gerçeklesmesi ve bu düsünceyi fiile geçirip tercüme edecek olan vâsita da kiliçtan baskasi degildi. O, bu kilici kimlere çalacagini da çoktan planlamis bulunuyordu. Zira o, bu birlige engel olmaya çalisanlari çok iyi taniyordu. Bu bakimdan onlarla gerektigi sekilde mücadele etmeliydi. Önce, büyük hayal ve ümitlerle, yalniz ordularini degil, akide (inanç) ve mezheplerini de seferber etmis olan Iranlilar'i hizaya getirecek, sonra da oynak ve iki yüzlü bir siyaset takip ederek Suriye ile Misir'in arasina gerilmis olan Dulkadirogullari'ni ortadan kaldirip güney yolunu açacakti. Böylece sira, "Sâhib-i Haremeyn" ünvanini tasiyan Memlûk Devleti ile ugrasmaya gelecekti. Fakat bu bahadir ve cesur insanlarla savasmak belki de harp tarihinin ender gördügü cenklerden biri olacakti. Bununla beraber hem gözünü hem de gönlünü Sark'a ve Sark'i tek elde toplmaya dikmis olan hükümdar, "Sâhib-i Haremeyn" ünvanini, Memlûk Sultani'nin elinde birakmama azminde idi.

Yavuz Sultan Selim'in bu düsüncesini degerlendirdigimiz zaman onun, Güney ve kismen Dogu Siyasetini üç baslik altinda ele almak gerekir. Bunlar:

1. Dulkadirogullari Beyligi'nin Ortadan Kaldirilmasi,

2. Diyarbekir'in Zapti,

3. Memlûk Devleti ile Olan Münasebetler ve Bu Devletin Ortadan Kaldirilmasi.

DULKADIROGLU BEYLIGI'NIN ORTADAN KALDIRILMASI

Iran seferine çikan Yavuz Sultan Selim, Alaüddevle'nin, Sah Ismail'e karsi olan husumetinden dolayi, kendi saflarinda harbe katilmasini istemisti. Fakat Alaüddevle bu istegi kabul etmedigi gibi kendisine tabi bazi asiret kuvvetlerini, Osmanlilarin zahire kollarini vurmak için görevlendirmisti.

Daha önce, Osmanlilarin yardimi ile Dulkadir Beyi olan Sehsuvar Bey, ugradigi maglubiyet üzerine Kahire'ye götürülüp orada idam edilmisti. Osmanlilara siginip iltica etmis olan oglu Ali Bey, devlet hizmetine girmis, gerek Çaldiran'dan önce, gerekse bizzat Çaldiran'da büyük hizmetler görmüstü. Bundan dolayi padisah tarafindan, Gedik Ahmed Pasa'ya ait olup hazineye alinmis olan bir altin kiliç ile taltif edilmisti. Bundan baska, Alaüddevle'nin elinden alinacak yerlerin Ali Bey'e verilmesi de padisah tarafindan va'd olunmustu. Nitekim Çaldiran Seferi'nden dönülürken Kayseri ve Bozok sancaklarinin ikisi de Ali Bey'e verilir. Böylece o, Dulkadir Beyligi'nin sinirlarindaki bölgeye tayin edilmis olur.

Sehsuvaroglu'nun bu iki sancaga tayininden süphelenen Alaüddevle, bu durumu Memlûk Sultani'na sikâyet eder. O da Sultan'in, Kemah üzerine sefere gittigi bir sirada Yavuz'a elçi gönderip bu halden sikâyet etmis ve Ali Bey'in o sancaklardan alinmasini rica etmisti. Buna karsilik Yavuz Sultan Selim, Alaüddevle'nin elinde bulunan Dulkadir ülkesinin kendisinden alinip Ali Bey'e verilecegini bildirir. Bu haber, Memlûk hükümdarini epey tedirgin eder.

Yavuz Sultan Selim, Kemah'i alip Sivas'a geldigi sirada Rumeli Beylerbeyligi'ne tayin ettigi Hadim Sinan Pasa'yi 40.000 kisilik bir kuvvetle Dulkadir üzerine gönderir. Bu arada Sehsuvar oglu Ali Bey'i de bu birlige rehber ve öncü olarak tayin eder. Kendisi de onlari takiben Ürgüp'le Kayseri arasindaki Incesu'ya gelip bekler.

Sinan Pasa'nin, Dulkadir hududlarini geçtigi haberini alan Alaüddevle Bey, karsi koymak için muharebeye hazirlanir. Fakat Göksun muharebesinde bozularak sür'atle kaçip Elbistan'in güneyindeki Turna Dagi (Nurhak)'na sigindiysa da takip olunur. Son defa burada yapilan savasta basta kendisi ile dört oglu ve beylerinden otuz kadari maktul düser.

Böylece Dulkadir Beyligi, tamamen zapt edildikten sonra basta Maras ve Elbistan olmak üzere, bir sancak itibar edilerek, Osmanlilarin yüksek hâkimiyeti altinda kalmak üzere Sehsuvaroglu Ali Bey'e verilir. Dulkadir ailesini bir hamlede ortadan kaldiran Hadim Sinan Pasa, bu hizmetine karsilik olarak, münhal bulunan vezir-i a'zamliga tayin edilir.

Osmanlilar, Dulkadir topraklarini elde etmek suretiyle Memlûk Devleti'ne bagli günümüzde Suriye denilen bölge ile el-Cezire mintikalarini tehdid edebilecek duruma gelmislerdi. Zira artik onlarla ayni sinirlari paylasmaya baslamis oluyorlardi. Bu da Osmanli - Memlûk savaslarini hazirlayan sebeplerden biri olarak kabul edilmektedir.

a. Istanbul'da Alinan Bazi Tedbirler

Dulkadir Beyligi'nin, Osmanli mülküne ilhakindan sonra Istanbul'a dönen Yavuz Sultan Selim, devlet yönetiminde gördügü birtakim aksakliklari gidermek için bazi tedbirlere bas vurma ihtiyacini hisseder. Bu tedbirlerden biri yeniçeriler, digeri de Haliç Tersanesi ile ilgiliydi. Bu konularda yeni düzenlemelere gitmek zorunda oldugunu hisseden hükümdar, Misir'a gitmeden önce bu isleri tamamlamaliydi. Bir kere, firsat buldukça ayaklanan, yagmalara, fitnelere ve isyanlara kalkisan ordunun içinde bir islâthat yapmak ve bu arada donanmayi da güçlendirmek gerekiyordu. Zira, Arap ordularinin, bir zamanlar Akdeniz'de bir Müslüman hâkimiyeti kurmak için, kara ordusu kadar deniz kuvvetlerine de ihtiyaç duymus oldugunu, tarihten ögrendigi gibi tecrübeleri de onun bu fikrini destekliyordu. Plan ve hesaplarini, iyi bir idarî kavrayis ve askerî anlayisla düzenleyen Pâdisah için, mâzinin dogru ve yanlis hareketleri, kulak verilmesi gereken iki önemli sâhid demekti.

YENIÇERI AGALIGINDA ISLÂHAT

Dulkadir Beyligi'nin ilhakindan sonra Istanbul'a dönen Pâdisah, gerek Çaldiran öncesi, gerekse Amasya'da asker tarafindan meydana gelmis olan yagma, serkeslik ve isyan hareketleri üzerine bazi tedbirler alip derhal uygulamaya koyma zaruretini duymustu. Bu bakimdan o, askeri tam bir disiplin altina alip ocagi islâh etmek arzusunda idi. Bu sebeple, ocak

üzerinde an'ane geregince büyük bir nüfuzu bulunan ocak ihtiyarlarini huzuruna çagirarak Amasya'daki itaatsizligin müsebbiblerinin kimler oldugunu sorar. Bunlar, yine ocak anlayis ve yardimlasmasi geregi olarak "Cümlemüz mücrimüz, devletlû Hüdâvendigâr'dan afvumuzu reca eylerüz" diye cevap verirler. Onlarin bu cevaplari ocak an'anesine uygundu. Pâdisahin, devlet ricalini bu yolla sorguya çekmesi, ortaya bir takim isimler çikardi. Bunlardan Iskender Pasa ve Sekbanbasi Balyemez Osman Aga idam edildiler. Kadiasker Tâcizâde Câfer Çelebi, "Ilmiye Sinifi"ndan oldugu için, huzura çagirilip, kendisine "Islâm askerini itaatsizlige ve isyana tesvik edenin cezasinin ne oldugu" sorulur. O da "sâbit ise ser'an siyaset edilmesi gerekir" cevabini verince l8 Agustos l5l5'te siyaset edilir.Adi geçen devlet adamlarini siyaset etmekle beraber Yavuz, büyük hatip, sair ve Türk insa mektebinin (ekol) büyük temsilcilerinden biri olan Tâcizâde'nin ortadan kaldirilmasina çok üzülür. Yavuz, derin bir tahkikat sonucu, isyan tesvikçileri olarak gördügü sahsiyetleri ortadan kaldirdiktan sonra Yeniçeri Ocagi'nin islahi için, ihtiyarlarla anlasip bazi tedbirler alir. Buna göre, bundan böyle "Yeniçeri Agasi", saray tarafindan, ocak erkân-i harbiyesi de, saltanat makaminca tayin edilecekti. Bu suretle, yüksek kumanda heyetini, daha siki baglarla saltanat makamina bagladi. Bütün bu çalismalar, Selim'in, yorulmak bilmeyen gayretlerinin, idaredeki tezahürlerini bize aks ettiren görüntülerinden baska bir sey degildir. Benzer gayretleri, devlet kademelerinin her safhasinda görmek mümkündür.

HALIÇ TERSANESININ GENISLETILMESI

Yavuz Sultan Selim, aldigi askerî islâhat tedbirlerinden sonra, deniz kuvvetlerinin gelistirilmesi ve Venedik ile Ispanya donanmalarindan daha üstün bir duruma gelmesini istiyordu. Güçlü bir donanmaya sâhip olmak için de Haliç Tersanesi'nin, günün sartlarina göre genisletilmesini düsünüyordu. O, bir taraftan asker üzerindeki tesirini artirirken, bir taraftan da devletin durumuna göre kifayetsiz kalan deniz gücünün yeniden kuvvetlenmesine çalisiyordu. Iran Sahi üzerine açilan sefer esnasinda ordunun yiyecegini Trabzon'a kadar götürmek için kullanilan donanma, bu is için yeterli olmadigi gibi Hiristiyan donanmalarina karsi koyacak güçte de degildi.

Sehzâdelik yillarindan beri çok az bir uyku ile yetinip, kitap mütalaasi ve tefekkürle mesgul olan Pâdisah, bir gece yarisi Vezir Pirî Pasa'yi çagirarak, ona Tersanenin genisletilme fikrini açarak "Bu akreplerin (Hiristiyan devletlerin), denizi gemilerle örttüklerini, Rumeli sahillerinde Venedik, Papalik, Fransa ve Ispanya bayraklarinin dalgalandigini, bunun da vezirin tenbelligi ile kendisinin müsamahasindan dogdugunu, artik güçlü ve çok sayida gemiden mütesekkil bir donanma sahibi olmak istedigini" söyler.

Pasa, "bunu, kendisinin de düsündügünü, yarin Divân'a girdigimizde diger vezirler ile özellikle beni tekdir etmenizi ve hemen tersane insasi ile 500 harp gemisinin techizi için emir vermenizi, bu hareketin Frenkleri korkuya dûçar edip, onlari muâhedelerini yenilemeye ve vergilerini vermeye zorlayacagini, bu suretle masrafin küffârin altinlariyla karsilanacagini beyan ile en fazla 40 kadirganin denize indirilmesinden sonra Frenklerin, muâhedelerini yenilemek ve vergilerini vermek için birbirleriyle yarisacaklarini" söyler. Böylece Haliç'te I60 gözlü, büyük bir tersane vücuda getirilerek gemilerin insaasina baslanir. Böyle bir tesebbüsün yerinde oldugu anlasiliyor. Çünkü henüz gemiler bitmeden Avrupa devletlerinden bazilari muâhedeleri yenilemeye ve vergi ödemeye baslarlar. Pirî Pasa'nin görüsü dogrultusunda Macaristan Osmanlilarla bir senelik mütareke imzalar. Lehistan da anlasmaya dahil olanlardan olur. Eflak Prensi de vergi verecegine dair Pâdisah'a arzda bulunur. Bütün bu gelismeler, Misir'a el atma arzusunda olan Pâdisah'a lüzumlu donanma ile Avrupa barisini sagladi. Bu tesebbüsler, Yavuz'un siyasî yönünün büyüklügünü ve onun azametini göstermeye kâfidir.

Bu tedbirlerin, görünüste Iran'a karsi yapilacak yeni bir seferin hazirliklari oldugu etrafa duyurulmus ise de, gerçekte Yavuz Sultan Selim'in, büyük bir önem verdigi Sark (Dogu) ticaretini, Kizildeniz'in güney kapisini (Bâbu'l-Mendeb) dahi ele geçirip kapayan Portekiz donanmasina karsi koruma hususunda acz gösteren ve elinden bir sey gelmeyen Memlûk Devleti aleyhine harekete geçmis bulunuyordu. Öyle anlasiliyor ki, Kizildeniz'i kapatan Portekiz donanmasina karsi bir varlik gösteremeyen Memlûk Devleti, Portekiz donanmasinin, Mekke'nin liman sehri olan Cidde'ye gelmesine de mani olamayacakti. Bu da "Haremeyn"in, tehlikeye girmesi demekti. Böylece, Islâm âleminin kalbi durumundaki bölge, bütün bir Islâm dünyasini mateme bogacak ve onu huzursuz bir hâle getirecekti. Gerçi, I508 yilinda Hindistan'in Saul limanindaki savasta, Memlûk donanmasi Portekizlilere ait birlikleri hezimete ugratmisti. Ancak Portekizliler, Misir donanmasina büyük bir zayiat verdirerek bunun intikamini aldilar. Onlar sadece bu intikamla kalmadilar, I5l3 yilinda Aden'i de ele geçirdiler. Kansu Gavri, onlarla savas için yeni bir donanma hazirladi. Bu donanma için gerek gemi malzemesi, gerekse silah olarak Osmanlilardan büyük ölçüde yardim aldi. Süveys'te tamamlanan ve Selman Reis komutasina verilen bu donanmaya 2000 Osmanli denizcisi de katilmisti. Memlûk idaresinin bu konudaki zayifligini bilen Yavuz Sultan Selim, hem bu yüzden, hem de yukarida temas edilen konulardan dolayi büyük bir donanmanin insaasini emr etmisti. Nitekim, Misir'in zaptindan hemen sonra kurulan Süveys donanmasi ile Kizildeniz'e açilmasi bunu teyid etmektedir.

DIYARBEKIR VE GÜNEY DOGU ANADOLU'NUN ZAPTI

Yavuz Sultan Selim'in, Çaldiran'da Sah Ismail'e karsi kazandigi zafer, bir manada, Güney Dogu Anadolu'yu da Osmanli Türkleri'ne açmis ve bölgeyi Siî tehlikesi ile Iran kültürünün hâkimiyetinden kurtarmisti. Bu sirada Dogu Anadolu'da, Çaldiran zaferinin meyvelerini toplamak için çalismalar yapiliyordu. Zira o bölgede yasayan, Sia baski ve nüfuzundan nefret eden Sünnî Kürd ve Türkmen ahali, Iran hegemonyasini kirip Osmanlilara baglanmak istiyordu.

Ele aldigimiz dönemde, Güney Dogu Anadolu'nun merkezi, o zamanki ismiyle "Âmid" denen Diyarbakir sehri idi. Bu sehir, hem tarihî, hem de stratejik önemi büyük bir sehir idi. Sayet Osmanlilar burayi elde edebilirlerse o zaman devamli olarak bölgeyi Iran tehdidinden kurtarabilirlerdi. Bu gayenin tahakkuku için Diyarbakir'in alinmasi kararlastirilinca Osmanli idaresini Siî Iran idaresine tercih edip Osmanlilara iltica eden meshur âlim ve tarihçi Idris-i Bitlisî vâsitasiyle bütün bölgenin sulh yoluyla alinmasi için çesitli tesebbüslerde bulunulur. Biraz sonra görülecegi gibi bu tesebbüslerde basari saglanir.

Gerçekten, Çaldiran meydan muharebesinden sonra halkinin büyük bir kismi Sünnî olan Dogu Anadolu beyleri, Yavuz Sultan Selim'in tarafini tutmuslardi. Basta Diyarbekir olmak üzere birçok sehir kapilarini Osmanlilara açmisti. Ancak bazi sehirler, bu arada Mardin, Iran kuvvetlerinin elinde kalmisti. Biyikli Mehmed Pasa, Diyarbekir beylerbiyligine getirilerek bu bölgenin idaresi onun yönetimine verilmis ve meshur tarihçi Idris-i Bitlisî de bu konuda yardim etmek üzere bas müsavir olarak onun yanina verilmisti.

Sah Ismail, Osmanli ordusunun ayrilmasindan sonra kaçip gizlendigi yerden çikip tekrar Tebriz'e dönünce Diyarbakir'a, Çaldiran seferinde maktul düsen Ustacluoglu Mehmed Han'in yerine onun kardesi Karahan'i yollamis, o da Diyarbakir'i muhasara altina almisti. Yavuz, buranin muhasaradan kurtarilmasi için mirahur iken 92l (m. l5l5)'de Erzincan, Bayburd, Sebinkarahisar ve Trabzon havalisi kendisine verilen Biyikli Mehmed Pasa'yi memur eder. Bu esnada Sivas Beylerbeyi olan Sadi Beyi de Mehmed Pasa'ya yardim için göndrir. Bu arada Idris-i Bitlisî de on bin gönüllü ile bunlara iltihak eder. Diyarbakir üzerine yürüyen bu kuvvetlere karsi koyamayacagini anlayan Karahan, muhasarayi kaldirip Mardin taraflarina çekilir. Yine Idris-i Bitlisî'nin yardim ve tesebbüsüyle Mardin de alinir. Bu arada Diyarbakir'i geri almak için Karahan tarafindan yapilan hücumlar sonuçsuz kalir. Nihayet, H. 923 (M. l5l7)'de Karahan'in, Urfa ile

Nusaybin arasinda bulunan Koçhisar mevkiindeki bir muharebede maktul düsmesi üzerine Diyarbakir isi tamamen Osmanlilarin istedigi sekilde halledilip bir sonuca baglanir. Koçhisar muharebesinden sonra buraya, Osmanli müteferrikalarindan olup aslen Diyarbakirli olan Ahmed Bey isminde biri, vali olarak tayin edilir.

Diyarbakir ile dogudaki diger sehirlerin alinmasinda Idris-i Bitlisî'nin büyük hizmetleri görüldü. Bu zat, Sünnî olan Kürd beylerini görüp anlasarak onlari Osmanlilarin tarafina çekmisti. Bu suretle Urmiye, Itak, Imadiye, Cizre, Egil, Bitlis, Hizan, Garzan, Palu, Siirt, Hasankeyf, Meyyafarikin, Ceziretu'b-nü Ömer gibi takriben 25 mintika beyi devlete itaatini bildirirler. Pâdisah da, eskiden oldugu gibi yerlerinde kalmak üzere kendilerine beratlar gönderdi.

Yavuz, hem bunlardan baglilik yemini almak, hem de Urmiye Gölü sahilinden Malatya'ya kadar olan yerleri tesellüm için, çok sevdigi ve hürmet edip saygi gösterdigi Idris-i Bitlisî'yi gönderir. Bölgeyi bütün hususiyetleri ile taniyan, nüfuz sahibi ve siyasî sahada mümtaz bir kabiliyete sahib olan bu zât, bölgenin manevî fâtihidir. Hest Behist adiyla bir eser yazan ve Osmanlilarin, "ilâ-yi kelimetullah" ugruna verdikleri mücadelelerde oynadiklari önemli rollerini ortaya koymak suretiyle de büyük bir Islâm âlimi oldugunu göstermistir.

Iran serdari Karahan ile Biyikli Mehmed Pasa ve Karaman Beylerbeyi Hüsrev Pasa'nin teskil ettikleri Osmanli kuvvetleri arasinda meydana gelmis olan siddetli muharebede Sah'in maiyyet askerlerini de yanlarinda getiren Iranlilar, perisan olmuslardi. Bu galibiyet sayesinde Ortadogu'daki denge Osmanlilarin lehine degismisti. H. 922 (M.I5l6)'daki bu muharebe sonucunda, Anadolu birligi perçinlenmis oluyordu. Bölgenin, Osmanli idaresine girmesinde büyük rol oynayan âlim ve tarihçi Idris-i Bitlisî'ye karsi Yavuz Sultan Selim'in, saygida kusur etmedigi anlasilmaktadir. Yavuz, Idris'i çok seviyor vekendisine gönderdigi hatt-i hümâyûnda "Umdetu'l-Efâdil, kudvetü erbâbi'l-fezâil ..." diye hitab ediyor, "hüsnü diyânet ve emanet ve fart-i sadakat ve istikameti dolayisiyle Diyarbekir vilayetinin feth-i küllisine bâis oldugu" anlatildiktan sonra "yüzünün ak olmasi" temenni ediliyordu. Padisah, bu büyük âlimin hizmet ve ihlasindan o kadar memnun olmus, kendisine o kadar yüksek bir güvenle baglanmistir ki, uygun görecegi kimselere beylik tevcihini temin için, kendisi tarafindan doldurulacak hatt-i hümâyûnlar dahi göndermisti. Müverrihin ise bunu, izinsiz kullanmadigi rivâyet edilir ki bu, Pâdisahla âlimin birbirinden baskin âlicenapliklarinin açik bir ifadesidir. Gerçekten Yavuz Sultan Selim, gönderdigi beratta Idris-i Bitlisî'ye söyle diyordu:

"Diyarbekir vilayetinin feth-i küllisine bâis oldugun ilam olunmus, yüzün ag (ak) olsun. Insaallahu'l-eazz sâir vilayetlerin dahi fethine sebeb-i küllî olasin. Benim, enva-i inâyet-i aliyye-i hüsrevânem senin hakkinda mebzûl ve

munatiftir. Elhaletu hazihi, ahir-i Sevval-i Mübareke (Sevval ayinin sonuna) degin vaki olan ulûfeniz ile 2000 sikke-i efrenciye fluri ve bir samur ve bir vasak ve iki murabba suf ve iki çuka ve bunlardan gayri bir samur ve bir vasak kürk kapli suflar dahi ve bir frengi kemha kilifli müzehheb kiliç in'âm ve irsal olundu."

Yavuz Sultan Selim, Biyikli Mehmed Pasa'ya bölge emirlerinin bagliliklarini te'yid ve kendilerine dagitilmak maksadiyle I7 sancak, sirma islemeli 500 hil'at ve 25 yük (I yük = I000000 akçadir) akça göndermisti. Hoca Sa'düddin, bu konuda "Padisah, Diyarbekir Beylerbeyisi Mehmed Pasa'ya surh ve sefidden kise-i emele sigmaz mebâlig-i kesire gönderdiler ve esbab ve emtia-i nefiseden bi had ve bi kiyas nesne ata buyurup hila-i mütenevvia-i fâhire ihsani ile serefraz eylediler. Ve ümeray-i Diyarbekir'e ve mulûk ve hukkâm-i ekrâda bahs olunmag içün 25 yük akça, ve 500 câme-i zerrin ve I7 alem-i pür tezyin irsal buyurdular." diyerek yollanan bu emtianin, Biyikli Mehmed Pasa'ya gönderildigini açiklar.

Bundan sonra, Yavuz Sultan Selim'in, Misir seferi esnasinda Haleb'in fethini müteakib, Memlûk idarî teskilâtindaki bölgeye bagli sehirlerden Malatya, Urfa, Behisni (Besni), Ergani, Harput, Divrigi ve Siverek ile diger sehirler Osmanli idaresine geçmisti.

OSMANLI - MEMLÛK MÜNASEBETLERI

Takib ettigi siyaset yüzünden iki devlet arasinda devam eden iyi münasebetlerin bozulmasina sebep olan Aalüddevle Bozkrt Bey'in, Selim tarafindan bertaraf edilip Dulkadir Beyligi'nin Sehsüvaroglu Ali Bey'e verilmesi, Memlûk Sultanligi'nda bir endiseye sebep olmustu. Bu yüzden, Selim'in Suriye islerine karismasindan çekinen Memlûklular, Iran savaslarini dikkatle takib ediyor, ayri mezhebten olmalarina ragmen, Sah Ismail'in sahsinda yeni bir müttefik buluyorlar idi. Öte yandan, Sah Ismail de Memlûk Devleti'ne müracaat etmis, Iran'dan sonra Suriye'nin de Selim tarafindan isitila edilecegine dikkati çekmisti. Iste bunun üzerine, Kansu Gavri, Sünnî ülemanin karsi koymasina ragmen, ittifak için adamlarindan birini Sah Ismail'e yollamis ve Osmanlilarin yeniden Iran üzerine yürümelerini önlemistir.

Iran ile Memlûk Devleti'nin, Osmanlilara karsi, müsterek hareketine mani olmak için tedbirler alinmasi gerekiyordu. Güneydogu'da fethedilen yerlerin elde tutulabilmesi için, Memlûk Devleti'ne bir darbenin indirilmesi gerekiyordu. Misirlilar, Osmanlilara böyle bir firsati vermekte gecikmediler. Öbür taraftan, Ortadogu "Ehl-i Sünnet" efkâr-i umumiyesi, Siâ belasina büyük bir darbe indirip, bunun ilerlemesini durduran ve asirlarca Hiristiyan dünyasinin müsterek ve güçlü kuvvetlerine karsi koyan Osmanlilar'i, Islâm

riyâsetinde görmek istiyordu. Yavuz için bu, gerçeklestirilmesi zarurî bir vazife idi. Islâm riyâsetinin baslica imtiyazi olan "Hilâfet" ve "Haremeyn"e sâhip olmanin, artik Osmanli Hânedani'nin hakki oldugu düsünülüyordu. Islâm dünyasindaki "ehl-i hall ve'l-akd"in kanaatinin de böyle oldugu anlasiliyor. Zira, dogu denizlerinde dolasmaya baslayan Portekizlilerden büyük zararlar görmüs olan Memlûk Devleti, onlara karsi koyacak gücü kendinde bulamiyordu. Portekiz, I502 yilinda Hindistan'a yerleserek Hindistan ile Avrupa arasindaki bütün ticaretin kendi denetiminde olan Güney Afrika'dan dolasan deniz yolundan yapilmasini istiyordu. I507'de Aden Körfezi'nde Sokotra, I508'de de Hürmüz'ün ele geçirilmesiyle bu abluka, daha siki bir sekilde uygulanir olmustu. Böylece Memlûk ekonomisi ile devlet hazinesinde sürekli bir bunalim meydana getirmislerdi. Bu arada Sah Ismail, henüz yeni eristigi Iran körfezinin, Avrupalilarin tekeline geçmesini istemiyorsa da, Osmanlilara karsi kendisine destek olmalari karsiliginda Portekiz gemilerine yardimda bulunmaya hazirdi. Gerçekten, Dogu Akdeniz'e tam hâkimiyetin temini, Hiristiyan dünyasinin müsterek hareketine karsi Islâm âlemine yaslanma lüzumu ve Anadolu emniyetinin sürekli olabilmesi için objektif noktadan bir zaruret olarak görünen Misir seferine karar verilir.

Esâsen Misir Sultani Kansu Gavri, Dülkadir Devleti'nin ortadan kalkmasiyle "Sâhib-i Haremeyn" olarak hutbenin kendi adina okunmakta devam etmesini Sultan Selim'den istemisti. Bu teklif üzerine Pâdisah "Koca Çerkes er ise hutbesini Misir'da okutmaya devam etsün" diyerek Misir'in gelecegi hakkindaki düsünce ve niyetini açikça belli etmisti.

Hükümdara göre, bir vakitler Avrupa'ya siçrayarak muhtesem bir Müslüman - Arap medeniyeti kuran, bir taraftan da Irak, Acem, Hind ve Çin diyarlarina kadar kol atip buyruk yürüten o büyük Islâm devletinden sonra "Sâhib-i Haremeyn" ünvanina sahip olmak, fikir ve medeniyet planinda yerinde sayan su Memlûk Sultanligi'na nasil birakilirdi?

Bu düsünce ve anlayisla, bir zamanlar Islâm dini ve prensipleri adina giristigi cihadlar ile yeryüzüne baris, adalet, fazilet ve insanlik dagita dagita ögretici ve kurtarici olarak kitadan kitaya geçerken, âdil ve her kesimi memnun eden sosyal bir ahenkle beraber, gittigi yerlere tek Allah fikrinin huzurunu da tasiyarak bir yeni dünya nizaminin müjdelerini vermisti.

Iste Yavuz da, dedesi Fâtih gibi, Müslüman - Türk âlemine karsi kendini ayni borcun altina girmis, aktif bir eleman olarak görüyordu. Bu ruhla, Islâm âlemini içine düstügü karanliktan kurtarmak için onu tek bayrak altina almanin lüzumuna inaniyordu. Bu planin, mühim bir safhasi olarak da Misir seferi artik bir zaruret haline gelmis demekti. Fakat bu planin açikça bilinmeyip tahmin edilen tamamlayici çizgileri Hindistan'a ve daha kim bilir nerelere kadar variyordu.

Gerek Haliç tersanesinin genisletilmesi, gerekse seyahat maksadiyle Iran ve Arabistan'a gitmenin yasaklanmasi, Memlûk Sultani Gavri'nin telaslanmasina ve Yavuz Sultan Selim'e bir mektup göndermesine sebep olmustu. Yavuz'un Misir üzerine hareketinden dört ay kadar önce yazilmis olan bu mektupta Gavri, Pâdisah'a karsi oksayici bir uslûpla hitab ederek "Oglum Hazretleri" ifadesini kullaniyordu. Bu mektubunda Gavri, tacirler hakkinda Osmanlilarca uygulanan hükümlerden sikâyet ettikten sonra ayrica denizden ve karadan Misir üzerine gelinmek istendigini haber aldigini bildiriyor, ikisinin de Müslüman padisahlar olduklarini, hükümleri altinda bulunan insanlarin da mü'min ve muvvahidler oldugunu belirtiyordu. Bu mektuptan ve daha sonra Osmanlilar tarafindan gönderilen mektuplardan anlasilacagi üzere, herhalde her iki taraf ta, gerçek niyetlerini saklamak suretiyle birbirlerini kollama gayreti içindedirler.

Evail-i Muharrem 922 (Subat I5I6) tarihini tasiyan ve Edirne'den gönderilen mektupta Yavuz Sultan Selim, yegane gâyesinin "müfsid ve mülhid-i bî - dinin âsâr-i küfr ve dalaleti bi'l-külliye âlemden mahv eylemek niyetine diyar-isarka müteveccih olicak âdet-i sâlife muktezasinca " babasinin da yaptigi gibi kendilerinin hayir dualarini beklediklerini, kendilerine durumu bildirmek ve sadece müfsid-i bî-din üzerine gitmek istediklerini, böylece din düsmanlarini ortadan kaldirmayi hedeflediklerini, bunu yapmanin da ser'-i serif geregi oldugunu bildirdikten sonra kendileri ile bir proplemleri bulunmadigini, insa ettirdigi gemilere gelince, kendilerinin de bildigi gibi denizcilik bakimindan kâfirlere karsi cihad etmek ve onlara gâlip gelmek için bunun gerekli oldugunu bildirir. Mektubun dili ile bu konuda söyle diyordu: " Malumunuzdur ki, cânib-i bahrde (denizcilik bakimindan) cenâb-i âlimizin küffâr-i haksâre daima gazâ ve cihadi eksik olmayup hifz-i derya (denizleri korumak) için merâkibimiz cemi-i zamanda müheyyadir ki, (gemilerimiz devamli olarak hazirdirlar) bu halette muhabbete münafi bir va'd olunmamistir." Bütün bunlara ragmen din düsmani olan Safevî hükümdarini ortadan kaldirmak için kendisi onun tarafini tutar ve bu konuda onu desteklerse o zaman, Allah'in muradi ne ise o sekilde olacagini bildirmisti. Gayesinin, Misir'i zapt edip ilhak etmek olmadigini Kansu Gavri'ye bildiren Yavuz Sultan Selim, uzunca mektubunda bu konuda söyle der: "Selâtin-i Islâmiyeden hiç birinin kendüye veya memleketine tama' veya gezend (zarar) eristirmek kat'a hatira hutûr etmemistir (hiç birinin hatirina gelmemistir), dahi etmez de. Madem ki emr-i ser'-i serif icâb etmeye. Hususan, sizlerle meveddet-i sabika-i mevrusî ki derece-i übüvvet ve bünüvvete yetisüb (eskiden beri, aramizda baba ve evlad sevgisine benzer bir sevgi varken), Haremeyn-i Mükerremeyn hürmeti dahi mer'î iken makam-i âlimizden simdiye degin beyne'l-cânibeyn (iki taraf arasinda) tekdire bais bir kaziyye ve adavet (düsmanlik) ve tama-i memleketten mebni bir vaz' sâdir olmamistir."

Islâm dünyasinin bu iki büyük devleti, birbirlerinden emin olmadiklari için gerçek maksatlarini gizliyor ve fakat hazirliklarini da yapmaktan geri kalmiyorlardi. Bu sebepledir ki Selim, yeniden Sah Ismail üzerine yürümeden evvel, Osmanli ordusunun arkasina düsmeleri ihtimali bulunan Memlûklulari bertaraf etmek üzere hazirliklara baslar. Esasen, bu siralarda Kansu Gavri de Selim'i tehdid etmek maksadiyle Haleb'e gelmisti. Yaninda da Sehzâde Ahmed'in, kendisine iltica eden ve orada iyi muamele gören oglu Kasim Çelebi'yi getirerek onu, Osmanli tahtinin yegâne vârisi olarak ilan etmisti. Kansu Gavri'nin bu son hareketi üzerine Memlûk Sultanligi tebeasini teskil eden "Ehl-i Sünnet"e mensûb Sünnîleri elde etmek üzere tesebbüse geçen Selim, Memlûk emirlerinden birçogunu kendi tarafina çekmeye muvaffak olur. Genellikle Osmanlilar gibi Hanefî Mezhebi'ne mensûb bulunan Antep, Haleb ve Sam valileri, Selim'in dâvetine kosmakta gecikmezler. Böylece Hanefî ve Safiî halkin destegini saglayan Selim, kisi Edirne'de geçirdikten sonra I5l6 senesi Ilkbahari'nda, Veziriazam Sinan Pasa'yi 40.000 kisilik bir kuvvetle Maras üzerinden Firat taraflarina sevkeder. Seferin, Iran üzerine oldugunu ilan eden Sinan Pasa, Diyarbekir'e gitmeye memur oldugunu hududdaki Memlûk nâiblerine bildirmis ve Firat'i geçmek üzere onlardan müsaade istemisti. Selim'in hareketlerini dikkatle takib eden Kansu Gavri, Veziriazam Sinan Pasa'nin Firat'i geçmek için müsaade istemesi, Dulkadir Beyligi'nin Osmanli idaresine geçmis olmasi, Selim'in büyük bir harp için hazirliklarinin bulundugunu ögrenmis olmasi gibi sebeplerden dolayi, yaninda, Sehzâde Ahmed'in oglu da oldugu halde, Maras'i geri almak ve Sah Ismail'e yardimda bulunmak için l8 Mayis'ta 50.000 kisilik bir ordu ile Sam'a oradan da Haleb'e gelmisti. Bu gelisini de, memleketi teftis etme bahanesine baglamisti. Kansu Gavri, Sam'a gelirken yerine kardesinin oglu Tomanbay'i "Nâibu'l- gayb"i olarak birakmisti. Lütfi Pasa'nin ifadesine göre, Kansu Gavri'nin Haleb'e, güya memleket teftisi bahanesiyle gelmesi üzerine Selim, kendisine haber göndererk " Git Misir'da otur, babam yerindesin, beni hayir duadan unutma. Ben, Sah Ismail üzerine gidiyorum" deyince, Kansu Gavri "Memleketimdir, gitmem" diyecektir. Bunun üzerine Sultan Selim " Senin arzun böyle olunca, açiktan düsmanlik yapiyorsun, Sah Ismail ortalikta yok, senin Haleb'de oturman benim askerim ve vilayetim için hayirli degildir. Senin düsmanligini göz görüp dururken ben, görünmeyen düsmana varip seni arkamda birakamam" diyen Sultan Selim, Malatya'dan Haleb'e dogru yürümeye baslar.

Selim, Kansu Gavri'nin Haleb'e gelis haberini alir almaz Rumeli Kadiaskeri Zeyrekzâde Rükneddin ile ümerâdan Karaca Ahmed Pasa'dan mütesekkil bir elçilik heyeti gönderir. Bu heyet önce iyi bir kabul görmez ise de, sonra Sah Ismail'e karsi olan gerginlikte, arabulucu bir rol oynayabilecekleri teklifi ve Yavuz'un harekete geçmesi üzerine geri döner. Böyle bir davranisa karsilik Selim, askerin Kayseri'de toplanmasini emrederek I5l6 Haziran'inda Üsküdar'a geçmis, oglu Süleyman'i Edirne'de, Pirî Pasa'yi Istanbul'da ve

Zeyrekzâde'yi de Bursa'da muhafiz olarak biraktiktan sonra, yeniden teskil olunan Osmanli donanmasini da Suriye sahillerine göndermisti.

Elçilerine yapilan hakarete tahammül edemeyen Selim, bu hakareti, iki devlet arasinda bir harb sebebi sayar. Misir Sultaninin, 50.000 kisilik büyük bir orduyla ve yaninda Abbasî Halifesi III. Mütevekkil Alallah oldugu halde Haleb'e gelip mevki almasi, Osmanlilara aradiklari firsati vermis olur. Dönemin Osmanli Seyhülislâmi Zenbilli Ali Cemalî Efendi, Islâm ve seriat düsmanlarina yardim eden Memlûk ümerasi üzerine harb için fetva vermisti. Pâdisah, Aksehir, Konya, Kayseri yoluyla Elbistan ovasina gelip Vezir-i a'zam Hadim Sinan Pasa kuvvetlerine iltihak eder. Böylece savas kaçinilmaz bir hal almis oluyordu. Bu sebeple, Evâsit-i Receb (Receb ortalari) 922 (l0 Agustos l5l6) tarihli bir mektupla Kansu Gavri'yi, gerek Sah Ismail'i desteklemek, gerekse elçilerine yaptigi hakaretten dolayi savasa davet edip: "Benim, azimet-i âlim, ihyay-i seriat-i garra içün diyar-i sarka münsarif kilinmisken senin, ol mülhid-i bî-din ve müfsid-i bed âyine takviyet kastina bazi evza-i nâ - sâyesten zâhir olup sen onlardan esedd oldugun haysiyetten teveccüh-i hümâyûnum senin üzerine mün'atif kilinup..." diyerek, nerede ve nasil isterse kendisi ile karsilasmaya hazir oldugunu bildirir. Bu sirada Mogolbay nâmiyle Misir Sultani'ndan gelen ve pürsilah huzura giren elçiye sinirlenen Yavuz, "Bana, gönderecek, ulemâdan bir zât yokmuydu?" diyerek Memlûk elçisini tahkir ile gönderdikten sonra Ayintab (Gaziantep) istikametine dogru yol alir. Bu hareket esnasinda yol üzerinde bulunan sehir ve kasabalar ile Malatya'yi zapt eder. Ayintab'a geldikten sonra burada, Haleb'e kadar Osmanli ordusuna rehberlik edecegini va'd eden sehrin valisi Yunus Bey'in ilticasini kabul eder. Osmanli kuvvetleri kendilerine iltihak edenlerle birlikte, Haleb'e bagli bazi sehirleri de alirlar. Bazi arsiv belgelerinden anlasildigina göre bu siralarda muhtelif sehirlerde oldugu gibi Haleb'in ekâbir ve ümerasi da Osmanlilara müracaat edip kendilerini Memlûklularin elinde birakmamak sartiyle Osmanli ordusunu memnuniyetle karsilayacaklarini bildirmislerdir.

MERC-I DÂBIK VE RIDÂNIYE SAVASLARI

Memlûk Sultani Kansu Gavri, yaninda Abbasî Halifesi el-Mütevekkil Alallah oldugu halde takriben 80.000 kisilik ordusuyla Haleb'den çikarak Merc-i Dâbik'a gelip karargâhini kurar. Bununla beraber Selim'e gönderdigi son mektupta Haleb'e gelmesinin kendi elinde olmayip ümerâsinin israriyle oldugunu bildirip özür diler. Acaba Selim, beyan edilen bu özre güvenebilirmiydi? Zira onun Haleb'e gelisi de kendi ifadesine göre sadece bir teftis içindi. Fakat savastan sonra karargâhinda l00 kantar altin ve 200 kantar gümüsten ibâret olan ordu hazinesinin ele geçirilmesi düsünülürse,

bu kadar büyük bir hazine ile sadece memleketi teftis degil, Yavuz'u maglub ettikten sonra, Istanbul'u zaptetmek gayesiyle lüzumlu olan masraflari karsilamak için böyle bir hazineyi beraberinde getirdigi rivayet edilmektedir.Bütün bunlari bir tarafa birakacak olsak dahi, kendisinin Kilis yakilarindaki Merc-i Dâbik mevkiine gelmesi artik bütün baris ümidlerini bosa çikarmisti.

Merci-i Dâbik'a, Memlûk ordusundan sonra gelen Osmanli ordusunun sag kolunda, Anadolu Beylerbeyi Zeynel Pasa, Sol kolunda Rumeli Beylerbeyi Küçük Sinan Pasa, merkezde de Kapikulu askerleriyle Yavuz Sultan Selim yerlerini almis bulunuyorlardi. Ön tarafa da zincirler ile birbirlerine baglanmis toplar yerlestirilmisti. Osmanlilar, âdetleri üzerine hilâl seklindeki harp nizamlarini burada da uyguladilar. Osmanlilarin bu harp düzenine karsilik Memlûk ordusunun sag kolunda Haleb Nâibu's-saltanasi Hayir Bey, sol kolda Sam Nâibu's-saltanasi Sibay, merkezde de Sultan Gavri maiyetiyle cephe almislardi.

Iki taraf, 24 Agustos l5l6 (26 Receb 922)'da Merc-i Dâbik'ta karsilasir. Savasin ilk karsilasmasinda Hayirbey kuvvetleriyle birlikte savasi terk edip kaçar. Osmanlilar'in teknik üstünlüklerine dayanamayan Memlûklar, kisa bir zamanda maglub olmuslardi. Osmanli topçusu bu savasta büyük bir rol oynamisti. Ordusu dagilan Kansu Gavri'ye dair verilen haberler, birbirini tutmayan rivâyetler seklinde karsimiza çiktamaktadirlar. Bununla beraber en dogru gibi kabul edileni, Ömer Satir'dan rivâyet edilen Ibrahim Gülsenî'nin menakibinda nakledilen rivâyettir. Ona göre savastan maglub çikan Kansu Gavri, Satir ve daha birkaç kisi ile kaçarken çöle düsmüs, yorgunluk ve bitkinlikten gece yattigi yerde ölüp kalmistir.

Savasin kazanilmasindan iki gün sonra Haleb'e dogru yola çikan Pâdisah, iki günlük bir yolculugu müteakiben Haleb yakinlarina gelir. Sultan Selim, herhangi bir çatismaya girmeden burayi teslim alir. Haleb, Selim'i merasimle karsilar. Yavuz Sultan Selim, Haleb'de iken basta Abbasî Halifesi el-Mütevekkil Alallah Ebû Abdullah Muhammed ile üç mezhebin kadilarini kabul ederek onlara karsi iyi muamelede bulunur. Muhtemelen burada, Halife'den, hilâfet alamatlerini de alir. l8 gün kadar Haleb yakininda kurdugu ordugâhinda kalan müzaffer hükümdar, buraya vali olarak Karaca Pasa'yi, kadi olarak da Çömlekçizâde Kemal Çelebi'yi tayin eder.

Yavuz Sultan Selim, Haleb Ulu Câmii'nde Cuma namazini eda ederken hatib, Mekke ve Medine'nin hâkimi mânasina gelen "Hâkimu'l-Haremeyn es-Serifeyn" ünvaniyle hitab edince o, yerinden kalkip bu elkabin yerine "Hâdimu'l-Haremeyn es-Serifeyn" (Haremeyn'in hizmetkâri) kelimelerini telaffüzla kendisine bu ünvanin verilmesini istemisti. Hatib'in ayni sözleri tekrarlamasi üzerine çok sevinen Yavuz Sultan Selim, l000 dukadan daha fazla degeri olan kaftanini çikarip hatibe giydirecek ve üzerinde namaz

kildigi haliyi kaldirip topraga secde edecektir. Böylece o, Isâm tarihinde diyânetperverliginin ne kadar üstün oldugunu gösterdigi gibi, Hz. Peygamber'in, Sair Ka'b b. Züheyr'in kasidesine (Kaside-i bürde) karsi bürdesini (hirka) vermesini örnek alarak böyle bir harekette bulunmustur. Bu hareket tarzi, Selim'in Islâm'a ve Resûlullah'a ne kadar bagli oldugunun en belig ve açik nümûnesidir ki bu, Osmanogullari'nin en karekteristik vasfini teskil eder. Yavuz için kullanilan bu ünvan, kendisinden sonra gelen bütün Osmanli hükümdarlari için de kullanilan önemli bir elkab olmustur.

Yavuz Sultan Selim, Hama ve Humus üzerinden Sam (Dimask)'a dogru ilerler. Memlûkler tarafindan terk edilip bosaltilan Sam, mesayih ve diger ileri gelenlerce Osmanlilara teslim edilir. Sam'a giren Yavuz Sultan Selim, burada iki gün kadar kalir. Bu süre içinde ordusunu yeniden bir nizam ve düzenlemeye tabi tuttugu gibi memleketin ihtiyaçlari ile de ilgilenir. Bu arada Muhyiddin el-Arabî'nin kabri yanina bir de câmi yaptirir.

Sultan Selim, Osmanli idaresine geçen Suriye ve Lübnan mintikalarini yeniden teskilâtlandirdigi bir sirada, Güney Suriye ve Filistin'deki Safed, Nablus, Kudüs Aclun ve Gazze gibi belli basli sehirleri ele geçiren Vezir-i'azam Sinan Pasa, Memlûk Devleti'nin Gazze Valisi Canberdî Gazalî'yi maglub etmek suretiyle Osmanli kuvvetlerine Misir yolunu açmis bulunuyordu.

Merc-i Dâbik hezimetinden sonra, Misir'a kaçabilen bazi Memlûk emirlerinin gayretleriyle Kahire'de Memlûk Devleti'nin basina Tomanbay getirilmisti. Memlûklar, Merci-i Dâbik muharebesinden sonra, Osmanli hükümdarinin yaninda bulunan Halife el-Mütevekkil yerine de el-Müstemsik'i halife olarak tayin ettiler. Bu haber üzerine Yavuz Sultan Selim,Tomanbay'a iki elçi gönderir. Bunlar, Tomanbay'in, Sultan Selim'in hâkimiyetini tanimak sartiyle Gazze'den öteye olan Misir topraklarini Memlûklar'a birakmak istedigini, bu ve daha baska sartlarla sulh (baris) teklifinde bulunacaklardi. Mektubun tesirinde kalan Tomanbay, Sultan Selim'in sartlarini kabul edip sulh yapmak istediyse de yaninda bulunan emirler, siddetle karsi koyarak bu teklifleri reddederler. Onlara göre Suriye muvakkat olarak Osmanli idaresine geçmisti. Yavuz, daha önce Cengiz ogullarindan Hülagu ile Timur hâdiselerinde oldugu gibi Misir üzerine gelemeyecek, Suriye ve Filistin'den geri dönecegini zannediyorlardi. Çünkü onlar, Hülagu ile Timur'un yapamadigini, Selim'in yapabilecegine inanmiyorlardi. Bu bakimdan, Pâdisah'in, Anadolu'ya dönmesinden sonra zapt edilen yerler, tekrar geri alinacakti. Olaylari bu açidan degerlendiren Misir ümerasi, Tomanbay'in muhalefetine ragmen Osmanli elçilerini öldürmekten de çekinmez. Elçilerinin Misirliar tarafindan öldürülmesi, artik buraya (Misir'a) yapilacak seferi kaçinilmaz hâle getirir.

Bu arada, Sultan Selim'in, Hayir Bay vâsitasiyle Misir ümerasindan bazilari ile temasa geçip, lehinde propaganda faaliyetlerine giristigi anlasilmaktadir. Ancak bütün bu tesebbüs ve faaliyetlerden bir sonuç alamayan Selim, sür'atle ilerleyecek ve sirasiyle el-Aris, Hân Yunus, Sâlihiyye ve Belbis'i zaptederek Kahire önünde Matariye ile Cebel Ahmer arasinda bulunan Ridâniye'ye ulasacaktir. Seferde hazir bulunan müelliflere göre, cündîler (süvari) yaninda sehir halkindan, Urban, Zenci ve Magriblilerden mürekkeb 20 bin (kaynaklara göre 50 bin) kisilik Memlûkler, Iskenderiye'de bulunan Venediklilerden ve diger Batili'lardan top temin etmek, siper ve hendek kazmak suretiyle tahkim ettikleri Ridâniye'de Osmanlilarla yeniden savasmak üzere tesebbüse geçmislerdi. Bu maksatla, Kahire'nin kuzeyindeki el-Mukattam dagindan baslayarak Nil Nehri'ne kadar uzanan bir sahada mukavemete çalismislardir.

Misir üzerine yürümek üzere Sam'dan ayrilan Sultan Selim, Kudüs'ü ziyaret ettikten sonra Gazze'de bulunan Osmanli ordusuna ulasir. I3 günde çölü katederek Kahire'nin kuzey dogusunda ve bu sehrin çok yakininda bulunan Ridâniye'ye varir. Burada yapilacak muharebe, Merc-i Dâbik muharebesinden daha zor ve tehlikeli idi. Zira Ridâniye cephesi, 50 binle 20 bin arasindaki bir kuvvetle ve biraz önce sözü edilen Frenklerden temin edilen 200 kit'a topla, siper ve hendeklerle tahkim edilmisti. Tomanbay, ecnebilerden top ve topçu tedarik ederek Iskenderiye sahlindeki toplari da buraya getirtmisti.

Savas, 22 Ocak I5I7 (29 Zilhicce 922)'de Yavuz Sultan Selim'in bizzat yaptigi plan geregi, Memlûk ordusunu sasirtacak bir sekilde baslamisti. Bununla beraber Misir ordusu da siddetle karsi koymustu. O gün bitmeyen harb, ertesi günü ikindi vaktine kadar devam eder. Muvaffakiyetten ümidini kesen Memlûk Sultani Tomanbay, son bir ümid ile Osmanli ordusunun merkezine hücum ederek Selim'i yakalamak veya öldürmek istemisti. Fakat Yavuz, o anda merkezde degil, el-Mukattam Dagi'ni dolasan kuvvetlerin basinda bulunuyordu. O sirada merkzde bulunan Vezir-i a'zam Hadim Sinan Pasa ile Ramazan oglu Mahmud ve Yunus Bey'ler maktul düsmüslerdi.Yeniçerilerin mukavemeti üzerine geri çekilmek ve bir müddet sonra da muvaffakiyetten ümidini keserek Said bölgesine kaçmak zorunda kalan Tomanbay'i takib eden Osmanli kuvvetleri, Kahire'nin bir kismini ele geçirmeye muvaffak olurlar. Selim, üç gün sonra yaninda halife ve dört mezebin kadilari oldugu halde Kahire'ye girip Bulak'ta ordugâh kurar. Öyle anlasiliyor ki, Osmanlilar, Ridaniye savasini müteakip Kahire'yi bütünüyle ele geçirmek üzere giristikleri tesebbüslerde büyük zorluklarla karsilasmislar. Nitekim 27 - 28 Ocak gecesi, yatsi namazindan sonra, on bin kisi ile ansizin Selim'in karargâhina hücum eden Tomanbay, Osmanlilarla siddetli çarpismalara girismis, iki gece sonra yeniden girdigi Kahire'de hendekler kazdirip barikatlar kurdurtmak suretiyle sokak savaslarina baslamistir. Bunun üzerine yeni Vezir-i a'zam Yunus Pasa, maiyetindeki

yeniçeri bölükleri ile, o dönemde dünyanin en büyük sehri oldugu anlasilan Kahire'ye girerek sokak savaslarina istirak eder. Bu arada Kahire'liler de Osmanlilar'a karsi savasmis ve dar sokaklarda damlardan Osmanli askerlerine tas ve benzer seyler atmislardi. Bununla beraber, gerek Tomanbay'in, gerekse halkin bütün çabalari, Kahire'nin Osmanlilar'in eline geçmesine engel olamadi. Bu çabalardan bir sonuç alamayacagini anlayan Tomanbay, ele geçmemek için kadin kiyafetine girip Kahire'yi terk eder. Tomanbay, yedi kisi ile kaçip kurtulmus olmasina ragmen, Misir'in diger ümerâsi, mukavemetten tamamiyle ümidlerini kestikleri için gelip teslim oldular ki, bunlarin içinde Canberdî Gazalî de vardi. Bu son taarruzda Tomanbay, dörtbin telefat verdikten baska, bir hayli de esir birakmisti. Said taraflarina kaçtigi anlasilan Tomanbay'dan aff edilmesi için mektuplar gelir. Bunun üzerine kendisine emannâme gönderilip iki defa aff edilir. Buna ragmen o, emannâme getiren hey'ete itimad edemiyerek, hey'et azalarini öldürtür.

Delta bölgesinde, basina topladigi üç bin kisiyle son defa talihini denemeye kalkisan Tomanbay, bu denemesinde de basarili olamaz. Yakalanmasi ile ilgili görüslerin farklilik arzetmelerine ragmen onun, müttefiklerinin ihanetine ugrayarak Osmanlilara teslim edildigi belirtilir. Sultan Selim, önceleri kendisine hürmet ederek onu, hükümdarlara yarasir bir sekilde agirlar. Bu arada onu, Misir valisi veya Anadolu'da kendisine kayd-i hayat sartiyla (ölünceye kadar) bir sancak vermeyi düsündügü belirtilir. Bununla beraber, kendisini seven Misir halkinin "Allah, Tomanbay'a yardim etsin" gibi sözlerle onun lehinde gösterilerde bulunmalari ve Hayir Bey ile Canberdî Gazalî'nin israrlari neticesinde I5l7 senesi Nisan ayi baslarinda idamina ferman çikar. Bunun üzerine Tomanbay, Sehsüvar oglu Ali Bey'e teslim edilir. Ali Bey, 2l Rebiülevvel 923 (l3 Nisan I5l7)'de günümüzde de ayni isimle anilan "Bâbu Züveyle" denilen yerde onu asarak idam eder. Idam için adi geçen yerin seçilmesinin bir sebebi vardi. O da Memlûklarin, daha önce Ali Bey'in babasini burada asmis olmalariydi.

Sultan Selim, Tomanbay'in cenazesinin, bir hükümdarin cenazesi gibi defn edilmesini ve ona gereken sayginin gösterilmesini emretmisti. Seim, Misir Baskadisi'nin imamlik yaptgi cenaze namazina bizzat istirak eder. Müteveffanin ruhu için üç gün fakirlere altin ve yiyecek dagitip in'amlarda bulunur.

Tomanbay'in ölümünden sonra Suriye gibi Misir da Osmanlilarin bir eyâleti haline gelmisti. Sultan Selim, burada itaatlerini arzetmeye gelen hey'etleri kabul etmisti. Bu hey'etler içinde en önemli olani, Haremeyn Serifi Ebu'l-Berekât b. Muhammed'in, Sultan Selim'i tebrik için oglu Ebû Nümey'in basinda buundugu hey'et idi. Ebu'l-Berekât, oglu vâsitasiyle Ka'be'nin anahtarlari yaninda bazi mukaddes emânetler ve hediyelerle göndermisti. Ebû Nümey'e, büyük ikramlarda bulunuldu. Ebû Nümey, I5l7 senesi Mayis

ayinin sonlarina dogru Pâdisah tarafindan kabul edildi. Bu kabul esnasinda o, babasinin Memlûk idaresinden çektigi eziyetleri anlatti. Haremeyn Serifi, Memlûk Sultanlari'na karsi duydugu memnuniyetsizlik ile Sultan Selim'in, Suriye'de mukaddes mahallere karsi göstermis oldugu büyük alaka ve ihtimam sebebiyle, severek Osmanli idaresine girmis, Sultan Selim'in adini hutbede zikretmeye âmade bulundugunu bildirmisti. Sultan Selim tarafindan iyi karsilanmis olan Ebû Nümey, zengin hediyelerle geri dönmüstü. Bu arada, Haremeyn fukarasina dagitilmak üzere gemilerle bölgeye zahire ile 200 bin dinar gönderilmisti. Hoca Saadeddin, Haremeyn'e gönderilen yardim için su ifadeleri kullanir: "Haremeyn-i Serifeyn mücavirlerine mebâlig-i mevfûre gönderüp idrar-i mütearriflerini müdaaf eylediler. Ve gestilerle (gemilerle) nihayetsiz gallat ve hububat gönderdiler. Ve kudat-i Misir'dan (Misir kadilarindan) mezid-i istikamet ve tedyin birle tayin buyrulan iki kadi ile 200 bin mikdari dinar-i kâmilu'l-ayâr gönderüp ma'rifet-i nüzzâr ve küttâb ile Haremeyn-i Muhteremeyn fukarasina tevzi' ettirdiler." Ilk defa olarak hac kervâni (Sürre), Sultan Selim'in, Sam'dan Ka'be için gönderdigi bir örtüyü hâmilen Hicaz'a hareket etmistir. Bu tarihten (h. 923 / m. I5I7) itibaren Osmanli Sultanlari "Hâdimu'l-Haremeyn es-Serifeyn" (Haremeyn'in Hizmetçileri) ünvanini aldilar. Bu ünvan, Osmanli Pâdisahlarina hem Islâm, hem de Hiristiyan âleminde büyük bir itibar te'min etmisti. Bu esnada elçilik vazifesi ile gelen hey'etlerden biri de Venedik hey'eti idi. Hey'etin vazifesi o ana kadar Kibris için memlûklere vermekte oldugu vergiyi, Memlûklerden saglamis oldugu imtiyazlar baki kalmak üzere, Osmanlilara vermek hususunda müzakerelerde bulunmak idi. Bu hey'et, ayni zamanda, Venediklilerin Osmanlilara karsi Kölemenlere yardimda bulundugu töhmetini de redd ederek, devletini bu hususta müdafaa edecekti.

Yavuz Sultan Selim, ikamet etmek için Kahire'de bir kösk insa ettirir. O, burada kaldigi müddet zarfinda bu köskte ikamet eder. Mayis sonlarinda Pîrî Pasa komutasinda gelen Osmanli donanmasini teftis etmek üzere, Iskenderiye'ye bir seyahatta bulunmus olan Selim, I2 Haziran'da Kahire'ye dönerek burada üç ay kaldiktan sonra I0 Eylül'de Hayirbey'i vali olarak tayin ederek Misir'dan ayrilir. Böylece, Misir'a geldigi ilk gün ile, ayrilis günü olan 23 Saban 923 (I0 Eylül I5I7)'a kadar 8 ay Misir'da ikamet etmis olur. Pâdisah'in, Misir'da bu kadar uzun müddet kalmasi, belki de yeni yerlerin ilhaki içindi. Fakat Misir'da fazla kalmaktan dolayi usanmis olan "erkân ve a'yan ve ashab-i divan" Istanbul'a dönmek istiyordu. Bunlar, Yavuz'un ulemaya gösterdigi saygiyi da dikkate alarak o dönemde Anadolu Kadiaskeri olan Kemal Pasazâde'ye müracaatla Pâdisah'i ikna etmesini rica ederler. Bunun üzerine bir gün, gezinti esnasinda Pâdisah, etrafta neler konusuluyor dedigi zaman Kemal Pasazâde firsati kaçirmamis ve askerin dönme arzusunda oldugunu söyleyerek:

"Sultanim, askerlerin Nil'den davarlarini suluyorlardi. O askerlerden birinin su türküyü söyledigini duydum" der ve askerin isteklerini, türkülerle dile getirdigini açiklayarak, türkünün metnini su sekilde Pâdisah'a arzeder:

"Nemiz kaldi bizim mülk-i Arab'da

Nice bir dururuz Sam u Haleb'de

Cihan halki kamu ays ü tarabda

Gel gel ahi , gidelim Rûm illerine"

Efkâr-i umûmiyenin görüsüne tercüman olan bu türkü, aslinda o anda bizzat Kemal Pasazâde'nin kendi dilinden nakledilmis sözleriydi. Gerçi hükümdar da bunu anlamakta gecikmemisti. Bu sebeple birkaç gün sonraki bir sohbet esnasinda Pâdisah: "Geçen gün söyledigin türkü senin ihtirâin miydi?" diye sorunca, Kadiasker Kemal Pasazâde çok rahat ve cesûrâne bir sekilde "evet" der. Böyle bir cevab karsisinda belki de hiddetlenecegi tahmin edilecek olan Pâdisah, bu itirafa karsilik 500 duka altin ihsan etmekle cevap vermis olur. Kaynaklarda bu olay su ifadelerle nakledilir. Bir gün yine yolda sohbet ederlerken Pâdisah, Kemâl Pasazâde'ye sorar :

Tokat'li Molla Lütfi hocaniz imis, ilim ve irfani yüksek degerli bir ilim adami iken katline sebep ne oldu? Kemâl Pasazâde bu soruya su cevabi verir: " Hased-i akran belâsina ugradi. Tam bir âlim, kâmil, salih ve dindar bir kisi iken düsmani çogalib hased ettiler ve katline sebep oldular. Bu duruma üzülen hükümdar, onun sakaci biri oldugunu, zaman zaman öyle sakalar yaparmis ki, isitenler gerçek zannedermis. Siz de üstâdiniz gibi öyle sakalar yapmazmisiniz ki, gerçek zannedilsin? diye sorunca Kemal Pasazâde:

"Biz, geçen gün siramizi savdik, simdi sira Pâdisahimiz hazretlerinindir." cevabini verince, Yavuz Sutan Selim düsünür ve der ki:

"Yoksa, geçen gün, yeniçeriler agzindan söylenen o kita, öyle bir saka miydi? Yani yeniçeriler agzindan siz mi uydurdunuz?" Bu söz üzerine Kemâl Pasazâde:

"Evet, dogrusu, Pâdisahimizin buyurduklari gibidir" der. Pâdisah, hosuna giden bu açik ve cesurâne sözü karsisinda Kemal Pasazâde'ye yukarida belirtilen ihsanlarda bulunur.

Yavuz Sultan Selim, Misir'da kaldigi süre içinde mahallî bazi islâhatlarda bulundu. Bu meyanda o, Suriye ile Misir'in toprak ve vergi islerini bir sisteme baglayarak düzene sokar. Gerçi Osmanlilar, bir kisim Türk ve Islâm devletlerinden zapt ve ilhak ettikleri devletlerin büyük bir kisminda bazan eski kanunlari hiç degistirmeden ve eski isimleri ile muhafaza ediyorlardi.

Bununla beraber, özellikle vergi konusunda halk için bir çesit zulüm niteligini tasiyan vergileri "Fena bid'atlar" addederek ortadan kaldiriyorlardi.

Memlûk Sultanligi'nin ortadan kalkmasi, Osmanli Devleti'ne Asya Kit'asin'da Suriye, Filistin ve el-Cezire ile Hicaz'i, Afrika'da ise Misir gibi stratejik önemi büyük ve mamur bir bölgeyi kazandirdi. Böylece, Kizil Deniz'in karsilikli iki sahiline de sâhip olan Osmanlilar, Hind ve Ak Deniz arasindaki Kizil Deniz ticaret yoluna hâkim olmuslardi. Böylece, Arabistan, Haremeyni's-Serifeyn, Zebid, Aden, Yemen, Habesistan, Said, Nubye, Magrib'e kadar, Umman sahilinden Firat ve Bagdad'a kadar olan memleketlerin emir ve sultanlari Yavuz Selim'in emrine girmis oluyorlardi. Böylece Yavuz Sultan Selim, atalarinin kurduklari devlete büyük bir katkida bulunmus oluyordu. O, Fâtih Sultan Mehmed tarafindan daha iyi bir sekilde gelistirilen orduyu kullanarak, gerek onun ve gerekse II. Bâyezid'in stratejik ve idarî temellerinden yararlanarak Safevîleri yenmekle de kalmamis, ayni zamanda Müslüman devletlerin önemli bir kismini da kendine baglamisti.

Sultan Selim, Istanbul'a hareket etmeden önce idarî bir tedbir olmak üzere Kahire'deki bazi hükümdar ogullariyla, halife ve akrabalarini, nüfuzlu âlim, seyh ve beylerden, ileride tehlike arzedebilecek olanlari Istanbul'a göndermisti. Istanbul'a gönderilenler arasinda Misir'daki Abbasî Halifesi III. Mütevekkil Alallah ile amcasi Halil'in ogullari ve Sultan Kansu Gavrî'nin oglu Mehmed de vardi. Bu arada o, kütüphânelerdeki kiymetli bazi eserler ile mimar ve san'atkârlardan bir kismini da Istanbul'a göndermisti. Bu nakillerin tamami, deniz yoluyla yapilmisti. Selim, bilgili bir kimseden Misir pramitleri ile Nil hakkinda bilgi almisti ki, bu zata karsi büyük bir saygi besleyip ona ikramlarda bulundu.

Daha önce de, biraz temas edildigi gibi, Yavuz Sultan Selim, iyi tahsil görmüs, müsait zamanlarda vaktini okuyup arastirmakla geçiren âlim bir hükümdardi. Kendisi, tasavvufun "vahdet-i vücud" felsefesini begendiginden, bu felsefenin Anadolu'da yayilmasini temin eden ve "Seyh-i Ekber" nâmiyle söhret kazanmis olan Muhyiddin ibnu'l-Arabi'ye karsi büyük bir hürmeti vardi. Merc-i Dâbik zaferinden sonra Sam'a girdigi vakit, "Seyh-i Ekber"in kabrini sormus ve bazilari tarafindan "Seyh-i Ekfer" (en büyük kâfir) diye tahkir edilen bu büyük zâtin kabrini buldurmustu. Misir dönüsünde dört ay kadar Sam'daki ikameti esnasinda seyhin kabrine türbe ve yanina bir de câmi ile her gün fakirlere yemek dagitmak üzere bir de imâret yapilmasini emretmisti. Bu insaat öyle sür'atli yapilmaliydi ki, kendisi henüz buradan hareket etmeden önce bitmeliydi. Filhakika, mimarlarla usta ve ameleden bir kismi, gece çalismak suretiyle bunlari tamamlamislardi. Yavuz bu câmide ilk Cuma namazini kilmis ve vakiflarini tertib ettirerek vaaz ile Kur'an okumaya me'mur görevliler de tayin etmisti.

Sam'dan sonra yoluna devam eden Yavuz Sultan Selim, 22 Safer 924 (5 Mart I5I8) tarihinde Haleb'e gelir. Iki ay kadar Haleb'de kalan Selim, iki ayda da Istanbul'a gelir. Merasim ve tantanai karsilamalardan pek hoslanmadigi anlasilan Yavuz Sutan Selim, törenle karsilanmamak için, gece gizlice Topkapi Sarayi'na gelir. Istanbul'da on (veya yirmi) gün kadar kalan Yavuz Selim, 27 Receb (4 Agustos)'de payitahttan ayrilarak Edirne'ye hareket eder. Pâdisah'in Edirne'ye gelmesinden dokuz gün sonra Sehzâde Süleyman, gelirine 500 bin akça ilave edilmis oldugu halde babasi ile vedalasarak geldigi Saruhan Sancagi'na tekrar döner. Selim, Edirne'de bulundugu sirada Venedik, Macar ve Ispanya gibi Avrupa devletleriyle muâhedeleri yenilemistir. Sultan'in, Avrupa devletlerine karsi sulh siyâseti takib edisi, herhalde yeni bir Iran seferine çikmasi ile izah edilebilir.

YAVUZ SULTAN SELIM'IN BATI SIYASETI

Yavuz Sultan Selim'in, Bati devletleri ile olan münasebetleri, onun hükümdarlik makamina geçmesiyle birlikte, cülûsu tebrik için gelen komsu devletlerin elçileri ile baslamisti. Bu münasebetlerin baslangici ise onun, babasina karsi giristigi hareket esnasinda, Rumeli'de bir sancak istemesi ve Hiristiyanlarla mücadele edebilmesi için burada sayilari 25 bine ulasacak bir askerî birlik toplamasi ile olmustu denebilir. Zira onun tahta çikisi esnasinda Avrupa'li hükümdarlar, hem cülûsu tebrik etmek hem de mümkün olursa eski anlasmalari yenilemek üzere elçilerini göndermislerdi. Fakat, Sehzâde Ahmed'in çikardigi isyandan dolayi hemen Anadolu'ya geçmek zorunda kaldigi için gelen veya gelecek olan elçilerle fazla ilgilenemiyordu. Bununla beraber, kendisini selamlamak ve himâyesini taleb etmek üzere gelmis olan Raguza elçilerini fazla bekletmemis ve eskiden beri Osmanlilara vergi veren bu cumhuriyetin temsilcilerine Bursa'da eski imtiyazlarini taniyan bir ahidnâme vermisti. I5I2'de verilen bu ahidnâmede Sultan Selim, Raguza'lilarin verecekleri vergiler için "buyurdum ki, sâbika babam tâbe serâhu zamaninda verdikleri I2500 filori sâl be sâl (her sene) âdet-i kadime üzre elçileriyle dergâh-i muallama göndereler" diyordu.

Pâdisah, diger devlet elçileri ile de gerekli anlasmalari imzalamayi faydali buluyordu. Çünkü Anadolu'da bir müddetten beri Kizilbaslarin çikardiklari karisikliklari ve onlari tahrik eden Safevî Devleti'ni dikkate almadan Bati'ya yönelmek akillica ve dogru bir hareket olmazdi. Bu sebepten dolayi bütün Bati'li devletlerle dostça münasebetlerde bulunmayi lüzûmlu sayan Yavuz Sultan Selim, bu anlayisin bir sonucu olarak onlarin elçilerine karsi mültefit davranmis, bu arada Eflâk ve Bogdan'in gönderdigi hediyeleri kabul ettigi gibi, babasinin zamaninda, Bogdan Beyi ile imzalanmis olan anlasmayi da

yenilemisti. Bu muahede ile Bogdan kendisini Bâb-i Humâyun'un tabii ve haraçgüzâri saymisti.

OSMANLI - VENEDIK MÜNASEBETLERI

Olaylarin cereyan tarzindan anlasildigina göre, bu dönemde Osmanlilarin önemli telakki ettikleri devlet, Venedik idi. Zira Yavuz Selim, daha tahta çikar çikmaz, Venedik hükümet reisine bir mektup göndermis, bu mektupta özellikle II. Bâyezid'in, kendi istegiyle hükümdarliktan ayrildigini belirtmisti. Pâdisah'in, mektubunu götüren Semiz Çavus, kalabalik bir maiyet ile Venedik'e gidip Sark'a (Dogu) yakisir bir debdebe izhar etmisti. Bu zât, on asilzâde tarafindan senatoya götürülmüstü. Bu durum, Venediklilerin, Osmanli elçisine karsi çok samimi davrandiklarini göstermektedir. Buna karsilik, cülûsu tebrike gelmis olan Venidk elçisi Nicolo Giustianiani'ye de Pâdisah büyük iltifatlarda bulunmus, hatta onu, Sehzâde Ahmed'in isyanini bastirmak üzere Anadolu'ya giderken, Bursa'ya kadar beraberinde götürmüstü. Iste karsilikli dostluk ve itimad belirtileri gibi sayabilecegimiz bu hareketlerin iki taraf için de bir mânasi olmaliydi. Muhtemelen Osmanlilar, bu tarzdaki hareketleriyle, Dogu'ya yapmayi düsündükleri sefer esnasinda, Venedik'ten gelebilecek olan tehlikeleri önlemek, Adriyatik, Ege ve Akdeniz kiyilarindaki topraklarinin güvenligini saglamak istiyorlardi. Venediklilere gelince onlar da, Osmanlilar ile baris halinde bulunmayi, birçok yönden faydali görmüs olmalilar. Çünkü her seyden önce Santa - Maura önündeki Türk gemileri ile Mustafa Pasa idaresinde Apulya'ya göderilecegi söylenen ve Avlonya'da hazirlanmakta bulunan Il0 hafif ve 30 agir gemiden mürekkeb olan filo, onlar için bir endise konusu idi. Ayrica Sultan II. Bâyezid zamaninda Osmanlilara karsi giristigi mücadele, Venedik'i ma'nen ve maddeten o kadar sarsmisti ki, bundan sonra Osmanlilarla dost kalmayi menfaatlarina daha uygun görüyordu. Bu yüzden Venedik, Antonio Giustiniani adindaki bir elçisini Osmanlilara gönderdi. Edirne'ye gelen ve Venedik Cumhuriyeti'nin, Osmanli Devleti hakkindaki saadet temennilerini bildiren bu zat, Pâdisah tarafindan iyi karsilanmakla beraber, yapilmasi düsünülen anlasma, kolayca imza edilemedi. Ayrica, Istanbul'da anlasma müzakerelerinin devam ettigi siralarda Osmanli kuvvetleri, Venediklilerin yardimda bulundugu Hirvat Bani J. Johan'in arazisini bastan basa çigneyip iki bin Hiristiyani alip götürürler. Bununla beraber iki devlet arasinda I7 Ekim I5l3 'de imzalanan anlasma ile Venedikliler bütün isteklerini elde edememekle birlikte, II. Bâyezid zamaninda kendileri için taninmis olan ticarî imtiyazlari yeniden elde ederler. Bu durum, Venedik için çok iyi olmustu. Çünkü devamli savaslardan dolayi bosalmis olan hazinesini ancak bu suretle doldurabilirdi. Bundan baska Osmanlilarin her konuda kendilerine yardim edeceklerini umuyorlardi. Nitekim bundan sonra iki devlet arasinda Napoli aleyhine olmak üzere çok ilgi çekici müzakereler cereyan edecektir. Bu arada Venedik de, Sah Ismail'in israrla istedigi yardimi red eder. Hatta,

Papa'nin va'd ettigi büyük ve önemli menfaatleri de dikkate alip Osmanlilar aleyhine harekete geçmez. Aksine Çaldiran zaferinden dolayi Yavuz'u tebrik eder. Böylece, Osmanlilar ile Venedik arasinda uzunca bir süre devam edecek olan dostluk münasebetleri gelistirilmis olur. Bunun üzerine iki devlet arasinda I5I7 tarihinde yeni bir anlasma imzalanir.

OSMANLI - MACAR MÜNASEBETLERI

Osmanli Venedik münasebetlerinden bahsedilirken temas edildigi gibi, Venedik elçisinin Edirne'ye ulastigi siralarda, bir Macar elçisi de gelmisti. Bu elçi, II. Bâyezid zamaninda imzalanmis bulunan ve kisa bir zaman önce, Osmanlilarin Sava Nehri kiyilarina yaklasmalarini bahane ile zedelenen mütarekeyi yenilemek için müzakerelere girisecekti. Halbuki bu elçinin yolda bulundugu siralarda Wesprim Piskoposu Peter Berislo, Sava ve Unna arasindaki Türklere hücum ederek 2000 kadar Müslümani öldürmüstü. Bununla beraber daha sonralari da Macaristan'la olan siyasî münâsebetleri ihlal edecek küçük bazi hudud çekismeleri devam ettiyse de bunlar, harple sonuçlanacak bir hâdiseye sebep olmadi. Su kadar varki Macaristan, Osmanlilar'a karsi büsbütün hazirliksiz kalmak da istemiyordu. Bu sebeple Papa'dan hem para hem de Osmanlilara karsi bütün Avrupa devletlerinin müsterek bir harekette bulunmalarini saglamak için ricada bulundu. II Mart I5I3'te papalik makamina oturan ve Medici ailesine mensub olan Papa X. Leo, kendinden önce bu makami isgal edenler gibi bütün Bati âlemini Türklere karsi ayaklandirmaya çalisan bir insandi. Papa'nin, Türklere karsi duydugu düsmanligin asil sebebini, Tunus'lu veya Türk denizcilerinin hareketlerinden dolayi degil, Osmanli Devleti'nin kurulusundan beri, gittikçe güçlenip kuvvet kazanan ve Bati'yi tehdid eden Müslümanliga karsi duyulan kin, nefret ve bunun sonucu olarak da Osmanlilari Bati topraklarindan sürüp çikarma teskil ediyordu. Onun için bu ise gönül verenlerden birisi olarak görülen Papa X. Leo'nun, papalik makamina geçer geçmez, hemen bütün Hiristiyan prenslere, Alman Imparatoru Maximilian'a, Polonya ve Ingiltere krallarina, Rodos Üstad-i A'zamina ve Liefland'da Alman sövalyeleri reisine gönderdigi bir çok mektup, bu konuda yeterli delilleri teskil etmektedirler. Ayrica, rönesans fikirlerini tasiyanlarin çogu da, bir takim güzel yazilarla, eski Yunan topraklarinin, barbar saydiklari Müslüman Türklerden, kurtarilmasini istiyorlardi. Papa, zaten bütün kuvveti ile bu isin pesinde idi. Kardinallari vasitasiyle yaptigi Haçli propagandasi, özellikle Macaristan'da tesirini gösterir. Bunun sonucu olarak binlerce çiftçi büyük gruplar halinde toplanir. Fakat bunlar, ciddi bir sevk ve idareden mahrum olduklarindan, alt seviyedeki rahiplerin tesvik ve tahrikleri ile etrafa ölüm ve dehset saçarak kendi vatanlarinda bile birçok sato, köy ve bölgeyi harabeye çevirirler. Papa'nin, birçok Avrupa ülkesine çagrida bulunarak bir Haçli seferi düzenlemek istemesi ve I6 Mart I5I7'de Lateran'da toplanan rûhanî meclis (concilium) te önemli kararlar aldirarak, Osmanli Devleti'nin istilasi ile ilgili

teferruatli noktalari bile tesbit ettirmis olmasina ragmen, bir netice alinamamisti.

Avrupa'nin içinde bulundugu karisik duruma iyice vâkif olan Sultan Selim, bundanfaydalanmasini bilmis, komsu devletler ile iyi geçinerek Sark'in karisik islerini endisesiz bir sekilde halletmeye muvaffak olmustu. Nitekim bu sebeple Ragusa (Dubrovnik)'ya karsi bile mülayim davranilmis, bir ara gümrük vergisi % 5'e çikarilmis ise de, bilahere eskiden oldugu gibi % 2'ye indirilmisti.

Yavuz'dan önce (l499), Kirim Hani Mengli Giray'in tavassutu ile baslamis bulunan Osmanli - Rus ticarî münasebetleri, bazi tesebbüslere ragmen bu devirde pek inkisaf edememisti. Bununla beraber, mevcud eski anlasmalara riayet edilecegi yeniden tasdik edilmisti.

Yavuz Sultan Selim, karsilikli sinir ihlallerine ragmen Macarlarla savasa girmek istemiyordu. Onun, bazi meseleleri büyütmeyerek barisa meyilli olmasi, Macar Krali ile akrabasi olan Polonya Krali'ni memnun etmis olmali ki, l5l9 yilinda Osmanlilarla Poloyalilar arasinda bir baris antlasmasi imzalanmisti. Bütün dostlarinin bir yil içinde girebilecegi maddesini de ihtiva eden bu antlasma ile Yavuz, takip etmek istedigi baris politikasini bütün bir Bati dünyasina ilan etmis oluyordu. Nitekim bu hükme uyarak l5l9 baharinda Macarlar, Osmanlilarla üç yillik bir mütareke imzaladilar.

YAVUZ SULTAN SELIM'IN ÖLÜMÜ

Memlûk Devleti'ni ortadan kaldirip güney ve bir manada da güney dogu cephesini emniyet altina alan Yavuz Sultan Selim, artik Avrupa isleri ile yakindan ilgilenebilirdi. Zira, Papa X. Leo'nun, papalik makamina gelisinden sonra Hiristiyanlik âleminin fikir, düsünce ve hareketlerinde, Osmanlilar aleyhinde büyük bir degisiklik meydana gelmisti. Bu düsmanligin farkinda olan ve aleyhinde meydana geen degisiklik ile ilgili hareketleri çok yakindan takib eden Yavuz Sultan Selim, Papa'nin, kendileri aleyhinde olmak üzere birlesik bir Haçli ordusu hazirlamak için Avusturya, Fransa, Ingiltere ve Ispanya devletlerine birer kardinal gönderdigini biliyordu. O, ülkesinin genis sahillere sahip olmasindan dolayi yapilacak herhangi bir tecavüzü önlemek için donanmaya büyük bir ehemmiyet veriyordu. Bununla beraber onun, Haçli ordusuna karsi alacagi tedbirleri sadece donanma insasiyle sinirli saymamak gerekir. Zira l5l9'da Kamama Kilisesi ile Hiristiyan ziyaretçlerinin vergi muafiyetleri hakkinda görüsmek üzere Istanbul'a gelen Ispanya elçisi ile konusan Pâdisah, elçiye, sayet Ispanya Krali kendisi ile anlasmak istiyorsa murahhaslarini göndermesini beyan etmek suretiyle Papa'nin gerçeklestirmek istedigi ittifaktan onu ayirmak istiyordu. O, bununla da yetinmeyerek Macaristan'la olan mütarekeyi uzatmis, Venediklilerin, Kibris

için vermekte olduklari vergiyi getiren elçiyi huzuruna kabul etmis ve alisilagelmis protokolun hilafina elçi ile konusarak, Venedik Devleti'nin antlasmalara bagli kalip bunlara riayet ettigi sürece kendileri ile baris halinde bulunacagini belirtmisti.

Johann Johansson'un meshur Osmanli haritasi

Siyasî çabalari ile Haçli ordusunu durdurmayi planlayan Yavuz Sultan Selim, öteden beri Avrupa'ya karsi girisecegi bir sefer için büyük bir donanmaya ihtiyaç oldugunu biliyordu. Bu sebeple o, askerî faaliyetlerine hiz vermekten geri kalmiyordu. Bu maksatla Haliç'te daha önce Bizans tersanesi olarak kullanilan yerde, Fâtih'in insa ettirmis oldugu eski tersaneyi Kagithâne'ye kadar genisleterek 300 kadar insaat tezgâhini (Göz) ihtiva edecek bir sekilde büyütmüstü. Böyle siki bir çalisma sonunda Istanbul ve Çanakkale'de 250 gemiden mürekkeb bir donanma, savasa hazir hale gelmisti. Anadolu'da ise birçok topla takviye edilmis 60 binden fazla asker toplanmisti. Hiç kimsenin nereye çarpilacagini bilemedigi bu seferin Hiristiyan bir devlet için oldugu zanni uyanmisti. Bu hazirliklar, belki de Roma'da gerçeklesilmesine çalisilan Haçli seferini karsilamak için yapiliyordu. Bununla beraber hazirliklarin bilhassa Rodos için oldugu kanaati yaygin bir hal almisti. Böyle bir kanaatin yayilmasinin hakli sebepleri de yok degildi. Nitekim Rodos'un, korsanlar ile hirsizlar duragi ve barinagi olmasi, bu sebeplerin basinda geliyordu. Osmanli Devleti, Akdeniz'de ticaret yapan Müslüman gemilerine saldiran bu hirsizlarla, Misir'in alinmasindan sonra daha çok ilgilenmek zorunda idi. Zira Rodos, güven altinda bulunmasi icab eden Istanbul - Iskenderiye ticaret yolunun üzerinde idi. Vezirler de "Su Akdeniz, sadece Devlet-i Aliyye'ye bir mersâ (liman) olabilir" demek suretiyle Pâdisah'i Rodos'un fethine tesvik ediyorlardi. Bununla beraber o, Fâtih Sultan Mehmed zamaninda oldugu gibi kötü bir netice ile karsilasmamak için hazirliklarin daha fazla olmasini vezirlerine ihtar ederek: " Benim muradim bir kisver (memleket, ülke) almaktir. Siz beni, bir hirsiz kalesi almaya tergib edersiz" der. Bununla beraber bu sefer için kaç aylik tedarik gördünüz diye sordugunda Pirî Pasa: "Dört aylik" diye cevap verir. O, bunun kifayet etmeyecegini söyleyerek fikrini açiklamak suretiyle kale muhasaralarindan hoslanmadigini , meydan muharebelerinin sonuçlarinin daha büyük ve mesakkatlerinin daha az oldugunu söyleyerek âdeta

keramet sahibi gibi " Bizüm simden gerü sefer-i ahiretten gayri seferümüz yoktur" demisti. Bu, birbirinden parlak ve büyük zaferler kazanan bir insanin, bunlari asacak bir sefer yapamayacagi ve tarihteki azametinin gölgelenecegi ihtimalini düsünmesidir ki, Sultan'in, sorumluluk hususunda dahi sahikaya ulastigini gösteren bir delildir. Gerçekten de o, yapilan sefer hazirliklari hakkinda ilgililerden bilgi alip dört aylik barutun bulundugunu ögrenince bunu yetersiz görmüs ve Hoca Sa'düddin'in ifadesiyle "bu gûna tedâbir-i vâhiye ile ben sefer itmem ve kimse sözü ile yola gitmem ve bi'l-cümle bize sefer yok, meger sefer-i âhiret" demek suretiyle, artik maddî ve dünyevî seferler için degil, manevî ve âhiret yolculuguna hazirlanip Allah'ina kavusmak üzere oldugunu, etrafindakilere bildirmek ister gibiydi.

Sultan Selim, Vezir-i A'zam'i Kapikulu askerleriyle Edirne'ye gönderdikten sonra kendisi de Agustos I520'de (2 Saban 926) Edirne'ye dogru yola çikar. Rahatsizdi. Zira iki omuzunun sag tarafina yakin kisminda bir çiban çikmisti. Halk arasinda yanikara olarak isimlendirien bu çiban, "Sirpençe" ismiyle bilinmektedir. Hoca Sa'düddin, Yavuz Sultan Selim'in ölümüne sebep olan çiban hakkinda tafsilatli bilgiler vermekle beraber biz, olayi günümüzün ifadesiyle kisaca nakl etmek istiyoruz:

Yavuz Sultan Selim, Edirne'ye harekete karar verdikten sonra bir gün musahibi Hasan Can'la saray bahçesine inmis, dönüsünde yokusu çikarken Hasan Can'a sirtina bir seyin battigini söyleyince Hasan Can, elini hükümdarin sirtina sokmus ve fakat bir sey bulamamis, ancak ikinci sefer yine ayni seyden sikâyet edilince o zaman Hasan Can, sultanin dügmelerini çözüp sirtinda henüz bas vermis, etrafi kizarmis ve tam olgunlasmamis sert bir çiban görür. Bunu Sultan Selim'e söyleyince o, çibani sikmasini istemisse de Hasan Can: "Pâdisahim, büyük bir çibandir, henüz hamdir, zorlamak caiz degildir, bir münasib merhem koyalim" deyince Sultan Selim "Biz Çelebi degiliz ki, bir çiban için cerrahlara müracaat edelim" cevabini vermisti. O geceyi izdirab içinde geçiren Hünkâr, ertesi gün hamama giderek orada çibani siktirip zedeletmis. Fakat bu da izdirabini artirmaktan baska ise yaramamisti. Bunun üzerine Hasan Can'a "Seni dinlemedik amma kendimizi helâk ettik" deyip çibanin macerasini anlatinca Hasan Can "neredeyse aklim basimdan gidiyordu" diyecektir. Bütün bu sikintilara ragmen Pâdisah, Edirne seferi daha önce kararlastirildigi için geri dönmeyerek hasta oldugu halde 2 Saban 926'da çadira çikar.

Sultan Selim'in hastaligi yüzünden yollarda agir gidiliyor ve bazi menzillerde fazla kaliniyordu. Yavuz, Çorlu'da kirk gün Bashekim Ahmed Çelebi tarafindan tedavi edildi. Yara büyüyüp açilmisti. Pâdisah, hareket edemiyecek kadar takatsiz düsmüstü. Iki aya yakin (Lütfi Pasa, 284'te 47 gün) devam eden tedaviden ve adeta kendisinden ümidini kesince Edirne'de bulunan Vezir-i a'zam Pirî Mehmed Pasa ile vezir Mustafa Pasa'yi ve Rumeli beylerbeyi Ahmed Pasa (Hain Ahmed Pasa)'yi acele yanina

çagirtarak vasiyetini yapar. Daha sonra da Pirî Pasa ile yalniz görüsür. Son demlerini yasadigini anladigindan acele edip yetismesi için Manisa Valisi olan oglu Sehzade Süleyman'a haber gönderdi. Oglu gelmeden 2l Eylül l520 (8 Sevval 926) Cuma günü aksami 5l yasinda iken Çorlu karargahinin bulundugu Sirt köyünde vefat etti. Vefatindan önce yaninda bulunan müsahibi Hasan Can'a, yatakta bulunusunu kast ederek "Hasan Can ne haldür?" demis, o da "Sultanum! Cenâb -i Hakk'a tevecüh edüp Allah'la olacak zamandur" deyince Yavuz: "Ya bizi bunca zamandan berü kimün ile bilürdün? Cenâb-i Hakk'a teveccühümüzde kusur mu fehm ettün?" cevabini vermisti. Bunun üzerine Hasan Can: "Hâsâ ki, bir zaman zikr-i Rahman'dan gufûl müsahede etmis olam. Lâkin bu, gayr-i ezmâna benzemedügü cihetten ihtiyaten cesâret eyledüm" demisti. Bunun üzerine Sultan: " Sûre-i Yâsin tilâvet eyle" diyerek kendisi de Hasan Can'la birlikte okumus. Ayni sûreyi Ikinci defa okuyup "Selâmun kavlen..." diye devam eden 58. âyeti okuyunca teslim-i ruh eyler. Böylece, Islâm tarihinin en büyük hükümdarlarindan birinin, göz kamastirici hayati sona ermis oluyordu. Onun ölümü için tarihler düsürülüp mersiyeler yazildi. Sekiz buçuk sene gibi çok kisa bir saltanat dönemine basarili bir sekilde sigdirilan fevkalade büyük ve önemli islerden dolayi, Seyhülislâm Kemal Pasazâde onun hakkinda:

"Az müddetde çok is etmis idi.

Sâyesi olmustu âlemgîr,

Sems-i asr idi asirda semsin,

Zilli memdûd olur, zamani kasîr.

Girse meydan-i rezme siri delir,

Çiksa eyvan-i bezme mihr-i münir

Hayf, Sultan Selim'e hayf ve dirig,

Hem kalem aglasin âna hem tig."

demek suretiyle onun sekiz buçuk senelik saltanat dönemine sigdirdigi islerinin, çok büyük ve önemli olduguna isaret etmekteydi. Bilindigi gibi ikindi günesinin ömrü kisadir. Fakat bu zamandaki gölge ise çok uzundur. Ayni zamanda büyük bir sair ve edip olan Kemal Pasazâde, bu beyitleri ile Yavuz'un çok kisa bir zamanda büyük isler basardigini söylemek istemistir.

Bir celâdet atespâresi olan Yavuz, bu özelligiyle savas meydanlarini ates tufanlarina bogmus, düsmanlarinin kalbine korku ve dehset salmisti. Ne çare ki, bütün dünyayi dizginine alacak kadar zaman bulamadan sir pençe-i ecel, onun vücudunu, âlemden almis idi.

Sultan selim'in vefati, tek oglu olan Manisa valisi Sehzâde Süleyman gelinceye kadar gizli tutuldu. Ancak yeni hükümdarin, Sevval'in onbirinci günü Istanbul tarafina gelip kadirga ile saraya indigi haber alindiktan sonra, Selim'in vefati ve yeni Pâdisah'in Istanbul'a geldigi ilan olundu.

Devlet erkâni, derhal Istanbul'a gelip yeni Pâdisah'i tebrik ettikten sonra Selim'in naasi, bütün ilgililer tarafindan Edirnekapi haricinde, baglar ucunda karsilanip, hazirlanmis bulunan tabuta konur. Fâtih Sultan Mehmed Câmii'nde cenaze namazi kilindiktan sonra, o tarihlerde, Mirza Sarayi denilen günümüzdeki Sultan Selim Câmii yanindaki mahalle defnolundu. Sultan Selim, vefatindan evvel ara sira gezintilerde bulunarak geldigi ve çok sevdigi bu mevkie câmi temellerini attirip ise baslattiysa da ömrü vefa etmediginden câmi ve türbesi, oglu Sultan Süleyman tarafindan tamamlattirildi.

Selim, Osmanli Devleti'nin hududlarini genisletmis, o zamana kadar sadece iki kit'a üzerinde bulunan devleti, Misir'in ilhakiyla üçüncü bir kit'aya da geçirmisti. Böylece o, üç kit'aya hâkim muazzam bir devlet kurmus oluyordu. Dogu Akdeniz, boydan boya Osmanli sahili hâline gelmisti. Dünyanin yol güzergâhlari, deniz ve kara ticaret yollari, Osmanli topraklarindan geçer hâle gelmisti. Bu durum, devletin ekonomik, sosyal ve askerî gücünün artmasina sebep olmus; tebea, bu büyük devletin nimetlerinden huzurlu bir sekilde faydalanir olmustu. Yavuz'un, bütün çaba ve gayretlerini sadece fütûhât askiyla izah etmeye kalkismak, pek dogru olmasa gerekir. Zira bu seferlerin, dinî, ictimaî, iktisadî, askerî ve jeopolitik noktadan bir zaruretin neticesi oldugu gâyet açiktir. Bu seferlerle ipek yolu, kalay yolu, baharat yolu, samur yolu ve kiymetli madenler yolu Osmanli ülkesinden geçmeye baslamis, devletin Avrupa seferlerinden dolayi gerekli gördügü vâridati bu sâyede epey artmisti. O, Süveys tersanesini kurdurmak suretiyle Kizildeniz donanmasini da artirmis, böylece Hindistan ticaret yolu üzerinde, Portekiz'le mücâdele baslamisti. Bu mücâdele sadece ticarî sahada degil, ayni zamanda siyasî ve askerî sahayi da kapsiyordu. Bütün bunlar, Yavuz'un ne kadar ileri görüslü ve her seyi planlayan biri oldugunu göstermektedir.

Sekiz buçuk sene gibi devlet hayatinda çok kisa sayilan bir sürede, ülkesinin hududlarini iki buçuk misline çikarmis olan Yavuz Sultan Selim'in, Hindistan, Orta Asya ve Türkistan'a yönelmeyi arzuladigi, Iran niyetiyle çikmak istedigi sefer hedefinin buralar oldugu rivâyet edilmektedir. Onun hilâfeti aldiktan sonra, bütün bir Islâm dünyasini birlestirip tek güç haline getirmek istedigi de söylenmektedir. Bu sâyede, Hiristiyan dünyasinin tehlikesini de bertaraf edebilecegi gibi Din-i Muhammedî'nin sesini her tarafa ulastirabilecekti. Yahya Kemal'in deyimi ile:

"Sultan Selim-i Evvel'i râm etmeyip ecel,

Fethetmeliydi cihani, sân-i Muhammedî."

Kisa zamanda dünya haritasini degistiren, bu büyük Sultan'in vefati, oglu Süleyman'in gelmesinden sonra Ordu-yi Hümâyûna bildirildi. Arkasinda zaferden zafere, dünyanin bir ucundan öbür ucuna gitmis olan asker, eski bir Türk an'anesine uyarak, üsküflerini (külahlarini) atip, çadirlarini yikarak aglamaya baslarlar. Harp meydanlarinin en tehlikeli anlarinda sarsilmayan bu gazi ve mücahidler ordusu, kendilerine istedikleri ve tahayyül edebildikleri sekilde sultanlik ve komutanlik yapan bu adamin göçüp gitmesiyle (ufûlüyle) sarsilmis bulunuyorlardi. Gerçekte bu sarsilma, sadece askerde degil, bütün bir tebeada da görülmüstü.

YAVUZ SULTAN SELIM'IN HIZMETI

Yavuz Sultan Selim, dedesi Fâtih zamanindaki Akkoyunlu tehlikesi gibi olmayan ve sadece Osmanli Devleti'ni degil, bütün bir Sünnî Islâm âlemini kökünden sarsabilecek olan ve Siî'lik üzerine kurulmus bulunan Sah Ismail tehlikesini zamaninda fark etmisti. Bu kadar büyük bir tehlikeyi ortadan kaldirmak için içeriden ve disaridan vurdugu kuvvetli darbe ile bu nazik ve nazik oldugu kadar da tehlikeli olan durumu bertaraf etmisti. Bu hareketiyle o, bir zamanlar Siî Fâtimî Devleti'ini ortadan kaldirip Islâm dünyasindaki ikilige son vermeyi düsünen Selçuklu Sultani Alparslan'a benzemektedir. Gerçekten o dönemde de Sünnî Abbasî Hilâfeti'ni ortadan kaldirmayi düsünen ve bu sebeple oralara çesitli isimlerle daî (propagandaci) gönderen Fâtimî Devleti'ne karsi, Sultan Alparslan harekete geçmis, bunun için, Haleb'e kadar gelmis ve fakat basgösteren Romen Diojen tehlikesi yüzünden buradan geri dönüp Malazgirt Savasi'na katilmak zorunda kalmisti.

Dogu Anadolu'yu idaresi altina alan Yavuz Sultan Selim, bu taraflarda emniyeti temin etmisti. Onun asil hedefi Siî akide üzerine kurulmus bulunan Safevî Devleti'ni ortadan kaldirmak ve Orta Asya'ya kadar gidip oralardaki Sünnîleri nüfuzu altina almakti. Böyle bir düsünceye sahip oldugu için, Sah Ismail'in, baris için gönderdigi elçilerle hiç bir sekilde anlasmayip isi askida birakiyordu. Fakat bu arzusunun gerçeklesmesine ömrü vefa etmemisti.

Dogu Anadolu'dan baska, Güney Anadolu'da da devletine ilhak ettigi yerler ve Ramazanogullarina ait Adana, Tarsus ve havalisi , Memlûk Devleti'nden aldigi el-Cezire, Suriye, Filistin , Misir ve Hicaz ile Osmanli ülkesine bir misli daha ilavelerde bulunmustur. Bundan baska, o asirlara göre en büyük Islâm Devleti olmasi hasebiyle halifeligi de almis olmasi, gerek kendisinin, gerekse kendisinden sonra gelecek olan bütün Osmanli hükümdarlarinin mevki ve nüfuzlarini yükseltmisti. Bu arada, Islâm'in zuhûr ettigi Hicaz Bölgesi'nin Osmanli idaresine girmesi ve Yavuz'un, bu bölgeye olan

saygisini göstermesi bakimindan, mütevazi bir tabir olarak kullandigi "Hâdimu'l-Haremeyn es-Serifeyn" ünvani, bütün bir Islâm dünyasinda bu devlete karsi bir saygi ve itibarin dogmasina sebep olmustu.

Yavuz Sultan Selim, Avrupa'daki durumu oldugu gibi muhafaza ederek asil tehlikenin Asya'dan gelecegini görmüstü. Bu sebeple, saltanati müddetince, bütün gayret ve enerjisini bu tehlikeyi ortadan kaldirmaya hasr etmisti. Böylece, kendisinden sonra gelecek olan oglunun, Avrupa ve Akdeniz'de daha emniyetli bir sekilde faaliyette bulunmasini saglamisti.

Yavuz Sultan Selim, bir bakima vatan ve iman borcu bildigi prensiplerinin tehlikeye düsmesine riza göstermezdi. Bunun için, bu prensipleri tehlikeye sokan kimselerin canlarina kiymayi veya onlari aninda cezalandirmaktan çekinmezdi. Hükümdar olarak verdigi ölüm kararlari için, insan olarak da gözyasi döküp kahirlanmaktan geri kalmamistir. Gerçekten o, devlet ve milletin menfaatlerini tehlikeye sokmayan konularda çok daha rahat ve insanî kararlar veren bir hükümdardir. Nitekim Misir'in zaptindan sonra, muazzam bir servet terk ederek ölen bir tâcirin metrûkâtindan bir kismina el konulmasi, defterdarlikça uygun görülmüstü. Pâdisah'a gönderilen takrire Yavuz, kendi kalemiyle sunlari yazmisti: " Müteveffaya rahmet, malina bereket, evlâdina afiyet, gammaza lanet." Defterdarlik teklifinin, bu sekilde sert bir cevapla redd edilmis olmasi, onun muhtesem adaletini anlamayan, anlamadigi için de gerek prensipte, gerek tatbikatta sürçüp onun hakkinda su veya bu sekilde konusanlara çok siddetli bir ihtar idi. Ayverdi, onun verdigi kararlara güzel bir yorum getirerek söyle der:

"Dikkat edecek olursak, vazife ve mes'uliyet sinirlarini tayin etmis olmasina ragmen, verdigi idam kararlari onda bir ölüm soku yaratarak bâzan hüzün, bâzan gözyasi, bâzan siir ve çok defa da derin bir izdirap olarak ömrü boyunca arkasini kovalamistir. Fakat kütle selâmeti için kabullenilmis bu sahsî elemleri de yine ayni toplum adina metânetle sineye çekmesini bilmistir."

YAVUZ SULTAN SELIM VE OSMANLILARDA HILÂFET

Islâm dünyasinda, Hz. Peygamberin vefatindan hemen sonra ortaya çikan halifelik, asirlarca Islâm cemaatinin dinî, fikrî, idarî, sosyal ve siyasî gelismesinde rol oynayan önemli bir müessese olmustur. Islâm tarihinde, siyasî bazi mezheblerin dogmasina sebep olan bu müessese, ayni zamanda Müslümanlarin bir bayrak altinda toplanmalarina ve daha isin basinda siyasî bir birlik kurmalarina da sebep olmustu. Bu bakimdan hilâfet, 3 Mart I924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafindan ilga

edilinceye kadar devamli olarak bütün bir Islâm toplumunun gündeminde kalmaya devam etmistir.

Anlasildigi kadari ile hilâfet, Islâmiyete has bir idare seklidir. Bu, hem dünya, hem de ahiret (din) islerinin halk tarafindan uygulanip bir düzene sokulmasini saglayan bir idaredir. Halife ise bu idarenin basinda bulunan kimsedir. O, Hiristiyan dünyasinda oldugu gibi dinî bir reis olmamakla birlikte her türlü hareket ve davranisinin kaynagini dinden alir. Binaenaleyh onun idaresi, dinî emir ve yasaklarla sinirlandirilmistir. Bu bakimdan o, dünyanin diger hükümdar, sultan, sah, padisah, kral ve imparatorlarina benzemez. O, bütün bunlardan daha farkli bir özellik tasir. Bunun için, hilâfetle diger hükümdarliklar arasinda büyük bir fark vardir. Gerçekten hilâfet, ne kralliklara, ne sultanliklara, ne imparatorluklara, ne de tam anlamiyle cumhuriyetlere benzer. O, nev'-i sahsina münhasir bir özellige sahiptir. Bu bakimdan halifeleri de yukarida belirtilen müesseselerin basinda bulunan birer idareci olarak kabul etmek mümkün degildir.

Uzun tarihî geçmisi içinde, degisik merhaleler geçiren hilâfetin bütün bu merhalelerinden bahs etmek mümkün degildir. Bunun için biz, müessesenin Osmanlilara geçisi ve Osmanlilarin bu müesseseyi nasil kullandiklarina kisaca temas etmek istiyoruz.

Daha önce temas edildigi gibi degisik siyasî sebepler yüzünden, zaman zaman pek dostça olmayan iliskileri de bulunan Osmanlilar ile Memlûk-lerin bu münasebetleri, Osmanli Pâdisahi Yavuz Sultan Selim ile Memlûk Sultani Kansu Gavri dönemlerinde büyük bir muharebe ile sonuçlanir. 25 Receb 922 (24 Agustos l5l6) günü Mercidabik denen yerde baslayan Meydan Muharebesi, Osmanlilarin kesin zaferi ile sonuslanmisti. Ölü olarak muharebe meydaninda bulunan Kansu Gavri'nin ordusu perisan olmustu.

Kansu Gavri'nin ölümünden sonra Kahire'de Memlûk Devleti'nin basina, Sultan Tomanbay getirilmisti. Memlûk idarecileri, Mercidabik Muharebesi'nden sonra Osmanli Pâdisahi Yavuz Sultan Selim'in yaninda bulunan Abbasî Halifesi el-Mütevekkil yerine de el-Müstemsik'i halife olarak tayin ederler. Bu durumdan haberdar olan Osmanli hükümdari, Tomanbay'a iki elçi gönderir. Bunlar, Tomanbay'in, Sultan Selim'in hâkimiyetini tanimak sartiyle baris teklifinde bulunacaklardi. Fakat her iki elçi de Tomanbay'in arzusu hilâfina diger yöneticilerin baskisi ile öldürülür. Elçilerin öldürülmesi, harbi kaçinilmaz bir hâle getirmisti. Böylece, Osmanlilarin zaferi ile sonuçlanacak olan Ridâniye Savasi olmustu. Bu savastan sonra Misir da Suriye gibi bir Osmanli eyâleti haline getirildi. Yavuz Sultan Selim, burada kaldigi müddet içinde Islâm dünyasindan pek çok hükümdar ve idareci, hey'etler göndermek suretiyle bagliligini arzeder. Bunlar içinde en önemli olani Haremeyn Serifi Ebu'l-Berekât b. Muhammed'in, Sultan Selim'i tebrik için oglu Ebû Nümey'i göndermesidir.O, oglu vâsitasiyle Ka'be'nin

anahtarlari ile mukaddes emânetlerden bazisini göndermisti. Böylece, Osmanli Memlûk savaslari neticesinde Arabistan, Haremeyn-i Serifeyn, Zebid, Aden, Yemen, Habesistan, Said, Nübye'den Magrib'e kadar, Umman Sahili'nden Firat ve Bagdad'a kadar olan memleketlerin emir ve sultanlari Sultan Selim'in emrine girmis oluyorlardi.

Hilâfetin, Misir'daki son durumu karisik bir hal almisti. Abbasî Halifesi el-Müstemsik billah 905 (I509) da bu makamdan çekilerek yerine oglu el - Mütevekkil getirilmisti. Kansu Gavri ile Mercidabik Savasi'na katilan halife, Sultan Selim'e teslim olmustu. Yavuz'la birlikte Kahire'ye gelen el-Mütevekkil, tekrar makamina getirildi. Daha sonra Sultan Selim ile birlikte Istanbul'a gelen el-Mütevekkil, Yavuz'un ölümünden sonra 927 (I52l)'de tekrar Kahire'ye dönecek ve orada vefat edecektir.

Osmanli sultanlarina hangi tarihte ve ne suretle halife denildigi kesin olarak bilinememektedir. Bununla beraber, "muhakkak olan bir nokta var ki o da Yavuz'un Misir fethi üzerine hilâfet makamini deruhte etmis olmasidir" Islâm dünyasi, Yavuz Sultan Selim'in, Siî Iran'i dize getirmesi, Memlûk Devleti'ni ortadan kaldirmasi, Hiristian Avrupa'ya karsi basari kazanmasi ve o dönemlerde Memlûk idaresinde olmakla birlikte Kizil Deniz'deki Portekiz donanmasinin tehdidi altinda bulunan Haremeyn'i bu tehlikeden kurtarmasi sebebiyle Osmanlilarin gücünün farkina varmisti. Burada suna da isaret etmek gerekir ki, Islâm dünyasi, Haremeyn ile hilâfet arasinda büyük bir bagin bulundugunu kabul ediyordu. Binaenaleyh, gerçek mânada halife olabilmek için, Haremeyn bölgesine hakim olmak gerekiyordu. Bu bölgeye hakim olamayana halife denilemezdi. Bu sebepledir ki, Yezid b. Muaviye ile Abdülmelik b. Mervan zamanlarinda Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de hilâfetini ilan etmesi, Abbasîler zamaninda da 3l8, 338 (m. 930, 950) yillarinda Haremeyn'in Karamita'nin eline düsmesi esnasinda meydana gelen olaylar, bu anlayisin o dönem müslümanlarinca da kabul edildigini göstermektedir.

Osmanlilarin, "halife" sifati üzerinde pek fazla durmadiklari anlasilmaktadir. Zira tarihî kayitlar, hem Misir'in ilhakindan önce, hem de sonra zaman zaman Osmanli hükümdarlarina halife ünvani ile hitab edildigini göstermektedirler. Bununla beraber, Misir'in ilhakindan sonra dahi Yavuz Sultan Selim için "Hadimu'l-Haremeyn", "Sultan" ve "Hakan" gibi ünvanlar kullanildigi halde "Halife" tabiri pek kullanilmamistir. Öyle anlasiliyor ki, buna pek fazla gerek te bulunmuyordu. Zira Osmanli Padisahi, artik tek basina Islâm âleminin en güçlü hükümdari olarak idareyi eline almisti. Çagdas bir arastirici da hilâfetin Osmanlilara geçisi ile ilgili bilgileri verdikten sonra söyle der: " Yavuz Sultan Selim'in, Misir'a yaptigi seferi sirasinda dinî ve siyasî ehemmiyeti haiz büyük bir hadise, Hilâfetin Osmanli hânedanina intikali cereyan etti. Yavuz Sultan Selim zamaninda Imparatorlugun kazandigi büyük söhret ve seref itibariyle, Osmanlilar hilâfetin asil ve hakli

iddiacilari oldugunu isbat etmislerdi. Ayrica el-Mütevekkil'in vefatindan sonra halefleri halifelikten feragat ettiler. Böylece, bu boslugu doldurmak Osmanlilara düsmüstü. Fakat ne var ki, hilâfet ünvani o zamana kadar bütün özelliklerini kaybetmis ve sadece sözde kalmis bir ünvandan ibaretti. Osmanlilarin kudreti, böyle bos bir ünvana muhtac degildi. Bu sebepten onlarin, o zamanda bu mesele ile pek ugrasmadigi anlasiliyor. Fakat her seye ragmen hilâfet Islâm âleminde yine saygi ve hürmete deger bir mevkii idi. Osmanli Pâdisahlari da arada sirada bu durumdan istifade etmeye çalismislardir." Gerçekten, Hiristiyan Dünyaya karsi tek basina koyabilen, Islâm âlemini düsmanlarindan koruyup ona karsi bir kalkan vazifesi gören bu devletin, böyle bir sifat ve ünvani kullanmaya ihtiyaci yoktu. Zira o, zaten fiilen bu ünvana hak kazanmisti. Binaenaleyh, Osmanlilardan baska bu sifatla Islâm dünyasinin bayraktarligini yapabilecek güçte kimse mevcud degildi. Bu sebepledir ki Yavuz'a halife diyenler sadece Osmanlilar degildi. Çünkü Ehl-i Sünnet akidesine bagli Sünnî Müslümanlar ve özellikle Iran ile Orta Asya'dakiler, Selim'in sahsinda Iran'da gerçek Müslümanligi ihya etmekle mükellef bir Islâm Halifeligi görüyorlardi. Bundan dolayidir ki, Çaldiran zaferinden sonra Tebriz'e girmis olan Yavuz Sultan Selim'e, Mâveraünnehr ulemasinin ayni fikirleri tasidigi haberi gelir. I5l6'da Muhammed Isfahanî ona "Hilâfet tahtnin Sultani" demekle de yetinmiyor ve "simdiki halde sen kendine has asil vasiflarla Allah'in ve Muhammed (s.a.v.)'in halifesisin" diyordu. Arablar ise, Halife Mütevekkil'in, kendi yetkilerini ve bu yetkilerden dogan hukukunu Yavuz'a terk edip etmedigini arastirmak lüzûmunu bile duymadan Yavuz'a "Halife" demeye basladilar. Gerçekten, Ibn Sünbül, Yavuz Sultan Selim için, dünyada Allah'in Halifesi, Mekke'li Kutbeddin ise "Halifeturrahmanlarin en iyi Halifesi" diyordu. Bütün bunlar, Yavuz'un, Misir'i almasiyle hilâfetin Osmanlilara geçtigini göstermektedirler. Osmanli hükümdarlarinin, halife ünvanini resmî bir kayit olarak ilk defa Silistre'nin güneyinde bulunan Küçük Kaynarca'da 8 Cemaziyelevvel ll88 (l7 Temmuz l774) tarihinde Ruslarla yapilan antlasmada kullandiklari görülmektedir. II. Katerina, Osmanli ülkesindeki Ortodoks Hiristiyanlarin himâye hakkini istedigi zaman, Osmanli murahhasi da muahedeye (antlasmaya) Halife ünvanina istinaden Sultanin tabiiyetinden çikan Türk ve Müslümanlar üzerinde, dinî hüküm ve nüfuzuna dair bir bend koydurdu. Antlasmanin, üçüncü maddesindeki fikra söyledir:

"Ve Cenâb-i Bârîden gayri kimesneye tabi olmamak üzere tâife-i merkume itiraf ve kabul velakin mezhebleri ehl-i Islâm'dan olup zât-i ma'delet simât-i sehriyaranem imâmu'l-mü'minîn ve halifetu'l-muvahhidîn olduguna binaen..."

Sultan II. Abdülhamid (1876 -1909), 31 Agustos 1876'da, V. Murad'in yerine Osmanli tahtina geçtigi zaman, Osmanli Devleti, Kuzey komsusu Rusya, Balkan ülkeleri ve diger Hiristiyan devletlerle iç açici bir münasebette degildi. Zira tahta geçisten bir sene sonra Rusya savas açmis,

Sirbistan ve Karabag bagimsizliklarini kazanmis, Bulgaristan, Osmanlilara bagli görünmekle birlikte bagimsiz bir devlet durumuna gelmisti. Balkanlarda birkaç eyâlet, kan, ates, isyan ve huzursuzluk içindeydi. Tabir caizse bu dönem, azginlasmis Avrupa emperyalizminin Osmanli Devleti için kötü ve büyük emellerinin bulundugu bir dönemdir. Iste bu sebepledir ki Sultan II. Abdülhamid, Halife sifati ile haiz bulundugu mevkie ehemmiyet vermis ve saltanatinin baslangicinda ilan edilen "Kanun-i Esasî"de bu cihet açikça ortaya konularak: "Zât-i Hazret-i Padisahî hasbe'l-hilâfe din-i Islâm'in hâmisi" kaydi konulmustur. Sultan Abdülhamid, halife sifati ile Islâm birligini saglamak için Islâm dünyasinin muhtelif bölgelerine adamlar göndermisti. Avrupa devletlerinin, Islâm âlemine olan hücumlari, oralarda bulunan Müslümanlarin durumlari ve yegane müstakil Islâm devletinin Osmanli Devleti olmasi gibi sebeplerden Sultan Abdülhamid'in bu siyaseti, basarili olmus görünmektedir. Çünkü akli basinda olan bütün Müslümanlar, Avrupa emperyalizminin eline geçirdigi bölgelerde, yerli halka nasil muamele ettiklerini görüyorlardi. Bu da, onlarin, Islâm halifesi etrafinda toplanip kenetlenmelerine sebep oluyordu.

Sultan II. Abdülhamid'den sonra Osmanli Devleti'ndeki siyasî kriz, bunun arkasindan gelen Birinci Dünya Harbi ve nihayet Istiklâl Savasi'ndan sonraki olaylar, son Osmanli Sultani Vahdeddin (VI. Mehemd)'in vazifeden alinmasina ve saltanata son verilmesine sebep olmustu. Osmanli saltanatinin 1922 yilindaki ilgasindan sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Sultan Abdülaziz'in ogullarindan Veliahd Abdülmecid Efendi'yi halife ilan eder. Fakat bir müddet sonra, Meclis'teki bazi münakasalar (bk. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabit Ceridesi, VII, 44 - 70.) ve özellikle Ismet Pasa (Inönü)'nin, hilâfetin kaldirilmasi, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin dahilî ve haricî siyaseti üzerine fena hiç bir tesiri görülmez demesi ve bu konuda çektigi nutuktan sonra kabul edilen kanun geregi, 3 Mart 1924 tarihinden itibaren hilâfet, tarihe mal olan bir müessese haline geldi. Konu ile ilgili kanun maddesi: "Halife hal' edilmistir. Hilâfet, hükümet ve cumuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemic oldugundan makam-i hilâfet mülgadir" demektedir. Böylece, Islâm dünyasinin l0l., Osmanlilarin 29. halifesi olan Abdülmecid Efendi'nin hilâfeti, 1 yil, 3 ay 14 gün sürdükten sonra nihayete erdi.

3 Mart l924 tarihinde hilâfetin ortadan kaldirilmasindan sonra, Islâm dünyasinda bir bosluk dogmustu. Bu boslugun doldurulmasi ve imkân dahilinde ise yeni bir halifenin seçilme çalismalari yapilmisti. Bu sebeple kongreler tertiplenmisti. Fakat bütün bunlar, bir sonuca ulasamamisti. Zira kongrelerde ileri sürülen görüsler, herkes tarafindan ittifakla kabul edilemiyordu.

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMI

Osmanli Devleti'nin onuncu pâdisahi olup, Yavuz Sultan Selim'in ogludur. Osmanli hânedanindaki resmî ve mesrû silsileye göre onuncu hükümdar ve bu isimdeki pâdisahlarin ilki sayilmaktadir. Osmanli kaynaklari ve umumî efkâri onu, kanun koyucu (vâzii) vasfidan dolayi genellikle "Kanunî Sultan Süleyman" diye isimlendirirken, bati kaynaklari ile batililar, büyük ve kudretli vasfindan dolayi kendisini "Muhtesem ve Büyük" (Magnificent, Magnifique, Der Practige, çogu zaman da sadece Grand Turc) gibi isimlerle anmislardir.

Batili bir tarihçi, onun dönemi ve sahsiyetinin büyüklügü hakkinda bilgi verirken su ifadeleri kullanir: "Kanunî, "Muhtesem" ve "Büyük" gibi ünvanlarla anilan Süleyman'in sultanlik çagi, Osmanli tarihinin en önemli devresidir. Devlet, kudret, yeni fetihler, medeniyetinin, kanun ve mimarlik anitlarinin en güzel varligini bu pâdisaha borçludur. Osmanlilarin sadece "Kanunî" ünvanini verdikleri, fakat Avrupa tarihçilerinin "Büyük" sifati ile adlandirdiklari Osmanli Pâdisahi sadece Sultan Süleyman'dir. Sultan Süleyman devri, bütün dünyada gelisen büyük olaylar dolayisiyle Yeni Çag tarihinin en dikkate deger safhalarindan birini teskil eder. XVI. yüzyilin baslarinda, Amerika'nin kesfinden sonra, Avrupa politikasinin denge sistemi kurulmus ve kuvvetlenmis; Hiristiyanlikta ortaya çikan Reform, insan esprisine bir yeni yol açmistir. Bundan daha hasmetli çalisma ve büyük sonuçlu zaman, insan tarihinde güç bulunur. Fransa'da I. François ve Ingiltere'de VIII. Henri'nin kurduklari hükümetler; Papa X. Leo'nun kültür, bilim ve sanayinin gelismesine ön ayak olmasi, Sarlken'nin yeni mezhebe karsi bas kaldirisi, Andreas Gritti'nin Venedik Doçu makamini isgal etmesi gibi tarihin önemli olaylarini bünyesinde toplayan bir asra az rastlanir. Iste Kanunî, söhret sahibi bütün bu hükümdarlarla hakkiyle rekabet edebilecek bir hükümdardir. Kanunî, Osmanli Pâdisahlari'nin onuncusudur. Bu rakam, ugurlu telakki edilmistir. Ayrica, Padisahin onuncu hicret asrinin basinda (H. 900 / M.I495) dogmus olmasi da mânali sayilmistir."

Muazzam ve âdil bir devletin vatandasi olmakla övünen büyük bir halk kitlesi, tebeasi olmak ve devrinde yasamakla iftihar ettigi Sultan Selim'in vefatina ne kadar müteessir olduysa, meziyetlerini yakindan bildigi Sultan Süleyman'in cülûsuna da o derecede sevindi. Bu cülûs, Kur'an-i Kerim'in en-Neml Sûresi'nde Hz. Süleyman'in Belkis'a gönderdigi mektuptan bahs edilirken temas edilen: " O, Süleyman'dandir. Rahman ve Rahim olan Allah'in adiyla (baslamakta) dir. "Bana bas kaldirmayin, teslimiyet gösterip bana gelin, diye (yazmaktadir)" âyetleri bir fal-i hayr olarak kabul edildi. Gerçekten de Kanunî Sultan Süleyman, saltanati boyunca bu âyetlerin sirrina mazhar oldugundan onun döneminde Müslüman Türkler ile birlikte bütün bir Islâm dünyasi en bahtiyar yillarini yasadi.

Fiilen I3 sefer harbe katilan ve döneminde 300'den ziyade kalenin fethedildigi Kanunî ile birlikte dünyaya parmak isirtan Osmanli Devleti, fütûhatta olsun, idare, siyaset ve medeniyette olsun, yeryüzünün daha önce benzerini tanimadigi, belki bir daha da taniyip bilemeyecegi bir kemâli zirvelestirmis bulunuyordu. Asya'da Kafkas daglarindan, Acemistan içlerine, Yemen'e, Aden'e, uçsuz bucaksiz Arabistan çöllerine uzarken, Afrika'da Habes, Misir, Tunus, Fas ve Cezayir'i almis, Hind denizlerinde görünmüs, Akdenizde ise kasirga gibi eserek Venedik ve Ceneviz denizciliginin itibariyle beraber, büyük

küçük bütün adalari çiçek devsirircesine koparip derleyerek vatanina ilhak etmisti.

Avrupa'da ise Egri ve Estergon kalelerine kadar Macaristan'i itaati altina almis, Erdel Kralligi, Eflâk, Bogdan Beylikleri, Kirim Hanligi ile Lehistan arasindaki genis stepleri ele geçirmis, Avusturya Devleti ve Venedik Cumhuriyeti muayyen vergiler ve peskesler ödemeye mecbur edilmis, Fransa, Italya, Lehistan dize gelmis, Ispanya yedigi bir kaç kuvvetli sille ile hizaya getirilmisti.

Kanunî Sultan Süleyman'in, I520'deki cülûsu esnasinda Osmanli Devleti, Türk tarihinde esine kolay kolay rastlanmayan bir kuvvet ve kudrete sahip bulunuyordu. Babasi Yavuz Sultan Selim'in, dogu ve güneye dogru iki büyük hamlesi, Osmanli Devleti'nin seklini temelden degistirip hakimiyetindeki topraklarini neredeyse iki misline çikarmisti. Bu arada Siîlik, adeta Anadolu'dan atilmis, Iran Safevî Devleti, öyle agir bir darbe yemisti ki, hâla ondan kurtulma çabasi içindeydi. Buna karsilik heybetli Memlûk Devleti artik yeryüzünde mevcud degildi. Bu devletin bütün topraklari ile birlikte Kudüs, Haremeyn, Sam ve Kahire gibi önemli merkezleri Osmanli hâkimiyetine girmisti. Müslüman Türkler, Afrika'nin büyük bir kismina el uzatmislardi. Bu gidisle de pek yakinda neredeyse bütün medenî Afrika'yi ele geçireceklerdi. Cezayir'in, Osmanlilara itaat etmesi ve Barbaros kardeslerin mücadeleleri, Osmanlilari, Bati Akdeniz'in en güçlü kuvveti haline getirmisti. Müslüman Türk nüfuzu, güneyde Mozambik'e kadar uzaniyordu. Tunus, olgun bir meyve gibi Osmanlilarin eline düsmeye hazirdi. Kisaca Osmanli Devleti, üç kita üzerinde hâkimiyetini tesis etmisti. Böylece bir "Cihan Devleti" haline gelmisti. Bu durum, siyasî, iktisadî ve askerî bakimdan kendisini rakipsiz bir hale getirmisti. Böylece, Dogu ve Bati'daki devletlerden hiç biri, bütün bu sahalarda kendisi ile rekabete girisip boy ölçüsecek durumda degildi.

Yavuz Sultan Selim'in takib ettigi Dogu ve Güney siyaseti vasitasiyle büyük bir gelisme ve ilerleme gösteren Osmanli Devleti, her bakimdan rakipsiz bir duruma geldiginden son derece zengin gelir kaynaklarina da sahip olmustu. Güçlü Osmanli deniz armadasinin temelleri de yine bu devirde atilmisti. Bütün bu müsait sartlar, Yavuz'un vefatindan sonra, onun yerine geçen oglu Süleyman devrinin, son derece parlak geçecegini müjdeler nitelikteydi. Nitekim tarihçi Âli, onu "amûd-i neseb-i saltanat" itibariyle ve on rakaminin sayi basi olmasindan dolayi ugurlu saydigi onuncu pâdisah olarak, bununla beraber Emir Süleyman ile Emîr Musa'nin da "Fetret Dönemi"nde bir müddet Osmanli tahtinda bulunmalarindan dolayi ayni zamanda on iki remzinin hikmetlerini sahsinda toplayan bir hükümdar telakki etmekte ve bu mes'ud tesadüfleri, onun büyüklügüne bir isaret gibi göstermektedir. Öyle anlasiliyor ki Âli, bu tesbitlerinde pek de yanilmisa benzememektedir. Zira, Kanunî'nin sâhane talihi, tahtiniYavuz gibi ender yetisen bir harp dehâsindan ve bir islahatçidan devr almis olmasiyla baslar. Öyle ki bir tarafta idare ve askerlik isleri, kili kirk yararcasina inzibat altina alinmis, diger taraftan Türk - Islâm birligine kasteden Siâ bozguna ugratilarak ülkede istikrar saglanmis, öbür tarafta ise Iran ve Misir seferleri yüzünden dolup tasan bir hazine sebebiyle malî ve iktisadî refah son haddini bulmustu. Ve nihayet, bu medeniyet cihazini el ve gönül birligi ile isleten kahraman ve celâdetli büyük adamlar, yeni Pâdisah'in mükemmel ve mücessem talii idiler. Nitekim, Ibrahim Pasalar, Rüstem Pasalar, Sokollular,

Iskender Çelebiler, Kara Ahmedler, Turgut Reisler, Molla Cemâlîler, Ibn Kemaller, Ebu's-Suûd Efendiler, Celâlzâdeler, Ramazanzâdeler, Bâkiler, Sinanlar... Bütün bu ve daha önceki idare, siyâset, askerlik, ilim ve irfan ordusu sâyesinde baslangiçta Edirne'de dünya tarihinin en büyük medeniyetini mihraklandiran Osmanli mucizesi, artik bu muazzam yapicilar kadrosunun müsterek sevki ve imani ile en sâhane ve muhtesem çizgilerini verip, arkasindan da Istanbul medeniyetini gerçeklestirmis bulunuyordu. Osmanlilar, Islâm'dan aldiklari ilhamla bütün tebeasi için "saadet ve mutlulugun kapisi" anlamina gelen Dersaadet, yani Istanbul'un temsil ettigi medeniyetlerini öyle emsalsiz bir hâle getirmislerdi ki, bir yazarimiz bunu asagidaki ifadelerle güzel ve o medeniyete yakisir bir ahenkle ifade etmektedir:

Osmanlilarca sadece "Kanunî" ünvani ile anilan Sultan Süleyman, yeni bir hukuk devleti anlayisinin da müjdecisi oldu. Nitekim babasi Yavuz Sultan Selim'in cihan çapindaki icraati sirasinda gerçeklestirdigi bazi uygulamalar, onun döneminde derhal uygulamadan kaldirildi. Kanunî Sultan Süleyman döneminde devlet görevlilerinden her birinin yetki ve sorumluluklari tesbit edilmisti. Bu bakimdan herkes kendi yetkisini rahatlikla kullanabiliyordu. Baska birisinin buna müdahele etmesi pek düsünülmezdi. Özellikle hukuk ve idare gibi halk ile devleti yakindan ligilendiren sahalarda bunu görmek mümkündü. Mesela sadrazamin otoritesi yüksek ve kesindi. Makaminda kaldigi müddetçe pâdisah, sadrazaminin islerine müdahele etmezdi. Nitekim, Kanunî'nin yetistirmesi olan Damad Ibrahim Pasa, Alman elçisine, pâdisahin hükümet islerine karismadigini, hatta kendisi hükümet baskani oldugundan, reyi olmaksizin pâdisahin emirlerinin icra edilmeyecegini açikça söylemekten çekinmemistir. Bu sözleri, kismen Ibrahim Pasa'nin gururu ile tefsir etsek dahi, devrin hukuk anlayisi ve devlet baskani ile hükümetin selâhiyet ayriliklari, meydana çikmaktadir.

Avrupa, Osmanli'nin bir hukuk devleti oldugunu biliyordu. Bunun içindir ki, Ingiltere Krali VIII. Henry, bu siralarda Osmanli Devleti'ne bir hey'et göndererek onlarin adlî sistemini tedkik ettirmisti. Bu hey'etin raporu müvacehesinde Ingiltere adliyesinde islahatlar yaptirmisti.

"Istanbul medeniyeti... Hangi yönden, hangi ucdan, hangi kenar ve kösesinden tutulacak olsa, sanki bir rüya gibi, bir murâkabe, bir tilsim, bir tefekkür, bir ask, bir vecd gibi insani kavrayan, ürperten, derinden derine hükmeden, tasarruf eyleyen bir sihirdi. Bir macera, bir kivam, bir terkip ve essiz bir sahlanisti.

Bu, nasil dengeli ve islenmis bir ruhun yarattigi dünya idi ki, madde ile yek-vücud olup ondan konusan imân, âdeta madde denen kesif varligi billurlastirmis, elle tutulan, gözle görülen her surette kendi söyleyici olmustu. Devletçilikte bu ruh, idârecilikte bu ruh, barista, savasta, cemiyette, ailede, alista veriste, hünerde ve san'atta hulasa, hayatta, ölümde seyreden, hükmeyleyen hep bu ruh idi.

Insafla kahramanligin, adâletle merhametin, merdlikle cengâverligin, takvâ ile ibâdetin ölçülü bir nizâm, barisik bir kaynasma, ahenkli bir is birligi hâlinde tozu dumana katarak zamanin ötesine geçtigini, olmazlari oldurdugunu, târih ilk ve belki de son defa görüyordu."

KANUNî SULTAN SÜLEYMAN'IN CÜLUSU VE ILK ICRAATLARI

Yavuz Sultan Selim'in vefatindan sonra akd edilen divanda, Manisa Valisi olan Sehzâde Süleyman'a derhal haber gönderilmesine ve o gelinceye kadar da ölüm haberinin gizli tutulmasina karar verilmisti. Zira Yavuz Sultan Selim'in ölümünün duyulmasi halinde meydana gelecek fitneden korkuluyordu. Bu sebeple Sehzâde'ye yazilmis olan mektup derhal yola çikarilmis, bundan sonra da hiç bir sey olmamis gibi günlük islerin yürütülmesine devam edilmisti. Babasinin ölüm haberi Sehzâdeyi oldukça sarsmisti. Bununla beraber Süleyman "kazaya riza" göstermesini bilmis ve haberi aldiginin ertesi günü Manisa'dan Istanbul istikametine dogru yola çikmistir.

Sultan Selim'in, Süleyman adinda bir oglu ile alti kizi vardi. Sultan Süleyman Istanbul'a gelerek I7 Sevval 926 (30 Eylül I520)'da hilafet merkezinde saltanat tahtina oturup hükümdar oldugu zaman saltanatta kendisine rakib olacak kardesleri bulunmuyordu. Lütfi Pasa, Sehzâde Süleyman'in, Osmanli tahtina geçisinden bahs ederken su ifadeleri kullanir: " Süleyman, cenk ve cidal olmadan geçip tahta oturdu. Selim, bu dünyanin zahmetini çekip dikenlerini temizleyip ortaligi gülistanlik bir hale getirdikten sonra göçüp gitti. Süleyman da zahmet çekmeden o bag, bostan ve gülistanin meyve ile güllerini zahmetsiz bir sekilde devsirdi." Böylece Osmanli Devleti'nin en muhtesem çagi baslamis oluyordu. Onun, 30 Eylül I520 tarihinde Osmanli tahtina cülûsunun duyurulmasi için her tarafa ulaklarla hükümler gönderilmisti. Cülûsunun ertesi günü Selim'in cenazesi de Istanbul'a gelmis bulunuyordu. Fâtih Camii'nde cenaze namazi kilinarak Mirza Sarayi denilen yerde defn edildi. Daha sonra Sultan Süleyman, babasinin temellerini attirdigi ve fakat tamamlamasina imkan bulamadigi bu yerde, onun adina bir câmi ve imâret ile mezarin üzerine bir türbe yaptirdi.

Babasinin defin islerini bitiren Süleyman, bundan sonra vüzera, ümera, dergâh-i âli kullari, yeniçeriler vesair sipaha ihsanlarda bulunmus, her birinin dirliklerini artirmistir. Bu arada hemen her gün akd edilen divanlarla memleket islerinin yürütülmesine çalisilmisti. Divanda alinan kararlar mucibince liyakatli kimselerin mansiplari yükseltildigi gibi mahlûl bulunan mansiblara da yeni tayinler yapilmistir. Öbür taraftan, Yavuz Sultan Selim'in Iran ile olan ipek ticaretinin men'i hakkindaki kararina aykiri hareket etmis olan tüccarin zaptedilmis bulunan mallarinin tazmini cihetine gidilmis ve bunun için hazineden külliyetli miktarda mal çikarilarak herkesin hakki kendisine teslim edilmistir. Öbür taraftan, kaynaklarimizin verdigi bilgiye göre Yavuz Sultan Selim zamaninda, Misir'dan Istanbul'a gönderilen 600 kadar hânenin (Kemal Pasazade'ye göre 800) memleketlerine dönmelerine müsaade edilmistir. Böylece, daha tahta geçer geçmez, degisen sartlara göre yeni faaliyetlerde bulunan ve babasinin dönemine göre bazi degisiklikler yapan hükümdar, halkina karsi adâlet ve merhametle hükm edeceginin ip uçlarini vermis oluyordu. Nitekim bazi sayialar üzerine "Kanli" lakabi ile meshur Gelibolu Beyi olan Kaptan Cafer Bey'i kethüdasi vâsitasiyle teftis ettiren Kanunî, bu teftis sonunda Cafer Bey'in gerek bazi haksizliklari, gerekse halka karsi yapmis oldugu zalimâne muameleleri tesbit edildiginden ilk önce, halka karsi yapmis

oldugu haksizliklari kendi "rizkindan" (malindan) ödemeye mecbur birakilmis, daha sonra da Kasim I520 (Zilhicce 926) tarihinde hayatina son verilmistir. Kemal Pasazâde, Kanunî'nin tebeasina karsi gösterdigi adâlet örnegi ile Cafer Bey hakkinda su bilgileri verir:

"Mimar- rûsen -ara-yi himmet-i âlî-sâni bin-yi sara-yi cihan ara-yi insaf u intisafa bünyad urub icra-yi ahkâm-i vâcibu'l-ihkâm-i adl u dâd ile kura vu bilâdi mamur (adaletle köy ve ülkeleri imar) ve esnaf-i benî Âdem'i pür - huzur ve etraf-i âlemi âbâd eyledi. Hima-yi himâyetinde olan vilayetlerden nur-i adl ile deycur-i cevri dûr idüb keff-i kifayetinde olan memleketlerden zalâm-i zulm-i eyyâmi ref' itdi."(yönetiminde bulunan yerlerde adalet nuru ile zulüm karanligini ve haksizligi kaldirip uzaklastirdi.

" Raiyyete ve leskere, nükere ve beylere ayn-i adl ile yeryüzünden nazar eyleyüp ümerayi ve fukarayi insaf u intisafda beraber gördi. Mirliva-yi Gelibolu olan Kapudan Cafer Aga'yi ki, seffâk-i bî - bakidi, zulm ile halkin mal ü menalin alub nâ - hak yere kan döker kattal ü fettak idi."

Hammer de Kanunî'nin adaleti ile ilgili bu ilk icraati hakkinda su bilgileri vermektedir: " Zulümleri yüzünden "Kanli" lakabi almis olan donanma kaptani Cafer Bey'in, tersane kethüdasi tarafindan su-i istimal (görevini kötüye kullanma)'i ortaya çikarildi. Bu haberler üzerine Pâdisah, Cafer Bey'i önce azl ettirir. Yapilan muhakeme sonunda suçu sabit görüldügü için de astirir. Bu sekildeki adâletli hareketleri ve yüceligi Pâdisaha büyük bir sevgi kazandirdi. Bütün Osmanli ülkesinde hududun son noktasina varincaya kadar Asya ve Avrupa'da bulunan eyâlet valilerine, Misir'da Hayri Bey'e, Mekke Serifi'ne ve Kirim Hani'na cülûstan birkaç gün sonra gönderilen ilannâmeler kadar yeni Pâdisahin güzel hareketleri de sür'atle her tarafa yayiliyordu."

KANUNî DÖNEMINDEKI OLAYLAR

Osmanli Devleti'nde Kanunî dönemi, idare, kaza, askerlik, kültür ve san'at muhitini teskil eden, son derece degerli aktif unsurlarin is ve el birligi yapip bir araya geldikleri bir devirdir. Bununla beraber bu dönemin daha baslangicinda bazi proplemler çikmis ve saltanatinin ilk yillarinda Avrupa'ya yönelmek isteyen genç hükümdar, tahta cülûsundan hemen sonra, doguda beliren gailelerle ugrasmak zorunda kalmasi, Osmanli tarihi bakimindan fevkalade önemli olan bu dönemi bir manada kronolojik siraya göre takib etmek yerinde bir hareket olacaktir. I. Canberdi Gazalî Hadisesi :Memlûk Sultani Melik Esref Kayitbay'in azadli kölelerinden ve Sultan Gavri ile Sultan Tomanbay'in nüfuzlu beylerinden olan Canberdi Gazalî, Misir'in ilhaki esnasinda Hayir Bey vâsitasiyle af edilmis ve Yavuz Sultan Selim'in, Sam'dan Istanbul'a hareketi esnasinda Sam Beylerbeyligine tayin edilmisti. Yavuz'un ölümü ve yerine Süleyman'in geçmesi üzerine Melik Esref ünvaniyle hükümdarligini ilan ederek isyan etmis, adina hutbe okutup para bastirmisti. O, bununula da yetinmeyerek kendisi ile birlikte hareket etmeleri için Sah Ismail ile Misir Beylerbeyi Hayir Bey'e elçi ve mektup göndererek onlari da yanina çekmeye çalismisti. Zira ona göre çok uygun bir firsat dogmustu. Osmanli tahtina geçen bu genç ve tecrübesiz hükümdarin, kendilerine bir sey yapamayacagina inanmisti. Hatta ona göre devir "eyyam-i fetret ve hengâm-i firsat" devri idi.

Halbuki, böyle bir düsünceye kapilip isyan bayragini açmis olan Canberdi Gazalî, daha önce af edilmis ve kendisine itibar gösterilmisti. Sadece kendisinin degil, arkadaslarinin da rahat ve huzur içinde yasamasi temin edilmisti. Öyle anlasiliyor ki o, Selimin'in ölümünden önce dahi isyan için uygun bir firsat kolluyordu. Zira Yavuz Sultan Selim'in ölümünden önce o, çevreye dagilmak suretiyle hayatlarni kurtarmis olan silah arkadaslarini etrafina toplayarak, yönetimine verilmis bulunan Sam vilayeti dahilinde onlara mevkiler vermisti.

Canberdi Gazalî, Suriye ve Filistin'i ele geçirmek, sonra da Misir'i zapt edip hilâfeti elde etmek gibi büyük emeller pesinde kosuyordu. Bu sebeple Hayir Bey'den de istifadeyi düsünerek ona mektuplar göndermisti. Böyle bir tekliften telasa düsen Hayir Bey, bir taraftan onu oyalarken diger taraftan da deniz yoluyla devleti keyfiyetten haberdar ederek, Gazalî'nin kendisine yolladigi mektuplari Istanbul'a gönderir.

Bu arada, 20.000'e ulasan kuvvetleriyle harekete geçip Beyrut'u zaptetmis olan Gazalî, Cebel-i Lübnan'daki Dürzîleri de isyana tesvik etmisti. Daha sonra Haleb'i kusatip muhasara altina alan Canberdi Gazalî, büyük bir mukavemetle karsilasmisti. Hayir Bey, Gazalî üzerine asker sevki hususunda Istanbul'un fikrini sormus, merkezin verdigi çok isabetli bir cevapla buna lüzum olmadigi ve icab eden kuvvetlerin Anadolu'dan sevkedilecegi bildirilmisti. Nitekim üçüncü vezir Ferhad Pasa ile Anadolu, Karaman ve Sivas eyaletlerinin timarli sipahileriyle kapikulu efradindan dört bin yeniçeri gönderildigi gibi Dulkadiroglu Sehsuvarzâde Ali Bey de isyani bastirmak üzere yardima memur edilmisti. Ferhad Pasa kuvvetleri henüz yetismeden Sehsuvaroglu Ali Bey maiyyetindeki kuvvetlerle Haleb üzerine yürür. Ali Bey'in gelisini haber alan Gazalî, buradaki kusatmayi kaldirarak Sam'a çekilir. Bu arada, Ferhad Pasa'nin kuvvetleri ile birlesen Haleb Beylerbeyi Karaca Ahmed Pasa'nin birlikleri ile Sehsuvaroglu Ali Bey'in kuvvetleri, iki kol halinde Sam yakinlarina gelirler. 27 Ocak I52I'de Mastaba mevkiinde vuku bulan çarpismalar sonucunda Gazalî yenilerek yakalanir. Devletin, gerek kendisine, gerekse arkadaslarina sagladigi bütün imkânlari bir tarafa birakip halife olma sevdasina düsen Canberdi Gazalî'nin bu nankörlügü, ibret-i âlem olmak için basinin kesilip Istanbul'a gönderilmesi ile son bulur.

Canberdi Gazalî isyaninin sür'atle bastirilmasi, bu hadiseden istifade ve Gazalî ile birlikte hareket etmek isteyen Sah Ismail'in isini bozmustu. Gazalî'nin maglubiyetini duyan Sah Ismail, yaylak bahanesiyle Tebriz'den kalkarak Kazvin taraflarina gitmisti. Elindeki kuvveterle Kayseri dolaylarinda bir müddet Iran taraflarini tarassut eden Ferhad Pasa, vaziyetten emin oluncaya kadar o yörelerde kalmisti. Bu hâdiseden hemen sonra Sam Beylerbeyligi'ne Ayas Pasa, Kudüs, Gazze ve Safed sancaklarina da birer sancakbeyi tayin edilmisti.
2. Belgrad'in Fethi Canberdi Gazalî'nin isyani esnasinda Macaristan'a karsi yeni bir seferin açilmasina karar verilir. Çünkü stratejik önemi haiz olan Belgrad, Avrupa'ya karsi girisilecek seferler için bir üs olarak kullanilabilecek durumda idi. Nitekim, bu stratejisinden dolayi Fâtih de daha önce, burayi almak için tesebbüslerde bulunmustu. Ayrica askerî güçlerine güvenen Macarlar, yeni Pâdisahi tebrik için bir heyet göndermedikleri gibi cülûsu haber vermek, iki devlet arasindaki barisi yenilemek ve daha önce taahhüd edilen haraci (vergi)

istemek üzere Macaristan'a gönderilen Osmanli elçisini de öldürmüslerdi. Onlar, elçiyi öldürmekleyetinmemis olacaklar ki, onun kulaklari ile burnunu da keserek cevap diye Süleyman'a göndermislerdi. Böylece, insanlik tarihi için yüz karasi olabilecek bir vahset örnegi de sergilemislerdi. Bütün bu olumsuz gelismeler üzerine harp kaçinilmaz hale gelmisti.Downey, böyle bir hareketin karsiliginda Kanunî'nin yaptigi hazirliklari, bu hazirliklar esnasindaki geçit resmini , genç hükümdarin bunlari seyr ederken duydugu memnuniyeti ve ordunun maneviyatinin ne kadar yüksek oldugunu canli birer levha gibi tasvir edip gözler önüne serer. Gerçekten Kanunî, kendisine ve devletine yapilan bu hakaretin cezasinin verilmesi gerektigine inandigi için harp hazirliklarina baslanilmasi için emirler göndermisti. Iran hududunun güvenligi saglanip savas karari alindiktan sonra babasi ve dedeleri II. Bâyezid ile II. Mehmed (Fâtih)'in türbelerini ziyaret ettikten sonra l8 Mayis l52l'de bizzat kendisinin basinda bulundugu Osmanli ordusu, Belgrad üzerine hareket eder. Yol boyunca yapilan müzakerelerde Osmanli kuvvetlerinin, Veziriazam Pîrî Mehmed Pasa'nin görüsü dogrultusunda, dogrudan Belgrad üzerine yürümesi ve Rumeli Beylerbeyi olan Ahmed Pasa'nin önceden hareketle Bögürdelen (Sabacz, Czabacz) hisarini almasi kararlastirilmisti.

Sabacz'i kusatma altina alan Ahmed Pasa, muhasarayi daraltip sikistirmakla birlikte, kaledeki garnizon, kendisini savunuyordu. Sonunda muhafizlar yok edildiler. Bu kusatma esnasinda Osmanlilardan da epeyce sehid verilir. Ahmed Pasa, büyük bir mücadele sonucu (2 Saban) 7 Temmuz'da Sabacz (Bögürdelen)i zapteder. Böylece Kanunî ilk fethini gerçeklestirmis oluyordu. Sultan Süleyman, ertesi gün Ahmed Pasa ile sancakbeylerini huzuruna kabul ettikten sonra kaleye gelir. Pâdisah, sehrin istihkâmlarinin arttirilmasini emr ettikten sonra askerinin Sirmi'ye geçmesi için Sava üzerine köprü yaptirir. Insaatin sürdügü dokuz gün içinde Sultan Süleyman, isçilerin gayretlerini artirmak için nehir kenarinda bir çardak altinda kalip insaatin tamamlanmasini bekler. Böyle manevî bir destek ve etki altinda kalan ordu ve saray agalari can ve basla çalisarak köprü yapim isini çabucak tamamlatmak hususunda elden geleni esirgemezler. Bu sirada daha baska kalelerin feth edildigi haberi gelir. Insaata baslandiginin onuncu günü köprü tamamlanmisti. Ancak nehir birden tastigindan köprü kismen harab olmussa da kisa bir süre içinde yeniden onarilmis ve asker buradan geçmisti.

Bu sirada Belgrad'in kusatilmasi ile ugrasan Pîrî Pasa ise buranin karsisindaki Zemin Kalesi (Zemun, Zemlin)'ni ele geçirmisti. Bu esnada Pîrî Pasa'yi çekemeyen Ahmed Pasa'nin tesiriyle Belgrad muhasarasinin kaldirilip Budin üzerine yürünmesi kararini alan Sultan Süleyman, daha sonra bu karardan vaz geçerek l Agustos'ta Zemin civarinda yüksek bir mevkie otag kurup, kusatmanin bir an evvel sonuçlandirilmasi emrini verir. Siddetle kusatilan Belgrad'in kale muhafizi dayanamayacagini anlayinca eman dileyerek 30 Agustos'ta kaleyi teslim eder. Kale halkindan bir kismi Macaristan'a giderken, aslen Sirpli olan bir kismi da evlad, aile ve mallariyla Istanbul'a nakl olunarak Yedikule civarinda iskan edilirler. Belgrad'dan getirilenlerin yerlestirildikleri mahalleye Belgrad Mahallesi denilmeye baslanir. Fetihten sonra 200 top ile tahkim edilen Belgrad Kalesi, Semendire ile birlikte muhafazasina 900 bin akça has ile Bosna Sancakbeyi Yahya Pasa oglu Bâli Bey muhafazasina tayin edilirken Bosna da Sultanzâde Hüsrev Bey'e verilir.

Belgrad seferi esnasinda Osmanli ordusunda filler de bulunuyordu ki, Lütfi Pasa bunlarin iki tane oldugunu belirtir. Kanunî'nin bu ilk seferine Edirne, Filibe ve Sofya medreseleri talebeleri de istirak etmislerdi. Belgrad, ele geçirildigi tarihten itibaren Avrupa seferlerinde Osmanli ordusunun en mühim üslerinden biri olmus ve "Dâru'l-cihâd" adini almistir.

Kanunî Sultan Süleyman, Belgrad'dan Istanbul'a dönerken I9 Ekim'de iki yasindaki oglu Murad'in, gelisinden iki gün önce de bir kizinin ölüm haberini almisti. Istanbul'a girdikten on gün sonra da dokuz yasindaki oglu Mahmud çiçek hastaligindan öldü (29 Ekim). Vezirler, Pâdisah'in çocuklarinin cenazelerine yaya olarak refakat ettiler. Bunlar, Yavuz Sultan Selim türbesinin yanina defn edildiler.3. Rodos'un Fethi Bilindigi gibi, Kanunî Sultan Süleyman'in Akdeniz'de Osmanli hakimiyetini kurmak için giristigi büyük mücadelede, Rodos seferi ilk, Malta seferi ise son dönemi ifade eder. Dünya tarihinin esine ender rastladigi ünlü Pâdisahin saltanatinin ikinci yilinda Rodos'u ve ona bagli bulunan adalari ele geçirmesi, Dogu Akdeniz'de Osmanli hâkimiyetinin yerlesmesini sagladigi gibi, mücadelenin bundan böyle Orta ve Bati Akdeniz'e intikal ettirilmesi imkanini da saglamisti.

1309'dan beri Saint Jean d'Hospitaliers veya Saint Jean de Jerusalem denilen sövalye tarikatinin elinde bulunan Rodos adasi ile civarindaki adalar, eskiden beri Osmanlilarin ele geçirmek istedikleri önemli yerlerdi. Sultan Süleyman, Belgrad'i almayi basardiktan sonra Osmanli siyasetinin bu ikinci mes'elesini de halletmek istiyordu. Zira fethi zarurî kilan bazi sebepler vardi. Buranin fethi, Osmanli ülkesine yeni ilhak edilmis bulunan Misir, Suriye ve Dogu Akdeniz sahillerinin emniyeti bakimindan önemliydi. Bunun için de Rodos ve ona bagli olan diger adalarin Osmanlilarin elinde bulunmasi gerekiyordu. Nitekim bu zorunlugu takdir eden Yavuz Sultan Selim, saltanatinin son yillarinda, Sövalyeler üzerine yürümek için büyük çapta bir donanma hazirlamaya koyulmus, ancak bu tasavvurunu gerçeklestiremeden hayata gözlerini kapamisti. Hiristiyanligin, Osmanli hac, ticaret ve ulasim yolu üzerinde, bu emniyeti tehlikeye sokabilecek tehlikeli kalesi durumundaki Rodos'ta bulunan sövalyeler, Osmanli ticaret ve hac gemilerine saldirmakla kalmamislar, ayni zamanda Canberdi Gazali'ye de yardimda bulunmuslardi. Bundan baska onlar, Rodos'ta bulunan Cem Sultan'in oglu Murad'i da taht vârisi olarak ortaya sürmüslerdi. Ayrica kalelerinin saglamligina güvenmekte olan Rodos sövalyeleri, korsanlik faaliyetlerine devamla, bir taraftan Müslümanlarin yollarini kesip gemilerini aliyor, öbür taraftan da Osmanli sahillerinde ardi arasi kesilmeksizin bazi fesatliklarda bulunuyorlardi. Bundan baska bes alti bin civarinda Müslüman'i esir alip adalarinda onlara türlü iskenceler yaptiklari da biliniyordu.

Iste Kanunî, bu siyasî ve stratejik sebeplerden dolayi Rodos proplemini halletmek istiyordu. Böylece, bir bakima babasindan miras olarak devr aldigi bir siyaseti devam ettirmek ve babasinin yarida birakmak zorunda kaldigi önemli bir meseleyi halletmek niyetinde idi. Ayni zamanda o, Rodos'u feth etmek suretiyle dedesi Fâtih Sultan Mehmed'in gerçeklestiremedigi bir seyi de yapmis olacakti. Eserimizin, Fâtih'le ilgii bölümünde de görülecegi üzere o, birbirlerini kovalayan zaferleri arasinda sadece iki yerde istedigini ele geçirememisti. Bunlardan biri Belgrad, digeri de Rodos'tu. Tahta henüz geçmis

olan genç Süleyman, saltanatinin ilk yilinda Belgrad'i zapt etmek suretiyle Fâtih'in düsüncesini gerçeklestirmis oluyordu. Onun, Belgrad'in hemen arkasindan Rodos üzerine yönelmesinde, nisbeti az da olsa ayni psikolojinin etkili oldugunu söylemek mümkün olsa gerekir.

Rodos'un fethi hususunda Divan-i Hümayûn'da yapilan müzakerelerde ekseriyet, Rodos seferine taraftar görünmüyordu. Zira bunlar, Sövalyelerin söhreti, adanin müstahkem olup uzun süre muhasaraya dayanabilmesi ve bir sefer vukuunda Avrupa'nin derhal buraya yardimda bulunabilecegini düsünüyorlardi. Bunlara göre sonu tehlikeli bir macera ile bitecek sefere girismek dogru degildi. Bu düsünceye karsilik Vezir-i A'zam Pirî Mehmed Pasa ile ikinci vezir Çoban Mustafa Pasa ve denizci Kurdoglu Müslihiddin Reis, Rodos seferine taraftar olup Avrupa tarafindan endise edilmemesi gerektigini ileri sürüyorlardi. Bu arada casuslari vâsitasiyle Rodos hakkinda bilgi toplayan Kanunî, sefere karar verir. Bununla beraber sefere çikmadan önce, Hammer'in ifadesiyle " Kur'an-i Kerim'in emrini yerine getirmek için Üstad-i A'zam'a bir mektup gönderir. Bu mektupta Üstad-i A'zam teslim olmasi isteniyor ve arzusu ile itaati kabul ettigi takdirde sövalyelerin hürriyetleri ile mallarina dokunulmayacagina dair, yerlerin ve göklerin yaraticisi olan Allah, O'nun elçisi olan Hz. Muhammed ve diger Peygamberler adina yemin ediyordu." Fakat bu teklif, Üstad-i A'zam tarafindan red edilir.

Bu sirada Avrupa devletleri de birbirleri ile mücadele halinde bulunduklarindan, Rodos ile ilgilenebilecek durumda degillerdi. Rodos ile ilgilenebilecek tek devlet olan Venedikliler de yapilan ticaret antlasmasi ile pasif hale getirilmislerdi. Divan'da alinan sefer kararindan sonra hazirliklarina baslayan Osmanli ordusunun basina serdar olarak ikinci vezir Çoban Mustafa Pasa getirilir. Öte yandan bu seferi haber alan Rodos Üstad-i A'zami Philippe Villiers de l'Isle Adam, bazi tedbirler alarak kaleyi tahkim ettirmis, yiyecek depolatmis, sehrin önündeki limana zincir çektirmis, ayrica Papa ve Fransa'dan da yardim istemisti.

Osmanli donanmasi, 5 Haziran l522'de 300 gemi ile Çoban Mustafa Pasa komutasinda harekete geçer. Donanmada pek çok mühimmattan baska onbin deniz ve itfaiye neferi bulunuyordu. Sultan Süleyman da 2l Receb 928 (l6 Haziran l522) tarihinde Istanbul'dan hareketle Üsküdar'a geçmis, buradan Kapikulu askerleri ve sefere memur olan diger eyâletlerin timarli sipahileriyle birlikte karadan yola çikmisti. Bu sefere nadir bir istisna olmak üzere, Sadrazam Pîrî Mehmed Pasa'nin amcasi olan Seyhülislâm Zenbilli Ali Cemalî Efendi (l503 - l525) de katilmistir.

Osmanli donanmasi, Rodos yakinlarindaki Gnido adasina varmisti. 24 Haziran'da Rodos önlerine gelen Osmanli donanmasi, Rodos kalesinin dört mil kadar dogusundaki bir limana demir atar. Kaleyi abluka altina alan ordu, Pâdisahin karadan gelmesini bekler. Nihayet Kütahya - Aydin yolu ile Marmaris'e, oradan da 28 Temmuz'da Rodos adasina geçen yüzbin kisilik ordu, surlar boyunca mevzilenir. Bu esnada Ingiliz, Fransiz, Italyan, Ispanyol, Alman ve Portekiz milletlerine mensub sövalyeerden mütesekkil Rodos müdafileri ise kalenin bes ana burcunu müdafaaya basamislardi.

Çarpismalar, l Agustos'ta Alman burcuna top atisi ile baslar. Kanunî, Kiziltepe denen yerde otagini kurdurarak kusatmayi buradan idare eder. Siddetle ve birbiri ardinca süre gelen Osmanli hücumlari, bes ay kadar devam eder. Bu arada zaman zaman kismî basarilar da kazanilmisti. Sonunda dayanamayacaklarini anlayan sövalyeler, kaleyi teslim edeceklerini Kanunî'ye bildirmek zorunda kalirlar. Yapilan müzakereler neticesi 21 Aralik 1522'de bir teslim antlasmasi imzalanir. Buna göre 2l3 yillik sonuncu Haçli Devleti de tarihe karisir. Buna göre Katolik Hiristiyanlarin Yakin Dogu'dan tamaman uzaklastirilmalari da saglanmis olur. Antlasma geregi sövalyelerin adadan çekilmelerine müsaade edildigi gibi, sehirdeki Hiristiyanlarin dinî âyin ve inançlarinda serbest olmalari, ada sakinlerine bes yil kadar vergi vermemeleri ve kendilerinden devsirme alinmamasi gibi imtiyazlar da bahsedilmistir. Bu arada tanassur etmis olan (Hiristiyanligi kabul eden) Sultan Cem'in oglu Murad da yakalanarak iki oglu ile birlikte ortadan kaldirilir. Sövalyelerin Rodos'u terkinden sonra Pâdisah, 20 Ocak 1523'te Câmie çevrilen Saint Jean Kilisesinde Cuma namazi kilmisti. Bu namazda imamligi, sefere istirak etmis olan Seyhülislâm Zenbilli Ali Cemalî Efendi yapmisti. Rodos, Midilli sancagina baglanarak Dizdarzâde Mehmed Bey'in idaresine verilmistir. Osmanlilar, ayrica bu sefer sonrasi Anadolu sahillernde Bodrum, Aydos, Tahtali kalelerini, Leros, Sömbeki, Kalimnos, Limonsa adalarini ele geçirmislerdir. Böylece Rodos kalesi ve adasiyle birlikte Oniki adanin tamami ve Bodrum da teslim olmustu. Bodrum'un fethi, Anadolu tarihi bakimindan da önemlidir. Zira burasi, Anadolu'da Hiristiyanlarin elinde bulunan tek toprak parçasi idi.

29 Aralikta Kanunî, Rodos sehrine girip kaleyi gezer. Bu günlerde Hiristiyanlik âleminde Noel kutlaniyordu Papa Ikinci Hadrianus, Roma'da Saint Pierre'de Noel âyinini icra ederken, kilisenin saçagindan bir tas düsüp Papanin ayagina dogru yuvarlanir. Kardinaller bu hâdiseyi muhasarasi aylardan beri devam eden Rodos'un düsmesine isaret saydilar.

Rodos'un fethi, Türk topçulugunun Avrupa topçulugu karsisindaki üstünlügünü gösterdigi gibi, o çagda alinmasi adeta mümkün görülmeyen ve Hiristiyanligin Islâm âlemine dogru bir kalesi sayilan adanin zapti, Avrupa'da büyük bir hayret ve teessür uyandirmistir. Bu arada Rodos'un fethini müteakib Rodos hapishanelerinde bulunan alti bin kadar Müslüman esir de kurtarilmistir.

Rodos'a derhal Türk göçmenleri yerlesmeye basladilar. Birçok câmi, imâret, mektep, medrese, çesme ve yol yapilip ada imar edilir. Rodos, bir sancak merkezi olur. Buraya devamli olarak bahriye sancakbeyleri (Tümamiral) vali tayin edildi. 2 Ocak günü aksam üzeri Kanunî Yesil Melek kadirgasina binip Rodos'tan ayrilir. Anadolu'da Marmaris'e geçer. 3 Ocak'ta da Marmaris'te idi. Aydin, Midilli, Karasi, Mentese ve Saruhan sancakbeylerine, Anadolu beylerbeyisi Kasim Pasa'nin nezaretinde Rodos'taki insaat , imar ve iskân isleri bitinceye kadar adada kalmalarini emr ettikten sonra Istanbul'a dogru yola çikan Kanunî 26 günde Istanbul'a varir. 29 Ocak l523'te yedi ay on iki gün süren bu ikinci sefer-i hümayûnunu bitirerek Istanbul'a gelmis olur. Bu arada Osmanli donanmasi da Istanbul'a döner.

Rodos'un fethi edilmesi ile ilgili olarak gönderilen zafernâmelere Venedik mukabelede bulundugu gibi Sah Ismail de cülûstan beri ilk defa olarak taziyet

ve tebrik vecibesini yerine getirmis, Rodos fethinden dolayi da memnunlugunu bildiren bir mektup ile bir elçi göndermisti.

Rodos'un fethi ile Avrupa'da Kanunî'nin söhreti biraz daha artmis oluyordu. Belgrad ve Rodos'un, Hiristiyan dünyasinin bu iki kilit noktasi sayilan müstahkem kalelerinin Kanunî tarafindan düsürülmesi, Osmanlilarin ileride basaracaklari daha büyük fetihleri için bir isaret sayildi.

5. Ibrahim Pasa'nin Misir'daki IslâhatlariMisir'da, sosyal düzenin saglanmasina önem verdigi anlasilan Kanunî, burada, sarsilan devlet otoritesi ile düzenini yeniden tesis, Osmanli kanunlarni vaz' ve bozulan idareyi islâh etmek istiyordu. Bu maksatla Vezir-i A'zam Ibrahim Pasa'yi Misir'a gönderir. I Zilhicce 930 (30 Eylül I524)'da donanma ile ugurlanan Ibrahim Pasa'ya, bizzat Pâdisah, Marmara adalarina kadar refakat ederek orada kendisine pek dostane bir sekilde veda eder. Uhdesine Misir Beylerbeyligi de havale olunan Ibrahim Pasa'nin maiyetine Rumeli Defterdari Iskender Çelebi, Ulûfeciler Agasi Hayreddin Aga, Çavusbasi Sofuoglu Mehmed ile 30 nefer çavus, Divan kâtibi olarak Celâlzade Mustafa Çelebi ile bazi hazine kâtipleri ve 500 kadar yeniçeri memur edilip on kadirga ile yola çikmisti. Ibrahim Pasa, Sakiz Adasi'na ugrayarak orada Ceneviz idarecileri tarafindan selamlandiktan ve kendisine takdim edilen hediyeleri aldiktan sonra l0 Muharrem (7 Kasim)'da Rodos'a yanasir. Osmanli donanmasi Iskenderiye'ye yelken açtigi halde, sonbahar rüzgarlari yüzünden Anadolu sahiline düserek Rodos'tan hareketinden üç hafta sonra Marmaris körfezine girmek zorunda kalir. Yilin bu mevsiminde deniz yolculuguna güvenilemedigi için Ibrahim Pasa karadan gitmeye karar verir. Geçtigi bütün yollarda halka karsi iyi davranan, idarecileri kontrol eden ve onlarin tebeaya karsi daha müsamahali davranmasini saglayan Ibrahim Pasa, bu iyi niyeti ve tarafsizligi sebebiyle halkin duasini alir. Bu uzun ve yorucu yolculuktan sonra 2 Nisan I525'te Kahire'ye giren Ibrahim Pasa, eyâletin ahvalini teftis, islâh ve tanzim etmek üzere maiyetindeki idarecilerle, Misir'daki Memlûklü idarecilerden mürekkeb bir hey'et teskil edip Kal'atü'l-Cebel'de devamli divan akdine baslar. halkin çesitli sikâyetlerini dinler. Kayitbay zamanindaki kanunlari gözden geçirir. O, halkin içinde bulundugu ekonomik ve sosyal durumu ile hazineyi esas alarak kanunlar tasarlar. Fetihten beri sâdir olan fermanlar ve Misir idaresinin geçirdigi safhalari gözönüne alarak tasarladigi bu kanunlar, Misir'in eski kanununu ta'dilen mutedil ve mufassal bir kanunnâme sekline bürünür. Hazirlanan bu tasari, Istanbul'a gönderilir. Pâdisah tarafindan tasvibi alindiktan sonra kanun haline getirilen bu tasari, "düstûru'l - amel olmak üzere" Misir hazinesine teslim edilir.

Ibrahim Pasa'nin, Misir'da geçirdigi üç ayin her günü, bir baska adaletli ve lütufkâr icraatla dikkati üzerinde topluyordu. Sürekli olarak memleketin ihtiyaçlarina uygun kanunlar koyuyor ve eskilerini düzeltiyordu. Eski idarenin açtigi yaralari onarmaya çalisiyordu. Bu arada Beni Havare ve Beni Bakar adiyla anilan ve hainlikle itham olunan asiretlerin reislerini astirmakla cezalandirdi. Bu cezalar, digerleri için de bir manada ibret oldu. Böylece vahalara ve Habesistan'a kadar Asagi ve Yukari Misir'daki öbür Arap asiretleri seyhlerine, Pâdisah'a itaatla bagli kalacaklarina yemin etmeleri ihtar olundu. Sehirlerde tellâllar dolasarak idareden sikâyetçi olanlarin gördükleri zulümleri bildirmeleri ilan olundu. Memlûklü zamanindan beri borçlu oldukarindan dolayi

haps edilen fakirlerin borçlari ödenerek saliverilmeleri saglanir. Egitim ve öksüzlerin yiyeceklerinin saglanmasi için özel yönetmelikler konularak bunlara maas baglanir. Ibrahim Pasa, kalede vali konaginin karsisinda, hükümet hazinesini muhafaza için iki kule yaptirir. Ibrahim Pasa, Beylerbeyi sifati ile Misir'da bulundugu sirada öteden beri Kahire'nin ugradigi gaileler sebebiyle yikilmis veya harab olmus câmi, medrese ve diger hayrat eserleri kendi hesabindan ve kendi masrafi ile tamir ettirmisti ki, Ömer Câmii bunlardan biridir. Vergi defterleri Sultan Kayitbay ve Kansu Gavri zamanlarindaki hallerine konuldu. Gerçekten o, tatbik edilen mevzu ve muhdes nizami, özellikle sikâyet konusu olan vergi hususunu, âmil, mübasir, urban seyhi ve sair a'yândan istisfar etmis (sorusturup ögrenmis), Memlûklü devrine ait eski defterleri buldurup Kayitbay devri nizami ile Gavri ve Hayirbey zamanindaki muamelati inceletip, bu sonuncularla, Hain Ahmed Pasa'nin ihdas ettigi haksizlik, zulüm ve bid'atleri ortadan kaldirmistir.

Pâdisah, Malî ve idarî islâhatlar için üç ay kadar Misir'da kalan Ibrahim Pasa'nin eyâlette yaptigi islâh ve düzenlemesine kani olunca istedigi kimseyi Beylerbeyi olarak tayin etmesi hususunda kendisine selâhiyet vermisti. O da, Defterdar Iskender Çelebi'nin tavsiyesine uyarak eyaleti, Sam Beylerbeyi olan Süleyman Pasa'ya verip Misir Beylerbeyligi'ne, Hamzavî'yi de defterdarliga tayin ederek 22 Saban 93l (l4 Haziran l525)'de Kahire'den ayrilir. Sam yolu ile Anadolu'ya hareket eder. Maras'tan Kayseri'ye gitmekte iken bazi Türkmen boylarinin agirliklarini vuracaklari haberini alir. Bunlarin ileri gelenlerini çagirtarak, Sehsuvaroglu Ali Bey'in, Ferhad Pasa'nin tesiriyle öldürülmesi sonucu Dulkadir ülkesinde timari hazineye aktarilan Türkmen sipahîlerinin timarlarini iade ettirir. Daha sonra da l525 senesi Eylül'u basinda Istanbul'a varip Pâdisahin huzuruna çikan Ibrahim Pasa, Misir'daki icraati hakkinda ona bilgi verir. Pâdisah, onun Misir'daki icraatindan memnun olarak kendisine ihsanlarda bulunur.

MACARISTAN SEFERLERI

Osmanlilarin Rumeli'ye ayak bastiklari günden itibaren bir buçuk asirdan daha fazla bir sürede karsilarinda ya hasma yardimci veya hasim olarak Macarlari gördükleri bilinmektedir. Bundan dolayi Türkler'in Macarlar'a, Macarlar'in da Türkler'e karsi olan düsmanliklari, Macaristan'in zaptina kadar devam etmistir. Belgrad ile birlikte bir kaç kalenin Osmanlilar'ca alinmis olmasi, Macarlar için büyük bir darbe olmustu. Gerçekten Belgrad'in zapti, Avrupa fetihlerine yol açan önemli bir âmil olmustu. Nitekim Belgrad'in alinmasindan sonra Macaristan, Hirvatistan, Transilvanya ve Dalmaçya gibi yerler, daha rahat ve güvenli bir sekilde Osmanli akinlarina hedef oldular. Bu arada Gazi Hüsrev, Sinan ve Bâli Beyler'in akinlari Mohaç savasina kadar devam edecektir.

Macarlar'in, Eflâk islerine karismalari, Osmanlilar aleyhine Bogdan'la ittifak yapmalari, Sarlken'in bir Avrupa Imparatorlugu kurma tehlikesi ve Safevîler'le anlasma yapmasi gibi hadiseler üzerine Üngürüs seferine karar verilir.I. Mohaç Meydan Muharebesi Belgrad'in fethi, Osmanlilar'in tabii yayilma sahasi olarak gördükleri Orta Avrupa üzerine yürümek yolunda önemli bir adim olmustu. Bu arada hudud bölgelerinde de bazi karisikliklar çikmis, Tuna boylarinda Macarlar'la küçük çapli çarpismalar olmustu. Bununla beraber, Kanunî'nin sefere karar vermesi, Papalik, Macaristan ve Lehistan münasebetlerinin

neticesi olarak ortaya çikan birçok âmile dayanmakta ise de, bu kararda Fransizlar'in da önemli sayilabilecek bir rol oynadiklari belirtilmektedir.

Kanunî Sultan Süleyman'in saltanat yillarinin basinda Fransa ile Almanya birbirlerine karsi hasim duruma geldikleri gibi birbirleriyle mücadeleye de baslamislardi. Fransa Krali I. François'nin, Alman imparatorluk seçiminde Sarlken (Charles Quint)'e rakip olarak adayligini koymus olmasi, iki devletin siddetli bir mücadeleye girmesine sebep olmustu. I. François'nin, I5I9'da imparator seçilen Habsburg hânedanina mensub Sarlken ile yaptigi mücadelede esir düsmesi üzerine, I. François'nin annesi ve saltanat nâibesi Angouleme düsesi Louise de Savoie, Kanunî Sultan Süleyman'a bir mektup göndererek kendisinden yardim talebinde bulunmus, Pâdisah da Macaristan üzerine yürümek suretiyle fiilî bir yardimda bulunacagini va'd etmisti. Kanunî, Sarlken'in kurmak istedigi Avrupa Imparatorlugu'nu, Osmanlilar için büyük bir tehlike olarak görüyordu. Bu tehlike sadece Bati'dan degil, I524 Mayis'i sonlarinda vefat etmis olan Sah Ismail'in yerine geçen Tahmasb vesilesiyle Dogu'dan da kendini gösteriyordu. Zira Sarlken ile Tahmasb, Osmanlilarin aleyhindeki bir ittifak içinde idiler. Iran, Çaldiran'i bir türlü unutmamisti. Buna ragmen tek basina Osmalilar'la basa çikmalari da mümkün görünmüyordu. Bu sebeple Avrupa'nin en büyük gücü haline gelmis ve bütün bir Bati tarafindan desteklenen yeni Imparator Sarlken ile Osmanlilar aleyhine bir ittifak kurma gayretinde idi. Hem Iran'in hedeflerini, hem de Sarlken'in kendisine karsi meydana sürecegi büyük kuvvetin farkinda olan Kanunî, bu sebeple Fransa'yi himaye etmek istiyordu. Böylece Bati'yi siyaseten bölmeyi hedefliyordu.

Öyle anlasiliyor ki, bu siralarda Macaristan'in iç durumu da pek iyi degildi. Macar Krali'nin kötü yönetimi devam ettiginden, Erdel Beyi Zapolyai hem krala, hem de krallik üzerindeki Habsburg nüfuzuna karsi çikiyordu. Kötü bir yönetimin altinda âdeta ezilen Macar köylüleri, memnuniyetsizliklerini belirtmek gayesiyle Protestanlik hareketlerine katildiklari gibi, paralarini alamayan birçok Macar askeri de Osmanli Akinci Beyi Bali Bey'e siginiyordu. Kanunî'nin, gerek akinci, gerekse diger kaynaklardan istihbarat ettigi bu durum, onun sefer kararini çabuklastirmisti. Ayrica Macaristan'in ele geçirilmesi ile Osmanlilar, Habsburglarla aralarindaki engeli kaldirmis olacaklar ve böylece Viyana kapilarina varilmasi için büyük bir mania asilmis bulunacakti.

Macaristan seferinin hazirliklari tamamlandiginda Kanunî, bir yil önce vefat etmis olan Seyhülislâm Zenbilli Ali Cemali Efendi'nin yerine, Osmanli dünyasinda hukuk, edebiyat, dil ve tarih alanlarinda hakli bir söhrete sahip olan Kemal Pasazâde'yi tayin ederken, kendisinin bulunamayacagi sirada Pâyitaht (baskent) in idaresi için de Misir'in eski valisi olan Kasim Pasa'yi Kaymakam (Kaim-i makam) olarak görevlendirir.

Sefer hazirliklarini tamamlayan Pâdisah, Il Receb 932 (23 Nisan I526)'de yüz bin kisilik bir ordu ile yeni dökülmüs ve Avrupa'nin hayalinden geçiremeyecegi derecede mükemmel 300 top ile birlikte Istanbul'dan hareket eder. Bu üçüncü "Sefer-i Hümâyunu"na çikmadan önce hükümdar, Eyyub Sultan, Ebu'l-Vefa ile babasi Yavuz, dedesi II. Bâyezid ve Fâtih'in türbelerini ziyaret ederek dua eder. Bütün bu mekânlarda, Allah'in kendisine yardim etmesini diler.

Gerçekten Islâmî anlayisa göre savasin gerçek mahiyeti, körü körüne bir kirma ve kirilma hâdisesi degildir. O, presipler adina yapilan bir cihaddir. Cihad için de her seyden evvel ordulara mânevî güç gerektir. Iste Kanunî de Mohaç Meydan Muharebesi'ne girismeden evvel gözlerinden yaslar akitip, yüzünü yerlere sürerek mânevî kuvvetlerden istimdad ediyordu. Öyle ki, önüne düstügü ordulari, gittiklere yerlere tevhidi de beraber tasiyacaklari için devleti dinin, dini de devletin yardimcisi ve tamamlayicisi görerek, ecdadi gibi maddî kuvvetlerinin ikmali kadar, mânevî kuvvetlerinin yardimini da ihmal etmiyordu.

23 Nisan'da Istanbul'dan hareket edip Halkali Pinar denen menzile varan ordunun, büyük bir düzen ve disiplin içinde bulundugu anlasilmaktadir. Zira Kanunî'nin emrine göre ekilmis tarlalara girmek, hayvan otlatmak ve toprak sahiplerinin hayvanlarini almak, ölüm cezasini gerektiriyordu. Pâdisahin emri hilafina hareket eden birkaç kisinin ya basi kesildi veya asildilar. Hammer'in ifadesine göre, Pâdisahin emrine uymayan bir kaç kadi bile cezanin siddetinden kurtulamadi. Pâdisahin, reâyâsinin menfaatlerini korumak ve onlara her ne sekilde olursa olsun bir zararin gelmemesi için gösterdigi bu çaba, onun tebeasini ne kadar düsündügünün bir isaretidir. Iyi bir Müslüman hükümdar olan Kanunî'nin anlayisina göre, kendisinin idare ettigi halkindan yine kendisi sorumludur. Gerek Kur'an-i Kerim, gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde bu konuda pek çok emir bulunmaktadir. Bütün bunlari bilen Pâdisah, elbetteki bu emirlere riayet etmekle kendini vazifeli biliyordu. Iste bunun içindir ki o, halkinin malina en ufak bir zararin gelmesini istemiyordu. Harp içinde dahi olsa, böyle bir zarara tahammül edemiyen hükümdar, aksine davranislarin, en büyük ceza olan idamla sonuçlanacagini ilan etmekten çekinmiyordu. Onun, kanunsuz davranislari affetmeyisi, orduda büyük bir disiplinin meydana gelmesine sebep olmustu. Gerçi bu disiplin sadece Kanunî döneminde degil, hem daha önce, hem de daha sonra vardir. Zira bütün Osmanli hükümdarlari, yönetme bakimindan kendilerini Allah'a karsi sorumlu tutuyorlardi. Bu sorumluluk anlayisi onlarda, baska dinden olan hükümdarlara benzemeyen hasletler meydana getirmisti. Bunun içindir ki Kanunî dönemi Osmanli dünyasinin sosyal hayati ile birlikte ordusundan da bahs eden ve Osmanli ülkesinde senelerce kalmis olan Avusturya elçisi Busbecq, kendi arzusu üzerine üç aya yakin bir süre karargaha yakin bir köyde kalarak Müslüman Türk ordusunu yakindan görmek ve takib etmek firsatini bulduktan sonra görgü ve müsahedelerine dayanarak asagida özetleyecegimiz su bilgileri verir.

"Yanimda bir iki arkadas oldugu halde kendimi belli etmeden her tarafta dolastim. Dikkatimi çeken ilk nokta, muhtelif teskilâtlara mensub askerlerin kendi karargahlarindan disariya çikmamalari oldu. Bizim karargahlarimizda meydana gelen olaylari bilenler, buna inanmakta zorluk çekerler. Fakat hakikat su ki, her tarafta tam bir sükût ve sükûnet hüküm sürüyordu. Asla kavga ve münakasaya rastlanmiyor, herhangi bir cebir ve siddet hareketi görülmüyordu. Sarhosluk, öfke veya hiddetten ileri gelen yüksek sesler bile yoktu. Bundan baska her taraf öylesine temizdi ki, ne süprüntü, ne gübre yiginlari, ne de göze ve buruna fena gelen bir seye tesadüf imkani vardi." Busbecq, Müslüman - Türk dünyasina dis biledigi halde su ifadeleri kullanmaktan da kendini alamaz. " Simdi benimle beraber geliniz ve sarikli baslardan meydana gelen bu büyük kalabaliga gözlerinizi çeviriniz. Türlü türlü, renk renk parlak esvablar

(elbiseler)... Her tarafta altin, gümüs, lâal, ipek ve atlas piriltisi... Bu manzarayi dil ile anlatmak imkan disi bir is. Yalniz sunu söyleyelim ki, gözlerim simdiye kadar bundan güzel bir manzara görmemistir. Mâmafih, bütün bu servet ve ihtisam içinde yine de büyük bir sadelik ve iktisad göze çarpiyor. Herkesin elbisesi ve mevkii ne olursa olsun, ayni biçimde. lüzumsuz islemeler ve kenar süsleri yok. Halbuki bizde bu âdettir. Pek çok masrafa mal olur ve üç günde de bozulup gider."

Elçi bunlari anlattiktan sonra, kumar ve sarhosluk bilmeyen askerin çalgi ve türkülerle eglendigine, çagirip söyledikleri havalarin da gazâ ve sehâdet (sehidlik) temlerini isleyen hamâset destanlari bulunduguna isaret ettikten sonra, ordunun, hayvanî gidalardan ziyade nebatî, basit ve sihhî gidalarla beslendigini, Ramazan ayini karsilamak için ise mutad yiyeceklerini daha da sadelestirdiklerini, fakat Ramazan arefesinde yalniz yiyip içmede degil, haram ve yasak zevklere karsi da, oldugundan daha çekingen davranarak oruca kendilerini hazirladiklarini söyler. O, Hiristiyanlarin perhize girmeden önce sanki bu imsakin acisini pesin olarak çikarmak ister gibi, kendilerini çilginca eglenceye, dans ve sarhosluga verdiklerini, senenin bu günlerinde memleketlerini ziyaret eden yabancilarin, Hiristiyanlarin çildirmis olduklarini söylemelerine sasilmamasi gerektigini uzun uzun anlatip, sonunda Türkler'de üstünlügün ve basarinin sirrina temas ederek: "Türkler'de seref ve makam, idarî mevkiler, sadece liyakat ve bilginin mükafatidir.Tenbel ve agir olanlar, hiç bir zaman yükselemezler. Iste Türkler'in, her neye tesebbüs ederlerse muvaffak olmalari, hâkim bir irk haline gelmeleri ve her gün devletlerinin hududlarini biraz daha genisletmelerinin hikmetini liyakat, kabiliyet ve çaliskanliga verdikleri bu ehemmiyette aramalidir."

"Bizim askerî sistemimizle Türk sistemini karsilastirinca gelecegin bize neler hazirladigini düsünüp korkudan titriyorum. Karsilasan iki ordudan biri galip gelecek -ki bu herhalde Türk ordusu olacak- digeri ise mahv olacaktir. Çünkü Türk ordusu sirtini kuvvetli bir imparatorlugun genis kaynaklarina dayamis, zinde, tecrübeli ve sarslmamis bir kuvvet. Askerleri zafere alismis, zor sartlara dayanma kabiliyetine sahip, intizam ve disipline riayetkâr, uyanik ve kanaat ehlidirler. Bizimkilerde ise umumi bir fakirlige mukabil hususi israf, yipranmis kuvvet, mâneviyat bozuklugu, tahammül yoklugu ve idmansizlik var. Serkes askerler, aza kanaat etmeyen subaylar. Disiplin kavramiyla alay ederiz. Basibosluk, sarhosluk, serkeslik ve zevke düskünlük bizde alabildigine vardir. Bu durumda neticenin ne olacagi gün gibi asikârdir. Herhalde simdilik Iran lehimize bir durum yaratmakla beraber, Türkler Iran'la bir anlasmaya vardiklari zaman onlardan ve diger Sark devletlerinden de yardim görerek bütün güçleriyle bogazimiza sarilacaklardir. Bu büyük tehlikeye karsi ne kadar gevsek ve hazirliksiz oldugumuzu düsündükçe içim ürperiyor."

Avusturya elçisi Ogier Ghiselin de Busbecq'in dedigi gibi, gerçekten de Osmanli medeniyeti âbidesi örülürken bu âbideyi yükselten her tas, mutlaka kendi mevziine ve kendi mevkiine konmus bulunuyordu. Son derece titiz bir inzibat fikri ile yapilan vazife ve selahiyet taksimi ise, devlet düzeninin aksamadan dönmesinde en büyük rolü oynamakta idi.

Devletin bu mevzuda en göze deger örnegi olan ordusu, Belgrad'in fetinden bes sene sonra Mohaç ovasina konarak Macaristan'in karsisina çiktigi zaman , ezici kuvveti, essiz intizami ve ibâdet derecesine varmis cengaverligi ile sanki bir ordu degil, efsanevî bir heybet ve azamet örnegi idi.

Daha önce, sefer hazirliklarini tamamlayan Pâdisah'in, 23 Nisan I526'da yüz bin kisilik ordu ve 300 top ile birlikte Istanbul'dan hareket ettigine temas edilmisti. Yol boyunca orduya yeni yeni kuvvetler katilmis, Istanbul'dan hareket edildikten iki buçuk ay sonra Belgrad'a varilmisti. Ibrahim Pasa'nin basinda bulundugu öncü kuvvetler, Tuna Nehri üzerinde bulunan Petro Varadin (Petervaradin)'i karadan ve nehirden sikistirarak alir. Bundan baska, Bosna beyleri tarafindan Sirem mintikasindaki kaleler zapt edilir. Son derece muntazam yürüyen ve etrafa hiç bir hasar vermeyen asil kuvvetler de Ilok (Illok, Ulak) ve Ösek (Ösiyek, Eszek)'i almisti.

Osmanlilar'in, Macaristan üzerine yürüyecekleri haberini alan Macar Krali II. Layos (Lui) bir taraftan harbe hazirlanirken, diger taraftan da Avrupa kral ve prenslerine müracaat ederek yardim istemisti. Bu arada Macar meclisi, kiralin bizzat savasta hazir bulunmasina karar vermisti.

Ösek kalesinin alinmasindan sonra Tuna'yi takib için iki üç gün içinde gemiler üzerine kurulan köprüden Drava Nehri geçilecegi sirada Macarlar karsi koymak istedilerse de muvaffak olamazlar. Nihayet Macar ordusunun Mohaç ovasinda bulundugu da ögrenilmisti. Osmanli ordusu hem agir yürüyor, hem de harp tertibati aliyordu. Sag kolda Vezir-i A'zam ve Rumeli beylerbeyi Ibrahim Pasa, sol kolda Anadolu Beylerbeyi Behram Pasa, merkezde de Pâdisah, yeniçeri agasi ve kapikulu askerleri mutad olan yerlerini alacaklardi.

Macar Krali II. Layos, Osmanli kuvvetlerini Mohaç ovasinda beklemeye baslamisti. 26 Agustos'ta Mohaç'a gelen Osmanli ordusu muharebe düzeni alir. Osmanlilar, büyük hücuma baslanacagi gece, muhtesem bir mum donanmasi yaparak, yedi gögün yildizini bir yere toplamis sanilan büyük bir gazâ senligi tertib ettiler. Mes'alelerin meydana getirdigi aydinlik ile kizil bir sevk ve heyecan kiyameti yasayan ovada kösler vuruluyor, davullar, zurnalar çaliniyor, atlar kisniyor, sancaklar dalgalanip kiliçlar sakirdiyordu. Aylardan beri siddetle yagan ve araziyi yer yer bataklik haline getiren yagmur, hizini kesmekle birlikte çiselemeye devam ediyordu. Mohaç ovasinin bir tarafi zaten Türklerin "Karasu" dedikleri bataklika çevrilmisti. Kanunî, sabah namazini kildiktan sonra askere belig bir hitâbede bulunmustu. Bundan sonra Pâdisah, gözleri yasli oldugu halde ellerini göge dogru kaldirarak:

"Ilahî, kudret ve kuvvet senden, imdad ve himaye senden. Ümmet-i Muhammed'e yardim et. Müslümani yerindirme, kâfiri sevindirme " diye dua eder. Bu güzel davranisi gören Osmanli saflarindaki bütün askerlerde cesaret ve din sevki artar. Birlesik bir duyguya kapilan süvariler, atlarinin üzerinden siçrayip yapraklarin agaçtan düstügü yere atladilar. Yüzlerini topraga sürüp secde ettiler ve Allah'tan kendilerine zafer nasib etmesini dilediler. Sonra yeni bir sevk ile atlarina bindiler.Ve Pâdisahlarinin ugrunda canlarini vereceklerine and içtiler.

Bu düzenin bir geregi olarak Pâdisah, cenk elbisesi, yani zirhli harp elbisesi giymis ve beyaz bir ata binmis olarak merkezdeki yerini almisti. Sabah namazi üzerinden saatler geçtigi halde iki taraf da taarruza geçmiyordu. Kanunî, düsmanin iyice yaklasmasini bekliyordu. Nihayet Kanunî'nin bekledigi an gelir. Ikindi vaktiine dogru, Osmanlilarin yerlerinden kimildamadigini gören Macarlar taarruza geçerler. Böylece savas, 29 Agustos I526 (20 Zilkade 932) Çarbamba günü ikindi zamani Macar hücumuyla baslamis olur. Osmanlilar'in son savas planina vâkif olmayan Macarlar, altmis bin kisilik zirhli süvarileriyle eski Osmanli plani zanniyle asil merkeze hücum ile isi halledeceklerini ümit etmislerdi. Buna karsilik Osmanlilar da planin geregi olarak Macarlar'i merkeze çekip çenbere almak suretiyle imha etmek istiyorlardi. Macar komutanlarindan Piyer Pereney ile Papas Pol Tomori, bütün kuvvetleriyle Vezir-i A'zam komutasindaki Rumeli askeri üzerine hücum ettiler. Osmanli kuvvetleri plan geregi olarak geri çekilip düsmani içeriye aldilar. Bunun üzerine yandan Anadolu kuvvetlerinin sikistirmasi ile Macar kuvvetleri daha içeri alinip toplarin önüne getiriliyordu. Bâli Bey kuvvetleri, sür'atle düsmanin arkasini çevirerek Macar süvarilerini ikiye ayirdilar. Bundan baska Macarlarin bizzat Kral Layos komutasindaki ikinci kolu, Anadolu kuvvetlerinin üzerine yüklendi. Bu kuvvetler de mukavemet edememis gibi hareket ettiginden bunlar da merkez üzerine yani Pâdisah'in bulundugu ordunun kalbine dogru hücum ettiler. Kendisini muvaffak olmus gören düsman iyice içeri girdi. Bu siralarda 35 (veya 32) Macar sövalyesi Kanunî'ye sokulmaya çalisiyordu. Bunlar, Pâdisah'i esir veya öldürmeye yemin etmislerdi. Bunlar, Marczali ismindeki birinin komutasinda bulunuyorlardi. Yeniçerilerin siddetle çarpistigi ve Pâdisahin etrafinda küçük bir maiyyet kuvvetinin kaldigi bir anda Marczali ile iki arkadasi, Kanunî ile bizzat karsi karsiya gelirler. Diger arkadaslari, Pâdisaha sokuluncaya kadar imha edilmislerdi. Kanunî, tek basina bu üç sövalye ile dögüsür. Bu esnada bir kaç ok yediyse de bu oklar, zirhi delip vücuduna nüfuz edemedi. Sonunda Kanunî, üç sövalyeyi de bizzat kendi kiliciyla öldürür.

Macar kuvvetleri içeriye alinip toplarin önüne getirildikten ve daha önce de belirtildigi gibi gerileri de "akinci" ve "deli" kuvvetleri tarafindan çevrildikten sonra 300 topa birden ates verilir. Macar ordusu bu atesin dehsetiyle neye ugradigini sasirir. Bu saskinlik üzerine panige kapilip darmadagin olurlar. Bu atesten sonra savasta komutan olan kral bir daha görünmez. Ordunun dönüsünden sonra bataklikta ölüsü bulunmustu. Osmanlilarin kilicindan kurtulan askerler de gece karanliginda bilmeyerek batakliga düsüp bogulmuslardi. Mohaç Muharebesi iki saat sürmüstü. Bu muharebede Osmanli ordusunun mevcudu 300 bin, Macarlarinki ise I50 binden fazla idi. Öyle anlasiliyor ki, sayi itibariyle Macar kuvvetleri Osmanli kuvvetlerinden pek az degildi. Nitekim, Mohaç olayini birçok kimseden dinleyip gerçegi ögrendigini anlatan tarihçi Peçevî, "Mohaç gazâsinda ikiyüz bin kâfir katl ve esir olundu denilse belki noksani var, mubalagasi yoktur" derken, iki tarafin kuvvetlerinin denk oldugunu belirtmek ister. Keza Lütfi pasa da Macar askerlerinin sayi ve durumunu su ifadelerle dile getirir: "Ve 200 bin atli ve otuz bin piyade tüfenk endâz her nereye ki atalar, hata etmezlerdi." Bu ifadelerden anlasildigina göre Macar Krali'nin kuvvetleri 230 bin civarinda idi. Lütfi Pasa, Macar askerlerinin sayilarini verdigi gibi savasin, Osmanli planina uygun bir sekilde nasil cereyan ettigini de anlatir. Ona göre Kral Layos, askerini üç kola ayirmis, bizzat kendisi merkezden Pâdisah üzerine yürümüsse de, yeniçerilerin önünde bulunan ve

zincirlerle birbirlerine bagli olan toplara karsi, geçmek üzere bir gedik bulamamistir. Bununla beraber Rumeli kolunu geri çekilmeye mecbur etmisler, sonra plana göre Anadolu kolu da geri çekilerek Macarlar'in çenbere alinmasi saglanmistir. Böylece Osmanlilar, Allah Taala'nin: âyet-i kerimesi'nin isaret ettigi gibi galip gelmislerdi. Macar Kralinin komutasi altinda Macarlar'dan baska Alman, Leh, Çek, Italyan ve Ispanyollar'dan meydana gelen büyük bir ordu bulunmakta idi.

Mohaç zaferinin ertesi günü akincilar, düsman ülkelerinin içlerine dogru akinlara gönderilmisti. Macar ordusu ise tamamen imha olunmustu. Böylece Osmanlilarin önünde bir engel kalmamisti. Mohaç ovasindaki üç günlük istirahattan sonra Osmanli ordusu Macaristan'in baskenti olan Budin üzerine yürür. I0 Eylül I526'da sehir teslim olur. Ordu sehre gelmeden önce Hiristiyan olan yerli halkin bir kismi kaçmisti. Bu yüzden, buradaki Yahudiler çogunlugu meydana getiriyorlardi. Bunlarin reisi olan Salamon oglu Yasef, Budin kalesinin anahtarlarini Sultan Süleyman'a teslim etmisti. Böylece sehir, herhangi bir mukavemetle karsilasilmadan Osmanli hükümdarina teslim edilmis olur. Pâdisah, sehir halkinin can ve malina karsi yapilacak bir tecavüzü en büyük cezalarla tecziye edecegini bildirir. Pâdisah, burada on dört gün kadar kalip Kurban Bayramini burada geçirir. Osmanli ordusunun Budin'den Istanbul'a dönüsü esnasinda Segedin ve Baç (Bacs) sehirleri de ele geçirilir. Ayrica Beçne mevkiinde direnis gösteren Macar kuvvetleri de bozguna ugratilarak dagitilir. Öyle ki, asil orduyla vurusacak hiç bir düsman kuvveti kalmamisti. Mohaç'tan sonra Macarlarin elinde, Erdel voyvodasi, yani Transilvanya genel valisi Zapolyai'nin 30 bin kisilik askerinden baska hiç bir kuvvet kalmamisti.

Yaka yakaya ve bogaz bogaza cenk edilen Mohaç Meydan Muharebesi, Kral Layos ile beraber bütün bir Macar ordusunun imhasina mal olmus ve müstakil (bagimsiz) Macar Devleti'nin hayatina son vermisti. Bundan sonra tarih, Osmanli himayesinde bir Macaristan taniyacakti.

Osmanlilar tarafindan Macar tahtina Zapolyai Janos'un seçilmesi, Alman Imparatoru Sarlken'in kardesi ve ölen Macar Kirali'nin hem enistesi hem de kayinbiraderi olan Avusturya Arsidük'ü Ferdinand'i harekete geçirir. Macar Kiralligi üzerinde hak iddia eden Ferdinand'a, Istoni Belgrad'da bulunan Macar kirallik tacinin giydirilmesi ile Macaristan'da iki krallik ortaya çikmis oluyordu. Buna göre Macaristan'in bati ve kuzey batisi Ferdinand'in idaresinde, Orta Macaristan ile Erdel ise Zapolyai'nin hâkimiyetin-de bulunuyordu. 2. Ikinci Macaristan Seferi ve Viyana KusatmasiOsmanlilar sayesinde Macar krali seçilen Zapolyai, Osmanlilar'in kendisine hazirladigi bu imkani geregi gibi degerlendiremez. O, Osmanlilar'a yaklasmak söyle dursun, I527 baharinda toplanan Regensburg Imparatorluk meclisinde Osmanlilar'a karsi yardim dahi istemisti. Öbür yandan Macar beylerinin çogunlugu tarafindan kralliga seçilmis bulunan Ferdinand'in, Osmanli ordusunun geri dönmesini firsat bilip büyük bir ordu ile Budin üzerine yürüyüp onun kuvvetlerini Tokaj'da maglup etmesi üzerine kayinpederi olan Lehistan Krali'nin yanina siginmak zorunda kalan Zapolyai, Osmanlilar'dan tekrar yardim istemeye mecbur olur. Bu yardim için de Istanbul'a bir elçi gönderir. Gerçi Zapolyai böyle bir yardim talebinde bulunmasa dahi Osmanlilar'in bu duruma müsaade edecegi düsünülemezdi. Bununla beraber onun yardim talebi, Osmanlilar'in daha sür'atli bir sekilde

harekete geçmesine sebep olmustu. Böylece durum, Zapolyai'nin müdafaasi seklini almisti. 29 Subat I528 tarihli antlasmaya göre Osmanli Devleti, Zapolyai'yi tâbi bir hükümdar olarak tanimaktaydi. Öbür taraftan, Osmanli Devleti'nin kendisini burada birakmayacagini anlayan Ferdinand da elçi göndererek vergi vermek sartiyla Macar Krali olarak taninmasini teklif ettiyse de bu teklif kabul edilmeyerek Budin'in Zapolyai'ye iade edilmesi istenir. Böylece, 29 Mayis I528'de Istanbul'a gelen bu ilk Avusturya elçilik heyeti, herhangi bir sonuç alamadan geri dönmek zorunda kalir.

Kanunî, Vezir-i a'zam Ibrahim Pasa'ya II. Macaristan seferinin serdarligini tevcih ederek büyük yetkiler vermisti. Aslinda Macaristan'in yönetimi için asker ve kaynak kullanmak yerine, simdilik Zapolyai'nin idaresinde yari bagimli bir Macar Devleti'ni Habsburglar'a karsi tampon bir devlet olarak birakmayi tercih eden Kanunî Sultan Süleyman, I0 Mayis I529'da iki yüz bin kisilik bir ordu ile sefere çikar. Macar topraklarina girildigi sirada, Zapolyai, Istanbul'a gelen elçisi Lasczky ve Macar asilzâdeleri itaatlerini arzedip huzura kabul olunurlar. Lütfi Pasa, Zapolyai'nin Kanunî tarafindan nasil karsilandigini ve tercüman vâsitasiye ikisi arasinda geçen konusmalari da verir. Buna göre Zapolyai, diger kullari gibi kendisinin de Pâdisah'in kulu olmak istedigini bildirerek söyle der: " Ey Pâdisah-i âlem penah, Müslümanlardan ve kâfirlerden (gayr-i müslim) kullarinin nihayeti yoktur. Ben dahi ol kullarinin silkine münselik olmaga geldim (onlarin meslegine, yani senin tebean olmaya geldim). Ve hem Pâdisahtan bir muradim vardir, emr olunursa hizmet-i seriflerine diyelim." Tercümanin anlattigi bu sözleri begenen Kanunî: "Muradin desin, elimizden geldikçe bitirmesine sa'y edelim (çalisalim) der. 3 Eylül'de Budin önlerine gelen ordu, kusatma hazirliklarina basladigi sirada, sehirdekiler teslim olurlar. Böylece sehir, yarim günlük bir mukavemetten sonra tekrar ele geçirilmis olur. 7 Eylül'de sehre giren Kanunî, senelik belli bir vergi karsiliginda burayi Zapolyai'ye vererek merasimle ona Macar Kralligi tacini giydirir. Hammer'in ifadesine göre onu, merasimle krallik tahtina oturtan ne pâdisah, ne vezir-i a'zam, ne diger vezirler, ne beylerbeyiler, ne de yeniçeri agalarindan biri degil, "aganin ikincisi demek olan Sekban basi marifetiyle" olmustur. Bununla beraber, Kanunî, Zapolyai'yi ayakta karsilamis, elini öptürmüs, altin tahtinin karsisina iki altin sandalye koydurmus, birine Ibrahim Pasa'yi, digerine de Zapolyai'yi oturtmustur. Böyle bir uygulama, Osmanli protokolona göre Macar Kralligi'nin durumunu göstermektedir. Gerçekten, Küçük Bali Bey'in, Ferdinand için kaçirilirken ele geçirdigi tac, Yeniçeri Sekbanbasisi tarafindan Zapolyai'nin basina konmustu. Günümüzün ifadesiyle bir Yeniçeri generalinin, Osmanli protokolunda ancak sancakbeyi (Tümgeneral) derecesinde olan bir sahsin Macaristan Krali'na tac giydirmesi, Türk tarihinin unutulmaz hadiselerinden biri olarak kalacaktir.

Bu siralarda Macar krallik taci, Ferdinand'in casuslari tarafindan çalinip Viyana'ya kaçiriliyordu. Bunu haber alan Osmanli istihbarati, derhal harekete geçer. Bosna eyaletinin Izvornik sancakbeyi Küçük Bali Bey, 20 Agustos'ta Viyana yolunda tarihî taci ele geçirip 4 Eylül'de Kanunî'ye gönderir. Kanunî ise taci Zapolyai'ye gönderir. Bu meshur tac, Macarlar tarafindan kutsal sayiliyordu. Bu sebeple onlar, bu taci giymeyen hükümdara mesru krallari nazari ile bakmiyorlardi. Ferdinand da Macaristan Krali olma iddiasinda oldugu için bu tarihî taci ele geçirmek istiyordu. "Korona" denilen bu tarihî tac, üst

üste geçmis iki tactan mütesekkildir. Asil taci I000 yilinda Papa, sonradan aziz mertebesine çikarilan ve Arpadlar'dan ilk defa Samanligi birakip Hiristiyanligin Katolik Mezhebi'ne giren Büyük Istvan'a göndermisti. Sonradan Bizans Imparatoru olan VII. Mikhail Dukas'in, Malazgirt Savasi'indan iki yil sonra (I073), gönderdigi altin çelenk, iste bu Papa'nin yolladigi tacin üzerine geçirilmek suretiyle tarihî Korona son seklini almistir.

7 Eylül'de Budin'e giren Kanunî, burada alti gün kadar kaldiktan sonra, Ferdinand ile karsilasmak niyetiyle Viyana'ya dogru harekete geçme karari alir. Yoluna devam eden ordu, Avusturya - Macar sinirindaki Ovar kasabasini ele geçirdikten sonra Viyana önlerinde toplanmaya baslar. Bu arada Ferdinand'in Viyana'da olmadigi anlasilir. Zira o, kuvvet toplamak için Avusturya içlerine dogru çekilmisti.

Çok iyi tahkim edilmis olan Viyana sehrinin muhasarasi ise 27 Eylül'de baslar. Fakat Osmanli ordusu muhasara için gerekli büyük toplar ile malzeme getirmedigi için hazirliksiz sayilirdi. Filhakika, Belgrad, Mohaç ve Budin'de birakilan agir toplar olmaksizin, orta ve hafif toplarla kalede istenilen büyüklükte gedikler açilamadi. Almanlar, kaleyi büyük bir fedakârlikla savnuyorlardi. Surlarin önünde iki taraf da agir zayiatlar veriyordu. Surlar altindan lagim açma tesebbüsleri de basarili olamiyordu. Yine de araliksiz süren çalismalar sonucunda surlarda yeni gedikler açilip buralardan hücumlarda bulunuldu ise de, havalarin sogumaya baslamasi, kisin yaklasmasi ve erzak sikintisinin had safhaya ulasmasi, askerin gücü ile dayanikliligini etkiliyordu. Kanunî, I7 günlük muhasarayi kâfi görmüs olmali ki, bu kadar kisa bir müddet içinde böyle müstahkem bir mevkiin düsürülmesi, kusatan ordu ne kadar kuvvetli olursa olsun imkânsizdi. I4 Ekim I529'da yapilan umumi hücum da basariya ulasmayinca, muhasaranin kaldirilmasina karar verilir. Halbuki bu son hücum sirasinda birçok gedik açilmis ve müdafilerin dayanma güçleri de tükenmek üzere idi. Lütfi Pasa ile Peçevî'nin ifadelerine göre kisin vakitsiz gelip kar ve yagmurun yagmasi üzerine "Pâdisah-i Islâm emriyle leskere (askere) zarar ve ziyan müretteb olmasin diye "bir adami on bunun gibi hisara vermezen" deyip ândan dis varosu yaktirip ve yiktirip ve etraflarini yagma ve talan ettikten sonra Muharremu'l-Haram'in yirmi ikisinde Beçten (Viyana) göçüp Budim'e gelüb". Benzer ifadeleri yabanci kaynaklarda da gördügümüz için, bu konuda Kanunî'nin ne denli hakli oldugunu ve yerinde bir karar aldigini anlamak mümkün olmaktadir. Kis ve soguklarin erken bastirmasi üzerine Osmanli hakani, kusatmayi kaldirma karari alir ki, bu kararda kendi askerini düsünme payi büyüktür. Kusatmaya son verme kararinin alinmasi üzerine I5 Ekim'de orta büyüklükte toplar, gemilere bindirilerek Tuna üzerinden Belgrad'a dogru yola çikarilir.

Gerçekten, bölgede kar yagisi basladigindan siddetli kis soguklari bir felaket getirebilirdi. Bu arada Sarlken (Charles Quint) bütün Avrupa'dan topladigi kuvvetleri Linz'e yigiyordu. Bununla beraber Viyana ancak iki hafta daha dayanabilirdi. Ancak kale feth edilse bile sonra ne olacakti ? Kanunî çekilir çekilmez, Linz'deki Alman ordusu gelip sehri muhasara edecekti. Bu muhasaraya dayanabilmek için Viyana'da çok büyük bir askerî güç birakmak icab ediyordu. Sehirde, Türk topçu atesinden yikilmadik bir yer kalmamisti. Böylece Charles Quint, imparatorluk taht sehrinin tahribi ile cezalandirilmisti.

Kanunî, bu kadarini kâfi gördü. Bu seferde l4 bin kadar Osmanli askeri ya sehid olmus veya yaralanmisti. Buna karsilik Almanya ise tamamen perisan olmustu. Bu seferden sonra Istanbul'a dogru yola çikan Pâdisah, Ordu-yu Hümayûn ile l6 Aralik'ta Istanbul'a gelir. Böylece bu sefer-i hümayûn 7 ay, 7 gün devam etmisti. Bu sefer sayesinde Macaristan'daki Osmanli hakimiyeti saglamlasmis, Avusturya ve Kuzey Macaristan tahrib edildigi için karsi saldiri ihtimali ortadan kalkmisti. 3. Üçüncü Macaristan Seferi (Alaman Seferi) Kanunî, Istanbul'a döndükten sonra, Macaristan'da yeniden bazi olaylar cereyan etti. Ferdinand, Budin'i tazyike baslar. Bununla beraber Istanbul'a bir elçilik heyeti göndermekten geri kalmayarak Macaristan'in kendisine verilmesini ister. Bu arada Budin, Ferdinand kuvvetleri tarafindan kusatilmis olmakla birlikte alinamaz. Peçevî'nin (veya Peçuylu) ifadesine göre basta Ferdinand olmak üzere bölgedeki diger bazi kral, kont ve dük gibi ünvanlari tasiyan kimseler, bizzat Kanunî Sultan Süleyman'in emri üzerine Macaristan tahtina getirilmis olan Yanos'u (Jan Zapolyai')yi tanimak istemiyorlardi. Onu kralliktan düsürmek için çesitli bahaneler ariyorlardi. Kanunî, Budin'in kusatildigindan haberdar olunca krala verdigi söz üzerine sefere çikmaya karar verir. Böylece Osmanli hükümdari l9 Ramazan 938 (25 Nisan l532)'da sefere çikar. Bu arada o, Alman Imparatoru Sarlken ile de hesaplasmak istiyordu. l00 bin kisiyi asan bir kuvvetle sefere çikan Kanunî, Nis'e vardigi zaman Ferdinand'in elçileri ordugâha gelerek önceki tekliflerini tekrarladilar. Buna göre Macaristan Ferdinand'a verildigi takdirde her sene 25.000 - l00.000 duka kadar vergi verecegini kabul ediyordu. Böyle bir teklifi reddeden Kanunî, Ferdinand'in topraklarinda ilerlemeye devam eder.

Bu bölgedeki pek çok kasaba, Yahya Pasa oglu Bali Bey ile onun oglu Mehmed Bey ve Bosna Beyi Hüsrev Bey tarafindan zapt edilir. Osmanli ordusu zorlu bir muharebeden sonra Köseg (Guns, Köszeg)'i ele geçirir. Bu sirada Ferdinand'in elçileri bir daha gelirler. Bunlara, Ferdinand'i harbe davet eden mektuplar verilir. Ancak Ferdinand ile Sarlken, Osmanlilarla bir meydan muharebesi yapmaktan çekindikleri için oyalama ve yipratma taktigi kullaniyorlardi. Fakat onlarin bu taktikleri pek fazla ise yaramamis olmali ki Osmanli ordusu ileri harekâta devamla bazi sehirleri zapteder. Bu arada Gratz gibi bazi sehirlerin etrafi yakilip yikilmakla yetinildi. Osmanli ordulari, Macaristan'da Ferdinand'a ait topraklar üzerinde bir müddet ilerleyip, birçok sehir ve kasabayi ele geçirmisti. Kanunî'nin bütün çabalarina ragmen Sarlken ile Ferdinand ortaya çikamiyorlardi. Mevsimin geçmis olmasindan dolayi güney yolu ile geri dönüldü. Bununla beraber bu sefer sonunda Ferdinand, Pâdisah'in arzularina uygun bir antlasma istemeye mecbur olmustu.

Bu sefer esnasinda yine sulh veya mütareke talebiyle gelen Alman elçilerine, Charles - Quint'e hitab eden hakaretâmiz bir mektup verilerek teklifleri reddedilip geri gönderilirler. Bu mektubunda Kanunî, bu kadar zamandir erlik ve imparatorluk dâvasi ettigi halde kaç kere üzerine geldigini, mülkünü diledigi gibi tasarruf ettigini, buna ragmen ne kendisinden, ne de kardesinden nâm ve nisan göremedigini, Hak Teâlâ'nin takdiri ne ise yerine gelmesi için Beç sahrasinda meselelerini halletmelerini, kendisinin tabiiyeti altinda bulunan reâyâ fukarasina yazik oldugunu, aksi halde avretler gibi ig ve çikrik alip pâdisahlik tâci giymemesini bildiriyordu.

Alman veya Alaman seferi denilen bu seferde ordu mevcudu ikiyüz binden fazla olup "Çekaloz" denilen ve kaz yumurtasi seklinde gülle atan 300 kadar küçük top da vardi. Akinci ve deli kuvvetleri 80 bin kadardi. Bu sefer yedi ay kadar sürmüstü. Pâdisah, I532 senesi Kasim (939 Rebiülahir) ayi sonlarina dogru Istanbul'a gelmisti. Bu son seferin basarili bir sekilde sonuçlanmasi üzerine bes gün üst üste senlik yapildi. Istanbul, Üsküdar, Eyyub ve Galata bes gece kandiller ile donatildi. Bu arada pazarlar, dükkanlar, bezazistan ve çarsilar geceleri dahi açik tutuldu. Halk, hemen her gün birbirlerine ziyafetler çekerek eglendi.

Bu arada, daha önce II. Bâyezid döneminde feth edilmis olan Mora yarimadasindaki Koron kalesi, Osmanli hükümdarinin Alman seferiyle Sarlken'i aradigi sirada ona intisab etmis olan Andrea Doria komutasindaki filo tarafindan bir hile ile alinmisti. Kalenin alinmasindan sonra Iç kaleye Frenkler, dis kaleye de yerli Rumlar yerlestirilmislerdi. Bu durumda, burasi birlikte müdafaa edilecekti. Koron'dan sonra Patras ve Inebahti da ele geçirilmisti. Alman seferi sonunda Istanbul'a gelen Avusturya elçisi Cornelius, bu yerleri koz olarak öne sürecek ve sayet Macaristan kralligi Ferdinand'a verilirse Koron kalesi ile Afrika sahilinde Barbaros'a ait olan Arcel adasinin iade olunacagini bildirmisti. Bu teklife Vezir-i A'zam Ibrahim Pasa'nin cevabi " Biz, harple almayi tercih ederiz" olmustu. Nitekim, Semendire Sancakbeyi olan Bâli Beyzâde Mehmed Bey'in Mora Sancakbeyligine atanmasi ile 940 Ramazan (I534 Mart) tarihinde burasi yeniden ele geçirilmistir. Peçevî, Mehmed Bey'in Koron kalesini ele geçirisini su ifadelerle günümüze ulastirir: " Kalenin içinde, biri Frenk, ikincisi o bölgenin âsi Rumlari, digeri de inatçi Arnavutlar olmak üzere üç kisim kâfir vardi. Sancakbeyi, her birine ayri ayri va'dlerde bulunup kolaylik göstermek suretiyle (istimâlet) aralarina anlasmazlik soktu. Böylece, bir kismi, köyleri talan etmek üzere disari çikan kâfirleri kirar. Bundan sonra kâfirler iki gruba ayrilirlar. Dis kaleyi ellerinde tutan Rum ve Arnavutlar, burayi Mehmed Bey'e teslim ederler. Iç kaledeki Frnekler de canlarina emân verilmek sartiyla savas yapilmadan teslim olurlar."4. Osmanli - Avusturya Barisi ve Sonuçlari Osmanli seferleri karsisinda bunalan ve kardesi Sarlken'in yardimi sayesinde ayakta kalabilen Ferdinand'in, Macaristan Krali olabilmek için giristigi bütün tesebbüsler, hep bosa gidiyordu. Osmanli Devleti'nin Jan Zapolyai'yi tutmasi, onun bu emeline ulasmasina engel oluyordu. Bati Avrupa'da görülecek bir takim isleri bulunan Alman Imparatoru'nun tavsiyesi üzerine Ferdinand, Osmanlilarla anlasmaktan baska çare bulamamisti. Bu sebeple o, Istanbul'a elçi göndermisti. Ferdinand'in müracaati, Osmanlilarin da isine gelmisti. Zira Macaristan üzerine yapilan seferler büyük masraflara sebep oldugu gibi sadece bu tarafla ugrasilmasi, memleketin dogu hududlarinin ihmal edilmesine sebep oluyordu. Bu durum, doguda bazi olaylarin çikmasina da sebep oluyordu. Nitekim Sah Ismail'in I524 yilinda meydana gelen vefati üzerine yerine geçen oglu Tahmasb Han, Dogu Aanadolu'da yikici bazi faaliyetlerde bulundugundan iki devlet arasinda bazi hâdiseler cereyan etmisti. Bu sebeple Osmanli Devleti Ferdinand ile bir barisa sicak bakiyordu.

I4 Ocak I533'te Pâdisah tarafindan kabul edilen Avusturya elçilik heyetinden, kesin bir baris için Ferdinand'in itaat alâmeti olarak Estergon kalesinin anahtarlari istenmistir. Kanunî, ancak bundan sonra barisa riza gösterebilecegini ima etmisti. Bundan baska 5 veya 7 senelik bir sulha hazir

oldugunu da bildiren Kanunî, Estergon (Esztergom Gran) kalesine karsilik Macaristan'daki bazi kaleleri de verebilecegini belirtmisti. Öyle anlasiliyor ki, iki taraf arasinda geçen görüsmeler, epey çekismeli olmaktaydi. Nitekim Kanunî'nin bu sartlarini bildiren mektubu ile Avusturya elçisinin yanina katilan bir Osmanli elçisi, I Subat I533'te Ferdinand'a gönderilmisti. Hammer'in ifadesine göre Viyana sehrinin gördügü bu ilk Osmanli elçisi, büyük bir tantana (merasim) ile kabul edildi. Ferdinand, elçiyi sirmali kumasla süslenmis bir taht üzerinde oturmus oldugu ve basinda kiymetli bir tac bulundugu halde kabul etti. Mütareke sartlari, Bohemya'lilari epey korkuttu. Fakat Ferdinand, Gran anahtarlarinin istenilmesinin sadece bir baglilik isareti oldugunu belirtmeye çalisti. 29 Mayis'ta Estergon (Gran)'un anahtarlari ile Ferdinand'in iki mektubunu getirecek olan elçi Cornelius, Osmanli elçisi ile Istanbul'a hareket eder. Böylece çavus (Osmanli elçisi) elverisli bir cevapla geri gönderilmis oluyordu. Istanbul'da yapilan görüsmeler ise 22 Haziran I533'te antlasma ile sonuçlanmisti. Bu antlasmaya göre Ferdinand, Macaristan üzerindeki veraset iddialarindan vaz geçecekti. Sadece Macaristan'da fiilen hakim oldugu topraklar kendisine ait sayilacakti. Elindeki bu topraklar için de her yil 30.000 altin verecekti. Ayrica protokol geregi Ferdinand, Osmanli Vezir-i A'zami Ibrahim Pasa ile müsavi (esit, denk) sayilacakti. Kaynaklar, elçilerin Pâdisah'in huzurunda yaptiklari konusma hakkinda dikkat çeken bilgiler vermektedirler. Buna göre Pâdisah'in huzuruna kabul edilen elçiler, Ibrahim Pasa'nin kendilerine verdigi tâlimat dairesinde konusarak, Sultan'a "Oglun Kral Ferdinand, senin mâlik oldugun seyleri kendi mali ve kendisinin sahip oldugu memleketleri senin mülkün addeder, çünkü o, senin oglundur" dediler. Buna karsilik Pâdisah, oglu Ferdinand'in dostlarinin dostu ve düsmanlarinin düsmani olacagini bildirir. Bu antlasmadan sonra Ferdinand ile Zapolyai'nin hâkim olduklari yerler, bir sinir hatti ile Osmanli temsilcileri nezâretinde belirlenecekti.

Bu antlasma geregince biri dogrudan dogruya Osmanli Devleti'nin himayesi altinda Jan Zapolyai'ye, digeri de vergi vermek sartiyla Ferdinand'a ait iki Macaristan ortaya çikiyordu. Bu antlasma, Macaristan meselesini bir müddet için halletmis ve Osmanlilarin dogu proplemi ile ilgilenmelerine firsat vermisti.

Görüldügü gibi Osmanli kilicindan gözü yilan Ferdinand, Macar tahti üzerindeki hakkini da kayb ederek baris istemek zorunda kalinca, Orta macaristan'da kendisine birakilan bir kalenin idaresine razi olarak protokol geregince Pâdisah'a "Pederim", Vezir-i A'zam'a da "Birâderim" diye hitab etmek zorunda kalir. Fakat yillarca sonra Zapolya'nin ölümüyle taht vârisi küçük Sigismund'u tanimak istemeyerek tekrar ayaklanacak ve ana Kraliçe Isabella'nin yine Osmanlilari yardima çagirmasiyle, Macaristan'in durumu yeniden gözden geçirilerek Budin tamamen Osmanli idaresine geçecektir.

Jan Zapolyai'nin I540 yilindaki ölümü üzerine Macaristan isleri yeniden karismaya baslar. Zapolyai'nin esi kocasinin ölümünden önce bir erkek çocuk dünyaya getirmisti. Kraliçe Isabella (veya Elizabet), Istanbul'a bir elçilik heyeti göndererek oglu Sigismund'un Macar Krali olmasi istirhaminda bulunmustu. Bu istirham üzerine Osmanli Devleti, kendisine teminat vermisti. Fakat, Zapolyai'nin öldügünü duyan Ferdinand ile Sarlken'in kuvvetleri, Budin'i muhasara ederler. Bununla beraber herhangi bir basari elde edemezler. Bu durum karsisinda Macaristan'a yeni bir sefer yapilma mecburiyeti dogar.

Osmanli hükümdari, I54l senesinin Ilkbahar'indaki hareketinden evvel, Budin'in Ferdinand'in eline geçmemesi için derhal Rumeli Beylerbeyi, arkasindan da üçüncü vezir Sokullu Mehmed Pasa'yi 3 bin yeniçeri ve süvari kuvvetleriyle gönderir. Bundan sonra da bizzat kendisi sefere çikar. Budin'i kurtarmaya giden kuvvetler, bir aydan fazla ugrastiklari halde düsmani tarda (kovmaya) muvaffak olamamislardi. Bu arada Budin'i almaktan ümidini kesen ve asil ordunun yaklasmakta oldugunu duyan Ferdinand kuvvetleri, bir gece gizlice kaçmak istedilerse de muvaffak olamayarak tamamina yakin bir kismi imha edillir. Ordugâhlari da Türklerin eline geçer. Baskomutanlari olan Rokendorf yakalanarak Komaran mevkiinde öldürülür. Pâdisah'in komutasindaki ordu Budin'e yaklastigi sirada böyle basarili bir haber alinir.

Bu savas esnasinda Avusturyalilar, ordugahlarinin etrafina hendekler kazip manialar koyduklari ve "Istabur - Tabur" adi verilen istihkâmlari yapmislardi. Macarlarca bu tahkimata verilen "Tabur" adi, tarihlerimizde "Istabur" seklinde ifade edildiginden, Kanunî'nin bu dördüncü Macaristan seferine "Istabur seferi" adi verilmistir.

Budin'e gelindikten sonra küçük kral, Pâdisah'in sehir disindaki karargâhina getirilir. Daha önce verilen karar geregi piyade kuvvetleri Budin'e girerler. Kraliçeye küçük Kral Sigismund büyüyünceye kadar Budin'in Türk idaresinde kalacagi söylenir. Sigismund, altin ve lâciverd damgali ahidnâme ile kendisine nâib olan annesiyle birlikte Zapolyai'nin eski beylik mahalli olan Erdel (Transilvanya)'e gönderilir.

Bu ugulama ile daha önce Zapolyai'nin idaresinde bulunan Macaristan dogrudan dogruya Osmanli topraklarina ilhak olunup on iki sancaklik Budin Beylerbeyligi tesekkül ettirilmis oldu. Bu Beylerbeylige de Bagdad Valisi olup aslen Macar olan Süleyman Pasa tayin olunur. Bundan sonra Macaristan'da derhal arazi tahriri yaptirilmistir. Böylece Macaristan, Osmanlilara, Ferdinand'a ve bir de Erdel'de Sigismund'a ait olmak üzere üç kisma bölünmüs olur.

Böylece, bir buçuk asir Türk hâkmiyetinde kalacak olan Macar topraklarinin yönetimi hususunda son derece akillica hareket eden Osmanlilar, Budin'e tayin edilecek Pasalari devamli olarak birinci derecede degerli kimseler arasindan seçiyorlardi. Onlar, bu insanlarin hem muktedir bir serdar, hem siyasî kuvveti olan bir diplomat, hem de ahlâkça son derece mazbut, mert, dürüst ve faziletli kimseler olmasina bilhassa dikkat ediyorlardi.

Artik Osmanli idaresinde gelisme imkâni bulan bir Macar medeniyeti ve bu medeniyet ile yaris ve baris halinde olan bir Müslüman Türk dünyasi, ayni cografya üstünde yasiyorlardi. Bir taraftan Macarlar'dan devr alinan kültür ve medeniyet mirasi diyebilecegimiz eserler muhafaza edilirken, bir taraftan da sehrin bir Müslüman Türk ülkesi haline gelmesi için garet sarfedilmistir. Bu gayret hareketi, sür'atle inkisaf etmistir. Böyece Budin, yüz yila varmadan saraylar, câmiler, mescidler, medreseler, sebiller, türbeler, tekkeler, imâretler, köprüler, hanlar, çarsilar, pazarlar, ziyâret ve mesirelerle tipik bir Müslüman Türk beldesi oluvermisti. Öyle ki, Macar topraklarindan fiskirircasina bu kültür ve medeniyet müesseselerinin yalniz isimleri üzerinde durup düsünmek bile idarî, askerî, ictimaî, hukukî ve kültürel mânada sâbit olmus Türk kasesini

göstermeye kâfidir. Öyle anlasiliyor ki Osmanlilar, Budin'i önemli bir merkez olarak kabul ediyorlardi. Bilhassa Ila-yi kelimetullah için burayi hem maddî görüntü olarak hem de mânevî bakimdan bir Islâm sehri haline getirmeyi önemli ve vazgeçilmez bir hedef olarak görüyorlardi. Bu sebepledir ki, I54I'de Osmanli Devleti'ne ilhak olunan Macaristan topraklari, vaktiyle pâyitahtlik etmis sehirler gibi (Bagdad, Misir), devletin en mühim beldelerinden biri sayilan Budin merkez olmak üzere, yeni bir eyâlet teskil edilmis ve bütün diger eyâletler gibi bir beylerbeyinin idaresi altina konulmustur. Bu sebeple Budin beylerbeyi olan pasanin protokol bakimindan önemli bir yeri bulunmakta idi. Koçulu kayiga binmek, rikâbta peyk ve solak yürütmek ve bazi tevcihatlarda bulunabilmek selâhiyetine sahip olmak ilk akla gelenler olarak belirtilebilir. Nitekim Budin Beylerbeyligi uhdesinde kalmak üzere 1574 yilinda vezir olan Sokullu Mustafa Pasa'ya gönderilen hükümde kendisinin, eskiden oldugu gibi mahlûl timar tevcihi, hisar müstahfizlari ve kethüda yeri tayini haklarina sahib oldugu açik bir ifade ile belirtilmistir.(BOA. MD. nr. 26, s. 97.) Budin beylerbeyileri, meydana gelecek önemli hudud muharebelerinde toplanan kuvvetlere komutan olarak tayin edilir. Bu arada civar eyâletlerin komsu devletle olan ihtilaflari, diger mahallî makamlar tarafindan bir çözüme baglanamazsa o zaman Budin beylerbeyinin hakemligine müracaat olunurdu. Bundan baska, Budin'deki Pasa Sancagi haslarinin miktari, buradaki cebelîler ile diger görevlilerin sayisi da bize Osmanlilar tarafindan bu eyâlete ne denli önemin verildigini göstermektedir.

Bütün bu gelismelerden sonra Kanunî'nin Macaristan fütûhati ile ilgili siyasetine baktigimiz zaman, onun bir tek hedefinin oldugunu görürüz. O da ilâ-yi kelimetullah için buralara gitmek ve bu vasita ile Islâmiyeti daha uzaklara götürmektir. Gerçi özellikle günümüzde, zaman zaman, Kanu-nî'nin Macaristan ve Bati seferlerine sarf ettigi kudreti, emek, gayret ve masrafi tenkid edilerek bu gücün, Iran ile Türkistan taraflarina, baska bir ifade ile Türk ve Müslümanlarla meskûn sahalara harcanmasi ve bu sayede bunlarin önemli bir kisminin tek bir bayrak altinda toplanmasina çalismasi daha iyi olmazmiydi? denilmektedir. Muhtemelen Mustafa Nuri Pasa da ayni sorulara muhatab olmus olmali ki, bu konuda çok güzel ve detayli bilgiler vermektedir. M. Tayyib Gökbilgin de kaynak belirtmeden büyük ölçüde bu görüsleri aynen kullanarak bu tenkidlere söyle cevap verir:

a) O dönem, günümüzden oldukça uzaktir. Binaenaleyh o devrin zihniyeti ile deger ölçülerini tamamen ve dogru bir sekilde kavramak mümkün olmayabilir. Bunun içindir ki, tarih ilmi ile ugrasanlar, ilgilendikleri dönemin olaylarini incelerken mümkün mertebe o günün sartlarini, anlayislarini, fikir ve düsünce akimlarini hesaba katmak zorundadirlar. Ancak bu sâyede dogruya yakin bir sonuca ulasabilirler.

b) Gerek Arap, gerekse diger Müslüman devletlerden zapt edilen topraklari, uzun zaman idaresi altinda tutmayi basaran Osmanli Devleti, bir mânada bu basarisini muazzam bir disiplin altinda yetistirdigi askerî gücüne borçludur. Halbuki bu ordunun kaynak ve çekirdegini "devsirme" dedigimiz sistemle gayr-i müslim tebeanin çocuklari teskil ediyordu. Devlet, Avrupa seferlerinde kayb ettigi nüfusun çok daha fazlasini bu yolla almak ve onlari müslümanlastirmak suretiyle kendi nüfusuna katarak kazançli çikiyordu. Bu sistem sâyesinde hem

Kur'an'a muhalefet edilmiyor, hem de savaslarda ölen veya yaralanmak suretiyle savasamayacak duruma gelen kendi asil Müslüman nüfusunu korumus oluyordu. Böylece Osmanli Devleti, Islâm'in intisarini (yayilmasini) saglamis oluyordu. Halbuki elde edilen Müslüman ülkelerin çocuklari için böyle bir sey söz konusu olamazdi. Bu bakimdan Osmanli, Bati Hiristiyan dünyasi ile savasmakla dinî mânada daha kârli çikmis oluyordu.

c) Cihâdin faziletlerini de burada zikr etmek gerekir. Müslüman olmayan bir devletle cihâd yapmanin, diger yerlerdeki gibi olmayip çok hayirli ve sevapli bir mücadele olmasi. Gerçekten, ilâ-yi kelimetullah için yapilan bir mücadele, baska bir ifade ile Islâm'in sesini, bundan haberdar olmayan yerlere ulastirmanin ne kadar hayirli bir is oldugu gerek Kur'an-i Kerim'de, gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde açikça belirtilmistir. Bu sebeple Müslümanlar, cihâdla ilgili müjdelere nail olmak için devamli olarak Müslüman olmayanlarla mücadeleye önem vermislerdir.

d) Ganimet elde etme arzusu. Fethedilen memleketlerin maddî imkânlarindan istifade etmenin de bu konuda etkisi düsünülebilir. Bu düsünce bir bakima dogrudur. Çünkü savasmak isteyen bir devlet veya ordunun paraya ihtiyaci olacaktir. Bu da nisbeten zengin yerlerden elde edilebilir. Orta Avrupa ve Macaristan için sefer yolu hem kisa, hem de ulasilmasi bakimindan kolaydir. Bütün bunlara ilaveten sunlari da söylemek mümkündür:

XVI ve hatta daha sonraki asirlarda günümüzde oldugu gibi milliyet mefhumundan söz edilemez. Bu bakimdan Türklük diye bir sey de pek düsünülmüyordu. Binaenaleyh Türkmenistan'daki Türklerle bir birligin saglanmak istenmesi, milliyet bakimindan degil, onlarin da Müslüman ve özellikle Sünnî olmalarindan dolayi olabilirdi.

O zamanki Safevîler Iran'inda Siî Mezhebi hâkimdi. Etnik bakimindan bunlarin büyük bir ekseriyeti Türk ve Türkmen kabilelerinden (Kaçarlar, Afsarlar, Türkmenler vs.) olmakla beraber, mezheblerinin farkli (Siî) olmasi onlari, Osmanli Türklerinden derin bir uçurum ile ayiriyordu. Nitekim hem Sah Ismail, hem de oglu Sah Tahmasb Türk idiler. Bununla beraber Iranlilik adina, Siî Mezhebi savunuculari olarak Sünnî Osmanlilarla kiyasiya mücadele ediyorlardi. Binaenaleyh bir birlik söz konusu olamazdi. Safevîler, Keyhüsrev'lerin, Dârâ'larin tahtinda âdeta eski Iranliligi temsil ediyorlardi.-

Bütün bu ifadelerden anlasildigina göre Kanunî Sultan Süleyman, Islâm birligine zarari dokunacak ve onu tehlikeye sokacak bir harekette bulunmadiklari müddetçe, Müslüman devletlerle ugrasmayi pek istemiyordu. Zira böyle bir ugrasma, ayni dine mensub insanlari birbirlerine düsürecek, bu da Islâm ümmetinin zayiflamasina sebep olacakti. Keza böyle bir savasta cihâd da söz konusu olmayacakti. Zira cihâd, gayr-i müslim devletlere karsi yapilan bir mücadele idi. Bu sebeple Kanunî, Müslüman Dogu ile ugrasmak yerine, Hiristiyan Bati ile ugrasmayi yeglemisti. Bununla beraber Islâm birligini tehhlikeye düsürecek veya kendi topraklarinda Sünnî Islâm akidesi yerine, Siî akideyi yerlestirmeye çalisanlara karsi harekete geçmekten de çekinmemistir. Nitekim Siî Mezebi akidesini yerlestirmeye çalisan Safevî Iran'la yapilan muharebeler ve bu muharebelerin basariya ulasip zaferle sonuçlanmasi için

bas vurulan çareler bunu göstermektedir.5. I543 Macaristan SeferiBudin'den dönen ve kisi Edirne'de geçiren Kanunî, Istanbul'a geldiginde Ferdinand'in elçileri gelerek eski isteklerini tekrarladilar. Buna göre Avusturya elçisi, Macaristan'in terk edilip kendilerine verilme karsiliginda senede I00.000 duka altin vergi vermeyi taahud ediyordu. Fakat Osmanli Pâdisahi Kanunî böyle bir teklife sicak bakmadigindan elçi, 9 Ekim I542'de geri dönmüstü. Bu arada Ferdinand, degisik milletlerden mütesekkil ve takriben 80.000 kisilik bir ordu topamis bulunuyordu. Ferdinand'in bu büyük hareketini Fransiz elçisi vasitasiyle haber alan Osmanlilar, Budin'e yardim göndermek için derhal hazirliklara baslarlar. Tuna'yi takiben Peste önlerine gelen bu büyük ordu, 8.000 kisilik bir kuvvet tarafindan müdafaa edilen kaleyi muhasara altina alir. Osmanli kuvvetlerine göre sayica kat kat üstün olan bu ordu, yedi günlük bir kusatmadan sonra Kanuni'nin büyük bir ordu ile gelmekte oldugu haberini alinca bozguna ugrayip geri çekilmek zorunda kalir.

Peste muhasarasinin duyulmasi üzerine gerekli hazirliklarini tamamlayan Kanunî Sultan Süleyman, yaninda oglu Sehzâde Bâyezid oldugu halde 18 Muharrem 950 (23 Nisan 1543)'de Istanbul'dan Macaristan üzerine hareket eder. Bu sirada önden gönderilen Osmanli kuvvetleri ile hudud beyleri, Pojega civarindaki bazi kaleleri , Nana ve Valpo gibi önemli iki kaleyi zaptettikten sonra Siklos'u kusatirlar. Bu siralarda Ösek'e gelmis bulunan Kanunî, Siklos'un kusatilmasina yardima gider. Böylece kale 8 Temmuz I543'te alinir. Bu arada Pecs (Peçuy) sehri de teslim olmustu. Bundan sonra Kanunî Budin'e gelir. Gerekli malzemelerin yetismesi üzerine daha önce Osmanlilar tarafindan feth edilen ve bilahere tekrar Avusturyalilar tarafindan zaptedilen Estergon üzerine varilir. Kusatma altindaki kalenin müdafileri teslim teklifini kabul etmediklerinden siddetli bir muharebe baslar. Dayanamayacaklarini anlayan kaledekiler, bir heyet göndererek I0 Agustos I543'te teslim olurlar. Estergon'un fethi ile sonuçlanan bu seferde Ferdinand'in elinden eski Macar krallarinin merkezi olan Gran (Estergon) ve Budin'in güney - batisinda Macar krallarinin kabirlerinin bulundugu Istoni Belgrad (Stulvaysenburg) ile Drava nehri üzerindeki Valpo, Siklos ve Tata gibi yerler alinir. Böylece bu harekât sonucunda Budin'in emniyeti için civardaki kalelerin zapti ve eyalete ilhaki gerçeklesmis olur. Kanunî, Istanbul'a dönüs sirasinda Saruhan sancakbeyi olan oglu Mehmed'in Manisa'da vefat ettigi haberini alarak büyük bir üzüntü ile sarsilir. Bu yüzden mateme bürünür. Istanbul'a gedikten sonra da oglunun nâsinin Manisa'dan Istanbul'a getirilmesini emrederek I8 Saban'da Bâyezid Camii'nde bütün Istanbul halki ile birlikte cenaze namazini eda eder. Yine Pâdisah'in emir ve arzusu üzerine cenaze, Sehzade Camii yanindaki hazireye defn olunur. Kanunî'nin zafer sevincini yasayamamasinin sebebi olan Sehzâde'nin ölümü ile ilgili belge, onun ölümünü su ifadelerle nakleder: "Sehzâde-i saidu'l-baht Sultan Mehmed, Estergon Belgrad ve nice kal'alar fethi için müjdegâneye gelen aga ki, sene 950 ve Saban'in gurresinde (ilk günü) vaki olan Çarsamba günü gelüp donanma oldugu gün hasta olup alti gün sahibfiras (yatakta yatip) yedinci sülesa (Sali) gecesi fevt olup azim matem olup mah-i mezburun (belirtilen ay) dokuzuncu Çarsambasi günü Lala Pasa, Defterdar Ibrahim Çelebi ve nice agalar Islambol'a maiyyetin alip gittiler. "

Bütün çabalarina ragmen Osmanlilarla basa çikamayacaklarini anlayan ve her seferde ellerindeki mühim sehir ve kalelerin bir kismini kayb eden Ferdinand ile

Sarlken, baslangiçta bir mütareke, daha sonra da bes yillik bir baris antlasmasi yaparlar. Haziran l547'de bes yil için imzalanan bu muahede (antlasma), bir mütareke mahiyetinde kalir. Zira meydana çikan Erdel hâdisesi, harbin yeniden baslamasina sebep olur.

Daha önce de temas edildigi gibi Erdel Kiraliçesi yani eski Macar Kirali Jan Zapolyai'nin zevcesi Izabella, Osmanlilarin himayesinde idi. Kiraliçenin maiyetindeki müsavirlerden birisi Ferdinand taraftari olup Erdel'in buna verilmesine çalisiyordu. Bu duruma vâkif olan Osmanli Devleti, Ferdinand'i tehdid ettiyse de Ferdinand buna aldiris etmez. Zira bu siralarda Osmanli ordusunun Iran seferinde oldugunu bildiginden kendisine bir sey yapamayacagindan emindi.

Kanunî, Avusturya kuvvetlerinin Erdel'e girdigine kani olunca Avusturya elçisinden durumu sordurtarak onu haps ettirdigi gibi Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Pasa'yi Erdel üzerine yürümekle görevlendirmisti.

10 Temmuz l55l'de Sofya'dan areket eden Sokullu, bir müddet sonra 7 Eylül'de Slankamen'den ayrilarak Beçe önlerine gelip burayi ele geçirir. Ayrica, Beçkerek ve Çanad'dan baska oniki kaleyi daha zaptederek Osmanli hâkimiyetine katar. Lipva'yi da kolaylikla ele geçirdikten sonra Timisvar'i kusatir. Fakat iklim sartlarinin müsait olmamasi üzerine Belgrad'a döner.

Sokullu Mehmed Pasa'nin çekilmesi üzerine Avusturya ordusu Erdel'e girerek lipva'yi geri aldigi gibi Segedin'i de muhasara eder. Bu sirada Segedin sancakbeyi olan Mihal oglu Hizir Bey'in iç kaleye kapanip, Budin Beylerbeyi olan Hadim Ali Pasa'yi keyfiyetten haberdar etmesi üzerine Segedin önlerine gelen Ali Pasa, Avusturya ordusunu imha etmisti.

Iki taraf arasindaki savas 970 (1562) yilina kadar sürer. Bu tarihte Ferdinand, Busbecq adindaki elçisini anlasmak üzere Istanbul'a gönderir. Yine bu sirada Sarlken'in çekilmesinden dolayi Ferdinand bes seneden beri Alman Imparatoru bulunuyordu. Böylece en son olarak Ferdinand, Erdel (Transilvanya)'den vaz geçmis ve eskisi gibi elinde bulunan Macaristan için 30.000 duka altini kabul ile sekiz senelik bir muahede imzalamisti(l562).6. Bogdan SeferiBogdan, II. Bâyezid döneminden beri Osmanlilar'a bagli bir voyvodalik haline getirilmisti. Bogdan voyvodaligi, Kili ve Akkirman kaleleri alindiktan sonra siki bir sekilde devletin nüfuzu altina girmislerdi. Bunlar, yarim asirdan daha fazla bir süre devleti ugrastiracak hareketlerde bulunmamislardi. Her ne kadar voyvodalik zaman zaman vergisini vermekte ihmal göstermisse de buna Iran, Misir ve Macaristan seferleri münasebetiyle göz yumulmus ve sadece ikaz ile iktifa edilmisti.

Kanunî, Macaristan seferi sirasinda Voyvoda Petru Rares'e bir berat göndererek, burayi onun idaresine birakmisti. Voyvodalik, her yil Osmanli Devleti'ne 4000 duka altin, 40 kisrak ve 20 tay göndermekle yükümlü tutulmustu. Bunun içindir ki Voyvoda Petru Rares, Viyana seferi esnasinda orduya elçisini göndererek sadakatini te'yid ile bu seferinden avdette de vergisi olan 4000 duka altin ile 40 kisrak ve 20 taydan ibaret olan vergisini bizzat takdim etmisti. Hammer, Rares'in Osmanlilar'a getirdigi vergiler konusu ile

onun, Kanunî tarafindan karsilanisi ve kendisine yapilan muameleyi su ifadelerle nakletmektedir: "Sultan Süleyman, Viyana'dan dönüsünde kararlistirilan hediyeleri bizzat Rares'ten alarak karsiliginda bir samur kürk (vezirlere mahsus elbise), iki tug (sancakbeyi alâmeti), bir kuka (yeniçeri ortabasilarinin serpusu) hediye eder."

Petru Rares, Kanunî'nin teveccühüne mazhar olmakla birlikte hariçten yapilan tesirlerle gizlice Osmanli Devleti'nin aleyhine çalismaya baslamisti. Nitekim gizlice Ferdinand ile muhabere ve müzakerelere baslamis bulunan Petru Rares, o siralarda karisikliklar içinde bulunan Erdel'e tecavüz ettigi gibi, Zapolyai'ye karsi Ferdinand ile gizlice temasa geçmisti. Bundan baska göndermekle yükümlü oldugu vergileri de göndermemeye baslamisti. Keza, Osmanli Devleti'nin o taraflardaki mutemed adami olup Osmanlilar'a bagli bir hükümet kurmak üzere Erdel'e gönderilmis bulunan Venedikli Gritti'yi de öldürtmüstü.

Iste Rares'in bu neviden faaliyeteri ve Lehlilerle iyi geçinmeyip onlar tarafindan voyvodanin azledilmesi hususunda vaki olan müracaatlar sonrasi Kanunî I538 Mayis'inda Bogdan üzerine yürümeyi kararlastirir. Ancak bu kararini gizli tutar. Barbaros'un donanma ile denize açildigi (7 Temmuz)'nin ertesi günü Istanbul'dan hareket eden Osmanli ordusu, Edirne'ye ulasip oradan hareket ettigi zaman Kanunî "Seferimiz Bogdan üzerinedir" diyecektir. Ordu, Sultançayiri denen mevkide iken Rares'ten gelen bir elçi, emre itaat edilecegini bildirmis, ancak Kanunî, ona verdigi mektupta, Rares'in hirçirlik ve azginliga son vermesi ve gelip itaat arzetmesi halinde ona karsi merhametli davranacagini bildirmisti. Bununla beraber alinan haberlerden Rares'in samimi olmadigi anlasilmis oldugundan sefere devam edilmistir. Osmanli ordusunun harekâti karsisinda dehsete düsen Rares, Transilvanya içlerine dogru kaçmaktan baska bir çare bulamamisti. Osmanli ordusu ise Yas sehrini yakip yiktigi gibi I6 Eylül I538'de Voyvodanin merkezi olan Suceva sehrini de alir. Bu sehrin fevkalade müstahkem bir kalesi olmasina ragmen sehir halki, mukavemet edemiyecegini anladigindan, kale anahtarilarini getirip Osmanli kuvvetlerine teslim eder. Bunun üzerine Kanunî, sehirde umumi af ilan ederek beylerin kendi aralarindan bir voyvoda seçmelerini ister. Seçilen voyvoda ise Kanunî tarafindan intihab olunur ki bu, muhtemelen Petru Rares'in kardesi olan Stefan Lacusta'dir. Kanunî, bu yeni voyvodaya bir de berat verir.

Bu seferin sonunda Osmanlilar, Prut ile Diniester nehirleri arasinda kalan yerleri ellerine geçirmislerdi. Elde edilen bu yerler, bir sancak haline getirilmisti. Bundan baska yiktirilan Kili kalesi yeniden insa edilmis, Akkirman ise müstahkem bir hâle getirilmisti. Yine bu esnada Bender sehri de ele geçirilmisti. Bogdan meselesinin hallinden sonra Osmanli ordusu geri dönmüs, sefere katilmis bulunan Kirim Hani Sahib Giray'a da geri dönme izni verilmisti. Osmanli ordusunun dönüsünden sonra, beylerin seçtigi ve Kanunî'nin göreve getirdigi yeni voyvoda ile yeni idareciler, vaziyete hâkim olamazlar. Bunun üzerine Kanunî Sultan Süleyman, Rares'i Istanbul'a davet ederek ikinci defa voyvodaligi ona verir.

ANADOLU'DAKI IÇ ISYANLAR

Kanunî döneminin önemli iç olaylarindan biri de Bozok bölgesinde ortaya çikan Siî karekterli iç isyanlardir. Bu isyanlardan biri, Kanunî'nin, Mohaç seferine çikip Budin'e dogru ilerlemekte oldugu bir sirada patlak vermisti. Genel olarak bu isyanlar, Safevîlerin, II. Bâyezid ile Yavuz Sultan Selim devirlerinden beri Anadolu'daki tahrikleri sonucunda Siî temayüllü Türkmen gruplarinin çikardiklari isyanlarin devami mahiyetinde idiler. Yavuz Sultan Selim devrinde siddet ve güçlükle teskin edilebilen Safevî propagandasi, Sah Ismail'in oglu Tahmasb'in tahta geçmesi ile yeniden hiz kazanir. Oldukça genis cephelerde cereyan eden bu isyanin baslica kiskirticisi ve müsebbibi, Safevîlerin mezheb organizasyonuna bagli olarak yürüttükleri, sistemli propaganda ile gizli ve isyankâr faaliyetleri idi. Bunlar tek merkezden idare ediliyor ve her tarafta, hemen hemen her zaman görülebilecek mahallî bazi haksizlik ve uygulamalar büyütülerek , türlü sekillerle muayyen zümreler tahrik ediliyordu. Bir çok yerde birden patlak veren ve bir plan dahilinde oldugu, müsterek hareketlerinden anlasilan bu isyan tesebbüslerinin Safevîler tarafindan idare edildigini gösterecek pek çok sebep vardir. Osmanli Devleti'nin, Budin'deki harple mesgul olmasi, Iran'i harekete sevketmisti. Böylece Iran, Sarlken ile Ferdinand'a yardim etmis oluyordu. Isyan hareketini büyüten islerin basinda, yapilan Iran propagandasi ile birlikte timar ve tahrir sebebiyle gayr-i memnun bir sinifin ortaya çikmasiydi. Nitekim Bozok sancagi tahriri esnasinda tahrir memurlarinin yaptiklari haksizlik, kisa zamanda bölgede bir ayaklanmaninin baslamasina sebep olmustur.

Bu ayaklanma, Süglün Koca ve oglu Sah Veli ile Safevî halifesi (ajani) Zünnûn adli kimselerin birlesmek suretiyle etraflarina Bozok Türkmenlerini toplayarak harekete geçmeleri ile baslamisti. Onlar, bölgede bulunan Müslihiddin adindaki kadi, onun katibi Mehmed ve Hersekzâde Ahmed Pasa'nin oglu olan Sancakbeyi Mustafa Bey'i öldürürler. Beyleri Sehsuvar oglu Ali Bey'in ölümünden dolayi kirgin olan Dulkadir Türkmenleri'nin katilmasiyle isyan daha da büyümüs, Kayseri civarinda Karaman Beylerbeyi Hurrem Pasa'yi yenen âsiler, Tokat taraflarina hâkim olmuslardi. Nihayet Höyüklü mevkiinde sikistirilan âsilerle yapilan mücadelede (26 Eylül I526) âsilerin ele basilari öldürülmüstü. Bununla beraber dagilan âsi guruhu yeniden toparlanarak ani bir saldiri ile Rum (Sivas) Beylerbeyi olan Hüseyin Pasa'yi agir yaralayip, ölümüne sebep olurar. Fakat güçsüz âsiler, Diyarbekir Beylerbeyisi Hüsrev Pasa'nin kuvvetleri karsisinda dagilmaktan baska çare bulamazlar.

1527'de Adana taraflarinda çikan isyan ise Adana Beyi Pîrî Bey tarafindan bastirilmistir. Ancak bu iki isyanin hemen akabinde, Karaman'dan Maras'a kadar uzanan bölgede büyük bir isyan daha çikar. Bu isyan hareketinin liderligini, Haci Bektas Veli sülalesinden oldugunu iddia eden ve Haci Bektas Zâviyesi Post-nisini Kalender Çelebi yapmaktaydi. Sah ünvani da verilen Kalender'in, mevkii sebebiyle kisa zamanda yaninda 30 bin kisi toplanmisti. Bunlar, Siîligin iyice nüfuz ettigi, siki kayitlar yerine nisbeten serbest yasamaya alismis, devletin birtakim mükellefiyetlerinden gayr-i memnun konar göçer Türkmen gruplari idi. Kalender'in isyani haberi, Mohaç'tan dönmekte olan Kanunî'ye ulasinca derhal tedbir alinmasi için emirler göndermis, Istanbul'a vardiginda da Vezir-i A'zam Ibrahim Pasa'yi isyani bastirmakla görevlendirmisti. Ibrahim Pasa, üç bin yeniçeri ve iki bin sipahiden mürekkeb bir kuvvetle tenkil için sevk olunmustu.

Anadolu Beylerbeyi Behram Pasa ve Karaman Beylerbeyi Mahmud Pasa'nin eyâlet askerleri ile Cincife mevkiinde âsilere maglub olmalari üzerine Ibrahim Pasa, birtakim ön tedbirler alma geregini duyar. Bu cümleden olarak o, daha isin basinda, Kalender'in önünde maglub olan askeri, henüz harbe girmemis olan kendi kuvvetleri ile temas ettirmez. Bundan sonra sadece Kapikulu askerlerini yaninda tutar. Yenilgi haberini Dulkadir Eyâleti'nde alan Ibrahim Pasa, sür'atle Elbistan'a gider. Pasa, bu isyan kuvvetlerinin üzerine yürüyüp bosu bosuna Müslüman kani dökmektense, siyasî tedbirlerle hareketin sebebini ortadan kaldirmak yolunu tutarak adâlet uygulamaya baslar. Zulüm ve gadrleri görülen ümerâyi cezalandirir. Haksiz olarak zaptedildigi görülen timarlari sahiplerine iade edip, bunlarin merkezî hükümetin rizasi olmadan yapildigini göstermeye çalisir. Kalender Sah'in etrafindaki kimseleri, kaçak olarak giden casuslari vâsitasiyle bundan haberdar edip, dehâlet edeceklerin affedilerek eski vazifelerine iade edileceklerini ilan ettirir. Gelenlere iltifat göstererek âsinin etrafindaki Türkmen asiretlerini kendi tarafina çeker. Sadrazamin bu sekildeki âdil davranisi, Kalender Sah'in etrafindaki kuvvetlerin derhal çözülmelerine sebep olur. Böylece o, Dulkadir Türkmenleri'ni kazanarak onlarin, Kalender'in yanindan ayrilmasini saglar. Bunun sonucu olarak kuvvetleri büyük ölçüde azalan âsiler üzerine çok itimad ettigi adamlarinin komutasinda küçük birer müfreze göndererek 22 Ramazan 933 (2l Haziran I527)'de Bas Sariz (veya Bassaz mevkii) Yaylagi'ndaki Kalender'i Iran'a kaçmadan yakalatip basini kestirir.

Ibrahim Pasa, bu isyanin bastirilmasindan sonra Istanbul'a döner. Bu isyan hâdiseleri merkezî hükümeti ciddi tedbirler almaya sevkeder. Bunun için her tarafa tahkik heyetleri gönderilir. Bu heyetler sâyesinde halkin sikâyet ettigi konular düzeltilir. Böylece gayr-i memnunluk zorla degil, hüsn-i tedbirle giderildi ki, bu, Osmanli idaresinin karekteristik vasiflarindan birini teskil eder. Herhalde asirlarca Devlet'in varligini devam ettirmesini saglayan prensiplerin mahiyeti bu neviden davranislar sayesinde mümkün olmustur.

Yukarida zikredilen isyanlardan iki sene sonra yani H. 935 (M.I529)'de Adana civarinda basina 5 bin kisi toplayan Seydi ve sonradan ona iltihak eden Inciryemez adli Kizilbas âsilerinin çikardiklari isyan da, Ramazan ogullarindan Adana Beyi Pîrî Bey tarafindan siddetle bastirilarak ele basilari ele geçirilip öldürülmüslerdi.

Anadolu'da cereyan eden bu isyanlar sirasinda Istanbul'da Molla Kabiz adinda birisi, câmilerde, Hz. Isa'nin Hz. Muhammed'den daha üstün oldugu seklindeki görüslerini, âyet ile hadisleri kendine göre te'vil ederek halka yaymaya baslamisti.

Çagdas tarihçi ve devlet adami Celâlzâde Mustafa'nin "erbab-i ilimden" oldugunu söyledigi Molla Kabiz, Kanunî devrinin ilk yillarinda bir zindiklik yoluna sapmis görünmektedir. Celâlzâde'nin ifadesine göre, Molla Kabiz'in itikadina fesad gelmis, dalalet yoluna saparak harabatî bir hayat yasamaya baslamistir. Hâdiseyi sadece dinî münakasa degil, ayni zamanda milli bir emniyet meselesi olarak gören Osmanli hükümeti, fikir ve görüsleri, Seyhülislâm Kemal Pasazâde tarafindan ilmî delillerle bu fikirleri çürütülmesine

ragmen, yine de iddiasindan vaz geçmeyen Molla Kabiz'i ölüm cezasina çarptiracaktir.

Dönemin fikir, düsünce ve anlayisini ortaya koymasi; gerek devlet adamlarinin, gerekse hükümdarin benzer olaylara bakisi açisindan önemli bir hâdise olan Molla Kabiz olayina ana hatlariyla temas etmek gerekir.

Biraz önce belirtildigi gibi Hz. Peygamber aleyhinde konusan Molla Kabiz, 8 Safer 934 günü bazi kimseler tarafindan Divan-i Humayûn'a getirilir. Çünkü o, "daire-i ser' ve edebten hurucuna ulemadan bazi sahib-i gayret kimesneler tahammül etmeyüp bi'l-fiil Server-i kâinat üzerine (s.a.s.) Hz. Isa'yi tafdil edüp mezkuru Divan-i Humayûna getirirler." Divan'da bulunan pasalar, bu meselenin bir "ser'-i serif" isi oldugunu düsünerek olayi Divan üyesi olarak orada hazir bulunan kadiaskerlere havale ederler. Bu sirada Fenarîzâde Muhyiddin Çelebi Rumeli, Kadirî Çelebi de Anadolu kadiaskeri bulunmakta idiler. Dâvasini açiklamasi istenilen Molla Kabiz, inandigi seyleri oldugu gibi anlatinca, her iki kadiasker de gazaba gelerek katlini emrederler.

Gerek Kabiz'in, gerekse kadiaskerlerin buradaki davranislari ilgi çekici bir mâhiyet arzediyor. Kabiz, iddiasini ortaya koyduktan sonra bunu destekleyen bazi âyet ve hadisleri nakledip bunlarin açiklamalarini yapiyordu. Bu yolla delillerini ortaya koyduktan sonra, israrla dâvasinin dogru oldugunu söylüyordu. Halbuki, Molla Kabiz'in açiklamalari ile ilgili bazi ser'î meselelerin kadiaskerlerin hatirinda bulunmadigi anlasiliyordu. Bu sebeple her ikisinin de ser'î icaplara göre cevap vermekten âciz bulunduklari görülüyordu. Bundan dolayi itidal yolunu terk edip gurur ve gafletin istilasina ugramislardi. Böylece bu iki kadiaskerin, isgal etmekte olduklari mevkilerin tam mânasiyle ehli olmadiklari meydana çikiyordu. Celâlzâde'nin ifadesine göre Molla Kabiz'in iddialarina makul cevaplar veremeyen bu iki kadiasker, derhal katlini isterler. Buna karsilik Vezir-i A'zam Ibrahim Pasa "...bu sahsin müddeasi, ser'-i serife muhalif olup hata ise ol hatayi gösterüb..." bu konudaki süpheleri gidermek gerekir, "ser' ile cevabini verin..." kizmak ve gazaba gelmek suretiyle edeb hududlarini asan bir durum meydana getirmek ilim ve akil erbabina lâyik degildir" seklinde konustugu halde onlar Molla Kabiz'i inandigi fikirlerden döndürecek bir sey söyleyememislerdi. Böylece Molla Kabiz'in kadiaskerler karsisindaki ilmî üstünlügünü dikkate alan pasalar, Divan'i tatil edip Molla Kabiz'i da serbest birakirlar.

Ancak bu durumu, pasalarin oturdugu "tasra divanhâne üzerinde" kafes arkasindan takib etmekte olan devrin hükümdari Kanunî Sultan Süleyman, vezirler huzuruna girer girmez, onlara hitab ile "...bir mülhid, Divânimiza gelüp Peygamberimiz iki cihan fahrina tafdil-i Hz. Isa eyleyüp müddeasi isbatinda ekavil-i bâtili tezyil eyleye, süphesi zâil olmayup ve cevabi verilmeyüb, niçin hakkindan gelinmedi...?" demistir. Bunun üzerine tekrar Divân'a getirtilen Molla Kabiz'in iddialarini çürütmek üzere dönemin mümtaz bir simasi olan Seyhülislâm Kemal Pasazâde ile Istanbul kadisi Mevlâna Sa'deddin Divâna dâvet edilirler. Müfti'l-müslimîn olan Kemal Pasazâde Hazretleri büyük bir "hilm" ve "edeb" üzre Kabiz'in iddiasini sorup ögrenir. Kabiz, okudugu bâzi âyet ve hadislere dayanarak eski iddiasini tekrarlar. Bunun üzerine Seyhülislâm onun okudugu âyet ve hadislerin mânalarini açiklayip gerçegi ortaya koyar.

Celâlzâde Mustafa burada su ifadeleri kullanir: " Tamam itikadini beyan ve ayân edicek kaide-i ilmiye üzre kendisinin su-i fehm ve idrakini gösterüp süphelerini tamam izâle eylediler. Böylece hak (gerçek) zâhir ve bâhir oldu. Bu açiklamalar karsisinda Molla Kabiz, dili tutulurcasina susmak zorunda kalir. Kaynagimizin dili ile "Kabiz'a sukût âriz olup tekellüm ve nutka mecali kalmayup melzûm ve mebhût oldu." Kabiz susunca Kemal Pasazâde ayni yumusaklikla ona hitab ederek "...iste hak ne idügü zâhir olup malum oldu, dahi sözün varmidir..." bâtil inancindan vazgeçerek "hakki kabul edermisin?" dedi. Molla Kabiz iddiasinda israr ederek bu teklifi kabul etmez. Bundan sonra Müftü (Seyhülislâm) Istanbul Kadisi'na dönerek "fetva emri tamam oldu. Ser' ile lâzim geleni siz hükm idün..." teklifinde bulunur. Istanbul Kadisi da, Kabiz'a hitab ile Ehl-i sünnet mezhebi üzerine, temiz inanç yoluna dönüp dönmedigini tekrar sorar. Fakat Kabiz inancinda israr etmekte idi. Bunun üzerine katline hüküm verilir.

IRAN SEFERLERI

Yavuz Sultan Selim'in vefati üzerine yeni umutlara kapilan Sah Ismail, Anadolu'daki propaganda faaliyetlerini artirdigi gibi Kanunî'nin tahta çikisini da tebrik etmemisti. Bununla beraber Osmanlilar'in Avrupa'daki basarilari ve kendisinin Iran'daki mesguliyeti, onu zahirî bir dostuk gösterisine itmisti. Sah Ismail'in ölümü ve çocuk yastaki (onbir yasinda) I. Sah Tahmasb'in tahta geçmesi, Iran'da karisikliklara sebebiyet vermis, bu arada Gilan hükümdari ve Iran'daki Sünnî ulema Osmanlilar'dan yardim istemisti. Kanunî'nin niyeti ise Türkistan'a varincaya kadar bütün Türk illerini bir bayrak altinda toplamak ve Kizilbas-Safevî tehlikesinin kökünü kazimakti. Bu maksatla daha Mohaç seferine çikmadan önce Dogu'ya bir sefer yapmayi düsünmüstü. Nitekim o, Gilân Hâkimi'ne mektup yollarken, Sah Tahmasb'a da bir "Tehdidnâme" göndererek söyle diyordu:

"Niçin dergâh-i cihanpenâh ve bargah-i felek istibahimiza adam gönderub arz-i ubûdiyet ve can sipari ve izhar-i rikkiyet ve hâksarî etmedin? Bu noksan akilla tamam gururun ve daire-i dalaletten adem-i udûlun (sapiklik yolundan dönmeyisin) olmagin "insaalluhu'l-eazz ve'l-ekrem" benim dahi an karîb diyar-i sarka teveccüh-i humayûn ve azimet-i meymunuma mûcib ve bais oldu. Otag-i gerdûn nitak, arazi-i Tebriz ve Azerbaycan ve belki Memâlik-i Iran ve turan vesair vilâyet-i Semerkand ü Horasan sahralarinda kurulmak mukarrer oldu."

Avusturyalilar'la yapilan antlasma üzerine Bati'dan nisbeten emin olan Kanunî , Dogu ile ciddi bir sekilde ilgilenmeye karar verir. Nihayet meydana gelen iki önemli hâdise, Iran'a harbin açilmasina sebep olur.

Bunlardan birisi , Bagdad'i ele geçiren Zülfikar Bey'in, Osmanlilar'a müracaatla sehrin anahtarlarini Istanbul'a göndermesi idi. Bu siralarda Osmanlilar, Viyana kusatmasi ile mesgul olduklarindan Tahmasb, yeniden Bagdad'i ele geçirmisti. Bölgede cereyan eden bu hâdiseler, çagdas bir arastirmada teferruatli bir sekilde anlatilir. Bununla beraber biz, fazla teferruata girmeden olaylari kisaca vermek istiyoruz. Öyle anlasiliyor ki, Kanunî'nin çikacagi I. Dogu seferinden önce, Bagdad ile Bitlis'te meydana gelen hâdiseler, ilk firsatta böyle bir seferin yapilmasini gerektiriyordu. Türkmen Musullu oymagina mensub Nohud Ali Sultan'in oglu olan Zülfikar Han, 934 (I528) yilinda Kelhur Hâkimi idi. Bu sirada

Bagdad Beylerbeyisi olan amcasi Ibrahim Hân'in, yaninda asker bulundurmadan yaylaga çikmasini firsat bilerek I0 Ramazan 934 (29 Mayis I528) günü bir baskinla onu öldüren Zülfikar Han, 40 gün kusattigi Bagdad sehrini öldürdügü amcasinin ogullarinin elinden alarak kendisini Bagdad Beylerbeyi ilan etmisti. Tebriz'in böyle bir oldu bittiyi tanimayacagini ve kendisini cezalandiracagini kestiren bu Türkmen Beyi, Sünnî sehir halki ile de anlasarak Bagdad'in anahtarlarini Kanunî'ye gönderdigi gibi onun adina Bagdad darphânesinde sikke kestirip hutbe okutmustu. Böylece buranin Osmanlilar'a bagliligini ilana baslamisti. Pâdisah, meshur Viyana seferi ile ugrastigindan, Irak'a yardimci gönderemedi. Sonradan Sah Tahmasb, bir ordu ile gelerek Bagdad'i günlerce kusatmis ve sonunda 3 Sevval 935 (I0 Haziran I529) günü, yine Muslu boyundan Ali Bey'in, Zülfikar Han ile kardesi Ahmed Bey'i uyurken öldürmesi ile, Bagdad kalesini ele geçirir. Böylece, Irak merkezinin kendiliginden Osmanlilar'a tabi olusuna Istanbul'dan zamaninda yardim gelememesi, Pâdisahi manevî bir borç altina sokmus oldu.

Iran'a karsi harbin açilmasina sebep olan ikinci hâdise ise Iran beylerinden Ulama Han'in Osmanlilar'a, Osmanli ümerâsindan olan Bitlis Hâkimi Seref Han'in ise Safevîler'e siginmalaridir. Esasen, Osmanlilar'in Teke (Antalya) Türkmenlerinden olan ve I5II "Sah - Kulu isyani"na katildiktan sonra Sah Ismail'in yanina kaçarak Safevîler'e iltica edip mansib alan Ulama Han, Azerbaycan Beylerbeyi olarak önemli bir siyasî mevkie sahipti. Bu sirada, Sah Ismail'in basveziri bulunan ve kendisi gibi Tekeli boyundan olan Çuha Sultan'in, Isafahan'in Kendiman yaylaginda Samlu Hüseyin Han tarafindan öldürülmesini firsat bilerek kendisini vezir tayin ettirmek istemisti. Bu maksatla Sah'in yanina gitmek isterken, rakipleri onu âsi göstererek gözden düsürdüler. Samlu ve öteki Türkmen beylerinden ve bu arada Tekelülerin ezilmesinden ürken Ulama Han, kendi eyâletindeki sancaklardan Van'a gelerek, buradan, Osmanlilar'in hizmetine girecegini, Diyarbekir Beylerbeyisi araciligi ile Istanbul'a bildirir. Istanbul'dan gelen buyrukta, Bitlis Ocakli Beyi (IV.) Seref Bey'in "Ulama'nin aile fertleriyle birlikte Pâdisah dergâhina gönderilmesi "ne gayret etmesi bildirilmisti. Bitlis Hâkimi Seref Han vâsitasiyle Istanbul'a gelen Ulama, kendisine delâlet eden Seref Han aleyhine birtakim sözler sarfederek, onun Sah'a meyli oldugunu söylemisti. Köszeg muhasarasindan önce huzura kabul edilen Ulama Han'a, ocaklik statüsü kaldirilarak beylerbeyilik haline getirilen Bitlis tevcih olunmustu. Böyle bir haberi alan Seref Han, Sünnî olmasina ragmen Bitlis'in Iran topragi oldugunu ilan etmis ve Sah Tahmasb'dan Osmanlilar'a karsi yardim istemistir. O, Osmanlilar'in, birçok Anadolu hânedanina yaptiklari gibi, kendisini de atalarindan kalma topraklarindan mahrum edeceklerini saniyordu. Bunun üzerine Dulkadir ve Diyarbekir vilâyetleri askeri ile Diyarbekir Beylerbeyi olan Fil - Yakup Pasa yardimiyla Bitlis'i kusatan Ulama, Safevî ordusunun yardima geldigini duyunca Diyarbekir'e çekilmistir. Bu arada Ahlat'ta Sah'a büyük bir ziyafet çeken Seref Bey, ona agir armaganlar sunarak, kendisi de murassa kiliç kemeri ve altin sirmali kaftanla taltif edilir. Tahmasb, 20 Safer 939 (2I Eylül I532)'da ona bir ferman vererek kendisine "Eyâlet penâh" diye hitab eder.

Bu davranisi ile Tahmasb, Osmanlilar'a bagli bir uç beyligini kendi himayesine almis oluyordu. Bu hâdise, Iran'a savas açilmasina sebep olmustu. Bu, bir Osmanli toprak parçasinin baska bir devlete geçmesi demekti ki, böyle bir sey,

Osmanli siyasetinin kabul edemeyicegi bir keyfiyetti. Iste bunun üzerinedir ki, Iran'a karsi bir sefer açmak elzem hâle gelmisti. Almanya'ya bas egdirilmis olmasi, böyle bir sefere imkân veriyordu. Çünkü Iran gibi bir devletin üzerine bizzat hükümdarin gitmesi icâb ediyordu.

Yukarida belirtilen bu iki önemli hâdise karsisinda Surhser (Kizilbas) Iran'a sefer açmayi düsünen Kanunî, daha l525 Temmuz'unda Sah Tahmasb'a gönderdigi "tehdidnâmesi"nde böyle bir fikri tasidigini ima ediyor, ancak Bati'daki isleri yüzünden buna imkân bulamiyordu. O, Iran beliyesini ortadan kaldirip, Sünnî Türkistan'la birleserek, kendisini arkadan vuran ve Avrupa'daki, yani diyar-i küfürdeki Islâmî ve insanî hamlesini yavaslatan köstegi kaldirmak arzusunda idi. Gerek dedesi, gerekse babasinin zamaninda meydana gelen ve Anadolu'yu isyanlarla karistiran Siîlige karsi onun düsünce ve tutumunu gösteren bir gazelini burada zikretmek istiyoruz. Bu gazel, Sultan II. Mahmud'un kizi Âdile Sultan tarafindan h.l308 (m. l890) yilinda Istanbul'da bastirilmis ve dört tertip Türkçe divanindan birisi olan 236 sahifelik"Divan-i Muhibbî", s. l20'de bulunmaktadir.

"Allah, Allah diyelüm, Sancak-i Sâhî çekelüm,

Yürüyüp her yanadan Sark'a sipahî çekelüm,

Iki yerden kusanalum yine gayret kusagin,

Bulasup toz ile topraga, bu râhi çekelüm.

Pâyimal eyleyelüm Kisveri'ni Surhser'ün,

Gözüne, sürme deyü dûd-i siyahi çekelüm.

Bize farz olmus iken : olmamiz Islâm'a zahîr,

Nice bir oturalum, bunca günahi çekelüm,

Umarum rehber ola bize Ebûbekr ü Ömer,

Ey Muhibbî, yürüyüp Sark'a sipahî çekelüm.

I. Irakayn SeferiSinir bölgelerinde cereyan eden bu hâdiseler üzerine zaten Iran'a sefer açmaya kararli olan Kanunî, hem Osmanli Pâdisah'i hem de Islâm Halifesi adina hutbe okunan ve kale anahtarlari da gönderilmis bulunan Bagdad'i "Kizilbas zulmünden" kurtarmak ve Irak'i almak üzere harp hazirliklarini baslatmisti. Bu maksatla 2 Rebiülahir 940 (2l Ekim l533) tarihinde Vezir-i A'zam Damad Ibrahim Pasa'yi önden gönderir. Ibrahim Pasa, Kasim ayi sonlarina dogru Konya'ya varmak üzereyken Ulama Han (Pasa)'nin Bitlis'e girdigi ve IV. Seref Han'in basinin kesildigi haberi gelir. Zira bu sirada Ulama Han ile Diyarbekir Beylerbeyi olan Fil Yakup Pasa birlikte, Seref Han'in Hizan'i kusattigi sirada ikinci defa onun üstüne yürüyerek maglub etmislerdi. Bunun üzerine Seref Han'in oglu III. Semseddin, basina topladigi kuvvetlerle mukabele ettiyse de karsi duramayacagini anladigindan Ibrahim Pasa'ya müracaat eder.

Bunun üzerine Ibrahim Pasa, Bitlis'i yeniden ocaklik hâline getirip Seref Han'in oglu III. Semseddin'e verir. Böyle siyasî bir manevrada bulunmakla Ibrahim Pasa, yerinde bir hareket sergilemis oluyordu. Zira bu bölgede Seref Hanlar'in nüfuzu büyüktü. Nitekim bu zat, Osmanlilar'in Bitlis Valisi olarak l574'e kadar 4l yil idarede bulunmustu.

27 Aralik l533'te Haleb'e gelen Ibrahim Pasa, burada kislamisti. Kisin Van taraflarinda bulunan Ulama Han "istimâlet" tarikiyla Ahlat, Adilcevaz, Ercis ve Van'i Osmanlilar'a itaat ettirmisti. Bütün bu faaliyetleri haber alan Sah Tahmasb da harb hazirliklarina baslar. Bu esnada öncelikle Bagdad'a yürüyüp orayi ele geçirmek isteyen Ibrahim Pasa, daha sonra Ulama'nin tesiriyle Tebriz üzerine yürümeyi kararlastirir. Bunun için Birecik üzerinden Firat geçilerek l4 Mayis l534'te Diyarbekir'e varilir. Burada bir müddet kalinarak yeni siyasî tesebbüslere girisilir. Böyle bir niyetle Van önlerine gelen Ibrahim Pasa, Bingöl üzerinden Tebriz'e hareket eder. Sadrazam'in ordusu Sa'dabad civarinda konakladigi zaman, Tebriz halkinin ileri gelenleri, Safevî pâyitahtinin bagliligini arzederler. Böylece Ibrahim Pasa, l Muharrem 94l (l3 Temmuz l534)'te savasmaksizin Tebriz'i ele geçirir. Pasa, burada müstahkem bir ordugâh insa ettirerek buraya l000 kisilik bir kuvvet koyar. Sehre bir kadi tayin eder. Böylece her türlü yagma ve kanunsuz hareketleri yasaklayip önlemis olur. O, kimseyi incitmemeye ve halki memnun etmeye son derece dikkat ediyordu. Ibrahim Pasa'nin bu sekildeki hareketi kisa zamanda meyvesini verip tesirini gösterecekti. Bununla beraber daha önce Sah Tahmasb'in muhtemel bir harekâtina karsi Ibrahim Pasa tarafindan acele yetismesi arzulanan Kanunî, ll Zilhicce 940 (23 Haziran l534)'te Üsküdar'dan hareketle Iran sinirlarina dogru yola çikar. Ibrahim Pasa'nin bu istegine Sah Tahmasb'in muhtemel bir harekâtinin sebep olabilecegi endisesi ile birlikte asker arasinda meydana gelen huzursuzluk ta vardi. Nitekim Peçevî'nin ifadesine göre düsman topraklarina girildigi zaman "asker içine gûna gûn fisiltilar düsüp Sah'a Sah gerek imis, mahall-i zarûrette askere penâh gerek imis, Sah gelürse mukabelesine kim gelür ve asker-i Islâm'in hali ne olur deyü bir havf ve hasyet (korku) târi oldu. Tedbir sahibi vezir bu hâle vâkif oldugu gibi bilâ te'hir musta'cel ulaklar ile ahvali tekrar cânib-i Pâdisahî'ye yazar" Iznik, Kütahya, Aksehir ve Konya'dan geçilir. Pâdisah, Konya'da bulundugu sirada Van ile birlikte elde edilen diger sehirlerin anahtarlari gelir. Ordusunun zaferlerine çok sevinen Pâdisah, Allah'a hamd ve senâ ile büyük sair ve mutasavvif Mevlana Celâleddin-i Rûmî'nin türbesini ziyâret edip bir semâ âyininde bulunur. Burada Kur'an-i Kerim tilâveti ve Mesnevî'den parçalar okunduktan sonra, dervislerin kudûm ve ney sesleri arasinda semâa baslamalari onu pek memnun etmisti.

Sultan Süleyman, 27 Eylül'de Tebriz'e girerken hemen hemen bütün sehir halki tarafindan tezahüratla karsilanmisti. Ertesi gün Pâdisah'la seraskerinin ordulari Ucan'da birlestiler. 29 Eylül'de Pâdisah tarafindan büyük bir divan toplanarak bunda seraskere, beylerbeyilerine, agalara, Defterdar Iskender Çelebi'ye, Nisanci Seydi Bey'e ve Reisü'l-Küttâb Celâlzâde Mustafa Çelebi'ye tesrif hil'atleri giydirildi. Ordunun degisik siniflari da durumlarina göre ihsanlara kavustular.

Ordu, Sultaniye'ye dogru yoluna devam eder. Buraya gelindigi zaman, Sah Tahmasb'in memleketinin içlerine dogru geri çekildigi ögrenilir. Bu esnada,

daha önce Sah tarafinda bulunan bazi beylerin Osmanli bayragi altina kostuklari görülür. Dulkadir Hânedanindan Mehmed Bey, Sahruh Bey'in oglu ve Iran'in bes taninmis sahsiyeti burada zikredilebilir.

Gerçekten, Sah Tahmasb, Osmanli ordusunun önüne çikmaktan çekindigi için yipratma taktiklerini kullaniyordu. Bu maksatla Osmanli ordusunun geçecegi yerleri tahrib ettiriyordu. Irak-i Acem'e giren Osmanli ordusu da halki göçürülmüs, issiz ve harab bir arazide çok güç sartlar altinda Sultaniye'ye gelebilmisti. Havalarin sogumasi, kar yagisinin baslamasi ve erzak darliginin basgöstermesi yüzünden ordunun Bagdad'a yürümesi karari alinmisti. Zira bu tabiat sartlarina göre güneye inmek ve orada kislamak gerekiyordu. Bu sebeple Hemedan'a teveccüh edildi. Binbir zorlukla yapilan bu yürüyüs, dünya tarihinde esine ender rastlanan bir vak'aydi. Zira birçok yük hayvani yolda telef olmus, toplar ise yagmurdan büyük zarar görmüslerdi. Bu arada yollarda birçok esya kayip ve zayi' oldu. Bazi toplar da nakledilme imkansizligi sebebiyle yolda birakilip topraga gömüldü.

Bu isler, serasker kethüdasi olarak, Basdefterdâr Iskender Çelebi'yi alakadar ediyordu. Basdefterdârla Serasker olan Ibrahim Pasa arasinda bir anlasmazlik vardi. Bu intizamsizliga ve yollardaki telefata çok kizan Pâdisah'a, isin sorumlusu olarak Iskender Çelebi gösterildi. Bunun üzerine Basdefterdar azledilerek uhdesindeki zeâmetler geri alinir.

Bununla beraber birçok güçlükler yenilerek ordu Bagdad önlerine varir. Bagdad önlerine varildiginda kale muhafizi Tekelü Mehmed Han'in maiyetindeki askeri alip sehri terk ettigi görülür. Aslen Tekeli olan Mehmed Han, Siraz'a kaçtigi için Bagdad, mukavemetsiz olarak 2l Camaziyelevvel 94l (28 Kasim l534) teslim olur. Bundan iki gün sonra da Pâdisah sehre girerek dört ay kadar burada kalir. Böylece Bagdad, Osmanli ülkesine ilhak edilmis olur. Kanunî Sültan Süleyman, bütün bu basarilarindan dolayi Ibrahim Pasa'yi ihsanlara bogar. Diger devlet erkânina da derecelerine göre terakkiler verir. Celâlzâde ise nisancilik mevkiine terfi ettirilir.

Böylece Bati'da "Dâru'l-cihad" adi ile anilan Belgrad'a karsilik, Dogu'da da "Dâru's-selâm" denilen Bagdad, Osmanli ülkesine katilmis olur. Birçok evliya türbesini koynunda bulundurdugu için "Burc-i evliyâ", Abbasî halifelerinin baskenti oldugundan "Dâru'l-hilâfe", kapilari dis kapilarla örtülü oldugundan da "Zevrâ" isimleriyle aniliyordu.

Kanunî, Bagdad'da bulundugu müddet içinde birçok mübarek yeri ziyâret ile insa ve tamir ettirmisti. Bu arada, Imam A'zam Ebû Hanife Numan b. Sâbit'in, Gulat-i Siâ tarafindan yagmalanan kabrini buldurup ziyâret ederek burayi temizletir ve üzerine çini ile müzeyyen türbe ve câmi yapilmasini emreder. Sonra Imam Musa Kâzim'in ve diger Islâm büyüklerinin türbelerini de ziyâret eder.Böylece hem Sünnî, hem de Siîleri memnun eder. Bundan baska, Seyh Abdülkadir Geylanî'nin kabri üzerinde bir türbe yaptirdigi gibi, yanina da bir imâret yaptirir.

Asil hedefinin Kanunî degil, Ulama oldugunu söyleyen Sah Tahmasb, bu arada Tebriz üzerine hareket ile Ulama'yi takibe baslamis ve onun Van kalesine

kapanmasi üzerine de burayi muhasara etmisti. Bu hâdiseeri haber alan Kanunî, 3l Mart l535'te Bagdad'dan ayrilarak 30 Haziran'da Tebriz'e varir. O sirada Tahmasb'in Sultaniye'de oldugu haberinin alinmasi üzerine Derguzin'e kadar gelen Kanunî Sultan Süleyman, Tahmasb'in izine rastlamayinca ordu tekrar Tebriz'e döner. Kanunî daha sonra Tebriz'den Ahlat'a, oradan da Diyarbekir'e gelir. Osmanli ordusunun çekilmesiyle yeniden harekete geçen Tahmasb, bosaltilan yerleri alarak tekrar Ulama'nin üzerine yürür. Van'i ele geçiren Tahmasb, oradan Tebriz'e döner. Osmanli ordusu ise 8 Ocak l536'da Istanbul'a ulasir.

Irak-i Arab ve Irak-i Acem'e girilmesi sebebiyle "Irakayn Seferi" olarak anilan bu harekâtin, Osmanlilar bakimindan gözle görülür faydasi, Bagdad ve çevresinde, hâkimiyetlerinin kurulmus olunmasidir. Bu sefer sonucu, Osmanlilarin karsisina çikamayan Safevîler'in tamamen ortadan kaldirilamayacagi anlasildigindan, bundan sonraki Osmanli seferlerinin asil gâyesi, Safevîleri belirli bir sinir bölgesinin disinda tutmak olmustu. Askerî nokta-i nazardan ve Ceziretu'l-Arab'in elde bulunmasi için elzemdi. Böylece Osmanli Halifeleri, Haremeyn-i Serifeyn, Sam ve Bagdad'a sâhip olmakla Emevî ve Abbasî hilâfetlerinin taht sehirlerini de memleketlerine katmis oluyorlardi.

Bu sefer sonrasinda büyük bir san ve söhret kazanmis olan Vezir-i A'zam Ibrahim Pasa, l5 Mart l536'da idam edilecektir. Irakayn seferi sirasinda yaptigi hatalar, gurura kapilip kendisine verilen yetkileri sinirsiz bir sekilde kullanmasi ve Defterdar Iskender Çelebi'nin öldürülmesinde rol oynamasi gibi sebepler, Kanunî'nin bu çok sevdigi vezirini devletin selâmeti için gözden çikarmasina yol açmisti.

Pâdisah, Bagdad'da bulundugu dört ay içinde bütün bölgenin kadastrosu mâhiyetinde tahririni yaptirarak, timar ve zeâmet sistemini buraya da tesmil ettirir. Bu arada kadilar nasb ettirerek adâlet ve dogruluk prensibine bagli bir adlî sistem gelistirir. Bu arada Basra Emîri Râsid itaatini arzettiginden buraya dokunulmadi. Keza o, dinî âbide ve türbeleri ziyâret edip Kerbelâ ve Necef'e dahi giderek buralari da ziyaret eder.2. Ikinci Iran SeferiKanunî'nin, Irakayn seferinden sonra on iki yil gibi uzun bir süre Avrupa ve Akdeniz hâkimiyeti ile mesguliyeti, Sah Tahmasb'in Gürcistan ve Sünnî Sirvan'a hakim olmasina sebep olmustu. Bu bosluk ona Özbekleri geri püskürtme imkâni da saglamisti. Bu arada, Azerbeycan ve Irak-i Acem'de güçlü bir sekilde Siîlik tesis edilmisti. Sah Tahmasb, bununla da yetinmeyerek Anadolu'ya ajanlar (halife, daî) göndermek suretiyle Türkmen asiretlerini Erdebil ocagina bagli tutmaya çalismisti. Bununla beraber Safevî hanedan üyeleri arasindaki tefrika ve Safevîler'in dayandigi Türkmen gruplarinin birbirleriyle olan irtibatsizliklari, Iran'i içten içe sarsmaktaydi. Nitekim Sah'in kardesi Elkas Mirza, Safevîler'in Sirvan hâkimi iken bagimsizlik davâsina kalkistigi için kardesi tarafindan takibata ugramisti. Elkas Mirza, bu takibattan kurtulmak için önce Derbend ve Kipçak taraflarina kaçacak, daha sonra Azak ve Kefe'ye geçerek oradan bir gemi ile Istanbul'a gelip Osmanli Pâdisahina siginacaktir.

Münasebetlerin, Iran'la ii olmamasindan dolayi Elkas Mirza iyi karsilandigi gibi kendisine fevkalade ikramda da bulunulur. Zaten Elkas gelir gelmez Pâdisah'i Sark seferi için tahrik ediyordu. Gerek bunun tesviki, gerekse Sah'in eline

geçen yerlerin tekrar alinmasi bakimindan böyle bir sefer gerekliydi. Bu esnada Avusturyalilar ile bir antlasma imzalandigindan Iran üzerine bir sefer açilmasina karar verilir. Böylece Tahmasb'in Sünnîler'e tasallutu, Rüstem Pasa'nin Gürcistan üstüne gidilmesi yolundaki telkini ve Özbeklerin yardim istemeleri sebebiyle kaçinilmaz hâle gelen Dogu seferi, Elkas Mirza'nin da ilticasiyle kesinlesmis bulunuyordu. Bu seferin gerçeklesmesi için l547 - l548 kisi hazirliklarla geçirildi. Bu esnada Bosna valisi olan Ulama Han (Pasa), Iran halkinin durumnu iyi bildigi için Erzurum Beylerlebligine getirilerek Elkas'a lala tayin edilir. Elkas, maiyetindeki kuvvetlerle 2l Mart l548'de, Pâdisah ise 29 Mart'ta Istanbul'dan hareket eder. Bu gelismelerden haberdar olan ve kardesi Elkas'in, Osmanlilar tarafindan tahta geçirileceginden korkan Tahmasb da ordusunu toplamaya baslamisti. Öyle anlasiliyor ki, Tebriz'den Senb-i Gazan'a gelerek burada bir ay konaklayan ve bütün ordusunu eli altinda toplayan Sah'in, âdeti oldugu üzere Osmanlilar'in karsisina çikmak gibi bir niyeti yoktu. O, Osmanli ordusu ugraginda (menzil) ve çevresindeki bütün yiyecek ve yemlikleri, hatta içme sularini yok etmek, Anadolu içlerine Kizilbas ajanlarini göndererek oradaki mezhebdaslarini ayaklandirmak suretiyle karisikliklar çikarmak siyasetini güdüyordu. Böylece Osmanlilar, kuvvetlerinin bir kismini kendi tebealari ile ugrasmak üzere geride birakmak zorunda kalacaklardi. Bununla beraber olaylar, Sah'in arzuladigi sekilde gelisme göstermiyorlardi. Zira, Osmanli Pâdisahi'nin Erzurum'a ulastigi siralarda, propaganda için Anadolu'ya gönderilmis olan dört Safevî casusu, ellerindeki mektuplarla birlikte yakalanmislardi.

Önce Van'i Safevîler'in elinden kurtarmak isteyen Kanunî Sultan Süleyman, Ulama ve Pîrî Pasalar'i burayi zapta memur ettikten sonra kendisi Tebriz üzerine hareket eder. Pâdisah'in komutasindaki Osmanli ordusu üçüncü defa olarak tebriz'e girer. l5 Agustos'ta Van'a gelen Pâdisah, dokuz günlük bir çarpismadan sonra (24 Agustos l548)'de Van'i Iranlilarin elinden tekrar almaya muvaffak olur. Defterdar Sari Ilyas Çelebi'yi Van Beylerbeyligine tayin eden hükümdar, geri dönmek üzere harekete geçer.

Sah Tahmasb, Van'in kaybedildigini ve Osmanlilar'in, kisi geçirmek üzere Diyarbekir'e gittigini ögrenince Ercis, Ahlat ve Âdilcevaz taraflarina tahripkâr akinlarda bulunur. Bu arada Kars kalesini tamir ve insa ile görevli isçileri koruyan Pasin mirlivasi muhafizlarini kiliçtan geçirip öldürtür. Kaleyi de yerle bir eder. Bu arada Tercan ve Erzincan taraflarina sarkan Sah, Erzincan'i atese vermekten de çekinmez. Bu haberler, Diyarbekir'de bulunan Kanunî'ye ulasinca, vezir Ahmed Pasa'yi büyük bir kuvvetle Sah'in üzerine gönderir. Bu arada, kendi arzusu üzerine Elkas Mirza'yi da Kâsan, Kum ve Isfahan taraflarini vurup yagmalamak üzere gönderir. Kuvvetlerinin mühim bir kismi imha edilen Sah Tahmasb, sür'atle geri çekilerek Karabag'a gider. Kanunî ise Haleb'e gelip kisi orada geçirir.

Sah Tahmasb'in, yeniden harekete geçmesi üzerine Kanunî l549'da ordu ile tekrar Diyarbekir'e gelir. Bu arada iki devlet arasinda bulunan Gürcistan'in bazan Osmanlilara, bazan da Iranlilar'a yanasmak suretiyle iki yüzlü hareketleri ve Osmanilarin, Avrupa ile Akdeniz'deki mesguliyetleri esnasindaki tecavüzleri sebebiyle bu isin saglam bir sonuca baglanmasi gerekiyordu. Zira Gürcüler, Livane (Artvin) sancagina girip Ispir'e kadar dayanmislardi. Bu sebeple

Pâdisah, Diyarbekir'de kalip III. Vezir Ahmed Pasa basbuglugunda Erzurum, Karaman, Dulkadir (Maras) ve Rum (Sivas) Beylerbeyileri ile Sancakbeyleri ve bir miktar tüfekçi yeniçeri kendi Kethüdalariyla, ayrica Pâdisah'in otagina hizmet eden Garipler bölügü de Agalari ile bu seferle görevlendirilirler. Gürcü Atabegi II. Keyhüsrev'in merkez ittihaz ettigi Tortum üzerine yürüyen Ahmed Pasa, I8 Saban 956 (II Eylül I549)'da burayi kusatir. Kalede mahsur bulunan Corci Aga teslim teklifini reddettigi için savasa girisilir. Toplarla dövülen kale surlari yikildigi için burasi 20 Saban'da feth olunur. Ahmed Pasa, burayi zapt ettigi gibi bütün Tortum Çayi boyunu da ele geçirir. Fethedilen bu yerler, dört sancak itibar edilmislerdi. Bu arada Kanunî, Adana - Konya yolu ile 2I Aralik I549'da Istanbul'a döner.

Iran'a yapilan bu ikinci sefer sonucunda Hakkari'yi de içine alan Van eyâleti kuruldugu gibi, Atabeglerin yurdu da dört sancak haline getirilmisti. Sirvan ülkesi ise, Osmanlilar'in yardimi ile bir müddet için bagimsizligini kazanmisti.3. Nahcivan Seferi Osmanli ordulari çekildikten sonra Sah Tahmasb, I550 yili baslarinda Sirvan'i yeniden ele geçirmisti. Ayni yilin Mayis'inda Özbek hükümdari Abdüllatif Han ile Sehzâde Barak Han'in Amuderya'yi geçip Horasan'a akin etmeleri üzerine Tahmasb, Kazvin'den Sultaniye yaylaklarina vararak hazirliklara baslamisti. Bu arada Ubeyd Han oglu Abdülaziz Han'in ölüm haberini alan Özbek Hanlari, onun ülkesi Buhara'yi ele geçirmek üzere geri dönmüslerdi. Bu yüzden Özbekler'den yana ferahlayan Sah, Tebriz'e ve oradan kislamak üzere Karabag'a gelir. 958 (M. I55I) yazinda Sirvansahlardan Hasan Bey'in oglu Dervis Mehmed Han'in ülkesi olan Seki'yi de istila eder.Bu siralarda Erzurum Beylerbeyligine getirilen eski Van Beylerbeyi Iskender Pasa, Gürcü Atabeylerinin elinde kalan son yerlere akinlar düzenleyerek I55I Mayis'inda Ardanuç'u almis ve burayi bir sancak merkezi haline getirmistir. Iskender Pasa, Ardanuç'ta Akkoyunlulardan kalma eski bir câmiin kalintilarini onarttirarak, buraya bir boyahane ile 6I dükkâni vakfeylemistir. Böylece sancak merkezi haline getirilen bu kasabanin kisa zamanda Islâmlasmasini da saglamisti. Iskender Pasa'nin Ardanuç'u fethettigini duyan II. Keyhüsrev, Sah Tahmasb'dan yardim isteyince o da Iskender Pasa üzerine yürür. Bununla beraber kisin yaklasmasi üzerine bir sonuç alamadan Karabag'a döner. Tahmasb, daha sonra ordusunu dört kola ayirarak Osmanli topraklarini isgale baslar. Erzurum'da Iskender Pasa'yi sikistiran Tahmasb, Ahlat ve Van civarini yakip yikar. Bu arada Ahlat'i ele geçiren Sah, burada büyük bir katliam yaptirir. Ercis ve Bargiri (Muradiye) de zapteden Safevîler, I553 baharina kadar Dogu Anadolu'da tahrip ve öldürme faaliyetlerine devam ederler. Bu hâdiseler Kanunî'yi, Erdel harekâtini durdurup, yeniden dogu seferine çikma zorunda birakir. Bu sebeple derhal sefer hazirliklarina baslayan Kanunî, Rumeli askerini Sokollu Mehmed Pasa komutasinda Anadolu'ya gönderir. Vezir-i A'zam Rüstem Pasa da yeniçeri ve bölük halkiyla Istanbul'dan hareket eder.

Rüstem Pasa, Ankara'ya geldiginde Kanunî'nin büyük oglu ve tahtin en kuvvetli adayi olan Amasya Sancakbeyi Sehzâde Mustafa hakkinda bazi haberler gönderme ihtiyacini duyar. O siralarda 38 yasinda bulunan Sehzâde Mustafa, Kanunî'nin büyük oglu olmasi hasebiyle taht vârisi olabilecek durumdaydi. Halbuki ogullarindan birinin veliahd olarak tahta geçmesini arzu eden Hurrem Sultan, ona karsi pek iyi düsünmüyordu. Bu yüzden Sehzâde Mustafa gözden ve tevccühten uzak tutuluyordu. Ilim ve marifette de kudretli olan Sehzâde

Mustafa diger sehzâdeler tarafindan da kiskanilmakta idi. Buna karsilik asker de kendisini çok seviyordu. Sehzâde Mustafa da, artik babasinin yaslandigini, sefere iktidarinin bulunmadigini, bu sebeple Rüstem Pasa'yi Dogu seferi ile görevlendirdigini, bunun da kendisine düsman oldugunu, sâyet bunu yok ederse kendisine taht yolunun açilacagi gibi telkinlere kapilarak saltanat davasina sürüklenmisti. Rüstem Pasa ise sevmedigi ve muhalif oldugu Mustafa hakkinda Kanunî'ye mektuplar göndermisti. Bunun üzerine Rüstem Pasa'yi geri çagirtan Kanunî, bizzat sefere çikmaya karar verir.

I2 bin civarindaki yeniçeri, I8 Ramazan 960 (28 Agustos I553) 'ta Istanbul'dan Üsküdar'a geçen Kanunî'yi, büyük bir merasimle karsilar. Kanunî, yaninda oglu Cihangir bulundugu halde 22 Eylül'de Bolvadin'e gelir. O, kendisine âsi rakip olacak diye tanitilan büyük oglu Amasya Sancakbeyi Sehzâde Mustafa'yi da sefere katilmak üzere yanina çagirtir. 26 Sevval 960 (5 Ekim I553) günü Konya Ereglisi civarinda babasina yetisen Mustafa, sairlerin tarih ibâresinde belirttikleri "mekr-i Rüstem" (= 960 yili) yüzünden o gün Pâdisah'in emriyle çadirinda bogdurularak cenazesi Bursa'ya gönderilir. Rüstem Pasa da sadaretten azledilerek yerine Kara lakapli II. Vezir Ahmed Pasa getirilir. Hurrem Sultan ve Rüstem Pasa'nin isbirligi ve hileleri ile 6 Ekimde meydana gelen bu elim hâdise, halk arasinda büyük bir infiale sebep olmustu. Bunun için Kanunî, sefer arifesinde nahos bir olaya sebebiyet vermemek için Rüstem Pasa'yi azletmek zorunda kalmisti.

Sehzâdenin ölümü, kendisini candan seven Anadolu halkini yaraladigi gibi, nimetleriyle perverde olan yüzlerce bilgin, sair, san'atkâr ve seyh de bu beklenmedik ölüme agliyorlardi. Bu arada Kanunî'nin süt kardesi olan Mehmed Çelebi, olaydan iki sene sonra Pâdisah Iran seferinden Istanbul'a dönünce, Sehzâde Mustafa'ya kiydigi için yüzüne karsi agir sözler söylemisti. Sehzâde'nin, iftiraya kurban gittigi kanaati, devletin tamaminda ve hatta bütün dünyada hâkim olmustu. Burada suna dikkat çekmeliyiz ki, Nahcivan seferinden önceki 2. Iran sefer-i hümayûnunda Kanunî ile Sehzâde, karsilikli görüsüp dertlesmislerdi. Bu mülakatta Kanunî, oglunun yüzüne karsi hakkindaki ithamlari siralamis, fakat Sehzâde'nin cevaplari karsisinda kendisine hak vermisti. Ama bu sefer, yani ölümünden önce meydana gelecek olan son karsilasmada Sehzâde, daha babasiyle görüsme imkâni bulamadan öldürülmüstü. Gerçi Sehzâde Mustafa, aleyhindeki havanin agirligini biliyordu. Hatta ikinci vezir Ahmed ile üçüncü vezir Haydar Pasalar, bir bahane uydurup Amasya'dan gelmemesi için kendisine haber göndermislerdi. Fakat Sehzâde böyle bir yolu tutmaya tenezzül etmedi. Zira babasi ile yüz yüze geldiklerinde onu ikna edecegine kani idi.

Halk ve asker tarafindan sevilen Sehzâde Mustafa'nin katli, halkin üzüntüsüne sebep olmustu. Bu bakimdan birçok sair Rüstem Pasa, Hurrem Sultan ve hatta Kanunî'yi yeren siirler kaleme almislardir. Bu mersiyelerden en çok bilinen ve yaygin olani sancakbeyi rütbesinde bir asker olan büyük mesnevi sairi Taslicali Yahya Bey'indir. Yahya Bey, 7 bend ve 42 beyit tutan ve klasik Türk siirinin mersiye vâdisindeki saheserlerinden biri olan bu çok cesurca yazilmis olan manzumesinde Rüstem Pasa'ya siddetle çatmaktadir. Esasen "Mekr-i Rüstem = Rüstem'in hilesi" terkibi de Sehzâde'nin katline tarih (H. 960 = M. I553) olarak düsürülmüstü. Bu eserinde Yahya Bey, bütün ordunun hislerine tercüman

olarak Rüstem Pasa'nin idamini açiktan açiga istemisti. Büyük tarihçi Âlî (Gelibolulu Mustafa Âlî) Yahya Bey'e: "Gazab-i pâdisahîden havf etmedin (korkmadin mi) mi ki, böyle nazma cür'et ettin?" diye sorunca o da: "Sehzâde'nin firaki beni mecnun ve mecbur etmis idi" der. Yahya Bey, Türk fikir hürriyetinin âbidelerinden olan bu eserinde Pâdisahi da tenkid etmekle beraber "nizâm-i âlem"i muhafaza etmek için hükümdarin aleyhinde daha fazla ileri gitmemistir. Bununla beraber Rüstem Pasa, gerek kendisine, gerekse Kanunî'ye çatildigi için sikâyette bulunarak Yahya Bey'in cezalandirilmasini istemisti. Fakat Kanunî "Bu makulelere kulak tutma ve intikam kasdin etme" diyerek kendisini dahi tenkid etmis olan Yahya Bey'i, himaye etmis ve makul tenkid hürriyetine saygisini göstermistir. Bundan baska, birçok sair, halkin bu konudaki hislerine tercüman olacak sekilde siirler kaleme almislardir.

8 Kasim'da Haleb'e ulasan Kanunî, burada ikinci bir aci ile sarsilir. Bu aci, agabeyinin öldürülmesinden müteessir olan Cihangir'in hastaliginin iyice ilerlemesinden sonra 20 Zilhicce (27 Kasim)'da vefat etmesiydi. Peçevî'nin ifadesine göre Cihangir, sehzâdelerin en küçügü oldugundan dolayi Pâdisah tarafindan çok seviliyordu. Doktorlarin bütün gayret ve çabalari, Sehzâdenin hastaligina ve sonunda da ölümüne mani olamadi. Cenaze Namazi Haleb'de kilindiktan sonra na'si Istanbul'a gönderilir. Kanunî, iki oglunun verdigi aciyi hafifletmek ve biraz olsun avunabilmek için, Haleb, Sam ve Kudüs'te bozulan düzeni yeniden tanzim edip yerine getirmek ve vakiflari gelistirmekle ugrasir.

Kisi Haleb'de geçiren Kanunî, 6 Cemaziyelevvel 96l (9 Nisan l554) günü Haleb'ten çikip sehrin önündeki Gökmeydan'da ordugaha geçen Kapikulu çerisi ile ilerleyen Kanunî, 23 Cemaziyelevvel (26 Nisan)'da daha önceden gönderilen usta ve isçiler tarafindan kurulmus bulunan Birecik köprüsünden geçerek Urfa'ya, oradan da Diyarbekir'e gider. Burada yapilan divanda askerin Erzurum'da toplanmasi kararlastirilir. Kendisi de Erzurum'a dogru yola çikar. Tahmasb ise, daha önce yaptiklarini bir bakima tekrarlayarak pasif savunmasini sürdürür. Ayrica, daha Kanunî ve ordusu yetismeden Hakkari, Gevas, Van ve Adilcevaz taraflarini yagmalattigi gibi yollarin üstündeki her seyi de yakip yiktirir. 5 Temmuz'da Kars ovasina gelen Kanunî, Tahmasb'a bir mektup göndererek onu savasa davet eder. Mektubunda, Rafizîlik'ten ve halkin mallarini yagmalamaktan vazgeçmesini, sayet bütün korkusu top ve tüfek ise bunlari birakabilecegini, savasmak için sadece kilicin da yeterli olacagini bildirmisti.

Bu siralarda Tahmasb, Nahcivan bölgesinde bulunuyordu. Kanunî'nin mektubunu aldigi zaman ülkesi yer yer Osmanli kuvvetleri tarafindan tahrib ediliyordu. Kanunî, mektubunda Osmanli ulemasinin verdigi fetvalari nakl ederek onu Hz. Peygamberin seriatina davet ediyordu. Bu arada Kanunî, l7 Saban 96l (l8 Temmuz l554)'da Revan'a, daha sonra Nahcivan'a ulasir. Ancak çevrenin âdeta çöle dönmüs oldugunu görür. Çevredeki saray ve konaklar da Osmanli ordusu tarafindan yagma edilir. Böylece Safevî tahribinin öcü alinmis oluyordu. Tahmasb ise yine Osmanli ordusunun önüne çikmaktan çekiniyordu. Kanunî daha ileri gitmeyerek geri dönme karari alir. Hazirliklar basladigi sirada Osmanlilarin bazi kuvvetleri ile Safevî kuvvetleri arasinda çarpismalar meydana gelir. Bu çarpismalar sonunda Safevî kuvvetleri dagitilir. Bundan sonra Osmanli ordusu geri dönerek 6 Agustos'ta Beyazit'a gelir. Bu esnada Sah'in

mektubunu tasiyan bir elçi gelir. Tahmasb'in, Vezir-i A'zam Ahmed Pasa'ya hitaben yazdirdigi bu mektupta Pâdisah, Sark'a on defa gelse bile karsisina çikilmayacagi belirtiliyordu. Bundan sonra gelen mektuplarda da baris isteniyordu. Osmanlilar'in karsi cevabi, kendi ülkesinde rahat oturup, fitne ve fesada karismamasi seklinde idi. Bundan baska Kanunî, Safevîler'in kutsal sayilan yerlerinden olan Erdebil ve Tebriz'i tahrib tehdidinde bulunmustu ki bu, Safevîler'i büyük bir telasa düsürmüstü. Gerçekten, Osmanli hükümdarinin kuvvetlerini dagitmadan serhadde kislayip ertesi sene Safevîler'in mukaddes sehri ve aile ocagi olan Erdebil üzerine yürüyüp tahrib edecegi yolundaki tehdidi, Tahmasb'i barisi saglayip sulh yahmak üzere kesif bir siyasî faaliyet göstermeye zorlamisti. Nitekim Osmanli ordusu, Elesgirt'e vardigi zaman Tahmasb'in elçisi ile yeni bir mektubu gelir.

Aradaki düsmanligin kaldirilmasi ve barisin gerçeklesmesini saglayacak olan bir mütarekenin kabulünü uygun karsilayan Kanunî, Sah'in elçisine ayrica cevabî bir mektup verir. Kanunî'nin kisi geçirmek üzere Amasya'ya hareketi ve burada beklemesi, baharda Osmanli ordusunun tkrar harekete geçecegini ve Erdebil ile Tebriz'in tahribi yolundaki tehdidin ciddi oldugunu isbatlamis; Tahmasb'i baris hususunda yeniden harekete geçmeye mecbur birakmistir.4. Amasya Antlasmasi Kanunî Sultan Süleyman'in kisi Amasya'da geçirdigi siralarda, Sah Tahmasb'in esik agasi (saray nâziri) Ferruhzâd Bey, 9 Cemaziyelahir 962 (I0 Mayis I555)'de çesitli hediyeler ve sahin mektubu ile Amasya'ya gelir. Elçi ve maiyeti, Osmanli vüzerasi ile görüstükten sonra 2I Mayis'ta divana kabul edilir. "Elçiler Divân-i Hümayûna gelüb" vezirlerin karsisinda iskemlelerde oturdular. Sah, bu mektubunda, Pâdisah'in gönderdigi mektubu sanki "Süleyman Nebi"den geliyormusçasina aldigini, kendisine büyük saygi duydugunu, haberlesme kapisinin devamli surette açik bulundurulmasi gerektigini ifade ederek halk arasinda da iyi münasebetlerin kurulmasina temas ediyordu. Peçevî'nin aynen naklettigi bu mektubunda (Peçevî, I, 329 - 336) Sah, dostluk teminati verdigi gibi Siîlerden Ka'be ve diger mukaddes yerleri ziyaret etmek isteyenlere izin verilmesini de taleb etmekteydi. Büyük iltifatlara nail olan Ferruh Bey'e, 8 Receb 962 (I Haziran I555) günü, Kanunî tarafindan, Sah Tahmasb'a hitaben yazilmis bir mektup verilir. Osmanli - Iran devletleri arasindaki barisi tasdik eden bu muhtasar mektupta, arzu edilen baris " sulh u salâh-i umûr ki, mutazammin-i âsâyis-i halk ve müstelzim-i intizâm-i ahvâl-i cumhurdur" ifadeleri ile hüsn-i kabul gördügü belirtildigi gibi, arada dostluk kurulup, asagidaki su üç maddenin de müvafik görüldügü belirtilmekteydi:

a) Iran'da ashab-i güzin ve hulefa-yi mehdiyyine sebb etmek (sövmek, küfr etmek) olan Teberrâiligin men'i, yani taskin Siîler'in, üç halife (Hz. Ebu Bekr, Ömer ve Osman) ile Hz. Aise'ye sögüp saymalarinin ve bunu bir merasim haline getirmelerinin yasaklanmasi hususunda elçinin verdigi teminatin gerçeklesmesinin umuldugu;

b) O taraftan herhangi bir fitne (kiskirtma) ve taarruz olmadikça Osmanli hudud ümerasinin tecavüz ve taarruzunun men edilecegi;

c) Hacilarin refah ve itminanla hacci edâ etmelerine izin verlimesi ki bu madde mektupta su ifadelerle yer almaktadir: "Huccac-i Beytu'l-Haram ve züvvar-i

merkad-i Hazret-i seyyidu'l-enâm aleyhi's-salâtu ve's-selâm refahiyet ve itminan ile ol saadete faiz olmalaridir."

Amasya antlasmasi ile Basra, Bagdad, Sehrizor, Van, Bitlis, Erzurum, Kars ve Atabegler yurdu üzerindeki Osmanli hâkimiyeti Safevîlerce taninmis oluyordu. Böylece Gürcistan'da iki taraf arasinda nisbî de olsa nüfuz bölgeleri tesis edilmistir. Bu antlasmadan sonra, Tahmasb'in l576'da vefatina ve Iran'da karisikliklarin çiktigi zamana kadar Osmanli - Safevî münasebetleri dostâne bir sekilde devam etmistir. Böylece, Osmanlilarla Safevîler arasinda otuz yedi seneden beri araliklarla devam eden harblere son verilir. Bunun sonucu olarak taraflar, her vesile ile aradaki sulhun te'yidine gayret sarfetmeye baslarlar. Bu sebeple olsa gerek ki, Tahmasb, Süleymaniye külliyesinin açilisi (l5 Agustos l556) münasebetiyle tebrikte bulundugu gibi kiymetli hediyeler de göndermisti. Bundan baska bu antlasma sartari, ileride yapilacak olan Osmanli - Safevî antlasmasinin temel unsurlarini teskil edecektir.

IÇ OLAYLAR VE SEHZÂDELER ARASINDAKI MÜCADELE

Kanunî dönemi, Osmanli Devleti'nin askerî, siyasî, kültürel ve medenî faaliyetler gibi hemen her sahada zirveye ulastigi bir devirdir. Bununla beraber bu dönemde de bazi iç karisikliklar oldugu gibi taht kavgasi için sehzâdeler arasinda da mücadeleler olmustu. Hatta yine bu dönemde baba ile ogul arasinda da böyle olaylara rastlandigi için bizzat Kanunî kendi oglu Mustafa'yi feda etmek zorunda kalmisti. Bu sebeple biz de dönemin bu neviden olaylarina kisaca deginmeye gayret edecegiz.

I. Kirim HâdiseleriKanunî döneminde Osmanli Devleti'ne bagli Kirim'da aile kavgalari ve kardesler arasindaki mücadeleler artmisti. Osmanlilar, bu mücadeleyi dikkatle takip ediyorlardi. Islâm Giray'in yerine hanliga tayin edilen Sahib Giray, Istanbul'dan Kirim'a gidince kendini ister istemez mücadelenin içinde bulmustur. Zira eski han Islâm Giray, Sahib Giray'in Osmanlilar'in destegi ile hanlik makamina oturmasini ve otoritesini kuvvetle tesise çalismasini hos karsilamamisti. Sahib Giray ise muhaliflerini yok etmek ve otoritesini saglamlastirabilmek için çalismalara baslamisti. Bu sebeple önce Nogaylar'a yaklasarak onlari kendi taraffina çekmis ve Islâm Giray'in, Mangitlar'in basi olan, Kirim asilzâdeleri arasinda sahsî cesaret ve cür'etiyle sivrilen Baki Bey tarafindan öldürülmesinden sonra da bu defa Nogaylar'a karsi cephe almistir. Sahib Giray, siyasî bir manevra ile ayni zamanda yegeni olan ve kendisine karsi muhalefette bulunan Baki'yi kendi saflarina çekmisti. Birlikte giristikleri Moskova seferi sonrasi onu da ortadan kaldirmaya muvaffak olmustur. Daha sonra basi bos ve otorite tanimayan Nogaylar'a karsi Sirinler'le birleserek l546 - l547'de Kirim tarihinde "Nogay Kirimi" adi verilen olay cereyan etmistir. Han'in, atesli silahlari önünde Nogaylar, büyük bir bozguna ugramislardi.

Kabile aristokrasisine karsi Kirim'da, Osmanli modeline göre bir hâkimiyet tesisine çalisan Sahib Giray'in, Kanunî'nin teveccühüne mazhar olmasi, Osmanli vezirleri arasinda aleyhine bir faaliyetin baslamasina sebep oldu.

Sahib Giray da bu faaliyeteri tahrik edici bazi hareketlerde bulunmaktan çekinmiyordu. Nitekim Kanunî'nin Iran'a yaptigi sefere yardimci kuvvet göndermemesi, gözden düsmesine yol açmis ve onun müstakil bir hanlik kurmak için çalistigi yolundaki söylentileri kuvvetlendirmistir. Bu arada Sahib Giray, Kazan Hanligi'nda vefat eden Safâ Giray'in yerine Istanbul'da yetismis ve bir ara Saadet Giray zamaninda "kalgay" olmus olan Mübarek Giray'in oglu Devlet Giray'in intihab ve tayinini Pâdisah ve Divan'dan istemis, muhtemelen bu suretle bir rakipten kurtulmayi ümid etmisti. Fakat aleyhinde kurulan bir tertiple kendisi azlolunur. Bundan sonra Osmanli Devleti tarafindan Kirim'a gönderien Devlet Giray, askerleri yanindan ayrilan Sahib Giray'i yakalayarak üç oglu ile birlikte öldürür. Ruslarin büyük bir düsmani olan Sahib Giray ortadan kalktiktan sonra Ivan Vasili, Kazan ile Ejderhan'i zaptederek çar ünvanini almisti. Bununla beraber, Devlet Giray'in hanligi zamaninda Ruslarin eline düsen Ejderhan H. 96l (M. l554)'de geri alindigi gibi Moskova'ya akinlar yapilarak Ruslar vergiye baglanmisti.

Devlet Giray, Zigetvar seferinde Mirzalar komutasinda Tatar askeri göndermisti. Bu kuvvetler, Erdel Beyi Sigismund Zapolyai ile birlikte bir sene önce Avusturyalilar'in eline geçmis bulunan bazi yerlerin geri alinmasinda büyük hizmetler görmüslerdi.2. Düzme Mustafa OlayiDevleti bir müddet mesgul eden bu olay, Osmanli tarihinde ayni isimle ortaya çikan ikinci vak'adir. Kanunî, 2l Haziran'da Amasya'dan hareket edip Istanbul'a dogru ilerlerken, Rumeli'nin muhafazasi için biraktigi Sehzâde Bâyezid'den bir haber alir. Bu habere göre, Sehzâde Mustafa'ya çok benzeyen bir adam, genis kapsamli bir isyan hareketinde bulunmaktadir.

Kimligi ve nesebi pek bilinemeyen bu adam, seklen maktul Sehzâde'ye benzediginin birçok kimse tarafindan söylenmesinden cesaret alarak saltanat sevdasina düser. Bu sebeple kendisinin Sehzâde Mustafa oldugunu söyleyerek Selanik ve Yenisehir taraflarinda ortaya çikar. O, Silistre ve Nigbolu sancaklarinda Simavna softa ve dervislerinden de bir hayli taraftar toplamisti. Bu isyanin, özellikle Dobruca çevresindeki Seyh Bedreddin taraftarlari arasinda gelismesi dikkat çekicidir. Saltanatini ilan eden ve kendisine bir vezir ile Simavna softalarindan iki kadiasker tayin eden Düzme Mustafa, etraftaki zenginlerin çiftliklerini basmaya ve vergi toplamaya baslar. Bu yolla gasb ettigi mal ve parayi fakirlere dagitarak etrafina l0.000'e yakin adam toplamaya muvaffak olur. Peçevî, bu anarsik olayi tafsilatli bir sekilde günümüze aktarmaktadir. Bununla beraber biz, konuyu fazla uzatmadan kisaca özetlemek istiyoruz:

"962 (M. l555) senesi, Yenisehir ve Selanik dolaylarinda nesebi meçhul kötü yaratilisli biri ortaya çikar. Bazi serseri ve asagilik kimseler, kendisine rahmetli Sehzâde Mustafa'ya benziyorsun diye onun fesad dolu kafasina bir saltanat sevdasi soktular. Böyle diyenlere o : " Aman, Allah rizasi için sirrimi ifsa etmeyin, celladin pençesinden kurtulan basima kast etmeyin" diye fesad ve kötülüklerle dolu isini sürdürür. Bu is o kadar ileri vardi ki, birçok serseri ve hatta akli basinda kimseler, onun gerçekten Sehzâde Mustafa olduguna kandilar. Güya rahmetli Sehzâde Mustafa katlolunacagi sirada, celladin elinde Mustafa'ya benzer baska bir suçlu bulunuyormus, o öldürülmüs ve Sultan Mustafa serbest birakilmisti."

Durumun, gittikçe nezâket kazanip ehemmiyet arz etmesi üzerine Rumeli'nin asayisi ile görevli Sehzâde Bâyezid, gerekli tedbirleri almaya çalismisti. Bu cümleden olarak Nigbolu Beyi olan Dulkadirli Mehmed Han, âsileri te'diple vazifelendirilmisti. Mehmed Han, çesiti vaadlerle Düzme Mustafa'nin vezirini elde etmisti. Bunun üzerine bu adam da Düzme Mustafa'yi yakalayip Nigbolu Beyi'ne teslim eder. Düzme Mustafa, daha sonra Istanbul'a gönderilerek idam edilmis ve cesedi, Sehzâde Mustafa olmadiginin isareti olarak halka teshir edilmistir.3. Sehzâde Bâyezid Olayi Kanunî döneminin önemli olaylarindan biri de, süphesiz ki sehzâdeler arasinda saltanata geçip tahti elde etme mücadelesi idi. Bilindigi gibi Kanunî Sultan Süleyman'in ogullarindan Sehzâde Mustafa ve Cihangir'in vefatlari üzerine taht vârisi olarak iki sehzâde kalmisti. Bunlar, Selim ile Bâyezid idi. Saray, gayr-i memnun sinif ve diger bazi insanlarin tesvikleri ile bu iki kardes âdeta rakip duruma gelmislerdi. Kanunî'nin, yaslanmaya baslamasi, kendisinden sonra tahta kimin geçecegi konusunu gündeme getirmisti. Kendi ogullarindan birini tahta geçirmek isteyen Hurrem Sultan, tahtin kuvvetli vârisi Sehzâde Mustafa'nin katlinde müessir oldugu gibi, kendi ogullari arasinda dahi bir tercih yapma durumuna gelmisti. Hurrem Sultan, iki oglundan Bâyezid'i tercih etmekle birlikte öz ve büyük oglu Selim'e karsi cephe aldigi da söylenemez. Sehzâde Selim'in Nahçivan seferinde babasinin yaninda bulunmasi ve yumusak huylulugu ile babasinin üzerinde müsbet bir tesir birakmasina karsilik, Hurrem Sultan da Bâyezid üzerine kanat germis, hakkinda duyulan ufak tefek itimatsizliklari gidermis, hatta onu, Konya'dan daha iyi bir mevki gibi telakki edilen Kütahya sancagina naklettirmisti. Bu esnada (I558) Bâyezid, Kütahya'da Mekke emîri tarafindan elçilikle Istanbul'a gönderilen Kutbeddin el-Mekkî'yi kabul etmis ve ona, kendisine saltanat müyesser oldugu takdirde her sene kanun geregi Haremeyn-i Serifeyn'e gönderilmekte olan "Sürre -i Hümayûn" vesilesiyle, gerçeklestirmek istedigi bazi arzularindan bile bahs etmisti. Gerçekten Bâyezid, sahsiyeti, kültürü ve yasayisi bakimindan tahta en yakin aday olarak görülüyordu. Selim'in, Manisa'da nedimeri ile eglenceye dalmasina karsilik Bâyezid, Kütahya'da bir ilim ve irfan muhiti kurabilmisti. Fakat Hurrem Sultan'in ayni sene vefati üzerine Bâyezid, büyük bir hâmisini kaybetmis oluyordu. Bundan sonra Selim ile Bâyezid arasinda birçok anlasmazliklar çikar. Her iki sehzâdenin taraftarlarinin tutumlari gittikçe aradaki soguklugu artiriyordu. Bu arada her iki sehzâdenin de hizmetinde bulunan Lala Mustafa Pasa'nin çevirdigi entrikalar, taraflari tam anlamiyla birbirine düsürdü. Kardesler arasindaki münaferet ve çekismenin artmasi üzerine vaziyeti dikkat ve titizlikle takip eden Kanunî, duruma müdahele eder. Sehzâdelerden her birine 300.000'er akça terakki vermek suretiyle onlarin sancaklarini degistirir. Selim'i Manisa'dan Konya'ya, Bâyezid'i de Kütahya'dan Amasya'ya tayin eder. O, bununla da kalmayarak Selim'in sehzâdesi Murad'a Aksehir, Bâyezid'in büyük oglu Orhan'a da Çorum sancaklarini tevcih eder.

Fakat bu tahvil, Sehzâde Bâyezid'i memnun etmemisti. Zira o, pâyitahttan uzak bir yere yapilan bu tayini, bir hakaret olarak kabul ediyordu. Nitekim Bâyezid, bir mektubunda, bu tayin isinde Selim'in parmaginin bulundugunu, bunun da Selim'in kendisine tercih edildigi anlamina geldigini yazarak "bu hakaretten ölmek yeg idi" diyerek hissiyatini belirtmisti. Bu sebeple Amasya'ya gitmek istemiyordu. Bâyezid'in, Kütahya'dan ayrilmamak için ileri sürdügü mâzeretleri kabul etmeyen Kanunî, bu sehrin imari hususunda pek çok para sarf ettigini, bu

bakimdan nakil için paraya ihtiyaci oldugunu bildirmesine karsilik hükümdar, onun, Kütahya'dan hareketini bildirir bildirmez kendisine para gönderilecegi cevabini vermisti. Bâyezid, bundan sonra da bazi bahaneler ileri sürdüyse de nihayet I5 Muharrem 966 (28 Ekim I558)'de Kütahya'dan ayrilmak zorunda kalmisti. Bununla beraber çok yavas yol aliyor ve konaklarda gerekenden fazla kalarak babasinin vaadlerini yerine getirmesini bekliyordu. Esasen çok kalabalik bir kafile ile hareket edip yola çikan Sehzâde Bâyezid'e, yol boyunca birçok kimse iltihak ettigi için gittikçe kuvveti de artiyordu. Bu vaziyet karsisinda endiseye kapian Kanunî, Bâyezid'e sözünü geçirebilecek ve onu yatistirarak bir an önce Amasya'ya gitmesini saglayacak bir nasihatçiyi gönderme zaruretini duymustu. Bununla birlikte tarafsiz hareket etmis olmak için ayni anda Sehzâde Selim'e de bir baskasini göndermeye karar verir. Su kadar var ki kendi emirlerine itaat eden Selim'e gönderilen sahis bir nasihatçidan ziyade bir müsavir gibi vazife görecektir ki bu, üçüncü vezir Sokollu Mehmed Pasa'dir. Bâyezid'in yanina gönderilen dördüncü vezir Pertev Pasa ise sehzâdeyi yatistirmaya çalismis, fakat yatismis gibi görünen Bâyezid, babasina ve Selim'e karsi olan tutumunda bir degisiklik yapmamistir. Bu arada Bâyezid, babasina karsi tehdid unsurlari ihtiva eden mektuplar göndermekten de çekinmemistir. Nitekim bir mektubunda o, "Bendenizi sorarsaniz rûz-u seb (gündüz - gece = her zaman) hayir duaniza mesgul bilesüz, amma ki gam ve gussadan ve gayretten helâk bilesüz. Ah bilmem ne idem bana karindasimin hatiri içün acîb zulm eyledünüz, beni yerümden yurdumdan ayirdiniz" diordu. Gerek davranislari, gerekse gönderdigi mektuplar yüzünden Kanunî, tamamen Selim'e meyletmistir. Tarihçilerin bildirdigine göre Bâyezid, yevmlü adiyla birçok eskiyayi yanina toplayip onlari kapikulu, sekbân ve tüfekçiyan yazdirip 20.000 civarinda bir kuvvete sahip odugu haberinin gelmesi üzerine iki taraf artik yavas yavas geri dönülmesi mümkün olmayan bir yolun esigine gelmisti. Bâyezid'in, ister silah zoru ile saltanat tahtini ele geçirmek, ister nefsini müdafaa gayesiyle etrafina kuvvet toplayarak bir ordu meydana getirmesi, Selim'i de harekete geçirmisti. Bu sebeple o da askerî hazirliga koyulmustu.

Bâyezid'in asker toplayip kendi basina hareket etmesine karsilik Selim, babasinin direktifleri dogrultusunda askerî hazirliga baslamisti. Bâyezid, Selim'in, merkezden gönderilen emirler uyarinca Anadolu Beylerbeyi, Dulkadir, Karaman Beylerbeyleri ve Adana Sancakbeyleri ile müstereken hareket ettikleri haberini alinca, takriben I5.000 kisilik bir kuvvetle Ankara istikametine dogru harekete geçer. Bu haberin Istanbul'a ulasmasi üzerine bizzat Kanunî tedbirlerin alinmasi gerektigine karar verir. Bu kararin bir sonucu olarak o, Sokollu Mehmed Pasa ile Rumeli Beylerbeyisini Konya'ya gönderir. Bu arada Kanunî, Selim'e müdafaa muharebesini Konya'da kabul etmesini emretmisti. Ayni zamanda Seyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'den, âdil bir sultanin evlatlarindan birinin itaattan ayrilip bazi kalelere saldirmasi, zorla halktan para alip asker toplamasi halinde ve onu bu hareketlerinden baska bir sekilde çevirmeye imkân olmadigi takdirde "cemiyetleri dagilincaya kadar kitâle" cevaz oldugu hakkinda bir fetva alir. Kanunî, bundan sonraki olaylari daha yakindan takib edebilmek için 28 Saban 966 (5 Haziran I959) 'da otagini Üskürdar'da kurdurarak Selim'e de savunma savasini Konya'da yapmasina dair emirler göndermisti. Bâyezid, babasinin hareketini ögrenince Konya üzerine yürümüs, böylece iki kardes arasinda Konya yakinlarinda 22 Saban 966 (30 Mayis I559) günü çarpismalar vuku bulmustu. Ilk gün sabahtan aksama kadar devam eden

çarpismalar sonucunda taraflar birbirlrine üstünlük saglayamadilar. Savasin ikinci günü Lala Mustafa Pasa'nin tedbiri ile Bâyezid'in kuvvetleri bozguna ugratilmisti. Bunun üzerine Amasya'ya çekilen Bâyezid, af isteginde bulunduysa da bu istegi, sözü ile hareket ve davranislari birbirlerine uymadigi gerekçesiyle Kanunî tarafindan red edilmisti. Bunun üzerine çareyi Iran'a iltica etmekte bulan Bâyezid, çocuklari ile birlikte Iran'a siginmisti. Onun ilticasi, iki devlet arasinda karsilikli müzakerelere sebep olmus ve nihayet Sah Tahmasb, para karsiligi onu, gelen Osmanli heyetine teslim etmisti. 23 Temmuz l562'de bu talihsiz sehzâde, ogullari ile birlikte hemen orada bogdurulmak suretiyle hayatlarina son verilmisti. Tahnit edilen cesetleri, Sivas'a getirilip orada defnedilmistir.

Sehzâde Bâyezid hâdisesi, Anadolu'da bazi iç karisikliklarin çikmasina sebep oldu. Bu bakimdan devlet, bir müddet onun taraftarlarina karsi mücadele etmek zorunda kaldi. Bundan sonra benzer olaylarla karsilasmamak için umumi bir teftis yapildi. Bu arada birtakim idarî degisikliklere lüzum görüldü. Bundan sonra yeniçeriler muhafiz olarak Anadou'ya yayildilar. Sehzâdelerin sancaga çikarilmalari usûlünde de degisiklikler yapildi.

Bu esnada, Kanunî üzerinde müsbet ve menfi derin tesirler birakan Rüstem Pasa l2 Temmuz l56l'de vefat etti. O, sahsiyeti ve icraati ile gerek Pâdisah, gerekse bu devir üzerinde müsbt veya menfi olarak derin bir te'sir birakmis olan iki vezir-i a'zamdan biri sayilabilir. Hatta Kanunî'nin saltanatini, Ibrahim ve Rüstem Pasalar'in birbirlerini tamamlayan basica iki büyük sadaret devri olarak mütalaa etmek mümkündür. Bunlardan ilki nasil devletin büyüklük, zindelik ve ihtisam devrini temsil etmisse, ikincisi de devlet hazinesinin en zengin, askerî kudretinin en parlak bulundugu zamanin mümessilidir. Bu devir icraatinda, Pâdisah'in karar ve hareketleri üzerinde en tesirli rol oynayan sahsiyet, her türlü hâdisenin seyir ve gelismesinde damgasi görülen adam Rüstem Pasa'dir. Busbecq'in müsahedesine göre, keskin ve uzagi gören zekâsiyle Pâdisah'in san ve söhretini te'siste onun büyük hizmeti vardi. Bununla beraber Rüstem Pasa'nin, Pâdisah üzerindeki nüfuzu ve kayin validesi ile zevcesi Mihrimah Sultan sâyesinde hükümdara bazi yolsuz tutumlari da kabul ettirmis olmasi, Kanunî döneminin sosyal yapisinda olumsuz sonuçlar da dogurmustu. Hakkindaki bir sikâyetten anlasidigina göre, Eflâk voyvodalarindan biri, sadrâzama rüsvet vermek suretiyle voyvodaligi kendisine temin etmis, fakat bu yüzden devlet hazinesi büyük bir zarara ugramisti. Iste böyle bir sadrâzamin yerine, karekter bakimindan onun tam ziddi olan ikinci vezir Semiz veya Kalin lakaplari ile taninan cömert, iyi kalpli, halk adami, nüktedan ve baris sever bir insan olan Semiz Ali Pasa getirilmisti.

KANUNÎ DÖNEMI DENIZCILIGI VE DENIZ SEFERLERI

Kanunî Sultan Süleyman döneminde, ordunun karadaki basarilarina parelel olarak Osmanli armadasi da Akdeniz, Kizildeniz ve Hind Okyanusu'nda faaliyet göstermekteydi. Gerçi, Kanunî döneminden önce ve bilhassa Sultan II. Bâyezid ile Yavuz Sultan Selim zamanlarinda da Osmanli donanmasi, teknik ve yetismis insan gücü bakimindan büyük bir gelisme göstermis ve Avrupa'li denizci devletlerin filolari ile mücadele edebilecek güce ulasmisti. Bilindigi gibi, Kanunî devrinin savas ve zafer meydani, sadece karalar degil, belki onlar kadar önemli

olan denizlerdi de. O denizler ki, aslan gibi kükreyen dalgalarin üstünde yelken açan levendler ile sehbazlarin olmazlari oldurdugu, erlik, yigitlik meydani, ugras ve savas mahalli idi. Nitekim Kanunî'nin ilk hükümdarlik yillarinda, Belgrad'in fethi esnasinda Osmanli donanmasi, Tuna nehrinin agzindan girerek büyük isler basardigi gibi, Rodos'un zaptinda da büyük rol oynamisti. Bundan sonra teknik ve askerî güç bakimindan daha da güçlendirilen donanma, o dönemde yetisen yürekli, tecrübeli ve üstün yetenekli denizcilerin elinde zaferden zafere kosmaya baslayacakti. Bu zaferlerde en büyük pay sahibi olan kisi ise Osmanli denizciligine yeni bir ruh ve anlayis kazandiran Barbaros Hayreddin Pasa olacaktir.

Döneminin en büyük ve muhtesem hükümdari olan Kanunî'nin bahti, Zenbilli Ali Cemalî Efendi, Ibn-i Kemal ve Ebu's-Suûd Efendi ile Sinan ve Baki gibi fikir ve san'at kahramanlarinin kanunlari, fetvalari, Süleymaniye'leri, gazelleri, kasideleri ve te'lifleri yaninda kiliç ve cenk erlerinin gözle görülebilen âbidelesmis eserleri yoksa da, tarihin dünya durdukça zihinlere ve hâfizalara haykiran sesi vardir. Iste bu ses, naklettigi nice hikayenin arasinda memleketler zaptedip devletlere omuz silken asîl ve feragatli bir sehbaz levendin kissasini söyler.

Savas ve mücadeleyi karadan denizlere tasiyan Kanunî döneminin deniz savaslarinin meydana geldigi sahalari, Akdeniz ve Hint Okyanusu sulari olmak üzere genellikle iki grupta toplamak mümkündür.

AKDENIZ SULARI

Bulundugu cografya itibariyle bir Akdeniz ülkesi olan Osmanli Devleti, daha kurulus yillarindan itibaren Akdeniz'le ilgilenmek zorunda kalmisti. Nitekim, Orhan Gazi dönemi siyasî ve askerî faaliyetlerine bakildigi zaman, Akdeniz'in burada önemli bir sahne oldugunu görüyoruz. Gerek Trakya'daki yerlesimi saglamlastirip vatan edinme, gerek Istanbul'un fethi ve gerekse Hac yolu üzerinde bulunan bazi adalardaki korsanlarin Müslüman hacilara karsi giristikleri faaliyetlere son vermek için bu deniz ve kollarinda harekete geçmek zorunlugu bulunmaktaydi. Buradaki faaliyetlerin basarili olabilmeleri için de icab eden bütün tedbirlere bas vurmak gerekiyordu. Kanunî dönemi ise bu tedbirlein en iyi sekilde alindigi bir dönemdir. Biz, Kanunî döneminde Osmanli Devleti'nin bu faaliyetlerinden ana hatlariyla bahs etmek istiyoruz.

I. Barbaros Hayreddin'in Ilk Faaliyetleri Asil adi Hizir olan Barbaros Hayreddin, Vardar Yenicesi'nden gelip Midilli Adasi'nin fethinden sonra buraya yerlesen Yakub adli bir sipahinin ogludur. l478 yili civarinda dogdugu tahmin edilmektedir. Batililar, havuç rengine çalan kirmizi sakalindan dolayi agabeyi Oruç'a verdikleri "Barbarossa" adini daha sonra Hizir için de kullandiklarindan Barbaros diye taninmisti. Hayreddin lakabini ise kendisine Yavuz Sultan Selim takmistir.

Dört kardesin en küçügü olan Hizir, gençliginde yaptirdigi bir gemiyle Midilli, Selanik ve Egriboz arasinda ticarete baslar. Rodos sövalyelerine esir düsen agabeyi Oruç'un kurtarilmasindan sonra iki kardes, Sehzâde Korkud'un himayesine girerler. Bu siralarda Ispanyollar'in Bati Akdeniz'e hâkim olma

gayretleriyle Endülüs'te yaptiklari zulümler yüzünden buradan ayrilmak zorunda kalan Müslümanlarin göçleri, bölgedeki eski dengeyi bozar. Bunun üzerine Oruç ve Hizir kardesler, Bati Akdeniz'e yönelerek I504'ten sonra Kuzey Afrika sahillerinde görünmeye baslarlar. Iki gemilik küçük filolari için emin bir liman arayan iki kardes, Tunus Hafsî Sultani Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan (I493 - I526) ile anlasarak Halkulvâdi'ye yerlesirler. Gemilerinin sayisi artinca da Cerbe adasina geçip orayi üs edinirler. Buradan sürdürdükleri akinlarini Italya kiyilarina kadar uzatirlar. I5I3 yilinda bir yarimada üzerinde bulunan Cicelli (Djidjelli)'yi ele geçirirler. Kendi baslarina bir sehir yönetimi kurmus bulunan Cicelli halki, Oruç'u sultan ilan eder. Böylece Barbaros kardeslerin Kuzey Afrika'da kuracaklari devletin temelleri atilmis olur. Kisa zamanda büyük söhret kazanan iki kardesin etrafinda Kurdoglu Muslihiddin ve Kemal Reis'in yegeni Muhyiddin gibi pek çok Türk denizcisi toplanir. Dönemin Osmanli Pâdisahi Yavuz Sultan Selim ile de temasa geçen Oruç ve Hizir Reisler, Cezayir kiyilarinda tutunmaya muvaffak olmuslardi. Kaynaklarin ifadesine göre Barbaros kardesler, Katolik Ferdinand'in ölümünden (I5I6) faydalanarak Ispanyol isgalinden kurtulmak isteyen Cezayir sehrinin yardimina kosarlar. Böylece Cezayir ve onun batisindaki Sersel'in ele geçirilmesinden sonra Oruç Reis Sersel ve Cezayir sultani ilan edilir. Bunu I5I7'de Tenes ve Telemsen sehirlerinin zapti takib eder. Ancak yerlilerle anlasan Ispanyollar'in I5I8'de Telemsen'i geri aldiklari savasta Oruç Reis sehid olur. Agabeyinin sehâdetinden sonra yalniz kalan Hizir, artik onun desteginden de mahrum kalir. Ispanyollar ile Telemsen emîrinin birleserek kendisini Cezayir'den atmak istedikleri Hizir Reis, Avrupalilar'in verdikleri "Barbaros" adi ile söhret kazanmaya baslamis ve bunlara karsi basarili savaslar vermisti. Ancak siddetli tazyik karsisinda Osmanli Deveti'ne bas vurmayi uygun görmüs olacak ki, I5I9 yilinda dört gemiyi hediyeler ile Istanbul'a göndererek Yavuz'a bagliligini arzettiginden Yavuz Sultan Selim de kendisine askerî yardimda bulunarak beylerbiyilik hil'ati yollamisti. Nitekim, Osmanli destegini güçlendirmek üzere adamlarindan Haci Hüseyn'i, Cezayir halkinin Ekim I5I9 tarihli "arîza"si ve kirk esirle birlikte Osmanli Pâdisahi'na gönderir. Böylece Afrika'da olup bitenleri ögrenen Yavuz Sultan Selim, "Hizir Reis nasruddindir, hayrüddindir" diye memnuniyetini ifade ederek onun Cezayir hâkimi olarak tanindigini belirten bir hatt-i serif gönderir. Ayrica kendisine Anadolu'da gönüllü asker toplama imtiyazi taninarak yeniçerilerle topçulardan olusan 2000 kisilik bir yardimci birlik gönderilmesi kararastirilir. Böylece hutbenin Pâdisah adina okundugu Cezayir, Osmanli topraklarina katilmis oldugu gibi Hizir da bundan sonra Hayreddin diye anilmaya baslanir. Bundan sonra Cezayir'e iyice yerlesmek için mücadele veren Barbaros, bir ara oradan çekilmek zorunda kalmis, ancak üç senelik bir aradan sonra yeniden Cezayir'e hâkim olmustu.

Barbaros'un, Akdeniz'deki faaliyetleri ile kazandigi basarilar, Imparator Sarlken'i oldukça rahatsiz etmekteydi. Sarlken, Akdeniz'deki bu proplemin bertaraf edilmesi için dönemin meshur kaptanlarindan Ceneviz'li Andrea Doria'yi görevlendirmisti. Bu tecrübeli amiral, altmis gemilik bir donanma ile Barbaros'u aramaya baslar. Ancak daha önce düsman sahillerini vurmus bulunan Barbaros, büyük bir ganimet ile Cezayir'e döner. Barbaros, bu hareketi esnasinda elde ettigi esirlerden, Andrea Doria'nin hazirliklari hakkinda bilgi alir. Bunun üzerine haziriklarini tamamayan Barbaros, Cerbe adasindaki Sinan Reisi de yardima çagirir. Bu esnada Ispanya adina hareket eden Andrea Doria, Çerçel

adasina hücum eder. Ancak siddetli bir mukavemetle karsilasir. Bu sirada da Barbaros'un geldigini duyunca geri çekilip kaçmak zorunda kalir. Böylece, iki taraf birbirlerine tesadüf edemediginden bir çarpisma meydana gelmez.

Kanunî, tahta çiktigi andan itibaren Barbaros'un faaliyetlerini dikkatle takip eder. Buna karsilik Barbaros da yaptigi isler ve kazandigi zaferler yaninda Avrupa'da gelisen olaylar hakkinda ona bilgiler veriyordu. Kanunî, l532 yilinda Alaman seferine çiktigi zaman Sarlken, Andrea Doria'yi Mora üzerine göndermisti. Doria'nin yoklugundan istifade eden Barbaros, onbes gemi hazirlayarak Ispanyol sahillerindeki Endülüs Müslümanlarini Afrika yakasina geçirmek üzere gönderir. O, bu Müslümanlari gerek bu gemilere, gerekse Ispanyol sahilerinden elde etmis oldugu ve böylece toplam sayilari otuzalti parçaya yükselen gemilere bindirerek yetmis bin Endülüs Müslümanini Cezayir taraflarina tasir. Bu kadar Müslüman'in zorla din degistirip Hiristiyanlastirilmasina mani olmak suretiyle onlari büyük bir zulümden kurtarir. Din ve insanlik tarihi bakimindan fevkalade önemli bu isi basarmasi, yedi sefer sonunda mümkün olmustu. 2. Barbaros'un Osmanli Hizmetine Girmesi Kanunî Sultan Süleyman, Andrea Doria komutasindaki düsman donanmasinin kazandigi basarilar üzerine, bir memleketin güçlenmesi ve düsmanlariyla basa çikabilmesi için deniz kuvvetlerinin ne denli önemli oldugunu daha iyi kavrar Her ne kadar iyi yetismis insan gücü ve mükemmel tersaneleri bulunan bir imkâna sahipse de Kanunî, devletinin bulundugu cografya ve stratejik konumu itibariyle en az kara kuvvetleri kadar basarili bir deniz gücüne olan ihtiyaci farketmisti. Bunun için donanmaya yön verecek, tecrübeli ve kabiliyetli bir denizciye ihtiyaci oldugunu düsünüyordu. Karadaki basarilarin, denizde de sürdürülmedikçe tam bir hâkimiyetin kurulamayacagi inancinda olan Kanunî, basindan beri faaliyet ve basarilarini dikkatle takib ettigi Barbaros'u bu vazifeye layik görüyor ve onun Sarlken'in donanmasina karsi çikabilecek yegâne kisi olduguna inaniyordu. Bu sebeple Barbaros'a bir hatt-i humâyûn göndererek onu Istanbul'a çagirir. Kanunî'nin davetini alan Barbaros, yanindaki söhretli denizcilerle birlikte (Agustos l533) Istanbul'a dogru yelken açar. l533 senesinin Aralik ayinda Istanbul'a gelen Barbaros, büyük bir senlik ve merasimle karsilanir. Istanbul'a gelisinden bir gün sonra yani II Cemaziyelahir 940 (28 Aralik l533) günü on sekiz arkadasiyla birlikte Pâdisahin huzuruna çikmis olan Barbaros'a Kanunî, Akdenizdeki faaliyetlerinden endise ettigi Andrea Dodia hakkinda bazi sorular sormus, Barbaros'un endise etmeden ve bir bakima pervasizca verdigi cevaplar Kanunî'nin hosuna gitmisti. Bunun üzerine Kanunî, beylerbeyilik rütbesiyle bütün tersane islerini tam bir yetki ve selâhiyete sahip olarak bu yeni amirale verir. Bundan sonra onu, Irakayn seferine çikmis bulunan Vezir-i A'zam Ibrahim Pasa'nin (Makbul) yanina gönderir. Haleb'te bulunan Vezir-i A'zam, Hayreddin Pasa'yi kabul edip Gelibolu Kaptanligi ile Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyligi pâyesini tevcih ederek hil'at giydirir ve kendisini Kemankes Ahmed Pasa'nin yerine "Kaptan-i Derya"liga tayin eder (6 Nisan l534). Böylece o zamana kadar Gelibolu Sancakbeyligi pâyesiyle verilen Kaptan-i Deryalik, Beylerbeyilik derecesine yükseltilmis olur.

Bir Italyan yazar, onun Kanunî tarafindan karsilanisi ve kendisine yapilan ihsanlar hakkinda epey bilgi verir. Buna göre Kanunî, sadece onun Cezayir hâkimi olmasini tasdikle kalmaz, ayni zamanda kendisini devetinin dördüncü derecedeki pasasi ve donanmanin bas komutani olarak tayin eder. Daha sonra

da amiral gemisine çekmesi için devlet sancagini, Kaptanpasa kilicini ve elbisesini, diger masraflari için de 80.000 sultanî ve nihayet sahsî muhafizlari olarak da yeter sayida yeniçeri verir. Filhakika Barbaros, sifahî olarak kendisine genis yetki verilen bir divan toplantisinda, Osmanli donanmasinin zayif noktalarini ciddi bir sekilde tenkid etmisti. Ona göre Ispanyol donanmasina yetismek, hatta onu geçmek için, Osmanlilarin sahip olduklari az sayidaki fakat agir gemilere ilaveten küçük ve kolayca hareket edebilen gemiler insa etmek gerekiyordu. Deniz savaslarindaki yeni teknik karsisinda bu eski kadirgalar ve bu agir kürekler, gemilerin hareketi aninda hafif kadirgalarin güçlükle manevra yapmalarina sebep olduktan baska, sür'atli düsman gemilerine karsi kolay bir hedef teskil ediyorlardi. Gerçi ates kudreti olan kadirgalar ihmal edilemezdi, fakat onlari himaye etmek için kalyon ve fustalar lazimdi.

Ibrahim Pasa, Haleb'de icra edilen bu merasimden sonra onu tekrar Istanbul'a gönderir. Pâdisahin, Hayreddin Pasa'yi Haleb'e göndermesi, serasker olmasi itibariyle bütün azil ve tayinlerin vezir-i a'zamin selâhiyeti dahilinde olmasindan ileri gelmistir. Bu olay, Osmanli idare sisteminde vazife ve selâhiyetlerin taksimi ile bunlara nasil riayet edildigini göstermektedir. Devletin basi olmasi hasebiyle sinirsiz yetkilere sahip oldugu zannedilen hükümdar, baskalarina ait olan yetkileri kullanmayi aklindan bile geçirmemektedir. Bu sebeple beylerbeyilik tayin ve hil'atini almak için Barbaros'u, Istanbul'dan Haleb'e göndermektedir.

Kanunî'nin, kendisini Istanbul'a davet eden hatt-i humâyûnunu alan Barbaros, Cezayir'de gereken tertibati aldiktan sonra yerine evlatligi Kara Hasan Aga'yi vekil ve Ramazan Çelebi ile Haci isminde birini ona müsavir birakarak on (veya 20) çektiriden mürekkeb bir filo ile yola çikar. Deniz yolunda rastladigi Deli Yusuf komutasindaki on alti çektiriyi de beraberine alip Sardunya ile Korsika adalari arasindaki Bonifaçyo Bogazindan geçip Sicilya adasina bugday götüren on sekiz gemiyi zapt ile yükünü ve mürettebatini aldiktan sonra gemileri atese verir. Bu muharebe esnasinda Deli Yusuf sehid olmustu. Ele geçen esirlerden Andrea Doria'nin elli parça gemi ile Koron'a gittigi ögrenilince sür'atle hareket edilerek Preveze'ye gelindiginde Andrea Doria'nin alti gün önce Italya'ya kaçtigi haberi alinir. Onun gerçek büyüklügü ve fedakârligi ile Istanbul'a dogru yelken açisi ve yoldaki faaliyetleri özetle su ifadelerle nakedilir:

" O zamanlar bir zamandi ki, Barbaros denen bu namli yigit, çocuk yasinda adim attigi kalyonundan, "Daldi Rahmet Denizine Kaptan" tarihinin düsürüldügü ecel gününe kadar hemen hemen altmis sene, çikmadan yasadi. Gece demeden, gündüz demeden evsanevî bir su kusu gibi karalara vurdu, dalgalar ile güresti. Ufuktan ufka yelken açip, yâre de agyâre de karsisinda el baglatti.

Onun büyük kudreti, büyük söhreti ve insan gücünün üstündeki kahramanlik hikâyelerinin en asîl ve en hürmete sayan olani, süphe yok ki, Cezayir gibi bir ülkeyi ele geçirip müstakil bir devlet reisi olmusken, tahtini da, bahtini da bir Türk - Müslüman birliginin agirlik merkezi olan Osmanli Imparatorlugu emrine verip, ölünceye kadar kendini bu birligin hizmetine adamis olmasidir.

Ama, bir ülke teslim etmek üzere taht sehrine gelen Barbaros'un Pâdisah'a hediyesi, sadece Cezayir degildi. Önüne katip getirdigi iki bin esirin ellerinde bir devlet hazinesi tutarinda hediyeler de bulunmakta idi.

Esâsen muzaffer ve hamiyetli kaptanin Istanbul'a gelisi, devlet tarafindan paha biçilmez sanina ve insanligina lâyik olan bir senlik ve zafer alayi ile kutlanacakti. Cezayir'den kirk kadirga ile hareket ederek yol boyunca, kahramanliginin tomarina yeni yeni zaferler ilave ede ede gelmek isteyen Barbaros, Italya sahillerini hizalayarak, Elbe ve Sardunya adalarini vurduktan sonra Cenova'ya da ihrac yaparak kiyilari yagmalayip Sicilya'ya geçti. Sanki daracik Mesina Bogazi, sarayinin bir dehlizi imis gibi tasasizca ilerlerken, bu arada karsilastigi bir Ispanyol kalyonunu da imha etmis bulunuyordu."

Barbaros, Kaptanpasaliga getirildikten sonra Ispanyollar'in öncülük ettigi Avrupa ittifakini yenip, Akdeniz'de Osmanli üstünlügünü kurabilmek için bir yandan güçlü ve düzenli bir donanmanin kurulmasina çalisirken, öte yandan da V. Charles'a karsi Fransa ile isbirligi yapilmasina önem vermistir.

Barbaros, Istanbul'a döndükten sonra tersanede gemi insasiyle mesgul olur. Bundan sonra l534 senesinin Agustos ayinda 80 (veya 84) parçalik bir donanmanin basinda Istanbul'dan ayrilip denize açilan Hayreddin Pasa, Italya'nin güney sahillerindeki Reggio, Sperlonga ve Fondi gibi sehirlere baskinlar düzenler. Onun bu hareketi, Andrea Doria'yi kendi üzerine çekmek içindi. Ancak Doria'dan bir ses çikmayinca Tunus üzerine yönelir. Bu esnada Tunus'u elinde bulunduran Beni Hafs Hânedani'na mensub Mevlay Hasan kaçmak zorunda kalir. Osmanlilarin Tunus'a hakim olmalari, Akdeniz hâkimiyeti için önemli bir adim idi. Akdeniz'in Türk hâkimiyetinde olmasi, Avrupa deniz ticareti için büyük bir darbe idi. Bu sebeple Akdeniz'deki denizci devletler Sarlken'e müracaatla onu Osmanlilar'a karsi kiskirtmaktaydilar. Bunlara, Rodos Adasi'ndan kovulan Saint Jean sövalyeleri de katilmisti. Öbür taraftan Mevlay Hasan da Sarlken'e müracaatta bulunmustu. Bunun üzerine bizzat Sarlken'in de bulundugu ve Doria komutasindaki büyük Haçli donanmasi Halkulvad'i ele geçirmeyi basarir. Lütfi Pasa (Tarih, 356), Tunus Hâkimi'nin Sarlken'e müracaatini anlatirken "Memleket senin, ben dahi senin, iste Rumiler gelüp hile ile memlekete müstevli oldular. Ve sizin komsulugunuza geldiler, bugün bize ittiler, irte size iderler" diye sekva idicek Ispanya dahi nice yüz pâre gemiler donadup ve binefsihi kendisi binüp gelüp" ifadelerini kullanir. Halkulvad'dan sonra Tunus alinir. Bu esnada her taraf yagmalandigi gibi büyük bir katliam yapilir. Bu harpte Mevlay Hasan Sarlken ile birlikte bulunmustu. Onun, Tunus halkina gönderdigi mektuplar, kalenin düsmesinde büyük rol oynamisti. Sarlken sayesinde Tunus sultanligini tekrar elde eden Hasan, bes sene daha Ispanyollar'in himayesinde kalmis, bes sene sonra oglu tarafindan hal'edilmistir. Bu sirada Barbaros sehri terkederek Cezayir taraflarina çekilmis bulunuyordu. Bu olayin akabinde Barbaros karsi taarruza geçerek Balear adalarini basar. Bundan hemen sonra da Irakayn seferinden dönmüs olan Kanunî, kendisini Istanbul'a çagirir. Daha sonra donanmanin basinda Kaptanpasalik ile Pulya sahillerine gönderilir. Zira bu dönemde Venedik ile olan münasebetler bozulmaya baslamisti.3. Korfu SeferiVenedik Cumhuriyeti, devamli olarak iki tarafli bir siyaset takib ediyor, firsat buldukça da Osmanlilarin aleyhine ittifaklara girmekte bir sakinca görmüyordu. Bilhassa

deniz savaslarinda Sarlken ile ittifak ediyor ve zaman zaman da Türk ticaret gemilerini vuruyordu. Bu arada, ahidnâme hükümlerinin yerine getirilmesi için elçi olarak Venedik'e gönderilen Tercüman Yunus Bey, Sarlken'e karsi I. François ile ittifak yapmalari tavsiyesinde bulunmus, ancak bu teklif Venediklilerce kabul edilmemisti. Onlar, Kanunî'nin teklifini kabul etmemekle kalmadiklari gibi gemileri ile geri dönmek üzere yola çikan Yunus Bey'e tecavüze yeltenirler. Bu hareket , Venedik'in düsmanca olan tavrini açikça ortaya koymustu. Aradaki dostluk antlasmasina ragmen Venedik'i Osmanlilar'a karsi hasmâne bir tavir takinmasina, Papa III. Pol'un faaliyetleri sebep olmustu. Zira Papa, Türkler'e karsi Hiristianlari bir araya topamak isteyerek Sarlken ile Fransa Krali I. François'in arasini bulup on senelik bir mütareke yaptirmisti. Venedik te I537 yilinda bu ittifaka dahil olmustu.

Kanunî'nin, Irakayn seferinden dönüsünden sonra Istanbul'daki tersanelerde yeni gemilerin insasina baslanir. Bu arada gerekli asker ve malzeme temin edilir. Nihayet I Zilhicce 943 (II Mayis I537)'de Vezir Lütfi Pasa ile Barbaros Hayreddin Pasa idaresindeki donanma denize açilir. Bir hafta sonra da Kanunî, yaninda iki oglu Selim ve Mehmed bulundugu halde ordu ile karadan hareket eder. Donanma Otranto civarina çikarma yapmakla mesgul iken Andrea Doria'nin Osmanli bandirali on ticaret gemisinden mütesekkil bir filoya hücum ettigi haberi alinir. Barbaros derhal onun üzerine hareket ettiyse de Doria'yi yakalayamaz. Zira Ispanya emrindeki bu Cenevizli Amiral, Barbaros'un karsisina çikmaktansa kaçmayi tercih ederek kurtulabilecektir. Doria'yi yakalamakatna ümidini kesen Barbaros idaresindeki Osmanli donanmasi, Pulya sahillerinden dönmüs olan Lütfi Pasa ile birleserek Preveze'ye gelir.

Beri taraftan kara ordusu Avlonya'ya varmis, ardindan da sefer Venedik üzerine çevrilmisti. Kanunî, Lütfi Pasa'ya Venedikliler'e ait Korfu'nun muhasara edilmesini emr eder. Bunun üzerine Lütfi Pasa, Korfu adasi üstündeki müstahkem San Angelo kalesini kusatmakla mesgulken, Kanunî de Korfu adasi karsisindaki Bastia'da karargâh kurmustu. Mücadele bütün siddetiyle sürerken Pâdisah, Ayas Pasa'yi göndererek kusatmanin kaldirilmasini emreder. Lütfi Pasa ve Barbaros'un, kalenin her an düsebilecegi ve kusatmasinin kaldirilmamasi yolundaki itirazlari kabul edilmez. Kaynaklar, Pâdisahin bu ani kararinin sebebini havalarin sogumasi ve kusatma zamanin geçmis olmasi ile izah etmeye çalisirlar. Ancak burada baska bir noktaya da temas ederler . Buna göre kusatma esnasinda bir top mermisi askerin içine düser. Bu yüzden dört gazi sehid olur. Bunun üzerine Pâdisah: " Bir mücahid kulumu böyle bin kaleye vermem" diyerek kusatmayi kaldirir. Kusatmanin kaldirilmasindan sonra ordu 22 Kasim I537'de Istanbul'a döner. Bununla beraber Barbaros, Akdeniz'de Venedikliler'e karsi harekâta devam ederek bazi adalari vurdugu gibi bazilarini da zapt eder. 4. Preveze Zaferi Barbaros Hayreddin Pasa'nin, Adalar seferinden döndükten sonra tersanedeki gemi insasina hiz verdigi bir sirada Kanunî de Bogdan seferine çikmak üzere hazirliklara baslar. Preveze zaferinin kazanildigi I538 senesinde Osmanlilar, karada ve denizde üç ciddi harekâti birden baslatmislardi. Bir taraftan Kaptan-i Derya Hayreddin Pasa ikinci adalar seferine hareket ediyor, öbür taraftan Misir valisi Hadim Süleyman Pasa Hind seferine çikiyor, beri taraftan da Kanunî, ordu-yu humâyunla Bogdan'a yürüyordu. Ayri ve birbirinden çok uzak sahalarda icrâ edilen bu büyük

tesebbüsler, Osmanli Devleti'nin iktisadî ve askerî gücünün ne kadar büyük oldugunu gösterir.

I538 senesi kisinin sonlarina dogru Kanunî, vezirlere kendi masraflari ile hazirlayip techiz etmelerini emreyledigi I50 gemi henüz hazir degilken, Barbaros Hayreddin Pasa'ya denize açilmasini emreder. Bu arada Andrea Doria'nin Girit'e geldigi haberini alan Barbaros, 40 gemi ile 9 Muharrem 945 (7 Haziran I538) günü Istanbul'dan hareket edip Akdeniz'e açilir. Kendisine 3.000 yeniçeri ile deniz ümerâsindan olan bazi sancakbeyleri (Kocaeli Beyi Ali Bey, Teke sancagi Beyi Hurrem Bey, Sayda sancak Beyi Ali Bey ve Alaiye Beyi Mustafa Bey) katilmislardi.

Bilindigi gibi, Ege Denizi'nin kontrolü bakimindan oldukça önemli olan Girit, o dönemlerde Venediklilerin elinde bulunuyordu. Barbaros komutasindaki Osmanli donanmasi, Ege'de bazi hareket ve fetihlerde bulunduktan ve Istanbul'dan bekledigi 90 gemi ile Salih Reis'in Misir'dan getirdikleri de kendisine iltihak ettikten sonra Girid'e ugrayarak adanin bazi mevkilerine asker çikarir. Donanma daha sonra Preveze'ye yönelmek için buradan ayrilir. Bu esnada Rodos civarindaki bazi adalara da ugrar. Donanma Modon açiklarinda iken Andrea Doria'nin Preveze'yi zapta çalistigi, fakat sonradan kusatmayi kaldirarak müttefik Haçli donanmasinin harekat üssü olarak kararlastirdigi Korfu'ya çekildigi haberi gelir.

Gerçekten, Barbaros'un Ege ve Akdeniz'deki faaliyetleri, Sarlken'i harekete geçirmisti. Papa da Osmanlilar'in aleyhinde ittifak yapilmasi hususundaki çalismalarina hiz vermisti. Osmanlilar'in, Ege'deki bu harekâti üzerine Korfu'da toplanan Venedik donanmasina, Alman, Ispanyol, Portekiz, Malta, Ceneviz ve Papalik gemileri de yardima gelecekti. Bu ittifaktan dolayi öyle bir donanma toplanmisti ki, tarih, o zamana kadar bu büyüklükte bir donanmaya sâhid olmamisti. Bu durumu haber alan Barbaros, bir kesif kolu göndererek düsmanin durumunu ögrenir. O, bu kadarla da etinmeyecek gönderdigi bir iki gönüllü gemisi ile "kâfir yakasina gönderip dil (esir)" aldirmis ve bunlari Bogdan seferinde bulunan Pâdisah'a göndermisti. Müttefik bir donanma meydana getiren düsmanin durumunu ögrenen Barbaros, Preveze'ye dogru hareket eder. Emrinde I22 kadar gemi vardi. Andrea Doria'nin idaresindeki Haçli donanmasinin savas yapabilen (savas gemisi) gemi mevcudu ise 302 idi. Bunlardan I62'si kadirga idi. Bu gemilerde 2500 top ve 60.000 asker vardi. Su halde sayi itibariyle Osmanli donanmasi düsmana nazaran üçte bir oldugu gibi top itibariyle de onaltida birdi. Bundan baska Barbaros idaresinde bulunan Osmanli donanmasinda 8.000 cenkçi askere karsi müttefiklerin gemilerinde forsalar hariç altmis bin asker bulunuyordu. Asker, silah ve gemi üstünlüklerine magrur olan Haçli reisleri, kudretlerinin azameti karsisinda zaferden o kadar emindiler ki, kisa bir müddet sonra gerçeklesecek olan galibiyet ve basarilarinin meyvelerini pesin olarak yani daha savas baslamadan önce paylasmislardi.

24 Eylül I538'de Preveze önlerine gelen Barbaros, harp vaziyeti alir. Bir gün sonra Preveze önlerine gelen Doria da Barbaros'un bulundugu yerin iki mil açigina demir atar. Andrea Doria, Barbaros'u Preveze'den çikarip savasa girmeye mecbur etmek için 27 Eylül'de Inebahti'ya hücumda bulunmak üzere

harekete geçer. Ayni günün sabahi Osmanli donanmasi da Korfu istikametinde harekete geçmisti. Günes yükseldiginde müttefik Haçli donanmasinin komutani olan Doria, Osmanli donanmasini arkasinda görüp sasirir. Bu saskinligi ile savasa girip girmeme hususunda tereddüdler geçirir. Bu saskinligindan biraz kurtulduktan sonra harp vaziyeti alir. Iki taraf Ayamavra Adasi'nin bati kiyisinda üç dört mil açikta karsi karsyia gelirler. Bunun üzerine Barbaros, alinacak tedbirleri kararlastirmak üzere harp meclisini toplar. Sonra da donanmaya harp nizami aldirir.

Bu muharebede Osmanli donanmasi hilâl seklinde tertibat alir. Arkada Turgut Reis idaresinde ihtiyat kuvvetleri bulunuyordu. Osmanlilar'in hilâl nizamina karsilik Haçli donanmasi, borda nizami almis ve birbiri arkasinda üç saf teskil etmisti. Bu sirada rüzgârin güneyden esmesi, Osmanlilar için büyük bir tehlike meydana getiriyordu. Bunun üzerine Barbaros Hayreddin Pasa, Kâtib Çelebi'nin ifadesine göre Kur'an-i Kerim'den âyetleri yazdirdigi varaklari (sayfalari) derya yüzüne serptirip Cenab-i Hakk'a tazarru ve niyazda bulunur. Duasi ind-i Ilâhî'de kabul olunmus oacak ki, rüzgâr hafifleyip yön degistirir. Kâtib Çelebi, Tuhfetu'l-Kibâr fi Esfari'l-Bihar adli eserinde yukaridaki ifadelerine sunlari da ilâve eder: " Bu kissadan hisse sudur ki, serdar olanlar, yalniz esbab-i cismaniye itibar etmeyüp, kadir olduklari kadar ruhanî sebeplere de riâyet etmelidirler." diyerek muharebelerde mânevî kuvvetin ihmal edilmemesi gerektigine isâret eder. Rüzgârin bu sekilde yön degistirisi, manevra kabiliyeti az olan düsman gemilerinin hareketlerini yavaslatir.

Barbaros, gemilerini kivrik bir hançer (hilâl) seklinde yan yana dizerek savas düzeni alir. Sag kanat komutanligini Turgut Reis'e, sol kanadinkini de Sâlih Reis'e vererek kendisi ortada yer alir. Düsmanin sayica üstünlügü karsisinda bir yarma harekâtina girisen Barbaros, müttefik Haçli filosunun gerilerine kadar ilerler. Büyük bir hayret ve saskinlikla Osmanli donanmasinin kendisini çevirdigini gören Doria, ancak ertesi gün (28 Eylül) donanmasini harekete geçirebilir. Böylece, büyük bir bozguna ugratilan müttefik donanmasinin otuz alti teknesi ele geçirildigi gibi 2l75 de esir alinir. Bu savasta Türk donanmasinin kayiplari ise oldukça azdi.

Doria'nin her türlü savas taktigine, ayni sekilde karsilik veren Barbaros, küçük bir kuvvetle büyük bir zafer kazanir. Gece karanliginin basmak üzere oldugu bir sirada Doria, bir donanma için hem serefsizlik, hem de ugursuzluk alâmeti olan fener söndürme emrini vermisti. Böylece o, gecenin karanligindan istifade ederek kaçmayi basarir. Barbaros'un bu muharebede cesaretle tatbik ettigi yarma harekâti, daha sonra pek çok meshur amirale örnek olur. Gerçekten, Hiristiyan Avrupa'nin çikarabilecegi en büyük deniz gücü, bes saat içinde tamamen tahrib edildigi gibi, Akdeniz hâkimiyeti de Osmanlilarin lehine olarak kesin bir sonuca baglanmisti. Preveze zaferiyle Dogu Akdeniz'den sonra Orta Akdeniz bölgesinde de Osmanli hâkimiyeti saglanmis olur.

Anlasildigi kadari ile Avrupa'li bazi yazarlar, bu savasi küçümsemeyi bir âdet hâline getirmislerdir. Böylece, Doria'i düstügü durumdan kurtarmaya gayret ederler. Bununla beraber Osmanlilarin bu zaferle denizlerde nasil bir prestij kazandiklarini da söylemeden edemezler. Nitekim, "Muhtesem Süleyman" diye bir eser yazmis bulunan Renzo Sertoli Salis, Osmanlilarin denizlerdeki

basarisindan bahs ederken: "Türklerin stratejik ve taktik zaferi, onlarin denizlerdeki prestijini bir parça artirmisti. Süleyman, adam seçme hususundaki kabiliyeti sâyesinde, o zamana kadar Osmanli sultanlarinin ihmal etmis olduklari bu prestiji kazanmasini bilmisti" der.

Bogdan seferinden dönmekte olan Kanunî, Barbaros'un gönderdigi zafer haberini Yanbolu konaginda iken almisti. Bu haberi müteakip Kanunî, Divan-i Humâyûnu fevkalade bir toplantiya çagirarak zafernâmeyi okutturmustu. Sultan, bu zaferi, bir kita büyüklügünde olan ülkesinin her tarafina duyurarak senlik ve dualarla kutlanmasini emretmistir. Barbaros Istanbul'a dönünce halkin coskun tezâhüratiyle karsilanmisti. Bizzat kendisi Sultan'a bütün detaylari ile muharebeyi anlatmisti.

Bilhassa yabanci kaynaklarin dili ve bakis açilariyla bize Preveze Zaferi hakkinda bigi veren ve onun, Akdeniz tarihinde açilan yeni bir dönemin baslangici olduguna isaret eden A. Büyüktugrul, bu konuda sunlari söylemektedir:

"Muharebenin uzak sonuçlarina bakacak oursak; Preveze'den kaçmak, Ispanyollara otuz yillik mahcubiyet, agir zararlar ve deniz yenilgilerine mal olmustu. Tam da Akdeniz egemenligini kazanacagi bir anda V. Charl, Andrea Doria vâsitasiyle pek rezil bir halde bunu kaybedip Türklere birakmisti. Bu davranisin üzücü tepkileri Cezayir'de bizzat görüldügü gibi ayni rezilligi halefi de Cerbe muharebesinde görmüstü.

Preveze günü Ispanyol armadasi için, yüz serefli yenilgiden baska mes'um bir gün oldu. Düsünülerek yapilan bu kaçisin tepkileri Lepanto muharebesine kadar pek çok yillar ve hatta daha sonralari da görüldü.

Kendi konularina büyük bir askla bagli bulunan ve bu askin etkisinde olaylari büyük mübalagalarla anlatan Kardinal Guglielmotti, olaylar arasindaki baglantilari da açik biçimde görerek, Preveze muharebesini söyle özetlemisti: O ana kadar denizlerde belirli bir noktaya kadar korkak ve asagi yukari ümitsiz bulunan Türkler, bu kadar büyük olan basarinin kusurlu taraflarini baskalarina yüklemeyi asla düsünmediler. Fakat sadece kendi muazzam üstünlüklerinden söz ederek sonradan, asla büyüklügü görülmemis biçimde haddini bilmemezlik ederek küstahlasmislar ve Hiristiyan adina karsi muazzam istihfaflar sürdürmüslerdir. Bundan sonra biz, Hiristiyan filolarinin Türklerin önünden daima kaçtiklarini fazlasiye görecektik." dedikten sonra Cerbe'deki yenilginin sebebini de böyle bir korkakliga baglar.

Preveze zaferinden sonra, Hersek'e bagli olan ve daha önce Doria tarafindan ele geçirilen Adriyatik kiyisindaki Nova (Castelnuova) l0 (veya 24) Agustos l539'da kolaylikla ele geçirilir. Bu zaferden sonra Haçli ittifakindan ayrilmak isteyen Venedikliler, Osmanlilar'la bir baris antlasmasi yapma zemini aramaya basladilar. Zira ittifaka dahil olduklarindan beri pek çok zarara ugramislardi. Bu durumdan kurtulmak ve Osmanlilar ile yeniden bir antlasma yapmanin mümkün olup olmadigini ögrenmek için gizlice Istanbul'a bir ajan gönderirler. Ajanlarinin, müsbet bir cevapla Venedik'e dönmesi üzerine Kanunî nezdine evvela Pietro Zen, onun yolda ölmesi üzerine yerine Tomaso Contarini

Istanbul'a gönderilir. Ancak Kanunî tarafindan kabul edilmekle birlikte iyi muamele görmeyen bu elçiye Vezir-i A'zam Lütfi Pasa, bir antlasma yapilmasinin genis selâhiyet ve mezuniyete sahip olmakla mümkün olabilecegini anlatmak isteyerek, simdi Venedik'e dönmesini, fakat sehzâdelerin sünnet ve sultanin izdivaci dügünlerinde bulunmak üzere Eylül'de yeniden Istanbul'a gelmesini tavsiye etmisti. Bu sirada Venedik, Avrupa'nin siyasî durumu ve Imparator (Sarlken)'la Fransa Krali arasinda bir konferansin akdi karari sebebiyle Osmanlilar'la barismanin akillica bir hareket olacagini anladigindan, birçok fedakârliklarla barisi kazanmak istemekteydi. Bu gaye ile Istanbul'a gelen Venedik elçisi ile 20 Ekim I540'da imzalanan antlasma sonucunda Mora'daki Malvasia (Monemvasia) ile Anabolu (Napoli di Roma) Osmanlilar'a terkedildi. Dalmaçya ve Ege'de ele geçirilmis yerlerde Osmanli hâkimiyeti tanindi. Bu antlasmaya göre Venedikliler, 300.000 altin vermeyi de kabul ettiler. Buna karsilik kendilerine yeniden ticarî bazi imtiyazlar tanindi.5. Barbaros'un Fransa'ya yardim SeferiKanunî Sultan Süleyman, I54I yilinda Macaristan seferine çikarken Barbaros'u da yetmis gemiden mütesekkil bir donanma ile Adriyatik sahillerinin muhafazasi ile görevlendirmisti. Bu siralarda Sarlken, Cezayir üzerine yürümek niyetinde idi. Daha önce de temas edildigi gibi Barbaros Hayreddin Pasa, Osmanli donanmasi kaptan-i deryasi olmakla birlikte ayni zamanda Cezayir Beylerbeyligini de uhdesinde bulundurmaktaydi. Istanbul'da bulundugu siralarda yerine evlatligi Hasan'i vekil olarak birakmisti. Hasan, Sicilya'dan Cebelitarik'a kadar Avrupa sahillerini tehdid ediyor ve yeni dünyadan tasinan kiymetli mallari ele geçiriyordu.

Bu tehdid ve tehlikeye bir son vermek isteyen Sarlken, bizzat kendisinin basinda bulundugu ordusu ile Cezayir üzerine yürüme karari alir. 65 parça kadirga, 400'e yakin nakliye ve yelkensiz gemi ile Cezayir üzerine hareket eder. Imparatorun da yer aldigi Doria idaresindeki donanma, 20 Ekim I54I'de Cezayir sahillerine gelir. Böylece yirmi bes bin kisilik bir kuvvetle Cezayir kusatilir. Ancak Cezayir kalesindeki Hasan Aga'nin, az sayidaki kuvvetinin büyük direnisi ve hava sartlarinin elverissizligi yüzünden Sarlken, Cezayir önlerinde büyük bir hezimete ugrar. Imparator, firtina yüzünden çogu batmis bulunan donanmasini güçlükle toparlayarak Ispanya'ya dönebilir.

Lütfi Pasa'nin, "Mel'un Ispanya Krali" diye isimlendirdigi Sarlken'in bu seferinde 80 pâre kadirga ile 200 parça karavele, kalyete ve kayiklarla toplam 500 kadar gemi ile Cezayir'e gelip Hasan Aga'ya teslim olmalari için bir mektup gönderdigini ve fakat bunun reddedildigini nakleder.

Cezayir'de basina gelen bu bozgundan sonra Sarlken, Fransa Krali I. François ile yeniden mücadeleye girisir. Zaten tek basina Sarlken ile basa çikamayacagini anlamis bulunan François, Preveze Zaferi'nden sonra yeniden Osmanlilar'a yaklasmak istiyordu. Bu sebeple Osmanlilar'dan yardim talebinde bulunur. Basindan beri Fransizlar'la is birliginden yana olan ve I532'de I. François ile iliski kurmus bulunan Barbaros'un da uygun görmesiyle Akdeniz'de Sarlken'e bagli bulunan yerlere karsi ortak bir harekete karar verilir. Böylece, Fransa'ya yardim karari alinir. Bu karardan sonra Barabors, Fransiz donanmasi ile birlikte müstakil bir harekâta memur edilir. 28 Mayis I543'te yaninda Fransiz elçisi oldugu halde Istanbul'dan hareket eden Barbaros, II0 gemilik filosuyla Messina, Reggio ve Ostia gibi Italyan sahillerini vurduktan

sonra 20 Temmuz'da Marsilya önlerine geldiginde burada törenlerle karsilanir. Burada, Fransiz donanmasinin hazirliklarinin tamamlanmasindan sonra 30 gemilik Fransiz donanmasi ile müstereken Sarlken'in müttefiki ve Savoi Dükü olan Charles'in elinde bulunan Nice'i muhasara eder. Sehir, 20 Agustos'ta ele geçirildigi halde, Fransizlarin gevsekligi ve iki yüzlü davranmalarindan dolayi iç kaleyi fethe lüzum görmedigi ve Fransizlarin bu tavrina çok kizdigi için Barbaros, kusatmaya son verir. Bundan sonra Türk donanmasinin kisi Toulon'da geçirmesi uygun görülür. Fakat alti ay kadar Güney Fransa'da kalan Barbaros, François'in, Sarlken ile anlasmasi karsisinda Istanbul'a dönmek zorunda kalir. Dönüs sirasinda da Cenova'da esir bulunan Turgut Reis'le birlikte orada esâret hayati yasayan birçok Müslüman ve Türk esiri de kurtarir. O, Cenova'daki Müslüman esirleri kurtardiktan baska, oradan da birçok esir ve ganimet alip I544 senesinin yaz aylarinda Istanbul'a döner. Kanunî tarafindan büyük deniz gazasinin kahramani sifatiyle kabul edilerek iltifatlara mazhar olur.

NICE SEFERI

Barbaros'un son büyük seferidir. Bundan sonra daha çok tersane isleriyle mesgul olan Barbaros, 6 Cemaziyelevvel 953 (5 Temmuz I546)'da kisa bir hastaliktan sonra vefat eder. Cenazesi, sagliginda Besiktas'ta yaptirdigi medresenin yanindaki türbesine defnedilir sözü ölümüne tarih olarak düsürülmüstür.

Tabir yerinde ise çekirdekten yetisme diyebilecegimiz bir denizci olan Barbaros Hayreddin Pasa zamaninda Osmanli denizciligi, gücünün zirvesine ulasmisti. Onun mektebinde (ekol) yetisen degerli denizciler ve teskilâtli tersane sâyesinde bu güç varligini bir süre daha devam ettirmistir. Nitekim Piyale Pasa'nin kaptan-i deryaliga getirilmesi ile Turgud, Uluç Ali, Hasan ve Salih Reis'lerin de bulundugu Osmanli donanmasi Akdeniz'de güç ve varligini devam ettirdi. 6. Fransa'ya Ikinci Yardim Seferi I55l senesi baharinda hazirlanan 90 kadirgalik bir Osmanli donanmasi, Sinan Pasa idaresinde Egriboz'da bulunan Turgud Reis ile birleserek I4 Temmuz'da Malta önlerine gelip oradan da Trablusgarb'a hareket eder. Buranin, I530'da Malta'ya yerlesmis bulunan Saint Jean sövalyelerinin elinde bulunmasi, çevredeki Müslüman halkin mücadelesine sebep olmus, hatta bunlar, Kanunî'ye müracaatla yardim bile istemislerdi. Bunun üzerine Kanunî, Enderûn agalarindan Murad'i buraya göndermisti. Sinan Pasa, Trablusgarb önlerine gelince Murat Aga ile irtibat kurarak sehri kusatir. Nihayet I3 Agustos'ta sehir teslim olarak idaresi Murad'a verilmisti. Turgut Reis ise Karlieli Sancakbeyligine getirilmisti.

Osmanli donanmasi I552 senesi ilkbaharinda Kaptan-i Derya Sinan Pasa komutasinda Bati Akdeniz seferine çikar. Donanma, Fransa Krali II. Henri'nin, Sarlken ile aralarinda meydana gelen düsmanlik yüzünden Osmanlilar'dan yardim istemesi üzerine ikinci defa olarak Fransa'ya yardima gidiyordu. Bu sefere Karlieli sancakbeyi Turgud Reis de katilmisti. Fransa elçisi Daramon da üç gemi ile Osmanli donanmasi ile beraberdi. Baslangiçta Fransa'nin yardim talebini kabul etmeyen Kanunî, daha sonra Avusturya ile aralarindaki nazik durum karsisinda Fransa'ya yardima karar verir. Karlieli Beyi Turgud Reis, Sicilya kiyilarini vurmaya memur edilmisti. Donanma Italya sahillerini dolasarak Napoli'ye gelir. Orada Fransiz donanmasi beklenir. Fakat beklenilen donanma

gelmeyince yolda rastlanilir diye bir müddet kuzeye dogru seyredilir. Bu sirada Andrea Doria'nin Napoli tarafina geçecegi haber alinarak Turgud Reis'in tavsiyesiyle Ponza adalari tarafinda pusu kurulur. Pusuya düsürülen Andrea Doria yenilerek Sardunya adasina dogru kaçar. 5 Agustos I552'de cereyan eden bu hadisede Doria'nin 7 gemisi zaptedilir.

Bundan sonra gerek Sinan Pasa'nin, gerekse onun vefati üzerine yerine gelen Piyale Pasa'nin deniz seferleri vardir. Bunlardan biri, 966 (M. I558)'de Ispanya sularinda dolasan Kaptan Piyale Pasa'nin, Minorka adasinin önemli sehirerinden olan Siüdadela'yi zaptetmesidir. Bundan baska yine Piyale Pasa maiyetinde Turgud ve Salih Pasalar bulundugu halde Italya sahillerini vurup Reçyo sehrini zapt etmis ve Afrika sahilindeki Oran'i, Ispanyollar'in elinden alip basarili bir sekilde geri dönmüstü. Bu olaydan sonra Ispanya ve Papa basta omak üzere Italya yarimadasindaki devletlerin tamaminin Osmanlilar aleyhine meydana getirdikleri ittifak, I559'daki Cerbe muharebesini dogurmustur.7. Cerbe Muharebesi Preveze'den I3 yil gibi kisa bir müddet sonra Trablusgarb'i zapteden Osmanlilar, Orta Akdaniz havzasina kesin olarak yerlesmislerdi. Kanunî Sultan Süleyman'in, Kuzey Afrika sahillerini takib ederek Cebelitarik'a kadar tirmanmasi ve dolayisiyle Türk hâkimiyetinin Bati Akdeniz'de de hissedilmeye baslanmasi, bu defa da babasindan Akdeniz siyasetini devr amis olan Ispanya Krali II. Philippe (I556 - I598)'i harekete geçirmisti. Fakat Türkleri Bati Akdeniz kiyilarindan uzaklastirmak gayesini güden bu tesebbüs, Ispanyol ve müttefiklerinin I560'da Cerbe'de agir bir yenilgiye ugramalari ile sonuçlanmisti. Fernand Braudel'in deyimi ile Ispanyol askerleri Türkler karsisinda "boylarinin ölçüsünü" almislar ve Akdeniz'de "Türk deniz üstünlügü" kurulmustu.

Biraz önce ifade edildigi gibi, Trablugarb'in alinmasi ile Osmanlilar Dogu Akdeniz'den sonra Orta Akdeniz'e de kesin olarak yerlesmislerdi. Trablusgarb'in, Osmanli idaresine geçmesi ve hâkimiyet mücadelesinin Bati Akdeniz'e kaymasi, Malta'daki Saint Jean sövalyelerini oldukça rahatsiz ediyordu. Zira burasi onlar için stratejik ve ekonomik degeri hâiz önemli bir mevki idi. Bundan baska yavas yavas siranin kendilerine geleceginden de korkuyorlardi. Bu sövalyelerin gayretleri ve babasinin siyasetini sürdürmek isteyen Ispanya Krali II. Philippe ile Papa'nin tesvikleri sonucu Ispanya, Papalik, Cenova, Floransa, Sicilya, Malta, Napoli ve Monaco gibi Akdeniz'deki Hiristiyan devletler, bir ittifak kurmuslardi. Basi sikistikça Osmanlilar'dan yardim isteyen Fransizlar ve Osmanlilar ile bir baris antlasmasi imzalamis bulunan Venedikliler, fiilen bu ittifaka girmemekle birlikte, gizlice müttefikleri desteklemeye devam ediyorlardi.

Akdeniz'deki Hiristiyanlar tarafindan meydana getirilen bu ittifakin duyulmasi üzerine Piyale Pasa Istanbul'a çagrilir. Hazirliklarini tamamlayan Piyale Pasa, 20 parça gemi ile baslangiçta müttefik donanmayi Malta istikametinde aradiysa da onlarin Cerbe sularinda oldugunu ögrenince Turgud Reis kuvvetleriyle birlesmek üzere buraya gelir. Bu arada 200 gemiden mütesekkil müttefik donanmasi, 2 Mart I560'da Cerbe'ye asker çikarmisti. Bu esnada Trabusgarp'ta bulunan Turgud Reis adina adayi idare eden yerli bir seyh, adayi müttefik donanmaya teslim eder.

I3 Mayis I560'da Cerbe önlerine gelen Osmanli donanmasini gören düsman, bir hayli telaslanir. Bununla beraber Cerbe adasindan 7 - 8 mil uzakta bulunan birlesik düsman donanmasi ile Osmanli donanmasi arasinda I6 Mayis I560'da büyük bir deniz savasi meydana gelir. Bizzat Piyale Pasa'nin bildirdigine göre 3 gün 3 gece devam eden savas sonunda düsmanin 20 kadirgasi alinmis, bunlardan biri yakilmis, 26 gemisi ele geçirilmis, bir kismi da kaçip kurtulmustu. Osmanli donanmasinin top atesine baslamasi üzerine heyecanlanan Giovanni Doria, gemilerine demir aldirtarak derhal denize açilir. Denize açilan müttefik donanmasi, Osmanli gemilerince bir hayli yipratilir. Bu hengamede genç amiral Giovanni Doria, karaya sürünmekle birlikte canini kurtararak Sicilya'ya dogru kaçabildi. 60 kadar gemisini kaybeden müttefik donanma müthis bir bozguna ugramisti. Bu bozgun haberi Ispanya ve Italya'da derin bir teessüre yol açti.

Genç Doria'nin kaçmasi üzerine Don Alvaro, saglam surlari bulunan Cerbe kalesine siginmak zorunda kalir. Bu deniz zaferinden sonra Osmanli kuvvetleri kaleyi kusatirlar. Turgud Reis'in de katildigi ve Trablus Eyâleti'nin, Trablus, Kayrevan, Sfeks gibi sehirlerin piyade ve süvari kuvvetlerini de beraberinde getirerek yaptigi kusatma 80 gün sürer. Böylece üç aya yakin bir kusatmanin sonunda 3I Temmuz I560'da Don Alvaro bir gemiye atlayarak kaçmak istediyse de Turgud Reis tarafindan takib edilir. Kurtulus imkâni bulamayan Don Alvaro, esir olarak teslim alinir. Büyük bir zaferle sonuçlanan bu savas, müttefiklere 20.000 kadar ölü ve 5000 kadar da esire mal olur. Bu zafer sonunda ada Turgud Reis'e verilir. Piyale Pasa ise Trablus'a ugradiktan sonra tekrar Istanbul'a döner.

Türk denizcilik tarihinin sanli muharebelerinden biri olan Cerbe Zaferi, Akdeniz'deki Osmanli hâkimiyetini perçinleyip kuvvetlendirmistir. Filhakika, XVI. asirda Osmanli donanmasinin kazandigi büyük ve kesin zaferlerin basinda gelen Cerbe Savasi, Osmanlilarin, Bati Akdeniz'den çikarilamayacagini isbatlamis görünmektedir. Bunun içindir ki II. Philippe, ugradigi yenilginin intikamini almak yerine, aradaki anlasmazligi ortadan kaldirmak ve barisa kavusabilmek için Istanbul'a elçiler göndermeyi tercih edecektir.

Cerbe'de gâlib gelen Osmanli donanmasi, Avusturya elçisi Busbecq'in müsahedelerine dayanarak belirttigi gibi esirler, ganimetler ve yedeginde düsmandan zaptolunan gemilerle Piyâle ve Turgut Pasalarin emrinde Dersaâdet (Istanbul)'e gelmis ve burada merasimle karsilanmisti. Ilk Osmanli kadirgasi, Salîb (Haçli) donanmasinin, Hz. Isa'nin çarmiha gerilmis tasvirini tasiyan büyük bayragini denizde sürüyerek ilerliyor ve bunlari diger Hiristiyan bayraklarini ayni tarzda sürükleyen gemiler takip ediyordu. Düsmandan zaptolunan kadirgalarin direk ve küpesteleri alinarak basit birer tekne haline sokulduklarindan Türk gemilerinin yaninda küçük ve adi seyler gibi görünüyorlardi. Kaptan Pasa gemisinin arkasinda esir alinan düsman komutanlari ve asilzâdeleri görünüyordu. Toplarini atesleyerek alay köskündeki Pâdisah'i selâmlayan donanma-yi hümâyûnun hasmeti ve kazanilan zaferin büyüklügü, Sultan'in üzerinde en ufak bir gurur isareti dogurmamisti. Bu duruma hayret eden Avusturya elçisi Busbecq, Kanunî'nin vezirlere " Iste insan bunlari görüp te tekebbüre kapilmamali, her seyin Cenâb-i Hakk'in inâyetiyle oldugunu fikredip , Allah'a sükürler etmelidir" dedigini nakleder. Yine Busbecq,

Kanunî'yi dinî vazifelerini ifâya ve câmiye namaza giderken gördügünü, hâlinde ayni husû ve hüzün isâretini müsahede ettigini yazmaktadir. Bu ifadeler, Kanunî'nin, ne derece yüksek bir Islâmî ve manevî olgunluga sâhip oldugunu göstermektedir. Gerçekten bu hal, degil hükümdarlarda velilerde de çok az rastlanilan manevî bir kemâl tezahürüdür.8. Malta KusatmasiOsmanlilarin zaferi ile sonuçlanan ve onlarin Bati Akdeniz'den çikarilamayacagini bir kere daha ortaya koyan Cerbe muharebesinden sonra dikkatler Malta'ya çevrilir. Zira Misir, Trablusgarb, Cezayir ve diger bazi mühim yerlerin idare ve emniyeti, Malta'nin Osmanli idaresinde bulunmasini gerektiriyordu. Daha önce temas edildigi gibi Rodos Adasi'nin Osmanlilar tarafindan fethini (l522) muteakip Malta Adasi, Sarlken tarafindan buradan çikarilan Saint Jean sövalyelerine verilmisti. Ada, kisa bir zaman içinde sövalyeler tarafindan pek mustahkem bir hale getirilmisti. Cezayir yolu üzerinde bulunan adadaki sövalyeler, korsanlik faaliyetlerini sürdürüyor, Türk ticaret gemilerini vurmak suretiyle Osmanli ticaretine zarar veriyor ve nihayet Osmanliar aleyhine olan savaslara (Preveze ve Cerbe gibi) istirak ediyorlardi. Ayrica Hiristiyan korsan gemileri de burada kendileri için çok güvenli bir siginak buluyorlardi. Iste bütün bu sebepler gözönüne alindigi zaman Osmanlilar bakimindan Malta'nin fethi kaçinilmaz bir gereklilik olarak ortaya çikiyordu. Ispanyollar ise Malta'nin fethinin sonunda Osmanli donanmasinin Sicilya, Napoli ve havalisine gelecegini bildiklerinden, Malta'nin savunmasina büyük bir önem veriyorlardi. Bütün bu diplomatik ve stratejik düsüncelere ragmen Osmanlilar, Malta seferi konusunda pek istekli görünmüyor veya en azindan acele etmiyorlardi. Fakat bu siralarda saray için alinan esyayi getiren bir Türk gemisinin Zanta ve Kefalonya adalari arasinda 7 (yedi) Malta korsan gemisi tarafindan zaptedilmesi, adanin, Osmanlilar tarafindan zapti hakkindaki tasavvur ve düsünceyi meydana çikardi.

Yillardan beri "ahali-i Islâm-i nüsret encâma zarar ve hasaretten hâli olmayan" Malta sövalyelerine ait "kila' ve buka'in kal' ve kam'ina" karar verilince yani Malta'ya sefer karari alininca, büyük bir hazirliga girisilir. Haliç, Gelibolu ve Sinop tersanelerinde yeni gemiler insa ve mevcudlar tamir edilip kalafatlanirken, bazi gönüllü reisler için Rodos'ta l8 oturakli kalitalar yaptirilmasi yoluna da gidilir.

Malta üzerine gönderilecek kuvvetlere Besinci Vezir Kizilahmedlü Mustafa Pasa serdar tayin edilerek seferin bütün selâhiyeti kendisine verilmisti. Donanma ise Cerbe gâlibi Cezayir Beylerbeyi Kaptan-i derya Piyâle Pasa'nin emrine verilmisti. Ayrica Beylerbeyi Turgud Pasa (Reis)'ya da emirler gönderilerek Piyâle Pasa'ya yardimda bulunmasi istenmisti. Mühimme Defterlerindeki kayitlardan anlasildigina göre bu konuda Turgud Reis'e biri 25 Rebiülevvel 972 (3l Ekim l564), digeri de bundan dört gün sonra 29 Rebiülevvel 972 (4 Kasim l564)'de gönderilmistir.

Osmanli donanmasi, 29 Mart l565'te 300'e yakin irili ufakli gemi ve 40-50 bin kisiden mütesekkil muazzam bir ordu ile Malta'ya hareket eder. l9 Mayis'ta adaya varilarak karaya asker çikartilir. Kanunî'nin emir ve tavsiyelerine ragmen çok tecrübeli bir denizci olan Turgud Reis gelmeden kusatmaya baslanarak yanlis mevkilere hücuma geçilir. Bununla beraber Turgud Reis'in aldigi önlemlerle bu hatalar düzeltilir. Ancak Turgud Reis, hücum yapildigi sirada (l8 Haziran) Sant Elmo burçlari önünde, atilan bir top güllesinin çarptigi kayadan

firlayan bir tasin basina isabet etmesiyle yaralanir. Dört gün ve gece kendini bilmeden (koma hali) yatar. Burçlarin feth edildigi besinci günü (23 Haziran) vefat eder. Cesedi bes parça kadirgasiyle Trablus'a gönderilip orada yaptirdigi câmi ve medresesinin yanindaki türbesine defnedilir.

Saint Helen kalesi on yedi günde (24 Haziran l565) alinmakla beraber asil maksat olan Malta muhasara edilir. Bundan sonra siddetlenen çarpismalar, Osmanli ordusunda büyük zayiatlara yol açar. Sicilya genel valisinin Ispanya, Fransa ve Papa'nin destegiyle 72 kadirga ve on bin askerle yardima gelmesi ve deniz mevsiminin geçmekte oldugunun görülmesi üzerine kalenin alinamayacagi anlasilarak kusatmaya son verilir. Serdar Mustafa Pasa, Turgut gibi büyük bir denizci ile takriben 20.000 askerin sehâdetine mal olan bu kusatmayi kaldirarak Il Eylül'de asker ve malzemeyi gemilere yükleyerek denize açilir. Bu muvaffakiyetsizlik üzerine Malta seferi için Serdar tayin edilen Mustafa Pasa vezirlikten azl olunur.

Fethi için büyük hazirliklar yapilan ve maalesef büyük zayiatlara sebebiyet veren bu kusatmanin kaldirilmasina, kalenin hem müstahkem bir mevkide bulunmasi, hem de saglam surlarla çevrili olmasinin yaninda ada, geregi gibi abluka altina alinamiyordu. Bu da kaleyi müdafaa edenlere disardan devamli yardimlarin gelmesine sebep oluyordu. Bu arada kusatma planinda yapilan büyük hatalar, kusatmanin uzamasindan dolayi donanmanin maruz kaldigi erzak ve malzeme sikintisi ile orduda hastaligin bas göstermesi gibi durumlar, adanin fethine imkân vermemisti.

Kanunî Sultan Süleyman, bu basarisizligi hazmedemeyecek ve yeni bir seferin açilmasi için hazirliklara baslanmasini emredecektir. Ancak Avrupa'ya yeni bir kara harekâtinin yapilma mecburiyeti, bu seferi ikinci plana itmistir. Bununla beraber Kanunî, son seferi olan Sigetvar'a çikmadan önce donanmaya denize açilma emrini vermisti. Bu sefer sonunda Sakiz Adasi bütünüyle Osmanli hâkimiyetine geçecektir.9. Sakiz Adasi'nin Alinmasi Donanma, Kanunî'nin emri üzerine harekete geçip denize açilmisti. Gerçi Sakiz Adasi, daha Fâtih Sultan Mehmed zamaninda vergiye baglanmisti. Ancak bura sakinleri, firsat buldukça Osmanlilarin askerî harekâtlari ile donanmanin durumu hakkinda disariya bilgi sizdirmaktan geri kalmiyorlardi. Zaman zaman da vergilerini aksatiyorlardi. Bundan baska Malta kusatmasi sirasinda da bazi Sakizlilar, Osmanlilar'a karsi savasmislardi. Öte yandan, tamamen Osmanli hâkimiyetindeki Ege Denizi'nde böyle bir adanin bulunmasi, Osmanli menfaatlerine zarar verebilirdi. Kâtib Çelebi'nin ifadesiyle Kanunî, bütün bu durum ve sebepleri su sözlerle ifade ediyordu:

"Misir diyarina giden hacilarin yol üzerinde kiyiya yakin Sakiz Adasi hisarinda oturan kâfirler görünüste haraca bagli iseler de savasçi kâfirlerle iyi dostluk üzere olup her daim devlet kapisinda olan isleri yazip bildirmektedirler. Ve donanma-yi humâyûn gemileri çiktikça kaç gemidir ve ne yana gidecektir hep bildirip ufak Islâm gemilerine zarar eristirmekten geri durmadiklarini biliyorum. Ne yoldan olursa bu adayi tutup almaya dürisesin. diye buyurmuslardi." Bunun üzerine 973 baharinda (Mart - Nisan 1566) Kaptan Piyâle Pasa 70 parça kadirga ile denize açilip, adanin karsisindaki Çesme'ye gelir. Donanmanin Çesme'ye geldigini gören Sakizlilar, bazi hediye ve armaganlarla Kaptan

Pasa'ya geldilerse de bu, kalenin zaptina mani olamadi. Zira Pâdisah'in bu konudaki emri kesindi. Bu sebeple 24 Ramazan 973 (14 Nisan 1566)'da Sakiz'a gelen Piyâle Pasa, kan dökmeden adayi zapt edip onu bütünüyle Osmanli hâkimiyetine alir. Buraya muhafizlar koyan Piyâle Pasa, büyük kiliseyi de câmi haline getirmisti. Böylece Ceneviz, Ege'deki son kolonisini de kaybetmis oluyordu. Türklerin adayi ele geçirmesi, Katolik Cenevizlilerin tazyiklerinden sikâyetçi olan yerli Rumlar tarafindan sevinçle karsilanmisti. Böylece Sakiz Adasi da diger komsu adalar gibi Osmanli hâimiyetinin sagladigi müsamaha havasindan faydalanmistir.

Sakiz Adasi'nin artik bütünüyle Osmanli hâkimiyetine girdigi haberini alan Kanunî, "eyü tedarük olunmus" diyerek memnuniyetini izhar etmisti. Piyâle Pasa'ya gönderilen hükümde ise, Sakiz'in bir sancak halinde Kaptanpasa eyâletine ilhaki uygun görülmüs ve buranin sancakbeyligi Kirsehir Beyi Gazanfer Bey'e 50.000 akça terakki ile tevcih olunmustu. Ayrica Sakiz'in tahriri yapilarak buranin gelirleri ile nüfusu tesbit edilmisti. Bu esnada Sakiz'in ileri gelenleri Istanbul'a gönderilmisti.

HIND OKYANUSU SULARI

Bilindigi gibi Kanunî dönemindeki deniz harekâti, sadece Akdeniz'le sinirli kalmamis, ayni zamanda Hint Okyanusu ve kollarinda da devam etmistir. Bu dönemde, Isâm dünyasinin mümessili olarak bir cihan devleti haline gelmis bulunan Osmanli Devleti'nin, o günün ulasim ve teknik imkânlarina göre çok uzak olan bu sularda bulunmasinin bazi önemli sebepleri vardi. Bunun için burada hem bu sebepleri, hem gelismeleri, hem de bu seferlerin sonuçlarini gözler önüne sermeye çalisacagiz. Böylece Osmanlilarin o kadar uzak olan bölgelere niçin ve hangi gâye ile gittiklerini daha iyi kavramis olacagiz.

XV. asrin meshur denizcileri olarak bilinen Ispanyol ve Portekiz gibi iki Hiristiyan devletin, dayanikli gemiler insa ettikleri ve cografî kesiflerde önemli adimlar attiklari bilinmektedir. Bu kesifler, Osmanli Deveti'ni yakindan ilgilendiriyordu. Gerçekten, Portekiz'in Hind Okyanusu'na açilmasi bir tesadüf eseri olmayip, Rahib John'un ülkelerini ve baharat memleketlerini kesfetmek gâyesiyle 7 Mayis I487'de bu bölgelere seyahata çikan Portekizli maceraperest Joâo Peres de Covilhâo'nun raporlarinin bir sonucudur. Bu bakimdan Portekizlier'in Hind denizine açilmalarini basit tesadüflere baglamamiz mümkün degildir. Onlarin bu hareketleri, Müslümanlara karsi "Haçli Ruhu", Afrika'daki "Guinea" altinina erisme ve Dogu'da Hiristiyanligi temsil eden efsanevî Joâo Peres de Covilhâo ile Dogu'daki baharatin menseini bulma gibi sebeplere dayaniyordu. Bu dönemde Hindistan sularina gelen Portekizliler, Gao'yu ele geçirerek Kizildeniz'de faaliyete geçtikleri gibi Mekke'nin limani durumundaki Cidde'yi de tehdid etmeye baslamislardi. Bu esnada onlar, Dogu mallarinin Akdeniz'e ulasma merkezlerine hâkim olmuslardi. Hatta, ticaret gelirlerinin azalmasi yüzünden Memlûk Devleti ile Portkizliler arasinda mücadeleler baslamisti. Bu mücadelede esnasinda Memlûk Deveti'nin, Osmanlilar'dan yardim talebinde bulundugu ve Sultan II. Bâyezid'in yardim için buraya Selman Reis'i gönderdigine daha önce temas edilmisti.

Memlûk Devleti'nin merkezi durumundaki Misir'in, Osmanli hâkimiyetine girmesi üzerine Portekizliler ile Osmanliar, bu uzak denizlerde karsi karsiya gemis oluyorlardi. Osmanlilarin hedefi, hem Cidde'yi Portekiz tehdidinden kurtarmak hem de neredeyse tamamen kapanma durumuna gelen klasik baharat yolunu yeniden eski durumuna getirmekti. Bu hedefe ulasabilmek için de Portekiz nüfuzunun kirilmasi gerekiyordu. Bu da ancak Süveys'te güçlü bir donanmanin kurulmasi ile mümkündü. Iste bunun içindir ki, Ahmed Pasa'nin isyani üzerine Misir'a gelen Ibrahim Pasa, Süveys limani merkez olmak üzere l525'te bir Misir kapudanligi kurmustu. Daha önce Yemen'e gidip burada Osmanli hâkimiyetinin yerlesmesinde mühim bir rol oynamis bulunan Selman Reis, Misir'a gelen Ibrahim Pasa'ya, Yemen'in ahvali hakkinda tafsilatli bilgiler verir. Bundan sonra l525'te Süveys'te yeni Cidde Beyi Hüseyin er-Rumî (= Anadolu'lu) tarafindan hazirlanan 20 kadirgadan ibaret bir Türk filosuyla Yemen ve Aden taraflarina gider. Ayni zamanda iyi bir gözlemci olan Selman Reis, l0 Saban 93l (l0 Haziran l525) de Kizildeniz'deki limanlar ile Portekizlilerin Hindistan'da sahip olduklari kalelerin, -Sumatra ve Malaka dahil- bütün bu bölgenin ticarî durumunu belirten bir layiha da kaleme alir. I. Hadim Süleyman Pasa'nin Hind Seferi Peçevî (Peçuylu) tarihinde buunan bir kayda göre Süleyman Pasa, Misir'daki ilk valiligi esnasinda Yemen ve Aden'e sefer yapmayi tasarliyor ve bunun için hükümeti iknaya çalisiyordu. 937 (l530)'de kendisine bu müsaade verilerek malzemesi, Misir haricinden getirilmek suretiyle Süveys'te 80 kitalik bir donanma hazirlanir. Fakat Bagdad seferi sirasinda baska göreve tayin edilerek yerine Hüseyin Pasa getirildiginden sefer akamete ugrayip basarisiz olur.

Gerçi Ibrahim Pasa, Portekizlilerin faaliyetlerine engel olmak için daha önce Yemen ve Hind denizlerine kuvvet gönderme karari alarak Selman Reis'in idaresine verdigi l9 gemilik bir Osmanli filosunu Hind denizine göndermisti ki bu, Osmanlilarin ilk fiili Hind seferi oluyordu.

Kanunî'nin, Irakayn seferinden sonra ikinci defa Misir valiligine getirilen Süleyman Pasa, Kizildeniz ve Hind ticareti ile yakindan ilgilenmekte idi. Bu esnada Hindistan'da bulunan Gücerat ve Kalküta gibi Müslüman hükümetler, Portekizliler'e karsi Osmanlilar'dan yardim istemislerdi. Bunun üzerine Hind denizinde rol oynamaya namzed bulunan Osmanlilar, bu talebi bir vesile saydilar. Bunun içindir ki, Hadim Süleyman Pasa ikinci sefer Misir valisi olunca, Süveys tersanesinde Cenovali deniz insaiye mühendisleri nezaretinde insa edilmis olan 74 gemiden ibaret bulunan donanma, Gücerat üzerine hareket etmek üzere 22 Haziran l538'de Kizildeniz'e açilir. Önemli bir ticaret merkezi oldugu kadar stratejik konumu itibariyle de mühim bir sehir olan Aden, 27 Temmuz'da ele geçirilip Osmanli hâkimiyetine idhal edilir.

Aden'den hareket eden ve Akdeniz sartlarina göre hazirlanmis yelkenli gemilerden ziyade kürekli "galley"'lere dayanan Osmanli donanmasi, l9 günlük bir yolculuktan sonra Hindistan sahillerine varir. Gokala ve Kat kalelerine hücum edilerek buralar kolayca zaptedilir. Portekizlilerin bu kitadaki en büyük ve müstahkem kalelerinden biri olan Diu (Dev) kalesi önüne gelinerek karaya asker ve toplar çikarilarak kale muhasara edilir. Bu esnada Süleyman Pasa, yerlilerin kendisini destekleyecegini ümid ediyor ve kaleyi onlarin da yardimiyla kolayca zaptedebilecegini düsünüyordu. Halbuki hükümdar Bahadir'in halefi

olan Gücerat'in yeni hâkimi Mahmud Sah, böyle düsünmedigi gibi Osmanlilara karsi samimi hisler de beslememekteydi. Bununla beraber karadan ve denizden sikistirilan Diu, toplarla dövülmeye baslanir. Diu'yu savunanlar iç kaleye siginmak zorunda kalirlar. Tam bu sirada Süleyman Pasa, gerekli yardimi görmedigi ve Portekiz donanmasinin gelmekte oldugu haberini alinca kusatmayi kaldirir. Bunda Mahmud Sah'in da büyük rolü olmustu. Bu arada geri dönen Süleyman Pasa, Yemen taraflarinin asayisi ile mesgul olur.

Misir'in ilhaki üzerine Osmanli hâkimiyetini kabul eden Zebid hâkimi Barsbay'in ölümünden sonra yerine geçen Iskender Bey ve onu öldüren Nâhuda Ahmed, Osmanli hâkimiyetini tanimamislardi. Hadim Süleyman Pasa, Muha önlerine gelir gemez Nâhuda Ahmed'i yanina çagirir. Fakat o, yapilan bu dâveti bazi bahaneler ileri sürerek nazikçe reddeder ve " Biz bu memleketi kilicimizla feth ettik. Elimizden almak isteyen varsa gelsin kilici ile alsin" der. Bununla beraber Süleyman Pasa'nin Nâhuda Ahmed'e göndermis oldugu kethüdasi Süeyman Aga, onunla bir anlasma yapar. Buna göre Nâhuda Ahmed her yil I.000.000 akça vergi vermek sartiyla Zebid Beyligi'nde kalacaktir. Böylece Hadim Süleyman Pasa'nin direktifi geregince Nâhuda'yi güzellike Osmani hâkimiyeti altina sokan Süleyman Aga, ona hil'at, sancak ve berat vererek geri dönüp Muha'ya gelir. Fakat çok geçmeden Nâhuda Ahmed, Süleyman Pasa kuvvetlerinin Yemen'den ayrilir arilmaz anlasmayi bozacagini söyler. O, bununla da kalmayacak Aden kalesini bile alacagini söyleyecektir. Bunu haber alan Süleyman Pasa, donanma ile Kamaran adasina gelip Salif iskelesine asker çikarir. Bu esnada Nâhuda Ahmed, Türk, Arab ve Habeslilerden meydana gelen ordusunu Süleyman Pasa üzerine sevk ettiyse de bir sey yapamayarak Zebid'e çekilir. Hadim Süleyman Pasa 5 Sevval 945 (24 Subat I539)'da müsait sartlar altinda kolayca Zebid'e girer. Nâhuda'yi Divan-i Âlî'de muhakeme ettikten sonra idam ettirir. Böylece I9 Sevval 945 (6 Mart I539) Cuma günü Pâdisah adina hutbe okutturarak Zebid vilayetini ve bütün mülhakatini Osmanli topraklarina kattigini ilan eder.

Osmanli donanmasinin kudretini göstermesi bakimindan bu ilk Hind seferi, Portekizliler'e büyük bir korku salmisti. Hadim Süleyman Pasa, Özdemir Bey'i Habesistan'a göndermis, böylece buraya (Habesistan) ait olan kisim hariç, Bâbu'l-mendeb'e kadar olan denizin iki tarafina hâkim olunarak, Dogu ticareti için Portekizliler'le yeni bir mücadele sahasi açilmis oluyordu. 2. Habesistan Seferi Osmanlilar, Aden ve Zebid'in zaptindan sonra Yemen'deki hâkimiyet sahalarini genisletmeye çalisirlar. 952 senesinin Zilkade (Ocak I546) ayi ortalarinda Mustafa Nessar Pasa'nin yerine Yemen'e tayin olunan Üveys Pasa, Zeydiyye ailesi arasindaki ihtilaftan istifade ile Taiz'i zapteder. Sehrin muhafazasi için adamlarindan birini burada birakip kuvvetleriyle San'a üzerine yürür. Bu esnada yolu üzerinde bulunan kale, iskele ve geçitleri de ele geçirir. Bu basarili harekât esnasinda Mutahhar'dan da yardim görür. Böylece bölgeyi kontrolü, halki da hâkimiyeti altina alir. Ancak yerliler bu disiplinden sikilirlar. Bu yüzden ondan kurtulmayi düsünürler. Pehlivan Hasan adindaki levendin tahrikleriyle ve ulûfelerini istemek bahanesiyle meydana gelen isyan esnasinda, San'ay'i almaya giden Pasa, Habban vadisinde konakladigi ve gece yatip uykuya daldigi zaman katledilir. Bu olaydan sonra Üveys Pasa'nin yerine tayin edilen Ferhad Pasa, Aden ve çevresindeki isyanlari bastirip sükûneti tesis edecektir. Bu arada Yemen'e gelen Özdemir Pasa da I547'de San'a'yi ele

geçirerek Ferhad Pasa'nin yerine Yemen Beylerbeyi olur. Özdemir Pasa, Yemen'de önemli isler basarmis, Üveys Pasa'nin katillerini bulup cezalandirmistir. I554 yilinda azledilince Istanbul'a gelen Pasa, Pâdisah ile görüstükten sonra Habesistan'a gönderilmistir.

Misir'a gelir gelmez asker toplayan Özdemir Pasa, I555'te harekete geçerek Nil nehrinden güneye dogru ilerler. Bu hareketinde o, Said bölgesindeki Sallal mevkiine kadar gelir. Bu arada tekrar Istanbul'a dönerek Habes beylerbeyligi'nin kurulmasini saglar. Bunun üzerine Resmen Habes Beylerbeyi olan Özdemir Pasa, Misir'da toplanan kuvvetlerle önce Sevakin'e oradan da Massava'ya hareket eder. Burasi I557 yilinda alinmis, bunu takiben Habes Kralligi'nin önemli limanlarindan biri olan Arkiko da ele geçirilmistir. Bundan sonra iç kesimlerde önemli bir merkez olan Tigre I558'de zaptedilmistir. Debrava adli mevkii üs yapan Özdemir Pasa, I560 yilinda burada vefat eder. Böylece, Özdemir Pasa'nin çabalari sonucunda bugünkü Eritre ile Habesistan'in kuzeybati bölgesi Osmanli hâkimiyetine girmis oluyordu.>3. Umman Denizi'nde Osmanli - Portekiz Mücadelesi ve Pîrî Reis Hadim Süleyman Pasa'nin Hind seferinden sonra Portekizlilerle olan mücadele devam etmisti. Bu arada, Haci Mehmed adinda birinin oglu olan Pîrî Reis, Kemal Reis'in yegenidir. Denizcilige nasil basladigi kesin ve tam olarak bilinemeyen Pîrî Reis, I547 yilinda Hind kaptanligina getirilir. Pîrî Reis, amcasi (veya dayisi) Kemal Reis'in vefatini muteakip bir müddet Barbaros'un yaninda bulunduktan sonra, Ibrahim Pasa ile birlikte Misir'a gider. Kaptanliga getirildigi sirada yasi bir hayli ilerlemisti. Bu siralarda Portekizliler Cidde'yi isgal etmek istedilerse de buna muvaffak olamazlar. Bununla beraber Aden'i ele geçirip Kizildeniz'in çikisini kontrol altinda bulundurmak istiyorlardi. Fakat Pîrî Reis komutasindaki Osmanli donanmasi 3 Subat I549'da Aden'i tekrar geri alacaktir. Gerçi Portekizliler, Yemen'deki Osmanli tahkimatindan ve Basra ile Lahsa bölgelerinin Osmanli hâkimiyetine girmesinden de endise ediyorlardi. Keza onlar, Basra körfezine giris ve çikisi kontrol eden Hürmüz'ün de Osmanli idaresine girmesinden korkuyorlardi. Bu arada Katif'in Osmanli idaresine geçmesi,Portekizliler'i harekete geçirir. Bunun üzerine I550'de Katif'i sikistirip aldilarsa da Basra üzerine tertipledikeri sefer tam bir hezimetle sonuçlanir.

I552 senesi Nisan'inda 24 kadirga (veya 30 kadirga), 4 kalyon (barça) ve 850 askerden mütesekkil donanma ile Süveys'ten hareket eden Pîrî Reis, önce Cidde'ye ve Babu'l-mendeb'ten Aden'e, oradan da Maskat limanina gelir. O esnada Portekizlilerin elinde bulunan Maskat, alti günlük bir kusatma sonucunda ele geçirilir. Maskat'in alinmasindan sonra I9 Eylül I552'de Hürmüz kalesi kusatilir. Bununla beraber, Portekiz Genel Valisi'nin büyük bir donanma ile geldigini ögrenen Pîrî Reis, muhasarayi kaldirip Basra körfezine çekilir. Portekiz donanmasi, Basra körfezinin agzini kapatarak onun çikmasina engel olmaya çalisir. Pîrî Reis, elindeki askerlerin dagilmasi üzerine emrindeki üç gemi ile Portekiz ablukasini yarmaya çalisir. Bu yarma hareketini basarili bir sekilde gerçeklestiren Pîrî Reis, iki gemi ile Misir'a ulasir. Ancak aralarinda anlasmazlik bulunan Basra Beylerbeyi Kubad Pasa'nin, onun hakkinda çikan söylentileri Istanbul'a bildirmesi üzerine basarisizligi bahane edilerek Kahire'de idam edilir. Bazi kaynaklar onun ölüm tarihini 962 (I554 - I555) yili olarak kabul ederlerse de, bu tarihin 960 (I552 - I553) olmasi daha büyük bir ihtimaldir. Ölümünden sonra Pîrî Reis'in pek çok serveti çikmisti. Bütün serveti devlet

hazinesi adina alinmisti. Onun ölümünden sonra Hürmüz'den bir hey'et, Istanbul (veya Misir)'a gelerek, Pîrî Reis'in bura halkina eziyet edip mal ve servetlerini müsadere ettigini, bu yüzden onun malini almalari gerektigini ileri sürmüs ise de hey'etin bu iddialari kabul edilmemistir.

Pîrî Reis, büyük bir deniz komutani oldugu kadar, devrinin mühim haritacisi ve denizci müelliflerinden biridir. Açik fikirli ve ögrenme arzusuna sahip bir kimse oldugundan, daha ilk dönemlerinden itibaren gördüklerini kaydetmis, deniz haritaciligi ve cografyasina dair eline geçen eser ve haritalardan da istifade etmekten geri kalmamistir. Böylece topladigi bilgilerin önemli bir kismi ve bunlara dayanarak yazdigi eser (Kitab-i Bahriye) ile yaptigi haritalar, ilim tarihinde mühim bir yer isgal eder. 4. Seydi Ali Reis'in Hind Kaptanligi Mâcerali Hindistan seyahati ve deniz cografyasina ait eserleriyle söhret kazanmis bir Osmanli denizcisi olan Seydi Ali Reis, Galata'daki "Dâru sina-i Âmire" kethüdasi olan Hüseyin'in oglu olup XVI. asrin baslarinda dogmustur. Aslen Sinop'lu olan büyük babasi da Fâtih Sultan Mehmed zamaninda Galata tersanesi kethüdaligi yapmisti. Seydi Ali, bu aile meslegini devam ettirerek küçük yasta tersane hizmetine girmis, Rodos'un zaptindan (l522) baslayarak, donanmanin Akdeniz'deki bütün faaliyetlerine katildigi gibi, Barbaros Hayreddin'in maiyetinde savaslara da istirak etmisti.

Murad Reis'in kaptanligindan sonra Basra'da mahsur kalan Süveys donanmasini getirmek için kaptan olarak tayin edilen Seydi Ali Reis, 960 (l553)'da Haleb yolu ile Basra'ya gelir. Tecrübeli bir denizci olan Seydi Ali Reis, burada l5 gemiden mürekkeb donanmanin hazirlik ve ikmali ile mesgul olur. Portekiz donanmasinin durumunu arastirdiktan sonra 2 Temmuz l554'te Basra'dan hareket ederek Katif (Bahreyn)'e gelir. Donanma Basra'dan hareketinin kirkinci günü Umman sahillerinde yirmi bes veya yirmi sekiz mevcudlu bir Portekiz donanmasi ile karsilasir. Meydana gelen muharebede Portekizliler bir gemilerini kaybederler. Bunun üzerine gecenin karanligindan istifade ile kaçan Portekiz donanmasi Hürmüz'e çekilir.

Yoluna devam eden Türk donanmasi, Maskat limanina yaklastigi sirada otuz iki (veya otuz dört) gemiden mürekkeb baska bir Portekiz filosu ile karsilasir. Iki taraf arasinda meydana gelen siddetli çarpismalara ragmen kesin bir sonuç alinamaz. Iki ordu savastan sonra birbirlerinden ayrilirlar. Bu esnada Seydi Ali Reis'in donanmasi firtina yüzünden rotasindan çikarak Iran ve Belücistan sahillerine dogru sürüklenir. Firtina yüzünden sürüklenen donanma, Müslüman bir levend gemisinin kilavuzlugunda Güvader limanina gelir. Buranin hükümdari olan Celâleddin b. Dinar bunlara ikramda bulunup ihtiyaçlarini karsilar. Kendilerine çeki düzen veren Seydi Ali Reis'in donanmasi batiya dogru hareket etmek üzere buradan ayrilir. Bu sefer de kuvvetli bir firtina çikarak donanmayi Hindistan sahillerine dogru sürükler. Günlerce deniz üzerindeki tehlikelerden sonra Diyu, Gücerat ve Surat taraflarina gelinir. Donanmada artik harb edecek kudret kalmamisti. Seydi Ali Reis, karaya çikip harp gemileri ile techizatindan kalmis olanlari ve birkaç topu Surat limaninda Gücerat Sultani'nin valisi bulunan Receb Han'a biraktiktan sonra arzu eden askerleri de onun hizmetine vererek kendisi elli kadar arkadasiyla Istanbul'a gelmek üzere karadan yola çikar. Sind, Hind, Zabulistan, Bedahsan, Maveraünnehr, Harezm, Horasan ve Iran'dan geçerek Anadolu üzerinden üç senede Istanbul'a ulasir. O

sirada Pâdisah'in Edirne'de bulunmasindan dolayi oraya giderek Kanunî'nin katina çikan Seydi Ali Reis, Kanunî ile Rüstem Pasa'nin iltifat ve ihsanlarina mazhar olur. Seksen akça yevmiye ile hünkâr müteferrikasi oldugu gibi arkadaslarina da ikramlarda bulunulur. O, bu seyahattan bahs ile kaleme aldigi "Mir'atu'l-Memâlik "isimli eserini Kanunî Sultan Süleyman'a takdim eder.

Bir denizci olarak hakli bir söhret kazanmis olan Seydi Ali Reis, telif ettigi eserlerle de bir ilim adami oldugunu göstermistir. Nitekim, gemilerin sevk ve idaresi, deniz cografyasi ve astronomiye dair olan eserleri kendisine bu sahada hakli bir söhret kazandirmislardir.

Görüldügü gibi Seydi Ali Reis de donanmayi geri getirememis, bir taraftan Portekizliler'le diger taraftan da Hind Okyanusu'nun firtinalariyla mücadele etmek zorunda kalmisti.

Seydi Ali Reis'ten sonra Süveys kaptanligi Kurdoglu Hizir Reis'e verilmisti. Bu siralarda Portekizliler, Hind denizindeki adalari ele geçiriyor ve özellikle dogudan gelecek telikelere karsi Hind Okyanusu'ndaki adalari zapt ediyorlardi. Bu adalardaki devletler içinde en güçlüsü Açe Islâm Devleti olup Sumatra adasiyle Malaka yarimadasinda hüküm sürüyordu. Açe hükümdari Sultan Alaeddin, Portekizliler'in, buralari almak istemeleri üzerine, o siralarda donanmalari Hind sularina kadar gelmis olan Osmanli Devleti'nden yardim istemek üzere 972 (l565)'de Istanbul'a elçi göndermisti.

Sultan Alaeddin, Osmanli hükümdarindan top, tüfek ve askerle kendisine yardim edilmesini diliyordu. Elçinin gelisi, Sultan Süleyman'in Sigetvar seferine ve ölümüne tesadüf etmisti. Elçilik heyeti iki sene kadar Istanbul'da kalir. Osmanli Devleti, bu Müslüman devletin müracaatini kabul edip Süveys'teki donanma ile yardima karar verir. Böylece yirmiden fazla gemi ile Süveys kaptani Kurdoglu Hizir Reis bu ise memur edilir. Istenilen malzeme ile gemi yapan ve top döken ustalar da gemilere bindirilerek denize açilmak üzere iken Yemen'de bir ayaklanma olur. Zeydî Mezhebi'nin imami Mutahhar isyan ederek San'a ile birlikte Yemen'in önemli bir bölümünü ele geçirdiginden Kurdoglu Hizir Bey, Yemen serdari Sinan Pasa'nin maiyetinde Yemen'deki isyani bastirmakla görevlendirildiginden Açe seferi geri kalmis olur. Bununla beraber Açe Devleti'ne gönderilmesi gereken harp levazimi ve gemi insa edip top dökebilen san'atkârlar iki gemi ile sevkedildiler. Bunlar, Açe Islâm Devleti'nin hizmetine girip orada yerlestiler.

Osmanlilarin, XVI asrin ikinci yarisinda bu uzak denizlerdeki faaliyetleri, Portekizlilerin bölgedeki hâkimiyetlerine karsi büyük bir engel teskil etmistir. Hatta bu faaliyetler sonucunda baharat ticaretinde bir canlanma oldugu gibi Kizildeniz ile limanlari, Portekiz hegemonyasindan da kurtulmuslardi. Bu da Osmanlilarin Kizildeniz ve Basra körfezinde önemli noktalara hâkim olmaya basadiklari l540 tarilerinden itibaren baslamisti. Basra ve Kizildeniz'e gelen sayisiz kervanlar, Akdeniz ticaretini canlandirmis, Haleb, Trablussam, Iskenderiye ile Kahire gibi liman ve sehirler gittikçe gelisme göstermislerdir. Portekiz baharat ticareti ise çok gerilemis, buna karsilik Osmanli gümrük gelirlerinde büyük artislar meydana gelmistir. Bu esnada Sumatra'daki Açe Sultanligi'ndan bol miktarda baharat Kizildeniz'e akmis, Portekizlilerin buna

mani olmak için I554 - I559 yillarinda Kizildeniz'de faaliyet göstermeleri onlar açisindan önemli bir sonucun saglanmasina yetmemistir.

KANUNÎ'NIN SON DÖNEMLERI

Saltanat hususunda kendisi ile rekabet edecek kardesleri bulunmayan Kanunî Sultan Süleyman, hükümdarigini yarim asra yakin bir sürede zaferlerle süslemis, ordusunun basinda hem batiya hem de doguya seferlerde bulunmus ve son seferinde ordusunun komutani olarak muharebe sahasinda vefat etmistir. O, söhretini sadece seferleri ve bunlarin sonucu olarak kazandigi zaferleriyle degil, ayni zamanda tedvin ettirip vaz' ettirdigi kanunlarinin, devlet teskilâtini ve ordusunu zamanin ihtiyaçlarina göre tanzim etmesiyle de kazanmisti. Bu bölümde biz, onun son seferi, vefati ve sahsiyeti hakkinda kisaca bilgi vermeye çalisacagiz.I. Kanunî'nin Son Seferi ve Ölümü 970 (I562) Osmanli - Avusturya muahedesinden hemen sonra iki devlet arasindaki hudud boylarinda yeni karisikliklar çikar. Avusturyalilar'in Seçen'e karsi hücuma geçmeleri üzerine Budin ve Timasvar beylerbeyleri de Samos nehri civarindaki bazi sehirlere karsi harekete geçerler. Bu esnada Avusturyalilar I563'te Kostanoviç'e kadar ilerlerler. I564 'te Imparator Ferdinand ölünce yerine oglu II. Maximilien geçince Osmanlilar anlasmanin yenilenip yenilenmeyecegini anlamak ve cülusu tebrik etmek için Bali Çavus'u gönderirler. Bu esnada Erdel'de yine karisikliklar bas gösterir. Avusturyalilar Erdel'e asker gönderirler. Buna karsilik Budin Beylerbeyi Yahya Pasazâde Arslan Pasa, Erdel'e 6.000 kisilik bir yardim kuvveti gönderir.

Harp taraftari olmayan Semiz Ali Pasa'nin vefati üzerine 27 Haziran I565'te Sokullu Mehmed Pasa'nin vezir-i a'zam olmasi, Avusturya'ya karsi harp ilani fikrini kuvvetlendirir. Sokullu, Avusturya elçisine, Tokaj ile Szerencz'in iade edilmesini ve verginin ödenmesini, barisin yenilenmesinin bunlara bagli oldugunu bildirir. Bütün bu görüsmeler bir sonuç vermediginden 9 Sevval 973 (Nisan sonu I566)'da Avusturya'ya karsi harp ilan edilir.

SIGETVAR SEFERI

Bu sefer, artik iyice yaslanmis bulunan Kanunî Sultan Süleyman'in baskomutan olarak ordusunun basinda istirak ettigi on üçüncü ve sonuncu seferidir. Pâdisah, Sigetvar ve Egri kalelerinin fethi ile Macaristan'daki mukavemet yuvalarini dagitmak istiyordu. Ayrica yeni vezir Sokullu'nun tesiriyle bu sefere bizzat çikmak ve böylece I0 yildir sefere çikmamasini tenkid edenleri de susturmak niyetinde idi. Bu siralarda Sultan Süleyman'in yasi yetmis üçü (73) bulmustu. Hem yasli, hem bazi hastaliklara duçar olmus, hem de ayaginda aileden gelen bir hastalik olan "Nikris" vardi. Bu sebeple yürümekte zorluk çektigi için bazi yerlerde araba, bazi yerlerde de tahtirevan ile gidiyordu. Fakat kasabalara girilecegi sirada dinçlik ve zindelik gösterip halk üzerinde iyi bir tesir birakmasi için ata biniyordu.

Hükümdar bizzat sefere çikmadan iki ay evvel Ikinci vezir Pertev Pasa'yi Timisvar hududunda bulunan Gyula (Göle)'yi zaptetmek üzere gönderir. Harp planina göre, Erdel ve Hirvatistan taraflarina taarruzla bütün bir Tuna bölgesi

zaptedilerek, Komarom üzerine yürünecek ve Avusturyalilar Viyana'ya dogru çekilmeye zorlanacakti.

I Mayis I566'da son seferi için Istanbul'dan hareket eden Kanunî, biraz önce temas edilen yürüyüs sekli ile I9 Haziran'da Belgrad'a, oradan da Zemlin (Zemin, Zemun)'e geldigi sirada Janos Zsigmond, kuvvetleriyle birlikte orduya katilir. Bu arada Budin Beylerbeyi, Palota kalesi üzerine basarisiz bir harekâtta bulunurken Avusturya kuvvetleri de Tata ve Vesprim'i alarak büyük bir katliam yapmislardi. Osmanli ordusu dogru Sigetvar üzerine yürür. Kale muhasara edilerek toplarla dövülür. Kaleyi savunan Kont Zirinyi Miklos, bütün gücü ile müdafaada bulunur. Arka arkaya yapilan ve bir sonuç alinamayan basarisiz hücumlar karsisinda yasli hükümdar üzülmekte ve "... bu kal'e benüm yüregüm yakmisdur, dilerüm Hakk'dan ateslere yana..." diye hislerini izhar etmekteydi. Nihayet 2l Safer 974 (7 Eylül I566)'de kale alinmis, Kont Zirinyi de yakalanarak idam edilmisti. Bu arada Vezir Pertev Pasa komutasinda Erdel beyi'ne yardim etmek üzere gönderilen kuvvetler de bazi kaleleri feth etmislerdi.b) Kanunî'nin Vefati Sigetvar kalesi hücumlari devam ederken yetmis üç yasinda ordusunun basinda on üçüncü seferini yapmis olan Gazi Sultan Süleyman, 6 Eylül'ü 7 Eylül'e baglayan gece (20 Safer 974) sabaha dört saat kala vefat eder. Sigetvar'in fethini büyük bir sabirsizlikla bekleyen Hünkâra bu fethi görmek nasib olmayacakti. Bununla beraber onun vefatinin ertesi günü kale feth olunmustu. Sokullu Mehmed Pasa, henüz düsman karsisinda bulunulan bir zamanda ölüm haberinin açiklanmasini tehlikeli bulmustu.

Sokullu, Pâdisa'in ölüm haberini alir almaz, diger vezir ve yetkilileri haberdar etmeden sadece kendi kâtibi olan Feridun Bey'e (Münseâtu's-Selâtin müellifi) haber vermis ve derhal Kütahya Valisi Sehzâde Selim'e, Hasan Çavus adinda bir divan çavusu ile mektup gönderip acele ordugâha yetismelerini bildirmisti.

Hasan Çavus giderken gerçekte asil meselenin ne odugunu bilmiyordu. Sadece Haleb beylerbeyligine tayin olunan bir pasaya müjdeci olarak gönderildigini ve geçerken de bu mektubu Sehzâde Selim'e vermeye memur oldugunu zannediyordu. Bu esnada Selim, Siçanli sahrasinda yaylada bulunuyordu. Hasan Çavus buradan geçerken vezir-i a'zamin mektubunu sehzâdeye verip agizdan da Sigetvar fethi haberini ile Pâdisah'in sihhat ve afiyette oldugunu söyleyip geçecekti.

Vezir-i A'zam bir taraftan Otag-i Humâyunda, yazisi Pâdisah'in yazisina benzeyen Silahtar Cafer Aga'yi oturtup onun yazisiyla degisik islerle ilgili Hatt-i Humayûnlar gönderterek Pâdisah hayatta imis gibi hareket ederken, diger taraftan merhum Pâdisah'in na'sini Otag-i Humayûn'da yikatip vefat haberine vâkif olan tabip Keysûnîzâde, Pâdisah imami Dervis ve rikabdar Mustafa, Musa ve Hasan Aga'lar ile tamami I2 kisiden mürekkeb bir cemaatla namazini kildirir. Bundan sonra iç organlarini çikartip orada gömdürmüs, cesedi de ilaçlatir. Bu ameliyeden sonra, cesedi kokulu bez ve musambalara sarip bir tabuta koyar. Bu tabutu da Otag-i Humayûn'daki tahtin altina gizler.

Sokollu Mehmed Pasa, Sigetvar'in fethinden sonra vezirleri Kanunî'nin vefatindan haberdar eder. Böylece Pâdisah'in vefat haberinden belli ve muayyen bir zümrenin haberi olur. Vezir-i A'zam, bu tehlikeli durumun

yayilmasini önlemek için elde edilen zaferden dolayi etrafa fetihnâmeler gönderiyor, kaleyi tamir ettirip içine asker ve silah koydurtuyor, fetih münasebetiyle ilk gün Otag-i Humayûn'da ikinci gün de kendi çadirinda mevlidler okutturuyor, senlikler tertipliyor ve Sigetvar kilisesini tamir ettirerek câmie çevirdikten sonra Pâdisah'in Cuma namazina çikacagini ilan ettiriyordu. Birkaç gün sonra da nikris illetinden fazla rahatsiz olan Gâzi Hünkâr'in namaza çikamayacagini yaydiriyordu. Bu arada asker arasinda henüz fisilti halinde dolasan söylentileri de bertaraf etmek için sanki hiç bir seyden haberi yokmus gibi orduda dellallar gezdirip Divan-i Humayûn toplantisinin yapilacagini ilan ettirirmek suretiyle dedikodulara son verdirir. Bu konuda da Yeniçeri Agasi ile görüsen Vezir-i A'zam, o ve diger üyelerle söz birligi ederek sanki gerçek divan toplanmis gibi askere verilecek terakkilerden ve Pâdisah'in onlara yaptigi hayir dualardan onun agzindan söylüyormus gibi tekrarlar.

Sokollu, ordunun Belgrad'a hareketi esnasinda da Kanunî'nin ölümünü gizlemis, hatta arabaya ona çok benzeyen birini bindirerek, pâdisahmis gibi saga sola selam verdirerek askerin süpelerini gidermeye çalismisti. Nihayet, hafizlarin arabanin etrafinda Kur'an okumaya baslamalari üzerine hükümdarin vefat ettigi anlasilarak feryadlar baslamistir. Sokollu, askeri yatistirmaya muvaffak olmustu. Ordu, Belgrad'a ulastiktan sonra babasinin yerine Osmanli tahtina geçmis bulunan II. Selim'in otagi önünde cenaze namazi kilindiktan sonra tabut Istanbul'a gönderilmis ve buradan da 28 Kasim I566'da cenaze namazi tekrarlanmistir.2. Kanunî Sultan Süleyman'in Sahsiyeti ve

Yaptigi Hayir Eserleri 26 Yasinda tahta geçip 46 yil hüküm süren Kanunî Sultan Süleyman'in bu uzun saltanati sirasinda Osmanli Devleti, üç kitada hâkimiyet tesis eden bir cihan devleti haline gelmisti. Onun döneminde Osmanli ordulari Asya, Avrupa ve Afrika kitalarinda birçok muharebeler yapmis, kazanilan zaferlerle devlet arazisi üç kita üzerinde büyük bir genisleme kaydetmistir. Bizzat kendisi birçok sefere istirak ederek ordunun yüksek komutasini üzerine aldigi gibi devletin genisleme ve yükselmesinde de büyük bir hisseye sahiptir. Onun döneminde kazanilan siyasî basarilar, ekonomik ve sosyal yapiyi belirlemis, hukuk ve adalet prensipleri ön plana çikmistir. Ordunun intizami, teknik gücü ve disiplini gibi bütün müesseseleriyle devlet, çaginin en büyük devleti haline gelmistir. Hak ve adâlete verdigi önemden dolayi halk tarafindan sevilen Kanunî, ordusu tarafindan da ayni nisbette sevilmekte idi. Nitekim, ordusunun intizamina ve askerin terakkisine dair mühim ve esasli kanunlar koymus olmasi da onun ordu tarafindan sevilmesine sebep olmustu. Eyyûbî, onun tebeasi olan bütün insanlar için sergiledigi adâleti su ifadelerlerle nazmen günümüze ulastirmaya çalismistir:

"Adâletle görür âlemde dâdi

Cihan halkina hem oldur muradi

Cihan halkina adlidur sifa-bahs

Cemâli âlemde oldi safa-bahs

Saâdet tacinun sâhib kemâli

Adâlet mihri sen göster cemâli

Geçelden tahta ol sâhib saadet

Reâyâ hayli gördiler riâyet

Deminde yokdurur hiç kibr u kine

Meger Müslimle kâfir birbirine

Reâyâ adlün ile bagladi üns

Cemâlin cilve-gâh-i gül-sen-i kuds."

Hareket ve davranislarinda vakar sahibi olan Kanunî, uzun boylu, uzunca boyunlu, yuvarlak yüzlü, ela gözlü, siyah kirpikli, kaslarinin arasi biraz açik, dogan burunlu, seyrek disli, genis omuzlu, mevzun ve yakisikli, söz ve hareketleri ölçülü, aheste yürüyüslü, arslan heybetli ve mert sözlü idi. Âlim, sair ve hakimlerle bulunmaktan hoslanir, hos sohbet, maddî ve manevî bütün iyi hasletleri sahsinda toplamis bir pâdisah idi.

Kanunî Sultan Süleyman, göreve getirdigi insanlarin kabiliyet ve derecelerini iyi bilip takdir ederdi. Bundan dolayi kendisine gelisi güzel adam tavsiye edilemezdi. O, adam yetistirmesini de bilirdi. Nitekim oglu Selim ve torunu III. Murad dönemlerinde ileriyi gören devlet adamlari onun zamaninda yetismis olanlardir.

O, vakur, azim ve irade sahibi, yaratilis itibariyle çok konusmadigi gibi, verecegi kararlarda da acele etmezdi. Bir konuda karar vermek istedigi zaman çok düsünür, gerekenlerle istisarelerde bulunur, çikan sonuca göre verdigi karardan geri dönmezdi. Devlet nüfuz ve haysiyetine halel getirecek konularda müsamaha göstermezdi. Kendisiyle görüsenlerin kapali mütalaalarindan ne demek istediklerini anlar ve ona göre cevap verirdi.

Sultan Süleyman'in, fevrî bir yaratilisa sahip olmamasi, kararlarini düsünüp tasinarak ve ekseriya vezirlerine de danisarak vermesi, temkin ve itidali elden birakmamasi, onun basari yolunu açan ve kendisini büyüklüge götüren hasletlerden sayilmaktadir. Devlet kudret ve nüfuzunu her seyin üstünde tuttugu, devletin yüksek menfaatlerine aykiri saydigi hareketlere tevessül eden kimseleri, en sevdikleri bile olsa, feda etmekten çekinmedigi bir vâkiadir.

O, son seferi olan Sigetvar'a giderken adeta ölüm seferine çikiyordu. Baska bir ifade ile ölecegini bile bile bu sefere çikmistir. Bunun bütün emâre ve delilleri bilinmekteydi. Bununla beraber atalari gibi harp meydaninda ve ordusunun içinde otag-i humayûnunda ölmek istemisti. Bu davranisiyla o, son nefesine kadar devletinin selâmetini ve yüceligini düsünmüstü. Gerçekten de o, gittigi

bu seferinde ordusu içinde iken otag-i humayûnda vefat etmis ve bu olay, dönemin dirayetli veziri Sadrazam Sokollu Mehmed Pasa tarafindan 48 gün gizli tutulmustu. Bâki, Kanunî için yazdigi "Mersiye-i Hazret-i Süleyman Han" adli terkib-i bend seklindeki siirinde bunu su misra ile belirtir:"Halk-i cihana kirk sekiz gün duyurmadi"

O, memleketin birçok yerine oldugu gibi Istanbul'un imarina da ehemmiyet verip hizmet eden bir hükümdardir. Memleketin kültür ve maarifine hizmet eden Süleymaniye külliyesinden baska, babasinin adina yaptirdigi Sultan Selim Câmii ile müstemilati, ogullari Sehzâde Mehmed ve Cihangir namina yaptirdigi Sehzâde (Sehzâdebasi Câmii) ve Cihangir câmileri ile tesisleri, kizi Mihrimah Sultan nâmina yaptirdigi Edirnekapi ve Üsküdar Câmileri, zevcesi Hürrem Sultan adina insa ettirdigi Haseki sultan Câmii, medrese ve Dârussifa, Istanbul'un görütüsünü çok degistirmislerdir. Sonuç olarak o, hayir eserlerine büyük bir önem vererek eserlerinin birçogunu Mimar Sinan'a insa ettirdi ki, Süleymaniye Câmii bunlarin basinda gelmektedir. Ayrica Istanbul'a su getirtilmesi yolunda da büyük çabalar sarf etti. Nitekim Istanbul'daki kirk çesme denilen su yollari da Kanunî'nin büyük ve önemli eserlerindendir. Keza 0, Büyük Çekmece Köprüsü'nü de yaptirmistir. Onun hayir eserleri sadece Istanbul'da degil, ülkenin pek çok yerinde vardir. Nitekim Bagdad'da Siîlerin uzun bir süre önce yikmis olduklari Imam A'zam Ebû Hanife türbesini imar ve bunun yaninda bir câmi ile bir imâret insa ettirdigi gibi , yine Bagdad'da Kadirîye Tarikati'nin kurucusu Seyh Abdülkadir el-Geylanî türbe ve camisini tamir ile bunlara yeteri kadar vakiflar tahsis etmisti. Konya'da Mevlana Celâleddin Rumî türbesi yaninda iki minaleri bir cami ile bir semahâne, bir imâret ve dervisler için hücreler yaptirmisti. Kefe ve Iznik'te önceleri kilise iken, sonradan câmie tahvil edilen mabedleri harab olmaktan kurtarmis, Sam'da (Dimask) câmi, medrese, imâret ve mektep yaptirmistir. Kudüs'teki Kubbetu's-sahra denilen mukaddes mekânin duvarlarinin içini ve disini nakisli çinilerle süslettirmistir. Ka'beyi, daha önceki halifeler gibi tamir ve tezyine çalisan ilk Osmanli Pâdisahidir. Bu tezyinatin cevazi hakkinda Seyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'den fetva almis ve insaatin Mekke fukahasi ile Hanefî, Safiî, Malikî ve Hanbelî mezheblerinin imamlari huzurunda yapilmasini emretmistir. Bu dört mezheb için 4 medrese yaptirip bunlara Osmanli medreseleri usûlüne göre talebe ve muid tayin ettirmistir. Müderrislere yevmiye olarak 50, muidlere 4, talebeye de 2'ser akça tahsis etmistir. Bu arada Mekke'nin en büyük ihtiyaci olan su yollari için tahsisat ayirmistir. Kanunî Sultan Süleyman'in Istanbul, Haremeyn (Mekke - Medine), Bagdad ve diger sehir ile bölgelerde yaptirdigi hayir eserlerini tafsilatli bir sekilde veren Eyyûbî de, bu konuya su beyit ile baslar:

"Gel imdi gûs-i câni eyle hazir

Diyem hayrat-i sâhi sana bir bir"

Islâm'dan alinan ilhamla meydana getirilen Osmanli medeniyeti, bir dis medeniyeti oldugu kadar ayni zamanda bir iç ve ruh medeniyeti idi. Iste bu müsterek faaliyetin verimleri, taht sehri olan Istanbul'u, yeryüzünün efsaneler ile boy ölçüsen cenneti hâline getirmisti. Kanunî tarafindan imar edilip genisletilen sehir, baglar, bostanlar ve tarlalardan gayri Galatasaray'daki

Acemioglanlar kislasi ile Venedik ve Lehistan elçilikleri saraylarindan baska bina bulunmayan Beyoglu'na ve Galata'ya dogru tasarak, Kasimpasa, Piyâle Pasa, Ayaz Pasa ve Pîrîpasa mahallelerini kazanmisti. Bununla beraber Istanbul'a bir Müslüman Türk sehri karekterini kazandiran baslica hususiyetler, sehri büyük - küçük dinî ve milli merkezler etrafinda toplayan site fikri idi. Öyle ki, câmii, mescidi, sebili, imâreti, hani, hamami, tekkesi, türbesi, medresesi, kütüphânesi, çesmesi, meydanlari ve çinarlari, kestaneli, asmali, salkimli bahçeler içindeki evleri,konaklari ve saraylari ile her semt, her mahalle, müsterek bir kültür ve medeniyetten sagilip akan millî ruhun tâ kendisi idi.

Hele medreseler, yesilliklerle yazilmis siirler gibi idi. Bahçe zevkini o kadar agirbasli, zarif ve asîl çizgilerle halletmis bahçe mimarligi, san'at ile tabiati birbirinin emrine vermis bir tarz ve tanzim saheseri sayilabilirdi. Bu dönem öyle bir dönemdi ki, toplum neyi isteyecegini tayin edebilecek kivamli seviyeyi yakaadigi için ne yaptigini da biliyordu. Bu sebeple yapici olan hareketlerinde yanilmiyordu. Gözün gördügü, elin degdigi, kulagin duyup dudagin söyledigi her sey, millî ve dinî bir özellik tasiyordu.

Sehrin göbeginde hesaba gelmez saraylar, câmiler, hanlar ve hamamlar vardi. Ami kiyilarda köselerde, bir sebili, bir mescidi, bir türbesi, hatta bir çinari ortasina almis öyle sokaklar, mahalleler bulunuyordu ki, bu kurulus ve istifteki vakar, iffet, hicab ve edep motiflerinin kaynasmasindan çikar siirli terkib, ölüm tehdidi karsisinda dahi dogruyu söyleyen bir dudak gibi yerliye de yabanciya da kendisinin Müslüman Türk oldugunu söylerdi.

Böylece sehrin yükü , asla bir semte yigilmamisti. Zevk ve san'at, her tarafa birden dagilmisti. Bu cemiyet, çiçegi, agaci ve hayvani âdetâ ailesinin birer ferdi imis gibi derecelendirdigi bir muhabbetle seviyor, onlara, hayati içinde yer ve kiymet veriyordu. O devrin Istanbul'unda, bahçesiz bir ev, agaçsiz bir bahçe düsünülemezdi. Bogaziçi ormanlarini teskil eden çinarlar, meseler, ardiçlar, erguvanlar, çitlenbikler, sehrin içine girince ismi degisir ve koru adini alarak saltanatina devam ederdi. An'ane, nebatin da hayvanin da gönülü hâmisi idi. Hayatinin içinde yeri olan bu masum yoldaslara saygisizligi, ictimaî suçlardan daa da agir kabul ederek kestirmece "günah" der ve zarurete ona el vuran tahribçiye kötü gözle bakar ve umumi bir nefret agi içine düsürerek kendinden uzaklastirirdi. Bugün dahi baltasinin yüzünü çaputla örterek odun kesmeye giden köylü ve kurban edecegi hayvanin evvela gözlerini baglayan adam, o devirlerin saygi mirasindan duygu dagarciginda artiklar kalabilmis bahtiyarlardandir.

Emrinde ve hizmetinde olan yaratilmislara âzamî sefkat ve nezâketi imaninin geregi kabul eden an'ane, agaç sevgisi ile hayvan sevgisini at basi takib eder. Bunlara karsi saygisizlik ve lâubaliliklere cephe almayi da yine o imanin icabi sayarlardi. Kanunî devrinde bir Venedik'li kuyumcunun, tuttugu kusa eziyet ettigini görenler tarafindan sürüklenerek kadi'nin uzuruna götürülmesi,toplumun bu konuda gösterdigi bitmez tükenmez hassasiyetten alinmis basit bir örnektir.

Sultan Süleyman, Osmanli hükümdarlari içinde "Kanunî" lakabini tasiyan tek pâdisahtir. Bilindigi gibi Osmanli devleti'nin kurulusu ile birlikte ülkede

müdevven olsun veya olmasin "Ser'î" ve "Örfî" kanunlar uygulanmakta idi. Ancak "Kanun-nâme" seklinde bir codification ameliyesini ilk defa küçük ve eksik olmasina ragmen Fâtih Sultan Mehmed zamaninda ve esasli olarak da Sultan Süleyman zamaninda görüyoruz. Onun, Kanunî sifatini almasina sebep olan bu kanun-nâme, süphesiz ki o zamana kadar yavas yavas tekevvün eden huhukî, idarî, malî, askerî ve diger mevzuatin islâh edilerek en mütekâmil sekline kavusmasi bu pâdisah zamaninda olmustur. Bu kanun-nâme üç ana bölüm ve bunlarin tali kisimlarindan mütesekkildir. Burada, ceza kanununu, vergi kanunlarini, bir de reâyâ ve bazi askerî siniflarla ilgili kanunlari görmek mümkündür. Kanun-nâmedeki maddeler, Ebu's-Suûd Efendi'nin fetvalari ile kanuniyet kesbederek "Sultan Süleyman Kanun-nâmeleri" adi ile asirlarca mer'iyette kalmistir. Bu kanun-nâme, Kanunî'yi dünya tarihinin büyük hukukçulari arasina sokmaktadir. Gerçekten, Kanun-nâme'nin I. bâbinin birinci faslinda, ceza hukuku bakimindan devletin bütün tebeasinin (vatandaslarinin) birbirlerine esit oldugu , hepsinin ayni cürümden ayni cezayi görecegi, su ifadelerle nakledilir:

" Cinayat mukabelesinde olan cürmü siyaset bâbinda vaz' oundu ki, sipahî ve raiyyet ve serif ve vazi' ve deni ve refi' arasinda müsterektir. Söyle ki: Her kim bu cerâimden birisi ile mücrim ola, mukabelesinde ta'yin olunan ukubetle muâkab ola." Kanun-nâme'nin bu maddesini degerlendiren I. Hami Danismend, hakli olarak söyle der: "Herhalde bu vaziyet XVIII. asrin sonlarindaki Fransiz inkilâbindan çikan müsavat esasinin Türkiye'ye ancak XIX. asirdaki Tanzimat-i Hayriye'den itibaren girebilmis oldugunu iddia edenlerin yüzlerini kizartmak lazim gelecek bir vaziyettir. Sahsî hukuk itibariyle sinif ve mevki farki gözetmeyen bu müsavat (esitlik) prensibi, siyasî hukuk bakimindan da Osmanli Imparatorlugu'nun tesekkülünden beri tatbik edilmis en eski mahiyetindedir." Burada sunu da belirtelim ki, gerek Kanunî, gerek kendisinden önceki Osmanli hükümdarlari, gerekse daha sonrakiler, adâlet konusunda son derece titiz davranmak zorunda idiler. Zira bu konuda titizlik göstermek, mensubu bulunduklari dinin (Islâm) emri idi. Bu din, adâlet sahsî ceza konusunda insanlar arasinda bir ayirim yapmaz. Insan olarak herkesi esit ve ayni haklara sahip kabul eder. Keza bu din, insanlarin zorla Müslüman yapilmalarina da müsaade etmez. Gerçi gerek Islâm'in, gerekse Osmanli'nin bu anlayisini kavrayamayan dönemin Avrupali bazi yazar, elçi ve seyyahari birtakim yanlis degerlendirmelerde bulunurlar. Bununla beraber sonunda onlar da gerçekleri söylemekten kendilerini alamazlar. Nitekim o dönemden (l530) zamanimiza kadar gelen bir eserde Bosna ve halki ile ilgili bazi bilgiler verildikten sonra " Bununla birlikte Pâdisah, Hiristiyanlarin papazlarina, kiliselerine ve çesitli mezheplerine bagli kalmalarina da izin vermistir"

Osmanlilarin bu büyük pâdisahi zamaninda, nüfus ve arazi tahrirlerine büyük bir önem verildiginden, Kanunî de bir hükmünde, memleketin gerçek vaziyetinin bütün teferrüatiyle bilinmesinin, zamanla meydana çikmasi muhtemel olan bazi yolsuzluk ve haksizliklarin ortadan kaldirilabilecegine isaret etmistir.

Kanunî Sultan Süleyman ilim ve kültür adamlarini himaye ettigi gibi onlari çesitli sekillerde taltif edip desteklerdi. Kendisi de sair olan ve Muhibbî mahlasiyla siirleri bulunan Kanunî Sultan Süleyman'in, matbu bir de divani

vardir. Topkapi Sarayi Müzesi Arsivinde kendi el yazisiyla manzumelerini hâvi perakende müsveddeleri mevcuddur. Günümüz Türkiye'sinin hemen hemen bütün saglik kuruluslarinda bir levha seklinde duvarlarda asili bulunan ve: "Âlem içre muteber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihanda bir nefes sihat gibi

Saltanat dedikleri ancak cihan gavgasidir

Olmaya baht-u saadet dünyada vahdet gibi" misralari da ona aittir.

O, sadece kendisi siir söylemekle kalmamis ayni zamanda sair ve ediplerin elinden tutup onlarin yetismelerine de yardimci olmustur. Nitekim o, siirdeki kudretini anladigi meshur sair Bâki'nin elinden tutup yetismesine himmet etmistir. Nimet ve kadirsinas olan Bâki'nin, Sultan Süleyman'in vefatina dair kaleme aldigi mersiye edebiyatimizin saheserlerindendir. Onun, ilim ve marifet erbabina karsi gösterdigi itibar ve onlara olan riayeti pek ziyade idi. Zamaninda yetistirdigi ulema ve suâranin (sairler) eserlerini kütüphanesinde saklardi. Onun, edebî eserlere verdigi degeri göstermesi bakimindan Kelile ve Dimne'nin mütercimi Alaeddin Ali Çelebi'ye olan iltifati örnek olarak gösterilebilir. Ali Çelebi, "Hümayun-nâme" adi ile yaptigi tercümeyi takdim ettigi zaman, o, bu eseri bir gecede okuyarak, mütercimini Bursa kadiligina tayin eder. Kanunî'nin büyük bir hükümdar oldugunda ittifak eden tarihçilerden bir kismi, onun devrinin on büyük sadrazami oldugunu ve on mümtaz vasifli defterdar ve nisancisi yaninda, on tane büyük âlim ile on büyük sair bulundugunu da bildirmektedirler.

Kanunî Sultan Süleyman'in, toplumdaki insanlari nasil degerlendirdigini ortaya komasi ve onlara nasil bir kiymet atfettigini göstermesi bakimindan nakledecegimiz su olay büyük bir deger tasimaktadir. Buna göre bir gün o, mahremleri ile görüsürken onlara dünyanin velinimetinin kim oldugunu sorar. Onlarin, "Pâdisah hazretleridir" demeleri üzerine "Hayir, velinimeti-i âlem reâyâ yani köylüdür ki, ziraat ve hirâset (çiftçilik ile ugrasmak) emrinde huzur ve rahati terk ile iktisâb ettikleri (kazandiklari) nimetle bizleri it'am ederler" demisti.

Avrupa Siyaseti

Yavuz'un yerine tek oğlu 25.5 yaşındaki Kanunî Sultan Süleyman geçti. Babasının İran ve Turan siyasetini durdurmak mecburiyetinde kaldı. Zira Avrupa'da Charles-Quint devi zuhur etmişti. Avrupa'nın büyük kısmını İspanya kralı ve Almanya imparatoru sıfatıyla ele geçirmiş, diğer kısımlarını nüfuzu altına almıştı. Fransa'yı tehdit ediyordu ve kuzey Afrika'da Barbaros Hayreddin Paşa ile savaşıyordu. Türkiye bu devi alt edemediği ve makul sınırlara itemediği takdirde Osmanlı cihan devletinin geleceğinin kararacağı âşikâr idi. Akrabalık yoluyla çok geniş sınırlı Macaristan krallığını da nüfuzu altına alan Charles-Quint devini, Orta Avrupa ve Batı Akdeniz'de mutlaka ezmek icap ediyordu. Sultan Süleyman, Orta Avrupa'nın kilidi sayılan daha önce 3 ayrı padişahın 3 defa kuşatıp alamadığı, Türkiye'nin kuzey sınırı üzerinde Macaristan'ın en müstahkem kalesine, Belgrad'a yürüdü ve fethetti (1521).

Mevcudiyet gayeleri Türklerle savaşmak olan ve Rodos'ta üstlenen Saint-Jean tarikatı üzerine ikinci seferi açtı. Fatih'in 3 defa kuşattırıp düşüremediği dünyanın en müstahkem

kalesini de fethetti (1522-1523).

Doğu Avrupa'da durum iyi idi. Kırım, Kazan ve Astırhan Türk hanlıkları Osmanlı'ya tabi idi. 1524'te Sahip Giray Han, Nijeniy Novgorod'u (bugünkü Gorky) feth etti ve 3 yıl önce 1521'de Moskova şehrini yakan ağabeyi I. Mehmed Giray Han'ın yolunu takip etti. Moskova prensliği Kırım'a yıllık vergi veren bir tabi devletti. Mehmed Giray 1522'de Astırhan'ı aldı ve 1524'te Kazan Hanı İstanbul'a gelerek metbûu Kanunî Sultan Süleyman tarafından kabul edildi.

Sultan Süleyman'a göre Doğu Avrupa işleri üçüncü derecede idi. Almanya-İspanya'nın Macaristan'a el atmasından ve Tuna'nın doğu kesimine inmesinden endişe ediyordu. Fransa'yı savunmaya karar verdi. Zira Fransa'ya baş eğdirdiği takdirde Charles-Quint Orta Avrupa'da Osmanlı ile hesaplaşacaktı. Fransa kralı I. François, Madrid'de Charles-Quint'in esiri idi. Annesi, cihan padişahı Kanunî Sultan Süleyman'a müracaat ederek oğlunu kurtarmasını istirham etti. Kanunî'nin aradığı fırsattı. Bu şımarık Charles-Quint'in kızkardeşi Macaristan kraliçesi idi. Macaristan kralı II. Layoş'un kızkardeşi de Charles-Quint'in kardeşi Avusturya arşidükası Ferdinand ile evli idi.

Kanûnî Orta Avrupa'ya, Macaristan'a yürüdü. Bu üçüncü sefer (1526), Kanûnî'nin 13 seferinin en ünlüsüdür ve ikinci Macaristan seferidir. Mohaç'ta Macar ordusunu yakaladı ve kralları dahil olmak üzere 2 saatte imha etti (29 Ağustos 1526). Tarihin en kesin neticeli ve örnek meydan muharebelerinden biridir. 11 Eylülde Türklerin Budin dedikleri Budapeşte'ye, Macar taht şehrine girdi. Macaristan krallığı tarihe karıştı. Macaristan, Transilvanya ve bazı ülkeler Türkiye'ye bağlandı. Çekoslovakya ise Almanya'ya geçti.

Avrupa Siyaseti

Charles-Quint ve kardeşi Avusturya Kralı Ferdinand, Macaristan'ı almak için pek çok teşebbüs yaptılar. Kanûnî 1529'da Almanya seferine çıktı. 19 gün Viyana'yı kuşattı, fakat düşüremedi. Bu sefer sırasında Osmanlı Türk tarihinin en büyük akın hareketi yapıldı. Bütün Avusturya ve Güney Almanya Türk akıncıları tarafından çiğnendi. Charles-Quint meydan muharebesi kabul etmedi. 3 yıl sonra padişah ikinci Almanya seferine çıktı (1532). Avusturya'yı işgal etti ve Graz'ı aldı (11 Eylül). Almanya pes etti. İstanbul Andlaşması (22 Haziran 1533) ile Türkiye'nin ve padişahın üstünlüğünü resmen kabul etti.

Kanûnî, yedinci seferinde (1537) Venedik'e teveccüh etti. Korfu adasına çıktı ve İtalya'da Otranto'yu ikinci defa işgal ettirdi. Seferi denizden donanma ile Barbaros Hayreddin Paşa destekledi. Sekizinci sefer (1538) asi Boğdan prensine karşı açıldı. Venedikle sulh yapıldı (20 Ekim 1540). Ve Kanunî Budin seferine çıktı (1541). Alman ordusu bozuldu ve Macaristan, Budin Beylerbeyiliği adıyla doğrudan doğruya ilhak edildi. Kral Ferdinand, son bir gayretle Budin'i almak istedi. Fakat 100.000 kişilik ordusu Budin önlerinde mahvoldu (24 Kasım 1542). Macaristan'da Almanların elinde bulunan en mühim kaleyi, Estergon'u geri almak üzere Kanûnî, onuncu seferine çıktı (1543).

Estergon'u (10 Ağustos) ve İstolni Belgrad'ı (4 Eylül) fethetti. Almanya baş eğdi. 8 Ekim 1547 sulhu ile Kral Ferdinand protokolde vezir-i azam (başbakan) ile eşit olduğundan İstanbul'a yıllık vergi vermeyi ve daha bir sürü ağır şartı kabul etti. Charles-Quint devi yıkılmıştı. Bu işe yalnız Orta Avrupa savaşları ile değil, Akdeniz savaşları ile de gerçekleştirilebilirdi ki ileride göreceğiz. Charles-Quint ümitsizlik içinde tahttan feragat edip manastıra çekildi (16 ocak 1556). Almanya İmparatorluğu ve ona bağlı ülkeleri kardeşi İmparator Ferdinand'a, İspanya Krallığı ve ona bağlı ülkelerde Amerika'yı oğlu II. Felipe'ye bıraktı. Almanya ile İspanya tekrar ayrıldı. Dünya rahat nefes aldı. Kanûnî'nin şöhreti zirvesine çıktı.

Kanûnî tahta çıktıktan az sonra zuhur eden Protestan mezhebini, Katolik mezhebine

karşı savundu. Türk baskısı olmasaydı Charles-Quint'in Protestan mezhebini ezeceği, belki söndüreceği, olayların incelenmesinden açıkça anlaşılır.İspanya ile hiç bir zaman sulh yapılmadı ve savaş kesilmedi. Almanya sulhu ise 1556'ya kadar devam etti. Bu tarihte Kanûnî Sultan Süleyman, Almanya üzerine on üçüncü vce sonuncu seferini açtı ki, Sigetvar Seferi diye ünlüdür. İhtiyar padişah bu kalenin önünde otağ-ı hümayununda top ve tüfek sesleri arasında son nefesini verdi (7 Eylül 1556).

Türk Asrı denen XVI. asrı, II. Sultan Süleyman, Türklerin yalnız kanun yaptığı için değil, kanunları tatbik ettiği için ancak Kanunî unvanına layık gördükleri fakat Avrupalıların Büyük dedikleri hükümdar sembolleştirir. 2.500 yıllık Türk tarihinin en muhteşem hükümdarı sayılır ve devri, Türklerin tarih boyunca eriştikleri en ihtişamlı ve bahtiyar çağ olarak bilinir. Saltanatı 46 yıldır ve Ertuğrul Gazi'nin beylik müddeti sayılmazsa, Osmanoğulları içinde en uzunudur. Diplomasi ve devlet idaresinde gösterdiği dehâ bakımından Fatih'ten sonra ikinci, asker olarak Fatih ve Yavuz'dan sonra üçüncüdür. Bilgen, hukukçu ve şairdir.
6.5 milyon km2 olarak aldığı imparatorluğu 14.893.000 km2 olarak bırakmıştır (1.998.000 km2 Avrupa, 4.169.000 km2 Asya, 8.726.000 km2 Afrika).

Doğu Siyaseti

1514 darbesi 1533'e kadar 19 yıl, dünyanın Türkiye'den sonra gelen 2. devleti durumundaki İran Türk Safevî imparatorluğunu hareketsiz kıldı. Ama stratejik çekişmeyi ortadan kaldırmak mümkün değildi. Kanûnî devrinde bütün Arap ülkelerini, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'ndan Atlas Okyanusu'na kadar ele geçirmek siyaseti güdüldü. Behemehâl Basra Körfezi'ne inmek, Kafkasya'ya tırmanmak icap ediyordu. Kafkasya ve Basra Körfezi ise İran Türk imparatorluğunun elinde idi. Bu devirde İran olmasa, Türkler Almanya'yı geçer ve soluğu Ren kıyılarında alırlardı. Bir kaç tarihçi bu noktaya ehemmiyetle işaret etmişlerdir. İran savaşları çok çetindi.

Mesafe uzundu. İran ordusu tamamen Türkmenlerden müteşekkil yiğit bir atlı ordu idi. Ancak Osmanlı Akıncı, piyade, bilhassa topçu üstünlüğü Türkiye'yi galip kılıyordu. Bununla beraber İran, Çaldıran'ı asla unutmamıştı. Osmanlı'ya karşı meydan muharebesi kabul etmiyor, geniş sahaları boşaltıp Osmanlı ordusunun önünden çekiliyordu. Safevî stratejisi bu idi. Tebriz, Osmanlı sınırına çok yakın olduğu için Şah İsmail'in oğlu ve halefi devrinde İran, taht şehrini daha içeriye, Kazvin'e almıştı.

Kanûnî Sultan Süleyman Han, 11 Haziran 1534'te ordusu ile İstanbul'dan ayrıldı. Padişah'ın 4 İran seferinin ilki ve en meşhuru olan bu altıncı sefere Irakeyn denmektedir. Zira hem Arap Irak'ı (Bağdat), hem Acem Irak'ı (Hâmedân) fethedilmiştir. Daha önce Vezir-İ Azam Makbul İbrahim Paşa, başka bir ordu ile İran'ın üzerine gitmişti, padişahı bekliyordu.

O zaman dünyanın en büyük şehirlerinden biri olan Tebriz, Osmanlılarca ikinci defa işgal edildi (13 Temmuz 1534). Az sonra Kânûnî de Tebriz'e geldi (28 Eylül). İran'ın Türk ve Kürdlerle meskün Batı eyaletleri işgal edildi. Fakat asıl gaye, Bağdat'ı, Irak-ı Arab'ı alıp Basra Körfezi'ne inmekti. 28 Kasım'da (1534) Bağdat fethedildi. 5 asır müddetle Abbasî halifeliğinin merkezî olmak bakımından çok ünlü bir şehir idi. Bu sırada Safevîler Tebriz'i geri aldılarsa da Osmanlılar üçüncü defa şehre girdiler (30 Haziran 1535).Bu sefer neticesinde Orta ve Güney Irak (Bağdat, Basra) Osmanlı eyaletleri oldu ve netice bakımından Basra Körfezi'nin kıyıları boyunca Arap aşiretleri de Osmanlı nüfuzu altına düştü. Batı İran eyaletleri, Safevîlerce geri alındı.

1536-48 arasındı 12 yıl, Osmanlı-Safevî münasebetleri nisbî bir durgunluk devresine girdi. Irak'ı kaybeden Safevîler, kendilerini toplamaya çalışıyorlardı. Kanûnî 1548-49'da

ikinci İran seferine çıktı. Tebrîz dördüncü defa işgal edildi (27 Temmuz 1548). Bu seferde Van, kesin şekilde Safevîlerden alındı. Almanya sınırına ve Atlas Okyasunu'na varmış bir Türkiye'nin ancak Van'ı alabilmesi, Doğu'da Safevî Türk imparatorluğunun gücü hakkında bir fikir verir. 7 ay Halep'te, 2.5 ay Diyarbakır'da kalan Kanûnî, Doğu işlerini iyice düzenledi.

Doğu Siyaseti

5 yıl boyunca üçüncü ve sonuncu Doğu seferi için İstanbul'dan ayrıldı (28 Ağustos 1553). Buna Nahçıvan Seferi denmektedir. 5 ay Halep'te kaldı. Nahçıvan'dan döndükten sonra da 8 ay Amasya'da geçirdi. İran ile kesin sulh yapmadan ordusunun başından ayrılmak istemedi. Amasya'da ordusunun başında geçirdiği 8 ay, dehşetli bir diplomatik faaliyetle geçti. Hem Almanya, hem İran ile çetin sulh müzakereleri oldu. Nihayet Safevî ve Osmanlı imparatorlukları arasında ilk sulh anlaşması, Amasya Anlaşması imza edildi (29 Mart 1555). Bu sulh, epey uzun sürdü. 5 Nisan 1578'e kadar 23 yıl. Bu tarihte İran'a savaş açıldı.

1578'de başlayan, bütün Kafkasya'nın ve Batı İran'ın fethi ile neticelenen çetiş savaşta Lala Mustafa Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa, Ferhad Paşa gibi sadrazamlar, serdar-ı ekrem sıfatıyla büyük başarılar elde ettiler. Bilhassa Özdemiroğlu Osman Paşa çok parladı. Çıldır meydan muharebesinde (9 Ağustos 1578) Safevî ordusunu ezdikten sonra Tiflis (24 Ağustos 1578), Koyungeçidi meydan muharebesini (9 Eylül 1578) kazandıktan sonra Şirvan (Kuzey Azerbaycan) fethedildi. Özdemiroğlu sonra birinci Şamahı (27 Kasım), Meşaleler (11 Mayıs 1583) zaferiyle Safevîleri ezip fütâhât sahasını genişletti. Revan alındı (15 Ağustos 1583). Dağistan'ı fetheden ve uzun zaman burada üslenen Özdemiroğlu, Kırım'da bir müddet kalarak sadrazam olmak üzere İstanbul'a geldi (28 Haziran 584). Tebriz fethedildi (22 Eylül 1585). Ancak Özdemiroğlu'nun Tebriz yakınlarında ölmesi (29/30 ekim), İran'a karşı Osmanlı durumunu az çok sarstı. Bundan sonra İran cephesinde işleri Ferhad Paşa ele aldı. Bu 12 yıllık yıpratıcı savaşa 21 Mart 1590 İstanbul Anlaşması nihayet verdi. En büyük kısmı Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından alınan 590.000 km2 büyüklüğünde ülkeler Osmanlı devletine geçti.

Ancak sulh 13.5 yıl sürdü. Safevîlerin Tebriz'e taarruzu ile yeni Türkiye-İran savaşı başladı (26 Eylül 1603). Tebriz, ardından Revan düştü. Osmanlı ordusu Urmiye'de bozuldu (9 eylül 1605). Bu savaş 9 yıl sürdü ve yeni bir İstanbul Anlaşması ile sonra erdi (20 Kasım 1612). Ancak 2.5 yıl sonra yeniden başladı (22 Mayıs 1615). Pül-i Şikeste'de Osmanlı ordusu bozuldu (10 eylül 1618). Erdebil Anlaşması (26 Eylül 1618), bu defa 3 yıldan fazla süren Osmanlı-Safevî savaşına son verdi. Bu sulh da 5 yıl sürdü ve 1624 yılında Safevîlerin Bağrat'ı ele geçirmesiyle eskileriyle mukayese edilemeyecek bir şiddette yeniden başladı.
Bu suretle Özdemiroğlu'nun büyük fütuhatının mühim kısmı, 1603'te İranca geri alınmış oldu. Türkiye, İran'ı Kafkasya'dan atamadı. Kafkasya, iki imparatorluk arasında paylaşıldı. Batı İran eyaletleri de Osmanlılarca elde tutulamadı.

Deniz Siyaseti

Kanûnî Sultan Süleyman'ın Cezayir Beylerbeyisi Barbaros Hayrettin Paşa'şı İstanbul'a çağırması ile Akdeniz politikasında yeni bir safha başlar. 18 amirali ve kudretli donanması ile Cezayir'den İstanbul'a gelen (27 Aralık 1533) Barbaros, kaptan-ı derya tayin edildi (16 Nisan 1534).Barbaros Tunus'u fethetti (22 Ağustos 1534) ise de İmparator-Kral Charles-Quint bizzat gelerek Tunus'u Türklerden aldı (21 Temmuz 1535). Ülkenin kuzey kesimi, İspanyol nüfuzunda Araplar'da, orta ve güney kesimi ise Osmanlı'da kaldı. Ancak Barbaros ve amiralleri, İspanya ve bu devlete ait Güney İtalya topraklarını devamlı şekilde vurmaya ara vermediler. Bu arada Barbaros'un Balear Adaları seferi (Ağustos 1535), İtalya seferi (1537), büyük akisler yaptı.

Venedik'ten Kiklad Adaları'nı aldı. Akdeniz'de Türk gücünü kıramadığı için hiç olmazsa makul çizgiye itemediği takdirde partiyi kaybedeceğini anlayan Charles-Quint, o zamana kadar cihan tarihinde görülmemiş büyüklükte bir armada hazırlayarak Andrea Doria idaresinde Donanma-yı Hümayun üzerine gönderdi.İki donanma en azından Akdeniz hakimiyetini kazanmak için Preveze açıklarında karşılaştı (28 Eylül 1538). En azından 120.000 insanın deniz üzerinde karşı karşıya geldiği bu çok büyük açık deniz vuruşmasında Barbaros taktik manevralarla birleşik Avrupa donanmasını perişan etti.

Charles-Quint, intikam almak üzere Andrea Doria idaresindeki armadası ile Cezayir şehrine çıkarma yaptı. Barbaroszade Hasan Bey, İmparatorun ordusunu mahvetti ve Andrea Doria'nın armadası, Preveze'deki kadar ağır bir zayiat verdi. Charles-Quint'in hayatı en büyük fedâkârlıkla kurtarıldı (24 Ekim 1541).Barbaros, 1543 yazında İmparatorun elindeki Nice kalesini fethetti ve 1543-1544 kışını Toulon'da geçirdi. Charles-Quint, Avrupa'da başlıca rakibiydi, Fransa'yı ezmekten ümidini kesti. Barbaros şan ve şeref içinde İstanbul'da öldü (4 Temmuz 1546). Fakat pek kabiliyetli öğrenciler yetiştirmişti.

Barbaros'un oğlu Hasan Paşa ve evlatlığı diğer Hasan Paşa ile arkadaşı Salih Paşa, Cezayir Beylerbeyisi olarak Kuzey Afrika'da mühim faaliyetlerde bulundular. Bu amiraller kendileri bağlı çok kudretli Cezayir Beylerbeğiliği donanması ile Batı Akdeniz'e hâkim oldular ve çok defa Atlantik'e çıktılar. Bu arada Çanakkaleli Salih Paşa, Fas Arap imparatorluğunu geçici olarak Türkiye'ye bağladı (22 Eylül 1551-Haziran 1556). Böylece Osmanlı hakimiyeti Atlantik'e ulaştı ve Cebelitarık Boğazı'nın güneyine yerleşti. İspanya'nın Kuzey Afrika'da bir iki üssü kalmıştı. Bunları, çok büyük fedâkârlıklarla elinde tutuyordu. Bu arada Barbaroszade Hasan Paşa, Cezayir'deki ikinci beylerbeyiliği sırasında Mostaganem'de İspanyolları çok ağır bir hezimete uğrattı (5 Eylül 1558).

Barbaros'un en kabiliyetli ve deha sahibi talebesi Turgut Reis ise, Güney ve Orta Tunus'u fethettikten ve Andrea Doria'ya Cerbe'de kötü bir oyun oynadıktan sonra Malta'ya çıkartma yaptı (Temmuz 1551). Sonra Saint-Jean Şövalyelerinin elindeki Trablusgarb'ı fethetti (15 Ağustos 1551). Ponza'da da düşman donanmasını vurduktan sonra (5 Ağustos 1552), Korsika adasını baştan başa fethetti (17 ağustos 1153).

Deniz Siyaseti

Türk korsan (akıncı) filosu ile Turgut bu işleri yaparken kapdan-ı derya olan Piyale Paşa da Elbe adasını fethetti. İtalya'ya çıktı (1555), Balear adalarını vurdu ve Batı Akdeniz'i alt üst etti. Bu deniz baskısından kurtulmak isteyen İspanya, müttefikleri ile büyük bir donanma hazırlayıp Cerbe adasına gönderdi. Piyale Paşa, Donanma ile düşman armadasını burada karşıladı. Türklerin Preveze'den sonra tarihleri boyunca kazandıkları en büyük açık deniz muharebesi olan zaferi bu sularda elde etti (14 Mayıs 1560).Düşman armadası ve ordusu mahvoldu, sulara gömüldü veya esir düştü. 1564 yazında Piyale Paşa Fas seferine çıktı. Trablusgarb beylerbeyisi olan Turgut Paşa da ileri yaşına rağmen devamlı deniz seferleri yapıyordu.

1565 Malta seferi çok büyük ölçüde bir savaş olmasına rağmen kartal yuvasına benzeyen ada alınamadı. Turgut Paşa, Malta kuşatmasında şehid oldu (17 Haziran).Hind Okyanusu'ndaki Türk deniz politikasına da Kanûnî Sultan Süleyman büyük ehemmiyet verdi. Hind Okyanusu'na bağlı Kızıldeniz, Aden Körfezi, Umman Denizi, Basra Körfezi ve açık okyanusta Türk filoları XVI. asrın başlarından itibaren görünmeye başladılar. Selman Reis'in Umman Denizi seferinden (1525) sonra yeğeni olan Mustafa Bey, Hindistan'da Gucarat'a sefer yaptı ve Aden'i fethetti.

Diğer taraftan Özdemir Paşa da Sudan ve Habeşistan'da büyük fütühatta bulunarak Kızıldeniz'in batı sahillerini elde etti ve bu deniz de kapalı Türk gölü haline getirildi. Afla

meydan muharebesi (Ağustos 1542) Habeşistan'ı Türk hakimiyetine soktu. Abdurrahman Bey, Aden açıklarında Portekiz donanmasını bozdu (Ekim 1544). Sonra Pîrî Reis Hint sularına geldi (1552). Umman'ı (Maskat) fethetti. Murat reis'in Hint kaptanlığı bunu takip etti (1552-1553). Büyük bilgin Seydi Ali Reis, Hürmüz (9 Ağustos 1554) ve Maskat (25 Ağustos) açık deniz muharebelerinde Portekiz donanması ile çekişti ve Hindistan'a gitti. Asrın sonlarında Ali Bey'in Doğu Afrika seferleri (1584-1589), Türk hakimiyetini Kenya, Tanganika ve Mozambik'e kadar götürerek Ekvator'un güneyine atlattı. Özdemir Paşa'nın Habeş Beylerbeyliği'nden (1555-1562) sonra oğlu Osman Paşa'da Habeşistan ve Yemen'de büyük fütühat yaptı.

Kanûnî'nin oğlu ve halefi II. Selim zamanında (1666-1574) bu deniz seyahati devam etti. Kurdoğlu Hızır Hayreddin Reis'in bir filo ile Sumatra'ya yaptığı sefer (1568-1569), Osmanlıların ilk ve son Endonezya-Malezya seferleri değildir. Fakat en meşhurlarıdır. Bu suretle Osmanlı hakimiyeti, Hind Okyanusu'ndan sonra büyük Okyanus'a da erişmiştir. Gene II. Selim zamanında Süveyş kanalını açmak, Akdenizle Kızıldeniz ve Hint denizlerini birleştirmek düşünüldü. Fakat, tatbike geçilmedi. Kanal kazılma teşebbüsü de yarıda kaldı. Bu Don-Volga kanalı idi ki, Karadenizle Hazar denizi birleştirilecekti. Bu suretle İran engeli aşılarak Türkistan'la ilgi kurulacaktı.

Bu arada Astırhan seferi (1569) yapıldı. Fakat Volga deltası elde tutulamadı. Kıbrıs'ın fethi (1 Temmuz 1570-1 Ağustos 1571) de daha çok bir deniz harekâtı mahiyetindedir. Venedik'in elindeki ada, Piyale Paşa'nın kumandasındaki donanma tarafından abluka edildikten sonra Lala Mustafa Paşa adayı almıştır. Kıbrıs fethi yeni bir Haçlı armadanın teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Bu armada bazı Türk devlet adamlarının gafleti yüzünden İnebahtı'nda, Donanma-yı Hümayun'u bozmuştur (7 Ekim 1571).

Deniz Siyaseti

Ancak ertesi yaza donanma daha güçlü olarak inşa edilmek için imparatorluk bütün imkânlarını seferber etmiştir. Bu bozgun toprak kaybına sebep olmuşsa da Türklerin yenilmez oldukları hakkındaki inanışı yıkmıştır. Bu devrede Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa, Akdeniz'de Türk hakimiyet ve üstünlüğünü muhafaza etmiştir.Kırım Hanı Taht-Alan Devlet Giray Han'ın Moskova'yı fethi (24 Mayıs 1571), II. Selim devrinin diğer bir dikkate değer olayıdır. Tunus şehrinin İspanyollardan alınması, bu padişahın saltanatını kapayan sonuncu büyük başarıdır. Tunus seferinde (15 Mayıs-30 Kasım 1574), donanmaya Kılıç Ali Paşa kumanda etmiştir.

Denizaşırı politika, II. Selim'in oğlu ve halife III. Murad devrinde (1574-1595) de devam etmiştir. Fas imparatorluğunun Türkiye'nin himayesine girmesi (9 Mart 1576), bu politikanın neticesidir. Kuzey-Batı Afrika'da büyük ülkeleri içine alan bu münim Arap devletinin XVII. asrın ortalarına kadar tamamen veya kısmen Osmanlıya tabi olması Vâdi's-Seyl zaferinin (4 Ağustos 1578) eseridir. Bu meydan muharebesinde Ramazan Paşa, büyük Portekiz ordusunu yok etmiş, Portekiz-İspanyol armadasını da büyük ölçüde hırpalamıştı. Vadi's-Seyl asrın büyük devletlerinden olan Portekiz'i yıkmıştır.

Türkiye, İspanyol emperyalizmine karşı İngiltere'yi de savunmuştur. Fransa gibi İngiltere'nin de İspanya karşısında çökmemesi için büyük çaba harcamıştır. 1575'ten 1592'ye kadar Polonya (Lehistan) krallığı ve Litvanya büyük-dükalığı da Türkiye'ye tabi olmuş, Polonya krallarını padişah tayin etmiş, bu suretle Türk nüfuzu Baltık kıyılarına varmıştır.

1566'da Kanûnî Sultan Süleyman'ın bıraktığı cihan devleti, bütün haşmet ve şevketine rağmen, kötülük filizlerinden temizlenmiş değildi. Bu filizler çeyrek asır sonra yeşermeye başladı. II. Selim devrinde devlet, geniş ölçüde diktatör-vezir Sokullu Mehmed Paşa'nın elinde kaldı. Vezirliği 14 yıldan fazla sürdü ve öldürülmesiyle sona erebildi (12

Ekim 1579). III. Murad öldüğü zaman (15/16 Ocak 1595) Almanya ile büyük bir savaş başlamış ve İmparatorluğun zaafları ortaya çıkmıştı. III. Murad'ın son günleri cihan devletinin sınırlarının azamiye eriştiği devirdir.

İmparatorluk, himaye altındaki ülkelerle beraber 20. 000.000 km2 'ye erişmişti (Polonya-Litvanya ile beraber Avrupa'da 2.848.940, Asya'da 4.815.832, Fasla beraber Afrika'da 12.237.419, toplam 19.902.191 km2). Bu topraklardaki nüfus 100 milyondan az değildi. Dünya nüfusunun 540 milyon civarında olduğu o yıllarda her 5.4 insandan birinin, padişahın tebaası bulunduğu ortaya çıkar. Üstelik daha 4 Türk imparatorluğu bu yıllarda çok güçlü idiler. İran Safevî Türk İmparatorluğu (taht şehri 1587'den sonra Isfahan, 1.621.000 km2 , 15 milyon nüfus), Timuroğullarının Hindistan Türk İmparatorluğu (taht şehri Akra, 3.674.000 km2 , 120.000.0000 nüfus), Adilşahların Güney Hindistan Türk imparatorluğu (taht şehri Bicapur, 453.000 km2 , 22.000.000 nüfus). Büyük devlet mahiyetinde olmayan başka Türk devletleri de vardı: Güney Hindistan'da Kutbşahlar (taht şehri Gülkendi, 295.000 km2 , 10 milyon nüfus), Sibir Hanlığı vs.

Deniz Siyaseti

Bu kısa tablo XVI. asrın son yıllarında 540 milyon kadar tahmin edilen dünya nüfusunun 270 milyon kadarının Türk yönetiminde bulunduğunu gösterir ki, bu da insanlığın tam yarısı demektir. Diğer büyük devletlerin durumu şöyle idi: Çin İmparatorluğu (taht şehri Pekin, 12.268.000 km2 , 80 milyon nüfus), İspanya krallığı (taht şehri Madrit, 24.575.000 km2 , 33 milyon nüfus), Almanya İmparatorluğu (taht şehri Viyana, 659. 000 km2 , 17.5 milyon nüfus), Fransa krallığı (taht şehri Paris, 1.142.000 km2 , 15 milyon nüfus), İngiltere krallığı (taht şehri Londra, 347.000 km2 , 5.9 milyon nüfus), Venedik Cumhuriyeti (55.000 km2 , 3.8 milyon nüfus), Rusya İmparatorluğu (taht şehri Moskova, 5. 000.000 km2 , 7 milyon nüfus). Büyük devletlerden sayılmayan bir kaç ehemmiyetli devlet: İsveç krallığı (1.058.000 km2 , 2.6 milyon nüfus), Papalık (45.000 km2 , 1.9 milyon nüfus), Habeşistan krallığı (1.000.000 km2 , 3 milyon nüfus), Japonya imparatorluğu (374.000 km2 , 14 milyon nüfus), Güney Hindistan'da iki Müslüman devlet, Nizan Şahlar ve Berid Şahlar, 200.000 km2 , 7 milyon nüfus).

Dünya nüfusu kıtalara göre şöyle idi: Asya 350 milyon (%63.6), Avrupa 122 milyon (%22.4), Afrika 60 milyon (%10.9), Kuzey Amerika 9.5 milyon (%1.8), Güney Amerika 5 milyon (%0.9), Okyanusya 2 milyon (%0.4) (1600 yılı tahminleri).Osmanlı cihan devletinin zaafı, Almanya ile uzun ve çetin sürecek bir savaş sırasında ortaya çıkar ve iç bünyedeki çöküntüler kendisini belli eder. Lüzumsuz yere Almanya'ya harp ilan etmesinden sonra (4 Temmuz 1593) Viyana'nın yanıbaşındaki Yanıkkale'nin (Györ/Raab) fethi (27 Eylül 1594) ve burasının yeni bir beylerbeyilik (eyalet) merkezi yapılmasıyla parlak başarılar görülürse de harp, imparatorluğun daha çok iç bünyesindeki zaaflar, eski büyük ve deha sahibi kumandanlarının hemen hemen kesilmesi, orduda anarşi ve liyakatsiz kumandanlar gibi sebeplerle, bir denge ve yıpranma savaşı haline girer. III. Murad'ın yerine geçen III. Mehmed (1595-1603) zamanına savaş, bu şartlarla intikal eder. Bu padişahın son yıllarında Anadolu'da Celalî ihtilallerinin başlayıp yayılması, devletin Rumeli ile beraber iki kanadından olan Anadolu'da durumun karıştığı ve felaket tohumlarının yeşerdiğini gösterir.

Estergon'un Almanların eline düşmesi (2 Eylül 1595), Tuna üzerinde bir köprünün tedbirsizlik yüzünden akıncılar geçerken yıkılması ve akıncıların Tuna'ya dökülüp boğulması (27 Ekim 1595) gibi facialardan sonra işin serdar-ı ekremler vasıtasıyla yürütülemeyeceği anlaşılır. III. Mehmed, babası ve büyükbabasının hiç sefere

çıkmamasına rağmen sefere çıkmaya karar verir. 1576'da Kanûnî'nin Sigetvar seferinden beri 30 yıldır ilk seferdir. III. Mehmed, Eğri'yi alarak (12 Ekim 1596) Almanları Kuzey-Doğu Macaristan'dan atar. Alman imparatorluk ordusu Haçova meydan muharebesinde (26 Ekim 1596) imha edilir ki, bazı tarihçilere göre Osmanlı Türklerinin kazandıkları cihan çapında ehemmiyet taşıyan son büyük meydan muharebesidir.

Aynı çapta bir meydan muharebesinden (Mohaç) sonra 70 yıl önce Kanûnî bir hamlede bütün Macaristan'ı fethetmişti. Osmanlı teşebbüs gücü o kadar tavsamıştır ki, Haçova'da düşman ordusu imha edilmekle kalınır.

Deniz Siyaseti

Avusturya açık ve savunmasız kaldığı halde bu ülkeye girmek bile düşünülmez. Nitekim Yanıkkale düşer (29 Mart 1598). Ancak Vezir-i Azam ve Serdar-ı Ekrem Damad İbrahim Paşa, Kanije'yi alarak (22 Ekim 1600), Güney-Batı Macaristan'dan Almanları atar. Bu kaleyi almak için gelen çok büyük bir Alman ordusunu Tiryaki Hasan Paşa, mucizevî bir şekilde korkunç bir bozguna uğratır (18 Kasım 1601). İstolni-Belgrad'ı da geri alan (6 Ağustos 1602) Türkler, Budin (Budapeşte) açıklarında Alman ordusunu bozduktan sonra (18 Kasım 16027), Vezir-i Azam ve Serdar-ı Ekrem Sokulluzade Lala Mehmed Paşa, parlak şekilde Estergon'u Almanlardan geri alır (3 Ekim 1605). Tiryaki Hasan Paşa da Uyvar kalesini teslim alır. Ancak devlet, 132 yıl süren bu savaştan bıkmıştır. Bu başarılar gölgelenmeden sulh görüşmelerine girmeyi kabul eder.

Zitvatorok sulhu imzalanır (11 Kasım 1606). Şu bakımdan manalı bir anlaşmadır: Almanya imparatorunun Türkiye'ye verdiği vergi kesilir, O zamana kadar Türkiye, Avrupa'da padişahtan başka imparator olmadığı iddiasındadır ve bu iddiasını Almanya imparatoruna da kabul ettirmiştir; o tarihe kadar Türkler de Almanya hükümdarının imparator olduğunu kabul eder. Türkiye'nin toprak kaybı yoktur ama bir iki kale dışında kazancı da yoktur. Halbuki şimdiye kadar Divan-ı Hümayun, devlete radikal kazanç kazandırmayan hiç bir anlaşmayı kabul etmemiştir. Demek ki Türk cihan devleti hala cihan devletidir, fakat büyüme gücünü, sıçrama enerjisini kaybetmiş, durgunluk devresine girmiştir.

Bu anlaşma III. Mehmed'in oğlu ve halefi I. Ahmed devrinde (1603-1617) imzalandı. Bu devirde Celâlî ihtilalleri devam eder. Vezir-i azam ve Serdar-ı Ekrem Kuyucu Murad Paşa, 5 yıla yakın çalışarak ölümüne kadar (5 Ağustos 1611) bu ihtilallerle uğraşır. Fakat anarşinin kökü derinde ve sebepleri çeşitlidir. Şiddetle davranmasına rağmen ancak geçici başarılar kazanır. Zira isyan edenler düşmanlar değil, çevrelerine Anadolu Türkü toplayan eski beylerbeyiler, sancakbeyleri, sipahi subaylarıdır. Akdeniz'de hakimiyet değilse bile, üstünlük devam ettirilir. Kaptan-ı Derya Damat Halil Paşa'nın Akdeniz seferi ve Malta'ya asker çıkarması (13 Mayıs-28 Kasım 1614), çok başarılı olur.

I. Ahmed'in genç yaşında zamansız ölümü üzerine büyük oğlu Sultan Osman, bu saray entrikası ile bertaraf edilerek yerine Sultan Ahmed'in kardeşi I. Mustafa (1617-1618) tahta çıkarıldı. Fakat deli olduğu anlaşıldığı için 3 ay sonra tahttan indirildi. II. Osman (1618-1622) padişah oldu. Onun devrinde Polonya ile münasebetler bozuldu. Yaş ve Turla meydan muharebelerinde (20 Eylül ve 7 Ekim 1620) Leh orduları bozuldu. II. Osman, bizzat sefere çıktı. Hotin önlerine kadar geldi (3 Eylül 1621). Hotin Anlaşması (6 Ekim 1621), Polonya krallığını yeniden Türkiye himayesine sokacak maddeler ihtiva etmesine rağmen Türk devletinin iç meseleri yüzünden istifade edilemedi.

Deniz Siyaseti

Ordunun, bilhassa kapıkulu ocaklarının ve umumiyetle devlet düzeninin bozulduğu kanaatinde olan II. Osman, o çağ toplumunun asla kaldıramayacağı derecde radikal

reformlara karar verdi. Dehasına rağmen gençliği ve tecrübesizliği yüzünden, bunları tatbik edemedi. Öldürüldü (20 Mayıs 1622 akşamı) ve bu yüzden İmparatorluk karıştı. Kutsal sayılan padişahın öldürülmesi bir çeşit Kerbela faciası olarak Türk tarihine geçti. Teessürü asırlarca devam etti. Sultan Osman'ın intikamını almak için ordunun bir kısmı ve çeşitli bölgelerde halk ayaklandı. Çok kan döküldü. Neticede yalnız anaşi büyüdü, genişledi ve artık adi asayişsizlik halini aldı. Tekrar I. Mustafa tahta geçirildi (1622-1623). Fakat tahttan indirildi. II. Osman'ın kardeşi ve veliahdi çocuk IV. Murad padişah oldu (1623-1640).

I. Mustafa'ya nasıl annesi niyâbet etmişse, çocuk IV. Murad'a da annesi Kösem Mehpeyker Valide Sultan, saltanat naibesi oldu. Anarşi ve yolsuzluklar arttıkça arttı. İhtilaller birbirini takip etti. Bu iklimde yetişen IV. Murad, 8 Haziran 1632'de sert bir darbe ile iktidarı şahsen eline aldı. Zulme kaçtığı rahatça iddia edilebilecek, Osmanlı tarihinde ne kendisinden önce, ne de kendisinden sonra asla görülmemiş bir sertlikle devleti idare etti ve şahsından başka hiç bir otoriteye müsamaha etmedi. Çok geniş ölçüde huzuru, âsâyişi sağladı, anarşiyi ezdi ise de sonraki olaylar bu işin padişahın şahsıyla kaim olduğunu gösterdi. Bununla beraber bazı tarihçiler IV. Murad'ın devletin ömrünü yarım asır uzattığını söylerler. Kanûnî ile II. Mahmud arasında gelen padişahların en büyüğü, XVII. asır Türk tarihinin çok seçkin bir simasıdır. Dahi olarak doğmuş, hadiselerle olgunlaşmış, fakat gene içinde yaşadığı ortam ve gördükleri, kendisini zulme itmiştir. Büyük bestekârdı. Asker doğmuş, en büyük orduları sevk u idare edebilecek kabiliyetlerle mücehhez bir şahsiyetti. 27.5 yaşında ölümü, devleti çok sarstı.

IV. Murad devrinde İran savaşları hiç bir zaman görülmemiş ve görülmeyecek boyutlar kazandı. Savaş, Bağdad'ın, bir süprizle Safevîlerin eline düşmesiyle başladı (11/12 Ocak 1624 gecesi). Hafız Ahmed Paşa Bağdat'ı geri alamayınca (1625-1626) vezir-i azam olan Hüsrev Paşa, İran'ı altüst etti. Hamedan'ı (9 Haziran 1630) ve Batı İran'da çok yerleri fethetti, fakat Bağdat'ı geri alamadı.

IV. Murad, Revan Seferi denen ilk seferine çıktı (28 Mart-27 Aralık 1635). Kuzey'de İran'ı ezdikten sonra çok büyük hazırlıklarla Bağdat Seferi denen ikinci sefere girişti. 15 Kasımda Bağdad'a geldi ve çok kanlı muharebelerden sonra şehri aldı (24 Aralık 1638). Bağdat Fatihi ünvanını hak etti. Kasr-ı Şirin anlaşması (17 Mayıs 1639), 15 yıldan fazla devam eden bu büyük, kanlı ve neticeleri şüpheli savaşa son verdi. Bu anlaşma, bu günkü Türkiye-İran ve Türkiye-Irak sınırlarını -Irak'ı Osmanlı devletinde bırakmak üzere- çiziyor ve Kafkasya'yı Osmanlı ve Safevî imparatorlukları arasında paylaştırıyordu.

ükselme (1453 - 1579) [değiştir]

Ana madde: Osmanlı Devleti Yükselme Dönemi

Fatih Sultan Mehmet [değiştir]

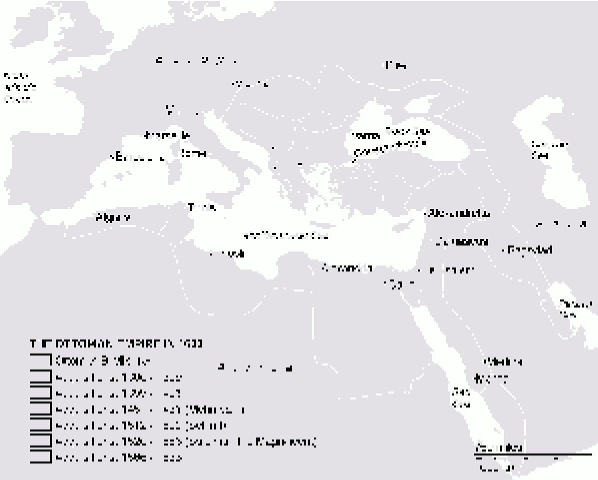

Fatih Sultan Mehmet'in Bellini tarafından yapılmış portresi

II. Mehmet, [[ ] 1453'te kuşattığı İstanbul'u 29 Mayıs 1453'te zaptetti ve artık bir imparatorluk durumuna gelen devletine başkent yaptı. Ardından, Bizans tahtı üzerinde hak iddia edebilecek hânedanlara karşı harekete geçti. Mora Despotluğu (1460), Trabzon Rum İmpratorluğu (1461) ve Palailogoslar ile akrabalığı bulunan Galtulusi ailesinin ortadan kaldırdı. Sırbistan, Bosna ve Hersek'i ilhâk etti (1459). Balkanlar'da genişleme Osmanlı Devleti'ni Tuna üzerinde Macaristan'la; Arnavutluk, Yunanistan kıyıları ve Ege Denizi'nde Venedik'le karşı karşıya getirdi. Uzun bir savaş (1463 - 1478) sonunda Venedik, İşkodra, Akçahisar kentleriyle Limni ve Eğriboz adalarını Osmanlılar'a bırakmayı ve elde ettiği ticaret serbestliği karşılığında her yıl 10.000 altın ödemeyi kabul etti. Bu savaş sürerken II. Mehmet, Karamanoğulları Beyliği'ni ortadan kaldırdı (1468); Karamanoğulları'nı koruyan ve Venedik'le bir antlaşma yapan Akkoyunlu hükümdârı Uzun Hasan'ı Otlukbeli'nde ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu zaferle Osmanlı Devleti Fırat'ın batısındaki Anadolu topraklarına yerleşti; Gedik Ahmet Paşa'nın Toroslar'ı ve Akdeniz kıyılarını zaptetmesiyle de Mısır Memlûkları ile sınırdaş oldu. Gedik Ahmet Paşa'nın 1475'te kuzey Karadeniz'e yaptığı sefer, Ceneviz kolonileri Kefe ve Sudak'ın fethi ve Kırım Hanlığı'nın Osmanlı himayesine girmesiyle sonuçlandı. Böylece Osmanlı Devleti bir iç deniz durumuna gelen Karadeniz üzerinde siyâsi ve iktisâdi tam bir egemenlik kurdu. II. Mehmet'in güney İtalya'nın fethiyle görevlendirdiği Gedik Ahmet Paşa, denizaşırı bir seferle Napoli Krallığı'nın elinde bulunan Otranto'yu aldı ve İtalya içlerinde harekâta başladı. Ama II.Mehmet'in 49 yaşındaki ölümü (1481) bu seferin yarım kalmasına neden oldu.

Ana madde: İstanbul'un Fethi

II. Bayezit (1481 - 1512), taht kavgasına girişen kardeşi Cem'i yeniçerilere dayanan İshak ve Gedik Ahmet paşaların desteğiyle yendi; Cem, Rodos Şövalyeleri'ne sığınmak zorunda kaldı. 1484'teki Boğdan seferi ile kuzey ticaretinin zengin limanları Kili ve Akkerman Osmanlı Devleti'ne katıldı. Cem'i ve Karamanoğulları'nın kalıntılarını destekleyen Memlûklar'la savaş (1485 - 1491) ise genellikle Osmanlılar'ın yenilgisiyle sonuçlandı. Venedik'le savaş (1499 - 1503), imparatorluğa Modon, Koron, Navarin, İnebahtı limanlarını kazandırdı.

Osmanlı Devleti'nin büyümesi (1481-1683)

Osmanlı Devleti Himayesine Girmiş Topraklar

Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'in Anadolu'daki müritlerine karşı şiddetli bir mücadeleye girişti. Şah İsmail'e karşı Çaldıran'da kazandığı zaferden (1514) sonra Tebriz'e kadar ilerledi. Bundan sonra I. Selim, Memlükler'a karşı harekete geçti. Ateşli silahlardaki üstünlüğü sayesinde kazandığı Mercidâbık (1516) ve Ridâniye (1517) savaşları, Osmanlı Devleti'ne Suriye, Filistin ve Mısır'ı kazandırdı. Hicaz, Osmanlı egemenliğine girdi. Böylece Osmanlı Devleti, Hint Okyanusu'na açılma olanağına kavuştu ve İslâm dünyasının önderliğine tartışmasız biçimde ele geçirdi. Bu arada I. Selim, halife ünvânı aldı ve bu unvan kendisinden sonra gelen Osmanlı padişahları tarafından da kullanıldı.

Kanuni Sultan Süleyman [değiştir]

Kanuni Sultan Süleyman zamanında Belgrad'ın zaptı (1521) Orta Avrupa'da; Rodos'un zaptı (1522) ise Akdeniz'deki etkinlikleri için Osmanlı Devleti'ne elverişli bir konum kazandırdı. Macar ordusunu Mohaç'ta yok eden (1526) Kanuni, Macaristan'ın başkenti Buda'ya (Budin) girdi ve Macaristan'ı Zapolya'nın krallığında himâyesine aldı. Bu, Osmanlı Devleti'ni Macaristan egemenliği için Habsburglar'la karşı karşıya getirdi. Kanuni, Zapolya'yı korumak için 1529'da Viyana'nın kuşatılmasıyla sonuçlanan seferi, 1532'de de Alman Seferi'ni yaptı. 1541'de ise Osmanlı egemenliğindeki Macaristan topraklarını bir Osmanlı eyaleti (Budin Eyaleti) yaparak ilhâk etti; ölen Zapolya'nın oğluna, kendisine bağlı olması koşuluyla Erdel Prensliği'ni verdi. 1543'teki Macaristan seferi sırasıda ise Estergon Kalesi'ni zapt etti. 1547'de Avusturya ve Almanya ile imzalanan barış antlaşması ile Kanuni, ellerinde tuttukları Macaristan topraklarını yılda 30.000 altın haraç ödenmesi koşuluyla Habsburglar'a bıraktı. Ancak savaş, 1551'de yeniden başladı.

Başçavuşu Sadaret Alayında İnzibata Memur
Çavuşbaşı Divan Çavuşları Amiri (Adalet Bakanı)
Beylikçi Fermanların Yazıldığı Kalemin Amiri
Amedi Dış İşleri Özel Kalemi Amiri
Büyük Tezkereci Bakanlık Özel Kalemi Amiri

Kanuni döneminde Osmanlı Devleti'nin batıya karşı bir savaş cephesi de Akdeniz'di. Akdeniz'de meydana gelen ilk önemli olay, Saint Jean Şövalyeleri'nin elinde bulunan Rodos'un alınması oldu (1522). Ünlü denizci Hızır Reis de, Barbaros Hayrettin Paşa adı ile Osmanlı kaptan-ı deryalığına getirildi. Bu dönemin en önemli olayı, Preveze Deniz Savaşı'nda Barbaros Hayrettin Paşa'nın, kendisinden gemi, top ve asker sayısı bakımından üstün olan ve Andrea Dorya komutasındaki birleşik Hristiyan donanmasına karşı kazandığı parlak zafer oldu (28 Eylül 1538).

Akdeniz'de Osmanlılar'la Hristiyan Akdeniz devletleri arasında her iki taraf için de yıpratıcı deniz savaşları yapılırken, Osmanlı Devleti 1538'den başlayarak Hint Okyanusu'nda Portekizliler ile mücadeleye girişti Osmanlı Devleti'nin Hint Okyanusu için mücadelesi 1669'a kadar sürdü. Bu süre içinde birkaç kez Hindistan'a, bir kez de Sumatra Adası'na donanma gönderildi; Yemen, Habeşistan ve bazı Afrika ülkeleri Osmanlı Devleti'ne katıldı, Hint Okyanusu'nda Portekizlilere karşı bazı deniz başarıları elde edildi ise de, Osmanlılar Hint Okyanusu'nda kesin bir üstünlük sağlayamadılar. Osmanlılar'ın Hint Okyanusu'ndaki başarısızlığı daha sonra hem Osmanlı devleti hem de tüm doğu ulusları için son derece olumsuz sonuçlar doğuracaktır.

Kanuni döneminin önemli mücadele alanlarından biri de İran oldu. 1533'te Sadrazam İbrahim Paşa, İran seferiyle görevlendirildi, arkasından da padişah İran seferine çıktı (1534). "Irakeyn Seferi" denilen bu seferin en önemli ve kalıcı etkisi Bağdat dahil olmak üzere Irak topraklarının Osmanlılar'ın eline geçmesi oldu (1535). İran savaşları 1555'teki Amasya Antlaşması ile sona erdi; antlaşma sonucu Azerbaycan ile merkezi Tebriz, bir kısım Doğu Anadolu toprakları ve Irak Osmanlılar'ın eline geçti. Bu barış 1576 yılına kadar sürdü.

DURAKLAMA DÖNEMI

III. Mehmet zamaninda Avusturya'ya karsi devam ettirilen savaslarda Egri, Kanije ve Haçova zaferleri elde edilmisse de I. Ahmet (1604-1617), Zitvatorok Antlasmasini imzalayarak (1606), Osmanlinin, Avrupa'daki üstünlügünün sona erdigini bir anlamda kabul ediyordu. Her ne kadar ele geçen topraklar bu anlasmayla Osmanlida kaliyorsa da, artik iki devletin "esit" sayildigi hükme baglanmisti. XVI.yüzyil baslarindan itibaren Avusturya ve Iran'la girilen uzun savaslar, ehliyetsiz idareciler, liyakatin yerini iltimas ve rüsvetin almasi, buna bagli olarak devletin askerî ve iktisadî düzeninin temelini olusturan timar sisteminin bozulmaya baslamasi, devletin güç ve otoritesini, halkin huzur ve asayisini güvenligini sarsmistir. XVII. yüzyila girilirken bu olumsuz sartlar, anarsinin artmasina sebep olmustur. Merkez ve tasra teskilâtinda görülen bozulmalar, pek çok isyanin çikmasini ve dolayisiyla devlet nizaminin sarsilmasini beraberinde getirmistir. Bu isyanlari üç grupta toplamak mümkündür; Tasrada çikan Celalî Isyanlari, Eyalet isyanlari ve Istanbul merkezli kapikulu isyanlari. Celalî isyanlarinin en önemli sebepleri, yukarida da belirttigimiz gibi, devletin uzayan savaslara bagli olarak azalan gelirlerini karsilayabilmek için vergileri artirmasi, timar sistemindeki bozulmalar ve köylünün artan vergilere karsi huzursuzluklari idi. Halkin devlete olan güveninin sarsilmasi, isyancilarin gücünü daha da artiriyordu. Kalenderoglu, Karayazici, Deli Hasan gibi Celâlîlerin isyanlarina, medrese ögrencisi suhteler ve basibos leventlerin isyanlari da eklenince, devlet isyanlari bastirmada oldukça zorlandi. Bu isyanlar yüzünden özellikle Anadolu'da dirlik ve düzenlik kalmadigi gibi, iktisadî durum da oldukça bozulmustur. Yine bu otorite boslugu nedeniyle Erzurum ve Sivas gibi yerlerin valileri ile Yemen, Bagdat, Eflâk, Bogdan gibi bagli eyaletlerin yerli yöneticileri de isyan etmislerdi.

Istanbul'daki yeniçerilerin ulûfelerini zamaninda alamamalarini bahane ederek çikardiklari isyanlar dogrudan sarayi hedef almistir. Fesat yuvasi hâline gelen Yeniçeri Ocagi'ni düzenlemek isteyen II. Osman (1618-1622) yeniçerilerin hismina ugramis, isyancilar sarayi basmistir. Yeniçeriler, Genç Osman'i tahttan indirerek yerine, III. Mehmet'in kardesi I.Mustafa'yi getirmisler ve bununla da kalmayarak, Genç Osman'i Yedikule Zindanlarinda katletmislerdir. Bu olay yeniçerilerin bir padisahi tahttan düsürüp, katletmelerinin ilk örnegi olmasi açisindan dikkat çekicidir.

Yeniçerilerin basa geçirdigi I.Mustafa'nin bir yil sonra ölmesiyle, Osmanli tahtina IV. Murat geçer (1623-1640), genç padisah, hâkimiyetinin ilk on yilinda devlet idaresindeki inisiyatifi valide Kösem Sultan'a birakmis ve güçlenene kadar fesat çikaranlara karsi tedbirli davranmistir. Ancak saraydaki huzursuzluk ve Anadolu'da yeniden patlak veren isyanlarin tehlikeli boyutlara ulasmasi üzerine 1632'de duruma müdahale eden IV. Murat, kisa zamanda otoriteyi tesis etmistir. Sert tedbirlerle nifak çikaranlari, seyhülislâm ve kardesleri de dahil, öldürtmekten çekinmemis, bosalan devlet hazinesini yeniden çeki düzene koymustur. Toparlanan Osmanli Devleti, Bagdat'i ele geçiren Iran'a savas açti. IV. Murat, ünlü seferiyle Bagdat'i geri aldi (1638). Iran ile yapilan Kasr-i Sirin Antlasmasiyla (1639), bugünkü sinirlara yakin olan Türk-Iran siniri yeniden çizildi.

1640'ta, IV. Murat'in ölmesi üzerine yerine kardesi I. Ibrahim geçti(1640-1648). Fakat onun sekiz yillik saltanatinda devlet her açidan kötülemeye baslamisti. Sonunda 1648 yilinda o da öldürüldü ve çocuk yastaki IV. Mehmet Osmanli tahtina çikarildi (1648-1687). Harem ve Yeniçeri Ocagi devlet islerine istedikleri gibi müdahale eder olmuslardi. Bu kötü gidis 1656'da Köprülü Mehmed Pasa'nin sadrazamlik vazifesine getirilmesine kadar devam etti.Köprülü Mehmet Pasa ve onun ailesinden olan diger sadrazamlar XVIII. yüzyil baslarina kadar Osmanli Devleti'nin idaresinde belirleyici bir rol oynamislardir. Köprülüler Devri olarak bilinen bu dönemde geçici de olsa bir istikrar saglanmis ve Osmanlilar son fetihlerini bu devirde gerçeklestirebilmislerdir. Köprülü Mehmet Pasa, içerde

GENÇ OSMAN'IN YAPMAK ISTEDIKLERI...

Ikinci Osman, Sultan Birinci Ahmed'in büyük ogludur. 3 Kasim 1604 Çarsamba günü Istanbul'da dogmus ve Osmanogullari'nin on altincisi olarak on dört yasinda taht'da çikmis, böyle küçük yasta cülûsu dolayisiyle «Genç Osmani» diye anilagelmistir.

SULTAN GENÇ OSMANH. 1027-1032 M. 1618-1622
55x65 Tuval / Yağlı Boya

Ikinci Osman'in annesi Mâhfirûze Sultan'dir. Birinci Ahmed'in ogullarindan Murad (Dördüncü Murad) iIe, Ibrahim (yanlis olarak «deli» diye anilan) ise, Mâhpeyker Kösem Sultan'dan dogmuslardir. Birinci Ahmed'In ölümü üzerine büyük oglu ikinci Osman'in taht'da çikmasi gerekirken, âni bir degisiklikle, Osman Gazi'den beri devam edegelen verâset kanunu bir tarafa itilivermis ve babadan ogula intikal eden saltanat, bu ânda «Ekberiyyet» kaidesine baglanarak, Ikinci Osman'in yerine, taht'da amcasi Birinci Mustafa çikivermis veya daha dogru bir tâbirle. çikartilivermistirl..

Bu is, Kösem Sultan'in mel'anetidir!.. Kendi çocuklarina taht yolunu açabilmek için, muvazenesi bozuk olan ve ser'an Hilâfetî caiz olmayan Birinci Mustafa'nin taht'da çikarmasini Kösem Suttan temin etmis ve bu müvazenesi bozuk pâdisah, nasil olsa ilerde hal' edileceginden. zaman kazanip oglu Murad'i taht'da çikarmak gayesiyle Ocak Agalarini ve bâzi devlet erkânini elde ederek verâset usulünû el çabukluguyla degistirmis, böylece Ikinci Osman'i saltanattan mahrum etmek, istemisse de, muvaffak olamamistir!.. Gerçi, Birinci Ahmed'den sonra Birinci Mustafa pâdisah olmustur ama, saltanati ancak doksan alti gün sürmüs ve muvazenesizligi dolayisiyle hal' edilen bu on besinci Osmanli pâdisah yerine, 26 subat 1618 Pazartesi gûnü Genç Osman taht'da çikmistir. Buna ragmen. Kösem Sultan mel'anetin de devam etmis ve **«Hâile-i Osmaniyye»** ile Genç Osman'i alasagi etmesini bilmlstir!..

Osmanli pâdisahlari içinde zekâsi, kuvvetli tahsil ve terbiyesi yanisira, fizik güç ve irâde saglamligiyle de temayüz eden Genç Osman, yasindan umulmayacak derecede büyük ve mühim islere tesebbüs edip, âni bir hamle ile bunlari tatbike koyulmustur !.. Sayalim, bu büyük ve mühim islerden bazilarini:

1. Tereddi ve tefessüh edip kozmopolit bir cemiyet haline gelen Yeniçeri ve Sipahi Ocaklarini tamamiyle ilga ve imha ederek, onlarin yerine, Anadolu. Suriye ve Misir Türkleriyle Türkmenlerinden milli bir ordu kurmak.

2. Payitahti Istanbul'dan Anadolu'ya nakledip, kozmopolit bir muhitten millî bir muhite geçmek.

3. Ilmiyye sinifinin siyasî ve malî kudret ve nüfuzunu kirarak, bozulmaya baslayan bu zümreyi islah etmek

4. Kozmopolit saray an'anelerini degistirerek «Harem-i Hümâyûn»u tasfiye etmek ve hânedanin Türk ailelerinden nikahla kiz almasina yol açmak.

5. Fâtih ve Kanunî'nin eskiyen mevzuati yerine yeni kanunlar tedvin etmek.

Ikinci Osman, yapmak istedigi bu reformlar dolayisiyle karsilastigi muhalefet üzerine su beyti söylemistir:

Niyyetûm hidmet idi saltanat-u devtetime

Çalisur hâsid ü bedbâh, aceb nekbetime.

(Niyyetim, saltanat ve devletime hizmet etmekti amma, ne istir ki, kiskanç ve kötû dilekliler hep felâketime çalisir.)

erkezi Yönetimin Bozulması [değiştir]

Osmanlı merkezi yönetiminin bozulmasında;

- 17. yüzyıldan itibaren tahta çıkan padişahların devlet işlerine ilgisiz kalmaları ve ordunun başında seferlere çıkmamaları
- Şehzadelerin sancaklara gönderilmemesinden dolayı, devlet işlerinde yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmadan devletin başına geçmeleri
- Padişahların tecrübesizliğinden yararlanan saray kadınlarının ve ağalarının devlet yönetiminde etkili olmaları
- Küçük yaşta tahta çıkmaları (4. Mehmed 12 yaşında tahta çıkmıştır).
- Önemli makamların liyakata bakılmadan rüşvet ve iltimas yoluyla dağıtılması gibi nedenler etkili olmuştur.

Devlet yönetiminde otoritenin sarsılması, halkın devlete olan güveninin azalmasına ve iç isyanların çıkmasına neden olmuştur. Deneyimsiz kişiler tahta geçmiş, bu nedenle merkezi yönetim bozulmuştur.

Ekonominin Bozulması [değiştir]

16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı ekonomisinin bozulmasında;

- Coğrafi Keşiflerin etkisiyle ticaret yollarının yön değiştirmesi ve gümrük gelirlerinin büyük ölçüde azalması
- 17. yüzyılda Avusturya ve İran ile yapılan savaşların yüklü harcamalara yol açması
- İhracatın azalması, ithalatın artması ve kapitülasyonların giderek Avrupalı devletlerin sömürü aracı haline gelmesi
- Sömürgelerden Avrupa'ya yüklü miktarda altın ve gümüşün gelmesi, bu madenlerin bir miktarının Osmanlı ülkesine girmesi ve paranın değerini düşürerek enflasyonu artırması
- Vergilerin yükseltilmesi üzerine köylerde yaşayan insanların vergilerini ödeyemeyerek tarımsal üretimi bırakmaları
- Saray masraflarının artması

gibi nedenler etkili olmuştur. Köyden şehre göçler sonucu üretim azalmıştır fazladan asker alımı ile askeri masrafların artması

Askeri Sistemin Bozulması [değiştir]

- III. Murat döneminden itibaren kapıkulu ocaklarına kanunlara aykırı asker alınarak sayılarının artırılması
- Yeniçerilerin geçim sıkıntısını ileri sürerek askerlik dışında işlerle uğraşmaları
- İltizam sisteminin yaygınlaşması üzerine tımar sisteminin önemini kaybetmesi ve eyaletlerde asker yetiştirilmemesi
- Denizcilikle ilgisi olmayan kişilerin donanmanın başına getirilmesi
- Avrupa'da meydana gelen harp teknolojisindeki gelişmelerin takip edilmemesi

gibi etkenler Osmanlı askeri sisteminin bozulmasına neden olmuştur.

Sosyal Alandaki Bozulmalar [değiştir]

Tımar sisteminin bozulması, nüfusun artması ve Anadolu'da çıkan Celali isyanları halkın devlete olan güvenini sarsmıştır. 17. yüzyılda başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerin nüfusları hızla artmış, bu durum şehirlerde işsizliğe ve güvenliğin bozulmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, devlet bu isyanları güçlükle bastırdı ve halkın devlete güveni azaldı.

Eğitim Sisteminin Bozulması [değiştir]

- Ahmetli eğitim sisteminin temelini oluşturan medreselerin çağın gerisinde kalması ve Avrupa'da eğitim alanında meydana gelen yeniliklerin takip edilmemesi
- Pozitif bilimlerin medreselerin müfredatından çıkarılması
- Medrese öğrenimi görmemiş pek çok kişiye ilmi rütbeler verilmesi
- Yeni doğmuş çocuklara müderrislik unvanının verilmesi ve beşik uleması diye adlandırılan bir sınıfın ortaya çıkması

Dış Etkenler [değiştir]

- Coğrafi Keşiflerle zenginleşen ve ekonomilerini güçlendiren Avrupa devletleri, Rönesans ve Reform hareketleriyle düşünce ve bilim hayatında önemli atılımlar yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki teknolojik ve bilimsel gelişmelere ayak uyduramamış, Avrupa'nın gerisinde kalmıştır.

- Avrupalıların Haçlı anlayışıyla Osmanlı İmparatorluğu'na hep birlikte saldırmaları duraklamaya neden olmuştur.

17. yüzyılda Osmanlı–Avusturya İlişkileri şu şekilde gelişmiştir:

1593–1606 Devlet-i Aliye(osmanlı)–Avusturya Savaşları [değiştir]

Sokullu Mehmet Paşa döneminde imzalanan antlaşma tarafların karşılıklı saldırılarıyla bozulmuş ve iki devlet arasında savaşlar başlamıştır. İki devlet arasındaki savaş Avusturya'nın isteğiyle Zitvatorok Antlaşması imzalanarak sona erdirilmiştir (1606). Zitvatorok Antlaşması ile Osmanlı Devleti;

- Kanije, Eğri ve Estergon kaleleri Osmanlıya bırakılacak.
- Avusturya vergi ödemeyecek ama savaş tazminatı ödeyecek.
- Avrupa'daki üstünlüğünü kaybetmiştir.
- Avusturya kralı Osmanlı padişahına denk hale gelmiştir. Böylece, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle hukuki eşitlik dönemi başlamıştır.[İstanbul Antlaşması ile başlayan siyasi üstünlük bu antlaşma ile son bulmuştur]

II. Viyana Kuşatması ve Osmanlı-Avusturya Savaşı [değiştir]

Ana madde: II. Viyana Kuşatması

Avusturya, Orta Avrupa'da gücünü artırmak için Macaristan'a egemen olma politikası izlemiştir. Macarlara yardım etmeyi kabul eden Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sefere çıkarak Viyana'yı ikinci defa kuşatmıştır (1683). Osmanlı orduları Viyana önlerinde bozguna uğrayarak geri çekilmiştir.

Osmanlıların Viyana önlerinde bozguna uğraması, Avrupa'da büyük bir sevinç meydana getirmiş ve Papa'nın gayretleriyle Türkleri Avrupa'dan atmak amacıyla Kutsal İttifak kurulmuştur (1684). Bu ittifaka; Avusturya, Lehistan, Venedik, Malta şövalyeleri ve sonradan Rusya katılmıştır. 16 yıl devam eden savaşlarda Osmanlı Ordusu yenilmiş, kutsal İttifak devletleriyle Osmanlı Devleti arasında Karlofça Antlaşması imzalanmıştır (1699). Karlofça Antlaşması'yla;

- Osmanlı Devleti batıda ilk kez toprak kaybetmiştir.
- Osmanlı Devleti Orta Avrupa'daki egemenliğini kaybetmiştir
- Avrupa devletleri savunmadan saldırıya geçmiş ve askeri bakımdan üstünlükleri ortaya çıkmıştır.

Daha çok bilgi için: Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları

İstanbul Antlaşması [değiştir]

Karlofça Antlaşması'ndan sonra Rusya ile Osmanlı Devleti arasında İstanbul Antlaşması imzalanmıştır (1700). Osmanlı Devleti, Karlofça ve İstanbul Antlaşmaları'yla kaybettiği toprakları geri alabilmek amacıyla 18. yüzyılda Avusturya, Venedik ve Rusya ile savaşlar yapmıştır.

İç İsyanlar ve Sonuçları *[değiştir]*

İstanbul İsyanları [değiştir]

İstanbul isyanları kapıkulu askerlerinden yeniçeriler ve sipahiler tarafından çıkarılmıştır. İstanbul isyanlarının çıkmasında;

- Devlet yönetimindeki otorite boşluğundan yararlanan yeniçeri ağaları ve saray kadınlarının yönetimi olumsuz yönde etkilemeleri
- Kapıkulu sisteminin değişmesi ve ocağa askerlikle ilgisi olmayan kişilerin alınması
- Kapıkulu askerlerinin maaşlarının zamanında ödenmemesi veya ayarı düşük paralarla ödenmesi
- Yeniçerilerin cülus bahşişi almak için sık sık padişah değiştirmek istemeleri
- Devlet yönetiminde etkin olmak isteyen devlet adamlarının yeniçerileri kışkırtması
- Yeniçeri ve sipahilerin çıkarları doğrultusunda hareket etmeyen padişah ve devlet adamlarını görevden uzaklaştırmak istemeleri
- Kapıkulu askerlerinin disiplin altında tutulamaması

gibi nedenler etkili olmuştur. İstanbul isyanları devlet düzeni değiştirmeye olmayıp, yönetimi şahıslara karşı yapılmıştır.İstanbul isyanları sonucunda;

- İsyanların zayıflaması
- Kadı ve sancak beylerinin kanunlara aykırı davranarak halkı zor duruma düşürmeleri
- Osmanlı–İran ve Osmanlı–Avusturya savaşları

gibi nedenler etkiancılar, daima isteklerini yaptırmayı başarmışlar ve Osmanlı merkezi idaresi üzerinde kapıkulu (özellikle yeniçeriler) askerlerinin etkisi artmıştır.

- İsyancılar, padişah ve devlet adamlarını görevden almışlar, hatta öldürmüşlerdir.
- İsyanlar İstanbul'da asayişin bozulmasına, halkın zor durumda kalmasına, şehirde yangınların çıkmasına ve yağmalamaların yapılmasına neden olmuştur.

Celali İsyanları [değiştir]

Ana madde: Celali isyanları

17. yüzyılda Anadolu'da çıkan isyanlara "Celali İsyanları" denilmiştir. Celali isyanlarının sebepleri;

- Eyaletlerde devlet yönetiminin bozulması ve vergi toplamada adaletsiz davranılması
- Dirlik sisteminin bozulması ve dirliklerin dağıtımında haksızlıkların yapılması
- 17. yüzyılda savaşların uzun sürmesi ve yenilgiyle sonuçlanmasından dolayı askerden kaçanların Anadolu'da eşkiyalığa başlaması
- Devşirme asıllı devlet adamlarının Anadolu halkıyla kaynaşamamaları
- Merkezi otoriteli olmuştur. Celali isyanlarının sonucunda;

- Anadolu'da devlet otoritesi sarsılmıştır.
- Anadolu'da huzur ve güvenlik bozulmuş, birçok şehir ve kasaba harap olmuştur.
- Üretim faaliyetleri azalmış, ekonomi bozulmuştur.
- Vergiler toplanamamış ve devletin gelirleri azalmıştır.

Osmanlı Devleti duraklama dönemi ve nedenleri

OSMANLI DEVLETİ'NİN DURAKLAMA DÖNEMİ

OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU

DURAKLAMA DÖNEMİ (1579-1699):*1579 Sokullu'nun ölümünden, 1699 Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen sürede devletin ilerlemesinin yavaşladığı ve güç kaybına uğradığı dönemdir.*

Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu
Kanunî döneminde Osmanlı Devleti, sınırlarını büyük ölçüde genişletmiş ve dünyanın en güçlü devletlerinden biri durumuna gelmişti. Osmanlı Devleti, bu durumunu II. Selim ve IV. Murat zamanlarında da devam ettirdi.
Bununla beraber, egemenlik altına alınan ülkelerin sürekli denetim altında bulundurulması zorunluluğu; batıda Avusturya, doğuda İran ile yapılan savaşlar ve iç sorunlar, Osmanlı Devleti'ni giderek zor durumda bırakmaya başladı. 16. yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılda, giderek Osmanlı Devleti'nin ilerleme gücünün azaldığı, bazı fetihlere (Podolya ve Girit'in alınması) rağmen bir duraklamanın başladığı açık olarak görülür.
Sokullu Mehmet Paşanın 1579'da ölümünden sonra, ülke yöne timinde, askerî alanda ve ilim kuruluşlarında çöküş başladı, uzun süren savaşlar nedeniyle, ülkenin sosyal ve ekonomik dengesi bozuldu. Bu dönemde fetih hareketlerine devam edilmekle beraber, askerî zaferler, çöl uzun süren savaşlar sonunda kazanılabildi. Devleti güçlendirmek amacıyla bazı yenilikler yapılmaya çalışıldı. Ancak, yapılan yeniliklerin köklü değişiklikler olmaması, iç ve dış sorunların giderek artması nedeniyle istenilen sonuç alınamadı.

DURAKLAMANIN NEDENLERİ
16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin durumuna kısaca bakıldığında devletin sorunlarının iç ve dış nedenlerden kaynaklanmakta olduğu görülür.
A- İÇ NEDENLER
1) Devlet idaresinin Merkezi yönetimin bozulması
2) Askeri teşkilatın bozulması
3) İlmiyenin(eğitimin) bozulması
4) Maliyenin(Ekonomi) bozulması
5) Toplum yapısının bozulması
6) Coğrafi keşifler sonucu Osmanlı ticaret gelirlerinin azalması,Avrupaki altının çoğalmasıyla Akçenin değer kaybetmesi
7) Toprak sisteminin bozulması
8) Eyalet yönetiminin bozulması
9) Toplum yapısının bozulması
10) Osmanlı toplumunun kozmopolit yapısı

B- DIŞ NEDENLER
1) Devletin doğal sınırlarına ulaşması(Doğuda İran, Kuzeyde Rusya,Batıda Avusturya)
2) Avrupa da merkezi krallıkların kurulması(Topun kullanılması,Feodalitenin çözülmesi)
3) Avrupa'da Rönesans ve Reform sonucu bilim ve tekniğin gelişmesi
4) Avrupa'nın coğrafi keşifle zenginleşmesi(Altın ve gümüş Avrupa'yı zenginleştirdi)

DURAKLAMANIN NEDENLERİ
16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin durumuna kısaca bakıldığında devletin sorunlarının iç ve dış nedenlerden kaynaklanmakta olduğu görülür.

A- İÇ NEDENLER

1.Osmanlı İmparatorluğu'nun Çok Uluslu Bir Karaktere Sahip Olması İmparatorluğun Karakteri :
a) Osmanlı İmparatorluğu değişik ırk, dil, din ve kültürde olan milletlerden meydana gelmişti. Müslüman halk imparatorluğu yönetiyor ve yeni topraklar fethediyordu.
b) Fakat zamanla yeni fethedilen yerlerde düzenli bir sistem kurulamadı.
c) Merkezden uzak yerlerin yönetiminde problemler ortaya çıktı.
d) Sınırların genişlemesi de aynı hızla devam etmedi.
e) Devletin kuvvetli ve adaletli yönetimi devam ettiği sürece çeşitli milletler bir arada huzur içinde yaşıyordu. Fakat devlet düzeninin bozulması ve kanunların tam olarak uygulanmaması hoşnutsuzluklara neden oldu.

- **Padişahların Durumu :**

Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün güç padişahlarda toplanmıştı. Dolayısıyla onların durumu ülkeyi doğrudan etkiliyordu. Osmanlı padişahları genellikle ülkeyi kendileri yönetir ve sefere ordunun başında giderlerdi Duraklama Devrin'de bu durum ortadan kalktı.
a) Tahta geçen bazı padişahların küçük yaşta ve tecrübesiz olmaları
b) Bu devrin Osmanlı padişahları devlet yönetimini kendi ellerinde tutmuyorlar ve ordunun başında sefere gitmiyorlardı.
Kanunî'den sonra yerine geçen II. Selim ve onun oğlu III. Murat, devlet işleriyle yeterince ilgilenmedikleri gibi, savaşlara da gitmediler.
c) 17. yüzyılda, devletin başına geçen padişahların bir kısmı, çocuk yaşta tahta çıkmışlardı.
d) Padişahların iyi yetişmemiş olması
e) Padişahların tecrübesizliğinden yararlanan saray kadınlarının ve ağalarının devlet yönetiminde etkili olmaları
f) Şehzadelerin sancaklara gönderilmemesinden dolayı, devlet işlerinde yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmadan devletin başına geçmeleri
Sokullu Mehmet Paşa öldüğünde padişah III. Murat idi (1574-1595). Bu hükümdar zayıf iradeli birisiydi. III. Murat devrinde devlet yönetimine saray kadınları karışmaya başladı. Ahmet (1603-1617) çocuk yaşta, 14 yaşında, hükümdar oldu.
Bu zamana kadar şehzadeler sancağa çıkıp tecrübe kazanırken I.Ahmet bundan mahrum kalmıştı.
I.Mustafa (1617-1618) ve (1622-1623) yıllarında iki defa padişah olmasına karşılık hükümdarlık yapacak durumda değildi.
I.Osman (1618-1622) iyi niyetli olmasına karşılık devlet yönetimi konusunda tecrübesizdi. II. Osman'da 14 yaşında hükümdar olmuştu.
IV.Murat (1623-1640) XVII. yüzyılın en değerli padişahı olmasına karşılık yeterli devlet adamlarına sahip değildi.
I.İbrahim (1640-1648) uzun yıllar sarayda kafes hayatı yaşadığından hükümdarlık konusunda çok eksikti.

IV. Mehmet (1648-1687) yedi yaşında padişah oldu. Devlet işlerini tamamen Köprülülere bıraktı.

- **Veraset Usûlünün Değişmesi :** Osmanlı Devleti'nin veraset yönetimi Duraklama Devrinde değişikliğe uğradı. Osmanlı klasik devrinde farklı olarak, l. Ahmet zamanında (1603-1317) padişahlığın babadan oğula değil, Osmanlı hanedanı içinde "ekber ve erşad" yani en büyük ve en akıllısına geçmesi esası benimsenmiştir.

Bu sistemin kabulünden sonra şehzadelerin sancağa çıkma usûlü kaldırılmış, onun yerine kafes usulü getirilmiştir.
Sancağa çıkma usulünün kaldırılmasıyla şehzadeler saraya hapsedilmiş, yönetim konusunda tecrübe kazanmadan padişah olmuşlardır.
Sancağa çıktıktan sonra hükümdar olan son padişah III.Mehmet'tir. Kafesten tahta çıkan ilk hükümdar da I.Ahmet'tir.
Osmanlı Veraset Sistemindeki Değişmeler:
1- *Osman ve Orhan Beyler zamanında ülke hükümdar ailesinin ortak malı idi.*
2- *I.Murat'tan itibaren ülke sadece padişah ve oğullarının sayıldı.*
3- *Fatih Sultan Mehmet en güçü olanın tahta geçme anlayışını getirdi. Ülke padişahın malı sayıldı. (Kardeş katliyle amaç ülkenin birliğini sağlayarak bölünmesini önlemek ve en güçlü olanın başa geçmesi sağlamaktı.)*
4- *I. Ahmet (Duraklama Devri) döneminde yapılan değişiklikle Osmanlı Hanedanı içinde en yaşlı ve akıllı olanın (EKBER ve ERŞED) padişah olması esası benimsendi.*

- **Devlet Adamlarının Yetersizliği :**

a) Devlet adamlarının pek azı makamlarının gerektirdiği tecrübe ve bilgiye sahip olması
b) Önceki devirlerdeki gibi devlet adamlarında tecrübe ve bilgiye bakılmadan rüşvet ve iltimasla devlet makamları dağıtılması
c) Rüşvetle göreve gelenler, verdiklerini geri almak için halka ağır vergiler yüklüyorlardı ve bu tutumlarıyla, ülkede hoşnutsuzluğa neden olmaktaydılar.
d) Diğer yandan, görevin gerektirdiği yeterlikte olmadıklarından, işlerin aksamasına neden oluyorlardı.
e) Sadrazamlar görevlerinde fazla kalamıyorlar ve azlediliyorlardı.
XVII. Yüzyılda bu göreve 61 kişi gelmiştir. Bunlar içinde sadrazamlık görevinde dört saat kalanlar bile vardı. Halbuki bu zamana kadar geçen üç yüzyılda Osmanlı Devleti'nde 55 sadrazam görev yapmıştır. 17. yüzyılda göreve getirilen sadrazamlar ve diğer devlet adamları, getirildikleri görevlere uygun nitelikte değildiler.
f) Önceden ilmiye zümresi (ulema, ilim adamları) geleceklerinden emin oldukları için, kendilerini ilme verirler, adaletten ayrılmazlardı. Duraklama Döneminde kadılık, müezzinlik, müderrislik de satılmaya veya etkili kişilerin akraba ve çocuklarına verilmeye başlandı.

- **Saray Kadınlarının Yönetimde Etkili Olmaları:** Padişahların çocuk denilecek yaşta hükümdar olmaları anneleri yani Valide Sultanların devlet yönetiminde etkili olmalarına neden olmuştur. Valide Kösem Sultan ve Turhan Sultan bu dönemin meşhur şahsiyetleridir. Ayrıca padişah hanımlarının ve cariyelerin de yönetimde etkileri görülmüştür.

- **Eyalet Yönetiminin Bozulması:**

a) Eyaletlere iltimas (kayırma) ya da rüşvetle tayin edilen valiler, kadılar ve diğer görevliler bilgi ve tecrübe bakımından yeterli değillerdi.
b) Bunlar gittikleri yerlerde halkı soyuyorlar, merkeze iyi görünmek için de bol bol hediyeler gönderiyorlardı.
c) Her tarafta eşkiyalar türedi. Geniş ölçüde ayaklanmalar meydana geldi.
d) Halkın can, mal ve namus güvenliğinin kalmaması Osmanlı yönetiminde yeni problemlere neden oluyordu.
XVII. yüzyılın başında I. Ahmet tarafından çıkarılan "Adaletnâme" de bu durumun önlenmesi için gerekli tedbirler belirtilmiştir.

- **Ordu ve Donanmanın Bozulması :**

III. Murat döneminden itibaren kapıkulu ocaklarına kanunlara aykırı asker alınarak sayılarının artırılması
Yeniçerilerin geçim sıkıntısını ileri sürerek askerlik dışında işlerle uğraşmaları
İltizam sisteminin yaygınlaşması üzerine tımar sisteminin önemini kaybetmesi ve eyaletlerde asker yetiştirilmemesi
Denizcilikle ilgisi olmayan kişilerin donanmanın başına getirilmesi
Avrupa'da meydana gelen harp teknolojisindeki gelişmelerin takip edilmemesi
a) **Devşirme Sisteminin Bozulması :** Bu dönemde Kanun-u Kadim'e aykırı olarak Yeniçeri Ocağı'na rastgele kişiler alındı. Yeniçerilerin sayısı artarken değerleri azaldı. III. Murat oğullarının sünnet düğününde halkı eğlendiren bazı Hıristiyan hokkabaz ve canbazları Yeniçeri Ağası Ferhat Ağa'nın karşı çıkmasına rağmen ocağa aldı. Böylece o zamana kadar uygulanan devşirme sistemi bozuldu. Devşirme sisteminin uygulanmaması sonucunda askerlikle ilgisi olmayan kişiler ocağa girmiş ve ocağın disiplini bozulmuştu.
b) **Yeniçeri İsyanlarının Artması :** Özellikle XVII. yüzyılda yeniçeriler sık sık ayaklanarak ülkede askeri diktatörlük kurdular. Çıkardıkları isyanlarla istediklerini yaptırmaya başladılar. II. Osman'ın öldürülmesinden sonra etkilerini gittikçe artırdılar. Bu dönemden itibaren "Ocak devlet içindir" anlayışının yerine "Devlet ocak içindir" anlayışı aldı. Bu durum II. Mahmut devrinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar devam etti.
c) **Eyalet Askerlerinin Öneminin Azalması :**Kapıkulu askerlerinin bozulduğu sırada eyalet askerleri de tımarlarının dağıtılmasındaki adaletsizlik ve haksızlık yüzünden eski güçlerini kaybettiler. Dirlikler beylerine, sancak beylerine ve savaşçı eyalet sipahilerine verilmesi gerekirken askerlikle ilgisi olmayan saray mensuplarına ya da para bulmak amacıyla mültezimlere veriliyordu. Dirlik sahipleri dirliklerinin bulunduğu sancaklarda oturmuyorlardı.XVI. yüzyılda tımarlı sipahilerin sayısı 140 bin kişi iken XVII. yüzyılda bu sayı yetmiş bine düşmüştü. Bütün bunlar Osmanlı Devletİ'nin hem askeri kuvvetten mahrum kalmasına, hem de imparatorluk ekonomisinin temeli olan tarım ve hayvancılığın gerilemesine neden olmuştur.
d) **Osmanlı Donanmasının Bozulması :** Osmanlı donanması Barbaros Hayreddin Paşa'nın vefatından sonra yerine denizci olmayan Sokullu Mehmet Paşa'nın tayin edilmesiyle XVI. yüzyılın ikinci yarısında bozulmaya başladı. Bundan sonra da denizcilikle ilgili olmayan kişiler donanmanın başına getirildi. Girit'in fethinden sonra da donanmaya önem verilmeli.
e) **Askerlik Konusunda Avrupa'daki Gelişmelerin Takip Edilmemesi :** Avrupa'da XV. ve XVI. yüzyıllarda ordu ve donanma konusunda önemli gelişmeler meydana geldi. Bu gelişmeler sonraki dönemlerde de devam etti. Osmanlı Devleti ise XVIII. yüzyıla kadar bu gelişmelerden habersiz kaldı.
f) Yeniçeri teşkilatında "OCAK DEVLET İÇİNDİR" ilkesi yerini "DEVLET OCAK İÇİNDİR" ilkesine bırakmaya başlamıştır.
g) Siyasallaşan Yeniçerilerin kanunların dışına çıkmaları, görevlerini yapmamaları, devlet

yönetimine müdahale etmeleri ve devletin olanaklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmaları
h) Eyalet askerleri de tımarların dağıtılmasında gösterilen adaletsizlik ve haksızlık yüzünden eski önemlerini yitirdiler. Bu durum da tımarlı sipahilerin bozulmasına,imparatorluğun ekonomik temeli olan tarım ve hayvancılığın gerilemesine yol açtı.
i) Padişahların ordunun başında sefere çıkmamaları.
Not: *Ordunun başında ilk kez sefere çıkmayan padişah II. Selim'dir.*

- **(İlmiye Teşkilatının) Eğitim Sisteminin Bozulması :**

Osmanlı eğitim sisteminin temelini oluşturan medreselerin çağın gerisinde kalması ve Avrupa'da eğitim alanında meydana gelen yeniliklerin takip edilmemesi
Pozitif bilimlerin medreselerin müfredatından çıkarılması
Medrese öğrenimi görmemiş pek çok kişiye ilmi rütbeler verilmesi
Yeni doğmuş çocuklara müderrislik ünvanının verilmesi ve beşik uleması diye adlandırılan bir sınıfın ortaya çıkması

a) Osmanlı eğitim sisteminin duraklama devrinde, önceki devirlerdeki üstünlüğü devam etmedi. Avrupa Coğrafya Keşifleri, Rönesans ve Reform hareketleri ile büyük bir gelişme göstermişti. Osmanlı uleması ise bu gelişmelere ayak uyduramadı.
b) Tıp, felsefe, matematik, gibi bilimlerde ders okutabilecek müderris yetişmedi.
c) Pozitif bilimler tamamen ihmale uğradı.Medreselerde okutulan pozitif bilimlerin ihmal edilmesi bilim ve teknik alanında Avrupa'nın gerisinde kalınmasına sebep olmuştur.
d) Medrese öğretimi yapmayan birçok kişiye ilmi rütbe verilmeye başladı. Rüşvet ve iltimas ulema arasında da görüldü. Bazı kişilerin yeni doğmuş çocuklarına "müderrislik" payesi verildi. Böylece "beşik uleması" denilen yeni bir sınıf ortaya çıktı. Rüşvet ve iltimas o derece yaygınlaştı ki III. Murat'ın ve daha sonra oğlu III. Mehmet'in hocasının oğlu henüz küçük yaşta Mekke kadısı, arkasından İstanbul kadısı tayın edildi. Bu çocuk iki ay sonra Anadolu Kazaskeri olduğunda henüz yırmidokuz yaşındaydı. Diğer oğlu ise yirmibeş yaşında İstanbul kadısı oldu.
e) Bu devirde ulema nüfusunu kendi çıkarları için kullanmaya başladı. Bazen askerlere karşı, bazen de askerlerle beraber saraya hücum ettiler
f) İlmiye sınıfının bozulması, bu sınıfın denetimindeki adalet, eğitim ve belediye işlerinin de bozulmasına yol açmıştır.

- **Toprak Yönetiminin Bozulması**

a) 16. yüzyılda devletin en çok önem verdiği konuların başında, toprak yönetimi geliyordu. Toprak konusunda en küçük bir düzeltme dahi sadrazamın onayını gerektiriyordu. Dirlikler, hak edenlere veriliyordu, böylece bu kişiler, gayret ve fedakârlık hissi ile daha çok çalıştıklarından üretim düşmüyordu. *17. yüzyılda dirliklerin, hak edenlere verilmeyip satılmaya başlanması sonucu toprak gelirlerinde azalmalar görüldü.*Bu durum sadece ordunun bozulmasına değil, ekonomik, sosyal ve idari alanda bir çok problemin doğmasına sebep olmuştur.
b) Tımar sisteminin bozulmasıyla üretim azalması, askerden kaçma ve iç göçün artması
NOT:*Tımarlı Sipahilerin zayıflaması, devletteki askeri dengeyi bozdu. Yeniçerilerin dahada güçlenmesine neden oldu.*

- **Ekonomik Durumun Bozulması:**

Duraklama devrinde maliye bozuldu ve gelir kaynakları azaldı. Masraflar ise giderek arttı. Bu durumun ortaya çıkmasında şunlar etkili oldu
a) Savaşlarda elde edilen ganimetlerin, yabancı devletlerin verdiklerj vergilerin ve hediyelerin azalması.
b) XVII. yüzyılda savaşların uzun sürmesi ve genellikle yenilgiyle sonuçlanmasının savaş masraflarını arttırması.
c) Saray masraflarının artması (Örneğin Kanuni zamanında beş milyon akçe olan sarayın mutfak masrafı III. Murat devrinde yirmi bir milyon akçeyi bulmuştur.)
d) Sık sık padişah değişikliği yüzünden, ödenen cülus bahşişlerinin artması.
e) Kapitülasyonlar yüzünden gümrük gelirlerinin azalması.
f) Savaşların uzun sürmesi, güvenliğin bozulması, tımarların iyi yönetilememesi yüzünden toprak gelirlerinin azalması.
g) Coğrafi Keşiflerin etkisiyle ticaret yollarının yön değiştirmesi ve gümrük gelirlerinin büyük ölçüde azalması
h) Coğrafi Keşiflerle Avrupa'ya gelen altın ve gümüşün çeşitli yollarla gümrüksüz olarak Osmanlı ülkesine girmesi ve Osmanlı parasının değer kaybetmesi
i) Avrupalıların sömürge yoluyla elde ettikleri gelirler altın ve gümüş miktarını arttırdı. Bu durum Osmanlı parasının değerinin düşmesine neden olmuştur.
j) Osmanlı Devleti'nin ihtişamına paralel olarak ülkede lüks ve israfın artması
k) Venedik ve Fransa'ya verilen kapitülasyonlardan sonra İngiltere ve Hollanda'ya kapitülasyon verilmesi
l) XVII. yüzyılda Avusturya ve İran ile yapılan savaşların yüklü harcamalara yol açması
m) İhracatın azalması, ithalatın artması ve kapitülasyonların giderek Avrupalı devletlerin sömürü aracı haline gelmesi
n) Sömürgelerden Avrupa'ya yüklü miktarda altın ve gümüşün gelmesi, bu madenlerin bir miktarının Osmanlı ülkesine girmesi ve paranın değerini düşürerek enflasyonu artırması
o) Vergilerin yükseltilmesi üzerine köylerde yaşayan insanların vergilerini ödeyemeyerek tarımsal üretimi bırakmaları
p) Rüşvet ve iltimasın yaygınlaşması

- **Toplum Yapısının Bozulması:**

a) Yönetim, ekonomi adaletteki bozulmalar Anadolu, Rumeli ve diğer eyaletlerde iç isyanların çıkmasına neden olmuştur.
b) XVII yüzyılda doruk noktasına ulaşan Celâli isyanlarıdır. Çıkan isyanlar sonunda halk büyük zararlara uğramış, isyanların yoğunlaştığı yerlerde hayat çekilmez bir hal almıştır.
c) Tarım ve hayvancılık zarara uğrayınca önemli bir geçim kaynağı gelir getirmez olmuştur.
d) Nüfusun hızla artması ile de Anadolu ve Rumeli topraklarında başıboş dolaşan binlerce insan ortaya çıkmıştır.
e) İç isyanların bastırılmasında kullanılan yöntemler de halkla devlet arasındaki güveni sarstı.
f) Bütün bunlarla ahlakı kültürel ve ekonomik açıdan bozukluklar giderek yaygınlaştı.
g) Nüfusun artışı ile işşiz ve topraksız insanların ortaya çıkmıştır.
h) Osmanlı toplumunun değişik din, mezhep ve uluslardan oluşması nedeniyle bu unsurlar merkezi otoritenin bozulmasıyla dağılma eğilimi içine girmişlerdir.
i) Tımar sisteminin bozulması,
j) Nüfusun artması
k) Devletin çok uluslu ve çok dinli bir yapıda olması

DIŞ NEDENLER

1. İmparatorluğun Doğal Sınırlara Ulaşması:
Doğal sınır, coğrafî engeller ve güçlü devletler anlamına gelir.
a) Devlet çöl, dağ ve deniz gibi doğal engellerle karşılaştı. 16. yüzyıl sonlarında imparatorluğun sınırları doğuda İran dağlarına, Azerbaycan ve Hazar Denizi'ne kadar genişlemişti. Güneyde Büyük Sahra'ya ve Hint Okyanusuna kadar uzanmıştı. Batıda ise sınır Adriyatik'e dayanmıştı. Bu nedenle mevcut sınırların daha fazla genişlemesi artık olanaksız duruma gelmişti.
b) Bunun yanı sıra, özellikle Avrupa'da güçlü devletlerle komşu durumuna gelinmişti. Devletin ilerleme gücünün tükendiği bir dönemde, merkezden uzak sınırların ötesinde yeni fetih hareketlerine girişmek son derece sakıncalıydı, ancak bu durum yöneticilerce dikkate alınmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılın sonunda 20 milyon kilometre kareye ulaşan genişliğe ve 100 milyona yaklaşan bir nüfûsa sahip olmuştu. Osmanlı imparatorluğu bu dönemde çok kuvvetli devletlerle sınır olmuş, büyük denizlere ve çöllere kadar olan ülkeleri ele geçirmiştir. Bu durum devletin ilerleme imkânlarını sona erdirmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun sınırları doğuda İran dağları, Azerbaycan ve Hazar Denizi'ne, Umman Denizinden Habeşistan'a ve oradan da büyük Sahra ve Fas'a uzanmıştır. Kuzeyde bütün Karadeniz kıyıları, Kırım yarımadası, Ukrayna stepleri ve Macaristan'ın büyük kısmı ele geçirilmiş, batıda ise sınır Adriyatik ve Yunan Denizi'ne ulaşmıştı.Osmanlı imparatorluğu güneyde Büyük Sahra ve Hint Okyanusu'nu aşamamış, doğuda İran Dağları doğal sınır oluşturmuş ve Safevi Devleti Osmanlı ilerlemesini durdurmuştur. Batıda Osmanlı'nın karşısına Avusturya, Lehistan, Venedik ve Roma Germen imparatorluğu çıkmıştır. Duraklama Devrinde doğuda ve batıda uzun süren savaşlara girilmiş ve bu savaşlarda doğru dürüst kazanç elde edilmemiştir. Kuzeyde gittikçe güçlenen Rusya'da önemli bir problem oluşturmuştur.

2. Avrupalıların Osmanlı Devleti'ne Karşı Olan Durumları : (Haçlı ruhunun yeniden canlanması) Osmanlılar Rumeli'ye ayak bastıkları andan itibaren Avrupa Hıristiyan dünyasının tepkisiyle karşılaştılar. Zaman zaman ittifaklar kurarak Osmanlıların karşısına çıkan Avrupa orduları ilerleyişi durdurmak istedilerse de başarılı olamadılar. Balkanlarda bulunan krallıklar Osmanlı ilerlemesini durduracak güçte olmamalarına karşılık XVI. yüzyıl Avrupa'nın güçlü devletleriyle mücadeleler başladı. Osmanlı ilerleyişinin hızı kesilince Avrupalılar büyük saldırılara başladılar.

3. Avrupalıların Bilim ve Teknikte ilerlemeleri : Avrupalılar Rönesans ve Reform hareketleri sonunda gelişmelerini engelleyen faktörleri ortadan kaldırdılar. Bilim ve teknik sahasında önemli gelişmeler gösterdiler. Avrupa bu gelişmelerle ekonomi ve teknik sahasında çok güçlendi, fikir hayatı gelişti. Askeri bakımdan büyük ordular kuruldu, yeni silahlar yapıldı. Denizcilik sahasında önemli ilerlemeler meydana geldi.Buna karşılık Osmanlı Devlet teşkilatı bozulmuş, ordunun gücü ortadan kalkmış, bilim ve teknik alanlarında ise önemli bir ilerleme meydana gelmemiştir.

4. Avrupalıların Coğrafya Keşiflerini Gerçekleştirmeleri :
Avrupalılar XV. yüzyıl sonlarında ve XVI. yüzyılda coğrafya keşiflerini yaptılar. Keşfettikleri yerlerin değerli madenlerini Avrupa'ya taşıyarak sömürgeciliğe başladılar. Bu durum Avrupa'nın zenginleşmesine ve sanayi için gerekli sermayeyi elde etmelerine neden oldu. Yeni ticaret yollarının bulunmasıyla da Avrupalılar kendilerine gerekli mallan doğrudan almaya başladılar, İslâm ülkelerinin aracılığına ihtiyaç duymadılar. Bu durum başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere İslâm Dünyasının gümrük gelirlerinden mahrum kalmasına,

dolayısıyla fakirleşmesine neden oldu.

Bütün bu nedenlerle Osmanlı Devleti "Duraklama Devri" ne girdi.

Anarşinin Hortlaması Ve Köprülüler

IV. Murad'ın yerine kardeşi İbrahim Han (1640-1648) geçti. Onun saltanatı yıllarına Samur Devri denmektedir. Saltanatının ilk yarısı, ağabeyinin devrinin devamı gibidir. İkinci yarısında huzur bozulur ve anarşi hortlar.

Bu hükümdar zamanında büyük ve uzun bir Venedik savaşı başlar. Donanma-yı Hümayun İstanbul'dan hareket eder (30 Nisan 1645). Büyük bir Türk ordusunu Girit adasına çıkartmaya başlar (24 Haziran sabahı). Hanya fethedilir (22 Ağustos). Resmo alınır ve Kandiye muhasarası başlar (7 Temmuz 1647). İpsara'da Venedik donanması ezilir (9 Mart 1648). Ancak Kandiye bir türlü düşürülemez. Bütün Avrupa'dan çok büyük ölçüde yardım alan Venedik Cumhuriyeti Girit'te tutunmak için büyük azim gösterir ve Kandiye kalesini vermez. İki tarafın akıl almaz kayıpları içinde savaş uzayıp gider. Venedik, Ege ve Doğu Akdeniz'de son üssünü kaybetmemek için azimli gibidir.

Sultan İbrahim, bir ihtilalle tahttan indirilip ağabeyi II. Osman gibi katledilir. Yerine büyük oğlu IV. Mehmed'in (1648-1687) saltanatı başlar. Ancak yeni padişah 6.5 yaşında olduğu için iktidar çeşitli ellerde dolaşır. Önce Kösem Mahpeyker Büyük Valide Sultan saltanat naibesi olur. IV. Murad'la İbrahim Han'ın annesi ve IV. Mehmed'in babaannesidir. Türk tarihinin en meşhur kadınıdır. Fakat bu iyi bir şöhret değildir. Zekâsı derecesinde muhteristir. Onun 3 yıllık (1648-1651) saltanat naibeliği devrine Ağalar Saltanatı denir. Zira gerçek iktidar "ağalar" denen Yeniçeri ağalarındadır. Kösem Sultan iktidarı onlarla paylaşır. Devir yolsuzluk, rüşvet ve anarşi devridir. Kösem Sultan öldürülür. Yerine gelini IV. Mehmed'in annesi Hadice Tarhan Valide Sultan, saltanat naibesi olur. O, kayınvalidesi gibi nefsi için her şeyi yapabilen, yalnız şahsını düşünen bir kadın değildir. Çok yüksek ahlâklı, akıllı, devletin üzerine titreyen bir genç kadındır. Cihan devletinin naibesi olduğu zaman ancak 24 yaşındadır. Devletin uçuruma gittiğini gören devlet adamlarınca desteklenir. Kösem ortadan kalkar kalkmaz onunla işbirliği yapıp devleti soyan 38 ağa idam edilir.

Tarhan Sultan, tam 5 yıl çok akıllı denge hesaplarıyla devletin yüksek menfaatlerini savunur ve adam arar. 10 sadrazam değiştirir. Hiç birisi beklenen liyakatı gösteremez. Nihayet müşavirlerinin tavsiyesiyle bir hayli korka korka, pek de ümitli olmayarak, ihtiyar, şöhretsiz bir vezire, Köprülü Mehmed Paşa'ya mühr-i hümayunu verir (15 Eylül 1656). Köprülü'yü istediği selahiyetlerle donatır ve naibelikten şan ve şeref içinde çekilir. 29 yaşındadır ve oğlu IV. Mehmed artık 15 yaşına gelmiştir. Fakat II. Selim tipinde, devlet işlerine karışmak istemeyen bir hükümdardır. Bütün selahiyet Köprülü Mehmed Paşa'da toplanır. Böylece 1683'e kadar 27 yıl sürecek Köprülüler devri başlar ki, bazı tarihçilerce hatta Kanunî devri ile mukayese edilmeye lâyık görülen bir şan ve şevket devridir.

Anarşinin Hortlaması Ve Köprülüler

İhtiyar Köprülü'nün üstadı IV. Murad'dır. O padişahı taklid etmeye çalışır ve zulmuyle beraber taklid eder. Epey kan döker. Fakat anarşinin kökünü kazır. Erdel'e giderek buradaki anarşiyi bertaraf eder. Sonra Anadolu'da Celalîler üzerine yürür. Kırım Hanı Mehmed Giray, Pripet bataklıklarının doğusunda Çernigov'un 150 km. batısında Konotop zaferini kazanır (12 Temmuz 1659). 120.000 Rus askeri muharebe meydanında kalır ve 50.000'i Türklere esir düşer. Başkumandan Prens Trubeçkoy ve bütün maiyyeti ölüler arasındadır.

Köprülü'nün 5 yıllık iktidarının son günlerinde tarihin en büyük İstanbul yangını olur

(25 Temmuz 1660). Şehirde 8.000 ev, 300 saray, 360 cami ve mescid, 100 ticaret hanı, 40 hamam ve daha pek çok bina yanar. 4.000 kişi yanarak ölür veya yaralanır. Köprülü'nün yerine 27 yaşındaki oğlu Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, aynı geniş selahiyetlerle sadrazam olur (30 Ekim 1661).

56.5 yıllık bir sulhtan sonra Almanya'ya harp ilan edilir (12 Nisan 1663). Uyvar fethedilir (24 Eylül). İkinci defa Alman seferine çıkan Köprülüzade, Serinvar'da Almanlar'ı ezer (5 Haziran 1664). Fakat Sen-Gotar'da Almanlarla yenişemez (1 Ağustos). Türkiye'ye çok büyük avantajlar sağlayan Vasvar anlaşması (10 Ağustos 1664), Türk-Alman Harbi'ne son verir. Köprülüzâde Girit işini bitirmeye karar vererek adaya geçer. 3 yıl Girit'te kalır. Nihayet Kandiye fethedilir (27 Eylül 1669). Venedik savaşı biter, Polonya savaşı başlar. IV. Mehmed, 2 Polonya seferi yapar (1672-1673). İlkinde Kamaniçe fethedilir, Polonya ve Galiçya alınarak sınırlar kuzeye doğru fevkalade ileriye götürülür.

Bucaş anlaşması (18 Ekim 1672) ile Polonya bu Türk fütuhatını kabul eder. Fakat şartlarına riayet etmediği için ertesi yıl tekrarlanır. Zorawno anlaşması (27 Ekim 1676), 4.5 yıllık Türk-Leh savaşına son veriri ve Bucaş anlaşmasını teyid eder. Polonya, lüzumsuz şartlarla çok ağır şartlarla ezilmiş olur ve bu ülkede jeopolitik sebeplere oturmayan geçici bir Türk düşmanlığı başlar.Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa, 41 yaşında ölür (2/3 Kasım 1676 gecesi). Hayatının büyük bir kısmı cephede geçtiği için yerine uzun yıllar kaymakamlık (sadrazam vekilliği) yapan eniştesi ve akranı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadrazam olur (1676-1683). Köprülüzade'nin 15.5 yıllık sadareti hem Türkiye tarihinin en uzun süren iktidar devirlerindendir, hem de çeşitli bakımlardan en bahtiyar yıllardandır. Merzifonlu devrinde bu parlaklık zirvesini bulur.

İlk büyük Osmanlı-Rus savaşı 1677'de başlar. O zamana kadar Rusya Türkiye için tamamen ikinci sınıf bir devlettir. Kırım Hanı'nın basit bir tabiidir. IV. Mehmed, Rusya üzerine ikinci seferi yapar (1678-1680). Edirne anlaşması (11 Şubat 1681), bu savaşa son verir. Osmanlı devleti yeni avantajlar sağlar. Mesele, Osmanlı himayesinde bulunan Ukrayna'ya Ruslar'ın müdahalesinden doğmuştur.19 yıla yakın süren Almanya ile sulh, şimdi Çekoslovakya'da kalan Osmanlı topraklarına Alman imparatorluğunun müdahalesi ile bozulur. IV. Mehmed, Edirne'den Almanya'ya hareket eder (1 Nisan 1683). Fakat Belgrad'da kalır.

Anarşinin Hortlaması Ve Köprülüler

Ordu yoluna Sadrazam ve Serdar-ı Ekram Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kumandasında devam eder. Mustafa Paşa, Kanûnî'den 154 yıl sonra Viyana'yı, Almanya imparatorluğunun başkentini kuşatmaya başlar (14 Temmuz 1683). Kendisinden çok emindir ve bir kaç stratejik ve teknik hata yapar. Bütün Avrupa ayaklanmış ve Almanların yanında yeralmıştır. Büyük bir Haçlı ordusu Viyana'ya yaklaşırken Sadrazam'dan hakaret gördüğü için ona diş bileyen Kırım Hanı Murad Giray Han, düşman ordusuna yol verir ve tek kurşun atmaz. Viyana açıklarında Türklerin Alamandağı dedikleri Kahlenberg'de geçen büyük meydan muharebesinde (12 Eylül 1683), Türk sağ kanadına kumanda eden Vezir Damad İbrahim Paşa'nın ihaneti yüzünden büyük bozgun olur.

Akşam saat 7' de Viyana kurtulur ve bütün Avrupa kiliselerinde şükran çanları çalar. Serdar-ı Ekrem, Budin'e (Budapeşte) geldikten (22 Eylül) sonra, Vezir Kara Mehmed Paşa, müttefik ordunun başkumandanı Polonya Kralı Sobiesky'yi Ciğerdelen meydan muharebesinde -bugünkü Çekoslovakya topraklarında- bozar (7 Ekim). Fakat çok az kuvveti vardır. İkinci Ciğerdelen muharebesini kaybeder (9 Ekim) ve Estergon düşer (1 Kasım).

Düşmanlarının propagandasına kanan IV. Mehmed sadrazamı azletti (15 Aralık). Merzifonlu, Belgrad'da idam edildi. (25 Aralık 1683). Bu da felaket oldu. 1656'da

Merzifonlu'nun kayınbabası ve manevî babası Köprülü Mehmed Paşa'nın iktidara gelmesinden önceki devir başladı. Bir türlü muktedir vezir bulunamadı. Bir sürü liyakatsiz adam birbirini takip etti. Bu sırada Tarhan Valide Sultan'ın ölmüş bulunması, IV. Mehmed'i, dalkavuk olmayan, gerçekleri söyleyen, devlet dostu, tarafsız bir müşavirden mahrum etmişti.

1683 Sonbaharında Türkiye, iki buçuk asır sürecek bir çekilme, gerileme ve çökme devresine girmişti. Viyana kuşatması vesilesiyle Avrupa'yı bir defa daha karşısında birleşmiş buldu. Ancak bu kerre tarihinde ilk defa olarak birleşmiş bir Avrupa'yı yenmeyecek, yenilecektir. Buna rağmen daha 90 yıl kadar bir duraklama devri yaşayacak güçtedir. İspanya'nın Hristiyan aleminin Osmanlı imparatorluğu olan bu devletin nasıl zirveden baş döndürücü bir şekilde yuvarlandığı hatırlanırsa, Osmanlı-Türk inhitatının oldukça yavaş tecelli ettiği ortaya çıkar.

Bu, şüphesiz Türk cihan imparatorluğunun temellerinin pek sağlam atılmış olmasındandır. Bu üstünlük, bir asra yakın bir zaman geçmeden gerçekleşmeyecektitr. Ancak Batı, üstünlüğünün bütün sebeplerini hazırlamıştır. Bütün imkânları ele geçirmiştir veya geçirmek üzeredir. Başta Okyanuslar üzerinde hakimiyet kurması gelmek üzere Doğu'nun henüz farkına varamadığı bir çok değerlere sahip olmuştur. Doğu pek azametli olan mirasını yemektedir. Bu miras, az zamanda tükenecektir.

Felaket Seneleri

1683-1699 büyük savaşına Felaket Seneleri denir. Bu yıllarda Türkiye, tek başına kudretli bir koalisyonla savaşmıştır. Almanya İmparatorluğu, Rusya imparatorluğu, Polonya krallığı ve Venedik Cumhuriyeti, bu koalisyonun büyük devletleridir. Bunlara, Türkiye'nin hemen daimî denecek şekilde harp halinde bulunduğu İspanya krallığı ile bir sürü orta ve küçük boyda devlet de eklenebilir.

En büyük cephe Alman-Türk harbinini cereyan ettiği Macaristan idi. 1684 kuşatmasını savuşturan Budin, 18 Haziran 1686'da Müttefiklerce yeniden kuşatıldı ve çok şiddetli bir savunmadan sonra 2 Eylülde düştü. Şehirdeki (Budapeşte) bütün Türkler kılıçtan geçirildi. Bir kısmı Tuna yoluyla kaçabildi. Budin Beylerbeyisi Vezir Abdurrahman Abdi Paşa, şehitler arasında idi. Şehirdeki 81 cami ve bu adede uygun binlerce Türk bayındırlık eseri temellerine kadar tahrip edildi.

161 yıl önce Kanûnî'nin Macaristan'ı kazandığı Mohaç sahrasında geçen meydan muharebesinde (12 Ağustos 1687) Türk ordusu bozuldu. Macaristan'ın büyük kısmı Almanlarca işgal edildi. Diğer cephelerde de durum iyi değildi. Venedikliler, Atina'yı (25 Eylül 1687) ve Mora'yı aldılar. Yalnız Polonya ordusu Kamaniçe'de bozuldu (3 Eylül 1687). IV. Mehmed tahttan indirildi. 46 yaşında idi ve 39 yıldan fazla bir zamandan beri tahtta bulunuyordu. Yerine sırasıyla kardeşleri III. Süleyman (1687-1691) ve II. Ahmed (1691-1696) geçti.

Almanya cephesinden kötü haberler gelmekte ve İstanbul'u alt üst etmekte devam etti. Eğri (14 Aralık 1687), İstolni-Belgrad (6 Eylül 1688) düştü. 1688'de bugünkü Macaristan'ın hemen hemen tamamı kaybedilmiş bulunuyordu. Bozgun devam etti. Belgrad (8 Eylül 1688), Banyaluka (4 Eylül), Zvornik (4 Ekim) birbiri ardı sıra Almanların eline geçti. III. Süleyman sefer-i hümayuna çıkmaya karar verdi. Edirne'den Sofya'ya geldi (6 Haziran-25 Haziran 1689). Fakat ileri gitmedi. Batucina ve Niş'te Türk orduları Almanlarca bozuldu (30 Ağustos ve 24 Eylül 1689). Çare olarak Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa, sadarete getirildi (25 Ekim 1689). Köprülü Mehmed Paşa'nın ortanca oğlu ve Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın kardeşi idi. Sert tedbirler aldı, sefere çıktı (13 Temmuz 1690) ve Belgrad'ı geri aldı. Bu sırada Almanlar Erdel'i de işgal ettiler (4 Aralık 1691).

Köprülüzade Almanlar üzerine ikinci seferine hareket etti (14 Haziran 1691). Fakat Salankamen'de şehit olması üzerine Ordu-yı Hümayun bozuldu (19 Ağustos).

Venedikliler Girit'e asker çıkarmak istediler. Fakat defedildiler (28 Ağustos 1692). Ama Sakız adasını işgal edebildiler (21 Eylül 1694). Bu günlerde IV. Mehmed'in büyük oğlu II. Mustafa amcasının ölümü üzerine tahta çıktı (6 Şubat 1695). Vesir Mezomorta Hüseyin Paşa Venedik donanmasını Sakız Boğazı ve Koyun Adaları açık deniz muharebelerinde ard arda iki defa bozdu (9 ve 18 Şubat 1695) ve Sakız'ı geri aldı (22 Şubat). Yera'da Venedik donanmasını bir defa daha bozdu (19 Eylül).

Felaket Seneleri

II. Mustafa ilk seferine çıktı. Transilvanya'da Lugoş meydan muharebesinde Alman ordusunu yendi (22 Eylül 1695). Çar Büyük Petro ise Azak (Rostov Hanlıkları) önünde bozuldu (13 Ekim 1695). Fakat ikinci teşebbüsünde Azak'ı aldı (6 Ağustos 1696). II. Mustafa, Almanlar üzerine ikinci sefer-i hümayuna çıkıp Olaş'ta Alman ordusunu bozdu (27 Ağustos 1696). Ertesi yıl üçüncü seferini yaptı. Ancak Senta'da (11 Eylül 1697) Tuna köprüsünün çökmesi üzerine iki yakada kalan Türk ordusu bozuldu. Bu suretle Macaristan'ı geri almak için açılan sonuncu sefer netice vermedi. II. Mustafa bir yıl içinde çok büyük hazırlıklar yapıp Macaristan'ı almak istiyordu. Fakat herkes harpten bıkmıştı. Dehşetli bir sulh isteği vardı. Padişah boyun eğdi.

Sulh müzakereleri uzun sürdü, çetin geçti. Türk baş murahhası Reisülküttab Mehmed Rami Efendi tarafından büyük dirayetle idare edildi. Bu suretle Karlofça Barış Anlaşması imzalandı (26 Ocak 1699). Osmanlı devletinin toprak verdiği ilk anlaşmadır. Bu suretle 16 yıl devam eden ve Osmanlı tarihinde Felaket Seneleri diye anılan büyük savaş bitti. Türk kaybı çok mühimdi: Almanya'ya 249.000, Venedik'e 42.000, Polonya'ya 45.000, Rusya'ya 20.000, toplam 356.000 km2 toprak veriliyordu ki, en mühimleri Macaristan, Hırvatistan, Slovenya, Slovakya, Transilvanya (Almanya'ya), Mora (Venedik'e), Podolya, Türk Galiçyası (Venedik'e), Azak (Rostov) çevresi (Rusya'ya) idi.

II. Mustafa Edirne Vakası (22 Ağustos 1703) denen uğursuz bir ihtilalle tahttan indirildi ve bir kaç ay sonra kederinden öldü. Yerine kardeşi III. Ahmed (1703-1730) padişah oldu. 40 yıla yakın bir zamandan beri padişahların daa çok Edirne'de oturmak adetlerine de son verildi. II. Mustafa, şehzadeliğinde seferlerde bulunarak yetişmiş son harp adamı padişahtır ve ondan sonra padişahların bizzat orduya kumanda etmeleri, sefere çıkmaları adeti kalkmıştır.

XVIII. asrın eşğinde Türkiye devleti, Viyana Bozgunu ile patlak veren büyük ve derin zaaflarını ortaya koymuş durumdadır. Eski gücünden çok şey kaybetmiştir. Ancak temelleri o derece sağlam atılmıştır ki, gerilemesi ve çökmesi için daha asırlar gerekecektir. İkinci cihan harbinden sonra İngiliz ve Fransız imparatorluklarının bir kaç yıl içinde ve Türkiye'nin karşılaştığı dış baskı ve tecavüzler olmaksızın nasıl yıkılıverdiği hatırlanırsa, Osmanlı devletinin yaşama gücü anlaşılır. Osmanlı gücünün, dünyanın geri kalan güçlerinin üzerinde veya onlara eşit olduğu XVI. asır çok geridedir.

Fakat hala devlet, kendisinden sonra gelen en kudretli iki devletin toplam gücü üzerindedir. Ancak Avrupa, müspet bilgi ve tenkidî görüş, teşebbüslerindeki azim ve devamlılık, çalışkanlık ve ileriyi görüş, hırs ve istekle, çoktan Doğu'yu ve Doğu'nun en büyük ve ileri temsilcisi Türkiye'yi geçmişti veya geçmek üzereydi. XVIII. asır içinde hemen bütün müesseseleriyle Avrupa'nın Türklere üstünlüğü açığa çıkacaktır.

Felaket Seneleri

Üstelik Okyanusları ele geçirmesi, Batı'ya büyük bir maddî güç ve zenginlik

kazandıracak, sermaye birikmesi yoluyla dünyanın en büyük kısmını ele geçirmeye hazırlanacaktır. XVIII. asrın ortalarından itibaren Hindistan'daki pek kudretli Türk imparatorluğu birden çöküvermiştir.

1700'de dünya nüfusu 684 milyon kadardır. Asya'da 454.9 milyon, (%67.5), Avrupa'da 134.4 milyon (%19), Afrika'da 71.1 milyon (%10.4), Kuzey Amerika'da 10.8 milyon (%1.6), Güney Amerika'da 10.6 milyon (%1.5), Okyanusya'da 3.1 milyon (%0.5). Büyük devletlerin yüzölçümü ve nüfusları şöyledir: Türk imparatorluğu (15.914.606 km2 , 77.985.000 nüfus), Hindistan Türk imparatorluğu (Timuroğulları) (4.622.885 km2 , 170.000.000 nüfus), İran Türk Safevî İmparatorluğu (1.956.791 km2 , 18.000.000 nüfus), Çin İmparatorluğu (12.268.208 km2 , 120.000.000 nüfus), Fransa krallığı (4. 494.364 km2 , 21.406.000 nüfus), Büyük Britanya krallığı (1.833.478 km2 , 9.011.000 nüfus), (ilaveten aynı kralın hüküm sürdüğü Hollanda: 1.021.274 km2 , 7.530.000 nüfus), Almanya imparatorluğu (803.821 km2 , 22.479.000 nüfus), İspanya krallığı (15. 086.003 km2 , 30.405.000 nüfus), İsveç krallığı (1.278.023 km2 , 4.500.000 nüfus), Venedik Cumhuriyeti (72.683 km2 , 4.800.000 nüfus), Rusya İmparatorluğu (14. 568.540 km2 , 12.000.000 nüfus), Polonya krallığı (760.407 km2 , 12.000.000 nüfus), Fas imparatorluğu (3. 051.699 km2 , 8.000.000 nüfus).

III. Ahmed devrinde dış siyasetin esası Karlofça ile verilenlerin geri alınmasıdır. Bu siyaset silahla yürütülmüş, Rusya ve Venedik'e Karlofça'da verilenler geri alınmış, Almanya'ya verilen topraklar ise büyük gayretlere rağmen geri alınamamış, Polonya'ya verilenler ise alınmak istenmemiştir. Zira Bâbıalî'nin siyaseti Polonya'yı var gücüyle Almanya ve Rusya'ya karşı desteklemek ve bu iki devlet arasında ezilmesini sağlayabilmektir. Prut seferi (1711) ile Rusya'ya baş eğdirilmiştir. Bu sefere kumanda eden Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Baltacı Mehmet Paşa, bugün tamamen masal olduğu kesin şekilde anlaşılan ithamlarla lekelenerek düşürülmüştür. Bu yıllarda İsveç kralı XII. Karl'ın yıllarca Türkiye'de kalması, Avrupa diplomasisinin en mühim davalarından biri haline gelmiştir.

Sonra Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Damad İznikli Şedid Şehid Silahdar Ali Paşa, Mora'yı Venedik'ten geri almıştır (1715). Macaristan'ı Almanya'dan geri almak üzere ertesi yıl çıktığı seferde ise Petervaradin meydan muharebesinde (5 Ağustos 1716) şehid düşmüş ve ordu bozulmuştur. Almanya ve Venedik ile savaş, Pasarofça anlaşması (21 Temmuz 1718) ile sona ermiştir. Bu anlaşma ile Venedik Karlofça ile aldıklarını (Mora vs.) geri veriyor ve bu suretle büyük devletler arasından çıkıyordu. Almanya'dan ise verilenlerin istirdadı şöyle dursun Banat (Tameşvar), Belgrad ve Semendire gibi mühim topraklar ve şehirler bırakılıyordu. Bu anlaşma ile III. Ahmed saltanatının ilk devri kapanır.

Felaket Seneleri

III. Ahmet'in ikinci saltanat devrine "Lale Devri" denir (1718 - 1730). Sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın iktidar yıllarıdır. İbrahim Paşa, iç huzur sağlanılmadıkça ve Avrupa'nın teknik bakımından bazı üstünlükleri alınmadıkça, fütuhat, hatta istirdad siyasetinin mümkün olmadığı inancındaydı. Lale Devri, parlak bir devredir. Savaşlardan, ihtilallerden bunalan İstanbul'un ve onu taklit eden Türk şehirlerinin, hayatın maddi zevklerinden faydalanmak istemesidir. Türk sanatları ve kültürü için bir canlanıştır. Sulh siyasetine rağmen İbrahim Paşa, 1722'den itibaren Doğu'da fütuhata başladı. İran'da Safevi hanedanının çökmesinden doğan büyük buhran, bu fütuhatı mümkün kılıyordu. Batı İran ve Kafkasya'nın İran'ın elinde bulunan ülkeler, toplam olarak 290 000 km2 büyüklüğünde çok değerli topraklar, Türkiye'ye geçti.

Yeniden Hazar'a dayanan Osmanlı devleti, XVI. Asır sonlarındaki doğu sınırını buldu. Hemedan Anlaşması (4 Ekim 1727) ile İran, bu fütuhatı tanıdı. Fakat bu sırada ortaya çıkan, Türklük'ün son cihangiri Nadir han (sonra Şah), Tebriz'i geri aldı. Bu ortamda,

uzayan İbrahim Paşa iktidarını kıskananlar, çok aşağılık bir ihtilal çıkartarak, Paşa'yı idam ettirdiler. III. Ahmed, tahttan indirildi (1 Ekim 1730).

Tahta, III. Ahmet'in yeğeni (II. Mustafa'nın oğlu) I. Mahmud (1730 - 1754) geçti. "Patrona İhtilali'ni çıkaranları az zamanda temizledikten sonra, daha mûtedil şekilde Lale Devri'nin hemen bütün geleneklerini devam ettirdi. Onun çeyrek asrı bulan saltanatı, Türkiye'nin son şevket ve bahtiyarlık çağlarından biridir. Almanya ve Rusya imparatorluklarına karşı Türkiye'nin tek başına yaptığı savaş (1736 -1739), Osmanlı devletinin zaferiyle kapandı. Böylece Türkiye henüz, çok güçlü iki imparatorluğu birden tek başına yenebileceğini açıkça ortaya koydu. Belgrad Anlaşması (18 Eylül 1739), Pasarofça ile Almanya'ya verilmiş toprakları Türkiye'ye iade etti. 22 yıl sonra Belgrad, Türkiye'ye dönmüş oldu. İran ile savaş, 1746'ya kadar sürdü. İran'dan yapılan fütuhatın terki ve Kasr-ı Şirin (1639) esaslarına dönülmesi ile son buldu.

XVIII. asrın ortasında, 1750'de, dünya nüfusu 700,4 milyona erişmişti: Asya 447,1 milyon (% 64), Avrupa 152,3 milyon (% 21,7), Afrika 75,1 milyon (% 10,7), Kuzey Amerika 11,7 (% 1,7), Güney Amerika 11,1 milyon (% 1,6), Okyanusya 3,1 milyon (% 0,3), Büyük Devletlerin durumu - ehemmiyet sırasıyla - şöyledir: Türkiye İmparatorluğu (15,538,000 km2, 76,2 milyon nüfus), Fransa Krallığı (1,871,962 km2, 22,7 milyon), Büyük Britanya Krallığı (5,396,262 km2, 13 milyon), Çin İmparatorluğu (10,797,408 km2, 180 milyon), İran Türk İmparatorluğu (1,751,791 km2, 16,5 milyon), Almanya İmparatorluğu (834,009 km2, 26,3 milyon), Hindistan Türk İmparatorluğu (3,103,243 km2, 140 milyon), Rusya İmparatorluğu (16,517,455 km2, 15 milyon), Afganistan İmparatorluğu (1,652,042 km2, 15 milyon), Polonya Krallığı (790,400 km2, 15,6 milyon), Prusya Krallığı (121,224 km2, 2,4 milyon).

I. Mahmut'un yerine kardeşi III. Osman (1754-1757), sonra amca oğulları - III. Ahmet'in oğlu - III. Mustafa (1757-1774) ile kardeşi I. Abdülhamit (1774-1789) geçti.

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ

Avrupa Cephesinde Karlofça Antlaşması (1699) on altı yıl önce (1683)'de başlamış seferlere bir son verirken ciddi bir geri çekilişin de işareti oldu. Bu olay aynı zaman-da Osmanlıların genel politikaları ve amaçları üzerinde uzun vadeli değişikler yaratırken (Osmanlı Devleti Karlofça'dan sonra kaybedilen toprakları geri almak amacını yaklaşık bir yüzyıl sürdürürken, aynı zamanda Avrupa'ya bakış açısını değiştirdi. Avrupa'nın teknik üstünlüğü kabul edilerek bu yolda ıslahatlar yapıldı.)

Osmanlı Devletinde padişah değişikliğine kadar gidecek ani etkileri de yaşandı

Barışın imzalanmasından 4 yıl sonra 1703'te padişah II. Mustafa'nın bir kapıkulu-ulema darbesiyle tahttan indirilmesi, dönemin güçlü şeyhülislamı Feyzullah Efendi-nin ayaklanan askerler tarafından öldürülmesi olayları yaşandı. Osmanlı tarihinde Edirne Vakası diye bilinen bu olay görünüşte Karlofça ile ilgili değil gibidir. Fakat olayın genel niteliğine baktığımızda 1703'te Edirne Vakası 1683'ten beri süregelen 20 yıllık sarsıntının noktalanması olarak görebiliriz. Basit bir maaş davası gibi görünen, bir avuç cebecinin kazan kaldırması ile başlayan olay neden bu kadar büyüyüverdi? Neden şeyhülislam isyancıların hedefi oldu birden?

İstanbul yönetimi daha savaş sonuçlanmadan Anadolu'da Yörük aşiret halkını, Türkmenleri yeni bir Celali dönemi yaşanmasın diye yerleşik köylü hayatına geçme-ye zorladı. Karlofça'dan sonra da genel olarak durumunu düzeltici tedbirleri ihmal etmedi devlet. Savaş yıllarının ağırlaşan vergi yükü indirildi. Ödenmemiş bazı vergi-ler silindi. Savaş alanlarına yakın Hıristiyan bölgelerde bile bir yıl için affedildi. Osmanlı devleti savaşın açtığı yaraları sarmaya çalıştı bu şekilde. Ancak savaş sıra-sında kapıkulunun sayısı durmadan arttırılmış, bazıları yeniçeri ailelerinden, binlerce kişi padişah ulufesine bağlanmıştı. Barış döneminde bu kişiler defterden silindiği gibi, geri kalan kapıkulunun ulufesi de hala aksamaktaydı. Kapıkulu zaten genel ola-rak Karlofça'ya karşı çıkan, savaşı sürdürmek isteyenlerden yanaydı. Barışın beşinci yılında kapıkulu kendini ezilmiş, padişahın gözünde önemini kaybetmiş hissediyor-du. Padişah askerinden yüz çevirmiş gibiydi. Bu durumda kapıkulunun tümden isyancı cebecilerle birleşmesi güç olmadı.

II. Mustafa'nın tahttan indirilmesindeki ikinci faktör İstanbul Edirne rekabetiydi. Yarım yüzyıldır, Köprülü Mehmet Paşanın vezirliği döneminden beri Edirne adeta payitaht olmuş, İstanbul ikinci plana düşmüştü. 1657'den sonra hem IV. Mehmet, hem de kendisinden sonraki sultanlar Edirne'yi yeğlemeye başladılar. Padişahlar adeta İstanbul'da, kapıkulu baskısından, çıkarcı paşa ve efendilerin siyasal entrikalarından kaçarcasına Edirne'ye yerleşir olmuşlardı. II. Mustafa döneminde de padişah Edirne'de yeni saraylar yaptırmaya başlayınca İstanbul'daki kapıkulunun, ulema ve ümeranın telaşı büsbütün arttı. Devlet memurları padişahın Edirne'ye yerleşmesiyle siyasal ağırlıklarını kaybetmekten korkarken, İstanbul halkı da, sarayın tüccardan, esnaftan yaptığı alımların azalacağından, böylece şehrin ekonomik hayatının söneceğinden çekiniyordu. İşte hem siyasal hem ekonomik nedenlerle ayaklandı İstanbul halkı.

Edirne vakasında öldürülen Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin durumu da o dönemdeki Osmanlı yönetimi ile ilgili sonuçlar çıkarabilmemiz açısından önemlidir.

Feyzullah Efendi II. Mustafa'nın hocası olması sebebiyle ulema rütbesinin en üst kademelerine ve şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Bu süre içinde padişahla kişisel ilişkisi dolayısıyla siyasi ağırlığı o kadar arttı ki, yalnızca ulemayı yönetmekle kalmadı, bütün siyasal yönetimi ele geçirdi neredeyse. En önemli ulema rütbelerini teker teker kendi çocuklarına, ailesine konağı mensuplarına dağıttıktan sonra, kendi ölümünde yerine geçmek üzere şeyhülislam adayı olarak büyük oğlunu padişaha onaylattı. Vezirler ve paşalar ise bizzat padişahın emriyle şeyhülislamın bütün siyasal kararlarına karışmasına, hatta yön vermesine katlanmak zorundaydı. Osmanlı siyasal düzenini tümüyle ele geçirmek hırsı Feyzullah Efendinin korkunç bir şekilde öldü-rülmesinin nedenidir. Bunun dışında Feyzullah Efendinin Karlofça Anlaşmasını des-tekleyen barış yanlısı grubun temel direği olması, yeni bir rasathane yapmak için Avrupalı bilginlerle ilişkisi de ona olan kin ve nefreti arttırmıştır.

Edirne Vakası sonunda padişahın şeyhülislamı isyancılara teslimi onu kurtaramamış II. Mustafa da tahttan indirilerek yerine kardeşi III. Ahmet geçirilmiştir.

YUKARI

III. AHMET DÖNEMİ (1703 1730)

OSMANLI DEVLETİNİN BARIŞÇI SİYASETİNİN TEMELLERİ (1703-1739)

Edirne Vakasından sonra derhal İstanbul'a gelen padişahın en önemli sorunu tahtını sağlama almak ve payitahtta genel durumu yatıştırmaktı. Padişahın derdi sadece ken-di durumunu kurtarmak değildi. IV. Mehmet'in tahttan indirilmesinden beri ciddi olarak zedelenmiş olan hükümdarlık otoritesini yeniden kurabilmekti. Çünkü Edirne vakası sırasında kapıkulu ve ulema arasında kimin padişah olacağı tartışılmış, bazıları Şehzade Ahmet yerine 11 yaşındaki Şehzade İbrahim'in seçilerek çocuk yaştaki padişahı daha kolay etki altına alabileceklerine inanmışlardı. Hatta bazı isyancılar arasında 'Sülalenin tılsımı yoktur, başka kişiler başka aileler de tahta geçebilirdi düşüncesi vardı. Asıl istedikleri Cezayir ve Tunus ocaklarında olduğu gibi askerin önermesiyle başa geçirilen bir önder bulmaktı.' Diyor Naima. Osmanlı devlet geleneğini kökünden değiştirecek bu düşünceler daha çok ulemanın etkisiyle törpülendi ve kanuna, şeriata, geleneğe uygun gördükleri III. Ahmet padişah oldu.

Bu neden III. Ahmet bütün dikkat ve gayretini, iç siyasi yapıyı yatıştırmaya yöneltmişti. Yeni dış çatışmalar Kapıkulunun sayısının artmasına ve tehdit olmasına neden olabilirdi. Bu nedenle de dış siyasetteki değişiklikler Osmanlı lehine döndüğünde Osmanlı bu fırsatlardan yararlanmaya yanaşmadı.

YUKARI

Karlofça'dan birkaç yıl sonra Osmanlı bir dizi savaşlarda

Osmanlı Devleti Rusya ile savaşta

Bu fırsatlardan ilki Macaristan'ın durumu idi. Karlofça ile Habsburg devletinin Macaristan egemenliği kesinleşmişti. Osmanlı döneminde bağımsız davranabilen Macar asilzadeleri yeni yönetimden memnun değillerdi ve direnişe geçtiler. Ancak Osmanlı yönetimi Macar direnişine seyirci kaldı. İkinci fırsat Doğu Avrupa'daki İsveç-Rus çatışmasıyla ilgiliydi. Baltık denizi kıyılarında Rus-İsveç rekabeti kızışmaktaydı. İsveç, Rusya'ya karşı Osmanlılara işbirliği önermiş ancak Osmanlı devleti Rusya ile savaşa girmek istememiştir. Ancak Osmanlı devleti neredeyse zoraki bir şekilde Rusya'yla savaşacaktır. Ruslara yenilen İsveç kralı ve Kazak başbuğu Osmanlılara sığınınca Rusya'nın bunların kendisine verilmesi konusunda

baskıları başlamış üstelik Çar Petro Balkanlardaki Ortodoks Reayayı Osmanlılara karşı kışkırtmaya başlamıştır. Ancak Çar Petro beklediğinden çok güçlü bir Osmanlı ordusu ile karşılaştı. Bu Osmanlı ordusu Kırım'daki Prut kıyısında Kırım, Polonya ve İsveç birliklerinin yardımıyla Rus ordusunu sıkıştırmıştır. Osmanlı ordusunun bu üstün durumuna karşın Prut barışının Azak kalesinin geri alınması, Ukrayna'da Dinyeper boyunun güvenliğinin sağlanması, İsveç kralının serbestçe ülkesine dönmesinden başka bir kazanç getirmemesi Osmanlının müttefiklerinin tepkisine neden olduğu gibi padişahın bu barışı yapan vezir-i azam Baltacı Mehmet Paşayı azletmesine neden olmuştur.

1711 Prut seferinin ve barışının asıl anlamı,
bu çağda Osmanlı devlet adamlarının siyasal askeri çekingenliğini ortaya koymasıdır.

Gerçek şu ki Baltacı Mehmet Paşa askeri bakımdan ordusunun üstün durumunu kavrayamamıştı. Barış önerisini reddederse çıkacak çatışmanın kötü bir sonuca varabile-ceğinden korkuyordu. Dahası sefer sırasında Avusturya'nın tutumunu çekingen bir dikkatle izliyordu. Osmanlılar bu seferin Osmanlı topraklarını koruma amaçlı oldu-ğunun güvencesini Avusturya'ya vermişlerdir. Kısacası Osmanlılar Prut başarısından Karlofça'nın yarattığı eziklik yüzünden gerektiği gibi yararlanamadılar. Ancak Prut'ta büyük bir fırsatın kaçırıldığı inancı 12 yıldır süregelen bezginliğin kaybolmasına yol açmıştır.

Rusya'ya karşı kazanılan zafer Osmanlının kendine güvenini geri getirdi
Venedik'e karşı da başarı gelebileceği inancını güçlendirdi.
Osmanlı Venedik ile savaşa girdi ..... arkasından Avusturya ile savaşmaya başladı.

Nitekim Rusya karşısında elde edilen başarılar yani Karlofça barışındaki kayıpların geri alınması diğer cephelerde de aynı başarıların elde edilebileceği inancını güçlen-dirdi. Osmanlı ülkesi içinde olan Karadağ'da çıkan ayaklanmalarda parmağı olduğu gerekçesiyle Venedik'e savaş açıldı. Bu gerekçe Avusturya'ya da bildirildi ki Karlofça genel barışının bozulduğu havası uyanmasın. 1715'de başlayan seferde Osmanlı ordusu ve donanması üst üste başarılarla Mora'yı ele geçirince başlangıçta sessiz kalan Avusturya işe karıştı. Anlaşılan İstanbul'da olduğu gibi Viyana'da da Osmanlıların Avrupalıları tek tek yenebileceği kanısı güçlenmişti. Avusturya sıranın kendisine gelmesini beklemektense Venedik'in yanında savaşa katılmaya karar verdi. Avusturya'nın ültimatom havası taşıyan notası üzerine Osmanlı devleti Avusturya üzerine sefer açtı. Ancak bu sefer Osmanlı için yeni bir felaketle sonlandı. Bu dönem savaşları sonunda Avusturya'yla yapılan 1718 Pasarofça Antlaşmasına göre Temeşvar, Belgrat ve Eflak'ın batı bölümü elden çıkıyordu.

Pasarofça ile Osmanlının dış siyaseti değişiyor

Pasarofça Antlaşmasının Osmanlı dış politikasına etkisine baktığımızda ise şu durumla karşılaşırız: Osmanlılar Karlofça'nın kayıplarını geri alma girişiminde Rusya ve Venedik'e karşı başarılı olmuştu ama Avusturya'ya karşı yaşanan başarısızlık Karlofça'nın kayıplarını savaş yoluyla alma girişimlerinin bir süre için unutulmasına neden oldu. Tam tersine Osmanlı dış siyasetinde barış taraftarları hakim oldu. Oysa Osmanlı devleti genişleme siyasetine dayanarak kurulmuş bir devletti. Yüzyıllarca genişleme siyaseti devlet kurumlarının gelişmesini etkilemiş, Osmanlı devlet yapısı-nın ve iç düzenin niteliğine de şekil vermişti. Karlofça ve Pasarofça Antlaşmaları ise Osmanlı devletinin batı sınırında yeni bir dengenin habercisi oldu. Artık Osmanlı devleti hiç olmazsa Avrupa cephelerinde genişleme siyasetini bırakmış, Avusturya'nın aleyhine genişlemesini durduracak savunma tedbirlerine başvurmaya başla-mıştı.

[YUKARI](#)

Pasarofça Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti batıyı tanımaya çalışıyor

Laleye ve Avrupa'ya Olan Merak Artıyor "Lale Devri"

Pasarofça Antlaşmasının imzalandığı 1718 yılına kadar son 20-25 yıldır Osmanlılar tarihlerinde ilk defa savaştan çok barışı kurmak ve korumak amacını güdüyorlardı. Bu durum genel Avrupa siyaseti ile çok yakından ilgilenmek ihtiyacını duyurmuştu. Diplomatik ilişkilerin önem kazanması, hasımlarla arabulucularla olan ilişkiler Os-manlılara sığınan devlet adamlarının etkileri, 18. YY'nin başlarında Osmanlıların Avrupalıları çok daha yakından tanımasının nedenleri oldu.

Osmanlı devlet adamlarının yeni bir gözle izlemeye başladığı Avrupa ise, gittikçe hızlanan bir değişim içindeydi. Aydınlanma çağının Avrupalı düşünürleri için ana sorun bütün dünya toplumları ve tarihin her döneminde geçerli, yani evrensel denebilecek toplumsal ve siyasal kuralları saptayabilmekti. Doğa bilimlerindeki gelişmeler de Avrupalı düşünürleri etkilemekteydi. Doğada evrensel, her zaman ve her yerde geçerli olan kurallar olduğuna göre, sosyal bilimleri için de bu tür kurallar olmalıydı. Bu düşünce Avrupalı aydınları ve bilim adamlarını tarihe, Avrupa dışı toplumlara daha bir dikkatle bakmaya yöneltti. 18. yy Avrupa'sındaki Osmanlı, Çin, İran modaları bu yeni merak ve ilginin sonucuydu.

18 yy.'nin başında Avrupa'da, Asya toplumlarına karşı ilgi arttığı sırada Osmanlı yöneticileri de Avrupa'ya karşı tepeden bakmayı bırakıp Avrupalı diplomatları yeni bir dikkatle izlemeye başladılar. Pasarofça Antlaşmasından sonra Viyana'ya ve Pa-ris'e elçiler gönderilerek Avrupa diplomasi sahnesine adım atıldı. Hatta Paris'e gönderilen Yirmisekiz Mehmet Efendiye verilen talimatta sadece siyaset ve diplomasiyle değil toplumsal ve kültürel hayatla da ilgilenmesi, gördüğü işittiği ilgi çekici gelenekleri, yenilikleri bildirmesi istenmişti. III. Ahmed'in saltanatının Pasarofça'dan sonraki 12 yılında ince bir zevkin ve kültürel girişimleri simgesi olarak **"Lale Devri"** denir. Bu çiçeğe karşı Osmanlı yüksek tabakasındaki tutkuyu vurgulayan bu ad, aynı zamanda Osmanlı payitahtında Avrupa'ya karşı uyanan merakı da belirler. Osmanlı süsleme sanatlarında hatta mimarisinde Avrupalı motiflerin ilk kez görülmeye başladığı bu dönemde Avrupa örneğinde yenilikler ortaya çıkmaya başlar. Örneğin Osmanlı ülkesinde çeşitli dillerde kitap basıldığı halde devletin asıl dili olan Türkçe basım görülmemişti. Türkçe basım yapan ilk basımevi Lale Devrinde kurulur. Lale devrinde Yalova'da kağıt, İstanbul'da kumaş ve çini imalathanelerinin kurulduğunu görüyoruz. Yeniçerilerden oluşan bir itfaiye bölüğü ortaya çıkarken, İstanbul'da sivil mimari gelişmiş ve

doğu klasikleri Türkçe'ye çevrilmiştir. Ancak bütün bu değişikliklere rağmen Avrupa'daki Asya merakı ile Osmanlı ülkesindeki Avrupa merakı arasındaki benzerliği büyütmemek gerekir. Çünkü Avrupalı düşünürlerin dünya toplumlarına ilgisi, tarihçiliğin ve toplum bilimlerinin önemli bir gelişmeye girmesine, Avrupa bilim kurumlarında dünya kültürlerinin incelenmesi geleneğinin güçlenmesine yol açtı. Osmanlılarda ise Avrupa siyaseti ve kültürüne karşı beliren ilgi çok küçük bir yönetici grubu için geçerliydi. Bu yönetici grup da kendi içinde barış yanlıları ve savaş yanlıları olarak ikiye bölünmüştü. Bu nedenle de yapılan değişimin kitleler üzerindeki etkisi çok zayıftı, hatta yoktu. Sanki değişim, barış yanlılarının değişimiymiş gibi algılandı ve savaş yanlıları rakip oldukları grupla beraber onların sahiplendikleri değişime de düşman oldular. Lale devri gelişmelerinin ne kadar sınırlı kaldığının en iyi göstergesi matbaanın durumudur. Matbaa resmi izin alındığı 1727 yılından, İbrahim Müteferrikanın ölüm yılı olan 1745 yılına kadar ancak 16 eser yayınladı. Yılda bir kitap bile değil. Müteferrikanın ölümünden sonra ise uzun yıllar kitap yayınlanmadı. Ancak belirttiğimiz gibi çok sınırlı bir çevreye ve sınırlı bir etkiye sahip bu gelişmeler bile siyasi çekişmenin konusu haline geldiğinden Nevşehirlinin rakipleri, Nevşehirliyle birlikte yapılan değişimin de düşmanı oldular ve bu değişimi ve mimarını yok etmek için fırsat kollamaya başladılar. Onlara bu fırsatı Lale Dev-rinde tekrar başlayan İran (Safevi) savaşları verdi.

Barış yanlıları gidiyor, Lale Devri bitiyor

Avrupa cephelerinde barış yanlısı yöneticilerin yani padişah III. Ahmet ve Sadrazam Nevşehirlinin saltanatı, İran cephelerinde savaş açılması ve bu savaşın yarattığı sıkın-tılar dolayısıyla çıkan bir ayaklanmayla son buldu.

İran'ın iç karışıklıklarından yararlanmak isteyen Osmanlı devleti, İran'dan toprak koparmak amaçlı bir sefer başlattı. Ancak İran'daki durumdan yararlanmak isteyen Ruslarla karşı karşıya geldiler. Rusya'yla yaptıkları İstanbul Antlaşması ile İran'ı kendi aralarında paylaştılarsa da, Osmanlılar İran'dan tarihten gelen sorunu tekrar yaşamaya başladılar. Bölge halkı Osmanlıları istemiyordu ve direniyordu. Nadir Han komutasında bütünleşen İran askeri karşısındaki gerileyiş, padişah ve vezir-i azamın sefere çıkacaklarını ilan etmelerine rağmen sefer gitmemeleri, Lale Devrinde yaşanan zevk ve müsrifliğe tepki, halkın savaş dolayısıyla çektiği ekonomik sıkıntılar, İran savaşlarının değil ama Lale Devrinin sonunu getirdi. Bir kısım yeniçerinin İstanbul'da başlattığı ayaklanma uzun zamandır karşıt siyasal tutumda olan bazı ulemanın ve yöneticilerin de katılmasıyla büyüyüverdi. Önce vezir-i azamı hedef alan hareket onun idamından sonra da yatışmadı ve III. Ahmet tahtını, yeğeni Şehzade Mahmut'a bırakmak zorunda kaldı. Ancak daha önce açıkladığımız nedenlerden dolayı, ayaklanmacılar sadece kişilere değil, onların yaptığı değişime de düşmandı. Bu nedenle de Lale Devrinin izi kalmasın diye o döneme ait her şeye saldırıldı. İlginçtir ki matbaaya dokunulmadı. Bu da o dönemde matbaanın işlevsizliğinin ve kitleler üzerindeki etkisizliğinin en güzel göstergesidir.

YUKARI

I. MAHMUT DÖNEMİ (1730- 1754)

Lale devrini ortadan kaldıranları da yeni padişah ortadan kaldırıyor

Ayaklanmaya başlatan yeniçerilerden Patrona Halil ve diğer elebaşılar isyan başarılı olsa bile yeni padişahın ilk fırsatta kendilerini ezeceğinden korkuyorlardı. Bu nedenle güçlerini mümkün olduğu kadar sürdürmek umuduyla bütün önemli devlet makamlarına, güvendikleri kişilere verilmesi için uğraşıyorlardı. Bunu da geleneği göreneği bir tarafa bırakarak, saygısızca ve kaba kuvvete güvenerek yapıyorlardı. Fakat korktukları başlarına geldi ve Osmanlı tarihinde sayısız örneklerini gördüğümüz bir durum tekrar sahnelendi. Saltanata saygısızlık eden, padişah değiştiren ve ayak iken baş olmaya çalışan zorbalar yok edildi. Saray entrikaları bir kez daha galip gelmiş ve yeni padişah, Patrona Halil'in istediği yöneticiler olarak yönetime gelmiş olanları kendi yanına çekerek Patrona Halil ve zorbalarını yok etmiştir.

Savaş taraftarları iktidarda...
1730'da başlayan Osmanlı İran Savaşları 1746'da sona eriyor.

1730'dan sonra tekrar başlayan İran savaşlarında, daha Kanuni döneminde kesinlikle ortaya çıkan temel jeopolitik denge değişmedi. Buna göre Zağros dağları doğal bir sınırdı, Doğu Anadolu ve Irak Osmanlı yönetimini benimserken Azerbaycan ve İran halkı Osmanlı yönetiminden nefret ediyordu. Osmanlı-İran çatışması 1722'den itibaren aralıklarla sürmüş, 1746'da jeopolitik dengeyi göz önünde bulunduran 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasının bir benzeri olan ve Osmanlı-İran savaşlarını temelli sona erdiren bir antlaşma yapılmıştır. Osmanlılar 1747'den sonra İran'da tekrar başlayan iç karışıklıklar sırasında aradaki sınırın köklü bir siyasal gerçeği belirtmiş olduğunu anladıklarından İran'ın sıkıntılarından yararlanmayı düşünmediler. Ancak özellikle 1722'de başlayan Osmanlı-İran savaşları, her iki devlete de daha fazla yıpranmaktan başka bir şey vermemiş ve durumlarının daha da kötüye gitmesinden başka bir etki yapmamıştır.

Osmanlı Avusturya ve Rusya ile savaşta
Batı Cephesinde Zoraki Zafer

Neden zoraki zafer?

Çünkü Osmanlı Devleti 1736-1739 Rus-Avusturya savaşlarına başlangıçta hiç taraftar değildi ve barışı korumaya çalışıyordu. Ancak özellikle Rusların saldırgan tutumu, Prut'ta kaybettiklerini geri alma isteği ve Avusturya ile yaptığı işbirliği Osmanlıların korunma amaçlı bir savaşa girmelerine neden oldu. Savaşın ilk döneminde yenilen Osmanlı karşı tarafın ağır şartları ve istekleri karşısında savaşa devam etmek zorunda kaldı. Bu zorunluluk Osmanlılara kendi ordu güçlerine dayalı olarak yani dışarıdan bir yardım almadan ve özveride bulunmadan kazandıkları son savaşı ve kazançlı antlaşmaları getirecektir. Osmanlıların bu şaşırtıcı gücü ve kararlılığı karşısında Avusturya 1739 sonbaharında yapılan Belgrat antlaşması ile Pasarofça'da elde ettiği toprakları geri verecektir. Yalnız kalan Rusya'da Osmanlı ile barışa razı olacak onunla yapılan Belgrat antlaşması ile de Rusya savaşta kazandığı toprakları geri verirken, tarihsel hedeflerine de bir süre daha uzak kalacaktır.

Yapılan yenilikler zaferin kazanılmasında etken oldu.

Bu zaferin kazanılmasında I. Mahmut döneminde yapılan ıslahatların da payı büyüktür.

Fransız asıllı Humbaracı Ahmet Paşanın (Kont De Bonnaval) topçu ve humbaracı ocaklarında yaptığı düzenlemeler ve organizasyon ordunun kendine gelmesini sağladı. Ortaya çıkan subay ihtiyacını karşılamak için Kara Mühendishanesi kuruldu. Bu ıslahatlardan da anlayacağımız gibi 18. YY. ortalarında Osmanlılarda bir şeyler değişmekteydi. Bu değişimin içeriği neydi ve nasıl etkilemekteydi klasik Osmanlı düzenini? Şimdi de biraz bunlar üzerinde duralım.

Batılılaşmanın eşiğinde Osmanlı düzeni (1739-1789)

Osmanlı siyasal tarihinde birbirleriyle ilişkili 2 ana temel vardır; iç siyasal düzende hükümdar ve merkezin gücü, dış siyasal ilişkilerde devletin askeri gücüne dayanan genişleme geleneği. Buna karşı, Osmanlı devletinin ve toplumunun daha 1600 yılı civarındaki sarsıntılardan sonra oluşan değişimi, 18. YY.' ye varıldığında çok daha değişik bir yapı çıkarmıştı ortaya. Bu değişimin belli başlı unsurlarını sıralayalım.

Diplomasi askeri vezirlerden kalem efendi vezirlerine
Nişancının önemi azalırken defterdar ve reisülküttap önem kazandı.
Ayanların etkinliği artarken ulemanın değeri artıyor.

• Artık ne ülke için padişahın mutlak gücünden söz etmek mümkündü, ne de dışa dönük genişleme siyasetinden
• Baş edemediği Avrupa'nın karşısında tutunabilmek için gittikçe Avrupalılardan daha çok şey öğrenmeye, Avrupa kurumlarını kendine mal etmeye, kısacası Avrupalılaşmaya, batılılaşmaya başladı. Burada vurgulamamız gereken Osmanlı devletinin 16. YY.'deki devlet yapısından çok uzak olduğu, hatta bir bakıma eski güçlü günlerine ve düzenine dönme arayışı içinde batılılaşma yoluna girdiğidir.
• Osmanlı genişleme siyasetini zorunlu olarak terk ederken ve barışı koruma çabasına girerken bir şeyi iyice anlamıştı. Osmanlı devleti için artık çözüm savaş değil diplomasi olmalıydı.
• Osmanlı devletinin dış dünyaya bakışındaki bu değişiklik Osmanlı iç düzeninde de değişime, "İstanbul yönetiminde sivilleşmeye yol açtı". Askerlikten, askeri yöneticilikten vezirliklere gelme alışkanlığı 18. YY.'nin barış siyaseti güçlendikçe kayboldu. İsyanlar gibi istisnai durumlar dışında genellikle katiplikten yetişme kalem efendileri vezirliğe getiriliyordu.
• Sivil bürokrasi içinde çeşitli görevlerin birbirine göre öneminde de bir değişiklik söz konusu oldu. Tımar sisteminin önemini kaybetmesiyle nişancı ikinci plana düşmüştü. 1600'den beri merkezi yönetimin parasal gerekleri öne çıkmaya başlayalı defterdarlık makamı gittikçe güçlenmekteydi. Bir zamanlar nişancının em-rinde olan katiplerin başı reis-ül küttap barış döneminin diplomatik çalışmaları ön plana çıktıkça ve bu doğrultuda dış yazışmalar önem kazandıkça ön plana çıktı. Karlofça barışından sonra vezir-i azamlığa yükseltilen reis-ül küttaplar devri başladı.
• Barış dönemi süresince kapıkulunun sayısı azaltılıp, payitahtta kapıkulu komutanlarının ağırlığı kısıtlanırken İstanbul'un siyasal dengesinde saray görevlileri yeniden öne geçti. Silahtarlar vezir-i azam olmaya başlarken zenci hadım "dar-üs saade ağaları" çok önemli ekonomik ve siyasi güce eriştiler.
• Merkezi yönetimin sivilleşmesinde diğer bir etken ulemanın 1600'den sonra gittikçe önem kazanmasıdır. Osmanlı uleması sadece İstanbul'un siyasi hayatında değil, il yönetiminde de önem kazandı. Tımar-dirlik sistemi ikinci plana düştük-ten sonra il yönetiminde sancak beylerinin de önemi azalmıştı. Taşrada önce beylerbeyilerin, 18. YY.'de yöresel ayanın

ağırlığı arttıkça il kadıları günlük hayatın işleyişinde merkezi yönetimin en etkili temsilcisi durumuna geldi. Ülkenin çeşitli köşelerinde ayan yöresel gücü eline geçirmeye başladığında valilerin iyice güçsüzleştiği hatta ayanın elinde oyuncak olduğu zamanlarda bile İstanbul'dan atanan kadılar düzenli bir şekilde göreve devam ettiler, yönetim bütünlüğünün korunmasında önemli rol oynadılar.
• Osmanlı devletinin ilk çağlarından beri toplum içinde önemli ayırım Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar arasında değil, askeri ve reaya arasında idi. Devlet ideolojisinde Sünni-İslam tutum ağır basmaya başladıktan sonra bu durum yavaş yavaş değişmeye başladı. Dini ayırım giderek askeri-reaya ayrımının önüne geçti. Devlet kendini İslami ideolojiye göre nitelediğinde gayri-Müslim halk dışlanmaya, için için yabancılaşmaya başladı. Müslüman olmayan reaya kişi olarak değil, belli bir dini topluluğun içinde görülür oldu.
• Tımar-dirlik sistemin çözülmesi, aynî değil parasal vergilerin önem kazanması, Müslüman olsun olmasın bütün halkın devlet gözünde kişiler olarak değil, topluluklar olarak görülmesine yol açıyordu. Çeşitli yükümlülüklerin kişilere değil köylere, cemaatlere, şehirlere toptan yüklenir olması 18. YY.'ye gelindiğinde Osmanlı döneminde eskisinden çok daha fazla yer etmişti.
• Kanuna göre şeriatın önem kazanması, doğal olarak gayri Müslim cemaatler içinde de dini kurulların öne çıkması sonucunu doğurdu. Devlet yükümlülükleri açısından da cemaatin önem kazanması giderek dini cemaatlerin kendi hukuk ve eğitim sorunlarını da kendilerinin çözmesini gayri Müslim halkın günlük hayatında devlet kurumlarının yerini dini cemaatlerin almasını sağladı. 18. YY.'deki bir gayri Müslim için kendi cemaati (milleti) en önemli siyasal-toplumsal örgüt haline gelmişti.
• 18. YY.'ye geldiğimizde askeri-reaya ayrımı gittikçe belirsizleşiyordu. Bunun nedenleri olarak sekbanlığın (ücretli askerlik) yer etmesi, yöresel savunmada halktan asker alınması, ancak en önemlisi yöresel ayanın gittikçe önem kazanması belirtilebilir.

(1768-1774) Osmanlı - Rus Savaşı
Felaket Batılılaşmayı Hızlandırıyor

Osmanlı devleti 1739 Belgrat Antlaşmasından sonra özenle savaştan kaçınmaya çalıştı. 1768'de ise Rusya ile Polonya yüzünden yeni bir gerginlik çıktığında Osmanlı padişahı III. Mustafa savaş yanlısı bir tutum izledi. Osmanlının verdiği sert notayı Rusya reddetti. İki devlet arasındaki savaş Osmanlılar için bir felaketle sonuçlandı. III. Mustafa dönemin sadrazamı Koca Ragıp Paşayı dinlememiş ve devleti savaşa sokmuştu. O orduda yapılan yeniliklere güveniyordu. III. Mustafa da bir yalancıyı, Baron Dö Tot adlı bir Macarı ordunun ıslahına memur etmiş ve bundan bir sonuç beklemişti. Osmanlılar bu yenilgiden sonra Avrupalı eğitmenlerle sonuç alınamayacağını anlayacaklar, Avrupa bilgisi ve tekniğine dayalı yenilikler konusunda daha radikal davranacaklardır. Orduyu ve donanmayı Avrupa tarzında yeniden düzenlemek gerekiyordu. Bu savaş sırasında Osmanlının çıkardığı bir diğer sonuç deniz gü-cünün durumuydu. Baltık denizinden kalkıp Atlas Okyanusundan Akdeniz'e gelen Rus donanması Ege adalarına ve kıyılarına saldırıp Çeşmede Osmanlı donanmasını bozguna uğrattı. Bunun üzerine tersane ıslah edilip, yeni gemiler yapılırken deniz mühendishanesi de açıldı. Küçük Kaynarca barışı ile noktalanan savaş Osmanlı ülke-sinde daha önce sözünü ettiğimiz düzen değişikliklerinin de Osmanlıdaki etkilerini gösterdi. Rusya bu savaş sırasında Osmanlı gayri Müslim reayasını ayaklandırmaya çalışmış, Mora'da başarılı olmuştu. Ayrıca Rus donanması Suriye ve Mısıra da ya-naşmış ve Osmanlı hükmünü pek tanımayan gruplara, Osmanlı egemenliğine karşı işbirliği önermişti. Osmanlı devleti ise asker ve vergi toplamak için ayanlara yeni ödünler vermek zorunda kalmıştı.

1774'de tahta çıkan I. Abdülhamit, sadrazamı Halil Hamit Paşanın etkisiyle ordunun

yenilenmesine karar vermişti, ama bunun uygulanması kolay değildi. Kapıkulu ordu-da yapılan bütün yeniliklere kuşkuyla bakıyor, kendi durumlarını sarsabilecek yeniliklere tepkiyle yaklaşıyorlardı. Buna rağmen I. Abdülhamit döneminde de yine topçu ve humbaracı ocaklarında düzenlemeler yapıldı ve yeniçeriler düzene sokulmaya çalışıldı ancak ulufe alım satımı gibi büyük çıkarlar elde edilen bir uygulamayı yasaklatması Halil Hamit Paşanın saray entrikaları sonucu idamını getirdi. Yine bekle-nen şey olmuş, yetersiz padişahların yetersizliklerini ortadan kaldırmaya çalışan bir sadrazam kendisinden önceki birçok sadrazam gibi düzenin değişmesini istemeyen, bozuk düzenden çıkarı olan gruplar tarafından harcanmıştı.

Ancak Osmanlılar için asıl büyük felaket (1774) Küçük Kaynarca Antlaşmasıdır. Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Rus ordularının Osmanlı topraklarından çekilmesi sağlandı ama, bunun bedeli ağır oldu.

Belgrat Antlaşmasından sonra kendine güvenen ve diploması yoluyla barışı koruyabileceğine inanan Osmanlı devleti'nin bu umudu Küçük Kaynarca'da kesinlikle ortadan kalktı.

• Kırım Osmanlı egemenliğinden çıkıp bağımsız oluyordu. Kırımın bağımsızlığı aslında göz boyamadan başka bir şey değildi. Rusya Karadeniz kıyılarını elinde tutmak istiyordu. Nitekim 1779'daki girişimi Aynalı Kavak Tenkihnamesi ile engellenirken, 1783'de Rusya Kırımdaki iç karışıklığı bahane edip Kırımı işgal etti ve bir Rus vilayeti haline soktu.
• Rusya Karadeniz'de donanma bulundurabiliyor ve böylece Osmanlı devleti Karadeniz'deki tek egemen güç olmaktan çıkıyordu.
• Osmanlı Rusya'ya kapitülasyon haklarını tanırken, Karadeniz'deki Rus ticaretini de kabullenmiş oluyordu.
• Rusya, Balkanlardaki Ortodoksların haklarını, koruyucu sıfatıyla koruması altına alıyor. Böylece Osmanlı devletinin içişlerine karışma imkanını yakalıyordu. Rusya'nın İstanbul'da elçi bulundurma hakkını elde etmesi de Ruslara Osmanlı iç siyasetini yakından izlemede büyük kolaylık sağlıyordu.
• Osmanlı devleti bu ağır hükümleri kabullenmekle birlikte Rusya'ya ilk kez savaş tazminatı vermeyi de kabulleniyordu.

Osmanlı devleti bu yeni durumdan eskiden beri süregelen yöntemlerle kurtaramayacaktı kendini. Yeni bir hız ve yeni bir soluk gerekiyordu. Bu yeni anlayış 1789'da geldi. I. Abdülhamit çaresizlik ve bezginlikle geçen saltanatının sonunda 1787'de yeni bir Osmanlı-Rus çatışması çıktıktan az sonra ölünce III. Selim 1789 yılında Osmanlı padişahı oldu. Bu ana kadar ağır aksak yürütülen Avrupa tarzı eğitim ve kurumlaşma 1789 yılından sonra yeni bir hız kazandı. Hem dış düşmanlara karşı direnebilmek, hem ülke içinde merkezin hükmünü geçirebilmek için Osmanlı devleti önemli bir değişim sürecine girdi. Bu yüzden dünya tarihinde olduğu gibi Osmanlı tarihinde de 1789 yılı önemli bir dönüm noktasıdır.

Osmanlının zayıflaması
Rusya ve Avusturya'nın tekrar Osmanlının üzerine gelmesine neden oldu.
Osmanlıyı kurtaran ise Fransız İhtilali oldu.

Ancak biz 1789'a geçmeden önce (1787-1792) Osmanlı-Rus-Avusturya savaşından söz edelim.
Osmanlı devletinin Rusya'nın Kırımı ele geçirmesine karşı bir şey yapamaması, Rusya ve Avusturya'yı Osmanlı devletini kendi aralarında paylaşmak hedefine yö-neltmişti. Rusya ve Avusturya'nın bu antlaşmasının öğrenilmesi özellikle İngiltere'yi telaşlandırdı. İngilizler

antlaşmadan Osmanlıyı haberdar edip savaşa kışkırtırken, Prusya da bu iki devlete karşı Osmanlı tarafını tuttu. Osmanlı devleti Avusturya sınırında başarılı olurken, Rusya balkanlarda hızla ilerlemeye başladı. Bu başarısızlığın I. Abdülhamit'in ölümüne neden olduğu söylenir. Ancak Osmanlıyı kurtaran 1787'deki padişah değişikliği değil, 1789'daki Fransız İhtilalidir. İhtilalin kendi ülkesinde etkili olabileceğinden korkan Avusturya barış istemiştir. 1791 Ziştovi Antlaşması ile Avusturya'yla barış sağlanmıştır. Yalnız kalan Rusya da başlangıçta anlaşmadan yana değilse de istediği sonucu alamayacağını anlayınca 1792'de barışa razı olmuş ve Yaş Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Kırım'ın Rusya'ya ait olduğunu kabul ederken iki ülke arasında Dinyester ırmağı sınır kabul edilmiştir. Bu iki antlaşmayı Osmanlı devletinin dönemleri açısından değerlendirirsek şu sonuca ulaşabiliriz. Osmanlı devleti 18. YY.'de Karlofça'da kaybettiği toprakları geri alma konusunda başarısız olmuştur.

YUKARI

III. SELİM DÖNEMİ (1787- 1808)

1789'da Osmanlı tahtında yenilikçi bir padişah III. Selim (1789- 1807) Türk Modernleşmesinde Bir Dönüm Noktası

III. Selim, III. Mustafa'nın oğluydu. Nezaketi ve merhametiyle tanınır. Tarihler onun bu niteliklerinin onu ıslahat içinde önce başarısızlığa götürdüğünü, sonra da kendisini tahtından ve canından ettiğinden söz ederler. Selim aynı zamanda şair ve bestekardır. Klasik Türk müziğinde önemli bir yeri vardır. Selim 18. YY.'nin ıslahatçı geleneği içinde yetişmiş ve daha veliaht iken, ihtilal öncesinin Fransa kralı olan 16. Louis ile yapılabilecek ıslahat konusunda gizlice mektuplaşmış, ondan tavsiyeler almıştır. Bu davranış bile Selimin ıslahat yolunda seleflerinden daha ileri gitmek niyetinde olduğunu gösterir ancak III. Selim çok kötü şartlarda iktidarı devralmıştır. Osmanlı devleti 1787 Rusya ertesi yılda Avusturya ile başlamış bir savaşın içindedir.

III. Selim batıyı tanımak, devletin durumunu öğrenmek için devlet adamlarını seferber ediyor

Savaş sona ermeden padişah ıslahat sorununa el attı ve 1791 Ziştovi barışının ardından da Ebu Bekir Ratip Efendiyi Viyana'ya elçi gönderdi. Ratip'in görevi Avusturya hakkında bilgi toplamaktı. Bu bilgi 500 sayfalık bir sefaretname olarak III. Selime ulaştı. Bunun dışında Selim kamu hayatının çeşitli kesimlerinden 22 kişiden (biri yabancı biri de yerli hıristiyandı) devletin zaaf nedenlerini ve alınması gereken ısla-hat tedbirleri hakkında görüş istedi. Sonuç

olarak layiha adını taşıyan 22 rapor çıktı. Başarısız geçen savaş daha yeni bitmiş ya da bitmek üzere olduğu için, en çok üzerinde durulan askeri ıslahat konusuydu. Herkes durumdan şikayetçi olmakla birlikte kimisi Kanuni devri düzenine dönmeyi, kimi yepyeni kurumların teşkil edilmesini, kimileri de yeniçeri ocağının çağdaşlaştırılması gibi ortalama çözümleri sunuyordu. Selim ıslahatı kendi kadrosuyla yapmak istiyordu. Kendisine karşı oluşan tepki ve dedikoduya aldırmadan arkadaş ve kafadarlarına mevkiler verip etrafına topladı. Hareketine de Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) adı verildi. Selimin kendi ıslahatı için kullandığı bu deyimin ilham kaynağı Fransa idi. Fransız ihtilalinin getirdiği düzene Fransızlar yeni düzen demişlerdi. Selimin kendi ıslahatı için aynı adı benimsemiş olması onun ıslahatlarının ilham kaynağını, cesaretini göstermekle birlikte Selim ve arkadaşlarının batıyı ne kadar bilinçsizce taklit ettiklerinin göstergesidir çünkü Selim ve adamları doğu istibdadının adamlarıdır. İnsanlık tarihinin büyük bir özgürleşme ve demokratikleşme hamlesi olan Fransız ihtilalini benimsemeleri mümkün değildir. Osmanlıların ihtilalin özgürleşme ve demokratikleşme yönünü idrak etmeleri biraz vakit alacak, idrak ettiklerinde de bu kavramları şiddetle ve nefretle reddedeceklerdi. Selim döneminde gördükleri ise bu ihtilalin onları iyi kötü Avusturya ve Rusya'nın elinden kurtardığıydı. Üstelik bu hareket Hıristiyanlığı dışladığı için de zararsız görünüyor ve batının "maddi" yeniliklerini benimsemeyi kolaylaştırıyordu.

Nizam-ı Cedit ıslahatlarının etkisi en çok askeri alanda görüldü. Nelerdi bu ıslahatlar?

• Mevcut ocakların ıslahı (Ağaların yetkilerinin sınırlanması, askerin ayıklanması, talim yapma şartı, dirliklerin düzenlenmesi, yeniçeri sayısının azaltılması, Baron de Tot'un yeniçeri teknik sınıflarında yaptığı değişim)

• Eski ocaklarda alınabilecek mesafenin sınırlı olduğu düşünüldüğü içindir ki (bunda haklıdırlar. Çünkü yeniçeriler ve tımarlı sipahiler için alınan önlemler kağıt üzerinde kalmış ya da bir süre sonra çığırından çıkarak eski durumuna gelmiştir. Yeniçeriler, ancak birkaç ay talim yaptıktan sonra "Bu talim gavur işidir" diyerek tepkilerini göstermeye başlamışlardır.) 1793'de Nizam-ı Cedit olarak tanınan yeni bir ocak kuruldu. Yeniçerilerin itirazlarını karşılamak için de bu yeni birlik Bostancı ocağına bağlandı ve resmi adı "Bostancı Tüfenkçisi Ocağı" oldu.

• Nizam-ı Cedidin ayrı kışlaları, ayrı kıyafetleri olduğu gibi masraflarını karşılamak için de "İmd-i Cedit Defterdarlığı" kuruldu. Bu ayrılıkların nedeni Nizam-ı Cedid'in mümkün olduğu kadar bozuk düzenle temasını, etkilenmesini önlemek-ti.

• 1795'te Mühendishane-i Berri Hümayun (Kara Mühendishanesi) kuruldu. Buradan yetişenler, Nizam-ı Cedit, topçu, toparabacı, humbaracı, lağımcı ocaklarına subay oldular.

• Donanmada tayin ve terfiler düzene sokuldu, teftiş sistemi ve disiplin getirildi. Tersane genişletildi. Mühendishane-i Bahri Hümayunun programı daha kapsamlı hale getirildi. Bahriye için bir sağlık örgütü, bir top okulu kuruldu. Avrupa'dan tıp aletleri, kitapları getirtildi, kimileri Türkçe'ye çevrildi. İlk kez bulaşıcı hastalıklar için karantina uygulaması başlatıldı.

Nizam-ı Cedit hareketini değerlendiren iki farklı görüş vardır. Bunlardan birincisi Nizam-ı Cedidin hayatın pek çok alanını içine alan kapsamlı bir hareket olduğu

görüşüdür.
İkincisi ise kapsamlı bir hareket olmakla birlikte esas ağırlığın yine askeri ıslahatta olduğu görüşüdür.

• III. Selimin hatt-ı hümayunlarına bakıldığında geleneksel bir Osmanlı padişahı portresi açıkça ortaya çıkar, o nedenle de bazı tarihçiler III. Selimi gelenekçi ıslahat çizgisinin bir devamcısı sayarlar. III. Selimle ilgili bu tanımlamayı kabul et-sek dahi, onun ıslahat çizgisinin en ileri noktasına ulaştığını da belirtmek gerekir. Ayrı bir piyade ocağının kurulması, Avrupa ile olan temasların sıklaşması (Avrupa'dan gelen uzmanların çokluğu, Avrupa'da daimi elçiliklerin açılması, Osmanlı devletinin Avrupa'ya açılması) ulaşılan noktanın kanıtlarıdır. Bunun dışında III. Selim döneminin ıslahatlarının en önemli sonucu da Osmanlı dış politikasında hissedilecektir. III. Selim döneminde dışarıya gönderilen yaşını başını almış yabancı dil bilmeyen paşalar batıyı anlamak, dışa açılmak anlamında pek bir işe yaramadılarsa da bunların maiyetindeki gençlerin bir bölümü başta Fransızca olmak üzere batı dillerini öğrendiler. Avrupa'yı anlamaya ve öğrenmeye hazır bir tavırları oldu. Avrupa'nın çeşitli toplum kesimleri ile temas ve dostlukları oldu. 1821 Yunan ihtilalinden sonra tercümanlık işi Müslümanlara geçince temaslar daha da yoğunlaşacaktı.

III. SELİM DÖNEMİ SİYASİ GELİŞMELER

" Selim'in güvendiği dağlara karlar yağıyor, Fransızlar Mısır'ı işgal ediyor."

Fransa'nın yükselen yıldızı General Napolyon'un Avrupa'daki başarıları Fransa ile Osmanlı Devleti'ni Rumeli'de komşu durumuna getirmişti. Bu durum Osmanlı Hü-kümetini kuşkulandırsa da bu kuşkuların Rumeli sınırları için değil Kuzey Afrika için doğruluğu Napolyon'un Mısır'ı işgali doğrulandı. Fransa'nın amacı Osmanlı ülkesinden pay almak ve İngiltere'nin Hindistan yolunu tehdit edebilmektir. Osmanlıların Mısır'da Fransa'nın karşısına çıkarabilecekleri doğru dürüst kuvvetleri yoktur. İşe çıkarları zedelenen İngiltere karışır. Ancak Napolyon İngiliz donanmasını atlatarak Mısır'ı işgal etmiştir. Osmanlıların güvendikleri Kölemen beyleri kaçmıştır. İngiltere daha sonra Fransız donanmasını Abukır'da yakalayıp tahrip eder. Napolyon'un Fransa ile olan bağlantısını keser. İngiltere Mısır için Fransa ile savaşa girerken ilginç olan Osmanlı Devleti'nin iki ay sonra Fransa'ya savaş ilanında bulunabilmesidir. Kendi toprağını korumaktan aciz Osmanlı en güvendiği yabancı dostunun yaptığına inanamamaktadır. Belki de İngiltere, Avusturya, Rusya'nın yardım ve önerilerinin en iyi biçimde değerlendirilebilmesi isteği böyle bir gecikmeyi yaratmıştı.

Osmanlı Fransa'nın Mısır'ı işgalini İngiltere ve Rusya'nın yardımı ile sona erdiriyor

Osmanlı İngiltere yardımı ile birlikte Rus yardımını da kabul edecektir. Rus gemileri ilk kez boğazlardan geçecek ve Fransa'nın karşısında İngiliz donanmasıyla birlikte savaşacaktır.Osmanlı 18.yy'daki en önemli rakibinin yardımını almaya muhtaçtır. Ancak Mısır'daki Napolyon'un durumu da zorlaşmıştır. Donanmasını yitirmiş Napolyon bir kara harekatıyla Mısır'dan çıkmak ister. Ancak Akka kalesi önünde durdurulur. Akka zaferi Nizam-ı Cedit askerinin yararını ortaya koyar bu yüzden de sayısının arttırılmasına neden olur.

Fransızlar için işler Avrupa'da da iyi gitmiyordu. Fransız orduları Avusturya'ya yenilmiş, Direktuvar idaresi sallanmaktaydı. Bunun üzerine Napolyon komutayı yardımcısına devredip Fransa'ya döndü. Gelişmeler onu bir süre sonra Fransa'da imparator durumuna getirecektir. Mısır'da ise günbegün eriyen Fransız kuvvetleri sonuçta barışa razı olmuştur. (1802) El Ariş

Antlaşmasıyla Mısır'ı terk etmişlerdir. Mısır'ın Fransızlardan temizlenmesi, yeni sorunlar doğurdu. İngilizlerin Mısırdan ayrılmaya pek istekli görünmemesi Osmanlı devlet adamları arasında İngiliz ittifakı mı? Fransız ittifakı mı? Tartışmalarını başlattı. Bu tartışmaları ve ittifak arayışlarını Osmanlı yönetimi 19. yy boyunca sık sık yaşayacaktır. Osmanlı yönetimi tekrar Fransa'ya yakınlaştı. Fransa ile bir anlaşma yapıldı, Karadeniz'de ticaret hakkı verildi. Aynı hak İngiltere'ye de verildi. Bir süre sonra İngilizler Mısır'dan çekildiler.

Mısır'da 4 yıla yakın kalan Fransızlar Mısır yönetimine Osmanlı veya Memluk yöneticileri yerine Mısırlıları sokmuşlardır. Ayrıca Osmanlı vergilendirme usulleri yerine Fransız uygulamalarını getirmişlerdir. Böylece Mısır başka yörelere göre çağdaşlaşmaya daha hazır hale gelmiş oldu. Bu durum (1805) yılından sonra ayaklanarak Mısır valisi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşanın başarısına ve Fransızlarla işbirliğine zemin hazırlayacaktır.

DURAKLAMA DÖNEMI VE SON BASARILAR

III. Mehmet zamaninda Avusturya'ya karsi devam ettirilen savaslarda Egri, Kanije ve Haçova zaferleri elde edilmisse de I. Ahmet (1604-1617), Zitvatorok Antlasmasini imzalayarak (1606), Osmanlinin, Avrupa'daki üstünlügünün sona erdigini bir anlamda kabul ediyordu. Her ne kadar ele geçen topraklar bu anlasmayla Osmanlida kaliyorsa da, artik iki devletin "esit" sayildigi hükme baglanmisti. XVI.yüzyil baslarindan itibaren Avusturya ve Iran'la girilen uzun savaslar, ehliyetsiz idareciler, liyakatin yerini iltimas ve rüsvetin almasi, buna bagli olarak devletin askerî ve iktisadî düzeninin temelini olusturan timar sisteminin bozulmaya baslamasi, devletin güç ve otoritesini, halkin huzur ve asayisini güvenligini sarsmistir. XVII. yüzyila girilirken bu olumsuz sartlar, anarsinin artmasina sebep olmustur. Merkez ve tasra teskilâtinda görülen bozulmalar, pek çok isyanin çikmasini ve dolayisiyla devlet nizaminin sarsilmasini beraberinde getirmistir. Bu isyanlari üç grupta toplamak mümkündür; Tasrada çikan Celalî Isyanlari, Eyalet isyanlari ve Istanbul merkezli kapikulu isyanlari. Celalî isyanlarinin en önemli sebepleri, yukarida da belirttigimiz gibi, devletin uzayan savaslara bagli olarak azalan gelirlerini karsilayabilmek için vergileri artirmasi, timar sistemindeki bozulmalar ve köylünün artan vergilere karsi huzursuzluklari idi. Halkin devlete olan güveninin sarsilmasi, isyancilarin gücünü daha da artiriyordu. Kalenderoglu, Karayazici, Deli Hasan gibi Celâlîlerin isyanlarina, medrese ögrencisi suhteler ve basibos leventlerin isyanlari da eklenince, devlet isyanlari bastirmada oldukça zorlandi. Bu isyanlar yüzünden özellikle Anadolu'da dirlik ve düzenlik kalmadigi gibi, iktisadî durum da oldukça bozulmustur. Yine bu otorite boslugu nedeniyle Erzurum ve Sivas gibi

yerlerin valileri ile Yemen, Bagdat, Eflâk, Bogdan gibi bagli eyaletlerin yerli yöneticileri de isyan etmislerdi.

Istanbul'daki yeniçerilerin ulûfelerini zamaninda alamamalarini bahane ederek çikardiklari isyanlar dogrudan sarayi hedef almistir. Fesat yuvasi hâline gelen Yeniçeri Ocagi'ni düzenlemek isteyen II. Osman (1618-1622) yeniçerilerin hismina ugramis, isyancilar sarayi basmistir. Yeniçeriler, Genç Osman'i tahttan indirerek yerine, III. Mehmet'in kardesi I.Mustafa'yi getirmisler ve bununla da kalmayarak, Genç Osman'i Yedikule Zindanlarinda katletmislerdir. Bu olay yeniçerilerin bir padisahi tahttan düsürüp, katletmelerinin ilk örnegi olmasi açisindan dikkat çekicidir.

Yeniçerilerin basa geçirdigi I.Mustafa'nin bir yil sonra ölmesiyle, Osmanli tahtina IV. Murat geçer (1623-1640), genç padisah, hâkimiyetinin ilk on yilinda devlet idaresindeki inisiyatifi valide Kösem Sultan'a birakmis ve güçlenene kadar fesat çikaranlara karsi tedbirli davranmistir. Ancak saraydaki huzursuzluk ve Anadolu'da yeniden patlak veren isyanlarin tehlikeli boyutlara ulasmasi üzerine 1632'de duruma müdahale eden IV. Murat, kisa zamanda otoriteyi tesis etmistir. Sert tedbirlerle nifak çikaranlari, seyhülislâm ve kardesleri de dahil, öldürtmekten çekinmemis, bosalan devlet hazinesini yeniden çeki düzene koymustur. Toparlanan Osmanli Devleti, Bagdat'i ele geçiren Iran'a savas açti. IV. Murat, ünlü seferiyle Bagdat'i geri aldi (1638). Iran ile yapilan Kasr-i Sirin Antlasmasiyla (1639), bugünkü sinirlara yakin olan Türk-Iran siniri yeniden çizildi.

1640'ta, IV. Murat'in ölmesi üzerine yerine kardesi I. Ibrahim geçti(1640-1648).

Fakat onun sekiz yillik saltanatinda devlet her açidan kötülemeye baslamisti. Sonunda 1648 yilinda o da öldürüldü ve çocuk yastaki IV. Mehmet Osmanli tahtina çikarildi (1648-1687). Harem ve Yeniçeri Ocagi devlet islerine istedikleri gibi müdahale eder olmuslardi. Bu kötü gidis 1656'da Köprülü Mehmed Pasa'nin sadrazamlik vazifesine getirilmesine kadar devam etti.Köprülü Mehmet Pasa ve onun ailesinden olan diger sadrazamlar XVIII. yüzyil baslarina kadar Osmanli Devleti'nin idaresinde belirleyici bir rol oynamislardir. Köprülüler Devri olarak bilinen bu dönemde geçici de olsa bir istikrar saglanmis ve Osmanlilar son fetihlerini bu devirde gerçeklestirebilmislerdir. Köprülü Mehmet Pasa, içerde sükûneti sagladigi gibi, Venediklilerin eline geçmis olan Bozcaada ve Limni'yi geri alip, Çanakkale Bogazi'ni ablukadan kurtardi. Köprülü Mehmet Pasa öldügünde, padisah yine genis yetkilerle oglu Köprülü Fazil Ahmet Pasa'yi sadarete getirdi(1661). Erdel islerine karisan Avusturya'ya karsi baslatilan savasta Fazil Ahmet Pasa, Uyvar'i fethetti. Avusturya yapilan anlasmayla, Erdel ile Uyvar ve Neograt kalelerinin Osmanli hâkimiyetinde oldugunu kabul etti. Uzun süredir kusatilan, Venedik'in elindeki Girit, Kandiye Kalesi'nin

düsmesiyle Osmanli hâkimiyetine girdi(1669). Lehistan'a yapilan sefer sonucunda Podolya da Osmanli topraklarina katildi (1676).

Büyük basarilara imza atan Fazil Ahmet Pasa'nin genç yasta ölmesi üzerine, IV. Mehmet, Köprülü'nün damadi Kara Mustafa Pasa'yi sadrazamliga getirdi(1676).

Kara Mustafa Pasa, Çehrin'i ele geçirdi (1678). Bu zaferden sonra, Ruslar, Dinyeper nehrinin saginda kalan topraklari Osmanlilara birakmak zorunda kaldiklari ilk anlasmayi Türklerle yapmistir (1681). Zaferlerin devami getirerek Osmanli'yi yeniden Avrupa'daki en genis sinirlara ulastirmak isteyen Kara Mustafa Pasa, Orta Macaristan'da, Katolik Avusturya'ya karsi isyan eden Protestan Macarlari himayesine aldi. Imre Tököli Osmanlilar tarafindan Orta Macaristan krali olarak tanindi. Mustafa Pasa, büyük bir orduyla Viyana'ya sefer düzenledi. Kanuni'nin ele geçiremedigi Avusturya'nin merkezi Viyana'ya karsi baslatilan bu ikinci sefer boyunca Osmanlilar hiçbir direnmeyle karsilasmadilar. 1683'te kusatma basladiginda, Avusturya imparatoru çoktan sehri terketmisti. Ancak kusatmanin uzun sürmesi, Lehistan ve Alman askerlerinin, sehrin imdadina yetismesiyle neticelendi. Iki ates arasinda sikisan Kara Mustafa Pasa, büyük bir bozguna ugradi. (12 Eylül 1683). Osmanlilar Belgrat'a kadar geri çekilmek zorunda kaldi. Viyana bozgunu, sadrazamin Belgrat'ta hayatina mal olmustu. Osmanli devletine karsi Avusturya, Lehistan, Malta, Venedik ve son olarak Ruslarin katildigi(1696) büyük bir ittifak olusturuldu. Osmanlilar dört cephede bu ittifaka karsi mücadele verdigi sirada, içte de huzursuzluk artmaktaydi. IV. Mehmet tahttan indirilmesiyle yerine II. Süleyman (1687-1691) , II.Ahmet (1691-1695) devirlerinde huzursuzluk devam etti. Bu dönemde yine bir Köprülüzade olan Fazil Mustafa Pasa, ordu ve maliyeyi düzene koymaya yönelik basarili icraatlerde bulunmus ise de ayni aileden Hüseyin ve Nu'man Pasalar, sadaret makaminda basari saglayamamislardi.

II. Mustafa (1695-1703), Viyana bozgunu ve ardindan gelen toprak kayiplarini önlemek amaciyla üç kez Avusturya'ya sefer düzenledi, ilk iki seferde kismen basari saglandiysa da son seferde Osmanli ordusu Zenta denilen yerde bozguna ugradi. Bunun üzerine Ingiltere'nin araya girmesiyle Osmanlilar, ittifak güçleriyle Karlofça Antlasmasi'ni imzalamak zorunda kaldi (26 Ocak 1699). 25 yil için geçerli olacak bu anlasma sonunda, Avusturya'ya Macaristan'in büyük bir bölümü ve Erdel, Venediklilere Dalmaçya kiyilari ve Mora, Lehistan'a ise Podolya ve Ukrayna birakiliyordu. Rusya ile yapilan üç yillik ayri bir anlasma ile de Azak Kalesi Ruslara terk ediliyor ve onlarin Istanbul'da daimî bir elçi bulundurmalari kabul ediliyordu. Karlofça Antlasmasi, Osmanlilarin toprak kaybiyla neticelenen simdiye kadar imzaladiklari en agir anlasma idi.

I.Edirne Vakasi adi verilen bir ayaklanma ile Osmanli tahtina III. Ahmet geçirildi (1703-1730). Rusya bu dönemde hem Dogu Avrupa hem de Karadeniz istikametinde topraklarini genisletme gayesini gütmekteydi. Poltova yenilgisinden sonra Osmanlilara siginan Isveç Krali XII. Sarl, iki ülke arasinda yeniden bir savasin baslamasi için bir vesile oldu. Bu savas ile Osmanlilar, Karlofça'da kaybettikleri topraklari tekrar kazanma firsatini bulacakti. Nitekim Prut'ta sikistirilan Ruslar (1711), anlasma yaparak, Azak'i terk etmek zorunda kaldilar. Karadag'da isyan çikartan Venedik'e karsi açilan savaslarda ise isgal altindaki Mora kurtarildi. (1715). Bu basarilar üzerine, siranin kendisine geldigini düsünerek harekete geçen Avusturya, Osmanlilari yenilgiye ugrattilar.

Temesvar ve Belgrat düstü. Osmanlilar Pasarofça Antlasmasini imzalayarak (1718), Temesvar ve Belgrad ile birlikte Küçük Eflâk ve Kuzey Sirbistan'i Avusturya'ya birakti. Dalmaçya kiyilarindaki bazi kalelerin Venedik'e terki mukabilinde Mora muhafaza edildi. Osmanlilardin Balkanlar ve Orta Avrupa seferleri için staratejik bir mevkiide olan Belgrat'in düsmesi, agir sonuçlar dogurmustur. Avusturya, Belgrat'tan Balkan içlerine sarkmakta daha basarili olacaktir.

LÂLE DEVRI

Pasarofça Antlasmasi neticesinde ortaya çikan barisi iyi kullanmak isteyen Osmanlilar, artik Avrupa karsisinda savunma durumunda kalacagini anladigindan, Balkanlardaki sinir kalelerini tahkim etme, bölge halkini yaninda tutmak için vergileri azaltma siyaseti uygulamaya agirlik vermekteydi. Damat Ibrahim Pasa, Osmanlilara üstünlük kurmus olan Avrupa'yi her yönüyle tanimak için Avrupa baskentlerine elçiler göndertti. 1718-1730 yillari arasindaki bu dönem, sanatta lâle motifinin islenmesi sebebiyle "Lâle Devri" adiyla anilmaktadir. Bu dönemde matbaa açilmasi, çini ve kumas fabrikasi kurulmasi gibi bazi müspet yenilikler yapilmissa da, III. Ahmet ve saray çevresinin sasali eglenceleri ve harcamalari huzursuzlugu artirmaktaydi. Damat Ibrahim Pasa'nin, Iran'a karsi baslatilan savasta (1722) kesin netice alamamasi ve uzayan savas esnasinda Tebriz'in sadrazamin gizli emriyle Iran'a terk edildigi haberi, muhalefetin harekete geçmesine yetti.

Patrona Halil Ayaklanmasi'nin patlak vermesiyle bu dönem sona eriyordu. Damat Ibrahim Pasa ve yakinlariyla Sultan III. Ahmet asiler tarafindan katledildiler (1730)Bu olayin ardindan III. Ahmet'in yegeni I.Mustafa hükümdarliga getirildi. (1730-1754). Kafkaslardaki sinir olaylarini bahane eden Rusya, Kirim Tatarlarina karsi büyük bir saldiri baslatti. Azak ve Bahçesaray Ruslarin eline geçti (1739). Fransa'nin da tesvikiyle Osmanlilar,

Rusya'ya karsi savas ilân etti. Rusya'nin yaninda savasa katilan Avusturya da, Eflâk ve Bogdan'a girmisti. Osmanlilar iki cephede de büyük basarilar kazandilar. Prusya, Fransa ve Isveç'in Osmanlilara yakinlasmasi, Osmanlilar karsisinda ummadiklari bir yenilgi tadan Rusya ve Avusturya'yi baris yapmaya zorladi. Bu savas sirasinda tekrar Osmanlilarin eline geçen Belgrat'ta bir anlasma imzalandi (18 Eylül 1739). Belgrat Anlasmasiyla, Avusturya, Pasarofça barisiyla elde ettikleri tüm topraklardan geri çekildiler. Ruslar da Azak'i terkederek bölgedeki kiyi ve deniz ticaretinin Osmanli gemileriyle yapilmasini kabul etti. Bu anlasma geçici de olsa Osmanlilarin toparlanmasini saglamistir. Savasta Türklerin tarafini tutan Fransa'yla, Kanuni döneminde taninan imtiyazlari genisleten ve süre tahdidi koymayan yeni bir kapitülâsyon antlasmasi imzalanmistir (1740). Damat Ibrahim Pasa zamaninda baslayan Iran savaslari Lâle Devri'nden sonra da devam etmekteydi. Ruslar, çöküs dönemine giren Safavilerin elindeki Azerbaycan ve Dagistan'i isgal etmislerdi.

Sirvan halkinin talebi üzerine Osmanlilar duruma müdahale etmis, iki ülke arasinda çikabilecek savas Fransa'nin araya girmesiyle önlenmisti. Rusya'nin kuzeydeki isgaline karsin Osmanlilar da Güney Azerbaycan'i topraklarina kattilar. Sah Tahmasp 1732'de Osmanlilar ile baris yapti. Bu durumu kabullenemeyen Afsar Nadir Bey, Sah Tahmasp'i devirerek kendi hâkimiyetini ilan etti (1736). Osmanlilar bazi topraklari Nadir Han'a birakmaya razi oldu. Her iki taraf için de yipratici olan bu uzun savaslar, Kasr-i Sirin antlasmasiyla çizilen sinirlarin aynen kabul edildigi 1746 anlasmasiyla son bulmustur.

I.Mahmut döneminde, basarili savaslarin yani sira, ordu içinde de yeni düzenlemelere gidilmistir. Aslen Fransiz olup Osmanli hizmetine girerek beylerbeyi olan Ahmet Pasa, Humbaraci Ocagi'ni kurarak (1734), bati savas tekniklerini burada hayata geçirmis idi. I.Mahmut'un üvey kardesi III.Osman'in (1754-1757) yerine geçen, amcaoglu III. Mustafa (1757-1773) zamaninda da ordu içerisinde bazi islahatlar devam ettirilmistir. Nitekim onun döneminde Tophane islah edilerek yeni ve güçlü toplar dökülmüs, donanma yenilenmistir. Ancak, Rusya ile baslayan harpler bu yeniliklerin yeterli olmadigini gösterecektir.

GERILEME DÖNEMI

1764 yilinda Rusya, Osmanlilarin toprak bütünlügünü garanti ettigi Lehistan'i isgal etmis ve kaçan mülteciler Osmanli sinirini geçen Ruslar tarafindan katledilmistir. Bu olay üzerine Osmanli Devleti Rusya'ya savas ilân etmistir(1768). Ruslar, Baserabya ve Kirim'i isgal ettikleri gibi, Ingilizlerin de yardimiyla, Baltik filosonu Akdeniz'e göndererek, Mora Rumlarini isyana tesvik etmisler ve Çesme'de demirli Osmanli donanmasini gafil avlayarak, gemileri yakmislardir. Bu arada Misir'da da bir isyan hareketi baslamistir. Ruscuk ve Silistre önlerinde Osmanli kuvvetlerinin mevzii basarilar kazanmasinin ardindan II. Katerina, Lehistan isini halletmeyi plânladigindan Osmanlilarla anlasma yapmayi kabul etmistir. I.Abdulhamit'in (1773-1789) basa geçmesinden sonra imzalanan Küçük Kaynarca Antlasmasi ile (21 Temmuz 1774) Kirim Hanligi Osmanlidan kopartilarak sözde bagimsiz bir devlet olmus, Baserabya, Eflâk, Bogdan Osmanlilarda kalmis, ancak Azak ve Kabartay bölgesi Rus hâkimiyetine geçmistir. Ruslar bu anlasmayla Ingiltere ve Fransa'ya taninan kapitülâsyonlari da kazanmis ve her yerde konsolosluk açma hakkini elde ederek, Osmanlinin iç islerine karisabilecegi bir ortami kendine hazirlamistir. Nitekim 1783'te Kirim'i isgal ve ilhak eden Rusya, Karadeniz'e hâkim olarak, sicak denizlere inme politikasini gerçeklestirme yönünde büyük bir adim atmis, Ortadokslari himaye bahanesiyle de Balkanlardaki nüfuzunu kuvvetlendirmistir.

Rusya'nin nihaî amaci, Istanbul'u ele geçirerek Bizans'i yeniden diriltmek idi. Iste bu maksatla, Osmanli Devleti'ni taksim etmek üzere Avusturya ile gizli bir anlasma yapildi. Bu anlasmayi haber alan Osmanli Devleti, Prusya ve Ingiltere'nin de tahrikiyle Rusya'ya karsi savas açti. Halkin infialine neden olan Kirim'i geri almak Osmanlinin en büyük arzusuydu. Ancak bu savasa Rusya'nin müttefiki olan Avusturya'nin da katilmasiyla, Osmanlilar iki cephede birden mücadele etmek zorunda kaldilar(1788). Avusturya'ya karsi iki kez savas kazanildi. Belgrat ve Banat ele geçirildi. Ancak Rusya'ya karsi dogu cephesinde basari saglanamadi. Bu tarihlerde Osmanli tahtina III. Selim çikmisti (1789-1807). III. Selim Isveç ile bir anlasma yaparak Rusya'ya karsi bir müttefik kazanmisti. Ancak Rusya Bükres ile Küçük Eflâk'i almis, ardindan da Belgrat ve Bender düsmüstü. 1790'da Avusturya Imparatoru II.Joseph ölünce iç ayaklanmalar bas göstermis ve Fransiz ihtilalinin etkileri bu ülkede de hissedilmeye baslanmisti. Bunun üzerine yeni Imparator II.Leopold, Zistovi anlasmasini imzalayarak Osmanlilarla olan savasi sona erdirdi (1791). Bu anlasma mevcut statükoyu muhafaza eden maddelerden ibaretti. Rusya ile de, Ispanya'nin araciligiyla Yas Baris Antlasmasi imzalandi (1792). Rusya'nin savas sirasinda isgal ettigi yerlerden sadece Özi, anlasmayla verilmis oluyordu. Hem Avusturya hem de Rusya bu anlasmalarla, Fransa ve Lehistan'daki gelismelere dikkatlerini verirken, Osmanli Devleti de gerekli islahatlari yapmak için bir soluklanma zamani bulabilecekti.

Iyi bir egitim görmüs olan III. Selim bu baris döneminden faydalanarak, devlet içinde, özellikle askerî alanda, islahatlar yapmak istiyordu. Bu maksatla, Nizâm-i Cedit adi verilen ilk islahat hareketiyle, yeni bir ordu kurdu(1793). Yeniçeri Ocagi'ni kaldiramayacagini bildiginden, öncelikle Nizâm-i Cedid denilen bu orduyu batili tarzda düzenleyip, basarisini kanitlamak gerekliydi. Ancak bundan sonra Yeniçeri Ocagi lagvedilebilirdi. Fakat kendileri aleyhine ortaya çikan gelismelerden endise duyan Yeniçeriler, bazi devlet adamlarini da yanlarina çekerek yeniliklere karsi çiktilar ve isyan ettiler. Üstelik bu arada Napolyon Bonapart, bir orduyla Misir'i isgale baslamisti (1798). Osmanlilar, Rusya, Ingiltere ve Sicilya'nin da menfaatlerine dokunan Fransiz isgaline karsi harekete geçti. Ehramlar savasiyla, Misir'i ele geçirip, kuzeye yönelen Bonapart, Akka'da Osmanli savunmasini geçemedi (1799). Kusatmayi kaldiran Napolyon geri dönerken, yerine biraktigi ordu komutanlari da maglûp edildiler. Neticede Fransizlar Misir'i terk etmek zorunda kaldi(1801). Fransa'yi barisa zorlayan önemli bir sebeplerden birisi de, Akdeniz'de Rus ve Türk donanmalarinin is birligi yapmalari, Ingiltere'nin Fransiz savas ve ticaret gemilerini taciz etmesiydi.

XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ

İmparatorluk bir "hasta adamdır" Avrupa için
ve Avrupa dikkatle onun can çekişmesini izlemektedir.

Aslında bir dünya savaşı çap ve niteliğinde olan Fransız İhtilali ve Napolyon savaşları sırasında Osmanlı kendisini yıkıp parçalayacak olan iki kasırgaya tutuldu. Biri Fransız ihtilali ile yayılan demokrasi ve milliyet öğretisiydi. Diğeri de Rusların bu ihtilale 'panzehir' ve emperyalizmlerinin silahı olarak kullandıkları Ortodoksluk ve Slavcılık propagandasıydı(Panslavizm). Buna karşın İstanbul'daki yönetim alabildiğine geniş topraklar üzerinde yaşayan onca çeşitli halkları yönetecek araçlardan yoksundu. Padişahın dinsel otoritesi sınırlı, siyasi otoritesi ise çağının gereklerine ve gerçeklerine uygun olmayan bir sistem üzerinde kuruludur. Bu çağdışı iktidar anlayışı ile mülkiyet arasındaki ilişkiden yığınla yolsuzluk doğar. Orduyu ayakta tutmak için halk ezilir ve disiplinsizliğin ezdiği ordu modern araçlardan da yoksun olduğu için savaşçı niteliklerinden çoğunu da yitirmiştir. Ülkenin büyük bölümü gerçek bir itaat altında değildir. Osmanlıların ayanlık ve yeniçeri meseleleri ile uğraşıyor olması dış etkileri daha da arttırmaktaydı. Merkeze karşı başlarına buyrukluk davasında olan ayanlar her çeşit dış desteği kabule hazırdırlar. Son olarak kimi zümrelerin ve devletlerin yararlandığı ayrıcalıklı durumdan da söz etmek gerekir. Başkentte Fenerli Rumlarla, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin üyeleri ile kapitülasyonların uygun koşullarda ticaret yapma olanağı tanıdığı yabancılar ayrıcalıklıdır. Buna karşın güçsüz hükümetlerin başvurduğu geçici çareler, az çok utanç verici uzlaşmalardan, zor kullanmalara kadar gider. Ancak bütün bunlar Osmanlıların çeşitli vesilelerle iç işlerine karışılan, dışa bağımlı ve kendine olan güvenini yitirmiş bir devlet olmasını engelleyemez.

YUKARI

Doğu Sorunu

Osmanlının güçsüzleşmesi ile elindeki jeopolitik önemi olan toprakları kontrol edememesi, bu toprakları kontrol edecek güçleri ortaya çıkaracaktır.

Böylece Doğu Sorunu denilen kavram yeni bir boyut kazanır. Avrupalılar için her zaman doğunun bir parçası olarak gördükleri Osmanlı Devleti Avrupa'ya ayak bastığında onu Avrupa'dan çıkarmak Avrupalılar için bir doğu sorunu idi. Ancak 19.yy gelindiğinde ise dünyadaki hammadde ve pazar kavgasının (Emperyalizmin) çatışma alanlarından biridir. Ancak uluslararası ilişkilerdeki bu önemli jeopolitik konumuna rağmen bu toprakları elinde tutan Osmanlı bu toprakları kontrol edememektedir. Peki kim kontrol edecektir bu toprakları? Artık 19.yyda Doğu Sorunu bu soruda düğümlenmektedir. Bu sorunda kaypak bir zemin vardır. Devletler çıkarları neyi gerektiriyorsa o tarafta yer almaya hazırdır. Başlangıçta Osmanlı parçalanışından yarar uman tek devlet Rusya iken sonradan bu cepheye İngiltere ve Fransa'da katılacaktır. Oysa 19.yyın ilk dönemlerinde İngiltere ve Fransa, Osmanlı toprak bütünlüğünün sürme-sinden yanalar. Çünkü onlara göre bu bütünlük sayesinde yığınla sorun önlenmiş olacak ve kaynakların bir bütün halinde denetimi de en iyi sonucu sağlayacaktır

Peki ne olmuştur da İngiltere ve Fransa karşı cepheye geçmişlerdir?

Olan Almanya ve İtalya'nın özellikle de Almanya'nın 1870lerden sonra güçlü bir emperyalist olarak ortaya çıkması ve emperyalist ağabeyleri İngiltere ve Fransa'ya kafa tutmasıdır. Bu dünya genelinde yaşanan rekabet Osmanlı topraklarında Osmanlı- Almanya yakınlaşması ile daha da kızgın hale gelir. Sonuçta İngiltere ve Fransa emperyalistler arası bir hesaplaşma olacak savaşta Rusya ve İtalya'yı kendi taraflarına çekebilmek için Osmanlı topraklarının paylaşımına bu devletleri de katarlar ve aralarında yaptıkları gizli anlaşmalar ve Sevr anlaşmasıyla Doğu Sorununu kağıt üzerinde çözerler.

Öte yandan Osmanlıların kendileri de hastanın sağlığına kavuşturulmasının, izlenecek tedavi biçimine bağlı olduğunu gizleyemezler. En olmadık şeriata dönüş tedavisi bir yana bırakılırsa batı usulünde bir yenileşmenin olması hem de önceki yüzyıllara göre çok daha köktenci olması gerçeği kabul edilmiştir. Ancak Osmanlı bu yenileşme anlayışına rağmen, ne içişlerine karışılan bir devlet olmayı engelleyebilir, ne milliyetler sorununu halledebilir ne de yozlaşmış bozulmuş çağ dışı yapısını düzeltebilir. Osmanlı imparatorluğu hem eski biçiminde varlığını sürdüremez haldedir, hem de radikal bir değişim mümkün görünmemektedir. Osmanlı Devleti artık bu değişimi engelleyen iç ve dış fırtınaları dindirebilecek güçten uzaktır. Bununla beraber Şark Meselesi sayesinde Osmanlının acılar içindeki varlığı 20. yüzyılı görecektir.

19.yy'ın Başında III. Selim'in Çıkmazları

Fransa'nın Mısır'ı işgali göstermiştir ki bundan sonra Osmanlıların işi zordu. Geleneksel siyaset anlamını yitirmişti. Değişen şartlarda, değişen politikalar takip etmek gerekiyordu. Selim önce Fransızlara yüz çevirmiş, Napolyon'un imparatorluğunu tanımamış, ancak sonuçta

Fransızlara, Avusturyalılardan, Ruslardan, İngilizlerden daha fazla güvendiği için 1806'da Napolyon'un imparatorluğunu tanıyarak Fransız dostluğu politikasına dönüş yaptı. Bu durum Rusların tepkisine ve (1806-1812) Osmanlı-Rus savaşına yol açacaktı. Böylece Osmanlı yeniden bir savaş dönemine giriyordu. Oysa durum savaş için hiç de uygun değildi.(1804) de Sırp İsyanı patlak vermiş, bir yandan da ayanlarla mücadele kızışmıştır. Burada Osmanlının karşılaştığı sorunların ne denli karmakarışık olduğunu göstermek için kısaca Sırp İsyanından söz etmek gerekir.

YUKARI

Sırp İsyanı

Osmanlı Devletini milliyetçilik hareketleri etkilemeye başlıyor
Osmanlı tahterevallisinde hassas dengeler- "Sırp isyanı"

1804 de Kara Yorgi önderliğinde önce Avusturya sonra da Rus desteği ile gelişen Sırp ulusal hareketi önce karşısında yeniçeri yamakları ve bir Osmanlı ayanını bul-du(Pazvandoğlu). Osmanlı Devleti için oluşması istenmeyen iki hareket bir tahterevalli ilişkisi içinde bulunuyordu. Birinin üstüne yürümek, ötekinin gelişmesine yol açıyordu. Devletin gücü her ikisini birden bastırmaya yetmiyordu. Bir de bu dengeyi bozmak için dış devletlerin çabaları vardı. Bunun bir benzeri daha sonra 1820 Mora(Rum) isyanında yaşanacaktır. II. Mahmut'un ayan Tepedelenliyi yok etmesi ve dış devletlerin desteği ile Mora İsyanı Yunanistan devletinin kuruluşuna neden olacaktır(1829)

Ancak Sırp İsyanı bu kadar kısa sürede başarıya ulaşamadı. Sırp İsyanında başlangıçta Sırp asilerle işbirliği içinde olan Osmanlı yönetimi o bölgedeki yeniçeri ve ayan güçlerini yok ederken, istemeden Sırplara yardım etti, dengeyi bozdu. Osmanlının kötü yönetici ve yeniçeri davranışları yüzünden çıktığını sandığı isyan sonradan ger-çek yüzünü gösterdi. Sırplar milliyetçilik değerleri doğrultusunda ayaklanan ilk azınlık topluluğuydu.
Azınlık ayaklanmalarının oluşumundaki başlıca etkenler

Bunlardan birincisi bir azınlık burjuvazisinin doğuşudur ki bu burjuvazinin gücü ve niteliği ayaklanmanın başarısında da önemli etkendir. Örneğin tarıma dayalı Sırp burjuvazisi maddi ve manevi birikimi doğrultusunda Sırbistan'ı ancak 1878 de bağımsızlığa taşırken, ekonomik gücü ticarete dayanan ve entelektüel birikimi çok daha güçlü olan Yunan burjuvazisi ülkelerinin bağımsızlığını kısa süre sonra göreceklerdir.

Ayaklanmalardaki ikinci etken yozlaşmış Osmanlı yönetiminin haksızlıkları ve keyfilikleridir.

Üçüncüsü ise Avusturya, Rus(Panslâvizm), Fransa kışkırtmalarıdır. Azınlık ayak-lanmalarına

dış etkiyi Osmanlı Devleti yaptığı savaşlarda ve barış anlaşmalarında fazlasıyla hissetti.

Sırp İsyanı da (1806-1812) Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda yapılan Bükreş Antlaşması ile etkisiz hale getirildiyse de (1827-1829) Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda yapılan Edirne Antlaşması ile Sırbistan özerk bir prenslik haline geldi. Bu anlaşmadan sonra da yıllar içinde yavaş yavaş Osmanlı yönetiminden haklar kopararak bağımsızlık hazırlandı. Ancak bağımsız bir devlet oluşu (1878) Berlin Anlaşmasında gerçek-leşti.

(1806-1812) Rus Harbi Ve Kabakçı İsyanı

III. Selim'in ıslahatlarını istemeyenler savaşı firsat bilip Onu ortadan kaldırdılar

Daha öncede sözünü ettiğimiz gibi Selim'in dış politikada tekrar Fransa dostluğunu araması, Rusya'nın tepkisine ve yeni bir Osmanlı- Rus savaşına asıl neden oluşturdu. III. Selim Rusya ve İngiltere tarafından politika değişikliğine zorlanmıştır. Bu girişimler başarısızlıkla sonuçlansa da oluşan savaş ortamı III. Selim karşıtlarına büyük fırsat yaratacak, ayaklanmacılara karşı III. Selim'in yumuşak siyaset izlemesi ayaklanmanın büyümesine ve sonuçta III Selim'in hal'ine neden olacaktır. Yerine ayaklanmacılarla işbirliği yapan Şehzade Mustafa, IV. Mustafa olarak padişah oldu.

YUKARI

IV. MUSTAFA 1807 -1808

IV. Mustafa padişah oluyor, ıslahat duruyor

Padişahlığının kısa sürmesi yüzünden olumsuz bir gericilik timsali olmasının dışında tarih bilincimizde fazla bir yeri yoktur. Tahta geçtiği sırada yenilikçiler katlediliyordu. IV Mustafa ayaklanmacılara her türlü kolaylığı sağladı. Onların bütün isteklerini yerine getirmeye çalıştı. Ne var ki Osmanlı mutlakiyeti padişahın mevkiini birilerine borçlu olmasını hiç bir zaman hazmedememiş ve en kısa zamanda padişah değiştirenlerin başını yemekte kusur etmemiştir. Ancak burada Osmanlı mutlakiyetini kurtaran yeni padişah olmamıştır. Aslında bu kurtarıcının kimliği o dönem Osmanlı yö-netiminin ne halde olduğunun en çarpıcı örneğidir. Bu kurtarıcı Alemdar Mustafa Paşadır ve Alemdar bir ayandır. Tarihin ne garip bir cilvesidir ki bir ayan Rumeli'deki bölgesinden kalkıp geliyor ve İstanbul'da bir taht değişikliği

yapabiliyordu. Alemdar kuvvetleriyle İstanbul'a gelir. Kabakçının kafasını kestirir, muhalif ulemayı sürgüne yollar, zorbaları sindirir. Ancak tahta çıkarmak istediği III. Selim, IV. Mustafa tarafından öldürtülür ve Alemdar Osmanlı Hanedanının tek şehzadesi olarak kalan Mahmut'u tahta çıkarır.

YUKARI

II. MAHMUT DÖNEMİ (1808- 1839)

Islahat yeniden canlanıyor

II. Mahmut 23 yaşında padişah oldu. Sık sık başvurulan bir benzetmeyle O Osmanlıların Büyük Petro'sudur. Islahat alanında yeni bir çığır açtığı söylenir. Selim'in olsa olsa niyetlendiği fakat uygulamaya koyamadığı askerlik dışı alanlarda da ıslahatçılığa girişmiştir. Islahatçılık konusunda Selim'in telkinlerinden ve örneğinden etkilendiği anlaşılıyor. Bu arada onun hatalarından da ders almıştır.

Alemdar'ın yeni padişahın ilk sadrazamı olması kaçınılmazdı. Mahmut tahtı ona borçlu olduğu gibi o anda gerçek askeri gücü de o temsil ediyordu. Alemdar'ın sadareti Osmanlı geleneğinden büyük bir sapmayı temsil ediyordu. Alemdar kul statüsünde değildi. Kul olmamanın ötesinde taşrada yerel güç sahibi bir feodaldi. Bütün bunlar Osmanlı mutlakiyeti için tahammül edilemez şeylerdi. Olaylar bu tahammülsüzlüğü ortaya koyacak ve Osmanlı mutlakiyeti bir süre sonra Alemdarın da başını yiyecektir. Ancak biz öncelikle Alemdar'ın ölümüne kadar olan ve Alemdar'ın etkisi altında geçen dönemi ele alalım.

YUKARI

Sened-İ İttifak (1808)

Alemdar sıradan bir sadrazam olmadığını ayanlık sorununa kurumsal bir çözüm getirmek istemesiyle gösterdi. Sened-i İttifak denilen belge ortaya çıktı.
Türk tarihinin Magna Charta'sı mı?

Anadolu ve Rumeli ayanlarını İstanbul'a çağırdı. Hükümetle ayanlar arasında cereyan eden ve uzun sürdüğü anlaşılan görüşmelerden sonra, Sened-i İttifak imzalandı Bilinen nüshanın imzacıları olarak sadece dört ayanın isimleri vardır.

Kimilerine göre belge Türk tarihinin Magna Cartasıdır. Magna Carta, İçinde halkı doğrudan ilgilendiren fazla bir şey olmamakla birlikte, İngiliz anayasa hukukunun hatta demokrasinin başlangıç belgesi olarak kabul edilir. Feodal kavramı isim olarak belirli bir yörede köylü nüfusu üzerinde demokrasi dışı yollardan nüfuz sahibi olan kimse anlamını içeriyorsa, ayanlar da feodaldir. O zaman Sened-i İttifak'ın mahiyet bakımından bir farkı yoktur. Yalnız şu önemli farkla ki Magna Carta belirli bir geleneğin başlatıcısı iken Sened-i İttifak pek kısa sürede tarihin çöp tenekesine atılmak talihsizliğine uğramış hukuki bir belgedir.

Bunun birinci nedeni senedi imzalayanların sayısı senedin bağlayıcılığının zayıflığını gösterir. İkincisi de senedi imzalayan her iki tarafın da bu belgenin bağlayıcılığı al-tında kalmak istememeleridir. Bu yüzden ülke yönetiminde kimin hakim olacağı konusu kılıçla çözülmek istenmiş ve bu da ayanlarla padişah arasındaki geleneksel mücadeleye dönülmesini getirmiştir.

Alemdar'ın Islahat Çabaları,
Padişah gücüne gölge istemiyor ve Alemdar'ın sonu

Alemdar esaslı bir icraatçıydı.(14 Ekim1808)de eski bir kapıkulu ocağı olan Sekbanların adı benimsenerek Sekban-ı Cedit Ocağı kuruldu. Eski ocaklara talim ve disiplin getirilmeye çalışıldı. Yeniçerileri talimden kaçmamaları için İstanbul'daki esnafa bile talim şartı kondu. Mevki ve ulufe satımını engellemeye çalıştı. Sonunda da beklenen oldu. Alemdar'a karşı bir isyan hareketi başladı. Mahmut'un isyan sırasındaki davranışlarından, sarayın Alemdar'ın başını yediği ölçüde isyandan memnun kaldığı, yine bu ölçüde isyancılarla dolaylı işbirliği halinde bulunduğu bir ihtimal olarak isyanı kışkırtmakta dahi payı bulunduğu düşünülebilir. Mahmut isyandan yararlanıp daha önce kendisini boğdurtmak isteyen IV. Mustafa'yı boğdurturken, Alemdar'ın ve adamlarının öldürülmesi ile yönetim kademelerine kendi adamlarını getirmiştir. Böylece Alemdar'ın yönetimdeki etkisi son buluyor ve Osmanlı mutlakiyetine saygısızlık eden biri daha tarihe karışıyordu.

YUKARI

II. Mahmut Dönemi Siyasal Olayları

Fransa kendi çıkarları için Osmanlıya karşı Rusya ile anlaşıyor

II. Mahmut padişah olduğunda Rus savaşı devam etmekteydi. Ruslar bir yandan Napolyon Fransa'sı ile savaştaydılar. Ancak Napolyon bir kez daha Türk dostluğu poli-tikasını terk ederek Rusya ile anlaştı. Bu iki devletin arasında Tilsit ve Erfurt anlaşmaları yapıldı. Bu durumda Osmanlı hükümeti çaresiz İngiltere'ye döndü. Osmanlı ile İngiltere arasında Çanakkale Anlaşmasıyla ittifak sağlandı.

YUKARI

Yunan İsyanı:

Osmanlıya karşı yapılan ikinci bağımsızlık hareketi başlıyor
Mora'da Yunanlar isyan ediyor

Mora İsyanı Osmanlı'da ayanlığın etkisini, bu etkinin kaldırılmasının sonuçlarını, Osmanlı ordusunun acizliğini, Osmanlıların topraklarını korumadaki zafiyetini, devletin valisi durumundakilerin bile şartlı olarak Osmanlı yönetimine yardımını, Osmanlı iç siyasetinin devamlı dışarıdan etkilenen ve karışılan bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bunları daha sonra yaşanacakların bir ön göstergesi sayabiliriz.

Yunan ihtilali bizim tarihlerimizde Mora İsyanı olarak bilinir. Sırp İsyanından söz ederken bu isyana neden olarak söylediklerimiz Mora İsyanı için de geçerlidir. Ancak Mora İsyanının, Sırp İsyanına göre iki büyük farklılığı vardır. Bunlardan birincisi Yunan burjuvazisinin Sırp burjuvazisine göre uluslararası alanda çok daha etkili ola-bilecek konumda olması (Ticaret ve Denizciliğe dayalı olması) İkincisi ise Rönesans'la birlikte Avrupa'da eski Yunan uygarlığına karşı başlayan ilgi ve hayranlık. Yunan İhtilalinin başarıya ulaşmasında, Yunan Devletinin yaşatılmasında Rumlar bu dış destekten fazlası ile yararlanacaklardır.

İsyanı örgütleyen Filiki Eterya'dır (Bizde Etniki Eterya olarak bilinir) Yunan İsyanı bize o dönem Osmanlı iç ve dış siyasetini anlayabilmemiz açısından çok çarpıcı örnekler sunar.

Bunlardan birincisi bir ayanın yerel yönetimde ne kadar etkili olabildiğinin göstergesidir. Osmanlı Devleti'nin ülke topraklarında sağlayamadığı otoriteyi ayanlar yerel bazda sağlamaktadırlar. Bu ayanlardan biri de Tepedelenli Ali Paşadır. Tepedelenli Rum topraklarında hakimiyet sağlamıştır. Belki de Osmanlı ayanlarının en zenginidir. Ancak

ayanlara karşı savaş açan II Mahmut'un Tepedelenli ile de uğraşması ve sonuçta ortadan kaldırması, Yunan İsyanının büyümesi için gerekli ortamı sağlayacaktır.

İkinci olarak isyan bir türlü bastırılamadı. Osmanlı ordusu ortadan kaldırılan Tepedelenli kuvvetlerinin yerini tutamıyordu. Bu durum yeniçerinin yozlaşmışlığının ve işe yaramazlığının son örneğiydi. Bu yüzden büyük tepki çekmekteydiler. Aslında bu durum Mahmut'un Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırmasında ona yardım edecektir.

Üçüncü olarak Mahmut bir ayanın boşluğunu bir başka ayanla doldurmak zorunda kaldı. İsyanın bastırılamaması üzerine Mahmut büyük bir isteksizlikle de olsa kudret-li Mısır valisi Mehmet Ali'den yardım istedi. Vahabilerin hakkından gelmiş olan Kavalalı, Girit ve Mora valiliklerinin kendisine verilmesi şartıyla işe girişti. Osmanlılar 4 yıldır bastıramadığı isyanı Mısır ordu ve donanması kısa sürede bastırdı.

Dördüncü örnek dış politika ile ilgili; Avrupa kamuoyunun Yunan davası karşısında duyduğu yakınlık zaman geçtikçe hükümetleri de etkilemeye başladı. İngiltere, Fransa ve Rusya Yunan özerkliğini diplomasi yoluyla Osmanlılara kabul ettiremeyince zorla gerçekleştirebilmek için harekete geçtiler. Mora, Çanakkale ve Navarin'deki Osmanlı-Mısır donanmaları abluka altına alındı. Bir bahane ile de Navarin'deki Osmanlı-Mısır donanması tahrip edildi. Ardından da Rusya'nın savaş ilanıyla Osmanlı Devleti daha da zor duruma düşüyordu.

Yunan İsyanına bağlı olarak gelişen olayların izini sürmeye devam edelim.

Yunan bağımsızlık hareketi başarılı oluyor
Mora'da Yunanistan kuruluyor

Rusya Osmanlının başına dertler sarmaya devam ediyor Yunan özerkliği Yunan bağımsızlığına dönüşüyor. Yeniçeri Ocağını kaldıran, Navarin'de de donanmasını kay-beden Osmanlı Devleti pek zayıf bir anında Rusya ile savaşa giriyordu. Üstelik ayanlarla mücadele sonunda ayanlardan gelebilecek yardım da artık yoktu. Mahmut yardım karşılığı bu sefer de Suriye valiliğini isteyen M. Ali'nin teklifini kabul etmedi. Sonuçta da Ruslar Edirne'yi dahi zorlanmadan alarak İstanbul yakınlarında göründüler. Sonuçta Edirne Antlaşması yapılır. Buna göre Yunanistan'ın bağımsızlığını, Sırbistan'ın özerkliğini Osmanlı onaylıyordu. Ruslar büyük ölçüde aldıkları topraklardan çekilmekle birlikte Balkanlarda da Kafkaslarda da bazı topraklar alıyordu. Ruslara yeni ticari haklar ve savaş tazminatı veriliyordu.

İngilizler, özerk bir Yunanistan'ın Memleketyn gibi Rusya'nın istismarına yol açabileceğinden(Rus müdahalelerine) Yunanistan'ın bağımsızlığından yana olmuşlardır. Mora'da kurulan Yunan Devleti daha sonra yine büyük ölçüde İngilizlerin yardımı ile topraklarını Osmanlı aleyhine genişletecektir.
Osmanlı Devleti, Mora İsyanında sadece Mora'yı vererek kurtulabilseydi, bunu kötünün iyisi sayabilirdik.

Ancak Osmanlı Mora İsyanına bağlı olarak devam eden sorunlarla karşılaşıyor

1830'da Fransa, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ile Akdeniz'de dengelerini bozulduğunu ileri sürerek Cezayir'i işgal etti. Ancak asıl büyük tehdit Mısır'dan geldi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa bütün gücü, kuvveti, ihtirasıyla Osmanlı yönetiminin karşısına

çıktı.

YUKARI

Mısır İsyanı

Osmanlı yönetimi Mısır valisi karşısında sarsılıyor
Osmanlının iç sorunu dış sorun haline geliyor

Mahmut'la M. Ali'nin arasının bozulması bir takım aşamalarla gelişti. M. Ali hükümete danışmadan İngilizlerle anlaşıp Mora'yı boşalttı. Osmanlılardan Mora'ya karşılık Suriye valiliğini istedi. Kendisine Girit'le yetinmesi gerektiği söylendi. Tabii ki bu cevapta Mahmut'un güçlü ayanlara karşı tahammülsüzlüğünün rolü çok büyüktür. Artık bu iki kişi arasındaki sorunu savaş çözecekti. Savaş M. Ali'nin üstünlüğünü getirdi. Oğlu İbrahim komutasındaki Mısır ordusu Anadolu içlerine kadar geldi. Bu arada da Osmanlı'nın kaldırdığı Yeniçeri Ocağını yeniden kurma, Bektaşiliğe büyük saygı gösterme, ayanlara yönelik kışkırtmalarda bulunma ve isyanları destekleme gibi faaliyetlerle de Osmanlı yönetimine karşı unsurları yanına çekme politikası izleniyordu. Anadolu'dan büyük destek alan Mısır yönetiminin bir ara Mahmut'u da tahttan indirmeyi düşündüğü anlaşılıyor. Bu durumda Mahmut için iki yol vardı. Ya imparatorluğun dayandığı İslamlık temellerine sadık kalarak M. Ali ile anlaşmak ya da ona karşı bir Hıristiyan devletle anlaşarak bir hanedan politikası izlemek. Mahmut ikinci yolu seçti. Ancak Mahmut'un anlaşmak zorunda kaldığı devlet anlaşmak istediği devletler değildi. Fransa ve İngiltere Fransa İhtilalinin yansımalarıyla uğraştığından duruma kayıtsız kalmışlar ve M. Ali ile sadece arabuluculuk konusunda anlaşmışlardır. Bu iki devletin tavrı, aciz durumda kalan Mahmut'u Rusya'ya yöneltmiştir. İbrahim'in Kütahya'ya kadar gelmesi, Osmanlıların Rus yardımını hayata geçirmesine, bu durumunda İngiltere ve Fransa'da telaşa yol açtığını görüyoruz. Neticede İngiltere ve Fransa'nın arabuluculukları ile Osmanlı ilk kez bir valisi ile anlaşma imzaladı. *Kütahya Antlaşması(8. 4. 1833).* Buna göre İbrahim Torosların gerisine çekilirken, buna karşılık kendisine Cidde, Şam, Halep valiliklerinin dışında Adana valiliğini de elde etti.

Kütahya Antlaşmasına rağmen Mahmut ne İngiltere'ye ne Fransa'ya ne de M. Ali'ye güveniyordu. Bu nedenle kendisini daha fazla güvende hissedebilmek amacıyla Rusya ile Hünkar İskelesi Antlaşmasını yaptı (8.7.1833) Bu 8 yıl süreli bir antlaşmaydı ve gizli bir maddesine göre Osmanlı Devleti, Rusya'ya bir saldırı olursa boğazları kapatacaktı. İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni kendi uydusu haline getirdiği bir anlaşma olarak yorumladıkları bu anlaşmayı imzalandığı günden itibaren değiştirmeye çalıştılar. Zaman onların istediklerini gerçekleştirmelerini sağlayacaktır.

Antlaşmalar yapılmış, barış sağlanmıştı. Ancak barıştan her iki taraf da memnun değildir. Mehmet Ali bağımsızlık, Mahmut ise verdiklerini geri almak peşindedir. Diplomatik çabalar,

İngiltere'nin ve Fransa'nın arabuluculukları bir sonuç getirmedi. Mahmut tekrar harekete geçti.

Bu ikinci Mısır harbi Osmanlı için büyük bir felaketle sonuçlanacaktır. Özellikle de bu savaşta 1839 yılının büyük bir önemi vardır. Çünkü 1839'da Osmanlıların kara ordusu Nizip'te Mısır güçlerine yenilmiş, II. Mahmut Nizip yenilgisinin haberini almadan veremden ölmüştür. Üstüne üstlük saray entrikaları sonucunda Kaptan-ı Derya Osmanlı donanmasını götürüp Mısıra teslim etmiştir. Devlet geçirdiği bu üçlü felakete rağmen bu kaosu başarıyla atlatmıştır denilebilir. Bunun nedeni bir ölçüde II. Mahmut'un İngilizler nezdinde yapmış olduğu bir sigortadır. Bu sigorta İngiltere'yle yapılan Balta Limanı Ticaret Antlaşması'dır. Antlaşma İngiltere'ye ve kısa süre sonra diğer batı ülkelerine o güne değin kapitülasyon hukukunun sağladığının çok ötesinde olanaklar tanıyordu.

Mahmut Suriye'yi, Mısırı kendine daha sıkı bağlayabilmek uğrunda iktisadi çıkarlarını feda etmekteydi. Bir görüşe göre 1838 antlaşması Osmanlı ekonomik yapısının kapitalizme, lonca sanayiinin çağdaş sanayiine dönüşmesi ihtimalini ortadan kaldıran bir idam fermanıdır. Fakat Osmanlı arazisini geniş tutmak amacı uğruna iktisadi çıkarları feda etme davranışı Osmanlı sarayının 1740, 1838, 1919 yıllarında da gösterdiği tipik bir davranışıdır.

II. Mahmut dönemine başlarken, II. Mahmut'un Osmanlı devletinin büyük Petro'su sayıldığı, ıslahat alanında yeni bir çığır açtığı görüşünün hakim olduğunu söylemiş-tik. Şimdi de II. Mahmut döneminde ıslahat alanında yapılmak istenenlere bir bakalım.

YUKARI

II. Mahmut Islahatları

II. Mahmut Islahatlara Hız Veriyor
Askeri Islahatta Yeniçeri Engeli Ortadan Kalkıyor

Yeniçeri ocağının kaldırılması (Vaka-i Hayriye) ile birlikte yeni bir ordunun kurulması kendiliğinden gündeme geldi. Yeni ordunun yeni bir ismi vardı. Muhammet'in Eğitimli Muzaffer Askerleri. Bu birlik yeniçerilerin yerini alan bir kuruluştur. Diğer ocaklar devam ediyordu. Yeni ordu iki tertip halinde görev yapacak, İstanbul'un asayişi ve itfaiyesiyle meşgul olacaklardı. 1828'de tulumbacı teşkilatı kuruldu. 1845'de Zaptiye Müşirliği kuruldu. Bu gelişmeyle birlikte asayiş işleri askeri örgütten ayrılmış oldu.

Ordu yapılanmasında değişikliğe gidildi. Bölüm ve rütbe adları değiştirildi. Mahmut sarayı korumakla görevli bostancı ocağını da Muallem Bostaniyan-ı Hassa ocağına dönüştürdü. Bir süvari alayı oluşturuldu. Eğitiminde yabancı subaylar görevlendiril-di. Topçu, top arabacı, lağımcı ve humbaracı ocakları eskisi gibi devam etti. Cebeci ocağı dağıtılıp yerine yeni bir cephane ocağı kuruldu. Görünüşte devam eden ancak amaçlarından uzaklaşmış tımar sistemi,

1831'de kaldırıldı. Hazine dirliklere el koyup, iltizama verdi. İşe yarar sipahilerden dört süvari taburu oluşturuldu. Gerisine emekli maaşı bağlandı. Donanmada maaşlar arttırıldı. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun genişletildi. Program çağdaşlaştırıldı. Tersaneye çeki düzen verildi, Rum denizcilerin yerine Karadenizli ve Suriyeli denizcilerin gelmesi için tedbirler alındı.

Askeri Islahat İstenilen Sonuçları Vermiyor Çünkü....

Yeniçeriliğin ortadan kaldırılması ve yeni ordunun kurulmasıyla olumlu sonuçlar hemen alınmadı. Rus savaşındaki ve Mısır harbindeki ağır yenilgilerin en önemli sebebi orduda ve donanmadaki uzman kadronun yani subay kadrosunun yetersizliğiydi. Bir subay kadrosunun oluşması beklenmeden kurulmuş bütün birliklere ister istemez oradan buradan subaylar bulundu. Subay yetiştirmek için Nizam-ı Cedid'den subaylardan sarayda bir Enderun-u Hümayun Ağavatı Ocağı kuruldu fakat istenilen sonuç alınamayınca 1830'da bu uygulamadan vazgeçildi. 1831'de subay yetiştirmek için seçilmiş erlerden sübyan bölükleri oluşturuldu. Bundan sonraki aşamada ise Harbiye kurulacaktı. Oysa ki Mısırdaki M. Ali ordusunu kurmadan önce bir Fransız subay sayesinde yönetiminde 500 subay yetiştirmiş, kendisi de bir er gibi çalışarak askerlik sanatını öğrenmiştir. Sağlam bir yol tutan M. Ali bu nedenle de Osmanlılara karşı başarılı olmuştur.

Nihayet Islahatlar Askeri Alanın Dışına Taşıyor

XIX. yy'a gelinceye kadar kültürlü bir Osmanlı efendisi Arapça ve Farsça öğrenmeye çalışır, batı dillerini küçümserdi ancak batı ile temasların toplum ve devlet haya-tında belirleyici olması nedeniyle Müslümanlar da batı dillerini öğrenmeye başlayacaklardı.

Bugün tıp bayramı olan 14 Mart 1827 gününde tıbhane adlı askeri okul Mısırda açılan tıp okulundan 1 ay sonra açıldı. Tıbhane'de öğretim dili Fransızcaydı dolayısıyla öğretmenler ve kitaplar da Fransız kökenliydi. Mahmut bunun geçici bir durum olmasını istemiş ve bir an önce Türkçe'ye geçilmesi dileğinde bulunmuştur. Ancak Tıbhane'de Türkçe, 1870'de öğretim dili olacaktır.

Yine M. Alinin bir uygulamasına koşut olarak 1826'da ilk kez bir hayli eleştiriye göğüs gerilerek Avrupa'ya 4 öğrenci gönderildi. Sonraki yıllarda tıbhane ve Harbiye'ye öğrenci yetiştirilmek üzere Enderun ağalarından Avrupa'ya gönderilenlerin sayısı 150'yi buldu. M. Ali bu işe 1816'da başladı 1826-1848 yılları arasında 300 civarında öğrenci gönderdi.

Mahmut padişahların yaşam tarzında da esaslı değişiklikler yaptı. Sakalını kısalttı ve Mısır tarzında setre pantolon giymeye, Avrupa hükümdarları gibi doğum günlerini kutlamaya, resimlerini devlet dairelerine astırmaya, elçiliklerde davetlere gitmeye, tebdil-i kıyafet etmeden şehir içi hatta yurt içi inceleme gezilerine çıkmaya başladı. Hükümet toplantılarına katıldı, hükümet adamlarının huzurunda oturmalarına müsaade etti.

1828'de Mansureye Şubara denilen başlık yerine fes giydirilmesi kabul edildi. Eyüp'te feshane kuruldu. Bu arada kıyafet nizamnamesi çıktı. Fes, setre pantolon, ulema dışında siviller için zorunlu hale getirildi (1829). Avrupa tarzında giyim kuşam ve tıraş özellikle padişaha yakın çevrelerde salgın halini aldı. Burada iki noktayı belirtmek gerekir. Birincisi halkın muhtemelen büyük bir bölümü II. Mahmut'u gavur padişah olarak mimledi ama yeniçeriler olmadığı için hoşnutsuzluğunu ortaya çıkaramadı. Diğer nokta ise kıyafetle, sakalla, vs.. ile uğraşmak çok yüzeysel görünse de Rus ve Japon çağdaşlaşma tarihinde de

önemli bir yer tutar.

İlk gazete Takvim-i Vekayi çıkmaya başladı (1831). Mısırda 1829'da Vekayi-i Mısırrıye adlı resmi gazete kurulmuştu. Mahmut herhalde bu örneği düşünerek yap-tığı işleri tanıtmak üzere haftalık ve 5000 tirajlı bir gazetenin çıkarılmasını sağladı.

II. Mahmut ıslahatını ıslahatların yoğunluğuna göre dönemlere ayırırsak bu dönemlemede iki olayın etkisini görebiliriz. Birinci dönem yukarıda da anlattığımız gibi, yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla hız kazanan ıslahatlar dönemidir. İkinci dönem ise Mısır meselesinin ortaya çıkması ve M. Ali'nin Osmanlı ülkesinden ülkeler koparması sonucu başlar. Mahmut, M. Alinin üstünlüğünü kabul etmek niyetinde değildir. Yapacağı ıslahatların devleti güçlendireceğini ve Mısır meselesinde yardımına muhtaç olduğu Avrupa kamuoyunda Osmanlıyı sevimli göstereceğini bunun da diplomatik ilişkilere yansıyacağını ummaktadır. Şimdi bu amaçlarla başlamış olan ıslahatlar dönemini ele alalım.

Merkezi yönetimdeki yenilikler

Hükümetin örgütlenmesinde çağdaş bir yapılanmaya gidilerek uzmanlaşmış nezaretler (bakanlıklar) kurulmaya başlandı. Sadrazamın durumu da değişti. Padişahın mut-lak vekili olmaktan çıktı. Nazırların her biri mühür sahibi oldular. Üstelik bunları padişah atayacaktı. Sadrazamlık başvekillik haline geldi. Nazırlar ve başvekile evkaf nazırı, serasker, kaptan-ı derya ve şeyhülislam katılarak Meclis-i Hass-ı Vükela veya Meclis-i Vükelayı yani bakanlar kurulunu oluşturdular. Bu yapılanma ile sarayın ve padişahın daha güçlü hale geldiğini söyleyebiliriz.

Sarayda toplanacak bir Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye ülkenin temel mevzuatıyla (Tanzimat-ı Hayriye) ve yüksek mahkeme olarak çalışacaktır. Dar-u Şurayı Bab- ı ali, Dar-u Şurayı Askeri askeri mevzuatla uğraşacaktı.

Yönetenler yeni bir sisteme bağlandı. Toprağa bağlı gelirler tahsis etmek ya da iş sahiplerinden alınacak paralarla (bahşişle) geçinmelerini beklemek yerine hepsi maaş sahibi kılındılar. Her üç yöneten zümresi için ortak bir rütbe aşama sırası saptandı. Bunlar üzerindeki müsadere baskısı kaldırıldı ve böylece ilmiye dışındaki yönetenlerin de mallarını mirasçılarına devredebilme hakkı doğdu. Yönetenlerin, yöneten statüsünü belgeleyen beratlarının her yıl yenilenmesi usulüne son verilmesi de aynı şekilde kamu görevlilerine güven ve istikrar veren bir tedbir oldu.

Buraya kadar gördüğümüz merkezi yapıdaki ıslahatın genel bir değerlendirmesini yaparsak başlıca şu unsurlara değinebiliriz.

* Merkezi yapıda çağdaşlaşma amacıyla uzmanlaşmaya önem verilmektedir (Nazırlıkların, meclislerin kurulması).

* Padişah merkezi yapıda uzmanlaşmayı isterken bir yandan da merkezi daha fazla kendine bağlı kılmaya çalışmakta, otoritesini arttıracak bir değişimi oluşturmaktadır.

* Merkezde yeniçeri etkisinin ortadan kaldırılması ıslahatların önünü açmış, Mahmut'u o güne değin en ileri giden padişah yapmıştır ancak yeniçeriliğin yerini giderek önemi artan bürokrasi sınıfı almaktadır. Yüzlerce yıldır padişah karşısında boynu kıldan ince olan kalem

efendileri kendilerini padişah karşısında daha güçlü kılabilecek haklara kavuşmuşlardır (Maaş sahibi kılınmaları, müsadere usulünün kaldırılması, yöneten statüsünü belgeleyen beratların her yıl yenilenme usulünün kaldırılması).

Taşra yönetimindeki yenilikler

Taşra yönetiminde de özellikle merkezin denetimini gücünü artıracak yenilikler oldu. Arabistan ve Mısır hariç Osmanlı ülkesinde askerlik ve vergilendirme amacına yönelik bir nüfus ve emlak yazımı yapıldı (1831). Mültezimleri aradan çıkarıp vergilerin devletçe doğrudan memurları tarafından toplanması isteniyordu. Pilot bölgelerde uygulamalar yapıldıysa da yaygınlaştırılmadı.

Valiler de maaşa bağlanarak vilayetten geçinme usullerine son verildi.

Halkla hükümet arasında aracılık etmek üzere köylerde muhtarlıklar kuruldu.

Taşra üzerinde denetimi arttırıcı bir tedbir de posta örgütünün kurulmasıydı. Posta örgütü için posta yolları yapılmaya başlandı. Ülke içindeki seyahatleri denetlemek üzere de yerinden ayrılanların "mürur" tezkeresi adında bir belge almaları şartı getirildi.

Eğitim alanındaki yenilikler

Eğitim alanına gelince gündelik ihtiyaçları ve devletin ihtiyaçlarını karşılayabilecek insana gereksinim vardı. Mahmut İstanbul'a sınırlı olmak üzere ilköğretim zorunluluğu getirdi. Camilerdeki mahalle mekteplerinde Arapça ve Türkçe'yi hiç öğretmeden Kuran okunması öğretilirdi. Bu gündelik ihtiyaçları karşılamak bakımından faydasız bir eğitimdi. Devlet memurlarına Arapça ve Türkçe okutmak üzere Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-u Edebiye adlı iki okul kuruldu. O güne dek usta-çırak usulü yetişen yani okuma-yazma öğrenen memurlar böylece öğrenimlerinin önemli bir bölümünü bu okullarda yapabileceklerdi.

1833'de Hariciye Nezaretinde bir tercüme odası kuruldu. Zamanla başka devlet dairelerinde de tercüme odaları kuruldu. Bu devletin batıyla yoğunlaşan diplomatik iliş-kilerinin bir sonucuydu ve diplomatik ilişkiler önem kazandıkça, yabancı dil bilmek de önem kazanacak ve Osmanlı daha sonraki yıllarda tercüme odalarından yetişmiş sadrazamlarla tanışacaktır.

Hem ordu hem eğitim açısından önemli bir olay Mekteb-i Ulum-u Harbiye'nin açılmasıdır. Ancak burada Osmanlıdaki yüksek eğitim kurumu sayılan okullarla ilgili bir parantez açmak gerekiyor. Harbiye'den başlamak gerekirse dokuz kısımdan oluşan Harbiye'de sınıf usulü yoktu (medresede olduğu gibi). Bitirilmesi gereken kitaplar vardı yani öğrenim süresi öğrenciye kalmış bir işti. İlk sekiz kısımda Türkçe okuma yazma, din bilgisi, askeri mevzuat biraz Arapça öğretiliyordu. Dokuzuncu kısımda matematik, topografya, harita öğretiliyordu. İlk sekiz kısım ilkokul düzeyinde dokuzuncu kısım ortaokul belki kısmen lise düzeyinde sayılabilirdi. Daha önce açılmış tıbhane içinde de aynı sorunlar vardı. Orada da uzun süre hasır üzerinde diz çöken öğrencilere ilkokul tahsili vermek gerekiyordu. Tıbbiye ve harbiye böyle olduktan sonra 18. YY.' de açılan ve çok süslü isimler taşıyan mühendis hanelerin de esas itibariyle derme çatma bir eğitim verdiğini düşünmek çok zor olmasa gerek. Harbiye ilk

mezunlarını açılışından ancak 14 yıl sonra 1848'de verebildi.

II. Mahmut dönemini kısaca değerlendirelim

Islahatçı olarak II. Mahmut'un o güne kadar en ileri gitmiş padişah olduğu şüphesizdir. Yeniçeriliğin kaldırılması bu yöndeki en büyük engeli ortadan kaldırmıştır. Osmanlı devletinin çağa ayak uydurması yönünde çaba göstermesini mümkün kılmıştır. Pek çok alanda yenilikçi adımlar atılmıştır. Bunlar Mahmut'un ıslahatçılığının olumlu yönleridir. Bir de olumsuzluklara bakalım. Islahat yolunda atılan adımların başlangıç adımları olarak kaldığını görüyoruz. Yine söylemek gerekir ki bu ıslahatçılık M. Ali ıslahatlarının bir kopyasıdır ve ona yetişmek, ondan geri kalmamak arzusunun bir ifadesidir. Gerek Mahmut gerekse M. Ali otoriter bir tavır içinde olmuşlar ancak M. Ali kesin çözümlere ulaşırken Mahmut mücadelesi içinde sürüklenip gitmiş ve devletin başına büyük dertler açılmasını engelleyememiş hatta bazen neden olmuştur.

Mahmut'un teslim aldığı devletle, teslim ettiği devlet arasında önemli bir küçülme söz konusudur. Mısırla mücadele uğrunda önce Rusya uyduluğu kabul edilmiş daha sonra ve belki çok daha tehlikeli olarak ülkenin hayati ekonomik faaliyetleri batıya peşkeş çekilmiştir. 1838 Osmanlı-İngiltere ticaret sözleşmesi Osmanlı ülkesini açık pazar haline dönüştürecektir. Tepedelenli'nin yok edilmesi Yunan bağımsızlığını getirirken Mısıra karşı ordunun ve donanmanın iflası yarı sömürge olma durumuna doğru atılmış büyük adımlardır. Oysa III. Selim'in uzlaşmacı ayan siyaseti ya da Sened-i İttifak yönünde bir kurumlaşmanın devlet için daha hayırlı olabileceği düşünülebilir.

YUKARI

ABDÜLMECİD DÖNEMİ (1839- 1861)

II. Mahmut'un ölümüyle onun sorunlarla dolu 1839 yılını devralan büyük oğlu Abdülmecid tahta geçti.

Abdülmecid 17 yaşında bir delikanlı olarak tahta çıktı. Bir batı dilini (Fransızca) bilen ilk padişahtı. Islahat yolunda kararlı görünüyorsa da zamanında Osmanlı devleti bağımsızlığını büyük ölçüde yitirdiği için, bu ıslahat severliğin ne ölçüde içten olduğu ne ölçüde İngiltere-Fransa baskısına boyun eğmekten ibaret olduğunu kestirmek zordur.

YUKARI

Abdülmecid Dönemi Siyasal Gelişmeleri

Bu dönemde Osmanlı devletini daha fazla dışa bağımlı kılan
siyasi gelişmeler yaşandı

Mısır Meselesi

Çözümsüz ya da zor çözülebilecekmiş gibi görünen bu sorunu Avrupa devletleri çözdüler.

Zira Mısır sorunu artık Avrupa dengesini, Avrupa barışını tepe taklak edecek bir hale gelmiş bulunuyordu. M. Ali'nin başarısı Avrupa'da Fransa'nın başarısı ve aşırı güçlenmesi ve İngiltere'nin Hindistan'la bağlantısına karşı bir tehdit olarak görülüyordu. Hünkar İskelesi Antlaşması ile de Rusya bu meselede aşırı bir şekilde güçlenebilirdi. 19. YY.' de dünyanın en güçlü devleti İngiltere'nin denge siyaseti gütmekteki ısrarı Mısır meselesinde ağırlığını Osmanlıdan yana koymasına neden oldu. İngiltere'nin koyduğu bu tavırda 1838 Balta limanı Sözleşmesinin etkisi de unutulmamalıdır. Sonuç olarak İngiltere, Avusturya, Fransa, Rusya temsilcileri Osmanlı devletiyle Mısır arasındaki savaşı bitirdiler. Barış şartlarına uymak istemeyen Mısır yenilgiye uğradı. Osmanlı devleti ve Mısır İngilizlerin dayattığı şartları kabul etmek zorunda kaldılar. 1840 ve 1841'de yapılan Londra antlaşmaları ile İngiltere hem Mısır meselesini hem de boğazlar sorununu istediği şekilde çözümledi. Tabii bu antlaşmaların yapılmasında 1839'da ilan edilen Tanzimat fermanının da etkisi vardır. Bu belge İngiltere ve Avrupa kamuoyu gözünde Türkiye'nin kayrılmasını kolaylaştırıyordu. Londra antlaşmaları ile Mısırda M. Aliye irsi valilik veriliyor, Mısır iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Osmanlılara bağımlı, imtiyazlı bir eyalet haline geliyordu. 1841'deki antlaşma ile de boğazların Osmanlı devleti barış halindeyken bütün savaş gemilerine kapalı tutulması kabul edildi. Bu Rusya'nın Hünkar İskelesi Ant. ile kazandığı egemenliğin sonunu ifade ediyordu. Özellikle 1839-40 yıllarında yaşananlarla doğu sorunu esas anlamını aldı. Osmanlı iktisadi ve askeri iflastaydı ve ancak büyük devletlerin kendi aralarındaki çekişmeler nedeniyle varlığını koruyabiliyordu.

Osmanlı Devleti Mısır sorununun çözümünde Avrupa devletlerinin desteğini almak ve kötü durumdan kurtulabilmek amacıyla Tanzimat Fermanını ilan etti.

YUKARI

TANZİMAT FERMANI (GÜLHANE HATT-I HÜMAYUNU) 1839

Bu belgeye Gülhane'de okunduğu için Gülhane Hatt-ı Hümayunu da denir. Tanzimat Fermanı devletin kötüye gidişi ile ilgili ilginç bir saptama yapar. Bu saptamaya göre yüzyıllardır yaşanan sorunlardan Osmanlı Devleti'nin bir ders almadığını söyleyebiliriz. Oysa gerçek bu değildir. Osmanlı yaşadığı sorunlardan dersler çıkarmıştır ve Tanzimat Fermanı ve döneminin Osmanlılar üzerinde uygarlaştırıcı, toplumu geliştirici yönleri olacaktır.

Tanzimat dönemi devlet adamlarının görüşüne göre Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren şeriata uymuş, devlet kudretli ve halk refah içinde olmuştur. Son 150 yıldır ise şeriata ve faydalı kanunlara uyulmamak yüzünden zaaf ve fakirlik gelmiştir. Oysa ülkenin coğrafi mevkii, verimli arazisi ve halkının yetenekleri dolayısıyla, doğru tedbirlerle 5-10 sene zarfında kalkınabilinirdi.

Tanzimat Fermanı Maddeleri:

Öyle ise Osmanlının bu kötü durumdan kurtulması için yapılması gerekenler vardı.

1- Can, ırz, mal güvenliği sağlanmalıdır. Canından, malından güvenli olan kimse kendisini işine verir(Ancak bu maddeden en çok yararlanan yönetenler sınıfının ulema dışında kalan bürokrat sınıfı oldu Reşit ve yandaşları kendilerini güvenceye aldılar.)
2- Vergi herkesin kudretine göre belirlenmeli ve bundan fazlası alınmamalıydı.(Yedd-i Vahit ve İltizam usulünün sakıncalarına dikkat çekiliyordu.)
3- Askerlik süresinin sınırlandırılması(Tarım ve ticaret işlerinin aksaması, nüfusun çoğalmasını engellemesi sorunlarını ortadan kaldırmaya yöneliktir.) Her erkeğin askerliği vatan hizmeti olarak 4-5 yıl yapması kararı alınıyordu.
4- Bu düzenlemelerden Müslümanlar kadar Müslüman olmayanlar da yararlanacaktır(Bu cümlecikle Müslüman'la Müslüman olmayana yasalar önünde eşitlik getiriliyordu.
5- Bütün bu ilkeler çerçevesinde Meclis-i Ahkam-ı Adliye'ce kanunlar yapılacak ve bunlara uygun davranılacağına dair başta padişah, ulema ve vekiller Hırka-i Şerif odasında yemin edeceklerdir(Böylece padişah kanun gücünün üstünlüğünü kabul etmiş oluyordu.)
6- Şeriat kanunlarına aykırı davrananların, rütbeye ve hatır gönüle bakılmaksızın cezalarını vermek üzere bir ceza kanunnamesi hazırlanacaktır(Burada öncelikli amaç rüşvetin engellenmesiydi.)

Ferman yeni bir dönemin açılmakta olduğunu özellikle vurguluyordu. Ancak fermanın sonunda normal bir zamanda çok garip kaçacak bir ifade yer alıyordu. Dost devletler Tanzimat Fermanının tanık olsunlar diye ferman İstanbul'daki bütün elçiliklere resmen bildirilecekti. Yani devletin bu ıslahatı dış devletlere noterlik hatta belki garantörlük işlevi yüklüyordu. Başka bir deyişle Tanzimat'ın yaptırımı Avrupa Devletlerinin ağırlığı oluyordu. Diğer bir yaptırımı da Allah'tı. Ferman, aykırı davranışta bulunanlara "Allah'ü Teala hazretlerinin lanetine mahzar olsunlar ve ilelebet felah bulamasınlar" diye beddua ediyordu.

Ancak her şeye rağmen (Belge Osmanlı bağımsızlığına olumsuz etki yapsa da, M. Reşit Paşa İngiliz desteği ve isteği ile fermanı hazırlasa da) Tanzimat'ı ve onun getirdiklerini reddetmemiz pek mümkün görülmüyor. Çünkü Tanzimat'ın uygarlaştırıcı, toplumu geliştirici

yönlerini görmemek, bunları takdir etmemek bağnazlık olur.

YUKARI

Kırım Savaşı

Rusya Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için İhtilallerin getirdiği ortamdan yararlanarak harekete geçiyor.

Avrupa'da 1848 ihtilallerinin yaşanması Fransa-Prusya-Avusturya'nın bu ihtilallerden etkilenmesi Rusya'yı Osmanlı toprakları üzerindeki amaçları doğrultusunda tekrar harekete geçirdi. Rusya'nın amacı Osmanlı devletini 1833 Hünkar İskelesi dönemindeki gibi uydulaştırmaktı. Bu dönemde çar İngiltere'yle uyuştuğu taktirde amacına ulaşabileceğini düşlüyordu. İngiltere elçisiyle yaptığı bir görüşmeden sonra da ünlü olacak o deyimi ilk kez kullandı. Osmanlı devleti bir hasta adamdı ve mirası gürültüsüzce paylaşılmalıydı. İngiltere bu teklifleri olumlu karşılamadı ancak Çar Nikola yolundan dönmedi ve bir takım bahanelerle savaşı yarattı. Oysa İngiltere ve Fransa 1848-49'da yaşanan mülteciler meselesinde de Osmanlı devletinden yana tavır koymuşlardı. Aslında Rusya'nın bu meseleden de kuyruk acısı vardı. Rusya önce kutsal yerler sorununu gündeme getirdi. Daha sonra da bahriye nazırı Prens Mençikof'u İstanbul'a olağanüstü elçi olarak gönderdi. Bu zamanlamada İngiltere ve Fransa elçilerinin İstanbul'da olmamasının etkili olduğu söylenebilir. Protokol kurallarına uymadan ziyaretler yapan Mençikof Osmanlı Ortodoks uyruklarının Rus hi-mayesine girmesi teklifini yaptı. Osmanlılar İngilizlere güvenerek bu teklifi reddetti. Ruslar Eflak ve Boğdan'ı işgal ettiler. İngiliz ve Fransız donanmaları İstanbul önlerine gelmelerine rağmen Sinop'taki Osmanlı donanmasını tahrip ettiler ve Sinop'u topa tuttular.

Osmanlı Rus Savaşına diğer Avrupa devletleri de katılıyor

İngiltere ve Fransa bunu kendilerine bir hakaret kabul ettiler ve Rusya'ya savaş ilan ettiler fakat asıl mesele şüphesiz emperyalistler arası rekabetti. Bunu yapılan savaş ve savaş sonrası yapılan antlaşma kanıtlayacaktı. Savaş sırasında Osmanlı, İngiliz ve Fransız ittifakına bölgedeki gelişmelerde söz sahibi olmak isteyen Piyemonte devleti ve Avusturya da katılacaktı. Avusturya'nın ültimatomu ile Rusya barışa razı olacaktır, Viyana'da barış ön şartları yapılacak bu ön şartlara göre de Osmanlı devleti ıslahat fermanını yayınlayacaktır.

Kırım Savaşı Sonuçlar ve Etkileri

Osmanlı devleti yapılacak olan asıl barış ant. için Paris'e giderken büyük umutlar taşımaktadır.

Galip taraftır ve istenen fermanı da yayınlamıştır. Ancak Paris ant gerçekleri bir kez daha Osmanlı devletine gösterecektir ve Osmanlı devleti yine büyük bir hayal kırıklığı yaşayacaktır.

Paris Antlaşması - Galiptir Mağlup Bu Yolda (1856)

Kırım savaşını barışa döndüren bu ant. ile Osmanlı devletini ilgilendiren çok önemli kararlar alınmıştır. Osmanlı dışında Fransa, Avusturya, Prusya, Rusya ve Sardunya'nın katıldığı antlaşma ile bu ülkelere Osmanlı ülke bütünlüğüne uymayı yükümlenmişlerdir.

Ayrıca Osmanlı devletinin Avrupa camiasına girmesi ve Avrupa genel hukukundan yani devletler umumi hukukundan yararlanması kabul edildi. Demek ki o zaman değin Osmanlı devleti şu ya da bu ölçüde hukuk dışı sayılmaktaydı. Bunlar Osmanlı devlet adamları için son derece mutlu gelişmelerdi. Avrupalılarca adam yerine konmak, onlarla müttefik olmak, can düşmanı Moskof'a karşı silah arkadaşlığı etmek, Tanzimat paşaları için başarının ve mutluluğun zirvesiyken Paris ant ile bu saygınlık resmileşmiş, perçinlenmiş oluyordu.

Oysa aslında değişen fazla bir şey yoktu. Paris geciktirse de Osmanlıların dağılma süreci devam edecekti. Eşitlik ve Avrupalılık tamamen lafta kalacaktı. Daha Paris kongresi sırasında yaşananlar bunun göstergesidir. Osmanlı Paris'te yaşanan gelişmeleri ciddiye alıp kapitülasyon düzenine son verilmesini istediğinde donuk bakışlarla karşılaştılar. Aslında Osmanlı devleti Paris'te ilk işaretini 1841 Boğazlar sözleşmesinde gördüğümüz Avrupa büyük devletlerinin bir çeşit ortak yarı sömürgesi durumuna geliyordu. Bu ortalık Osmanlı devletinin paylaşılmasını, parçalanmasını zorlaştırsa da Osmanlı devleti Paris ant. ile daha fazla dışa bağımlı, daha fazla iç işlerine karışılan bir devlet konumuna getirilecektir. Paris ant. maddelerinde bu ortam hazırlanmıştır. Osmanlı devleti bu ant.ta mağlup devlet Rusya ile aynı yaptırıma uğramış ve Karadeniz'de donanma ve tersane bulundurma hakkı elinden alınmıştır. Osmanlı bakımından önemli bir hüküm Islahat Fermanıyla ilgilidir. Buna göre Islahat Fermanının padişah tarafından kendiliğinden çıkarılmış olduğu, antlaşmayı imzalayanların bunun değerini takdir ettikleri, fermanın devletlere tebliğ edilmesinin (ant. maddesi olmasının) bunların Osmanlı içişlerine müdahalesi için yetki vermeyeceği kaydediliyordu. Gerçek ise bunun tam tersiydi. Ferman Avrupa zoruyla hazırlanmış ve Avrupa müdahalesi için yeni vesileler yaratmış bulunuyordu.

Paris kongresi dünya siyasetinde yeni bir dengenin kuruluşunu simgelemekteydi.

Rusya Avrupa siyasetinde ikinci plana düşerken, Fransa Napolyon savaşlarından beri itilmiş olduğu ikinci plandan kurtuldu. Fransa diğer Avrupa devletleriyle birlikte baş hasmı Rusya'nın üzerine yürüdü ve barış konferansı da Paris'te yapıldı. Artık Fransa uluslararası ilişkilerde daha ağırlıklı ve etkin bir rol oynamaya başladı bu da Osmanlı iç siyasetine yansımakta gecikmedi. Burada biraz 19. YY. Osmanlı iç siyaset yapısından söz etmek gerekir.

Osmanlı devleti 19. YY.' de daha fazla dışa bağımlı ve dış ilişkileri ön planda tutan bir devlet

konumuna geldi.

Kuşkusuz bu durumun ülke içinde de etkileri görüldü. Yabancı devletler ülke içindeki iktidar mücadelelerinde taraf oldular ve istedikleri devlet adamlarının iktidara gelmesini veya iktidarını devam ettirmesini sağlamaya çalıştılar. Paris Ant. kadar iktidarı ve iktidar mücadelesi İngilizlerce desteklenen Mustafa Reşit Paşa ve yandaşları Paris Ant.tan sonra bölündüler. İktidar mücadeleleri Fransızlarca desteklenen Ali ve Fuat Paşaların grupları oluştu ve iktidar mücadelesi bunlar arasında yoğunlaştı.

Kırım Savaşı'nda Borç Kapısı Açılıyor
Her savaşta olduğu gibi Kırım savaşında da Osmanlı maliyesi altüst oldu.

Bu savaştan sonra ilk defa olarak Avrupa'dan borç alındı (1854). İngiltere ve Fransa'dan bazı Osmanlı gelirleri karşılık gösterilerek faizle borç para alındı fakat bu iş Osmanlı padişahı ve devlet adamlarına pek tatlı göründü. Ardından 1855, 1858, 1860 borçlanmaları geldi. İşin daha kötü olan yönü ise bu borçlanmaların savaş, isyan, silah, saray inşaatı masrafları ya da maaş ödeme gibi ekonomik gelişmeyle ilgisiz yerlerde kullanılıyor olmasıydı. Öte yandan alacaklılar bunu bildiklerinden borçları çok ağır şartlarda veriyorlardı. Muhakkak ki bir iflasa doğru gidiliyordu. Buna karşın bu iflas sürecini daha da hızlandıran bir süreç başladı. Osmanlıda israf ve sefahat yaygınlaştı, padişah ve Tanzimat paşaları, hepsi borç içinde yüzüyor hale geldi. İsrafın önemli nedenlerinden biri de alafranga giyim kuşam, döşeme ve mimarinin yayılmasıydı. Tanzimat paşaları zaman zaman sarayı tasarruf yoluna sokmayı denediler ancak iktidarda kalabilmek için padişahın israf ve sefahatine alet olmak gerektiğini de biliyorlardı. İstanbul'a yerleşen bazı zengin Mısırlıların da örnek alınması israfı kamçılayan nedenlerdendi.

YUKARI

ISLAHAT FERMANI: 1856

Tanzimat Fermanının devamı olan Islahat Fermanı, Kırım Savaşı'nın son günlerinde Avrupa devletlerinin isteği ile hazırlandı.

Osmanlı devleti bu ferman ile;
Kırım Savaşı sonrası imzalanacak olan antlaşmada aleyhlerine karar çıkmasını engel-lemek ve Avrupa devletlerinin iç işlerine karışmasını, azınlık eylemlerini ve ayrılma isteklerini ortadan kaldırmak amacını taşıyordu.

Islahat Fermanı maddeleri:

1. Gayri Müslimlere tam bir din ve mezhep hürriyeti tanınması
2. Müslüman olmayanları küçük düşürücü sözlerin yasaklanması

3. Her çeşit devlet memurluğuna, okullara, askeri hizmetlere Müslüman olama-yanların da alınması
4. Azınlıkların il meclisine üye olabilmeleri
5. Azınlıkların mal mülk edinme banka ve şirket kurma hakkına sahip olması
6. Azınlıkların askerlik hizmetlerini bedelli yapabilmeleri
7. Cizye, haraç ve iltizamın kaldırılması
8. Azınlık ve Müslümanların kanun önünde eşit olması, işkencenin yasaklanması, dayağın kaldırılması ve hapishanelerin ıslah edilmesi.

Islahat Fermanı, Tanzimat ile başlayan Müslüman ve Hıristiyan eşitliğini sağlamaya yöneliktir. Azınlıklar Müslümanlardan daha çok hak elde etmiş, Osmanlıların egemenlik hakları zedelenmiştir. Ferman azınlıkları memnun etmemiş ayrılma isteklerinden vazgeçmemişlerdir. Azınlık hakları Müslümanların tepkilerine neden olmuş Avrupa devletleri söz vermelerine rağmen Osmanlının iç işlerine karışmaktan geri kalmamışlardır.

1839- 1876 dönemi
Osmanlı tarihinde Tanzimat (Düzenleme) dönemi olarak adlandırılır.

YUKARI

Tanzimat Dönemi Islahatları

Osmanlılarda ıslahat derinlere iniyor

Mali alanda:
Mali alanda yapılan ıslahat bir ihtilal boyutunu buluyordu. Nitekim bu yüzden de yürümedi. Tanzimat'tan üç ay sonra çıkarılan bir kanunla vergi toplama işlerinin valilerin ve mültezimlerin elinden alınarak sancağa gönderilecek maaşlı maliye memurlarına verileceği açıklandı. Valiler yalnızca askerlik ve asayiş işleri ile meşgul olacaklardı.

Halkı, soyup soğana çeviren iltizamın kalkması adeta bir ihtilaldi. İltizamın kalkmasıyla birlikte vali, ayan, memurların kanun dışı gelir kaynakları kesilmiştir. M. Reşit bu uygulamayı dikkatle izliyor, eski alışkanlıkları yok etmeye çalışıyordu. Ancak başarılı olamadı ve eski usullerin devamından çıkarı olanlar vergilerin toplanmasını engellediler. M. Reşit'in buna karşı çıkardığı bir çeşit kağıt para olan devlet bonoları da bir işe yaramayınca M. Reşit azledildi. Onun yerine saray-ordu-ilmiye ittifakından güç alan devlet adamları duruma egemen oldular. Vergi memurlukları kaldırıldı. Eski düzene dönüldü. İltizam, zaman zaman kaldırılma söylemlerine rağmen Cumhuriyete kadar sürdürüldü.

Yönetim alanında:
Mahalli meclisler kuruluyordu. Seçim yoluyla olmasa da halktan kişilerin yönetime girmesi, Osmanlılarda demokratik süreç ve kurumlaşma açısından önemlidir. Reşit paşa ıslahatına gösterilen tepkiye rağmen, mahalli meclisler zaman zaman zayıflamakla birlikte varlığını

korudu. (1858) Kanunnamesi ile de biraz daha önem kazandı. Devlet görevlilerinin iş sahiplerinden para, bahşiş veya rüşvet yerine devletten maaş almaları ilkesinde bazı dönüşler olduysa da ilke yayılmaya devam etti. Bu aslında M. Reşit'e duyulan tepkiye rağmen Avrupa kamuoyunun gözünden düşmek korkusuyla herkesin Tanzimat ıslahatçılığını benimser görünmesinin bir sonucuydu.

Hukuk alanında:
Hukuk alanında yapılanlara 1840'da Ceza Kanunnamesi çıktı. Fransız hukukundan esinlenilen bu kanunnamede bütün Osmanlı uyruklarının yasa önünde eşitliği vurgulanıyordu. 1850'de Ticaret Kanunnamesi yürürlüğe girdi ve karma ticaret mahkemeleri kuruldu.Yabancılar mahkeme heyetine katılabiliyordu. Bu durum tepkilere neden olmuştur. Anlaşılan Avrupa ile ticaretin yürümesi için bu tedbirler gerekli gözükmekteydi.

Askerlik alanında:
Askerlik alanında, ordunun adı değiştirildi. Asakir-i Nizamiye-i Şahane oldu. Valilerin ordu ile doğrudan ilişkisine son verildi. 1843'te çıkartılan bir kanunla askerlik süresi 5 yıl oldu. 7 yıl redif (yedeklik) süresi belirlendi. Askerlik gönüllü ya da kurayla oldu. Her aileden en çok bir kişi askere alınacak, tek çocuklu ailelerden asker alınmayacaktı.

Askeri ve sivil eğitim alanında:
Harbiye 1834'te kurulmasına rağmen 1845'ten sonra Harbiye ve İdadi diye ikiye ayrılmasından sonra ciddi bir eğitime kavuşturulabilmişti. 1845'te ordu merkezlerinde birer Askeri İdadi açıldı. 1849'da Askeri Baytar Mektebi açıldı.

Sivil alanda ise eğitimle ilgili meclisler açılırken rüştiyelerdeki eğitim geliştirilerek daha fazla Rüştiye Mektebi açıldı. 1848'de rüştiyelere daha fazla öğretmen yetiştirmek üzere Dar'ül muallimin kuruldu. 1858'de İstanbul'da ilk kez bir kız rüştiyesi açıldı. 1859'da ülkeye idareci yetiştirmek üzere Mekteb-i Mülkiye kuruldu. Şuna da işaret edelim ki, eğitimdeki bu ıslahatın motoru önemli ölçüde gayrimüslimlerin ya da Mehmet Ali Paşanın eğitimde kaydettiği ilerlemelerdi.

YUKARI

ABDÜLAZİZ DÖNEMİ (1861- 1876)

Abdülaziz Garpçılıkta Ağabeyinden Geri Kalmıyor:

Yönetim alanında:
Abdülaziz döneminde idari alandaki ıslahatın devam ettirildiğini ve geliştirildiğini görüyoruz. Bu dönemde idarede merkeziyetçiliğin hafifletilerek, yerel halka (aslında uygulamada ayan ve

eşrafa) idarede sınırlı da olsa bir söz hakkı veriliyordu. Burada Avrupa'nın Osmanlı idaresini modernleştirme baskısı etkili olsa da Osmanlı toplumuna getirdiği demokratikleşme görmezlikten gelinemez. Bunu sağlayan 1864 Vilayet Nizamnamesi olmuştu. Böylece yerel meclisler idarede daha fazla sözü geçer duruma gelmişlerdir. Bugünküne benzer bir idari bölümlemeyi Türkler bu nizamname ile gerçekleştirdiler. Bu nizamname doğrultusunda Mithat Paşanın Tuna Valiliğinde harikalar yaratması ülkeye ve yönetimine örnek oldu.

Eğitim alanında:
Rüştiyelerin sayısı artar. 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi öğretim düzeylerini şöyle saptar: Sıbyan(bugünkü ilkokulların ilk yılları düzeyinde), Rüştiye (ilkokulun sonraki yılları), İdadi (ortaokul), Sultani (lise), Darülfünun (üniversite)
Fransızların ısrarı ile 1868'de Fransızca öğretim yapan Galatasaray Sultaniyesi açılmıştır.
1872'de Müslüman yetimler için Darüşşafaka Lisesi açıldı. 1875'de ilk askeri rüştiyeler açıldı. 1870'te eğitime başlayan Darülfünun yobazların hışmına uğrayarak ertesi yıl kapattırıldı. 1870'de kız okullarına öğretmen yetiştirecek olan Darülmuallimat kuruldu.

Hukuk alanında:
Toprak hukukunda veraset hakkı tanınırken, yabancılara Hicaz dışındaki kent ve köylerden gayrimenkul edinme hakkı tanındı.
1867'de Avrupalıların ve Yeni Osmanlıların baskısı, Abdülaziz'in Avrupa seyahati sonunda oluşan batılılaşma etkisi neticesinde Şurayı Devlet (Danıştay) ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye (Temyiz Mahkemesi) ortaya çıktı.
1869'da Ahmet Cevdet Paşa şeriat ve ticaret mahkemelerinin konuları dışında kalan hukuk ve ceza davalarına bakacak Nizamiye Mahkemeleri sistemini kurdu.
Belediyecilik alanında 1855'te İstanbul Şehir Eminliği kuruldu.

YUKARI

Abdülaziz Dönemi Siyasal Olayları

Bunalımlar Devri

Mali Bunalım
Hükümet gerek içerde, gerek dışarıda borç içindeydi ve bu borçları ödeyecek güçten yoksundu. En kolayı dışarıdan borçlanmak ya da 1840'da çıkarılan kaimeleri (kağıt para) arttırmaktı. Bu da enflasyonu körüklüyor ve fakirliği daha da büyütüyordu. Buna karşın başta padişah ve devlet adamları lüks ve israftan vazgeçmiyorlar ve devlet hızla mali iflasa doğru sürükleniyordu. Beklenen iflas 1875'te gerçekleşmiş ve Osmanlılar için daha felaketli bir yolun başlangıcı olmuştur.

Balkan Bunalımı

Karadağ, Hersek, Romen Ulusçuluğu (Eflak ve Boğdan), Sırbistan (Türklerle son bağlarını koparmaya çalışıyor) gibi meselelerle uğraşırken bir yandan da Düvel-i Muazzamayı burada yapacağı hareketler konusunda ikna etmek durumundaydı.

Girit İsyanı (1866)
İsyan bastırılarak Girit'in Yunanistan'a katılması engellendi, bu durum Avrupa'ya da onaylatıldı. Ancak Yunanistan'ın özellikle İngiliz desteğine bağlı girişimleri yeni bunalımlar yaratmaya devam edecektir

Süveyş Kanalının Açılması (1869)
Süveyş Kanalının açılması ile birlikte İngiltere ve Fransa arasında Mısır'ı kontrol etme mücadelesi başlayacak, bu da Osmanlı iç politikasına yeni müdahaleleri getirecektir.

Yeni Osmanlılar Hareketi ve Abdülaziz'in Tahttan İndirilişi

Osmanlı'da sivil muhalefet hareketi başlıyor
Yeni Osmanlılar Hareketi Osmanlı tarihindeki ilk batılı anlamdaki özgürlük hareketidir.

Hareketin ikinci özelliği ise gazetecilerden oluşması ve mücadelesini basın yoluyla yapmasıdır Yeni Osmanlıların amaçları meşrutiyetçi bir yönetim tarzını Osmanlıya getirmektir. Abdülaziz'in müsrifliğine ve idaresine, Bab-ı Ali paşalarının(Ali Paşanın) diktatörce tutumlarına karşıdırlar. Yeni Osmanlılar hareketi doğrudan iktidara yönelik olmaktan çok, bir düşünce ve propaganda hareketi olarak önemlidir. Onlar meşrutiyeti birçok derde deva olarak görmüşlerdir. Abdülaziz ve ona bağlı devlet adamlarının bozuk yönetimleri ve bildiklerini okumaları muhalefeti onlara karşı birleştirmiş devreye ordunun girmesi ile de muhalefet yaptırım gücü kazanmıştır. Abdülaziz tahttan indirilerek yerine meşrutiyeti ilan etmesi beklenen V. Murat padişah yapılmıştır.

SORU:

• Osmanlı Devleti, Avusturya ile savaşını durdurmasında etkili olan Fransa'ya 1740 kapitülasyonlarını, Mısır İsyanı sırasında, Rusya ile 1833 Hünkar İskelesi Antlaşmasını, İngiltere ile 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşmasını yaptı. Bu bilgilerden yola çıkarak Osmanlının iç ve dış durumu hakkında neler söylenebilir.

• Osmanlı devletinde XIX. Yüzyılın ilk yarısında Müslüman nüfus ile Müslüman olmayanların oranları XVI. Yüzyıldaki oranlar ile aynı iken XX. yüzyılın başlarında Müslümanların oranında büyük artış olmuştur. Bu artışta etkili olan faktörleri yazın.

• Osmanlı İmparatorluğunun sonu bir sürpriz değildir. Asıl şaşırtıcı olan XX. Yüzyılı görebilmiş olmasıdır.Osmanlı İmparatorluğu daha 1774' de durağan ve eski idi. Hayatta kalma şansı çok az görünüyordu.

Buna rağmen imparatorluğun, yaklaşık bir buçuk yüzyıl daha yaşamasının en önemli nedenini yazınız.

KAZANILMASI GEREKEN DAVRANIŞLAR

• Doğu (Şark) Sorunu'nu açıklayabilmeli
• Büyük devletlerin Osmanlıya karşı izledikleri siyasetleri açıklayabilmeli.
• XIX. Yy isyanlarının neden ve sonuçlarını anlatabilmeli.
• Osmanlının kendi iç sorunlarını çözemeyip, dış sorun haline gelmesinin nedenlerini belirtebilmeli.
• Devletlerarası rekabetin Osmanlıya etkilerini açıklayabilmeli.
• Osmanlının devletler arası rekabet ortamında varlığını devam ettirebilmek için izlediği denge siyasetini açıklayabilmeli.
• Osmanlının bu dönemde varlığını devam ettirebilmek için yaptığı yenilikleri açıklayabilmeli.
• Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde ortaya çıkan siyasi akımları kavrayabilmeli.

ÖDEV VE ARAŞTIRMALAR

• Osmanlı Devleti ile Avrupa'yı XIX. Yüzyılda karşılaştırarak, farklılıkları ortaya koyan bir araştırma yapın.
• XIX. yüzyıl devletlerarası ilişkileri şekillendiren faktörleri araştırın.

YUKARI

GEÇMİŞ YILLARDA ÖSS'DE ÇIKAN OSMANLI TARİHİ YIKILIŞ DÖNEMİ İLE İLGİLİ SORULAR

1. XIX ve XX. Yüzyıllarda gerçekleşen aşağıdaki olaylardan hangilerinin
" milliyetçilik " yansıtmadığı savunulabilir?
2000 / ÖSS

A) Birinci Dünya Savaşı'nda Arapların Osmanlı Devletine karşı İngilizlerle işbirliği yapması
B) Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesi
C) Osmanlı Devleti'nin bir Avrupalı devlet sayılması

D) Avusturya-Macaristan veliahdının bir Sırp öğrenci tarafından öldürülmesi
E) Bosna-Hersek ve Sırbistan'da bağımsızlık hareketlerinin başlaması

2. Tanzimat döneminde, Osmanlı Devleti'nde Avrupa ile ilişkiler artmış, ülkede gazeteler çıkarılmış, bu gazetelerde siyasi ve kültürel yazılar yazılmaya başlanmıştır.
Aşağıdakilerden hangisinin bu durumun sonuçlarından biri olduğu savunulamaz?

2000/ ÖSS
A) Halkın aydınlanması
B) Halkın yenilik hareketlerine öncülük etmesi
C) Halkın çevrede olup bitenlere ilgi duyması
D) Okuma ve yazmanın önem kazanması
E) Kültürel etkileşimin artması

3. Sovyet Rusya , Çarlık Rusyası'nın Berlin anlaşmasıyla Osmanlı Devletinden aldığı yerleri, I. Dünya Savaşından çekildiğini
belirten Brest-Litovsk Anlaşmasıyla Osmanlı Devleti'ne iade etmiş; ancak Anlaşama Devletleri bu kararı geçersiz saymıştır

2002/ ÖSS
A) Bağımsız devlet sayısının arttığı
B) Sovyet Rusya'nın diğer devletlerle ilişkilerinin Çarlık Rusya'sından farklı olduğu
C) Anlaşma Devletleri arasında görüş ayrılıklarının olduğunun
D) Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler hukukundan yararlandığının
E) I. Dünya savaşı öncesinde kurulan ittifakların aynen kabul edildiği

4. Napolyon savaşlarından sonra Avrupa'nın geleceğini belirlemek amacıyla Viyana kongresi toplanmıştır. Bu kongrede Avrupa devletlerinin sınırları milliyet,din ve dil etkenleri dikkate alındığında Rusya, İngiltere ve Prusya'nın istekleri doğrultusunda yeniden çizilmiştir

Bu durum aşağıdakilerden hangisine ortam hazırlamıştır?
20003/ ÖSS

A) Yalnız A B) yalnız II C) I ve II
D) II ve III E) I II ve III

5. XIX. yüzyılın başlarında Rusya Balkanlarda Panislavist politikasıyla buradaki isyanları körüklerken, Fransa ile Tilsit anlaşmasını yaparak Osmanlı'yı paylaşmayı düşünmüş, İ;İngiltere ise Osmanlı ile Çanakkale Antlaşmasını yaparak boğazların barış zamanında savaş gemisinin geçemeyeceğini kabul etmiştir.

XIX. yüzyılda devletlerin bu politikasını göz önüne alındığında ;

I.İngiltere ve Osmanlının dayanışma içinde olduğu,
II. Fransa-Osmanlı ,ilişkilerinin düzeldiği
III. Balkanlarda Slav ırkının çoğunlukta olduğu
IV.Rusya'nın Osmanlı üzerindeki çıkarlarının sona erdiği
V. Osmanlının çok uluslu bir devlet yapısına sahip olduğu
Yargılardan hangileri doğrudur?

A) I-II ve III B) II-III ve IV C) yalnız V D) IV ve V E) I- III ve V

6. XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerin baskısı altında devamlı toprak kaybettiği görülür. Bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli adlar altında ve değişik fikirlerde (İttihat ve Terakki, Vatan ve Hürriyet ....) cemiyetlerin kurularak , faaliyet gösterdikleri görülmüştür.
Böyle bir durumda kurtuluş çaresi olarak ortaya atılan fikir akımlarının oluşumunda ve cemiyetlerin kurulmasında aşağıdakilerden hangisi etkili olmamıştır?

A) Osmanlı İmparatorluğunun zayıf düşmesi
B) Azınlıkların devlete karşı isyan çıkarması
C) Avrupalıların Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışması
D) Avrupalı büyük devletlerin Cemiyetleri desteklemesi
E) Türk aydınlarının Osmanlı Devleti'nin çöküşünü önlemek istemesi

7. " Tanzimat Fermanı halk iradesiyle değil, padişahın tek taraflı iradesiyle ortaya çıkmıştır."
Şeklindeki bir bilgi aşağıdaki yargılardan hangisi ile çelişmez?

A) Halk, devlete baskı uygulamıştır.
B) Yenilikler yönetici sınıfları, halka doğru yayılama göstermiştir.
C) Halk yapılan düzeltmeleri kısa sürede benimsemiştir.
D) Islahatlar demokratik bir yöntem ile gerçekleştirilmiştir.
E) Düzenlemeler halkın ihtiyaçlarından doğmuştur.

8. XIX. yüzyıl başlarında, Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaya çalışan İngiltere ve Fransa, yüzyılın sonlarında Kıbrıs, Mısır ve Tunus'u işgal etmişlerdi.
Bu durum aşağıdakilerden hangisinin bir göstergesi olamaz?

A) Avrupa devletlerinin görüşlerinin değiştiğinin
B) Akdeniz güvenliklerini korumaya çalıştıklarının
C) İngiltere ve Fransa'nın bölgede çıkarlarının olduğunun
D) Ulusçuluktan etkilenen bölge halklarının Osmanlıyı istediklerinin
E) Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmadığının

9. Berlin Antlaşmasının Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde önemli bir aşamadır. Bu antlaşma ile İngiltere de Osmanlı topraklarının parçalamaya katılınca devlet Almanya ile yakınlaşmaya başlamış, bu durum İngiltere'nin Fransa ve Rusya ile ittifak kurmasına yol açmıştır.
Bu bilgiye göre Osmanlı-Alman yakınlaşmasının en önemli nedeni aşağıdakilerden hangisinde verilmiştir.?

A) Osmanlının Avrupa siyasetini yönlendirmesi
B) Fransa ve Rusya'nın birleşik oluşturması
C) Berlin Antlaşması'nın imzalanması
D) Almanya'nın çıkar gözetmeyen tutumu
E) İngiltere'nin Osmanlı ile ilgili politikasını değiştirmesi

10. Kırım Savaşı'nın nedenlerinden bazıları şunlardır:
-Yapılan yeniliklerle güçlenmeye başlayan Osmanlı'yı Rusya'nın çekememesi

-Osmanlı'yı destekleyen Batılı devletlerin 1848 ihtilalleriyle uğraşması
- Osmanlı'nın Avusturya ve Rusya'ya karşı Macar mültecilerinin korunması

Bu bilgiye göre aşağıdaki yargılardan hangisine ulaşılamaz?

A) Rusya'nın Osmanlı içişlerine karıştığı görülür
B) Rusya, güçlü bir Osmanlı'yı kendi çıkarları için uygun görmemektedir
C) Avrupa'da iç karışıklıklar yaşanmaktadır.
D) Osmanlı'da hoşgörülü bir yönetim anlayışı söz konusudur.
E) Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya desteği söz konusudur.

Bozgunlar Ve Nizamı Cedit

Rusya ile 1768-1774 savaşı, Osmanlı Devleti'nin hayatında bir dönüm noktasıdır. Zira ilk defa olarak bir devlete yenilecektir. Birinci sebep, ordunun tamamen bozulması, yeniçeri ocaklarının kaldırım kabadayıları haline gelmeleri, bu disiplinsiz sürünün savaşta hiçbir işe yaramamasıdır. Mora'ya çıkan düşmanı bertaraf eden Türkler(1770 baharı), Kartal Muharebesi'nde (1 Ağustos 1770) bozuldukları gibi, Çeşme'de Türk Donanması'da ağır zayiata uğradı (6/7 Temmuz 1771). III. Mustafa kahrolarak öldü. 1770 yılı ortalarından itibaren artık Türkiye, dünyanın birinci devleti değildi. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Türkiye'den güçlü oldukları ortaya çıkmıştı. Kaynarca Anlaşması (21 Temmuz 1774) harbe son verdi. Kırım'a güyâ istiklal verildi. Bazı bağlarla Türkiye'ye bağlı olmakta devam ediyor, gerçekte Rus nüfuzuna düşüyordu. Karadeniz artık Türk gölü değil, Rusya ile ortaklaşa kullanılacak bir denizdi. Kırım dışında Osmanlı Devleti mühim bir toprak kaybına uğramıyordu. Fakat prestij kaybı çok büyüktü.

İran'la 4 yıllık neticesiz bir savaş yapıldı (1775-1779). 9 Temmuz 1783'te Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi, çok büyük kriz ve Türkler'de Ruslara karşı sönmez bir milli kin uyandırdı. Zira Kırım, 1500 yıllık Türk yurdu idi. Yüz binlerce Kırımlı Türk, Ruslarca kılıçtan geçirilmiş, topraklarından sürülmüş, açlık ve sefaletle ölüme terk edilmiş, canlarını kurtarabilenler Osmanlı topraklarına sığınmışlardı.

Türkiye'nin Polonya'nın ezilmemesi ve Doğu Avrupa'da dengenin bozulmaması için göze aldığı 1768-1774 savaşının sonucu Türk-Rus çekişmesi olmayacağı aşikardı. Yeni bir Rus savaşı başladı (13 Ağustos 1787). Almanya (Avusturya), Rusya'nın yanında Türkiye'ye karşı bu savaşa girince (9 Şubat 1788) denge, Osmanlıların aleyhine iyice bozuldu. Fakat Sadrazam Koca Yusuf Paşa, Şebeş'te Alman ordusunu ezdi; İmparator II. Joseph, zorlukla canını kurtardı. Türkler, derinlemesine Alman topraklarını tahrip ettiler (21 Eylül 1788). Almanları durduran Türkler, Ruslara döndüler. Fakat Ruslar karşısında devamlı yenildiler. Odesa yakınlarında Özü Kalesi düştü (17 Aralık 1788); 80,000 kişilik ordusuyla kaleye geren Prens Potemkin, 25000 Türk asker, sivil, kadın ve çocuğunu boğazladı. Bu tafsilatı anlatan sadaret arîzasını okuyan I. Abdülhamit'e teessüründen elinde kağıt olduğu halde inme indi ve birkaç gün sonra öldü.

III. Mustafa'nın oğlu, I. Abdülhamit'in yeğeni genç III. Selim (1789-1807) tahta geçti. Ziştovi Sulhu (4 Ağustos 1791) ile Almanya, Yaş Sulhu ile (9 Ocak 1792) Rusya savaşına son verildi. Bütün gayretlerine rağmen bu iki düşman üzerinde başarı elde edemeyen, Fransız İhtilali kargaşalığı içinde fazla toprak da kaybetmeyen III. Selim, bu düzensiz ordu ile hiçbir şey yapılamayacağının anlayarak savaştan çıkıyordu, Hotin'i muhafaza ediyor, Odesa ve çevresini Rusya'ya terk ediyordu. Bu andan itibaren bütün gayesi, devlet müesseselerini, başta imparatorluğun teminatı olan ordu ve donanma bulunmak üzere yeniden düzenleme noktasında topladı. III. Selim'in bu reformlarının topuna birden "Nizam-ı Cedit = Yeni Düzen" denmektedir. 24 Şubat 1793'te resmen başlamıştır. 1807'ye kadar 14 yıl devam eder.

Bozgunlar Ve Nizamı Cedit

General Bonaparte, Mısır'ı işgal eder. Beklemediği bu darbe ile sarsılan Babıali, 1798'den 1802'ye kadar Fransa ile savaşır. Sonunda Fransızlar, Mısır eyaletini boşaltırlar, fakat Arabistan'da isyanlar vardır. Anadolu ve Rumeli'nde derebeyleri türemiştir. Babıali'nin, hatta padişahın, eyaletler üzerindeki otoritesi büyük darbeler yer. 1806'da Sırp İhtilali patlar ve Rusya ile yeniden savaş başlar. Bu ortamda gene çok aşağılık bir ihtilal kendini gösterir. Kabakçı İhtilali (25 Mayıs 1807) ile III. Selim tahtından indirilir. Nizam-ı Cedid ordusunu, kardeş kanı dökülmesin diye kapıkulu ocaklarına karşı kullanmaktan kaçınan reformcu büyük hükümdarın eseri mahvolur. Nizam-ı Cedid ortadan kaldırılır. III. Selim'in amca oğlu (I. Abdülhamit'in büyük oğlu) IV. Mustafa, tahta çıkarılır.

Fransa'nın, Napoleon'un Avrupa'ya hatta dünyaya hükmetmek istediği yıllardır. XIX. Asrın eşiğinde, 1800'de dünya nüfusu 839,2 milyon kadardır: Asya 541,5 milyon (% 65), Avrupa 189 milyon (%22,2), Afrika 76,9 milyon (%9), Kuzey Amerika 16 milyon (%2), Güney Amerika 13 milyon (% 1,5), Okyanusya 3 milyon (% 0,3) Büyük Devletler'in yüzölçümleri ve nüfusları şöyledir: Fransa Cumhuriyeti (3 318 849 km2, 31,1 milyon), İngiltere Krallığı (13 242 866 km2, 78,6 milyon), Rusya İmparatorluğu (17 850 091 km2, 22 milyon), Türkiye İmparatorluğu '12 187 705 km2, 63,7 milyon), Çin İmparatorluğu (11 765 119 km2, 280 milyon), Almanya İmparatorluğu (980 236 km2, 41,5 milyon), İspanya Krallığı (14 887 048 km2, 32,2 milyon), Prusya Krallığı (280 000 km2, 9,5 milyon), İran Türk İmparatorluğu (1 735 654 km2, 12,5 milyon).

Nizam-ı Cedid taraftarları kendilerine vezirlerden Alemdar Mustafa paşa'yı lider seçmişlerdir. Alemdar, ordusu ile İstanbul'a gelir. IV. Mustafa, III. Selim'i şehit ettirir (28 Temmuz 1808). Fakat tahttan indirilir ve kardeşi II. Mahmud (1808-1839) padişah olur. Nizam-ı Cedid, "Sekban-ı Cedid" adı altında ihya edilir. asiler temizlenir. III. Selim'in şehit edilmesi vak'asıyla en uzaktan ilgili olanlar dahil (bin kişiye yakın) tamamen idam edilir. 23 yaşındaki II. Mahmut, çocuğu olmayan III. Selim tarafından oğlu gibi en büyük ihtimam ve sevgiyle büyütülmüştür; "amca" dediği (gerçekte çok yaş farkları olmakla beraber amca oğlu) III. Selim'in bütün fikirlerinin varisidir. Fakat yeniçeriler fevkalade azmışlardır ve genç padişah nüfuzsuzdur. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa da hatalar yapar, sevgi kazanamaz; padişah bile kendisine soğuk davranır. Yeniçeriler ayaklanır, Alemdar'ı şehit ederler (15 Kasım 1808).

Sonra II. Mahmud'u öldürmek için Saray'a taarruz ederler. Donanma da bu iç savaşa katılır. İstanbul, tarihinde asla görmediği ve bir daha görmeyeceği bir iç muharebeye şahit olur. Padişah, çok iyi yetiştirilmiş sekban-ı cedid birlikleri ile, kapıkulu ocaklarına karşı savaşmaktadır. Padişaha sadık donanma, Marmara'dan Süleymaniye'yi top ateşine tutar (Süleymaniye'de yeniçeri ağasının makam sarayı vardır); Süleymaniye perişan olur. Mimar Sinan'ın büyük eseri mucize kabilinden isabet almaz. Büyük kan dökülür. İki taraf, padişah ve kapıkulları, yenişemez. II. Mahmud, reformlardan ve modern ordu kurmaktan vazgeçtiğini ilan eder; yeniçeriler de ona biat ederler. Türkiye, en değerli 18 yılını kaybeder. Bu müddet içinde II. Mahmut, kıl kadar ince bir denge üzerinde hükümdarlık eder. Yeniçeri ocağına bıkıp usanmadan safha safha adamlarını yerleştirir. Bir taraftan da çok büyük dış gailelerle uğraşır.

Bozgunlar Ve Nizamı Cedit

1809 - 1812 Rus savaşı, Bükreş Anlaşması (28 Mayıs 1812) ile son bulur. Türkiye, Besarabya'yı kaybeder (70 000 km2). Belgrad ve çevresinden müteşekkil küçük bir Sırbistan prensliğine, muhtariyet verilir. Tepedenli Ali Paşa'nın asi ilan edildiği bu günlerde, Yunan ihtilali başlar (12 Şubat 1821).

Romanya'da ihtilal çıkartan Yunanlılar derhal ezilir. Fakat mora, bazı Ege adaları ve

Attika'da ihtilal genişler ve bütün Avrupa'dan yardım görür. Rusya'nın Türkiye ve İran'ı yutmak için her şeyi yaptığı bu devirde, bu iki Türk İmparatorluğu, tarihlerinde sonuncu olmak üzere, son savaşlarını yaparlar (1821 - 1823). 1825 - 1826'da Yunan ihtilali söndürülür. Ancak büyük Avrupa devletleri bu defa resmen Yunan işine müdahale edecekler ve ihtilal ateşini yeniden canlandıracaklardır.

Bu ortam içinde II. Mahmut, durumu iyice olgunlaştırdıktan sonra, yeniçeri ve diğer kapıkulu ocaklarını ilga ederek modern Türk ordusunu kurduğunu ilan eder. Bu inkılap, bir iç savaşla mümkün olur. "Vak'a-i Hayriyye" (15 Haziran 1826) denilen bu olayla II. Mahmut, kurduğu modern birliklerle, ulema ve halkın desteğiyle, yeniçerileri ortadan kaldırır. Bu suretle II. Mahmut'un ikinci saltanat devresi başlar ki, bu devrede, üzerinde yeniçerilerin baskısı kalkan ve büyük devletlerin Türkiye'yi yemeye kararlı olduklarını gören padişah, çok radikal davranır. Bütün salahiyetlerini kullanarak harekete geçer.

Türkiye'de modern devir, Vak'a-i Hayriyye'nin neticeleri şeklinde mütalaa edilebilir. Türkiye'de Batı medeniyeti, bu tarihle başlar. Doğu medeniyetinde en üstün seviyeye çıkan Türkler, Batı medeniyetinde neler yapabileceklerini, Vak'a-i Hayriyye'den bu yana bir buçuk asırdan beri tecrübe etmektedirler. Ancak devir devir, teknik medeniyetle milli kültür karıştırıldığı için, Türk toplumu büyük tehlikelerle karşı karşıya gelir ve büyük zararlara uğrar.

Yenileşme Hareketleri Ve Tanzimat

Türkiye'nin yenileşme tarihini Tanzimat (1839) ile başlatmak tamamen yanlıştır. Bu tarihi 13 yıl öncesine, Vak'a-i Hayriyye'ye (1826) almak çok daha doğrudur. Zira radikal inkılapları II. Mahmut, 1826-1839 arasında yapmıştır. Tanzimat, bu inkılapların neticesidir ve esasen II. Mahmut tarafından düşünülmüş, onun ölümü üzerine, onun adamı olan Reşit Paşa tarafından tatbik mevkiine konulmuştur. Bütün müesseselerde asırlardan beri süregelen düzenin değiştirildiği bu 1826-1839 devresinde II. Mahmut, aynı zamanda çok büyük dış zorluluklar içindeydi. Hatta Türkler, bütün tarihleri boyunca maruz kaldıkları en kritik birkaç devreden birinde idiler.

Yunan ihtilalini yeniden başlatmak için İngiliz, Fransız, Rus müttefik donanmaları, Türk donanmasını, Navarin limanında basıp yakarlar (20 Ekim 1827). Rusya, resmen harp ilan eder ve Prut'u aşarak Türk topraklarına girer (8 Mayıs 1828). II. Mahmut'un donanması yakılmıştır. Kapıkulu ocaklarını ilga ettiği için ordusu da yoktur. Avrupa usulünde yeni ordusunu yetiştirmek için bir kış Rami kışlasında taş odada yatıp kalkar; basit bir albay gibi çamur içinde yeni birliklerin yetişmesine nezaret eder ve talimlere çıkar. Bir buçuk yıldan az süren Rusya harbine Edirne Anlaşması (15 Eylül 1829) son verilir. Türkiye'nin dostu yoktur. İngiltere ve Fransa'ca da tazyik edilmektedir. Mesela Fransa, Yunan asilerini desteklemek üzere Mora'ya bir ordu gönderir.

Edirne Anlaşması'nın şartları ağır olur ve Türk İmparatorluğu ağır kayıplara uğrar: Kafkasya'da Kuban ırmağından Batum'a kadar olan bütün Doğu Karadeniz kıyı şeridi (Batum hariç), Rusya'ya bırakılır. Bu suretle Rusya, Karadeniz'in kuzey kıyılarından sonra doğu kıyılarını da elde etmiş olur. Türkiye ancak güney ve batı kıyılarını da elde etmiş olur. Türkiye ancak güney ve batı kıyılarını elde tutabilir. Babıali, Gürcistan'ın Rusya'ya ait bulunduğunu kabul ederek bu ülke üzerindeki haklarından vazgeçer. Eflak (Güney Romanya), Boğdan (Moldovya), Sırbistan prensliklerinin iç muhtariyetleri yeni imtiyazlarla genişletilir ve adeta Rusya'nın kefilliğine verilir. Türkiye, çok büyük bir savaş tazminatı öder (11,500,000 altın).

Bunun karşılığında Ruslar, ordusuz ve donanmasız Türkiye'den ilk defa işgal ettikleri Romanya, Bulgaristan, Edirne, Kars, Erzurum gibi yerleri boşaltıp iade ederler. Bu ağır tazminatla Türkiye sarsılır. Bu suretle Çar, çok mutaassıp bir Türk düşmanı olan I.

Nikolay, şahsiyetini çok kıskandığı Sultan Mahmud'u birçok reform projesini maddi şekilde gerçekleştirebilmek imkanlarından mahrum eder. Bir Yunanistan kurulması da bu anlaşma ile temin edilir ve 24 Nisan 1830'da II. Mahmut, bütün varlığıyla karşı koyduğu Yunan istiklalini tanımak zorunda kalır. Kurulan Yunanistan, Balkanlar'ın ilk müstakil devletidir.

Bu günkü Yunanistan'ın üçte biri kadar büyüklükte (49,424 km2), 1,000,000 nüfuslu fakir bir krallık olarak ortaya çıkar. Kendisini yaratan Rusya, İngiltere ve Fransa'ya sığınıp onları kışkırtarak büyümek idealini, kurulduğu andan beri yürütmeye başlar. Önce Mora ve Kiklad adalarından müteşekkil ve Sırbistan gibi Türkiye'ye tabi bir Yunanistan yapmak isteyen Büyük Devletler, sonradan Babıali'yi Attika yarımadası ile Eğriboz adasını da bu devlete vermeye ve yeni devletin tamamen müstakil olmasına zorlarlar.

Yenileşme Hareketleri Ve Tanzimat

Sultan Mahmut, çok merkeziyetçi bir idare kurar. Eyaletlerde, sancaklarda, şurada burada, nüfuz kazanmış aile ve şahısların, feodallerin, amansız düşmanıdır. Haklarında merhametsiz davranır. Zira onlar, uzunca bir müddetten beri devleti sömürmekte ve merkezi dinlememektedirler. Modern ordusunu ve donanmasını kurar. Harbiye ve Tıbbiye başta olmak üzere, Fransızca tedrisat yapan ve Batı medeniyetine ilk defa içinden bakabilen ilk modern büyük okullar kurar. Büyük bayındırlık işlerine girişir. Saray ve hükümet teşkilatını temelinden değiştirir; bütün gelenekleri yıkarak Avrupa tarzında teşkilatlandırır. Bunları, çok büyük muhalefetler içinde gerçekleştirir. Halk kendisine "gavur padişah" der.

Fransa, Türkiye'nin güçsüzlüğünü hesaplayarak Cezayir şehrini (5 Temmuz 1830) işgal eder ve birkaç yıl içinde Osmanlıları bütün Cezayir'den kovar. Son yıllarında II. Mahmut, yeni bir talihsizlikle, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile karşılaşır. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun, bütün tarihi boyunca, gördüğü en büyük isyandır. İsyan, 1831-1833 arasında geçer. Bir denge devresi geçirir ve 1839'da ikinci safhası başlar. Mısır valisinin tamamen Türklerden müteşekkil ordusu, Kütahya'ya kadar ilerler (2 Şubat 1833). Osmanlı birlikleri bozulur. Nihayet Nizip'te Osmanlı ordusu, 2 saat içinde bozulur (24 Haziran 1839). Bu büyük felaket, ölüm döşeğinde yatan ve 7 gün sonra ölecek olan büyük hükümdardan saklanır.

Kanuni'den (1566) sonra gelen padişahların en büyüğü olan II. Mahmud, modern Türkiye'nin kurucusudur. 31 yıl saltanat sürmüş, 54 yaşında, daha çok Rus belasının verdiği sıkıntı ile kahrolarak ölmüştür. Kendisinden sonra gelen bütün Osmanoğulları, II. Mahmut'un izinden gitmişlerdir.

Tanzimat'ın eşiğinde, 1839'da Türkiye, tarihinin en kritik anlarından birini yaşıyordu. Vak'a-i Hayriyye ile Tanzimat-ı Hayriyye arasında geçen 13 yıl (1826-1839), Türkiye İmparatorluğu'nun bünyesini büyük ölçüde değiştirmişti. Fatih devri müesseseleri ile II. Mahmut'un devraldığı müesseseler arasında, şekil bakımından büyük fark yoktu. Yalnız vaktiyle devrinin en yüksek ve iyi müesseseleri, gittikçe bozularak, II. Mahmut zamanında, çöküntünün eşiğine gelmişti. II. Mahmut, imparatorluğu çağdaş müesseselerle donattı. Eski orduyu ortadan kaldırıp modern ordu ve donanmayı kurdu. Batı medeniyeti ile sıkı temasa geldi. Bu medeniyetten birçok şeyi almak suretiyle, ilk defa olarak açıkça, Batı'nın Türkiye'den üstün olduğunu ilan etti. Türkiye, pek azametli bir geçmişin mirası idi. Bir yerde bu miras, devletin kalkınmasında bir yük, hatta bir engel oluyordu.

II. Mahmut, Mehmet Ali hariç, bütün serkeş valiler ve "ayan" denen bir çeşit derebeylerinin çoğunu merkeze bağladı yahut ortadan kaldırdı. 1789-1826 arasında gittikçe zayıflayan devletin eyaletler üzerindeki otoritesini yeniden kurdu. Öldüğü zaman

Mehmet Ali meselesi, imparatorluğun istikbalini tehdit edecek bir ehemmiyet kazanmıştı. Fakat Mustafa Reşit Paşa'nın dehası, bu tehdidi bertaraf edecektir. Gerçekte Tanzimat, II. Mahmut'un eseri sayılabilir. Ancak yeni rejimin nasıl yürütüleceği, geleceğe II. Mahmut'un yerine devlet idaresini ellerine alanların tutumuna bağlı kalacaktı. Türkiye'nin coğrafî konuşu, bir Japonya'ya benzemiyordu. Her tarafı azılı, hızlı emperyalist, zalim düşmanlarla sarılmıştı. Geniş imparatorluğu askerlik ve diploması bakımlarından savunmak, gittikçe zorlaşıyordu. Devlet yeni hamleler yapmaya hazırlanırken, daimi bir şekil alan dış müdahale ve taarruzlar, bu hamleleri kırıyordu. 1839'da, Türkiye'nin eski itibarını büyüklüğünü kazanabilmesi, Batı ile arasındaki mesafeyi kapatması, bir hayal değildi. Bu iş, XIX. Asrın sonlarına doğru bir hayal olacaktır.

Yenileşme Hareketleri Ve Tanzimat

II. Mahmut'u takip eden hükümdarlar, 2 oğuldur: I. Abdülmecit (1839-1861) ve Abdülaziz Han (1861-1867). Bunlar, Tanzimat padişahlarıdır. 16 yaşındaki I. Abdülmecit, ilk modern hükümdar tipidir. Fransızca konuşmaktadır. Reşit Paşa'ya Tanzimat'ı ilana izin verir (2 Kasım 1839). Mahkeme kararı olmaksızın ve kanuna dayanmadıkça, idam, hapis, sürgün, vergi ve askere alma artık mümkün değildir. Demokrasiye bir adımdır. 1839 yılı için basit bir adım değildir. Yalnız Doğu için değil, Batı için de basit bir adım değildir.

Reşit Paşa, hariciye nazırı sıfatıyla, Mısır meselesini de halleder (1840-1841). Akıl almayacak derecede girift diplomatik kombinozonlarla, Mehmet Ali Paşa'yı, işgal ettiği bütün Osmanlı eyaletlerinden çıkartır. Bundan böyle Mısır ve Sudan valiliği, Mehmet Ali ve onun ailesinde kalacaktır. Fakat bu ülkeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun birer eyaleti olmakta devam edeceklerdir. 28 Eylül 1848'de Reşit paşa, ilk defa sadrazam olur ve gelenekçi muhafazakarlara karşı Tanzimatçı ekip, devlet idaresini iyice eline almaya başlar. Reşit Paşa, bazıları deha sahibi, fevkalade bir devlet adamları ekibi yetiştirir (Âlî Paşa, Fuat Paşa, Cevdet Paşa, Vefik Paşa, Safvet Paşa, Mehmed Paşa v.s.). Türkiye tarihinin en büyük başbakanı sayılabilecek bir diploması dehası ile imparatorluğu muhafaza eder ve dış prestijini fevkalade arttırır.

1848 İhtilalleri, Avrupa'yı sarsarken, Türkiye, şan ve şerefle atlatır. XIX. Asrın 2, yarısının eşiğinde Büyük Devletlerin durumu şöyledir: Dünyanın 1825'te 955 milyon tahmin edilen nüfusu, 1850'de 1137 milyona yükselmiştir. 1825'te Büyük Devletler dünya nüfusunun 654 milyonunu ellerinde tutarlarken 1850'de bu 902 milyona yükselir. 1825'te 235 milyona düşer. Emperyalizm çağı başlamış, İngiltere, dünyanın büyük parçalarını eline geçirerek, Roma ve Osmanlı imparatorluklarından sonra, tarihin 3. en büyük imparatorluğunu kurmuştur.

Büyük devletlerin durumları şöyledir: Çeyrek asır içinde (1825-1850) İngiltere 119 milyondan 259 milyona, Fransa 32 milyondan 39 milyona, Rusya 48 milyondan 68 milyona, Türkiye 58 milyondan 54 milyona, Çin 320 milyondan 380 milyona, Avusturya 30 milyondan 39 milyona, Prusya 11 milyondan 17 milyona, Birleşik Amerika 5 milyondan 23 milyona, İspanya 19 milyondan 23 milyona geçmiştir. 1850'de Birleşik Amerika'da 3,2 milyon esir vardı ve Rusya'da on milyonlarca serf (toprağa bağlı esir) yaşıyordu. Türkiye'de kölelik ilga edilmişti. XIX. Asır başlarında ilk defa olarak bir şehrin, Londra'nın nüfusu, İstanbul'u geçmiş, sanayie dayalı şehirleşme başlamıştır. 1825'te dünyada 50,000'den fazla nüfuslu 227 şehir varken 1850'de bu sayı 291'e, 100,0007i geçenler 106'dan 115'e yükselmiştir.

1850'de Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük şehirlerinin takribi nüfusları şöyledir: İstanbul 1,400,000, Kahire 355,000, Şam 215,000, Edirne 200,000, Bağdat 160,000, Halep 150,000, 100-150 bin arasında 8 ve 50-100 bin arasında ayrıca 22 şehir, 50,000'den fazla nüfuslu şehir sayısı Türkiye'de 40 İngiltere'de (sömürgeler dahil) 63, Fransa'da 17, Rusya'da 15, Avusturya'da 12, İran'da 10, Japonya'da 10, İspanya'da 11,

Birleşik Amerika'da 6, Çin'de 33, Prusya'da 7, Hollanda'da 5 idi. Londra en büyük şehirdi (2,237,000). Paris 1,398,000'i, Newyork 991,000'i, Manchester 569,000'i Pekin 1,000,000'u, Kanton 1,000,000'u Tieçin 800,000'i Petersburg (Leningrad) 432,000'i, Berlin 412,000'i, Philadephia 409,000'i Napoli 408,000'i Viyana 400,000'i bulmuştur.

Yenileşme Hareketleri Ve Tanzimat

Reşit Paşa, Rusya'ya büyük darbe indirmeden Türkiye'nin nefes alamıyacağı kanaatindedir. Bu darbeyi Türkiye'nin tek başına indirmesi de 1850'lerde artık mümkün değildir. Türk kara ordusu Fransa ve Rusya'dan, donanması İngiltere ve Fransa'dan sonra geliyorsa da, gene de Rusya'ya karşı taarruzî bir savaş artık Türk İmparatorluğunun iktidarı dışındadır. Ancak tedafüî bir savaşta kendine güvenmektedir. Reşit Paşa, Rusya'yı bu devletin çok geç farkına varabileceği şekilde savaşa kışkırtır. Diplomatik ortam hazırlanmıştır. Rusya ile savaş fiilen (3 Temmuz) ve hukuken (4 Ekim 1853) başlar. Bu, meşhur Kırım Harbi'dir. Ömer Paşa, Romanya'da Rusları birkaç defa bozar. Silistre'yi almak isteyen Ruslar, çok ağır şekilde bozulurlar (25 Haziran 1854). Savaş Türkler lehine cereyan ederken, Reşit Paşa, İngiltere, Fransa, hatta İtalyan birliğini gerçekleştirmek isteyen Sardunya, Rusya'ya karşı Türkiye ile ittifak muahedeleri imzalayarak harbe katılırlar.

Müttefikler, Kırım'a çıkar (14 Eylül 1854). Çok müstahkem Sivastopol'un düşmesi (9 Eylül 1855) ile, pek ağır zayiat veren Rusya pes eder. Paris Antlaşması (30 Mart 1856), savaşa son verir. Rusya'nın Karadeniz'de savaş gemisi ve tersane bulundurmaması gibi son derece ağır bir madde, Türkiye'ye nefes aldırır. Bu arada Âlî Paşa, 1272 Islahat Hatt-ı Hümayunu (18 Şubat 1856) ile, kağıt üzerinde de kalsa gayrimüslim tebeaya her türlü hakkı bahşeder. Hıristiyanlardan Osmanlı tarihinde ilk defa olarak en yüksek devlet görevlerine, eyalet valiliklerine, büyükelçiliklere, vezirliğe, hatta nazırlığa yükselenler görülür.

Reşit Paşa'nın ölümünden (7 Ocak 1858) sonra Tanzimat'ın lideri Âlî Paşa ve onun yardımcısı Keçecizade Mehmet Fuat Paşa'dır. Bunlar da üstadları gibi daha çok diplomasi dehaları ile imparatorluğu ayakta tutmak, bir yandan da içi bünyesini kuvvetlendirmek politikasını takip ederler. Mısır eyaletine giden (Nisan 1863) Sultan Abdülaziz'i, tarihte ilk ve son defa bir padişahın dış seyahati olmak üzere, Avrupa'ya götürülürler. Bu seyahat çok parlak ve başarılı geçer (21 Haziran - 7 Ağustos 1867). Süveyş Kanalı açılır (19 Kasım 1869). Fuat Paşa bu arada ölür (12 Şubat 1869). Prusya - Fransa savaşı sonunda Fransa'da imparatorluğun çökmesi ve Prusya Krallığı'nın Germen birliğini gerçekleştirerek Almanya İmparatorluğu'nu ilan etmesi, Avrupa'da dengeyi temelinden değiştirir.

Almanya, İngiltere'den sonra dünyanın 2. devleti hüviyetiyle ortaya çıktığı gibi, cihanın en kudretli kara ordusuna da sahiptir. Bundan faydalanan Rusya, artık Karadeniz'de savaş gemisi ve tersane bulunduracağını ilan ederek Paris Anlaşmasını bozar. Türkiye bunu Londra Anlaşması (13 Mart 1871) ile kabule mecbur kalır. Bu sırada Âli Paşa'nın (7 Eylül 1871) ölümü, Tanzimat'ın esaslarını da bozar. Tanzimat sadece kağıtta kalır. Değersiz devlet adamları, istikrarsızlık içinde birbirini takip eder. Zaten Sultan Abdülaziz, otoriter, idareye mütemayildir. Türk İmparatorluğu'nda kaos başlar.

Tanzimat

Bazı hataları olmakla beraber çok milliyetçi, oldukça muhafazakar bir hükümdar olan Abdülaziz Han, modern bir ordu ve üstün bir donanma için büyük para harcar. Bu arada muazzam saraylar da yaptırır. İngiltere ve Fransa'dan sonra dünyanın 3. büyük, modern, zırhlı donanmasına sahip olur ve Türk tersanelerini modern zırhlı yapacak şekilde düzenletir. Bu donanma ile Kırım'ı geri almak istediği söylenir. İngiltere ve Fransa'dan alınan dış borçlarla Türk maliyesi, iflasın eşiğine gelir. Rusya'nın kışkırttığı Panslavist

ajanlar, Balkanlar'daki Türk topraklarını karıştırır. Bu ortamda, padişaha şahsen düşman olan birkaç akılsız devlet adamı, Sultan Aziz'i tahtan indirirler (30 Mayıs 1876). Yeğeni (I. Abdülmecit'in büyük oğlu) V. Murat tahta geçer. Türk devleti, son derece büyük bir kargaşalığa düşer. 5 gün sonra Sultan Aziz bilekleri kesilmiş halde ölü bulunur. Darbeyi yapanlar, intihar olduğunu savunurlar. İntihara delalet eden emareler çok azdır. Padişahın sarayı ve serveti yağmalanır. Darbeyi meşrutiyet ilan etmek için yaptıklarını iddia edenlerin yalnız ikisi gerçekten meşrutiyetçidir. Diğerleri bu rejimin o zamanki imparatorluğa tatbik edilmeyeceğini bilenler veya koyu müstebid tabiatta bulunanlardır.

Amcasının tahttan indirilmesi ve ölümü, Çerkes Hasan Vak'ası, V. Murat'ın dengesini bozdu. 93 günlük Osmanlı tarihinin en kısa saltanatından sonra mecburen tahttan indirildi. 36 yaşında idi ve daha 28 yıl Çırağan Sarayı'nda yaşacak, zaten kısa müddet sonra iyileşecektir. Kardeşi II. Abdülhamit (1876-1909) tahta geçti.1876, Türkiye tarihinin gerçek dönüm noktalarından biridir. Sultan Aziz'in tahtan indirilmesi ve birkaç gün sonra, münakaşası asla bitmeyecek karanlık bir tarzda ölümü bütün ümitlerin bağlandığı genç V. Murat'ın 3 ay içinde tahttan alınmak mecburiyetinde kalması, Meşrutiyet münakaşaları, düşünülen yeni rejimin, milliyetler mozaiği halindeki Osmanlı İmparatorluğu'nda tatbik kabiliyeti olup olmadığı, Türk devleti için hayati problemlerdi. Dışarıda, Rusya ile kaçınılmaz savaş yaklaşıyordu. Balkanlar'da birkaç eyalet, kan, ateş, isyan ve huzursuzluk içindeydi. Böyle bir savaşta ezilecek olan Türkiye'nin artık tamamıyla azgınlaşan bir Avrupa emperyalizmi ile karşı karşıya, birçok millî menfaatini kaybedeceği muhakkaktı. Avrupa medeniyeti ile olan mesafe, artık kapatılması fazla ümit edilmeyecek derecede açılmıştı.

Gerçi 1876'da Japonya henüz büyük inkılabının yapmamıştı ve 1876 Türkiyesi ile uzaktan bile mukayese edilemeyecek derecede geri bir devletti. Ancak böyle bir inkılabı gerçekleştirecek coğrafî pozisyona, milli birliğe sahip bulunuyordu. Türk İmparatorluğunun coğrafî pozisyonu ise, bütün istilalara, yabancı müdahalelere açıktı. Milli birlik yoktu. Gayri Türk eyaletler, Avrupa devletlerinde olduğu gibi sömürge muamelesi görmüyor, ana vatanın birer parçası sayılıyordu. Devamlı dış baskılar ve bitip tükenmek bilmez savaşlar, Türkiye'nin kalkınmasını, ümitsiz bir ortama itiyordu.

1871'de Ali Paşa'nın ölümüyle, Tanzimat'ın güzel esasları bozulmuştu. Bu durumda bütün yollar, şahsi bir diktatörlüğe açık bulunuyordu. Bu diktatörlük, bizzat devletin sahibi sayılan padişahın şahsında tecelli edecektir. II. Abdülhamid'in, devlet idaresini Babıali'den Saray'a alan 30 yıllık şahsi idaresi için şartlar, 93 Bozgunu ile büsbütün olgunlaşacaktır. 1876'yı hemen takip eden yıllarda dağılacak ve Avrupa emperyalizminin zirvesine eriştiği anda parçalanacak bir Türk imparatorluğunun hayatının 30 yıl uzatılması, palyatif bir tedbir mahiyetinde olsa bile, sonsuz milli menfaatler sağlıyordu. Bu menfaatlerden ve zamanın Avrupa emperyalizmi aleyhine işlemesinden faydalanılabildiği takdirde, imparatorluk, belki daha dar bir çerçeve ve daha yeni müesseselerle devam edebilirdi. Bu faydalanma imkanı kullanılamadığı takdirde tarihin son Türk imparatorluğu, dağılmaya mahkumdu.

Tanzimat

II. Abdülhamit, hiç inanmadığı halde, Mithat Paşa'nın zoruyla I. Meşrutiyet'i ilan etti (23 Aralık 1876). Ancak, gemi azıyı almaz hale gelen ve bir çeşit meşrutiyet diktatörlüğüne kalkışan Mithat Paşa'ya tahammül etmeyerek onu Türkiye'den çıkardı (5 Şubat 1877). Az sonra ilk Meclis-i Mebusan açıldı (19 Mart 1877). Bu sıralarda Rus savaşı her gün daha yaklaşıyordu. II. Abdülhamit, kafi nüfuz elde edemediği için, tamamen muhalif olduğu bir savaşı engelliyemedi. Mithat Paşa ve avenesi, kendilerini Reşit Paşa ve ekibi sanmak çılgınlığına kapılarak, böyle bir savaşta, Kırım Harbi'nde olduğu gibi İngiltere'nin Türkiye'nin yanında yer alacağına inanmışlardı. Halbuki bu inancı destekleyen ve hazırlayan hiçbir şey mevcut değildi. Çeyrek asırdan beri dünya konjöktörü ve büyük Devletler dengesi de çok değişmişti.

1850 ile 1875 arasında dünya nüfusu 1.137 milyondan 1.326 milyona, bu nüfus içinde Büyük Devletlerin payı 898 milyondan 1,108 milyona ve diğer devletlerin payı 219 milyondan 189 milyona geçmişti. Büyük devletlerin durumu sömürgeleriyle beraber şöyleydi: İngiltere 259 milyondan 303 milyona, Almanya 17 milyondan (yalnız Prusya) 42 milyona, Rusya 68 milyondan 89 milyona, Fransa 39 milyondan 45 milyona, Türkiye 54 milyondan 64 milyona, Avusturya 39 milyondan 38 milyona, Çin 380 milyondan 430 milyona, Birleşik Amerika 23 milyondan 45 milyona, İtalya 27 milyona, İspanya 19 milyondan 25 milyona.

1580'de sayıları 5 olan bir milyondan fazla nüfuslu şehirler 8'e, yarım milyonla bir milyon arasındakiler 6'dan 14'e, yüz binle yarım milyon arasındakiler 187'den 192'ye, elli bini geçen bütün şehirler ise 291'den 375'e yükselmişti. 1875'te İngiltere'de elli binden fazla nüfuslu 86, Türkiye'de 39, Çin'de 34, Almanya'da 28, Fransa'da 26, Birleşik Amerika'da 23, Rusya'da 16, İspanya'da 15, İtalya'da 14, Japonya'da 13, Avusturya'da 11, Hollanda'da 10, İran'da 9, diğer bütün devletlerde 51 şehir bulunuyordu. 1875'te İstanbul, dünya şehirleri içinde 5. dereceye düşmüştü: Londra 4,000,000, Pekin 1,650,000, İstanbul 1,200,000, Berlin 1,120,000, Viyana 1,000,000, Kanton 1,000,000. bu tarihte cihan tarihinde ilk defa olarak bir şehir (Londra) nüfusu 4 milyona erişmiştir.

1875'e doğru İngiltere, kara ordusu hariç, hemen bütün belli başlı sahalarda (donanma, deniz ticareti, iktisat, maliye, dış ticaret, sanayi, sömürgeler, şehirleşme, eğitim, siyasî istikrar, gerçek parlamenter demokrasi vs.) münakaşasız şekilde dünyanın en ileri devleti idi. Almanya ise, dünyanın birinci kara ordusuna sahipti. Türk ordusu dünyada 4. ve donanması 3. idi. Bu durum, 93 darbesi ile alt üst olacaktır.

Sırbistan, Romanya ve Karadağ prenslikleri, metbûları Türkiye'ye isyan ederek, savaşta, Rusya'nın yanında yer aldılar. Yunanistan da aynı şeyi yaptı. Rusların Tuna'yı geçmesi ile (22 Haziran 1877) bu cephede savaş başlamıştı. Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir (Abdi) Paşa'nın düşmanın Tuna'yı geçmesine seyirci kalmasıyla harp, yarı yarıya kaybedildi. Müşir Gazi Osman Paşa'nın Plevne'de düşmana karşı üç defa ard arda kazandığı parlak zaferlere (20 Temmuz, 30 Temmuz, 11 Eylül 1877) ve savunma savaşına yeni prensler (10 Aralık). Müşir Süleyman Paşa'nın 7 gün, 7 gece zorlandığı Şıpka'yı geçemeyip (20-26 Ağustos 1877) Türk ordusunun Balkan dağlarının kuzey ve güneyinde bölünmesi esasen Plevne için ümitleri söndürmüştü. Sofya (3 Ocak 1878), Niş (10 Ocak), Vidin (24 Şubat) düştü ve artık Ruslar, Edirne'yi de alıp Yeşilköy'e kadar geldiler. Doğu cephesinde Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Rusları ard arda birkaç bozguna uğratması da devamlı ve büyük takviyeler alan düşmanı durduramadı. Kars düştü (18 Kasım 1877). Fakat düşman Erzurum önlerinde çakıldı. Bu şehir halkının da katıldığı destanî bir savunma karşısında Ruslar, Erzurum'u düşüremeyip çekildiler. 31 Ocak 1878'de Edirne müzakeresi imzalandı.

Tanzimat

Bu savaş Çar'ın ve padişahın arzu etmemelerine rağmen, bir taraftan panslavistelerin, diğer taraftan Mithat Paşa takımının kışkırtmaları ile çıkmıştır. İyi bir savunma vereceği umulan Türk kuvvetleri gerçi yer yer büyük başarılar gösterdiler ve düşmana çok ağır kayıplar verdirip Rusları çok kritik durumlara getirebildiler. Fakat Türk müşirleri arasında, muharebe meydanlarına kadar akseden çok çirkin rekabet kavgaları vardı. Bu yüzden düşman, İstanbul kapılarına kadar geldi. Sultan Aziz'in en büyük fedakarlıklarla kurduğu muazzam ve modern silahlı kuvvetler, liyakatle kullanılamadı. Müşirlerin çirkin post kavgalarına karışan II. Abdülhamit "harbi Yıldız'dan yönetmekle" suçlandı.

Meclis-i Mebusan süresiz tatile sevkedildi (13 Şubat 1878). Fakat Kanun-ı Esasî (1877

Anayasası) ilga edilmedi. Bu şekilde I. Meşrutiyet, 1 yıl 1 ay, 25 gün, Meclis-i Mebusan ise sadece 10 ay, 25 gün devam etti. Bu tarihte, II. Abdülhamit'in şahsi idaresi başladı ki bu 30,5 yıllık devreye (Devr-i İstibdat = İstibdat Devri" denmektedir. Milletvekillerinin yarısından fazlasının Türk olmaması, bunların aşırı istekleri, parlamentoyu imparatorluğun geleceği için tehlikeli kılmıştı. Zira Osmanlı Devleti'nde anavatan - sömürgeler ayrımı yoktu. İngiltere, Fransa gibi Avrupa devletleri parlamenter demokrasiyi rahatlıkla tatbik edebiliyordu. Zira İngiltere'de parlamento, sadece Büyük Britanya milletvekillerinden kurulu idi. İngiltere'nin yüzlerce milyon insan yaşayan sömürgeleri bu parlamentoya tek milletvekili bile sokamıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun anavatan - sömürge ayrımı yapmaması, bu imparatorluğun hem çabuk dağılmasına sebep olmuştur, hem de demokrasiyi imkansız veya çok güç uygulanır hale getirmiştir.

Rusların el çabukluğu ile Türkiye'ye imzalattıkları Ayastafanos Anlaşması (3 Mart 1878), Türk Devleti için son derece zararlı idi. Avrupa devletlerinde tepki yarattı. II. Abdülhamit'in şahsi diplomasisi, bu tepkileri çok iyi değerlendirdi, kışkırttı. Berlin'de bir kongre toplandı. Berlin Anlaşması (13 Temmuz 1878), mağlup Türkiye'nin 1699 Karlofça'dan beri imza koyduğu en ağır anlaşma olmakla beraber, Ayastafanos'un feci şartlarını hayli hafifletiyor, Türkiye'yi Balkanlar'dan tasfiye etmiyor, hatta Türkler'in Balkanlar'daki hayatını bir kuşak uzatıyordu. Bu anlaşmayı II. Abdülhamit, Kıbrıs'ı İngiltere'ye kiralamakla sağlayabildi. Bu büyük kargaşalıkta, Rus düşmanı İngiliz başbakanı Lord Disraeli, Kraliçe Victoria'yı "Hindistan İmparatoriçesi" ilan etti ve birbirine düşmüş Büyük Devletler, bu ünvanı kabul ettiler. İngiltere, 1857 Sipahi ihtilali üzerine Hindistan'daki Timur oğullarının artık tamamen unvandan ibaret kalan imparatorluğunu ilga etmiş, Hindistan'ın son Türk imparatoru II. Bahadır Şah'ı Birmanya'ya sürmüş, fakat İngiltere hükümdarına - 9 asırdır Türkler'de bulunan - "Hindistan İmparatoru" titrini vermeye cesaret edememişti.

Berlin Anlaşmasına göre Türkiye, Yunanistan'dan yarım asır sonra, kendisine tabi 3 Balkan devletinin istiklal kazanmasını kabul ediyordu; bu suretle Romanya, Sırbistan ve Karadağ prenslikleri, Türkiye'den ayrılıyordu. Balkan Dağları'nın kuzeyinde Türkiye'ye bağlı iç işlerinde otonom bir Bulgaristan Prensliği, güneyinde de imtiyazlı bir Doğu Rumeli eyaleti kuruluyor, merkezleri Sofya ve Filibe oluyordu. Bu suretle imparatorluğun Tuna vilayeti (ki sınırları bugünkü Bulgaristan'dan çok genişti) tarihe karışıyordu. Bosna-Hersek'in idaresi Avusturya-Macaristan'a bırakılıyordu. Kars ve Artvin ile Batum, Rusya'ya veriliyordu. Ayrıca Rusya'ya 802,500,000 altın frank harb tazminatı yıllık taksitler halinde ödenecekti. Avrupa'da kesin kayıplar 237,298 km2 toprak ve 8,184,000 nüfustu (bu günkü nüfus 25 milyondan fazla). İmtiyaz verilmiş Bulgaristan, Doğu Rumeli, Bosna-Hersek, bu savaş dolayısıyla elden çıkan Kars, Artvin, Tunus gibi yerler bu rakamların dışındaydı. Bunlar da ilave edilince imparatorluğun kaybı korkunç oluyor, bugün üzerinde 50 milyon insanın yaşadığı topraklar bırakılıyordu. Padişahın muhalefetine rağmen, Karadağ'a bir kaza bırakmamak için kabul edilen savaşın, Mithat Paşa ve avanesinin açtığı belanın bilançosu bu idi.

Tanzimat

Devlet, çok büyük bir bozgundan çıkmıştır. Bir milyon göçmen, Balkanlardan İstanbul'a ve Anadolu'ya akmıştır. Esasen iflas halinde olan maliyeye, bir de Rus tazminatı binmiş, bu tazminatı padişah, saltanatının sonuna kadar her yıl muntazam ödemiştir. Sultan Aziz'in bıraktığı dünyanın 4. ordusu ve 3. donanmasını o seviyede ayakta tutacak mali güç kalmamıştır. Bu durumda büyük yatırımlar yapılamadığı için, Avrupa ile olan mesafe çok açılmıştır. Padişah buna rağmen bayındırlık eserlerine, bilhassa eğitime çok ehemmiyet vermiştir.

Bu devirde o kadar çeşitli düşmanlara yeni bir unsur, Ermeniler de eklenmiştir. Osmanlı Ermenileri'ni, İngiltere ve Rusya ile dış Ermeniler kışkırtmışlardır. Bu kışkırtma

çok sistemli ve büyük ölçüde olmuş. Anadolu'da yer yer ayaklanmalar çıkarılmış, Türk ve Kürt köyleri basılarak binlerce Müslüman işkenceyle şehit edilmiştir. Patırdı, büyük şehirlere, hatta İstanbul'a bile sıçratılmıştır. Padişah, bunlara sert şekilde cevap vermiş, Ermeni patırtılarını derhal ezmiştir. Zira Berlin muahedesi'nin 61. maddesi, bugün üzerinde 19 il bulunan 6 Osmanlı vilayetinde (eyalet), Ermeniler lehinde ıslahat emrediyordu. Padişah, bu maddeye imza koymaya mecbur kalmakla beraber, saltanatı boyunca asla tatbik etmemiş ve büyük devletlerin en feci baskıları bile II. Abdülhamit'e 61. maddeyi tatbik ettirememiştir. Bugün Doğu Anadolu'nun Türkiye'ye dahil olması, bu politikanın neticesidir. II. Abdülhamit'in Ermenilere sert tedbirler almaya mecbur kalması neticesinde Avrupa'da kendisine "Kızıl Sultan" unvanı verilmiş, bu unvan sonra Türkiye'de bu padişahın muhaliflerince de - zamanımıza kadar - kullanılmıştır.

XX. asrın eşiğinde Sultan Abdülhamit rejimi prestijinin zirvesinde iken, yeni asrın ilk yıllarından itibaren bu prestij büyük kayıplara uğramaya ve sonunda yıkılmaya başladı. Makedonya meselesi, bunda birinci derecede rol oynadı. Makedonya'nın tamamı, Türkiye'nin elindeydi. 96.400 km2 olan bu ülkede o devirde 4 milyona yakın nüfus yaşıyordu. Bunun yarısı kadarı Müslüman (Türk ve Arnavut), yarısı kadarı da Hıristiyan'dı (Bulgar, Yunan, Sırp vs.). Ülkede 3 Türk eyaleti bulunuyordu (Selanik, Manastır, Kosova=Üsküp). Makedonya'da Bulgar faaliyetleri çok genişti, büyük çeteler teşkil edilmişlerdi ve Türkler'den fazla, Yunan ve Sırplar'ı ezip tek başlarına kalmak istiyorlardı. Büyük Devletleri'in eli, Makedonya'dan eksik olmuyordu. Bütün bu kargaşalığa merkezi Selanik'te bulunan II. Ordu nezaret ediyordu. En genç subaylar bu orduya gönderiliyor ve devamlı çete (gerilla) savaşlarıyla, ruhen çeteci haline geliyorlardı. 1902 - 1903 Makedonya ihtilali bastırılmakla beraber, Bulgar gerillalarına silah bıraktırmak mümkün olmadı.

Bu devirdeki başlıca dış meseleler ise şöyledir: Fransızlar, Tunus'u işgal ettiler (12 Mayıs 1881). Tunus, Berlin Konferansı kulislerinde Fransa'ya bırakılmıştı. II. Abdülhamit, çok şiddetli protesto etmekle beraber, Tunus'u kurtaracak durumda değildi. Berlin Anlaşması, Tesalya sancağını Yunanistan'a bırakıyordu (13.488 km2). Padişah, anlaşmanın bu maddesini 3 yıl savsaklamaya muvaffak olduysa da, sonunda baskılara karşı koymak mümkün olmadı. Tesalya, Yunanistan'a geçti (2 Temmuz 1881). Mısır'a İngilizlerin müdahalesi (15 Eylül 1882), Bulgaristan prensliği ile Doğu Rumeli eyaletinin birleşmesi (18 Eylül 1885), Avrupa siyasetinin mühim meseleleri olarak yıllarca Büyük Devletleri ve Babıali'yi işgal etti. Büyük Devletler'e arkasını dayayan Yunanistan, Girit ve Yanya vilayetlerine de göz dikmişti. Babıali, Yunanistan'a harp ilan etti. Bu kısa savaşta (18 Nisan 20 Mayıs 1897) Türkler, Yunan ordusuna yıldırım harbiyle ezdiler. Atina yolu Türk ordusuna tamamen açılmışken Büyük Devletler müdahale ettiler. Türkiye, kazandığı savaştan hemen hiç bir kar etmeksizin çıktığı gibi, Girit'e Yunanlılar lehine imtiyazlar vermeye de mecbur kaldı.

Tanzimat

XX. asır başlarken, Büyük Devletler, ehemmiyet sıralarına göre İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya, Birleşik Amerika, Avusturya, Türkiye, Japonya, İtalya ve Çin'den ibaretti. İspanya, 1898'de büyük devletler arasından çıkmıştı. 1875 ile 1900 arasında İngiltere 303 milyondan 366 milyona, Fransa 45 milyondan 76 milyona, Türkiye 64 milyondan 57 milyona, Japonya 33 milyondan 56 milyona, İtalya 27 milyondan 33 milyona, Çin 430 milyondan 348 milyona, İspanya 25 milyondan 19 milyona geçmişti. 1875'te aşağı yukarı 1.326.000.000 olan dünya nüfusu 1900'de 1.491.000.000'a yükselmişti. Bu nüfus içinde Büyük Devletler 1.108.000.000'dan 1.282.000.000'a, diğer devletler ise 189 milyondan 209 milyona geçmişti.

1900'de İngiltere'de 100.000'in üzerinde nüfuslu şehir sayısı 69, Birleşik Amerika'da 37, Almanya'da 29, Çin'de 24, Rusya'da 23, Fransa'da 18, Türkiye'de 11, İtalya'da 11,

Japonya'da 9, Avusturya'da 8, İspanya'da 8, diğer devletlerde 41 idi. 1875'te dünya nüfusu milyonu geçen şehir sayısı 8 iken 1900'de 17, yarım milyon bir milyon arasındakiler 14 iken 30, yüz binle yarım milyon arasındakiler 169 iken 241 idi. 1875'te 100.000'den fazla nüfuslu bütün büyük şehirlerin sayısı 191 iken bu rakam 1900'de 288'i bulmuştu. Bu çeyrek asır içinde bilhassa Avrupa şehirlerindeki - sanayileşmeden doğan- nüfus artışı, görülmemiş derecede yüksek olmuş, 1900'de bu artış artık eski hızını kaybetmeye başlamıştır.
1900'de dünyanın en nüfuslu şehirleri şöyle idi : Londra 6,1; New York 4,5; Paris 4,1; Berlin 2,4; Chicago 1,7; Viyana 1,7; Philadelphia 1,5; Tokyo 1,4; Petersburg (Leningrad) 1,4; Essen 1,3; Kalküta 1,3; Moskova 1,1; Manchester 1,1; Glavgow, 1; Pekin 1; Hamburg 1 milyon. Türkiye'nin İstanbul'dan sonra gelen şehirleri şunlardı : Kahire 684.000, İskenderiye 352.000, İzmir 221.000, Bağdat 160.000, Şam 154.000, Halep 140.000, Beyrut 131.000, Selanik 116.000, Edirne 100.000.

İstibdat Devri denen II. Abdülhamit'in şahsi idaresi 30 yıl, 5 ay, 6 gündür: Bir irade-i seniyye ile Meclis-i Meb'usan'ı süresiz tatili ile Meşrutiyet'i 2. defa ilan etmesi arasındaki müddet. Bilhassa son yıllarda istibdad rejimi, dejenere olmuştu. Padişahın "hafiyye" denen ajanlarının faaliyetleri, imparatorluğu tam bir polis devleti haline getirmiş vicdanları sızlatan, çok deva da gülünç olaylara zemin hazırlayan bir mahiyet kazandırmıştı. Rejime karşı olanların - bol maaşla olmakla beraber - imparatorluğun yakın uzak yerlerine küçük bir emirle sürülüvermesi de büyük şikayetler yaratıyordu. Bu sürgün yerlerinden en dehşetlisi Güney Libya'daki Fizan idi. Basına ve kitaplara konan sansür, çığırından çıkmıştı. XX asır şartları içinde - Avrupa'nın çok büyük bir kısmı için bile - tabii olan böyle bir rejim, XX. Asırda devamı mümkün olmayan bir idare idi. 1905'te Rusya'da, 1907'de İran'da meşrutiyetin ihtilal yoluyla ilanından sonra Türkiye'nin durumu da sarsıldı. Gerçi Türkiye'de o ülkelerdeki ihtilallere sebep olan unsurlar yoktu. Fakat padişahın meşrutiyeti ilanda geç kalması, karışıklığa sebep oldu.

II. Meşrutiyet gerçekte, III. Ordu'nun genç subayları ile hükümdarın kan dökmeden çekinmesinin neticesidir. İstibdad rejimi Türkiye'de kansızdı. Hayat fevkalade ucuzdu. Fakat maaşların iki ayda bir verilmesi, memur, bilhassa subay zümresinde büyük nefret uyandırmıştı. Sarayın her işe karışması, hükümetin nüfuzunun gittikçe kısılması, orta derecede saray adamlarının nazırlardan fazla nüfuz edinmeleri, rejimin iyice dejenere olduğunu herkese gösteriyordu. Gerçi bu yıllarda demokrasi, yalnız birkaç devletin tatbik ettiği bir rejimdi (Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, İsviçre, Hollanda, Belçika, İsveç, Norveç, Danimarka). Diğer devletlerde meclisler varsa da, yönetim, gerçekte parlamenter değildi. Mesela 1918'e kadar Almanya'da meclislerin bütün üyeleri aleyhte rey verseler, hükümeti düşüremezlerdi; devleti kayzer (imparator) ile onun seçtiği şansölye (federal başbakan) ortaklaşa yönetirlerdi. Bu durumu bilmeden veya bilmezlikten gelerek Sultan Hamid rejimi hakkında müfrit tenkitlerde bulunmak, tarihi gerçeklere aykırı olur.

Tanzimat

İstibdad rejibini yıkmak için birçok gizli Türk, azınlık ve yabancı kuruluşlar teşekkül etmişti. Avrupa'da bir muhalif basın vardı. Fakat rejimi devirmeye çalışanların ve sonunda buna muvaffak olanların başında İttihad ve Terakki Cemiyeti gelir; sonradan siyasi parti olmuştur.

23 Temmuz 1908'de bu suretle II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. "Meşrutiyet" "taçlı demokrasi" demektir. Bugün İngiltere, Belçika, Hollanda, İsveç, Norveç, Danimarka, Lüksemburg, Japonya vs.'de olduğu gibi. Ancak rejimin değişmesi, imparatorluğu kurtaramayacak, bilakis batıracaktır. II. Abdülhamit'in dış politikada müstesna bir deha olması, devletlerin dengesiyle 30 yıl boyunca en mahir şekilde oynayabilmesi ve kıl payı denge farklarıyla imparatorluğu büyük tehlikelerden koruyabilmesi, yeni rejimin

beceremeyeceği işler arasındadır.

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği Türkiye, devlet idaresi şirazesinden çıkmış bir imparatorluktu. Bütün dış ve iç ihtiraslar, geçmişin bu muhteşem imparatorluğu üzerinde birleşiyordu. İktidara el atan, fakat tamamen ele almaya da cesaret edemeyen İttihat ve Terakki partisi, "İttihad-ı anasır" propagandası yapıyordu. Bu siyasetin iflasını, her taraftan ihanetlere uğramak suretiyle görecek olan tecrübesiz parti, birkaç yıl sonra İslamcı, Türkçü ve Turancı politikaya yönelecektir. Türk olmayan kavimlerin ayrılma istekleri karşısında, Türk kavimleriyle meskun ülkeler üzerinde kendinde tabii bir hak görmeye başlayacaktır.

Yabancı kavimlerin ihaneti, Türk milliyetçiliği şuurunu uyandıracaktır. Mustafa Kemal, bu şuurun temsilcisi olarak milli mücadelenin başına geçecek ve kazanacaktır. Ancak İttihat ve Terakki, II. Abdülhamit'in aşırı düşmanı olmakla beraber, tamamen monarşisttir. İçlerinde tek cumhuriyetçi yoktur. Hepsi Osmanoğulları'na bağlıdır ve imparatorluğu, meşruti bir monarşiden ayrı düşünememektedirler. Ancak bu meşruti monarşi (taçlı demokrasi), ölü doğmuştur ve kağıt üzerinde kalmaya mahkumdur. Bir tek kişiden, sonradan İttihatçıların bile hak verdikleri II. Abdülhamit'ten boşalan iktidar, birkaç yıl geçmeden İttihat ve Terakki'ce doldurulmuş, sonunda sadece Enver - Talat - Cemal üçlüsünün eline geçmiştir. Sultan Hamit'in karanlık, fakat kansız istibdadından sonra Türkiye, birkaç ay rahat nefes almıştır. Ama daha 1908 yılı dolmadan karanlık bulutlar çökmüş, imparatorluk bir siyasi idamlar, sürgünler, siyasi suikastlar ülkesi haline gelmiştir. Çok büyük milli felaketler, beceriksizlikler, cehaletler ve sabit fikirler imparatorluğun üzerine çökmekte gecikmeyecektir.

1.Meşrutiyet

Bütün eleştirilere rağmen Tanzimat döneminin, İmparatorluğun kurtarılması için yeni esaslar benimseyen, İslamî devlet esasları yerine, batıda demokratik mücadelelerden geçerek kurulmuş olan meşruti sistemi amaçlayan bir neslin yetişmesini hazırlaması da yadsınamaz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunu meşrutî sistemde gören "Genç Osmanlılar" cemiyeti 1865'de kuruldu. Amaçlan Abdülaziz'e meşrutî sistemi kabul ettirmekti. Bu tarihe kadar Padişahlardan gelen, İmparatorluğu kurtarma çabaları olan ıslâhat hareketlerinin yerine şimdi halkın içinden ve batı düşünceleriyle yetişen aydınların imparatorluğu kurtarma girişimleri alıyordu. Dolayısıyla devletten gelen ıslâhat hareketlerine karşı gerici çevrelerin tepkilerinin yerini, şimdi halktan gelenlerin isteklerine karşı devletin tepkisi aldı.

Genç Osmanlıların çabalan sonucu 1876'da "Kanun-u Esası (Anayasa) ilân edilerek meşrutî sistem kuruldu. Kanun-u Esasî ulusal bir ihtilâl sonucu ilân edilmemiş olmakla beraber, tüm halkın siyasî haklan yönünden eşitliği, devlet yönetimine katılması ve denetlemesiyle parlamenter bir sisteme dayandırılmak isteniyordu. Fakat devletin monarşik ve teokratik niteliği değiştirilmiyordu. Hattâ, Saltanatın Osmanlı Hanedanına ait olduğu, Pâdişah'ın kutsal ve sorumsuz bulunduğu, Kanun-u Esasîde yer alıyordu.

Kanun-u Esasî'nin 7. maddesinin Pâdişâha tanıdığı geniş yetkiler ve özellikle 113. maddeye göre, bir Osmanlı vatandaşını basit bir polis raporuna dayanarak yurt dışına sürgün edebilme yetkisi, I. Meşrûtiyet'in zayıf bir yönü idi. Mithat Paşa ile anlaşan Abdülhamid, tahta çıkınca vaat ettiği gibi Kanun-u Esasî'yi ilân etti. Fakat, Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki yenilgiden şahsına yönelik eleştiriler gelince, Meclis-i Mebusân'ı dağıttı ve bir daha toplamadı, Kanun-u Esasfyi uygulamadı.

İlk iş olarak çekindiği Mithat Paşa'yı 113. maddeye dayanarak yurtdışına sürgün etti. Kısa bir süre sonra da O'nu Abdülaziz'i öldürmekle itham edip Yıldız'da kurdurduğu mahkemede yargılattı. İdama mahkûm edilen Mithat Paşa'nın cezasını müebbet sürgüne çevirip Taife sürgün etti ve Mithat Paşa 1884' de orada öldürtüldü. Valilikleriyle ülkede büyük hizmetleri olan, Ziraat Bankası'nın kurucusu, ülkeye hürriyet yolunda hizmet veren "Hürriyet Şehidi" Mithat Paşa'nın öldürtülmesi İstibdat rejiminin bir uygulaması idi. Ülkeyi nasıl bir geleceğin beklediğini gösteriyordu.

İstibdat rejimi" ile yenileşme hareketleri sona erdi ve baskı rejimi kuruldu. Batı uygarlığı doğrultusunda yanm yüzyıl süren çabalar durdu. Din-devlet ayrımı yönündeki gidiş, yeni bir din-devlet bileşimi rejimiyle sonuçlandı. Çöküntü ve toprak kaybı devam ediyordu. "Avrupa'nın Hasta Adamı" yaşayabilmek için Avrupa'nın denge politikasını sürdürdü. İngiltere, bir yönden Kafkaslar'dan İskenderun Körfezi'ne, diğer yönden Boğazlara yönelik Rus tehlikesini Osmanlı İmparatorluğu'nun durduramıyacağını görerek, 1878 yılında Kıbns'ı ele geçirdi, 1882'de Mısır'a yerleşti.

Diğer yandan Ermeni sorununa sahip çıkarak, Doğu Anadolu'da kurulacak bir Ermeni devletini himayesi altına alarak Rus ilerlemesini durdurmayı plânladı. Bu arada Fransa'da 1881'de Tunus'u aldı. Osmanlı İmparatorluğu bir yandan toprak kaybederken, diğer yandan ekonomik çöküntü sürmekteydi. Hızla borçlanmanın sonucu Osmanlı Devleti borçlarının faizini bile ödeyemeyecek duruma geldi.

1881 malî iflâsın ilânı, "Düyûn-u Umumiye" nin kurulmasına yol açtı. Kelime anlamı genel borçlar olan "Düyûn-u Umumiye", alacaklı devletlerin alacaklarını toplamak amacıyla Osmanlı maliyesine ve kaynaklarına el koyup, toplanan vergileri alacaklara pay eden bir kuruluştu. Tuz, tütün, pul, müskirat (içki), balık resimleri (vergileri) ve bazı illerin ipek öşürleri, daha başka vergiler Düyûn-u Umumiye'ye bırakıldı. Böylece devlet içinde devlet olan bir kuruluş haline geldi. Bu kurumda çalışan 5 binden çok personelin masrafları da bu kaynaklardan sağlanıyordu.

Türkiye'ye giren yabancı sermaye de Düyûn-u Umumiye ile tam bir garantiye kavuştu. Osmanlı Devleti'nin malî tutsaklığı demek olan Düyûn-u Umumiye'nin koruyuculuğu altında yabancı sermaye, özellikle madenleri ve diğer hammadde kaynaklarını sömürmeye başladı. 1838 Ticaret Antlaşması ile başlamış olan demiryolu yapımı şimdi daha da önem kazanıyordu.

1856 yılında Londra'da İngiliz Bankerleri tarafından kurulan ve 1863fde Fransız bankerlerinin de katılmasıyla güçlenen Osmanlı Bankası 1862'de Osmanlı Devleti'yle yaptığı anlaşma ile 30 yıl süreli olarak: "Talep olduğunda altın karşılığı banknot çıkartabilecektir. Piyasadaki banknotun üçte biri oranında nakdî ihtiyat bulunduracaktır. Bankanın imtiyazı sürdüğü sürece devlet "evrâk-ı nakdiye" çıkarmayacaktır. Bu imtiyaz başka bir bankaya verilmeyecektir. Banka, şubesi bulunan yerlerde devlet gelirlerini toplayacak ve devlet adına ödeme yapacaktır. Devlet adına topladığı gelirlerden vadesi gelen hazine bonolarını mahsup etmeye yetkilidir. İç ve dış borç taksitlerinin ödeme işlemlerini, yüzde yarım komisyon karşılığında yürütecektir. Banka içte ve dışta devletin resmî malî ajanı olacaktır ve bir ticaret bankası gibi faaliyet gösterebilecektir".

Geniş yetkilerle devletin Merkez Bankası niteliğini kazanan Osmanlı Bankası'mn karşısına 1888'den sonra en büyük rakibi olarak Deutsche Bank çıktı. İngiltere'nin himaye

politikasından uzaklaşması üzerine, denge politikasını sürdüren Osmanlı Devleti Almanya'ya yaklaştı. 1890'dan sonra sömürge ve yayılma için kendine yaşam alanı arayan Almanya "Doğuya doğru" sloganı ile Osmanlı İmparatorluğu'na yöneldi. Bu yönelişin bir ürünü olan "Bağdat Demiryolu Projesi"ni kabul ettirdi.

Şimdi Osmanlı Devleti Almanya'nın himayesi altına giriyordu. Fakat, çöküntü de bir yandan sürüyordu. II.Abdülhamid'in istibdadına karşı "Jön Türk" hareketi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu siyasî direnmeye dönüşerek, Makedonya'da başlayan askerî ayaklanmalar ve Reval'de İngiltere ve Rusya'nın Balkanlardaki Makedonya topraklarının Türkler'den alınması yolundaki anlaşmaları, Abdülhamid'e karşı direnmeyi kuvvetlendirdi. 1908 yılında Kanun-u Esasî'yi yürürlüğe koydugünü ilân etmek zorunda bıraktı. Böylece "1908 İnkılâbı" veya "2. Meşrûtiyet" denen olay gerçekleşti.

Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak için 19.y.y'dan beri sürdürülen çabaların başarısızlıkların sebeplerini kısaca üç ana noktada toplayabiliriz. Birincisi: Ülkede bu değişmeye karşı direnen gerici güçlerdir. Bunlar, çoğu kez üstün geldi. Bunun sebebi, ilerici güçlerin toplum içinde, orduda ve yönetimde köksüz oluşları, buna karşılık gerici güçlerin toplum derinliklerine kadar kök salmış olmaları, Yeniçeri ve ulemâya dayanması, dini ve gelenekleri bir araç olarak kullanmalarıdır.

İkincisi, Avrupa'nın gelişen ekonomik yapısı sebebiyle, Avrupa Devletleri arasında başlayan üstünlük savaşlanndan uzak kalamayan ve devamlı Rus saldırılarına uğrayan ve içte de parçalanmaya yönelik ayaklanmalar ve buna bağlı dış müdahalelerle uğraşan Osmanlı İmparatorluğu, giderek Avrupa'nın ayrı sömürgesi oldu. Bu sebepten dolayı da yenileşme programlarım uygulama olanağı bulamadı. Savaşların büyük maddî sıkıntılara sebep olması ekonomiyi de çok olumsuz etkilemekteydi. Bir yandan dış, bir yandan iç çatışmalar yüzünden barış ortamı sağlanamıyordu.

Üçüncü olarak, yenileşme girişimlerini doğurduğu çekişme ve savaşların yol açtığı ekonomik sıkıntı ve sefaletin halk üzerindeki etkisiydi. Olayları fanatik ve fatalist bir düşünceyle yorumlayan halk, bütün bu sıkıntıların sebebi olarak yenileşme hareketlerini ve onların uygulayıcılarını görüyordu. Bu durum, her yenilikçi harekete karşı çıkan ayaklanmanın da gerekçesi oldu.

İkinci Meşrutiyet Ve Balkan Savaşı

Büyük Türk yağmasında Balkanlı müttefikler birbirleriyle anlaşamadılar. İttifakın en büyük gücünü teşkil eden Bulgaristan üzerine yürüdüler. İlk savaşa katılmayan Romanya Krallığı da Bulgaristan'a taarruz edince, bu devlet pes etti. Bu şekilde yağmadan arslan payını, tahminlerin aksine, Bulgaristan değil Yunanistan ve Sırbistan aldı. Buna "ikinci Balkan savaşı" denmektedir. Bulgarların boşalttığı Edirne'yi Türkler, bu sırada geri almışlardı.

5 asırdan fazladır Türk yurdu olan Rumeli'nin kaybı ile ve Türk'ün Adriyatik'ten Meriç'e çekilmesiyle neticelenen Balkan harbi, bütün Türk tarihinin en büyük facialarından biridir. Milyonlarca şehit verilerek, milyonlarca altın harcanarak yurt edinilen büyük bir ülke elden çıkmış, Türkiye artık - taht şehri İstanbul'un bu kıtada bulunmasın dışında - hemen hemen Avrupa devleti olma sıfatını kaybetmiştir. Savaştan, galip Balkan devletçikleri, şu kazançlarla çıktılar: Bulgaristan 25,257 km2 toprak ve 984,000 nüfus (o zamanki nüfus), Yunanistan 55,919 km2 ve 161,000 nüfus. Ayrıca 25,734 km2 genişliğinde, 800,000 nüfuslu bir Arnavutluk, Türkiye'den ayrıldı. Balkan harbinden evvel ve sonra Balkanlıların durumu şöyleydi: Bulgaristan 96,345 km2'den 121,602 km2'ye ve

4,388,000 nüfustan 5,322,000 nüfusa, Yunanistan 64,895 km2'den 120,060 km2'ye ve 3,041,000'den 4,900,000'e, Sırbistan 45,427 km27den 87,300 km2'ye ve 3,000,000'dan 4,492,000'e. Savaştan önce 4 Balkanlı müttefikin toplamı 216,058 km2 ve 10,854,000 nüfustu; gene savaştan önce Türkiye'nin yalnız Avrupa toprakları (Girit hariç) 176,300 km2 ve 7,828,000 idi ve bütün Osmanlı İmparatorluğu 7,231,239 km2 ve 55,189,000 nüfuslu idi (Mısır, Sudan ve diğer tabi ülkeler dışında 38,019,000).

Savaştan Türkiye 167,312 km2 toprak ve 6,582,000 nüfus kaybıyla çıktı. O zamanki mülki teşkilata göre 7 vilayet (eyalet) ve ayrıca Edirne vilayetinden 2 sancak ve Sisam adası kaybedildi. Kaybedilen eyaletler Selanik, Manastır, Kosova (Üsküp), İşkodra, Yanya, Cezayir-i Bahr-ı Sefit (Akdeniz Adaları, yani Asya Ege adaları), Girit idi. Bu eyaletlerde 33 sancak (il) ve 158 kaza (ilçe) bulunuyordu.

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, bir suikastla öldürüldü (11 Haziran 1913). Suikasti İttihatçılar yapmamışlar, fakat yapılmasına göz yummuşlardı. Bu suretle doğrudan doğruya iktidara geldikleri gibi, suikasti bahane edip belli başlı muhaliflerini idam ettiler veya sürdüler. 33 yaşını doldurmamış bir kurmay yarbay, Enver Bey, harbiye nazırı oldu. Damat Enver Paşa, orduyu düzenlemek için büyük tedbirler aldı. İttihatçı olmayan binlerce subayı ordudan çıkardıysa da bir yıl içinde kudretli bir ordu meydana getirmeye muvaffak oldu. Ancak böyle bir orduyu bir yıl bile ayakta tutamayacak, Çanakkale ve Sarıkamış'ta daha 1915 yılı sona ermeden harcayacaktı. Kapitülasyonlar ilga edildi (9 Eylül 1914). Bu sırada Cihan Savaşı başlamış, fakat Türk İmparatorluğu henüz girmemişti.

Cihan Savaşı'nın başında dünya siyasi dengesi şöyleydi: Ehemmiyet sırasıyla Büyük devletleri İngiltere, Almanya, Birleşik Amerika, Fransa, Rusya, Japonya, Avusturya, İtalya, Türkiye ve Çin teşkil ediyordu. - Bütün sömürgelerle beraber - İngiltere'de nüfus 1900 ile 1915 arasında 382 milyondan 461 milyona, Almanya 66 milyondan 79 milyona, Birleşik Amerika 86 milyondan 111 milyona, Fransa 76 milyondan 84 milyona, Rusya 133 milyondan 181 milyona, Japonya 56 milyondan 78 milyona, Avusturya-Macaristan 45 milyondan 52 milyona, İtalya 33 milyondan 38 milyona, Türkiye 57 milyondan 29 milyona (ikinci rakamda Mısır hariç), Çin 238 milyondan 398 milyona, dünya nüfusu ise 1,491,000'den 1,782,000,000'a geçmişti. Büyük devletlerin toplam nüfusları bu 15 yıl arasında 1,282,000,000'dan 1,411,000,000'a diğer devletlerinki ise 209,000,000'dan 371,000,0007a yükselmişti.

Dünyada yüz binin üzerine nüfuslu şehir sayısı bu 15 yılda 288'den 402'ye, bunların içinde milyonu geçenler 17'den 25'e, yarım milyonla bir milyon arasındakiler 30'dan 50'ye, yüz binle yarım milyon arasındakiler 241'den 377'ye geçmişti. 1915'te İngiltere'de (bütün sömürgelerle) yüz binin üzerinde şehir sayısı 90, Birleşik Amerika'da 59, Rusya'da 39, Almanya'da 37, Çin'de 26, Fransa'da 22, Japonya'da 16, İtalya'da 15, Türkiye'de 13, Avusturya'da, 11, İspanya'da 10, Hollanda'da 10, Brezilya'da 6, geri kalan diğer bütün devletlerde ise 48 idi.

Büyük şehirlerin durumları şöyleydi: Londra 7,3 milyon, New York 7,1, Paris 4,6, Berlin 3,8, Essen (Büyük Essen) 3,3, Chicago 2,5, Viyana 2,2, Petrograd (Leningrad, eski Petersburg) 2,1, Tokyo 2,1, Philadelphia 2, Buenos Aires 1,8, Glasgow 1,5, İstanbul 1,4, Hamburg 1,4, Osaka 1,4, Birmingham 1,4, Manchester 1,4, Liverpol 1,4, Boston 1,3, Hankeu 1,3, Kalküta 1,3, Rio 1,1, Bombay 1, Şanghay 1 milyon. Türkiye'nin İstanbul'dan sonra gelen büyük şehirlerinin 1915 nüfusları: İzmir 400,000, Şam 300,000, Halep 240,000, Beyrut 168,000, Bağdat 156,000, Erzurum 144,000, Edirne 135,000, Afyon 114,000, Manisa 108,000, Kudüs 101,000, Bursa 100,000, Musul 100,000. Ayrıca Türk İmparatorluğu'nda 50-100 bin nüfuslu 23 şehir vardı.

İkinci Meşrutiyet Ve Balkan Savaşı

Önce İttihatçılar, açıkça iktidarı ele almadılar. Nazırlar, Sultan Hamit rejimi vezirlerinden seçildi. İmparatorlukta sevinç büyüktü. Türkler, hürriyet için, imparatorlukta ekseriyet olan azınlıklar ise, başka manada hürriyet için seviniyorlardı. Ancak İttihatçılar'ın hatası yüzünden Bulgaristan Prensliği (96,345 km2, 4,338,000 nüfus) istiklalini, Türkiye'den ayrıldığını, hükümdarının bundan böyle "kral" sanını taşıyacağını ilan etti. Aynı gün (5 Ekim 1908), Bosna-Hersek eyaleti (51 564 km2, 1,932,000 nüfus), Avusturya-Macaristan İmparatorluk - krallığında ilhak edildi ve Türkiye'den ayrıldı. Yunanistan da furyaya katılıp Girit eyaletini (8,379 km2, 344,000 nüfus) ilhak etmek istediyse de muvaffak olamadı. Babıali, 7,5 milyon altın tazminat karşılığında bu ilhakları tanıdı ama, artık herkesin ağzının tadı da kaçmış oldu.

Bu hava içinde çeşitli ilkellik ve yolsuzluklarla seçimler yapıldı. Meclis-i Mebusan, II. Abdülhamit tarafından açıldı (17 Aralık 1908) 275 milletvekili seçilmişti. Bunların 140'ı Türk, 60'ı Arap, 25'i Arnavut, 2'si Kürt, 48'i gayrimüslim (23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp, bir Romen) idi.

"31 Mart Vakası" denen 13 Nisan 1909 olayında, İttihatçıların İstanbul'daki, 1. Orduya padişaha çok sadık diye - itimat etmeyerek Selanik'ten III. Ordu'dan getirttikleri nişancı taburları, "şeriat istemek" sloganı ile ayaklandı. Subaylardan bir lideri bile olmayan bu ayaklanmanın tertipçileri çeşitlidir. Padişahın hiçbir ilgisi yoktur. Fakat, II. Abdülhamit tahttan indirilmiş (27 nisan) ve maksatların en büyüklerinden biri hasıl olmuştur.

II. Abdülhamit'in yerine kardeşi Sultan Reşat, "V. Mehmet" unvanıyla tahta geçirildi. 1911 sonuna kadar -bazı isyanlara ve birçok tatsız olaya rağmen - oldukça iyi gidine durum, birden kararmaya başladı. Libya için Türkiye - İtalya savaşı çıktı (29 Eylül 1911-15 Ekim 1912). Bu günkü Türkiye'den iki defadan fazla büyük bir ülke olan Libya'ya İtalyanların ani taarruzu, Türk İmparatorluğunu artık 1922 sonuna kadar bitmeyecek on bir yıllık felaketli bir savaşlar devresine soktu. Balkanlar'ın karışması Babıali'yi Libya'yı İtalya'ya bırakmak mecburiyetine düşürdü.

8 Ekim 1912'de Balkan Savaşı patladı. Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan krallıkları ile Karadağ prensliği, Rusya'nın desteği ile Türkiye'ye taarruza geçtiler. Savaş, hiç beklenmedik şekilde Osmanlı İmparatorluğu aleyhine seyretti. Subayların İttihatçı ve Halaskar diye ikiye ayrıldığı, feci askerî ve diplomatik hataların yapıldığı savaşı Türkler kaybetti. En büyük hata, birbirlerine Türk'e düşmanlıklarından fazla düşman olan Balkan devletçiğinin, imparatorluğun dünkü vilayetlerinin birleşmesine hükümetin mani olmayışı idi. Bu birleşme olduğu taktirde bile Türk ordusunun düşmanı kolayca ezmesi icab ediyordu. Düşman, yıldırım harbiyle Çatalca'ya kadar geldi. Adriyatik sahillerinden Meriç'e çekilen Türkler orada bile tutunamadılar.

Yanya, İşkodra ve Edirne kaleleri kendini destanî şekilde savundu. Şükrü Paşa, 5 ay 5 gün kuşatmaya dayandıktan sonra, Edirne'yi açlıktan Bulgarlar'a teslim etti. (26 Mart 1913). Savaş patlayınca kim kazanırsa kazansın toprak değişikliğine rıza göstermeyeceklerini ilan eden Büyük devletler, beklenmeyen Türk hezimeti karşısında, işgal edilen toprakların Balkanlılara terki için Babıali'ye her türlü baskıyı yaptılar. Bu suretle imparatorluğun iki kanadından biri, Batı Türk'ünün iki anayurdunun ikincisi, Rumeli, 550 yıl sonra terk edildi. Milyonlarca göçmen gene yolları doldurdu ve yüz binlercesi harcandı. Savaşın en ateşli demlerinde İttihat ve Terakki "Babıali Baskını" (23 Ocak 1913) denen darbeyle hükümete el koydu. Fakat partiden birini hükümetin başına geçirmekten çekinerek, tarafsız sayılan Mahmut Şevket Paşa'yı sadrazam yaptı.

1764 yilinda Rusya, Osmanlilarin toprak bütünlügünü garanti ettigi Lehistan'i isgal etmis ve kaçan mülteciler Osmanli sinirini geçen Ruslar tarafindan katledilmistir. Bu olay üzerine Osmanli Devleti Rusya'ya savas ilân etmistir(1768). Ruslar, Baserabya ve Kirim'i isgal ettikleri gibi, Ingilizlerin de yardimiyla, Baltik filosonu Akdeniz'e göndererek, Mora Rumlarini isyana tesvik etmisler ve Çesme'de demirli Osmanli donanmasini gafil avlayarak, gemileri yakmislardir. Bu arada Misir'da da bir isyan hareketi baslamistir. Ruscuk ve Silistre önlerinde Osmanli kuvvetlerinin mevzii basarilar kazanmasinin ardindan II. Katerina, Lehistan isini halletmeyi plânladigindan Osmanlilarla anlasma yapmayi kabul etmistir. I.Abdulhamit'in (1773-1789) basa geçmesinden sonra imzalanan Küçük Kaynarca Antlasmasi ile (21 Temmuz 1774) Kirim Hanligi Osmanlidan kopartilarak sözde bagimsiz bir devlet olmus, Baserabya, Eflâk, Bogdan Osmanlilarda kalmis, ancak Azak ve Kabartay bölgesi Rus hâkimiyetine geçmistir. Ruslar bu anlasmayla Ingiltere ve Fransa'ya taninan kapitülâsyonlari da kazanmis ve her yerde konsolosluk açma hakkini elde ederek, Osmanlinin iç islerine karisabilecegi bir ortami kendine hazirlamistir. Nitekim 1783'te Kirim'i isgal ve ilhak eden Rusya, Karadeniz'e hâkim olarak, sicak denizlere inme politikasini gerçeklestirme yönünde büyük bir adim atmis, Ortadokslari himaye bahanesiyle de Balkanlardaki nüfuzunu kuvvetlendirmistir.

Rusya'nin nihaî amaci, Istanbul'u ele geçirerek Bizans'i yeniden diriltmek idi. Iste bu maksatla, Osmanli Devleti'ni taksim etmek üzere Avusturya ile gizli bir anlasma yapildi. Bu anlasmayi haber alan Osmanli Devleti, Prusya ve Ingiltere'nin de tahrikiyle Rusya'ya karsi savas açti. Halkin infialine neden olan Kirim'i geri almak Osmanlinin en büyük arzusuydu. Ancak bu savasa Rusya'nin müttefiki olan Avusturya'nin da katilmasiyla, Osmanlilar iki cephede birden mücadele etmek zorunda kaldilar(1788). Avusturya'ya karsi iki kez savas kazanildi. Belgrat ve Banat ele geçirildi. Ancak Rusya'ya karsi dogu cephesinde basari saglanamadi. Bu tarihlerde Osmanli tahtina III. Selim çikmisti (1789-1807). III. Selim Isveç ile bir anlasma yaparak Rusya'ya karsi bir müttefik kazanmisti. Ancak Rusya Bükres ile Küçük Eflâk'i almis, ardindan da Belgrat ve Bender düsmüstü. 1790'da Avusturya Imparatoru II.Joseph ölünce iç ayaklanmalar bas göstermis ve Fransiz ihtilalinin etkileri bu ülkede de hissedilmeye baslanmisti. Bunun üzerine yeni Imparator II.Leopold, Zistovi anlasmasini imzalayarak Osmanlilarla olan savasi sona erdirdi (1791). Bu anlasma mevcut statükoyu muhafaza eden maddelerden ibaretti. Rusya ile de, Ispanya'nin araciligiyla Yas Baris Antlasmasi imzalandi (1792). Rusya'nin savas sirasinda isgal ettigi yerlerden sadece Özi, anlasmayla verilmis oluyordu. Hem Avusturya hem de Rusya bu anlasmalarla, Fransa ve Lehistan'daki gelismelere dikkatlerini verirken, Osmanli Devleti de gerekli islahatlari yapmak için bir soluklanma zamani bulabilecekti.

Iyi bir egitim görmüs olan III. Selim bu baris döneminden faydalanarak, devlet içinde, özellikle askerî alanda, islahatlar yapmak istiyordu. Bu maksatla, Nizâm-i Cedit adi verilen ilk islahat hareketiyle, yeni bir ordu kurdu(1793). Yeniçeri Ocagi'ni kaldiramayacagini bildiginden, öncelikle Nizâm-i Cedid denilen bu orduyu batili tarzda düzenleyip, basarisini kanitlamak gerekliydi. Ancak bundan sonra Yeniçeri Ocagi lagvedilebilirdi. Fakat kendileri aleyhine ortaya çikan gelismelerden endise duyan Yeniçeriler, bazi devlet adamlarini da yanlarina çekerek yeniliklere karsi çiktilar ve isyan ettiler. Üstelik bu arada Napolyon Bonapart, bir orduyla Misir'i isgale baslamisti (1798). Osmanlilar, Rusya, Ingiltere ve Sicilya'nin da menfaatlerine dokunan Fransiz isgaline karsi harekete geçti. Ehramlar savasiyla, Misir'i ele geçirip, kuzeye yönelen Bonapart, Akka'da Osmanli savunmasini geçemedi (1799). Kusatmayi kaldiran Napolyon geri dönerken, yerine biraktigi ordu komutanlari da maglûp edildiler. Neticede Fransizlar Misir'i terk etmek zorunda kaldi(1801). Fransa'yi barisa zorlayan önemli bir sebeplerden birisi de, Akdeniz'de Rus ve Türk donanmalarinin is birligi yapmalari, Ingiltere'nin Fransiz savas ve ticaret gemilerini taciz etmesiydi.

31 Mart Hadisesi'nin Içyüzü

etti. Çünkü kurulan Divan-i Harb-i Örfî çok masumlari idam sehpalarinda sallandirdi. Din düsmani kesimlerin eline de tam bir irtica sermayesi verilmis oldu. Bediüzzaman gibi allâmeler bile, 31 Mart Olayi ile suçlandilar; ama beraat ettiler.1

Gönderen Konu: 19. XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu (Okunma Sayısı 113 defa)

İmparatorluğu'na karşı kışkırttı. 1876'da Bulgarlar, arkasından Karadağlılar ve Sırplar ayaklandılar. Osmanlı tarihinde bu gelişmelere "Balkan Bunalımı" denilmiştir.

1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı

Avrupalı Devletler İstanbul'da konferans düzenleyerek uluslarına özerklik verilmesini istemişler, bu teklifleri Osmanlı Devleti kabul etmemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'ne savaş açan Ruslar Osmanlı orduları karşısında büyük başarılar kazanmışlar ve Edirne'yi alarak İstanbul yakınlarındaki Çatalca'ya kadar ilerlemişlerdir.

İstanbul'un Rusların eline geçmesinden çekinen Osmanlı Devleti barış istedi. Barış görüşmeleri Ayastefanos'ta (Yeşilköy) yapıldı (Mart 1878).

Rusya'nın çok güçlenmesi menfaatlerine ters düşen İngiltere'yi harekete geçirdi. Avusturya, Balkanlara yayılmayı amaçladığından antlaşmaya tepki gösterdi. Almanya da bu devletlere katılınca Ayastefanos Antlaşması uygulanmamıştır.

Rusya, yeni bir savaşı göze alamadığından Berlin'de bir kongre toplanmasını kabul etti.

Berlin Kongresi'ne Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Avusturya, Fransa, İtalya ve Almanya katıldı. Görüşmeler sonunda Berlin Antlaşması yapıldı (1878).

Bu antlaşmaya göre;

Osmanlı Devleti'nin tek kârı Doğu Beyazıt olmuş, ancak Kıbrıs'ı İngilizlere üs olarak vermiştir.
Ermeni sorunu, Berlin Antlaşması'yla uluslararası politika konusu haline gelmiştir.
Bulgaristan'ın parçalanmasıyla Rusya'nın Balkan egemenliği ve Ege Denizi'ne inmesi engellenmiştir.
Osmanlı Devleti, Berlin Kongresi'nde Avrupalı devletlerin hedefi haline gelmiştir. Bunun sonucunda kongre Osmanlı Devleti'nin paylaşım pazarlığı haline gelmiş, Osmanlı Devleti'nin dağılması hızlanmıştır.
Bu dönemde İngiltere de Osmanlı Devleti'nin parçalanması girişimlerine katılmıştır. Osmanlı Devleti'nin denge politikasında İngiltere'nin yerini Almanya almıştır.
Osmanlı Devleti Anadolu'da ve Balkanlarda geniş toprak kaybına uğramıştır. Rumeli'deki Türkler güvenli yerlere göç etmişler ve Rumeli'de Türk nüfusu azalmıştır.
Dağılmayı Önleme Çabaları

Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önlemek ve siyasal varlığını sürdürmek amacıyla bazı düşünce akımları ortaya çıkmıştır.

Osmanlıcılık

ÇANAKKALE SAVAŞLARI 1915

İngiliz diplomasisindeki hatalar 2 Ağustos 1914'te Boğazların kontrolünü Almanlara sağlayan Türk-Alman anlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmıştı. Boğazlar Marmara Denzi aracılığıyla Ege Denizi'nden Karadeniz'e ulaşan dar ve uzun su yollarıydı. Türkler Çanakkale Boğazına 3 Ağustos'tan itibaren mayın döşemeye başladılar, henüz işin başındayken İngilizler tarafından kovalanan ve 13 Ağustos'ta İstanbul'a ulaşan Goeben ve Breslau adlı Alman Savaş Gemilerinin komutanı Tümamiral Wilhelm Souchon 15 Ağustos 1914'te Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na atandı. 27 Eylül'de Çanakkale savunmasından sorumlu Türk Komutan mayın tarlalarının tamamlanması amacıyla Boğazı kapattı.

Türkler boğazın iki yanında dış, orta ve iç kısımlardaki kalelerden oluşan kendi savunmalarını tanımlamak amacıyla "kale" kelimesini kullanıyorlardı. Gerçek ise biraz farklıydı, Tümamiral Souchon eksik eğitimli Türk topçularını çeşitli çap ve tipte, menzil tayini, ateş gözetleme ve kontrolu kötü modası geçmiş ekipmanların başında buldu. İsteği üzerine emrine, Koramiral Guido von Usedom komutasındaki dörtyüz Alman deniz topçusu ve mayın uzmanından oluşan bir destek ulaştı. Bu personel Türkiye'nin görünürdeki tarafsızlığının bozulmaması için Kayzer II. Wilhelm'in onayıyla Türk ordusu emrine girdiler. Von Usedom'un Türk askeri ünvanı "Kıyı İstihkam ve Mayın Tarlaları Genel Müfettişi" idi. Çanakkale boğazının aktif komutası Von Usedom'a eşlik eden ve Türk askeri ünvanı "Sahil Topçusu Müfettişi" olan bir başka Alman Koramiral'ine verildi.

İlk bakışta gördükleri şey, Von Usedom'un Ekim 1914'te raporladığı gibi, bir tek esaslı çarpışmaya yetecek miktarda büyük çaplı mermilerin eksikliğiydi. Von Usedom Boğaz'ın savunmasında esas güvenilecek hususun mayıntarlaları olduğuna karar verdi. Türklerin başladığı mayınlama hareketini genişletti ve 343 adet mayından oluşan 10 hatlık bir savunma hattı kurdurdu. Mayın hatları boğazın en dar yerine kadar eşit mesafede 9 kilometrelik bir alana yayılmıştı. Mayınlar aralardaki kalelerdeki sabit ve hareketli toplarla korunmaktaydı.

İngiltere'de ise, Savaş Hükümeti Aralık ayında Çanakkale Boğazı'nı açacak bir harekata sadece deniz harekatı olması kaydıyla onay verdi. Bu kararı etkileyen bir çok faktör vardı. İlki, içlerinde Deniz Bakanı Winston Churchill'in de bulunduğu Hükümet üyeleri arasında halka karşı bir güvensizlik duygusu hakimdi, halk Fransa'daki siper savaşlarına katılmakta yeteri kadar atılım göstermemişti. İkincisi, Batı cephesindeki düğümü çözecek insan üstünlüğüne sahip Rusya'da savaştaki aksiliklere ilaveten savaş malzemesi eksikliği vardı. Diğer tarafta ise Rus buğdayına ihtiyaç duyan, açlık sınırına gelmiş İngiltere vardı. Son olarak ta, denizcilik faaliyetlerinde büyük sıkıntıya yol açan, 120 adet Müttefik ticaret gemisi Karadeniz'de kapana kısılması hususu vardı. Savaş Bakanı Feld Mareşal Horatio Kitchener, Boğazlara yapılacak başarılı bir deniz harekatının cephede bir savaş kazanmakla eşdeğer olacağını ve eğer gidişat istenildiği gibi olmazsa istenildiği an geri çekilinebileceğini ifade etti. Başbakan Herbert Asquith ise : "Birileri savaşın risklerini almalı…Boğazları zorlamak… tehlikeye attığımız şeylerden daha fazlasını elimizden kaçırmama imkanı sunmaktadır".

3 Ocak 1915'te Churchill Amiral Sackville Carden'e Akdeniz'deki İngiliz-Fransız ortak savaş gücüne komuta edip etmeyeceğini sordu. Plan, Donanmayı dosdoğru boğaza sürüp, mayıntarlalarını koruyan kaleleri temizleyip Türk savunmasını imha etmekti. Amiral Carden sahil bombardımanı için ilave savaşgemileri aldı ancak toplam olarak eline verilen kaynaklar(gemi ve lojistik) azdı. Bu sırada Q44 borda numaralı Fransız Saphir denizaltısı 15/1/1915'te boğazda battı.

İngiliz donanması 19 Şubat 1915'te harekata başladı. Ancak kötü hava sebebiyle 5 günlük bir gecikmeden sonra 25 Şubat'ta dış kaleler susturuldu Ardından hava yedi günlük bir araya daha sebeb oldu. 1 ve 2 Mart'ta İngiliz donanması orta kaleleri mayın hatlarına

girmeden uzak mesafeden bombalamaya çalıştı. Kötü hava harekatı tekrar durdurmadan önce 3 Mart'ta Amiral Carden muhimmatın beklenenden fazla harcanmasından ve deniz uçaklarının hedefleri tespitteki yetersizliklerinden oldukça şikayet etmekteydi. 9 Mart'ta Churchill'e harekatın mayınları temizlemeye yoğunlaşmak olduğunu bildirdi. Mayınlar tamamen temizlenmeden savaşgemileri içerideki kaleleri imha edecek mesafeye sokulmadan, uzun mesafeli atışlar etkisiz kalmaktaydı.

Müttefik donanmanı mayın tarama gemileri sivil balıkçıların kullandığı İngiliz Trol teknelerinden ibaretti. Troller çift halinde birbirinden beşyüz yarda mesafede, 2.5 inçlik bir tel ile tarama yapmaktalardı, telin derinliğini düzenlemek için bir tonluk, 3,5 metrelik bir "uçurtma" kullanıyorlardı. Personelin koruması için gemilere çelik kaplama takılmıştı. Hareketli bataryalardan açılan ateş sebebiyle hafif hasara uğrayıp sürekli çekilmek zorunda kalan İngiliz mayıntaraması 1 ila 14 Mart tarihleri arasındaki sekiz gece etkisiz kaldı. İngiltere civarındaki mayınların temizlenmesinde başarılı olmuş bu balıkçılar, ateş altında, geceleri Çanakkale'de iyi çalışamaz olmuşlardı. Mayıntaramadaki başarısızlık Amiral Carden'i orta ve iç kaleleri susturmak ve mayın hatlarını temizlemek amacıyla gündüz hareketını başlatmaya sevketti. Emir, 17 Mart'ta Amiral Carden'in hastalığı sebebiyle Filonun İkinci Komutanı Amiral De Robeck tarafından uygulamaya konuldu.

Harekat 18 Mart 1915 saat 11.30'da başladı. Savaşgemileri kaleleri susturdu ve saat 16.00 civarı Troller mayın taramaya başlamak üzere ileri yöneldiler, sadece susturulmamış hareketli bataryaların ateşi tekrar başlayınca çekildiler. Akşamüstü İngiliz ve Fransızlar dörüd mayına ikisi top mermisi tarafından olmak üzere altı savaş gemisi kaybettiler. İngilizler mayın hasarının hazırlıksız oldukları yüzen mayınlar tarafından meydana geldiğini düşündüler, ancak gerçekte yeni ve tespit edemedikleri bir mayın hattına girmişlerdi. Bir Türk Yarbay Mayın uzmanı bu alanı önceki bombardımanlarda savaş gemilerinin manevra alanı olarak kullandıklarını tespit etmiş ve ufak Nusret şilebiyle 8 Mart gecesi İngiliz karakol gemisinin kötü hava sebebiyle yerini terketmesini fırsat bilip yirmi adet mayın döşemişti.

Amiral de Robeck'in harekat sonrası hazırladığı rapor, mayın taram gücünün yeniden yapılanmasını takiben üç ya da dört gün içinde harekatın yenilenmesi yönündeydi. Yaveri Roger Keyes idaresinde, sivil personel savaş gemilerinden kurtarılan gönüllülerle değiştirildi ve sekiz muhribe mayın tarama ekipmanı yerleştirilmesi işlemine başlandı. Savaş Hükümeti bu çabaları onayladı, çünkü Alman telsiz konuşmalarında kalelerdeki muhimmatın ciddi şekilde azaldığı bilgisini almışlardı. Amiral John Fisher iki ilave savaş gemisini bölgeye takviye kuvvet olarak gönderdi ve de Robeck'e "Kalelerin onarılmasına imkan tanımamak ve dümanın harekatın iptal edildiğini düşünmemesi önemlidir. " mesajını iletti.

23 Mart'ta Amiral de Robeck harekat planını tamamıyla tersine çevirdi. Karacı komutanlarla bir görüşmenin ardından, de Robeck Denzi gücü boğazı geçmeye çalışmadan önce Kara ordusunun kaleleri ele geçireceği bir ortak harekata karar verdi. Lord Fisher popüler olan komutanlarla zıtlaşmamak için kararının değiştirdi. Başbakan Asquith, Lord Kitchener ve Churchill bile hükümete de Robeck'e saldırıyı yenilemesini emretmesini sağlayamadı. Bu karar da Gelibolu savaşları olarak bilinen faciaya yol açtı.

Çanakkale'yi savunan Türk ve Alman kuvvetleri zamanın profesyonle subaylarınca gerekli sayılabilecek kaynaklardan yoksundular. Türkiye'deki Alman Misyonu başkanı Şubat 1915'te Türk Genelkurmayı'nın Boğazlara bir saldırı olacağına inandığını bildirmekteydi. 18 Mart yaklaştıkça Türk ve Almanların çoğunluğu Entente (İngiltere ve Fransa)'in Boğazları sadece deniz yoluyla zorlayacağına inanıyordu. Bir Alman gazeteci 18 Mart harekatından hemen sonra takip eden harekatların düzenlenmemesinin Türk ve Alman savunmacıları çok şaşırttığını bildiriyordu. "Filonun kazanacağını zannediyorlardı, kendilerinin ise fazla dayanamayacağını"

Mayın tarlaları krunmaktaydı. Çanakkale'deki Türk ve Alman savunmacıların etkinliği krtik faktörlerden oluşmaktaydı, beton ve önemsiz tahkimatları ve kuvvetlerinin azlığı. İlaveten güçler dengesizdi ve savunmacıların yetersiz kaynakları vardı, savunmanın başarısınıdaki etkenler doktrin, liderlik, savaş azmi ve azimdi. Türklerin imkanlarındaki yetersizlik sebebiyle mayın tarlaları Çanakkale savunmasında Alman taktik doktrininde baş element olmuştu. İngiliz donanmasının Kasım 1914'te dış kaleleri bombalaması Türk ve Almanların kafalarındaki daha içerideki savunmanın arttırılması ve özellikle mayın hatlarının korunmasının hayatiyeti düşüncesini doğrulamış oldu. 21 adet büyük çaplı sabit topa ilaveten 44 mayın tarlası Çanakkale Boğazı'nı korumaktaydı. Hareketli bataryalar ise arama ışıkları yardımıyla önceden belirlenmiş alanları mayın tarama trollerine karşı bombalamaktaydı. İngilizlerin isabetli karşı atış yapmalarını engellemek için bataryalar geceleri sahile getiriliyor, gündoğumuyla içerilere çekiliyordu. 3 Mart'tan itibaren savunucular İngilizlerin kafasını daha da karıştırmak için çoğunlukla eski su borularından oluşan sahte bataryalar yerleştirmeye başladılar. Savunucular hedef belirlemeyi zorlaştırmak için bataryaları siyaha ve çapraz desenli boyalı kamuflajladı ve toprak setler yaparak sahte tesisler inşa etti. Almanya'dan yeni mayın tederiği imkansız olduğunudan, Türk sanayisince de üretilemediğinden savunucular ilave mayınları İstanbul Boğazı açıklarına Rusların döktüğü yüzer mayınları toplayarak mayın hatlarını takviye ediyorlardı. Mayın tarayıcılar düzenli olarak geziyorlar ve İngilizlerin topladığı mayınların yerini Ruslardan ele geçenlerle dolduruyorlardı.

Savunmacıların güçlü tarafları Amiral de Robeck'i çok etkilemişti. Görevden ayrılma belgesinde " Sanırım, Türkler kolay vazgeçmeyeceklerdi, sonuna kadar savaşacaklardı (18 Mart'taki direnişten sonra)" demiştir. Kalelerdeki muhimmatın azaldığı yolundaki İngiliz istihbaratının bilgilerinin aksine hareketli bataryalardan açılan ateşin gücü de Robeck'i çok şaşırtmıştı. Savunmanın kalitesi onun Gelibolu Yarımadasını ele geçirmeyi hedefleyen kara harekatına karar vermesine yol açmıştı. Amiralliğe çektiği bir telgrafta kararını sabit ve hareketli topların çok az bir kısmının imha edilmiş olmasının ve mayınların beklenenden daha çok hasara yol açmasının kararını etkilediğini açıklamıştır. Çanakkale Boğazı'ndaki Türk ve Alman savunması eldeki imkanların kararlı bir yönetimle bir kıyı harekatını durdurabileceğini göstermiştir.

Mayın tarama harekatındaki başarısızlık stratejik bir etkiye yol açmıştır. İngiliz donanmasının başarısızlığı İngiliz ordusunun Gelibolu'da bir harekata girişmesine yol açmıştır. Ordu ise kendi sırası geldiğinde iki başarısız çıkarma harekatı ile harekatı uzun bir çıkmaza oturtmuştur. Ocak 1916'da İngiliz, Avustralyalı ve Yeni Zelandalı birlikler çekilirken 200 binden fazla kayıp geride bırakmışlardır. Türk savunucular ise 250 binden fazla kayıp vermişler ancak "Gelibolu Kurtarıcı" olarak adlandırdıkları ve 1922'de Türk Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olacak Mustafa Kemal'i bulmuşlardır. İlaveten Türk ve Alman kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadası'nın savunmasındaki başarısı Bulgaristan'ın Merkez Devlerlere katılmasını sağlamıştır. 1916'da bir Alman ve Bulgar ordusu Romanya'yı yenerek tüm Balkan devletlerinin kontrolünün Merkez Devletlere geçmesini sağlamıştır.

Almanya'da Denizcilik Bakanı Amiral Tirpitz 8 Ağustos 1915'te şöyle uyarmaktaydı; "Çanakkale Boğazı'nı kaybetseydik savaş kesinlikle bizim aleyhimize biterdi". General Erich von Ludendorff sonraları hatıralarında şöyle diyecekti; "Boğazları alarak Karadeniz'e açılabilseydi, Rusya ihtiyacı olan savaş malzemelerine ulabilecekti. Doğu'daki savaş çok ciddi bir duruma gelecekti. Bu durum Boğazların ve dolayısıyla Türkiye'nin Doğu Cephesi ve tüm genel durum için önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Amiral de Robeck harekatın ilk dönemlerinde kesinlikle fiziksel cesaret göstermişti; 18 Mart'tan sonra, moral çöküntüden rahatsızlık duyar görünümdeydi. De Robeck, Türklerin muhimmattaki ciddi sıkıntısına rağmen "Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'ya Müttefiklerin güç ve dayanıklılığını gösterme gerekliliği için" deniz harekatını durdurmayı

seçti. Bunda kendi komuta hatası yüzünden mayınlarca gemilerinin hasara uğramış olmasının yansımasını görebiliriz.

Birinci Cihan Savaşı Ve İmparatorluğun Sonu

1908-1914 arasında 6 yılda Türkiye İmparatorluğu, yarı yarıya denilebilecek şekilde dağılmıştı. Son olarak 1914 sonunda Türkiye, Cihan Savaşı'na girince, İngiltere de Mısır, Sudan ve Kıbrıs'ı ilhak etti. Bu şekilde imparatorluğun elinde savaş sırasında bu günkü Türkiye, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Yemen, Suudi Arabistan (Necid kısmı hariç) devletlerini teşkil eden ülkeler kalmıştı.

O devir Türk basınında " Harb-i Umumi" denen Birinci Dünya Savaşı, o ana kadar cihan tarihinin benzerini görmediği genişlikte bir savaştır. Savaşın sebep ve menşeleri pek eski ve pek girifttir. Almanya'nın denizlerde ve sömürgelerde İngiltere ile rekabete kalkışması, böyle bir şeye tahammül edemeyecek yapıda olan ananevî Biritanya siyasetinin ne pahasına olursa olsun Almanya'yı ezmek istemesi, birinci Cihan Savaşı'nın başlıca sebeplerinden biridir. Fransız-Alman rekabeti, Fransa'nın Alsace-Lorraine'i 40 yıldır unutamaması, gittikçe devleşen Almanya karşısında kara Avrupası'nda ikinci dereceye düşmesi de, mühim sebepler arasındadır.

Rusya'nın Uzak Doğu'da Japonya tarafından durdurulmasından sonra yeniden Balkan siyasetine sarılması, Boğazları ele geçirmek için zemin hazırlamak istemesi, durmadan küçük Balkan devletlerini Türkiye ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarına karşı kışkırtması, meselenin doğu cephesini açıklar. Nitekim Avrupa siyasî çevrelerinde Balkan Savaşı, dünya savaşının gerçek öncüsü olarak telakki edilmiştir.

Bir yandan Almanya-Avusturya - İtalya'nın, öbür yandan İngiltere - Fransa-Rusya'nın birbirlerine karşı gruplaşmaları, zaten dünyayı şüpheli bir geleceğe doğru itiyordu. Avusturya-Macaristan Veliahtı'nın Bosnasarayı'nda bir Sırp tedhişçisi tarafından öldürülmesi bu imparatorluğun Sırbistan'a, onu koruyan Rusya'nın da Avusturya-Macaristan'a savaş açmasıyla sonuçlandı. Böylece bir cihan savaşı için ortam teşekkül etti. Avusturya'nın müttefiki olan ve Slav'lığın Cermen'liği ezmesine müsaade etmemesi tabii bulunan Almanya, Rusya'ya; Rusya'nın müttefiki olan ve bu devleti yenen bir Almanya'nın Avrupa'da hakimiyet kuracağından korkan Fransa, Almanya'ya savaş açtı.

Belçika'nın tarafsızlığını ve bütünlüğünü garantilemiş, esasen Fransa ile Rusya'nın müttefiki ve Almanya'nın düşmanı İngiltere'nin kıta savaşındaki rolünü küçümseyen Almanya, yıllardan beri savaş planını Rusya ve Fransa'yı yıldırım harbiyle ezmek üzere hazırlamıştı. Bunun için kuzeyden Belçika'yı çiğneyerek Fransa'ya girmek icab ediyordu. Böylece Belçika ve Lüksemburg da, daha savaşın ilk günlerinde merkezî imparatorlukların karşısında ve Müttefiklerin yanında yer aldı. Karadağ da, soydaşı Sırbistan'ı yalnız bırakmadı. Bütün bunlara rağmen Almanya ve Avusturya, Birleşik Amerika savaşa katılmasaydı yenilmezlerdi. Hele İngiltere işe karışmasaydı, yahut İtalya, müttefikleri Almanya ve Avusturya'ya ihanet edip müttefikler yanında savaşa girmeseydi, Almanya ve Avusturya'nın zaferi kesin olurdu.

Ancak İngiltere savaşa girdikten ve İtalya, Almanya-Avusturya yanında savaşa katılacağına tarafsızlığını ilan edip niyetini belli ettikten sonra, Almanya-Avusturya için zafer şansı kalmamıştı. Ancak zararsız veya az zararlı bir netice tahmin edilebilirdi. Fakat aşağıda anılacak Marne başarısızlığından sonra, bu netice bile tehlikeye girmiş ve Müttefiklerin harbi kazanacağı aşağı yukarı, daha savaşın başlangıcında anlaşılmıştı.

Birinci Cihan Savaşı Ve İmparatorluğun Sonu

Hiçbir devlet, bu çapta bir savaşın yıllarca süreceğine ihtimal vermedi. Birkaç ayda

biteceğini hesaplayan askerî ve siyasî mütehassıslar az değildi. Türkiye'nin savaşa girip Rusya'nın boğulmasına ve sonunda yıkılmasına sebep olması, İngiliz Başbakanı Lloyd George'un dediği gibi, savaşı başlı başına iki yıl uzattı.

Dünya tarihinde ilk defa olarak bu savaş boyunca akıl almaz askerî kuvvetler karşı karşıya geldi. İttifak Devletleri (Merkezî İmparatorluklar): Almanya 40 kolordu (109 tümen + 11 süvari tümeni), Avusturya-Macaristan 16 kolordu, Türkiye 63 tümen (9 ordu), Bulgaristan 15 tümen çıkardı. Bu kuvvetlerin karşısına, dengesiz şekilde şu İtilaf Devletleri (Müttefikler) çıktı: Fransa 21 kolordu (33 tümen+10 süvari tümeni), Rusya 37 kolordu ve ayrıca 19 süvari tümeni, İngiltere ve sömürgeleri 50 tümen, Birleşik Amerika 42 tümen, İtalya 45 tümen, Belçika 6 tümen, Sırbistan 19 tümen,, Romanya 25 tümen, Karadağ 3 tümen, Yunanistan 10 tümen, Portekiz 5 tümen. Bu suretle aşağı yukarı İttifak Devletleri'nin 246 tümeni, İtilaf'ın 441 tümeni karşısında kaldı.

Daha anlaşılabilir bir hesapla bu savaşta İtilaf Devletleri'nin 42,7 milyon askeri silah altına aldıklarını, bunun karşısında İttifak Devletleri'nin 22,9 milyondan fazla asker çıkaramadıklarını söylemek yeter. Aşağı yukarı her İttifak askerî, iki İtilaf askeriyle vuruşmaya mecbur kalmıştır. Japonya, Avrupa kara savaşına katılmamış, ancak büyük donanması ile deniz harekatına girmiştir.Savaşa giren iki taraf devletlerinin nüfus toplamı 1,170,735,000'i bulmaktadır. Merkezî imparatorluklara harp ilan eden, fakat fiilen savaşa katılmayan sürüyle devlet, bu tablolarda bahis mevzuu edilmemiştir. Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Hindistan ve daha birçok ülke, İngiltere'nin; Fas, Cezayir ve daha bir çok sömürge de, Fransa'nın nüfuslarına dahildir. Yalnız sivil halktan - başta açlık ve salgın hastalık olmak üzere - çeşitli sebeplerden ölenlerin 10 milyonu geçtiği hesaplanmaktadır. V. Fransız Ordusu'nun tamamen bozan Almanlar, Paris yolunun tutmakta gecikmediler. Lüksemburg, Belçika ve Kuzey Fransa işgal edildi. Bu yıldırım savaşı, Fransız ve İngilizlerin yıllardan beri hazırladıkları savaş planlarını tatbike fırsat vermedi. Üstünlük Almanların eline geçti. Fransız-İngiliz-Belçika kuvvetleri, panik halinde kaçıyorlardı.

6-12 Eylül (1914) Marne ırmağı üzerinde yapılan kanlı çarpışmalar, Paris'e 30-40 km. kala Almanları durdurdu. Bu da, Fransa'nın yıldırım savaşıyla bertaraf edilmesi planını suya düşürdü. Böylece 43 yıllık Alman genelkurmay planları, milyonu geçen müttefik orduları tarafından akim bırakıldı. "Hatasız kurmay" vasfını kaybeden von Moltke (Büyük Moltke'nin yeğenidir), Kayzer tarafından değiştirildi.

İşte Türkiye'nin savaşa katılması bu tarihî dönüm noktasından, Marne muharebelerinden sonra oldu. O zamana kadar Almanya, muhtemel bir savaşta, yıldırım harbiyle Fransa'yı tasfiye ettikten sonra bütün gücüyle Rusya'ya yükleneceğine bütün dünyayı inandırmıştı. Fakat Marne muharebelerinden sonra, böyle bir şeyin olamayacağı, savaşın belirsiz bir süre içine ve Almanya'nın aleyhine olarak uzayacağı, kesin şekilde anlaşıldı. Bunu anlayamayan, yalnız Enver Paşa oldu. Cihan denizlerine, bütün iktisadi imkanlara sahip büyük devletlerle Türkiye'yi hiç de lüzumu yokken savaşa atan Enver Paşa, Meclislere, hükümdara haber vermeden, donanmaya Rus limanlarını bombardıman emrini veren Enver Paşa.

Birinci Cihan Savaşı Ve İmparatorluğun Sonu

Tarafsız kalması, Türkiye'ye sonsuz nimetler temin edecekti. Bir defa Boğazları tarafsız da olsa kapatacağından, Rusya gene boğulacaktı. Dünyanın savaştan bitkin çıktığı 1918'de Türkiye, zihinde, hiç yıpranmamış bir ordu ile, Yakındoğu ve Balkanların münakaşasız şekilde en güçlü devleti olacaktı. Akıl almaz insan ve servet harcamayacaktı. 1922'ye kadar süren ve düşman sürülerini Ankara yakınlarına getiren, yüzlerce Türk şehir ve kasabasının mahvolmasıyla neticelenen facialar olmayacaktı. İmparatorluk cebren tasfiye edilmeyecekti. 1945'ten sonra İngiltere ve Fransa nasıl imparatorluklarını kendi iradeleriyle tasfiye ettilerse, Türkiye de öyle yapacaktı. Bu tarihlere kadar Irak, Suudi Arabistan petrollerinden faydalanacaktı. Birçok Türk ülkesi de

şüphesiz bu tasfiyede yabancılara geçmeyecekti.

Birinci Dünya Savaşı, bütün cihan tarihinin en mühim hadisesidir. Gerçi ateş kudreti ve tahribat bakımından İkinci Cihan Savaşı, ilkini geride bırakmıştır. Fakat dünya düzenine getirdiği değişiklikler, birincisinden fazal değildir.

Bu savaş, o zamana kadar tahmin ve tahayyül dahi edilemeyecek büyüklükte askeri kuvvetleri karşı karşıya getirdi. Büyük insan kitleleri, bir cephede yığıldı. Kuvvetler iki tarafta denge halinde olduğu için, yıllarca siperlere kakılıp kaldı. Bu şekilde büyük orduların tahkimat içine yerleşip birkaç km. hatta m.lik yerler için milyonlarca cephane sarfetmeleri, o zamana kadar görülmemiş bir şeydi. Daha önceki her hangi bir savaşta, Birinci Dünya Harbi'nin kızgın bir şekilde geçen birkaç günü içindeki kadar cephane harcanış değildi.
Uçak, tank, zırhlı, motorlu vasıtalar, dev toplar, zehirli gaz, amansız denizaltı savaşı, havadan şehirlerin (bu arada İstanbul'un) bombardımanı, bu harbin getirdiği yeniliklerdir. Savaştan sonra dünyanın siyasi haritası değiştiği gibi, ondan çok daha fazla, toplumların bünyeleri tahavvül etti. Savaşın felaketlerinden faydalanan komünizm gibi, her türlü insan haklarını inkar eden kanlı bir rejim, Rusya'ya yerleşti. Başka birkaç ülkede yerleşmesine de ramak kaldı. Milletler, adeta kolektif bir çılgınlığa kapıldılar. Yüzlerce yıllık monarşiler yıkıldı. Osmanoğulları, Habsburglar, Hohenzollernler, Romanoflar gibi ebedî sanılan hanedanlar, iktidardan düştü.

Savaştan memnun çıkmayan devletlerde, büyük ölçülerde teşkilatlanmış faşist diktatörler türedi. Almanya, İtalya, İspanya, Macaristan gibi devletlerde görülen bu diktatörlükler, hem komünizme, hem de liberal demokrasilere karşı, amansız bir düşmanlık gösterdiler. İktidar, cihan tarihinde asla görülmemiş bir şekil ve kudrette tek şahısta toplanabildi. Komünist olsun, faşist olsun bu diktatörler, tarihin akla gelebilecek en büyük müstebitlerine, mesela firavunlara rahmet okutacak bir zulüm gücü iktisap edebildiler.
Buna rağmen, insanlığın demokrasiye güveni eksilmedi, arttı. Demokrasi, daha iyi uygulandıktan, sosyal adalete daha ağırlık verdikten başka, dünyanın en büyük ve kudretli devleti halini, eskisinden daha çok elde etti. Bugün sayıları 160 kadar olan müstakil devletin tam üçte biri, İngiltere'ye bağlı idi.

I. asırda Roma, XVI. Asırda Osmanlı İmparatorlukları neyse, o hale geldi. Dünya nüfusunun en büyük kısmını, şu veya bu şekilde, idare veya nüfuzuna tabi kıltı. Ancak aynı yıllarda, Britanya İmparatorluğu'nda, 6 kıtaya yayılan, Roma ve Osmanlı imparatorluklarından sonra tarihin gördüğü bu üçüncü devamlı cihan devletinde, ilk gerileme, hatta çözülme alametleri belirdi. İngiliz emperyalizmine karşı umumî bir nefret uyandı. Afrika ve Asya devletlerinin çoğu sömürge haline getirilmişti. Afrika'da yalnız Liberya, Asya'da ise sadece Türkiye, Japonya, İran, Siyam, ve kısmen Çin sömürge olmaktan yakalarını kurtarabildiler. İki savaş arası (1918-1939), sömürgeciliğin altın çağı olmasa bile, en büyük sahalara yayıldığı devir olarak tarihe geçti.

Birinci Cihan Savaşı Ve İmparatorluğun Sonu

Yüzlerce yıllık rejimlerin bir anda iskambil kağıdı gibi yıkılması, toplumların ruhî durumunu değiştirdi. Gelenek ve adetlerin mühim bir kısmı bırakıldı, hatta inkar edildi. İnsanlar nezaket ve terbiyelerini kaybedecek duruma geldiler. Bu buhrandan İkinci Cihan Savaşı çıktı. Taraflar, milyonlarca zayiat verdiler. Dünya, mühim bir aydın tabakadan yoksun kaldı. Bu arada Türkiye'nin zayiatı korkunç oldu. 1911'den 1922'ye kadar devam eden savaşlarda, yüz binlerce Türk öldü; en iyi yetişmiş, Doğu ve Batı kültürlerini nefsinde birleştirmiş bir genç nesil yok oldu. Bilhassa Çanakkale, bir yedek subay savaşı halinde, on binlerce Türk aydınını yok etti. Türkiye bu gerçek aydınların kaybından çok ağır bir darbe yemiş oldu. İçtimaî sarsıntı, uzun zaman halledilemeyecek derecede mühimdi.

Türkler, 2200 yıllık tarihlerinin en büyük topyekün felaketine maruz kaldılar. Bu savaş sonunda, Türkiye'nin hiçbir zaman istila yüzü görmemiş en değerli toprakları, Anadolu'nun içerilerine kadar, tahrip edildi. Esasen yeter derecede kötü olan Türk ekonomisi, savaştan tam bir yıkım halinde çıktı. Asrın başlarında 50-100 bin nüfusa ermiş Anadolu şehirlerinde nüfus yarının çok aşağılarına düştü. Nitekim 1927'de yapılan sayım, ancak 13,648,000 nüfus gösterdi.

Birinci Cihan Savaşı, Türk milletinin askerlik değerini ve manevî gücünü bir defa daha ortaya çıkarmaktan da geri kalmadı. Bu savaşta kazanılan bazı başarılar, başta Çanakkale olmak üzere, askerlik tarihinin mühim olaylar içinde yer alır. Türk orduları Çanakkale'de, Kafkasya'da, Galiçya'da (Polonya), Makedonya'da, Dobruca'da, Yemen'de, Hicaz'da, Libya'da, Sina ve Filistin'de, Irak'ta, İran'da vuruştular. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Cevad Paşa, Mersinli Cemal Paşa, Ali İhsan Paşa, Esad Paşa, Şehzade Osman Fuad Efendi (Paşa) gibi üstün değerde birkaç kumandan dışında, Türk ordusunun ancak bir ikisi muktedir ellerdeydi. Kumanda heyeti bazen, tamamen aciz subaylardan müteşekkildi. Teçhizat çok eksikti. Mahrumiyetler büyüktü. Eğer Alman ve Avusturya-Macar orduları derecesinde mükemmel teçhiz edilebilseydi, Türk silahlı kuvvetlerinin başarısı büyük olurdu.
Türkiye'nin savaşa germesi üzerine İngiltere, Mısır-Sudan ve Kıbrıs üzerindeki Türk hakimiyetinin son bulduğunu ilan etti. Lozan muahedesi ile bu ülkeleri Türkiye, kesin şekilde bıraktığını kabul etti.

Dünyada sanayi, ziraat ve ticarette büyük bir gerilik, bazı ülkelerde geçici bir yokluk hasıl oldu. Bazı bölgeler, nüfustan adeta boşaldı. Şehirlerin hepsinin nüfusunda düşüklük görüldü. Yalnız Birleşik Amerika, savaştan büyük bir zenginlik ve refahla çıktı. Fakat dünyanın en büyük kısmı, ilerleme hızından çok şey kaybetti.
Savaştan yenik çıkan dört devletin uğradığı hakaret amiz ve son derece haksız muamele, İkinci Cihan Savaşı'nın gerçek sebebini teşkil etti. Bu haksız muameleye karşı yalnız Türkler baş kaldırdı. Almanlar, Avusturyalılar, Macarlar ve Bulgarlar baş eğdi. Bu devletlerin en değerli toprakları ellerinden alındı.

Birinci Cihan Savaşı Ve İmparatorluğun Sonu

Harbin son günlerinde "Hakan-ı sabık" denilen II. Abdülhamit (10 Şubat 1918) ve 4 ay 23 gün sonra da kardeşi V. Sultan Mehmed Reşat Han (4 Temmuz 1918) öldüler. II. Abdülhamit'in cenaze merasimi muhteşem oldu. Artık kendisini takdir etmeye ve anlamaya başlayan İttihatçı liderler katıldığı gibi, halk, harbin en açı günlerinde, devrinde huzur, refah ve sulh içindeki yaşadığı eski hükümdarın ardından samimi gözyaşları döktü. 10 yılda ortam, bu derece değişmişti.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi harbe son verdi. Artık Türkiye tarihinde yeni bir safha başladı. 16 Mart 1920'de Müttefiklerin İstanbul'u işgal etmesi, Meclis-i Mebusan'ı cebren dağıtması ve birçok milletvekilini Malta'ya sürmesi, Türk İmparatorluğu'nun taht şehrini fiilen İngiliz nüfuzuna geçirdi. 23 Nisan 1920'de İstanbul'dan kaçabilen milletvekillerinin iştirakiyle Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında, Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı ve Milli Mücadele'yi yönetmeye başladı. 1920, hatta 1918 sonundan itibaren, imparatorluk ve cumhuriyet dönemleri tarihi, birbirinin içine girer. 1 Kasın 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi, saltanatı ilga etti. Ağabeyi Sultan Reşat'ın yerine geçen sonuncu padişah VI. Mehmet Vahdettin, yalnız halife sıfatıyla kaldı ve 16 kasım gecesi İstanbul'u terk etti. Yerine son veliaht-ı saltanat Abdülmecit Efendi, halife oldu. 3 Mart 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi, halifeliği de kaldırdı. II. Abdülmecit, 101. ve sonuncu İslam halifesi olarak bütün hanedanla beraber Türkiye dışına çıkarıldı. Bu arada 29 Ekim 1923'te yeni rejime ad konularak cumhuriyet ilan edilmişti.

Osmanoğulları'ndan gelen hükümdarlar, Ertuğrul Gazi'den VI. Mehmet'e kadar (I. Süleyman ve Sultan Musa da dahil edilmek üzere) 39, yalnız halife olan II. Abdülmecit ile

40 kişidir. Bu suretle saltanatları 1231'den 1924'e kadar 639 yıldır (son 1 yıl, 3 ay 14 günü sadece hilafet). "Halife" sıfatıyla İslam'ın başı titrini ise 407 yıl, 6 ay, 5 gün yalnız 30 kişi taşımıştır. 632 yılından başlayan halifelik müessesesi 1924'te son bulmuş, Osmanoğulları'ndan sonra müessese devam edememiş, böyle bir sıfatı taşıyacak manevi ve maddi gücü haiz hiçbir şahıs ve hanedan bulunamamıştır.

Saltanatın düşmesi ile, Türkiye tarihinin ikinci devresi kapanır ve içinde bulunduğumuz üçüncü devre, Cumhuriyet devri başlar.

SEVR BARIŞ ANTLAŞMASI

Ana hatları 24 Nisan 1920'de San Remo Kanferansı'nda kararlaştırılan Sevr Antlaşması, 11 Mayıs 1920'de incelenmek üzere Osmanlı Hükümeti'ne verilmişti.

Antlaşması'nın kabulünü kolaylaştırmak ve Sevr hükümlerini uygulamak üzere, İtilaf Devletleri'nin teşvik ve desteği ile Yunan ordusu da 23 Haziran 1920'de Anadolu'da ve Trakya'da saldırıya geçti. Bursa'nın, Balıkesir'in, Uşak'ın ve Nazilli'nin ardarda işgali ile Sevr'in uygulanmasını sağlamak ve Antlaşma maddelerinde herhangi bir değişikliğe meydan vermemek bu saldırıda esas amaç olmuştu.

Sultan Vahidettin'in başkanlığında toplanan Şüra-yı Saltanat 22 Temmuz 1920'de "zayıf bir mevcudiyeti, mahva tercih edilmeğe değer" görerek Antlaşma'nın onanmasına karar vermiştir. Tevfik Paşa'nın, Türk topraklarını parçalayan, milli şeref ve haysiyetle bağdaşmayan bu antlaşmayı imzalamaması üzerine Damat Ferit Paşa tarafından görevlendirilen Reşat Halis Bey, Hadi Paşa ve Rıza Tevfik (Bölükbaşı) Bey Sevr Antlaşması'nı 10 Ağustos 1920'de imzaladılar.

Sevr Antlaşması'na göre, Osmanlı İmparatorluğu parçalanıyor, Türk Milleti de yasama hakkından yoksun bırakılıyordu.

Rumeli sınırımız aşağıda yukarı İstanbul vilayetinin sınır olarak tayin olunuyordu. Batı Anadolu (İzmir ve havalisi) Yunanlıları verilecekti. Güney sınırı ise, Mardin, Urfa, Gaziantep, Amanos dağları ve Osmaniye'nin kuzeyinden geçmekte ve bu sınırın güneyini Fransa'ya bırakmakta idi. Doğuda Bayazıt, Van, Muş, Bitlis ve Erzincan'ı içine alan bir Ermenistan, Irak ve Suriye arasında bir Kürdistan kurulacaktı. Bunun dışında, Türkiye'ye bırakılan topraklar nüfus mıntıkalarına ayrılmakta; İtalyanlar Antalya ve Konya, Fransızlar Adana, Sivas ve Malatya bölgesi üzerinde, İngilizler de Irak'ın kuzey kısmında nüfus bölgeleri tesis ediyorlardı.

İstanbul'da ise hükümet ve padişah oturacak fakat, İstanbul milletlerarası bir şehir olacak, Boğazlar'da ordusu, donanması, bütçesi ve organize kuruluşları ile bir komisyon bulunacaktı, Türklere bırakılan bölge, hakimiyet hakkı en ağır şekilde sınırlanmış, Ankara ve Kastamonu vilayetleri ve dolayları idi. Sevr'e göre, memleket dahilinde bulunan azınlık, Türklerden daha fazla haklara sahip oluyor, vergi vermeyerek, askeri hizmet yapmayarak imtiyazlı (ayrıcalıklı) bir

durumda bulunuyordu. Türk tabiyetinden çıkanlar birçok yükümlülüklerden kurtulduğu gibi, yeniden hiç kimse Türk tabiyetine de giremeyecekti.

Devletin askeri kuvveti, her bakımdan sınırlanarak azami miktar 50.700 kişi olacak; Tank, ağır top, uçak bulunmayacaktı. Askerlik de gönüllü olacak, donanma ise 7 gambot ve 6 torpidodan ibaret olup, donanmada denizaltı da bulunmayacaktı. Diğer taraftan mali ve iktisadi hükümler, Osmanlı Hükümeti ile Meclisin yetkilerini hiçe saydıracak şekilde sınırlayıcı ve külfet teşkil eder mahiyette olup, Osmanlı Devleti'ni İtilaf Devletleri'nin müşterek sömürgesi haline, getiriyordu. İngiliz, Fransız ve İtalyan devletlerinin temsilcilerinden kurulu Mali Komisyon, Osmanlı Devleti'nin gelir ve giderlerini düzenlemekte ve devletin yetkilerini devletlik sıfatı ile bağdaştırılmayacak şekilde bağlamakta idi.

Sevr Antlaşması'nın Osmanlı Hükümeti'nce imzalanması, Anadolu'daki milli mücadele azmini kuvvetlendirmiş, halkın İstanbul Hükümeti'nden ümitlerini kesmesine neden olmuştur.

Büyük Millet Meclisi 19 Ağustos 1920 tarihli toplantısında, Sevr Antlaşması'nı imzalayan ve bunu onaylayan Şüra-yı Saltanat'ta bulunanların vatan hiyanetiyle itham olunarak vatansız sayılmaları kararını aldı. Aynı zamanda Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu antlaşma ile kendini hiç bir surette bağlı görmediğini de ilan etti.

OSMANLILAR'DA DEVLET TESKILATI

Osmanlilar'da Devlet Teskilâti, Kültür ve Medeniyet: Devlet teskilâti, merkez ve eyâlet olmak üzere ikiye ayrilirdi.

Merkez Teskilâti: Merkeziyetçi idareye sahip Osmanli Devleti'nin basi, (Padisah), (Sultan), (Hünkâr), (Hân), (Hakan) da denilen hükümdardi. Padisah, bütün ülkenin hâkimi, idarecisi ve Osmanli hanedaninin temsilcisidir. Osmanli padisahlari Sultan Birinci Selim Hân (1512-1520) zamaninda 1516 tarihinden itibaren Halîfe sifatini kazanmalariyla, Müslümanlarin da lideri oldular. Padisah, ülkede mutlak hâkim, dünyada da Müslümanlarin temsilcisi olmasina ragmen; salâhiyetleri, vazifeleri kanunnâmedeki ser'î, örfî hukuka göredir (Bkz. Padisah). Vazife ve salâhiyetleri, devlet teskilâtinda müesseseler ve yüksek kademeli memurlar tarafindan da paylasilirdi. Divân-i Hümâyûn ve Sadr-i âzam padisahin en büyük yardimcilariydi. Divân-i Hümâyûn (Bakanlar Kurulu) Sadr-i âzam da (Basbakan) mahiyetindeydi. Divân-i Hümâyûn da devletin birinci derecede önemli mülkî, idarî, ser'î, mâlî, siyâsî, askerî mes'eleleri görüsülüp, karara baglanirdi. Divân-i Hümâyûn; padisah adina Sadr-i âzam, Kubbe vezirleri, Kadi-askerler, Nisanci ve Defterdarlardan meydana gelirdi. Ondokuzuncu yüzyilda Osmanli kabinesi; Sadr-i âzam (Basbakan), Sadâret Kethüdâhgi (Içisleri Bakanligi), Reisü'l-küttaplik (Disisleri Bakanligi), Defterdarlik (Mâliye Bakanligi), Çavusbaslilik (Adalet Bakanligi) Yeniçeri Agaligi-1826'da Seraskerlik (Millî Savunma Bakanligi), Kapudan-i deryalik (Deniz Kuvvetleri Komutanligi) makami sahiplerinden meydana gelirdi. Divân-i Hümayûn'da Amedi, Beylikçi (Divân),Tahvil, Ruus, Tesrifatçilik, Vakanüvislik, Mühimme kalemleriyle; Mühimme, Rikab Mühimmesi, Ahkâm, Tahvil, Ruus defterleri vardi. (Divân-i Hümâyûn). Defterler, arsiv mahiyetindeki Defterhâne'de muhafaza edilirdi.

Eyâlet Teskilâti: Devlet teskilâtinda en büyük idarî bölümdü. Eyâletler sancak, kaza ve nahiyelere bölünmüstü. Eyâleti beylerbeyi, sancagi sancakbeyi idare

ederdi. Eyâletler gelir bakimindan yillik ve yilliksiz olmak üzere ikiye ayrilirdi. Eyâletlerin merkez teskilâtina benzer idare tarzi vardi .Sehirler kadi tarafindan idare edilip, belediye hizmetlerini ve emniyetini saglamakla subasi vazifeliydi.

Siyâsî ve Hukukî Idare: Osmanli Devleti siyâsî ve hukukî idaresi bakimindan tam mânâsi ile bir Islâm devleti idi. Osmanli hukuku içinde (Örfi Hukuk) adi verilen sistem Islâm hukukunun içinde bir mevzudur. Islâm hukukunda açikça belli olmiyan hususlar. Islâm prensiplerine aykiri olmamak sarti ile, Seyhülislâmlarin fetvalari ve kanun ve kanunnâmeler seklinde düzenlenirdi. Yasama yetkisi padisahindi ve padisah adina yapilirdi. Medenî hukukta Hanefî Mezhebi'nin hukuk sistemi tatbik ediliyordu. Ceza hukuku ve diger sahalarda (Sultanî hukuk) da denilen örfî hukuk tatbik edilmekte idi.

Osmanli hukuk düzeni içerisinde idare, mâliye, ceza ve benzeri konularla ilgili alanlarda padisahin emir ve fermanlarinda bulunan degisik mes'eleler ile ilgili kanunnâmeler vardi. Osmanli Devletinde ilk kanun-nâme Fatih Sultan Mehmed Hân (1451-1481) tarafindan çikarildi. Ikinci kanunnâme Sultan Süleyman Hân (1520-1566) Kanun-nâmesi'dir. Bu' kanunnâmelerde saltanatla ilgili konular yaninda reaya ve Müslüman halkin devlet düzeni içindeki davranislarini belirleyen hükümler vardir. Onaltinci yüzyilda konularda Zenbilli Âli Efendi ve Ebussuud Efendi'nin seyhülislâmliklari zamaninda kanunnâmeler ortaya kondu.

Büyük ve uzun ömürlü devletler üstün adaletle kâimdir. Zulüm üzerine kurulmus devlet ve imparatorluklarda olmus ise de ömürleri kisa sürmüstür. Kendisine mahsus hususiyetleri, bilhassa kendi disindaki dinlere tanidigi çok genis haklar, daha dogru bir ifade ile diger dinlerin islerine, ibâdetlerine ve âdetlerine hiç karismamakla özellik gösteren Türk adaleti çok yüksek meziyetlere sahip bir adalettir.

Onaltinci yüzyil için F. Dowey söyle demektedir; "Birçok Hiristiyan, adaleti agir ve kararsiz olan Hiristiyan ülkelerindeki yurdlarini birakarak, Osmanli ülkelerine gelip yerlesiyorlardi. Onbesinci yüzyil için F. Babinger ise; "Osmanli padisahinin ülkesinde herkes kendi hâlinde.bahtiyâr olabilirdi. Mutlak bir dînî hürriyet hüküm sürerdi ve kimse su veya bu inanca sahip oldugundan dolayi bir güçlükle karsilasmazdi." demektedir. Bizzat padisah adalete itaat ederdi. Üçüncü Sultan Mustafa Hân (1757-1774) beylerbeyi sarayini genisletmek istemisti. Bunun için civardaki bir dul kadinin arsasini almak lâzimdi. Kadin arsasini satmak istemeyince, padisah zorla arsayi almayi aklindan geçirmedi. Fakat sarayin eskiyen bir kismini yiktirdi ve halka mahsus bir bahçe hâline getirdi.

Osmanlilar'da bir hizmet karsiligi vazife gören devlet memurlari vardi. Yaptiklari is karsiliginda kendilerine bir ödemede bulunulurdu. Bir de sehirlerde oturan esnaf ve tüccarlar, nihayet devletin temelini teskil eden çogu üretici köylü vardi. Bunlara reaya denirdi. Vergi vermesi nüfusun büyük kismini meydana getirmesi bakimindan köylü, devlet için halkin ve tebeanin esas kesimi sayiliyordu. Sultan Birinci Süleyman Hân reayanin, yani köylünün, devletin efendisi oldugunu söylemistir. Üretici güç, büyük ölçüde köylülerin elindedir. Bu güç olmaksizin ordu ve devlet mümkün degildir.

Sehirlerin disinda kalan ve köylerde yasayan kalabalik halk toplulugu daha çok tarim, hayvancilik ve degisik toprak isçilikleriyle ugrasirdi. Müslüman halk, devletin Islâm Dîni esaslarina dayanan umûmî kaidelere göre yönetilir, asker alinir, kabiliyetli olanlar ise daha baska devlet görevlerine yükselirlerdi. Köylerde yasayan halk toplulugundan zanaat sahibi olan veya olmak isteyenler sehir ve kasabalara gidip kendileri için elverisli olan islere girerdi. Gayr-i müslîm halk genellikle Hiristiyan ve Yahudi topluluklarindan meydana geliyordu ve bu topluluklarin hepsine de reaya deni yordu. Sonradan gayr-i müslimlere ekalliyet,

yani azinlik denilmeye baslandi.

Osmanli Devleti'nde kurulusundan itibaren devlet idaresinde yürütme ve yargilama gücü ayri olarak düsünülüp ve tatbik edildi. Eyâlet yöneticileri padisahin yürütme yetkisini, kadilar da yargilama yetkisini temsil etmektedir. 'Osmanlilar bu iki kuvvet ayirimini adil bir devlet idaresi için esas kabul etmektedir.

Osmanlilar bütün müesseselerini kendinden önceki Islâm ve Türk devletlerinden alip ve devrin sartlarina göre gelistirdiler. Esasen ilk Osmanli yöneticilerinin Anadolu Selçuklulari, Karaman, Germiyan gibi esas itibariyle Islâm ve Türk sisteminden gelmis kimseler oldugu, Osmanli Devleti'nin bu sistemin, meydana getirdigi bir siyâsî ve hukukî düzene sahip bulundugu ortadadir.

Osmanli Devleti'nin gerileme devresiyle birlikte, Batinin siyâsî ve hukukî müesseselerinin devlet sistemine büyük çapta etki yaptigi ve bu dönem içinde eskinin yaninda, yeninin de ortaya çiktigi görülmektedir. Osmanli Devleti'nin siyâsî ve hukukî rejiminin belli basli unsuru bütün gelismelere ragmen, Islâm Dinî esaslari oldu. Bu esaslara göre, temel; adalettir, îslâmiyyet bu bakimdan devletin temelini meydana getirir. Padisah dînin koruyucusu, halk onun tebeasidir. Padisah'a bütün yetkilerin verilmesinin sebebi, onun adaleti gerçeklestirmesi içindir. Osmanlilar'da medenî hukukla evlenme ve bosanmada tamamen Islâm Hukukuna göre Hanefi mezhebi hükmü tatbik edilmektedir. Birden fazla ve dört kadina kadar evlenmek sanildigi kadar kolay ve yaygin degildi. Miras hukukunda, islâmî hükümler tatbik edildi. Esasi Hanefi Hukuku olup, bunu sonradan Cevdet Pasa, (Mecelle) adi verilen eserde toplamistir. Osmanlilar Ilâhî Kelimetullah ugruna mücâdele edip, fetihlerde bulunup, Nizâm-i Âlem için çalisilarak, idare etmislerdir.

قال رسول الله ﷺ

Osmanli da devlet yönetimi

OSMANLI PADISAHLARI

Osmanli hânedani, Oguzlarin Kayi boyuna mensuptu. Bu boy, Avsar, Beydili ve Yiva gibi hükümdar çikaran boylardandi. Bir uç beyligi olarak tarih sahnesine çikisindan itibaren bünyesinin gerektirdigi dini, sosyal ve ekonomik degisIklikleri yapmaktan çekinmeyen Osmanli Beyligi, kisa bir müddet içerisinde köklü bir devlet haline geldi. Döneminin sartlarina göre çok kisa

denilebilecek zamanda, tarihin akisini degistirecek kadar büyüyen bu devletin gelismesini, basit ve bazi tesadüflerle izah etmeye çalismak mümkün degildir.

Gerçekten, çok genis topraklar üzerinde hakimiyetini tesis eden Osmanli Devleti, çesitli din, dil, irk, örf ve âdetlere sahip topluluklari asirlarca âdil bir sekilde idare etmisti. Ulasim teknolojisi bakimindan günümüzle mukayese edilemeyecek derecede imkansizliklar içinde bulunan o asirlarin dünyasinda, bunca farkli yapidaki topluluklari cebir ve tazyik kullanmadan idare etmek basit bir hakimiyet anlayisinin sonucu olmasa gerekir. M. Fuad Köprülü'nün n bir madde halinde siraladigi ve Rasonyi'ye göre batili tarihçilerce de kabul edilen basarinin bu sebepleri de pek tatmin edici görünmemektedir. Zira onun isaret ettigi bu on bir maddenin birçogunda diger Anadolu beylikleri de ortakti. Osmanlilarin din, irk ve cografi ortam bakimindan Anadolu beyliklerinden pek farki yoktu. Hal böyle olunca Osmanli basarisinin sebeplerini baska sahalarda da aramak gerekir. Öyle anlasiliyor ki Osmanlilar, diger beyliklerin sahip olmadiklari veya yapamadiklari bazi seyleri basarmislardi. Bu konuyu arastiran pek çok tarihçi gibi Mustafa Nuri Pasa da baslangiçta küçük bir uç beyligi olan bu devletin basarisini, maddî ve manevî sebeplere baglar. Ona göre bu sebepler sunlardir:

1-Kurulus dönemindeki hükümdarlarin tamami, Islâm dinine ve bu dinin prensiplerine bagli olan kimselerdi. Onlar, hukukî ve ser'î meseleleri bütünüyle kadilara havale etmislerdi. Bu mevzuda kendilerini halktan ayri görmezlerdi. Dolayisiyla halktan herhangi birine yapilan muamele, kendileri için de geçerli idi. Keza onlar, hukuk adamlarina baski yapmadiklari gibi, tamamen Islâm hukukunun ruhuna uygun olarak verilen kararlarina da müdahalede bulunmazlardi. Bu da ülke içinde saglam bir adlî mekanizmanin çalismasina ve adaletin gerçeklesmesine sebep oluyordu. Iste bu adalet anlayisi sayesindedir ki, devletleri büyüyüp gelisti.

2- Osmanlilar, kuruluslarindan itibaren Anadolu Selçuklu Devleti'ne bagli kaldilar. Bu baglilik, adi geçen devletin varligina son verildigi ana kadar devam etti. Onlarin bu baglilik ve vefalarindan dolayi Allah, kendilerini mükâfatlandirdi. Zaman zaman ortaya çikan isyan ve bas kaldirmalarda hep onlara yardimci oldu.

3- Selçuklu Devleti'nin ortadan kalkmasi ve Bizans'in içinde bulundugu sIkIntili durumlar yüzünden çevresinde kuvvetli bir devletin bulunmamasi.

4- Osmanlilar, Islâm dünyasinin hudud boylarinda kurulmuslardi. Cihad ve ilay-i kelimetullah için devamli harp edip ganimet elde ettiklerinden san ve söhretleri de artiyordu. Onlarin bu durumunu ögrenen ve baska ülkeler ile topraklarda yasayan Müslümanlar, gelip kendilerine iltihak ediyorlardi. Bu da onlarin kuvvetlenmesine sebep oluyordu.

5- Osmanli hükümdarlari, ilim adami ile fazilet ehli kimselere karsi son derece hürmetkâr davranip onlari gözetiyorlardi. Devlet için hizmet edip yardimci olanlara timar arazisi vermek suretiyle onlari devlete ortak ediyorlardi. Ayrica topraklarini genisletip Müslüman nüfusunu artirmak için büyük bir gayret sarf ediyorlardi. Çikardiklari kanunlara da sIkI sIkIya bagli kaliyorlardi. Mustafa Nuri Pasa'ya göre, Osmanli Devleti'nin kisa bir zamanda büyüyerek müesseselerinin kemal mertebesine ulasmasina ve emsâllerine göre daha uzun ömürlü olmasina sebep olan âmiller, onlarin bu anlayis ve davranislaridir.

Selçuklu-Bizans hududlarinda tesekkül eden bir uç beyliginin, yeni bir din ve kültürün tasiyicisi olarak eski Bizans Imparatorlugu'nun enkazi üzerinde kurulan bu yeni devlete bir Türk ve Islâm damgasi vurmasi hadisesi, çagdas tarihçiler arasinda henüz tam anlamiyla izah edilemeyen bir mesele olarak münakasa edilmektedir. Öyle anlasiliyor ki bu münakasa daha uzun süre devam edecege benzemektedir. Nitekim Leopold Von Ranke gibi bazi kimseler de bu gelismeyi padisah sahsiyetlerine, askerî sisteme ve toprak uygulamasi gibi maddî manevî bazi unsurlara baglarlar.

Tarihin uzak dönemlerinden itibaren kurulmus bulunan bütün Türk devletlerindeki töreye göre, Osmanlilarda da ülke, ailenin müsterek mali olarak kabul ediliyordu. Osmanlilarda saltanatin intikalinde yerlesmis bazi merasimler önemli yer tutmaktadir. Bunlarin basinda bey'at, cülûs ve kiliç kusanma merasimleri gelmektedir. Saltanatin intikali, baslangiçtan 1617 tarihine kadar ilk on dört padisahta "amûd-i nesebî" denilen babadan ogula geçmek suretiyle olmustur. Eski Türklerdeki devletin, hânedanin ortak mülkü olma telakkisi Osmanlilarda özellikle Fâtih döneminde degisIk bir anlayisa bürünmüstür. Kanunnâmenin meshur olan maddesi ile saltanatin babadan ogula intikalinde kolaylik saglanmistir. 1617'de I. Ahmed'in ölümü üzerine "ekberiyet" usûlü benimsenmis. Daha sonraki dönemde bir iki istisna disinda "ekberiyet ve ersediyet" usûlüne göre hânedanin en yasli erkek üyesi padisah olmustur. Hükümdarlik ailesinin reisi olan ve "Ulu Bey" adini tasiyan kisi, ayni zamanda devletin de reisi olurdu. Osmanli Beyligi'nin ilk zamanlarinda da görülen bu âdet, I. Murad zamanindan itibaren sadece hükümdarin çocuklari için geçerli hale gelmisti. Buna göre belirtilen dönemden itibaren saltanat, hükümdar olan kimsenin çocuklarinin hakki olarak telakki

edilmeye baslandi. Bununla beraber bir veliahd tayini söz konusu degildir. Devlet adamlari ve askerlerce sevilip takdir edilen sehzade, ölen babasinin yerine hükümdar ilan olunurdu.

Osmanli padisahlari cülûslan münasebetiyle çikardiklari fermanda Allah'in lütfu ile "bi'l-irs ve'l-istihkak" saltanatin kendilerine müyesser oldugunu ifade ederler. Öyle anlasiliyor ki ilk dönemlerde devletin kurulus hamurunda mayasi bulunan ahi teskilatinin da bu seçimde büyük bir payi bulunmaktadir. Çok nadir de olsa, zaman zaman padisahlarin, yerlerine geçecek sehzadeyi devlet ileri gelenlerine vasiyet ettikleri görülmektedir. Mesela Çelebi Mehmed, Bizanslilarin yaninda bulunan kardesi Mustafa Çelebi'nin tekrar hükümdarlik iddiasiyle ortaya çikma ihtimalini göz önüne alarak hayatindan ümidini kestigi sirada yanindaki vezir ve beylerine oglu Murad'in hükümdar yapilmasini ve o yetisinceye kadar ölümünün gizli tutulmasini vasiyet etmisti. Böylece Çelebi Mehmed, kardes kavgasinin sebep olacagi politik ve ekonomik huzursuzluklar için tedbir almis oluyordu.

Biraz önce temas edildigi gibi, Osmanlilarda hükümdarin çocuklarindan kimin padisah olacagina dair kesin bir saltanat kanunu yoktu. Hükümdarlar, bir isyan hareketinin önüne geçmek için kardeslerini öldürürlerdi. Kardes katli, Yildirim Bâyezid zamanindan beri tatbik edilmekle beraber Fâtih kanunnâmesiyle yazili hale getirilmistir. Bu kanunnâmede "Ve her kim esneye evladimdan saltanat müyesser ola, karindaslarini nizâm-i âlem içün katl etmek münasibtir. Ekser ulemâ dahi tecviz etmistir. Aninla âmil olalar" denilerek memleketin selameti için kardeslerin katline bir nevi izin verilmistir.

Töreye göre Osmanli padisahi, memleketin sahibi sayilirdi. Bu sebeple tebeasinin mali ve cani üzerinde tasarruf hakki vardi. Vasitali vasitasiz bunu kullanirdi. Her türlü kuvvet padisahin elindeydi. Fakat o bunu keyfî olarak degil, kanun, nizam ve ananenelere dayanarak muamelatin icaplarina göre yürütürdü. Fâtih Kanunnâmesi (s. 16)'nde, padisahin yetkilerini nasil kullandigina isaretle söyle denilmektedir: "Ve tugrayi serifim ile ahkam buyrulmak üç canibe mufazzdir. Umur-i âleme müteallik ahkâm vezir-i azam buyruldusu ile yazila ve malima müteallik olan ahkâmi defterdarlarim buyruldusu ile yazalar. Ve ser'-i serîf üzre deavi hükmünü kadiaskerlerim buyruldusu ile yazalar." Bu ifadelerden anlasildigina göre bütün dünyevî ve dinî idare padisah adina yapilmaktadir. Buna dayanilarak padisahin, dünyevî yetkilerinin idaresinde sadrazamlari, dinî yetkilerinin idaresinde ise önceleri kadiaskerleri, daha sonra da seyhülislâmlari vekil tayin ettigi söylenebilir. Nitekim bu iki makama yapilacak tayin ve azillerde padisahin mutlak selâhiyet sahibi oldugu bilinmektedir. Bundan baska divan toplantilarinda alinan her türlü kararin "arz"

yolu ile onun tasdikine sunulmasi da padisahin nihaî karar mercii oldugunu teyid etmektedir.

Islâm hukukuna göre devletin basinda bulunan hükümdarin, hakkinda nass bulunmayan mevzularda tebeasinin maslahatini gözeterek çikardigi kanunlarina uymak dinin emridir. Islâm hukukuna göre hükümdar her istedigini yapan ve her türlü arzusuna uyulmasi gereken bir kisi degildir. O da ser'î hukukun gerektirdigi emirlere uymak zorundadir. Aksi takdirde Hz. Peygamber'in "Allah'in emirlerine uymayana itaat yoktur" Hadis-i Serifi ile Hz. Ebu Bekir'in halife seçildigi zaman yaptigi ilk konusmasinda dedigi gibi emirlerine itaat mecburiyeti kalkar.

Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile Osmanli devlet adamlari, bundan baska türlü hareket de edemezlerdi. Zira bu devletin geleneginde hâkim bulunan anlayisa göre "devlette din asil, devlet ise onun bir fer'idir" Kanun, hüküm, ferman ve uygulamada dinî anlayisin disina çikmamak için Osmanlilar, kuruluslarindan itibaren Islâm fikhina (hukuk) yakindan âsina olan ulemâya devlet idaresinde yer veriyorlardi. Nitekim Orhan Gazi'nin vezirlerinden Sinan Pasa ile Çandarli Halil ulemâdandi. Esasen, XIV. asir Türk dünyasini gezip onlar hakkinda canli levhalar gibi saglam bilgiler veren Ibn Batuta'nin müsahede ettigi gibi, Anadolu Türkmen beyliklerinin hemen hepsinde fakihler, beylerin yaninda en serefli mevkide yer almakta idiler.

Bernard Lewis'in dedigi gibi; "Kurulusundan düsüsüne kadar Osmanli Devleti, Islâm gücünün ve inananin ilerlemesine veya savunmasina adanmis bir devlet idi. Osmanlilar, alti yüzyil, ilk önce esas itibariyla basarili olarak, Avrupa'nin genis bir kisminda Islâm egemenligi kurma çabasiyla, daha sonra da Bati'nin amansiz karsi saldirisini durdurmak ya da geciktirmek için uzun süreli hareketleriyle hemen hemen devamli olarak Hiristiyan Bati ile savas halinde idiler. Yüzyillar boyu süren bu mücadele, Türk Islâmliginin tâ köklerindeki kaynaklari ile Türk toplumunun ve kurumlarinin bütün yapisini etkilememezlik edemezdi. Osmanli hükümdarinin halki, her seyden önce kendini Müslüman sayardi. Daha önce gördügümüz gibi Osmanli ve Türk, nisbeten yeni kullanilan deyimlerdir. Osmanli Türkleri, kendilerini Islâm ile özdes görmüslerdir. Diger herhangi bir Islâm ulusundan çok daha büyük ölçüde hüviyetlerini Islâmiyet içinde eritmislerdi. Türk kelimesi, Türkiye'de hemen hemen kullanilmaz iken, Bati'da Müslümanin es anlami haline gelmesi ve Müslüman olmus bir Batiliya, olay Isfahan veya Fas'ta olsa bile "Türk olmus" denmesi ilginçtir."

Osmanli pâdisahlarinin, kanun ve nizamlara göre hareket etme mecburiyetini hissetmeleri, onlarin keyfî bir sekilde hareket

etmelerine mani oluyordu. Hatta öyle ki, bazan devlet güvenligi için tehlike teskil edenlerin durumu bile hükümdarlarin fevrî hareketlerine terk edilmiyordu. Nitekim II. Murad dönemi olaylarindan bahs edilirken görüldügü gibi Haçlilarla birlik olup Osmanli vatandasi olan Müslümanlari arkadan vurup öldürmekten çekinmeyen Karamanoglu Ibrahim Bey'in bu tecavüzünü, Islâmla bagdastiramayan hükümdar, döneminin Ehl-i Sünnet âlimlerine müracaatla Karamanoglunu yola getirmek üzere onlardan fetva istemisti. Ibn Hacer el-Askalanî, Saadeddin Deyrî, Abdu's-Selâm el-Bagdadî, Bedreddin Tenesî ve Bedreddin el-Bagdadî gibi dört mezheb otoritesi, onun, Karamanoglu ile mücadele etmesi için fetva vermislerdi. Sultan Murad, bu fetvalara dayanarak Karamanoglu üzerine yürümüstü. Keza Çelebi Sultan Mehmed döneminde etrafina topladigi bazi çapulcularla birlikte isyan baslatarak halk ve devlet için büyük bir tehlike haline gelen Seyh Bedreddin Mahmud, yakalandigi zaman hemen öldürülmedi. Hareketinin Islâm'a uygunluk derecesinin arastirilmasi ve cezanin, âlimler tarafindan kurulacak bir heyet tarafindan takdir edilmesini bizzat padisah istemisti. Padisahlar, her zaman bir kurulun danisma niteligindeki kararlarini almazlarsa bile hiç olmazsa en az seyhülislâm veya müftüden fetva aldiktan sonra hüküm verirlerdi. Onlarin bu emir ve iradeleri, hatt-i hümâyun, biti, ferman, berat, irâde, ahidnâme ve emannâme gibi belgelerle ifade edilirdi. Bunlardan hatt-i hümâyunun bizzat padisahin kendi el yazisi oldugu, digerlerinin onun adina Divan-i Hümâyundan çiktigi bilinmektedir.

Osmanlilarda, devlet islerinde kesin bir karar verilmeden önce, isler, Divan'da görüsülürdü. Bu görüsmelerden sonra son karar hükümdarin olurdu. Hükümdarin herhangi bir mesele hakkinda verdigi karar ve kesin olarak beyan ettigi fikir, kanundu. Bununla beraber pâdisah, devlet isleri ile ilgili meselelerde ser'î ve hukukî konularda gerekli gördügü kimselerle görüsüp onlarin fikirlerini alirdi. Bu durumdan anlasilacagi üzere zâhiren genis ve hudutsuz selâhiyeti oldugu görülen padisah, gerçekte bir takim kanunlarla bagli di. Bu da bir devletin devam ve bekasi için sartti. Osmanli hükümdarlarinin ilk ve en kudretli zamanlarinda bile divan kararlarina tamamen riayet ettikleri ve alinan kararlarin disina çikmadiklari görülmektedir.

Osmanli padisahlari, XVI. yüzyil sonlarina kadar sehzadeliklerinde hizmet ve muharebelerde ordunun kollarinda komutanlik yaparak memleket idaresinde ve muharebe usûllerinde tecrübe kazaniyorlardi. Hükümdar olduklari zaman bu bilgi ve tecrübe birikiminden istifade ediyorlardi. Osmanli hükümdarlari, ordularinin baskomutani idiler. Büyük ve önemli savaslara bizzat kendileri istirak edip komutanlik yapiyorlardi. Küçük savaslara ise selahiyetli bir komutan tayin ediyorlardi.

Fâtih Sultan Mehmed döneminin ortalarina kadar Osmanli padisahlari, Divan-i Hümâyuna baskanlik ederlerdi. Divan'da halki ve devleti ilgilendiren isleri görüp gereken hükümleri verirlerdi. Hastalik veya baska bir sebepten dolayi padisahin istirak etmemesi halinde onun yerine vezir-i azam baskanlik ederdi. Solakzâde'nin bir ifadesine dayanilarak Fâtih'in, Divan baskanligini terk edisi söyle bir hadiseye baglanir: Bir gün Fâtih'in baskanliginda Divan toplantisi yapildigi sirada isini takip etmek üzere payitahta gelmis olan bir Türk köylüsü, Divan çavuslarinin ellerinden kurtularak toplanti yerine girer ve "Devletlû Hünkâr kanginizdir, sIkayetim var" demis. Bir suikast tehlikesini de beraberinde getiren bu hareket, padisahin canini sIkmis. Vezir-i A'zam Gedik Ahmed Pasa'nin tavsiyesiyle hükümdarin Divan müzakerelerini bir perde arkasindan dinlemesi ve vezâret mührünün yani mühr-i hümayunun vezir-i a'zama verilmesi sistemi kabul edilmisti. Bundan sonra adi geçen vezir-i a'zamin teklifi üzerine padisahlar için toplanti mahallinin arkasinda biraz yüksekçe ve önü kafesli bir yer yapilmisti. Bundan sonra padisahlar, divan müzakerelerini oradan dinleyip takip etmeye baslamislardi.

Bu hadiseden sonra Fatih Sultan Mehmed, divan müzakerelerine baskanlik etmeyip bir perde veya kafes arkasindan dinlerdi. Meshur kanunnâmesinde de "Cenab-i serifim pes-i perdede oturup" demek suretiyle bunu bir kanun hükmü haline getirmisti. Görüldügü gibi II. Murad da dahil olmak üzere Osmanli hükümdarlari devamli olarak halkla temasta bulunuyor, bizzat davalari dinleyip devlet islerini görüyorlardi.

Öyle anlasiliyor ki, Osmanlilarin ilk dönemlerinden itibaren hükümdarlar, halk ile temas ediyor, her firsatta halka yardimci olmaya çalisiyorlardi. Bunu bilen halk, sIkâyet, taleb ve arzularini çesitli vesilelerle hükümdarlara ulastiriyordu. Bu anlayis, kökleri mazide olan eski bir an'anenin yerlesmesine sebep oluyordu. Bu an'anelerden biri, Hz. Peygamber'den beri devam edegelmekte idi. Buna göre Medine sehir devletinde, oldukça sade bir yapi içerisinde halk, külfetsizce Hz. Peygamber ile görüsüyordu. Süphesiz ki bu davranis, daha sonraki Müslüman hükümdarlar için ideal bir örnek teskil ediyordu. Hulafa-i Rasidîn döneminde gelisen fetihlerle büyüyen idarî yapida, çok farkli inanç ve düsüncede olan kimselerin mevcud olmasi, bazi suikast ve cinayet ihtimallerini de akla getiriyordu. Bu yüzden halifelerin halk ile temaslarinda bazi tedbirlerin alinmasi ihtiyaci dogdu.

Halk ile Osmanli hükümdarlari arasindaki münasebeti saglayan çesitli vesileler vardi. Cuma ve bayram namazlari, ava çikma, Istanbul'un içi ve çevresindeki mesire yerlerine, saray ve kasirlara

yapilan ziyaretler, halka hükümdara ulasma imkani veren firsatlardi.

Osmanli hükümdarlari, daha Osman Bey'den itibaren mesru mazeretlerinin disinda Cuma namazini sarayin disinda ve halka açik bir camide kilmaya büyük bir itina gösteriyorlardi. Bu durum, vekayinâme, hatirat ve seyahatnâmelerden açikça anlasilmaktadir. Cuma selamligi sirasinda üzerinde durulmasi gereken en önemli husus, halkin dilek ve bilhassa sIkayetlerini bizzat hükümdara ulastirmis olmasidir. Osmanli tarihi boyunca bunun pek çok örnegini görmek mümkündür. Aslinda Osmanli Devleti'nde tebeanin padisaha ulasmasi yerlesmis bir gelenekti.

Padisahlarin zaman zaman kiyafet degistirerek halk arasinda dolasip kamuoyunu yoklamalari (tebdil gezmeleri), günlük hayatlari, yemekleri, Istanbul ve civarinda çesitli gezintiler' saltanat kurumu açisindan önemli hususlardir.

Gerek günümüzde gerekse tarihteki devletlerde oldugu gibi Osmanlilarda da hükümdarin hakimiyet (egemenligini)'ini temsil eden ve adina "Hükümdarlik alametleri" denilen isaret ve semboller vardi. Kaynaklar, yeri geldikçe bu sembollerden söz ederler. Buna göre kurulus döneminde Osmanli padisahlarinin hakimiyet sembolü olan hükümdarlik alametleri sunlardir: Payitaht, saray, çadir (otag), taht, tac, hutbe, sIkke, ünvan ve lakaplar, nevbet, kiliç, bayrak, tiraz, tug.

Padisahlarin kullandiklari unvanlar, bunlarin kullanildigi yerler Osmanli hâkimiyet anlayisi açisindan önemlidir. Halil Inalcik ("Padisah", ÎA, IX) bunlari, ser'î ve örfî ünvanlar olarak iki kisimda degerlendirmekte ve resmî belgelerde bunlarin itina ile kullanildigina isaret etmektedir. Bunlar: bey, han, hâkan, Hüdavendigâr, gazi, kayzer, sultan, emîr, halife ve padisah gibi ünvanlardir. Bundan baska Yavuz Sultan Selim, Mercidabik zaferinden hemen sonra Haleb'de "Hadimu'l-Haremeyn es-Serifeyn" ünvanini kullandi. Bu ünvan daha sonraki padisahlarca da kullanildi.

OSMANLI SEHZÂDELERI

XIV. asrin sonlari ile XV. asirda, diger Anadolu beyliklerinde de görüldügü gibi "çelebi" ünvani ile de anilan Osmanli hükümdar çocuklarina, sehzâde ismi verilmekte idi. Mense' ve mânâsi tam olarak tesbit edilemeyen ve Türkçe bir kelime olan "çelebi" kelimesinin ilk defa Anadolu'daki Türkler tarafindan kullanildigi ifade edilmektedir.

Osmanli sehzâdeleri babalarinin sagliginda yüksek haslarla bir sancagin idaresine (sancaga çikma) tayin ediliyorlardi. Böylece, askerî ve idarî islerde tecrübe kazanip yetistiriliyorlardi. Sehzâdeler, tâkriben on-onbes yaslarinda tayin edildikleri sancaga gönderilirlerdi. Devlet islerinde kendilerini yetistirmek üzere, "lala" denilen tecrübeli bir devlet adami ile çesitli hizmetler için kalabalik bir maiyet verilirdi. Sehzâdeler, gidecekleri sancaga validelerini de beraberlerinde götürürlerdi. Sancakta bulunan sehzâdelere "Çelebi Sultan" denirdi.

Osmanli sehzâdelerinden, sancak beyi olanlarin maiyetlerinde nisanci, defterdar, reisü'l-küttab gibi kalem heyetiyle miralem, mirahur, kapi agasi ve diger bazi saray erkâni vardi. Çelebi sultanlarin yaslan müsaitse bizzat kendileri divan kurup sancaklarina ait isleri görürlerdi. Yaslari küçük olanlarin bu islerine de lalalari bakardi. Sancagin bütün islerinde söz sahibi olan lalalar, devletçe itimad edilen sahislardan (vezirlerden) tayin edilirdi. Sehzâdeler, kendi sancaklarinda zeâmet ve timar tevcih edebildikleri gibi berat ve hüküm verip bunlara kendi isimlerini hâvi tugra çekebilirlerdi. Ancak yapacaklari bu tayin ve tevcihlerde devlet merkezine bilgi vermek ve asil deftere kaydettirmek mecburiyeti vardi.

XV. yüzyil ortalarina kadar duruma göre Izmit, Bursa, Eskisehir, Aydin, Kütahya, Balikesir, Isparta, Antalya, Amasya, Manisa ve Sivas gibi sehirler, baslica sehzâde sancak merkezleri olmustur. Sehzâdelere Rumeli'de sancak verilmesi kanun degildi. Sehzâdelerin bulunduklari sancak merkezlerinde çevrelerinde bir fikir ve kültür hâlesi meydana gelirdi.

Kurulus dönemindeki Osmanli sehzâdeleri, ya babalari ile beraber veya yalniz olarak sefere giderlerdi. Babalariyla sefere katildiklari zamanlarda ordunun yanlarinda, bazan da gerisindeki (ihtiyat) kuvvetlere komuta ederlerdi. Her Osmanli sehzâdesi, veliahd tayini usûlü olmadigindan dolayi hükümdar olma hakkina sahipti. Bu sebeple hükümdar olana karsi zaman zaman diger kardeslerin saltanat iddiasiyle ortaya çiktiklari görülür. Bu arada Savci Bey gibi, babasi I. Murad'a karsi hükümdarlik iddiasiyle ortaya çikanlar da olmustur.

III. Mehmed'in cülûsundan (1595) itibaren sehzâdelerin fiilen sancaga gönderilmeleri usûlü tamamen terk edilerek, onun adina bir vekil sancaga gönderilmistir. Sehzâdeler ise âdeta Harem'e hapsedilmislerdi. Bu gelenegin terk edilmesi, Osmanli saltanat kurumu için tam bir felaket olmustu. XVII-XVIII. asirlarda Topkapi Sarayi'nin Harem kisminda "Simsirlik" denilen dairede hayatini geçiren sehzâdelerin sahsiyetleri, tam gelisememis, ilim ve kültür bakimindan zayif kalmislardi. Bununla beraber XVIII. asrin

sonlarinda sehzâdeler, tekrar serbest hareket eder olmus ve devlet isleri ile ilgilenir olmuslardir.

OSMANLI MERKEZ TESKILÂTI

Kurulus dönemi Osmanli Devleti'nde yönetim, eski Türk töresindeki asiret usûllerine göre tatbik ediliyordu. Bu mânâda memleket, ailenin müsterek mali sayiliyordu. Bununla beraber hükümdar, önemli konularda tek basina karar vermeyerek bir kisim devlet adaminin fikrine de müracaat ediyordu. Bu fonksiyon, daha sonra adina "Divan" denecek meclis (bir çesit bakanlar kurulu) tarafindan yerine getiriliyordu. Baslangiçta vezir-i azam ve vezirler, hükümdarin birinci derecede yardimcilari idi. Her sey belli kanun ve nizamlar çerçevesinde yürütülüyordu. Fâtih dönemine kadar örfe dayali olan bu sistem, Fâtih'le birlikte yazili kanun haline getirilmistir. Bununla beraber, devletin genel kanunlari disinda, her kaza ve sancagin ekonomik ve sosyal durumuna göre özel kanunlari vardi.

Îdarede bütün yetki padisahin ve onu temsilen divanin elinde toplanmisti. Bu durum, mutlak bir merkezî otoriteyi ön plâna çikarmis oluyordu. Bu da devlete merkeziyetçi bir karekter kazandiriyordu. Çünkü daha kurulustan itibaren hükümdarlar, merkeziyetçilige giden bir yol tutmuslardi. Bu bakimdan bütün tayin ve aziller, merkezin bilgisi altinda yapiliyordu. Merkezin en önemli karar organi da "Divan-i Hümayûn" denilen müessese idi.

DIVAN-I HÜMÂYUN

Islâm dünyasinda, Hz. Ömer ile baslayan divan teskilati, daha sonra degisIk sekil ve isimlerle gelisip devam etti. Osmanli döneminde bizzat padisahin baskanliginda önemli devlet islerini görüsmek üzere toplanan Divan'a, "Divan-i Humâyun" denirdi. Bu müessesenin, devletin ilk yillarinda nasil gelistigine dair kesin bir bilgiye sahip degiliz. Ancak Ibn Kemâl, (Defter I, s. 28, 106) bu müessesenin daha Osman Gazi zamaninda ortaya çiktigini kayd eder. Herhalde bu, Anadolu beyliklerinde ortaya çikan divanin bir benzeri olmalidir ki, pek fazla bir gelisme göstermemistir. Babasinin yerine geçip Bey ünvanini alan Orhan döneminde, divanin varligi artik kesinlik kazanmis görünmektedir. Hatta ÂsIkpasazâde'nin, bu bey zamaninda, divana gelmek zorunda olan devlet adamlarinin (divan üyeleri) burmali tülbent, yani bir çesit sarik sarmalarini emr ettigini söylemesi, onun divan erkâni için bir kiyafet tesbit ettigini göstermektedir. Osmanli divani, daha sonra gelen hükümdarlar vâsitasiyle bir hayli gelistirilerek devletin en önemli organlari arasinda yer alacaktir.

Ilk dönem Osmanli divaninin çok sade ve basit oldugu tahmin edilebilir. Öyle anlasiliyor ki bu ilk divan, uç beyligi zamanindaki seklini az çok muhafaza etmisti. Divan heyetinde, Osmanli beyinin kendisinden baska bir veziri, muhtemelen hükümet merkezi olan sehrin kadisi, beyligin malî islerini idare eden nâib veya defterdar gibi az sayida üye vardi. Zaman zaman, bey yerine icabinda orduya kumanda eden sahis olarak sahnede Osmanli beyinin oglu görülmektedir ki, bu vaziyet, divan kurulusunun uç beyligi divaninin modeline göre oldugu hakkinda bir kanaat vermektedir. Fakat Selçuklu Devleti tamamen yikilip Mogol nüfuzu da sarsilmaya baslayinca müstakil bir devlet olma yolunu tutan Osmanli Beyligi'nde, divanin gittikçe Selçuklu divani modeline benzer bir mahiyet kazandigi görülür.

Orhan Bey zamaninda müesseselestigi görülen divanin üyeleri için, artik resmî bir kiyafetin tesbit edildigi görülür. Divan toplantilari, Sultan I. Murad, Yildirim Bâyezid, Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad devirlerinde de devam etmisti. Yildirim Bâyezid, halkin sIkâyetlerini dinlemek üzere her sabah yüksek bir yere çikardi. Herhangi bir derdi ve sIkIntisi olanlar orada kendisine sIkayette bulunurlardi. O da bunlarin problemlerini derhal çözerdi.

Divan, Orhan Bey zamanindan, Fâtih'in ilk devirlerine kadar her gün toplanirdi. Toplantilar sabah namazindan sonra baslar ve ögleye kadar devam ederdi. XV. asrin ortalarindan sonra (Fâtih dönemi) toplantilar haftada dört güne (Cumartesi, Pazar, Pazartesi, Sali) inmis, Pazar ve Sali günleri de arz günleri olarak tesbit edilmisti.

Divan, hangi din ve millete mensub olursa olsun, hangi sinif ve tabakadan bulunursa bulunsun, kadin erkek herkese açikti. Idarî, siyasî ve örfî isler re'sen, digerleri de müracaat, sIkâyet veya görülen lüzum üzerine veya itiraz sebebiyle temyiz suretiyle tedkik edilirdi. Memleketin herhangi bir yerinde haksizliga ugrayan, zulüm gören veya mahalli kadilarca haklarinda yanlis hüküm verilmis olanlar, vali ve askerî siniftan sIkâyeti bulunanlar, vakif mütevellilerinin haksiz muamelelerine ugrayanlar vs. gibi davacilar için divan kapisi daima açikti. Divanda önce halkin dilek ve sIkâyetleri dinlenir, ondan sonra devlet isleri görüsülüp karara baglanirdi.

Divanda idarî ve örfî isler vezir-i azam, ser'î ve hukuki isler kadiasker, malî isler defterdar, arazi isleri de nisanci tarafindan görülürdü. Divan müzakereleri o günkü rûznâmeye (gündem) göre yapilirdi. Toplanti bittikten ve Maliye hazinesi ile Defterhane, vezir-i a'zamin mührü ile mühürlenip kapandiktan sonra çavusbasi, elindeki asasini yere vurarak divanin sona erdigini bildirirdi. Divandan sonra Yeniçeri agasi padisah tarafindan kabul

olunarak ocak hakkinda bilgi alinirdi. Ondan sonra kadiaskerler huzura girip kendileri ile ilgili isleri arzederlerdi. Bundan sonra da vezir-i a'zam ile vezirler ve defterdar kabul olunurdu. Bütün bunlardan sonra da padisahlar, vezir-i a'zam ve vezirlerle beraber yemek yerlerdi. Ancak bu usûl, Fâtih Sultan Mehmed döneminde kaldirilmisti. Divan erkânindan baska o gün isleri için divana gelmis bulunan halka da din ve milliyet farki gözetilmeksizin yemek verilirdi.

Öyle anlasiliyor ki Osmanli Devleti divani, devletin en yüksek organi özelligini tasimaktaydi. Devlet baskani olarak hükümdar, sIk sIk divan üyelerinin fikirlerini almak ihtiyacini hissediyordu. Bu durum, devlet idaresinin bir kisinin degil, bir kurulu teskil eden üyelerinin fikirlerinden yararlanilarak en mükemmel sekilde yapilabileceginin açik bir göstergesidir. Divanda, halk ile devletin bütün problemleri, özellikle timar tevcihleri ve önemli mevkilere yapilacak atamalar da görüsülmekteydi. Bu, yüksek memuriyetlere, hükümeti teskil eden üyelerin fikirlerinin alinarak atamalar yapildigina isarettir. Bir kurulun yapacagi atamalarin ise bir tek kisinin yapacagi atamalardan daha isabetli olacagi bir gerçektir. Divanda son söz süphesiz ki sultanindir. Ancak gördügümüz gibi hükümdarin, vezirlerin mütalaalarini almasi, daha dogrusu böyle bir ihtiyaci hissetmesi, devlet idaresinde is birligi ve koordinasyonun ön planda tutuldugunu göstermektedir.

DIVAN ÜYELERI

Kurulus dönemi Osmanli divani, her gün sabah namazindan sonra padisahin huzuru ile toplanarak görevinin gerektirdigi isleri yapardi. Divan toplantilarinda üyelerden her birinin kendisini ilgilendiren vazifeleri vardi. Her üye kendini ilgilendiren vazifeleri ile mesgul olurdu. Padisahi bir tarafa birakacak olursak kurulus döneminde divanda vezir-i a'zam, kadiasker, defterdar ve nisanci gibi asil üyeler bulunuyordu.

VEZIR-I A'ZAM VE VEZIRLER

Osmanlilarin ilk dönemlerinde divanda sadece bir vezir bulunuyordu. O da ilmiye sinifina mensuptu. Daha sonra vezir sayisi artinca birinci vezire "Vezir-i a'zam" denildi. Bundan baska "Sadr-i âlî", "Sâhib-i devlet", "Zât-i asefî" ve "Vekil-i mutlak" gibi tabirler de kullanilmis ise de bunlar asil el-kabtan degillerdir.

Osmanli Devleti'nde ilk vezir, Haci Kemaleddin oglu Alaeddin Pasa'dir. Bu zat, ilmiye sinifina mensup oldugu gibi ayni zamanda taninmis ahi reislerindendi. Osmanli tarihçilerinin büyük bir kismi, bu zat ile Sehzâde Alaeddin'i birbirine karistirir. Alaeddin Pasa'dan sonra bu makama sira ile Ahmed Pasa, Haci Pasa ve Sinaneddin

Yusuf Pasa gelmislerdi. Çandarli Halil Hayreddin Pasa ise Sinaneddin Yusuf Pasa'dan sonra vezirlige getirilmisti. Onun ölümü üzerine vezir olan ve bu makamda onbir yil kadar kalan Çandarlizâde Ali Pasa zamaninda, Timurtas Pasa'ya da vezirlik verilince Çandarlizâde Ali Pasa vezir-i a'zam diye anilmaya baslandi.

Çandarli Halil Hayreddin Pasa'dan önceki vezirler orduya komuta etmiyorlardi. Bu görevi, askerî sinifa mensub olanlar yürütüyordu. Fakat Hayreddin Pasa'nin Rumeli fetihlerinde komutanligi vezirlikle birlestirip mühim muvaffakiyetler kazanmasi, idarî ve askerî islerin bir elde toplanmasina sebep olmustu. Bundan sonra gelen birinci vezirler hep ayni sekilde hareket etmislerdi.

Daha sonraki tarihlerde vezirlerin sayisi artmis ve XVI. asir ortalarina yakin zamana kadar vezirlik, sadece Istanbul'da bulunan mahdud kimselere münhasir iken Kanunî devri vezirlerinden Çoban Mustafa Pasa ile Hain Ahmed Pasa, önemine binaen vezirlikle Misir valiligine tayin edilmislerdi. Daha sonraki tarihlerde Budin, Yemen ve Bagdad eyaletlerine de vali olarak vezirler gönderilmisti.

Vezir-i azam, padisahtan sonra devletin en büyük reisi ve hükümdarin mutlak vekili oldugundan, sözü ve yazisi padisahin iradesi ve fermani demekti. Çandarli hanedaninin düsüsüne kadar bütün islerde birinci merci vezir-i azamdi. Çelebi Mehmed zamanindaki Amasyali Bayezid Pasa'nin vezir-i azamligi bir tarafa birakilacak olursa Çandarli ailesinin bir silsile halinde kadiaskerlikten gelmek suretiyle yetmis seneden fazla bir müddet kesintisiz o mevkii isgal etmeleri ve hükümdarlarin itimadlarini kazanmalari bütün Türk devlet adamlarinin bir ailenin etrafinda toplanmalarina sebep olmustu. Hatta Segedin muahedesinin akdi üzerine saltanati oglu Mehmed'e birakan Ikinci Murad, karsi tarafin bu firsati ganimet bilip antlasmayi bozmasi üzerine, anormal bir hal alan olaylar karsisinda tekrar hükümdar olup idareyi eline almak istedigi zaman, Vezir-i azam Çandarlizâde Halil Pasa'nin tesebbüsüyle ikinci defa hükümdarlik makamina getirilmisti.

Icabinda padisah adina divana riyaset (baskanlik) eden vezir veya vezir-i azamlar, hükümdarin mutlak vekili idiler. Pâdisahin elips seklindeki altin bir mührü, bunun alameti olarak yanlarinda bulunurdu. Vezir, devlet islerinde bütün selahiyet ve mesuliyetlere sahip oldugu gibi bütün azil ve tayin isleri de onun reyi ile olurdu. Bu dönemlerde, hükümdarlarca hiç bir taleplerinin reddedilmemesi adet haline gelmisti.

Kendisinden önceki töre, örf ve gelenekleri yazili bir metin haline getiren Fâtih Sultan Mehmed'in kanunnâmesinde vezir-i âzamla ilgili olarak söyle denilmektedir:

"Bilgil ki vüzerâ ve ümerânin vezir-i azam basidir, cümlenin ulusudur. Cümle umurun vekil-i mutlakidir. Ve malimin vekili defterdarindir ve ol, vezir-i azam nâziridir. Ve oturmada ve durmada ve mertebede vezir-i azam cümleden mukaddemdir."

Tevkiî Abdurrahman Pasa kanunnâmesinde de vezir-i azam hakkinda su ifadeler kullanilmaktadir:

"Evvela sadr-i azam olanlar cümleyi tasaddur edüp amme-i mesalih-i din ve devlet ve kâffe-i nizâm-i ahval-i saltanat ve tenfiz-i hudud ve kisas ve haps ve nefy ve enva-i ta'zir ve siyâset ve istimai da'va ve icray-i ahkâm-i seriat ve def-i mezâlim ve tedbir-i memleket ve tevcih-i eyâlet ve emâret ve ulûfe ve zeamet ve timar ve tevliyet ve hitabet ve imâmet ve kitâbet ve cem'i cihet ve taklid-i kaza ve nasb-i müvella ve tefviz ve tevkil ve tayin ve tahsil ve umur-i cumhur ve tevcihat-i gayr-i mahsur ve'l-hasil cemi-i menâsib-i seyfiyye ve ilmiyenin tevcih ve azli ve cemi-i kadaya-i ser'iyye ve örfiyenin istima ve icrasi için bizzat cenab-i padisahîden vekil-i mutlak ve memâlik-i mahruse-i Osmanî ve taht-i hükümet-i sultanîde olan cemi-i nâsin üzerine hakim-i sahib-i ferman oldugu muhakkaktir.

Sair vüzera ve vülat ve amme-i ulemâ ve kudat ve mesayih ve sâdat ve a'yan ve ekâbir ve tavaif-i asâkir ve reâya ve berâya ve ehl-i cihât ve ashab-i ticarat kebir ve sagir ve gani ve fakir ve kavi ve zayif ve vadi" ve serif ve muhassalan havas ve avam kâffe-i enâm cemian sadr-i a'zam olanlarin kelamini bizzat sevketlû ve mehâbetlû ve seadetlû padisah zillullah hazretlerinin mübarek lisan-i seriflerinden sadir olmus ferman-i vâcibu'l-iz'an bilüp emrine imtisâl ve kendüye ta'zim ve tavkir ve iclâl etmeye me'murlerdir."

Kanunnâme metinlerinde görüldügü gibi vezir-i a'zamlar, vekil-i mutlak olarak büyük ve genis yetkilere sahip olan kimselerdi. Herkes onun emirlerine itaat etmekle yükümlü görünmektedir. Çünkü o, padisahi temsil etmekteydi. Vezir-i a'zam (Kanunî döneminden itibaren) sadr-i a'zamlar, padisahin yüzük seklindeki tugrali altin mührünü tasirlardi. Vezir-i a'zamlarin, diger vezirlerden farklari "mühr-i hümâyun" denilen bu mühür ile olup hükümdarlik selâhiyetinin icrasina ve padisahin kendisini vekil ettigine dair bir delil oldugu için onlar bu mührü örülmüs bir kese içinde koyunlarinda tasirlardi. Vezir-i azamin azlinde veya ölümü halinde "mühr-i hümâyun" ikinci veya üçüncü vezire verilirdi.

Mühr-i hümâyun ya divana gönderilmek veya vezir-i a'zam olacak kimsenin huzura kabul edilmesi suretiyle verilirdi.

Osmanli Devleti'nde XVI. asrin ilk yarilarina kadar yalniz devlet merkezinde bulunup divan-i hümâyuna memur "kubbe veziri" veya "kubbenisîn" denilen vezirler vardi. Bunlarin sayilari pek fazla degildi. Kubbe vezirleri divanda kidem sirasina göre otururlardi.

Fâtih Sultan Mehmed'den itibaren hükümdarlar Divan-i Hümâyun toplantilarina katilmayi terk edip, riyaseti sadrazama biraktiktan ve XVI. asrin ikinci yansinda bu toplantilar haftada dört güne inhisar edildikten sonra hükümdarlar, arz odasinda sadrazamin verdigi izahati dinleyerek müzakerelerden haberdar olurdu. Bir müddet sonra devlet isleri Pasakapisi'nda görülmeye baslanmis ve Divan-i Hümâyun XVIII. asirdan sonra elçi kabulü ve ulûfe tevziine tahsis edilmisti. Sadrazamlarin hükümdarlarla görüsmeleri ise XVI. asirdan itibaren gittikçe azalmisti. Bunlar, devlet islerini "telhîs" veya "takrîr" adli vesIkalarla ve ekleri ile birlikte hükümdara arz ederlerdi. Böylelikle telhîsler, kanun, nizam, tevcih, usûl ve âdet ile tayin edilmis olan ve hükümdarin tasdikine ihtiyaç gösteren hususlara ait sadrazamin arzi mahiyetinde idiler. Sadrazam kendi fikrini de beyan ettikten sonra ilgili konu hakkinda padisahin fikrini sorardi. Telhislerin hazirlanmasi Reisü'l-küttabin görevi olup, hazirlandiktan sonra genellikle padisahi yormamak ve merami açikça ifade etmek üzere sade bir ifade ve iri nesihle yazilarak saraya gönderilirdi. Padisahin "manzurum oldu", "verilsin", "verdim", "tedarik edesin", "zamani degildir", "berhüdar olasin", "olmaz" gibi hatt-i hümâyunu ile isaret etmesinden sonra sadrazam onu isleme koyardi. Sadrazamlarin diger devlet ricaline ve idarecilere olan tahriratina ise "buyruldu" denirdi. Osmanli Devleti'nin ilgasina kadar sadrazamlarin ya re'sen veya bir muamele dolayisiyle mektubî kaleminden yazilan kagitlara "buyruldi-i sâmi" ismi verilmektedir. Bu buyruldunun divanî yazi ile yazilmasi ve bas tarafina da sadrazamin ismini havi sadaret mührünün basilmasi usûldendi.

KADIASKER

Osmanli Devleti'nde askerî ve hukukî islerden sorumlu olan kadiaskerlik teskilâti, gerek kelime gerekse meslek olarak uzun bir geçmise sahiptir. Hz. Ömer tarafindan ordugâh sehirlerine tayin edilen kadilar, sivil olmaktan ziyade askerî bir hüviyet tasiyorlardi. Bu sebeple, kadiaskerligin Hz. Ömer tarafindan kuruldugu belirtilmektedir. Abbasîler'de de görülen bu mansib, Harzemsahlar'da, Anadolu Selçuklulari'nda Eyyûbîler'de, Memlûklerde ve hatta Karamanlilar'da da vardi.

Osmanli Devleti'nde ilk kadiaskerin Bursa Kadisi Çandarli Kara Halil Hayreddin Pasa oldugu belirtilmektedir. Kaynaklar, ilk kadiaskerin adi geçen zat oldugunda müttefik olmalarina ragmen, tayin tarihi için farkli rakamlar vermektedirler. ÂsIkpasazâde ve Oruç Bey, bu makamin 761 (M 1359), Hoca Saadeddin, Solakzâde ve Müneccimbasi 763 (M. 1361)'de ihdas edildigini belirtmektedirler. Bundan baska kadiaskerlik hakkindaki arastirmasinda M. Ipsirli ,baska kaynaklarda bu tarihin 762 (M. 1360) olarak verildigini söyler.

Kelime olarak lügat mânâsi "asker kadist" demek olan kadiaskerlik, Osmanli ilmiye teskilâti içinde önemli bir mevki idi. Kadiasker terkibindeki "asker" kelimesi, müessesenin özelligi açisindan önem tasir. Zira, Seyhulislâmliktan takriben bir asir kadar önce (80 sene) kurulmus olan müessesenin kurulusunda devletin, asker ve onlarin ihtiyaçlarini karsilamada titizlikle hareket ettigini göstermektedir. Bununla beraber, Divan-i Hümâyun azasi olan kadiaskerin vazifeleri sadece askerî saha ile sinirli degildi. Kadiaskerler ayni zamanda bütün sivil adlî islere de bakiyorlardi. Onlar, belli seviyedeki bazi kadi ve nâiblerin tayinlerini de yapiyorlardi. Divan toplantilarinda vezir-i a'zamin saginda vezirler, solunda da kadiaskerler yer alirdi.

Fâtih Sultan Mehmed'in son senelerine kadar yalniz bir kadiaskerlik vardi. Hududlarin genislemesi ve islerin çogalmasi yüzünden 885 (M. 1481) yilinda biri Rumeli, digeri Anadolu olmak üzere ikiye ayrildi. Belirtilen tarihte, Muslihiddin el-Kastalanî daha üstün kabul edilen Rumeli kadiaskerligine, o dönemde Istanbul kadisi olan Balikesirli Haci Hasanzâde Mehmed b. Mustafa da Anadolu kadiaskerligine getirildiler. Dogu ve Güneydogu Anadolu'nun Osmanli ülkesine ilhakindan sonra Yavuz Sultan Selim (1512-1520) tarafindan 922'de yani XVI. asrin ilk çeyreginde (1516) merkezi Diyarbekir (Diyarbakir) olan Arap ve Acem kadiaskerligi adi altinda üçüncü bir kadiaskerlik kuruldu. Devlet merkezine olan uzakligi sebebiyle olsa gerek ki divân üyeligi bulunmayan bu kadiaskerligin basina meshur tarihçi ve bilgin Idrisî Bitlisî getirildi. Bilahare merkezi, payitahta (Istanbul) nakledilen bu kadiaskerlige Fenarîzâde Mehmed Sah Efendi tayin edildi. 924 (M. 1518) de adi geçen sahsin bu görevden ayrilmasindan sonra bir müddet vekaletle idareye baslanan bu kadiaskerlik lagv edilerek vazife ve selahiyetleri Anadolu kadiaskerligine birakildi. Böylece Rumeli ve Anadolu kadiaskerlikleri diye tekrar ikiye indirilen bu müessese, Osmanli saltanatinin sonuna kadar devam etti.

Protokola göre daha üstün addedilen Rumeli kadiaskerleri ile daha asagi bir mevkide bulunan Anadolu kadiaskerinin vazifeleri kanunnâmelerde söyle belirtilir:

"Bilfül Rumeli kadiaskeri olan efendi, Rumeli ve adalarda vaki kazalari ve kismet-i askeriyeleri tevcih eder.

Ve bilfül Anadolu kadiaskeri olan efendi, Anadolu'da ve Arabistan'da vaki kazalari ve kismet-i askeriyeleri tevcih eder.

Ve bu efendiler, divân günlerinde elbette Divan-i Hümâyuna müdavemet edüp Cuma günlerinde vezir-i a'zam hazretlerinin hânesine varirlar. Amma dâva istimai lâzim gelse Rumeli kadiaskeri istima edüp Anadolu kadiaskeri kendi halinde oturur. Meger vekil-i saltanat tarafindan me'zûn ve me'mûr ola, ol zaman istimai ser'an caiz olur.

Ve yirmi, yirmibes ve otuz ve kirk medreselerin ve kendi taraflarina müteallik olan bazi mahallin cihet ve tevliyet makulesin tevcih edegelmislerdir."

Böylece Anadolu'da bulunan müderris ve kadilarin tayini, Anadolu kadiaskerinin, Rumeli'de bulunan müderris ve kadilarin tayini de Rumeli kadiaskeri tarafindan yapilmaktaydi. Görüldügü gibi müessesenin görevleri, egitim ve yargi teskilatinin idaresi, ordu ve askerî zümrenin gerek baris, gerekse savas sirasinda hukukî ihtilaflarinin giderilmesi ve davalarinin görülmesi seklinde iki ana grupta toplanabilir.

Kadiaskerler, XVI. yüzyilin ikinci yansini müteakip, Seyhülislâmligin ön plâna çiktigi tarihe kadar bütün kadi ve müderrisleri aday (namzet) gösterip tayinleri sadr-i a'zama ait olan kirktan yukari müderrisler ile mevâliyi vezir-i a'zama arz ile tayinlerine delâlet ederlerdi. Daha sonra bu gibilerin arzlari kendilerinden alinarak, kirk akçaya kadar olan müderrislerle kaza kadilarinin tayinleri eskisi gibi bunlara birakildi. Kirktan yukari yevmiyeli müderrisler ile mevâlinin tayinleri ise seyhülislâmlara verilmistir. Tayin olunacak müderris veya kadi Anadolu'da ise Anadolu kadiaskeri, Rumelide ise Rumeli kadiaskeri tarafindan arz günlerinde, bizzat kendisi tarafindan, padisah huzurunda okunan "Defter-i akdiye" de okunup inha olunan kadilarin tayinleri için padisahin muvafakati alinirdi.

Bir kimsenin kadiasker olabilmesi için "mevleviyet" denilen 500 akça yevmiyeli büyük kadilik mansibinda bulunmasi gerekirdi. XVI. asrin ikinci yarisina kadar kadiasker olmak için muayyen bir usûl yoktu. Fakat bu tarihten sonra Istanbul ve Edirne kadilarindan veya Anadolu kadiaskeri pâyesi olan Istanbul kadisi mazullerinden birinin fiilen Anadolu kadiaskeri olmasi kanun haline gelmisti. Bu kadiaskerlikten sonra da Rumeli kadiaskerligi gelirdi. Kurulustan sonraki dönemlerde kadiaskerlik müddeti, diger mevleviyetlerde oldugu gibi bir yildi. Bu müddeti dolduran kadiasker, mazûl

sayilarak yerine sirada olan bir baskasi tayin edilirdi. XVI. asrin ikinci yarisindan itibaren Rumeli kadiaskerleri Seyhülislâm olurlardi.

Zamanla maaslarinda farklilik görülen kadiaskerler, Fatih kanunnâmesine göre devlet hazinesinden yevmiye 500 akça aliyorlardi. XVI. yüzyilin ortalarindan sonra Rumeli kadiaskeri 572, Anadolu kadiaskeri ise 563 akça yevmiye aliyorlardi. Bunlarin maaslarindan baska askerî siniftan olup vefat edenlerin "resm-i kismet"lerinden, binde onbes akça olarak gelirleri vardi. Bu para, kadiasker kassamlari vasitasiyle tahsil edilirdi. Âli'nin kaydina göre Rumeli kadiaskerine resm-i kismetten günde sekiz bin akça hasil olurdu. Anadolu kadiaskerinin resm-i kismeti ise daha fazla idi. Irak, Suriye ve Misir'in bu kadiaskerlige bagli olmasi, bu artisa sebep oluyordu. Mazuliyet veya tekaüdlerinde de kendilerine maas tahsis edilen kadiaskerlere, daha sonra birer arpalik verilerek iaselerinin temin edilmesi saglanirdi.

Divân'daki davalari dinleyen kadiaskerler, Sali ve Çarsamba hariç olmak üzere hergün kendi konaklarinda divân akdedip kendilerini ilgilendiren ser'î ve hukukî islere bakarlardi. Kadiaskerlerden her birinin tezkireci, rûznamçeci, matlabçi, tatbikçi, mektupçu ve kethüda olmak üzere yardimcilari bulunurdu. Ayrica her birinin davali ve davaciyi divâna getiren yirmiser muhziri bulunmaktaydi.

Padisah, sefere çiktigi zaman kadiaskerler de onunla birlikte giderlerdi. Padisah sefere gitmedigi takdirde onlar da gitmezlerdi. Bu durumda ser'î muameleleri görmek üzere onlarin yerine "ordu kadisi" tayin edilip gönderilirdi. Ayni sekilde padisahlar Edirne'ye gittikleri zaman onlar da padisahla birlikte gider ve akd edilen divân oturumlarina istirak ederlerdi.

Bu müessese, Osmanli Devleti'nin sonuna kadar devam etmis, Osmanli hükümeti ile birlikte o da tarihe mal olmustur.

DEFTERDÂR

Defter ile dâr kelimelerinden meydana gelen bir terkib olan "defterdâr" "defter tutan" demektir. Dogudaki Müslüman devletlerin "müstevfi" dedikleri görevliye Osmanlilar, defterdâr diyorlardi. Bir bakima günümüzdeki Maliye bakanligi mânâsini ifade eder. Osmanlilar, XIV. asrin son yarisinda ve Sultan I. Murad zamaninda maliye teskilâtinin temelini atip onu tedricen gelistirmislerdir. Buna bakarak Osmanlilarin daha kurulus yillarindan itibaren maliye isleri üzerinde önemle durduklari söylenebilir. Hatta Abdurrahman Vefik, Osman Gazi'nin ölümü esnasinda oglu Orhan'a yaptigi vasiyetinden bahs ederken onun "beytü'l-mal-i müslimîn"i korumasi gerektigini söyleyerek devletin

servetini muhafaza etmesi ve gereksiz yere para harcamamasi gerektigine isaretle bunun önemini belirttigine temas eder.

Fâtih Sultan Mehmed tarafindan tedvin ettirilmis olan kanunnâme-i Âl-i Osman ile diger kanunnâmelere göre defterdâr, padisah malinin (Devlet hazinesi) vekili olarak gösterilmektedir. Dis hazine ile maliye kayitlarini ihtiva eden devlet hazinesinin açilip kapanmasi defterdârin huzurunda olurdu. Baska bir ifade ile hazinenin açilmasinda hazir bulunmak, defterdârin vazifeleri arasinda bulunuyordu. Divân'in aslî üyelerinden olan defterdâr, sadece sali günkü divan sonunda arza girer ve kendi dairesi ile ilgili bilgiler verirdi. Bununla beraber, padisahin huzurunda okuyacagi telhîs hakkinda daha önce vezir-i a'zamla görüsür ve onun muvafakatini alirdi. Bayram tebriklerinde padisah vezirlere oldugu gibi defterdarlara da ayaga kalkardi.

Genel olarak devlet gelirlerini çogaltmak, gerekli yerlere sarf etmek ve fazla olani da muhafaza altinda bulundurmak vazifesi ile yükümlü bulunan defterdâr, Osmanli Devleti'nin kurulus yillarinda bu görevleri yerine getiriyordu. Devletin kurulus yillarinda bir defterdâr varken, daha sonra, yeni yeni yerlerin feth edilmesi ve ihtiyaçlarin çogalmasi yüzünden sayilan artirildi. Bunlar, II. Bâyezid dönemine kadar Rumeli'de hazineye ait islere bakan Rumeli defterdâri veya bas defterdâr ile Anadolu'nun malî islerine bakan Anadolu defterdâri olmak üzere iki kisi idi. Tevkiî Abdurrahman Pasa kanunnâmesine göre daha sonraki dönemlerde bas defterdârdan baska Anadolu defterdâri ile "sIkk-i sânî" denilen defterdârlar vardir. Bunlar da bas defterdâr ile divana devam ederler. Sefer esnasinda bas defterdâr ordu ile gittigi zaman, Anadolu defterdâri onun yerine vekâleten bakardi.

Defterdârlar, kendilerini ilgilendiren malî islerdeki sIkâyetleri, Defterdâr Kapisi'nda akd edilen divanda dinler ve gerek görülürse "tugrali ahkâm" verirlerdi. Zaten kanunnâmeye göre kendilerine bu selahiyet verilmistir. Her defterdâr, kendi dairesinden çikan evrakin arkasini imzalardi. On yedinci asrin ortalarindan itibaren bütün maliye hükümlerinin (tugrali ahkâm) arkalarina kuyruklu imza koyma hakki, bas defterdâra verildi. Bundan baska bas defterdâr, divan karari ile malî tayinlere ait kuyruklu imzasi ile "buyruldu" yazmakla birlikte bunun üst kenari sadr-i a'zamin buyruldusuyla tasdik olunurdu. Defterdâr, sadr-i a'zama re'sen yazdigi veya havale edilmis bir muameleli kagit üzerine cevap verdigi zaman, kuyruklu imza koymaz, topluca bir imza koyardi.

Kanunnâmede bas defterdâr ve vazifeleri hakkinda su bilgiler verilmektedir:

"Bas defterdâr pâye ve itibarda "nisanci" gibidir. Bas defterdâr olan mal vekilidir. Ve kendi evinde divân eder. Ve maliyeye müteallik davalari dinler. Maliye tarafindan ahkâm verir. Ve ahkâmin zahrina (tugrali ahkâmin arkasina) kuyruklu imza çeker. Ve tahsil-i mal-i mirî için mültezimleri haps eder. Ve mahallinde mukataati tevcih edüp buyurur. Ama "pençe" çekmez. Ve bi'l-cümle mal-i beytü'l-mali tahsil ve hazineyi tekmil ile memur olup beytü'l-mala müteallik olan umur-i cumhuru onlar görür. Ve mültezimleri zulüm ve taaddiden tahzir ve reaya fukarasini himaye babinda sa'y-i kesir etmek ve söz tutmayip fukaraya zulm eden mültezimleri vekil-i devlete arz ve ta'zir ettirmek, defterdârlarin lazime-i zimmetleri ve zahri ahiretleridir (ahiret aziklari). Hususan emval-i yetamadan (yetim mallarindan) hazine-i âmireyi siyânet (korumak) ve beytü'l-mal-i müslîmîni mal-i haramdan himayet etmek. Kanunnâme metninden anlasilacagi üzere devlet gelir ve giderleri ile ilgilenen defterdârlarin vazifeleri, sadece devlet hazinesini zenginlestirmek degildir. Onlar, devlet hazinesine haram malin girmesine engel olmak zorunda olduklari gibi yetim mali dahi sokmayacaklardir.

Onsekizinci asir baslarindan itibaren Rumeli defterdârlarina veya bas defterdâra "sIkk-i evvel", Anadolu defterdârina "sIkk-i sânî", üçüncü defterdâra da "sIkk-i sâlis" adi verildi.

Icraat ve tahsilatta defterdârin icra memuru olarak maiyetinde farkli vazifeleri bulunan bes görevli bulunurdu. Bunlardan ilki, bas bakikulu denilen devlet gelirlerinin birinci tahsil memurudur. Defterdârlikta bunun bir dairesi olup emri altinda bakikulu ismiyle altmis kadar mübasir vardir.

Bunlar, hazineye borcu olup vermiyenleri hapis ve sIkIstirma ile tahsilat yaparlardi. Bu yüzden maliyeye borcu olanlar bas bakikulu hapishanesinde tutuklanirlardi.

îkinci icra memuru, cizye bas bakikuludur. Bu da cizye sebebiyle hazineye borcu olanlari takip eder. Iltizama verilen cizyelerin, mültezimlerinden henüz borcunu ödememis veya yatirmamis olanlari takib ederdi.

Adi geçen dairenin üçüncü icra memuru, tahsilat ve ödemelere nezâret eden veznedar basidir. Bunun da maiyetinde dört veznedar vardi. Bas defterdârin icra memurlarindan dördüncüsü sergi nâziri, besincisi de sergi halifesi olup her ikisi de hazine muamelatinin defterini tutuyorlardi.

Defterdâr tabiri, 1253 (1838) senesinin Zilhicce ayinda sadir olan Hatt-i hümâyun mucibince terk edilerek yerine "Maliye Nezâreti" tabiri kullanilmistir.

NISANCI

Osmanli devlet teskilâtinda Divan-i Hümâyunun önemli vazifelerinden birini yerine getiren görevli için kullanilan bir tabirdir. Nisan kelimesinden türetilmis olan "Nisanci", ferman, berat, mensûr, nâme, mektup, ahidnâme, hüküm ve biti gibi devlet resmî evrakinin bas tarafina padisahin imzasi demek olan nisani koyardi. Bu görevliye nisanci, muvakkî, tevkiî ve tugraî gibi isimler de verilirdi.

Osmanli devlet teskilâtinda XVIII. asir baslarina kadar önemli bir makam olan nisancilik, daha önceki Müslüman ve Müslüman Türk devletlerinde de vardi. Nisancilik müessesesinin basinda bulunan görevliye Osmanlilar'da nisanci denirken, Abbasîler'de buna "Reisu Divani'l-Insa" deniyordu. Bu teskilat, sadece Müslüman Dogu'da degil, Bati Müslüman devletlerinde de vardi. Nitekim batida devlet kurmus ve zaman zaman Endülüs'e de geçmis bulunan Merinîler (592-956 = 1196-1458)'de "Divanu'l-insa" adi ile ayni görevi yerine getiren bir müessese vardi. Büyük Selçuklular'da da ayni vazifeyi gören bir divan vardi ki, bu divanin basindaki görevliye "Sahib-i Divan-i Tugra ve Insa" adi veriliyordu. Bazan da sadece "Tugraî" deniyordu. Bu zat, hükümdarin mensûr, ferman vs. gibi isimler altinda çikardigi emirnâmelere, onun isaret ve tugrasini koymakla görevliydi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkez teskilati içinde de ayni görevleri yerine getiren ve adina "Tugraî" denilen bir görevlinin bulundugunu belirtmek gerekir. Kalkasandî, Misir'daki bu hizmeti bes merhalede ele alir ve Memlûklerde bu görevi üstlenen kisiye "Kâtibu's-Sir" veya "Sahibu Divani'l-însa" adinin verildigini bildirir. Görüldügü gibi müesseselesmis hali ile Abbasîlerde görülen nisancilik, daha sonraki bütün Müslüman devletlerde oldugu gibi Osmanlilarda da olacakti. Bunun için Osmanli Devleti'nin merkez teskilâti içinde önemli bir yeri bulunan divanin azalarindan biri de "Nisanci" adini tasiyan görevli idi. Önemli hizmeti bulunmasina ragmen, nisanciligin Osmanlilar'da hangi tarihlerde kuruldugu kesin olarak tesbit edilebilmis degildir. Bununla beraber, bazi arastiricilar bu kurulusu Osmanli Devleti'nin ikinci hükümdari olan Orhan Gazi dönemine kadar çikarirlar. Çünkü bu döneme ait fermanlarda tugra bulunmaktadir. Bu da nisanciligin basit sekli ile de olsa Orhan Gazi döneminde var oldugunun bir isareti olarak kabul edilebilir. Keza, bu tabirin devletin ilk zamanlarinda kullanildigini gösteren kayitlar da vardir. Nitekim, Sultan Ikinci Murad'in emri ile Türkçe'ye tercüme edilen Ibn Kesir tarihinin Arapça metnindeki "Muvakkî" tabirinin "Nisanci" olarak tercüme edilmesi de bunu göstermektedir. Ibn Kesir'in el-Bidâye ve'n-Nihâye adli tarihinin mütercimi olan zat, nisanci kelimesini kullandigina göre, bu tabir, o dönem Osmanli toplumu arasinda biliniyordu demektir.

Fâtih Sultan Mehmed'in tedvin ettirdigi kanunnâmede bu memuriyetin isim ve selâhiyetleri ile zikr edilmis olmasi, bunun Fâtih'ten önce mevcud oldugunu, fakat onun zamaninda tam anlamiyla gelistigini göstermektedir.

Divan-i Hümâyunda vezir-i a'zamin saginda ve vezirlerin alt tarafinda oturan nisanci, önemli bir hizmeti yerine getiriyordu. Nisancilar, görevleri icabi bazi özellikleri tasiyan kimseler arasindan seçiliyorlardi. Nisanci olacak kimselerin insa konusunda maharetli bulunmalari gerekirdi. Nitekim kiraat ilminin büyük isimlerinden Seyh Muhammed Cezerî'nin küçük oglu Ebu'l-Hayr Muhammed (Muhammed-i Asgar), Misir'dan, Osmanli hizmetine geldigi zaman insadaki kudretinden dolayi kendisine nisancilik verilmisti.

Görevleri icabi olarak insa konusunda maharetli olmalari, devlet kanunlarini iyi bilerek yeni kanunlar ile eskiler arasinda bag kurup anlari telif etme kabiliyetine sahip bulunmalari gereken nisancilarin, ilmiye sinifi arasindan dahil ve sahn-i semân müderrislerinden seçilmesi kanundu.

Nisancilar, XVI. asrin baslarindan itibaren Divan-i Hümâyunun kalem heyeti arasinda, bu vazifeyi yerine getirebilecek olan reisü'l-küttâblardan seçilmeye baslanmistir. Eger reisü'l-küttâb bu vazifeyi yerine getirebilecek kabiliyete sahib degilse yine müderrisler arasindan uygun görülen bir kisi bu vazifeye tayin edilirdi.

Fâtih döneminde müesseseleserek kuruldugunu gördügümüz nisancilik, Osmanli Divan-i Hümâyunun dört temel rüknünden birini teskil ediyordu. Fâtih kanunnâmesinde de belirtildigi gibi bu dönemde vezirlik, kadiaskerlik ve defterdarliktan sonra en önemli vazife nisancilikti. Fâtih zamaninda bu görevi büyük bir basari ile yürüten Karamanî Mehmed Pasa ile nisanciligin itibari daha da artmisti. Fâtih'ten sonra gelen II. Bâyezid ve onun oglu Yavuz Sultan Selim dönemlerinde nisancilik yapan Tacizâde Cafer Çelebi de büyük bir itibar kazanarak tesrifatta defterdârin üstüne yükseltilmis ve vezirler gibi otag kurmasina müsaade edilmistir. Niçancilik mansibinin üstünlügü, Kanunî Sultan Süleyman döneminde de devam etmis, "Koca Nisanci" lakabi ile taninan Celalzâde, meslegindeki kidemi ve vukufiyeti sebebiyle defterdârin önüne geçirilmisti.

Nisancilarin nüfuzlari ve gördükleri önemli hizmetler, bundan sonra da devam etti. Bunlardan büyük bir kismi beylerbeyi ve vezir rütbesini ihraz etti. Bununla beraber, XVI. asrin sonuna kadar nisancilar vezir olmayip sadece beylerbeyi rütbesinde idiler. Bu rütbe ile nisanci olan Boyali Mehmed Pasa (öl. 1001) vezirlige nakl

edilince nisanciligi birakmis fakat sonradan tekrar nisanci olunca tayini beylerbeyi rütbesi ile yapilmisti. Daha sonra bazan kubbe vezirligi ile nisanciligin birlestirilerek bir kisiye verildigi (tevcih) de oldu.

Nisanci, Divan-i Hümâyun azasi olmasina ragmen, vezir rütbesini haiz degilse kanun geregi arz günlerinde padisahin huzuruna kabul edilmezdi. Sadece nisanciliga tayin edildigi zaman bir defa padisahin huzuruna girip tayinlerinden dolayi tesekkür ederdi.

XVI ve XVII. asrin baslarinda serdar veya padisah seferde bulundugu zaman, Istanbul muhafazasinda birakilan vezire nisanci tarafindan tugralari çekilmis bos ahkâm kagitlari gönderilir ve bunlar, icab ettikçe kaim-i makam tarafindan doldurularak kullanilirdi.

XVII. asrin sonlarinda (1087) tedvin edilmis önemli bir Osmanli kanunnâmesi olan Tevkiî Abdurrahman Pasa kanunnâmesinde "Kanun-i Nisanci" basligi altinda ayri ve özel bir fasil bulunmaktadir. Bu fasilda, o dönem nisancilarinin nizamlari tafsilatli bir sekilde verilmekte, onlarin resmî ve hukukî durumlari belirtilmektedir. Buna göre nisanci, "tugra-i serif hizmeti ile me'murdur. Kendi dairesinde kanuna müteallik ahkâm yazilir. Mümeyyizi tashih ettikten sonra tugralarini çeker ve defteri tashih etmek lazim gelse, kendisine hitaben vârid olan ferman mucibince defterhaneden getirtip kendi kalemi ile tashih eder. Bu ferman gelince defter emini ile defter kesedarini, düzeltilmesi lazim gelen defter hakkinda vazifeli kilar. Sonra tashihi yapar, fermani da kendisi saklar, Kadiaskerlerden mühürlü kese ile gelen ehl-i cihat beratlarinin tugralarini çektikten sonra ehl-i cihatin isimlerini defterlerine "sahh" çekip ve yine kesesine koyup mühürleyerek kendi kesedari ile kagit eminine gönderir. Divan tarafindan verilen sIkâyet ahkâmini reis efendi (reisu'l-küttâb) resid ettikten sonra kesedari toplayip kendisine getirir, tugralarini çekerdi." Kanunnâmede aynen su ifadeler yer almaktadir: "Ve kavanin-i Osmaniye ve merasim-i sultaniye, nisancilardan sual olunagelmistir. Sâbikta (eskiden) bunlara müftî-i kanun itlak olunmustur.”

Kanunnâme, nisancilar hakkinda daha tafsilatli bilgiler vermektedir. Buna göre, nisancinin vezirligi varsa vüzeray-i izam silkine dahil hükmünü verir. Eger Rumeli beylerbeyilik pâyesi var ise beylerbeyi merasimini icra edip kendisinden kidemli Rumeli pâyesinde olan beylerbeylerden baska bütün beylerbeylere ve kadiaskerlere tasaddur eder. Bu pâye ile Divan-i Hümâyuna girip çiktikça vezirler ile birlikte girip çikar. Fakat arza girmezdi. Kanunnâme, arz esnasinda nisancinin disarida nerede ve nasil selama çikacagini da belirtmistir. Nisancinin beylerbeyilik pâyesi

yok ise sadece ümerâ pâyesindedir. Kendisine nisanci bey denilmektedir. Bu takdirde Divan-i Hümâyuna ümerâ. tariki üzere gider. Ancak taht kadilarina tasaddur eder. Diger divan hacegâni gibi mücevveze, sof üst, lokmali kutnî ve iç kaftani giyer. Ata orta abayi ve orta raht vururdu. Haslari da dört yükten (400.000 akça) fazla olurdu. Nisancilarin vezir-i a'zama gitmeleri için belli ve muayyen bir zaman yoktu. Sadece isti'zan (izin isteme) âdet idi.

Nisancilik, XVI. asrin sonlarindan itibaren yavas yavas önemini kayb etmeye basladi. Bunun içindir ki, önceleri âmiri durumunda bulundugu reisü'l-küttâbla esit duruma getirilmisti. XVII... asnn ortalarinda nisancilik adeta kuru bir ünvan haline geldi. XIX. yüzyilin baslarina kadar ismen de olsa varliklarini devam ettiren nisancilar, eski önemlerini tamamen kayb ettiler. Bu sebeple nisancilik 1836 yilinda tamamen lagv edilerek vazifeleri "Defter eminine" verilmistir. Mühim islere dair fermanlarin üzerlerine Bâbiâlî, digerlerine de defter eminleri tarafindan tayin edilen ve tugranüvis denilen memurlar tarafindan tugra çekilirdi. 1838'de tugra-nüvislik görevi de kaldirilip Bâbiâlî ile defter eminligi tugraciligi birlestirildi. Böylece bu hizmetin Bâbiâlî'de görülmesi kararlastirildi.

SARAY TESKILÂTI

Bursa feth edilip merkez haline getirilmeden önce, Osmanogullari'na ait özel bir saray yoktu. Osmanli Beyi, diger emirler gibi kendi ailesi halki ile birlikte bir evde oturur, beyligin ileri gelenlerini ve tebeasini burada kabul ederdi. Isler, bu mütevazi evde görüsülürdü. Bu sekildeki bir ikametgâhin, muhafiz vs. gibi fazla sayida yardimci kimselere de ihtiyaci yoktu. Nitekim bir katip, birkaç çavus, haberci ve az sayida bir muhafiz grubu, bütün isleri görmeye yetiyordu. Yaz aylarinda, genellikle bey evinin karsisindaki ulu çinarlarin serin gölgelikleri, toplanti yeri olurdu. Yaz mevsimindeki bu toplantilar, Osmanlilarin Sögüt bölgesine yerlesmeden önceki göçebelik dönemini hatirlatiyordu. Zira bu dönemlerde, asiretin ileri gelenleri açik havada, beyin çadirinin önünde toplanip isleri görüsüyor ve bir karara variyorlardi. Bununla beraber zaman zaman sefer veya herhangi bir sebeple hareket halinde bulunan beyler, eski Türk âdetlerine göre at sirtinda da toplantilar yaparlardi. Böyle toplantilarda sadece sifahî kararlar verilirdi. Bey, Cuma günleri Cuma namazinda hazir bulunurdu. Bu, beyin tebeasiyla görüsmeye, onlarin dert ve sIkâyetlerini dinlemeye vesile olurdu. Bu dönemdeki bütün âdet ve merasimler, Oguz töresince icra olunurdu.

Orhan Bey, Bursa'yi feth edip is basina geçtikten sonra beyligi her sahada teskilâtlandirmaya gayret etmisti. Bunun içindir ki bazi

arastiricilar, Osmanli Devleti için onun döneminden itibaren bugünkü mânâda "devlet" denebilecegini kayd ederler.

Gerçekten, Osmanli Devleti, gelisip büyüdükçe, hükümdarlarinin oturduklari saraylar da bu gelismeye paralel olarak büyümüs ve ihtisamlari artmisti. Ilk Osmanli sarayi, mütevazi bir sekilde Bursa'da yapilmisti. Bundan sonra Edirne'de saraylar insa edilmisti. Istanbul'un fethinden sonra Fâtih Sultan Mehmed tarafindan bugünkü Bâyezid'de Istanbul Üniversitesi'nin bulundugu sahada bir saray yaptirilmisti. Fakat daha sonra begenilmeyen bu sarayin (Eski saray) yerine Marmara ile Haliç arasinda bulunan çikintili tepe (Sarayburnu) üzerinde yeni bir saray insa edilmisti. Yeni saray adi verilen bu saray (Topkapi Sarayi), padisahin ailesine mahsus daireler (harem), Enderûn ve dis hizmetlerle alâkali Birûn adi verilen üç kisimdan tesekkül etmekteydi. Fâtih'ten sonra gelen Osmanli padisahlari, 1400 metre uzunlugunda "Sûr-i Sultânî" denilen yüksek ihata duvan ile çevrili olan bu sarayda ikamet ettiler.

Fâtih Sultan Mehmed tarafindan insasina baslanilan ve XIX. yüzyil ortalarinda Dolmabahçe Sarayi'na tasinincaya kadar yaklasIk dört asra yakin Osmanli padisahlarina hizmet eden Topkapi Sarayi'na, hemen her Osmanli padisahi bir ilavede bulunmustu. Bu saray, 3 Nisan 1924 tarihinde çikanlari Bakanlar Kurulu karan ile müze haline getirilmistir.

Orhan Bey'in, Bursa'nin iç kalesinde bir sarayi vardi. Fatih devrine kadar gelen Osmanli hükümdarlari tarafindan kullanilan Bursa sarayindan Evliya Çelebi de bahs etmekte, ancak sarayin bu hükümdardan sonra ragbet görmedigini, sadece muhafiz bostancilarinin burada bulundugunu kayd etmektedir. Mamafih, Bursa büyük bir yangin ve depreme maruz kaldigi için Evliya Çelebi'nin bahs ettigi sarayin, Orhan Bey devrinden kalan bina olmadigi söylenebilir. Ayrica 1402'deki Ankara Muharebesi'nden sonra Bursa'nin maruz kaldigi Mogol istilasi esnasindaki yangin ve yagmalamalar da düsünülecek olursa Orhan döneminden XVII. asra pek fazla bir seyin kalmayacagi kanaatine varilabilir.

Bursa sarayi hakkinda bilinenler pek fazla degildir. Teskilat ve iç taksimati ise hemen hemen hiç bilinmemektedir. Sadece, muhafazasi için kapicilarinin, muhtelif hizmetler için iç halkinin ve harem kisminin bulundugu söylenebilir. Edirne'nin fethinden sonra da Bursa bir müddet daha devlet merkezi olmakta devam etmisti.

Bilindigi gibi Rumeli fetihlerinin basladigi siralarda Osmanli Devleti'nin merkezi Bursa idi. Edirne'nin fethinden sonra da burasi hemen terk edilmedi. Bununla beraber Edirne'de ilk sarayin Murad Hüdavendigâr (I. Murad) tarafindan h. 767 (m. 1365) yilinda

yaptirildigi ve yerinin de bugünkü Selimiye Camii'nin bulundugu yüksek yerde veya yakininda oldugu ileri sürülmektedir. Evliya Çelebi, kendi zamaninda bu sarayin bulundugunu ve Musa Çelebi tarafindan etrafinin bir duvarla çevrilmis oldugunu bildirir. Yine onun yazdigina göre, Kanunî Sultan Süleyman da bu sarayi tamir ettirmis ve acemi oglanlarina tahsis etmistir. Bu eski saraydan günümüze kadar bir iz kalmamakla beraber, Selimiye Camii'nin üst tarafindaki Saray Hamami denilen Çifte Hamam harabesinin bu saraya ait hamamin kalintisi oldugu kabul edilmektedir.

Edirne saraylarinin en meshuru, Hünkârbahçesi Sarayi denilen Yeni Saray olup burada harem daireleri ile diger teskilâtlar vardi. Yine Evliya Çelebi'nin kaydina göre önceleri koru halinde bulunan bu yer, Sultan Birinci Murad tarafindan imar edilmis, fakat Sultan II. Murad, Tunca nehrinin kenarinda bulunan bu mevkii kösklerle süslemisti. Kendisinden sonra gelenler de buraya ilaveler yaparak Kanunî zamaninda mükellef bir hale getirmislerdi.

Istanbul'un fethinden üç yil sonra, yani 1457 senesinde Edirne sehri büyük bir yangin sonunda tamamen yok olmus gibiydi. Bu arada saray da yangindan zarar görmüstü. Bunun için sehrin yeniden imari sirasinda Fâtih'in emri ile yeniden Hünkârbahçesi Sarayi diye anilan yerde insa edilen sarayda alti bin iç oglani ile besyüz civarinda bostanci vazife görüyordu. Iç oglanlari, Topkapi Sarayi'nda oldugu gibi muhtelif koguslar halindeydiler. Bostancilar hem Edirne sarayi bahçelerine hem de Edirne'de bulunan Mamak, Çömlek ve Mesihpasa bahçelerine bakiyorlardi. Ayrıca Edirne Bostancibasisinin idaresinde sehrin inzibat isleri ile de mesgul oluyorlardi. Hükümdarlar, Istanbul'da ikamete baslamadan önce Edirne sarayinda, muhafiz kapicilar ve kapicibasilar vardi. Bunlar sonradan kaldirilmislardi. Onlarin yerine bostancilar bakmaya baslamislardi. Edirne sarayindaki iç oglanlarin kidemlileri, üç senede bir Istanbul'daki yeni sarayin Enderûn kismina veya kapi kulu süvari ocaklarina verilirlerdi. Keza Bostancilar da zamani gelince kidemlerine göre Yeniçeri, Sipahi veya Müteferrika olurlardi.

Edirne sarayi da Istanbul'daki yeni sarayda oldugu gibi Enderûn, Birûn ve Harem kisimlarindan meydana geliyordu.

ENDERÛN

Osmanli Devletinde XV. asir ortalarindan itibaren medrese disinda en köklü ve saglam ikinci egitim kurumu, Enderûndu. Sarayin, Enderûn halkini, devsirme denilen bazi hiristiyan tebea çocuklari veya harplerde esir alinip yetistirilen gençler meydana getiriyordu. Bunlar, devsirme kanununa göre sekiz ila on sekiz yaslari arasinda toplanip önce Enderûn disindaki Edirne Sarayi, Galatasarayi ve

Ibrahim Pasa Sarayi gibi saraylarda terbiye ve tahsil görüp Türk-Islâm âdet ve geleneklerini ögrendikten sonra Enderûn'daki ihtiyaç ve kidemlerine göre yeni saraydaki küçük ve büyük odalara verilirlerdi. Bunlar, burada da tahsile devam edip saray âdap ve erkânini ögrendikten sonra yeteneklerine göre Seferli, Kiler ve Hazine odalarindan birisine çikarilirlardi. Bundan sonra da en mümtaz oda olan Has oda gelirdi. Kiler ve Hazine odasindaki eskiler, yani kidemlilerin seçmeleri münhal vukuunda (bosaldiginda) buraya verilirlerdi. Veya zamanlari gelince kapikulu süvarisi olarak disari çikarilirlardi. Bu odalarin en ilerisi ve mümtazi olan Has oda idi ki, asil Enderûn agalan bunlardi. Gerek devsirme sistemi, gerekse Iç oglanlari hakkinda asagidaki bilgiler konuya daha bir açiklik getirecektir.

Devsirme olarak alinip sarayda uzun müddet hizmet ve terbiyeden sonra devletin muhtelif makamlarina namzet olarak yetistirilen çocuklara, Iç oglani denirdi. Rivayete göre Osmanli sarayinda Iç oglani istihdami Yildirim Bâyezid zamanindan itibaren baslamistir. Iç oglanlarinin bedenî egitimlerine de önem verilirdi. Ok atmak, mizrak kullanmak, cirit ve çomak oynamak, binicilik gibi hareketler, o dönem için baslica bedenî hareketler olarak kabul ediliyordu. Bundan dolayi bunlar kuvvetli, çevik ve dayanikli olurlardi. Bazan odalar arasinda müsabakalar yapilirdi. Bunlar, mensup olduklari odalara göre hizmet ve sanat ögrenirlerdi. Öyle anlasiliyor ki, Iç oglanlari II. Murad zamanina kadar silah egitiminden baska egitim görmüyorlardi. Bu dönemde saray, Osmanli Devleti'nin kültürel, siyasî ve askerî gelisiminin ana yönlerini belirleyen önemli bir faktör olmustur. Bu bakimdan saray, en parlak ilim merkezlerinden biri haline gelmistir.

HAREM

Topkapi Sarayi'nda ikinci avlunun solunda Divân-i Hümâyunun arka kisminda yer alan Harem-i Hümâyun, genellikle Haliç'e nâzir çesitli sofalar, koridorlar, daireler, odalar, çesmeler ve hizmet binalarindan meydana gelmekte idi. Buralarin üzerleri kubbeler ve tonozlarla örtülüydü. Duvarlari en degerli çini ve mermerlerle kapli oldugu gibi en güzel kitâbe ve yazilarla da süslü idi. Gerek mimarî form, gerekse bezemeleri açisindan yüzyillari burada iç içe ve yan yana görmek mümkündür. Harem, Osmanli padisahlarinin hususi evi konumunda olan binalar manzûmesidir. Islâm dünyasinda eskiden beri yaygin olarak bilinen bir terim olarak harem, saraylarin ve büyükçe evlerin sadece hanimlara tahsis edilen bölümü ve selamligin mukabili olarak kullanilmistir. Topkapi Sarayi da Osmanli padisahlarinin sarayi oldugundan, padisahin aile efradi ve onlara hizmet eden kadinlara tahsis edilmis bölümüne Harem-i Hümâyun denilmistir. Haremin (aile) reisi ve efendisi padisah olduguna göre buradaki hiyerarsi ile mevcud binalarin

konumu, tefrisi, mesafeleri hep hünkâr dairesi esas alinarak belirleniyordu. Böylece vâlide sultan, hasekiler (kadin efendiler), sehzâdeler, padisah kizlari (sultanlar), ustalar, kalfalar ve câriyelerin daireleri belirli bir tertip içerisinde yer aliyorlardi.

Harem halkini, padisah, vâlide sultan, padisah hanimlari, sultanlar ve sehzâdeler gibi haremde hizmet edilenler ile ustalar, kalfalar, câriyeler seklinde hizmet edenler olmak üzere iki grupta degerlendirmek mümkündür.

AK VE KARA HADIM AGALARI

"Aga-i Bâbu's-Saâde" denilen kapi agasi, hadim ak agalarindan olup yeni sarayin bas nâziri, ve "Bâbu's-Saâde"nin âmiri idi. Baska bir ifade ile bunlar, Osmanli sarayinin "Bâbu's-Saâde" denilen kapisini muhafaza ile vazifeliydiler. XVI. asrin sonlarina kadar sarayin en nüfuzlu agasi Bâbu's-Saâde veya Kapi agasi idi. Atâ tarihinde belirtildigine göre Kapi agaligi ile Hazinedar basilik, Saray agaligi ve kilerci basilik, Sultan Ikinci Murad zamaninda ihdas edilmislerdi. Kapi agasi, Harem'in en büyük zâbiti durumunda idi. Kapi agasinin emrindeki Ak hadimlar, sarayin kapisini muhafaza etmekte olup sayilari otuz civarinda idi.

Kara hadim agalari ise kadinlarin bulundugu harem kisminda vazife görüyorlardi. Kara hadimlarin en büyük âmirine "Dâru's-Saâde Agasi" veya "Kizlar Agasi" denirdi. Bunlar harem kisminda bulunduklari için kendilerine "Harem Agasi" da deniyordu.

BIRÛN ERKÂNI

Osmanli sarayinin dis hizmetlerine bakan ve sarayda yatip kalkma mecburiyetinde olmayip disarida evleri bulunan kimselerdir. Bunlar, padisah hocasi, hekimbasi, cerrahbasi, göz hekimi, hünkâr imami gibi ulemâ sinifindan olanlarla sehremini, matbah-i âmire emini, darphâne emini ve arpa emini gibi mülkiyeden olan sivil vazife sahipleri idi. Bunlardan baska sarayin Enderûn disindaki hizmet erbabindan olup emir-i alem, kapicilar kethüdasi, çavusbasi, mirahur, bostanci ve bunlarin maiyetinde bulunan memurlar da "Bîrûn" erkâni içinde yer aliyorlardi.

Bîrûn'da hizmet eden ilmiye sinifi ile "Agayan-i Bîrûn" yani dis agalari denilen agalar, sarayin Harem ile Enderûn kisminin haricindeki yer ve dairelerde oturup islerini görürlerdi. Aksam olunca da evlerine giderlerdi. Bunlar, Enderûn agalari gibi sIkI bir disipline tabi olmadiklari gibi sarayda yatip kalkma mecburiyetleri de yoktu. Bunlardan isteyenler sakal da birakabilirlerdi. Bîrûn teskilâtinin bütün tayinleri, sadr-i azam tarafindan yaptirdi.

OSMANLILARDA SARAY TESKILATI

Osmanli Devletinin kurulusundan sonra, saray teskilâti da diger müesseseler gibi gelisme gösterdi. Bursa ve Edirne saraylarindan sonra, Istanbul'un fethi üzerine bugünkü Istanbul Üniversitesi merkez binâsinin oldugu yerde, Fâtih Sultan Mehmed Han tarafindan Saray-i Atîk denilen eski saray kuruldu. Daha sonra yine Fâtih tarafindan Saray-i Cedid adi verilen Topkapi Sarayi yaptirildi.

Bu saraylar pâdisâhlarin hem ikâmet ettikleri yer ve hem de bütün devlet islerinin görüsülüp karar verildigi en yüksek devlet dâiresiydi.

Osmanli Devletinde saray teskilâti üç kisimdan meydana gelmekteydi:

1) Bîrûn adi verilen dis kisim,
2) Enderûn adi verilen iç kisim,
3) Harem-i hümâyûn.

Sarayin Birûn adi verilen kismi sarayin disi, yâni Babüs'saâde hâricindeki teskilâtidir. Sarayin Birûn teskilâtinin isleri çesitli oldugundan, her birinin memurlari da ayri ayri siniflardandi.

Burada görevli olan ilmiye sinifi ile Birûn agalari denen agalar, sarayin hem harem ve hem de enderûn kisminin hâricindeki yerlerde ve dâirelerde bulunup, vazifelerini yaparlar ve aksamlari evlerine giderlerdi. Birûn teskilâtina âit bütün tâyinler sadr-i âzam tarafindan yapilirdi.

Enderûn: Sarayin bu kismi yüksek dereceli devlet memuru yetistiren bir mektep ve terbiye yeriydi. Pâdisâhlar bir kismi sarayda ve bir kismi da orduda olmak üzere Müslüman Türk terbiye ve kültürü ile yogrulmus, kendilerine sâdik bir sinif yetistirdikten sonra, Osmanli devlet idâresini bunlarin eline vermistir.

Küçük yastaki devsirme denilen çocuklar, saraya alinmadan sivil Müslüman Türk âilelerin yaninda büyük bir îtinâ ile yetistirilerek, Müslüman Türk terbiyesi görürlerdi. Dînî bilgileri ve Türkçeyi ögrenirler daha sonra saraya alinirlar, burada da mükemmel bir tahsil gördükten sonra, siralari gelince liyâkat ve kâbiliyetlerine göre saray hâricindeki çesitli devlet hizmetlerine tâyin edilirlerdi. Sarayda her kogusun ve sinifin fertlerinin kaydina mahsus defterler olup, bunlarin saray terbiyesi üzere yetismeleri için her kogusta lala tâbir edilen hocalar vardi.

Osmanli Sarayi, hem devletin en yüksek idâre organi ve hem de en yüksek idârecilerini yetistiren bir müessese idi. Sarayin kendine mahsus usûl ve erkâni vardi. Islâm ahlâkinin ve insanlik seciyesinin en güzel örnekleri burada yasanir ve buradan Osmanli ülkesine ve dünyâya yayilirdi.

Harem-i Hümâyûn: Pâdisâhin âile efrâdinin; pâdisâh kadinlarinin, pâdisâhin kiz ve erkek çocuklari ile harem agalarinin ve muhâsiplerinin oturdugu yerdi. Yerlesim olarak vâlide sultanin dâiresi, sehzâdeler mektebi, pâdisâhlarin yatak odalari, câriyelerin yetistigi yerler gibi bölümleri vardi. Haremde; vâlide sultan, baskadin efendi, pâdisâh kizlari, gedikli kadin, hizmetçi (câriye)ler bulunurdu.

Osmanli sarayinin harem bölümü, hânedan mensuplarinin husûsî âile hayatlarini yasadiklari yerdi. Devletin bütün müesseseleri ve cemiyet hayatinda oldugu gibi, buradaki günlük hayat da, Islâmiyetin esaslarina Türk örf ve an'anesine titizlikle riâyet edilerek yürütülürdü. Harem-i Hümâyûnda bulunanlar, küçük yaslarindan îtibâren çok titiz ve ciddî bir egitimden geçirilerek yetistirilir, sarayin müstesnâ

âdâb ve terbiyesine uymasina îtinâ gösterilirdi.

Asirlar boyunca cihan-sümûl Osmanli Devletini idâre etmis, ülkeler fethetmis, ilim ve irfânin ilerlemesine, medeniyetin yükselmesine ve yayilmasina hizmet etmis pâdisâhlarla, mümtaz ahlâk, iffet, sefkat, merhamet ve hamiyet nümûnesi hanim sultanlar, hep bu Harem-i Hümâyûnda terbiye edilerek yetismislerdir. Haremde, hânedan âilesinin yasayisini düzenleyen çok muazzam bir tesrifât, (protokol) vardi. Harem teskilâti ve müessesesini anlatan çesitli târihî vesikalar mevcuttur.

Harem-i Hümâyûnda bulunan câriyeler, Islâm ordularinin düsmanlarla yaptigi harplerde esir edilen kadin ve kizlarla, pâdisâha hediye edilenlerden hizmetçi olarak sarayda bulunanlardi. Bunlarin çogu hizmetçi olarak hanim sultanlarin ve haremde vazifeli kadin görevlilerin emrinde hizmet ederek yetisirlerdi. Câriyelerin hepsi, uzun süre çok ciddi bir terbiyeden geçirilir, Islâm ahlâki ve Türk örfüne göre yetistirilir, çesitli hizmetlerle vazifelendirilirlerdi. Temayüz edenlerinden pek azi, pâdisâhin özel hizmetlerini görmekle de vazifelendirilirdi. Bu dereceye yükselmek, câriyeler için pek büyük bir meziyet ve mazhariyetti ve uzun terbiyelerden sonra ulasilirdi. Gerek pâdisâhin ve gerekse Harem-i Hümâyûnda bulunan diger hânedan mensuplarinin hizmetlerindeki câriyelerle olan muâmeleleri, Islâm hukûkuna uygundu. Keyfilikten, zevk ve safâya zebunluktan uzak olup, Islâmiyetin târif ettigi mesru âile hayâtinin bir nümûnesiydi. Câriyelerden çogu kendiliklerinden Müslüman olur, ya sarayda serefli bir ömür sürerler veya münâsip kimselere zengin çeyizlerle gelin edilirler, yuva kurarlardi.

Eski ve ortaçaglardaki krallik ve imparatorluk saraylarinda yasanan zevk ve safâhat âlemleriyle, bilhassa saraya mensup kadinlarin karistigi entrikalarin sehvetleri kamçilayan hikâyelerini dinleyip yazmaga alismis bâzi Avrupali muharrirlerle, onlari taklit eden yerli isimler, hiçbir yabancinin girmemis, hiçbir uygunsuz haber duyulmamis olan Osmanli sarayinda da bu kâbil olaylari çok arastirmislar, yazacak hiçbir sey bulamamislardir. Asirlar boyunca devam etmis bir hânedan âilesinden süpheli rivâyetler hâlindeki tek tük olayi ise, genis hayalleriyle süsleyip bire bin katarak anlatmislardir. Bilhassa Bati insaninin ulasmayi gâye edindigi zevk ve safâhat hayâtinin Avrupa saraylarinda görülen nümûneleri; onlarin târihte emsalsiz bir ihtisam sâhibi Osmanli sarayinda da benzeri bir hayat hayâl etmelerine sebep olmustur. Çünkü Avrupali için iktidar ve maddiyatin zevki ve safâyi teminden baska nihâî bir maksadi yok gibidir. Harem kelimesiyse, özellikle son zamanlarda çesitli bahânelerle istismar edilmis, Müslüman-Türk ahlâkinin besigi âile yuvasi, çesitli bozuk düsünce sâhiplerinin uydurma sözleriyle lekelenmek istenmistir. Bu maksatli iftiralarla dolu yazilarin hedefi; târihteki, Türk ahlâk ve devletini asagi düsürmektir. Bu tip maksatli yazilarin hiçbir vesikasi ve degeri de yoktur. Harem kadinlarinin hiçbiri, devrinde kendi hayâtini ve haremi anlatan kitap yazmamistir.

<script language="javascript" type="text/javascript"> document.write('<a
vices/general/L19/152491033/TopRight/ISP/MWS_Monster_BUT_84_9487/120x60_Monstercom_Sep07.html.html/57505
blank">
vices/general/L19/152491033/TopRight/ISP/MWS_Monster_BUT_84_9487/120x60_Monstercom_Sep07.html.html/57505
t="_blank"><img src="http://view.atdmt.com/MON/view/ntdnlmon0810000349mon/direct/01152491033" border="0"

Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teşkilat

Osmanlı Devletinde kurulan ilk düzenli kara kuvveti yaya ve müsellemlerdir.Bu kuvvet Orhan Gazi'nin veziri Aleaddin Paşa ve Çandarlı Kara Halil'in önayak olmalarıyla kurulmuştur.Piyade (yaya) ve süvari (müsellem) olmak üzere iki kısımdan oluşur.Ancak fetihlerle genişleyen Osmanlı Devletine bu kuvvetler yetersiz kalmaya başladı.Ve yeni bir askeri teşkilata ihtiyaç doğdu.Bunun üzerine Kapıkulu ocağı meydana getirildi.

Kapıkulu Ocakları

Piyadeler:

1.Acemi Ocağı:
İlk Acemi Ocağı Gelibolu'da Çandarlı Kara Halil ve Rüstem Paşaların önayak olmalarıyla Murad I. zamanında kuruldu.Acemi Ocağına savaş esirlerinin beşte biri (Pençik) ve Osmanlı tebasında bulunn Hristiyanların çocukları (Devşirme) alınırdı.Bu esirlerle çocuklar önce Anadolu'da Türk ailelerin yanına Türkçeyi ve Türk gelenek ve göreneklerini öğrenmeleri için verilirdi. Küçükler oda hizmetinde büyükler ise devlet ileri gelenlerinin hizmetine veriliyorlardı.Sonra bunlar, yer açıldıkça Yeniçeri Ocağına ya da Bostancı Ocağına girerlerdi.

2.Yeniçeri Ocağı:
Kapıkulu Ocaklarının en önemlisidir.Mevcudu devamlı değişmekle beraber orta sayısı hiç değişmemiştir.Bu ortalar üç kısma ayrılmıştır.

a)Yaya Ortaları:
En eski yeniçeri ortalarıydı.Bunların her biri
Deveci,Tekke,Katrancılar,İmam,Haseki,Solak,Zağaracılar,Turnacılar,Seksoncu,
Zemberekçi,Tüfenkçi ortaları gibi adlar alırlardı.
Ortabaşlarına yayabaşı adı verilirdi.Bu ortalar diğer (Ağa ve Sekban) ortalarına göre imtiyazlı idiler.
En önemli hudut kalelerine muhafız olarak bu ortalar gönderilirdi.

b)Sekban Bölükleri:
Yaya ve atlı olmak üzere iki kısımdı.33. bölüğüne Avcı başlarına ise sekbanbaşı denirdi.1451 yılına kadar yeniçeriocağından ayrı bir bölümdü bu tarihten sonra Yeniçeri ağalarının sekbanbaşı olması kuralı getirildi.Piyade ve süvari sekbanlar padişahla birlikte ava çıkarlardı.

c)Ağa Bölükleri:
Bayezıd II. zamanında kuruldu.Padişahın cülûsu sırasında bazı Yeniçerilerin isyankar hareketleri sonucu sekbanbaşıların Yeniçeri Ağası olma usülü kaldırıldı.Bunun yerine sarayda padişaha bağlı birinin ağa olması getirildi.

Yeniçeri Ocağının en büyük kumandanı yeniçeri ağasıdır.Padişahların tahta geçebilmeleri bu yeniçeri ağalarının onlara olan itaatine bağlı olduğu için padişahlar çoğunlukla bunları en güvendikleri kişilerden seçerlerdi.Yeniçeriler padişahın hassa askerlerinde olduğu için padişahla beraber sefere çıkarlar padişah çıkmazsa onlar çıkmazlardı.Seferlerde çadırlarını

Otağ-ı Hümayunun etrafına kurup Otağa yabancı birinin girmesini engellerlerdi.Savaşlarda da ordunun merkezinde bulunurlardı.

4.Cebeci Ocağı:
Yeniçerilerin tüm silah araç ve gereçlerinin bakımı onarımı ve muhafazasınla görevli teknik bir sınıftır.Ayıca tüm bunların harp alanına nakilleriyle de görevliydiler.Bu ocaktan olanlar yeniçeriler gibi Acemi ocağından yetişmeydi.Tüm Kapıkulu ocakları gibi bu ocak da 1826 da kaldırıldı.

5.Topçu Ocağı:
Osmanlı ordusunda top Murad I. devrinden beri kullanılıyordu.Fakat topçu ocağının kesin olarak ne zaman kurulduğu bilinmemektedir.Osmanlı topçuluk Fatih devriyle gelişmeye başlamış 16.yy'da ise en mükemmel haline gelmiştir.Bu zarfta Osmanlıların kazandığı zaferlerde topların büyük payları vardı.Bu ocağın kışlaları ve dökümhaneleri bugünkü Tophane denilen semtteydi.Burada top dökümcüleri tarafından (Rihtegânı top) tarafından dökümler yapılırdı. İmparatorluğun gelişmesiyle beraber buradaki dökümhaneler yetersiz hale geldi bunun üzerine Anadolu ve Rumeli'de yeni dökümhaneler yapıldı ayrıca 18.yy'da sürat topçuları ocağı kuruldu. Böylece topçu ocağı hem yeterli kapasiteye ulaştı hemde teknoljik gelişmelere ayak uydurabildi.

6.Lağımcı Ocağı:
Lağımcılar kale kuşatmalarında yeraltından yollar yaparak fitil ve barutla kale duvarlarını yıkmakla görevli bir teknik sınftı.Bir kısmı Cebeci ocağına bağlı bir kısmı ise tımar ve zeamet sahibi idi.Lağımcıların başına Lağımcıbaşı denirdi.Tımar sahibi olanlar Cebecibaşına bağlıydı.

7.Humbaracı Ocağı:
Humbaracılar savaş sırasında humbara (Demirden veya tunçtan içi patlayıcı madde dolu top veya elle atılan bir savaş aleti.) kullanmakla görevliydi.Humbaracılar Cebeci ve topçu ocağına bağlı olmakla birlikte kale muhafazasında görevli humbaracılarda vardı.Cebeci ocağına bağlı humbaracılar daha çok humbara yapımıyla uğraşıyorlardı.Topçu ocağına bağlı humbaracılar ise savaşta bu savaş aracını kullanmaka görevliydi.

Süvariler:
Kapıkulu Süvari Ocağının temeli Murad I. zamanında sipahi ve silahtar birliklerinin kurulmasıyla atıldı.Sonra sağ ve sol ulufeciler ve sağ ve sol garipler bölüklerinin kurulmasıyla tamamlandı.Kapıkulu süvarileri de yeniçeriler gibi padişahın atlı askerleriydi..Derece ve maaş olarak üstün olmalarına rağmen devletteki nüfuz ve savaşlardaki rol bakımından yeniçeriler daha üstündü. Yeniçeriler acemi ocağından gelirdi.süvariler ise yeniçeriler,cebeciler ve saraydaki hizmetlilerin başarı gösterenleri ve terfiye hak kazananları arasından seçilirdi.

1.Sipahi Bölüğü:
Fatih Sultan Mehmet zamanında kurulmuştu.Bu bölük barış zamanında çeşitli vergileri toplamakla görevliydi.Bunların savaştaki görevleri padişahın çadırını korumak Sancak tepesi denilen yerleri yaparak orduya yol göstermek,siper kazdırmak ve kuşatılan kalelere toprak sürdürtmekti.

2.Silahtar Bölüğü:
Bu bölüğe Harem-i Hûmayundan çıkan iç oğlanlarla Galatasaray ve İbrahimpaşa sarayından çıkanlar alınırdı.

3-4. Ulufeciler:
Ulufecıyan-ı Yesar (Sol ulufeciler),Ulufecıyanı Yemin (Sağ ulufeciler) bölükleri mensupları da savaşta ve barışta padişahın hizmetinde bulunurlar ;savaşta hazineyi ve padişahın sancağını korurlardı.

5-6. Garipler:
Gurebayı Yemin (Sağ garipler) Gurebayı Yesar (Sol Garipler) bölüklerinin en önemli görevleri padişahın sancağını korumaktı.Bu bölüklere Galata,İbrahimpaşa ve Edirne saraylarından çıkanlara ve savaşlarda büyük kahramanlık gösterenler alınırdı.Atları için büyük otlaklara gereksinim olduğundan bu süvariler doğrudan İstanbul'a değil Anadolu ve Rumeli'de muhtelif yerlere gelirlerdi.Ok,yay,balta,pala,mızrak,hançer,kalkan ve bozdoğan (gürz) kullanırlardı.

Eyalet Askerleri

Osmanlı ordusunun asıl büyük kısmıydı.Tımarlı sipahiler ve Yerlikulu teşkilatı olmak üzere ikiye ayrılırdı:
a)Tımarlı Sipahiler: Eyalet askerlerinin dolayısıyla Osmanlı ordusunun en önemli kesimiydi.Tımarlı sipahiler tımar sahiplerinden ve bunların beslemekle yükümlü oldukları askerlerden meydana gelirdi.Bir seferden 2-3 ay önce tımarlı sipahilere hazır olmaları emredilirdi.Bütün sipahilerin sefere katılması zorunluydu.Sipahilerin subaylarına Alaybeyi denirdi.Her alaybeyi 1000 sipahiye kumanda ederdi.Silahları kılıç,ok,kalkan,mızrak idi.Başlarında miğfer üstlerinde zırh bulunurdu.

b)Yerlikulu Teşkilatı:
Yerlikulu teşkilatı üç bölüme ayrılır:

- Yurtiçi teşkilatı:
  Voynuklar,cerahorlar,martalozlar,derbentçiler,belderanlar ve menzilciler gibi gruplardan meydana gelirlerdi.
- Geri Hizmet Teşkilatı:
  Yaya ve müsellemler Yeniçeri Ocağı kurulduktan sonra yol açmak, köprü yapmak,kale tamir etmek,zahire nakli vb. geri hizmetler ve kalelerin muhafazalarıyla görevlendirildi.
- Kale Kuvvetleri Teşkilatı:
  Sınırda ve stratejik bölgelerde muhafızlıkla görevli askerler,azablar gönüllü ve beşlilerden oluşan kuvvetlerdir.Azablar kale muhafızlığı dışında köprücülük ve lağımcılık gibi işlerde de kullanılırdı.Gönüllü ve beşliler sınır bölgelerindeki kasabalar,şehir ve kalelerin muhafazalarıyla görevliydiler.Bunlar çoğunlukla yerli halktan ve müslümanlığı kabul etmiş olanlardan seçilirdi.Gönüllüler süvari ve maaşlı olurdu.Bunların maaşlarını bölgenin maliyesi karşılardı.Beşliler bölgedeki köylerden bir mükellefiyet (beş evden bir kişi=Pençik) şeklinde toplanırdı.
- Akıncılar:
  Hafif süvari birliği idi.Rumeli'de hudutlara yakın yerlerde bulunurlardı.Devamlı düşman memleketlere akınlar yapıp para,mal ve esirler elde ederlerdi.Bu arada elde ettikleri bilgileri merkeze bildirirlerdi.Savaş zamanında ordunu 3-4 günlük mesafe ile önünde giderler keşifte bulunurlar,yol ve köprüleri emniyete alırlardı.Silahları pala,mızrak,kılıç,kalkan ve "bozdoğan" denen gürzdü.

Osmanlı Ordusu'nun Savaş Düzeni:

Osmanlı ordusu savaş durumunda ve yürüüşlerde merkez sağ kol ve sol kol düzenini alırdı.Ordu yürüyüş halindeyken baskın tehlikesini önlemek için önde akıncılar ilerlerdi. Akıncıların gerisinde ise yol açan küprüleri tamir eden yol göstermek için kazık çakan kazmacılar yürürdü.Onların gerisinden azablar ve karakol kuvvetleri gelirdi.Osmanlı ordusu genellikle geceyarısı yürüyüşe çıkar ertesi gün öğleye kadar yürüyüş devam ederdi.Geceleyin yolu ve ordugâhı aydınlatmak için meşaleler kullanılırdı.Savaş meydanında da hilal ya da at nalı şeklinde pozisyon alınırdı.Merkezde yeniçeriler onların önünde toplar,topların önünde ise azablar bulunurdu.Sağ ve sol kollarda ise eyalet askerleri bulunurdu.Savaşta düşman hilalin merkezine çekilir sonra çevresi sarılıp yok edilirdi.

Osmanlı'da   Toprak İdaresi

Arazinin Bölünmesi: Osmanli'da toprağın bölünmesine ilişkin meseleleri düzenleyen kurallar ancak belirli olaylara çözüm şekli getiren fetvalarda ortaya konuluyordu.Bunların en tanınmışları şeyhülİslam Ebussuud Efendi tarafından hazırlanan Maruzatı Ebussud'da yer alır. 1858 tarihli arazi kanunu Osmanlı Devletinde daha önce uygulanmakta olan toprak türlerini bir sistem halinde düzenlemişti.Buna göre topraklar bağlı olduğu hukuki rejim ve statüsüne göre 5 kısma ayrılırdı. Genellikle Osmanlı Tarihiyle ilgili eserlerde bu toprakların 3'e ayrıldığı görülür.(Öşri,Haraci ve miri) Mali,iktisadi, ve sosyal ilişkiler yönünden elverişli sayılabilecek bu sınıflandırma mülkiyet tasarruf ve topraktan yararlanma şekilleri bakımından eksik kalmaktadır.Arazinin hukuki yönü bakımından topraklar şu bölümlere ayrılıyordu.

-Mülk Topraklar
-Metruk Topraklar
-Ölü Topraklar
-Vakıf Topraklar
-Miri Topraklar

-Mülk Topraklar:
Mülkiyet suretiyle tasarruf edilirdi.Arazi sahipleri topraklarını hiçbir izne bağlı olmadan diledikleri gibi kullanabilirdi.Mülk topraklar dört çeşittir:

*-Arazii Öşriyye:
Yeni fethedilen bir ülkenin halkı müslümansa ya da bu yere müslümanlar yerleştirilirse böyle yerler öşri arazi olarak kabul edilirdi.

*-Arazii Haraciyye:
Harac-ı Muvazzaf ve Harac-ı Mukasseme adıyla ıkı ceşit vergı toplanırdı. Öşri ve haraci arazi sahibi olanlar eğer vasiyet vermeden ölürlerse araziye devlet el koyardı.

*- Daha önce devlet malı olan toprakların hazine ihtiyacı ya da gelirlerinin giderlerini karşılayamaması durumunda mülkiyet ve tasarrufunun şahıslara devredıildigi araziler.

*- Köy ve kasaba sınırları içinde bulunan arsalara,oturulan yerlerin tamamlayıcısı sayılan yarım dönüm kadar olan arsalar.

-Metruk Topraklar:
Kullanma ve yararlanma hakkı kamuya bırakılan topraklar.Bu tür araziler ikiye ayrılırdı.

*-Genel yollar,pazarlar,panayırlar,namazgah,iskele

*-Bir veya birkaç köyle kasaba halkının yararlanmasına ayrılan mera,yaylak ve kışlaklar.

-Ölü Topraklar:
Kasaba ve köylerden yarım saat uzaklıkta zıraata elverişsiz topraklardı.Osmanlı hukukuna göre ölü toprakların tarıma elverişli hale getirilmesi izne bağlıydı.Kanunlar bu imkanı herkese tanıyordu.

-Vakıf Topraklar:
Vakıf mahiyetindeydi ve tarım yönünden büyük önem taşıyordu.Yolların köprülerin meydanların okulların ve çeşmelerin yapım ve narım görevlerinin maddi külfetini üslenirlerdi.Vakıflar ikiye ayrılırdı:

*-Doğrudan doğruya "ayn"larından yararlanılan vakıflar

*-Yanlız sağladıkları gelirlerden faydalanılanlar.

Vakıf idaresi sadece vakfın mülkiyetine sahipti.Bu tür vakıfları kiralayanlar ölünce yararlanma hakkı mirasçılarına geçebiliyordu.

-Miri Topraklar:
Osmanlı'da ziraat yapılan toprağın büyük bir kısmını kapsıyordu.Bu topraklarda mülkiyet devlette kalır, geniş ölçüde yararlanma hakkı ve tasarruf hakları da kişilere ait olurdu. Osmanlılar ele geçirdikleri yerleri düzenli bir şekilde kayda alırlardı.Bu kayıtları nişancı adlı görevli yapardı.Bu tespiti yapılan araziler bir çok bölüme ayrılıyordu.Bunların büyük parçalar halinde olanları şunlardı:

*-Havası Hümayun:Devlet hissesi olarak ayrılan ve geliri direk hazineye ait olan araziler.

*-Has:
Devletin yüksek memurları için ayrılırdı.Bunların gelirleri 100 000 akçenin üstündeydi.

*-Paşmaklık:
Geliri padişahın annesi kız kardeşi ve zevcelerine ayrılan araziydi.

*-Malikhane Arazi:
Kişiye hayatı byunca işletmek için verilirdi.Fakat satamaz ve miras bırakamazdı.

*-Vakıf Arazi:
Geliri kamu yararına olan arazidir

*-Arpalık Arazi:
Yüksek rütbeli görevlilere çalışırken ek gelir emekli olduktan sonra da emekli aylığına benzer bir gelir oluşturması için verilen araziler.

*-Yurtluk ve Ocaklık:
Bir ülkenin fethi sırasında bazı ümeyraya yararlılıkları karşılıgında verilirdi.

*-Zeamet :
Hizmet karşılığı tasarrufu verilen arazilerdi.Yıllık gelirleri 20 000 ila 100 000 arasında olana denilirdi.

*-Tımar:
Bir toprak parçasının gelirinin belirli bir görev karşılığı belirli şartlarla bir kişiye tahsisinin genel adıdır.Tımar sahibi kendisine verilen toprağınşeri ve örfi vergilerini alır buna karşılık savaş zamanlarında tımarın gelirlerine göre yanında silahlı süvariler götürürdü.Özürsüz olarak savaşa katılmayan tımarlıların ellerinden arazileri alınırdı.Tımar sahibi ölünce toprağın bir kısmı varislere kalırdı diğer kısmı ise dağıtılırdı.Tımar çeşitleri ise şöyle özetlenebilir:

-İleri Hizmetlilere mahsus tımarlar:

- Tezkireli Tımar:Dağıtımı merkez tarafından yapılırdı.
- Tezkiresiz tımar:Vilayet valisi vezir veya beylerbeyi tarından dağıtılan tımarlar.
- Benevbet Tımar:Bir tımara birden fazla kişinin sahip olması ve savaşa nöbetleşe gitmesine denirdi.
- Mülk Tımar:Sahibinin elinden arazisi alınması mümkün olmayan tımarlardır.Kaydı hayat şartıylla verilmiştir.
- Merkezde bulunan humbaracı ve lağımcılara verilmiş olan tımarlar.

-Geri Hizmetlilere mahsus tımarlar:

- Eşkinci Tımarı:Savaşa katılan demektir.Kapıkulları için kullanılmazdı.
- Müsellem ve Kızılca Müsellemler:Ordu hizmetinde yol ve köprü yapımı kale onarımı gibi işlerde çalıştırılır bir tımara ocak şeklinde birkaç kişi sahip bulunurdu.
- Piyadeler:Sefer zamanlarında 2 akçe gündelikle çalışırlar savaştan sonra memleketlerine dönüp zıraatle uğraşırlardı.Buna karşılık her türlü vergiden muaftılar.Yayalara piyade süvarilere müsellem denirdi.
- Yörükler ve Cambazlar:Ocak şeklinde tımara sahiptiler.Orduda geri hizmetlerde gürevlilerdi.Toprak vergilerinin bir kısmından muaftılar.Cambazların seferlerdeki görevlerivezir ve devlet adamlarının atlarına bakmaktı.Öteki zamanlarda ise has ahır ve çayırlarda hizmet ederlerdi.Aynı hizmeti gören voynuklar hristiyan cambazlar ise müslümanlardı.

-Sefere gitme şartı olmayanlara mahsus tımarlar:

- Kale muhafızlarına verilen tımarlar:Osmanlı Devletinin sınırları genişledikçe yeni askeri ihtiyaçlar ortaya çıktı.Korunması önemli kaleler için yeni birlikler oluşturuldu.Bunlara da tımarlar verildi.Bu kuvvetler azablar,gönüllüler ve beşli gibi birlikler meydana getiriyordu.

-Şahinci,yuvacı,okçu gibi belirli hizmetlere verilen tımarlar.

-Devlet merkezinde görevli Divan-ı Hümayun katibi,müteferrika gibi hizmetlilere verilen tımarlar

-Makamı hizmette tımar,genellikle doğu illerinde bulunan kürt beyzadelerine devlete daha sadakatle bağlanmalarını sağlamak için hizmet beklemeden verilen tımarlardır.

Tımar sistemi 17.yy.başlarında niteliğini kaybetmeye başladı,aynı yüzyılın ortalarında tamamen bozuldu.Köprülüler devrinde gösterilen çabalar sistemi düzeltmeye yetmedi.Bu sistem 18.yy. da değerini kaybetti.Tanzimattan sonra Tımarlar,kurulan süvari aialylarına tahsis edildi.Bir süre sonra ise kaldırıldı.

ASKERÎ TESKILAT

Bir toplumun "devlet" haline gelebilmesi, onun varligina vücud veren halk ve idarecilerin "bagimsizlik" (istiklâl) kavramini tanimalari ile mümkündür. Bu tanima, sadece fikir ve düsüncede kalmayip fiilen tatbik edilmelidir. Bu da belli sinirlari koruyacak olan "askerî güç" denilen bir sinifin mevcudiyeti ile gerçeklesir. Disiplinli ve sistemli hareket eden bir askerî gücün ifade ettigi mâna çok iyi bilindiginden, tarihte üne kavusmus bütün büyük devletler, bu konu ve teskilât üzerinde hassasiyetle durarak onu muhafazaya çalismislardir.

Disiplinli ve devamli bir ordunun teskili fikrinden hareketle sarf edilen çabalar, milletlerin kendi bünyeleri, bulunduklari cografî ortam ve zamanlarina göre degisik olagelmistir. Bu sebepledir ki, hayatlarini ziraî ürünlerle kazanan milletler gibi topraga siki sikiya bagli olmayan göçebe Türklerin hayatlarinda hayvanlarinin büyük rolü vardi. Bu, onlarin daha disiplinli hareket etmesini sagliyordu. Keza bu, onlarin harp disiplin, oyun ve usûllerine alismalarina da yardimci oluyordu. Nitekim sonbaharda yapilan büyük sürek avlarinin sebepleri, bu önemli gerçek içinde yatiyordu. Uygurlarin birçok aile ve boylarinin bir araya gelerek yaptiklari bu sürek avlari, Göktürkler'de oldugu gibi bir çesit savas egitimi idi. Ekonomi, devlet ve ordu idaresi, askerî bilgi ve eglence bu bahanelerle tatbikat sahasina konuyor, yasaniyor ve deneniyordu.

Ortaasya'li atli kavimlerin hayatlarinin en önde gelen özelligi, hareket halinde olma idi. Fertlerin bu hareketli hayati, topluma da bir dinamizm veriyordu. Bu hareket ve canliligin sonucu olsa gerek ki, Islâm öncesi

Türklerinde hakim bulunan anlayisa göre "kendileri bir kurt, düsmanlari da bir koyun sürüsü idi." Türklerdeki bu dinamizm, Müslaman olduktan sonra daha bir kuvvetle devam etmis görünmektedir. Zira onlar, tarihî kültürlerinin bir mirasi olarak devam ettiregeldikleri bu anlayisi, Islâm'in "cihâd" ve "sehidlik" motifleri ile birlestirmislerdi.

Düsmanlarina karsi yaniltma, ani hücum ve sizma gibi taktikleri ile taninan Türklerin, Müslüman Arap ordulari içinde yer almalarindan sonradir ki, Islâm ordulari genis bir cografî mekânda yayilma imkânini buldular. Miislüman Türk askerlerinin Islâm ordusundaki durumundan bahs eden bir arastirici sunlari söylemektedir:

"Bazen uygulanan usûl de yürüyüs halinde olan düsman hatlarini tuzaga düsürmek veya hemen girisilen muharebe ile anlari, önceden hazirlanmis tuzak bölgelerine çekmek idi. Bu taktikteki büyük avantaj, saf nizaminda hücuma alismis Arap süvarileri için pek söz konusu degilse de, âni hücum, yaniltici çekilme, kanatlara sizma, her taraftan ok yagdirma ve hücumu sür'atle tekrarlamada mâhir Türkler içindi."

Tarih sahnesinde görünen birçok millet, askerî güç olarak ifade ettigimiz devamli ve disiplinli orduyu ayakta tutup kendisinden istifade edebilmek için çesitli çarelere bas vurmustur. Bu meyanda, harplerin sebep oldugu nüfus azalmasini bir dereceye kadar ortadan kaldirmak için galiplerin, maglup olan toplumlarin çocuklarindan yararlandigi da görülmektedir. Osmanlilarin da bas vurdugu bu sistem, onlarin basarili sonuçlar almalarina sebep olmustur.

Özellikle kurulus ve daha sonraki dönemlerde kullanilan sistemler ile ordunun sahip oldugu disiplin, Osmanli ordusunu basarili bir hale getiriyordu. Batida bulunan Hiristiyan devletlerce de farkina varilan bu duruma isaret eden bir seyyahin su sözlerine dikkat çeken Gibbons, o seyyahin ifadesini söyle nakleder:

"Osmanlilar, daha önceden Hiristiyan ordularinin ne vakit geleceklerini ve kendileri ile çatisma için müsait yerin neresi oldugunu bilirler. Çünkü bunlar, daima seferber bir halde idiler. Çavuslari ve casuslari, kuvvetleri nasil ve nereye sevk etmek lazim geldigini biliyorlardi. Bunlar, birdenbire harekete geçebilirlerdi. Yüz Hiristiyan askeri, on bin Osmanlidan daha fazla gürültü yapiyordu. Trampet bir defa vurdu mu, derhal yürüyüse baslarlar, adimlarini kat'iyyen yavaslatmaz ve yeni bir komut verilinceye kadar kat'iyyen durmazlardi. Hafif techizatli olduklari için Hiristiyan

mühasimlarinin üç günde kat edemedikleri mesafeyi bir gece içinde kat ederlerdi."

Pek çok müessesede oldugu gibi, kendinden önceki Müslüman ve MüslümanTürk devletlerinin teskilatlarindan yararlanmis bulunan Osmanlilar, bu uygulamayi askerî sahada da gösteriyorlardi. Gerçekten, Osmanli askerî teskilâtinin, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Ilhanli ve Memlûk askerî teskilâtlan ile benzerlik arz etmesi, bu ifadelerin dogrulugunu ortaya koymaktadir. Bununla beraber biz, daha açik bir fikir vermesi bakimindan B. Selçuklu askerî teskilâtindan kisaca ve ana hatlari ile bahs etmek istiyoruz.

Özellikle Alp Arslan ve oglu Meliksah dönemlerinde devrinin en büyük askerî gücü haline gelen Selçuklu ordusu, günümüzün Milli Savunma Bakanligi durumundaki "Divan-i Arizu'l-Ceys" denilen bir teskilât tarafindan idare ediliyordu. Büyük Selçuklu ordusu, çesitli kavimlerden alinarak hususi saray terbiyesi ile yetistirilmis, tören, usûl ve protokolü bilen ve dogrudan dogruya Sultana bagli bulunan "Gulaman-i saray", en seçkin komutanlarin egitimi altinda her an emre hazir bekleyen "Hassa ordu" su ile melik, vali, vezir gibi ileri gelen devlet büyüklerinin askerleri ve tabi hükümetlerin askerlerinden kurulu idi. Isimleri "Divan defteri"nde yazili bulunan "Gulaman-i saray" efradi, yilda dört maas (bistgâni) alirdi. Devletin esas askerî gücünü teskil eden, harplere katilan ve düsmana agir darbeler indiren "Hassa ordu"su askeri de maasliydi. Ayrica vezir Nizamülmülk (öl. 485/1092) vâsitasiyle daha küçük parçalara bölünen askerî iktalarda, geçimini arazi gelirlerinden temin eden ve her zaman harbe hazir kalabalik bir süvari kuvveti (sipahiyan) de vardi. Bu sâyede Selçuklu Devleti, büyük bir askerî kuvvet bulundurma imkânina sahip olmustu. Buna karsilik Gazneliler ile Büveyhîler döneminde askere ikta degil maas veriliyordu. Sikisik durum ve zamanlarda, devletin bu maaslari ödeyemedigi oluyordu. Böyle durumlarda komutanlar, vilayetlerin vergilerini kendi nâm ve hesaplarina topluyorlardi. Halkla aralarinda bir menfaat birligi olmadigindan askerin faaliyetleri, zaman zaman vilayetlerin harab olmasina kadar variyordu. Halbuki askerî iktalar sayesinde Büyük Selçuklu Devleti 400 bin, Türkiye Selçuklulari da 100 bin kisilik bir orduya sahip bulunuyorlardi.

OSMANLILARIN ILK ASKERÎ TESKILÂTI

Bizans Imparatolugu'nun hududlarinda bulunan ve Osman Gazi'ye bagli olan Türk asiretleri atli idiler. O dönemin iklim, harp, teknoloji ve siyasi sartlarina göre bu gerekliydi. Bu sebeple Osman Bey zamaninda harplere istirak edip fetih yapanlar bu asiret kuvvetleri idi. Asiret kuvvetleri, baslarinda serdarlari olmak üzere Osman Bey'in hizmetine giriyor, fetihlerin sonunda ganimetlerden pay aliyor ve zapt edilen topraklardan yerlesme hakki elde ediyorlardi. Topraga yerlesen Türkmenler, tasarruf ettikleri (kullandiklar) yer karsiliginda Osman Gazi'ye tabi oluyorlardi. Timarlarinin gerektirdigi sayida atli askeri de savasa gönderiyorlardi. Osman Bey, uç beyi olduktan sonra kendisi ile yakin çevresini koruyan ve yevmiye hesabi ile ücret alan askerlerin sayisini artirdi. Bunlar, Selçuklular'da oldugu gibi "Kul" veya "Nöker" adi ile aniliyorlardi. Ulûfeli askerlerin sayisi, beyligin gücü ile orantili olarak artiyordu. Bu bakimdan beyligin sinirlari genisledikçe Osman Bey'in kapisindaki kul sayisi da artiyordu.

Osman Bey zamaninda, beyligin kuvvetleri, hizmetleri karsiligi ganimetten hisse alan ve feth edilen yerlere atli asker vermek sartiyla yerlesen Türkmen kuvvetleri ile ücretleri gündelik olarak ödenen Osman Bey'in sahsî askerlerinden ibaretti. Nöker veya Kul adini tasiyan bu askerler, fetih hareketlerinde henüz etkin rol oynayacak sayiya ulasmamislardi.

Asiret kuvvetleri ile ulûfeli askerler, ilk zamanlarda yeterli oldularsa da fetihler çogaldikça sayi olarak kifayet etmemeye basladilar. Bu bakimdan Osman Bey, fetihlere devam edebilmek için dinamik eleman arayisina baslama ihtiyacini duydu. Bundan sonra ihtiyaç hasil oldugu zaman Sögüt, Karacasehir, Eskisehir ve Bilecik dolaylarindaki köylerde oturan ve tarimla ugrasan Türk köylülerinden yararlanmaya karar verdi.

Atli olan asiret birlikleri, özellikle kale muhasaralarinda fazla tesirli olamiyorlardi. Bundan baska fetihler sonucu arazi genisleyip birçok gayr-i müslimin, devletin vatandasi durumuna gelmesi ve muhasaralarin uzamasi üzerine asiret kuvvetleri, istenilen zamanda istenilen yere ulasamiyorlardi. Bu sebeple Orhan Bey döneminde yeni ve devamli bir askerî birlige ihtiyaç duyuldu.

YAYA VE MÜSELLEMLER

Osman Bey'in ölümünden kisa bir süre sonra, beyligin sinirlarinin genislemesi ve kisa bir gelecekte, daha bir genislemeye namzed olmasi, Orhan Bey'i askerî, malî ve idarî düzenlemeler yapmak zorunda birakti.

Gerçekten de beylik çerçevesinden çikip güçlü bir devlet haline gelmek için, düzenli bir orduya ihtiyaç vardi. Orhan Bey de bu görüsten hareketle önce orduyu ele aldi.

Orhan Bey'in saltanatinin ilk yillarinda askerî kuvvetler, Osman Bey zamanindan pek farkli degildi. Fetihler arttikça topraga yerlesen Türkmenlerin sayisi artmis, buna bagli olarak timarli sipahî sayisi da çogalmisti. Kul veya Nöker denilen sinif, Osman Bey zamaninda oldugu gibi yine ulûfe aliyordu.

Fetihlerin devami için zarurî olan ordunun organizasyonu, yani, ilk düzenli birlikler, Bursa'nin fethinden sonra ve Iznik'in fethinden önce Vezir Alaeddin Pasa ile Bursa Kadisi Çandarli Kara Halil'in (öl. 1387) teklifleri dogrultusunda yapilmisti. Buna göre devamli surette savasa hazir yaya ve atli bir kuvvetin bulundurulmasi gerekiyordu. Bu maksatla Türk gençlerinden meydana getirilen bu ordunun atsiz askerine "Yaya", atli askerine de "Müsellem" adi verildi. Alaeddin Pasa'ya göre askerî sinifa mensub olan kimseler ile vezirler, özel bir kiyafet giyerek halktan ayird edilmeliydi. Bu sebeple, bunlarin giyecekleri elbise ve baslarinda tasiyacaklari sarigin renk ve biçimi tesbit edildi. Buna göre bunlar "Ak börk" giyeceklerdi. Böylece tasradaki timarli sipahilerden de ayrilacaklardi.

Türk gençlerinden kurulan ve her biri bin kisi olan bu askerî birligin efradi. Çandarli Kara Halil tarafindan seçilmisti. Asikpasazâde'nin ifadesine göre birçok kisi "Yaya" yazilmak için Çandarli Kara Halil'e müracaat etmisti. Savas zamaninda bu gençlere önce birer, daha sonra da ikiser akça gündelik verilmesi kararlastirildi. Savas olmadigi zamanlarda da ziraat yapmak üzere kendilerine toprak tahsis edildi. Bunlar, vergilerden muaf tutuldular. Orhan Bey zamaninda hassa ordusu sayilan yaya ve müsellemler, kaç sancak varsa o kadar yaya ve atli sancaga bölünerek basina sancakbeyi tayin edildi. Yaya denilen piyade sinifinin her on kisisi için bir bas (onbasi), her yüz kisiye de daha büyük bir bas (yüzbasi) tayin edilmisti. Müsellem adi verilen atli birligin her otuz kisisi bir "Ocak" meydana getiriyordu. XV. yüzyil ortalarina kadar fiilen silahli hizmette bulunmus olan bu Yaya ve Müsellemler, Kapikulu ocaklarinin kurulup gelismesiyle yerlerini onlara terk ettiler. Daha sonra Rumeli'deki Yürükler, Canbazlar ve Tatarlarin katilmasiyla Osmanli askerî teskilâtinin geri hizmet sinifini meydana getirdiler. Bu sinif, köprü yapimi, yol insaati, kale tamir ve yapimi ile hendek kazimi gibi islerde kullanildi.

Görüldügü gibi Osmanli Devleti'nin ilk döneminde, yani Osman Bey zamaninda beyligin kuvvetleri iki kisimdan ibaret bulunuyordu. Bunlardan

biri, Türkmen asiretlerinden saglanan ve kendilerine hizmetleri karsiliginda elde ettikleri ganimetler disinda timar da verilen atli kuvvetler, digeri de Osman Bey'in, ücretlerini gündelik olarak verdigi sahsî askerlerdi. Bunlara Nöker deniyordu ki tamami hür insanlardan meydana gelmisti. Orhan Gazi döneminde ise Yaya ve Müsellem adi ile yeni ve devamli bir askerî birlik kurulmustu.

Bu bilgilerin isigi altinda konuya bakildigi zaman Osman ve Orhan Bey'ler zamaninda Osmanli ordusu, üç gruptan tesekkül ediyordu. Bunlardan biri asiret kuvvetleri, ikincisi Nöker adi verilen ve sonradan "azab" adini alan sahsî askerler ki bir çesit hassa orduyu meydana getiriyorlardi. Üçüncüsü de biraz önce kuruluslarindan bahs ettigimiz Yaya ve Müselle ordusu idi.

Kurulus döneminden baslamak üzere Osmanli ordusu "Kara" ve "Deniz" olmak üzere iki kisimdan ibaretti.

OSMANLI KARA ORDUSU

Ordu-u Hümâyun denilen Osmanli Kara Ordusu, genel olarak iki bölüme ayrilmakta idi. Bunlardan biri "Kapikulu Askerleri" digeri de "Eyâlet Askerleri" adini tasiyordu. Bu askerî birliklerin her biri, gördükleri hizmetlere göre kendi içinde daha küçük kisimlara ayrilip ona göre isimler aliyor. Bu isimler, ocak kelimesi ile bir terkip olusturduklarindan ayrica bunlara "ocak" deniyordu. Ocag'in en büyük subayina da "Ocak Agasi" adi veriliyordu.

KAPIKULU ASKERLERI

Kapikulu denilen bu askerî birlik, Selçuklular ve diger bazi devletlerde oldugu gibi "Hassa Ordu"yu meydana getirmekteydi. Bu sinifa dâhil olan askerler, devletten "Ulûfe" adiyla maas alirlardi. Burada "kapi" kelimesinin kullanilmasi ve devletten maas alan askerlere de "Kapikulu" askeri denmesinin sebebi, Kapi kelimesinden bizzat devletin anlasilmasiydi. Zira eskiden beri dogu ülkelerinde isler, hükümdar saraylarinin kapisinda görülürdü. Bu tabir, Kapi müdafaasinda bulunan askerler için de kullanilmakla beraber sadece onlara hasr edilmeyen bir kelimedir. Askerler için de bu kelime kullaniliyordu. Iste bu sebepten dolayi devletten maas alan askerlere "Kapikulu askerleri" deniyordu.

Kapikulu askerleri baslangiçta devlet merkezinde bulunuyorlardi. Fakat ülke genisleyip muhafazasi için hudud boylarinda kaleler insa edilince oralarda da ikamet etmek mecburiyetinde kaldilar.

Osmanli Devleti, Rumeli taraflarinda fetihler yapip genislemeye baslayinca devamli bir orduya ve daha fazla askere ihtiyaç hasil olmustu. Bu da savaslarda esir alinan ve askerî sartlara uygun hiristiyan çocuklarinin kisa bir müddet Türk terbiyesi ile yetistirilerek yeni bir askerî sinifin meydana getirilmesiyle karsilanmisti. Iste bu teskilât, Kapikulu ocaginin çekirdegini teskil etmisti. Kapikulu askerleri iki gruba ayrilmaktadirlar. Bunlar:

1. Kapikulu Piyadesi

2. Kapikulu Süvarisi.

KAPIKULU PIYADESI

Osmanli Devleti'nin, merkez askerî teskilât, içinde yer alan Kapikulu askerleri, Osmanli askerî teskilâtinin önemli bir bölümünü meydana getiriyorlardi. Kapikulu piyadesi de kendi arasinda ayri gruplara ayrilmisti.

ACEMI OCAGI

Osmanli askerî tarihinde, önemli yeri bulunan ve Kapikulu piyadesinin mühim bir bölümünü teskil eden yeniçerilere mense' olan "Acemi ocagi", Sultan Birinci Murad zamaninda Kadiasker Çandarli Kara Halil ile Karaman'li Kara Rüstem'in tavsiyeleri sonucu ortaya çikmisti. Hoca Saadeddin Efendi'nin bildirdigine göre bu uygulama, Sultan Birinci Murad'in devr-i saltanatinda 763 (1361-62) tarihindeki Zagra'nin fethi ile baslamistir. Devlet adina ve "Pencik" kanununa göre alinan esirler", Yeniçeri ocagina asker yetistirmek için Gelibolu'da kurulmus bulunan Acemi ocagina gönderiliyor ve yevmiye bir akça ücretle Gelibolu ile Çardak arasinda isleyen at gemilerinde hizmet görüyorlardi. Bir müddet sonra bunlar, Yeniçeri ocagina aliniyorlardi. Fakat bu esirler, firsat buldukça kaçip memleketlerine gittikleri için bu sistem degistirildi. Savaslarda esir edilen küçük yastaki Hiristiyan çocuklari, evvela Anadolu'daki Türk köylülerinin yanina verilerek (Türk'e vermek) az bir ücretle hizmet ettirilmeye baslandi.

Gerçi bu ocagin, Rumeli fatihi Süleyman Pasa zamaninda, bizzat kendisi tarafindan savasta esir alinan Hiristiyan çocuklari ile basladigi belirtilmekte

ise de ocagin gerçek manada müesseselesmesi, yukarida belirtilen sekilde olmustur.

Sözlük manasiyle beste bir demek olan "pencik" harplerde ele geçirilen esirlerden, askerlikte kullanilmak üzere beste birinin alinmasi demektir.

Islâm hukukunun ganimetlerle ilgili vaz' etmis oldugu prensiplerinden dogmus olan "pencik", Osmanli Devleti'nin ilk kurulus yillarinda uygulanmiyordu. Harpler sonunda ele geçen diger ganimetler gibi esirler de gazilere taksim ediliyordu. Gaziler, hisselerine düsen esirleri, Islâm hukuku geregince istedikleri sekilde istihdam edebiliyor, istihdam yeri olmayan da onlari satabiliyordu.

Osmanlilarda Acemi oglani iki sekilde alinirdi. Bunlardan biri savaslarda elde edilen erkek esirlerin beste birinden (pencik), digeri de Osmanli vatandasi olan Hiristiyan çocuklardandi. Savaslarda elde edilen esirlerin asker olarak alinmasiyle ilgili "Pencik Kanunu" tertib edilmisti. Buna göre alinan esir oglanlara "Pencik Oglani" adi verilmisti. Elde edilen bu esirler, "Pencikçi" denilen memur tarafindan tesbit edilir, bunlardan on ila on yedi yaslari arasinda olan erkek esirlerden vücutça kusursuz ve saglam olanlar devletçe üçyüz akça karsiligi satin alinirdi. Böylece Acemi ocagina ilk efrad, Pencik kanunu ile toplanmistir. Bu sistemin gelismesinde büyük ölçüde rolü bulunan Kara Rüstem de Gelibolu'da Pencik vergisini (Resm-i Pencik) toplamakla görevlendirilmisti.

Pencik oglanlarinin, Anadolu'daki Türk çiftçilerinin yanina verilmesi, aradaki deniz sebebiyle kaçmalarina engel olmak içindi. Bununla beraber, zaman zaman bazi esir çocuklarin Avrupa'ya kaçtigi görülüyordu. Esirlerin, Türk çiftçilerinin yanina verilmesi ile ilgili kanun hakkinda kaynaklarda farkli tarih ve zamanlar verilmektedir. Bu cümleden olarak Sirpsindigi savasi, Edirne'nin fethi ve Bilecik tarafina yapilan ilk akinlarda olduguna dair rivayetler bulunmaktadir.

Cüz'i bir ücretle Türk çiftçisinin yanina verilen Acemi oglanlarina çok az bir ücretin verilmesi, onlarin "ben padisah kuluyum" deyip çiftlik sahibine kafa tutmamasi içindi.

Acemi oglanlar, ziraat islerinde çalistirildiklari gibi kisa zamanda Türkçe ile birlikte Islâm-Türk örf ve âdetlerini de ögreniyorlardi. Böylece yeni hayata intibak ettikten sonra bir akça gündelikle "Acemi Ocagi"na kayit ettiriliyorlardi. Burada bir müddet hizmet gördükten sonra yevmiye iki akça karsiligi "Yeniçeri Ocagi"na gönderiliyorlardi. Yildirim Bâyezid

döneminin sonlarina kadar belirtilen sekilde devam eden bu usûl, Ankara Savasi'ndan (1402) sonra fetihlerin durmasi ve iç karisikliklarin bas göstermesi yüzünden büyük ölçüde tatbik edilemez olmustu. Kapikulu ocaklarindaki kadro eksikligini gidermek için baska bir çareye bas vurmak gerekiyordu. Bu sebeple Rumeli'ndeki Hiristiyan tebeadan muayyen bir kanunla ve "Devsirme" ismiyle münasib sayida Hiristiyan çocugu alinmasina karar verildi.

Daha önce de temas edildigi gibi Ankara Savasi'ndan sonra Osmanli fetihleri durmus, bazi yerler Bizans ve Sirplara terk edilmislerdi. Gerek Çelebi Mehmed zamaninda, gerekse oglu Sultan Ikinci Murad'in ilk devirlerinde Rumeli'de fütuhat yapilamadigi için esirlerden istifade edilememisti. Bunun üzerine Osmanlilardan önceki Türk ve Islâm devletlerinde uygulanmamis olan yeni bir usûl ile devletin, Hiristiyan tebeasi olan ve yaslan uygun çocuklarindan sadece bir tanesinin Osmanli ordusuna alinmasi kararlastirildi. Böylece Hiristiyan vatandaslarin çocuklarindan asker devsirmek için bir "Devsirme Kanunu" yürürlüge konuldu. Bu yeni kanunla, bastan basa gayr-i müslim olan Rumeli halki, tedrici surette müslümanlastirilacakti. Müslümanlastirilan bu insanlarla da Osmanli ordusu kuvvetlenecekti. Böylece devlet, bu sayede Müslüman nüfusunu koruma gibi bir hedefe de ulasmis oluyordu. Gerek Müslüman nüfusu çogaltma, gerekse harplerde kendisinden istifade etme bakimindan iki yönden faydali olan bu Devsirme kanunu , Pencik kanunu ile asker almanin yerine geçmisti. Zaten Pencik kanunu da eski önemini kaybetmeye baslamisti.

Devsirme kanunu geregi ihtiyaca göre üçbes senede ve bazan daha da uzun bir sürede Hiristiyanlardan sekiz ila on sekiz ve bazan yirmi yas arasindaki sihhatli ve kuvvetli çocuklardan Acemi Oglani alinmaya basladi. Bununla beraber 14-18 yas arasindakiler tercih ediliyordu. Önceleri Rumeli'de Arnavutluk, Yunanistan, Adalar ve Bulgaristan'dan, daha sonra ise Sirbistan, Bosna-Hersek ve Macaristan'dan çocuk toplandi. Bu durum, XV. Muhtelif hizmetlerde bulunan Acemilerin, Yeniçeri Ocagina kayit ve kabullerine "Çikma" veya "Kapiya Çikma (bedergâh) denirdi.

Devsirme usûlü, kendi dönem ve zamanina göre iyi bir sonuç vermisti. Bu sonuç hem Osmanlilar, hem de çocugu devsirilen aileler için faydali olmustu. Osmanlilar açisindan faydali olmustu, zira o dönemin bitip tükenmek bilmeyen harpleri, devamli surette insanlari yutan birer makine haline gelmislerdi. Iste bu makinalarin zararlarini en aza indirebilmek ve kendi Müslüman Türk nüfusunu koruyabilmek için devlet, gayri müslim vatandaslarindan istifadeyi düsünmüstü. Böylece hem Islâm Türk

mefkûresinin daha genis sahalarda yayilmasini saglamak, hem de kendi asil nüfusuna dokunmamak suretiyle azinliga düsmeyecekti. Devsirme sistemi, çocugu devsirilenler bakimindan da faydali bir seydi, çünkü onlar da çocuklarinin içinde bulunduklari mali sikintidan kurtulacagini biliyorlardi. Muhtemelen çocuklari devlet kademelerinde vazife alir ve yüksek bir mevkiye gelebilirdi. Bunun da kendileri için faydali olacagi bir gerçekti. Bu sebepledir ki kaynaklar, pek çok Hiristiyan ailenin, çocugunu devsirmeye verebilmek için adeta birbirleri ile yaristiklarini kayd ederler. Hatta sadece Hiristiyan çocuklarinin devsirilmesi kanun iken feth edildikten sonra halki Müslüman olan Bosna'dan da devsirilmek suretiyle acemi oglani alinirdi. Zira bunu bizzat kendileri arzuluyordu.

Bilindigi üzere her saha ve konuda oldugu gibi devsirme sisteminde de arzu edilmeyen bazi suistimallerin oldugu söylenebilir. Buna karsilik devlet, gönderdigi memurlarinin kanunsuz hareketlerini önlemeye gayret ediyordu. 9. Cemaziyelahir 973 (10 Ocak 1566) tarihinde Semendire Beyi ile Ivraca Kadisina yazilan bir hükümde Acemi oglani devsirmeye giden bir memurun hâne (ev) basina onar akça nal parasi vesair kanunsuz paralar alip 5-10 yasindaki çocuklari önce alip sonra bin ve daha ziyade akçaya tekrar babalarina sattigi bildirilmekle Yayabasilarindan Ferhad gönderilip hakkiyla teftis olunmasi ve memurun esyasi arasinda bulunan para, kumas vesair mühürlenip defterle merkeze gönderilmesi emr edilmistir. Böylece devlet, bu ve benzeri haksizliklarin önüne geçmeyi, adaletsizligi ortadan kaldirmayi istiyordu.

II. Yeniçeri Ocagi

Avrupa'da kurulan devamli ordudan bir asir önce vücuda getirilmis olan Yeniçeri ordusu, Osmanli Devleti'nin ilk dönemlerinde dünyanin en mükümmel ordusu haline getirilmisti. Bu ordu, teskilât ve disiplini ile bu sifati tasimaya hak kazanmisti. Osmanli Devleti'ni kuran ve kisa bir zamanda hududlari Rusya, Lehistan, Macar ovalan ile Viyana, Venedik önlerine;

Iran, Arabistan ve Misir çöllerine kadar götüren hükümdarlarin en büyük dayanaklarindan biri bu ordu olmustur.

Piyade birligi olan Yeniçeri ocaginin, hangi tarihte ihdas edildigi kesin olarak tesbit edilememekle birlikte bunun, Murad Hüdavendigâr zamaninda yani on dördüncü asrin son yarisi içinde bir ocak halinde kuruldugu söylenebilir. Bazi kaynaklarda bu kurulusun 1365 yili oldugu söyleniyorsa da büyük bir ihtimalle bunun 1362 yilinda oldugudur. Türkçe

asker demek olan "Çeri" ile "yeni" kelimelerinin bir araya gelmesiyle meydana gelen bu terim, Osmanli Devleti'nin merkezinde ve hükümdara bagli bulunan yaya askeri için özel bir isim haline gelmistir. Haci Bektas-i Veli ile hiç bir ilgisi olmamakla birlikte (Âsikpasazâde, 204-206) zamanla bu tarikata izafe edilerek Yeniçerilere "Taife-i Bektasiye", ocaga da Bektasî ocagi denmistir.

Bu ocagin kurulus sebebi, mevcud askerin azligina ragmen, fetihlerin çogalip sinirlarin genislemesi ve eldeki askerin de bu sinirlari koruyamaz duruma gelme endisesi idi. Halbuki hem Rumeli'yi elde tutabilmek hem de yeni fetihlerde bulunabilmek için devamli ve hükümdarin emir komutasi altinda bir askerî birlige ihtiyaç vardi. Benzer teskilâtlar, yani esirlerden istifade etme sistemi, daha önceki Müslüman ve Müslüman Türk devletlerinde de vardi. Bu mânada Osmanlilarin, Selçuklular ile Memluklulari örnek aldiklari anlasilmaktadir.

Yeniçeriligin ilk kurulusunda, orduya bin kadar yeniçeri alinmisti. Bunlarin her yüz kisisine komutan olarak daha önce Türklerden meydana getirilen yaya askeri usûlüne uygun olarak bir "Yayabasi" tayin edilmistir.

Ocak, XV. yüzyil ortalarina kadar yaya bölükleri veya daha sonra cemaat adi verilen bir siniftan ibaret iken Fâtih Sultan Mehmed zamanindan itibaren (1451 senesi), "Sekban" bölügünün de iltihakiyla iki sinif haline gelmis. XVI. asir baslarinda ise "Aga" bölügü denilen üçüncü bir kisim daha teskil edilmistir. Yaya bölükleri peyderpey artarak 101 bölüge kadar çikmistir. Aga bölükleri 61, Sekban bölükleri ise 34 rakamina kadar yükselmistir.

Yeniçeriler, baslarina börk ismi verilen beyaz keçeden bir baslik giyerlerdi. Bunun arkasinda ise yatirtma denilen ve omuza kadar inen bir parça yer almaktaydi. Yeniçeriler börklerini egri, subaylari da düz giyerlerdi. Fâtih kanunnâmesinde belirtildigine göre yeniçeri taifesine her yil beser zira' laciverd çuka ve otuz iki akça "yaka akçasi" ile her birine basina sarmasi için altisar zir'a astar verilmesi hükmü konmustu.

Her yeniçeri bölügüne "Orta" denirdi. Her ortanin da komutani olan ve "Çorbaci" denilen bir subayi bulunurdu. Sekban ve Aga bölüklerinde bu komutana "Bölükbasi" denirdi. Yeniçeri ocaginin en büyük komutani "Yeniçeri Agasi" idi. Yeniçeri Agasi, ocagin kurulusundan 1451 senesine kadar .ocaktan tayin edilirken bu tarihten sonra Sekbanbasilardan tayin edilmeye baslandi. Bununla beraber bu kanun daha sonra degistirilerek ocagin disindan olan kimseler de tayin edilmistir. Yeniçeri Agasi, Yeniçeri

Ocagi ile Acemi Ocagi islerinden sorumlu idi. Bundan baska Istanbul'un asayisi ile de ilgilenir ve yaninda bulunan bir heyetle kol dolasip güvenligi saglardi. Bu sebeple hükümdarlar, bunlarin güvenilir ve sadik kimselerden olmasina dikkat ederlerdi. Yeniçeri Agalarinin azil ve tayini 1593'e kadar dogrudan padisah tarafindan gerçeklestirilirken, bu tarihten itibaren veziriazamlara intikal etmistir.

Yeniçeri Ocagi'nin en büyük komutani olan Yeniçeri Agasi'ndan baska Sekbanbasi, Ocak Kethüdasi veya Kul Kethüdasi, Zagarcibasi, Turnacibasi, Muhzir Aga ve Bas çavus ta ocagin büyüklerindendi. Bunlardan baska bir de "Yeniçeri Efendisi" denilen ocak kâtibi vardi.

Yeniçeriler, maaslarini (ulûfe) üç ayda bir alirlardi. Bu konuda ocagin en büyük âmiri olan Yeniçeri Agasi ile herhangi bir nefer arasinda fark yoktu. Onun için Yeniçeri Agasi da bu ulûfe isine dahil edilirdi. Ulûfe, pâdisahin nezâretinde büyük bir merasimle her ortaya torbalar halinde tevzi edilirdi. Hicrî kamerî takvime göre dagitilan ulûfenin Sali günü verilmesi kanundu.

XVI. asra kadar devsirmeden toplananlardan baskasi katilamazken 990 (1582) senesinde Sultan III. Murad (1574-1595)'in, sehzadesi Mehmed için tertiplenen sünnet dügününe katilan bir sürü canbaz, hokkabaz ve oyuncunun mükafat olarak bu ocaga kayd olmalari, ocagin yavas yavas bozulmasina sebep olmustu. Devletin kurulusundan kisa bir müddet sonra teskil edilen Yeniçeri Ocagi, belirtilen olaydan sonra hariçten insanlarin ocaga girmesiyle bozulmaya yüz tutmustu. Çünkü, egitimsiz ve basibos kimselerin ocaga girmeleriyle bu askerî teskilât, dogrudan siyasete katilan, devlet adamlarini tayin veya azlettiren, padisahlari tahttan indiren veya tahta çikaran bir kuvvet halini almisti. Gerçekten de onlarin zorbaliklarini ve yaptiklari kötülüklere isaret eden (1826) tarihli bir hüküm Istanbul Kadisina gönderilmistir. Bu hükümde söyle denilmektedir: "Allah'a, Peygambere ve sizden olan ûlu'l-emre itaatediniz" âyet-i kerimesi muktezasinca kaffe-i mü'min ve muvahhid olanlar, emr-i ulu'l-emre itaat ve inkiyad ile me'mur olup bir müddetten beri Yeniçeri nâmina olan eskiya makulesi, hilâf-i ser'-i serif, daire-i itattan huruc ederek fürce bulmasi cihetiyle gerek memâlik-i mahrûsede ve gerek dâri's-saltanat-i seniyede her bir sey çigirindan çikmis ve ol makule esrar-i nâsin garazlari olan mel'aneti icra zimninda her bir seye müdahele daiyesine düsmelerinden nasi, Ümmet-i Muhammed'in mal ve canlarindan emniyetleri kalmayip rahatlarina halel gelerek bayagi alis verislerine varinca fesada varmis..." Bu hükümde de açikça görüldügü ve yukarida belirtildigi gibi Yeniçeri askeri her seye müdahele eder olmus. Buna karsilik gerçek vazifesi olan askerligi tamamiyle unutur olmustu. Zira onlar, askerlik yerine esnaflikla

ugrasiyorlardi. XVII ve XVIII. asirlarda sik sik ayaklanmislardi. Bunun üzerine ocak, "Vak'a-i Hayriye" diye isimlendirilecek olan bir karar ve hareketle 15 Haziran 1826'da Sultan Ikinci Mahmud tarafindan lagv edilerek ortadan kaldirildi.

CEBECI OCAGI

Kapikulu askerinin piyade ocaklarindan biri de "Cebeci Ocagi"dir. Kelime olarak "cebe" zirh demektir. Osmanlilar, bir nevi istilah olarak bu kelimenin mana ve kapsamini genisletmis görünmektedirler. Bunun içindir ki "cebeci" dendigi zaman belli hizmetleri olan bir askerî sinif akla gelmektedir. Buna göre devletin yaya muharib askeri olan yeniçerilerin ok, yay, kalkan, kiliç, tüfek, balta, kazma, kürek, kursun, barut, zirh, tolga, harbe vesaire gibi ihtiyaçlari olan savas alet ve esyasi yapan veya tedarik eden ocaga "Cebeci Ocagi" denirdi. Bu ocak, yeniçerilere lazim olan harp levazimatini deve ve katirlarla nakl ederek, cephede bulunan yeniçerilere dagitirdi. Savas sonunda da bunlari tekrar toplardi. Bu arada tamire muhtaç olanlari da tamir ederek silah depolarinda muhafaza ederdi.

Sefer esnasinda ordu komutanlari refakatina münasib bir miktar cebeci verilirdi. Bunlarin, kuvvetli, becerikli ve silahtan anlayanlardan olmasi gerekirdi. Bu maksatla Cebecibasiya bu yolda emirler verilirdi. Baris zamaninda bunlar, kendilerine tahsis edilen Ayasofya taraflarinda ve Tophane civarinda bulunan kislalarinda ikamet ederlerdi.

Bu ocagin kurulus tarihi kesin olarak tesbit edilmekle birlikte, Yeniçeri ocagi ile birlikte veya ondan çok kisa bir müddet sonra oldugu tahmin edilmektedir. Bu ocaga girecek olanlar, "Pencik" ve "Devsirme Kanunu" devam ettigi müddetçe Acemi oglanlari arasindan seçilirdi. Sonralari Yeniçeriler gibi bunlarin da evlenmelerine müsaade edildiginden yetisen çocuklari da cebeci olurdu. Ocaga alinacak kimseler, önceleri "sakird" ismiyle alinir, daha sonra fiilen cebeci olurlardi.

Ocak mevcudu, aralarindaki münasebet dolayisiyla Yeniçeri askerinin azalip çogalmasina bagli olarak artar veya eksilirdi. XVI. asir ortalarinda yeniçeriler 12 bin nefer iken bunlarin sayilan 500 kadardi. XVII. asirda (1675) te cebecilerin sayilari 4180 civarindadir. XVIII. yüzyilda cebecilerin sayisi 2500-5000 arasinda degismekteydi. Yeniçeri Ocagi'nin lagv edilmesi ile ortadan kalkan Cebeci Ocagi, Asakir-i Mansûre ile yeniden tesis edilmisti.

Diger Kapikulu ocaklari gibi "orta" denilen ve 38 bölüge ayrilmis bulunan cebecilerin en büyük komutani "Cebecibasi" idi. Ortalar, kendi aralarinda silah yapan, silahlan tamir eden, barutlari islâh eyleyen, harp levazimatini tedarik edip hazirlayan ve humbara yapanlar gibi ayri ayri kisimlara ayriliyorlardi.

TOPÇU OCAGI

Top dökmek, top atmak ve top mermisi yapmak gayesiyle teskil edilen bu ocak da, Kapikulu ocaklarinin yaya kismindandi. Efradi, Acemi Ocagi'ndan saglanirdi. Osmanli ordusunda ilk top, Sultan I. Murad zamaninda 1389 yilinda Kosova Meydan Muharebesinde kullanilmistir. Yildirim Beyâzid tarafindan da gerek Istanbul muhasaralarinda gerekse Nigbolu kusatmasinda topun bir silah olarak kullanildigi, Asikpasazâde tarafindan anlatilmaktadir. Görüldügü gibi Osmanli Devleti'nin daha baslangiç yillarinda top, ordunun ayrilmaz bir parçasi haline gelmistir. Bununla beraber topun silahli kuvvetlerin agir ve önemli bir silahi olarak ordu ve donanmaya yerlesmesini saglayan, Fâtih Sultan Mehmet olmustur. Kale yikan büyük toplar ile havan topunun mucidinin de Fâtih Sultan Mehmed oldugu belirtilmektedir. Bu silahin, askeriyedeki önemi o kadar büyümüs ve devlet ona o kadar ehemmiyet vermistir ki, patlatilamayan bir topun patlamasini temin eden kimseleri bile her türlü vergi ve rüsûmdan muaf saymistir.

Topçu ocaginin top döken kismi ile top kullanan bölükleri ayri ayri idiler. Toplar, her zaman devlet merkezinde veya fabrikalarinda döktürülmezlerdi. Bazen kale muhasaralarinda kalelerin önünde de top imal edildigi görülmektedir. Nitekim Sultan II. Murad zamanindaki Mora ve Arnavutluk seferlerinde, daha sonra da Istanbul kusatmasinda develerle getirilen malzeme ile buralarda toplar döktürülmüstü.

Osmanlilar, gelecekteki ihtiyaçlarini karsilamak ve devamli bir sekilde hazirlikli bulunmak gayesiyle Istanbul'un disinda da top fabrikalari kurmuslardi. Bu fabrikalar, hudud veya hududa yakin yerlerde idi. Bu yerler:

Belgrad, Semendire sancaginin Baç (Beç) madeni, Budin, Içkodra, Praviste, Timasvar ile Asya'da Iran sinirina yakin Kerkük'ün Gülanber kalesi idi. Bu toplarin mermilerini yapan fabrikalar da Bilecik, Van, Kigi, Kamengrad, Novaberda ve Baç'da idi. Bu mermiler (yuvarlak=gülle) için de ayri ayri yerlerde depolar yaptirilmisti. Her yil ne kadar mermi ve gülle dökülecegi,

Divan tarafindan planlanip Topçubasina bildirilirdi. Dökümhanelere de buna göre emir giderdi. Bir gülle dökümhanesinin yillik ortalama kapasitesi 20-24 bin aded arasinda degisiyordu. Bu mermilerin en küçükleri 320 gram agirliginda idi. Bunlar, "Sahî" denilen toplarin gülleleri idi. Sahîler, katir sirtinda tasinabilen ve yalniz iki topçu eri tarafindan kullanilabilen küçük, pratik, atesi seri ve müessir toplardi. "înce Donanma"yi meydana getiren nehir gemilerinde de bunlar kullanilirdi. Kale muhasaralarinda surlari yikmak için kullanilan toplar daha büyüktü. Bu toplarin gülleleri 70 kg. agirliginda idi. Top mermisi döken madenlerde dökücü ustalari ve yeterince isçi vardi Dökücüler, Istanbul'daki Tophaneden gönderilirlerdi.

Osmanlilar, sadece madenî degil, tas gülle de kullanmislardi. Bu gülleleri demir olanlardan ayirmak için "Tas gülle" tabirini kullaniyorlardi.

Topçu ocaginin en büyük zâbitine (subayina) "Sertopî" veya "Topçubasi" denirdi. Bundan baska Dökümcübasi, Ocak kethüdasi ve çavusu gibi yüksek rütbeli subaylari ile "Çorbaci" veya "Bölükbasi", Dökücü halifeleri" gibi subaylari ile Ocak katibi vardi.

Tophanede sivil memurlar da istihdam ediliyordu. Bunlar, Tophane Nâzin ile Tophane Emini idi. Tophane Emini, tophaneye alinan ve sarf edilen esyanin defterini tutar ve her sene hesabini verirdi. Tophane levazimi, bunun eli ile tedarik edildiginden vazifesi çok önemli idi. Bütün bunlardan anlasildigina göre Topçubasi, Dökümcübasi, Tophane naziri, top dökümcüleri kethüdasi, Tophane emini ve Topçu çavusu Tophane ocaginin yüksek rütbeli subaylarindandi.

Topçular, sayica "Cebeciler"e yakin idiler. XVI. asirda ocagin mevcudu 1204 nefer iken, XVII. asirda bu sayi 2026'ya kadar yükselmistir. Onyedinci asrin sonlarinda muharebelerin devami yüzünden sayilari 5084'e kadar çikmistir.

Oldukça islah edilmesine ragmen Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesi (hal') esnasinda Kabakçi Mustafa'ya iltihak eden Topçu ocagi, isyana istirak etmisti. Halbuki Sultan Selim, bu ocagin, zamanin sartlarina göre islâh edilmesine ehemmiyet vermis, derece ve itibarlarini artirmisti. Vak'a-i hayriye esnasinda topçular, devlete sadik kalarak Humbaraci ve Lagimci ocaklari ile birlikte "Sancag-i Serif altina gelmislerdi. Yeniçeri ocaginin ilgasindan sonra Topçu ocagi yeni sekle göre tertip edilmisti.

Topçu ocagi ile çok yakindan ilgisi bulunan bir ocak daha vardir ki, bu da "Top Arabacilari Ocagi"dir. Osmanlilarin ilk dönemlerinde kullanilan

toplar, deve, katir ve beygirlerle naklolunan küçük ve hafif toplardi. XV. asirdan sonra topçulugun büyük ölçüde gelismesi üzerine ve büyük toplarin dökülmesinden sonra, yenilik yapan Osmanlilar, bunlari araba ile savasa götürmeye basladilar. Demek oluyor ki bu ocak, toplarin daha ziyade tekemmül ederek arabalarla tasinmasindan sonra dogmustur. Arabacibasi adinda bir subayin komutasinda bulunan bu ocak da çesitli ortalara ayrilmisti.

HUMBARACI OCAGI

Farsça asilli bir kelime olan humbara, içine patlayici maddeler doldurulmak suretiyle demirden yapilmis bulunan mermi demektir. Humbaraci da bu mermiyi havan topu ile kullanan topçu (havan topçusu) demektir. Humbaranin el ile atilani (el bombasi) oldugu gibi havan topu ile atilani da vardir. Ayrica tas da atilabilirdi.

Daha çok kale kusatmalarinda ve görülmesi mümkün olmayan hedeflere karsi kullanilan havanlar sayesinde Müslüman Türkler, dikkate deger basarilar saglamislardi. Topçular gibi Kapikulu ocagina mensub bulunan humbaraci ortalarinin XVXVI. asirlar arasinda ihdas edildigi tahmin edilmektedir. Humbaracibasi adi verilen bir subayin komutasinda bulunan bu ocak mensuplari, baslangiçta biri topçulara, digeri cebecilere bagli olmak üzere iki kisimdan ibaretti. Bu ocagin esas kisminin Kapikulu gibi maasli degil, timarli oldugu bilinmektedir. Nitekim 1126 yili Safer ayinin sonlarinda Humbaracibasi tarafindan Payitahta gönderilen bir arizadan, Hotin Kalesi muhafazasinda bulunan timarli humbaraci neferatinin bulundugu anlasilmaktadir. Buna göre humbaracilari topcu, cebeci, ve timarli olmak üzere üç kisma ayirabiliriz.

Bulunmasi gereken birçok vesikada isimleri zikredilmeyen humbaracilarin müstakil bir ocak haline gelmesi XVII. asirdan sonra olmalidir. XVIII. yüzyil baslarinda büsbütün ihmale ugrayan humbaracilik mesleginin, günün sartlan ve Avrupa'daki gelismesi de göz önüne alinarak yeniden tesisi düsünüldü. Bir müddet Avusturya'da kaldiktan sonra Osmanli ülkesine iltica edip Müslüman olan Fransiz asilzâdesi Copmte de Bonneval (Ahmet Pasa), Birinci Mahmud devrinde Mirimirân rütbesi ile humbaracibasiligina tayin edildi. Humbaraci ocagi, "fenn-i humbara ve sanayi-i atesbazîde maharet-i tammesi" olan bu zat tarafindan Avrupa'daki usûl ve sistemlere uygun bir sekilde teskilatlandirilmaya tabi tutuldu. Ahmed Pasa'nin bu konudaki çabalari sonucunda Bosna'dan 301 nefer alinarak her 100 kisi bir "oda" teskil etmek üzere bir ocak vücuda getiriliyor,

her bölüge bir yüzbasi, iki ellibasi, on onbasi, tabib, cerrah ve yazicilar tayin olunduktan ve ulûfeler tesbit edildikten sonra teskilât, humbaracibasinin emri ve sadrazamin nezareti altina aliniyordu. Siki bir talim ve egitim ile yetisecek olan humbaracilardan tahsillerini bitirip olgun bir hale gelenler, Vidin, Nis, Hotin, Azak ve Bosna"nin serhad kalelerine "Humbaracibasi" olarak tayin edileceklerdi.

Fabrika ve kislalari Üsküdar'da bulunan humbaracilarin, devlet askerî teskilâti bakimindan önemli bir yeri bulunduklari anlasilmaktadir. Yeniçeriligin ilgasi esnasinda meydana gelen olaylarda, devletin yaninda yer almis olan Humbaraci Ocagi, Asakir-i Mansûre ordusu içinde topçulara baglanarak ayri bir ocak olmaktan çikmis oldu.

LAGIMCI OCAGI

Kusatma altindaki surlarinin altindan tünel (lagim) kazmak suretiyle yikan veya düsmanin açtigi tünelleri kapatan bir ocaktir. Osmanli ordusunda mühendislik bilgisine dayali olan bu ocak, XVII. asrin ortalarindan itibaren bozulmaya yüz tutmustu. Biri, Cebecibasinin komutasinda ve maasli, digeri de Lagimcibasi denilen komutanin emri altinda ve timarli olan iki kisma ayriliyorlardi.

Yer altinda yollar açarak fitil ve barutla kale bedenlerini yikan veya lagim açarak berheva eden lagimcilik, Osmanli ordusunda çok gelismisti. Gerçekten, günümüzün istihkâm sinifi diye adlandirabilecegimiz bu ocak hakkinda su ifadeler kullanilmaktadir: "XVIII. asra kadar Türk istihkamcisi, gerek teknik ve gerekse tabya bakimindan dünyanin mukayese edilemeyecek kadar en üstün istihkâm sinifi idi. Bunu, o dönemin bütün Avrupali yazarlari ve taninmis generalleri teyid etmektedirler. Modem Avrupa istihkamciliginin kurucusu da Türklerdir. Türk istihkâm teknigini ilk defa Fransizlar ögrenmis ve XIV. Louis devrinde tatbik etmislerdir. Daha sonra bu teknik bilgi, Avrupa ordulari tarafindan aynen iktibas edilmistir. (Lavisse-Rambaud, VI, 96) Avrupa istihkamciliginin babasi sayilan mühendis general Vauban, ilk defa Türkler'den ögrendigi tabya teknigini, 1673 senesinde Hollanda'nin Maestricht kalesi kusatmasinda kullanmis, basarili olmasi üzerine ayni asrin sonlarinda bu teknik, bütün Avrupa'ya yayilmistir. Vauban, Türk istihkam tabyasini Kandiye'de ögrenmisti."

Vazifesi, sadece tünel açmakla bitmeyen bu ocak, hem ordunun hem de agirliklarinin geçirilmesi için köprü yapmak ve gerekiyorsa mevcudlari

tamir etmek gibi vazifelerle de yükümlü idi. Kale muhasaralarinda bunlarin bilgi, teknik ve faaliyetlerinden epey istifade edilmistir. Bu sayede zapti kabil olmayan pek çok kale, bu ocak mensuplarinin açtiklari tüneller sayesinde kolayca ele geçirilmisti. Nitekim Serdar-i Ekrem Köprülüzâde Ahmed Pasa'nin 1078 (1667) senesindeki Kandiye kusatma ve fethinden bahs edilirken lagimcilarin burada ne denli hizmet ve yararliliklar gösterdigine temas edilir. Bu tarihten sonra da Osmanlilarin lagimciligi yavas yavas gerilemeye baslamisti. Bu sebeple olsa gerek ki, 1207 (1792) de "Nizam-i Cedid" denilen yeni bir sistemle dönemine göre modern bir hale getirilmeye çalisildi. Bu maksatla ocak, biri lagim baglamak, digeri köprü, tabya ve kale yapmak gibi mimarî bilgi gerektiren iki kisma ayrildi.

KAPIKULU SÜVARISI

Osmanli kapikulu ordusunu teskil eden ikinci sinif askerî güç, Kapikulu süvarisidir. Osmanlilarin muvaffakiyetli hamlelerinde bu sinifin da büyük bir hissesi vardir. Osmanli topraklan genisledikçe timarlar çogaliyor, timarlar çogaldikça da timarli süvari (sipahi)nin sayisi da artiyordu. Fakat bunlar, kendi timarlarinda ikamet ettiklerinden, basarilari mahdud kiliyordu. Bu bakimdan daha kurulus yillarindan itibaren devlet merkezinde, yeniçeriler gibi devamli ve maas alan bir süvari birliginin bulundurulmasi ihtiyaci hissediliyordu. Bu sebeple Sultan I. Murad döneminde, Rumeli Beylerbeyi olan Timurtas Pasa'nin yardim ve tavsiyesiyle ilk adim atilmis oluyordu. Önce "Sipah" ve "Silahdar" adi ile iki bölük olarak teskil edilen Kapikulu süvarisine daha sonra "Sag Ulûfeci" ve "Sol Ulûfeci" (Ulûfeciyan-i yemin ve yesâr) ile "Sag ve Sol Garipler" (Gureba-i yemin ve yesâr) ismi verilen dört bölük daha ilave edilerek Kapikulu süvari ocagi alti bölüge yükseltilmis oldu.

Kapikulu süvari sinifini meydana getiren efrad da devsirme çocuklari ile harplerde esir alinan çocuklardan meydana geliyordu. Bunlar da yeniçeriler gibi hükümdarin sahsina mahsus olan atli kuvvetler idi. Bunlardan vücutça uygun ve kabiliyetli olanlar, Istanbul, Edirne ve Gelibolu saraylarinda terbiye olunduktan sonra yedi senede bir "Bölüge çikmak" tabir edilen bölüklere verme islemi yapilirdi. Derece ve maas itibariyle yeniçerilerden daha yüksek olmalarina ragmen, idare üzerindeki nüfuzlari ve harplerdeki önemleri itibariyla onlar kadar ilerde degillerdi.

Kapikulu süvari birliklerinden ilk ikisine "Bas", öbür ikisine "Orta", son ikisine de "Asagi bölükler" adi verilmisti. Bunlardan sipah bölügüne

"Kirmizi bayrak", silahtar bölügüne "San bayrak", orta ve asagi bölükler için de Alaca bayrak" tabiri kullanilirdi.

Kapikulu süvarileri, hükümdarla birlikte sefere gittikleri zaman onun sag ve solunda yürürlerdi. Sipah sagda, silahtar da solda bulunurdu. Sipahin saginda sag ulûfeciler, silahtarlarin solunda da sol ulûfeceler yürürlerdi. Bunlarin sag ve solunda da sag ve sol garipler yürüyorlardi.

Sipah ve silahtarlar, muharebe meydaninda padisahin çadirini (Otag-i hümâyun), ulûfeciler gerek muharebe esnasinda, gerekse konaklama yerlerinde saltanat sancaklarini, garipler ise ordu agirliklari ile hazineyi muhafaza ederlerdi.

Adi geçen "Alti Bölük" efradi, hayvan besledikleri için devlet merkezinden fazla uzak olmayan ve mer'asi bol yerlerde ikamet ediyorlardi. Bu yüzden bunlardan bir kismi Bursa ile Edirne, bir kismi da Istanbul ve civarinda ikamet etmek zorunda idiler. Kanunî Sultan Süleyman zamanindan baslamak üzere, bunlardan 300 kisi, sefer zamanlarinda devlet merkezinde bir çesit yaverlik yapmak vazifesi ile görevlendirilmislerdi. Mülazim adi verilen bu 300 kisi, baris zamanlarinda mirî mukataalarin idaresi ile cizye cibâyeti (toplanmasi) gibi islerle görevlendirilmislerdi.

Kapikulu süvarilerini meydana getiren her bölügün âmiri olarak ayri ayri agalari vardi. Bunlar, Sipah agasi, Silahtar agasi, Sag ulûfeciler agasi gibi isimler aliyorlardi. Belge ve kanunnâmelerde bu isimler aynen kullaniliyordu. Nitekim 18 Muharrem 973 (15 Agustos 1565) tarihli Semendire ve Belgrad'a kadar yol üzerinde bulunan kadilara gönderilen hükümde bu isimlerden ayni lafizlarla söz edilmesi bunun örneklerinden biridir. Protokol bakimindan bunlarin en ileride olani Sipah agasi oldugu gibi, bunun komutasinda bulunan bölük de en itibarli bölük idi. Agalardan baska her bölügün bölükbasilari, kethüdalari, kethüda yeri, katip ve kalfa isimlerini tasiyan bir komuta heyeti ile basçavus ve çavus adlarinda küçük rütbeli zâbitleri vardi.

Kapikulu süvarilerinin kullandiklari silahlar, genellikle o dönemde her kavim ve millet tarafindan kullanilan silahlardi. Bunlarin orijinalligi, silahlarin imal ve kullanilmasinda idi. Türk silahlarinin daha hafif, yani tasinma ve kullanilmasinin kolay olmasi bir üstünlük sagliyordu. Hafif silahlar grubuna giren bu silahlar, ok, yay, kalkan, harbe veya mizrak ile bele takilan balta, pala veya hançerle atlarin eger kasina asilmis olan gaddare denilen genis yüzlü kisa bir kiliç ve bozdogan ismi verilen yuvarlak basli bir agaç topuzdu. Kapikulu süvarilerinin bellerindeki ok

keselerinde (sadak) oklari vardi. Muharebelerde, bu silahlardan duruma göre uygun olanini kullanirlardi. Bu süvarilerin üzerlerinde çelik zirhli gömlekler vardi. Kalkanlari ise elbise ve basliklarinin renginde boyanmisti. Muharebelerde yanlarinda yedek hayvanlari da bulunurdu.

Sultan III. Murad döneminden önce hariçten bir kimsenin giremedigi bu ocaga, adi geçen hükümdar zamaninda, disardan iltihaklar basladi. Ocak teskilâti bozulduktan sonra "veledes" denilen süvari ogullari da ocaga alinmaya baslamisti. Kanunî Sultan Süleyman zamaninda sayilan yedi bin kisi civarinda iken, hariçten ocaga girenler yüzünden bu sayi yirmi bini bulmustu. Bilahere Kaptan-i Derya Kara Murad Pasa'nin, ocaklari, Ibsir Pasa aleyhine kiskirtmasi sonucunda süvari mevcudu, ocaktan tard edilmis olanlari da tekrar almak suretiyle elli bine ulasmisti XVII. asrin ortalarinda, vezir olarak Osmanli Devleti'ne hizmet etmis bir aile olan Köprülüler iktidara geçince, devletin inhitatini uzunca bir süre yavaslatmaya ve hatta durdurmaya basladiklari gibi bazi islahat hareketlerinde de bulunmaya tesebbüs etmislerdi. Iste bu dönemde, süvari bölüklerinde yapilan tenkisatla sayilan on bes bin civarina indirilebilmisti. Bunlarin, yaptiklari bazi isyanlari da bastirilinca takibata ugradilar. Bunun üzerine önemleri kalmayan bir sinif haline geldiler. Zaman zaman zorbaliklar yapan ve isyan eden bu askerî birliklerin, Dördüncü Murad ile Köprülü Mehmed Pasa'dan yedikleri iki büyük darbe, bunlari önemsiz bir hale getirmisti. Hezarfen Hüseyin Efendi, bunlarin, bu dönemdeki sayilarini su rakamlarla bize aktarmaktadir. Ona göre Sipah bölügü 7203, Silahtar bölügü 6254, Ülûfeciyan-i yemin 488, Ulûfeciyan-i yesâr 488, Gureba-i yemin 410, Gruba-i yesâr 312 olmak üzere toplam 15155 kisiye kadar yükselmektedir.

XVIII. asirdan itibaren sayi ve güçleri giderek zayiflayan Kapikulu süvarisi de "Vak'a-i Hayriye" diye adlandirilan ve yeniçeriligin ortadan kalkmasiyla sonuçlanan olayda lagv edildiler. Yeniçerilerin bu siralardaki serkeslik ve isyanlarina katilmayan bu ocak mensuplarindan, isteyenlerin yeni kurulan modem süvaride vazife almalarina müsaade edilmisti.

EYÂLET ASKERLERI

Osmanli kara ordusunun ikinci kismini meydana getiren, devletin büyümesinde, gelismesinde ve sinirlarini genisletmesinde önemli derecede rolü bulunan askerî kuvvet, eyalet askerleridir. Bunlan : Yerli Kulu, Serhad Kulu, ve Timarli Sipahiler olmak üzere 3 grup halinde ele alabiliriz.

YERLIKULU

Yerli Kulu piyadesi, eyalet pasalari ile sancak beylerinin komuta ve idaresinde bulunan, komutanlari da bunlar tarafindan tayin olunan muntazam ve disiplinli bir askerî siniftir. Rikab-i Hümayûndaki askere Kapikulu dendigi gibi, devlet merkezinin disinda bulunan bu askere de Yerli Kulu denmekteydi. Hizmet gördükleri müddetçe maas alabilen bu askerî sinifin iasesi, eyalet veya sancak beyi vasitasiyle veyahutta devlet hazinesinden verilirdi. Bu sinifa dahil askerleri de gördükleri hizmetlere göre: 1 Azepler, 2 Sekban ve tüfekçiler, 3 Icareliler, 4 Lagimcilar, 5 Müsellem'ler olmak üzere bes gruba ayirmak mümkündür.

AZEPLER

Yerlikulu askerinin ilk sinifini meydana getiren azepler, harplerde büyük hizmetler görüyorlardi. Ordunun ön saflarinda yer almalarindan dolayi düsman taarruzuna en çok onlar maruz kaliyorlardi.

Kelime olarak "bekâr" demek olan azep tabiri, Osmanli askerî teskilâtinda: bekâr, güçlü ve kuvvetli olan gençlerden meydana getirilmis bir askerî sinif için kullanilmaktaydi.

Klasik Osmanli ordusunda azepler, Anadolu'daki Müslüman Türklerden kurulu hafif piyade askerî birligidir. Bununla beraber yine ayni adi tasiyan ve 1450'den sonra Fâtih Sultan Mehmed tarafindan teskil olunan kale azepleri de vardir.

Osmanlilarin ilk dönemlerinden itibaren XVI. asrin yarisina kadar meydana gelen harplerde hafif okçu kuvvetlerine ihtiyaç vardi. Bu bakimdan, harp esnasinda ne kadar azebe ihtiyaç varsa tesbit edilirdi. Tesbit edilen miktar, sancaklara taksim edilirdi. Böylece ihtiyaca göre 20 veya 30 hâne (ev)den bir azep istenirdi. Istenilen azebin bekâr, güçlü ve kuvvetli olmasi lazimdi. Sancaga bagli kazalardan seçilen her azebin ücret ve masrafi onu seçen yere ait olup bu, XV. asrin sonu ile XVI. asirda her azeb için 300 akça tutmakta idi. Her azebin, askerden kaçmamasi için bir kefili vardi. Kaçtigi takdirde masraf bu kefilinden alinirdi. Azeplere verilecek para, azeb alinan yer ile halkinin servetine göre tahsil edilirdi. Sefer hazirligi esnasinda azeplerin toplanmasina "Azep çagirtmak" denirdi. Bunlarin maaslari olmadigindan harp zamanlarinda bütün vergilerden muaf sayilirlardi.

Ok, yay ve pala gibi hafif silahlarla donatilmis olan azepler, ordunun ön saflarinda bulunduklarindan ilk olarak onlar düsman hücumuna maruz kalirlardi. Bunlarin gerisinde toplar, onlarin arkasinda da yeniçeriler yer alirdi. Savas basladigi zaman azepler saga sola açilmak suretiyle topçunun rahat ates etmesine imkan saglarlardi.

Bahsimize konu teskil eden ve iki asirdan fazla büyük hizmetler ifa eden hafif piyade azepleri, XVI. asir ortalarinda, Kanunî Sultan Süleyman saltanatinin sonlarina dogru ilga edildiler. Kale azepleri ise 1826 senesine kadar hizmetlerine devam ettiler.

SEKBAN VE TÜFEKÇILER

Yerlikulu piyadelerinden olan sekbanlar, askere ihtiyaç hasil oldugu zaman, gönüllü olarak toplanan köy halkindan olduklari için, diger birlikler gibi saglam bir askerî egitime sahip degillerdi. "Salyâne"den kurtulmak için zaman zaman Hiristiyanlar bile bu birlige istirak edebiliyorlardi. Bunlar, bulunduklari bölgenin pasasindan baskasini tanimazlardi. Hizmet gördükleri müddetçe ulûfe alirlardi. Sekbanlar, "Bayrak" ismi ile siniflara ayrilirlardi. Sekban bölükbasisi ve Bayraktar adinda subaylari vardi. Bunlar, silah olarak kiliç kullanirlardi.

Zamanla sekbanlarin önemleri azalinca bunlarin yerini "Tüfekçi" adi ile yeni bir piyade sinifi aldi. Her elli-altmis tüfekçi bir bayrak kabul edilerek, "Gönüllü zabiti" adi verilen bir subayin komutasi altinda bulunurdu. Her sancak veya eyaletteki tüfekçi bayraklari, "Tüfekçi basi" adi verilen bir subayin komutasina verilirdi. Önemli eyaletlerden üçer veya beser tüfekçi basi varsa, bunlardan biri bas seçilerek adina "Serçesme" denirdi.

ICÂRELILER

Hudud boylarinda bulunan sehir ve kalelerde istihdam edilen yerli topçulardan meydana getirilen bir siniftir. Ücretle vazife gördüklerinden dolayi kendilerine bu isim verilmistir. Komutanlari, topçulugu iyi bilen ve "Topçu agasi" adi verilen bir kimsedir. Topçu agasi, eyalet pasalarinin komutasinda bulunmak üzere payitahttan gönderilirdi.

LAGIMCILAR

Yerlikulu askerinin bir bölümünü teskil eden bu sinif, hududa yakin bulunan önemli bazi kalelerin aniden muhasara edilmesi düsünülerek kurulmus bir siniftir. Ayrica düsman tarafindan kazilacak hendek ve tünellere mukabil hendek ve tünel kazmak suretiyle harbi kazanmak gayesi güdülmüstü. Kapikulu ocaklarindan olan Lagimcilarla ayni vazifeyi görmelerine ragmen bunlarin durumlari daha farkli idi. Zira bunlar, baris zamanlarinda da bagli bulunduklari kalelerde bulunuyor ve genellikle Hiristiyan tebeadan meydana getiriliyorlardi. Bunlar, devlet merkezinden gönderilen ve "Lagimcibasi" denilen bir subayin komutasina verilmislerdi.

MÜSELLEMLER

Osmanli Devleti'nde, pek çok görevi yerine getiren müsellemler, harp zamanlarinda ordunun geçecegi yollan temizlemek, köprüleri tamir etmek ve yol açmak gibi hizmetlerle de mükellef idiler: Buna karsilik baris zamanlarinda bütün vergilerden muaf sayiliyorlardi. Zaten bu ismi bu yüzden almislardi. Rumeli'de genellikle Hiristiyan tebeadan olan müsellemlere karsilik, Anadolu'da Müslüman tebea istihdam olunurdu. Bunlara "Yörük" ismi verilirdi.

SERHAD KULU

Osmanli kara ordusunun, önemli bir bölümünü meydana getiren eyâlet askerlerinin bu ikinci sinifi olan Serhad kulu da, hizmet ve durumlarina göre ayri kategorilerde mutalaa edilmistir. Bu sinif: Akincilar, Deliler, Gönüllüler ve Besliler olmak üzere daha küçük birliklere ayrilmislardir.

AKINCILAR

Serhad kulu grubunun en önemli birligini akincilar teskil ederdi. Müslüman Türklerden meydana getirilen hafif süvari kuvvetlerine verilen bu isim, 500 sene sonra Avrupa'da "komando" olarak ortaya çikacaktir.

Serhad denilen hudud boylarinda bulunan akincilar, fevkalade disiplinli bir teskilâta sahiptiler. Bunlar, atlarla düsman içlerine kadar sokulur, gerek bizzat gördükleri, gerekse düsmandan elde edilen esirler vâsitasiyla ögrendikleri bilgileri degerlendirerek önemli bir istihbarat agi kurmuslardi. Öncü kuvvetler olduklari için, ordunun kesif hizmetlerini görüyorlardi. Bundan baska onlar, düsman topraklarindaki araziyi tedkik ederek orduya yol açiyorlardi. Çok seri hareket ettikleri için, düsmanin pusu kurmasina

imkan vermiyorlardi. Ayrica ordunun geçecegi yerlerdeki mahsûlü korumak suretiyle ekonomik bir fayda da sagliyorlardi. Akincilar, esir almak suretiyle bölgede bulunan nehirlerin geçit yerlerini de ögreniyordu. Bunun içindir ki akincilar, esas ordudan dört bes gün daha ileride bulunurlardi. Günümüzün motorize birlikleri gibi pek seri ve sür'atli hareket ettikleri için, düsmana karsi dehset saçar ve onlarin maneviyati üzerinde çok etkin psikolojik tesirde bulunurlardi.

Islâmî suurdan kaynaklanan bir ruha sahip olan akincilarin, ordunun basarisi için yaptiklari akinlarda, pekçok esir aldiklari bir gerçektir. Akinci anlayisina göre savasmak (cihad yapmak) hem dinî hem de millî bir vazifedir.

Hafif süvari birlikleri olduklarindan, düsman kale ve ordusu üzerine varmayan akincilar, ordu için yollan açiyorlardi. Bu yollarin birkaç yönden açilmasi gerekiyordu. Ordunun hedefi olan ülke, hem maddî hem de manevî bir sekilde yipratilmali idi. Düsmanin, maddî güç kaynaklari yok edilmeli, ekonomisi ile ordusu hirpalanmali idi. Halka korku salip onlarin manevî güçlerini kirmak gerekiyordu. Elde edilmesi mümkün olan her türlü gizli bilgi elde edilmeliydi. Akincilarin açtiklari bu yol ve verdikleri hizmetten sonra, Padisah veya Serdar-i Ekrem asil ordu ile gelip harp ederlerdi.

Akincilar içinde devsirme yoktur. Bu sinifa, Arnavut ve Bosnak gibi, Osmanlilar vasitasiyle Müslüman olanlar da alinmazdi. Akinci olabilmek için Osmanli Türkü olmak gerekiyordu. akinci beylerinin çogu, Osman Gazi'nin arkadaslari olan maruf komutanlarin çocuklaridir. Akinci beyleri, istediklerini ocaga alir, istemediklerini de almazlardi. Bu konuda Divan anlari tamamiyla serbest birakmisti. Bu yüzden Divan, onlarin bu tasarruflarina karismazdi. Akinci ocagi beyleri, genis bir yetkiye sahip ve dogrudan dogruya padisahtan emir alan kimselerdi.

Büyük bir kismi, Avrupa ve Balkan halklarinin dillerini çok iyi biliyordu. Bu sebeple sinirlarin ötesinde kendilerine bagli birçok ajanlari vardi. Bu ajanlar sayesinde akincilar, Orta Avrupa ve ötesi hakkinda günlük bilgileri elde edebiliyorlardi. Bu sekilde hareket etmek, onlar için bir zorunluluktu. Aksi takdirde girisecekleri akin bir felaketle sonuçlanabilirdi.

Her biri ayri bir komutana bagli bulunan akinci birlikleri, ayri ayri yerlerde ikamet ediyorlardi. On kisilik akinci birliginin komutanina onbasi, yüz kisilik birlik komutanina yüzbasi, bin kisilik birligin komutanina da binbasi

deniyordu. Bütün bunlarin üstünde de "Akinci beyi" denilen akinci komutani vardi ki, buna akinci sancakbeyi denirdi.

Düsman ülkesine yapilan bir akinin, akin adim alabilmesi için o taarruzun akinci komutanlarinin emrinde olmasi lazimdi. Akinci komutani kendisi sefere istirak etmez, gönderdigi birlik te 100 veya daha fazla kisiden meydana geliyorsa buna "Haramîlik", 100 kisiden daha az ise buna da "Çete" denirdi. Hazar zamaninda (harb olmadigi zaman) akincilar, kendi is ve talimleri ile mesgul olurlardi. Düsman ülkesine yapilan akinlar, gelisigüzel degil, bir plan ve program dahilinde olurdu.

Rumeli'de ayri ayri ocaklar halinde bulunan akincilar, komutanlarinin isimleri ile anilirlardi. Osmanlilar'in ilk fetihleri zamaninda Evrenos Bey akincilari vardi. Daha sonra Mihalogullari, Turhan ve Malkoç Bey akincilari meydana çikti. XVI. asir sonlarina kadar söhretlerini muhafaza eden akincilar, Osmanli fetihlerinde önemli rol oynamislardi. Genelde Akincilar, Rumeli sinir boylarinda kullanilmakla birlikte zaman zaman Anadolunun dogusunda da istihdam edilmislerdir.

Savaslarda basarili olan akincilara dirlik tahsis edilince timarli akincilar ortaya çikti. Böylece akincilar, timarli ve vergiden muaf olanlar diye iki gruba ayrilmis oldular. XVII. asir baslarindan itibaren vergiden muaf olanlar, bazi kadilar tarafindan vergi vermeye zorlanmis görünmektedirler. Merkezden gönderilen emirlerle kadilarin bu neviden davranislarindan vaz geçmeleri istenmektedir. Nitekim 1014 (1605) senesine ait bir hükümde söyle denilmektedir:

"Akinci taifesinin sakin olduklari yerin kadilarina hüküm ki, kadimu'l-eyyamdan olan sefer-i hümayunuma eser akinci taifesi sefere estikleri (sene) umûmen avanz-i divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellem olmak babinda emr-i serifim vârid olmus iken, haliya taife-i mezbureye kudat tarafindan tekâlif çektirilmekle, sefere ihraç olunmak lazim geldikte taife-i mezbûre sair reaya gibi hem tekâlif çekeriz ve hem sefere teklif idersiz deyü sefere gitmekte taallul ettikleri ilam olundu. Imdi taife-i mezbûre memur olduklari sefere gelüp hizmet ettiklerinden sonra tekâlif ile rencide olunmamak ferman olunmustur."

Akincilarin silahlan, bir zirhli gögüslük ve yaka ile mizrak, kalkan ve atlarinin egerine takili basi topuzlu bir bozdogandi. Akincilarin tamami zirh kullanmazdi. Bunlarin yiyecekleri ve kaplari da kendileri gibi hafifti. Atlarinin egerine asili birer küçük kushâne ile yemek islerini görürlerdi.

Çogu zaman bu tencerede pirinç, kavurma veya koyun pastirmasini pisirirlerdi.

XVI. asir sonlarina kadar Bati'da önemli hizmetlerde bulunan akincilarin sayisi, zaman ve sartlara bagli olarak azalip çogaliyordu. Nitekim 1530 Budin ve 1532 Alman seferinde sadece Mihaloglu Mehmed Bey'in komutasinda 50 binden fazla akinci vardi.

Eflak Beyi Mihal'in isyanindaki harekâtta (1595), Vezir-i A'zam Sinan Pasa'nin tedbirsiz hareketi sonucu adeta mahv olurcasina zayiat veren akincilar, bundan sonra pek fazla is yapamadilar. Gerçi XVII. yüzyilin ilk yarisi içinde cüz'î bir kuvvetle bazi muharebelerde görünmüslerse de eski kuvvet ve kudretlerine ulasamadilar. Bundan sonra akincilarin vazifesi, Tatar ve Kirim Hani kuvvetleri tarafindan görülür olmustu. Varligini ismen de olsa uzun süre devam ettiren akincilik, 1826 yilinda resmen ortadan kaldirilmisti.

DELILER

Serhad kulu askerinin bir bölümünü de "Deliler" teskil ediyordu. Bunlarin büyük bir kismi Türk'tü. Öncü birliklerden olan ve deli denilen bu atlilar da akincilar gibi gözünü budaktan sakinmiyorlardi. Gerçekten bu sinifa mensub olanlar, öyle bir cesarete sahip idiler ki, asir "delil" demek olan bu tabir, cesaretlerinden dolayi halk arasinda "deli" olarak meshur olmustu. Iri yan ve cesaretli kimselerden meydana gelen bu hafif süvari birligi, ocaklarini Hz. Ömer'e kadar dayandirirlar. Fevkalade cesaret, atilganlik ve korkunç kiyafetleri ile düsmana dehset veren Deliler, hep galip gelirlerdi. Bu sinif askerî birligin parolasi "yazilan gelir basa" seklinde idi. Böyle bir anlayis ve suura sahip olduklari için hiç bir tehlikeden çekinmezlerdi.

Sancak beyi veya beylerbeyi maiyetinde olan delilerde, akincilarin bütün silahlan vardi. Bunlarin her ellialtmis kisisi "bayrak" adi ile bir birlik meydana getiriyordu. Bu birliklerin birkaç tanesi "Delibasi" adinda bir subayin komutasinda idi. Birkaç delibasinin askerleri de "Alaybeyi" veya "Serçesme" denilen daha yüksek rütbeli bir subayin komutasina havale edilmislerdi.

XVI. asirlardan önce pek görülmeyen bu askerî birlik, Türklerden baska Bosnak, Sirp ve Hirvat gibi Müslüman olmus cengaverlerden meydana gelmisti. Bunlar, tamamiyle Rumeli halkindan olduklari için orada bulunurlardi.

Baslarinda, benekli sirtlan derisinden yapilmis ve üzerine kartal kanatlari takilmis bir baslik bulunurdu. Salvarlari kurt veya ayi derisinden olup tüyleri disarda idi. Bu kiyafetleri ile deliler, düsmana büyük bir korku verirlerdi.

Devlette, zaaf belirtilerinin görüldügü XVIII. asirdan itibaren bu askerî birlik de önemini kayb etti. Yeniçerilerin ortadan kaldirilmasi ile bunlar da lagv edildi.

Serhad kulu askerini teskil eden "Gönüllü" ve "Besliler" diye iki ayri birlik daha vardir. Hafif süvari birlikleri olan bu birlikler, zamanlarina göre önemli hizmetler ifa etmislerdi. Bunlar, hududlardaki sehir ve kasabalarin muhafazasina memur edilmislerdi. Bu birlikler, ulûfelerini bulunduklari yerin maliyesinden aliyorlardi. Atli ve tüfekli olan gönüllü sinifi sag ve sol gönüllüler diye ikiye ayriliyorlardi. Besliler de sag ve sol besliler diye ayrildiklari gibi "Cemaat-i besluyan-i evvel", "Besluyan-i sani", "Besluyan-i salis" ve "Besluyan-i rabi" gibi isimler alirlardi.

TIMARLI SIPAHILER

Osmanli eyâlet kuvvetlerinin en kalabalik ve önemli sinifini timarli sipahi denilen atli birlikler meydana getiriyordu. Devletin büyüyüp gelismesinde baslica rolü oynayan toprakli ve timarli süvari teskilâti, daha önceki Müslüman Türk devletlerinde de vardi. Osmanlilar, bu sistemi daha da gelistirmislerdi. Bu sayede Osmanlilar, bir taraftan topragin islenmesini saglarken, öbür taraftan devletin atli ihtiyacini gideriyorlardi. Bu mânâda kendilerine dirlik verilmis olan toprak sahipleri, buna mukabil devletin muhafazasini üzerlerine almislardi. Kurulus döneminden itibaren devam edegelen bu sistem, uzun müddet devam etmisti. Böylece devletin asker ihtiyaci, kendilerine timar vermek suretiyle halk tarafindan karsilaniyordu.

Dirlik verilen timar sahibi, elindeki imkânlardan istifade ile "Cebelû" veya "Cebelî" denilen bir askerî güç bulundurmak zorunda idi. Timarli sipahilerin besleyecekleri asker (cebelû) sayisi, timarin gelirine göre degisiyordu. Sefer esnasinda timar sahibi olan sipahi, cebelûleri ile birlikte harbe istirak etmek zorunda idi. Aksi takdirde geri verilmemek üzere timari elinden alinirdi. Mesru bir mazeretinden dolayi gelemeyen veya beylerbeyinin emri ile güvenlik mülahazasiyla yerinde kalip sefere istirak etmeyenler için böyle bir ceza uygulanmazdi. Atli olan bu askerî sinif, binicilikte ve kiliç kullanmada son derece maharet sahibi idi. Piyadelerin korunmasi bunlarin sayesinde mümkün oluyordu.

Cebelûler, genellikle Anadolu gençlerinden teskil ediliyorlardi. Bununla beraber bazan sipahinin para ile satin aldigi veya savaslarda esir etmis oldugu kimselerden de olabilirdi. Cebelûnun bütün masrafi "sahib-i arz" da denen timar sahibine aitti. Sipahi, kendi bölgesinde veya bagli bulundugu sancak dahilinde oturmak zorunda idi.

Timarli sipahiler her sancakta bir kisim bölüklere ayrilmislardi. Her bölügün "Subasi" denilen çeribaslari ile bayraktar ve çavuslari vardi. Timarli sipahilerden her on bölük (bin kisi) bir alaybeyinin komutasi altinda bulunurdu. Alaybeyleri ise sipahileri ile birlikte bagli bulunduklari sancakbeylerinin, onlar da eyalet valisi olan beylerbeyinin komutasi altinda sefere giderlerdi. Timarli sipahilerin iyi atlari, kiliç, kargi, kalkan ve oklari ile baslarinda migfer, üstlerinde de zirh bulunurdu. Savas esnasinda ordunun sag ve solundaki kanatlari teskil ederek hilal seklini almak suretiyle yandan gelecek saldirilara karsi merkezi muhafaza ediyorlardi. Savasta ölen sipahinin çocuklari devlet tarafindan himaye edilir ve çocuklarindan birine dört bin, ikincisine üç bin akçalik timar baglanirdi.

Bilindigi gibi mirî arazi rejiminin bir sonucu olarak ortaya çikan dirlik sisteminde sipahî, topragin gerçek sahibi degildir. Bu sebeple o, tasarruf hakkini elinde bulundurdugu araziyi herhangi bir sekilde satamayacagi gibi varislerine miras da birakamazdi. O, devlet tarafindan belli hizmetler karsiliginda kendisine verilen araziyi kullanma (tasarruf) yetkisine sahiptir. Kanunnâmelerle belirlenen kaidelerin disina çikamaz. Bu bakimdan, vazifesini kötüye kullandigi veya timarinda çalisanlara (reâya) zulm ve teaddi ettigi kesin olarak belirlenen sipahinin topragi elinden alinirdi. Kendisi ayrica cezaya da çarptirilirdi. Bununla beraber sipahinin seferde ölmesi halinde timari çocuklarina kalirdi. Nitekim daha Osman Gazi zamaninda, sipahi, çocuklari ve timarla ilgili bazi kanunlarin yürürlüge girdigi bilinmektedir. Asikpasazâde'nin ifadesine göre ölen dirlik sahibinin timari, ogluna verilecektir. Sayet ölen kimsenin oglu küçük ve sefere gidemeyecek yasta ise, o zaman onun yerine hizmetçileri sefere gideceklerdir. Böyle bir uygulama, seferdeki sipahiye daha bir kuvvet kazandiriyordu. Insan ruh dünyasinin karmasik isteklerinden biri de kendinden sonra evlatlarina bir seyler birakma arzusudur. Binaenaleyh, tam anlamiyla maliki olmasa bile öldükten sonra topraginin kendi çocuklarina intikal edecegini bilen bir sipahi, sefer esnasinda cephe gerisinden emin demekti. Bu da ona ayri bir güç veriyordu. Çünkü ölse bile, devletin kendi çocuklarini koruyacagini biliyordu. Bu bilgi, ona bir dinamizm veriyordu.

Kanunî Sultan Süleyman'in son zamanlarina kadar Türk ordusunun en güçlü askeri olan timarli sipahi, bilhassa XVI. yüzyilin sonlarindan itibaren bu sinifin arasina da yabancilarin girmesiyle yavas yavas bozulmaya yüz tutmustu. Bunlarin, disiplinli ve muntazam olmalari, Kapikulu ocaklari ile bir denge sagliyordu. Timarlarin önemlerini kayb etmesi, timarlarin muharib olmayan siniflara verilmesi ve bazi timar gelirlerinin mukataa-i miriye adi ile hazineye aktarilmasi, bunlarin nüfuzlarinin azalmasina sebep oldu. Keza, XVII. yüzyilin ortalarindan itibaren hizmet bölüklerinin kaldirilmasi üzerine timarli süvariler, adeta yaya, müsellem ve yörükler gibi top, cephane ve diger harp levazimatini, nakl etmek, kalelere zahire götürmek, tamir islerinde hizmet görmek ve benzer daha nice geri hizmetleri ile vazifelendirildiler. Bu uygulama, teskilat için ikinci bir darbe oldu.

XVII. asir baslarina kadar Anadolu ve Rumeli'deki timarli sipahîlerle, bunlarin kanunen beraberlerinde harbe götürmeye mecbur olduklari "Cebelû" sayisi 90 binden fazla iken bu miktar, sonralari üçte bire inmisti. Timarli sipahi askerinin azalmasi sonucunda valiler, kapilarinda besledikleri derme çatma levend, sarica, sekban gibi kuvvetlerle bunlarin yerlerini doldurmaya çalistilar.

ASKERÎ TESKILAT

Bir toplumun "devlet" haline gelebilmesi, onun varligina vücud veren halk ve idarecilerin "bagimsizlik" (istiklâl) kavramini tanimalari ile mümkündür. Bu tanima, sadece fikir ve düsüncede kalmayip fiilen tatbik edilmelidir. Bu da belli sinirlari koruyacak olan "askerî güç" denilen bir sinifin mevcudiyeti ile gerçeklesir. Disiplinli ve sistemli hareket eden bir askerî gücün ifade ettigi mâna çok iyi bilindiginden, tarihte üne kavusmus bütün büyük devletler, bu konu ve teskilât üzerinde hassasiyetle durarak onu muhafazaya çalismislardir.

Disiplinli ve devamli bir ordunun teskili fikrinden hareketle sarf edilen çabalar, milletlerin kendi bünyeleri, bulunduklari cografî ortam ve zamanlarina göre degisik olagelmistir. Bu sebepledir ki, hayatlarini ziraî ürünlerle kazanan milletler gibi topraga siki sikiya bagli olmayan göçebe Türklerin hayatlarinda hayvanlarinin büyük rolü vardi. Bu, onlarin daha disiplinli hareket etmesini sagliyordu. Keza bu, onlarin harp disiplin, oyun ve usûllerine alismalarina da yardimci oluyordu. Nitekim sonbaharda yapilan büyük sürek avlarinin sebepleri, bu önemli gerçek içinde yatiyordu. Uygurlarin birçok aile ve boylarinin bir araya gelerek yaptiklari bu sürek avlari, Göktürkler'de oldugu gibi bir çesit savas egitimi idi. Ekonomi, devlet ve ordu idaresi, askerî bilgi ve eglence bu bahanelerle tatbikat sahasina konuyor, yasaniyor ve deneniyordu.

Ortaasya'li atli kavimlerin hayatlarinin en önde gelen özelligi, hareket halinde olma idi. Fertlerin bu hareketli hayati, topluma da bir dinamizm veriyordu. Bu hareket ve canliligin sonucu olsa gerek ki, Islâm öncesi Türklerinde hakim bulunan anlayisa göre "kendileri bir kurt, düsmanlari da bir koyun sürüsü idi." Türklerdeki bu dinamizm, Müslaman olduktan sonra daha bir kuvvetle devam

etmis görünmektedir. Zira onlar, tarihî kültürlerinin bir mirasi olarak devam ettiregeldikleri bu anlayisi, Islâm'in "cihâd" ve "sehidlik" motifleri ile birlestirmislerdi.

Düsmanlarina karsi yaniltma, ani hücum ve sizma gibi taktikleri ile taninan Türklerin, Müslüman Arap ordulari içinde yer almalarindan sonradir ki, Islâm ordulari genis bir cografî mekânda yayilma imkânini buldular. Miislüman Türk askerlerinin Islâm ordusundaki durumundan bahs eden bir arastirici sunlari söylemektedir:

"Bazen uygulanan usûl de yürüyüs halinde olan düsman hatlarini tuzaga düsürmek veya hemen girisilen muharebe ile anlari, önceden hazirlanmis tuzak bölgelerine çekmek idi. Bu taktikteki büyük avantaj, saf nizaminda hücuma alismis Arap süvarileri için pek söz konusu degilse de, âni hücum, yaniltici çekilme, kanatlara sizma, her taraftan ok yagdirma ve hücumu sür'atle tekrarlamada mâhir Türkler içindi."

Tarih sahnesinde görünen birçok millet, askerî güç olarak ifade ettigimiz devamli ve disiplinli orduyu ayakta tutup kendisinden istifade edebilmek için çesitli çarelere bas vurmustur. Bu meyanda, harplerin sebep oldugu nüfus azalmasini bir dereceye kadar ortadan kaldirmak için galiplerin, maglup olan toplumlarin çocuklarindan yararlandigi da görülmektedir. Osmanlilarin da bas vurdugu bu sistem, onlarin basarili sonuçlar almalarina sebep olmustur.

Özellikle kurulus ve daha sonraki dönemlerde kullanilan sistemler ile ordunun sahip oldugu disiplin, Osmanli ordusunu basarili bir hale getiriyordu. Batida bulunan Hiristiyan devletlerce de farkina varilan bu duruma isaret eden bir seyyahin su sözlerine dikkat çeken Gibbons, o seyyahin ifadesini söyle nakleder:

"Osmanlilar, daha önceden Hiristiyan ordularinin ne vakit geleceklerini ve kendileri ile çatisma için müsait yerin neresi oldugunu bilirler. Çünkü bunlar, daima seferber bir halde idiler. Çavuslari ve casuslari, kuvvetleri nasil ve nereye sevk etmek lazim geldigini biliyorlardi. Bunlar, birdenbire harekete geçebilirlerdi. Yüz Hiristiyan askeri, on bin Osmanlidan daha fazla gürültü yapiyordu. Trampet bir defa vurdu mu, derhal yürüyüse baslarlar, adimlarini kat'iyyen yavaslatmaz ve yeni bir komut verilinceye kadar kat'iyyen durmazlardi. Hafif techizatli olduklari için Hiristiyan mühasimlarinin üç günde kat edemedikleri mesafeyi bir gece içinde kat ederlerdi."

Pek çok müessesede oldugu gibi, kendinden önceki Müslüman ve MüslümanTürk devletlerinin teskilatlarindan yararlanmis bulunan Osmanlilar, bu uygulamayi askerî sahada da gösteriyorlardi. Gerçekten, Osmanli askerî teskilâtinin, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Ilhanli ve Memlûk askerî teskilâtlan ile benzerlik arz etmesi, bu ifadelerin dogrulugunu ortaya koymaktadir. Bununla beraber biz, daha açik bir fikir vermesi bakimindan B. Selçuklu askerî teskilâtindan kisaca ve ana hatlari ile bahs etmek istiyoruz.

Özellikle Alp Arslan ve oglu Meliksah dönemlerinde devrinin en büyük askerî gücü haline gelen Selçuklu ordusu, günümüzün Milli Savunma Bakanligi durumundaki "Divan-i Arizu'l-Ceys" denilen bir teskilât tarafindan idare ediliyordu. Büyük Selçuklu ordusu, çesitli kavimlerden alinarak hususi saray terbiyesi ile yetistirilmis, tören, usûl ve protokolü bilen ve dogrudan dogruya Sultana bagli bulunan "Gulaman-i saray", en seçkin komutanlarin egitimi altinda her an emre hazir bekleyen "Hassa ordu" su ile melik, vali, vezir gibi ileri gelen devlet büyüklerinin askerleri ve tabi hükümetlerin askerlerinden kurulu idi. Isimleri

"Divan defteri"nde yazili bulunan "Gulaman-i saray" efradi, yilda dört maas (bistgâni) alirdi. Devletin esas askerî gücünü teskil eden, harplere katilan ve düsmana agir darbeler indiren "Hassa ordu"su askeri de maasliydi. Ayrica vezir Nizamülmülk (öl. 485/1092) vâsitasiyle daha küçük parçalara bölünen askerî iktalarda, geçimini arazi gelirlerinden temin eden ve her zaman harbe hazir kalabalik bir süvari kuvveti (sipahiyan) de vardi. Bu sâyede Selçuklu Devleti, büyük bir askerî kuvvet bulundurma imkânina sahip olmustu. Buna karsilik Gazneliler ile Büveyhîler döneminde askere ikta degil maas veriliyordu. Sikisik durum ve zamanlarda, devletin bu maaslari ödeyemedigi oluyordu. Böyle durumlarda komutanlar, vilayetlerin vergilerini kendi nâm ve hesaplarina topluyorlardi. Halkla aralarinda bir menfaat birligi olmadigindan askerin faaliyetleri, zaman zaman vilayetlerin harab olmasina kadar variyordu. Halbuki askerî iktalar sayesinde Büyük Selçuklu Devleti 400 bin, Türkiye Selçuklulari da 100 bin kisilik bir orduya sahip bulunuyorlardi.

OSMANLILARIN ILK ASKERI TESKILÂTI

Bizans Imparatolugu'nun hududlarinda bulunan ve Osman Gazi'ye bagli olan Türk asiretleri atli idiler. O dönemin iklim, harp, teknoloji ve siyasi sartlarina göre bu gerekliydi. Bu sebeple Osman Bey zamaninda harplere istirak edip fetih yapanlar bu asiret kuvvetleri idi. Asiret kuvvetleri, baslarinda serdarlari olmak üzere Osman Bey'in hizmetine giriyor, fetihlerin sonunda ganimetlerden pay aliyor ve zapt edilen topraklardan yerlesme hakki elde ediyorlardi. Topraga yerlesen Türkmenler, tasarruf ettikleri (kullandiklar) yer karsiliginda Osman Gazi'ye tabi oluyorlardi. Timarlarinin gerektirdigi sayida atli askeri de savasa gönderiyorlardi. Osman Bey, uç beyi olduktan sonra kendisi ile yakin çevresini koruyan ve yevmiye hesabi ile ücret alan askerlerin sayisini artirdi. Bunlar, Selçuklular'da oldugu gibi "Kul" veya "Nöker" adi ile aniliyorlardi. Ulûfeli askerlerin sayisi, beyligin gücü ile orantili olarak artiyordu. Bu bakimdan beyligin sinirlari genisledikçe Osman Bey'in kapisindaki kul sayisi da artiyordu.

Osman Bey zamaninda, beyligin kuvvetleri, hizmetleri karsiligi ganimetten hisse alan ve feth edilen yerlere atli asker vermek sartiyla yerlesen Türkmen kuvvetleri ile ücretleri gündelik olarak ödenen Osman Bey'in sahsî askerlerinden ibaretti. Nöker veya Kul adini tasiyan bu askerler, fetih hareketlerinde henüz etkin rol oynayacak sayiya ulasmamislardi.

Asiret kuvvetleri ile ulûfeli askerler, ilk zamanlarda yeterli oldularsa da fetihler çogaldikça sayi olarak kifayet etmemeye basladilar. Bu bakimdan Osman Bey, fetihlere devam edebilmek için dinamik eleman arayisina baslama ihtiyacini duydu. Bundan sonra ihtiyaç hasil oldugu zaman Sögüt, Karacasehir, Eskisehir ve Bilecik dolaylarindaki köylerde oturan ve tarimla ugrasan Türk köylülerinden yararlanmaya karar verdi.

Atli olan asiret birlikleri, özellikle kale muhasaralarinda fazla tesirli olamiyorlardi. Bundan baska fetihler sonucu arazi genisleyip birçok gayr-i müslimin, devletin vatandasi durumuna gelmesi ve muhasaralarin uzamasi üzerine asiret kuvvetleri, istenilen zamanda istenilen yere ulasamiyorlardi. Bu sebeple Orhan Bey döneminde yeni ve devamli bir askerî birlige ihtiyaç duyuldu.

YAYA VE MÜSELLEMLER

Osman Bey'in ölümünden kisa bir süre sonra, beyligin sinirlarinin genislemesi ve kisa bir gelecekte, daha bir genislemeye namzed olmasi, Orhan Bey'i askerî, malî ve idarî düzenlemeler yapmak zorunda birakti. Gerçekten de beylik çerçevesinden çikip güçlü bir devlet haline gelmek için, düzenli bir orduya ihtiyaç vardi. Orhan Bey de bu görüsten hareketle önce orduyu ele aldi.

Orhan Bey'in saltanatinin ilk yillarinda askerî kuvvetler, Osman Bey zamanindan pek farkli degildi. Fetihler arttikça topraga yerlesen Türkmenlerin sayisi artmis, buna bagli olarak timarli sipahî sayisi da çogalmisti. Kul veya Nöker denilen sinif, Osman Bey zamaninda oldugu gibi yine ulûfe aliyordu.

Fetihlerin devami için zarurî olan ordunun organizasyonu, yani, ilk düzenli birlikler, Bursa'nin fethinden sonra ve Iznik'in fethinden önce Vezir Alaeddin Pasa ile Bursa Kadisi Çandarli Kara Halil'in (öl. 1387) teklifleri dogrultusunda yapilmisti. Buna göre devamli surette savasa hazir yaya ve atli bir kuvvetin bulundurulmasi gerekiyordu. Bu maksatla Türk gençlerinden meydana getirilen bu ordunun atsiz askerine "Yaya", atli askerine de "Müsellem" adi verildi. Alaeddin Pasa'ya göre askerî sinifa mensub olan kimseler ile vezirler, özel bir kiyafet giyerek halktan ayird edilmeliydi. Bu sebeple, bunlarin giyecekleri elbise ve baslarinda tasiyacaklari sarigin renk ve biçimi tesbit edildi. Buna göre bunlar "Ak börk" giyeceklerdi. Böylece tasradaki timarli sipahilerden de ayrilacaklardi.

Türk gençlerinden kurulan ve her biri bin kisi olan bu askerî birligin efradi. Çandarli Kara Halil tarafindan seçilmisti. Asikpasazâde'nin ifadesine göre birçok kisi "Yaya" yazilmak için Çandarli Kara Halil'e müracaat etmisti. Savas zamaninda bu gençlere önce birer, daha sonra da ikiser akça gündelik verilmesi kararlastirildi. Savas olmadigi zamanlarda da ziraat yapmak üzere kendilerine toprak tahsis edildi. Bunlar, vergilerden muaf tutuldular. Orhan Bey zamaninda hassa ordusu sayilan yaya ve müsellemler, kaç sancak varsa o kadar yaya ve atli sancaga bölünerek basina sancakbeyi tayin edildi. Yaya denilen piyade sinifinin her on kisisi için bir bas (onbasi), her yüz kisiye de daha büyük bir bas (yüzbasi) tayin edilmisti. Müsellem adi verilen atli birligin her otuz kisisi bir "Ocak" meydana getiriyordu. XV. yüzyil ortalarina kadar fiilen silahli hizmette bulunmus olan bu Yaya ve Müsellemler, Kapikulu ocaklarinin kurulup gelismesiyle yerlerini onlara terk ettiler. Daha sonra Rumeli'deki Yürükler, Canbazlar ve Tatarlarin katilmasiyla Osmanli askerî teskilâtinin geri hizmet sinifini meydana getirdiler. Bu sinif, köprü yapimi, yol insaati, kale tamir ve yapimi ile hendek kazimi gibi islerde kullanildi.

Görüldügü gibi Osmanli Devleti'nin ilk döneminde, yani Osman Bey zamaninda beyligin kuvvetleri iki kisimdan ibaret bulunuyordu. Bunlardan biri, Türkmen asiretlerinden saglanan ve kendilerine hizmetleri karsiliginda elde ettikleri ganimetler disinda timar da verilen atli kuvvetler, digeri de Osman Bey'in, ücretlerini gündelik olarak verdigi sahsî askerlerdi. Bunlara Nöker deniyordu ki tamami hür insanlardan meydana gelmisti. Orhan Gazi döneminde ise Yaya ve Müsellem adi ile yeni ve devamli bir askerî birlik kurulmustu.

Bu bilgilerin isigi altinda konuya bakildigi zaman Osman ve Orhan Bey'ler zamaninda Osmanli ordusu, üç gruptan tesekkül ediyordu. Bunlardan biri asiret kuvvetleri, ikincisi Nöker adi verilen ve sonradan "azab" adini alan sahsî askerler ki bir çesit hassa orduyu meydana getiriyorlardi. Üçüncüsü de biraz önce kuruluslarindan bahs ettigimiz Yaya ve Müselle ordusu idi.

Kurulus döneminden baslamak üzere Osmanli ordusu "Kara" ve "Deniz" olmak üzere iki kisimdan ibaretti.

OSMANLI KARA ORDUSU

Ordu-u Hümâyun denilen Osmanli Kara Ordusu, genel olarak iki bölüme ayrilmakta idi. Bunlardan biri "Kapikulu Askerleri" digeri de "Eyâlet Askerleri" adini tasiyordu. Bu askerî birliklerin her biri, gördükleri hizmetlere göre kendi içinde daha küçük kisimlara ayrilip ona göre isimler aliyor. Bu isimler, ocak kelimesi ile bir terkip olusturduklarindan ayrica bunlara "ocak" deniyordu. Ocag'in en büyük subayina da "Ocak Agasi" adi veriliyordu.

KAPIKULU ASKERLERI

Kapikulu denilen bu askerî birlik, Selçuklular ve diger bazi devletlerde oldugu gibi "Hassa Ordu"yu meydana getirmekteydi. Bu sinifa dâhil olan askerler, devletten "Ulûfe" adiyla maas alirlardi. Burada "kapi" kelimesinin kullanilmasi ve devletten maas alan askerlere de "Kapikulu" askeri denmesinin sebebi, Kapi kelimesinden bizzat devletin anlasilmasiydi. Zira eskiden beri dogu ülkelerinde isler, hükümdar saraylarinin kapisinda görülürdü. Bu tabir, Kapi müdafaasinda bulunan askerler için de kullanilmakla beraber sadece onlara hasr edilmeyen bir kelimedir. Askerler için de bu kelime kullaniliyordu. Iste bu sebepten dolayi devletten maas alan askerlere "Kapikulu askerleri" deniyordu.

Kapikulu askerleri baslangiçta devlet merkezinde bulunuyorlardi. Fakat ülke genisleyip muhafazasi için hudud boylarinda kaleler insa edilince oralarda da ikamet etmek mecburiyetinde kaldilar.

Osmanli Devleti, Rumeli taraflarinda fetihler yapip genislemeye baslayinca devamli bir orduya ve daha fazla askere ihtiyaç hasil olmustu. Bu da savaslarda esir alinan ve askerî sartlara uygun hiristiyan çocuklarinin kisa bir müddet Türk terbiyesi ile yetistirilerek yeni bir askerî sinifin meydana getirilmesiyle karsilanmisti. Iste bu teskilât, Kapikulu ocaginin çekirdegini teskil etmisti. Kapikulu askerleri iki gruba ayrilmaktadirlar. Bunlar:

1. Kapikulu Piyadesi

2. Kapikulu Süvarisi.

KAPIKULU PIYADESI

Osmanli Devleti'nin, merkez askerî teskilât, içinde yer alan Kapikulu askerleri, Osmanli askerî teskilâtinin önemli bir bölümünü meydana getiriyorlardi. Kapikulu piyadesi de kendi arasinda ayri gruplara ayrilmisti.

ACEMI OCAGI

Osmanli askerî tarihinde, önemli yeri bulunan ve Kapikulu piyadesinin mühim bir bölümünü teskil eden yeniçerilere mense' olan "Acemi ocagi", Sultan Birinci Murad zamaninda Kadiasker Çandarli Kara Halil ile Karaman'li Kara Rüstem'in tavsiyeleri sonucu ortaya çikmisti. Hoca Saadeddin Efendi'nin bildirdigine göre bu uygulama, Sultan Birinci Murad'in devr-i saltanatinda 763 (1361-62) tarihindeki Zagra'nin fethi ile baslamistir. Devlet adina ve "Pencik" kanununa göre alinan esirler", Yeniçeri ocagina asker yetistirmek için Gelibolu'da kurulmus bulunan Acemi ocagina gönderiliyor ve yevmiye bir akça ücretle Gelibolu ile Çardak arasinda isleyen at gemilerinde hizmet görüyorlardi. Bir müddet sonra bunlar, Yeniçeri ocagina aliniyorlardi. Fakat bu esirler, firsat buldukça kaçip memleketlerine gittikleri için bu sistem degistirildi. Savaslarda esir edilen küçük yastaki Hiristiyan çocuklari, evvela Anadolu'daki Türk köylülerinin yanina

verilerek (Türk'e vermek) az bir ücretle hizmet ettirilmeye baslandi.

Gerçi bu ocagin, Rumeli fatihi Süleyman Pasa zamaninda, bizzat kendisi tarafindan savasta esir alinan Hiristiyan çocuklari ile basladigi belirtilmekte ise de ocagin gerçek manada müesseselesmesi, yukarida belirtilen sekilde olmustur.

Sözlük manasiyle beste bir demek olan "pencik" harplerde ele geçirilen esirlerden, askerlikte kullanilmak üzere beste birinin alinmasi demektir.

Islâm hukukunun ganimetlerle ilgili vaz' etmis oldugu prensiplerinden dogmus olan "pencik", Osmanli Devleti'nin ilk kurulus yillarinda uygulanmiyordu. Harpler sonunda ele geçen diger ganimetler gibi esirler de gazilere taksim ediliyordu. Gaziler, hisselerine düsen esirleri, Islâm hukuku geregince istedikleri sekilde istihdam edebiliyor, istihdam yeri olmayan da onlari satabiliyordu.

Osmanlilarda Acemi oglani iki sekilde alinirdi. Bunlardan biri savaslarda elde edilen erkek esirlerin beste birinden (pencik), digeri de Osmanli vatandasi olan Hiristiyan çocuklardandi. Savaslarda elde edilen esirlerin asker olarak alinmasiyle ilgili "Pencik Kanunu" tertib edilmisti. Buna göre alinan esir oglanlara "Pencik Oglani" adi verilmisti. Elde edilen bu esirler, "Pencikçi" denilen memur tarafindan tesbit edilir, bunlardan on ila on yedi yaslari arasinda olan erkek esirlerden vücutça kusursuz ve saglam olanlar devletçe üçyüz akça karsiligi satin alinirdi. Böylece Acemi ocagina ilk efrad, Pencik kanunu ile toplanmistir. Bu sistemin gelismesinde büyük ölçüde rolü bulunan Kara Rüstem de Gelibolu'da Pencik vergisini (Resm-i Pencik) toplamakla görevlendirilmisti.

Pencik oglanlarinin, Anadolu'daki Türk çiftçilerinin yanina verilmesi, aradaki deniz sebebiyle kaçmalarina engel olmak içindi. Bununla beraber, zaman zaman bazi esir çocuklarin Avrupa'ya kaçtigi görülüyordu. Esirlerin, Türk çiftçilerinin yanina verilmesi ile ilgili kanun hakkinda kaynaklarda farkli tarih ve zamanlar verilmektedir. Bu cümleden olarak Sirpsindigi savasi, Edirne'nin fethi ve Bilecik tarafina yapilan ilk akinlarda olduguna dair rivayetler bulunmaktadir.

Cüz'i bir ücretle Türk çiftçisinin yanina verilen Acemi oglanlarina çok az bir ücretin verilmesi, onlarin "ben padisah kuluyum" deyip çiftlik sahibine kafa tutmamasi içindi.

Acemi oglanlar, ziraat islerinde çalistirildiklari gibi kisa zamanda Türkçe ile birlikte Islâm-Türk örf ve âdetlerini de ögreniyorlardi. Böylece yeni hayata intibak ettikten sonra bir akça gündelikle "Acemi Ocagi"na kayit ettiriliyorlardi. Burada bir müddet hizmet gördükten sonra yevmiye iki akça karsiligi "Yeniçeri Ocagi"na gönderiliyorlardi. Yildirim Bâyezid döneminin sonlarina kadar belirtilen sekilde devam eden bu usûl, Ankara Savasi'ndan (1402) sonra fetihlerin durmasi ve iç karisikliklarin bas göstermesi yüzünden büyük ölçüde tatbik edilemez olmustu. Kapikulu ocaklarindaki kadro eksikligini gidermek için baska bir çareye bas vurmak gerekiyordu. Bu sebeple Rumeli'ndeki Hiristiyan tebeadan muayyen bir kanunla ve "Devsirme" ismiyle münasib sayida Hiristiyan çocugu alinmasina karar verildi.

Daha önce de temas edildigi gibi Ankara Savasi'ndan sonra Osmanli fetihleri durmus, bazi yerler Bizans ve Sirplara terk edilmislerdi. Gerek Çelebi Mehmed zamaninda, gerekse oglu Sultan Ikinci Murad'in ilk devirlerinde Rumeli'de fütuhat yapilamadigi için esirlerden istifade edilememisti. Bunun üzerine Osmanlilardan önceki Türk ve Islâm devletlerinde uygulanmamis olan yeni bir usûl ile devletin, Hiristiyan tebeasi olan ve yaslan uygun çocuklarindan sadece bir tanesinin

Osmanli ordusuna alinmasi kararlastirildi. Böylece Hiristiyan vatandaslarin çocuklarindan asker devsirmek için bir "Devsirme Kanunu" yürürlüge konuldu. Bu yeni kanunla, bastan basa gayr-i müslim olan Rumeli halki, tedrici surette müslümanlastirilacakti. Müslümanlastirilan bu insanlarla da Osmanli ordusu kuvvetlenecekti. Böylece devlet, bu sayede Müslüman nüfusunu koruma gibi bir hedefe de ulasmis oluyordu. Gerek Müslüman nüfusu çogaltma, gerekse harplerde kendisinden istifade etme bakimindan iki yönden faydali olan bu Devsirme kanunu , Pencik kanunu ile asker almanin yerine geçmisti. Zaten Pencik kanunu da eski önemini kaybetmeye baslamisti.

Devsirme kanunu geregi ihtiyaca göre üçbes senede ve bazan daha da uzun bir sürede Hiristiyanlardan sekiz ila on sekiz ve bazan yirmi yas arasindaki sihhatli ve kuvvetli çocuklardan Acemi Oglani alinmaya basladi. Bununla beraber 14-18 yas arasindakiler tercih ediliyordu. Önceleri Rumeli'de Arnavutluk, Yunanistan, Adalar ve Bulgaristan'dan, daha sonra ise Sirbistan, Bosna-Hersek ve Macaristan'dan çocuk toplandi. Bu durum, XV. Muhtelif hizmetlerde bulunan Acemilerin, Yeniçeri Ocagina kayit ve kabullerine "Çikma" veya "Kapiya Çikma (bedergâh) denirdi.

Devsirme usûlü, kendi dönem ve zamanina göre iyi bir sonuç vermisti. Bu sonuç hem Osmanlilar, hem de çocugu devsirilen aileler için faydali olmustu. Osmanlilar açisindan faydali olmustu, zira o dönemin bitip tükenmek bilmeyen harpleri, devamli surette insanlari yutan birer makine haline gelmislerdi. Iste bu makinalarin zararlarini en aza indirebilmek ve kendi Müslüman Türk nüfusunu koruyabilmek için devlet, gayri müslim vatandaslarindan istifadeyi düsünmüstü. Böylece hem Islâm Türk mefkûresinin daha genis sahalarda yayilmasini saglamak, hem de kendi asil nüfusuna dokunmamak suretiyle azinliga düsmeyecekti. Devsirme sistemi, çocugu devsirilenler bakimindan da faydali bir seydi, çünkü onlar da çocuklarinin içinde bulunduklari mali sikintidan kurtulacagini biliyorlardi. Muhtemelen çocuklari devlet kademelerinde vazife alir ve yüksek bir mevkiye gelebilirdi. Bunun da kendileri için faydali olacagi bir gerçekti. Bu sebepledir ki kaynaklar, pek çok Hiristiyan ailenin, çocugunu devsirmeye verebilmek için adeta birbirleri ile yaristiklarini kayd ederler. Hatta sadece Hiristiyan çocuklarinin devsirilmesi kanun iken feth edildikten sonra halki Müslüman olan Bosna'dan da devsirilmek suretiyle acemi oglani alinirdi. Zira bunu bizzat kendileri arzuluyordu.

Bilindigi üzere her saha ve konuda oldugu gibi devsirme sisteminde de arzu edilmeyen bazi suistimallerin oldugu söylenebilir. Buna karsilik devlet, gönderdigi memurlarinin kanunsuz hareketlerini önlemeye gayret ediyordu. 9. Cemaziyelahir 973 (10 Ocak 1566) tarihinde Semendire Beyi ile Ivraca Kadisina yazilan bir hükümde Acemi oglani devsirmeye giden bir memurun hâne (ev) basina onar akça nal parasi vesair kanunsuz paralar alip 5-10 yasindaki çocuklari önce alip sonra bin ve daha ziyade akçaya tekrar babalarina sattigi bildirilmekle Yayabasilarindan Ferhad gönderilip hakkiyla teftis olunmasi ve memurun esyasi arasinda bulunan para, kumas vesair mühürlenip defterle merkeze gönderilmesi emr edilmistir. Böylece devlet, bu ve benzeri haksizliklarin önüne geçmeyi, adaletsizligi ortadan kaldirmayi istiyordu.

II. Yeniçeri Ocagi

Avrupa'da kurulan devamli ordudan bir asir önce vücuda getirilmis olan Yeniçeri ordusu, Osmanli Devleti'nin ilk dönemlerinde dünyanin en mükümmel ordusu haline getirilmisti. Bu ordu, teskilât ve disiplini ile bu sifati tasimaya hak kazanmisti. Osmanli Devleti'ni kuran ve kisa bir zamanda hududlari Rusya,

Lehistan, Macar ovalan ile Viyana, Venedik önlerine;

Iran, Arabistan ve Misir çöllerine kadar götüren hükümdarlarin en büyük dayanaklarindan biri bu ordu olmustur.

Piyade birligi olan Yeniçeri ocaginin, hangi tarihte ihdas edildigi kesin olarak tesbit edilememekle birlikte bunun, Murad Hüdavendigâr zamaninda yani on dördüncü asrin son yarisi içinde bir ocak halinde kuruldugu söylenebilir. Bazi kaynaklarda bu kurulusun 1365 yili oldugu söyleniyorsa da büyük bir ihtimalle bunun 1362 yilinda oldugudur. Türkçe asker demek olan "Çeri" ile "yeni" kelimelerinin bir araya gelmesiyle meydana gelen bu terim, Osmanli Devleti'nin merkezinde ve hükümdara bagli bulunan yaya askeri için özel bir isim haline gelmistir. Haci Bektas-i Veli ile hiç bir ilgisi olmamakla birlikte (Âsikpasazâde, 204-206) zamanla bu tarikata izafe edilerek Yeniçerilere "Taife-i Bektasiye", ocaga da Bektasî ocagi denmistir.

Bu ocagin kurulus sebebi, mevcud askerin azligina ragmen, fetihlerin çogalip sinirlarin genislemesi ve eldeki askerin de bu sinirlari koruyamaz duruma gelme endisesi idi. Halbuki hem Rumeli'yi elde tutabilmek hem de yeni fetihlerde bulunabilmek için devamli ve hükümdarin emir komutasi altinda bir askerî birlige ihtiyaç vardi. Benzer teskilâtlar, yani esirlerden istifade etme sistemi, daha önceki Müslüman ve Müslüman Türk devletlerinde de vardi. Bu mânada Osmanlilarin, Selçuklular ile Memluklulari örnek aldiklari anlasilmaktadir.

Yeniçeriligin ilk kurulusunda, orduya bin kadar yeniçeri alinmisti. Bunlarin her yüz kisisine komutan olarak daha önce Türklerden meydana getirilen yaya askeri usûlüne uygun olarak bir "Yayabasi" tayin edilmistir.

Ocak, XV. yüzyil ortalarina kadar yaya bölükleri veya daha sonra cemaat adi verilen bir siniftan ibaret iken Fâtih Sultan Mehmed zamanindan itibaren (1451 senesi), "Sekban" bölügünün de iltihakiyla iki sinif haline gelmis. XVI. asir baslarinda ise "Aga" bölügü denilen üçüncü bir kisim daha teskil edilmistir. Yaya bölükleri peyderpey artarak 101 bölüge kadar çikmistir. Aga bölükleri 61, Sekban bölükleri ise 34 rakamina kadar yükselmistir.

Yeniçeriler, baslarina börk ismi verilen beyaz keçeden bir baslik giyerlerdi. Bunun arkasinda ise yatirtma denilen ve omuza kadar inen bir parça yer almaktaydi. Yeniçeriler börklerini egri, subaylari da düz giyerlerdi. Fâtih kanunnâmesinde belirtildigine göre yeniçeri taifesine her yil beser zira' laciverd çuka ve otuz iki akça "yaka akçasi" ile her birine basina sarmasi için altisar zir'a astar verilmesi hükmü konmustu.

Her yeniçeri bölügüne "Orta" denirdi. Her ortanin da komutani olan ve "Çorbaci" denilen bir subayi bulunurdu. Sekban ve Aga bölüklerinde bu komutana "Bölükbasi" denirdi. Yeniçeri ocaginin en büyük komutani "Yeniçeri Agasi" idi. Yeniçeri Agasi, ocagin kurulusundan 1451 senesine kadar .ocaktan tayin edilirken bu tarihten sonra Sekbanbasilardan tayin edilmeye baslandi. Bununla beraber bu kanun daha sonra degistirilerek ocagin disindan olan kimseler de tayin edilmistir. Yeniçeri Agasi, Yeniçeri Ocagi ile Acemi Ocagi islerinden sorumlu idi. Bundan baska Istanbul'un asayisi ile de ilgilenir ve yaninda bulunan bir heyetle kol dolasip güvenligi saglardi. Bu sebeple hükümdarlar, bunlarin güvenilir ve sadik kimselerden olmasina dikkat ederlerdi. Yeniçeri Agalarinin azil ve tayini 1593'e kadar dogrudan padisah tarafindan gerçeklestirilirken, bu tarihten itibaren veziriazamlara intikal etmistir.

Yeniçeri Ocagi'nin en büyük komutani olan Yeniçeri Agasi'ndan baska Sekbanbasi, Ocak Kethüdasi veya Kul Kethüdasi, Zagarcibasi, Turnacibasi, Muhzir Aga ve Bas çavus ta ocagin büyüklerindendi. Bunlardan baska bir de "Yeniçeri Efendisi" denilen ocak kâtibi vardi.

Yeniçeriler, maaslarini (ulûfe) üç ayda bir alirlardi. Bu konuda ocagin en büyük âmiri olan Yeniçeri Agasi ile herhangi bir nefer arasinda fark yoktu. Onun için Yeniçeri Agasi da bu ulûfe isine dahil edilirdi. Ulûfe, pâdisahin nezâretinde büyük bir merasimle her ortaya torbalar halinde tevzi edilirdi. Hicrî kamerî takvime göre dagitilan ulûfenin Sali günü verilmesi kanundu.

XVI. asra kadar devsirmeden toplananlardan baskasi katilamazken 990 (1582) senesinde Sultan III. Murad (1574-1595)'in, sehzadesi Mehmed için tertiplenen sünnet dügününe katilan bir sürü canbaz, hokkabaz ve oyuncunun mükafat olarak bu ocaga kayd olmalari, ocagin yavas yavas bozulmasina sebep olmustu. Devletin kurulusundan kisa bir müddet sonra teskil edilen Yeniçeri Ocagi, belirtilen olaydan sonra hariçten insanlarin ocaga girmesiyle bozulmaya yüz tutmustu. Çünkü, egitimsiz ve basibos kimselerin ocaga girmeleriyle bu askerî teskilât, dogrudan siyasete katilan, devlet adamlarini tayin veya azlettiren, padisahlari tahttan indiren veya tahta çikaran bir kuvvet halini almisti. Gerçekten de onlarin zorbaliklarini ve yaptiklari kötülüklere isaret eden (1826) tarihli bir hüküm Istanbul Kadisina gönderilmistir. Bu hükümde söyle denilmektedir: "Allah'a, Peygambere ve sizden olan ûlu'l-emre itaatediniz" âyet-i kerimesi muktezasinca kaffe-i mü'min ve muvahhid olanlar, emr-i ulu'l-emre itaat ve inkiyad ile me'mur olup bir müddetten beri Yeniçeri nâmina olan eskiya makulesi, hilâf-i ser'-i serif, daire-i itattan huruc ederek fürce bulmasi cihetiyle gerek memâlik-i mahrûsede ve gerek dâri's-saltanat-i seniyede her bir sey çigirindan çikmis ve ol makule esrar-i nâsin garazlari olan mel'aneti icra zimninda her bir seye müdahele daiyesine düsmelerinden nasi, Ümmet-i Muhammed'in mal ve canlarindan emniyetleri kalmayip rahatlarina halel gelerek bayagi alis verislerine varinca fesada varmis..." Bu hükümde de açikça görüldügü ve yukarida belirtildigi gibi Yeniçeri askeri her seye müdahele eder olmus. Buna karsilik gerçek vazifesi olan askerligi tamamiyle unutur olmustu. Zira onlar, askerlik yerine esnaflikla ugrasiyorlardi. XVII ve XVIII. asirlarda sik sik ayaklanmislardi. Bunun üzerine ocak, "Vak'a-i Hayriye" diye isimlendirilecek olan bir karar ve hareketle 15 Haziran 1826'da Sultan Ikinci Mahmud tarafindan lagv edilerek ortadan kaldirildi.

CEBECI OCAGI

Kapikulu askerinin piyade ocaklarindan biri de "Cebeci Ocagi"dir. Kelime olarak "cebe" zirh demektir. Osmanlilar, bir nevi istilah olarak bu kelimenin mana ve kapsamini genisletmis görünmektedirler. Bunun içindir ki "cebeci" dendigi zaman belli hizmetleri olan bir askerî sinif akla gelmektedir. Buna göre devletin yaya muharib askeri olan yeniçerilerin ok, yay, kalkan, kiliç, tüfek, balta, kazma, kürek, kursun, barut, zirh, tolga, harbe vesaire gibi ihtiyaçlari olan savas alet ve esyasi yapan veya tedarik eden ocaga "Cebeci Ocagi" denirdi. Bu ocak, yeniçerilere lazim olan harp levazimatini deve ve katirlarla nakl ederek, cephede bulunan yeniçerilere dagitirdi. Savas sonunda da bunlari tekrar toplardi. Bu arada tamire muhtaç olanlari da tamir ederek silah depolarinda muhafaza ederdi.

Sefer esnasinda ordu komutanlari refakatina münasib bir miktar cebeci verilirdi. Bunlarin, kuvvetli, becerikli ve silahtan anlayanlardan olmasi gerekirdi. Bu maksatla Cebecibasiya bu yolda emirler verilirdi. Baris zamaninda bunlar, kendilerine tahsis edilen Ayasofya taraflarinda ve Tophane civarinda bulunan

kislalarinda ikamet ederlerdi.

Bu ocagin kurulus tarihi kesin olarak tesbit edilmekle birlikte, Yeniçeri ocagi ile birlikte veya ondan çok kisa bir müddet sonra oldugu tahmin edilmektedir. Bu ocaga girecek olanlar, "Pencik" ve "Devsirme Kanunu" devam ettigi müddetçe Acemi oglanlari arasindan seçilirdi. Sonralari Yeniçeriler gibi bunlarin da evlenmelerine müsaade edildiginden yetisen çocuklari da cebeci olurdu. Ocaga alinacak kimseler, önceleri "sakird" ismiyle alinir, daha sonra fiilen cebeci olurlardi.

Ocak mevcudu, aralarindaki münasebet dolayisiyla Yeniçeri askerinin azalip çogalmasina bagli olarak artar veya eksilirdi. XVI. asir ortalarinda yeniçeriler 12 bin nefer iken bunlarin sayilan 500 kadardi. XVII. asirda (1675) te cebecilerin sayilari 4180 civarindadir. XVIII. yüzyilda cebecilerin sayisi 2500-5000 arasinda degismekteydi. Yeniçeri Ocagi'nin lagv edilmesi ile ortadan kalkan Cebeci Ocagi, Asakir-i Mansûre ile yeniden tesis edilmisti.

Diger Kapikulu ocaklari gibi "orta" denilen ve 38 bölüge ayrilmis bulunan cebecilerin en büyük komutani "Cebecibasi" idi. Ortalar, kendi aralarinda silah yapan, silahlan tamir eden, barutlari islâh eyleyen, harp levazimatini tedarik edip hazirlayan ve humbara yapanlar gibi ayri ayri kisimlara ayriliyorlardi.

TOPÇU OCAGI

Top dökmek, top atmak ve top mermisi yapmak gayesiyle teskil edilen bu ocak da, Kapikulu ocaklarinin yaya kismindandi. Efradi, Acemi Ocagi'ndan saglanirdi. Osmanli ordusunda ilk top, Sultan I. Murad zamaninda 1389 yilinda Kosova Meydan Muharebesinde kullanilmistir. Yildirim Beyâzid tarafindan da gerek Istanbul muhasaralarinda gerekse Nigbolu kusatmasinda topun bir silah olarak kullanildigi, Asikpasazâde tarafindan anlatilmaktadir. Görüldügü gibi Osmanli Devleti'nin daha baslangiç yillarinda top, ordunun ayrilmaz bir parçasi haline gelmistir. Bununla beraber topun silahli kuvvetlerin agir ve önemli bir silahi olarak ordu ve donanmaya yerlesmesini saglayan, Fâtih Sultan Mehmet olmustur. Kale yikan büyük toplar ile havan topunun mucidinin de Fâtih Sultan Mehmed oldugu belirtilmektedir. Bu silahin, askeriyedeki önemi o kadar büyümüs ve devlet ona o kadar ehemmiyet vermistir ki, patlatilamayan bir topun patlamasini temin eden kimseleri bile her türlü vergi ve rüsûmdan muaf saymistir.

Topçu ocaginin top döken kismi ile top kullanan bölükleri ayri ayri idiler. Toplar, her zaman devlet merkezinde veya fabrikalarinda döktürülmezlerdi. Bazen kale muhasaralarinda kalelerin önünde de top imal edildigi görülmektedir. Nitekim Sultan II. Murad zamanindaki Mora ve Arnavutluk seferlerinde, daha sonra da Istanbul kusatmasinda develerle getirilen malzeme ile buralarda toplar döktürülmüstü.

Osmanlilar, gelecekteki ihtiyaçlarini karsilamak ve devamli bir sekilde hazirlikli bulunmak gayesiyle Istanbul'un disinda da top fabrikalari kurmuslardi. Bu fabrikalar, hudud veya hududa yakin yerlerde idi. Bu yerler:

Belgrad, Semendire sancaginin Baç (Beç) madeni, Budin, Içkodra, Praviste, Timasvar ile Asya'da Iran sinirina yakin Kerkük'ün Gülanber kalesi idi. Bu toplarin mermilerini yapan fabrikalar da Bilecik, Van, Kigi, Kamengrad, Novaberda ve Baç'da idi. Bu mermiler (yuvarlak=gülle) için de ayri ayri yerlerde depolar yaptirilmisti. Her yil ne kadar mermi ve gülle dökülecegi, Divan tarafindan

planlanip Topçubasina bildirilirdi. Dökümhanelere de buna göre emir giderdi. Bir gülle dökümhanesinin yillik ortalama kapasitesi 20-24 bin aded arasinda degisiyordu. Bu mermilerin en küçükleri 320 gram agirliginda idi. Bunlar, "Sahî" denilen toplarin gülleleri idi. Sahîler, katir sirtinda tasinabilen ve yalniz iki topçu eri tarafindan kullanilabilen küçük, pratik, atesi seri ve müessir toplardi. "înce Donanma"yi meydana getiren nehir gemilerinde de bunlar kullanilirdi. Kale muhasaralarinda surlari yikmak için kullanilan toplar daha büyüktü. Bu toplarin gülleleri 70 kg. agirliginda idi. Top mermisi döken madenlerde dökücü ustalari ve yeterince isçi vardi Dökücüler, Istanbul'daki Tophaneden gönderilirlerdi.

Osmanlilar, sadece madenî degil, tas gülle de kullanmislardi. Bu gülleleri demir olanlardan ayirmak için "Tas gülle" tabirini kullaniyorlardi.

Topçu ocaginin en büyük zâbitine (subayina) "Sertopî" veya "Topçubasi" denirdi. Bundan baska Dökümcübasi, Ocak kethüdasi ve çavusu gibi yüksek rütbeli subaylari ile "Çorbaci" veya "Bölükbasi", Dökücü halifeleri" gibi subaylari ile Ocak katibi vardi.

Tophanede sivil memurlar da istihdam ediliyordu. Bunlar, Tophane Nâzin ile Tophane Emini idi. Tophane Emini, tophaneye alinan ve sarf edilen esyanin defterini tutar ve her sene hesabini verirdi. Tophane levazimi, bunun eli ile tedarik edildiginden vazifesi çok önemli idi. Bütün bunlardan anlasildigina göre Topçubasi, Dökümcübasi, Tophane naziri, top dökümcüleri kethüdasi, Tophane emini ve Topçu çavusu Tophane ocaginin yüksek rütbeli subaylarindandi.

Topçular, sayica "Cebeciler"e yakin idiler. XVI. asirda ocagin mevcudu 1204 nefer iken, XVII. asirda bu sayi 2026'ya kadar yükselmistir. Onyedinci asrin sonlarinda muharebelerin devami yüzünden sayilari 5084'e kadar çikmistir.

Oldukça islah edilmesine ragmen Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesi (hal') esnasinda Kabakçi Mustafa'ya iltihak eden Topçu ocagi, isyana istirak etmisti. Halbuki Sultan Selim, bu ocagin, zamanin sartlarina göre islâh edilmesine ehemmiyet vermis, derece ve itibarlarini artirmisti. Vak'a-i hayriye esnasinda topçular, devlete sadik kalarak Humbaraci ve Lagimci ocaklari ile birlikte "Sancag-i Serif altina gelmislerdi. Yeniçeri ocaginin ilgasindan sonra Topçu ocagi yeni sekle göre tertip edilmisti.

Topçu ocagi ile çok yakindan ilgisi bulunan bir ocak daha vardir ki, bu da "Top Arabacilari Ocagi"dir. Osmanlilarin ilk dönemlerinde kullanilan toplar, deve, katir ve beygirlerle naklolunan küçük ve hafif toplardi. XV. asirdan sonra topçulugun büyük ölçüde gelismesi üzerine ve büyük toplarin dökülmesinden sonra, yenilik yapan Osmanlilar, bunlari araba ile savasa götürmeye basladilar. Demek oluyor ki bu ocak, toplarin daha ziyade tekemmül ederek arabalarla tasinmasindan sonra dogmustur. Arabacibasi adinda bir subayin komutasinda bulunan bu ocak da çesitli ortalara ayrilmisti.

HUMBARACI OCAGI

Farsça asilli bir kelime olan humbara, içine patlayici maddeler doldurulmak suretiyle demirden yapilmis bulunan mermi demektir. Humbaraci da bu mermiyi havan topu ile kullanan topçu (havan topçusu) demektir. Humbaranin el ile atilani (el bombasi) oldugu gibi havan topu ile atilani da vardir. Ayrica tas da atilabilirdi.

Daha çok kale kusatmalarinda ve görülmesi mümkün olmayan hedeflere karsi kullanilan havanlar sayesinde Müslüman Türkler, dikkate deger basarilar saglamislardi. Topçular gibi Kapikulu ocagina mensub bulunan humbaraci ortalarinin XVXVI. asirlar arasinda ihdas edildigi tahmin edilmektedir. Humbaracibasi adi verilen bir subayin komutasinda bulunan bu ocak mensuplari, baslangiçta biri topçulara, digeri cebecilere bagli olmak üzere iki kisimdan ibaretti. Bu ocagin esas kisminin Kapikulu gibi maasli degil, timarli oldugu bilinmektedir. Nitekim 1126 yili Safer ayinin sonlarinda Humbaracibasi tarafindan Payitahta gönderilen bir arizadan, Hotin Kalesi muhafazasinda bulunan timarli humbaraci neferatinin bulundugu anlasilmaktadir. Buna göre humbaracilari topcu, cebeci, ve timarli olmak üzere üç kisma ayirabiliriz.

Bulunmasi gereken birçok vesikada isimleri zikredilmeyen humbaracilarin müstakil bir ocak haline gelmesi XVII. asirdan sonra olmalidir. XVIII. yüzyil baslarinda büsbütün ihmale ugrayan humbaracilik mesleginin, günün sartlan ve Avrupa'daki gelismesi de göz önüne alinarak yeniden tesisi düsünüldü. Bir müddet Avusturya'da kaldiktan sonra Osmanli ülkesine iltica edip Müslüman olan Fransiz asilzâdesi Copmte de Bonneval (Ahmet Pasa), Birinci Mahmud devrinde Mirimirân rütbesi ile humbaracibasiligina tayin edildi. Humbaraci ocagi, "fenn-i humbara ve sanayi-i atesbazîde maharet-i tammesi" olan bu zat tarafindan Avrupa'daki usûl ve sistemlere uygun bir sekilde teskilatlandirilmaya tabi tutuldu. Ahmed Pasa'nin bu konudaki çabalari sonucunda Bosna'dan 301 nefer alinarak her 100 kisi bir "oda" teskil etmek üzere bir ocak vücuda getiriliyor, her bölüge bir yüzbasi, iki ellibasi, on onbasi, tabib, cerrah ve yazicilar tayin olunduktan ve ulûfeler tesbit edildikten sonra teskilât, humbaracibasinin emri ve sadrazamin nezareti altina aliniyordu. Siki bir talim ve egitim ile yetisecek olan humbaracilardan tahsillerini bitirip olgun bir hale gelenler, Vidin, Nis, Hotin, Azak ve Bosna"nin serhad kalelerine "Humbaracibasi" olarak tayin edileceklerdi.

Fabrika ve kislalari Üsküdar'da bulunan humbaracilarin, devlet askerî teskilâti bakimindan önemli bir yeri bulunduklari anlasilmaktadir. Yeniçeriligin ilgasi esnasinda meydana gelen olaylarda, devletin yaninda yer almis olan Humbaraci Ocagi, Asakir-i Mansûre ordusu içinde topçulara baglanarak ayri bir ocak olmaktan çikmis oldu.

LAGIMCI OCAGI

Kusatma altindaki surlarinin altindan tünel (lagim) kazmak suretiyle yikan veya düsmanin açtigi tünelleri kapatan bir ocaktir. Osmanli ordusunda mühendislik bilgisine dayali olan bu ocak, XVII. asrin ortalarindan itibaren bozulmaya yüz tutmustu. Biri, Cebecibasinin komutasinda ve maasli, digeri de Lagimcibasi denilen komutanin emri altinda ve timarli olan iki kisma ayriliyorlardi.

Yer altinda yollar açarak fitil ve barutla kale bedenlerini yikan veya lagim açarak berheva eden lagimcilik, Osmanli ordusunda çok gelismisti. Gerçekten, günümüzün istihkâm sinifi diye adlandirabilecegimiz bu ocak hakkinda su ifadeler kullanilmaktadir: "XVIII. asra kadar Türk istihkamcisi, gerek teknik ve gerekse tabya bakimindan dünyanin mukayese edilemeyecek kadar en üstün istihkâm sinifi idi. Bunu, o dönemin bütün Avrupali yazarlari ve taninmis generalleri teyid etmektedirler. Modem Avrupa istihkamciliginin kurucusu da Türklerdir. Türk istihkâm teknigini ilk defa Fransizlar ögrenmis ve XIV. Louis devrinde tatbik etmislerdir. Daha sonra bu teknik bilgi, Avrupa ordulari tarafindan aynen iktibas edilmistir. (Lavisse-Rambaud, VI, 96) Avrupa istihkamciliginin babasi sayilan mühendis general Vauban, ilk defa Türkler'den ögrendigi tabya teknigini, 1673 senesinde Hollanda'nin Maestricht kalesi kusatmasinda kullanmis, basarili olmasi

üzerine ayni asrin sonlarinda bu teknik, bütün Avrupa'ya yayilmistir. Vauban, Türk istihkam tabyasini Kandiye'de ögrenmisti."

Vazifesi, sadece tünel açmakla bitmeyen bu ocak, hem ordunun hem de agirliklarinin geçirilmesi için köprü yapmak ve gerekiyorsa mevcudlari tamir etmek gibi vazifelerle de yükümlü idi. Kale muhasaralarinda bunlarin bilgi, teknik ve faaliyetlerinden epey istifade edilmistir. Bu sayede zapti kabil olmayan pek çok kale, bu ocak mensuplarinin açtiklari tüneller sayesinde kolayca ele geçirilmisti. Nitekim Serdar-i Ekrem Köprülüzâde Ahmed Pasa'nin 1078 (1667) senesindeki Kandiye kusatma ve fethinden bahs edilirken lagimcilarin burada ne denli hizmet ve yararliliklar gösterdigine temas edilir. Bu tarihten sonra da Osmanlilarin lagimciligi yavas yavas gerilemeye baslamisti. Bu sebeple olsa gerek ki, 1207 (1792) de "Nizam-i Cedid" denilen yeni bir sistemle dönemine göre modern bir hale getirilmeye çalisildi. Bu maksatla ocak, biri lagim baglamak, digeri köprü, tabya ve kale yapmak gibi mimarî bilgi gerektiren iki kisma ayrildi.

KAPIKULU SÜVARISI

Osmanli kapikulu ordusunu teskil eden ikinci sinif askerî güç, Kapikulu süvarisidir. Osmanlilarin muvaffakiyetli hamlelerinde bu sinifin da büyük bir hissesi vardir. Osmanli topraklan genisledikçe timarlar çogaliyor, timarlar çogaldikça da timarli süvari (sipahi)nin sayisi da artiyordu. Fakat bunlar, kendi timarlarinda ikamet ettiklerinden, basarilari mahdud kiliyordu. Bu bakimdan daha kurulus yillarindan itibaren devlet merkezinde, yeniçeriler gibi devamli ve maas alan bir süvari birliginin bulundurulmasi ihtiyaci hissediliyordu. Bu sebeple Sultan I. Murad döneminde, Rumeli Beylerbeyi olan Timurtas Pasa'nin yardim ve tavsiyesiyle ilk adim atilmis oluyordu. Önce "Sipah" ve "Silahdar" adi ile iki bölük olarak teskil edilen Kapikulu süvarisine daha sonra "Sag Ulûfeci" ve "Sol Ulûfeci" (Ulûfeciyan-i yemin ve yesâr) ile "Sag ve Sol Garipler" (Gureba-i yemin ve yesâr) ismi verilen dört bölük daha ilave edilerek Kapikulu süvari ocagi alti bölüge yükseltilmis oldu.

Kapikulu süvari sinifini meydana getiren efrad da devsirme çocuklari ile harplerde esir alinan çocuklardan meydana geliyordu. Bunlar da yeniçeriler gibi hükümdarin sahsina mahsus olan atli kuvvetler idi. Bunlardan vücutça uygun ve kabiliyetli olanlar, Istanbul, Edirne ve Gelibolu saraylarinda terbiye olunduktan sonra yedi senede bir "Bölüge çikmak" tabir edilen bölüklere verme islemi yapilirdi. Derece ve maas itibariyle yeniçerilerden daha yüksek olmalarina ragmen, idare üzerindeki nüfuzlari ve harplerdeki önemleri itibariyla onlar kadar ilerde degillerdi.

Kapikulu süvari birliklerinden ilk ikisine "Bas", öbür ikisine "Orta", son ikisine de "Asagi bölükler" adi verilmisti. Bunlardan sipah bölügüne "Kirmizi bayrak", silahtar bölügüne "San bayrak", orta ve asagi bölükler için de Alaca bayrak" tabiri kullanilirdi.

Kapikulu süvarileri, hükümdarla birlikte sefere gittikleri zaman onun sag ve solunda yürürlerdi. Sipah sagda, silahtar da solda bulunurdu. Sipahin saginda sag ulûfeciler, silahtarlarin solunda da sol ulûfeceler yürürlerdi. Bunlarin sag ve solunda da sag ve sol garipler yürüyorlardi.

Sipah ve silahtarlar, muharebe meydaninda padisahin çadirini (Otag-i hümâyun), ulûfeciler gerek muharebe esnasinda, gerekse konaklama yerlerinde saltanat sancaklarini, garipler ise ordu agirliklari ile hazineyi muhafaza ederlerdi.

Adi geçen "Alti Bölük" efradi, hayvan besledikleri için devlet merkezinden fazla uzak olmayan ve mer'asi bol yerlerde ikamet ediyorlardi. Bu yüzden bunlardan bir kismi Bursa ile Edirne, bir kismi da Istanbul ve civarinda ikamet etmek zorunda idiler. Kanunî Sultan Süleyman zamanindan baslamak üzere, bunlardan 300 kisi, sefer zamanlarinda devlet merkezinde bir çesit yaverlik yapmak vazifesi ile görevlendirilmislerdi. Mülazim adi verilen bu 300 kisi, baris zamanlarinda mirî mukataalarin idaresi ile cizye cibâyeti (toplanmasi) gibi islerle görevlendirilmislerdi.

Kapikulu süvarilerini meydana getiren her bölügün âmiri olarak ayri ayri agalari vardi. Bunlar, Sipah agasi, Silahtar agasi, Sag ulûfeciler agasi gibi isimler aliyorlardi. Belge ve kanunnâmelerde bu isimler aynen kullaniliyordu. Nitekim 18 Muharrem 973 (15 Agustos 1565) tarihli Semendire ve Belgrad'a kadar yol üzerinde bulunan kadilara gönderilen hükümde bu isimlerden ayni lafizlarla söz edilmesi bunun örneklerinden biridir. Protokol bakimindan bunlarin en ileride olani Sipah agasi oldugu gibi, bunun komutasinda bulunan bölük de en itibarli bölük idi. Agalardan baska her bölügün bölükbasilari, kethüdalari, kethüda yeri, katip ve kalfa isimlerini tasiyan bir komuta heyeti ile basçavus ve çavus adlarinda küçük rütbeli zâbitleri vardi.

Kapikulu süvarilerinin kullandiklari silahlar, genellikle o dönemde her kavim ve millet tarafindan kullanilan silahlardi. Bunlarin orijinalligi, silahlarin imal ve kullanilmasinda idi. Türk silahlarinin daha hafif, yani tasinma ve kullanilmasinin kolay olmasi bir üstünlük sagliyordu. Hafif silahlar grubuna giren bu silahlar, ok, yay, kalkan, harbe veya mizrak ile bele takilan balta, pala veya hançerle atlarin eger kasina asilmis olan gaddare denilen genis yüzlü kisa bir kiliç ve bozdogan ismi verilen yuvarlak basli bir agaç topuzdu. Kapikulu süvarilerinin bellerindeki ok keselerinde (sadak) oklari vardi. Muharebelerde, bu silahlardan duruma göre uygun olanini kullanirlardi. Bu süvarilerin üzerlerinde çelik zirhli gömlekler vardi. Kalkanlari ise elbise ve basliklarinin renginde boyanmisti. Muharebelerde yanlarinda yedek hayvanlari da bulunurdu.

Sultan III. Murad döneminden önce hariçten bir kimsenin giremedigi bu ocaga, adi geçen hükümdar zamaninda, disardan iltihaklar basladi. Ocak teskilâti bozulduktan sonra "veledes" denilen süvari ogullari da ocaga alinmaya baslamisti. Kanunî Sultan Süleyman zamaninda sayilan yedi bin kisi civarinda iken, hariçten ocaga girenler yüzünden bu sayi yirmi bini bulmustu. Bilahere Kaptan-i Derya Kara Murad Pasa'nin, ocaklari, Ibsir Pasa aleyhine kiskirtmasi sonucunda süvari mevcudu, ocaktan tard edilmis olanlari da tekrar almak suretiyle elli bine ulasmisti XVII. asrin ortalarinda, vezir olarak Osmanli Devleti'ne hizmet etmis bir aile olan Köprülüler iktidara geçince, devletin inhitatini uzunca bir süre yavaslatmaya ve hatta durdurmaya basladiklari gibi bazi islahat hareketlerinde de bulunmaya tesebbüs etmislerdi. Iste bu dönemde, süvari bölüklerinde yapilan tenkisatla sayilan on bes bin civarina indirilebilmisti. Bunlarin, yaptiklari bazi isyanlari da bastirilinca takibata ugradilar. Bunun üzerine önemleri kalmayan bir sinif haline geldiler. Zaman zaman zorbaliklar yapan ve isyan eden bu askerî birliklerin, Dördüncü Murad ile Köprülü Mehmed Pasa'dan yedikleri iki büyük darbe, bunlari önemsiz bir hale getirmisti. Hezarfen Hüseyin Efendi, bunlarin, bu dönemdeki sayilarini su rakamlarla bize aktarmaktadir. Ona göre Sipah bölügü 7203, Silahtar bölügü 6254, Ülûfeciyan-i yemin 488, Ulûfeciyan-i yesâr 488, Gureba-i yemin 410, Gruba-i yesâr 312 olmak üzere toplam 15155 kisiye kadar yükselmektedir.

XVIII. asirdan itibaren sayi ve güçleri giderek zayiflayan Kapikulu süvarisi de "Vak'a-i Hayriye" diye adlandirilan ve yeniçeriligin ortadan kalkmasiyla

sonuçlanan olayda lagv edildiler. Yeniçerilerin bu siralardaki serkeslik ve isyanlarina katilmayan bu ocak mensuplarindan, isteyenlerin yeni kurulan modem süvaride vazife almalarina müsaade edilmisti.

EYÂLET ASKERLERI

Osmanli kara ordusunun ikinci kismini meydana getiren, devletin büyümesinde, gelismesinde ve sinirlarini genisletmesinde önemli derecede rolü bulunan askerî kuvvet, eyalet askerleridir. Bunlan : Yerli Kulu, Serhad Kulu, ve Timarli Sipahiler olmak üzere 3 grup halinde ele alabiliriz.

YERLIKULU

Yerli Kulu piyadesi, eyalet pasalari ile sancak beylerinin komuta ve idaresinde bulunan, komutanlari da bunlar tarafindan tayin olunan muntazam ve disiplinli bir askerî siniftir. Rikab-i Hümayûndaki askere Kapikulu dendigi gibi, devlet merkezinin disinda bulunan bu askere de Yerli Kulu denmekteydi. Hizmet gördükleri müddetçe maas alabilen bu askerî sinifin iasesi, eyalet veya sancak beyi vasitasiyle veyahutta devlet hazinesinden verilirdi. Bu sinifa dahil askerleri de gördükleri hizmetlere göre: 1 Azepler, 2 Sekban ve tüfekçiler, 3 Icareliler, 4 Lagimcilar, 5 Müsellem'ler olmak üzere bes gruba ayirmak mümkündür.

AZEPLER

Yerlikulu askerinin ilk sinifini meydana getiren azepler, harplerde büyük hizmetler görüyorlardi. Ordunun ön saflarinda yer almalarindan dolayi düsman taarruzuna en çok onlar maruz kaliyorlardi.

Kelime olarak "bekâr" demek olan azep tabiri, Osmanli askerî teskilâtinda: bekâr, güçlü ve kuvvetli olan gençlerden meydana getirilmis bir askerî sinif için kullanilmaktaydi.

Klasik Osmanli ordusunda azepler, Anadolu'daki Müslüman Türklerden kurulu hafif piyade askerî birligidir. Bununla beraber yine ayni adi tasiyan ve 1450'den sonra Fâtih Sultan Mehmed tarafindan teskil olunan kale azepleri de vardir.

Osmanlilarin ilk dönemlerinden itibaren XVI. asrin yarisina kadar meydana gelen harplerde hafif okçu kuvvetlerine ihtiyaç vardi. Bu bakimdan, harp esnasinda ne kadar azebe ihtiyaç varsa tesbit edilirdi. Tesbit edilen miktar, sancaklara taksim edilirdi. Böylece ihtiyaca göre 20 veya 30 hâne (ev)den bir azep istenirdi. Istenilen azebin bekâr, güçlü ve kuvvetli olmasi lazimdi. Sancaga bagli kazalardan seçilen her azebin ücret ve masrafi onu seçen yere ait olup bu, XV. asrin sonu ile XVI. asirda her azeb için 300 akça tutmakta idi. Her azebin, askerden kaçmamasi için bir kefili vardi. Kaçtigi takdirde masraf bu kefilinden alinirdi. Azeplere verilecek para, azeb alinan yer ile halkinin servetine göre tahsil edilirdi. Sefer hazirligi esnasinda azeplerin toplanmasina "Azep çagirtmak" denirdi. Bunlarin maaslari olmadigindan harp zamanlarinda bütün vergilerden muaf sayilirlardi.

Ok, yay ve pala gibi hafif silahlarla donatilmis olan azepler, ordunun ön saflarinda bulunduklarindan ilk olarak onlar düsman hücumuna maruz kalirlardi. Bunlarin gerisinde toplar, onlarin arkasinda da yeniçeriler yer alirdi. Savas basladigi zaman azepler saga sola açilmak suretiyle topçunun rahat ates etmesine imkan saglarlardi.

Bahsimize konu teskil eden ve iki asirdan fazla büyük hizmetler ifa eden hafif piyade azepleri, XVI. asir ortalarinda, Kanunî Sultan Süleyman saltanatinin sonlarina dogru ilga edildiler. Kale azepleri ise 1826 senesine kadar hizmetlerine devam ettiler.

SEKBAN VE TÜFEKÇILER

Yerlikulu piyadelerinden olan sekbanlar, askere ihtiyaç hasil oldugu zaman, gönüllü olarak toplanan köy halkindan olduklari için, diger birlikler gibi saglam bir askerî egitime sahip degillerdi. "Salyâne"den kurtulmak için zaman zaman Hiristiyanlar bile bu birlige istirak edebiliyorlardi. Bunlar, bulunduklari bölgenin pasasindan baskasini tanimazlardi. Hizmet gördükleri müddetçe ulûfe alirlardi. Sekbanlar, "Bayrak" ismi ile siniflara ayrilirlardi. Sekban bölükbasisi ve Bayraktar adinda subaylari vardi. Bunlar, silah olarak kiliç kullanirlardi.

Zamanla sekbanlarin önemleri azalinca bunlarin yerini "Tüfekçi" adi ile yeni bir piyade sinifi aldi. Her elli-altmis tüfekçi bir bayrak kabul edilerek, "Gönüllü zabiti" adi verilen bir subayin komutasi altinda bulunurdu. Her sancak veya eyaletteki tüfekçi bayraklari, "Tüfekçi basi" adi verilen bir subayin komutasina verilirdi. Önemli eyaletlerden üçer veya beser tüfekçi basi varsa, bunlardan biri bas seçilerek adina "Serçesme" denirdi.

ICÂRELILER

Hudud boylarinda bulunan sehir ve kalelerde istihdam edilen yerli topçulardan meydana getirilen bir siniftir. Ücretle vazife gördüklerinden dolayi kendilerine bu isim verilmistir. Komutanlari, topçulugu iyi bilen ve "Topçu agasi" adi verilen bir kimsedir. Topçu agasi, eyalet pasalarinin komutasinda bulunmak üzere payitahttan gönderilirdi.

LAGIMCILAR

Yerlikulu askerinin bir bölümünü teskil eden bu sinif, hududa yakin bulunan önemli bazi kalelerin aniden muhasara edilmesi düsünülerek kurulmus bir siniftir. Ayrica düsman tarafindan kazilacak hendek ve tünellere mukabil hendek ve tünel kazmak suretiyle harbi kazanmak gayesi güdülmüstü. Kapikulu ocaklarindan olan Lagimcilarla ayni vazifeyi görmelerine ragmen bunlarin durumlari daha farkli idi. Zira bunlar, baris zamanlarinda da bagli bulunduklari kalelerde bulunuyor ve genellikle Hiristiyan tebeadan meydana getiriliyorlardi. Bunlar, devlet merkezinden gönderilen ve "Lagimcibasi" denilen bir subayin komutasina verilmislerdi.

MÜSELLEMLER

Osmanli Devleti'nde, pek çok görevi yerine getiren müsellemler, harp zamanlarinda ordunun geçecegi yollan temizlemek, köprüleri tamir etmek ve yol açmak gibi hizmetlerle de mükellef idiler: Buna karsilik baris zamanlarinda bütün vergilerden muaf sayiliyorlardi. Zaten bu ismi bu yüzden almislardi. Rumeli'de genellikle Hiristiyan tebeadan olan müsellemlere karsilik, Anadolu'da Müslüman tebea istihdam olunurdu. Bunlara "Yörük" ismi verilirdi.

SERHAD KULU

Osmanli kara ordusunun, önemli bir bölümünü meydana getiren eyâlet askerlerinin bu ikinci sinifi olan Serhad kulu da, hizmet ve durumlarina göre ayri kategorilerde mutalaa edilmistir. Bu sinif: Akincilar, Deliler, Gönüllüler ve Besliler olmak üzere daha küçük birliklere ayrilmislardir.

AKINCILAR

Serhad kulu grubunun en önemli birligini akincilar teskil ederdi. Müslüman Türklerden meydana getirilen hafif süvari kuvvetlerine verilen bu isim, 500 sene sonra Avrupa'da "komando" olarak ortaya çikacaktir.

Serhad denilen hudud boylarinda bulunan akincilar, fevkalade disiplinli bir teskilâta sahiptiler. Bunlar, atlarla düsman içlerine kadar sokulur, gerek bizzat gördükleri, gerekse düsmandan elde edilen esirler vâsitasiyla ögrendikleri bilgileri degerlendirerek önemli bir istihbarat agi kurmuslardi. Öncü kuvvetler olduklari için, ordunun kesif hizmetlerini görüyorlardi. Bundan baska onlar, düsman topraklarindaki araziyi tedkik ederek orduya yol açiyorlardi. Çok seri hareket ettikleri için, düsmanin pusu kurmasina imkan vermiyorlardi. Ayrica ordunun geçecegi yerlerdeki mahsûlü korumak suretiyle ekonomik bir fayda da sagliyorlardi. Akincilar, esir almak suretiyle bölgede bulunan nehirlerin geçit yerlerini de ögreniyordu. Bunun içindir ki akincilar, esas ordudan dört bes gün daha ileride bulunurlardi. Günümüzün motorize birlikleri gibi pek seri ve sür'atli hareket ettikleri için, düsmana karsi dehset saçar ve onlarin maneviyati üzerinde çok etkin psikolojik tesirde bulunurlardi.

Islâmî suurdan kaynaklanan bir ruha sahip olan akincilarin, ordunun basarisi için yaptiklari akinlarda, pekçok esir aldiklari bir gerçektir. Akinci anlayisina göre savasmak (cihad yapmak) hem dinî hem de millî bir vazifedir.

Hafif süvari birlikleri olduklarindan, düsman kale ve ordusu üzerine varmayan akincilar, ordu için yollan açiyorlardi. Bu yollarin birkaç yönden açilmasi gerekiyordu. Ordunun hedefi olan ülke, hem maddî hem de manevî bir sekilde yipratilmali idi. Düsmanin, maddî güç kaynaklari yok edilmeli, ekonomisi ile ordusu hirpalanmali idi. Halka korku salip onlarin manevî güçlerini kirmak gerekiyordu. Elde edilmesi mümkün olan her türlü gizli bilgi elde edilmeliydi. Akincilarin açtiklari bu yol ve verdikleri hizmetten sonra, Padisah veya Serdar-i Ekrem asil ordu ile gelip harp ederlerdi.

Akincilar içinde devsirme yoktur. Bu sinifa, Arnavut ve Bosnak gibi, Osmanlilar vasitasiyle Müslüman olanlar da alinmazdi. Akinci olabilmek için Osmanli Türkü olmak gerekiyordu. akinci beylerinin çogu, Osman Gazi'nin arkadaslari olan maruf komutanlarin çocuklaridir. Akinci beyleri, istediklerini ocaga alir, istemediklerini de almazlardi. Bu konuda Divan anlari tamamiyla serbest birakmisti. Bu yüzden Divan, onlarin bu tasarruflarina karismazdi. Akinci ocagi beyleri, genis bir yetkiye sahip ve dogrudan dogruya padisahtan emir alan kimselerdi.

Büyük bir kismi, Avrupa ve Balkan halklarinin dillerini çok iyi biliyordu. Bu sebeple sinirlarin ötesinde kendilerine bagli birçok ajanlari vardi. Bu ajanlar sayesinde akincilar, Orta Avrupa ve ötesi hakkinda günlük bilgileri elde edebiliyorlardi. Bu sekilde hareket etmek, onlar için bir zorunluluktu. Aksi takdirde girisecekleri akin bir felaketle sonuçlanabilirdi.

Her biri ayri bir komutana bagli bulunan akinci birlikleri, ayri ayri yerlerde ikamet ediyorlardi. On kisilik akinci birliginin komutanina onbasi, yüz kisilik birlik

komutanina yüzbasi, bin kisilik birligin komutanina da binbasi deniyordu. Bütün bunlarin üstünde de "Akinci beyi" denilen akinci komutani vardi ki, buna akinci sancakbeyi denirdi.

Düsman ülkesine yapilan bir akinin, akin adim alabilmesi için o taarruzun akinci komutanlarinin emrinde olmasi lazimdi. Akinci komutani kendisi sefere istirak etmez, gönderdigi birlik te 100 veya daha fazla kisiden meydana geliyorsa buna "Haramîlik", 100 kisiden daha az ise buna da "Çete" denirdi. Hazar zamaninda (harb olmadigi zaman) akincilar, kendi is ve talimleri ile mesgul olurlardi. Düsman ülkesine yapilan akinlar, gelisigüzel degil, bir plan ve program dahilinde olurdu.

Rumeli'de ayri ayri ocaklar halinde bulunan akincilar, komutanlarinin isimleri ile anilirlardi. Osmanlilar'in ilk fetihleri zamaninda Evrenos Bey akincilari vardi. Daha sonra Mihalogullari, Turhan ve Malkoç Bey akincilari meydana çikti. XVI. asir sonlarina kadar söhretlerini muhafaza eden akincilar, Osmanli fetihlerinde önemli rol oynamislardi. Genelde Akincilar, Rumeli sinir boylarinda kullanilmakla birlikte zaman zaman Anadolunun dogusunda da istihdam edilmislerdir.

Savaslarda basarili olan akincilara dirlik tahsis edilince timarli akincilar ortaya çikti. Böylece akincilar, timarli ve vergiden muaf olanlar diye iki gruba ayrilmis oldular. XVII. asir baslarindan itibaren vergiden muaf olanlar, bazi kadilar tarafindan vergi vermeye zorlanmis görünmektedirler. Merkezden gönderilen emirlerle kadilarin bu neviden davranislarindan vaz geçmeleri istenmektedir. Nitekim 1014 (1605) senesine ait bir hükümde söyle denilmektedir:

"Akinci taifesinin sakin olduklari yerin kadilarina hüküm ki, kadimu'l-eyyamdan olan sefer-i hümayunuma eser akinci taifesi sefere estikleri (sene) umûmen avanz-i divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellem olmak babinda emr-i serifim vârid olmus iken, haliya taife-i mezbureye kudat tarafindan tekâlif çektirilmekle, sefere ihraç olunmak lazim geldikte taife-i mezbûre sair reaya gibi hem tekâlif çekeriz ve hem sefere teklif idersiz deyü sefere gitmekte taallul ettikleri ilam olundu. Imdi taife-i mezbûre memur olduklari sefere gelüp hizmet ettiklerinden sonra tekâlif ile rencide olunmamak ferman olunmustur."

Akincilarin silahlan, bir zirhli gögüslük ve yaka ile mizrak, kalkan ve atlarinin egerine takili basi topuzlu bir bozdogandi. Akincilarin tamami zirh kullanmazdi. Bunlarin yiyecekleri ve kaplari da kendileri gibi hafifti. Atlarinin egerine asili birer küçük kushâne ile yemek islerini görürlerdi. Çogu zaman bu tencerede pirinç, kavurma veya koyun pastirmasini pisirirlerdi.

XVI. asir sonlarina kadar Bati'da önemli hizmetlerde bulunan akincilarin sayisi, zaman ve sartlara bagli olarak azalip çogaliyordu. Nitekim 1530 Budin ve 1532 Alman seferinde sadece Mihaloglu Mehmed Bey'in komutasinda 50 binden fazla akinci vardi.

Eflak Beyi Mihal'in isyanindaki harekâtta (1595), Vezir-i A'zam Sinan Pasa'nin tedbirsiz hareketi sonucu adeta mahv olurcasina zayiat veren akincilar, bundan sonra pek fazla is yapamadilar. Gerçi XVII. yüzyilin ilk yarisi içinde cüz'î bir kuvvetle bazi muharebelerde görünmüslerse de eski kuvvet ve kudretlerine ulasamadilar. Bundan sonra akincilarin vazifesi, Tatar ve Kirim Hani kuvvetleri tarafindan görülür olmustu. Varligini ismen de olsa uzun süre devam ettiren akincilik, 1826 yilinda resmen ortadan kaldirilmisti.

DELILER

Serhad kulu askerinin bir bölümünü de "Deliler" teskil ediyordu. Bunlarin büyük bir kismi Türk'tü. Öncü birliklerden olan ve deli denilen bu atlilar da akincilar gibi gözünü budaktan sakinmiyorlardi. Gerçekten bu sinifa mensub olanlar, öyle bir cesarete sahip idiler ki, asir "delil" demek olan bu tabir, cesaretlerinden dolayi halk arasinda "deli" olarak meshur olmustu. Iri yan ve cesaretli kimselerden meydana gelen bu hafif süvari birligi, ocaklarini Hz. Ömer'e kadar dayandirirlar. Fevkalade cesaret, atilganlik ve korkunç kiyafetleri ile düsmana dehset veren Deliler, hep galip gelirlerdi. Bu sinif askerî birligin parolasi "yazilan gelir basa" seklinde idi. Böyle bir anlayis ve suura sahip olduklari için hiç bir tehlikeden çekinmezlerdi.

Sancak beyi veya beylerbeyi maiyetinde olan delilerde, akincilarin bütün silahlan vardi. Bunlarin her ellialtmis kisisi "bayrak" adi ile bir birlik meydana getiriyordu. Bu birliklerin birkaç tanesi "Delibasi" adinda bir subayin komutasinda idi. Birkaç delibasinin askerleri de "Alaybeyi" veya "Serçesme" denilen daha yüksek rütbeli bir subayin komutasina havale edilmislerdi.

XVI. asirlardan önce pek görülmeyen bu askerî birlik, Türklerden baska Bosnak, Sirp ve Hirvat gibi Müslüman olmus cengaverlerden meydana gelmisti. Bunlar, tamamiyle Rumeli halkindan olduklari için orada bulunurlardi.

Baslarinda, benekli sirtlan derisinden yapilmis ve üzerine kartal kanatlari takilmis bir baslik bulunurdu. Salvarlari kurt veya ayi derisinden olup tüyleri disarda idi. Bu kiyafetleri ile deliler, düsmana büyük bir korku verirlerdi.

Devlette, zaaf belirtilerinin görüldügü XVIII. asirdan itibaren bu askerî birlik de önemini kayb etti. Yeniçerilerin ortadan kaldirilmasi ile bunlar da lagv edildi.

Serhad kulu askerini teskil eden "Gönüllü" ve "Besliler" diye iki ayri birlik daha vardir. Hafif süvari birlikleri olan bu birlikler, zamanlarina göre önemli hizmetler ifa etmislerdi. Bunlar, hududlardaki sehir ve kasabalarin muhafazasina memur edilmislerdi. Bu birlikler, ulûfelerini bulunduklari yerin maliyesinden aliyorlardi. Atli ve tüfekli olan gönüllü sinifi sag ve sol gönüllüler diye ikiye ayriliyorlardi. Besliler de sag ve sol besliler diye ayrildiklari gibi "Cemaat-i besluyan-i evvel", "Besluyan-i sani", "Besluyan-i salis" ve "Besluyan-i rabi" gibi isimler alirlardi.

TIMARLI SIPAHILER

Osmanli eyâlet kuvvetlerinin en kalabalik ve önemli sinifini timarli sipahi denilen atli birlikler meydana getiriyordu. Devletin büyüyüp gelismesinde baslica rolü oynayan toprakli ve timarli süvari teskilâti, daha önceki Müslüman Türk devletlerinde de vardi. Osmanlilar, bu sistemi daha da gelistirmislerdi. Bu sayede Osmanlilar, bir taraftan topragin islenmesini saglarken, öbür taraftan devletin atli ihtiyacini gideriyorlardi. Bu mânâda kendilerine dirlik verilmis olan toprak sahipleri, buna mukabil devletin muhafazasini üzerlerine almislardi. Kurulus döneminden itibaren devam edegelen bu sistem, uzun müddet devam etmisti. Böylece devletin asker ihtiyaci, kendilerine timar vermek suretiyle halk tarafindan karsilaniyordu.

Dirlik verilen timar sahibi, elindeki imkânlardan istifade ile "Cebelû" veya "Cebelî" denilen bir askerî güç bulundurmak zorunda idi. Timarli sipahilerin besleyecekleri asker (cebelû) sayisi, timarin gelirine göre degisiyordu. Sefer esnasinda timar sahibi olan sipahi, cebelûleri ile birlikte harbe istirak etmek zorunda idi. Aksi takdirde geri verilmemek üzere timari elinden alinirdi. Mesru bir mazeretinden dolayi gelemeyen veya beylerbeyinin emri ile güvenlik mülahazasiyla yerinde

kalip sefere istirak etmeyenler için böyle bir ceza uygulanmazdi. Atli olan bu askerî sinif, binicilikte ve kiliç kullanmada son derece maharet sahibi idi. Piyadelerin korunmasi bunlarin sayesinde mümkün oluyordu.

Cebelûler, genellikle Anadolu gençlerinden teskil ediliyorlardi. Bununla beraber bazan sipahinin para ile satin aldigi veya savaslarda esir etmis oldugu kimselerden de olabilirdi. Cebelûnun bütün masrafi "sahib-i arz" da denen timar sahibine aitti. Sipahi, kendi bölgesinde veya bagli bulundugu sancak dahilinde oturmak zorunda idi.

Timarli sipahiler her sancakta bir kisim bölüklere ayrilmislardi. Her bölügün "Subasi" denilen çeribaslari ile bayraktar ve çavuslari vardi. Timarli sipahilerden her on bölük (bin kisi) bir alaybeyinin komutasi altinda bulunurdu. Alaybeyleri ise sipahileri ile birlikte bagli bulunduklari sancakbeylerinin, onlar da eyalet valisi olan beylerbeyinin komutasi altinda sefere giderlerdi. Timarli sipahilerin iyi atlari, kiliç, kargi, kalkan ve oklari ile baslarinda migfer, üstlerinde de zirh bulunurdu. Savas esnasinda ordunun sag ve solundaki kanatlari teskil ederek hilal seklini almak suretiyle yandan gelecek saldirilara karsi merkezi muhafaza ediyorlardi. Savasta ölen sipahinin çocuklari devlet tarafindan himaye edilir ve çocuklarindan birine dört bin, ikincisine üç bin akçalik timar baglanirdi.

0SMANLIDA ORDU TESKILATI

Osmanli ordusu, kurulusundan 20. yüzyilin basina kadar kara ve deniz kuvvetleri olmak üzere teskilâtlanmisti. 1909-1910 yillarinda Avrupa ordu teskilâtina giren Hava kuvvetleri, 1912'de de Osmanli Devletinde kuruldu.

Osmanlilarin kurulusunda ordu, asiret kuvvetlerinden meydana geliyordu. Fetihlerin genislemesiyle, gönüllülerin, feth edilen yerlere iskânla da Türkmen bey ve kuvvetlerinin katilmasiyla asker miktari artip, teskilâtlanmaya gidildi. Beylik, akinci ve gönüllü kuvvetlerine ilâveten 1361 yilinda yaya (piyâde) ve müsellem (süvâri) olmak üzere muntazam ve dâimî ordu teskilâti kuruldu. Osmanli kara kuvvetleri piyâde, süvâri eyâlet askerleri, teknik ve yardimci siniflardan meydana gelirdi. Piyâdeler; acemi, yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacilari, lagimci, humbaraci ocaklari olmak üzere yedi ocaga ayrilirdi. Süvâriler de; sipâhi, silâhtar, sag ulûfeciler, sol ulûfeciler, sag garipler, sol garipler bölükleri olmak üzere alti bölüge ayrilirdi. Eyâlet askerleri timarli sipâhiler ve yerli kulu teskilâti olmak üzere ikiye ayrilirdi. Timarli sipâhiler, Osmanli ordusunun en önemli kismi olup; timar sâhipleriyle, bunlarin beslemek ve yetistirmekle yükümlü olduklari cebelülerden meydana gelirdi. Yerli kulu teskilâti; yurtiçi, geri hizmet, kale kuvvetleri teskilâti olmak üzere üç bölümdü. Yurtiçi teskilâti; belderanlar, cerahorlar, derbendciler, martalozlar, menzilciler, voynuklar gruplarindan; geri hizmet teskilâti, yaya ve müsellemler ile yörüklerden; kale kuvvetleri teskilâti, azaplar, gönüllü ve beslilerden meydana gelirdi. Akincilar, Osmanli ordusunun öncü kuvvetleri olup, kurulusuna, gelismesine ve genislemesine çok hizmetleri geçti. Akincilar onlu sisteme göre teskilâtlanmislardi.

Deniz kuvvetleri (Donanma): Osmanli Deniz Kuvvetleri, Karesi, Mentese, Aydin gibi denizci beyliklerin hâkimiyet altina alinmasiyla sâhip olunan gemi ve personeliyle kuruldu. Ilk zamanlarda Karamürsel, Edincik ve Izmit'teki gemi insâ tezgâhlari, Sultan Birinci Bâyezîd Han (1386-1402) zamâninda Gelibolu, Sultan Birinci Selim Han (1512-1520) zamaninda Haliç, Sultan Birinci Süleyman Han (1520-1566) zamâninda Süveys ve zamanla Ruscuk, Birecik tersâneleri kuruldu. Bu tersânelerde kürekli ve yelkenli gemiler îmâl ediliyordu. Buharli gemilerin

kesfiyle 1827'de donanma, Bugu denilen bu gemilerle de donatildi. Kürekli gemi çesitleri olarak; uçurma, karamürsel, aktarma, üstüaçik, çete kayigi, brolik, celiyye, çamlica, sayka, firkate, mavna, kalite, girab, sahtur, çekelve, kirlangiç, bastarde ve kadirga kullanildi. Yelkenli gemi çesitlerinden de; ates, agripar, barça, brik, uskuna, korvet, kalyon, firkateyn, kapak ve üç ambarli kullanildi. Donanma-i Hümâyûnun basi 1867 yilina kadar kaptan-i derya, bu târihten sonra da bahriye nâziri ünvânini tasidi. Osmanli donanmasi, muazzam teskilâti, kuvvetli harp filosu, cesur, üstün kâbiliyetli kaptan ve leventleriyle Karadeniz, Ege Denizi, Akdeniz ve Kizildeniz'e hâkim olup, Hind ve Atlas Okyanuslarinda Osmanli sancagi ile armasini dalgalandirip temsil ediyorlardi. Osmanli donanmasinin 27 Eylül 1538 târihinde müttefik Avrupa devlet ve kavimlerinden meydana gelen Haçli donanmasina karsi kazandigi Preveze Deniz Zaferi, bugün de Deniz Kuvvetleri günü olarak kabul edilmektedir.

Osmanli ordusunda atessiz, atesli, koruyucu silâhlar kullanilmaktaydi. Atessiz silâhlar; kiliç, ok, sapan, bozdogan, topuz da denilen gürz, kamçi, dögen, balta, meç, simsir, gaddara, yatagan, hançer, kama, mizrak, cirit, kantariye, kastaniçe, süngü, zipkin, tirpan, çatal, halbart, mancinik, müteharrik kule; Atesli Silâhlar; sayka, zarbazen, miyane zarbazen, sahî zarbazen, sakloz, dranki, bedoluska, marten, ejderhan, kolonborna, miyane, balyemez adlarindaki toplar sishaneli karabina, çakmakli, fitilli çesitleriyle tüfek, tabanca kullanilirdi. Zirh, karakal, migfer, kalkan da düsman silâhindan muhâfaza için kullanilirdi.

1839 Tanzimat ilânina kadar ordu-yu hümâyûnda mülkî vazifeleri de olan askerî rütbeler sunlardir: Sadâret, vezir, beylerbeyi, ülâ, sancak beyi, alaybeyi, kaymakam, binbasi, sagkolagasi, yüzbasi, mülâzim-i evvel, mülâzim-i sânî, zâbit vekili, basçavus, onbasi, nefer. Son devir askerî rütbeler ve Ikinci Abdülhamîd Han (1876-1909) zamâninda, 1900'de subay maaslari: müsîr (maresal) iki yüz elli altin, ferik (korgeneneral) yüz altin, mirliva (tümgeneral) altmis altin, miralay (albay) yirmi bes altin, kaymakam (yarbay) on sekiz altin, binbasi on iki altin, kolagasi (kidemli yüzbasi) on altin, yüzbasi bes altin, mülâzim-i evvel (üstegmen) iki buçuk altin, mülâzim-i sâni (tegmen) iki altin, nefer (er) bir mecidiye (bir altinin beste biri). Bu maaslar net ve kesintisiz olup, her ay da ihsân-i sahâne (pâdisâh hediyesi) alan pekçok subay vardi.

KAPIKULU OCAKLARI

Osmanlı Devleti'nin sürekli ordusunu oluşturan ve doğrudan padişaha bağlı olan yaya, atlı ve teknik sınıftan asker ocaklarına verilen ad.

Kapıkulu ocaklarının kurulmasından önceki dönemde Osmanlı Devleti'nin askeri gücünü yayalar ve müsellemler oluşturuyordu. Bu birlikler tımarlı sipahiler, akıncılar, azaplar, voynuklar, martoloslar ve cerahorlarla destekleniyordu. I. Murad döneminde (1360-89) örgütsel kuruluşu tamamlanan kapıkulu ocakları, 16. yüzyılda yeniden düzenlendi. Bu yapıda, yaya ve atlı olarak iki ana sınıf vardı. Acemi oğlanları, yeniçeriler, cebeciler, topçular, top arabacıları yay sınıfını, sipahiler, silahdarlar, sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ garipler, sol garipler de atlı sınıfı oluşturuyordu. Kapıkulu ocakları, Bektaşiliğin güçlü biçimde örgütlendiği Osmanlı kurumlarındandı ve bu nedenle ocağa

Ocağ-ı Bektaşiyan, askerlerine taife-i Bektaşiye, ocak subaylarına sanadid-i Bektaşiyan, yükselme yoluna da ilsile-i Bektaşiyan deniliyordu. Bektaşilikteki alegorik simgeler de (örn. börk, kazan) aynen kapıkulu ocaklarına alınmıştı ve Bektaşi dervişleri ocak ortalarının üyesi sayılıyordu.

Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe kapıkulu ocaklarında da yeni düzenlemelere gidildi. İstanbul'un alınışından sonra, Gelibolu'daki Acemi Ocağı dışında İstanbul'da ikinci bir Acemi Ocağı kuruldu. Ağa bölükleri de kapıkulu kısmına alındı; ocak subaylarının rütbeleri ve yetkileri belirlendi. Sınır boylarındaki kalelerin korunması için, kapıkulu kapsamında yerlikulu yeniçerisi (gönüllü yeniçeri), cebeci, topçu, lağımcı, humbaracı ortaları kuruldu. Kapıkulu ocaklarında, devşirme ve pençik yasalrına göre asker yetiştirilirdi. Adaylar (devşirmeler ve pençik oğlanlar) acemi ocaklarındaki eğitimden sonra "kapıya çıkma" denen işlemle ömür boyu asker olarak kapıkulu sınıflarına alınırlardı. Başka bir meslek edinmeleri ve evlenmeleri yasaktı. Bütün kapıkulu askerleri oda denen kışlalarda cemaatler oluşturur, her cemaat de kendi içinde bölüklere ayrılırdı.

Savaşçı bir sınıf olan kapıkulularının görevleri katı ve ödünsüz kurallara bağlanmıştı. Bu kurallara kavanin-i yeniçeriyan denirdi. Kapıkulları kent güvenliğinden ve sınırların korunmasından sorumluydu. Silah olarak genellikle tüfek, kılıç, ok ve yayi kalkan, mızrak kullanırlardı. Osmanlı padişahının kapıkulu ocaklarının Birinci Ortası'nın yoldaşlarından sayılması, ulufe günü yeniçeri ağası giysisi ile kışlaya gelmesi ve ulufesini alması, at üstünde bir kase şerbet içmesi gelenekti. Ulufeleri üç ayda bir galebe divanında dağıtılan kapıkulları padişahların tahta çıkışları (cülus) ve sefere gidişlerinde de bahşiş alılardı. Kapıkulu kışlalarının bir bölümü Atmeydanı'nda, bir bölümü Şehzadebaşı'ndaydı.

Kapıkullarının disiplini 17. yüzyılda bozuldu. Devşirme ve pençik sistemleri işlemez duruma geli ve ocağa rasgele asker alınmaya başlandı. İstanbul'da sık sık çıkan ayaklanmalar, genellikle kapıkullarınca yönlendiriliyordu. 1632'de IV. Murad'ın reform girişimi geçici bir iyileşme sağladı. Köprülüler döneminde de ocaklardaki disiplin yeniden kuruldu. II. Mustafa'nın, III. Ahmed'in, III. Mustafa'nın ve III. Selim'in bu konudaki reform çabalarının çoğu büyük ayaklanmalar karşısında başarısızlıkla sonuçlandı. II. Mahmud 1826'da ocağın humbaracı, barutçu, lağımcı gibi teknik sınıflarını köklü reformlarla yeniden örgütlerken, öbür kapıkulu ocaklarını kaldırdı.

YAYA (Askeri Ordu)

Yeniçeri Ocağı kurulmadan önce Osmanlıların daimi ordusunu teşkil eden ve Çandarlı Kara Halil Paşa tarafından kurulan askeri teşkilattır.

ASAKİR-İ MANSURİ MUHAMMEDİYE

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine, Sultan II. Mahmut' un emriyle kuruldu. Yeni eğitim kurallarıyla yetiştirilen, askerlik kurumuna verilen addır. Bu yapının başına ilk

olarak "Serasker" unvanıyla eski Yeniçeri ağalarından Ağa Hüseyin Paşa getirildi.

Asakir-i Mansure-i Muhammediye Tertip adı verilen sekizer birlikten meydana gelir. Her tertibin başında "binbaşı" adında bir komutan bulunurdu. Bu binbaşılar "baş binbaşı" ya bağlıydı. Her tertip on altı "saf" tı. Her saf bir yüzbaşının komutasındaydı. Her yüzbaşının ikişer "mülazim" yardımcısı vardı. Her tertipte bir top bulunurdu. Toplara "topçubaşı" denilen bir subay komuta ederdi. On altı saftan oluşan tertiplerin sekizi sağ ve sekizi sol olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bunlara "sağ kolağaları" ve "sol kolağaları" atanmıştı.

İki yıl sonra bu örgüt yeniden düzenlenerek "tertip" lere "alay" ve komutanlarına "miralay" dedindi. "Saf" deyimi "bölük" olarak değiştirildi. Her alay binbaşı komutasındaki üç taburdan meydana getirilmişti. Sol ve sağ kolağası adını alan iki subay, bir katip, bir sancaktar, her bölüğe "yüzbaşı" ve "mülazim" lerden ayrı olarak bir "başçavuş" ve bir "bölük emini" atanmıştır. Her alayda "miralay" yardımcısı bir "kaymakam" bulunurdu. İki alay bir "mirliva" nın ve üç alay bir "ferik" in komutası altındaydı. Miralayın üstü subaylara "paşa" denirdi. Asakir-i Mansure-i Muhammediye' nin en büyük komutanı "müşir" di.

SEKBAN-I CEDİD

v Nizam-ı Cedid ordusu yerine kurulan askeri ordu. 1808 yılında Bayraktar Mustafa Paşa tarafından kurulmuştur. Avrupa standartlarına göre kurulan bu ordu Üsküdar'daki kışlalarda askeri eğitim ve öğretime başladı. Sekizinci ocak olarak tanımlandı ve tuğ ve sancak verilerek bağımsız bir ocak haline getirildi. 1808 yılında Yeniçerilerin isyanı ve Mustafa Paşa'nın öldürülmesiyle Sekban-ı Cedit ocağı ortadan kaldırıldı.

NİZAM-I CEDİD

Geniş anlamda, Sultan III. Selim'in Osmanlı İmparatorluğu'nu Batılı usüllerle yeniden düzenlemek amacıyla giriştiği reform (ıslahat) hareketlerine verilen (yeni düzen) addır.

Dar anlamda ise, bu hareketin bir bölümü olarak yeniçeri ocağının yanı sıra ve ileride onun yerine geçmek üzere Avrupa usulüne göre kurulan yeni ordu anlamındadır.

KARA MÜHENDİSHANESİ (Mühendishane-i Berri Hümayun)

Osmanlı ordusuna topçu ve istihkam subayı yetiştirmek üzere 1795'te Hasköy'deki Humbarahane'nin yerine, İstanbul'da kurulan okul. Öğretime Lağımcı ve Humbaracı ocaklarından 80 yetenekli genç alınarak başlanmış, 1834'te okuldan 10 öğrenci uzmanlı öğrenimi için İngiltere'ye gönderilmiştir. Topçu ve Mimar Mektebi olarak da anılan okul, 1847'de bir kanunla adı İstihkam Mektebi olarak değiştirilmiştir. İki aşamalı öğretimde idadi sınıflarını harbiye ve mimar sınıfları izler, dördüncü sınıfı bitirenler, "erkan-ı harb" sanı alırdı.

İdadi sınıflar, 1865'de Galata Sarayı'na taşınmış, harbiye sınıfları ise 1871'de Mekteb-i Harbiye (bugünki Kara Harp Okulu) bünyesine alınmıştır. Mektep, 1878'de eski binasına taşınmış, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mekteb-i Harbiye ile birleştirilmiştir. Hasköy'deki binası topçu subayları için uygulama okuluna dönüştürülmüştür.

AZEB (Askeri Ordu)

Osmanlı askeri teşkilatında kara ve deniz hafif piyadeleri için kullanılan bir tabirdir.

Arapça'da bekar manasına gelir. XIV-XVI. yüzyıllarda Bizans, Latin ve İtalyan kaynaklarında "korsan, deniz haydudu" karşılığı kullanılmıştır. Mısır'da şehir muhafazasında görev alan askeri bir grup da bu adla anılmıştır.

Osmanlı' da azebler yeniçeri teşkilatından önce kurulmuş ve hafif okçu olarak orduya katılmıştır. Azebler deniz ve kara azebleri olmak üzere ikiye ayrılıyorlardı. Kara azebleri XVI. yüzyılın ortalarına doğru kale muhafazasında kullanılmaya başlanmış ve böylece maaşlı bir sınıf haline gelmiştir. Kale azeblerinin mevcudu kalelerin önemine göre değişiyordu. Deniz azebleri ise görev yaptıkları yerlere göre Tersane-i Amire ve donanma azebleri olmak üzere ikiye ayrılıyordu.

Deniz azebleri kadırgalarda, paşa gemilerinde, mavnalarda, kalitelerde, top, taş, ve at gemilerinde azeb neferi ve reisi olarak bulundukları gibi yelkenci, nöbetçi ve kürekçi olarak da bulunuyorlardı. Azebler ihtiyaç durumunda başka görevlerde de kullanılmaktaydılar. Azeb alınacak kimselerin güçlü kuvvetli ve savaşabilecek kabiliyete sahip olmaları gerekmekteydi. Azeb teşkilatı Sultan II. Mahmud dönemindeki askeri yenilikler sırasında kaldırılmıştır.

TOPÇU OCAĞI

Osmanlı Devleti'nde Kapıkulu ocaklarına bağlı, top yapmak ve savaşlarda top kullanmakla görevli ocak.

Osmanlılarda top, ilk defa I. Kosova Savaşı sırasında I. Murad tarafından döktürülmüştür. Fatih Sultan Mehmed'den sonra gelişmeye başlayan topçuluk, XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki gelişmeleri takip edemeyerek gerilemeye başlamıştır. Osmanlı topçuluğundaki gerilemeyi farkeden Sultan III. Mustafa, topçu ocağına hiç dokunmaksızın, 1774'te çıkardığı Hattı Hümayun ile topçu ocağında askeri bir reform yaparak sürat topçuları (Sahra Topçusu) sınıfını kurdu. 37 takım halinde kurulmuştur.

HUMBARACI OCAĞI

Osmanlı Devleti'nde orduda humbara yapan ve kullanan sınıfın bağlı bulunduğu ocaktır. Kumbaracı ocağı da denilmektedir.

Merkezde bulunan kale humbaracıları tımarlı, Topçu ve Cebeci ocaklarına bağlı humabarcılara ise ulufeli denilirdi. Humbaracılık, Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılda Mustafa ismindaki bir topçu bölükbaşısının ilk tunç humbara dökümhanesini kurmasıyla ortaya çıkmıştır.

Humbaracı Ocağı'nın ıslahı ilk olarak 18. yüzyılda, Humbaracı Ahmed Paşa ve Sadrazam Osman Paşa'nın isteği üzerine gündeme gelmiştir. 1731'de ıslah projesi hazırlandı ve iki yıl sonra da Üsküdar'da Humbaracı Ocağı kuruldu. Böylece Bosna'dan 300 ulufeli humbaracı adayı ile çeşitli kalelerden seçilen 300 tımarlı

humbaracı eğitime başlayarak humbara imalathanesi kurulması yolunda adımlar atıldı. Bir yasa ile tımarlılar 25'er kişilik gruplar halinde İstanbul'a giderek eğitim almaları sağlandı.

1783'te Sadrazam Halil Hamid Paşa humbaracılar için yeni düzenlemeler getirdi ve 1792'de çıkarılan bir nizamnameyle humabaracıların yetkileri arttırıldı. Humbaracılar, Ahmed Paşa'nın çabalarıyla ordunun en disiplinli ve düzenli sınıfı durumuna gelmişti.

Kapıkulu Ocağı'ndaki bozukluklar ve düzensizlik zamanla Humbaracı Ocağı'nı da etkilemeye başladı. 1826 yılında Vaka-i Hayriye sırasında Humbaracıların devletin tarafında olarak topçu ve cebecilere destek olmuştur. Humbaracı Ocağı, Sultan II. Mahmud zamanında Asakir-i Muhammediye'nin kurulmasıyla kaldırılmış fakat varlığını Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar sürdürmüştür.

OSMANLI DONANMASI

Osmanli denizciliginin temelinde, Anadolu Selçuklu Devleti, Aydinogullari ve Karesi Beyligi gibi komsu devlet ve beyliklerin teknik ve tesirleri bulunmaktadir. Gerçekten, Osmanli Beyligi gelisip denizlere ulastigi ve kiyi sahibi oldugu zaman, komsu Türk beyliklerinin gemilerinden istifade etmisti. Nitekim Rumeli'ye de bu beyliklerin gemileri ile geçmisti. Bununla beraber Osmanlilarin ilk zamanlarda küçük de olsa Karamürsel, Edincik ve Izmit'te tersane kurduklari bilinmektedir. Gelibolu'nun fethinden sonra burada bir tersane kurularak denizcilik yolunda ilk önemli adim atilmis oluyordu. Bundan baska Saruhan, Aydin ve Mentese beylikleri gibi denizde kiyisi olan beylikler, Osmanli Devleti'nin idaresine girince, onlarin tersanelerinden de istifade edilmisti. Böylece daha ilk dönemlerden itibaren tarih sahnesinde önemli rol alip hizmet yapacak olan muazzam bir devletin donanmasinin temelleri atilmis oluyordu. Gibbons'un ifadesine göre, Osmanlilardan önce Ege sahillerine yerlesmis bulunan Türklerden de Latinler gibi Akdeniz'de korsanlik yâpanlar vardi. Bunlar, Venedik ve Cenevizlilerin ticareti ile Yunanistan ve adalarda kalmis olan Latin prenslerinin hakimiyetleri için tehlike teskil etmeye baslamisti. Bu korsanlar daha sonra Osmanli

donanmasinin hizmetine alinmislardi. Osmanli donanmasi, özellikle Yildirim Bâyezid zamaninda büyük bir gelisme göstermisti. Bu arada Sakiz ve Egriboz adalari ile Yunanistan'in dogusuna akinlarda bulunulmustu. Bu yüzden Venedikliler, Ceneviz gemileri ile birleserek Çanakkale Bogazindan içeri girmislerdi. Fakat Saruca Pasa komutasindaki on sekiz parçadan meydana gelmis olan Osmanli donanmasina yenilmislerdi. Buna karsilik Rodos sövalyeleri ve yeni gemilerle takviye edilen Venedikliler, Osmanli donanmasini maglup ettikleri gibi onu yakmislardi.

Osmanli donanmasinin ikinci ciddi çatismasi Çelebi Sultan Mehmed zamaninda meydana gelmisti. Çali Bey komutasindaki Osmanli donanmasi, Ege'de Naksos dükaligina ait adalari vurduktan sonra 1415'te Venediklilerle savasti. Bu savasta Çali Bey sehid olmus, donanma da yok olurcasina zayiat verip maglub olmustu. Bu maglubiyetler, Osmanli denizciliginin gelismesini yavaslatmissa da, devletin büyüyüp gelismesinde, donanmaya olan ihtiyaci açikça ortaya koymustur. Bu anlayis, iyi bir donanmaya sahib olmak için gerekli çalismalarin hizlandirilmasina sebep olmustur. Nitekim Sultan II. Murad döneminde donanma, Karadeniz'de Trabzon Rum Imparatorlugu'nu tehdid edecek bir güce ulasmisti. Ayni donanma, Fâtih Sultan Mehmed zamaninda ve Istanbul'un fethi sirasinda Baltaoglu Süleyman Bey komutasinda önemli roller oynamisti. Bununla beraber henüz Venedik donanmasiyla boy ölçüsecek bir güce ulasamamisti. Bu sebeple Istanbul'un fethini müteakip, donanmanin daha da gelismesi için çalismalar yapildigi ve hatta Fâtih'in Trabzon seferi sirasinda Osmanli ordusuna denizden büyük destek sagladigi görülmektedir.

Osmanli harp gemileri, Gelibolu ile Istanbul tersanelerinden baska Karadeniz, Marmara ve Akdeniz sahillerindeki birçok iskele ve mevkide yapilirdi. Donanmaya olan ihtiyaç sebebiyle bu hariç tersanelerde yapilacak gemilerin sayi ve çesitleri, hükümet tarafindan o mahallin kadilarina bildirildigi gibi bunlarin insa müddeti de tayin edilirdi. Bunlarin insasi için icab eden malzeme ile mühendis ve ustalar, ya mahallinden tayin olunur veya gönderilirdi. Onyedinci asrin ortalarina kadar her sene kirk tane kadirga yapilmasi kanundu. Daha sonraki tarihlerde bu kanun terk edilerek yavas yavas kalyon tipi gemilerin insasi ehemmiyet kazanmisti.

Osmanlilarin, kurulustan itibaren XVI. asir sonlarina kadar kullandiklari gemilerin esasini çekdiri sinifindan gemiler teskil etmekteydi. Kürekle hareket eden gemiler, genellikle çekdiri sinifindandi. Bununla beraber yelkenli gemiler de vardi. Buna göre Osmanli donanmasinda biri kürekli ve yelkenli, digeri de sadece yelkenli olmak üzere iki çesit gemi bulunuyordu. Çekdirilerin en küçük gemisine Karamürsel, en büyügüne de Bastarde denirdi. Bastarde, kaptanin bindigi otuz alti oturakli en büyük savas gemisi idi ki, her oturaginda bes ila yedi kürekçi bulunurdu. Gemi mevcudu kürekçi, savasçi, topçu vs. ile birlikte sekiz yüz kadardi. Bunlardan baska gerek ince donanmada, gerekse büyük donanmada kullanilan gemilerden bazilari sunlardir: Uçurma, Varna bes çifteleri, Aktarma, Çete kayigi, Celiye, Kütük, Kancabas, Sayka, Sahtur, Çekelve, Kirlangiç, Firkate, Mavna, Kadirga. Yelkenlerle hareket eden gemilere gelince bunlar da iki ve üç direkli olarak iki kisimdi. Salope, Brik ve Uskuna iki direkli; Kalyon, Firkateyn ve Korvet üç direkli idiler.

OSMANLILARDA SOSYAL HAYAT

Osmanlilarda sinifsiz toplum hayâti vardi. Köle vardi, fakat; Osmanli ülkesinden alinmazdi. Kölelik devamli degildi; âzâd edilip, hürriyete kavusarak, devlet kademesinde vazife alabilirdi. Kölelikten yetisme ve köle çocugu pekçok devlet adami yüksek memuriyetlerde bulunurdu. Kölelikten yetisme sadr-i âzamlar da vardi. Bunlardan Koca Yusuf Pasa, Yusuf Ziyâeddin Pasa, Ibrâhim Edhem Pasa, Resid Mehmed Pasa, Hursid Ahmed Pasa, Sâhin Ali Pasa, Silâhtar Süleyman Pasa, Siyavus Pasa gibi sadr-i âzamlar kölelikten yetiserek devlet kademesinde yükselen sahsiyetlerdir. Köylü hür olup, serflik yoktu. Köylüler ve kasabada oturan halk üretici durumundaydi. Sehirlerde esnaf, îmâlâtçi, sanatkâr, idâreci ve ilmiye teskilâti mensuplari otururlardi. Askerligi Müslüman halk yapardi. Bütün ülke halki Osmanlilik suuru tasirdi. Milliyet ayirimi yapilmayip, ümmet esâsi aranirdi. Gayr-i müslimler askerlik yapmayip, erkekleri cizye vermekle mükellefti. Müslümanlar çogunlukta olup, dört hak mezhep (Hanefî, Sâfiî, Hanbelî, Mâlikî) ve bimezhep firka mensuplari da olmasina ragmen resmî mezhep Hanefiliktir. Müslümanlarin temsilcisi Halîfe olup, 1516 târihinden îtibâren Osmanli pâdisâhlari bu mânevî makamin da temsilcileridir. Hiristiyanlardan Ortodoks mezhebinin merkezi Istanbul'dadir. Ermeni patrikligi de Istanbul'da olup, merkezleri de Osmanli hâkimiyetindeki Revan'di. Osmanli topraklarinda Katolikler de bulunmasina ragmen merkezleri Vatikan'di. Yahûdîlerde olan Filistin, Osmanli tebeasindandi. Mûsevîligin dogus yeri ve merkezi Osmanli topragi idi. Avrupalilarin zulmünden kaçan Yahûdîleri de Osmanlilar himâye ediyordu. Osmanli vatandasi olan Müslüman ve gayri müslim topluluklar Rum, Ermeni, Yahûdî, Gürcü, Sirp, Bulgar, Macar, Rumen, kendi din ve dillerinde mâbet, okul açip, ibâdetlerini yapabilme hürriyetine sâhiptiler. Bu hosgörü, günümüzün hiçbir liberal, kapitalist, komünist ve dikta rejiminin imkân tanimadigi ölçüde serbestti. Gayri Türk Müslümanlar devlet kadrosunda ve orduda vazife alirdi, fakat gayri müslimler, Tanzimatin îlânina kadar bu hakka sâhip degildi. Gayri müslimler, Tanzimat ve Mesrutiyet ile devlet memuru ve orduya girme hakki kazanmislarsa da, askerlik yapmak istemediklerinden silâh altina alinmamislardir. Serbest

meslekle ugrasirlardi. Gayri müslimler tarafindan islenen hirsizlik, yol kesme, gasp, soygun, adam öldürme, devlet makâmina zarar verme, Islâm dînine karsi hareketler, devlet tarafindan yasaklara uymama, câsusluk ve bunlara benzer suçlar devletçe ve disindakiler de, kendi kilise ve havralarinda bakilirdi. Pâdisâhin, ülkedeki gayri müslim ve Türkler üzerinde tâvizsiz hâkimiyeti olup, din adamlari ve kavmî liderleri, Avrupalilarin ve Prusya'nin tahrikine kapilmadan önce merkeze hürmetkârdilar. Osmanli tebeasi olup da, propaganda ve tahriklerine kapilarak Osmanliya ihânet eden kavimlerin hiçbiri bugüne kadar huzur yüzü görmemislerdir.

OSMANLI DA SOSYAL MÜESSESELER

Osmanli Devleti, feth edip ele geçirdigi yerlerde derhal sosyal müesseseler kurup halkin hizmetine sunuyordu. Devlet sinirlari genisledikçe bu müesseseler de o nisbette artis kayd ediyordu. Bu sosyal tesisler sayesinde sehirlere Müslüman Türk damgasi vurulmus oluyordu. Bu neviden müesseseler kurulmakla yetinilmemis, bunlarin idareleri, korunmalari ve devamliliklarinin saglanmasi için genis imkânlara sahip vakiflar tesis edilmistir. Böylece devlet, bu müesseseler için, kendi hazinesinden ayrica bir bütçe hazirlama ihtiyacini duymuyordu.

Sosyal müesseselerin kurulup gelismesinde önemli derecede rol oynayan ve sadece genis halk kitleleri degil, çevre ve hayvanlara da hizmet götüren vakiflar hakkinda bilgi vermeden, onlarin kurulusunu saglayan prensip ve anlayislara temas etmeden sadece sosyal müesseselerden söz etmek, konuyu eksik birakmak olurdu. Bu bakimdan vakiflar, onlarin kurulusunu saglayan âmiller ve hizmet sahalarina isaret etmek zorundayiz. Bunu da:

1. Osmanlilarda Vakiflar,

2. Vakiflarin Hizmet Sahalari, Basliklari altinda ele alacagiz.

1. VAKIFLAR

Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile Osmanli Devleti'nin, tarih ve müesseselerini, kendinden önceki Müslüman ve Müslüman Türk devletlerinin müesseselerinden tamamen müstakil olarak düsünemeyiz. Çünkü Osmanlilar, kendilerinden önce Anadolu'ya gelip yerlesmis bulunan Müslüman Türklerin yasayis tarzlarini, ahlâk, iktisat, örf, âdet ve diger özelliklerini almaktan çekinmiyorlardi. Böylece Osmanlilar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin mirasi üzerinde ve onun bir devami olarak inkisaf etme imkânina sahip oldular. Bu vesile ile onlar, kendilerinden önce diger Islâm ve Türk Islâm devletlerinin çok zengin teskilât ve müesseselerinden de genis ölçüde faydalanma imkânini buldular. Nitekim Abbasîler devrinde, hukukî esaslari tesbit edilen vakif müessesesi, Islâm dünyasinin her kösesine sür'atle yayildi. Islâm cemiyetinin siyasî ve iktisadî gelismesiyle paralel olan bu çogalmayi, Mâveraünnehr'den Atlantik kiyilarina kadar her tarafta görmek mümkündür. Mescidler, türbeler, ribatlar, tekkeler, medrese ve mektepler, köprüler, sulama kanallari, su yollari, kervansaraylar, hastahaneler, hamamlar, imâretler gibi birçok dinî ve hayrî tesis hep bu vakiflar sayesinde vücuda getirildi.

Maddî bir karsilik beklemeden baskalarina yardim etmek gibi ulvî ve fevkalâde bir düsüncenin mahsulü olan vakif müessesesi, yüzyillardan beri Islâm ülkelerinde büyük bir önem kazanmis, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirler icra etmis olan dinî ve hukukî bir müessesedir. Insan fitratinda mevcud olan yardimlasma hissi, süphesiz ki insanlik tarihi kadar eskidir. Bu his, dinî emir ve hükümlerle birlesince daha bir kuvvet kazanir. Islâm ülkelerinde vakiflarin,

asirlarca büyük bir fonksiyon icra etmesinin sebebini burada (dinî his) aramak lazimdir. Çünkü "insanlarin en hayirlisi, insanlara faydali olan, malin en hayirlisi, Allah yolunda harcanan (baska bir ifade ile vakf edilen), vakfin en hayirlisi da insanlarin en çok duyduklari ihtiyaci karsilayandir" prensibinin anlamini çok iyi bilen müslümanlar, bu yolda birbirleri ile âdeta yaris edercesine vakif tesisler kurmuslardir.

Osmanli sosyal müesseselerinin kurulup gelismesinde büyük ve önemli hizmeti bulunan vakiflarin kurulus sebebini yukarida temas edilen anlayisa baglamak gerekir. Ayrica, Ebû Hüreyre'den nakl edilen bir Hadis-i Serifte Hz. Peygamber'in söyle buyurdugu belirtilmektedir: "însanoglu öldügü zaman bütün amelleri kesilir. Ancak devam eden sadaka (sadaka-i cariye), faydalanilan ilim ve kendisine dua eden bir evlad birakanlarinki kesilmez." Hadisçiler, "sadaka-i câriyeyi" vakf ile tefsir etmis ve sadaka devam ettigi müddetçe sevabinin da devam edecegine kani olmuslardir. Hz. Peygamberin bizzat kendisinin de vakif yapmis olmasi, ashabinin onu takiben böyle eserler meydana getirmesine sebep olmustur. Nitekim Câbir (r.a.) "Ben, Muhacir ve Ensar'dan mal ve kudret sahibi bir kimse bilmem ki vakif ve tasaddukta bulunmus olmasin." diyerek daha o dönemde bu gelismenin hangi seviyeye ulastigini belirtmek ister.

Lugat olarak pek çok mânâsi bulunan "vakif kelimesine farkli istilahî mânâlar verilmistir. Bununla beraber bu mânâlarin tamami birbirlerine çok benzemekte ve ihtiva ettikleri anlamin, hemen hemen birbirinin ayni oldugu görülmektedir.

Islâmî yardimlasma prensibinin bir sonucu olarak ortaya çiktigini gördügümüz vakiflar, Islâm ülkelerinin tamaminda sayilamayacak kadar çok ve önemli hizmetler ifa ediyorlardi.

Hemen hemen bütün müessese ve teskilatlarinin nüvesini kendilerinden önceki Müslüman devletlerden alan Osmanlilar, vakif konusunda da bu yolu takib ettiler. Nitekim Osmanli Devleti'nde daha ilk beyler zamaninda baslayan, devletin siyasî ve malî kudretinin inkisafina paralel olarak gelisip artan vakiflarin, Osmanlilar dönemindeki ilk müessisi (kurucusu) Orhan Gazi olmustur. Onun 724 Rebiülevvel (1324 Mart basi) tarihi ile azadli kölelerinden Tavasî Serafeddin'e Mekece'de vakf ettigi hankahin tevliyetini verdigine dair vakfiye ile vakfin sartlarini gösteren Farsça yazilmis tugrali belgesi, elimizde bulunmaktadir. Keza o, Iznik'te ilk Osmanli medresesini kurarken, onun idaresi için yeterince gelir getirecek gayr-i menkul vakf etti. Kisa bir müddet sonra bu medreseden kudretli ilim ve devlet adamlari yetisti. Sultan Orhan'in yaptirdigi ilim ve hayir müesseseleri sadece isimleri verilenler degildir. Adapazari'nda halen "Orhan Bey Camii", Kandira'da "Orhan Camii" adi ile anilan camiler ile yine Adapazari'nda medrese, Bursa'da bir cami, zâviye, misafirhane ve imâret insa ederek bunlara vakiflar tahsis etti. O, topluma yararli olan bu sosyal eserlerin görevlileri olarak müderris, imam, hafiz, nakib, tabbah, hâdim ve bevvab gibi kimseleri de tayin ederek onlara maas bagladi.

Orhan Gazi'den baslayarak Osmanli padisahlari, sultanlari, vezirleri, emirleri, zengin tebea ve hatta güçleri nisbetinde fakirler de pek çok vakif tesisler meydana getirdiler. Nigbolu'dan zaferle Bursa'ya dönen Yildirim Bâyezid, burada bir Dârulhayr, bir hastahane, bir Ebû Ishakîhane (tekke), iki medrese ve bir cami yaptirdi. Bütün bu müesseselerin ihtiyacini giderebilecek genislikte vakiflari da tayin etmeyi ihmal etmedi. Nitekim, Dârulhaynn evkafindan olmak üzere as ve yemden baska her yil bilginlere, yerli ve yabanci yoksullara 600 müdd bugday verilmek, her gün konuga ve yerliye et ile birlikte 300 çanak as eristirilmek üzere vakiflarini tayin buyurdu. Hastahane, Ebû Ishakîhane ve caminin her biri için

ayrica vakiflar tayin etti. Bunlara seyh, tabib, imam, müezzin ve müderris dikip akçalarini tayin ettirdi. Keza o, Bolu'da cami, medrese, çifte hamam ve bir kütüphâne yaptirip vakif etmisti. Bunlar için de 30 kadar dükkân vakf ederk onlara gelir tahsis etmisti.

Istanbul'u, fizikî görüntüsü ile Bizans Devleti'nin merkezi olmaktan çikarip Osmanli Devleti'nin merkezi haline getiren Fâtih Sultan Mehmed, bu fetih esnasinda ümerâ, devlet adami ve askerlere ganimetten kendilerine düsen hisselerini verdikten sonra, kendi hissesine düsen emlâktan hiç birini almayarak tamamini toplum ve milletin hayrina olmak üzere vakf etti. O, Bizanstan kalan bu harab sehri, devletin merkezi olmaya yarasir bir hâle getirirken yaptigi vakiflardan epey istifade etti.

Osmanli hükümdarlari sadece kendi adlarina vakif yapmakla yetinmediler. Onlar, baskalari tarafindan daha önce yapilmis bulunan vakiflara da yardimda bulundular. Nitekim, meshur vakiflar arasinda padisahin maddî yardimlari ile senelik bütçelerini denklestirenler az degildi. Bu yardim, nakdî oldugu gibi bazan da aynî oluyordu. Konya'daki Sadreddin Konevî zaviyesi gibi orta büyüklükte bir vakif, XVI. asrin son senelerinde Karaman gelirlerinden yilda 3600 akça aliyordu. Bununla da yetinilmiyor, mal olarak da pirinç vs. gibi yardimlar da yapiliyordu. Barçinli kazasinda bulunan Uryan Baba zâviyesi, 8 Zilkade 975 (5 Mayis 1568) tarihli bir hükme göre Beypazari enhalarindan pirinç aliyordu. Çorum civarindaki Abdal Ata zâviyesi ise padisahin salyânesi olarak Boyabat eminlerinden pirinç temin ediyordu.

Osmanlilar, zapt ettikleri yerlerdeki vakiflara dokunmadan, eskiden beri devam eden sekli ile vâkifin sartlarina riayet ediyorlardi. Konu ile ilgili pek çok vakfiye ve vesika, Osmanlilar tarafindan, ilhak edilmeden önce Müslüman hükümdarlarin idaresinde bulunan vilayetlerdeki Osmanli öncesi vakiflarinin sartlarina bu yeni idarecilerce aynen riayet edildigini göstermektedir. Vakiflar, her türlü dis müdahaleye kapali olduklarindan hiç kimse ve hatta hükümdarlar bile bunlarin statülerini degistirmeye yeltenmezlerdi. Bu yüzden Osmanlilar, vakiflarin vâkifin (vakfi kuran, tesis eden) sartlarina göre idare prensibine titizlikle riayet ediyorlardi. Bununla beraber Osmanlilar, vakiflara önemli yenilikler getirdiler. Evkaf idaresinin merkezîlestirilmesini bu yeniliklere bir örnek olarak gösterebiliriz. Misir Kanunnâmesi, bu yolda bize isik tutmaktadir. Nitekim her sene pasanin huzurunda tedkik ve tasdik edilecek gelir ve gider makbuzlarindan, her birisinden birer suretin Istanbul'a gönderilmesi prensip ittihaz edildi. Bir vakfin idaresinde münhal (bos) olursa kadi, pasaya resmî bir yazi yazarak âlim ve faziletli filan oglu filan fakir sahsin o yere tayinini arz ediyordu. Vakifta münhal oldugu Defterdar tarafindan da tasdik edilecek ve münhal yere aday gösterilen kimse ancak Istanbul'daki selahiyetli makamdan berat gelince vazifesine resmen tayin edilmis sayilacakti.

Osmanli toplumunda vakif o kadar önemli ve itibarli bir müessesedir ki, malî imkân bakimindan toplumun en alt seviyesinde bulunanlar ile en üst seviyesinde bulunanlar arasinda anlayis bakimindan bir farklilik göze çarpmaz. Bu bakimdan iki veya üç göz (oda) evi bulunan yasli ve kimsesiz bir kadin bile evinin bir veya iki odasini vakf etmek suretiyle bu anlayisa istirak eder. Nitekim Ortaköy (Istanbul)'de üç bab evi olan Hakime Hanim'in vakfi bize bu konuda ne kadar ileriye gidildigini göstermektedir. Gerçekten, Müslüman Osmanli dünyasinda büyük tesisleri yaptirmaya güçleri yetmiyenler, bütün bir toplum tarafindan benimsenmis olan hayir müesseselerine katilmaktan geri kalmiyorlardi. Yüzlerce kadin, geliri azalmis bir vakif tesisine ufak ve çok mütevazi de olsa bir kaynak saglamak için evlerini, meyveli bahçelerini, tarla ve ziynet esyasi gibi mal

varliklarini bagisliyorlardi.

O günün imkânlari içinde vakiflari, bitip tükenmek bilmeyen, uzun ve mesakkatli yollarda, farkli isimler altinda kervan ve yolcularin hizmetinde olduklarini görüyoruz. Hatta bu hizmeti geregi gibi yerine getirmeyen ve vakiflara bagli bazi tekkelerin sorumlulari hakkinda sorusturma yapildigi anlasilmaktadir. Nitekim 14 Muharrem 986 (24 Mart 1578) tarihini tasiyan bir hükümde belirtildigine göre Ankara çevresindeki yollar üzerinde bulunan tekke ve zâviyelerin, vakiflari müsait olduklari halde bunlari, sadece tekkenisîn ve zaviyedârlar "kendileri ekl ve bel' edüp âyende ve revendeye* sart-i vâkif mucibince taam verülmeyüp ebnay-i sebil ziyade müzayaka çektikleri bildirmegin ser'i serif muktezasinca evkaf teftis olunup" vakfiyeye göre hareket etmeleri istenmektedir.

Vakiflar, degisik maksatlarla tesis edilmekte ve her vâkif, vakfi üzerinde arzu ve iradesinin devam etmesini istemektedir. Bu durum normal karsilanmalidir. Zira, senelerin çaba ve emegi ile kazanilmis mal ve mülk üzerinde o kadar zahmet çekmis olan bir kimsenin, tescil ettirdigi sartlan ile ölümünden sonra da tasarruf sahibi olmak istemesi hakkidir. Sayet biz, onlar için böyle bir yetkiyi çok görür ve bu hakki ellerinden alsaydik, o zaman büyük bir ihtimalle vakiflar istenilen sekilde devam etmeyecekti. Kisi, kendisinden sonra toplumun hayir ve menfaatina vesile olmayacak bir mali, daha hayatta iken israf suretiyle yok etme derecesine getirebilirdi. Bunun da bir cemiyet için ne denli kötü ve olumsuz sartlar doguracagini söylemeye gerek yoktur. Çünkü böyle bir durumda vakiflarin yüklendigi nice hizmetler, yerine getirilmeyecekti. Ne egitim, ne ibâdet, ne iktisad, ne ulasim, ne de saglik bakimindan hiç bir hizmet yeterince yapilmayacakti.

Hukukî bir müessese olmasindan dolayi vakfin kurulabilmesi için bazi sartlarin bulunmasi gerekir. Her seyden önce vakfi yapmak isteyen kimsenin o vakfi yaptigina dair "malimi vakf ettim, haps ettim, tasadduk ettim" veya "sadaka-i müebbede ile sadaka ettim" gibi ifadeler kullanmasi gerekir. Bu neviden söz ve isaretler, vakfin rüknünden sayilir. Bundan baska vakfin tesisi için gerek vakfi yapan kisi, gerekse vakf edilen malda da bazi özelliklerin bulunmasi icab eder. Bununla beraber bunlari kesin çizgilerle birbirinden ayirmak pek mümkün degildir.

a- Vakfi Yapan Kimsede Bulunmasi Gereken Sartlar:

1- Vâkifin, temlik ve teberrua ehil olmasi gerekir. Baska bir ifade ile akil, balig, resid ve hür olmalidir. Binaenaleyh, küçügün, mecnun (deli) ve matuhun yapacagi vakiflar, sahih vakif muamelesi görmezler.

2- Vâkif, borçtan dolayi mahcur bulunmamalidir.

3- Vâkifin, vakfa rizasi bulunmalidir.

4- Vâkif, vakf ettigi seyi, hayir ve sevab kazanma inanci ile yapmalidir. Burada gözetilen gâye, Allah'in rizasi ve toplumun menfaatidir.

b- Vakf edilen Malda Bulunmasi Gereken Sartlar:

1- Vakfedilen mal, vakif aninda vâkifin mülkü olmalidir. Su halde baskasina ait olan bir sey vakfedilemez.

2- Vakf edilen mal deyn (borç) veya menfaat olmamalidir.

3- Vakfolunacak malin akaar (ev, dükkan, tarla gibi gelir getiren mülk) olmasi gerekir.

4- Vakifta muhayyerlik sarti bulunmamalidir.

5- Vakf edilecek bina ve agaçlar, müstahikkul-kal' (yikilmaya veya sökülmeye mahkum) olmamalidir.

6- Vakfin mesrutun lehi (vakiftan istifade edecek olanlar) belli olmalidir.

c- Vakiflarin Kurulus Sekilleri:

Vakiflar, sartlari haiz olan kimseler tarafindan asagidaki sekillerden biri ile kurulabilir. Bunlar:

1- Tescil suretiyle: Vâkif, hâkime (kadiya) müracaatla vakif kurmak istedigini bildirir. Bunun üzerine hâkim, yukarida bir kismindan bahs edilen sartlarin bulunup bulunmadigini arastirir. Sayet bu arastirma müsbet bir sekilde sonuçlanirsa o zaman sahidlerin (suhûdu'l-hal) huzurunda ve onlarin da karara istiraki ile vakfi karara baglayip tescil eder. Müslüman olmayanlar tarafindan tesis edilenler dahil bütün vakiflarin ser'î mahkemelerde tescili sart oldugundan, muhtelif vilayet mahkemeleri arsivlerinin incelenmesi suretiyle Osmanli döneminde tesis edilmis vakiflarin tam sayisi, gayesi ve karakteri hakkinda saglam bir bilgi edinmek mümkün olabilir.

2- Vasiyet yolu ile: Vakfi yapacak olan kimsenin ölmeden önce vasiyet etmesi suretiyle kurulan vakiftir. Eger vâkifin mirasçilari yoksa mâmelekinin tamamini, varsa üçte birini vasiyet suretiyle vakf edebilir. Ölümü halinde vasiyeti geregince mülkü vakif olur.

3- Fiil ve Hareketle: Bir kimse mülkü olan bir arsa üzerinde cami insa ettirip, ezan okutturup, cemaatin camide namaz kilmasina müsaade etse ve kendisi de bu cami içinde cemaatla birlikte namaz kilsa o mekân vakf-i lâzim suretiyle vakif olur. Artik burasi cami olmustur.

VAKIFLARIN IDARESI

Allah'in rizasini kazanmak ve ahirette karsiligini sadece O'ndan beklemek gayesiyle yapilan vakiflar, Islâm dünyasinin hemen her bölgesinde vardir. Dinî, iktisadî ve ictimaî hayatin vazgeçilmez unsuru olan vakiflar, Islâm âleminde büyük bir yekûn teskil ediyorlardi. Bunca büyüklükteki bir müessesenin belli bir sisteme baglanmasi, iyi idare edilmesi ile mümkündür. Bu bakimdan, daha isin basinda siki tedbirlere bas vuruldugu görülür. Nitekim her vakfin bir vakfiyesinin bulunmasi, vakfiyedeki (vakif senedi) sartlarin "nass" gibi kabul edilmesi, vakfiyelerin tescil edilmeleri ve ayrica bunlari yönetmek için müstakil idarelerin kurulmus olmasi bunu göstermektedir.

Vakiflara idareci (nâzir) tayini Hz. Peygamberle baslamis ve günümüze kadar devam edegelmistir. Tabiatiyle Osmanlilar da vakiflarini idare etmek, onlarin devamliligini saglamak ve istenilmeyen sekilde harcamalarina mani olmak için yöneticiler tayin etmislerdi. Nitekim Orhan Gazi, Bursa'da yaptirdigi câmi ve zâviyenin idaresini Sinan Pasa'ya vermisti. Böylece Sinan Pasa'yi Osmanli döneminin ilk Evkaf Nâziri sayabiliriz. Daha sonra hükümdar vakiflari, vezir, kadiasker, sadrazam, seyhülislâm, bâbussaade ve dârussaade agalari gibi devlet

adamlari tarafindan idare edilir oldu.

Yildirim Bayezid, her vilayete "Müfettis-i Ahkâmi's-Ser'iyye" tayin ederek vakif islerini teftis ettiriyordu. Çelebi Sultan Mehmed devrinde ise Cemaleddin Mehmed Çelebi, "Hâkimu'l-Hükkâmi'l-Osmaniyye" ünvaniyla evkaf islerinin umumî nâzirligina tayin edilmisti. Sultan II. Murad döneminde bu is, kadiaskere, Fâtih Sultan Mehmed de bunu Mahmud ve Ishak Pasalara havale etmisti. Bu dönemde evkaf idaresinden sadrazamlar sorumlu oldugundan, "Sadr-i Âli Nezâreti" teskil olunmustu. Fâtih'ten sonra Sultan II. Bâyezid, evkaf islerini Seyhülislâm Alaeddin Ali Efendi'ye tevcih etti. Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman zamanlarinda evkaf nezâreti ile tekrar sadrazamlar görevlendirildiler. Sultan I. Ahmad Han devrinde, Seyhülislâm idaresinde olan vakiflar, II. Mahmud Han zamaninda Kadiaskerin emir ve idaresi altinda idi. Yine bu dönemde her vilayette, "Müfettis-i Evkaf adinda bir idareci vardir.

Osmanlilar döneminde sahislar tarafindan kurulan vakiflarla mütevelliler mesgul oluyor, bunlar kadilar vâsitasiyle teftis ve murakabe ediliyorlardi. Her kadi, kendi mintikasindaki vakiflari, emrindeki müfettislerce teftis ettirdigi gibi, bazan bizzat kendisi de bunlari teftis ederdi. Istanbul kadisi ise bütün vakiflari teftis yetkisine sahipti.

Misir, Suriye, Arabistan ve Kuzey Afrika'nin ilhakindan sonra buralarda bulunan vakiflar 995 (M. 1587) senesinde kurulan "Haremeyn Evkaf Nezareti"ne baglandi. Daha sonra gelisen vaziyet geregi, Anadolu ve Rumeli vakiflarinin idaresi de 12 Rebiülevvel 1242 tarihinde teskil olunan "Evkaf-i Hümayûn Nezâreti"ne baglandi. Bu nezâretin teskilinden sonra müessesenin basina getirilen ilk nâzir el-Hac Yusuf Efendi olmustu.

Haremeyn Evkaf Nezâreti, 1254 (1838) yilinda Evkaf-i Hümayûn Nezâreti'ne ilhak olundu.

Osmanlilar döneminde 1242 (M. 1826) yilinda kurulan Evkaf Nezâreti'nden önce vakiflar, vâkiflarinin sartlarina göre idare ediliyorlardi. Genel olarak bu idare biçimlerini asagidaki sekilde gruplara ayirmak mümkündür:

a-Haremeyn Nezâreti: Haremeyn (Mekke-Medine)'e bagli vakiflarla, Ayasofya, Sultan Ahmed, Nuruosmaniye, Yenicami, Üsküdar'da ise Çinili ve Atik Valide Camileri vakiflarinin idareleri "Dârussaade Agalan"nin elinde idi. 995 (1587) senesi Muharrem'inde Habesî Mehmed Aga'nin basina getirilmesi ile kurulan Haremeyn Nezâreti, mesrutun lehi "Haremeyni's-Serifeyn" halki olan vakiflarin idaresine bakardi. Kurulusundan kisa bir müddet sonra Osmanli Padisahlari, hanimlari ve Dârussaade Agalari gibi önemli sahsiyetlerin vakiflari, buna ilave edildigi için bu nezâret önem kazanmisti. Bu nezâret dört daire tarafindan idare edilirdi. Bunlar:

I- Evkaf-i Haremeyn Müfettisligi: Diger vakif müfettislerinden ayri olarak nezâretin kurulus tarihi ile birlikte kurulmus hukukî bir memuriyetti. Haremeyn vakiflari ile birlikte diger bütün vakiflarin hukukî problemlerini ve isleyis tarzlarini da teftis ederdi. Bu müessesenin basina ilk defa seçkin âlimlerden biri olan Amasyali Mehmed Efendi getirilmisti.

II- Evkaf-i Haremeyn Muhasebeciligi: Dârussaade agalarinin nezâreti altinda bulunan bütün vakiflarin vakfiye ve kurulus gayelerini tescil eden, vakiflari, vakfiyelerinin sartlarina göre idare eden ve muhasebelerini tutan önemli bir memuriyet idi.

II Evkaf-i Haremeyn Mukataaciligi: Haremeyn vakiflarindan mukataaya baglanan, bütün vakif arazi ve binalarin kayitlarinin tutulmasi bu daireye aitti. Ayni sekilde vakiflara ait vergi ve diger gelirlerin toplanmasi (cibâyet), ferag ve intikallerin saglanmasi bu daire tarafindan yürütülürdü.

IV- Dârussaade Yaziciligi: Dârussaade Agalari'nin bütün yazismalari bu büro tarafindan yürütülüyordu. Burada çalisan görevliler, Dârussaade Agalari'nin bütün sirlarini bildikleri için genis bir nüfuza sahiptiler.

Bu dört daire tarafindan tutulan defterler, siyakat hatti ile yazildiklari gibi muhteva bakimindan da tarihî belgelerin en mükemmeli durumunda idiler.

Haremeyn Nezâreti'nin idare merkezi, saray müstemilatindan olan Darphânenin üst tarafi idi.

b- Vezir Nezâreti: Sadrazamlarin nezâreti ile idare olunan vakiflardir. Fâtih Sultan Mehmed'in Istanbul'da yaptirdigi bina ve diger ha yir eserlerinin idaresini hicrî 868 (1463)'de vezir Mahmud Pasa'ya, 872 (1467)'de de veziriazam Ishak Pasa'ya tevcihiyle basladi. Bunlara daha sonra Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman vakiflan da ilâve edilirdi. "Ser müfettis" adi ile ulemadan biri bu vazife ile görevlendirildi.

c- Seyhülislâm Nezâreti: Sultan II. Bâyezid Han'in Istanbul ve diger sehirlerde meydana getirip tesis ettigi hayratinin idaresini, hicrî 912 (1506) senesinde Seyhülislâm Alaeddin Ali Efendi'ye tevcihi ile basladi. Idare merkezi Bâyezid imâret dairesi idi.

d- Tophâne Ümerâsi Nezâreti: Sultan Bâyezid, Hamidiye, Laleli, Selimiye, Mihrisah Valide ile II. Mahmud vakiflarinin mulhakat ve mukataatindan ibaret idi. Darphâne tarafindan yönetilirdi.

e- Istanbul Kadilari Nezâreti: Kadilara mesruta olan bu vakiflarin tamamina Istanbul kadilari nezâret ederlerdi. Daha sonra bu nezâretlere Galata, Üsküdar, Eyyub kadiliklari ile Kaptan Pasa, Yeniçeri Agasi, Sekbanbasi, Bostancibasi gibi nezâretler de ilave edilmek suretiyle bu rakam 12 sayisina kadar çikmisti.

Sultan II. Mahmud Han, yeniçeriligi "Vak'a-i Hayriye" ile ortadan kaldirdiktan sonra, vakiflar arasindaki irtibatsizligi yok etmek ve zamanla ortaya çikan bazi yolsuzluklari önlemek gayesiyle bütün vakiflarin tek bir nezâret altinda toplanmasinin daha dogru olacagi kanaatine varmis olacak ki, bütün dinî binalarin bakim ve onarimi, personelinin ayliklari ve diger hayrî maksatlar için tesis edilen vakiflarin bir çati altinda toplanmasini kararlastirdi.

Vakiflarin tek elden idaresi için 12 Rebiülevvel 1242'de çikarilan bir fermanla "Evkaf-i Hümayûn Nezâreti"nin kuruldugu ve Darphâne nâziri ve mütevelli kaimi makami el-Hac Yusuf Efendi'nin yeni kurulan bu nezâretin basina getirildigini biliyoruz. Böylece adi geçen nezâret resmen kurulmus oluyordu. Bununla beraber, Sultan I. Abdülhamid Han'in kendi vakiflari ile ilgili olarak tesis ettigi teskilât, Evkaf-i Hümâyun Nezareti'nin kurulusuna bir baslangiç sayilmaktadir. Bu bakimdan, nezâretin ilk kurucusu olarak adi geçen padisahi kabul edenler de bulunmaktadir.

Evkaf-i Hümâyûn Nezâreti kuruldugu zaman, "kesedarlik", "zimmet halifeligi" ile "sergi halifeligi" adinda üç daireden meydana gelmisti. Bunlarin âmiri

durumundaki nâzira maas olarak 10.000 kurus baglanmisti.

Kesedarlik idaresi: Nezârete bagli vakiflarin ilamlarina, takrirlerine ve inhalarina ait bütün isleri yürütmekle görevli idi. Bu memuriyete ilk defa hâcegandan Küçük Kal'a tezkirecisi Egin'li es-Seyyid Mehmed Sevki Efendi tayin edilmisti.

Zimmet Halifeligi: Vakiflarin mukataalarini, zabitlarim ve sarraflardan alinacak kefalete bagli borç tahvilleri ile ilgili islemleri yürütürdü. Keza, kira mukavelerini düzenlemek, tahsilati yapmak ve muhasebe kayitlarini kontrol etmekle görevli idi. Bu hizmetin basina da ilk defa Mehmed Arif Efendi getirildi.

Sergî Halifeligi: Evkaf-i Hümayûn Nezâreti hazinesine gelen paralan almak, vakfiyeye göre gider bütçesini hazirlamak ve vakif bütçesine göre günlük harcamalari yapmakla vazifeli idi. Ilk defa sergi halifeligine tayin edilen kisi, Zimmet halifesi olan zatin kardesi Ahmed Izzet Efendi'dir.

Bütün bu islerin yürütülmesinde adi geçen dairelere yardim etmek üzere kâtipler, maiyyet ve hizmetliler tayin edilmisti.

Bilahare nezârete yapilan ilhaklarla isler çogaldigindan ve adi geçen üç dairenin bütün bu isleri geregi gibi ve zamaninda görmesinin mümkün olamayacaginin anlasilmasindan sonra Zilkade 1246 (Nisan 1831)'de Tahrirat Baskatipligi, Mülhakat Gedikler Kâtipligi ve Rûznâmecilik adi ile üç yeni memuriyet daha ihdas edildi.

Çalisan personel sayisinin artmasi üzerine, nezâret için büyük bir idare binasina ihtiyaç duyulmustu. Bu sebeple, eski Darphâne civarinda hasirci ve dogramaci koguslari yikilarak bunlarin yerine 17 odali bir daire insasina baslanmisti. Bu yeni binanin insaati, Cemaziyelevvel 1248 (Ekim 1832)'de bitirilerek bina dösenmis, nezâret de Receb (Kasim-Aralik 1832) ayinda yeni binasina tasinmisti.

Vakfiyelerin tahlilinden anlasildigina göre, baslangiçta Osmanli dönemi vakiflarinda hizmet gören mütevellilerin müstakil bir idare binasina sahip olmadiklari, bu is için kendi evlerini kullandiklari görülür. Ancak XVIII. asnn ikinci yarisindan itibaren Sultan III. Osman, Sultan III. Mustafa ve Sultan I. Abdülhamid Han kendi vakiflari için idare binalari ihsa ettirmeye basladilar. Onlar, bu binalar için kapicilar (bevvâb) ve bekçiler (mustahfiz) tayin ettiler. Böylece bu vakiflarin her biri, gerçek mânâda birer idarî merkeze kavustu. Söz konusu idare binalarinin ihdas edilmesi, Osmanlilardaki vakif idaresinin merkezîlestirilmesi için atilmis bir ilk adim olarak kabul edilebilir.

Osmanli Devleti'nin ortadan kaldirilisina kadar devam eden Evkaf Nezâreti, 3 Mart 1924 tarihinde çikarilan 429 sayili kanunla ilga edilerek Basbakanliga bagli bir Umum Müdürlüge havale edildi. 429 sayili kanunla Vakiflar Umum Müdürlügü de kurulmus oldu. Bununla beraber bu kanun, vakiflarda fazla bir degisiklige sebep olmuyordu. Cumhuriyetten sonra vakif mevzuatinda ilk mühim degisiklik, 5 Haziran 1935 tarih ve 2762 sayili kanunla yapildi. Bu kanun 5 Aralik 1935 tarihinde yürürlüge girdi.

Vakiflarin kurulusu, kurulus sartlari ve idaresi gibi hukukî özelliklerine isaret ettikten sonra bir vakfin resmen tesis edilmis oldugunu gösteren belgeden (vakfiye) bahs etmemek, konu için bir eksiklik olarak kalacakti. Onun için biz de fazla teferruata girmeden bu hukukî belgeden söz etmek istiyoruz.

VAKFIYE

Vakfiye, vakfin vâkifi (vakf eden, vakfi tesis eden) tarafindan hazirlanmis nizamnâmesine verilen bir isimdir. Vakfiyeler, kadilik siciline kayd edilip islendikten sonra kesinlesirlerdi.

Islâm tarihinde ilk vakfiyenin Hz. Ömer tarafindan yazildigi söylenmekle birlikte bunun, Hz. Peygamber devrinde mi, yoksa Hz. Ömer'in halifeligi zamaninda mi olduguna dair kesin bir bilgiye sahip degiliz. Büyük bir ihtimalle bu, Hz. Ömer'in halifeligi döneminde olmustur.

Tarih boyunca vakfiyeler, tas, deri ve kagit gibi yazi için elverisli bulunan malzeme üzerine yazilarak günümüze kadar gelmislerdir. Sayet vakfin mevzuu bir bina ise, bazan vakfiyenin özeti binanin duvarlarindan birine kazilirdi. Nitekim Türkçe ile vakfiye olan Germiyanoglu II. Yakub Bey (ö. 1428) vakfiyesinin tas üzerine yazildigini biliyoruz.

Tarih ve medeniyet açisindan bakildigi zaman vakfiyeler, büyük bir önem tasirlar. Çünkü bunlar, bize milletin muayyen bir zamanindaki hayat ve kültürüne ait muhtelif olaylari ile sekilleri görme imkâni verirler. Keza vakfiyeler, Müslümanlarin ekonomik ve sosyal hayatlarinda önemli rol oynamis olan vakif tesisinin nasil çalistigim, kimlerin bunlari idare ettigini, kimlerin vakif gelirinden istifade ettigini vs. gibi hususlari ögrenmemize yardimci olurlar. Bunlardan (vakfiyelerden) vakfin büyüklügüne göre hacimli olup defter gibi olanlar bulundugu gibi, muhtasar ve tek sayfa seklinde olanlar da vardir. Bu arada rulo seklinde uzun ve kalin varaklar halinde olanlar da bulunmaktadir. Mufassal olanlar uslûb bakimindan edebî degeri yüksek olan eserlerdir.

Vakfiyelerde, Allah'a hamd ve senâ, Resûlüne salât ve selâmdan sonra hayir yapmaya tesvik edici, sadakanin sevabindan bahs edici âyet ve hadisler verilir. Bazan konuyu daha cazip hale getirmek, insani tesvik etmek ve edebî san'at yapmak bakimindan âyet ve hadisler, siirlerle de desteklenir. Bütün bunlar vakfiyenin mukaddimesi kabilinden olduklari için hukukî bünyeden sayilmazlar. Bu mukaddimeden sonra vakfiyelerde genellikle su hususlar yer alir:

1- Vakf olunan mallarin neler oldugu.

2- Vakf olunan bu mallarin nasil idare edilecegi.

3- Vakif gelirlerinin, nerelere ve kimlere hangi sekillerde verilip sarf edilecegi.

4- Vakfin kimler tarafindan idare edilecegi, müessesede kaç kisinin çalisacagi, bunlara ne miktarda ücret ödenecegi, bu ücretlerin hangi gelirlerden elde edilecegi, esyanin fiyati vs. gibi konular, teferruatli bir sekilde açiklanir.

5- Hakimin (kadi), vakfin sihhat ve lüzumuna dair olan hükmü.

6- Sonunda da tarih ile kadinin mührü bulunur.

Vakfiye, eb'ad, bakimindan ister büyük, ister küçük olsun, mahiyet itibari ile içindekiler üç ana bölümden meydana gelir. Bunlar:

a. Dîbâce (Giris): Vâkifin, vakfi kurma sebep ve gayesinden bahs eden bu bölüm, âyet ve hadislerle kuvvetlendirilir.

b. Vakfin Hizmet Sartlan: Gelir kaynaklan ve masraf yerlerini gösteren bu bölüm,

vakfiyenin en uzun kismidir.

c. Sonuç: Bu kisimda müessesenin seriata uygunlugu belirtilerek, hiç bir kimsenin bu vakfa müdahale edemiyecegi anlatilir. Bundan sonra da tarih ve sahidlerin imzalari bulunur.

Farkli dönemlerde kurulan vakiflarin vakfiyelerinde, gerek basta ve gerekse sonda pek çok dua bulunur. Vakfiye metninde geçen dualari iki kisma ayirmak mümkündür. Bunlardan biri hayir dua, digeri de beddua seklindedir. Vakfiyelerde bu neviden dualarin bulunmasi normaldir. Zira vakif hizmetlerinin yürütülmesinde, dogru ve dürüst çalisan, hizmetin görülmesine yardimci olan yönetici ile görevlilere, bu hizmetlerinden dolayi vâkifin hayir duada bulunmasi bir çesit sükran ve minnet borcu olarak kabul edildigi için tabii bir harekettir. Bundan baska, vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getirmeyen, ona ihanet eden, onu gayesinin disinda kullanan idareci ve görevlilere de beddua edilmektedir. Vakfiyenin sonunda bulunan beddua kismi, düsünen ve basiretli kimseler için tüyler ürpertecek sekildedir. Bu bedduada vakfi kötüye kullanan, onu degistiren, bilerek ona zarar veren, gelirinin azalmasina sebep olan, haksiz olarak onun malindan yiyen vs. gibi, vakfa kötülügü dokunacak olanlar hedef alinmislardir.

Gerçekten, ebediyet (devamlilik) sarti üzerine kurulan vakiflarda, vâkifin seneler sonra (ölümden sonra) ona müdahale edenlere baska türlü karsi koymasi mümkün degildir. Bunun içindir ki o: "Allah'in, Peygamberlerin, meleklerin, insanlarin ve bütün mahlukatin lâneti"nin, vakfi degistirenin üzerine olmasini dilemekten baska bir sey yapamaz. Bu sebeple vakfiyelerin sonuna bakildigi zaman, böyle bir beddua kismi görülür ki bu, insanlar için manevî bir tehdid olmaktadir. Gerçekten inanan ve muvahhid (Allah'in birligine iman eden) olanlar, böyle bir bedduaya maruz kalmak istemezler.

Osmanlilarda vâkif, vakfiyesini Istanbul'da Defterhâne'nin bu islerle ilgili bürolarindan birine kayd ettirirdi. Defterhanede sicillere geçirilmis olan bu vakfiyeler, bugün Ankara'da Vakiflar Genel Müdürlügü Arsivinde bulunmaktadirlar. Bu arsivde 26300 kadar vakfiye oldugu belirtilmektedir. Bununla beraber bunlar, vakfiyelerin tamamini temsil etmekten çok uzaktirlar. Ancak muhtelif vilayet mahkemelerine ait bütün ser'iyye secilleri ve tahrir defterleri tarandiktan sonradir ki, Osmanlilar döneminde kurulmus bulunan vakiflarin sayisi yaklasik olarak tesbit edilebilir. Belli bölge veya belli zamanlardaki vakiflarin sayisi konusunda ancak iki örnek zikr edilebilir. Bunlardan biri 927-1005 (1519-1596) yillari arasinda Istanbul'da tesis edilen vakiflarin sayisidir ki, bunlarin yekûnu 2868'dir. Bu konuda baska bir örnek te 1718-1800 yillari arasinda Haleb'te kurulmus vakiflarin sayisidir. Buna göre belirtilen tarihte Haleb'te 485 vakif kurulmustur.

Vakfiyelerin en eski tarihi tasiyanlarindan, en yenilerine kadar tedkik edilecek olursa bunlarin kültür ve medeniyet tarihimizin bir çok özelliklerine isik tuttuklari görülecektir. Nitekim, bunarin; tarih, kültürel gelismeler, folklorik özellikler, sanat tarihi ve sosyolojik yönleri ile toplumun bilgilendirilmesine de yardimci olduklari görülür. Vakfiyelerin bu özelliklerine kisaca temas ederek, bu vesikalar üzerinde uzmanlarin hangi yönleri ile arastirma yapabileceklerine isik tutmaya gayret edecegiz.

Vakfiyeler, düzenlendikleri dönemin tarihine isik tutan önemli belgelerdir. Bilhassa hükümdar, bey, zengin ve bunlarin yakinlarinin düzenledikleri vakfiyeler, bu sahislarin hem hayatlari, hem de sahsiyetleri hakkinda bilgi sahibi

olmamizi saglarlar.

Vakfiyeler, birer müessese olan vakiflarin, ilk elden incelenmesi gereken kaynaklaridir. Gerek dinî, gerek sosyal, gerekse ilmî müesseselerde çalisan insanlarin hangi isleri yaptiklari, çalisma sartlarinin nasil olduklari ve hatta yetisme ortami bakimindan bize bilgi veren yegane kaynak o müessesenin vakfiyesidir.

Vakfiyeler, birçok özellikleri yaninda döneminin iktisadî hayati hakkinda da faydah bilgiler verirler. Gerek fiyat hareketleri, gerekse insanlarin geçim standartlarini tesbit etmemize yardim edecek bilgiler, vakfiye metinlerinde mevcut bulunmaktadir. Bu bakimdan, dönemin iktisadî tarihini yazacaklar için vakfiyeler, basta gelen kaynaklar arasinda zikredilebilir. Keza vakfiyeler, sehir tarihçiligi ile ugrasanlar için de birer kaynaktirlar. Zira vakif müessesesi, kuruldugu sehrin bir parçasidir. Dolayisiyle vakif müessesesinin tarihi, o sehrin tarihi ile iç içedir. Özellikle sehrin yerlesim durumu ile halkinin dagilimi hakkinda bilgilerin yer aldigi vakfiyeler, bize, bölgenin cografyasi, siyasî ve fizikî haritasi, hatta iklimi bakimindan da bilgi sahibi olma imkani veren yardimci vesikalar hüviyetindedirler.

Vakfiyeler, kültürel özellikleri bakimindan da önemli birer vesika olarak karsimiza çikmaktadirlar. Nitekim vakfiyelerde kullanilan dil ve uslûb, gelisi güzel degil, belli bir sistem ve usûle bagli olarak kullanilmaktadir. Bu sebeple vakfiyelerin kendilerine ait özel bir dili bulunmaktadir.

Vakfiyeler, halkin günlük yasayislari hakkinda bilgiler vermekle, toplumun folklorik özelliklerine de isik tutarlar. Kara Ahmed Pasa vakfiyesinde Ramazan ve Kurban bayrami ile mübarek gün ve gecelerde halkin yasayisi hakkinda bilgiler bulunmaktadir. Giyecek ve yiyecek satin alinabilmesi için kayitlar konulan vakfiyede bu günlere mahsus yemeklerin pisirilmesi için gerekli malzemenin alinmasi gayesiyle vakif gelirlerinden tahsisatlar ayrildigi görülmektedir. Keza vakfiyelerde devrin isinma kültürü bakimindan da bilgilerin bulunduguna tesadüf edilmektedir. Kisin odun ve kömürün yakildigini gösteren metinler, bunun açik birer delilidir.

Misafir karsilama ve ugurlama âdetleri ile bineklerin kullanimi hakkinda bilgiler buldugumuz vakfiyelerde, sünnet geleneginin Anadolu'da nasil oldugunu gösteren ifadeler de bulunmaktadir.

2. VAKIFLARIN HIZMET SAHALARI

Allah'in rizasini kazanmak gayesiyle, baskalarina karsiliksiz yardim etmek gibi bir prensipten dogan vakiflar, toplumun hayir ve iyiligine olan her yerde saglam birer sigorta teskilâti gibi vazife görüyorlardi. Günümüz sigorta sirketlerinden daha üstün olduklarini söyleyebilecegimiz bu müesseseler, "sadaka-i câriye" denilen hayir çesitlerinin basinda gelmektedirler. Bu bakimdan, Islâm âleminin hemen her yerinde rastladigimiz vakiflarin yardim elini uzatmadigi bir saha görmek mümkün degildir. Dünyanin, her dönem ve bölgesinde görülebilen yoksullarin elem ve izdirabini gidermek, yollar, köprüler, çesmeler, su bentleri, okul, cami, hamam, hastahane, tekke, zâviye vs. gibi daha nice hizmetleri yerine getiren bu müesseselerin pek çok çesidi bulunmaktadir. Bu bakimdan, "toplumda birer sigorta vazifeleri görüyorlardi" derken bir gerçege isaret ediyorduk. Hatta bir mânâda sigortalardan daha ileri seviyede bir hizmet ifa ediyorlardi denebilir. Çünkü sigortalar belli bir süre aidat yatiranlara bu katkilarindan dolayi hizmet verirler. Fakat vakiflar için böyle bir sey söz konusu degildir. Onlar, tamamen karsiliksiz hizmet ediyorlardi. Asagida verecegimiz birkaç örnek, bütün bu söylediklerimizde ne kadar hakli oldugumuzu gösterecektir.

Fakir, dul, öksüz ve borçlulara para yardimi yapmak; ögrencilere elbise ve yemek vermek; evlenecek genç kizlara çeyiz hazirlamak; her günün ihtiyaçlari yanisira efendileri azarlamasin diye kâse ve bardak gibi kapkacak kiran hizmetçilere verilmek üzere para vakiflarinin yapildigini biliyoruz. Bu vakiflari kuran hayirsever insanlar, sadece bununla da yetinmiyorlardi. Onlar, divitinde mürekkeb kalmayanlarin divitlerine mürekkeb koymalari için "Mürekkeb Vakfi"ni da kuruyorlardi. Halka meyve ve sebze verilmesi, çalisamayacak derecede yaslanan kayikçi ve hamallarin bakimi için vakif tesis edilmesi, çocuklarin emzirilmesi gayesiyle kurulan vakiflar, sehirlerdeki cadde ve sokaklarin temiz tutulmasi için ecdad tarafindan yapilan vakiflari bütün bu söylediklerimiz için sahit gösterebiliriz. Bilhassa temizlik bakimindan günümüz insaninin düsünemeyecegi ve fakat anlatildigi zaman da hayrette kalacagi bir vakiftan söz etmek yerinde olacaktir. Buna göre sokaklara atilan tükrük ve balgamlar ile insani tiksindiren diger maddeler, üzerine kül döktürülmek suretiyle çirkin manzaralarini ve zararlarini gidermek için para tahsis edip adamlar tayin eden hayir sahipleri (vâkif) de vardir. Osman Nuri Ergin bu konuda su örnegi verir: "Ser'î mahkeme sicillerinde söyle vakif ve vakfiyelere rastlamak mümkündür. Söz gelimi Serez'deki vakfiyeye göre her gün iki adam bir kaba kül koyarak sirtlarina alip çarsi ve pazari geziyor, nerede bir tükrük veya balgam görürlerse üzerlerine bir miktar kül serpip geçiyorlarmis. Külün antiseptik bir madde oldugu düsünülürse atalarimizin tatbik ettikleri usûl daha dogru ve daha iyi degil midir?" Keza, oyuncagi bulunmadigi için arkadaslari ile oynayamayan çocuklara oyuncak alinmasi ile ilgili vakiflari tesis edip meydana getiren hayirseverlerin yaptiklari, bu kadar da degildir. Selçuk Hatun gibi, biraktigi vakif bahçe ve tarlaya her yil muhtelif cinsten 100 meyve agacinin dikilmesini sart kosanlar da vardi. Abdullah oglu Haci Ibrahim, Yeni Cami'de duran leylekler için yilda 100 kurus yem parasi vakf etmisti. Yorganci Ismail Çelebi, Beykoz'daki tekkeye vakf ettigi mandirada çalisan esirlerin (köle ve cariye) münasipleri ile evlendirilmesini sart kosar ve "gence kari, kariya genç tezvic olunmaya ve evladlari dahi uslûb-i mezkûr üzre tezvic oluna" diyerek yaslari birbirine yakin olmayan gençlerle yaslilarin birbirleri ile evlendirilmemesini ister. Bunlardan, vakfa 10 yil hizmet edenlerin de azad edilmesi, vakfiyenin sartlari arasinda yer almaktadir. Sonuç olarak sunu diyebiliriz ki Osmanli toplumunda vakiflarin hizmet götürmedigi bir sahayi görmek hemen hemen mümkün degildir. Bununla beraber biz, vakiflarin hizmet sahalarini asagida görülecegi sekilde bir tasnife tabi tutabiliriz:

a) Dinî hizmetinm ifasi için yapilmis bulunan vakiflar: Cami, mescid, tekke, namazgâh vs.

b) Egitim ve kültürle ilgili vakiflar: Mektep, medrese, kütüphâne, dâru'l-hadis,

dâru'l-kurra vs.

c) Sivil ve askerî sahada hizmet eden vakiflar: Evler, saraylar, kislalar, tophaneler, silah saraylari, bahçeler.

d) Ekonomik sahada hizmet veren vakiflar: Çarsilar, bedestenler, arastalar, hanlar, kapanlar, dükkânlar vs.

e) Sosyal hizmetler için kurulmus bulunan vakiflar: Hastahaneler, dâru's-sifalar, kervansaraylar, imâretler, dâru'l-acezeler, kör evleri, çocuk emzirme yurdu, cüzzamlilar yurdu vs.

f) Su hizmetleri ile ilgili vakiflar: Çesme, sebil, sadirvan, su kemerleri, bentler, hamamlar, kaplicalar vs.

g) Spor hizmetleri için yapilmis bulunan vakiflar: Pehlivan ve kemankes (okçuluk) tekkeleri, ok meydanlari, spor âbideleri.

Bundan baska vakiflarca kurulan tesislerde vazife yapan ve bundan dolayi ücret alip geçimini saglayan nisanlarin meydana getirdigi yekûn, büyük rakamlarla ifade edilmektedir. Bunlara ödenen meblagin büyüklügü düsünülürse vakiflarin ne denli birer hizmet unsuru olduklari anlasilir.

Osmanli toplumunun sosyal hayatinda önemli rol oynayan bu müesseselerin tamamindan bahs etmek mümkün degildir. Zira Osmanli toplum hayatinda dogum ile ölüm arasindaki hayat çizgisinin bütün köse baslarinda vakiflari görmek mümkündür. Bunun için "Kisi vakif bir evde dogar, vakif bir besikte büyür, vakif bir müesseseden beslenir, vakif bir evde ikamet eder, vakif bir müessesede çalisir, vakif bir evde ölür, vakif bir tabuta konur ve vakif bir mezarliga defn edilir" denilmistir. Gerçekten, Osmanli toplum hayatinin bütün sinif ve safhalarinda tesirleri görülen bu müesseselerin tamamindan ve yeterince teferruatli bir sekilde bahs etmek mümkün degildir. Bununla beraber biz, bu eserlerin çesitlerine göre bazi örneklerinden ana hatlari ile söz etmek istiyoruz.

CAMI

Osmanli toplumunun sosyal ve kültürel bakimdan gelismesinde önemli rolü bulunan müesseselerden biri de câmidir. Tamamen vakiflara bagli olan câmiler, mimarî yapi olarak dinî eserlerin baçinda gelirler. Ibâdet, egitim, kaza (yargi), ve sura gibi toplantilarin yeri olarak insa edilen câmilerin ifa ettigi hizmetler, küçümsenmeyecek kadar büyüktür.

Hz. Peygamberin, Medine'ye hicreti ile baslayan câmi insaati, Hz. Ömer'in halifeligi döneminden itibaren önemli merkezler basta olmak üzere Islâm dünyasinin hemen her tarafinda görülmeye baslar. Daha o zamandan itibaren insa edilen câmi binalari, kuru bir yapi olarak birakilmadigi gibi bunlar, çevrelerinde çesitli hayir kurumlarinin yapilmasina da vesile oluyordu.

Yapi olarak dinî mimarî grubunun basinda gelen câmi, özellikle Osmanlilarda mahallenin idare merkezi ve imamlarin karargahi idi. Kendisine verilen Arapça isimden de anlasilacagi gibi câmi, halki toplayan veya halkin toplanti yeri mânâlarina gelmektedir. Bu sebeple sosyal müesseselerin basinda zikredilen câmiler, hem ibâdet yeri, hem de cemaatin toplu bulunmasi sebebiyle memleket, muhit ve mahalleye ait islerin görüsülüp karara baglandigi yerlerdi. Bu yüzden, sosyal bir yapi olarak büyük bir önemi haizdi. Bunun içindir ki Osmanlilarda câmi, mahallenin odak noktasini teskil ediyordu. Câmilerin etrafinda bazan geometrik bir düzen içinde, bazan da yerin özelligine göre çok defa belli bir estetik dikkate alinarak evler serpistirilirdi. Bu evlerden baska en önemli bina medrese idi. Medreseler, özel mimarî tarzi bulunan zarif ve agir basli eserlerdi. Bu binalardan bir kaçi bir câmi etrafinda siralaninca bunlara kütüphane gibi yardimci tesisler de ekleniyordu. Bundan baska özellikle büyük câmilerin yanina sebil, imâret, dâru's-sifa vs. gibi sivil ve sosyal vazifelerin görüldügü binalar yapilirdi. Bu haliyle bunlar, bir külliye meydana getirir ve âdeta yeni bir mahallenin kurulmasina yardim ederlerdi. Çünkü bir câmi yaptirmak isteyen hayir sahibi (vâkif), topraga agaç diker gibi binasini tek basina yalniz ve garip birakmazdi. Öyle ki yaptirdigi ibâdethaneye sosyal ihtiyaçlari karsilayacak canli bir organ karakteri vererek onu, medresesi, imâreti, mektebi, hamami ve diger müstemilati ile bütünlerdi. Bunun için Osmanli sehirlerinde vakif tesisleri ehemmiyetli kuruluslardi. Feth edilen sehirlerin yenilestirilmesi ve bir Türk sehri haline getirilmesinde en çok bu neviden vakif binalarin hizmeti olmustur. Yeniden kurulan sehirlerde ise bu rol daha büyüktür. Vakif, hem kurulan binalarin saldirici kuvvetlere karsi koruyucusu ve sigortasi görevini görmüs, hem de kurucularin millet gözünde "gâsib" gibi görülmelerine engel olmustur.

Hâlâ bugün bile câmi yakininda namaz vaktinin girmesini bekleme için oturulan kahvelerin varligi, câmiler sayesinde olmustur. Nitekim Istanbul'daki kahve ve kiraathânelerin açilis sebebini câmilere baglayan O. Nuri Ergin, bu konuda söyle der: "Istanbul'da kahveler ve kiraathâneler de câmi teskilâti ve ibâdet yüzünden açilmistir. Namaz vakitlerinden evvel câmiye gelen ve fakat kapisini kapali bulanlar, yahut iki namaz arasindaki vakti geçirmek isteyenlerin bir müddet oturmasi ve beklemesi için ilk önce her câminin yaninda birer yer tahsis edilmis ve hicretin X. (M. XVI) asrinda Yemen'den kahve gelince, buralarda kahve içilmesi âdet haline gelmisti. Bundan dolayidir ki adina kahvehâne denmistir. Kahvelerde namaz vaktine kadar halki oyalamak için bilhassa aksamla yatsi arasinda "Hamzanâme", "Battalgazi" vs. gibi halk kitaplari okunurdu."

Klasik Türk câmileri, baslica su kisimlardan meydana gelirler. Dis avlu, iç avlu, son cemaat mahalli, sahn, yan sofalar ve mihrab. Iç avlunun etrafi revakli olup orta yerde abdest almak için çok sayida musluklu bir sadirvan bulunur. Câminin bu avlu tarafinda ve orta yerdeki kapisindan ekseriya son cemaat mahalline girilir. Bu kisim, namaz vaktinden sonra gelen veyahut câmi dolu oldugu zaman cemaat tarafindan doldurularak ayri bir imamla namaz kilinan ve hususi bir

mihrabi olan yerdir. Buradan bir kapi ile câminin içine girilir. Cemaatla namaz kilindigi vakit bu sahnda cemaat, mihrabta duran imama uyarak namaz kilar. Mihrabin saginda hutbe için bir minber vardir. Câminin uygun bir yerinde müezzin mahfili oldugu gibi zeminden yüksekçe sofalari ve büyük câmilerin üst katlarinda hünkâr mahfilleri bulunur. Câmilerin binalarina bitisik bir veya daha fazla minare bulunur. Bunlar, ezan okunmaya mahsus tek veya müteaddid serefeli olurlar. Bazi selâtin câmilerinde minarelerin üçer serefesi bulunur. Büyük câmilerin etrafinda daima büyük bir avlu vardir. Buraya çogu zaman agaçlar da dikilir. Böyle büyük câmilerin yaninda türbe ve mezarliklardan baska sebil, imâret, mektep, medrese, kütüphâne gibi binalar da bulunur. Bunlarin tamami, bir külliye meydana getirir. Ve âdeta müstakil bir mahalle olustururlar.

Günümüzde, çesitli yönleri ile kendilerinden yararlandigimiz câmiler, tarihte de ayni özellige sahip olduklari için görüntüleri ile yabancilari cezb etmekten ve onlari kendilerine hayran birakmaktan geri kalmazlardi. Bunu, seyyahlarin eserlerinden takib etmek mümkündür. Nitekim XIX. asrin ilk yarisinda Osmanli ülkesine gelen Gerard de Nerval "Voyage en Orient" adli seyahatnâmesinde bu hayranligini söyle dile getirir: "Ayni anda Istanbul âbidelerinin yükseldigi geri plânda sihirli bir manzara belirmeye basladi. Karanlik çöktükçe kubbeler üzerinde ve minare aralarinda mahyalar yaniyor, sehir isil isil parliyordu. Süphesiz, mahya denilen isikli harflerle, bir seyler anlatiliyordu. Binlerce geminin diregi gibi göge uzanan minarelere isiktan halkalar takilmisti. Bunlar, o narin serefeleri aydinlatiyor ve gökyüzüne resm ediyordu. Baska günlerde pek tatli ve agir olan müezzinlerin her taraftan yükselen sesleri o gün bir zafer sarkisini andiriyordu.

Osmanlilarda câmi mimarisi, bu sahada yeni uslûb ve ekollerin dogmasina da sebep olmustu. Bu bakimdan, kisaca bunlardan bahs etmek, mimarlik tarihimiz açisindan faydali olacaktir. Bunlar:

1. Bursa Uslûbu (1325-1501): Bursa'nin fethinden Istanbul'da Bâyezid Camii'nin yapilmasina kadar olan devre. Bursa'daki Ulu ve Yesil Câmi'ler bu uslûbun ilk örnekleridir. Osmanli mimarisinin bu ilk devresine ait örneklerine Edirne'de de rastlanir. Bu tarz mimarî, Istanbul'un fethinden sonra da bir müddet devam etti. Edirne ve Istanbul'un ilk anitlari asagi yukari hep bu uslûba uyularak yapilmistir.

2. Klasik Üslûb (1501-1616): Bâyezid Câmii'nden Sultan Ahmed Câmii'nin yapilisina kadar olan devre. Osmanli mimarîsinin bu klasik devresi, 1501-1506 yillari arasinda Istanbul'da insa edilen Bâyezid Câmii ile baslar. Bu câmi ile birlikte yeni bir mimarî tarz ortaya çikti. Câminin plani, Bursa'daki Yesil Câmi'nin ilkel seklini korumakla beraber kubbeyi büyütmüs; bunu, binanin kalin duvarlarina dayandiracak yerde dört büyük ve kalin sutûna istinad ettirmistir. Bu düzen, mimara yan sahnlar elde etme imkâni vermistir. Bu yan sahnlar, ya baska küçük kubbelerle ya da küçük yarim kubbelerle örtülmüstür. Bu andan itibaren mimarî artik yeni bir safhaya girmektedir. Ilk devrin câmileri ve âbideleri bu devrin binalari yaninda agir ve kaba kalmaktadir. Mimar Hayreddin, câmiin tamamina, o zamana kadar bilinmeyen bir ahenk ve karekter vermistir.

Bu uslûbun örneklerinden bir kaçi söyledir: Sultan Selim I Câmii, Süleymaniye Câmii, Sehzâde Câmii, Edirne Selimiye Câmii.

3. Yenilestirilen Klasik Uslûb (1616-1703): Bu tarz mimarinin ilk örnegi Sultan Ahmed Câmiidir. Bu dönemde mimarî gelismede ani bir degisiklik oldu. Mimar Sinan tarafindan tesbit edilen plan modeline göre yapilan Sultan Ahmed Câmii'nin, klasik uslûbla yapilmis binalardan farkli bir karakteri ve yüzü vardir.

Câmiinin mimari olan Mehmed Aga, Mimar Sinan'dan daha ileri gitmek ve kendi orijinalligini göstermek hevesine kapilmisti. Klasik dönemin büyük câmilerini taklid eder görünmek istemeyen Mehmed Aga, yasadigi devrin mimarî geleneklerini terk etti. Mehmet Aga, klasik Camiin planina ve dis sekline sadik kalmakla beraber iç görünüsünü tamamen degistirdi. Bu dönem, Sultan III. Ahmed devrine kadar devam etti.

4. Lâle Devri (1703-1730): Sultan III. Ahmed devri. Bu devrin önemli bazi mimarî eserleri sunlardir: III. Ahmed Çesmesi. Bu çesme, Ayasofya Camii ile Topkapi Sarayi yaninda 1729 yilinda yapilmis olan çesmedir. Lâle devrinin en karekteristik âbidelerinden biridir. Çesmenin krokisi

bizzat padisah tarafindan yapilmistir. Bundan baska Azapkapi çesmesi, Üsküdar ve Tophane çesmeleri de bu dönemin baslica eserleri arasinda zikredilirler.

5. Barok Uslûbu (1730-1808): I. Mahmud ve III. Selim devirleri. Bu dönemde Avrupa'dan getirilen esya ile gelen turistler (seyyah), Türklerin zevklerinde büyük bir degisikligin meydana gelmesine sebep oldular. Artik Osmanli sanatçisi da rönesanstan etkilenmeye baslamisti. Eski motifleri birakan sanatçilar, rönesans eserlerinde yeni bir takim fikirler buldular. Onun için yavas yavas klasik sekillerden uzaklasildi. Mimar Sinan ekolunun alisilmis sekilleri ve lâle motifleri terk edildi. Bununla beraber Türk sanatçilari bu uslûbu kendilerine göre yorumladilar. Böylece, Batx barokundan farkli bir uslûb meydana gelmis oldu. Bu tarz, XIX. yüzyil baçlarina kadar sürdü. Bu tarzin örnekleri arasinda Nuru Osmaniye Camii (1757), Lâleli Camii (1763), Hamidiye Imâreti, Harem'de Selimiye Camii ve kislasini sayabiliriz.

6. Ampir Uslûbu (1808-1874); Sultan II. Mahmud ve Abdülmecid ile baslayip Abdülaziz'in saltanatina kadar sürmüstür. Fransa'da barok uslûbundan sonra gelen ampir uslûbu, o dönem Osmanli ülkesini de etkiledi. Sultan II. Mahmud zamaninda 30 yillik süre içerisinde yapilan binalarda hep bu uslûb kullanildi. Bununla beraber Osmanli ülkesinde bu uslûba yeni bir karekter kazandirildi. Burada hayvan figürleri kullanilmadi. II. Mahmud türbesi bunun örneklerinden biridir. Ortaköy Camii ile, Ermeni Karabet Balyan tarafindan yapilan Dolmabahçe Sarayi, ampir ve barok karisimi bir uslûbla insa edilmistir.

7. Yeni Klasik Uslûb (1874-1930): 1861 yilinda padisah olan Sultan Abdulaziz zamaninda mimarî sanatinda bir çöküntü dönemi yasaniyordu. O zamanlar, Rum ve Ermenî mimarlari, Türk sanat ve zevkine uymayan tuhaf bir takim binalar yapiyorlardi. Avrupa mimarî eserlerinden kopya suretiyle alinmis motifler bu uslûpta açikça görülüyorlardi. Konya'da, Sultan Abdulaziz'in annesi Pertev Nihal Sultan tarafindan yaptirilan Aziziye Camii, Türk sanati ile ilgisi bulunmayan bu sanatin tipik örneklerinden biridir. Istanbul Aksaray'da yaptirilan Valide Camii de bu tarzda bir eserdir.

Osmanli döneminde daha kurulus yillarindan itibaren baslayan vakif gelenegi, câmi ve görevlileri için gelir getiren birçok tesisin meydana gelmesine sebep olmustur. Böylece vakiflar, günümüzde devlet bütçesinden maas almak suretiyle geçimlerini saglayan pek çok kimseyi, devlet bütçesine yüklenmeden besleyebiliyorlardi. Bundan baska câmi ve diger dinî müesseselere vakf edilen emlâkin, mütevelli, câbi, muarrif vs. gibi görevlileri de hizmetlerine karsilik devlete daha fazla yük olmadan geçimlerini sagliyorlardi. Maaslari vakif tarafindan karsilanan görevliler ile bunlarin tayinlerine isaret eden pek çok belge bulunmaktadir. XVIII. asir Osmanli cemiyetinde camilerdeki görevlilerin isim, sayi ve maaslarini belirten bir cetveli buraya almakla câmilerde vazife görenlerin

sayilarini ögrenme imkânini bulacagimiz gibi devlet hazinesine yük olmadan ne denli bir masrafin yapildigini da ögrenmis olacagiz. Baska bir cetvel ile de resmî vazifeli olmadiklari halde yine camilerde dua etmek, Kur'an okumak gibi hizmetlerinden dolayi vakiftan ücret alanlarin miktar ve ücretlerini ögreniyoruz.

Yedi mescid ve altmis camide görevlendirilmis kisilerin sayilari ve akçe olarak günlük ücretleri

Ücret Kategoriler Görevli Ücret

Görevliler 1-4 5-9 10-19 20-29 30-3940-49 50-120 Toplami Toplami

Imam 29 17 26 11 10 3 9 105 1736

Eczâhân 49 68 47 20 184 1338

Vâ'iz 6 28 27 3 10 2 5 81 1305

Müezzin 81 51 47 179 1117,5

Hatib 28 13 17 6 4 2 1 72 791

Kayyim 32 29 25 5 1 92 715,5

Devirhân 56 35 27 118 686

Desi'âm 4 11 11 4 2 3 35 525

Ferras 49 35 8 92 416

Seyhü'l-kurrâ 4 15 3 6 2 31 407

Müderris 1 4 1 2 8 277

Bevvâb 6 25 1 32 170

Talebe, sibyan 60 60 160

Na'athân 7 9 5 21 154

Muvakkit, sa'âtî 1 1 3 1 1 6 129

Mu'allim-i sibyan 3 2 1 1 1 8 80

Muhaddis 1 1 1 1 4 60

Hâfiz-i kütüb 5 2 2 9 45

Kandilci, sirâcî 23 36 4 63 326

Buhûrî 4 1 1 6 27

Muhammediyehân 3 1 4 15

Hâfiz-i seccâde 9 9 16

Mahyaci 1 1 2 20

Hatm-i hâcegânhân 1 1 1 2 14

Delâil-i hayrât kârî 7 7 14

Sifâ-i serif hocasi 1 1 4

Digerleri 20 11 3 2 36 194,5

Toplam 486 393 261 60 33 10 21 1264 10743

Du'gûyân'in sayisi ve akçe olarak günlük ücretleri

Görevli Ücret

Görevliler 1-4 5-9 10-19 20-29 30-39 40-49 150 Toplami Toplami

Du'ûgûyân 34 41 11 2 1 1 90 841

Eczâhân 449 8 49 9 1 516 2267

Du'âciyi hatm-i serîf 1 1 10

Yâsinhân 6 3 9 47

Tebârekehân 1 1 10

Mülkhân 7 7 13

îhlâshân 8 1 9 36

Hatimhân 3 1 7 11 120

Fethhân 1 1 5

En'âmhân 14 14 42

Ammehân 1 1 1

Delâil-i serifhân l 1 5

Nâzir-i cüzhân l 1 1

Müvezzi', sandûkî 13 1 14 26

Hafizieczâ' 6 1 7 13

Noktaci 13 2 15 30

Sermahfil 3 1 4 9

Buhurcu 2 2 2

Ed'iyye-i me'sûrehân l 1 5

Toplam 561 58 72 2 10 1 1 705 3478

Osmanli toplumunun ekonomik, sosyal ve kültürel bakimlardan gelismesine yardimci olan câmilerde görev yapan ve adina kisaca "imam" dedigimiz görevlinin vazifelerinden de biraz söz etmek yerinde olacaktir. Mahallenin dinî, idarî ve beledî yöneticisi durumunda bulunan imamin vazifesi, günümüzdeki gibi mihrab ile minber arasina sikisip kalmamisti. Osmanlilarda imamlik, sorumluluk alani genis ve önemli bir vazife idi. Bundan dolayi bazi zâbita ve beledî isler de yine mahalle imamlari tarafindan takip edilirdi. Mesela ahlakî yönden zabitayi ilgilendiren olaylardan imam sorumlu idi. Nüfus kayitlari, dogum, Ölüm, evlenme, bosanma gibi islemler de imamlar vâsitasiyle yerine getirilirdi. Mahalleye gelip gidenler, mahalle halkini rahatsiz edecek sekilde uygunsuz davrananlar, içki içip sarhos olanlar ile benzer kimseler, imamlar tarafindan gözetilirdi. Tabir caiz ise onlar, mahallenin gören gözü isiten kulagi idiler. Vazifeye tayinleri padisah berati ile olan imamlarin bu özelliklerini belirten pek çok arsiv belgesi bulunmaktadir. Bu bakimdan bunlara örnek vermeye bile ihtiyaç hissetmiyoruz. Ancak baska hukukî bir durumu ortaya koymasindan dolayi bir belgeden söz etmemiz gerekir. 2 Receb 972 (3 Subat 1564) tarihini tasiyan ve Edirne Kadisi'na gönderilen bir hükümde, imam ve hatiplerin, vazifelerine dair çikan beratlarini alti aya kadar almalari gerektigi bildirilmektedir. Bu müddet içinde beratlarini almayanlarin vazifeye tayin edilemeyeceklerini de yine adi geçen belgeden ögreniyoruz. Herhalde bu yüzden olsa gerek ki, baska bir vesikaya göre resmen imamlik vazifesi ile tayin edilmeyen kimseler için adi geçen tabirin (imam) kullanilmasi bile mümkün görülmemektedir. Bir baska belgeden ögrendigimize göre sadece mahalle veya köy halkinin istegi ile görev yapanlar için "imam" tabiri yerine "Namazci" ifadesi kullanilmaktadir.

Osmanli Devleti'nde, imamlik vazifesine getirilen kimse, özellikle sosyal faaliyetleri bakimindan basi bos birakilmazdi. Kadilar, her zaman imamlari teftis edebilirlerdi. Bu teftislerde onlar sadece dinî görevleri degil, mahalledeki diger hizmetlerin yapilip yapilmadigini da arastirirlardi. Bu bakimdan isinin ehli olmayan kimseler vazifeden uzaklastirilirlardi.

Memleketimizde 1245 (1829) senesinde muhtarlik teskilati kurulana kadar mahalle yöneticisi olan imamlar, kadi'nin bir nevi temsilciligini yapiyorlardi. Kadilarin, yerine getirmeleri gereken pek çok iste imamlardan yardim gördüklerine sahid olunmaktadir. Bu meyanda onlar, mahallenin düzeninden, halk arasindaki ahenk ve baristan sorumlu idiler. Arsivlerimizdeki birçok belge, imamlarin bu konudaki yetkilerine isik tutmaktadir. Nitekim Muharrem 1130 (Aralik 1717) tarihini tasiyan asagidaki su hüküm dikkat çekicidir. Biz bu hükmün bir kismini aynen buraya almayi faydali görüyoruz:

"Âsitane kaymakamina ve Istanbul Kadisi'na ve Sekbanbasiya ve

Hassa Bostancibasiya hüküm ki: Mahrûse-i Istanbul'da bazi mahallatta fevahis taifesi tavattun ve âdet-i mazmûmeleri üzre bazi erazil ve müdmin-i hamr olan

eskiya ile ihtilat ve irtikab-i fisk u fücûr ve baise-i fitne ve fesad olduklari mesami-i âliye-i malûkâneme ilka olunup emr bi'l-maruf ve nehy ani'l-münker'in meviza-i kerime muktezasinca uhde-i cenab-i hilafetmeabimi vacib ve zimmet-i mehin vârid-i töhmet-i cihanyanima lazim vârid olmagla sen ki vezir-i müsarun ileyh ve siz ki muma ileyhimsiz insaallahu taala is bu emr-i serif-i vâcibu'l-imtisâlim vusûluna mahruse-i Istanbul ve tevabü mahallati imamlarina mahallelerine fevahis sakin olmamak üzere ve ahalisi dahi evkat-i hamsede cemaat ile eday-i salâti mefruza içün hazir olup ve içlerinden tarik-i salât ve siirb-i hamr ve sair menâhiyi mürtekib olanlar, mahallelerinden ihraç olmak üzere..." diye devam eden emre göre mahalle imamlari kendi mahallelerinden sorumlu tutulmaktadirlar. Vesikanin metnini verdigimiz için burada fazla bir açiklama yapma geregini duymuyoruz. Keza,Haslar Kadisi'na selh-i Safer 975 (7 Agustos 1567) tarihinde yazilan bir hükümde de Eyyub ve civarindaki mahallelerde bulunan fisk ve fücûr ehlinin mahallelerden çikarilmasi, kahve ve sair oyun yerleri ile fuhsiyatla istigal eden kadinlarin bulundugu yerlerin kapatilmasi için de imamlardan yardim istenmektedir. Bu emirlere itaat etmeyenlerin haps edilmesi isinde de kadiya yardim etmek üzere mahalle imamlari ile kethüdalarin görevlendirildigi adi geçen belgeden anlasilmaktadir.

Gazete, radyo, televizyon vs. gibi nesir araçlarinin bulunmadigi bir dönemde devlet, her türlü emir ve yasaklarini imam ile câmi vâsitasiyle halka bildiriyordu. Bu sayede devlet, memleketin her yerinde ayni anda (yatsi namazi vakti) emir veya yasaklarini bildiriyordu. Zira o asirlarin toplum suuru geregi, mahallede ergenlik çagina gelmis bulunan erkeklerin büyük bir kisminin yatsi namazi vaktinde camide toplanacaklarini bilirdi. Bildirilmesi istenen bir emrin mevcudiyeti halinde imam, günün son ibadeti olan yatsi namazini müteakip: "Ey cemaat, dagilmayiniz, hükümetin emri vardir, simdi söyleyecegim" der ve kendisine verilen emri ilân ederdi.

Günümüzle mukayese edildigi zaman gerçekten büyük bir farklilik gösterdigine sahid oldugumuz Osmanli devri mahalle imamlarinin bu görevleri, o kadar önemli ve devamli bir hal almisti ki, sehir merkezinde kadilik müessesesi büyük bir sarsintiya ugrayip fonksiyonunu yitirdigi halde, o müessesenin alt kademedeki temsilcisi olan mahalle imamlarinin durumu o kadar sarsilmamistir. Bununla beraber, memlekette bu derece önemli hizmetler ifa etmis olan imamlarin yetkileri, degisen dünya sartlarina göre zamanla daraltilmistir. Bu durum, Tanzimat (1839)'a takaddüm eden senelere kadar uzanmaktadir. Tanzimat'a dogru mahalle yöneticisi statüsündeki imamlarin, din isleri disinda yönetim ve diger dünya isleri ile mesgul olmalarini önlemek için, danismalari gereken ve halk tarafindan seçilen birkaç muhtar, imamlarin yanina verilmistir. Böylece 1829'da baslayan bu muhtar seçme isi, asirlarca mahalle islerinin yönetimini üstlenen imamlarin yönetimdeki vazifelerine son vermek için atilmis bir adim oldu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasi ile de imamlarin vazifesi sadece câmiye hasr edilmistir.

TEKKE

Islâm dünyasi kültür ve sosyal hayatinda önemli yeri bulunan müesseselerden biri de tekkedir. Tasavvuf düsüncesinin, anlayis ve terbiyesinin islendigi, derinlestirildigi ve halka takdim edildigi tekkeye (tekye), zâviye, hankah ve dergâh gibi isimler de verilmektedir. Ilk tekkenin Remle'de Hâce Abdullah Ensarî tarafindan kurulmasindan kisa bir müddet sonra her tarafta yayilan ve dolayisiyla daha sonra kurulan Müslüman devletlerin kurulus faaliyetlerinde bulunan tekkeler, Türklerin Anadolu'ya gelip yerlesmesinde de büyük ölçüde rol oynadilar. Anadolu'nun Islâmlastirilmasinda da tekkelerin oynadigi rol, inkâr edilemeyecek kadar büyüktür. Nitekim Mentese Beyligi adli arastirmasinda Paul Wittek, adi geçen bölgede dervislerin Islâmlastirma hareketlerinde nasil faal bir rol

oynadiklarini anlatir.

Tekke ve zâviyelerin, Osmanli fütûhatim kolaylastirmada büyük bir ehemmiyeti haiz olduklarini biliyoruz. Zira Osmanogullari ile birlikte birçok seyh, gelip Anadolu'nun bati taraflarina yerlesir. Bu yeni gelen dervis muhacirlerin bir kismi, gazilerle birlikte memleket açmak ve fütuhat yapmakla mesgul oluyor, bir kismi da o civardaki köylere veya tamamen bos ve tenha yerlere yerlesiyorlardi. Köy veya bos araziye yerlesenler, bu yerlerde müridleri ile birlikte ziraat ve hayvan yetistirmekle mesgul oldular. Bunlar, özellikle bos topraklar üzerinde zâviye kuruyordu. Bu sayede buralar kisa bir zamanda din,kültür ve imar merkezleri haline geliyordu. Bu zâviyelerin, ordulardan önce gelip hudud boylarina yerlesmeleri, onlarin (ordularin) harekâtini kolaylastiriyordu. Bundan baska Osmanlilar, fetihlerden önce istedikleri yerlere dervis gönderiyorlardi. Böylece yerli halkin psikolojik olarak hazirlanmasi saglaniyordu. Evliya Çelebi'deki bir kayit bunu teyid etmektedir. Tekke seyhleri, maddi olarak da orduya yardim ediyorlardi. Nitekim gerek Âsikpasazâde, gerekse Nesrî'de bulunan asagidaki ifadeler, bu yardimlarin, ordularin sevk ve idaresi için ne denli kiymetli oldugunu göstermektedir. Buna göre Göynük ve Taraklu'ya hazirlanan bir akinda Osman Gazi, Köse Mihal'in tedbirlerini sevab (dogru) bilip güzati cem' edüp gelüp Bes tas (Besiktas) zâviyesine konup seyhine Sakari (Sakarya) suyunun geçidini sorarlar. Seyh de kendilerine geçidi gösterir.

Bundan baska tekkelerin, köylerin gelismesinde ve köy halkinin ilerlemesinde de büyük hizmetler yerine getirdikleri bilinmektedir. Gerçekten, köy ictimaî toplulugu içinde bir imam ile bir de zâviye seyhinden (varsa) bahs etmek gerekir. Zâviye seyhleri, XIII. asirdan itibaren "Köy Gençlik Ocaklari"ni nüfuzlari altina alarak buraya tarikat usûl ve âdetlerini sokmuslardir. Böylece bunlar da sehirlerdeki ahî teskilâtlari gibi kuvvetli bir manevî birlik kazanmislardi.

Osmanli toplum hayatinin ekonomik ve sosyal gelismesinde harç vazifesi gören tekkelerin son zamanlarindaki durumlarina bakip bunlarin devamli böyle olduklarini zannetmek, büyük bir haksizlik olur. Nitekim M. Cevdet de bu mevzuya temasla "son zamanlardaki tereddisine bakip ta tekkelerin daim öyle olduguna hükm etmemelidir. Dört mevsimden sonbahara bakarak ilkbaharda da ortaligi yapraksiz ve yesilliksiz sanmak dogru olmadigi gibi, kemâl zamanlarinda tekkeler, ruhlari çok terbiye etmistir. Eskiden tekkeler, edebiyat, musikî ve tarih ocaklari idi. Hayatin izdirabini dindirmek ihtiyacinda olanlar, oralara kosar, nefis bir ahengin selâlesi altinda ruhlarini yikar, tesellikâr söz ve tarihî menkibelerle yeniden canlanirlardi. Hâsili tekkeler, ye's ve mahrumiyet ile canina kiyacak insanlarin, yeniden tamir gördügü yerlerdir" diyerek tarihî bir gerçegi dile getirmeye çalisir. Bu ifadeler, tekkelerin insan hayatinda, özellikle psikolojik rahatsizligi bulunan ve çesitli sebeplere bagli olarak bunalima giren insanlar için nasil bir mânâ ifade ettigini göstermektedirler.

Osmanlilar, tekke düsüncesini sistemlestirmek, müesseselestirmek ve bu düsünceyi çesitli yol ve teskilatlarla cemiyete aktarmak hususunda önemli hizmetler ifa ettiler. Bu anlayistan hareketledir ki, daha önceki Müslüman devletlerin tekke ve zâviye seyhlerini korumalari an'anesi, Osmanlilarda da aynen devam etti.

Görüldügü gibi, psikolojik, pedagojik ve tibbî problemlere varincaya kadar genis bir hizmet sahasina sahip olan tekke, o devrin mektebidir, hastahanesidir, spor yurdudur, moral kaynagidir, dinlenme kampidir, beldenin güzel sanatlar akademisidir, edebiyat ve fikir ocagidir. Velhasil tekke, insanlarin hayrina olan her seydir. Tekke'nin, tarih boyunca icra ettigi fonksiyonlarini kisaca söyle

özetleyebiliriz:

a. Tekkeler, özellikle kurulus yillarinda kendi seyhleri tarafindan seçilen bölgelerde kuruluyorlardi. Bundan dolayi onlar, etraflarindaki insanlarin manevî ihtiyaçlarini temin ederek bölgelerinin insanlarina sahip çikiyorlardi. Böylece, Kur'an'in tavsiye ettigi bir metod olan hikmet ve güzel ögütle insanlari dine ve hakikata çagiriyorlardi.

b. Tekke ve zâviyelerin bir kismi, devlet tarafindan, bilhassa yolculuk için tehlikeli olan yerlerde tesis ediliyorlardi. Bu bakimdan, daglarda korkunç bogaz ve geçitlerde tesis edilen tekkeler, askerî sevk ve idareyi kolaylastirmak, ticarete engel olabilecek eskiya vs. gibi kimselere mani olmak için birer jandarma karakolu vazifesi de görüyorlardi. Böylece tekkeler, kar ve yagmurlu günlerde de ticarî sevkiyatta bulunanlara birer siginak oluyorlardi.

c. Çok genis topraklara sahip olan Osmanli Devleti'nin, merkeze olan uzakliklari dolayisiyle, otoritenin zaaf gösterdigi yerlerde bazi isyanlarin çikmasi normaldi. Devlet, böyle yerlere maas vermek suretiyle devamli bir zâbita kuvveti yerlestirecegine, orada bir zâviyenin kurulmasini daha uygun ve netice itibari ile daha faydali görüyordu. Devlet, tekke vasitasiyle bu neviden dert ve sikintilari ortadan kaldiriyordu.

d. Oturma merkezlerinde (meskûn mahallerde) kurulan dergahlarin gördügü önemli hizmetlerden biri de temel inanç ve kültürün, halk arasindaki birlik ve saglikli bir haberlesmenin saglanmasi idi. Günümüz yayin organlari tarafindan verilen hizmet, o dönemde câmi ve tekkeler vâsitasiyla yerine getiriliyordu. Tamamen vakiflara bagli olan bu müesseseleri hemen her yerlesim biriminde görmek mümkündür. Söz gelimi, Urfa'da Seyh Yalincik, Seyh Tahir, Câbir el-Ensarî, Halil Rahman; Erzurum'da Ibrahim Hakki; Maras'ta Ereglice, Seyyid Mazlum; Sam'da Zeyne'l-Âbidin; Mustafa Pasa tekkesi gibi tekkeler ilk akla gelenler olarak zikr edilebilir.

e. Nihayet tekke ve zâviyelerin zaman zaman ruh ve sinir hastaliklari için tedavi merkezi olarak kullanildigini da biliyoruz. Daha çok telkin ve irsad yolu ile hizmetlerini sürdüren bu sifa yurtlari, çogu zaman bir seyhin önderliginde toplumun bu sahadaki yaralarina çareler ariyordu. Bu seyhlerden bir kisminin da gerçek mânâda doktor (tabib) olduklarini düsündügümüz zaman, tekkelerin bu konudaki hizmetlerinin ne kadar önemli olduklari anlasilir.

Tamamiyle vakiflara bagli olan tekkeler, insanlara yardimi hedeflemislerdi. Devlet, çesitli yollarla bunlara yardimda bulunuyordu. Hatta bu yardimlarin yaygin sekli, kendilerine bagli olan vakif arazilerden vergi almamakti.

Tekkeler, insanlara sunduklari hizmetleri yanisira, dervislerin devamli olarak ikamet ettikleri ve tarikata intisab edenlerin, zikir ve merasimi toplu olarak yaptiklari yerlerdir. Bu sebeple tekkeler mimarî yapi olarak su kisimlardan meydana geliyordu:

1. Semâhâne: Semâhâneler, zikir ve ibadet etmek için hazirlanmis özel sofalardir. Bunlarin sekli tarikatlara göre degisir. Mevlevilerde dönmeyi kolaylastiracak sekilde ortasi yuvarlak bir meydan seklinde yapilir. Semâhâneler ayni zamanda birer mescid vazifesi de görürler. Bu sebeple mihraplari da bulunur. Buralarda cemaatla namaz kilinir. Bazi büyük semâhânelerde kadin ve itibarli insanlar için özel mahfiller de bulunur. Kadinlar, zikri kafes arkasindan seyrederler ki buraya haremden girilir.

2. Türbe: Genellikle tekkelerin içinde bir veya bir kaç kisinin türbesi bulunur ki, bunlar, tekke seyhleri ile yakinlarina aittirler.

3. Çilehâne: Bazi tekkelerde çilehâne denilen los isikli bir bölüm vardir. Dervisler burada çile çekip derece kazanirlar. Mevlevî çilehaneleri ise aydinliktir.

4. Dervis odalari: Tekkelerin de camiler gibi birer avlusu vardir. Oraya bir kapidan girilir. Avlunun etrafinda, medreselerde oldugu gibi sira ile dizilmis odalar bulunur. Önlerinde revak bulunan bu odalara hücre denir. Dervisler ayri ayri bu odalarda yatip kalkarlar.

5. Selamlik: Seyh efendinin dairesidir. Buna meydan evi de denir. Misafirler burada kabul edilir. Burasi ayni zamanda yemek yenen yerdir.

6. Harem: Seyhin ailesi ile birlikte oturdugu ikametgâhidir. Buranin disardan da bir kapisi vardir.

7. Mutfak ve Kiler: Dervislerin, yemeklerini yapmak ve erzaklarim saklamak için avlunun uygun bir yerine yapilmistir.

8. Kahve Ocagi: Kahve pisirilen ve seyhin hizmetinde olanlarin bulunduklari yerdir.

IMÂRET

Osmanli toplum hayatinin sosyal gelismesinde önemli rolü bulunan müesseselerden biri de imârettir. Temeli vakif sistemine dayanan imâretin, memleketin kültür ve ekonomik hayatinin gelismesinde de büyük hizmetleri olmustur.

Dar mânâsiyla "asevi" demek olan imâret, genis ve daha kapsamli bir sekilde tarif edilmektedir. Buna göre neredeyse bir sehir veya kasabanin nüvesini teskil eden bir külliye hüviyetini tasimaktadir. Bu açidan bakildigi zaman müessesenin kapsamina câmi, medrese, bimarhâne, kervansaray, kütüphâne, hamam gibi insanlara faydali olan tesisler girmektedir. Imâret külliyesinin kapsamina giren tesislerin azligi veya çoklugu, vakfin imkânlarina göre degisir.

Sosyal birer hayir kurumu olan imâretlerdeki yemeklerin kaliteli olmasina dikkat edilirdi. Bu konu gerek Fâtih, gerekse Kanunî Sultan Süleyman'in vakfiyelerindeki imâret ile ilgili bölümlerde ifade edildigi gibi bizzat imâret mütevellisi, bazan da onun imkânlarindan istifade edenler tarafindan dikkatle izlenirdi. Uygun olmayan ve hijyen sartlarini tasimayan gidalar imârete sokulmazdi. Aksi takdirde gerekli mercilere sikâyetlerde bulunulurdu. Bu sikayetler üzerine gerekli tedbirler alinirdi. Nitekim Zilkade 1177 (Nisan 1764) tarihini tasiyan bir belge Istanbul ve tevabündeki imâretlerde "talebe-i ulûm ve fukuray-i müstahakkîn" için daha önce her gün firinlarinda pisirilen ekmegin (nan-i aziz) unu beyaz ve has oldugundan yenmesi de güzel oluyordu. Fakat bir müddetten beri Degirmenderesi uncularinin verdikleri un karisik oldugundan yenmesi güzel olmadigindan bu firinlarin degistirilmesi ve daha kaliteli un veren firinlardan un alinmasi gerektigi bildirilmektedir. Keza, Bursa Kadisi'na yazilan bir hükümde imârette pisen yemeklerin kaliteli olmasi, kasaplarin en iyi etten imârete vermesi ve mütevellinin bizzat bunu kontrol etmesi gerektigi istenmektedir. Imâretlerde saglik ve temizlik kaidelerine de siki bir sekilde riayet edilirdi. Nitekim XVI. asir ortalarinda Istanbul'a gelip Fâtih külliyesi misafirhanesinde kalan Radiyüddin el-Gazzî, burada karsilanisini söyle anlatir:

"îmârethâneye bakan zat yanimiza gelerek hal ve hatirimizi sorduktan sonra ihtiyaçlarimizin iyi bir sekilde temin edilecegini vaad etti. Dogrusu her seyleri gibi yatak ve yorganlari da temizdi". Bu sözler, misafirhanenin kurulusundan bir asir sonra dahi yatak ve yorganlarinin ne denli temiz oldugunu ve bu temizlige nasil riayet edildigini göstermektedir.

kimsesiz ve yoksullarin da imkânlarindan istifade ettigi imâretler, sadece yemek vermekle yetinmiyor, ayni zamanda adam basina günde 3-5, hatta bazan 10 akçaya kadar para da veriyordu.

Bütün imâretlerde her seyden önce mektep ve medrese talebesinin ihtiyaçlari temin ediliyordu. Bu da imâretlerin kültür hayatimizda nasil bir fonksiyon icra ettiklerini göstermektedir. Her imâretin, vâkifin sartlarina uygun olarak hazirlanan bir nizamnâmesi (yönetmeligi) bulunur. Bu bakimdan, ögrencilerin imâretlere nasil girecekleri, ne kadar yemek alacaklari, nerede ve nasil oturmalari gerektigine varincaya kadar her türlü hareketleri bir nizama baglanmistir. Istanbul'da talebelerden sonra yemek yiyen fakirlerin en çok bulundugu imâretler, Lâleli, Sehzâde; Üsküdar'da Valide-i Atik ile Mihrimah; Eyyub'te de Mihrisah imâretleri idi.

Cemiyetin daha saglikli olmasi için, ögrenci, fakir ve kimsesizlere yardimda bulunmak gerektigini bilen Osmanli toplumu, bu neviden kurumlan gelistirmek için bütün imkânlarini efer etmisti denebilir. Gerçekten, Orhan Bey'den baslamak üzere Osmanli Devleti'nde pek çok hayir tesisi kuruldugu görülür. Nitekim Orhan Bey, daha isin basinda eski kiliseleri mescid ve medreselere çevirir. Bursa'da

yoksullar evi yaptirir ve onlari doyurmak için mallar vakf eder. Yoksullar evindeki bilgin ve hafizlara da maas baglar. Daha önceki müslüman devletlerde de varligina sahid oldugumuz bu müessesenin (imâret) Osmanlilardaki ilk müessisi (kurucusu), Orhan Bey oldu. O, Iznik'in Yenisehir kapisinda bir imâret kurdu. Bu imâretin seyhligini de, dedesi Edebali'nin müridi olan Haci Hasan'a verdi. Orhan Gazi, bu ilk imâretin açilis merasiminde bizzat kendisi hizmet etmis, fakirlere çorba dagitmis, aksam olunca da imâretin kandillerini bizzat kendisi yakmistir. Sultan Orhan'dan sonra oglu Murad da pek çok hayir ve hasenatta bulundu. Bunlar içinde Kaplica nahiyesinde tesis ettigi imâreti ve imâretle ilgili bilgiyi onun 787 (1385) tarihli vakfiyesinden ögreniyoruz. O, ahiret azigi olarak insa ettigi imâretine pek çok arazi vakf etmisti. Vakfiyeye göre hiç kimse imârete inmekten men olunmaz. Hizmetçiler, gelenlere en güzel sekilde hizmet etmek zorundadirlar. Hele fakirlere bu hizmeti daha iyi yapmalilar. Çünkü onlar, kalbi kirik kimselerdir. Imârete inen kimse orada üç gün kalabilir. Bundan sonrasi mütevellinin kararina baglidir. Artik böyle bir baslangiçtan sonra feth edilen her yerde imâret sitelerinin kuruldugu görülür. Kisa bir müddet sonra imâretler, öyle bir artis gösterdi ki, XVIII. asrin sonlarinda, sadece Istanbul imâretleri her gün 30.000'den fazla insani doyurma imkânina sahib olmuslardi. Ayni sekilde 937 (1530) tarihinde yalniz Fâtih imâreti, günde bin kisiden fazla insani doyuruyordu. Hadidî, "Tarih-i Âl-i Osman" adli eserinde, hem kimlerin imâretten istifade ettigini, hem de bunlarin sayisini su ifadelerle dile getirmektedir:

"Yine emr etti bir âli imâret

Imarindan kala sonra emâret

Ki bin kisiye her gün iki nevbet

Verilir as u et ekmek ziyafet

Yaya, atli, misafir u hassu âmi.

Konukluk eyleyüp üç gün tamami.

Nefaisten niam-i vâfir ulfeler

Gece gündüz ziyafetler ederler."

Meshur seyyahimiz Evliya çelebi (1611-1682) de Istanbul'da bulunan imâretlerin isimlerini verdikten sonra: "Ben, elli yilda on sekiz padisahlik ve krallik yer seyahat ettim. Hiç bir yerde bu kadar hayrat görmedim" diyerek, memleketteki hayir müesseselerinin çoklugundan iftiharla bahs eder.

Dar mânâsiyla "asevi" veya "ashane" demek olan imâretin imkânlarindan istifade edecek olanlar medrese talebesi, câmi veya hayrat hademesi, fakirler ve misafirlerdir. Bundan baska gerçekten dikkat çeken ve baska bir yerde örnegine rastlanamayacak bir istifadeci sinif daha vardir. Bu, kuslar sinifi idi. Gerçi özel olarak hayvanlar için pek çok vakfin kuruldugunu biliyoruz. Fakat bu vakiflarin disinda kalan ve hem kuslarin beslenmesini saglayan hem de çevrenin temizlenmesine katkida bulunan imâretler, bu imkânlarin saglanmasi bakimindan bas vurulan baska bir çaredir. Böylece imâretten kuslar da (yirtici, vahsi kuslar) istifade ediyordu. Nitekim Sultan Ahmed Camii Imâreti'nde, bunlar için, kule gibi bir yer yapilmisti ki, vakfiyesinde yenmeyecek yemeklerin vuhus-i tuyura (vahsi kuslara) burada verilmesi yazilidir. Görüldügü gibi bu, hem artik yemeklerin bosa

gitmemesi, hem de ortaligin kirlenmemesi için bas vurulan güzel bir çaredir. Bu vesile ile kuslar da imâretin yemeklerinden nasiplerini almis oluyorlardi.

Biraz önce imâretlerde bir iç nizamin bulundugunu ve herkesin buna göre hareket etmesi gerektigine isaret etmistik. Imâretlerde pisen yemekler ve onlardan istifade edenlerin nasil hareket edeceklerine dair olan hükümler, hemen hemen bütün imâretlerde ayni olmakla beraber biz, kültür tarihimiz bakimindan önem arz eden bu konuyu Müftüzâde Es'ad Bey'den kisaca özetlemek istiyoruz:

"Talebe efendilere "fodla", çorba, pilav, zerde, bazen de zirve (incir, üzüm, hurma ile pirinç ve sekerden yapilir) gibi çesitli yemekler tevzi olunurdu. Bir fodla 90 dirhem-i atik miktarinda ekmektir. Bazi imâretlerde 45'lik fodlalar da yapilirdi. Bir medreseye yeni kayd olan bir talebeye mülazim istihkaki olan bir tam fodla verilirdi. Bilâhere sahib-i hücre olunca bir misli zam alir. Imâretler, sabah namazi vakti açilir, sabah derslerinden evvel fodlalar dagitilarak talebeye bugday ve arpa unundan veya kirmasindan mamul çorba dagitilir. Bu çorba, imâret içinde "me'kel" denilen yerde her talebeye büyük bir kepçe olarak verilerek taslarla içilirdi. Dersten çiktiktan sonra yagli pirinç çorbasi alinir. Buna bazen de nohut katilirdi... Persembe günleri her imârette zerde, pilav ve Hamidiye ile Lâleli imaretlerinde Pazartesi ile Persembe günleri zerde ve etli pilav yapilarak bolca dagitilir."

Imâretlerde yemek konusuna büyük bir titizlikle dikkat edilirdi. Yukarida genel olarak verdigimiz bilgiden baska bir de daha açik bir örnek olmasi bakimindan imâret vakfiyesinde bizi ilgilendiren sartlara deginmek yerinde olacaktir:

"Müsarun ileyh vâkif hazretleri, bina olunacak imârette Ramazan geceleri için her gün kirk vukiyye (okka = 1282 gr.) taze et pisirilmesini, sair günlerde sabahlari 15 vukiyyesinin ve aksamlari mütebaki yirmi bes vukiyyesinin pisirilmesini sart etmistir.

Her bayramda dahi körpe ve güzel etten kirk vukiyye pisirilmesini sart ve tayin etmistir.

Cuma ve Regaib ve berat gecelerinde... devam üzre tane pirinç ve zerde pirinç... ve Ramazan gecelerinde devam üzre tane pirinç ve münavebe ile arpa çorbasi ve icasiye pisirilecektir. Bayram günlerinde tane pirinç ve zerde ve zirve pisirilecektir. Bu mübarek günler ve gecelerin gayrinda sabahlari pirinç çorbasi ve aksamlari arpa çorbasi pisirilecektir...

Medrese odalarina her gün pisirilen yemeklerden sabah ve aksam ekmekle beraber birer çanak verilecektir.

Her gün, hususiyle aksamlari misafirlere ziyafet olmak üzere mübarek günlerden maada günlerde tane, pirinç pisirilecek ve beher kimsenin hakki elli dirhem pirinç ve on bes dirhem hâlis yag olacaktir...

Mutfak ve diger mahallerde kullanilan bakir kaplarin kalayi için günde birbuçuk dirhem tayin etmistir...

Vâkif, (Allah, hayratini kabul ve ecr ü mükâfatin mebzul eylesin). Imâret için emanet ve diyânet ve ahlâk-i hamîde sahibi bir de seyh tayin etmistir ki bu zât yemeklerin iyi ve kötüsünü bilecek ve her gün iki defa muayyen saatlerde imârete gelip me'kûlat ve metbuhata nezâret edecek ve yemeklerin harçlarinda

veya pisirilislerinde veya lezzet ve rayihalarinda bir kusur ve noksan görecek olursa bunlari islah ve ikmâl kilacak ve tenbihatta bulunacaktir.

Bu seyh, ulema ve sulehadan ve fukaha ve zuafadan gelen misafirlere taam tevzi edecek ve her kim olursa olsun bunlari üç gün ve üç gece agirlayacak ve her birinin hal ve sânina münasip yatak ihzar ile bunlari münasip mahallere yerlestirecek ve hepsine güler yüz gösterecektir. Buna günde sekiz dirhem verilecektir..."

Görüldügü gibi vakfiyenin imâretle ilgili kismindan nakl ettigimiz bu ifâdeler, imâretin nasil olmasi, gelenlerin kaç gün misafir edilmesi ve bunlarin idaresi için hangi sifatlari haiz kimselerin bulunup seçilmesi gerektigini anlatmaktadir. Bundan baska imârette çalisacak kimse ve vazifelileri de burada tafsilatli bir sekilde anlatilmaktadir.

Sadece ögrenci ve memleket fukarasinin ihtiyaçlarinin giderildigi yer olmayan imâretler, ayni zamanda birçok kimseye is imkâni saglayan yerlerdi. Böylece, mütevazi bir sekilde de olsa imâretler, memleketteki issizligin ortadan kalkmasina sebep oluyorlardi. Nitekim sadece Fâtih imâretinde 44 kisiye is imkâni saglanmistir. Bunlar, çalismak suretiyle imâretten maas alan kimselerdi. Kezâ, Isa Bey vakfiyesinden anlasildigina burada da 17 kisiye is imkâni saglanmistir. Halbuki bu imâret pek fazla geliri olmayan ve sultanlarin imâretleri ile mukayese edildigi zaman çok küçük kalan bir kurulustur. Burada özellikle sunu da belirtmek isteriz ki verilen bu rakamlar bütün vakiflarin veya külliyelerin kadrosu degil, sadece imârette çalisanlarin ve bu yolla geçimlerini saglayan kimselerin kadrosudur.

Memleketin iktisadî ve ictimaî hayatinda, irfan, imar ve kültürünün gelismesinde büyük bir hizmet ifa eden imâret müessesesi, ne yazik ki son zamanlarda, memleketin umumî sartlarina bagli olarak vazifesini hakkiyle icra edemez oldu. Bunun üzerine 19 rebiülevvel 1329 tarihinde (20 Mart 1911) çikarilan bir kanunla Istanbul'daki yirmi imâretin onsekizi kapatiliyor, sadece fakirlere bakmak üzere iki tanesi ibka ediliyordu. Nihayet farkina varilan bu hata düzeltilerek, 10 Zilkade 1332 (30 Eylül 1913) de nesredilen baska bir nizamnâme ile (madde 12) yine talebeye mahsus olmak üzere Fâtih, Sehzâde, Nur u Osmaniye ve Valide-i Atik imâretleri tekrar ihya edildiler.

KERVANSARAY

Asirlar boyunca, vakiflarin medeniyet tarihimize kazandirmis oldugu, devrinin mimarî özelligi ve sosyal seviyesini gösteren muhtesem âbideler arasinda kervansaraylarin özel bir yeri bulunmaktadir. Gerçekten, Müslüman toplumlarin ulasim bakimindan meydana getirdigi hayir ve sosyal kurumlarin basinda gelen müesseselerden biri de kervansaraylardir. Din, dil, irk, renk ve mezhep farki gözetmeden herkese hizmet veren bu müesseseler, tarih boyunca önemli fonksiyonlar icra etmislerdir. Uzaktan bakilinca bir kaleyi andiran kervansaraylar, Islâm dünyasinda daha önce kurulan "Ribat"larin bir devamidir. Bundan dolayi, Selçuklu devrine ait vakfiye, kitâbe ve kronik gibi kaynaklarda bunlara, ribat da denilmektedir.

Asli, Farsça "kârbân" olan kervan, günümüz nakil vâsitalarinin sagladigi imkândan yoksun bulunuldugu bir devirde, at, katir ve develerle bir memleketten digerine ticaret esyasi tasiyan kafilelere denir. Gerek böyle ticaret kafileleri ve gerekse bunlara iltihak eden veya kendi basina seyahat eden yolcular, her günkü seyahatin aksaminda, hayvanlarini dinlendirmek, yemleyip, sulamak ve ertesi günkü yola hazirlanmak üzere menzillerde geceyi geçirmek zorunda idiler. Takriben 40 km. araliklarla ve yukarida belirtilen hizmetleri görmek için insa edilen bu neviden binalara kervansaray denir.

Iyi ve liyâkatli bir hükümdarin özelliklerinden bahsederken Nizâmülmülk, onun yol baslarina ribatlar kurmasi gerektigine de temas eder. Demek oluyor ki kervansaraylar, daha baslangiçtan itibaren, sultan ve padisahlarin himayesi altina alinmislardi. Böylece bir sosyal sigorta müessesesi de dogmus oluyordu. Derbent, bogaz vs. gibi menzillerde yapilan kervansaraylar sâyesinde insanlar, rahatça ve emniyet içinde seyahat edebiliyorlardi. Biraz önce de belirtildigi gibi Yol emniyet ve huzurunun saglanmasi sadece müslümanlar için degildi. Nitekim, Türkiye'ye gelen yabanci tüccarlara taninan imtiyazlardan bahsederken Osman Turan: "Yollarda herhangi bir sekilde zarar gören, soyguna ugrayan veya emtiasi denizde batan tüccarlarin mallari, devlet hazinesinden tazmin edilmekteydi ki, bu, Selçuklu Devleti'nin bir devlet sigortasi takib ettigini gösterir. Bu keyfiyet, dünya ticareti tarihi içinde çok ehemmiyetlidir. Zira ticaret tarihi ile ugrasanlar, sigorta müessesesinin zuhurunu XIV. asra Ceneviz ve Venediklilere kadar çikarmaktadirlar." der. Gerçekten, Selçuklularda sadece malin tazmin edilmesiyle kalinmiyor, ayni zamanda kervan soyucular için de en agir cezalar uygulaniyordu. Demek oluyor ki, ticaret erbabinin mal ve can güvenligi, tamamen devletin himayesi altinda bulunuyordu.

Ekserisi, Islâmî yardimlasma anlayisi neticesi ortaya çikan ve vakiflara bagli bulunan kervansaraylar, iki mühim gaye için insa ediliyorlardi. Bunlar:

a. Zengin ticarî emtia nakleden kervanlara, hudud boylarindan baslamak üzere, tehlikeli bütün bölgelerde gerek düsman çapullarindan, gerek eskiyadan ve gerekse diger baskinlardan korumak için emniyetli ve müstahkem yerler insa etmek. Bu gayenin tahakkuku için, bunlarin etrafi kalin ve mustahkem surlarla çevriliyordu. Surlar üzerinde kule ve burçlar insa edildigi gibi kapilan da demirden yapiliyordu. Böylece kervansaraylar, her türlü tehlikeye karsi koyacak bir müdafaa tertibine sahip oluyorlardi.

b. Kervansaraylarin hedef tuttugu ikinci mühim gâye de, yolcularin konduklari veya geceledikleri yerlerde, onlarin her türlü ihtiyaçlarini temin etmekti. Gerçekten bu maksatla kervansaraylarda vücuda getirilen tesisler dikkate sayandir. Içlerinde yatakhaneleri, ashaneleri, erzak anbarlari, ticarî esyayi koyacak depolar, yolcularin hayvanlarini barindiracak ahirlari, samanliklari, mescidleri, hamamlari, sadirvanlari, hastahaneleri, eczaneleri, yolcularin ayakkabilarini tamir ve fakir yolculara yenisini yapmak için ayakkabicilari,

nalbantlari ve bütün bunlarin gelir ve masraflarini idare edecek divan (büro) ve memurlari vardi. Bu muazzam yapilar, bütünüyle vakiftilar. Bu kervansaraylara inen yolcu, zengin olsun fakir olsun bütün ihtiyaçlari, Parasiz olarak karsilanirdi.

Kervansaraylarda hizmet eden kimselerin tavirlarmi da vakfiyelerinden ögrenmek mümkündür. Buna göre hizmetliler, tatli sözlü, güler yüzlü olacaklardir. Gelenlere yorgunluklarini unutturacak derecede nazik davranacaklardir. Onlara karsi öyle hareket edecekler ki, yolcular kendilerini evlerinde hissedeceklerdir.

Askerî gayeler disinda, sadece yolcularin yemek, yatmak ve istirahat etmeleri için kervansaray (Ribat) insasi an'anesi, Islâm âleminde daha ziyade Türkistan'da inkisaf etmisti. Selçuklular bir çok an'ane ile birlikte bunu da Türkistan'dap getirmislerdi. Bu yüzden Anadolu'daki ilk kervansaraylara Ikinci Kiliçarslan (1115-1192) zamaninda raslanmaktadir. Artik bu baslangiçtan sonra özellikle Konya-Kayseri yolu üzerinde pek çok sayida kervansaray insa edildi. Böylece kervansaray insa gelenegi, Ortaasya'da dogmus, Iran'da gelismis ve Anadolu Selçuklulari zamaninda nihaî seklini alarak zirveye ulasmistir. Türkiye'deki han ve kervansaraylari bir katalog halinde veren bir esere göre Türkiye sinirlari içinde 112 Selçuklu, 221 de Osmanli kervansarayi bulunmaktadir.

Kervansaraylarin Ifa ettigi önemli hizmetlerden biri de kisa bir müddet sonra çevrelerinde bir ticaret merkezi meydana getirmis olmalariydi. XIII. Asirda Suriye, Irak, Dogu Anadolu, Kayseri ve Sivas istikametinde ilerleyen yollarin kavsaginda bulunan Karatay Kervansarayi civari, böyle bir merkezdi. Kervansarayin insasindan sekiz sene sonra orada 15 dükkân ve kira getiren evlerin bulunmasi, bu ticarî faaliyet hakkinda bize bir fikir vermektedir.

Bati'nin, para kazanmak gayesiyle ancak XVIII. asrin ortalarinda (1750, Ingiltere) yaptirabildigi otele karsilik müslümanlar, birer ictimaî hayir kurulusu olan kervansaraylari vasitasiyle din farki gözetmeden herkese hizmet edebiliyorlardi. Kervansaraylarin bu hizmetine örnek olmasi bakimindan Evliya Çelebi'nin, Lüleburgaz'daki Sokullu Mehmed Pasa Kervansarayi hakkinda verdigi bilgiyi buraya aliyoruz:

"Bir bâb-i azîm içre kal'a misâl karsu karsuya yüz elli ocak han-i kebirdir. Haremli, develekli, ahirli olup sadece ahuru 3000'den ziyâde hayvan alir. Kapida daima dîbebanlari nigehbânlik ederler. Ba'de'l-asâ kapuda mehterhâne çalinup kapu sedd olunur. Dîdebanlar, vakiftan kandiller yakup dibinde yatarlar. Eger nisfu'l-leylde tasradan misafir gelirse kapuyu açip içeri alirlar. Ma hazar taam getirirler. Amma cihan yikilsa içerden tasra bir âdem birakmazlar. Sart-i vâkif böyledir. Tâ cümle misafirîn kalktikta yine mehterhâne dövülüp herkes malindan haberdar olur. Hancilar, dellallar gibi:

"Ey ümmet-i Muhammed! maliniz, caniniz, atiniz, donunuz tamammidir?" diye rica edüp nidâ ederler. Müsafirin cümlesi "tamamdir Hak sahib-i hayrata rahmet eyleye" dediklerinde bevvablar, vakt-i safî iki dervazeleri küsâde eyleyüp yine kapu dibinde "Gâfil gitmen, bisât gaib etmen, herkesi refik etmen, yürün, Allah âsan getire" deyü duâ ve nasihat ederler."

Kervansaraylarin küçüklerine han denir. Vakia eski büyük kervansaraylara da han dendigi görülmekte ise de umumiyetle bu tabir küçük kervansaraylar için kullanilir.

Osmanlilar, Iran ve Selçuklu Türklerinde oldugu gibi hanlarim çok büyük yapmamislardir. Onlar, daha ziyade medrese ve hamamlari da dahil olmak üzere

bunlarin kullanisli olmasi için plâni küçük tutmuslardir.

Hanlar, ekseriyetle bir büyük avlu etrafinda iki katli olarak yapilmis bulunan binalardir. Hanin sokak tarafindaki cephesinde büyük bir kapisi bulunur. Bu kapinin iki tarafinda genellikle bir kahvehane, bir nalbant ve araba tamircisi bulunur. Kapidan, üstü açik genis bir avluya girilir. Bu avlunun karsi tarafinda ahirlar ve önünde arabalari koymak için bir sundurma ile denkleri ve esyayi koymaya mahsus odalar vardir. Bir taraftan tas bir merdivenle yukaridaki gezinti yerine çikilir. Burasi bir revakla örtülmüstür. Bu gezinti yerine kapilari açilan odalar vardir ki, yolcu orada yatar. Her odanin bir ocagi vardir. Bazi hanlarin ortasinda bir sadirvan ve hayvanlari sulamak için yalaklar oldugu gibi büyük kervansaraylarda küçük bir mescid de bulunur.

Yol güzergâhlarinda yapilan hanlardan baska sehirlerde yapilan hanlar da vardir. Çünkü, kervanlarin esas hedefi olan sehirlerde, bunlara daha çok ihtiyaçlari vardir. Bunun için de sehirlerde ihtiyaca göre irili ufakli pek çok han insa edilirdi. Buralarda yolcular kaldigi gibi herhangi bir is için sehre gelmis olanlarla bekârlar da birer oda tutmak suretiyle kalabilirlerdi. Hanlara ne gece ne de gündüz kadinlar yalniz baslarina giremezlerdi. Ya han kahyasi veya odabasisi, onlara refakat ederek istedikleri ile görüstürürlerdi.

Îdare bakimindan kervansaraylar iki kisma ayrilirdi. Büyük bir kismi vakifli idi ki, yolcular buralara parasiz alinirdi. Bunlar, Bati'da hiç bir zaman esine rastlanmayan birer sefkat ve yardim müesseseleriydi. Kervansaraylardan bir kisminin vakfi yoktu. Oralarda yatip kalkan cüz'î bir miktar ücret öderdi.

Anadolu'yu âbideler ülkesi haline getiren bu kervansaraylar, son asirlarda küçülmeye ve sanat degerini kaybetmeye basladilar. O heybetli tas yapilarin yerine kireç sivali, kerpiç hanlar geçti, Yollar eminlesip sehirler büyüdükçe onlar da degerini kaybettiler.

HASTAHANE

Temeli, vakiflara dayanan sosyal müesseleremizden biri de hastahanelerdir. Islâm dünyasinda dâru's-sifa, dâru's-sihha, dâru'l-âfiye, bîmaristan, bîmarhâne, maristan, dâru't-tib, sifâiyye gibi isimlerle anilirlar. Islâm tarihinde tipla ilgilenmeyi Hz. Peygamber devrine kadar götürmek mümkündür. Bilindigi gibi Hz. Peygamber, vahye dayali anlayisi ile insanlari her konuda ilim sahibi olmaya tesvik ediyordu. Islâm ,maddî oldugu kadar manevî alanda, baska bir ifade ile hayatin bütün safhalarinda uygulanan bir sistem olduguna göre Hz. Peygamber'in gayretini sadece ruhanî ve manevî saha ile sinirlandirmak mümkün degildir. Çünkü o, hastalanan kimseleri, dinlerine bakmadan doktorlara gönderiyordu. Nitekim Veda Hacci esnasinda hastalanan Sa'd b. Ebi Vakkas'in tedavi edilmesini, zamanin Arap tabibi ve henüz Müslüman olmayan Hâris b. Kelde es-Sakafî'den istemisti. Keza hastahâne kurulma isi de Hz. Peygamber dönemine kadar uzanmaktadir. Nitekim Hendek Muharebesi esnasinda yaralilarin "Rüfeyde Çadiri" denilen bir çadira kaldirilip orada tedavi edilmelerini istemesi de buna isaret etmektedir. Bu baslangiçtan sonra tam teskilâtli ilk hastahânenin Hicrî 88 (M 707) tarihinde Sam'da Emevî halifesi Velid b. Abdülmelik tarafindan tesis edildigi bilinmektedir. Bununla beraber, Islâm hastahânelerinin en parlak devri daha sonraki Abbasîler döneminde gerçeklesmistir. Nitekim, Harun Resid'in yapilan her caminin yaninda bir hastahânenin açilmasi için emir verdigi rivâyet edilmektedir.

Islâm, insan sagligina önem veren, insanin hastalanmamasi için gereken tedbirlere basvurmasini ve hastalandigi zaman da tedavi edilmesini emreden bir dindir. Bu bakimdan Müslümanlar, hastalara yardim etmek ve onlarin sikintilarini gidermek için elinden gelen çabayi sarf etmekten geri durmadilar. Bu anlayistan hareketle kurulan hastahânelere gelenlerin din, dil ve irklarina bakmadan onlara tibbî yardimda bulunmayi bir vazife telakkî ettiler. Hastalar için böyle düsünen Müslümanlar, tabibler için de ayni seyi uygulamaktan geri kalmadilar. Nitekim XIII. asirda yasayan Ibn Ebî Usaybia (1203-1270) yazdigi "Uyûnu'l-Enba fî Tabakati'l-Etibba" adli eserinde Müslüman hükümdarlari, görevlendirip istihdam ettikleri pek çok Hiristiyan tabibin ismini verir.

Islâm tip tarihinde hastahanelerin egitim bakimindan da önemi büyüktür. Zira buralar, hem tedavi, hem de egitim yeri vazifesi görüyorlardi. Nitekim dâru't-tib denilen tip medreseleri ayni zamanda hastalara sifa dagitan ve hastahâne vazifesi gören birer müessese idiler.

Islâm dünyasinda hastahâneler sadece bedenî rahatsizliklarla ilgilenmiyor, ayni zamanda ruhî ve psikolojik hastaliklarla da ilgileniyorlardi. Yakubî ile Mes'udî, eserlerinde Bagdad yakininda bulunan bir tekkenin psikiatrik bir müessese olarak akil hastalarinin tedavisine tahsis edildigini belirtirler. Mes'udî'nin ifadesine göre Dayr (Dair) Hizkil akil hastahanesi, Abbasî halifesi el-Mütevekkil (847-861) döneminde, el-Müberred tarafindan ziyaret edilmistir. Demek oluyor ki, adi geçen akil hastahanesi, simdilik belgelerle isbat edilebilen ve sadece akil hastalarinin tedavisine tahsis edilmis en eski psikiatrik hastahâne olmak serefine daha lâyiktir. Çünkü bu müessese, Bati'da ancak XV. asirda ve çok zor sartlarda ortaya çikan hastahânelerle mukayase edilmeyecek kadar bir öncelige sahiptir.

Abbasîler döneminde gelisen hastahaneler, daha sonra hemen hemen her tarafta vakif olarak ortaya çiktilar. Selçuklular zamaninda da gelismesini devam ettiren bu hastahânelerden Sam, Bagdad, Musul ve Mardin'de insa edilenleri pek meshurdur. Anadolu'da gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlilar tarafindan da birçok hastaheâne insa edilmistir. Bu cümleden olmak üzere Kayseri'de Gevher Nesibe (1205), Sivas'ta Izeddin Keykâvus (1217), Divrigi'de Turan Melik (1228), Çankiri'da Cemaleddin Ferahlâla (1238), Konya'da Kemâleddin Karatay (1255), Bursa'da Yildrim Bâyezid (1339), Istanbul'da Fatih (1470), Edirne'de, Bâyezid

(1488), Istanbul'da Haseki Hürrem Sultan (1550), Manisa'da Sultan III. Murad (1591), yine Istanbul'da Sultan Ahmed (1671) hastahaneler' zikredilebilir. Hastahâneler o kadar çogalmis ve faaliyet sahalari o kadar genis tutulmustur ki, A. Süheyl Ünver bunlarin isimlerini tek tek vermekte ve bunlarin vakfiyelerine göre faaliyetlerini anlatip ortaya koymaktadir.

Osmanli devlet ricalinin, diger ilmî ve sosyal müesselerde oldugu gibi sihhî müesselerle de yakindan ilgilendikleri, bu sahanin adamlarini destekleyip koruduklari anlasilmaktadir. Nitekim, daha devletin kurulus yillarinda ilk Osmanli hastahânesinin Sultan Orhan tarafindan Bursa'da açildigi bilinmektedir. Böylece devletin tipla olan ilgisi daha o zamanlarda ortaya çikmis olmaktadir. Bununla beraber, Osmanlilarin, tam teskilâtli diyebilecegimiz ilk hastahânesi, Bursa'da Hicrî 801 (M. 1399) tarihinde Yildirim Bâyezid tarafindan sehrin dogusunda ve Uludagin eteginde kurulmustur. 1400 senesi Mayisinda, Bursa kadisi Molla Fenarî Mehmed b. Hamza tarafindan vakfiyesi tertip edilmis olan bu hastahânede, vazife görmek üzere, Sultan Bâyezid, Memlûk hükümdari Zâhir Berkuk'tan üstad bir tabib göndermesini rica etmis, o da Semseddin Sagîr isminde bir tabib yollarinsti.

Fâtih Sultan Mehmed, Istanbul'da Sahn-i semân ve Tetimme medreseleri ile Câmi ve imâreti yaptirdiktan sonra bir de hastahâne yaptirir. Hastahâne Hicrî 875 (M. 1470) yilinda hizmete girer. Vakfiyedeki kayitlara göre burasi, hastahâne ile hastalara yemek pisirecek imâreti hâvi olmak üzere iki kisimdi. Hangi din, mezheb ve irka mensub olursa olsun, hastahaneye hazakat sahibi iki tabib ve yardimcilari ile, hastalarin ilaçlarini hazirlayan bir eczaci, bir göz hekimi ve bir cerrah tayin edilmesi vâkifin sartlan arasinda yer almaktadir. Yine vakfiyeye göre tabiplerin her birine günde yirmi, eczaciya alti,, göz hekimi ile cerraha sekizer akça verilecektir. Bundan baska, hastalara bakacak hizmetçiler, kâtipler, asçilar, vekilharçlar vs. gibi hizmetliler sinifinin durumu da en ince teferruatina varincaya kadar vakfiyede açiklanmistir.

Bu hastahânede, mevcud hastalardan baska, hariçten ayakta tedavi için gelen fakir hastalar, haftada bir gün muayene edilerek ihtiyaçlari olan ilaçlar, karsiliksiz olarak kendilerine verilirdi. Günümüzde oldugu gibi asçilar, tabiblerin isteklerine göre yemek pisiriyorlardi.

Osmanli diyarinda kurulan önemli hastahânelerden biri de Kanunî Sultan Süleyman tarafindan tesis edileni idi. 965 (M. 1557) tarihinde tertip edilen vakfiyeye göre, Süleymaniye dâru's-sifâsi kadrosunda birisi otuz akça yevmiyeli bashekim olmak üzere digerleri yirmi ve on akça yevmiyeli üç hekim; biri alti digeri üç akça yevmiyeli iki cerrah ile ayni yevmiyeli iki göz hekimi ve bir eczaci ile iki eczaci kalfasi, bir vekilharç, bir kâtip, dört serbetçi (surup yapan) bir kilerci, hastalara hizmet eden ve akil hastalarini zapteden dört kayyum, iki çamasirci, bir berber ve bir tellâk vardi. Her gün kullanilacak ilâç için, bashekimin emrine üçyüz akça gibi külliyetli miktarda bir para verilmisti.

Süleymaniye hastahânesinde akil hastalan için ayri bir kogus bulunmaktaydi. Her sabah erken saatlerde açilan hastahânede hariçten gelen hastalar da ögle vaktine kadar muayene edilirlerdi.

Süleymaniye hastahanesinden baska tip medresesine yirmi akça yevmiyeli bir müderris (profesör) tayin edilmisti ki, bunun vazifesi, nazarî tip bilgisini ögrenecek olan talebeye ders vermekti."

Islâm dünyasinda ilim ve ibadet birbirinden ayrilmayan iki unsur olarak kabul

edildigi için tip ilmi ve hastahânelerle ilgilenmek bir emir olarak telâkkî ediliyordu. Hattâ, Emevî halifesi Velid tarafindan Sam'da kurulan tam teskilâtli ilk hastahaneden önce de tip ilmi câmilerde tedris ediliyordu. Islâm egitim tarihi ile ugrasanlar, bunu yakindan bilirler. Keza yine Emevîler döneminde Fustat'ta Zukaku'l-Kanadil adi verilen ve cüzzamlilara bakan bir hastahâne açilmisti. Bu gelismeler, Islâm dünyasinda tibbî bazi kesiflere de sebep olmustu. Nitekim kan dolasiminin kesfi, mikrop ve diger bazi hastaliklara ait ilâçlarin bulunmasi, ilk akla gelenler arasinda zikredilebilir. Buna karsilik Bati dünyasinda herhangi bir ilaçla tedavi olmak, taniya güvensizlik olarak kabul ediliyordu. Dinden baska ilâç aramak, mânevî ilaçlardan baskasini kullanmak, hele hekim olarak, eliyle bir seyler yapmak, cerrah araçlari kullanmak büyük bir serefsizlikti. Hastalanan veya yaralanan bir hiristiyan, önce bütün günahlarini itiraf edecek, daha sonra Isa'nin eti diye kutsal ekmegi yiyecek ve sonra da Allah'a güvenecektir. Batida, hastalarin alindigi yurtlar XII. asirdan sonra kuruldu. Bu da Haçli seferleri vâsitasiyle taninan Araplar örnek alinmak suretiyle gerçeklesti. Bununla beraber buralarda hekim bulunmazdi. Kilisenin anlayisina göre hasta bakimi, iyi etmek için degil, sadece izdiraplari hafifletmek içindir. Bu hastahânelerin ilklerinden biri ve zamanindakilerin dediklerine göre en iyisi Paris'teki Hotel-Dieu (Allah'in hani) idi. Bu hastahânede tugla döseli zeminin üzerine saman yigilmisti. Hastalar bu samanlarin üzerinde birbirine sokulup yatiyorlardi. Birinin basi, ötekinin ayaklarina gelecek sekilde siralanmislardi. Ihtiyarlarin yaninda çocuklar, hattâ kadin ve erkek karmakarisik yatmaktaydi. Bulasici hastaliklari olanlar ile sadece hafif bir rahatsizligi bulunanlar yan yana yatmaktaydilar. Tifo hastaligina yakalanmis olan atesler içinde sayiklarken, veremli biri öksürüyor, deri hastaligi olan da derilerini yirta yirta kasiyip kanatiyordu.

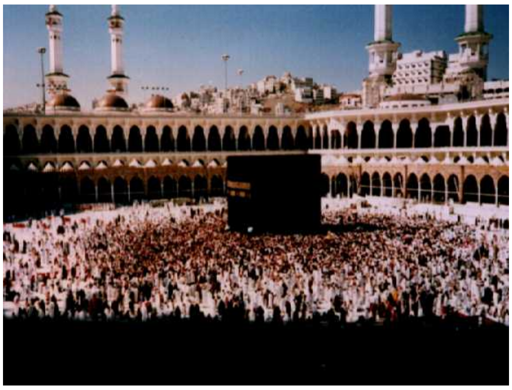
Bati dünyasindaki hastahâneler bu durumda iken, Islâm dünyasindaki hastahâneler insani masallar diyarindaki saraylarda yasatiyormus gibi huzur veriyordu. Sigrid Hunke, Islâm dünyasinin hastahânelerinden birinde yatan bir hastanin mektubundan bahseder. Gerçekten, bu mektup okundugu zaman, yukaridaki sözlerimizin günümüz insani için bile bir hikâyeye benzedigini söylemek pek yanlis olmayacaktir. Ama bütün bunlar, Islâm hastahâneleri için tabiî olan bir seydi. Bu mektuptan bazi pasajlari almak suretiyle, Islâm dünyasinin, hastahânelere ne denli ehemmiyet verdigini anlayabiliriz:

"Babacigim, benden para getirmenin lâzim olup olmadigini soruyorsun. Taburcu edilirsem hastahâneden bana bir kat yeni elbise ve hemen çalismaya baslamak zorunda kalmayayim diye bes altin verecekler. Onun için süründen davar satmana gerek yok. Ama beni burada görmek istiyorsan hemen gel. Ben, operasyon salonunun yanindaki ortopedi servisinde yatiyorum. Eger büyük kapidan girersen, güneydeki revak boyunca yürü. Düstükten sonra beni getirdikleri poliklinik oradadir. Orada her hastayi önce asistan hekimler ve ögrenciler muayene eder. Birinin yatmasi gerekmiyorsa reçetesini verirler, o da hemen yandaki hastahâne eczanesinde ilacini yaptirir. Muayeneden sonra beni orada kaydettiler. Sonra bashekime götürdüler. Daha sonra da bir hademe beni erkekler kismina tasidi. Hamama da girdikten sonra tan-i bir hastahâne elbisesi giydirdiler.

"Sonra kütüphaneyi sag tarafta birakir ve bas hekimin ögrencilere ders verdigi büyük konferans salonunu geçersin. Avlunun solundaki koridor, kadinlar tarafina gider, onun için sag tarafi tutmalisin, iç hastaliklari bölümü ile cerrahî kisminin önünden geçmelisin. Eger bir yerden musikî ya da sarki sesi duyarsan, içeriye bir bak. Belki de ben, iyilesmis olanlarin toplanti salonundayimdir. Biz orada mûsikî ve kitaplarla oyalaniriz.

"Bas hekim bu sabah, asistan ve bakicilarla viziteye çiktiginda beni muayene etti, servis hekimine anlamadigim bir seyler not ettirdi. O da sonradan bana, bir gün sonra ayaga kalkabilecegimi ve çok geçmeden taburcu olabilecegimi söyledi. Ama canim buradan çikmak istemiyor. Yataklar yumusak, çarsaflar bembeyaz, battaniyeler yumusak ve kadife gibi. Her odada akar su var, soguk gecelerde her oda isitiliyor. Hemen her gün midesi kaldiranlara kümes hayvanlari ve koyun kizartmalari veriliyor... Sen de sonuncu tavugum kizartilmadan önce gel."

Kitabin müellifi, bu konuda daha fazla bilgi vermekte ve "bu mektupta anlatilan sartlari hiç tereddütsüz o kadar övündügümüz yirminci yüzyilimiza koyabiliriz" demektedir.

OSMANLI DA SOSYAL MÜESSESELER

Osmanli Devleti, feth edip ele geçirdigi yerlerde derhal sosyal müesseseler kurup halkin hizmetine sunuyordu. Devlet sinirlari genisledikçe bu müesseseler de o nisbette artis kayd ediyordu. Bu sosyal tesisler sayesinde sehirlere Müslüman Türk damgasi vurulmus oluyordu. Bu neviden müesseseler kurulmakla yetinilmemis, bunlarin idareleri, korunmalari ve devamliliklarinin saglanmasi için genis imkânlara sahip vakiflar tesis edilmistir. Böylece devlet, bu müesseseler için, kendi hazinesinden ayrica bir bütçe hazirlama ihtiyacini duymuyordu.

Sosyal müesseselerin kurulup gelismesinde önemli derecede rol oynayan ve sadece genis halk kitleleri degil, çevre ve hayvanlara da hizmet götüren vakiflar hakkinda bilgi vermeden, onlarin kurulusunu saglayan prensip ve anlayislara temas etmeden sadece sosyal müesseselerden söz etmek, konuyu eksik birakmak olurdu. Bu bakimdan vakiflar, onlarin kurulusunu

saglayan âmiller ve hizmet sahalarina isaret etmek zorundayiz. Bunu da:

1. Osmanlilarda Vakiflar,

2. Vakiflarin Hizmet Sahalari, Basliklari altinda ele alacagiz.

1. VAKIFLAR

Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile Osmanli Devleti'nin, tarih ve müesseselerini, kendinden önceki Müslüman ve Müslüman Türk devletlerinin müesseselerinden tamamen müstakil olarak düsünemeyiz. Çünkü Osmanlilar, kendilerinden önce Anadolu'ya gelip yerlesmis bulunan Müslüman Türklerin yasayis tarzlarini, ahlâk, iktisat, örf, âdet ve diger özelliklerini almaktan çekinmiyorlardi. Böylece Osmanlilar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin mirasi üzerinde ve onun bir devami olarak inkisaf etme imkânina sahip oldular. Bu vesile ile onlar, kendilerinden önce diger Islâm ve Türk Islâm devletlerinin çok zengin teskilât ve müesseselerinden de genis ölçüde faydalanma imkânini buldular. Nitekim Abbasîler devrinde, hukukî esaslari tesbit edilen vakif müessesesi, Islâm dünyasinin her kösesine sür'atle yayildi. Islâm cemiyetinin siyasî ve iktisadî gelismesiyle paralel olan bu çogalmayi, Mâveraünnehr'den Atlantik kiyilarina kadar her tarafta görmek mümkündür. Mescidler, türbeler, ribatlar, tekkeler, medrese ve mektepler, köprüler, sulama kanallari, su yollari, kervansaraylar, hastahaneler, hamamlar, imâretler gibi birçok dinî ve hayrî tesis hep bu vakiflar sayesinde vücuda getirildi.

Maddî bir karsilik beklemeden baskalarina yardim etmek gibi ulvî ve fevkalâde bir düsüncenin mahsulü olan vakif müessesesi, yüzyillardan beri Islâm ülkelerinde büyük bir önem kazanmis, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirler icra etmis olan dinî ve hukukî bir müessesedir. Insan fitratinda mevcud olan yardimlasma hissi, süphesiz ki insanlik tarihi kadar eskidir. Bu his,

dinî emir ve hükümlerle birlesince daha bir kuvvet kazanir. Islâm ülkelerinde vakiflarin, asirlarca büyük bir fonksiyon icra etmesinin sebebini burada (dinî his) aramak lazimdir. Çünkü "insanlarin en hayirlisi, insanlara faydali olan, malin en hayirlisi, Allah yolunda harcanan (baska bir ifade ile vakf edilen), vakfin en hayirlisi da insanlarin en çok duyduklari ihtiyaci karsilayandir" prensibinin anlamini çok iyi bilen müslümanlar, bu yolda birbirleri ile âdeta yaris edercesine vakif tesisler kurmuslardir.

Osmanli sosyal müesseselerinin kurulup gelismesinde büyük ve önemli hizmeti bulunan vakiflarin kurulus sebebini yukarida temas edilen anlayisa baglamak gerekir. Ayrica, Ebû Hüreyre'den nakl edilen bir Hadis-i Serifte Hz. Peygamber'in söyle buyurdugu belirtilmektedir: "însanoglu öldügü zaman bütün amelleri kesilir. Ancak devam eden sadaka (sadaka-i cariye), faydalanilan ilim ve kendisine dua eden bir evlad birakanlarinki kesilmez." Hadisçiler, "sadaka-i câriyeyi" vakf ile tefsir etmis ve sadaka devam ettigi müddetçe sevabinin da devam edecegine kani olmuslardir. Hz. Peygamberin bizzat kendisinin de vakif yapmis olmasi, ashabinin onu takiben böyle eserler meydana getirmesine sebep olmustur. Nitekim Câbir (r.a.) "Ben, Muhacir ve Ensar'dan mal ve kudret sahibi bir kimse bilmem ki vakif ve tasaddukta bulunmus olmasin." diyerek daha o dönemde bu gelismenin hangi seviyeye ulastigini belirtmek ister.

Lugat olarak pek çok mânâsi bulunan "vakif kelimesine farkli istilahî mânâlar verilmistir. Bununla beraber bu mânâlarin tamami birbirlerine çok benzemekte ve ihtiva ettikleri anlamin, hemen hemen birbirinin ayni oldugu görülmektedir.

Islâmî yardimlasma prensibinin bir sonucu olarak ortaya çiktigini gördügümüz vakiflar, Islâm ülkelerinin tamaminda sayilamayacak kadar çok ve önemli hizmetler ifa ediyorlardi.

Hemen hemen bütün müessese ve teskilatlarinin

nüvesini kendilerinden önceki Müslüman devletlerden alan Osmanlilar, vakif konusunda da bu yolu takib ettiler. Nitekim Osmanli Devleti'nde daha ilk beyler zamaninda baslayan, devletin siyasî ve malî kudretinin inkisafina paralel olarak gelisip artan vakiflarin, Osmanlilar dönemindeki ilk müessisi (kurucusu) Orhan Gazi olmustur. Onun 724 Rebiülevvel (1324 Mart basi) tarihi ile azadli kölelerinden Tavasî Serafeddin'e Mekece'de vakf ettigi hankahin tevliyetini verdigine dair vakfiye ile vakfin sartlarini gösteren Farsça yazilmis tugrali belgesi, elimizde bulunmaktadir. Keza o, Iznik'te ilk Osmanli medresesini kurarken, onun idaresi için yeterince gelir getirecek gayr-i menkul vakf etti. Kisa bir müddet sonra bu medreseden kudretli ilim ve devlet adamlari yetisti. Sultan Orhan'in yaptirdigi ilim ve hayir müesseseleri sadece isimleri verilenler degildir. Adapazari'nda halen "Orhan Bey Camii", Kandira'da "Orhan Camii" adi ile anilan camiler ile yine Adapazari'nda medrese, Bursa'da bir cami, zâviye, misafirhane ve imâret insa ederek bunlara vakiflar tahsis etti. O, topluma yararli olan bu sosyal eserlerin görevlileri olarak müderris, imam, hafiz, nakib, tabbah, hâdim ve bevvab gibi kimseleri de tayin ederek onlara maas bagladi.

Orhan Gazi'den baslayarak Osmanli padisahlari, sultanlari, vezirleri, emirleri, zengin tebea ve hatta güçleri nisbetinde fakirler de pek çok vakif tesisler meydana getirdiler. Nigbolu'dan zaferle Bursa'ya dönen Yildirim Bâyezid, burada bir Dârulhayr, bir hastahane, bir Ebû Ishakîhane (tekke), iki medrese ve bir cami yaptirdi. Bütün bu müesseselerin ihtiyacini giderebilecek genislikte vakiflari da tayin etmeyi ihmal etmedi. Nitekim, Dârulhaynn evkafindan olmak üzere as ve yemden baska her yil bilginlere, yerli ve yabanci yoksullara 600 müdd bugday verilmek, her gün konuga ve yerliye et ile birlikte 300 çanak as eristirilmek üzere vakiflarini tayin buyurdu. Hastahane, Ebû Ishakîhane ve caminin her biri için ayrica vakiflar tayin etti. Bunlara seyh, tabib, imam, müezzin ve müderris dikip akçalarini tayin ettirdi. Keza o, Bolu'da cami, medrese, çifte hamam ve bir kütüphâne yaptirip vakif etmisti. Bunlar

için de 30 kadar dükkân vakf ederk onlara gelir tahsis etmisti.

Istanbul'u, fizikî görüntüsü ile Bizans Devleti'nin merkezi olmaktan çikarip Osmanli Devleti'nin merkezi haline getiren Fâtih Sultan Mehmed, bu fetih esnasinda ümerâ, devlet adami ve askerlere ganimetten kendilerine düsen hisselerini verdikten sonra, kendi hissesine düsen emlâktan hiç birini almayarak tamamini toplum ve milletin hayrina olmak üzere vakf etti. O, Bizanstan kalan bu harab sehri, devletin merkezi olmaya yarasir bir hâle getirirken yaptigi vakiflardan epey istifade etti.

Osmanli hükümdarlari sadece kendi adlarina vakif yapmakla yetinmediler. Onlar, baskalari tarafindan daha önce yapilmis bulunan vakiflara da yardimda bulundular. Nitekim, meshur vakiflar arasinda padisahin maddî yardimlari ile senelik bütçelerini denklestirenler az degildi. Bu yardim, nakdî oldugu gibi bazan da aynî oluyordu. Konya'daki Sadreddin Konevî zaviyesi gibi orta büyüklükte bir vakif, XVI. asrin son senelerinde Karaman gelirlerinden yilda 3600 akça aliyordu. Bununla da yetinilmiyor, mal olarak da pirinç vs. gibi yardimlar da yapiliyordu. Barçinli kazasinda bulunan Uryan Baba zâviyesi, 8 Zilkade 975 (5 Mayis 1568) tarihli bir hükme göre Beypazari enhalarindan pirinç aliyordu. Çorum civarindaki Abdal Ata zâviyesi ise padisahin salyânesi olarak Boyabat eminlerinden pirinç temin ediyordu.

Osmanlilar, zapt ettikleri yerlerdeki vakiflara dokunmadan, eskiden beri devam eden sekli ile vâkifin sartlarina riayet ediyorlardi. Konu ile ilgili pek çok vakfiye ve vesika, Osmanlilar tarafindan, ilhak edilmeden önce Müslüman hükümdarlarin idaresinde bulunan vilayetlerdeki Osmanli öncesi vakiflarinin sartlarina bu yeni idarecilerce aynen riayet edildigini göstermektedir. Vakiflar, her türlü dis müdahaleye kapali olduklarindan hiç kimse ve hatta hükümdarlar bile bunlarin statülerini degistirmeye yeltenmezlerdi. Bu yüzden Osmanlilar, vakiflarin vâkifin (vakfi kuran, tesis

eden) sartlarina göre idare prensibine titizlikle riayet ediyorlardi. Bununla beraber Osmanlilar, vakiflara önemli yenilikler getirdiler. Evkaf idaresinin merkezîlestirilmesini bu yeniliklere bir örnek olarak gösterebiliriz. Misir Kanunnâmesi, bu yolda bize isik tutmaktadir. Nitekim her sene pasanin huzurunda tedkik ve tasdik edilecek gelir ve gider makbuzlarindan, her birisinden birer suretin Istanbul'a gönderilmesi prensip ittihaz edildi. Bir vakfin idaresinde münhal (bos) olursa kadi, pasaya resmî bir yazi yazarak âlim ve faziletli filan oglu filan fakir sahsin o yere tayinini arz ediyordu. Vakifta münhal oldugu Defterdar tarafindan da tasdik edilecek ve münhal yere aday gösterilen kimse ancak Istanbul'daki selahiyetli makamdan berat gelince vazifesine resmen tayin edilmis sayilacakti.

Osmanli toplumunda vakif o kadar önemli ve itibarli bir müessesedir ki, malî imkân bakimindan toplumun en alt seviyesinde bulunanlar ile en üst seviyesinde bulunanlar arasinda anlayis bakimindan bir farklilik göze çarpmaz. Bu bakimdan iki veya üç göz (oda) evi bulunan yasli ve kimsesiz bir kadin bile evinin bir veya iki odasini vakf etmek suretiyle bu anlayisa istirak eder. Nitekim Ortaköy (Istanbul)'de üç bab evi olan Hakime Hanim'in vakfi bize bu konuda ne kadar ileriye gidildigini göstermektedir. Gerçekten, Müslüman Osmanli dünyasinda büyük tesisleri yaptirmaya güçleri yetmiyenler, bütün bir toplum tarafindan benimsenmis olan hayir müesseselerine katilmaktan geri kalmiyorlardi. Yüzlerce kadin, geliri azalmis bir vakif tesisine ufak ve çok mütevazi de olsa bir kaynak saglamak için evlerini, meyveli bahçelerini, tarla ve ziynet esyasi gibi mal varliklarini bagisliyorlardi.

O günün imkânlari içinde vakiflari, bitip tükenmek bilmeyen, uzun ve mesakkatli yollarda, farkli isimler altinda kervan ve yolcularin hizmetinde olduklarini görüyoruz. Hatta bu hizmeti geregi gibi yerine getirmeyen ve vakiflara bagli bazi tekkelerin sorumlulari hakkinda sorusturma yapildigi anlasilmaktadir. Nitekim 14 Muharrem 986 (24 Mart 1578) tarihini tasiyan bir hükümde belirtildigine göre Ankara çevresindeki yollar

üzerinde bulunan tekke ve zâviyelerin, vakiflari müsait olduklari halde bunlari, sadece tekkenisîn ve zaviyedârlar "kendileri ekl ve bel' edüp âyende ve revendeye* sart-i vâkif mucibince taam verülmeyüp ebnay-i sebil ziyade müzayaka çektikleri bildirmegin ser'i serif muktezasinca evkaf teftis olunup" vakfiyeye göre hareket etmeleri istenmektedir.

Vakiflar, degisik maksatlarla tesis edilmekte ve her vâkif, vakfi üzerinde arzu ve iradesinin devam etmesini istemektedir. Bu durum normal karsilanmalidir. Zira, senelerin çaba ve emegi ile kazanilmis mal ve mülk üzerinde o kadar zahmet çekmis olan bir kimsenin, tescil ettirdigi sartlan ile ölümünden sonra da tasarruf sahibi olmak istemesi hakkidir. Sayet biz, onlar için böyle bir yetkiyi çok görür ve bu hakki ellerinden alsaydik, o zaman büyük bir ihtimalle vakiflar istenilen sekilde devam etmeyecekti. Kisi, kendisinden sonra toplumun hayir ve menfaatina vesile olmayacak bir mali, daha hayatta iken israf suretiyle yok etme derecesine getirebilirdi. Bunun da bir cemiyet için ne denli kötü ve olumsuz sartlar doguracagini söylemeye gerek yoktur. Çünkü böyle bir durumda vakiflarin yüklendigi nice hizmetler, yerine getirilmeyecekti. Ne egitim, ne ibâdet, ne iktisad, ne ulasim, ne de saglik bakimindan hiç bir hizmet yeterince yapilmayacakti.

Hukukî bir müessese olmasindan dolayi vakfin kurulabilmesi için bazi sartlarin bulunmasi gerekir. Her seyden önce vakfi yapmak isteyen kimsenin o vakfi yaptigina dair "malimi vakf ettim, haps ettim, tasadduk ettim" veya "sadaka-i müebbede ile sadaka ettim" gibi ifadeler kullanmasi gerekir. Bu neviden söz ve isaretler, vakfin rüknünden sayilir. Bundan baska vakfin tesisi için gerek vakfi yapan kisi, gerekse vakf edilen malda da bazi özelliklerin bulunmasi icab eder. Bununla beraber bunlari kesin çizgilerle birbirinden ayirmak pek mümkün degildir.

a- Vakfi Yapan Kimsede Bulunmasi Gereken Sartlar:

1- Vâkifin, temlik ve teberrua ehil olmasi gerekir. Baska

bir ifade ile akil, balig, resid ve hür olmalidir. Binaenaleyh, küçügün, mecnun (deli) ve matuhun yapacagi vakiflar, sahih vakif muamelesi görmezler.

2- Vâkif, borçtan dolayi mahcur bulunmamalidir.

3- Vâkifin, vakfa rizasi bulunmalidir.

4- Vâkif, vakf ettigi seyi, hayir ve sevab kazanma inanci ile yapmalidir. Burada gözetilen gâye, Allah'in rizasi ve toplumun menfaatidir.

b- Vakf edilen Malda Bulunmasi Gereken Sartlar:

1- Vakfedilen mal, vakif aninda vâkifin mülkü olmalidir. Su halde baskasina ait olan bir sey vakfedilemez.

2- Vakf edilen mal deyn (borç) veya menfaat olmamalidir.

3- Vakfolunacak malin akaar (ev, dükkan, tarla gibi gelir getiren mülk) olmasi gerekir.

4- Vakifta muhayyerlik sarti bulunmamalidir.

5- Vakf edilecek bina ve agaçlar, müstahikkul-kal' (yikilmaya veya sökülmeye mahkum) olmamalidir.

6- Vakfin mesrutun lehi (vakiftan istifade edecek olanlar) belli olmalidir.

c- Vakiflarin Kurulus Sekilleri:

Vakiflar, sartlari haiz olan kimseler tarafindan asagidaki sekillerden biri ile kurulabilir. Bunlar:

1- Tescil suretiyle: Vâkif, hâkime (kadiya) müracaatla vakif kurmak istedigini bildirir. Bunun üzerine hâkim, yukarida bir kismindan bahs edilen sartlarin bulunup bulunmadigini arastirir. Sayet bu arastirma müsbet bir sekilde sonuçlanirsa o zaman sahidlerin (suhûdu'l-hal) huzurunda ve onlarin da karara istiraki ile vakfi karara baglayip tescil eder. Müslüman olmayanlar tarafindan

tesis edilenler dahil bütün vakiflarin ser'î mahkemelerde tescili sart oldugundan, muhtelif vilayet mahkemeleri arsivlerinin incelenmesi suretiyle Osmanli döneminde tesis edilmis vakiflarin tam sayisi, gayesi ve karakteri hakkinda saglam bir bilgi edinmek mümkün olabilir.

2- Vasiyet yolu ile: Vakfi yapacak olan kimsenin ölmeden önce vasiyet etmesi suretiyle kurulan vakiftir. Eger vâkifin mirasçilari yoksa mâmelekinin tamamini, varsa üçte birini vasiyet suretiyle vakf edebilir. Ölümü halinde vasiyeti geregince mülkü vakif olur.

3- Fiil ve Hareketle: Bir kimse mülkü olan bir arsa üzerinde cami insa ettirip, ezan okutturup, cemaatin camide namaz kilmasina müsaade etse ve kendisi de bu cami içinde cemaatla birlikte namaz kilsa o mekân vakf-i lâzim suretiyle vakif olur. Artik burasi cami olmustur.

VAKIFLARIN IDARESI

Allah'in rizasini kazanmak ve ahirette karsiligini sadece O'ndan beklemek gayesiyle yapilan vakiflar, Islâm dünyasinin hemen her bölgesinde vardir. Dinî, iktisadî ve ictimaî hayatin vazgeçilmez unsuru olan vakiflar, Islâm âleminde büyük bir yekûn teskil ediyorlardi. Bunca büyüklükteki bir müessesenin belli bir sisteme baglanmasi, iyi idare edilmesi ile mümkündür. Bu bakimdan, daha isin basinda siki tedbirlere bas vuruldugu görülür. Nitekim her vakfin bir vakfiyesinin bulunmasi, vakfiyedeki (vakif senedi) sartlarin "nass" gibi kabul edilmesi, vakfiyelerin tescil edilmeleri ve ayrica bunlari yönetmek için müstakil idarelerin kurulmus olmasi bunu göstermektedir.

Vakiflara idareci (nâzir) tayini Hz. Peygamberle baslamis ve günümüze kadar devam edegelmistir. Tabiatiyle Osmanlilar da vakiflarini idare etmek, onlarin devamliligini saglamak ve istenilmeyen sekilde harcamalarina mani olmak için yöneticiler tayin etmislerdi. Nitekim Orhan Gazi, Bursa'da yaptirdigi câmi ve zâviyenin idaresini Sinan Pasa'ya vermisti. Böylece

Sinan Pasa'yi Osmanli döneminin ilk Evkaf Nâziri sayabiliriz. Daha sonra hükümdar vakiflari, vezir, kadiasker, sadrazam, seyhülislâm, bâbussaade ve dârussaade agalari gibi devlet adamlari tarafindan idare edilir oldu.

Yildirim Bayezid, her vilayete "Müfettis-i Ahkâmi's-Ser'iyye" tayin ederek vakif islerini teftis ettiriyordu. Çelebi Sultan Mehmed devrinde ise Cemaleddin Mehmed Çelebi, "Hâkimu'l-Hükkâmi'l-Osmaniyye" ünvaniyla evkaf islerinin umumî nâzirligina tayin edilmisti. Sultan II. Murad döneminde bu is, kadiaskere, Fâtih Sultan Mehmed de bunu Mahmud ve Ishak Pasalara havale etmisti. Bu dönemde evkaf idaresinden sadrazamlar sorumlu oldugundan, "Sadr-i Âli Nezâreti" teskil olunmustu. Fâtih'ten sonra Sultan II. Bâyezid, evkaf islerini Seyhülislâm Alaeddin Ali Efendi'ye tevcih etti. Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman zamanlarinda evkaf nezâreti ile tekrar sadrazamlar görevlendirildiler. Sultan I. Ahmad Han devrinde, Seyhülislâm idaresinde olan vakiflar, II. Mahmud Han zamaninda Kadiaskerin emir ve idaresi altinda idi. Yine bu dönemde her vilayette, "Müfettis-i Evkaf adinda bir idareci vardir.

Osmanlilar döneminde sahislar tarafindan kurulan vakiflarla mütevelliler mesgul oluyor, bunlar kadilar vâsitasiyle teftis ve murakabe ediliyorlardi. Her kadi, kendi mintikasindaki vakiflari, emrindeki müfettislerce teftis ettirdigi gibi, bazan bizzat kendisi de bunlari teftis ederdi. Istanbul kadisi ise bütün vakiflari teftis yetkisine sahipti.

Misir, Suriye, Arabistan ve Kuzey Afrika'nin ilhakindan sonra buralarda bulunan vakiflar 995 (M. 1587) senesinde kurulan "Haremeyn Evkaf Nezareti"ne baglandi. Daha sonra gelisen vaziyet geregi, Anadolu ve Rumeli vakiflarinin idaresi de 12 Rebiülevvel 1242 tarihinde teskil olunan "Evkaf-i Hümayûn Nezâreti"ne baglandi. Bu nezâretin teskilinden sonra müessesenin basina getirilen ilk nâzir el-Hac Yusuf Efendi olmustu.

Haremeyn Evkaf Nezâreti, 1254 (1838) yilinda Evkaf-i Hümayûn Nezâreti'ne ilhak olundu.

Osmanlilar döneminde 1242 (M. 1826) yilinda kurulan Evkaf Nezâreti'nden önce vakiflar, vâkiflarinin sartlarina göre idare ediliyorlardi. Genel olarak bu idare biçimlerini asagidaki sekilde gruplara ayirmak mümkündür:

a-Haremeyn Nezâreti: Haremeyn (Mekke-Medine)'e bagli vakiflarla, Ayasofya, Sultan Ahmed, Nuruosmaniye, Yenicami, Üsküdar'da ise Çinili ve Atik Valide Camileri vakiflarinin idareleri "Dârussaade Agalan"nin elinde idi. 995 (1587) senesi Muharrem'inde Habesî Mehmed Aga'nin basina getirilmesi ile kurulan Haremeyn Nezâreti, mesrutun lehi "Haremeyni's-Serifeyn" halki olan vakiflarin idaresine bakardi. Kurulusundan kisa bir müddet sonra Osmanli Padisahlari, hanimlari ve Dârussaade Agalari gibi önemli sahsiyetlerin vakiflari, buna ilave edildigi için bu nezâret önem kazanmisti. Bu nezâret dört daire tarafindan idare edilirdi. Bunlar:

I- Evkaf-i Haremeyn Müfettisligi: Diger vakif müfettislerinden ayri olarak nezâretin kurulus tarihi ile birlikte kurulmus hukukî bir memuriyetti. Haremeyn vakiflari ile birlikte diger bütün vakiflarin hukukî problemlerini ve isleyis tarzlarini da teftis ederdi. Bu müessesenin basina ilk defa seçkin âlimlerden biri olan Amasyali Mehmed Efendi getirilmisti.

II- Evkaf-i Haremeyn Muhasebeciligi: Dârussaade agalarinin nezâreti altinda bulunan bütün vakiflarin vakfiye ve kurulus gayelerini tescil eden, vakiflari, vakfiyelerinin sartlarina göre idare eden ve muhasebelerini tutan önemli bir memuriyet idi.

II Evkaf-i Haremeyn Mukataaciligi: Haremeyn vakiflarindan mukataaya baglanan, bütün vakif arazi ve binalarin kayitlarinin tutulmasi bu daireye aitti. Ayni sekilde vakiflara ait vergi ve diger gelirlerin toplanmasi (cibâyet), ferag ve intikallerin saglanmasi bu daire tarafindan yürütülürdü.

IV- Dârussaade Yaziciligi: Dârussaade Agalari'nin bütün yazismalari bu büro tarafindan yürütülüyordu. Burada çalisan görevliler, Dârussaade Agalari'nin bütün sirlarini bildikleri için genis bir nüfuza sahiptiler.

Bu dört daire tarafindan tutulan defterler, siyakat hatti ile yazildiklari gibi muhteva bakimindan da tarihî belgelerin en mükemmeli durumunda idiler.

Haremeyn Nezâreti'nin idare merkezi, saray müstemilatindan olan Darphânenin üst tarafi idi.

b- Vezir Nezâreti: Sadrazamlarin nezâreti ile idare olunan vakiflardir. Fâtih Sultan Mehmed'in Istanbul'da yaptirdigi bina ve diger ha yir eserlerinin idaresini hicrî 868 (1463)'de vezir Mahmud Pasa'ya, 872 (1467)'de de veziriazam Ishak Pasa'ya tevcihiyle basladi. Bunlara daha sonra Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman vakiflan da ilâve edilirdi. "Ser müfettis" adi ile ulemadan biri bu vazife ile görevlendirildi.

c- Seyhülislâm Nezâreti: Sultan II. Bâyezid Han'in Istanbul ve diger sehirlerde meydana getirip tesis ettigi hayratinin idaresini, hicrî 912 (1506) senesinde Seyhülislâm Alaeddin Ali Efendi'ye tevcihi ile basladi. Idare merkezi Bâyezid imâret dairesi idi.

d- Tophâne Ümerâsi Nezâreti: Sultan Bâyezid, Hamidiye, Laleli, Selimiye, Mihrisah Valide ile II. Mahmud vakiflarinin mulhakat ve mukataatindan ibaret idi. Darphâne tarafindan yönetilirdi.

e- Istanbul Kadilari Nezâreti: Kadilara mesruta olan bu vakiflarin tamamina Istanbul kadilari nezâret ederlerdi. Daha sonra bu nezâretlere Galata, Üsküdar, Eyyub kadilikleri ile Kaptan Pasa, Yeniçeri Agasi, Sekbanbasi, Bostancibasi gibi nezâretler de ilave edilmek suretiyle bu rakam 12 sayisina kadar çikmisti.

Sultan II. Mahmud Han, yeniçeriligi "Vak'a-i Hayriye" ile ortadan kaldirdiktan sonra, vakiflar arasindaki irtibatsizligi yok etmek ve zamanla ortaya çikan bazi

yolsuzluklari önlemek gayesiyle bütün vakiflarin tek bir nezâret altinda toplanmasinin daha dogru olacagi kanaatine varmis olacak ki, bütün dinî binalarin bakim ve onarimi, personelinin ayliklari ve diger hayrî maksatlar için tesis edilen vakiflarin bir çati altinda toplanmasini kararlastirdi.

Vakiflarin tek elden idaresi için 12 Rebiülevvel 1242'de çikarilan bir fermanla "Evkaf-i Hümayûn Nezâreti"nin kuruldugu ve Darphâne nâziri ve mütevelli kaimi makami el-Hac Yusuf Efendi'nin yeni kurulan bu nezâretin basina getirildigini biliyoruz. Böylece adi geçen nezâret resmen kurulmus oluyordu. Bununla beraber, Sultan I. Abdülhamid Han'in kendi vakiflari ile ilgili olarak tesis ettigi teskilât, Evkaf-i Hümâyun Nezareti'nin kurulusuna bir baslangiç sayilmaktadir. Bu bakimdan, nezâretin ilk kurucusu olarak adi geçen padisahi kabul edenler de bulunmaktadir.

Evkaf-i Hümâyûn Nezâreti kuruldugu zaman, "kesedarlik", "zimmet halifeligi" ile "sergi halifeligi" adinda üç daireden meydana gelmisti. Bunlarin âmiri durumundaki nâzira maas olarak 10.000 kurus baglanmisti.

Kesedarlik idaresi: Nezârete bagli vakiflarin ilamlarina, takrirlerine ve inhalarina ait bütün isleri yürütmekle görevli idi. Bu memuriyete ilk defa hâcegandan Küçük Kal'a tezkirecisi Egin'li es-Seyyid Mehmed Sevki Efendi tayin edilmisti.

Zimmet Halifeligi: Vakiflarin mukataalarini, zabitlarim ve sarraflardan alinacak kefalete bagli borç tahvilleri ile ilgili islemleri yürütürdü. Keza, kira mukavelerini düzenlemek, tahsilati yapmak ve muhasebe kayitlarini kontrol etmekle görevli idi. Bu hizmetin basina da ilk defa Mehmed Arif Efendi getirildi.

Sergî Halifeligi: Evkaf-i Hümayûn Nezâreti hazinesine gelen paralan almak, vakfiyeye göre gider bütçesini hazirlamak ve vakif bütçesine göre günlük harcamalari yapmakla vazifeli idi. Ilk defa sergi halifeligine tayin

edilen kisi, Zimmet halifesi olan zatin kardesi Ahmed Izzet Efendi'dir.

Bütün bu islerin yürütülmesinde adi geçen dairelere yardim etmek üzere kâtipler, maiyyet ve hizmetliler tayin edilmisti.

Bilahare nezârete yapilan ilhaklarla isler çogaldigindan ve adi geçen üç dairenin bütün bu isleri geregi gibi ve zamaninda görmesinin mümkün olamayacaginin anlasilmasindan sonra Zilkade 1246 (Nisan 1831)'de Tahrirat Baskatipligi, Mülhakat Gedikler Kâtipligi ve Rûznâmecilik adi ile üç yeni memuriyet daha ihdas edildi.

Çalisan personel sayisinin artmasi üzerine, nezâret için büyük bir idare binasina ihtiyaç duyulmustu. Bu sebeple, eski Darphâne civarinda hasirci ve dogramaci koguslari yikilarak bunlarin yerine 17 odali bir daire insasina baslanmisti. Bu yeni binanin insaati, Cemaziyelevvel 1248 (Ekim 1832)'de bitirilerek bina dösenmis, nezâret de Receb (Kasim-Aralik 1832) ayinda yeni binasina tasinmisti.

Vakfiyelerin tahlilinden anlasildigina göre, baslangiçta Osmanli dönemi vakiflarinda hizmet gören mütevellilerin müstakil bir idare binasina sahip olmadiklari, bu is için kendi evlerini kullandiklari görülür. Ancak XVIII. asnn ikinci yarisindan itibaren Sultan III. Osman, Sultan III. Mustafa ve Sultan I. Abdülhamid Han kendi vakiflari için idare binalari ihsa ettirmeye basladilar. Onlar, bu binalar için kapicilar (bevvâb) ve bekçiler (mustahfiz) tayin ettiler. Böylece bu vakiflarin her biri, gerçek mânâda birer idarî merkeze kavustu. Söz konusu idare binalarinin ihdas edilmesi, Osmanlilardaki vakif idaresinin merkezîlestirilmesi için atilmis bir ilk adim olarak kabul edilebilir.

Osmanli Devleti'nin ortadan kaldirilisina kadar devam eden Evkaf Nezâreti, 3 Mart 1924 tarihinde çikarilan 429 sayili kanunla ilga edilerek Basbakanliga bagli bir Umum Müdürlüge havale edildi. 429 sayili kanunla

Vakiflar Umum Müdürlügü de kurulmus oldu. Bununla beraber bu kanun, vakiflarda fazla bir degisiklige sebep olmuyordu. Cumhuriyetten sonra vakif mevzuatinda ilk mühim degisiklik, 5 Haziran 1935 tarih ve 2762 sayili kanunla yapildi. Bu kanun 5 Aralik 1935 tarihinde yürürlüge girdi.

Vakiflarin kurulusu, kurulus sartlari ve idaresi gibi hukukî özelliklerine isaret ettikten sonra bir vakfin resmen tesis edilmis oldugunu gösteren belgeden (vakfiye) bahs etmemek, konu için bir eksiklik olarak kalacakti. Onun için biz de fazla teferruata girmeden bu hukukî belgeden söz etmek istiyoruz.

VAKFIYE

Vakfiye, vakfin vâkifi (vakf eden, vakfi tesis eden) tarafindan hazirlanmis nizamnâmesine verilen bir isimdir. Vakfiyeler, kadilik siciline kayd edilip islendikten sonra kesinlesirlerdi.

Islâm tarihinde ilk vakfiyenin Hz. Ömer tarafindan yazildigi söylenmekle birlikte bunun, Hz. Peygamber devrinde mi, yoksa Hz. Ömer'in halifeligi zamaninda mi olduguna dair kesin bir bilgiye sahip degiliz. Büyük bir ihtimalle bu, Hz. Ömer'in halifeligi döneminde olmustur.

Tarih boyunca vakfiyeler, tas, deri ve kagit gibi yazi için elverisli bulunan malzeme üzerine yazilarak günümüze kadar gelmislerdir. Sayet vakfin mevzuu bir bina ise, bazan vakfiyenin özeti binanin duvarlarindan birine kazilirdi. Nitekim Türkçe ile vakfiye olan Germiyanoglu II. Yakub Bey (ö. 1428) vakfiyesinin tas üzerine yazildigini biliyoruz.

Tarih ve medeniyet açisindan bakildigi zaman vakfiyeler, büyük bir önem tasirlar. Çünkü bunlar, bize milletin muayyen bir zamanindaki hayat ve kültürüne ait muhtelif olaylari ile sekilleri görme imkâni verirler. Keza vakfiyeler, Müslümanlarin ekonomik ve sosyal hayatlarinda önemli rol oynamis olan vakif tesisinin nasil çalistigim, kimlerin bunlari idare ettigini, kimlerin vakif

gelirinden istifade ettigini vs. gibi hususlari ögrenmemize yardimci olurlar. Bunlardan (vakfiyelerden) vakfin büyüklügüne göre hacimli olup defter gibi olanlar bulundugu gibi, muhtasar ve tek sayfa seklinde olanlar da vardir. Bu arada rulo seklinde uzun ve kalin varaklar halinde olanlar da bulunmaktadir. Mufassal olanlar uslûb bakimindan edebî degeri yüksek olan eserlerdir.

Vakfiyelerde, Allah'a hamd ve senâ, Resûlüne salât ve selâmdan sonra hayir yapmaya tesvik edici, sadakanin sevabindan bahs edici âyet ve hadisler verilir. Bazan konuyu daha cazip hale getirmek, insani tesvik etmek ve edebî san'at yapmak bakimindan âyet ve hadisler, siirlerle de desteklenir. Bütün bunlar vakfiyenin mukaddimesi kabilinden olduklari için hukukî bünyeden sayilmazlar. Bu mukaddimeden sonra vakfiyelerde genellikle su hususlar yer alir:

1- Vakf olunan mallarin neler oldugu.

2- Vakf olunan bu mallarin nasil idare edilecegi.

3- Vakif gelirlerinin, nerelere ve kimlere hangi sekillerde verilip sarf edilecegi.

4- Vakfin kimler tarafindan idare edilecegi, müessesede kaç kisinin çalisacagi, bunlara ne miktarda ücret ödenecegi, bu ücretlerin hangi gelirlerden elde edilecegi, esyanin fiyati vs. gibi konular, teferruatli bir sekilde açiklanir.

5- Hakimin (kadi), vakfin sihhat ve lüzumuna dair olan hükmü.

6- Sonunda da tarih ile kadinin mührü bulunur.

Vakfiye, eb'ad, bakimindan ister büyük, ister küçük olsun, mahiyet itibari ile içindekiler üç ana bölümden meydana gelir. Bunlar:

a. Dîbâce (Giris): Vâkifin, vakfi kurma sebep ve gayesinden bahs eden bu bölüm, âyet ve hadislerle

kuvvetlendirilir.

b. Vakfin Hizmet Sartlan: Gelir kaynaklan ve masraf yerlerini gösteren bu bölüm, vakfiyenin en uzun kismidir.

c. Sonuç: Bu kisimda müessesenin seriata uygunlugu belirtilerek, hiç bir kimsenin bu vakfa müdahale edemiyecegi anlatilir. Bundan sonra da tarih ve sahidlerin imzalari bulunur.

Farkli dönemlerde kurulan vakiflarin vakfiyelerinde, gerek basta ve gerekse sonda pek çok dua bulunur. Vakfiye metninde geçen dualari iki kisma ayirmak mümkündür. Bunlardan biri hayir dua, digeri de beddua seklindedir. Vakfiyelerde bu neviden dualarin bulunmasi normaldir. Zira vakif hizmetlerinin yürütülmesinde, dogru ve dürüst çalisan, hizmetin görülmesine yardimci olan yönetici ile görevlilere, bu hizmetlerinden dolayi vâkifin hayir duada bulunmasi bir çesit sükran ve minnet borcu olarak kabul edildigi için tabii bir harekettir. Bundan baska, vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getirmeyen, ona ihanet eden, onu gayesinin disinda kullanan idareci ve görevlilere de beddua edilmektedir. Vakfiyenin sonunda bulunan beddua kismi, düsünen ve basiretli kimseler için tüyler ürpertecek sekildedir. Bu bedduada vakfi kötüye kullanan, onu degistiren, bilerek ona zarar veren, gelirinin azalmasina sebep olan, haksiz olarak onun malindan yiyen vs. gibi, vakfa kötülügü dokunacak olanlar hedef alinmislardir.

Gerçekten, ebediyet (devamlilik) sarti üzerine kurulan vakiflarda, vâkifin seneler sonra (ölümden sonra) ona müdahale edenlere baska türlü karsi koymasi mümkün degildir. Bunun içindir ki o: "Allah'in, Peygamberlerin, meleklerin, insanlarin ve bütün mahlukatin lâneti"nin, vakfi degistirenin üzerine olmasini dilemekten baska bir sey yapamaz. Bu sebeple vakfiyelerin sonuna bakildigi zaman, böyle bir beddua kismi görülür ki bu, insanlar için manevî bir tehdid olmaktadir. Gerçekten inanan ve muvahhid (Allah'in birligine iman eden) olanlar, böyle

bir bedduaya maruz kalmak istemezler.

Osmanlilarda vâkif, vakfiyesini Istanbul'da Defterhâne'nin bu islerle ilgili bürolarindan birine kayd ettirirdi. Defterhanede sicillere geçirilmis olan bu vakfiyeler, bugün Ankara'da Vakiflar Genel Müdürlügü Arsivinde bulunmaktadirlar. Bu arsivde 26300 kadar vakfiye oldugu belirtilmektedir. Bununla beraber bunlar, vakfiyelerin tamamini temsil etmekten çok uzaktirlar. Ancak muhtelif vilayet mahkemelerine ait bütün ser'iyye secilleri ve tahrir defterleri tarandiktan sonradir ki, Osmanlilar döneminde kurulmus bulunan vakiflarin sayisi yaklasik olarak tesbit edilebilir. Belli bölge veya belli zamanlardaki vakiflarin sayisi konusunda ancak iki örnek zikr edilebilir. Bunlardan biri 927-1005 (1519-1596) yillari arasinda Istanbul'da tesis edilen vakiflarin sayisidir ki, bunlarin yekûnu 2868'dir. Bu konuda baska bir örnek te 1718-1800 yillari arasinda Haleb'te kurulmus vakiflarin sayisidir. Buna göre belirtilen tarihte Haleb'te 485 vakif kurulmustur.

Vakfiyelerin en eski tarihi tasiyanlarindan, en yenilerine kadar tedkik edilecek olursa bunlarin kültür ve medeniyet tarihimizin bir çok özelliklerine isik tuttuklari görülecektir. Nitekim, bunarin; tarih, kültürel gelismeler, folklorik özellikler, sanat tarihi ve sosyolojik yönleri ile toplumun bilgilendirilmesine de yardimci olduklari görülür. Vakfiyelerin bu özelliklerine kisaca temas ederek, bu vesikalar üzerinde uzmanlarin hangi yönleri ile arastirma yapabileceklerine isik tutmaya gayret edecegiz.

Vakfiyeler, düzenlendikleri dönemin tarihine isik tutan önemli belgelerdir. Bilhassa hükümdar, bey, zengin ve bunlarin yakinlarinin düzenledikleri vakfiyeler, bu sahislarin hem hayatlari, hem de sahsiyetleri hakkinda bilgi sahibi olmamizi saglarlar.

Vakfiyeler, birer müessese olan vakiflarin, ilk elden incelenmesi gereken kaynaklaridir. Gerek dinî, gerek sosyal, gerekse ilmî müesseselerde çalisan insanlarin hangi isleri yaptiklari, çalisma sartlarinin nasil olduklari

ve hatta yetisme ortami bakimindan bize bilgi veren yegane kaynak o müessesenin vakfiyesidir.

Vakfiyeler, birçok özellikleri yaninda döneminin iktisadî hayati hakkinda da faydah bilgiler verirler. Gerek fiyat hareketleri, gerekse insanlarin geçim standartlarini tesbit etmemize yardim edecek bilgiler, vakfiye metinlerinde mevcut bulunmaktadir. Bu bakimdan, dönemin iktisadî tarihini yazacaklar için vakfiyeler, basta gelen kaynaklar arasinda zikredilebilir. Keza vakfiyeler, sehir tarihçiligi ile ugrasanlar için de birer kaynaktirlar. Zira vakif müessesesi, kuruldugu sehrin bir parçasidir. Dolayisiyle vakif müessesesinin tarihi, o sehrin tarihi ile iç içedir. Özellikle sehrin yerlesim durumu ile halkinin dagilimi hakkinda bilgilerin yer aldigi vakfiyeler, bize, bölgenin cografyasi, siyasî ve fizikî haritasi, hatta iklimi bakimindan da bilgi sahibi olma imkani veren yardimci vesikalar hüviyetindedirler.

Vakfiyeler, kültürel özellikleri bakimindan da önemli birer vesika olarak karsimiza çikmaktadirlar. Nitekim vakfiyelerde kullanilan dil ve uslûb, gelisi güzel degil, belli bir sistem ve usûle bagli olarak kullanilmaktadir. Bu sebeple vakfiyelerin kendilerine ait özel bir dili bulunmaktadir.

Vakfiyeler, halkin günlük yasayislari hakkinda bilgiler vermekle, toplumun folklorik özelliklerine de isik tutarlar. Kara Ahmed Pasa vakfiyesinde Ramazan ve Kurban bayrami ile mübarek gün ve gecelerde halkin yasayisi hakkinda bilgiler bulunmaktadir. Giyecek ve yiyecek satin alinabilmesi için kayitlar konulan vakfiyede bu günlere mahsus yemeklerin pisirilmesi için gerekli malzemenin alinmasi gayesiyle vakif gelirlerinden tahsisatlar ayrildigi görülmektedir. Keza vakfiyelerde devrin isinma kültürü bakimindan da bilgilerin bulunduguna tesadüf edilmektedir. Kisin odun ve kömürün yakildigini gösteren metinler, bunun açik birer delilidir.

Misafir karsilama ve ugurlama âdetleri ile bineklerin kullanimi hakkinda bilgiler buldugumuz vakfiyelerde,

sünnet geleneginin Anadolu'da nasil oldugunu gösteren ifadeler de bulunmaktadir.

2. VAKIFLARIN HIZMET SAHALARI

Allah'in rizasini kazanmak gayesiyle, baskalarina karsiliksiz yardim etmek gibi bir prensipten dogan vakiflar, toplumun hayir ve iyiligine olan her yerde saglam birer sigorta teskilâti gibi vazife görüyorlardi. Günümüz sigorta sirketlerinden daha üstün olduklarini söyleyebilecegimiz bu müesseseler, "sadaka-i câriye" denilen hayir çesitlerinin basinda gelmektedirler. Bu bakimdan, Islâm âleminin hemen her yerinde rastladigimiz vakiflarin yardim elini uzatmadigi bir saha görmek mümkün degildir. Dünyanin, her dönem ve bölgesinde görülebilen yoksullarin elem ve izdirabini gidermek, yollar, köprüler, çesmeler, su bentleri, okul, cami, hamam, hastahane, tekke, zâviye vs. gibi daha nice hizmetleri yerine getiren bu müesseselerin pek çok çesidi bulunmaktadir. Bu bakimdan, "toplumda birer sigorta vazifeleri görüyorlardi" derken bir gerçege isaret ediyorduk. Hatta bir mânâda sigortalardan daha ileri seviyede bir hizmet ifa ediyorlardi denebilir. Çünkü sigortalar belli bir süre aidat yatiranlara bu katkilarindan dolayi hizmet verirler. Fakat vakiflar için böyle bir sey söz konusu degildir. Onlar, tamamen karsiliksiz hizmet ediyorlardi. Asagida verecegimiz birkaç örnek, bütün bu söylediklerimizde ne kadar hakli oldugumuzu gösterecektir.

Fakir, dul, öksüz ve borçlulara para yardimi yapmak; ögrencilere elbise ve yemek vermek; evlenecek genç kizlara çeyiz hazirlamak; her günün ihtiyaçlari yanisira efendileri azarlamasin diye kâse ve bardak gibi kapkacak kiran hizmetçilere verilmek üzere para vakiflarinin yapildigini biliyoruz. Bu vakiflari kuran hayirsever insanlar, sadece bununla da yetinmiyorlardi. Onlar, divitinde mürekkeb kalmayanlarin divitlerine mürekkeb koymalari için "Mürekkeb Vakfi"ni da

kuruyorlardi. Halka meyve ve sebze verilmesi, çalisamayacak derecede yaslanan kayikçi ve hamallarin bakimi için vakif tesis edilmesi, çocuklarin emzirilmesi gayesiyle kurulan vakiflar, sehirlerdeki cadde ve sokaklarin temiz tutulmasi için ecdad tarafindan yapilan vakiflari bütün bu söylediklerimiz için sahit gösterebiliriz. Bilhassa temizlik bakimindan günümüz insaninin düsünemeyecegi ve fakat anlatildigi zaman da hayrette kalacagi bir vakiftan söz etmek yerinde olacaktir. Buna göre sokaklara atilan tükrük ve balgamlar ile insani tiksindiren diger maddeler, üzerine kül döktürülmek suretiyle çirkin manzaralarini ve zararlarini gidermek için para tahsis edip adamlar tayin eden hayir sahipleri (vâkif) de vardir. Osman Nuri Ergin bu konuda su örnegi verir: "Ser'î mahkeme sicillerinde söyle vakif ve vakfiyelere rastlamak mümkündür. Söz gelimi Serez'deki vakfiyeye göre her gün iki adam bir kaba kül koyarak sirtlarina alip çarsi ve pazari geziyor, nerede bir tükrük veya balgam görürlerse üzerlerine bir miktar kül serpip geçiyorlarmis. Külün antiseptik bir madde oldugu düsünülürse atalarimizin tatbik ettikleri usûl daha dogru ve daha iyi degil midir?" Keza, oyuncagi bulunmadigi için arkadaslari ile oynayamayan çocuklara oyuncak alinmasi ile ilgili vakiflari tesis edip meydana getiren hayirseverlerin yaptiklari, bu kadar da degildir. Selçuk Hatun gibi, biraktigi vakif bahçe ve tarlaya her yil muhtelif cinsten 100 meyve agacinin dikilmesini sart kosanlar da vardi. Abdullah oglu Haci Ibrahim, Yeni Cami'de duran leylekler için yilda 100 kurus yem parasi vakf etmisti. Yorganci Ismail Çelebi, Beykoz'daki tekkeye vakf ettigi mandirada çalisan esirlerin (köle ve cariye) münasipleri ile evlendirilmesini sart kosar ve "gence kari, kariya genç tezvic olunmaya ve evladlari dahi uslûb-i mezkûr üzre tezvic oluna" diyerek yaslari birbirine yakin olmayan gençlerle yaslilarin birbirleri ile evlendirilmemesini ister. Bunlardan, vakfa 10 yil hizmet edenlerin de azad edilmesi, vakfiyenin sartlari arasinda yer almaktadir. Sonuç olarak sunu diyebiliriz ki Osmanli toplumunda vakiflarin hizmet götürmedigi bir sahayi görmek hemen hemen mümkün degildir. Bununla beraber biz, vakiflarin hizmet sahalarini asagida görülecegi sekilde bir tasnife tabi tutabiliriz:

a) Dinî hizmetinm ifasi için yapilmis bulunan vakiflar: Cami, mescid, tekke, namazgâh vs.

b) Egitim ve kültürle ilgili vakiflar: Mektep, medrese, kütüphâne, dâru'l-hadis, dâru'l-kurra vs.

c) Sivil ve askerî sahada hizmet eden vakiflar: Evler, saraylar, kislalar, tophaneler, silah saraylari, bahçeler.

d) Ekonomik sahada hizmet veren vakiflar: Çarsilar, bedestenler, arastalar, hanlar, kapanlar, dükkânlar vs.

e) Sosyal hizmetler için kurulmus bulunan vakiflar: Hastahaneler, dâru's-sifalar, kervansaraylar, imâretler, dâru'l-acezeler, kör evleri, çocuk emzirme yurdu, cüzzamlilar yurdu vs.

f) Su hizmetleri ile ilgili vakiflar: Çesme, sebil, sadirvan, su kemerleri, bentler, hamamlar, kaplicalar vs.

g) Spor hizmetleri için yapilmis bulunan vakiflar: Pehlivan ve kemankes (okçuluk) tekkeleri, ok meydanlari, spor âbideleri.

Bundan baska vakiflarca kurulan tesislerde vazife yapan ve bundan dolayi ücret alip geçimini saglayan nisanlarin meydana getirdigi yekûn, büyük rakamlarla ifade edilmektedir. Bunlara ödenen meblagin büyüklügü düsünülürse vakiflarin ne denli birer hizmet unsuru olduklari anlasilir.

Osmanli toplumunun sosyal hayatinda önemli rol oynayan bu müesseselerin tamamindan bahs etmek mümkün degildir. Zira Osmanli toplum hayatinda dogum ile ölüm arasindaki hayat çizgisinin bütün köse baslarinda vakiflari görmek mümkündür. Bunun için "Kisi vakif bir evde dogar, vakif bir besikte büyür, vakif bir müesseseden beslenir, vakif bir evde ikamet eder, vakif bir müessesede çalisir, vakif bir evde ölür, vakif bir tabuta konur ve vakif bir mezarliga defn edilir" denilmistir. Gerçekten, Osmanli toplum hayatinin bütün sinif ve safhalarinda tesirleri görülen bu müesseselerin tamamindan ve yeterince teferruatli bir sekilde bahs

etmek mümkün degildir. Bununla beraber biz, bu eserlerin çesitlerine göre bazi örneklerinden ana hatlari ile söz etmek istiyoruz.

CAMI

Osmanli toplumunun sosyal ve kültürel bakimdan gelismesinde önemli rolü bulunan müesseselerden biri de câmidir. Tamamen vakiflara bagli olan câmiler, mimarî yapi olarak dinî eserlerin baçinda gelirler. Ibâdet, egitim, kaza (yargi), ve sura gibi toplantilarin yeri olarak insa edilen câmilerin ifa ettigi hizmetler, küçümsenmeyecek kadar büyüktür.

Hz. Peygamberin, Medine'ye hicreti ile baslayan câmi insaati, Hz. Ömer'in halifeligi döneminden itibaren önemli merkezler basta olmak üzere Islâm dünyasinin hemen her tarafinda görülmeye baslar. Daha o zamandan itibaren insa edilen câmi binalari, kuru bir yapi olarak birakilmadigi gibi bunlar, çevrelerinde çesitli hayir kurumlarinin yapilmasina da vesile oluyordu.

Yapi olarak dinî mimarî grubunun basinda gelen câmi, özellikle Osmanlilarda mahallenin idare merkezi ve imamlarin karargahi idi. Kendisine verilen Arapça isimden de anlasilacagi gibi câmi, halki toplayan veya halkin toplanti yeri mânâlarina gelmektedir. Bu sebeple sosyal müesseselerin basinda zikredilen câmiler, hem ibâdet yeri, hem de cemaatin toplu bulunmasi sebebiyle memleket, muhit ve mahalleye ait islerin görüsülüp karara baglandigi yerlerdi. Bu yüzden, sosyal bir yapi olarak büyük bir önemi haizdi. Bunun içindir ki Osmanlilarda câmi, mahallenin odak noktasini teskil ediyordu. Câmilerin etrafinda bazan geometrik bir düzen içinde, bazan da yerin özelligine göre çok defa belli bir estetik dikkate alinarak evler serpistirilirdi. Bu evlerden baska en önemli bina medrese idi. Medreseler, özel mimarî tarzi bulunan zarif ve agir basli eserlerdi. Bu binalardan bir kaçi bir câmi etrafinda siralaninca bunlara kütüphane gibi yardimci tesisler de ekleniyordu. Bundan baska özellikle büyük câmilerin yanina sebil, imâret,

dâru's-sifa vs. gibi sivil ve sosyal vazifelerin görüldügü binalar yapilirdi. Bu haliyle bunlar, bir külliye meydana getirir ve âdeta yeni bir mahallenin kurulmasina yardim ederlerdi. Çünkü bir câmi yaptirmak isteyen hayir sahibi (vâkif), topraga agaç diker gibi binasini tek basina yalniz ve garip birakmazdi. Öyle ki yaptirdigi ibâdethaneye sosyal ihtiyaçlari karsilayacak canli bir organ karakteri vererek onu, medresesi, imâreti, mektebi, hamami ve diger müstemilati ile bütünlerdi. Bunun için Osmanli sehirlerinde vakif tesisleri ehemmiyetli kuruluslardi. Feth edilen sehirlerin yenilestirilmesi ve bir Türk sehri haline getirilmesinde en çok bu neviden vakif binalarin hizmeti olmustur. Yeniden kurulan sehirlerde ise bu rol daha büyüktür. Vakif, hem kurulan binalarin saldirici kuvvetlere karsi koruyucusu ve sigortasi görevini görmüs, hem de kurucularin millet gözünde "gâsib" gibi görülmelerine engel olmustur.

Hâlâ bugün bile câmi yakininda namaz vaktinin girmesini bekleme için oturulan kahvelerin varligi, câmiler sayesinde olmustur. Nitekim Istanbul'daki kahve ve kiraathânelerin açilis sebebini câmilere baglayan O. Nuri Ergin, bu konuda söyle der: "Istanbul'da kahveler ve kiraathâneler de câmi teskilâti ve ibâdet yüzünden açilmistir. Namaz vakitlerinden evvel câmiye gelen ve fakat kapisini kapali bulanlar, yahut iki namaz arasindaki vakti geçirmek isteyenlerin bir müddet oturmasi ve beklemesi için ilk önce her câminin yaninda birer yer tahsis edilmis ve hicretin X. (M. XVI) asrinda Yemen'den kahve gelince, buralarda kahve içilmesi âdet haline gelmisti. Bundan dolayidir ki adina kahvehâne denmistir. Kahvelerde namaz vaktine kadar halki oyalamak için bilhassa aksamla yatsi arasinda "Hamzanâme", "Battalgazi" vs. gibi halk kitaplari okunurdu."

Klasik Türk câmileri, baslica su kisimlardan meydana gelirler. Dis avlu, iç avlu, son cemaat mahalli, sahn, yan sofalar ve mihrab. Iç avlunun etrafi revakli olup orta yerde abdest almak için çok sayida musluklu bir sadirvan bulunur. Câminin bu avlu tarafinda ve orta

yerdeki kapisindan ekseriya son cemaat mahalline girilir. Bu kisim, namaz vaktinden sonra gelen veyahut câmi dolu oldugu zaman cemaat tarafindan doldurularak ayri bir imamla namaz kilinan ve hususi bir mihrabi olan yerdir. Buradan bir kapi ile câminin içine girilir. Cemaatla namaz kilindigi vakit bu sahnda cemaat, mihrabta duran imama uyarak namaz kilar. Mihrabin saginda hutbe için bir minber vardir. Câminin uygun bir yerinde müezzin mahfili oldugu gibi zeminden yüksekçe sofalari ve büyük câmilerin üst katlarinda hünkâr mahfilleri bulunur. Câmilerin binalarina bitisik bir veya daha fazla minare bulunur. Bunlar, ezan okunmaya mahsus tek veya müteaddid serefeli olurlar. Bazi selâtin câmilerinde minarelerin üçer serefesi bulunur. Büyük câmilerin etrafinda daima büyük bir avlu vardir. Buraya çogu zaman agaçlar da dikilir. Böyle büyük câmilerin yaninda türbe ve mezarliklardan baska sebil, imâret, mektep, medrese, kütüphâne gibi binalar da bulunur. Bunlarin tamami, bir külliye meydana getirir. Ve âdeta müstakil bir mahalle olustururlar.

Günümüzde, çesitli yönleri ile kendilerinden yararlandigimiz câmiler, tarihte de ayni özellige sahip olduklari için görüntüleri ile yabancilari cezb etmekten ve onlari kendilerine hayran birakmaktan geri kalmazlardi. Bunu, seyyahlarin eserlerinden takib etmek mümkündür. Nitekim XIX. asrin ilk yarisinda Osmanli ülkesine gelen Gerard de Nerval "Voyage en Orient" adli seyahatnâmesinde bu hayranligini söyle dile getirir: "Ayni anda Istanbul âbidelerinin yükseldigi geri plânda sihirli bir manzara belirmeye basladi. Karanlik çöktükçe kubbeler üzerinde ve minare aralarinda mahyalar yaniyor, sehir isil isil parliyordu. Süphesiz, mahya denilen isikli harflerle, bir seyler anlatiliyordu. Binlerce geminin diregi gibi göge uzanan minarelere isiktan halkalar takilmisti. Bunlar, o narin serefeleri aydinlatiyor ve gökyüzüne resm ediyordu. Baska günlerde pek tatli ve agir olan müezzinlerin her taraftan yükselen sesleri o gün bir zafer sarkisini andiriyordu.

Osmanlilarda câmi mimarisi, bu sahada yeni uslûb ve ekollerin dogmasina da sebep olmustu. Bu bakimdan,

kisaca bunlardan bahs etmek, mimarlik tarihimiz açisindan faydali olacaktir. Bunlar:

1. Bursa Uslûbu (1325-1501): Bursa'nin fethinden Istanbul'da Bâyezid Camii'nin yapilmasina kadar olan devre. Bursa'daki Ulu ve Yesil Câmi'ler bu uslûbun ilk örnekleridir. Osmanli mimarisinin bu ilk devresine ait örneklerine Edirne'de de rastlanir. Bu tarz mimarî, Istanbul'un fethinden sonra da bir müddet devam etti. Edirne ve Istanbul'un ilk anitlari asagi yukari hep bu uslûba uyularak yapilmistir.

2. Klasik Üslûb (1501-1616): Bâyezid Câmii'nden Sultan Ahmed Câmii'nin yapilisina kadar olan devre. Osmanli mimarîsinin bu klasik devresi, 1501-1506 yillari arasinda Istanbul'da insa edilen Bâyezid Câmii ile baslar. Bu câmi ile birlikte yeni bir mimarî tarz ortaya çikti. Câminin plani, Bursa'daki Yesil Câmi'nin ilkel seklini korumakla beraber kubbeyi büyütmüs; bunu, binanin kalin duvarlarina dayandiracak yerde dört büyük ve kalin sutûna istinad ettirmistir. Bu düzen, mimara yan sahnlar elde etme imkâni vermistir. Bu yan sahnlar, ya baska küçük kubbelerle ya da küçük yarim kubbelerle örtülmüstür. Bu andan itibaren mimarî artik yeni bir safhaya girmektedir. Ilk devrin câmileri ve âbideleri bu devrin binalari yaninda agir ve kaba kalmaktadir. Mimar Hayreddin, câmiin tamamina, o zamana kadar bilinmeyen bir ahenk ve karekter vermistir.

Bu uslûbun örneklerinden bir kaçi söyledir: Sultan Selim I Câmii, Süleymaniye Câmii, Sehzâde Câmii, Edirne Selimiye Câmii.

3. Yenilestirilen Klasik Uslûb (1616-1703): Bu tarz mimarinin ilk örnegi Sultan Ahmed Câmiidir. Bu dönemde mimarî gelismede ani bir degisiklik oldu. Mimar Sinan tarafindan tesbit edilen plan modeline göre yapilan Sultan Ahmed Câmii'nin, klasik uslûbla yapilmis binalardan farkli bir karakteri ve yüzü vardir.

Câmiinin mimari olan Mehmed Aga, Mimar Sinan'dan daha ileri gitmek ve kendi orijinalligini göstermek

hevesine kapilmisti. Klasik dönemin büyük câmilerini taklid eder görünmek istemeyen Mehmed Aga, yasadigi devrin mimarî geleneklerini terk etti. Mehmet Aga, klasik Camiin planina ve dis sekline sadik kalmakla beraber iç görünüsünü tamamen degistirdi. Bu dönem, Sultan III. Ahmed devrine kadar devam etti.

4. Lâle Devri (1703-1730): Sultan III. Ahmed devri. Bu devrin önemli bazi mimarî eserleri sunlardir: III. Ahmed Çesmesi. Bu çesme, Ayasofya Camii ile Topkapi Sarayi yaninda 1729 yilinda yapilmis olan çesmedir. Lâle devrinin en karekteristik âbidelerinden biridir. Çesmenin krokisi

bizzat padisah tarafindan yapilmistir. Bundan baska Azapkapi çesmesi, Üsküdar ve Tophane çesmeleri de bu dönemin baslica eserleri arasinda zikredilirler.

5. Barok Uslûbu (1730-1808): I. Mahmud ve III. Selim devirleri. Bu dönemde Avrupa'dan getirilen esya ile gelen turistler (seyyah), Türklerin zevklerinde büyük bir degisikligin meydana gelmesine sebep oldular. Artik Osmanli sanatçisi da rönesanstan etkilenmeye baslamisti. Eski motifleri birakan sanatçilar, rönesans eserlerinde yeni bir takim fikirler buldular. Onun için yavas yavas klasik sekillerden uzaklasildi. Mimar Sinan ekolunun alisilmis sekilleri ve lâle motifleri terk edildi. Bununla beraber Türk sanatçilari bu uslûbu kendilerine göre yorumladilar. Böylece, Batx barokundan farkli bir uslûb meydana gelmis oldu. Bu tarz, XIX. yüzyil baçlarina kadar sürdü. Bu tarzin örnekleri arasinda Nuru Osmaniye Camii (1757), Lâleli Camii (1763), Hamidiye Imâreti, Harem'de Selimiye Camii ve kislasini sayabiliriz.

6. Ampir Uslûbu (1808-1874); Sultan II. Mahmud ve Abdülmecid ile baslayip Abdülaziz'in saltanatina kadar sürmüstür. Fransa'da barok uslûbundan sonra gelen ampir uslûbu, o dönem Osmanli ülkesini de etkiledi. Sultan II. Mahmud zamaninda 30 yillik süre içerisinde yapilan binalarda hep bu uslûb kullanildi. Bununla beraber Osmanli ülkesinde bu uslûba yeni bir karekter kazandirildi. Burada hayvan figürleri kullanilmadi. II.

Mahmud türbesi bunun örneklerinden biridir. Ortaköy Camii ile, Ermeni Karabet Balyan tarafindan yapilan Dolmabahçe Sarayi, ampir ve barok karisimi bir uslûbla insa edilmistir.

7. Yeni Klasik Uslûb (1874-1930): 1861 yilinda padisah olan Sultan Abdulaziz zamaninda mimarî sanatinda bir çöküntü dönemi yasaniyordu. O zamanlar, Rum ve Ermenî mimarlari, Türk sanat ve zevkine uymayan tuhaf bir takim binalar yapiyorlardi. Avrupa mimarî eserlerinden kopya suretiyle alinmis motifler bu uslûpta açikça görülüyorlardi. Konya'da, Sultan Abdulaziz'in annesi Pertev Nihal Sultan tarafindan yaptirilan Aziziye Camii, Türk sanati ile ilgisi bulunmayan bu sanatin tipik örneklerinden biridir. Istanbul Aksaray'da yaptirilan Valide Camii de bu tarzda bir eserdir.

Osmanli döneminde daha kurulus yillarindan itibaren baslayan vakif gelenegi, câmi ve görevlileri için gelir getiren birçok tesisin meydana gelmesine sebep olmustur. Böylece vakiflar, günümüzde devlet bütçesinden maas almak suretiyle geçimlerini saglayan pek çok kimseyi, devlet bütçesine yüklenmeden besleyebiliyorlardi. Bundan baska câmi ve diger dinî müesseselere vakf edilen emlâkin, mütevelli, câbi, muarrif vs. gibi görevlileri de hizmetlerine karsilik devlete daha fazla yük olmadan geçimlerini sagliyorlardi. Maaslari vakif tarafindan karsilanan görevliler ile bunlarin tayinlerine isaret eden pek çok belge bulunmaktadir. XVIII. asir Osmanli cemiyetinde camilerdeki görevlilerin isim, sayi ve maaslarini belirten bir cetveli buraya almakla câmilerde vazife görenlerin sayilarini ögrenme imkânini bulacagimiz gibi devlet hazinesine yük olmadan ne denli bir masrafin yapildigini da ögrenmis olacagiz. Baska bir cetvel ile de resmî vazifeli olmadiklari halde yine camilerde dua etmek, Kur'an okumak gibi hizmetlerinden dolayi vakiftan ücret alanlarin miktar ve ücretlerini ögreniyoruz.

Yedi mescid ve altmis camide görevlendirilmis kisilerin sayilari ve akçe olarak günlük ücretleri

Ücret Kategoriler Görevli Ücret

Görevliler 1-4 5-9 10-19 20-29 30-3940-49 50-120
Toplami Toplami

Imam 29 17 26 11 10 3 9 105 1736

Eczâhân 49 68 47 20 184 1338

Vâ'iz 6 28 27 3 10 2 5 81 1305

Müezzin 81 51 47 179 1117,5

Hatib 28 13 17 6 4 2 1 72 791

Kayyim 32 29 25 5 1 92 715,5

Devirhân 56 35 27 118 686

Desi'âm 4 11 11 4 2 3 35 525

Ferras 49 35 8 92 416

Seyhü'l-kurrâ 4 15 3 6 2 31 407

Müderris 1 4 1 2 8 277

Bevvâb 6 25 1 32 170

Talebe, sibyan 60 60 160

Na'athân 7 9 5 21 154

Muvakkit, sa'âtî 1 1 3 1 1 6 129

Mu'allim-i sibyan 3 2 1 1 1 8 80

Muhaddis 1 1 1 1 4 60

Hâfiz-i kütüb 5 2 2 9 45

Kandilci, sirâcî 23 36 4 63 326

Buhûrî 4 1 1 6 27

Muhammediyehân 3 1 4 15

Hâfiz-i seccâde 9 9 16

Mahyaci 1 1 2 20

Hatm-i hâcegânhân 1 1 1 2 14

Delâil-i hayrât kârî 7 7 14

Sifâ-i serif hocasi 1 1 4

Digerleri 20 11 3 2 36 194,5

Toplam 486 393 261 60 33 10 21 1264 10743

Du'gûyân'in sayisi ve akçe olarak günlük ücretleri

Görevli Ücret

Görevliler 1-4 5-9 10-19 20-29 30-39 40-49 150
Toplami Toplami

Du'ûgûyân 34 41 11 2 1 1 90 841

Eczâhân 449 8 49 9 1 516 2267

Du'âciyi hatm-i serîf 1 1 10

Yâsinhân 6 3 9 47

Tebârekehân 1 1 10

Mülkhân 7 7 13

îhlâshân 8 1 9 36

Hatimhân 3 1 7 11 120

Fethhân 1 1 5

En'âmhân 14 14 42

Ammehân 1 1 1

Delâil-i serifhân l 1 5

Nâzir-i cüzhân l 1 1

Müvezzi', sandûkî 13 1 14 26

Hafizieczâ' 6 1 7 13

Noktaci 13 2 15 30

Sermahfil 3 1 4 9

Buhurcu 2 2 2

Ed'iyye-i me'sûrehân l 1 5

Toplam 561 58 72 2 10 1 1 705 3478

Osmanli toplumunun ekonomik, sosyal ve kültürel bakimlardan gelismesine yardimci olan câmilerde görev yapan ve adina kisaca "imam" dedigimiz görevlinin vazifelerinden de biraz söz etmek yerinde olacaktir. Mahallenin dinî, idarî ve beledî yöneticisi durumunda bulunan imamin vazifesi, günümüzdeki gibi mihrab ile minber arasina sikisip kalmamisti. Osmanlilarda imamlik, sorumluluk alani genis ve önemli bir vazife idi. Bundan dolayi bazi zâbita ve beledî isler de yine mahalle imamlari tarafindan takip edilirdi. Mesela ahlakî yönden zabitayi ilgilendiren olaylardan imam sorumlu idi. Nüfus kayitlari, dogum, Ölüm, evlenme, bosanma gibi islemler de imamlar vâsitasiyle yerine getirilirdi. Mahalleye gelip gidenler, mahalle halkini rahatsiz edecek sekilde uygunsuz davrananlar, içki içip sarhos olanlar ile benzer kimseler, imamlar tarafindan gözetilirdi. Tabir caiz ise onlar, mahallenin gören gözü isiten kulagi idiler. Vazifeye tayinleri padisah berati ile olan imamlarin bu özelliklerini belirten pek çok arsiv belgesi bulunmaktadir. Bu bakimdan bunlara örnek vermeye bile ihtiyaç hissetmiyoruz. Ancak baska hukukî bir durumu ortaya koymasindan dolayi bir belgeden söz etmemiz gerekir. 2 Receb 972 (3 Subat 1564) tarihini tasiyan ve Edirne Kadisi'na gönderilen bir hükümde, imam ve hatiplerin, vazifelerine dair çikan beratlarini alti

aya kadar almalari gerektigi bildirilmektedir. Bu müddet içinde beratlarini almayanlarin vazifeye tayin edilemeyeceklerini de yine adi geçen belgeden ögreniyoruz. Herhalde bu yüzden olsa gerek ki, baska bir vesikaya göre resmen imamlik vazifesi ile tayin edilmeyen kimseler için adi geçen tabirin (imam) kullanilmasi bile mümkün görülmemektedir. Bir baska belgeden ögrendigimize göre sadece mahalle veya köy halkinin istegi ile görev yapanlar için "imam" tabiri yerine "Namazci" ifadesi kullanilmaktadir.

Osmanli Devleti'nde, imamlik vazifesine getirilen kimse, özellikle sosyal faaliyetleri bakimindan basi bos birakilmazdi. Kadilar, her zaman imamlari teftis edebilirlerdi. Bu teftislerde onlar sadece dinî görevleri degil, mahalledeki diger hizmetlerin yapilip yapilmadigini da arastirirlardi. Bu bakimdan isinin ehli olmayan kimseler vazifeden uzaklastirilirlardi.

Memleketimizde 1245 (1829) senesinde muhtarlik teskilati kurulana kadar mahalle yöneticisi olan imamlar, kadi'nin bir nevi temsilciligini yapiyorlardi. Kadilarin, yerine getirmeleri gereken pek çok iste imamlardan yardim gördüklerine sahid olunmaktadir. Bu meyanda onlar, mahallenin düzeninden, halk arasindaki ahenk ve baristan sorumlu idiler. Arsivlerimizdeki birçok belge, imamlarin bu konudaki yetkilerine isik tutmaktadir. Nitekim Muharrem 1130 (Aralik 1717) tarihini tasiyan asagidaki su hüküm dikkat çekicidir. Biz bu hükmün bir kismini aynen buraya almayi faydali görüyoruz:

"Âsitane kaymakamina ve Istanbul Kadisi'na ve Sekbanbasiya ve

Hassa Bostancibasiya hüküm ki: Mahrûse-i Istanbul'da bazi mahallatta fevahis taifesi tavattun ve âdet-i mazmûmeleri üzre bazi erazil ve müdmin-i hamr olan eskiya ile ihtilat ve irtikab-i fisk u fücûr ve baise-i fitne ve fesad olduklari mesami-i âliye-i malûkâneme ilka olunup emr bi'l-maruf ve nehy ani'l-münker'in meviza-i kerime muktezasinca uhde-i cenab-i hilafetmeabimi vacib ve zimmet-i mehin vârid-i töhmet-i cihanyanima

lazim vârid olmagla sen ki vezir-i müsarun ileyh ve siz ki muma ileyhimsiz insaallahu taala is bu emr-i serif-i vâcibu'l-imtisâlim vusûluna mahruse-i Istanbul ve tevabü mahallati imamlarina mahallelerine fevahis sakin olmamak üzere ve ahalisi dahi evkat-i hamsede cemaat ile eday-i salâti mefruza içün hazir olup ve içlerinden tarik-i salât ve siirb-i hamr ve sair menâhiyi mürtekib olanlar, mahallelerinden ihraç olmak üzere..." diye devam eden emre göre mahalle imamlari kendi mahallelerinden sorumlu tutulmaktadirlar. Vesikanin metnini verdigimiz için burada fazla bir açiklama yapma geregini duymuyoruz. Keza,Haslar Kadisi'na selh-i Safer 975 (7 Agustos 1567) tarihinde yazilan bir hükümde de Eyyub ve civarindaki mahallelerde bulunan fisk ve fücûr ehlinin mahallelerden çikarilmasi, kahve ve sair oyun yerleri ile fuhsiyatla istigal eden kadinlarin bulundugu yerlerin kapatilmasi için de imamlardan yardim istenmektedir. Bu emirlere itaat etmeyenlerin haps edilmesi isinde de kadiya yardim etmek üzere mahalle imamlari ile kethüdalarin görevlendirildigi adi geçen belgeden anlasilmaktadir.

Gazete, radyo, televizyon vs. gibi nesir araçlarinin bulunmadigi bir dönemde devlet, her türlü emir ve yasaklarini imam ile câmi vâsitasiyle halka bildiriyordu. Bu sayede devlet, memleketin her yerinde ayni anda (yatsi namazi vakti) emir veya yasaklarini bildiriyordu. Zira o asirlarin toplum suuru geregi, mahallede ergenlik çagina gelmis bulunan erkeklerin büyük bir kisminin yatsi namazi vaktinde camide toplanacaklarini bilirdi. Bildirilmesi istenen bir emrin mevcudiyeti halinde imam, günün son ibadeti olan yatsi namazini müteakip: "Ey cemaat, dagilmayiniz, hükümetin emri vardir, simdi söyleyecegim" der ve kendisine verilen emri ilân ederdi.

Günümüzle mukayese edildigi zaman gerçekten büyük bir farklilik gösterdigine sahid oldugumuz Osmanli devri mahalle imamlarinin bu görevleri, o kadar önemli ve devamli bir hal almisti ki, sehir merkezinde kadilik müessesesi büyük bir sarsintiya ugrayip fonksiyonunu yitirdigi halde, o müessesenin alt kademedeki temsilcisi olan mahalle imamlarinin durumu o kadar

sarsilmamistir. Bununla beraber, memlekette bu derece önemli hizmetler ifa etmis olan imamlarin yetkileri, degisen dünya sartlarina göre zamanla daraltilmistir. Bu durum, Tanzimat (1839)'a takaddüm eden senelere kadar uzanmaktadir. Tanzimat'a dogru mahalle yöneticisi statüsündeki imamlarin, din isleri disinda yönetim ve diger dünya isleri ile mesgul olmalarini önlemek için, danismalari gereken ve halk tarafindan seçilen birkaç muhtar, imamlarin yanina verilmistir. Böylece 1829'da baslayan bu muhtar seçme isi, asirlarca mahalle islerinin yönetimini üstlenen imamlarin yönetimdeki vazifelerine son vermek için atilmis bir adim oldu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasi ile de imamlarin vazifesi sadece câmiye hasr edilmistir.

TEKKE

Islâm dünyasi kültür ve sosyal hayatinda önemli yeri bulunan müesseselerden biri de tekkedir. Tasavvuf düsüncesinin, anlayis ve terbiyesinin islendigi, derinlestirildigi ve halka takdim edildigi tekkeye (tekye), zâviye, hankah ve dergâh gibi isimler de verilmektedir. Ilk tekkenin Remle'de Hâce Abdullah Ensarî tarafindan kurulmasindan kisa bir müddet sonra her tarafta yayilan ve dolayisiyla daha sonra kurulan Müslüman devletlerin kurulus faaliyetlerinde bulunan tekkeler, Türklerin Anadolu'ya gelip yerlesmesinde de büyük ölçüde rol oynadilar. Anadolu'nun Islâmlastirilmasinda da tekkelerin oynadigi rol, inkâr edilemeyecek kadar büyüktür. Nitekim Mentese Beyligi adli arastirmasinda Paul Wittek, adi geçen bölgede dervislerin Islâmlastirma hareketlerinde nasil faal bir rol oynadiklarini anlatir.

Tekke ve zâviyelerin, Osmanli fütûhatim kolaylastirmada büyük bir ehemmiyeti haiz olduklarini biliyoruz. Zira Osmanogullari ile birlikte birçok seyh, gelip Anadolu'nun bati taraflarina yerlesir. Bu yeni gelen dervis muhacirlerin bir kismi, gazilerle birlikte memleket açmak ve fütuhat yapmakla mesgul oluyor, bir kismi da o civardaki köylere veya tamamen bos ve tenha yerlere yerlesiyorlardi. Köy veya bos araziye yerlesenler, bu

yerlerde müridleri ile birlikte ziraat ve hayvan yetistirmekle mesgul oldular. Bunlar, özellikle bos topraklar üzerinde zâviye kuruyordu. Bu sayede buralar kisa bir zamanda din,kültür ve imar merkezleri haline geliyordu. Bu zâviyelerin, ordulardan önce gelip hudud boylarina yerlesmeleri, onlarin (ordularin) harekâtini kolaylastiriyordu. Bundan baska Osmanlilar, fetihlerden önce istedikleri yerlere dervis gönderiyorlardi. Böylece yerli halkin psikolojik olarak hazirlanmasi saglaniyordu. Evliya Çelebi'deki bir kayit bunu teyid etmektedir. Tekke seyhleri, maddi olarak da orduya yardim ediyorlardi. Nitekim gerek Âsikpasazâde, gerekse Nesrî'de bulunan asagidaki ifadeler, bu yardimlarin, ordularin sevk ve idaresi için ne denli kiymetli oldugunu göstermektedir. Buna göre Göynük ve Taraklu'ya hazirlanan bir akinda Osman Gazi, Köse Mihal'in tedbirlerini sevab (dogru) bilip güzati cem' edüp gelüp Bes tas (Besiktas) zâviyesine konup seyhine Sakari (Sakarya) suyunun geçidini sorarlar. Seyh de kendilerine geçidi gösterir.

Bundan baska tekkelerin, köylerin gelismesinde ve köy halkinin ilerlemesinde de büyük hizmetler yerine getirdikleri bilinmektedir. Gerçekten, köy ictimaî toplulugu içinde bir imam ile bir de zâviye seyhinden (varsa) bahs etmek gerekir. Zâviye seyhleri, XIII. asirdan itibaren "Köy Gençlik Ocaklari"ni nüfuzlari altina alarak buraya tarikat usûl ve âdetlerini sokmuslardir. Böylece bunlar da sehirlerdeki ahî teskilâtlari gibi kuvvetli bir manevî birlik kazanmislardi.

Osmanli toplum hayatinin ekonomik ve sosyal gelismesinde harç vazifesi gören tekkelerin son zamanlarindaki durumlarina bakip bunlarin devamli böyle olduklarini zannetmek, büyük bir haksizlik olur. Nitekim M. Cevdet de bu mevzuya temasla "son zamanlardaki tereddisine bakip ta tekkelerin daim öyle olduguna hükm etmemelidir. Dört mevsimden sonbahara bakarak ilkbaharda da ortaligi yapraksiz ve yesilliksiz sanmak dogru olmadigi gibi, kemâl zamanlarinda tekkeler, ruhlari çok terbiye etmistir. Eskiden tekkeler, edebiyat, musikî ve tarih ocaklari idi. Hayatin izdirabini dindirmek ihtiyacinda olanlar, oralara

kosar, nefis bir ahengin selâlesi altinda ruhlarini yikar, tesellikâr söz ve tarihî menkibelerle yeniden canlanirlardi. Hâsili tekkeler, ye's ve mahrumiyet ile canina kiyacak insanlarin, yeniden tamir gördügü yerlerdir" diyerek tarihî bir gerçegi dile getirmeye çalisir. Bu ifadeler, tekkelerin insan hayatinda, özellikle psikolojik rahatsizligi bulunan ve çesitli sebeplere bagli olarak bunalima giren insanlar için nasil bir mânâ ifade ettigini göstermektedirler.

Osmanlilar, tekke düsüncesini sistemlestirmek, müesseselestirmek ve bu düsünceyi çesitli yol ve teskilatlarla cemiyete aktarmak hususunda önemli hizmetler ifa ettiler. Bu anlayistan hareketledir ki, daha önceki Müslüman devletlerin tekke ve zâviye seyhlerini korumalari an'anesi, Osmanlilarda da aynen devam etti.

Görüldügü gibi, psikolojik, pedagojik ve tibbî problemlere varincaya kadar genis bir hizmet sahasina sahip olan tekke, o devrin mektebidir, hastahanesidir, spor yurdudur, moral kaynagidir, dinlenme kampidir, beldenin güzel sanatlar akademisidir, edebiyat ve fikir ocagidir. Velhasil tekke, insanlarin hayrina olan her seydir. Tekke'nin, tarih boyunca icra ettigi fonksiyonlarini kisaca söyle özetleyebiliriz:

a. Tekkeler, özellikle kurulus yillarinda kendi seyhleri tarafindan seçilen bölgelerde kuruluyorlardi. Bundan dolayi onlar, etraflarindaki insanlarin manevî ihtiyaçlarini temin ederek bölgelerinin insanlarina sahip çikiyorlardi. Böylece, Kur'an'in tavsiye ettigi bir metod olan hikmet ve güzel ögütle insanlari dine ve hakikata çagiriyorlardi.

b. Tekke ve zâviyelerin bir kismi, devlet tarafindan, bilhassa yolculuk için tehlikeli olan yerlerde tesis ediliyorlardi. Bu bakimdan, daglarda korkunç bogaz ve geçitlerde tesis edilen tekkeler, askerî sevk ve idareyi kolaylastirmak, ticarete engel olabilecek eskiya vs. gibi kimselere mani olmak için birer jandarma karakolu vazifesi de görüyorlardi. Böylece tekkeler, kar ve yagmurlu günlerde de ticarî sevkiyatta bulunanlara birer siginak oluyorlardi.

c. Çok genis topraklara sahip olan Osmanli Devleti'nin, merkeze olan uzakliklari dolayisiyle, otoritenin zaaf gösterdigi yerlerde bazi isyanlarin çikmasi normaldi. Devlet, böyle yerlere maas vermek suretiyle devamli bir zâbita kuvveti yerlestirecegine, orada bir zâviyenin kurulmasini daha uygun ve netice itibari ile daha faydali görüyordu. Devlet, tekke vasitasiyle bu neviden dert ve sikintilari ortadan kaldiriyordu.

d. Oturma merkezlerinde (meskûn mahallerde) kurulan dergahlarin gördügü önemli hizmetlerden biri de temel inanç ve kültürün, halk arasindaki birlik ve saglikli bir haberlesmenin saglanmasi idi. Günümüz yayin organlari tarafindan verilen hizmet, o dönemde câmi ve tekkeler vâsitasiyla yerine getiriliyordu. Tamamen vakiflara bagli olan bu müesseseleri hemen her yerlesim biriminde görmek mümkündür. Söz gelimi, Urfa'da Seyh Yalincik, Seyh Tahir, Câbir el-Ensarî, Halil Rahman; Erzurum'da Ibrahim Hakki; Maras'ta Ereglice, Seyyid Mazlum; Sam'da Zeyne'l-Âbidin; Mustafa Pasa tekkesi gibi tekkeler ilk akla gelenler olarak zikr edilebilir.

e. Nihayet tekke ve zâviyelerin zaman zaman ruh ve sinir hastaliklari için tedavi merkezi olarak kullanildigini da biliyoruz. Daha çok telkin ve irsad yolu ile hizmetlerini sürdüren bu sifa yurtlari, çogu zaman bir seyhin önderliginde toplumun bu sahadaki yaralarina çareler ariyordu. Bu seyhlerden bir kisminin da gerçek mânâda doktor (tabib) olduklarini düsündügümüz zaman, tekkelerin bu konudaki hizmetlerinin ne kadar önemli olduklari anlasilir.

Tamamiyle vakiflara bagli olan tekkeler, insanlara yardimi hedeflemislerdi. Devlet, çesitli yollarla bunlara yardimda bulunuyordu. Hatta bu yardimlarin yaygin sekli, kendilerine bagli olan vakif arazilerden vergi almamakti.

Tekkeler, insanlara sunduklari hizmetleri yanisira, dervislerin devamli olarak ikamet ettikleri ve tarikata intisab edenlerin, zikir ve merasimi toplu olarak yaptiklari yerlerdir. Bu sebeple tekkeler mimarî yapi

olarak su kisimlardan meydana geliyordu:

1. Semâhâne: Semâhâneler, zikir ve ibadet etmek için hazirlanmis özel sofalardir. Bunlarin sekli tarikatlara göre degisir. Mevlevilerde dönmeyi kolaylastiracak sekilde ortasi yuvarlak bir meydan seklinde yapilir. Semâhâneler ayni zamanda birer mescid vazifesi de görürler. Bu sebeple mihraplari da bulunur. Buralarda cemaatla namaz kilinir. Bazi büyük semâhânelerde kadin ve itibarli insanlar için özel mahfiller de bulunur. Kadinlar, zikri kafes arkasindan seyrederler ki buraya haremden girilir.

2. Türbe: Genellikle tekkelerin içinde bir veya bir kaç kisinin türbesi bulunur ki, bunlar, tekke seyhleri ile yakinlarina aittirler.

3. Çilehâne: Bazi tekkelerde çilehâne denilen los isikli bir bölüm vardir. Dervisler burada çile çekip derece kazanirlar. Mevlevî çilehaneleri ise aydinliktir.

4. Dervis odalari: Tekkelerin de camiler gibi birer avlusu vardir. Oraya bir kapidan girilir. Avlunun etrafinda, medreselerde oldugu gibi sira ile dizilmis odalar bulunur. Önlerinde revak bulunan bu odalara hücre denir. Dervisler ayri ayri bu odalarda yatip kalkarlar.

5. Selamlik: Seyh efendinin dairesidir. Buna meydan evi de denir. Misafirler burada kabul edilir. Burasi ayni zamanda yemek yenen yerdir.

6. Harem: Seyhin ailesi ile birlikte oturdugu ikametgâhidir. Buranin disardan da bir kapisi vardir.

7. Mutfak ve Kiler: Dervislerin, yemeklerini yapmak ve erzaklarim saklamak için avlunun uygun bir yerine yapilmistir.

8. Kahve Ocagi: Kahve pisirilen ve seyhin hizmetinde olanlarin bulunduklari yerdir.

IMÂRET

Osmanli toplum hayatinin sosyal gelismesinde önemli rolü bulunan müesseselerden biri de imârettir. Temeli vakif sistemine dayanan imâretin, memleketin kültür ve ekonomik hayatinin gelismesinde de büyük hizmetleri olmustur.

Dar mânâsiyla "asevi" demek olan imâret, genis ve daha kapsamli bir sekilde tarif edilmektedir. Buna göre neredeyse bir sehir veya kasabanin nüvesini teskil eden bir külliye hüviyetini tasimaktadir. Bu açidan bakildigi zaman müessesenin kapsamina câmi, medrese, bimarhâne, kervansaray, kütüphâne, hamam gibi insanlara faydali olan tesisler girmektedir. Imâret külliyesinin kapsamina giren tesislerin azligi veya çoklugu, vakfin imkânlarina göre degisir.

Sosyal birer hayir kurumu olan imâretlerdeki yemeklerin kaliteli olmasina dikkat edilirdi. Bu konu gerek Fâtih, gerekse Kanunî Sultan Süleyman'in vakfiyelerindeki imâret ile ilgili bölümlerde ifade edildigi gibi bizzat imâret mütevellisi, bazan da onun imkânlarindan istifade edenler tarafindan dikkatle izlenirdi. Uygun olmayan ve hijyen sartlarini tasimayan gidalar imârete sokulmazdi. Aksi takdirde gerekli mercilere sikâyetlerde bulunulurdu. Bu sikayetler üzerine gerekli tedbirler alinirdi. Nitekim Zilkade 1177 (Nisan 1764) tarihini tasiyan bir belge Istanbul ve tevabündeki imâretlerde "talebe-i ulûm ve fukuray-i müstahakkîn" için daha önce her gün firinlarinda pisirilen ekmegin (nan-i aziz) unu beyaz ve has oldugundan yenmesi de güzel oluyordu. Fakat bir müddetten beri Degirmenderesi uncularinin verdikleri un karisik oldugundan yenmesi güzel olmadigindan bu firinlarin degistirilmesi ve daha kaliteli un veren firinlardan un alinmasi gerektigi bildirilmektedir. Keza, Bursa Kadisi'na yazilan bir hükümde imârette pisen yemeklerin kaliteli olmasi, kasaplarin en iyi etten imârete vermesi ve mütevellinin bizzat bunu kontrol etmesi gerektigi istenmektedir. Imâretlerde saglik ve temizlik kaidelerine de siki bir sekilde riayet edilirdi. Nitekim XVI. asir ortalarinda Istanbul'a gelip Fâtih külliyesi misafirhanesinde kalan Radiyüddin el-Gazzî, burada karsilanisini söyle anlatir:

"îmârethâneye bakan zat yanimiza gelerek hal ve hatirimizi sorduktan sonra ihtiyaçlarimizin iyi bir sekilde temin edilecegini vaad etti. Dogrusu her seyleri gibi yatak ve yorganlari da temizdi". Bu sözler, misafirhanenin kurulusundan bir asir sonra dahi yatak ve yorganlarinin ne denli temiz oldugunu ve bu temizlige nasil riayet edildigini göstermektedir.

kimsesiz ve yoksullarin da imkânlarindan istifade ettigi imâretler, sadece yemek vermekle yetinmiyor, ayni zamanda adam basina günde 3-5, hatta bazan 10 akçaya kadar para da veriyordu.

Bütün imâretlerde her seyden önce mektep ve medrese talebesinin ihtiyaçlari temin ediliyordu. Bu da imâretlerin kültür hayatimizda nasil bir fonksiyon icra ettiklerini göstermektedir. Her imâretin, vâkifin sartlarina uygun olarak hazirlanan bir nizamnâmesi (yönetmeligi) bulunur. Bu bakimdan, ögrencilerin imâretlere nasil girecekleri, ne kadar yemek alacaklari, nerede ve nasil oturmalari gerektigine varincaya kadar her türlü hareketleri bir nizama baglanmistir. Istanbul'da talebelerden sonra yemek yiyen fakirlerin en çok bulundugu imâretler, Lâleli, Sehzâde; Üsküdar'da Valide-i Atik ile Mihrimah; Eyyub'te de Mihrisah imâretleri idi.

Cemiyetin daha saglikli olmasi için, ögrenci, fakir ve kimsesizlere yardimda bulunmak gerektigini bilen Osmanli toplumu, bu neviden kurumlan gelistirmek için bütün imkânlarini efer etmisti denebilir. Gerçekten, Orhan Bey'den baslamak üzere Osmanli Devleti'nde pek çok hayir tesisi kuruldugu görülür. Nitekim Orhan Bey, daha isin basinda eski kiliseleri mescid ve medreselere çevirir. Bursa'da yoksullar evi yaptirir ve onlari doyurmak için mallar vakf eder. Yoksullar evindeki bilgin ve hafizlara da maas baglar. Daha önceki müslüman devletlerde de varligina sahid oldugumuz bu müessesenin (imâret) Osmanlilardaki ilk müessisi (kurucusu), Orhan Bey oldu. O, Iznik'in Yenisehir kapisinda bir imâret kurdu. Bu imâretin seyhligini de, dedesi Edebali'nin müridi olan Haci Hasan'a verdi.

Orhan Gazi, bu ilk imâretin açilis merasiminde bizzat kendisi hizmet etmis, fakirlere çorba dagitmis, aksam olunca da imâretin kandillerini bizzat kendisi yakmistir. Sultan Orhan'dan sonra oglu Murad da pek çok hayir ve hasenatta bulundu. Bunlar içinde Kaplica nahiyesinde tesis ettigi imâreti ve imâretle ilgili bilgiyi onun 787 (1385) tarihli vakfiyesinden ögreniyoruz. O, ahiret azigi olarak insa ettigi imâretine pek çok arazi vakf etmisti. Vakfiyeye göre hiç kimse imârete inmekten men olunmaz. Hizmetçiler, gelenlere en güzel sekilde hizmet etmek zorundadirlar. Hele fakirlere bu hizmeti daha iyi yapmalilar. Çünkü onlar, kalbi kirik kimselerdir. Imârete inen kimse orada üç gün kalabilir. Bundan sonrasi mütevellinin kararina baglidir. Artik böyle bir baslangiçtan sonra feth edilen her yerde imâret sitelerinin kuruldugu görülür. Kisa bir müddet sonra imâretler, öyle bir artis gösterdi ki, XVIII. asrin sonlarinda, sadece Istanbul imâretleri her gün 30.000'den fazla insani doyurma imkânina sahib olmuslardi. Ayni sekilde 937 (1530) tarihinde yalniz Fâtih imâreti, günde bin kisiden fazla insani doyuruyordu. Hadidî, "Tarih-i Âl-i Osman" adli eserinde, hem kimlerin imâretten istifade ettigini, hem de bunlarin sayisini su ifadelerle dile getirmektedir:

"Yine emr etti bir âli imâret

Imarindan kala sonra emâret

Ki bin kisiye her gün iki nevbet

Verilir as u et ekmek ziyafet

Yaya, atli, misafir u hassu âmi.

Konukluk eyleyüp üç gün tamami.

Nefaisten niam-i vâfir ulfeler

Gece gündüz ziyafetler ederler."

Meshur seyyahimiz Evliya çelebi (1611-1682) de Istanbul'da bulunan imâretlerin isimlerini verdikten

sonra: "Ben, elli yilda on sekiz padisahlik ve krallik yer seyahat ettim. Hiç bir yerde bu kadar hayrat görmedim" diyerek, memleketteki hayir müesseselerinin çoklugundan iftiharla bahs eder.

Dar mânâsiyla "asevi" veya "ashane" demek olan imâretin imkânlarindan istifade edecek olanlar medrese talebesi, câmi veya hayrat hademesi, fakirler ve misafirlerdir. Bundan baska gerçekten dikkat çeken ve baska bir yerde örnegine rastlanamayacak bir istifadeci sinif daha vardir. Bu, kuslar sinifi idi. Gerçi özel olarak hayvanlar için pek çok vakfin kuruldugunu biliyoruz. Fakat bu vakiflarin disinda kalan ve hem kuslarin beslenmesini saglayan hem de çevrenin temizlenmesine katkida bulunan imâretler, bu imkânlarin saglanmasi bakimindan bas vurulan baska bir çaredir. Böylece imâretten kuslar da (yirtici, vahsi kuslar) istifade ediyordu. Nitekim Sultan Ahmed Camii Imâreti'nde, bunlar için, kule gibi bir yer yapilmisti ki, vakfiyesinde yenmeyecek yemeklerin vuhus-i tuyura (vahsi kuslara) burada verilmesi yazilidir. Görüldügü gibi bu, hem artik yemeklerin bosa gitmemesi, hem de ortaligin kirlenmemesi için bas vurulan güzel bir çaredir. Bu vesile ile kuslar da imâretin yemeklerinden nasiplerini almis oluyorlardi.

Biraz önce imâretlerde bir iç nizamin bulundugunu ve herkesin buna göre hareket etmesi gerektigine isaret etmistik. Imâretlerde pisen yemekler ve onlardan istifade edenlerin nasil hareket edeceklerine dair olan hükümler, hemen hemen bütün imâretlerde ayni olmakla beraber biz, kültür tarihimiz bakimindan önem arz eden bu konuyu Müftüzâde Es'ad Bey'den kisaca özetlemek istiyoruz:

"Talebe efendilere "fodla", çorba, pilav, zerde, bazen de zirve (incir, üzüm, hurma ile pirinç ve sekerden yapilir) gibi çesitli yemekler tevzi olunurdu. Bir fodla 90 dirhem-i atik miktarinda ekmektir. Bazi imâretlerde 45'lik fodlalar da yapilirdi. Bir medreseye yeni kayd olan bir talebeye mülazim istihkaki olan bir tam fodla verilirdi. Bilâhere sahib-i hücre olunca bir misli zam alir.

Imâretler, sabah namazi vakti açilir, sabah derslerinden evvel fodlalar dagitilarak talebeye bugday ve arpa unundan veya kirmasindan mamul çorba dagitilir. Bu çorba, imâret içinde "me'kel" denilen yerde her talebeye büyük bir kepçe olarak verilerek taslarla içilirdi. Dersten çiktiktan sonra yagli pirinç çorbasi alinir. Buna bazen de nohut katilirdi... Persembe günleri her imârette zerde, pilav ve Hamidiye ile Lâleli imaretlerinde Pazartesi ile Persembe günleri zerde ve etli pilav yapilarak bolca dagitilir."

Imâretlerde yemek konusuna büyük bir titizlikle dikkat edilirdi. Yukarida genel olarak verdigimiz bilgiden baska bir de daha açik bir örnek olmasi bakimindan imâret vakfiyesinde bizi ilgilendiren sartlara deginmek yerinde olacaktir:

"Müsarun ileyh vâkif hazretleri, bina olunacak imârette Ramazan geceleri için her gün kirk vukiyye (okka = 1282 gr.) taze et pisirilmesini, sair günlerde sabahlari 15 vukiyyesinin ve aksamlari mütebaki yirmi bes vukiyyesinin pisirilmesini sart etmistir.

Her bayramda dahi körpe ve güzel etten kirk vukiyye pisirilmesini sart ve tayin etmistir.

Cuma ve Regaib ve berat gecelerinde... devam üzre tane pirinç ve zerde pirinç... ve Ramazan gecelerinde devam üzre tane pirinç ve münavebe ile arpa çorbasi ve icasiye pisirilecektir. Bayram günlerinde tane pirinç ve zerde ve zirve pisirilecektir. Bu mübarek günler ve gecelerin gayrinda sabahlari pirinç çorbasi ve aksamlari arpa çorbasi pisirilecektir...

Medrese odalarina her gün pisirilen yemeklerden sabah ve aksam ekmekle beraber birer çanak verilecektir.

Her gün, hususiyle aksamlari misafirlere ziyafet olmak üzere mübarek günlerden maada günlerde tane, pirinç pisirilecek ve beher kimsenin hakki elli dirhem pirinç ve on bes dirhem hâlis yag olacaktir...

Mutfak ve diger mahallerde kullanilan bakir kaplarin kalayi için günde birbuçuk dirhem tayin etmistir...

Vâkif, (Allah, hayratini kabul ve ecr ü mükâfatin mebzul eylesin). Imâret için emanet ve diyânet ve ahlâk-i hamîde sahibi bir de seyh tayin etmistir ki bu zât yemeklerin iyi ve kötüsünü bilecek ve her gün iki defa muayyen saatlerde imârete gelip me'kûlat ve metbuhata nezâret edecek ve yemeklerin harçlarinda veya pisirilislerinde veya lezzet ve rayihalarinda bir kusur ve noksan görecek olursa bunlari islah ve ikmâl kilacak ve tenbihatta bulunacaktir.

Bu seyh, ulema ve sulehadan ve fukaha ve zuafadan gelen misafirlere taam tevzi edecek ve her kim olursa olsun bunlari üç gün ve üç gece agirlayacak ve her birinin hal ve sânina münasip yatak ihzar ile bunlari münasip mahallere yerlestirecek ve hepsine güler yüz gösterecektir. Buna günde sekiz dirhem verilecektir..."

Görüldügü gibi vakfiyenin imâretle ilgili kismindan nakl ettigimiz bu ifâdeler, imâretin nasil olmasi, gelenlerin kaç gün misafir edilmesi ve bunlarin idaresi için hangi sifatlari haiz kimselerin bulunup seçilmesi gerektigini anlatmaktadir. Bundan baska imârette çalisacak kimse ve vazifelileri de burada tafsilatli bir sekilde anlatilmaktadir.

Sadece ögrenci ve memleket fukarasinin ihtiyaçlarinin giderildigi yer olmayan imâretler, ayni zamanda birçok kimseye is imkâni saglayan yerlerdi. Böylece, mütevazi bir sekilde de olsa imâretler, memleketteki issizligin ortadan kalkmasina sebep oluyorlardi. Nitekim sadece Fâtih imâretinde 44 kisiye is imkâni saglanmistir. Bunlar, çalismak suretiyle imâretten maas alan kimselerdi. Kezâ, Isa Bey vakfiyesinden anlasildigina burada da 17 kisiye is imkâni saglanmistir. Halbuki bu imâret pek fazla geliri olmayan ve sultanlarin imâretleri ile mukayese edildigi zaman çok küçük kalan bir kurulustur. Burada özellikle sunu da belirtmek isteriz ki verilen bu rakamlar bütün vakiflarin veya külliyelerin kadrosu degil, sadece imârette çalisanlarin ve bu yolla

geçimlerini saglayan kimselerin kadrosudur.

Memleketin iktisadî ve ictimaî hayatinda, irfan, imar ve kültürünün gelismesinde büyük bir hizmet ifa eden imâret müessesesi, ne yazik ki son zamanlarda, memleketin umumî sartlarina bagli olarak vazifesini hakkiyle icra edemez oldu. Bunun üzerine 19 rebiülevvel 1329 tarihinde (20 Mart 1911) çikarilan bir kanunla Istanbul'daki yirmi imâretin onsekizi kapatiliyor, sadece fakirlere bakmak üzere iki tanesi ibka ediliyordu. Nihayet farkina varilan bu hata düzeltilerek, 10 Zilkade 1332 (30 Eylül 1913) de nesredilen baska bir nizamnâme ile (madde 12) yine talebeye mahsus olmak üzere Fâtih, Sehzâde, Nur u Osmaniye ve Valide-i Atik imâretleri tekrar ihya edildiler.

KERVANSARAY

Asirlar boyunca, vakiflarin medeniyet tarihimize kazandirmis oldugu, devrinin mimarî özelligi ve sosyal seviyesini gösteren muhtesem âbideler arasinda kervansaraylarin özel bir yeri bulunmaktadir. Gerçekten, Müslüman toplumlarin ulasim bakimindan meydana getirdigi hayir ve sosyal kurumlarin basinda gelen müesseselerden biri de kervansaraylardir. Din, dil, irk, renk ve mezhep farki gözetmeden herkese hizmet veren bu müesseseler, tarih boyunca önemli fonksiyonlar icra etmislerdir. Uzaktan bakilinca bir kaleyi andiran kervansaraylar, Islâm dünyasinda daha önce kurulan "Ribat"larin bir devamidir. Bundan dolayi, Selçuklu devrine ait vakfiye, kitâbe ve kronik gibi kaynaklarda bunlara, ribat da denilmektedir.

Asli, Farsça "kârbân" olan kervan, günümüz nakil vâsitalarinin sagladigi imkândan yoksun bulunuldugu bir devirde, at, katir ve develerle bir memleketten digerine ticaret esyasi tasiyan kafilelere denir. Gerek böyle ticaret kafileleri ve gerekse bunlara iltihak eden veya kendi basina seyahat eden yolcular, her günkü seyahatin aksaminda, hayvanlarini dinlendirmek, yemleyip, sulamak ve ertesi günkü yola hazirlanmak

üzere menzillerde geceyi geçirmek zorunda idiler. Takriben 40 km. araliklarla ve yukarida belirtilen hizmetleri görmek için insa edilen bu neviden binalara kervansaray denir.

Iyi ve liyâkatli bir hükümdarin özelliklerinden bahsederken Nizâmülmülk, onun yol baslarina ribatlar kurmasi gerektigine de temas eder. Demek oluyor ki kervansaraylar, daha baslangiçtan itibaren, sultan ve padisahlarin himayesi altina alinmislardi. Böylece bir sosyal sigorta müessesesi de dogmus oluyordu. Derbent, bogaz vs. gibi menzillerde yapilan kervansaraylar sâyesinde insanlar, rahatça ve emniyet içinde seyahat edebiliyorlardi. Biraz önce de belirtildigi gibi Yol emniyet ve huzurunun saglanmasi sadece müslümanlar için degildi. Nitekim, Türkiye'ye gelen yabanci tüccarlara taninan imtiyazlardan bahsederken Osman Turan: "Yollarda herhangi bir sekilde zarar gören, soyguna ugrayan veya emtiasi denizde batan tüccarlarin mallari, devlet hazinesinden tazmin edilmekteydi ki, bu, Selçuklu Devleti'nin bir devlet sigortasi takib ettigini gösterir. Bu keyfiyet, dünya ticareti tarihi içinde çok ehemmiyetlidir. Zira ticaret tarihi ile ugrasanlar, sigorta müessesesinin zuhurunu XIV. asra Ceneviz ve Venediklilere kadar çikarmaktadirlar." der. Gerçekten, Selçuklularda sadece malin tazmin edilmesiyle kalinmiyor, ayni zamanda kervan soyucular için de en agir cezalar uygulaniyordu. Demek oluyor ki, ticaret erbabinin mal ve can güvenligi, tamamen devletin himayesi altinda bulunuyordu.

Ekserisi, Islâmî yardimlasma anlayisi neticesi ortaya çikan ve vakiflara bagli bulunan kervansaraylar, iki mühim gaye için insa ediliyorlardi. Bunlar:

a. Zengin ticarî emtia nakleden kervanlara, hudud boylarindan baslamak üzere, tehlikeli bütün bölgelerde gerek düsman çapullarindan, gerek eskiyadan ve gerekse diger baskinlardan korumak için emniyetli ve müstahkem yerler insa etmek. Bu gayenin tahakkuku için, bunlarin etrafi kalin ve mustahkem surlarla çevriliyordu. Surlar üzerinde kule ve burçlar insa edildigi

gibi kapilan da demirden yapiliyordu. Böylece kervansaraylar, her türlü tehlikeye karsi koyacak bir müdafaa tertibine sahip oluyorlardi.

b. Kervansaraylarin hedef tuttugu ikinci mühim gâye de, yolcularin konduklari veya geceledikleri yerlerde, onlarin her türlü ihtiyaçlarini temin etmekti. Gerçekten bu maksatla kervansaraylarda vücuda getirilen tesisler dikkate sayandir. Içlerinde yatakhaneleri, ashaneleri, erzak anbarlari, ticarî esyayi koyacak depolar, yolcularin hayvanlarini barindiracak ahirlari, samanliklari, mescidleri, hamamlari, sadirvanlari, hastahaneleri, eczaneleri, yolcularin ayakkabilarini tamir ve fakir yolculara yenisini yapmak için ayakkabicilari, nalbantlari ve bütün bunlarin gelir ve masraflarini idare edecek divan (büro) ve memurlari vardi. Bu muazzam yapilar, bütünüyle vakiftilar. Bu kervansaraylara inen yolcu, zengin olsun fakir olsun bütün ihtiyaçlari, Parasiz olarak karsilanirdi.

Kervansaraylarda hizmet eden kimselerin tavirlarmi da vakfiyelerinden ögrenmek mümkündür. Buna göre hizmetliler, tatli sözlü, güler yüzlü olacaklardir. Gelenlere yorgunluklarini unutturacak derecede nazik davranacaklardir. Onlara karsi öyle hareket edecekler ki, yolcular kendilerini evlerinde hissedeceklerdir.

Askerî gayeler disinda, sadece yolcularin yemek, yatmak ve istirahat etmeleri için kervansaray (Ribat) insasi an'anesi, Islâm âleminde daha ziyade Türkistan'da inkisaf etmisti. Selçuklular bir çok an'ane ile birlikte bunu da Türkistan'dap getirmislerdi. Bu yüzden Anadolu'daki ilk kervansaraylara Ikinci Kiliçarslan (1115-1192) zamaninda raslanmaktadir. Artik bu baslangiçtan sonra özellikle Konya-Kayseri yolu üzerinde pek çok sayida kervansaray insa edildi. Böylece kervansaray insa gelenegi, Ortaasya'da dogmus, Iran'da gelismis ve Anadolu Selçuklulari zamaninda nihaî seklini alarak zirveye ulasmistir. Türkiye'deki han ve kervansaraylari bir katalog halinde veren bir esere göre Türkiye sinirlari içinde 112

Selçuklu, 221 de Osmanli kervansarayi bulunmaktadir.

Kervansaraylarin Ifa ettigi önemli hizmetlerden biri de kisa bir müddet sonra çevrelerinde bir ticaret merkezi meydana getirmis olmalariydi. XIII. Asirda Suriye, Irak, Dogu Anadolu, Kayseri ve Sivas istikametinde ilerleyen yollarin kavsaginda bulunan Karatay Kervansarayi civari, böyle bir merkezdi. Kervansarayin insasindan sekiz sene sonra orada 15 dükkân ve kira getiren evlerin bulunmasi, bu ticarî faaliyet hakkinda bize bir fikir vermektedir.

Bati'nin, para kazanmak gayesiyle ancak XVIII. asrin ortalarinda (1750, Ingiltere) yaptirabildigi otele karsilik müslümanlar, birer ictimaî hayir kurulusu olan kervansaraylari vasitasiyle din farki gözetmeden herkese hizmet edebiliyorlardi. Kervansaraylarin bu hizmetine örnek olmasi bakimindan Evliya Çelebi'nin, Lüleburgaz'daki Sokullu Mehmed Pasa Kervansarayi hakkinda verdigi bilgiyi buraya aliyoruz:

"Bir bâb-i azîm içre kal'a misâl karsu karsuya yüz elli ocak han-i kebirdir. Haremli, develekli, ahirli olup sadece ahuru 3000'den ziyâde hayvan alir. Kapida daima dîbebanlari nigehbânlik ederler. Ba'de'l-asâ kapuda mehterhâne çalinup kapu sedd olunur. Dîdebanlar, vakiftan kandiller yakup dibinde yatarlar. Eger nisfu'l-leylde tasradan misafir gelirse kapuyu açip içeri alirlar. Ma hazar taam getirirler. Amma cihan yikilsa içerden tasra bir âdem birakmazlar. Sart-i vâkif böyledir. Tâ cümle misafirîn kalktikta yine mehterhâne dövülüp herkes malindan haberdar olur. Hancilar, dellallar gibi:

"Ey ümmet-i Muhammed! maliniz, caniniz, atiniz, donunuz tamammidir?" diye rica edüp nidâ ederler. Müsafirin cümlesi "tamamdir Hak sahib-i hayrata rahmet eyleye" dediklerinde bevvablar, vakt-i safî iki dervazeleri küsâde eyleyüp yine kapu dibinde "Gâfil gitmen, bisât gaib etmen, herkesi refik etmen, yürün, Allah âsan getire" deyü duâ ve nasihat ederler."

Kervansaraylarin küçüklerine han denir. Vakia eski büyük kervansaraylara da han dendigi görülmekte ise de umumiyetle bu tabir küçük kervansaraylar için kullanilir.

Osmanlilar, Iran ve Selçuklu Türklerinde oldugu gibi hanlarim çok büyük yapmamislardir. Onlar, daha ziyade medrese ve hamamlari da dahil olmak üzere bunlarin kullanisli olmasi için plâni küçük tutmuslardir.

Hanlar, ekseriyetle bir büyük avlu etrafinda iki katli olarak yapilmis bulunan binalardir. Hanin sokak tarafindaki cephesinde büyük bir kapisi bulunur. Bu kapinin iki tarafinda genellikle bir kahvehane, bir nalbant ve araba tamircisi bulunur. Kapidan, üstü açik genis bir avluya girilir. Bu avlunun karsi tarafinda ahirlar ve önünde arabalari koymak için bir sundurma ile denkleri ve esyayi koymaya mahsus odalar vardir. Bir taraftan tas bir merdivenle yukaridaki gezinti yerine çikilir. Burasi bir revakla örtülmüstür. Bu gezinti yerine kapilari açilan odalar vardir ki, yolcu orada yatar. Her odanin bir ocagi vardir. Bazi hanlarin ortasinda bir sadirvan ve hayvanlari sulamak için yalaklar oldugu gibi büyük kervansaraylarda küçük bir mescid de bulunur.

Yol güzergâhlarinda yapilan hanlardan baska sehirlerde yapilan hanlar da vardir. Çünkü, kervanlarin esas hedefi olan sehirlerde, bunlara daha çok ihtiyaçlari vardir. Bunun için de sehirlerde ihtiyaca göre irili ufakli pek çok han insa edilirdi. Buralarda yolcular kaldigi gibi herhangi bir is için sehre gelmis olanlarla bekârlar da birer oda tutmak suretiyle kalabilirlerdi. Hanlara ne gece ne de gündüz kadinlar yalniz baslarina giremezlerdi. Ya han kahyasi veya odabasisi, onlara refakat ederek istedikleri ile görüstürürlerdi.

Îdare bakimindan kervansaraylar iki kisma ayrilirdi. Büyük bir kismi vakifli idi ki, yolcular buralara parasiz alinirdi. Bunlar, Bati'da hiç bir zaman esine rastlanmayan birer sefkat ve yardim müesseseleriydi. Kervansaraylardan bir kisminin vakfi yoktu. Oralarda

yatip kalkan cüz'î bir miktar ücret öderdi.

Anadolu'yu âbideler ülkesi haline getiren bu kervansaraylar, son asirlarda küçülmeye ve sanat degerini kaybetmeye basladilar. O heybetli tas yapilarin yerine kireç sivali, kerpiç hanlar geçti, Yollar eminlesip sehirler büyüdükçe onlar da degerini kaybettiler.

HASTAHANE

Temeli, vakiflara dayanan sosyal müesseleremizden biri de hastahanelerdir. Islâm dünyasinda dâru's-sifa, dâru's-sihha, dâru'l-âfiye, bîmaristan, bîmarhâne, maristan, dâru't-tib, sifâiyye gibi isimlerle anilirlar. Islâm tarihinde tipla ilgilenmeyi Hz. Peygamber devrine kadar götürmek mümkündür. Bilindigi gibi Hz. Peygamber, vahye dayali anlayisi ile insanlari her konuda ilim sahibi olmaya tesvik ediyordu. Islâm ,maddî oldugu kadar manevî alanda, baska bir ifade ile hayatin bütün safhalarinda uygulanan bir sistem olduguna göre Hz. Peygamber'in gayretini sadece ruhanî ve manevî saha ile sinirlandirmak mümkün degildir. Çünkü o, hastalanan kimseleri, dinlerine bakmadan doktorlara gönderiyordu. Nitekim Veda Hacci esnasinda hastalanan Sa'd b. Ebi Vakkas'in tedavi edilmesini, zamanin Arap tabibi ve henüz Müslüman olmayan Hâris b. Kelde es-Sakafî'den istemisti. Keza hastahâne kurulma isi de Hz. Peygamber dönemine kadar uzanmaktadir. Nitekim Hendek Muharebesi esnasinda yaralilarin "Rüfeyde Çadiri" denilen bir çadira kaldirilip orada tedavi edilmelerini istemesi de buna isaret etmektedir. Bu baslangiçtan sonra tam teskilâtli ilk hastahânenin Hicrî 88 (M 707) tarihinde Sam'da Emevî halifesi Velid b. Abdülmelik tarafindan tesis edildigi bilinmektedir. Bununla beraber, Islâm hastahânelerinin en parlak devri daha sonraki Abbasîler döneminde gerçeklesmistir. Nitekim, Harun Resid'in yapilan her caminin yaninda bir hastahânenin açilmasi için emir verdigi rivâyet edilmektedir.

Islâm, insan sagligina önem veren, insanin hastalanmamasi için gereken tedbirlere basvurmasini ve

hastalandigi zaman da tedavi edilmesini emreden bir dindir. Bu bakimdan Müslümanlar, hastalara yardim etmek ve onlarin sikintilarini gidermek için elinden gelen çabayi sarf etmekten geri durmadilar. Bu anlayistan hareketle kurulan hastahânelere gelenlerin din, dil ve irklarina bakmadan onlara tibbî yardimda bulunmayi bir vazife telakkî ettiler. Hastalar için böyle düsünen Müslümanlar, tabibler için de ayni seyi uygulamaktan geri kalmadilar. Nitekim XIII. asirda yasayan Ibn Ebî Usaybia (1203-1270) yazdigi "Uyûnu'l-Enba fî Tabakati'l-Etibba" adli eserinde Müslüman hükümdarlari, görevlendirip istihdam ettikleri pek çok Hiristiyan tabibin ismini verir.

Islâm tip tarihinde hastahanelerin egitim bakimindan da önemi büyüktür. Zira buralar, hem tedavi, hem de egitim yeri vazifesi görüyorlardi. Nitekim dâru't-tib denilen tip medreseleri ayni zamanda hastalara sifa dagitan ve hastahâne vazifesi gören birer müessese idiler.

Islâm dünyasinda hastahâneler sadece bedenî rahatsizliklarla ilgilenmiyor, ayni zamanda ruhî ve psikolojik hastaliklarla da ilgileniyorlardi. Yakubî ile Mes'udî, eserlerinde Bagdad yakininda bulunan bir tekkenin psikiatrik bir müessese olarak akil hastalarinin tedavisine tahsis edildigini belirtirler. Mes'udî'nin ifadesine göre Dayr (Dair) Hizkil akil hastahanesi, Abbasî halifesi el-Mütevekkil (847-861) döneminde, el-Müberred tarafindan ziyaret edilmistir. Demek oluyor ki, adi geçen akil hastahanesi, simdilik belgelerle isbat edilebilen ve sadece akil hastalarinin tedavisine tahsis edilmis en eski psikiatrik hastahâne olmak serefine daha lâyiktir. Çünkü bu müessese, Bati'da ancak XV. asirda ve çok zor sartlarda ortaya çikan hastahânelerle mukayase edilmeyecek kadar bir öncelige sahiptir.

Abbasîler döneminde gelisen hastahaneler, daha sonra hemen hemen her tarafta vakif olarak ortaya çiktilar. Selçuklular zamaninda da gelismesini devam ettiren bu hastahânelerden Sam, Bagdad, Musul ve Mardin'de insa edilenleri pek meshurdur. Anadolu'da gerek Selçuklular

ve gerekse Osmanlilar tarafindan da birçok hastaheâne insa edilmistir. Bu cümleden olmak üzere Kayseri'de Gevher Nesibe (1205), Sivas'ta Izeddin Keykâvus (1217), Divrigi'de Turan Melik (1228), Çankiri'da Cemaleddin Ferahlâla (1238), Konya'da Kemâleddin Karatay (1255), Bursa'da Yildrim Bâyezid (1339), Istanbul'da Fatih (1470), Edirne'de, Bâyezid (1488), Istanbul'da Haseki Hürrem Sultan (1550), Manisa'da Sultan III. Murad (1591), yine Istanbul'da Sultan Ahmed (1671) hastahaneler' zikredilebilir. Hastahâneler o kadar çogalmis ve faaliyet sahalari o kadar genis tutulmustur ki, A. Süheyl Ünver bunlarin isimlerini tek tek vermekte ve bunlarin vakfiyelerine göre faaliyetlerini anlatip ortaya koymaktadir.

Osmanli devlet ricalinin, diger ilmî ve sosyal müesselerde oldugu gibi sihhî müesselerle de yakindan ilgilendikleri, bu sahanin adamlarini destekleyip koruduklari anlasilmaktadir. Nitekim, daha devletin kurulus yillarinda ilk Osmanli hastahânesinin Sultan Orhan tarafindan Bursa'da açildigi bilinmektedir. Böylece devletin tipla olan ilgisi daha o zamanlarda ortaya çikmis olmaktadir. Bununla beraber, Osmanlilarin, tam teskilâtli diyebilecegimiz ilk hastahânesi, Bursa'da Hicrî 801 (M. 1399) tarihinde Yildirim Bâyezid tarafindan sehrin dogusunda ve Uludagin eteginde kurulmustur. 1400 senesi Mayisinda, Bursa kadisi Molla Fenarî Mehmed b. Hamza tarafindan vakfiyesi tertip edilmis olan bu hastahânede, vazife görmek üzere, Sultan Bâyezid, Memlûk hükümdari Zâhir Berkuk'tan üstad bir tabib göndermesini rica etmis, o da Semseddin Sagîr isminde bir tabib yollarinsti.

Fâtih Sultan Mehmed, Istanbul'da Sahn-i semân ve Tetimme medreseleri ile Câmi ve imâreti yaptirdiktan sonra bir de hastahâne yaptirir. Hastahâne Hicrî 875 (M. 1470) yilinda hizmete girer. Vakfiyedeki kayitlara göre burasi, hastahâne ile hastalara yemek pisirecek imâreti hâvi olmak üzere iki kisimdi. Hangi din, mezheb ve irka mensub olursa olsun, hastahaneye hazakat sahibi iki tabib ve yardimcilari ile, hastalarin ilaçlarini hazirlayan bir eczaci, bir göz hekimi ve bir cerrah tayin

edilmesi vâkifin sartlan arasinda yer almaktadir. Yine vakfiyeye göre tabiplerin her birine günde yirmi, eczaciya alti,, göz hekimi ile cerraha sekizer akça verilecektir. Bundan baska, hastalara bakacak hizmetçiler, kâtipler, asçilar, vekilharçlar vs. gibi hizmetliler sinifinin durumu da en ince teferruatina varincaya kadar vakfiyede açiklanmistir.

Bu hastahânede, mevcud hastalardan baska, hariçten ayakta tedavi için gelen fakir hastalar, haftada bir gün muayene edilerek ihtiyaçlari olan ilaçlar, karsiliksiz olarak kendilerine verilirdi. Günümüzde oldugu gibi asçilar, tabiblerin isteklerine göre yemek pisiriyorlardi.

Osmanli diyarinda kurulan önemli hastahânelerden biri de Kanunî Sultan Süleyman tarafindan tesis edileni idi. 965 (M. 1557) tarihinde tertip edilen vakfiyeye göre, Süleymaniye dâru's-sifâsi kadrosunda birisi otuz akça yevmiyeli bashekim olmak üzere digerleri yirmi ve on akça yevmiyeli üç hekim; biri alti digeri üç akça yevmiyeli iki cerrah ile ayni yevmiyeli iki göz hekimi ve bir eczaci ile iki eczaci kalfasi, bir vekilharç, bir kâtip, dört serbetçi (surup yapan) bir kilerci, hastalara hizmet eden ve akil hastalarini zapteden dört kayyum, iki çamasirci, bir berber ve bir tellâk vardi. Her gün kullanilacak ilâç için, bashekimin emrine üçyüz akça gibi külliyetli miktarda bir para verilmisti.

Süleymaniye hastahânesinde akil hastalan için ayri bir kogus bulunmaktaydi. Her sabah erken saatlerde açilan hastahânede hariçten gelen hastalar da ögle vaktine kadar muayene edilirlerdi.

Süleymaniye hastahanesinden baska tip medresesine yirmi akça yevmiyeli bir müderris (profesör) tayin edilmisti ki, bunun vazifesi, nazarî tip bilgisini ögrenecek olan talebeye ders vermekti."

Islâm dünyasinda ilim ve ibadet birbirinden ayrilmayan iki unsur olarak kabul edildigi için tip ilmi ve hastahânelerle ilgilenmek bir emir olarak telâkkî ediliyordu. Hattâ, Emevî halifesi Velid tarafindan Sam'da

kurulan tam teskilâtli ilk hastahaneden önce de tip ilmi câmilerde tedris ediliyordu. Islâm egitim tarihi ile ugrasanlar, bunu yakindan bilirler. Keza yine Emevîler döneminde Fustat'ta Zukaku'l-Kanadil adi verilen ve cüzzamlilara bakan bir hastahâne açilmisti. Bu gelismeler, Islâm dünyasinda tibbî bazi kesiflere de sebep olmustu. Nitekim kan dolasiminin kesfi, mikrop ve diger bazi hastaliklara ait ilâçlarin bulunmasi, ilk akla gelenler arasinda zikredilebilir. Buna karsilik Bati dünyasinda herhangi bir ilaçla tedavi olmak, taniya güvensizlik olarak kabul ediliyordu. Dinden baska ilâç aramak, mânevî ilaçlardan baskasini kullanmak, hele hekim olarak, eliyle bir seyler yapmak, cerrah araçlari kullanmak büyük bir serefsizlikti. Hastalanan veya yaralanan bir hiristiyan, önce bütün günahlarini itiraf edecek, daha sonra Isa'nin eti diye kutsal ekmegi yiyecek ve sonra da Allah'a güvenecektir. Batida, hastalarin alindigi yurtlar XII. asirdan sonra kuruldu. Bu da Haçli seferleri vâsitasiyle taninan Araplar örnek alinmak suretiyle gerçeklesti. Bununla beraber buralarda hekim bulunmazdi. Kilisenin anlayisina göre hasta bakimi, iyi etmek için degil, sadece izdiraplari hafifletmek içindir. Bu hastahânelerin ilklerinden biri ve zamanindakilerin dediklerine göre en iyisi Paris'teki Hotel-Dieu (Allah'in hani) idi. Bu hastahânede tugla döseli zeminin üzerine saman yigilmisti. Hastalar bu samanlarin üzerinde birbirine sokulup yatiyorlardi. Birinin basi, ötekinin ayaklarina gelecek sekilde siralanmislardi. Ihtiyarlarin yaninda çocuklar, hattâ kadin ve erkek karmakarisik yatmaktaydi. Bulasici hastaliklari olanlar ile sadece hafif bir rahatsizligi bulunanlar yan yana yatmaktaydilar. Tifo hastaligina yakalanmis olan atesler içinde sayiklarken, veremli biri öksürüyor, deri hastaligi olan da derilerini yirta yirta kasiyip kanatiyordu.

Bati dünyasindaki hastahâneler bu durumda iken, Islâm dünyasindaki hastahâneler insani masallar diyarindaki saraylarda yasatiyormus gibi huzur veriyordu. Sigrid Hunke, Islâm dünyasinin hastahânelerinden birinde yatan bir hastanin mektubundan bahseder. Gerçekten, bu mektup okundugu zaman, yukaridaki sözlerimizin

günümüz insani için bile bir hikâyeye benzedigini söylemek pek yanlis olmayacaktir. Ama bütün bunlar, Islâm hastahâneleri için tabiî olan bir seydi. Bu mektuptan bazi pasajlari almak suretiyle, Islâm dünyasinin, hastahânelere ne denli ehemmiyet verdigini anlayabiliriz:

"Babacigim, benden para getirmenin lâzim olup olmadigini soruyorsun. Taburcu edilirsem hastahâneden bana bir kat yeni elbise ve hemen çalismaya baslamak zorunda kalmayayim diye bes altin verecekler. Onun için süründen davar satmana gerek yok. Ama beni burada görmek istiyorsan hemen gel. Ben, operasyon salonunun yanindaki ortopedi servisinde yatiyorum. Eger büyük kapidan girersen, güneydeki revak boyunca yürü. Düstükten sonra beni getirdikleri poliklinik oradadir. Orada her hastayi önce asistan hekimler ve ögrenciler muayene eder. Birinin yatmasi gerekmiyorsa reçetesini verirler, o da hemen yandaki hastahâne eczanesinde ilacini yaptirir. Muayeneden sonra beni orada kaydettiler. Sonra bashekime götürdüler. Daha sonra da bir hademe beni erkekler kismina tasidi. Hamama da girdikten sonra tan-i bir hastahâne elbisesi giydirdiler.

"Sonra kütüphaneyi sag tarafta birakir ve bas hekimin ögrencilere ders verdigi büyük konferans salonunu geçersin. Avlunun solundaki koridor, kadinlar tarafina gider, onun için sag tarafi tutmalisin, iç hastaliklari bölümü ile cerrahî kisminin önünden geçmelisin. Eger bir yerden musikî ya da sarki sesi duyarsan, içeriye bir bak. Belki de ben, iyilesmis olanlarin toplanti salonundayimdir. Biz orada mûsikî ve kitaplarla oyalaniriz.

"Bas hekim bu sabah, asistan ve bakicilarla viziteye çiktiginda beni muayene etti, servis hekimine anlamadigim bir seyler not ettirdi. O da sonradan bana, bir gün sonra ayaga kalkabilecegimi ve çok geçmeden taburcu olabilecegimi söyledi. Ama canim buradan çikmak istemiyor. Yataklar yumusak, çarsaflar bembeyaz, battaniyeler yumusak ve kadife gibi. Her

odada akar su var, soguk gecelerde her oda isitiliyor. Hemen her gün midesi kaldiranlara kümes hayvanlari ve koyun kizartmalari veriliyor... Sen de sonuncu tavugum kizartilmadan önce gel."

Kitabin müellifi, bu konuda daha fazla bilgi vermekte ve "bu mektupta anlatilan sartlari hiç tereddütsüz o kadar övündügümüz yirminci yüzyilimiza koyabiliriz" demektedir.

OSMANLILARDA DINI TESKILAT

Osmanli Devleti, Islâm dîninin en yüksek makâmi olan halîfelik müessesesine de sâhip oldugundan, bütün dînî teskilâtlar mevcuttu. Halîfe, seyh-ül-islâm, kadiasker, kadi, müderris, nâib, kassam, seyh, imâm, hatip, müezzin gibi dînî vazifeliler, bunlara ilâveten tekke ve zâviyelerde de pîr, dede, baba, postnisin vardi. Halîfelik makâmi, 1517'de Misir'in fethi üzerine Osmanli Devletine geçmisti. Seyh-ül-islâm, ulemanin yâni âlimlerin basiydi. Fetvâ da verirlerdi. Fetvâ ve kiymetli eserleriyle taninan meshur seyh-ül-islâmlar yetisti. En meshurlari Molla Hüsrev, Molla Gürânî, Ebüssü'ûd, Ibni Kemâl Pasa, Âli Cemâlî efendilerdir. Kadiasker; ilmiye mesleginin en yüksek makamlarindandi. Ordunun ser'î ve hukûkî meselelerine bakardi. Dîvân-i hümâyûn yâni hükûmet üyesiydi. Kâdi; dînî ahkâma göre hüküm veren ve tatbik eden, hükümetin idârî tasarruflarina âit emirlerini yerine getiren makam, hâkim olup, sehrin de idârecisiydi. Müderris; medrese ögretim üyesi, profesör karsiligi kullanilirdi. Dînî teskilât mensubu olmalarina ragmen, müderrisler, dînî bilgilerde oldugu gibi, fen bilgilerinde de âlimdiler. Süleymâniye Medreseside müderrisler fennî ders okuturlardi. Müderrislerin dereceleri olup, yardimcilari da vardi. Nâib; ser'î mahkemelerde kadi adina çesitli kararlar verebilir ve onun vekilidir. Kadi'nin vazife aldigi yerin büyüklügüne göre naibleri olurdu. Kaza, kadi, bab, mevali, ayak ve arpalik naibleri olmak üzere çesitleri vardi. Kassam; vefât edenlerin ve sehidin mirâsini varislere Islâm-ferâiz ahkâmina göre taksim etmekle vazifeliydi. Seyh; tekke, dergâh, zâviye, hankâh basinda bulunurdu. Seyh'e pîr, mürsit de denirdi. Imâm; câmilerde ve mescitlerde veya baska yerlerde cemâate namaz kildiran vazifeliydi. Hatip; vaaz vermekle vazifeliydi. Her câminin bir, büyüklerinin birkaç hatibi oldugu gibi, gezici olanlari da vardi. Müezzin; câmilerde ezân okumakla vazifeliydi. Tekkelerde seyh, pîr, dede, baba, postnisin bulunur, tasavvuf kâidelerine göre derece alirlardi. Osmanlilarda dînî teskilât mensuplarinin hepsi imtihanla vazifeye alinip, icâzetnâmeleri vardi. Dînî teskilât mensuplari basta pâdisâh olmak üzere, herkesten hürmet ve saygi görürlerdi. Peygamber efendimize (sallallahü aleyhi ve sellem) ve Ehl-i beyte çok hürmetkâr olan Osmanli sultanlari, Resûlullah efendimizin neslinden gelenler için Nakib-ül-esraflik müessesesini kurdular. Peygamberimizin kizi Fâtimâtü'z-Zehra ile amcaoglu ve dâmâdi hazret-i Ali'nin ogullarindan hazret-i Hüseyin'in soyundan olana Seyyid, hazret-i Hasan'in soyundan olana Serif denir. Nakibül-esrâflar, bu mübârek insanlarin haklarini korumak, adlarini, âilelerini, evlâdlarini ve bulunduklari yerleri, islerini kaydetmek ve dâvâlarina bakip, sicillerini tutmakla vazifeliydi. Nakib-ül-esrafin vekili olan Nakib-ül-esraf kaymakami ve alemdar adinda yardimcilari vardi.

NİŞANCI

Osmanli devlet teskilatinda, divan-i hümayunda bulunan önemli vazifelilerden biri. Padisahin imzasi demek olan "tugra"yi çekmekle görevli olan Nisanci, bazi tarihi' kaynaklarda ve vesikalarda "muvakkî, tevkiî ve tugraî" isimleriyle de anilir. Padisahin emrini havi olan ve bastarafina tugra çekilmis vesikalar, Osmanli teskilat dilinde "nisan-i serifi sultani, nisan-i hümâyûn, tugra-i garrâ-i hakani, tevhi-i hümâyun, tevhi-i refî" gibi isimlerle anilir, ancak yaygin olarak bu evraklar kisaca nisan olarak isimlendirilirdi. Ayrica Nisancilar, devletin kanunlarini iyi bilen, eski ile yeni kanunlari ve ser'î hukukî kanunlari birlikte telif edebilmesi hasebiyle divanda yeri geldikçe görüsü alinir ve "turakes-i ahkâm, tugra-i serif hizmetlisi, müftî-i kanun" olarak isimlendirilirlerdi.

Islâmiyetin ilk devirlerinde, halifelere verilen istidalara, devlet reisi tarafindan verilen cevaba, "tevhi" denilirdi. Osmanli devletindeki hatt-i hümayun demek olan bu serhleri, divandaki katiplerin basi yazardi. Hz. Ömer (r.a.) istidalari (dilekçeleri) bizzat kendisi cevaplandirirdi. Amr îbn As'a verdigi bir cevap da ise söyle yazmislardi: "Emirin senin hakkinda nasil olmasini istiyorsan sen de halk hakkinda öyle ol". Tevhîler ayni zamanda devlet baskaninin imzasini tasidigindan, geçen zaman içinde özel sekiller almislardir. Abbasilerden itibaren, tevhi yazilma isi için "divanü'i-insa" denilen daire kurulmustur. Bu daire, Büyük Selçuklu Devleti'nde Türkçe olan tugra kelimesi kullanilarak "divanü't-tugra" ismini almistir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde, Büyük Divan'da bulunan ve arazi defterlerine bakan ve dirlik tevcih beratlarini hazirlayan dairenin baskanina "Pervaneci" denilmistir. Bu memur, Osmanli teskilatindaki Nisanciya tekabül etmekteydi. Uygur ve Karahanli Devletlerindeki "ulug bitigci" de ayni islerle vazifeli memur idi.

Osmanli devletinde, nisancilarin Orhan Gazi zamanindan itibaren, bu padisaha ve haliflerine ait berat ve tugralarin mevcudiyeti ile anlasilmaktadir. Nisanci kelimesi, Sultan Ikinci Murad devrinde, arabca müvekki' nin yerine kullanilmaya baslanmistir.

Nisanci'ya ait ilk topluca bilgiye Fatih Kanunnâmesi'nde rastlanir. Kanunnâmeye göre, merkezde vezirlik, kadiaskerlik ve bas defterdarliktan sonra en yüksek memuriyet nisancilik idi. Devletin disari ile yazismasini temin ve tugra çekmek,'en basta gelen vazifesi idi. Divan toplantilari esnasinda diger yüksek memurlarla beraber çadirda oturur, Divan'dan sonra verilen yemekte vezirler ve defterdarlarla,ayni sofrada otururdu. Nisancilik vazifesine, edebî sahsiyetlerden ve âlimlerden tayin yapilmasi usûldendi ve bu sebeble nisanciliga en çok müderrisler getirilirdi.

Tesbit edilebilen ilk, nisanci olan Muhammed Asgarü'l-cezerî'den itibaren, bu memuriyette vazife yapan bütün nisancilar, devletin nizamlarina, teskilatina ve müesseselerine dair kanunlarin toplanmasinda, nesredilmesinde baslica rolü oynadilar. Gerçekten, Leyszâde Mehmed b. Mustafa, Fatih Kanunnâmesi diye bilinen Kanunnâme-i Âli Osman'in bir araya getirilmesinde ve yazilmasinda en büyük pay sahiplerindendir. Nisancilik vazifesinde bulunanlarin teskilatfri isleyisine diger bir katkilari da, divandan çikan ferman'larin tertip, imla ve insa tarzlarinda koyduklari kaidelerdir. Konulan bu kaideler, bu nisancilarin haleflerince de aynen tatbik edilmistir. Meselâ, Tacîzâde Cafer Çelebi, Koca Nisanci Celâlzâde Mustafa Çelebi, Ramazanzâde, Okçuzâde, Hamza Pasa'nin kendilerine mahsus ferman ve mensur yazis tarzlari vardir.

Onyedinci asir sonlarinda kaleme alinmis Tevhiî Abdurrahman Pasa Kanunnâmesinde, Nisancilara mahsus olan kiyafe't söyle tarif edilmektedir. Mücevveze sarik sarar, sof üstlük, lokmali kutnî, iç kaftani ve orta abayi giyer, orta raht vururdu. Ayrica bu kanunnamede Nisancilarin 400 akçelik haslari

oldugu ye Sadr-i â'zamla her vakit görüsebildikleri kayitlidir. Bundan baska Eflak-Bogdan voyvodaliklari ile Erdel Kralinin tevcihinden dolayi muayyen bir gelirleri mevcuttur.

Osmanli merkez teskilatindaki bu mühim memuriyet, 1836'da kaldirildi. Yerine getirildigi görevler de defter eminligine devredildi. Önemli fermanlara Bab-i âlî, diger fermanlara ise defter eminliginde Tugra-nüvis denilen memurlar tarafindan tugra çekilmeye baslandi. 1838'de ise tugra-nüvislik de kaldirildi ve Bâb-i âli ile birlestirilerek tugra çekme isi, Bâb-i âli dairelerinde yapilmaya baslanildi. Daha sonra, nisancilik sadece paye olarak verildi.

Tazminattan sonra ise, nisanciligin vazifeleri birkaç memuriyete dagitildi. Asli vazifeleri Mabeyn baskatipligi ile Hariciye nazirligina, diger önemsiz vazifeler ise maliye ve defteri hakanî dairelerinde yerine getirilmege baslandi.

CÜLUS BAHŞİŞİ

Cülus, Osmanlı İmparatorluğu'nda, padişahlığa seçilen şehzadenin padişahlığının ilan edilmesi için yapılan törene verilen addır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda törenler arasında önemli bir yeri olan Cülus-i Hümayun'un kökü, Türk törelerine ve İslam kültürüne dayanmakta ve Oğuz töresinin izlerini taşımaktadır.

Cülus Ba

VAKA-I HAYRIYE

Sultan II. Mahmud tahta çiktigi günden beri yeniçeri ocagini ortadan kaldirmak, yerine modern bir ordu teskilati kurmak için uygun ortam bekliyor ve engel çikarmasi muhtemel kurum veya kisileri denetim altinda tutarak hazirlaniyordu. Amcasi III. Selim'in kurdugu Nizam-i Cedid, hep ayni engele, yeniçeri ocagi engeline çarpmis ve tam bir reform saglanamamisti.

Kapikulu ocaginin, yani maasli askerlerin asil kitlesini olusturan yeniçerilerin üç saltanat dönemi sirasinda gösterdikleri disiplinsizlik, alçaklik ve küstahlik yüzünden Kirim, Basarabya, Bogdan ve Eflak Ruslar'a kaptirilmisti. Ayaklanan Rumlar'i da onlar degil ancak Misir'dan gelen Ibrahim Pasa'nin modern askerî birligi sindirmisti. Ama Rumlar bütün Avrupa'dan destek görerek mücadeleyi sürdürüyordu. Yeniçerilerle isyani bastirmak mümkün olamayacakti.

Sultan II. Mahmud ordudaki yeniligi bu defa bir "Eskinci Ocagi" kurarak baslatti. Eskinci ocagi genel anlami ile savasa katilan vurucu sipahi gücünü olusturuyordu. Yeni ocakta bunlar modern egitim görecek ve zaman içinde bütün ordu yeni sisteme baglanacakti. 25 Mayis 1825'te ve yeniçeri ocagi disinda kurulan bu muallem (talimli) eskinci sinifina ilk safhada 7.650 asker alindi. Yeniçeri ocagini kuskulandirmamak ve tepkilerini yatistirmak için, bunlarin yeniçeri ortalarindaki gönüllülerden olusturulacagi söylendi. Padisah, yeniçeri ocaginin basina, güvendigi ve samimi olarak yenilik taraftari kumandanlarini getirmisti. Zaten, basta seyhülislam olmak üzere ulema da yenilik taraftariydi ve onlarla birlikte

yeniçerilerden yaka silkiyordu.

Eskinci ocagi modern sekliyle yeniden kurulduktan sonra 11 Haziran 1826'da Sadrazam Mehmed Pasa ile diger erkânin ve ocagin ileri gelenlerinin katildigi bir kurulda, 46 maddelik bir lâyiha okunup kabul edildi. Bununla, yeni ocagin kurulus sebepleri ve statüsü açiklanmis oluyordu.

Yeniçerilerin ayaklanmasi gecikmedi. 14 Haziran 1826 gecesi Etmeydani'nda toplanmaya basladilar. Sabaha kadar binlercesi bir araya gelmisti, önce, yenilik taraftari ve padisahin güvendigi bir kumandan olan agalari Celaleddin Aga'yi öldürmek için onun sarayini bastilar. Celaleddin Aga o gün onu epeyce yoran islerden sonra uyumak için rahatsiz edilmeyecegi gizli bir odaya çekilmisti. Asiler onu bulamadilar. Camlari, kapilari ve esyalari kirip dökerek oradan ayrildilar. Celaleddin Aga kurtulmustu. Kimseye görünmeden sultanin huzuruna çikti ve isyanin basladigini bildirdi.

Kisa zamanda devlet büyükleri de duydu ayaklanmayi. Padisah Besiktas'taki sarayindan saltanat kayigina binerek Topkapi'ya hareket etti. Sadrazama ve seyhülislama haber göndererek onlari saraya çagirmisti. Sadrazam da, kuvvetleriyle sehrin disinda bekleyen Anadolu ve Rumeli muhafizlarina sehre girmelerini emretti.

Devlet erkâni sarayin genis bir salonunda padisahi bekliyordu. Çok beklemediler. Padisah kilicini kusanmis bir halde kapida görününce heyecanla ayaga firlayip el bagladilar.

Sultan Mahmud hemen konuya geçerek onlara söyle hitap etti:

"- Tahta çiktigim günden beri kanun, seriat ve ananeden ayrilmadim. Böyle hareket etmek benim vazifemdi. Bana Cenab-i Hakk'in emaneti olan milletimi ve tebami siyanet zimninda ne kadar gayret eyledigim herkesin malûmudur. Yine bilirsiniz ki onsekiz yillik saltanatimda yeniçeriler defalarca isyan ve tugyan ettiler. En uysal sabirlari bile asan hareketlerine, eskiyaliklarina tahammül gösterdimse, bu, kan dökülmesinden çekindigim içindi. Onlara bu kadar ihsan ettim, müsamaha gösterdim, Ihsanlarima garkolan ocak, yeni askerin yazilmasina riza gösterdigi halde yine ayaklandi. Devletin bekasi için sart olan bu yeni orduya karsi harekete geçti. Sözlerini yine tutmadilar, yeminlerini bozdular. Bu yaptiktan huruç alessultan (sultana karsi ayaklanma) degil midir? Mesru hükümdarlarina karsi ihtilâl eden bu taifeye ne yapmak gerektir? Bu hainlerin cezalandirilmasi için göze alamayacagim tedbir yoktur. Kitalden de katliamdan da çekinmem. Siz ne dersiniz?.."

Ulema cevâp verdi:

"- Seriat âsilere karsi savasilmasini ister. Kur'an-i Kerim söyle den Eger adaletsiz ve merhametsiz insanlar kardeslerine saldirirlarsa, bunlara karsi mücadele edin ve onlari ilâhî Kadi'ya gönderin!".

Bir iki kisi de ihtiyatli hareket edilmesini tavsiye etmisti. O zaman müderrislerden Abdurrahman Efendi hiddet ve heyecanla söyle dedi:

''- BU devletin devam ve bekasi takdir-i ilâhî ise, isyan eden habisleri vurur, mahvederiz, degilse, biz de bu devletle beraber revideriz. Baska bir ihtimal kaldi

mi?".

Abdurrahman Efendi sözünü bitirirken elindeki tespihi masanin üzerine siddetle vurmus, tespih kopmus ve kehribar taneleri mermer zemin üzerine dagilmisti. Herkes heyecan, rikkat ve kararlilik içindeydi. Aglayanlar da vardi. Padisahin gözleri de yasarmisti.

Salondakiler padisahtan Sancak-i Serifi çikarmasini rica ettikten sonra, âsilerin üzerine yürümeye baslayacaklari sirada, padisah: "Ben de gerçek müminlerle birlikte savasmaya ve bana isyan eden hainleri cezalandirmaya gidecegim" dedi Fakat yanindakiler yalvardilar: "Padisahimizin bir avuç serseri âsinin önüne çikarak yüce varligini tehlikeye sokmasi dogru degildir. Sancak-i Serif çikarilsin, devletin selameti için dualarini esirgemesin, bu bize yeter" dediler.

Padisah israrlar karsisinda kararindan caydi. Yanindakilerle birlikte Hirka-i Serif dairesine giderek Sancak-i Serifi kendi eliyle çikarip seyhülislam ve sadrazama vererek:

''Iste Sancak-i Serif, Sultanahmet meydanina dikilsin!" dedi.

Tellallar ve mübasirler, kendilerini âsilere belli etmeden karari halka duyurdular. Kisa zamanda sarayin önünde büyük bir kalabalik toplanmisti Müderris Ahiskali Ahmed Efendi sancak altinda toplananlari costuran bir konusma yapti Silahi olmayanlara sarayin cephaneliginden çikarilan kiliçlar, barut ve kursunlar dagitildi. 3500 kadar Enderun ögrencisi de oradaydi ve bunlar "yenmek veya ölmek!" diye bagiriyorlardi.

Hemen hemen bütün Istanbullular Sancak-i Serif altinda yeniçerilere karsi toplanmisti. Aralarinda kadinlar da vardi ve bu Osmanli tarihinde ilk defa görülüyordu.

Yeniçeri ocagi disinda bütün ocaklar padisaha baglilikiarini bildirdiler. Bu askerlere (Yeniçeri ocagindan olmayan askerlere) padisahin sadik pasalari kumanda ediyordu. Tophaneden çikarilan bataryalarin basinda topçu yüzbasisi Karacehennem Ibrahim Aga vardi Izzet Pasa ile Aga Hüseyin Pasa da, muazzam sivil kalabaligi peslerine takarak Etmeydani'na girdiler.

Yeniçeriler Etmeydani'ndaki kislalarinin kapisini kapamis, büyük ve güçlü bir kale haline dönüstürdükleri binanin iç kismina çekilmislerdi. Buradan disariya kursun yagdiriyor ve agiza alinmayacak küfürler savuruyorlardi. Simdiye kadar o ocaga, o kislaya yeniçerilerin izni olmadan kimse girememis, girenler sag çikmamis ve yeniçeriler her zaman isteklerini kabul ettirmislerdi.

Hüseyin Pasa kapiya iyice yaklasarak yeniçerilere teslim olmalarini, padisahin nedamet getirecek olanlari bagislayacagini bildirdi. Böyle bir anlasma teklifini belki halk da isterdi. Fakat içeriden cevap olarak küfürden baska bir sey duyulmadi. Bunun üzerine top atislariyla kapilar parçalandi. Bundan sonra Hüseyin Pasa. içerdekiler duyacak kadar sesini yükselterek topçulara: "Ates etmeyin, bekledigimiz barut gelmedi" dedi. Bunu duyan yeniçeriler kapinin arkasinda korkusuzca toplanarak küfürlerine devam ettiler.Fakat bu bir savas hilesiydi. Hüseyin Pasa hemen topçulara döndü ve 'ates!' emrini verdi Az sonra da Karacehennem Ibrahim Aga, topugundan Kursunla yaralanmis olmasina ragmen askerlerinin basinda kisladan içeri daldi.

Aksama dogru yeniçeri direnisi tamamen kirilmis, 6000'i öldürülmüstü. Ertesi gün istanbul'un çesitli semtlerine dagilan 20 bin kadar yeniçeri ve onlarla birlik olan kabadayi yakalandi, hapis ve sürgün cezalarina çarptirildi. Artik yeniçeriler ve yeniçeri ocagi yoktu (15 Haziran 1826).

Yeniçeri ocaginin kaldirilmasi Osmanli tarihinin dönüm noktalarindan biridir. Yenilesme hareketinin en önemli adimi sayilir. Bu olay tarihimizde "Vak'a-i Hayriye=Hayirli olay" diye anilir.

EMANET-İ MUKADDES

Kutsal emanetler anlamına gelen Emanat-ı Mukaddes, Topkapı Sarayı'nın hazine dairesinde saklanmakta olan, kutsal olarak bilinen kişilere ait eşyalar için kullanılır.

Bu eşyalar; üzerinde Hz. Muhammed'in ayak izinin bulunduğu bir taş, Hz. Muhammed'in bir dişi, Hırka-i Şerif, ya da Hırka-i saadet denilen Hz. Muhammed'in hırkası, Hz. Muhammed'e ait bir çift nalın; bir seccade, sancaki yay, biri Hz. Şuayb'ın iki asa, Hz. İbrahim'im kazanı, Hz. Davud'un kılıcı, Hz. Nuh'un tenceresi, Hz. Yusuf'un gömleği, 4 Halifenin sarıkları, İmam Hüseyin'in gömleği, Hz. Ebubekir'in seccadesi, Halife Osman'ın elyazısıyle bir Kur'an-ı Kerim, Cafer Tayyar'ın kılıcı, Halit bin Zeyd'in kılıcı, Kabe'nin anahtarı ve bunların dışında kutsal olduğu bilinen kişilere ait bazı altın eşya ve silah.

ENOSİS

Birleşme anlamına gelmektedir. Kıbrıs Adası'nın Yunanistan ile birleşmesi dileğini belirtmekte kullanılan bir deyimdir. Yunanistan ve Kıbrıs Rumları arasında benimsenen Enosis, Megalo İdea düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

1960 yılında yapılan bir anlaşma ile Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantisi altında bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu.

Enosis genel olarak bu duruma göre uluslararası hukuka aykırı bir siyasi tutum olarak değerlendirilmektedir.

ETNİK-İ ETERYA

Emanual Ksantos tarafından, 1814 yılında, Yunan Kurtuluş Savaşı ve bağımsızlık hareketini gerçekleştirmek için kurulmuştur. Özellikle Osmanlı topraklarında yaşayan Rumları kışkırtmak amaçlı bir toplantı düzenleyen cemiyet, daha sonra şu karaları almıştır :

1- Merkezi Atina'da bulunan Filomos Cemiyeti, Etnik-i Eterya'ya bağlanarak, bu cemiyetin batı kültürü almış Yunan gençlerinden yaralanılacak

2- Örgütlenebilmek için gerekli maddi olanakların sağlanması yolunda yeni ticaret

şirketleri açılacak

3- Rum tüccarlarının, ünlü ve etkili ailelerin, kilisenin tanınmış din adamlarının örgüte katılması sağlanacak.

Bu kararlarda birleşen cemiyetin başına 12 Nisan 1820 tarihinde yapılan toplantıda, Çar Aleksandr'ın yaveri Aleksandr İspilanti getirildi. Eflak, Boğdan hareketlerinde, Mora (1821) ve Girit ihtilallerinde (1897) etkin rol oynayan Etnik-i Etery, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma döneminde asıl amaçlarından saparak "Megalo Idea" (Büyük Yunanistan) fikrini savunarak emperyalist bir nitelik kazanmışlardır.

FETRET DEVRİ

Fasıla-i Saltanat olarak da bilinir. Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda (28 Temmuz 1402) yenilmesiyle başlayan bu döneme, kardeşleriyle girdiği mücadelede başarılı olarak yönetimi yeniden ele geçiren Mehmed Çelebi son vermiştir.

Ankara Ovası'nda yapılan savaşın kötüye gittiğini gören Yıldırım bayezid'in oğullarından Süleyman Çelebi, yanına Sadrazam Çandarlı Ali Paşa, Murad Paşa ve yeniçeri ağası Hasan Ağa ile birlikte kendine bağlı olan birlikleri de yanına alarak Edirne'de saltanatını ilan etti.

Savaşa katılan diğer şehzadelerden İsa Çelebi Balıkesir'de, Çelebi Mehmed ise Amasya'da kendi hükümdarlıklarını ilan ettiler. Yıldırım Bayezid ile birlikte Musa çelebi ve Mustafa Çelebi (Düzmece Mustafa) Timur'a tutsak düştüler.

Timur, zaferden sonra sekiz ay kadar Anadolu'da kalarak Osmanlı topraklarını yağmaladı. Anadolu'da daha önceden bulunan ancak Osmanlı topraklarına katılan eski Anadolu Beyliklerini yeniden canlandırdı. Osmanlı topraklarını ise 4 şehzade arasında paylaştırarak Anadolu'dan çekildi. Böylece Osmanlı Toprakları bölünmüş oldu.

Şehzadelerden ilk olarak Mehmed Çelebi harekete geçti. Orta Anadolu'daki Türkmen beylerini safdışı bırakarak güçlü bir Türkmen ordusu kurdu. İlk çarpışma ise Musa Çelebi ile İsa Çelebi arasında Bursa'da meydan geldi. Musa Çelebi Bursa'yı alarak hükümdarlığını ilan ettiyse de kısa bir süre sonra İsa Çelebi Bursa'yı yeniden ele geçirdi. Bu olay şehzadeler arasındaki mücadelenin kızışmasına yol açtı. Çelebi Mehmed, diğer kardeşlerini safdışı bırakarak Osmanlı İmparatorluğunu yeniden bir birlik altında toplamıştır.

HİLAFET

Birinin yerine geçme anlamına gelmektedir. Hilafet aynı zamanda Hz. Muhammed'in ölümünden sonra bütün müslüman milletlere önderlik etme ve islam şeriatının koruyuculuğu görevidir. Hz. Muhammed devlet yönetimiyle din yönetimini elinde bulundurduğundan dolayı imam ünvanını da taşıyordu. İmamlık görevine "**imamet**" denilmekteydi. Zaman içerisinde imamet ile hilafet kelimeleri aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır.

HILAFETIN KALDIRILMASI 1 Kasim 1922'de saltanatin kaldirilmasi ile, Sultan-Halife gibi, çifte görevi olan Osmanli hükümdarinin elinden egemenlik haklari, devlet yetkileri alinmisti. Eski Osmanli hükümdarina sadece, dini baskanlik yetkiler taninmisti. Hükümet, TBMM'nin seçtigi Halife Abdülmecid Efendi'den, sadece Müslümanlarin Halifesi ünvanini kullanmasini, gösterisli hareketlerde bulunmamasini istemisti. Abdülmecid, halife seçildikten sonra kendisine verilen talimata aykiri olarak, "Halife-i Müslimin" ünvanindan baska sifat ve ünvanlar tasiyarak, Cumhuriyet hükümetinin talimati disina çikmistir.

Bazi politikacilar ise; "Hilafet ayni hükümettir, hilafetin hukuk ve görevini iptal etmek hiç kimsenin hiç bir meclisin elinde degildir" diyerek, Halife'yi, Padisah gibi yasatmak istiyorlardi. Bu durum halifelik kurumu hakkinda bir an önce önlem alinmasini gerektiriyordu. Fakat Gazi Mustafa Kemal Pasa'yi halifeligin kaldirilmasi için zorlayan önemli sebep, Halife mevcut oldukça Türkiye'de yapilmasi zorunlu olan sosyal ve laik karakterdeki devrimlerin yapilamayacagi idi.

3 Mart 1924 tarihli, "Hilafetin ilgasina ve Hanedan-i Osmaniye'nin Türkiye Cumhuriyeti memalik-i hariciyesine çikarilmasina dair kanun"la hilafet kaldirilmistir. Böylece, yeni Türkiye önemli bir adim daha atmistir. Hilafetin kaldirilmasinin Türkiye'de ve dünyada genis yankilari olmustur. Hilafetin kaldirildigi 3 Mart 1924 günü, bir diger kanunla da Ser'iye ve Evkaf Vekaleti (Bakanligi) kaldirilmistir. Ser'iye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldirilmasi sonucu, bu vekalet tarafindan yönetilen okullar ve medreseler de kaldirilmistir. Ayrica ayni gün, Erkan-i Harbiye-i Umumiye vekaleti de kaldirildi. Böylece ordu siyaset çatismasinin da önüne geçilmis oldu. Tevhid-i Tedrisat kanunu da o gün kabul edilmisti.

KADILIK KURUMU

Kadı, İslam hukukunda yargıca verilen ad. Şer-i esaslara göre davaları ve uyuşmazlıkları çözmekle görevli olan kişi.

Kadılar veliy-ül-emr tarafından tayin edilirdi. Batılılaşma yolundaki değişmelerden sonra, laik yargı organları kurulmuştur. Bunu sonucunda yargı, İslami ve laik olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kadılık, Cumhuriyetten sonra tamamen laik hukuk sistemine geçilerek yürürlükten kaldırılmıştır.

SURRE-İ HUMAYUN

Osmanlı Devleti'nde her yıl Surre denilen para ve armağanların İstanbul'dan Haremeyn'e (Medine ve Mekke) götürülmesi için düzenlenen alay.

Surre'nin gönderilmesinden sorumlu kişiye darü's-saade ağası denirdi. Surre-i Humayun her yıl Recep ayının girmeisiyle başlar, 12 recep günü surrenin yola çıkarılmasıyla sona ererdi. O gün padişahın da törenlere katırlmasıyla surre-i humayun Üsküdar'dan uğurlanırdı. Surre-i Humayun'a, geçtikleri yerden Hacca gitmek isteyen kişilerde katılırdı.

Surre-i Humayun'un Şam'a ulaşmasından sonra surrenin götürülmesinden sorumlu surre emini, görevi Şam beylerbeyine devreder, beylerbeyi de surreyi Mekke'ye ulaştırarak

dağıtımını sağlardı. Surre'nin dağıtımı yapıldıktan sonra Mekke şerifinin teşekkür ve dua mektubu, müjdecibaşı aracılığı ile padişaha iletilirdi.

Surre Tanzimat döneminden sonra Dolmabahçe ve Yıldız Sarayı'ndan yola çıkmıştır. Daha sonraları Hicaz Demiryolu'nun yapılmasıyla bu yol kullanılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Şam'a gönderilen surre, yenilgiyle sonuçlanan savaş sonrasında İstanbul'a geri gelmiş ve bu gelenek böylece sona ermiştir.

ŞURA-YI DEVLET

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde yasa ve tüzük tasarılarını hazırlayan, idari yargı görevi gören danışma kurulu. Bugünkü Danıştay'ın temelini oluşturur.

Bir tür ulusal meclis konumunda olan Şura-yı Devlet, resmi olarak 10 Mayıs 1869'da açılarak, 28'i müslüman, 13'ü diğer dinlerden olmak üzere 41 üyesi ve Mithat Paşa başkanlığında göreve başlamıştır.

Şura-yı Devlet'in görevleri şunlardır :

1- Her türden yasa ve tüzük tasarılarınınhazırlanması ve incelenmesi

2- Hükümetin ilettiği idari sorunların görüşülmesi ve karar bağlanması

3- İdare ile yargı makamları arasında çıkan uyuşmazlıkların çözüm yerinin belirlenmesi

4- Yürülükte olan yasa ve tüzüklerdeki sorunların yorumlanıp açıklanması

5- Padişah ya da hükümet tarafından yargılanması istenen devlet memurlarının yargılanması

6- Padişah ve nazırların yönetime ilişkin sorularının incelenip yanıtlarının hazırlanması.

Şura-yı Devlet reisi, daire reisleri ve şura başkatipi padişah tarafından atanırdı. Genel kurul yılda bir kez toplanarak meclis bütçesini hazırlar, yıllık çalışmaları planlardı. Genel kurulda alınan kararla gizli oyla alınırdı.

Şura-yı Devlet, 15 Şubat 1872'de yapılan değişiklikle Tanzimat, Muhakemat ve Dahiliye daireleri olmak üzere 3'e ayrıldı. Böylece Şura-yı Devlet başkanı "nazır" ünvanıalarak Meclis-i Vükela üyesi oldu. Şura-yı Devlet 1876'da Kanun-ı Esasi ile yargı ile ilgili görevleri kaldırılmış, Cumhuriyet'in ilabnı ile de "Danıştay" sanı ile göreve devam etmiştir.

TAKVİM-İ VEKAYİ

İstanbul'da önceleri haftalık, daha sonra düzensiz aralıklarla yayımlanan ilk Türkçe resmi gazetedir. Umur-u dahiliye, umur-u hariciye, mevad-ı askeriye, fünun, tevcihat-ı ilmiye, ticaret ve es'ar olarak altı bölümden oluşan gazete Fransızca, Arapça, Rumca ve Ermanice dillerine çevriliyordu. Halkı eğitmek ve devlet kararlarını duyurmak amacıyla çıkarılmıştır (1 Kasım 1831 - 4 Kasım 1922).

1808 yılında Sultan II. Mahmud'un emriyle, Beyazıt'ta bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin merkez binasında (Bab-ı Seraskeri) askasındaki bir konakta kurulan Takvim-i Amire'de

basılmaya başlandı. Gazete, Vakanüvis Esad Efendi'nin yönetiminde, Babıali'den çeşitli kamu görevlilerinin yazar kadrosunu oluşturmasıyla çalışmalarına başladı. 26 Ekim 1831'de gazeteyi tanımak amacıyla yayımlanan iki sayfalık bir broşüre göre Takvim-i Vekayi habercilik yapacak, halkı eğitecek ve devletin uygulalamalrını duyurarak bunlara uyulmasını sağlayacaktı.

Önceleri haftada bir yayınlanması öngörülen Takvim-i Vekayi ilk aylarda düzenli olarak, daha sonraları ise uzun bir süre düzensiz olarak çıktı. Osmanlı Devleti'nin çokuluslu olması nedeniyle Fransızca, Arapça, Farsça, Rumca ve Ermenice olarak çıkan gazete Umur-ı Dahiliye (iç haberler), umur-ı hariciye (dış haberler), mevad-ı askeriye (askeri işler), fünun (bilimler), tevcihat-ı ilmiye (din adamlarının atanmaları) ile ticaret ve es'ar (ticaret ve fiyatlar) olmak üzere altı bölümden oluşmaktaydı.

1860'dan sonra yalnızca resmi belge, tüzük ve duyuruları yayımlanan, 1878'de 2119. sayısından sonra yayımına ara veren gazete, 1891-92'de yeniden yayımlanmaya başladı. Ama padişahın nişan vermesini konu alan bir resmi bildirimde "nişan itası" ifadesi yerine "nişan hatası" olarak dizilince, II. Abdülhamid'in buyruğuyla kapatılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) kısa bir süre sonra yeniden yayımlanmaya başladı ve Kurtuluş Savaşı (1919-1922) sonuna kadar İstanbul hükümetinin varlığı sona erinceye kadar yayımını sürdürdü.

Osmanli vezirleri

	Darendeli Cebecizade Mehmed Paşa Kalafat Mehmed Paşa Seyyid Mehmed Paşa İzzet Mehmed Paşa Hacı Yeğen Mehmet Paşa Halil Hamid Paşa Şahin Ali Paşa Koca Yusuf Paşa
III. Selim	Koca Yusuf Paşa Meyyit Hasan Paşa Gazi Hasan Paşa Çelebizade Şerif Hasan Paşa Koca Yusuf Paşa Damat Melek Mehmed Paşa İzzet Mehmed Paşa Yusuf Ziyaüddin Paşa Hafız İsmail Paşa İbrahim Hilmi Paşa
IV. Mustafa	İbrahim Hilmi Paşa Çelebi Mustafa Paşa
II. Mahmud	Alemdar Mustafa Paşa Memiş Paşa Yusuf Ziyaüddin Paşa Laz Ahmed Paşa Hurşid Ahmed Paşa Mehmed Emin Rauf Paşa Derviş Mehmed Paşa Seyyid Ali Paşa Benderli Ali Paşa Hacı Salih Paşa Hamdullah Paşa Ali Paşa Mehmed Said Galip Paşa Benderli Selim Sırrı Paşa İzzet Mehmed Paşa Reşid Mehmed Paşa Mehmed Emin Rauf Paşa
I. Abdülmecid	Koca Hüsrev Mehmed Paşa Mehmed Emin Rauf Paşa İzzet Mehmed Paşa İbrahim Sarım Paşa Mustafa Reşid Paşa Mehmed Emin Rauf Paşa

BÂB-I ÂLI BASKINI

Ittihâd ve Terakkî cemiyetinin, hükümeti ele geçirmek için 23 Ocak 1913'de tertipledigi kanli baskin, ikinci Mesrûtiyet'in îlâninda ve 31 Mart Vak'asi'nda orduya dayanarak is basina gelen ittihâd ve Terakkî komitesi, asker ocagini siyâsete karistirarak bozmaya çalisti ve memleketi keyfî olarak idare ettiler. 16 Temmuz 1912 Sali gününe kadar bu keyfî idare devam etti. Sadrâzam Saîd Pasa, bu târihte halaskar zâbitân grubunun baskisiyla istifa edince, ittihâd ve Terakkî iktidardan düstü. Gazi Ahmed Muhtar Pasa baskanligindaki yeni hükümet is basina geldi. Balkan harbinin birbirini tâkib eden aci günlerinde, ancak üç ay sekiz gün kadar iktidarda kalabilen bu hükümetten sonra sadâret makamina Kâmil Pasa getirildi.

Ittihâd ve Terakkî komitesi, hem Gazi Ahmed Muhtar Pasa hem de Kâmil Pasa'nin iktidarlari zamaninda ihanete varan gizli faaliyetler yürüterek yeniden is basina gelmeye çalisti. Maksadina kavusabilmek için aklin alamiyacagi türlü hîle ve tuzaklara basvurdu, iktidarda bulunan hükümetlerin iyi niyet veya gafletinden istifâdeye çalisiyorlardi. Balkan harbinin aci günlerinde düsman ordularinin istanbul kapilarina dayandigi bir sirada, memleketin içinde bulundugu vahim duruma bakmaksizin, Kâmil Pasa hükümetini devirmek için çesitli entrikalar çevirerek, memleketi yeni badirelere sürüklediler.

Asker içinde bozgunculuk yapip, Anadolulu askerlere, Rumeli'nin kendi vatanlari olmadigindan bahisle hükümetin kendilerini bos yere kirdirdigi fikrini yaydilar.

Öte yandan Balkan savasinin neticeleri ne olursa olsun, büyük devletlerce sinir degisikligine müsâde edilemiyecegi, ordunun maglûb olmasindan dolayi devlete hiç bir zarar olmiyacagi propagandasini yaydilar. Halaskârân grubuna mensûb olmayan zabitlerden bir çoklarini elde ederek, ordudaki eski mensûblarini da siyâsi faaliyete sevk ettiler. Halaskârân grubunun reisi durumunda bulunan ve Kâmil Pasa kabinesinin harbiye naziri ve baskumandan vekili olan Nâzim Pasa'yi çesitli vâdlerle saflarina çektiler. Hattâ isbasina geldikleri takdirde kendisini sadrâzam yapacaklarina bile inandirdilar.

Hükümetin yapmak istedigi icrââti zamaninda haber alabilmek için istanbul'daki polis kadrosunun mühim bir kismina ittihâd ve Terakkî komitesinin adamlari yerlestirildi. Harbiye nâzin Nâzim Pasa, Pingâzi'den davet ederek getirttigi ittihâd ve Terakki komitesi üyeleri Enver Pasa'yi kolordu erkân-i harb reisligine (kolordu kurmay baskanligina) ve Cemâl Pasa'yi da menzil müfettisi umumîligine tâyin etti. Böylece istanbul'daki askeri kuvvetin mühim bir kismi ittihâd ve Terakki'nin kontrolüne girdi. Nâzim Pasa'nin bu faaliyetleri kabine içinde huzursuzluklara sebeb oldu. Sadrâzam Kâmil Pasa, Nâzim Pasa'nin bu faaliyetleri sebebiyle sadâretten istifa etmeyi ve kuracagi ikinci hükümete Nâzim Pasa'yi almamayi

düsündü. Fakat Nâzim Pasa'dan çekindigi için bunu yapamadi.

Her gün yeni bir maceranin pesinde olan ittihâd ve Terakkî komitesi; Kâmil Pasa hükümetinin Edirne'yi Bulgarlara biraktigi seklinde dehsetli ve yikici bir propagandaya giristi. Orduyu ve halki mevcut hükümete karsi ayaklandirmaya diger taraftan da kirli emellerini gizlemeye çalisti.

Konunun asli ise söyleydi: Balkan savasi sonrasinda Balkan devletleriyle Londra sulh müzâkerelerinin neticelen mesine mâni olan Edirne ve adalar mes' elesinden dolayi, düvel-i muazzama veya düvel-i sitte denilen alti devletin istanbul elçileri Bâb-i âlî'ye müsterek bir nota vererek Edirne'nin Bulgaristan'a terk edilip Midye-Enez hattinin hudûd olarak kabul edilmesini ve adalarin geleceginin de Anadolu'nun emniyeti göz önünde bulundurulmak suretiyle kendilerine birakilmasini istediler. Bu iki sart kabul edilmedigi takdirde harbe devam edilecegini bildirdiler.

Kanli Bâb-i âlî baskinindan bir gün önce 22 Ocak 1913 günü, Dolmabahçe Sarayi'nin üst katindaki büyük salonda vükelâ (bakanlar), ayan meclisi, askerî ve mülkî erkândan meydâna gelen Sûrâ-yi umûmî toplandi. Mes'ele uzun uzadiya müzâkere edildikten sonra, devletin artik harbe devam edemiyecegini, Edirne'nin de Bulgaristan'a birakilmayip, tarafsiz ve serbest olmasini, ilgili devletlerin tasdikiyle Bâb-i âli'ce bir mutasarrif ve mesihat makamina bir kadi tâyin etmesini Meclis-i idare azasinin ahâli tarafindan yapilip, mahalli jandarma ve polis kuvvetleri teskil edilerek, maaslarin mahallî bütçeden karsilanmasini, bütçe açiklarinin Osmanli hazînesinden kapatilmasini, dînî ve millî günlerin eskiden oldugu gibi kutlanmasi kararlastirildi. Cevabî bir nota yazilmak üzere emir verildi.

Hazirlanacak nota metnini tedkîk için Meclis-i vükelâ 23 Ocak 1913 Persembe günü ögleden evvel toplandi. Bu toplantidan sonra ittihâd ve Terakkî komitesi, kamuoyuna karsi Kâmil Pasa kabînesinin Edirne'yi Bulgaristan'a terk ettigini yayip, bu iddia ve iftiraya dayanarak da Bâb-i âlî baskinina bir halk hareketi görünümü vermek için tesebbüse geçti. Hâlbuki hükümet Edirne'nin Bulgaristan'a terkini kabul etmedigi gibi, notayi da henüz göndermemisti.

Bâb-i âli'ye baskin düzenleyerek hükümeti ele geçirmeyi plânlayan ittihâd ve Terakki komitesi günlerce süren hazirligini gizlice tamamladi. Dâhiliye nazirinin haberi olmadan, Bâb-i âli'yi korumakla vazifeli muhafiz bölügü Cemâl Bey (Pasa) tarafindan yerinden alinarak baska yere götürüldü ve yerine acemi askerlerden derme çatma bir müfreze getirildi. Bu müfrezenin basmada bir Itihâdci zabit vazifelendirildi. Bildirilen gün ve saatte, Ittihâdci-larin fedaîler grubuna mensûb bâzi genç subaylarla, siviller, Bâb-i âlî civarinda yerlerini aldilar.

Meclis-i vükelânin (bakanlar kurulu) Bâb-i âlî'de toplanti hâlinde bulundugu sirada, o yillarda Ittihâdcilarin umûmî merkezi durumunda olan ve simdiki Cumhuriyet gazetesinin bulundugu meshur kirmizi konak ve bu binanin hemen karsisindaki Menzil müfettisliginde toplanan Itti-hâdcilar, Talat Bey'in emriyle Sapancali Hakki'nin götürdügü, "Her sey hazir" haberinden sonra harekete geçerek, en önde Enver Bey bir ata binmis, onun etrafinda da iki yüze yakin fedaisi olmak üzere yola düstüler.

Ellerinde küçük bayraklar olan baskincilar Cagaloglu tarafindan, "Yasasin Enver Bey, Yasasin Millet" bagirtilariyla Bâb-i ali'ye yürüdüler. Talat Bey, daha önce gelerek bir kaç zabit ile beraber içeri girmisti. Enver'le birlikte olan çeteciler güruhu binek tasina geldigi zaman, Ittihâdcilar tarafindan degistirilen, sözde koruma görevlisi müfreze, basindaki zabitle birlikte ortaya çiktiysa da Enver atindan inip merdivenlerden çikmaya basladi ve zabiti çagirarak kisa bir emir verdi. Zabit, askerlerini alip Bâb-i âlî'nin arka tarafindaki Naili Mescid önünde

silâh çattirdi ve hiç bir seye karismadi. Bu bosluktan istifâde eden Enver'le adamlari içeri daldilar. Baskinin kanli safhalari dis sofada cereyan etti. Hepsi silâhli olan baskincilar, gürültüyle sofaya girdikleri sirada kendilerine silâh çeken sadâret yaveri Nafiz Bey'le, harbiye nezâreti yaverlerinden Kibrisli Tevfik Bey'i, sadâret dâiresi kapisinda duran iki nöbetçi neferi ve isimleri bilinmeyen diger alti kisiyi vurup öldürdüler. Kendilerinden de cemiyet murahhaslarindan ve eski mülâzimlardan Mustafa Necip Bey isminde biri öldürüldü. Dis sofada on kisiyi öldüren çeteciler, baslarinda Talat ve Enver oldugu hâlde iç sofaya daldilar.

Baskin hâdisesinin basladigi sirada pâdisâhin bâzi irâdelerini teblig için saraydan gelen mâbeyn baskâtibi Ali Fuad Bey'le görüsmek üzere, sadrâzam Kâmil Pasa Meclis-i vükelânin bulundugu salondan kalkip sadâret odasina geçmisti. Bu sirada gürültüleri duyan gafil ve magrur harbiye nâzin ve baskumandan vekili Nâzim Pasa yerinden firlayip ne oldugunu anlamak için sofaya çikti. Bu sirada kendilerini engellemek isteyen sivil polis komiseri Celâl Efendi'yi de öldüren çeteciler sofada harbiyenâzin Nâzim Pasa ile karsilastilar. Kendisini sadâret vadiyle aldatan komitacilari ellerinde tabancalarla gören Nâzim Pasa, kendisine siyâsetle ugrasmayacagi hakkinda sahsî ve askerî namusu üzerine söz vermis olan Enver'le yanindakilere; "Siz beni aldattiniz. Bana verdiginiz söz bu muydu?" diyerek karsi çikmak istedi. Tam o sirada isabet eden bir kursunla devrilip az sonra öldü.

Silâh seslerini duyan seyhülislâm Cemâleddîn Efendi, odunluga saklanmis, Vükelânin çogu da Anadolu ve Bagdâd demiryollari müdîr-i umûmisi Huguenin'le diger bir-iki ecnebinin bulundugu odalara siginmislardi. Yalniz dâhiliye nâzin Resîd Bey'le, evkaf naziri Ziya ve bahriye nazir vekili Ferik Rüstem pasalar Meclis-i vükelâ salonunda kalmislardi. Talat ve Enver beyler sadâret odasina dalip 83-84 yaslarinda bulunan ihtiyar sadrâzam Kâmil Pasa'ya istifa etmesini söylediler. Kâmil Pasa harp vaziyetinin vehâmetinden ve devletin mâruz kaldigi tehlikelerden bahs ederek nasîhat vermek istediyse de, mütemadiyen sözünü kesen Talat'in sert bir sesle; "istifa istifa..." diye bagirip çagirmasi üzerine kalemi aldi ve; "Cihet-i askeriyyeden vuku bulan teklif üzerine" kaydiyla bir istifaname yazdi. Zorbalarin israr ve tehdidi üzerine bu ibarenin basina; "Ahâli ve" kelimelerini de ilâve etmek zorunda kaldi.

O sirada disari çikan bir kaç tabancali çeteci Bâb-i âlî'nin önünde biriken 40-50 kisilik meraklilar toplulugunun arasindan geçip karsi kösede bulunan eski Ma'zûlîn kiraathanesine giderek içeridekileri; "Ulan tu! Ne duruyorsunuz! Vatan gidiyor, din gidiyor, alçaklar" diye zorla disari çikardilar. Sonra da tekbir getirmeye basladilar. Tam o sirada Enver Bey istifa kagidi elinde oldugu hâlde binek tasinda göründü. Halka sükût isareti verdikten sonra, kabînenin istifa ettigini kendisinin simdi saraya gidip, pâdisâha durumu arz edecegini ve yeni kabînenin Mahmûd Sevket veya izzet pasalardan biri tarafindan kurulmasinin muhtemel oldugunu söyledi. Seyhülislâm Cemâleddîn Efendi' nin otomobiline binerek Dolmabahçe'ye hareket etti.

Bu sirada ittihâd ve Terakkî komitesinin meshur hatîbi Ömer Naci sag elindeki kocaman tabancayi sallayarak, sol eliyle de dizlerini yumruklayarak binek tasinin üzerinde belirdi; "Edirne gidiyor, din gidiyor, vatan gidiyor" diye bagirarak halkin isyani süsünü verebilmek için etrafina kalabalik toplamaya çalisti. O sirada binek tasinin üstündeki cümle kapisinin sag tarafinda Ziya Gökalp ve Talat Bey göründüler. Ziya Gökalp; "Edirne'yi düsmana veren kabineyi millet devirdi" diyerek Talat Bey'le karsilikli konusup gülüstüler. Bu arada gözden kaybolan Talat Bey, bir müddet sonra gelip bütün vilâyetlere dâhiliye nazir vekili imzasiyla; "Kâmil Pasa kabinesinin Edirne ile adalari düsmana verdigi için millet tarafindan iskat yâni düsürüldügünü" belirten bir telgraf çektigini bildirdi. Bir müddet sonra Enver ve basmâbeynci Hâlid Hursîd Bey saraydan dönerek; Mahmûd Sevket

Pasa'nin sadrazamliga, Erkân-i harbiye-i umûmiye reisi izzet Pasa'nin da baskumandan vekilligine tâyin edildigini binek tasindan halka ilân etti ve; "Pâdisâhim çok yasa!" dedi. Oraya toplanan kalabalik da ayni sözü tekrarlayip; "Ah Mahmûd Sevket Pasa, Edirne'mizi kurtar!" diye bagirdilar.

Tutuklu olarak bulunan sadrâzam Kâmil Pasa ve seyhülislâm Cemâleddîn Efendi haricindeki diger vükelâ (bakanlar) serbest birakildilar. Kâmil Pasa ve Cemâleddîn Efendi de geceleyin serbest birakilip evlerine gönderildiler.

Bâb-i âlî baskinindan sonra, devletin gelecegi tekrar ittihâd ve Terakkî çetesinin eline geçti, örfî idare (siki yönetim) ilân edilip ittihâd ve Terakkiye muhalif olan kimseler Bekir Aga bölügü denilen askerî tevkifhaneye (tutuk evine) gönderildiler. Sultan ikinci Abdülhamîd Han'a müstebid hükümdar, kizil sultân diyen ve onun basina sansür uyguladigini iddia eden ittihâd ve Terakki mensuplari, muhaliflerini tutuklamakla kalmayip, basina sansür koydular, kurduklari daragaçlarinda, nice vatanperver ve masum kimseyi bir bahaneyle îdâm ettiler. Hafiye teskilâti ve istanbul muhafizligi denilen askerî ve siyâsî emniyet teskilâtiyla, bir tedhis ve terör idaresi ve müdhis bir komite hâkimiyeti kurdular. Kâmil Pasa ile seyhülislâm Cemâleddîn Efendi, dâhiliye nâzin Resîd, mâliye naziri Abdurrahmân, muharrir Ali Kemâl ve Doktor Rizâ Nur beyler yurt disina sürüldüler.

Ittihâd ve Terakkî çetesi tarafindan iktidara getirilen Mahmûd Sevket Pasa hükümeti, Kâmil Pasa hükümetinin kabul etmedigi sartlari kabul ederek, bütün Rumeli kit'asiyla beraber Edirne'yi düsmana terk etti ve adalarin gelecegini de ilgili devletlere birakti.

AKABE MES'ELESI

Ingiltere'nin Osmanli Devleti' ne karsi çikardigi siyasî bir anlasmazlik. Akabe, Kizildeniz'in kuzeydogusunda ve Akabe körfezi ucunda bir kasabadir. Akabe meselesi ikinci Abdülhamîd Han zamaninda 1906'da ortaya çikti.

Padisah'in Islam ülkelerindeki nüfuzu, müslümanlarin en büyük ve en sinsî düsmani olan ingiltere'yi çok endiselendiriyordu. Çünkü, sömürdügü topraklarda yasayan insanlarin ekserîsi müslüman idi. Bu bakimdan sömürgeleri ne ve diger zulümlerine son verilmesinden endiseli idi. Tek çare Osmanli sultaninin nüfûzunu sarsmak ve Osmanli Devleti'ne bagli bölgelerde isyan çikarmayi planlamakti. Bu is için en müsait bölge olarak Arab yarimadasi ve burada yasayan halki görüyordu. Çünkü bir kisim Arablari bazi hainlerin yardimiyla ifsad etmisti. Burayi Osmanli hakimiyetinden ayirmak. Arab atemini Osmanliya karsi ayaklandirmak. halîfe-i müslimîne karsi önemli bir darbe olacakti. Casuslarini ve diger güçlerini bu ugurda sefer-ber etti. Bu çilgin mücadelenin en can alici noktalari Arab yarimadasinin iki tarafinda bulunuyordu. Biri Basra Körfezinin kuzeyindeki Kuveyt limani, digeri de Kizildeniz'in kuzey-dogusundaki Akabe körfezinin yukari uçunda bulunan Akabe kalesi idi Abdülhamîd Han. bu iki noktadan birincisinde Islam alemini Hindistan'a kadar birbirine baglayan Bagdad demiryolunu, ikincisinde de Hicaz demiryolunu yaptirdi. Hicaz demiryolu da Akabe körfezi vasitasiyla Kizildeniz'e dogru bir kapi durumunda idi Bu iki mühim noktadan birincisinde ingilizlerin Osmanli'ya karsi mücadelesi mahallî idarecileri desteklemek suretiyle, ikincisinde ise dogrudan dogruya oldu,

Abdülhamîd Han, Hicaz demiryolunu yaptirirken, emniyeti bakimindan yolun denizle temas eden noktasini kontrol altinda tutmak için Akabe kalesine Rüsdî

Pasa komutasinda iki tabur asker gönderdi (15 Subat 1906). Hindistan yolunu ve oradaki sömürgelerini emniyet altina almak için 1882 yilinda Misiri isgal eden ingilizler ise, Akabe kalesinin Osmanli kontrolünde olmasini protesto ederek, harp tehdîdine bas vurup bosalttirmak istediler. Hatta ültimatomun pesinden Akabe körfezine bir de savas gemisi gönderdiler. ingiltere, verdigi ültimatomda, on gün içinde Sina yarimadasinin bosaltilmasini istiyordu. Abdülhamîd Han ise, bu ültimatoma karsi ingiltere'nin Misir üzerinde bir hakki bulunmadigini, isgalinin kanunsuz oldugunu belirterek, yeni sinirin sadece Türk ve Misir subaylarindan meydana gelen bir komisyon tarafindan tesbit edilebilecegini bildirdi. Abdülhamîd Han'in bu cesurane hareketi, islam aleminde büyük te'sir uyandirdi. ingilizler de halîfe-i müslimînin üzerine daha fazla varmayi menfeatlerine ters buldular. Neticede Misir ve Osmanli subaylarindan kurulan komisyon sekiz maddelik bir protokol tesbit etti. Buna göre, sinir. Akabe körfezinin batisindaki Tabe'den baslayip Akdeniz sahilindeki el-Aris'e kadar uzaniyordu. Böylece Akabe, Osmanli Devleti'ne kaldi.

Menfaat sebebiyle devamli karsi karsiyagelen Avrupa devletleri arasinda, yirminci asrin basinda bir gruplasma baslamisti. ingiltere, Fransa ve Rusya üçlü bir ittifak kurmuslar; bunlara karsi da Almanya, Avusturya ve italya birleserek üçlü bir ittifak içine girmislerdi. Bütün bunlar yakinda bir cihan harbinin yapilacagini hissettiriyordu. Abdülhamîd Han ise, devletini bu gruplasmalarin disinda tutuyor sadece ingilizlere karsi Almanlara biraz güler yüz gösteriyordu.

Sultan ikinci Abdülhamîd Han'in üstün siyaseti karsisinda, ingilizlerin islam memleketlerinde sürdürmek istedikleri emperyalizm, Akabe Mes'elesinde basariya ulasamadi. Ancak Ingilizlerin faaliyetleri ile asrin en siyasi padisahi iç ve dis düsmanlarinin her türlü hücümlarina maruz kaldi ve tahttan indirildi. Abdülhamîd Han'in is basindan uzaklastirilmasi ile Osmanli Devleti'nin basina geçen idareciler, memleketi hizla parçalanmaya sürüklediler. Balkan harbinin pesinden Birinci dünya harbine girdiler, ingilizler de, Osmanli'nin savasa girmesini firsat bilip, 3 Kasim 1914'de Akabe kale ve limanini topa tutarak sehri isgal etti.

HAÇLI SEFERLERi

Papaligin tesvikiyle hiristiyan Avrupalilarin Müslümanlara karsi tertip ettikleri seferlerin umumi adi. En önemlisi dîni olmak üzere, siyasî, sosyal ve iktisadî sebeplere dayanan Haçli Seferleri'ni Papa ikinci Urbanus, 1095 yilinda toplanan Clermont Konsili'nde yaptigi konusmayla baslatmistir. Asirlarca devam edip, milyonlarca insanin can kaybina, devletlerin yikilip ülkelerin tahrip olunmasina sebep olmustur.

Osmanli Devleti'ne ve diger Müslüman Devletlere karsi, 1364 Sirpsindigi, 1389 Birinci Kosova, 1396 Nigbolu, 1444 Varna, 1448 Ikinci Kosova, 1453 Istanbul, 1538 Preveze Deniz, 1571 Kibris, 1683 Viyana kusatmasi ve 1919-1922 Istiklal mücadelemizde Haçlilar ittifak içine girip, müslümanlara karsi cephe almislardir. Halen soguk harp, kültür harbi seklinde devam etmektedir.

Asirlarca devam eden Haçli Seferleri sonucu, milyonlarca insan can verip, kan döküldü. Ülkeler harap oldu. Dîni, siyasî, sosyal, kültürel, iktisadî birçok hadiselere sebep olan Haçli Seferleri'nin getirip götürdügü birçok neticeler oldu. Müslümanlara karsi savasa katilmaya tesvik için Avrupa'da birçok hiristiyan tarikatlar kuruldu. Sefere katilanlara çesitli vaadler de bulunuldu. Seferlere istirak için Avrupalilarin dindarina, maceraperestine, issz güçsüzüne ayri ayri vaadlerle propoganda yapilip, Müslümanlarin karsisinda bütün bunlarin bos

çikmasi, neticesinde Papaligin ve kilisenin otoritesi sarsildi.

Bu seferler sonunda Hiristiyanlar, Müslümanlari yakindan tanidilar. Savas meydanlarinda arslanlar gibi cesurâne dögüsen Müslümanlarin aslinda çok merhametli, iyilik sever, misafirperver olduklarina bizzat sahit oldular. Hiristiyan tarikatçilarinin bahsettikleri gibi olmamasi, daha önceki düsüncelerini degistirdi.

Papalik, Haçli Seferlerinin masraflarini karsilamak gerekçesiyle, Hiristiyanlarin ruhani isleri için vergi almak adetini çikardi. Bulundugu çevrenin kilisesine vergisini vermiyenler, Hiristiyanliktan tecrid edildi. Misyonerler faaliyetlerini artirip, Asya ve Afrika'da Hiristiyanligi yaymaya çalistilar.

Haçli seferlerine katilan sövalyelerin müslümanlar karsisinda güçsüzlügü anlasilinca, derebeylik idaresi zaafa ugradi. Merkezi otoritenin hakimiyeti artip, Avrupa'da krallik rejimi kuvvetlendi. Serf durumundaki köylü, toprak sahibi efendilerinden arazi alarak, mal mülk sahibi oldular. Avrupa'da aralarinda büyük esitsizlik ve adaletsiz uçurumu bulunan siniflar arasi fark kismen azaldi. Dogu san'at ve medeniyetini taniyip, Islâmi eserlere hayran olan Haçlilar, Müslümanlardan san'at ve teknik alanda birçok yenilikleri ve kesifleri ögrendiler. Bu ise Avrupa'da ilim ve teknigin gelismesine sebep oldu. Müslümanlardan kâgit ve pusula'yi da ögrenen Haçlilar da gemicilik çok gelisti.Venedik, Cenova Marsilya, Pisa gibi Akdeniz limanlarinin önemi artip, ticari faaliyetler hiz kazandi. Bu sehirler serbest bölgeler mahiyetini alip, Bati ile Dogu'nun ticareti gelisti.

Haçli Seferleri neticesinde Müslümanlar, Bizanslilar ve Yahudiler çok zarar gördü. Islâm ülkeleri ve devletleri harap olup, yüzbinlerce Müslüman Anadolu, Misir, Orta Dogu ve özellikle Kudüs'te kiliçtan geçirilip, yerlesim alanlari yagmalanip, yakilip, yikildi. Kadinlar ve çocuklar bile hunharca öldürüldü. Haçlilarin kilicindan sadece Müslümanlar degil Yahudiler ve özellikle Ortodoks Bizans da çok zarar gördü.

Istanbul'un zenginligine hayran kalan Latin Katolikler sehrin san'at eserlerini zengin olmak hirsiyla yagmaladilar. Ortodoks ahaliye saldirip mal, can ve irzlarina çok zarar verdiler. Istanbullular sehri terk etmek zorunda kaldi. Haçli zulmü o kadar artti ki, asirlardir Istanbul'da bulunan Bizans Imparatorluk tahti sehirden çikarilip, önceden Anadolu Selçuklu Devleti baskenti olan Îznik'e tasindi. Bizanslilar 1261 yilinda tekrar Istanbul'u Latin Haçlilardan geri aldilar.

Haçli Seferleri neticesinde, Islâm Medeniyetini taniyan Avrupa'da ilim ve teknikte gelismeler olup, merkezi otoritenin kuvvetlenmesi yaninda, Müslümanlar'a karsi asirlarca devam edecek olan askeri, siyasi iktisat ve kültürel politikanin da tesbit edilip, safha safha tatbikine sebep olmustur. Batililarin Islâm ülkelerine karsi tatbik ettikleri yayilmacilik, sömürgecilik, Islâm dini'ne saldirmalari ve müslümanlari Dinlerinden uzaklastirmak için yaptiklari bütün dejenerasyon faaliyetleri hep Haçli Seferler'inin bir sonucudur.

HAÇLI SEFERLERi

Papaligin tesvikiyle hiristiyan Avrupalilarin Müslümanlara karsi tertip ettikleri seferlerin umumi adi. En önemlisi dîni olmak üzere, siyasî, sosyal ve iktisadî sebeplere dayanan Haçli Seferleri'ni Papa ikinci Urbanus, 1095 yilinda toplanan Clermont Konsili'nde yaptigi konusmayla baslatmistir. Asirlarca devam edip, milyonlarca insanin can kaybina, devletlerin yikilip ülkelerin tahrip olunmasina sebep olmustur.

Osmanli Devleti'ne ve diger Müslüman Devletlere karsi, 1364 Sirpsindigi, 1389 Birinci Kosova, 1396 Nigbolu, 1444 Varna, 1448 Ikinci Kosova, 1453 Istanbul, 1538 Preveze Deniz, 1571 Kibris, 1683 Viyana kusatmasi ve 1919-1922 Istiklal mücadelemizde Haçlilar ittifak içine girip, müslümanlara karsi cephe almislardir. Halen soguk harp, kültür harbi seklinde devam etmektedir.

Asirlarca devam eden Haçli Seferleri sonucu, milyonlarca insan can verip, kan döküldü. Ülkeler harap oldu. Dîni, siyasî, sosyal, kültürel, iktisadî birçok hadiselere sebep olan Haçli Seferleri'nin getirip götürdügü birçok neticeler oldu. Müslümanlara karsi savasa katilmaya tesvik için Avrupa'da birçok hiristiyan tarikatlar kuruldu. Sefere katilanlara çesitli vaadler de bulunuldu. Seferlere istirak için Avrupalilarin dindarina, maceraperestine, issz güçsüzüne ayri ayri vaadlerle propoganda yapilip, Müslümanlarin karsisinda bütün bunlarin bos çikmasi, neticesinde Papaligin ve kilisenin otoritesi sarsildi.

Bu seferler sonunda Hiristiyanlar, Müslümanlari yakindan tanidilar. Savas meydanlarinda arslanlar gibi cesurâne dögüsen Müslümanlarin aslinda çok merhametli, iyilik sever, misafirperver olduklarina bizzat sahit oldular. Hiristiyan tarikatçilarinin bahsettikleri gibi olmamasi, daha önceki düsüncelerini degistirdi.

Papalik, Haçli Seferlerinin masraflarini karsilamak gerekçesiyle, Hiristiyanlarin ruhani isleri için vergi almak adetini çikardi. Bulundugu çevrenin kilisesine vergisini vermiyenler, Hiristiyanliktan tecrid edildi. Misyonerler faaliyetlerini artirip, Asya ve Afrika'da Hiristiyanligi yaymaya çalistilar.

Haçli seferlerine katilan sövalyelerin müslümanlar karsisinda güçsüzlügü anlasilinca, derebeylik idaresi zaafa ugradi. Merkezi otoritenin hakimiyeti artip, Avrupa'da krallik rejimi kuvvetlendi. Serf durumundaki köylü, toprak sahibi efendilerinden arazi alarak, mal mülk sahibi oldular. Avrupa'da aralarinda büyük esitsizlik ve adaletsiz uçurumu bulunan siniflar arasi fark kismen azaldi. Dogu san'at ve medeniyetini taniyip, Islâmi eserlere hayran olan Haçlilar, Müslümanlardan san'at ve teknik alanda birçok yenilikleri ve kesifleri ögrendiler. Bu ise Avrupa'da ilim ve teknigin gelismesine sebep oldu. Müslümanlardan kâgit ve pusula'yi da ögrenen Haçlilar da gemicilik çok gelisti.Venedik, Cenova Marsilya, Pisa gibi Akdeniz limanlarinin önemi artip, ticari faaliyetler hiz kazandi. Bu sehirler serbest bölgeler mahiyetini alip, Bati ile Dogu'nun ticareti gelisti.

Haçli Seferleri neticesinde Müslümanlar, Bizanslilar ve Yahudiler çok zarar gördü. Islâm ülkeleri ve devletleri harap olup, yüzbinlerce Müslüman Anadolu, Misir, Orta Dogu ve özellikle Kudüs'te kiliçtan geçirilip, yerlesim alanlari yagmalanip, yakilip, yikildi. Kadinlar ve çocuklar bile hunharca öldürüldü. Haçlilarin kilicindan sadece Müslümanlar degil Yahudiler ve özellikle Ortodoks Bizans da çok zarar gördü.

Istanbul'un zenginligine hayran kalan Latin Katolikler sehrin san'at eserlerini zengin olmak hirsiyla yagmaladilar. Ortodoks ahaliye saldirip mal, can ve irzlarina çok zarar verdiler. Istanbullular sehri terk etmek zorunda kaldi. Haçli zulmü o kadar artti ki, asirlardir Istanbul'da bulunan Bizans Imparatorluk tahti sehirden çikarilip, önceden Anadolu Selçuklu Devleti baskenti olan îznik'e tasindi. Bizanslilar 1261 yilinda tekrar Istanbul'u Latin Haçlilardan geri aldilar.

Haçli Seferleri neticesinde, Islâm Medeniyetini taniyan Avrupa'da ilim ve teknikte gelismeler olup, merkezi otoritenin kuvvetlenmesi yaninda, Müslümanlar'a karsi asirlarca devam edecek olan askeri, siyasi iktisat ve kültürel politikanin da tesbit edilip, safha safha tatbikine sebep olmustur. Batililarin Islâm ülkelerine karsi tatbik ettikleri yayilmacilik, sömürgecilik, Islâm dini'ne saldirmalari ve müslümanlari Dinlerinden uzaklastirmak için yaptiklari bütün dejenerasyon faaliyetleri hep Haçli Seferler'inin bir sonucudur.

PATRONA ISYANI

Târihte Lâle devri olarak bilinen döneme son veren isyan hareketi. Patrona ihtilâlini hazirlayan çesitli; siyâsî, ekonomik, sosyal ve idâri sebepler vardir. Merkezde sadrâzam Nevsehirli Dâmâd ibrahim Pasa'ya karsi olan devlet adamlari, bilhassa devlet içerisinde yapilan idarî ve sosyal islâhatlarin askerî teskîlât içerisinde de yapilacagini öne sürerek, yeniçeri ocagini isyana tesvik ediyorlardi. Bu arada uzun süren ve Lâle devri denilen sulh devresinde istanbul'u güzellestirmek amaci ile girisilen saray, konak, yali ve bahçe gibi insâatlari da, lüks ve israftan sayarak halki kiskirtmaktan geri durmuyorlardi.

Son olarak 1723 iran seferinin baslangiçta muvaffakiyetli neticeler alinmasina ragmen, sonradan Osmanli Devleti aleyhine dönmesi ve bozgun haberlerinin istanbul'a gelmesi üzerine, yeniçeriler ile birlikte istanbul halki ve esnafinin da ibrahim Pasa idaresine karsi hosnutsuzluk belirtmeleri, isyan için firsat kollayanlari harekete geçirdi. Bunlarin basinda. Patrona lakabiyla taninan ve o târihe kadar ufak tefek disiplinsizlikleri yaninda, Nis ve Vidin'de meydana gelen yeniçeri ayaklanmalarina katilarak dâima menfî davranislarda bulunan ve kapdân-i derya Abdi Pasa'nin tavassutuyla idamdan kurtulan, Halil adinda bir serseri gelmekteydi. Patrona Halil, etrafinda topladigi istanbul'daki gayr-i Türk serseri takimindan meydana gelen avânesi ile isyan hazirliklarina basladi. Bu arada sultan üçüncü Ahmed Han, bizzat iran seferine çikmak üzere Üsküdar'a geçmis bulunuyordu.

Nitekim Pâdisâh'in istanbul' dan ayrilmasini firsat bilen Patrona Halil, Muslu Pasa, Ali Usta, Kara Yilan, Emir Ali, Çinar Ahmed, Oduncu Mehmed, Laz Mustafa, Tursucu ismail. Gavur Ali, Cigerci Ramazan gibi âsîlerle 28 Eylül 1730 Persembe günü isyan etti. isyani Bâyezîd'de baslatan âsîler, esnafdan, dükkânlarini kapayip kendilerine katilmalarini istediler. Patrona Halil, daha sonra bir mikdâr âsiyle Aga kapisina gitti. Yeniçeri agasi Hasan Aga, üç yüz kisi ile karsi koydu ise de tutunamayip geri çekildi. Yeniçeri agasinin geri çekilmesi, âsîleri cesaretlendirdi ve Aga kapisindaki ve baska hapishanelerdeki mahkûmlari serbest birakip, kendilerine kattilar. Sipâhî çarsisi ve Bit pazarinda bulduklari silâhlari yagma ederek, Saraçhâne'yi kapattilar.

Istanbul kaymakami Mustafa Pasa, isyani haber alir almaz, hâdiselerden Pâdisâh'i haberdâr etti. Sultan Ahmed Han ve devlet adamlari istanbul'a geldiler ise de, Lâle devrinin sulh, sükûn ve huzuruna alisan devlet adamlarinin isyani

bastirmak için uzun müzâkereler ile vakit geçirmeleri, âsîlerin iyice kuvvetlenmesine sebeb oldu. Asîler ikinci gün bir liste yapip kirk bir kisinin kendilerine teslim edilmesini istediler. Listede; sadrâzam Dâmâd ibrahim Pasa, kapdân-i derya ve istanbul kaymakami Mustafa Pasa, sadâret kethüdasi Mehmed Pasa, seyhülislâm Abdullah Efendi ile otuz yedi kisinin isimleri vardir. Sultan Ahmed Han, âsîlerin istedigi sahislari vazifeden alip, istanbul'dan uzaklastirarak, hâdiselerin önüne geçmek istedi. Vezirlige silâhdâr Mehmed Pasa tâyin edildi. Seyhülislâmin öldürülmesi dînen caiz olmadigina dâir ulemânin fetva vermesi üzerine, âsîler seyhülislâmin öldürülmesinden vazgeçtiler. Ancak diger üç vezîrin basini istemede ayak direttiler. Pâdisâh, âsîlerin istegine bas egmek mecburiyetinde kaldi. Dâmâd ibrahim Pasa, âsîlerin eline geçince, Kaymakam Mustafa ve Mehmed pasalarla beraber hunharca öldürüldü. Pek çok hayir ve hasenat, saheser mîmârî ve ilmî eserlerin bânîsi Nevsehirli Dâmâd ibrahim Pasa'nin öldürülmesiyle, âsîler daha da simararak kendilerince tâyinler yaptirip gittikçe cesaretlendiler, ilk önce sadâkatle bagliliklarini ve Pâdisâh'dan hosnûd olduklarini bildiren âsîler, asil niyetlerini ortaya koyarak sultan üçüncü Ahmed Han'in hal'ini istemeye basladilar. Sultan üçüncü Ahmed Han, tahttan çekilmedikçe âsilerin isteklerinin tükenmeyecegini anlayinca, isyanin önüne geçmek ümidiyle, kardesinin oglu sehzade Mahmûd adina saltanattan feragat etti. 1/2 Ekim 1730 gecesi velîahd sehzâde Mahmûd, Osmanli sultâni oldu.

Birinci Mahmûd Han, üçüncü Ahmed Han'in feragati ve âsîlerin arzulariyla Osmanli sultâni oldugu zaman, hâkimiyet tamamen âsilerin elinde idi. Âsilerin reisi Patrona Halil ve avânesi devletin önemli mevkilerine kendi tarafdârlarini getirtmisti. Asîler, istediklerini yapiyorlardi. Sultan Mahmûd, buna mâni olmak için Patrona Halîl ve adamlarini ortadan kaldirmaya karar verdi. Âsilerin devlet kadrosuna tâyin ettiklerini vazifeden alip, onlari istanbul'dan uzaklastirma çârelerini arastirdi. Birinci Mahmûd Han, âsileri ortadan kaldirabilecek devlet adamlarini dikkat çekmeden önemli yerlere getirdi. Sonra Patrona Halil'e Rumeli beylerbeyligi rütbesini verdi ve hil'at giymek için geldigi Revân köskünde, on yedinci bölük agasi Halîl Aga'ya bogdurttu. Disarida bekleyen âsî elebaslari da; "Hil'at giydirilecektir" denilerek birer birer içeri alindi ve hepsi öldürüldü (15 Kasim 1730). Böylece istanbul'da asayisi yeniden te' min eden sultan birinci Mahmûd, devlet otoritesini kuvvetlendirdi.

ARABİSTAN CEPHESİ

Halk arasında Yemen cephesi adıyla da anılır. I. Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti 4 Tümenlik bir kuvvetle Arabistan'daki kutsal İslam şehirlerini korumaya çalıştı. 7. Kolordu'nun birer tümeni Hicaz, Asir, San'a ve Hudeybe'de konuşlandırılmıştı. Uzaklık sebebiyle bu tümenlere yeni asker, malzeme ve silah desteği sağlanamıyordu. 1916 yılında İngilizlerin kışkırtmasıyla, Araplar kendilerini koruyan Osmanlı kuvvetlerine karşı ayaklandı. Mekke Şerif'i Hüseyin, bağımsızlığını ilan etti. Yemen'de İmam Yahya Osmanlılara bağlı kalırken Asir'de Seyyid İdris de ayaklanmaya katıldı.

1917 Şubatı'nda Hicaz Seferi Kuvvetler Komutanlığı'na atanmak üzere, Şam'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Hicaz'ın boşuna savunulmayıp boşaltılmasını istedi. Manevi

sebeplerden dolayı bu istek uygulanmadı. Komutanlık ataması da yapılmadı. Bin bir güçlükle Medine'yi, Yemen'i, Asir'in kuzeyini I. Dünya Savaşı sonuna kadar savunan 7. Kolordu, Mondros Mütarekesi'nden bir müddet sonra, 23 Ocak 1919'da teslim oldu.

AYNALI KAVAK TENKİHNAMESİ

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 21 Mart 1779 yılında imzalanan antlaşma.

21 Temmuz 1774'de imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, Kırım'ın bağımsızlığını kabul etmişti.

Avrupa ülkelerinin Kuzey Amerika'daki savaşlarla ilgilenmesi, II. Katerina'ya Kırım'ı işgal etme fırsatı vermiş, bunun üzerine Kırım Han'ı IV. Devlet Giray Osmanlılara sığındı. Yerine Rus yanlısı Şahin Giray'ın geçmesiyle Tatarlar ayaklandı. Ayaklanmayı detekleyen Osmanlılar,Selim Giray ve taraftarlarını Kırım'a gönderdiler.Rusların ayaklanmayı bastırması üzerine Osmanlılar Rusya'nın Kırım'dan çekilmesini istemiş, böylece İngiltere ve Fransa'nın arabuluculuğu ile Osmanlı ve Rus delegelerinin biraraya gelmesiyle İstanbul'daki Aynalıkavak Kasrı'nda yeni bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre ; Osmanlı Devleti, Şahin Giray'ın hanlığını tanıyacak fakat sonraki hanların seçimi için padişahın halife olarak onayı alınacaktı. Akdeniz ve Karadeniz'de Fransızlarla İngilizlere tanınan ticari haklar Rusya'ya da tanınacak, Kırım'daki Rus kuvvetleri geri çekilecekti.

Bu antlaşma ile Kırım'ın bağımsızlığı yeniden onaylanmış oldu.

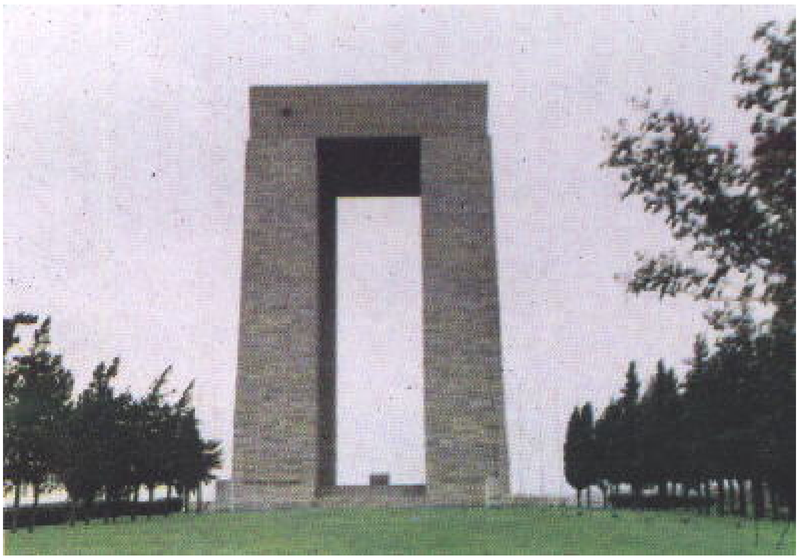
BAR KONFEDERASYONU

1768-1772 yılları arasında Polonya'nın bağımsızlığını Rus saldırılarına karşı korumak amacıyla, Polonyalı soylular ve aydınlar tarafından aynı zamanda Katolik kilisesi'nin ayrılacalıklarını koruma amacıyla kurulan birlik.

Birlik, Polonya'nın içeriden ve dışarıdan gelen müdahalelere karşı zayıf kalmasını ve ilk kez ülkenin bölünmesini hızlandırmıştır.

KONULAR
Savaşın Nedenleri
Savaşta Osmanlı Devleti
Çanakkale Cephesi
Irak Cephesi
Sarıkamış Harekatı
Kanal Harekatı
Ermeni Sorunu ve Tehcir
Wilson İlkeleri
Mondros Ateşkes Antlaşması
Savaşın Sonu
1. DÜNYA SAVAŞI

ÇANAKKALE CEPHESİ(*)

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanına iten İngiltere, Balkan Savaşı'nda perişan olmuş Osmanlı Devleti ordusunu küçük görüyor ve Çanakkale Boğazı'nın İngiliz donanmasınca kolayca geçilebileceğini, hatta İngiliz zırhlılarının büyük toplarının karşısında, Balkan mağlubu Türk askerlerinin kaçacağını sanıyordu. Bahriye Bakanı W. Churchill, İngiliz donanmasının Marmara'ya girip, İstanbul'u teslim alacağını ve Osmanlı Devleti'nin işinin biteceğini hesaplıyordu. Hatta Yunanistan'ı savaşa sokup, Gelibolu Yarımadası'nı Yunan ordusuna işgal ettirip, İngiliz donanmasını tehlikesizce Marmara Denizi'ne geçirmeyi planlıyordu. Lord Kitchener de bu işin çok kolay olacağı görüşünde idi. Kaldı ki Osmanlı Devleti ordusunun elindeki silahlar eski ve eksikti. Henüz Almanya'dan yeterli silah, özellikle büyük toplar getirilmemişti. Bütün şartlar İngilizlere Çanakkale'yi kolayca geçebilecekleri umudunu veriyordu. Çanakkale kolayca geçilince hem Osmanlı Devleti'nin işi bitecek ve "Doğu Sorunu" nu çözümlenecek, hem de boğazlar üzerinden Rusya'ya gereksinimi olan silah, cephane, malzeme gönderilecek, Almanya iki ateş arasına alınacak ve savaş kısa zamanda İtilaf Devletleri'nin galibiyetiyle sonuçlanacaktı. Gerekirse Rusların da Karadeniz kıyılarına asker çıkarması sağlanarak İstanbul teslim alınacaktı. Bu bakımdan Çanakkale Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'na gelişmeleri ve sonucunu etkilemesi yönünden çok büyük önem taşıyordu. Irak, Suriye ve Kafkas cepheleri gibi kısmi bir cephe değil, savaşın sonucunu etkileyecek büyük bir cephe idi.

İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener İngiliz Donanması'nın kara ordusuna gereksinim duymadan Çanakkale'yi geçeceğini düşünüyordu. Bu nedenle, müttefik İngiliz-Fransız filosu Şubat 1915'te Limni Adası'nın Mondros (Mudros) Limanı'nda toplandı. 19 Şubat'tan itibaren de Çanakkale Boğazı ağzına İngiliz-Fransız donanması

tarafından yoğun bir bombardıman başladı. 17 Mart'ta kadar bombardıman sürdü. 18 Mart 1915'te İngiliz-Fransız filoları iki hat halinde, Boğazı geçmek için saldırıya başladılar. Bu saldırıya şu gemiler katıldı:

A Hattı	B Hattı
Queen Elizabeth	Suffen
Agamemnon	Bouvet
Lord Nelson	Charlemagne
Inflexible	Gaulois
Triumph	Cornwallis
Prince George	Canopus
	Vengeance
	Irresistible
	Albion
	Oceon
	Swiftsure
	Majestic

Bir gece önce, Türk mayın gemisi "Nusret" in Boğaz'a mayın döktüğünden habersiz olan bu muhteşem donanma, yoğun bir top ateşiyle Boğaz'a girdi. Yeterince büyük topları bulunmayan Osmanlı Devleti 6 saat 45 dakika süreyle, düşmanın bu üstün kuvvetine karşı amansız bir direnme gösterdi. Müttefik donanması akşama doğru, Boğaz'ı geçemiyeceklerini acı bir şekilde anlamış oldu. Fransız Bove bir mayına çarparak, bütün personeli ile sulara gömüldü ve iki İngiliz zırhlısı da aynı şekilde battı. Diğer zırhlılar ise ağır veya hafif yaralar aldılar. Donanmalarının yarısının işe yaramaz duruma geldiğini gören müttefikler, akşam üstü savaş alanını terk ettiler. Yedi gemi kaybeden İtilaf Devletleri Çanakkale Boğazı'nı geçemiyeceklerini anladılar ve Gelibolu Yarımadası'nı işgal etmeye karar verdiler. Mısır'dan getirdikleri Tümenlerini Limni ve İmroz Adası'na yığdılar. Nisan 1915 başında 40.000 Fransız, 50.000 İngiliz askeri toplandı. 25 Nisan'da Boğaz'ın Anadolu yakasındaki köşesine çıkarma denemesi yapan İtilaf askerleri başarısızlığa uğradı. Fakat asıl çıkarmayı Seddülbahir kıyılarına yaptılar. 28 Nisan'daki 1.Kitre Savaşı'nda ağır kayıplar verdiler. 1 Mayıs'tan itibaren İngilizler, asker çıkarmaya devam ettiler ve 6 Mayıs'ta başlayan büyük saldırıya (11. Kitre) 50.000 kişilik İngiliz-Fransız askeri katıldı. Türk askeri bu büyük kuvveti durdurdu ve bu saldırı da İtilaf kuvvetleri için düş kırıklığı ile sonuçlandı. Bunun üzerine İtilaf Devletleri Gelibolu Yarımadası'na sürekli asker çıkarttı. Tarihin en kanlı savaşlarından birisi, bu küçük yarımada üzerinde amansız bir şekilde sürdü. İtilaf kuvvetleri özellikle Anafartalar Savaşları'nda Yarbay Mustafa Kemal'i karşılarında buldular.

1908'den sonra İttihat Terakki liderleriyle anlaşamadığı için yalnızca askerlik mesleğine kendisini veren Mustafa Kemal, son olarak atandığı Sofya Askeri Ataşeliği'nden gönüllü olarak cepheye atanmasını istedi. Tekirdağ'da bulunan 19. Tümen Komutanlığı'na atandı. Yeni kurulan bu kuvvet bir aylık bir eğitimden sonra savaşa katıldı. İşte İngiliz-Fransız ordusu bu genç subayın askeri başarıları karşısında çaresiz kaldılar. Cephanesiz kaldıkları için düşman önünden kaçan askeri, süngü saldırısına kaldırarak

düşman saldırısını engelleyen Mustafa Kemal, 57. Alay'ın da gelmesinden sonra, çok üstün düşman ordusuna, karşı saldırıya kalktı ve emrindeki birliklere "Size ben saldırıyı emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum... Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde, yerimizi başka kuvvetler ve başka komutanlar alabilir..." emrini veren Mustafa Kemal'in, bu emrini yerine getiren 57. Alay tamamen şehit oldu. Fakat düşman çıkartması da Anafartalar'da başarısız oldu.

Çok kanlı savaşlar sonunda İngiliz-Fransız ordusu, Anafartalar-Conkbayırı gibi Türk direnişleri karşısında yenilgiyi kabullendiler. 19-20 Aralık 1915'te askerlerinin bir bölümünü çeken düşman, 3-9 Ocak 1916'da da diğer kuvvetlerini çekerek yarımadayı boşalttılar. Bu savaşta Osmanlı Devleti ordusu 55.000 şehit, 100.000 yaralı, 21.500 hastalıktan ölen, 10.000 kayıp olmak üzere yaklaşık 200.000 kayıp verdi. Karşı tarafın kayıpları daha çoktu. 55.000'i ölü olmak üzere, yaralı ve esirler dahil, yaklaşık 330.000 kayıp verdiler.

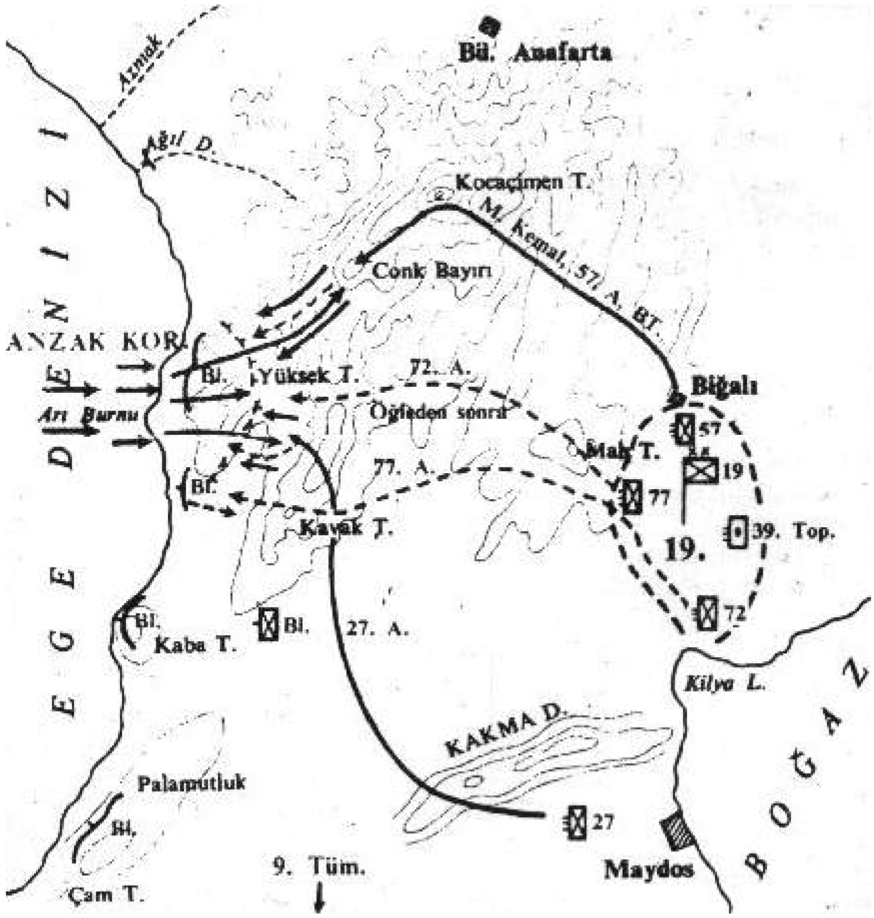
Daha başlangıçtan beri Osmanlı Devleti ordusunun Alman subayların emrine verilmesine karşı çıkmış olan Mustafa Kemal, hemen her fırsatta bu durumu Savaş Bakanlığı'na yazmıştı.Çanakkale Cephesi'nde Liman von Sanders'in yaptığı savaş planını beğenmemişti. Enver Paşa'ya yolladığı yazıda, düşmanın karaya asker çıkarırken, zayıf bulunduğu bir sırada saldırarak karaya çıkmasının engellenebileceğini, oysa Sanders'in planının düşmanın karaya çıktıktan sonra durdurulmasına dayandığını, bunun da bizim aleyhimize sonuçlanacağını belirtti ve orduya Enver Paşa'nın kendisinin komuta etmesini istedi. Sanders'in planı, İtilaf Devletleri'nin büyük bir kuvvetini Çanakkale'de uzun bir süre oyalamak temeline göre yapılmıştı. Böylece İtilaf Devletleri 8,5 ay bu cephede savaştıklarına göre, Alman planı başarılı oldu. Türk askerleri Almanya'nın yükünü hafifletmek için savaştırıldı. Düşmanın yenildiğini ve çekilmek üzere olduğunu anlayan Mustafa Kemal, çekilme anında düşmana yapılacak bir saldırı ile büyük kayıplar verdirileceğini bildirdiyse de isteği Savaş Bakanlığı tarafından uygun bulunmadı. Bunun üzerine istifa etti ise de Liman von Sanders Paşa'nın isteği üzerine istifasını geri aldı.

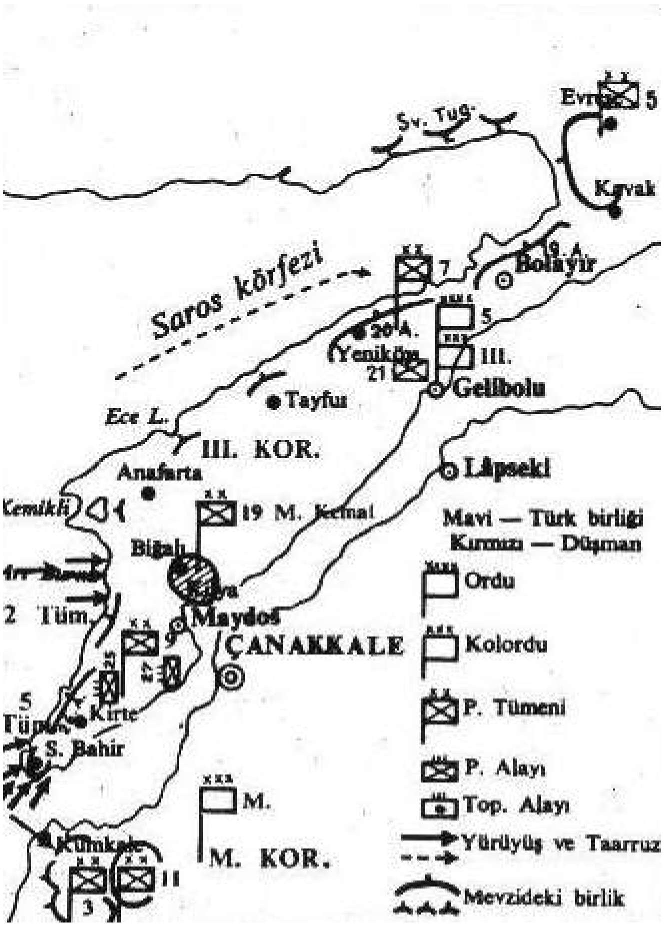
İstanbul ve Osmanlı Devleti'ni kurtarmış olan Mustafa Kemal adı Enver Paşa'nın engellemesiyle İstanbul'da duyurulmadı. Sarıkamış başarısızlığını sansür ile engelleyen Enver Paşa, Mustafa Kemal adını da duyurmadı. Mustafa Kemal, bu savaş sırasında Albay'lığa terfi etti ve bir süre sonra Diyarbakır'a atandı. Generalliğe terfi ettiği de oraya ulaşınca bildirildi. Çanakkale yenilgisi Lord Kitchener'in siyasi yaşantısını sona erdirirken, Churchill'inkini de 20 yıl geriye attı.

Çanakkale'de İtilaf Devletleri yenilirken, Almanya ve Avusturya, Bulgaristan'ın yardımıyla Sırbistan'ı ezdiler ve Almanya'dan İstanbul'a demiryolu bağlantısı kuruldu. Almanya'dan sağlanan ağır silahlar nedeniyle artık Çanakkale'yi geçmek olanaksızdı. Çanakkale başarısızlığı İtilaf Devletleri'ne çok pahalıya mal oldu. Bu harekatın başarılması ile savaşı kısa sürede kazanacaklarını uman İtilaf Devletleri yanıldılar. Balkan Savaşı'nda yenilen Osmanlı Devleti ordusu genç subayları yönetiminde yeni bir dinamizm kazanmıştı. Dünyanın yenilmez sanılan donanma ve ordularının yenilebileceğini gösterdi. Çanakkale Savaşı'nı Osmanlı Devleti'nin kazanması nedeniyle Rusya'ya gereken yardım gönderilemedi ve Osmanlı Devleti savaş dışı bırakılamadı. Bu nedenle savaş iki yıl daha uzadı. Kut-ül Amara ve Seddülbahir yenilgileri, İngilizlerin prestijini çok sarstı ve özellikle sömürgelerindeki İngiliz itibarına darbe indi. Savaşa katılmakta duraksayan Bulgaristan'ın, Almanya yanında savaşa katılmasına neden

oldu. Savaşın iki yıl uzaması, Rusya'da sefalet ve yokluğu arttırarak, Ekim 1917 Bolşevik Devrimi'nin çıkmasına neden oldu. Fransızların bu iki yıl içerisinde 1.766.000 ve İngilizlerin 1.607.651 daha insan kaybetmesine neden oldu. Böylece İngiliz ve Fransız ekonomileri önemli ölçüde zarar uğradılar ve bu ülkelerde hükümet bunalımları ortaya çıktı. İngiliz ekonomisinin zarara uğraması en çok A.B.D.'nin işine yaradı.

*** Prof. Dr. Ergün AYBARS, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Cilt I, Ege Ün. Basımevi İzmir,1986,ss 73-76**

DİVAN-I MUHASEBAT

29 Nisan 1865 yılında devlet harcamalarını denetlemek amacıyla Tanzimat döneminde kurulan organ. Bugünkü Sayıştay'ın temelini oluşturmaktadır.

GALİÇYA CEPHESİ

1914 yılında savaş başlayınca Ruslar Galiçya'yı işgal ettiler. 1915 yılında Almanlarca takviye edilen müttefik güçler, Rusları mağlup ederek tekrar Galiçya'yı ele geçirdiler.

1917 yılı Temmuzunda Ruslar Galiçya'da tekrar taarruza geçtiler. Başlangıçta hızla ilerleyen Rus birlikleri, on gün sonra duraklayarak geri çekildiler. I. Dünya Savaşı'nda Macaristan'ın kuzeydoğusuna düşen Galiçya (Lehistan) bölgesinde bir Osmanlı Kolordusu Alman, Macar ve Avusturya kuvvetleriyle birlikte Ruslara karşı savaştı.

HEŞ BEHİŞT

Sekiz Cennet anlamına da gelir. Akkoyunlu Türkmenleri'nin sultanı İdris-i Bitlisi'nin tarih kitabı. Osman Gazi'den itibaren Yavuz Sultan Selim'e kadar olan Osmanlı padişahlarının hayatını anlatan 80.000 beyitlik manzum eserdir.

HIDİV

Sultan Abdülazizi zamanında Mısır valilerine verilen ünvan. Hıdiv ünvanı ilk olarak 8 Haziran 1867 yılında Sultan Abdülaziz tarafından, Büyük Fuad Paşa'nın isteği üzerine Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu İsmail Paşa'ya verilmiştir.

Mısır Hidivleri protokolde şeyhülislam ve sadrazam ile aynı derecede idi. Aynı toplantıda bulundukları zaman sadrazam ve şeyhülislamdan sonra hıdiv yer alırdı. Hıdiv ünvanı İngilizler tarafından, 19 Aralık 1914 yılında Osmanlılar'dan Mısır'ı almaları sonucunda kaldırılmıştır.

IRAK CEPHESİ

Bu cephe, İngilizlerin petrol sahalarını ele geçirmek amacıyla, 15 Ekim 1914'te Bahreyn'i ve 23 Kasım 1914'te Basra'yı işgali üzerine açıldı. Yerli askerlerle karışık Osmanlı kuvvetleri işgale karşı koyamadı. İngilizler, İran'da Ahvaz'ı da ele geçerdiler.

20 Aralık 1914'te, Basra'yı geri almak amacıyla cephe komutanlığına atanan, Yzb. Süleyman Bey askeri aşiretlerden ve gönüllülerden yararlanarak topladığı kuvvetle, 12 Nisan 1915'te taarruz etti. Şuaybiye Savaşında başarılı olamadı ve Kutülamare'ye çekildi. İntihar etti. İngilizler burayı da ele geçirip Bağdat'ı almak için, General Townshend komutasında saldırdılar. Türk Kuvvetleri, İngilizleri Selmanpak'ta durdurdu. Kanlı çarpışmalardan sonra İngilizler, 26 Kasım 1915'te çekildiler. Kutülamare'de 8 aralık 1915'te kuşatılan İngiliz birlikleri, beş ay süren bir direnişten sonra 28 Nisan 1916'da teslim oldu. General Townshend dahil 13.399 esir alındı.

1916 yılı başında bir kısım İngiliz birlikleri General Townshend'in yardımına geldiyse de İran'da Hamedan'a kadar sürüldüler. İngiliz birlikleri 1917 yılı başında bekledikleri güce ulaştılar. Taarruza geçtiler. 11 Mart 1917'de General Maude yönetimindeki İngiliz birlikleri Bağdat girerken Halil Paşa'nın komutasındaki Osmanlı askerleri Bağdat'ı boşalttı.

Türk kuvvetlerinin Bağdat'ı geri alma teşebbüsü başarılı olamadı. Samerra'yı da ele geçiren İngiliz Ordusu, Musul'a doğru ilerlemeye başladı. Bağdat'ı geri almak için 6. Ordu'yla Halep'te kurulan 7. Ordu birleştirilerek General Falkenhayn komutasında Yıldırım Ordular Grubu kuruldu. Halep'te hazırlıklar sürerken, İngilizler Tikrit'e kadar ilerlediler.

1918 yılında aldıkları takviyelerle iyice güçlenen İngiliz birlikleri, petrol yataklarının bulunduğu Musul'a giremediler. Ancak, ne yazık ki, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından üç gün sonra 3 Kasım 1918'de, mütarekeye aykırı şekilde burayı işgal ettiler.

İRAD-I CEDİD

Nizam-ı Cedid hazinesi olarak bilinmektedir. III. Selim'in emri ile 1793'te Nizam-ı Cedid ordusunun giderlerini karşılamak amacıyla oluşturulan bütçe.

Padişahın başkanlık ettiği toplantı sonucunda olağan bütçe gelirlerinin dışında bir bütçe oluşturularak, gelir kaynaklarının hazineden ve genel bütçeden ayrılması kararına varıldı. Bu kararla oluşturulan yeni hazineye de İrad-ı Cedid adı verildi. İrad-ı Cedid kanunlarına göre İrad-ı Cedid nazırına ve başdefterdara verilen günlük gelir ve gider pusulaları ay sonunda incelenerek üç nüsha olarak aylık defter düzenleniyor ve bu nüshalar; Babıali'ye, Başmuhasebe'ye ve Ruznamçe Kalemi'ne veriliyor ve yıl sonunda bilanço çıkarılıyordu. Gelir fazlası olan para Darphane-i Amire'deki özel İrad-ı Cedid hazinesine aktarılırdı.

Kabakçı Mustafa Paşa isyanı sonucunda Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesiyle bu hazine kaldırılmış, biriken paralar da Darphane-i Amire hazinesine devredilmiştir.

İSAKÇI KALESİ

Tuna Nehri'nin sağ kıyısında bulunmakla birlikte bölgenin stratejik üstünlüğü sebebiyle yaptırılmıştır. Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşları arasında bir çok kez el değiştirmiş, Sultan III Selim zamanında Ruslar'ın eline geçmiştir. Yaş Antlaşması ile tekrar Osmanlılara verildi. Edirne Antlaşması ile yeniden elden çıktı.

YASANMIS ILGINC OLAYLAR

- ABDÜLHAMÎD HAN'A GÖRE JÖN TÜRKLER
- ALLAH YOLUNU AÇIK ETSIN
- BELGRAD'DA IKI SEHID!
- BIR SALKIM ÜZÜM
- DEVLET YIKILDIKTAN SONRA!..
- OSMAN GÂZI'NIN, OGLU ORHAN GÂZI'YE NASIHATI
- HOCA NASIHATI
- GAYRET-I ISLÂMA NE OLDU?
- IKI CIHÂNDA YÜZÜN AK OLSUN!..
- YAVUZ, SINA ÇÖLÜNDE!..
- AKILLILARIN DURAGI
- BIR SEHÎDÎN SON SÖZLERI!..
- MISIR'IN SÂHIBI!..
- MÜ'MINLERE YAKISAN
- PÂDISÂH'DA NEFERDIR
- GÜZEL AHLÂKLI OLMAK!..
- HIZMETI GEÇENLERI TAKDÎR EDERDI
- ILMIN KIYMETI!..

ABDÜLHAMÎD HAN'A GÖRE JÖN TÜRKLER

"... Ve daha garib bir tecelliye bakiniz ki, "Genç Osmanhlar"i da "Jön Türkler"i de Osmanli Imparatorlugu'nu parçalamak isteyen büyük devletlerin hepsi arkaliyorlardi! Bu devletlerin gözünde ümit bu gençlerdeydi!.. Bunlarin dedigi yapilirsa, Osmanli imparatorlugu kurtulacak, dediklerine kulak asilmazsa, batacakti! Iki kere istemeyerek de olsa, dediklerini yaptik ve iste battik!... Bari son kalan bir avuç vatan topraginda yasayanlarin gözleri açildi mi?., Insaallah!..

Evlâdim sayilan bu vatan çocuklari, benim, bir sarayin dört duvari arasinda gördügüm hakikati, koskoca yeryüzünü gezip tozduklari hâlde nasil görmediler; nasil görmediler de ecdâd kani ile sulanmis koskoca bir ülkeyi kendi elleriyle hatirdilar!

Suçlamaya dilim varmiyor; fakat görüyorlardi ki, ingilizler, Fransizlar, Ruslar, hattâ Almanlar ve Avusturyalilar yâni bütün büyük Avrupa devletleri, menfaatlerini Osmanli mülkünün parçalanmasinda bulmuslardir. Görüyorlardi ki bu devletler birbirleriyle dalasiyorlar, ama Osmanlilari bölüsmekte anlasiyorlardi. Anlasamadiklari, kimin daha büyük parçayi yutacagi idi. öyle oldugu hâlde, bu düsüncede olan devletlerin kendilerini arkalamalarindan da mi bir mânâ çikaramiyorlardi ?

Söyledim, yine söyleyecegim, anlattim, yine anlatacagim, düsünmüyorlarmiydi ki, Osmanli ülkesi bir çok milletlerin bir araya gelmesinden meydana gelmistir. Böyle bir ülkede mesrûtiyet, ülkenin unsur-i aslîsi için (temel unsur) ölümdür, ingiliz Parlamentosunda bir Hindli, Afrikali, Misirli; Fransiz Parlamentosunda bir Cezayirli meb'ûs varmiydi ki, Osmanli Parlamentosunda Rum, Ermeni, Bulgar, Sirp ve Arap meb'ûsu bulunmasini istemeye kalkiyorlar!..

Hayir, bunca okumus, düsünmüs, kendisini dâvasina vermis vatan evlâdinin cibilliyetsiz çikacagini kabul edemem! Sâdece aldandilar, derim. Aldandilar ama, cezalarini kendilerinden çok, aldanmayan milyonlarca masum vatan evlâdi çekti! Hem öldüler, hem de vatandan oldular!

Kendilerine "Jön Türkler" denilen kimseler aslinda üç-bes kisidir. Bunlar yillarca Avrupa'da benim aleyhimde çalismislar, benim aleyhimde çalismanin vatanin da aleyhinde çalismak demek oldugunu düsünmeden yazmislar, çizmisler, söylemislerdir. Çikardiklari gazeteleri gizlice memlekete sokmanin yolunu büyük devletlere arkalarini dayayarak buluyorlar, yabanci posta-hânelerden de yabanci uyruklu kimseler araciligi ile çekip suna buna dagitiyorlardi. Yillar yili, ciddî sayilabilecek bir te'sirleri olmamistir; ciddi sayilacak bir fikirleri olmadigi gibi...

Fakat ben buna ragmen, kendileriyle ilgilendim. Yabanci memleketlerde parasizlik yüzünden bâzi seylere katlanmamalari için, gazetelerini satin almak

bahanesiyle büyük yardimlarda bulundum, bazi kimselerin memleketten para göndermelerine göz yumdum. Tek yabancilarin masasi olmasinlar, muhalefetleri yanlis da olsa namuslu kalsin diye!..

Ahmed Celâleddîn Pasa'nin Misir'da Ali Kemâl Bey'den aldigi mektubu görmüstüm. Bu mektup her hâlde Yildiz evraki arasinda saklidir. Kimin nereden para aldigini isim isim yaziyordu. Bu mektupta, Dr. Abdullah Cevdet, Dr. Ishak Sükuti, Dr. Bahaddin Sâkir, Dr. Nâzim, Dr. Ibrahim Temo'nun Fransiz ve italyan localarina bagli olduklarini ve bu localarin yardimiyla yasadiklarini, hattâ memleketteki ailelerine dahi bu localar eliyle para gönderildigini yaziyor ve bunlarin vesikalarini gösteriyordu.

Avrupa'da, Misir'da çesitli namlar altinda çikan gazeteler ve buralarda gezinen gizli cemiyetin adamlari, daha önce de söyledigim gibi, memlekete ciddî bir zarar vermediler. Fakat mason localari, bütün takiblerimize ragmen, "Ittihâd ve Terakki'ye bagli subaylari harekete geçirince, bu âvâre insanlar birer bayrak hâline geldiler. Iste Jön Türkler ve Ittihâd ve Terakki cemiyetinin hikâyesi de budur."

Abdülhamîd'in Hâtira Defteri; sh. 60

ALLAH YOLUNU AÇIK ETSİN

Sene 1915. Sonbaharin serin yagisli günlerinden biri. Birinci Dünyâ harbi bütün cephelerde devam, ediyor. Vatanin her tarafinda barut ve kan kokusu. Yigitlerin biri ölüyor, bini yetisiyor, ihtiyari, genci savasiyor, didiniyor ve yurdumuza düsman çizmeleri basmasin diye, el açip Allah'a dua ediyor. Cepheye durmadan takviye kuvvetleri gidiyor, iste o kuvvetleri götüren tren, Bilecik istasyonunda beklemektedir. Askerlerin hepsi sakin, belki bir daha geri dönmeyecekler. Ama sehîd olmak inanci günülerine huzur veriyor.

Sevkiyat subaylarindan biri vagonlarin arasinda sessiz, hareketsiz bir gölge görür. Merakla, süpheyle yaklasir. O anda çakan simsegin aydinliginda sunlara sâhid olmustur:

Ak saçli, beli bükülmüs, soluk benizli, basi yasmakli, ihtiyar bir Türk anasi çakilmis gibi orada duruyor. Yagmurdan sirilsiklam olmasina ragmen husu içinde beklemektedir. Anadolu'nun cefakâr vefa timsâli ve sabirli anasi ile yaklasan subay arasinda su konusma geçer:

"Valide! Yagmurun altinda niye böyle bekliyorsun?"

"Trende oglum var. Onu selâmetlemeye geldim."

"Oglun kimdir, nerelidir?"

"Sögüt'ün Akgünlü köyünden Mehmedoglu Hüseyin."

"Onu görmek ister misin, çagirayim mi?"

"Sana dua ederim. Ona söyleyecek tek bir sözüm var."

Hüseyin kisa zamanda bulunur. Elini öpen oglunu bagrina basan ana son olarak; "Hüseyin' im, yigit oglum benim!.. Dayin Sipka'da, baban Dömeke'de, agalarin

Çanakkale'de sehîd düstüler. Bak son yongam sensin. Eger, minareden ezan sesi kesilecekse, caminin kandilleri sönecekse sütüm sana haram olsun. Öl de köye dönme. Yolun Sipka'ya ugrarsa dayinin ruhuna bir Fatiha okumayi unutma. Haydi ogul! Allah yolunu açik etsin" demistir.

Hüseyin, son defa anaciginin elini öpmüstü. Yasli gözlerle ogluna bakan Türk anasi son evlâdini da dualarla bu sekilde cepheye ugurlamistir.

ALLAH YOLUNU AÇIK ETSIN

Sene 1915. Sonbaharin serin yagisli günlerinden biri. Birinci Dünyâ harbi bütün cephelerde devam, ediyor. Vatanin her tarafinda barut ve kan kokusu. Yigitlerin biri ölüyor, bini yetisiyor, ihtiyari, genci savasiyor, didiniyor ve yurdumuza düsman çizmeleri basmasin diye, el açip Allah'a dua ediyor. Cepheye durmadan takviye kuvvetleri gidiyor, iste o kuvvetleri götüren tren, Bilecik istasyonunda beklemektedir. Askerlerin hepsi sakin, belki bir daha geri dönmeyecekler. Ama sehîd olmak inanci günülerine huzur veriyor.

Sevkiyat subaylarindan biri vagonlarin arasinda sessiz, hareketsiz bir gölge görür. Merakla, süpheyle yaklasir. O anda çakan simsegin aydinliginda sunlara sâhid olmustur:

Ak saçli, beli bükülmüs, soluk benizli, basi yasmakli, ihtiyar bir Türk anasi çakilmis gibi orada duruyor. Yagmurdan sirilsiklam olmasina ragmen husu içinde beklemektedir. Anadolu'nun cefakâr vefa timsâli ve sabirli anasi ile yaklasan subay arasinda su konusma geçer:

"Valide! Yagmurun altinda niye böyle bekliyorsun?"

"Trende oglum var. Onu selâmetlemeye geldim."

"Oglun kimdir, nerelidir?"

"Sögüt'ün Akgünlü köyünden Mehmedoglu Hüseyin."

"Onu görmek ister misin, çagirayim mi?"

"Sana dua ederim. Ona söyleyecek tek bir sözüm var."

Hüseyin kisa zamanda bulunur. Elini öpen oglunu bagrina basan ana son olarak; "Hüseyin' im, yigit oglum benim!.. Dayin Sipka'da, baban Dömeke'de, agalarin Çanakkale'de sehîd düstüler. Bak son yongam sensin. Eger, minareden ezan sesi kesilecekse, caminin kandilleri sönecekse sütüm sana haram olsun. Öl de köye dönme. Yolun Sipka'ya ugrarsa dayinin ruhuna bir Fatiha okumayi unutma. Haydi ogul! Allah yolunu açik etsin" demistir.

Hüseyin, son defa anaciginin elini öpmüstü. Yasli gözlerle ogluna bakan Türk anasi son evlâdini da dualarla bu sekilde cepheye ugurlamistir.

ALLAH YOLUNU AÇIK ETSIN

Sene 1915. Sonbaharin serin yagisli günlerinden biri. Birinci Dünyâ harbi bütün cephelerde devam, ediyor. Vatanin her tarafinda barut ve kan kokusu. Yigitlerin biri ölüyor, bini yetisiyor, ihtiyari, genci savasiyor, didiniyor ve yurdumuza düsman çizmeleri basmasin diye, el açip Allah'a dua ediyor. Cepheye durmadan takviye kuvvetleri gidiyor, iste o kuvvetleri götüren tren, Bilecik istasyonunda beklemektedir. Askerlerin hepsi sakin, belki bir daha geri dönmeyecekler. Ama sehîd olmak inanci günülerine huzur veriyor.

Sevkiyat subaylarindan biri vagonlarin arasinda sessiz, hareketsiz bir gölge görür. Merakla, süpheyle yaklasir. O anda çakan simsegin aydinliginda sunlara sâhid olmustur:

Ak saçli, beli bükülmüs, soluk benizli, basi yasmakli, ihtiyar bir Türk anasi çakilmis gibi orada duruyor. Yagmurdan sirilsiklam olmasina ragmen husu içinde beklemektedir. Anadolu'nun cefakâr vefa timsâli ve sabirli anasi ile yaklasan subay arasinda su konusma geçer:

"Valide! Yagmurun altinda niye böyle bekliyorsun?"

"Trende oglum var. Onu selâmetlemeye geldim."

"Oglun kimdir, nerelidir?"

"Sögüt'ün Akgünlü köyünden Mehmedoglu Hüseyin."

"Onu görmek ister misin, çagirayim mi?"

"Sana dua ederim. Ona söyleyecek tek bir sözüm var."

Hüseyin kisa zamanda bulunur. Elini öpen oglunu bagrina basan ana son olarak; "Hüseyin' im, yigit oglum benim!.. Dayin Sipka'da, baban Dömeke'de, agalarin Çanakkale'de sehîd düstüler. Bak son yongam sensin. Eger, minareden ezan sesi kesilecekse, caminin kandilleri sönecekse sütüm sana haram olsun. Öl de köye dönme. Yolun Sipka'ya ugrarsa dayinin ruhuna bir Fatiha okumayi unutma. Haydi ogul! Allah yolunu açik etsin" demistir.

Hüseyin, son defa anaciginin elini öpmüstü. Yasli gözlerle ogluna bakan Türk anasi son evlâdini da dualarla bu sekilde cepheye ugurlamistir.

BIR SALKIM ÜZÜM

Avrupa hiristiyanlari, Papa'nin kiskirtmasi ile bir araya gelip Osmanli topraklarina saldirmaya tesebbüs edince, yeryüzünün sultâni Kanunî Sultan Süleyman Han, ordusu ile sefere çikti. Târihlere san veren ordu agir agir ilerliyor, hedefine bir an önce ulasmak için gayret sarf ediyordu. Havalar da iyice isinmisti. Bir Hiristiyan beldesinden geçerken, yolun dar olmasi sebebiyle, askerlerden kimisi üzüm baglarindan yürümek mecburiyetinde kaldi. Olgunlasan üzümler susuzluktan dudagi çatlamis askerlere; "Al beni, ye beni" dercesine duruyordu. Askerlerden biri dayanamayip, sahibinin haberi olmadan bir salkim üzüm kopardi. Yerine de bir keseye koydugu parayi bagladi. Üzümü de yedi. Çok geçmeden mola verildi. Ordunun arkasindan, kanter içinde hiristiyan bir köylünün geldigi görüldü.

Köylüyü komutana götürdüler. Çok heyecanli olan köylü, komutanin eline mi, ayagina mi kapanacagini bilemedi. Bir asker, kendi bagindan kopardigi üzümün yerine para birakmisti. Baginda baska bir zarar yoktu. Böyle bir askere ve komutanina, elbette tesekkür etmeliydi. Ama komutan bu habere hiç sevinmedi. Bir askerinin baskasinin malini izinsiz almasini bir türlü kabul edemiyordu. Tellâllar çagirtilip, o asker bulundu. Bu arada Sultan da hâdiseyi ögrenmisti. Hemen o askerin ordudan atilmasini emretti ve; "Kursaginda haram lokma bulunan bir askerin bulundugu ordu ile zafer ve nusret müyesser olmaz" demekten kendini alamadi. Hiristiyan köylü, üzümü alan askeri taltif ettirmek için geldigini, hâlbuki isin tersine döndügünü arz edince, komutan; "Eger o asker parayi baglamamis olsaydi, bu ordunun adi zâlimler ordusu olurdu. Iste o zaman, kellesi de giderdi. Parayi asmaya baglamakla kellesini kurtardi. Ama sahibinden izinsiz mal almakla da, seferden men cezasina çarptirildi" dedi ve kahraman ordu yoluna devam etti.

Orduya Belgrad yakinlarinda bir yerde konaklama emri verildi. Askerler, çevredeki su ve çesmelerden istifâde edip, abdest tazelemeye, susuzluklarini gidermeye çalisiyorlardi. Çesmelerden birinin yakinlarinda bir manastir vardi. Manastirin rahibi, Osmanli askerinin durumunu ögrenip, haçli askerlerini haberdâr etmek için, manastirdaki rahibelerden birkaçini süsleyip, ellerine verdigi testilerle çesmeye gönderdi. Rahibelerin geldigini gören Osmanli askerleri, hemen çesme basindan ayrilip, rahibelere sirtlarini döndüler. Rahibeler testilerini doldurup gidinceye kadar kimse dönüp bakmadi. Rahibeler gelip durumu anlatinca;koparilan üzümlerin yerlerine para birakildigini duy an Rahip, bu kadarini beklemiyordu. Bunlar ne biçim insanlardi. Maldamülkte gözleri yoktu, kadinakiza iltifat etmiyorlar, memleketlerinden günlerce uzak yerlere kadar geliyorlar, korkmadan ve endise etmeden canlarini veriyorlardi.Hemen kâgit kalem istedi. Osmanli askerlerinin karsisina çikmak için hazirlanan haçli ordulari komutanina sunlari yazdi; "Ey haçli kumandanlari!.. Siz bu ordu ile nasil basa çikabilirsiniz? Bu insanlar canlarini düsünmeden Allah yolunda komutanlari emrinde çekinmeden can veriyorlar. Biliyorlar ki, gidecekleri yer Cennet'tir. Kadinakiza ehemmiyet vermiyorlar, yanlarina gönderdigim rahibelere sirtini döndüler. Malamülke de önem vermiyorlar. Bütün mal ve mülklerini terkederek cihâda çikiyorlar. Herkese karsi iyi davranip, kimseye zulmetmiyorlar. Ey haçli kumandanlari!.. Siz, onlardaki bu hasletleri ortadan kaldirmadan karsilarina çikip savasmaya kalkisirsaniz elinize binlerce askerinizin canina mal olacak aci bir tecrübeden baska bir sey geçmez. Buna ragmen haçli kumandanlari, kahraman Türk askerlerinin kiliçlarina yem olmak için adetâ birbirleriyle yaris ettiler. Türk askerine yeni yeni zaferler kazandirdilar. Avrupalilar, kendi kötü hasletlerini Osmanlilara asiladiklari zaman, onlari yenebileceklerini yillar sonra anladilar ve faaliyetlerini bu yönde yogunlastirdilar.

DEVLET YIKILDIKTAN SONRA!..

Birinci Dünyâ harbinin basladigi günlerdi!.. Dâhiliye nâziri Talat Pasa ile harbiye naziri Enver Pasa ne düsündülerse, sabik pâdisâh ikinci Abdülhamîd Han'in mes'ele hakkindaki malûmatina, bilgi ve tecrübesine basvurmayi uygun buldular. Bu maksadla Ishak Pasa'yi Beylerbeyi Sarayi'na gönderdiler. Otuz üç sene gibi uzun bir müddet Avrupa siyâsetine hâkim olmus sultan ikinci Abdülhamîd Han, cevâbinda; "Bu vaziyette artik benim verebilecegim bir fikir, tavsiye edebilecegim bir tedbir kalmamistir. Zîrâ bu zavalli devlet, harbi umûmîye sürüklendigi gün münkariz olmustur. Sizi bana gönderenler harbe girmeden önce

göndermeli idiler. Dünyânin karalarina ve denizlerine hâkim olan devletlerine karsi Almanya ve Avusturya ile birlesip atese atilmak, târihin ender kaydettigi hatâlardandir" demistir. Her hâlde bu konusmasindan tatmin olmayan Enver Pasa'yi da Beylerbeyi Sarayi'na davet ederek nasihatlerde bulunmus ve söyle demistir: "33 senelik saltanatimda, ferdin hürriyetine tarafdârdim. Lâkin gelisi güzel bir hürriyet ve serbestiyi hiç bir zaman istemedim. Mesrûtiyeti ben îlân ettim. Ama meb'ûslarimizin kifayetsizligini görerek kapattim. Meclisi meb'ûsânin Doksanüç harbinde verdigi karârin bize neye mâloldugunu bilirsiniz. Balkanlari kaybettik, istanbul'a gelen Ruslar ile serefsiz bir andlasma imzalamaya mecbur olduk. Andlasma imza ederken Safvet Pasa'nin agladigini isitince ben de agladim. Ama göz yasi dertlere deva olmuyor. Simdi siz de acele ile bir harbe girmis bulunuyorsunuz. Insâallah hayirli ve serefli olur. Fakat Allah göstermesin ya felâketle biterse... ister misin bu da Anadolu' nun kaybina mâlolsun. Her devirde devletin düsmani olmustur. Siz de bu düsmanlarla isin iç yüzünü bilmeden birlestiniz. Hareket ordusu ile Istanbul'a geldiniz. Iktidari ele aldiniz. Istediginiz makama geçtiniz. Yapmak istediklerinizi niye yapmiyorsunuz. Bunlara güvenme oglum, insani bugün alkislayanlar, yarin onun aleyhine dönüp parçalamasini da bilirler. Dikkatli ol!.." Ne var ki büyük hayâller pesinde kosan Enver Pasa ve Ittihâd ve Terakki ileri gelenleri bu mühim nasihatlere de kulak asmayarak bildikleri yolda yürüdüler. Böylece devletin yikilmasina sebeb olduklari gibi, millete kan ve göz yasindan baska bir sey birakmadilar. Ayrica târihe kötülükleriyle yâd edilen kimseler olarak geçtiler.

OSMAN GÂZI'NİN, OGLU ORHAN GÂZI'YE NASIHATI

"Ogul! Din islerini her seyden evvel ele alip, yürütmek gayret ve esâsini dâima gözönünde bulundur ve bu esâsi sakin gevseklige ugratma. Çünkü bir farzin yerine getirilmesini saglamak, din ve devletin kuvvetlenmesine sebeb olur.

Din gayretine sâhib olmayan, sefâhete düskün olan, tecrübe edilmemis kimselere devlet islerini verme! Zîrâ, yaradanindan korkmayan bir kimse, yarattiklarindan da çekinmez.

Zulümden ve hangisi olursa olsun bid'atden, yâni Islâmiyet'e aykiri seylerden son derece uzak dur! Seni zulüm ve bid'ate tesvik edip sürükleyenleri, devletinden uzaklastir ki, bunlar seni yikilisa sürüklemesinler.

Allahü teâlânin rizâsi için, devlet hizmetinde ömrünü tüketen sâdik devlet adamlarini dâima gözet. Böyle kiymetli kimselerin vefatindan sonra, aile efradini koru, ihtiyâci olanlarin da ihtiyâçlarini karsila, tebeandan hiç kimsenin malina mülküne dokunma. Hak sahiplerine haklarini ver, lâyik olanlara ihsan ve ikramlarda bulun ve ailelerini de gözet. Özellikle, devletin ruhu mesabesinde olan ve en büyük dayanagi bulunan asker taifesini güzelce idare edip rahatlarini te'min eyle.

Devletin bedeninde kuvvet mesabesinde olan hakîki âlimleri ve fazilet sahiplerini, edip ve yazarlari, san'at erbabini gözetip koru. Onlara hürmet, ikram ve ihsanda bulun. Bir ülkede, olgun bir âlimin, bir arifin, bir velînin bulundugunu duyarsan, uygun ve lâyik bir usûl ve ifâde ile onu memlekete getirt. Onlara her türlü imkâni taniyarak ülkene yerlestir ki, hükümetin süresince âlim ve arifler, bilginler, memleketinde çogalsin. Din ve devlet isleri nizâma oturup ilerlesin.

Sakin, orduya ve zenginlige magrur olma. Hakîkî âlim ve ariflere, bilginlere hürmet edip, sarayinda onlara yer ver. Benim hâlimden ibret al ki, zayif, güçsüz bir karinca misâli, hiç lâyik olmadigim hâlde buraya geldim veAllahü teâlâmn nice nice ihsanlarina ve inayetlerine kavustum. Seni de benim uydugum ve uyguladigim nizâmi uygula. Muhammed aleyhisselâmin dînini, bu yüce dînin mensuplarini ve itaat eden diger tebeani himaye eyle! Allahü teâlânin hakkini ve kullarinin hakkini gözet. Dînimizin tâyin ettigi beytülmâldeki gelirin ile kanâat eyle! Devletin zarurî ihtiyâçlari disinda sarfiyatta bulunmaktan son derece sakin! Senden sonra geleceklere de ayni nasihatlerde bulun ve iyice tenbih eyle. Dâima adalet ve insaf üzerine bulun. Zulme meydan verme. Herhangi bir ise basliyacagin zaman Allahü teâlânin yardimina sigin! Tebeani, düsmanlarin ve zâlimlerin saldirilarindan koru. Haksiz olarak hiç kimseye muamelede bulunma. Dâima halkini hosnud edecek seyleri arayip, yapilmasini sagla. Onlarin gönlünü kazanmagi, bunun devamini ve artmasini büyük nimet bil! Tebeanin sana olan güveninin sarsilmamasina son derece dikkat eyle."

HOCA NASIHATI

Seyyid Ahmed Merami, Osman Bedreddîn' den ayrilirken son nasihatlerini söyle yapti: "Canim yavrum Hafiz! En basta güzel ahlâk ve' dürüstlük gelir. Bundan zerre kadar ayrilma, Ilminle amel et. Ilmi yaymakta cömert ol. Erzurum ulemâsina selâm söyle, ilim meclisini terketme. Bilirsiniz ki, ilim, uçsuz bucaksiz bir saray gibidir. Siz gittikçe o da gider, neticede Allahü teâlâya kavusturur.

Molla Hafiz! Ilim, koyu gölgeli bir agaca benzer, gölgesinde oturanlar, gölgelenir. Meyvesi bol ve lezzetlidir. Tadanlar bilir. Bu agacin kökü bir, dallari çatalli budaklidir. Binbir tomurcugu vardir. Her budagin ve her tomurcugun istidâd ve kabiliyetlerine göre yapragi vardir. Bakarsiniz yapragin biri hastadir. Sararir düser. Meyvesinin biri yaralidir, olgunlasmadan yere düser. Ona bakan bulunmaz. Insanlar da böyledir. Kimisi görünüsü ile dili ile herkesi memnun eder. Fakat onun içi, kalbi hastadir. Bu, elinde lâmba tutan bir sahis gibidir. Baskalarini aydinlatir, fakat kendisi karanliktadir. Bu misâl ilmiyle amel etmeyenlerin hâlini gösterir. Bir baskasi görünüsü ile hos görünmez amma, sakin ona suizan etme, haramdir... Ayrilacaklari sirada elini öpünce de; "Hafiz! Bizi Unutma! ilmini sarfet, artirirsin. Hakk'i zikret, bulursun. Ahlâk beline kemerdir. Bir insan halki sevmekle Hakk'a erer. Huzurla kemâl bulunur. Mürsidsiz kemâlin zevali vardir. Mürsid ara, irsada er. Gazaya karis, gazi ol. Göz çapagi abdest bozmaz. Göz agrisi Hak vergisidir. Sabretmek kadar güzel ilâç bulunmaz. Her isinde Allahü teâlâ sana yardim ihsan etsin. Sana emegim helâl ve faydali olsun oglum!" Sonra gözlerinden öperek ayrildi. Bu son sözlerinde karsilasacagi önemli hâdiselere isaret etti.

GAYRET-I ISLÂMA NE OLDU?

Sultan üçüncü Selim Han'in 1787-Rus savasinda orduyi hümâyûna gönderdigi ferman söyledir: "Sizin tereddüt göstermeden ve düsmana mukavemet etmeden terk ettiginiz topraklari, ecdadimiz gögsünü düsmanin top ve tüfegine siper ederek, düsman karsisinda demir yumruk gibi durarak, arslan gibi kükreyerek zaptetmisti. Size ne oldu? Siz onlarin evlâdlari degil misiniz? Bu hâl ne hâldir ki, yüz geri edip memleketi düsmana terk edersiniz. Moskof askeri kraliçeleri olan bir avretin gayreti için, açliga, susuzluga soguga, sicaga, yaraya, bereye, kan ve ölüme katlanip bes yüz senedir cihani titreten devletimize galebe eder. Fethedüp,

ele geçirdigi Türk ve müslüman memleketlerinde akla gelmez facialar yapar. Düsman istilâ ettigi yerlerde, eteginin ucunu göstermemis ve niceleri Peygamber evladindan olan müslüman kiz ve gelinlerini esir edip kocalarinin, baba ve kardeslerinin önünde irzlarina saldirdilar. Yazik, çok yazik! Sizde hiç millet, vatan sevgisi, irz, namus kaygisi yok mu? Gayret-i islâm'a ne oldu? Ben sehzade iken, bunlari isitip kan aglardim. Simdi kalbim parçalaniyor. Dünyâ çabuk geçer ne kadar yasasak sonunda ölümün pençesinden kurtulus mümkün degildir. Simdi düsman elinde esir düsmüs olan kadinlar ve kizlar, ana ve babalarindan ayrilmis çocuklar, mahser gününde yakamiza yapisacaklardir. Ben, kudretim dâhilinde sizlerden hiç bir sey esirgemedim. Bakalim bundan sonra gazi dilâver kullarim, hepinizden istirhamim gayret kemerini belinize birkaç yerden baglayip korkaklik ve alçaklik edenleri kabul etmeyip, islâm gayretinin tamamlanmasina ve Allahü teâlânin fazli ile düsmandan intikam almaya ihtimam edesiniz. Benim duam sizinle beraberdir. Büyügünüz ve küçügünüz berhudar olasiniz. Allahü teâlâ sizlere yardim ve sizleri muzaffer eylesin."

IKI CIHÂNDA YÜZÜN AK OLSUN!..

Kafkasya'yi fethederken su Safevi ordulariyla yaptigi meydan muharebeleri, savunma savaslari sonunda kazandigi muvaffakiyetleriyle dillere destan olan kahraman Osmanli pasasi özdemiroglu, Istanbul'a geldiginde büyük bir coskuyla karsilandi. Üçüncü Murâd Han bu kahramani bizzat görüsmek üzere Yali Köskü'ne davet etti. Pasa, huzura girdiginde Sultan, saray adetlerini bozarak;

"Hos geldin Osman, otur!" dedi.

Osman Pasa oturmadi. Ayakta durdu. Pâdisâh tekrar;

"Otur Osman!" dedi. Osman Pasa oturdu. Fakat haya edip tekrar ayaga kalkti. Murâd Han, dördüncü defa, oturmasini ve Kafkasya'daki muharebelerini anlatmasini emredince, oturdu ve anlatmaya basladi. Kafkas harplerini anlatmasi dört saat sürdü. Osman Pasa, Urus Han'i nasil maglûb ettigini anlattigi sirada Sultan, heyecanlanip sözünü keserek:

"Güzel hareket etmissin Osman!" dedikten sonra üzerinde murassa bir igne bulunan sorgucunu çikarip Osman Pasa'nin basina takti.

Osman Pasa anlatmaya devam etti. Hamzâ Mirzâ'ya karsi kazandigi zaferi anlattigi sirada Sultan yine sözünü kesip;

"Bunlarin semeresini toplayacaksin!" diyerek belindeki murassa hançeri çikarip Osman Pasa'nin beline takti. Osman Pasa, Imamkulu Han'in Gence önündeki hezimetini anlatirken, Murâd Han, ilk önce verdiginden daha kiymetli murassa bir igne bulunan sorgucunu çikarip Pasa'nin basina takti.

Nihayet özdemiroglu Osman Pasa, Kirim hânina karsi, Kefe'de bir kaç bin kisi ile nasil mücâdele ettigini ve hanin yakalanarak cezalandirilmasini anlatip sözüne son verince, memnuniyetinden gözleri yasaran Murâd Han, kendini tutamayip ellerini açarak;

"Iki cihanda yüzün ak olsun! Allahü teâlâ senden razi olsun! Her nereye gidersen muzafferiyet arkadasin olsun! Cennet'te, nâmdasin hazret-i Osman ile bir köskte

ve bir sofrada beraber bulun! Bu dünyâda uzun müddet seref ve iktidar ile yasa!" diyerek dua etti

YAVUZ, SINA ÇÖLÜNDE!..

Mücâhid Serdar, Karaduman'in üzengilerinin üstünde dogruldu ve askerlerine son defa hitabetti: "Ey Cennet yolculari! Ey can kardeslerim!.. Bilirsiniz ki, müslüman Türkler muharebe meydaninda ve bütün ömürlerince yalniz ve sâdece Allahü teâlâdan korkarlar, önüne çikan hiç bir engel, onu Allah yolunda cihâddan alikoyamaz. Sizler cenâb-i Hakk'in emirlerine uydukça, O'nun yardimiyla bu çölü geçmek de sizlere nasîb olur insâallah." Sonra ati Karaduman'i kizgin Sina çölüne sürdü. Arkasindan koca Osmanli ordusu dügüne gider gibi alevli Sina çölüne daldi. Kum firtinalari etrafi kasip kavuruyordu. Gündüzleri dayanilmayacak kadar sicak, geceleri ise dondurucu soguktu. Ordu bu sekilde yol almaya devam ederek çölü yariladi. Suyu herkes idareli kullaniyor, teyemmüm yapilarak namaz kiliniyordu. Bir ara Yavuz Sultan Selim Han hazretleri, birden bire Karaduman'dan yere atladi. Onu gören basta vezîrâzam Sinan Pasa olmak üzere Anadolu ve Rumeli beylerbeyi de atlarindan indiler. Rütbe rütbe bütün komutanlar, sipahiler, süvariler de yaya yürümege basladilar. Koca Osmanli ordusu, piyade (yaya) bir ordu hâline dönüvermisti.

Üstelik Pâdisâh, çok saygili bir sekilde ve önüne bakarak yürüyordu. Bütün vezirler, kumandanlar ve asker merak içinde kalmislardi. Her zamanki gibi, Hasan Can'a müracaat ettiler. O da ne oldugunu anliyamamisti. Fakat ögrenmek için Selim Han'in yanina yaklasti; "Hayirdir insâallah Sultânim! Bütün ordu merak eyler; "Devletlü Pâdisâhimiz, acep niçin yaya yürürler? diye telâs ederler" dedi. Bu dünyâyi iki cihangire fazla gören büyük Sultan söyle fisildadi: "iki cihan sultâni Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem önümüzde yaya yürürlerken, biz nasil at üzerinde olabiliriz Hasan Can?.." Bir müddet bu sekilde giden Selim Han, tekrar atina binince digerleri de atlarina bindiler.

AKILLILARIN DURAGI

Fâtih Sultan Mehmed Han'in vezirlerinden Mahmûd Pasa'ya yakinligi Ile taninan Molla, Vildân anlatir: "Bir gün Mahmûd Pasa, söz arasinda beni çok sevdiginden bahsetti. Ben de, onun Molla Abdülkerim Efendi'ye olan ilgisinden bahisle; "Siz, benden çok Abdülkerim Efendi'yi seversiniz" dedim. Bunun üzerine; "Evet, dogru söyledin" dedi. Ben; "Molla Abdülkerîm sizin Cennet'e girmenize sebeb mi olacak ki, bu kadar çok seviyorsunuz?" deyince, Mahmûd Pasa; "Cennet'e sokacak desem de olur. Çünkü o, benim günahlardan tövbe etmeme vesile oldu. Fâtih Sultan Mehmed Han'in kapicibasisi iken, bir günâha mübtelâ olmustum. Bir sabah Abdülkerîm Efendi, evimizi sereflendirdi. Bir müddet sohbetten sonra, ayaga kalkti. Hürmet ve tazimle kapiya kadar yolcu ederken, bana döndü ve; "Dünyâ ve âhiretine yarar bir sözüm var ki, iyi dinleyip kötülüklerden sakinasin" dedi. Ben de; "Buyurun" dedim. Sözüne devamla; "Elhamdülillah, ilim sahibisin ve pâdisâhin da yakinlarindansin. Çok geçmeden vezirlik makamina yükselecegin asikârdir. Ne yazik ki, içini ve disini günâh pisliklerinden temizlemeye gayret etmezsin. Vezirlik makami, akilli kimselerin duragidir. Osmanli Devleti'nin yüce

dîvâni, temiz insanlarin toplandigi bir yerdir. Gel kerem eyle, içini o günâh pisliklerine bulama ve dalâlet çukurlarina düsüp çabalama!" dedi. Bana bu nasihatleri verirken, hava soguk olmasina ragmen boncuk boncuk ter döktüm ve o ânda tövbe ederek bildirdigi yoldan ayrilmadim" dedi. Bunun üzerine; "Gerçekten onu sevmek yalniz size degil, bize de vâcib oldu demekten kendimi alamadim."

BIR SEHÎDÎN SON SÖZLERI!..

Abdülezel Pasa, sehîd oldugu son savasinda askerlerine söyle hitâb etmistir.

"Askerlerim! Yigitlerim! Kahraman evlâtlarim? Dînimize, namusumuza ve vatanimiza göz diken" düsmana haddini bildirmenin tam zamanidir! Bilirsiniz ki hâinler korkak olur. Biz düsman üzerine yürürsek onlar kaçarlar. Hep beraber Allah, Allah! diyerek hücum edelim!..."

Sonra da Papalivata, Tirpan ve Misfaki tepelerini göstererek söyle dedi: "Aslanlarim! Su gördügünüz tepenin zapti bizim için çok mühim ve pek sanli bir muzafferiyet kazandiracaktir. Siz ki Milona geçidi gibi en zor geçidi asip, en çetin yerlere hücum ederek Osmanli'nin kahramanligini bütün cihâna gösterdiniz. Siz kahramanlarin evlâtlarisiniz. Allahü teâlânin yardimi ile, su tepenin üzerinde vuku bulacak kahramanca bir hücumla zâten gözü yilmis olan düsmani tamamen perisan edeceginizi, sancagimizi oraya dikerek Osmanlinin sânini yücelteceginizi ümîd ediyorum. Eger bu tepeyi zaptederseniz önümüzde çiçeklerle süslenmis genis bir zafer sahrasi açilacak. Bütün islâm âlemi ve Osmanlilar, sizin bu kahraman muzafferiyetinizden dolayi ilân-i sükran ve iftihar edeceklerdir. Analariniz sizi bugün için dogurdu, bugün için büyüttü!

Yeryüzünde bulunan bütün müslümanlarin kiymetli halîfesi sevketli pâdisâhimiz Abdülhamîd Han hazretleri sizi bugün için yetistirdi. Vatan bugün sizden fedâkârlik bekliyor! Hülâsa bugün san ve namus, devlet ve millet sizin süngülerinizle ayakta duracaktir...

Eger arslanlar gibi bir hücumla su tepeyi zaptedecek olursaniz, namusu korumus ve vatani yüceltmis olursunuz. Devletimizin gelecekteki zaferlerine de öncülük etmis olacaksiniz.

Asker evlâtlarim! Size son bir vasiyetim vardir ki, bu vasiyetimin yerine getirilmesini rica ederim! Eger ben su tepeyi zaptettiginizi ve oraya hâkim oldugunuzu görmeden sehâdet serbetini içersem, benim cesedimi sehîd oldugum yere defn etmeyin. Bu tepeyi mutlaka ele geçirin ve benim için o tepe üzerinde bir kabir kazarak oraya defn edin! Sayet bu tepeyi ele geçiremeyecekseniz, birakin cesedim bu topraklar üzerinde kurtlara kuslara yem olsun!

Evlâtlarim! Sizin daglari asan hücumunuza böyle tepeler elbette dayanamaz. Bu bakimdan mutlaka bu tepeyi zaptetmenizi istiyorum!.

Tevfik-i ilâhî rehberimiz, imdâd-i peygamberi yaverimiz, teveccühât-i celile-i hazret-i hilâfet-penâhî, fark-i iftiharimiz da efserimiz (tacimiz) dir. Haydi arslanlar! Ars ileri dâima ileri..."

MISIR'IN SÂHIBI!..

Emir Muhammed Defterdar anlatir: "Her gece yatsi namazindan sonra, arkadaslarla bir yerde toplanir, sohbet ederdik. Âlimlerin ilminden, velîlerin kerametlerinden anlatirdik. Bir gün yine böyle toplanmistik. Sohbet âninda söz, hâlen hayâtta olan îmâm-i Sa'rânî'ye geldi. Onun büyüklügünü anlayamayan bâzilari, aleyhinde dedikodu etmeye basladilar. Ben de, onlarla birlikte, aleyhinde konustum. O gece rüyamda, kalabalik bir ordunun Misir'a bir iç karisikligi düzeltmek için geldigini gördüm. Ordu kumandani, Misir'in Bâbünnasr denilen kapisinda durdu ve; "Misir'in sahibi ile görüsüp, Misir'in anahtarini vermedikçe içeri girmeyiz" dedi. "Misir'in sahibi kimdir?" dediler. O da; "Abdülvehhâb-i Sa'rânî'dir" dedi. Kumandan, adamlarindan birini gönderdi, îmâm-i Sa'rânî'yi evinde bulamadilar. Oglu Abdurrahmân'a durumu anlattilar. Abdurrahmân, babasinin müsâde edecegini söyleyerek anahtari verdi. Rüyadan uyandigimda, yaptigim hatâyi anladim. Demek ki, bu zamanda Misir'in hakîkî sultâni Abdülvehhâb-i Sa'rânî idi. Sabah oldugunda, tmâm-i Sa'rânî hazretlerine gidip, talebesi olmakla sereflenmek istedigimi bildirince; "Talebe olmaniz için ille anahtar mi vermek lâzimdir?" buyurarak, gece rüyada gördüklerimi bildigini isaret etti. Onun bu kerametini görünce, kendisine daha ziyâde baglandim.

MÜ'MINLERE YAKISAN

Abdülkâdir Cezâyirî'nin kumandan ve yardimcilarina gönderdigi mektuplar dikkate sâyân olup, bunlardan Muhammed Hasnâvî'ye yazdigi 1847 (H.1263) tarihli mektubu söyledir:

"... Secaat, kahramanlik ve cömerdlik sifatlariyla mevsûf olan ve Hak teâlâya tevekkül eden mücûhid kardesimiz Seyyid Muhammed Hasnâvî, Allahü teâlâ sizin ve bizim hâlimizi yüceltsin. Dünyâ ve âhiretteki emellerimize kavusdursun! Kiymetli, sabirli mücûhid kardesim! Allahü teâlâ anlayisini arttirsin! Hayirlar ihsan eylesin! Lütf ile hayirlar üzerinde muhafaza eylesin. Muhakkak ki cihâd, peygamberlerin (aleyhimüsselâm) siari, mü'minlerin meslegi ve asil san'atidir. Seni bu himmete kavusturan Allahü teâlâya hamdederim.

Gayret ve çalismalarina sevâblar ihsan buyurup, bu yolda sana yardim eylesin! Allahü teâlâ Kur'ân-i kerîmde, sevgili Peygamberine hitaben cihâdin faziletini, kendi yolunda sehîd olmanin yüksek derecesini beyân ve ifâde buyurmustur. Bunlar üzerinde iyice düsünüp, buna kavusmak için Allahü teâlâdan yardim dilemelidir. Böylece, Allah yolunda sehîd olmanin ne demek oldugu iyi anlasilir. Cihâdin ve sehîd olmanin fazileti ve yüksek derecesi Tevrat ve incil'de de bildirilmistir. Karsiliginda Allahü teâlâ Cennet'i vâd buyurmustur. Serefini buradan anlamalidir. Kendi yolunda cihâd edenlerin, cihâda katilmayanlara nisbetle pek büyük bir ecre kavusacaklarini da müjdelemistir. Kiymetli kardesim, sözün kisasi sudur ki, Allahü teâlâ bir kimseye din ve dünyânin hayrini dilemedikçe ona cihâd nasîb etmez. Kime din ve dünyânin hayrini dilerse, onu cihâda kavusturur. Su hâlde, kavustugun nimetin kadrini iyi bilmelisin. Dâima sizin islerinizi ve hâllerinizi tâkib etmekteyiz ve sizinle görüsüp kucaklasmayi çok arzu ediyoruz. Size dua ediyoruz. Allahü teâlâdan ümîd ederiz ki, en hayirli, bereketli bir zamanda bizi bulusturup görüstürsün. Âmin..."

Muhammed bin Hasan Bay'a gönderdigi pek fesâhatli ve edebî mektubunda da Allahü teâlâya hamd ve Resulüne sallallahü aleyhi ve sellem salât-ü selamdan sonra söyle demektedir:

"... Sizi tebrik etmek ve aramizdaki muhabbeti tazelemek düsüncesiyle vekilimizi gönderiyoruz. Muhakkak ki, mü'minler tek bir beden gibidir. Biri incinirse hepsi incinmis olur. Hepsi ayni izdirâbi duyar. Hakiki mü'min, din kardesi için saglam bir destek ve yardimcidir. Dâima birbirlerini destekler ve kuvvetlendirirler. Yardimlasma ise, ancak A llahü teâlânin razi oldugu seylerde ve takva hususunda olmalidir. Bu, Allahü teâlânin size emridir..."

PÂDISÂH'DA NEFERDIR

Alâtini Köskü muhafiz kumandani kolagasi Rasim Celâleddin Bey, sultan Abdülhamîd Han' la konusmak için izin isteyerek huzuruna gelip; "Zât-i hümâyûnunuzu rahatsiz ettim, beni mazur görünüz, dört düvelle harp hâlinde oldugumuzu söylemem gerekiyor!.." deyince, Sultan hayretle; "Dört düvelle mi?.. Kim bunlar Râsim Bey? Hemen Allah ordu-yi hümâyûna nusret, kuvvet versin, insâallah zafer bizimdir?" diye sordu. Râsim Bey basini yere egmis, aglayacak gibi konusuyordu: "Yunanistan, Bulgaristan, Karadag ve Sirbistan'la hakanim., ve maalesef yenilmek üzereyiz!.." Sultan; "Dört düvel birlesir de haberimiz olmaz mi Râsim Bey? Bu nasil bir gaflettir! Bu devletler birlesemezler ki!.. Aralarinda kilise kavgasi var...Yillar yili süren Makedonya bogusmasini hatirlamiyor musunuz?.." diye sordu. Râsim Bey; "Kiliseler kânununu çikararak, Meclis-i meb'ûsan ve ayan bu ihtilâfi hâl etti. Basimiza bu islerin açilacagini kim bilebilirdi ki? Selanik bugün yarin düsmek üzere... Sizi Istanbul'a götürecekler. Bunu hemen size haber vermek için emir aldim" dedi. Buna çok üzülen Sultan Abdülhamîd Han büyük bir öfke ile; "Râsim Bey! Râsim Bey!.. Selanik demek, Istanbul'un anahtari demektir! Ordumuz nerede, askerimiz nerede? Nasil birakilip da gidilir?.. Birakip gidersek târih ve ecdâd bizim yüzümüze tükürmez mi?.. Biraderim hazretleri buranin tahliyesine razi mi oldu?.. Hayir, ben razi degilim! Yetmis yasimda olduguma bakmayin... Bana bir tüfek verin, asker evlâdlarimla beraber Selânik'i ben son nefesime kadar müdâfaa edecegim!" dedi.

Fakat Sultan Resâd'in selâmi ve ricasi iletilince, bir Osmanli hanedani mensubu olarak Pâdisâh'in irâdesine boyun egmek durumunda olan sultan Abdülhamîd Han, istanbul'a nakledilmeyi kabul etti.

GÜZEL AHLÂKLI OLMAK!..

Beyzade Mustafa Efendi'nin, Geyve müftisine yazdigi nasihat dolu mektubu söyledir: "Mektubuma besmele ile basliyorum. Allahü tealaya hamd, Resulüne salâtü selâm eylerim. Bol bol istigfar etmenizi tavsiye ederim. Bes vakit namazdan ve ders okuttuktan sonra ve seher vakitlerinde bizim için de dua ediniz. Dâima takva üzere olunuz. Her nerede olursaniz Allahü teâlânin dînine uygun yasayin.

Malûmunuzdur ki, takvanin üç mertebesi vardir. A'lâ, evsat ve ednâ, yâni en yüksek, orta ve asagi mertebedir. Akil sahibi ednâ mertebede olmak istemez. En azindan orta mertebede bulunmaya çalisir. Hattâ, a'lâ mertebesine ulasmayi gaye edinir ve ulasir. Zâten kiymetli ve lezzetli olani da bu mertebedir. Bu mertebeye ulasmak da, ancak kalbi kötü huy ve islerden tamamen arindirip siyirmak, ilim, irfan ve güzel ahlâkli olmak, dâima 'Allahü teâlânin rizâsini gözetmekle elde edilebilir. Bu kiymetli isleri yapabilmek ise kalbden Allahü teâlânin zikri, muhabbeti ve rizâsi disindaki seyleri çikarmakla müyesser olabilir.

Bunun için de Allahü teâlâyi zikre ihlâs ile devam etmek, gecegündüz her hâlde O'nun zikri ile mesgul olmak lâzimdir. Bunun usûlünü size ögretmistik. Ayrica, zahir ve bâtinda Resûlullah efendimize sallallahü aleyhi ve sellem ve Eshâbi kirâmina ve selefi sâlihîne uymak, yâni Ehli sünnet velcemâat yoluna; îtikâd, ibâdet, ahlâk ve her hususta sarilmak lâzimdir. Bu nasihatim, muteber kitablardaki nasihatlerin özü ve hülâsasidir. Tarîkati Muhammediyye kitabinda ve Imâmi Gazali hazretlerinin eserlerinde uzun yazili olup, hakîkî tasavvuf ehlinin, Allah adamlarinin mübarek eser ve risalelerinde de ifâde ve beyân buyrulmustur. Cenâbi Hak bereketini bizlere ihsan eylesin. Nurlari ile kalbimizi münevver eylesin. Bu nasihatim üe sizleri, ahbabimi ve sâir müslümanlari nasîblendirip, faydalandirsin. Habîbi ekremi hürmetine bu duami kabul buyursun. Âmin!

Gönderdiginiz hediyeleri aldim, Lutfeylemissiniz. Muhabbetimizin artmasina vesile oldu, Hadisi serîfde; "Hediyelesîniz, sevisiniz" buyruldu. Vesselam..."

HIZMETI GEÇENLERI TAKDÎR EDERDI

Sultan birinci Mahmûd Han, hemen hemen bütün saltanati boyunca devam eden Iran, Rus ve Avusturya muharebelerini; Hekimoghi Ali Pasa, Topal Osman Pasa, Ahmed Pasa, Yegen ve Ivaz Mehmed pasalar gibi degerli kumandanlariyla idare etti. Bilhassa hayâti muvaffakiyetlerle dolu Hekimoglu gibi cidden yetiskin ve tecrübeli vezirleri, sadârette ve ordu seraskerliklerinde kullanarak muvaffak oldu.

Sultan Mahmûd Han hizmet edenleri takdir edip, kiymetli vezirlerini ufak tefek kusur ve hatâlari ve hattâ maglûbiyetleri dolayisiyla, derhâl azl ve sâir suretle cezalandirmayip, hatâsini tashih için kendilerine müsâid davranirdi. Bagdâd valisi meshur Ahmed Pasa ki, Sultan'in toleransi ile Irak'in hükümdari gibi idi. Iran seferleri dolayisiyla selâhiyeti hâricinde devlet tevcihâ-tini istedigi gibi yapmasi sebebiyle azl olunarak Rakka eyâletine tâyin edilmisti.

Ahmed Pasa kat'iyyen ayrilmayacagini ümîd ettigi Bagdâd'dan uzaklastirilinca, korkup katledilecegi vehmine kapildi. Bu hususta veziriazam Hekimoglu Ali Pasa'ya bir mektup yazarak korkusunu beyân ile yardimini istedi. Ali Pasa bu mektubu pâdisâha arz eyleyince, sultan Mahmûd kendisine sunlari yazmistir:

"Sadrâzam tarafina gönderdigin kaimen (mektubun) manzûr-i hümâyûnum olup, kaimende bâzi fikirler oldugun anlasilmistir. Sen bu kadar zamandan beri seraskerlik ve tevcîhat (tâyinler), ile kâmrev (istedigine kavusmus) olub, bundan dahi senden hidemât-i seniyye (yüksek hizmetler) zuhuru me'mûl olmakla (ümid edilmekle) tahrîrâtina (raporuna) göre hilâf-i melhuz (istenilene muhalif) hareketin vuku bulmus olsa dahi affolunmustur."

Bu ferman ile sultan Mahmûd, Ahmed Pasa' nin hizmetlerini takdir ettigini ve ufak bir kusur ile en agir cezanin yapilmayacagini beyân ile kendisini rahatlatmistir.

ILMIN KIYMETI!..

Ibn-i Kemâl Pasa, ilimde yetismesini bizzat kendisi söyle anlatir: "Sultan ikinci Bayezîd Han ile bir sefere çikmistik. O zaman vezir, Halil Pasa'nin oglu ibrahim Pasa idi. Sanli, degerli bir vezir idi. Ahmed ibni Evrenos adinda bir de kumandan vardi. Kumandanlardan hiç biri onun önüne geçemez, bir mecliste ondan ileri

oturamazdi. Ben ise vezirin ve bu kumandanin huzû -runda ayakta, esas vaziyette dururdum. Birdefâsinda, eski elbiseler giyinmis bir âlim geldi. Bu kumandanlardan da yüksek yerde oturdu ve kimse ona mâni olmadi. Buna hayret ettim. Arkadaslarimdan birine, kumandandan da yüksek yere oturan bu zâtin kim oldugunu sordum. "Filibe Medresesi müderrisi, âlim bir zâttir, îsmi Molla Lütfl'dir" dedi. "Ne kadar maas alir" dedim. "Otuz dirhem" dedi. "Makami bu kadar yüksek olan bu kumandanlardan yukari nasil oturur?" dedim. "Âlimler, ilimlerinden dolayi tazim ve takdir olunur, hürmet görürler. Geri birakilirsa, bu kumandan ve vezir buna razi olmazlar" dedi. Düsündüm; "Ben bu kumandan derecesine çikamam, ama çalisir gayret edersem, su âlim gibi olurum" dedim ve ilim tahsil etmeye niyet ettim. Sefer dönüsü, o meshur âlim Molla Lütfî'nin huzuruna gittim. Sonra Edirne'deki Dârülhadîs müderrisligi bu zâta verildi. Ondan Metali Serhi' nin hasiyelerini (açiklama ve ilâvelerini) okudum.

AYDOS KALESININ FETHI

1328 (H. 728) târihinde Orhan Gazi, Abdurrahmân Gazi ile Konur Alb'den Aydos kalesinin fethedilmesini istedi. Ancak kalenin çok saglam istihkâmlari, isin uzunca bir zaman alacagini göstermekteydi. Bu sebeble mücâhid gaziler bir firsat zuhur edecegi ve zaferi böyle saglayacaklari ümidini beslemekte ve sebeblere yapisip Allahü teâlâya tevekkül ederek hazirliklarini sürdürmekte idiler. Nitekim hadis-i serîfde; "Allahü teâlâ bir seyin olmasini murâd ettiginde onun sebeblerini de hazirlar" buyruldugu üzere, burada da hâdiseler öylece gelisti.

Aydos kalesi tekfurunun güzel bir kizi vardi. Bir gece rüyasinda dar ve derin bir kuyuya düstügünü gördü. Kendisini kurtarmak için tutunacak bir sey, bir çikis yolu da bulamadi. Yakinlarindan kimse feryadina cevap vermedi. En sonunda bu korkunç kuyunun ölümüne sebeb olacagi korkusuyla ümidi kirildi. Çirpinmaktan vazgeçtigi sirada nur gibi parlayan bir genç, karanlik kuyunun kenarina gelip, onu bu tehlikeli çukurdan çikardi ve ipekten elbiseler verdi. Uyandiginda gördügü rüyadan hayretler içinde kaldi. Gece gündüz rüyada gördügü yigidin hayâli gözünün önünden gitmez oldu. Kendi kendine; "Benim hâlim ne oldu ki, beni bu çukurdan çikardi. Giyecekler verdi ve hem durdugum yerden gitti. Öyle anlasiliyor ki, benim hâlim baska türlüye dönse gerek" diye düsünürken, ansizin Türkler kale önünde göründü ve muhasara basladi. Muhasara bir müddet devam etti. Kale çok saglam ve burçlari yüksek oldugundan fethedilemedi. Tekfurun kizi, gönül alici, piril piril bir günde içini karartan kederleri ve meraki bir parça olsun dagitmak için kale burçlarinda savasmaya çikti. Birden asagida Türk askeri önünde dimdik duran Abdurrahmân Gâzi'yi gördü. Rüyasinda kendisini kuyudan çikaran kisi oldugunu anladi. Gördügü rüyanin tâbirini kendisi yapti ve müslümanlar arasina katilmanin lüzumunu duydu. Odasina gidip rumca bir mektup yazdi. Bu mektupta, rüyasini anlatip müslüman olmak istedigini belirtip; "Dileginiz bu kaleyi almak ise, simdi kaçarcasina kale önünden çekiliniz ve filân gece, bir kaç yigitle gizlice duvarlarin altina geliniz, o vakit kaleyi kolaylikla ele geçirmis olursunuz" diye yazmisti. Yalvarislarla dolu olan mektubu bir tasa sardi. Savasir gibi yaparak kaleden o tasi Türk askerlerinin arasina atti.Tas yuvarlanip Abdurrahmân Gâzi'nin önüne düstü. Abdurrahmân Gazi, sarili tasi görünce hemen mektubu aldi ve dogruca Akçakoca'nin yanina gitti. Mektup, yazidan anlayanlara gösterildi, içindekiler anlasilinca Konur Alb'in de istirakiyle durum müzâkere edildi. Sonunda geri çekilis plânlari düzenlendi. Kaleye son bir taarruz yapildiktan sonra kendi oturduklari Samandra hisarini da atese vererek düsmana bölgeden Türklerin çekildikleri zannini vermeyi uygun gördüler, is bundan sonra kararlastirildigi sekilde yapildi. Aydos hisari halki, Türklerin korku ve yilginliktan çekildiklerini zannederek sevinçten kendilerinden geçip, yiyip içmeye basladilar, isin nereye varacagindan habersiz, sarhos oldular. Abdurrahmân Gazi mektupta

belirtilen gece, yaninda seksen yigitle kizin dedigi yere geldi. Kiz, GâziAbdurrahmân'i bekliyordu. Onun geldigini görünce, hisar bedenine ip baglayarak asagiya sarkitti. Abdurrahmân Gazi bir örümcek misâli ipe tirmanarak kaleye çikti. Arkasindan bir avuç bahadiri da kaleye çikardi. Kizin tavsiyesine uyarak kale kapilarini bekleyen askeri zararsiz hâle getirmek üzere hisarin kapisina vardilar. Sizmis, uyuyan kapicinin yataginda bulduklari kale anahtarlari ile hisar kapisini açtilar. Plân geregince disarda hazir olan Akça Koca ve gaziler içeri girerek kaleyi ele geçirdiler. Böylece Aydos kalesi fethedildi.

Kalenin fethinden sonra Abdurrahmân Gazi, tekfur ile kizini ve pekçok ganimeti Yenisehir'de bulunan Orhan Gâzi'ye götürüp teslim etti. Keremli pâdisâh Orhan Gazi, âlemin tek sahibi yüce Allah'a sükürler ettikten sonra Aydos kalesi tekfurunun gönüller alan güzel kizini Abdurrahmân Gazi ile nikahladi ve sayisiz ganimetlerle mükâfatlandirdi. Evliliklerinden Karaca Abdurrahmân adiyla taninan bir ogullari oldu. Bu delikanli öyle bir mücâhid oldu ki, Istanbul'da yasayan kâfirler rahat ve huzuru unuttular ve gözlerine uyku girmez oldu. Bizans kadinlari çocuklarini; "Karaca Abdurrahmân geliyor, aglama!" diye korkuturlardi.

NAMAZIMI, AKSEMSEDDÎN KILDIRSIN!..

Seyh Misirlioglu Abdürrahîm söyle anlatir: "Istanbul fetholunmadan önce, hocam Aksemseddin ile Edirne'ye gitmistik. Sultan Murâd Han'in kazaskeri Süleyman Çelebi hasta idi. Bizi saraya davet ettiler. Sultân'in tabibleri, Süleyman Çelebi'nin etrafinda, ona ilâç vermekle mesgul idiler. Hocam tabiblere; "Bunun hastaligi nedir?" diye sordu. Onlar; "Su hastaliktir" diye cevap verdiler. Hocam; "Buna "Sersam" ilâci yapmak lâzimdir" buyurdu. Tabibler; "Bunun hastaligi o degildir. Sen yine de ilâcini ver" dediler. Ben tabiblerin öyle demelerine hayret ettim. Çünkü, ben hocamin, hastanin hâline tam vâkif olmadigini zannetmistim. Hocam, divitle kalem istedi. Onlari getirince, reçete yazdi. Istediklerini getirdiler. Onlardan bir ilâç yapti ve Süleyman Çelebi'ye verdi. Aradan kisa bir zaman geçmisti ki, Süleyman Çelebi'de sihhat alâmetleri belirdi, iyi oldu."

Aksemseddîn'in hocasi Haci Bayram-i Velî' nin vefati yaklastigi sirada, talebelerine; "Benim namazimi Aksemseddin kildirsin ve cenazemi yikasin. Benim bu vasiyetimi ona iletirsiniz" dedi. Haci Bayram-i Veli vefat ettigi zaman, Aksemseddîn orada degildi. Nerede oldugunu da kimse bilmiyordu. Talebeler ve Haci Bayram-i Veli'nin yakinlari, merak ve hayret içinde kaldilar. Bâzi kimseler; "Haci Bayram-i Veli'nin bu sözü, ölüm hâlinde söylenen sözlerdendir. Buna pek itibâr edilmez" dediler. Kararsiz bir hâlde idiler. O esnada; "Aksemseddîn geliyor" diye bir ses isittiler. Halk, Aksemseddîn'i karsilamaya çikti. Durumu anlattilar. O da vasiyyet üzerine namazi kildirdiktan sonra, Haci Bayram-i Velî' nin cenazesini defnetti, isler bittikten sonra da Haci Bayram-i Velî'nin borcunu sordu. Doksan bin akçe oldugu ortaya çikti. Aksemseddîn hazretleri, bu borcun otuz bin akçesini kendi üzerine aldi. Kalan borcu da Haci Bayram-i Velî'nin diger yakinlari ve dostlari üzerlerine aldilar. Aksemseddîn, üzerine aldigi otuz bin akçenin yirmi dokuz binini ödedi. Geriye bin akçe kaldi. Alacakli, Aksemseddîn'e gelerek borcunu vermesini istedi. Aksemseddîn ona; "Birkaç gün müsâde et" dediyse de, bir faydasi olmadi. O kimse sert bir lisanla alacagini istedi. Aksemseddin, o kimseyi içeri davet etti. Evin önünde bir bahçe vardi. O kimseye; "Bahçeye gir, alacagin bin akçeyi al Fazlasini alma" dedi.

O kimse, bundan sonraki durumunu söyle anlatiyor: "Bahçeye girdim. Bahçenin

içinde yassi yaprakli bir ot vardi. Her yapragin üzerinde bir akçe vardi. O otta o kadar çok yaprak vardi ki, sayisini ancak Allahü teâlâ bilir. Onun yapraklarindan bin akçe topladim. Fakat yapraklarin üzerinden hiç bir akçenin eksilmemis oldugunu gördüm. O bahçenin içi akçe ile doluydu. Bu hâli görünce, hayret içinde kaldim. Disari çikip, o bin akçeyi Aksemseddîn'in önüne koydum. "Bu akçeleri size bagisladim" dedim, yalvardim ve özür diledim. Fakat Seyh, o bin akçeyi kabûl etmedi. "

KAN LEKELERI!..

Seyyid Abdurrahmân, çok cömert ve ihsan sahibiydi. Mal ve canini Allahü teâlânin dînini yaymak için ortaya koyar, uzak yerlerde Allah yolunda cihâd edenlerin yardimina kosardi. Hanimi söyle anlatti: "Efendim, arada-sirada silâhlarini kusanir, evden çikar, sabahtan önce yine eve gelirdi. Geldiginde üstünde-basinda kan lekeleri olurdu. Elbiselerini yikar sesimi çikarmazdim. Yine elbiseleri kan içinde geldigi bir gün kendisine; "Efendi! Sik sik gidip, sabaha bu vaziyette geliyorsun. Nereye gidiyorsun ve elbisen niçin kan içinde dönüyorsun?" diye sordum. O da; "Hanim, sagligimda iken kimseye söylemez isen, bu sirri sana söylerim" dedi. Ben de; "Söylemem" dedim. Bunun üzerine; "Biz vazifemiz icâbi, zaman zaman dünyânin neresinde müslümanlarla kâfirlerin harbi varsa oraya gideriz. Müslümanlara yardim eder, küffâr ile harbederiz. Ayrica darda kalmis müslümanlarin da yardimina yetisiriz" buyurdu. Ben de, o yasadikça bu sirri hiç kimseye söylemeyip sakladim."

YARASINA BÎR AVUÇ OT TIKAMISTI..

Osmanli Devleti adetâ bir macera ugruna Birinci Dünyâ Savasi'na katilinca, itilâf devletleri için bogazlar mes'elesi birinci plânda önem kazandi. Bogazlari kolaylikla asacaklarini sanan devletler, Türklerin üstün savas gücü ve inancini hesaba katmamislardi. Geldikleri gibi geri döndüler. Ama Ingilizler ikiyüz bes bin, Fransizlar kirk yedi bin zayiat verdiler. Türklerin zayiati ise, sehid yarali ve hasta olmak üzere iki yüz elli iki bine ulasti.

Kahramanca savasan Türk askeri düsmanlarini bile kendine hayran birakti. Bu savasta bir kolu ile ayagim kaybeden Fransiz generalinin anlattiklari bunun en güzel örneklerindendir.

General yurduna döndügünde savas anilarini anlatmasini taleb ettiler. Söze; "Fransizlar böyle mert bir milletle savastiklari için dâima iftihar edebilirler!.." cümlesiyle baslamasi üzerine, bir gazetecinin daha ziyâde milliyetçilik etkisi altinda sordugu: "Neden iftihar edebilirmisiz?" sorusuna, o, dünyâ savas ve insanlik târihine altin harflerle yazilacak vasifda manidar bir menkibeyle cevap vermisti:

"Çünkü, Türkler tam bir erkek gibi dögüsüyor ve savas sartlarina riâyet ediyorlar. Hiç unutmam, savas sahasinda dogus bitmisti. Yarali ve ölülerin arasinda dolasiyorduk. Az evvel ayni topraklar üzerinde Fransizlarla Türkler süngü süngüye gelip, her iki taraf da agir zayiat vermisti. Bu sirada gördügüm bir sahneyi ömrüm boyunca unutamayacagim. Yerde bir Fransiz askeri yatiyordu, onun yani basinda da bir Türk askeri vardi. Dikkat ettik, Türk askeri kendi gömlegini yirtmis, Fransiz askerinin yaralarini sariyor, kanlarini temizliyordu! Tercüman vasitasiyla aramizda su konusma geçti:

"Niçin, öldürmek istedigin düsmanina yardim ediyorsun?"

Mecalsiz bir hâlde bulunan Türk askeri cevap verdi:

"Bu yaralaninca cebinden yasli bir kadin resmi çikardi. Bir seyler söyledi. Dilinden anlamiyorum ama, her hâlde annesi olacak. Demek ki, onun bekleyeni vardi. Benim ise kimsem yok. ölsem ne çikar? Onun için istedim ki, o kurtulup anasinin yanina gitsin!.."

Bu asil duygu üzerine hüngür hüngür aglamaya basladigimda, emir subayim Türk askerinin ceketinin yakasini açti. O anda gördügüm manzaranin yanaklarimdan sizan yaslarimi dondurdugunu hissettim. Türk askerinin gögsünde, bizimkinden çok agir bir süngü yarasi vardi ve bu yaraya bir avuç ot tikamis. Kanamasina mâni olmak istemisti. Az sonra ikisi birden öldüler.

Iste, kendi temiz gömleginden yirttigi bezlerle, kendi yarasindan vazgeçip düsmanin yarasini saran böyle kahraman bir milletle dögüstügümüz için dâima iftihar edebiliriz efendiler..."

SÂDECE EMREDILENI YAPTIK

Birinci Dünyâ Savasi'nda Sina cephesinde görevli bir batarya komutani hâtiralarinda söyle demektedir:

"Harbin son seneleri idi. Bagdâd cephesinde üstün Ingiliz birlikleri ordumuzu geri çekilmeye mecbur etmis, Firat nehri boyunca kuzeye dogru ilerliyordu. Çekilmemiz bozgun seklinde olmayip, harbin geregiydi. Bir aralik ordumuzun artçi birlikleri düsman kuvvetleri ile Satt-ül-edhem denilen yerde muharebeye tutustu. Sabahtan ögleye kadar bütün silâhlarin atesleriyle çölün kizginliklarinda her taraf alev alev yaniyordu. Bütün hinç ve güçleriyle saldiran düsman kuvvetleri, bir an önce mukavemeti kirmak istiyordu. Müdâfâ eden askerlerimizin sayisi düsmanla nisbet kabul edilmeyecek derecede azdi. Yalniz bu kahramanlar çok itaatli ve çok imârdi idiler. Hakiki birer asker olan bu bir avuç kahraman, îmân kalesi gibi duruyordu. Düsman hücumlari bu mert ve cesur yavrularin imanli gögüsleri karsisinda ve süngülerinin ucunda eriyordu.

Harbin en kizgin yerinde kolordu komutani, düsmani yandan vurmak için yedek bir piyade alayi ile dört toplu olan benim bataryama görev verdi. Arazî çirilçiplak idi. Alay ile beraber hareket ettik. Düsmandan tarafa gidiyorduk. Topçunun harekâti piyade gibi degildi. Sartlar güçtü ama ne olursa olsun alinan emir muhakkak yerine getirilecekti.

Açik bir sahada olan hareketimizi gören düsman, bütün topçu atislarini üzerimize topladi. Bir yanardagin içine düsmüs gibi idik. Sür'atle ilerliyor, subay, erat ve hayvanlardan ölenlere hiç bakmiyorduk. Bir kisi de kalsak emredilen yere ulasacaktik. Bütün mesakkat, eziyet ve sikintilara ragmen hedefe vardik. Sükürler olsun ki bir kaç sehîd ve yaralidan baska zayiatimiz yoktu.

Derhâl toplari mevzie sokup atese basladim. Düsman bütün gücü ile bizi hedef seçmisti. Toplar, gülleler üzerimize yagmur gibi yagiyordu. Bu saldirilar karsisinda bataryanin imanli, itaatli subay ve erati vazifelerini hakkiyla yapmakta, düsmana çok zayiat verdirmekteydi. Bizim atesimiz karsisinda îmân ve itaat duvarini geçemiyecegini anliyan düsman, kahraman piyademizin süngüleri önünde kaçmaya basladi. Bu heyecanli zamanda pasamizi karsimizda

gördüm. Elimi sikip tebrik etti; "Aferin batarya komutani! Basarili atesleriniz bize bu muharebeyi ve zaferi kazandirdi. Sizi ve mert, kahraman batarya 'subaylarinizi ve eratinizi tebrik ederim" dedi. Cevaben; "Sag olunuz! Vazifemizden ve emirlerinize itaatten baska bir sey yapmadik" dedim.

KANLI ZARF!..

27 Mart 1916 tarihinde Irak Cephesi Felahiye muharebesinde bogazindan agir yaralanan; 18' inci Kolordu, 51 'inci Tümen, 9'uncuAlay emir subayi olup, adi geçen muharebede kendi alayindan bir bölüge komuta eden Istanbullu üstegmen Muzaffer, hayatinin son dakikalarina geldigini görünce sükûnetle son görevini yapmaya baslamis ve konusamadigindan cebinden çikardigi bir mektup zarfinin üzerine kursun kalemle önce; "Kible ne yöndedir?" diye yazarak sormustur. Millî seref ve fazileti bulunan ak yüzünü ve pak alnini, görevini basaranlara mahsus güzellikle huzûr-i peygamberîye çevirmis ve kalbindeki sehâdeti dille anlatmaya takati olmadigindan, kana boyanan o zarfin ortasina okunakli bir sekilde kelime-i sehâdeti yazmis, sonra bu büyük asker, bölügüne son sözünü söylemek isteyerek ayni zarfin üç yerine; "Bölük intikamimi alsin" cümlesini yazarak, ikisini imzalamis, üçüncüsünü ise imzâlayamadan son nefesini vermis, silah arkadaslarinin saflari önünde uçmak, bölügüne kanat gererek gölgesine sigindirmak için yükselmistir. Bu sehidin ruhunu fatihalarla selâmlayalim, Allahü teâlânin, sehidlerin yardimi ve himayesinden herkesi nasiplendirmesini dâima dileyelim.

Muzaffer Efendi'nin bu yüce davranisi yâni bir Türk subayinin örnek maneviyâti olan o kanli beyaz zarf, Askerî Müze'ye gönderilmis, Türk çocuklarina ve gelecek nesillere cevher degerinde bir miras olmustur. Yasayan ölülerin miraslari içinde bu zarf da yasayacak, dâima yükselmeye tesvik ve milletin iftihar etmesi için bir belge olarak kalacaktir. Büyük meydanlarin büyük imtihanlarinda kazanilan bu sehâdetnâmeler; her genci imrendirip, örnek olacak bir etki yapacagi gibi, her babanin kalbinde böyle evlâda sâhib olma duygusunu yükseltecek, sonunda millet bu yüzden kendi fedâkârligina güvenecektir.

Böylece, dîni ve vatani için ölmek askiyla yetisen gençler çogalacak ve vatan sevgisi millî terbiyemize esas oldukça yasama hakki bizim olacaktir...

Bu husustaki özel görevini yerine getiren 6'nci Ordu, sonucu milletin takdirine birakmistir. Umarim ki, her edip, her yazar bu yüce gayeye hizmete ve merhumu bütün millete tanitmaya çalisacaktir. Ve yine umarim ki Müdâfaa-i Millîye Cemiyeti bu Gâzi'nin fotografiyla zarfini birlestirip büyük levhalar hâline getirecek, yüz binlerce duvar levhasi seklinde basarak, her evin iftiharla duvarina asacagi birer ibret levhasi yapacak, böylece; vatan, millet nâmina bir hizmette bulunacaktir. 28 Haziran 1332 (l l Temmuz 1916)

KAFKAS CEPHESİ

1914 yılında savaş başlayınca Ruslar Galiçya'yı işgal ettiler. 1915 yılında Almanlarca takviye edilen müttefik güçler, Rusları mağlup ederek tekrar Galiçya'yı ele geçirdiler. 1917 yılı Temmuzunda Ruslar Galiçya'da tekrar taarruza geçtiler. Başlangıçta hızla ilerleyen Rus birlikleri, on gün sonra duraklayarak geri çekildiler.

I. Dünya Savaşı'nda Macaristan'ın kuzeydoğusuna düşen Galiçya (Lehistan) bölgesinde bir Osmanlı Kolordusu Alman, Macar ve Avusturya kuvvetleriyle birlikte Ruslara karşı savaştı.

Kafkasya Cephesi

Vikipedi, özgür ansiklopedi

Git ve: kullan, ara

Kafkasya Cephesi Parçası olduğu Osmanlı Cephesi	
Tarih:	
Yer:	Baş Ermenistan
Sonuç:	Sevr Antlaşması
Savaş nedeni:	Osmanlı Imparatorluğunun paylaşılaması
Taraflar	
Osmanlı İmparatorluğu	Çarlık Rusyası, Demokratik Ermeni Cumhuriyeti
Kumandanlar	
Mustafa Kemal, Kazım karabekir, Vehip Paşa	
Güçler	
Üçüncü Ordu ->Mart 1917: Kafkas Ordular Gurubu -> Haziran 1918: Doğu Ordular Gurubu	?
Kayıplar	
erzurum	?

</noinclude>

Kafkasya
Ardahan – Sarıkamış – Malazgirt – 1. Karakilise – Van – Köprüköy – Erzurum – Trabzon – Erzincan – Muş – Bitlis – Oğnut – 2. Karakilise – Sardarapat – Bash Abaran

Kafkasya Cephesi, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ve Rus ordularının Kafkasya'da karşı karşıya geldikleri cepheyi belirten tarih terimi.

1914 sonunda Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları yanında, Rusya, İngiltere, Fransa ve müttefiklerine karşı harbe katılmıştı. 93 Harbinden beri Kars ve Artvin, Rusya'nın elinde idi. Türklerle meskun bu illeri geri almak Almanların Doğu Avrupa'daki Rus cephesindeki hareketlerini hafifletmek, bir muharebe kazanmak, Kafkasya ve diğer Türk illerine yaklaşmak gibi gayelerle, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu cephede taarruza karar verdi.

sarıkamış burkay 1 Kasım 1914 sabahı Rus güçleri Türk sınırına girdiler. Yavuz ve Midilli'nin Rus limanlarını bombalamasından sonra gelişen olaylar Rus saldırısı ile yeni bir döneme giriyordu.

Savaş başladığı anda Rus'ların Kafkasya mıntıkasında toplam 160.000. kişilik birlikleri vardı. Batum, Alexanrpol, Erivan ile sınır arasında 1. Kafkas Kolordusu , 66. Yedek Tümeni, 1.2.3. Plaston Tugayları, 1.2. Kazak Tümenleri ve bir Sibirya Süvari Tugayı bulunuyordu. Bu güçlerin gerisinde de Tiflis'te 2. Tükistan Kolordusu vardı. Bu güçler saldırı için getirilmişti.

İstanbul'dan gelen telkinlere uyarak Ordu sınırından savaşa sebebiyet vermemek için dikkatli idi. Ama ne var ki Karadeniz'deki Rus donanmasının bombalanması ardından sınırımızda Rus silahları patladı. Artık kara harbi başlamıştı. Yalnız şu halde anlaşılıyor ki savaştan önce Kafkasya'da bir taarruz harbi planlanmış değildi. Ortada bir düzenli orduda yoktu. Fakat belirtmeliyiz ki bu arada Enver Paşa orduyu 22 Temmuz 1333'te (4 Ağustos 1914) Ordulara bir fermanı yayınlayarak mutlak bir itaat ve vazifeyi ifaya gece gündüz gayret istemiştir. Fakat öyle görülüyor ki daha Avrupa'da Harp başlar başlamaz, Enver Paşa'nın çevresinde Alman'lardan gelen bir baskı başlamıştır.

Rus çarı Nikola'nın yıllarca yenemediği ve kaçarak canını zor kurtardığı cephe de bir dram bayrağı dalgalanıyordu. İngilizleri arayıp Türkleri yenmenin yolunu soran Nikola'ya cevap Çanakkale Cephesini açmaktı. Böylece ordular Çanakkaleye sevk edilecek ve Doğu cephesi güçsüzleşecekti. Enver Paşa bu durumda bir plan yaparak ütopik düşlerini de yanına almayı unutmadan, Oltu'dan, Allahuekber Dağlarını aşarak Sarıkamış'ı kurtaracak ve ötesine geçecekti. Enver Paşa'nın amacı Kafkasya'dan sonra Hindistan ve Afganistan'a yürümekti.

Karadeniz olayından sonra Rus ordusu 1 Kasım 1914 sabahından itibaren Sarıkamış'tan Pasin'e hareketle Türk hudutunu geçti. 1. Rus Kolordusu Sarıkamış'tan ilerleyerek Köprüköyü istikametinde Horosan Yüzvereni tutacaktı. IV. Kolordusu Erivan'dan hareketle Karaköse güneyinde Murat suyu geçitlerini işgal edecekti. Birinci kolordunun karargahı Türk sınırına yakın Karaurgan köyünde bulunacak Oltu-Karaboğaz, Oltu-Narman üzerinden Erzurum'a doğru 10 piyade taburu; 6 süvari 24 topluk oltu müfrezesini sürecekti. Nitekim ilk Rus saldırısı üzerine 3. Kolordu Kumandanı Hasan İzzettin Paşa Erzurum bölgesinde müdafaaya karar verdi. Merkezi Samsun'da bulunan X. Kolordu da 3. Ordu emrine verildi. 1 Kasım 1914'ten 2 Ocak 1915'e kadar olan haraketler Sarıkamış Harekâtında anlatılmaktadır.

Ana madde: Sarıkamış Harekâtı

Gerek Hafız Hakkı beyde gerek Enver Paşada tecrübe temeli yoktu. iç alemlerinde ki ihtirasların yarattığı genç ve dumanlı hayaller ruhlarına hakim olduğundan, Hafız İsmail Hakkı Bey İstanbul'daki Genel Kurmay ikinci Başkanlığını bırakıp en şiddetli kış ayında Enver Paşa'nın arzusuyla Kafkasya'ya fetih için 3. Orduya koşmuştu. Başına geçtiği X. Kolorduyu son nefesine kadar kar ve ateş içinde eritmiştir. Bu sonuçtan az zaman sonrada ilaçsız hastanesiz bir orduyu kırıp geçiren Tifüs, yüklendiği ordu komutanlığından onu da bulmuş ölçüsüz ve dengesiz bir atılışın bedelini hayatı ile ödemiştir. Enver Paşaya gelince o bu dramın başındadır. Rus Ordusu'nun durumu *[değiştir]*

Güçleri şöyleydi; 86 Piyade tabur, 96 süvari bölüğü, 258 top olarak toplam 90.000. asker idi. Ayrıca Piyade tümenlerinde ikişer piyade ve birer topçu Tugayı bulunuyordu. Topçu Taburları 18 Toplu 3 Bataryadan müteşekkildi. Böylece Tümenlerde 16 Piyade Taburu ve 48 Top bulunuyor demekti. Kolordudaki Obüscü ve İstikam Taburları, Alay'lı ikişer Tugaylı süvari tümenleri vardı. bunlara 16 Tonluk 3'er bataryada verilmişti. Topların menzilleri 5-6 bir metre idi ki bizim topçu birliklerimizin mesafesini aşıyordu. Rus Kafkas ordusu ayrıca Türkistan birliklerinden takviye edilmek imkanına sahipti. Nitekim Sarıkamış harbinde bu takviyeler yetiştirilmiştir.

KAPİTÜLASYONLAR

Sözlük anlamıyla; bir ülkenin, vatandaşlarının zararına olacak şekilde yabancılara verilen ayrıcalıklar. Osmanlı Devleti'nde Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1535'de ilk kez padişah fermanıyla Fransızlara tanınan hakların tümü.

Fransa Kralı I. François 1525'de Cermen İmapartoru V. Carlos tarafından esir alınmış bunun üzerine Kralın annesi Kanuni'ye bir mektup yazarak yardım istemiştir. Bu sırada Mohaç Seferi'ne çıkacak olan Kanuni, bu yardımla Habsburglarla yakınlaşma sağlanabilir düşüncesiyle, yardım etmeyi kabul etmiştir. Fakat herşey Sultan Süleyman'ın planladığı gibi olmamış, Fransız dostluğu zamanla resmi bir kimlik kazanmıştır.

1535'te Fransızlarla Osmanlı Devleti arasında imzalanan antlaşmayla Fransızlara birtakım haklar verilmiştir. Kapitülasyonlar, bu dostluk antlaşmasının yarattığı yakınlaşma ortamında verilmiş olan haklardır. Buna göre; Fransız bayrağı taşıyan gemiler Osmanlı egemenliğinde bulunan bütün limanlarda serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Diğer yabancı devletler gemilerini, Osmanlı egemenliğinde bulunan denizlerde ancak Fransız bayrağı altında ticaret yapabileceklerdi. Bu sayede Fransızlar kapitülasyonlar gereği Osmanlı denizlerinde serbestçe ticaret yapma özgürlüğüne kavuşmuştu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Katoliklere ibadet özgürlüğü verilmesi, Fransız konsoloslarına kendi vatandaşlarıyla ilgili sorunların çözümlenmesinde yargı yetkisi tanınması gibi hükümler, daha sonraki yıllarda İmparatorluğun zayıflamasıyla, devletin bağımsızlığını yok edecek kurallar haline getirilmiştir.

1569, 1581, 1597, 1614, 1673 ve 1740 yıllarında yeni kapitülasyonlar verilmiştir. 1740 kapitülasyonlarıyla, Fransa'ya tanınan haklar daha da genişletilmiş, diğer batılı ülkelere de aynı hakların tanınması kabul edilmiştir. 1740 kapitülasyonlarından sonra Osmanlı sınırları içerisindeki yabancı devletlere çok geniş ticaret yapma olanakları sağlanmış, hatta bu haklar sayesinde İstanbul'da yanacı postaneler açılmıştı.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıyla kapitülasyonlardan yararlanma hakkı Yunanistan ve Ermenistan'a verilmiş, yabancı gemilere, Türk gemilerine tanınan bütün hakların tanınması kararlaştırılmıştır. 22 Mart 1922'deki Sakarya Zaferi'nden sonra Paris'te toplanan İtilaf Devletleri Dışişleri bakanları konferansında ise İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Türkiye ve kapitülasyonlardan yararlanan öbür devletlerin katılmasıyla kurulacak bir komisyonca kapitülasyon hükümlerinin gözden geçirilmesi konusunda karara varılmıştır. Kapitülasyonlar Lozan Barış Antlaşmasıyla yürürlükten kalkmıştır.

KAYI BOYU

Oğuzların 24 boyundan biridir. Gün Han Oğulları koluna bağlı olup, Ongunu (kutsal hayvanı) şahindir. Oğuz boylarıyla ilgili ilk bilgiler Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugati't-Türk adlı eserinde derlenmiştir. Reşideddin'in Camiü't-Tevarih ve Yazıcıoğlu Ali'nin Selçuknamesi (Tarih-i Al-i Selçuk) sinde Kayı boyu ile ilgili bilgilere yer verilmektedir.

Reşideddin'in verdiği bilgiler Oğuzların İslamiyet dinini benimsemelerinden önceki dönemi kapsadığından dolayı büyük önem taşır. Bu kaynakta ve diğer kaynaklarda boylar listesinin en başında yazılması, Kayı boyunun Oğzular arasındaki toplumsal ve siyasal konumunun yansımasıdır.

KUVAY-İ MİLLİYE DİRENİŞLERİ

Kuvay-i Milliye, Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri ve Anadolu'da ilerlemeleri üzerine kurulan ve düşmana karşı savaşan kuruluşlardı. Kuvay-i Milliye birlikleri, düzenli ordu kurulana dek, Kurtuluş Savaşı'nda çete ve silahlı savunma kuruluşları olarak büyük yararlılıklar gösterdi. Kuvay-i Milliye adı, önceleri İzmir bölgesinde bulunan ve silahlı direnişçilere verildiği halde sonraları bütün milli hareketi kapsayacak şekilde kullanıldı.

Kuvay-ı Milliye işgalcilere karşı halkın tepkisi sonucu kurulmuştu. Kuvay-i Milliyenin amacı hiçbir devletin ve milletin egemenliğini kabul etmeyen, milletin kendi bayrağı altında özgür ve bağımsız yaşamasıydı. Bölgesel mahiyeti yanı sıra sivil bir yönetim altında savaşan kişilerden oluşuyordu. İzmir Bölgesinin efeleri, güneydoğu bölgesinin çeteleri Kuvay-i Milliyeciler idi. Milli mücadelenin başında milletçe bir direnme hareketi olarak ortaya çıkmış olan bu bölgesel kuruluşlar, daha sonra TBMM'nin kurulması ile birleştirilmiş ve I. İnönü Savaşı sırasında da bütünü ile birlikte düzenli orduya dönüşmüştür.

Kuva-i Milliye

Kuva-i Milliye; Yurdun işgali karşısında çeşitli yörelerde ortaya çıkan milli direniş örgütlerine Kuva-i Milliye (Ulusal Kuvvetler) denir. **Kuvayi Milliye, Kurtuluş Savaşı'nın ilk savunma kuruluşudur.** İlk Kuva-i Milliye kıvılcımı(ilk silahlı direniş) Güney Cephesi'nde Dörtyol'da 19 Aralık 1918'de Fransızlara karşı başlamıştır. Bunun en önemli nedeni, Fransızların işgallerine Ermenileri ortak etmeleridir. İkinci etkili silahlı direniş hareketi(Örgütlü ilk Kuva-i Milliye hareketi) İzmir'in işgalinden sonra; Kuva-i Milliye hareketini, yurtsever bazı subaylar halkı örgütleyerek Ege Bölgesi'nde resmen başlatmışlardır. Batı Anadolu'daki Kuvay–i Milliye birlikleri düzenli ordu kuruluncaya kadar geçen sürede Yunan birliklerine karşı vur kaç taktiği ile savaşmıştır. Güney Cephesinde *(Adana, Maraş, Antep ve Urfa)* Kurtuluş Savaşını düzenli ve disiplinli Kuva–i Milliye birlikleri yapmıştır.

Kuva-i Milliye'nin Ortaya Çıkmasının Nedenleri

- Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması
- Mondros Ateşkes Anlaşması uyarınca Türk ordusunun terhis edilmesi
- İtilaf Devletleri'nin Mondros Ateşkes Anlaşması'nın hükümlerini tek taraflı uygulayarak savunmasız kalan Anadolu'yu yer yer işgal etmeleri
- İşgalcilerin halka zulmetmesi
- Osmanlı hükümetlerinin Türk halkının can ve mal güvenliğini koruyamaması ve bir şeyler yapmayışı,
- Halkın milliyetçi bilince sahip olması.

Kuva-i Milliye'nin Sağladığı Faydalar ve Özellikleri

- Milli Mücadele'nin ilk silahlı direniş gücü olmuşlardır.
- Mondros Ateşkes antlaşması'ndan sonra Anadolu'nun işgali üzerine başlayan bölgesel hareketlerdir.
- Kuvay-ı Milliye birlikleri arasında ilişki az olup, kendi bölgelerini kurtarmaya çalışmışlardır. Tek bir merkeze bağlı değillerdir.
- Mondros Ateşkes Antlaşması ile terhis edilen askerler de bu harekete katılmışlardır.
- İşgalci güçlere ve azınlıklara büyük zararlar vermiştir.
- Düşmanın ilerlemesi yavaşlatmıştır. Yunan ordularının Anadolu'da rahatça ilerlemelerini engellemişlerdir. Türk köylerini Rum ve Ermeni çetelerin

söz

saldırılarına karşı korumuşlardır.

- Halka moral vermiş ve ulusal bilincin gelişmesine katkı sağlamıştır.
- Düzenli ordu kuruluncaya kadar halkı korumuştur.
- TBMM'ye karşı başlayan iç ayaklanmaların bastırılmasında çok önemli fayda sağlamıştır.
- Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesi için zaman kazandırmıştır.
- Düzenli ordunun kurulması ve teşkilatlanması ortam oluşturmuştur.
- Kuvay-ı Milliye, düzenli ordular kuruluncaya kadar TBMM'ye zaman kazandırmış ve ülkede TBMM'nin hâkim ve tek güç haline gelmesine ortam hazırlamıştır.
- Kuva-yı Milliye daha sonra kaldırılarak Düzenli Ordu kurulmuştur *(8 Ekim 1920).*

Kuva-i Milliye'nin Dağılmasının Nedenleri

- Askerlik tekniğini yeteri kadar iyi bilmemeleri, dağınık, düzensiz olarak mücadele etmeleri.
- Düzenli düşman ordularını durduracak güçten yoksun olmaları.
- TBMM'nin aldığı bazı kararlara karşı gelmeleri.
- İşgalleri kesin olarak durduramamaları
- Hukuk devleti anlayışına ters davranarak suçlu gördükleri üyelerini kendileri cezalandırmaları
- İhtiyaçlarının karşılanmasında zaman zaman halka baskı yapmaları
- Anadolu’nun kesin olarak işgallerden kurtarılmak istenmesi

Düzenli orduya geçildiği sırada bazı Kuvayi Milliyeciler isyan etmiştir. Demirci Mehmet Efe İsyanı I.İnönü Savaşı'ndan önce, Çerkez Ethem İsyanı ise I.İnönü Savaşı'ndan sonra bastırılmıştır.

g • d

Türk Kurtuluş Savaşı	
Kavramlar	Osmanlı Devleti Dağılma Dönemi - Türk Kurtuluş Savaşı'nın Düzenlenmesi - **Kuvâyi Milliye** - Milli Cemiyetler
Kongreler	Amasya Genelgesi - Erzurum Kongresi - Balıkesir Kongresi - Alaşehir Kongresi - Sivas Kongresi - Amasya Protokolü
Muharebeler	**İngiliz**: İstanbul'un İşgali
	İç Cephe: Kuva-i İnzibatiye - Anzavur Ayaklanması - Çerkez Ethem Ayaklanması - Çopur Musa Ayaklanması - Demirci Mehmet Efe Ayaklanması - Milli Aşiret Ayaklanması - Pontus Ayaklanması
	Fransız : Maraş Savunması - Antep Savunması - Urfa Savunması
	Yunan : İzmir'in İşgali - Aydın Savunması - Birinci İnönü Muharebesi - İkinci İnönü Muharebesi - Kütahya-Eskişehir Muharebeleri - Sakarya Meydan Muharebesi - Başkomutanlık Meydan Muharebesi
	Ermeni : Oltu Muharebesi – Sarıkamış Muharebesi – Kars Muharebesi – Gümrü Muharebesi
Anlaşmalar	Kronoloji
	İtilaf Devletleri: Londra Konferansı - **Osmanlı**: Paris Barış Konferansı - Sanremo Konferansı - (**Meclis-i Mebusan**:) Misak-ı Milli - Sevr Antlaşması
	Türkiye: Gümrü Antlaşması - Moskova Antlaşması - Londra Konferansı - Ankara Antlaşması - Kars Antlaşması - Mudanya Mütarekesi - Lozan Konferansı - Lozan Antlaşması

LALE DEVRI

Türkiye Tarihinde 1718-1730 yillari arasindaki döneme, Mesrutiyetten sonra verilen ad. Bu devirde Istanbul'da Lâle zevki artip, yetistirilmesi yayginlasmistir. Devlet adamlari dahil, istanbullularin bahçelerinde lâle yetistirip zevk edinmelerinden dolayi sair ve tarihçiler tarafindan bu yillara "Lâle Devri" denilmistir.

Lâle Devri, Osmanli Sultani Üçüncü Ahmed Hân (1703-1730) ve Vezir-i âzam Nevsehirli Damad ibrahim Pasa zamaninda Osmanhli-Rus-Avusturya-Venedik harplerinden sonra imzalanan Prut ve Pasorofca Andlasmasi ardindan basladi. Yillarca süren harpler ve isyanlardan bikmis olan ahali, andlasmalardan sonra korku ve endiseden uzak bir hayat sürmeye basladi. Istanbul'da sünnet ve dügün merasimleri artarak, mevsimine göre kir, deniz seyahatlari ve helva sohbetleri tertiplendi. Padisah dahil, devlet adamlari, baharda, Lâle mevsiminde Sa'dâbâd, Serefâbâd Bag-i Ferah, Emnâbâd, Hüsrevâbâd, Hümayunâbâd. Kasr-i Süreyya, Vezirbahçesi kösklerinde, Tersane bahçesi, Çiragan bahçesi, Besiktas Yalilarina giderlerdi. Devlet adamlari, ahali ve çiçekçi esnafi, ikiyüzden fazla lâle çesidi yetistirip, bu bitkiye karsi alâka artmistir. "Mahbud", devrin en meshur ve pahali lâle çesididir. Istanbul basta olmak üzere bütün memleket sathinda park, bahçe tanzimi, kösk, saray, çesme, sebil, imaret, medrese, kütüphane ve camiler dahil pek çok san'at eseri yapildi. Insa ve tamir edilen san'at eserlerinin süslenip, tezyini için Istanbul'a Çini fabrikasi kuruldu. Bugünkü Nevsehir, bu devrin eseridir. Yine bu devirde, onaltinci yüzyildan beri Istanbul'da ve diger Osmanli sehirlerinde Arapça, Ermenice, Ibranice, Rumca kitap basan matbaalarin ardindan, Seyh'ül-Islâm Abdullah Efendi'nin fetvasi ile Osmanlica kitap basimi da serbest oldu. Matbaada basilacak kitaplarin kontrolü için de âlimler vazifelendirildi. Istanbul'da bulunan ve bütün dünyada kiymetli eserlerin yazilmasini sagliyan doksanbin kadar hattatin durumlari dikkâte alinarak ilk zamanlar dinî kitap basilmadi. Hattatlikla ugrasan kalem ehlinin bir kismi matbaada tab islerinde musahhilik yaparak zamanla denge saglandigindan dinî kitaplarin da basimina geçildi. Matbaanin ve hattatlarin ihtiyacini karsilamak için kâgit fabrikasi kuruldu. Avrupa ile münasebetler arttirilip, Viyana'ya konsolos tayin edilerek, çesitli bassehirlere dostluk nameleri gönderildi.

Sonradan Lâle Devri diye adlandirilan 1718-1730 tarihleri arasindaki yillar sulh, sükun ve huzurla geçtiginden Osmanli kültür, san'at ve ilim âleminde kiymetli sahsiyetler yetisti. Hattatlar vasitasiyla eski eserler çogaltilarak, her tarafa dagitildi. Damad Ibrahim Pasa tarihe merakli oldugundan bir çok tarih kitaplarinin yazmalari kontrol edilip, karsilastirmali olarak hattatlara yazdirilarak, çogaltildi. Ilmi encümen, hey'et ve bürolari kurularak, Arapça, Farsça, Yunanca kitaplar tercüme edildi. Bu devirde yapilan saray ve kösklerdeki ilim meclislerine, sohbetlere kiymetli âlimler, san'atkârlar, sâirler ve edipler katilirdi. Sohbetlere dogu dillerini iyi bilen ve ilim erbabindan sâir Nedim ayri bir renk katardi. Nedim, Lâle Devri'nin günlük hayatini ve Istanbul'un tasvirini,

"Bu sehri Stanbul kî, bî müslü bahâdir;
Bir sengine yekpare Acem mülkî fedadir.
Bazari hüner madeni ilmü ulemadir." misralariyla yapmistir.

Lâle Devri'ndeki huzur ahengini; Iran mes'elesi, devlet adamlarinin imâr faaliyetlerini, ordudaki düzenlemeleri ve meclis toplantilarini istemeyen yabancilar ile yazilan eserlerin yanlis açiklanip, anlasilmasi bozdu. Patrona Halil adinda devsirme bir tellak Yeniçeri ihtilâl hazirligini tamamladiktan sonra, Sultan Üçüncü Ahmed Hân'in sefer hazirliklari içindeyken ve tatil günü devlet adamlarinin yazliklarda bulunduklari esnada isyan basladi. 28 Eylül 1730 tarihinde meydana gelen Patrona Halil isyaniyla Damat Ibrahim Pasa ve yakinlari, asîlerin arzusuyla vazifeden alinip, öldürüldü. Asilerin arzusu bitmeyerek, nihayet seksensekizinci Islâm Halifesi ve Yirmiüçüncü Osmanli

Sultani Üçüncü Ahmed Hân'in da hallini istediler. Istanbul'da yapilan yalilar yagma edilip, yikilarak Lâle bahçeleri tahrip edildi. Birçok güzide san'at eserleri de asilerin yagmacilarin tahribine ugradigi gibi, san'atkârlar, sâirler, edipler ilim ve devlet adamlari da öldürülüp, her hususta vahsice hareket edildi. Damat Pasa'nin öldürülmesi ve Sultan Üçüncü Ahmed Hân'in tahtan indirilmesi ile Türkiye tarihinin sonradan Lâle Devri denilen 1718-1730 dönemi de sona erdi. Bu devir; sulh, sükûn, huzur, imar faaliyetleri, güzide san'at eserleri yapilmasi, ilmi eserlerin çogaltilarak dagitilmasi, ihtiyaç duyulan maddelerin ülkede imalati için fabrika tesisi, askeri yenilikler, dünyada olup biten yenilik ve olaylarin takip edilmesi, ' Istanbul'da itfaiye teskilatinin kurulmasi; âlim, edip sair ve san'atkârlarin korunmasina ayri bir itina gösterilmesi bakimindan Türkiye tarihinde baskalik arz ettiginden önemlidir.

İKİNCİ MEŞRUTİYET

Dönemin en güçlü devleti İngiltere, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını onaylıyordu. Alman gizli servisleri bu haberi genç subaylara ulaştırdılar.

II. Abdulhamid'in siyasetini yersiz bulan ve ancak yeniden anayasalı bir monarşiye dönülmekle yurdun kurtarılacağına inanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin asker üyeleri, 1908 yılının Temmuz ayı içinde saraya başkaldırdılar. Padişahın bu hareketi bastırma girişimleri işe yaramadı. Sonunda, II. Abdülhamid kapalı bulunan parlamentoyu yeniden toplama kararı aldı. Mebus seçimlerinin yeniden yapılması kararlaştırıldı. Seçimler yapıldı ve Parlamento 17 Aralık 1908'de açıldı. 31 Mart Olayı üzerine II.Abdülhamit tahttan indirildi. Anayasada önemli değişiklikler yapılarak parlamenter sisteme yönelindi. Hükümet meclise karşı sorumlu kılındı.

MISIR CEPHESİ

İngilizler 1914 yılı Aralık ayında Türk dostu saydıkları Hidiv Abbas Hilmi Paşa'yı yönetimden uzaklaştırarak, Mısır ve Süveyş Kanalı'na tamamen egemen oldular.

Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın, 14 Ocak 1915'te 14.000 deveyle iki koldan Süveyş Kanalı'na yaptığı harekat (1.Kanal Savaşı) başarılı olamadı. 4 Şubat 1915'te Birüsseba-Gazze'ye geri dönüldü.

1916 yılında Süveyş Kanalı'nı almak için 2. Kanal Harekatı yapılırken, Mekke Şerifi Hüseyin İngilizlerin kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandı. Ayaklanmanın bastırılması için 4. Ordu'dan bir kısım birlikler Hicaz'a gönderildi. Ordunun geri kalan kısmıysa, **Gazze - Şeria - Birüsseba hattı**nda savunmaya çekildi. 1917 baharında İngilizler, Gazze'ye saldırdı. 1. ve 2.

Gazze Savaşları yapıldı. İngilizler Türklerin kahramanca savunması karşısında çekilmek zorunda kaldılar. Takviyelerini artırmaya başlayan İngilizlerin Filistin Cephesinde toplanmaları üzerine, Cemal Paşa'nın uyarısıyla Yıldırım Ordularının Irak cephesinde kullanılmasından vazgeçilerek Filistin ve Suriye'de kullanılması kararlaştırıldı. Aynı yıl 7. Ordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Ordular Komutanı General Falkenhayn ile anlaşamadı. Harbin yönetimini tenkit eden iki rapor yazarak 6 Ekim 1917'de komutanlıktan istifa etti. Savaş hazırlıklarını tamamlayan İngilizler, 24 Ekim 1917'de 138.000 askerle taarruza başladılar. Birüsseba-Gazze Savaşı'nı kazandılar. 9 Kasım 1917'de Kudüs düştü.

General Allenby komutasındaki İngiliz kuvvetlerinin Mart 1918 başı ile 18 Mayıs arasındaki Telazur, 1. ve 2. Salt-Amman taarruzları başarıyla durduruldu. Yığınaklarını artıran ve mevcudu 460.000'e yükselen İngiliz ordusunun 19 Eylül 1918'de Filistin'de başlattığı taarruz hızla gelişti ve Filistin tamamen İngilizlerin eline geçti.

İkinci Meşrutiyet

İkinci Meşrutiyet Devri (Osmanlı Türkçesi ایکنجی مشروطیت) Osmanlı Anayasasının, 29 yıl askıda kaldıktan sonra, 24 Temmuz 1908'de yeniden ilan edilmesiyle başlayan ve 5 Kasım 1922'de Osmanlı Devleti'nin tasfiyesiyle sona eren dönem. Birinci Meşrutiyet *resmen* hiç sona ermemiş ve anayasa değişmemiş olduğu için, bazı tarihçiler tarafından, bir tek Meşrutiyet döneminin ikinci faslı olarak da değerlendirilir.

Toplam 14 yıl süren bu dönemde Türkiye parlamenter demokrasi, seçim, siyasi parti, askeri darbe ve diktatörlük olgularıyla tanışmış, iki büyük savaş (Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı) yaşamış ve 600 yıllık imparatorluğun dağılmasına tanık olmuştur.

1908 Devrimi

II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı örgütlü muhalefet, özellikle Rusya'daki 1905 Devrimi'nden sonra yaygınlık kazandı. Önceleri sadece Avrupa'daki muhalif aydınlar arasında gelişen devrimci örgütler, imparatorluk çapında özellikle yüksek okul öğrencileri ve askeri birlikler içinde taraftar buldu.

En güçlü muhalefet odakları Rumeli vilayetinde ve bu vilayetin başkenti olan Selanik'teki askeri birlikler idi. Bu birlikler 1903'ten beri Makedonya İsyanı'nı bastırma mücadelesi içinde yer almış, Bulgar ve Makedon devrim örgütlerinin örgütlenme ve mücadele biçimlerinden etkilenmişlerdi. Ortaya çıkan çeşitli devrim örgütleri 1907'de yurt dışındaki devrimcilerle irtibat kurarak **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti** adı altında birleştiler.

Devrim hareketi 1908 Temmuz başlarında hız kazandı. 3 Temmuz'da Binbaşı Resneli Niyazi Bey, ardından Binbaşı Enver Bey isyan ederek, birlikleriyle beraber dağa çıktılar. 7 Temmuz'da bölgedeki durumu teftiş etmek için İstanbul'dan gönderilen Birinci Ferik (Korgeneral) Şemsi Paşa Manastır'da bir İttihat ve Terakki fedaisi tarafından vurularak öldürüldü. 20 Temmuz'da Firzovik'te toplanan büyük Arnavut kurultayı, meşrutiyet derhal ilan edilmezse isyan ederek İstanbul'a yürüme kararı aldı. 22 Temmuz'da II. Abdülhamit sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa'yı azlederek yerine daha liberal bir isim olan Sait Paşa'yı getirdi. 23 Temmuz'da Selanik ve Manastır hükümet konaklarını ele geçiren isyancılar meşrutiyetin ilanını talep ettiler. 24 Temmuz'da padişahın isteğiyle İstanbul'da Kanun-ı

Esasi'yi yeniden yürürlüğe sokan kararname ilan edildi. **"Hürriyetin İlanı"** olarak adlandırılan bu olay, bütün yurtta olağanüstü sevinç gösterileriyle karşılandı.

23 Temmuz günü Türkiye'de 1935 yılına dek **Hürriyet Bayramı** olarak kutlanmıştır.

31 Mart Olayı ve Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi

Seçimlerin ardından oluşan yeni Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908'de çalışmalarına başladı.

Bunu izleyen dönemde, ülkeyi perde arkasından yöneten İttihat ve Terakki yönetimine karşı bazı çevrelerde gitgide artan bir hoşnutsuzluk görüldü. 6 Nisan 1909 günü muhalif gazeteci Hasan Fehmi Bey'in bir İttihat ve Terakki fedaisi tarafından öldürülmesi, İstanbul'da büyük bir protesto gösterisine yol açtı. Nihayet 13 Nisan'da bazı askeri birliklerin ve medrese öğrencilerinin katıldığı bir ayaklanma başladı; bazı milletvekilleri linç edildi ve İttihatçı olarak bilinen gazeteler yağmalandı. Eski takvimle yeni takvim arasındaki 13 günlük farktan dolayı 31 Mart Olayı olarak anılan bu ayaklanma, Selanik'ten gelen Hareket Ordusu tarafından 24 Nisan'da bastırıldı. 27 Nisan'da yeniden toplanan meclis, II. Abdülhamit'i bu ayaklanmadan sorumlu tutarak tahttan indirilmesine ve yaşlı şehzade Reşat Efendi'nin V. Mehmet Reşat adıyla yerine geçirilmesine karar verdi.

8 Ağustos 1909'da Kanun-i Esasi üzerinde yapılan bir dizi radikal değişiklikle padişahın yetkileri "sembolik" bir düzeye indirildi. Artık vekiller heyeti (bakanlar kurulu) meclise karşı sorumluydu. Meclisten güvenoyu alamayan vekillerin ve hükümetin görevi sona eriyordu. Meclis başkanını padişah değil, meclis kendisi seçiyordu. Padişaha meclisi kapatma yetkisi tanınmakla birlikte, bu yetki koşullara bağlamış ve üç ay içinde yeni seçimlerin yapılması zorunlu hale getirilmişti.

Balkan Savaşı ve Halâskâr Zabitan Hareketi

Hüseyin Hilmi Paşa (Mayıs 1909 - Ocak 1910), İbrahim Hakkı Paşa (Ocak - Eylül 1910) ve Sait Paşa (Eylül 1910 - Temmuz 1912) kabineleri döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti, resmen görev almamakla birlikte, fiilen ülke siyasetinin yönlendirici gücü oldu. Cemiyet bu dönemde "gizli örgüt" yapısını korudu. Cemiyet üst yönetiminde bulunan kişilerin adı kamuoyuna açıklanmadı. Cemiyete karşı yayın yapan gazeteciler öldürüldü.

1912 seçimleri İttihat ve Terakki'nin şiddetli baskısı altında gerçekleşti. Temmuz ayında Arnavut isyanının başlaması ve Balkanlardaki siyasi durumun kötüleşmesi üzerine ortaya çıkan Halaskâr Zabitan ("Kurtarıcı Subaylar") Hareketi, 16 Temmuz'da bir muhtıra ile İttihat ve Terakki yanlısı Sait Paşa hükümetini istifaya zorladı. Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında partilerüstü hükümet kuruldu. Milletvekili seçimleri geçersiz sayılarak seçim yenilendi. Bir süre sonra Muhtar Paşa'nın istifasıyla, açıkça İttihat-karşıtı olan Kâmil Paşa hükümeti kuruldu.

8 Ekim 1912'de başlayan Balkan Savaşı kısa sürede bir felakete dönüştü. Birbiri ardından Arnavutluk, Manastır, Selanik, Batı Trakya kaybedildi.

Babıali Baskını ve İttihat-Terakki Diktatörlüğü

23 Ocak 1913'te "Hürriyet Kahramanı" Enver Bey önderliğinde bir grup İttihat ve Terakki fedaisi, Babıali'de bulunan Bakanlar Kurulu'nu toplantı halindeyken bastı. Tarihte Babıali

Baskını adıyla anılan bu olayda Harbiye Nazırı Nazım Paşa çıkan arbedede öldürüldü, başbakan Kâmil Paşa silah tehdidi altında istifa etti. Erkân-ı Harbiye Reisi (genelkurmay başkanı) Mahmut Şevket Paşa sadrazam ilan edildi.

Babıali Baskınının kamuoyuna sunulan gerekçesi, Bulgar kuşatması altında bulunan Edirne'nin kurtarılması idi. Buna rağmen 30 Mayıs'ta imzalanan Londra Antlaşması ile Edirne Bulgaristan'a bırakıldı.

11 Haziran'da Sadrazam Mahmut Şevket Paşa makam arabasının içinde uğradığı bir suikast sonunda hayatını kaybetti. Bu olay üzerine alınan baskı tedbirleriyle İttihat ve Terakki yönetimi bir Tek Parti Diktatörlüğüne dönüştü. Şevket Paşa cinayetiyle bağlantılandırılan 15 muhalif idam edildi. Muhalif basın susturuldu; çok sayıda yazar ve aydın Sinop Kalesine sürgün edildi. Sait Halim Paşa'nın sadrazamlığı altında, ülke Talat, Enver ve Cemal Paşa'lardan oluşan bir üçlü tarafından yönetildi.

Son Meclis

Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgiden sonra, İkinci Meşrutiyet'in altı yıl sürmüş olan üçüncü Meclis-i Mebusan'ı 21 Aralık 1918'de feshedildi. Ancak ülkenin içinde bulunduğu işgal koşullarından ötürü Anayasa'nın emrettiği yeni seçim yaklaşık bir yıl süreyle yapılamadı.

Seçimlerin ertelenmesinin iki nedeni vardı. Birincisi, galip devletler ve saray, yapılacak seçimlerin İttihat ve Terakki örgütü tarafından kontrol edilmesinden kaygılıydı. İkinci sorun, savaş sırasında düşman işgaline giren fakat henüz barış antlaşması yapılmadığı için durumu belirsiz olan Arap ülkeleri idi. Arap vilayetlerinin katılmadığı bir seçim, toprak kaybının resmen kabulü anlamına gelecekti.

Sivas Kongresi'nin seçim yapılmasında ısrarı üzerine istifa eden Damat Ferit Paşa kabinesi yerine 2 Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti aynı gün seçim kararı aldı. Aralık ayında yapılan seçimlere İstanbul dışında her yerden sadece Müdafaa-yı Hukuk yanlısı mebuslar seçildi. Mustafa Kemal Paşa iki ayrı ilden seçildiği halde, İstanbul'da toplanan meclise katılmadı. 12 Ocak 1920'de toplanan Meclis, Anadolu hareketinden yana tavır aldı. 16 Şubat'ta Misak-ı Milli beyannamesini oybirliği ile kabul etti. 16 Mart'ta müttefik devletler İstanbul'u geçici askeri işgal altına alarak Meclis başkanı Rauf Bey'i ve bazı mebusları tutukladı. 18 Mart'ta toplanan Meclis kendini süresiz olarak tatil etti. Mebusların birçoğu Ankara'ya geçerek, 23 Nisan'da toplanan Büyük Millet Meclisi'ne katıldılar. 11 Nisan'da padişah Meclisi resmen feshetti.

Bu tarihten Osmanlı Devleti'nin fiilen tarihe karıştığı 5 Kasım 1922'ye kadar Osmanlı hükümeti kâğıt üstünde varolmaya devam etti. Gerek iç gerek dış politikada gerçek bir varlık gösteremedi.

MISIR CEPHESİ

İngilizler 1914 yılı Aralık ayında Türk dostu saydıkları Hidiv Abbas Hilmi Paşa'yı yönetimden uzaklaştırarak, Mısır ve Süveyş Kanalı'na tamamen egemen oldular.

Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın, 14 Ocak 1915'te 14.000 deveyle iki koldan Süveyş Kanalı'na yaptığı harekat (1.Kanal Savaşı) başarılı olamadı. 4 Şubat 1915'te Birüsseba-Gazze'ye geri dönüldü.

1916 yılında Süveyş Kanalı'nı almak için 2. Kanal Harekatı yapılırken, Mekke Şerifi Hüseyin İngilizlerin kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandı. Ayaklanmanın bastırılması için 4. Ordu'dan bir kısım birlikler Hicaz'a gönderildi. Ordunun geri kalan kısmıysa, **Gazze - Şeria - Birüsseba hattı**nda savunmaya çekildi. 1917 baharında İngilizler, Gazze'ye saldırdı. 1. ve 2. Gazze Savaşları yapıldı. İngilizler Türklerin kahramanca savunması karşısında çekilmek zorunda kaldılar. Takviyelerini artırmaya başlayan İngilizlerin Filistin Cephesinde toplanmaları üzerine, Cemal Paşa'nın uyarısıyla Yıldırım Ordularının Irak cephesinde kullanılmasından vazgeçilerek Filistin ve Suriye'de kullanılması kararlaştırıldı. Aynı yıl 7. Ordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Ordular Komutanı General Falkenhayn ile anlaşamadı. Harbin yönetimini tenkit eden iki rapor yazarak 6 Ekim 1917'de komutanlıktan istifa etti. Savaş hazırlıklarını tamamlayan İngilizler, 24 Ekim 1917'de 138.000 askerle taarruza başladılar. Birüsseba-Gazze Savaşı'nı kazandılar. 9 Kasım 1917'de Kudüs düştü.

General Allenby komutasındaki İngiliz kuvvetlerinin Mart 1918 başı ile 18 Mayıs arasındaki Telazur, 1. ve 2. Salt-Amman taarruzları başarıyla durduruldu. Yığınaklarını artıran ve mevcudu 460.000'e yükselen İngiliz ordusunun 19 Eylül 1918'de Filistin'de başlattığı taarruz hızla gelişti ve Filistin tamamen İngilizlerin eline geçti.

MÜRUR TESKERESİ

Osmanlı Devleti'nde, ülke içinde seyahat etmek ve İstanbul'a gitmek için yerel yönetimden alınan izin ve geçiş belgesi. Bir yıl için geçerli olan müzir tezkiresine kişinin tüm kimlik bilgileri, nereye ve niçin gittiği yazılırdı. Gelişigüzel yerleşimleri engellemek, vergi yükümlülüğünden kaçışı, kaçak işçi ve işsiz akınını önlemeye yönelik olan bu uygulama 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra kişisel özgürlüğe aykırı olduğu gerekçesiyle kaldırılmıştır.

İstanbul'a yapılan akraba ziyaretlerinde bile bu durumu kanıtlayarak kısa bir süre içinde olsa mürur tezkiresi alınması gerekmekteydi. Bazı iskelelere uğrayan gemiler, köprü ve geçitlerden geçerken ve hayvan sürüleri için alınan müruriye resmini belgelemek için de ilgili kişilere mürur tezkiresi verilirdi.

MÜSADERE USULÜ

İslam hukukuna göre, halkın mal varlığının bir bölümüne ya da tümüne devlet tarafından el konulması.

İslam devletlerinde, devlet adına çalışırken kazanılan malların kamuya ait sayılması kuralına dayanılarak uygulanan müsadere, 1451'de Fatih Sultan Mehmed döneminde benimsenmiş, ilk defa da 1453'de Candarlı ailesinin malları müsadere edilmiştir. Müsadere usulünün temel

amacı, önemli rütbelere yükselen kişilerin, ölümlerinden sorna varislerine birşey bırakamayacaklarını düşünerek dürüst davrankmalarını sağlamaktı.

16.Yüzyılda mal varlığının bir kısmının alınmasını içerirdi. Ölen yada idam edilen vezir ve beylerbeylerinin nakit servetleri, değerli eşyalarıi silahları, hayvanları ve askeri araç gereçleri kamu adına müsadere edilirken, emlak ve akar niteliğindeki mirasnın büyük bir bölümü varislerine bırakılırdı. Önemli bir varlık bırakamadan ölenlerin varislerine devlet tarafından maaş bağlanırdı.

17. yüzyılda Taşra yöneticileri, giderlerini karşılamak ve padişaha büyük hediyeler sunabilmek için yöre zenginlerine müsadere yöntemini uygulamaya başlamışlardı. Bunun için sudan bahaneler gösterilerek zenginler suçlanıp öldürülmüştür. II. Mahmud müsaderenin ancak kamu malı olduğu mahkeme kararıyla saptanan servetlere uygulanması kuralını getirmiş, Tanzimat'ın ilanından sonra bu uygulama kaldırılmıştır.

NİZAM-I CEDID

Osmanli Devletinde onsekizinci asir sonunda, askerî ve idarî sahalardaki düzensizliklere çare bulmak için yapilan tesebbüslerin tamami. Ayrica, Avrupa usulleriyle meydana getirilen talimli orduya verilen isim. Bu terim, ilk defa Fazil Mustafa Pasa tarafindan, sadr-i azamligi esnasinda, maliyede yapilan bazi yenilikler için kullanilmistir. Daha sonra Sultan Üçüncü Selim Han (1789-1807) devrinde de, simdi anlasilan manâda kullanilmaga baslanmistir. Ancak, Nizâm-i Cedid, genis ve dar manâda olmak üzere iki sekilde tarif edilmistir. Dar manâda; Sultan Üçüncü Selim Hân devrinde, Avrupai tarzda yetistirilmek istenen askeri; genis manâda ise; yine ayni padisah devrinde devlet teskilâtinin bütününde yapilmak istenilen yenilikler olarak bilinmektedir. Bu tariflerden ikincisi daha dogru olarak kabul edilir.

Onsekizinci asir boyunca devam eden askeri basarisizliklar, bunlari takib eden günlerde islahat layihalarinin verilmeleriyle neticelenirdi. Bunlarin içinde, Halil Hamid Pasa'nin askerlik sahasindaki nizâmnâmesi en önemlisidir. Sultan Üçüncü Selim'in tahta çikisina kadar asagi yukari yüz sene kadar devam eden islahat hareketlerinin bir merhalesini teskil eden Nizâm-i Cedid fikri, tamamen bu padisahin sahsina baglanir. Gerçektep sehzadeligi ve veliahtligi esnasinda devletin içinde bulundugu durum için yapilan islahat tesebbüslerini yakindan takip etmistir.

Nizâm-i Cedid hareketi, Sultan Üçüncü Selim'in tahta çikisiyla beraber belli bir tertib içinde uygulanmaga baslandi. Böyle yeni bir sistemin konulmasi için, öncelikle bazi yönlerden örnek alinacak Avrupalilarin ilerlemesinin sebeblerinin incelenmesi ve devlet adamlariyla âlimlerden tesekkül edilecek bir danisma meclisinin kurulmasi icab ediyordu. Padisah, mesveret (danisma) meclisi teskiliyle, yeni fikrin, bir sahsin degil, devletin mali olmasi gayesini güdüyordu. Islahat için yirmiiki devlet adamindan, bu konudaki düsüncelerini açiklayan birer rapor hazirlamalarini istedi. Yirmiiki kisinin ikisi Avrupali idi. Bunlardan Bertrauf Osmanli Ordusu'nda çalisan'bir subay, digeri ise Isveç konsoloslugunda çalisan D'Ohosson idi. Türk devlet adamlarinin belli baslilari ise, Sadriazam Koca Yusuf Pasa, Veli Efendizâde Emin, Defterdar Serif Efendi, Tatarcik Abdullah Efendi, Cavusbasi Efendi ve tarihçi Enver Efendi idi.

Diger taraftan Ebu Bekir Râtib Efendi, o devir için Avrupanin güçlü devletlerinden olan Avusturya'nin bassehri Viyana'ya sefaret vazifesiyle gönderildi. Gönderilen

bu elçiden, Avusturya'nin bütün müesseselerini incelemesi ve rapor etmesi istendi. Sekiz aylik bir seyahat neticesinde yazilan bu sefaretnâmede, alinmasi gereken baslica tedbirler su maddeler içinde özetlenebilir: l. Hazinenin dolu ve düzenli olmasi, 2. Askerin itaatli olmasi, 3. Devlet adamlarinin dogru ve sadik kimseler olmasi, 4. Halkin refah ve himayesinin temini, 5. Bazi devletlerle ittifak anlasmalarinin yapilmasi.

Ebu Bekir Râtib Efendi'ye göre, örnek seçilecek bir devletin askerî kanunlari ve nizamlari iktibas edilerek, kendi bünyemize uydurup, ihtiyacimiza cevap verecek bir Nizâm'i Ccdid ordusunun kurulmasi gerekiyordu. Padisahin düsüncelerine tesir eden bu sefaretnâme, Nizâm-i Cedid programinin hazirlanmasinin bir safhasini teskil ediyordu.

Kendisinden önceki padisahlarin, islahat hareketlerindeki düsüncelerinden faydalanmasini bilen Sultan Üçüncü Selim Hân, Sultan Üçüncü Ahmed Hân devrinde yapilmak istenilen islahatin, devlet adamlarindan gizli olmasinin zararlarini gördügünden, devlet adamlari ve âlimleri yanina çagirarak, onlarin düsüncelerinden faydalanma ve memleketlerin durumunu daha iyi tahlil etme imkânini ele geçirmek istedi. Ancak layihalari kaleme alan kimselerin askerlik sahasinda tecrübe sahibi kisiler olmamasi, köklü tekliflerin gelmesine mâni oldu.

Verilen layihalar, baslica üç görüs üzerinde toplaniyordu: 1. Ordunun, Kanunî Sultan Süleyman Kanunlari'na göre islah edilmesi. 2. Sultan Süleyman Kanunlari'na, Avrupa nizamlarini tatbik ederek yeniden ordu teskili, 3. Yeniçeri Ocagi tamamen kaldirilarak, Avrupa usûllerine göre yeni bir ordunun kurulmasi, üçüncü düsüncede olanlara göre, devletin eski kanunlari ihtiyaca cevap veremez hâle gelmis, Yeniçeri'ye fesad karismasi da ordunun bozulmasina sebep olmustu. Çiftçi, esnaf gibi meslek sahiblerinin, bir yolunu bularak birer Esamî ele geçirmeleri de bunlari esnaflikla Ugrasan kisiler hâline getirmisti. Bu sebeblerden dolayi Yeniçeri Ocagi'ni bir tarafa birakarak, tamamen Avrupa usulleriyle yeni bir ordu kurulmaliydi.

Sultan Üçüncü Selim Hân, bu fikirlerden üçüncüyü seçti. Programin uygulanmasi için tertib edilen hey'etin basina, Ibrahim Ismet Beg gibi dirayetli bir sahsi getirdi. Bu zat, isin baslangicinda olabilecek tehlikeleri dile getirmisti. Islahat hey'etinin hazirladigi program, yet-misiki maddeden meydana geliyordu. Öncelikle askerlikle ilgili maddelerin tatbikatina geçildi.

Yeniçeri Ocagi'nin birdenbire kaldirilmasinin devlete verecegi zararin ortada oldugundan, bu ocagin islah edilmesi sirasinda yeni ordunun kurulmasi çalismalarina baslandi. Yeniçeri Ocagi'na haftada birkaç gün mecburî talim konuldu. Humbaraci, Topçu lagimci ve Toparabaci ocaklarinin yeni kanunnâmeleri hazirlandi. Bunlar ordunun teknik siniflarini teskil edeceklerdi.

Yeni ordunun teskili ise, Sadr-i â'zâm Koca Yusuf Pasa'nin Zistovi ve Yas ândlasmalarindan sonra cepheden Istanbul'a dönmesi ile baslar. Sadr-i â'zâmin Avrupa'dan subay da getirmesi, talimli piyade askerinin teskilini hizlandirdi. Padisah bu ordunun Yeniçeriler' den bagimsiz ve genç Yeniçeriler'in buraya alinmasini istiyordu. Ancak bunun mahzurlarinin olmasi, yeni ordunun Bostanci Ocagi'na bagli, onikibin mevcudlu ve örnek bir ordu gibi teskili yoluna gidildi. Levend çiftligi Kanunnâmesi ile yeni ordunun kadrolari ve diger mes' eleleri açiklanmis oluyordu.

Nizâm-i Cedid ordusunun kurulusunda ortaya' çikan diger bir problem de, halkin, özellikle Yeniçeri Ocagi'ni benimsemesi, böylelikle meydana gelecek zarari önlemekti. Zarari önlemek içinde halk arasinda muteber olarak bilinen devlet adamlarindan faydalanma yoluna gidildi. Yapilan propaganda da, yeni ordunun

Istanbul'da Rus tehlikesine karsi muhafaza için kuruldugunu, Istanbul'a karsi bir tehlike esnasinda Anadolu ve Rumeline dagilmis olan, çiftçilikle ugrasan askerin geç gelmesinin doguracagi tehlikeler anlatildi. Pek tesirli olmamakla beraber yapilan propaganda neticesi, ilk andaki tepkiler önlenmis oldu. Sessizlikten istifade etmek isteyen devlet, Anadolu'da asker yetistirme hareketine giristi. Bu harekette, Karaman Valisi Kadi Abdurrahman Pasa ile Amasya Sancakbeyi Cabbarzade Süleyman beg'in gayretleri semeresini verdi. Ancak Yeniçeri Ocagi'na talim mecburiyeti konmasi, hariçden Esamî satin alarak ulufeye kaydolanlarin isine gelmemesi ve ocak içinde usulsüz aidat topliyanlarin, kanunnâme ile engellenmesi, çikarcilari zor duruma soktu. Yapilan karsi propaganda neticesi önce Yeniçeriler talime çikmamaya basladi, sonra da Nizâm-i Cedid' e kaydolanlarin dagilmalari, devlet adamlarina Nizâm-i Cedid'in sadece orduda uygulandigini anlatmis oldu. Bu esnada Levend'den baska Üsküdar'da Kadi Abdurrahman Pasa'nm askerlerinden tesekkül eden yeni bir ordu tesis edildi.

Nizam-i Cedid ordusunun kurulmasinin yani sira Tophane, Tersane ve Mühendishane'nin de yeniden organizasyonuna baslandi. Tophane mensuplari elenerek yenilendi, Avrupa'dan top döküm ustalari getirilerek yeni ve kuvvetli top imalâtina baslanildi. Çok ihmâl edilmis olan donanma ve tersanenin islahatina girisildi ve bu konu, Küçük Hüseyin Pasa'ya verildi. Alinan tedbirler neticesinde donanma her yönden güçlendi. Fennî egitimde tahsil ve terbiyenin ilerlemesi için, 1773' de açilan Mühendishâne-i Bahri-i Hümâyûn genisletilerek, Teknik üniversite mahiyetindeki Mühendishâne-i Bahri-i Hümâyûn, 1794'de kuruldu. Bu okullarda, genis ölçüde yabanci ögretmenlerden faydalanildi. Okullarin kitap ihtiyacini karsilamak için de Üsküdar matbaasi yeniden tesis edildi.

Yapilan degisiklikler, devlet bütçesine agir yük getiriyordu. Yükün kaldirilmasi için, sadece Nizâm-i Cedid'in giderlerini karsilayacak Irad-i Cedid denilen yeni bir hazine kuruldu. Ayrica Irad-i Cedid, ileride meydana gelebilecek harplerin giderlerini de karsilayacakti, îkiyüzbin kese degerinde olacak bu hazinenin gelir kaynaklarini, Rüsum-i Zecriye denilen tütün, içki ve kahveden alinan vergilerle, mahlûl mukataalardan alinan vergi ve her sene yenilenen beratlardan alinan vergiler teskil ediyordu. Hazinenin hesaplarini görmek için de talimli asker nâzin, Irad-i Cedid Defterdari tayin edildi.

Nizâm-i Cedid hareketi, askeri sahadaki yeniliklerin yani sira idarî, siyasî ve ticarî sahalarda ayni istikamette bir takim tesebbüsleri beraberinde getirdi. Idarî sahada, Anadolu ve Rumeli, yirmisekiz vilayete bölündü ve vezir sayisi buna uygun hâle getirildi. Idareciligi menfî olan ve ehliyetsiz kisilere vezirlik verilmemesine dair Kanunnâme çikarildi ve tayinlerin yapilmasi hakki Padisah ve Sadrazama verildi. Vezirlerin memuriyet süresi, en az üç, en çok bes yil arasinda sinirlandirildi. Kadilarin durumu, timar nizâmnâmesi düzenlenerek, yapilacak muamelelerin kanunnameye uygun olmasina dikkât edildi.

Osmanli Devleti'nin iktisadî, idarî, siyasî sahalarinda yapilan yenilik ve Islâhatlar, yapilan menfi propaganda, içteki ve distaki basarisizliklar sebebiyle istenilen neticeyi veremedi. Islahatlari tatbik edenler arasinda, padisaha tam olarak itaat edenlerin sayisinin az olmasi da basarisizliklari getirdi. Harici düsmanlar yapilan savaslar, Arabistan'da Vehhabî, Mora'da Rum, Balkanlar'da Sirp isyanlari ile diger küçük çaptaki isyanlari bastirmakta güçlükle karsilanilmasinin suçu, devamli Nizâm-i Cedid askerine yüklendi. Yeniçeri Ocagi mensublarinin da Nizâm-i Cedid askerinin çogalmasiyla kendi maaslarinin ellerinden gidecegi korkusu, cephe almalarina sebeb oldu. Fransa'nin Osmanli Devleti aleyhine cephe alip, Istanbul'daki Fransiz sefirinin el altindan Yeniçerileri, "maaslariniz alinip, devlet ileri gelenlerine dagitilacaktir" seklindeki tahrikleri de etkili oldu. Bu hareketin basarisizliginda bazi kötü tesadüflerin, korkak ve müsrif devlet adamlarinin da

tesiri oldu. Devlet bütçesinden yapilan masraflarin artmasi, hileli sikke kesilmesi veya yeni yeni vergilerin konulmasina bagli olarak, esya fiyatlari artti. Tasrada vergi tahsildarlarinin suistimalleri, halka büyük sikinti getirdi. Bu sebeblerden, yenilige karsi olan unsurlar, Nizâm-i Cedid'i yikmak için firsat arar hâle geldiler.

Napolyon'un Misir seferi sirasinda Akka Kalesi'nin önündeki savasta basari kazanan Nizâm-i Cedid ordusundan, Sirp isyanlarina ve Rusya ile savas tehlikesine karsi faydalanilmak istendi ve ordu Rumeline geçirildi. Ancak bu durumdan süphelenen Rumeli ayanina, ordunun Sirp isyanini bastirmakla vazifeli oldugu ilân edildi. Fakat, Sadr-i â'zâm Ismail Pasa'nin ve yenilige muhalif olanlarin Rumeli ayani ve Yeniçerileri tahriki, olaylarin baslangici oldu. Ilk hadise Tekirdag'da meydana geldi. Burada kurulacak Nizâm-i Cedid ordusuna dair fermani okuyan kisiyi yeniçeriler öldürdüler. Askeri Edirne'ye götüren Kadi Abdurrahman Pasa'ya mukavemet edilmesi, iç harp tehlikesi derecesine ulasti. Ingiliz donanmasinin Istanbul'u yakmakla tehdit ettigi ve düsmanin sinirlara asker yigdigi sirada böyle bir isyanin baslamasi, devletin selâmeti açisindan kötü neticeler doguracagi asikardi. Bu sebeble Üçüncü Sultan Selim Hân, Abdurrahman Pasa'yi geri çagirdi. Arzu edilen neticenin aksine, muhaliflerin taskinliklarini artirmaktan baska bir ise yaramadi. Zira yenilik düsmanlarinin simarmalarina sebebiyet verilmisti. Istanbul'da Bogaz yamaklari isyan etti.

Edirne'deki hadiseden sonra merkezde yapilan degisiklikler, fayda yerine zarar getirdi. Tayinlerle, görünüsde Nizâm-i Cedid taraftari olanlar, makam sahibi oldular. Ordunun da Istanbul'da bulunmayisini firsat bilen Yeniçeri ve yenilik muhalifleri, Nizâm-i Cedid'i ortadan kaldirmaga karar verdiler. Bu karardan habersiz. olan padisah. Bogaz yamaklarini Nizâm-i Cedid'e dahil etmege çalisiyordu. Köse Musa Pasa ise el altindan haber göndererek, bu askerleri; "Eger, Nizâm-i Cedid elbisesi giyerseniz dinden çikarsiniz, giymezseniz ocaktan atilirsiniz. Belki de Nizâm-i Cedid sizi öldürecek" diye tahrik ediyordu. Tahrikler sonucu 26 Mayis 1807 tarihinde Büyükdere çayirinda toplanan Yeniçeriler isyani baslattilar. Baslarina reis olarak seçtikleri, Kabakçi Mustafa denilen serkes de Istanbul halkina, yaptiklari isin mukaddes bir hareket oldugu yolunda propaganda yapti.

Bu esnada Kaymakam Köse Murad Pasa, bir taraftan Padisah'a isyani önemsiz gibi gösterirken diger taraftan, isyancilari bastirmaga hazirlanan Topçu ocagi'na, karsi gelmemelerini emreden haberi gönderiyordu. Böylelikle isyan programi düzenli olarak tatbik edilmege baslandi. Isyancilar Et Meydani'nda (Aksaray semti) toplandiktan sonra, devlet adamlarinin içinde bulunan Nizâm-i Cedid muhalifleriyle anlastilar. Padisah durumdan haberdar oldugunda is isten geçmisti. Isyanin bastirilmasi için Nizâm-i Cedid'in kaldirildigina dair bir ferman yayinladiysa da, asiler bu defa da, padisahtan on bir kisinin kendilerine teslimini istediler.

Kendisine onbir kisinin isimlerinin listesi verildiginde çok üzülen padisah, bütün bunlara sebeb, kendi yumusak huylulugu oldugunu söylemistir. Kan dökülmemesi için asilerin istekleri kabul edildi. Asiler verdikleri listede olan kisileri birer yolunu bulup katlettikten sonra is bununla bitmeyerek, yeni bir istekle ortaya çiktilar. Sira nihayet Nizâm-i Cedid'in mimari olan Sultan Üçüncü Selim'e geldi ve bu padisah iyi huylulugu, sefkati ve temiz ahlâki yüzünden sehit edildi. Isyanin neticesinde de memleket, Avrupa'ya yetismek yolunda uzun bir süre geri birakilmis oldu.

SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ

Gerek kongrelerin ilgili kararları, gerekse Mustafa Kemal ile yakın arkadaşlarının çabaları sonunda, Osmanlı Parlamentosu (Ayan Meclisi,senato) ve Meclis-i Mebusan (Millet Meclisi) 12 Ocak 1920 günü İstanbul'da açıldı.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin seçip gönderdikleri üyeler, kısa zamanda İstanbul Meclisi'nde her bakımdan üstünlük sağlayıp söz sahibi oldular. Ne var ki, bir yandan Padişah, diğer yandan işgal kuvvetleri bu meclislerin varlığını kendi politika ve amaçlarına uygun bulmuyorlardı. Mustafa Kemal de bu meclislerin sürdürülemeyeceği inancındaydı. Ancak, o günkü koşullar altında mutlaka açılmaları gerekiyordu.

Milli iradeye dayanarak kurulan meclis ne yazık ki uzun süre yaşayamadı. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ve bazı mebusların toplanması üzerine meclis üyeleri 18 Mart 1920'de çalışmalarına ara verdiler. Padışah 11 Nisan 1920'de yayınladığı bir irade ile bu meclisi kapattı.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı 12 Ocak 1920'da ilk toplantısını, 18 Mart 1920'de son toplantısını yapmış, üyelerinin bazıları İstanbul'daki işgal güçleri tarafından tutuklanarak sürgüne gönderilmiş, önemli bir kısmı ise Ankara'ya geçerek kurulacak Büyük Millet Meclisi'nin 1. Dönemi'nin nüvesini oluşturmuş, resmen kapatılışı ise yine işgal güçlerinin baskısıyla tarihinde padişah VI. Mehmet Vahideddin'in 11 Nisan 1920 tarihli kararıyla gerçekleşmiştir.

Aralık 1919 seçimlerine Rumların ve Ermenilerin çoğunluğu çıkacak sonucu gayrimeşru ilan ettirmek amacıyla girmemişlerdi. Bu arada, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa Aralık 1919'da Ankara'ya gelmesinden kısa bir süre sonra Meclisin çalışmalarıyla ilgili son hazırlıklarını bitirmişti. Alınan karar göre; Meclisi Mebusan'daki tüm çalışmaları yürütecek bir Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oluşturulacak, Meclis başkanlığına Mustafa Kemal seçilecek, Sivas Kongresi kararları onaylanacak ve Misakı Milli için Mecliste yemin edilecekti. İstanbul'a giden milletvekillerine bunlarla ilgili gerekli emirler iletildi.

Ancak, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda Mustafa Kemal Meclis Başkanlığına seçilmedi. Hatta Müdafaa-i Hukuk grubu yerine de Felah-ı Vatan adlı bir grup ortaya çıktı. Milli Mücadele için tehlike yaratacak bu duruma sinirlenen Mustafa Kemal, Ankara toplantısında söz verip yerine getirmeyen milletvekilleri için; "Sözlerinde durmayan bu efendiler imansızdırlar. Korkaktırlar, cahildirler." dedi. Ancak, bu olumsuzluk içinde beklenmese de bir olumlu gelişme yaşandı. Sivas Kongresi kararlarının görüşülmesi sırasında Mustafa Kemal'e inançla bağlı genç milletvekillerinin baskısıyla Kongre kararları onaylandı. 17 Şubat 1920'de oybirliği ile altı maddelik Misakı Milli'yi, "Hatt-ı Mütareke dahil ve haricinde"ki Türklerle meskun toprakları bölünmez bir bütün olarak kabul etmiş, Arap topraklarından, bağımsız bir Türkiye için feragat edeceğini dünyaya ilan ederek Misakı Milli de kabul edildi. Ulusal hedefe bir adım daha yaklaşılmış oldu.

İtilaf Devletleri bu gelişme karşısında tedirgin oldular ve Sevr Anlaşmasını Osmanlı hükümetine kabul ettirmek amacıyla 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ettiler. Meclis buna rağmen 18 Mart'ta son bir kez daha toplandı. Bu son oturumda da çalışmalara ara verildi. Meclis sonunda padişah tarafından 11 Nisan'da dağıtıldı.

Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı aşağıdaki üyelerden oluşmaktaydı.

Mebus	Seçim bölgesi	Siyasi mensubiyeti ve notlar
Ali Çetinkaya	Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Ömer Lütfi Argeşo	Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Mustafa Hulusi Çalgüner	Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Bekir Sami Kunduh	Amasya	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Ömer Lütfi Yasin	Amasya	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Çayırlıoğlu Hilmi Bey	Ankara	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Taşpınarlı Hacı Atıf	Ankara	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Ömer Mümtaz Tambi	Ankara	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Ahmet Rüstem (Alfred Bilinsky)	Ankara	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Hamdullah Suphi Tanrıöver	Antalya	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Ali Cenani	Antep	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Cami Baykurt	Aydın	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Mehmet Emin Arkut	Aydın	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Hacim Muhittin Çarıklı	Karesi (Balıkesir)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Atı Bayazıt	Bayazıt (Doğubeyazıt, Ağrı)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Sofrasur Asizade Resul Bey	Bitlis	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1.

		Dönem'e açılışında katılmıştır.
Sadullah Eren	Bitlis	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Tunalı Hilmi Bey	Bolu	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Prof. Ahmet Selahattin Taner	Bolu	Haldun Taner'in babasıdır
Cevat Abbas Gürer	Bolu	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Hasan Fehmi Kolay	Bursa	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Osman Nuri Özpay	Bursa	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
İlyas Bey	Bursa	
	Bursa	
Emin Gevelioğlu	Canik	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Behçet Kutlu	Kangırı (Çankırı)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Hacı Tevfik Durlanık	Kangırı (Çankırı)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
İsmet Eker	Çorum	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Hakkı Behiç Bayiç	Denizli	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Mutasarrıf Faik Bey	Denizli	
Zülfü Tiren	Diyarbekir (Diyarbakır)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Feyzi Pirinççioğlu	Diyarbekir (Diyarbakır)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Faik Kaltakkıran	Edirne	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Mehmet Şeref Aykut	Edirne	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.

Muhittin Çöteli	Mamuret-ül Aziz (Elazığ)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Mustafa Şükrü Çağlayan	Mamuret-ül Aziz (Elazığ)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Hüzeyin Avni Bey	Mamuret-ül Aziz (Elazığ)	
Kadri Bey	Ergani	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Rüştü Bulduk	Ergani	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Halil Bey	Erzincan	
Celalettin Arif Bey	Erzurum	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Hüseyin Avni Ulaş	Erzurum	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Süleyman Necati Güneri	Erzurum	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Zihni Orhan	Erzurum	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Abdullah Azmi Torun	Eskişehir	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Hacı Veli Bayraktar	Eskişehir	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
	Eskişehir	
Celal Nuri İleri	Gelibolu	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Şakir Kesebir	Gelibolu	
Mehmet Celal	Genç	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Zeki Bey	Gümüşhane	
Mazhar Müfit Kansu	Hakkari	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Münip Boya	Hakkari	
Cemal Mersinli Paşa	Isparta	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1.

		Dönem'e açılışında katılmıştır.
Seyfullah Efendi	Isparta	
Ali Rıza Ataışık	İçel (Silifke)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Dr. Adnan Adıvar	İstanbul	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Ahmet Muhtar Mollaoğlu	İstanbul	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Ahmet Ferit Tek	İstanbul	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Köstenceli Numan Usta	İstanbul	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Kami Bey	İstanbul	
Refet Bele	İzmir	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Hasan Tahsin Uzer	İzmir	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Yunus Nadi Abalıoğlu	İzmir	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Şükrü Saracoğlu	İzmir	seçildi, fakat Meclis'e katılmadı
Ali Bey	İzmir	
Sırrı Bellioğlu	İzmit	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Yusuf Kemal Tengirşenk	Kastamonu	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Mehmet Besim Fazlıoğlu	Kastamonu	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Dr. Suat Soyer	Kastamonu	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Ahmet Hilmi Kalaç	Kayseri	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Ahmet Rifat Çalık	Kayseri	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Rıza Silsüpür	Kırşehir	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla

Ali Rıza Baba	Kırşehir	kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Hacı Bekir Sümer	Konya	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Kazım Hüsnü	Konya	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Mehmet Vehbi Çelik	Konya	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Musa Kazım Göksu	Konya	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Ömer Vehbi Büyükyalvaç	Konya	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Haydar Bey	Kütahya	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Hocazade Ragıp Soysal	Kütahya	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Osman Özgen	Lazistan	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Mustafa Fevzi Bilgili	Malatya	Meclis-i Mebusan'a seçilmiş, ancak katılmamış, işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'da TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Mahmut Celal Bayar	Saruhan (Manisa)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
İbrahim Süreyya Yiğit	Saruhan (Manisa)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Reşit Kayalı	Saruhan (Manisa)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Hamdullah Suphi Tanrıöver	Saruhan (Manisa)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Tahsin Hüdaioğlu	Maraş	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Mithat Ulusal	Mardin	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.

Hilmi Uran	Menteşe (Muğla)	
	Menteşe (Muğla)	
Osman Kadri Bingöl	Muş	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Ata Bey	Niğde	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Halil Hulki Ayrım	Siirt	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Dr. Rıza Nur	Sinop	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Zeki Bey	Sinop	
Hüseyin Rauf Orbay	Sivas	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Vasıf Karakol	Sivas	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Bacanakzade Ziya Bey	Sivas	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Bekir Sıtkı Ocak	Siverek	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Fazıl Bey	Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar)	
Ahmet Bey	Tokat	
Şevki Bey	Tokat	
Hüsrev Gerede	Trabzon	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Ali Şükrü Bey	Trabzon	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Ahmet Muhtar Cilli	Trabzon	
Hasan Hayri Kanyo	Dersim (Tunceli)	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Hakkı Bey	Van	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Haydar Bey	Van	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
İsmail Fazıl Paşa	Yozgat	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla

(İsmail Fazıl Cebesoy)		kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Yusuf Bahri Tatlıoğlu	Yozgat	Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara'ya geçerek TBMM 1. Dönem'e açılışında katılmıştır.
Reşat Hikmet		Meclis Başkan Yardımcısı

PANSLAVİZM

Doğu Avrupa ile Orta Avrupa'nın orta kesimindeki çeşitli slav halkları arasında ortak kültürel ve siyasal hedefler doğrultusunda birlik sağlamaya çalışan hareket.

19. yüzyılın ilk yarısında Batı ve Güney Slav halklarının ulusal kimlik arayışı, bilim adamları, aydınlar ve şairler arasında başladı. İlk Panslavistler, Slav halkları arasında şarkılarını, türkülerini, şiirlerini inceleyerek Slav birliğini sağlamak istiyorlardı. Bu tür çalışmaların yapıldığı Prag Slav tarihi ve filoloji araştırmalarında ilk panslav merkezi oldu.

Panslavizm hareketi çok geçmeden siyasal içerik kazandı. 1848'de Avusturya-Macaristan'ın ayaklanmalarla sardıldığı bir sırada Çek tarihçi Frantisek Palacky Prag'da bir kongre topladı. Avusturya yönetimindeki tüm Slav milliyetlerinden oluşan temsilcilerin katıldığı kongrede; Merkezi monarşik yapıya son vermek ve Habsburg hanedanı altında eşit haklardan oluşan demokratik bir federasyon yaratmak için eşgüdüm saglanmalıdır şeklinde karar alındı.

Kongreden bir pratik bir sonuç çıkmamasına karşın canlılığını koruyan hareket 1860'larda özellikle Rusya'da yaygınlaştı.

SALTANATIN KALDIRILMASI

Mudanya Mütarekesi'nden sonra, Lozan Baris Konferansi için hazirliklar baslayinca, Osmanli Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti yaninda konferansa katilmak arzusunda oldugunu bildirdi. Itilaf Devletleri'nin, hala Istanbul'da bir hükümet tanimak ve onu da Türkiye ile birlikte konferansa çagirmak istemeleri ve bu hükümetin de, delegeleri beraberce seçmek için Büyük Millet Meclisi'ne basvurmasi, Mustafa Kemal Pasa'yi harekete geçirdi.

Sadrazami Tevfik Pasa'nin baris konferansinda görüs ve sözbirligi, Büyük Millet Meclisi Baskanligi'na çektigi telgraf, Mecliste tepkiyle karsilandi. Gerek Mustafa Kemal Pasa'nin, 24 Nisan 1920 tarihli önergesinde ve gerekse 20 Ocak 1921 tarihli Anayasada egemenligin millette oldugu ilan edilmisti.

Baskomutan Mustafa Kemal Pasa ve pek çok milletvekilinin ortak teklifi 30 Ekim 1922 günü TBMM'de görüsülmeye baslandi. Önergede Saltanatin kaldirildigi belirtiliyordu. Saltanatla birlesmis olan "halifelik" ise ondan ayrilacakti. Atesli görüsmeler sirasinda su düsüncelerin Meclis Genel Kuruluna hakim oldugu görüldü: Saltanat, Halifelikten ayrilsin ve kaldirilsin. Halifeyi biz seçelim;
-Saltanat ve Halifelik birbirinden ayrilamaz. Bu nedenle, eger Saltanat kaldirilirsa Halifelik de kalkmis olur ki, böyle bir durum düsünülemez.

Görülen suydu: Basta Hüseyin Rauf (Orbay) Bey ve Refet (Bele) Pasa gibi, Gazi Mustafa Kemal Pasa'nin yakin arkadaslarinin bulundugu bir grup, Halifeligin Saltanattan ayrilamayacagini ileri sürüyorlardi. Saltanatin kaldirilmasi hakkinda

kanun tasarisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Karma Komisyonunda görüsülürken, hilafetle saltanatin ayrilamayacagi düsüncesi ileri sürüldü. Ilk grubun içinde bulunanlar ise böyle bir ayrimin mümkün oldugunu belirtiyorlardi.

Mustafa Kemal Pasa söz alarak, tarihsel ve bilimsel açiklamalarda bulunarak, yüksek sesle sunlari söyledi: "Hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafindan hiç kimseye, ilim icabidir diye müzakereyle, münakasa ile verilemez. Hakimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alinir. Osmanogullari zorla Türk Milletinin hakimiyet ve saltanatina vaziülyed olmuslardi (zorla el koymuslardi). Bu tasallutlarini alti asirdan beri idame eylemislerdir. Simdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hakimiyet ve saltanatini isyan ederek kendi eline bilfiil almis bulunuyor.

Bu bir emrivakidir. Mevzubahis olan, millete saltanatini, hakimiyetini birakacak miyiz, birakmayacak miyiz meselesi degildir. Mesele zaten emrivaki olmus bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu behemehal olacaktir. Burada içtima edenler (toplananlar) Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce muvafik olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktir. Fakat ihtimal bazi kafalar kesilecektir. "

Mustafa Kemal Pasa'nin bu çok önemli ve tarihi konusmasi sonunda, Karma Komisyon'da, görüsülen teklif hemen kabul edilmis ve ivedilikle Genel Kurulda görüsülerek, 1 Kasim 1922'de 308 Numarali karar olarak benimsenmistir. Yeni Türkiye'nin yeni temellerinin de bir ifadesi olan bu karar ile, hilafet ve saltanat birbirinden ayrilmis, saltanat kaldirilmistir. Ertesi gün, TBMM, Osmanli veliahdi Abdülmecid Efendi'yi halife seçmistir.

Böylece, çok önemli bir gelisme saglanmistir. TBMM'nin Saltanati kaldirma karari, Istanbul Hükümeti tarafindan da benimsenmistir. Hükümet istifa etmistir. Devir ve teslim islerine derhal baslanmistir. Bu tutum, Saltanatin kaldirilmasinin beklendigini de gösterir. Saltanatin kaldirilma karari üzerine, 17 Kasim 1922'de Sultan Vahidettin, Ingiltere himayesine siginarak Malaya zirhlisi ile yurdu terketmis ve Malta'ya gitmistir. Oysa Osmanli tarihinde hiçbir padisahin düsmana siginmak gibi bir tutum içine girdigi görülmemistir.

SENED-I ITTIFAK

Ikinci Mahmûd Han devrinde 1808'de ayan ile hükümet arasinda yapilan sözlesme. On sekizinci asra girerken askerî teskilâtin bozulmasi neticesinde, devletin merkezî otoritesi zayiflamisti. Devlet, mültezimlerin reayayi ezmeleri sonunda, vergi toplama isini mahallî esrafa devretme siyâsetini gütmüs, bu da ayanlarin ortaya çikmasina sebeb olmustu. Yerli halk arasindan veya disardan gelip halka söz geçirebilecek durumdaki kimselerden meydana gelen ayanlarin nüfuzlari zamanla artti. Yeniçeri ve timar sisteminin bozulmasi sebebiyle, ihtiyâç duydugu askeri te'min edemeyen devlet de, ayanlarin nüfuzundan istifâde yoluna gitti. 1768-1774 Osmanli-Rus savasi sirasinda hükümet, kaza merkezlerinde idareyi ele geçirmis olan ayan ve mütegallibeye bas vurarak para ve asker te'minine çalisti. Bu durum, ayanlar üzerindeki hükümet kontrolünün kalkmasina sebeb oldu ve tasrada idareye tamamen hâkim oldular. Sultan üçüncü Selîm Han, Rusçuk ayani Alemdar Mustafa Pasa gibi devlete faydali olanlara rütbeler verdi. Nizâm-i cedidi tasvîb etmeyen yeniçerilerin, sultan üçüncü Selîm Han'i tahttan indirmeleri üzerine, Alemdar Mustafa Pasa, onu tekrar tahta geçirmek

için hazirliklara basladi. 28 Temmuz 1808'de Bâb-i âlî'yi basip sadâret mührünü ele geçirdi. Fakat bu arada sultan üçüncü Selîm Han sehîd edildi Alemdar Mustafa Pasa da, sehzade Mahmûd'u sultan îlân etti. Yeniçeri ocaginin kaldirilmasi ve devlete çekidüzen verilmesi için çalismalara basladi. Rumeli ve Anadolu'daki ayanlar çagrilarak mesveret-i âmme adi verilen büyük bir toplanti yapildi. Yeniçeri ocaginin düzeltilmesi ve düzenli sekilde egitilmesi için karar alindi. Alemdar Mustafa Pasa, kalabalik sayida askeri ile istanbul'a gelmis olan ayanlarla, devlet arasindaki ihtilâf ve mücâdelenin kaldirilarak, devletin zafiyetinin önlenebilecegini düsünüyordu. Yapilan görüsmeler sonunda asagidaki hususlari ihtiva eden sened-i ittifak imzalandi.

1 ve 4. maddede, ayan ve eyâlet valileri pâdisâha bagliliklarini belirtiyor, sadrâzami onun mutlak temsilcisi olarak kabul etmeye devam ediyordu.

3. maddeye göre; Osmanli vergi düzeni ülkenin tamâminda, bütün eyâletlerde uygulanacak, pâdisâha ait gelirlere ayanlar el koyamayacaklardi.

7. maddeye göre; vergi miktarlari ayan ve hükümetin görüsmeleri sonunda belirlenecekti.

2. maddeye göre; devletin gelecegi ordunun gücüne bagli oldugu için, ayanlar eyâletlerde asker toplanmasina yardimci olacaklar, ordu, nizâm-i cedîd sistemine göre teskilâtlanacakti.

5. maddeye göre; ayanlar, kendi eyâletlerinde âdil bir idare kuracaklardi. Birbirlerinin topraklarina ve haklarina taarruz etmeyecekler, birbirlerine kefîl olacaklardi.

6. maddeye göre; devlet merkezinde çikacak herhangi bir kargasalik âninda, pâdisâhdan izin almak için vakit harcamadan istanbul'a yürüyeceklerdi.

Bu vesikanin altindaki ekte ise, özetle söyle deniliyordu: Yapilacak islerde bu sartlarin esas tutulmasi gerektiginden, zamanla degismesini önlemek üzere, bundan sonra sadrâzam ve seyhülislâm olacaklar, bu makama geçtikleri zaman bu senedi imzalayacaklar ve harfi harfine uygulanmasina çalisacaklardir. Bu senedin bir sureti beylikçi kaleminde, bir sureti pâdisâhin yaninda bulunacak ve gereken kimselere oradan kopyeleri verilecek, pâdisâh, kendisi bu sartlarin uygulanmasina nezâret edecekti.

Devletin ayana ipotek edildigi, pâdisâhin yetkilerinin kisitlandigi bu senedi imza edenler arasinda, bir taraftan en yüksek derecedeki ulemâ (seyhülislâm, nakîbül-esrâf ve kazaskerler), devlet ricali (generaller, yeniçeri agasi, sipahiler agasi) öbür taraftan o zaman payitahtta hâzir bulunan belli basli ayanlar (Cebbârzâde, Karaosmanoglu, Sirozlu Ismail Bey ve Çirmen mutasarrifi) vardi.

Pâdisâhin tugrasi konulan bu sened, pâdisâhin ayanlara taahhüdleri seklinde idi. Is. basina gelen her sadrâzamin bu senede yeminle bagli olmasi, yalniz pâdisâha karsi degil, ayanlara karsi da sorumlu olmasi durumunu çikariyordu. Vergiler bile, vükelâ ile ayanlar arasinda kararlastirilacakti. Bütün bu sebepler, pâdisâh ve saray çevresinin sened-i ittifaka muhalefetini îcâb ettiriyordu, idareye tam hâkim olan Alemdâr'in korkusundan kimse ses çikaramiyordu.

Alemdar Mustafa Pasa, birkaç aylik iktidarinda sekbân-i cedîd adiyla bir askerî teskîlât kurdu. Yeniçeri ocaginin hosuna gitmeyecek bâzi islâhatlara giristi. Kendisinin bâzi hareketleri ve yeniçerilerin hosuna gitmeyen isleri isyana sebeb oldu. Isyanda Alemdar öldü. Islâhatlari neticesiz kaldi. Ayanlar arasinda birlik kalmayip kisa zamanda dagilmalari üzerine sened-i ittifak hükümsüz kaldi.

Ayanlarin ileri gelenleri zamanla ortadan kaldirildi. Sultan ikinci Mahmûd Han'nin dirayetli idaresi neticesinde merkezî otorite saglandi.

Sened-i ittifakla, 1839'da Mustafa Resîd Pasa tarafindan ilân edilen Tanzîmât fermani arasinda bâzi benzerlikler vardir. Bunlarin en barizi, her ikisinin de devleti ipotek altina almasidir. Sened-i ittifak, devleti ayanlara ipotek ederken, Tanzîmât fermani yabanci devletlere ipotek etmistir.

TBMM

12 Ocak 1920'de toplanan Meclis-i Mebusan, 28 Ocak 1920 tarihindeki gizli oturumunda "Ahd-i Milli" olarak Misak-i Milli kararlarini almis ve kararlar bütün mebuslar tarafindan imzalanmisti. 17 Subat 1920 tarihli oturumunda da basinda yayinlanmasi ve bütün yabanci parlamentolara bildirilmesi kararlastirildi. 15 Mart'ta, Istanbul'daki Itilaf kuvvetleri 150 Türk aydinini yakalatmis ve ertesi gün de sehir fiilen ve resmen askeri isgale maruz kalmisti.

18 Mart 1920'de Ingilizler, meclisin etrafini makineli tüfeklerle sararak, toplanti halinde bulunan milletvekillerinden bazilarini tutuklayarak ve sürükleyerek götürdüler. Bunun üzerine milletvekilleri meclisin çalisma süresini ertelediler. Böylece, son Osmanli Meclis-i Mebusani düsman süngüsü altinda zorla kapatildi.

Bu isgali, fedakar bir telgraf memuru Manastirli Hamdi Efendi vasitasiyla ögrenen Mustafa Kemal Pasa, derhal bu hareketi protesto ederek, bu isgalin haksiz ve hükümsüz oldugunu bütün dünyaya beyan etti. Bu arada, Eskisehir ve Afyonkarahisar'daki yabanci birlikler, silahlari ellerinden alinarak, bulunduklari yerlerden uzaklastirildi. Geyve-Ulukisla yakinlarindaki demiryollari isgal kuvvetlerinin ilerlemelerini zorlastirmak için bozuldu. Anadolu'da bulunan yabanci subaylar tutuklandi.

Ankara'da olaganüstü yetkilere sahip bir meclisin açilmasi belirlendi. Kurucu Meclis olarak çalismasi düsünülen bu meclisi, Mustafa Kemal, halkin yadirgamamasi için "olaganüstü yetkilere sahip bir meclis" olarak takdim etti. Kurucu Meclis ve seçimlerle ilgili 19 Mart 1920'de bir bildiri yayinladi. Seçimlerin yapilmasi için yayinlanan bu bildiri uyarinca, yurdun her yerinde seçimler yapildi. Bolu Düzce, Hendek bölgesinde baslayan ve Nallihan, Beypazari çevresine siçrayan bazi ayaklanma olaylari oldu. Bu olaylardan dolayi, seçilen milletvekillerinin tümünün gelmesi beklenilmeden, Millet Meclisi'nin açilma hazirliklari yapildi.

22 Nisan 1920'de yapilan çagri ile Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 günü toplandi. O gün, Haci Bayram Camii'nde kilinan Cuma namazindan sonra topluca Meclis binasina gelindi. Türkiye tarihinde ilk kez padisah olmaksizin, 23 Nisan 1920, saat 14'de merasimle ve dualarla Meclis açildi. Baskanliga ilk olarak en yasli üye olan Sinop Milletvekili Serif Bey getirildi. Ilk Meclis, Istanbul'dan gelen 90'in üzerindeki mebusa ilave olarak, 125 devlet memuru, 53 asker, 53 din adami ve çesitli sayida tüccar, çiftçi ve hukukçudan olusan kadrosuyla çalismalarina basladi. Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920'de Meclis Baskani seçildikten sonra, meclise tesekkürlerini ifade ederek ilk meclis konusmasini yapti.

23 Nisan 1920'de kurulan yeni Meclis, 1 numarali karari ile kendi kurulusunu düzenlemistir. Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi kararlarina uygun olarak milli iradeye dayanan bir meclisin seçimi yapilmistir. Kapatilan Istanbul Meclis-i Mebusan'in bir kisim üyeleri, yeni kurulan Meclis'e katilma yetkisini 1 numarali karar ile kazandilar.

Meclisin açilisini izleyen gün, Mustafa Kemal'in teklifi ile asagidaki esaslar kabul edildi.

1) Mecliste beliren milli iradenin vatanin gelecegine dogrudan dogruya el koymasini kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç yoktur.

2) Türkiye Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamistir.

3) Hükümet kurmak gereklidir. Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir kurul hükümet islerine bakar. Meclis baskani bu kurulun da baskanidir.

4) Geçici bir hükümet baskani veya padisah vekili tayin edilmesi uygun degildir. Padisah ve halife, baski ve zordan kurtuldugu zaman, Meclis'in düzenleyecegi kanuni esaslara uygun olan durumunu alir.

23 Nisan 1920'de kurulan Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme, zaman zaman da yargi yetkisini elinde topluyordu. Milletin tek temsilcisi sifatiyla da kuvvetler birligi sistemini benimsedi. Dönemin sartlari geregi bir Meclis Hükümeti sistemi kuruldu. Meclis Baskani ayni zamanda Hükümet Baskani idi. Devlet Baskanligi diye bir makam yoktu. Hükümeti teskil eden üyeler vekil diye adlandiriliyordu. Meclis olaganüstü yetkilerle donatilmis oldugundan, kuvvet ve yetki birligini de bu niteligi ile temsil ediyordu. .

ULU CAMI

Düz çatili Selçuklu Camilerinin kubbeli düzene çevrimis ilk örnegidir

Bursa'nin bu en büyük camisinin yapimina 1. Murat zamaninda baslanmis, Yildirim Bayazit zamaninda devam edilmis ve Çelebi Mehmet zamaninda bitirilmistir. Ulucami, düz çatili Selçuklu camilerinin kubbeli düzene çevrilmis ilk örnegidir.

Boyutlari 56x88 m. olan Ulucami 20 kubbelidir içinde 12 büyük ayak vardir. Bu ayaklar caminin için bes sahina çevirir. Bes sahindan her biri dört kubbe ile örtülüdür. Tel kafesli orta kubbeden bol isik girer.

Ulucani'nin çok kubbeli olugundan baska özellikleri de vardir: Içindeki sadirvan ve havuzu, abanozdan çivisiz olarak yapilan ve Türk dogramaciliginn birsaheseri olan minberi, duvarlarini süsleyen ünlü hattatlarin birbirinden, güzel yazilari..

Ortadaki kubbenin altinda bulunan sadirvan 18 köselidir. Fiskiyeden akan sular 3 katli ve 8 delikli yalaklarin birinden obürüne geçerek, caminin sessizligi Içinde kulaga çok hos gelen bir sirilti Ile havuza dökülür. Havuzun çevresinde abdest almak için 16 musluk varditr

Bursa'nin en büyük camii olan Ulu cami iki minarelidir.

YESIL CAMI

Bursa'nin en güzel anitlarindan olanYesil Cami, Sultan II. Murat zamaninda, 1422'de tamamlandi. Ölçülerinin ahenk ve asaleti, kabartma ve süslemelerinin zerafeti ve bollugu, çinilerinin piril piril isildamasiyla ünlü olan Yesil Cami ve onunla birlikte Yesil Türbe, ortaçagin dogudaki en güzel sanat eserlerindendir.

Giris kapisinin üzerinde butlunan kitabede, Ahi Bayazit oglu Vezir Haci Ivaz Pasa'nin, Çelebi Sultan Mehmed'in emriyle bu. caminin planini çizip ölçülerini tespit ettigini ve süslerini ismarladigini okuyoruz. Demekki bu saheserin yapilmasini emreden Sultan Çetebi Mehmet, emri uygulayarak eseri meydana getiren de Haci Ivaz Pasa'dir.

Caminin içinde, üzerleri 12.5 metre çapinda birer kubbe ile örtülü iki sahin

vardir. Sahinlarin biri ortada biri mihrab ve minberin bulundugu kisimdadir. Orta sahinda bir sadirvan bulunuyor.

Caminin bütün duvarlari üç metre yüksekligine kadar koyu yesil, açik ve koyu mavi çinilerle kaplidir. Büyük mihrabi bastan basa çinilerle örtülüdür. Mihrabin ortasi bes köseli beyaz, açik ve koyu mavi, siyah ve altin renkli çini kabartmalardan meydana gelmistir.

Bu caminin essiz güzellikteki çinilerini Mehmet Mecnun, tahta oymaciligini ve dogramaciligini Mehmet Tebrizi, süslemelerini ise Ilyas Ali ustalar yapmislardir.

YESIL TURBE

Bu türbenin minari da Haci Ivac Pasa'dir. Sekiz köseli bir yapi olan türbenin kubbesi çadira benzer. Dis duvarlar yesile çalan çinilerle kaplidir. Türbenin içi, sandukalar, mihrab, duvarlar, cümle kapisi ile cephe kaplamalari da çiniden yapilmistir. Kibleye bakan mihrabi bir sanat hazinesidir. Buradaki çiniler Iznik çiniciliginin saheser örnekleridir.

Sehrin hemen hemen her tatafindan görülebilecek bir tepeye yapilan türbede Çelebi Sultan Mehmet ile ogullari Sehzade Mustafa, Mahmut ve Yusuf ile kizlari Hafize, Alise ve Daya hatunlar yatmaktadir.

Yesil Türbe de Yesil Cami gibi Türkiyi'de ortaçagin en mükemmel eseri sayilmaktadir.

Bursa'da, tarih ve sanat hazinesi bunlardan ibaret degildir. Muradiye. Emir Sultan gibi daha baska çok güzel camiiler, hanlar, hamamlar de vardir.

RUMELI HISARI

Istanbul, surlari, ka!eleri ve kuleleri ile de meshurdur. Bunlarin bazilari Istanbul'un fethinden sonra savunma disi amaçlarla kullanilmis, yüzyillarin tesirí ile de harabeye dönmekten kurtulamamistir.

Fakat, fetihten bir yil önce yapilan Rumelihisari, bütün heybetiyle ayaktadir. Turklerin bogaz kryisina vurduklari sahip!ik mührü, silinmez damgasi olarak

sapasaglam durmaktadir.

Rumelihisarin genel gorunusu

Bu eser, kale mimarisi bakimindan bir harika, Türk tarihi için kalebelgelerden biridir. Bu muazzam eser sadece 4 ay 16 günde tamamlanmistir ve bu bir rekordur. Bu kadar kisa surede yapilan hisarin üç büyük kulesi dunyanin en büyük kale burçlarina sahiptir ve bu da bugüne kadar asilamayan ikinci rekordur.

NICIN YAPILDI

Rumelihisari'nin bulundugu yer, Anadoluhísari'nin tam karsisidir. Ìki hisar arasi bogazin en dar yeridir. Yunan istílâsina çikan Pers krali Darã, M.Ü: besinci yiizyilda, 700 bin kisilik órdusunu, Anadolu'dan Avrupa yaka sina, bogazin o mevkiine kurulan yüzer köprüden geçirmisti. Geçmiste oldugu gibi gelecekte de burasi ordularin kitadan kitaya geçis yolu olabilirdi. Iki kitaya hükmetmek için bu geçidin güven altinda tutulmasi gerekiyordu.

Yildirim Bayezid 1393 yilmda Anadoluhisarini (Güzelcehisari) bunun için yaptirmisti. Fakat Tímurla yaptigi savas yüzünden bu hisari yaptirmaktaki amacina ulasamamisti.

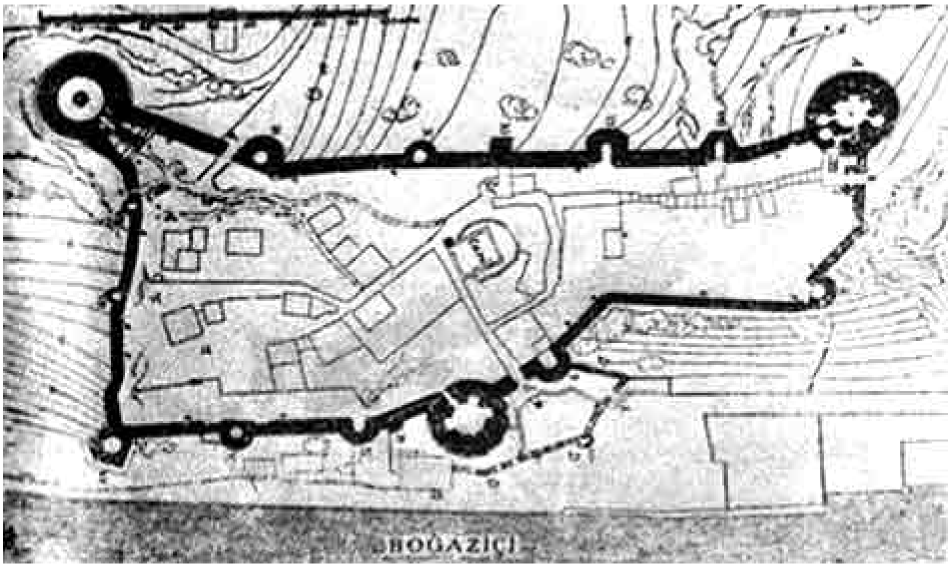
Fatih Sultan Mehmed'in babasi Murad Han'in Rumeli'ye geçmesini engel lemek için Bizans imparatoru kadirgalari ile bu mevkii tutmustu. Iki kitaya hükmeden Türkler için bogaz geçidinin tam olarak güven altina alinmasi kaçinilmaz olmustu. Ayrica, Istanbul'u fethetmeye karar veren Sultan II. Mehmed, Bizans'in yardimina gelecek yabanci gemilere Bodaz geçidini kapamak gerektigini dusunuryordu.

Istanbul kusatmasindan bir yil önce Fatih Sultan Mehmed, Bogaziçi kiyilarinda bir kesif yaptirdi. Bogaz,in en dar yerini tespi t ettirdikten sonra hisarin yapilacagi yeri bizzat isaret etti. Hassa rnimarlariyla birlikte yapinin ana plånlarini bizzat hazirladi.

Fatih, bin duvarci ve dülger ile çok sayida amele ve harç ustasi, ayrica hi sarin yapim icin gerekecek malzemelerin ternini Için ülkenin her yanina emir gönderdi.

BIZANS IMPARATORUNUN KORKUSU

Bizans Imparatoru Konstantin Dragazes, FatIh'in kararini ögrenince korkuya kapildi. Çünkü Fatihin asil amacini anlamisti. Derhal, en zeki ve i kna kabiliyeti olan elçiierini toplayarak Fatihe gönderdi. Bu elçllerle sehzade Orhan'a vermesi gereken ama bir süredir ödemedigi vergiyi de yollamisti.

Rumelihisari'nin plani

Bìzans elçileri uzun uzun diI dökerek, pek çok sebep sayarak, bu hisarin yapilmasina gerek olmadigini Sultana kabul ettirmeye, onu kararindan caydirmaya çalistilar. Bunun, iki devlet arasindaki anlasmalara aykiri ve tecavüz sayilacak bir hareket oldugunu da söylediler. Uslûplarinda hem rica ve gerekirse teminat vermek, vergiyi arttirmak gibi tavizler, hem de tehdit vardi. Fakat Fatihin cevabi kesin oldu.

BENIM KILICIMIN HUKMETTIGI YERLERE SIZIN IMPARATORUNUZUN HAYALLERI BILE ULASAMAZ

Bizans elcilerini dinleyen Fatih onlara su cevabi verdi: "Ey Rum çelebileri, ben size karsi bir tecavuzde ve anlasma hukumlerine aykiri bir davranista bulunmuyorum. Maksadim, size zarar vermeyecek sekilde kendi menfaatlerimi korumaktir.Taahhudune sadik kalmak, karsi tarafa zarar vermemek sartiyle, insanlarin kendi menfaatlerini gözetmeleri herhalde hakli ve herkese musaade olunan bir seydir. Biliyorsunuz ki Avrupa ve Asya gibi iki ayri kitada hukmediyorum ve her iki kitada muhaliflerim, muarizlarim coktur. Kendi memleketimizi kendi istegimizle hasimlarimiza birakmak istemiyorsak, her yerde hazir ve nazir olmak, her iki kitanin ihtiyaclarini karsilamak, savunmalarini temin etmek zorundayiz.

'' Ìmparatorunuzla Macarlar ittifak edip babamin Rumeli'ye geçisine mani olmak istedikleri zaman güç durumda kaldigimizi unuttunuz mu? Kadirgalariniz Bogaz'i kapadi.Babam Murad Han Cenevizlilerden yardim istemeye mecbur oldu. Ben o vakit pek gençtim ve Edirne'de bulunuyordum.Türkler ve bütün Müslümanlar bu tavriniz karsisinda dehsete kapildilar. Siz ise o durumda bizleri tahkire kalktiniz Babam Rumeli'nde bir hisar yapmaya daha o zaman yemin etmisti. Iste o yemini ben yerine getiriyorurn''

''Denizlerine ve topraklarina sahip olamayan bir hükümdar utanilacakdurumlara düser. Sikãyet ettiginiz buhisari insa edecegim. Zaten yer bizimyerimizdir. Orasi, eskiden beri Asyadan Avrupa'ya geçis yolumuzdur. Barisin devamini istiyorsaniz bu meseleye karismazsiniz Sayet bizi geçis hakkindan mahrum etmek istiyorsaniz o zaman is degisir. Ama haddinizi bilir ve bizim islerimize karismazsaniz ben de barisi bozmam.. Sunu da iyice bilesiniz ki, benim kilicimin hükmettigi yerlere sizin imparatorunuzun hayalleri bile ulasamaz!''

FATIHIN MÜHRÜ

15 Nisan 1452 günü-hisarin insaatina baslandi. Güzel bir organizasyon ve is bölümü yápilmisti. Her bölümün insaasi bi r pasanin denetimine veriImis, Fatih, deniz tarafina düsen bölümün insaatini bizzat üzerine almisti. Denizden bakildigi zaman sag tarafta kalan kulenin yapimina Saruca Papa, sol taraftakinin yapimina Zagnos Papa, kiyidaki kulenin yapilmina ise Halil Pasa nezaret etmisti. Bugün bu kuleler bu pasalarin adlarini tasiyor.

Hisarin yapimi içiri gereken keresteler iznik'ten, Karadeniz Ereglisi'nden; tas ve kireç yine Anadolu'dan ve civardan temin edilmisti.
Fatih, insaatta görev alan isçi, usta, memur ve pasalar arasinda bir rekabet, bir yaris havasi estirmis, hiçbir masraftan kaçinmamis, böylece, i Ikbaharda insaatina baslanan hisar, yaz bitmeden, 31 Agustos günü, yani 4 ay 16 günde tammlanmisti. Bu kadar kisa bir surede meydana gelen büyük eser karsisinda dost dusman hayranligini gizleyememis, Bizans ise basina nelerin gelecegini íyice anlamisti.

Zemin katlari ile birlikte Saruca Papa ve Halil Pasa kuleleri dokuzar kat, Zagnos Pasa kulesi sekiz kat ìdi. Saruca Pasa kulesinin çapi 23,30 m. duvar'kalinligi 7 m. yüksekligi 28 metredir. Zagnos Pasa kulesinin çapi 26,70 m. duvar kalinligi 5,70 m. yiiksekligi 21 metredir. Halil Pasa kulesinin çapi da.23,30 m. duvar kalinligi 6,5 m. ve yüksekligi 22 metredir.

Buyük kulelerí birlestiren çevirme duvarlarinin kuzeyden güneye uzunlugu 250, dogudan batiya uzunlugu ise 125 metredir. Güneye bakan kulenin yakininda, cephane ve erzak mahzenlerine giden yollarin ucunda, iki gizli kaprsi vardir.

Hisar, yukaridan bütünü ile seyredildigi zaman eski yazi ile `Mehmed' ismí okunur. Fatih Sultan Mehmed, istanbul'a ilk mührünü, ismini kale ile yazmak suretiyle vurmustur.

BARIS ANTLASMASI BOZULUYOR

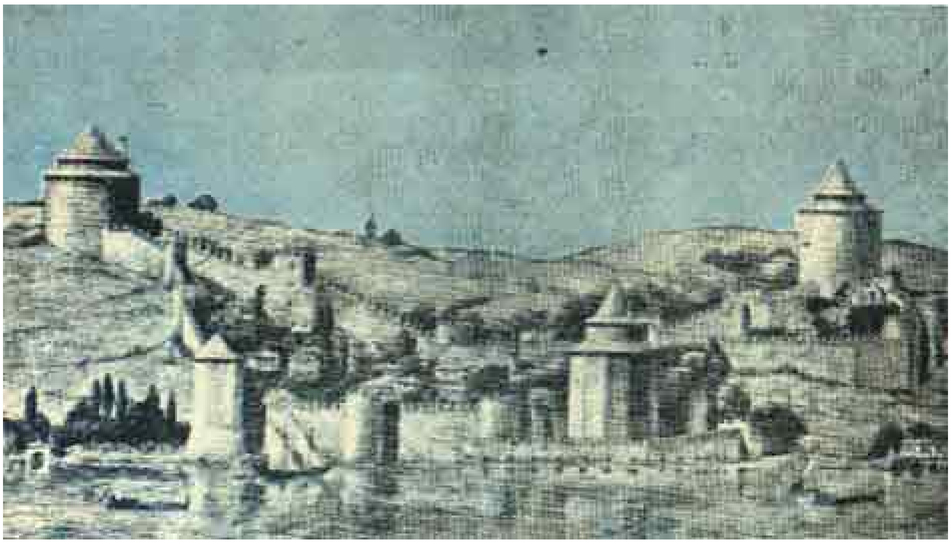
Bizansla baris anlasmasi daha hisarirn yapimi sirasinda bozuldu. Hisar civarindaki tarlalarda çalisan Rumlar askerlere geçis izni vermek ístemedikleri için anlasmazlik çikmis, anlasmazIik çatismaya dönüsmüs ve birkaç Rum ölmüstü. Bunun üzerine Bizans imparatoru Ístanbul kapilarini kapadi ve sehirdeki bütun

Türkleri hapsettirdì. Sultan Mehmed, bunu, baris anlasmasinin bozulmasi ve harp ilâni için hakli bir sebep saydi.

Insaati biten hísara, Firuzaga kumandasinda 400 yeniçeri, denize en yakin olan Halil Pasa kulesine büyük toplar Yerlestirdi. Firuzaga, Bogaz'dan geçecek gemileri kontrol etmekle, vergi almakla, emrini dinlemeyen gemileri top atesiyle batirmakla göreviendirildi.

Firuzaga görevi aldiktan bir suresonra, Karadeniz'den gelen ve ticaret esyasi yüklü bir Venedik gemisi, hisardan verilen 'dur' emrini dinlemeden geçip gitmek istedi. Morosini adini tasiyan gemi kaptani, isabet almadan hizla uzaklasabilecegini sanmisti. Çünkü rüzgâr uygun yönden ve oldukça siddetli esiyordu. Ama, üzerine yagan güllelerle kisa bir zamanda sulara gömülmekten kurtulamadi.

Bogaz geçisini kestigi için Fatih tarafindan BOGAZKESEN adi verilen hisara, daha sonra Rumelihisari dendi. Anadolu yakasindaki GÜZELCEHÌSAR da Anadoluhisari adini aldi.

Rumelihisari'nin eski gorunusu

Hisarin yapimindan sonra Bogazkesenden ayrilan Fatih, Istanbul surlarini çevreleyen hendeklerin kesfini yaparak Edirne'ye ulasti. Artik fetih plânini hazirlayacak ve gecikmeden uygulayacakti.

Fetihten sonra Rumelìhisari bir sure daha Bogaz'dan geçen gemilerin kontrolü için kullanildi. Daha sonra çegitli hizmetler için, 17. yilzyilda da hapishane olarak degeriendirildi. 1746 da çikan bir yanginla ahsap kismi harap oldu. I. Mahmud tarafindan tamir edilen hisarin kulelerini örten ahsap külâhlar yikilinca, kale içi kúçük ahsap evlerle doldu.

Hisarin yalniz ahsap kisimlari harap olmustu. Istanbul'un fethi için emniyet kalesi olarak yapilan ve beklenen hizmeti lâyikiyle saglayan hisar harap halde birakilamazdi. 1953 yilinda I hükümet tarafindan kurulan ve alti kisiden olusan bir heyet, hisarin onarimi için gereken çalismalari baslatti. Kale içinde bulunan evler kamulastirildi ve yikildi.

Rumelihisari bugün müze ve tarihi piyeslerin oynandigi bir açik hava tiyatrosu haline getirilmistir. Bogaz kiyisinda, yalniz Türkiye'nin degil bütün dünyanin en güzel hisari olarak hayranlik uyandirmakta, gurur ve güven vermektedir.

SÜLEYMANIYE CAMII

En büyük hükümdarin en büyük mimara yaptirdigi

muhtesem eser

Süleymaniye, onu yaptiran hükümdar kadar muhtesem! Istanbul'un yedi tepesinden birinin yamacinda, o tepeyi asan bir dag gibi heybetli. Yalniz çevresine degil, bütün Istanbul'a hükmediyor. Bütün Istanbul'u kucakliyor.

Bugün Istanbul'da yükseklikleri Süleymaniye'yi asan binalar var. Hanlar, apartmanlar var. Ama bütün bunlar Süleymaniye'ye nispetle ne kadar silik. Ne kadar küçük! Çünkü Süleymaniye'nin ihtisami yalniz boyutlarinda degildir.

Dünyanin en kudretli hükümdarinin emriyle, dünyanin en büyük mimari tarafindan, dünyanin en güzel sehrine yaptirilan anit, elbette böylesine muhtesem olacakti. Kanuni Sultan Süleyman böyle olmasini istemisti. Yaptiracagi caminin dünyanin herhangi bir yerinde daha evvel yapilan camilerle ve öteki mabedlerle ölçülemeyecek kadar muhtesem olmasini arzu etmisti.

Mimarbasi Koca Sinan bu emri alinca Ayasofya'dan daha güzel bir mabed yapma firsati buldugu, bu imkana kavustugu için, kivançla, sevk ve heyecanla ise koyuldu. Önce, bu bugünkü üniversitenin bulundugu yerdeki sarayin kuzeyinde, Istanbul'un üçüncü tepesinin yamaci idi. Sonra, hayal ettigi mebedin resmini çizip padisaha gösterdi ve boyutlari hakkinda yaklasak bilgiler verdi. Kanuni tasariya begenmisti.

TEMEL ATILIYOR

En usta sanatkarlar ve mimarlar Istanbul'da Mimarbasi Koca Sinan'in emrine verildi. Bir yandan da, imparatorlugun her tarafindan eserin insasina yarayacak malzemenin toplanmasina baslandi.
1549'da temel kazisina baslandi. Kaya zemine ulasma ve temelleri tutturma isi uç yil sürdü. Üç yil da temel hizasindaki insaat için çalisildi. Bundan sonra insaata bir yil ara verildi. Bu, temelin iyice oturmasi, bütün agirlik binince hiçbir yerinde en ufak bir çökntü olmamasi içindi.

Insaata bu maksatla ara verilmesi dünyanin bazi ülkelerinde, Islam aleminin en büyük mabedi olacak binanin yapilmasindan vezgeçildigi seklinde yorumlandi, Böyle düsünenler arasinda Iran Sahi da vardi.

Muhtesem eser, temellerin atilmasindan sonra bir yillik bekletme süresi de dahil olmak üzere sekiz yilda tamamlanmisti. Sekiz yil sonra, daha açilis merasimi yapilmadan, en büyük Islam mebedinin yapildigi heberi bütün dünyada duyulmustu.

Gerçekten, Istanbul'un en muhtesem abidesi olan Süleymaniye, kubbesinin çapi ve yüksekligi disinda birçok bakimdan Ayasofya'yi asiyordu.
Ayasofya'nin kubbesi, yanlardaki dörder çapraz tonozla desteklenmisti. Sinan ise Süleymaniye'de asil kubbenin iki tarafinda ayni büyüklükte olmayan dörder kubbe oturtmustu. Bu, yapiya harikulade bir zerafet veriyordu.

SÜLEYMANIYE'NIN BOYUTLARI

Iç ve dis avlular olarak genis bir alani kaplayan caminin esas binasi 57 metre genislikte ve 60 metre uzunlukta, yani kareye yakin bir alan isgal eder. Kunnesinin çapi 25.5 m., yerden yüksekligi ise 53 metredir. Kubbe dört filayagina dayanan dört büyük kemere ve bu kemerler arasindaki dört askiya oturtulmustur. Sinan'in deyimi ile bu dört somaki sütun Muhammed dinini sembolize eden kubbeyi tutuyordu. Bu sütunlarin nereden nasil getirilidigini asagida okuyacagaz.

Iç avluya üç kapidan girilir. Ortadaki büyük kapinin üzerindeki mermer isçiligi,

Selçuk sanatinin devamini ve gelismis ince ustaligini yansitir.

Süleymaniye'nin dört minaresi ve bu minarelerin toplam 10 serefesi VARDIR. Bu, Kanuni Sultan Süleyman'in 10. Osmanli hükümdari olusunu sembolize eder. Büyük minarelerin yüksekligi 74 metredir.

Minare sayisinin dört olusunu da Kanuni'nin fetihten sonra 4. Padisah olusunu baglaya tarihçiler vardir. Bu görüse ilk defa, içinde bulundugumuz yüzyilda, E.Mamboury tarafindan yer verilmistir. Galatasaray Lisesi'nde uzun yillar matematik ögretmenligi yapan Mamboury ayni zamanda bir mimarlik tarihçisidir. Yabancilar için ilk büyük Istanbul rehberini de o yazmistir.

HARIKA BIR AKUSTIK

Mimar Sinan, cami içinde sesin iyi yayilmasi ve duyulmasi için harika bir teknik kullanmistir. Bunun için bütün kubbeleri çift kubbe seklinde yapmistir. Ayrica, ortadaki büyük kubbeye, içeriye dogru açik durumda, derinlikleri 50 metreye ulasan, agizlaru 5 metre olan 64 küb yerlestirmistir. Bu küplerden, küçük kubbelerin köselerine ve sarkitlarin altina da koymustur. Bundan baska, zeminde, sesi yansitmak için tuglalardan bosluk birakmistir. Iste bu sayede Süleymeniye harika bir akustige sahip olmustur.

KARINCA KAPTAN'IN ARMAGANI

Caminin insaatina yarayacak malzemenin Istanbil'dan ve imparatorlugun diger eyaletlerinden de toplandigini söylemistik. Büyük kubbeyi tutan dört somaki sütundan biri Baalbek harabeleinden, biri Iskenderiye'den getirilmis. Ikisi de Istanbul'daki yikik Bizans eserlerinden alinmistir. (Evliya Çelebi'ye göre Misir'dan getirilen sütunlarin sayisi dört idi. Bunlardan ikisi revaklarda kullanilmis olabilir.)

Beyaz mermerler Marmara Adaasi'ndan, yesil mermerler Arabistan'dan getirilmisti.
Evliya Çelebi dört büyük sütunun Istanbul'a getirilisini söyle anlatiyor:

''..Caminin saginda ve solunda dört adet somaik mermer sütun vardir ki herbiri onar Misir hazinesi degerindedir. Misir diyarinda eski bir sehirden Nil yoluyla Iskenderiye'ye getirilmis. Karinca Kaptan bunlari orada sallara yükleyip, uygun rüzgar kollayarak Istanbul'da Unkapani'na ulastirmis. Unkapani'ndan Vefa Maydani'na, oradana da Süleymaniye'ye getirerek, Sultan Süleyman'a, ''size layik nemiz var ki, bu fakirane hediyeyi kabul eyle'' diye sunmustur. Bundan memnun kalan Süleyman Han da, Karinca Kaptan'a Yilanla Ceziresi sancagini hediye etmistir.''

SÜLEYMANIYE'NIN HARCINA KARISTIRILAN MÜCEVHERLER

Süleymaniye'nin temelleri atildiktan sonra, iyice oturmasi için yapiya ara verince, yukarida da söyledigimiz gibi, agir masraflar yüzünden insaata ara verildigini sananlar olmustu. Böyle zannedenlerden biri de Iran sahi Tahmasp Han idi. Ona adamlari böyle haber vermisti. Oysa o bu haberi aldigi zaman, Mimar Sinan'in temelin oturmasi için hesapladigi süre dolmus, insaata baslanmisti. Yüzlerce amele, usta ve süsleme isini yapan sanatkarlar, haril haril çalisiyordu.

Bundan habersiz olan Sah Tahmasp, insaatin devami için mali yardimda bulunmak istedi. Istanbul sefiri ile, kiymetli mal yüklü bir kervani ve içi degerli taslarla, mücevherlerle dolu bir kutuyu Kanuni Süleyman'a gönderdi. Görünüste dostça bir yardim olan bu davranisi ile. Kendi kudret ve zenginligini göstermek, sonunda büyük eserin ancak kendi yardimi ile meydana geldigini söylemek, övünmek istiyordu. Kanuni'ye bu hediyeleri gönderme senebini açiklayan mektubunda da sunlari yaziyorduÇ

''...Haber aldik ki camiyi tamamlamaya kudretiniz yetmeyip, yapilmasindan feragat etmissiniz. Size, dostlugumuza dayanarak bu kadar mal ve hazine ve bu kadar cezahir gönderdik. Bu mücevherleri insaatini bitirmeye çalisan ki bizim dahi hayratinizda hissemiz ola.''

Bu mektuba, mektuptaki usluba sünürlenen Kanuni. Getirilen mallari elçinin gözleri önünde bahsis olarak dagittiktan sonra, mücevher dolu kutuyu da Mimar Sinan'a vererek söyle dedi:

''..Bu gönderdigi taslar benim camiimin taslari yaninda pek kiymetsizdir. Tez bunlari el, öteki taslara karistirip bina eyle!''
Iran sefiri gördüklerine ve duyduklarina sasip kalmisti (Akil dairedinden mephut ve mütehayyir kaldi). Getirdigi mektubunun cevabini böylece alarak Revan'a döndü.

Öte yandan Mimar Sinan, padisahin emrini yerine getirmis, degerli mücevherleri mimarelerden birinin taslari arasina maharetle yerlestirmisti. Günes isiginda elmaslar piril piril patladigi için bu minareye **''Cevahir minaresi''** adi verildi. Evliya Çelebi bu taslarin zamanla **''Hararet siddetinden bozuldugunu ve piriltilarinin kayboldugonu''** yaziyor.

RUHLARI AYDINLATAN SÜSLER

Süleymaniye elbette sadece bir heybet, sadece bir mimarlik saheseri degildir. Içerideki süsleri ile de bir harikadir. Minber ve mihrap mermer oymaciliginin; vaiz kürsüsü ve abonoz kapilar tahta oymaciliginin en güzel çrnekleridir. Askilar, billur kandiller, tunç samdanlar essiz güzelliktedir.

caminin 138 penceresimden giren isik, ''Sarhos Ibrahim'' adiyla anilan ünlü sanatkarin döktügü renkli camlardan içeriye süzlüyor ve anlatilmiz bir sekilde insanlari büyülüyor.

Mihrabin iki yanini süsleyen Kütahya çinileri de çol güzeldir. Hele katahisarli Semseddin Ahmet Efendi'nin kubbeyi isildata hatti ruhlari da aydinlatiyor. Bu har, ''Allah gökleri aydinlatmistir'' mealindeki ayetin yazisidir.

Bu yazilara göz nuru döken büyük sanarkar, ayetin anlamaindan ve kubbeye verdigi ihtisamdan gözleri kamasmis gibi, isinin sonlarina dogru iyi göremez oldu. Yazilari, onun ögrencisi olan Hasan Çelebi tamamladi.

SULTAN ''BITSIN'' EMRINI VERIYOR

Artik, Sultan Süleyman'i da, Koca Sinan'i da ölümsüzlestirecek, Türk mimarlik sanatinin üstünlügünü gösterecek eser bitmis sayilirdi. Halk gibi hükümdar da açilisi sabirsizlikla beklemekteydi. Fakat Mimar Sinan titizlik gösteriyor, yapinin hiçbir kösesinde en ufak bir ihmal görülmemesi, hiçbir seyin unutulmamasi için çalisiyordu. Sinan'i çekemeyen bazi kisiler de Sultan'a, onun isini ihmal ettigini, kubbesin durmasindan da süphe ettiklerini söylemek küçüklügünü gösterdiler.

Açilisin gecikmesine, isin bir an önce bitirilmemesine gerçekten cani sikilan Sultan Süleyman bir gün camie gitmis, Mimar Sinan'i minber ve mihrapta bazi rötuslar yaparken görmüs ne ona söyle demisti:

''-Niçin benim camiim ile mesgul olmayip mühim olmayan islerlee vakit geçirirsin? Ceddim Sultan Mehmet Han'in mimari sana yeter bir numune olsun, bana, bu bina ne zaman biter, tez haber ver!''
Mimar Sinan, Sultan'in bu hitabi karsisinda sasirmis amasükunetle su cevabi vermisti:

''-Saadetlu padisahimin devletinde insallah iki ayda tamam olacaktir.''

TAMAMLADI YAPISINI KIM AÇACAK KAPISINI

Gerçekten iki ay sonra muhtesem yapi tamam oldu. Fakat eserin bir an önce tamamlanmasini isteyen Sulta Süleyman, caminin kapisini bizzat açmak için axele etmedi. Ayasofya'yi açan Justinianus gibi, Hz. Süleyman'I ve onu yenmis olmak gururuna da kapilmadi. Cami kapisini kendisinin mi yoksa daha layik olduguna Osabasisina sormaktan da çekinmedi. O da, '' Bunu en layik kulunuz emektar Mimar Agadir'' cevabini verdi.

16 Agustos 1557 günü, yeni ve muhtesem caminin kapisina gelen Kanuni Sultan Süleyman, orada toplanan büyük kalabaligin huzurunda, Koca Mimar Sinan'i yanina çagirdi ne ona söyle dedi:

''-Bina eyledigin beytullahi, sidk-u safa ve dua ile senin açman evladir!''

Ve, Koca Sinan, dua ile anahtara çevirdi. Böylece, gelecek çaglara bir devrin san ve söhterini, sanat kudretini ulastiracak olan mabedin kapilari açildi.

SULTANAHMET CAMII

Birinciler içinde birinci

Istanbul'un en güzel, en muhtesem camii hengisidir?

Bu soruya genellikle 'Süleymaniye' diye cevap verilir. Gerçekten, boyutlariyla, uzaktan yakindan heybetli görünüsü ile, Koca Sinan'in bu eseri Istanbul'da essizdir. Bir tanedir.

Fakat bu genel hüküm, bende her zaman Sultanahmet'e haksizlik edildigi düsüncesini uyanditmistir. Içimdeki ses her zaman Istanbul'da en güzel camenin Sultanahmet oldugunu söylemistir

Genel hükümlerin aksine, en güzel caminin Sultanahmet oldugunu sölüyorsam, bunun sebeplerini de açiklamam gerekir.

Kusursuz iki eserden birinin, dügerine olan üstünlügü nedir? Süleymaniye'yi üstün gösteren mimar ve mühendislere bu hükmü verdiren nedir? Ben, mimar ve mühendis olmadigim için mi bu hükmü paylasmiyorum?

Hükmümün, mimar ve mühendia olmayisimla izah edilebilecegini sanmiyorum. Yillar önçe, her iki camii ayni gün ve ard arda ziyaret ederek söyle bir kanaate varmistim: Ikisi de en güzel!

Fransiz yazar Gentille Arditty-Puller ''Plaisir d'Istanbul'' adli kitabinda, romantik çagin en büyük iki piyanisti Liszt ve Thalberg'le ilgili bir fikra hatirlatiyor bunlar için söylenenlerin Süleymaniye ve Sultanahmet için de geçerli olacagini ifade ederek sunlarin yaziyor:

''-Istanbul'un en güzel camii hangisidir?''
''-Süleymaniye.''
''-Ya Sultanahmet?''
''-Aai o mu, o essizdir, en güzelidir.''

Bu hükme katilmakla beraber, içimdeki ses ''Birinci Sultanahmet'tir'' demekten vazgeçmedi.

ONU YAPAN USTA YALNIZ MIMAR DEGILDI

En güzel resimle en güzel heykeli, en güzel sarayla en güzel köskü, en güzel cami ile en güzel türbeyi birbirleriyle karsilastirmak dogru olmayabilir. Ayni amaçlarla ama ayri zamanlarda yapilan eserleri karsilastirmak da dogru olmayabilir. Ama, Istanbul'da, sadece 50 yil ara ile yapilan Süleymaniye ve Sultanahmet'i, Türk mimarisinin dorukta oldugu cagda ve ayni amaçlarla yaratilan bu saheserleri karsilastirmak sanirim mümkündür diye düsünmekten kandimi alamadim.

Bugün, Istanbul'un en güzel camiinin Sultanahmet oldugunu söyleyerek, bana bu hükmü verdiren hususlari söyle açikliyorum:

Sultanahmet'in üstünlügü, onun mimari olan Sedefker Mehmed Aga'nin çok yönlü bir sanatkar olusundan ,ileri geliyor. O, yalniz dahi bir mimar degil, ayniz zamanda büyük müzeisyen, büyük sair idi. Bu büyük sanatkar mimarligini, ressamligini, müzisyenligini, sairligini, sedefkarligini ayni eserde ve doruk noktada göstermek istemisti. Sultanahmet'i emsalleriden ayiran, ''birinciler arasinda birinci'' yapan farkliliklar, Mahmed Aga'nin bu özelliginden ileri geliyor olmali.

DAG GIBI YÜCE, KUS GIBI HAFIF

Dünyada, çok yönlü olan sanatkarlarin hiçbiri çok yönlügünü, ayni eserde gösterememis, ama Mehmed Aga, bunu basarmistir.

Baska mabedlerde, hafif hüzün veren losluk yerine, Sultanahmet'de çoskulu iç aydinliginin huzur gagitarak disa vurusunu görüyoruz. Sedefler, çiniler bahar güzelligi yansitiyor ve yasatiyor. 260 pencerenin renkli camlarindan süzülen isik içeriye siir gibi, beste gibi doluyor. Essiz güzellikte çinilere yansiyarak, insani akvaryum renginde bir rüya alemine sokuyur, en tatli seslerle anlamli misralara cagrisim yaptiriyor…Insan orada hem dünyalara sigmayacak kadar büyüyür, hem de bir kus gibi hafifliyor. Zaten Sultanahmet, büyük boyutlarina ragmen, uçmaya hazir bir sülün gibi durmaktadir. Sanirsiniz az sonra, füze gibi, uzay kanatlari gibi, slti minaresiyle, Marmara'nin mavisinden gögün mavisine dogru süzülecek, süzülecek…

Hej büyüük sanat eseri insani etkiler. Ama Sultanahmet hepsinden daha çok, daha costurucu, bütün hüzünleri giderici bir tesir yapiyor. Saygi ve övünme duygusu da veriyor. Iste bunlardan dolayi Sultanahmer bana göre, ''birinciler arasinda birincidir.''

BIR BENZERI YOK

Ya Mimar Sinan?.. Sedefkar Mehmed Aga, Koca Sinan'dan üstün müdür?

Bunu söyleyemiyoruz. Sedefkar Mehmed Aga'nin, eserinde, güzel sanatlarin her dalindaki ustaligini gösterdigini söylüyoruz.

Rönesanstan önce, Rönesansta ve daha sonra, çok yönlü olmakta taninan hiçbir sanatkar bunu yapamamistir. Mesela, Rönesans'in çok yönlü iki sanatkari Mikelanj ve Leonardo da Vinci, hiçbir eserde sanatlarinin bir yönünden tazlasini göstermemislerdir. Bir mimar, ressam, heykeltiras, edib olan Leonardo da Vinci, bu sanatlarin hepsini yansitacak bir büyük eser birakmamistir. Baska mimarlarin yaptigi kiliselerin duvarlarini, resimleriyle süslemis, uygulama alani bulamayan ama yine de onun dehasini gösteren mühendislik buluslari yapmis, güzel heykeller yontmus, Mona Lisa (yahut La Joconde) fakat bütün bu ustaliklarini tek eserde toplayamamistir. Mehmed Aga ise, eserinin planini kendisi çizmis, kendisi yapmis. Duvarlarini kendisi süslemis, kapilari kendi begenmis. Bu eserine siir, renk ve ses güzelligini kendisi vermistir. Bir tek eserde sanatkarliginin her yönünü göstermistir.

NASIL BIR ESER

Ayasofya'yi yaptiran Justinianus onunla Hz. Süleyman'in Kudüs'te yaptirdigi mebedi asmak istemisti ve asmisti. Süleymaniye'yi yaptiran Sultan II. Selim, Ayasofya'yi asmak istemislerdi ve asmislardi. Simdi de Sultan I. Ahmet onlari asacak bir cami yaptirmak istiyor, fakat atalarina saygisizlik etmemek için, sadece Ayasofya'yi asacak bir cami yaptirmak istedigini söylüyordu.

Sultan Ahmed, yeni bir cami yaptirmaya karar verdikten sonra, uygun bir yer aranmasina basladi. Teklif edilen birçok yer arasinda padisah bugünkü yerini begendi. Fakat o yillarda burada Sokollu Mehmet Pasa sarayi vardi ve sarayin satin alinmasi, yiktirilmasi, çevresinin iyice açilmasi gerekiyordu.

Padisah, Ayse Sultan'a, ''Otuz yük dinar halis ayar altin'' göndererek sarayi satin aldi.

Yeni camiyi gerçeklestirme isi, mimarligi gibi sedefkatligi ve musikisinasligi ile de büyük ün yapmis olan mimarbasi Mehmet Aga'ya verildi.

Sedefkar Mehmed Aga, karsisinda Süleymaniye, yanibasinda Ayasofya gibi iki essiz anitin arasinda, onlarla yarisacak bir eser yapacakti.

Bu eser nasil olmaliydi? Bir eserin büyük olmasi için boyutlarinin büyük olmasi yetmezdi. Güzel olmasi için de yalniz disindan veya yalniz içinden güzel olmasi yetmezdi. Hatta, sadece 'güzel' olmasi da yetmezdi. Onun yapacagi eserde güzellik nasil yasanirdi? Siir gibi seyredilerek, huzur gibi duyularak..
Mehmed Aga, uzun çalismalardan sonra planini çizdi ve padisaha sundu.
Basmimarin açiklamalarini da dinleyen padisah plani begendi ve onayladi.

PADISAH TOPRAK TASIDI

Artik temel atma zamani gelmisti. 1609 yilinin günesli bir gününde, basta padisah olmak üzere, devlet erkani insaatin yapilacagi yere geldi.
Ayni yüzyilda yasayan Evliya Çelebi, temel atma merasimini söyle anlatiyor:

''…Cümle üstad mimar ve mühendisler toplanip, Üsküdarli Mahmut Efendi'nin ve üstadimiz Evliya Efendi'nin dualari ile esasinin kazilmasina bsladi. Evvela Sultan Ahmed Han, etegine toprak dodurup, ''Ya Rab! Ahmed kulunun hizmetidir, kabul eyle'' deyüp, amelelerle birlikte temelden toprak tasidi…''

Padisahtan sonra Seyhülislam Mevlana Mehmed Efendi, Seyh Mehmud Efendi, Vezirlazam Murad Pasa ve diger veziler, ulema, kadiaskerler ellerine kürükler alarak toprak tasimis, harç koymuslardi. Bu sirada kurbanlar da kesilmisti. Issaat çalismalarina sembolik olarak ordu da katilmis, birgün sipahiler, birgün

yeniçeriler toprak tasimada çalismislardi. Vezirler, devler erkani kendi adamlarini göndermis, halktan birçok gönüllü çalismalara katilmis, bölece Istanbullular, caglar boyu övünecegimiz bir eserin meydana gelmesi için hizmet etmislerdi.

YEDI YILDA TAMAMLANDI

Insaat yedi yilda tamamlandi. Nihayet 1616 yili 2 Haziran Cuma günü, basta padisah olmak üzere, devlet erkani bu defa açilis merasimi için ayni yere geldi. Cami yanina kurulan otaglarda davetlilere büyük bir ziyafet verildi. Açilis dualarla yapildi.

Sultan I. Ahmet meydana gelen saheserden memnundu. Cami kapladigi alan bakiminda Ayasofya ve Süleymaniye'yi geçiyordu. Ana yapinin kapladigi alan 64x74 m. Boyutlarindadir. Yüksekligi ise 43 metredir.

Içinin renkli aydinligi, duvarlari süsleyen essiz çinileri, kapilari süsleyen sedef kakmalari, o güne kadar yapilanlardan çok daha güzel olan alti minaresi, Istanbul'un panoramik güzelligini arttiran genel görünüsü ile Sultanahmet herkesi büyülemisti. Ama o zaman bu caminin adi Sultanahmet Camii degildi. Halk ona 'Yeni Cami' demisti. Eminönü'nde Yenü Cami adiyla anilan cami yapilincaya kadar bu adi tasidi. Eminönü'ndeki eser 'Yeni Cami' adini alinca, Mehmed Aga'nin yaptigi camiye de Sultanahmet Camii denildi.

CAMIDEKI IÇ AYDINLIK

Sultanahmet Camii'nin mimari tarzi öteki camilere göre, birçok bakimdan farklidir. Mesela Süleymaniye'de kubbeyi esit ve paralel kenarli dayanaklar tuttugu halde, Sultanahmet Camii'nin kubbesi yuvarlak ve iri sütunlar halindeki filayaklarina oturmaktadir. Orta kubbe dört sivri kemer üzerine oturtulmus, köseleri pandantifle doldurulmustur. Yarim kubbelerin kenarlari da sivridir. Isik süzülmesini kolaylastirmak için pencere ve kemerler de degisik bir stilde yapilmistir. Isigin cami duvarlarini süsleyen renkli çinilere degisik sekillerde yansimasi düsünülmüs, pencere camlarina buna göre renkler verilmistir.

Sultanshmet'in asil özelliklerinden biri. Bol isikli, diger çinilerinin essiz birer sanat eseri olusudur. Yüzyillar içinde eskiyen veya kitilan bazi camlari degistirilirken, ayni renkler turrurulamamis. Bu yüzden cami yapilisindaki zamana göre isik-renklerinden kayba ugramistir. Buna ragmen Sultanahmet'in iç aydinligi bugün hiçbir mabedde yoktur.

Sultanahmet Camii'nin maliyeti, sebilleri, mektebi, Hümayun kasri, dükkanlari, dükkanlarin üzerindeki odalari ve padisahin türbsi de dahil olmak üzere 1811 yük 2944 akçedir. 1 yük 100 bin akçe, 120 akçe de 1 altin oldugunua göre, bu saheserin yaklasik olarak 1.510.000 altina mal oldugunu söyleyebiliriz.
Cami 21.043 çini ile süslenmistir ve bu çinilerin herbirine 18 akçe ödenmistir.

NIÇIN ALTI MINARE

Istanbul'da meydana gelen her büyük olay, her büyük eser, Islam dünyasini yakindan ilgilendiriyor ve baslica konu ediliyordu. Sultanahmet Camii'nin yapilmasi da hayranliklar, genis yankilar uyandirdi.

Fakat Imparatorlugun bazi eyaletlerinden itirazlar da geldi. Itiraz da geldi. Itiraz edenler, ''camiye alti minare yapilmasi kabe'ye saygisizlik olur'' diyorlardi.

Çünkü o zamanlar alti minaresi olan tek mebed Mekke'de idi.

Padisah bu meseleyi bütün Islam alemini memnun edecek bir sekilde halletti: Mekke'ye yedinci minareyi yaptirdi.
Sultanshmet minarelerinin dördü üçer, ikisi de ikiser serefelidir.

AVIZELER BIRER HAZINE IDI

Evliya Çelebi, Sultanahmet'teki avizelerin, yapildigi yillarda, oradaki çiniler kadar güzel ve degerli oldugunu söyle anlatiyor:

''…Bu camide asili avizeler yüz Misir hazinesi degerindedir. Çünkü Sultan Ahmed Han, ecdadindan beri toplanankiymetli essiz cevahirleri, dört diyardan gelen çok degerli hediyeler buraya koymustur..Mesela, Habes veziri Cafer Pasa camiye alti adet zümrüt kandil göndermistir ki, herbir kandil altisar okka agirlikta idi. Altisi da mücevherli altin zincirlerle asilmistir.. Ayrica bu camide öyle çok ve degerli kitaplar verdir ki,Islam diyarindaki öteki padisah camilerinin hiçbirinde bu kadar çok güzel ve degerli kitag görülmemistir..''

SULTANAHMET'IN DIS AVLUSUNDA, BIRINCI KAPININ ALTINDA BULUNAN SEBIL KITABESI

Içen abdan dari-naim içre mesrur ola, Yazilub amali-hüsnü deftere medtur ola

Camii Han Ahmed'in banii ala mesrebi, Hazreti Mimarbasi ahreti mamur ola.

Kim Muhammed anin nam-u ali himmeti, Itti bu rana binayi hasredek mashur ola

Olmamistir dahi olmaz böyle ali bina, Bir eser konmustur ki, kim dembedem Mezkur Ola

GÜNÜMÜZ TÜRKÇESIYLE:
Bu sudan içen, nimetler yurdu olan Cennete kavussun mutlu olsun.
Yaptigi güzel isler deftere satir satir yazilsin.

Yüksek ahlaki kendisine huy edenin, Han Ahmed'in camiini yapan,
Yüce mimarbasinin sonu da iyi olsun.

Bu ulu mimarbasinin kutlu adi Mehmed'dir.
Dünya durdukça ünü her tarafa yayilsin diye, bu güzel, gözalici yapan odur.

Bu büyük eserin benzeri yoktur ve olmayacaktir.
Be eser, her zaman övgüyle konusulsun, dillerden düsmesin diye yapilmistir.

SULTANAHMET
Nurlu elleri Sedefkar Mehmed Aga'nin
Indirmis yeryüzüne isik-cismi.
Eli öpülesi o dehanin
Mehyalatla yazilsin ismi.

Bir eser vermis ki o sanat günesi,
Orda mevsim yil boyunca bahar...
Bulunmaz dünyada bir esi
Maya'lardan Misir'a Çin'e kadar

Kubbeleri bir tomurcuk bahçesi, kat kat,
Her sabah açar..
Duvarlari tas degil, sanki kanat,
Her gece uçar...

Alti füzesiyle gökyüzünde
Dolasir Sultanahmet.
Gökkusagini o toplar, o dagitir
Dünyaya demet demet.

Sonsuz mevilerde ak güvercin,
Akveryum renginde bir rüya..
Büöyle bir güzellik gördügü için
Mutludur dünya..

AYASOFYA

Essiz güzellikte, muhtesem bir mabed yaptirmaya karar veren Imparator Justinianus emeline kavusmis, idealini gerçeklestirmistir. Dünyaya bir mimarlik harikasi kazandirmistir.

Fakat, insanlik bugün bu saheserle övünüyorsa, bu, Türklerin sayesindedir. Onu bugünlere sapasaglam ulastiranlar, sanat harikalarinin koruyucusu olan Türklerdir.

Amerika kitasinda, Mayalar'in, Aztekler'in, Inka'larin eserleri bugün harabe halindedir. Çünkü bu kitayi 15. Ve 16. Yüzyilda fetheden Avrupalilar, o saheserleri korumak söyle dursun, yagmaladilar, yakip yiktilar. Yikilmadan kalabilenler, balta girmemis gür ormanlarda bulunanlardir.

Roma imparatoru Jül Sexar Kleopatra devrinde Misir'a saldirdigi zaman muhtesem Iskenderiye kütüphanesini yakip yikmisti. Bu kütüphanede bulunan 700 bin kitabin külleri, günlerce bir matem bulutu gibi sehrin üzerinden ayrilmadi. Bazi tarihçiler buna ''Rönesansi en az asir geciktiren olay'' diyorlar.

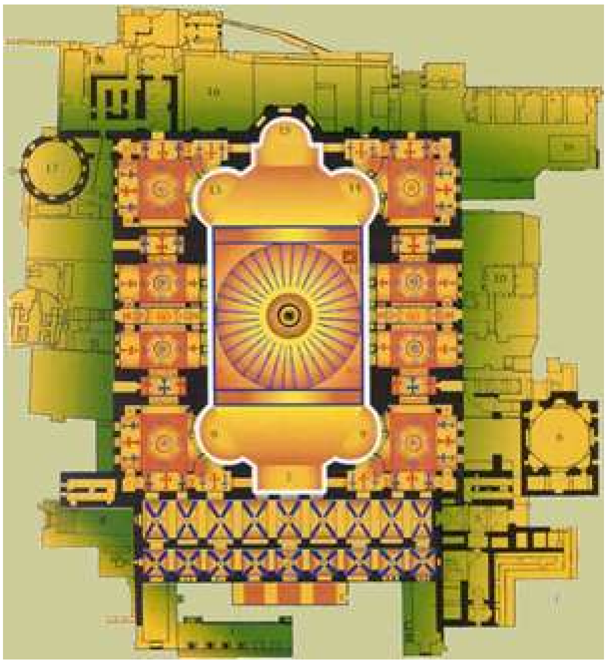
Piramitler, herbiri tonlarca agirlikta blok taslardan örülü olduklari için yikilamadiö ama sakladiklari hazineler yine yagma edildiç Yüzlerce yil sonra bölgeye hakim olan baska kuvvetler de, Gize'deki ünlü sfenksi nisan tasi olarak kullandilar, top atesine tutarak bu saheserin burnunu, sakalini kopardilar.

1204 yilinda Istanbul'u zapteden Haçlilar, bu sehri misli görülmemis sekilde yagmaladi, sanat eserlerini tahrip ettiler. Olayin görgü tanigi olan Bizamsli ve Avrupali tarihçiler ''Tarihte böylesine vahsi, böylesine barbar bir yikim görülmemistir'' diyorlar. Bunlarin Ayasofya'yi ne hale getirdiklerini, diger harika eserlere neler yaptiklarini önceki bölümlerde bir nebze yaptiklarini önceki bölümlerde bir nebze anlatmistik. Daha baska neler yaptiklarini da asagida görecegiz.

FATIH'IN ILK EMRI

1453'te Türkler Istanbul'u fethedince, Fatih Sultan Mehmed'in ilk emirlerinden biri, acinacak sekilde harap ve bakimsiz birakilan Ayasofya'nin onarilmasi olmustur.

Türklerin Ayasofya'yi nasil bulduklarini, sonra ne hale getirdiklerini, onu nasil koruduklarini asagida okuyacagiz. Fakat daha önce bu eserin nasil meydana getirdigini ve mimari özelliklerini anlatacagiz. Bu özellikleri anlatmadan önce sunu da belirtelim ki, dünyayin yadi harikasini tespit edildigi yillarda Ayasofya henüz yapilmamisti. Yapilmis olsaydi, bu yedi harikadan biri mutlaka Ayasofya olurdu.

Ayasofyanin Plani

ESKI MABEDLERIN SÜTUNLARI ISTANBUL'A GETIRILIYOR

Bugünkü Ayasofya'nin bulundugu alanda, ilk kilise 12 Mayis 360 yilinda yapilmisti. O zamanki Bizans'in en büyük mabedi olan bu yapi 44 yil sonra bir yangimla harap oldu. 415 yilinda onun yerine yapilan yeni kilise de 532 yilinda baska bir yanginla yok oldu.

Iste bu ikinci yangindan sonra Imparator Justinianus, Hazreti Adem'den bu yana görülmemis ihtisamda, yanginlara, depremlere karsi koyabilecek, gelecek çaglara ulasabilecek saglamlikta bir eser yaptirmaya karar verdi.

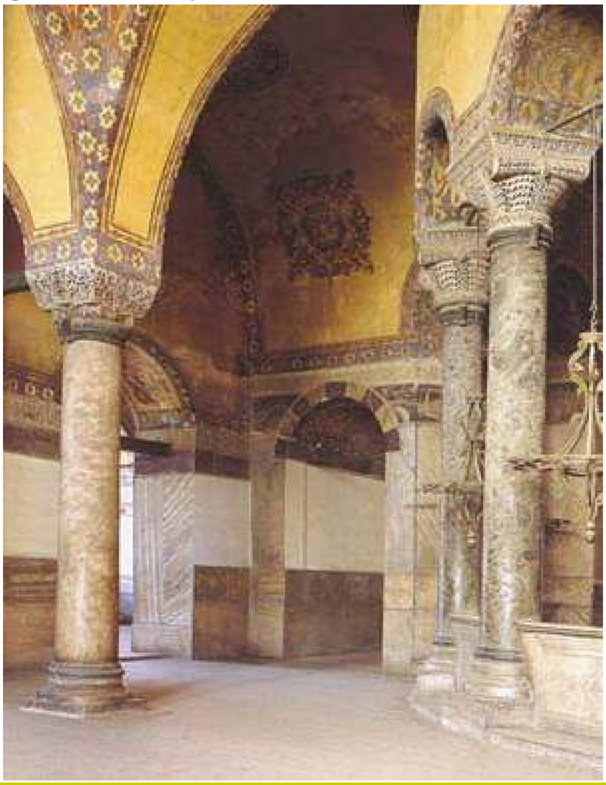
Justinianus bu büyük yapinin insaasina Aydinli Antonius ile Miletli Isodoros adli mimarlari memur etti. Mimarlar hemen ise koyuldular. Önce kilisenin yapilacagi alan iyice açildi. Bu maksatla orada bulunan saraylar, evler yikildi. Sonra, Imparatorlugun, harabe halinde bulunan eski mebedlerin, evlerin en güzel malzemeleri toplatilarak Istanbul'a getirildi. Mesela sekiz sütun Efes'teki Diana mebedinden alindi. Ayni sütunlar daha önce Efes'e Heliopolis'teki Günes mebedinden getirilmisti. Atina, Roma, Delf ve öteki mebedlerden de bazi sütunlar toplandi. Böylece, herbiri ayri bir mebede yücelik kazandirmis olan mermer sütunlar, simdi bir araya gelecek, en büyük mebedde bulusarak gelecek çaglara ulasacaklardi. Ayrica dünyayin en meshur mermer ocaklari de Ayasofya için çalistiriliyordu. Prokonez beyaz mermerlerini, Egriboz adasi açik yesil mermerlerini, Karia'daki ocak beyaz-kirmizi mermerlerini, Misir meshur porfirlerini, Teselya ve Lakonya eski yesil mermerlerini, Siga damarli pembe taslarini istanbul'a yolladi.

EY SÜLEYMAN SENI ASTIM!

Bu çok degerli malzemeden essiz bir anit meydana getitmek mimarlar da en büyük güçle desteklenmeliydi ve desteklendi.

Insaat araliksiz bes sene devam etti. Bu süre içinde hergün bin isçi çaliiti. Imparator sik sik çalismalari denetliyor, çalisanlari yüreklendiriyordu. Nihayet insaat bitince, 27 Aralik 537'de, büyük bir açilis töreni yapildi. Justinianus 14 atil çektigi tören arabasi ile Ayasofya!nin, o zaman Kram Kapisi denilen büyük kapisinin önüne gelince, büyük eseri gururlu seyrederken söyle dedi: **''Tanrim, sana sükürler olsun ki böyle essiz bir eserin basarisini bana lütfettin, beni buna layik gördün!''**

Sonra heyecanla mihraba dogru atilarak söyle demekten de kendini alamadi: **''Ey Süleyman, bu eserle seni asmis, seni yenmis bulunuyorum!''** o zamana kadar en büyük mabedi yaptiranin kadar en büyük mabedi yaptiranin Hz. Süleyman oldugu kabul ediliyoudu.

AYASOFYA'NIN BOYUTLARI

Ayasofya'nin bina olarak kapladigi alan 77 metre uzunlukta ve 71ç70 metre genislikte bir yerdir. Bu alanda yükselen binanin çik genis bir avlusu vardi. Avlunun etrafinda revaklar, ortasinda ise auyu aslan agzindan akan bir çesme bulunuyordu. Mabede 9 büyük kapidan giriliyordu.

Ayasofya'nin kubbesi 33 metre çapinda ve 55.60 m. Yüksekligindedir. Kubbenin kendi yüksekligi 81 metreyi bulur. Kubbe. Çok hafif tuglalardan, birbirine takip eden tabaklarla meydana getirilmistir. Kubbe kasnagi 40 pencerelidir. Bunlardan dördü kapali durur. Yapiyi 107 sütun ayakta tutar. Bunlarin 40 tanesi alt. 67'si de üst kisimdadir. Bina zemeninin altina genis sarniçlar yapilmis, bunlarin içine büyük fil ayaklari dikilmistir. Böylece yapiya, seglemlere karsi esneklik ve dayanliklilik verilmistir. Buna ragmenAyasofya Bizans devrinde birkaç defa depremden hasar gördü ve tamir edildi.

20 BIN KILO GÜMÜS

Ayasofya'nin ihtisami yaniz boyutlarinda degildir. Iç süslemeleri bakimindan da essiz bir eserdir. Daha dogrusu Haçli yikimina ugrayincaya kadar öyle idi. Daha sonra Türklerin onarimi ile ve bu defa Türk sanatinin inceligiyle, yine essiz bir anit oldu.

Ayasofya'nin içi, Latinlerin isgalinden önce, mozaikler, renkli mermerler, fildisi levhalar, altin, gümüs ve diger kiymetli taslarla, agir islemeli kumaslarla süslüydü. Tavanlarinda altin zemin üzerinde dekoratif göbekler, rozetler, gümüs mozaikler vardi. Insan resmi tasiyan mozaikler de bulubuyordu. Halen yerinde duran büyük kapinin üzerindeki mozaik taht üzerinde oturan Meryem'i, kucagindaki çocuk ise Hz. Isa'yi temsil ediyor. Meryem'in sagindaki Imparator Konstantin Meryem'e Istanbul sehrini. Justinianus isa Ayasofya'yi sunarken

görülüyor.

Kubbenin altinda ve orta yerde duran, fildisinden yapilmis ve degerli taslarla süslenmis bir kürsü vardi. Mihrabin önünde de üzeri altin yaldizli gümüs bir bölme bulunuyordu. Gümüs kaplamalar ve mozaikler günün her saatinde bir baska yönden süzülen isikla piril piril olurdu.

Tarihçiler Ayasofya'da bulunan gümüs kaplamalarin ve süslerin 20 bin kilo civarinda oldugunu yaziyorlar. O devirde Bizans'ta elçi olarak bulunan yabancilar, yeryüzünde böyle muhtesem ve isikli bir mabed olmadigini yazmislardi. Mesela Rus elçileri hükümdarlarina Ayasofya'yi söyle anlatmislardi: **''Acaba gökte miyiz? Diye düsündük, cünkü yeryüzünde böyle bir ihtisami insan tasavvur edemez. Gördüklerimizi size tarif etmekten aciziz.''**

Istanbul'u isgal eden Haçlilar ordusunda bulunan Robert de Clari ise gördüklerini söyle anlatiyordu: **''Bu mabedin bütün kapilarin kilit ve sürgüleri som gümüsten idi. Paha biçilemeyecek degerde olan mihrabin üzerinde ondört ayak uzunlugunda som altindan bir ayin masasi vardi ve bunun üzeri degerli taslarla süslüydü. Mihrabin etrafindaki sütunlar da gümüstendi. Kilisedeki on kadar avizenin herbiri insan kolundan kalin gümüs zincirlerle asiliydi...''**

ÖRÜMCEKLER AG KURMUS

Türkler Istanbul'u aldiklari zaman Ayasofya'yi çiril çiplak buldular. Anlatilmakla bitmeyen güzel mozaiklerinin çogu; altin. Gümüs ve degerli taslarla süslü olan her seyi, Haçlilar tarafindan yagma edilmisti. Mabed bakimsizdi. Bu durumu, onu fetih gününde gören Dursun Bey söyle anlatiyor: **''Onun rahnesine tas koyacak bir mimar kalmamis, mamur olarak sedece bir kubbesi kalmis.. Padisah-i Cihan bu binayi harab ve yebab (yikik) görünce, ahir harap olmasin deyüp tamirini ve bakimini emretti. Sonra'da, su beyti söylemekten kendini alamadi:**

Perdedari miküned der taki kisra ankebut
Bum nevbet mizenet der kale-i Efrasiyab..

(Kisra'nin takina örümcekler ag kurmus, perdedarlik yapiyor, Kayserin kalesinde ise baykus nöbet tutuyor)

Fatih Sultan Mehmed'in emriyle camiye çevrilen eser, bu suretle gelecek yüzyillara yikilmadan, ihtisamini arttirarak ulasma sansina kavusmus oluyordu.

Kilise camiye çevrilince. Resimlerden bazilari ve haçlar. Bozulmayacak sekilde badana ile örtüldü. Diger süslere ve melek resimlerine hiç dokunulmadi. Mebedin güneydogu tarafi görülen lüzum üzerine iki payanda ile takviye edildi. Bu köseye tugladan bir minare ve camiye bir medrese ilave olunda. Ikinci minareyi II. Beyazid yaptirdi.

KOCA SINAN DA ONARIYOR.

Kanuni Süleyman devrinde yikilma tehlikmesi gösteren bina, Kanuni'nin emriyle ve dahi mimar Koca Sinan'in maharetiyle destek duvarlara kuvvetlendirildi.

Koca Sinan Ayasofya'ya iki minare daha ekledi. Caminin yaninda II. Selim için de bir türbe yapildi. Sokollu Mehmet Pasa kubbeye büyük bir alem koydurdu.

Caminin içini Türk eserleriyle en çok süsleyen hükümdarlardan biri III. Murat'dir. Bergama'dan getirtilen ve helenistik devirde kalma iki büyük mermer küpü camiye koyduran da odur. Bu küplerin her biri 1250 litre su almaktadir.

IV. Murat'in yaptirdigi mermer mahfiller. Minber ve tas kütsü bir sanat harikasidir. Yine bu hükümdar mebedin duvarlarina ve bos kalan yerlere Biçakçizade Mustafa Çelebi'nin n'fis hatti ile ayetler yazdirdi. Bugün büyük kubbede asili duran kandili ise III. Ahmet yaptirdi.

AYASOFYA MÜZE OLUYOR

Padisahlar arasinda Ayasofya'yi Türk eserleriyle en çok süsleyen hükümdar I. Mahmut'tur. I. Mahmut'un cami için yaptirdigi çok güzel bir kütüphane vardir ki devrin saheseri sayilir. Bu kütüphanede 7 binden fazla el yazmasi ve basma kitap bulunmaktadir. Kütüphane duvarlarini da çoik güzel Türk çinileri süslemektedir.

Türklerin gösterdigi ihtimamla Ayasofya korunmus, güzellestirilmis, saglamlastirilmistir.

918 yil kilise, 482 yil cami olarak kullanildiktan sonra, 1 Subat 1935 tarihinde müze haline getirilen Ayasofya'yi bugün ziyaretçiler hayranlikla seyredebiliyorsa, bu, Türklerin bu sanat harikasina sahip olarak onu korumalari sayesindedir.

Ayasofya'nin ve civarindaki eserlerin yüzlerce yil önce bugünkünden çok daha heybetli göründüklerini de söylemeliyiz. Çünkü, eskiden Istanbul'un yedi tepesinden biri olan Ayasofya ve çevresinde zemin, yüzyillarin birikimi olan dolgularla onbes metre kadar yükselmis bulunmaktadir. Bunu anlamak için eski gravürlere balmak yeter. Bir eski gravürde, Sultanahmet Meydani'ndaki hiyeroglif yazili dikilitas. Meydanin dolup yükselmedigi zamanki haliyle görülmektedir. Bu tasin kaidesini olusturan kabartma heykellere bakmak için, resime göre insanin basini yukari kaldirmasi gerekir. Oysa bugün ayni kaide çukur içinde kalmistir ve ancak egilerek görebiliyoruz.

TOPKAPI SARAYI

Anitlar hazinesi,
dünyanin en zengin müzes

Topkapi Sarayi harikalar saklayan bir harikadir.Topkapi'da saray degil saraylar var.Her sarayda essiz bir hazine, bir sanat harikasi var. Orada yalniz okunan degil, görülen/ hissedilen, ziyaretçinin de yasadigi bir tarih var. Bugün müze olan Topkapi Saraylari bir bütün olarak ele alindigi zaman, yeryüzünde ondan daha muhtesem,daha zengin daha ince ve güzel eser az görülür. Avrupa'nin en ünlü saraylari Top-kapi Sarayi yaninda sönük kalir.

Fakat Topkapi Saraylari'nin niçin bütün Avrupa Saraylarindan daha güzel ve üstün oldugunu anlayabilmek Için Türk yapi zevkini, Türk'ün tabiata, tabiat güzelligine askini, açikliga genislige,sonsuzluga egilimini bilmek gerek.Ayrica onun hem yapi, hem muhteva olarak özelligini, neleri muha-faza ettigini görmek gerek.

Türk için heybetli olan ayni zamanda sade, zarif ve tabiata uygun olmalidir. Canli gibi durmalidir. Aksi halde o heybet kusurludur. Onun içindir ki Sultanahmet, Selimiye, Süleymaniye camileri hem dag kadar heybetli, hem sülün kadar zarif ve hafiftir, içlerindeki çiniler tabiatin yesilini,suyun ve gögün mavisini, çiçeklerin rengini yansitir.

Eski Türkler "Dünya bizim çadirimiz, gökyüzü de bu çadirin kubbesidir" derlerdi. Yüzyillar, binyillar sonra vatan topraklama sinir çizlip üzerinde ulu yapilar, mabedler kurulmaya baslandigi zaman, engin tabiati ve onun güzelligi ni disarida birakip, heybetle saglam ama tas kurulugunda bir yapiya kapanmaya razi olmadilar. Yapilarnin içine tabiati da soktular.

OTURULACAK YER BURASIDIR

Tabiat güzelliginden,genis ufuktan ayrilmamak duygusu Osmanlilarda da hakimdi. Fatih Sultan Mehmet 1453'de istanbul'u fethettigi zaman bir süre,Beyazit'ta bugünkü istanbul Üniversitesi'nin bulundugu yerdeki sarayda kaldi. Fakat Istanbul'u gezip dolastikça, bugün Sarayburnu adini tasiyan ve zeytin agaçlariyla kapli yarimadayi görüyor, "oturulacak yer Iste burasidir" diyordu. Burnun önünde kivrim,kivrim Bogaz,saginda mavi Marmara,solunda altin bir boynuz gibi Haliç vardi,Kapanmayacak mavi ve yesil bir ufuk çevreliyordu bu yarimadayi.

Fatih, yeni sarayini Iste buraya yaptirdi. Ayri ayri kösklerden, dairelerden,su setleri nin havuz ve fiskiyelerin, rengarenk çiçekli bahçelerin olusturdugu bir saray.

DÜNYA BURADAN IDARE EDILiRDi

Zamanla Fatih'ten sonraki hükümdarlar bu saraya ilaveler yaptilar.Yüzlerce dönümlük Sarayburnu yalniz padisahlarin Ikametgahi degil, devletin yönetim merkezi haline de geldi. Devlet Islerinin görüldügü kubbe altinda, tavana asili duran küre biçimindeki avize, dünyayi sembolize ediyor ve oradan dünyaya hükmediliyordu.

Imparatorluk büyüdükçe Topkapi Saraylari da çogaldi, sarayda bulunanlarin sayisi artti.Fatih devrinde saray mevcudu 750 kisi iken, Kanunî devrinde saraylilar sayisi 5000'i geçti.
Bugün müze halinde bulunan Topkapi saray ve kösklerinde yüzlerce yillik sanli, ihtisamli geçmisin belgeleri muhafaza edilmektedir.

ÇINILI KÖSK

Dairelerden, büyük sofalardan, kubbealtlarindan ve kösklerden olusan Topkapi Sarayi'nin ilk yapilarindan biri, Fatih Sultan Mehmet'in 1472'de yaptirdigi Cinili Kösk'tür.

Çinili Kösk, Selçuk Çini sanatini Osmanlilarda devamini gösterir. Ayni zamanda mimaride Türk sanatini bir atilimidir. Iki asir sonra yapilacak saheserlerin müjdecisidir.

Mimar Atik Sinan tarafindan yapilan kösk, iki katlidir. Ortada tonozlar üzerine oturtulmus bir ana kubbenden, köselerde ise yine kubbeli bölmelerden meydana gelmistir. Ön tarafta tek parça beyaz mermerden ondört sütuna dayanmis bir revak vardir.

Köskün özelligi ve güzelligi çinilerindedir.. Yukarida da söyledigimiz gibi, Selçuk çinilerinden ilham alinarak yapilmistir. Binanin içi bozdan boya beyaz, kahverengi, lacivert, firuze çinilerle süslenmistir. Firuze çiniler alti köseli, bunlarin arasina serpistirilen lacivert çiniler ise ücgen seklindedir. Bugün de sanatseverlerin hayranlikla seyrettigi çinilerin güzelligi yüzünden adina Çinili Kösk denmistir.

Çinili Kösk 1875'de müze haline getirilmistir. Burada Fatih ile ilgili esyalarin bir kismi sergileniyor.

MEVLANA TÜRBESI

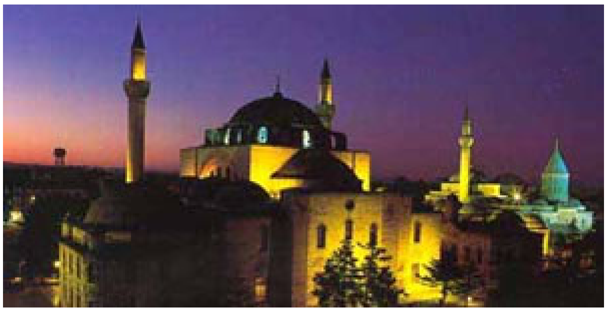

Selçuk mimarisinin ve 'türk çadiri' türünün en güzel örneklerinden biri de Konya'daki Mevlana Türbesi'dir. Mimar Tebrizli Bedretten tarafindan 1274 yilinda yapilan bu türbenin kubbesi 16 dilimden olusan bir huni seklindedir. Içi disi çini döseli, duvarlari çok degerli yazilarla süslüdür.

Türbe Selçuklular devrinde yapildi, 16 dilimli yivli külahi Karamanogullari zamaninda eklendi. Daha sonra Osmanlilar türbeyi bir mescit, semahane ve sadirvanla zenginlestirdiler. Cumhuriyet devrinde türbe onarildi ve etrafi açildi. Her devirde ihtimam gördü. Çünkü burada büyük Türk mutasavvifi ve sairi Mevlana Celaleddin Rumi yatiyor.

Aslinda onun asil yeri ariflerin gönülleridir. Bir beyitinde söyle diyor:

Ölümümüzden sonra mezarimizi yerde arama
Ariflerin gönüllerindedir mazarimiz bizim

Yedi asirdan fazla bir zamandan beri gönüllerde yasayan, eserleri hemen hemen bütün dillere tercüme edilen Mavlana'nin türbesi, Anadolu'nun silinmez tapu senetlerinden biridir.

Türbenin harika anitlarimizdan biri olusu yalniz mimari özelliginden ileri gelmiyor. Bir müze haline getirilen bu yerde Selçuk sanatinin hali, kilim, kumas örnekleri: mavlevi sanatinin çok degerli eserleri, neyler, kudümler sergilenir. Türbedeki ceviz sanduka Selçuk oymaciliginin bir saheseridir. Bu sandukanin bas tarafinin yüksekligi 2,65, ayak tarafinin yüksekligi 2,13, uzunlugu da 2,91 metredir.

KONYA SULTAN HANI

Herbiri bir harika olan yüzlerce Selçuk kervansarayindan biri de konya Sultan Hani'dir. Konya.Aksaray arasinda olan bu hani, 1229 yilinda, Selçuklu Sultani Alaaddin Keykubat I yaptirmistir. Bir yangin geçiren bu han, Giyasettin Keyhüsrev zamaninda (1278'de) onarildi ve genisletildi.

Bu han, birbirine bitisik uzunlamasina iki bloktan olusuyor. Öndeki blokun dogu tarafindaki duvarinda, ince süslerle bezeli mermer bir kapidan büyük dehlize, oradan da hanin avlusuna geçilir. Avlunun sag tarafinda revakli bölmeler, ortasinda bir mescit, solunda da youcularin kaldigi odalar vardir. Daha dar olan arka taraftaki ikinci blok hayvanlara ve esyaya ayrilmistir. Yolcu odalarindan ve hayvanlara ait ahirlardan baska handa, firin, hamam ve erzek depolari da vardir.

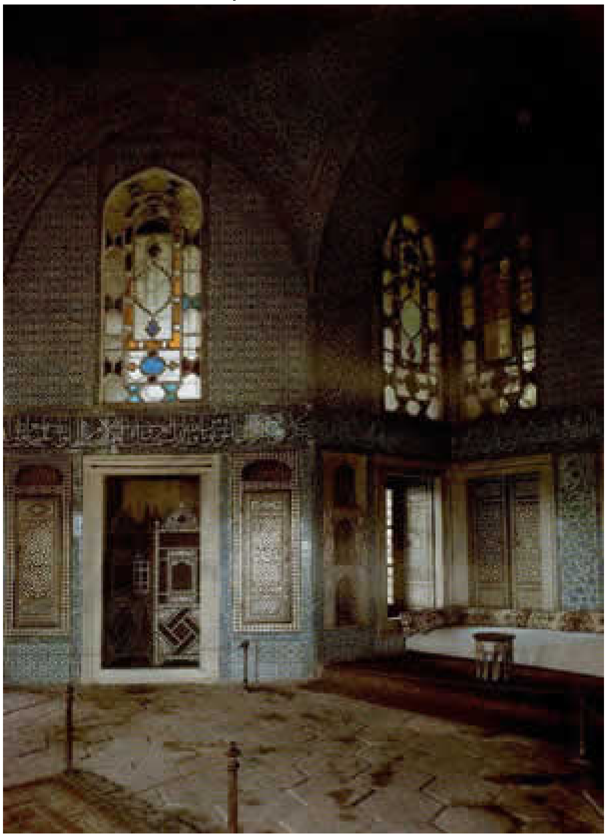
Hanin oturtuldugu alan, toplam olarak 4866 metrekareyi bulur. Büyük blok 'yazlik', küçük blok 'kislik' olarak ga adlandirilir. Hanin distan boyu 116,90 metredir. Yazlik kismimin eni 49.35 mç, boyu 67.75 m. Dir. Kislik kisminin boyutlari ise 32ç90 m x 55.15 m. Dir.
Hanin dogu cephesindeki muhtesem mermer kapisinin genisligi 10.70 metredir. Bu kapida bulunan kitabeye göre hanin mimari Muhammed bin Havlan- el-Dimaski!dir.

BAGDAT KÖSKÜ

Topkapi Sarayi'nin kösklerinden en güzeli Bagdat Köskü'dür. 1639'da Sultan 4.Murat tarafindan, Bagdat'in zaptindan sonra, bu zaferin hatirasina yaptirilmistir. Mimari Kasim Aga'dir.

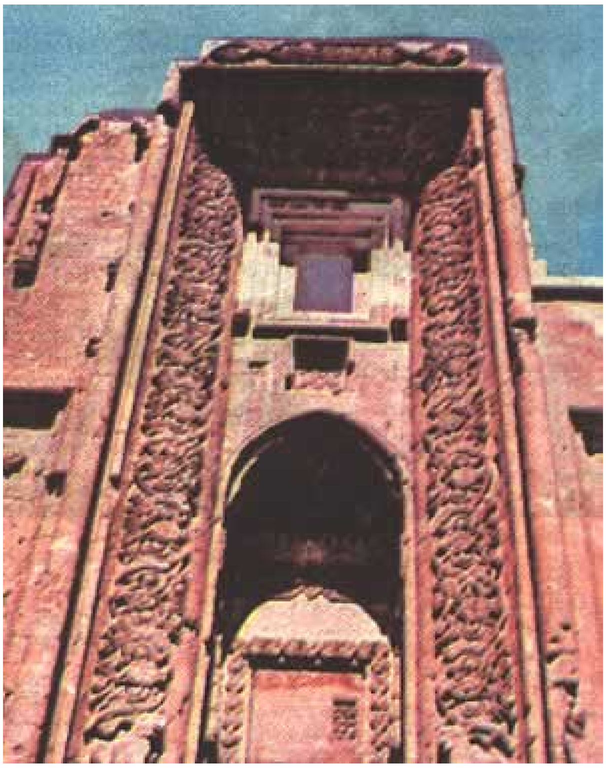
Kösk sekiz cephelidir. Dört girinti gört çikinti ve kubbe saçagi ile orijinal bir mimariye sahiptir. Çepçevre saçagin tavani dörtköse çitalarla yapilmistir ve mermer sütunlar tarafindan tutulkaplama bir küre sarkar.

Köskün üç kapisi ve yirmiiki penceresi vardir. Kapilar, pencereler ve dolaplar fildisi ve sedeflerle, duvarlar ve kemerler çinilerle süslenmistir. Köskün bakir ocagi, bu ocagin yanlarindaki gömme gözler, gözlerin çevresindeki çiniler essiz bir sanat eseridir.

Bagdat Köskü'nün güzelligini arttiran özelliklerinden biri de, balkonunun, Istanbul'un en genis ve en güzel manzarasini kucaklamasidir.

ISHAK PASA SARAYI

Türkistan, Selçuk ve Osmanli minari
Özelliklerini birlestiren bir Bey kalesi.

Agri daginin ve Dogu Bayazit'in yakininda, yalçin daglar arasinda tek basina duran bir saray vardir: Ishakpasa Sarayiç

Bu yapi, sadece bir saray degildir. Türbesi, camii, surlari, iç ve dis avlulari, divanhaneleri, divan ve harem salonlari, çesitli koguslari, tavlalari ile bir Bey Kalesidir. Bir satodur.

Uzaktan bakildigi zaman, çevresinin tabii özellikleriyle tam bir uyum içinde olan muhtesem bir anit olarak göz alir, hayranlik uyandirir.

Türkistan, Selçuk ve Osmanli minari özelliklerini birlestiren bir yapidir. Camiinin kubbeleri Türkistan kubbeleri gibidir. Sarayi Topkapi Sarayini andirir; kapilari Selçuk sitilindedir.

BUGÜNKÜ DURUMU

Türk minarisinin en güzel örneklerinden olan Sshakpasa Sarayi 1784'de yapilmistir. O tarihlerde Ishakpasa Sancak Beyi idi. Beyligin merkezi olan sarayin harem dairesi iki katli, diger bölmeler tek katliydi. Bugün ikinci kat tamamen yikilmis durumdadir. Bu muhtesem yapinin kalintilari, duvar, kapi ve tavanlarin son derece süslü oldugunu gösteriyor.

Yapi, avlulari saymazsak, 50 metre genislikte ve 115 metre uzunlukta bir alani kapliyor.
Eskiden bu sarayin oldugu yer bir yerlesim merkezi idi. Saray sehrin ortasinda kaliyordu. Ova tarafinda Dogu Bayazit kasabasinin evleri, diger yönlerde camiler, baska yapilar ve mezarlik vardi.

Bütün bulnar yikilmis durumda. Ama arastiricilar, ayrintilardan soyutlanarak kendi sadeligi içinde kalan sarayin daha iyi ortaya çiktigini ve güçlü mimari etkisini daha iyi gösterdigini söylüyorlar.

Yine arastiricilarin ifadesine göre, bugünkü sarayin yerinde daha önce, dogu sinirlarinin sancak beyi olan Çolak Apti Pasa'nin kendisini ve askerini emniyete almak için yaptiridigi kalesaray'i varmis. Ishakpasa, sarayini o yapinin temelleri üzerine yaptirmis.

TÜRK MÜHRÜ

Ishakpasa Sarayi'na ancak dogundaki tepeden açilan bir kapidan girilir. Diger taraflari yirmi.otuz metre yükseklikte saglam duvarlarla çevrilidir.
Kapidan, önce dis avluya girilir. Bu avlunun atrafinda usaklar, seyis odalari, tavlalar vardi. Dis avludan iç avluya kemerli tak gibi büyük bir kapidan geçilerek girilir. Iç avluda da çesitli odalar ve koguslar vardi. Orta yerde bulunan harem dairesinin duvarlarinda Ishakpasa'yi öven beyitler bulunuyor. Kapinin iki yanina iki arslan heykeli konmus. Beylik divan odasi, yani toplanti salonu, eni 20, genisligi 30 meter olan dikdörtgen bir alani kapliyor.

Genel teskilati Topkapi Sarayi'na, kemerleri Selçuklu kemerlerine benzeyen bu anit, Anadolu'ya vurulmus silinmez Türk mühürlerinden biridir.

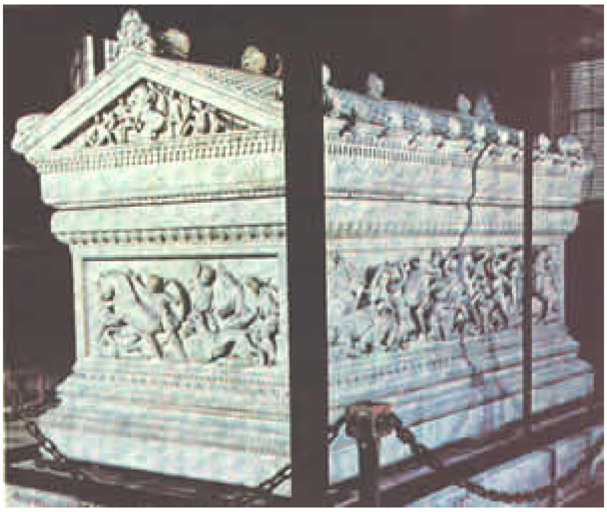
REVAN KÖSKÜ

Topkapi'daki güzel kösklerden biridir. Sultan 4. Murat tarafindan 1635 yilinda, Revan seferinden sonra yaptirilmistir. Bunu da Mimar Kasim Aga yapmistir. Bu kösk ''Sarik Odasi'' adiyla da anilir. Sultanlarin sariklari burada dururdu.

Bagdat Köskü gibi Revan Köskü de sekiz cepheli veya sekiz çikintilidir. Kubbesi altin ve boya ile nakislandirilmistir. Uç çikintilarinin tavani ise deri üzerine islenöistir. Dördüncü çikintida güzel bir ocak bulunuyor. Aydinligin artmasi için üst üste pencerelerden baska kubbede de dört penceresi vardir. Çikintilardan ikisi kütüphanedir. Köskün içinde öilehaneyi andiran basik ve küçük bir oda daha görülür. Tavaninda bazi beyitler bulunmaktadir. Çift kanatli pencereleri sedef ve kaplumbaga sirti seklinde süslenmistir. Bugün köskün ortasinda duran mangal,Fransa Krali XV. Louis'nin 1.Mahmut'a hediyesidir.

ISKENDER LAHDI

Topkapi Müzesi gibi, onun hemen yaninda bulunan Arkeoloji Müzesi de sanat harikalari en güzel örnekleri buradadir.

Eski çagin en güzel eserlerinden biri olan Büyük Iskender'in lahdi de burada bulunuyor. 1887'de, Lübnan'in Sayda Sehri yakinlarinda Türk müzelerinin kurucusu Osman Hamdi Bey tarafindan ortaya çikarilarak Istanbul'a getirilen bu lahid, en iyi korunmus bir eserdir.

Beyaz ve temiz bir mermerden yapilan lahdin, ev çatisi gibi üçgen bir kapagi vardir. Lahdin dageri, üzerindeki kabartmak heykellerden ileri geliyor. M.Ö.4. yüzyilda hüküm süren Makedonya Krali Iskender için yapilan bu lahdin uzun yanlarindan birinde Iskender'in Perslerle yaptigi savas tasvir postu basligi ile ve saha kalkmis atinin üzerinde gösteren bir kabartma var. Sag uçta ise savasan askerler yeraliyor.

Lahdin öbür yaninda bir av sahnesi görüyoruz. Iskender burada atini dörtnal sürerken görülüyor.
Ölçü. Ahenk, güzellil ve anlam bakimindan. Eski çag heykelciliginin saheserlerinden sayilan lahid, seyredenleri hayran birakmaktadir.

AGLAYAN KADINLAR LAHDI

M.Ö.4. yüzyilda Saydali bir zengin için yapilan bu lahid de Iskender lahid ile birlikte Osman Hamdi Bey tarafindan bulunarak 1887'de Istanbul'a getirilmistir. Dis görünüsü ile eski Yunan tapinaklarini andirmasina ve Yunan uslübunu göstermesine ragmen, anlam bakimindan doguludur.

Lahdin çevresinde kabartma olarak 18 aglayan kadin görülüyor. Bunlarin herbiri ayri durusta ve degisik hareketlerde gösterilmistir. Bazisi ayakta, bazisi oturan bu kadinlarin yüslerindeki hüzüz ifadesi bunu yapan meçhul heykeltirasin ustaligini kabul ettiriyor.
Bu lahdin kapagi, Iskender'in lahdindeki gibi üçgen prizma seklinde olmayip, düz bir tavan gibidir. Kapagin iki yaninda cenaze alayi, kaidenin etrafinda ise av sahneleri yer alir.

Aglayan kadinlar ve Iskender lahidleri Sstanbul Arkeoloji Müzesi'nin en degerli eserleridir ve dünyanin hiçbir müzesinde bunlardan daha güzel ve iyi korunmus lahid yoktur.

SIDAMARA LAHDI

Topkapi Arkeloji Müzesi'nde bulunan lahidlerin en güzellerinden biri de Sidarama lahidir. Konya Ereglisi ile Karaman yolu üzerinde, Sidamara denilen mevkide bulundugu iç in bu isimle anilmaktadir.

M.S.3. yüzyila ait bu lahdin sahibinin heykeli kapaktadir, fakat kim oldugu bilinemiyor. Lahdin kapaginda ve dört yaninda bulunan kabartma heykeller çok çesitlidir ve bir sanat harikasi sayilmaktadir. Sahibi gibi heykeltirasi da bilinmeyen bu heykel çok iyi korunmustur ve ziyaretçileri hayran birakmaktadir.

III. AHMED ÇESMESI

Sultan III. Ahmed, tarihimizde ''Lale Devri'' diye anilan dönemin padisahidir. Bir isyan sonunda Taht'a ciktigi için 27 yillik saltanatinin ilk onbes yilinda sert davranmak zorunda kaldi. Bu yillarda Rusya, Venedik, Avusturya ve Iran'la savasildi. Prut ve Pasarofça andlasmalari imzaladi. Fakat, 1728'den, yani Lale devrinin baslamasindan tahttan indirilisine kadar geçen 12 yillik dönem tam bir refah, yenilik ve baris dönemi oldu.

Sair. Müzisyen ve hattat olan III. Ahmed, sanati ve sanatçilari korurdu. Bu devirde güzel sanatlarin her dalinda büyük ustalar, seçkin sahsiyetler yetisti. Türkiye'de ilk matbaa onun hükümdarligi sirasinda kuruldu.

Lale devrinde, özellikle Kagithane sirtlarinda yapilan kösk ve saraylar, isyanlar ve yanginlar sonucu mahvoldu, sairlerin, bestecilerin ölümsüz ve asilamayan eserleri zamanimiza ulasti, Türk sanatina büyük bir saheser disinda, mimari eserlerin izi bile kalmadi.

Topkapi Sarayi'nin ana kapisi karsisindaki III. Ahmed Çesmesi bir istisnadir. O, Lale devrinin solmayan bir çiçegidir. Bütün ihtisami ve güzelligi ile sapasaglam dutmaktadir. Basmimar Mehmed Aga'nin eseri olan bu sebilli çesme yalniz Lale devri sanatinin degil, bütün Osmanli mimarisinin en güzel örneklerinden biridir, essiz bir saheserdir.

Çesmenin planini bizzat III. Ahmed'in çizdigi, basmimar Mehmed Aga'nin bu plani uyguladigi söylenir. Çesçenin dört kösesinde yuvarlak birer sebil, sebillerin arasinda kalan kisimlarda da üç çesme bulunur. Çesmelerin yanlarinda süslü gözler vardir. Sebillerin üzerine küçük birer kubbe oturtulmustur.

Çesmenin Ayasofya'ya bakan yüzünde su misra yer alir:

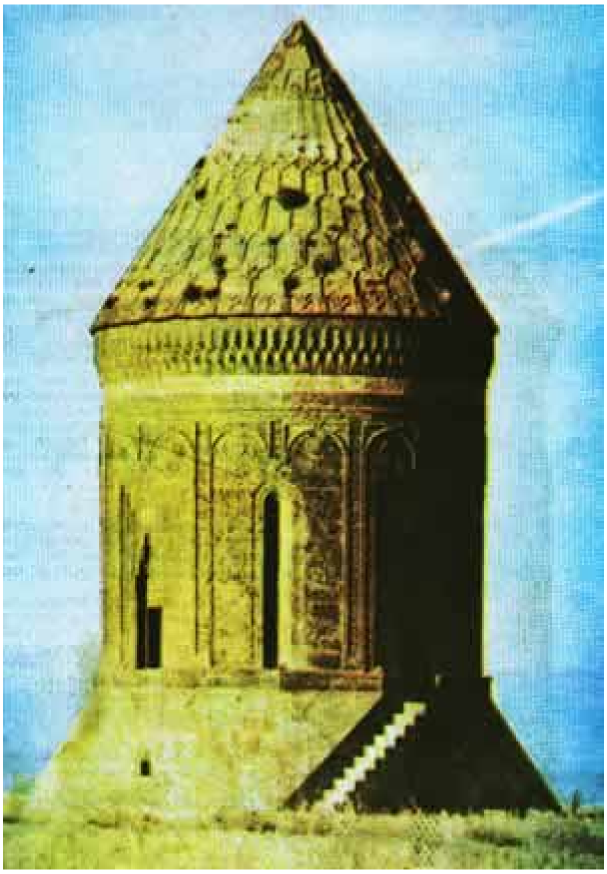
Aç Besmeleye iç suyu
Han Ahmed'e eyle dua.

Ebced hesabina göre bu kitabe Hicri 1141 (Miladi 1728) tarihini, yani eserin yapildigi yili göstermektedir.

Kitabenin kendisi oldugu gibi, el yazmasi da Sultan III. Ahmed'e aittir. Çesmeyi çepçevre kaplayan yazi ise devrin ünlü sairlerinden Seyyit Vehbi'nin bir kasidesidir.

Yapinin üstü ahsap, genis saçakli bir çatiyla örtülüdür. Çatinin üstü de kursuh kaplidir.
Halk arasinda Sultanahmet Çesçesi diye anilan bu saheseri yerli yabanci bütün ziyaretçiler hayranlikla seyretmektedir.

SELÇUK KÜMBETLERI

Anadolu'nun Türklügünü belgeleyen ata mezarlari,
Türk çadir sanatinin tasa ve mermere yansiyan örnekleridir.

Anadolu'da Selçuk Türklerine alt kümbetler Türk mimarisinin en orijinal örnekleridir. Kümbetlere, Dogu Türkistan'dan Anadolu'ya kadar Türklerin geçtigi ve oturdugu her yerde rastlanir. "Türk çadiri" adini tasiyan bu mimari türü. gerçekten, Türklere ait çadir sanatinin mimariye geçmis örneklerini yansitir.

Kümbet, Selçuk Türklerinde önemli kisiler için yapilan mezarlar, yani türbelerdir. Gövdeleri yuvarlak veya çok köseli, kaideleri ise kare seklindedir. Çok köseden kareye geçis için kullanilan çesitli sekillerle, mesela üçgen veya prizmatik sekillerle süslüdür.

Kümbetin tepe örtüsü huni veya piramit külah seklindedir. Fakat içten kubbe olarak görülür. Genel olarak iki katli olan kümbetlerin alt katina merdivenle inilir. Asil mezar burasidir. Ölü burada mumyalanmis olarak bir lahit veya topraga gömülür. Üst katta sembolik olarak bir sanduka bulunur. Burasi daha çok bir mescittir.

Büyük Selçuklulara ait en önemli kümbetler bugün iran sinirlari içinde kalmis bulunuyor. Eski Türk çadir sanatini yansitan kümbetler de daha çok bu kümbetlerdir.

Anadolu Selçuklulari mimaride çadir sanatini devam ettirdiler. Erzurum, Ahlat. Kayseri, Sivas, Tokat, Konya, Nigde, Kirsehir, Divrigi... de çok güzel kümbetler vardir. Nigde'deki Hüdavend Hatun, Tokat'taki Ali Tusî.Kayseri'deki Döner Kümbet ve Sirçali Kümbet, Ahlaftaki Ulu Kümbet en güzel örneklerdir.

Kümbetler, mimari ahenkleri, çadir sanatini tasa veya mermere yansitarak geçmise çagrisim yapmalari, kendi eksenlerinde dönüyor ve yukari dogru

süzülüyor gibi durmalariyla insani çok etkileyen birer harikadirlar.

KERVANSARAYLAR

Selçuklular yol aginin her 40 kilometresine bir han yaptilar ve Anadolu'yu kervanlar için en güvenli ülke haline getirdiler

Selçuk Türkleri pek çok kervansaray yapmistir. Bunun sebebi, kolay anlasilir: Anadolu'yu yurt edindikten sonra ilk is olarak iyi bir karayolu agi meydana getirdiler. Bu yol aginin her 30-40 kilometresinde bir han yaptilar. Kervanlar ve yolcular bu hanlarda bariniyordu. Hanlar birer yolcu barinagi olmaktan baska, yol güvenligim saglayan birer karakol vazifesi de görüyordu. Uzak ülkelerden gelen ticaret kervanlari, yine uzak ülkelere güvenle giderlerdi.

Hanlar, eskiya baskinina karsi koyabilecek bir sekilde yapilmis kaleler gibiydi. Devrin seyyahlari ve tarihçiler, Anadolu'nun en sakin, düzenli ve faal devrini

Selçuklular zamaninda yasadigini anlatirlar. Bunda, yol boyunca dizilen hanlarin, yani kervansaraylarin rolü oldugunu söylerler.

OSMANLI MALIYESI

Osmanli Devleti, beylik döneminden itibaren sistemli bir malî teskilâta sahip olmustu. Kaynaklarin verdigi bilgiye göre Osmanlilardaki ilk maliye teskilâtinin Murad Hüdavendigâr (I. Murad) zamaninda Çandarli Kara Halil ile Karamanli Kara Rüstem tarafindan yapildigi belirtilmektedir. Bu bilgiler isiginda meseleye bakildigi zaman Osmanli maliyesinin daha ilk kurulus dönemlerinde ortaya çiktigi ve devletin buna büyük bir itina gösterdigi anlasilmaktadir. Gerçekten Fâtih zamaninda tedvin edilmis olan kanunnâmede "Bu kanunnâme atam ve dedem

kanunudur ve benim dahi kanunumdur" ifadesi ile tarihî bilgilere göre ilk Osmanli hükümdarlarinin, bir araya getirilip tedvin edilmemis kanunnâme hükümleri ile âmil olduklari anlasilmaktadir. Fâtih kanunnâmesinde yer alan "Ve yilda bir kerre rikâb-i Hümâyunuma defterdarlarim irad ve masrafim okuyalar hil'at-i fahire giysinler." ve "Ve hazineme dahil ve hariç olan akça, defterdarlarim emri ile dahil-hariç olsun" ifadeleri, Osmanlilarin maliye teskilâtina ne denli önem verdiklerini, bu anlayisa daha ilk zamanlardan beri nasil sahip çiktiklari görülmektedir. Aslinda bu gerekli idi. Çünkü gelir ve gider hesaplari olmayan, neyin nereden ve ne zaman gelecegi bilinmeyen ve bu konuda matematikî bir bilgiye sahip olmayan bir devlet düsünülemez.

Görüldügü gibi Osmanli maliye teskilâtinin basinda "Defterdâr" adi verilen bir görevli bulunmaktadir. Bu görevli, günümüzdeki Maliye Bakanlarinin yerine getirmekle yükümlü olduklari görevleri yapiyordu. Önceleri teskilatin basinda bir defterdarla, onun maiyeti vardi. Bütün malî islerden bu Bas defterdar sorumlu idi. Ancak zamanla Osmanli ülkesinin genislemesi üzerine defterdar sayisi ikiye çikarildi. Kanunnâmede de belirtildigi gibi defterdar padisah malinin vekili idi.

Kurulus döneminde gelirler, daha fazla bir yekûn tutuyordu. Buna karsilik masraflar pek o kadar fazla degildi. Zira bu dönemde Osmanli askerinin büyük bir kismi timarli sipahi idi. Ayrica devlet erkânindan çogunun has ve timarlarinin geliri kendilerine yetiyordu. Devletin masrafi ise sadece Kapikulu askerlerine verilen para (maas) idi. Gelirlerin fazlasi ise cami, medrese, köprü, han, hamam vs. gibi imar islerinde kullaniliyordu.

Osmanli maliyesi, "Miri hazine" (veya dis hazine) ile Enderûn (veya iç hazine) hazinesi olmak üzere iki kisimdi. Dis hazinenin görev ve yetkisi, devletin genel gelirlerini toplamak ve gerekli masraflari yerli yerinde kullanmak seklinde belirlenmisti. Iç hazine ise padisaha aitti. Padisahlar, bu hazineyi istedikleri sekilde kullaniyorlardi. Sayet dis hazinenin parasi yetismez ise iç hazineden borçlanmak suretiyle ödünç para alinirdi. Dis hazine, vezirde bulunan hükümdar mührü ile açilip kapanirdi. Bu hazine, defterdarin sorumlulugu ve vezirin denetimi altinda idi.

Bundan bir müddet öncesine kadar ilk Osmanli sikkesinin Orhan Bey'e ait oldugu biliniyordu. Fakat Osman Bey'e ait sikkenin bulunmasiyla eski bilgi, geçerliligini kayb etti. Buna göre ilk Osmanli parasinin Osman Gazi döneminde tedavüle çiktigi anlasilmaktadir. Gümüsten mamul Osmanli parasina "akça" deniyordu. Her padisah, hükümdarlik alameti olarak kendi adina para bastirirdi. Osmanli hükümdarlari Fâtih Sultan Mehmed dönemine kadar gümüs ve bakir para bastirdilar. Kurulus döneminde ve daha sonraki dönemlerde paranin ayarina ve saf gümüs olmasina özen gösteriliyordu.

VERGILER

Osmanli maliyesinin farkli gelir kaynaklari vardi. Bunlarin basinda da halktan toplanan vergiler geliyordu. Tarihî bir vakia olan vergi,amme hizmetlerinin muntazam bir sekilde devamliligini temin için bas vurulan bir çaredir. Bu yüzden verginin, devletlerin ekonomik ve sosyal hayatlarinda önemli bir yeri bulunmaktadir.

Siyasî bir çevre içinde ortaya çikan Islâm, kendisinden önceki din ve toplumlarda mevcud olup tatbik edilen vergilerle karsilasti. Vergi, amme menfaat ve islerinin tanzimi söz konusu oldugu zamanlarda, fertlere yüklenen bir mükellefiyet olduguna göre Islâm, kendisinden müstagni kalamazdi. Bununla beraber Islâm vergi sistemi, birdenbire ve topyekûn vaz' edilip uygulama sahasina konmamistir. O, Islâm'in yayilisina ve ihtiyaçlarin ortaya çikisina göre yirmi senelik tesrîî bir tekâmül sonunda müesseselesmistir.

Osmanli devlet rejiminin, kendinden öncekilerden devr alip tatbik ve inkisaf ettirdigi vergi sistemi, amme idaresi ve devletin iktisadî tarihi bakimindan önemli bir yer tutar. Bunun için, iktisadî tarihin önemli bir bölümünü meydana getiren vergi sistemini iyi degerlendirmek gerekir.

Kurulusundan itibaren Müslüman bir toplumu ifade eden Osmanli Devleti, inkisâf ettirip kemâl mertebesine ulastirdigi müesseseleri ile, tebeasindan tahsil ettigi verginin temeli, Islâm hukukunun kaynaklarina dayaniyordu.

Siyasî bir birlik olarak tarih sahnesinde görünmesinden itibaren birçok vergi kalemi tarh etmek zorunda kalan Osmanli Devleti'nin bu uygulamasi, yüzlerce vergi ismi gösteren cetvellerle tasvir edildigi kadar karmasik ve anlasilmaz degildir. Gerçekten mintika ve zamanlara göre farkli isimlerle toplanan bunca vergi kalemi, saglam kaidelere dayanan bir sistemin esas hatlarini çizmek suretiyle, bize lüzumlu bilgiyi verecek sekilde basitlestirilebilir.

Bilindigi gibi Osmanli devlet sisteminin önemli müesseselerinden biri olan mâliyenin, temel dayanagini teskil eden vergi, genel mânâda iki ana bölüme ayrilir. Bunlardan biri tamamiyle seriata dayanan ve esas itibari ile Kitab (Kur'an) ile Sünnet'ten kaynaklanan "Ser'î Vergiler"dir ki buna "Tekâlif-i Ser'iyye" denmektedir. Ikincisi de bas gösteren malî sikintilar yüzünden devlet tarafindan bir zorunluluk sonucunda konan "Örfî Vergiler"dir ki buna da "Tekâlif-i Örfiye" denir.

Müslüman bir cemiyete istinad eden bünyesi ile ser'î hukuku hem nazarî hem de amelî bir sekilde ve her sahada uygulamaya koyan Osmanli Devleti, diger

Müslüman devletlerin bu konudaki tatbikatlarini gözden irak tutmuyordu. Bu bakimdan, Osmanli tarih ve teskilâtlarini basli basina ve kendinden öncekilerden tamamen ayri düsünemeyiz. Çünkü Osmanlilar, kendilerinden önce Anadolu'ya gelip yerlesmis bulunan Müslüman Türklerin yasayis tarzlarini, ahlâk, iktisat, âdet, örf ve diger özelliklerini almaktan çekinmiyorlardi. Bunun içindir ki, bir sehir veya kasaba Karamanlilardan, Selçuklulardan, Germiyandan veya baska bir beylikten Osmanlilara geçmekle fazla bir degisiklige ugramiyordu. Çünkü Osmanli Devleti teskilât ve müesseseleri ile Anadolu beylikleri teskilât ve müesseseleri arasinda pek büyük farklar bulunmuyordu.

Osmanli vergi sisteminin özelliklerinden biri de tebeadan alinan verginin kendisini (tebea) ne malî, ne de hukukî yönden rencide etmemis olmasidir. Hatta bu, sadece devletin bizzat kendisinin aldigi vergilerde degil, onun adina timar sahibinin aldigi vergilerde de geçerli idi. Öyle ki, dirlik sahibi, reâyadan cins ve miktarlari kanunlarla tayin edilmis olan bir kisim vergiden fazlasini tahsile selahiyetli degildi. Yetkisini asip onu kötüye kullanandan dirligi, bir daha geri verilmemek üzere alinirdi.

Ana hatlari ile Osmanli vergi sisteminden bahs ettikten sonra artik vergi çesitlerini görebiliriz. Daha önce de temas edildigi gibi Osmanli vergisi iki ana bölümde inceleniyordu. Bunlardan biri Ser'î Vergiler, digeri de Örfî vergilerdir.

SER'Î VERGILER (TEKÂLIFI SER'IYYE)

Osmanli Devleti'nde "Tekâlif-i Ser'iyye"nin temelini teskil eden vergilerin tarh, cibâyet vs. gibi hükümleri, fikih kitaplarinda tafsilâtli bir sekilde anlatildiklari gibiydi. Bununla beraber farkli din, dil ve milliyetlere mensup kimseleri sinirlari içinde barindirdigi için, tekâlif-i ser'iyye bölümüne dahil vergilerin isim ve çesitleri de farkli olagelmislerdir. Bu bakimdan Zekât, Ösür, Cizye ve Harac gibi temel vergilerden baska bunlarin kisimlari olarak seksen kadar vergi kalemi bulunmaktaydi.

ZEKAT

Bilindigi gibi zekât, Islâm'in üzerine bina kilindigi bes esas rükünden birini teskil etmektedir. Islâm hukukuna göre zekât, bir ihsan veya basit bir sadaka degildir. O, devlet ve toplumun fert üzerindeki hakkidir. Binaenaleyh devlet, zekât verip vermeme hususunda mükellefi serbest birakmaz. Onu, âmilleri vâsitasiyla toplamak ve yerine sarf etmek zorundadir. Nisaba mâlik bulunan ve belli sartlari tasiyan her müslümanin vermekle mükellef oldugu zekât, Osmanli Devleti'nde

diger Müslüman devletlerde oldugu gibi uygulaniyordu. Bu sebeple biz, konunun detaylarina girmek istemiyoruz.

HARAC

Osmanlilarda daha ziyade gayr-i müslim tebeayi ilgilendiren vergilerden biri, Harac adini tasimaktadir. Islâm vergi hukukunda oldugu gibi Osmanlilarda da Harac iki kisma ayrilmaktadir. Bunlar Harac-i Muvazzaf ve Harac-i Mukasem adini tasimaktadirlar. Harac'in bu iki kismi da ser'î vergilerden oldugu için gerek ilk tarhi, gerekse ilk tahsili ile ilgili bir baslangiç tesbit etmek mümkün degildir. Bununla beraber 11 Cemaziyelahir 860 (17 Mayis 1456) tarihli bir fermanda belirtildigine göre Fâtih Sultan Mehmed, babasi II. Murad'in Kostandin'de derbent bekleyen yirmi kadar kefereyi haractan muaf saydigi, kendisinin de buna aynen uydugu görülmektedir. Bu belge, harac uygulamasinin kurulus döneminde mevcud oldugunu göstermektedir.

Harac-i Muvazzaf, arazi üzerine maktu bir sekilde konmus bulunan akça olup zaman ve mintikalara göre farkli isimler aliyordu. Bunlarin bir kismi adeta topragin ücreti olarak alinmaktaydi. Bu gruba girenlerden bir kismim söyle isimlendirmek mümkün olacaktir: Resm-i Çift, Resm-i Zemin, Resm-i Asiyâb, Resm-i Tapu, Bir kismi da bir çesit sahsî vergilere girmekteydi ki bunlar da: Resm-i Arûs, Resm-i Mücerred, Ispenç ve Dühan gibi isimler aliyordu. Biraz asagida görülecegi gibi Harac-i Mukasem, Osmanlilar döneminde "ösür" kelimesi ile ifade ediliyordu. Bu bakimdan biz de ösür bahsinde ona temas edecegiz.

ÖSÜR

Bilindigi gibi Islâm vergi hukukuna göre, ziraî mahsullerden belli nisbetler sartlar dahilinde Müslüman tebeadan alinan vergiye Ösür denir. Osmanli Devleti'nin kurulus yillarinda diger Müslüman devletlerde oldugu gibi, mülk olan "arazi-i ösriyye"den sadece ösür alinmaktaydi. Bu dönemde Osmanlilarda arazi biri "Ösriyye" digeri de "Haraciyye" olmak üzere ikiye ayriliyordu. Fakat XIV. asrin son çeyreginden itibaren bazi sebeplerden dolayi birtakim degisiklikler yapilarak, arazinin bir kismi "Emiriyye" olarak kabul edildi. Bu durum, daha sonralari Hicaz mintikasi hariç kalmak üzere "Osmanlilarda arazi sultaniyyedir" seklinde ifadesini bulacak olan bir vaziyete getirilmis oldu. Binaenaleyh, Osmanli Devleti'nde ösür denince biri kurulus dönemindeki mülk arazi mahsulatindan alinan vergi ve sonralari sadece Hicaz bölgesinde alinan ösür ile, digeri de arazi-i emiriyyeye mahsus olmak üzere alinan ve "amme-i nâs tarafindan galat-i fâhis" olarak kendisine ösür denen "harac-i mukasem" anlasilmaktadir. Zira Osmanlilarda haracin mukasem kismina ösür adi verilmekteydi.

Osmanli Devleti'nde, Ösür kelimesi yerine baska tabirler de kullaniliyordu ki bunlar, son dönemlerde ortaya çikmisti. Dimus, Ikta ve Sâlariye bu neviden kelimelerdi. Dimus, Suriye'ye ait defterlerde, Ikta, Irak mintikasina ait defterlerde Sâlariye ise Anadolu ve Rumeli defterlerinde zikr edilmekteydi. Osmanli Devleti'nde ösür, su asagidaki maddalerden de alinmaktaydi: Bag, sira, bahçe, bostan, fevakih, kovan, harir, pamuk, giyah, odun ve ag (balik).

CIZYE

Islâm hukukuna göre cizye, devletin, müslüman olmayan vatandasini (tebeasini) yakindan ilgilendiren bir vergidir. Bir mânâda buna, devletin müslüman tebeadan aldigi zekât karsiligidir denebilir. Zira müslüman olmayan tebeayi cizyeye baglamakla, devlette bir denge saglanmis bulunuyordu. Islâm nazarinda müslümanlarla zimmîler (devletin müslüman olmayan tebeasi = ehl-i zimmet) devletin vatandaslaridir. Ayni haklardan faydalanmakta ve ayni ölçülerde devletin imkanlarindan yararlanmaktadirlar. Bu sebeple, Müslümanlarin ödedigi zekâta karsilik, ehl-i zimmette cizye vermekteydi. Gerçekten Islâm Devleti, bu vergiyi koyarken yukarida belirtilen dengeyi saglamaktan baska bir sey düsünmüyordu. Nitekim ilk Islâm fetihleri ve bu fetihlerin sonucunda Islâm devletinin idaresine giren Gayr-i müslimlerin durumundan bahs edilirken "zimmîler bazan eski idarecilerinin topladiklari vergiden daha az bir vergi yükü ile mükellef tutuluyorlardi. Bu hal, Islâm'in onlari hakkiyle himaye ettigini göstermesi bakimindan Islâm devleti için bir serefti" denilmektedir.

Osmanli vergi hukukunun "Tekâlif-i Ser'iyye" bölümüne dahil olan cizye, maliyenin en önemli gelir kaynaklarindan birini teskil ediyordu. Müslüman bir devlet olmasi hasebiyle bu devlete, cizye uygulamasinin ilk kurulus yillarindan itibaren basladigi söylenebilir.

Devletin, idaresinde bulunan gayr-i müslimlerin haklarim korumak, onlara gelebilecek zararlari ortadan kaldirmak ve askerlik hizmeti karsiliginda aldigi bu vergi, önemsiz denebilecek kadar az bir seydir. O kadar ki bunu, müslüman vatandas ile müslüman olmayan vatandas arasinda mühim ve farkli bir muamele olarak görmek mümkün degildir. Gerçekten devlet, tebeasi olan zimmîlerin bütün haklarini korudugu gibi onlara gelebilecek zararlari da ortadan kaldirmaya çalisiyordu. Hatta, onlara yapilan bir haksizlik veya onlara karsi islenen bir suç, aninda en agir bir sekilde cezalandirilirdi. Nitekim 24 Cemaziyelevvel 975 (26 Kasim 1567) tarihli ve Alacahisar Beyi'ne gönderilen bir hükümde, dagda üç nefer zimmîyi katl eden dört sipahinin suçlarinin sabit görülmesi üzerine idam edilmeleri gerektigi bildirilmektedir. Bu belge, suç isleyenlerin din, irk ve milliyetlerine bakilmaksizin, suçlarinin gerektirdigi cezalarin verildigini

göstermektedir. Günümüzde çok normal görünen bu olay, o asirlarin dünyasinda bu kadar rahatlikla uygulanamazdi.

Osmanlilarda, padisahlarin cizye ile ilgili bütün resmî tahrirleri seriatin cizyeye ait kararlarina dayaniyordu. Nitekim daha Sultan I. Murad Han zamaninda bu verginin Islâm hukukuna uygun olarak iki sekilde cibayet edildigi (toplandigi) görülmektedir. Bu sekillerden biri, Köstendil Tekfuru Konstantin ile anlasilarak alinan "Maktu Cizey", digeri de Bosna ve Hersek ile sair tebeadan alinan "Ale'r-Ruûs Cizye"dir.

Osmanli Devleti'nde bu vergiyi vermekle yükümlü tutulan kimseler, sadece ergenlik (bulûg) çagina gelmis akil ve vücutça saglam olan erkeklerdir. Binaenaleyh sadaka ile geçinen rahipler, çalisamayacak derecede bir rahatsizligi olup fakir düsenler, 14-75 yaslarindan küçük veya büyük olanlar ile kadinlar cizyeden muaf idiler. Bundan da anlasilacagi üzere Osmanlilarda cizye, tamamen Islâm hukukunun esaslarina göre uygulaniyordu.

Baslangiçta, devletin bütün bölgelerinde ayni miktarda cizye alinmiyordu. Zira bu dönemde, tedavülde bulunan paranin kiymet ve degeri de ayni degildi. Bu sebeple cizye miktari, verilen fetvalara ve bölgelere göre azalip çogalabiliyordu. Bu konuda dikkatimizi çeken en önemli fetva Seyhülislâm Ebû Suûd Efendi (1545-1574)'nin fetvasidir. Bu fetvaya göre biz, o dönemin fakirlik ve zenginlik ölçüleri gibi toplumun sosyal yapisi hakkinda da bilgi sahibi oluyoruz. Nitekim o, "amele kadir olan kâfir ki, ikiyüz dirhem-i ser'iyeye kadir olmaya, ol makule ednâdir, on iki dirhem-i ser'î alinir. Ikiyüz dirhem-i ser'iyyeye kadir olup amele kadir olan evsat makulesidir, yirmi dirhem-i ser'î alinir. On bin dirhem-i ser'iyyeye malik olan 'a'la makulesidir, onlarin cizye-i ser'iyeleri kirk dirhem-i ser'idir" demektedir.

Kismen toplumun sosyoekonomik durumundan kaynaklansa bile büyük ölçüde devlet müsamahasinin bir neticesi olarak cizye mükellefinin tabi bulundugu siniflamada en az cizye verenler (ednâ sinifi), her zaman öbür siniflardan daha fazla olmuslardir. Örnek olmasi bakimindan 1103 (1691) senesinin Brud (Brod) kazasi ve tevabiinde cizye verenlerin siniflarina göre sayisina baktigimiz zaman karsimiza asagidaki tablo çikmaktadir:

A'la: 27 Evsat: 147 Ednâ: 166.

Daha önce de belirtildigi gibi, Müslüman devletlerde cizye mükellefi, bütün insanî hak ve vecibelerden rahatlikla istifade edebilmekteydi. C.H. Becker'in Islâm Ansiklopedisi'ndeki "Cizye" maddesinde belirttigi gibi cizye ödeyen mükellefler, Islâm devleti ile yalniz iman ve âyinlerine müsamaha degil, hatta himaye isteme

hakkini da kendilerine bahs eden bir mukavele akd etmis olurlar ki, benzer örnekleri Osmanli Devleti'nde çokça görmek mümkündür. Nitekim Edirne'de meydana gelen bir yanginda, dükkânlari yanan Yahudilere, devlet tarafindan verilen atiyye ile yardimin taksim seklini gösteren bir belgeye sahip bulunuyoruz.

Osmanli Devleti'nde hazine için tahsil edilen cizye, her senenin Muharrem ayinda degisik müesseselerce toplaniyordu. Birligi ortadan kaldiran bu uygulama, bazen devlet hazinesini büyük sikintilara sokuyordu. Bu durumu düzeltmek için 1101 (1689) senesinde Sadrazam Köprülüzâde Fâzil Mustafa Pasa, devrin ilgilileri ile yaptigi istisareden sonra, cizyenin toplanmasini belli kaide ve sistemlere baglayarak toplama isinin tek elden yapilmasini sagladi. Bundan sonra her üç sinif zimmî için ayri birer mühür kazdirdi. Bunlara "a'la", "evsat" ve "edna fakir" gibi kayitlar koydurttu. Her sene için tarihleri degisen bu mühürlerin ve dolayisiyle cizye mükelleflerinin, birbirinden açik ve kesin çizgilerle ayrilabilmesi için bunlarin gerek sekillerinde ve gerekse yazi karakterlerinde farkli uygulamalara gidildi. Bu uygulama o kadar yayginlasti ki, asagida fotokopilerini göreceginiz mühürler 1269 (1852) senesine aittir. Demek oluyor ki cizyenin kaldirilisina kadar bu uygulama devam etmistir.

Bu uygulamada cizye mühürleri ile birlikte cizye kagitlarinin renkleri de degisiyordu. Kagitlarin üzerinde de cizyenin hangi seneye ait oldugu, sinifi, cizye muhasebesi, bas hazinedar ve cizye umum mülteziminin isimleri vardi.

Osmanlilarda cizye uygulamasi, 1272 (1855) senesinde cizyenin, "Bedel-i askeriye"ye tebdili zamanina kadar devam etti.

ÖRFÎ VERGILER (TEKALIFI ÖRFIYYE)

Osmanlilarda ser'î vergilerin yaninda, temeli ihtiyaçlardan dogan ve örfe dayanan bir verginin daha bulunduguna temas edilmisti. Bu, örfî vergiler veya tekâlif-i örfiyye denilen ayri bir kategoride mütalaa edilir. Osmanli Devleti, kendisinden önceki diger devletlerde oldugu gibi, örfî vergileri belirleyip koymak zorunda idi. Zira devrin özelligi diyebilecegimiz harpler, durmaksizin devam ediyor ve ser'î vergiler de bu durumun yükledigi masraflari karsilamaktan uzak bulunuyordu. Külliyetli miktarda askerin beslenmesi, donatilmasi ve harbe hazir bir duruma getirilebilmesi ile donanmanin hazir halde bulundurulmasi gibi mecburiyetler, devleti böyle bir vergiyi koyma zorunda birakiyordu. Iste bunun için devlet, II. Bâyezid (1481-1512)'in son senelerine tesadüf eden günlerde "Imdadiye-i seferiye" adi ile bir örfî vergi koymak suretiyle bu sikintiyi ortadan kaldirip gidermeye çalisiyordu.

Görüldügü gibi, devlet için ser'î vergilerden ayri olarak örfî vergi tarh etmek, bir zaruret halini almisti. Bu mecburiyet, devleti, vaz' ettigi (koydugu) bu örfî vergileri devam ettirmek ve miktarinin azalmamasi için gerekli tedbirlere bas vurmak zorunda birakiyordu. Yine bu zaruretin bir sonucu olarak örfî vergilerin sayi ve kalemleri, belirten ihtiyaçlara göre çogaltiliyordu. Böyle bir uygulamaya müsaade edildigine daha önce de temas edilmisti. Zaten Osmanli sultanlarinin bu hususta ser'î hukuka göre hareket ettikleri, emir ve fermanlari ile, eski uygulamalari bir araya toplayan kanunnâme mecmualarinin basinda bulunan "ser'-i serife muvafakati mukarrer olup hâlen muteber kavanîn ve mesâli-i ser'iyyedir" ifadesinden de açikça anlasilmaktadir.

Normal olarak geçici olmasi gereken ve fakat bir biri ardi sira gelen muharebe ve ekonomik sikintilar neticesinde devamlilik kazanan örfî vergileri de iki kisma ayirmak mümkündür:

1- Tekâlifiâdiye

2- Tekâlif-i sakka

1- Tekâlif-i Âdiye: Ser'î hukuka göre malî bir terim olarak "ca'l" adi da verilen bu vergi türü, araliksiz devam eden harp ve malî krizlerin bir sonucu olarak ortaya çikmisti. Böyle bir zaruretin, örfî vergilerin konmasina cevaz ve imkân sagladigi daha önce anlatilmisti. Binaenaleyh, Islâm hukukunun müsaade ettigi bu nevi vergilerin Osmanli Devleti'nde bulunmasinda bir sakinca yok demektir. Bu yüzden "tekâlif-i örfiyye" diye zikr edilen vergilere ser'an ruhsatin verildigini söyleyebiliriz.

2- Tekâlif-i Sakka: Bu, harp, malî kriz ve tabii âfet gibi bir zarurete bagli olmadan tekâlif kaideleri disina çikilarak konmus bulunan vergilerdir. Belli bir kaide ve sistemi olmadigindan bu tip vergilerde hak ve adâlete pek riayet edilmeyeceginden, böyle vergilere ser'an müsaade edilmemistir. Nitekim Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinin sadrazami Lütfi Pasa (H. 942-947) bu konuya temasla söyle der: "Cenk içinde askere hilaf-i kanun vergi vermemek gerektir."

Osmanlilarda, Tanzimat'a kadar devam eden örfî vergilerin bu ikinci kismi olan "sakka"nin olmadigini, tebea üzerine böyle bir verginin tarh edilmedigi, ancak bazi vergilerin buna benzemelerinden dolayi "sakka" zannedildikleri belirtilmektedir. Bununla beraber, bilhassa XVII. asirdan itibaren bu tip vergilerin zaman zaman ortaya çiktigi bilinmektedir. Fakat padisahlar, bununla mücadele ediyor ve böyle bir yola bas vurulmamasi için "adâletnâmeler" gönderiyorlardi.

Örfî vergilerin tahsili, ser'î vergilerin tahsilinden farkli idi. Ser'î tekâlif, umumiyetle ziraî mahsul sahibi reâyâya, daha dogru bir ifade ile köylüye hasr edilmis görünmektedir. Gerçi zekât ve cizye gibi ser'î vergiler, bu kaidenin disinda bulunmaktadir. Fakat ziraî mahsûl ile daha çok hasir nesir olan köylü, ösür ve harac gibi ziraî vergilerin mükellefi bulunmaktadir. Buna karsilik örfî vergiler, daha çok sehirliyi bilhassa ticaret erbabini ve pazarlarla alakali kimseleri kapsamaktaydi. Sehirlerde tatbik olunan örfî tekâlif sekli, bilhassa ticaret ve sanayi faaliyetine dayanmakta oldugundan birçok vergi bu kisma dahil bulunuyordu. Keza büyük bir kisminin devlet adina sipahîler tarafindan alindigini bildigimiz ser'î vergilerin aksine bu, her sene vali, mütesellim ve voyvodalar tarafindan, mintika ileri gelenleri ve kadi marifetiyle memleketin nüfusu veya evi (hâne) üzerine tarh olunuyordu. "Rûz-i Hizir" ve "Rûz-i Kasim" hesabina göre senede iki taksitle alinmak üzere tevzi defterleri tanzim ediliyordu. Tanzim edilen bu defterler, ser'iye mahkemelerinin siciline kayd edilirdi. Bu defterlere bir memleket halkindan, toplanmasi kararlastirilmis ne kadar örfî vergi varsa tamami yazilirdi. Yazilan bu miktar, esit sekilde fertlere taksim edilerek alinirdi. Bu defterlerin tasdikli bir sureti, tahsil için kethüda, emin veya özel memurlara verilirdi. Vergi mükellefleri de bu defterlerin kapsadigi sekil ve miktarda vergilerini vererek, kendilerine düsen vatandaslik görevlerini yerine getirmis olurlardi.

Zaman ve mintikalara göre isimleri ile birlikte çesitleri de degisen örfî vergiler, hazinenin vaz geçemiyecegi bir malî yardim halini almisti. Bu vergilerin basinda "îmdadiye" diye isimlendirilen vergi gelmektedir. "îmdadiye-i seferiye" ve "îmdadiye-i hazariye" olmak üzere iki kisma ayrilan bu vergi, isminden de anlasilacagi üzere sefer ve harplere bagli olarak tarh ve cibâyet edilen bir vergi kalemidir. Muharebe masraflarini karsilamak üzere vatandaslardan alinan bir vergidir. Bu vergi, Osmanli Devleti'nin, durmak bilmeyen harplerle karsilasmasi yüzünden hazinenin, malî külfeti kaldiramamasi sebebiyle konulmustu.

Muharebeler esnasinda, bosalan devlet hazinesinin (beytü'l-mal) ihtiyaci olan parayi tedarik etmek ve askerin donatilmasini saglamak için konulan imdadiye vergisi, bazan hazineye gönderilir, bazan da dogrudan dogruya orduya memur olan serdarlara verilirdi. Miktari, durum ve ihtiyaca bagli olarak fermanlarla artip eksilen bu vergi kalemi, tevzi defterlerine yazilip toplanirdi. Bu vergi, sadece esnaf, tüccar vs. gibi halk tabakalarindan alinmiyordu. Duruma göre devlet adamlari da bu vergiye istirak ediyorlardi.

Osmanli Devleti'nde, örfî vergiler kismina giren vergi kalemlerinden biri de "Avânz" adini tasiyan vergidir. Bu vergi, olaganüstü hallerde, tebeaya yüklenen bedenî, malî ve aynî bir vergidir. Avâriz-i divâniye adi ile de anilan bu vergi, devlet masraflarinin memleket nüfusuna tevzi ve taksimi sonucu ortaya çikmistir.

Çok eski bir vergi olmakla beraber, ne zaman ihdas olundugu kesin olarak bilinenememektedir. Bununla beraber bu verginin Osmanlilardan önce Anadolu beyliklerindeki mevcudiyetinden bazi vesikalar sayesinde haberdar olmaktayiz. Vergi muafiyetini ilgilendiren bu belgeleri nesr eden Uzunçarsili, benzerinin Osmanlilarda da aynen uygulandigini bildirerek söyle der: "Anadolu beyliklerindeki vergi ve rüsûmdan yani "avâriz-i divaniye" ve "rüsûm-i örfiyye"den muafiyet muameleleri, birbirlerinin aynidir. Bu hususa dair asagida vesikalar kisminda Karamanogullarina ait kayitlarla Osmanli tahrir kayitlan karsilastirilacak olursa görüsümüz kesinlik kazanir."

Bu verginin 4-5 yilda bir defa alindigini belirten Lütfi Pasa, bunun Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde sadece bir defa alindigini kaydeder.

Devlet, fevkalade bir vaziyetin icab ettirdigi masraflar ile muayyen vasiflan haiz yiyecek maddelerini, harp levazim ve masraflarini, belirü vergi kaynaklarindan karsilayamayacagini anladigi zaman, özel bazi tedbirler ile memleketin bütün imkânlarini seferber etmeye karar verirdi. Bu karar geregince vaziyetin icabina göre, kendisine lazim olan para, hizmet, esya ve mahsûl miktari tesbit edilerek muhtelif bölge ve mahallere tevzi edilirdi.

Halk arasinda "salgun" diye de adlandirilan bu vergi XIX. asirda tamamen paraya çevrildi. Tanzimat fermani ile de ortadan kaldirildi.

"Avâriz" vergisi, degisik isimlerle zikr ediliyordu. Menzil mali, bedel-i nüzûl, zahire baha, han, resm-i sürsat, kürekçi bedeli, kömür ve kereste bedeli, beldaran, hâne, çayir kirasi gibi isimler bunlardan birkaçidir."

Diger bütün vergilerde oldugu gibi, bazi sinif ve zümreler avârizdan muaf tutulmuslardir. Askerî sinifa mensub olanlarla ilmî ve dinî bazi mansiblarin sahipleri, derbentçi, tuzcu, çeltikçi, ortakçi, katranci ve dogancilar ile bazi vakiflarin reâyasi ve bazi hizmet erbabini burada zikredebiliriz.

Osmanli örfî vergilerinden bir kalem de "Harçlar" adi altinda zikredilmektedir. Bu vergi, daha ziyade resmî dairelere isi düsenlerden alinmaktaydi. Degisik isimlerle alinan bu harçlar, mahkemelerde hakim, kadi ve naiblerin verdikleri hüccetlerden, sicillere geçirilen hükümlerden, mesihat makamindan yazili olarak çikan fetvalardan, ölen bir kimsenin mirasçilari arasinda yapilan miras taksiminden, nikah vs. gibi muamelelerin karsiligi olarak alinmaktaydi.

OSMANLI MALIYESI

Osmanli Devleti, beylik döneminden itibaren sistemli bir malî teskilâta sahip olmustu. Kaynaklarin verdigi bilgiye göre Osmanlilardaki ilk maliye teskilâtinin Murad Hüdavendigâr (I. Murad) zamaninda Çandarli Kara Halil ile Karamanli Kara Rüstem tarafindan yapildigi belirtilmektedir. Bu bilgiler isiginda meseleye bakildigi zaman Osmanli maliyesinin daha ilk kurulus dönemlerinde ortaya çiktigi ve devletin buna büyük bir itina gösterdigi anlasilmaktadir. Gerçekten Fâtih zamaninda tedvin edilmis olan kanunnâmede "Bu kanunnâme atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur" ifadesi ile tarihî bilgilere göre ilk Osmanli hükümdarlarinin, bir araya getirilip tedvin edilmemis kanunnâme hükümleri ile âmil olduklari anlasilmaktadir. Fâtih kanunnâmesinde yer alan "Ve yilda bir kerre rikâb-i Hümâyunuma defterdarlarim irad ve masrafim okuyalar hil'at-i fahire giysinler." ve "Ve hazineme dahil ve hariç olan akça, defterdarlarim emri ile dahil-hariç olsun" ifadeleri, Osmanlilarin maliye teskilâtina ne denli önem verdiklerini, bu anlayisa daha ilk zamanlardan beri nasil sahip çiktiklari görülmektedir. Aslinda bu gerekli idi. Çünkü gelir ve gider hesaplari olmayan, neyin nereden ve ne zaman gelecegi bilinmeyen ve bu konuda matematikî bir bilgiye sahip olmayan bir devlet düsünülemez.

Görüldügü gibi Osmanli maliye teskilâtinin basinda "Defterdâr" adi verilen bir görevli bulunmaktadir. Bu görevli, günümüzdeki Maliye Bakanlarinin yerine getirmekle yükümlü olduklari görevleri yapiyordu. Önceleri teskilatin basinda bir defterdarla, onun maiyeti vardi. Bütün malî islerden bu Bas defterdar sorumlu idi. Ancak zamanla Osmanli ülkesinin genislemesi üzerine defterdar sayisi ikiye çikarildi. Kanunnâmede de belirtildigi gibi defterdar padisah malinin vekili idi.

Kurulus döneminde gelirler, daha fazla bir yekûn tutuyordu. Buna karsilik masraflar pek o kadar fazla degildi. Zira bu dönemde Osmanli askerinin büyük bir kismi timarli sipahi idi. Ayrica devlet erkânindan çogunun has ve timarlarinin geliri kendilerine yetiyordu. Devletin masrafi ise sadece Kapikulu askerlerine verilen para (maas) idi. Gelirlerin fazlasi ise cami, medrese, köprü, han, hamam vs. gibi imar islerinde kullaniliyordu.

Osmanli maliyesi, "Miri hazine" (veya dis hazine) ile Enderûn (veya iç hazine) hazinesi olmak üzere iki kisimdi. Dis hazinenin görev ve yetkisi, devletin genel gelirlerini toplamak ve gerekli masraflari yerli yerinde kullanmak seklinde belirlenmisti. Iç hazine ise padisaha aitti. Padisahlar, bu hazineyi istedikleri sekilde kullaniyorlardi. Sayet dis hazinenin parasi yetismez ise iç hazineden borçlanmak suretiyle ödünç para alinirdi. Dis hazine, vezirde bulunan hükümdar mührü ile açilip kapanirdi. Bu hazine, defterdarin sorumlulugu ve vezirin denetimi altinda idi.

Bundan bir müddet öncesine kadar ilk Osmanli sikkesinin Orhan Bey'e ait oldugu biliniyordu. Fakat Osman Bey'e ait sikkenin bulunmasiyla eski bilgi, geçerliligini kayb etti. Buna göre ilk Osmanli parasinin Osman Gazi döneminde tedavüle çiktigi anlasilmaktadir. Gümüsten mamul Osmanli parasina "akça" deniyordu. Her padisah, hükümdarlik alameti olarak kendi adina para bastirirdi. Osmanli hükümdarlari Fâtih Sultan Mehmed dönemine kadar gümüs ve bakir para bastirdilar. Kurulus döneminde ve daha sonraki dönemlerde paranin ayarina ve saf gümüs olmasina özen gösteriliyordu.

VERGILER

Osmanli maliyesinin farkli gelir kaynaklari vardi. Bunlarin basinda da halktan toplanan vergiler geliyordu. Tarihî bir vakia olan vergi,amme hizmetlerinin muntazam bir sekilde devamliligini temin için bas vurulan bir çaredir. Bu yüzden

verginin, devletlerin ekonomik ve sosyal hayatlarinda önemli bir yeri bulunmaktadir.

Siyasî bir çevre içinde ortaya çikan Islâm, kendisinden önceki din ve toplumlarda mevcud olup tatbik edilen vergilerle karsilasti. Vergi, amme menfaat ve islerinin tanzimi söz konusu oldugu zamanlarda, fertlere yüklenen bir mükellefiyet olduguna göre Islâm, kendisinden müstagni kalamazdi. Bununla beraber Islâm vergi sistemi, birdenbire ve topyekûn vaz' edilip uygulama sahasina konmamistir. O, Islâm'in yayilisina ve ihtiyaçlarin ortaya çikisina göre yirmi senelik tesriî bir tekâmül sonunda müesseselesmistir.

Osmanli devlet rejiminin, kendinden öncekilerden devr alip tatbik ve inkisaf ettirdigi vergi sistemi, amme idaresi ve devletin iktisadî tarihi bakimindan önemli bir yer tutar. Bunun için, iktisadî tarihin önemli bir bölümünü meydana getiren vergi sistemini iyi degerlendirmek gerekir.

Kurulusundan itibaren Müslüman bir toplumu ifade eden Osmanli Devleti, inkisâf ettirip kemâl mertebesine ulastirdigi müesseseleri ile, tebeasindan tahsil ettigi verginin temeli, Islâm hukukunun kaynaklarina dayaniyordu.

Siyasî bir birlik olarak tarih sahnesinde görünmesinden itibaren birçok vergi kalemi tarh etmek zorunda kalan Osmanli Devleti'nin bu uygulamasi, yüzlerce vergi ismi gösteren cetvellerle tasvir edildigi kadar karmasik ve anlasilmaz degildir. Gerçekten mintika ve zamanlara göre farkli isimlerle toplanan bunca vergi kalemi, saglam kaidelere dayanan bir sistemin esas hatlarini çizmek suretiyle, bize lüzumlu bilgiyi verecek sekilde basitlestirilebilir.

Bilindigi gibi Osmanli devlet sisteminin önemli müesseselerinden biri olan mâliyenin, temel dayanagini teskil eden vergi, genel mânâda iki ana bölüme ayrilir. Bunlardan biri tamamiyle seriata dayanan ve esas itibari ile Kitab (Kur'an) ile Sünnet'ten kaynaklanan "Ser'î Vergiler"dir ki buna "Tekâlif-i Ser'iyye" denmektedir. Ikincisi de bas gösteren malî sikintilar yüzünden devlet tarafindan bir zorunluluk sonucunda konan "Örfî Vergiler"dir ki buna da "Tekâlif-i Örfiye" denir.

Müslüman bir cemiyete istinad eden bünyesi ile ser'î hukuku hem nazarî hem de amelî bir sekilde ve her sahada uygulamaya koyan Osmanli Devleti, diger Müslüman devletlerin bu konudaki tatbikatlarini gözden irak tutmuyordu. Bu bakimdan, Osmanli tarih ve teskilâtlarini basli basina ve kendinden öncekilerden tamamen ayri düsünemeyiz. Çünkü Osmanlilar, kendilerinden önce Anadolu'ya gelip yerlesmis bulunan Müslüman Türklerin yasayis tarzlarini, ahlâk, iktisat, âdet, örf ve diger özelliklerini almaktan çekinmiyorlardi. Bunun içindir ki, bir sehir veya kasaba Karamanlilardan, Selçuklulardan, Germiyandan veya baska bir beylikten Osmanlilara geçmekle fazla bir degisiklige ugramiyordu. Çünkü Osmanli Devleti teskilât ve müesseseleri ile Anadolu beylikleri teskilât ve müesseseleri arasinda pek büyük farklar bulunmuyordu.

Osmanli vergi sisteminin özelliklerinden biri de tebeadan alinan verginin kendisini (tebea) ne malî, ne de hukukî yönden rencide etmemis olmasidir. Hatta bu, sadece devletin bizzat kendisinin aldigi vergilerde degil, onun adina timar sahibinin aldigi vergilerde de geçerli idi. Öyle ki, dirlik sahibi, reâyadan cins ve miktarlari kanunlarla tayin edilmis olan bir kisim vergiden fazlasini tahsile selahiyetli degildi. Yetkisini asip onu kötüye kullanandan dirligi, bir daha geri verilmemek üzere alinirdi.

Ana hatlari ile Osmanli vergi sisteminden bahs ettikten sonra artik vergi çesitlerini görebiliriz. Daha önce de temas edildigi gibi Osmanli vergisi iki ana bölümde inceleniyordu. Bunlardan biri Ser'î Vergiler, digeri de Örfî vergilerdir.

SER'Î VERGILER (TEKÂLIFI SER'IYYE)

Osmanli Devleti'nde "Tekâlif-i Ser'iyye"nin temelini teskil eden vergilerin tarh, cibâyet vs. gibi hükümleri, fikih kitaplarinda tafsilâtli bir sekilde anlatildiklari gibiydi. Bununla beraber farkli din, dil ve milliyetlere mensup kimseleri sinirlari içinde barindirdigi için, tekâlif-i ser'iyye bölümüne dahil vergilerin isim ve çesitleri de farkli olagelmislerdir. Bu bakimdan Zekât, Ösür, Cizye ve Harac gibi temel vergilerden baska bunlarin kisimlari olarak seksen kadar vergi kalemi bulunmaktaydi.

ZEKAT

Bilindigi gibi zekât, Islâm'in üzerine bina kilindigi bes esas rükünden birini teskil etmektedir. Islâm hukukuna göre zekât, bir ihsan veya basit bir sadaka degildir. O, devlet ve toplumun fert üzerindeki hakkidir. Binaenaleyh devlet, zekât verip vermeme hususunda mükellefi serbest birakmaz. Onu, âmilleri vâsitasiyla toplamak ve yerine sarf etmek zorundadir. Nisaba mâlik bulunan ve belli sartlari tasiyan her müslümanin vermekle mükellef oldugu zekât, Osmanli Devleti'nde diger Müslüman devletlerde oldugu gibi uygulaniyordu. Bu sebeple biz, konunun detaylarina girmek istemiyoruz.

HARAC

Osmanlilarda daha ziyade gayr-i müslim tebeayi ilgilendiren vergilerden biri, Harac adini tasimaktadir. Islâm vergi hukukunda oldugu gibi Osmanlilarda da Harac iki kisma ayrilmaktadir. Bunlar Harac-i Muvazzaf ve Harac-i Mukasem adini tasimaktadirlar. Harac'in bu iki kismi da ser'î vergilerden oldugu için gerek ilk tarhi, gerekse ilk tahsili ile ilgili bir baslangiç tesbit etmek mümkün degildir. Bununla beraber 11 Cemaziyelahir 860 (17 Mayis 1456) tarihli bir fermanda belirtildigine göre Fâtih Sultan Mehmed, babasi II. Murad'in Kostandin'de derbent bekleyen yirmi kadar kefereyi haractan muaf saydigi, kendisinin de buna aynen uydugu görülmektedir. Bu belge, harac uygulamasinin kurulus döneminde mevcud oldugunu göstermektedir.

Harac-i Muvazzaf, arazi üzerine maktu bir sekilde konmus bulunan akça olup zaman ve mintikalara göre farkli isimler aliyordu. Bunlarin bir kismi adeta topragin ücreti olarak alinmaktaydi. Bu gruba girenlerden bir kismim söyle isimlendirmek mümkün olacaktir: Resm-i Çift, Resm-i Zemin, Resm-i Asiyâb, Resm-i Tapu, Bir kismi da bir çesit sahsî vergilere girmekteydi ki bunlar da: Resm-i Arûs, Resm-i Mücerred, Ispenç ve Dühan gibi isimler aliyordu. Biraz asagida görülecegi gibi Harac-i Mukasem, Osmanlilar döneminde "ösür" kelimesi ile ifade ediliyordu. Bu bakimdan biz de ösür bahsinde ona temas edecegiz.

ÖSÜR

Bilindigi gibi Islâm vergi hukukuna göre, ziraî mahsullerden belli nisbetler sartlar dahilinde Müslüman tebeadan alinan vergiye Ösür denir. Osmanli Devleti'nin kurulus yillarinda diger Müslüman devletlerde oldugu gibi, mülk olan "arazi-i ösriyye"den sadece ösür alinmaktaydi. Bu dönemde Osmanlilarda arazi biri "Ösriyye" digeri de "Haraciyye" olmak üzere ikiye ayriliyordu. Fakat XIV. asrin

son çeyreginden itibaren bazi sebeplerden dolayi birtakim degisiklikler yapilarak, arazinin bir kismi "Emiriyye" olarak kabul edildi. Bu durum, daha sonralari Hicaz mintikasi hariç kalmak üzere "Osmanlilarda arazi sultaniyyedir" seklinde ifadesini bulacak olan bir vaziyete getirilmis oldu. Binaenaleyh, Osmanli Devleti'nde ösür denince biri kurulus dönemindeki mülk arazi mahsulatindan alinan vergi ve sonralari sadece Hicaz bölgesinde alinan ösür ile, digeri de arazi-i emiriyyeye mahsus olmak üzere alinan ve "amme-i nâs tarafindan galat-i fâhis" olarak kendisine ösür denen "harac-i mukasem" anlasilmaktadir. Zira Osmanlilarda haracin mukasem kismina ösür adi verilmekteydi.

Osmanli Devleti'nde, Ösür kelimesi yerine baska tabirler de kullaniliyordu ki bunlar, son dönemlerde ortaya çikmisti. Dimus, Ikta ve Sâlariye bu neviden kelimelerdi. Dimus, Suriye'ye ait defterlerde, Ikta, Irak mintikasina ait defterlerde Sâlariye ise Anadolu ve Rumeli defterlerinde zikr edilmekteydi. Osmanli Devleti'nde ösür, su asagidaki maddalerden de alinmaktaydi: Bag, sira, bahçe, bostan, fevakih, kovan, harir, pamuk, giyah, odun ve ag (balik).

CIZYE

Islâm hukukuna göre cizye, devletin, müslüman olmayan vatandasini (tebeasini) yakindan ilgilendiren bir vergidir. Bir mânâda buna, devletin müslüman tebeadan aldigi zekât karsiligidir denebilir. Zira müslüman olmayan tebeayi cizyeye baglamakla, devlette bir denge saglanmis bulunuyordu. Islâm nazarinda müslümanlarla zimmîler (devletin müslüman olmayan tebeasi = ehl-i zimmet) devletin vatandaslaridir. Ayni haklardan faydalanmakta ve ayni ölçülerde devletin imkanlarindan yararlanmaktadirlar. Bu sebeple, Müslümanlarin ödedigi zekâta karsilik, ehl-i zimmette cizye vermekteydi. Gerçekten Islâm Devleti, bu vergiyi koyarken yukarida belirtilen dengeyi saglamaktan baska bir sey düsünmüyordu. Nitekim ilk Islâm fetihleri ve bu fetihlerin sonucunda Islâm devletinin idaresine giren Gayr-i müslimlerin durumundan bahs edilirken "zimmîler bazan eski idarecilerinin topladiklari vergiden daha az bir vergi yükü ile mükellef tutuluyorlardi. Bu hal, Islâm'in onlari hakkiyle himaye ettigini göstermesi bakimindan Islâm devleti için bir serefti" denilmektedir.

Osmanli vergi hukukunun "Tekâlif-i Ser'iyye" bölümüne dahil olan cizye, maliyenin en önemli gelir kaynaklarindan birini teskil ediyordu. Müslüman bir devlet olmasi hasebiyle bu devlete, cizye uygulamasinin ilk kurulus yillarindan itibaren basladigi söylenebilir.

Devletin, idaresinde bulunan gayr-i müslimlerin haklarim korumak, onlara gelebilecek zararlari ortadan kaldirmak ve askerlik hizmeti karsiliginda aldigi bu vergi, önemsiz denebilecek kadar az bir seydir. O kadar ki bunu, müslüman vatandas ile müslüman olmayan vatandas arasinda mühim ve farkli bir muamele olarak görmek mümkün degildir. Gerçekten devlet, tebeasi olan zimmîlerin bütün haklarini korudugu gibi onlara gelebilecek zararlari da ortadan kaldirmaya çalisiyordu. Hatta, onlara yapilan bir haksizlik veya onlara karsi islenen bir suç, aninda en agir bir sekilde cezalandirilirdi. Nitekim 24 Cemaziyelevvel 975 (26 Kasim 1567) tarihli ve Alacahisar Beyi'ne gönderilen bir hükümde, dagda üç nefer zimmîyi katl eden dört sipahinin suçlarinin sabit görülmesi üzerine idam edilmeleri gerektigi bildirilmektedir. Bu belge, suç isleyenlerin din, irk ve milliyetlerine bakilmaksizin, suçlarinin gerektirdigi cezalarin verildigini göstermektedir. Günümüzde çok normal görünen bu olay, o asirlarin dünyasinda bu kadar rahatlikla uygulanamazdi.

Osmanlilarda, padisahlarin cizye ile ilgili bütün resmî tahrirleri seriatin cizyeye ait

kararlarina dayaniyordu. Nitekim daha Sultan I. Murad Han zamaninda bu verginin Islâm hukukuna uygun olarak iki sekilde cibayet edildigi (toplandigi) görülmektedir. Bu sekillerden biri, Köstendil Tekfuru Konstantin ile anlasilarak alinan "Maktu Cizey", digeri de Bosna ve Hersek ile sair tebeadan alinan "Ale'r-Ruûs Cizye"dir.

Osmanli Devleti'nde bu vergiyi vermekle yükümlü tutulan kimseler, sadece ergenlik (bulûg) çagina gelmis akil ve vücutça saglam olan erkeklerdir. Binaenaleyh sadaka ile geçinen rahipler, çalisamayacak derecede bir rahatsizligi olup fakir düsenler, 14-75 yaslarindan küçük veya büyük olanlar ile kadinlar cizyeden muaf idiler. Bundan da anlasilacagi üzere Osmanlilarda cizye, tamamen Islâm hukukunun esaslarina göre uygulaniyordu.

Baslangiçta, devletin bütün bölgelerinde ayni miktarda cizye alinmiyordu. Zira bu dönemde, tedavülde bulunan paranin kiymet ve degeri de ayni degildi. Bu sebeple cizye miktari, verilen fetvalara ve bölgelere göre azalip çogalabiliyordu. Bu konuda dikkatimizi çeken en önemli fetva Seyhülislâm Ebû Suûd Efendi (1545-1574)'nin fetvasidir. Bu fetvaya göre biz, o dönemin fakirlik ve zenginlik ölçüleri gibi toplumun sosyal yapisi hakkinda da bilgi sahibi oluyoruz. Nitekim o, "amele kadir olan kâfir ki, ikiyüz dirhem-i ser'iyeye kadir olmaya, ol makule ednâdir, on iki dirhem-i ser'î alinir. Ikiyüz dirhem-i ser'iyyeye kadir olup amele kadir olan evsat makulesidir, yirmi dirhem-i ser'î alinir. On bin dirhem-i ser'iyyeye malik olan 'a'la makulesidir, onlarin cizye-i ser'iyeleri kirk dirhem-i ser'idir" demektedir.

Kismen toplumun sosyoekonomik durumundan kaynaklansa bile büyük ölçüde devlet müsamahasinin bir neticesi olarak cizye mükellefinin tabi bulundugu siniflamada en az cizye verenler (ednâ sinifi), her zaman öbür siniflardan daha fazla olmuslardir. Örnek olmasi bakimindan 1103 (1691) senesinin Brud (Brod) kazasi ve tevabiinde cizye verenlerin siniflarina göre sayisina baktigimiz zaman karsimiza asagidaki tablo çikmaktadir:

A'la: 27 Evsat: 147 Ednâ: 166.

Daha önce de belirtildigi gibi, Müslüman devletlerde cizye mükellefi, bütün insanî hak ve vecibelerden rahatlikla istifade edebilmekteydi. C.H. Becker'in Islâm Ansiklopedisi'ndeki "Cizye" maddesinde belirttigi gibi cizye ödeyen mükellefler, Islâm devleti ile yalniz iman ve âyinlerine müsamaha degil, hatta himaye isteme hakkini da kendilerine bahs eden bir mukavele akd etmis olurlar ki, benzer örnekleri Osmanli Devleti'nde çokça görmek mümkündür. Nitekim Edirne'de meydana gelen bir yanginda, dükkânlari yanan Yahudilere, devlet tarafindan verilen atiyye ile yardimin taksim seklini gösteren bir belgeye sahip bulunuyoruz.

Osmanli Devleti'nde hazine için tahsil edilen cizye, her senenin Muharrem ayinda degisik müesseselerce toplaniyordu. Birligi ortadan kaldiran bu uygulama, bazen devlet hazinesini büyük sikintilara sokuyordu. Bu durumu düzeltmek için 1101 (1689) senesinde Sadrazam Köprülüzâde Fâzil Mustafa Pasa, devrin ilgilileri ile yaptigi istisareden sonra, cizyenin toplanmasini belli kaide ve sistemlere baglayarak toplama isinin tek elden yapilmasini sagladi. Bundan sonra her üç sinif zimmî için ayri birer mühür kazdirdi. Bunlara "a'la", "evsat" ve "edna fakir" gibi kayitlar koydurttu. Her sene için tarihleri degisen bu mühürlerin ve dolayisiyle cizye mükelleflerinin, birbirinden açik ve kesin çizgilerle ayrilabilmesi için bunlarin gerek sekillerinde ve gerekse yazi karakterlerinde farkli uygulamalara gidildi. Bu uygulama o kadar yayginlasti ki, asagida fotokopilerini göreceginiz mühürler 1269 (1852) senesine aittir. Demek oluyor ki cizyenin

kaldirilisina kadar bu uygulama devam etmistir.

Bu uygulamada cizye mühürleri ile birlikte cizye kagitlarinin renkleri de degisiyordu. Kagitlarin üzerinde de cizyenin hangi seneye ait oldugu, sinifi, cizye muhasebesi, bas hazinedar ve cizye umum mülteziminin isimleri vardi.

Osmanlilarda cizye uygulamasi, 1272 (1855) senesinde cizyenin, "Bedel-i askeriye"ye tebdili zamanina kadar devam etti.

ÖRFÎ VERGILER (TEKALIFI ÖRFIYYE)

Osmanlilarda ser'î vergilerin yaninda, temeli ihtiyaçlardan dogan ve örfe dayanan bir verginin daha bulunduguna temas edilmisti. Bu, örfî vergiler veya tekâlif-i örfiyye denilen ayri bir kategoride mütalaa edilir. Osmanli Devleti, kendisinden önceki diger devletlerde oldugu gibi, örfî vergileri belirleyip koymak zorunda idi. Zira devrin özelligi diyebilecegimiz harpler, durmaksizin devam ediyor ve ser'î vergiler de bu durumun yükledigi masraflari karsilamaktan uzak bulunuyordu. Külliyetli miktarda askerin beslenmesi, donatilmasi ve harbe hazir bir duruma getirilebilmesi ile donanmanin hazir halde bulundurulmasi gibi mecburiyetler, devleti böyle bir vergiyi koyma zorunda birakiyordu. Iste bunun için devlet, II. Bâyezid (1481-1512)'in son senelerine tesadüf eden günlerde "Imdadiye-i seferiye" adi ile bir örfî vergi koymak suretiyle bu sikintiyi ortadan kaldirip gidermeye çalisiyordu.

Görüldügü gibi, devlet için ser'î vergilerden ayri olarak örfî vergi tarh etmek, bir zaruret halini almisti. Bu mecburiyet, devleti, vaz' ettigi (koydugu) bu örfî vergileri devam ettirmek ve miktarinin azalmamasi için gerekli tedbirlere bas vurmak zorunda birakiyordu. Yine bu zaruretin bir sonucu olarak örfî vergilerin sayi ve kalemleri, belirten ihtiyaçlara göre çogaltiliyordu. Böyle bir uygulamaya müsaade edildigine daha önce de temas edilmisti. Zaten Osmanli sultanlarinin bu hususta ser'î hukuka göre hareket ettikleri, emir ve fermanlari ile, eski uygulamalari bir araya toplayan kanunnâme mecmualarinin basinda bulunan "ser'-i serife muvafakati mukarrer olup hâlen muteber kavanîn ve mesâli-i ser'iyyedir" ifadesinden de açikça anlasilmaktadir.

Normal olarak geçici olmasi gereken ve fakat bir biri ardi sira gelen muharebe ve ekonomik sikintilar neticesinde devamlilik kazanan örfî vergileri de iki kisma ayirmak mümkündür:

1- Tekâlifiâdiye

2- Tekâlif-i sakka

1- Tekâlif-i Âdiye: Ser'î hukuka göre malî bir terim olarak "ca'l" adi da verilen bu vergi türü, araliksiz devam eden harp ve malî krizlerin bir sonucu olarak ortaya çikmisti. Böyle bir zaruretin, örfî vergilerin konmasina cevaz ve imkân sagladigi daha önce anlatilmisti. Binaenaleyh, Islâm hukukunun müsaade ettigi bu nevi vergilerin Osmanli Devleti'nde bulunmasinda bir sakinca yok demektir. Bu yüzden "tekâlif-i örfiyye" diye zikr edilen vergilere ser'an ruhsatin verildigini söyleyebiliriz.

2- Tekâlif-i Sakka: Bu, harp, malî kriz ve tabii âfet gibi bir zarurete bagli olmadan tekâlif kaideleri disina çikilarak konmus bulunan vergilerdir. Belli bir kaide ve sistemi olmadigindan bu tip vergilerde hak ve adâlete pek riayet

edilmeyeceginden, böyle vergilere ser'an müsaade edilmemistir. Nitekim Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinin sadrazami Lütfi Pasa (H. 942-947) bu konuya temasla söyle der: "Cenk içinde askere hilaf-i kanun vergi vermemek gerektir."

Osmanlilarda, Tanzimat'a kadar devam eden örfî vergilerin bu ikinci kismi olan "sakka"nin olmadigini, tebea üzerine böyle bir verginin tarh edilmedigi, ancak bazi vergilerin buna benzemelerinden dolayi "sakka" zannedildikleri belirtilmektedir. Bununla beraber, bilhassa XVII. asirdan itibaren bu tip vergilerin zaman zaman ortaya çiktigi bilinmektedir. Fakat padisahlar, bununla mücadele ediyor ve böyle bir yola bas vurulmamasi için "adâletnâmeler" gönderiyorlardi.

Örfî vergilerin tahsili, ser'î vergilerin tahsilinden farkli idi. Ser'î tekâlif, umumiyetle ziraî mahsul sahibi reâyâya, daha dogru bir ifade ile köylüye hasr edilmis görünmektedir. Gerçi zekât ve cizye gibi ser'î vergiler, bu kaidenin disinda bulunmaktadir. Fakat zirai mahsûl ile daha çok hasir nesir olan köylü, ösür ve harac gibi zirai vergilerin mükellefi bulunmaktadir. Buna karsilik örfî vergiler, daha çok sehirliyi bilhassa ticaret erbabini ve pazarlarla alakali kimseleri kapsamaktaydi. Sehirlerde tatbik olunan örfî tekâlif sekli, bilhassa ticaret ve sanayi faaliyetine dayanmakta oldugundan birçok vergi bu kisma dahil bulunuyordu. Keza büyük bir kisminin devlet adina sipahîler tarafindan alindigini bildigimiz ser'î vergilerin aksine bu, her sene vali, mütesellim ve voyvodalar tarafindan, mintika ileri gelenleri ve kadi marifetiyle memleketin nüfusu veya evi (hâne) üzerine tarh olunuyordu. "Rûz-i Hizir" ve "Rûz-i Kasim" hesabina göre senede iki taksitle alinmak üzere tevzi defterleri tanzim ediliyordu. Tanzim edilen bu defterler, ser'iye mahkemelerinin siciline kayd edilirdi. Bu defterlere bir memleket halkindan, toplanmasi kararlastirilmis ne kadar örfî vergi varsa tamami yazilirdi. Yazilan bu miktar, esit sekilde fertlere taksim edilerek alinirdi. Bu defterlerin tasdikli bir sureti, tahsil için kethüda, emin veya özel memurlara verilirdi. Vergi mükellefleri de bu defterlerin kapsadigi sekil ve miktarda vergilerini vererek, kendilerine düsen vatandaslik görevlerini yerine getirmis olurlardi.

Zaman ve mintikalara göre isimleri ile birlikte çesitleri de degisen örfî vergiler, hazinenin vaz geçemiyecegi bir malî yardim halini almisti. Bu vergilerin basinda "îmdadiye" diye isimlendirilen vergi gelmektedir. "îmdadiye-i seferiye" ve "îmdadiye-i hazariye" olmak üzere iki kisma ayrilan bu vergi, isminden de anlasilacagi üzere sefer ve harplere bagli olarak tarh ve cibâyet edilen bir vergi kalemidir. Muharebe masraflarini karsilamak üzere vatandaslardan alinan bir vergidir. Bu vergi, Osmanli Devleti'nin, durmak bilmeyen harplerle karsilasmasi yüzünden hazinenin, malî külfeti kaldiramamasi sebebiyle konulmustu.

Muharebeler esnasinda, bosalan devlet hazinesinin (beytü'l-mal) ihtiyaci olan parayi tedarik etmek ve askerin donatilmasini saglamak için konulan imdadiye vergisi, bazan hazineye gönderilir, bazan da dogrudan dogruya orduya memur olan serdarlara verilirdi. Miktari, durum ve ihtiyaca bagli olarak fermanlarla artip eksilen bu vergi kalemi, tevzi defterlerine yazilip toplanirdi. Bu vergi, sadece esnaf, tüccar vs. gibi halk tabakalarindan alinmiyordu. Duruma göre devlet adamlari da bu vergiye istirak ediyorlardi.

Osmanli Devleti'nde, örfî vergiler kismina giren vergi kalemlerinden biri de "Avânz" adini tasiyan vergidir. Bu vergi, olaganüstü hallerde, tebeaya yüklenen bedenî, malî ve aynî bir vergidir. Avâriz-i divâniye adi ile de anilan bu vergi, devlet masraflarinin memleket nüfusuna tevzi ve taksimi sonucu ortaya çikmistir. Çok eski bir vergi olmakla beraber, ne zaman ihdas olundugu kesin olarak

bilinememektedir. Bununla beraber bu verginin Osmanlilardan önce Anadolu beyliklerindeki mevcudiyetinden bazi vesikalar sayesinde haberdar olmaktayiz. Vergi muafiyetini ilgilendiren bu belgeleri nesr eden Uzunçarsili, benzerinin Osmanlilarda da aynen uygulandigini bildirerek söyle der: "Anadolu beyliklerindeki vergi ve rüsûmdan yani "avâriz-i divaniye" ve "rüsûm-i örfiyye"den muafiyet muameleleri, birbirlerinin aynidir. Bu hususa dair asagida vesikalar kisminda Karamanogullarina ait kayitlarla Osmanli tahrir kayitlan karsilastirilacak olursa görüsümüz kesinlik kazanir."

Bu verginin 4-5 yilda bir defa alindigini belirten Lütfi Pasa, bunun Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde sadece bir defa alindigini kaydeder.

Devlet, fevkalade bir vaziyetin icab ettirdigi masraflar ile muayyen vasiflan haiz yiyecek maddelerini, harp levazim ve masraflarini, belirü vergi kaynaklarindan karsilayamayacagini anladigi zaman, özel bazi tedbirler ile memleketin bütün imkânlarini seferber etmeye karar verirdi. Bu karar geregince vaziyetin icabina göre, kendisine lazim olan para, hizmet, esya ve mahsûl miktari tesbit edilerek muhtelif bölge ve mahallere tevzi edilirdi.

Halk arasinda "salgun" diye de adlandirilan bu vergi XIX. asirda tamamen paraya çevrildi. Tanzimat fermani ile de ortadan kaldirildi.

"Avâriz" vergisi, degisik isimlerle zikr ediliyordu. Menzil mali, bedel-i nüzûl, zahire baha, han, resm-i sürsat, kürekçi bedeli, kömür ve kereste bedeli, beldaran, hâne, çayir kirasi gibi isimler bunlardan birkaçidir."

Diger bütün vergilerde oldugu gibi, bazi sinif ve zümreler avârizdan muaf tutulmuslardir. Askerî sinifa mensub olanlarla ilmî ve dinî bazi mansiblarin sahipleri, derbentçi, tuzcu, çeltikçi, ortakçi, katranci ve dogancilar ile bazi vakiflarin reâyasi ve bazi hizmet erbabini burada zikredebiliriz.

Osmanli örfî vergilerinden bir kalem de "Harçlar" adi altinda zikredilmektedir. Bu vergi, daha ziyade resmî dairelere isi düsenlerden alinmaktaydi. Degisik isimlerle alinan bu harçlar, mahkemelerde hakim, kadi ve naiblerin verdikleri hüccetlerden, sicillere geçirilen hükümlerden, mesihat makamindan yazili olarak çikan fetvalardan, ölen bir kimsenin mirasçilari arasinda yapilan miras taksiminden, nikah vs. gibi muamelelerin karsiligi olarak alinmaktaydi.

بسم الله الرحمن الرحيم

TOPRAK IDARESI

Osmanli Devleti'nin kurulus döneminde ve bu devletin ekonomik, sosyal ve askerî gelismesinde önemli derecede rol oynayan

etkenlerden biri de süphesiz ki toprak sistemidir. Bu sistemin gelismesi ile ilgili müesseseler, devlete bir dinamizm veriyordu. Bu sebepledir ki ortadan kalkip tarihe mal olusuna kadar toprak, bu devletin hayatinda önemli bir rol oynamisti.

Bir toplumun, devlet olabilmesi için, bazi hususiyetleri tasimasi gerekir. Toprak (ülke) bu hususiyetlerin basinda gelmektedir. Çünkü her bagimsiz devletin, hak ve selahiyetlerini, mutlak surette kullanabildigi, belirli sinirlarla tesbit ve tayin edilmis bulunan cografî bir toprak parçasi diye tarif edilen "ülke" kavrami, ancak belli bir topraga sahip olmakla mümkün olabilir.

Islâm öncesi Türklerinde toprak, biri fertlerin digeri de cemaatin olmak üzere iki kisma ayriliyordu. Islâm öncesi Türk devletlerinin, kismen yerlesik de olsa, göçebe hayat tarzi ve an'anelerine göre bir mülkiyet telakkisine sahip olduklari bilinmektedir. Hayvanlarina otlak vazifesi görmesinden dolayi göçebeler için topragin ehemmiyeti büyüktü. Eski Türklerde otlaklar, fertlerin degil, kabile veya cemaatlerin mülkiyetinde bulunuyorlardi. Yedisu havalisinde oturan Kazak-Kirgizlarin isledikleri topraklarda, özel mülkiyet ve cemaat mülkiyeti olmak üzere iki tip mülkiyet vardi. Özel mülkiyete dahil bulunan arazi, kabilenin müsterek mülkiyetinde bulunan topraklarin paylasilmasi ve sahis ile kabileye ait olmayan bos yerlerin benimsenmesi suretiyle meydana gelmisti. Hususi mülkiyette sahibi, tam anlamiyla toragi temellük eder. Öldügü zaman arazi, ogullarina miras kalir. Ancak vâris bulunmadigi zaman söz konusu olan toprak cemaata kalir. Cemaat içerisinde yeni bir aile kurulunca, cemaat ona idaresindeki araziden bir hisse verir. Sayet verilebilecek yeni bir arazi yoksa, cemaat tarafindan onun için, bir arazinin tedarik edilmesine çalisilirdi. Cemaat mülkiyetine ait olan arazi, muayyen parçalara ayrilarak bir kira karsiliginda geçici olarak fertlerin istifadesine terk edilirdi. Bu arazinin kiracilar elinde birakilma müddeti, muhtelif yerlerde toprak, su ve ekim sartlarina göre degisiyordu.

Türklerin Islâm'i kabul edip Islâm medeniyeti içindeki yerlerini almalarindan sonra, dinî, iktisadî ve ictimaî hayatlarinda degisiklikler meydana geldi. Bu sebeple Müslüman Türkler, her konuda oldugu gibi toprak hukuku ve idaresi bakimindan da Islâmî prensiplere bagli kaldilar. Bunun içindir ki, Islâm toprak hukuku ile ilgilenenler tarihî açidan bu sistemi dört ana devreye ayirirlar. Bunlar:

a) Islâmiyetin baslangicindan Hz. Ömer'in halifeligi dönemine kadar olan devre,

b) Hz. Ömer devri,

c) Abbasi ve Selçuklu devri,

d) Osmanli devre.

Islâm medeniyeti içerisinde basli basina bir devreye konu olabilecek olan Osmanli toprak uygulamasi, gerçekten toprak hukuku bakimindan büyük bir önem arz eder. Filhakika Osmanlilar, birçok müessesede oldugu gibi toprak mevzuunda da kendisinden önceki müslüman devletlerin tatbikatindan istifade etmislerdi. Zaten onlara bigâne kalmalari da mümkün degildi. Bu sebepledir ki devlet, henüz bir beylik durumunda oldugu zaman bile, Islâmî bir sistemin yerlesmesi için çalisiyordu. Bunun içindir ki bu Müslüman unsurlar (göçlerle gelen ve uçlarda yasayan göçebe Müslüman Türkler) Osmanli Beyligi'ni siyasî ve kültürel bakimlardan, klasik Islâm geleneklerinin ihyasini hedef tutan bir devlet olmaya dogru gelistirdiler. Osman Gazi'nin halefleri, tedricen "sultan"lar haline geldiler. Onlarin etrafinda karakterini dil ve irktan ziyade din ve medeniyetin tayin ettigi bir "Osmanlilar cemiyeti" tesekkül etti.

Islâm âleminde bir gelenek olarak, Osmanlilardan önceki müslüman devletlerde ve özellikle Büyük Selçuklularda görülen ikta sistemi, Büyük Selçuklulardan sonra gelen bütün Türk Islâm devletlerinde uygulanmistir.

Selçuklularin, askerî mukataalar ihdas etmeleri, hanedanin, kendi baslica dayanagi olan Türk unsuruna mensup kütleleri yabanci sahalarda yerlestirmek, onlara hem toprak vermek hem de lüzumunda askerî bir kuvvet olarak faydalanmak fikrinden dogmustur. Bu suretle yavas yavas topraga baglanan göçebeler, hem bir karisiklik âmili olmaktan çikiyor, hem de devlete kuvvetli bir askerî dayanak teskil ediyorlardi. Bu usulün ehemmiyet ve faydasi, bilhassa Bizans'tan zapt edilen yeni sahalarda daha açik bir sekilde görünüyordu. Kismen harplerde ve fetihlerde imha veya esir edilen ve kismen de yerlerinde birakilan yerli ahaliden kalmis genis Anadolu topraklari, Selçuklularin takib ettikleri ikta sistemi sayesinde yavas yavas Türklesti.

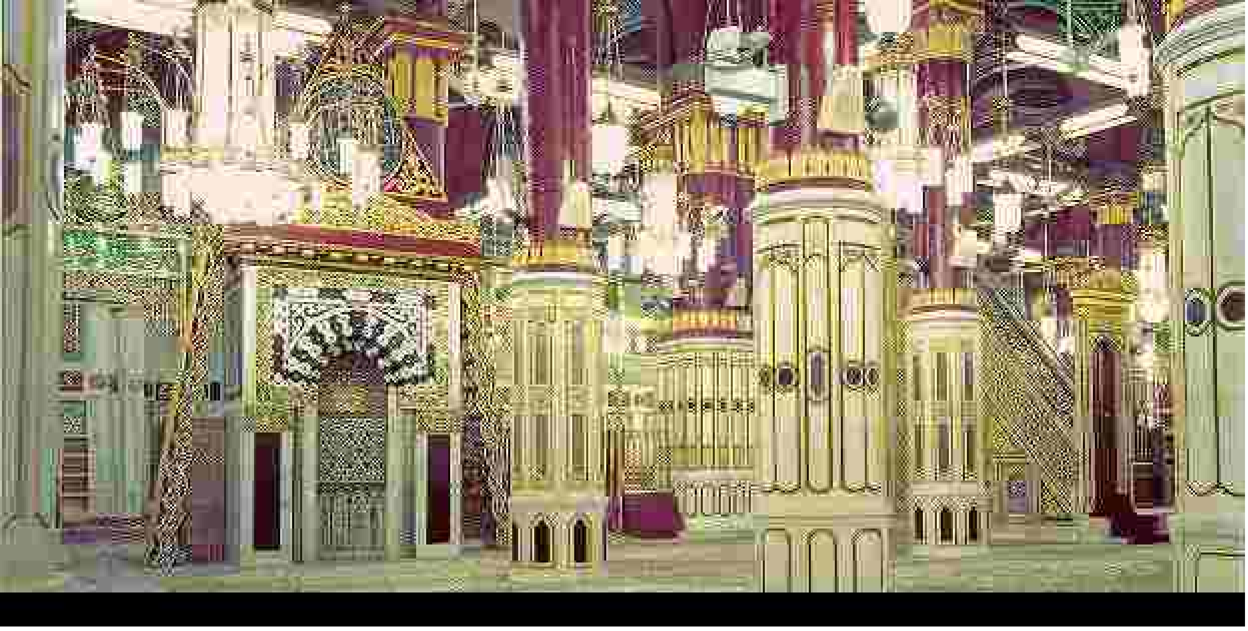
Osmanlilarin, kendilerinden önceki Müslüman Türk devletlerinden mâhirâne bir usul ile alip tatbik ettikleri timar sistemi, Osman Gazi ile baslar. O, zapt ettigi bütün yerleri timar olarak silah arkadaslari ile askerlerine veriyordu. Itaat eden yerli halki da yerinde birakiyordu. Hatta o, arkadaslarindan bazilarinin uysal ve itaat eden ahaliyi herhangi bir sebeple yerlerinden kaçirmalarina engel oluyordu. Âsikpasazâde'ye göre o: "Her kime kim bir timar virem âni sebepsiz elinden almayalar ve hem ol öldügü vakitte ogluna ve eger küçücük dahi olsa vireler. Hizmetkârlari sefer vakti olicak sefere varalar, tâ ol sefere yarayinca. Ve her kim kanun düzse Allah andan râzi olsun. Ve eger neslimden bir kisi bu kanundan gayri bir kanun koyacak olursa edenden ve ettirenlerden Allah Teâla râzi olmasin" demistir. Selçuklu uygulamasi ile ayni özellikleri tasiyan bu sözlerden su sonuçlar çikmaktadir:

1- Sebepsiz yere hiç kimsenin timari elinden alinamaz.

2- Timar sahibinin ölümü halinde timari ogluna intikal eder.

3- Ogul sefere gidemeyecek kadar küçükse, harbe gidecek yasa gelinceye kadar onun yerine hizmetkârlari sefere gideceklerdir.

Anadolu'da, Osman Gazi ile baslayan timar sistemi, ondan sonra gelen torunlari tarafindan devam ettirildi. Gerçekten de Orhan zamaninda timar tevcihlerine dair bir çok tarihî kayit bulunmaktadir. Ayrica gazilerin yani timar erlerinin yeni zaptedilen uslara yerlestirildigi hakkindaki rivayetler de timarlarin askerî özellik ve mahiyetlerini daha iyi anlamamiza vesile olmaktadir. Hatta timarlarda bulunan yerli halk da zaman zaman sipahilerle birlikte kendi din kardeslerine karsi harplere katiliyorlardi. Rumeli fetihleri baslayinca timar sistemi oralarda da uygulanmaya basladi. Gelibolu havalisinin Yakub Ece ile Gazi Fazil'a timar olarak verildigi ilk tarihî kaynaklarda belirtilmektedir. Sultan I. Murad devrinde Rumeli fütuhati ehemmiyet kazaninca Anadolu'dan pekçok halk ve bazi Türk asiretleri oradan alinip Rumeli'ye iskan ettirildiler. Bu yeni gelenlerin geçimlerini saglamak için onlara toprak tahsis edilmesi gerekiyordu. Bu durum sebebiyle, timar sistemi daha da yayginlik kazanmaya basladi.

Baslangiçta "Has" ile "Timar" seklinde ikiye ayrilmis olan birlikler, I. Murad döneminde yeni bir kategorinin katilmasi ile üç kisma ayrildilar. Rumeli Beylerbeyi Lala Sahin Pasa ölünce, onun yerine Kara Ali oglu Kara Timurtas Pasa beylerbeyi olmustu. Dirlikleri yeniden düzenlemek isteyen Kara Timurtas Pasa, "Has" ile "Timar" arasinda "Zeâmet" adi ile yeni bir derece ihdas etti. Tedricî bir tekâmül takib ettigi muhakkak olan bu toprak sistemi, topragin mülkiyet haklari ile ilgili degildir. Böylece rakabesi (possesio) devlet elinde alikonulmus topraklar rejimi, Osmanli Devleti'nde en genis ölçüde ve en serbest bir sekilde tatbik edilebilmistir. Bu rejimde, topragin menfaati kendisine birakilan sinif, topragi fiilen isleyen reâyâdir. Burada sunu da hemen belirtelim ki, Osmanli reâyasinin sahip bulundugu haklar, Avrupa'daki "Serf'lerin sahip oldugu haklar ile kiyas edilemeyecek kadar daha medenî, daha insanî ve daha mütekâmildir. Konuyu daha netlestirmek ve bir fikir vermek üzere Osmanli reâyasinin muasiri olan Avrupa'daki serflikten ve onlarin durumundan kisaca söz etmek gerekir.

Avrupa'da topraga yerlestirilmis olan köle (serf, çiftçi) bazi isleri hür insanlar gibi yapamaz. O, birçok haktan mahrumdur. Derebeylik sisteminin getirdigi feodalizme göre serfler, hukukî bakimdan diger insanlardan tamamen farkli bir hüviyete sahiptirler. Asagidaki maddeler, onlarin nasil bir statüye sahip olduklarini ortaya koyacaktir:

a- Istedikleri ile evlenemezler, baska senyörlerin serfleri veya hürlerle evlenemez.

b- Serflerin mirasi hür olan insanlarinki gibi vârislerine intikal etmez, sahipleri istedikleri gibi mirasa müdahale edebilirler.

c- Istedikleri meslegi seçme, çalisip çalismamada serbestlikleri yoktur.

d- Efendilerinin angarya islerinde çalismak ve belli zamanlarda onlara hediye takdim mecburiyetleri var.

e- Serfleri cezalandirmak efendilerine aittir.

f- Serfler, ruhban sinifi ve manastirlara giremezler, mahkemelerde hür bir insana karsi sahidlikleri kabul edilmez.

Serflerin içinde bulundugu bu duruma karsilik Osmanli reâyâsi hür insanlardi. Onlar ,her türlü hukukî statüye sahiptirler. Serf veya ortakçi kullarla bir ilgileri yoktur. Bu sebepledir ki, Avrupa feodal toplum yapisinda görülen köylü isyan ve ihtilallerine, son derece karisik dinî ve sosyal gruplari bünyesinde toplayan Osmanli Devleti'nde tarihin hiç bir döneminde rastlanmaz. Sinif tesekkül ve kavgasina zemin hazirlamayan Osmanli toplum yapisi, baska toplumlarla kiyasi mümkün olmayan sosyal bir özellik arzeder. Bati insaninin yüzyillar boyu sürdürdügü sinif mücadelesini ve kölelikten kurtulma savasinin izlerini Türk ictimaî hayatinda görmek mümkün degildir.

Osmanli Devleti kuruldugu ve daha sonra feth ettigi memleketlerde, bir çesit toprak köleliginin mevcud oldugu düzensiz bir derebeylik nizami ile karsilasmistir. Bu nizamin, toprak münasebetlerinde sebep olacagi düzensizlikleri önlemek için mevcud toprak düzenine sür'atle müdahale etmis, topraga dayanan asalete son vermek suretiyle, topragi isleyenleri serf olmaktan çikarmis, derebeylik yerine timar sistemini, serf yerine timar sahibi olan sipahî ile aralarinda sadece akdî bir münasebet bulunan, bir çesit aynî hak sahibi kiraciya benzer toprak mutasarriflarini ikame etmistir. Böyle bir toprak düzeni ise topragin mülkiyetinin devlette olmasiyla mümkündür. Iste bunun içindir ki Osmanli hükümdarlari, Islâm fetihlerinin baslangicinda oldugu gibi, fethedilen topraklarin bir kisminin mülkiyetini halka birakirken, bir kisminin rakabesini hazine için alikoymus ve sadece tasarruf hakkini halka tefviz etmistir.

Baslangiçta, arazinin mülk ve mirî olarak ikiye ayrildigi Osmanli Devleti'nde, bilahare arazinin tamamina yakin bir kismi mirî rejime tabi tutulmustur. Üsküp ve Selânik kanununun basina koydugu mukaddimesinde Ebu Suud Efendi

(898-982/1490-1574), arazinin mirî olus sebeplerine temas ederken ayni zamanda, Islâm hukukuna göre arazinin mahiyetinden de söz eder. Ona göre:

"Bilâd-i Islâmiyede olan arazi, muktezay-i seriat-i serife üzre üç kisimdir:

Bir kismi arz-i ösriyyedir ki hin-i fetihte (fetih esnasinda) ehl-i Islâm'a temlik olunmustur. Sahih mülkleridir (gerçek mülkleridir). Sâir mallari gibi nice dilerlerse tasarruf ederler. Ehl-i Islâm üzerine ibtidâen harac vaz'i, na mesrû olmagin (mesru olmadigi için) ösür vaz' olunmustur. Ekerler, biçerler, hâsil olan gallenin ösründen gayri asla bir habbe alinmaz. Âni dahi kendiler fukara ve mesâkine virürler. Sipahdan ve gayridan asla bir ferde helâl degüldür. Arz-i Hicaz ve arz-i Basra böyledir.

Bir kismi dahi arz-i haraciyedir ki, hin-i fetihte keferenin ellerinde mukarrer kilinup kendilerine temlik olunub üzerlerine hasillarindan ösür yahut sümün yahud subu', yahud südüs, nisfa degin (1/10, 1/8, 1/7, 1/6, 1/2) arzin tahammülüne göre harac-i mukaseme vaz' olunup yilda bir miktar akça dahi harac-i muvazzaf vaz' olunmustur. Bu kisim dahi sahiplerinin mülk-i sahihleridir. Bey'a ve siraya (satma, satin alma) vesair enva-i tasarrufata kadirdirler. Istira edenler dahi vech-i mezbur üzerine ekerler biçerler, harac-i mukasemin ve harac-i muvazzafin verirler. Ehl-i Islâm istira etseler dahi kefereden alinagelen haraclari sâkit olmaz (haraçlari düsmez). Bi kusur edâ ederler. Egerçi ehl-i Islâm'a ibtidâen harac vaz' olunmak mesru degildir. Amma bekaen alinmak mesrudur. Mutasarrif olanlar eger ehl-i zimmettir eger ehl-i islâmdir madem ki ellerinde olan yerleri ziraat ve hiraset edüp ta'dil eylemeyeler asla dahl ve taarruz olunmaz nice dilerler ise tasarruf ederler. Fevt oldukta sair emvâl ve emlakleri gibi vereselerine intikal eder. Sevad-i Irak arazisi böyledir. Kütüb-i ser'iyyede mestûr ve meshur olan arazi bu iki kisimdir.

Bir kisim dahi vardir ki, ne ösriyyedir ne de vech-i mezbûr üzerine haraciyyedir. Âna arz-i memleket derler. Asli haraciyedir. Lakin sahiplerine temlik olundugu takdirde fevt olup verese-i kesire mabeynlerinde taksim olunup her birine bir cüz'î kit'a degüp her birinin hissesine mabeynlerinde taksim olunup her birine bir cüz'î kit'a degiip her birinin hissesine göre haraclari tevzi ve tayin olunmakta kemal-i suûbet ve iskâl olup belki âdeten muhal olmagin rakabe-i arazi, beytü'l-mal-i müslimîn içün alikonulup

reâyaya ariyet tarikiyla virülüp ziraat ve hiraset idüp, bag, bahça ve bostan idüp hâsil olandan harac-i mukasemin ve harac-i muvazzafin vermek emr olunmustur. Sevad-i Irak'in arazisi eimme-i din mezheblerinde bu kabildendir.

Bu diyar-i bereket siarin arazisi dahi bu uslûb üzerine arz-i memlekettir ki, arz-i mîrî demekle mâruftur. Reâyânin mülkleri degüldür. Ariyet tarikiyla tasarruf idüp ziraat ve hiraset idüp ösür adina harac-i mukasemesin ve çift akçasi adina harac-i muvazzafin virüp madem ki, ta'til itmeyüp vücuh-i merkume üzerine tamir idüp hukukun eda ederler kimesne dahl ve taarruz eylemeyüp fevt oluncaya degin nice dilerler ise tasarruf ederler. Fevt oldukta ogullari kendilerin makamlarina kayimlar tafsil-i mezbur üzerine tasarruf ederler. Ogullan kalmaz ise hariçten tamire kadir kimesnelere ücret-i muaccele alinip tapuya verilip anlar dahi tafsil-i sâbik üzere tasarruf ederler."

Görüldügü gibi devlet, reâyânin elindeki topragin miras yolu ile parçalanmasi, serbest alisveris usûlü ile gelisigüzel sahip degistirmesi ve borç için hacz edilmesi gibi sebeplerie müstakil küçük köylü isletmelerinin mevcudiyetini tehlikeye düsüren muameleleri önleyici hükümler koymustu. Bu yüzden kanunnâmelerde "yer beyliktir", yerde bey'u sira ve hibe ve miras vesair tasarrufat ser'an ve örfen memnudur denilmektedir.

Müslüman Devletlerde arazinin mîrî olus sekillerini söyle siralayabiliriz:

a) Fethedilen arazi, gâliplere (fâtihlere) tevzi, veya mahallî halk elinde birakilmayarak devlete (beytü'l-mal) mal edilmek suretiyle. Islâm hukukuna göre devlet baskani bu arazi ile ilgili olarak istedigi gibi tasarrufta bulunabilir.

b) Fetih esnasinda nasil muamele gördügü belli olmayan arazi.

c) Mülk araziden olan topragin, mâlikinin mirasçi birakmadan ölmesi ve vasiyette bulunmamasi halinde arazinin hazineye intikal etmesi ile.

d) Topragin, mururu zaman (zaman asimi) ile sahibi bilinememek yüzünden hazineye intikali suretiyle.

e) Rakabesi devlete ait olmak üzere ihya edilen ölü (mevat) toprak.

Osmanli toprak sisteminde "emîriyye" denilen arazi de iki kisma ayrilmaktadir. Bunlar:

1- Arazi-i emirîye-i sirfa (beytü'l-male ait)

2- Arazi-i emirîye-i mevkufa (vakfa ait)

Tafsilatina girmeden,sadece kaç kisim olduguna isaret ettigimiz arazi-i emirîye, 1274/1858 tarihli arazi kanunnâmesinin 3. maddesinde söyle tarif edilmektedir:

"Arazi-i emirîyye, beytü'l-male ait olarak ihale ve tefvizi, taraf-i Devlet-i Aliyye'den icra olunagelen tarla ve çayir ve yaylak ve kislak ve korular ve emsali yerlerdir ki, mukaddema ferag ve mahlulat vukuunda sahib-i arz itibar olunan timar ve zeamet ashabinin ve bir aralik mültezim ve muhassillarin izin ve tefviziyle tasarruf olunur iken, muahharan bunlarin ilgasi hasebiyle el-haletu hazihi taraf-i Devlet-i Aliyye'den bu hususa memur olan zatin izin ve tefviziyle tasarruf olunup mutasarriflari yedlerine bâlâsi tugrali tapu senetleri verilir."

1858 tarihli arazi kanununa göre Osmanlilarda arazi:

a- Arazi-i Memlûke, b- Arazi-i Emîrîye, c- Arazi-i Mevkufa, d- Arazi-i Metrûke, e- Arâzi-i Mevât olmak üzere bes gruba ayrilmaktadir:

a- Arazi-i Memlûke: Mülkiyet yolu ile tasarruf edilen topraklar olup dört kisimdan ibarettir:

1- Kasaba ve köylerdeki arsalar olup yarim dönümlük yerlerdir.

2- Emîrîye topraklardan mülkiyete dönüstürülen yerlerdir.

3- Ösrî topraklardir.

4- Haracî topraklardir.

Arazi-i Memlûkeye mâlik olanlar, mallarini diledikleri gibi kullanir, isler, satar, hibe veya vakf edebilir. Bütün bu muamelat için fikhî hükümler tatbik edilir.

b- Arazi-i Emirîye: Devlete ait olup fertlere, tarla, otlak, yaylak, kislak vs. olarak tahsis edilen yerlerdir. Eskiden timar ve zeamet sahipleri tarafindan kullanilan bu topraklar, arazi kanunnâmesi hükümlerine göre tapu ile tasarruf edilir hale getirilmistir.

c- Arazi-i Mevkufa: Toplumun menfaati göz önünde bulundurularak vakf edilmis olan topraklardir. Vakfi yapan (vâkif) tarafindan tesbit edilen sartlara göre kullanilir.

d- Arazi-i Metrûke: Toplumun menfaati için yapilan yollar, köprüler ile köy ve kasaba halkinin birlikte istifade edebilmesi için birakilan mera, koru vs. gibi yerlerdir.

e- Arazi-i Mevât: Köy, kasaba ve fertlere tahsis edilmemis bulunan ve imar bölgeleri disinda birakilmis olan topraklardir.

TIMAR (DIRLIK)

Bu sistem, devlete ait mîrî arazinin, savaslarda yararliligi görülen, kale yapim ve tamirinde bulunan, devlete hizmet eden mücahidlere, askerlere ve diger bazi hizmet erbabina dagitilarak, bu kimselerin, kendilerine verilen araziye ait örfî ve ser'î vergileri toplamasi seklinde belirlenebilir. Topragin "rakabe" denilen çiplak mülkiyeti devlete, kullanma ve yararlanma hakki timar sahibine aittir. Daha önce de temas edildigi gibi toprak üzerindeki bu hak, babadan ogula intikal etmekte, ancak timar sahibinin topragi satmasi, hibe etmesi, bagislamasi, rehine koymasi veya miras olarak intikal ettirmesi mümkün degildir.

Osmanli Devleti'nde, mirî arazi rejiminin sonucu olarak timar (dirlik) adi verilen bir sistem ortaya çikti. Bu, daha önceki Müslüman devletlerdeki "Ikta" sistemi ile ayni olmakla birlikte ona göre biraz daha gelismisti. Osman Gazi'nin fetihleri ile ortaya çiktigini daha önce gördügümüz bu uygulama, I. Murad döneminde teskilâtli ve sistemli bir kurum haline geldi. Önceleri timar ve has diye ikiye ayrilan dirliklere bu devirde Kara Timurtas Pasa yardimiyla "zeâmet" diye malî yönde ikinci derecede bulunan bir kisim daha ilave edildi.

Devlette, büyük bir fonksiyonu bulunan timar sistemi, Osmanli toprak rejiminin temelini teskil ediyordu. Zira bu toplumda iktisadî, ictimaî, askerî ve idarî teskilâtlarin tamami büyük ölçüde

toprak ekonomisine dayanmaktaydi. Toplum hayatinda en küçük vazife sahibinden, devletin en üst kademesinde bulunan hükümdara varincaya kadar hemen hemen bütün sosyal gruplar, geçimlerini toprak ürünleri ile sagliyorlardi.

Toprak taksimatinin en küçük bölümü olan timar, geliri 3 bin ila 20 bin akça arasinda degisen askerî dirliklere verilen bir isimdir. Devrin imkânlari göz önünde bulundurularak bir kisim asker ve memurlara geçimlerini temin hususunda böyle bir kaynak saglanmistir. Nitekim bu mânâda "zeâmet ve timar ki defi a'da için tâyin olunan mal-i mukateledir ve asker dahi bunlari tasarruf edenlerdir denilmektedir. Keza, Islâm Ansiklopedisindeki genis makalesinde Barkan da bu mevzuda sunlari söylemektedir:

"Osmanli Imparatorlugunda geçimlerini veya hizmetlerine ait masraflari karsilamak üzere bir kisim asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nâm ve hesaplarina tahsil selâhiyeti ile birlikte tahsis edilmis olan vergi kaynaklarina ve bu arada bilhassa defter yazilarindaki senelik geliri 20 bin akçaya kadar olan askerî dirliklere verilen isimdir." Kendisine böyle bir imkân taninan kisi (timar sahibi, sipahî), buna karsilik bâzi vazifelerle mükellef tutulmaktadir. O, batidaki toprak sahiplerinin, serflerine karsi takindiklari tavir gibi bir pozisyonda bulunamaz. Keza, timari içinde meydana gelen olaylara, toprak sahibi sifatiyle müdahalede bulunamaz. Zira "Osmanli Imparatorlugunun adlî düzeni icabi, herhangi bir cezanin tatbiki için bütün suçlarin kadi mahkemeleri önünde usûlü vechiyle tesbit edilerek hükme baglanmis bulunmasi lâzimdir. Ne kadar kudretli kisiler olurlarsa olsunlar, timar sahipleri reâyanin hukuk ve ceza dâvalarina bakmak ve onlara ceza tâyin etmek yetkisine sahip degildi. Hatta diger askerî sinif mensuplari gibi, timar sahiplerinin de kendi reâyasi ile beraber ayni mahkemeler önünde, ayni kanunlara göre muhakeme edilerek hüküm giymeleri icabediyordu. Mahkeme karari olmaksizin, kimsenin hapsedilmesi, zincire vurulmasi, iskenceye tâbi tutulmasi veya para cezasi ödemesi câiz degildi." Osmanlilarda topragin rakabesi devlete aittir. Bununla beraber, çiftçinin vermekle mükellef tutuldugu vergiyi dogrudan dogruya devlet degil ve fakat onun adina bir maas karsiligi olarak herhangi bir memur alir ki, böyle bir memuriyeti bulunana sipahî, bu tatbikata da, "timar sistemi" adi verilmektedir. Sipahî, timari içinde çalisanlara haksiz bir ceza veremiyecegi gibi, onlara angarya da yükleyemez. Zira Osmanlilarda, timari içinde,

sipahinin bir kisim topraklari kendi nâm ve hesabina isleten ve bu maksatla idaresi altinda bulunan reâyânin isgücünü angarya mükellefiyetleri ile kullanmak mecburiyetinde olan büyük bir çiftlik sâhibi durumunda olmadigi anlasilmaktadir. Ayni sekilde, mîrî arazi tasarruf eden bir reâyâ ile sipahî arasinda, büyük ölçüde ekonomik bir farklilasma görülmez. Birisi, idarîaskerî vazifeler karsiligi toprak gelirinden istifade ederken, digeri sadece emek karsiligi bu ürünlerden faydalanmaktadir. Osmanli cemiyetindeki bu iki sinif insanin emeklerini toprak geliri ile karsilamasi, maddî farklilasmayi ortadan kaldiran önemli bir âmil olmustur.

Sipahî, reâyâdan miktar ve cinsleri kanunlarla tesbit ve tâyin edilmis olan bir kisim vergiden fazlasini tahsile selâhiyetli degildi. Selâhiyetini tecavüz edenden de dirligi, bir daha geri verilmemek sartiyle alinirdi. Nitekim, 14 Muharrem 973 (12 Agustos 1565) de Sivas Beylerbeyi, Sivas ve Arapkir kadilarina yazilan bir hükümde, Divrigi Beyi Kasim'in seriat ve kanuna aykiri olarak reâyâya haksizlik ettiginin mahkeme tarafindan tesbit edilmis olmasi cihetiyle, sancaginin tebdiline karar verildigi bildirilmektedir. Ayni seneye 973 (1565) ait baska bir belgeye göre Avlonya Kadisina yazilan bir hükümde de mezkûr kazaya bagli Aspurokilise adindaki köyde timar tasarruf eden Burhan oglu Ahmed Sipahî, ehl-i senaattan olmak, çesitli kötülük ve haksizliklari bulunmakla hapsedilmesi ve timarinin elinden alinmasina dair tafsilâtli bilgi verilmektedir. Ekonomik ve sosyal durumlari ile dinî inançlari tamamen farkli, çesitli kavimlere mensup kimseleri sinirlan içinde barindirarak onlari tebea edinen Osmanli Devleti, böylece timar sahibinin yapabilecegi herhangi bir haksizligin önünü almis oluyordu.

Sipahî, mîrî arazinin halka tefvizinde, devletin bir temsilcisi olarak vazife görmektedir. O, arazinin gerçek sahibi degildir. Bunun içindir ki devlet, timarlarin kapali bir sistem halinde çalismasini engellemek, onlari devamli kontrol etmek ve gerektiginde müdahalede bulunmak için devamli surette buralara çesitli memurlarini gönderir. "Timar sahiplerinin kendilerine tahsis edilmis olan arazi ve reâyâya ait ser'î veya örfî bir takim hak ve resimleri (vergi) kendi nâm ve hesaplarina toplayip onlarin gelirleri ile birtakim vazifelerin ifâsini temin ettiklerini biliyoruz. Bununla beraber, sipahî timarlarini, malî bakimdan hârice karsi tamamiyle kapali ve müstakil bir bütün, bir müafiyet (imnunite) sahasi olarak kabul etmek de mümkün degildir. Çünkü vergilerin

toplanma sekli ile aidiyyeti hususlari, siki bir sekilde merkeziyetçi bir devlet teskilâti tarafindan mürakebe edilmekte ve sipahî timarina, muhtelif hak ve vazifeler dolayisiyle birçok devlet memuru girip çikmaktadir."

TIMAR SISTEMININ TEKÂMÜLÜ

Osmanlilarda, Osman Gazi ile baslayan timar sistemi, Yildirim Bâyezid zamaninda Timur'la yapilan savastan dolayi bir duraklama devresine girmisti. Bu hâl, Fâtih devrine kadar tesirini göstermistir. Fâtih Sultan Mehmed, devletin artan ihtiyaçlarina uygun olarak, devlet teskilâtini tanzim etmek ve bu arada timar sistemini gelistirmek için yeni kanunlar çikarmistir. Nitekim o, timar sisteminin düzenlenmesi, timar topraklarinin arttirilmasi ve aksakliklarin giderilmesi konusunda önemli yeniliklerde bulunmustu. Onun, aslinda devlete ait olup çesitli yollarla devletin elinden çikarak mülk veya vakif haline gelmis olan topraklan tekrar mîrî haline getirmesi operasyonu meshurdur. Bu dönemde bütün vakif ve mülkler gözden geçirilerek 20.000'den fazla köy ve mezra vakif veya mülk olmaktan çikarilip sipahilere dagitilmistir.

II. Bâyezid (1481-1512) zamaninda timar teskilâtinda pek büyük bir degisiklik yapilmadi. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) devrinde timar sistemi mükemmel bir sekilde islenmis, sipahî ve "cebelû"lerin miktari 1514 yilinda 140 bin kisiyi bulmustu.

Timar teskilâti, Kanunî Sultan Süleyman devrinde tekâmülünün zirvesine ulasmistir. Kanunî'nin timarlarla ilgili fermanlari bu hususta çok açik birer delil teskil etmektedirler. Keza bu dönemdeki timar sayisindan ve "cebelû" miktarindan da haberdar bulunmaktayiz. Nitekim, Kanunî zamaninda irili ufakli 37521 timar vardi. Bunlardan 6620 Rumeli, 2614 Anadolu, 419 Haleb ve Sam vilâyetlerinde bulunuyordu. Bunlardan 9653'ü kale muhafiz timari, geriye kalan 27868'i ise tamamiyle eskinci timari idi. Bahis mevzu 27868 eskinci timari sahiplerinin, harbe beraber götürmek mecburiyetinde olduklari "cebelû" (veya cebelî) denilen silâhli ve zirhli askerlerle 70-80 bin kisilik atli bir timarli sipahî ordusu teskil ettikleri tahmin edilmektedir. Padisahin hassa ordusu demek olan Istanbul'daki KapiKulu Ocaklarinin bu devirdeki mevcudu ise henüz 27 bin civarinda idi. Kanunî zamaninda bütün müesseseler gibi dirlik (timar) sistemi de tekâmülünün zirvesine ulasmistir. Bu

dönemdeki timarli asker sayisinin yukanda verilenden daha fazla oldugu ve bunun 200 bin civarinda bulundugu da söylenmektedir.

Osmanli toprak düzeninde dirlikler, üç kisma ayriliyordu. Bunlar:

a) Has: Padisah, vezir ve ileri gelen devlet adamlarina tahsis edilip, senelik hâsilati 100 bin akçadan fazla olan yerlere (dirliklere) denirdi. Her has sahibi, gelirinin her bes bin akçasi için bütün masraflari kendisine ait olmak üzere bir "cebelû" yetistirmek ve beraberinde harbe götürmek mecburiyetindeydi. Haslar irsî degildir.

b) Zeâmet: Senelik hâsilati 20-100 bin akça arasinda degisen dirliklerdir. Bu gelirin 20 bin akçasi kiliç hakki oldugundan, zeâmet sahibi bunun disinda kalan her bes bin akça için bir "cebelî"yi yetistirmek ve harbe götürmek zorundaydi. Zeâmetler, devlet merkezinde bulunan hazine ve timar defterdarlarina, zeâmet kethüdalarina, sancaklardaki alay-beyine kale dizdarlarina, kapicibasilara, hâcegan-i divan-i hümâyuna ve müteferrikalara tevcih olunurdu. Bunlarin büyük bir suçu görülmedikçe zeâmetleri ellerinden alinmazdi.

c) Timar: En küçük kategoriyi teskil eden ve senelik geliri 3.000-20.000 akça arasinda olan dirliklerdir. Bu dirlikte, cinslerine göre kiliç hakki degismektedir. Nitekim, Rumeli'de bulunan Budin, Bosna, Timasvar beylerbeyliklerindeki 6000'lik tezkireli timarlarin kiliçlari 3'er bindir. Anadolu, Karaman, Maras, Rum, Diyarbekir, Erzurum, Haleb, Sam, Bagdad ve Kibris eyâletlerindeki tezkireli timarlarin kiliçlan ise 2 bindir. Kiliç hakkinin disinda kalan her üç bin akça için timar sâhibi bir "cebelî" yetistirmek zorundadir.

Osmanli toprak rejiminde her dirligin çekirdegini teskil eden ve "kiliç" adi verilen bir kisim vardir. Timarlar, kiliç tâbir edilen ve hiç degismeyen bir çekirdek kismi ile bu kisma zamanla ilâve edilmis olan hisselerden tesekkül eder. Timarlarin bulundugu yer ve durumuna göre farklilik arz eden her "kiliç"a bir timar sahibinin tayin edilmis olmasi lâzimdir. Bir kiliç yerine iki kisi tayin edilemez. Bu, her sancaktaki zeâmet ve timarlarin büyüklü-küçüklü dagilis seklinin ve kadro mevcutlarinin ayni kalmasini temin için bas vurulmus bir çaredir.

TIMAR ÇESITLERI

Osmanli toprak düzeninde, timarlari siniflandirmak güç ve ince bir is olmakla birlikte onlari tiplerine göre birkaç kisma ayirabiliriz. Bunlar:

1. Timar arazisinin mülk olarak verilip verilmemesine göre:

aa) Mülk timarlar: Anadolu'nun bazi vilâyetlerinde mevcud olan bu tip timar sâhipleri, sefer aninda yerlerine "cebelû"lerini gönderebiliyor, kendileri ise sefere istirak etmeyebiliyorlardi. Bu mükellefiyetini yerine getirmeyen timar sahibinin bir yillik geliri hazine tarafindan alinirdi. Fakat timar baskasina verilmezdi. Ölümü halinde ogluna, yoksa diger mirasçilarina kalirdi.

bb) Mülk olmayan timarlar: Bunlar, hizmet mukabili vâridatinin bir kisminin tahsisi suretiyle verilen timarlardir ki, Osmanli timarlarinin çogu bu nevi'dendir.

2. Timar sahiplerinin gördügü islere göre:

aa) Eskinci timarlari: Bunlarin sahipleri alay beyinin sancagi altinda sefere eserler (giderler). "Cebelî"leri ile birlikte sefere gitmek zorunda olan bu tip timarlarin mutasarriflari, sefere esmedikleri zaman timarlan ellerinden alinirdi. Osmanli toprak sisteminde bu nevi'den olan timarlar çogunlukta idi.

bb) Mustahfiz timarlari: Bu timarlarin sahipleri, mensubu bulunduklari kale muhafazasinda bulunurlardi.

cc) Hizmet timarlari: Bâzi serhadlerde bulunan câmilerin imâmet ve hitâbetinde bulunanlar ile saraya hizmet edenlere verilen timarlardir.

3. Verilis sekillerine göre:

Timarlarin, beylerbeyi tarafindan veya Istanbul'dan verilmesine göre siniflandirilmasi ile ilgilidir. Buna göre timarlar ikiye ayrilmaktadir:

aa) Tezkireli: Beylerbeyilerin, bir tezkire ile devlet merkezine teklif ettikleri timarlara bu isim verilirdi.

bb) Tezkiresiz: Beylerbeyilerin, kendi beratlari ile verdikleri timarlara da tezkiresiz adi verilir.

Küçük timarlarin dagitilmasinda beylerbeyilerin selâhiyetleri büyüktü. Muhtelif eyâletlerde degisik baremlerde olmak üzere defter yazilari belirli bir rakamin altinda olan timarlarin sahiplerini beylerbeyiler kendi tugralarini tasiyan beratlarla dogrudan dogruya tâyin edebiliyorlardi. Daha büyük bir gelir saglayan timarlarda ise beylerbeyi, o timara hak kazanmis olan sipahinin eline bir "tezkire" vererek tâyinini devlet merkezine teklif eder. Bu sipahinin berati, devlet merkezinden verilirdi. Beylerbeyinden böyle bir tezkire alan sipahî, Istanbul'a giderek 6 ay içinde beratini almak zorunda idi. Aksi takdirde timarinin gelirinden faydalanamazdi.

Dogrudan dogruya beylerbeyi tarafindan verilen tezkiresiz timarlarin defter geliri düsüktür. Bunlarin en büyügü Rumeli'deki eyâletlerle (Budin, Bosna, Timasvar vs.) Sam, Haleb, Diyarbekir, Erzurum ve Bagdad bölgelerinde 6000, Anadolu ve Kibris eyâletlerinde 5000, Karaman, Zülkadiriye ve Rum eyâletlerinde de 3000 akçalik geliri olan timarlardir.

Osmanli timar sisteminde dikkat edilen hususlardan biri de tezkireli timarlarin bozulup tezkiresiz hâle getirilemeyisidir.

4. Malî durumlarina göre:

aa) Serbest timarlar: Timar sahibinin "resm-i arûs", "resm-i tapu", "kislak", "yaylak", "cürüm, cinayet" vs. gibi vergileri, alma hakkina sahip bulundugu timarlardir, (dirliklerdir). Bunlar, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, nisanci, defterdar, divan kâtipleri, çavuslar çeribasilari, sübasilar ve dizdarlar gibi yüksek rütbeli idare âmirleri ile memur ve askerlerin has ve zeâmetleridir. Bunlar, bazi imtiyazlara sahiptirler.

bb) Serbest olmayan timarlar: Böyle bir timari tasarruf eden sipahînin, serbest timar tasarruf eden gibi bir yetkisi yoktur. Onun için yukarida adi geçen vergileri kendi nâm ve hesabina alamaz.

Çesitli yönleri ile tedkik ettigimiz timar sisteminin geçirmis oldugu merhaleler ile farkli sebeblere bagli olarak aldiklari degisik isimleri gördük. Beldiceanu, kendine göre ve özellikle timar tasarruf eden kimselere göre ayri bir siniflandirma yapmaktadir.

TIMAR SISTEMININ BOZULMASI VE ORTADAN KALKMASI

Kanunî Sultan Süleyman devrinde, tekâmülünün zirvesine erisen timar sistemi, bu pâdisahin ölümünden sonra bozulma temâyülü göstermeye baslamis olacaktir. Koçi Bey (? 1640), 992 (1584) tarihine kadar timarlarin kiliç ehli elinde ve ocakzâdelerde bulundugunu, bu sinifa yabanci ve kötü kisilerin girmedigini keza timarlarin büyükler ile âyânin sepetine de girmedigini belirterek o ana kadar bir bozulma belirtisi görülmedigine isaret eder. Fakat XVI. asrin sonlarina dogru timarlarin iltizam usûlü ile verilmesi, bunun neticesinde mültezimlerin fazla kâr saglayabilmeleri için reâyâya haksizliklarda bulunmalari, bozulmanin baslangici sayilmaktadir. III. Murad (1574-1595) devrinde bozulma emâreleri, daha belirgin bir sekil almisti. Zira bu devrede eski kanunlara riayet edilmeyerek çesitli yollardan timar sahibi olan kimseler türedi. Bununla ilgili olarak Koçi Bey, "bosalan timar ve zeâmetler de eski kanunlara aykiri olarak Istanbul tarafindan verilmeye baslandi. Ileri gelenler ve vükelâ, bosalan yerleri adamlarina ve akrabalarina verip, Islâm memleketinde olan timar ve zeâmetin seçmelerini ser'-i serife ve yüksek kanuna aykiri olarak kimini mülk olarak, kimini vakif olarak, kimini vücudu sihhatta olan kimselere emeklilik olarak verip bütün zeâmet ve timar, ileri gelenlerin yemligi oldu. Bu bozukluklar, devletin en secaatli, güçlü, san ve sevkete sebep olan askerinin harap olmasina sebep oldu. Halbuki parali asker, asagi tabaka halkindan devsirilirse hiç bir yararligi olmaz. Aksine bunlar, baris günlerinde azginlik ve isyana sebep olup ser aleti olduklarindan epeyce zamandan beri taskinligin ardi arkasi kesilmemektedir. Bu beylerbeyliklerinde ve sancakbeyliklerinde, vezirlerin agalarin, müteferrika, çavus ve kâtipler zümresinde, dilsiz, cüce taifesinde, padisah nedimlerinde bölük halkinin ileri gelenlerinde bir çok timar ve zeametler olup, kimi hizmetkârlari üzerine, kimi azadsiz kullan üzerine berat çikarmislardir. Nâm adamlarinin olup, mahsûlü kendileri yerler. Içlerinde öyleleri vardir ki, yirmiotuz belki, kirkelli kadar zeâmet ve timari bu yoldan alip, ürününü kendileri yeyip, sefer-i hümâyun olunca, cebe ve cevsen yerine aba ve kebe giydirip birer semerli beygir ile sefere gönderirler. Kendileri evlerinde zevk ve safâ, seyir ve sohbette olurlar" diyerek bozulmanin sebep ve sekillerini göstermeye çalismistir.

Iltizam usûlünün dogmasi, timarlarin akraba ile yakinlara dagitilmasi ve rüsvetin ortaya çikmasi sonucu, timar sahiplerinin askere gitmemesi üzerine bas gösteren bozulmanin sebeplerini söyle siralayabiliriz:

a) Merkezî devlet bürolarinda timar kayitlarinin son derece karisik bir hâle düsmesi. Timar sahiplerinin seferlerde yapilmasi gerekli yoklamalarinin türlü tesirler altinda iyi bir sekilde yapilamamasi ve bu yoklamalarin daha sonraki timar dagitimi için iyice muhafaza edilmemesi.

b) Bos kalan timarlarin, istihkak sahiplerine verilmesi yerine bir kenara ayrilarak (sepete konarak) çesitli hileli yollarla bazi nüfûzlu kisilerin adamlarina verilmesi.

c) Is adami vasfindaki yeni timar sahipleri, sefer zahmetinden, baç ve can korkusundan halas olup safâ ve huzur içinde kâr ve kazançlari ile mesgul olabilmek için, harp zamanlarinda timarlarini bir takim aracilara, seferden dönüste bu timarlardan eski sahipleri lehine feragat etmek sartiyle, devir ve tahvil ettirmenin yolunu bulmakta idiler.

Görüldügü gibi timar sisteminde, reâyâ, sipahi ve devlet olmak üzere üç temel taraf bulunmaktadir. Bunlarin, birbirlerine karsi nasil davranmalari gerektigi, kanunnâme, adaletnâme ve zaman zaman isdar edilen fermanlarla tesbit edilmisti. Bununla beraber bu üçlünün bazan birbirlerine karsi olan yanlis davranislari, Osmanli sosyoekonomik tarihinin en önemli konusu olmustur. Bilindigi gibi dirlik sisteminde devlet, arazinin rakabesine yani çiplak mülkiyetine sahiptir. Sâhib-i arz veya timar sahibi adiyla da anilan sipahi ise devlete ait araziyi isleten, devletin reâyâdan alacagi vergileri toplayan kimsedir. Sipahi, topladigi bu paralarin bir kismini kendine ayirmakta, kalan kismi ile asker besleyip bu askerlerle birlikte seferlere istirak etmektedir. Bu durumu ile sipahi, mîrî topragi isleyen bir devlet memurudur. Bu bakimdan, reâyâ üzerinde herhangi bir tasarruf yetkisi bulunmamaktadir. O, sorumlulugu altinda bulunan topraklarda devletin otoritesini temsil etmektedir.

Reâyâ ise üzerinde yasadigi topraklan isleyip bunlarin vergisini devlet adina sipahiye vermek zorundadir. O asirlarda halkin elinde nakit para pek fazla bulunmadigindan vergileri aynî (mahsûl) olarak öderlerdi. Reâyâ bu mahsulü teslim etmek üzere kendisine

en yakin pazara götürmek zorunda idi. Sipahi, reâyânin bunu daha uzaktaki pazara götürmesini isteyemezdi. Bundan baska reâyâya eziyet edilmesine, maddî ve manevî külfet yüklenmesine (angarya) izin verilmezdi. Devlet, sipahi, reâyâ üçlüsünün statüleri ve karsilikli mükellefiyetleri "Tahrir Defterleri"nin basinda yer alan sancak kanunnâmelerinde genis ve etrafli bir sekilde belirlenmistir. Ayrica siyasetnâme nevinden olan eserlerde devletin bekasinin reâyâ ile mümkün oldugu ifade edilmektedir. Nitekim Kâtib Çelebi (Düsturu'l-Amel li Islahi'l-Halel, Istanbul 1280, s. 124) söyle demektedir: "Evvela reâyâ ve berâyâ selâtin ve ümerâya vediat-i ilâhiye oldugundan gayri La mülke illâ bi'rricâl, velâ ricâle illâ bi's-seyf velâ seyfe illâ bi'l-mal, velâ mâle illâ bi'rraiyye, velâ raiyye illâ bi'l-adl."

Farkli sebeplere bagli olarak bozulmaya yüz tutan timar sisteminin islahi için, çesitli tedbirlere bas vurulmus olmakla beraber, bu gidisin önü bir türlü alinamamistir.

Kurulusundan beri, Osmanli Devleti'nin ekonomik, sosyal ve askerî tarihinde büyük bir rol oynayarak önemli bir hizmet ifa etmis olan timar rejimi, birkaç asirdan beri buhranlar içinde geçen hayatinin son safhasinda sessiz sedasiz bir sekilde ve herhangi bir sarsintiya sebep olmadan ortadan kalkti. Tarihe mal olmasi çesitli safhalar geçiren bu sistemin ilk tatbikati,

1703 senesinde Girit adasinda basladi. Ülkenin diger mintikalarindaki timarlar ise 1812 yilindan itibaren mahlul oldukça (bosaldikça) baskasina verilmemeye baslandi. Bu uygulama ile timar sahiplerinin sayisi gittikçe azalmaya yüz tuttu. Nihayet, Yeniçeri Ocagi'nin lagv edilmesi ile muntazam ve disiplinli bir askerî sinif vücuda getirildikten sonra, intizamlarini büsbütün kaybetmis olan timar sahiplerinin de eskiden oldugu gibi kendi hallerine birakilmasi uygun görülmedi. Bu sebeple H. 1263 (M. 1848) senesinde bütün timar sahipleri kaydi hayat sartiyla ve yarim timar bedeli ile emekliye sevk edilerek timar sistemine son verildi.

TOPRAK IDARESI

Osmanli Devleti'nin kurulus döneminde ve bu devletin ekonomik, sosyal ve askerî gelismesinde önemli derecede rol oynayan etkenlerden biri de süphesiz ki toprak sistemidir. Bu sistemin gelismesi ile ilgili müesseseler, devlete bir dinamizm veriyordu. Bu sebepledir ki ortadan kalkip tarihe mal olusuna kadar toprak, bu devletin hayatinda önemli bir rol oynamisti.

Bir toplumun, devlet olabilmesi için, bazi hususiyetleri tasimasi gerekir. Toprak (ülke) bu hususiyetlerin basinda gelmektedir. Çünkü her bagimsiz devletin, hak ve selahiyetlerini, mutlak surette kullanabildigi, belirli sinirlarla tesbit ve tayin edilmis bulunan cografî bir toprak parçasi diye tarif edilen "ülke" kavrami, ancak belli bir topraga sahip olmakla mümkün olabilir.

Islâm öncesi Türklerinde toprak, biri fertlerin digeri de cemaatin olmak üzere iki kisma ayriliyordu. Islâm öncesi Türk devletlerinin, kismen yerlesik de olsa, göçebe hayat tarzi ve an'anelerine göre bir mülkiyet telakkisine sahip olduklari bilinmektedir. Hayvanlarina otlak vazifesi görmesinden dolayi göçebeler için topragin ehemmiyeti büyüktü. Eski Türklerde otlaklar, fertlerin degil, kabile veya cemaatlerin mülkiyetinde bulunuyorlardi. Yedisu havalisinde oturan Kazak-Kirgizlarin isledikleri topraklarda, özel mülkiyet ve cemaat mülkiyeti olmak üzere iki tip mülkiyet vardi. Özel mülkiyete dahil bulunan arazi, kabilenin müsterek mülkiyetinde bulunan topraklarin paylasilmasi ve sahis ile kabileye ait olmayan bos yerlerin benimsenmesi suretiyle meydana gelmisti. Hususi mülkiyette sahibi, tam anlamiyla toragi temellük eder. Öldügü zaman arazi, ogullarina miras kalir. Ancak vâris bulunmadigi zaman söz konusu olan toprak cemaata kalir. Cemaat içerisinde yeni bir aile kurulunca, cemaat ona idaresindeki araziden bir hisse verir. Sayet verilebilecek yeni bir arazi yoksa, cemaat tarafindan onun için, bir arazinin tedarik edilmesine çalisilirdi. Cemaat mülkiyetine ait olan arazi, muayyen parçalara ayrilarak bir kira karsiliginda geçici olarak fertlerin istifadesine terk edilirdi. Bu arazinin kiracilar elinde birakilma müddeti, muhtelif yerlerde toprak, su ve ekim sartlarina göre degisiyordu.

Türklerin Islâm'i kabul edip Islâm medeniyeti içindeki yerlerini almalarindan sonra, dinî, iktisadî ve ictimaî hayatlarinda degisiklikler meydana geldi. Bu sebeple Müslüman Türkler, her konuda oldugu gibi toprak hukuku ve idaresi bakimindan da Islâmî prensiplere bagli kaldilar. Bunun içindir ki, Islâm toprak hukuku ile ilgilenenler tarihî açidan bu sistemi dört ana devreye ayirirlar. Bunlar:

a)Islâmiyetin baslangicindan Hz. Ömer'in halifeligi dönemine kadar olan devre,

b)Hz. Ömer devri,

c)Abbasi ve Selçuklu devri,

d)Osmanli devri.

Islâm medeniyeti içerisinde basli basina bir devreye konu olabilecek olan Osmanli toprak uygulamasi, gerçekten toprak hukuku bakimindan büyük bir önem arz eder. Filhakika Osmanlilar, birçok müessesede oldugu gibi toprak mevzuunda da kendisinden önceki müslüman devletlerin tatbikatindan istifade etmislerdi. Zaten onlara bigâne kalmalari da mümkün degildi. Bu sebepledir ki devlet, henüz bir beylik durumunda oldugu zaman bile, Islâmî bir sistemin yerlesmesi için çalisiyordu. Bunun içindir ki bu Müslüman unsurlar (göçlerle gelen ve uçlarda yasayan göçebe Müslüman Türkler) Osmanli Beyligi'ni siyasî ve kültürel bakimlardan, klasik Islâm geleneklerinin ihyasini hedef tutan bir devlet olmaya dogru gelistirdiler. Osman Gazi'nin halefleri, tedricen "sultan"lar haline geldiler. Onlarin etrafinda karakterini dil ve irktan ziyade din ve medeniyetin tayin ettigi

TIMAR (DIRLIK)

Bu sistem, devlete ait mîrî arazinin, savaslarda yararliligi görülen, kale yapim ve tamirinde bulunan, devlete hizmet eden mücahidlere, askerlere ve diger bazi hizmet erbabina dagitilarak, bu kimselerin, kendilerine verilen araziye ait örfî ve ser'î vergileri toplamasi seklinde belirlenebilir. Topragin "rakabe" denilen çiplak mülkiyeti devlete, kullanma ve yararlanma hakki timar sahibine aittir. Daha önce de temas edildigi gibi toprak üzerindeki bu hak, babadan ogula intikal etmekte, ancak timar sahibinin topragi satmasi, hibe etmesi, bagislamasi, rehine koymasi veya miras olarak intikal ettirmesi mümkün degildir.

Osmanli Devleti'nde, mirî arazi rejiminin sonucu olarak timar (dirlik) adi verilen bir sistem ortaya çikti. Bu, daha önceki Müslüman devletlerdeki "Ikta" sistemi ile ayni olmakla birlikte ona göre biraz daha gelismisti. Osman Gazi'nin fetihleri ile ortaya çiktigini daha önce gördügümüz bu uygulama, I. Murad döneminde teskilâtli ve sistemli bir kurum haline geldi. Önceleri timar ve has diye ikiye ayrilan dirliklere bu devirde Kara Timurtas Pasa yardimiyla "zeâmet" diye malî yönde ikinci derecede bulunan bir kisim daha ilave edildi.

Devlette, büyük bir fonksiyonu bulunan timar sistemi, Osmanli toprak rejiminin temelini teskil ediyordu. Zira bu toplumda iktisadî, ictimaî, askerî ve idarî teskilâtlarin tamami büyük ölçüde toprak ekonomisine dayanmaktaydi. Toplum hayatinda en küçük vazife sahibinden, devletin en üst kademesinde bulunan hükümdara varincaya kadar hemen hemen bütün sosyal gruplar, geçimlerini toprak ürünleri ile sagliyorlardi.

Toprak taksimatinin en küçük bölümü olan timar, geliri 3 bin ila 20 bin akça arasinda degisen askerî dirliklere verilen bir isimdir. Devrin imkânlari göz önünde bulundurularak bir kisim asker ve memurlara geçimlerini temin hususunda böyle bir kaynak saglanmistir. Nitekim bu mânâda "zeâmet ve timar ki defi a'da için tâyin olunan mal-i mukateledir ve asker dahi bunlari tasarruf edenlerdir denilmektedir. Keza, Islâm Ansiklopedisindeki genis makalesinde Barkan da bu mevzuda sunlari söylemektedir:

"Osmanli Imparatorlugunda geçimlerini veya hizmetlerine ait masraflari karsilamak üzere bir kisim asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nâm ve hesaplarina tahsil selâhiyeti ile birlikte tahsis edilmis olan vergi kaynaklarina ve bu arada bilhassa defter yazilarindaki senelik geliri 20 bin akçaya kadar olan askerî dirliklere verilen isimdir." Kendisine böyle bir imkân taninan kisi (timar sahibi, sipahî), buna karsilik bâzi vazifelerle mükellef tutulmaktadir. O, batidaki toprak sahiplerinin, serflerine karsi takindiklari tavir gibi bir pozisyonda bulunamaz. Keza, timari içinde meydana gelen olaylara, toprak sahibi sifatiyle müdahalede bulunamaz. Zira "Osmanli Imparatorlugunun adlî düzeni icabi, herhangi bir cezanin tatbiki için bütün suçlarin kadi mahkemeleri önünde usûlü vechiyle tesbit edilerek hükme baglanmis bulunmasi lâzimdir. Ne kadar kudretli kisiler olurlarsa olsunlar, timar sahipleri reâyanin hukuk ve ceza dâvalarina bakmak ve onlara ceza tâyin etmek yetkisine sahip degildi. Hatta diger askerî sinif mensuplari gibi, timar sahiplerinin de kendi reâyasi ile beraber ayni mahkemeler önünde, ayni kanunlara göre muhakeme edilerek hüküm giymeleri icabediyordu. Mahkeme karari olmaksizin, kimsenin hapsedilmesi, zincire vurulmasi, iskenceye tâbi tutulmasi veya para cezasi ödemesi câiz degildi." Osmanlilarda topragin rakabesi devlete aittir. Bununla beraber, çiftçinin vermekle mükellef tutuldugu vergiyi dogrudan dogruya devlet degil ve fakat onun adina bir maas karsiligi olarak herhangi bir memur alir ki, böyle bir memuriyeti bulunana sipahî, bu tatbikata da, "timar sistemi" adi verilmektedir. Sipahî, timari içinde çalisanlara haksiz bir ceza veremiyecegi gibi, onlara angarya da yükleyemez. Zira Osmanlilarda, timari içinde, sipahinin bir kisim topraklari kendi nâm ve

hesabina isleten ve bu maksatla idaresi altinda bulunan reâyânin isgücünü angarya mükellefiyetleri ile kullanmak mecburiyetinde olan büyük bir çiftlik sâhibi durumunda olmadigi anlasilmaktadir. Ayni sekilde, mîrî arazi tasarruf eden bir reâyâ ile sipahî arasinda, büyük ölçüde ekonomik bir farklilasma görülmez. Birisi, idarîaskerî vazifeler karsiligi toprak gelirinden istifade ederken, digeri sadece emek karsiligi bu ürünlerden faydalanmaktadir. Osmanli cemiyetindeki bu iki sinif insanin emeklerini toprak geliri ile karsilamasi, maddî farklilasmayi ortadan kaldiran önemli bir âmil olmustur.

Sipahî, reâyâdan miktar ve cinsleri kanunlarla tesbit ve tâyin edilmis olan bir kisim vergiden fazlasini tahsile selâhiyetli degildi. Selâhiyetini tecavüz edenden de dirligi, bir daha geri verilmemek sartiyle alinirdi. Nitekim, 14 Muharrem 973 (12 Agustos 1565) de Sivas Beylerbeyi, Sivas ve Arapkir kadilarina yazilan bir hükümde, Divrigi Beyi Kasim'in seriat ve kanuna aykiri olarak reâyâya haksizlik ettiginin mahkeme tarafindan tesbit edilmis olmasi cihetiyle, sancaginin tebdiline karar verildigi bildirilmektedir. Ayni seneye 973 (1565) ait baska bir belgeye göre Avlonya Kadisina yazilan bir hükümde de mezkûr kazaya bagli Aspurokilise adindaki köyde timar tasarruf eden Burhan oglu Ahmed Sipahî, ehl-i senaattan olmak, çesitli kötülük ve haksizliklari bulunmakla hapsedilmesi ve timarinin elinden alinmasina dair tafsilâtli bilgi verilmektedir. Ekonomik ve sosyal durumlari ile dinî inançlari tamamen farkli, çesitli kavimlere mensup kimseleri sinirlan içinde barindirarak onlari tebea edinen Osmanli Devleti, böylece timar sahibinin yapabilecegi herhangi bir haksizligin önünü almis oluyordu.

Sipahî, mîrî arazinin halka tefvizinde, devletin bir temsilcisi olarak vazife görmektedir. O, arazinin gerçek sahibi degildir. Bunun içindir ki devlet, timarlarin kapali bir sistem halinde çalismasini engellemek, onlari devamli kontrol etmek ve gerektiginde müdahalede bulunmak için devamli surette buralara çesitli memurlarini gönderir. "Timar sahiplerinin kendilerine tahsis edilmis olan arazi ve reâyâya ait ser'î veya örfî bir takim hak ve resimleri (vergi) kendi nâm ve hesaplarina toplayip onlarin gelirleri ile birtakim vazifelerin ifâsini temin ettiklerini biliyoruz. Bununla beraber, sipahî timarlarini, malî bakimdan hârice karsi tamamiyle kapali ve müstakil bir bütün, bir müafiyet (imnunite) sahasi olarak kabul etmek de mümkün degildir. Çünkü vergilerin toplanma sekli ile aidiyyeti hususlari, siki bir sekilde merkeziyetçi bir devlet teskilâti tarafindan mürakebe edilmekte ve sipahî timarina, muhtelif hak ve vazifeler dolayisiyle birçok devlet memuru girip çikmaktadir."

TIMAR SISTEMININ TEKÂMÜLÜ

Osmanlilarda, Osman Gazi ile baslayan timar sistemi, Yildirim Bâyezid zamaninda Timur'la yapilan savastan dolayi bir duraklama devresine girmisti. Bu hâl, Fâtih devrine kadar tesirini göstermistir. Fâtih Sultan Mehmed, devletin artan ihtiyaçlarina uygun olarak, devlet teskilâtini tanzim etmek ve bu arada timar sistemini gelistirmek için yeni kanunlar çikarmistir. Nitekim o, timar sisteminin düzenlenmesi, timar topraklarinin arttirilmasi ve aksakliklarin giderilmesi konusunda önemli yeniliklerde bulunmustu. Onun, aslinda devlete ait olup çesitli yollarla devletin elinden çikarak mülk veya vakif haline gelmis olan topraklan tekrar mîrî haline getirmesi operasyonu meshurdur. Bu dönemde bütün vakif ve mülkler gözden geçirilerek 20.000'den fazla köy ve mezra vakif veya mülk olmaktan çikarilip sipahilere dagitilmistir.

II. Bâyezid (1481-1512) zamaninda timar teskilâtinda pek büyük bir degisiklik yapilmadi. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) devrinde timar sistemi mükemmel bir sekilde islenmis, sipahî ve "cebelû"lerin miktari 1514 yilinda 140 bin kisiyi bulmustu.

Timar teskilâti, Kanunî Sultan Süleyman devrinde tekâmülünün zirvesine ulasmistir. Kanunî'nin timarlarla ilgili fermanlari bu hususta çok açik birer delil teskil etmektedirler. Keza bu dönemdeki timar sayisindan ve "cebelû" miktarindan da haberdar bulunmaktayiz. Nitekim, Kanunî zamaninda irili ufakli 37521 timar vardi. Bunlardan 6620 Rumeli, 2614 Anadolu, 419 Haleb ve Sam vilâyetlerinde bulunuyordu. Bunlardan 9653'ü kale muhafiz timari, geriye kalan 27868'i ise tamamiyle eskinci timari idi. Bahis mevzu 27868 eskinci timari sahiplerinin, harbe beraber götürmek mecburiyetinde olduklari "cebelû" (veya cebelî) denilen silâhli ve zirhli askerlerle 70-80 bin kisilik atli bir timarli sipahî ordusu teskil ettikleri tahmin edilmektedir. Padisahin hassa ordusu demek olan Istanbul'daki KapiKulu Ocaklarinin bu devirdeki mevcudu ise henüz 27 bin civarinda idi. Kanunî zamaninda bütün müesseseler gibi dirlik (timar) sistemi de tekâmülünün zirvesine ulasmistir. Bu dönemdeki timarli asker sayisinin yukanda verilenden daha fazla oldugu ve bunun 200 bin civarinda bulundugu da söylenmektedir.

Osmanli toprak düzeninde dirlikler, üç kisma ayriliyordu. Bunlar:

a) Has: Padisah, vezir ve ileri gelen devlet adamlarina tahsis edilip, senelik hâsilati 100 bin akçadan fazla olan yerlere (dirliklere) denirdi. Her has sahibi, gelirinin her bes bin akçasi için bütün masraflari kendisine ait olmak üzere bir "cebelû" yetistirmek ve beraberinde harbe götürmek mecburiyetindeydi. Haslar irsî degildir.

b) Zeâmet: Senelik hâsilati 20-100 bin akça arasinda degisen dirliklerdir. Bu gelirin 20 bin akçasi kiliç hakki oldugundan, zeâmet sahibi bunun disinda kalan her bes bin akça için bir "cebelî"yi yetistirmek ve harbe götürmek zorundaydi. Zeâmetler, devlet merkezinde bulunan hazine ve timar defterdarlarina, zeâmet kethüdalarina, sancaklardaki alay-beyine kale dizdarlarina, kapicibasilara, hâcegan-i divan-i hümâyuna ve müteferrikalara tevcih olunurdu. Bunlarin büyük bir suçu görülmedikçe zeâmetleri ellerinden alinmazdi.

c) Timar: En küçük kategoriyi teskil eden ve senelik geliri 3.000-20.000 akça arasinda olan dirliklerdir. Bu dirlikte, cinslerine göre kiliç hakki degismektedir. Nitekim, Rumeli'de bulunan Budin, Bosna, Timasvar beylerbeyliklerindeki 6000'lik tezkireli timarlarin kiliçlari 3'er bindir. Anadolu, Karaman, Maras, Rum, Diyarbekir, Erzurum, Haleb, Sam, Bagdad ve Kibris eyâletlerindeki tezkireli timarlarin kiliçlan ise 2 bindir. Kiliç hakkinin disinda kalan her üç bin akça için timar sâhibi bir "cebelî" yetistirmek zorundadir.

Osmanli toprak rejiminde her dirligin çekirdegini teskil eden ve "kiliç" adi verilen bir kisim vardir. Timarlar, kiliç tâbir edilen ve hiç degismeyen bir çekirdek kismi ile bu kisma zamanla ilâve edilmis olan hisselerden tesekkül eder. Timarlarin bulundugu yer ve durumuna göre farklilik arz eden her "kiliç"a bir timar sahibinin tayin edilmis olmasi lâzimdir. Bir kiliç yerine iki kisi tayin edilemez. Bu, her sancaktaki zeâmet ve timarlarin büyüklü-küçüklü dagilis seklinin ve kadro mevcutlarinin ayni kalmasini temin için bas vurulmus bir çaredir.

TIMAR ÇESITLERI

Osmanli toprak düzeninde, timarlari siniflandirmak güç ve ince bir is olmakla birlikte onlari tiplerine göre birkaç kisma ayirabiliriz. Bunlar:

1. Timar arazisinin mülk olarak verilip verilmemesine göre:

a) Mülk timarlar: Anadolu'nun bazi vilâyetlerinde mevcud olan bu tip timar sâhipleri, sefer aninda yerlerine "cebelû"lerini gönderebiliyor, kendileri ise sefere istirak etmeyebiliyorlardi. Bu mükellefiyetini yerine getirmeyen timar sahibinin bir yillik geliri hazine tarafindan alinirdi. Fakat timar baskasina verilmezdi. Ölümü halinde ogluna, yoksa diger mirasçilarina kalirdi.

b) Mülk olmayan timarlar: Bunlar, hizmet mukabili vâridatinin bir kisminin tahsisi suretiyle verilen timarlardir ki, Osmanli timarlarinin çogu bu nevi'dendir.

2. Timar sahiplerinin gördügü islere göre:

a) Eskinci timarlari: Bunlarin sahipleri alay beyinin sancagi altinda sefere eserler (giderler). "Cebelî"leri ile birlikte sefere gitmek zorunda olan bu tip timarlarin mutasarriflari, sefere esmedikleri zaman timarlan ellerinden alinirdi. Osmanli toprak sisteminde bu nevi'den olan timarlar çogunlukta idi.

b) Mustahfiz timarlari: Bu timarlarin sahipleri, mensubu bulunduklari kale muhafazasinda bulunurlardi.

c) Hizmet timarlari: Bâzi serhadlerde bulunan câmilerin imâmet ve hitâbetinde bulunanlar ile saraya hizmet edenlere verilen timarlardir.

3. Verilis sekillerine göre: Timarlarin, beylerbeyi tarafindan veya Istanbul'dan verilmesine göre siniflandirilmasi ile ilgilidir. Buna göre timarlar ikiye ayrilmaktadir:

a) Tezkireli: Beylerbeyilerin, bir tezkire ile devlet merkezine teklif ettikleri timarlara bu isim verilirdi.

b) Tezkiresiz: Beylerbeyilerin, kendi beratlari ile verdikleri timarlara da tezkiresiz adi verilir.

Küçük timarlarin dagitilmasinda beylerbeyilerin selâhiyetleri büyüktü. Muhtelif eyâletlerde degisik baremlerde olmak üzere defter yazilari belirli bir rakamin altinda olan timarlarin sahiplerini beylerbeyiler kendi tugralarini tasiyan beratlarla dogrudan dogruya tâyin edebiliyorlardi. Daha büyük bir gelir saglayan timarlarda ise beylerbeyi, o timara hak kazanmis olan sipahinin eline bir "tezkire" vererek tâyinini devlet merkezine teklif eder. Bu sipahinin berati, devlet merkezinden verilirdi. Beylerbeyinden böyle bir tezkire alan sipahî, Istanbul'a giderek 6 ay içinde beratini almak zorunda idi. Aksi takdirde timarinin gelirinden faydalanamazdi.

Dogrudan dogruya beylerbeyi tarafindan verilen tezkiresiz timarlarin defter geliri düsüktür. Bunlarin en büyügü Rumeli'deki eyâletlerle (Budin, Bosna, Timasvar vs.) Sam, Haleb, Diyarbekir, Erzurum ve Bagdad bölgelerinde 6000, Anadolu ve Kibris eyâletlerinde 5000, Karaman, Zülkadiriye ve Rum eyâletlerinde de 3000 akçalik geliri olan timarlardir.

Osmanli timar sisteminde dikkat edilen hususlardan biri de tezkireli timarlarin bozulup tezkiresiz hâle getirilemeyisidir.

4. Malî durumlarina göre:

a) Serbest timarlar: Timar sahibinin "resm-i arûs", "resm-i tapu", "kislak", "yaylak", "cürüm, cinayet" vs. gibi vergileri, alma hakkina sahip bulundugu timarlardir, (dirliklerdir). Bunlar, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, nisanci, defterdar, divan kâtipleri, çavuslar çeribasilari, sübasilar ve dizdarlar gibi yüksek rütbeli idare âmirleri ile memur ve askerlerin has ve zeâmetleridir. Bunlar, bazi imtiyazlara sahiptirler.

b) Serbest olmayan timarlar: Böyle bir timari tasarruf eden sipahînin, serbest timar tasarruf eden gibi bir yetkisi yoktur. Onun için yukarida adi geçen vergileri kendi nâm ve hesabina alamaz.

Çesitli yönleri ile tedkik ettigimiz timar sisteminin geçirmis oldugu merhaleler ile farkli sebeblere bagli olarak aldiklari degisik isimleri gördük. Beldiceanu, kendine göre ve özellikle timar tasarruf eden kimselere göre ayri bir siniflandirma yapmaktadir.

TIMAR SISTEMININ BOZULMASI VE ORTADAN KALKMASI

Kanunî Sultan Süleyman devrinde, tekâmülünün zirvesine erisen timar sistemi, bu pâdisahin ölümünden sonra bozulma temâyülü göstermeye baslamis olacaktir. Koçi Bey (? 1640), 992 (1584) tarihine kadar timarlarin kiliç ehli elinde ve ocakzâdelerde bulundugunu, bu sinifa yabanci ve kötü kisilerin girmedigini keza timarlarin büyükler ile âyânin sepetine de girmedigini belirterek o ana kadar bir bozulma belirtisi görülmedigine isaret eder. Fakat XVI. asrin sonlarina dogru timarlarin iltizam usûlü ile verilmesi, bunun neticesinde mültezimlerin fazla kâr saglayabilmeleri için reâyâya haksizliklarda bulunmalari, bozulmanin baslangici sayilmaktadir. III. Murad (1574-1595) devrinde bozulma emâreleri, daha belirgin bir sekil almisti. Zira bu devrede eski kanunlara riayet edilmeyerek çesitli yollardan timar sahibi olan kimseler türedi. Bununla ilgili olarak Koçi Bey, "bosalan timar ve zeâmetler de eski kanunlara aykiri olarak Istanbul tarafindan verilmeye baslandi. Ileri gelenler ve vükelâ, bosalan yerleri adamlarina ve akrabalarina verip, Islâm memleketinde olan timar ve zeâmetin seçmelerini ser'-i serife ve yüksek kanuna aykiri olarak kimini mülk olarak, kimini vakif olarak, kimini vücudu sihhatta olan kimselere emeklilik olarak verip bütün zeâmet ve timar, ileri gelenlerin yemligi oldu. Bu bozukluklar, devletin en secaatli, güçlü, san ve sevkete sebep olan askerinin harap olmasina sebep oldu. Halbuki parali asker, asagi tabaka halkindan devsirilirse hiç bir yararligi olmaz. Aksine bunlar, baris günlerinde azginlik ve isyana sebep olup ser aleti olduklarindan epeyce zamandan beri taskinligin ardi arkasi kesilmemektedir. Bu beylerbeyliklerinde ve sancakbeyliklerinde, vezirlerin agalarin, müteferrika, çavus ve kâtipler zümresinde, dilsiz, cüce taifesinde, padisah nedimlerinde bölük halkinin ileri gelenlerinde bir çok timar ve zeametler olup, kimi hizmetkârlari üzerine, kimi azadsiz kullan üzerine berat çikarmislardir. Nâm adamlarinin olup, mahsûlü kendileri yerler. Içlerinde öyleleri vardir ki, yirmiotuz belki, kirkelli kadar zeâmet ve timari bu yoldan alip, ürününü kendileri yeyip, sefer-i hümâyun olunca, cebe ve cevsen yerine aba ve kebe giydirip birer semerli beygir ile sefere gönderirler. Kendileri evlerinde zevk ve safâ, seyir ve sohbette olurlar" diyerek bozulmanin sebep ve sekillerini göstermeye çalismistir.

Iltizam usûlünün dogmasi, timarlarin akraba ile yakinlara dagitilmasi ve rüsvetin ortaya çikmasi sonucu, timar sahiplerinin askere gitmemesi üzerine bas gösteren bozulmanin sebeplerini söyle siralayabiliriz:

a) Merkezî devlet bürolarinda timar kayitlarinin son derece karisik bir hâle düsmesi. Timar sahiplerinin seferlerde yapilmasi gerekli yoklamalarinin türlü tesirler altinda iyi bir sekilde yapilamamasi ve bu yoklamalarin daha sonraki timar dagitimi için iyice muhafaza edilmemesi.

b) Bos kalan timarlarin, istihkak sahiplerine verilmesi yerine bir kenara ayrilarak (sepete konarak) çesitli hileli yollarla bazi nüfûzlu kisilerin adamlarina verilmesi.

c) Is adami vasfindaki yeni timar sahipleri, sefer zahmetinden, baç ve can korkusundan halas olup safâ ve huzur içinde kâr ve kazançlari ile mesgul olabilmek için, harp zamanlarinda timarlarini bir takim aracilara, seferden dönüste bu timarlardan eski sahipleri lehine feragat etmek sartiyle, devir ve tahvil ettirmenin yolunu bulmakta idiler.

Görüldügü gibi timar sisteminde, reâyâ, sipahi ve devlet olmak üzere üç temel taraf bulunmaktadir. Bunlarin, birbirlerine karsi nasil davranmalari gerektigi, kanunnâme, adaletnâme ve zaman zaman isdar edilen fermanlarla tesbit edilmisti. Bununla beraber bu üçlünün bazan birbirlerine karsi olan yanlis davranislari, Osmanli sosyoekonomik tarihinin en önemli konusu olmustur. Bilindigi gibi dirlik sisteminde devlet, arazinin rakabesine yani çiplak mülkiyetine sahiptir. Sâhib-i arz veya timar sahibi adiyla da anilan sipahi ise devlete ait araziyi isleten, devletin reâyâdan alacagi vergileri toplayan kimsedir. Sipahi, topladigi bu paralarin bir kismini kendine ayirmakta, kalan kismi ile asker

IKTISADI HAYAT, SANAYI VE TICARET

Iktisadî Hayat, Sanayi ve Ticaret; Devlet ve özel sektörce yapilirdi. Umumiyetle önemli ve büyük sektörler devletçe, küçük ve daha çok piyasa ihtiyaci olan isletmeler, özel sektörce karsilanirdi. Devlet sektörü, millî savunma, devlet ve saray ihtiyaçlarini karsilardi. Silâh, sanayi ve harb malzeme ve levâzimati devletçe yapilirdi. Harb gemileri devlet tersanelerinde yapilmasina ragmen, özel sektörce de isletilen tersaneler vardi. Ihracat mallari özel sektörce imâl edilirdi. Osmanli silâh sanayii çok ileri olmasina ragmen ihracati yasakti. Üstün teknik, ates gücü ve kaliteli malzemeden imâl edilen Osmanli silâhlarina sahip olmak, Avrupalilar'in meraklarindan olup, çesitli yollardan saglananlar da çok fahis fiatlarla alinirdi. Ticaret kara ve deniz yoluyla yapilirdi. Kara ticareti kervan ve kafilelerle, deniz ticareti de ticaret filolariyla yapilirdi. Osmanli karayollari dünyanin en bakimli yollari olup,granit tas döseliydi. Granit yollar ordu, kervan ve yayalarin geçmesi içindi. Sürüler granit yolun iki tarafinda tesviye edilmis iki toprak seritten geçerdi. Tesviye edilmis toprak yollar da vardi. Ondokuzuncu yüzyildan itibaren de memleket demiryolu agi ile örüldü. Tüccar devletin himayesinde olup, serbest, huzur ve emniyet içinde hareket ederdi. Türk armatörlere ait ticaret filolari olup, bu armatörle rin gemileri, ticaret hanlari ve çok büyük servetleri vardi. Sehirlerde büyük ticaret merkezi mahiyetinde Kapali çarsilar vardi. Bunlarin en meshuru hâlâ kullanilan Istanbul Kapali Çarsisi'dir.

Ticaret hanlari, toptanci tüccarin hem yazihane, hem depo olarak kullandigi is hanlariydi. Istanbul, dünyanin en büyük is ve ticaret merkeziydi. Esnaf loncalar hâlinde teskilâtlanmisti. Esnaflarin is kollari çok çesitli olup, kalite ve temizlik esasti. Ipek, pamuk, kil ve yünden çesitli kumaslar dokunurdu. Ak alemli, Ankara Sofu, Malatya Sofu, abâyî, nefsi Halep, muhayyir, seranik, berek, bogasi, kutnî, mukaddem, menevseli, nakisli, sali, çatma, binislik, çaksirlik astar, kadife ve ibrisim dokumalari meshurdu. Sap, demir, kursun, gümüs, madenleri isletilirdi. Osmanli ihraç mallan; ipek, ipekli kumaslar, yün ve yünlü kumaslar, pamuk ve pamuklu dokumalar, yapagi, tiftik yünü, mazi, hali, sapti. Ihraci yasak olanlar; zahire, bakliyat, at, silâh, barut, kursun, bakir, kükürt, sahtiyan, gön olup disariya çikarilmazdi. Yalniz zahire ender olarak, memleket sikintiya düsmiyecek derecede ihtiyaç fazlasinin çikmasina müsaade edilirdi. Sulh zamaninda ihtiyaç fazlasi; balmumu, donyagi, koyunderisi, çadirbezi, pamuk, pamuk ipligi, mesin yapragi, ipek, ipekli dokumalarin ihracina da müsaade edilirdi. Çuha, sülyen, zeybak, bakir tel, sari teneke, üstübac, kâgit, cam, sirca, boya, igne, boncuk, makas, ayna, kürk, balik disi, ithâl edilirdi. Osmanli Devleti'nin ticarî muamele yaptigi mühim ticaret ve iskele merkez lerinden, Istanbul, Izmir, Selanik, Avlonya. Draç, Payas, Trablussam, Sayda, Iskenderiye, Basra, Kalas, Kefe, Sinop, Trabzon limanlari ile Istanbul. F.dirne. Gümülcine, Filibe, Sofya, Üsküp. Manastir, Yanya, BosnaSaray, Budin, Bursa, Ankara, Izmir, Konya, Diyarbekir, Mardin, Erzurum, Halep, Sam, Kahire, Iskenderiye, Bagdad, Musul baslica ticaret merkezleriydi. Yabancilarin haberlesmesini sagliyan (sâi) denilen postaci teskilâti ve bunlarin basinda (Sâibasilik) adiyla posta müdürlügü teskilâti vardi. Ihracat ve ithalât uzun zaman Osmanli hâkimiyetinde devirlere göre, mevcut devletlerle yapilirdi. Bunlara zamana göre; Ceneviz, Venedik, Dubrovnik, Floransa, Bizans, Milono, Napoli, Katalon (Ispanya), Lehistan, Roma, Rusya, Ingiltere, Prusya, Avusturya, Almanya, Iran, Misir Memlûkleri idi. Devlet tüccara ve müstahsile her bakimdan destek ve yardimci olurdu. Son devirlerde yerli ve yabanci bankalar kuruldu. Osmanli iktisadî ve ticarî sisteminde faiz yoktu. Son devir amatör arastirmacilar ve mes'elenin esasini bilmeyen ve kasitli olarak faiz oldugu yaziliyorsa da aslinda izin verilip, fakat o da çok az tatbik edilen (lyne) yolu ile ödünç verme, faiz zan edilmektedir.

SANAYİ İNKILABI

23 Nisan 1920 de Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2 Mayıs 1920'de 11 bakandan oluşacak hükümetin kurulması ile ilgili 3 numaralı kanunu kabul etmişti. Bu hükümette bir de İktisat Bakanlığı bulunmaktaydı.

Hükümetin programında mali ve ekonomik meseleler üzerinde önemle durulacağı da belirtilmişti. Ancak 1920-1922 yıllarında Türkiye, Kurtuluş Savaşı içinde bulunduğundan, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu dönemdeki başlıca amacı yurdu istiladan kurtarmaktı. Savaşın gerektirdiği nedenlerle de, hükümet o sıralarda üretim ve endüstriye yatırım yapacak durumda değildi. Ancak yönetici kadro zaferden sonra prensip olarak siyasi ve ekonomik bağımsızlığı öngörmüştü.

Lozan Konferansı'na ara verildiği sırada, İzmir İktisat Kongresi 1135 delege ile 17 Şubat - 4 Mart 1923'de toplandı. İzmir İktisat Kongresinde, Yeni Türkiye'nin ekonomik sorunları tartışıldı. Ayrıca, Lozan'da devamı istenen kapitülasyonlar ve diğer imtiyazların kabul edilmeyeceği ifade ediliyordu. Bu kritik devrede, ekonomik sorunları düzenlemek için kararlar alan İzmir İktisat Kongresinde savaşlardan yorgun çıkan halka, ekonomik yön vermek ve harap olan yurdu kalkındırmak için yapılması gerekenleri tespit etmek amaçlanıyordu. İzmir İktisat Kongresi sonunda; kongreye katılanlar oybirliği ile Misak-ı İktisadı kabul ederek, modern ve müreffeh Türkiye için canla başla çalışmaya and içti.

Kongerede ;

-- Hammaddesi yurt içinde olan endüstri kollarının kurulmasına, Özel Girişimcilerin Desteklenmesine,

-- Yatırmcılara kredi sağlayacak bankaların kurulmasına,

-- Günlük tüketim mallarına öncelik verilmesine,

-- Önemli kuruluşların millileştirilmesine,

-- Sanayii teşvik edici yasaların çıkarılması, özellikle gümrük tarifelerinin milli sanayiin kalkınma ihtiyaçlarına göre değiştirilmesi,

-- Yerli malların karada ve denizde ucuz tarife ile taşınması,

-- Sanayi bankalarının kurulması,

-- Teknik eğitimin geliştirilmesine, karar verilmişti.

-- Devlet ekonomide özendirici, koruyucu ve düzenleyeceği bir rol üstlenecekti.

Tarım

Büyük zaferin kazanılmasından önce, Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'yi açış konuşmasında köylü ve tarım sorunlarına eğilmiştir. "Türkiye'nin gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah, mutluluk ve servete hak kazanmış ve layık olan köylüdür." Atatürk, İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada tarımın önemi üzerinde durmuş; "Kılıç kullanan kol yorulur, fakat saban kullanan kol, her gün kuvvetlenir." değerlendirmesini yapmıştır.

Köylünün en büyük sıkıntısı, aşar veya öşür denilen mahsulünün onda birini vergi olarak ödemesiydi. Büyük bir mali fedakarlığı göze alan hükümet, 1925 Şubatında Aşar Vergisini kaldırdı. Böylece köylü ağır ve sıkıntılı bir vergi sisteminden kurtulmuş oldu.

1925'te çıkarılan başka bir kanunla Hükümet, köylüyü topraklandırmak amacı ile bedelini yirmi yılda ödemek üzere toprak dağıttı. Ziraat Bankası, küçük çiftçilere kredi kolaylıkları tanımakla ve faiz haddini düşürmekle yararlı hizmetler yaptı. Kooperatifçiliğe önem verildi. Tarım Kredi Kooperatifleri, Ziraat Okulları ve Yüksek Ziraat Enstitüsü açıldı.

Köylüye yararlı olmak ve yardım sağlamak amacı ile tohum ıslah istasyonları, numune çiftlikleri açıldı. Traktör kullanımı teşvik edilerek, ucuz alet ve makina dağıtımı yapıldı. Atatürk çiftlikler kurarak ve modern yöntemler uygulayarak çiftçilere örnek oldu.

Türkiye Sanayi Kredi Bankası kaldırılarak bunların yerine Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank'ın faaliyetlerinin ana amacı, özel sektör sanayiinin kredi ihtiyaçlarını karşılamak olmakla beraber, esas görevini sanayi planının uygulanması teşkil etmiştir. Sümerbank, aynı zamanda daha sonra kurulan diğer devlet kuruluşlarına da örnek olmuştur.

1935 yılında yeraltı kaynaklarının araştırılması için Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA), elektrik enerji kaynaklarının değerlendirilmesi için Elektrik İşleri Etüd İdaresi (EİE), maden ve elektrik işletmelerini kurmak ve işletmek amacıyla Etibank kurulmuştur.

1. Beş Yıllık Sanayi Planı'nda tekstil sanayii, kendir-kesen sanayii, demir-çelik sanayii, sömikok fabrikası, porselen-çini sanayii, sudkostik, klor, suni ipek, selüloz ve kağıt tesisleri, şeker sanayii, süngercilik ve gül sanayileri yer almıştır. Planın uygulanmasına 1934 yılında başlanmış, planda öngörülen tesisler beş yıl içinde tamamlanarak işletmeye açılmıştır. Yine bu devrede planda yer almayan askeri fabrikaların modernizasyon ve genişletilmesine de devam edilmiştir. 1933-1938 yılları, Türk sanayiinin ilk ve planlı kuruluş safhasıdır. Planlı kalkınma, teknik alanda iş gücü yaratmış ve toplum yaşantısına büyük ölçüde etki yapmıştır. Özellikle toprağın verimini artıracak olan tekniğin tarıma uygulanmasının, bütün bir endüstri hayatının gelişmesi ile mümkün olabileceğini de ortaya koymuştur.

Ulaştırma

Bir ülkenin ekonomik kaynaklarının iyi bir şekilde işletilmesi, verimlendirilmesi, dış ticaretinin geliştirilmesi ancak, düzenli bir ulaştırma şebekesi ile mümkündür. Ulaştırma, bir ülkenin siyasi, sosyal, kültürel hayatına etki yaptığı gibi, o ülkenin milli birlik ve bütünlüğünün sağlanmasında da başlıca rol oynar. Yeni devletin kuruluşundan 1938 yılı sonuna kadar, ekonomik kalkınmayı sağlamada altyapıya önem verilmiş, bu amaçla demiryolu, karayolu ve denizyolları öncelikle ele alınmıştır.

Demiryolları

Yabancı şirketlerin elinde bulunan demiryollarını satın almak, devletleştirmek, demiryolları politikasının ilk adımını teşkil etmiştir. İkinci adım ise, yeni demiryolları yapmak olmuştur. Yurdu demiryolu ağlarıyla örmek, bir hükümet politikası olarak, ısrarla ve başarı ile uygulanmıştır.

1927 yılında, Münakalat (Ulaştırma) Bakanlığı'na bağlı olarak Devlet Demiryolları ve Limanları Umum (Genel) Müdürlüğü'nün kurulması ile devlet fiilen demiryolu ve deniz yolu işletmeciliğine başlamıştır. 1929 yılında 5144 km. uzunluğunda olan demiryollarının 2766 km.si devlete, 2378 km.si de yabancı şirketlere ait bulunmakta idi. Yeni kurulan Genel Müdürlük, bir taraftan yeni demiryolu yaparken, diğer taraftan da yabancı şirketlerin elinde bulunan hatların devletleştirilmesini yüklenmiştir. Cumhuriyetin ilanından 1938 yılı sonuna kadar, oldukça kıt kaynaklarla, her yıl ortalama 200 km. toplan 3360 km. demiryolu yeniden yapılmıştır. Herhangi bir dış yardım sağlanmadan dar ve kıt imkanlarla demiryollarının yapılması gerçekten başarılı bir olaydır.

Karayolları

Cumhuriyet Türkiye'sine Osmanlı İmparatorluğu'ndan intikal eden karayolu uzunluğu 18.335 km.'ye varmakta idi. Bu yolların 13.885 km.'lik kısmı harap ve tamire muhtaçtı. Toprak düzeltilmesi sonucu geçişe müsait yolların uzunluğu ise 4.450 km'ye yaklaşıyordu Üzerinden yaz ve kış motorlu nakil vasıtalarının geçişini sağlayan kasaba ve şehir yollarının yapımı, Cumhuriyet döneminde mümkün olmuştur.

Denizyolları

Denizyollarında gelişme çok yönlü olmuştur. Lozan Barış Antlaşması ile Türk karasularında gemi işletme hakkı (Kabotaj hakkı) Türklere bırakılmış, böylece yabancı uyruklu gemilerin yerine Türk yük ve yolcu gemileri almıştır. 1 Temmuz 1926'da Türk Kabotaj Kanunu yürürlüğe girmiştir. 1911'de Türk limanları arasında ulaşımın ancak % 10'unu sağlayan ve 1909'da kurulan Osmanlı Seyrisefain İdaresi Türkiye Cumhuriyeti'ne devredildikten sonra, Türkiye Seyrisefain idaresi adı altında bir devlet hizmeti görmeye başlamıştır. Sahillerimizde yük ve yolcu taşınması devlet ve özel teşebbüs eliyle yürütülürken, devletin bu alanı bir kamu hizmeti sayarak müdahalesi ile, yolcu taşıma işi devlet tekeline bırakılmış, yük taşımada devlet ve özel teşebbüs bir arada faaliyette bulunabilme imkanına kavuşmuştur. Önce Deniz Bank (1938),

daha sonra Devlet Deniz Yolları Genel Müdürlüğü (1939) ve daha sonra Denizcilik Bankası (1952) adı ile anılan kuruluşlar deniz ulaştırmasının gelişmesinde büyük rol oynamışlardır.

Havayolları

1936 yılında Ankara-İstanbul arasında düzenli uçak seferleriyle Devlet Hava Yolları'nın çalışmaları başlamıştır. Sonraları Türk Hava Yolları adını alacak Devlet Hava Yolları, kısa sürede yurt dışı seferlerine de başlayarak büyük gelişme göstermiştir.

TIMAR KANUNU

Tımar, Osmanlı İmparatorluğu'nda belirli görev ve hizmet karşılığı olarak kişilere verilen ve yıllık geliri 1.000 akçe ile 20.000 akçe arasında değişen araziye denir. Tımarın kullanılması ile ilgili kanuna da Tımar Kanunu denir. Tımar Sistemi'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nda toprağın işlenerek, devletin masrafsız bir şekilde girmeden büyük bir askeri kuvvet sağlaması ve iktisadi hayatın gelişmesinde büyük yararı olmuştur. Fakat zamanla bu sistem içerisinde yolsuzluk ve rüşvet olaylarının baş göstermesi, bu sistemin bozulmasına ve imparatorluğun çökmesine sebep olan nedenlerden biri olmuştur.

Tımar Kanununa göre ;

1- Tımar sahipleri devletin birer memurudur ve merkezin emri altında çalışmak zorundadır.

2- Görevini yerine getiremeyen tımar sahipleri görevlerinden azledilirler.

3- Tımar, hizmet karşılığı toprağın gelirinden yararlanıldığından dolayı elde ettikleri haklar veraset yoluyla bir başkasına verilemez.

4- Tımar sahipleri, devletin verdiği işleri yapmak ve verilen yetkileri kullanmakla sorumludurlar.

5- Tımar sahibi özürü olmadan sefere katılmazsa tımarı elinden alınır.

6- Ortak tımarlarda nöbeti geldiği halde gelmeyenlerin tımarına el konur.

7- Tımar ve zeamet sahiplerinin ölümü halinde, tımarların kılıç kısmı oğullarına verilir.

8- Şehit düşenin oğluna kılıçtan fazlası verilir.

Savaşlarda elde edilen topraklar gelirine göre kısımlara ayrılır ve savaşta yer

alan sipahilere verilirdi. Tımarların gelir ve giderleri defterhanede bulunurdu. Tımar sahibi, her 300 akçe için cebeli getirmekle yükümlüydü.

Tımar sahibi, devlete ait miri toprakları devlet adına kullanır, köylü onu efendisi olarak tanırdı. Tımar sahibi köylüyü korumak ve ona daha iyi şartlar sağlamak, köylüyü toprağa bağlamak, ziraatı geliştirmekle görevlidir. Tımar sahibi, tımarın olduğu topraklarda otururdu.

KAPİTÜLASYONLAR

Sözlük anlamıyla; bir ülkenin, vatandaşlarının zararına olacak şekilde yabancılara verilen ayrıcalıklar. Osmanlı Devleti'nde Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1535'de ilk kez padişah fermanıyla Fransızlara tanınan hakların tümü.

Fransa Kralı I. François 1525'de Cermen İmapartoru V. Carlos tarafından esir alınmış bunun üzerine Kralın annesi Kanuni'ye bir mektup yazarak yardım istemiştir. Bu sırada Mohaç Seferi'ne çıkacak olan Kanuni, bu yardımla Habsburglarla yakınlaşma sağlanabilir düşüncesiyle, yardım etmeyi kabul etmiştir. Fakat herşey Sultan Süleyman'ın planladığı gibi olmamış, Fransız dostluğu zamanla resmi bir kimlik kazanmıştır.

1535'te Fransızlarla Osmanlı Devleti arasında imzalanan antlaşmayla Fransızlara birtakım haklar verilmiştir. Kapitülasyonlar, bu dostluk antlaşmasının yarattığı yakınlaşma ortamında verilmiş olan haklardır. Buna göre; Fransız bayrağı taşıyan gemiler Osmanlı egemenliğinde bulunan bütün limanlarda serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Diğer yabancı devletler gemilerini, Osmanlı egemenliğinde bulunan denizlerde ancak Fransız bayrağı altında ticaret yapabileceklerdi. Bu sayede Fransızlar kapitülasyonlar gereği Osmanlı denizlerinde serbestçe ticaret yapma özgürlüğüne kavuşmuştu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Katoliklere ibadet özgürlüğü verilmesi, Fransız konsoloslarına kendi vatandaşlarıyla ilgili sorunların çözümlenmesinde yargı yetkisi tanınması gibi hükümler, daha sonraki yıllarda İmparatorluğun zayıflamasıyla, devletin bağımsızlığını yok edecek kurallar haline getirilmiştir.

1569, 1581, 1597, 1614, 1673 ve 1740 yıllarında yeni kapitülasyonlar verilmiştir. 1740 kapitülasyonlarıyla, Fransa'ya tanınan haklar daha da genişletilmiş, diğer batılı ülkelere de aynı hakların tanınması kabul edilmiştir. 1740 kapitülasyonlarından sonra Osmanlı sınırları içerisindeki yabancı devletlere çok geniş ticaret yapma olanakları sağlanmış, hatta bu haklar sayesinde İstanbul'da yanacı postaneler açılmıştı.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıyla kapitülasyonlardan yararlanma hakkı Yunanistan ve Ermenistan'a verilmiş, yabancı gemilere, Türk gemilerine

tanınan bütün hakların tanınması kararlaştırılmıştır. 22 Mart 1922'deki Sakarya Zaferi'nden sonra Paris'te toplanan İtilaf Devletleri Dışişleri bakanları konferansında ise İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Türkiye ve kapitülasyonlardan yararlanan öbür devletlerin katılmasıyla kurulacak bir komisyonca kapitülasyon hükümlerinin gözden geçirilmesi konusunda karara varılmıştır. Kapitülasyonlar Lozan Barış Antlaşmasıyla yürürlükten kalkmıştır.

OSMANLI'DA PARA (AKCE)

Osmanli Devletinin ilk zamanlarindan itbaren bastirilan ve kullanilan gümüs para birimi. Ilk sikkede gümüsten imal edildigi için Ak (beyaz, temiz, parlak) para manasinda akçe denilmistir. Ayrica Ak kelimesi müsbet yönde bir manaya sahiptir. 'Alni ak' gibi. Nitekim renginden dolayi altina kizil ve sari denildigi bilinmektedir. 'Ak akçe kara gün içindir' atasözü de bu paranin beyaz gümüsten imal edildigini ifade ettigi gibi, geçerliligini de belirtmektedir. Ilk zamanlar gümüs para manasinda kullanilan akçe on besinci yüzyildan sonra umûmî mânâda Osmanli parasi karsiligi olarak kullanilmistir. Osmanli para birimi olan Akçe-i Osman! adiyla kullanildigi gibi, pâdisâhlarin zamanlarina göre degisik isimler almistir. Bu para Osmanlilara mahsus olup, Selçuklu ve diger islâm devletlerinin paralariyla ilgisi yoktur, ilk akçe, doksan ayar gümüsten olup, alti kirat 1,154 gram agirliginda idi. Zamanla ayari düsük ve degisik agirlikta akçeler de basilmistir. Umûmî olarak bir yüzünde "La ilahe illallah Muhammedün resûlullah" ibaresiyle bu ibarenin dört tarafinda Peygamber efendimizin dört halîfesinin ismi, diger yüzünde de parayi bastiran pâdisâhin ismi, basilis yeri, târihi ve Osmanlilarin mensûb olduklari Kayi boyunun damgasi bulunurdu. Onbesinci asirdan itibaren para mânâsinda kullanilan akçeye; Lala Yürgûç akçesi, avariz akçesi, geçer akçe, kalp akçe gibi çesitli adlar verilmistir. Ayrica deger düsüsü neticesinde; zilyûf akçe, kirpik akçe, kizil akçe, çil akçe adlarini da almistir. Çürük akçe deyimi ile kullanilan para ise bakir sikkeyi ifâde etmektedir.

Osmanli Devleti'nin kurulus yillarinda Selçuklular veya diger devletler tarafindan bastirilan çesitli paralar kullaniliyordu, ilk Osmanli sikkesini Osman Gazi bastirdi. Bu gümüs para, 15 mm. çapinda ve 0,68 gr. agirligindaydi. Basildigi yer ve târih belli olmayan bu paranin yüzünde "Darebe Osman bin Ertugrul" ibaresi yaziliydi. Elde mevcûd en eski Osmanli akçesi, ikinci Osmanli pâdisâhi Orhan Gazi tarafindan bastirilmistir. Orhan Gazi devrine ait en eski akçe 1327 (H.727) târihinde Bursa'da bastirildi. Bu Osmanli akçesinin bir tarafinda "La ilahe illallah Muhammedün resûlullah" ibaresiyle, etrafinda; Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali'nin (r.anhüm) isimleri; diger tarafinda ise, Orhan bin Osman ve basildigi yeri gösteren Bursa ismi, altinda ise Orhan Gâzi'nin beylige geçisinin üçüncü senesini isaret eden siyâkat rakami ile üç sayisi ve kenarlarinda da paranin basildigi yil 727 ile Osmanlilarin mensûb olduklari Kayi boyunun damgasi vardi. Orhan Bey zamaninda, tarihsiz ve üzerindeki yazilar geometrik motiflerden mütesekkil bir çerçeve içine alinmis ilhanli paralarina benzer paralar da basilmistir. Çerçevesiz olup üzerinde, "Orhan halledallahü mülkehû" ibaresi yazili bulunan akçeler daha sâde idi. Basildigi yer ve târih belli olmayan bu akçelerin Orhan Gâzi'nin beyligin idaresini ele aldigi ilk senelere âid oldugu kuvvetle muhtemeldir.

Orhan Gâzi'den sonra pâdisâh olan Murâd Hüdâvendigâr zamaninda gümüs akçeler bastirildigi gibi, üzerlerinde basilis yeri bulunmayan pul, fels ve mangir özelliginde bakir paralarda basildi.

Yildirim Bâyezîd zamaninda basilan gümüs ve bakir paralar üzerinde darb yeri yok ise de, târih mevcuddu. Basilan bu gümüs paralarin ayari %90 idi. Bu

pâdisâh zamaninda devletin altin parasi bulunmadigi için, Venedik lilerin altin dukasi kullaniliyordu. Bir Venedik dükasi, kirk akçe degerinde idi.

Fetret devrinde Musa Çelebi, Edirne'de kendi adina para bastirdi. Yildirim Bâyezîd'in büyük oglu Süleyman Çelebi de kendi adina bastirdigi paranin üzerine tugra koydurdu.

Çelebi Mehmed Han zamaninda Amasya, Ayaslug (Selçuk), Bursa, Edirne ve Serez sehirlerinde basilmis akçeler vardi.Timur Han'in Osmanlilar üzerinde hâkimiyet kurmasindan sonra, Çelebi Mehmed Han 1404 (H.806)'da Bursa'da bastirdigi paralara kendi adiyla birlikte Timur Han'in da adini bastirmis ve hâkimiyetini tanimisti. Vezin ve ayar yönünden diger Osmanli paralariyla ayni olan bu paranin bir yüzünde "La ilahe illallah Muhammedün resûlullah, Duribe Bursa 806", diger yüzünde ise; "Demûr (Timur) Han Gürgân, Muhammed ibni Bâyezîd Hân halledallahü mülkehû" yaziliydi. On sene sonra Osmanli birligini yeniden kurup, istiklâlini kazaninca paralardan Tîmûr Han'in ismini kaldirdi. Çelebi Mehmed Han'in zamanina kadar Osmanli paralarinda hiç bir lakab ve unvan yazilmadigi hâlde o, ilk defa "Sultan" ve "Han" unvanlarini kullandi. Bastirdigi akçelerin üzerine "Sultân ibni Sultân Muhammed ibni Bâyezîd Han" ibaresini yazdirdi. Ayrica "Halledallahü mülkehû" ibaresini kaldirip, son Osmanli paralarina kadar devam eden "Azze nasruhû" ibaresini koydu.

Ikinci Murâd Han zamaninda da Edirne, Bursa, Ayaslug, Bolu, Engüriye (Ankara), Karahisar, Serez, Tire ve Amasya sehirlerinde akçe bastirildi. Bursa'da bastirilan ve mangir adi verilen paranin üzerinde ikinci Murâd Han'in isminin altinda Osmanlilarin Kayi boyundan geldigini gösteren bir damga vardi. Bu damga sâdece Bursa ve Edirne'de basilan paralar üzerinde idi.

Sultan ikinci Murâd Han'in sagliginda pâdisâh olan sultan ikinci Mehmed Han (Fâtih) tarafindan bastirilan akçenin ölçüsü 6 kirattan 5,25 kirata indirildi, ikinci Murâd Han, ikinci defâ tahta geçmek mecburiyetinde kalinca kendi adina 100 dirhem gümüsten 375,5 akçe kestirdi. Fâtih Sultan Mehmed Han babasinin vefatindan sonra 1451 (H.855)'de tekrar Osmanli pâdisâhi olunca, babasi zamaninda basilan akçeleri tedavülden kaldirarak; Edirne, Ayaslug, Bursa, Serez, istanbul, Üsküp, Amasya, Tire ve Novar gibi sehirlerde 5,25 kirat agirliginda yeni akçeler kestirdi. 1460 (H.865)'de 4,75 kirat, 1470 (H.875)'de 4,25 kirat, 1481 (H.886)'da ise 3,25 kirat agirliginda akçeler bastirdi. Bütün bu akçelerin ayari % 90 idi. istanbul ve Novar'da on akçelik paralar bastirdi. Bu akçelerin önyüzünde "Sultân'ü-lBerreyn ve Hâkân-ül-Bahreyn es-Sultân Ibn-is-Sultân" ibaresi, diger yüzünde ise "Muhammed ibni Murâd Han halledallahü mülkehû duribe fî Kostantiniyye sene 875" yaziliydi. Ayrica Fâtih Sultan Mehmed Han zamanina kadar hiç altin para bâsilmamisti. 1478 (H.883)'de sultâni adi verilen altin paralar bastirildi. Basilan ilk altin paranin bir adedi 3,510 gram agirliginda olup, 23,5 ayar idi. Fâtih Sultan Mehmed Han zamaninda, Osmanli akçesinin küsurati olarak mangir veya pul denilen bakir paralar da basilmisti. Bir dirhem bakirdan bir mangir kesilerek sekizi bir akçe kabul ediliyordu. Bu mangirlardan yarim dirhem agirliginda olanlara yarim mangir; rub'iye (1/4) dirhem agirliginda olanlara cirik mangir deniliyordu.

Fâtih Sultan Mehmed'in vefatindan sonra oglu sultan Cem, 1481 (H.886)'da Bursa'ya girdigi zaman, 18 günlük hâkimiyeti sirasinda kendi adina para bastirdi, ikinci Bâyezîd Han devrinde, babasinin zamânindakilerden daha noksan olarak 4 kirat, hattâ 3,5 kirat agirliginda akçeler bastirildi. Bu zamana kadar akçelerin ayari 90 oldugu hâlde, onun zamaninda 85 ayara düsürüldü. Bu paralar; istanbul, Amasya, Bursa, Edirne, Gelibolu, Kratova, Kastamonu, Konya, Novar, Serez, Tire, Trabzon ve Üsküp'de bastirildi, ikinci Bâyezîd Han zamaninda çikarilan bir emirle has altinin miskalinin 57 akçe, sultanî ve frengi florisinin 47

akçe, esrefî (Misir altini) ve engürüsün (Macar parasi) ise 45 akçe üzerinden muamele görmesi kararlastirildi. Saltanatinin son senelerine dogru ise, akçenin degeri düsürülüp, bir altini 60 akçe degerinde muamele gördürüldü. Ayni devirde on akçelikler de bastirildi.

Yavuz Sultan Selîm zamaninda da istanbul, Amasya, Edirne, Amid, Bursa, Cezîre, Dimask, Harput, Mardin, Musul, Misir, Urfa, Serez, Siirt ve Tire'de para bastirildi. Yavuz Sultan Selîm'in bastirdigi akçelerin en agiri 3,5 kirat olup, bir dirhem gümüs 4,5 akçe ve bir altin da 13 akçe degerinde idi. Yavuz Sultan Selîm, Misir'da altin ve gümüs paralardan baska bakir paralarda bastirdi. Yavuz Sultan Selîm'in, Misir'da bastirdigi paralar üzerinde sâdece Sultan unvani olup, bu paralara sultanî veya esrefî adi verilirdi. Böylece Osmanli altinlari da esrefi, serifi adlariyla anilmaya baslandi.

Kanunî Sultan Süleyman zamaninda, Yavuz Sultan Selîm zamanindaki yerlere ilâveten Bagdâd, Belgrad, Canca, Cezayir, Haleb, Koçaniye, Maras, Modova, Ruha (Urfa), Serbornice, Siroz, Trablus, Zebit gibi yerlerde para basildi. Bu devirde basilan akçeler 3,75, 3,50, 2,75, 2,50 kirata kadar düsdü. Sonunda yüz dirhem gümüsten bes yüz akçe kesilerek degismez bir hâle sokuldu. Sultan ikinci Selîm Han zamaninda ilk önce 85 ayarinda 100 dirhem gümüsten 525 akçe kesildi. Daha sonra gümüsün ayari giderek düsürüldü. Her tarafta basilan akçelerin resim ve nakislari aynen korunmus olup, ölçüleri noksanlastirilmistir. Bu devirde hemen hemen evvelkilerin ayni veya Iki-üç habbe eksik agirlikta altin paralar da bastirildi. Ayrica Misir' da Medîni adli bir altin para da bastirildi. Bir Sultanî altini, 41 Medînî altini degerindeydi, ikinci Selîm Han zamaninda ticaretle ugrasan bâzi yahûdîler, akçeleri kirparak paralarin bozulmasina sebeb oldular. Neticede Sokullu Mehmed Pasa, bunun önüne geçmek için, bâzi tedbirler aldi. Ayni devirde Selîmi adiyla yeni paralar basildi, ikinci Selîm Han zamaninda bir altin, 60 akçe ve bes akçe bir dirhem gümüs degerindeydi. Altinlarin ayari ise, milim hesabi ile binde 993 idi.

Üçüncü Murâd Han zamaninda hat ve nakislari ikinci Selim, zamânindakilerin aynisi olmakla birlikte, agirligi daha düsük akçeler bastirildi. Para düzenindeki ve ekonomik durumdaki bozulmalar, sebebiyle daha önce yüz dirhem, i gümüsten 500 akçe basilirken 800 akçe kesildi. Böylece bir, akçe, 3 veya 2,5 kirata kadar düstü ve bir dirhem gümüs, sekiz-on akçe karsiligi muamele gördö. Üçüncü Murâd Han'dan itibaren magsus akçelerin ortaya çikmasi, devletin para sisteminde deger ölçüsü olan akçenin kiyimetini iyice kararsiz hâle getirdi. Hattâ yüz dirhemden 2000 züyûf akçe kesildi. Bir dirhem gümüs 12 akçe, bir altin 120 akçe, 45 akçe olan kurus 80 akçeye çikti. Bu devirde Haleb ve Bagdâd 'da ilk defa olarak tugrali dirhemler basildi. Paranin degerinin kararsiz hale gelmesi sebebiyle daha sonra bâzi tedbirler alinip, bir dirhem gümüsten 8 akçe kesilmesi kararlastirildi. Bu akçeler ilk çikan akçelerin yarisi kadardi.

Üçüncü Mehmed Han zamaninda bir dirhem gümüsten 8 akçe kesilmesine devam edildi. Bozuk ve züyûf akçeler toplatilip, akçe degerinin yükseltilmesine çalisildi. Bu sayede bir altin, 220 akçe degerinden muamele görürken 180 akçe degerinden muamele görmeye basladi. 1600 (H.1009)'da para sisteminde yapilan bazi düzenlemelerle bir altin 120 akçeye indirildi. Bu devirde altin paralarin agirlik ve ayarinda bir degisiklik olmadigi gibi, resim ve nakislarina da dokunulmadi.

Birinci Ahmed Han devrinde 1,5 kirat agirliginda ve ayari 80 olan akçeler bastirildi. Birinci Mustafa Han zamaninda Âmid, Haleb ve Misir'da para basildi. Sultan Genç Osman zamaninda da çesitli yerlerde para bastirildi. Bu zamanda basilan akçenin agirligi 1,5 kirat olup ayari 80 idi. Birinci Mustafa Han'in tahttan indirilip yerine ikinci sultan Osman'in (Genç Osman) getirildigi sirada noksan ve

ayari düsük züyûf paralar çogaldigindan akçenin degeri düsmüstü. Sultan ikinci Osman'in cülusunu müteâkib basili paralarin islâhina ihtiyaç duyuldugundan, noksan ölçülü ve düsük ayarli paralar toplatilip, yeni 1,5 kiratlik akçeler basildi. Hattâ büyük alisverislerde kolaylik olmak üzere mevcûd akçelerin on adedine müsâvî olarak bir dirhem agirliginda onluk Osmâni paralar bastirildi.

Birinci Mustafa Han' ikinci defa tahta geçmesinden sonra sultan ikinci Osman'in bastirdigi onluklar, agirligi noksan olarak bastirildi. Bu sirada bir altin 150 akçeye yükseldi.

Dördüncü Murâd Han zamaninda istanbul, Bagdâd, Bursa, Misir, San'a, Trablus ve Yenisehir gibi yerlerde çesitli paralar basildi. Bu devirde basilan akçelerin agirligi 1,25 kirat, ayarlari 75 idi. Yine istanbul'da basilan altinlar da öncekilerden bir kirat eksik idi. Dördüncü Murâd Han zamaninda zuhur eden harpler ve dört defa cülus bahsisi ödenmesi yüzünden akçenin degeri kalmadigi için, altin 250 akçe degerinden muamele gördü. Buna bir çâre olmak üzere, sadrâzam Merzifonlu Kara Mustafa Pasa'nm tedbir ve tesebbüsüyle bes kirattan biraz daha agir olan gerçek ayarli para isimli yeni bir sikke kestirildi. Böylece altinin degerinin 120, kurusun da 80 akçeye düsürülmesi saglandi. Bu devirde akçenin agirligi 1,5 kirat ve on tanesi bir dirhem itibâr olunan yeni kesilen paranin agirligi ise iki akçeye esit sekilde ayarlandi. Sultan ibrahim zamaninda da çesitli merkezlerde para bastirildi. Ayari iyi olan 1,5 veya 2 kirat noksan altin paralar bastirildi. Bu devirden itibaren paralarin üzerine basilan tugralarda "EIMuzaffer dâima" ibaresi konulmaya baslandi. Bu devirde basilan akçeler, züyûf ve magsus oldugu için, kurus 125, altin 250 akçeye çikti. Bu yüzden piyasada büyük sikintilar basgösterdi. Sadrâzam Merzifonlu Kara Mustafa Pasa tarafindan basili paralarin yeniden islâhi için bâzi tedbirler alindi. 1,25 kirat agirliginda akçe, bir dirhem agirliginda onluk ve yarim dirhem agirliginda 5 akçelik ve para denilen üç akçelik sikkeler basilmak suretiyle kurus 80, altin 160 akçeye indi. Esedl denilen ecnebî kuruslar 60 akçeye, evvelce 4 akçeye geçen Misir parasi da 2 akçeye düsürüldü.

Dördüncü Mehmed Han devrinde de istanbul, Cezayir, Haleb, Misir, Trablusgarb ve Tunus gibi sehirlerde paralar bastirildi. Bu devirde de mâlî sikintilar devam ettigi için kurus 120, esedî 110 akçeye yükseltildi. Piyasadaki mevcûd paralar bâzi menfâatçi ve hîlekâr kisilerce kirpilarak eksiltildi. Bu paralar esnaf ve sarraflar tarafindan tartilarak alinmaya baslandi. Sadrâzam Merzifonlu Kara Mustafa Pasa, kurusu 120 akçe, esedîyi 110, parayi 3 akçe degerlerinde sabit tutup diger kizil ve kirpik paralari tedavülden kaldirdi. Akçelerin agirligi bir kirata ve ayari da yüzde 50'ye düsürüldü, ikinci Süleyman Han zamaninda da mâlî sikintilarin giderilmesi için bâzi tedbirlerin alinmasi düsünüldü. Piyasada ibrahim Çelebi diye anilan ayari düsük yaldiz altini vardi. Bunlar arasinda ayari yüksek olanlar da görüldü. Ayari yüksek. olanlara çift; düsüklere ise tek damga vuruldu. Damgasiz paralarin geçerli olmayacagi îlân edildi. 1687 (H.1099)'da Osmanli para sistemindeki akçe birimi kaldirilip paralar, kurus usûlüne göre basildi. Bu târihten sonra akçe adiyla para basilmayip, sadece hesaplarda kullanilan bir birim haline geldi. Bu kurusun küsürati olarak da mangir denilen bakir para bastirildi. Iki mangir bir akçeye üzere, bir kiyye halis bakirdan 800 mangir para basildi. Bu devirde büyük para olarak altin para da bastirildi. Kurus 120, serîfî altini 270, yaldiz altini da 300 akçe deger üzerinden muamele gördü. Daha sonra harp hâlinin zuhur etmesi sebebiyle savas masraflarini karsilamak için kurus 160, serîfî altin 360, yaldiz altini 400 ve paranin da 4 akçe degerinde muamele görmesi emr edildi.

Ikinci Ahmed Han, 1691 (H.1102)'de pâdisâh olunca, istanbul, Hanca, Misir gibi yerlerde para bastirdi. Bu sirada mangir denilen bakir paralar geçmez oldu ve piyasadan kaldirildi. Bu sene içinde esedî 150, altin 335, frengi altini 375

mangira çikti.' Yine altin ve kurusa yeni deger konuldu.

Ikinci Ahmed Han zamaninda basilan kurus ve altinlarin agirligi ve ayari, kardesi ikinci Süleyman Han zamânindakinin ayni idi.

Ikinci Mustafa Han, 1695 (H.1106)'da pâdisâh olunca istanbul, Edirne, Erzurum, izmir, Misir, Trablusgarb gibi yerlerde para bastirdi. 1696 (H.1107)'de ' sefer masraflarinin çoklugu ve sefer müddetinin uzamasi sebebiyle, o zamana kadar 3 akçeye geçen paranin 4 akçeye geçmesi kararlastirildi. Ayrica piyasadaki yabanci devlet paralarini ortadan kaldirmak için ecnebî kurus ve zoltalar toplatilip üzerlerindeki latin harf ve ibareler silinerek, bir yüzlerine "Sultân-ül-Berreyn" ve diger yüzüne de kesim yeri ve târihi yazildi. Üçüncü Ahmed Han zamaninda da istanbul'da 70, Misir'da 60 ayarinda ve agirligi eksik gümüs parslar bastirildi. Bâzilari bu farkli durumdan istifâde ederek Misir parasiyla istanbul parasini degistirmeye basladilar. Bunun üzerine hükümet, halkin elinde bulunan paralari toplatti. 1715 (H.1128)'de Cedîd Zeri Istanbul adli para basildi. Bunlarin yüz tanesi 110 dirhem olup, kenari zincirli ve dâiresinin etrafi nakisli idi. Bir yüzüne tugra, diger yüzüne de "Duribe fî Islâmbol" yazili idi. Üç kurusa rayiç olan bu paralar, Misir'da fonduk diye anildi. Üçüncü Ahmed Han zamaninda istanbul ve Misirca basilan tugrah esrefî altinlari, ikinci Mustafa Han devrindeki altinlarin tarzinda idi.

Ayrica bu devirde ikinci Mustafa Han devrinde iki altinlik esrefî altinlarina ilâveten üçlük, dörtlük, beslik, onluk altinlar da basildi. 1725 (H.1138)'de Tebriz, Tiflis ve Revan gibi sehirlerde darbhaneler açilarak para basildi. Birinci Mahmûd Han tarafindan çesitli merkezlerde 970 ayarinda cedîd istanbuli veya funduk ve 952 ayarinda zeri mahbûb denilen sekil ve agirliklari eskileriyle ayni olan altin paralarin yaninda cedîd Istanbulî altinlarinin yarisi olan nufîye ve 1,5, 2, 3 ve 5 altinlik sikkeler de basilmistir.

Üçüncü Osman Han devrinde, birinci Mahmûd Han'in zamanindaki gibi paralar basildi. Üzerinde istanbul, Cezayir, Misir v.s. sehir adlari bulunan bu paralardan büyük besibirlikler çikarildi. Üçüncü Mustafa Han devrinde basilan altin ve gümüs paralar ayri bir hususiyet tasir. Bu paralarda basildigi seneler yazilidir. Ayrica 1760 (H.1174)'de bu paralarin üzerinden Kostantiniyye ibaresi kaldirilip Islâmbol yazildi. 1770 (H. 1184) senesinde altin piyasadan çekilince, fiyatlarda bir yükselme görüldü. Altinlarin piyasaya çikarilmasi gayesi ile diger paralara zam yapildi. Böylece daha önce 110 para degerinden muamele gören zeri mahbûb 120 paraya, 155 para kiymetindeki zeri funduk 165 paraya yükseltildi. Yine bu devirde ilk olarak 60 para degerinde çifte zolta basitti. Birinci Abdülhamîd Han zamaninda da üzerinde; islâmbol, Dâr-üs-saltanat el-âliyye, Cezayir, Misir, Trablusgarb, Tunus gibi yer adlari bulunan altin paralar basildi. Bu devirde 9 dirhem agirliginda 60'lik yâni çifte zolta ve 30 paralik tek zolta, bir kurusluk, ikilikler (çifte kurus) 20,10 ve 1 paralik sikkeler, ayrica 36 mm. çapinda büyük bakir paralar basildi.

Üçüncü Selim Han devrinde de belli merkezlerde çesitli paralar basildi. Dördüncü Mustafa Han'in kisa süren saltanati sirasinda istanbul, Cezayir ve Misir gibi yerlerde ayarlari düsük ve agirliklari noksan olan çesitli paralar basildi, ikinci Mahmûd-i Adlî Han devrinde de üzerlerinde; tekrar Kostantiniyye, Dâr-ül-hilâfet -ül-âliyye, Dâr-ül-hilâfet-is-sâniye, Edirne, Bagdâd, Cezayir, Misir, Trablusgarb, Tunus gibi yer adlari bulunan paralar bastirildi. 1809 (H.1224)'de piyasada altinin kiymeti diger paralara göre biraz arttigi için, darbhânede altin eski fiyattan muamele görünce, devlet zarara ugradi. Bu sebeple, mevcûd paralara yeni kiymetler konuldu. Ayrica altin fiyatlari çesitli rayiçlere göre degerlendi, ikinci Mahmûd Han'in cülusunun on yedinci senesinde 60 paralik yeni sikkeler bastirildi. 1833 (H.1249)' da 240 para kiymetinde 6'lik yâni 6 kurus ve kisimlari

çikarildi.

Birinci Abdülmecîd Han zamaninda da çesitli merkezlerde sikke kesildi. Bu pâdisâh zamaninda para sisteminde islâhat yapilip, altinda, ingilizlerin 22 ayari esas kabul edildi. Sikke ayarlarinda yeni degisiklikler yapildi ve ilk defa kâgit para çikarildi ise de sonra vazgeçildi. 1843 (H.1259)'da 100 kurusluk yeni bir liraliklar basildi. 1844 (H.1260)'da on kurus kiymetindeki mecidiye ve 5 kurus kiymetinde yarim mecidiye bastirildi. 1845 (H.1261)'de 1 kurus, 1847 (H. 1264)'de gümüs 20 paralik basilarak piyasaya çikarildi ve 50 kurus kiymetinde yarim liraliklar bastirildi. 1851 (H.1268)'de ikinci defa kâgit para çikarildi, ilk zamanlar 50 kurusluklardan küçük altin para bastirilmamaya karar verildiyse de, 1854(H.1271)' de 25 kurusluk çeyrek altin liralar basildi. 1855 (H. 1272)'de 500 kurusluklar (besibirlik) ile 250 kurusluklar yâni 2,5'luk altin basildi. Ayrica bakirdan 40, 20, 10, 5 paraliklar çikarildi. Sultan Abdülazîz Han zamaninda çesitli merkezlerde 500, 250'lik 100, 50, 25 kurusluk altin, ayrica gümüs paralar basilirken, 1862 (H.1279) senesinde Osmanli târihinde üçüncü defa kâgit paralar bastirildi. Ayrica kâime denilen 10,20 50 ve 100 kurusluk paralar bastirildi. Bu durum kâgit paranin büyük ölçüde deger kaybetmesine sebeb oldu. Altin fiyatlari yükseldi. Bir müddet sonra kâgit para kullanimindan vaz geçildi. Para istikrarinin te'mini için ingiltere'den 8 milyon sterlin borç alindi.

Besinci Murâd Han'in kisa süren saltanati döneminde de çesitli merkezlerde para bastirildi, istanbul'da basilan altinlarda tugranin biraz yukarisinda ayyildiz, Misir'da basilan altinlarin tugrasinin yaninda ise bir çiçek dali vardi. Onun zamaninda 100, 50,25 kurusluk altin paralar bastirildi. Ayni zamanda 20, 5 ve 1 kurusluk gümüs paralar da bastirildi. Sultan ikinci Abdülhamîd Han devrinde de, mecidiye, 10, 5, 2, 1 kurusluk ve 20'lik basildi. 1877 (H. 1294)'de Osmanli Bankasi hesabina dördüncü defa kâgit para bastirildi. 1879 (H. 1296) senesinden sonra ise, mecîdiye bastirilmadi. 22 ayarda 500, 250, 100,50 ve 25'lik altin paralar bastirildi. Ayrica 500,250,100,50,25 ve 12,5 'tuk ziynet altinlari çikarildi 1898 (H. 1316) senesinde, terkibinde %-10 gümüs ve bakirla karisik 10 ve 5 paralik ile halk arasinda metelik denilen magsus paralar basildi.

Sultan Besinci Mehmed Resad zamaninda istanbul, Bursa, Edirne, Kosova, Manastir, Selanik gibi sehirlerde çesitli paralar basildi. Osmanli parasinin islâhi için bâzi çalismalar yapildi 1913 (H. 26 Mart 1332) târihinde Tevhîd-i meskukât kânunu çikarildi. Bu kânuna göre bütün paralarin temel ölçüsünün altin olmasi ve para biriminin kurus olmasi kararlastirildi. Para birimi olan ve altin makamina geçen ve 40 para îtibâr olunan kâime denilen nikel kuruslar basildi. Kurusun parçalari olan 20, 10 ve 5 paraliklar nikelden; 2, 5, 10 ve 20 kurusluk paralar gümüsten; 25, 50, 250, 500 kurusluk paralar altindan bastirildi. Bu devirde basilan gümüs paralar üzerine de, altin paralar üzerinde oldugu gibi pâdisâhin tugrasinin sag tarafinda cülusunun yedinci senesine kadar Resad ve ondan sonrakilerde El-Gâzî unvani vardi. Bu devirde 10, 40, 5 para olmak üzere nikel meskukât bastirildi.

Sultan altinci Mehmed Vahideddîn zamaninda 22 ayar altindan, Sultan Resad devrinde basilan paralara benzeyen, tugranin sag tarafinda herhangi bir yazi veya çiçek bulunmayan paralar basildi. Bu uygulama, gümüs paralar için de ayni idi. Bu devirde 500, 250, 50, 25 kurusluk altin paralar basildi. 500,250,100, 50, 25 ve 12,5'luk zînet altinlari; ayrica yine bu devirde 20,10,5, 2 kurusluklar da basildi. % 75 bakir ve % 25 nikel karisimindan 40 paraliklar basildi. Osmanli Devleti zamaninda basilan altin ve gümüs paralar, cumhuriyet döneminde bir müddet yeni çikan paralarla birlikte kullanildi. Altin paralar ise, hâlen tedavülde bulunmaktadir.

Akçe ile ilgili bâzi tâbir ve deyimler sunlardir:

Akçe-I Osmâni
Kurustan evvel Osmanli para birimi olarak kullanilan para. Osmanli Devleti târihinde ilk defa basilan akçelere bu devletin kurucusunun adina izafeten Osmani ismi verilirdi. Bu paranin millî ve husûsî bir unvanla anilmasi ayni zamanda saltanat hukûmetinin tesekkül ettigine dâir bir isaretti. Yavuz Selîm Han'in saltanatinin sonuna kadar Osmânî adi kullanildi. Fakat devlet me' mûrlarina verilecek maaslarin tâyin ve tahsisinde akçe tâbiri kullanilinca, bu isim kullanilmaz oldu. Fakat Akçe-i Osmani tâbiri çok yaygin kullanildi. Bir müddet sâdece akçe tâbiri kullanildiysa da, ikinci Osman Han devrinde yeniden on akçelik Osmânî paralar bastirildigi için tekrar kullanilmaya baslandi. Eski akçe, dirhemin dörtte biri oldugu hâlde, on akçelik para bir dirhem idi. Bundan sonraki devirlerde de, Osmanli altinina husûsî olarak Osmânî denildi.

Akçe tahtasi
Sarraflarin ve resmî dairelerdeki veznedarlarin üzerinde para saydiklari tahta. Bu tahta ucu açik, kenarli ve ucuna dogru darlasip oluk hâlinde uzun bir tahtadir. Genis tarafinda sayilan para oluk kismindan dökülürdü. Bâzi akçe tahtalari üzerinde sayilan paralarin, sayilmayan paralarla karismamasi için ayri bir kisim bulunurdu.

Akçe farki
Çesitli devletlerin paralarini veya bir devletin çesitli paralarini degistiren sarraflarin, iki paranin degisimi neticesinde hâsil olan farka verilen isim. Ayrica, devlet tarafindan iki paranin degisimi netîcesinde hazîneye gelir kayd edilmek üzere alinan farka da bu ad verilirdi. Devlet hazînesi vaktiyle bir altin, yüz; mecîdiye, on dokuz kurustan alinir; altin, yüz iki buçuk; mecîdiye de yirmi kurusa satilirdi. Alisla satis arasinda görülen fark, devlet kayitlarinda akçe farki adiyla gelir olarak gösterilirdi.

Akçe basi
Tanzîmâttan evvel belli vergi ve resimlerden baska sulh zamaninda devlet harcamalarindaki açiklan kapatmak için, imâdiyye-i hazâriyye ve harp zamaninda harbin îcâb ettirdigi paralari bulmak için imâdiyye-i seferiyye ve iânei cihâdiyye adi altinda umûmî olarak tekâlif-i örfiyye denilen bir takim vergiler alinirdi. Bâzan da bunlarin yetmeyecegi dikkate alinarak iç borçlanma yoluna gidilirdi. Bu sekildeki borçlanma karsiligi olarak re'sülmâl, güzeste ve akçe basi adiyla akçe farkina benzer bir fark ödenirdi. Buna akçe basi adi verilirdi. Akçe târihiyle yakindan ilgili oldugu için; sikke tecdidi, sikke tagsisi, sikke tashihi tâbirlerini de yazmak faydali olacaktir.

Sikke tecdidi
Osmanli pâdisâhlari tahta geçer geçmez ilk is olarak kendi adlarina hutbe okuturlar ve para bastirirlardi. Sultan, kendi adina bastirdigi yeni akçeleri tedavüle çikardiginda, selefine ait paralarin tedavülünü yasaklardi. Bunun üzerine tedavülde bulunan eski paralar ya hurda gümüs olarak veya devletçe tesbit edilen bir nisbette yeni akçeyle degistirilirdi. Ancak yasak uygulamasi bâzan pek kati olmazdi. Eski akçe sahiplerine degeri kadar yeni akçe verilirdi. Sikke tecdidi ve eski akçe yasagi hazîneye darb hakki ve darb ücretinden ileri gelen bir gelir saglardi. Darbhâneler ne kadar fazla gümüs islerse, bu gelir o kadar artardi. Bâzan sikke tecdîdiyle birlikte paranin agirligi da düsürülerek tagsis ediliyor, böylece küçük çapta bir devalüasyon yapiliyordu. Bâzan sikke tecdîdi sebebiyle yeniçeriler ayaklanirlardi. Sikke tagsisi

Akçenin ayar ve agirligini düsürmek demektir. Hükümetin karariyla yapilan sikke tagsisi, sikke tecdidinin bir kismidir. Bâzan darbhânelerin emirsiz ve izinsiz olarak da sikke tagsisine gittikleri ve paralarin agirliklarindan çaldiklari görülürdü. Bu

yüzden pâdisâhin emriyle pek çok darbhâne kapatilirdi. Sikke tashihi
Resmî veya gayri resmî akçe tagsisleri, piyasada sikintiya sebeb oldugu, savas veya baska bir sebeple acele tedbir alinmadigi zamanlarda akçe kirpiciligi zuhur ederdi. Bunu çogu zaman sarraflikla ugrasan gayri müslimler, özellikle yahûdîler paralarin kenarini kirparak gümüsünü çalarlardi. Bu kargasaliga son vermek için pâdisâhlar, sikke tecdidinde yaptiklarini sikke tashihi adiyla yaparlardi. Sikke tashihinde yeni akçeler ya eski ayar ve agirlikta veya bir mikdâr agirligi düsürülerek tedavüle çikarilirdi.

Gerek sikke tecdîdi, gerek sikke tagsîsi ve gerekse sikke tashihi suretiyle yapilan akçe ayarlamalari netîcesinde esya fiyatlari arttigi gibi, altin paralarin rayiçleri de yükselirdi. Bu sebeble önemli para ayarlamalari yapildiginda esya fiyatlari yeniden tesbit edilir ve umûmî narh cetvelleri yayinlanirdi.

1584 ayarlamasindan sonra Koca Sinan Pasa, böyle bir narh listesi çikartmisti. 1600'de bu liste üzerinde degisiklik yapilmis, 1641 sikke tashihinde yeni bir narh listesi düzenlenmisti.

DARBHANE

Osmanli Devleti'nde para basan dâire, madenî para basilan yer. Darbhânenin târihi eskilere dayanmaktadir. Osmanli Devleti' nde ilk para Osman Bey zamaninda basildigi biliniyorsa da nerede basildigi bilinmiyor. Bilinen ilk Osmanli darbhânesi, Orhan Bey zamanindaki paralarin basildigi Bursa darbhânesidir. Sonralari, Selçuklular döneminde oldugu gibi Osmanli Türkleri de, bir çok yerlerde özellikle altin, gümüs ve bakir mâdenlerinin bulundugu civarlarda darbhâneler kurdular. 1453 yilinda istanbul'un fethi ile birlikte Fâtih Sultan Mehmed Han, para ve pul için ayri ayri darbhâneler kurdurdu. Pul basilan yere pul darbhânesi denirdi.

Osmanli Devleti'nin; basta istanbul olmak üzere; Bursa, Edirne, Amasya Ayasulug, Üsküp, Belgrad, Serez, Diyâribekr, Haleb, Bagdâd, Trablus, Cezayir, Tunus, Misir, Bosnasarayi ve Tiflis sehirlerinde darbhâneleri vardi. Sultan üçüncü Mustafa Han devrinden itibaren; Misir, Trablus, Tunus ve Cezayir haricindeki darbhâneler kaldirildi. Darbhâne, evvelce saray hâricinde Bâyezîd ile Koska arasinda Simkeshâne Han'da iken, sonradan sarayin birinci avlusuna ve simdiki mahalline nakledildi. 1789'da, darbhâne tamir edilerek makinalari yenilendi. Tanzimat'tan sonra darbhâne, müdürlük olarak Mâliye nazirligina baglandi. 1842 târihine kadar çekiçle dövme suretiyle yapilan para basim islemi, çikartilan bir.kararname ile sarkaç usûlüne, 1853'de pres, 1911'den sonra ise makina presi usûlüne geçildi. Sultan Abdülaziz Han devrinde yapilan darbhâne binasi, Cumhuriyet döneminde de kullanilmaya devam edildi.

Meskukât darbi yâni para basilmasi, defterdara bagli darbhâne emininin idaresinde idi. Buraya hâcegân-i dîvân-i hümâ-yûndan darbhâne emîni bakardi. Darbhâne eminligi senelik me' muriyetlerden olup, her sene yapilan Sevval tevcihâtinda vazifesinde birakilir veya degistirile^ rek yerine baskasi gelirdi.

Darbhâne emininin emrinde bir kethüda (yardimci), sikkezanbasi adli baski âmiri, serçesme unvaniyla agirlik ve ayar kontrol me'muru (sâhib-i ayar), bir çesnici ve hesaplari tutan bir kâtib vardi. Darbhâneye çesitli ocaklardan gelen mâdenlerin te'min ve teslim islerine simsar bakardi. Darbhâne emininin muamelâti mâliyenin

ikinci kalemi olan bas muhasebenin kontrolü altinda bulunup, isler hakkinda yevmiye defteri tutulurdu, istanbul disindaki darbhâneler çogunlukla mâden bulunan yerlerde kurulurdu. Osmanli Devleti'nin mâden ve darbhâneleri civarinda, kalp sikke basacak kalpazanlarin bulunmamasina dikkat edilir, hattâ bu hususta civar kadilara sik sik emirler verilirdi. Kalp sikke basildigi haberi alinir alinmaz derhâl bunlarin evleri aranir, imalâthaneleri basilir, basim âlet ve kaliplari müsadere edilerek suçlular hakkinda takibata geçilirdi. Nitekim Bagdâd'da bir kisi bu suç ile yakalanmis, dayaktan baska, bir deve üzerinde sehrin etrafinda dolastirilarak halka teshir edilmisti.

Sonralari, darbhâne eminlerinin tâyinleri defterdarliktan alinarak sadâret makamina verildi. Emînlik adi, sultan birinci Mahmûd zamaninda Darbhâne nazirligi olarak degistirildi ve Tanzimat'a kadar bu adla anildi. 1835'de Mâliye hazinesiyle Darbhâne nazirligi birlestirildi. Yeni teskilâta Darbhâne-i âmire defterdarligi adi verildi. Bu teskilât 1838'de Umûr-i mâliye nezâreti oldu. Osmanli Devleti'nin sonuna kadar böyle devam etti.

TANZIMAT FERMANI 3 Kasim 1839'da Sultan Abdülmecid'in sadrazami Mustafa Resid tarafindan Gülhane Parki'nda yabanci devletlerin elçileri ve büyük bir halk toplulugunun huzurunda okunan, kisilerle devlet arasindaki iliskilere hukuki yönden yenilikler getiren, seriata dayanan eski yasalari tamamen degistirmeyi öngören, Tanzimat-i Hayriye adi verilen islahat hareketinin siyasal ve hukuki yönden teminat altina alan belge.

Yeniçeri Ocagi'nin bozulmaya baslamasi nedeniyle Sultan II. Mahmud döneminde baslayan yenilik hareketleri ve Sultan Abdülmecid'in tahta çikar çikmaz islahat hareketine devam etmek amacinda oldugunu göstermesi Osmanli Devlet yapisindaki degismin baslangiciydi. Sadrazam Mustafa Resid Pasa, Gülhane Hatt-i Hümayununu Padisah adina kaleme almis; devlet ve birey arasindaki iliskilerde devletin modernlestirilmesi amacina dayanan temel ilkeler kabul ve ilan edilmistir. Tanzimat Fermani'nin tam metni söyledir ;

Herkesin bildigi gibi, devletimizde, kurulusundan beri Kuran'in yüce hükümlerine ve seriat yasalarina tam uyuldugundan, ülkemizin gücü ve bütün tab'asinin refah ve mutlulugu en yüksek noktaya çikmisti. Ancak, yüz elli yil var ki, birbirlerini izleyen karisikliklar ve çesitli nedenlerle seriata ve yüce yasalara uyulmadigindan evvelki kuvvet ve refah, tam tersine zayiflik ve fakirlige dönüstü. Oysa, seriat yasalari iel yönetilmeyen bir ülkenin varligini sürdürebilmesinin imkansizligi açik seçik ortadadir.

Tahta geçtigimiz mutlu günden bu yana bütün çabalarimiz, hep ülkenin kalkinmasi, ahalimiz ve fakirlemizin refahi amacina yönelik oldu. Eger, yüce devletimize dahil ülkelerin cografi konumu, verimli topraklari ve halkinin yetenekleri gözönünde tutularak gerekli girisimler yapilirsa, yüce Tanri'nin yardimi ile, bes-on yilda kalkinabilecegimiz söz götürmez.

Ulu Tanri'nin yardimina ve Peygamberimiz hazretlerinin ruhaniyetine siginarak, yüce devletimizin ve ülkemizin iyi bir biçimde yönetilmesi için bundan böyle bazi yeni yasalar çikarilmasi gerekli görüldü.

Söz konusu yasalarin basinda can güvenligi; irk, namus ve malin korunmasi; vergi

toplanmasi; halkin askere alinip silah altinda tutulma süresi gibi hususlar gelmektedir. Söyle ki; Dünyada can, irz ve namustan daha kiymetli birsey yoktur. Bir insan bunlari tehlikede görünce, yaradilistan kötü olmasa bile, canini ve namusunu korumak için olmadik çarelere basvurur. Bunun devlet ve memlekete zarar verecegi açiktir. Buna karsilik, can ve namustan emin olan bir kimse sadakat ve dogruluktan ayrilmaz, isi ve gücü ile devletine ve milletine yararli olur.

Mal güvenliginin olmadigi yerde ise kimse devlet ve ulusuna isinamaz, ülkesinin yükselmesi ile ilgilenmez, hep korku ve üzüntü içinde yasar. Buna karsilik, malindan, mülkünden emin olmadigi zaman hep kendi isi ve isinin genisletilmesi ile ugrasir. Devlet ve millet gayreti, vatan sevgisi kendisinde her gün artar.

Vergi konusuna gelince: Bir devlet, ülkesini korumak için askere ve gerekli öbür masraflara muhtaçtir. Bu, para ile olur. Para, tab'adan toplanacak vergiler ile olustugundan bunun en iyi sekilde toplanmasi gerekir.

Evvelce gelir sanilmis olan "yed'i vahit" belasindan ülkemiz hamdolsun, kurtulmussa da yikici bir yöntem olup hiçbir zaman yararli sonuç dogurmamis olan iltizam usülü hala sürüyor. Bu, ülkenin siyasi islerini ve mali konularini bir adamin keyfine, hatta cebir ve zulmüne teslim etmek demektir. Bu adam iyi bir insan degilse hep kendi çikarina bakar, bütün davranislarinda kötülüge, zulme yönelir. Bu nedenle, ülkemiz insanlarinin her biri için, malina ve gelirine göre bir verginin saptanmasi ve kimseden bundan fazla birsey alinmamasi gerekir. Yüce devletimizin karada ve denizdeki askeri masraflari ile öbür masraflari yasalarla belirlenip sinirlandirilmali ve uygulama ona göre yapilmalidir.

Askerlik de, yukarida belirtildigi gibi, önemli konulardan biridir. Ülkenin korunmasi için asker vermek halkin baslica borcudur. Fakat, bir memleketin mevcut nüfusuna bakilmaksizin, simdiye kadar yapildigi gibi, kiminden tahammülünden çok, kiminden az asker alinmasi hem düzesizlige; hem tarim, ticaret ve bayindirlik iserinin kötü gitmesine; hem ömür boyu askerlik bikkinliga; hem de nüfusun azalmasina yol açar. Bu nedenle, her memlektten alinacak asker miktari için uygun yöntem konulmali ve dört veya bes yil hizmet için sira ussulü getirilmelidir. Bunlar yapilmadikça devletin kuvvetlenip gelismesi, huzur ve asayisin saglanmasi mümkün olmaz. Bütün bunlarin dayanagi yukarida açiklanan hususlardir.

Bu nedenle, bundan böyle suç isleyenlerin durumlari seriat yasalari geregince açikca incelenip bir karara baglanmadikça kimse hakkinda, açik veya gizli, idam ve zehirleme islemi uygulanmayacaktir. Hiç kimse, baskasinin irz ve namusuna saldirmayacaktir. Herkes malina, mülküne tam sahip olacak, bunlari diledigi gibi kullanacak, bunu yaparken de devlet büyüklerinin müdahalesine ugramayacaktir. Birinin suçlulugunun saptanmasi halinde mirasçilarin o isle ilgileri bulunmayacagindan suçlunun mallari elinden alinip varisleri miras hakkindan yoksun birakilmayacaklardir.

Yüce devletimizin tab'asi Müslümanlarla öbür uluslar bu haklardan tam yararlanacaklardir. Can, irz, namus ve mal konularinda, ülkemizin tüm halkina seriat yasalari geregince garanti verilmistir. Öbür konularda da oybirligi ile karar verilmesi için, Meclisi Ahkam-i Adliye üyeleri gerektikçe artirilacaktir. Yüce devletimizin bakanlari ile ileri gelenleri belirli günlerde orada toplanarak, görüslerini çekinmeden açikça söyleyeceklerdir. Can, mal güvenligine ve vergilerin belirlenmesine ait yasalar böyle hazirlanacaktir.

Askerlikle ilgili konular Bab-i Seraskeri Dar-i Surasi'nda görüsülüp karara baglandiktan sonra sonsuza dek uygulanmalari için tasdik edilmek üzere tarafima gönderilecektir. Söz konusu yasalar sirf din, devlet, ülke ve ulusu kalkindirmak amaci ile çikarilacaklardindan bunlara tam uyacagimiza yemin ederiz. Bu konuda, Hirka-i Serife odasinda, tüm din adamlari ile bakanlarin hazir bulunacaklari bir sirada yemin edecektir.

Din adami ve vezirlerden yasalara aykiri hareket edenlerin, kanitlanacak suçlarina göre, rütbelerine ve hatir ve gönüle bakilmaksizin cezalandirilmalari için özel ceza yasasi çikarilacaktir.

Memurlara yeterli maas baglanmis olup, henüz baglanmis olanlarinkiler de belirlenecektir. Bu yolla da, seriata aykiri olan ve ülkenin gerilemesinde basrolü oynayan rüsvet belasi güçlü bir yasa ile ortadan kaldirilmis olacaktir.

Bütün bu sayilan hususlar eski hükümlerin tümden degistirilmesi demek olacagindan isbu fermanimiz Istanbul halkina ve ülkemiz halkina duyurulacaktir. Bundan baska, dost devletlerin de bu yönetimin sonsuza dek uygulanmasina tanik olmalari için fermanimiz, Istanbul'daki tüm büyükelçilere resmen bildirilecektir.

Tanri hepimizi basarili kilsin; yasalara uymayanlar Tanri'nin lanetine ugrasin ve ömürleri boyunca rahat yüzü görmesin. Amin.

ISLAHAT FERMANI

Tanzimat fermani yeterli bulunmayarak, gayr-i müslimlere daha fazla haklarin verilmesi için 1856'da yayinlanan ferman. Gül hâne Hatt-i hümâyûnu gibi, imparatorlukta yapilmasi kararlastirilan yeni bir düzenin program ve prensiplerini içine alir. Bu ferman esâs olarak Tanzîmât hükümlerini tekrarlayan, onlari açiklayan ve genisleten bir fermandir.

Rusya, Avrupa siyâsetinde te' sirli bir rol oynamaya basladiktan sonra, Osmanli Devleti'ni tasfiye ederek sicak denizlere inmegi ana siyâseti kabul etmisti. Bu gayesine erisebilmek için devletlerarasi münâsebetlerin ortaya çikardigi imkânlara göre; ya Osmanli topraklarini Rus imparatorluguna katacak, bu olmazsa ayni topraklari alâkali Avrupa devletleriyle paylasacak, bu da olmazsa, Osmanli arazisi üzerinde muhtar veya müstakil devletler kurulmasini saglayip, bunlari yeri geldikçe kontrolü altina alacakti. Ilk iki yol imkânsiz göründügü için Rusya bilhassa üçüncü yolu seçip, faaliyetlerini yogunlastirdi. Bu gayenin tahakkuku için Osmanli Devleti içerisindeki Ortodoks tebeayi himaye etme ve imtiyazlarini çogaltmak isteklerinde bulundu. Diger taraftan, Rusya'nin sicak denizlere inmesini, bilhassa Akdeniz'e inerek Hindistan yolunda tehlike teskil etmesini istemeyen Ingiltere de Ruslara karsi çikiyor ve Osmanli Devleti'ni destekler görünüyordu. Böylece bir taraftan Ruslara mâni olurken, diger taraftan Osmanli Devleti'ni Ruslarla mesgul ederek Hindistan'da serbestçe hareket ediyordu. Fransa ise; Avrupa siyâsetinde Rusya ve ingiltere'den geri kalmak istemiyor, Rusya'nin Akdeniz'e inmesinin Fransizlarin buradaki ticâretine sekte vuracagini düsünüyordu. Bu maksatla Osmanli Devleti'ni Ruslara karsi destekliyordu. Diger taraftan da Osmanli Devleti içindeki Katoliklerin hâmiligine tâlib oluyordu. Iste bu siyâsî atmosferde 1854 senesinde çikan Osmanli Rus harbinde, Avrupa devletleri Osmanli kuvvetlerinin yaninda yer aldilar.

Ingiltere, Fransa ve Avusturya daha Nisan 1855'de Viyana'da Kirim savasi sonrasinda yapilacak andlasmanin esaslarini görüserek bâzi kararlar almislar ve 16 Aralik 1855'de bir andlasmaya varmislardi. Bu kararlar dört madde olup, Avusturya imparatorunun ültimatomuyla çara bildirildi. Bu kararlarin dördüncü maddesi; "Osmanli memleketlerinde bulunan hiristiyan tebeanin haklari, pâdisâhin istiklâl ve hâkimiyetine asla dokunulmamak sartiyla tasdîk olunacak, pâdisâh bu hususta Rusya'nin muvafakatini îcâb ettiren bir taahhütte bulunacak" idi. Bu maddede de görüldügü üzere Osmanli ordusunun kazandigi zafer bile, gayr-i müslimlere imtiyaz sebebi oluyordu. Rusya, kurulacak Avusturya, Fransa, ingiltere ittifaki tehlikesi karsisinda bu kararlari kabul etti. Osmanli hükümeti,

kendi hiristiyan tebeasi ile ilgili maddenin devletin iç islerine karisma anlamina gelecegini bildirerek, 16 Aralik tarihli kararlar arasinda yer almamasina çalisti ise de basarili olamadi. Neticede bu maddenin programlastirilmasi için su tezler ortaya atildi. Rus tezi: "Osmanli Devleti sinirlari içinde yasayan hiristiyanlarin hak ve imtiyazlari Avrupa devletlerinin müsterek garantileri altina alinmalidir." ingiliz tezi: "Tam ölçüde bir din serbestligi ve hukuk esitligi saglanmalidir." Fransiz tezi: "Müslüman tebea ile hiristiyan tebea arasinda cemiyet, haklar, vergiler, millî egitim ve devlet me' murluklarina geçme bakimindan sürüp gelen farklar, bir ferman ile kaldirilarak Gülhâne hattinda isaret edilen tebea esitligi tam manâsiyla gelistirilmelidir." Bâb-i âlî, Rusya'nin teklifini, hükümranlik haklarina müdâhale, ingiliz teklifini de islâmiyet'i küçültücü gördügü için, Fransiz teklifini kabul etti. Ayrica yapilacak Paris konferansinda Ruslarin gayr-i müslimler konusunda bir istekleri ile karsilasmak istemiyordu. Fransiz tezinin kabulü üzerine, bunun bir ferman hâline getirilmesi Bâb-i âli'ye birakildi.

Alî Pasa hükümeti tarafindan îlân edilen bu fermanin hazirlanmasinda Ingiliz ve Fransiz elçileri de bulunmustu. Bu sekilde hazirlanan ferman, Paris konferansindan önce, 28 Subat 1856'da Bâb-i âli'de Islâhat hatt-i hümâyûnu adiyla devlet erkâni, seyhülislâm, patrikler, hamambasi ve cemâatlerin ileri gelenleri önünde okunarak îlân edildi. Otuz bes maddeden meydana gelen fermanin getirdigi önemli hususlar özetle sunlardi:

1- Tanzimat fermani ile degisik din ve mezheplerdeki bütün tebeaya verilen te'minât, bu fermanla yenilendiginden, bunlarin uygulamasi için gerekli tedbirler alinacaktir.

2- Müslümanlar ile müslüman olmayanlar kânun önünde esit olacaklardir.

3- Patrikhanelerde yeni meclisler kurulacak ve bu meclislerin verecekleri kararlar Bâb-i âlî tarafindan onaylandiktan sonra yürürlüge girecektir.

4- Patrikler kayd-i hayat sartiyla bu makama seçileceklerdir.

5- Cemâatlerin ruhanî reislerine verdikleri cevâiz ve avâidât tamâmiyle kaldirilarak hepsi maasa baglanacaktir.

6- Sehir ve kasabalarda bulunan azinliklara ait kilise, manastir, mezarlik, okul ve hastahâne gibi yerlerin tamir veya yeniden yapilmasina izin verilecektir.

7- Hiç kimse din degistirmeye zorlanmayacaktir.

8- Devlet hizmetlerine, askerlik görevine ve okullara bütün tebea esit olarak kabul edilecektir.

9- Irk, din, dil, farki gözetilmeyecek ve hiç bir mezheb digerine üstün sayilmayacaktir.

10- Bütün toplumlar okul açabilecektir.

11- Hangi uyruktan olursa olsun her vatandasin esit ve serbest sekilde ticâret ve ekonomik girisimlerde bulunmasi saglanacaktir.

12- Müslümanlar ile gayr-i müslimler arasindaki dâvalari görmek üzere, karisik mahkemeler kurulacaktir.

13- Yabanci devlet ile yapilacak andlasmalar geregince yabancilar da Osmanli Devleti sinirlan içerisinde mülk sahibi olabileceklerdir.

14- Her cemâatin ruhanî reisiyle, devlet tarafindan bir sene müddetle tâyin edilecek birer me' muru, bütün tebeayi ilgilendiren mes'elelerde Meclis-i vâlâyi ah kâm-i adliye müzâkerelerine istirak ettirilecektir.

Islâhat fermani da, maddelerinden anlasilacagi üzere Tanzimat fermani gibi Osmanli imparatorlugu içerisindeki gayr-i müslimleri, özellikle hiristiyanlari müslümanlarla ayni haklara kavusturmayi esas almistir. Bu iki fermanin görünürdeki gayeleri, bütün Osmanli toplumunu; irk, din ve dil ayrimi gözetmeden kaynastirmayi saglamak idiyse de tatbiki aksi oldu. Bu ferman, gayr-i müslimlerle müslümanlari kaynastirmak söyle dursun, çesitli gayr-i müslim unsurlarin hattâ ayni mezhepten olan çesitli irklarin bile birbirleriyle bir arada yasamalarini saglayamadi.

Bu ferman, konu olarak, sâdece müslüman olmayan uyrugun ayricaliklarini genisletmistir. Nitekim Tanzimat'in ve arkasindan 1856 Islâhat fermaninin getirdigi yeni haklarla, Osmanli tebeasi içindeki gayr-i müslimlerin durumu müslümanlara nazaran çok daha iyi bir duruma geldi. Avrupa'nin himaye siyâseti sayesinde büyük ekonomik güce sâhib olan azinliklar, yavas yavas siyâsî haklara da kavusuyorlardi. Artik resmen millet terimiyle tanimlanan dînî cemâatlerin gelisme ve genisleme imkânlari artmis bulunuyordu. Öte yandan Avrupa devletlerinin, Osmanli hükümetini böyle bir fermani îlâna mecbur birakmasi, kendilerine siyâsî, ekonomik, hukukî ve kültür alanlarinda yeni çikarlar saglamayi hedef aliyordu. Ingiltere, Kirim savasi ile Ruslarin sicak denizlere inmesini önlemis, Fransa da Akdeniz ticâretini emniyete almis, ayrica Katoliklerin hâmiligini üzerine almisti. Rusya ise savasta kaybettigini bu fermanla masa basinda kazanmisti. Ayrica Alî Pasa'nin bu fermani Pâris and lasmasi maddeleri içinde yer almasini istemesi, batili devletlerin iç islerimize müdâhalesine imkân verdi.

Islâhat fermani, Gülhâne Hatt-i hümâyûnu gibi sessizlikle karsilanmamis ve çesitli yönlerden elestirilmistir. En büyük elestiriyi Fransiz elçisi; "Devlet-i âliyyenin bu kadar fedâkârlik edecegini me' mûl etmez idik (ummazdik). Can ning (Ingiliz elçisi) ne dediyse vükelâyi devlet-i âliyye (Osmanli devlet adamlari) kabul etti. Eger biraz dayanilmis olsaydi, ben bâzi mertebe kendilerine yardim ederdim" diyerek olmamasi gereken bir gafleti dile getirmistir. Cevdet Pasa da; "Bu Islâhat fermanindan dolayi rnillet-i islâmiyye dilgîr (gönlü kirik) olarak vükelâyi hâzirayi fasi ve mezemmet (kötüler) oldular" diyerek fermanin nasil karsilandigini ifâde etmektedir. Hâriciye nâzin Fuâd Pasa ise aksine bu belgenin andlasmaya konulmasi ile yabanci müdâhalenin önlenecegini savunmustur.

Islâhat fermaninda gayr-i müslim vatandaslarin lehine oldugu kadar, onlari tedirgin eden hükümler de bulunmakta idi. Askerlik mükellefiyeti, Fâtih devrinden beri bahsedilen dînî imtiyazlarla muafiyetlerin yeni sartlar dâhilinde tedkîki, papazlarin öteden beri cemâatlerinden almakta olduklari haraç ve keyfî aidatin ilgâsiyla ayliga baglanmalari ve bütün ruhanî reislerin sadâkat yeminiyle mükellef tutulmasi gibi esaslar, onlara çok agir gelen hükümler idi. Bu yüzden müslümanlar kadar gayr-i müslimlerde (Tanzimat fermaninda oldugu gibi) Islâhat fermaninin aleyhinde bulunmuslardir. Devlet içerisinde bu sekilde karsilanan Islâhat fermani, uygulamada da bir çok güçlüklerle karsilasti. Bunlar, Osmanli Devleti'nin yapisi, Avrupa'nin siyâset, cemiyet ve ekonomi alaninda geçirdigi gelisme ve Paris andlasmasina imza koyan devletlerin islerine karismalarindan doguyordu. Bu sebeble de bâzi hükümleri kagit üzerinde kaldi.

Mustafa Resîd Pasa tarafindan hazirlanan Tanzîmât fermani ile onun yetistirmesi Alî Pasa tarafindan hazirlanan Islâhat fermani arasindaki fark, hazirlik safhasinda kendisini gösterir. Tanzîmât fermani hazirlanirken açik bir yabanci te'siri

görülmezken, Islâhat fermani Alî Pasa ile istanbul'daki Fransiz ve Ingiliz elçileri arasinda kararlastirilmistir. Gülhâne hatt-i hümâyûnu, yayinlandiktan sonra yabanci elçilere sâdece bilgi edinmeleri için bildirildigi hâlde, Islâhat fermani Paris konferansina katilan devletlere, Paris andlasmasinin bir maddesinde isaret edilmek için gönderilmisti. Bu durum, Osmanli Devleti'nin iç ve dis siyâsetinde bir yabanci müdâhalesine yer vermisti.

Bâzi bati tarzi kuruluslarin ülkeye girmesi ile cemiyetteki kurulus ve anlayis farklilasmasi, islâmi müesseselerin yaninda bati taklitçisi bir anlayis ve bati taklidi kuruluslarin te'sisine sebeb olmustur. Tanzimat ve Islâhat fermanlari devletin çöküsünü engellemesinde hiç bir müsbet te'siri olmamis, aksine ülkedeki tebea ve cemiyetler arasinda yeni ve daha büyük problemlerin çikmasina zemin hazirlamistir.

Meselâ Suriye'de büyük bir galeyan basladi. Arkasindan 1858'de Cidde'de müslümanlar ile hiristiyanlar arasinda çatisma çikti. Fransiz ve ingiliz konsolostan öldürüldü. Bunun üzerine ingiliz ve Fransiz donanmalari Osmanli Devleti'ne sormadan sehri bombaladilar. Faillerden on kisiyi yakalayarak idam ettiler. Cidde bir Osmanli topragi idi. Bagimsiz bir devletin topraklarinda islenen bir suçun failini ancak o devletin cezalandirmasi milletlerarasi bir kaide, teamül oldugu hâlde, batili devletlerin buna aldirdiklari bile yoktu. Nihayet, Lübnan'da dabüyük bir isyan patlak verdi. Uzun mücâdelelerden sonra 9 Haziran 1861'de "Lübnan Nizâmnâmesi" imzalandi. Buna göre; hiristiyan bir valinin baskanliginda Lübnan muhtar eyâlet hâline getirildi. Böylece Islâhat fermani batili devletlerin istedigi, meyveleri vermeye basladi.

KANUN-İ ESASİ

Osmanlı Devleti'nde mutlak monarşiden anayasalı monarşiye geçişi belirleyen ve meşrutiyet reşiminin temellerini atan anayasadır.

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaş hazırlıkları içine girdiği sırada Sultan II. Abdülhamid tahta geçti (31 Ağustos 1876). İç ve dış sorunların giderek ağırlaştığı bir sırada Mehmed Rüştü Paşa'nın sadrazamlıktan çekilmesi üzerine II. Abdülhamid, Mithad Paşa'yı bu makama getirmek zorunda kalmıştı.

Mithad Paşa, Avrupa devletlerine verdiği sözü yerine getirerek anayasal düzene geçilmesini savunuyor, uluslararası konferans ve benzeri müdahalelerin ancak bu yolla önlenebileceğini ileri sürüyordu. Padişah, Mithad Paşa'nın hazırladığı "Kanın-ı Cedid" adlı anayasa taslağı yerine, Fransız Anayasası'nı çevirtip nazırlarına inceleterek ikinci bir taslak hazırlattı. Anayasayı hazırlamakla görevli 28 kişilik Cemiyet-i Mahsusa'nın düzenlediği son taslak Heyet-i Vükela'da (Bakanlar Kurulu) kesin biçimini aldıktan sonra padişahın bir hatt-ı hümayunuyla kabul edildi (23 Aralık 1876).

Temsili bir organdan yada meclisten değil, padişahın tek yanlı iradesinden kaynaklanan Kanun-i Esasi bu bakımdan bir ferman anayasasıdır. Meşruti bir rejim öngörmekle birlikte, teokratik Osmanlı monarşisinin geleneksel ilke ve

kurumlarını anayasa hükmü haline getirmeye öncelik verir. Saltanat hakkı Osmanoğulları soyuna aittir ve umumun kefaleti altındadır. Geleneksel yetkilerinin büyük bölümünü sürdüren padişah hukuken sorumsuzdur. Devletin dini İslam'dır; padişah aynı zamanda halifedir ve şeriat kurallarını uygulatır, yasalar din kurallarına aykırı olamaz, şeyhülislamlık makamı ve şeriye mahkemeleri anayasada öngörülmektedir.

Yasama ve yürütme organ ve yetkilerini birbirinden açıkça ayırmayan Kanun-ı Esasi sistemi yürütmenin, özellikle de padişahın üstünlüğü ilkesine dayalıdır. Sadrazamı, nazırları ve şeyhülislamı padişah seçerek atar; vekiller meclise değil padişaha karşı sorumludur. Yaşama organı sayılan Meclis-i Umumi'nin toplantı döneminin kısaltılmasına, uzatılmasına ya da seçimlerin yenilenmesi kaydıyla feshine karar vermeye padişah yetkilidir. Meclis-i Umumi'nin senato kanadı durumundaki Heyet-i Ayan'ın üyelerini de padişah atar.

Padişahın kişiliği kutsaldır; işlem ve eylemlerinden ötürü hukuki ya da cezai sorumluluk altında değildir; anayasaya bağlılık yemini etmesi bile öngörülmemeiştir. Heyet-i Ayan ve seçimle gelen Heyet-i Mebusan üyeleri anayasaya değil, padişaha sadakat yemini ederek göreve başlarlar. Heyet-i Vükela'nın, kendi gündemini belirlemesi ve aldığı kararları uygulatabilmesi için de padişahın izni ve onayı gerekir. Meclisler de ancak kendi alanlarına giren sınırlı konularda ve padişahın izniyle yasa önerilebilir. Padişahın yasaları veto etme yetkisi de vardır.

Ayrıca Heyet-i Ayan padişahın haklarını korumakla yükümlüdür. Heyet-i Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında uyuşmazlık çıkması ve Heyet-i Mebusan'ın görüşünde iki kez direnmesi durumunda da padişah altı ay içinde yeniden toplanması koşuluyla meclisi feshedebilir. Meclislerin toplantıda olmadığı dönemlerde ülke, yasa hükmünde özel kararlarla yönetilebilirdi.

Kanun-ı Esasi sistemi gerçek bir meşrutiyet ya da anayasal düzen sayılmaz. Anayasa düşüncesinin somutlaşması, yasama meclislerinin ve temsili sistemin oluşması, bütün kısıtlamalara karşı (örn:113. maddeyle padişaha tanınan sürgün yetkisi) bazı hak ve özgürlüklerin bir anayasal metinde yer alması, yargı bağımsızlığını ve güvencelerini sağlamaya yönelik ilkelerin düzenlenmesi vb. noktalar Kanun-ı Esasi'nin Osmanlı devlet düzenine önemli katkıları olmuştur.

Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü yasama organı 19 Mart 1877-16 Şubat 1878 arasında bazı aralıklarla toplam beş ay görev yaptı. Ama özellikle eleştirici davranışlarıyla tutucu çevrelerin ve padişahın tepkisini çekti. Bunun üzerine Rusya ile yapılan savaşı bahane eden II: Abdülhaid, Meclis-i Umumi'yi tatil etti ve bir daha toplantıya çağırmadı ve Kanun-ı Esasi 1908'e kadar hukuken yürürlükte kalmakla birlikte uygulamadan düştü.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile yeniden yürürlüğe girdi ve 31 Mart Olayı'ndan sonra yeni değişiklikler yapıldı (22 Ağsutos 1909). Buna göre 21 madde değiştirildi ve üç yeni madde eklenerek gerçekten meşruti ve parlementer bir sistem oluşturuldu. Yapılan değişikliklerle; padişah anayasaya bağlılık yükümlülüğü altına girdi. Hükümet padişaha değil meclise karşı sorumlu olacaktı. Hükümet ve Heyet-i Mebusan bağımsız kişilik kazandı, yasama ve

yürütme ilişkileri dengeli duruma getirildi, kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsendi, padişahın mutlak veto yetkisi kaldırıldı. Ayrıca dernek kurma, toplantı vb. özgürlükler tanındı, 113. madde kaldırıldı.

II. Meşrutiyet'in çalkantılı siyasal süreçlerinde başka değişikliklere de uğrayan Kanun-ı Esasi, özellikle I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra fiilen tek parti durumuna gelen İttihat ve Terakki'nin yönetim süresince uygulanmadı. Ama Kurtuluş Savaşı döneminde, hatta 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun çıkarılmasından sonra bile Kanun-ı Esasi'nin yeni anayasaya aykırı düşmeyen hükümlerinin yürürlükte kalacağı düşüncesi benimsendi. 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 1921 Anayasası'yla birlikte Kanun-ı Esasi'yi de kesin olarak yürürlükten kaldırdı.

KANUNNAME-İ ALİ OSMAN

Kanunname-i Osmani veya Kanun-ı Kadim olarak da bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde cezalandırma, yönetim ve maliye alanlarında şer'i hukuka uygun olmak koşuluyla padişahın koyduğu yasadır.

Kanunları geniş bir şekilde inceleyen Osmanlı hukukçuları, kavanin-i şeriyeyle (dinsel yasalar) kavanin-i örfiyeyi (töresel yasalar) birbirinden ayırmışlardır. Kamu ve özel hukuku ilgilendiren töresel kaynaklı yasaların en önemli örnekleri Fatih Kanunamesi ve Sultan Süleyman Kanunnamesi'dir. Bu düzenlemeler hükümdarın mutlak töresel yetkilerinden kaynaklanan hükümleri içerdikleri için, yasayı çıkaran hükümdarın adıyla anılmıştır.

Fatih Kanunnamesi'nden sonra Sultan II. Bayezid döneminde (1481-1512) şer-i vergilendirme ilkeleri ile tımar işlemlerinin yasallaştırıldığı Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani adlı kapsamlı bir yasa derlemeleri yapıldı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise kanunname çalışmaları kapsamlı ve sistemli bir hale getirildi. Böylece Divan-ı Hümayun'un ve eyaletlerin yürürlükte olan sistemlerinde ayrıntılı düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemeler, Tımarlı sipahilerin hak ve sorumluluklarından pazar düzenine, kılık kıyafet zorunluluklarına kadar bir çok alandaki değişiklikleri kapsıyordu. Yeni fethedilen ülkeler ve bölgeler için de o bölgeye ait yeni kanunnameler hazırlanıyordu. Bölge kanunnameleri birbirinde oldukça farklıydı. Bu nedenle ükle içinde yer değiştiren yükümlü, yerleştiği yerin kanunnamesinin yükümlülüğüne girer, eski yükümlülüğünden kurtulurdu. Ayrıca Müslümanlar ve gayri müslimler için de kanunnamelerde farklı düzenlemeler vardı.

17. yüzyılda Osmanlı Kanunnameleriyle ilgili ilk önemli çalışma Hazerfen Hüseyin Efendi tarafından hazırlanan Osmanlı kanunnamelerinin özet ve yorumlarının yer aldığı Telhisü'l-Beyan fi Kananin-i Al-i Osman'dır.

OSMANLILARDA EGITIM VE ÖGRETIM

Islâm ülkelerindeki ilmî hayatin gelismesinde XI. asrin müstesna bir yeri vardir. Zira bu asirdan itibâren sistemli bir egitim ve ögretim mahalli olarak medreseler, halkin kültürel ve dinî anlayis bakimindan yetisip gelismesinde faal bir rol oynamaya basladilar. Osmanlilar döneminde ise medreseler, hem program,hem de mimarî sahada büyük bir yenilik ve ilerleme kayd ettiler. Bu bakimdan, Osmanli sehirlerinin fizikî gelismesinde de medreselerin önemli bir yeri oldugu

söylenebilir.

Osmanlilar, medrese egitimi ve dolayisiyla ilim ve bu sahanin adamlarina deger verdiklerinden, bunlarin tahsil ve egitim konusunda karsilasabilecekleri her türlü sikintiyi ortadan kaldirmaya çalismislardi. Bu devlette ilim ve mensuplarina itibar edilip saygi gösterildigi için Iran, Turan, Horasan, Dagistan, Hindistan, Buhara, Haleb, Sam, Misir ve Karaman gibi birçok Islâm ülkesinden bilginler Istanbul'a akin etmisti. Bu akin sebebiyle devletin merkezi olan Istanbul, yavas yavas Islâm dünyasinin ilim merkezi haline gelir.

Osmanlilar, medreselerdeki egitim ve ögretim faaliyetlerini vakiflar vasitasiyla devam ettirdiler. Fatih Sultan Mehmed'in, Istanbul'u feth eder etmez "Sahn-i Semân" medreselerini tesis ettirmesi ve bunlarin giderlerini saglamak için vakif kurmasindan sonra, devlet merkezi oldugu gibi ilim merkezi haline de gelen Istanbul'da basta hükümdarlar olmak üzere sultanlar, vezirler, ilim adamlari, bazi saray mensuplari ve maddî durumu iyi olan halk tarafindan pekçok medrese insa olunmustu. Yalniz Mimar Sinan'in bas mimarligi sirasinda Istanbul'da insa edilen medreselerin sayisi, 6'si Süleymaniye medreseleri olmak üzere 55'i bulmaktadir. XVII. asrin son çeyregi basinda ise Istanbul'daki medrese sayisinin 126'ya ulastigi görülmektedir. Fetihten XIX. asra kadar Istanbul'da insa edilen medrese sayisi 500'ü asmaktadir. Ancak bunlarin büyük bir kismi yangin ve deprem gibi tabiî âfetlere maruz kalarak yikilip yok olmus veya terk edilmistir.

Orta ve yüksek ögretimi gerçeklestiren Osmanli medreselerinin ilki, Orhan Gazi tarafindan 731 (1330) tarihinde Iznik'te açilmisti. Orhan Gazi, bu medrese için vakiflar kurmustu. Geliri, medrese, müderris ve talebeye tahsis edilen vakif köyler, her türlü "Tekâlif-i Örfiyye"den (Örfî vergiler) muaf idiler. Nitekim Orhan Gazi'den çok daha sonraki tarihlere uzanan 27 Cemayizelevvel 1136 (23 Subat 1724) tarihli bir "arz" (arsiv belgesi), Iznik'e bagli Kozluca Köyü'nün, adi geçen medreseye vakfedildigini göstermektedir.

Ilk dönem Osmanli ilim hayati hakkinda bilgi veren D'Ohsson'a göre Osmanli Devleti'ndeki ilmî faaliyetler, daha Osman Gazi döneminde baslamisti. O, bu konuda su bilgileri vermektedir: "Osman Gazi, Sögüt'te yeni imparatorlugun temelini atarken hazine ve silah ile beraber ilmî ve kültürel faaliyetlere karsi da gayet mütesebbis idi. Ilmî yönden ilerlemeyi ve en azindan eski medreseleri olduklari gibi muhafaza etmeyi arzu ederdi. Veliahdi ve oglu Orhan Gazi, Iznik'te imparatorluk camiini yükseltirken orada bir de, bir asri mütecaviz bir zaman boyunca Osmanli medreselerinin en yüksegi olarak bakilacak olan bir medrese yaptirdi. Yeni kurulmus (731/1330) ve kendi ismi ile adlandirilmis olan bu medresenin idaresi, Islâm âlemindeki diger bütün medreseler gibi müderris titri altinda Seyh Davud-i Kayserî'ye verildi."

Iznik, bir ilim merkezi olarak önemini XV. yüzyilda da korumus ve bu yüzden sehre "âlimler yuvasi" ünvani verilmisti. Iznik Medresesinin yetistirdigi ünlü âlimlerden biri de Osmanlilarin ilk Seyhülislâmi Molla Fenarî'dir. Osmanlilarin, ilk birbuçuk asir içinde yaptirmis olduklari medreselerin derece ve sinif itibariyle en mühimleri Iznik, Bursa ve Edirne'de idi. Devletin kurulusu esnasinda Iznik Medresesi, beyligin birinci sinif medresesi idi. Bu medresede yapilan egitim ve görülen ögretimin derecesi hakkinda kesin bir bilgiye sahip olmamakla beraber, müderrisligine (Ögretim Üyeligi'ne) tayin edilmis olan sahislar, bunlarin hayatlari ve eserleri, dolayisiyla ilmî kapasiteleri tedkik edilecek olursa bu medresenin oldukça yüksek seviyede bir egitim ve ögretim kurumu oldugu düsünülebilir. Gerçekten Kahire'de ihtisasini yapip memleketine dönen ve orada birçok talebe yetistiren Davud-i Kayserî (öl. H. 751/M. 1350)'nin söhretini duyan Orhan Gazi, onu Kayseri'den getirterek Iznik'te yaptirdigi medreseye müderris olarak tayin

eder. Iznik medresesinin ilk müderrisi olan Davud-i Kayserî, Muhyiddin Arabî'nin üvey oglu Sadreddin Konevî'nin halifelerinden tefsir sahibi ve Muhyiddin Arabî'nin "Fusûsu'l-Hikem" adli eserini serheden Kemaleddin Abdurrezzak el-Kâsî (öl. 1329)'nin halifesi olup yüksek tahsilini Misir'da yapmisti. Davud'un halefleri olan Taceddin el-Kürdî ve Alaeddin el-Esved de devrin büyük bilginleri arasinda sayiliyorlardi. Bu nokta göz önünde tutulursa Iznik Orhaniye medresesini yüksek seviyeli egitim ve ögretim veren bir müessese olarak kabul etmek gerekir.

Bursa'nin fethinden sonra orada da medreseler kurulur. Bundan dolayi Iznik ikinci dereceye inerek Bursa'daki Sultan Medresesi birinci dereceyi alir. Orhan Gazi'den sonra oglu Murad (Murad Hüdâvendigâr), Bursa Çekirge'de eski Kaplica civarinda bir câmi, medrese ve imâret yaptirarak, bu konuda babasindan asagi olmadigini göstermisti.

Yildirim Bayezid, Hisar disinda bir câmi ve medrese yaptirmakla Bursa'nin bir ilim ve irfan merkezi haline gelmesini ve sehrin hisar disina tasmasi ile genislemesini sagladi. Çelebi Sultan Mehmed'in Bursa'da kurdugu medrese, digerlerine nazaran ayri bir hususiyete sahiptir. "Sultaniye Medresesi" denilen bu tahsil kurumunda ilk müderris Mehmed Sah Efendi (öl. 839/1435)'dir. Molla Semseddin Fenarî'nin oglu olan bu zatin ilk dersinde ögrencilerden baska Bursa'nin belli basli âlimleri de hazir bulunmus, yeni müderris Mehmed Sah Efendi de medreselerde okutulan ilimlere dair sorulan suallere cevap vermisti. Sultaniye müderrislerinin, böyle umumî sekilde ders vermeleri bir gelenek haline gelmistir. Bilhassa Bursa Sultaniyesi kurulduktan sonra Iznik medresesi, ikinci dereceye düsmüstü. Buna karsilik bir ilim merkezi olarak Bursa ilk siraya yükselmisti. Bu durum, Sultan II. Murad'in Edirne'de Üç Serefeli Câmii yanindaki Saatli medresesini kurana kadar devam eder. Edirne devlet merkezi olduktan sonra II. Murad zamaninda 841 (1437) yilinda baslanarak bazi ârizalar sebebiyle 851 (1447) senesinde tamamlanan Üç Serefeli Câmii yanindaki medrese ile Dâru'l-Hadis, o tarihte Osmanli ülkesindeki medreselerin üstünde yer aldi. Böylece, Bursa'daki Sultaniye Medresesi, gerek egitim ve ögretim, gerekse tahsisati bakimindan ikinci dereceye düstü. Üç Serefeli medrese müderrisine o tarihe kadar hiç bir medrese ögretim üyesine verilmeyen yüz akça yevmiye verildi. Halbuki bundan önce Iznik medresesi müderrisinin yevmiyesi otuz, Bursa'daki Sultan Medresesi müderrisinin ise günde (yevmiye) elli akça idi.

Görüldügü gibi Bursa'nin fethinden hemen sonra orada da çesitli medreseler kuruldu. Suurlu ve ne yaptigini bilen bir politika sonucu sinirlari yavas yavas genisleyen Osmanli Devleti'nde, pekçok devlet ricali, mektep, medrese, imâret ve câmi gibi farkli sahalara hizmet veren kurumlari açmakta adeta birbirleri ile yarisiyorlardi. Örnek olmasi bakimindan sadece Istanbul'un 1453 yilindaki fethinden sonra Fatih'in yaptiklarini vermek istiyoruz. Buna göre otuz yillik hükümdarligi döneminde basta Istanbul, Bursa ve Edirne olmak üzere devletin çesitli sehirlerinde 85'i kubbeli olarak 300 kadar câmi 57 medrese, 59 hamam, 29 bedesten, çesitli saraylar, hisar, kale, sur ve köprüler yaptirdigi görülmektedir. Bunlarin çogunun zamanla yikildigina da isaret etmek gerekir.*

764 (1363) tarihinde Edirne'nin fethinden sonra, Rumeli'deki fetihlerin daha saglikli ve basarili olabilmesi için devlet merkezi buraya nakledilir. Edirne'nin devlet merkezi olmasi, burada da medreselerin hizla açilip çogalmasina sebep olur. Zira biraz önce de görüldügü gibi herkesten önce devletin basinda bulunanlar, bulunduklari yerlerde egitim kurumu açmayi bir gelenek haline getirmislerdi. Böyle bir anlayistan dolayidir ki, hemen her zaman devlet merkezinin bulundugu yer, ilmî faaliyetlerin en çok yogunlastigi merkez oluyordu. Nitekim Istanbul'un fethi ve devletin merkezi haline gelmesinden sonra

Fatih Sultan Mehmed tarafindan yaptirilan "Sahn-i Semân" medreseleri ön plana geçtiler. Fatih Kanunnâmesinde "Sahn-i Semân" diye meshur olan medreselere vakfiyesinde "Medâris-i Semâniye" denilmektedir.

Fatih külliyesi kurulunca sekiz büyük medreseye "sahn" adi verilmisti. Bu tabiri her ne kadar ilk tomar Arapça vakfiyede bulamiyorsak da Fatih'in tashihinden ve külliye müderrislerinin tedkikinden geçen meshur kanunnâmede bu tabiri görüyoruz. O halde bu tabir, Fatih'ten günümüze kadar gelmektedir. Fatih külliyesi büyük medreselerinden her birini mâna itibariyle birer fakülte sayabiliriz. Vakfiyelerinde buralara aklî ve naklî ilimlerde mütehassis müderrislerin (profesör) tayin olunacagi açikça belirtildigine göre buralarda tip, fikih (Islâm hukuku), hey'et (astronomi) ve ilâhiyat okutuluyordu. Bu büyük medreselerin odalarinda birer yüksek ilim talebesi (danismend) oturuyordu. Bunlar, seviyesi yüksek dersleri okuyunca branslarina göre daha sonra hekim (doktor), fakih, fen adami, maliye ve devlet memuru oluyorlardi. Bu sahn medreselerine musila-i sahn olan Tetimmeler de, adeta bugünkü lise tahsilini bitirerek geldiklerine göre Semaniye Medreselerine alem olan sahn tabiri yüksek bir tahsil derecesini gösteriyordu.

Osmanli medreselerindeki egitim ve ögretim usulü, diger Islâm devletlerinde oldugu gibi bir metod takip etmis olup, medreselerin sayilari arttikça bunlar da derece ve siniflarina göre bir düzene tabi tutulmuslardi. Bunun içindir ki ilk defa Sultan II. Murad, daha sonra da Fâtih Sultan Mehmed tarafindan medreselerin bir siniflandirilmaya tabi tutuldugu görülür. Fatih medreselerinin (Sahn-i Semân) yapilmasi, Osmanli ülkesindeki medrese teskilâti için bir yenilik sayilmaktadir. Onun için kisa ve özet bir sekilde de olsa bu medreselerden bahsetmek istiyoruz.

Fatih'in kanunnâmesinde "Sahn-i Semân" diye adlandirilan medreselere "Semâniye medreseleri" de denilmektedir. Fatih Sultan Mehmed, Istanbul'u feth ettikten sonra, Imparator Jüstinyen'in esi Teodora tarafindan yaptirilan Havariyûn kilisesi yerine câmi yaptirir. Daha sonra câminin dogu ve bati kismina "Sahn-i Semân" denilen sekiz medrese yapti ki, bunlar yüksek tahsil içindi. Bunlarin arkalarinda da "Tetimme" adi verilen ve sahn medreselerine ögrenci yetistiren sekiz medrese daha yaptirir. Vakfiyedeki bilgi ve Âli'nin kaydina göre burasi Istanbul'un ortasina denk geldigi için buraya sahn denmistir. Tarihî rivayetlere göre bu medresenin programini Vezir Mahmud Pasa ile matematik ve astronomi âlimi Ali Kusçu tertip etmislerdir. Dördü câmiin dogu kisminda, dördü de bati tarafinda bulunan bu medreselerden her birinin ondokuz odasi vardi. Sekiz müderristen her birinin birer odasi ve elli akça yevmiyesi vardi. Ayrica, beser akça yevmiye ile bir oda, ekmek ve çorba verilmek üzere sekiz medreseden her birine birer "muid" (asistan) verildi. Her medresenin onbes odasina ikiser akça yevmiye (burs, kredi), imâretten ekmek ve çorba (yemek) verilmek üzere birer "danismend" konuldu. Geri kalan iki oda da kapicilarla ferras denilen temizlik isçilerine tahsis olundu.

Sahn medreselerinin arka taraflarinda yüksek tahsile, yani Sahn-i Semân medreselerine danismend yetistirmek üzere "Tetimme" veya "Musila-i Sahn' ismiyle sahn medreselerinden küçük olarak sekiz medrese daha insa edilmisti. Bu medrese, derece itibariyle orta tahsil seviyesinde idi.

Sahn medresesi talebelerine danismend, Tetimme talebesine de Suhte (galat olarak softa) deniyordu. Tetimmelerden her hücreye üç ögrenci konmustu. Bu odalardan her birisine ihtiyaçlarina sarf edilmek ve mum parasi olmak üzere 5'er akça tahsis edildigi gibi yemekleri de imâretten veriliyordu.

Bilindigi gibi egitim ve ögretim, hiç bir devletin vazgeçemeyecegi bir mecburiyettir. Bununla beraber her devlet, vatandasini, kendi sartlari, ihtiyaçlari ve ileriye dönük hedeflerini gözönünde bulundurarak yetistirmeye çalisir. Osmanli Devleti de vatandasini kendi durum ve sartlarina uygun bir sekilde yetistirmeye gayret etmistir. Bu gayenin tahakkuku için de egitim ve ögretim müesseseleri kurmustur. Devletin kurulusu ile baslayip, yikilisina kadar çesitlenerek gelisen bu müesseseler, devlet ve çogunlukla vakiflar vasitasiyla kuruluyorlardi. Bu müesseseleri, klasik ve yeni diye iki gruba ayirabilecegimiz gibi, örgün ve yaygin egitim müesseseleri diye de ayirmak mümkündür.

ÖRGÜN EGITIM MÜESSESELERI

Bu müesseseler, belirli yas ve bilgi seviyesindeki insanlari, yine belirli zaman ve disiplinlere göre yetistirmek üzere kurulmus bulunan müesseselerdir. Bu kuruluslarin, sivil ve askerî olmak üzere iki sahada sekillendiklerini görüyoruz. Bir bakima, özel egitim ve ihtisas konusuna girdigi için askerî müesseseleri daha sonraya birakip sivil egitim kurumlarindan bahsetmek istiyoruz. Bu arada, yaygin egitim müesseseleri diyebilecegimiz, câmi ve tekke gibi kurumlardan bir önceki ciltte bahsedildigi için burada bunlara temas edilmeyecektir.

OSMANLILARDA EGITIM VE ÖGRETIM

Islâm ülkelerindeki ilmî hayatin gelismesinde XI. asrin müstesna bir yeri vardir. Zira bu asirdan itibâren sistemli bir egitim ve ögretim mahalli olarak medreseler, halkin kültürel ve dinî anlayis bakimindan yetisip gelismesinde faal bir rol oynamaya basladilar. Osmanlilar döneminde ise medreseler, hem program,hem de mimarî sahada büyük bir yenilik ve ilerleme kayd ettiler. Bu bakimdan, Osmanli sehirlerinin fizikî gelismesinde de medreselerin önemli bir yeri oldugu söylenebilir.

Osmanlilar, medrese egitimi ve dolayisiyla ilim ve bu sahanin adamlarina deger verdiklerinden, bunlarin tahsil ve egitim konusunda karsilasabilecekleri her türlü sikintiyi ortadan kaldirmaya çalismislardi. Bu devlette ilim ve mensuplarina itibar edilip saygi gösterildigi için Iran, Turan, Horasan, Dagistan, Hindistan, Buhara, Haleb, Sam, Misir ve Karaman gibi birçok Islâm ülkesinden bilginler Istanbul'a akin etmisti. Bu akin sebebiyle

devletin merkezi olan Istanbul, yavas yavas Islâm dünyasinin ilim merkezi haline gelir.

Osmanlilar, medreselerdeki egitim ve ögretim faaliyetlerini vakiflar vasitasiyla devam ettirdiler. Fatih Sultan Mehmed'in, Istanbul'u feth eder etmez "Sahn-i Semân" medreselerini tesis ettirmesi ve bunlarin giderlerini saglamak için vakif kurmasindan sonra, devlet merkezi oldugu gibi ilim merkezi haline de gelen Istanbul'da basta hükümdarlar olmak üzere sultanlar, vezirler, ilim adamlari, bazi saray mensuplari ve maddî durumu iyi olan halk tarafindan pekçok medrese insa olunmustu. Yalniz Mimar Sinan'in bas mimarligi sirasinda Istanbul'da insa edilen medreselerin sayisi, 6'si Süleymaniye medreseleri olmak üzere 55'i bulmaktadir. XVII. asrin son çeyregi basinda ise Istanbul'daki medrese sayisinin 126'ya ulastigi görülmektedir. Fetihten XIX. asra kadar Istanbul'da insa edilen medrese sayisi 500'ü asmaktadir. Ancak bunlarin büyük bir kismi yangin ve deprem gibi tabiî âfetlere maruz kalarak yikilip yok olmus veya terk edilmistir.

Orta ve yüksek ögretimi gerçeklestiren Osmanli medreselerinin ilki, Orhan Gazi tarafindan 731 (1330) tarihinde Iznik'te açilmisti. Orhan Gazi, bu medrese için vakiflar kurmustu. Geliri, medrese, müderris ve talebeye tahsis edilen vakif köyler, her türlü "Tekâlif-i Örfiyye"den (Örfî vergiler) muaf idiler. Nitekim Orhan Gazi'den çok daha sonraki tarihlere uzanan 27 Cemayizelevvel 1136 (23 Subat 1724) tarihli bir "arz" (arsiv belgesi), Iznik'e bagli Kozluca Köyü'nün, adi geçen medreseye vakfedildigini göstermektedir.

Ilk dönem Osmanli ilim hayati hakkinda bilgi veren D'Ohsson'a göre Osmanli Devleti'ndeki ilmî faaliyetler, daha Osman Gazi döneminde baslamisti. O, bu konuda su bilgileri vermektedir: "Osman Gazi, Sögüt'te yeni imparatorlugun temelini atarken hazine ve silah ile beraber ilmî ve kültürel faaliyetlere karsi da gayet mütesebbis idi. Ilmî yönden ilerlemeyi ve en azindan eski medreseleri olduklari gibi muhafaza etmeyi arzu ederdi. Veliahdi ve oglu Orhan Gazi, Iznik'te imparatorluk camiini yükseltirken orada bir de, bir asri mütecaviz bir zaman boyunca Osmanli medreselerinin en yüksegi olarak bakilacak olan bir medrese yaptirdi. Yeni kurulmus (731/1330) ve kendi ismi ile adlandirilmis olan bu medresenin idaresi, Islâm âlemindeki diger bütün medreseler gibi müderris titri altinda Seyh Davud-i Kayserî'ye verildi."

Iznik, bir ilim merkezi olarak önemini XV. yüzyilda da korumus ve bu yüzden sehre "âlimler yuvasi" ünvani verilmisti. Iznik Medresesinin yetistirdigi ünlü âlimlerden biri de Osmanlilarin ilk Seyhülislâmi Molla Fenarî'dir. Osmanlilarin, ilk birbuçuk asir içinde yaptirmis olduklari medreselerin derece ve sinif itibariyle en mühimleri Iznik, Bursa ve Edirne'de idi. Devletin kurulusu esnasinda Iznik Medresesi, beyligin birinci sinif medresesi idi. Bu

medresede yapilan egitim ve görülen ögretimin derecesi hakkinda kesin bir bilgiye sahip olmamakla beraber, müderrisligine (Ögretim Üyeligi'ne) tayin edilmis olan sahislar, bunlarin hayatlari ve eserleri, dolayisiyla ilmî kapasiteleri tedkik edilecek olursa bu medresenin oldukça yüksek seviyede bir egitim ve ögretim kurumu oldugu düsünülebilir. Gerçekten Kahire'de ihtisasini yapip memleketine dönen ve orada birçok talebe yetistiren Davud-i Kayserî (öl. H. 751/M. 1350)'nin söhretini duyan Orhan Gazi, onu Kayseri'den getirterek Iznik'te yaptirdigi medreseye müderris olarak tayin eder. Iznik medresesinin ilk müderrisi olan Davud-i Kayserî, Muhyiddin Arabî'nin üvey oglu Sadreddin Konevî'nin halifelerinden tefsir sahibi ve Muhyiddin Arabî'nin "Fusûsu'l-Hikem" adli eserini serheden Kemaleddin Abdurrezzak el-Kâsî (öl. 1329)'nin halifesi olup yüksek tahsilini Misir'da yapmisti. Davud'un halefleri olan Taceddin el-Kürdî ve Alaeddin el-Esved de devrin büyük bilginleri arasinda sayiliyorlardi. Bu nokta göz önünde tutulursa Iznik Orhaniye medresesini yüksek seviyeli egitim ve ögretim veren bir müessese olarak kabul etmek gerekir.

Bursa'nin fethinden sonra orada da medreseler kurulur. Bundan dolayi Iznik ikinci dereceye inerek Bursa'daki Sultan Medresesi birinci dereceyi alir. Orhan Gazi'den sonra oglu Murad (Murad Hüdâvendigâr), Bursa Çekirge'de eski Kaplica civarinda bir câmi, medrese ve imâret yaptirarak, bu konuda babasindan asagi olmadigini göstermisti.

Yildirim Bayezid, Hisar disinda bir câmi ve medrese yaptirmakla Bursa'nin bir ilim ve irfan merkezi haline gelmesini ve sehrin hisar disina tasmasi ile genislemesini sagladi. Çelebi Sultan Mehmed'in Bursa'da kurdugu medrese, digerlerine nazaran ayri bir hususiyete sahiptir. "Sultaniye Medresesi" denilen bu tahsil kurumunda ilk müderris Mehmed Sah Efendi (öl. 839/1435)'dir. Molla Semseddin Fenarî'nin oglu olan bu zatin ilk dersinde ögrencilerden baska Bursa'nin belli basli âlimleri de hazir bulunmus, yeni müderris Mehmed Sah Efendi de medreselerde okutulan ilimlere dair sorulan suallere cevap vermisti. Sultaniye müderrislerinin, böyle umumî sekilde ders vermeleri bir gelenek haline gelmistir. Bilhassa Bursa Sultaniyesi kurulduktan sonra Iznik medresesi, ikinci dereceye düsmüstü. Buna karsilik bir ilim merkezi olarak Bursa ilk siraya yükselmisti. Bu durum, Sultan II. Murad'in Edirne'de Üç Serefeli Câmii yanindaki Saatli medresesini kurana kadar devam eder. Edirne devlet merkezi olduktan sonra II. Murad zamaninda 841 (1437) yilinda baslanarak bazi ârizalar sebebiyle 851 (1447) senesinde tamamlanan Üç Serefeli Câmii yanindaki medrese ile Dâru'l-Hadis, o tarihte Osmanli ülkesindeki medreselerin üstünde yer aldi. Böylece, Bursa'daki Sultaniye Medresesi, gerek egitim ve ögretim, gerekse tahsisati bakimindan ikinci dereceye düstü. Üç Serefeli medrese müderrisine o tarihe kadar hiç bir medrese ögretim üyesine verilmeyen yüz akça yevmiye verildi. Halbuki bundan önce Iznik medresesi müderrisinin

yevmiyesi otuz, Bursa'daki Sultan Medresesi müderrisinin ise günde (yevmiye) elli akça idi.

Görüldügü gibi Bursa'nin fethinden hemen sonra orada da çesitli medreseler kuruldu. Suurlu ve ne yaptigini bilen bir politika sonucu sinirlari yavas yavas genisleyen Osmanli Devleti'nde, pekçok devlet ricali, mektep, medrese, imâret ve câmi gibi farkli sahalara hizmet veren kurumlari açmakta adeta birbirleri ile yarisiyorlardi. Örnek olmasi bakimindan sadece Istanbul'un 1453 yilindaki fethinden sonra Fatih'in yaptiklarini vermek istiyoruz. Buna göre otuz yillik hükümdarligi döneminde basta Istanbul, Bursa ve Edirne olmak üzere devletin çesitli sehirlerinde 85'i kubbeli olarak 300 kadar câmi 57 medrese, 59 hamam, 29 bedesten, çesitli saraylar, hisar, kale, sur ve köprüler yaptirdigi görülmektedir. Bunlarin çogunun zamanla yikildigina da isaret etmek gerekir.*

764 (1363) tarihinde Edirne'nin fethinden sonra, Rumeli'deki fetihlerin daha saglikli ve basarili olabilmesi için devlet merkezi buraya nakledilir. Edirne'nin devlet merkezi olmasi, burada da medreselerin hizla açilip çogalmasina sebep olur. Zira biraz önce de görüldügü gibi herkesten önce devletin basinda bulunanlar, bulunduklari yerlerde egitim kurumu açmayi bir gelenek haline getirmislerdi. Böyle bir anlayistan dolayidir ki, hemen her zaman devlet merkezinin bulundugu yer, ilmî faaliyetlerin en çok yogunlastigi merkez oluyordu. Nitekim Istanbul'un fethi ve devletin merkezi haline gelmesinden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafindan yaptirilan "Sahn-i Semân" medreseleri ön plana geçtiler. Fatih Kanunnâmesinde "Sahn-i Semân" diye meshur olan medreselere vakfiyesinde "Medâris-i Semâniye" denilmektedir.

Fatih külliyesi kurulunca sekiz büyük medreseye "sahn" adi verilmisti. Bu tabiri her ne kadar ilk tomar Arapça vakfiyede bulamiyorsak da Fatih'in tashihinden ve külliye müderrislerinin tedkikinden geçen meshur kanunnâmede bu tabiri görüyoruz. O halde bu tabir, Fatih'ten günümüze kadar gelmektedir. Fatih külliyesi büyük medreselerinden her birini mâna itibariyle birer fakülte sayabiliriz. Vakfiyelerinde buralara aklî ve naklî ilimlerde mütehassis müderrislerin (profesör) tayin olunacagi açikça belirtildigine göre buralarda tip, fikih (Islâm hukuku), hey'et (astronomi) ve ilâhiyat okutuluyordu. Bu büyük medreselerin odalarinda birer yüksek ilim talebesi (danismend) oturuyordu. Bunlar, seviyesi yüksek dersleri okuyunca branslarina göre daha sonra hekim (doktor), fakih, fen adami, maliye ve devlet memuru oluyorlardi. Bu sahn medreselerine musila-i sahn olan Tetimmeler de, adeta bugünkü lise tahsilini bitirerek geldiklerine göre Semaniye Medreselerine alem olan sahn tabiri yüksek bir tahsil derecesini gösteriyordu.

Osmanli medreselerindeki egitim ve ögretim usulü, diger Islâm devletlerinde oldugu gibi bir metod takip etmis olup, medreselerin sayilari arttikça bunlar da derece ve siniflarina göre bir düzene tabi tutulmuslardi. Bunun içindir ki ilk defa Sultan II. Murad, daha sonra da Fâtih Sultan Mehmed tarafindan medreselerin bir siniflandirilmaya tabi tutuldugu görülür. Fatih medreselerinin (Sahn-i Semân) yapilmasi, Osmanli ülkesindeki medrese teskilâti için bir yenilik sayilmaktadir. Onun için kisa ve özet bir sekilde de olsa bu medreselerden bahsetmek istiyoruz.

Fatih'in kanunnâmesinde "Sahn-i Semân" diye adlandirilan medreselere "Semâniye medreseleri" de denilmektedir. Fatih Sultan Mehmed, Istanbul'u feth ettikten sonra, Imparator Jüstinyen'in esi Teodora tarafindan yaptirilan Havariyûn kilisesi yerine câmi yaptirir. Daha sonra câminin dogu ve bati kismina "Sahn-i Semân" denilen sekiz medrese yapti ki, bunlar yüksek tahsil içindi. Bunlarin arkalarinda da "Tetimme" adi verilen ve sahn medreselerine ögrenci yetistiren sekiz medrese daha yaptirir. Vakfiyedeki bilgi ve Âli'nin kaydina göre burasi Istanbul'un ortasina denk geldigi için buraya sahn denmistir. Tarihî rivayetlere göre bu medresenin programini Vezir Mahmud Pasa ile matematik ve astronomi âlimi Ali Kusçu tertip etmislerdir. Dördü câmiin dogu kisminda, dördü de bati tarafinda bulunan bu medreselerden her birinin ondokuz odasi vardi. Sekiz müderristen her birinin birer odasi ve elli akça yevmiyesi vardi. Ayrica, beser akça yevmiye ile bir oda, ekmek ve çorba verilmek üzere sekiz medreseden her birine birer "muid" (asistan) verildi. Her medresenin onbes odasina ikiser akça yevmiye (burs, kredi), imâretten ekmek ve çorba (yemek) verilmek üzere birer "danismend" konuldu. Geri kalan iki oda da kapicilarla ferras denilen temizlik isçilerine tahsis olundu.

Sahn medreselerinin arka taraflarinda yüksek tahsile, yani Sahn-i Semân medreselerine danismend yetistirmek üzere "Tetimme" veya "Musila-i Sahn' ismiyle sahn medreselerinden küçük olarak sekiz medrese daha insa edilmisti. Bu medrese, derece itibariyle orta tahsil seviyesinde idi.

Sahn medresesi talebelerine danismend, Tetimme talebesine de Suhte (galat olarak softa) deniyordu. Tetimmelerden her hücreye üç ögrenci konmustu. Bu odalardan her birisine ihtiyaçlarina sarf edilmek ve mum parasi olmak üzere 5'er akça tahsis edildigi gibi yemekleri de imâretten veriliyordu.

Bilindigi gibi egitim ve ögretim, hiç bir devletin vazgeçemeyecegi bir mecburiyettir. Bununla beraber her devlet, vatandasini, kendi sartlari, ihtiyaçlari ve ileriye dönük hedeflerini gözönünde bulundurarak yetistirmeye çalisir. Osmanli Devleti de vatandasini kendi durum ve sartlarina uygun bir sekilde yetistirmeye gayret etmistir. Bu gayenin tahakkuku için de egitim ve ögretim müesseseleri kurmustur. Devletin kurulusu ile baslayip, yikilisina

kadar çesitlenerek gelisen bu müesseseler, devlet ve çogunlukla vakiflar vasitasiyla kuruluyorlardi. Bu müesseseleri, klasik ve yeni diye iki gruba ayirabilecegimiz gibi, örgün ve yaygin egitim müesseseleri diye de ayirmak mümkündür.

ÖRGÜN EGITIM MÜESSESELERI

Bu müesseseler, belirli yas ve bilgi seviyesindeki insanlari, yine belirli zaman ve disiplinlere göre yetistirmek üzere kurulmus bulunan müesseselerdir. Bu kuruluslarin, sivil ve askerî olmak üzere iki sahada sekillendiklerini görüyoruz. Bir bakima, özel egitim ve ihtisas konusuna girdigi için askerî müesseseleri daha sonraya birakip sivil egitim kurumlarindan bahsetmek istiyoruz. Bu arada, yaygin egitim müesseseleri diyebilecegimiz, câmi ve tekke gibi kurumlardan bir önceki ciltte bahsedildigi için burada bunlara temas edilmeyecektir.

SIBYAN MEKTEPLERI

Ilk tahsil veren bu mektepler, 5-6 yaslarindaki çocuklara okuyup yazma, bazi dinî bilgiler ve dört islemden ibaret olan matematik derslerini verirdi. Islâm dünyasinin ilk asirlarinda "Küttâb" adiyla tanidigimiz bu okula, Müslüman Türk devletlerinden Karahanli ve Selçuklularda "Sibyan Mektebi" deniyordu. Osmanlilar'da ayni okula bu isimle birlikte "Dâru't-tâlim", "Mektep", "Tas Mektep", "Mahalle Mektebi", "Mektephâne" ve "Mekteb-i Ibtidâiye" gibi isimler veriliyordu. Osmanlilar'da bu mektebin hocasina "Muallim", yardimcisina da "Kalfa" veya "Halife" denilmekteydi. Süleymaniye Vakfiyesi'nde bu mekteplere tayin edilecek hoca ile yardimcisinin özellikleri su ifadelerle tesbit edilmis bulunmaktadir:

"Ve mekteb-i mezbûrda bir ehl-i tecvid, hâfiz-i Kelâm-i Mecid (Kur'an), ilm-i kiratta ferîd ve salâh u siyânette resîd, sevâyib-i maayib-i töhmetten (saibe ve ayiplar töhmetinden) ma'sûm ve zühd ü felâh ile mevsûm ilm-i fikha vâkif ve vâcibât-i sünen-i salâta ârif kimesne muallim olup, sibyân-i fukara (fakirlerin çocuklari) ve fukara-i sibyâna ta'lim-i Kur'an-i Azîm ve salâta müteallik mesaili tefhim edüp sibyan otuz adetten eksik olmaya ve ücret almaya ve vazife-i yevmiyesi sekiz akça ola.

"Ve bir sâlih u mütedeyyin, salâh u zühd ile ma'ruf u müteayyin, ehl-i Kur'an kimesne dahi mekteb-i mezburda halife olup atfal u sibyâna ta'lim-i heca ve Kur'an eyleye ve muallime halef olup huzur u magibinde ikamet-i hizmet edicek vazife-i yevmiyesi üç akça ola."

Sibyan okullarinin müfredatinda zaman içinde degisiklik ve gelismeler oldugu görülür. Bütün bu degisiklik ve gelismeler, gerek Fatih, gerek II. Bayezid, gerekse daha sonraki dönemlerde çokça olmustur. Nitekim Sultan I. Mahmud'un annesi tarafindan Galata'da yaptirilan mektebin vakfiyesinde "Fenn-i kitabette mahareti müsellem ve ta'lim-i mesk-i hatta a'lem bir kimesne hâce-i mesk olup" denilmektedir. Keza Sultan I. Abdülhamid'in vakfiyesinde de "bir hattat üstad ta'lim-i hatta sahib-i itiyad kim ise mekteb-i serife müdavemet eden sibyâna hâce-i mesk olup edâet ve sinaat-i hat ile eday-i hizmet eyleye" denilmektedir. Bütün bunlardan baska Sultan I. Mahmud'un 15 Sevval 1152 (4 Aralik 1739) tarihli vakfiyesinde buraya bir de hat hocasi tayin ettirdigi ve çocuklara güzel yazi ögretilmesini emrettigi anlasilmaktadir.*

Sultan II. Mahmud tarafindan 1824'te isdar edilen "Talim-i sibyân hakkinda ferman" da ise öncelikle zârurat-i diniyyenin ögretilmesi sart kosulmus ve muallimlerden çocuklara Kur'an talimi, tecvid ve ilmihal okutmasi istmistir. Tanzimatin ilanindan bir müddet önce (1838)'de Umur-i Nafia Meclisi'nde

mektepler için hazirlanan bir layihada mektepler küçük ve büyük olmak üzere ikiye ayrildigindan programlari da ona göre tertip edilmisti.

Ögrencilerin, Sümerlerde siralara, Yunan'da iskemlelere oturmalarina karsilik, Islâm mekteplerinde hocanin etrafinda halkalar meydana getirip yere oturduklari görülmektedir. Misir, Yahudi ve Japon mekteplerinde de ögrencilerin yere oturduklari bilinmektedir. Osmanlilarda çocuklarin 4-5-6 yaslarinda okula basladiklari; Anadolu'da daha çok dört, Istanbul'da bes-alti yaslarinda mektebe gittikleri görülmektedir. Tanzimattan önce çocuklarin bir san'ata verilmeden önce mektebe gitmeleri, buna riayet etmeyen ebeveynin cezalandirilacagina dair olan Sultan II. Mahmud'un fermanina göre böyle çocuklari yaninda çirak olarak bulunduran kimselerin de ayni cezaya çarptirilacagi nazar-i dikkate alindiginda, bu dönemden itibaren ilk ögretimin mecburi hale getirildigi söylenebilir.

Sibyan mekteplerinin tahsil süreleri hakkinda kuruluslarinin baslangicinda kesin bir müddet söylemek mümkün degildir. Herhalde bu, ögrencinin zeka, çaliskanlik ve okunmasi gereken kitaplarin bitirilmesi ile ilgilidir. Bununla beraber 1846 tarihli bir tezkireden, sibyan mekteplerinin tahsil müddetinin 4 yil oldugu anlasilmaktadir. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nde de bu müddet muhafaza edilmekte ve mektebe devam mecburiyet yasi erkekler için 7, kiz çocuklari için 6 olarak tesbit edilmektedir.

Osmanli toplumunda bir çok müessesede oldugu gibi sibyan mektepleri de hayir sahipleri tarafindan vakif seklinde kurulmaktaydi. Binaenaleyh Osmanli ülkesinin her tarafinda bu maksatla kurulmus vakiflari görmek mümkündür. Bu bakimdan bu mekteplerin sayilari, günümüzün ilkokullariyla kiyaslanamayacak kadar büyüktü. Evliya Çelebi kendi devrinde sadece o günün Istanbul'unda 1933 sibyan mektebi bulundugunu kaydetmektedir. Sibyan mektepleri, Osmanli'nin klasik devrine aid birer müessese olmalarina ragmen isim ve müfredattaki degisiklikleri ile beraber Cumhuriyet dönemine kadar gelmislerdir.

TASRA TESKILÂTI

Osmanli fetih geleneginin en önemli özelliklerinden biri, fethedilen yerlere hukuku temsilen bir kadi'nin, idareyi temsilen bir beyin (subasi)tayin edilmesidir. Orhan, I. Murad ve Yildirim Bâyezid zamanlarinda gerçeklestirilen fetih hareketleri ile devletin sinirlari bir hayli genisledigi gibi, teskilatlanma da o ölçüde hizlanmistir.

Zamanla sinirlari genisleyip büyüyen Osmanli Devleti'nin merkezden idare edilmesi zorlasiyordu. Bu güçlügü gidermek ve halkinin ihtiyaçlarina cevap verebilmek için, yabancilarin hâlâ hayran olduklari ve adina "Osmanli Düzeni" dedikleri devlet nizami gelistirildi. Iste bu nizam sayesinde Osmanlilar, alti asirdan daha fazla bir süre idarede kalmayi basardilar.

Osmanli Devleti'nde tasra idaresi, asagidan yukariya köy, kaza, sancak ve beylerbeyilik olmak üzere idarî ve askerî taksimata tabi tutulmustu. Reâya denilen köy halki da "dirlik", "vakif ve "mülk" reâyasi olmak üzere üç sinifa ayrilmisti. Köylerin birlesmesiyle kazalar, kazalarin birlesmesinden sancaklar, sancaklarin birlesmesinden de eyaletler ortaya çikmisti. Bununla beraber Osmanli Devleti'nin ilk dönemlerinde eyâlet, vilayet, liva, kaza ve nahiye gibi tabirlerin, birbirlerinin yerine kullanildigi da olmustur. Nitekim Eyâlet-i Rûm (Sivas-Amasya) yerine "Nahiye-i Rûm" tabiri kullanildigi gibi eyalet tabiri de o zamanlar için pek açik ve belli bir mânâyi ifade etmiyordu. XV. asir ortalarinda eyâlet kelimesi, beylerbeyilikten ziyade, küçük mintikalari gösteriyordu. Idarî teskilatta en fazla öneme sahip birimler, kaza ve sancaklardi. Kazalarda yönetici sinif olarak kadi, alaybeyi ve subasilar bulunurdu. Bunlardan kadilar, askerî olmayan ser'î ve hukukî hususlardan sorumlu olduklari gibi kazanin iasesinin temini, belediye, adliye, devlet tarafindan merkezden istenilen seylerin temin ve tedariki ile de sorumlu idiler. Subasilar, kazanin genel güvenligini (asayisini) saglamakla vazifeliydiler. Askerî meseleler de alaybeyinin yetkisinde idi. Beylerbeyine bagli kazalarda ise inzibat ve askerî idare, timar subasisina aitti. Osmanli tasra teskilâti, uzun ve çesitli merhalelerden geçtikten sonra XVI. asirda Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Kuzey Afrika'da en gelismis sekline ulasmisti. Osmanli eyâlet idaresi, kendinden önceki Türk ve Müslüman devletlerine ait idarelerden bir çok temel unsuru almis olmakla birlikte bu teskilati hayli gelistirmistir. Tasra teskilâti bakimindan yönetici

olarak dikkatleri çeken iki görevli bulunmaktadir. Bunlar: Beylerbeyi ile Sancakbeyi isimlerini tasiyan kimselerdir.

BEYLERBEYI

Osmanli Devleti'nde mîrimîran, emirülümera ve XVIII. yüzyildan itibaren de vali gibi kelimelerle ifade edilen beylerbeyi, çok büyük ve itibari yüksek bir görevli idi. Osmanlilarin ilk dönemlerinde sadece bir beylerbeyi bulunur ve bütün ordu islerinden sorumlu olurdu. Hükümdardan sonra sözü en fazla geçerli olan o idi. Bu devlette ilk beylerbeyi olarak bilinen kimse Orhan Gazi'nin oglu Süleyman Pasa idi. Onun vefatindan sonra bu vazife, Lala Sahin Pasa'ya verilmisti. Fakat Sultan I. Murad zamaninda Çandarli Halil Hayreddin Pasa'nin ordu komutanligini da eline almasi üzerine beylerbeyilerin önemleri bir dereceye kadar azalmis gibi görünse de nüfuzlari yine de devam ediyordu. XIV. asir boyunca beylerbeyi, tasra kuvvetlerin komutani ve çesitli sancaklara dagilmis beylerin âmiri durumunda idi. Bu dönemde beylerbeyiler, belli bir bölgenin idarecisi olmak yerine bütün ordu islerinden sorumlu idiler.

Rumeli'de fetihlerin devam ettigi ve hükümdarin da Anadolu'da bulundugu siralarda Rumeli'deki beylerin amiri olan kisi, Rumeli Beylerbeyi haline gelmisti. Nitekim Orhan Bey'in ordu komutani olan oglu Süleyman Pasa'nin beylerbeyi olmasi bu sekilde olmustu. Rumeli'de fetihlerin artmasi ile Anadolu ve Rumeli'nin tek komutan ile idaresi mahzurlu görülerek beylerbeyilik Rumeli ve Anadolu olmak üzere ikiye ayrildi. XV. yüzyilda bu iki beylerbeyilige Rum (Sivas-Amasya) ve Karaman beylerbeyilikleri de ilave edildi. Böylece beylerbeyilik sayisi dörde yükseldi. Yavuz devrinde Diyarbekir, Haleb ve Sam eyâletleri teskil edildi. Kanunî'nin uzun süren saltanati döneminde Dulkadir, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Cezayir-i Garb, Erzurum, Musul, Bagdad, Yemen, Budin, Basra, Van, Timasvar, Lahsa, Trablusgarb ve Habes olmak üzere on dört yeni eyâletin teskil edildigi, II. Selim devrinde Kefe, K.ibns, Tunus ve Trablussam olmak üzere dört eyâletin daha kuruldugu, böylece III. Murad devrine gelindiginde 25 eyâletin teskil edilmis oldugu görülmektedir. Daha sonraki tarihlerde beylerbeyilerin sayilari artmakla birlikte selâhiyetleri tahdid edildi. Nitekim bölgelerindeki sancakbeylerinin tayinlerinin dogrudan dogruya merkezden yapilmasi ve sancakbeylerinin hem yönetimde hem de seferlerde sultanin emri ile ayri olarak görevlendirilebilmeleri, beylerbeyilerin otoritelerini smirlandinyordu.

Beylerbeyiler, kendi bölgelerinde bütün "umur-i siyasette" sultanin temsilcisi olmak, beylerbeyi divaninda askerî hususlara dair meseleleri halletmek, güvenligi saglamak, timar tevcihi ve terakkilerini yürütmek gibi vazifelerle yükümlü idiler. Beylerbeyiler, kendi bölgelerindeki sancakbeyleri ile timarli sipahileri maiyetine alarak emr edilen yerde orduya katilmak zorunda idiler. Beylerbeyi seferle görevlendirildigi zaman yerine vekil olarak "mütesellim" denilen birisini birakirdi. XVI. yüzyildaki yetkileri her ne kadar bütün sancakbeyleri, kadilar ve diger görevlilerle halk nazarinda "hakim ve vali" olarak tayin edilmisse de özellikle sancakbeyleri üzerinde sadece bir teftisten öteye gitmemistir. Eyâlet içinde sadece kendi sancagi (merkez sancak)nin idaresinden sorumlu tutulmustu.

Iki tug ve haslari bulunan beylerbeyiler, vilayet merkezinde otururlardi. Anadolu beylerbeyiligin merkezi Kütahya, Rumeli beylerbeyilerinki ise Manastir sehri idi. Bunlarin kalabalik bir maiyetleri bulunurdu. Merkezdeki adlî ve hukukî isler, kadi tarafindan görülürdü. Bölgesi ile ilgili isler, kendi baskanliginda toplanan bir divanda görüsülürdü. Hazineye ait isler mal defterdarinca, zeamet isleri timar kethüdasi, timar isleri ise timar defterdarinca yerine getirilirdi.

Derece itibariyle en büyük beylerbeyi Rumeli beylerbeyi idi. Ondan sonra Anadolu beylerbeyi gelirdi. Kanunnâmelerde belirtildigine göre beylerbeyi olabilmek için Mal defterdari, beylik ile nisanci olanlar, besyüz akçalik kadilar ve dörtyüz bin akça hassi olan sancakbeyleri beylerbeyi olabilirlerdi. Rumeli beylerbeyi terfi ettigi zaman "Küçük vezir" yani Divan-i Hümâyun'da sonuncu vezir olurdu. Anadolu beylerbeyi terfi ettigi zaman da Rumeli Beylerbeyi olurdu. XVI. yüzyil ortalarina dogru istikrarli bir sekil alan Osmanli eyâletleri, sâlyâneli (= yillikli) ve sâlyânesiz (= yilliksiz) olmak üzere iki kisma ayrilmisti. Sâlyânesiz eyaletler daha çoktu. Bunlar: Rumeli, Budin, Anadolu, Karaman, Dulkadir, Sivas, Erzurum, Diyarbekir, Haleb, Sam ve Trablussam eyaletleri idi. Bunlarin mahsulati, has, zeamet ve timara ayrilmis olup, hazine ve defterhaneden idare edilmekteydiler. Sâlyâneli eyâletler ise Misir, Habes, Bagdad, Basra, Yemen ve Kaptanpasa eyâletlerindeki bazi sancaklar ile Trablusgarb, Tunus ve Cezayir eyâletleri idi. Bunlarin mahsulati has, zeamet ve timara ayrilmayarak dogrudan dogruya hazine tarafindan yillik olarak beylerbeyi, sancakbeyi, asker vesairenin maaslari ayrildiktan sonra kalani devlet hazinesine gönderilirdi.

Osmanli Devleti'nde eyâletler, 40-50 senelik uzun bir arastirma ve tekemmül döneminden sonra askerî, siyasî ve idarî gelismeler ile zaruretler sonucunda kuruluyorlardi. Nitekim Cezayir-i Bahr-i Sefid, Kibns, Budin, Özi gibi eyaletlerin kurulusu, bu ifadelerin musahhas örnekleridir.

SANCAKBEYI

Kelime olarak birçok mânâya gelen "Sancak", Osmanli tasra teskilatinda kazalarin birlesmesiyle tesekkül eden ve sancakbeyi denilen görevli tarafindan yönetilen idarî birimin adidir. XV. yüzyilda yaygin bir sekilde kullanilan sancak terimi, özellikle XVI. asirda idarî bir birim olarak Osmanli kanunnâmelerinde yer aldigi ve hazirlanan "Tahrir Defterleri"nde her birinin, kendine has ayri ayri kanunnâmelerinin bulundugu görülmektedir.

Bir tug sahibi olan sancakbeylerinin haslari vardi. Bunlar, bir harp vukuunda sancagi dahilindeki timarli sipahilerin toplanma mahalli olan yerlerde (Rumeli'de Isakçi ovasi) toplanmasini saglayip beylerbeyinin komutasi altinda harbe götürmekle mükelleftiler. Ayrica bunlar, mintikalarindaki serbest timar yerlerinden baska, idareleri altindaki sancaklarin hem idarî, hem askerî, hem de asayis islerinden sorumlu idiler. Keza bunlar, kalpazanlikla mücadele etmek, özel görev için gelen devlet memurlarina yardimci olmak ve görevlerinde kendilerine kolaylik saglamak gibi vazifelerle de yükümlü idiler. Sancaktaki suçlularin cezalandirilmasi da sancakbeylerine verilmisti. Nitekim kanunnâmede "tutulan kimesneyi sancakbeyi suçuna göre hakkindan gele" denilmektedir. Buna karsilik sancakbeyleri idarelerinde bulunan sancakta islenen cürümlerin vergilerinin tamamini veya bir kismini alirlardi. Bazi sancaklarda da "Çift resmi" ve "Resm-i arûsâne" gibi vergilerden paylari vardi.

Sancakbeylerinin dereceleri, sahip olduklan has gelirine göre tayin edilirdi. Kanunnâmelerde belirtildigi gibi bunlara dörtyüz bin akçaya kadar has verilmekteydi. Ogullarina ise otuz bin akçalik zeamet baglanirdi. Sancakbeyleri protokolda bütün agalarin üstünde bir yere sahiptiler. Devlet merkezindeki yeniçeri agasi, nisanci, mir-i alem gibi hizmet sahipleri, sancak beyi olurlarsa besyüz veya dörtyüz bin ile tayin edilirlerdi.

MEDRESELER

Islâm egitim tarihi içinde müstesna bir yeri bulunan Osmanli medreseleri, orta ve yüksek tahsili gerçeklestiren müesseselerdi. Medrese, memleketin ihtiyaç duydugu kültürü veren ve elemanlari yetistiren bir egitim ve ögretim kurulusudur. Daha önceki devirlerde oldugu Osmanli'da da sahislar tarafindan tesis edilen ve yasamasi için vakiflar kurulan medreselerin hocalarina "müderris" (profesör), yardimcilarina da "muîd" (asistan, arastirma görevlisi) denirdi. Medrese talebesi ise "danismend", "suhte" veya "talebe" adlariyla anilirdi. "Sibyan Mektebi" veya o seviyede özel egitim görmüs olan kimseler, medreselere giderek muayyen hocalardan bir program dahilinde belirlenmis dersleri okurlardi.

Osmanli Devleti, mükemmel bir egitim, askerî ve idarî teskilâta sahip bulunuyordu. Bu teskilât, XVI. asirda, günümüzdeki modern devletlerin teskilâtlari derecesinde muntazam ve mürekkeb bir manzara arzetmektedir. Gerek egitim ve ögretim, gerekse diger teskilâtlarla ilgili durumu daha iyi kavrayabilmek için, binlerce defter ve milyonlarca vesikanin bulundugu Osmanli arsivini görmek gerekir. Kendinden önceki Müslüman devletlerde oldugu gibi Osmanlilarda da medreseleri genel anlamda iki grupta mütalaa etmek gerekir. Bunlar: genel egitim veren medreseler ile özel egitim ve ögretim veren ihtisas medreseleridir.

GENEL EGITIM VEREN MEDRESELER

Osmanlilar medreseyi, Selçuklu ve Anadolu beyliklerini örnek alarak kurdular. Bununla beraber Osmanli medreseleri, naklî ilimlerde Sam-Misir, aklî ilimlerde de Bagdat-Semerkant bölgelerinde yetismis ulemadan istifade etmisti. Daha önce de belirtildigi gibi Orhan Gazi, Iznik'te ilk Osmanli medresesini kurdugu zaman Kayseri ve Kahire'de tahsil görmüs olan Davud-i Kayserî'yi ilk müderris olarak tayin etmisti.

Bilindigi üzere Osmanlilar'da medrese egitimi hemen hemen devletin kurulusu ile baslamistir denebilir. Umumî bilgi veren medreselerde "ulûm-i Õâliye" denilen kelam, mantik, belagat, lugat, nahiv, matematik, astronomi, felsefe, tarih ve cografya gibi "âlet ilimleri" denilen ilimlerin yaninda "ulûm-i âliye" denilen Kur'an ilimleri ile hadis ve Islâm hukuku (fikih) gibi ilimler okutulurdu.*

Osmanli 'Devleti'nin, medenî gelismeye imkân veren birçok konuda oldugu gibi, egitim ve ögretimdeki açik politikasini sonuna kadar devam ettirdigini, ülkeye davet ettigi hocalar ile ilim adamlari sayesinde ögrenmistik. Bu bakimdan, ilk dönemlerde Osmanli medrese sisteminin Anadolu Selçuklu ve yine Anadolu Beyliklerinin medrese sistemi seklinde olacagini kestirmek kolaydir. Bununla beraber daha Yildirim Bâyezid devrinde bir düzenlemeye gidildigi, II. Murad döneminde Edirne'deki Halebiye Medresesi'ndeki* Tetimme ve yine burada Dâru'l-hadis Medresesinin açilmasiyla gelistigi ve nihayet köklü degisikligin Fatih Sultan Mehmed devrinde ortaya çiktigi bilinmektedir. Fatih zamanindaki medrese sistemi, Kanunî Sultan Süleyman'in Süleymaniye Medresesi'ni açmasina kadar devam eder.

Ister klasik dönemde olsun, ister Tanzimat'tan sonraki yeni dönemde olsun genel egitim medreseleri devirlerindeki ilimlerin birlikte okutuldugu medreselerdir.

Istanbul'da Sahn-i semân ve Tetimmeler yapildiktan sonra, Osmanli Devleti hududlari içindeki medreselerde yeni bir düzenlemeye gidildigine daha önce temas edilmisti. Buna göre asagidan yukariya dogru her derecede hangi ders ve kitaplarin ne ölçüde okutulduklarini kesin olarak söylemek pek mümkün görülmemekte ise de bazi vakfiye, kanunnâme ve biyografi sayesinde bunlari tesbit etmek kolaylasmaktadir. Genellikle müderrislerinin aldiklari yevmiye (günlük) miktarina göre de isimlendirilen Osmanli medreseleri, asagidan yukariya dogru söyle bir sira takib ederler:

HASIYE-I TECRID (YIRMILI) MEDRESELERI

Bu sinifa giren medreseler, Seyyid Serif Cürcanî'nin Hasiye-i Tecrid adli eserinin adini tasimaktadirlar. Ilm-i Kelâm'a aid olan bu eser, Nâsiruddin Tusî'nin Tecridu'l-Itikad veya Tecridu'l-Kelâm adli eserinin hasiyesidir. Öyle anlasiliyor ki Hasiye-i Tecrid, bu medresede okutulan en önemli ders kitabidir. Belirtilen medresede, bu eserden baska yine Seyyid Serif'in fikha dair olan Serh-i Feraiz'i ve Sa'düddin Teftazanî'nin belagata dair Mutavvel'i okutulmakta idi.Öbür taraftan, bu medresede okutulan eserleri anlayabilmek için "ilm-i Sarf"tan Emsile, Bina, Maksud, Izzî, Merah, "Ilm-i

Nahiv"den Avamil, Izhâr, Kâfiye gibi eserleri, Serh-i Isagoci gibi Arapça, Tevali gibi fikih usûlüne dair eserlerin de okunmus olmasi gerekir.

MIFTAH (OTUZLU) MEDRESELERI

Bu medreseler de, belagat ilminden Sa'düddin Teftazanî'nin belagata dair eseri olan "Serh-i Miftah"in adini tasimaktadirlar. Bu medreselerde, Serh-i Miftah'tan baska fikihtan Tenkih ve Tavzih, kelâmdan Hasiye-i Tecrid'in devami ve hadisten Mesâbih okutuluyordu. Bununla beraber Hasiye-i Tecrid medreselerinde oldugu gibi bu medreselerde de baska eserlerin okutulmasi gerekir. Nitekim Kâtib Çelebi, Fatih Sultan Mehmed'in otuzlu medreselerde Miftah-i Meânî ve Sadru's-Seria'nin okutulmasini tayin buyurdugunu söyler.

TELVIH (KIRKLI) MEDRESELERI

Müderrisine günlük olarak 40 akça verildigi için kirkli medrese diye anilan bu medreselerde belagattan Miftahu'l-Ulûm, usûl-i fikihtan Tavzih, fikihtan Radiyuddin Hasan Saganî'nin Mesariku Envari'n-Nebeviyye'si, Sadrusseria Ubeydullah b. Ishakî'nin Mesarik'i, hadisten de Begavî'nin Mesabih adli eseri okutuluyordu. Bütün bunlardan baska daha farkli eserler de ders kitabi olarak takib edilmislerdir.

ELLILI MEDRESELER

Müderrislerine günlük (yevmiye) 50 akça verilen bu medreseler "Hâric" ve "Dâhil" olmak üzere ikiye ayrilirlar. Kirkli ve Hâric Ellili medreseler, Osmanlilar'dan daha önceki devirlerde Anadolu'da hükümran olan Anadolu Selçuklulari ile Beyliklerin hükümdar, hükümdar aileleri ve vezirlerinin yaptirdiklari medreselerdir. Dâhil medreseleri ise Osmanli padisahlari ile sehzade valideleri, sehzadeler ve padisah kizlarinin yaptirdiklari medreselerdir. Ellili medreselerin Hâric bölümünde: Fikihtan Hidâye, Kelâm'dan Serh-i Mevakif, Hadis'ten Mesâbih okutuluyordu. Dâhil bölümünde ise: Fikih'tan Hidâye, Usûl-i Fikih'tan Telvih, Hadis'ten Buharî, Tefsir'den Kessaf ve Beyzavî okutuluyordu.

SAHN-I SEMÂN MEDRESELERI

Daha önce de belirtildigi gibi Sahn-i Semân Medreseleri, Fatih Sultan Mehmed'in Istanbul'da kurdugu külliyede bulunan 8 medresedir. Bu medreseler, Kanunî Sultan Süleyman tarafindan Süleymaniye Medreseleri kuruluncaya kadar en yüksek tahsil veren egitim kurumlari idi. Fatih vakfiyesinde müderrislerine yevmiye 50 akça tayin edilmisse de bazi müderrislerin burada kalarak terakki ettikleri, yani baska medreselere gitmeden yevmiyelerinin, bulunduklari yerde yükseltildigi ve böylece 60, 70, 80, 90 akçaya kadar çikarildiklari görülmektedir. Burada okutulan derslere gelince bunlar, daha öncekilerin bir devami mahiyetinde olmak üzere sunlardir: Fikih'tan Hidâye, Usûl-i Fikih'tan Telvih ve Serh-i Adûd, Hadis'ten Buharî, Tefsir'den Kessaf ve Beyzavî.

Biraz sonra temas edilecegi gibi bütün bunlar, naklî ilimler denilen ilimlerdir. Bunlarin yaninda tip, hendese, hey'et, cografya, mantik gibi aklî ilimlerin de okutuldugunu

söyleyebiliriz. Hele Sahn-i Semân içinde bir de Dâru's-sifa denilen bir tip fakültesinin mevcudiyetini gözönünde bulundurarak burada hem teori hem de pratik olarak tibbin tahsil edildigini söyleyebiliriz.

ALTMISLI MEDRESELER

Müderrisine yevmiye 60 akça verilen medreselerdir. Bu medreselerde okutulan dersleri söyle siralamak mümkündür:

Fikih: Hidâye ve Serh-i Feraiz

Usûl-i Fikih: Telvih

Kelâm: Serh-i Mevakif

Hadis: Buharî

Tefsir: Kessaf

Zaman zaman degisiklikler olmakla birlikte medreselerde okutulan bu derslerin yaninda "Cuz'iyât" adi verilen Hikmet (Felsefe), Hesap, Hendese (geometri) Hey'et (astronomi), Cografya, ilm-i zic (astronomi, cetveller), Ilm-i Nücûm (Yildizlar ilmi), tip ve Tesrih de vardir. Son asirlarda bunlara "Koltuk Dersleri" veya "Âlet ilimleri" de denmistir. Asil ilim subesini bitirenler yukarida isimleri verilen müsbet ilimleri tahsil edebilirlerdi. Nitekim bu branslara giren ilimleri Fatih medreselerinde bulunan fazil ve zu'l-cenaheyn (iki kanatli, iki bransta da söz sahibi) denilen âlimlerden ya genel mahiyette veya özel olarak tahsil ederlerdi. Her ne kadar isim olarak bunlara cüz'iyat deniyorsa da bunlar medreselerde bulunan esas derslerdir.

Osmanli dönemi genel egitim ve ögretim veren medreselerinde gerek aklî, gerekse naklî ilimlerde okutulan dersler zaman zaman degisik olagelmislerdir. Hatta bazi kaynaklarda bu derslerin isimleri manzum olarak verilmislerdir. Örnek olmasi bakimindan bunlardan, Fatih kütüphanesinde 4985 numarali eserin bos bir yerine ilave edilmis ve medreselerde okunan dersleri sira ile manzum olarak bildiren satirlari buraya aliyoruz.

Sarf okusan bir muhterem kisiden

Eline kitabin alsam olmaz mi?

Çalissan aferin dese isiten

Düsmanin bagrini delsen olmaz mi?

Emsile'yi ezber edüp süre gör

Maksud ile muradina ire gör

Izzî bilüb kaideye gire gör

Merah'i bir hosça bilsen olmaz mi?

Avamil ne derse âmil ol sen de

Misbah ile nur-i ilmi bul sen de.

Kâfiye'yi Câmi ile bilsen de

Kendini âlâ eylesen olmaz mi?

Mantik'in çok olur kiyl ile kali

Hacegâni hûb yazmistir akvali

Kutbeddin'den bilmek için eskâli

Seyyid-i Hasiye'yi bulsan olmaz mi?

Telhis'in dersine gark olup yanup

Muhtasar sözüne Mütavvel katup

Miftah'in üstüne Seyyid'i tutup

Ilim deryasina dalsam olmaz mi?

Menâr'in üstüne tut Ibn-i Melek

Tavzih u Telvih'e eris giderek

Pezdevî'de hâsil eylesen gerek

Usûlü mahlûlün alsan olmaz mi?

Bunlardan baska, Cüz'iyât denilen müsbet ilimler ile ilgili olarak da siirler kaleme alinmistir:

Hikmetten oku hem cüz'iyati

Fehm et cihani seyreder cihati

Hendese ilmin okursan evvel

Eskâl-i tesis serhin bil eshel

Ilm-i hesaptan oku hülasa

Ibn-i celi bul ersin havasa

Bil ilm-i hey'et bul Serh-i Çagmin

Berçendî'yi kil halline tayin

Ilm-i amelden bil usturlabi

Üç bist bâbi seyret dolabi

Rub'u Müceyyeb dogru ameldir

Oku amel kil kim bî-bedeldir.

Rub'u mukantar bil eyle seyran

Cografiya bil Takvim-i Büldan

Bil ilm-i ziycten fasl-i Tusî

Takvimin ol dürür ziba arusi

Ilm-i Nücum'dan ahkâmi bulma

Olacak olursan bos yorulma

Ahkâm-i necmi bilmek haterdir

Ahkâm-i ser'î bil muteberdir.

Okut ulumu cüz ile bile

Tesrih ilmin Tibb-i Nebiyle

Tesrihi seyret görsen de san'at

Tib ilmini bil, bul tende sihhat

SÜLEYMANIYE MEDRESELERI

Osmanli medrese sistemindeki en büyük gelismelerden biri de süphesiz ki, Kanunî Sultan Süleyman döneminde meydana gelmisti. Kanunî devri, her sahada oldugu gibi medrese teskilâtinda da zirveyi ifade eder. Fatih Sultan Mehmed'in Sahn-i Semân medreselerinde Dâru's-sifa olmakla beraber henüz tip ve matematik fakülteleri yoktu. Bu medreselerde tefsir, hadis, kelâm ve edebiyat gibi dersler okutuluyordu. Bununla beraber buraya gelecek olan ögrenciler, günümüzün ifadesiyle ilk ve orta tahsillerinde matematik, geometri, astronomi gibi dersleri daha önce gördüklerinden bu neviden fen bilimlerine vâkif idiler.

Günün sartlari ve ihtiyaçlari gözönüne alinarak Süleymaniye medreselerine Tib, Riyaziye (matematik) ve Dâru'l-hadis ilave edildi. Süleymaniye Vakfiyesi'nden anlasildigina göre, Süleymaniye Câmii'nin kuzey tarafina düsen kisimda medrese-i evvel ve sâni denilen birinci ve ikinci medreselerle, kuzey doguda bir hamam, kible

tarafinda bir dâru'l-hadis, caminin tam güneyine tesadüf eden kisminda medrese-i rabi' (4. medrese), bunun dogusunda da medrese-i sâlis (3. medrese), câminin güney batisinda tip medresesi ve eczahâne, câminin bati kismina düsen tarafinda ise imâret, tabhâne ve dâru's-sifa denilen hastahâne yapilmisti. Demek oluyor ki, Kanunî Sultan Süleyman tarafindan vücuda getirilen medreseler manzûmesi (üniversite), Dâru'l-hadis, Tib, Riyaziye, Tabiiyye, Din, Hukuk ve Edebî tedrisat yapilan fakültelerden tesekkül ediyordu. Ayrica hastahâne, imâret, hamam, tabhâne vesair müstemilat bütün bu siteyi (külliyeyi) meydana getirmisti.

Câmi, medrese ve diger tesislerin temeli 7 Cemaziyelevvel 957 (24 Mayis 1550) senesi Persembe günü atilmis, Seyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi tarafindan mihrabin temel tasi konmustu. Câmi, Sevval 963 (Agustos 1556) da bitmis ise de diger tesislerin bitis tarihi daha sonralari olmustur. Süleymaniye medreseleri içinde en yüksek olan Dâru'l-hadis idi. Müderrisi yevmiye 100 akça aliyordu. Diger müderrislerin yevmiyesi ise 60 akça idi.

Hâriç ve Dâhil derslerini gören bir ögrenci Hukuk, Ilâhiyat ve Edebiyat Fakültesi durumunda bulunan Sahn-i Semân medreselerine girmeyerek Riyaziyât ve Tip Fakültesi derslerini takib edecekse Musila-i Süleymaniye denilen medreselere devam eder. Buradan mezun olduktan sonra Süleymaniye Medresesi'ne devam edip yüksek tahsil yapabilirdi.

Böyle bir sistemle Kanunî, bir tarafdan Sahn-i Semân medreselerinin üstünde medreseler kurmayi gerçeklestirirken, bir taraftan da Osmanli medreselerinin pâyelerini yeni bir sisteme göre tanzim etmis oluyordu. Buna göre Osmanli medreselerinin asagidan yukariya dogru su sekli aldigi görülür:

1. Ibtida-i Hâric Medreseleri

2. Hareket-i Hâric Medreseleri

3. Ibtida-i Dâhil Medreseleri

4. Hareket-i Dâhil Medreseleri

5. Musila-i Sahn Medreseleri

6. Sahn-i Seman Medreseleri

7. Ibtida-i Altmisli Medreseleri

8. Hareket-i Altmisli Medreseleri

9. Musila-i Süleymaniye Medreseleri

10. Süleymaniye Medreseleri

11. Dâru'l-Hadis Medreseleri.

Görüldügü gibi Kanunî Sultan Süleyman devrinin en yüksek pâyeli medresesi, Süleymaniye Dâru'l-Hadisi idi. Daha sonraki dönemlerde Osmanlilarda birçok Dâru'l-Hadis açilmakla beraber Süleymaniye Dâru'l- Hadisi, devletin son dönemlerine kadar bu pâyesini muhafaza etmistir.

Bütün bunlardan anlasildigina göre Süleymaniye ile birlikte en yüksek müderrislik derecesi de Süleymaniye müderrisligi oluyordu. Süleymaniye müderrisligi için söyle bir sira takib ediliyordu. Buna göre sira ile ibtida-i altmisli, yani altmis akçali yevmiyeden baslayarak Hareket-i altmisli, Musila-i Süleymaniye, Hamise-i Süleymaniye,* Süleymaniye ve nihayet Dâru'l-Hadis-i Süleymaniye gelirdi. Bu medreselerde kaç müderrisin olacagi belli idi. Sayilarinda artis olmazdi.

Ibtida-i Altmisli denilen ve altmis akça yevmiye alan müderrislerin sayisi 48 rakaminda dondurulmustu. Bu derecede bulunan bir müderris, terfi ettigi zaman daha yüksek bir dereceye hareket ettigi için buna Hareket-i Altmisli denilmisti. Yevmiyesi daha öncekinin ayni idi. Buna karsilik müderrislik derecesi daha yüksekti. Bunlarin sayilari da otuz iki idi. Buradan terfi eden birisi Musila-i Süleymaniye denilen ve kendisini Süleymaniye müderrisligine götürecek olan dereceye yükselirdi.

Musila-i Süleymaniye müderrisligi, "kibar-i müderrisîn" denilen müderrisliklerin ilk kademesi idi. Bundan sonra Hamise-i Süleymaniye, daha sonra da Süleymaniye'nin dört müderrisinden birinin müderrisligi ve en sonunda da Dâru'l-Hadis müderrisligi gelirdi.

Osmanli Devleti'nde, pâye itibariyle Dâru'l-Hadis medresesinin üstünde bir medrese olmadigi gibi, müderrisliginin üstünde de bir müderrislik bulunmuyordu. Bu bakimdan buranin müderrisi arzu ettigi takdirde "Mahrec Mevleviyetleri"ne dahil Kudüs, Haleb, Eyüb, Selanik, Tirhala, Yenisehir, Galata, Izmir, Sofya, Trabzon ve Girit kadiliklarindan birine tayin edilebilirdi.

Osmanli ilmiye teskilâtinda müderrislerin, protokol ve pâye bakimindan gerek birbirleri ile gerekse kadilarla olan durumlari kanunnâmelerde düzenlenmis bulunmaktadir. Nitekim degerli bir devlet adami olan Tevkiî Abdurrahman Pasa (öl. 1692)'nin 1677-78 siralarinda hazirladigi ve medeniyet tarihimiz için çok degerli olan Kanunnâmesinde bu konuda söyle denilmektedir:

"... Ve müderrislerden Süleymaniye müderrisleri Musila-i Süleymaniye müderrislerine tasaddur eder. Ve Musila-i Süleymaniye müderrisleri altmisli müderrislere tasaddur eder. Ve altmisli müderrisler Sahn müderrislerine tasaddur eder. Ve Musila-i sahn müderrisleri dâhil müderrislerine tasaddur eder. Ve dâhil müderrisleri hâric müderrislerine tasaddur eder.

Ve hâric müderrisleri kudat-i kasabata (kaza ve kasaba kadilari) tasaddur eder. Lâkin bu tasaddur itlâk üzere degildir. Hâriç müderrisleri ile kudat-i kasabat mâ-beynlerinde (aralarinda) ilim irfan ve zat ve zaman itibar olunur. Ve bilcümle kasaba kadisi bir zî san (san, söhret sahibi) kimse olsa elbette hâric müderrislerine tasaddur ettirilir.

Ve medârisin (medreselerin) her sinifinda olan müderrisler, kendi hempâyelerine tasaddurlari zat ve zaman itibariyledir." Fatih Kanunnâ-mesinde de belirtildigine göre Sahn müderrisi 500 akça yevmiyeli mevleviyetlerden birine geçebilirdi. Hâriç ve Dâhil

medreselerinde yevmiye 50 akçaya müderrislik yapanlar, yevmiyesi 300 akça olan kadiliga geçebilirlerdi. Ayni sekilde bunlar, Nisanci veya Defterdarlik gibi önemli memuriyetlere de geçibilirlerdi. Ayrica Sahn-i Semân müderrisleri protokol (tesrifat)da sancakbeylerinden önce gelirlerdi.

Bütün bunlardan baska Iç-il denilen Istanbul, Edirne ve Bursa sehirleriyle bunlarin etraf ve mülhakatindaki medrese müderrislerinden yevmiye yirmi akça alan bir müderris, kadi olmak istedigi zaman yevmiye 45 akçali bir yere kadi olarak tayin edilirdi.

Osmanlilar döneminde ilk defa tedris (egitim-ögretim) hayatina baslayacak olan bir ögrenci, "muhtasarat" denilen dersleri gördükten sonra "Hasiye-i Tecrid" medresesine devam eder. Orada muvaffak olursa müderristen bir belge (icâzet, diploma) almak suretiyle bir yukari derecedeki "Miftah" medresesine devam eder. Ondan sonra Kirkli, Hâric ve Dâhil medreselerinin derslerini gördükten sonra baslangiçta Sahn medreselerine, Süleymaniye'nin kurulusundan sonra da dilerse Sahn-i Semân'a veya Süleymaniye medreselerine devam edebilir. Buralari da tamamladiktan sonra "icâzet" alir. Yani, kendisine müderrislik yapabilecegine dair diploma verilirdi. Cevdet Pasa, Sahn medreselerine gelinceye kadar Osmanli dönemindeki talebenin geçtigi merhaleleri su ifadelerle anlatir:

"Ve talebeden biri danismend olmak murad eylese, ibtida ulemadan bir zata varup Hâric derslerini yani mukaddemat-i ulûmi taallum ve tahsil ettikten sonra ol zatin tavassut ve delâletiyle müderrisînden birine varup ve "Dâhil" derslerini görüp Sahn derslerine kesb-i liyakat eylerdi. Ve Sahn medreselerine dâhil olabilmek için onlarin "idâdiye"si hükmünde bulunan medreselerde ikmal-i ulûm-i mürettebe etmek lâzim gelirdi ki, bunlara "Musila-i Sahn" denilirdi. Ve Sahn medreseleri Fatih Camii Serifi'nin iki tarafindaki kargir ve kursunlu sekiz medresedir ki, Sahn-i Semân denir. Bunlarda sahib-i hücre olan talebe, ulema ve fuzelâdan zatlar olup nicesinin telifat-i makbulesi vardir. Ve bunlarin eskilerine "Muid" denilir ki, medreselerinde müzakereci olup bu medreselerin arkalarinda ve idadiyeleri makaminda sekiz Tetimme medreselerindeki talebeye dahi tedris-i ulûm ederlerdi."

Osmanli medreselerinde icazet alan müderris adayi "nevbet" denilen sirayi beklerdi. Anadolu'da müderrislik yapmak isteyenler Anadolu, Rumeli'de müderrislik yapmak isteyenler de Rumeli kadiaskerinin belli günlerdeki meclislerine devam edip "Matlab" denilen deftere (Ruznâme) isimlerini kaydettirirlerdi. Ebu's-Suûd Efendi'nin Rumeli kadiaskerligine kadar muntazam bir mülâzemet defteri olmayip herhangi bir sekilde yolunu bulanlar sira beklemeden mülâzemete geçerken, bundan sonra yedi senede bir mülâzemet usûlü kanun oldu ki, ulemadan her pâyede olanlarin ne kadar mülâzim verecekleri de bu dönemde tesbit edildi. Bununla beraber zaman zaman bu kanuna aykiri olarak degisik zamanlarda mülâzemetler verilir oldu. Ayrica padisah cülûslarinda, padisahin ilk seferinde, savaslardan müzafferiyetlerle dönüsünde veya sehzâde dogumlarinda da mülâzemetler verilir oldu.

Medresedeki dersleri sirasiyla görüp icazet alan ve danismend olan kimse, bundan sonra mülâzemet ve kadiasker defterine kayd olunarak sira beklerdi. Sirasi gelen müderris adayi en alt seviyedeki "Hasiye-i Tecrid" medresesi müderrisligine atanirdi. Bu medrese yirmi ve yirmi besli medresedir. Buradan terfi edince bir derece yüksek olan otuz, daha sonra otuz bes akça yevmiyeli "Miftah" medreselerinden birinin

müderrisligine tayin edilirdi. Böylece en üst kademeye kadar çikabilirdi. Medreseyi bitiren askerî sinifa geçmek isterse o zaman kendisine yirmi bin akça ile zeâmetin ilk derecesi verilirdi.

Baslangiçta bütün müderrislerin tayinleri kadiaskerlerin Pâdisaha arz etmeleriyle yapilirken, XVI. asir ortalarindan itibaren Hasiye-i Tecrid, Miftah ve Kirkli medreselerin müderrislerinin kadiasker, daha üst seviyedeki medreselerin müderrislerinin tayinleri ise Seyhülislâm'in sadrazam vasitasiyla inhasi üzerine olmustur.

Osmanli medreselerinde müderrislik yapmak isteyenler ayrica bir imtihana tabi tutulurlardi. Sayet bir medresede münhal yer varsa (bos kadro) ve buraya da birden fazla tâlib bulunuyorsa o zaman imtihan yapilirdi. Bu imtihan için adaylara bir mesele (problem, tez) verilir, takrirleri dinlenir ve bir de risâle yazdirilirdi. Jüri tarafindan dinlenen ve sorulara dogru cevab vermekle birlikte risâlesi kabul edilen aday, müderrislige atanirdi. Müderrislerin imtihaninda kadiaskerler de hazir bulunurlardi. Imtihan, herkese açik olarak bir camide yapilirdi. Sorular, müderrislerin seviyesine göre olurdu.

Osmanlilarda, ilk medresenin kurulusundan ve bilhassa Fatih'in Semâniye medreselerinden sonra belli bir nizam ve kanuna baglanan medrese egitimi ile müderrislik, ufak tefek bazi olaylar bir tarafa birakilacak olursa güzel ve sistemli bir sekilde isliyordu. Fakat XVI. asrin son çeyreginde degisik sebeplerden dolayi egitim ve ögretim müessesesinde bazi aksakliklar görülmeye baslanir. Bunlar, medresenin gerilemesine ve hatta ileride çökmesine sebep olmuslardir. Bu çöküsü durdurmak için zaman zaman basvurulan islâh çalismalari ve bu ugurda harcanan çabalar ile yapilan teklifler fazla tesirli olmamis görünmektedir. Bununla beraber biz, genis bir açiklamada bulunmadan Osmanli medrese ve ilmiye teskilatinin bozulma sebeplerini asagidaki sekilde ismen zikretmekle iktifa ediyoruz. Bunlar: Nüfus kesâfeti, Devletin diger müesseselerindeki bozukluklar, Ulemâ-zâdegân sinifinin dogmasi, Ilmiyeye âid kanun ve geleneklerin çignenmesi, Merkezcilik, Saltanat kavgalari, talebe isyanlari, bencillik, ilmî hürriyetin olmamasi gibi her biri basli basina çöküs sebebi olabilecek maddelerdir.

Biraz önce, bozulmaya tesir eden sebebler olarak gördügümüz hususlarin ortadan kaldirilmasi için degisik zamanlarda fermanlar isdar edilmisti. Fakat bir türlü medreselerin islâhi veya kendini düzeltmesi gibi arzu edilen seyler yapilamiyordu. Zamanimizin teknik medeniyetini meydana getiren yenilesme çaginin gerektirdigi sartlara uymak, degil sadece Osmanli Devleti'nde bütün bir Islâm dünyasinda mümkün görülemiyordu. Halbuki baslangiçta ilmî gelismeye çok müsait olan ve günümüz üniversitelerinin egitimi seviyesinde egitim ve ögretim veren medreselerin bu durumu, pek çok kimseyi üzmekteydi. Zira medrese, artik kendisini, degisen dünya sartlarina uyduramiyor, ilim, teknik ve sanatta takib edilen metodlara yabanci kaliyordu. Bu arada, kurulus dönemindeki kanun ve tüzükleri de hakkiyla tatbik edemiyordu. Iste bunun içindir ki medreselerin disinda yeni bazi okullarin açilmasina ihtiyaç hasil oldu. Özellikle 1770'deki Çesme savasindan sonra Osmanli Devleti artik kendisini yenilemek ihtiyacini hissediyordu. Bu yüzden 18 Kasim 1773 senesinde Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn adi ile denizcilikle ilgili bir okul, Kaptan-i Derya Cezayirli Gazi Hasan Pasa'nin teklifi üzerine açilmis oldu. Ilk hocasi da ayni zat olan bu mekteb, tarih boyunca Osmanli egitim sisteminde bir yenilik olarak kabul edilir. 10 Mayis 1796 senesinde de (III. Selim devri) kara kuvvetleri subayi yetistirmek üzere

Mühendishâne-i Berri-i Hümâyun açilmisti. Burada zamanin gerektirdigi hesap ve geometri konulari ile tarih, cografya, astronomi gibi ilimler de okutulurdu. 1826'da Tibhâne-i Âmire ve Cerrah-hâne-i Ma'mûre açilmis olmakla, eskiden beri medrese kisimlari arasinda sayilan Dâru't-tiblar da medrese disina çikmis oldu.

Daha sonralari degisik isimlerle anilmalarina ve farkli program tatbik etmelerine ragmen baska mektepler de kuruldu. Bunlardan birkaçini tarih sirasina göre vermekle yetinmek istiyoruz.

1838 senesinde açilan Mekteb-i Maarif-i Adliye,

1839 senesinde açilan Mekteb-i Ulûm-i Edebiye,

1847 senesinde açilan Dâru'l-Muallim Rüsdî.

1867 senesinde açilan Mekteb-i Sultanî'ler vs. Böylece medreselerin egitiminden farkli egitim ve ögretim veren ve degisik programlar uygulayan bu mektepler, bozulmaya ve gittikçe ortadan kalkmaya dogru hizla giden medreselerin, üzerinde oturdugu araziyi, yavas yavas ellerinden almaya basladilar. Gerçi ilk bakista bunlar, medreselerin disinda gibi görünmekte iseler de II. Mesrutiyetin ilanini takib eden sene (1909), medreselerde de islâhat tesebbüslerine girisilmis, dinî tedrisat yaninda Türkçe, tarih ve cografya gibi sosyal derslerle, riyaziye, fizik, kimya gibi fen derslerinin okutulmasi için yapilan tesebbüsten de tam bir netice alinamamisti.

Medreselerde asil islahat, Padisah Sultan Mehmed Resâd (1909-1918) devrinde, Seyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin seyhülislâmligi sirasinda ve dört sene süren çalismalar sonunda yapildi. Bu sirada medreselerde yeni bir sistemin tatbikine geçildi. Bu sistemle ilgili layiha, 10 Zilkade 1332 (Ekim 1914) tarihli Ceride-i Ilmiye, nüsha-i fevkalâde de yayinlandi. "Islâh-i Medâris Nizâmnâmesinin Esbâb-i Mûcibe Layihasi" adi ile Istanbul'daki bütün medreseler tek isim altinda toplanacaklardir. Bütün Istanbul medreselerindeki talebeler ayni usûl ve kaideler içinde yetistirileceklerdir. Bunun temini için de bütün medreselerin tek bir isim altinda toplanmasi kararlastirilmistir. Islâm hilafetinin merkezinde bulunmasindan dolayi da bunlara "Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi" adi verilmistir. Nizamnâmenin ikinci maddesinde bu medresenin "tâli kism-i evvel", "tâli kism-i sâni" ve "âlî" olmak üzere üç kisma ayrildiklari görülür. Her kisimda dört sene egitim görülecektir. Her kisim dörder sinif ve her sinif da dörder subeyi muhtevi olacaktir. Besinci maddede de medresenin idare sekline yer verilmektedir. Buna göre bu medresenin her kisminda birer müdir-i umûmî (genel müdür), sinif ve subelerinde de birer müdür bulunur. Sube müdürleri sinif müdürlerine, sinif müdürleri, müdir-i umûmîlere, müdir-i umumîler ise ders vekâletine baglanmisti.

Dâru'l-Hilâfe Medresesine alinacak talebenin sayisi tesbit edilirke de o günkü medrese talebesinin sayisi göz önünde bulundurulmustu. Buna göre Tâlî siniflara 260, Âlî siniflara ise 200 talebe alinmasi, tedrisatin daha iyi yürütülebilmesi için de her sinifin dört subeye bölünmesi kararlastirilmisti.

Dâru'l-Hilafe'nin âli kismini bitirenler veya disaridan bütün siniflara âid imtihani verenlerden ser'î ilimlerde ihtisas yapmak isteyenler için Sultan Selim Camiî içindeki Yeni Medrese "Medrese-i Cedîde"nin tahsisi ve buna "Medresetu'l-Mutehassisîn" adi

verilerek bir genel müdür tarafindan ve özel bir yönetmelikle idaresi uygun görülmüstü. Bu medresenin siniflari kirkar kisilik olacakti.

Dâru'l-Hilâfe medresesinde okuyacak talebenin haftada 24 saat ders görmesi gerekiyordu. Bu derslerin isim ve saatleri, Ceride-i Ilmiye'deki programlara dayanilarak Mübahat S. Kütükoglu tarafindan tesbit edilmis ve semasi çikarilmistir. Bir senelik ögretimden sonra müfredat programinda bazi degisiklikler yapilmis ve Ingilizce, Fransizca, Almanca veya Rusçadan birini geçen talebe bu dili ögrenmek zorunda birakilmisti. Ayrica hergün "münasib bir zamanda" gösterilecek olan beden terbiyesi (egitimi) dersi de bu programa ilave edilmisti.

Dâru'l-Hilâfe medreselerinde dinî ilimler yaninda müsbet ilimlerin de tedris edilmesi, 1923 senesinde Ismail Hakki Baltacioglu'nun "Bugünkü medrese kimyayi camilerde mihraba kadar sokmustur" sözlerine göre modern bir egitim müessesesi haline gelmisti. Yeni bir sistem ve asrin icablarina göre kurulan bu medreseler, akademik bir hüviyet kazanmislardi. Medresetu'l-Mütehassisinin her üç subesinde 500, Dâru'l-Hilâfe medreselerinde ise 7000'e yaklasan bir ögrenci mevcudu vardi. Ayrica, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafindan çikarilan bir nizamnâme ile Anadolu'nun pekçok yerinde hatta büyük köylerde bile imam ve hatip ihtiyacini karsilamak için açilan medreselerin sayisi 465, talebesi de 16.000 civarinda idi. Cumhuriyetin ilânindan dört ay sonra 3 Mart 1924 tarihinde Siirt mebusu Halil Hulki Efendi ve 50 arkadasinin teklifi üzerine Ser'iyye ve ve Evkaf Vekâleti'nin lagvedilir. Ayni tarihte Saruhan mebusu Vâsif Bey ile 50 arkadaiin takriri üzerine görüsmesiz kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün medreseler Maarif Vekâletine devredilmisti. O zamana kadar bu medreselerde egitimine devam eden ögrenciler Dâru'l-fünûn bünyesinde açilan Ilahiyat Fakültesine naklolunmuslardi.

Osmanli Devleti'nde kurulusundan beri itina ile üzerinde durulan egitim ve ögretim sistemi, daha sonralari degisik sebeblerden dolayi geregi gibi uygulanamamis ve hatta eski kanunlar bile tatbik edilemez olmustu. Bilhassa Fatih ve Kanunî devirlerindeki medreselerin, devirlerine göre bir irfan yuvasi olmalari artik mazide kalmisti. Ne talebe ne de hoca kadrosunda yeni metodlarin tatbiki düsünülmemisti. Bu yüzden bozulmaya yüz tutan medreselerin islâhi için çalismalar yapilmisti. Bu sebeple farkli isimlerle degisik tarihlerde çesitli okullarin açildigina daha önce temas edilmisti.

Bilindigi gibi Osmanli Devleti'nde köklü degisiklikler Sultan II. Mahmud zamaninda yapildi. Onun için biz de önemine binaen bu dönemde ilk egitimi mecburi kilan II. Mahmud'un fermanini buraya aynen almak istiyoruz.

Istanbul ve bilâd-i selâse kadilarina hitaben yazilan fermanin metni söyledir:

"Cümleye ma'lumdur ki, ümmet-i Muhammed'denim diyen kâffe-i ehl-i Islâm'a göre ibtida serâit-i islâmiyeyi ve akaid-i diniyesini ögrenip bilmek ba'dehû iktisâb-i maiset için kangi dirlige sulûk edecek ise etmek. Ve'l-hasil her bir seyden evvel zaruriyat-i diniyyeyi ögrenmekligi umur-i dünyeviyenin cümlesine takdim eylemek lâzim iken bir zamandan beri ekser-i nâs analarinin ve babalarinin seyyiesi olarak kendileri kaldiklari misillû evladlarinin cahil kalmasini düsünmeyerek ve Rezzak-i âlem olan Hak Sübhanehu ve Taala Hazretlerine adem-i tevekkül ile hemen akça kazanmak daiyesine düserek çocuklari bes alti yasina vardigi gibi mektepten alip ehl-i hiref

(sanatkâr) yanina sâkirdlige verdiklerinden o makûle sabiler küçükten cehaletle büyüyüp sonra dahi okuyup ögrenmeye heves etmediklerine binaen vizr ve veballeri analirinin ve babalarinin boynuna olup yevm-i kiyamette bir taraftan bunlar giriftar-i mes'uliyet ve bir taraftan kendileri duçar-i hiyz u nedâmet olacaklarindan baska maazallahi Taala zamaneyi cehâlet istiabiyle ekser halk diyanetten bi haber olduklarindan bu keyfiyet nusretsizlige sebeb-i mustakil olup Aseman-Allahu Teâlâ böyle giderse min kibeli'r-Rahman terbiye-i sedideyi müstelzim olacagi erbab-i basirete zâhir ve hüveyda olmaktan nâsi ibâd-i müslimini o misillû dünya ve ahiret ukubatindan tahlis ve siyânet lâzim gelmekle imdi emr-i dinde serm ve istihya câiz olmadigina binaen simdiye kadar câhil kalmis olan genç ve ihtiyar bi'l-cümle ümmet-i Muhammed, cahilligin DAREYN'de (dünya ve ahiret) vehametini düsünüp ve bu babta birbirinden utanmayarak hemen Hak'dan utanip kendileri bulunduklari kâr, kisb ve san'at ve hizmetleri arasinda bilmedikleri mesâil-i diniyye ve akaîd-i islâmiyelerini dahi ögrenip bilmekle hasbe'l-imkân sa'y ve gayret ve ol vechle kendilerini Dâreyn selâmetligine irgürmekle sarf ve sa'y ve makderet eylemeleri fariza-i uhde-i diyânetleri oldugundan baska fî mâ ba'd, herkes evladlarini mürahik derecesine varmadikça ve ilmihal ve serait-i islâmiyesini lâyikiyle taallum etmedikçe mektepten alip ustaya vermemek ve murahik olup ustaya vermek derecesine geldikte babasi, babasi yok ise sâir velisi olan kimesne murahik derecesinde oldugunu eger Istanbul sekenesinden ise Istanbul kadisi olan efendi tarafina ve Eyyüb ve Üsküdar ve Galata sükkânindan iseler kadilari efendiler taraflarina, mektep hocasiyle beraber varup ve çocugu dahi getürüp gösterip taraf-i ser'den yedlerine memhur (mühürlü) izin tezkiresi almak ve izin tezkiresi almadikça esnaf taifesi sakirdlige almamak; ve sakirdlige alinmakla esnaf kethüdalarinin dahi re'y ve marifetleri munzam olmak lâzimeden olduguna binaen sâyet esnaftan biri o makule tezkiresiz çocugu sâkirdlige alur ve babasi ve validesi verir ise okudugu mektebin hocasi veyahut mahallesinin imami dogru kadi efendilere haber vermek ve kadi efendiler dahi bu keyfiyeti ihyay-i din-i mübin kaziyesine mebni oldugundan taraflarindan taharri olunarak (arastirilarak) izin tezkiresi almaksizin san'ata verilmis sabi bulunur ise alani ve vereni ve ol esnafin kethüdasini ve haber vermedigi için mektep hocasini li ecli't-te'dib Bâb-i Âliye inha eylemek. Anasiz-babasiz yetim çocuklar olup da kimesnesizligi sebebiyle zarurî (olarak) bir usta yaninda veyahud bir kimesnenin terbiyesinde bulunur ise ustasi ve gerek mürebbisi olan adam sirf san'at ögrenmeklige ve hizmete hasr etmeyerek günde iki defa mektebe gönderip mürahik oluncaya kadar okutturmak ve kezalik el-haletü hazihî, ustalarda bulunan çocuklar dahi bi tipkiha bu nizama dâhil olarak anasi, babasi veya sâir velisi olanlar ustadan alup mektebe vermek ve kimsesiz olanlari dahi ustalari mektebe verip câhil kalmamasina dikkat etmek ve mektep hocalari dahi mekteplerde bulunan çocuklari güzelce okutup Kur'an-i Azimü's-sâni ta'lim akabinde her bir çocugun haysiyet ve istidadina göre tecvid ve ilmihal misillû risâleler okutarak serâit-i Islâmiye ve akaid-i diniyelerini ögrenmeklige sa'y ve ikdam eylemek üzere ale'l-umûm tenbih ve ikaz olunmasina irâde-i seniye suduriyle keyfiyet bilâd-i selâse kadilari efendilere baska baska bâ fermân-i âlî tenbih kilinmis olmagla siz dahi âsitanede kâin bi'l-cümle mahallat imamlarini ve mektep hocalarini ve esnaf kethüdalarini tarafiniza celb ederek tenbihat-i mezkûreyi gûs-i hûslarina telkin ve tefhîm ve is bu fermân-i âlînin birer mamzâ (imzali) suretlerini dahi yedlerine ita birle imamlar mahalleleri ahalilerine ve kethüdalar dahi esnaflarina okuyup anlatmak ve mektep hocalari bilip mûcibiyle amel etmek üzere cümlesine geregi gibi tenbih ve te'kide mübaderet ve bi-tevfikihi isbu nizam ve tenbihatin ale'd-devam icra ve istikrari vesâilini istihsâle tarafinizdan dahi bizzat ihtimam ve dikkat eyliyesiz deyü buyruldu.

IHTISAS MEDRESELERI

Görüldügü gibi simdiye kadar genel egitim ve ögretime tahsis edilen medreselerin egitim ve ögretim faaliyetleri üzerinde durduk. Halbuki bunlarin disinda da bazi medreseler bulunmaktadir. Bunlar, daha ziyade ihtisasi gerektiren bir dalda agirlikli egitim ve ögretim yapilan medreselerdir. Belli branslarda faaliyet gösteren bu medreseler, Osmanlilardan önceki Islâm dünyasinda olduklari gibi Osmanlilarda da ayni isimle varliklarini devam ettirmislerdir. Klasik dönemde bunlari: Dâru'l-kurra, Dâru'l-hadis ve Dâru't-tib olmak üzere üç kisma ayirabiliriz. Osmanli dönemi ihtisas medreseleri ile bunlarin fonksiyonlarini daha iyi anlayabilmek için biraz gerilere, yani Osmanli öncesine gitmemizde fayda mülahaza ettigimiz için, Osmanlilarin örnek aldigi bu medreselerin ilk kurulus yillarindan da kisaca bahs etmek icab etmektedir.

DÂRU'L-KURRA

"Yer, mekân, ev" gibi anlamlara gelen "dar" ile "okuyan" anlamindaki "kari" kelimesinin çogulu olan "kurra" kelimelerinden meydana gelen "Dâru'l-Kurra", Kur'an-i Kerim'in ögretildigi, bir bölümünün veya tamaminin ezberletildigi ve kiraat vecihlerinin talim ettirildigi mektepler için kullanilmistir. Bazi Müslüman devletlerde bu müesseselere "Dâru'l-Kur'an" ve "Dâru'l-Huffaz" gibi isimler de verilmistir.

Bilindigi gibi Hz. Peygamber, daha bi'setin (Peygamberlik ve vahyin gelisi) dördüncü senesinde kendi evinden baska gizlice egitim ve ögretim fayetlerinde bulunmak üzere, Safâ tepesinin eteklerinde bulunan ve Beni Mahzûm kabilesinden olan Erkam'in evini kullanmaya baslar. Hz. Peygamber burada hem Müslümanlara, hem de kendisini dinlemek ve buna göre karar vermek isteyenlere Kur'an okuyup ögretiyordu. Böylece burada özellikle Müslümanlara hem Kur'an ögretiyor, hem de inanç ve sabir konusunda onlari egitiyordu. Bunlari nazar-i itibara aldigimiz zaman vahyin baslangicinda kendi evindeki ilk ögretimi bir tarafa birakacak olursak, Islâm dünyasindaki ilk "dâru'l-kurra"nin Erkam b. Ebu'l-Erkam'in evindeki bu dâru'l-kurra, ilk hocanin da bizzat Resulullah oldugu söylenebilir.

Islâm yayilis tarihinde bir dönüm noktasi olarak kabul edilen Akabe bey'atlarindan sonra Hz. Peygamber, Yesriblilere (Medine) Kur'an muallimi (ögreticisi) olarak Mus'ab b. Umeyr'i göndermisti. Böylece, daha kendisi ve ashabi oraya varmadan, oradaki Müslümanlarin gerek Kur'an, gerekse bu sayede Islâm'i ögrenmelerine imkân saglamisti.

Mekke'nin fethinden sonra vilayetlere tayin ettigi valilerden bir kismi, ayni zamanda Kur'an muallimi idi. Bugün, "Mescidu'n-Nebevî" dedigimiz mescidinde çesitli vesilelerle bizzat kendisi Kur'an ögretirken, Suffa'da da hem kendisi hem de Ubâde b. Sâmit gibi kimseler bu konuda ona yardimci oluyorlardi. Bu sayede Suffa ashabi da Kur'an ögrenmis oluyordu. Keza o, mescidlerde Kur'an derslerini tesvik ediyordu. Nitekim, Sahih-i Müslim'de belirtildigine göre Yahya b. Yahya et-Temimî'nin Ebû Hüreyre'den nakledilen uzunca bir hadisinde Resulullah: "Allah'in evlerinden birinde, Allah'in kitabini okumak ve kendi aralarinda mütalaa etmek (tedârüs) üzere toplanan her topluluga Allah, sekinet (iç huzuru, rahatlik) verir, onlari rahmet kaplar, çevrelerinde melekler toplanir ve Allah, onlari meleklerin yaninda anar." Gerek bu

hadis, gerekse daha baska birçok hadiste Kur'an ve onunla ilgili ilmin ögrenilmesinin önemi üzerinde durulur.

Hz. Peygamber'in, Kur'an ögrenmenin önemli vasitalarindan biri olan okuma yazmaya karsi olan ilgisini ortaya koyan olaylardan biri sudur: Bedir savasinda harp esiri olarak karsi taraftan ele geçen her bir esir için dört bin dirheme kadar fiyd-i necât (kurtulus akçasi) takdir edilmis iken, bunlarin okuma yazma bilenlerinden her biri, Medine'li on Müslüman çocuga bunu ögretmek karsiliginda hürriyetlerine kavusabileceklerdi. Zeyd b. Sâbit, bunlardan okuma yazma ögrenen Ensar çocuklarindan biridir.

Dokuz mescidde egitim ve ögretimin devam ettigi Medine'den baska, fethedilen veya yeni kurulan merkezlerde ashabin kiraatta mahir olanlari dersler veriyordu. Dimask (Sam)'da Ümeyye Câmii'ndeki ders halkalarinin bir çogu kiraatla ilgiliydi. Ebu'd-Derdâ burada Kur'an tâlim ettigi için "Muallimu's-Sam" veya "Kâriu's-Sam" ünvaniyla anilmisti. Ögrenci sayisinin zaman zaman 1500 sayisinin üstüne çikmasi,onun derslerine olan ragbeti gösterir. Ebu'd-Derda vefat etmeden önce, kiraatini takdir ettigi Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî'yi yerine hoca olarak görevlendirmesi için Sam Valisi Muaviye b. Ebi Süfyan'a tavsiyede bulunmustu. Öyle anlasiliyor ki bu durum (kiraat ilmi ile ilgilenme) burada uzun süre devam etmisti. Nitekim seyahatlari sirasinda Dimask'a da ugrayan Ibn Cübeyr (539-614/1144-1217), bu sehirdeki Ümeyye Camii'nde bütün gün devam eden Kur'an dersleri hakkinda tafsilatli bilgi verir. Buna göre sabah namazindan sonra "Sub'" denilen meclisle baslayan kiraat dersleri, ikindiden sonra "Kevseriye" adi verilen derslerle devam ederdi. Burada kendilerine "Kevserî" denilen ve Kur'an'i ezberlemede güçlük çeken yüzlerce kisiye el-Kevser sûresinden itibaren namaz sûreleri ögretilirdi. Birçok merkezde Kur'an dersleri veren ashabtan itibaren, tabiîn ve tebeu't-tabiîn dönemlerinde degisik lehçelere göre okuyus tarzlari sekillenmeye baslar. Kur'an-i Kerim'in yedi harf üzerine indirilmesi, onun yedi lehçe ile okunmasina ve buna bagli olarak kiraat ilminin dogmasina sebep olmustur. Bizzat Hz. Peygamber, Kur'an'i yedi kiraatla okumus ve bunu ashabina da ögretmisti.

Müslümanlar, hicrî ikinci asrin baslarinda, ashabtan nakledilen bu yedi kiraati temsil eden "Kurra"lar etrafinda toplanarak onlari ögrenmeye basladilar. Böylece câmilerde veya özel yerlerde kurralar etrafinda tesekkül eden halakalarla kiraat ilmi tahsil edilmeye baslandi. Mekke'de Abdullah b. Kesir (öl. 120/737), Medine'de Nâfi b. Abdurrahman (öl. 169/785), Sam'da Ibn Âmir (öl. 118/736), Basra'da Ebû Amr b. Alâ (öl. 154/770) ve Yakub (öl. 205/820), Kûfe'de Hamza b. Habib (öl. 188/803) ile Âsim b. Behdele (öl. 127/744) gibi kimselerin etrafinda ilk kiraat halakalari meydana geldi. Daha sonra bu mevzudaki çalismalara ilaveten saz kiraatlarla ondört kiraat (Kiraat-i erbaa asere) dogdu ki bu konuda birçok eser telif edilmistir. Bu mahsuller, "Kurra halakalari", "Dâru'l-Kur'anlar", "Dâru'l-huffaz"lar ve "Dâru'l-kurralar"in müfredatini meydana getirmisti. Buralarda, Kur'an'daki kelime ve ibârelerin telaffuzu ile okunustaki ihtilaflari, nakledenlere isnad ederek bildiren "Ilm-i Kiraat" tahsil edilmistir.

Anadolu Selçuklulari ile Karamanogullari dönemlerinde bu müesseseler "Dâru'l-huffaz" adini almis olup baslica Selçuklular devrinde Konya'da Sâhib Atâ, Ferhûniye (700/1300), Sa'duddin Ömer, Nasuh Bey (715/1315); Karamanogullari döneminde Haci Yahya Bey,Hoca Salman, Has Yusuf Aga, Kadi Imaduddin ve Haci Semseddin Dâru'l-huffazlari tesis olunmustur.

Bilindigi gibi Islâm dünyasinda camiler, uzun süre birçok fonksiyonu birden icra eden mekan olma özelligini koruyorlardi. Bununla beraber egitim ve ögretim faaliyetleri bakimindan da Kur'an ve hadis tahsilinin merkezi özelligini muhafaza ettiler. Buralarda ileri seviyede Kur'an ögrenimi için olusturulan ders halakalari "subÕ" ve "tasdir" diye anildi. Kiraat hocasina "seyhu'l-kiraa", görevine de "mesihatu'l-kiraa" denildi. Sehir câmilerinde yürütülen Kur'an okutma faaliyeti "mesihatu'l-mescid", ordugâhlarda yürütülen faaliyetler "mesihatu'l-cünd" ismini aldi. Bu sonuncunun hocalarina "kâriu'l-cünd" de denirdi.

Öyle anlasiliyor ki, Kur'an egitimi için açilan bu müesseselere Islâm dünyasinin hemen her yer ve bölgesinde büyük bir önem verilmistir. Zira burada hem Kur'an'in okunmasi, hem ezberlenmesi, hem de bazi görevlerin yapilmasi bakimindan böyle bir mekâna ihtiyaç vardi. Kaldi ki bu ilim sayesinde Allah kelâmi ögreniliyor ve bunun karsiliginda da sevab kazaniliyordu. Iste bu sebeple her dönemde oldugu gibi Osmanli döneminde de bu isimle ve özel bir ihtimamla açilan adi geçen müesseseyi görmek mümkün olmaktadir.

Osmanli egitim ve ögretim sistemi içinde yer alan ihtisas medreselerinden biri de dâru'l-kurralardir. Osmanlilardan önce oldugu gibi Osmanlilarda da "kari"ler ile câmi hizmetlileri genellikle bu müesseselerden yetisirlerdi. Sibyan mektebini bitiren veya o seviyede özel bir ögrenim görmüs olan bir talebe, bu müesseselerde okumak istedigi zaman, önce en alt seviyedeki bir dâru'l-kurraya girer ve orada hifzini tamamladiktan sonra yüksek seviyedeki bir dâru'l-kurraya devam ederdi. Buralarda "ilm-i kiraat" ve "ilm-i maharic-i hurûf"u ögrenirdi.

Osmanlilar'in, dâru'l-kurralara büyük bir önem verdikleri anlasilmaktadir. Zira gezdigi yerlerdeki dâru'l-kurralarin bazi özellikleri hakkinda bilgi veren Evliya Çelebi (1611-1682), kendi asrinda oldukça fazla sayida dâru'l-kurradan söz etmektedir. Nitekim onun verdigi bilgiye göre Amasya'da dokuz dâru'l-kurra vardi. Bunlardan sadece Sultan Bâyezid dâru'l-kurrasinda 300'den fazla hafiz bulunmakta idi. Bunlarin arasinda kiraat-i seb'a, asere ve takribi bilenler de vardi. Ilk bakista abartili gibi görünen bu bilgi, Amasya Tarihi yazari Hüseyin Hüsameddin'in buradaki mevcud sekiz dâru'l-kurra hakkinda ayrintili bilgi vermesi, Seyahatnâmedeki sayinin abartilmamis oldugunu göstermektedir.

Gerçekten, Evliya Çelebi, gezdigi bütün Osmanli sehirlerindeki dâru'l-kurralar hakkinda tafsilatli bilgiler vermektedir. Nitekim Istanbul, Edirne, Bursa, Erzurum gibi hemen her yerde bir veya daha fazla dâru'l-kurra oldugu anlasilmaktadir. Nitekim Basbakanlik Osmanli Arsivi'nin sadece Cevdet Tasnifinin "Evkaf" ve "Maarif" bölümlerine bakildigi zaman bile karsimiza sayisiz dâru'l-kurra çikacaktir ki, bunlarin büyük bir kismi halk tarafindan vakif suretiyle yapilmis olanlardir. Halkin, dâru'l-kurralara olan bu ilgisi son zamanlara kadar devam etmis görünmektedir. Biz, örnek olmasi bakimindan sadece iki dâru'l-kurra ile ilgili iki arzdan (dilekçe) bir iki cümle nakletmekle yetinmek istiyoruz:

a. "Der-i devlet mekine arz-i dâi-i kemine oldur ki, medine-i Izmir'de Hasan Hoca Mahallesi'nde Keçeciler sükunda vaki Haci Emine Hatun binti Mustafa Efendi medrese-i dâru'l-kurrasi vakfindan almak üzere bâ berât-i âli vazife-i muayene ile seyhu'l-kurra ve müderris olan..."

b. "Der-i devlet mekine arz-i dâi kemine oldur ki, nezâret-i dâilerinde âsûde evkaftan Istanbul'da merhum Üveys Bey'in dâru'l-kurra vakfindan almak üzere..." diye devam eden belgelerdeki bilgiler, bize dâru'l-kurralarin diger Osmanli medreseleri gibi vakiflara bagli oldugunu da göstermektedir.

Dâru'l-kurralar, oralarda ögretilen ilimlerle alakasi bakimindan daha çok câmiler içinde veya çevresinde tesis edilmislerdir. Bugünkü bilgilerimize göre Osmanlilarin ilk dâru'l-kurrasi Bursa'daki Yildirim Bâyezid dâru'l-kurrasidir. Bu dâru'l-kurra, Imam Cezerî'nin gelisiyle Ulu Cami'de açilmisti. Evliya Çelebi, Istanbul dâru'l-kurralarindan bahsederken "evvela ne kadar selâtin camileri, vüzera ve gayri ayân-i kibar camileri varsa her birisinde mutlaka birer dâru'l-kurra bulunur" dedikten sonra müstakil dâru'l-kurralarin isimlerini vermektedir. Böylece Osmanlilarda da, Anadolu Selçuklulari ile Karamanogullari'nin "dâru'l-huffazlari" gibi müstakil binalari bulunan dâru'l-kurralarin mevcudiyetine sahid olmaktayiz.

Osmanli dâru'l-kurralarinda ders kitabi olarak Semseddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (öl. 833/1429)'nin bizde "Cezerî" diye söhret bulan eseri, ayrica Ebû Muhammed es-Sâtibî'nin "Sâtibî" diye meshur olan "Kaside-i Lâmiye"si okutulurdu. Bundan baska Cezerî'nin Sâtibî'ye yaptigi "Fethu'l-Vahid" adli serhi, Osmanli dâru'l-kurralarinda okutulurdu.

Öyle anlasiliyor ki, Osmanli dâru'l-kurralari, Yildirim Bâyezid devrinde 798 (1395)'de Bursa'ya gelen Imam Cezerî vasitasiyla Sâtibî ve Cezerî tesirinde gelisme göstermislerdir. XVI. asirda Kanunî Sultan Süleyman'in emriyle Sokullu Mehmed Pasa, Misir'da Kur'an ögretimiyle söhret bulan Seyh Ahmedu'l-Misrî'yi Istanbul'a celb ederek Eyyub Camii imamligina tayin etmis ve bu zat, 1006 (1597) tarihine kadar bu câmide "Teysir Tariki" ile kiraat okutmustu. Bu zatin yetistirmis oldugu talebeleri, Osmanli Devleti'nin muhtelif sehirlerine dagilarak kiraat ilmini okutmuslardir. Hicrî 1000 (M. 1591) tarihinden sonra "Teysir Tariki", "Islâmbol Tariki" adiyla meshur olmaya baslamisti.

Gerek ezberletilmek istenilen Kur'an-i Kerim'in, gerekse ögretilmek istenilen diger ilimlerin özellikleri bakimindan dâru'l-kurralarda sik sik tekrar ve uygulamaya dayanan bir ögretim metodunun takib edildigi anlasilmaktadir. Bu uygulamada câmiler, âdeta birer labaratuar olarak kullanilmislardir. Bununla beraber dâru'l-kurra mezunlarinin imâmet ve müezzinlik gibi câmi hizmetleri de yapabilecekleri göz önüne alinarak itikad ve amele müteallik yeterli ilm-i hal bilgilerinin, diger medreselerde takib edilen metodlarla tedris olunmalari gerekir.

Türkiye'deki dâru'l-kurralar, 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayili Tevhid-i Tedrisât Kanunu'nun 2. maddesi geregince bütün diger okullar gibi Maarif Vekâleti'ne baglanmak istenmisse de zamanin Diyanet Isleri Baskani Rifat Börekçi'nin, bu kurumlarin birer ihtisas okulu olduklari için baskanliga bagli olarak ögretime devam etmesi gerektigi yolundaki israrlari sonucu, Kur'an kurslarina dönüserek varliklarini devam ettirme imkâni bulmuslardir.

DÂRU'L-HADIS

"Yer, mekân, ev" gibi anlamlara gelen "dâr" ile "hadis" kelimelerinden meydana gelen "Dâru'l-hadis", Hz. Peygamber'in söz fiil ve takrirlerinden ibaret olan hadis tedris ve

tedkiklerinin yapildigi yer demektir. Bunun içindir ki bu müesseselere "dâru's-sünne", "dâru's-sünneti'n-nebeviye" veya "dâru's-sünneti'l-Muhammediye" gibi isimler de verilmistir.

Hz. Peygamber'in, vahyin ilk yillarinda Mekke'de ilk dersleri verdigi Erkam b. Ebu'l-Erkam'in evi, "ilk dâru'l-kurra" olarak kabul edilebilecegi gibi, ilk "dâru'l-hadis" olarak da kabul edilebilir.

Islâm tarihi boyunca mescidlerde degisik ilimlerin okutuldugu meclislerin kuruldugu bilinmektedir.Fakat zamanla bilhassa hadis ögrenimi için mescidler çok önemli görevler yüklendiler. Genel olarak hadislerin müzakere edilip yazdirildigi meclislere "meclisü'l-ilm" veya "meclisü'l-imlâ" denirdi. Bu meclislere, talebenin hocanin etrafinda toplanmasindan dolayi Hz. Peygamber döneminden itibaren "halaka" da denilmistir.

Dâru'l-hadis adi ile ilk defa müstakil bir ögretim müessesesi, Haleb Atabeklerinden Nureddin Mahmud b. Zengi (541-569 / 1146-1174) tarafindan Sam (Dimask)'da açilmistir. Bu dâru'l-hadis, kurucusuna nisbetle "en-Nuriye" diye adlandirilmistir. Bu müessese, büyük muhaddis ve tarihçi Ibn Asakir (öl. 571 / 1175) adina yaptirilmistir. Bunlarin ikincisi Musul'da açilmis olup, bunlari takiben Eyyubîler'den el-Melikü'l-Kâmil, "el-Medresetu'l-Kâmiliyye" (622/1225)'yi, el-Melikü'l-Esref de Sam'da "el-Medresetu'l-Esrefiyye'yi tesis ettiler. Yine bu siralarda Seyfeddin Mahmud b. Urve (öl. 620/1223) adina "Dâru'l-Hadis-i Urviyye"nin Sam'da (Dimask) Ümeyye Câmii dâhilinde açildigini ögrenmekteyiz. Bu ilk dönemden sonra pek çok yerde benzer isimle ögretim müesseselerinin açildigi görülmektedir. Nitekim Osmanli öncesi Anadolu sehirlerinde de bu gaye ile kurulmus ihtisas medreselerine tesadüf edilmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin meshur veziri Sâhib Atâ, Konya'da Ince Minare Dâru'l-hadisi'ni, Ilhanli veziri Semseddin Cüveynî, Sivas'ta Çifte Minare Dâru'l-Hadisi (670/1271-72)'ni kurmuslardi.

Öyle anlasiliyor ki, Osmanli öncesinde de Dâru'l-hadis hocaliginin payesi en yüksek payelerden biridir. Burada hocalik yapabilecek olanlarin hadis ilminde en üst seviyede bir bilgiye sahip olmasi gerektigi gibi rivayet ve dirayet ilmini en iyi bilenlerden olmalidir.

Dâru'l-hadis gelenegini devam ettiren Osmanlilar da hadis ilminin egitim ve ögretimi için ayni isimle müstakil eserler kurdular. Osmanlilar döneminde ilk dâru'l-hadisin Sultan I. Murad döneminde Çandarli Hayreddin Pasa tarafindan iznik'te yaptirildigi bilinmektedir. Ancak bu eserden günümüze hiç bir iz kalmamistir. Bundan baska Bursa'da Kale içinde Yerkapi yakinindaki dâru'l-hadis sahasindan bahsedilmis olmasi, bu bölgede de daha devletin kurulus döneminde bir dâru'l-hadis yapildigini düsünmemize imkân vermektedir. Bununla beraber ilk devir Osmanli dâru'l-hadislerinin en meshuru, Sultan II. Murad tarafindan Edirne'de Tunca nehrinin kenarinda 1435 senesi Nisan'inda yaptirilan dâru'l-hadistir. Bu dâru'l-hadis, Osmanli medrese teskilâtinda bir dönüm noktasi olarak görülmektedir. Bugün, binasindan hiçbir iz kalmayan bu dâru'l-hadisin ilk müderrisi Fahreddin-i Acemî'dir. Tabakat kitaplarinin verdigi bilgiler isiginda bu medresenin baslangicindan XVIII. yüzyila kadar olan müderris kadrosunu tesbit etmek mümkündür.

Fâtih Sultan Mehmed'in Istanbul'u fethinden sonra burada yaptirilan Fatih külliyesi bünyesinde dâru'l-hadis bulunmadigina daha önce temas edilmisti. Muhtemelen Fâtih, babasi Sultan II. Murad'in Edirne'de yaptirip ve yüksek bir pâye verdigi Dâru'l-Hadis Medresesi'ni ikinci plana düsürmemek için Istanbul'da kurdugu külliyesinde dâru'l-hadise yer vermemistir. Nitekim bu devirde Edirne Dâru'l-hadisi ile Fatih Semâniye Medreseleri'nin müderrisleri ayni pâyeye sahip olup her ikisi de günde (yevmiye) 50 akça aliyordu. Gerçekten Fâtih Sultan Mehmed, daha sonra kendisine hoca ve vezir edinecegi Sinan Pasa'yi Edirne Dâru'l-hadisi'ne müderris tayin etmisti. Bundan sonra gerek bizzat Fâtih, gerekse ondan sonra gelen Osmanli Padisahlari'nin zamanlarinda birçok Dâru'l-hadis yaptirilmistir. Böylece sayilarinda büyük bir artis görülen dâru'l-hadisler, bânilerinin isimleri ile zikredilmeye baslanir. Nitekim Istanbul'daki ilk dâru'l-hadisin Kanunî tarafindan açilmis olmasindan dolayi "Süleymaniye Dâru'l-hadisi" adini aldigini biliyoruz. Dâru'l-hadislerin bu artisi, Osmanli ülkesinin her tarafina yayilmis bulunuyordu. Sadece Istanbul'da hicrî 1300 (miladî 1882) senesinde yapilan nüfus sayimi için bastirilan istatistige göre Istanbul'da bulunan dâru'l-hadislerin isim ve sayilarini ögrenebiliyoruz. Buna göre belirtilen senede Istanbul'da mevcud olan ve faaliyetlerine devam eden dâru'l-hadisler sunlardir: Haci Besir Aga (Eyyup'te Baba Haydar), Izzet Efendi (Sultan Selim'de Çiragi Hamza), Misli Ali Efendi (Otlukçu Yokusu), Hulusi Efendi (Otlukçu Yokusu), Bosnevî (Horhor), Baba Mahmud Bekir Aga (Sehzâdebasi), Papaz-zâde (Koska), Damad Ibrahim Pasa (Sehzâdebasi), Hasan Aga (Kalender-hâne), Süleymaniye (Tiryaki Çarsisi) ve Süleymaniye (Dökmeciler). Burada hemen sunu de belirtelim ki, Istanbul medreseleri arasinda, baslangiçta dâru'l-hadis iken sonradan terk edilenler bulundugu gibi, baslangiçta dâru'l-hadis olmayip sonradan dâru'l-hadis haline getirilenler de vardir.

Osmanli dâru'l-hadislerinde hadis ve ilimlerinden baska tefsir gibi diger Islâmî ilimlerin de okutuldugu anlasilmaktadir. Hadisten Buharî, Müslim, Mesarik gibi muteber eser ve serhleri okutulurdu. Bu medreselerde ders okutan müderrislere "Muhaddis" denirdi. Buralara ögrenci olarak girebilmek için genel egitim veren medreseleri ikmâl etmek gerekirdi. Dâru'l-hadisler de kendi aralarinda çesitli seviye ve kademelere ayrilirlardi.

Burada sunu da belirtmek gerekir ki Osmanli dâru'l-hadislerinde okutulan hadis, baska bir ifadeyle ders kitaplari meselesi kesin olarak açikliga kavusturulmus degildir. Biraz önce ders kitaplarindan bahs ederken, okutulduklarini söyledigimiz kitaplar, daha ziyade Süleymaniye Külliyesi Vakfiyesi'nin dâru'l-hadisle ilgili bölümünde müderrisin vasiflari sayilirken bazi kelimelerin birer sifat mi, yoksa bu isimleri tasiyan Mesabih ve Mesarik gibi hadis kitaplarinin isimlerini tasiyan eserlere mi ait oldugu kesin olarak anlasilamamaktadir. Biraz önce temas edilen Buharî ve Müslim bir tarafa birakilacak olursa herhalde hadisten okunacak kitaplar vakif sahibi tarafindan degil, müderrisin kendi arzusu istikametinde olmustur.

Mimarî yönden genel medreselerden farkli olmayan dâru'l-hadisler, halkin egitilmesinde, birlik ve beraberligin saglanmasinda hizmet veren egitim müesseselerinden biri olmuslardir. Gerek kurulus döneminde, gerekse duraklama ve gerileme dönemlerinde büyük hizmetler görmüslerdi.

DÂRU'T-TIB

Islâm dünyasinda tib egitim ve ögretimi ile tedavinin birlikte yürütüldügü müesseseler, "Dâru't-tib", "Dâru's-sifa", "Dâru's-sihha", "Dâru'l-merza", "Sifahâne", "Mâristan","Bimaristan", "Dâru'l-afiye" ve "Bimarhane" gibi isimlerle anilmaktadir.

Islâm'dan önce Arap tibbi, genellikle tecrübeye dayaniyordu. Bununla beraber onlar, daha ziyade bitki ve özellikle çöl bitkilerini ilaç olarak kullaniyorlardi. Islâm'in gelisi ile tib için yeni ufuk ve kapilar açilmaya baslandi. Çünkü bizzat Hz. Peygamber, doktorlarla istisare ve görüsmeyi tesvik ediyor, onlarin bilgilerinden istifade etmeyi gerekli görüyordu. Hatta bu konuda o, doktorlarin Müslüman olup olmamasina da bakmiyordu. Nitekim Veda Hacci esnasinda hastalanan Sa'd b. Ebi Vakkas'in tedavi edilmesini, zamanin Arap tabibi ve henüz Müslüman olmamis bulunan Hâris b. Kelde es-Sakafî'den istemisti.

Islâm tarihinde tip ilmi ile mesgul olma ve tedavi için hastahâne kurulmasinin gerektigi anlayisi, Hz. Peygamber dönemine kadar uzanmaktadir. Nitekim Hendek Gazvesi (Savasi) esnasinda yaralanan Sa'd b. Muaz ile diger yaralilar için seyyar savas hastahânesi diyebilecegimiz bir hastahânenin (Rüfeyde Çadiri), mescidin yanina kurulmasini emreden ve yaralilarin buraya kaldirilip tedavi edilmesini isteyen Hz. Peygamber, Eslem kabilesinden olan Rüfeyde el-Ensariye adindaki kadinin, bu çadirda yaralilari tedavi etmesini de istemisti. Böyle bir uygulama sayesinde biz, Hz. Peygamber'in, Islâm âleminde ilk defa hastahâne kurulmasini emreden kimse oldugunu söyleyebiliriz. Bununla beraber, ilk defa tam teskilatli dâru's-sifa (hastahâne)nin Emevî Halifesi Velid b. Abdülmelik tarafindan Sam'da hicrî 88 (miladî 706) tarihinde kuruldugu bilinmektedir. Yine Emevîler döneminde Fustat'ta Kanadil sokagindaki Ebû Zübeyd'in evi bimaristan haline getirilerek burada da bir bimaristan yapilmisti. Velid, burayi bazi doktorlarin nezaretinde cüzzama yakalananlarin tedavisi için açmisti. O, doktorlara ücret tayin eden ve cüzzamlilar ile körlerin sokaklara çikip sikinti çekmemelerini isteyen, bu sebeple onlara maas baglayan birisi idi. Ayrica o, bunlara yardimci olacak bedenen saglam insanlari da görevlendirmisti. Emevîler döneminde tip egitim ve ögretiminde büyük bir gelisme olmustu. Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz (99-101/717-720) döneminde tip ilminin büyük bir merhale katettigi görülür. Çünkü o, Iskenderiye'deki bu meslegi Antakya ve Harran'a tasidi. Bu da Abdülmelik b. Ebcer el-Kinanî'yi Antakya'ya getirmekle olmustu.

Bütün bir Islâm dünyasina ve dolayisiyle Osmanlilar üzerinde de tesiri olmasi bakimindan kisaca Abbasî dönemi tibbina bir göz atmak istiyoruz. Böylece Osmanli dönemindeki gelismelerin köklerini görmüs olacagiz.

Abbasî halifelerinden Harun Resid (170-197/786-809) Bagdad'da bir hastahâne tesis etmisti. O, Cündisapur hastahânesinin doktorlarindan kendi sarayina gelenlerin tabibligini begendigi için onlara ayni sistemle Bagdad'da bir hastahane kurdurur. Bagdad'da kurulan bu hastahanenin söhreti her tarafa yayilir. Bu durumdan haberdar olan imkân sahibi herkes benzer bir hastahane yapma gayretine düser. Böylece Islâm dünyasinin birçok yerinde ayri ayri hastahaneler kurulur. Buralarda din ve mezheb farki gözetilmeksizin her hasta en iyi sekilde bakilip tedavi edilirdi. Her hastalik için de ayri salonlar tahsis edilmisti. Ayrica buralarda hocalar, asistanlar ve ögrenciler bulunmak suretiyle amelî dersler de görülürdü. Bu dönemde Hiristiyan Avrupa, çok kati bir din taassubu içinde bulunuyordu. Zira bunlarin anlayisina göre eski dönemlere ait ne kadar ilim varsa ya "yalanci" veya "zararli" idi. Hele tip konusunda Kitab-i Mukaddes'ten baska bir sey aramak dinsizlik belirtisi idi. Zira

bedenî rahatsizliklarin sebebi, Allah'in kula olan gazabi idi. Onun için doktor eli ile tedavi olmaya çalismak inançsizlik sebebi sayiliyordu. Kilise babalari, hastaliktan kurtulmak gayesiyle seytani bedenden uzaklastirmaya gayret ediyorlardi. Bu da ancak ölüm ile mümkündü.

Türk emirlerinden Emir Ebu'l-Hasan Yahkem (öl. 329/941) Bagdad'da bimaristan tesis etmisti. Türk hükümdarlari tarafindan kurulan ve sonradan "Bimaristan el-atik" adiyla anilan ilk bimaristan, Ahmed b. Tolun tarafindan h. 259 (m. 872) tarihinde Kahire'de tesis edilmisti. Bundan baska Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Haleb ve Sam'da, Suriye Atabeklerinden Emîr Alemüddin Sencer Kerek'te, Tutus'un oglu Dukak da yine Sam'da dâru's-sifalar kurmuslardi. Daha sonra Eyyubî ve Memlûklular'in da birçok bimaristan yaptirdiklarini kaynaklardan ögrenmekteyiz.

Osmanlilar'dan önce Anadolu'da kurulan birçok dâru's-sifa bulunmaktadir. Kayseri Gevher Nesibe Dâru's-Sifasi (602/1205), Sivas I. Keykâvus Dâru's-Sifasi (614/1217), Mengücekler'den Fahreddin Behram Sah'in kizi Turan Melike Hanim'in Divrigi'de (626/1228) yilinda yaptirdigi Divrigi Dâru's-Sifasi, Ilhanlilar devrinde Amasya'da yaptirilan (708/1308) dâru's-sifa, ayrica Diyarbakir ve Mardin gibi yerlerde Artuklular tarafindan yaptirilan dâru's-sifalar, belirtilen dönem için örnek olarak gösterilecek dâru's-sifalardan sadece birkaçidir.

Islâm dünyasinda hastahâneler sadece bedenî rahatsizliklarla degil, ayni zamanda ruhî ve psikolojik hastaliklarla da ilgileniyorlardi. Yakubî ile Mes'udî eserlerinde Bagdad yakinlarinda bulunan bir tekkenin psikiatrik bir müessese olarak akil hastalarinin tedavisine tahsis edildigini belirtirler. Mes'udî'nin ifadesine göre Deyr Hizkil akil hastahânesi Abbasî Halifesi Mütevekkil Alallah zamaninda (847-861) ünlü dilci el-Müberred tarafindan Bagdad ile Vâsit arasindaki hastahâne hakkinda IX ve X. yüzyil müellifleri tarafindan genis bilgi verildigine göre (Ya'kubî, s. 321; Mes'udî, IV, 89; Yakut, II, 540-541) hiç süphesiz burasi, sadece akil hastalarinin tedavisine tahsis edildigi belgelerle isbat edilebilen en eski psikiyatrik hastahane olma serefine daha layiktir. Çünkü bu müessese, Bati'da ancak XV. asirda ve çok zor sartlarda ortaya çikan hastahânelerle mukayese edilemeyecek kadar bir öncelige sahiptir.

Selçuklular'in, Dogu Islâm dünyasinin koruyucusu olarak Çin ve Hindistan'dan Akdeniz'e kadar yayilmalarinin sadece Türk-Islâm tarihi için degil, Avrupa tarihi için de bir dönüm noktasi teskil ettigi, son zamanlarda yapilan arastirmalarin isigi altinda anlasilmaya baslanmistir. Avrupa'da Rönesans devrinin dogmasinda Müslüman Türklerin oynadigi rol etraflica incelendiginde Selçuklular'in Avrupa kültürünü, özellikle Avrupa tibbini, hastahanelerini ve üniversite kuruluslarini ne kadar çok etkiledikleri daha belirli bir sekilde ortaya çikacaktir. Bununla beraber, Selçuklular'in daha Sultan Alparslan zamanindan baslayarak Nisabur, Bagdad, Siraz, Berdesir, Kâsân, Ebher, Zencan, Gence, Harran ve Mardin gibi merkezlerde kurduklari bimaristanlar ne yazik ki bugün ortadan kalkmis bulunmaktadirlar.

Selçuklular döneminde genel bimaristanlardan baska sadece akil hastalarinin tedavisi ile ugrasan Bagdad yakinindaki Deyrihizkil Tekkesi gibi müesseselerle, cüzzamlilarin tecrid edilerek bakildigi miskinler tekkesi veya cüzzamhâne denilen hastahaneler de kurulmus ve bunlardan Anadolu'da bulunanlar Osmanlilar tarafindan yakin zamana kadar isletilmistir. Mesela Afyon dolaylarindaki Karacaahmet Tekkesi ile Burdur yakinlarinda Onacak'taki Melek Dede Türbesi bunlardandir. Erzurum

civarinda simdiki adi Deli Baba olan köyde akil hastalarinin tedavisiyle ugrasan Selçuklu dönemineit böyle bir tekkenin XV. yüzyilin baslarinda faal oldugu, Ispanya Krali'nin Timur'a gönderdigi elçi Klavijo'nun seyahatnamesinden ögrenilmektedir. Semerkant'a giderken buradan geçen Klavijo'nun yazdigina göre Deli Baba köyünde akil hastalarinin tedavisiyle mesgul olan dervisler yasiyor ve buraya getirilen hastalar, onlarin telkin ve mesguliyet tedavileriyle sifa buluyorlardi.

Diger medreselerde oldugu gibi Osmanli tip medreseleri de Islâm dünyasinda daha önce kurulmus olan dâru's-sifa ve özellikle Anadolu Selçuklulari dâru's-sifalari örnek alinarak kurulmuslardir. Osmanlilarda ilk dâru's-sifa Yildirim Bayezid tarafindan Bursa'da kurulmustu. Bundan sonra Istanbul'da Fatih Sultan Mehmed, Edirne'de II. Bayezid, Istanbul'da Haseki Sultan ve Atik Valide gibi tesisler kurulmustu.

Günümüze ulasabilen Islâm hastahanelerinin çogu, Osmanlilara ait olanlardir. Özellikle XVI ve XVII. yüzyillarda dünya tarihinin en büyük devletlerinden biri olan Osmanli Devleti'nin genis topraklarinda halk, ordu ve saray mensuplari için bimaristan, bimarhâne, sifahâne, timarhâne veya dâru's-sifa denilen hastahaneler tesis edilmisti.

Yildirim Bayezid döneminde askerî islere verilen önem kadar ilim, irfan ve kültürel gelismelere de önem veriliyordu. Bu sebeple, daha önce kendi imkânlari ile tibbin gelismesine yardimci olanlar için XV. yüzyilin ilk senesinde (15 Ramazan/12 Mayis 1400) Yildirim Bayezid tarafindan Bursa'da "dâru't-tib" adiyla bir hastahane açilmisti. Baslangiçta en güzel tibbî müesseseler ve hastahaneler Iran'da, Cündisapur'da idi. Araplar da bunu örnek alarak en güzellerini Bagdad'da yapmislardi. Osmanli ülkesinde yapilacak olan da bunlara benzeyecekti. Islâm medeniyet tarihinde bimaristanlar hem hastahâne hem de tip ilminin tedris edildigi birer tip fakülteleri idi. Daha önce de belirtildigi gibi Türkler bazi farklarla bu müesseseleri Araplardan almislardi.

Bursa'da kurulan bu ilk tip medresesi, o zamanlar Türkiye'de insa edilen hanlarin mimarî özelliklerine göre yapilmisti. Bu medrese iki katli olup ortada genis bir bahçe vardi. Hücre ve salonlarin kapilari bu bahçeye açilirdi. Yildirim Bayezid tarafindan insa ettirilen bu ilk Dâru't-tib, kisa zamanda büyük bir söhrete ulasti. Genis vakiflari ile herkese hizmet eden bu müessesenin egitim sisteminin, Cündisapur ve Selçuklu dönemi Sivas Darussifasina benzemesi normal karsilanmalidir. Bu devrin (XV. asir) sonunda da Mukbilzâde Mü'min adinda bir hekim yazar, II. Murad zamaninda yetismisti. "Zahire-i Mudariye" adiyla padisaha ithaf edilen eserin en dikkate deger tarafi, Arapça terimler arasinda Türkçe terimlerin serbestçe kullanilmis olmasidir.

Fâtih Sultan Mehmed tarafindan tesis edilen sahn medreselerinin yaninda bir de Dâru's-sifa yapilmisti. Bu müessesenin mükemmel bir sekilde vazife icra etmesi için hiç bir masraftan kaçinilmamisti. Fâtih hastahânesi (bimarhâne)nin yetmis hücre ve seksen kubbesi oldugu belirtilmektedir. Buraya Fâtih tarafindan dersiam ve hekim basi tayin edilmisti.

Osmanli hastahânelerinin en bariz mimarî özelligi câmi, medrese, imaret, tabhâne, kervansaray, hamam, çarsi, çesme, kütüphâne ve benzerlerinden meydana gelen külliyelerin bir parçasi olarak planlanmalaridir. Bu külliyeler sehir içinde adeta yeni birer küçük mahalle olusturarak bir sosyal merkez gibi halkin her türlü sosyo-kültürel

ve saglikla ilgili ihtiyaçlarini da karsiliyorlardi. Osmanli hastahânelerinde Selçuklu geleneklerinin devam ettirildigi, ancak bu dönem hastahânelerinde yeni mimarî fikirlerin de uygulandigi görülmektedir. Nitekim Bursa'daki Yildirim Bayezid ve Manisa'daki Hafsa Sultan dâru's-sifalarinda Selçuklu hastahanelerinin mimarî özellikleri yasatilirken, Edirne'deki II. Bayezid Dâru's-sifasinda ve Mimar Sinan'in Istanbul'da yaptigi hastahanelerde yeni mimarî düsüncelere yer verilmistir.

Mimar Hayreddin'in Edirne'de insa ettigi II. Bâyezid Dâru's-Sifasi, hastahâne tarihinde esi bulunmayan bir âbidedir. Bu hastahânenin külliyeye dahil medrese, câmi, tabhâne, firin ve imâretle birlikte Tunca nehrinin kenarinda yesil ibr sahaya insa edilisi, sehircilik bakimindan da bugünün modern Isveç hastahanelerindeki en ileri planlama yönteminin Türkler tarafindan 500 yil önce uygulandigini göstermektedir.

Osmanli döneminde hastalar, bimarhânede kendilerini sagliga kavusturacak müsfik eller buluyorlardi. Kadinlar ve hiristiyanlar için özel daireler ayrilmisti. Tedavide en küçük teferruat bile gözden kaçirilmiyordu. Tedavi mükemmeldi. Hastalara uygun devalar (ilaçlar)dan baska ruhî tedavi de uygulaniyordu. Icra edilen musikî ahengi karsisinda hastalar maddî izdiraplarini unutuyorlardi. Vakfiyelerde kimlerin hangi vazife ile buralarda hizmet görecekleri, ne kadar ücret alacaklari ve nasil hizmet etmeleri gerektigine dair bilgilerin yaninda hastalara hangi ilaç ve yemeklerin verilecegine dair bilgi de bulunmaktadir.

XV. yüzyilda Bursa'da kurulan dâru't-tibbi, bir tip okulu sayanlar vardir. Her ne kadar vakfiyede ögretime dair bir bölüme tesadüf edilememekte ise de, eskiden beri devam edegelen âdete göre usta hekimler çirak yetistirirlerdi. Hastahânelerde tip ve eczaciliga dair dersler verilir ve her iki sanatin tatbikati gösterilirdi. Elimizde bulunan birçok belge, buralarda "Muidlik" esasina dayali ve ögrencilere mümkün mertebe faydali olma anlayisinin bulundugunu göstermektedir. Binaenaleyh,herhangi bir sebeple vazifesinden ayrilan muidlerin yerine derhal yenisi geliyordu. Nitekim 12 Zilhicce 1167 (30 Eylül 1754) tarihli bir belgeye göre Sivas'taki Sifaiyye medresesine Mehmed Halife adinda bir muidin tayini istenmektedir. Çünkü daha önce muidlik yapan Abdullah adindaki sahsin öldügü anlasilmaktadir. Doktorlar her çesit tib bilgilerini ögrendikleri gibi, günümüzdekine benzer, cerrah, kan alici, kehhal (göz doktoru), disçi, akil hastalari tabibi gibi ihtisas siniflarina da ayriliyorlardi.

Osmanli dönemi Dâru't-tiblarindaki egitim hakkinda kesin bir bilgiye sahip olmamakla beraber, buralarda umumi medreselerde ve dâru'l-hadislerde uygulanan sistemden farkli bir uygulamanin oldugunu söyleyebiliriz. Çünkü tabiblik, daha ziyade uygulama gerektirmektedir.Bu bakimdan, bazi tabiplerin özel dersler vermek, bazisinin da özel dershaneler açmak suretiyle sakird (çirak) yetistirdikleri görülmektedir.

Osmanli tip hayatinda muhtesib ile tabiplerin birbirleri ile siki bir iliskileri bulunmaktadir. Zira görevi geregi muhtesib (veya ihtisâb Agasi) zaman zaman tabipleri kontrol etmekte, onlardan sanatini kötüye kullananlar veya gerçekte tabip olmadigi halde tabiblik yapanlari bu isten uzaklastirabilmektedir.

Osmanli Devleti'ndeki ihtisas medreselerinden bahsederken, degisen dünya sartlarinin geregi olarak, klasik dönemde bulunmayan yeni ihtisas medreselerinin kurulduguna da temas etmek gerekir. Bu bakimdan bunlardan bazilarina kisaca isaret etmek istiyoruz.

MEDRESETÜ'L-KUDÂT

Kadi yetistirmek maksadiyla 1270 (1854)'te Seyhülislâm Mesreb Efendi hafidi Mehmed Arif Efendi zamaninda açilmistir. Ilk açilisinda "Muallimhane-i Nuvvab" adini tasiyan medrese, 1302 (1884)'ten sonra "Mekteb-i Nuvvab", 1329 (1910) ise Mekteb-i Kudât adi ile anilmistir. Iki yil tahsil müddeti olan medrese ilk mezunlarini 1272 (1856) tarihinde vermistir. Ilk sene bir tek mezun veren bu medreseden çikanlar, hukuk mektebi talebe yetistirinceye kadar mahkemelere tayin ediliyorlardi.

MEDRESETÜ'L-VÂIZÎN

Bu medrese, 6 Subat 1912 tarihli bir nizamnâmeye göre "Ahkâm-i âliye-i Kur'aniyye ve Sünnet-i seniyye-i Nebeviyye dairesinde mevâizi, hasene-i ictimaiyye icrasiyla din-i mübin-i Islâm'in, müessis-i medeniyet ve fazilet oldugunu cihan-i insaniyete nesr edebilecek erbâb-i kemâl-iyetistirmek maksadiyla" açilmisti.

Kurulus gayesinden de anlasilacagi gibi medrese, adeta Islâm tebligcilerini (misyoner) yetistirmek için kurulmustur. Üç siniftan meydana gelen medresenin her sinifinda okutulacak olan dersler, ögrencilerin hem dinî hem de kültürel seviyelerinin yüksek olmasina yardimci olacak derslerdi. Önemine binaen, siniflara göre ders dagitim cetvelini buraya aliyoruz.

Birinci Sinif: Hadis, Kelâm, Fikih, Siyer-i Nebi, Târih-i Islâm, Hitabet ve Mev'iza, Edebiyat-i Osmaniye, Edebiyat-i Farisiyye, Edebiyat-i Arabiyye, Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmanî, Cografya-yi Osmanî ve Islâmî, Cografya-yi Umumi, Hesap, Hendese, Terbiye-i Bedeniyye (Beden Egitimi).

Ikinci Sinif: Tefsir, Hadis, Kelâm, Fikih, Usûl-i Fikih, Hitabet ve Mev'iza, Edebiyat-i Arabiyye, Edebiyat-i Farisiyye, Edebiyat-i Osmaniyye, Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmaniyye, Siyer-i Nebi ve Tarih-i Islâm, Cebir, Hikmet-i Tabiiyye, Malumat-i Hukukiyye, Terbiye-i Bedeniyye.

Üçüncü Sinif: Tefsir, Hadis, Kelâm, Fikih, Usûl-i Fikih, Felsefe, Hitabet ve Mev'iza, Edebiyat-i Arabiyye, Edebiyat-i Farisiyye, Edebiyat-i Osmaniyye, Tarih-i Edyan (Dinler Tarihi), Hey'et (Astronomi), Hifzissihha (Saglik bilgisi), Kimya, Hikmet-i Tabiiyye, Terbiye-i Bedeniyye.

MEDRESETÜ'L-EIMME VE'L-HUTEBÂ

Günümüzde, vazifesi hemen hemen mihrab ile minber arasina sikisip kalan mahalle imamlarinin selâhiyetleri, baslangiçta bu kadar kisitli degildi. Osmanlilar'da imamlik, sorumluluk alani genis ve önemli bir vazife idi. Bunun için, bu göreve atanacaklarin belli seviyede bir bilgi ve kültür birikimine sahip olmalari gerekiyordu. Vazifeye tayinleri, Padisah berâti ile olan imamlar, 1245 (1829) senesinde muhtarlik teskilâti kurulana kadar mahallenin yöneticisi durumunda idiler. Onlar, kadilarin temsilcileri olduklarindan, mahallenin düzeninden, halk arasindaki ahenk ve baristan sorumlu idiler. Tabir caizse belirtilen dönemde mahalleyi onlar yönetiyor diyebiliriz. Bu sebeple olacak ki bir arsiv belgesine göre resmen imamlik vazifesi ile görevlendirilmeyen kimselere imam degil, "Namazci" adi verilmektedir.

Baslangiçta daha ziyade dâru'l-kurra mezunlari arasindan seçilen imamlar için sonralari yeni bir medrese açilir. Iste bu medrese Imam ve Hatip yetistirmek için 1329 (1913) yilinda açilmisti. Medrese iki bölümden olusmaktaydi. Bunlardan biri Imam ve Hatip'lik bölümü, digeri de Ezan ve Ilâhî bölümü idi ki bir mânada müezzinlik bölümü diye isimlendirebiliriz.

MEDRESETÜ'L-IRSÂD

Medresetü'l-Vâizîn ile Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebânin birlestirilmesi ile meydana gelmis bir medresedir. Bu medrese talebesinin yedirilip içirilmesi isi, Dâru'l-Hilâfe talebesininki gibidir. Bu medreseyi bitirenler, zeyil mesihatlarina, kara ve deniz askerî kitalari imamliklarina, vilayet, liva ve kaza merkezlerindeki vaizliklere tayin olunurlardi. Bundan böyle imam ve hatiplik sadece bu medrese mezunlarina verilirdi. Bu medrese, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun nesrine kadar devam etti. Adi geçen kanunla medreseler kapatildigi zaman bu medrese Imam-Hatip Okulu'na çevrildi.

MEDRESETÜ'L-MÜTEHASSISÎN

Medreselerin ilk teskilât ve taksimatinda onlarin üstünde ihtisas medresesi olarak Dâru'l-Hadis, Dâru't-Tib gibi müesseseler vardi. Fakat Fikih (Islâm Hukuku), Kelâm, Felsefe ve özellikle Kur'an'in tefsiri gibi konularda ihtisas veren bir medrese yoktu. Nihayet 1908'deki medrese islahatinda bir de "Medresetü'l-Mütehassisîn" adiyla yeni bir medrese kurulmasina ihtiyaç hâsil olmustu. Nihayet 1333 (1917) yilina gelindiginde Dâru'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi programini tanzim ve islah etmek üzere toplanmis olan 38 kisilik komisyon, üç bölümü ihtiva eden Medresetü'l-Mütehassisîn'i kurmustu.

Bütün bu medreselerden baska gerek saray erkâninin çocuklarini okutup egitmek, gerekse askerî egitimle ilgili medreseler de kurulmustu. Biz, bilgi vermek bakimindan bunlardan da kisaca bahs etmek istiyoruz. Bunlar: Saray ve Askerî mekteplerdir.

Görüldügü gibi simdiye kadar genel egitim ve ögretime tahsis edilen medreselerin egitim ve ögretim faaliyetleri üzerinde durduk. Halbuki bunlarin disinda da bazi medreseler bulunmaktadir. Bunlar, daha ziyade ihtisasi gerektiren bir dalda agirlikli egitim ve ögretim yapilan medreselerdir. Belli branslarda faaliyet gösteren bu medreseler, Osmanlilardan önceki Islâm dünyasinda olduklari gibi Osmanlilarda da ayni isimle varliklarini devam ettirmislerdir. Klasik dönemde bunlari: Dâru'l-kurra, Dâru'l-hadis ve Dâru't-tib olmak üzere üç kisma ayirabiliriz. Osmanli dönemi ihtisas medreseleri ile bunlarin fonksiyonlarini daha iyi anlayabilmek için biraz gerilere, yani Osmanli öncesine gitmemizde fayda mülahaza ettigimiz için, Osmanlilarin örnek aldigi bu medreselerin ilk kurulus yillarindan da kisaca bahs etmek icab etmektedir.

SARAY MEKTEPLERI

Bu mektepler, saraydaki çocuklari okutmak, hünkârin hizmetinde bulunacak memur ve müstahdemleri yetistirmek üzere saray içinde açilan mekteplerdir. Bunlar da:

1. Sehzâdegân Mektebi

Osmanli sehzâdelerinin okuduklari mekteptir. Bu mektep, Topkapi Sarayi'nin Harem dairesinde Dâru's-saade Agasi'nin bulundugu binanin üst katindadir. Mektebin âmiri, adi geçen agadir. Tahsil derecesi, halka açik olan ve halk çocuklarinin devam ettikleri "Sibyân Mektebi" seviyesindedir. Osmanli hanedanina mensub olanlarin bir kisminin ilimde ileri merhalede bulunmalari, onlarin söhretli ve devrin en bilgili hocalarinin nezaretinde yetismis olmalarindandir.

Sibyan mekteplerinde oldugu gibi burada da okuma-yazma, Kur'an-i Kerim, dört islem gibi basit bilgiler verilirdi.

Sehzâdelerin ilk defa derse basladiklari zaman ve onlar için yapilan tören Türk maarif tarihi bakimindan önemlidir. Bu tören, sehirde halk tabakasi çocuklarinin mektebe ilk baslama zamaninda yapilan ve "Bed'-i Besmele" denilen törenden daha parlak ve muhtesem olurdu.

2. Enderûn Mektebi

Ilk defa I. Murad tarafindan tesis edildigi, II. Murad döneminde müfredat programinin gelistirildigi veya Fâtih tarafindan kuruldugu belirtilen Enderûn mektebinin, devletin kudretini korumaya kabiliyetli bir (kapi-kulu) sinifi yetistirmek için çesitli odalarda, muhtelif kademelerde egitim ve ögretim faaliyeti yürüttügü ve Acemî oglanlar arasinda seçilen talebelerin (Gilmân) buralarda 7-8 yil tahsil gördügü anlasilmaktadir.

Osmanli Devleti'nde Enderûn, özellikel XV. yüzyil ortalarindan itibaren medrese disinda en önemli resmî egitim kurumu ünvanini tasimaktadir. Daha çok mülkî ve askerî idarecilerin yetistirildigi bu mektep, Osmanli merkez ve tasra bürokrasisinde gerekli insan gücü kaynagini olusturmak için kurulmustur. Bu vasfi ile resmî Osmanli ideolojisi veya zihniyetinin ögretilip gelistirildigi temel egitim birimini teskil ettigi gibi idarî ve siyasî hedeflerin tayininde, devletin ana kurumlarinin isleyisinde önemli bir yere sahip olmustur. Biraz önce belirtildigi gibi kurulus tarihi hakkinda farkli görüsler bulunmakla beraber bunun II. Murad zamaninda Edirne Sarayi'nda teskil edildigi, ancak gerçek ve olgun teskilatina Fâtih döneminde kavustugu söylenebilir. Böyle bir kurumun teskilinde esas hedef, askerî temele dayanan Osmanli Devleti'ne yetenekli komutan yetistirmek ve devamli büyüyen ülkenin farkli din, dil ve kültürlere mensub kitleleri idare edecek saglam yönetici kadrolari temin etmekti.

Enderun Mektebi, Topkapi Sarayi içinde idi. Enderun tabiri de bunu göstermektedir. Buraya devsirmeden gelen çocuklar alinirdi. Bununla beraber bazan rehine olarak Istanbul'a getirilmis olan baska devlet hükümdarlarinin çocuklari da alinirdi.

Mektebin teskilâti zamanla bir hayli degisiklige ugrayarak XVII. asirda bilhassa acemi oglanlar mektebine son sekilleri verildigi sirada kat'î seklini almis ve yedi odaya, yani sinifa ayrilmisti. Her odanin basinda bir aga bulunurdu. Bu odalar sunlardir:

a. Küçük oda: (Hâne-i sagir)

b. Büyük oda: (Hâne-i kebir)

Bu iki odadakiler yalniz okuyup yazarlardi. Bunlar Enderûn mektebinin ibtidai yahut hazirlik sinifi durumunda idiler. "Dolama" denilen elbiseyi giydikleri için bunlara

"Dolamali" da denirdi. Bunlarin sayilari digerlerinden daha fazla idi. Kapi agasinin maiyetinde bulunurlardi. Anahtar, serbet ve peskir isleri büyük odalilara aitti.

c. Dogancilar odasi (Hâne-i bazban)

Hünkârin avda kullandigi doganlara bakan 40 kisilik bir sinifti. Agalarina "doganci-basi" denirdi.

d. Seferli odasi

Bu odadakiler, hünkârin çamasirlarina bakar, sarik, seccade hizmeti gibi seyler bunlara aitti. Câmide, hünkârin üzerinde namaz kilacagi seccadeyi bunlarin agasi serer ve padisahi tatmin etmek için evvela kendisi bu seccade üzerinde secde ederdi. Sarayin mefrusat isi de bunlarin hizmet alanina girmekteydi.

e. Kiler odasi

Bunlar, sarayin yiyecek ve içecegi ile ugrasir, onlara bakarlardi. Agalari kilerci-basi idi. Bilhassa hünkârin yiyecegi yemegin tadina bakmak, onlarda zehirleyici bir maddenin olmadigina inandirmak için mutfakta hazirlanan yemek tablasini padisahin yemek odasina kadar götürüp bizzat sofraya koymak bunlarin baslica vazifelerindendi.

f. Hazine odasi

Agalari, hazinenin muhafazasi ile mesgul olurlardi.

g. Has oda

Bunlar, "zülüflü" denilen 40 agadan mütesekkildi. Gece-gündüz hünkârin hizmetinde bulunurlardi. Hirka-i serifte devamli olarak dua ederlerdi. Bunlarin agasina "Odabasi" denirdi. Hünkâri giydirip kusatmak bunlarin vazifeleri arasindadir. Has odabasi, kapi agasindan sonra en yüksek rütbeli idi. Bunun için mührü hümâyunlardan birini tasirdi.

Enderûnlularin yalniz küçük ve büyük odadakiler degil, digerleri de bir san'at ve hüner sahibi olmaktan geri durmazlardi. Dinî tahsil ve Kur'an-i Kerim tilaveti, en çok mesgul olduklari saha idi.

1045 (1635) senesinde Evliya Çelebi'nin 20 yaslarinda iken Ayasofya'da müezzin mahfilinde okudugu Kur'an, Sultan IV. Murad'in hosuna gittigi için saraya alinmasini istemistir. Sarayda kendisine verilen kitaplardan anlasildigina göre buradaki tahsil, medreselerde oldugu gibi dinî egitime dayali ve hatta seviye itibari ile medreselerden daha yüksek bir mevkide görünmektedir. Atâ tarihinde Enderûn'da okutulan ders ve takip edilen sistem hakkinda genis bilgi bulunmaktadir. H. XIII. asra kadar bu mektepten pek çok devlet adami yetismistir. Nitekim 79 sadrazam, 36 kaptan-i derya, 3 seyhülislâm isminin Atâ tarihinin ikinci cildinde verilmesi bunu göstermektedir.

3. Meskhâne

Musikî, refah, servet ve medeniyetle birlikte yürüyen bir san'at olduguna göre Osmanlilar'da da ayni sekilde kendisini kabul ettirmistir. Gerçekten, Osmanlilarin yükselislerine paralel olarak pek çok musikî âletinin bu dönemde meydana çiktigi bilinmektedir. Kaynaklarimiz, II. Murad'dan itibaren konu ile ilgili eserlerin Osmanli sultanlarina sunuldugunu kaydederler. 1045 (1635) senesinde saraya alindigi zaman oradaki musikî hayatini anlatan E. Çelebi, "Meskhanenin" has hamam yaninda bulundugunu nakleder. O, burada gece-gündüz saz ve fasillar dinlendigini de anlatir (E. Çelebi, I, 245). Burada musikî tahsil edildigi, devrin en iyi ustalarindan ders alindigi da kaynaklarda belirtilir. Bugün, hâlâ mûsikimizin en ziyade muteber olan ilahî, semaî, beste, pesrev gibi eserleri, meskhaneden çikan üstadlarin eserleridir.

ASKERI MEKTEPLER

Istanbul'u fethetmekle dünyanin en büyük ve egitilmis ordusuna sahip oldugunu gösteren Osmanli Devleti'nin, dönemine göre modern askerî mektepler açacagi kaçinilmaz bir sonuçtu. Gerçi daha önce de ocaga hizmet etmek isteyen ve bunlarin yetismesini saglayan mektep seklinde olmasa bile çesitli müesseseler vardi. Bu sinifa giren mektepleri üçe ayirabiliriz. Bunlar, daha ziyade askerî teskilati ilgilendirdigi için üzerinde fazla durmuyor, sadece isimlerini vermekle iktifa ediyoruz. Bu mektepler, Acemioglanlar mektebi, Mehterhâne ve Canbazhânedir. Mehterhâne, Osmanli Devleti'nin kurulusu ile birlikte ortaya çiktigi sanilan bir müessesedir. Selçuklu hükümdari Alaeddin Keykûbad'in bagimsizlik nisânesi olarak Osman Gazi'ye gönderdigi hediyeler içinde bulunan davulun, bu müessesenin temelini teskil ettigi kaynaklarda belirtilmektedir. Canbazhâneye gelince bunun asil vazifesinin ne oldugu kesin olarak bilinememektedir. Bunlarin XV. asrin ilk yarisinda ortaya çiktiklari kabul edilmektedir.

Askerî teskilâtin genislemesi ve bu teskilâtin ayri ayri siniflara ayrilmasindan sonra, her sinifin egitimi için uygun olan mekteplerin açildigi bilinmektedir. Tophane, Kiliçhâne, Tüfekhâne, Humbarahâne gibi mektepleri sayabiliriz. Bu arada, ismi mektep olan daha bazi kuruluslarin da bulundugunu belirtmekle yetiniyoruz.

MEDRESELERDEKI EGITIM VE ÖGRETIM METODU

Islâm egitim tarihi içinde müstesna bir yeri bulunan Osmanli medreseleri, yüksek tahsili gerçeklestiren müesseselerdi. Bununla beraber Osmanli medreselerindeki egitim ve ögretim sistemi, hiç süphesiz diger Islâm devletlerinde oldugu gibi bir usûl takip etmis olup, medreselerin adedi arttikça bunlar da derece ve siniflarina göre bir tertibe tabi tutulmuslardi.

Osmanlilar'da Fâtih Sultan Mehmed'le medrese ögretimi belli bir kanuna baglandi. Dersler kahvaltidan sonra baslar ve ögle namazina kadar devam ederdi. Ögrenci ögleden sonra kütüphane veya câmide çalisirdi. XV. asirda günde dört, XVI. asirda ise bes ders okutuldugu anlasilmaktadir. Nitekim Fâtih devri müderrislerinden Hamiduddin b. Efdaluddin haftada dört gün medreseye gelmekte ve her gün dört saat ders vermektedir. Bu zatin biyografisini veren Mecdi Mehmed Efendi bu konuda sunlari söylemektedir:

"Haftada dört gün medrese-i mezkûreye geldikten maada her günde âdet-i kadime-i müstedimesi üzre bin türlü ihtimamla dört dersin edasina müdavemet ve mülâzemet eyledi."

XV. asirdaki dört ders, XVI. asirda bese çikarilmistir. Nitekim hem Kanunî, Süleymaniye'de hem de oglu II. Selim Edirne'deki Selimiye'de günde bes ders okutulmasini sart kosmuslardi.

Osmanli medreselerinde Sali günü hafta tatilidir. Bundan baska dinî bayram ve kandillerde ders yapilmazdi. Bununla beraber medreselerde bazan Sali, Persembe ve Cuma günlerinin de tatil oldugu belirtilmektedir. Herhalde bu en uzun tatil olsa gerekir. Bundan baska senelik tatiller daima Ramazan ayina tesadüf eder. Ramazan'da talebeler, dogduklari veya büyüdükleri yerlere, bazan da davetli veya davetsiz köy ve kasabalara gidip hem halka bilgi birikimlerini aktarir (bu önemli bir stajdir), hem de bu hizmetlerine karsilik kendilerine bir sene yetecek miktarda maddî imkân saglarlardi.

Her günün belli dinlenme zamanlari da genellikle ögle ve ikindi aralaridir. Medreselerde en önemli olan sabah dersleridir. Bu dersleri sadece talebe degil, disardan dinleyip takip edenler de çoktur. Bu gelenek asirlarca Istanbul'da devam edegelmistir.

Medreselerde çok defa zihnin hafiza ve muhakeme fonksiyonu dikkate alinarak naklî bilgiler yaninda düsünceyi gelistiren aklî ve felsefî ilimlere de yer veriliyordu. Bununla beraber zaman zaman bu ideal programin, ikinciler aleyhine bozuldugu da olmustur.

MEDRESE ÖGRETIM KADROSU

Islâm dünyasinda medreselerin ortaya çikmasi ile baslayan medrese dönemi egitim ve ögretimi, bir veya birkaç kisinin ögrencilere bilgi vermesi ve belli bir sistem çerçevesinde onlari egitmesi sonucunda ögretim kadrosu tesekkül etti. Kendisinden önceki Islâm devletlerinin uygulamalarindan bir hayli istifade eden Osmanli dönemi medreselerinin, ögretim kadrosuna dahil olan elemanlar ile ögrenciler hakkinda fazla teferruata girmeden bilgi vermek istiyoruz. Bu arada Osmanli öncesine de kisaca temas edecegiz.

1. MÜDERRIS (PROFESÖR)

Bilindigi gibi Nizâmiye medreseleri, yüksek seviyede ögretim ve egitim faaliyetlerinde bulunan kurumlardi. Bu sebeple, bu ve daha sonra kurulan bütün medreselerde ders veren kimseler için "müderris" ünvani kullanildi. Bu tabir, Arapça bir kelime olup "tedris" mastarindan ism-i faildir. Buna göre mânasi medreselerde ders okutan kimse olmaktadir.

Islâm'in ilk devirlerinden itibaren özellikle bazi ilimlerin tahsilinde bir ögreticiye (muallim, müderris, ögretmen) ihtiyaç duyulmus oldugundan kendi basina kitapla ugrasmak pek hos karsilanmamistir. Ayrica, insanlarin bildiklerini baskasina ögretmek için gayret sarf etmesi de tesvik edilmistir. Bütün bunlar, Islâm dünyasinda medreselerin yayginlasmasi ile birlikte her tarafta saygi ve itibar gören müderrislerin yetismesine sebep oldu. Ilmin yayilmasi için gayret sarf eden bu zümrenin, gerek fikir

ve çalisma hürriyeti, gerekse büyük bir malî imkâna sahip olmasi, bu sahanin ragbet görmesine sebep oldugu gibi, bu zümre mensuplarinin daha iyi bir sekilde ilmî faaliyetlerde bulunmasina da sebep olmustu. Baslangiçta hükümdar, emîr veya vakfi tesis eden herhangi bir kimse tarafindan tayin edilen müderris, devrin en bilgili ve kabiliyetli âlimleri arasindan seçilirdi. O, hemen hemen dinî ilimlerin tamaminda bilgi sahibidir. Özellikle kendi mezhebi hakkinda usûl ve füru' ilimlerine iyice vâkif olmak zorundadir.

Osmanli dönemi medreselerinde, belirli bir tahsilden sonra icazet, mülâzemet ve beratla medreselerde ders veren kimselere müderris (günümüzde profesör) denir. Vakfiyelerde müderrislerin nasil seçkin kimseler arasinda seçilmesi gerektigi ve özelliklerinin neler olmasi hakkinda bilgiler verilmektedir. Bu konuda Fâtih ve Kanunî vakfiyeleri ile kanunnâmelerde genis bilgi bulunmaktadir. Osmanli medrese teskilâtinda "Hâric" ve "Dâhil" derslerini gören talebe, "Sahn-i Semân" veya "Süleymaniye" seviyelerindeki egitim ve ögretimden sonra mezun olur. Yani, icazet alir. Bu, onun müderrislik yapabilecegini gösteren bir diplomadir. Sayet Anadolu'da vazife almak istiyorsa Anadolu, Rumeli'de vazife alacaksa Rumeli Kadiaskeri'ne müracaat ederek onun, muayyen günlerdeki meclislerine devam edip "Matlab" denilen deftere (Rûznâme) mülâzim kayd edilir. Bundan sonra sirasi gelinceye kadar beklerdi ki, buna nevbet (nöbet) denirdi. Sirasi geldiginde en asagi derecedeki "Hasiye-i Tecrid" medreselerinden birine yevmiye (günlük) 20 akça ile müderris tayin edilirdi. Bundan sonra sira ile yükselerek en üst seviyedeki bir medreseye kadar çikabilirdi.

2. MUID (ASISTAN, ARASTIRMA GÖREVLISI)

Arapça bir kelime olan "Muîd" birçok mânaya delâlet etmektedir. Teknik yani istilâh olarak müzakereci, müderrisin derslerini tekrarlayip izah eden müderris yardimcisi. Gerçekten muîd, müderrisin dersten ayrilmasindan sonra onun dersini talebeye tekrarlayan bir kimsedir. Talebe bazan konuyu anlamadigindan, bazan müderrise sormaktan utandigindan her seyi tam olarak kavrayamaz. Iste bu durumda muîd onlara yardimci olur. Demek oluyor ki, muîdin müderris ile talebe arasinda bir derecesi vardir. Bugünkü asistan veya arastirma görevlisi pozisyonundadir. Muîdler, talebelerle ayni yerde otururlar. Vazifesi, dersi ögrencilerle tekrarlamak olan muîde müzakereci de denebilir. Bu vazife medreselerin kurulmasiyla birlikte ortaya çikmistir. Eyyubîler döneminde muîdlik, aranan bir görev haline gelmistir. Hemen her medresede bir muîd vardir. Hatta, bazi medreselere tayin edilen her müderris için iki muîd tayin edilmistir. Nitekim Melik Necmeddin Eyyub tarafindan yaptirilan Selâhiyye Medresesi'ne dört müderris, her müderrise de ikiser muid verilmistir. Muîdler, ayni zamanda talebenin disiplini ile de mesgul olurlardi. Hatta bazan (Misir'da görüldügü gibi) bir medresede müderris, digerinde de muîd olanlara rastlanmaktadir.

Osmanli egitim ve ögretim tarihinde muîdlerin önemli bir yeri bulunmaktadir. Fâtih vakfiyesinde muîdlerle ilgili olarak söyle denilmektedir:

"Hadid ve fikr-i sedid ve re'y-i resid ile akrani beyninde ferid ve ta'lim-i muhtasarat-i kütübde mâhir ve teallüm ve iktisâb-i mütavvelata kadir kimesne olur. Her müderrisin medresesinde muîdi olup vazife-i yevmiyesi hâsil-i vakf-i seriften bes akça ola."
Görüldügü gibi Osmanli dönemi muîdi, akranlari arasinda en iyi bilgiye sahip, zeki,

saglam ve isabetli görüslere sahip bir kimse olarak tavsif edilmektedir. Muîd, yaptigi is ve gördügü hizmet karsiliginda da günde bes akça gibi bir ücret almaktadir.

Süleymaniye vakfiyesinde de muîdlikle ilgili su bilgilere yer verilmektedir:

"Ve tullab-i ilimden birer maarif u fezâil ile mümtaz, rütbe-i istifadeden derece-i ifadeye vüsûle isti'dad ile ser-efrazini muîd eyleyeler. Ve vazife-i yevmiyyeleri beser akça ola." Vakfiyenin bu metninden anlasildigi üzere Süleymaniye medreselerinde muîdlik yapacak olanlarin talebenin en iyilerinden olmasi, bilgili ve arkadaslari arasinda her bakimdan üstünlügü kabul edilen bir kimse olmasi gerektigi belirtilmektedir.

Muîdlerin, Ellili medreselerden asagi seviyedeki medreselerde de bulundugu ve bunlarin da müderrisler gibi tayin edildikleri anlasilmaktadir. 5 Saban 1247 (9 Ocak 1832) tarihini tasiyan bir belge, Sivas Dâru's-sifa medresesinde muîdlik yapan Musa adindaki sahsin vefati üzerine yeri ve hizmetin hâli oldugu, bu sebeple islerin görülemez oldugu anlasildigindan yerine beratla, bu ise lâyik olan oglunun geçmesi Sivas Kadisi Müftüzâde Abdullah tarafindan istenmektedir. Öyle anlasiliyor ki bu medresede muîdlik hizmeti eskiden beri uygulanmaktadir. Zira adi geçen sehrin kadisi tarafindan Istanbul'a gönderilen 12 Zilhicce 1167 (30 Kasim 1754) tarihli baska bir arzda muîdlik hizmetinin bir baskasina verilmesi istenmektedir.

Danismendler arasinda muîd olabilecek evsafta bulunanlarin seçimi ise müderrisler tarafindan yapilmis olmalidir. Muîdlerin, kaç yil bu görevde kaldiklari henüz kesin olarak tesbit edilebilmis olmamakla beraber, (Dâru't-tiblar disinda) bunun iki sene devam ettigi belirtilmektedir.

Osmanlilar döneminde bu görev, 1908 inkilâbindan sonra da Sultanî-ler'de devam etmek üzere yeniden ihdas edilmisse de sonradan kaldirilmistir.

3. TALEBE

Islâm dünyasinin egitim ve ögretim tarihinde medreselerin esas unsurlarindan biri de süphesiz ki ögrencilerdir. Talebelerin gerek zekâ gerekse bedenî yapi bakimindan saglam olmalarina dikkat edilirdi. Bu bakimdan hocalar tarafindan bazi zekâ testlerinin yapildigi da belirtilmektedir. Bu testler neticesinde hocalar talebe olarak seçecekleri kimseleri belirlerlerdi. Böylece zeki veya daha az zeki olan insanlarin ayni yerde bulunmamalari saglanmis oluyordu. Zira farkli zekâ seviyesine sahip olan ögrencilerin ayni sinifta bulunmalari hos karsilanmamistir. Çünkü böyle bir uygulama, zeki çocuklari geri birakacagi gibi, zekâ bakimindan fazla gelismemis olanlara da büyük bir azap çektirir.

Her ne kadar ögretim için belli bir yas sözkonusu degilse de bazi müderrislerin, belli ilimlerde ögrenme kabiliyetini nazar-i dikkate alarak belli bir yas grubundan ögrenci seçtikleri de olmustur. Gerçekten, Kâtib Çelebi'nin de ifade ettigi gibi ilim yolcusunun fedakâr olmasi, dünya ile iliskisinin fazla bulunmamasi, çoluk çocuk kaygisinin olmamasi gerekir. Bütün bunlar da ilim tahsil etmek isteyen kimsenin bir ölçüde genç olmasini gerektirmektedir. Hatta bazi müellifler, talebenin mümkün mertebe bekâr olmasini da isterler. Çünkü evli bir kimse, evlilik hukuku ve geçim derdi gibi islerle

mesgul olacagindan kendisini rahat ve huzurlu bir sekilde ilme veremez. Bu da ilmî tedkik ve arastirmaya bir engel teskil eder.

Talebe sayisi genellikle vakfi tesis edenlerin isteklerine bagli kalmissa da, bazan bu sayilar degisebilmektedir. Misir medreselerindeki ögrenci sayisi 3-100 arasindadir. Bazan sayi çogaldigi zaman bunlarin iki kisma ayrildigi, hocalarin böyle bir taksim yaptiklari da belirtilmektedir.

Osmanli döneminde talebelerin yetismesi üzerinde ehemmiyetle durulmus olmasi onlara büyük bir degerin verildigini göstermektedir. Osmanlilarin ilk medreseleri ile birlikte bütün talebeye vakiflarca bakilmis, onlara imâretler vasitasiyla da yeme, içme, yatma ve para temin etme gibi imkânlar saglanmistir.

Islâm ve Osmanli dünyasinda talebeler için degisik kelime ve istilahlar kullanilmistir. Araplarin "tâlib" dedikleri medrese talebesine Selçuklular "fakih" ve "mülazim" derlerdi. Osmanlilarda ise "tâlib"in çogulu "talebe" ve "tüllâb" kelimeleri kullanildigi gibi, Farsça'da âlim ve akilli mânasina gelen "danismend" ve yine Farsça'dan yanmis mânasina "suhte" kelimesinin bozulmus sekli olan "softa" kelimeleri ile Arapça'da istidadli ve kabiliyetli mânasina gelen "müsteid" kelimesi kullanilmistir. Bu kelimelerden her birinin digerinin yerine kullanilabildigi anlasilmakla birlikte, Sibyan mektebi talebelerine sadece "talebe", asagi seviyedeki medrese talebelerine "suhte" yüksek seviyedeki medrese talebesine de "danismend" denildigi anlasilmaktadir.

Osmanli medreselerindeki talebe sayisi, medresenin büyüklük veya küçüklügüne göre degismekle beraber, medreselerin en büyüklerinde bile bir müderrisin okuttugu ögrenci sayisi 20 rakamini geçmez.

Öyle anlasiliyor ki Osmanli Devleti'nde daha kurulus yillarindan itibaren tahsilini belirli seviyeye getiren talebeler, hocalarinin da tavsiyesi ile Islâm dünyasinin o dönemlerde taninmis ilim merkezleri olan Kahire, Semerkant, Buhara, Mâveraünnehr, Bagdad ve Sam (Dimask) gibi merkezlerine giderek tahsillerini tamamliyorlardi. Böylece birkaç yil sonra Islâm dini, kültürü ve medeniyeti konusunda yetismis birer âlim olarak dönerlerdi. Hangi sehrin hangi sahalarda meshur oldugu, buralardaki ilmî gelisme ve ilim mahfilleri, daha önce gidip dönenler veya oralardan gelen misafir hocalar tarafindan bilinir ve akademik seyahata çikan ögrenciye tavsiye edilirdi.

HUZUR DERSLERI

Osmanli Devleti'nde, özel zamanlarda ve yine özel insanlara yönelik yapilan egitimlerden biri de huzur dersleridir. Bu sebeple ilmiye teskilâtindan bahsetmeden önce bu konuya yer vermek gerekiyordu

Osmanli devlet teskilatinda bulunan dört tarikten biri olan "ilmiyye sinifi", bu devletin kültür tarihinde önemli ve faal bir rol oynamistir. Cemiyet hayatinin belli bir noktaya kanalize edilmesi, özellikle "Ramazan" gibi hususiyet arzeden günlerde daha belirgin bir sekil almakta idi. Bu da "Huzur Dersleri" adi verilen ve devrin padisahi ile saray erkâni tarafindan takib edilen dersler vasitasiyla olmakta idi. Bunun içindir ki daha küçük yasta bulunmalarina ragmen sehzâdeler, pek çok ilmî meselelere bu vesile ile vâkif oluyorlardi. Devlet adamlari ile diger davetlilerin bu mecliste kazandiklari malumat, ileride kendilerine isik tutacagindan dolayi son derece ehemmiyetli idi.

Ilmiye sinifi mensuplarinin, Osmanli ülkesinde gördükleri saygi ve itibari, baska hiç bir ülkede görmedikleri bilinmektedir. Bu ülkede bilginler devlet memurlarina tatbik edilen birçok cezadan da muaf idiler. "Vebi'l-cümle ülemaya bu devlet-i aliyyede olan ikram ve i'zaz bu devlet-i Islâmiyyede olmustur. Kendi kesbleri olan zilletten gayri devlet canibinden amme içün tertib olunan siyaset ve ukubât havfindan emin irz (ve) mallari dest-i taaddi-i avamdan masun ve mahfuzdur."

Ilim adamlarina gösterilen bu saygi, onlarin fikir ve görüslerini hiç çekinmeden ortaya koymalarina sebep oluyordu. Hele Ramazan'a mahsus huzur derslerinde bu serbestiye, daha çok dikkat ve riayet edilirdi. Hatta III. Selim (1789-1807) devrinde bu derse istirak eden mukarrir ve muhataplarin istediklerini söylemekte tamamen serbest olacaklari, dersten önce bizzat padisah tarafindan bir irade-i kat'iyye olarak adi geçen zevata bildirilirdi.

Osmanli devletinde, Ramazan ayinin ilk günü baslamak ve umumiyetle sekiz derste sona ermek üzere sarayda padisah huzurunda "mukarrir" adi verilen zamanin taninmis âlimleri tarafindan takrir olunan derslere "Huzur Dersleri" deniliyordu. Zamanla sayilarinda degisiklik olan ve muhatab adi verilen, yine devrin âlimlerinden mütesekkil bir heyetin de münazarasinda bulundugu bu derslere, padisah huzurunda icra edilmelerinden dolayi "Huzur-i Hümayun Dersleri" de deniliyordu.

Birçok Müslüman devlet baskanlarinda oldugu gibi, Osmanli Sultanlari da herhangi bir konuda bilgi edinmek istedikleri zaman, devrin âlimlerin-den birini saraya davet eder ve ondan istedikleri mevzuda bilgi alirlardi. Bunun, Ramazan ayinda olmayisi ve ayni zamanda mukarrir ile muhataplar aasinda münakasali bir sekilde cereyan etmemis olmasindan dolayi bunlara "Huzur Dersi" denmez.

Tarihçiler, Tefsirden ibaret olan bu dersin baslangicini, Osman Gazi (1299-1326)'ye kadar çikarmaktadirlar. Nitekim, Tayyarzâde Ahmed Ata; "Osman Han Gazi asr-i fezâil hasr-i âlisinden bed' ile, Orhan Han Gazi ahdinda daimi surette icraya baslanilarak ol zamanlardan ve hususiyle Murad Han-i evvel vaktinden beru Ramazan-i serifte vakit bulundukça her gün ve eyyâm-i sâirede irade buyruldukça fühulin-i ülemadan olan zevat-i fezail-simâtin ekserisi huzur-i hümayunda ictima ile âyât-i celile-i fürkaniyeden bazi süver-i serife tefsir olunmasi kaide hükmüne girmisken Mustafa Han-i salis hazretlerinin (1172/1758) eyyâm-i rûzesinden bed' ile sehr-i ramazan-i serifin evvelki gününden onuncu gününe kadar birer mukarrir ile çend nefer muhataptan ibaret olmak üzere bir hey'et-i ülema celb ederek tefsir-i serif-i Beyzavî'den birkaç âyet-i kerime tefsir ettirmek ve bu cihetle istifaza-i feyz ve bereket etmek ve onuncu günü kütüphâne hocasi pisva oldugu halde mukarrir olan zatlardan mürekkeb bir meclis-i mütemayiz dahi akdolunarak kezalik tefsir-i seriften mübahasat-i hasene icrasiyle tenvir-i mübalât edilmek usulü vaz' buyurulmustur." demek suretiyle, bu derslerin tarihi ve geçirdigi merhaleleri hakkinda bir bilgi vermektedir.

Sultan III. Mustafa (1757-1774) tarafindan belli bir kanuna baglanarak devami saglanan Huzur Derslerinin baslangici hakkinda Ahmet Cevdet Pasa da sunlari söyler: "... evail-i ramazan-i serifte her gün huzur-i hümayunda huzur dersi ünvaniyle bir meclis tertib olunarak her mecliste efahim-i ülemâdan birer mukarrir ile müderrisinden yediser-sekizer muhatap bulunup tefsir-i Kad-i Beyzavî kiraat edilir."

Bu ifadelerden de anlasilacagi üzere huzur derslerinin takriri Osmanli devleti için, eskiden beri riayet edilen güzel bir âdet olarak kabul edilmektedir.

Ramazan'a mahsus bu güzel gelenek, padisah, sehzâde ve devlet erkâninin, özellikle dinî konularda birçok seyi ögrenmelerine sebep oluyordu. Bu derslerde Kur'an-i Kerim'den zamana münasip bir âyet okunarak "mukarrir" tarafindan tefsiri yapilirdi. Bundan sonra "Muhatap"lar tarafindan vaki itiraz ve suellere cevap verilirdi. Böylece ilmî bir mübahese açilmis olurdu. Mukarirr ve muhataplar bu ilmî mübahasede fikirlerini açikça belirtmekte tamamen serbest idiler. Hatta bu yüzden ilminin derecesini göstermek isteyen bazi muhataplarin, bulunduklari mahalli unutarak münazaralarda terbiye ve edep haricine çiktiklari görülmüstür. Meselâ 1176 senesi Ramazaninda muhataplardan Tatar Hoca, mukarrir Abdülmü'min Efendi ile olan mübaheseyi asarak Mü'min Efendiye terbiye disi agir sözler sarfettiginden Bozcaada'ya sürgün edilmistir.

Biraz önce belirtildigi gibi H. 1200 senesinden önce Kur'an-i Kerimden degisik âyetler ve özellikle Fetih sûresinden seçilen bölümler tefsir edilirken, mezkur senenin Ramazaninda, Fatiha sûresinden baslamak üzere sira ile Kur'an'in tefsiri cihetine gidilmistir.

Saray Ramazan'inin baslica hususiyetlerinden biri olan Huzur Dersleri, her gün degisen bir mukarrir ile muhataplardan mütesekkil ulemadan bir zümre tarafindan icra edilirdi. Her ders için, önceden Mesihat makaminca tesbit ve tayin edilmis olan bir mukarrir ile, (7-15) muhataplarin icra ettikleri bu derslerin kadrosuna girebilmek bazi sartlar ve vasiflari tasimakla mümkündü. Binaenaleyh, belli birtakim vasiflari tasimayanlar huzur dersleri için mukarrir ve muhatap olamazlardi. Aranan bu özellikleri söyle maddelendirmemiz mümkündür:

a. Istanbul rüusunu hâiz müderris olmak,

b. Talebesi ziyade, müretteb tahsile nazaran dersi ileri bulunmak,

c. Meleke, ihtisas ve zâti kemaliyle muhitte söhret bulmus olmak.

Huzur derslerinin takrir ve icrasinda riayet edilen bazi usul ve kaideler de vardir. Biz bunlari Ebül-ólâ Mardin'den özetleyerek nakletmekle iktifa ediyoruz:

1. Huzur Dersleri, Istanbul rüûsunu haiz olup uhdesinde herhangi resmî bir vazife bulunmayan ve Istanbul sehrinde ikamet eden "zevat-i fâzila"dan tesekkül eder. Binaenaleyh, mevleviyetle terfi edenler veya tasrada müderrislik ve naiplik gibi vazifeleri kabul edenler ile Istanbul haricinde ikamet edenler bu derse istirak edemezlerdi.

2. Meclisleri teskilde ve sirayi tayinde rüustaki kidem nazara alinir. Bu kaidenin bir sonucu olarak ilk meclisi teskil eden zevatin rüus dereceleri "kibar-i müderrisin" mertebeleri olan Dâru'l-hadis, Hamise-i Süleymaniye, Musila-i Süleymaniye olarak görülmektedir.

3. Hacc ve sila-i rahm gibi sebeblerle muvakkaten Istanbul'dan ayrilan meclis üyeleri, ayrilislari Ramazan'a tesadüf etmese bile seyhülislâmdan izin almak zorundadirlar.

4. Huzur Dersi mukarrir ve muhatapligina yapilacak tayinler, seyhülislamin inhasiyle, irade-i seniyye üzerine olur.

5. Mukarrirlikte bosalma olunca muahhar meclis mukarrirleri sirasiyla üst meclis mukarrirligine çikarlar.

6. Mukarrir, herhangi bir sebeble Ramazanda dersini takrir edemeyecek bir durumda ise kendisine vekalet hususunda meclisinin basmuhatabi mihaniki olarak yerine geçemeyip yine seyhülislâmin inhasi üzerine vekalet edecek olan zat, irade-i seniyye ile belirlenir.

7. Her mukarrir ve muhatabin rütbesi ve ders sirasi mesihatça bilindiginden derslerin esasini teskil edecek olan sûrelerin metni iki üç ay evvel mukarrirlere teblig edilir. Saban'in 15 inde de her bir mukarrire dersinde bulunacak muhataplarin isimleri bildirilirdi.

8. Mukarrir ve muhataplar, meclisin toplanmasindan önce kendi aralarinda ders mevzuu üzerinde fikir beyaninda bulunamazlar. Zira dersin takririnden evvel gizlilik, ders esnasinda ise aleniyet (açiklik ve serbestlik) asildir.

9. Meclisin ictima yerini padisah tayin eder. Mukarrir ders ve duasini oturarak takrir eder. Keza muhataplar da oturmus olduklari halde sorularini sorarlar. Mukarrir padisahin sag tarafina oturur. Muhataplar da mukarririn yanindan baslamak üzere yarim daire meydana getirirler.

10. Mukarrir ve muhataplarin önlerinde rahleler bulunur.

11. Ders açik ve aleni olmakla beraber, erkek-kadin ders dinleyecek zevat hakkinda padisaha malumat verilir.

12. Misafir ve dinleyiciler de mukarrir ile muhataplar gibi minderler üzerine diz çöküp otururlar. Herhangi bir mazeret bulunmadikça, padisahlar da bu sekilde otururlar.

13. Mukarririn ders sonunda yapacagi duada ihtisar (kisaltma, özet) kaidedir. Dua kisa olur. Sayet dua uzarsa bu durum kendisine nazikane ve kimsenin anlayamayacagi bir sekilde ihsas ettirilir.

14. Ders, Kadi Beyzavî tefsirinden takib edilir.

15. Dersler, Ramazan'in ilk günlerinde, her meclis ayri bir gün toplanmak üzere, 8 meclis halinde verilir.

16. Meclis ictimalarinin mütetabi (birbiri ardinca) olmasi kaidedir.

17. Cuma günleri ders takrir olunmaz.

Sultan III. Mustafa tarafindan 1172 (1758) senesi Ramazan'inda icra edilen ilk derste Fetva emini Ebubekir Efendi mukarrir; Nebil Muhammed Efendi, saray hocasi Hamidî Muhammed Efendi, Seyhülislâm müfettisi Idris Efendi, Müzellef Muhammed Efendi ve Konevî Ismail Efendi muhatap olarak intihab olunmuslardir. Icra edilen bu ilk

derste "Ey inananlar! Kendiniz, ana babaniz ve yakinlariniz aleyhlerine de olsa, Allah için sahit olarak adaleti gözetin; ister zengin ister fakir olsun, Allah onlara daha yakindir. Adaletinizde heveslere uymayin. Eger egreltirseniz veya yüz çevirirseniz, bilin ki Allah islediklerinizden süphesiz haberdardir." âyet-i kerimesi takrir olunmustur.

Huzur dersleri, Ramazan'in ilk on gününde icra edilirdi. Ilk on gündeki cuma günleri ders okutulmamak ve diger günlerde okutulmak adetti. mukarirler, rütbelerine göre ders okuturlardi. Bu yüzden rütbesi büyük olanin takaddum hakki vardi. Keza muhataplar da rütbelerine göre taksim edilir. Mecliste buna göre otururlardi. Mukarirrler, seyhülislamlik makami tarafindan muhataplar arasindan seçilirlerdi. Bu intihapta ehliyet ve liyakat esasti.

Dersler saray salonlarindan birinde ve ögle ile ikindi arasinda takrir olunurdu. Salona biri mukarrir efendiye, on besi de muhataplara mahsus olmak üzere on alti rahle ve her bir rahleye birer de minder konulurdu. Mukarrir efendinin rahlesi sedef islemeli, muhataplarinkiler ise ceviz boyali idi. Mukarrir efendinin minderi de muhatap efendininkinden bir parça büyükçe idi. Salonda bu suretle tertibat alindiktan ve davetli olan zevat da birer birer geldikten sonra Hünkâr, salonu tesrif buyururdu. Verilen malumat üzerine ulema-i kirâm da müteakiben birer ihtiram selâmi vererek salona girerlerdi. Padisahla maiyetindekiler o sirada ayakta bulunurlar ve hünkârin oturmasi üzerine digerleri ile birlikte mukarrir ve muhatap efendiler de yerlerini alirlardi. Salon bu sirada tam alatürka bir hal alirdi. Bir ihtiram mevkiine konulmus olan ve hünkârin oturmasina mahsus bulunan koltuktan baska sandalye ve kanape gibi seyler mevcut degildir. Sair erkanin oturmasi için hep silteler konulmus bulunuyordu. Muhatap efendilerin rahleleri mukarrir efendinin rahlesinin sag ve sol tarafinda ve bir daire teskil edecek surette konurdu. Mukarrir efendinin takriri, umum tarafindan kemal-i husu ile dinlenirdi. Mukarrir efendi derse ait tefsirden bir eserle buna müteallik notlarini, muhataplar da kitaplarini rahle üzerine koyarlardi. Ders bir iki saat sürerdi. Dersin sonunda mukarrir muhataplara sorulacak sualleri bulunup bulunmadigini sorardi. Rütbe itibariyle yer almis olan muhatap efendilerden rütbesi en yüksek olan ve basta oturan zattan baslanarak her biri sirasiyla sualini sorar ve mukarrir efendi de lâzim gelen cevabi verirdi. Sorular dersle ilgili olurdu. Dersin sonunda mukarrir efendi dua ederdi. Dersin sona ermesinden sonra padisah tarafindan mukarrirlere birer miktar atiyye ile birer bohça, muhataplara da yalniz birer atiyye verilirdi. Atiyyenin miktari zamana göre degisirdi. Bohçanin muhteviyati ise her vakit bir top çuha, iki top kumas ve bir tane Lahor saldan ibaret bulunurdu.

Osmanli Devleti'nin basinda bulunan hükümdar ile sehzâde, hükümet erkani vs. gibi ileri gelen zevatin kendisinden istifade ettigi bu dersler, padisahligin nihayete ermesinden sonra da devam etmisti. Halife Abdülmecid Efendi'nin huzurunda devam eden bu derslerde en son okunan ve tefsiri yapilan âyet sudur:

"Kendilerinden öncekiler de tuzaklar kurmuslardir. Nihayet Allah, onlarin binalarini ta temellerinden (yikmayi) diledi de üstlerindeki tavan tepelerine göçtü (onlari helâk etti). Hem bu azab onlara akil erdiremeyecekleri taraftan gelmistir."

Sultan III. Mustafa tarafindan bir kanuna baglanan Huzur Dersleri, belirtilen tarihten itibaren 169 sene araliksiz devam etmisti. Buna göre 1172 senesi Ramazan'inda baslayan resmî uygulama 1341 senesi Ramazan ayinda sona ermisti.

ILMIYE TESKILATI

Osmanli ilmiye sinifi, klasik Islâmî egitim kurumu olarak bilinen medresede, usûlüne uygun tahsilden sonra icâzet almak suretiyle mezun olup, Osmanli Devleti'nde hukuk, egitim, dinî hizmetler ve nihayet merkezî brokrasinin kendi sahalari ile ilgili önemli bazi makamlarini dolduran Müslüman ve çogunlukla da Türkler'den olusan bir meslek grubudur.

Bu meslegin, tarihî seyri içinde kendine has özellikleri ile tesekkül, olgunluk, karisiklik ve toparlanip küçülme dönemleri olmak üzere baslica dört devresinden bahsedilebilir.

Türk-Islâm dünyasindan devraldigi temel kavram ve unsurlar ile Istanbul'un fethine kadar uzanan bu dönemde çok basarili gelismeler olmustur. XV. yüzyil ortalarindan XVII. yüzyil baslarina kadar devam eden bu dönemde, saglam bir meslek anlayisi olusmus, egitim ve yargi alaninda belirlenen dereceler, ulemânin gv alanlari, yetki ve sorumluluklarinin kesinlik kazanmasi gibi önemli gelismeler olmustur. XVI. asirdan itibaren ilmiye, seyfiye ve kalemiye mesleklerinin (tarik) ayri ayri formasyonlar gerektiren branslar haline gelmesiyle, ilmiye mensuplari egitim ve yargi (adalet) alanlarini tekellerine almislardir. Böylece bu sahalarda yegane söz sahibi olan kimseler durumuna gelmislerdir. XIX. yüzyil ortalarina kadar devam eden bu uygulama 1820'lerden itibaren daralmaya baslamistir. Burada sunu da belirtelim ki olgunluk döneminin asil özelligi, ulemânin müsbet, yapici ve yipranmamis agirliginin devlet ve toplumun her kesiminde hissedilmis olmasidir.

XVII. yüzyil, ilmiye teskilâti ve ulemâ için bir yipranma dönemi olup, siyasetin içerisine âdeta zorla çekilmislerdir. Bu durum, büyük ölçüde ulemânin disinda olusmus bir gelismedir. Bunun en önemli sebebi, Osmanli hükümdar geleneginin sarsilmasidir. Gerçekten, Sultan I. Ahmed'le baslayan ve pespese çocuk yasta denecek hükümdarlarin hüküm sürdügü bu dönemde dizginler, askerin, saraydaki nüfuz odaklarinin ve tabii olarak ulemânin eline geçmistir. Her zümre kendi güç ve nüfuzunu kuvvetlendirmek için ulemâyi yanina çekmek istemistir. Bunun sonucunda siyasî fetvalar, ilmiye ricalinin bölünerek farkli taraflarda yer almasi, onlari hem ilim yolundan alikoymus, hem de siyasî mücadele içinde yipratmistir.

Yenilik tesebbüsleriyle girilen XVIII. yüzyilda ulemâ yeniliklere taraftar, hatta yer yer öncü görünmektedir. Devletin toparlanmasinda agir sorumluluk üstlendigi bir dönemdir. XIX. yüzyildan itibaren ulemânin istihdam alaninda devamli bir daralma baslamistir. Ilmiye teskilâti ile ilgili bu özet bilgilerden sonra teskilâtin kendi içindeki siniflandirmasina geçebiliriz.

SEYHÜLISLÂMLIK

H. IV. (M. X.) asrin ikinci yarisinda ortaya çikan "Seyhülislâm" tabiri, fukaha arasindaki ihtilafli meseleleri halledebilen âlimler için, bir seref ünvani olarak kullanilmistir. "Fukaha-yi izâm ve füdelâ-yi fehâmdan sol sahib-i sadr-i iftâya istilâhat-i örfiyyede seyhülislâm denilirdi ki, aralarinda tahaddüs eden münazaa ve mühâsemeden dolayi hall-i müskilât-i enâm eyleye." ifadesi, yukarida temas edilen görüsün dogrulugunu ortaya koymaktadir.

Bu asirdan itibaren, "Islâm" kelimesi, pek çok kelimeye izafe edilerek kullanilmaya baslanmistir. Fakat bütün bu tabirler arasinda sadece "seyhülislâm" terkibi devamliligini muhafaza edebildi, digerleri ise unutulup gitti.

Seyhülislâm tabiri ile birlikte kullanilan öbür deyimlerden bir kismi, dünyevî iktidar sahipleri (bilhassa Fâtimî vezirleri) tarafindan da kullaniliyordu. Ama "seyhülislâm" ünvani, daima ulemâ ve sûfilere has olarak istimal ediliyordu.

Hicrî IV. asrin ikinci yarisindan itibaren, ortaya çiktigini belirttigimiz bu seref ünvanini almaya hak kazananlari üç kategoride toplamak mümkündür. Bunlar:

1. Sadece, kendi zamanlarindaki bir sehir halki tarafindan kendisine bu ünvan verilenler,

2. "Seyhülislâm" ünvani ile her tarafta söhret bulmus olanlar,

3. Fetva ile icazetnâmeyi birlikte verebilen ve bu isimle söhret bulmus olanlar.

Görüldügü üzere, Osmanlilardan önce de varligindan haberdar oldugumuz bu makam ve müessese, Osmanlilarda oldugu gibi resmî degildi. Keza bu müessese, "ilmiye sinifi"nin en üst makami olma gibi bir hüviyet de tasimiyordu.

Osmanlilarin, alti sari askin hükümranlik döneminde "seyhülislâm" ünvaninin ne zaman kullanilmaya baslandigi kesin olarak bilinemedigi gibi, ilk defa bu ünvani alan zâtin kimligi dahi kesin ve net olarak tesbit edilememektedir. Bununla beraber, Fâtih kanunnâmesinde seyhülislâmin ulemanin reisi oldugu açikca belirtilmektedir. Fâtih Sultan Mehmed'in (1451-1481) tedvin ettirdigi kanunnâmede seyhülislâm tabiri, açik ve sarih bir sekilde zikredilmektedir ki, bu da Fâtih ve babasi II. Murad (1421-1451) devirlerinde mezkur ünvanla adlandirilan kimselerin varligini ortaya koymaktadir.

Osmanli Devleti'nde, kendisine sorulan dinî ve ser'î meseleleri cevaplandiran kimseye "müftî", verilen karara da "fetva" dendigini biliyoruz. Nitekim mesihat makami, ilk önce, "mesned-i fetva" veya "mansib-i ifta" gibi isimlerle basmüftilik tarzinda tesekkül etmisti. Bu durumu ile o, bir müddet "kadiasker" ve "muallim-i sultanî" vazifelerine nisbetle ikinci derecede kalmisti. Bunun için müftilik makami, Divan-i hümayun âzaligina dahil bulunan kadiaskerlik makamina göre daha hususî bir vaziyet arzediyordu. Ancak fetva vermek yetkisi Ibn Kemal (1525-1533) ile Ebu's-Suûd (1545-1574) Efendi gibi zevata havale edilince, bu makam daha çok ehemmiyet kazanmaya basladi. Çünkü bu iki kisi, kadiaskerlikte bulunduktan sonra bu vazifeye getirilmislerdi. Bundan böyle "seyhülislâmlik makami", "sadreyn efendiler"in üstünde tutularak "ilmiyye tarikinin reisi ve ser'î mahkemelerin nâziri olmustur. Yukarida adi geçen kudretli zevatin yetismesi,bütün ilmî tevcihatin seyhülislâmlara verilmesine sebep olmustur. Muhtemelen bunun da tesiriyle olsa gerek ki, makam ve mevki itibariyle seyhülislâmlar sadrazamla denk bir seviyede tutulur olmuslardir.

Osmanlilarda, ileri gelen zevat için kullanilan ünvanlarin bir çogu, daha önceki müslüman devletlerde de kullanilmistir. Nitekim, takva sahibi olarak kemal mertebesine ulasan sahsiyeti ve müellefâtinin çoklugu sebebiyle büyük bir ün kazanmis olan Ibn-i Kemal'e, bu özelliklerinden dolayi, Necmeddin Ebu Hafs Ömer

en-Nesefî'nin ünvani olan "müfti's-sakaleyn..." lakabi verilmistir. Osmanli döneminde bu tabir, sadece adi geçen seyhülislâm için kullanilmistir.

Ilmiyye sinifinin en yüksek mevkii olan ve "Mesihat-i Islâmiyye" diye adlandirilan bu makamin Osmanlilarda ortaya çikis gayesine yönelik degisik bazi görüsler bulunmaktadir. Bu mevzuda farkli görüslerin ortaya atilmasina sebep ve bu görüslere kaynaklik eden kimsenin J.H. Kramers oldugu ileri sürülmektedir. Filhakika Islâm Ansiklopedisindeki makalesinde bu mevzua temas eden Kramers, Gaudefroy-Demombyn'e dayanarak bazi fikirler ileri sürmektedir. Bunlari, su sekilde siralayabiliriz:

a) Osmanli padisahlari, Misir'da Memlûk sultanlari yaninda bulunan Abbasî halifesinin hâiz oldugu mevkii taklid etmek suretiyle böyle bir müesseseyi kurmus olabilirler.

b) Osmanli ulemâsinin bir dinî reisin baskanliginda teskilâtlanmasi, devletin tebeasi olan gayr-i müslimlerin basinda bulunan patrikligi taklit etmek suretiyle olmustur.

c) Bu müessese, devlette mevcut dünyevî iktidar yaninda, kazaî selâhiyetlerle teçhiz edilmis sûfî-dinî bir an'anenin neticesi olarak da dogmus olabilir.

Zuhurunu, tek ve belli bir sebebe baglama imkâni bulunmayan bu müessesenin kurulusunu, baska dinlerdeki ruhanî riyasetin taklid edilmesi ile izâha kalkismak, tamamen indî bir mütalâa olur. Çünkü Islâmin din ve devlet anlayisi ile Hiristiyanligin din ve devlet anlayisi arasinda büyük farklar vardir. Biri, müntesiblerinden hem dünyevî, hem de uhrevî vazifeler beklerken, digeri sadece uhrevî hizmetler beklemektedir. Bunun için, bu iki müesseseyi birbiri ile mukayese etmek ve hele, seyhülislâmligin, patrikligin bir taklidi olarak ortaya çiktigini söylemek, dogru olmasa gerektir. Nitekim, I. Hâmi Danismend de, bu meseleye temasla söyle der: "Dikkat edilecek noktalardan biri de mesihat makaminin baska dinlerdeki ruhanî reisliklerle mukayesesinin dogru olmadigidir."

Seyhülislâmligin dogus ve ortaya çikis sebebini tek bir vak'aya baglamak yerine, tarihî olaylari incelemek ve bu yolla bir neticeye varmak daha dogru gibi görünmektedir. Bunun için de meseleye tarihî olaylar açisindan bakmak gerekir.

II. Murad devrinde yasayan ve umumiyetle ilk seyhülislâm olarak kabul edilen Molla Fenari (1424-1431)'nin, böyle bir makama getirilmesi ve kendisine böyle bir ünvan verilmesi, dikkat çekicidir. Devletin, dinî ve siyasî bir kargasalik içinde bulundugu bir sirada tahta geçen II. Murad, böyle bir ortamda, ahlâkî, ilmî ve dinî otoritesi bütün memleketçe kabul edilen büyük bir âlime ihtiyaç bulundugunu düsünmüs olmalidir. Keza bu zâtin, tebeayi bütün sapik cereyanlardan koruyabilecek bir otoriteye sahip olmasi ve halk ile devletin dinî meselelerini çözmesi gerektigine inanmis olmalidir. Yine bu esnada, devlet sinirlarinin dahilindeki gayr-i resmî müftülerin, dinî meseleler hakkinda kendi dünya görüsleri ve kabiliyetlerine göre ayri ayri fetva vermelerinin, devlet için bir tehlike arzettigini de sezmis olmalidir. Gerçekten böyle durumlar, hos olmayan bir takim tenakuzlarin ortaya çikmasina yol açabilir. Bu yüzden de hem devletin otoritesi, hem de mü'minlerin seriata olan baglilikları zedelenebilirdi. Bu sebeple fetvalarin, tek kanaldan ve resmî sifati bulunan bir kimse tarafindan verilmesi ihtiyaci hissediliyordu. Ayni zamanda, durmadan yayilma istidadi gösteren Bâtinî-Rafizî görüslere karsi sed çekecek kuvvetli ve dirayetli sünnî bir sese de ihtiyaç vardi.

Iste bütün bu hususlar nazar-i dikkate alinmis olacak ki, ilk defa bu makama getirilen Molla Fenarî'nin sahsinda adi geçen ünvanla bir makam ve müessese kurulmus oldu.

Ilk Seyhülislâm: Osmanli devlet teskilatinda, "müfti'l-enâm" ünvani ile de anilan seyhülislâmlarin, ihraz ettikleri bu resmî makama ilk defa kimin getirildiginin kesin olarak bilinemediginden söz etmistik. Bu hususta farkli görüsler bulunmaktadir.

Osmanlilardan önceki müslüman devletlerde, varligindan haberdar oldugumuz seyhülislâmlik, bu devlette eristigi dinî ve siyasî ehemmiyeti hiç bir ülkede bulamamistir. Fâtih kanunnâmesinde kendisinden söz edilen seyhülislâmin bu devirdeki durumu da tartisilabilir nitelikte görünmektedir. Mezkûr kanunnâmeye göre ulemânin reisi olmakla birlikte ilmiyenin basi sayilmasi XVI. asrin ortalarina ve belki az daha sonraya rastlar. Bu durumu göz önüne almis olacak ki, M. Tayyib Gökbilgin bu ünvanin (seyhülislâmligin) ilk önce Ibn Kemâl'e verildigine kani görünmektedir. Bu konuda o, "fetva hizmeti vazifesi, Ibn Kemal ve Ebu's-Suûd Efendi gibi kimselerin bu vazifeye getirilmesinden sonra ehemmiyet kazanmis ve artik bunlara seyhülislâm denilmistir. Bu iki kisi kadiaskerlikte bulunduktan sonra bu vazifeye getirilmislerdi." diyerek bu konudaki görüsünü belirtir.

Bununla beraber, Fatih Sultan Mehmed'in tedvîn ettirdig ikanunnâ-mede, açikça isminden ve ulemanin reisi olma gibi bir sifati bulundugundan söz edilen seyhülislâmlik makaminin daha önce mevcut olmasi gerekir. II. Murad devrinin dinî, siyasî ve ictimaî kargasaliklari sucunda meydana gelen hadiseler, böyle bir makamin kurulmasini mecburî hale getirmisti. Böylece kurulup teessüs eden bu müessesenin basina da -daha önce belirtildigi gibi- devrin bilgini ve otoritesi herkesçe kabul edilen Molla Fenarî getirilmistir.

Günümüzün, Adalet ve Millî Egitim Bakanligi ile Diyanet Isleri Baskanliginin görev ve yetkilerini kendisinde toplayan bu makamin, Osmanli devlet teskilati içindeki mevkii ve durumu, Fâtih kanunnâmesinde açikça belirtilmektedir. Bundan anlasildigina göre seyhülislâm, diger devlet erkâni üzerinde büyük bir nüfuza sahiptir. Buna dayanarak, Brockelmann: "Fâtih Sultan Mehmed ve Kanunî Sultan Süleyman, seyhülislâmin bütün memurlar sinifinin en üstünde bulunan müstesna mevkiini teyid ettiler." diyerek bu ehemmiyeti belirtmek ister.

Fâtih kanunnâmesinde mevkii belirtilmis olmakla beraber, esas ehemmiyet, Zenbilli Ali Cemalî Efendi (1503-1525) ile baslamis, Ibni Kemal ve Ebu's-Suûd Efendi gibi dirayetli zevatin yetismesi ile kemâl mertebesine ulasmistir. Ilmî dirayet ve temiz sahsiyetleriyle mesihat makamina çikan bu çok kiymetli âlimler, en heybetli padisahlar üzerinde bile nüfuz ve tesir sahibi olduklari için, icâb-i halda onlara bile dogru yolu göstermekten ve sert sözler söylemekten çekinmiyorlardi. Mevzûun daha iyi kavranabilmesi için birkaç tarihî olaydan söz etmek gerekecektir.

a. Daha kadiligi zamaninda, Yildirim Bayezid (1389-1403)'in cemâatla namaza devam etmesinden dolayi sahidligini kabul etmeyen Molla Fenari, ibadetlerinde kusur eden kimsenin, insan hukukunun gözetilmesi gereken yerlerde de dikkatsiz olabilecegini düsünerek, mahkeme salonunda, bizzat Yildirim Bayezid'e sehadetini kabul etmiyecegini söylemek suretiyle büyük bir cesarete sahip oldugunu göstermistir.

b. Yavuz Sultan Selim, Hazine-i Âmire muhafizlarindan 150 kisinin katline karar verir. Bu iradeyi dogru bulmayan Seyhülislâm Zenbilli Ali Cemalî Efendi, çagirilmadigi halde ve hiç kimseye bildirmeden Divân'a girerek, böyle bir cezanin seriat ve adalete aykiri oldugunu söylemek suretiyle büyük bir cesaret örnegi verir. Bunun üzerine padisah, 150 kisinin katli kararindan rücû' eder.

c. Birgün divan'da, Sadriâzam Dervis Pasa'nin kabahatsiz bir adamin katline hüküm vermesi üzerine, onu muahaza eden ve bu yüzden Divan-i terkeden Seyhülislâm Yahya Efendi (1553-1644)'nin bu davranisi, devrin padisahi I. Ahmed (1603-1617)'in dikkatini çeker. Pâdisah, davranisinin sebebini sordugunda o da "kaza emânettir. Pâdisah, kadiaskerleri istimai deâvî, ihkak-i hak, mazlumlari siyânet için nasbeyler. Icâb-i ser'î yogiken bugün bir adam katlolundu. Artik benim için icray-i kazaya imkân kalmadigindan terk-i mansiba mecbur oldum" der. I. Ahmed, Yahya Efendi'nin bu cevabi üzerine sadrâzami cellâda teslim etmekle isi bitirir.

XVI. asirdan itibaren ehemmiyeti daha da artan seyhülislamlik makami, manen sadrazamliktan daha yüksek telâkki ediliyordu. Çünkü, Osmanli devletinde din asil, devlet ise onun bir fer'i olarak görülüyordu. Bu anlayisin bir sonucudur ki, sadriâzamlarin seyhülislhamlari ziyaretleri III. Murad (1574-1595) devrinde 922 (1584) tarihinde kanun haline getirilmisti. Tâyini, bizzat padisah tarafindan yapilmakla beraber, bilhassa idarenin zayif zamanlarinda veya herhangi bir isyan esnasinda padisah aleyhine fetva verebilir endisesiyle daima seyhülis-lâmdan çekinilmistir. Çünkü Osmanli padisahlari, tebea üzerinde keyfî bir tasarruf hakkina sahip degillerdi. Onlar da birtakim kanun ve nizamlarla bagli idiler. Zahiren, hudutsuz bir selahiyete sahip görünseler bile, hakikatte bazi kanunlarla mukayyettiler. Idarî mekanizmada dini asil, devleti de onun bir fer'i olarak kabul eden bir devlette bu durum normal karsilanmalidir. Bu anlayisin bir neticesi olacak ki, yürürlüge girmesi istenilen her türlü kanun ve nizam hakkinda, önce seyhülislâmdan, bunun seriata uygun olup olmadigina dair fetva alinirdi. Ancak bundan sonra, istenilen kanun yürürlüge girerdi. 1686 yilinda Amsterdam'da basilan ve Türkçe tercemesi yayinlanan bir eserde bu mevzu ile ilgili olarak söyle denilmektedir: "Seyhülislâm, sahip oldugu genis yetkisi ile herhangi bir mesele hakkinda hüküm verince padisah bile bunun aksini iddia edip karsi çikamaz."

Seyhülislâmligin haiz oldugu önemi belirten hususlardan biri de, seyhülislâm olarak tayin edilecek olan zatin saraya daveti esnasinda, protokol geregi sadriâzamla birlikte huzura girerlerken padisahin onlara karsi üç adim atmasi ve onlari ayakta istikbal etmesidir. Keza, seyhülislâm adayinin, padisahin elini öptükten sonra oturmasi, buna karsi sadriâzamin ayakta beklemesi de bu hususu açikça ortaya koymaktadir. Bu tatbikat, IV. Mehmed devrinde (1648-1687), sadriâzam Melek Ahmed Pasa'dan itibaren devam edegelmistir.

Seyhülislâmligin Sona Ermesi: Osmanli Devleti'nde, ilmiye sinifinin en yüksek mevkii olan ve mesihat-i islâmiyye diye adlandirilan bu önemli makamin uzunca bir tarihçesi vardir. Ilk seyhülislâm Molla Fenarî'nin tayin tarihi olan 1424/25 senesinden, Medenî Mehmed Nuri Efendi (1920-1922 = 1339-1341)'nin istifa tarihi olan 26 Eylül 1922 yilina kadar mesihat-i islâmiyye müessesesi, kesintisiz olarak tam 498 sene devam etmistir. Bes asra yaklasan ve özellikle kayd-i hayat sarti ile bu makama gelen dirâyetli zevatin yeri, daha sonra gelenlerle ayni sekilde doldurulamamistir.

Bütün Osmanli müesseselerinde oldugu gibi, bu müessese de, XVI. asrin son senelerinden ve bilhassa XVII. asirdan itibaren yavas yavas inhitata (gerileme) yüz tutmustur. Nitekim Kanunî Sultan Süleyman saltanatinin ortalarinda 948 (1541/42) baslayan seyhülislâm azli, daha önce benzeri görülmediginden büyük bir hadise olarak karsilanmistir. Devrin seyhülislâmi, Çivizâde Muhyiddin Seyh Mehmed Efendi (1539-1542)'nin, Mevlâna Celaleddin-i Rumî ve Muhyiddin-i Arabî gibi mütavassiflar hakkinda vazife ve selahiyetini asan bir dil kullanmasi, vazifesinden azledilmesine sebep olmustu.

Çivizâde Muhyiddin Seyh Mehmed Efendinin, yukarida belirtilen sebepten dolayi azli, bu makama yükselenlerin artik "azledilemez = lâ yen'azil" olan özelliklerini ortadan kaldirmis oldu. Bundan böyle sadriâzamla aralarinin iyi olmamasi veya maiyetinin çesitli islere müdahalesi neticesinde, dedikodularin ortaya çikmasi gibi nahos olaylar, seyhülislâm azilerinin sebepleri arasinda idi.

Seyhülislâmlarin "azledilemez" özelligi ortadan kalktiktan ve eskiye nisbetle bir gerileme basladiktan sonra, azledilmis olan bir seyhülislâmin, ayni vazifeye tekrar getirilmesi ile karsilasiyoruz. Böyle bir adim da Bostanzâde Mehmed Efendi ile atilmistir. Ilk mesihat-i 997-1000 (1589-1592) yillari arasinda olan mezkûr zâtin ikinci mesihati da 1001-1006 (1593-1598) seneleri arasindadir.

Osmanli Devleti idarî kadrosunda bulunan hemen herkese en büyük ceza olan idâmin verilebildigi ve sadriâzamlarin bile böyle bir cezadan kendilerini kurtaramadigi bir gerçektir. Hal böyleyken seyhülislâmlar, bu kaidenin disinda tutulmuslardi. Dinî reis olmalari, onlari böyle bir cezadan uzak tutuyordu. Bununla beraber, bes asra yaklasan tarihi içinde sadece üç seyhülislâm ölüm cezasina çarptirilmisti. Böyle bir cezaya çarptirilmakla beraber bunlara "sehid" denilmektedir. Bu, "inhitat devrinde, ilmiyye masûniyyetinin ihlâline karsi, meslegin protesto tezahürleri mahiyetindedir." Efkâr-i umumiyece bunlar, yanlis anlasilmanin kurbani olarak idam edilmislerdi. Böyle bir ceza ile hayata vada eden seyhülislâmlar sunlardir:

1. Ahîzâde sehid Hüseyin Efendi (1041-1043/1632-1634).

2. Hocazâde sehid Mes'ud Efendi (1066/1656) 4 ay 12 gün.

3. Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi (1088/1688) ikinci mesihati (1106-1115/1695-1703).

Osmanli devlet teskilatinda, herhangi bir kimseye seyhülislâm ünvaninin verilebilmesi, o kimsenin mesihat makamina getirilmesiyle mümkün oluyordu. Bu makamin, eskiye nisbetle bir gerileme gösterdigi, resmen ve fiilen bu makama gelmedigi halde bazi kimselere bu makam pâyesinin verilmesiyle de ortaya çikmaktadir. Gerçi asirlarca süren bir tarih içinde ancak iki kisiye bu pâye verilmistir ama bu da, çok yüksek bir makam olan seyhülislâmlik için, bir gerileme sayilabilmektedir. Bu makama gelmedigi halde pâyesi ile taltif edilen iki kisiden birincisi Karaçelebizâde Abdülaziz Efendidir. Bu zat, 1059 (1649) tarihinde "Ravzatu'l-Ebrar" adli eserini devrin padisahi IV. Mehmed'e takdim edince kendisine bu pâye verildi. Bundan iki sene sonra da 1061 (1651) tarihinde Karaçelebizâde fiilen bu makama getirilmistir.

Bilfiil seyhülislâmlik makamina gelmedigi halde bu pâyeyi alanlardan ikincisi de Erzurumlu Feyzullah Efendi'nin büyük oglu Fethullah Efendi'dir. Fethullah Efendi, Nakibu'l-Esraf olarak Rumeli kadiaskeri bulunurken, Seyhülislâm olanbabasi Feyzullah Efendi'den sonra bu makama gelmek üzere bu pâyeyi almistir. Fakat 1115 (1703) senesinde babasi ile birlikte azledilir. Bundan kisa bir müddet sonra da vefat etti.

Böylece tarihî seyri içinde geçirdigi çesitli merhalelerden sonra nihayet, Seyhülislâm Medenî Mehmed Nuri Efendi (1920-1922)'nin, dahil bulundugu son Osmanli kabinesiyle birlikte istifasi neticesinde, seyhülislâmlik makami, Osmanlilar'la birlikte Islâm âleminden de kalkarak tarihe mal olur.

Sehülislâmin Tayin ve Azli: Osmanli Devleti müesseselerinden biri olan ilmiyye'nin reisi durumundaki seyhülislâmin bu makama gelebilmesi, basit bir tayin veya formalite isi degildi. Bununla beraber, seyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'den önce, bu makama gelebilmek için kesin ve tayin edilmis bir kanun yoktu. Kadiaskerlik, büyük kadilik veya müderrislik yapmis olanlardan münasipleri, bu makama getirilebiliyordu. Fakat Ebu's-Suûd Efendi'den itibaren seyhülislâmlik, Rumeli kadiaskeri olanlara verilir oldu. Bu tarihten sonra nâdiren, Anadolu kadiaskeri veya bunun pâyelilerinin getirildigi görülür.

Ebu's-Suûd Efendi'den itibaren bu makama gelebilmek için bazi merhalelerden geçmek gerekiyordu. Bunun için, müderrislik mertebesini ihraz eden bir kimsenin en az 15-20 sene talebeye ders vermesi, belli mevlevîyet-lerden* sonra Istanbul kadiligi, Anadolu kadiaskerligi ve sonunda da Rumeli kadiaskerligine getirilmis olmasi gerekiyordu. Ancak bu siranin takibinden sonra mesihat makamina gelinebilirdi.

Ilmiye sinifinin reisi ve dinî lider olmakla beraber, seyhülislâmin tayini, bizzat devletin basinda bulunan padisah tarafindan yapilirdi. Bu tayinde çogu zaman sadriâzamin da müessir oldugu bilinmektedir. Ayni sekilde veziriâzamin azlinde, bazan seyhülislâmin müessir oldugu da bir gerçektir.

Sadriâzam, kadiasker veya mâzulleri arasinda, kendisiyle anlasabilecegi birisini padisaha empoze edebilirdi. Maamafih, padisah, bazen hiç kimseye sormadan ve hiç kimsenin fikrini almadan da seyhülislâm tayini yapabiliyordu.

Seyhülislâmin kim olacagi kararlastirildiktan sonra, veziriâzam, o zat hakkinda telhis denilen arîzayi padisaha takdim eder; bundan sonra, seyhülislâm olacak zat,saraya veya icabina göre Pasakapisina dâvet olunup sadriâzamla beraber saraya giderlerdi.

Sayet, seyhülislâm namzedi, dogrudan dogruya saraya dâvet edilmis ise, veziriâzam da çagirilirdi. Teamül geregi, seyhülislâm tâyin edilenler "Arz odasi"nda padisahin elini öperlerdi. Fakat, Zekeriyezâde Yahya Efendi'nin seyhülislâmligindan sonra bu âdet terk edilerek sadece bahçede el öpmekle iktifa edilmisti.

Seyhülislâmin tayini ile yakindan ilgili bulundugundan, bu makamda en çok kalmis olanlardan da kisaca bahsetmemiz gerekir. Araliksiz, 498 sene devam eden bu makamda, en fazla kalan kisi, Kanunî ve II. Selim devri seyhülislâmi Ebu's-Suûd Efendi'dir. Mesihat müddeti toplam olarak 28 sene 11 ay sürmüstür. Ebu's-Suud Efendi'den sonra gelenler artik onun kadar kalamamis ve 3-4 senelik bir vazifeden

sonra bu makami baskalarina terk etmek zorunda kalmislardir. Seyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'den sonra ikinci sirayi, 24 sene ile II. Murad ve Fâtih devri seyhülislâmi, Molla Fahreddin Acemî (1436-1460) almaktadir. Bu makamda uzun süre kalma imkânini elde eden ve üçüncü sirada bulunan Zenbilli Ali Cemalî Efendi'dir. II. Bâyezid, Yavuz ve Kanunî devirlerinde "mesned-i mesihatta" bulunan bu zâtin hizmeti, toplam olarak 23 seneyi bulmaktadir.

Bazi kimselerin bu makamda uzun süre kalmalarina karsi, bir kismi da çok az denebilecek kadar kisa bir süre bu vazifede kalabilmistir.

Memikzâde Mustafa Efendi'nin mesihat müddeti, Osmanli mesihat tarihinde en kisa olani olarak bilinir. Bu müddet, 13 saatlik bir zamani kapsamaktadir. Hizmetin azligi ve müddetin kisaligi ile ikinci sirada bulunan, IV. Mustafa (1807-1808) devrindeki Sâmanîzâde Ömer Hulusi Efendi (öl. 1812)'nin ikinci mesihatidir. Bu müddet de bir günlük bir zamani kapsamaktadir.

Daha önce de belirtildigi gibi mükerrer seyhülislâmlik, h. 1000 (1591) yilindan itibaren Bostanzâde Mehmed Efendi ile baslamistir. Bu zattan sonra mükerrer vazifeler devam edegelmistir. Bu tatbikatin neticesi bazi kimseler, birkaç defa bu makama getirilmislerdi. Bu makama en fazla yani dörder defa gelenleri söyle siralayabiliriz:

1. Cafer Efendizâde Haci Mustafa Sun'ullah Efendi.

2. Yusufzâde Cemaleddin Efendi.

3. Musa Kâzim Efendi.

4. Haydarîzâde Ibrahim Efendi.

5. Mustafa Sabri Efendi.

Isimleri zikredilen bu zevatin son dördü, Ikinci Mesrutiyet'in kabine degisikligi sonucu tekraren bu makama getirilmislerdi. Zira artik II. Mesrutiyetten itibaren seyhülislâmlar da kabine üyesi olarak onunla birlikte atanir ve yine onunla birlikte vazifeden alinir oldular.

Seyhülislâmin vazife ve selahiyeti: Kurulus döneminde vazifesi, sadece ser'î meseleler üzerindeki talepler hakkinda fetva vermekten ibaret olan seyhülislâmin, bu hükümler hakkinda hiç bir icra selâhiyeti yoktu. Bununla beraber, hiç bir kadi, onun verdigi fetvayi reddetmeye cür'et edemezdi.

Kurulus döneminden sonra ise Seyhülislâmin fetvalari, sadece ammeyi ilgilendiren siyasî sahalara inhisar etmistir diyebiliriz. Bunun için, devlette, ammeyi ilgilendiren hususlarda mutlaka seyhülislâmin fetvasi gerekiyordu. Böylece seyhülislâm, fetvalari ile devlette kanunlarin vazi'ligi vazifesini de üstlenmis denebilir. Nitekim, Seyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'nin tasvibinden geçen kanunnâmenin bas tarafinda aynen söyle denilmektedir:

"Merhum ve magfurun leh Sultan Süleyman Han aleyhi'r-rahme ve'r-ridvan hazretlerinin zamân-i bâemanlarinda merhum Seyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi

hazretlerinin asrinda olan kanunnâme-i sultanîdir ki, ser-i serife muvafakati mukarrer olup hâlâ muteber olan kavanin ve mesâildir." Kanunlasmasi için fetva istenilen mevzularda, seyhülislâmlarin gözettigi esaslar, Islâm cemaatinin hayri ve adalet prensibidir. Nitekim, Seyhülislâm Pîrizade Mehmed Efendi (öl. 1748) "Raiyyet, babasinin kaçtigi topraga geri getirilir mi?" sualine karsi su fetvayi vermistir: "Gerçi ser'î maslahat degildir, lakin koyun kimin ise kuzu dahi onundur, deyü sayi, Ancak bu makûlede ûlu'l-emre müracaat olunur. Nizâm-i memleket için olan emr-i âliye itaat vacibtir" der.

Kararlarini tatbik edebilme imkânina sahip bulunmayan ve ayni zamanda, Divân'in âzasi da olmayan seyhülislâma, önemli meselelerin görüsülme ve müzakeresi esnasinda müracaat edilirdi. Hattâ bazen, seyhülislâm-lar, hiç kimseye haber vermeden Divan'a girip istedikleri konu hakkinda mütalâada bulunabilirlerdi.

Devlet teskilâti içindeki vazifesi, önceleri sadece fetva vermek gibi bir sahaya inhisar eden seyhülislâmlarin bu makami, Ibni Kemal ve Ebu's-Suûd Efendi gibi dirayetli zevatin yetismesi ile daha da önem kazanmaya basladigindan yetki alani da buna paralel olarak genislemistir. Bu yüzden, bilhassa XVI. asrin ikinci yarisindan itibaren ilmî tevcihatin seyhülislâmlara verildigi görülmektedir. Nitekim, 982 (1574) tarihine kadar müderris ve mevali ile müftülerin tertip ve telhisleri hususu, veziriâzamlara ait iken, bu tarihten sonraki bazi veziriâzamlarin cahil olmalari, bu islerin seyhülislâmlara birakilmasina sebep olmustur. Böyle bir yükten kurtulmak için Ebu's-Suûd Efendi, Veziriâzam Ibrahim Pasa'ya bir tezkire yazarak "Fetva istigâli vaktimizi istiâb ederken bir bâri dahi üzerimize tahmil bize çevirdir." diyerek bu vazifeyi kabul etmek istememisse de bundan böyle vazife ve selâhiyet alani daha da genisletilerek, kirk akçadan yukari" hâriç" ve "dâhil" müderrislikleri ile, orduya tâyin edilecek kadilar; vilâyet, sancak ve kaza müftüleri; imam, hatip ve müezzinlerin; Konya'da post-nisîn olan Çelebi Efendi'nin inhasi üzerine mevlevî seyhlerinin ve mevâlî denilen büyük kadilar ile kadiaskerlerin tâyinleri seyhülislâmlara verildi. Bu, seyhülislâmligin en yüksek makam oldugunun bilinmesi ve kadiaskerlerle veziriâzamlarin haksizlik yapmalarini önlemek içindi. Seyhülislâm, yapacagi tâyin hususunda kanun geregi, veziriâzam ile görüstükten ve anlastiktan sonra tayin edileceklerin listesini bir telhis ile veziriâzama bildirir, böylece, onun vasitasiyla padisahin iradesini almis olurdu. XVII. asir sonlari ile XVIII. asirda veziriâzamin muvafakatinin alinmasi sadece kadiasker ve mevâlî tayinlerine tahsis edilmistir. Digerleri için böyle bir muvafakata ihtiyaç yoktu.

Böylece seyhülislâm, günümüzün hem Adliye, hem de Millî Egitim Bakanliklari vazifesini üstlendigi gibi, Diyanet Isleri Baskanligi vazifesini de üstlenmisti. Bütün bu vazifelerle yükümlü tutulan seyhülislâm, sadece belli bazi tâyin ve fetva islerinin tedvini ile yetinmiyordu. O, medreselerin idare ve kontrolundan da mes'ul tutuluyordu.

Önceleri, Divan-i hümayûn âzasi olmayan seyhülislâmlarin meclise girmesi, II. Mahmud (1808-1839) devrine rastlar. Bu devirde, kadiaskerler meclisten çikarilmis, onlarin yerine seyhülislâm gelmistir. Tanzimat'in ilânindan 1908 senesine kadar nâzirlar gibi degistirilebilen seyhülislâmlar, bu tarihten sonra, kabine ile degistirilir olmuslardi.

Tanzimat'la birlikte nâzirlik derecesine inen seyhülislâmlik makami, 1876'da Mithat Pasa tarafindan ilan edilen Kanun-i esâsî'nin 27. maddesine göre kendisine taninan

hak mucibince derece bakimindan öbür nâzirlara olan üstünlügü muhafaza edildi. Mezkûr maddede: "Sultan, sadriâzami ve seyhülislâmi kendisi seçer, diger nâzirlar ise sadriâzam tarafindan tâyin olunurlar" denilmektedir.

Seyhülislâmlik makaminin devlet teskilati içindeki ehemmiyeti, bir hayli yüksekti. Bu ehemmiyet, ifadesini tesrifatta bulurdu. Bu mânâda seyhülislâm, zamaninin Imam Ebu Hanife (H. 80-150)'si gibi tesrifat üstü kabul edilirdi. Onun, sadriâzam ve sultan huzurundaki tesrifat kaideleri ile dinî bayramlarda, sultanlarin cenaze merasiminde, yeni hükümdara beyat ve kiliç kusatma (Kiliç Alayi) esnasindaki vazife ve selâhiyetleri bütün teferrüatiyle tesbit edilmistir.

Seyhülislâmin maiyyeti: Osmanli devlet teskilâti içinde önemli bir yeri bulunan seyhülislâmlarin, XVIII. asra kadar belli ve herkesçe bilinen bir daireleri yoktu. Seyhülislâm olarak tayin edilen zatin konagi müsaitse kendi konaginda, degilse münasip bir konaga tasinarak orada vazifesini icra ederdi. Nitekim, Ali Cemalî Efendi'nin kendisinden istenen fetvalarin cevaplarini, konaginin penceresinden, iple sarkittigi bir zenbile koymak gibi bir âdetinin bulundugunu ve bundan dolayi da "Zenbilli" adini aldigini biliyoruz. Bu bilgi, bize onun kendi konaginda vazifesini icra ettigini göstermektedir.

Osmanlilarda XVIII. asir sonlarina dogru baslayan idarî yenilesme hareketlerinin sonucu olarak, zamanla reisi seyhülislâm olan idarî bir kisim meydana geldi. Daha önce, belli bir dairesi bulunmayan seyhülislâma, Tanzimat döneminde Yeniçeri Agasi'nin dairesi tahsis edildi. Artik bundan sonra buraya "Seyhülislâm Kapisi" veya "Bab-i Fetva" denmeye baslandi.

Devlet teskilâti içindeki durum, yetki ve vazifesine uygun olarak seyhülislâmin maiyetinde de hayli kabarik bir memurlar kadrosu tesekkül ediyordu. Birçok memuru yaninda, baslarinda "Fetva Emini" bulunan ve pek mühim bir daire olan fetva kalemi vardi. Bu dairede müsevvid, mübeyyiz, mukabeleci, kâtip, mühürdar ve müvezziler bulunurdu. Dairenin basinda bulunan Fetva emini, fikih, yani Islâm hukukunu çok iyi bilen bir kimse olurdu. Istenilen fetvayi bulmakla yükümlüydü. Bu zatin maiyetinde de yirmi kadar kâtip olup bunlar, verilen fetvalari yazarlardi.

ILMIYE TESKILATI

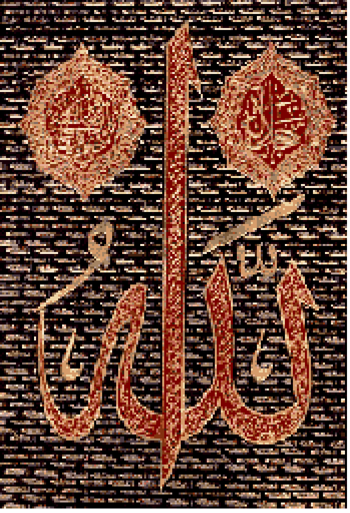
Ilmiye Teskilâti; Osmanli Devletindeki bütün ilmî faaliyetler, Islâm Dîni esaslarina göre müesseseleserek teskilâtlar kuruldu. Bütün teskilâtlar Hanefî mezhebi' ne göre teskil ettirildi. Ilmiye Teskilâti'nda; medrese, müderrislik, kadilik, padisah hocalari, kadiaskerler, nakib-ül-esraf, müftülük veya seyh-ül-islâmlik müesse seleri vardi. Ilmiye teskilâtinin rütbeleri, dereceleri de vardi. Ilmiye mensuplari, basta padisah olmak üzere, devlet adamlari dahil herkesten hürmet görürdü. 23

OSMANLILARDA ILIM

Osmanlilarda bütün dînî, fennî, sosyal ilimler ve teknik bilgiler kurulusundan sonuna kadar her seviyede ögretilip, tatbik edilerek, yayildi. Osmanli Devletinin kurulusunda, kurucularin etrafinda Anadolu Selçuklulari devrinde yetisen âlim ve velîler vardi. Osman Gâzi dâhi, devrin seyhlerinden olan ve bölgede büyük îtibar görüp, hürmet edilen Seyh Edebâlî'nin talebesi ve dâmâdiydi. Osman Gâziden

sonra pâdisâh olan Sultan Orhan Handan Vahideddîn Hana kadar bütün Osmanli sultanlari ilme hizmet edip, mesgul olan âlimlere hürmet göstererek onlarin teveccühünü kazanmislardi. Memleketin her tarafi ilim yuvasi müesseselerle donatilarak, isik ve feyz kaynagi olmustur. Osmanlilar devrinde yapilan mektep ve medreselerden, yazilan kitap ve diger eserlerin bâzilarindan hâlâ faydalanilmaktadir. Osmanlilar devrinde dînî ilimlerden; ilm-i tefsir, ilm-i usûl-i hadis, ilm-i hadis, ilm-i üsûl-i kelâm ilm-i kelâm, ilm-i usûl-i fikih, ilm-i ahlâk da denilen ilm-i tasavvuf, ilm-i kiraat, akâid, belâgat, ilm-i Kur'ân, ilm-i ferâiz, fennî ve sosyal ilimlerden de; riyâziye (matematik), hendese (geometri), heyet (astronomi) ilm-i nebâtat (botanik), hikmet-i tabi'iyye (fizik), ilm-i kimyâ (kimyâ), ilm-i tip, mantik, felsefe, içtimâiyet (sosyoloji), Dogu ve Bati dilleri ve edebiyati, Slav dilleri, cografya, târih, lügat dâhil bütün ilimler tahsil edilirdi. Bu ilim sahalarinda her devirde pekçok âlim yetisip, kiymetli eserler birakarak, ilme hizmet ettiler.

Osmanlilarin kurulusundan îtibâren dînî ve hukûkî sahada yetisen meshur ilim adamlari ve eserlerinden bâzilari: Serefüddîn Dâvûd-i Kayserî (vefâti 1350), Iznik Medresesi müderrislerindendi, on üç kadar eser yazdi. Seyh-ül ekber Muhyiddîn-i Arabî hazretlerinin Fususü'l-Hikem adli meshur eserini Matlau Husus-il-Kilem fî Meânii Fusus-il-Hikem adiyla serh etti, yâni açikladi. Molla Fenârî (vefâti 1431) yüzden fazla eser yazdi. En meshur eseri Fusus-ül-Bedâyi li Usûl-is-Serayi. Ibn Melek Izzuddîn Abdüllatif (vefâti 1394), müderris olup, fikihtan Mecmau'l-Bahreyn ve Mülteka'n-Nehreyn, Menzilül Envâr, hadisten Mesârik-ül-Envâr. Hizir Bey (vefâti 1459) ilim dagarcigi lakâbiyla taninir. Istanbul'un ilk kâdisidir. Yetistirdigi talebelerinden Muslihuddîn-i Kastalânî, Hocazâde, Tâcizâde, Hatipzâde, Muarrifzâde, Kâdizâde-i Rûmî, Mûsâ Pasa ve Tazarruat sâhibi Sinan Pasa meshurdur. Molla Hüsrev (vefâti 1480) Dürer, Gurer, Mirkat, Mir'at eserlerinin sâhibidir. Hocazâde Muslihüddîn Mustafa (vefâti 1488), Tehâfüt sâhibidir. Sinan Pasa (vefâti 1486) Tazarruât, Tezkiret-ül-Evliyâ eserlerinin sâhibidir. Ali Kusçu (1397-1474), dînî ve fennî ilimlerde eser sâhibidir. Zîc-i Gurgâni'yi tamamladi. Müderristi, Risâle-i Muhammediye ve Risâle-i Fethiyye eserlerinin sâhibidir. Molla Lütfi (vefâti 1495), müderristi. Hendeseden Târif-ül Mezbah, Mevzuat ve daha birçok kitabi vardir. Müeyyedzâde Abdurrahman (vefâti, 1516), Mecma-ül-Fetâve, Cüz'ü Lâyetecezza eserlerinin sâhibidir. Âli Cemalî Efendi (vefâti 1520). Zenbilli Âli Efendi adiyla da taninan meshur seyhülislâmdi. Muhtarat fetvâlarinin toplandigi eseridir. Ibn-i Kemâl Ahmed Semseddîn Pasa (vefâti 1536), (Müftiüs-sekaleyn yâni insan ve cinin müftüsü ünvâni sâhibidir. Seyhülislâmdi. Üç yüz kadar eseri vardir. Atufî Hayreddîn Hizir (vefâti 1541) Arap edebiyatinda, tefsir, hadis ve kelâmda ihtisas sâhibiydi. Ravz-ul-Esnan fî Tedbir-i Sihhat-i Lebdan adli tibbî eserinin yaninda daha on bes kiymetli telifi vardir. Kinalizâde Ali (vefâti 1565), müderristi. Ahlâk-i Alâî, Tabakât-i Hanefiyye, Durer ve Gurer Hâsiyesi ve daha on kadar eseri vardir. Tasköprülüzâde Ahmed Îsâmüddîn (vefâti 1561), Sakayik-i Nu'mâniye, Mevzuat-ül-Ulûm adli telifleriyle taninir. Celâlzâde Sâlih Efendi (vefâti 1565), müderristi. On dört kadar eseri vardir. Câmi-ül-Hikâyat Tercümesi, Târih-i Misr-i Cedid, Târih-i Budin, Fetihnâme-i Rodos, Mohaçnâme eseriyle taninir. Ahmed Cevdet Pasa (1823-1894) Mecelle'yi hazirlayan heyetin baskani olup Kisas-i Enbiyâ ve Malûmat-i Nafi'a eserleri meshurdur. Diger ilim ve teknik sahalarda da pekçok âlim yetisip, kiymetli eserler vermislerdir. Edebiyat; yedi yüz yila yakin iktidarda kalan ve dünyânin en büyük devleti olan Osmanli Devleti; basta pâdisâhlar olmak üzere pekçok sâir ve edib yetistirdi. Dünyânin en verimli lisanlarindan olan Osmanlica yazi ve dilini gelistirdi. Yazma ve basma pekçogu Türkiye kütüphâne ve arsivlerinde olmak üzere, dünyânin her tarafinda pekçok Osmanlica eser vardir. Osmanlica; devlet lisaniydi. Osmanli sultanlari halîfe ünvânini da tasidiklarindan Osmanli Türkçesiyle yazilip basilmis eserler dünyânin dört bir tarafina yayilmistir.

XV ve XVI. ASIRLARDA OSMANLILARDA ILMI HAYAT

Toplumlarin, düsünce, anlayis ve davranislari üzerinde büyük ölçüde etkisi oldugunu bildigimiz dinler, onlarin, daha önce bagli bulunduklari sistem, anlayis ve hareketlerini de degistirirler. Nitekim, Müslüman olmadan önceki anlayis, davranis ve hareketleri ile Islâm dinini kabulden sonraki hareket ve anlayislari arasinda büyük farkliliklar bulunan Türkler'deki bu degisikligi, ancak din faktörü ile izah edebiliriz.

Islâm medeniyeti içindeki yerlerini aldiklari andan itiaren, hareket ve müesseselerini bu dinin emir ve prensiplerine uydurmaya çalisan Müslüman Türkler, bu sâyede ilmin gelismesine hizmet etme imkânina kavustular. Gerek Osmanli öncesi, gerekse Osmanli döneminde böyle bir gelismeye hizmet etmek, Islâm'in ilme verdigi degeri anlamakla mümkün olmustur. Bu bakimdan, Osmanlilari, XV ve XVI. asirlarda ilim ve bunun sonucu olarak ortaya çikan gelismelere yönelten faktörden, baska bir ifadeyle Islâm'in ilme verdigi degerden biraz bahsetmek istiyoruz. Böylece, Osmanli dünyasinin her bakimdan gelisme gösterdigi bu asirlardaki uygulamalarinin ilmî hayata yansimasini ve sebeplerini görmüs olacagiz.

Bilindigi gibi Kur'an, ilk âyeti ile ögrenmeyi emreden bir dinin kitabidir. Bu Kitab'in gönderildigi peygamber de ümmetine bu yolda talimat veriyordu. Kitab ve Sünnet'in okuma ve ögrenme ile ilgili emirlerini gözönünde bulunduran Müslümanlar, daha Islâm'in ilk yillarindan itibaren ögrenmek için bütün imkânlarini seferber ediyorlardi. Baslangiçta bu imkânlar, daha ziyade dinî alanda kullaniliyordu. Zira bu bilgilerin bir kismi günlük, bir kismi haftalik, bir kismi aylik, bir kismi da senelik ibâdetleri için gerekliydi. Bu bilgiler olmadan ibâdet yapilamazdi. Bununla beraber, ibâdetler için gerekli olan bilgilerin sadece dinî bilgiler olmadigini da belirtmek gerekir. Zira namaz kilmak veya oruç tutmak isteyen bir Müslüman, basini yerden kaldirip gökleri arastirmak ve ay ile günesin hareketlerini takip etmek zorundadir. Böylece basit bir sekilde de olsa bir astronomi bilgisine; Zekât vermek isteyen bir baskasi matematik bilgisine; Hacca gitmek veya namaz için kible yönünü tayin etmek isteyen bir digeri de en azindan cografya bilgisine sahip olma zaruretini duyar.

Islâm âleminde, astronomi ve matematik gibi ilimlerin gelismesi için en büyük tesvik, ibâdetlerin yerine getirilme zamanlarinin tayini ile ilgilidir. Bu bakimdan matematik, astronomi ve özellikle küresel geometriye ihtiyaç vardi. Nitekim, Ramazan ayi ve bayraminin baslangicinda Hilal'i görme çalismalari, Müslüman matematikçi ve astronomlarin en önemli islerinden biri olmustu. Ayrica bu tür özel problemleri çözmek için çok daha kompleks bir küresel geometrinin kurulmasi, bu arada ibâdetlerle ilgili iki problemin çözümü için bu geometrinin tatbiki gerekiyordu. Bunlardan biri, Dünya'nin herhangi bir yerinden Mekke'nin bulundugu (kible tayini için) yönünün belirlenmesi, digeri de günde bes defa kilinan namazin, vakitlerinin Günes'in hareketine göre tesbit edilmesiydi. Bu konularda kesin hesaplamalar yapabilme için gökküre üzerindeki üçgenlerin bilinen açi ve kenarlarindan hareketle, bilinmeyenlerini bulmak gerekiyordu. Batlamyus'un metodunun kullanilisli olmamasi yüzünden, Müslüman matematikçi ve astronomlar, daha basit trigonometrik metodlara ihtiyaç duyuyorlardi. Bunun bir sonucu olarak IX. asirda bugün de kullanilan alti trigonometrik fonksiyon tarif edilmisti. Bunlar, sinüs, kosinüs, tanjant, kotanjant, sekant ve kosekant fonksiyonlari idi. Batlamyus zamaninda bunlarin hiç biri bilinmiyordu. Bu alti fonksiyondan besi kesinlikle Islâm kökenli olup, sadece sinüs fonksiyonunun Hintlilerden alindigi söylenebilir.

Öyle zannediyorum ki Osmanli döneminde bu ilim dalinin (astronomi) gelisme seyrini takib edebilmek için iki âlimin ismini zikretmek kâfi gelecektir. Bunlardan biri, Fâtih Sultan Mehmed dönemindeki Ali Kusçu, digeri de Sultan III. Murad döneminin büyük astronomu Takiyüddin b. Mehmed b. Maruf'tur.

Gerek Kur'an, gerekse hadislerden bir kisminin açiklanabilmesi, tarih ve metodolojisini bilmeye baglidir. Zira âyetlerin "sebeb-i nüzûlü" ve hadislerin "sebeb-i vürûdu"nun bilinmesi, âyet ve hadislerin yorumlanmasinda büyük faydalar saglar. Bu da tarih ilmine olan ihtiyaci ortaya çikarir. Ayrica Kur'an'in 1/3 (üçte biri) ne yakin bir kisminin ibret alinmasi için tarihle ilgili olmasi, Müslümanlarin tarihle ilgilenmeleine sebep olmustur. Nihayet bazi hadislerin genel anlamda ilmi tesvik etmeleri, Müslümanlarin asirlar boyu her türlü ilmî faaliyet ve arastirmalarda bulunmalarina vesile oluyordu. Çesitli arastirmalarimizda konu ile ilgili âyet ve hadislere temas edildigi için burada bunlara deginmek istemiyoruz.

Gerçekten Islâm, fark gözetmeden, insan ve insanliga faydali olacak egitim ve ögretim faaliyetlerinin devam edip gelistirilmesini emreden bir dindir. Bu mânâda ona göre ilimler arasinda fazla bir fark yoktur. Zira Islâm, hayatin bütün safhalarini kapsayan ve insani bütün yönleri ile ele alan bir dindir. Bu bakimdan, bazi din ve felsefî sistemlerde oldugu gibi belli bazi ilimlerle ugrasip digerlerini bir kenara atmaz. Nitekim, Bati dünyasinda asirlarca horlanan ve Allah ile Kilise'nin gazabina sebep olarak gösterilen tip ilmi,

bizzat Hz. Peygamber tarafindan tasvib görmüstür. Bilindigi gibi, onun, daha sonra "Tibbu'n-Nebevî" diye basli basina eserlerin yazilmasina konu olacak hadisleri, küçümsenmeyecek bir yekûn teskil ederler. Keza onun, Hendek Savasi esnasinda yaralilar için kurulan "Rüfeyde Çadiri"na tedavi maksadiyla kaldirilmalarini emretmesi, Islâm Hastahane tarihinin, onun zamanina kadar çikarilmasina sebep olmustur. Bunun içindir ki, Islâm dünyasinin daha ilk asirlarindan beri hastahane kurma ve tipla mesgul olma, âdeta bir gelenek haline gelerek devam etmistir. Bu gelenek, gerek Müslüman Arap dünyasinda, gerekse Müslüman Türk dünyasinda uzun süre devam etmistir. Zira bu müesseseleri kurup gelistirenler, insanlarin izdirabini hafifletmeye ve onlara sifa dagitmaya çalisiyorlardi. Bu gaye için onlar, özel tip medreseleri kurup adina da "Dâru't-Tib" diyorlardi. Islâm dünyasinda ilim ve ibâdet, birbirlerinden ayrilmayan iki unsur olarak kabul edildigi için, tib ilmi ve hastahanelerle ilgilenmek bir emir gibi telakki ediliyordu. Bu sebeple Islâm âleminde tibbî önemli bazi kesiflerin yapildigi görülür. Kan dolasiminin kesfi ile bazi mikrop ve ilaçlarin bulunmasi bu konuda akla ilk gelenler olarak zikredilebilir. Benzer gelismelerin, Osmanlilarin daha ilk zamanlarinda basladigini görüyoruz. Nitekim Osmanli medreseleri içinde özel ihtisas gerektiren müstakil "Dâru't-Tib"larin kurulmus olmasi, ifade etmeye çalistigimiz bu gerçekleri dogrulamaktadir.

Islâm âleminde, tercümeler devri (IX. asir, Me'mun devri) diyebilecegimiz dönemden hemen sonra, bilimlere karsi büyük bir istiha uyanmisti. Bu istihanin bir sonucu olarak müsbet ilimler alaninda önemli gelismeler meydana gelmisti. Bu sebeple, dönemi izleyen çaglarda bilim ve bilgi üretmede Müslümanlar öncü olmuslardi. Müslümanlarin bilimlere yaptiklari katkilar ile gerek Ortadogu'da, gerek Ispanya'da kurduklari bilim akademileri, semsiyyeler (rasathaneler) ve medreseler (üniversiteler) Avrupa'da Rönesans denilen dönemi hazirlamislardir. Söz konusu müesseseler, Avrupa için daha sonraki yüzyillarda taklid edilip gelistirilen prototipleri olusturmustur.

Büyük bilim tarihçisi George Sarton'a göre M.S. 750 - 1100 yillari arasinda her 50 yil o döneme bilimsel katkilari ile hakim olmus veya damgasini basmis olan bir ya da birkaç büyük Müslüman bilim adaminin ismiyle anilmaya layiktir. Sarton'a göre: 750 - 800 arasina "Câbir çagi", 800- 850 arasina "Harizmî çagi", 850 - 900 arasina "Râzi çagi", 900 - 950 arasina "Mes'udî çagi", 950 - 1000 arasina "Ebu'l-Vefa çagi", 1000 - 1050 arasina "Beyrûnî ve Ibn-i Sina çagi" ve 1050 - 1100 arasina da "Ibnü'l-Heysem ve Ömer Hayyam çagi" demek gerekir. 1300'e kadarki dönemde ise, Sarton'a göre elliser yillik bilim çaglarina artik Avrupa kökenli bilim adamlarinin da isimleri izafe edilmektedir. Ama bu arada da onlarla birlikte Ibn Rüsd, Nâsirüddin Tûsî ve Ibnü'n-Nefis de zikredilmektedir.

Briffault'a Making of Hummanity isimli eserinde: "... Ilim diye isimlendirdigimiz olay, Avrupa'ya Araplarca getirilen deney, gözlem ve ölçüm metodlarinin sonucu olarak dogmustur. Ilim, Islâm medeniyetinin dünyaya en önemli armaganidir" ve George Sarton'a da "Orta çagin temel fakat bir o kadar da az bilinen basarisi, deney ruhunun uyandirilmasidir ki bu, herseyden önce, XII. yüzyila kadar Müslümanlarin sayesinde olmustur" dedirten Islâmin gelistirip yücelttigi ilim, acaba Islâm ülkelerinde XII. yüzyildan baslayarak niçin gerilemistir? Bunun, bütün Islâm âlemi gözönünde tutuldugunda, zahirî iki ve batinî olarak da bir sebebi vardir. Ayrica Osmanlilari ilgilendiren bir üçüncü sebep daha bulunmaktadir. Bunlar: 1. Bagdad'in Mogollarca talan edilip Abbasî halifeliginin çökmesidir. Mogol istilasi, bilim adamlarini koruyan pek çok hamiyetli emîrin mülkünü tarumar etmisti. 2. VIII. Yüzyildan itibaren mezheplerin ortaya çikmasi ve artik her seyin mezheplere göre düsünülüp tenbellige alisilmasidir. Osmanlilarda ise ilmiye sinifi ile bu sinifin disinda kalan âlimler arasindaki çekismedir.*

Daha önce de belirtildigi gibi Türkler, Islâmiyet'i kabul edip bu dinin medeniyet hâlesi içine girdikten sonra, yasantilarini bu dinin emirlerine göre düzenlemeye çalistilar. Ilmî düsünce ve ahlakî mevzularda dinin emirlerini rehber edindiler. Baska türlü davranmalari da mümkün degildi. Zira Kur'an ve Sünnet'in bu konudaki emirleri kesindi. Bu sebeple Müslüman Türk dünyasinda, dönemlerine göre bilinen ilimlerin her bransinda söz sahibi olan, eser yazan ve birçok ögrenci yetistiren âlimler ortaya çikti. Devletin en üst kademesinde bulunan hükümdarlar tarafindan da her türlü iltifata mazhar olan bu bilginler, yazdiklari eser ve yetistirdikleri talebeler vâsitasiyle asirlarca dünyaya isik tuttular.

Osmanli döneminin XV ve XVI. asirlarinda gerek günümüzde müsbet denilen gerekse dinî ilimlerin her subesi ile mesgul olan bilginler, belirtilen sahalarda fikir, düsünce, eser ve talebeleri ile zamanimiza kadar tesir etmeye devam etmektedirler. Bunlarin sayilari o kadar çoktur ki, insan bunlarin hangisinden bahsedecegini âdeta sasirmaktadir. Eskilerin tabiri ile böyle bir seçim, denizdeki baliklari saymaya kalkismaya benzer. Keza bu, rengarenk çiçeklerle dolu ve adeta süslenmis bir bahçeden alinacak çiçekler hakkinda bir seçim yapmaya benzer. Buna göre biz, simdi Fâtih döneminin din, hukuk, tip, matematik ve edebiyatçilarindan mi bahsedecegiz, yoksa onun, Akkoyunlu Hükümdari Uzan Hasan'in elçisi olarak Istanbul'a gelen ve kendisi ile tanisan astronomi ve matematik âlimi olan Ali Kusçu (öl. 1474)'yu Istanbul'a davetinden mi söz edecegiz? Istanbul'a gelmek üzere yüz kisilik maiyeti ile birlikte Osmanli topraklarina girdigi andan itibaren her konak yeri (menzil) için bin akça gibi o günün ekonomik ve sosyal sartlarina göre gayet yüksek bir meblagin tahsis edildigi Ali Kusçu, Osmanli ülkesinde matematik ve astronomi ilimlerinin yayilmasini saglamisti. Onun açtigi matematik okulundan Mirim Çelebi (öl. 1525) gibi bir

matematikçi yetismisti. Yoksa bütün bunlari bir kenara birakip II. Bâyezid döneminin, Hammer'in ifadesi ile altmis (60) büyük hukukçunun yaninda, tipta Hekim Sah, matematikte deyine Mirim Çelebi'den mi söz etsek? Veya bu dönemin tarihçilerinden olan Nesrî ile Idris-i Bitlisî'den mi bahsedecegiz? Yoksa güzel sanatlar subesinin, ismine layik nefasette eserler veren ve yeni bir çigir açip bu sahada ekol sahibi olan Seyh Hamdullah'tan mi söz edecegiz?

Âlimler denizi diyebilecegimiz Osmanli döneminin XV ve XVI. asirlari içinde bir seçim yapmak pek kolay olmayacaga benzer. Bununla beraber, sözü edilen asirlari "Türk asirlari" haline getiren ve ilmî gelismelerde hizmeti geçenleri, Tasköprülüzâde Isâmeddin Ahmed Efendi'nin Sakaik-i Numanîye ile daha sonra yapilan zeyilleri, Süleyman Sa'deddin Efendi'nin Devhatu'l-Mesayih'i, Bursa'li Mehmed Tahir'in Osmanli Müellifleri, Mahmud Karakas'in Müsbet Ilimde Müslüman Âlimler (Ankara 1991), Osman Sevki'nin Bes Buçuk Asirlik Türk Tababeti Tarihi, Franz Babinger'in Osmanli Tarih Yazarlari ve Eserleri ile Nuri Çaliskan'in henüz basilmamis epey hacimli eseri olan Osmanli Imparatorlugu'nda Fen Ilimleri ve Yetisen Bilginler (Kurulustan m. 1700'e kadar) gibi eserlerinde görmek mümkündür. Bu eserler, Osmanli döneminin çesitli ilimler sahasinda söhret olan ve eserleri ile zaman zaman üniversitelerimizde okutulan âlimlerin ne kadar çok oldugunu göstermek bakimindan örnek olarak gösterilebilirler.

XV. Yüzyilin ikinci yarisi, Osmanlilardaki kültür hayatinin en yüksek oldugu devirlerden biridir. Tahsilleri yüksek olan Fâtih Sultan Mehmed ile oglu II. Bâyezid, devlet erkânindan Mahmud, Karamanî Mehmed, Fenarîzâde Ahmed, Çandarlizâde Ibrahim ve Veliyüddin oglu Ahmed, Tazarruat sahibi Sinan, Cezerî Kasim Pasa'lar, gibi kiymetli âlim vezirler, gerek Osmanlilardaki ve gerekse disardan gelmis olan muhtelif âlim ve sairleri himaye eylemislerdir. Bunlardan baska, devrine göre iyi yetistirilmis olan Osmanli sehzâdeleri, bulunduklari sancaklarda etraflarina âlim ve edipleri toplamislardi.

Edebî hayat, Istanbul, Edirne ve Bursa'dan baska, sehzâde sancaklarinda, Bagdad, Diyarbakir, Konya ve Rumeli'de, bir ilim merkezi haline gelmis olan Üsküp ile Yenice-i Vardar'da da inkisaf ediyordu. Bunun en önemli sebebi buralarda sair ve edipleri himaye eden sahsiyetlerin bulunmalari idi. Uzunçarsili, bu dönemin edip ve sairleri hakkinda daha fazla tafsilat vermek suretiyle, belirtilen dönemdeki eserlerden uzun uzadiya bahseder. Bu dönemde benzer bir gelisme de riyaziye denilen matematik sahasinda olmustur. Nitekim Osmanli medreselerinin en alt seviyesi olarak kabul edilen Hâsiye-i Tecrid medreselerinde hesap ve eskâl-i tesis denilen hendese (geometri) ile kozmografya okutulmaktaydi. Ali Kusçu Istanbul'a geldigi zaman bu medrese derslerinden baska ayri bir kurs açarak riyaziye (matematik) okutmustu. Hatta Sinan Pasa, Ali Kusçu'dan riyaziye ögrenmek

için talebelerinden Tokatli Molla Lütfi'yi göndermis, o da ögrendiklerini hocasi Sinan Pasa'ya ögretmisti. Nitekim Sakaik-i Numanîye'de bu konu anlatildiktan sonra "Mevlana Sinan Pasa, bu tarikle ulûm-i riyaziyeyi itmam ve ikmal eyleyüp" denilerek Sinan Pasa'nin bu sayede matematik ilmini ögrendigini, ayrica bununla da yetinmeyip Kadizâde-i Rumî'nin Çagmînî'ye yazdigi serhe de hasiye yazdigina isaret eder.

Bilindigi gibi, Bursa'li Kadizâde-i Rûmî denilen Musa Pasa, büyük bir Türk matematikçisi ise de ilmî tahsilinin bir bölümü ile, ders okutmasi Osmanli diyarinda olmayip Semerkant'ta olmustur. Yalniz XV. yüzyilin son yarisinda Osmanli medreselerinde okutulan riyaziye (matematik) dersleri Kadizâde-i Rûmî ekolünün Ali Kusçu vâsitasiyle devamindan baska bir sey degildir.

Osmanlilar, bütün ilmî müesseselerde oldugu gibi sihhî ve tibbî müesseseler de açmislardir. Onlar bununla kalmamis, ayni zamanda bu islerle mesgul olanlari da himaye etmislerdi. Böylece onlar, saglik hizmetlerine de ehemmiyet verdiklerini göstermislerdi. Bu maksatla ülkelerinin disindan gelen âlimleri de tesvik etmislerdi. Ileride bu konuda biraz daha teferruatli bilgi verilecegi için burada üzerinde fazla durmadigimizi belirtmekle yetinmek istiyoruz.

Öyle anlasiliyor ki Osmanlilar, ilim tahsiline büyük bir önem veriyorlardi. Bu sebeple daha devletin ilk yillarindan itibaren medrese ile egitim ve ögretim faaliyetlerinin devami için vakiflar kurmuslardi. Bu sâyede gerek hoca, gerek ögrenci ve gerekse diger hizmetliler, malî bakimdan sikinti çekmiyorlardi. onlarin karsilasabilecekleri sikintilari, dönemin imkânlarinin elverdigi ölçüde ortadan kaldirmaya çalisiyorlardi.

Osmanlilarin, ilim adamlarina olan ragbetleri ve onlari himayeleri, daha kurulus yillarindan itibaren bilindigi için disardan da pek çok kimse buraya gelmeye basladi. Bu dönemlerde "Âlimler Yuvasi" diye isimlendirilen Iznik sehri, medreseleri ile bir ilim merkezi haline gelmisti. Bu merkezin yetistirdigi ve Osmanlilarin ilk Seyhülislâmi ünvanini alan Molla Fenarî, "Câmiu Husuli'l-Bedayi fî Usûli's-Serayi"adli muazzam eserini tam otuz yilda tamamladi. Basilmis olan bu eser, fikih usûlüne dairdir. Çaliskanligi, bilgisi ve takvasiyle Osmanli Devleti'nin en buhranli devrinde halki etrafina toplayabilmis olan Molla Fenarî, devrin hükümdarlarinin iltifatlarina mazhar olmustu.

Osmanli Devleti'nde, ilim adamlarina gösterilen itibar, birçok bilginin (âlim) Iran, Turan, Horasan, Dagistan, Hindistan, Buhara, Haleb, Sam, Misir ve Karaman gibi yerlerden kalkip Istanbul'a gelmelerine sebep oluyordu. Böylece Istanbul, âlimlerin akinina ugrayan bir merkez haline geldi. Fâtih Sultan Mehmed'in, Istanbul'u feth eder etmez "Sahn-i Semân Medreseleri"ni tesis ettirmesi ve bunlar için genis vakiflar tahsis etmesinden

sonra, devlet merkezi oldugu gibi ilim merkezi haline de gelen Istanbul'da, pâdisahlar basta olmak üzere sultanlar, vezirler, ilim adamlari, bazi saray mensublari ve zengin halk tarafindan pek çok medrese insa olunmustu. Sadece, Mimar Sinan'in bas mimarligi sirasinda Istanbul'da yapilan medreselerin sayisi, 6'si Süleymaniye Medreseleri olmak üzere 55'i bulmaktadir. XVII. asrin son çeyregi basinda ise Istanbul'daki medrese sayisinin 126'ya ulastigi görülmektedir. Gerçekten, Osmanlilarda Orhan Gazi'nin kurdugu Iznik Medresesi ile mütevazi bir baslangiç yapilmisti. Bunlara (medreselere) tahsis edilen ve önemli bir gelirin elde edilmesine vesile olan vakif sistemi, bir devlet politikasi olarak tesvik edilmisti. Bu sebeple kisa sürede Osmanli ülkesinde birçok medrese kurulmustu. Bununla beraber XV. asir ortalarinda Fâtih'in insa ettirdigi Sahn-i Semân medreseleri (insasi 1463-1471) ile bundan bir asir sonra Kanûnî'nin insa ettirdigi Süleymaniye Medreseleri (insasi 1550-1557), Osmanli ilim hayatinda iki önemli dönüm noktasini teskil etmislerdir. Bunlar, fizikî görünümleri, sahip olduklari maddî imkânlari ve nihayet egitim programlari ile kütüphânelerinin zenginligi bakimindan en üst seviyeyi temsil etmislerdir.

XV ve XVI. asirlarda Osmanli anlayisina göre problem, sadece medrese binasi insa edip ona gelir getiren vakiflar tahsis etmekle de bitmiyordu. Zira buralarda okutulacak dersler, müfredat programlari ve takib edilecek egitim-ögretim metodu da önemliydi. Osmanli'nin o asirlardaki anlayisini ve gelismisligini ortaya koyabilmek için basitçe Sibyan Mektepleri'ne bakmak yeterli olacaktir. Fâtih Sultan Mehmed, medrese teskilâtini kurarken Eyüp ve Ayasofya'da açtigi iki medresede Sibyân Mektepleri'nde ögretmenlik yapacaklar için ayri dersler koydurmus ve bu dersleri görmeyenleri adi geçen mekteplerde ögretmenlik yapmaktan men etmistir. Bu dersler, Arapça Sarf ve Nahiv, Edebiyat (meâni, beyân, bedi) Mantik, Muhasebe âdabi ve Tedris usûlü, Münakasali Akaid (Kelâm ilmi), Riyaziyat (Hendese ve Heyet)tir. Fâtih'in, bu programinin ne kadar ileri oldugu açikça görülmektedir. Matematigin, Avrupa'da ders programlarina giris tarihinin 1890 oldugunu düsünürsek, Osmanli egitim ve ögretim programlarinin ne kadar ileride oldugunu daha iyi degerlendiririz.

Gerek medrese, gerekse diger müesseseler bakimindan meydana gelen bu gelismeler, sadece Istanbul'da degildi. Halki tamamen gayr-i müslim olan Rumeli'de bile benzer müesseseler o kadar sür'atle kuruldu ki, fetihten 15 sene sonra buralari görenler, Osmanli idaresine geçmis olan yerlerin hemen tamaminin Müslüman Türk sehri haline geldigini görüp hayret etmislerdir. Nitekim XVI. asrin sonlarina dogru Sofya'da 53 câmi ve mescid, 40 mektep; Filibe'de 53 câmi, 70 mektep, 9 medrese, 11 tekke, 9 Dâru'l-kurra; Eski Zagra'da 17 câmi, 42 mektep; Vidin'de 24 câmi, 7 medrese, 11 mektep, 7 tekke; Lofça'da 30 câmi, 6 mektep; Sumnu'da 50 câmi; Varna'da 41 câmi; Silistre'de 40 câmi, 40 mektep, 8 medrese; Tirnova'da 26 câmi, 20 mektep, 10 tekke; Mostar'da 47 câmi, 11 mescid, 40 mektep ve 7 medresenin tesbit

edilebilmesi, vakiflarla Islâm ve Türklestirme faaliyetlerinin nasil bir hizla yürütüldügü konusunda kesin bir fikir vermektedir.

XV ve XVI. asir Osmanli dünyasina bakildigi zaman bu dünyada, döneminin bilinen her müessesesinin gelisip tekamül ettigi görülür. Bu gelisme, sadece maddî müesseselerde degil, onlara ruh ve hayat veren anlayislarda da görülür. Adalet, günümüzde hosgörü denilen müsamaha, baskalarina yardim, fazilet ve hayirli seylerde yarisma (vakiflar gibi) gibi manevî hasletleri burada zikredebiliriz. Bu anlayisin sebep oldugu hayat tarzinda, sosyal hayat, ekonomik gelisme, askerî, idarî, adlî, siyasî, mimarî, edebî, musikî, tip ve egitim sahalarinda da büyük bir gelismeye sahid olunmaktadir. Arsivlerimizde bulunan belgeler, mahkeme kararlarinin yazildiklari ser'iyye sicilleri, vakfiyelerdeki bilgiler ve hâlâ ayakta duran canli birer sahid olan mimarî eserler, Osmanli döneminin XV ve XVI. asirlarinin niçin "Türk Asirlari" ismine layik olduklarini ortaya koymakla kalmiyor, ayni zamanda günümüzde gelismis veya gelismekte olan birçok devlete örnek olarak modellik yapmaya da devam ediyorlar. Biz burada,Yavuz Sultan Selim'in, Misir seferindeki ikmal ve lojistik uygulamasinin askerî bakimdan nasil örnek oldugunu, Ser'iyye Sicillerindeki kayitlarda bulunan mahkemelerdeki "Suhûdu'l-hal"in, nasil jüri olarak karsimiza çiktigina ve XVI. asirda Istanbul'daki et ihtiyacinin giderilebilmesi ile ilgili belgelerden elde edilen bilgilerden nasil istifade edildiginden bahsetmeyecegiz. Ancak, vakfiyelerde de rastladigimiz ve günümüzün modern tibbini ilgilendiren bir gazete haberinden örnek vermek istiyoruz.

26 Mayis 1996 tarihli Milliyet Gazetesi'nin dördüncü sayfasindaki haberde, hastaliklarin musikî ile tedavisi hakkinda söyle deniyor: "Türk müzigi ile tedavi yönteminde Almanya'da 25 denek üzerindeki çalismalarin olumlu sonuç verdigi belirtildi. Uzmanlar, Türk müzigi dinletilen ve beyin dalgalari filme alinan deneklerin, tedaviye olumlu reaksiyon gösterdigini açikladi. M.Ü. Türkiyat Arastirmalari Enstitüsü Ög. Üyesi ve Etnomüzikoloji Merkezi Baskani Y. Doç. Dr. Rahmi Oruç Güvenç, Viyana Üniversitesi Müzik Psikolojisi Bölümü ve Köln Spor ve Sanat Akademisinde Türk müzigi ile tedavi çalismalari yapildigini kaydetti. Güvenç "Trakya Üniversitesi'nde bir bölümün açildigini 4 yabanci ögrencinin buradan mezun oldugunu, Avrupa'da endokrik sistemle Türk müziginin iliskisi de arastirilmaya baslandigini açikladi. Bu arastirma ile müzigin iç salgi bezlerini ne gibi degisiklige ugrattigi ortaya çikacak dedi. Gazete haberini su sekilde devam ettirmektedir:

"Dinle iyiles:

Rast :Felc, bas ve göz agrilarina

Buselik: Kulunç ve bel agrilarina

Ussak: Uykusuzluk

Rehavî: Sirt agrisi

Hüseynî: Kalp, karaciger, mide ve sitma

Hicaz: Böbrekler

Zirefkent: Mafsal agrilari

Isfahan: Atesli hastaliklar

Nevâ: Kadin hastaliklarina."

Günümüz üniversitelerinde arastirmaya konu olan müzikle tedavi, XV. asir Osmanli dünyasinda uygulaniyordu. Nitekim Sultan II. Bâyezid, Kili ve Akkirman fethine giderken Edirne'de bir süre konaklar. Tunca Nehri'nin kenarinda 23 Mayis 1484 Cuma günü Câmi, Hastahane, Medrese, Imâret, Tophane, Hamam, Degirmen ve Köprüden ibâret büyük bir külliyenin temelini atar. O, bu külliye için de vakiflar tahsis eder. Müessesenin isleyisi için de bazi sartlar koyar. Buna göre:

"Merhum ve magfur Bâyezid-i Veli, vakifnâmesinde hastalara deva, dertlilere sifa, divânelerin ruhuna gida ve def-i sevda olmak üzere on aded hânende (okuyucu) gulam tahsis etmistir ki, üçü hânende, biri nezyen, biri kemanî, biri musikarî, biri santurî, biri udî, olup haftada üç kerre gelerek hastalara ve delilere musikî fasli verirlermis. Yüce Tanri emriyle nicesi sarkidan ve sazdan yararlanir, hos hal olurlar. Hakka ki ilm-i musikîde Nevâ, Rast, Dügâh, Segâh, çargâh ve Suzinak makamlari onlara mahsustur. Ama makam-i Zengûle ile makam-i Bûselikte Rast karar kilsa âdeme hayat verir. Cümle saz ve makamlarda ruha gida vardir."

Bes Buçuk Asirlik Türk Tabâbeti Tarihi adli eserinde Osman Sevki musikî ile tedavi konusunda sunlari söylemektedir: "Türk tabâbeti, genislik ve kapsam itibariyle çok ileri idi. Türkler, tabâbet ve saglikla ilgili bulduklari bilgilerden uygun gördüklerini hemen alip uyguluyorlardi. Müzikle tedavi, Türk tabiblerinin icadi degildi. Bununla beraber bu tedavi tarzi, Türk tabiblerinin elinde gelisme gösterdi." Osman Sevki, Türk musikî âletleri hakkinda bilgi verdikten sonra haftanin belli gün ve saatlerinde hastahanelerde mehterhâne-i hakanî'nin çalindigini, ayrica hastahânelerin musikî takimlarinin bulundugunu ve buralarda çalin enstrümanlari da vererek Rast'in felce, Irak'in atesli hastaliklara, Isfahan'in zihin açikligi, zekâyi gelistirme, düsünce ve gönül baglarinin yenilenmesi arzu olunan hastalara, Rehâvî'nin bas agrisi ve hafakani olanlara uygundu. der.

Osmanlilarda, sözü edilen dönemlerde özellikle akil hastalari musikî, su sesi ve çiçeklerle tedavi edilmeye çalisilirken XVIII. yüzyila kadar Avrupa'da, benzer hastaliklarin seytanla isbirligi yaptigina inanilarak öldürülmeleri ve hatta diri diri yakilmalari bilgisizlik ve dinî taassubun bir örnegi olarak zikredilebilir.

Osmanlilarin, yukarida kismen temas edilen sahalardaki gelismislik ve dönemlerindeki dünya devletlerine göre olan üstünlüklerinin tamamindan bahsetmek elbetteki mümkün degildir. Ancak biz, ilmî gelisme ve ilerleme bakimindan Osmanlilarin XV ve XVI. asirlarindan, günümüzün deyimiyle klip sahneler halinde ve bir nebze bahsetmek suretiyle canli anektodlari gözler önüne sermeye çalisacagiz. Bir nebze diyoruz çünkü, belirtilen asirlarda yasamis ve ilmî gelismelerde katkisi bulunmus olan sahsiyetin hayatindan bahsetmek bile, basli basina bir eseri dolduracak kadar yer kaplar. Bu sebeple sadece birkaç kisiden kisaca bahsedecek, daha sonra da belli sahalardaki bazi isimleri vermekle yetinecegiz.

Bahsedecegimiz bu sahsiyetlerden biri, babasindan sonra Osmanogullari'nin en bilgini olarak kabul edilen II. Bâyezid'dir. Onun hayat hikâyesi, döneminin ilmî anlayis ve gelismeleri hakkinda bize bir fikir verecektir.

Sultan Bâyezid, sehzâdeliginden beri etrafina ünlü bilginleri toplayip kendisini yetistirmeye gayret etmisti. Ayni zamanda sair olan ve siirlerinde "Adlî" mahlasini kullanan Bâyezid'in bu siirlerinin büyük bir kismini (1256 kadar) gazellerin meydana getirdigi küçük hacimli divani Istanbul'da 1308'de basilmistir. Hat san'atinda da oldukça yetenekli olan II. Bâyezid'in, Uygur yazisini okumayi ögrendigi, biraz da Italyanca bildigi kabul edilmektedir. O, mükemmel bir tahsil görmüstü. Türkçe, Farsça ve Arapça'yi edebiyatlari ile ögrenmis, Islâmî Ilimler, Felsefe, Matematik ve Musikî tahsil etmisti. Türkçe'nin Çagatay lehçesi ile Uygur alfabesini ögrenmisti. Bestekâr, hattat ve sairdi.

Onun, bilginler ve san'atkârlar için ayrilmis özel bir bütçesi vardi. Kendisine takdim edilen eserlerden degerli bulduklarinin müelliflerini tesvik ederdi. Dinî emirlere bagli bir hükümdardi. Bu sebeple ilim ve ilim adamlarini seviyor, ilmî gelismelere vesile olabilecek her çareye basvuruyordu. Bu çarelerin basinda da süphesiz ki dinî ve ilmî kurumlarin tesisi ile fizikî mekanlarinin saglanmasi geliyordu. Onun bu sekilde çalismasi, döneminin ileri gelen devlet adamlari ile zenginler için de itici bir güç oluyordu. Nitekim, hükümdarlarinin bu uygulamasini gören birçok vezir, imâret ve bunlara gerekli olan tahsisatlari temin etmislerdi. Bu münasebetle Ali ve Mustafa Pasa'larin isimleri zikredilmeye deger. O, saltanati müddetince ilim adamlarini, sair ve sanatkârlari himâye etmisti. II. Bâyezid, bu himâyenin karsiligini da nâmina yazilan birçok eserle almisti. Kendisine takdim edilen

eserleri okumak, onun en büyük özelligi idi. Amasya'da maiyetinde bulunan Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesi ile Ibn Kemâl diye söhret bulan Ahmed Semseddin'e meshur tarihini yazdirmistir. Daha önce Akkoyunlularin hizmetinde bulunan ve Safevîlerin galebesi üzerine, Osmanlilara iltica etmis olan Idris-i Bitlisî'yi de himaye ederek ona meshur "Hest Behist" isimli tarihini kaleme aldirmisti.

II. Bâyezid, güzel sanatlarin bir kolu olan hattatlikta da mahirdi. Amasya'daki valiligi sirasinda, Seyh Hamdullah'tan hat dersleri almisti. Nitekim, Seyh Hamdullah ile aralarinda siki bir münasebet bulunan II. Bâyezid, Seyh'in mânevî dünyasinda kendini bulurken, ayni zamanda dizinin dibinde hokkasini tutarak yazi mesk etmistir. Sultan Bâyezid'in, hatta olan meyli sâyesinde Amasya'da, Seyh'in etrafinda bir hat mektebi (ekol) dogmustu. II. Bâyezid, saltanata geçince Seyh, Istanbul'a davet edilerek, saray-i hümayuna hat hocasi olarak tayin edilir.

Surasi bir gerçektir ki, onun döneminde ilim ve ilim adamlarina gösterilen himâye, ilmî gelismelerde etkili olmustur. Özellikle "Fikih" denilen Islâm Hukuk Ilmi, sür'atle gelismistir. Bu ilimle söhret bulmus birçok muhterem insan yetismistir ki, bunlardan bir kismi, elçilik dahil pekçok görevde bulunmuslardir.

II. Bâyezid dönemi âlimlerinden bahseden Âsik Pasazâde, bize su örnek isimleri vermektedir: "Hocazâde, Mevlana Alaeddin Arabi, Seyyidzâde Seyyid Hamiduddin, Mevlana Kestelli, Hatipzâde, Manisazâde. Bunlara benzer azizler dahi çok vaki oldu."

Siirleri ile söhret kazanmis olan Mihrî Hatun ile Müeyyedü'd-Din, taninmis bilim adamlarindandir. Bu sonuncu zatin, ölümünde biraktigi kütüphânede yedi bin cild kitap vardi.

Hammer'in ifadesiyle "Bâyezid asrina seref veren altmis fakih arasinda ikisi diger bir sube-i malumatta yüksek söhret kazanmislardir. Buna göre II. Bâyezid çaginda tipta Hekimsah, matematikte ise Mirim Çelebi çok büyük söhret kazanmislardir. Yine bu zamanlarda, Tacî Bey'in iki oglu Cafer ve Sa'di'nin eserleri ile Osmanli yazisma (diplomatik, insa, protokol) modelleri iki iyi örnek olarak taninmistir. II. Bâyezid devrindeki Nesrî ile Idris-i Bitlisî'yi de burada tekrar hatirlamak gerekir.

Bâyezid'in, edebiyat sahasindaki himayesi, yabanci ülkelere, hatta Horasan ile Iran'in diger vilayetlerine kadar genislemisti. Büyük sair ve mutasavvif Abdurrahman Câmi ile büyük bilgin Fakih Devvânî'ye her yil para gönderiyordu ki bu, ilki için bin,ikincisi için de besyüz altin idi. Bu arada Iran Müftüsü Mevlânâ Seyfeddin ahmed ile Hadis âlimi Cemaleddin Ataullah da padisahin ihsanlarindan pay alip faydalaniyorlardi.

Kaynaklarimiz, Ibn Kemâl veya Kemâl Pasazâde diye büyük bir sahsiyetten bahsederler. 16 Nisan 1534'te vefat ettigi zaman ebced hesabiyle "Ilimler Kemâl ile göç etti"ifadesiyle tarih düsülmüstü. Bu ifadelerle düsürülen tarih, onun ilimlerdeki maharetini göstermeye yetmektedir. Gerçekten de, onun ilmî sahsiyeti hakkinda söyle denilmektedir: "Kemal Pasaoglu, eserleri ve fikir savaslari bakimindan Osmanli tarihinin mühim sahsiyetlerinden biridir. Dinî, edebî, lisanî konularda büyük eserleri, büyük ve mühim bir Osmanli tarihi, siirleri, yüzlerce risâle ve makalesi vardir. Savasi, Safevîlerin, Anadolu Türklerini bölecek bir siddetle yaptiklari propagandaya karsi olmus. O, sonu siyasî parçalanmalara kadar varacak olan dinî ayriliklari önlemistir. Bu bakimdan hizmeti çok büyüktür. Birçok eseri vardir. Bunlardan Kur'an, Hadis ve Islâm Hukuku ile ilgili olanlarin sayisi 63 rakami ile ifade edilmektedir."

Son derece vakur, sade giyinen, âbid ve zâhid bir insan olan Seyhu'l-Islâm Ebu's-Suûd Efendi, bir hukukçu olarak fikih ve fetva alaninda Islâm Hukuku'nun Osmanlilardaki uygulamasina büyük katkilarda bulunmustu. Tarihteki Islâm devletleri içerisinde, en fazla gayr-i müslim tebea (zimmî) barindiran Osmanli Devleti'nin, idarî kadrosunda da bulunan Ebu's-Suûd Efendi, fetvalarinda örf ve âdetleri de hesaba katarak uygulanabiliri tercih etmistir. Bu yüzden onun fetvalari, kanun hükmünde sayilmistir. 30 yila yakin (28 sene 11 ay) Seyhülislâmlik makaminda bulunan Ebu's-Suûd Efendi, basta padisah olmak üzere, saray ve divân erkâni tarafindan sevilip sayilan bir kimse olmustur. O, durmaksizin çalismis, kitaplar yazmis, hergün fetvalar vermis, fethedilerek devletin sinirlarina yeni katilmis olan eyâlet, bölge ve sehirlere ait kanunlastirma hareketlerinin içinde, çogu zaman da basinda olmustur. Nitekim Üsküp ve Selanik kanununun basina koydugu mukaddimesinde arazinin mirî olus sebeplerinden bahsederek, Osmanli arazisinin büyük bir kisminin, mirî arazi sekline dönüstürülmesini saglamistir.

Bilindigi gibi gerçek ilim adami, toplumun kültürel varliklarini koruyan, yayan ve onlari yasatan kimselerin basinda gelir. Ilim adami, engin bilgisi ve kültürü ile ister halk, ister belli bilgi birikimine sahip kesimlere sesini duyurabilmeli, verecegi mesaj, toplum ve devlet idaresinin ana ilkelerini belirleyebilmelidir. Bu anlayisin meydana getirdigi hareket sayesindedir ki, asirlar boyu, Müslüman Türk devlet geleneginde âlime büyük bir deger verilmis, fikir ve düsüncelerine saygi gösterilmistir.

Tarihimizde ve özellikle XV - XVI. asirlardaki Osmanli dünyasinda, ilim-idare isbirligi, baska bir ifade ile kültür devlet bütünlesmesini son derece belirgin ve çarpici örnekleriyle görmekteyiz. Öyle ki, âlim, bilgisini büyük ve mamur ülke yönünde gelistirirken, idareci de kültürel suura sahip güçlü devlet idealini, yönetici olmanin temel sarti bilmistir. Iste bu karsilikli ortak anlayis, bir yanda güçlü devlet adamlari çikarirken, bir yandan da kuvvetli ilim

adamlarini fikir ve kültür hayatimiza kazandirmistir. Fikir hayatimiza damgasini vuran birçok ilim ve din adami arasinda en ünlüsü, kuskusuz XVI. asra maddî ve manevî damgasini vuran Ebu's-Suûd Efendi'dir. Kaynaklara göre, döneminde kalemle kilici birlestirmis, servet ve makamin imkânlarini en iyi sekilde ve ilmin hizmetinde kullanarak ölmez eserler ortaya koymustur. Tefsiri, kendisine hakli bir söhret kazandirmis ve kendisine "Hatibu'l-Müfessirîn" ünvanini verdirmistir.

Padisahlardan, Kanunî Sultan Süleyman'in Ebu's-Suûd Efendi'ye gösterdigi hürmet anilmaya deger. O, Kanunî döneminin en çok sözü geçen sahsiyetlerinden biri oldugu halde, politik islere karismaktan uzak durmustu. Kanunî, zaman zaman onun görüslerine basvurmus ve ugurlu olacagi düsüncesiyle Süleymaniye Câmii'nin temel atma törenlerinde, mihrabin temel tasini ona koydurmustur. Kanunî'nin, Nis'ten yazip kendisine gönderdigi ve "Halde haldasim, sinde sindasim, ahiret karindasim, Tarik-i Hak'da yoldasim Molla Ebu's-Suûd Efendi Hazretlerine..." diye baslayan mektubu, Ebu's-Suûd Efendi'nin hükümdar tarafindan ne kadar sevilip sayildigina isaret etmektedir. Kendisine gösterilen bu saygi herhalde onun ilminden ileri geliyordu. Bu saygi ve hürmet sadece hükümdar tarafindan degil, bütün devlet erkâni tarafindan gösteriliyordu. Bu arada Devlet, onun ilmî faaliyetlerine yardimci olmak için her türlü kolayligi gösteriyordu. Nitekim 972 (1564-65) tarihli bir hükümden anlasildigina göre Rodos Medresesi Müderrisi olan Bedreddin'in, Ebu's-Suûd Efendi'nin talebi üzerine onun yaninda tefsir kitabetinde bulunmak üzere Istanbul'a gelmesi gerektigi bildirilmektedir.

Ebu's-Suûd Efendi'den bahsederken, Osmanli dönemi ilmiye sistemindeki mülazemetten söz etmemek mümkün degildir. Zira, medrese ile egitim ve ögretimi yakindan ilgilendiren bu sistem bilinmeden, ilmiye tariki denilen bu meslek, pek kolay anlasilmaz.

Baslangiçta Osmanlilarda medrese mezunu az oldugundan mezunlarin beklemesi söz konusu degildi. Mezun sayisi, ihtiyaçtan fazla olunca yigilmalar meydana gelmis,bu ise bir süre beklemeyi ve bu arada staji gerektirmistir. Böylece mülazemet sistemine özellikle XVI. asirdan itibaren ihtiyaç duyulmustur. Mülazemet sistemi ile ilgili kaideler, eskiden beri mevcud olmakla birlikte, aday sayisinin azligi sebebiyle titizlikle tatbikine lüzum görülmemisti. 1540'larda medrese mezunlarinin izdihami yüzünden mezunlar, ugradiklari bazi haksizliklar üzerine sikâyetlerini Kanunî'ye iletmisler, hükümdar bu çok önemli konunun yeniden nizama konulmasi isiyle devrin Rumeli Kadiaskeri Ebu's-Suûd Efendi'yi görevlendirmisti. Ebu's-Suûd Efendi, temel prensipleri belirleyerek ulemanin bulunduklari makamlara göre hangi vesileler ile ne kadar medrese mezununu mülazim olarak verebileceklerini bir sisteme baglamisti. Kanunî de bu yeni düzenlemeye hakkiyle riayet edilmesini israrla emretmistir. Daha sonraki

Osmanli padisahlari da ilmiye mesleginin temelini olusturan mülazemet sistemine uyulmasini, tekrar tekrar ilgililere fermanlarla duyurmuslardi.

Ebu's-Suûd Efendi'nin yeniden nizama koydugu bu sisteme göre, Mevâli'nin yani yüksek ilmiye mansiblarinda bulunan ricalin her biri için, kontenjanlar belirlenmistir. böylece Seyhülislâm, Padisah Hocalari, Kadiaskerler, Nakibu'l-Esraf, büyük sehirlerin kadilari, büyük sehir müftüleri, önemli medreselerin müderrisleri, çesitli vesileler ile her biri kendileri için belirlenen kontenjan nisbetinde medrese mezunu talebeyi mülazim yaparlardi. Yani müderrislik ve kadilik meslegine baslamak üzere staja baslatmis olurlardi. Mülazemet çesitli vesileler ile verilirdi. Bunlarin baslicalari mutad olarak belirli araliklarla mülazemet, padisah cülûsü, ulemadan birinin önemli bir göreve tayini, meshur ulemadan birinin ölümü ve baska münasebetlerle mülazemet verilmesi idi. Bir defada verilen mülazemet miktari farkli olabilmekte idi. Nitekim XVI. asra ait mülazemet kayitlarinda bir defada ortalama 150-200 civarinda danismende mülazemet imkâni dogdugu görülmektedir. Bu uygulama sayesinde Osmanli egitim ve ögretim sisteminde bir gelismenin oldugu ve günümüzün tabiri ile lisans sonrasi yüksek lisans veya doktora diyebilecegimiz bir ögretimin mevcud bulundugu görülmektedir. Bu sistemin gelistirilmesi de Ebu's-Suûd Efendi vasitasiyla olmustu.

Ebu's-Suûd Efendi, Seyhülislâmligi dönemindeki ilmî ve dinî faaliyetleri yaninda Tefsir, Hadis ve Islâm Hukuku sahalarindaki çalismalari ile de dikkat çekmektedir. Onun, "Irsâdu'l-Akli's-Selim ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm" adini tasiyan tefsiri, bütün bir Islâm dünyasinca bilinmektedir. Ebu's-Suûd Efendi'nin adini ebedîlestiren ve ününü dünyaya duyuran bu tefsiridir. Bazi bilginlere göre kaynaklarini da asan bu tefsir, günümüz üniversitelerinde hâlâ büyük bir kaynak ve müracaat kitabi olarak mütalaa edilmektedir.

Osmanli medreseleri ile hususi yerlerde, dönemin bilinen ilimlerinin tahsil edildigini ve bunun bir ibâdet sevki ile yapildigini söylemeye gerek duymuyoruz. Zira Hz. Peygamber'in ilim hakkindaki genel ifadeleri, Müslüman Osmanli dünyasini bu yöne kanalize etmisti. Gerçekten, gerek mahlukat, gerekse Allah'a karsi vazifelerin yerine getirilebilmesi, bazi ilimlerin bilinmesine baglidir. Din, tip, astronomi, matematik, tarih ve cografya gibi ilimler bunlardan sadece bir kismidir. Dönemindeki dünya devletleri ile mukayese edildigi zaman XV ve XVI. asirlardaki Osmanli ilmî hayati, digerlerine göre çok gelismis ve fevkalâde ileride görülür.

Biraz önce, Osmanli dünyasinda din ve hukuk alaninda söhret kazanmis birkaç âlimden söz ettik. Halbuki XV ve XVI. asirlardaki Osmanli Seyhülislâmlari'na bakildigi zaman, tamaminin dönemlerine göre büyük birer kiymet olduklari görülür. Dinî sahada böyle degerleri yetistiren Osmanli, baska sahalarda da ünlü isimler çikarmistir. Biz, bunlardan -dinî

ilimler hariç- sahalarina göre birkaçinin isim ve eserlerini vermekle o asirlardaki gelismenin derecesi hakkinda bir fikir vermeye çalisacagiz.

Tarih:

Bilindigi gibi tarih ilmi, Islâm'in ilk dönemlerinden itibaren üzerinde durulan önemli bir koldur. Öyle anlasiliyor ki, Islâm'in zuhurundan sonra Müslüman milletlerin, tarihle ugrastiklari kadar hiç bir millet ugrasmamistir. Ibret alinmasi ve bazi Kur'an âyetleri ile Hadis'lerin yorumlanabilmesi bu ilim sâyesinde mümkün olmustur. Bu sebeple tarih ilmi gerek Osmanlilarda, gerekse diger Müslüman devletlerde büyük bir gelismeye mazhar olmustu. Bu bakimdan Osmanli dünyasinda tarih ilmi bir hayli mesafe katetmisti. Bununla beraber, sunu da belirtmek zorundayiz ki Osmanli tarihçiligi XV. yüzyilin ortalarina dogru baslamisti denebilir. Bu tarihten önce yazilan vekayi, hem az, hem de bir mübhemlik arzeder. Bu bakimdan Ahmedî'yi bir kenara birakacak olursak, derli toplu yazilmis olani Âsik Pasazâde'nin Tevârih-i Âl-i Osman isimli eseridir diyebiliriz. Bu eser, mühim bir tarihtir. Âsik Pasazâde, ilk Osmanli vekayiini babasindan naklen Bursa'da Orhan Gazi Camii Imami Yahsi Fakih'ten nakletmistir.

Fâtih Sultan Mehmed zamaninda yasayan Kâsifî'nin Gazanâme-i Rum isimli bir tarihi ile içinde Osmanli vekayii bulunan Abdurrahman Bistamî'nin, II. Murad zamaninda yazdigi eser, Osmanli tarihine ait bazi kisimlari ihtiva etmektedir. Bundan baska, Mevlânâ Sükrullah'in (öl. 868/1464'den sonra) Farsça yazdigi Behcetü't-Tevârih isimli eserin sonunda Fâtih Sultan Mehmed'in cülûsuna kadar gelen muhtasar bir Osmanli tarihi vardir.

XV. yüzyilin son yarisi içinde Enverî tarafindan yazilarak kismen Osmanli tarihinden bahseden ve Vezir-i A'zam Mahmud Pasa'ya ithaf olunan Düstûrnâme, Tâcizâde Cafer Çelebi'nin Istanbul Fetihnâmesi, Dursun Bey'in Târih-i Ebu'l-Feth isimli tarihi ile Fâtih'in son Vezir-i A'zami olan Karamanî Mehmed Pasa'nin Nisanci iken yazdigi Arabça Osmanli Tarihi'ni görmekteyiz. Son iki eser Fâtih devrine aittir. XV. asir ortalarinda Rum beylerinden Imroz'lu Kritovulos, Fâtih Sultan Mehmed devrinin bir kisim vekayiini Rumca olarak "Târih-i Sultan Mehmed Han-i Sâni" ismiyle kaleme alarak padisaha takdim etmisti.

Fâtih Sultan Mehmed'in emriyle Sehdî isminde bir sair, Âl-i Osman tarihini Sehnâme tarzinda yazmaya baslamis ve on bin beyitten daha fazla nazmetmisken vefati üzerine eseri yarim kalmistir.

XV. yüzyilin sonlariyla XVI. yüzyil baslarinda -bilhassa Sultan II. Bâyezid devri- Osmanli tarihi yazanlar çogalmis, gerek nazmen gerekse nesren müellifleri malum ve meçhul bir hayli tarihî eser kaleme alinmistir. Bunlar içinde Âsik Pasazâde, Nesrî Mehmed Efendi, Katip Ruhî, Behistî ve Oruç

Bey gibi isimleri zikredebiliriz. Osmanli tarihçiligi hakkinda daha fazla teferruata girmeden sadece XV ve XVI. asirlarda yetisen bazi tarihçi ve tarihle ilgili eserlerinin isimlerini vermekle yetinmek istiyoruz. Böylece ilmin bu dalinda yetisen ünlü isimleri ve eserlerini görmüs olacagiz:

Tarihçi Eseri

1. Enverî Düstûrnâme

2. Sükrüllah Behcetu't-Tevârih

3. Dursun Bey Târih-i Ebu'l-Feth Sultan Mehemmed Han

4. Oruç Bey Tevârih-i Âl-i Osman

5. Âsik Pasazâde Tevârih-i Âl-i Osman

6. Nesrî Mehmed Cihannüma

7. Idris-i Bitlisî Hest Behist (Sekiz Cennet)

8. Kemal Pasazâde Tevârih-i Âl-i Osman

9. Sücûdî Selimnâme

10. Celâlzâde Mustafa Selimnâme

11. Hoca Sa'düddin Efendi Tâcü't-Tevârih

12. Bostan Çelebi Süleymannâme

13. Matrakçi Nasuh Süleymannâme

14. Gelibolu Mustafa Âli Künhu'l-Ahbar

15. Selanikî Mustafa Efendi Târih-i Selanikî.

Cografya:

Osmanlilar, cografya ilminde de önemli mesafeler katedip bu ilmin gelismesine hizmet etmislerdi. Bu devlette cografya ile ilgili eserlerin yazilmasi XV. asrin ortalarindan itibaren, fetihlerin artmasina paralel olarak artis göstermistir. XVI. asirda ise önemli ve mükemmel eserler meydana çikmistir. Bu mükemmeliyet XVII. asrin son yarisina kadar devam etmistir. Fâtih Sultan Mehmed, Batlamyus'un cografyaya ait levhalarini tedkik ederek, bunlarin aslina uygun ve anlasilir bir sekilde tertip ve

düzenlenmesini emretmistir. Bu hususta hiç bir fedakarliktan da kaçinmamistir.

Bilindigi kadari ile en eski Türkçe cografya kitabi Yazicizâde Ahmed Bican Efendi tarafindan 857 (m. 1453)'de Gelibolu'da tercüme suretiyle kaleme alinanidir. Ahmed Bican Efendi, bunu Kazvinî'nin "Acaibu'l-mahlukat" adli eserinden tercüme etmistir. Ancak XVI. yüzyilin ortalarinda Osmanli ülkesinde ünlü bir denizci ve haritaci ile karsilasiyoruz. Pirî Reis adini tasiyan bu ünlü denizci ve haritacinin tamamen orijinal olan dünya atlasinin sadece birkaç parçasina sahip bulunmaktayiz. 1515'te ceylan derisi üzerine çizilmis bulunan dünya haritasi, 1517'de Yavuz Sultan Selim Han'a sunulmustur. Burada Pirî Reis'in "Kitab-i Bahriye'sini de zikretmek gerekir. Kitab-i Bahriye, orijinal bir cografya kitabi olup, haritacilik bakimindan da önemli bir gelismislik örnegini teskil etmektedir. Mütehassislar tarafindan o tarihlerde Avrupa'daki haritalarin en mükemmeli olduguna isaret edilmektedir. Kitabu'l-Bahriye, Türkçe'deki ilk deniz atlasi ve portulani (rehber)dir. Ak Deniz çevresini, hem kendisinin genis tecrübesi ve hem de simdi çogu kaybolmus eski haritalara dayanarak kiyi, köse, liman, sahil, sehir ve kasaba tanitir. Ilkin 1521'de telif edilmis, daha sonra yeniden genisletilip 1525'de Damad Ibrahim Pasa araciligi ile Kanunî Sultan Süleyman Han'a takdim edilmistir. Kitab-i Bahriye'nin tibki basimi 1935 yilinda Istanbul'da yapilmistir. Kitab, manzum bir önsözle baslayip yine manzum bir sonuçla biter. Önsöz dikkatli bir sekilde okunursa, yazarin kuvvetli bir arastirma ve ince bir gözlem kudretiyle zamaninin cografya eserlerini ve gezdigi her yerin durumunu inceleyerek eserini yazdigi anlasilir.

XVI. yüzyilin denizcilerinden Seydi Ali Reis'in vücuda getirdigi Atlas'i (Muhit) pek degerlidir. Pirî Reis'ten sonra Süveys kaptani olan Galatali Seydi Ali Reis (öl. 970 = 1562) Umman ve Hind denizlerindeki seferleri sonucunda bas tarafi kozmografya ve bunun kaidelerinden, diger kisimlari da Kizildeniz, Aden ve Basra körfezleri ile Umman denizi ahvalinden bahseden mükemmel bir eser vücuda getirmistir. Bu eser, Hammer tarafindan Almanca'ya tercüme edilmistir.

XV ve XVI. yüzyil Osmanli cografyacilari ve eserleri hakkinda bilgi veren pek çok kaynaga sahip bulunmaktayiz. Ancak konuyu daha fazlauzatmamak için bunlardan bir kisminin sadece isim ve eserlerini vermekle yetinmek istiyoruz:

Cografyaci Eseri

1. Ahmed Bican Acaibu'l-Mahlukat

2. Muslihiddin Mustafa b. Vefa Mülheme-i Seyh Vefa

3. Kemal Reis Tuhfetu's-Selâtin

4. Ali Ekber Hitaî Hitaynâme (Çin'e seyahati anlatir)

5. Pirî Reis

a. Dünya Haritasi

b. Kitab-i Bahriye

6) Seydi Ali Reis

a. Mir'atu'l-Memâlik

b. Muhit

7. Müneccim Ahmed b. Ali Kanun fi'd-Dünya

8. Ali Macar Reis 7 haritali bir kolleksiyon

9. Sipahizâde Ahmed b. Ali

a. Esmau'l-Buldan

b. Evzau'l-Mesâlik ilâ Marifeti'l-Buldan

10. Kadi Abdurrahman Acaibu'l-Uzma (genisletilmis tercüme)

Astronomi:

Tarihimizde "Hey'et" veya "Ilm-i Hey'et" ismi ile anilan astronomi, riyazî ilimler cümlesinden oldugundan Osmanli medreselerinde matematik ve geometri ile birlikte okutulmaktaydi. Osmanlilarda astronomi, esasli olarak Ali Kusçu'nun ülkeye gelmesiyle baslar. Ali Kusçu'dan sonra Osmanli ülkesinde astronomi ve matematik ilimlerinin ilerlemesi için en çok çalisanlardan biri de Mirim Çelebi diye söhret bulan Mahmud b. Mehmed'dir. Kadizâde-i Rumî ile Ali Kusçu'nun torunudur. Hocazâde ile Sinan Pasa'dan ders görmüstür. Matematik, astronomi ve usturlaba dair eserler yazan bu bilgin astronom, Sultan II. Bâyezid'in emriyle Ulug Bey Zic'ine "Düstûru'l-Amel ve Tashihu'l-Cedvel" adiyla Farsça bir serh yazmistir. Yazar, eserde didaktik bir yol takip etmistir. Nitekim bir derecelik bir yayin sinüsünü hesab etmek için çok açik misallerle bes sistem göstermistir.

Mirim Çelebi, kendisini çok seven ve takdir eden Yavuz Sultan Selim (bu dönemde Anadolu kadiaskerligine kadar yükselmisti.) adina Ali Kusçu'nun Fethiye'sine bir serh yazmistir.

Ali Kusçu ve yetistirmis oldugu astronomlardan sonra bu ilimde ilk ciddi gelisme hamlesine 1577 senesinde tesadüf edilmektedir. Zira bu yilda Takiyüddin Mehmed b. Maruf'un gayretiyle Osmanli Devleti'nde ilk rasathane kurulmustur. Takiyüddin'in bu rasathânesi, Tycho Brahe'nin Uranniborg (XVI. yüzyil),Ulug Bey'in Semerkand (XV. yüzyil) ve Nâsiruddin Tûsî'nin Meraga (XIII. yüzyil) rasathâneleriyle karsilastirilabilecek nitelikte mühim bir rasathânedir. Osmanlilarin ilk rasathânesinin bilimsel seviyesinin ortaya konulmasi, bilim tarihimiz bakimindan ayri bir önem tasimaktadir. Bu sebeple, o dönemin çagdas bir rasathânesiyle Takiyuddin'in kurdugu rasathânenin mukayesesi degerlendirmeye katkida bulunacaktir. Gerçekten, Avrupa'nin ilk ortaçag rasathanesi Tycho Brahe'ninkidir. Ayrica, büyük bir tesadüf eseri olarak her iki rasathâne de hemen hemen ayni yillarda kurulmustur.

Dönemin, bu ilimdeki gelismisligini ortaya koyabilmek için iki rasathâneyi mukayese etmek gerekir. Takiyüddin'in rasathânesi ile ilgili bilgi, III. Sultan Murad'in Sehnâmesi'nde ve "Âlat-i Rasadiye li zic-i Sehinsahiye"de bulunmaktadir. Tycho Brahe ise 1598'de yayinladigi "Astronomiae Instauratae Mecanicae" adli eserinde aletlerini, gözlemlerini ve astronomiye katkisini ayrintilari ile açiklar. Bir rasathânenin bilimsel seviyesi, orada insa edilen ve kullanilan âletlerin mükemmelligine, yapilan gözlemlerin niteligine ve ayrica mevcud astronomlarin evrensel çalismalarina baglidir. Sehnâmedeki resimden anlasildigina göre 16 astronom veya görevlinin çalistigi rasathânedeki bütün aletler, bizzat Takiyüddin tarafindan imal edilmislerdi. Osmanli dönemindeki astronomi ile ilgili bu kisa malumattan sonra, XV ve XVI. asirlarda yetisip eser yazmis olan astronomlarindan birkaçini buraya alabiliriz:

Astronom Eseri

1. Abdülvacib b. Mehmed

a. Manzume fi'l-Usturlâb

b. Meâlimu'l-Evkat

2. Hüsameddin Tokadî Kavs-i Kuzeh (Gökkusagi hakkinda)

3. Ali Kusçu

a. Hallu Eskâli'l-Kamer

b. Meserretu'l-Kulûb

c. Risâletu'l-Fethiyye

4. Sinan Pasa

a. Fethu'l-Fethiyye

b. Risâle fî halli Eskâl-i Muaddili Utarid.

5. Hüseyin b. Hasan el-Konevî Ravzatu'l-Müneccimîn

6. Bedreddin Mehmed Mardinî

a. ed-Dürrü'l-Mensûr

b. el-Fethiyye fî Ameli'l-Ceybiyye

7. Hoca Ataullah Acemî

a. Risâle fî Ilmi'l-Evzân

b. Usturlab

8. Mehmed b. Kâtib Sinan

a. Hediyetu'l-Mülûk (II. Bâyezid için kaleme alinmistir.)

b. Mizânu'l-Kevâkib (Kanunî'ye takdim)

c. Muvazzihu'l-Evkat fî Marifeti'l-Mukantarat

9. Sinaneddin Yusuf Serhu'l-Fethiyye

10. Müeyyedzâde Abdurrahman Ef. Risâle fî Küreti'l-Müdahrece

11. Sinaneddin Yusuf Acemî Risâle fi'l-Hey'e

12. Mirim Çelebi

a. Düstûru'l-Amel

b. Risâletu'l-Ceyb

c. Risâle fi'l-Kible

d. Risâle fi'l-Usturlâb

13. Mirim Kösesi Mehmed Ef. Kitab fî Ilmi'l-Hey'e

14. Muslihiddin Larî

a. Serhu Risâle fi'l-Hey'e

b. Tezkire fî Ilmi'l-Hey'e

15. Muvakkit Mustafa b. Ali

a. A'lamu'l-Ibâd fî Ahbari'l-Bilâd

b. A'mal-i Usturlâb

c. Risâletu'l-Mikat fî Ilmi'l-Evkat

16. Perviz Efendi Mirkau's-Semâ

17. Takiyuddin Mehmed

a. Âlâtu'r-Rasadiye li Zic-i Sehinsahiye

b. Behcetu'l-Fikr fî Haleti's-Sems ve'l-Kamer

c. Cedavilu Rasadiye

d. Gurubu Semsin Sebebi ve Teahhuru

e. Hülasetu'l-A'mal fî Mevakiti'l-Eyyam ve'l-Leyâl

Tip:

Osmanli ülkesinde gerek sivil, gerekse askerî hayatta büyük ragbet görerek gelisen ilim subelerinden biri de tiptir. Osmanli padisah ve idarecilerinin baska ülkelerden gelen hekimlere olan iltifatlari ile onlara sagladiklari imkhanlar ve Müslüman hekimlerin yetisip çogalmasina hasredilmis hastahânelerin kurulmasi (vakfiye sartlarina göre gayr-i müslim hekim tayin edilemez) tabâbetin inkisafina sebep olmustur. Osmanli tabâbetine hem hastahâne, hem de tip medresesi olarak hizmet eden Bursa Dâru't-Tibbi, Osmanli Devleti'nin ilk saglik tesisidir. Uludag eteklerinde, havadar ve genis bir arazide iki katli olarak insa edilen hastahânenin genis bir bahçesi vardi. Hücre ve salonlarin kapilari bu bahçeye açilirdi. Bu ilk Türk tip müessesesi, kisa zamanda öyle bir söhret kazandi ki, meshur tabiblerden bir çogu buranin kadrosuna dahil olabilmek için gayret sarf ediyordu.

Bilinen kadari ile Anadolu'da Türkçe yazilmis en eski tip kitaplari ancak XIV. yüzyila kadar çikabilmektedir. Eski Anadolu türkçesi döneminde XIII. yüzyildan baslayarak dinî ve edebî ürünlerin yazilmis oldugu gözönüne alindiginda tipla ilgili eserlerin oldukça geç bir tarihte yazilmaya baslandigi görülür. Bunun en önemli sebebi Anadolu Selçuklu Devleti zamaninda bilim dilinin Arapça olmasidir. Anadolu Beylikleri döneminde Türkçe'ye verilen önem artinca dinî ve edebî sahalarda oldugu gibi tip konusunda da Türkçe eserlerin yazildigi görülür. Bu bakimdan burada Aydinoglu Beyligi'nin adini zikretmek gerekir.

Osmanli döneminin ilk Türkçe telif tib kitabi olarak kabul edilen "Havâsu'l-Edviye"yi te'lif eden Ishak b. Murad ile Amasya Hastahânesi bashekimi Sabuncuoglu Serafeddin ve Sultan II. Murad adina 841 (m. 1437)'de "Zahire-i Muradiye" adli büyük tip kitabini yazan Sinoplu Mü'min b. Mukbil, sonradan Osmanli Devleti'ne gelip hizmet eden tabiblerdir.

Fâtih Sultan Mehmed devri, tibbî faaliyet ve gelismeler bakimindan önemli bir devirdir. Fâtih, saglik islerini organize eden ve o günün sartlarina göre çok ileri bir zihniyetin anlayisi oldugu anlasilan Hekimbasilik (Reisu'l-Etibba) müessesesini kurarak, basina Kutbeddin Ahmed'i getirmisti.

Musikî, su sesi ve çiçeklerle de tedavi sistemini gelistiren Osmanli tip dünyasinda yeni metodlarla bazi hastaliklara tedavi uygulandigi görülmektedir. Arastirma alanimizin disinda kalan bu konuda daha fazla teferruata girmeden sadece bazi tabiblerimizin hangi eserleri nasil meydana getirdikleri ve hangi hastaliklara çare bulduklarina kisaca temas edecegiz.

873 (m. 1468)'de Amasya'li Sabuncu oglu Serafeddin b. Haci Ilyas'in, okudugu kitaplarla tecrübelerine dayanarak onyedi bâb üzerine te'lif ettigi tib kitabi dahilî ve haricî tedavi yollarini göstermektedir. Ahmedî'nin "Tervihu'l-Ervah" adli manzum tib kitabi XV. yüzyilin ortalarina dogru yazilmistir. Bu eserde, anatomiye ait kisa bilgiler verildikten sonra birer birer hastaliklarin tedavisinden bahsedilmektedir. XV. asir sonlari ve XVI. asir baslarinda yazildigi tahmin edilen "Yadigâr-i Ibn Serif" adli tibbî eser, havadan, sudan, yiyecek, içecek, spor ve hastaliklarin arâzindan bahseder. Halka göre yazildigi için pek çok nüshasi bulunan bu eserde, özellikle Gelibolu'dan bahsedilmektedir. Bu da müellifin Gelibolu'lu veya oraya yerlesmis bir kimse oldugunu göstermektedir. Eserde, hastaliklarin belirti ve ilaçlarindan bahsedilmektedir. Eser, Ibn Sina'nin Kanunu ile Ibn Baytar'in Müfredat'indan da istifade edilerek kaleme alinmistir.

Daha önce kisaca temas edildigi gibi Osmanli Devleti, dis ülkelerden kendisine iltica eden veya herhangi bir sekilde gelen tabiblere fazlasiyla ragbet gösteriyordu. Nitekim Timurlulardan, Ebu Said'in tabibi Kutbeddin Ahmed (öl. 903 H. = 1497 M.), efendisinin, Uzun Hasan'a esir düsüp

öldürülmesinden sonra Osmanlilara iltica etmisti. Osmanlilar, kendisine büyük bir ilgi göstererek yevmî (günlük) besyüz akça üzerinden maas baglamislardi. Bunun disinda ayrica her ayda 20 bin akça gibi gayet yüksek bir meblag vermislerdi. Böyle bir ragbet, disaridan bir hayli tabibin gelmesine vesile olmustu. Nitekim, Sirvan'li Hekim Sükrullah, Hoca Ataullah, Hekim Lâri, Hekim Arap, Tebriz'li Kemal gibi isimler, burada ilk akla gelenler olarak zikredilebilir. Böylece Osmanli bir mânâda disardaki beyin göçünü ülkesine dogru hizlandirmak suretiyle bu bransin kendi topraklarinda inkisaf edip gelismesini sagliyordu.

Bu tabiblerden baska, nebatî tipla mesgul olan Altunîzâde (öl. XV. yüzyil sonlari) ayni zamanda operatörlük yapabilecek bilgi ve beceriye sahipti. Bunun, idrar darligi çekenlere sonda ameliyati yaparak muvaffak oldugunu Sakaik-i Numaniye'den ögrenmekteyiz. Bu arada, XVI. asir baslarinda Necmeddin Mahmud'un "el-Hâdî fî ilmi'z-Zâdî"adli eseri, "Mecmau'l-Mücerrebât" adiyla ve ilavelerle Türkçe'ye çevrilmistir.

Izmitli Muhyiddin Mehmed (öl. 910 H. = 1504 M.), Amasya'li Tabib Mehmed b. Lütfullah ile Haci Hekim (öl. 913 H. = 1507 M.), lugat ilminde Bahru'l,Garaib ve tiptan Kasimiyye müellifi Amasya'li Halimî (öl. 882 H. = 1478 M.'den sonra), tip, matematik ve edebiyatta söhret sahibi olup teshil adli eserini yazan Perviz b. Abdullah (öl. 978 H. = 1570 M.) ve Tabib Tebriz'li Kemal'in oglu olup mesanedeki taslara dair Türkçe bir eser yazmis olan Ahi Ahmed Çelebi (öl. 930 H. = 1523 M.) bu tarihlerde yetismis olan belli basli tabiblerdendi. Bunlardan Muhyiddin Mehmed, Haci Hekim, Kaysunîzâde, Sinaneddin Yusuf ve Ahi Çelebi hekimbasilikta da bulunmuslardi.

Ibn Kemal'in, "Rücûu's-Seyh ile's-Sabâ fi'l-Kuvveti ale'l-Bâ" isimli eseri, Arapça olup Yavuz Sultan Selim'in emri ile kaleme alinmistir. Ihtiyarlarin kuvve-i bahiyyesinin artirilmasina dairdir. Âli Çelebi tarafindan tercüme edilmistir. yukarida adi geçen Mehmed b. Lütfullah'in, II. Bâyezid'in oglu ve Amasya Valisi Sehzâde Ahmed adina "Müfredât-i Tip" tarzinda Arapça bir eseriyle, kendisini himaye eden Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi nâmina yine Arapça onyedi fasil üzerine mafsal hastaliklarina dair diger bir eseri vardir. 911 H. (1505 M.)'de Cerrah Ibrahim b. Abdullah tarafindan Yunanca aslindan tercüme edilmis olan "Alaim-i Cerrahîn" ve 967 H. (1559 M.)'de vefat eden Ilyas b. Isa'nin "Müfredât" isimli eserleri de XVI. yüzyilin ilk yarisina aittirler. Bu arada Atûfî Hayreddin'in (öl. 948 H. = 1541 M.)de "Hifzu'l-Ebdân" isimli bir eseri oldugunu belirtmek gerekir. Bu dönemin tibbî eserlerinden birisi de Yahudi Dotor adinda bir tabibin olup takriben 951 H. (1544 M.)'de ve Hekimbasi Kaysunîzâde zamaninda Kitab-i Asây-i Pirân isimli eseridir. Hekim Dotor'un dede ve babasinin Ispanya'da doktor olduklari belirtilmektedir.

Ele aldigimiz asirlarda, Osmanli dünyasinda tip, eczacilik ve hastahânelerle ilgili büyük bir gelisme görülmektedir. Ser'iyye Sicili kayitlarinda da mesane ve ameliyatlarla ilgili bilgiler bulunmakla beraber biz, konuyu daha fazla uzatmamak için üzerinde fazla durmadik. Bununla beraber Osmanli dönemi Dâru's-Sifalari ve buralarda çalisanlar hakkinda kisaca bilgi vermek ihtiyacini duydugumuzu belirtmek isteriz. Böylece, nazarî tibbin yaninda amelî tibbin gerçeklestirildigi hastahaneler hakkinda da bilgi sahibi olmus olacagiz.

Klasik Osmanli hastahaneleri olan Dâru's-Sifalarin mimarî özellikleri birçok arastirici tarafindan incelenmis olmakla birlikte buralarda yürütülen faaliyetler üzerinde yeterince çalisma yapilmadigi anlasilmaktadir. Osmanli Dâru's-Sifalarinin vakfiyeleri dikkatle incelendiginde bu vakfiyelerde klasik Osmanli hastahanelerinin yönetiminin yanisira hekim ve diger saglik mensuplari ile ilgili degerli bilgiler bulundugu görülür. Vakfiyelerde Dâru's-Sifadaki görev dagilimi, görevlilerde aranan nitelikler, sorumluluklari ve beklenen bilgi ve beceri seviyesi ile ilgili olarak bütün hizmetliler için ayri ayri teferruatli sartlar kosulmasinin, özellikle XV ve XVI. yüzyillarda bir Osmanli gelenegi oldugu anlasilmaktadir. Gerçekten Bursa Yildirim Dâru's-Sifasi (802/1400), Fâtih Dâru's-Sifasi (875/1470), Edirne II. Bâyezid Dâru's-Sifasi (889-893 / M. 1484-1488), Manisa Hafsa Sultan Dâru's-Sifasi (H. 946/ M. 1539), Haseki Sultan Dâru's-Sifasi (H. 957/M. 1550), Süleymaniye Dâru's-Sifasi (H. 961/M. 1553-1559), Atik Valide Dâru's-Sifasi (H. 990/M. 1582) ve Sultanahmet Dâru's-Sifasi (H. 1018-1026/M. 1609-1617) gibi Dâru's-Sifalarin vakfiyeleri üzerinde yapilan bir arastirmaya göre Dâru's-Sifalarda hizmet etmek üzere tayin edileceklerde aranan nitelikler, sorumluluklari ve görevlileri tesbit edilmistir. Buna göre Dâru's-Sifa görevlileri, tabib, kehhal, cerrah ve yardimci saglik mensuplari, assab, edviye-kûb, tabbah, kayyum, kâse-kes ile ferras, âb-rîzî, câme-suy, dellak gibi temizlik hizmetlileri ve nâzir, vekilharç, kâtip gibi idarî yetkililer ile mahzenci, bevvâb, gassal ve imamdan olusurdu.*

Müellif (tabib, doktor) Eseri

Ahmedî

a. Tervihu'l-Ervah

b. Müntehab-i Sifa

2. Haci Pasa

a. Kitabu'l-Feride

b. Kitabu's-Saade ve'l-Ikbal

c. Kitabu't-Ta'lim

d. Sifau'l-Eskam ve Devau'l-Âlâm

e. Müntehab-i Sifa

3.Seyhî

Kenzu'l-Menafi'

4. Mü'min b. Mukbil

a. Kitabu't-Tib

b. Miftahu'n-Nur ve Hazainu's-Surûr

c. Zahire-i Muradiye

5. Aksemseddin

a. Kitabu't-Tib

b. Maddetu'l-Hayat

6. Serafeddin Sabuncuoglu

a. Cerrahiye-i Ilhaniye

b. Mücerrebnâme

7. Bedr-i Dilsad

a. Kehhalnâme

b. Kemalnâme

c. Muhtasaru't-Tib

8. Ibn-i Serif Yhadigâr-i Ibn-i Serif

9. Mehmed b. Lütfuullah

a. Müfredat-i Tib

b. Mafsal Hastaliklari

10. Sükrullah Sirvanî Ilyasiye fi't-Tib

11. Kaysunîzâde Mehmed Tib Mecmuasi

12. Halimî Lütfullah Efendi Kasimiyye

13. Hekimsah Mehmed Kazvinî

a. Asbabu Sitteti'z-Zaruriyye

b. Mucez Serhi

c. Nasihatnâme

14. Ahi Çelebi

a. Risâle-i Hassatu'l-Kilye ve'l-Mesâne

b. Mucez Tercümesi

15. Kaysunîzâde Mehmed b. Mehmed

a. ed-Dürretu'l-Muntahab

b. Düsturu'l-Bimâristan

c. Düsturu't,Tibbi'l-Misbah

d. Zâdu'l-Mesir fî Ilaci'l-Bevâsir

16. Atufî

a. Hifzu'l-Ebdân

b. Ravzu'l-Insan fî Tedabir-i Sihhati'l-Ebdân

17. Ilyas b. Isa Müfredât

18. Nidaî

a. Baytarnâme

b. Manzume-i Tib

c. Menafi'n-Nâs

d. Tababet-i Beseriye ve Baytariyye

19. Hekim Dotor Asay-i Pirân

20. Takiyüddin Sirazî Enisu'l-Etibba fi't-Tib

21. Mehmed Efendi Menbau'l-Hayat

22. Davud Antakî

a. Bugyetu'l-Muhtac

b. ed-Durretu'l-Muntahab

c. Elfiye fi't-Tib

d. Letaifu'l-Minhac

e. Mecmau'l-Menafii'l-Bedeniyye

Riyâziye:

Kâtip Çelebi'ye göre "Riyâziye" hendese (geometri), hey'et (astronomi), hesab (matematik) ve musikî dallarina verilen müsterek bir tabirdir. Günümüzde, bu ilimlerin her biri müstakil birer brans olarak varliklarini sürdürmektedirler. Bu bakimdan biz riyâziye bahsinde sadece aritmatik, geometri ve cebir gibi sayi ve ölçü temeline dayanarak niceliklerin özelliklerini inceleyen matematik ilminden bahsetmek istiyoruz.

Osmanli Devleti'nin kurulusu ile beraber, ahenkli bir sekilde tesis edilen ilmî müesseseler arasinda Iznik ve Bursa medreseleri ilk sirayi alirlar. Bu ilk Osmanli medreselerinde fikih denilen Islâm hukuku ile kelâm yaninda aklî ilimlerden mantik ve riyazatin da ihmal edilmedigi anlasilmaktadir. Adivar, su ifadelerle konuya bir açiklik getirmek ister: "Bu ilk medreselerde ne okutuldugunu açik bir sekilde bilmek pek faydali olabilirdi. Fakat bu hususta kesin bilgilere sahip olmamakla birlikte, o vakitler hemen bütün ilim kitaplari Arapça yazilmis oldugundan, medreseler programinda bu dilin önemli bir yer tuttugu muhakkak olup, fikih ve kelâm yaninda aklî ilimlerden mantik ve

matematigin de tamamiyle ihmal edilmedigi kestirilebilir." Muhtemelen, Adivar'in bu görüsünü oldugu gibi benimseyen ve buna ilavelerde de bulunan Sehabettin Tekindag da konu ile ilgili olarak sunlari yazar: "Bununla beraber diger Anadolu medreselerinde oldugu gibi fikih ve kelâm yaninda, aklî ilimlerden mantik ve riyazatin da ihmal edilmedigi kestirilebilir. Nitekim Bursa'da dogan Türk riyazeci ve astronomu Kadizâde-i Rumî, Semerkand'a giderek Semerkand Rasathanesi müdürlügüne ve Semerkand Medresesi reisligine getirildi." O, Iznik'teki Orhan Gazi Medresesi'nden bahsederken de asagidaki bilgileri vermek suretiyle bu dönemde aklî ilimlerin ileri bir seviyede olduguna isaret eder: "Ilk Osmanli Medresesi, Iznik'te Orhan gazi tarafindan kurulan ve Iznik Orhaniyesi adini alan medresedir. Orhan Gazi, gerekli vakiflarini yaptigi Iznik Orhaniyesi'nin müderrisligine naklî (ulûm-i ser'iyye) ve aklî (hikmet-i ameliye - hikmet-i nazariye) ilimlerde mütehassis bir bilgin olan Kayseri'li Serafeddin Davud (öl. 1350)'u getirdi."

Daha önce de kisaca temas edildigi gibi, gerek Osmanli, gerekse daha önceki medreselerde riyâziye dersleri okutuluyordu. Hele dönemimiz itibariyle bizi ilgilendiren XV ve XVI. asirlarda riyâziyat denilen ilimlerde epey mesafe katedilmisti. Nitekim Fâtih Sultan Mehmed'in kurdugu "Semâniye Medreseleri"nin en alt seviyesi olan "Hasiye-i Tecrid" bölümünde muhtasarat denilen Sarf, Nahiv, Hesap, Hendese ve Hey'et gibi ilimlerin tahsili, Osmanlilarda müsbet ilme verilen degeri göstermektedir. Devrinin üniversitesi sayilan Sahn-i Semân'in muhtelif siniflarinda kelâm, fikih, hadis ve tefsir gibi dinî ilimlerin yaninda, matematik, astronomi ve geometri derslerinin de okutuldugu ve buradan kadi, müderris ve tabiblerin yanisira mühendislerin de yetistigi, okutulan derslerden anlasilmaktadir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde gerek okutulan dersler, gerekse müstakil fakülte diyebilecegimiz tip ve riyâziye medreselerinin açildigi görülür. Konuyu daha fazla uzatmamak için Osmanli diyarinda XV ve XVI. asirlarda yetiserek günümüze eser birakmis olan bazi riyâziyecilerin isim ve eserlerini vermekle yetinmek istiyoruz. Böylece bu dönemde adi geçen sahada da Osmanli dünyasinin nasil bir gayret içinde oldugunu görmüs olacagiz.

Riyâzeci Eseri

1. Ali b. Hibetullah (öl. 1402) Hulâsatü'l-Minhac fî Ilmi'l-Hisâb

Kadizâde-i Rûmî

a. Muhtasar fi'l-Hisâb

b. Risâle fî Istihraci'l-Ceyb

c. Serhu Eskâli't-Tesis

3. Ibrahim b. Mehmed el-Halebî Umdetu't-Tullâb fî Ilmi'l-Hisâb

4. Mahmud b. Kadi Manyas A'cabu'l-Uccab (son kisim matematik)

5. Fethullah Sirvanî Serhu Eskâli't-Te'sis

6. Molla Lütfi Tez'ifu'l-Mezbâh

7. Haci Atmaca Mecmau'l-Kavaid

8. Alaeddin Ali Fenarî Serhu Tecnis fi'l-Hisâb

9. Hayatî el-Hüseynî Tuhfetu'l-Hisâb

10. Müslihiddin b. Sinan Risâle-i Eflatuniyye (Arapça matematik)

11. Muzafferuddin Ali Sirazî Hasiye li Halli Müskilât-i Öklides

12. Matrakçi Nasuh

a. Câmiu'l-Kitâb ve Kemâlu'l-Hisâb

b. el-Ken'aniyye fi'l-Hisâb.

13. Mehmed b. Ibrahim Halebî

a. Adetu'l-Hâsib ve Umdetu'l-Muhâsib

b. Ref'ul-Hicâb an Kavâidi'l-Hisâb

c.Tezkire (geometri ile ilgili)

14. Yusuf b. Kemal Câmiu'l-Hisâb

15. Sa'dî b. Halil Miftâhu'l-Müskilât.

Görüldügü gibi sadece XV ve XVI. asirlarda yetisen ve her biri sahalari ile ilgili eser yazanlardan sadece birkaçina isaret edildi. Bu müelliflerin, eserleri sadece bizim siaret ettiklerimiz degildir. Fakat konu itibariyle biz sadece alanlari ile ilgili eserleri verdik.

Sonuç olarak sunu söyleyebiliriz ki, XV ve XVI. asirlar, Osmanli dünyasinda, hemen her sahada ilerlemenin kayd edildigi asirlardir. Bununla beraber sunu da belirtmemiz gerekir ki, çesitli sebeplerden dolayi (burada buna girmeye gerek duymuyoruz) bu asirlardan sonraki dönemlerde ayni

dinamizm devam ettirilememistir. Bu da ülkeyi yavas yavas bir inhitata dogru götürmüstür.

ASIK EDEBIYATI

ASIK EDEBIYATI, Anadolu'da XVI. yüzyildan sonra, sehirlerde, esnaf tesekküllerinde, asker ocaklarinda, kervansaraylarda, konaklarda gelisen halk edebiyatindan farkli orta tabaka edebiyati. Bu edebiyatin temsilcilerine halk sâiri denir. Halk sâirleri, köy, kasaba, göçebe gibi topluluklarda güç hayat sartlan içerisinde yetismislerdir. Büyük sehirlerde yasayan halk âsiklari ise Divan edebiyatindan etkilenerek özelliklerini büyük ölçüde kaybetmislerdir. Âsiklar eserlerini sazlariyla beraber, hem çalarak hem de söyleyerek meydana getirirlerdi. Her âsik bir ustanin yaninda yetisir, yetisme esnasinda ustasindan ögrendiklerini etrafa yayarlardi. Geçimlerini ya zengin olanlarin yardimlariyla, veya toplulukta sanatini icra ettikten sonra toplanan paralardan temin ederlerdi. Âsiklar çesitli tasniflere tabii tutulmuslardir. Kisaca asagidaki sekilde gösterilebilirler:

Kasaba Sairleri: Bunlar Divan siirinin etkisinde kalmis ve belli bir süre tahsil görmüslerdir.

Köy Sairleri: Büyük sehirlerden uzak kalmis sâirlerdir. Sanatlarini köy dügünü ve meclîslerde icra ederlerdi.

Göçebe Çevrelerinin Sâirleri: Güneydogu Anadolu' da bulunan asiret beylerinin hizmetinde bulunan sâirlerdir.

Mezhep ve Tarikat Sâirleri: Daha ziyade kizilbas sâirleri ile Haci Bektâs-i Velî'nin yolundan ayrilmis olan Bektasî sâirleridir.

Yunus Emre, Haci Bayram Velî ve Esrefoglu gibi mutasavvuflarin siirlerindeki özellikleri zamanla sonradan gelenler degistirmisler ve kaynagini Sah Ismail'in Siî inançlari ve kültüründen alan yari politik bir âsik edebiyati meydana getirmislerdir. Sah Ismail'in ve Tahmasb'in Osmanli padisahlariyla yaptigi savaslar esnasinda Pir Sultan Abdal, Kul Himmet gibi bazi sairler bu edebiyatin Anadolu'da temsilciligini yapmislardir.

Âsik edebiyatinin sözlü ve yazili olmak üzere iki kaynagi vardir. Sözlü kaynak, âsik edebiyatini ögrenenlerin hafizalaridir. Bunlar âsik edebiyatinin bir yerden bir yere, kusaktan kusaga yaymayi vazife kabul ederler. Yazili kaynaklar ise, okumayazma bilen âsiklarin, veya herhangi bir meraklinin begendigi siirleri yazdiklari defterlerdir. Bu çesit defterlerin eskilerine "Cönk" denirdi.

Âsiklarin meydana getirdikleri eserler hikâye ve siir olmak üzere iki kisma ayrilirlar.

a)- Hikâyeler: Asiklarin anlattiklari, nesir ve nazim karisimi hikâyelere, Türk Edebiyat tarihinde "halk hikâyesi" adi verilir. Bu hikâyelerin son devirdekiler hariç müellifleri belli degildir. Hikâyelerde kahramanlik, ask ve halk sairlerinin hayatlari anlatilir.

b)- Siirler: Âsik edebiyatinda siir, hem âsiklar tarafindan meydana getirilir, hem de baskalarinin ki nakledilirdi. Siir, âsik edebiyatinda konulan bakimindan su çesitlere ayrilir:

1)- Destan
2)- Güzelleme

3)- Koçaklama
4)- Taslama
5)- Agit
6)- Muamma
7)- Tenkit, iyilik telkini, nasihat ve sikayet gibi ahlâkî konulari isleyen manzumeler.

Âsik Edebiyati, dil, üslup ve vezin bakimindan Divan Edebiyatindan ayrilir. Âsiklar halkin konustugu dil ile yazmislar ve söylemislerdir. Eserlerinde çok az Arapça ve Farsça kelimeler kullanmislardir. Hakim olan vein, hece veznidir. Ancak aruz vezni de yer yer kul lanilmistir.

Âsik Edebiyati aslinda sözlü bir edebiyattir; zira, asiklar, siirlerini yazmazlar, söylerlerdi.

AYAK DIVANI

Osmanli Devleti'nde acil ve fevkalade haller karsisinda, padisahinda katildigi divan, toplanti. Padisah hariç, divanda bulunanlarin hepsinin ayakta durarak karar almalari sebebiyle bu tür toplantilara ayak divani denilmistir.

Bu divanda üzerinde durulan is derhal bir karara baglanirdi. Eger bu divanin padisahin bulun madigi bir yerde, mesela seferde toplanmasi gerekirse; o zaman sadrazam ve serdar-i ekrem dîvana baskanlik yapardi. Saray daki ayak dîvanlarinda padisahin oturmasina mahsus taht, sarayin babüsseade denilen kapisinin önünde, mermer sütunlara dayali revak veya eyvanin altinda bulunurdu. Padisahlarin yapmak mecbüriyetinde kaldiklari ayak divani; ya mühim gördükleri ve süphe ettikleri bir yolsuzlugun halledilmesi münasebetiyle veya askerin isyani, yahud da halkin bir sikayeti üzerine yapilirdi. Sad razamlarin yaptiklari ayak divani ise ekseriyetle savas zamaninda ordugahda olurdu. Ordu erkani ve ocak zabitlerinin katildiklari divanda serbest müzakere yapilarak mes'ele sür'atle karara baglanirdi. Bunlardan baska, pa disahlarin herhangi bir isin tah kîkine gittikleri yerlerde de ayak divanlari kurduklari olurdu.

Ayak dîvanlarinin kurulmasina sebeb teskil eden pek çok tarihî hadiseler vuku bulmustur. Mesela Kanunî Sultan Süleyman Han'in Istanbul'daki nüfus artisin dan dolayi su ihtiyacinin karsilan masi husüsunda bir rum mimar ile görüsmesi bunlardandir.

Bir baska misalde söyledir:Tüccarlar ve hacilarla dolu bir Osmanli gemisine Malta sövalye leri tarafindan el konmasi sebe biyle derhal bir ayak divani toplanmistir. Bu divanda Malta mes'elesi görüsülmüs, vezirler ile devlet erkaninin hazir bulundugu bu divanda sefere karar verilmistir.

Bu ayak divanlari padisahin arzüsu ve acele karar alinmasi sebebiyle yapilan divanlardir. Bir de padisahin yapmak mecbüriyetinde kaldiklari ayak divanlari vardir. Bu tip ayak divanlari da vuku bulmustur. Mesela 1602 (H.1011) senesinde, kapikulu süvarileri Anadolu isyanlari sebebiyle üçüncü Mehmed Han'i ayak dîva nina davet etmislerdi. Bunun üzerine Padisah, Akagalar kapisi denilen harem-i hümayun kapisina çikip, istekleri dinlemisti.

Dördüncü Murad Han zama ninda kapikulu askerlerinin isyanlari sebebiyle iki defa ayak divani kurulmustur.

1651 (H.1061) de, noksan kestirilen ayari düsük bir para mes'elesi sebebiyle

esnaf ayaklandi ve padisah ayak dîvanina davet edildi. Babüsseade'ye kadar gelen esnaf ve halk, kurulan ayak dîvaninda dertlerini dördüncü Mehmed Han'a söylediler. Müftî Kara Çelebizade de esnafin sika yetinin mahiyetini padisaha îzah etti. Bunun üzerine Padisah; "Böyle zulme rizam yoktur" diyerek hatt-i hümayun verip mes'elenin halli için söz verdi.

1658 (H.1069) senesinde dördüncü Mehmed Han zamaninda, Anadolu'daki vezirlerin Köprülü Mehmed Pasa'ya karsi muhale fetleri üzerine sadrazam Erdel isleriyle mesgul iken, acele Padisahin yanina Edirne'ye davet edildi. Otag-i hümayunda bizzat Padisahin huzürunda vezirler, seyhülislam, kazaskerler, yeni çeri agasi, bölük agalari ve diger bütün ocak agalarinin davet edilmesiyle bir ayak dîvani kuruldu. Bu, Osmanli devletinde son ayak dîvani oldu.

BAYRAK

Devletleri temsil eden renk ve sekli özellestirilmis millî alamet. Arapça raye ve liva kelimelerinin karsiligi olan bayrak ve sancak, umumiyetle dikdörtgen biçiminde ve kumastan yapilir. Bayrak bir milletin varliginin ve bagimsizliginin sembolü, tarihinin hatirasidir. Degeri; pamuk, atlas ve ipekten yapilmasina bagli olmayip, temsil ettigi milletin kiymeti ile ölçülür. Devletin hakimiyetini, bagimsizligini ve serefini temsil ettigi için bayraga saygi gösterilir. Çok eski zamanlarda kurulan devletler ve kavimler, bayrak veya bayraga benzeyen semboller kullandilar. Islam tarihinde ise hicretin birinci yilindan itibaren bayrak kullanilmaya baslandi. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem hicretin birinci senesinde Sam'dan dönmekte olan Kureys kervanina karsi gönderdigi hazret-i Hamza komutasindaki otuz kisilik kuvvete bayrak seklindeki sembolü ilk defa kendi elleriyle bir mizragin ucuna beyaz bir bez baglayarak askerlerden Ebü Mersed'in eline verdi. Liva-ül-Beyda ismiyle anilan bu bayrak, Hayber gazasina kadar kullanildi. Hayber'den sonra Raye denilen siyah bir bayrak kullanildi. Dört halîfe devri, Emevîler, Abbasîler, Endülüs Emevîleri zamanlarinda da çesitli renk ve sekilde bayraklar kullanildi.

Türklerin ilk kullandiklari bayragin rengi ve sekli hakkinda kesin bir malumat yoktur. Ancak Orta Asya tarihi hakkindaki bilgilere dayanarak Islamiyet'ten önceki Türklerde Tug adi verilen bayrak veya sembollerin kullanildigi bir gerçektir. Siyahtan kirmiziya kadar; mavi, sari, yesit, beyaz gibi çesitli renklerde semboller kullanmis olan eski Türkler, bir mizragin ucuna bagladiklari, umumiyetle ipekten yapilmis bu alametlere batrak, badruk, bayrak gibi isimler verdiler. Dokuzuncu asirdan Itibaren kitleler halinde müslümanligi kabul eden Türkler de çesitli bayraklar kullandilar. Bu bayraktaki en büyük özellik, Islamî motif ve unsurlarin ön plana geçmesiyle birlikte, millî motif ve sembollere de yer verilmesi idi. Ilk müslüman Türk devletlerinden olan Gaznelilerin bayraklarinda, yesil zemin üzerinde beyaz hilal ve kus resimleri vardi. Karahanlilarin bayraklarinda al renk üzerinde dokuz tug resmi bulunuyordu. Diger müslüman Türk devletleri de çesitli renk ve sekilde bayraklar kullandilar. Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk yillarinda mavi zemin üstüne beyaz çift kartal sembolü ve siyah çizgili gerilmis yay ve ok resimleri varken, daha sonra siyah renkli bayrak kullandilar. Bu bayrak Anadolu Selçuklulari tarafindan da benimsenmisti. Selçuklularda hanedan rengi olarak kabul edilen al renkti bayraklar da vardi. Haçli seferlerine kahramanca gögüs geren Selahaddîn-I Eyyübî'nin bayragi san renkli olup, üzerinde hilal bulunuyordu. Bu sekil hem bu devletin bayragi, hem de Avrupalilar tarafindan Islamiyetin sembolü olarak kabul edilmistir.

Osmanlilar zamaninda da çesitli renk ve sekillerde bayraklar kullanildi. Osmanlilarda bayrak; padisahi, dolayisiyle devleti temsil ederdi. Zira padisah,

devleti temsil etmekteydi Padisah bayrak ve sancaklarim, Emîr-i Alem denilen pasa Ile bunun maiyyetindeki saltanat sancaklanyla mehterhane takimim ihtiva eden bölükler tasirdi. Ayrica her ocagin, her birligin hatta her ortanin (taburun) ayri sancagi vardi. Sancaklar da çesitli renklerde kullanilmistir. Yesil ve kirmizi renklerin hakim oldugu bayrak ve sancaklarda, Osmanogullarinin hanedan rengi kirmizi daha dogrusu al idi. Al renk, dogrudan dogruya Osmanogullarini Isaret ederdi. Sultanlar yani padisah kizlari bile beyaz renkte degil al renkte gelinlik giyerlerdi. Padisahin yorgani, çarsafi, yastigi al renkteydi. Al renk esasinda Selçuklularda da hanedan rengi olarak kabul ediliyordu. Osmanogullari, Selçukogullarinin mesru varisleri olarak bu rengi devralmislardir. Bu husus al renge tamamen bir millî karakter vermistir ki, bugün de devam etmektedir. Selçuklular da bu rengi selefleri olan Karahanlilardan almislardi. Kirmiziyi süsleyen ayin mensei ise destanlar dönemine kadar dayanir. Yildiz ise daha sonraki devirlerde konulmustur.

Osmanlilarin ilk bayragi, Anadolu Selçuklu hükümdari Giyaseddîn Mes'üd tarafindan Osman Bey'e gönderilen hediyeler arasindaki beyaz renkli bayrak idi. On dördüncü asirdan itibaren çesitli renk ve sekilde bayraklar kullanildi. Kamüs-ül-a'lam'da bildirildigine göre, Osmanli sancaginin rengini ve (bugünkü ayyildizli Türk bayraginin) seklini tayin eden, sultan birinci Murad ve Yildirim Bayezîd Handevirlerinde yasayan Tîmürtas Pasa'dir. Bu asirda Osmanli donanmasinda ve azap Kit'alarinda kirmizi; yeniçeri kit'alarinda beyaz bayraklar kullanildigi, Fatih Sultan Mehmed Han' in muasiri olan tarihçi Türsün Bey'in ifadelerinden anlasilmaktadir. On besinci asirda Osmanlilarin kirmizi bayraklar kullandiklari, Asikpasazade'nin Alasehir'de dokunan bir nevî al kumastan bayrak ve hil'at yapildigi hakkindaki kaydinda yer almaktadir. Muhtelif kaynaklarin incelenmesinden anlasildigina göre, Osmanlilar kurulustan Itibaren diger islam ve Türk devletlerinde oldugu gibi, çesitli bayraklar kullandilar. On besinci asirda padisaha aid sancaklardan baska çesitli askerî birliklere ve büyük devlet adamlarina, beylerbeyi, sancakbeyi, donanma kumandani ve reisleriyle azap ocaklari na ve ticaret gemilerine mahsus türlü renklerde bayrak ve sancaklar vardi. Bu bayraklarin ve sancaklarin üzerinde muhtelif sekil ve yazilar bulunurdu. Yeniçeri ocaginin muhtelif ortalarinin (tabur) kendileri ne mahsus nisanlari vardi. Kislalarin kapilarina asilan ortalarin bayraklarina bu alametler naksedilirdi. Bu asirda yeniçerilere ak, sipahîlere kirmizi, silahdar bölügüne san, orta ve asagi bölüklere alaca renkli olarak verilen bayraklar bu birliklere verilen sancak mahiyetinde idi. Çünkü Osman Gazi'den Itibaren Kanunî devri de dahil olmak üzere padisahlara mahsus olan bayrak beyaz renkli idi. Yavuz Sultan Selîm Han'in Çaldiran ve Misir seferlerinde, otaginin önüne hakimiyet alameti olan beyaz ve kirmizi renkli bayraklar dikilmisdi. Ayrica Yavuz Sultan Selim Han zamaninda, bugün Topkapi Sarayi mukaddes emanetler dairesinde bulunan, Peygamber efendimize satlallahü aleyhi ve sellem aid olan Sancak-i serîf Osmanlilara geçti. Çok büyük hürmet ve ihtimam gösterilerek asirlardir muhafaza edilen Sancak-i serif kilif içinde bulundurulur, asla açilmazdi. Sefer-i hümayunlarda padisahlar beraberlerinde götürürlerdi. Halifelik alametlerinden biri olan Sancak-i serif, devleti son derece tehdîd eden hallerde ve isyanlarda padisahin emriyle çikarilir, millet, asilere karsi Sancak-i serifin altinda toplanmaya çagrilirdi. Bu suretle millet birlik içinde hareket ederek isyani bastirirdi.

Yavuz Sultan Selim zamaninda Çaldiran seferinde ilk defa olarak kullanilan yesil renkli bayrak, bu devirden sonra da hemen her zaman sik sik kutlanilmistir. Osmanlilarin, hilafeti de haiz olduklarini göstermek ve Peygamber efendimizin mesru halefleri olduklarini belli etmek için kullandiklari yesil renkli sancak, Barbaros Hayreddîn Pasa ve Utuç Ali Reis'in donanmalarinda da kullanildi. Peygamber efendimizin sallallahü aleyhi ve sellem mensüb oldugu Hasimîlere aid olan yesil renkli sancak, sultan birinci Mahmüd Han devrinde donanmanin

bayragi kabul edildi.

Kanunî Sultan Süleyman Han devrinde de beyaz, alaca, kirmizi ve san bayraklara siyah ve yesil renkliler de ilave edildi. Dogrudan dogruya padisahin hassa kuvvetini teskil eden kapikulu ocaklarinin tasidiklari bayraklar, umumiyetle saltanat sancaklari sayilirdi. Macaristan seferine çikan ve orduya kumandan tayin edilen sadrazam Ibrahim Pasa' ya; beyaz, yesil ve sari renkte üç sancakla iki kirmizi, iki de alaca bayrak verilmesi bu hususu isbat etmektedir. Toprakli süvarinin yukansi yesil, asagisi kirmizi renkte olmak üzere iki renkli bayragi vardi.

Osmanli ordusunda oldugu gibi, donanmasinda da türlü renk ve sekillerde bayraklar kullanildi. On besinci asirda genellikle kirmizi renkli bayraklar kullanildigi halde on altinci asirda kumandana mahsus bayragin yesil, derya beylerinin ise beyaz, kirmizi, sari, sarikirmizi, ufkî çizgili alaca bayraklar kullandiklari görülmektedir. Bu asirda ticaret gemilerinin beyaz bayraklar tasidiklari da bazi kaynaklardan anlasilmaktadir. Daha sonraki asirlarda da kapdan pasalara mahsus olan bayrak yesil idi. Gemi sancaklarinda en ziyade kirmizi (al) renk kullanilmakla beraber, yesil bayraklar da çöktü. Bunlarin kimlere aid oldugu üzerlerindeki sekillerden anlasilirdi. Sultan birinci Mahmüd Han devrinden sonra donanmada daha çok yesil sancaklar kullanilmaya baslandi.

Kalyonlarin kiç sancaklari yesil oldugu gibi, amirallere mahsus forslar da yesil zemin üzerinde zülfikar ve hilal sekillerini ihtiva ederdi. Sultan üçüncü Selîm Han zamaninda ordu ve donanmada yapilan yeni düzenlemeler esnasinda bayraklar üzerindeki hilal sekline, sekiz köseli yildiz ilave edildi. Bayrak mes'elesinin muayyen esaslara baglandigi bu devirde, büyük gemilerin muhtelif direklerine çekilecek bayraklar tesbit edildi. Padisaha mahsus gemiye (taht gemisi) çekilecek kirmizi sancagin üstünde sultan üçüncü Selim Han'in tugrasi vardi. Ticaret gemilerinin tasidigi bayraklarin renk ve sekillerinin tesbit edildigi bu dönemde, Cezayir beylerbey inin, üst kösesinde beyaz renkte sarikli bir insan basi bulunan kirmizi bayragi vardi. Bu dönemde kumandan forslari yesit olup, beylerbeylige aid ticaret gemilerinin bayragi; yesil, beyaz, kirmizi üç ufkî parçadan meydana gelmisdi. Tunus ve Cezayir ticaret gemileri ortasi yesil olmak üzere iki mavi, iki kirmizi, bes ufkî parçadan meydana gelen bayraklar tasiyordu, Trablus beylerbeyi île istanbul limanina mahsus sancak, üç hilalli olup yesildi. Sultan üçüncü Selîm Han devrinde kurulan Nizam-i cedîd ordusu kit'alari için ihdas edilen, ortasina sari. sirma ile bir hilal, yahut ortadaki hilalden baska dört kösesine de hilaller islenmis kirmizi veya fes rengi bayraklar kullanildi.

Sultan ikinci Mahmod Han zamaninda da bayrak sekilleri hemen hemen ayniyle devam etti. Ancak bu devirde kalelere ve hükümet binalarina ayyildizli al sancak çekildigi görülmektedir. Yeniçeri ocaginin kaldirîlmasi üzerine bunlara aid hususî bayraklarin kullanilmasina son verildi. Yeniçeriler arasinda çok yayilmis olan yeniçeriligi ve bektasiligi hatirlatan bir takim kelimelerle birlikte bayrak kelimesinin kullanilmasi da yasak edildi. Bunun yerine sancak kelimesinin kullanilmasi için her tarafa emirler verildi.

Yeniçerilerin son zamanlarinda daha ziyade kirmizi renkte, üzerinde beyaz bir pençe, bir zülfikar ve bir daire sekli bulunan çatal uçlu bayraktar kullanildi.

Sultan ikinci Mahmüd Han tarafindan kurulan Asakir-i Mansüre-i Muhammediyye'ye mahsus olarak üzerinde kelime-i sehadet veya fetih ayetleri bulunan siyah bayraklar yapildi. Siyah rengin tercihi Peygamber efendimizin Ukab adli meshur siyah sancaginin rengini taklid etmek maksadiyladir.

Ikinci mesrutiyetin îlanina kadar orduda üzerinde ayetler yazili ve hükümdarlarin

ortasi tugrali armalarini tasiyan sirma saçakli çesitli alay sancaktan kullanildi ve ondan sonra da bu adet devam etti. Bu sancaklarin rengi umumiyetle kirmizi idi.

Kirmizi zemin üzerine hilal ve yildiz bulunan bayrak, Osmanlilarda Ilk defa 1793'de devletin resmî bayragi olarak kabul edildi. Ancak bu bayraktaki yildiz, sekiz köseli idi. Bu bayrak Osmanli Devleti'nin resmi ve umumî sembolü olarak kullanildi Sultan birinci Abdülmecîd Han zamaninda 1842'de yildizin bes köseli olmasi kararlastirildi ve Osmanli bayraginin sekli kesinlesti. Bu devirde padisaha aid tugrali sancaktan baska hükümdarin gemileri ziyaretinde kullanilan, ortasinda günes ve dört kösesinde de sualar bulunan bir sancak daha vardi. Kapdan pasaya mahsus sancakta; bir hilal ile sekiz köseli yildiz mevcutlu. Osmanli hakimiyetinde bulunan, Tunus, Eflak, Bogdan beyleri île Sirp prensliginin özet bayraklarinda, Osmanli bayraginin kirmizi rengiyle birlikte mavi, beyaz, san gibi mahallî renkler de kullanilirdi. Tunus beyinin sancaginin, ortasinda kirmizi zemin üzerindeki bir beyaz daire içinde kirmizi hilal ve yildiz sekli mevcuddu. Sirp, Eflak ve Bogdan beylerbeyleriyle Sisam adasina aid hususî bayraklarin üst köselerinde, Osmanli hakimiyetinin sembolü olmak üzere, kirmizi zemin üzerinde beyaz üç yildiz bulunan sari Eflak bayragi Ile mavi Bogdan bayraginda, birincisinde çifte kartal, ikincisinde de bir öküz baci mevcuddu.

Sultan Abdülazîz Han zamanindan baslayarak, padisahlara mahsus kirmizi renkli bayraklarin ortasindaki tugralarin beyaz renkte sekiz suali bir günes içinde alinmasi adet oldu. Sonradan bu bayragin rengi visne çürügü olarak degistirildi ve saltanat sancagi kabul edilen bu bayrak, saltanatin kaldinîmasina kadar devam etti.

Sultan ikinci Abdülhamîd Han zamaninda Cuma namazi münasebetiyle yapilan selamlik resminde hilafete mahsus bir bayrak kullanilirdi. Bu, kirmizi atlas zemin üzerine etrafi beyaz kitapdan ile islenmis dört köse bir çerçeve içinde; bir tarafinda Fetih süresi, diger tarafta ise günes resmi bulunan sirma saçakli ve ucu hilalli bir sancakli.

1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafindan saltanatin kaldirilarak, hilafet makami ihdas edilmesi üzerine halîfeye mahsus olarak, yesil zemin ortasinda sekiz suali beyaz bir günes içindeki kirmizi zeminde beyaz ay yildizi ihtiva eden bir sancak kabul edildi ve saltanata mahsus bayrak kaldirildi. Lakin daha önceki millî bayrak muhafaza edildi. Cumhuriyet idaresinin kurulmasindan ve halifeligin kaldirilmasindan sonra 25 Tesrin-i Evvel 1925'de bir sancak talimatnamesi çikari larak, harb ve ticaret gemileri hakkinda muayyen esaslar kabul olundu. Bu talimatname millî bayragin seklini tesbit etmekle beraber, daha ziyade donanmanin ihtiyaçlarina göre yapildigindan, az çok hususî bir mahiyet arz ediyordu Bunun üzerine 29 Mayis 1936 tarih ve 2994 sayili kanunla Türk bayraginin sekli ve ölçüleri kesin bir sekilde tesbit edildi. 28 Temmuz 1937 tarih ve 2/7175 sayili kararnameye ilisik 45 maddelik bir tüzük (Türk bayragi nizamnamesi) ile de Türk bayraginin kullanilisi nizam altina alindi.

Osmanlilar döneminde, devleti, hanedani, milletin hükümranligim temsil eden bayrak kesin olarak kutsal sayilirdi. Yere düsürmemek, düsmana birakmamak, manevi haysiyetine dokunacak bir duruma sokmamak için ölüm dahil her türlü fedakarlik göze alinirdi. Bayrak ve sancagina hakaret ettirmek en büyük milli serefsizlik olarak kabul edilirdi. Bayraga hakaret, padisaha hakaret suçu ile ayni derecede tutulurdu. Bayragin kutsalligi muharebe meydaninda en yüksek mertebesini bulur, bayragi düsürmemek için nice vezirlerin en küçük bir tereddüd göstermeden sehîdligi göze aldiklari ve ard arda sehîd olduklari görülürdü. Zîra bayragin düsmesi hezîmete ugrama ve maglüb olma alameti idi.

DARULACEZE

Kadin-erkek, yoksul, sakat ve kimsesiz çocuklari korumak için sultan Ikinci Abdulhamid Han devrinde yaptiralarak hizmete giren acizler yani düskünler yurdu.

Sultan Abdulhamid Han, yoksul ve sakat kimseler yaninda, Istanbul'da basibos gezen çocuklarin da bir araya toplanarak, san'at sahibi olmalarini saglamak, ihtihar ve kimsesizlerin son yillarini huzur içinde geçirmelerini te'min etmek maksadiyla, sadrazam Halil Rifat Pasa'ya bir darülaceze (düskünlar evi) kurulmasi emrini verdi. Halil Rifat Pasa, Okmeydani semtinde böyle bir müessesenin kurulmasinin muvafik olaçagina bildirdi ve 7 kasim 1892 tarihinde Darülacezenin temeli atildi. Insaat masraflarinin çogunu Abdulhamid Han karsiladi. Hayir sahibleri de ianelerde (yardimlarda) bulundular. Bizzat Halil Rifat Pasa, evindeki degerli esyayi ve gümüs takimlarini satarak bu tesebbüse istirak etti.

Darülaceze 28.500 metre karelik bir alan üzerinde kuruldu. Bir erkek bir kadin hamami, alti aceze pavyonu, mutfak, çamasirhane, çocuk yuvasi, yetimhane, cami ve kiliseden ibaret olup, mimari Agop adinda bir ermenidir.

Yapildigi devirde çikarilan kararnameye göre; ''Darülaceze'nin idaresi Dahiliye nezaretine baglandi. Ayrica kurumun yönetim kurulu baskanliginin belediye tarafindan seçilen ve padisahça tasdik edilen bir me'mur tarafindan yapilmasi kararlastirildi. Üyelikleri ise; Vakiflar idaresi, müftilik ve Zaptiye nezareti tarafindan gösterilecek bir me'mur verilecakti. Bundan baska ayrica Darülaceze'de; ermeni, rum, katolik ve yahudi azinliklari da birer temsilci bulunduracak ve kurul ücretsiz vazife yapacakti.''

Günümüzde Darülaceze, Istanbul belediyesine bagli olup, döner sermaye ile çalismaktadir.

DARÜLBEDAYI

Istanbul Sehir Tiyatrosu'nun ilk sekli ve adi. Türk tiyatro tarihinde, tiyatronun kurulus ve gelismesinde Dârülbedayi toplulugu öncülük etmistir. Teskilatin ilk adi Dârülbedayii Osmani'dir. Türkiye'de ilk düzenli bir tiyatro kurulmasi ve sahne sanatçilarinin yetistirilmesi fikri 1914 yilinda Sehremini, Operatör Cemil Topuzlu tarafindan ortaya atilmistir. Bu fikrin gayesi, Türk halkina tiyatroyu sevdirmekti.

Mesrutiyet devri öncesi yurdumuzda, sahne hayati ve sanati, Ermeni ve Rumlarin paylastigi faaliyetlerle devam ediyordu. Bunlardan Rumlar özellikle pandomim ve kanto'da, Ermeniler de meledram ve komedi oyunlarinda temayüz etmis topluluklari olusturuyordu. Türklere gelince bunlar, tuluatçi ve orta oyunculariydi. Baslicalai; Kavuklu Hamdi, Küçük Ismail, Kel Hasan, Abdürrezzak, Sevki, Nâsit gibi sanatçilardi. Bu sanatçilar küçük kumpanyalar halinde temsilsiz oyun verirler, oyundan önce kanto ve çalgi çalarak seyircilerini kendilerine benzetmeye çalisirlardi. 1908'de mesrutiyetten sonra, temsilden önce verilen kanto ve çalgi fasillari kaldirilmis bunun yerine yurt konulan isleyen, cemiyetin problemlerine ve dilimize çevrilmis eserleri (tiyatro eserleri) sahnelere konmaga baslamistir. Bu

tür telif eserleri o zaman en çok oynayan sanatçi da Ahmet Fehim Efendidir.

Cemil Topuzlu Bey, Sehremini olarak Istanbul'da bir belediye konservetuari kurmak istiyordu. Belediye meclisinde kendisine taraftar bulunca alinan kararla bu is için o zamanin parasi ile 3000 lira ayrildi. Akabinde meshur tiyatrocu Parisli (Paris tiyatro müdürü) Andre Antoine'la Paris elçiligimiz araciligi ile anlasti. Antoine, anlasma geregi Istanbul'a geldi ve konservatuar için Sehzadebasi'nda Letafet apartmani tahsis olundu.

Konservatuar açilis törenleri hazirliklari sürerken bu arada Birinci Dünya Savasi koptu. Bu durum karsisinda Andre Antoine, memleketine dönmek zorunda kalinca, bu is de böylece yarim kalmistir.

Savas sirasinda, Dârülbedayi sanatçilari, asker ailelerine yardim cemiyeti yararina Hüseyin Suat'in adapte ettigi "Çürük Temel" adli oyunu sahneleyerek halka sunmuslardir. Bundan sonra, Halit Fahri Ozansoy'un "Baykus" adli manzum oyunu, arkasindan Halit Ziya Usakligil'in Aleksandr Dumas Fils'den dilimize çevirdigi "Fûruzan" oyunu ile Manir Nigar'in uygulamasi "Kayseri Gülleri" oyunlari sahneye konmustur. Savas sonrasinda oyunlara devam edilmistir.

1927 yilinda Dârülbedayi adinda bir dergi çikarilmistir. Bu dergi 1935 yilindan sonra Türk Tiyatrosu adini almistir. Günümüzde de Sehir Tiyatrosu organi olarak yayini sürdürmektedir. Dârülbedayi 1931-1932 mevsim döneminde Belediye Meclisinin genel karariyla Sehir Tiyatrosu olarak adini degistirmis ve yeni bir tüzükle Sehir Tiyatrosu, Istanbul Belediyesine baglanmistir.

Bu günün sehir tiyatrolari, Darülbedayi'nin teskilat temelleri üzerine kurulmustur.

DÂRÜ'L-HADIS

Hadis ilminin ögretildigi medreselere verilen isim. Ilk darü'l-hadis medresesi, Selçuklu Atabegi Nureddin tarafindan Sam'da açilmistir. Böylelikle hadis ögrenimi camilerden medreselere geçmeye basladi. Sonradan darü'l-hadis medreselerinde Kur'an-i Kerim'e ait ilimler de okutulmaga baslandigindan, bu medreselere Darü'l-Kur'ân ve'l-hadis ismi verilmistir.

Anadolu'da ilk darü'l-hadis, Ilhanli veziri Semseddin Cüneynî'nin Sivas'ta kurdugu medresedir. Osmanli Devletinde ilk Darü'l-hadis Bursa'da, 1447'de ise Sultan Ikinci Murad tarafindan Edirne Üçserefeli Camii Külliyesi içinde ögretime açilmistir. Istanbul'da ilk darü'l-hadis Süleymaniye Camii Külliyesi dahilinde açilmistir. Daha sonra mevcutlari artan darü'l-hadislerin sayisi Onyedinci asirda 135'e kadar çikmistir.

Diger medreselere göre daha yüksek seviyeli olan darü'l-hadislerin müderrisleri de rütbe olarak daha yüksek idi. Meselâ, Darü'l-hadis müderrislerinin yüz akçe yevmiyeli olduklari devirde diger müderrisler altmis akçe yevmiye alirlardi. "Kibâr-i müderrisin" olarak isimlendirilen bu müderrisler, merasimlerde digerlerine baskanlik ederlerdi.

DARÜLFÜNUN

Fen ilimleri evi, üniversite. Osmanli Devleti'nde medrese disinda bir darülfünun açilmasi fikri, ilk defa Abdülmecîd Han zamaninda 1845'de Geçici egitim meclisi (Meclis-i muvakkat-i maâ-rif) tarafindan tanzim edilen egitim programinda yer aldi.

Böyle müessesenin çalismaya baslamasi için; bina, ögrenci, ögretmen ve kitap gibi dört ana unsurun saglanmasi gerekliydi.

Bina için taninmis italyan mîmâr Fossati getirilip projeler yaptirildi. 1846 yili Ekim ayinda Ayasofya Camii yakinindaki bir arsada temel atildi. Darülfünun ögretimini tâkib edebilecek seviyede ögrenci yetistirmek maksâdiyle lise seviyesinde dârülmaârif adiyla bir okul kuruldu (1849). Bundan baska darülfününa ögretim üyesi yetistirmek maksadiyla Avrupa'ya ögrenciler gönderildi. Okutulacak derslerin kitaplarinin seçimi, tercüme ve te'lif suretiyle hazirlanmasi için de Encümen-i dânis kuruldu.

Bu hazirliklar sürdürülürken, memleketin taninmis bilim adamlari tarafindan umûma açik konferans seklinde serbest hâlde ögretime baslanmasina karar verildi. 12 Ocak 1863'de Dervis Pasa'nin verdigi fizik dersiyle baslayan serî konferanslar, Hekimbasi Salih Efendi'nin biyoloji, Ahmed Vefik Efendi'nin târih ve muhtelif hocalarin cografya, astronomi ve deneysel fizik dersleriyle devam etti. 1864'den sonra Dîvânyolu'nda kiralanan bir konakta devam eden bu çalismalar, 1865'de Avrupa'dan getirilmis teknik edevat, laboratuvar gereçleri ve kütüphaneyle beraber konagin yanip kül olmasiyla sona erdi.

Bu yangindan sonra bir süre duran çalismalar, 1 Eylül 1869'da yayinlanan Maârif-i umûmiye nizâmnâmesiyle tekrar basladi. Bu nizâmnâmenin yüksek okullara ayrilmis bölümünde belirtildigine göre, Dârülfünûn-i Osmânî adiyla kurulacak üniversite, Hikmet-i edebiyat, ilm-i hukuk ve Ulûm-i tabiiyye ve riyâ-ziyye adlariyla üç fakülteden meydana gelecekti. Üniversitenin basinda nazir unvanli bir emîn bulunacakti. Yine bu bölümde, kurulacak üniversitenin, muhtariyete (özerklige) sâhib oldugu belirtilmis, darülfünun kurulusuna ve organlarina, programlarinin ana çizgilerine, ögretim üye ve yardimcilarinin hak ve görevleriyle tâyin ve terfî sartlarina, ögrencilerin kayit islerinden baslayarak devamin siki kontrolü dâhil olmak üzere doktora imtihanlarina kadar bütün esaslari düsünülmüs ve tesbit edilmistir.

Sultan Mahmûd türbesi yaninda yaptirilan binada ögretime baslayan okulun müdürlügüne, Avrupa'ya evvelce darülfünun hocasi olarak yetistirilmek üzere gönderilmis ve tahsilini tamamlayip dönmüs bulunan Yanyali Hoca Tahsin Efendi tâyin edildi. Okul, 20 Subat 1870'de büyük bir törenle açilarak derslere baslandi. Fakat daha okulun açilisinda, hocalardan Cemâleddîn-i Efgânî'nin sapik fikirlerini yaymaya çalismasi, nizâmnâmedeki bir çok hükümlerin tatbikatinin istenilen sekilde uygulamaya konulamamasi sebebiyle 1871 ortalarinda kapatildi.

1874'de Galatasaray mekteb-i sultanîsi içinde, bu okulun adetâ bir üst okulu seklinde Dârülfünûn-i sultanî adiyla üçüncü darülfünun açildi. Hukuk, Mühendislik ve Edebiyat fakültelerinden meydana gelen bu okulun müdürlügüne de Sava Pasa getirildi. Bu okula sâdece Galatasaray mekteb-i sultanîsinden me' zun olanlar alinabilecek, bu seviyede agitim için henüz yeterince Türkçe eser hazirlanmamis oldugundan, bir kisim 'dersler Fransizca olacak ve Fransa'dan getirilecek profesörlerle ögretim kadrosu tamamlanacakti. Pakat bu okul da uzun süre ögrenime devam edemedi ve 1882'de kapandi.

Bugünkü istanbul Üniversitesi'nin çekirdegini meydana getiren Dârülfünûn-i sahane, dördüncü darülfünun olarak 15 Agustos 1900'de ikinci Abdülhamîd Han zamaninda kuruldu. Ulûm-i âliye-i diniye, Ulûm-i riyaziye ve tabî-iyye ve Edebiyat fakültelerinden meydana gelecekti.

15 Agustos 1900'de çikarilan yirmi yedi maddelik darülfünun nizâmnâmesine göre; dârülfünûn-i sahanenin, Ulûm-i âliye-i diniye (ilahiyat) fakültesinin her sinifina en fazla otuz kisi alinabilecek ve ögretim süresi dört yil olacakti. Ulûm-i

riyaziye ve tabîiyye (matematik ve fen bilimleri) fakültesi ile Edebiyat fakültelerinin siniflarina ise yirmi beser kisi alinabilecek ve ögretim süreleri üç yil olacakti. Bunlara ek olarak yine darülfünun idaresine bagli olarak Türkçe, Arabça ve Farsça'dan baska, Fransiz, ingiliz, Alman ve Rus dillerinin okutulacagi filolojiler kurulacakti.

Ögrenci sayisi sinirlandirilan ve parali olan bu okula girebilmek için, bir orta ögretim kurumunu bitirmek veya bu düzeyde bilgi sahibi oldugunu isbatlamak gerekiyordu.

O târihlerde ayri bir bina ve idare kurulmasina lüzum görülmediginden, Cagaloglu'ndaki Mekteb-i mülkiyenin bir bölümü bu okul için ayrildi ve iki okul ortak müdürlükle yönetildi. 1909' da Vezneciler'deki Zeynep Hanim Konagi'na tasinarak kendi binasina sâhib oldu. Ögrenci sayisindaki kisitlamalar kaldirilip, ücretsiz hâle getirildi. Okulun ismi Dârülfünûn-i Osmânî olarak degistirilip, programlarinda bâzi degisiklikler yapildi. Okul idaresi, Mülkiye mektebinden ayrildi.

Emrullah Efendi'nin maârif nazirligi zamaninda çikarilan 21 Nisan 1912 tarihli nizâmnâmeyle yeni düzenlemelere gidildi. Büyük kütüphaneler, laboratuvarlar kurulmaya baslandi. Sinif usûlü terk edilerek, yerine sömestr usûlü getirildi. Zeyneb Hanim Konagi'nin yeterli olmamaya baslamasi üzerine, Yerebatan'da kimya, Feyzullah Efendi Konagi'nda jeoloji, ibrahim Pasa Konagi'nda dogu dilleri ve Safvet Pasa Konagi'nda cografya enstitüleri te'sis edildi.

Birinci Dünyâ Savasi esnasinda Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan Edebiyat, Fen ve Hukuk fakülteleri için davet edilen profesörler ile ögretim kadrosu güçlendirildi. Savastan sonra yeni bir yönetmelik hazirlandi. Buna göre darülfünunu, her yil seçilen bir eminin (rektör) baskanligi altinda fakülte temsilcilerinden meydana gelen bir dîvân (senato) idare edecekti.

OSMANLICA (OSMANLI TÜRKCESI)

OSMANLICA (OSMANLI TÜRKÇESI), Kasgarli Mahmud'un Dîvân'inda bahsettigi Oguz ve Hâkâniye diye adlandirdigi iki edebi siveden birî olan Oguz Türklerinin kullandigi dilin devami olan ve Tüklügün îslâmi devlet içinde gelisen, Osmanli hanedanina nisbetle, devlete ve resmî yazisma diline sâmil olarak Osmanlica adini alan, Selçuklularin son zamanlarindan Cumhuriyet Devrine kadar yedi yüzyil kullanilan^ ve kesintisiz eserlerini veren Osmanli Türklügü'nün dilidir. Bu itibarla Osmanli Türkçesi olarak adlandirmak gerekir. Osmanlica deyimi daha çok müstesrikler tarafindan verilmistir.

Eski Türkçe Devresi'nden sonra, Türk kültür târihi içinde eserlerimiz Türklügün göçleri ve yeni yeni kültür merkezlerinin ortaya çikmasi üzerine; içinde Kuzey-Dogu (Kipçak, Çagatay) ve Bati Türkçesini alan onüçüncü asra kadar "Müsterek Orta Asya Yazi Dili" verilmistir. Bati Türkçesi adini verdigimiz Oguz Türkçesi; Osmanli Türkçesi, Azeri agzi ile birlikte olan müsterek devrelerini, hemen hemen onbesinci yüzyilin ortalarina kadar sürdürürler. Ancak bu zamandan sonradir ki, Selçuklular Devri'nin sonunda yer alan ve Eski Anadolu Türkçesi adi ile andigimiz her iki agizin müsterek olduklari zaman görülen bâzi ayriliklarin bir kismi Osmanli, bir kismi da Azerî Türkçesi'nde umûmîleserek onaltinci yüzyildan baslamak üzere iki agizin kesin çizgilerle ayrilmasina sebeb olur. Bunun yaninda her iki sivenin komsularindan alinan kelimeler, Arapça ve Farsça olanlar hâriç, Azerî ve Osmanli Türkçelerinde anlasmada çikacak ikinci bir ayriligi ortaya çikarirlar. Azerî Türkçesi daha çok Rusça ve Mogolca ile onlara yakin yerlilerin ve

Hintçe'nin kollarindan kelimeler alirken, Osmanli Türkçesi de komsu Avrupa milletlerinin dillerinden kelimeler almistir. Gerçekte, kurulan büyük bir imparatorlugun sinirlan içine aldigi pek çok milletin dilinden Osmanli Türkçesi, topraklarla birlikte yeni kelimeler de fethederek onlari millilestirmistir. Bu durum az çok Türkçe'nin karekteri icâbi da böyledir. Bu kelimeler daha çok, Italyan, Yunan, Arnavut, Sirp, Romen, Bulgar vs. gibi milletlerin dillerinden girmistir. Ancak bu milletlerin dillerinden alinan kelimeler, Türkçe'nin içinde yogurulurlar.

Arapça ve Farsça'dan gelen kelimeler ise yadirganmazlar. Çünki Osmanlilarda bu iki dile hiç bir zaman yabanci diller gözü ile bakilmaz. Bu sebepledir ki Türkçe basta olmak üzere Arapça ve Farsça gramer unsurlari Osmanli Türkçesine girmis yabanci kelimelerde herhangi bir ayrilik gözetilmediginden, galat da olsalar, Türk zekâ ve kabiliyetinin ürünü olan kelimeler ortaya çikmistir. Bu durum tamlamalara da sirayet etmistir.

Islâmi devre içerisinde Bati Türklügünün dili olan Osmanli Türkçesi, devre itibariyle Türk Dili Tarihinin Orta ve Yeni Türkçe Devreleri içine girmektedir. Tarihî Türkiye Türkçesi adini da verdigimiz Osmanli Türkçesi ilk devir eserlerinde; Türkî, Lisân-i Türkî ve Türkmence olarak adlandirilir. Cevdet Pasa ve Fuat Pasa tarafindan yazilan gramerin adi da Kavâid-i Osmaniye'dir. Cevdet Pasa daha sonra Osmanli lafzini birakmadan eserini tekrar yazmistir. Bu isim daha bâzi gramer kitaplarinda Lisân-i Osmânî, Osmanlica, Osmanli Sarfi, Nahv-i Osmânî, Osmanlica Dersleri gibi günümüze kadar gelmektedir. Ancak Süleyman Pasa ve Semseddin Sâmî gibi zevatin yazdigi gramerlerde ilm-i sarf-i Türkî ve Nev usûl Sarf-i Türkî gibi yine Türkî lafzina yer verilir. Deny ve Redhouse gibi batililar ise, eserlerinde her iki kelimeye de yer vermislerdir.

Onüçüncü yüzyildan yirminci yüzyila kadar devam eden.alfâbe olarak Arap menseyli îslâmi Türk alfabesine yer veren Osmanlica'yi; 1. Eski Osmanlica, 2. Klasik Osmanlica, 3. Yeni Osmanlica olarak üç devreye ayirmak gerekir.

Birinci devre, yukarida da belirtildigi gibi Osmanli Azeri Türkçelerinin birlestigi onüç-onbesinci yüzyillari içine alan, yabanci dillerden gelen kelimelerin az oldugu anlasilir ve açik Türkçe devresidir. Bu devreye Eski Anadolu Türkçesi veya Ilk Osmanli Türkçesi de denmektedir.

Ikinci devre Klâsik Osmanlica Devri'dir ki onalti-ondokuzuncu asirlari içine almaktadir. Türkçe bu devrede Arapça ve Farsça'dan gelen kelime ve gramer kaidelerine ziyadesi ile açilmistir. Ancak bu durum, yazilan eserlerin mevzuuna ve islenisine'göre, dilin açik ve anlasilir veya kapali olmasi sekli, degismektedir. Meselâ Bâkî'nin Dîvân'ini anlamak güç olabilir. Fakat Meâlimü'l-Yakîn adli siyer kitabi gayet açiktir ve anlamada zorluk çekilmez. Ancak belirli kültür seviyesine ulasmamis bir insan, hangi devirde olursa olsun günlük kelimelerin disinda hiç bir sey anlamaz ve cehaletini ortaya konan eserlere yüklemekten kendini alamaz. Bu durum göz önüne alindigi takdirde elbette çobanin ve pâdisâhin dili bir olmayacaktir. Çünki dünyalari baskadir. Fakat umumiyetle onaltinci yüzyildan itibaren Arapça ve Farsça'dan meydana gelen kelimeler agirlik kazanmaya baslar, onyedinci ve on sekizinci yüzyillarda gittikçe koyulasir, anlasilmaz bir hâl alir. Türkçe kelimelerin cümlenin sâdece fiilinde kaldigi görülür. Nesir dilinde pek fazla anlasmazlik ortaya çikar. Nazim dili ise, bir noktada ölçülü bir cümle yapisina sahib oldugu için, kendini pek kaybetmez. Bu devre Klâsik Osmanlica olarak adlandirilan devirdir. Ancak bunda büyüyen ve gelisen bir devletin, her sahada, dilindeki ihtisam ve ifâda kabiliyetinin bulunmasi ve kültür seviyesi hayatinin yükselmesi de büyük rol oynamistir. Devrenin sonunda bu durum halk siirinde de kendini göstermistir. Fakat bu iki yüzyilda halk siirinin dili 1908'den sonra gerçeklestirilecek olan ikiligi ortadan kaldirmis ve halk dili ile yüksek zümre dili birbirine yaklasmistir.

Yeni Osmanlica Devresi ise, ondokuz-yirminci asirlari Cumhuriyet devrine kadar içine almaktadir. Osmanlica'nin bu sonuncu devresi, gazeteci lisâninin basladigi, Arapça ve Farsça tertiplerin çözüldügü Türkçe'nin kendi kaidelerine sahip çikmaya basladigi devirdir. Fakat bu devrede de Arap ve Fars dillerinden gelen kelimelerin yaninda bati dillerinden pek fazla kelime gelmistir. Hattâ bu durum Cumhuriyet devrinden sonra günümüze kadar uzanmistir.

Her ne sekilde olursa olsun Osmanli Türkçesi'ne, kültür dili olmasi hasebiyle, bir yüksek zuma dili olarak bakmak mümkündür. Ancak "Arapça, Farsça ve Türkçe'nin karisimi bir dildir" demek yanlistir. Eger öyle olsa idi geride kalan kültür hazinesine Araplarin ve Parslarin da sahip çikmasi gerekirdi. Halbuki bu hazine, sâdece Türk Milleti'nindir. Yalniz bu dil zeki selim sahibi yüksek tabakanin dili olmus ve halk dilinden ayrilmis olarak zuhur etmistir. Yazi dili, aradigi açik ve anlasilir sekle ancak yirminci asrin baslarinda kavusmustur. Böylece bu devirden sonra yazi ve halk dili birbirine yaklasmis ve zamanla aradaki açigi kapatmistir.

Osmanlica içinde ele aldigimiz ilk devre ise sonda yer alan her iki devreden daha açik ve anlasilir bir durum gösterir. Bu devrenin eserleri bugün bile anlasilir durumdadir. Fakat son devre nisbete ilk devrede, sonradan kullanistan düsen arkaik kelimeler yer almaktadir. Bugün milletimizin zevkle okudugu Yunus Divâni ve Mevlid gibi eserler bu devrin mahsûlüdür. Her ne sekilde olursa olsun Osmanlica, yedi yüzyil süren uzun ömrü ile Türklüg'ün en büyük yazi dili olmustur.

TÜRK HAMAMI

Türkler, tarihi asaletleri ile temiz bir millettir. Islâmiyet'i kabul etmeleri ve islâmiyetin temizlige ait hükümlerini büyük bir titizlikle uygulamalari neticesinde bilhassa, Istanbul'un fethinden sonra bu sehirde ve Devletin dört bir yaninda binlerce hamam yaptilar.Türkler'de îslâmiyyet'in emirlerinin geregi olarak her evde özel olarak hamam bulundugu gibi, meselâ onyedinci, yüzyilda, yalniz Istanbul'da 168 adet büyük çarsi hamami vardi.

Türk hamamlari ve özellikleri:

Türk hamamlari baslica üç kisma ayrilir. 1-Soyunma yerleri. 2- Yikanma yerleri. Yikanma yerleri de a) Sogukluk b) Hamam 3- Isitma yeri: Külhan.

Soyunma Yerleri: Genis bir sofa ve bunun çevresinde bölmeli sekiler bulunur. Yikanan kimseler, bu sekilerde uzanip dinlenirler.

Yikanma yerleri: Sogukluktan geçirilerek girilen hamam kismina denir. Burasi da bazi; bölümlere ayrilir. "Kurna basi denilen herkesin teker teker yikandigi yer, "halvet" adi verilen kapali ve yalniz basina yikanma hücreleri. Bir de üzerine uzanip ter dökülen "göbek tasi". Burasi, hamamin mermer kapli zemininden daha yüksek yapilmis ve çesitli geometrik sekillerde olabilen yerdir.

Isitma yeriKülhan: Burasi hamamin altindadir. Orada ates yanar. Atesten çikan alev ve duman, mermer zeminin altindaki özel yollardan, duvar içlerinden geçer, "tüteklik" adi verilen bacadan çikar.

Külhandaki ocagin üzerinde sicak su kazani, onun da üzerinde soguk su deposu bulunur. Ocagin dip kismindaki birkaç kanal, hamamin yikanma yerinin ortasindaki göbek tasinin altina kadar uzanir. Ocakta yanan odunlarin tesirli alev

ve dumanlari, bu kanallardan göbek tasinin altina gider. Bu tasin altindaki karanlik yer çok isindigindan buraya "cehennem" denir.

Çarsi hamamlari, haftanin belli günlerinde kadinlara, baska günlerde erkeklere açiktir. "Çifte hamam" olanlar ise birbirine bitisik iki hamam olup, biri kadinlara, digeri erkeklere ayrilmistir. Bu hamamlar hergün açiktir.

Türk hamamlarinin bir degisik tarafi da, buhar banyosu esasina dayanan "Fin hamami" oluslaridir. Finler, aslen Türk asillidirlar. Bugün dünya spor aleminde, çabuk terleyerek, çok kilo vermek için bu hamamlar biçilmis kaftandir. Bu bakimdan Türk hamamlarindan bütün sporcular faydalanmaktadirlar.

Hamamlarin saglik bakimindan faydalari: Hamamlar, çok uzun müddet kalmamak sartiyla, sicak su ve sabunla yapilacak vücut temizligi için en iyi yikanma ve temizlenme yerleridir. Hamamda terleyen vücudun, yumusak bir bez, veya süngerle ovularak yikanmasi, vücutta kan dolasimini kolaylastirarak insana rahatlik verir. Vücudu sert keselerle ovmak, deride yara açabilir. Bundan sakinmak gerekir. Bir de hamamlarda yikananlarin adabi muaseret kaidelerine uymasi lâzimdir. Ayrica hamamlarda fazla kalmak, sicaktan soguga, soguktan sicaga zaman zaman çikmak ta vücuda zararli olabilir. Kalp ve dolasim sistemi bozuk olan tansiyonu yükselen kimselerin, bir de akciger veremine tutulmus olanlarin çok sicak suda yikanmalari tehlikelidir. Zira çok sicak suda uzun süre kalmak, beyne kan hücum etmesine, veremlilerde de akciger kanamasina sebep olur. Ayrica hamamdan sonra kendisini kollayamayip üsütenler de zatürre hastaligina yakalanirlar. Dikkat edene hamamlarin bir zarari olmadigi gibi faydasi çoktur.

OSMANLILARDA GUZEL SANAT

Güzel San'atlar, mîmârî, çinicilik, minyatür sahalarinda muhtesem, nâdide eserler verildi. Mîmarlik sahasinda, kendine has, estetik mâhiyette sanat eserleri yapildi. Bunu sivil, askerî, dînî, mülkî, adlî, sosyal ve kültürel eserlerde en güzel sekilde basta Istanbul olmak üzere, memleketin her tarafinda görmek mümkündür. Topkapi, Yildiz, Çiragan, Göksu Kasri, Dolmabahçe, Beylerbeyi saraylari, Selimiye Kislasi, Kuleli Askerî Lisesi, Anadolu ve Rumeli Hisarlari, Bursa Yesil, Ulu câmileri, Edirne'deki Selimiye Câmii, Istanbul'daki Fâtih, Mahmûd Pasa, Süleymâniye, Sehzâdebasi, Sultanahmed, Nûruosmâniye, Vâlide Sultan; Manisa'da Murâdiye, Hâtuniye câmileri; Mahmûdpasa, Sultan Süleyman, Sultanahmed, Fuadpasa, Mahmud Sevket Pasa, Hürrem Sultan, Naksidil Sultan türbeleri; Nilüfer Hâtun Imâreti, Kapaliçarsi, Sultanahmed Çesmesi, Mîmar Sinân Sebili, Fâtih, Süleymâniye medreseleri, Haseki, Gureba Hastâneleri Osmanli mîmârî eserlerinin nümûneleridir.

Çinicilik; dekoratif sekiller olup yaygin olarak câmilerde, saraylarda ve diger eserlerde kullanildi.

Minyatür; nakkaslar tarafindan kâgit, duvar, tahta ve tasa zarif sekilde islenirdi. Kat'i denilen kâgit oymaciligi sanati da vardi.

Hat; güzel yazi sanati olup, yazarlarina hattat denir: Kûfî, Sülüs, Nesih, Muhakkak, Reyhânî, Tevkî', Icâze, Ta'lik, Divânî, Celi, Rik'a, Ma'kili dâhil, bin kadar çesidi vardi. Halicilik, kumasçilik, dericilik, ciltçilik, kitapçilik, tezhipçilik,

porselencilik, kehribarcilik, mürekkepçilik, mobilya, sandalcilik da ayri birer sanat dali olarak, her sahada eserler verildi.

Ahlâk; Osmanli idâresinde Islâm ahlâki hâkimdi. Pâdisâhin sarayinda Islâm ahlâki en güzel sekliyle yasanir, buradan halka yayilirdi. Enderunda yetistirilerek tasra çikarilan beyler ve askerler bir taraftan haremde yetistirilerek üstün ahlâk sâhibi kimselerle evlendirilen câriyeler, güzel ahlâkin çevreye yayilmasinda baslica âmil oldular. Memlekette umûmî kâideler dâhil gayri müslimler hâriç herkes Islâm ahlâkina ve örfe uymak mecburiyetindeydi. Vatanseverlik, Osmanlilik suuru, vakâr, büyüge hürmet, küçüge sefkât, vefâ ve sadâkat, hayirseverlik, cömertlik, merhamet ve müsâmaha, tevekkül, nâmus, temizlik, hayvan ve bitki sevgisi, his, kiymet ve idealleri basligi altinda toplanabilen ahlâk ölçülerine riâyet edilirdi. Güzel ahlâk, kiymet ölçüleri sâyesinde memleket emniyet ve huzur içinde olup, tam bir kardeslik havasi hâkimdi. Osmanli ahlâkini gören devrin sefir ve seyyahlari yazdiklari eserlerde gibtayla bahsetmekte ve okuyanlari imrendirmektedirler. Sultan Ikinci Abdülhamîd Han (1876-1909) zamâninda Osmanli ülkesinde bulunan Edmondo da Amicis, Constantinople (Istanbul) 1883 adli eserinde söyle yazmaktadir: "Pasasindan sokak saticisina kadar istisnâsiz her Türkte vakâr, agirbaslilik ve asillik ihtisami vardir. Hepsi derece farklari ile, ayni terbiyeyle yetistirilmislerdir. Kiyâfetleri farkli olmasa, Istanbul'da bir baska tabakanin oldugu belli degildir... Istanbul'un Türk halki, Avrupa'nin en nâzik ve kibar cemâatidir. En issiz sokaklarda bile bir yabanci için küçük bir hakârete ugrama tehlikesi yoktur. Namaz kilinirken bile bir Hiristiyan câmiye girip Müslüman ibâdetini seyredebilir. Size bakmazlar bile, küstahça bir bakis degil, sizinle ilgilenen mütecessis bir nazar dahi göremezsiniz. Kahkaha ve kadin sesi duyamazsiniz. Fuhusla ilgili en küçük bir tezâhüre sâhit olmak imkân disidir. Sokaklarda bir yerde birikmek, yolu tikamak, yüksek sesle konusmak, çarsida bir dükkâni lüzûmundan fazla isgâl etmek, ayip sayilir."

IHTISÂB

Islâm cemiyetinde iyilikleri emretmek ve kötülüklerden vazgeçirmek suretiyle, sosyal huzuru saglamak için yapilan is; Emr-i bil ma'rûf ve nehy-i anil münker. Bu vazife, muslümanlarin bir kisminin yapmasiyla digerleri üzerinden sakit oldugu için islâm devletlerinde hükümdarlar bu isle vazifeli me'murlar tâyin etmislerdir. Osmanlilardan önceki islâm devletlerinde bu vazifeye hisbe ve bunu yapan me'mura da muhtesib; Osmanlilarda ise bu ise ihtisâb, vazifelisine de ihti sâb agasi ve muhtesib denilmistir.

Iyilikleri emretmek ve kötülüklerden vaz geçirmek gayesiyle kurulan bu müesseselerin basinda bulunan muhtesib, dînin hos karsilamayip çirkin gördügü her türlü kötülügü (münkeri) ortadan kaldirmaya çalisirdi. islâm ülkesinde müslümanlarin Cuma namazinda camiye gitmelerine dikkat eder, sayilari kirki asan topluluklarda cemâat teskilâtinin kurulmasini saglardi. Ramazan ayinda alenen oruç yiyenler, içki içip sarhos olanlar, iddet beklemeden evlenen kadinlar, yasak mûsikî âleti çalip âlem yapanlar, velhâsil islâm'a muhalif hareket edenler hep muhtesibe hesap vermek mecbûriyetindeydiler.

Muhtesib, devleti temsîlen bu vazifeye getirildigi için genis bir tâzir (cezalandirma) salâhiyetine de sâhibdi. Okullari teftis eder, düsmanin eline geçtigi zaman isine yarayabilecek her türlü harb malzemesinin satisini yasaklardi. Çarsilarin nizâm ve intizâmini saglamaya, ölçü ve tartilari kontrol etmeye, dinle alay edenleri takibe, komsu hakkina tecâvüzü önlemeye,

zimmîlere âid binalarin müslümanlarinkinden daha yüksek yapilmamasina dikkat etmeye kadar varan yetkilere sâhibdi.

Muhtesip, herhangi bir sikâyet beklemeden kendi yetkisini kullanarak bizzat halk içinde dolasip gördügü uygunsuz hâllere âninda müdâhale ederdi. Bir muhtesibin uygunsuz hareket eden bir kimse hakkinda islem yapabilmesi için her seyden önce, yapilan kötü isten haberdâr olmasi gerekirdi. "Falanca bu suçu islemis olabilir" gibi bir düsünce veya tecessüsle (kisilerin gizli hâllerini arastirmakla), rastgele kimselerin laflari ile bir kimse hakkinda islem yapamazdi. Kendisi veya kendisine yardimci me'murlarin sâhid olmalariyla münkerin islendigine bizzat kanâat getirmesi veya iki âdil müslümanin sehâdet etmesi lâzimdi.

Münkerin islendigi sabit olduktan sonra, hatâyi bilmeden islemis olma ihtimâli oldugu için ilk önce münâsib bir sekilde, o isin kötülügünü münkeri isleyene anlatirdi. Allahü teâlâdan korkmak lâzim oldugunu söyler, nasihat ederdi. Tatli sözden anlamaz, verilen nasîhatla alay etmeye kalkisan olursa, dil ile ta'zîr eder, "Günahkâr, ahmak, câhil, Allah' tan korkmaz" gibi sözler söyleyerek azarlardi.

Azarlamak da fayda vermezse, elle müdâhale ederdi. Içkiyi döker, ipek elbiseyi çikarir, oyun âletini kirar, gasb edilmis araziden çikarir, bunlari yapmak için de herhangi bir yerden izin almasi gerekmezdi. Duruma göre dövmekle veya baska bir ceza ile tehdîd eder, bütün bunlar fayda vermez ve kisi hâlâ münkerde (kötülükte) israr ederse döverdi. Münkeri isleyen; muhtesibe karsi koyar, onu ta'zîr eder, saldirirsa; son çâre olarak silâh kullandigi da olurdu.

Muhtesibde bâzi sartlar aranirdi. Her seyden önce ihtisâb isini üstlenecek kisi yâni muhtesib; müslüman ve mü'min olmaliydi. Zîra emr-i bil ma'rüf ve nehy-i anil münker, dînî bir hizmettir. Muhtesiblik kisilere bir yetki ve hâkimiyet tanidigindan dînin aslini inkâr eden ve müslüman olmayan kisiler bu vazifeye tâyin edilmez, böylece müslümanlarin serefi gözetilirdi.

Vazifelerinden bir kismi, âninda müdâhaleyi gerektirecek cinsten olan muhtesibin, bütün bu isleri yaparken bilgi ve kudret gibi iki melekeye sâhib olmasi lâzimdi, insanlarin baska müdâhaleye lüzum kalmadan, kendiliklerinden münkeri (kötülügü) terk etmeleri için, muhtesib tâyin edilecek kisilerin akilli, zekî, ilim sahibi, yüzü nurlu, heybetli ve vakar sahibi kimselerden seçilmeleri gerekirdi.

Erkek ve mükellef olmalidir. Bulug çagina gelmemis, âkil-bâlig olmamis bir çocugun emir ve yasaklara riâyet etmesi, 'gerekli ikazlarda bulunmasi caiz olmakla beraber henüz bunlardan sorumlu degildir. Üstelik bilfiil men etmek ve mesru olmayan bir seyi ortadan kaldirmak, devlet otoritesini temsil eden me'murun yapabilecegi bir is oldugundan bu vazîfe çocuga verilemezdi.

Muhtesibin sâdece dînî emir ve yasaklarin yaninda me' muriyetini ilgilendiren iktisadî konulari da bilmesi sartti, ilmiyle âmil olan muhtesibin bildigi seyleri öncelikle kendi nefsine tatbik etmesi çok önemliydi. Aksi hâlde yâni kendi bildigi ile amel etmeden baskasinin amel etmesini istemesi, cemiyet üzerinde menfî te'sirlerin meydana gelmesine sebeb olurdu. Her fiil ve sözünde Allahü teâlânin rizâsini gözetmeli, riya ve gösteris gibi baskasina yaranmaya sebeb olacak kötü huylardan uzak bulunmaliydi.

Muhtesib, verâ ve takva sahibi olmaliydi. Çünkü bildikleri ile amel etme önemli ölçüde buna baglidir. Ancak böyle bir özellige sâhib olan kimseler vazîfelerini kötüye kullanmazlar. Bâzi kisilerin kötülüklerinden men edilmesine ilim ve takva kâfî gelmeye bilecegindan, böyle durumlarda yavas ve yumusak davranmak gerekir, bunun için güzel ahlâka da sâhib olmasi lâzimdi.

Osmanli Devleti'nde muhtesiblik yüksek bir makam kabul ediliyordu. Her ne kadar bu makam, devlet teskilâtinda uygulanan iltizâm usûlünden dolayi bir çesit satin alinan bir hizmet görünümünde ise de, mâli imkân bakimindan bu makami satin alabilecek kudrete sâhib herkese verilmiyordu. Zîrâ bu muhtesiblik (ihtisâb agaligi) bir kisiye verilirken; "ihtisâb agasi olan kimesne mechûlü'l-hâl (huyu, yasayisi, inanci bilinmeyen) kimesne olmayip, hüsn-i hâl ile ma'rüf (iyi özellikler, iyi halleriyle taninmis) ve istikâmet ile mevsûf (dogrulukla vasiflanmis) bir kimesne ola" perensibinden hareket ediliyordu. Bu sebeple de ancak istenilen vasiflara hâiz olanlara bu görev veriliyordu.

Osmanli idarî teskilâtinda pek çok me'mûriyet hizmetinde oldugu gibi ihtisâbda da vazîfe süresi prensip olarak bir seneydi.

Bu sekilde bir kisi ayni isde uzun süre tutulmayarak suistimallerin önüne geçilirdi. Iltizâm usûlü ve bir sene müddetle ihale olunan bu vazife karsiliginda, tâlib olandan bedel-i mukâtaa adiyla bir meblag alinarak eline bir berât verilirdi.

Osmanli devlet teskilâtinin genis kadrosu içinde yer alan ve hemen hemen bütün müslüman devletlerde muhtesib diye isimlendirilen bu görevliyi Osmanlilar da genellikle ayni sekilde isimlendirdiler. Bununla beraber bâzan ihtisâb emini bâzan da ihtisâb agasi diye isimlendirildigi oldu. 1826 senesinde ihtisâb nezâretinin kurulmasindan sonra ise unvan olarak, ihtisâb nâzin kullanildi.

Osmanlilarda ihtisâb vazifesini yapmakla ilk defa kimin ve ne zaman tâyin edildigi bilinmemekle beraber, Âsikpasa Târihi'nde bildirildigine göre; ilk uygulama Osman Gâzi'nin; "Her kim pazara bir yük getire, sata iki akçe virsün ve satmazsa hiç bir sey virmesün" emriyle baslamistir. Kenz-ül-Küberâ'daki kayda göre ise Germiyan ve Osmanogullarinda muhtesibe mühim yer verilmistir. Fâtih Sultan Mehmed Han'in Istanbul'u fethinden sonra ise sehrin, ticarî, iktisâdi ve buna paralel olarak içtimâi nizâmini saglamak ve diger hizmetleri görmek üzere tâyin ettigi hâkimlerden sekizincisi ihtisâb agasiydi iktisâdi hayattaki vazifeleri ise bir kanunnâme ile söyle belirtilmisti: "Bütün san'at ehline hükmedip ta' zîr ve cezalandirma, alisverisde hile edenleri tekdir ve tenbihe me' mûr..." Bu sekilde kadisi bulunan sehir ve kasabaya, kadiya bagli olarak bir de muhtesib tâyin edilmis, Osmanli cemiyet hayâtinda sehir yasayisini saglam temellere oturtmak ve kurulu sosyal düzeni korumak için tedbirler alinmisti. Bunun yaninda zarurî günlük ihtiyâç maddelerinin halkin eline uygun ve ucuz bir sekilde geçmesini saglamak için esnaf ve diger ticâret erbabi kontrol altinda tutulmustu.

Genis yetki ve selâhiyetlere sahip bulunan muhtesib, bütün bu vazifeleri tek basina yerine getiremezdi. Onun için muhte sibler ilk zamanlardan itibaren kendilerine bagli olarak çalisan bir takim yardimcilar kullandilar. Degisik mesleklere mensup kimseler arasindan seçilen bu yardimcilara arif, emin, gulâm, avn ve haberci gibi isimler veriliyordu.Bunlarin seçimi de bizzat muhtesib tarafindan yapiliyordu. Yardimcilarin vazifelerini ifâda titizlik göstermeleri, hareket ve davranislarinda ölçülü davranmalari gerekiyordu. Aksi hâlde; muhtesib tarafindan derhâl vazifelerine son verilirdi.

Sehirler büyüyüp, iktisadî hayât gelistikçe hüddâm-i ihtisâb denilen muhtesib yardimcilari da çogaldi. Bundan dolayi daha önceleri bir veya bir kaç kisi olan yardimci sayisi sehrin büyüklügü ölçüsünde gittikçe artti. Özellikle yeni yeni ortaya çikan san'at ve meslekler, bu artislarda mühim rol oynadilar. 1480'lerde Bursa muhtesibi tarafindan bezzâzistanda sâdece kumas ölçücülügü yapmak için ilyasoglu Pîri adinda birinin emin tâyin edildigi görülmektedir.

Osmanli devlet teskilâtinda köklü degisikliklerin yapildigi sultan ikinci Mahmûd

Han zamaninda 1826 yilinda yeniçeriligin kaldirilmasindan sonra sehir idaresinde bir bosluk dogdu. Bunu gidermek için de daha genis selâ hiyetlerle kontrolü saglayacak yeni bir idâri sistemin kurulmasi gerektiginden, ihtisâb nazirligi kurularak, baslangiçta muhtesîb, ihtisâb agasi veya ihtisâb emini unvani ile ihtisâb isine bakan kimse de ihtisâb nâzin unvanini aldi. Her türlü inzibatî görevi üstlenen bu teskilâta, bostancibasi, mimarbasi, hamam ve hamallar yazicisi gibi vazifelilerle, mahallelerin nüfûs kayit ve yoklamasini yapan mahalle mukayyidleri, bâzan da mahalle imamlari yardimci görevli kabul edildi.

1845'de surta (polis) ve 1846' da zaptiye müsirligi kuruldugundan, ihtisâb nezâretinin bir kisim vazîfe ve selâhiyetleri yeni kurulan bu müesseselere devredildi. Nezâret ise, sâdece narh ve esnaf isine bakar oldu. Nezâretin yetkilerinin sinirlanarak baska müesseselere devredilmesi ve memleketin içinde bulundugu durum, bir çok aksakliklarin meydana gelmesine sebeb olunca, bâzi tedbirler alindi. 1854'deyapilan bir resmî teblig ile istanbul Sehremaneti (Belediye) idaresi kuruldu ve ihtisâb nezâreti lagvedildi.

Muhtesibin Görevleri:
Osmanlilarda muhtesibin vazifelerini genel olarak üç grupta toplamak mümkündür.

I- Muhtesibin iktisâdi ve içtimaî hayatla ilgili vazifeleri:

Muhtesib özellikle esnaf teskilâtlarini kontrol eder, mahallî pazarlarin organizasyonu ile mesgul olurdu. Kadi veya dîvân tarafindan tesbit edilmis bulunan fiyatlarin uygulanip uygulanmadigini kontrol, satis mahallerini teftis eder, lonca âzalarinin tâbi oldugu ve ihtisâb rüsumu denilen vergilerin satici ve san'atkârlardan toplanip toplanmadigini da kontrol edip esnafa nezâret ederdi.

Herhangi bir meslege intisâb edip dükkan açmak, öncelikle muhtesibin iznine bagliydi, ihtisâb agasi, her türlü esnaf ve san' atkarin, kethüda ve yigitbasilari vasitasiyla kefillerini tesbit ederek isim ve eskâllerini deftere yazar, ondan sonra çalisma izni verirdi. Istanbul'a disardan gelip esnaflik yapmak isteyenlere ise izin vermezdi.

Emrindeki kol oglanlari vasitasiyla vergi toplardi. Bu vergilerin bir kismi san'atkâr ve tüccarlardan bir kismi da tüketilen ve ihraç edilen bütün mallar üzerinden alinmaktaydi. Bunlar; günlük ihtiyâç maddesi satan dükkan sahiplerinden alinan yevmiye-i dekâ kîn vergisi, üretimi yapilan kumas, nal, bakir, tepsi, mücevherat vb. emtiadan kalite kontrolü yapilip damgalandiktan sonra alinan damga vergisi; sehir pazarlarindaki alimsatimlardan alinan bâc-i bâzâr vergisi, gida maddesi, saman, odun, odun kömürü, insâat kerestesi, tugla, küp, hasir, yem, tas, demir vb. emtiayi getirip limanlara bosaltan ve liman hizmetlerinden faydalanan gemilerden alinan gemi ihtisâbiyesi vergisi; lonca azalari ile sebze, peynir, yogurt, tursu, pasta, sekerleme, pastirmacilardan vb. senede bir veya iki defa kabala olarak alinan resm-i bitirme vergisi ve cerime, bâyiiyye (pazar yerlerine gönderilen madde ve esyadan gümrük ihtisâb resminden baska olarak alinan resim), evlenme, kapi hakki, hakk-i kapan, kislak, hakk-i dümen ve mizan gibi vergiler alinirdi.

Muhtesib ayni zamanda degisik isimler altinda topladigi bu vergilerin büyük bir kismini; hazîne adina hak sahibi kimselere (savasta yaralanmis asker, sehîd yetimlerine vb.) bir nevi emekli maasi olarak veriyor, bir kismini da emrinde çalisanlar ile diger masraflara harciyordu.

istanbul'dan kara ve deniz yoluyla tasraya gidenler nüvvâbdan olursa, kazasker tezkirecile rinden, esnafdan iseler kethüdalarindan, digerleri mahalle

imamlarindan, gayr-i müslim ler de patrikhanelerinden; isim, söhret ve eskâllerini belirten, ayrica kefaleti bildiren mühürlü bir ilmühaber alip, istanbul mahkemesine ibraz edip, oradan tezkire almak zorundaydilar. Tasradan Istanbul'a yâhud baska bir yere gideceklerin mahallî nâiblerden tezkire almalari gerekiyordu. Muhtesibler böylece sehirlere gelip gidenleri bu tezkireler vasitasiyla siki bir tâkib altinda tutarak, hem asayisin korunmasini sagliyorlar, hem de isteyen herkesin köyleri terkedip sehre, sehri terkedip, köylere yerlesmelerini önleyerek, vergi ve zirâatin aksamamasini sagliyorlardi, özellikle, güzelligi dillere destan olan Istanbul'a, Anadolu ve Rumeli'den esas mesleklerini ve zirâati birakip gelenlerin ve issiz güçsüz takiminin gelip yerlesmemesi için mahallelerde arada sirada yoklamalar yapilir, muntazam tutulan nüfus defterlerinde olmayanlar geldikleri yere gönderilirlerdi.

Osmanli Devleti'nde cemiyetin sosyal siniflarini tesbite ve onlari tanimaya yarayan bir kiyafetler kânunu vardi. Bu sistem sayesinde toplumda disiplin saglandigi gibi, fiyatlarin basibos bir sekilde yükselmesi de önleniyordu. Bu yüzden herkes kendi sinifi için tahsis edilip belirlenen kiyafetlerinden baskasini giyemezdi. Bilhassa farkli dinlerden olanlarin kendileri için tesbit edilen özel kiyafetlerden baska bir sekilde giyinmemeleri, kolaylikla taninmalarina sebeb oldugu için önem tasiyordu. Özellikle yahûdî ve hiristiyanlarin müslümanlara âid kiyafetlerle dolasmalari yasak oldugundan, muhtesiblerin bu uygulamayi devamli kontrol etmeleri gerekiyordu.

Bunlarin yaninda inhisarlari (tekelleri) kirmak, herkesin üreticiden mal alip fahis fiyatlarla satmamalari için, üreticiden mal almaya izin belgesi olan ruhsat tezkiresini vermek, disaridan askere yazilmak için gelen, fakat yaslari küçük oldugundan mümkün olmayan çocuklari esnaf yanina çirakliga yerlestirmek, ihtiyâç duyulan yerlere bölgesinden zahîre göndermek, posta hizmetlerini görmek, hekim ve hastalarin durumlari ile yakindan ilgilenerek yol ve sokak kaldirimlarini tamir etmek, evlenen gayr-i müslimlerden resm-i ruhsatiyye vergisi almak, bahçe-i âmire mahsûlünün satilmasi için yapilan dükkanlarin kirasini almak gibi görevleri vardi.

2- Muhtesibin dînî hayatla ilgili vazifeleri:

Büyük ölçüe iktisâdi hayatla ilgili bulunmasina ragmen, muh tesib, ayni zamanda dînî vazifeleri de olan bir yetkiliydi. Bu yönüyle o, mesru olmayan, dînin kötü ve çirkin kabul ettigi her türlü davranisa karsi derhâl harekete geçmek zorundaydi. Ahlâkin bozulmamasini saglamak, umûmî yerlerde din ve geleneklere uygun olmayan davranislara meydan vermemek gibi vazifelerle mükellefti. Muhtesibler, namazin sartlarini yerine getirmeyen imamlari kontrol edip vazifeden alir ve cemâate devam etmeyenleri uyarirlardi. Içki kullananlari, talih oyunlari ile ugrasanlari, fuhsiyatla istigâl edenleri hesaba çekerlerdi. Bilhassa dînî yönde müslümanlari rencide edebilecek davranislara mâni olmak muhtesibin vazifeleri arasindaydi. Hattâ standartlara uygun mezar kazmayanlar ile mezarliklarda hayvan otlatanlar bile muhtesib tarafindan sorguya çekilip cezalandirilirlardi.

3- Adlî vazifeleri:

Muhtesib, Osmanli adaleti mekanizmasinda kadinin yetkisi dâhilinde is gören bir görevliydi. Kapali veya açik bütün pazarlari devamli kontrol eder, ihtisâb nizâmina aykiri hareketini gördügü kisileri kusurlarinin agirligi derecesinde cezalandirirdi. Bu cezalar falakaya yatirip dövmek, degnek ve falakadan ziyâde terbiye edilmesi gerekenleri habse göndermek, sürgüne gönderilmesi gerekli ise bâb-i ali,ye bildirmek seklinde özetlenebilir. Özellikle falakaya yatirip dögme cezasi suçun islendiginin tesbit edildigi anda, sicagi sicagina halkin içinde gerçeklestirilir, dövülenin nefsine çok agir geldigi için çok te'sirli olurdu. Muhtesib

bundan baska, bilhassa yalanci sâhidlik edenleri cezalandirir, borçlarini zamaninda ödemeyenlerden icra yoluyla borcun tahsilini bizzat uygulardi.

Muhtesib cezalari uygularken, kendi veya me'murlari tarafindan görülmüs ve açik ve sarîh dâvalara baktigindan sâhid ve delile gerek duymaz, rahat hareket edebilirdi.

IMARET

Osmanli Devleti'nde yer alan hayir kurumlarindan biri. Fakir ve muhtaçlara yemek yedirilen ve yemek dagitilan yerlere imaret denilmistir, imaret; mâmur etmek, senlendirmek, mâmurluk, hayir için fakirlere yemek verilen yer manasinadir. Imâr edilen her türlü yapi veya külliye için de bu tâbirin kullanildigi görülmektedir. Sonradan asevi,ashâne denilen imaretler; umumiyetle bir külliye meydana getiren cami, medrese, dârüssifâ gibi bölümlerden biri olmustur. Bir imaretten, medrese talebeleri, cami ve hayratta vazî feli olanlar,fakir ve misafirler istifâde ederler ve günde dörtbes bin kisiye ögle ve aksam yemegi verilirdi.

Imâret, ilk defa asr-i saadette kurulmustur. Medîneli Ensâr ile Muhacirlerin fakirleri Mescid-i Nebî yanindaki Suffa denilen büyük çardak altinda yasarlar, ilim ögrenmek ve ögretmekle ugrasirlardi, Ömürlerinin çogu, Resûlullah ile birlikte ilim ögrenmekle, cihâd etmekle geçerdi. Bunlara Eshâb-i suffa denirdi. Sayilari degisirdi. Çok zaman yetmis kisi olup, arttigi da olurdu. Bunlardan baska diger eshâbin çogu zengindi, Imaret müessesesi, Eshâb-i kiram tarafindan baslatilan daha sonralari da çok parlak devirler geçiren bir hayir kurulusudur. Bu müesseseler dört halîfe, Emevîler, Abbasîler, Selçuklular devirlerinde devam ederek Osmanlilara geçen müesseselerdendir.

Cami, hastahâne, kervansaray, köprü, han, hamam ve çesme gibi içtimaî müesseselerden biri de imaretler olup, bunlarin cemiyete ne kadar hayirli olduklari yakin zamanlara kadar görülmüstür. Kuslari himaye ve onlarin kisin kar yagdigi zamanlarda bile yiyeceklerini ve yaz sicaklarinda içecekleri suyu te'mine kadar sefkat gösteren ecdadimizin, medreselerde okuyan talebelerle yolculara, muhtaç ve kimsesizlere ne kadar merhametli ve müsfik davrandiklari belli olmaktadir. Nitekim bugün eski vakif ve arazi tahrir defterlerinden Osmanli Devleti dâhilinde binlerce imaretin faaliyet hâlinde oldugu görülmektedir. Osmanli Devleti, hâkimiyeti altinda bulunan yerlerde ilmî müesseselerin yanisira sosyal müesseselerin yapimina da büyük önem vermekteydi. Bu sosyal müesseseler (imâretler)'in muhafaza ve devamini saglamak için de çevrelerinde han, hamam ve dükkan gibi yerler yaptirilarak, gelirleri bunlara birakilirdi. Yine yeni fethedilen yerlerde yapilan imaretlere bir çok köyün malikâne hisseleri vakif olarak veriliyordu. Diger bütün sosyal müesseselerde oldugu gibi, imaretlere verilen vakif gelirleri de evkaf defterlerinde kaydedilmistir. Meselâ istanbul'da Bâyezîd imaretinin yillik geliri 9 milyon akçe idi. Yine Fâtih Camii ve imaretini

yasatmak için Fâtih Sultan Mehmed,istanbul'un çesitli semtlerinde; 1130 ev, 2466 dükkan, 3 han, 54 degirmen, 14 Hamam, 9 bahçe gelirini vakf etmisti.

Osmanlilarda ilk imareti 1336' da kuran Orhan Gazi, müessesesinin açilisini yaparak fakirlere bizzat, yemek dagitti. Osmanlilarin son zamanlarina kadar devam eden bu müesseselerin yerine sonradan asevleri kuruldu.

Iznik ve Bursa'da pâdisâhlar ile hayirsever zengin kimselerin kurdugu imaretler yirmi dörde ulasmisti. Anadolu ve Rumeli gibi bir çok yer ile; istanbul, Ankara, Edirne, Manisa, Amasya, Kayseri, Erzurum, Filibe, Selanik, Bolayir, Gelibolu ve daha bunun gibi bir çok yerde imaretler vardi. Bunlar misafirlere, medreselerde okuyan talebelere ve fakir halka en büyük destekdi. Imaretlerde verilen yemeklerin derecesi, onu besleyen vakfin veya sahsin zenginligine göre degisirdi. Günde iki ögün yemek verilecegi, mübarek gecelerde helva yapilip dagitilacagi ve vakif sahibinin ruhuna Kur'ân-i kerîm okunacagi vakfiyelere sart olarak konurdu. Mütevellî hey'eti bu hükümlere uymaya mecburdu, imaretlerin yaptiklari hayirli isler arasinda bir kisim kimsesiz çocuklarin yetistirilmesi isini üzerine alarak hayatlarini kazanacak bir çaga gelinceye kadar yetimlere maas baglanmasi da vardi. Nitekim Ayasofya vakfindan 200, Edirne' deki sultan ikinci Murâd vakfindan 40 ve Fâtih imareti vakfindan 250 yetime maas baglanmisti. Bu yetimlerin seçilmesi isi ile istanbul kadisi mesgul olmakta ve her türlü isler kadi siciline geçirilmekteydi.

Imaretlerin vakfiyelerinde vakfin idâresinin kimler elinde ve nasil olacagi da belirtiliyordu. Buna göre vakifla alâkali bütün vazifeliler sene sonunda adetâ bir umûmî hey'et hâlinde toplanarak vakfiyeyi beraberce okumakta ve sene içinde her sartin yerine getirilip getirilmedigini müzâkere etmekteydiler.

Imaretler bir tek yapi olabildigi gibi, külliye hâlinde teskil edilenleri de vardi. On altinci asra kadar tek yapi hâlinde olanlar meshurdu. Bu asirdan sonra daha çok külliye hâlinde olanlara rastlaniyordu. Imarethane binâlan, Türk mîmârî geleneklerine uygun plânlara sâhib olarak yapilir, iki yaninda bitisik birer misafirhane ile ortada namaz kilacak yeri bulunurdu. Misafirhane odalarinin içinde birer ocak ile disariya açilan kapilari vardi. Ortada bulunan namaz kilma yerinin genellikle yüksek bir kulesi bulunur, kule üzerindeki aydinlatma feneri ile sadirvan ve iç bölmeler aydinlatilirdi.

Fâtih Sultan Mehmed Han'in cami, medrese ve dârüssifâ ile beraber yaptirdigi imarette, günde iki defa yemek piser ve medrese talebeleriyle hastahâne ve kütüphane me'murlari ile külliyenin bütün hizmetlileri, misafirler ve fakirler olmak üzere, her ögünde bin kisi yemek yerdi. Bütün istanbul'daki imaretlerde bu sirada otuz binin üzerinde kisiye yemek verilirdi. Imarette hizmetlerin muntazam yürütülmesi için kâfi derecede idareci, me'mur ve hizmetçi vazîfelendirilmisti. Fâtih dârüssifâsinin da ayri bir imareti vardi.

Imaretler Osmanlilarin hayirseverliligini, adalet ve insafini, insanlik anlayisini, kültür ve medeniyet seviyesini gösteren yüzlerce müesseselerden biri idi.

"Hüner, bir sehir bünyâd eylemektir. Reaya kalbin âbâd eylemektir"

beytindeki anlayis ve davranisla bayindirlik ve sosyal yardim mes' eleleriyle mesgul olan Osmanli sultanlari, günümüzde hastalik hâlini almis dilencilik, kötü yola düsme ve intihar gibi fiillerin önünü kesmislerdi.

BEDESTEN

Bedestenler zamanlarında önemli birer iktisadi kuruluştu. O devirde günümüzdeki banka ve borsaların görevini görürdü. Her bedesten de onu korumakla yükümlü 12 kişilik bir koruyucu ekibi vardı. Bunlara bölük başı denirdi.

Bedesten her sabah duacı başı denilen bölük başlarından biri tarafından açılır, akşamları da gene törenle kapanırdı. Çok değerli mallar, Perşembe günleri öğle namazından önce satılır, bu sırada önemli kişiler de gelir ve halk her yanı doldururdu. Bedestenlerde alış veriş yapan esnafa tacir anlamına da kullanılan Hacegan denilirdi.

İstanbul'da ikisi büyük çarşı içinde, biri de Galata'da olmak üzere üç bedesten vardır. Büyük çarşı içindekilerden eskisine Eski veya Küçük Bedesten, Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığına ise diğerine ise Yeni Bedesten, Sandal Bedesteni veya Büyük Bedesten denirdi.

1. DUNYA SAVASI

1914-1918 senelerinde Ingiltere, Rusya ve Fransa'nin yer aldigi îtilâf devletleriyle, aralarinda Osmanli Devleti'nin de bulundugu Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'dan meydana gelen ittifak devletleri arasinda meydana gelen ve Harb-i umûmi diye de bilinen savas.

1789'dâ meydana gelen Fransiz ihtilâli ve çeyrek yüzyil süren ihtilâl savaslari; on dokuzuncu yüzyil içinde bir takim siyâsî, ekonomik ve sosyal gelismelere sebeb oldu. Ihtilâlin ortaya çikardigi fikirler ve içtimaî müesseseler, devletlere oldugu kadar milletlerin davranislarina da yeni bir istikâmet verdi. Bu gelismeler devletler arasi münâsebetlerin de yeni bir çerçeve içinde olmasina yol açti. Liberalizm ve milliyetçilik hareketlerinin çikmasi, Italya ve Almanya'nin birliklerini kurmasini sagladi. Almanya ve Italya, devletler arasi münâsebetlerde büyük devlet olarak yeralmak istediler. Bu hareketler, Avrupa' da yeni bloklarin ortaya çikmasina ve bunlarin birbirleriyle çatismasina yol açti. Bloklar arasindaki gerginlik, karsilikli silahlanmalara sebeb oldu. Bu gelismeler, Balkanlarda milliyetçilik akimlarinin gelismesine ve Osmanli Devleti himayesindeki Balkan milletlerinin kaynasmasina sebeb oldu.

Alman basbakani Bismark'in, Alman Imparatorlugu'nu kurmak için uyguladigi baris siyâseti,devletler arasindaki rekabeti arttirdi. On dokuzuncu asirda meydana gelen sanayilesme ve sömürgecilik faaliyetleri, diplomatik münâsebetlerin alaninin Avrupa'dan Afrika ve Uzakdogu Asya'ya kaymasini sagladi. Almanya'nin denizlerde ve sömürgelerde Ingiltere ile rekabete yönelmesi, dünyâ pazarlarini ele geçirmeye çalismasi ve askerî yönden güçlenmesi; diger devletler gibi Ingiltere'yi de endiseye sevk etti. Nitekim Almanya, 1890'dan sonra tâkib ettigi politika ile Güney dogu Avrupa ve ön Asya'yi etkisi altina aldi. Afrika ve Uzakdogu'da girisimlerde bulunmaya basladi. Böylece Almanya, Ingiltere için denizlerde güçlü bir râkib, Avrupa'da da dengeyi bozan bir güç hâline geldi. Bu da Ingiltere' nin güvenligi, Hindistan yolu ve deniz asiri çikarlari yönünden çok tehlikeliydi. Almanya'nin gücünün ve etkinliginin azaltilmasini isteyen ingiltere, Almanya'yi ezmek için çesitli tedbirlere basvurdu.

Fransa da, yâni basinda güçlü bir Almanya'nin bulunmasindan endise ediyordu. 1870'deh beri Almanya'dan Alsace-Loren'i ele geçirmek ve intikam almak istiyordu. Çikabilecek bir savasta müttefikleri ile birlikte Almanya'yi parçalamanin

hesabini yapiyordu.

Rusya ise, bati sinirlarinda birgüç olarak beliren Almanya'nin,, Dogu Avrupa'daki panislavist emellerine set çekmesinden endise ediyordu. Bu sebeble Almanya'yi yikarak ve ona dayanan Avusturya-Macaristan Imparatorlugunu parçalayarak bu tehlikeyi ortadan kaldirmak, bütün Slavlari Rus hâkimiyeti altina alabilmek gayesini güdüyordu. Ayrica, Ingiltere'nin karsi çikmasindan dolayi bir türlü alamadigi Istanbul ve bogazlari, Ingiltere ve Fransa'nin müttefiki olmasindan faydalanarak ele geçirmek ve sicak denizlere açilmak emelindeydi.

Bütün bu gelismelerin hedefi olan Almanya ise, ekonomik ve siyâsî yönden dünyâda daha etkin hâle gelmek istiyordu, özellikle doguya dogru genislemek ve yeni pazarlar ele geçirmek emelindeydi. Avrupa'nin gittikçe güçten düsen devleti Avusturya-Macaristan Imparatorlugu ise, kendisine en büyük zararin panislavizmden gelecegini biliyordu. Rusya'nin destegi ve kiskirtmasiyla harekete gecen, büyük iddialar pesinde kosan Sirbistan'i ortadan kaldirarak, doguya dogru genislemek ve Rus etkisini Balkanlardan uzaklastirmak istiyordu.

Italya ise, Almanya ile ittifak içinde bulunmasina ragmen gizlice Fransa ile anlasmisti. Gayesi, Avusturya'nin hâkimiyeti altinda kalan Italya topraklarini kurtararak, Akdeniz ve çevresinde yeni sömürgeler elde etmekti.

Büyük devletlerin hepsi bir harbin çikmasinda kendi çikar ve emelleri açisindan fayda görmekte ve harbin çikmasi için zahirî sebebler aramaktaydilar.

Avrupa'da Almanya, Avusturya-Macaristan ve Italya'dan meydana gelen üçlü ittifak ve Ingiltere, Fransa ve Rusya'dan meydana gelen üçlü îtilaf bloklarinin kurulmasi ve savas hazirliklarinin devam ettigi sirada Osmanli Devleti; ittihâdcilarin tesvik ve tahrikiyle girdigi Balkan harbinden maglûb çikmis, pek çok vatan topragini kaybetmis, düzenli ve disiplinli ordulari daginik, bitkin ve teçhîzâtsiz olup, perisan bir hâldeydi. Çikacak bir harbe girmeye maddî gücü ve tahammülü olmadigi gibi, böyle bir harbe girmeyi gerekli kilacak birsebeb de yoktu.

28 Temmuz 1914 günü Avusturya-Macaristan veliahdi Arsidük Fransuva Ferdinand'in Saraybosna'da bir Sirpli tarafindan öldürülmesi üzerine, Avusturya, Sirbistan'a agir bir ültimatom verdi ve harb ilân ettigini bildirdi. Rusya Sirbistan'in, Almanya da Avusturya'nin yaninda harbe girdi. Böylece bir hafta içinde Avrupa, dünyâ çapinda bir harbe sürüklendi. Almanya Rusya'ya, Rusya'nin müttefiki olan Fransa da Almanya' ya savas ilân etti. Fransa'yi ezmek ve ardindan Rusya üzerine yürümek üzere hazirlanan Almanya' nin Belçika'dan geçmesi gerekiyordu. Belçika geçis izni vermeyince, Almanya Belçika'ya savas îlân etti. Fransa ve Rusya' nin müttefiki olan Ingiltere de bu sirada Almanya ve Avusturya'ya savas ilân etti. Belçika'ya giren Almanlar hizla Fransa üzerine yürüdüler, ilk anda geri çekilen Fransizlar, Marne nehri üzerinde kuvvetli bir savunma hatti kurdular. Bu hatti yaramayan Almanlar, dogu cephesine dönüp, Ruslari iki defa maglûb ettiler. Avusturya ise hiç bir basari saglayamadigi gibi Ruslara da yenildi. Galiçya, Ruslar tarafindan isgal edildi. Denizlerde Ingiltere ile Almanya arasinda meydana gelen iki savasin ilkini Almanlar, digerini ise Ingilizler kazandi.

Bu arada Almanya'nin Uzakdogu'da yayilmasini istemeyen Japonya, 23 Agustos 1914'de Almanya'ya savas îlân ederek itilâf devletlerinin yaninda yer aldi.

Trablusgarb ve Balkan savaslarindan yenik çikan Osmanli Devleti, ordu ve

donanmasini islâha çalismasi yaninda, bloklara ayrilmis Avrupa'da kendisini siyâsî yalnizliktan kurtarma tesebbüslerine giristi. 23 Ocak 1913'de düzenledikleri Bâb-i âlî baskiniyla iktidari ele geçiren Ittihâd ve Terakkî firkasinin ileri gelenlerinden olan Cemâl Pasa, Fransiz dostlugundan faydalanarak Osmanli Devleti'ni îtilâf devletleri safina sokmak istediyse de netice alamadi. Çünkü Osmanli Devleti'nin, itilaf devletleri yaninda yer almasi, Fransa ve Ingiltere'nin müttefiki olan Rusya' nin isine gelmiyordu, itilâf devletleri arasinda yer alma tesebbüsleri neticesiz' kalan Ittihad ve Terâkki ileri gelenleri, Enver Pasa'nin Alman hayranligi sebebiyle Almanya'nin yaninda yer almak için tesebbüse geçtiler. Harbin baslamasindan bes gün sonra, 2 Agustos 1914'de sadrâzam Saîd Halim Pasa, harbiye nâziri Enver Pasa, dâhiliye naziri Talat Pasa ve Meclis-i meb'ûsân reisi Halil beylerden meydana gelen dörtlü grup; Fransa tarafdâri olan Cemâl Pasa ile diger vükelâ ve Meclis-i meb'ûsânin haberi olmadan Osmanli-Alman ittifakini imzaladilar. Daha önceki bütün harbler, Meclis-i meb'ûsân ve hey'et-i vükelâdan baska sarayda toplanan fevkalâde harb meclisinin karariyla ilân edilirdi. Birinci dünyâ harbine girisin ilk basamagi olan bu ittifak andlasmasi, pâdisâhtan, bütün meclislerden ve yetkililerden gizli olarak imzalanmak suretiyle Osmanli Devleti' 'nin yikilisi hazirlandi. Hiçbir millî menfeat saglamayan, fakat pek çok yükümlülükler getiren bu ittifak andlasmasinin imzalanmasindan sonra, ihtiyat tedbiri olarak ertesi günden baslamak üzere seferberlik ilan edildi. Harb hazirliklarina vakit bulabilmek için zahiri olarak tarafsizligini ilân eden Ittihâd ve Terakki, 11 Agustos Sali günü Goeben ve Breslau isimli Alman zirhlilarinin ingiliz takibinden kurtulmak üzere Çanakkale bogazindan girmelerine müsâde etti.

Bu Alman zirhlilarinin Çanakkale bogazindan içeri girmesinden ise, sadrazamin, kabinenin, Meclis-i meb'ûsânin, hey'et-i vükelânin ve Enver Pasa haricindeki diger Ittihâd ve Terakki ileri gelenlerinin de haberi olmadi. O günün aksami Saîd Halim Pasa' nin yalisinda toplanan Encümen-i veküleâya biraz geç gelen harbiye nâziri Enver Pasa, içeri girerken gülerek; "Bir oglumuz dünyâya geldi" dedi. Hemen îzâh ederek, Alman gemilerinin Ingiliz takibinden kurtarmak için içeri alinmalarini kendisinin emrettigini söyledi. Bu suretle Enver Pasa, Almanya'nin Türkiye'yi istedigi zaman harbe sokacak bir vaziyete gelmesini te'min etmek gibi târihin hiç bir zaman affetmiyecegi bir cinayeti tek basina isledigi gibi, faciaya ses çikarmayan arkadaslari da suç ortakligini kabul etmis oldular.

Bütün bu gelismelere ragmen Osmanli Devleti'nin tarafsiz oldugunu kabul eden itilâf devletleri, Osmanli Devleti'nin tarafsiz kalmasini ve harbe girmemesini saglamak için gayret sarfettiler. Fransa ve Ingiltere büyükelçileri, sadrâzami ziyaret ederek protesto notasi verdiler.

Itilâf devletlerinin bu tesebbüsleri karsisinda, hükümet, Alman sefirine müracaat ederek bir müddet gemilerin silâhtan arindirilmasini istediyse de, vaziyete hâkim olan Alman sefîri, hükümetin bu istegini kesin olarak reddetti. Alman sefirinin bu davranisi üzerine, Saîd Halîm Pasa'nm yalisinda toplanan Encümen-i vükelâ, Alman zirhlilarini Osmanli Devleti tarafindan satin alinmis gibi göstermeye karar verdi, Itilâf devletleri bu hayalî satis oyununa inanmamis olmakla beraber, Osmanli Devleti'nin tarafsizligini te'min için, inanmis göründüler. Gemilerin Alman mürettebattan arindirilmasini istedilerse de bu istekleri kabul edilmedi. Alman gemilerinin birincisine Yavuz, ikincisine de Midilli adi verildi. Biraz sonra da donanma baskumandanligina Alman filo kumandani Amiral Souchon (Suson) Pasa tâyin edildi. Böylece tarafsiz kalmaya giden bütün yollar kapatildi.

Almanya, dogu Avrupa'daki Rus kuvvetlerinin bir kismini üzerinden atabilmek için Osmanli Devleti'nin bir an önce harbe girmesini istiyordu. Enver, Talat ve Cemâl Pasa disindaki diger Osmanli idarecileri ise, devletin mali ve askerî durumunun

iyi olmadigini ileri sürerek harbe girisin geciktirilmesini istiyorlardi. Fakat ittihadcilarin Balkan harbinde halk üzerinde biraktiklari kötü hâtiralarin silinmesini isteyen, böylece binde bir ihtimâlle de olsa ulasilacak bir Alman zaferinden sonra kendi ikbâllerinin daha parlak olacagini zanneden, gerçekte ise sâdece Alman ordularinin üzerinde bulunap Avrupa' daki yükünü hafifletmek isteyen harbiye naziri Enver Pasa ve kabinenin bâzi üyeleri, devletin bir an evvel savasa girmesini istiyorlardi. Netîcede Enver Pasa'nin izniyle amiral Souchon donanmayi alarak 29-30 Ekim 1914 gecesi Karadeniz'e çikti. Odesa ve Sivastopol gibi Rus limanlarini bombaladi. Böylece fiilen harbe giren Osmanli Devleti'ne karsi îtilâf devletleri harb îlân ettiler.

Gerek Almanya gerekse Itti-hâd ve Terakkî ileri gelenleri, Rusya ve Ingiltere'nin hâkimiyeti altinda bulunan veya sömürgesi olan müslümanlari ayaklandirarak bu iki devlete gaile çikaracaklarini ümid etmislerdi. Ancak çesitli sebeblerle beklenen netice alinamadi. Harbin basladigi ilk zamanlarda tarafsizligini îlân eden Italya; Ingiltere ve Fransa' nin bâzi vâdlerde bulunmasi üzerine 20 Mayis 1915'de Avusturya' ya, Agustos 1915'de de Almanya ve Osmanli Devleti'ne karsi savas îlân ettigini bildirerek itilâf devletleri yaninda yer aldi. ikinci Balkan savasinda kaybettigi topraklari geri almak isteyen Bulgaristan da, 6 Eylül 1915'de Almanya ve Avusturya ile imzaladigi andlas-malar geregince Sirbistan'a karsi savasa girdi.

Osmanli Devleti'nin fiilen harbe girmesinden sonra itilâf ve ittifak devletleri degisik cephelerde savasmaya basladilar.

1 Kasim 1914'de Ruslarin Dogubâyezîd'den sinirimiza tecâvüz etmeleri ile Kafkas cephesi açildi. Ruslar ilk iki muharebede maglûb edildi ise de tâkib edilip atilamadi. "Dondurucu kista taarruz dogru olmaz. Ilkbahara te'hir edelim" tavsiyelerine ehemmiyet vermiyen Enver Pasa'nin bizzat idare ettigi Sarikamis harekâtinda dondurucu kisin da etkisiyle en kiymetli ordu birliklerimiz imha edildi. Ruslar, 1915'e kadar Van, Mus, Bitlis; 1916'dan sonra Erzurum, Erzincan, Trabzon, Bayburt, Gümüshane'yi zabt ederek Sarkî Anadolu'yu ellerine geçirdiler.

1 Kasim 1914'de Ingilizlerin Süveys'te Akabe'yi bombardiman etmeleri üzerine Filistin-Sûriye cephesi açildi. Bahriye naziri Cemal Pasa'nin basinda bulundugu ve büyük hayâllerle 1915'de yapilan kanal harekâti iki defa basarisizlikla neticelendi.Bu bölgeye gönderilen ordumuz zayiat vererek Gazze'ye çekildi. 1917*de meydana gelen üç Gazze savasinin ikisini ordularimiz kazandi ise de, üçüncüsünde yenildi. 1918 Nablus meydan muharebesinde de, Ingilizlerin oyunlarina aldanan bedevilerin ihaneti neticesinde yenildi. Neticede Suriye. Filistin, Sam, Haleb ve Beyrut elimizden çikti.

Ingilizlerin 1 Kasim 1914'de Basra körfezine asker çikarmalari ile Irak cephesi kurulmustu. Umûmi kumandanliga tâyin edilen Süleyman Askerî Bey, ingilizlere maglûb oldu ve civar yerler düsman eline geçti. Albay Halil Bey'in Küt zaferini kazanmasina ragmen, bundan istifâde edilemedi, ingilizlerin bu havalideki askerleri tamamen temizlenmeden, Iran seferine girisilip, kuvvetler dagitildi. Bundan istifâde eden düsman, takviye kuvvetleri alarak 11 Mart 1917'de mukavemet görmeden Bagdad'i ele geçirdi. Sehrin düsüsü ile Irak bölgesi de elimizden çikti.

Birinci Dünyâ savasi esnasinda Çanakkale'de de çok mühim savaslar oldu. Gauben ve Breslau gemilerinin Osmanlilara siginmasindan sonra düsman Çanakkale üzerine yüklendi. 1915'den sonra Çanakkale'de meydana gelen savaslar sehamet destanlari ile doludur. Kirte, Zigindere ve Anafartalar, Kocaçimen, Conkbayiri, Kanlisirt, Kirtetepe, Kanlitepe, Aslantepe muharebeleri

cereyan etti. Düsmanlar muvaffak olamayacaklarini anlayinca belli etmeden gizlice çekilmeye basladilar ve 1916 Ocagi'nda tamamen çekilip gittiler.

Türk milletinin târihinde ayri bir önem tasiyan ve 9 aya yakin süren Çanakkale muharebelerinde 250.000 kadar sehîd verilmis, yeni yetisen bir nesil burada erimistir. Neticede Türk cesareti Ingiliz sogukkanliligini, Türk azmi Ingiliz inadini ve Türk vatanseverligi Ingiliz gururunu yenmis, sanli târihimize "Çanakkale geçilmez" ibaresini yazdirmistir.

Avrupa'da durumun îtilâf devletleri lehine gelistigini gören Romanya da, bâzi topraklar elde edebilecegini düsünerek 28 Agustos 1916'da itilâf devletlerinin yaninda harbe girdi.

Denizlerde de savaslar oldu. Yavuz ve Midilli gemilerinin Rus sahillerini bombardiman etmelerinden sonra Ruslar da Trabzon'u bombaladilar, Ingilizler Gazze ve Iskenderun limanlarini, donanmamiz Batum'u bombardiman etmisti. Kanal'da, Gazze'de, Suriye ve Çanakkale muharebelerinde Ingilizler tayyareden de istifâde ettiler.

1917*de Rusya'nin savastan çekilmesi ile bosalan yeri Amerika doldurdu. Bu durum merkezî kuvvetlerin aleyhine oldu. Bu tarihte bütün devletlerde bir yorgunluk ve bikkinlik basgösterdi. Rusya'nin savastan çekilmesiyle imzalanan Brest-Litovsk andlasmasi ile Osmanli Devleti, dogudaki topraklarini istilâdan kurtardigi gibi, Kafkasya'daki isyanlari firsat bilerek Baku'yu ele geçirmeye kalkisti. Ancak 1917 Haziran'inda, Yunanistan'in itilâf devletleri safinda savasa girmesi ve ayrica 1918 yazi sonlarina dogru itilâf devletlerinin bütün cephelerde umûmî bir taarruza geçmeleri, merkezi devletlerin sonunu getirdi.

1918 Eylül'ünde Bulgarlar, Makedonya cephesinde Fransiz taarruzu neticesinde yenilince, mütâreke istediler. Bulgarlarin savastan çekilmesiyle Almanya yolu kesilmis, daha önemlisi, Istanbul, Trakya yönünden bir saldiriya açik duruma gelmisti. Bu sirada sayisi dokuza çikan Türk ordulari hayli uzaklarda savasiyordu. Gerek bu durum, gerekse Suriye cephesindeki yenilgi, yillardir zafer vadiyle aldatilan millete, Ittihâd ve Terakkî'nin siyâsetinin basarisizligini göstermisti. Savasa devam etmekte hiç bir fayda yoktu, 1918 Mart'inda sadrâzam olan Talat Pasa, mütârekeyi imzalayacak bir hükümetin kurulmasina imkân vermek için 7 Ekim 1918'de istifa etti. Hükümeti daha çok itilâf firkasi mensuplari ile Ahmed Izzet Pasa kurdu. Bu sirada dört yildir Anadolu Türk erkeklerini cepheden cepheye kosduran, yüzbinlerce sehîd veren, gâlib fakat maglûb sayilan Osmanlilar, mütâreke istemek mecburiyetinde kaldilar. Bagdâd-Kerkük arasindaki Kûtül-Amare'de Osmanlilarca esir alinan ve Büyükada'daki kampta bulundurulan Ingiliz generali Townshend (Tavnsend) araciligi ile Londra'ya basvuran Ahmed Izzet Pasa hükümeti, Bozcaada yaninda Limni adasindaki Mondros limaninda demirleyen Ingiliz Akdeniz donanmasi amirallik gemisi Agamemnon zirhlisi içinde, dikte ettirilen mütâreke sartlarini 30 Ekim 1918 günü imzalamak mecburiyetinde kaldi. Bu mütârekenin imzalanmasi esnasinda, Osmanli Devleti'ni bahriye nâzin Rauf, hâriciye müstesari Resâd Hikmet ve erkân-i harb kaymakami Sâdullah beyler temsil etti. Amerika cumhurbaskani Wilson'un ünlü on dört maddelik prensiplerini Ingiltere ve Fransa kabul etmislerdi. Bu Wilson prensiplerinde; "Osmanli Devleti'nin Türk olan bölgelerinde, itirazsiz olarak Türklerin hâkimiyeti saglanacak ve bir bölgenin halki.coklukça hangi idareyi istiyorsa, o idareye tâbi olacaktir" hükümleri de vardi.

Bütün bunlara ragmen, Ingilizler müttefikleri Fransizlara bile bildirmeden Akdeniz baskumandani visamiral Arthur Calhorpe (Kaltorp)'a, Londra'dan telsizle

bildirdikleri, bütün Osmanli târihinde görülmemis korkunç bir esaret ve teslim olus vesikasi olan yirmi bes maddelik Mondros mütârekesini dikte ettirerek ve hiç bir îtirâzina yer vermiyerek Osmanli temsilcilerine imzalattilar.

Bu mütârekenin imzalanmaini tâkib eden günlerde, keyfî idareleri, ikbâl ve makam hirslari sebebiyle Osmanli Devleti'nin yikilmasina, milyona varan müslüman-Türk evlâdinin sehid olmasina ve Anadolu disindaki bütün topraklarimizin elden çikmasina sebeb olan ittihâd ve Terakki'nin üçlüsü olan Talat, Enver ve Cemâl pasalar ile diger ileri gelenleri yurt disina kaçtilar.

Halkimizin seferberlik dedigi dört yil süren Birinci dünyâ harbinde Osmanli ordulari; Kafkasya cephesinde ve Karpatlardaki Galiçya'da Ruslarla; Makedonya' da Yunanistan ve Fransizlarla; Çanakkale'de Ingiltere-Fransa-Italya ve (Hintli, Avusturalyali) sömürgeleriyle; Sûriye-Filistin ve Irak cephelerinde, Yeni Zelanda ve Hindistan dâhil, Ingiltere Imparatorlugu ordulari ile san ve serefle kahramanca çarpisti. Bu kahramanliklar halk türkülerine yedi düvelin önünde; "Osmanliydi ki dayandi" sözleriyle aksetmistir.

Basta Ingiltere, Fransa ve Rusya olmak üzere, Amerika, Belçika, Brezilya, Çin, Kosta Rika, Küba, Yunanistan, Guatemala, Haiti, Honduras, italya, Japonya, Liberya, Montenegro, Nikaragua, Panama, Portekiz, Romanya,Sirbistan ve Siam'dan meydana gelen itilâf devletlerine karsi; Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'dan meydana gelen ittifak devletlerinin yaninda harbe giren Osmanli Devleti, Hicaz, Yemen, Asir, Irak, Suriye, Filistin, Lübnan ve Misir'i kaybetti. Osmanli Devleti'nin Birinci dünya harbindeki asker zayiatinin yekûnu ise 3.842.580 (üç milyon sekiz yüz kirk iki bin bes yüz seksen) kisidir. Dört milyona yaklasan bu müdhis yekûnun 550.000'i (bes yüz elli bin) sehîd; 891.364'ü (sekiz yüz doksan bir bin üç yüz altmis dört) malûl; 103.731 'i (yüz üç bin yedi yüz otuz bir) kayip; 2.167.841'i (iki milyon yüz altmis yedi bin sekiz yüz kirk bir) yarali ve 129.644'ü (yüz yirmi dokuz bin alti yüz kirk dört) esirdir. Bu esirlerin büyük bir kismi esarette ölmüstür. Memleketin çesitli bölgelerinde açlik, salgin, bulasici hastalik ve muhaceret (göç) sebebiyle telef olan sivil ahâli kurbanlari bu yekûna dâhil degildir. Pek çok harb gemimizin de tahrîb oldugu bu harb esnasinda, Osmanli Devleti'nin daha önceki harbler sebebiyle zâten zayif durumda bulunan hazînesi iflâs hâline geldi, iste bütün bu millî felâketlere sebeb olanlarin, daragaçlariyla beraber kurduklari idarenin mâhiyetini de, faciaya sebeb olanlarin basindaki Talat Pasa; "Bizim bu memlekette kurdugumuz idare, olsa olsa münevver bir istibdâddir" diyerek ifâde etmistir. Kurulan dîvân-i harb, kaçak olan Talat, Enver ve Cemâl pasalar ile Dr. Nâzim'i giyabî olarak îdâma mahkûm etti.

Birinci dünyâ harbinden sonra îtilaf devletleri kazançli çikarken, ittifak devletleri zararli çikmis, en degerli topraklari ellerinden alinmistir. 1815 Viyana kongresinde kurulan, ancak on dokuzuncu yüz yil boyunca önemli degismelere ugramakla beraber umûmî olarak 1914 yilina kadar gelen Avrupa siyâsî haritasi ile güçler dengesi yikildi. Bunun neticesinde Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanli Imparatorluklari parçalanarak yerlerine küçük ve yeni bir çok devlet kuruldu. Avrupa'da yeni bir siyâsî harita ve güçler dengesi ortaya çikti. Daha genis mânâda dünyâda yeni bir statüko kuruldu. Ancak bu degisiklik, müttefik devletlerin lehine idi. itilâf devletleri; yenilen devletlerin topraklarini küçültecek, bâzilarini isgal edecek veya o topraklarda yeni devletler kuracak, askerî kisitlamalar ve yasaklar koyacak sekilde andlasmalar kabul ettirdiler. Bunun neticesinde yikilan üç imparatorlugun biraktigi bosluk, basta Ingiltere olmak üzere; Fransa, Italya ve Japonya gibi devletler tarafindan doldurulmak istendi.

Birinci dünyâ harbinden en kârli çikan devlet Ingiltere idi. Almanya'yi yenilgiye

ugratmakla Avrupa'dan adasina gelebilecek tehlikelerden ve denizlerde bu devletin rekabetinden kurtulmus oldu. Diger taraftan Almanya' yi Ortadogu'dan uzaklastirarak, güçlü bir rakîbi ortadan kaldirdi ve böylece bölgeye hâkim oldu. Ayni zamanda Rusya'yi etkisiz hâle getirdi ve Fransa'yi da ikinci plânda birakti. Neticede, dünyânin bir numarali devleti hâline geldi.

Fransa ise; Almanya ve Avusturya-Macaristan devletlerinin yenilmesi ve parçalanmasi ile sinirlarindaki iki büyük tehlikeden kurtuldu. Avrupa'da ve Ortadogu'da elde ettigi kazançlarla da Ingiltere'den sonra ikinci devlet oldu.

Italya, Avusturya'dan aldigi topraklarla kuzeye dogru genisledi. Anadolu'da kendisine birakilan payi az buldugundan Ingiltere ve Fransa'ya kirgin olmakla beraber, elde ettigi adalar ve yerlerle Akdeniz ve çevresinde etkili duruma geldi. Japonya ise, Uzak Dogu'da genis çikarlar elde ederek dünyâda söz ve etki sahibi oldu.

Birinci dünyâ harbi sebebiyle gerek îtilâf, gerekse ittifak devletlerinin kendi bünyelerinde de bâzi siyâsî hâdiseler meydana geldi.

Ancak Birinci dünyâ harbi sirasinda ve sonrasinda yapilan andlasmalar, yenilenlere çok agir sartlar getirdiginden, gâlib devletlerin de çikarlarina aykiri oldugundan ilk zamanlardan itibaren tepkilere, anlasmazliklara ve yeni mes'elelerin ortaya çikmasina yol açti. Bunlar da barisin uzun sürmemesine sebeb oldu. Dünyâda kisa bir müddet sonra yeniden bir umûmî savas tehlikesi basgösterdi.

1. KOSOVA SAVASI

Birinci Kosova Meydan Muharebesi (1362-1389): Osmanlilarin kurulusundan itibaren kuvvetlenmesi, Avrupa kitasinda fetihlerde bulunmasi, buradaki devletleri endiseye sevketti. Tek baslarina karsi koyamayacaklarini anlayan bu devletler, ittifak halinde harekete karar verdiler ve anlastilar. Sirp Krali Lazar ile Bosna Krali Tvartko ve Arnavud Prensi Jorj Kastriyota öncülügünde; Bulgar, Arnavud, Ulah, Sirp Prensleri de ittifaka katildilar. Hayati muharebe meydanlarinda geçerek, Islâm Dini'nin cihad emrini yerine getiren, Birinci Sultan Murâd Hân, Osmanli Devleti aleyhine yapilan Hiristiyan ittifakindan, casuslar vasitasiyla haberdar oldu. Gerekli tedbirleri yerinde ve zamaninda alinmak suretiyle, düsmanin dikkatini çekmeden, plânli olarak harbe hazirlanildi. Haçli ittifakina karsi, Anadolu beyliklerinden yardimci kuvvetler istenerek, gönüllüleri davet edildi. Balkanlar'daki ittifaki bozmak için, Vezir-i âzam Çandarlizâde Ali Pasa, otuzbin kisilik kuvvetle 1388'de, Bulgarlari saf disi ederek, Bulgaristan ve Mora isgal etti.

Türkler'i, Balkanlar'dan atmak için hazirlanan ittifaka karsi bütün hazirliklarini tamamlayan Sultan Murad Hân, Harp Meclisi'nin ardindan, altmisbin kadar mevcutlu Osmanli ordusu ile Anadolu beylikleri kuvvetleri ve gönüllü Müslümanlar ile 1389'da, Sirp Krali Lazar'in merkezi olan Pristine istikametine hareket etti. Rumeli Akinci kumandani Gazi Evrenuz Bey ile Pasa Yigit kumandasindaki Osmanli öncü kuvvetleri, Kosova'da müttefik Haçli kuvvetleriyle karsilastilar. Osmanli ordusunun, Balkanlar'da ilerlerken, geçtigi yerlerde yagma, tahribat yapmamasi, Islâmi Hiristiyanlara çok iyi tanitti. Islâmiyet hakkinda

bilgileri olmayan halk, hayretler içinde kaldilar. Idarecilerinden zulüm, eziyet, kötü muameleden baska birsey görmeyen ahâli, bundan sonraki seneler Türk idaresini arzu ve istekle beklediler ve benimsediler.

Muharebe öncesi toplanan harp divaninda; istisareden sonra Sultan Murad-i Hüdavendigâr; kumandan ve hey'ete:

"-Cümleniz berhudar olasiniz... Firasetinizi açikça bildirdiniz.... Gayri hepimiz biliriz ki, zafer ancak Allahü teâlânin yardimiyla gerçeklesir.... Küffar ordusu 'bizden fazladir. Fakat Müslüman mücahid kâfirden secâatlidir... Beglerim,, pasalarim, hadi göreyim sizi... Bu gece, asker evlâdciklarimi hosça tutasiniz... Onlara, Yüce Allah'imiza dua etmelerini vaziyet edesiniz... Helâllasasiniz. Ola ki yarin, çogumuz cennette bulusuruz." hitabini yapip, kendisi de mübarek Berât gecesi Kur'ân-i kerîm okuduktan sonra harb meydanindaki çadirinda, firtina devam ederken, tarihe geçen su duayi Allahü teâlâdan niyaz etti:

"-Ya Rabbim! Bu firtina, su âciz Murad kulunun günâhlari yüzünden çiktiysa, masum askerlerimi cezalandirma. Onlari bagisla... Allahim... Onlar ki buraya kadar, sadece Senin adini yüceltmek, Islâm dinini kâfirlere duyurmak için geldiler. Bu firtina âfetini, onlarin üzerinden def eyle... Senin sanina lâyik bir zafer kazanmalarini nasip eyle. Onlara öyle bir zafer kazandir ki, bütün Müslümanlar bayram ede..... Müslümanlari mansûr ve muzaffer eyle. Ve dilersen o bayram gününde su Murâd kulunu sana kurban olsun.... Önce beni gazi kildin, sonra sehid et."

1389 yazinda Kosava'da, düsmana karsi harp nizami alan Osmanli ordusuna Sultan Murad Hân kumanda edip, merkez kuvvetlerinin basindaydi. Vezir-i Âzam Ali Pasa, Sultan'in yanindaydi. Ordunun sag kolunda Sehzade Bâyezid, Rumeli Beylerbeyisi Kara Timurtas Pasa, Akinci Beyi Evrenuz Bey, sol kolda Karesi Sancakbeyi Yakup Beg, Anadolu Beylerbeyi Saruca Pasa bulunuyor ve kumanda ediyordu. Merkez kuvvetlerinin önünde Yeniçeriler ve onlarin önünde de toplar vardi. Her kolun önüne biner okçu yerlestirildi. Haçli ordusunun merkezinde bulunan Sirp despotu Lazar, birliklere komuta ediyordu. Sag kola Lazar'in yegeni ve damadi Brankoviç, sol kola Bosna Krali Tvartka kumanda ediyordu. Düsman kuvvetleri Sirp, Bosna, Macar, Ulah, Arnavud, Leh ve Çeklerden meydana gelip, mevcudu Osmanli kuvvetlerinden fazlaydi. Muharebe 9 Agustos 1389 günü Haçhlar'in top atisiyla basladi. Türk ordusunun kahramanligi ve harp plâninin mükemmelligi ve muvaffakiyetle tatbiki neticesinde, üstün Haçli ordusu, sekiz saat içerisinde bozuldu. Sag kalan Haçli kuvvetleri geri çekilip, çareyi kaçmakta buldular. Muharebenin kazanilmasinda ve düsmani imha ve takip edilmesinde, Sehzade Bayezid'in büyük rolü oldu. Haçli kumandani Lazar ile oglu, yüksek rütbeli kumandanlar ve mahiyyetleri esir edildiler. Murad Hân, zaferden sonra devrin an'anesi geregince, sükran ifadesiyle muharebe meydaninda dolasirken, Lazar'in damadi, yarali sirp asilzadelerinden Milos Obiliç'in halini sorarken sehid edildi. Sultan Murâd-i Hüdâvendigâr'in sehâdetinden önceki vasiyyetinde, Bâyezid Hân, Osmanli Sultani oldu. ikiyüzbinlik Haçli ordusunun kumandanlari dahi öldürülüp, Kosova'da zafer kazanilmasi neticesinde; Osmanli Devleti Balkanlar'a kesin olarak yerlesti ve Sirp Kralligi yikilarak, Sirbistan, Türk hakimiyetine geçirildi. Bölgeye, Türk ve Islâm nüfusu iskân edilerek, hakimiyet pekistirildi.

2. KOSOVA SAVASI

Ikinci Kosova Meydan Muharebesi (1472-1451): Türklerin Avrupa'daki, ilerleyisini durdurmak için, Hiristiyan devlet ve milletler, her maglubiyetin ardindan yeni ittifaklar kuruyorlardi. Osmanli Sultani Ikinci Murad Hân (1421-1451) devrinde, 1444'deki Varna maglubiyetinin öcünü almak hissiyle, Macar Kral Naibi Hunyadi Yanus, Almanya, Polonya, Romanya ve diger ülkelerden doksanbin kisilik ordu topladi. 1448'de Osmanli Devleti'ne tâbi Sirbistan'a giren Hunyadi Yanus'un kumandasindaki müttefik kuvvetlerin, buralari isgal haberi üzerine, Ikinci Sultan Murâd Hân, süratle harekete geçti. Anadolu'daki Karamanogullari Beyliginden ve Sirbistan'dan yardimci kuvvetler alan Sultan Murad Hân, Ekim 1448'de Kosova'da düsmanla karsilasti. Iki ordunun mevcudu da esit durumda olmasina ragmen, Osmanlilar devrin en üstün atesli silahlarina ve topa sahipti. Müttefik ordusu agir zirhli olup, çesitli milletlerden meydana geliyordu. Türkler ise muharebe egitim ve tecrübesi ile üstün taktik kabiliyet vasiflari yaninda, sarsilmaz bir iman birligi içindeydiler. Sultan Murad Hân, Türk-Islâm an'anesi geregince, muharebeden önce sulh teklif etti. Sulh, Haçli taassubu ile red edilince, düsman ordusu hakkinda bütün bilgileri degerlendirerek, harp nizâmi alindi. Osmanli ordusunun merkezinde Ikinci Sultan Murad Hân, sag kolda Saruca Pasa, sol kolda, Dayi Karaca Pasa bulunuyordu. Öncü kuvvetler, Akinci beylerinden Hizir Bey, Isa Bey, Turahan Bey, ihtiyat da Sinan Bey kumandasinda toplanmisti. Hunyadi Yanus'un kumandasindaki müttefik ordusunun saginda Macarlar, Sicilyalilar, sol kolda da Almanya, Polonya, Romanya kuvvetleri vardi.

17 Ekim 1448 tarihinde Hunyadi Yanus, zaferden emin bir sekilde taarruzla muharebeyi baslatti. Müttefik askerler, coskuyla hücum etmesine ragmen, Türkler karsisinda birinci gün üstünlügü saglayamadilar. Türklerin geri çekilecegini uman Hunyadi Yanus, ikinci gün ögleyin baslatilan taaruz da neticesiz kalinca, gece baskinina tesebbüs etti fakat basarili olamadi. Muharebenin üçüncü günü olan 19 Ekim sabahi baslayan taarruzda, Osmanli ordusu, sahte ric'at taktigini tatbik ederek, mukavemet etmeden geri çekildi. Sag ve sol kollar açilarak, müttefiklere Osmanli merkez kuvvetleri hedef tayin ettirildi. Türkler'in kaçtigini zanneden Haçli ordusu zafer kazandik hissiyle suursuzca merkez istikametine ilerledi. Merkezde safha safha geri alinirken, düsmanin iyice dagildigi tespit edilince, karsi taarruza geçildi. Merkeze girmis olan düsman kuvvetleri, yandan ve geriden sarildi, iyice çevrildigini anlayan Haçlilar, ümitsizce bir an karsilik verdiler ve kaçmaya basladilar. Önceden kaçanlar ve geri çekilenler disinda Haçlilar muharebe meydaninda imha edildi.

Ikinci Kosova Meydan Muharebesi neticesinde, Türklerin Balkanlar'dan atilamayacagi kesinlesince, Avrupalilar taarruzu birakip, müdafaaya geçtiler. Balkanlar'da baslatilan menfaat mücadelesi, hosgörü ve adalet prensiplerini tatbik etme siyasetince Osmanlilar lehine neticelendi.

1. VIYANA KUSATMASI

Mohaç'ta Macaristan ordusunu tamamen imha edip bölgeyi Osmanli Devleti sinirlari içine katan Kanunî Sultan Süleyman Han, savastan sonra Budapeste' ye gelip Macaristan'in yeni statüsünü tesbit etmisti. Buna göre Macaristan, Osmanli Devleti'ne bagli bir krallik olarak bilinen ve Mohaç muharebesine katilmayan Transilvanya (Erdel) voyvodasi Zapolya'ya verilecekti. Nitekim Kanunî Sultan Süleyman Han 16 Ekim 1526'da Macaristan tacini Zapolya'ya veren târihî fermanini imzaladi ve Budapeste'de Macaristan tahtina geçirdi. Kuzeydogu

Macaristan'da Tokay sehrinde toplanan Macar diet (asiller) meclisi Zapolya'yi kral tanidi. Macar kralliginin Bohenya tacina bagli olan ve Osmanli ordularinin girmedigi Bohenya, Moravya, Slovakya ve Silezya gibi ülkeler ise, Mohaç'ta öldürülen Macar krali Layos'un karisi ve ispanyaAlmanya imparatoru CharlesOuint'in kardesi olan Avusturya arsidükü Ferdinand'da kaldi. Kanunî Sultan Süleyman istanbul'a döndükten sonra harekete geçen Ferdinand, Bratislava'da Osmanlilara karsi olan asillerden tesekkül ettirilmis bir diet meclisi toplayarak kendini Macaristan ve Bohenya krali îlân ettirdi. Agabeyi Ispanya Almanya imparatoru CharlesQuint' in de destegini alarak iyice güçlenen Ferdinand, Tokay meydan muharebesinde Zapolya'yi yenerek Budapeste'yi (Budin) almis ve Macaristan'in büyük bir kismini ele geçirmisti. Bunun üzerine Zapolay, Kanunî Sultan Süleyman Han'dan yardim istedi.

Kanunî Sultan Süleyman Han, Mohaç zaferi ve kiliç hakkiyla zaptettigi genis Macaristan ülkelerinin Alman asilli bir hükümdarin eline geçmesine müsâde edemezdi. Bu, Osmanli Devleti için vahim neticeler dogurabilirdi.

Kanunî Sultan Süleyman Han sefer hazirliklariyla mesgulken, Macaristan'dan fethedilen arazinin geri verilmesi karsiliginda baris yapmak istegiyle Ferdinand'in elçileri geldi. Fakat Almanlari, Budin ve Macaristan' dan çikarip atmak, Ferdinand'a gözdagi vermek, bulunabilirse, Alman ordusunu yakalayip yok etmek arzusunda olan Kanunî Sultan Süleyman Han, o zamanin âdetleri geregi elçileri tevkif ettirdi. Hazirliklarini tamamladiktan sonra serbest birakip savas için yola çiktigini söyleyip Ferdinad'a gönderdi.

10 Mayis 1529'da istanbul'dan hareket eden Süleyman Han, 20 Haziran'da Sofya'ya ve 18 Agustos'da Mohaç ovasina ulasti. Zapolya da 6000 Macar askeri ile orduya katildi ve burada Pâdisâh' in elini öpmekle sereflendi. Eylül' de Budin'i kusatan sultan Süleyman Han, teslim teklifinin reddedilmesi üzerine siddetli bir muhasara savasina basladi. 8 Eylül'de kale kapilarindan biri ele geçirilip umûmî hücum baslatilinca, ümit kalmadigini anlayan müdâfiler, hayatlarina dokunulmamak sartiyla kaleyi teslim ettiler. Kisa zamanda gösterilen bu muvaffakiyet karsisinda, Osmanli hâkimiyetine daha fazla karsi duramayacagini anlayan Bogdan voyvodasi besinci Petro Raves de ordugâha gelerek bir tâbiiyyet andlasmasi imzaladi. Elbasan sancakbeyi Hasan Bey'i Budin'de muhafiz birakan Kanunî, 12 Eylül' de Macar taht sehrinden ayrilip Viyana üzerine yürüdü. Bu arada Ferdinand'in adamlari tarafindan kaçirilmak üzereyken izvornik sancakbeyi Sultanzâde Bâli Bey' in ele geçirdigi meshur Macar taci, yeniçeri sekbanbasisi tarafindan Zapolya'ya giydirildi.

Kanunî Sultan Süleyman Han, 22 Eylül'de Almanya sinirini geçti. Ertesi gün Bâli Bey'in kardesi Semendire sancakbeyi Sultanzâde Mehmed Bey, Alman öncü kuvvetlerinin büyük bir kismini Viyana'nin on bes kilometre güneydogusundaki Bruck kasabasi yakinlarinda imha etti. Esir edilen Alman kuvvetleri komutani Christophe Von Zedlitz ve alti general Sultan'a gönderildi. 27 Eylül'de Viyana önlerine gelen ordu-yi hümâyûn, hiristiyanligin en büyük devleti olan Alman imparatorlugu'nun baskentini muhasaraya basladi.

Kanunî Sultan Süleyman Han, 120.000 kisilik bir orduyla Budin' den ayrilip Viyana üzerine yürüdügü haberi duyulunca, sâdece Almanya'da degil, bütün Avrupa' da müthis bir telas ve korku baslamis, Türklerin gelisi karsisinda, o sirada had safhada olan mezhep mücâdeleleri bile bir tarafa birakilarak, Viyana'ya yardim kampanyasi açilmis ve Avrupa'nin her yerinden muhtelif milletlere mensup yardim kuvveti akin akin gelmeye baslamis, hattâ muhâsaradan biraz evvel bu kuvvetlerin büyük bir kismi kaleye yerlesmisti. Osmanli ordusunun hasmetinden büyük bir korkuya kapilan Ferdinand, alelacele sehri terkederek kaçmis, yerine ihtiyar ve tecrübeli bir asker olan, Kont Nicolos

Von Salm'i kale komutani olarak birakmisti. Müdâfaa hazirliklarina baslayan Kont Salm de, Türk ordusu gelmeden Viyana yakinlarindaki mahalleleri tamamen yakip yikmis, birinci istihkâm hattindan yirmi adim içerde ikinci bir istihkâm insâ etmis, Tuna sahillerine kaziklar diktirerek müdâfaa için gerekli tedbirleri almisti. Osmanli humbaracilarinin yakici te'sirlerinden korunmak için evlerin ahsap çatilarini yiktirmis, top güllelerinin te'sirini azaltmak için de, sokaklarin kaldirimlarini söktürmüstü. Ayrica iki ay yetecek kadar erzaki te'min edip, sehirdeki sivil halki disari çikarmisti.

Kanunî Sultan Süleyman Han, Viyana'ya gelirken hiç bir zaman kaleyi alma gayesini gütmemis, istedigi zaman bunu gerçeklestirebilecegini göstererek göz dagi vermek istemisti. Üstelik yeni fethedilmis olan Macaristan'da islâm idaresi tam yerlesmeden Viyana'nin da alinip askerin çok genis bir alana yayilmasi, stratejik bakimdan hatali olurdu. Kisin yaklasmasi kale çevresinin yogun yagmurlar sebebiyle bataklik hâline gelmis olduguna aldirmadan kaleyi kusatmisti.

Kaleyi muhasaraya baslayan Kanunî Sultan Süleyman Han, on yedi gün boyunca döverek, sehrin surlarini iyice tahrip etmisti. Bu sirada bir Osmanli güllesinin isâbetiyle kale komutani Kont Salm de öldürülmüstü. Çevreden aldigi istihbaratlar sonunda Viyana'ya yüzelli kilometre uzaktaki Linz'de Alman ordusunun da Osmanli ordusunun karsisina çikmayacagi anlasilinca, CharIesQuint'e verilen cezanin yeterli olduguna kanâat getiren Kanunî Sultan Süleyman Han, orduya muhasarayi kaldirma emrini verirken, çesitli beyler kumandasindaki akinci kuvvetlerini akina göndererek,Avusturya, Güney Almanya (Bavyera), Muravya, Bohenya. Slovakya, Silezya (simdiki Çekoslovakya) ve Slovesya gibi Alman Imparatorlugu'na bagli ülkeleri bastan basa çignetti. 16 Ekim'de Viyana önlerinden hareket eden ordu-yi hümâyûn, 25 Ekim'de Budin'e 16 Aralik'ta da istanbul'a döndü.

2. VIYANA KUSATMASI

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın vefatı üzerine, 5 Kasım 1676 tarihinde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadrazamlığa getirildi. Rusya seferinin, yapılan barış antlaşmasıyla bitmesinden sonra, Macaristan'da Avusturya'ya karşı isyan edip tekrar Osmanlı Devleti himayesini isteyen Tökeli İmre (Emeric Thökely), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından Orta Macaristan Kralı ilan edildi.

Macarların lideri konumuna gelen Tökeli İmre, Avusturya kralı I. Leopold'a karşı direnişe geçti. Tökeli'nin Osmanlılardan yardım istemesi üzerine, bunu fırsat bilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Viyana'yı kuşattı(14 Temmuz 1683).

60 gün süren kuşatma sırasında Viyana'ya 18 büyük yürüyüş gerçekleştirildi. Ancak büyük ve son saldırı için Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sürekli bekliyordu. Bu arada Papanın çağrısı üzerine Lehistan Kralı Jan Sobiyeski Viyana'nın yardımına yetişti.

Düşmana 80 bin kişilik ordusuyla büyük moral ve güç kazandıran Lehistan Kralının gelmesiyle, Osmanlı Ordusu iki ordu arasında sıkıştı. Kırım kuvvetlerinin yeterli gayreti ve mücadeleyi göstermemesi üzerine, Osmanlı ordusu dağıldı ve büyük bir bozguna uğradı; ordu hızlı ve düzensiz şekilde Belgrad'a doğru geri çekildi.

İkinci Viyana Kuşatması'ndaki başarısızlık Sultan Dördüncü Mehmed'in Merzifonlu Kara Mustafa Paşaya olan güvenini sarsmadıysa da, düşmanları sadrazamı başarısızlığın tek sorumlusu olarak gösterdiler. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Belgrad'da idam edildi. Yerine Kara İbrahim Paşa sadrazamlığa getirildi.

Viyana önlerinde bozguna uğrayan Osmanlı Ordusu geri çekilince düşman kuvvetleri Macaristan girdi. Sırasıyla Vişgrad (18 Haziran 1684), Uyvar (19 Ağustos 1685), Budin (2 Eylül 1686) kaleleri Avusturyalıların eline geçti. Diğer taraftan Venedik, Avusturya ile anlaşarak Osmanlı Devleti'ne karşı cephe açtı ve adaların bazılarını ele geçirdi. Venedik Yunanistan'da Patras, Korent, İnebahtı, Mizistre gibi önemli kalelere ve son olarak Atina'yı ele geçirdi (25 Eylül 1687).

İkinci Viyana Kuşatması'nın Osmanlı tarihinde önemi büyüktür. Şimdiye kadar bu denli büyük bir yenilgiye uğramayan Osmanlı Devleti artık gerilemeye başlıyordu. İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra Avrupa Devletleri Türkleri Avrupa'dan çıkarma umuduna kapılıp kutsal ittifakı kurdular.

Avusturya ve Venedik'e karşı alınan mağlubiyetler ve önemli kalelerin kaybedilmesi Osmanlı Devleti'nde büyük yankı uyandırmıştı. Ordu da isyanlar başladı. Askerler başarısızlığının sebebi olarak Sultan Dördüncü Mehmed'i suçluyorlardı. Askerlerin isteği ile sadrazam olan Siyavuş Paşa, bütün devlet adamlarının hazır bulunduğu bir toplantıda Sultan Dördüncü Mehmed'in tahttan indirilerek yerine Şehzade Süleyman'ın tahta geçirilmesine dair bir karar aldı. Sultan Dördüncü Mehmed 8 Kasım 1687 tarihinde tahttan indirildi.

1. BALKAN SAVASI

1789 Fransiz Ihtilâlinin dünyaya yaydigi Milliyetçilik akimi neticesinde, imparatorluklar dahilinde bulunan milletler, bagimsizlik için harekete geçmisler ve bazi devletlerin destek ve yardimlari ile ayaklanmislardir. Osmanli tarihinde XIX. yüzyil, bu tür ayaklanmalar dönemidir. Balkan yarimadasinda çok çesitli millet yasadigi için, milliyetçi ayaklanmalar en fazla burada meydana gelmistir.

Balkanlarda çikan ayaklanmalari daha çok, XVII. yüzyilda gelismeye basliyan ve en büyük gayesi, Baltik denizine ve özellikle Akdenize çikmak olan Rusya kiskirtiyordu. Akdenize inmek için önce Karadeniz'i, sonra Istanbul ve Çanakkale bogazlarini ele geçirmesi gerekiyordu. Iste Rusya bu gayeye ulasmak için her yola bas vurmaktan geri kalmamistir. Bu yollardan biri de irk ve din bakimindan akraba oldugu Balkan Prensliklerini alet olarak kullanip, bu genç devletleri Osmanli Devletinin varligini sona erdirmeleri için kiskirtmakti. Osmanlilar Trablusgarp'ta savasirlarken, Sirbistan'in baskenti Belgrat'taki Rus elçisi harekete geçerek, Balkanlarda Osmanli Devletinin elinde kalan son toprak parçalarinin Sirbistan ile Bulgaristan arasinda paylasilmasi için tesebbüste bulundu. Neticede iki devlet arasinda bir ittifak imzalatmaya muvaffak oldu. Kisa bir süre sonra bu ittifaka Karadag ve Yunanistan da katildi. Böylece Balkanlarda Osmanli Devletine karsi harekete geçme hazirliklari tamamlanmis oldu.

Bu sirada Türk ordusu subaylari iki partiye ayrilmis ve hükümet Ruslarin Balkanlarda savasa müsaade etmiyecegi hususundaki yalan teminatina inanmisti. Sofya elçiliginden hariciye Nâzin olan Asim Bey de 15 Temmuzda, meclis-i Mebûsan'da: "Balkanlardan imanim kadar eminim" tarihi cümlesini ihtiva eden bir nutuk söyliyerek, harb ihtimalinin bulunmadigini iddia etmisti. Ayrica Âsim Beyin yerine gelen yeni Hariciye Nâzin Ermeni Gabriel Noradingiyan da Rusya'nin teminatinin kesin oldugunu hükümete bildirmisti. Bu inandirici teminatlar neticesinde Rumelindeki en iyi 120 tabur asker terhis edilmisti.

Balkan devletleri ittifaktan sonra Osmanli Devletine isteklerini bildirdiler. Bu ittifaktan haberi olmayan Ittihatçilar, savas için yüksek ögrenim talebesini

kiskirtarak, Babiâli önünde "Harb" diye bagirtmis ve hükümet aleyhinde nümayis yaptirmislardi. Harbin kolay geçecegini zannediyorlardi. Halbuki müttefikler, Türkiye'ye karsi uygulayacaklari savasi ve taksim projelerini en ince teferruatina kadar tesbit etmislerdi.

8 Ekim 1912'de Karadag Prensligi Osmanli Devletine savas açti. 18 Ekimde Osmanlilar, Bulgaristan, Sirbistan, birkaç gün sonra da Yunanistan ile savasa girdi.

Ikmal ve Levazim Teskilâtinin çok bozuldugu Osmanli ordusu seferberligini çok geç yapabildi. Terhis edilip Anadolu'ya gönderilen 120 taburu, savasin sonunda bile yeniden silâh altina alamadi.

Bulgaristan'a karsi çikacak kuvvetler 5 kolordu halinde, "Sark Ordusu" namiyla toplandi ve I. Ferik Abdullah Pasa'nin kumandasina verildi. Edirne mevkiindeki bagimsiz kuvvetler Sükrü Pasa'nin emrindeydi. Yunanistan'a karsi Selanik'te bir kolordu ve Yanya kalesindeki kuvvetler birakilmisti. Karadag'a karsi kuvvetler Iskodra kalesinde toplanmisti. Sirbistan'a karsi Makedonya'yi "Garb Ordusu" kumandani müstakbel sadrazam Birinci Ferik Ali Riza Pasa savunacakti.

Savasi idare kabiliyetinden mahrum Nâzim Pasa'nin hiçbir hazirligi olmayan orduyu hemen Bulgarlara karsi taarruza geçirmesiyle hezimet basladi ve artik arkasi alinamadi. Osmanli ordulari Bulgarlara karsi bütün Trakya'yi birakarak Çatalca'ya kadar çekilmek zorunda kaldigi gibi, Sirbistan'a karsi Kumova'da yenilmisti. 6 Kasimda Prevezeyi alan Yunanlilar, Veliahd Konstantin idaresindeki büyük kuvvetlerini Selanik üzerine gönderdiler. Selânik'i savunmakla görevli jandarma pasasi Tahsin Pasa, tek silâh atmadan, muazzam kolordusunu bütün silâhlari ile beraber yunanlilar'a teslim etti. Sultan II. Abdülhamîd Hân devrinde ihtilas (devlet malini zimmetine geçirmesi) suçu tesbit edilmis olan bu Tahsin Pasa, o devirde menküb (rütbe ve haysiyetten düsmüs) oldugu gerekçesiyle, Selanik kolordusunun basina getirilmisti. Bütün Kuzey Arnavutluk da Sirp-Karadaglilar tarafindan isgal edildi.

Selânik'in düsmesinden 8 gün önce, artik "Hakan-i mahlu" veya "Hakan-i sabik" diye anilan Sultan II. Abdülhamid Han, Istanbul'a getirilmisti. Sultan Abdülhamid Hân-i Selanik'ten almaya, nazirlardan Vezir Damat Germiyanoglu, Arif Hikmet ve Dâmâd Çavdaroglu Mehmed Serif Pasalar gitmislerdi. Sultan Abdülhamid Hân muhafizlarinin yaninda, ikisi de bilgin ve degerli eserler sahibi dâmâdlariyle konusmasi meshurdur. Gazete okumasi yasak oldugu için, kulaktan aldigi bilgi disinda siyasî durumu etrafli sekilde bilmeyen "Sabik Hakan", 4 Balkan devletinin ittifakina ve bu ittifakin haber alinmamasina hayret etmistir. Makedonya'da kiliseler meselesinin Ittihatçilar araciligi ile ortadan kaldirildigini ögrenince, Balkanlarin ittifakini bununla izah etmis, fakat ittifakin ögrenilmemesi karsisinda elçilerin, ataselerin ne is yaptiklarini sormustur. "Allah bu hallere sebep olanlarin Kahhar ismiyle kahretsin, devleti batirdilar" diye büyük teessürle gemiye binmistir.

Selânik'i ele geçiren Yunanlilar, daha sonra Ege adalarindan Bozcaada, Limni, Somatraki ve Tasoz adalarini isgal ettiler.

3 Aralik 1912'de imza edilen ateskes anlasmasi (mütareke) ile silâhli çatisma durmus oldu. Balkan devletleri ile Osmanli Devleti arasinda Antlasma 30 Mayis 1913'de Londra'da imzalanmistir. Bu baris antlasmasi ile Osmanli Devleti, Ege adalarinin durumunun tayinini ve Arnavutlugun sinirlarinin çizilmesi isini büyük devletlere birakmakta, Girit'i hukuken Yunanistan'a terketmekte ve Midye-Enez

hattinin batisinda kalan topraklari da Balkan devletlerine birakmakta idi. Bu çizilen sinirla, kendisini kahramanca savunan, fakat yiyecek sikintisindan son derece muzdarib duruma düsmesi sebebi ile düsen Edirne, Bulgaristan'a geçiyor. Bulgaristan Kavala ile Dedeagaç arasindaki topraklari alarak Ege denizine ulasiyordu.

2.500 yillik Türk tarihinin büyük felâketlerinden biri olan Balkan savasinda Türkler, Anadolu'dan sonra ikinci anayurt haline gelmis olan Rumeli'ni biraktilar. Bu Rumeli, 550 yildir Türk yurdu idi. Birçok bölgede Türkler, ezici ekseriyet halinde idiler. Türkiye, hemen hemen bir Avrupa devleti olmak durumundan çikti.

93 Harbinde görülen göç ve göçmen felâketinin daha siddetlisi Balkan harbinde cereyan etti. Yüzbinlerce Türk, herseylerini birakarak eriye eriye Istanbul'a eristiler ve Anadolu'ya dagildilar. Balkanlarin, bilhassa Bulgarlarin yaptiklari zulüm tüyler ürpertici oldu. Onbinlerce sivil Türk, kadin, ihtiyar, çocuk ve bebekler dahil olmak üzere her türlü iskencelerle dograndi.

2. BALKAN SAVASI

I. Balkan Savasinda Osmanli Devletinin agir maglubiyete ugrayip Balkanlardan çekilmesi sonucunda, Balkanlarda siyâsî bakimdan büyük bir bosluk ve dengesizlik meydana geldi. Ganimetin paylasilmasinda anlasamiyan Balkan devletleri, birbirine düstüler.

Sirbistan askeri, hareket dolayisiyla, Sirp-Bulgar ittifakinin çizdigi ve kendisine ayirdigi arazi parçasindan daha büyük bir bölgeyi ele geçirmisti. Sirplarin bu arazi bölgelerini geri vermemesi anlasmazligin dügüm noktasini teskil ediyordu. Diger taraftan Londra Konferansinda en büyük payi Bulgaristan'in almasi, diger müttefiklerin hosnutsuzluguna sebebiyet vermisti. Bulgarlarin Ege kiyisina ulasmis olmasini Yunanlilar sert tepki ile karsilamislardi. Bu husus, Yunanistan ile Sirbistan'i birbirine yaklastirmis ve aralarinda ittifak anlasmasi akdine sebep olmustu. Sirbistan ile Yunanistan'in birbirlerine yaklastiklarini gören Bulgaristan, bu iki devlete tam hazirliklarini yapmadan önce 29-30 Haziran 1913'de saldirdi. Ancak Bulgar ordusu Yunanlilar ve Sirplar tarafindan Makedonya'dan çikarildi. Bu sirada Bulgaristan'dan pay almak istiyen Romenler de savasa girdiler ve kisa zamanda Bulgar Dobruca'sini ele geçirdiler. Bulgar ordulari birkaç cephede savasmak zorunda kaldigi için yenilmeye basladi.

Osmanli Devleti de bu tarihî firsati kaçirmadi ve bütün özellikleri ile bir Türk sehri olan Edirne'yi geri aldi.

Bu yenilgiler üzerine Bulgarlar, bir yandan Romanya kralina basvurarak Balkanli devletlerle, bir yandan da Babiâli'ye basvurarak Osmanli Devletiyle baris yapmak istediler.

II. Balkan Savasi sonunda, Bulgaristan'la diger Balkan devletlerinin imzaladiklari 10 Agustos 1913 tarihli Bükres Antlasmasi, Romanya ile Bulgaristan'in yeni sinirini belirtiyor, Tuna'nin güneyinde kalan önemli bir arazi parçasini Güney-

Dobruca dahil Romanya'ya birakiyordu.

Osmanli Devleti ile Bulgaristan arasinda 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanan Istanbul Antlasmasi ile Bulgaristan, Kirklareli, Dimetoka ve Edirne'yi Osmanli Devletine geri verdi. Antlasmada Bulgaristan'da kalan Türklerin de durumu ele alinmakta, Türklerin mülkiyet haklarina saygi gösterilecegi de belirtilmekte idi.

Osmanli Devleti ile Yunanistan arasinda imzalanan 14 Kasim 1913 tarihli Atina Antlasmasi ile Girit kesin olarak Yunanistan'a birakildi. Ege adalarinin ne olacagi da büyük devletlerce kararlastirilacakti. Büyük devletler ancak 1914 Subatinda Londra'da, bu adalardan Imroz, Bozcaada ve Meis bir yana, digerlerinin Yunanistan'a ve Italya isgalinde olanlari da Italya'ya kalmasina karar verdiler. Ancak bu karar üzerinde henüz bir anlasmaya varilamadan I. Dünya Harbi çikti. Sirbistan'la antlasma ise 13 Mart 1914'de Istanbul'da imza edilmistir. Sirbistan'la Osmanli Devletinin artik ortak siniri olmadigindan, sadece Sirbistan'da kalan Türklerin durumlari düzenlenmistir.

I. Dünya Savasi öncesi dönemde Osmanli Imparatorlugu, Afrika ile ilgisini kesmis, Balkanlarda agir toprak kaybina ugramis, Bulgaristan'dan geri aldigi Edirne ile Dogu-Trakya'da kalabilmistir. Balkanlardaki devletlerin güçlenmesi ise, Avusturya-Macaristan ve Almanya' nin burada ilerleme egilimlerine ve Rusya ile Ingiltere'nin nüfuzlarina set çekmisti.

SIRP SINDIGI SAVASI

Islâm memleketlerine yönelen ve "Haçli Seferleri" diye anilan tecâvüz hareketleri, bir asra yakin zamandan beri durmustu. Fakat, Osmanli Türkleri'nin Bati Trakyayi elde etmeleri ve Bulgaristan ortalarina kadar sokulmalari, Haçlilik ruhunun hortlamasina sebebiyet verdi.

Filibe'nin zapti sirasinda kaçan ve Sirbistan'a siginan Rum kumandani, vakit geçirmeden Türkler üzerine yürünmesini tavsiye ediyor, devamli tahriklerde bulunuyordu. Ancak, Sirplar'in da Bulgarlar'in da bu macerayi göze alabilecek kuvvet ve cesaretleri yoktu. Türkler'i geri püskürtmeye çalisirken, ellerindeki topraklan kaybedebilirlerdi. Ayrica, Balkan kavimleri, kendilerine din, can, mal ve kazanç hürriyeti getiren Islâm idaresinden memnundular; tekrar eski kötü jönlere dönmeyi istemiyorlardi. Denizci bir devlet olan Venedikliler ise, Dogu'daki ticarî menfaatlerinin haleldar olacagi korkusuyla, tarafsiz kalma siyasetinden ayrilmiyorlardi.

Osmanlilar'a karsi çikabilecek tek devlet Macaristan'di. Balkanlar'i da hâkimiyeti altina alma sevdasina düsen Macar Krali Layos, böylece hazirlanmaya basladi.

Iste o siralarda, Papa V. Urban da, Macar ve Sirp krallari ile Eflâk (Romanya) ve Bosna prenslikleri arasinda askeri ittifak kurulmasina önayak oldu. Tarihlerimizde umumiyetle 60 bin kisi olarak gösterilen Haçlilar, Macar Krali Layos kumandasinda Edirne'ye dogru yürüdüler.

Sultan Murad, o sirada Bursa'da bulunuyordu ve Türk ordusunun büyük kismi Anadolu'da idi. Rumeli Beylerbeyi Lala Sahin Pasa, bir taraftan padisaha haber

yollarken, bir taraftan da Haci Ilbeyi kumandasindaki 10 bin kisilik akinci kuvvetini, kesif gayesiyle göndermisti.

Herhangi bir mukavemet görmeden ilerleyen Haçli ordusu, Meriç nehrini geçtikten sonra, Edirne'nin birkaç kilometre ötesinde durakladi. Taarruza geçtikleri anda, bu sehri zaptedecekleri ve Trakya'nin güneyine sarkacaklari muhakkakti. Çünkü, Bursa'dan yola çikacak Osmanli ordusu, kisa zamanda oraya erisemezdi.

Haci Ilbeyi, konak yerinde eglenceye dalan ve müstakbel zaferlerin tadini simdiden çikarmaya kalkan Haçlilar'a karsi, bir gece baskini düzenlemeyi kararlastirdi. Kimseden talimat almamisti ve bu tehlikeli tesebbüsten zararli çikilirsa, kendi elleriyle idam fermanini hazirlamis olacakti. Fakat, gece karanliginda hücuma geçen 10 bin Türk akincisi, düsmani tam gaflet halinde bastirdilar. "Koyun sürüsüne dalan kurt gibi" neye ugradiklarini sasiran Haçli askerlerini kiliçtan geçirdiler. Kaçabilenlerin çogunlugu da Meriç sularinda boguldu. Kral Layos ise, canini güçlükle kurtararak memleketine dönebilmisti. Osmanlilar'in, müttefik Hiristiyan ordularina karsi elde ettigi bu zafer, tarihlerimizde "Sirp Sindigi" olarak anilir.

Öte yandan, Sultan I. Murad Bursa'dan hareket etmis, Gelibolu'ya geçmeden önce, Katalanlar elinde bulunan Karabiga'nin fethini kararlastirmisti. Çünkü, ordusunun arkasini emniyete almak istiyordu. Sirp Sindigi Zaferi'nin haberi ulasinca, denizden ve karadan yaptigi taarruzun siddetini arttirdi ve nihayet kaleyi düsürerek, Marmara'nin güney sahillerindeki Türk hâkimiyetini tamamladi. Bu arada, Gazi Evrenos Serez'i fethetmisti.

Sirp Sindigi Zaferi, devlet merkezinin Bursa'da tutulmasinin mahzurlu olacagini göstermisti. Çünkü, Osmanlilar'a yönelecek tehlikeler, simdilik sâdece Hiristiyan dünyâsindan geliyordu. Ayrica, devletin istikbâli de, Rumeli'de tutunmasina bagli idi. Bu sebeple, Edirne sehri askeri merkez haline getirildi.

Bizans Imparatoru V. loannes Paleologos, Türkler'in Rumeli'de kazandigi topraklan istirdada çalismayacagini ve Türk düsmanlari ile ittifak kurmayacagini taahhüt etmisti ama, el altindan bunun aksi faaliyette bulunmaktan vazgeçmiyordu. Nitekim, gizlice Macaristan'a gitmis ve kendisine yardim edilirse, Ortodoks mezhebini birakip Katolik olacagina söz vermisti. Fakat, memleketine dönerken, Bulgar Krali Ivan Sisman, onu yakalatarak Nigbolu kalesine hapsetmisti.

O sirada, Macar Krali Layos, Papa nezdindeki tesebbüslerine hiz vermisti. Böylece, bir taraftan Papa'nin Türkler aleyhindeki tahrikleri, bir taraftan da Bizans imparatoru'nu kurtarmak maksadiyla, Savua Kontu VI. Amadeo, 15 kadirga ile yola çikti. Ugradigi Agriboz ve Midilli adalarindan yardimci kuvvetler alip Çanakkale Bogazi'na girdi ve 1366'da Gelibolu'yu zaptetti. Türklerin donanmalari bulunmadigi için, bu isgali önleyememislerdi. Ancak, 1367 Haziran'inda Bizans'a birakilan Gelibolu, kisa bir müddet sonra tekrar Türk topraklarina katilacaktir.

ANKARA SAVASI

Osmanli sultâni Yildirim Bâyezid ile Timur Han'nin 1402 senesinde Ankara'da yaptiklari muharebe. Yildirim Bâyezîd Han; Nigbolu zaferiyle Rumeli'de Osmanli hâkimiyetini te'sis ettikten sonra, Anadolu'da birligi saglamak için harekete geçti. Bu niyetle Aydin, Mentese, Karaman ve isfendiyarogullari beyliklerine son verdi. Ancak bu beyliklerin basindaki beyler, Asya'da kuvvetli bir devlet kurup, batiya yönelen Timur Han'a sigindilar. Ayni sekilde Tîmûr Han'nin hükümdarligina son verdigi Karakoyunlu beyi Kara Yûsuf ile Tebriz hükümdari Ahmed Bey de Yildirim Bâyezîd'e siginmis, Erzincan beyi Mutahharten de akrabalarini Yildirim Bâyezîd'e göndererek yardim istemisdi. Tîmûr Han'a siginan Anadolu beyleri, Osmanli sultâni hakkinda; Tîmûr Han'nin önünden kaçan beylerde Yildirim Bâyezîd'e Timur'la ilgili olmadik seyler söyleyip kötüleyerek, her iki müslüman Türk hükümdarinin arasini açtilar, iki taraf da karsilikli kendilerine siginanlari müdâfaa ettiler. Tîmûr Han, Yildirim Bâyezîd'e mektup göndererek kendisine siginanlarin iadesini istedi. Bu mektuplarda her iki hükümdarin birbirlerine hakaret dolu sözlere yer verdikleri ilim adamlari arasinda kabul görmemektedir. Bu gün bilinen hakaret dolu mektuplarin sahte oldugu isbatlanmistir. Yildirim Bâyezîd, Tîmûr Han'nin istegini kabul etmeyince savas kaçinilmaz oldu.

Tîmûr Han, kuvvetli bir ordu ile, Anadolu içlerine dogru harekete geçti. Bunu haber alan Yildirim Bâyezîd de, Istanbul kusatmasini kaldirarak, kuvvetlerini Bursa'da toplamaya basladi. Bursa'dan hareket eden Osmanli ordusu, iki koldan yürüyerek Ankara önüne geldi. Bu sirada Tîmûr Han Sivas'i ele geçirmisdi Onun, Sivas'da oldugunu haber alan Yildirim Bâyezîd, agirliklarinin bir kismini Ankara'da birakarak Akdagmadeni ve Kadisehri daglik mintikasinda mevzi almak istedi, iki ordunun öncü kuvvetleri Sivas ve Tokat bölgelerinde karsilastilar ise de, Osmanli sultâni Sivas ile Tokat arasindaki geçitleri tuttugundan, burada muharebe yapmayi kendisi için tehlikeli gören Timur Han Kayseri'ye dogru yürüdü. Timur Han, Bâyezîd'i kendisine dogru çekmek istediyse de duruma vâkif olan Yildirim Bâyezîd bu oyuna gelmedi ve yapacagi taarruzun zamanini bekledi

Tîmûr Han. Kirsehir üzerinden hizla Ankara önlerine gelerek kaleyi kusatti. Kale muhafizi Yâkûb Bey, kaleyi siddetle müdâfaa etti. Tîmûr Han. Osmanli ordusunun gelecegini tahmin ettigi yolu iyice tahkirn etti. Osmanli ordusu ise onun hiç beklemedigi taraftan ve tahmininden çok erken Ankara önlerine geldi.

Osmanli ordusunun merkezinde sultân Yildirim Bâyezîd bulunuyordu. Yaninda sadrâzam Çandarlizâde Ali Pasa, sehzade Isa, Mustafa ve Musa Çelebiler yer aliyordu. Sag cenahta bulunan Anadolu birliklerine vezir Tîmûrtas Pasa, sol cenahta yer alan Rumeli birliklerine sehzade Süleyman Sah kumanda ediyordu, ihtiyat kuvvetlerinin basinda da Sehzade Mehmed Çelebi bulunuyordu. Sol cenahin ihtiyat kuvvetlerini, Sirbistan despotu ve Sultân'nin kayin biraderi Stefan Lazreviç'in kumandasinda yirmi bine yakin zirhli sirp askeri meydana getiriyordu. Merkez ihtiyatinda Karakoyunlular, sag cenahin ihtiyatinda Kara tatarlar denilen Türklesmis Mogollar yer aliyordu. Ayrica Süleyman Sah'in kumandasinda akinci kuvvetleri de vardi. Osmanli askerinin sayisi yetmis binden fazla idi.

Tîmûr Han, ordusunun merkezinde yer almisti. Torunu Muhammed Mirza, zirhli ve atli olan Mâverâünnehr askeri ile ihtiyatta idi. Diger torunlari Pir Muhammed ve Iskender Mirza, Muhammed Mirza'nin yaninda yer aliyorlardi. Sag cenaha üçüncü oglu Mîransah, sol cenaha ise dördüncü oglu Sahruh Mirza kumanda ediyordu. Zirhli otuz iki fil, ordunun önünde dizilmisti. Ikiye ayrilmis olan merkez kuvvetlerin sag tarafina Tîmûr Han'nin ikinci oglu Ömer Seyh Mirza, sol tarafina ise Emir Celâl islâm kumanda ediyordu. Akkoyunlu sultâni Osman Bey ile Emîr Cihan Sah'in tümenleri sag cenahin önünde yeralmisti. Mutahharten Bey Karamanoglu, Aydinoglu, Menteseogiu, Germiyanoglu, Saruhanoglu ve Candaroglu, sag cenahta yer almislardi. Çagatay sultâni Mahmüd Han, Timur'un yaninda idi.

VARNA SAVASI

Sultan İkinci Murad büyük bir hızla Edirne'ye geldi. Osmanlı Ordusunun başına geçti. Varna önlerine gelen Osmanlı Ordusu, Haçlılara karşı saldırıya geçti. Haçlı Ordusunun Varna önlerinde bozguna uğratılmasıyla büyük bir zafer kazanıldı (10 Kasım 1444).

Varna Savaşı, Haçlıların İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesini engellemek için yaptıkları son girişim oldu.

Bu savaş, Osmanlıları Segedin Antlaşmasına zorlayan şartları tamamen değiştirdi. Sultan İkinci Murad, bir müddet sonra tahtı, yine oğluna bırakarak çekildiyse de devlet adamlarının ısrarları sonucu tekrar tahtına döndü.

Varna Savaşı

Git ve: kullan, ara

Varna Savaşı

Varna Savaşı

Tarih:	10 Kasım 1444
Yer:	Varna, Bulgaristan yakınları
Sonuç:	Osmanlı zaferi

Taraflar	
Osmanlı İmparatorluğu	Macaristan, Lehistan
Kumandanlar	
II. Murat	Hunyadi Yanos (Macar), III. Ladislas (Leh)
Güçler	
60.000	325.000
Kayıplar	
20.000	210.000

Varna Savaşı 10 Kasım 1444 tarihinde, Macar, Leh, Papalık ve çeşitli Balkan milletlerinden oluşan, Jan Hunyadi komutasındaki Haçlı ordusu ile II. Murat önderliğindeki Osmanlı ordusu arasında bugünkü Bulgaristan'ın Varna şehri yakınında yapılmış bir savaştır.

Savaş öncesi [değiştir]

II. Murat, Papa IV. Öjen'in önayak olmasıyla oluşturulan bir Haçlı ordusunu yenmiş ve 1444 yılının yaz aylarında Edirne-Segedin Antlaşması'nı imzalamıştı. Bu antlaşma 10 yıl sürelik bir barış dönemini öngörüyordu. Antlaşmanın imzası üzerine II. Murat tahtı 12 yaşındaki oğlu şehzade Mehmet'e bırakarak Manisa'ya çekilmişti. Ancak Edirne-Segedin Antlaşması'nın koşullarından hoşnut kalmayan Papalık, Kardinal Çezarini vasıtasıyla Macar kralı Hunyadi Yanos'u "Papa'nın onayı olmadığından dolayı geçersizdir" iddiasıyla antlaşmayı ihlale ikna etmeğe çalışıyordu. Böylece Balkan ülkeleri Papa'nın da önayak olmasıyla tekrar bir ordu oluşturarak saldırıya hazırlandı.

II. Murat önce tahta geri dönmeye isteksizdi. Tahtta oturan 12 yaşındaki II. Mehmet'in yaşından beklenmeyecek bir üslupta babasını ordularının başına geçmeye davet eden mektubu ve Veziriazam Çandarlı Halil Paşa'nın çağrısı üzerine, II. Murat askerleri ile beraber Manisa'dan İstanbul boğazına doğru hareket etti. Oradan, asker başına birer duka altın vererek; Ceneviz gemileriyle Rumeli'ye geçti. Oğlu II. Murat ve Veziriazam Çandarlı Halil'i, Edirne'de bırakarak Varna'ya doğru haçlı ordularını karşılamak üzere hareket etti.

Savaşın gelişmesi

Osmanlı ve Haçlı orduları bugünkü Bulgaristan'ın Varna kenti yakınlarında karşılaştılar. Sultan Murat'ın bulunduğu yerde bir hendeğin yanında Haçlıların ihlal ettiği Edirne-Segedin Antlaşması'nın metni asılıydı. II. Murat'ın bu savaşta çok başarılı bir strateji uyguladığı bilinmektedir.

Haçlı ordusunun sol tarafında bataklıklar yer almaktaydı. II. Murat savaş alanının avantajını kullanmak için baskın stratejisi kullanmıştır. Güneydeki bataklıkları hesaba katarak sağ kanadının savaş sırasında çevrilmesinin ihtimalini ortadan kaldırmak ve Haçlıları tam bir çembere almak için Haçlıların tek çıkış yolu olan Varna'nın kuzey yoluna 5.000 kişilik bir kuvvet koyarak tam imha düzeni almıştır. Bu düzen Haçlıları psikolojik olarak sarstı. Ama II. Murat yolu tutan kuvvetleri çarpışmalar süresince savaşa sokmadı. Ancak Osmanlı Ordusu'nun en zorlandığı anda bu kuvvetleri çağırdı. Kuzey yolunu boşaltarak dengeyi kendi lehine çevirdi. Haçlılara "Kaçış yolunuz var." mesajı vererek, kaçmaya eğilimli Haçlı askerlerini savaş alanından kaçışa özendirerek bir taşla iki kuş vurmuş oldu.

Haçlı ordularının başında Macar kralı Hunyadi Yanos, Leh kralı Ladislas, Papalık şövalyeleri olan Kardinal Çesarini, Franko, Varadin ve Erlan piskoposları bulunuyordu. II. Murat ise ordusunu kademeli olarak düzenlemiş, Rumeli beylerbeyi Turhan Bey'i Rumeli askeriyle sağa, Anadolu beylerbeyi Karaca Bey'i askeriyle sol tarafa yerleştirmişti. İstanbul'dan getirdiği yeniçeri askerlerini ise bizzat kendi kumandası altında orta kısıma yerleştirmişti.

Savaş başladığında önce Haçlı ordusunun şiddetli saldırısı sonucu Osmanlı ordusunda bir panik havası ortaya çıktı. Haçlı orduları zırhlıydı ve daha az kayıp veriyorlardı. Bu durum Osmanlı ordusunu zor durumda bırakıyordu. Hunyadi Yanos ordusunu disiplinli bir şekilde yönetmekteydi. Osmanlı ordusunun yenilme belirtileri göstermesi üzerine Macar Kralı Ladislas, savaşın başarısını tamamen Hunyadi Yanoş'a bırakmamak için yerinden ayrılarak

savaşa katıldı. Osmanlı ordusu merkeze doğru saldıran Haçlı ordusunu geri çekmek için yanlara doğru açıldı ve ortada kalan Haçlı ordusu bu şekilde Osmanlı ordusunun şiddetli saldırıları sonucu yenilgiye uğradı.

Macar kralı Ladislas savaş sırasında başına aldığı bir balta darbesi sonucunu yaşamını yitirdi. Ölen kralın başını yeniçeriler II. Murat'a getirdiler. II. Murat ölen kralın başını yeminini bozduğu Edirne-Segedin Antlaşmasının yanında teşhir ettirdi. II. Murat tam imha stratejisini kuvvetlerinin çok yıpranmaması için iki kademe olarak düzen yaptığı Kosova Savaşına taşımıştır. Tam sonucu da elinde sağ kalan tecrübeli komutanlarla bu savaşta almıştır.

Bazı kaynaklara göre II. Murat savaş alanını gezerken yanındaki yardımcılarına sorar: "*Biz bu savaşı nasıl kazanabildik?*" Yanındaki vezirlerden biri: "*Hanım, şu yerde yatan keferelerde bir tek ak sakallı ihtiyar yok. Biz ihtiyarlarımız yüzünden kazandık,onlar ise ihtiyatsızlıkları yüzünden kaybettiler.*" cevap verir.

Savaş kazanılmasına karşılık Osmanlılar için çok zor geçmiştir. Bunun nedeni Haçlı askerlerinin hepsinin tepeden tırnağa, savaş atları dahil kalın zırhlarla donatılmış olmasıydı. Varna'da 50.000 tam zırhlı Haçlı askerin öldürülmesine karşılık bu sayıdan çok daha fazla Osmanlı askeri yaşamlarını kaybetti. İşte bu sayı kaybı II. Murat'ı savaşı iki kademeli olarak Kosova'ya taşımasına neden olmuştur. Haçlıların sayısı yaklaşık 120.000 kişi idi. Ve savaş alanından kaçan Haçlı askeri sayısı ise 70.000 civarındaydı

Savaşın sonuçları

Varna Savaşının yapıldığı yerde savaşta ölen kral Ladislas'ın onuruna yapılmış anıt

Varna Savaşı tarihin en büyük savaşlarından biridir. Bu savaştan sonra ismini kurtarmak isteyen Hunyadi Yanoş tekrar ordularını toplayarak, kendisine katılmak istemeyen Sırbistan'ı işgal edip Tuna'yı geçecek ve Kosova Meydan Muharebesinde Osmanlı ordusu ile tekrar karşılaşacaktı.

Mora ve Bulgaristan Osmanlı Devleti`ne bağlandı.

OTLUKBELI SAVASI

Karamanoğlu İbrahim'in 1464'te ölmesi üzerine oğulları birbirlerine düşmüşlerdi. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yardımıyla İshak Bey Karamanoğlu beyliğine sahip oldu. Bunun üzerine diğer oğlu Pir Ahmed Bey Fatih Sultan Mehmed'den yardım istedi ve gelen yardım sayesinde Beyliği ele geçirdi. Fakat Pir Ahmed Bey bir süre sonra gidip Venediklilerle anlaşınca, bu duruma sinirlenen Fatih Sultan Mehmed, Karaman Seferi'ne çıkmaya karar verdi.

Konya ve Karaman alınarak Osmanlı'ya bağlandı. Karaman halkı İstanbul'a ve çeşitli yerlere göç ettirildiler. Pir Ahmed Bey kaçarak Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a sığındı. Bu olay Osmanlılarla Akkoyunluların arasının açılmasına neden oldu.

Osmanlılar Avrupa ve Anadolu'daki topraklarını genişletirken, Akkoyunlular Devleti'de Doğu Anadolu, Kafkasya, İran ve Irak üzerinde hakimiyet kurmuşlardı. Sınırlarını genişleten iki Türk Devleti arasında büyük bir savaş kaçınılmaz olmuştu. Otlukbeli mevkiinde 11 Ağustos 1473'de yapılan savaşta, devrin en kuvvetli savaş tekniğine ve araçlarına sahip olan Osmanlı ordusu, Uzun Hasan'ın kuvvetli süvarilerden kurulmuş olan ordusunu birkaç saatte dağıttı.

Bu savaştan sonra Akkoyunlular bir daha kendilerini toparlayamadılar. Fatih Sultan Mehmed, Akkoyunlu tehlikesini bu şekilde engellemiş oldu. Anadolu'da ve Rumeli'de birçok sefer düzenleyip pek çok zafer kazanmıştı.

Buna rağmen güneyde güçlü bir devlet konumunda olan Memlüklerle problemler yaşandığı halde sıcak bir savaştan kaçınmıştı.

Otlukbeli Savaşı (Otlukbeli Zaferi)
Fatih Sultan Mehmed Hanın, Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan ile, 11 Ağustos 1473□te, Otlukbeli mevkiinde yaptığı büyük meydan muharebesi.

Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmed Hanın, 1453□te İstanbul□un fethiyle Bizans İmparatorluğunu ve 1461□de de Trabzon□u alarak Pontus Rum Devletini yıkması, Hıristiyan âlemine karşı üstünlük kurup, İslâm âleminde takdir kazanması, doğudaki Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan□ı telaşlandırdı. Türkmen asıllı Akkoyunlu Uzun Hasan, kısa zamanda devletin sınırlarını genişleterek; Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Âzerbaycan, İran ve kısmen Doğu Anadolu□ya hakim olmuştu. Pontus Rum Kralının damadı olması dolayısıyla Trabzon□un mirasının kendisinin olduğunu iddia etti. Bu sebeple, Fatih□ten Trabzon□u istedi. İsteği kabul edilmedi. Uzun Hasan, tek başına Osmanlıları mağlup edemeyeceğini bildiğinden, kendisine müttefik aradı. Neticede, batıda Haçlı devletleri ve doğuda hakimiyet mücadelesi veren Türk devlet ve beyleriyle anlaştı. Venedik, Papa ve Napoli, ittifak teklifleri neticesinde, ateşli silahlar ve bunu kullanacak usta ve asker gönderip Uzun Hasan□ın yanında yer aldılar. Venediklilerin yardımı karşılığı, Karadeniz□de serbest faaliyet yanında, Mora, Midilli, Ağrıboz ve Argos□un iadesi temin edilecekti. Topraklarını Osmanlıların zapt ettiği Karaman ve Candar beyleri de bu ittifaka dahil oldular. Uzun Hasan□ın bu faaliyetlerine karşı Fatih de tedbir aldı. Batıdan gelecek saldırılara karşı Rumeli ve İstanbul□un emniyet tedbirlerini arttırdı. Rumeli□nin muhafazası, Şehzâde Cem Sultan'a verildi. Mısır Memlûkları ile anlaşma yapılarak, Akkoyunlular ile ittifakları önlendi. Akkoyunlu-Venedik ittifakını da bozmak

isteyen Fatih, Venediklilerin Ağrıboz Adasını Osmanlılardan istemeleri üzerine, anlaşmaya yanaşmadı. Venedikliler, Uzun Hasan□a yardım için Napoli, Rodos, Papalık ve Kıbrıs donanmalarıyla; Akdeniz ve Ege sahillerindeki Osmanlı şehirlerinden Antalya, İzmir şehir ve kalelerini yağma edip, yaktılar.

Fatih, Uzun Hasan□a karşı sefere çıkmadan önce, Anadolu□ya öncü kuvvetler gönderdi. 1473 Martında doğu seferine çıkan Fatih□e; Bursa□da Rumeli Beylerbeyi Has Murad Paşa, Beypazarı□nda Karaman Valisi Şehzâde Mustafa Çelebi, Kazova□da Amasya Valisi Şehzâde Bayezid ve kuvvetleri katıldılar. Böylece Osmanlı ordusunun mevcudu, yüz bine çıktı. Rumeli akıncı kumandanı Mihaloğlu Ali Bey, öncü gönderilerek, Akkoyunlular'a ilk darbeyi vurmaya ve haber almaya memur edildi. Osmanlı ordusu Erzincan□a geldiği halde, Uzun Hasan ve Akkoyunlular'a rastlayamadı. Erzincan□dan itibaren asıl muharebe şartları gözetilerek, âni taarruzlara karşı ihtiyatla harekete devam edildi. Tercan□da iki tarafın da öncüleri karşılaştı. Uzun Hasan da yetmiş bin askerle Tebriz□den hareketle Tercan istikametine gelmekteydi. Önden giden ve Tercan Nehrini takip eden Has Murad Paşa, karşılaştığı Akkoyunlu kuvvetlerini üst üste mağlup etti. Has Murad Paşa, bu muvaffakiyetleri üzerine daha da ilerlemek istedi. Vezîriâzam Mahmud Paşa, Fırat□ı geçmemesini tavsiye ettiyse de, dinlemeyip ilerledi. Has Murad Paşa, Fırat□ı geçince Akkoyunlular'la muharebeye tutuştu. Sahte ricat taktiğine kapılarak Akkoyunluların içine girdi ve kuvvetleriyle birlikte pusuya düştü. Osmanlı öncü kuvvetlerinin bir kısmı telef olurken, bir kısmı esir düştü. Has Murad Paşa da Fırat□ta boğuldu. Osmanlıların meşhur kumandanlarının ve seçme askerlerinin esir alınıp, öldürülmesiyle ümitlenen Uzun Hasan, Otlukbeli□nde Osmanlılara kesin darbeyi indirmek için harekete geçti. Merkezden epeyce uzaklaşan Osmanlı ordusunun levazım stoku, devamlı azalıyordu. Atlı Türkmen kuvvetlerine sahip Akkoyunlular, şaşırtıcı muharebe planları tatbik ederek imha harbi yapıyorlardı. Akkoyunlu baskınlarına karşı Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa ve takviye kuvvet olarak da Vezîriâzam Mahmud Paşa gönderildi. Otlukbeli□nin tepeleri, Akkoyunlular tarafından tutulduğundan, Osmanlı ordusu Üçağızlı mevkiinde savaş düzeni aldı. Merkezde Fatih Sultan Mehmed Han, sağ kolda Şehzade Bayezid, sol kolda Şehzade Mustafa bulunuyor, Padişah, kapıkulu azaplarına, şehzadeler de, eyalet askerlerine kumanda ediyorlardı. Akkoyunlu ordusunun merkezine Uzun Hasan, sağ kola oğullarından Zeynel Mirza, sol kola da Uğurlu Mehmed Mirza kumanda ediyorlardı.

Otlukbeli□nde, 11 Ağustos 1473 tarihinde meydana gelen muharebe, Osmanlıların ateşli silahlarda, Akkoyunluların da süvari kuvvetlerinde üstünlüğü ile başladı. Sol koldaki Şehzade Mustafa□nın üstün gayreti sonucunda, Akkoyunlular'a karşı sağladığı üstünlükle, muharebe, Osmanlılar lehine döndü. Osmanlıların, Uzun Hasan□ın merkez kuvvetlerini şiddetli top ve tüfek atışlarıyla ateş altında tutması, Akkoyunlu kuvvetlerini iyice bozdu. Hasan Bey, muharebe meydanından kaçtı. Sağ koldaki Zeynel Mirza ve yardımcı Gürcü kuvvetleri kumandanları öldürüldü. Muharebede kesin olarak üstünlüğü sağlayan Osmanlı kuvvetleri, pek çok Akkoyunlu devlet adamı, bey, kumandan ve yardımcıları ile askerlerini esir aldı. Fakat muharebe meydanından kaçan Uzun Hasan, yakalanamadı. Fatih Sultan Mehmed Han, esir alınan Akkoyunlu âlimlerine hürmet gösterip, serbest bıraktı. Uzun Hasan safında olan Karakoyunluları da affetti. Akkoyunluların elindeki Osmanlı esirleri kurtarıldı. Fatih, Otlukbeli Zaferinden sonra, üç gün muharebe meydanında bekledi. Zaferin şükrünü yaparak, dört bin köle ve cariye azad etti. Doğu Seferine çıkmadan önce borç olarak dağıtılan yüz yük akçeyi (altı milyon altın lira, on milyon gümüş para) askere hediye etti. Sefer dönüşü, Şebinkarahisar fethedildi.

Fatih□in Doğu Seferi neticesinde Otlukbeli Zaferi kazanılmasına rağmen, pek büyük arazi elde edilememesinin sebebi, Fatih□in, Sünnî ve Türk olan Akkoyunlulara karşı iyi niyet beslemesidir. Bununla birlikte, bu savaş neticesinde, Fırat Nehrinin batısı kesin olarak Osmanlı hakimiyetine geçti. Batılılar, Osmanlı Devleti'ni mağlup edip, İstanbul□a tekrar hakim olamayacaklarını kesin olarak anladılar. Anadolu birliğinin Osmanlılar tarafından sağlanacağı kesinleşip, Orta-Doğu yolu açıldı. Akkoyunlu ülkesinde taht mücadelesi başlayıp, hanedan parçalandı. Karamanlı ülkesi, Osmanlı hakimiyetine geçti. Otlukbeli Zaferi öncesi ve sonrası, tecavüzlerini arttıran Haçlı korsanlarının Akdeniz ve Ege sahillerindeki saldırıları da neticesiz kaldı. Venedikliler de anlaşma istemek zorunda kalınca, batıda ve doğuda, Osmanlı Devletinin büyüklüğü kabul edildi.

Otlukbeli Savaşı

Otlukbeli Savaşı	
Tarih:	11 Ağustos 1473
Yer:	Otlukbeli, Erzincan
Sonuç:	Osmanlı zaferi
Taraflar	
• Akkoyunlular	• Osmanlı İmparatorluğu
Kumandanlar	
Uzun Hasan	Fatih Sultan Mehmet
Güçler	
300000	190000
Kayıplar	
250000+	Bilinmiyor

Otlukbeli savaşı (11 Ağustos 1473) Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet ile Akkoyunlu Devleti sultanı Uzun Hasan arasında yapılmış bir meydan savaşıdır.

Savaşın dönüm noktası Osmanlı topçu ve diğer ateşli silah kullanan birliklerinin Akkoyunlu süvarilerine üstünlük sağlamasıdır. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Karakoyunluları ortadan kaldırarak, Osmanlı Devleti'nin doğudaki en güçlü rakibi durumuna gelmişti. Uzun Hasan, Osmanlıların büyümesinden endişe duyuyor ve Osmanlı Devleti'ne karşı oluşan birlikteliklerde yer alıyordu. Bu sebeple 1473 yılında sefere çıkan fatih, Akkoyunlu ordusu ile Otlukbeli'nde karşılaştı. Yapılan savaşı Osmanlı Devleti kazandı ve Doğu Anadolu'da güvenliği sağladı. Bu savaştan sonra Akkoyunlu Devleti zayıflamaya başladı. 1502 yılında Safevi devleti tarafından tamamen ortadan kaldırıldı.

VENEDIK SAVASI

İstanbul'un alınmasıyla ekonomik alanda en çok zarar gören devlet Venedik olmuştu. Fatih Sultan Mehmed zamanında kendilerine kapitülasyonlar verilmiş ve bu sayede Haçlı birliğinden ayrılmışlardı. Fakat Venedik her zaman için Osmanlı aleyhtarı bir politika izleyerek, zaman zaman Mora halkını kışkırtıyordu. Sultan İkinci Bayezid bu sorunu kökünden çözmeye ve Venediklilerin ellerinde kalan yerleri de almaya karar verdi.

Karadan ve denizden yapılan kuşatmayla İnebahtı (1499), ardından Moron, Koron ve Navarin kaleleri ele geçirildi. Yunan adalarının da fethedilmesi üzerine, Osmanlılarla başa çıkamayacağını anlayan Venedikliler barış istediler. Yapılan barış antlaşmaları sonunda, Osmanlı'nın fethettiği yerler tekrar Venediklilere verildi.

1715-1718 Osmanlı-Avusturya-Venedik Savaşı

1715-1718 Osmanlı-Avusturya-Venedik Savaşı Osmanlı İmparatorluğu 'nun Karlofça Antlaşması'yla kaybettiği toprakları geri almak amacıyla savaştığı ancak başarısızlıkla sonuçlanmış bir savaşlar dizisidir.

Savaşı hazırlayan nedenler

Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları'nda uğranılan yenilgi ve bu savaşları takiben 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması sonucu Mora ve Macaristan'ın kaybedilmesi Osmanlı Devleti'ni çok sarsmıştı. Ancak 1711'de Çar Büyük Petro önderliğindeki Rusya'yla yapılan Prut Savaşı'nın kazanılması Osmanlı Devleti'ni bir ölçüde cesaretlendirdi. Venediklilere kaybedilen Mora Yarımadası'nda yaşayan Ortodoks halk Katolik baskısından memnun değildi ve tekrar Osmanlı yönetimine girmeyi istiyorlardı. Osmanlılar 8 Aralık 1714 tarihinde Venedikliler'e savaş açtılar. Sadrazam Silahdar Damat Ali Paşa Modon, Koron ve Navarin'i alarak Mora'yı geri kazandı (22 Ağustos 1715). Avusturyalılar Osmanlıların Venediklilere karşı gösterdikleri başarıdan memnun olmadılar. Mora'nın geri alınmasını Karlofça Antlaşması'nın bir ihlali olarak saydılar. Osmanlı Devleti'nden Mora'yı Venedik Cumhuriyeti'ne geri vermesini istediler. Osmanlılar bu isteği kabul etmeyerek Avusturya'ya savaş açtılar.

Petrovaradin Savaşı

Avusturya ordusunun kumandanı Savoy Prensi Eugen 9 Temmuz 1716'da 76.000 askerlik bir ordu topladı. Osmanlılar ise Belgrad'da Sadrazam Silahdar Damat Ali Paşa komutasında 150.000 askerlik bir orduyla topladılar. İki ordu 5 Ağustos 1716'da bugünkü Sırbistan'ın Novi Sad kenti yakınlarında bulunan Petrovaradin'de karşılaştılar. Osmanlılar büyük bir yenilgiye uğradılar. Silahdar Damat Ali Paşa savaşta öldü. 18 Ağustos 1717 tarihinde Belgrad da Avusturya'nın eline geçti.

Pasarofça Antlaşması

Yeni görev başına geçen Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa barış yanlısıydı. 21 Temmuz 1718 tarihinde Osmanlı Devleti, Avusturya İmparatorluğu ve Venedik Cumhuriyeti'yle günümüzde Sırbistan sınırları içinde yer alan Pasarofça kasabasında bir barış antlaşması imzamaya razı oldular. Pasarofça Antlaşması'yla Osmanlılar Belgrad ve Temeşvar'ın Banat bölgesini Avusturya'ya vermek zorunda kaldılar ama Venedik'ten Mora ve Dalmaçya kıyılarını geri aldılar.

CALDIRAN SAVASI

Yavuz Sultan Selim, babası Sultan İkinci Bayezid ve kardeşleri ile taht mücadeleleri vererek tahta çıktığında, Osmanlı Devleti sıkıntılı bir dönem yaşıyordu. Bu bunalımlı dönemin en büyük sebebi Doğu'daki Şii-Safevi Devletiydi. Bu devletin ortadan kalkmasıyla huzur sağlanacak ve Türkistan yolu Osmanlılara açılacaktı.

Yavuz Sultan Selim'in en büyük amacı doğudaki bütün Türk İslam devletlerini tek bir devlet çatısı altında birleştirmekti. Yavuz Sultan Selim, 1514 yılı baharında ordusuyla birlikte İran seferine çıktı. Osmanlı kuvvetleri, Erzincan'dan Tebriz'e doğru yürüyüşüne devam etti.

Çaldıran'da 23 Ağustos 1514'te yapılan savaşta Osmanlı kuvvetleri büyük bir zafer kazanırken, Safeviler bozguna uğradılar. Şah, kaçarak hayatını zor kurtardı.

Yavuz yoluna devam ederek Tebriz'e girdi. Şehirdeki birçok sanatçı ve ilim adamı İstanbul'a gönderildi. Bu zafer sonucunda Şah İsmail eski prestijini kaybetti. Bu sayede Doğu Anadolu'da Osmanlılar için bir tehlike kalmamış oldu.

15 Eylül 1514'te de Tebriz'den Karabağ'a hareket eden Yavuz'un amacı, kışı orada geçirip, baharda İran'ı tümüyle almaktı. Ancak şartlar müsait olmadığı için Amasya'ya gidildi. Çaldıran Zaferi'nden sonra, Erzincan, Bayburt kesin olarak Osmanlı hakimiyetine geçti. Kemah kalesi alındı. 12 Haziran 1515'de kazanılan Turnadağ zaferi ile Dulkadiroğlu beyliğine son verildi. Diyarbakır, Mardin ve Bitlis Osmanlı hakimiyetine girdi. Böylece Anadolu'da Türk birliği sağlanmış oldu.

Çaldıran Savaşı

Çaldıran Savaşı	
Tarih:	23 Ağustos 1514
Yer:	Çaldıran
Sonuç:	Osmanlı zaferi
Taraflar	
• Safeviler	• Osmanlı İmparatorluğu
Kumandanlar	
Şah İsmail	Yavuz Sultan Selim
Güçler	
80.000	100.000
Kayıplar	
Bilinmiyor	Bilinmiyor

Çaldıran Savaşı, Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim ile Safevi hükümdarı Şah İsmail arasında 23 Ağustos 1514'te, Van'ın 113 km kuzeyinde, bu günkü Çaldıran ilçesi sınırlarında yer alan Çaldıran Ovası'nda yapılan savaş. Savaş Yavuz Sultan Selim'in kesin zaferiyle sonuçlandı.

Safevi hükümdarı Şah İsmail'in Anadolu'daki Osmanlı sünni yönetimden hoşnutsuz olarak Safevi devletine yakınlaşan Alevi Türkmenlere ve bunların liderlerine yönelik koruma politikası, Avrupa'da değil fakat doğuda rakip arayan ve kendine hedef olarak diğer iki Türk devletini (Safevi ve Memlük) seçen Yavuz Sultan Selim açısından kabul edilemez bir durumdu. Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında bir savaş kaçınılmaz olmuştu.

Yavuz Sultan Selim 1512'de tahta çıktığında Safevilerin doğudaki etkisine son vermeyi istiyordu. Yavuz Sultan Selim hazırlıklarını tamamladıktan sonra büyük bir orduyla Mart 1514'te Edirne'den yola çıktı. Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasında ilginç bir mektup düellosunun yaşandığı sefer sırasında Yavuz Sultan Selim mektuplarını Farsça yazmış, Şah İsmail ise Türkçe yanıt vermiştir. Yavuz Sultan Selim'in Anadolu'dan geçerken Safevi yanlısı oldukları gerekçesiyle tahminen 40 bin Alevi Türkmeni öldürtmesi, daha sonra Anadolu'da Celali Ayaklanmaları biçiminde ortaya çıkan huzursuzlukların önemli etkenlerinden biri oldu. Üç ay sonra Eleşkirt'e vardığında Osmanlı askerleri arasında huzursuzluk başlamıştı. Yavuz,

askerlerini yatıştırarak ilerlemeyi sürdürdü ve Şah İsmail komutasındaki Safevi ordusuyla Çaldıran Ovası'nda karşılaştı. Her iki ordu da yaklaşık 80-100 bin askerden oluşuyordu.

Burada yapılan meydan savaşı bir gün boyunca sürdü. Osmanlı ordusu, silah donanımı bakımıdan, özellikle de sahra topçusunun ateş gücü ve yeniçerilerinin tüfek kullanması açısından üstündü. Savaş Osmanlı ordusunun zaferiyle sonuçlandı. Şah İsmail ön saflarda yer aldığı çarpışmalarda yaralandı ve hazinesi ile ordusunu bırakarak savaş alanından çekildi. Ardından Yavuz Sultan Selim, 6 Eylül 1514'te Safevilerin başkenti Tebriz'e girdi. Yavuz Sultan Selim kışı burada geçirmek istiyordu, ama Bektaşi tarikatına bağlı yeniçeriler arasında huzursuzluk artınca İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.

Çaldıran Savaşı'nda yitirdikleri toprakları Safeviler savaşsız geri aldılar. Ama Osmanlılar bu savaşın sonunda, Dulkadıroğulları başta olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki beyliklerin egemenliğine son verdiler. Safevilerin Mısır'daki Memlûklarla bağlantılarını kestiler. Bu da Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferini kolaylaştırdı. Osmanlılar ayrıca İpek Yolu'nun denetimi de ele geçirdiler. Diğer iki önemli sonuç da İran'ın yönetimine Farsların egemen olmasi ve Alevilikle birlikte bir oranda Türklüğün Osmanlı'da kenara itilmesidir.

MOHAC SAVASI

Kanunî Sultan Süleyman sefer hazirliklarini tamamladiktan sonra, 1526 yilinin sonlarina dogru, muhtesem ordusu ile Istanbul' dan hareket etti. Ordunun mevcudu 100 bin kisi idi. Ayrica 300 kadar top vardi. Ordunun ilerlemesi büyük bir disiplin içinde devam etti. Ekili araziye girmek, buralarda hayvan otlatmak, Hiristiyan halkin hayvanlarini almak veya onlara baska türlü zarar vermek siddetle yasaklanmis, bu yasaklara tam olarak uyulmustu.

Ordu Belgrad'a ulastigi zaman Ramazan Bayrami da gelmisti. Bayram namazi burada kilindi ve kutlama töreni yapildi. Sonra tekrar yola çikildi. Uylok, Petervaradin, Osiyek gibi bazi kaleler fethedildi.

Drava Nehri'ne varildigi zaman burada bir köprü yapmak gerekti. Padisah ve veziriazam köprünün yapimina bizzat nezaret ettiler. Ordu bütün agirliklariyla bu köprüden geçtikten sonra Kanunî köprünün yikilmasini emretti. Böylece Macaristan'i tamamen almadan geri dönülmeyecegini belli ediyordu.

Drava Nehri'nin asilmasindan sonra hiçbir tabii engel bulunmayan genis Macar Ovasi'na çikilmisti. Fakat yagmur ve sis yüzünden ilerleme yavas oluyordu. Köprüyü geçtikten sonra yagmur hafiflemisti ama yol çamurdu ve yerler bataklik olusmustu.

Istanbul'dan Mohaç Ovasi'na Türk ordusu 4 ay süren bir yürüyüsle gelmisti, öte yandan Macar ordusu da Budapeste'den yola çikmis ve 40 günlük bir yürüyüsten sonra ancak 160 kilometrelik bir yol alarak Mohaç Ovasi'na yaklasmisti.

Charles-Quint Macarlar'a yardim edecek durumda degildi. Çünkü o günlerde Ingiltere, Fransa ve Italya, Charles-Quint'e karsi bir ittifak kurmuslardi. Fakat Papa tarafindan gönderilen ücretli askerler Macar ordusuna katilmisti.

Simdi iki ordu Mohaç Ovasi'nda karsi karsiya gelmis bulunuyordu. Macar ordusu 150 bin kisilikti. Ayrica 100 kadar toplari vardi. Türk ordusu 100 bin kisiden meydana geliyordu ama 300 kadar topu vardi. Macarlar daha çok agir zirhli

süvarilerine güveniyorlardi ve Türkler'in savas teknolojisindeki üstünlügünü, topu çok iyi kullandiklarini henüz anlayamamislardi. Tabii Türk ordusunun asil kuvveti asla toplardan ileri gelmiyordu.

26 Agustos'ta her iki taraf savas için hazirliklarini bitirmis, ovaya dogru agir agir ilerlemeye baslamislardi.

Türk ordusunun 5 bin kisiden olusan öncü kuvvetinin basinda Bali Bey vardi. Onu Rumeli askeri ve 150 top ile Sadrazam Ibrahim Pasa takip ediyordu. Sadrazamin gerisinde de Anadolu askeri ve geri kalan toplarla Behram Pasa bulunuyordu. Daha sonra muhafizlar, yeniçeriler ve süvari alaylari ile Türk ordularinin baskumandani Kanunî Sultan Süleyman geliyordu. Artçi vazifesi gören Bosna süvarisinin basinda Hüsrev Bey vardi.

Bu düzende Mohaç'a giren Türk ordusu, ovanin güneybati yamaçlarini hâkimiyeti altina aldi. 28 Agustos'ta bir savas meclisi toplandi ve ertesi gün yapilacak savasin planlari tartisildi. Bu meclise eski savaslari görmüs tecrübeli ve bilgili kumandanlar da çagrilmisti. Bu tecrübeli kumandanlardan biri olan ve düsman kuvveti hakkinda bilgisi bulunan Bali Bey, kütle halinde cephe hücumu yapilmamasi, darbenin yan ve gerilerden vurulmasi fikrini ileri sürdü. Bu görüs oybirligiyle kabul edildi. Hazirlanan plana göre ordu batidaki tepelerin gerisinde hazirlanacakti. Macar zirhli süvarisinin hücumunu kirmak için bir topçu hattinin kurulmasina da karar verildi.

Düsmana hücum edilmeyip onun hücum etmesi beklenecek, düsman hücum edince de kitalar hafifçe geriye ve yanlara kaydirilacakti. Macarlar bütün kuvvetlerini merkeze yönelttikleri ve içeri girdikleri zaman, birden kanatlarina hücum edilecek ve o zamana kadar sol kanat açiginda tutulacak süvari kitalari ile düsmanin geriside çevrilerek imha edilecekti.

Macar ordusunun plani da söyle idi: Savas, Nazinyart ve Külküt köyleri arasindaki arazide olacakti. Sol kanat Tuna'ya dayanacak, sag kanat ise mümkün oldugu kadar uzatilacakti. Birinci hat bütün gücüyle Türk ordusunun merkezine atilacak ve Türkler'in birinci hatti ne pahasina olursa olsun püskürtülecekti. Bundan sonra çekilmeye mecbur birakilan Türk kuvvetlerini zirhli süvariler takip ederek ezecek, imha edecekti.

29 Agustos 1526. Mohaç Ovasi'nda tarihin en büyük imha savaslarindan birinin baslayacagi gün. Günlerden beri siddetlenip yavaslayarak yagan yagmur o gün bir firtina halini aldi. Macarlar'bu havada Türkler'in savasi baslatamayacaklarini düsündüler. Ama Bali Bey'in kesif kollarini görünce Türk ordusunun savas için hazir duruma geçtigini anladilar ve hemen onlar da hazir duruma geçtiler.

Kanunî, ovanin en yüksek tepesini tutmustu. Buraya daha sonra "Türk Tepesi" veya "Hünkar Tepesi" adi verilecekti.

Sabah namazi topluca kilindi. Bu siraca düsman sancaklarinin göründügü haberi geldi. Bunun üzerine Kanunî kendi sancaklarini açtirdi, zirhlilarini giydi ve askere kisa, özlü bir hitabede bulundu. Savas öncesinde güzel ve etkili konusma, Osmanogullari'nda babadan ogula geçen üstün yeteneklerden biriydi. Herkesin gözlerini yasartan hitabeden sonra sultan ellerini açarak dua etti: "Ilâhî, kuvvet ve kudret sendedir! Imdat ve himaye senden! Ümmeti Muhammed'e yardim et!" dedi.

Bunun üzerine süvariler atlarindan inerek secde ettiler. Sonra tekrar atlarina binerek padisahlarinin ugrunda canlarini feda edeceklerine yemin ettiler. Veziriazam da kahramanlik göstereceklere büyük ödüller vaadetti ve ilk safta vurusmak üzere Rumeli askerinin basina geçti.

Fakat saatler geçtigi halde çarpisma baslamiyordu. Kanunî, plan geregince önce düsmanin saldirmasini beklemekteydi.

Ikindi vakti Macar zirhli süvarileri hizla ileri atildilar, olanca güçleriyle Türk birinci hattina yüklendiler ve yildirim gibi Türk ordusunun içine girdiler. Bu andan itibaren Türkler in plani titizlikle uygulandi: Ibrahim Pasa kuvvetleri sag ve sol kanada açilarak geriledi. Bu gerilemeyi bozgun zanneden kral II.Layos, ikinci hattaki kuvvetlerini de hücuma geçirdi. Fakat Macar ordusu Rumeli askerinin yanlara çekilmesiyle karsilarina Anadolu askerinin çiktigini gördü. Bu hatti yarmaya basladiklari zaman ise yeniçerilerin inatçi direnisi ile karsilasmis ve az sanra da toplarin menziline girmislerdi. Yine plan geregince Bali ve Hüsrev beyler, akinci birlikleriyle düsmani yandan çevirmeye basladilar. Ayni anda 300 top birden ateslendi ve Macar zirhli süvarisi hatasini o zaman anladi, ama perisan olmaktan kurtulamadi. Ayni zamanda sag ve sola açilan Türk piyadesi karsi hücuma geçmis, düsmani çembere almisti.

Macar sövalyelerinden 32'si, Osmanli padisahini ölü veya diri ele geçirmek ve böylece zaferi kazanmak için yemin etmislerdi. Bunlar gerçekten büyük bir fedakârlik ve yigitlikle vurusarak Türk ordusu merkezine kadar yaklastilar. Fakat Kanunî'nin bulundugu yere ancak üç tanesi ulasabildi. Kanunî bu üç sövalye ile tek basina vurusarak onlari kilici ile öldürdü! Bu arada kendisi de birçok darbe almis ve sayisiz oklara hedef olmustu. Fakat üzerindeki zirh onu koruyordu.

Savasin baslamasindan birbuçuk saat sonra Macarlar Türk planini nihayet anlamislardi ama artik çok geçti, iki taraftan sarilmislardi. Kiskaci yarmaya çalistiklari zaman tam bir basarisizliga ugradilar ve bataklik tarafina sürüklendiklerini gördüler. Baskumandan ve kral, Macar ordusunun yönetimini kaybetmis durumdaydilar.

Türk toplari Macarlar'in sag ve sol kollarini karistirdiktan sonra merkez birliklerini de dagitmisti. Bunlar takip edildi. Basta baskumandan Pol Tomori olmak üzere 25 bin düsman askeri kiliçtan geçildi" Kral II.Layos ile birçok Macar asilzadesi ve kumandan, Karasu batakligina saplanip boguldular. Mohaç Ovasi ve Karasu (Kvasso) batakligi koca Macar ordusuna mezar oldu. Türkler ise böyle müthis bir savasta tarihin kaydetmedigi, esine rastlanmayan bir basari göstermis, sadece 150 sehit vermislerdi! Sadece 150 sehit vererek koca Macar ordusunu imha etmek, iki saat gibi kisa bir zamanda olmustu.

Savasin kesin sonucu aksamdan evvel alinmis olmasina ragmen padisah, gece yarisina kadar kimsenin yerini terketmemesini tellallar araciligi ile emretti. Fakat boru ve mizika takimlari zafer marslariyla Mohaç Ovasi'ni yanki yanki inletiyor, adeta sarsiyordu. Kanunî, gece yarisina kadar at üstünde, askerlerinin arasinda dolasarak, ordunun zafer sevincini onlarla beraber yasadi (29 Agustos 1526).

Ertesi gün, erguvan renkli otagi hümayunda tahtina oturan padisah tebrikleri kabul etti. Kumandanlara derecelerine göre hediyeler dagitildi. Askerler ödüllendirildi. Savas meydani ölülerden temizlendi, Istanbul, Bursa, Sam, Kahire, Diyarbakir, Halep, Edirne, Eflak ve Bogdan'a zafernameler yazildi. Padisah annesi Hafsa Sultan'a bizzat yazdigi mektupla zaferini bildirdi.

Kanunî 3 Eylül'e kadar Mohaç'ta kaldi. 3 Eylül'de yola çikildi ve 10 Eylül'de Macaristan'in baskenti Budin (Buda) sehrinin önüne gelindi. Halk arasindan seçilen bir heyet sehrin anahtarini teslim edince, Kanunî ertesi gün büyük bir törenle Budin'e girdi. Burada on gün kaldiktan sonra Peste'ye geçti. (Bugün Buda ve Peste birleserek 'Budapeste' adini almis bulunuyor).

Kanunî Budapeste'de iken Türk birlikleri Macaristan'in geri kalan önemli kalelerini birer birer ele geçirdiler. Cihan padisahi Macar tahtini Erdel voyvodasi Yanos Zapolya' ya verdi.

Kanunî, örnek bir. askerî yürüyüsle Belgrad-Sofya, Edirne Üzerinden Istanbul'a geldigi zaman bütün Macaristan Türk hâkimiyetine geçmis bulunuyordu.

INEBAHTI SAVASI

Kıbrıs'ın alınması Avrupa'da bir Haçlı donanmasının hazırlanmasına neden oldu. Don Juan komutasındaki Haçlı donanmasında Venedik, İspanya, Malta, Papalık ve diğer İtalya hükümetlerine ait gemiler bulunuyordu. Osmanlı Donanmasının değerli komutanları Pertev Paşa ve Uluç Ali Paşa bu karşılaşma sırasında savunma yapılmasını istedilerse de Kaptan-ı Derya Ali Paşa saldırıda bulunulmasını istedi.

İki donanma Mora'nın kuzey, Orta-Yunanistan ile Karlıeli'nin güney kapılarında bulunan İnebahtı körfezinde karşılaştı (7 Ekim 1571). Şiddetli çarpışmalardan sonra Kaptan-ı Derya Ali Paşa ve beraberindekiler şehit düştü.

Osmanlı donanması beklemediği bir darbe aldı ve çok sayıda gemisi batırıldı. Savaşta büyük başarılar göstererek gemilerini kurtarmayı başaran Uluç Ali Paşa Sokullu Mehmed Paşa tarafından, Kaptan-ı Deryalığa getirildi.

Sokullu Mehmed Paşa yeni bir donanma hazırlamasını istedi. Bunun için çok sayıda malzemeye ihtiyaç olduğunu kısa süre içinde böyle bir donanmanın hazırlanmasının zor olduğunu söyleyen Uluç Ali Paşa'ya Sokullu; "Bütün donanmanın demirlerini gümüşten, halatlarını ibrişimden, yelkenlerini atlastan yapabiliriz. Hangi geminin malzemesi yetişmezse gel benden al." demesi Osmanlı Devletinin o dönemdeki gücünü göstermesi açısından önemlidir.

Sokullu Mehmed Paşa gönderilen Venedik elçisine İnebahtı Deniz Savaşıyla ilgili olarak
"Biz Kıbrıs'ı almakla sizin kolunuzu kestik, siz İnebahtı'nda bizi yenmekle, sakalımızı traş ettiniz. Kesilen kolun yerine yenisi gelmez, fakat kesilen sakalın yerine daha gür çıkar."

Bununla beraber İnebahtı faciasından sonra kaybedilen binlerce denizciyi yerrine getirmek kolay olmamış ve tecrübesiz, leventlerden teşkil edilen yeni donanma Osmanlı'ya Akdeniz'de eski kudretini kazandıramamıştır. Artık Avrupa siyasetini yönlendirecek ve ticaret yollarını hakimiyet altına alacak Hint Seferleri gibi büyük projelere de edilmemiştir.

İnebahtı Deniz Savaşı

İnebahtı Deniz Savaşı	
 İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşı	
Tarih:	7 Ekim 1571
Yer:	İnebahtı
Sonuç:	Kesin Haçlı zaferi
Bölge Değişimi:	Adriyatik Denizi
Taraflar	
• Venedik • İspanya • Papalık • Ceneviz • St.John Şövalyeleri	• Osmanlı İmparatorluğu
Kumandanlar	
Don John	Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa, Uluç Ali Paşa
Güçler	
206 kurekli ve yelkenli gemi,	200 kadirga, 50 kalite (galyot), 20 kirlangic ve diger ufa
Kayıplar	
9,000 ölü ve yaralı, 12 kadirga	30,000 ölü ve yaralı, 200 kadirga

İnebahtı Deniz Savaşı (7 Ekim 1571). Osmanlı - Haçlı donanmaları arasında, Korinthos körfezinde, İnebahtı yakınlarında yapılan deniz savaşıdır. Osmanlı kaynakları, bu savaşın adını "Sıngın" olarak yazar.

O dönemde Kıbrıs, oldukça hareketli Mısır-İstanbul deniz ticaret yolu üzerinde önemli bir engeldi. Burası Venediklilerin elinde bulunuyor, adada yuvalanan, Venedik desteğindeki Hristiyan korsanlar sık sık ticaret ve hac gemilerini vuruyorlardı. Kıbrıs'ın, vaktiyle bir

Müslüman ülke olduğu gerekçesiyle fetva alınıp savaş açıldı. Kıbrıs'ın önemli merkezleri Lefkoşe ve Magosa, zorlu mücadelelerden sonra zaptedildi ve fethi tamamlandıktan sonra Kıbrıs, beylerbeyilik haline getirildi (1570-1571).

Osmanlılar'ın Kıbrıs adasını almaları, Avrupa'da büyük tepkilere yol açtı. Bunun sonucu olarak Papa, İspanya kralı ve Venedik dukası, Osmanlılara karşı birleştiler. Bu birleşmeyi imza ile de onayladılar (15 Mayıs 1571). Kutsal ittifak adı verilen bu antlaşmayı, Osmanlılar, gizlice öğrendiler. Osmanlı Dîvanı'nda, bu tarihlerde, bazı görüş ayrılıkları yüzünden anlaşmazlık vardı. Bu durum, alınacak tedbirleri durduruyor, Donanmayı Hümayun amiralliğinin, Preveze'den yazdığı yardım isteklerini cevapsız bırakıyordu. Sonunda Dîvan, Avrupa karşısına güçlü bir donanma ile çıkma konusunda karara vardı. Ancak Dîvandaki anlaşmazlık yüzünden, Osmanlı donanmasının başına, bir kara ordusu kumandanı olan Müezzinzade Ali Paşa getirildi. İstanbul'a gelen ikinci bir haber, Türk sularına gelmekte olan Haçlı donanması ile ilgiliydi. Sokollu, bu donanmayı durdurmak görevini de gene bir kara ordusu kumandanı olan Pertev Paşa'ya verdi.

Osmanlı donanmasında bir vezir, dört paşa, 15 beylerbeyi vardı. Ayrıca Uluç Ali Paşa, Cafer Paşa, Barbaroszâde Hasan Paşa, Barbaroszâde Mehmed Paşa ve Salihpaşazâde Mehmed Bey gibi ünlü Türk denizcileri de bulunuyordu.

Osmanlılara karşı meydana getirilen Haçlı donanmasının başına, V. Karl'ın evlilik dışı oğlu, Hollanda genel valisi Don Juan (Avusturyalı Johann) getirildi. Venedik donanmasının başında Vaniero, Cenevizlilerinkinde Giovanni - Andrea Doria, Papalık donanmasında da dük Marco Antonio Collonna vardı. Ayrıca Avrupa'nın en ünlü prens, asilzâde, amiral ve generalleri Haçlı donanmasında görev almıştı.

Müezzinzade Ali Paşa ile Pertev Paşa'nın yanlış tutumları, ünlü Türk denizcilerinin karşı koymalarına sebep oldu, ancak, yapılan tartışmalar sonunda Kaptan-ı Deryanın görüşü uygulandı.

İki donanma, dünya tarihinin en büyük savaşlarından birine başladı. Türk donanması bozuldu. 142 gemi yok oldu, 20 bin Türk askeri şehid oldu. Ölenler arasında, Müezzinzade Ali Paşa başta olmak üzere birçok Osmanlı paşası ve beylerbeyi de vardı. Bu arada, yalnız Uluç Ali Paşa'nın kumandasındaki Türk sağ cenahı başarı gösterdi. 42 Türk gemisinden kurulu olan bu cenah, gemilerini kaybetmedi, Haçlı sağ cenahını bozarak, savaş alanından ayrıldı. Uluç Ali Paşa, bu başarısından sonra Kaptan-ı Deryalığa getirildi ve "Kılıç Ali Paşa" diye anıldı.

Sokollu Mehmed Paşa yeni bir donanma hazırlamasını istedi. Bunun için çok sayıda malzemeye ihtiyaç olduğunu, kısa süre içinde böyle bir donanmanın hazırlanmasının zor olacağını söyleyen Uluç Ali Paşa'ya, Sokullu; "Bütün donanmanın demirlerini gümüşten, halatlarını ibrişimden, yelkenlerini atlastan yapabiliriz. Hangi geminin malzemesi yetişmezse gel benden al" demiştir ki, Osmanlı Devletinin o dönemdeki gücünü göstermesi açısından önemlidir. Sokullu Mehmed Paşa, gönderilen Venedik elçisine de, İnebahtı Deniz Savaşıyla ilgili olarak "Biz Kıbrıs'ı almakla sizin kolunuzu kestik, siz İnebahtı'da bizi yenmekle, sakalımızı tıraş ettiniz. Kesilen kolun yerine yenisi gelmez, fakat kesilen sakalın yerine daha gür çıkar" diye cevap vermiştir.

Bununla beraber, İnebahtı faciasından sonra, kaybedilen binlerce denizciyi yerine getirmek kolay olmamış ve tecrübesiz leventlerden teşkil edilen yeni donanma, devlete Akdeniz'deki

eski kudretini kazandıramamıştır. Artık, Avrupa siyasetini yönlendirecek ve ticaret yollarını hakimiyet altına alacak Hint Seferleri gibi büyük projelere de tevessül edilememiştir.

PRUT SAVASI

Rusya, Osmanlı Devleti ile mücadelesinde kendi lehine bir zemin yaratmak istiyordu. Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ortodoks toplumları kışkırtarak Osmanlı Devleti'ni zayıflatacak ve yapacağı savaşlarda daha önce kaybettiği toprakları geri alacaktı. Eflak ve Boğdan Beylerini Osmanlılara karşı kışkırtan Rus Çarı Deli Petro, Poltova Savaşı'nda İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ı yenince, Demirbaş Şarl Osmanlılara sığındı. İsveç Kralını kovalayan Rus birliklerinin Osmanlı topraklarına akınlar düzenlemesi üzerine, Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı savaş ilan etti (1711).

Sadrazamlığa getirilen Baltacı Mehmed Paşa, 100.000 kişilik bir orduyla Tuna'yı geçerek Eflak'a girerken, Osmanlı donanması da Karadeniz'e açıldı. Osmanlı kuvvetleri, Kırım Ordusunun da desteği ile Rus birliklerini Prut Nehri kıyısında çember içine aldılar. O an için kurtuluş imkanı bulunmayan Rus Çarı Deli Petro, Moskova'ya bir mektup yazarak durumun zorluğunu ve ümitsizliğini anlattı. Çariçe Birinci Katarina araya girerek Osmanlı Devleti'ne barış teklifinde bulundu. Hem Kırım Hanı, hem de İsveç Kralı saldırıya geçilip Rus ordusunun yok edilmesini savunuyorlardı. Ancak Baltacı Mehmed Paşa, yeniçerilere güvenmiyordu. Kuşatma sırasında yeni bir kutsal ittifakın oluşturulabileceği düşüncesine sahip olan ve Osmanlı ordusunun çok yıpranacağı endişesini taşıyan Baltacı Mehmed Paşa barış yapılmasını kabul etti (21 Temmuz 1711). İmzalanan Prut antlaşması ile Azak kalesi Osmanlılara geri verildi. Ruslar, İstanbul'da devamlı bir elçi bulundurmayacak ve İsveç Kralı Şarl'ın serbestçe ülkesine dönmesine izin vereceklerdi.

Osmanlı Devleti kazandığı bu başarıdan sonra, daha önce kaybedilen Mora yarımadasını da geri almak istiyordu. Venedikli korsanların Osmanlı ticaret gemilerine saldırmaları ve Mora halkının Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına girmeyi istemesi Venediklilere savaş açılmasına neden oldu (8 Aralık 1714). Silahtar Ali Paşa, Modon, Koron ve Navarin'i alarak Mora'yı fethetti (22 Ağustos 1715).

Prut Savaşı (Prut Seferi)
12-21 Temmuz 1711 Osmanlı-Rus Harbi.

Rus çarlarından Birinci (Deli) Petro (1682-1725), İsveç kralının Lehistan□da harp etmesinden faydalanarak, 1702 yılında ilk defa Fin Körfezine çıkarak bugün Petersburg (Leningrad) şehrinin bulunduğu kıyıyı zaptetti. 1703□te, bu kıyıda Deli Petro□nun adı ile Petersburg diye anılan şehir kurulmaya başlandı. Lehistan Seferini bitirdikten sonra, Rusya□ya harp ilan eden İsveç Kralı, Demirbaş lakaplı, XII. Şarl (1697-1718), 1709□da Poltava Muharebesinde yenilince, ricat (geri dönüş, geri çekilme) yolu kesilmiş olduğundan, maiyetiyle beraber, Osmanlı topraklarına en yakın olan Bender Kalesine sığındı. XII. Şarl□ı takip eden Çar Petro□nun ordusu da Osmanlı sınırını geçerek tahribatta bulundu.

Gerek bu tecavüze karşılık vermek, gerekse İsveç Kralının Bender Kalesinden İstanbul□a gönderdiği yardım dileyen mektupları ve Rusya□nın emellerine set çekmek için, Sultan Ahmed Han, Rusya□ya sefer açtırdı. Vezîriâzam Baltacı Mehmed Paşa, sefere Serdâr-ı ekrem (Başkumandan) tayin edildi. Yüz bin kişilik Osmanlı ordusu, 9 Nisan 1711□de sefere çıktı.

Osmanlı donanması da üç yüz altmış gemiyle Karadeniz□e açılarak, Azak Denizindeki Rus donanmasını imha ve Azak Kalesini zaptetmek vazifesiyle denizden sefere katıldı. Osmanlı ordusu, Prut adındaki Kıpçak boyunun adını taşıyan Prut Nehri kıyısında Rus ordusuyla karşılaştı. Çar Deli Petro kumandasındaki Rus ordusunun mevcudu, altmış bin kadardı.

Osmanlı ordusunun öncüleriyle, Rus öncü kuvvetleri, Prut Nehri karşı kıyısında nehir geçiş hazırlıkları içinde karşılaştılar. Osmanlı öncü kuvvetleri, karşı kıyıda bir köprü başı ele geçirdi. Emniyetle nehrin karşı tarafına geçti. Bu sırada, düşman öncülerinin geri çekilme hareketini sezen Baltacı Mehmed Paşa, kuvvetli bir süvari kolunu ileri göndererek Ruslara ağır kayıplar verdirdi. Diğer taraftan Kırım Hanı Devlet Giray da, 20 Temmuz günü Rus nakliye kollarını basarak epeyce kayıp verdirdi. Ayrıca çeşitli eşyâ ile dolu 600 arabayı da ele geçirdi. Bu suretle, Rus ordusu ağırlıklarını tamamen kaybetti. Öğleden sonra Rus askerine verilen istirahatten faydalanan Devlet Giray, Tatar birlikleriyle Yaş yolunu kesince, Rus ordusu çok kötü duruma düşürüldü. Kuzey, yani ricat hattı, Kırım atlıları; sağ kanat da Çerkez Mehmed ve Salih paşaların emrindeki sipahiler tarafından tutulunca, Rus ordusu artık tamamen sıkıştırılmış bulunuyordu. Ruslar, ilk gün, topçu desteği olmadan açıktan yapılan yürüyüşü, yeniçerilerin gayretsizliği sebebiyle durdurmaya muvaffak oldular. Fakat bu çarpışmalar sonunda, çarın hareket imkânları da tamamen önlendi. Prut Irmağının karşı kıyısına da Cin Ali Paşa komutasındaki Bender askerleri yerleştirilince, çevirme işi tamamlanmış ve Osmanlı topçusunun mevzîlere girmesiyle de Ruslar, büyük zayiat vermeye başlamıştı.

Ordusunun gıdasızlık yüzünden fena bir durumda olduğunu, çemberden kurtulmanın imkânsızlığını ve zayiatının da git gide artmakta olduğunu gören Petro, bir meclis topladı ve bu mecliste Türklere sulh teklifinde bulunmayı kararlaştırdı. Çarın müsaadesiyle Mareşal Şeremitiyev bir mektup yazarak, resmen sulh teklif etti. Baltacı Mehmed Paşa, mektubu getiren Rus subaylarının karnını doyurup tevkif ettirdi ve Rus ordusunun bombardıman edilmesini, top ateşine ara verilmemesini emretti.

Bunun üzerine Şeremitiyev, ikinci bir mektup yazarak daha fazla kan dökülmeksizin sulh için bir karar vermesini Baltacı Mehmed Paşaya tekrar rica edip, aksi takdirde canla başla tekrar harp edeceklerini bildirdi. Serdâr-ı ekrem, 21 Temmuz□da, Şeremitiyev□den ikinci mektubu aldıktan sonra, bu hususu görüşmek için Kırım Hanı ve ordu erkânını toplayıp, sulh yapılıp yapılmaması hakkında görüştü. Topladığı heyete; □Rus çarı sulh istiyor ve her ne talep edilirse vermeyi kabul ediyor, ne dersiniz? Arzumuz gibi hareket ederse sulha mı müsaade edelim, yoksa emanına bakmayıp harbe mi devam edelim?□ diye sordu. Kırım Hanı, sulha muhalif olmasına rağmen, ordu erkânının ekserisinin; □Eğer istediğimiz kaleleri bize teslim eder ve tekliflerimize razı olursa, sulh yapmak kazançtır. Ayrıca yeniçeriler arasında savaşa karşı bir isteksizlik sezilmesi ve maazallah fena bir durumda savaşın bozgunla neticelenme ihtimali vardır□ diye mukabele ettiğinden sulha karar verildi. Ertesi gün ordugâha davet edilen Rus murahhası Pyotr Şafirov ile görüşmelere başlandı ve 22 Temmuz 1711□de antlaşma imzalandı. (Bkz. Prut Antlaşması)

Bu antlaşma sırasında, Rus Çariçesi Katherina ile Baltacı Mehmed Paşanın buluşmaları, tamamen hayal mahsulüdür. Devrin hiçbir Türk ve Avrupa kaynağında, böyle bir iddia yoktur. Prut Seferinden hemen sonra Baltacı□yı sadaretten (sadrazamlıktan) düşürmek için çalışan devlet adamları dahi böyle bir iddiada bulunmamışlardır. Bu tür iftiralar, edep, ahlâk ve vatanperverliğin numunesi olan bazı Osmanlı paşalarını gözden düşürmek isteyen veya onları da kendileri gibi zanneden romancıların kaleminden çıkmış, uydurma hikâyelerden öteye gidemez.

RUS - AVUSTURYA SAVASLARI

Rusların, Lehistan'ın iç işlerine karışmaları, Avusturya ile ittifak yapma çalışmaları, devam eden İran savaşları sırasında Kırım ordusunun Kafkasya üzerinden geçmesine izin vermemeleri ve Azak kalesini işgal etmeleri gibi sebepler, Sultan Birinci Mahmud'un 16 Haziran 1736 günü Rus seferine çıkma kararını almasına yol açtı.

4 Ağustos 1737 günü Banyaluka Zaferi kazanıldı. Balkanlara ve Kırım'a saldıran Rus kuvvetleri bozguna uğrayarak geri çekildiler. 1 Eylül 1739 günü Belgrad kalesi geri alındı. Osmanlı Devleti'nin Avusturya cephesinde de başarılı olması, Rusya'nın barış istemesine sebep oldu. Osmanlı Devleti 18 Eylül 1739 tarihinde Avusturya ve Rusya ile Belgrad antlaşmasını imzaladı.

Belgrad antlaşmasına göre Azak kalesi Ruslara bırakılacak, Rusların savaş sırasında elde ettiği diğer topraklar Osmanlı Devleti'ne teslim edilecek ve Ruslar Karadeniz'de savaş ve ticaret gemisi bulundurmayacaktı. Bu antlaşmanın imzalanmasında Fransa'nın katkıları oldu ve Fransa'ya daha önce verilmiş olan imtiyazlar arttırıldı.

Sultan Birinci Mahmud'un son yılları barış içinde geçti. Ancak bu aralar meydana gelen yangınlar İstanbul'da büyük zarara yol açıyordu. 28 Aralık 1745 günü çıkan büyük İstanbul yangını sırasında Balat ve Fener'de 800 ev yandı. Beş yıl sonra çıkan başka bir yangında İstanbul'un birkaç mahallesi ve tarihi konakları kül oldu (4 Şubat 1750). 3 Eylül 1754 günü büyük İstanbul Depremi meydana geldi. İstanbul'un beş altı gün içinde 14 defa sallandığı bu deprem sırasında Ayasofya, Bayezid ve Fatih camilerinin kubbeleri de zarar gördü.

RUS - AVUSTURYA SAVASLARI

Rusların, Lehistan'ın iç işlerine karışmaları, Avusturya ile ittifak yapma çalışmaları, devam eden İran savaşları sırasında Kırım ordusunun Kafkasya üzerinden geçmesine izin vermemeleri ve Azak kalesini işgal etmeleri gibi sebepler, Sultan Birinci Mahmud'un 16 Haziran 1736 günü Rus seferine çıkma kararını almasına yol açtı.

4 Ağustos 1737 günü Banyaluka Zaferi kazanıldı. Balkanlara ve Kırım'a saldıran Rus kuvvetleri bozguna uğrayarak geri çekildiler. 1 Eylül 1739 günü Belgrad kalesi geri alındı. Osmanlı Devleti'nin Avusturya cephesinde de başarılı olması, Rusya'nın barış istemesine sebep oldu. Osmanlı Devleti 18 Eylül 1739 tarihinde Avusturya ve Rusya ile Belgrad antlaşmasını imzaladı.

Belgrad antlaşmasına göre Azak kalesi Ruslara bırakılacak, Rusların savaş sırasında elde ettiği diğer topraklar Osmanlı Devleti'ne teslim edilecek ve Ruslar Karadeniz'de savaş ve ticaret gemisi bulundurmayacaktı. Bu antlaşmanın imzalanmasında Fransa'nın katkıları oldu ve Fransa'ya daha önce verilmiş olan imtiyazlar arttırıldı.

Sultan Birinci Mahmud'un son yılları barış içinde geçti. Ancak bu aralar meydana gelen yangınlar İstanbul'da büyük zarara yol açıyordu. 28 Aralık 1745 günü çıkan büyük İstanbul yangını sırasında Balat ve Fener'de 800 ev yandı. Beş yıl sonra çıkan başka bir yangında İstanbul'un birkaç mahallesi ve tarihi konakları kül oldu (4 Şubat 1750). 3 Eylül 1754 günü büyük İstanbul Depremi meydana geldi. İstanbul'un beş altı gün içinde 14 defa sallandığı bu deprem sırasında Ayasofya, Bayezid ve Fatih camilerinin kubbeleri de zarar gördü.

Rusların, Lehistan'ın iç işlerine karışmaları, Avusturya ile ittifak yapma çalışmaları, devam eden İran savaşları sırasında Kırım ordusunun Kafkasya üzerinden geçmesine izin

vermemeleri ve Azak kalesini işgal etmeleri gibi sebepler, Sultan Birinci Mahmud'un 16 Haziran 1736 günü Rus seferine çıkma kararını almasına yol açtı.

4 Ağustos 1737 günü Banyaluka Zaferi kazanıldı. Balkanlara ve Kırım'a saldıran Rus kuvvetleri bozguna uğrayarak geri çekildiler. 1 Eylül 1739 günü Belgrad kalesi geri alındı. Osmanlı Devleti'nin Avusturya cephesinde de başarılı olması, Rusya'nın barış istemesine sebep oldu. Osmanlı Devleti 18 Eylül 1739 tarihinde Avusturya ve Rusya ile Belgrad antlaşmasını imzaladı.

Belgrad antlaşmasına göre Azak kalesi Ruslara bırakılacak, Rusların savaş sırasında elde ettiği diğer topraklar Osmanlı Devleti'ne teslim edilecek ve Ruslar Karadeniz'de savaş ve ticaret gemisi bulundurmayacaktı. Bu antlaşmanın imzalanmasında Fransa'nın katkıları oldu ve Fransa'ya daha önce verilmiş olan imtiyazlar arttırıldı.

Sultan Birinci Mahmud'un son yılları barış içinde geçti. Ancak bu aralar meydana gelen yangınlar İstanbul'da büyük zarara yol açıyordu. 28 Aralık 1745 günü çıkan büyük İstanbul yangını sırasında Balat ve Fener'de 800 ev yandı. Beş yıl sonra çıkan başka bir yangında İstanbul'un birkaç mahallesi ve tarihi konakları kül oldu (4 Şubat 1750). 3 Eylül 1754 günü büyük İstanbul Depremi meydana geldi. İstanbul'un beş altı gün içinde 14 defa sallandığı bu deprem sırasında Ayasofya, Bayezid ve Fatih camilerinin kubbeleri de zarar gördü.

OSMANLI - RUS SAVASLARI

Sultan Üçüncü Selim tahta çıktığında Osmanlı Devleti Rusya ve Avusturya ile savaş halindeydi. Sultan Üçüncü Selim bu iki devlete karşı mücadeleye devam etti.

Bu savaşın temel sebepleri Kırım'ı kurtarmak ve Osmanlı topraklarını aralarında paylaşma hesapları yapan Avusturya ve Rusya'ya engel olmaktı. Kırım'ın jeopolitik konumu İstanbul'un güvenliği için çok önemliydi. Bu savaşlar sırasında Avusturya'ya karşı İsmail Zaferi gibi bazı başarılar kazanılmışsa da, Ruslara karşı aynı başarı gösterilememişti. Ruslarla yapılan Fokşan (1 Ağustos 1789) ve Boze Savaşları'nda (22 Eylül 1789) Osmanlı kuvvetleri büyük kayıplar verdi. Akkerman kalesi Ruslara geçti ve Baserabya bölgesi Rus işgaline uğradı. Sebeş, Muhadiye, Lazarethane ve Pançova'yı işgal eden Avusturyalılar ise önce Belgrad'ı (8 Ekim 1789) daha sonra ise Semendire'yi ele geçirdiler.

KIRIM SAVASI

Ondokuzuncu yüzyilda, Rusya'ya karsi, Avrupa devletlerinin Türkiye ile müttefik oldugu büyük savas. Osmanli Devleti ile müttefiki Ingiltere, Fransa ve Italya, Ruslar'a karsi savastilar.

Kirim Savasi'nin görünen sebebi; Kudüs'teki Islâm, Hiristiyan ve Musevi dinlerince mukaddes olan makamlar mes'elesidir. Savasin asil sebebi ve Avrupa devletlerinin Türkiye'nin yaninda Ruslar'a karsi ittifak etmeleri; Ingiltere'nin, Hindistan'daki Müslüman Gürganiyye-Baburlüler Devleti'ni yikip, bölgenin hakimiyetini saglama faaliyetleridir. Bu gayenin tahakkuku için engel kabul ettigi Osmanli Devleti'ni büyük savasa sokup, Rusya ile mesgul etmek istemesidir. Ruslar'in Akdeniz' e inmesini kendi güvenligi ve Ortadogu'daki menfaatlerine ters düsen Fransa'yi da, büyük savasin içine sürüklemeye Ingiliz siyaseti muvaffak oldu. Fransa Imparatoru Üçüncü Napolyon Bonapart da, ülke içinde, kralcilara

karsi ahâlinin destegini saglamak için kilisenin destegine muhtaçti. Ingiltere, Üçüncü Bonapart'i, Rus Çari Birinci Nikola'nin, Kudüs'de, Katolikler'e karsi Ortadokslar'i ayaklandirdigini ileri sürdü. Kirim Savasi'na sonradan katilan Sardenya Kralligi da Italya birligini kurmak için siyasi destege ihtiyaci vardi. Italyan Piemento hükümetini de büyük savasla mesgul eden Ingilizler, Büyük Britanya Imparatorlugu topraklarina toprak, hazinelerine zenginlik katarken, dünya hakimiyeti için engel gördügü Islâmiyeti de, yikmak için faaliyetlerini daha da artiriyordu. Çarlik Rusya'si Bahriye Naziri Prens Mençikofu, büyükelçi sifatiyla 28 Subat 1853'de Istanbul'a gönderip, Türkiye'ye baska bir devletin taarruzuna karsi yardim teklif etti. Çok cüretkârane yapilan teklife karsi müttefiklerin yardimi talebi de sahte olup, çabalari yaldizli reklâm propagandasi ve sahte dostluktu. Müttefiklerin teklifine aldanip da; 26 Eylül 1852'de Bâb-i Âlî'de yüzaltmisüç kisi toplayip, Rusya'ya savas ilân eden Mustafa Resîd Pasa'nin hareketi, kahramanlik gibi görünse de; sonucu büyük bir aldanis ve Osmanlilarin yipratilma hareketidir.

Rusya, "Sicak Denizlere Inme" siyaseti geregince; Balkanlar'daki Slavlar'in ve Ortadokslar'in hâmiligini, yardim teklifi karsiligi, Türkiye'den istiyordu. Ihtilâller ülkesi Fransa da, Ortadogu'daki katoliklerin koruyuculugunu yapmak istiyordu. Fransiz Devlet Baskani Imparator Üçüncü Napolyon Bonapart da ülke içinde iktidarini kuvvetlendirmek için Kudüs'deki mukaddes makamlar meselesinin içine girdi. Rusya ve Fransa, kendi emparyalizmi için bu hesaplar içindeyken, Osmanli Sultani Abdülmecid Hân; hakimiyet prensibiyle hareket edip, Kudüs'teki mukaddes makamlarin ülkesi içinde bulundugunu ve bu eserlere hizmetlerin Osmanlilarca ifâ edildigini ilân etti. Kendi hesaplari pesinde olan ülkeler tarafindan Sultan Abdülmecid Hân'in tepkisi büyük hayrete sebebiyet verdi. Fransa Ingiltere'nin de tesvikiyle Rusya'ya karsi Osmanli Devleti'nin yaninda oldugunu ilân etti. Sonradan Papalik Italya'sinin da katildigi Kirim Savasi'nda, Ingiltere ve Fransa, sahte dostluklarla Osmanli Devleti'nin yaninda yer aldi. Bu dostluga aldanmakta Koca Mustafa Resîd Pasa'nin büyük rolü vardir. Rus Çari Birinci Nikola, "Hasta Adam" lâkabini taktigi Osmanli Devleti topraklarindan Eflâk ve Bogdan'a, 3 Temmuz 1853'de girdi.

Rus isgal kuvvetleri Baskumandani Pres Gorçakof, bu harekâtin isgal olmadigini ilân etti. Ruslar'in Osmanli sinirini geçerek yayinladiklari beyanname, büyük hayrete sebep oldu. Rus Disisleri Bakani Nesselro'de de Avrupa ülkelerine bu isgalin Türkiye'ye savas ilân etmek olmadigini bir beyanname ile ilan etti.

Ruslar'in, Eflâk ve Bogdan'a girmesiyle, Rumeli Ordu Kumandani Ömer Lütfi Pasa, ordusu ile Tuna Cephesine geldi. Ömer Pasa, Ruslar'a; Eflâk ve Bogdan' in onbes gün içinde tahliyesini isteyip, aksi taktirde harekete geçilecegi bildirildi. 28 Eylül 1853'de Rus elçilik personelinin Türkiye'yi terketmesiyle; Bogazlarin, tarafsiz milletlerin ticaret gemilerine açik oldugu ilân edildi. Rumeli Ordu Kumandani Ömer Pasa'nin teklifi, Rus Baskumandani General Gorçakof tarafindan kabul edilmedi.

Ömer Pasa'nin altmisbin kisilik kuvvetine karsi, Ruslarin, Tuna boyunda yüzellibin kisilik kuvveti vardi. Türk Ordusu, zamanla takviye edildi. 23 Ekim 1853'de, iki vapur, asker yüklü olarak çektigi sekiz dubadan meydana gelen Ruslar'in Tuna Filosuna Isakçi önünde Türkler'in ada bataryalarindan ates açildi. Savasta iki duba batirildi. Diger duba ve vapurlar yaralanarak, Ruslar'in üçyüz askeri telef edildi.

Ruslar, Balkanlar'i çevirerek, Sirplarla Makedonya Rumlari'ni Türkler'e karsi ayaklandirip Osmanli Devleti'ni zor duruma düsürmek istedi. Ömer Pasa, Rus

harekâtina karsi 22 Ekim 1853'te, Kalafat'a girerek, onlari sasirtti. Anadolu Cephesinde de Müsir Abdülkerim Nâdir Pasa, Kafkasya'da harekâtda bulunup, Seyh Samil ile irtibat kuruldu. Kafkasya'daki yerli ahâliden, Ruslar'a karsi destek saglandi. Ekim sonunda Dogu Karadeniz ve Batum civarindaki Sekvetli Kalesi fethedildi. Ruslar kaleyi geri almak için karadan ve denizden kusattilarsa da, büyük kayip vererek geri çekildiler. Kafkasya Cephesi'nde Ruslar'in Muraviev kumandasindaki yüzaltmisbin askerine karsi, Abdülkerim Pasa kumandasinda yüzellibin asker mevcuttu. Ingiltere ve Fransa'nin gönderdigi müttefik donanma, Besike Körfezi önlerinden Kasim 1853'de Istanbul'a gelip, Beykoz'a demirledi. Rumeli Ordusu, Kasim 1853'de Ruslar'a karsi Tuna boyundan hareket ederek, 5 Kasim'da Oltenico Zaferi'ni kazandilar. Ruslar bozgun halinde Bükres'e çekildiler. Kafkasya Cephesi' ndeki Anadolu Ordusuna erzak ve mühimmat götüren Osman Pasa kumandasindaki oniki gemilik Türk filosu, Karadeniz'deki siddetli firtinadan dolayi Sinop Limani'na siginmisti. Türk filosunu takip eden Rus Amirali Nochimof, takviye alip, gerekli kesfini tamamlayinca 30 Kasim 1853'de Sinop'u basti. Sinop limanindaki Türk filosundan alti Türk ve bir Ingiliz ticaret gemisini batirip, iki bin Türkü sehid ettiler. Sinop'un Müslüman mahalleleri üçyüzonsekiz Rus topuyla bombardiman edildi. Ikibinbesyüz ev tahrip edilip, yerli ahâliden sehid olanlar oldu. Ruslar'in, insanlik disi Sinop baskini, ünya kamuoyunda infiale sebep oldu. Rus amiralinin, bombardimandan sonra olaydan duydugu teessürünü bildirmesi, Eflak ve Bogdan'i isgal edip, bunun sinir tecavüzü olmadigini beyannameler ile ilân etmeleri gibi aksi tesir yapti. Istanbul'daki Ingiliz ve Fransiz donanmalari 1853 sonunda Karadeniz'e açildi. Rumeli Ordusu, Tuna boyundan hareket ederek Çatana Muharebesi'nde, 5 Ocak 1854 de binbesyüz Rus'a karsi yediyüzdoksan sehid vererek, zafer kazandi. Bu yenilgi üzerine Çar, Rus baskumandani Gorçakof'u vazifesinden alip, yerine Maresal Paskieviç' i tayin etti. Balkanlardaki Rus propogandasi yayginlastirildi. Rus Ajanlar, "Çarlik, Yunanlilar'a Istanbul'u kazandirmak için Balkanlarda Osmanli, Ingiltere ve Fransa ile savasiyor." propogandalarini yaptilar. Yunanlilar, Ayasofya'da ayin yapmak hayaliyle Rus vaadine aklanip; para, mühimmat, teskilatçi subay yardimi da alarak, Epir ve Teselya'da ayaklandilar. Yunan ayaklanmasini bastirmak için, Osmanli Devleti Keçecizade Fuat Pasa'yi gönderdi. Fuad Pasa, l Nisan 1854'de Nardo'da zafer kazandi. Fransizlar da, Atina ve Pire'ye asilere karsi asker çikardilar.

Rus yayilmasinin önüne geçmek için. Ingiltere ve Fransa'nin Balkanlar'daki isgali kaldirma istegine, Avusturya-Macaristan Imparatorlugu ile Prusya da katildi. Ingiltere, Fransa, Osmanli Devletinin yaninda fiilen savasa katildi. Müttefikler, Kuvvetlerini 31 Mart 1854 de Geliboluya topladilar. Ingiltere kuvvetlerine Lord Raglan, Fransa kuvvetlerine de Maresal Arnard kumanda ediyordu. Tuna boyunda Ömer Pasa, 17 Nisan 1854 de Küçük Eflâk ile Sirbistan arasindaki Kalafat Muharebesi'nde Rus taarruzunu zaafa ugratti. Müttefik donanmasina Odesa'dan ates açilmasi üzerine sehir bombardiman edildi. Sekiz gemiden meydana gelen müttefik filosu, Ruslar'in onbes gemisini batirip, istihkâm ve tahkimatlarini, mühimmat depolarini, tersane tesislerini bombardimanla tahrip ederek, onüç gemiyi de ele geçirdiler.

Ruslar, 15 Mayis'ta Tuna nehri kiyisindaki Silistre' yi seksenbin askerle kusatti. Bu kusatmaya karsi Silistre'yi onbin askerle Musa Pasa müdafaa etti. 25 Haziran'a kadar sanli bir mücâdele veren Türk kuvvetleri, Ruslar'a onbesbin ölü ve yirmibesbin yarali verdirdiler. Rus Maresali Paskieviç ve üç general yaralandi. Dokuz Rus generalinin öldürüldügü Silistre'de Paskieviç'in yerine Generel Gorçakof tayin edildi. Türkler'in tekrar hakim oldugu Silistre'de üçbin sehid verildi. Silistre'yi büyük bir kahramanlikla müdafaa eden Musa Pasa, namaz kilmak için abdest alirken, bombardiman esnasinda gülle isabet etmesi neticesinde sehid oldu. Az sayidaki Türk kuvvetlerine yenilen Ruslar Silistre kusatmasini kaldirdilar. Ruslar Silistre'den geri çekilirken otuzbin askerle daha

takviye edildiler. 8 Temmuz'da Yerköy Muharebesi'ni de kaybeden Ruslar, Iki general ve altibin asker de burada kaybettiler. Eflak ve Bogdan'da binlerce ölü ve yarali vererek çekilen Rus kuvvetlerinin yerine 6 Agustosta Türk kuvvetleri girdi. Rus zulmünden bikan Romanyalilar, Osmanli kuvvetlerini sevinçle karsilayip, büyük merasimler tertip ettiler. Romanyalilar Hiristiyan olmasina ragmen Hilâl'in, Salib'e galibiyetinden dolayi Bükres Büyük Kilisesi'nde dua ettiler. Yüzyillardir Osmanli hakimiyetinde bulunmalarina bir kere daha sükrettiler. Osmanli Devleti ve müttefikleri, Avusturya-Macaristan Imparatorlugu ile anlasma yapip, Eflâk ve Bogdan'in, Tuna' nin güvenligini bunlara verip, Kirim'a saldirmaya karar verdiler. Ingiliz ve Fransiz donanmasi Baltik'a açilip, Ruslar'i taciz etti. Rumelideki Türk kuvvetleri mevcudu, yüzseksenbine kadar çikarildi. Temmuz ayindan beri Varna'da bulunan ellibesbin kisilik müttefik kuvvetleri, Eylül ayinda Krim'a hareket etti. Rüstem Pasa ve Fransiz Arnaud, Ingiliz Lord Raglan kumandasindaki müttefik kuvvetler; elliyedibin asker, seksendokuz savas gemisi ve ikiyüzaltmisyedi nakliye gemisiyle, 14 Eylül 1854 de Kirim Yarimadasi'na çikartma yapti. Müttefik kuvvetlerin hedefi, Ruslar'in Karadeniz'deki en kuvvetli ve müstahkem liman sehri Sivastopol'dü. 19 Eylül' de Eskihisar mevkiinden hareket eden müttefik kuvvetleri, Prens Mençikof idaresindeki, General Gorçakofun da bulundugu ellibin Rus askerine karsi 20 Eylül'de Alma'da muharebeye tutustular. Alma Muharebesi'nde Ruslar besbin ölü, onikibin yarali, müttefikler de binsekizyüz ölü ve üçbin yarali verdiler. Alma'da zafer kazanan müttefiklerin hedefi Sivastopol idi. Ruslar sehir limanindaki donanmalarinin bir kismini batirarak trafige kapayip, denizden asker çikarilmasini zorlastirdilar. Osmanlilar ve müttefikler Kinm'a devamli asker, silah, mühimmat ve erzak gönderdiler.

Sivastopolu çevirip, sehir yakinlarindaki Balaklava limanini isgal ettiler. 25 Ekim'de Balaklava, 5 Kasim 1854 de înkerman muharebelerinde Ruslar, doksanbin askerle savasmalarina ragmen yenildiler. Müttefiklerin gayesi, Mençikofu devamli takip edip, sikistirarak, büyük kuvvetlerle Sivastopol'ü kusatip, sehri zaptetmekti, înkerman yenilgisine dayanamayan Rus baskumandani Prens Mençikof kederinden öldü. Yerine General Gorçakof tayin edildi.

1854-1855 kisinda Kirim'da askeri harekâtin durmasina ragmen, siyasi faaliyetler yogunlasti. Italyan birligini temin için Sardenya Kralliginin Piemento hükümeti, müttefiklerin destegini saglamak için anlasma ile Kirim'a onbesbin asker gönderdi.

Sistemlesen bir ideal haline gelen "Rus yayilma siyaseti"nin Çar Deli Petro gibi büyük takipçisi olan birinci Nikola, Osmanlilarin üst üste kazandigi zaferleri kabullenemiyerek, intihar etti. Yeni Rus Çari ikinci Alexandre, Çarlik zulümlerine devam edecegini ilan ederek Mart 1855 de tahta çikti.

Müttefikler, 1855 baharinda büyük hazirlik yaparak, Kirim'in asker, silah, mühimmat ve erzak stokunu takviye ettiler. Komuta kademesinde dedegisiklik oldu. Fransiz baskumandanligina General Pelissier, Lord Raglan'in hastaliktan ölmesiyle de yerine Ingiliz generali Simson tayin edildi. Müttefik kuvvetleri mevcudu, ikiyüzbin civarindaydi. 24 Mayis'ta Ruslar'in Sivastopol'a asker sevkiyati yaptigi stratejik öneme haiz Kerç Bogazina müttefiklerin asker çikartmasiyla harekât baslatildi. Buharli savas gemilerinden meydana gelen yirmiiki gemilik Müttefik filosu Azak Denizi'ne gönderildi. Ruslar'in Karadeniz sahilleri isgal edilerek, çok kayip verdirildi. Yazin bütün siddetiyle devam eden çarpismalardan sonra, Eylül ayinda Sivastopol'a karsi büyük umumi hücuma geçildi. Rus Baskumandani Gorçakof devamli yardim alarak asker mevcudunu

artirdi. Gorçakof, müttefikleri Karadeniz'e dökmek için büyük hazirliklara giristi. Devamli bombardiman edilen Sivastopol'un 8 Eylül'de Malakof istihkamlarinin zaptedilmesiyle Ruslar dayanamayacaklarini anlayip, sehri terketmeye basladilar. 9 Eylül'de müttefiklerin eline geçen Karadeniz'in en mühim sehri Sivastopol, bombardiman ve Ruslarin yanginlariyla harabe haline gelmisti.

12 Eylül 1855'de bütünüyle müttefiklerin isgaline ugrayan Sivastopol istihkâmlari, limani, tersaneleri tahrip edildi. Müttefikler harekâta devam ederek, Ruslar'i takip ettiler. Kilburnu Zaferi kazanilip, Özi Kalesi fethedildi. Osmanli ordusu baskumandani Ömer Pasa, Anadolu cephesine yardim etmek için Kafkasya'ya hareket etti. Sohumkale'ye asker çikarip, Ruslar'in kusatmasi altindaki Kars'a yardim etmek istiyordu. Kafkasya'da yerli ahâli Rus zulmünden biktigindan Osmanlinin yaninda yer aldilar. Kafkasya'nin "Hürriyet Günesi" Seyh Sâmil, Ruslara karsi destanlasan mücâdeleler verdi. Osmanli Sultani ve Islâm Halîfesi Sultan Abdülmecid Han'in tevecühünü kazanmak için Moskof a karsi Çerkesler, Gürcüler ve yerli ahâli bütün imkânlariyla mücâdeleye katildi. Üç aydan beri Ruslar' in kusatmasi altinda bulunan Kars, onbin askerle, kirkbin Çar askerine karsi dayandi. Mütemadiyen Rumeli ordusunun ve Müttefiklerin ihtiyacini karsilamaya çalisan istanbul Hükümeti, Kafkasya cephesine fazla ikmal yapamadi. Istanbul'dan gönderilen ikmalin bir kismi da Rus taaruzuna maruz kaldigindan yerine ulastirilamadi. Ömer Pasa sehre yetismeden 28 Kasim 1855 de Kars, açlik yüzünden askeri, silâhi, cephane ve erzaki üstün düsmana anlasma ile teslim edildi. Kirim savasi, 1855 sonunda askeri harekât olarak bitmesine ve Müttefiklerin israrina ragmen Ruslar barisa yanasmadilar. Bu durum 1856 Subatina kadar devam etti. Ilk önce Viyana'da baslayan baris görüsmelerine, Paris'te devam edildi.

Osmanli Devleti, Rusya, Ingiltere, Fransa, Italya, Avusturya-Macaristan ve Prusyanin katildigi Paris görüsmeleri 3ü Mart 1856 da Paris Andlasmasiyla neticelendi. Kirim Savasi Osmanli Devletinin toprak kaybina sebep olmamasina ragmen, siyasi olarak aleyhimize oldu. Her iki tarafin ikiyüzellibinden ziyade asker kaybina sebep olan Kirim savasinda müttefikler siyasi bakimdan kârli çikti. Osmanli Devleti'ni Rusya ile savasa sokarak, mesgul olmasini firsat bilen Ingiltere, büyük devletlerin dikkâtini Hindistan'dan uzaklastirdi. Gürganiyye Islâm Devletini yikarak, Hindistan hazinelerine sahip olup, ticaretini gelistirdi. Islahat fermaniyla ülke içindeki gayri müslimleri simartip, isyana götüren haklar verildi. Bunu gayet iyi degerlendiren Fransa, günümüze kadar devam eden Ortadogu hadiselerine sebebiyet verdirdi. Italya, müttefiklerden siyasi yardim alarak, birligini kuvvetlendirip tamamladi. Rusya savastan maglup çikmasina ragmen, Paris Andlasmasi'na aykiri hareket edip, büyük idealini önce siyasi faaliyet olarak, sonra da her türlü hareketlere tesebbüs ederek devam ettirdi.

TRABLUSGARP SAVASI

Sömürgecilik yarışında birliğini geç sağladığı için geri kalan İtalya, Kuzey Afrika'da Osmanlılara ait olan Trablusgarb'ı ele geçirmek istedi. Avrupalı devletlerin de desteğini alan İtalya, Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom vererek, Trablusgarp'ın kendisine bırakılmasını istedi. İtalyanların bu isteği reddedilince Trablusgarp ve Bingazi işgal edildi (1911).

Mustafa Kemal ve Enver Bey Trablusgarp'a geçerek Derne ve Tobruk'da önemli direniş hatları oluşturdular. İtalya Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için Çanakkale'de Türk istihkamlarını denizden topa tuttular. Ayrıca Oniki adaya asker çıkardılar. Balkan

Savaşlarının başlaması üzerine İtalyanlarla barış imzalandı ve Trablusgarp Savaşı sona erdi. Yapılan Uşi Barış Antlaşması'na göre; Trablusgarp ve Bingazi İtalya'ya verildi. Oniki ada Yunanistan'ın işgal etmemesi için geri verilmek üzere İtalya'da kalıyordu.

Trablusgarp Savaşı

Trablusgarp Savaşı	
 Mustafa Kemal ve silah arkadaşları, Derne'deki Kızılay çadırı önünde (1912)	
Tarih:	29 Eylül 1911-18 Ekim 1912
Yer:	Trablusgarp
Sonuç:	İtalya zaferi
Bölge Değişimi:	Trablusgarp ve Ege denizi
Taraflar	
Osmanlı İmparatorluğu	İtalya Krallığı
Kumandanlar	
Neşet Bey Enver Bey Mustafa Kemal	Luigi Caneva
Güçler	
25,000	100,000
Kayıplar	
14,000	3,380 4,220 yaralı

Trablusgarp Savaşı, 1911-12 yılları arasında Osmanlı Devleti ve İtalya Krallığı arasında geçen bir savaştır. Bazı (özellikle yabancı) kaynaklarda "1911-12 Türk-İtalyan Savaşı" olarak

da geçer. Adı, "Trablusgarp Savaşı" olmasına rağmen çarpışmalar, Trablusgarp'ın (bugünkü Libya) dışında, Adriyatik Denizi, Ege Adaları, Çanakkale Boğazı ve Kızıldeniz gibi çeşitli bölgelerde de sürmüştür. Bu savaşı İtalya, diğer büyük devletlerin ve Balkan Savaşı'nın sayesinde kazanarak sömürgelerini arttırmıştır

Savaşın Nedenleri ve Öncesi

16. yüzyılda başlayan sömürgeleştirme hareketlerinin dışında kalan İtalya, 19. yüzyılda siyasi birliğini sağladığında sömürgelerin çoğu İngiltere ve Fransa tarafından paylaşılmıştı. 1881'de İngiltere'nin Mısır'ı işgali, ardından da Fransa'nın 1882'de Cezayir ve Tunus'u ele geçirmesinden sonra, İtalyanlar, Kuzey Afrika'da kalan son Türk toprağı olan Trablus'la ilgilenmeye başlamışlardı. Aslında deniz aşırı bir imparatorluk kurmak isteyen İtalya'nın Trablus'la ilgilenmesi yeni değildi. 1890 yılında, İtalyan başkanı Francesco Crispi'nin, bir İngiliz lorduna [1] yazdığı özel bir mektupta, Trablus'la ilgilendiklerini belirttiği bilinmektedir. Ancak Crispi 1891'de başkanlıktan inince, Trablusgarp planları da rafa kalktı ve savaş 20 yıl beklemiş oldu.

1898 yılında İngiltere ve Fransa arasında, Kuzey Afrika'daki sömürgelerin paylaşımı yüzünden çıkan Faşoda Olayı ("krizi" de denir) sonunda Kuzey Afrika'nın paylaşımı yapıldı ve böylece Trablus da İtalya'ya bırakıldı.

1902 yılından itibaren İtalya, Trablus üzerinde bir "Barışçıl İşgal" politikası uygulamaya başladı. Buna göre Roma Bankası'nın maddi desteğiyle ekonomik ve ticari alanlarda bir takım girişimler başladı. Böylelikle kurulan fabrikaların ve diğer işyerlerinin, gerekirse silahlı bir saldırıya zemin hazırlaması amacı güdülüyordu. Ancak Türk tarafı, bu ard niyetli ekonomik gelişimi durdurabilmek için çok çaba sarfederek, sonunda önünü kesmeyi başardı. Ortaya çıkan büyük mali çöküntü sonunda, hissedara alacaklarının ödenebilmesi için, Roma Bankası, İngiliz ve Alman finansörlerle görüşmeye başladı.

Bunun yanında, Almanya, Üçlü İttifak'ta beraber olduğu İtalya'nın Trablus'a sahip olmasını istemiyordu. Çünkü Kuzey Afrika'daki bu bölgeyi ileride kullanabileceği bir istasyon olarak görüyordu.

Olası bir İtalyan saldırısına karşı siper almış Türk askerleri

Savaş Başlıyor

1911 yılının eylül ayında Trablus meselesi, İtalyan basınında yer almayı başardı. Basında yer alan iddialara göre Osmanlılar, İtalyanlar'a adaletsizce davranmakla beraber, Almanlarla da çeşitli entrikalar çeviriyordu. 26 Eylül'de, silah ve cephane taşıyan bir Osmanlı gemisi Trablus'a ulaştı. Bir gün sonra İtalyan yönetimi, Osmanlı'ya bir ültimatom vererek, 48 saat içinde Trablus'un İtalyan yönetimine bırakılmasını ve İtalya'ya yıllık vergi verilmesini talep etti. 29 Eylül'de İngiliz ve Fransız hükümetlerinin desteğini de arkasına alan İtalya, Osmanlı'ya savaş ilan etti. Aynı gün İtalya'nın Adriyatik Denizi'ndeki bazı Osmanlı gemilerini batırması üzerine, Avusturya bu bölgede savaşılmasını yasakladı. 30 Eylül'de Trablus şehri bombardımana tutuldu. Kenti eski silahlarla savunmaya çalışan 8000 kişilik Osmanlı kuvveti dayanamadı ve 5 Ekim'de İtalyanlar şehri ele geçirdi. Bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri kıyıdan 15 km içeriye çekildiler. 18 Ekim'de Derne'yi, 20 Ekim'de de Bingazi'yi ele geçiren

İtalyanlar, buralara asker çıkartmaya başladılar. 23 Ekim'de saldırıya geçen Osmanlı ordusu, İtalyanları kuşatmış ve uzun süren savaştan sonra İtalyanlar kurtulmuşlardı. 26 Ekim'de yapılan bir başka Osmanlı saldırısı, İtalyan kuvvetlerinin büyük kayıp vermesine rağmen geri püskürtüldü. 5 Kasım'da İtalyan resmi gazetesi, Trablusgarp'ın İtalya tarafından ilhak edildiğini yayımlamışsa da bu henüz gerçekleşmemişti. Osmanlı direnişi karşısında İtalyan kuvvetleri sahilden fazla uzaklaşamamışlardı.

Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal, Bedevi mücahitler önünde emirlerini yazdırırken (1912)

Enver, Mustafa Kemal, Fuat (Bulca), Nuri (Conker) ve Fethi (Okyar) gibi Osmanlı subayları gizli yollarla Trablusgarp'a gelip (Örneğin Mustafa Kemal, buraya "gazete muhabiri Şerif Bey" adıyla Mısır üzerinden ulaşmıştır) buradaki kuvvetleri düzenleyerek, İtalyanlara rahat vermeyecek şekilde sürekli saldırılar başlattılar. Enver, yaptığı bir gazete röportajında, *"Buraya geldiğimde 900 çöl savaşçısı bulmuştum. Şimdi ise elimin altında 16,000 talimli asker var"* diyerek durumu ortaya koymaktadır. Bu ordu, yapılan savaşlar sonucunda 2 makineli tüfek, 250 tüfek, 2 top, sayısız mermi ve 10 tane de katır ele geçirmiştir.

Yerel halkın da desteklediği direnişe Sunusi tarikatı şeyhi ve adamları destek vermişti. Ancak İtalyanların düşündüğünün aksine, buradaki Osmanlı direnişi çok kuvvetli olmuş, Enver, Mustafa Kemal ve Neşet gibi komutanların yönettiği ordular, sayıca çok üstün olan İtalyan kuvvetlerine karşı kahramanca savaşmışlardır. Trablusgarp'taki Osmanlı birlikleri başlıca üç komutanlığa ayrılmıştı:

1. **Trablus Komutanlığı:** Kurmay Albay Neşet
2. **Bingazi Komutanlığı:** Kurmay Binbaşı Enver
3. **Derne Komutanlığı:** Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal

Kasım 1911'de İtalyanlar Çanakkale Boğazı'na saldırmak için hazırlıklar yaptılar. Ancak Rusya ticari kaygılardan dolayı buna karşı çıktı.

Kasım ayında İtalyanlar, ekimde boşalttıkları bazı mevzileri tekrar ele geçirdiler. 19 Aralık'ta bir İtalyan kolu, imha olmaktan son anda kurtuldu. Ayrıca bu dönemlerde İtalyan basını Almanya, Avusturya ve Fransa'yı, İtalya'nın başarılarına engel oldukları iddiasıyla suçlamaya başlamıştı.

8 Aralık'ta Trablusgarp'a gelen Mustafa Kemal, 22 Aralık'ta Tobruk Savaşı'nı kazandı. Derne'de 16/17 Ocak 1912 taarruzunda gözünden yaralandı. Bir ay hastanede tedavi gördükten sonra, 6 Mart 1912'de Derne komutanı oldu ve burada başarılı savunma muharebeleri yaptı.

Ocak 1912'de İtalyanlar'ın 100,000 askerine karşılık Bingazi'de 15,000, Trablus'ta da yaklaşık 10,000 Osmanlı askeri savaşmaktaydı. Şubat ve martta İtalyanlar Bingazi'yi tamamen ele geçirdiler. Bunun yanında Beyrut limanındaki iki küçük Osmanlı gemisini batırdılar. Yemen'de Ocak 1911'de başlayan isyan nedeniyle daha savaş başlamadan önce Trablus'taki kuvvetlerin bir kısmı bu bölgeye kaydırılmıştı. Ocak 1912'de İtalyan donanması Kızıldeniz'e girip, buradaki Osmanlı gemilerinden bazılarını batırarak Hudeyde limanını bombalamaya başladı. İtalyanlar'ın bölgedeki varlığı, deniz ulaşımını aksattığı için Yemen isyanının bastırılmasını zorlaştırıyordu.

25 Mart 1912'de Osmanlı'nın koruyucusu görevini üstlenen ve İtalya'nın müttefiki olan Alman İmparatoru, arabuluculuk yapmak için İtalya Kralı'yla Venedik'te görüştü. Ancak bu görüşmeden bir sonuç çıkmadı.

18 Nisan'da İtalyan donanması Çanakkale Boğazı'nı bombalamaya başladı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti boğazları kapattı. Ancak bu hareketin uluslararası ticarete darbesi çok büyük oldu. Rusya'nın tahıl ihracatı milyonlarca dolarlık zarara uğrarken, İngiltere, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya gibi ülkelerin zararları da günlük 100,000 doları buluyordu. Karadeniz'e gidecek olan İngiliz gemileri, Süveyş Kanalı üzerinden Hindistan'a gitmek zorunda kaldılar. Ancak 10 Mayıs'ta Avrupa ülkelerinin baskılarından dolayı boğazlar tekrar ticarete açıldı.

Savaşın Sonu

Bunun üzerine 5 Mayıs'ta İtalyan kuvvetleri Rodos Adası'na çıkarma yaptılar ve 10 gün içerisinde Rodos'u, daha sonraki 2 hafta süre içerisinde Oniki Ada olarak bilinen adalar grubunu ele geçirdi.Böylece 389 yıldır Osmanlı yönetiminde kalmış ,yönetim merkezi Rodos Adası olan Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti (Oniki Ada) tamamen İtalya'nın eline geçti. 8 Haziran'da Trablus'taki Türk kuvvetleri çöle püskürtüldü. Hazirandan ağustosa kadar süren çarpışmalar sonunda bütün batı sahil şeridi İtalyanların hakimiyetine geçti. 12 Temmuz'da beş İtalyan savaş gemisi, Türk filosuna saldırmak için Çanakkale Boğazı'na girdi. Ancak boğazın girişine Kilitbahir civarında çelik kablolar çekildiği için İtalyanlar ilerleyemeden ağır ateş altında kaldılar ve geri çekildiler (18 Temmuz). Bu, ayrıca savaş içindeki son deniz savaşı olmuştur. Eylülde Osmanlı ve İtalya arasında barış görüşmeleri başladı. İki taraf da savaşın bitmesini istemesine rağmen çatışmalar devam ediyordu. 22 Eylül'de güçlü bir Türk mevkii ele geçirildi. Binbaşı Enver komutasındaki Türk kuvvetleri bazı saldırılar yapsalar da, ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar.

8 Ekim'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle Balkan Savaşları başlayınca, Osmanlı Devleti her ne pahasına olursa olsun İtalya'yla barışa razı oldu, çünkü Ege Denizi'ndeki İtalyan donanması, Makedonya'ya yardım gönderilmesini engelliyordu. Sonuçta İtalya'nın şartları kabul edildi ve 15 Ekim 1912'de İsviçre'nin Uşi (Ouchy) kentinde antlaşma imzalandı.

Uşi Antlaşması ve Sonuç

İmzalanan antlaşmaya göre;

1. Osmanlı Devleti Trablusgarp'taki kuvvetlerini çekecek ve burayı İtalya'ya bırakacak,
2. Osmanlı, Trablusgarp'taki Müslümanların haklarını koruyacak,
3. İtalya Oniki Ada'yı geçici olarak elinde tutacak; Osmanlı Devleti Balkan Savaşlarında bu adaları savunamayacaktı.

Savaş sonunda Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'daki son topraklarını da kaybetmiş oluyordu. Ayrıca ileriki yıllarda Türkiye ve Yunanistan arasında sıkça sürtüşmelere neden olacak olan adalar sorunu da başlamıştı. II. Dünya Savaşı sırasında Almanya tarafından işgal edilen Oniki Ada, bir taktik olarak Türkiye'ye hediye edilmek istenmiş, ancak ülkenin tarafsızlığını bozacağı için, bu öneri reddedilmiştir. Oniki Ada, 1947 yılındaki Paris Antlaşması'yla Yunanistan'a bağlanmıştır.

İtalya'da ise savaş, İtalyan milliyetçiliğinin gelişmesine katkıda bulunmuş ve 1922 yılında Mussolini'nin iktidara gelişini kolaylaştırmıştır.

Notlar

Trablusgarp Savaşı, içinde barındırdığı bazı ilkler sebebiyle de ayrıca ilginç bir savaştır. Dünya tarihinde ilk kez uçakların savaş aracı olarak kullanılması bu savaşa rastlar. Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan uçakları savaş sırasında bombalama ve bildiri dağıtma gibi görevler üstlenmişlerdi.Bunun için italyanlar dünyada bir ilki gerçekleştirmişledir.

BELGRAD'IN FETHI

Kanûnî Sultan Süleyman tahta çıktığında Avrupa'nın en güçlü devleti Roma-Germen İmparatorluğu (Almanya) idi. Almanya İmparatoru Şarlken Macaristan'a hakim olmak için Macar kralı ile yakın akrabalık ilişkileri kurmuştu. Macar Kralı İkinci Lui, Şarlken'e güvenerek vergilerini ödemiyor kendisine gönderilen Osmanlı elçilerini öldürtüyordu.

Fatih Sultan Mehmed, Avrupa'da düzenlediği seferlerde Sırbistan'ı almıştı. Ancak stratejik bir öneme sahip Macaristan alınamamıştı. Kanûnî Sultan Süleyman Macaristan'ı almak üzere harekete geçti. Belgrad, karadan ve Tuna ırmağındaki Osmanlı donanması tarafından kuşatıldı. Şehir, gayet iyi savunulmasına rağmen teslim olmak zorunda kaldı (29 Ağustos 1521). Belgrad Muhafızlığına Balı Paşa getirildi. Bu sefer sonunda İstanbul'a gönderilen bazı Belgradlılar kurulan Belgrad köyüne yerleştirildi.

Belgrad'ın fethi, Kanûnî Sultan Süleyman'ın ilk fethidir.

Belgrad, bundan sonraki yıllarda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya açılan en büyük kapısı oldu. Bu sebeple Belgrad'a Darü'l-cihad" denildi.

RODOS'UN FETHI

Avrupalılar Akdeniz'deki Rodos, Kıbrıs, Girit, Malta gibi adalara hakim olmuşlar, açık denizlerde keşifler yapmışlar ve denizlerde güçlerini arttırmışlardı. Kanûnî döneminde denizciliğe önem verildi ve büyük başarılar elde edildi.

Kanûnî döneminde Rodos adası, Sen Jan şövalyelerinin elindeydi. Şövalyeler korsanlık yapıyor, Türk donanmasına zarar veriyorlardı. 1522 yılında düzenlenen seferle Rodos fethedildi.

TRABLUSGARP'IN ALINISI

Şarlken, Trablusgarb'ı aldıktan sonra buraya Sen Jan Şövalyeler'ini yerleştirmişti. Barbaros'un Preveze Deniz Zaferini kazanması ve Venediklilerin Osmanlılarla barış imzalamaları Şarlken ve Papa'yı kızdırmıştı. Hazırlanan Haçlı donanması Cezayir'e saldırdı ancak, Osmanlı donanması karşısında bozguna uğradı (1541).

Barbaros'un yetiştirdiği Turgut Reis Trablusgarb'ı karadan ve denizden kuşatarak aldı. Ayrıca bu seferle Bingazi de Osmanlı ülkesine katıldı (1551).

PREVEZE ZAFERI

Osmanlıların Akdeniz'de kuvvetlenmeleri ve tüm Ege denizine hakim olmaları Avrupa'yı telaşlandırmıştı. Ayrıca devam eden Avusturya ve Macaristan seferleri büyük bir Haçlı donanması hazırlanmasına neden oldu. Andrea Doria komutasındaki Haçlı donanmasında Venedik ve Cenevizliler'den başka Malta, Portekiz ve İspanya'ya ait gemiler de bulunuyordu.

Haçlı donanması 602, Osmanlı donanması ise sadece 122 parçaydı. Preveze körfezinde 27 Eylül 1538'de yapılan savaşta, Barbaros Hayreddin komutasındaki Osmanlı donanması büyük bir zafer elde etti.

Tarihe Preveze Deniz Zaferi olarak geçen bu savaş sonunda Akdeniz bir Türk Gölü haline geldi.

KIBRIS'IN FETHI

Kıbrıs Venediklilerin elinde bulunmaktaydı. Mısır'ın alınmasından sonra Memluklülere vergi veren Kıbrıs, Osmanlılara vergi vermeye başlamıştı. Ekonomik, stratejik ve coğrafi yönden çok önemli olan Kıbrıs seferinin kolay olacağı düşüncesiyle Lala Mustafa Paşa Kıbrıs Seferine taraftar olurken, Sokullu Mehmed Paşa ise yeni bir Haçlı Seferine yol açacağı endişesiyle Kıbrıs'ın fethine muhalif kalmıştı.

1570 yılının Ekim ayında Kıbrıs'taki irili ufaklı tüm şehirler alınmış, Kıbrıs'ın başkenti durumundaki Lefkoşe Osmanlıların eline geçmişti. Ancak Kıbrıs'ın en önemli kentlerinden olan Magosa henüz alınamamıştı. Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri yardımcı birliklerin de gelmesiyle, Magosa kalesini karadan ve denizden kuşatmaya başladı. Yaklaşık bir yıl süren kuşatmadan sonra Magosa da teslim olmak zorunda kaldı (4 Ağustos 1571). Adaya Türkler yerleştirildi.

TUNUS'UN FETHI

Osmanlılar Uluç Ali Paşa komutasındaki yeni hazırlanmış donanma ile Akdeniz'e indi. Venedikliler barış istediler. Ayrıca Tunus kıyılarında bazı bölgeler fethedildi (1574).

FAS'IN FETHI

Osmanlı Devleti Fas'a kadar olan tüm Kuzey Afrika'yı topraklarına katmıştı. Sultan Üçüncü Murad tahta geçtiği sırada Fas'ta iktidar mücadeleleri boy gösteriyordu. Fas Osmanlı'dan yana olanlar ve Portekiz'den yana olanlar diye ikiye bölünmüştü.

1578 yılında Fas sultanının da ricası ile Fas'a giden Ramazan Paşa komutasında ki Osmanlı kuvvetleri Vadi-üs Sebil'de yapılan savaşta Portekiz kuvvetlerini yendiler ve böylece Fas Sultanlığı Osmanlı himayesine alındı.

EGRI KALESI'NIN FETHI

Durumun kötüye gittiğini anlayan Sultan Üçüncü Mehmed devlet büyüklerini toplayıp şöyle dedi:

"Ceddimiz, devletimizin kurucusu Osman Gazi Hazretleri'nden, büyük dedemiz Kanuni Sultan Süleyman'a kadar bütün padişahlar askerin önünde sefere çıkmışlardır. Dedemiz Sultan İkinci Selim'le (Sultan İkinci Selim) cennetmekan pederimiz Sultan Murad (Sultan Üçüncü Murad) bu usulü bozdular. Biz dahi, başlangıçta seferi paşalarımıza ısmarlamakla hataya düştük. Asker evlatlarımız bizi başlarında görmek isterler. Kararımız odur ki; yakında sefere çıkacağız. Hazırlıklar tamamlansın. Küffara haddini bildirmeye gitmek gerekir."

Sultan Üçüncü Mehmed kendisine karşı çıkan annesi Safiye Sultan'a da şöyle der:

"Valide, biz Sultan oğlu sultanız, kullanmayacaksak Eyüp Sultan Camiinde bu kılıcı niçün kuşandık? Kararımız karardır, sefere çıkacağız. Taht uğruna devleti feda etmeyiz."

20 Haziran'da ordu hareket etti ve kuşatılan Eğri Kalesi 12 Ekim 1596'da padişaha teslim edildi.

HACOVA ZAFERI

Eğri Kalesi'nin fethinden sonra, Osmanlı birlikleri ilerleyerek 15 Ekim 1596 günü Haçova'da Avrupa ordusuyla karşılaştı. Bu ordu da Avusturya, Alman, Erdel, İspanyol, Fransız, Çek ve Leh kuvvetleri vardı.

Avusturya Arşidükü Maxmilien komutasındaki düşman kuvvetleri ile yapılan savaşta Osmanlı birlikleri, düşman birliklerinin tüfek atışlarına maruz kaldı. Pek çok askerimiz şehit oldu.

Ordu merkezinin ele geçirilip padişahın ayrıldığı haberi yayıldı. Ancak bu gelişmelerden haberi olmayan akıncılar canla başla savaşa devam ediyordu. Yalnızca bu akıncı birliklerinin mücadelesi bile düşman ordusunun dağılmasına yetti ve kazanılan Haçova Zaferi ile Osmanlılara Viyana yolu açıldı (26 Ekim 1596).

Haçova Savaşı'ndan sonra Sultan Üçüncü Mehmed İstanbul'a döndü. Avusturya Cephesi'ne Satırcı Mehmed Paşa atanmıştı. Tata Kalesi'ni geri almayı başaran Satırcı Mehmed Paşa, Budin'in kuzeyindeki Vaç bölgesinde düşman kuvvetleri karşısında başarılı olamadı. Bu arada Avusturya temsilcileri ile bir barış antlaşması yapılmaya çalışıldıysada, olumlu bir sonuç alınamadı. Bir süre sonra Avusturya kuvvetleri Kanuni Sultan Süleyman zamanında fethedilen Yanıkkale'yi (Raab Kalesi) ele geçirdiler (1598).

KANIJE KALESI'NIN FETHI

Satırcı Mehmed Paşa iki yıldır hiçbir askeri başarı kazanamamıştı. Bu süre içinde bazı Osmanlı kaleleri Avusturyalıların eline geçmişti. Mehmed Paşa'nın idamı üzerine, Sadrazam Damat İbrahim Paşa ordunun başına geçti ve Belgrad'a geldi. Bu sırada Avusturya barış istemişti.

Avusturyalılar daha önce geri aldıkları Eğri'yi ve Hatvan'ı bize vermeyi önerdiler. Bu öneriye karşılık, Osmanlı temsilcileri Estergon, Neograd, Vürek ve Yanıkkale'yi istediler. Antlaşma yapılamadı.

Belgrad'da kışı geçiren Damat İbrahim Paşa, Kanije Kalesi'ni kuşatıp sıkıştırmaya başladı. Kuşatma devam ederken, kale içinde esir olan Türklerin canlarını feda etmek uğruna havaya uçurdukları barut deposu kalenin harap olmasına yol açtı. Ancak yine de teslim olmayan Kanije Kalesi'nin yardımına bu seferde Philippe Emmanuel komutasındaki 20.000 kişilik bir ordu geldi. İki ateş arasında kalan Osmanlı ordusu kahramanca savaşmaya devam etti. Yardıma gelen düşman ordusunun geri çekilmesi üzerine, 40 gün süren bir kuşatmadan sonra Kanije teslim oldu.

Beylerbeyliğin merkezi Kanije'ye alındı, Kanije Beylerbeyliği Tiryaki Hasan Paşa'ya verildi. Sultan Üçüncü Mehmed, bu başarısından dolayı Damat İbrahim Paşa'ya kendisi padişah olarak yaşadığı sürece sadrazamlıkta kalacağı vaadinde bulundu (10 Eylül 1601). Kanije kalesini geri almaya çalışan Arşidük Ferdinand, Kanije'yi büyük bir orduyla kuşattı. Tiryaki Hasan Paşa komutasındaki az sayıda asker iki aydan fazla kaleyi korudu. Yiyecek içecek malzemesi ve cephanesi tükenmeye başlayan Osmanlı kuvvetleri beklenmedik bir çıkışla kendisinden kat kat üstün görünen düşman ordusunu Kanije kalesi önünde yendi (18 Kasım 1601). Bu zaferden sonra İstolni, Belgrad ve Estergon, 1603'de de Uyvar fethedildi.

EGRIBOZ ZAFERI

Sultan İkinci Süleyman kendi iç meseleleriyle uğraşırken, Venedik ve Lehistan'da da karışıklık yaşanıyordu. Ancak o an için asayişi sağlamış olan Avusturya, Osmanlı'nın içinde bulunduğu kaos ortamından yararlanmasını bildi. Tuna'yı geçen Avusturya kuvvetleri Eğri (14 Kasım 1687), İstoni ve Belgrad kalelerini (6 Eylül 1688) ele geçirdiler.

Belgrad'ın düşmesi Avrupalılara Balkanların yolunu açtı. Bosna, Erdel ve Eflak Avusturyalılar tarafından işgal edildi. Bu ilerleyiş karşısında toparlanan Osmanlı kuvvetleri karşı saldırıyı başlattılar. 30 Ekim 1688'de Çelebi İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Eğriboz zaferini kazandılar. 1689 yılı yazında Sultan İkinci Süleyman, Avusturya seferine çıktı.

Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa komutasındaki yenilenmiş Osmanlı kuvvetleri, 8 Temmuz 1690'da Gladova ve Orsova'yı geri aldılar. Kanije 11 Temmuz 1690'da düşman eline geçtiyse de, Osmanlı kuvvetleri 8 Ekim 1690'da Belgrad'ı geri almayı başardılar. Böylece Tuna Hattı yeniden kurulmuş oldu.

Preveze Deniz Savaşı

Preveze Deniz Savaşı	
 Ressam Osman Nuri'nin **Preveze Deniz Savaşını** canlandiran tablosu	
Tarih:	27 Eylül 1538
Yer:	Preveze
Sonuç:	Kesin Osmanlı zaferi
Bölge Değişimi:	Adriyatik Denizi
Taraflar	
• Venedik • İspanya • Papalık • Ceneviz	• Osmanlı İmparatorluğu
Kumandanlar	
Andrea Doria, Marco Grimari, Vicent Capallo	Barbaros Hayreddin Paşa
Güçler	
162 kadırga, 140 barça, 2.500 top, 60.000 asker	122 kadırga, 160 top, 20.000 asker

Preveze Deniz Savaşı (27 Eylül 1538) Barbaros Hayrettin Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasının Andrea Doria komutasındaki Haçlı donanmasını Adriyatik Denizi'ndeki Preveze Kalesi (Preveze) önünde yendiği bir deniz savaşıdır.Savaş sonunda Akdeniz'deki askeri üstünlük Osmanlılara geçmiştir.

Osmanlı donanması, Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1533'te kaptan-ı deryalığa atanmasına değin Akdeniz'de önemli bir varlık gösterememişti.1538'de Ege'deki bir dizi adanın Venediklilerden alınması, Akdeniz'de ticari ve askeri çıkarları bulunan Avrupa devletlerini harekete geçirdi.Venedik,İspanya,Portekiz,Malta ve Papalık donanmalarından büyük bir haçlı donanması oluşturuldu ve Amiral Andrea Doria'nın komutasına verildi.Osmanlılara ait Preveze kalesi'ni kuşatan Andrea Doria, Osmanlı donanmasının gelmesi üzerine Venedik egemenliğindeki Korfu'ya çekildi.Osmanlı donanması da 24 Eylül'de Arta Körfezine

girdi.Ertesi gün Andrea Doria'nın komutasındaki Haçlı donanması Preveze'nin 2 mil kadar açığında demirledi.Osmanlı donanmasını 27 Eylül'de körfezden çıkaran Barbaros, daha üstün olan Haçlı donanmasını önce açık denizde savaşmaya zorladı.Andrea Doria Barbaros'un Akdenizdeki bütün Osmanlı donanmasını getirtmek için başta oyalama savaşı vereceğini sanıyordu çünkü Barbaros'un kendilerine oranla 3 te 1 lik bir donanmayla savaşacagını tahmin etmiyordu.Beklenmedik bu saldırı karşısında önce Santa Maura'ya çekilen Andrea Doria, 28 Eylül gecesi rüzgarın elverişli olmasından faydalanarak bir karşı saldırıya girişti.Savaşın iyice yoğunlaştığı sırada, rüzgarın durmasıyla çekdiri türü gemilerden oluşan Osmanlı donanması üstünlük sağladı.Böylece Haçlı donanmasının çok sayıda refakat ve savaş gemisi çevirme harekatlarıyla batırıldı.Büyük kayıplar veren Andrea Doria gece karanlığından yararlanarak savaş alanından uzaklaştı.Haçlı donanmasını izleyen Osmanlı donanması daha sonra Preveze önlerine döndü.Kanuni Barbarosa büyük ödüller vermiş ve kaptanıderyalığı bahşetmiştir..

AYASTEFANOS ANTLASMASI

1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşmasına göre;

- Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Bulgaristan Prensliği kurulacak, Prensliğin sınırları Tuna'dan Ege'ye, Trakya'dan Arnavutluk'a uzanacaktı.

- Bosna-Hersek'e iç işlerinde bağımsızlık verilecek

- Sırbistan, Karadağ ve Romanya tam bağımsızlık kazanacak ve sınırları genişletilecek

- Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Beyazıt Rusya'ya verilecek

- Teselya Yunanistan'a bırakılacak

- Girit ve Ermenistan'da ıslahat yapılacak

- Osmanlı Devleti Rusya'ya 30 bin ruble savaş tazminatı ödeyecekti.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni Ayastefanos Antlaşmasıyla istediği gibi parçalamasını istemeyen Avrupalı Devletler bu antlaşmaya itiraz ettiler. Berlin'de toplanan konferanstan sonra yeni bir antlaşma imzalandı. Berlin Antlaşması ile:

- Ayastefanos Antlaşmasıyla kurulan Bulgaristan, üç kısma ayrıldı.

- Bosna-Hersek Osmanlı Devleti'ne ait kabul edilecek fakat Avusturya tarafından yönetilecekti.

- Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın bağımsızlığı devam edecek, fakat sınırları değiştirilecek

- Kars, Ardahan, Batum, Ruslarda kalacak, fakat Doğu Beyazıt Osmanlı Devleti'ne bırakılacak

- Teselya Bölgesi Yunanistan'a ait olacak

- Rumeli'de ve Anadolu'da Ermenilerin oturduğu bölgelerde ıslahatlar yapılacak

- Osmanlı Devleti, Rusya'ya 60 milyon ruble savaş tazminatı ödeyecekti.

BERLIN ANTLAŞMASI

Osmanli târihinde Doksanüç harbi diye bilinen Osmanli-Rus harbinden sonra, 13Temmuz 1878'de, Osmanli Devleti'yle; Rusya, Almanya, Avusturya, Macaristan, ingiltere ve Fransa arasinda Berlin'de imzalanan andlasma.

Sultan ikinci Abdülhamîd Han'in pâdisâh olmasindan sonra kabul edilen Kânûn-i esâsi'ye göre kurulan Meclis-i meb'ûsân; Rusya'nin 24 Nisan 1877'de Osmanli Devletl'ne karsi harb îlâniyla ilgili notasina, Abdülhamîd Han'in karsi çikma gayretlerine bakmayarak harb ilaniyla karsilik verdi. Osmanli ordusunun çesitli cephelerde kahramanca çarpismasina ragmen, harb maglûbiyetle bitti. Rus kuvvetleri Dogu Anadolu'da Erzurum; Rumeli'de ise Edirne'ye kadar ilerlediler. Edirne'nin teslimi ile istanbul yolu Ruslara tamamen açilmis olacakti. Bundan sonraki Rus ilerleyisi karsisinda istanbul'un bile tehlikeye düsecegini gören sultan ikinci Abdülhamîd Han, 9 Ocak 1878'de mütâreke (ateskes) yapilmasi için Rus ordulari baskumandani Grandük Nikola'ya müracaat etti. Mütâreke istegini telgrafla bildirdikten sonra, onunla bu hususda temaslarda bulunmak üzere murahhas olarak hariciye naziri Server Pasa'yi ve hazîne-i nassa nâziri müsir Nâmik Pasa'yi. yanlarinda da askeri müsavir olarak ferik Necib, mîrliva Osman Pasa ve kaymakam Agâh Bey'i gönderdi. 19 Ocak 1878'de bu hey'et Kizanlik'a ulastigi hâlde, Grandük Nlkola, Edirne'nin tesliminden evvel görüsmeye yanasmadi. Bu müddet zarfinda sultan Abdülhamîd Han, Rus carina ve arabuluculuk yapmasi için ingiltere kraliçesi Victoria'ya (Viktorya'ya) müracaat etti. Ruslarin bogazlara hâkim olmasini ingiltere'nin Akdeniz'deki nüfuzu için tehlikeli gören kraliçe Victoria, sulh için arabuluculugu kabul ederek çara müracaat etti. Bunun üzerine Grandük Nikola sulh esaslarinin da imza edilmesi sartiyla mütârekeyi kabul etti.

Rusya'nin, Osmanli Devleti üzerinde hâkim bir duruma gelmesi, Avrupa devletlerini, bilhassa ingiltere'yi harekete geçirdi. Ruslarin istanbul'u isgal etmek kararinda olduklari söylentisi yayildi. Evvelâ, Avusturya harekete geçerek, iki devlet arasinda yapilacak baris andlasmasinin, yürürlükteki andlasmalara uygun olmasini saglamak için Viyana'da bir meclisin toplanmasini istedi, ingiltere ise, bogaz disinda durmakta olan donanmasini Çanakkale bogazindan geçirerek Marmara denizine girdi.

Bu sirada Rus ordulari baskumandani Grandük Nikola, mütâreke için su agir sartlari ileri sürdü:

1-Bulgaristan'a muhtariyet verilecek.

2-Karadag'in istiklâli kabul edilecek ve son harplerde elde ettigi topraklar kendisine verilmek suretiyle hudut tesbit edilecek.

3-Romanya ve Sirbistan'in istiklâlleri tasdîk olunacak ve her iki devlete arazi verilip hudutlari tesbit edilecek.

4-Bosna-Hersek'e muhtariyet verilecek.

5-Rusya' ya, nakit veya arazi terki suretiyle harb tazminati verilecek.

6-Bogazlarda Rus haklarinin korunmasi, Pâdisâh ile Çar arasinda yapilacak müzâkere ile kararlastirilacakti.

Bu esaslarin kabulünden baska, baris esaslarinin vasitasiz olarak Ruslarla müzâkere edilmesi için bir Osmanli murahhas hey'eti Odesa'ya veya Sivastopol'e gidecekti.

Mütâreke sartlari kabul edilince harb harekâti durdurulacak, te'minât olarak; Vidin, Rusçuk, Silistre ve Erzurum kaleleri Türkler tarafindan bosaltilacak, müzâkereler devam ettigi müddetçe bu kalelere Rus askerleri yerlestirilecekti.

Türk murahhas hey'eti, bu agir sartlari ilk önce kabul etmeyerek, hafifletmek ve degistirmek için çok ugrasti. Fakat Ruslar, sarttan kabul edilmedigi takdirde, istanbul üzerine yürüyeceklerini kesin bir dille bildirince, 31 Ocak 1878'de mütâreke ve baris esaslari andlasmasi Edirne'de imzalandi.

BUÇAS ANTLASMASI

Hotin antlaşmasından sonra, Lehistan ve Osmanlı Devleti arasında elli yıl süren bir barış süreci yaşanmıştı. Osmanlı himayesindeki Ukrayna Kazaklarına saldıran Lehliler, barışı bozdular. Sultan Dördüncü Mehmed ve Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, Ukrayna kazaklarının yardım istemesi üzerine, Lehistan seferine çıktılar. Osmanlı ordusunun ard arda kazandığı başarılardan sonra, Lehistan barış istedi. İmzalanan Bucaş antlaşmasıyla (18 Ekim 1672), Podolya Osmanlılara geçti. Lehistan Kırım Hanına vergi ödemeye devam edecekti. Ayrıca Lehistan her yıl Osmanlı Devleti'ne 22.000 altın ödemeyi kabul ediyordu.

Lehistan meclisinin, bu antlaşmadaki para maddesini kabul etmemesi üzerine, 4 yıl süren İkinci Lehistan seferine çıkıldı. Bazı kalelerin fethedilmesi üzerine, Lehistan elçisi, Podolya ve Ukrayna'nın iadesi şartıyla antlaşma istediyse de bu kabul edilmedi. Bu arada Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın hastalanması üzerine, 1675 yılında Lehistan serdarlığına İbrahim Paşa tayin edildi. Sultan Dördüncü Mehmed, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa ile birlikte Edirne'ye döndü.

İbrahim Paşa, kısa sürede 48 kale ve palangayı fethedince, Lehistan tekrar antlaşma istedi. 27 Ekim 1676'da Zarawno'da imzalanan antlaşma ile 22.000 altından vazgeçilmek şartıyla, daha önce Köprülü Fazıl Ahmed Paşa tarafından imzalan Buçaş antlaşmasının maddeleri aynen kabul edildi. Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa antlaşmanın imzalandığı haberini aldıktan bir süre sonra 3 Kasım 1676 tarihinde vefat etti.

BÜKREŞ ANTLAŞMASI

Osmanli Devleti ile Rus Çarligi arasinda yapilan bir andlasma. 28Mayis 1812

senesinde Bükres'te imzalandi. On sekizinci asrin sonlarinda Fransa krali Napolyon Ponapart Misir'i isgal etmisti. Rusya, Fransizlari Mora'nin batisindaki adalardan; ingiltere de Misir'dan çikarmak için Osmanli Devleti ile anlastilar. Bundan sonra Osmanli ve ingiliz donanmalari Misir kiyilarini kusatti. Osmanli-Rus kuvvetleri de Mora' nin batisindaki adalarda Fransizlara karsi çarpisti. Neticede bu bölgede Rusya'nin nezâreti altinda Osmanli Devleti'ne bagli yedi Ada Cumhuriyeti kuruldu Fransizlar, Osmanli-Rus-lngiliz ittifaki karsisinda Misir'dan çekildi. 1802'de Osmanli-Fransiz sulhu gerçeklesti. Osmanli-Rus-ingiliz ittifaki, Fransizlarin Misir' dan çekilmesinden sonra da devam etti. Ancak Rusya bastan beri devam ettigi üzere Osmanli Devleti aleyhindeki düsmanca siyasetini degistirmedi. Bu sirada Osmanli Devleti 1804'de ortaya çikan Sirp isyanini bastirmakla mesgul idi. Rusya ise Sirbistan'in Eflak-Bogdan gibi imtiyazli bir beylik haline gelmesini istiyordu.

Eflak ve Bogdan beyleri de Rusya ile isbirligi yapmislardi. Bu hareketleri üzerine Osmanli Devleti Eflak ve Bogdan beylerini azledip vazifeden uzaklastirdi. Yerlerine baska beyler tâyin edildi. Bogazlari da Rus donanmasina kapatti. Bu hâdiseler üzerine Rusya, Osmanli Devleti'ne karsi 1806 senesinde savas açti. Osmanlilarin Rusya ile savasa girmesini istemeyen ingiltere, azledilen Eflak-Bogdan beylerinin yerlerine iadesini ve bogazlarin Rus donanmasina açilmasini istedi. Bu teklif kabul edilmezse, ingiliz donanmasinin Çanakkale'ye gönderilecegi tehdidinde bulundu. Osmanli Devleti, Rus ve ingiliz tehdîdlerine aldirmadi. Rusya'ya karsi savas îlân etti ve Tuna boylarina ordu gönderdi. Neticede Ruslarla yapilan savasta, Ruslar; Hotin, Bender, Kili ve Akkerman kalelerini aldilar, fakat Bükres civarinda Osmanli kuvvetlerine yenildiler, ismail kalesi önünde de bozguna ugradilar. Fakat bu sirada ingiliz donanmasi Çanakkale bogazini geçerek istanbul önlerine geldi, ingilizler bir elçi ile tekliflerinin kabul edilmesini istediler, ingilizlerin bu isteklerine red cevâbi verilip, hemen savunma hazirliklarina baslandi, istanbul sahillerine binden fazla top yerlestirildi. Diger taraftan da, Çanakkale bogazinin tahkimatina baslandi, ingiliz donanmasi kumandani hiç bir sey yapamayacagini anlayinca, önce adalara çekildi sonra da büyük sikintilarla 1807'de Çanakkale bogazindan çikip gitti, ingilizler bu basarisizligin acisini Misir'dan çikarmak istediler, iskenderiye ve Rosetta'yi isgal ettiler. Ancak Kavalali Mehmed Ali Pasa'nin sert taarruzlari karsisinda tutunamayip Misir'i terketmek zorunda kaldilar. Bu hâdise üzerine Osmanli Devleti, ingiltere' ye savas ilân etti. Diger taraftan Osmanli Devleti ile Rusya arasinda Tuna boylarinda siddetli bir savas sürüyordu.

Sadrâzam Aga ibrahim Pasa kumandasindaki Osmanli ordusu Silistre'de, Rusçuk ayani Alemdar Mustafa Pasa da Rusçuk cephesinde savasiyordu. Bu sirada istanbul'da Kabakçi Mustafa isyani çikti. Sultan üçüncü Selîm Han tahttan indirilerek 1807'de dördüncü Mustafa Han pâdisâh îlân edildi. Hâdise Tuna boylarinda Ruslara karsi savasan yeniçeri askerleri tarafindan duyulunca orduda isyan basladi. Sadrâzam Aga ibrahim Pasa'yi da ordudan uzaklastirdilar. Neticede Osmanli ordusu dagildi. Rusya için istanbul yolu açilmis, önünde bir engel kalmamisti. Bu sirada Napolyon, 1806'da Yena'da Prusya'yi yendikten sonra Rusya tarafina girmis, Eylau ve Friedland savaslarinda bu devleti yendikten sonra çar birinci Aleksandr ile Tilsit'te bir andlasma imzalamisti. Bu andlasmanin maddelerinden biri de Osmanli-Rus savasina derhâl son verilmesi ve mütâreke yapilmasi idi. Bu sebeble ateskes îlân edildi. Tilsit andlasmasi hükümlerine uyan Rusya, yedi adadan askerlerini çekti ve Fransizlar bu adalari isgal etti. isgalden sonra da adalarin Fransa'ya, Ragusa'nin da italya' ya baglandigi ilân edildi.. Bu hâdise, Tilsit andlasmasinda gizli maddelerin bulundugu ve Fransa' nin dostça davranmadigini ortaya çikariyordu. Rusya da, mütâreke sartlarina uymadi. Eflak ve Bogdan'dan askerlerini çekmedigi gibi yeni kuvvetler de gönderdi. Paris'teki Osmanli elçisi baris için Napolyon'a gönderildi ise de iyi netîce alinamadi. Fransa' nin Osmanli Devleti aleyhindeki emelleri, Osmanli Devleti'nin ingiltere ile ittifak

yapmasina sebeb oldu. Rusya ise Eflak-Bogdan'i israrla istiyordu. Bu. sebeble Osmanli-Rus savasi yeniden basladi. Yapilan Silistre savasinda Ruslar yenildi ve Tuna' nin karsi kiyisina çekildiler. Ertesi sene tekrar kanli savaslar basladi. Bu durum karsisinda Ruslar, Fransizlarla aralarinin açik olmasi ve Napolyon'dan çekindikleri için, bu savastan acele bir netîce almak veya Osmanli Devleti ile baris yapmak istiyorlardi. Çünkü Ruslarin Fransizlarla savasa girmesi kaçinilmaz bir hâl almisti. Bunun farkina varan Rus çari birinci Aleksandr, Osmanliya önceden teklif etmis oldugu andlasmanin maddelerini hafifleterek andlasma istedi. Bu sirada Ruslara karsi savasan Osmanli sadrâzami, ordusunun daha fazla dayanamayacagini görerek baris teklifini kabul etti. Neticede 28 Mayis 1812'de Bükres'te andlasma imzalandi. Andlasma, Osmanli Devleti adina sadâret kethüdasi Seyyîd Mehmed Sa'îd Gâlib Efendi, Ibrahim Selîm Efendi, yeniçeri kâtibi Abdülhamîd Efendi ve Rusya adina da Andrey Italinsky, Ivan Sabaniyev ve Osip Fanton imzaladilar.

Bükres andlasmasinin maddeleri sunlardir:

1-Prut irmagi ve Tuna'nin sol sahili, Osmanli-Rus siniri olacaktir.

2-Tuna sularinda iki devletin ticâret gemileri dolasabilecek, Rus savas gemileri Kili bogazindan Prut irmaginin Tuna ile birlestigi yere kadar gidebilecektir.

3-Rusya; Eflak, Bogdan ve Tuna adalarini Osmanli Devleti' ne birakacaktir.

4-Osmanli Devleti iki sene müddetle Eflak-Bogdan halkindan vergi almayacaktir.

5-Rusya'ya birakilan topraklarin müslüman halki, isterlerse Osmanli topraklarina göç edebileceklerdir. Ayni hak. Osmanli topraklarinda kalan hiristiyanlar için de kabul edilmistir.

6-Sirbistan'daki kaleler ve mühimmat Osmanli Devleti'nin elinde bulunacak; Sirplar içislerini ve vergilerini kendileri düzenleyeceklerdir.

7-Anadolu tarafindaki sinirlar eskisi gibi kalacak ve Rusya isgal ettigi yerleri bosaltip Osmanli Devleti'ne geri verecektir.

Bükres andlasmasi neticesinde 1806'dan beri devam eden Osmanli-Rus savasi sona erdi. Rusya'nin Fransa tehlikesine karsi tedbir almak durumunda olmasi, Osmanli Devleti'nin daha fazla toprak kaybini önledi. Tuna'dan geçis hakki ve Baserabya'yi vermekle kurtulmus oldu. Rusya'nin Rumeli'deki Osmanli topraklari üzerinde nüfuzu artti. Sirplara içislerinde muhtariyet verilmesi, Balkanlarda kavmiyetçilik akimlarinin baslama sebeblerinden biri oldu. Osmanlinin dis siyâsetinde Avrupa devletlerinin te'sirleri daha çok görülmeye baslandi.

EDIRNE ANTLASMASI

Rusya, Sultan İkinci Mahmud'un Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması ile sonuçlanan olaylardan dolayı savaş tazminatı istemesi üzerine, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açtı.

Sultan İkinci Mahmud bu arada Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmış, yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye isimli yeni bir askeri teşkilat kurmuştu. Teşkilatlanmasını henüz tamamlayamamış olan bu ordu Rus kuvvetleri karşısında önemli bir varlık gösteremedi. Eflak ve Boğdan'ı işgal eden Ruslar, Tuna'ya kadar indiler. Balkanları aşan Rusya, batıda Edirne, doğuda ise Erzurum'a kadar ilerledi. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti barış istedi. Ruslarla yapılan Edirne Antlaşması sonunda, Yunanistan'a bağımsızlık verildi. Eflak, Boğdan ve Sırbistan'a imtiyazlar tanındı. Ruslar işgal ettikleri yerleri geri verdiler. Rus ticaret gemilerine boğazlarda geçiş hakkı tanındı. Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş tazminatı ödemeyi kabul etti.

HÜNKAR ISKELESI ANDLASMASI

8 Temmuz 1833'de Rusya ile Osmanli Devleti arasinda imzalanan andlasma.

Gerek Yunanistan, gerekse Arabistan yarimadasinda Osmanli Devletine büyük hizmetler yapmis olan Misir Valisi Mehmed Ali Pasa, kendisine verilen yanlis bir haber üzerine Osmanlilara karsi oglu Ibrahim Pasa' nin kumandasinda Suriye tarafina asker sevk etmisti. Üç gün süreyle yapilan muharebede Misir askeri çoklugu ve intizamli olmasi sebebi ile galip gelmis, hattâ Kütahya'ya kadar dayanmislardi. 14 Mayis 1833 de Osmanlilar ile Ibrahim Pasa arasinda Kütahya andlasmasi imzalandi. Fransizlar ve Ingilizler Müslümanlari birbirine düsürmek için Mehmed Ali Pasa'yi, Osmanlilar'a karsi kiskirtiyorlardi. Bu sebepten Sultan Ikinci Mahmud Han, Rusya ile Hünkar Iskelesi Andlasmasiyle ittifak akdine mecbur kaldi. Sultan Ikinci Mahmud Han'in mecburiyet sebebiyle yaptigi bu andlasmadan maksadi iyice bozulmus dejenere olmus olan Yeniçerileri intizamli hale getirmek ve kardes kani dökülmesine mani olmakti.

8 Temmuz 1833 de imzalanan andlasma 6 açik ve biri gizli 7 maddeden mütesekkil olup 8 sene için geçerli idi. Andlasmanin açik maddelerinde; iki devletin sadece savunma maksadiyla bu andlasmayi imzaladigi, herhangi bir savas vukuunda birbirlerine yardim edecekleri, yardimi istiyenin digerinin masraflarini karsilayacagi, sürenin 8 yili asmayacagi ve iki ay içinde onaylanmasi gibi hususlar bulunuyordu. Gizli maddede ise; Rusya bati ile savasa girdigi anda, Osmanlilarin bogazlari batililara kapatacagi hususu vardi. Avrupa devletleri andlasmaya büyük tepki gösterdiler. Zaten mecburiyetlerden dogan andlasma tatbik edilmedi.

İSTANBUL ANTLAŞMASI

I. Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan antlaşma. Bu antlaşma ile bugünkü Türkiye - Yunanistan - Bulgaristan sınırı çizilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin I. Balkan svaaşından yenilgiyle çıkması sonucunda Osmanlı Devleti Trakya'yı ve Edirne'nin büyük bir bölümünü Bulgaristan'a bırakmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti, II. Balkan Savaşı'nda (30 Haziran 1913) büyük kayıplar veren

Bulgaristan'ın bu durumundan yararlanarak Edirne'yi geri aldı. İki cephede birden savaşan Bulgaristan bu durum karşısında ateşkes istedi ve iki devlet arasında İstanbul'da bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile Londra Antlaşması'nın Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile ilgili maddesi iptal edilmiş oldu.

İstanbul Antlaşması'na göre :

- Batı Trakya Bulgaristan'a verildi.

- Edirne Osmanlılar'a bırakıldı.

- Bulgaristan'da yaşayan Türkler'in dört yıl içinde Türkiye'ye göç etmelerine izin verildi. Kalanlara da her türlü mezhep ve din özgürlüğü tanındı.

KARLOFÇA ANTLASMASI

Sultan İkinci Mustafa döneminde Avusturya üzerine üç büyük sefer düzenlendi. Ancak 11 Eylül 1697'de uğranılan Sente mağlubiyeti ile Osmanlı Devleti bir anda savunmasız kaldı. Bu arada Venedikliler Mora ve Dalmaçya'ya, Lehistan ise Boğdan'a saldırdı. Aynı dönemde Rusya'nın başına Deli Petro geçmişti. Deli Petro ordusunu modernize etmiş, boğazlardan Akdeniz'e inme ve Karadeniz'e egemen olma çabalarına girişmişti. 1695'deki saldırıda başarısız olmuş, fakat bir yıl sonra Azak Kalesini ele geçirmişti (6 Ağustos 1696).

Uzun süren savaşlar sonunda Osmanlı Devleti yorgun düşmüştü. Özellikle İngiliz hükümetinin araya girmesi sonucu, Sultan İkinci Mustafa barışa razı oldu. İmzalanan Karlofça Antlaşmasıyla Banat ve Temeşvar hariç, bütün Macaristan ve Erdel Beyliği Avusturya'ya, Ukrayna ve Podolya Lehistan'a, Mora ve Dalmaçya kıyıları Venediklilere bırakıldı (26 Ocak 1699). Karlofça Antlaşması Osmanlı Devleti'nin toprak kaybettiği ilk antlaşmadır. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemi başlar. Ayrıca bir yıl sonra Rusya ile de bir antlaşma yapıldı. 14 Temmuz 1700 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması ile Azak kalesi Rusya'ya bırakıldı.

Tarih 1703 yılına gelmiş, Osmanlı Devleti'nin kötü gidişine dur denilememişti. Padişah tahta çıktığında söylediklerini unutmuş gibiydi. "Zevk ve sefa bana haram olsun" dediği halde, av partileri düzenliyor, aylarca av peşinde dolaşıyordu. Devlet işlerini sadrazamlarına ve eski hocası olan sonradan şeyhülislam yaptığı Feyzullah Efendi'ye bırakmıştı. Bu durum ordu içinde hoşnutsuzluğa yol açtı.

Karlofça Antlaşması

Karlofça Antlaşması (26 Ocak 1699), Osmanlı Devleti ile Avusturya İmparatorluğu arasında imzalanmış olan bir barış antlaşmasıdır. Karlofça bugünkü Sırbistan'ın sınırları içinde yer alan küçük bir kasabadır.Antlaşma Osmanlı-Kutsal ittifak Savaşları'nı bitirmiştir.

Sultan II. Mustafa döneminde Osmanlılar Avusturya İmparatorluğu üzerine üç büyük sefer düzenlendiler. Ancak 11 Eylül 1697'de uğranılan Zenta yenilgisiyle ile Osmanlı Devleti bir anda savunmasız kaldı. Bu arada Venedikliler, Mora ve Dalmaçya'ya, Lehistan ise Boğdan'a saldırmışlardı. Aynı dönemde Rusya'nın başına Deli Petro geçmişti. Deli Petro ordusunu modernize etmiş, boğazlardan Akdeniz'e inme ve Karadeniz'e egemen olma çabalarına girişmişti. 1695'deki saldırıda başarısız olmuş, fakat bir yıl sonra Azak Kalesi'ni ele geçirmişti (6 Ağustos 1696).

Papa Osmanlı Devleti'ne karşı Avusturya, Lehistan, Rusya,Malta ve Venediklilerden oluşan bir ittifak oluşturdu. Uzun süren savaşlar sonunda Osmanlı Devleti yorgun düştü. Özellikle İngiliz hükümetinin araya girmesi sonucu, Sultan II. Mustafa barışa razı oldu. İmzalanan **Karlofça Antlaşması** ile Banat ve Temeşvar hariç, bütün Macaristan ve Erdel Beyliği Avusturya'ya, Ukrayna ve Podolya Lehistan'a, Mora ve Dalmaçya kıyıları Venediklilere bırakıldı.

Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin toprak kaybettiği ilk antlaşmadır. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemi başladı. İngiltere'nin barış görüşmelerine aracı olmasının asıl sebebi Akdeniz'in ve Doğu Avrupa'nın Rusya kontrolüne girmesini engellemek idi.

KASR-I ŞİRİN ANTLAŞMASI

Bugünkü İran sınırımızın çizildiği, Osmanlı Devleti ile İran arasında imzalanan antlaşmadır.

Osmanlı-İran Savaşları, İran Şahı I. Abbas'ın ölmesi ve IV. Murad'ın tahta çıkarak yönetimi ele almasıyla Osmanlı Devleti'nin lehine gelişmiştir. Sultan IV. Murad 1635'de Revan (Erivan) ve Bağdat'ı geri aldı. İran'ın barış istemesi üzerine Hulvanrud Irmağı'nın kıyısında bulunan Kasr-ı Şirin'de bir antlaşma imzalandı.

Antlaşma gereğince;

- Bağdat, Bedre, Hassan, Hanıkin, Mendeli, Derne, Dertenk ile Sermenel'e kadar olan alanlar Osmanlılara'a bırakılacaktı.

- Derbe, Azerbaycan ve Revan İran sınırları içinde kaldı.

İran'ın kuzey sınırı, Kars, Ahıska ve Van Osmanlı topraklarında kalacak biçimde belirlendi. Sınırın her iki taafında kalan kalelerin ve istihkamların yıkılması öngörüldü. Antlaşmanın sonuna eklenen bir madde ile İran'da, ilk üç halife (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman) ile Hz. Muhammed'in eşi Hz. Ayşe'ye hutbelerde "seb ve lanet" edilmemesi koşulu kondu. Bu antlaşma 1722 yılına kadar yürülükte kaldı ve 1723'te başlayan savaş sonrasında 1747'de yeniden

yürülüğe konuldu.

KÜÇÜK KAYNARCA ANTLASMASI

III. Mustafa'nin son günlerinde baslayan baris görüsmeleri, I. Abdülhamid tahta çiktiktan tam alti ay sonra "Küçük Kaynarca Antlasmasi" ile sonuçlandi (21 Temmuz 1774)

Tuna Kiyisinda Küçük bir kasaba olan Küçük Kaynarca'da imzalanan antlasmanin baslica maddeleri sunlardi:

1- Kirim Hanligi Osmanli Devleti'nden ayriliyor, sözde bagimsiz oluyordu.

2- Kilburun, Kerç, Yenikale, Azak Kalesi, Özi (Dnieper) Nehri ile Aksu (Bug) nehirleri arasindaki Büyük ve Küçük Kabartay ülkeleri de Rusya'ya birakiliyordu.

3- Rusya, isgal ettigi Basarabya, Akkirman, Kili. ismail, Bender ve diger bazi kalelerle Eflâk ve Bogdan'i Osmanli Devleti'ne geri verecek, fakat Osmanli Devleti Eflâk ve Bugdan'da bir genel af ilân edecek, voyvodalarin Babiâli nezdinde maslahatgüzar bulundurmalari ve Rus elçilerinin bu memleketleri korumak için görüsme yapabilmeleri imkânini saglayacakti.

4- Rus gemileri Bogazlar'dan serbestçe geçebilecek, Karadeniz, Akdeniz ve Bogazlar'da serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Rusya Osmanli Devleti'nin gerekli gördügü yerlerinde konsolosluk açabilecekti.

5- Evvelce Ingiltere ve Fransa'ya verilmis "kapitülasyon" haklarindan Rusya da yararlanacakti.

6- Osmanlilar yazismalarda Rus çarlari için "Ruslar'in padisahi" deyimini kullanacak, Istanbul'daki daimi Rus elçisi en büyük devletlerin elçileri gibi muamele görecekti.

7- Osmanli Devleti Ruslar'a, 1775 yilindan baslamak üzere üç taksitte (üç yilda) toplam 15.000 kese (750 milyon akçe) harp tazminati ödeyecekti.

Bu sartlarin içinde en agiri, 1500 senelik bir Türk yurdu olan Kirim'in elden çikmasi idi. Bu, bütün Osmanli Devleti'ni mateme bogdu, ikinci önemli husus, Ruslar'in, Ortodokslarin hamisi sifatiyle Eflâk ve Bogdan islerine burunlarini sokabilmelerine imkân verilmesiydi.

Simdi, Osmanli Devleti Avrupa islerine karismiyor, hâkim devlet niteligini tamamen kaybetmis bulunuyor, sadece Balkanlar'i elinde tutuyordu. Romanya yari bagimsiz bir duruma gelmisti.

Küçük Kaynarca Antlaşması

Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşına son veren ve Osmanlı Devletinde önemli toprak kayıplarına yol açan antlaşmadır. Güney Dobruca'daki Küçük Kaynarca kasabasında imzalandığından bu adı almıştır.

Antlaşmanın İmzalandığı yer

Osmanlı ordusunun, 1773'te Ruslara karşı kazandığı Rusçuk, Silistre ve Varna zaferlerinin intikamını isteyen Çariçe II. Katerina, Tuna ordusunu takviye etmişti. Başkumandan Mareşal Romanzoff, Osmanlı ordusunu, merkezinde muhasara için Şumnu'ya doğru hareket etti. Bu sırada rahatsız olan Vezîr-i âzam ve Serdâr-ı ekrem Muhsinzade Mehmed Paşa, düşmanı karşılamak üzere Yeniçeri Ağası Yeğen Mehmed Paşa kumandasında bir kuvvet sevk ettiyse de, bu kuvvetler Kozluca'da mağlup oldu. Romanzoff'un, bu başarıdan sonra Şumnu önlerine gelip Varna yolunu kesmek suretiyle, Osmanlı ordusunu iâşe ve mühimmattan mahrum etmesi, askerin dağılmasına yol açtı ve orduda on iki bin kişi kaldı. Yanındaki az sayıdaki kuvvetle mukavemet etmenin bir fayda sağlamayacağını anlayan Serdâr-ı ekrem, mütareke istemek zorunda kaldı. Sadrazam kethüdâsı Ahmed Resmî Efendi, nişancı rütbesi ile birinci, Reîsül-küttab İbrâhim Münib Efendi de ikinci murahhas tayin olunarak, 12 Temmuz 1774'te Şumnu'dan hareketle Balya Boğazına yakın Küçük Kaynarca kasabasına geldiler. Ruslar tarafının murahhası,General Repnin idi. Mareşal Romanzoff, mütareke kabul etmeyerek birinci sulh müzâkeresinde esasları iki tarafça kabul edilmiş olan esaslara göre derhal sulh akdini istediğinden, mecburen teklif kabul olunup, iki günde ve iki celsede antlaşma imzalandı.

Rus başkumandanı, sulh görüşmesi yapabilmek için başlangıçta Kılburun, Kerç ve Yenikalenin Ruslara terkini şart koydu. Osmanlı murahhasları, bütün fırsatların elden çıkması ve kendilerine zaman verilmemesi üzerine, Rus isteklerini çaresiz kabul ettiler. 17 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan ve henüz tahta yeni çıkan I. Abdülhamit tarafından tasdik edilen, yirmi sekiz maddelik bu antlaşmaya göre:

1. Kırım Hanlığı'yla Kuban ve Bucak Tatarları siyâsî bakımdan müstakil olup, ancak dînî işlerinde Hilâfet makamına tâbi olacaklardır.
2. Kılburun, Kerç, Yenikale ve Azak Kalesiyle Dinyeper (Özi) ve Buğ (Aksu) nehirleri arasındaki arazi, Rusya'ya terk edilmiş ve Aksu hudut kabul edilmiştir.
3. Ruslar tarafından işgal edilen Besarabya, Eflak, Boğdan ve Gürcistan ülkeleriyle Akdeniz adaları Osmanlılara iade olunacaktır.

4. Rus ordusu, Bulgaristan’da Tuna’nın sağ sahilinden, bir ay içinde sol sahiline çekilecektir.
5. Babıali, İmparatorlukta Hristiyan diniyle kiliselerini, daimî surette himaye edecektir.
6. Rus sefirlerinin, Eflâk ve Boğdan vaziyetleri hakkındaki müracaatları dikkate alınacaktır. (Bu madde mucibince memleketin işlerinde Rus müdahalesine devamlı açık kapı bırakılmış oluyordu.)
7. Rus ticaret gemileri, Karadeniz’le Akdeniz’de hareket serbestisine sahip olacak ve istedikleri zaman boğazlardan geçebilecekler ve Osmanlı limanlarında kalabileceklerdi. Ayrıca Ruslar, Osmanlı şehir ve kasabalarında münasip görecekleri yerlerde konsolosluklar ihdas edebileceklerdi.
8. İngilizlerle Fransızlara verilen kapitülasyonlar, Rusya’ya da aynen tanınacaktır.
9. Osmanlı Devleti, savaş tazminatı olarak, üç senede ve üç taksitte, Rusya’ya on beş bin kese akça verecektir.
10. Orta Kuzey Kafkasya'da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tarafsız bir bölge olan Kabartay ya da Kabardiya,Rusya'ya ilhak edildi.

Osmanlı Devleti, arazi itibariyle fazla kayba uğramamakla beraber, Rusların Eflak ve Boğdan’a karışmaları, istedikleri yerlerde konsolosluk açabilmeleri ve Ortodoksların hâmisi sıfatını takınmaları gibi maddeler sebebiyle, zayıf anlarında, devamlı olarak bu devletin saldırılarına mâruz kalmıştır.

MONDROS ANDLASMASI

Birinci Dünyâ harbinden sonra Osmanli Devleti'yle Itilâf devletleri arasinda 30 Ekim 1918' de Limni adasindaki Mondros limaninda demirli bulunan Agememnon ingiliz zirhlisinda imzalanan ateskes andlasmasi.

Sultan ikinci Abdülhamîd Han'in tahttan indirilmesinden sonra, ittihâd ve Terakki iktidara geldi. Ittihâd ve Terakki ileri gelenleri, maceraci isteklerini tatmin etmek ve Rusya, ingiltere ve Fransa'dan meydana gelen îtilâf devletleri karsisinda Almanya'nin yükünü hafifletmek için Osmanli Devleti'ni Birinci Dünyâ harbine soktular. Osmanli Devleti AImanya, Avusturya ve Macaristan üçlüsü ile ittifak kurmak suretiyle, itilâf devletlerinin karsisinda harbe girdi. Kafkasya, irak, Sûriye-Misir ile Çanakkale cephelerinde harbe giren Osmanli Devleti yüz binlerce müslüman-Türk evlâdini sehîd verdi. Rusya 1917'de Bolsevik ihtilâlinin zuhur etmesiyle savastan çekildi. Bu durum îtilâf devletlerinin aleyhine oldu. Bu dönemde bütün devletlerde bir yorgunluk ve bikkinlik basgösterdi. Rusya ile Brestlitovsk andlasmasini imzalayan Osmanli Devleti, dogudaki topraklarini istilâdan kurtardi. 1917 Hazîran'inda Yunanistan, îtilâf devletleri safinda savasa girdi. Ayrica 1918 yazi sonlarina dogru îtilâf devletleri bütün cephelerde umûmî bir taarruza geçtiler, ittifak devletleri yaninda savasa giren Bulgaristan, Fransiz taarruzlari karsisinda yenilince, mütâreke isteyerek savastan çekildi. Böylece Almanya'nin doguya açilan yolu kesildi, Istanbul ise, Trakya yönünden gelebilecek bir saldiriya açik duruma geldi. Sayisi dokuza çikan ve uzaklarda çarpisan Osmanli ordulari da cephane ve gida sikintisi yüzünden yorgun ve bitkin bir hâle geldi. Gerek bu durum. gerekse Suriye cephesindeki maglûbiyet, yillardir zafer vadiyle aldatilan millete ittihâd ve Terakkî siyâsetinin basarisizligini gösterdi. Savasa devam etmekte hiç bir fayda ycktu. Mart 1918'de sadrâzam olan ittihâd ve Terakkî'nin ileri gelenlerinden Talat Pasa, mütârekeyi imzalayacak bir hükümetin kurulmasina imkân vermek için, 7 Ekim 1918' de sadrazamliktan istifa etti. Sadrâzam olan Ahmed izzet Pasa, Bagdâd-Kerkük arasindaki Kütül-

Amare'de Osmanlilarca esir alinan ve Büyükada'daki kampta bulundurulan ingiliz generali Tovvshend araciligiyla Londra'ya bas vurarak mütâreke istedi, Ingiltere mütâreke teklifini kabul etti. Bunun üzerine Limni adasinin Mondros limaninda demirli bulunan Agememnon ismindeki Ingiliz zirhlisinda mütâreke (ateskes) görüsmelerine baslandi. Görüsmelerde Ingiltere.' yi, Akdeniz donanmasi baskumandani visamiral Calthorpe, Osmanli Devleti'ni ise, bahriye nâziri Rauf Bey (Orbay), Hâriciye naziri müstesari Resat Hikmet Bey ile erkân-i harb kaymakami Sâdullah beyler temsil ettiler. Pâdisâh sultan altinci Mehmed Vahîdeddîn Han, Dâmâd Ferîd Pasa'yi bu hey'etin basinda göndermek istediyse de, sadrâzam ve vekillerin karsi çikmalari üzerine vazgeçti. Pâdisâh, gidecek murahhaslara (delegelere); "Hilâfet, saltanat ve hanedan hukukunun korunmasini, bâzi eyâletlere verilecek muhtariyetin sâdece idarî olup, siyâsî olmamasini; siyâsî muhtariyetin, âlem-i. islâm'a ihanet sayilacagini tenbîh ediniz" diye söylemesini sadrâzamdan istedi. Pâdisâh'in bu arzusu üzerine sadrâzam; "Biz simdi mütâreke akdediyoruz, muahede degil. Bunlari muahede müzâkerelerinde düsünürüz" diye cevap verdi.

24 Ekim 1918'de gece yarisindan sonra bir vapurla Mondros'a hareket eden hey'etin mütâreke görüsmeleri dört gün sürdü, imzalanan bu andlasmayla, dört seneden beri büyük bir mahrumiyetle devam eden ve milyonlarca müslüman-Türk evlâdinin sehîd olmasina sebeb olan harbe son verildi.

Ingiltere hükümeti, müttefiki Fransa'ya bile haber vermeden Akdeniz baskumandani visamiral Arthur Calthorpe (Kaltrop)'a Londra'dan telsizle bildirdigi yirmi bes maddelik Mondros mütârekesini Osmanli temsilcilerine dikte ettirerek hiç bir îtirâza yer vermiyecek sekilde imzalatti. Osmanli târihinde görülmemis bir esaret ve teslim olus vesikasi olan bu mütârekenin imzalanmasini tâkib eden günlerde keyfî idareleri, ikbâl ve makam hirslari sebebiyle, Osmanli Devleti'nin yikilmasina sebeb olan ittihâd ve Terakki'nin, üç pasasi Talât, Enver ve Cemâl pasalar ile diger ileri gelenleri yurt disina kaçtilar.

Sâdece Birinci Dünyâ harbine degil, batili devletlerin tabiriyle 618 senelik Büyük Türk Devleti' ne de son veren yirmi bes maddelik Mondros mütârekesinin maddeleri özetle sunlardir:

1- Karadeniz'e geçisi saglamak üzere bogazlar açilacak ve geçis güvenligi için Çanakkale ve istanbul bogazlarindaki istihkâmlar îtilâf devletleri tarafindan isgal edilecek.

2-3- Osmanli sularindaki bütün mayin tarlalari ve öteki engeller gösterilecek; bunlarin taranmasina ve kaldirilmasina yardim edilecek.

4- Itilâf devletleri tebeasindan olan esirlerle, Ermeni esirleri istanbul'da toplanacak ve kayitsiz sartsiz Itilâf devletlerine teslim edilecek.

5- Sinirlarin korunmasi ve iç güvenligin saglanmasi için taraflarca kararlastirilacak gerekli sayida askerî kuvvetten fazlasi hemen terhis olunacak ve bunlarin silâh, cephane ve teçhizati îtilâf kuvvetlerine teslim edilecek.

6- Emniyeti saglamakla vazifeli tekneler disindaki bütün Osmanli savas gemileri belirlenerek îtilâf kuvvetlerine teslim edilecek ve Osmanli limanlarindan disari çikmayacak.

7- Itilâf devletleri güvenliklerini tehlikede gördükleri herhangi bir stratejik bölgeyi asker çikarmak suretiyle isgal edebilecek.

8-9- Osmanli Devleti' nin bütün liman ve tersaneleri îtilâf devletleri gemilerinin

faydalanmasina açik bulundurulacak.

10- Toros tünelleri îtilâf devletlerince isgal edilecek; (böylece güneydeki Türk kuvvetlerinin geri çekilmesini önlemek ve Güney Anadolu'yu isgal öngörülüyordu).

11- Kafkasya ve Iran'in kuzey-batisinda Türk kuvvetleri savastan önceki yerlerine çekilecek, (Bu bölgede bir Ermenistan devleti kurulmasini öngören madde).

12- Hükümet haberlesmeleri disindaki her türlü haberlesme, îtilâf devletlerince denetlenecek.

13- Askerî ve ticarî kara ve deniz vâsitalari ve malzemesi tahrip edilmeyecek.

14-Ülkenin ihtiyâcindan fazla olan kömür, akaryakit ve deniz levâzimâti, îtilâf devletleri tarafindan satin alinacak.

15- Bütün demiryollari îtilâf devletleri me' murlarinca denetlenecek; Kafkas demiryollarini ise, dogrudan dogruya îtilâf devletlerinin me'murlari idare edecek ve Batum'un isgaline karsi durulmayacak.

16-Sûriye, Irak, Hicaz, Yemen, Trablus ve Bingâzi'deki Türk kuvvetleri en yakin îtilâf kumandanina teslim olacak.

17-Trablus'da ve Bingâzi'de bulunan Osmanli zabitleri en yakin italyan muhafaza kit'asina teslim olacak. Osmanli hükümeti teslim emrine itaat etmedikleri takdirde muhâberât ve yardimlasma kesilecek.

18- Misir da dâhil olmak üzere Trablus ve Bingâzi'de isgal edilmis bütün limanlar, Itilâf kuvvetlerine teslim edilecek.

19-Almanya ve Avusturya uyruklu sivil ve asker bütün vazifeliler bir ay içinde Osmanli ülkesinden ayrilacak.

20- Ordunun terhis edilmesi üzerine elde kalacak silâh ve cephane, îtilâf devletlerinin talimatina göre muhafaza edilecek.

21- îtilâf devletleri vazifelilerin çikarlarini kollamak üzere, iase nezâretinde kontrol memurlari bulunacak.

22- Itilâf devletlerince esir alinmis Türkler hemen iade edilmeyerek simdilik bulunduklari yerlerde muhafaza edilecek.

23- Osmanli Devleti merkezî hükümetlerle bütün münâsebetlerini kesecek.

24-Vilâyât-i Sitte'de (Erzurum, Sivas, Diyarbakir, Elazig, Van, Bitlis) herhangi bir karisiklik çikacak olursa, Itilâf devletleri bu bölgede önemli gördükleri yerleri isgal edebilecek.

25- Taraflar arasinda ateskes durumu 31 Ekim 1918 günü ögle vakti baslayacaktir.

Mütâreke (ateskes andlasmasi) olmaktan ziyâde muahede (baris andlasmasi) hüviyetinde olan ve Osmanli Devleti'ni îdâm sehpâsina çikaran Mondros mütârekesinden sonra, kendi menfaatlerini düsünen, harbin sonunda aslan payini ele geçirerek dünyâ siyâsetinde ön plânda rol oynamak isteyen

ingiltere'nin tâkib ettigi siyâset, diger îtilâf devletleri tarafindan hos karsilanmadi. Osmanli Devleti'ni paylasmak hususunda çikar çatismasina düsen müttefik devletlerin arasi açildi. Fransa, Almanya'nin parçalanmasini ve Alsas Loren'in kendisine verilmesini istedi, Ingiltere ise, harb gücü ve donanmasini kaybeden Almanya'nin parçalanmasini istemiyordu. Çünkü, Avrupa'nin dengesi Fransa lehine bozulmus olacakti. Böylece ingiltere'ye Avrupa'dan gelebilecek en büyük tehlike Fransa'dan gelebilirdi. Bu sebeble ingiltere, parçalanmis bir Almanya degil, birlesik bir Almanya olmasini müdâfaa etmeye basladi. Almanya'nin parçalanmasini istemeyen Amerika ile de karsilasan Fransa, Ingiltere' ye karsi çikmaya basladi. Ingiltere'nin yakin sarkta tâkib ettigi islâm âlemini parçalayarak himayesine almak istegini de kendi menfaati açisindan hos görmeyen Fransa, kendi hissesine Suriye ve Kilikya'nin ayrilmasina rizâ göstermedi. Aynca Osmanli Devleti'nin parçalanmasi veya yikilmasi durumunda, kapitülasyonlar sebebiyle en çok zarar görecek olan Fransa, ingiltere'nin Osmanli Devleti'ni yikma siyâsetine de karsi çikti, Italya'nin ise, gerek sömürgeler gerekse yakin sarkin taksimi hususunda Ingiltere'yle arasi açildi.

Harbden sonra Ingiltere'de iktisadî bir buhran ve issizlik bas gösterdi. Gizli emellerine Yunanistan'i âlet etmek isteyen ingiltere, Yunan gelismesini te' min ederek menfaat mikdârini arttirmak ve kendi menfaatlerini tehlikeye sokan belki de mâni olacak olan Türk mukavemetini kirmak, Türkleri de istegine boyun egdirmek için, izmir'i Yunanistan'a birakarak onu Anadolu'ya saldirtmak istedi.

Harbden çekilmis olan Rusya' nin, Dogu Anadolu'da terk ettigi arazî hususunda da görüs ayriliklari ortaya çikti, Ingiltere burada bir Ermenistan ve Kürdistan devletinin kurulmasini menfaatlerine uygun buluyordu. Fransa ve italya ise, ayni düsüncede degillerdi. Fransa kendisine mâl ettigi Kilikya'yi ermenilere terketmek Istemedigi gibi, ermeniler de Ingiltere'nin kendilerine bahsetmek istedigi yerleri kâfi görmüyorlardi.

Menfaat için çarpisan, harbi kazandiktan sonra en büyük menfaatleri ele geçirmek isteyen emperyalist îtilâf devletlerinin vaktiyle kendilerinden istifâde etmek için istiklâl ve hürriyet vâd ettikleri milletler de haklarini istediler.

Mondros mütârekesinin imzalanmasindan sonra 8 Kasim 1918 günü Ahmed Izzet Pasa sadrazamliktan istifa etti. Yerine Tevfik Pasa sadrâzam tayin edildi. Hiç bir sebeb yok iken mütârekenin yedinci maddesini tatbike koyup 13 Kasim 1918'de Ingiliz, Fransiz, Italyan ve Yunan gemilerinden meydana gelen itilâf donanmasi karaya asker çikararak Istanbul' un muhtelif yerlerini isgal ettiler. Sehirdeki rumlarin çilgin gösterileri ve Yunan bayraklari arasinda "Zito=Yasa" sesleriyle Itilâf askerleri sehre girip yerlestiler, Itilâf kuvvetleri Istanbul'a girdikten sonra mütâreke muahedesi artik bir hiç oldu. Haydarpasa'dan Ankara'ya kadar olan tren yolu güzergâhindaki istasyonlar; Karadeniz bogazindan Batum'a kadar olan limanlarimiz Itilâf devletleri tarafindan isgal edildi. Zonguldak ve Eregli' yi Fransizlar; Samsun, Merzifon, Batum ve Baku'yu Ingilizler isgal ettiler.

Ingilizler 19 Nisan 1919'da Kars'i isgal ederek ermenilere verdiler. 20 Nisan'da Gürcüler Ardahan'i, 29 Nisan'da Italyanlar Antalya'yi, Yunanlilar 11 Mayis'da Fethiye'yi, 15 Mayis'da da Izmir'i isgal ettiler. Yunan barbarlari karaya çikarçikmaz fes giyen yahut "Zito Venizelos" demiyen masum ve silâhsiz insanlarin hepsini hunharca katletmeye basladilar. O sirada otuz Türk zabiti sehîd edildikten sonra halktan bâzi kimseler denize atildi ve dükkanlar yagma edildi. Bütün gün katliâm ve yagma ile geçti. Irzlara tecâvüz edildi. Kendilerini medenî sayan Avrupa ve Amerika ise, bu müdhis sahneyi zevkle seyrettiler, Izmir'i isgal etmekle iktifa etmeyen Yunanlilar; Manisa, Salihli, Denizli ve çevresini de isgâl ettiler, italyanlar ise, Kusadasi'ndan baslayarak Mugla, Antalya ve Konya civarini isgale basladilar, ingiltere ve Fransa da taksim sonunda kendi hisselerine düsen

yerleri isgal ettiler. Bu isgallerle beraber Millî Kurtulus hareketi basladi.

Mondros Mütarekesi

Mondros Mütarekesi veya **Mondros Bırakışması** (İng: *Armistice of Moudros*), Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan ateşkes belgesi. Osmanlı Devleti adına Bahriye Nazırı Rauf Bey, Büyük Britanya adına Amiral Arthur Gough-Calthorpe tarafından Limni adasının Mondros Limanı'nda demirli *Agamemnon* zırhlısında 30 Ekim 1918 akşamı imzalanmıştır.

Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin yıkımından sonra kurulan modern Türkiye'nin çerçevesini çizen ilk uluslararası belge olarak önem taşır. Türk Kurtuluş Savaşı'nın siyasi manifestosu olan Misak-ı Milli Beyannamesinin birinci maddesi, *"30 Ekim 1918 tarihli mütarekenamenin çizdiği hudutlar (...) dahilinde, dinen, ırkan ve emelen müttehit [birleşik] (...) Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın tamamı, fiilen ve hükmen gayrı kabil-i tecezzi bir küldür [bölünmez bir bütündür]."* demek suretiyle, Milli Mücadele'nin hedefi olan ulusal varlığı Mondros Mütarekesine gönderme yaparak tanımlar.

Anlaşmanın İmzalanması

Osmanlı ordularının 19 Eylül 1918'de Filistin'de İngiliz hücumu karşısında hezimete uğraması ve 1 Ekim'de Şam'ın düşmesi üzerine, Talat Paşa hükümeti 5 Ekim'de İngiltere ile ateşkes sağlanması için ABD'nin arabuluculuğuna başvurdu. Bu arada 29 Eylül'de Bulgaristan mütareke imzalamış, bu ülkeye giren Fransız ve müttefik ordularının İstanbul'a yönelmesi olasılığı doğmuştu.

HMS Agamemnon (1915)

8 Ekim'de Talat Paşa kabinesi istifa etti. Eski genelkurmay başkanlarından Ahmet İzzet Paşa'nın 14 Ekim'de kurduğu kabinede, İttihatçı olduğu halde hükümetin Alman yanlısı savaş politikasına karşı çıkan ve İngiliz dostu olarak tanınan Rauf Bey (Orbay) Bahriye Nazırı oldu. 18 Ekim'de Türkiye'de esir bulunan İngiliz generali Townsend, Türkiye'nin ateşkes şartlarını iletmek üzere bir gemiyle gizlice Midilli'ye gönderildi. 24 Ekim'de İngiliz hükümeti Limni'de bulunan Amiral Calthorpe'a ateşkes görüşmelerini başlatma yetkisini verdi. Ertesi gün Türk hükümetinin görevlendirdiği Rauf Bey Zafer römorkörüyle Foça'dan Midilli'ye geçti; burada kendisini karşılayan İngiliz kruvazörüyle Limni adasına ulaştı. 27 Ekim'den itibaren dört gün

süren çetin müzakereler sonunda 30 Ekim akşamı mütareke imzalandı. 1 Kasım sabahından geçerli olmak üzere Osmanlı Devleti ile Britanya İmparatorluğu arasında ateşkes ilan edildi.[1]

Müzakerelerde Rauf Bey'e Dışişleri Müsteşarı Reşat Hikmet Bey eşlik etti.

28 Ekim günü Fransız hükümeti bir notayla mütareke görüşmelerine katılma isteğini bildirdiyse de bu talep İngiltere tarafından dikkate alınmadı.[2](Savaşın bu aşamasında Türkiye sadece İngiltere ile fiili çatışma halindeydi.)

Bu esnada 24 Ekim'de Almanya'da ihtilal başladı. 3 Kasım'da Avusturya-Macaristan Villa-Giusti Mütarekesi ile savaştan çekildi. 7 Kasım'da Alman imparatoru II. Wilhelm tahttan feragat etti. 11 Kasım'da Compiègne Ormanı'nda imzalanan mütareke ile Almanya yenilgiyi kabul etti. Aynı gün Avusturya-Macaristan imparatoru I. Karl da tahtını bıraktı.

Mütareke Koşulları

Mondros Mütarekesinin koşulları, aynı günlerde imzalanan Bulgaristan, Avusturya-Macaristan ve Almanya mütarekeleriyle benzerlik gösterir. Stratejik noktaların işgali, ordunun terhisi ve donanma ile cephanelerin teslimi gibi askeri tedbirler, yenilen tarafın savaşa devam edemez hale getirmeye yöneliktir. Sadece doğu illerinde karışıklık çıkması halinde İtilaf devletlerine buraları işgal etme yetkisini veren 24. madde, Türk mütarekesine özeldir. Bu madde, tehcirden dönecek Ermenilere karşı direniş gösterilmesi olasılığına karşı anlaşmaya konmuş ancak uygulama görmemiştir.

Mütarekede Türkiye'nin nihai sınırlarına ve statüsüne ilişkin bir ifade yoktur. Ancak İngilizler Suriye cephesinde ateşkesi tam Türk-Arap etnik sınırında kabul etmekle, Türkiye'nin barıştan sonraki sınırlarına ilişkin ilginç bir fiili durum yaratmışlardır.

- Çanakkale ve İstanbul Boğazlarındaki istihkâmlar İtilaf Devletlerince işgal edilecek (madde 1),
- Türklerin elindeki savaş esirleri ile Ermeni esir ve tutukluları serbest bırakılacak, buna karşılık Türk esirlerin serbest bırakılması barış antlaşmasını bekleyecek (madde 3),
- Sınırları korumak ve iç asayiş için gerekli olan askeri birlikler dışında Osmanlı ordusu terhis edilecek (madde 5),
- Kara sularında zabıta görevi yapacak küçük gemilerden başka bütün Osmanlı harp gemileri teslim edilecek ve Osmanlı limanlarında enterne edilecek (madde 6),
- Galip devletler güvenliklerini tehdit edecek bir durum doğduğunda herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilecekler (madde 7),
- Galipler bütün Türk limanlarıyla demiryollarından yararlanabilecek (madde 8), tersaneleri kullanabilecek (madde 9), telsiz telgraf ve kabloları kontrol edecekler (madde 12),
- Toros tünelleri işgal edilecek (madde 10),
- Kafkas sınırında Türk ordusu 1914 sınırlarına çekilecek (madde 11),
- Arap ülkelerinde kalan Osmanlı birlikleri en yakın İtilaf kumandanlarına teslim olacak, Adana'daki Türk kuvvetleri geri çekilecek(madde 16-17),
- Ordunun terhisinden sonra elde kalacak cephane ve silahlar için İtilaf Devletlerinin talimatına uyulacak (madde 20),
- "Ermeni vilayetleri" denilen doğu illerinde karışıklık çıkması halinde İtilaf Devletleri buraları işgal edebilecekti (madde 24). [3]

Resmi mütarekenin yanısıra, Amiral Calthorpe'un sözlü açıklamalarını içeren bir mektup da Türk tarafına sunuldu. Bu mektupta, işgal kuvvetlerine Yunan askerinin katılmayacağı ve benzeri taahhütler yer alıyordu.

Yavuz Zırhlısının Kurtarılması

Mütarekenin ilginç ayrıntılarından biri, 6 madde aracılığıyla Yavuz zırhlısının Türkiye'de kalmasının sağlanması idi. Alman donanmasının en güçlü gemilerinden biri olan *Goeben* zırhlısı savaşın ilk günlerinde Türkiye'ye gelmiş, Osmanlı donanmasına katılıp adı "Yavuz" olarak değiştirildiği halde, mürettebatı ve kaptanı Alman kalmıştı. Rauf Bey ile Calthorpe arasında anlaşmaya varıldığı şekliyle madde, geminin Haliç'te hapsedilerek Almanların eline geçmesini önlemeye yönelikti.

2 Kasım'da yapılan hassas bir operasyonla Liva Amiral (Tuğamiral) Arif Paşa Yavuz zırhlısını Osmanlı zabit ve eratıyla ele geçirdi ve Haliç'e hapsetti.[4]

Tepkiler

İstanbul kamuoyu Mütareke hükümlerini ağır buldu, ancak genel bir iyimserlikle karşıladı. 1 ve 2 Kasım tarihli İstanbul gazeteleri daha çok İstanbul'da savaş ihtimalinin ortadan kalkmış olduğunu vurguladılar. (Bulgaristan'ı işgal eden İtilaf ordularının o günlerde İstanbul'a yönelik taarruzu bekleniyordu.) Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini yansıtan Minber gazetesi 1 Kasım'da, "Bir devletin küçülmüş bile olsa herhalde bir siyasi mevcudiyet ve milli birlik muhafaza ederek böyle bir badireden kurtulabilmiş olması en büyük siyasi başarı sayılmalıdır." yazıyordu. [5]

Minber, başka birçok yorumcu gibi, Rus ve Avusturya imparatorluklarının parçalanıp anarşiye ve iç savaşa düşmelerini örnek gösteriyor, Türkiye'nin bu akıbetten kurtuluşunu memnunluk verici buluyordu.[6] Fethi Bey'in (Okyar) aynı tarihli başyazısında şöyle deniyordu:

"Cihan Harbi henüz her tarafta bitmemiştir. Ne zaman sona ereceği de katiyetle hesap ve tahmin edilemez. Mütareke şartlarının ağırlığı bundan ileri gelmiştir. Dünya durumunun fevkaladeliği karşısında İtilaf devletleri tarafından konulan bu kayıtların, bu mütareke maddelerinin devamı olamaz. Sulh zamanına kadar alınmasına lüzum görülmüş geçici ve ihtiyati tedbirler kabilindendir." [7]

Ancak 13 Kasım'da İtilaf donanmalarının İstanbul'a gelmesi ve Tevfik Paşa kabinesinin kurulmasından sonra mütareke hükümlerine yönelik kuşku ve kaygılar İstanbul basınında daha sık görülmeye başladı.

Uygulama

13 Kasım 1918'de İtilaf donanmalarına mensup bir filo mütarekenin 1. maddesi uyarınca Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki askeri tesisleri işgal etti. Aralık 1918 ve Ocak 1919 aylarında Fransız ve İngiliz birlikleri, 10. ve 16. maddeler uyarınca Antakya, İskenderun, Adana, Tarsus, Kilis ve Antep'e girdiler.

11-26 Kasım tarihleri arasında Türk ordusu Batum, Ardahan, Ahıska ve Kars'ı tahliye etti. Bu yerlerde Türk direniş örgütlerinin denetiminde, Sovyet modelinden esinlenen milli şura hükümetleri kuruldu.

İtalya Fransızların Kilikya (Adana) bölgesine girmesini kendi çıkarlarına yönelik bir tehdit sayarak protesto etti. 22 Mart 1919'da mütarekenin 7. maddesini gerekçe göstererek tek taraflı olarak Antalya'yı işgal etti. Bu olay Paris'teki barış konferansında diplomatik bir krize yol açtı. Nisan ayında İtalya bir ay süreyle barış konferansını terketti.

Bu hadiseler dışında mütarekenin ilk altı ayı önemli gerilimler olmadan geçti. İstanbul'daki İtilaf temsilcileri ile Türk hükümeti arasındaki en ciddi sorunlar, eski İttihat ve Terakki yöneticilerinin savaş ve tehcir suçları nedeniyle yargılanması ve tutuklanması konusundan doğdu.

Mütarekenin nisbi sükûnet dönemi Mayıs 1919 başlarında sona erdi. Bu tarihte Paris Barış Konferansı, Mondros'ta verilmiş sözlere aykırı olarak, İzmir'in Yunanlılarca işgali kararını aldı. Aynı günlerde Türkiye'nin birçok köşesi İtilaf devletlerince işgal edildi; Kars ve Batum milli şura hükümetleri İngilizler tarafından dağıtıldı. Aynı günlerde ilan edilmesi beklenen barış antlaşması belirsiz bir geleceğe ertelendi.

İtilaf devletleri politikasında meydana gelen bu ani değişim, Türk tarihçileri tarafından henüz yeterince incelenmemiş bir konudur.

PARIS ANDLASMASI

Kirim harbinden sonra, 30 Mart 1856 târihinde Osmanli Devleti ile Avusturya, Fransa, Ingiltere, Prusya, Rusya ve italya arasinda Fransa'nin bassehri Paris'te imzalanan sulh andlasmasi. Bu andlasmayla Kirim harbi sona erdi.

Uzun müzâkerelerden sonra 34 madde olarak Paris andlasmasi imzalandi. Andlasma su hususlari ihtiva ediyordu:

1- Andlasmanin tasdikinden itibaren müttefik devletler ile Rusya arasindaki sulh devamli kalacak.

2- Taraflar aldiklari yerleri geri iade edecekler, 2,3,4, 30 ve 31. maddelere göre; Osmanlilar ve diger müttefik devletler Rusya'ya; Sivastopol, Balaklava, Kamis, Gözleve, Kerç, Yenikale, Kilburnu'nu, Rusya ise; Anadolu cephesinde isgal ettigi Kars'i ve çevresindeki diger yerleri Osmanli Devleti'ne iade edecekler. Anadolu'daki hudud ihtilâfini sekiz ay içinde hâlletmek için iki Osmanli, iki Rus, bir ingiliz ve bir Fransiz komiserinden meydana gelen komisyon kurulacaktir.

3- Besinci maddeye göre; andlasmayi imzalayan devletler harb suçlularina umûmî af îlân edecekler. Altinci maddeye göre esirler karsilikli degistirilecektir.

4- Yedinci maddeyle; Osmanli Devleti Avrupa hukukundan faydalanacak, Osmanli Devleti'nin istiklâli ve toprak bütünlügü korunacaktir.

5- Sekizinci maddeye göre; Osmanli Devleti ile Paris andlasmasini imzalayan diger devletlerden biri veya bir kaçi arasinda sulhu bozacak önemli bir ihtilâf

vuku buldugu takdirde, mes'ele taraflara bildirilip halledilecektir.

6- Dokuzuncu maddeye göre; Bâb-i âli'nin 18 Subat 1856 târihinde îlân ettigi Islâhat fermani devletlerce tescil edilecek ve bu devletler pâdisâh ile tebeasi arasina girmeyecekler, Osmanli Devleti'nin iç islerine karismayacaklardir.

7- 10,11,12,13,14. maddelere göre; Bogazlarin kapaliligina dâir 1841 Londra andlasmasi aynen yürütülecek, Karadeniz tarafsiz duruma getirilecek, bütün devletlerin ticâret gemilerine açik fakat savas gemilerine sürekli kapali olacak, Osmanli Devleti ve Rusya Karadeniz'de donanma bulunduramayacagi gibi tersaneleri yikip yenilerini yapamiyacaklar, sahil muhafazasi için en büyügü 300 tonluk altisar, 200 tonluk dörder gemi bulundurabileceklerdir.

8- 15, 16, 17,18 ve 19. maddelere göre; Tuna nehrinde ulasim serbest olacak, bunu andlasmada imzasi bulunan devletlerin temsilcilerinden kurulacak bir komisyon yürütecek, Rusya tarafindan terk edilecek olan Tuna nehri deltasinin bir bölümü Bogdan'a verilecek, Tuna'daki gemi isletmeciligi ve muhafazasi Avrupa devletlerinin kefaletinde olacakti.

9- 20 ve 21. maddelere göre; Kirim Rusya'da kalmak sartiyla, Besarabya'nin Câhu, Ismail ve Belgrad kazalarindan meydana gelen kismi, Osmanli hakimiyetindeki Bogdan beyligine verilecek, Rusya Tuna nehri agzindan uzaklastirilacakti.

10- 22, 23, 24, 25,26, 27. maddelere göre; Memleketeyn denilen Eflâk ve Bogdan beylikleri Osmanli himayesinde olacak, ancak bunlarin sâhib olduklari imtiyaz ve haklar genisletilecek, kânunlarini kendileri yapacaklar, millî bir ordu bulundurabilecekler. Bâb-i âlî, Memleketeyn'de çikan bir hâdiseyi devletlerle müsavere ettikten sonra düzeltmeye çalisacak. Bu verilen imtiyaz ve haklar andlasmada imzasi bulunan devletlerin ortak garantisi altinda olacak, hiç bir devlet bu beyliklerin iç islerine karismiyacaktir.

11- 28 ve 29. maddelere göre; Sirbistan prensligi Osmanli hâkimiyetinde kalmak sartiyla, taraflarin kefaletinde imtiyazli olacakti. Devletlerin onayi alinmadan, Osmanli Devleti Sirbistan'a hiç bir sekilde asker sokamayacak, ancak eskiden oldugu gibi bir kaç Sirbistan kalesinde Osmanli askeri bulunabilecekti.

12- 32,33,34. maddeler ise Osmanli Devleti'yle ilgili degildi. Bu maddeler bâzi sinir tashihleri yaninda, Baltik denizindeki Aland adalariyla ilgiliydi. Fin adalari için Fransa, ingiltere ve Rusya aralarinda özel andlasmalar imzaladilar.

Bu andlasmaya bagli olarak, andlasmaya katilan devletler arasinda 1841'de imzalanan Londra andlasmasini yenileyen Paris Bogazlar Sözlesmesi, Osmanli Devleti ile Rusya arasinda Karadeniz'le ilgili Paris andlasmasi imzalandi. Daha sonra da yine Paris andlasmasina bagli olarak Osmanli Devleti ile Rusya arasinda 5 Aralik 1857'de Rusya ile sinir andlasmasi imzalandi.

Osmanli Devleti'nin toprak kaybina sebeb olmayan, fakat siyâsî ve ekonomik zararina yol açan, dis borçlanma sebebiyle Avrupa'ya bagimliligin kapisini aralayan, Kirim harbi sonunda imzalanan Paris andlasmasi, Avrupa devletlerinin Osmanli Devleti'nin iç islerine karismalarina sebeb oldu. Gayr-i müslimlerle ilgili maddeler konulmasi, hattâ Osmanli Devleti'nde yapilacak islâhatlarin müsterek kefalet altina alinmasi bunun delili idi.

Paris baris andlasmasiyla Kirim harbine son verilmek suretiyle Osmanli Devleti'nin daha fazla yipranmasi önlendiyse de, hâkimiyeti altindaki Memleketeyn ve Sirbistan'a muhtariyet verilmekle, Osmanli Devleti'nin

hükümranlik haklari zedelendi ve devletin bölgedeki nüfuzu azaldi

PASAROFÇA ANTLASMASI

Avusturya'nın, Karlofça Antlaşması gereğince Mora'nın Venediklilere geri verilmesini istemesi üzerine, Avusturya'ya da savaş açıldı. Sadrazam Silahtar Ali Paşa, Osmanlı ordusu ile birlikte Macaristan'a girdi. Peter Varadin'de Prens Ojen komutasındaki Avusturya ordusu Osmanlı kuvvetlerini bozguna uğrattı (5 Ağustos 1716) ve Sadrazam Silahtar Ali Paşa şehit düştü. Bu bozgundan sonra 18 Ağustos 1717 tarihinde Belgrad düşman eline geçti. Silahtar Ali Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilen Damat İbrahim Paşa barış teklif etti. Yapılan Pasarofça Antlaşmasına göre; yukarı Sırbistan, Belgrad ve Banat yaylası Avusturya'ya, Dalmaçya, Bosna ve Arnavutluk kıyıları Venedik'e verildi, Mora Yarımadası Osmanlılarda kaldı (1 Temmuz 1718).

1724 yılında İran'da taht kavgaları başlamıştı. Bu durumdan yararlanarak İran'ı ele geçirmek isteyen Rusya harekete geçti. İran'ın Rusya'nın eline geçmesini istemeyen Osmanlı Devleti İran'a sefer düzenledi. Ruslarla yapılan İstanbul antlaşmasına göre Azerbaycan'da alınan yerler Osmanlılarda kalacak, Derbent, Bakü ve Dağıstan Ruslara bırakılacaktı.

Pasarofça Antlaşması

Pasarofça Antlaşması,1714-1717 Osmanlı-Avusturya-Venedik Harbine son veren, yukarı Sırbistan, Belgrad ve Banat yaylasının Avusturya'ya; Dalmaçya, Bosna ve Arnavutluk kıyılarının Venedik'e verilmesi, Mora Yarımadası Osmanlılarda kalması gibi maddeleri içeren 21 Temmuz 1718'de imzalanan antlaşma.

Avusturya'nın, Karlofça Antlaşması gereğince Mora'nın Venediklilere geri verilmesini istemesi üzerine, Avusturya'ya da savaş açıldı. Sadrazam Silahdar Damat Ali Paşa, Osmanlı ordusu ile birlikte Macaristan'a girdi. Peter Varadin'de Savoy Prensi Eugen komutasındaki Avusturya ordusu Osmanlı kuvvetlerini bozguna uğrattı (5 Ağustos 1716) ve Sadrazam Silâhtar İbrâhim Efendi şehit düştü. Bu bozgundan sonra 18 Ağustos 1717 tarihinde Belgrad düşman eline geçti. Silahtar Ali Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilen Damat İbrahim Paşa barış teklif etti.

Osmanlı sultanlarından III. Ahmed Han (1703-1730) zamanında, Mora-Tuna kavşağında Yugoslavya'nın Pasarofça kasabasında yapıldı. Osmanlı Devletini Şıkk-ı sânî Defterdarı (Mâliye Müsteşarı) Silâhtar İbrâhim Efendi başkanlığındaki heyet temsil etti. Pasarofça'da Kont Virmond başkanlığında Avusturya ve Carte Ruzigi başkanlığındaki Venedik heyetlerinden başka, Felemenk (Hollanda) ile İngiltere temsilcileri de vardı. İki ay kadar süren konferanstan sonra; Avusturya ile yirmi madde ve bir ilâve, Venediklilerle de 26 madde üzerinden, 21 Temmuz 1718 tarihinde antlaşma imzalandı.

Antlaşmaya göre,

- Avusturya ile Niş, Banat Dağları ve Transilvanya Alpleri hudut kesildi.

- Mülteci Rakoçi, Ferenç ailesiyle beraber Osmanlı-Avusturya sınırında oturmak ve emniyeti sağlanmak şartıyla iade edilecekti.
- Venedikliler, Mora Yarımadasını, Korintos ile çevresini, Egin Körfezindeki adaları, İyonya Adalarını, Aya Mavri Adasını ve Girit'te üç iskeleyi Osmanlı Devletine verecekti.

Pasarofça Antlaşmasıyla, Osmanlı Devleti; Avusturya'ya toprak vermesine rağmen, Venedik'ten aldı. Avusturya'ya verdiği toprakları, daha sonraki antlaşmalarla Tamışvar hariç geri aldı. Pasarofça Antlaşması sonrasında Osmanlı Devleti, Lale Devri'ne girdi.

SEVR BARIS ANDLASMASI

Birinci Dünya Harbi sonrasindaki andlasmalar 'dan. Osmanli Devleti ile Ingiltere, Fransa, Italya ve Yunanistan arasinda 10 Agustos 1920 tarihinde Fransa'nin bassehri Paris'in Sevres kasabasinda imzalandi. Osmanli Sultani Vahideddin Hân, (1918-1922) ile Ingiliz, Fransiz ve Italyan parlamentolari tarafindan tastik edilmediginden hükümsüz kalmistir. Yunanistan tek tarafli kabul edip, yürürlüge koymak istediyse de, ordusu 9 Eyyül 1922'de Izmir'den Ege Denizine dökülünce arzusundan vaz geçmek zorunda kaldi.

Sevr Andlasmasi, 10 Nisan 1915 târihinde Londra' da Rusya-Ingiltere-Fransa Gizli Andlasmasina göre, Türkiye'nin paylasilmasi esasina dayaniyordu. Fakat, Sevr'de, Bolsevik Ihtilâli, iç harp ve çarligi destekleyen Avrupali kuvvetlerle ugrasan Sovyet Rusya disarida birakildi. Sovyet Rusya disarida birakilinca, önceki gizli andlasmalarda Rusya'nin payina düsen topraklar yeniden paylasildi. Londra Andlasmasi'nda Rusya'ya verilen Türk Bogazlarinin, Sevr öncesi tertiplerle Ingiltere-Fransa, Italya kontrolünde tutulmasi kararlastirildi. Itilâf devletlerinin hazirladiklari andlasma metnini Paris'de 11 Mayis 1920 tarihinde Osmanli Devleti temsilcisi eski sadrazam A. Tevfik Pasa okuyunca (Istiklâlimize aykiridir) diyerek imzalamadi. Tevfik Pasa, andlasma metnine itiraz cevabi yazip, Istanbul'a döndü. Osmanli mebuslari, Istanbul'un isgalinden sonra bir kismi yakalanip, Malta'ya sürülmesi, bir kismi da Anadolu'da Millî Mücâdeleye katildigindan andlasma metni Mebuslar Meclisinden geçemiyordu. Sultan Vahideddin Hân, andlasma metnini Türk Istiklâline aykiri buldugundan, Mebuslar Meclisi'nden geçmedigini dünya kamuoyuna ilân edip, bütün baskilara ragmen tastik etmedi. Yunanistan Meclisi, Sevr Andlasmasi'ni tastik edip, yürürlüge koymaga kalkisti. Bunun üzerine besinci defa sadrazamliga getirilen Damad Ferid Pasa; ayandan Hadi Pasa, filozof Riza Tevfik ve Bern elçisi R. Halis Beyler ile Paris'e gidip, Sevr Andlasmasi'ni imzaladi. Sevr Andlasmasi Osmanli Sultani Vahideddin Hân ile Ingiliz-Fransiz-ltalyan parlamentolarinca tastik edilmediginden, dörtyüzotozüç madde ve oniki bölümün (ölü-dogan) hükümleri sunlardi:

l- Istanbul ile Bogazlari'ni ve Marmara'nin Anadolu kiyilarinin tahkim edilmemesi ve buralarin Karma Bogazlar Komisyonunca kontrolü;

2- Suriye ve Lübnan'in Fransizlar'a; Arabistan, Yemen, Irak, Filistin'in Ingiltere'ye yine Misir, Sudan ve Kibris'in Ingiliz idaresine; Fas ve Tunus'un Fransa'ya birakilmasi;

3- Izmir/Aydin vilâyeti ile Çatalca'dan batiya Dogu Trakya ve Imroz/Gökçeada ile Bozcaada dâhil Yunanlilara;

4- Rize, Trabzon, Gümüshane, Artvin, Kars, Agri, Van, Bitlis, Mus, Bingöl, Erzincan ve Erzurum'un Ermeniler'e;

5-Mugla ve Antalya'nin Italya'ya verilip, Konya, Göller Bölgesi, Afyon ve Bursa'ya kadarki yerlerde de himaye hakki taninmasi;

6- Kapitülasyonlarin her devlete taninmasi;

7- Osmanli devlet borçlarinin ödenmesini ihtiva ediyordu.

UŞİ ANTLAŞMASI Trablusgarp Savaşı'nda İtalyanlara karşı başarılı direnişler başlamıştı. Aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu genç subaylar, yerli Arapları örgütleyerek başarılı bir savunma hattı kurmuşlardı. Balkan Savaşları'nın başlaması nedeniyle bu yetenekli ve genç subaylar İstanbul'a çağrıldı.

Bundan sonra, direnme cephesi çöktü ve İtalyanlar Trablusgarp ve Bingazi'yi rahatça ele geçirdiler. Ege denizine de bir filo yollayan İtalya, 12 adayı işgal etti. Libya tümden elimizden çıktı. Bunun üzerine Ouchy (Uşi) kentinde, 15-18 Ekim 1912'de İtalya ile Osmanlı Devleti arasında barış antlaşması imzalandı. Uşi Antlaşmasına göre, Libya İtalya'ya bırakıldı. 12 ada ise, Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Devleti'ne geri verilecekti. Ama, İtalyanlar sözlerinde durmadılar ve böylece Ege'deki Türk egemenliği de sarsılmaya başladı.

Uşi Antlaşması

Uşi (Ouchy) Antlaşması (18 Ekim 1912) İtalya ile Osmanlı Devleti arasında Trablusgarp Savaşı sonunda imzalanan antlaşmadır.

Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine, Osmanlı Devleti İtalya'dan barış istemek zorunda kaldı. Barış antlaşması, İsviçre'nin Lozan şehri yakınındaki Uşi (Ouchy) kasabasında imzalandı. Yapılan antlaşma gereğince, Trablusgarp ve Bingazi'ye tam bir özerklik tanındı. Osmanlı Devleti, buradaki askerlerini geri çekecekti. Bu İtalya'ya, Trablusgarp ve Bingazi'yi serbestçe işgal edebilme fırsatını veriyordu. Buna karşılık İtalya, elinde tuttuğu Rodos ve çevresindeki Oniki Ada'yı bir süre sonra Osmanlı Devletine geri verecekti. Ancak adaların Osmanlı Devleti'ne teslimi hiçbir zaman gerçekleşmedi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da adalar Yunanistan'a verildi.

Uşi Antlaşmasının başlıca maddeleri şunlardı:

1. Trablusgarp ve Bingazi'ye tam bir özerklik tanındı. Trablusgarp ve Bingazi, yeni bir kanun ve özel düzenle yönetilecektir.
2. Trablusgarp ve Bingazi'de Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını, padişah adına naibü's-sultan olarak tayin edilen bir görevli koruyacak, dini ve adli işler, padişah tarafından seçilecek kadılar eliyle yürütülecekti. Kadı ve Naibü's-Sultan'ın maaşları, Osmanlı maliyesince ödenecekti.
3. İtalya Oniki Ada'yı geçici olarak elinde tutacak, Osmanlı Devleti Balkan Savaşlarında bu adaları savunamayacaktı.

Özellikle Yunanistan'ın adaları işgal edebileceğinden korkulmuştur. Fakat İtalya bir daha bu adaları geri vermemiştir. Faşist İtalya II. Dünya Savaşını kaybedince adaları 1947'de Yunanistan'a devretmiştir.

VASVAR ANTLAŞMASI Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girmeden önce Avusturyalılarla iyi koşullarda yapmış olduğu barış antlaşmasıdır.

Avusturya'nın Erdel üzerindeki baskılarının artması üzerine Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında görüşmeler yapılmış fakat bu görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Osmanlı ordusu Avsuturya'nın doğusunda bulunan kale ve kasabaları ele geçirmesi üzerine Avusuturya barış istemek zorunda kalmıştır.

Görüşmelerden sonra bir protokol hazırlandı ve padişahın ve Avusturya İmparatoru'nun karşılıklı imzalaması koşuluyla 10 Ağustos 1664 'de iki devlet arasında Vasvar Antlaşaması yapıldı.

Antlaşmaya göre :

1- Avusturyalılar Erdel'de işgal ettikleri alanları boşaltacaklar

2- Her iki ülkenin askerleri aynı anda Erdel'den çekilecek

3- Osmanlı himayesindeki Erdel Beyi yerinde kalacak ve Osmanlılara vergi verecek

4- Serinvar Kalesi ile diğer palangalar tekrar yapılmamak üzere Avusturya'ya bırakılacaktı.

Vasvar Antlaşması

Vasvar Antlaşması 10 Ağustos 1664'te Osmanlı Devleti'yle Avusturya arasında imzalanmış bir barış antlaşmasıdır.

1658 yılında Erdel, Eflak ve Boğdan Beylikleri Avusturya'nın kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettiler. Bu nedenle Osmanlı Devleti'yle Avusturya arasında başlayan savaş Sultan IV. Mehmet döneminde 1658-1664 arasında 6 yıl devam etti. Köprülü Mehmet Paşa bu isyanları bastırdı. Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Uyvar kalesini fethetti. Avusturya'nın isteği üzerine 1664 yılında Vasvar Antlaşması imzalandı.

Bu antlaşmanın bazı şartları şunlardır:

1. Uyvar kalesi Osmanlılarda kalacak.
2. Erdel Osmanlı Devletine bağlı kalacak.
3. Avusturya savaş tazminatı ödeyecek.
4. [[Anlaşma 20 yıl geçerli olacaktır.

YAŞ ANTLASMASI

Avusturya'nın bu savaştan çekilmesi sonucunda yalnız kalan Rusya, bir yıl sonra barış istedi. İki devlet arasında imzalanan Yaş Antlaşması ile savaş sona erdi (1792). Bu antlaşma ile Kırım'ın Rus hakimiyetine geçişi onaylanmış oldu. Buğ ve Dinyester ırmakları arasında kalan bölge ve Özi kalesi Rusya'ya bırakıldı. Dinyester ırmağı iki devlet arasında sınır kabul edildi. Karlofça Antlaşması'ndan sonra başlayan gerileme süreci, yerini dağılma ve parçalanma dönemine bıraktı.

Yaş Antlaşması

Vikipedi, özgür ansiklopedi

Git ve: kullan, ara
→ *Başlığın diğer anlamları için Yaş sayfasına bakınız.*

Yaş Antlaşması 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda, 10 Ocak 1792 tarihinde imzalanan Osmanlı-Rus Antlaşmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin, Kırım'ı geri almak gayesiyle, 19 Ağustos 1787'de, Rusya'ya açtığı savaş, Avusturya'nın da savaşa dahil olmasıyla aleyhte gelişti. Özi, Kili, İsmail, Anapa ve Soğucak gibi kaleler, Rusların eline geçti. Neticede, İngiltere, Prusya ve İspanya'nın arabuluculuğuyla, 18 Ağustos 1791 tarihinde, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, sekiz aylık bir süre için Kalas Mütarekesi imzalandı. Arkasından, Kasım 1791'de, Yaş kentinde barış görüşmelerine başlandı. Yaklaşık iki buçuk ay süren uzun ve çetin müzakerelerden sonra, 10 Ocak 1792 tarihinde, Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında Yaş Barış Antlaşması imzalandı. Tamamı on üç madde olan bu antlaşmaya göre:

1. Küçük Kaynarca (1774), Aynalıkavak (1779), Ticaret (1783) ve 1784'te Kırım ile Taman'ın ilhakıyla Kuban Nehrinin hudut tayini hakkındaki antlaşmalar yine eskisi gibi kalıyordu.
2. Turla (Dinyester) Nehri hudut kesilerek, bunun sol tarafındaki arazi, yani Aksu ile Turla arasındaki Özi (bugün Ochakov) kalesi dahil Özi Kırı (yani Özi ve Hocabey sancakları), Ruslara terk edildi. Sağ tarafındaki memleketler, yani Bender, Akkerman, Kili, İsmail ve diğer tarafta Rusların işgalindeki kale ve şehirler Osmanlılara iade ediliyordu.
3. Boğdan Voyvodalığının borçları ve geride kalan vergileri iptal edilecek ve antlaşmadan sonraki iki yıl, her türlü vergiden muaf tutulacaktı. Af ilan edilip, isteyenler yine memleketlerine dönebileceklerdi.
4. Tiflis Hanlığına, Çıldır valileri veya beyleri tarafından taarruz olunmayacaktı.
5. Kuzey Afrika'daki Garb Ocakları, Rus ticaret gemilerine taarruzda bulunurlarsa, zarar tazmin edilecekti.
6. Anapa kalesi Osmanlılara geri verildi.

Yaş Antlaşmasının imzalanmasıyla, 1787 yılında Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında başlayan, sonra da Avusturya'nın katılmasıyla genişleyen savaş fiilen ve resmen sona ermiş oldu.

ZITVATOROK ANTLASMASI

Sultan Birinci Ahmed tahta geçtiği sırada Avusturya Savaşı devam ediyordu. Osmanlı kuvvetleri Belgrad'dan Budin'e doğru ilerlemekteydi. Peşte (25 Eylül 1604) ve Hatvan kaleleri savaş yapılmadan kolaylıkla ele geçirildi. Osmanlı ordusu ilerleyerek Budin'in kuzeyinde bulunan Vaç kalesini ele geçirdi (16 Ekim 1604). Osmanlı Ordusu, Sultan Birinci Ahmed'in buyruğu üzerine Belgrad üzerinden Budin'e yürünü. 29 Ağustos 1605'de Estergon kalesi kuşatıldı ve Ciğerdelen kalesi fethedildi. 8 Eylül'de Vişigrad, 19 Eylül'de Saint Thomas (Tepedelen) kaleleri fethedildi. 3 Ekim 1605'de ise Estergon kalesi teslim alındı.

Osmanlılar da, Avusturyalılar da ard arda yapılan bunca savaştan dolayı sosyal ve ekonomik yönden çok yıpranmışlardı. Daha önce yapılan barış görüşmelerinden bir sonuç çıkmamıştı. Ancak 11 Kasım 1606'da Estergon-Komorin arasında, Zitva suyunun Tuna Irmağına döküldüğü yerde imzalanan Zitvatoruk antlaşmasıyla barış sağlandı.

Antlaşmaya göre Eğri, Estergon, Kanije kaleleri Osmanlılarda , Rop ve Koman kaleleri Avusturyalılarda kalacaktı. Avusturya bir kereye mahsus olmak üzere 70.000 altın savaş tazminatı ödeyecekti. Osmanlı padişahı Avusturya İmparatoruna Roma İmparatoru (Cesar) ünvanıyla hitap edecek, her üç yılda bir karşılıklı armağanlar gönderilecekti. Avusturya'nın Macaristan için ödemekte olduğu yıllık 30.000 altın vergi kaldırılacaktı.

Zitvatoruk Antlaşması Osmanlıların lehine gibi görünse de Osmanlı Devleti artık eski gücünde değildi. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Avusturya karşısındaki kat'î üstünlüğü sona ermiş, siyasi dengeler Osmanlı aleyhine bozulmaya başlamıştır.

Zitvatorok Antlaşması
1593-1606 Osmanlı-Avusturya savaşlarına son veren sulh antlaşması (11 Kasım 1606).

1593□te başlayan Osmanlı-Avusturya savaşı, başlangıçta Osmanlılar aleyhine cereyan etti. Orta Macaristan ve Romanya□nın bir bölümü, Avusturyalıların eline geçti. Ancak Eflak, Boğdan ve Erdel□de vaziyetini düzelten ve isyanları bastıran Osmanlılar, kısa sürede duruma hâkim oldular. Vezir-i âzam Mehmed Paşa, 1605□te Estergon□u fethetti. Bu zafer, Avusturya□nın ümitlerini kırdı ve onları barış istemeye mecbur bıraktı

Estergon ile Komaron arasında, Zitva Çayının, Tuna□ya döküldüğü yerde başlayan müzâkereler, üç hafta sürdü. Nihâyet, 11 Kasım 1606□da, 20 sene müddetle 17 maddelik antlaşma imza edildi.

Antlaşmanın önemli maddeleri şunlardı:

Avusturya□nın Osmanlı Devleti'ne vermekte olduğu, yıllık otuz bin duka altını tutarındaki haraç kaldırılacaktı.

Avusturya-Almanya İmparatoru İkinci Rodolphe, bir defaya mahsus olmak üzere, Osmanlı sultanına 200.000 kuruş tazminat verecekti.

Antlaşmanın tasdikinden itibaren her üç yılda bir, ihtiyarî hediyeleşme olacak, fakat bunun kıymet ve miktarı muayyen olmayacaktı.

Osmanlı Sultanı ile Avusturya-Almanya İmparatoru, haberleşme protokol muhaberelerinde, eşitlik kaidesine riayet edeceklerdi.

Yazışmalarda, Avusturya İmparatoruna (Kral) tabiri yerine Roma Câsârı unvanı ile hitap edilecekti. İki taraf, birbirinin arazisine tecavüz etmeyecek, tecavüz meydana gelirse esirler iade edilip, zarar ve ziyanlar da karşılıklı olarak ödenecekti.

Hudut boyu ihtilafında, Osmanlı Devletinden Budin Beylerbeyi, Avusturyadan da Raab/Yanıkkale kumandanı hakem olacaktı.

Yirmi yıl süre ile imzalanan antlaşma, Sultan Birinci Ahmed Han ve İkinci Rodolphe arasında kalmayıp, bunların halefleri de uymak mecburiyetindeydi.

İspanya Kralı da, bu antlaşmaya girme hakkına sahipti.

Zitvatorok Antlaşması

Zitvatorok Antlaşması 11 Kasım 1606 tarihinde Osmanlı Devleti ve Avusturya İmparatorluğu arasında imzalanmış bir barış antlaşmasıdır.

Osmanlı Devleti ve Avusturya İmparatorluğu 15 yıl süren uzun bir savaştan sonra yorgun düşmüşlerdi. Sultan I. Ahmet ve Avusturya adına Arşidük Matthias arasında Estergon-Komorin arasında Zsitva suyunun Tuna Irmağına döküldüğü yerde imzalanan Zitvatorok Antlaşması'yla barış sağlandı.

Antlaşmaya göre Eğri, Estergon, Kanije kaleleri Osmanlılarda , Rop ve Koman kaleleri Avusturyalılarda kalacaktı. Avusturya bir kereye mahsus olmak üzere 200.000 altın savaş tazminatı ödeyecekti. Osmanlı padişahı Avusturya İmparatoruna Roma İmparatoru(Cezar) unvanıyla hitap edecek, her üç yılda bir karşılıklı armağanlar gönderilecekti. Avusturya'nın Macaristan için ödemekte olduğu yıllık 30.000 altın vergi kaldırılacaktı. Zitvatorok Antlaşması Osmanlıların lehine gibi görünse de Osmanlı Devleti artık eski gücünde değildi. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Avusturya karşısındaki üstünlüğü sona ermiş, siyasi dengeler Osmanlı aleyhine bozulmaya başlamıştır.

BALTA LIMANI ANDLAŞMALARI

1838'de Ingiltere, daha sonra diger Avrupa devletleri ile Balta limaninda yapilan ticâret andlasmalari.

Osmanli Devleti'nde ekonomik faaliyet genis ölçüde devletin kontrolü altinda cereyan etmekteydi. Yaygin bir iktisadî faaliyet olan tarim, devlete ait topraklarin isletilmesi esâsina dayaniyordu. Buna bagli olarak kurulan timar sistemi, Osmanli zirâat ekonomisinin temelini teskil etmekteydi. Sanayi üretimi ise devlet kontrolündeki ahilik müessesesi içinde yürütülüyordu. Kapali bir iktisat sistemi olan ahîlik, üyelerine çalisma zevki, meslek disiplini, dürüstlük, kanaatkârlik gibi saglam ahlâk kurallarini asiliyor, meslek itibârini korudugu gibi, standartlari

ayakta tutarak, haksiz rekabetleri önlüyordu. Hükümetin müdâhalesi ahiligin iç islerine kadar gitmez, yalnizca ahilige bagli subelerin îmâl ettikleri mallarin kalite, mikdâr ve fiyatlarinda olurdu. Böylece ahîlik sistemi, ham maddelerin arz ve talebini tanzim eden bir mekanizma olarak islerdi. 17. ve 18. yüzyillarda pamuk, ipek, kereste ve demir gibi maddeler ulasim güçlükleri ve üretimdeki yetersizlikler dolayisiyla piyasaya her zaman yeterli mikdârda yâni bütün talebi karsilayacak ölçüde sevk edilemezdi. Bu bakimdan ham maddelerin, ahilige mensûb ustalarin eline normal fiyatlar üzerinden ve onlardan hiç birini issiz birakmiyacak sekilde dagitilmasi büyük bir ehemmiyet arz ederdi. Bâzi maddelere sik sik konan ihraç yasaklari veya bu maddelerin stokçular tarafindan satin alinmasini önleyen tedbirler bu cümledendi.

Bu arada 1820'lerin basinda Ingiltere, sanayi inkilâbini tamamlamis ve Napolyon savaslari sonunda da Fransa'yi yenerek rakipsiz duruma gelmisti. Dünyâ pazarlarinda ingiltere sanayii ile rekabet edebilecek bir ülke yoktu. Sanayi inkilâbini henüz tamamlamamis olan diger Avrupa ülkeleri korumaci tedbirlerle Ingiltere'nin kendi pazarlarina girmelerini önlüyorlardi. Bu durumda Ingiltere ticâret ve sanayi sermâyesi için yapilacak tek sey kaliyordu. O da, Avrupa disindaki ülkelerin pazarlarini ve ham maddelerini ticârete açmak. Nitekim onlar bu gaye ile 1820' lerden 1840'lara kadar Latin Amerika'dan Çin'e kadar pek çok bölgede, ya anlasmak suretiyle veyahut silâh zoruyla, pek çok ticâret andlasmasi imzaladilar.

Avrupa'da sanayi inkilâbinin neticesi olarak daha fazla hammaddeye ihtiyâç duyulmaya baslanmasi üzerine, Osmanli hükümeti de 1826'dan itibaren, ham maddesini disariya çikararak esnafin issiz kalmasini önlemek maksâdiyle bir nevi himaye sistemi olan yed-i vâhid (tekel) usûlünü uygulamaya koydu. Sistemin ayrica yeni kurulmus olan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusuna kaynak bulmak ve üreticinin mahsûlünü ucuza satarak aldanmasini önlemek gibi gayeleri de bulunuyordu. Yed-i vâhid uygulamasi özellikle Ingiliz tüccarlarini son derece rahatsiz ediyordu. Nitekim Ingiliz sefiri Ponsenby, yed-i vâhid usûlü ile ticâret serbestisine konmus engellere siddetle çatmakta; "Türkiye'de mahsûl yetistirenler, bunlarin fiyatlarini tesbit etmekte yegâne hâkim olan imtiyazli kimselere satmak mecburiyetinde kaldikça, Türk sanâyiinin gerilige mahkûm kalacagini iddia etmekte idi. Kisaca yed-i vâhid usûlü, Ingiltere'nin Osmanli Devleti'ni gönlünce sömürmesini engellemekteydi.

Bu sebeple Ingilizler, Osmanli ticâretinde kendilerine ters düsen hükümlerin kaldirilmasi için 1833' den itibaren ünlü hâriciye nazirlari Polmerston araciligiyla ugrasmaya basladilar. 1836'daki muzakerelerde Osmanli hey'etine baskanlik eden gümrük emini Tâhir Efendi, eski düzenden mümkün oldugunca az tâviz vermeye çalismis ve Ingiliz isteklerine boyun egmemisti. Bu durumda Ingiliz diplomasisi Osmanli bürokrasisinin zayif ve bunalimli bir devresini kollamaya basladi. Nitekim bu firsat iki yönlü olarak Ingilizlerin karsisina çikti. 1837'de Londra büyük elçiliginden hâriciye nazirligina getirilen Mustafa Resîd Pasa, Ingilizlere yakin bir müzakereci idi. Londra büyükelçiliginde iken mason locasina kayitli olan Resîd Pasa, Osmanli Devleti'ni iktisâdi bakimdan çökertecek bir andlasmaya yanasmakta hiç tereddüt göstermedi. Bu sirada Mehmed Ali Pasa Misir'da Osmanli Devleti için büyük bir tehlike arz ediyordu. Resîd Pasa, Misir mes'elesinde Ingilizlerin yardimlarini te'min bahanesiyle Balta Limani'ndaki yalisinda dört gün süren ve çok gizli tutulan pazarliklar sonucunda, 16 Agustos 1838'de Osmanli-Ingiliz ticâret andlasmasini imzaladilar. Andlasma, 8 Ekim 1838'de kraliçe Victoria, bir ay sonra da Sultan Mahmûd tarafindan tasdîk olundu. Esas ve zeyl olmak üzere iki kisim hâlinde tanzim edilen andlasmanin birinci kismi (esas) iç ticârete ait maddeleri; zeyli meydana getiren ikinci kisim ise Ingiltere'den ithâl edilecek mallarla, transit esyalarin gümrüklendirilme sekillerini ihtiva ediyordu.

Andlasmanin zeyl kisminin ikinci maddesine göre zirâi mahsûller ile sâir esya üzerine konan yed-i vâhid yâni tekel usûlü tamamen kaldiriliyordu. Bu madde ile emperyalizmin önündeki engeller kaldirilarak iktisadî sistemimiz felce ugramis oluyordu. Ayrica iç ticâretin Osmanli vatandaslarina münhasir kalmasi da kaldirilip, istisnasiz bir sekilde Ingiliz tüccarlarina veriliyordu.

Andlasmanin diger önemli hükümlerine gelince; dördüncü madde ile, Britanya tebeasi, Osmanli memleketleri mahsûlü olan bütün maddeleri, istisnasiz olarak ihraç etme müsâadesine sâhib olacaklardi. Altinci madde ile transit resmi kaldirilmaktaydi. Yedinci madde ile, Ingiliz gemileriyle gelen Ingiliz emtiasi için bir defa gümrügü ödendikten sonra, ithalâtçi veya alici tarafindan nereye götürülürse götürülsün bir daha gümrük ödenmeyecekti. Andlasmanin bu hükümleri ile, Osmanli hazînesi, önemli bir gelir kaynagindan mahrum kaldi, önceden yabanci bir emtia bir eyâletten diger bir eyâlete geçerken ilâve gümrük ödemek zorunda bulundugundan, fiyati artarak rekabet gücünü kaybediyordu. Simdi ise Osmanli tüccari bir yerden bir yere bir mali götürüp, satarken y üzde 12 verg i verirken, Ingiliz tüccarlari ortaklari ve adamlari yüzde bes vergi ödeyecekti. Böylece Ingiliz tüccarlari Osmanli tüccarina karsi korunmus oluyordu. Bilâhare transitresminin devam etmesine karar verilmis ise de buna karsilik ithalât resimlerine yüzde ikiye varan bir indirime daha gidildi.

Bu arada andlasma hükümlerinin Misir, Afrika eyâletleri dâhil bütün Osmanli ülkelerinde ve her sinif halk tarafindan tatbik ve riâyet olunacagina dikkat çekildikten sonra, isteyen bütün dost devletlerede istisnasiz olarak andlasmanin tesmîl edilecegi taahhüd olunuyordu. Nitekim 19. yüzyilin ilk çeyregine kadar Osmanli dis ticâretinde birinci sirayi alan Fransa menfâatlerine halel gelecegini bilerek bu andlasma hükümlerine siddetle karsi çiktigi hâlde, çok geçmeden 25 Kasim 1838'de yukaridaki maddeye istinaden ayni hükümleri ihtiva eden bir andlasma imzaladi. Bunu, Avrupa'nin diger devletleri tâkib etmekte gecikmediler. 31 Ocak 1840'da Isveç ve Norveç, 2 Mart 1840'da Ispanya, 14 Mart 1840'da Hollanda. 30 Nisan 1840'da Belçika, 1 Mayis 1841'de Danimarka ve 20 Mart 1843'de Portekiz ile andlasmalar imzalandi.

Mustafa Resid Pasa'nin faaliyetleri sonucu 1838'de önce Ingiltere ve sonraki yillarda diger Avrupa devletleriyle imzalanan bu ticarî andlasmalar esnafi ve tüccarlarimizi usakliga, devletimizi de borç batakligina düsürmekten öte bir ise yaramamistir. Nitekim andlasmanin imzalanmasindan sonra Avusturya basbakani; "iste Osmanli simdi bitti" derken, Osmanli'ya büyük bir darbenin vuruldugunu daha isin basinda söylemekten kendini alamamistir. Aradan yirmi yil geçtikten sonra, 1858'de andlasmanin te'sirlerini anlatan Ingiliz Edvvard Michelson ise; "Yabanci ülkelerde büyük ünü olan Türk sanayiinin bir çok kollari simdi tamamen yok olmustur. Bunlar arasinda pamuk sanayii basda gelir ki, bunlar tamâmiyle Ingiliz sanayii tarafindan saglanmaktadir Sam'in çelik biçaklari; Kibris' in sekeri, Iznik'in çini, Teselya'nin iplik boya sanayii hep yok olmustur. Bütün bu sanayii kollarinin bugün Türk topraklarinda artik izi bile kalmamistir" derken, Türk sanayiinin düstügü aci durumu dile getirmistir. Bu ticâret andlasmalari, devlet hazînesini önemli masraflari karsilayamaz hâle getirdi ve Avrupa'dan borç alma yolu açildi. Böylece disa bagimlilik devri baslamis oldu.

Gerçekten de sultan Abdülazîz 1861'de tahta çikarken, 1838 ticarî andlasmalarinin bir neticesi olarak, dis ticâretin yaninda iç ticâret de yabancilarin eline geçmis, büyük çapta mâlî ve iktisadî çöküntü içerisinde bulunan bir devletle karsilasmis idi.

1299 - 1400

1299- 1300	Osmanli tarihinin baslamasi
1302	Osman Gazi'nin Koyunhisari Zaferi
1302	III. Alaeddin Keykubad'in ölümü
1320	Yunus Emre'nin ölümü
1324	Orhan Gazi'nin tahta geçisi
1326	Bursa'nin fethi
1331	Iznik'in fethi
1331	Ilk Osmanli medresesinin, Iznik'te kurulmasi
1346	Orhan Gazi'nin evliligi ve Bizans ile ittifaki
1354	Gelibolu'nun fethi
1362	Orhan Gazi'nin vefati ve I. Murat'in tahta çikisi
1366	Gelibolu'nun elden çikis
1371	Çirmen Zaferi
1376	Bulgar Kralligi'nin Osmanli hakimiyetini kabulü
1377	Gelibolu'nun Osmanlilar'a iadesi
1385 - 1386	Nis ve Sofya'nin alinisi
1389	I. Kosova Zaferi
1389	I. Murat'in sehadeti, Yildirim Bayezid'in tahta cikisi
1390	Karaman Seferi, Konya'nin muhasarasi
1390	Gelibolu tersanesi'nin insasi
1396	Nigbolu Zaferi
1397 - 1398	Akçay Zaferi ve Karaman'in Osmanli hakimiyetini kabulü
1398	Karadeniz beyliklerinin ilhaki

1400 - 1500

1400	Bursa'da I. Bayezid tarafindan Ulu Cami'nin yaptirilmasi; Ilk Osmanli Darü's-sifa'sinin Yildirim Bayezid tarafindan insa edilmesi
1402	Ankara bozgunu ve Yildirim Bayezid'in esareti
1411	Çelebi Mehmed'in tahta çikisi
1413	I. Mehmed'in duruma hakim olup devleti yeniden kurusu
1416	Osmanli-Venedik Deniz Muharebesi ve Sulhü, Seyh Bedreddin isyani
1416	Macar Seferi
1417	Avlonya'nin fethi
1418 - 1420	Samsun bölgesinin zapti
1421	Çelebi Mehmed'in ölümü ve II. Murad'in cülusu
1425	Molla Fenari'nin ilk Seyhülislam olarak tayini

1425 - 1426	Teke Beyligi'nin intikali
1427 - 1428	Germiyan Beyligi'nin intikali
1429	Seyh Hamdullah'in Amasya'da dogusu
1430	Selanik'in fethi
1432	Fatih Sultan Mehmed'in dogumu
1434	Edirne'de II. Murad tarafindan Muradiye Camii'nin yaptirilmasi
1439	Semendire'nin alinisi
1440	Basarisiz Belgrad kusatmasi
1444	Segedin Sulhü
1444	II. Murat'in tahttan çekilisi, II. Mehmed'in cülusu ve Varna zaferi
1445	II. Mehmed'in tahttan çekilisi ve II. Murad'in ikinci defa cülusu
1447	Edirne'de II. Murad tarafindan Üç Serefeli Camii'nin yaptirilmasi
1448	II. Kosova Zaferi
1451	II. Murad'in ölümü ve II. Mehmed'in ikinci defa cülusu
1453	Istanbul'un fethi
1453	Ayasofya'nin camiye çevrilmesi
1458 - 1460	Mora'nin ele geçirilisi
1461	Trabzon Rum Imparatorlugu'nun sonu
1463	Osmanli-Venedik Savasi'nin baslamasi
1466	II. Mehmed'in Arnavut seferi
1468	Karamanogullari'nin sonu
1468	II. Mehmed tarafindan Istanbul'da Topkapi Sarayi'nin tesisi
1470	Egriboz'un alinisi
1472	Topkapi Sarayinin insasi
1473	Otlukbeli Zaferi : Osmanli Akkoyunlu mücadelesi
1475	Kirim'in Osmanli tabiiyetine girisi
1481	II. Mehmed'in vefati ve II. Bayezid'in tahta çikisi
1484	Kili ve Akkirman'in fethi
1484 - 1488	Edirne'de Hayreddin'in II. Bayezid'in Külliyesi'ni insasi
1485	Osmanli-Memlük mücadelesinin baslamasi
1488	Sultan II. Bayezid tarafindan Edirne'de Bayezid Darü's-sifasi'nin yapimi
1491	Osmanli-Memlük Barisi
1492	Ispanya'dan çikarilan Yahudiler'in de Osmanli Devleti'nin himayesine girmesi
1495	Macarlarla mütareke, Cem Sultan'in ölümü, Sehzade Süleyman'in dogumu
1499	Venedik Harbi
1499	Inebahti'nin alinisi
1499	Preveze baskini

1500 - 1600

1500	**Modon, Navarin ve Koron'un alinisi**
1500 - 1505	**Istanbul'da Yakub Sah B. Sultan Sah'in II. Bayezid'in Külliyesi'ni insasi**
1502	**Venedikle sulh**
1509	**Istanbul'da kiyamet-i sugra (küçük kiyamet) zelzelesi**
1511	**Sahkulu Baba Tekeli isyani, Sehzade Selim Hareketi**
1512	**II. Bayezid'in tahttan çekilisi, I. Selim'in cülusu**
1512	**Anadolu Türk edebiyatinda ilk Sehrengiz örnegini yazan Mesihi'nin ölümü; Selim döneminden I. Ahmed dönemine kadar olan dönemi ihtiva eden devre.**
1514	**Çaldiran Zaferi, Tebriz'e giris**
1516	**Misir Seferi ve Mercidabik Zaferi**
1517	**Ridaniye Zaferi ve Kahire'ye giris**
1517	**Haliç'te tersane yapiminin tamamlanmasi**
1517	**Piri Reis'in Misir'da Sultan Selim'e ilk dünya haritasini sunmasi**
1519	**Cezayir'in iltihaki**
1520	**I. Selim'in vefati, I. Süleyman'in cülusu**
1521	**Belgrad'in fethi**
1522	**Kanuni Sultan Süleyman'in validesi, Yavuz Sultan Selim'in esi Ayse Hafsa Sultan tarafindan Manisa'da bimaristan insa edilmesi**
1522	**Rodos adasinin ilhaki**
1525	**Yeniçeri isyani**
1525	**Seyhülislam Zembili Ali Efendi'nin ölümü**
1526	**Mohaç Zaferi**
1527	**Bosna'nin fethi'nin tamamlanmasi**
1528	**Piri Reis'in Kanuni Sultan Süleyman'a ikinci dünya haritasini takdim etmesi**
1529	**Viyana kusatmasi, Budin'in istirdadi, Barbaros'un Marsilya'ya çikmasi**
1530 - 1540	**Divan-i Selimi'nin yazilmasi**
1530 - 1588	**Sinan'in imparatorlugun bas mimari olarak faaliyet göstermesi**
1532	**Alaman Seferi**
1533 - 1534	**Barbaros'un Osmanli hizmetine girisi ve Cezayir beylerbeyligine tayini**
1536	**Veziriazam Ibrahim Pasa'nin idami**
1538	**Preveze Zaferi**
1543	**Estergon'un ve Istolni Belgrad'in fethi**
1547	**San'a'nin fethi**
1550	**Süleymaniye Külliyesi'nin insaasi**
1551	**Trablusgarb'in fethi**
1553	**Piri Reis'in ölümü**
1555	**Ilk Osmanli-Iran antlasmasi : Amasya Müsalahasi**
1557	**Dokuzuncu Akdeniz seferi, Fas'in fethi**

1559	Sehzade Bayezid ile Selim'in Konya Savasi ve Bayezid'in yenilerek Iran'a siginmasi
1566	Kanuni Sultan Süleyman'in son seferi : Sigetvar ve Sultanin vefati, II. Selim'in cülusu
1574	Bugday Zaferi
1574	Tunus'un fethi
1574	Selimiye'nin açilisi ve II. Selim'in vefati ve III. Murad'in cülusu
1575	Edirne'de Sinan eliyle II. Selim için Selimiye Camii'nin insasi
1578	Osmanli-Iran Savasi'nin baslamasi
1580	Istanbul Rasadhanesi'nin yiktirilmasi
1583	Mesale Zaferi
1585	Tebriz'in alinisi
1590	Osmanli-Iran Antlasmasi
1593	Osmanli-Habsburg Savaslari
1595	Estergon'un düsüsü
1595	III.Murad'in vefati, III. Mehmed'in cülusu
1596	Egri Kalesi'nin alinisi ve Haçova Zaferi

1600 - 1700

1600	Sikke tashihi
1601	Kanije Zaferi
1603	Osmani-Iran Savasi'nin baslamasi
1603	III. Mehmed'in vefati, I. Ahmed'in cülusu
1612	Osmanli-Iran Antlasmasi
1615	Iran Savasi'nin yeniden baslamasi
1617	I. Mustafa'nin cülusu
1617	Istanbul'da Mehmed Aga tarafindan Sultan Ahmed Camii'nin insasi
1618	I. Mustafa'nin hal'I ve II. Osman'in cülusu
1621	II. Osman'in Lehistan seferine çikisi (Hotin seferi)
1622	II. Osman'in katli ve I. Mustafa'nin yeniden tahta çikisi
1623	I. Mustafa'nin tahttan indirilip IV. Murad'in cülusu
1634	Ilk Seyhülislam katli (Ahizade Hüseyin Efendi)
1635	IV. Murad'in Revan seferine çikisi
1638	Bagdat Seferi ve Bagdat'in alinisi
1639	Osmanli-Iran sulhü : Kasrisirin Antlasmasi
1640	IV. Murad'in ölümü, Ibrahim'in tahta çikisi, sikke tashihi
1642	Hafiz Osman'in Istanbul'da dogusu
1645	Girit seferinin açilisi, Hanya'nin alinisi
1648	Kandiye kusatmasi
1650	Osmanli musikisi eserlerinin ilk notali tesbiti (Ali Ufki'nin eseri)
1656	Çanakkale Bogazi'nin Venedik ablukasi altina alinmasi

1656	Köprülüler devrinin baslamasi
1660	Varad Kalesi'nin alinisi
1663	Uyvar seferi, Uyvar'in fethi
1664	St. Gotthard bozgunu ve Vasvar Antlasmasi
1669	Kandiye'nin alinisi, Girit'in tamamiyla Osmanli hakimiyetine girisi
1672	Lehistan seferi, Kamaniçe'nin alinisi
1672	Bucas Antlasmasi
1676	Osmanli-Lehistan sulhü : Zorawna Antlasmasi
1682	Osmanli-Rus Antlasmasi
1682	Seyahatname'nin yazari Evliya Çelebi'nin ölümü
1683	II. Viyana kusatmasi ve büyük bozgun
1685	Saraydaki altin ve gümüsten sikke basimi
1687	IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi, II. Süleyman'in cülusu
1687	Egri kalesinin düsüsü
1688	Belgrad'in elden çikisi
1690	Kanije kalesinin düsüsü
1690	Belgrad'in geri alinisi
1691	II. Ahmed'in tahta çikisi
1695	II. Ahmed'in ölümü
1695	II. Mustafa'nin cülusu, Malikane sisteminin uygulanmaya baslanmasi
1699	Karlofça Antlasmasinin imzalanmasi

1700 - 1800

1700	Ruslar'la Istanbul Antlasmasi'nin imzalanmasi
1702	Müneccimbasi Ahmed Dede b. Lütfullah'in ölümü
1703	III. Ahmed'in tahta çikisi
1703	"Tugrali" altin paranin piyasaya çikarilmasi
1711	Prut Zaferi ve Barisi
1711	Ridvan b. Abdullah el-Razzaz el-Feleke'nin ölümü
1715	Venedik'e savas açilmasi ve Mora Seferi
1716	Osmanli-Avusturya Savasi, Varadin bozgunu, Temasvar'in elden çikisi
1718	Pasarofça Antlasmasi
1720	Istanbul'da devlet tarafindan bir ipekli imalathanesinin kurulmasi
1720	III. Ahmed için tasvirleri Levni tarafindan yapilan Surname-i Vehbi
1721	Çelebi Mehmed Efendi'nin sefaret vazifesiyle Fransa'ya gidisi
1723	Iran seferinin üç cepheli olarak açilisi
1724 - 1725	Azerbaycan harekati, Tebriz ve Cence'nin alinisi
1726	Ibrahim Müteferikka tarafindan ilk Türk matbaasinin kurulusu

1730	**Yanyali Mehmed Esad b. Ali b. Osman'in ölümü**
1732	**Osmanli-Iran barisi**
1736	**Osmanli-Avusturya-Rus Savaslari**
1736	**Abdullah b. Ebi Bekr b. Süleyman el-Marasi'nin ölümü**
1739	**Belgrad Antlasmasi**

1742	Ömer Sifai'nin ölümü
1743	Osmanli-Iran Savasi'nin yeniden hizlanmasi
1746	Osmanli-Iran barisi
1748 - 1755	Istanbul'da I. Mahmud ve III. Osman tarafindan Nuruosmaniye Camii'nin insa ettirilmesi
1754	I. Mahmud'un ölümü, III. Osman'in cülusu
1757	III. Osman'in ölümü, III. Mustafa'nin cülusu
1758	Mustafa Rakim'in Ünye'de dogusu
1768	Osmanli-Rus Savasi'nin baslamasi
1771	Kirim'in isgali
1774	Sür'at Topçulari Ocagi'nin kurulmasi
1783	Rusya'nin Kirim'i ilhaki
8 Ocak 1784	Osmanli Devleti'nin Rusya'nin Kirim'i ilhakini bir "sened" ile resmen tanimasi
17 Agustos 1787	Osmanli-Rus Savasi'nin ilani
1789	Özi Kalesi'nin Ruslar tarafindan zapti
1789	I. Abdülhamid'in ölümü ve III. Selim'in tahta çikmasi
11 Temmuz 1789	Osmanli-Isveç ittifaki
1790	Osmanli-Prusya ittifaki
1790	Yergögü Mütarekesi
1791	Avusturya ve Osmanli Devleti arasindaki son savasin bitirilmesi. Zistovi Antlasmasi
1791	Rus Savasi'nin sonu. Kalas Mütarekesi
1792	Nizam-i Cedid hareketinin baslamasi
10 Ocak 1792	Kirim'in Rusya'ya birakilmasi, Yas Antlasmasi
1793	Nizam-i Cedid Ordusu'nun Kurulusu, Zahire Nezareti'nin kurulmasi
1795	Lehistan'in Avrupa haritasindan silinmesi
1797	Paris, Viyana ve Berlin'de daimi elçilikler ihdasi
1797	Venedik Devleti'nin ortadan kaldirilmasi
1798	Fransa'ya karsi Osmanli-Rus ittifaki, ve Fransa'ya savas ilani
1799	Napolyon'un Akka'da Cezzar Ahmed Pasa tarafindan maglup edilmesi
1799	Napolyon'un Fransa'ya dönmesi, Misir'in isgalinin devami

1800 - 1924

1800	Rus ve Osmanli kuvvetlerinin Yedi Ada Cumhuriyeti'ni kurmalari
1801	Misir'in tahliyesine dair mütareke
1802	Fransiz ve Ingiliz gemilerinin kendi bayraklari altinda Karadeniz'e çikmalarina müsaade edilmesi
1802	Paris Antlasmasi. Fransa ile baris
1804	Sirp isyanlarinin baslamasi

1805	Osmanli Devleti'nin Napolyon'un "Imparator" unvanini tanimasi
1805	Beykoz Çuka ve Kagit Fabrikasi'nin faaliyete geçmesi
1805	Mehmed Ali Pasa'nin Misir'a vali olarak tayini
1806	Nizam-i Cedid'in basarisizligi ve gerilemesi. Ikinci Edirne Vak'asi
1806	Osmanli-Rus Savasi
1806	Memleketeyn 'in Rusya tarafindan isgal edilmesi
1807	Ingiltere'nin Rusya'nin yaninda Osmanli savasina istiraki ve Ingiliz filosunun Istanbul önlerine gelmesi, Ingiliz filosunun Iskenderiye'ye saldirmasi ve Mehmed Ali tarafindan maglup edilmesi
1807	Nizam-i Cedid'e karsi ayaklanma, III. Selim'in tahttan indirilmesi ve Nizam-i Cedid'in ilgasi
1807 - 1808	IV. Mustafa devri. Siyasi istikrarsizliklar ve darbeler
1808	Alemdar Mustafa Pasa'nin müdahalesi, IV. Mustafa'nin tahttan indirilmesi, III. Selim'in katli, II. Mahmud'un tahta çikmasi
1808	Yeniçeri Ayaklanmasi : Alemdarin Sonu
1809	Ingiltere ile süren savasin sonu : Kal'a-i Sultaniyye Antlasmasi
1812	Vehhabi ayaklanmasinin Mehmed Ali Pasa tarafindan bastirilmasi
1812	Rus Savasi'nin sonu : Bükres Antlasmasi, Sirbistan'a özerklik verilmesi
1821	Eflak ve Mora'da Rum isyanlarinin baslamasi
1824	Rum ayaklanmasini bastirmak üzere Misir kuvvetlerinin çagrilmasi
1826	Yeniçeri Ocagi'nin ortadan kaldirilmasi, Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin kurulmasi
1826	Rusya ile Akkerman Antlasmasi'nin akdi
1827	Osmanlilar'in Ingiliz yapisi ilk buharli gemiye sahip olmalari
1827	Navarin saldirisi : Osmanli-Misir donanmasinin yakilmasi
1828	Rusya'nin savas ilan etmesi
1829	Edirne Barisi : Yunanistan'in bagimsizligi
1830 - 1831	Nüfus sayimlari
1830	Fransizlar'in Cezayir'e saldirmalari ve ele geçirmeleri
1832	Misir Valisi Mehmed Ali Pasa'nin isyani
1832	Misir kuvvetlerinin Konya'da Osmanli ordusunu yenmeleri
1833	Mehmed Ali Pasaya karsi Osmanli-Rus ittifaki : Hünkar Iskelesi Antlasmasi, Bogazlar'in diger devletlere kapatilmasi
1837	Osmanli yapimi "Eser-i Hayr" adli buharli geminin denize indirilmesi
1839	Mehmed Ali ile savasin tekrar baslamasi, Osmanli kuvvetlerinin Nizip maglubiyeti
1839	II. Mahmud'un vefati üzerine Abdülmecid'in tahta çikmasi, Osmanli donanmasinin Mehmed Ali'ye teslimi
1839	Tanzimat Fermani'nin ilani

21 Aralik 1840	Namik Kemal'in dogumu
1841	Londra Bogazlar Mukavelenamesi
1845	Izmir'de su kuvvetiyle çalisan kagit fabrikasinin kurulmasi
1845	Sultan Abdülmecid'in Meclis-i Vala'yi ziyareti
1847	Telgrafin Beylerbeyi Sarayi'nda denenmesi
1848	Osmanli yapimi ilk demir vapurun denize indirilmesi
1851	Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun kabulü
1853	Istanbul'da I. Abdülmecid tarafindan Dolmabahçe Sarayi'nin insa ettirilmesi
1855	Istanbul'da Sehremanetinin kurulmasi (modern belediye idarelerinin baslangici)
1855	Osmanli Imparatorlugu'nda telgrafin hizmete girmesi
1856	Bank-i Osmani'nin kurulmasi
1856	Paris Baris Antlasmasi , Rusya'nin bozguna ugramasi
1858	Arazi Kanunnamesi'nin kabulü
1861	Abdülmecid'in vefati ve Abdülaziz'in tahta çikmasi
1862	Altinin degerinin 100 kurus olarak tesbiti
1863	Abdülaziz'in Misir'a seyahati
1864	Iyonya adalarinin (Yedi Ada Cumhuriyeti'ni olusturan adalar) Ingiltere tarafindan Yunanistan'a verilmesi
1865	Istanbul Birinci Sehir Postasi'nin kurulusu
1866	Ahmed Süreyya Emin Bey'in modelini hazirladigi seri atesli topla Osmanlilar'in topçulukta hamle yapmasi
1867	Sirbistan'daki son Osmanli askeri temsiliyetinin ortadan kaldirilmasi, Sirp kalelerinin tahliyesi
1867	Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati
1869	Süveys Kanali'nin açilmasi
1870	Karadeniz'in tekrar silahlandirilmasi ve Rusya'nin Paris Antlasmasi'nin hükümlerini tanimamasi
1873	Mehmed Akif'in dogumu; Türkçe ilk modern tip lugati olan Lügat-i Tibbiye'nin nesredilmesi; Sava Pasa'nin yeni bir Darü'l-Fünun kurmakla görevlendirilmesi; Darü'l-Fünun-i Osmani'nin kapanmasi
1875	Bosna-Hersek isyanlari
1876	Karadag'in Osmanli Devleti'ne savas ilani
1876	Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, V. Murad'in tahta çikmasi, hal'i ve Abdülhamid'in cülusu
1876	Mesrutiyet'in ilani
1876	Ziya Gökalp'in dogumu
1878	Ayastefanos ve Berlin Antlasmalari imzalanmasi
1878	Sirbistan, Karadag ve Romanya'nin müstakil birer devlet olmalari
1878	Kibris'in Ingiltere tarafindan ele geçirilmesi
1880	Vergi reformu, Ziya Pasa'nin ölümü
1881	Mustafa Kemal'in Dogumu

1884	Yahya Kemal'in dogumu
1888	Namik Kemal'in ölümü
1897	Yunan kuvvetlerinin Girit'e çikmasi, Yunan çetelerinin Rumeli'deki Osmanli sinirlarina saldirmalari ve Osmanli-Yunan Savasi ve Osmanli zaferi
1905	Ermeniler'in II. Abdülhamid'e bombali saldiri tertiplemeleri
1908	II. Mesrutiyet'in ilani
1909	II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, V. Mehmed Resad'in tahta çikarilmasi
1911 - 1912	Osmanli Italyan Savasi
1912 - 1913	Balkan devletlerinin Osmanli-Italyan Savasi'ndan istifade etmek istemeleri : Balkan Savasi
1912	Italyanlar'in Rodos, Oniki Ada ve Çanakkale Bogazi'na tecavüzleri
1912	I. Balkan Savasi
1913	I. Balkan Savasi'nin sona ermesi
1914	Osmanli Devleti ile Almanya arasinda ittifak antlasmasinin imzalanmasi, Almanya'nin Fransa'ya, Ingiltere'nin Almanya'ya savas ilani : I. Cihan Savasi'nin baslamasi, Alman savas gemilerinin (Yavuz ve Midilli) Bogazlardan geçmelerine izin verilmesi
1914	Enver Pasa kumandasindaki Osmanli kuvvetlerinin Sarikamis felaketi
1919	Mustafa Kemal Pasa'nin Istanbul Hükümeti tarafindan Anadolu'ya gönderilmesi
1920	Istanbul Hükümeti'nin Sevr Antlasmasi'ni imzalanmasi
1922	Sultan Vahdeddin'in yurtdisina çikmasi, Abdülmecid Efendi'nin halife olarak seçilmesi
1923	Lozan Baris Antlasmasi
1923	Ankara'nin bassehir olarak kabulü
29 Ekim 1923	Cumhuriyet'in ilani
3 Mart 1924	Hilafetin ilgasi ve Osmanli hanedan mensuplarinin yurtdisina çikartilmalari